Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi – Sayı 39 – Ocak 2014

1-MUHASEBE MESLEK MENSUPLARI KOBİ'LER İÇİN TFRS'YE HAZIR MI?
Ahmet AĞCA, Elçin DALKILIÇ 1-20

2-ŞİRKET ETKİNLİKLERİ: İMKB 100 İMALAT SANAYİ ŞİRKETLERİ UYGULAMASI
Çağatay ORÇUN, Ayşegül ÇİMEN, Ayşegül ŞAHİN 21-34

3-JOHN KENNETH GALBRAITH'IN İKTİSADI: KURUMSALCI MI, POST-KEYNESYEN Mİ?
H. Işıl ALKAN 35-44

4-TURİST REHBERLERİNİN MOTİVASYONU İLE PERFORMANSI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN BELİRLENMESİ
Özlem KÖROĞLU, Cevdet AVCIKURT 45-60

5-EDEBİYATA SOSYOLOJİK BAKMAK:MUSTAFA KUTLU'NUN "UZUN HİKÂYE" ADLI ESERİNDEKİ ANLAMLAR VE İDEOLOJİK YANSIMALAR
Bilal CAN, Fatih ÖZBAY 61-72

6-HAYEK'İN SOSYAL VE SİYASAL TEORİSİ
Mehmet AKINCI 73-90

7-MARKA BAĞLILIĞI VE ETNOSENTRİZM ÇERÇEVESİNDE TÜKETİCİ SATIN ALMA DAVRANIŞLARI
Derya YARANGÜMELİOĞLU, Didar BÜYÜKER İŞLER 91-110

8-ŞİKÂYET DAVRANIŞLARININ BETİMLENMESİNE YÖNELİK BİR YAPISAL EŞİTLİK MODELİ
Veysel YILMAZ, Rana ŞEN, Murat DOĞAN, Metin BAŞ 111-128

9-TÜRK İMALAT SANAYİ KATMA DEĞERİ ÜZERİNDE DOĞRUDAN DIŞ YATIRIMLARIN ROLÜ
Zafer KANBEROĞLU, Oğuz KARA 129-144

10-KÜRESEL DOĞAN İŞLETMELERDE GİRİŞİMCİNİN BİREYSEL ÖZELLİKLERİNİN ERKEN ULUSLARARASILAŞMADAKİ ROLÜ
Hakan ATLI, Burak KARTAL 145-158

11-ÇOKLU ORTAM (MULTİMEDYA) TASARIMI İÇEREN LİSANS DERSLERİNDE ÖĞRENCİLERİN VİDEO VE ANİMASYON KONULARI HAKKINDAKİ BİLGİ DÜZEYİ: GÖRSEL İLETİŞİM TASARIMI ÖĞRETİMİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA
Bülent BİNGÖL 159-172

12-OECD ÜLKELERİNDE REEL ÜCRETLER VE EMEK VERİMLİLİĞİ ARASINDAKİ İLİŞKİ: PANEL VERİ ANALİZİ
Atalay ÇETİN, İbrahim BAKIRTAŞ 173-186

13-DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE BİR BASKI VE DENETİM MEKANİZMASI OLARAK CEVAP VE DÜZELTME HAKKININ KULLANIMI: *ULUS* ÖRNEĞİ (1956-1960)
Çağla KUBİLAY 187-202

14-UZAKTAN EĞİTİME GENEL BİR BAKIŞ
Ekrem DEMİR 203-212

15-SAĞLIK ÇALIŞANLARININ ÖRGÜTSEL ADALET ALGISI İLE TÜKENMİŞLİK DUYGULARI ARASINDAKİ İLİŞKİ: BİR UYGULAMA
Metin ULUKÖY 213-226

16-REGÜLASYON VE EKONOMİK BÜYÜME
S. Fatih KOSTAKOĞLU 227-242

17-1982 ANAYASASI'NDA YER ALAN VERGİLEME İLKELERİNİN FELSEFİ TEMELLERİ
Ahmet TEKİN, Öner GÜMÜŞ 243-258

18-EROL GÜNGÖR ÖRNEĞİNDE 1960-1980 ARASI TÜRK AYDINI VE DİN
Ali SARIKOYUNCU, Öznur YAŞAR 259-268

19-MEKÂNLARIN HAFIZASINA AHMET HAMDİ TANPINAR'IN BEŞ ŞEHİR' İNDEN BAKMAK
Gökan ÖZKUK 269-280

20-SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMENLERİNİN ÖĞRETİM YAŞANTILARINDA OKUL İDARESİNDEN BEKLENTİLERİ
Emine ÖZEL 281-290

21-ÖRGÜTLERDE YABANCILAŞMA İLE TÜKENMİŞLİK SENDROMU ARASINDAKİ İLİŞKİYİ BELİRLEMEYE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA
N. Derya ERGUN ÖZLER, Meltem (ÖZÇINAR) DİRİCAN 291-310

22-TÜRKİYE'DE TELEKOMÜNİKASYON SEKTÖRÜNE YÖNELİK VERGİSEL DÜZENLEMELERİN DEĞERLENDİRİLMESİ
Fazlı YILDIZ 311-326

23-BÖLGESEL KALKINMA AJANSLARI: SAĞLANAN DESTEKLERİN BİR İL ÖLÇEĞİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ
Mediha Mine ÇELİKKOL 327-349

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi – Sayı 39 – Ocak 2014

MUHASEBE MESLEK MENSUPLARI KOBİ'LER İÇİN TFRS'YE HAZIR MI?*

Ahmet AĞCA, Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme Bölümü, ahmetagca@dumlupinar.edu.tr

Elçin DALKILIÇ, Arş. Gör. ,Bozok Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme Bölümü, elcin.eren@bozok.edu.tr

ÖZET: KOBİ'ler ülke ekonomileri için vazgeçilmez bir öneme sahiptirler ve uluslararası arenadaki önemi gün geçtikçe artmaktadır. Muhasebe meslek mensuplarının en çok muhatap olduğu firmalar da KOBİ'lerdir. Bu çalışma, muhasebe uygulamalarının mevcut durumu, TFRS'lerin bugünkü durumu ve KOBİ TFRS'nin uygulanabilirliğine ilişkin ülkemizde faaliyette bulunan meslek mensuplarının bakış açılarını ortaya koymak amacıyla yapılmıştır. Bu amaçla Kütahya SMM Odası'na bağlı meslek mensuplarına mevcut durum, TFRS ve KOBİ TFRS konularını içeren anket uygulanarak düşünceleri alınmıştır. Veriler aritmetik ortalama, tek yönlü varyans analizi, t testi ve tukey testi kullanılarak SPSS paket programında değerlendirilmiştir. Çalışma sonucunda araştırmaya katılan meslek mensuplarının mevcut duruma hakim oldukları, TFRS ile yakından ilgilendikleri ve KOBİ TFRS konusunda da kendilerini hazır hissettikleri ortaya çıkmaktadır.

Anahtar kelimeler: KOBİ TFRS, KOBİ TFRS'nin Uygulanabilirliği, Muhasebe Mesleği, Muhasebe Meslek Mensupları.

IS APPLICATORS READY FOR TFRS FOR SMES?

ABSTRACT: SMEs have an essential importance for the economies of countries and their importance in the international arena is increasing day by day. SMEs are most interested firms of professional accountants. This study is conducted to demonstrate perspectives of the professional accountants operating in our country, for the current situation, the present situation of TFRS and applicability of TFRS for SMEs. For this purpose, a survey including the current situation, TFRS and TFRS for SMEs is conducted to professional accountants Chamber of Independent Accountant Financial Advisers in Kütahya. Data were evaluated with SPSS package program using the arithmetic average, one-way ANOVA, t test and Tukey test. As a result of this study, it is understood that the current situation is well comprehended by the professional accountants participated in the survey, they are interested in TFRS closely and they feel themselves ready for TFRS for SMEs.

Keywords: IFRS for SMEs, IFRS for SMEs Applicability, Accounting Profession, Professional Accountants.

GİRİŞ

Muhasebe mesleği, tarih boyunca ticari hayata yön veren gerek işletme, gerek toplum gerekse devlet açısından önemli bir meslektir. Muhasebe çalışmaları da bilgi kullanıcılarının bilgi ihtiyaçlarını karşılayan ana çalışmalardır.

Ekonomide yaşanan küreselleşme, çok uluslu şirketlerin ortaya çıkması, ülke dışında kaynak bulma ihtiyacı ve sermaye piyasalarının uluslararasılaşması ülkeler arasında farklılık gösteren muhasebe sistemlerinde uyumlaştırma ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu doğrultuda hazırlanan Uluslararası Muhasebe Standartları (UMS)/Uluslararası Finansal Raporlama Standartları (UFRS) ve UFRS'yi esas alan Türkiye Muhasebe Standartları (TMS)/Türkiye Finansal Raporlama Standartları (TFRS) seti ülkemizde yaygınlaştırılmaya çalışılmaktadır. Avrupa Birliği üye ülkeleri 2005 yılından itibaren borsaya kayıtlı şirketlerin UMS/UFRS'lere göre konsolide finansal tablo düzenlemeleri zorunlu hale getirmiştir. Ülkemiz de AB'ye üye olma sürecinde olan bir ülke olduğu ve Avrupalı şirketler karşısında rekabetçi olabilmesi için, Türkiye Finansal Raporlama Standartları anahtar rol oynayacak niteliktedir.

UFRS'nin kullanımını arttırmak ve Küçük ve Orta Büyüklükte İşlemelerin (KOBİ) finansal raporlama ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla KOBİ'ler için ayrı bir muhasebe standardı oluşturma çalışmaları yapılmıştır. Uluslararası Muhasebe Standartları Kurumu (UMSK), KOBİ'ler için uluslararası bir dil oluşturmak için Temmuz 2009 tarihinde KOBİ UFRS'yi oluşturmuş ve yayımlamıştır. UMSK'nın KOBİ muhasebe standartlarını oluşturmasının temel

* Bu makale Dumlupınar Üniversite Sosyal Bilimler Enstitüsü'nce kabul edilen "KOBİ TFRS Setinin Muhasebe Meslek Mensupları Tarafından Uygulanabilirliği Üzerine Bir Araştırma" başlıklı yüksek lisans tezinden derlenmiştir.

nedeni, halka açık ve organize borsalarda işlem gören büyük işletmelerin uyguladığı tam set UFRS'lerin uygulanmasındaki zorluk ve karmaşa olarak belirtilmektedir. Ülkemiz de bu yeniliklerin gerisinde kalmamış ve Türkiye'de muhasebe standartlarına yön veren kurum olan Türkiye Muhasebe Standartları Kurumu (yeni ismiyle Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu) tarafından KOBİ TFRS hakkındaki tebliği 1 Kasım 2010 tarihinde yayımlamıştır.

KOBİ TFRS'nin öneminin giderek artmasıyla birlikte, standartların benimsenmesi, uygulama sorunları ve uygulama sürecine ilişkin hem ulusal hem uluslararası literatürde pek çok akademik çalışma yapılmıştır. Bu araştırmalara ek olarak bizim çalışmamızın amacı KOBİ'ler için TFRS'nin ülkemiz muhasebe meslek mensupları tarafından nasıl algılandığının ve KOBİ TFRS'nin uygulanabilirliğinin analiz edilmesidir.

LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Anket geliştirme aşamasında literatür kapsamlı bir şekilde araştırılarak öncelikle benzer çalışmaların var olup olmadığı saptanmaya çalışılmıştır. Aynı konuda benzer veya paralel çalışmalara rastlanmış olup dolayısıyla bu konuya farklı boyutlarda tartışan çalışmalardan yararlanılmıştır. Konuyla ilgili çalışmaların bazılarına aşağıda yer verilmiştir.

Joshi ve Ramadhan (2002) yaptıkları araştırmada; Bahreyn'de küçük ve hakim ortaklı işletmeler (small and closely held companies) üzerinde Uluslararası Muhasebe Standartları/Uluslararası Finansal Raporlama Standartları'nın benimsenme düzeyini ve muhasebe uygulamalarını bu işletmelerde çalışan muhasebe meslek mensuplarının düşünceleri üzerinden incelemişlerdir. Araştırma sonuçlarına göre; işletmelerin muhasebe çalışanlarının UMS'lere uygun finansal tabloları hazırlayabildikleri (%86), bunun yanında muhasebe çalışanlarının UMS'lere ilişkin eğitime ihtiyaç duydukları (%45) ve standartları anlama/yorumlamada zorluklarla karşılaşılmadığı (%84) görüşlerine sahip oldukları belirlenmiştir.

Ağca (2003) çalışmasında, sermaye piyasalarında denetimle yetkili denetim şirketlerine uygulanan anket çalışması ile Uluslararası Muhasebe Standartları'nın fiiliyatta Türk Muhasebe bilgisi kullanıcıları tarafından ne derecede kabul gördüğü tespit edilmeye çalışmıştır. Anket çalışmasının sonuçlarına göre; ankete katılan meslek mensuplarının genelinin Uluslararası Muhasebe Standartlarını Türk muhasebe sistem ve uygulamalarına nazaran daha yeterli ve geçerli buldukları ve Türkiye'de uygulanabileceğine inandığı ortaya çıkmıştır.

Arsoy Poroy ve Sipahi (2007)'in İSMMMO'nın Ocak-Şubat-Mart 2007 tarihlerinde yaptığı eğitim çalışmalarına katılan 156 muhasebe meslek mensubuna uyguladıkları anket sonucunda KOBİ TFRS'nin fırsatları, üstün yönleri, tehditleri ve zayıf yönleri (FÜTZ) belirlenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, "finansal bilgilerin karşılaştırılabilirliği" ve "finansal tablo kullanıcılarının ihtiyaçları için finansal tablo üretilmesi" en önemli fırsatlar olarak bulunmuştur. Katılımcılar için Türkiye'deki KOBİ'lerin dış ilişkilere eğilimli olmaması nedeniyle işletme birleşmeleri yada yabancı kuruluşlar ile işbirliği anlaşmaları ve sınır ötesi pazarlara ulaşma daha az önemlidir.

Kalaycı ve Tekşen, (2008) muhasebe meslek mensuplarının küreselleşme, ekonomik ve mesleki gelişmeler ışığında muhasebe mesleğine bakışlarını tespit etmek amacıyla Burdur ve Isparta illerindeki bağımsız olarak çalışan meslek mensuplarına yönelik bir araştırma yapmışlardır. Uyguladıkları anket sonucuna göre, meslek mensuplarının büyük çoğunluğu, küreselleşme ile birlikte muhasebe uygulamalarına ve denetimine ihtiyacın artacağını, muhasebecilerin güvenilir bilgi üretmeleri gerektiğini, muhasebecilerin dünya düzeyinde örgütlenmeleri ve çağdaş uygulamaların gerektirdiği bilgileri edinmeleri gerektiğini, çok uluslu yatırımların artması ile birlikte aynı kurallara ve ortak dile göre mali tablo düzenlenmesi gerekeceğini, tek muhasebe dili olması gerekeceğini düşünmektedirler.

Erol vd. (2011)'in Çanakkale SMMM Odasına bağlı olan Çanakkale Merkez ve Biga ilçesinde faaliyet gösteren SM-SMMM'lerin TMS/TFRS'ye yönelik bakış açılarını inceleyen araştırmasına göre, meslek mensupları, TMS/TFRS'lerin mesleki faaliyetlerine olumlu yönde katkı sağladığı görüşündedirler. Katılımcılar bu standartların özellikle mesleğin gelişimine, vizyonuna ve meslek çalışanlarının performans düzeylerine pozitif yönde katkı sağladığını belirtmişlerdir. Ayrıca muhasebe meslek mensupları TMS/TFRS'lerin iş yükünü arttıracağı görüşündedirler.

Çankaya ve Hatipoğlu (2011) UMS/UFRS'lerin ülkemiz koşullarında uygulanabilirliğine ilişkin muhasebe meslek mensuplarının beklentilerinin neler olduğunu ortaya koymak amacıyla 36 ilde 406 muhasebe meslek mensubuna anket çalışması yaparak araştırmışlardır. Çalışma sonuçlarına göre; ülkemizin UMS/UFRS'leri benimseme ve uygulama sürecinde muhasebe meslek mensuplarının beklentilerini etkileyen en önemli unsurlar; standartlara ilişkin eğitim sorunu (eğitim faktörü), mevcut standartlar setinin ülkemiz ekonomisinin önemli bölümünü oluşturan KOBİ'lere uygun olmayışı (ekonomik ve hukuki çevre faktörü), bu standartların yazılış şekli, çevirisi gibi öz yapısından kaynaklanan bir takım sorunlar taşıması (standartlar faktörü), söz konusu standartların uygulanması sürecinde kültür çevresinden etkilenebilme olasılığı (kültür faktörü) olarak belirlenmiştir.

Kırlıoğlu ve Şenol (2011) KOBİ'lerin UFRS ve Basel II kriterlerindeki düzenlemeler ile ilgili değişim sürecinin ne kadar farkında olduklarını belirlemek için Marmara Bölgesindeki 363 KOBİ'yle yaptığı araştırma sonucunda, KOBİ'lerin çoğunluğunun UFRS hakkında herhangi bir çalışma yapmadıkları, konu hakkında pek fazla bilgiye sahip olmadıkları, zaman içerisinde konunun daha iyi anlaşılacağı ve konu hakkında yeterli bilgilendirmenin yapılmadığı yönünde beyanları olduğu ortaya çıkmıştır.

Arsoy Poroy ve Bora (2012)'nın çalışmasında Bursa Serbest Muhasebeci ve Mali Müşavirler Odası'na kayıtlı 305 meslek mensubuna yüzyüze anket yöntemi uygulanarak Türkiye'de uygulanacak olan KOBİ muhasebe standartlarının fırsatları, tehditleri, güçlü ve zayıf yönleri ortaya konmaya çalışılmaktadır. Muhasebe meslek mensuplarına göre KOBİ muhasebe standardı uygulayacak en güçlü yönü; standardı uygulayacak işletmelerin uluslararası uygulamalarla uyumlu doğru ve şeffaf bir finansal raporlama yapabilecek olmalarıdır. Bu şekilde yapılan bir finansal raporlama işletmeye olan güvenilirliği artıracaktır. İşletmeye olan güven arttıkça yapılan yatırımlar da artacak ve KOBİ'ler daha da büyüyecektir. KOBİ muhasebe standartlarının yeni TTK ve Basel II kriterlerindeki düzenlemelere göre yapılması da meslek mensupları açısından ikinci bir önem arz eden güçlü yön olarak görülmektedir.

Kara (2012) KOBİ'ler için UFRS'nin uygulanmasına geçilmeden önce işletmelerin uygulamadan beklentilerinin ne olduğu ve uygulanabilirliğini etkileyen faktörlerin neler olacağına yönelik Güney Doğu Anadolu Bölgesinde bir araştırma yapmıştır. KOBİ'ler için UFRS'nin uygulanabilirliğini etkileyen işletme içi ve işletme dışı faktörler; işletme dışı paydaşlar, fayda, maliyet, eğitim ve büyüklük faktörlerinin etkileri ve ilişkileri tespit edilmektedir. Gaziantep, Şanlıurfa ve Mardin illerinde bulunan 348 KOBİ'yle yaptığı çalışmada, KOBİ'ler için UFRS'nin uygulanabilirliğinde faktörler arasındaki ilişkiyi bir bütün olarak ele alındığında küçük ve orta boy işletmelerde uygulanabileceği, mikro işletmelerde ise uygulamanın zor olacağı tespit edilmiştir. Araştırma sonucunda mikro işletmelerinde standardın uygulanması durumunda bir faydadan çok ek bir maliyet getireceğini belirtmektedirler.

Özkan ve Özşahin (2012) muhasebe meslek mensuplarının KOBİ TFRS'nin sağlayacağı muhtemel fayda ve sakıncalar ile uygulanabilirliği ve bu konudaki eğitim çalışmalarına yönelik görüşlerini belirlemek için Kayseri ilindeki bağımlı veya serbest çalışan SM, SMMM ve YMM'ler üzerinde bir çalışma yapmışlardır. Yaptıkları çalışmada, meslek mensupları, KOBİ TFRS'nin uygulamaya girmesiyle işletmelerin daha şeffaf raporlama yapacağı, finansal tablolarının daha güvenilir ve karşılaştırılabilir olacağı, işletme içi ve işletme dışı bilgi kullanıcılarının daha sağlıklı karar verebileceği, muhasebede dil birliği sağlanacağı, vergi denetimlerinin kolaylaşabileceği ve muhasebe mesleğinin öneminin artacağı görüşündedirler. Bunun yanında meslek mensuplarının TÜRMOB, TMSK, meslek odaları ve eğitim kurumlarının standartların uygulanmasına yönelik olarak yeterli düzeyde eğitim ve uygulama çalışmaları yapmadığı görüşünde oldukları anlaşılmaktadır.

Özdemir (2012) KOBİ'ler için TFRS uygulama öncesinde SMMM'lerin standarda olan ilgisini ölçmeye çalışmıştır. Ankara SMMM Odası'na bağlı SMMM'lerle yapılan anket sonucunda, öğrenim düzeyleri bakımından oluşturulan gruplarda; lisansüstü öğrenime sahip SMMM'lerin KOBİ TFRS standardına daha yüksek ilgi duydukları gözlemlemiştir. Buna göre, ihtiyatlı da olsa, öğrenim bakımından daha ileri düzeyde öğrenime sahip SMMM'lerin KOBİ TFRS'ye daha fazla ilgi duydukları ifade edilebilir. Meslekte yeni olan SMMM'ler, mesleki deneyim süresi bakımından oluşturulan gruplar içinde KOBİ TFRS standardına ilgi düzeyleri en yüksek olan grup olarak belirlenmiştir. Ayrıca mesleki deneyim süresi fazla gruplardan bazılarının KOBİ TFRS'ye olan ilgilerinin, daha az deneyime sahip gruplara göre daha az olduğu gözlenmiştir. Buna göre, meslekte yeni olan SMMM'lerin KOBİ TFRS'ye olan ilgilerinin meslekte görece daha kıdemli SMMM'lere göre daha yüksek olduğu ifade edilebilir.

KOBİ TFRS SETİNİN MUHASEBE MESLEK MENSUPLARI TARAFINDAN

UYGULANABİLİRLİĞİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Araştırmanın Amacı, Kapsamı ve Yöntemi

Bu araştırmanın amacı; "KOBİ'ler için Türkiye Finansal Raporlama Standartları Seti"nin uygulanabilirliğini ortaya koymak ve muhasebe meslek mensuplarının KOBİ TFRS'ye bakış açılarının incelenmesidir. Araştırma, Kütahya Merkez İlçe'de faaliyette bulunan SM, SMMM ve YMM'leri kapsamaktadır. Kütahya Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odasına kayıtlı olan meslek mensuplarından 66'sına ulaşılmış ve elde edilen anketlerin tamamı değerlendirmeye uygun görülmüştür. Anket sonuçlarının değerlendirilmesinde SPSS 17 istatistiksel paket programı kullanılmıştır. Ayrıca, anket ile ilgili geliştirilen ölçeğin güvenilirlik analizi için de Cronbach Alfa katsayısı kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan ölçeğin güvenilirlik analizi sonuçlarına göre Cronbach Alfa katsayısı 0,958 olarak hesaplanmıştır. Bu durumda, ölçeğin güvenilir ve geçerli bir ölçek olduğu söylenebilir.

Araştırmada anket yöntemi kullanılmıştır. Üç bölümden oluşan anketin birince bölümünde meslek mensuplarının demografik özelliklerini belirlemeye yönelik sorular, ikinci bölümde meslek mensuplarının muhasebe uygulamalarının mevcut durumu, Türkiye Finansal Raporlama Standartları seti ve Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler için hazırlanan KOBİ TFRS seti hakkındaki görüşlerini belirlemeye yönelik sorular, üçüncü bölümde ise meslek mensuplarının KOBİ TFRS seti hakkındaki bilgi düzeylerini ölçmeye yönelik sorulara yer verilmiştir.

Araştırma Bulguları ve Analizi

Çalışmanın bu bölümünde, araştırma ile elde edilen verilerin analizi yapılmıştır.

Demografik Özelliklerin Analizi

Çalışmanın bu bölümünde meslek mensuplarına ait demografik özellikler ve analiz sonuçlarına yer verilmiştir. Ankete katılan meslek mensuplarına demografik özelliklerini belirlemeye yönelik toplam 7 adet soru sorulmuştur.

Ankete katılan meslek mensuplarının %83,3'ü erkek, %16,7'si kadın meslek mensubudur. Örneklemin büyük çoğunluğunun erkek meslek mensubu olması araştırma evreninin bir yansımasıdır ve mesleğin daha ziyade erkekler tarafından tercih edildiğinin bir göstergesidir.

Araştırma katılan meslek mensuplarının yaş dağılımı incelendiğinde; çoğunluğun 25-55 yaş aralığında olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların %3'ü Serbest Muhasebeci (SM), %93,9'u Serbest Muhasebeci Mali Müşavir (SMMM) ve %3'ü Yeminli Mali Müşavir (YMM) olduğu görülmektedir. Mesleki tecrübe açısından bakıldığında; ankete katılan meslek mensuplarının büyük çoğunluğunun 10 yıldan daha fazla tecrübeye sahip oldukları belirlenmiştir.

Meslek mensuplarının büyük çoğunluğunun (%75,8) lisans düzeyinde eğitim almış olmaları ve büyük bir kısmının işletme bölümünden mezun oldukları göze çarpmaktadır. Araştırmamıza katılan meslek mensuplarının %78,8'i bağımsız olarak çalışmaktadır.

KOBİ TFRS'nin Uygulanabilirliğinin Meslek Mensupları Tarafından Algılanışına Yönelik Analiz

Çalışmanın bu bölümünde meslek mensuplarının Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği, Türkiye Finansal Raporlama Standartları (TFRS) ve KOBİ'ler için Türkiye Finansal Raporlama Standartları (KOBİ TFRS) hakkında sorulan sorulara verdikleri cevaplar analiz edilmiştir.

Katılımcıların, Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği'ne ilişkin anket sonuçlarının frekans ve yüzde dağılımı Tablo 1'de gösterildiği gibidir:

Tablo 1: Katılımcıların Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği'ne İlişkin Anket Sonuçlarının Frekans ve Yüzde Dağılımı

		1	2	3	4	5
MSUGT'deki muhasebenin temel kavramları muhasebenin ihtiyaçlarını karşılamada yeterlidir.	**Frekans**	2	10	15	35	4
	Yüzde	3,0	15,2	22,7	53,0	6,1
MSUGT ve içindeki Tek Düzen Hesap Planı tam olarak özümsenmiştir ve uygulanmaktadır.	**Frekans**	3	10	12	30	11
	Yüzde	4,5	15,2	18,2	45,5	16,7
MSUGT'ne göre üretilen finansal bilgiler yeterlidir.	**Frekans**	3	14	14	31	4
	Yüzde	4,5	21,2	21,2	47,0	6,1
Ülkemizde uygulanan Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği TFRS ile uyum içindedir.	**Frekans**	13	14	23	14	2
	Yüzde	19,7	21,2	34,8	21,2	3,0
Tek Düzen Hesap Planı'na göre üretilen finansal bilgiler uluslararası niteliğindedir.	**Frekans**	15	20	17	13	1
	Yüzde	22,7	30,3	25,8	19,7	1,5

(1:Kesinlikle Katılmıyorum,…, 5:Kesinlikle Katılıyorum)

Tablo 1'de yer alan frekans ve yüzde dağılımlarına göre; meslek mensuplarının, "MSUGT'deki muhasebenin temel kavramları muhasebenin ihtiyaçlarını karşılamada yeterlidir." ifadesine katıldıkları (%53'ü Katılıyorum, %6,1'i Kesinlikle Katılıyorum), "MSUGT ve içindeki Tek Düzen Hesap Planı tam olarak özümsenmiştir ve uygulanmaktadır." ifadesine katıldıkları (%45,5'i Katılıyorum, %16,7'si Kesinlikle Katılıyorum) ve "MSUGT'ne göre üretilen finansal bilgiler yeterlidir." İfadesine katıldıkları (%47'si Katılıyorum, %6,1'i Kesinlikle Katılıyorum) görülmüştür.

Katılımcıların, "Ülkemizde uygulanan Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği TFRS ile uyum içindedir." ifadesine katılmayanların oranı (%21,2'si Katılmıyorum, %19,7'si Kesinlikle Katılmıyorum), kararsız olanların oranından (%34,8) fazladır. Katılımcılar, "Tek Düzen Hesap Planı'na göre üretilen finansal bilgiler uluslararası niteliğindedir." ifadesine katılmadıklarını (%30,3'ü Katılmıyorum, %22,7'si Kesinlikle Katılmıyorum) belirtmişlerdir. Bu durum TFRS'nin uygulanma gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Katılımcıların, Türkiye Finansal Raporlama Standartları'na ilişkin anket sonuçlarının frekans ve yüzde dağılımı Tablo 2'de gösterildiği gibidir:

Tablo 2: Katılımcıların Türkiye Finansal Raporlama Standartları'na İlişkin Anket Sonuçlarının Frekans ve Yüzde Dağılımı

		1	**2**	**3**	**4**	**5**
Türkiye Finansal Raporlama Standartları (TFRS) ile ilgili standart yorumlarını sürekli takip ediyorum.	**Frekans**	6	10	16	30	4
	Yüzde	9,1	15,2	24,2	35,5	6,1
TFRS'de yapılan açıklamaların uygulamalar için yeterli olduğu düşüncesindeyim.	**Frekans**	7	14	16	28	1
	Yüzde	10,6	21,2	24,2	42,4	1,5
TFRS'ler muhasebe uygulamalarını ve mesleğin gelişimini olumlu etkilemektedir.	**Frekans**	3	2	14	32	15
	Yüzde	4,5	3,0	21,2	48,5	22,7
TFRS, işletmelerin uluslararası sermaye ve para piyasalarına uyumunu kolaylaştırır.	**Frekans**	2	2	8	33	21
	Yüzde	3,0	3,0	12,1	50,0	31,8
TFRS'ler KOBİ'lerin ihtiyaçlarını karşılamada yetersizdir.	**Frekans**	6	21	17	14	8
	Yüzde	9,1	31,8	25,8	21,2	12,1

(1:Kesinlikle Katılmıyorum,…, 5:Kesinlikle Katılıyorum)

Tablo 2'de yer alan frekans ve yüzde dağılımlarına göre; meslek mensuplarının, "Türkiye Finansal Raporlama Standartları (TFRS) ile ilgili standart yorumlarını sürekli takip ediyorum." ifadesine katıldıkları (%45,5'i Katılıyorum, %6,1'i Kesinlikle Katılıyorum) tespit edilmiştir. Bu durum, meslek mensuplarının TFRS ile ilgili standart yorumlarını takip ettiklerini ve yeniliklerden haberdar olduklarını gösterebilir. "TFRS'de yapılan açıklamaların uygulamalar için yeterli olduğu düşüncesindeyim." ifadesi ile ilgili meslek mensuplarının katılma durumu (%42,4'i Katılıyorum, %1,5'i Kesinlikle Katılıyorum) kararsız olma durumundan (%24,2) fazladır. Meslek mensuplarının, "TFRS'ler muhasebe uygulamalarını ve mesleğin gelişimini olumlu etkilemektedir." ifadesine katıldıkları (%48,5'i Katılıyorum, %%22,7'si Kesinlikle Katılıyorum) ve "TFRS, işletmelerin uluslararası sermaye ve para piyasalarına uyumunu kolaylaştırır." ifadesine katıldıkları (%50'si Katılıyorum, %31,8'i Kesinlikle Katılıyorum) tespit edilmiştir.

Tablo 2'de yer alan frekans ve yüzde dağılımlarına göre; meslek mensuplarının, "TFRS'ler KOBİ'lerin ihtiyaçlarını karşılamada yetersizdir." ifadesine katılmayanların oranı (%31,8'i Katılmıyorum, %9,1'i Kesinlikle Katılmıyorum), katılanların oranından (%21,2'si Katılıyorum, %12,1'i Kesinlikle Katılıyorum) fazladır. Bu durum meslek mensuplarına göre, TFRS'lerin KOBİ'lerin ihtiyaçlarını karşılamada yeterli olduğunu göstermektedir. Anket çalışması için görüşülen meslek mensupları TFRS'lerin KOBİ'ler için gerektiğinden fazla olduğunu ve KOBİ'ler için TFRS'nin KOBİ'lerin ihtiyaçlarını karşılamak için hazırlandığını belirtmişlerdir.
Katılımcıların, KOBİ'ler için Türkiye Finansal Raporlama Standartları'na ilişkin eğitim konusundaki anket sonuçlarının frekans ve yüzde dağılımı Tablo 3'de gösterildiği gibidir:

Tablo Hata! Belgede belirtilen stilde metne rastlanmadı.**:**Katılımcıların KOBİ'ler için Türkiye Finansal Raporlama Standartları'na İlişkin Eğitim Konusundaki Anket Sonuçlarının Frekans ve Yüzde Dağılımı

		1	**2**	**3**	**4**	**5**
KOBİ TFRS hakkında yeterli bilgiye sahibim.	**Frekans**	4	12	22	26	2
	Yüzde	6,1	18,2	33,3	39,4	3,0
Bağlı bulunduğum meslek odasının KOBİ TFRS konusunda meslek mensuplarına sağladığı eğitim çalışmaları yeterlidir	**Frekans**	10	20	19	13	4
	Yüzde	15,2	30,3	28,8	19,7	6,1
KOBİ TFRS konusundaki eğitimlerin Türkiye Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Odaları Birliği (TÜRMOB) tarafından verilmesi gerektiği kanısındayım.	**Frekans**	3	6	7	23	27
	Yüzde	4,5	9,1	10,6	34,8	40,9
KOBİ TFRS konusundaki eğitimlerin Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK) tarafından verilmesi gerektiği kanısındayım.	**Frekans**	10	14	13	21	8
	Yüzde	15,2	21,2	19,7	31,8	12,1
KOBİ TFRS konusundaki eğitimlerin Üniversiteler tarafından verilmesi gerektiği kanısındayım.	**Frekans**	13	18	9	16	10
	Yüzde	19,7	27,3	13,6	24,2	15,2
KOBİ TFRS konusundaki eğitimlerin Üniversiteler tarafından verilmesi gerektiği kanısındayım.	**Frekans**	5	2	8	23	28
	Yüzde	7,6	3,0	12,1	34,8	42,4

(1:Kesinlikle Katılmıyorum,…, 5:Kesinlikle Katılıyorum)

Tablo 3'de yer alan frekans ve yüzde dağılımlarına göre; meslek mensuplarının, "KOBİ TFRS hakkında yeterli bilgiye sahibim." ifadesine katılanların (%39,4'ü Katılıyorum, %3,0'ı Kesinlikle Katılıyorum) kararsız olanlardan (%33,4) daha fazladır. Meslek mensuplarının KOBİ TFRS konusunda bilgi düzeylerinin yeterli olduğu ve KOBİ TFRS'ye hazır oldukları düşünülebilir. KOBİ TFRS konusundaki eğitim çalışmalarına bakıldığında ise; meslek mensuplarının, "Bağlı bulunduğum meslek odasının KOBİ TFRS konusunda meslek mensuplarına sağladığı eğitim çalışmaları yeterlidir." ifadesine katılmadıkları (%30,3'ü Katılmıyorum, %15,2'si Kesinlikle Katılmıyorum) tespit edilmiştir. Eğitimlerin hangi kurum tarafından verilmesi gerektiği konusunda yöneltilen sorulara ise; meslek mensuplarının "KOBİ TFRS konusundaki eğitimlerin Türkiye Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Odaları Birliği (TÜRMOB) tarafından verilmesi gerektiği kanısındayım." ifadesine katıldıkları (%34,8'i Katılıyorum, %40,9'u Kesinlikle Katılıyorum), "KOBİ TFRS konusundaki eğitimlerin Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK) tarafından verilmesi gerektiği kanısındayım." ifadesine katıldıkları (%31,8'i Katılıyorum, %12,1'i Kesinlikle Katılıyorum), "KOBİ TFRS konusundaki eğitimlerin Üniversiteler tarafından verilmesi gerektiği kanısındayım." ifadesine katılmadıkları (%27,3'ü Katılmıyorum, %19,7'si Kesinlikle Katılmıyorum) tespit edilmiştir. Meslek mensuplarının büyük çoğunluğunun (%34,8'i Katılıyorum, %42,4'ü Kesinlikle Katılıyorum) "KOBİ TFRS konusundaki eğitimlerin TÜRMOB, KGK ve Üniversiteler işbirliğiyle verilmesi gerektiği kanısındayım." ifadesine katıldıkları ortaya çıkmıştır.

Katılımcıların, KOBİ'ler için Türkiye Finansal Raporlama Standartları'na ilişkin KOBİ TFRS uygulama süreci konusundaki anket sonuçlarının frekans ve yüzde dağılımı Tablo 3.5'de gösterildiği gibidir:

Tablo 4: Katılımcıların KOBİ'ler için Türkiye Finansal Raporlama Standartları'na İlişkin KOBİ TFRS Uygulama Süreci Konusundaki Anket Sonuçlarının Frekans ve Yüzde Dağılımı

		1	**2**	**3**	**4**	**5**
Meslek mensuplarının KOBİ TFRS'yi uygulamada kısa vadede başarı sağlayacağını düşünüyorum.	**Frekans**	11	15	19	17	4
	Yüzde	16,7	22,7	28,8	25,8	6,1
KOBİ TFRS'ye geçiş ile birlikte doğru ve kaliteli bilgi üretilecektir.	**Frekans**	4	3	11	36	12
	Yüzde	6,1	4,5	16,7	54,5	18,2
KOBİ TFRS'nin uygulanmasıyla kayıt dışı ekonominin önüne geçilebilecektir.	**Frekans**	4	5	30	21	6
	Yüzde	6,1	7,6	45,5	31,8	9,1
KOBİ TFRS'nin uygulamaya geçmesiyle işletmelerin, para ve sermaye piyasalarından fon (kredi, ortak) bulmaları kolaylaşacaktır.	**Frekans**	4	4	20	27	11
	Yüzde	6,1	6,1	30,3	40,9	16,7
KOBİ TFRS'nin uygulamaya geçmesiyle, işletmeler daha doğru kredi derecelerine sahip olacaklardır.	**Frekans**	2	0	12	35	17
	Yüzde	3,0	0,0	18,2	53,0	25,8

(1:Kesinlikle Katılmıyorum,…, 5:Kesinlikle Katılıyorum)

Tablo 4'de yer alan frekans ve yüzde dağılımlarına göre; meslek mensuplarının, "Meslek mensuplarının KOBİ TFRS'yi uygulamada kısa vadede başarı sağlayacağını düşünüyorum." ifadesine katılmadıkları (%22,7'si Katılmıyorum, %16,7'si Kesinlikle Katılmıyorum) görülmektedir. Meslek mensuplarının büyük çoğunluğunun (%54,5'i Katılıyorum, %18,2'si Kesinlikle Katılıyorum) "KOBİ TFRS'ye geçiş ile birlikte doğru ve kaliteli bilgi üretilecektir." görüşüne katıldıkları, "KOBİ TFRS'nin uygulanmasıyla kayıt dışı ekonominin önüne geçilebilecektir." görüşü konusunda kararsız olanların (45,5) katılanlardan (%31,8'i Katılıyorum, %9,1'i Kesinlikle Katılmıyorum) fazla olduğu görülmektedir. Katılımcıların "KOBİ TFRS'nin uygulamaya geçmesiyle işletmelerin, para ve sermaye piyasalarından fon (kredi, ortak) bulmaları kolaylaşacaktır." ifadesine katıldıkları (%40,9'u Katılıyorum, %16,7'si Kesinlikle Katılıyorum) ve "KOBİ TFRS'nin uygulamaya geçmesiyle, işletmeler daha doğru kredi derecelerine sahip olacaklardır." ifadesine katıldıkları (%53,0'ı Katılıyorum, %25,8'i Kesinlikle Katılıyorum) tespit edilmiştir. Katılımcılar KOBİ TFRS'yi uygulamada kısa vadede başarı sağlayacaklarını düşünmemektedirler fakat bu durum uzun vadede başarı sağlayacaklarının bir göstergesi olabilir. Bunun dışında diğer tüm sorulara olumlu yanıt vermişlerdir. Bu da meslek mensuplarının KOBİ TFRS uygulama sürecinden umutlu olduklarının bir göstergesi olabilir.

Katılımcıların, KOBİ'ler için Türkiye Finansal Raporlama Standartları'na ilişkin finansal tablolar ve denetim konusundaki anket sonuçlarının frekans ve yüzde dağılımı Tablo 5'de gösterildiği gibidir:

Tablo 5: Katılımcıların KOBİ'ler için Türkiye Finansal Raporlama Standartları'na İlişkin Finansal Tablolar ve Denetim Konusundaki Anket Sonuçlarının Frekans ve Yüzde Dağılımı

		1	**2**	**3**	**4**	**5**	**Kayıp**
KOBİ TFRS'ye göre hazırlanan raporlar gerçek riskleri ortaya çıkaracağından şirket yöneticileri bu riskleri daha iyi algılayıp önlem almak için çalışacaklardır.	**Frekans**	3	1	13	31	18	
	Yüzde	4,5	1,5	19,7	47,0	27,3	
KOBİ TFRS'ye göre hazırlanan finansal tablolar KOBİ'lerin performanslarının ölçülmesinde iyi bir ölçüt olacaktır.	**Frekans**	3	3	6	41	13	
	Yüzde	4,5	4,5	9,1	62,1	19,7	
KOBİ TFRS'ye uygun olarak hazırlanmış finansal tabloları okumak ve anlamak daha kolay olacaktır.	**Frekans**	3	2	14	31	16	
	Yüzde	4,5	3,0	21,2	47,0	24,2	
KOBİ'ler KOBİ TFRS'yi kullandıkları takdirde firma bilgilerinin karşılaştırılabilirliği kolaylaşacaktır.	**Frekans**	2	1	9	33	20	1
	Yüzde	3,0	1,5	13,6	50,0	30,3	1,5
KOBİ TFRS'nin uygulanmasıyla birlikte denetim daha etkin hale getirilecektir.	**Frekans**	3	3	17	23	20	
	Yüzde	4,5	4,5	25,8	34,8	30,3	

(1:Kesinlikle Katılmıyorum,…, 5:Kesinlikle Katılıyorum)

Tablo 5'de yer alan frekans ve yüzde dağılımlarına göre; meslek mensuplarının, "KOBİ TFRS'ye göre hazırlanan raporlar gerçek riskleri ortaya çıkaracağından şirket yöneticileri bu riskleri daha iyi algılayıp önlem almak için çalışacaklardır." ifadesine katıldıkları (%47,0'ı Katılıyorum, %27,3'ü Kesinlikle Katılıyorum), "KOBİ TFRS'ye göre hazırlanan finansal tablolar KOBİ'lerin performanslarının ölçülmesinde iyi bir ölçüt olacaktır." ifadesine katıldıkları (%62,1'i Katılıyorum, %19,7'si Kesinlikle Katılıyorum), "KOBİ TFRS'ye uygun olarak hazırlanmış finansal tabloları okumak ve anlamak daha kolay olacaktır." İfadesine katıldıkları (%47,0'ı Katılıyorum, %24,2'si Kesinlikle Katılıyorum), "KOBİ TFRS'nin uygulanmasıyla birlikte denetim daha etkin hale getirilecektir." ifadesine katıldıkları (%34,8'i Katılıyorum, %30,3'ü Kesinlikle Katılıyorum) tespit edilmiştir. "KOBİ'ler KOBİ TFRS'yi kullandıkları takdirde firma bilgilerinin karşılaştırılabilirliği kolaylaşacaktır." ifadesine katıldıkları (%50,0'ı Katılıyorum, %30,3'ü Kesinlikle Katılıyorum) tespit edilmiştir fakat bu soruda katılımcıların 1 tanesi (%1,5) cevap vermemiştir. Bu kayıp, oranları çok fazla etkilemeyeceğinden göz ardı edilebilir.

Katılımcıların, KOBİ'ler için Türkiye Finansal Raporlama Standartları'na ilişkin meslek mensupları ile ilgili anket sonuçlarının frekans ve yüzde dağılımı Tablo 6'de gösterildiği gibidir:

Tablo 6: Katılımcıların KOBİ'ler için Türkiye Finansal Raporlama Standartları'na İlişkin Meslek Mensupları ile İlgili Anket Sonuçlarının Frekans ve Yüzde Dağılımı

		1	**2**	**3**	**4**	**5**
KOBİ TFRS meslek mensuplarının iş yükünü arttıracaktır.	**Frekans**	0	2	4	15	45
	Yüzde	0,0	3,0	6,1	22,7	68,2
KOBİ TFRS uygulamaları meslek mensuplarının elde ettiği ücreti arttıracaktır.	**Frekans**	11	15	24	9	7
	Yüzde	16,7	22,7	36,4	13,6	10,6
KOBİ TFRS'ye göre düzenlenen finansal tablolar üretmek meslek mensubunun mesleki tatminini arttıracaktır.	**Frekans**	6	5	23	23	9
	Yüzde	9,1	7,6	34,8	34,8	13,6
KOBİ TFRS ile birlikte etik değerlere olan inanç artacaktır.	**Frekans**	7	3	24	22	10
	Yüzde	10,6	4,5	36,4	33,3	15,2

(1:Kesinlikle Katılmıyorum,…, 5:Kesinlikle Katılıyorum)

Tablo 6'de yer alan frekans ve yüzde dağılımlarına göre; meslek mensuplarının büyük çoğunluğunun "KOBİ TFRS meslek mensuplarının iş yükünü arttıracaktır." ifadesine katıldıkları (%22,7'si Katılıyorum, %68,2'si Kesinlikle Katılıyorum), "KOBİ TFRS uygulamaları meslek mensuplarının elde ettiği ücreti arttıracaktır." ifadesine ise katılmayanların oranının (%22,7'si Katılmıyorum, %16,7'si Kesinlikle Katılmıyorum) kararsız olanlara (%36,4) göre daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Meslek mensupları KOBİ TFRS'nin iş yüklerini arttıracağını buna karşılık elde edecekleri ücretin artmayacağı görüşündedirler. Meslek mensuplarının "KOBİ TFRS'ye göre düzenlenen finansal tablolar üretmek meslek mensubunun mesleki tatminini arttıracaktır." ifadesine katıldıkları (%34,8'i Katılıyorum, %13,6'sı Kesinlikle Katılıyorum) ve "KOBİ TFRS ile birlikte etik değerlere olan inanç artacaktır." ifadesine katıldıkları tespit edilmiştir.

Katılımcıların, KOBİ'ler için Türkiye Finansal Raporlama Standartları ile ilgili bilgi düzeylerine ilişkin anket uygulanmış ve anket sonuçlarına göre meslek mensuplarının KOBİ TFRS hakkındaki bilgi düzeyleri belirlenmeye çalışılmıştır. Katılımcılara KOBİ TFRS'nin 35 bölümü sorulmuş olup; ortalamalara göre hangi bölümlerde daha fazla bilgiye sahip oldukları ortaya konmaya çalışılmıştır. Meslek mensuplarının en fazla "Hasılat" (3,74) konusunda bilgi sahibi oldukları tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra "Stoklar" (3,73), "Gelir Vergileri" (3,71), "Maddi Duran Varlıklar" (3,68) ve "Borçlar ve Öz Kaynaklar" (3,67) konularında da bilgi düzeylerinin yüksek olduğu göze çarpmaktadır.

Anket sonuçlarına göre; meslek mensuplarının en az bilgi sahibi olduğu konu ise "Hisse Bazlı Ödemeler" (3,20) olarak tespit edilmiştir. Ortalamalar göz önüne alındığında en az bilgi sahibi oluna diğer konular ise; "Yüksek Enflasyon Dönemlerinde Finansal Raporlama" (3,23), "İşletme Birleşmeleri ve Şerefiye" (3,27) ve "Konsolide ve Bireysel Finansal Tablolar" (3,29) olarak belirlenmiştir. Bu konular meslek mensuplarının daha az çalıştığı konular olabilmektedir. Bu da bilgi düzeylerinin az olmasının nedenini açıklayabilir.

Araştırmamızda demografik özelliklerden yaş, mesleki tecrübe ve mezun olunan bölüm açısından analizler yapılmıştır. Bunun nedeni ise analize konu olan değişken gruplarının aralarında farkın büyük olmamasıdır. Araştırmada, değişkenlerin yapılacak olan analizlerin ihtiyaçlarına uygun olarak yeniden kategorize etmek için yeniden kodlama yapılmıştır. Bu durumda yaş değişkeni için, 24 yaş ve altı ile 25-40 yaş arası meslek mensupları birleştirilip 40 yaş altı meslek mensupları olarak analiz edilmiştir. Mesleki tecrübe değişkeni açısından, 2-5 yıl ile 5-10 yıl mesleki tecrübeye sahip meslek mensupları birleştirilmiş ve 10 yıl ve daha az mesleki tecrübeye sahip meslek mensuplarını grubunu oluşturmuştur. Mezun olunan bölüm değişkeni için ise; İktisat, Maliye ve Diğer bölüm mezunları birleştirilip Diğer başlığı altında toplanmıştır.

Yaş değişkeni açısından %10 anlamlılık düzeyinde tek yönlü varyans analizi "p değerleri" sonuçlarına göre; araştırmaya katılan meslek mensuplarının Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği konusundaki ifadelere verdikleri cevapların ortalamaları arasındaki farklar Tablo 8'de gösterildiği gibidir:

Tablo 8: Yaş Değişkeni Açısından Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği Konusu ile İlgili Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

		R^2	Df	F	P
MSUGT ve içindeki Tek Düzen Hesap Planı tam olarak özümsenmiştir ve uygulanmaktadır.	Gruplar Arası	8,558	2	3,976	0,024
	Gruplar İçi	67,806	63		
	Toplam	76,364	65		
MSUGT'ne göre üretilen finansal bilgiler yeterlidir.	Gruplar Arası	5,477	2	2,780	0,070
	Gruplar İçi	62,053	63		
	Toplam	67,530	65		

Tablo 8'de görüldüğü gibi, yaş değişkeni açısından araştırmaya katılan muhasebe meslek mensuplarının verdikleri cevapların ortalamaları arasındaki farklar anlamlı çıkmıştır. Bu farkların hangi gruplar arasında görüldüğünü test etmek için yapılan Tukey testi sonuçları Tablo 9'de sunulmuştur.

Tablo 9: Yaş Değişkeni Açısından Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği Konusu ile İlgili Tukey Testi Sonuçları

	I	J	Ortalama Farkı (I-J)	P
MSUGT ve içindeki Tek Düzen Hesap Planı tam olarak özümsenmiştir ve uygulanmaktadır.	40 yaş ve altı	41-55	-0,418	0,294
		56 ve üstü	-1,151*	0,025
	41-55	40 yaş ve altı	0,418	0,294
		56 ve üstü	-0,733	0,238
	56 ve üstü	40 yaş ve altı	1,151*	0,025
		41-55	0,733	0,238

Tablo 9'da görüldüğü gibi, Tukey testi sonuçlarına göre yaş değişkeni açısından araştırmaya katılan muhasebe meslek mensuplarının Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği konusuna ilişkin verdikleri cevaplar arasında anlamlı farklılık tespit edilmiştir. "MSUGT ve içindeki Tek Düzen Hesap Planı tam olarak özümsenmiştir ve uygulanmaktadır." ifadesine verilen cevaplar arasındaki farklar 40 yaş altı ile 56 yaş üstü meslek mensupları arasında tespit edilmiştir. Ortalamalara bakıldığında, 56 yaş ve üstü meslek mensupları (4,43) bu ifadeye 40 yaş ve altı meslek mensuplarına (3,28) göre daha fazla katılmaktadır.

Tablo 8'e bakıldığında, "MSUGT'ne göre üretilen finansal bilgiler yeterlidir." ifadesine verilen cevaplar arasında anlamlı farklılık tespit edilmiştir; fakat bu farklılığın hangi yaş grubuna ait meslek mensuplarından kaynaklandığı tespit edilememiştir.

Yaş değişkeni açısından %10 anlamlılık düzeyinde tek yönlü varyans analizi "p değerleri" sonuçlarına göre; araştırmaya katılan meslek mensuplarının Türkiye Finansal Raporlama Standartları konusundaki ifadelere verdikleri cevapların ortalamaları arasındaki farklar Tablo 10'de gösterildiği gibidir:

Tablo 10: Yaş Değişkeni Açısından Türkiye Finansal Raporlama Standartları Konusu ile İlgili Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

		R^2	df	F	P
TFRS'ler muhasebe uygulamalarını ve mesleğin gelişimini olumlu etkilemektedir.	Gruplar Arası	9,640	2	2,780	0,005
	Gruplar İçi	52,179	63		
	Toplam	61,818	65		
TFRS, işletmelerin uluslararası sermaye ve para piyasalarına uyumunu kolaylaştırır.	Gruplar Arası	9,157	2	1,559	0,003
	Gruplar İçi	45,707	63		
	Toplam	54,864	65		

Tablo 10'de görüldüğü gibi, yaş değişkeni açısından araştırmaya katılan muhasebe meslek mensuplarının verdikleri cevapların ortalamaları arasındaki farklar anlamlı çıkmıştır. Bu farkların hangi gruplar arasında görüldüğünü test etmek için yapılan Tukey testi sonuçları Tablo 11'de sunulmuştur.

Tablo 11: Yaş Değişkeni Açısından Türkiye Finansal Raporlama Standartları Konusu ile İlgili Tukey Testi Sonuçları

	I	J	Ortalama Farkı (I-J)	P
TFRS'ler muhasebe uygulamalarını ve mesleğin gelişimini olumlu etkilemektedir.	40 yaş ve altı	41-55	-0,083	0,937
		56 ve üstü	1,202*	0,006
	41-55	40 yaş ve altı	0,083	0,937
		56 ve üstü	1,286*	0,005
	56 ve üstü	40 yaş ve altı	-1,202*	0,006
		41-55	-1,286*	0,005
TFRS, işletmelerin uluslararası sermaye ve para piyasalarına uyumunu kolaylaştırır.	40 yaş ve altı	41-55	0,207	0,637
		56 ve üstü	1,250*	0,002
	41-55	40 yaş ve altı	-0,207	0,637
		56 ve üstü	1,043*	0,017
	56 ve üstü	40 yaş ve altı	-1,205*	0,002
		41-55	-1,043*	0,017

Tablo 11'de görüldüğü gibi, Tukey testi sonuçlarına göre yaş değişkeni açısından araştırmaya katılan muhasebe meslek mensuplarının Türkiye Finansal Raporlama Standartları konusuna ilişkin verdikleri cevaplar arasında anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. "TFRS'ler muhasebe uygulamalarını ve mesleğin gelişimini olumlu etkilemektedir." ifadesine verilen cevaplar arasındaki farklar 40 yaş altı ile 56 yaş üstü ve 41-55 yaş ile 56 yaş üstü arasındaki meslek mensupları arasında tespit edilmiştir. Ortalamalara bakıldığında, 41-55 yaş arası meslek mensupları (4,00) bu ifadeye 40 yaş ve altı meslek mensuplarına (3,92) göre daha fazla katılmaktadır. 56 yaş ve üstü meslek mensupları bu ifade konusunda kararsız kalmaktadır (2,71).

Tablo 11'ye göre "TFRS, işletmelerin uluslararası sermaye ve para piyasalarına uyumunu kolaylaştırır." ifadesine verilen cevaplar arasında anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Bu farklılığın 40 yaş altı ile 56 yaş üstü ve 41-55 ile 56 yaş üstü meslek mensuplarından kaynaklandığı tespit edilmiştir. Ortalamalar değerlendirildiğinde, 40 yaş ve altı meslek mensupları (4,25) 41-55 yaş arası meslek mensuplarına göre (4,04) daha fazla katılmaktadır. 56 yaş ve üzeri meslek mensupları bu ifade konusunda kararsız kalmaktadır (3,00).

Yaş değişkeni açısından %10 anlamlılık düzeyinde tek yönlü varyans analizi "p değerleri" sonuçlarına göre; araştırmaya katılan meslek mensuplarının KOBİ'ler için Türkiye Finansal Raporlama Standartları ile ilgili eğitim konusundaki ifadelere verdikleri cevapların ortalamaları arasındaki farklar Tablo 12'de gösterildiği gibidir:

Tablo 12: Yaş Değişkeni Açısından KOBİ'ler için Türkiye Finansal Raporlama Standartları'na İlişkin Eğitim Konusu ile İlgili Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

		R^2	Df	F	P
KOBİ TFRS hakkında yeterli bilgiye sahibim.	Gruplar Arası	5,002	2	2,840	0,066
	Gruplar İçi	55,483	63		
	Toplam	60,485	65		

Tablo 12'de görüldüğü gibi, yaş değişkeni açısından araştırmaya katılan muhasebe meslek mensuplarının verdikleri cevapların ortalamaları arasındaki farklar anlamlı çıkmıştır. Bu farkların hangi gruplar arasında görüldüğünü test etmek için yapılan Tukey testi sonuçları Tablo 13'de sunulmuştur.

Tablo 13: Yaş Değişkeni Açısından KOBİ'ler için Türkiye Finansal Raporlama Standartları'na İlişkin Eğitim Konusu ile İlgili Tukey Testi Sonuçları

	I	J	Ortalama Farkı (I-J)	P
KOBİ TFRS hakkında yeterli bilgiye sahibim.	40 yaş ve altı	41-55	0,424	0,937
		56 ve üstü	-0,464	0,006
	41-55	40 yaş ve altı	-0,424	0,937
		56 ve üstü	-0,888*	0,005
	56 ve üstü	40 yaş ve altı	0,464	0,006
		41-55	0,888*	0,005

Tablo 13'de görüldüğü gibi, Tukey testi sonuçlarına göre yaş değişkeni açısından araştırmaya katılan muhasebe meslek mensuplarının "KOBİ TFRS hakkında yeterli bilgiye sahibim." ifadesine verilen cevaplar arasında anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Bu farklar 41-55 yaş arası meslek mensupları ile 56 yaş ve üstü meslek mensuplarının verdikleri cevaplardan kaynaklanmaktadır. 56 yaş ve üstü meslek mensuplarının (3,71) bu ifadeye katıldıkları; fakat 41-55 yaş arası meslek mensuplarının bu ifade konusunda kararsız kaldıkları (2,83) tespit edilmiştir. Yaş açısından çıkan bu farklılık için 56 yaş ve üstü meslek mensuplarının yenilikleri takip ettiği ve araştırmaya daha çok önem verdikleri yorumu yapılabilir.

Yaş değişkeni açısından %10 anlamlılık düzeyinde tek yönlü varyans analizi "p değerleri" sonuçlarına göre; araştırmaya katılan meslek mensuplarının KOBİ'ler için Türkiye Finansal Raporlama Standartları'na ilişkin finansal tablolar ve denetim konusundaki ifadelere verdikleri cevapların ortalamaları arasındaki farklar Tablo 14'de gösterildiği gibidir:

Tablo 14: Yaş Değişkeni Açısından KOBİ'ler için Türkiye Finansal Raporlama Standartları'na İlişkin Finansal Tablolar ve Denetim Konuları ile İlgili Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

		R^2	df	F	P
KOBİ TFRS'ye göre hazırlanan finansal tablolar KOBİ'lerin performanslarının ölçülmesinde iyi bir ölçüt olacaktır.	Gruplar Arası	8,389	2	5,433	0,007
	Gruplar İçi	48,641	63		
	Toplam	57,030	65		
KOBİ TFRS'ye uygun olarak hazırlanmış finansal tabloları okumak ve anlamak daha kolay olacaktır.	Gruplar Arası	6,942	2	3,890	0,026
	Gruplar İçi	56,224	63		
	Toplam	63,167	65		

Tablo 14'de görüldüğü gibi, yaş değişkeni açısından araştırmaya katılan muhasebe meslek mensuplarının verdikleri cevapların ortalamaları arasındaki farklar anlamlı çıkmıştır. Bu farkların hangi gruplar arasında görüldüğünü test etmek için yapılan Tukey testi sonuçları Tablo 15'de sunulmuştur.

Tablo 15: Yaş Değişkeni Açısından KOBİ'ler için Türkiye Finansal Raporlama Standartları'na İlişkin Finansal Tablolar ve Denetim Konuları ile İlgili Tukey Testi Sonuçları

	I	J	Ortalama Farkı (I-J)	P
KOBİ TFRS'ye göre hazırlanan finansal tablolar KOBİ'lerin performanslarının ölçülmesinde iyi bir ölçüt olacaktır.	40 yaş ve altı	41-55	0,748*	0,006
		56 ve üstü	-0,004	1,000
	41-55	40 yaş ve altı	-0,748*	0,006
		56 ve üstü	-0,752	0,125
	56 ve üstü	40 yaş ve altı	-0,004	1,000
		41-55	0,752	0,125
KOBİ TFRS'ye uygun olarak hazırlanmış finansal tabloları okumak ve anlamak daha kolay olacaktır.	40 yaş ve altı	41-55	0,664*	0,028
		56 ve üstü	-0,087	0,973
	41-55	40 yaş ve altı	-0,664*	0,028
		56 ve üstü	-0,752	0,164
	56 ve üstü	40 yaş ve altı	0,087	0,973
		41-55	0,752	0,164

Tablo 15'de görüldüğü gibi, Tukey testi sonuçlarına göre yaş değişkeni açısından araştırmaya katılan muhasebe meslek mensuplarının KOBİ'ler için Türkiye Finansal Raporlama Standartları'na ilişkin finansal tablolar ve denetim konuları ile ilgili verdikleri cevaplar arasında anlamlı farklar tespit edilmiştir. "KOBİ TFRS'ye göre hazırlanan finansal tablolar KOBİ'lerin performanslarının ölçülmesinde iyi bir ölçüt olacaktır." ifadesine verilen cevaplar arasındaki farklar 40 yaş ve altı meslek mensupları ile 41-55 yaş arasındaki meslek mensuplarından kaynaklanmaktadır. Ortalamalara bakıldığında, 40 yaş ve altı meslek mensupları (4,14) 41-55 yaş arasındaki meslek mensuplarına (3,39) göre daha fazla katılmaktadırlar.

Tablo 15'de görüldüğü gibi, "KOBİ TFRS'ye uygun olarak hazırlanmış finansal tabloları okumak ve anlamak daha kolay olacaktır." ifadesine verilen cevaplar arasındaki farklar 40 yaş ve altı meslek mensupları ve 41-55 yaş arasındaki meslek mensuplarından kaynaklanmaktadır. Ortalamalardan yola çıkarak, 40 yaş ve altı meslek mensuplarının (4,06) 41-55 yaş arasındaki meslek mensuplarına (3,39) göre daha fazla katıldıkları söylenebilir.

Mesleki tecrübe değişkeni açısından %10 anlamlılık düzeyinde tek yönlü varyans analizi "p değerleri" sonuçlarına göre; araştırmaya katılan meslek mensuplarının Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği ile ilgili ifadelere verdikleri cevapların ortalamaları arasındaki farklar Tablo 16'da gösterildiği gibidir:

Tablo 16: Mesleki Tecrübe Değişkeni Açısından Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği Konusu ile İlgili Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

		R^2	Df	F	P
MSUGT'ne göre üretilen finansal bilgiler yeterlidir.	Gruplar Arası	7,411	2	3,883	0,026
	Gruplar İçi	60,120	63		
	Toplam	67,530	65		
Tek Düzen Hesap Planı'na göre üretilen finansal bilgiler uluslararası niteliğindedir.	Gruplar Arası	6,799	2	2,990	0,057
	Gruplar İçi	71,640	63		
	Toplam	78,439	65		

Tablo 16'da görüldüğü gibi, mesleki tecrübe değişkeni açısından araştırmaya katılan muhasebe meslek mensuplarının verdikleri cevapların ortalamaları arasındaki farklar anlamlı çıkmıştır. Bu farkların hangi gruplar arasında görüldüğünü test etmek için yapılan Tukey testi sonuçları Tablo 17'de sunulmuştur.

Tablo 17: Mesleki Tecrübe Değişkeni Açısından Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği Konusu ile İlgili Tukey Testi Sonuçları

	I	J	Ortalama Farkı (I-J)	P
MSUGT'ne göre üretilen finansal bilgiler yeterlidir.	10 yıl ve daha az	11-20 yıl	-0,335	0,482
		21 yıl ve daha fazla	-0,845*	0,020
	11-20 yıl	10 yıl ve daha az	0,335	0,482
		21 yıl ve daha fazla	-0,510	0,198
	21 yıl ve daha fazla	10 yıl ve daha az	0,845*	0,020
		11-20 yıl	0,510	0,198
Tek Düzen Hesap Planı'na göre üretilen finansal bilgiler uluslararası niteliğindedir.	10 yıl ve daha az	11-20 yıl	-0,680*	0,087
		21 yıl ve daha fazla	-0,700*	0,098
	11-20 yıl	10 yıl ve daha az	0,680*	0,087
		21 yıl ve daha az	-0,020	0,998
	21 yıl ve daha fazla	10 yıl ve daha az	0,700*	0,098
		11-20 yıl	0,020	0,998

Tablo 17'de görüldüğü gibi, Tukey testi sonuçlarına göre mesleki tecrübe değişkeni açısından araştırmaya katılan muhasebe meslek mensuplarının Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği ile ilgili verdikleri cevaplar arasında anlamlı farklar tespit edilmiştir. "MSUGT'ne göre üretilen finansal bilgiler yeterlidir." ifadesine verilen cevaplar arasındaki farklar 10 yıl ve daha az mesleki tecrübeye sahip meslek mensupları ile 21 yıl ve daha fazla mesleki tecrübeye sahip meslek mensuplarından kaynaklanmaktadır. Bu farklar doğrultusunda ortalamalara bakıldığında, 21 yıl ve daha fazla mesleki tecrübeye sahip meslek mensupları (3,75) bu ifadeye katılmakta; fakat 10 yıl ve daha az mesleki tecrübeye sahip meslek mensupları (2,90) bu ifade konusunda kararsız kalmaktadır.

Tablo 17'de görüldüğü gibi, mesleki tecrübe değişkeni açısından meslek mensuplarının "Tek Düzen Hesap Planı'na göre üretilen finansal bilgiler uluslararası niteliğindedir." ifadesine verdikleri cevaplar arasındaki farklar 10 yıl ve daha az mesleki tecrübeye sahip meslek mensupları ile 11-20 yıl mesleki tecrübeye sahip meslek mensupları arasında ve 10 yıl ve daha az mesleki tecrübeye sahip meslek mensupları ile 21 yıl ve daha fazla mesleki tecrübeye sahip meslek mensupları arasındadır. 10 yıl ve daha az mesleki tecrübeye sahip meslek mensupları bu ifadeye katılmamaktadır (2,00). 11-20 yıl tecrübeye sahip meslek mensupları (2,68) ile 21 yıl ve daha fazla mesleki tecrübeye sahip meslek mensupları (2,70) ise bu ifade konusunda kararsız kalmaktadır.

Mesleki tecrübe değişkeni açısından %10 anlamlılık düzeyinde tek yönlü varyans analizi "p değerleri" sonuçlarına göre; araştırmaya katılan meslek mensuplarının Türkiye Finansal Raporlama Standartları ile ilgili ifadelere verdikleri cevapların ortalamaları arasındaki farklar Tablo 18'de gösterildiği gibidir:

Tablo 18: Mesleki Tecrübe Değişkeni Açısından Türkiye Finansal Raporlama Standartları Konusu ile İlgili Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

		R^2	df	F	P
TFRS, işletmelerin uluslararası sermaye ve para piyasalarına uyumunu kolaylaştırır.	Gruplar Arası	6,494	2	4,229	0,019
	Gruplar İçi	48,370	63		
	Toplam	54,864	65		

Tablo 18'de görüldüğü gibi, mesleki tecrübe değişkeni açısından araştırmaya katılan muhasebe meslek mensuplarının verdikleri cevapların ortalamaları arasındaki farklar anlamlı çıkmıştır. Bu farkların hangi gruplar arasında görüldüğünü test etmek için yapılan Tukey testi sonuçları Tablo 19'de sunulmuştur.

Tablo 19: Mesleki Tecrübe Değişkeni Açısından Türkiye Finansal Raporlama Standartları Konusu ile İlgili Tukey Testi Sonuçları

	I	J	Ortalama Farkı (I-J)	P
TFRS, işletmelerin uluslararası sermaye ve para piyasalarına uyumunu kolaylaştırır.	10 yıl ve daha az	11-20 yıl	-0,265	0,567
		21 yıl ve daha fazla	0,495	0,175
	11-20 yıl	10 yıl ve daha az	0,265	0,567
		21 yıl ve daha fazla	0,760*	0,014
	21 yıl ve daha fazla	10 yıl ve daha az	0,495	0,175
		11-20 yıl	-0,760*	0,014

Tablo 19'de görüldüğü gibi, Tukey testi sonuçlarına göre mesleki tecrübe değişkeni açısından araştırmaya katılan muhasebe meslek mensuplarının "TFRS, işletmelerin uluslararası sermaye ve para piyasalarına uyumunu kolaylaştırır." ifadesine verilen cevaplar arasında anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Bu farklar, 11-20 yıl mesleki tecrübeye sahip meslek mensupları ile 21 yıl ve daha fazla mesleki tecrübeye sahip meslek mensuplarının verdikleri

cevaplardan kaynaklanmaktadır. Ortalamalara dikkate alındığında, 11-20 yıl arası mesleki tecrübeye sahip mensuplarının katılma durumu (4,36) 21 yıl ve daha fazla mesleki tecrübeye sahip meslek mensuplarına (3,60) göre daha fazladır. 21 yıl ve daha fazla mesleki tecrübeye sahip meslek mensupları bu ifade konusunda kararsız kalma durumuna daha yakındır.

Mezun olunan bölüm değişkeni açısından katılımcıların Türkiye Finansal Raporlama Standartları konusu ile ilgili verdikleri cevaplara ilişkin T testi sonuçları Tablo 20'de gösterildiği gibidir.

Tablo 20: Mezun Olunan Bölüm Değişkeni Açısından Türkiye Finansal Raporlama Standartları Konusu ile İlgili T Testi Sonuçları

	Bölüm	**n**	**Ortalama**	**Standart**	**T Testi**	**p**
TFRS'de yapılan açıklamaların uygulamalar için yeterli olduğu düşüncesindeyim.	İşletme	41	2,80	1,054	-2,268	0,027
	Diğer	25	3,40	1,000		

Tablo 20'de "TFRS'de yapılan açıklamaların uygulamalar için yeterli olduğu düşüncesindeyim." ifadesine göre mezun olunan bölüm değişkeni açısından anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Bu farklılığın işletme ve diğer bölümlerden mezun olan meslek mensuplarından kaynaklandığı görülmektedir. Ortalamalara bakıldığında işletme bölümü mezunu meslek mensuplarının TFRS'de yapılan açıklamaların yeterli olduğu düşüncesi konusunda kararsız kaldıkları görülmektedir (2,80). Fakat diğer bölümlerden mezun olan meslek mensuplarının bu ifade konusunda katılıyorum düşüncesine daha yakın oldukları (3,40) söylenebilir.

SONUÇ

KOBİ'ler; bugüne kadar muhasebe uygulamalarını hep Maliye Bakanlığı düzenlemelerine göre yapmış, onun dışındaki bir uygulama ile tanışmamıştır. KOBİ TFRS'nin yayımlanması ile ve TÜRMOB'un, üniversitelerin eğitim kampanyaları ile bu kesimin muhasebesini tutan mali müşavirler, büyük bir coşku ve istekle yeni muhasebe standartlarına ait uygulamalarını öğrenmeye çalışmışlar ve uygulamanın başlamasıyla bu konudaki eksikliklerinin giderileceğini, Türkiye'deki mali müşavirlerin de gerektiğinde dünyanın diğer ülkelerindeki muhasebe uygulamalarını tutabilecek niteliğe kavuşacaklarının bilincine varmışlardır (Akdoğan 2012).

Ülkemizdeki muhasebe uygulamalarının mevcut durumunun analizi, TFRS'nin bugünkü durumu, KOBİ TFRS'nin uygulanabilirliği ve KOBİ TFRS seti hakkında bilgi düzeylerinin araştırılması amacıyla meslek mensupları üzerinden bir anket çalışması yapılmıştır.

Araştırmamızın sonucunda, ankete katılan meslek mensupları, muhasebenin temel kavramlarının muhasebe uygulamaları için yeterli olduğu, MSUGT ve Tek Düzen Hesap Planı'nın tam olarak özümsenip uygulandığı düşüncesindedirler. Meslek mensuplarına göre Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği ile TFRS uyum içinde değildir ve ayrıca Tek Düzen Hesap Planı'na göre üretilen finansal bilgiler de uluslararası nitelikte değildir. Meslek mensuplarının TFRS ile ilgili standart yorumlarını takip ederek yeniliklerden haberdar oldukları ve bu yorumların uygulamalar açısından yeterli olduğu söylenebilir. Meslek odalarının eğitimlere daha çok önem vermesi meslek mensuplarının lehine bir durumdur. Ek olarak, meslek mensupları eğitimlerin üniversiteler tarafından verilmesini istememektedir.

Meslek mensupları KOBİ TFRS'yi uygulamada kısa vadede başarı sağlayacaklarını düşünmemektedir. Buna karşılık KOBİ TFRS özümsendiği takdirde başarı oranının artacağı muhtemeldir. Meslek mensupları KOBİ TFRS'ye göre hazırlanan finansal tabloların gerçek riskleri ortaya çıkarabileceğini ve KOBİ'lerin performanslarını ölçülmesinde iyi bir ölçüt olacağını düşünmektedirler. KOBİ TFRS'ye uygun hazırlanmış finansal tabloları okumanın ve anlamanın daha kolay olacağını, KOBİ TFRS'nin uygulanmasıyla birlikte denetimin daha etkin hale geleceğini anketin sonuçlarına göre söyleyebiliriz. Meslek mensupları KOBİ TFRS uygulamaya geçtiğinde iş yüklerinin artacağını buna karşılık elde edilen ücretin artmayacağı görüşündedirler.

Meslek mensupları genel anlamda KOBİ TFRS hakkında yeterli bilgiye sahibim görüşündedir. En çok bilgi sahibi oldukları konular ise Hasılat, Stoklar, Gelir Vergileri ve Maddi Duran Varlıklar kalemleridir. Hisse Bazlı Ödemeler ise en az bilgi sahibi olunan konuların başında gelmektedir. Bu da meslek mensuplarının daha çok muhatap oldukları konularda daha çok bilgi sahibi olduklarının göstergesi olabilir.

KOBİ'ler için TFRS'nin uygulanabilirliğinin ölçülmesi açısından yapılan analizler sonucunda aşağıdaki düşünceler önerilmektedir:

- Meslek mensupları KOBİ TFRS'yi uygulamada kısa vadede başarı olamayacaklarını düşünmektedirler. Bu yüzden uygulama süresinin uzatılması meslek mensupları açısından faydalı olabilir. Zira eğitimlerin yeterli olmaması da meslek mensuplarının KOBİ TFRS konusunda uygulama zorluğu çekeceklerinin göstergesi olabilir.
- Meslek mensupları KOBİ'ler için TFRS hakkında yeterli bilgiye sahip olduklarını; fakat bağlı oldukları meslek odasının KOBİ TFRS konusunda verdiği eğitimlerinin eksik olduğunu düşünmektedirler. Bu amaçla, meslek mensuplarına yönelik hazırlanan eğitimlerin arttırılması ve sürekli hale getirilmesi gerekmektedir.
- Meslek mensupları tarafından verilen cevaplar doğrultusunda, yapılacak eğitimler TÜRMOB, KGK ve Üniversiteler ortaklığıyla hazırlanabilir.
- Araştırmada, meslek mensuplarının KOBİ TFRS konusunda yeterli bilgiye sahip olmadığı konular tespit edilmeye çalışılmıştır. Eğitimlerin bu konular üzerine ağırlık verilerek yapılması daha faydalı olabilir.

KAYNAKÇA

AĞCA, Ahmet(2003);Uluslararası Muhasebe Standartlarının Gelişmekte Olan Ülkelerde Uygulanabilirliği ve Kabul Görmüşlüğü, Basılmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2003.

ARSOY POROY, Aylin ve SİPAHİ, Barış, (2007) "International Financial Reporting Standards for Small and Medium Sized Entities and the Turkish Case", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Eylül-Aralık, ss.31-48

ARSOY POROY, Aylin ve Tuba, BORA, (2012), "KOBİ Muhasebe Standartlarının Gelişimi ve Türkiye Uygulaması Üzerine Bir Araştırma", Muhasebe ve Finansman Dergisi, Sayı:56, İstanbul, ss.17-27.

KALAYCI, Şeref ve Ömer, TEKŞEN, (2008), "Küreselleşme, Ekonomik ve Mesleki Gelişmeler Işığında Muhasebe Mesleğine Meslek Mensuplarının Bakışı: Batı Akdeniz Bölgesi Araştırması, Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, Cilt:10, Sayı:4, ss.1-17

EROL, Mikail, Metin, ATMACA ve Seçil, ÖZTÜRK, (2011), "Muhasebe Meslek Mensuplarının Türkiye Muhasebe ve Finansal Raporlama Bakış Açılarının Ölçülmesine İlişkin Ampirik Bir Çalışma", Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, Cilt:13, Sayı:3, ss.225-267

ÇANKAYA, Fikret ve Oğuzhan, HATİPOĞLU, (2011), "Türkiye'de Uluslararası Muhasebe Standartları'nın Uygulanabilirliğini Etkileyen Faktörlerin Meslek Mensuplarınca Değerlendirilmesine Yönelik Bir Araştırma", Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, Yıl:4, Sayı:7, ss. 61-88

JOSHI, Prem LAL ve Sayel, RAMADHAN, (2002), "The Adoption of International Accounting Standards by Small and Closely Held Companies: Evidence From Bahrain", The International Journal of Accounting, Vol: 37, Issue:4, pp. 429- 440.

KIRLIOĞLU, Hilmi ve Aydın, ŞENOL, (2011), "KOBİ'lerde UFRS ve BASEL II Düzenlemelerinin Farkındalığının Araştırılması: Doğu Marmara Örneği", Muhasebe ve Finansman Dergisi, Sayı:52, İstanbul, ss.25-46

KARA, Ekrem, (2012), "KOBİ'ler için Uluslararası Finansal Raporlama Standartlarının Uygulanabilirliği Algısının Tespitine Yönelik Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Bir Araştırma", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:32, Cilt:1, ss.209-216

ÖZDEMİR, Fevzi Serkan, (2012), "KOBİ'ler için Finansal Raporlama Standardı ve Mali Müşavirlerin Uygulama Öncesi ile İlgili Bilgi Düzeylerine Yönelik Ampirik Bir Araştırma", Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi, Yıl:12, Sayı:38, Ankara, ss. 57-84

ÖZKAN, Azzem ve Filiz, ÖZŞAHİN, (2012), "Muhasebe Meslek Mensuplarının KOBİ Finansal Raporlama Standartları Hakkındaki Görüşlerinin Tespitine Yönelik Bir Araştırma", Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi, Yıl:12, Sayı:37, Ankara, ss.47-68

ŞİRKET ETKİNLİKLERİ: İMKB 100 İMALAT SANAYİ ŞİRKETLERİ UYGULAMASI

Çağatay ORÇUN, Araş. Gör., Dokuz Eylül Üni. İ.İ.B.F. İşletme Bölümü, cagatay.orcun@deu.edu.tr

Ayşegül ÇİMEN, Araş. Gör., Dokuz Eylül Üni. İ.İ.B.F. İşletme Bölümü, aysegul.cimen@deu.edu.tr

Ayşegül ŞAHİN, Araş. Gör., Dokuz Eylül Üni. İ.İ.B.F. İşletme Bölümü, aysegul.sahin@deu.edu.tr

ÖZET: Bu çalışmada, ülkemizde İMKB 100 endeksinde yer alan 25 imalat sanayi şirketinin 2008 krizi öncesi ve sonrasındaki döneme ilişkin etkinlik düzeyleri Veri Zarflama Analizi (VZA) ile ölçülmüştür. Ardından gerçekleştirilen süper etkinlik analizi ile de etkin olan şirketler arasında bir sıralama yapılmıştır. Çalışmada cari oran, alacak devir hızı oranı, stok devir hızı oranı, uzun vadeli borç/özsermaye oranı ve finansal kaldıraç oranı girdi veri olarak, aktif karlılığı ve özsermaye karlılığı ise çıktı veri olarak kullanılmış, girdiye yönelik etkinlik ölçümü analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda, şirketlerin yalnızca 3 tanesi kriz öncesi ve kriz sonrası dönemde etkin olarak faaliyetlerini gerçekleştirebilmişlerdir. Bununla birlikte 3 şirket ise, küresel kriz sürecinde etkin kalmayı başaramamışlardır.

Anahtar Kelimeler: Şirket Etkinliği, Veri Zarflama Analizi (VZA), Süper Etkinlik, İMKB İmalat Sanayi.

FIRM EFFICIENCIES: AN APPLICATION MANUFACTURING FIRMS IN ISE 100

ABSTRACT: In this study, efficiency levels of 25 manufacturing firms listed in the ISE 100 index are measured for the period before and after the 2008 crisis by Data Envelopment Analysis (DEA). Afterwards, a ranking is made between the firms which are efficient by using super efficient analysis. In the study current ratio, receivables turnover ratio, inventory turnover ratio, long term debt/equity and financial leverage are used as input data and return on asset and return on equity are used as output data in order to analyze input oriented efficiency. As a result of the analysis, only 3 of the firms are found efficient before and after crisis period. Nonetheless, 3 firms were not able to remain efficient during global crisis period.

Key Words: Firm Efficiency, Data Envelopment Analysis (DEA), Super Efficiency, ISE Manufacturing Industry.

GİRİŞ

2007 yılının son çeyreğinde, Amerika'da kendini göstermeye başlayan finansal kriz, 2008 yılı süresince devam etmiştir. Yaşanan bu küresel krizin temelinde yer alan neden, konut ipoteğini menkul kıymete dönüştürüp tekrar ihraç eden finans kuruluşlarının, konut kredisi çeken bireylerin borçlarını ödeyememesi nedeniyle mali yapılarının bozulmasıdır. Amerika'nın finansal yapısındaki bu sarsıntılar, birçok ülkeyi hem finansal açıdan etkilemiş, hem de reel piyasaları etkisi altına almıştır.

Yaşanan küresel krizin bir çeşit likidite krizi olarak yansımasıyla, ihracat rakamları gerilemiş, tüketicilerin tüketim eğilimleri azalmış, mevcut üretim kapasiteleri fazla geldiğinden üretim daralmaya uğramıştır. Bu daralmanın dolaysız etkisi sonucu işsizlik oranı artmış, genel olarak ekonomik ve finansal koşullar gerilemiş, ülke büyüme oranları düşmüştür.

Şirketlerin varlıklarını devam ettirebilmeleri için güçlü bir finansal yapıya sahip olmaları, yaşanması muhtemel kriz dönemlerinde bu güçlü finansal yapıyı sürdürebilmek için önlemler almaları gerekmektedir. Aksi durumda, şirketler finansal piyasalarda ve reel sektörde yaşanan mali çalkantılara direnç gösteremeyecek, şirketlerin iflasları söz konusu olacaktır.

Çalışmada, İMKB 100 endeksinde yer alan 25 imalat sanayi şirketinin 2008 krizi öncesindeki ve sonrasındaki etkinlik düzeyleri veri zarflama analizi (VZA) ile ölçülmüştür. Ardından gerçekleştirilen süper etkinlik analizi ile de etkin olan şirketler arasında bir sırlama gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın 2. bölümünde VZA ve etkinlik ölçümlemesi ile ilgili literatür taraması yapılmış, 3. bölümde araştırmanın amacı ve kapsamı ile ilgili bilgi verilmiş, 4. bölümde araştırmanın verileri ve yöntemi açıklanarak 5. bölümde bulguların değerlendirilmesi yapılmıştır.

YAZIN TARAMASI

Günümüzde teknolojinin hızla ilerlemesi ve küreselleşmeye bağlı olarak artan rekabet ortamı, şirketlerin rakiplerine oranla avantaj elde edebilmeleri için, sınırlı kaynaklarını etkin ve verimli bir şekilde kullanmaları zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır.

Şirketlerin özellikle finansal açıdan etkinliklerinin belirlenmesinde kullanılan VZA' ya yönelik olarak literatürde yer alan çalışmalar aşağıdaki gibi özetlenebilir.

Bain (1969), şirketlerin hayatta kalma kabiliyetinde etkinliğin test edilmesi başlıklı çalışmasında "Hayatta kalma kabiliyetini" etkinlik olarak tanımlamıştır. Hayatta kalmayı, girdi satın alma, işçilerin yatıştırılması, müşteri bulma, yeni ürünler ve teknikler geliştirme, dalgalanmalarla başa çıkma ve düzenlemelerden kaçınma gibi problemlerle başa çıkabilme olarak ifade etmiştir.

Charnes, Coopers ve Rhodes (1978), VZA'nın ilk şeklini oluşturmuşlardır. Yöntem, parametrik olmayan bir yöntemdir. Her bir karar verme biriminin etkinliği ayrı ayrı ölçülmüştür. VZA'nın temel varsayımı ölçeğe göre sabit getiri varsayımıdır. Bu VZA modeli, CCR (Charnes, Coopers, Rhodes) Modeli olarak da ifade edilir.

Chandra, Cooper, Li ve Rahman (1998), VZA kullanarak Kanada'daki 29 tekstil firmasının etkinliğini 1994 yılı için ölçmüşlerdir. Çalışmanın çıktısı yıllık satış tutarıyken, çalışmanın girdileri her karar verme biriminde çalışan personel sayısı ve ortalama yıllık yatırım tutarıdır. Çalışmanın sonucunda, 29 firma performansının çok iyi olmadığına ve çok az sayıda şirketin etkin olarak çalıştığına ulaşılmıştır. Karar verme birimlerinin etkinlik düzeylerini arttırabilmeleri için yapılarını, stratejilerini ve kapasite planlarını düzenlemesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Zhu (2001), daha önce yapılmış olan VZA çalışmalarından farklı olarak süper etkinlik ve duyarlılık kavramlarını ele almıştır. Bu çalışmada, incelenen karar verme birimi referans setinde yer almamaktadır. Duyarlılık analizinde ise, test edilen karar verme birimindeki değişmelerle diğer karar verme birimlerindeki değişmeler eş zamanlı analiz edilmiştir.

Chen, Motiwalla ve Khan (2004), halka açık 10 perakende şirketinin finansal performansının ölçülmesinde VZA ve süper etkinlik yöntemleri kullanılmıştır. Modelde; işçi sayısı, stok maliyeti, dönen varlık toplamı ve satışların maliyeti girdi değişkenler olarak kullanılırken, hasılat ve net gelir modelin çıktı değişkenleri olarak kullanılmıştır. 1997-2000 yılları arasındaki finansal tabloların kullanıldığı çalışmada, E-iş şirketlerin diğerlerine göre daha etkin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bir diğer çalışmada, yine VZA kullanılarak otomotiv sanayindeki etkinlik sektörel bazda incelenmiştir. Bakırcı (2006), çalışmasında 1999 ve 2004 yıllarında otomotiv sanayinde Türkiye'de ilk 500 sıralamasına giren 13 firmayı ele almıştır. Girdi olarak net aktifler, özsermaye ve çalışan işçi sayısı, çıktı olarak ise net satışlar, vergi öncesi kar ve ihracat değerleri alınmıştır. Bu veriler kullanılarak, CCR (Charnes, Coopeer ve Rhodes) ve BCC (Banker, Charnes ve Cooper) modellerine göre girdi eğilimli ve çıktı eğilimli olarak VZA yapılmıştır. Araştırma sonucunda, 3 firmanın hem 1999 yılında hem 2004 yılında tam etkin olarak faaliyet gösterdiği, 5 firmanın 1999'a göre 2004'te etkinliğinin düştüğü, etkin çalışamayan 6 firmanın etkinsizliğinin temel sebebinin girdilerindeki yoğunluk olduğu gözlenmiştir. Ölçek büyüklüğüne göre sınıflandırıldığında, küçük ölçekteki firmaların daha etkin olduğu gözlemlenmiştir.

Yıldız (2007), küresel rekabet ortamında başarılı olmanın etkin olmaya bağlı olduğunu belirtmiş ve İMKB'de işlem gören ve imalat sanayi alanında faaliyet gösteren 105 şirketin etkinliklerini 2005 yılı finansal tablolarından yararlanarak değerlendirmiştir. Yazar bu değerlendirmesinde, değişken olarak, toplam aktifler ve özsermayeyi girdi olarak, net satışlar ve net dönem karını çıktı olarak kullanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, bu şirketlerin %70 civarının etkin oldukları, diğer bir ifade ile %30 oranında şirketlerin etkin olmayan şekilde faaliyetlerine devam ettikleri sonucuna ulaşmıştır.

Ata ve Yakut (2009), Türkiye'de imalat sektöründe faaliyet gösteren firmaların 1996 – 2006 dönemine ilişkin etkinlik ölçümlerini VZA ile gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Çalışmalarında 4 adet girdi ve 6 adet çıktı olmak üzere toplamda 10 adet rasyo değişken olarak kullanılmışlardır. Analiz kapsamında 1996–2006 dönemlerinde sürekli etkin bir sektör bulunamamıştır.

Babacan, Kısakürek ve Özcan (2009), 2001 yılındaki ekonomik krizde hisse senetleri İMKB'de işlem gören 223 firmadan verileri negatif olmayan 99 firma karar verme birimi veri seti olarak kullanılmıştır. Bu çalışmada girdi olarak likidite oranı, cari oran, nakit oranı, özsermaye çarpanı, kısa vadeli borçlar/toplam aktifler, kısa vadeli borçlar/toplam borçlar, uzun vadeli borçlar/toplam aktifler, uzun vadeli borçlar/devamlı sermaye oranı, duran varlıklar/özsermaye oranı, duran varlıklar/devamlı sermaye oranı, net işletme sermayesi devir hızı, dönen varlıklar devir hızı, aktif toplamı devir hızı, devamlı sermaye devir hızı ve ödenmiş sermaye devir hızı kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan çıktılar ise net kar marjı, esas faaliyet kar marjı, faaliyet kar marjı, özsermaye kar marjı ve aktif kar marjıdır. Araştırmanın sonucunda, İMKB'de faaliyet gösteren 19 firma etkin çıkarken, 80 firmanın etkin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Chong, Abdullah ve Anderson (2009), 1997 Asya Krizi sonrasında, Bursa Malezya Borsasında işlem gören firmaların hayatta kalma kabiliyetlerini VZA yöntemiyle ölçmüştür. Çalışma, üç dönemi kapsamaktadır. Bunlar; 1996(Kriz öncesi dönem), 1997(Kriz dönemi) ve 1999–2000(Kriz sonrası) dönemleridir. Analizin girdilerini uzun vadeli borçlar, kısa vadeli borçlar ve alacaklar oluştururken, analizin çıktılarını satışlar, toplam varlıklar ve özsermaye oluşturur. Çalışmanın sonucunda, kriz öncesi ve sonrasındaki dönemlerde bazı firmaların finansman kararları açısından benzerlikler gösterdiği ve yüksek finansal kaldıraçlı firmaların performanslarını iyileştiremediği sürece hayatta kalamayacağı sonuçlarına ulaşılmıştır.

Altın (2010), küresel kriz ortamında İMKB sınai şirketlerine yönelik olarak 142 şirketin mali etkinliğini sınamıştır. Yazar bu çalışmasında, mali etkinliğin analiz edilmesinde cari oran, likidite oranı, nakit oranı, finansal kaldıraç, finansman oranı, aktif karlılık oranı ve toplam piyasa değeri değişkenlerini kullanmıştır. 31 Aralık 2008 yılı bilanço dönemine ait yapılan çalışmada 142 şirketten 44'ünün etkin olduğu tespit edilmiştir. Etkin olmayan şirketlerin ise, nakit, stok, alacak ve borç yönetimlerinin yeniden yapılandırılması sonucunda etkin bir mali yapıya kavuşacakları sonucuna ulaşılmıştır.

Amirteimooria, Shahvarani ve Kordrostami (2010), İran'da yer alan 25 petrol şirketinin Finansal performanslarını VZA ve süper etkinlik yöntemiyle ölçmüştür. 2005 yılı verilerinin kullanıldığı çalışmada, sermaye, personel sayısı, işletme giderleri girdi değişkenleri oluştururken, abone sayısı, döşenen boru miktarı, gaz ağının uzunluğu ve satılan gazın hasılatı çıktı değişkenleri oluşturmuştur. CCR modeline göre, 10 şirket VZA sonucunda etkin bulunmuştur. Etkin olan şirketler de süper etkinlik yöntemiyle kendi içinde en etkinden en az etkine doğru sıralanmıştır.

Kaya, Öztürk ve Özer (2010), İMKB'ye kote olan metal eşya, makine ve gereç yapım sektöründeki işletmelerin performanslarını VZA ile karşılaştırmaya çalışmıştır. Toplamda 25 şirketi analize dahil etmiş ve bu şirketlerin 2008 yılının 4 dönemine ait finansal verilerinden yararlanmıştır. Yazarlar bu karşılaştırmayı yaparken, cari oran, asit-test oranı, finansal kaldıraç, alacakların devir hızı, stokların devir hızı, maddi duran varlık devir hızı ve aktif devir hızı oranlarını girdi olarak kullanmış, satışların karlılığı, aktif karlılığı, özsermayenin karlılığı oranlarını da çıktı olarak kullanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, sektörün 2008 yılının ilk üç aylık döneminin ortalama etkinliği %70, 6, aylık ortalama etkinliği %92, 9, aylık ortalama etkinliği %94 ve 12 aylık ortalama etkinliği ise %93 olarak gerçekleşmiştir. Dört dönemde de 5 işletme (Alarko Carrier, F-Mizmit Piston, Makine Takım, Parsan ve Türk Traktör) etkin bulunmuştur.

Şirketlerin finansal krizden etkilenme oranlarının tespit edilmesinde de kullanılabilir olan VZA yöntemi, Altın, Karabayır ve Süslü (2011) tarafından İMKB üzerinde bir inceleme yapılarak kullanılmıştır. Araştırmada İMKB'de sınai endeksine bağlı 142 şirketin verileri kullanılarak, 2007 krizi öncesinde ve sonrasındaki hayatta kalma kabiliyetleri incelenmiştir. Araştırmada uzun dönem borç, kısa dönem borç, toplam borçlar girdi olarak, satışlar, toplam varlıklar ve özkaynaklar çıktı olarak kullanılmıştır. Araştırma sonucunda kriz öncesi ve kriz sonrası dönemde göreli etkin şirket sayılarının ve etkinlik skorlarının küçük çıkması, şirketlerin borç yapıları ile faaliyet kararları arasındaki uyumsuzluğa bağlanmıştır.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE KAPSAMI

Araştırmanın amacı, 2008 küresel krizinin, İMKB 100 endeksinde yer alan imalat sanayi şirketleri üzerindeki etkilerinin incelenmesidir. Bu etkilerin incelenmesinde şirket bilançolarından yararlanılarak hesaplanmış şirket

etkinlikleri göz önünde tutulmuştur. Ayrıca etkin şirketler arasında bir sıralama yapabilmek yani etkinlik derecelerini hesaplayabilmek için süper etkinlik yöntemi analiz dahilinde kullanılmıştır. Bu kapsamda kriz öncesi dönem olarak 2006 ve 2007 yılı, kriz sonrası dönem olarak ise 2009 ve 2010 yılı seçilmiş ve her dört yılda da İMKB 100 endeksinde yer alan 25 imalat sanayi şirketi analize dahil edilmiştir. Analiz kapsamında yer alan şirketler Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1: Analiz Kapsamında Yer Alan Şirketler

	Şirket	Kodu		Şirket	Kodu
1	Anadolu Efes Biracılık	AEFES	**14**	Otokar Otomotiv	OTKAR
2	Aksa Akrilik Kimya	AKSA	**15**	Pektim Petrokimya	PETKM
3	Arçelik	ARCLK	**16**	Pınar Süt Mamülleri	PNSUT
4	Aygaz	AYGAZ	**17**	OMV Petrol Ofisi	PTOFS
5	Bagfaş Bandırma Gübre Fabrikaları	BAGFS	**18**	Sasa Polyester	SASA
6	Eczacıbaşı İlaç	ECILC	**19**	Tofaş Türk Oto.	TOASO
7	Ege Seramik	EGSER	**20**	Turcas Petrol	TRCAS
8	Ereğli Demir Çelik	EREGL	**21**	Trakya Cam	TRKCM
9	Ford Otomotiv	FROTO	**22**	Tüpraş	TUPRS
10	Hürriyet Gazete.	HURGZ	**23**	Ülker Bisküvi	ULKER
11	Karsan Otomotiv	KARSN	**24**	Vestel Beyaz Eşya	VESBE
12	Koza Anadolu Metal Madencilik	KOZAA	**25**	Vestel Elektronik	VESTL
13	Kardemir Karabük Demir Çelik	KRDMD			

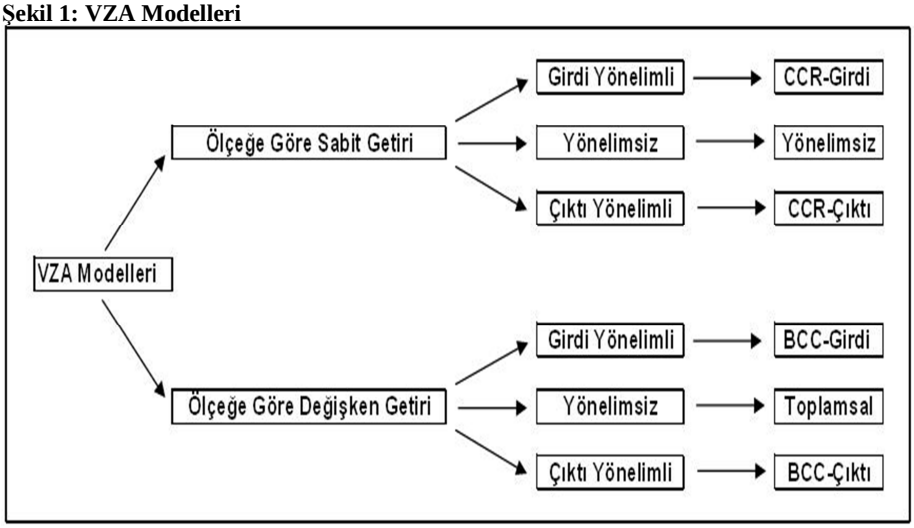
ARAŞTIRMA VERİLERİ VE YÖNTEMİ

Araştırmanın konusunu oluşturan şirketlerin finansal açıdan etkinlikleri, parametrik olmayan yöntemlerden VZA kullanılarak belirlenmeye çalışılmış, oluşturulan modelin çözümünde ise Efficiency Measurement System (EMS) paket programı kullanılmıştır. Yıl sonu verilerinin kullanıldığı analizde, veriler İMKB* ve KAP* internet sitelerinde yer alan şirketlerin bilançolarından elde edilerek hazırlanmıştır.

İlk kez Farrel (1957) tarafından kullanılan VZA, birden fazla girdi ve çıktının bulunduğu üretim alanlarında etkinliği ölçebilecek esnekliğe sahip bir tekniktir. Şekil 1'de gösterilen VZA modelleri sınıflandırılırken genellikle iki kavramdan yararlanılabilmektedir. Bunlardan birincisi modelin ölçek varsayımıdır. VZA hem ölçeğe göre sabit getiri (CRS) hem de değişen getiri (VRS) varsayımı altında kullanılabilir. Diğer kavram ise yönelimdir. Yöntem, veri girdi ile en fazla çıktıyı elde etme (çıktıya yönelik) hem de veri çıktıyı en az girdi ile elde etme (girdiye yönelik) yaklaşımlarına göre etkinlik ölçümü gerçekleştirmektedir. (Altın,2010: 18)

* İstanbul Menkul Kıymetler Borsası
* Kamuyu Aydınlatma Platformu

Şekil 1: VZA Modelleri

Kaynak: A. Charnes, W.W. Cooper, A.Y. Lewin, L.M. Seiford, 1994, s.66

Charnes, Cooper ve Rhodes (1978) tarafından ortaya konmuş, çıktı/girdi oranını maksimum yapacak modelin matematiksel ifadesi aşağıda gösterilmiştir (Cooper vd.,2007: 23).
Amaç fonksiyonu;

$$\text{Max} h_k = \sum_{r=1}^{n} u_r y_{rjk} \quad (1)$$

Kısıtlar;

$$\sum_{i=1}^{m} v_i x_{ijk} = 1 \quad (2)$$

$$\sum_{r=1}^{n} u_r y_{rj} - \sum_{i=1}^{m} v_i x_{ij} \leq 0 \quad (3)$$

$$u_r, v_i \geq 0 \quad (4)$$

Modelde;
h_k: Etkinlik değerini,
u_r: r çıktısının ağırlığını,
v_i: i girdisinin ağırlığını,
y_{rjk}: j karar birimlerine ait r çıktısını,
x_{ijk}: j karar birimlerine ait i girdisini ifade etmektedir.

Girdiye yönelik yaklaşımın kullanıldığı analiz, Tablo 2'de yer alan beş girdi ve iki çıktı değişkenlerinden oluşmaktadır.

Tablo 2: Analizde Kullanılan Girdi ve Çıktı Değişkenleri

Girdiler		**Çıktılar**	
Cari Oran	X1	Aktif Karlılığı	Y1
Alacak Devir Hızı Oranı	X2	Özsermaye Karlılığı	Y2
Stok Devir Hızı Oranı	X3		
Uzun Vadeli Borç / Özsermaye Oranı	X4		
Finansal Kaldıraç Oranı	X5		

Çalışmada seçilen girdi değişkenlerden cari oran, şirketlerin kısa vadeli yükümlülüklerini yerine getirebilme güçlerini ölçmede (likidite analizi), alacak ve stok devir hızı oranları, şirketlerin çalışma sermayesi yönetimi kapsamında alacak ve stok kalemlerinin satışlarla ilişkilendirilerek derecelerinin hesaplanmasında (faaliyet analizi) ve uzun vadeli borç / özsermaye oranı ile finansal kaldıraç oranı ise, finans yönetiminin temel amaçlarından birisi olan "uygun finansal yapının oluşturulması" amacı doğrultusunda şirketlerin finansal yapılarının analiz edilmesinde (finansal yapı analizi) kullanılmıştır.

İşletmelerin temel amaçlarından birisi olan "kar maksimizasyonu" hedefi kapsamında, çıktı değişkenler olarak karlılık oranları analize dahil edilmiştir. Bu kapsamda, işletmelerin varlıklarının ve özsermayesinin dönem net karına oranlanması sonucunda ortaya çıkan rasyolar (karlılık analizi), veri olarak kullanılmıştır.

Girdi değişkenlerin çıktı değişkenler üzerindeki etkilerini incelemek gerekirse, şirketlerin kısa vadeli borç ödeme güçlerinin, çalışma sermayesi yönetimlerinin ve kaynak yapılarının girdi değişkenler tarafından analiz edilmesi, finansal başarı açısından önem arz etmektedir. Şirketler tarafından etkin olarak gerçekleştirilecek bir finans yönetimi, firmaların likidite, faaliyet ve finansal yapılarının yönetimlerini kapsayacağından, etkin yönetimle doğru orantılı olarak, firma karlılıklarında da olumlu bir değişimin meydana gelmesi beklenecektir.

Çıktı değişkenlerden net dönem karının bazı dönemlerde bazı şirketler için negatif çıkması ve buna bağlı olarak hesaplanan karlılık oranlarının negatif olması, VZA yönteminin değişkenlere ilişkin pozitif olma varsayımını ihlal edeceğinden, bu değerler aşağıda gösterilen (5) no'lu normalizasyon formülü aracılığıyla pozitif değerlere dönüştürülmüştür (Yıldız,2007: 96).

$$\frac{X_{rj} - X_{j\ \min}}{X_{j\ \max} - X_{j\ \min}} \qquad (5)$$

X_{rj} : j karar birimine ait r çıktı değeri,

$X_{j\ \max}$: En küçük r değeri,

$X_{j\ \min}$: En büyük r değeri.

Girdi yönlü CCR modelinde h_k etkinlik skoru olmak üzere;

$h_k = 1$ ise analiz edilen karar verme birimi (KVB) etkindir.
$h_k < 1$ olduğunda ise KVB etkin değildir.

VZA'nın etkin olan KVB'ler arasında bir sıralama yapmaya izin vermemesinden dolayı, Andersen ve Petersen (1993), etkin olan KVB'lerin diğer birimlerle karşılaştırılarak etkinlik derecelerinin hesaplanmasına yönelik ilk kez süper etkinlik yöntemini geliştirmişlerdir. Anderson-Petersen süper etkinlik yöntemi olarak bilinen bu yöntemin temel amacı, "1" etkinlik skoruna sahip olan "etkin" KVB'lerin kendi içerisinde sıralanmasının sağlanması ve hangi birimin daha etkin olduğunun belirlenmesidir.
Andersen-Petersen süper etkinlik modelinin matematiksel ifadesi aşağıdaki gibidir (Zue,2001: 445);

$h_k^* = \min h_k$ (6)

Kısıtlar;

$$\sum_{\substack{j=1 \\ j \neq k}}^{n} \lambda_j x_{ij} \leq h_k x_{ik} \quad i= 1, 2, \ldots, m. \tag{7}$$

$$\sum_{\substack{j=1 \\ j \neq k}}^{n} \lambda_j y_{rj} \geq 0 \quad r= 1, 2, \ldots, s. \tag{8}$$

$$\lambda_j \geq 0 \quad j= 1, 2, \ldots, n. \tag{9}$$

Modelde;
h_k^*: KVB için amaç fonksiyonunun optimal değerini,
x_i: m boyutlu girdi vektörünü,
y_r: s boyutlu çıktı vektörünü ifade etmektedir.

BULGULAR VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Girdiye yönelik VZA yöntemi (CCR) kullanılarak hesaplanan 2006, 2007, 2009 ve 2010 yıllarına ait etkinlik skorları Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3: 2006, 2007, 2009 ve 2010 Yılı Etkinlik Sonuçları (%)

Sıra	KVB	2006	2007	2009	2010
1	**AEFES**	94,79	100	93,93	100
2	**AKSA**	100	60,52	95,22	98,19
3	**ARCLK**	100	85,02	100	100
4	**AYGAZ**	82,99	100	100	94,55
5	**BAGFS**	79,8	97,29	56,45	100
6	**ECILC**	100	81,08	100	100
7	**EGSER**	82,68	57,21	100	100
8	**EREGL**	100	83,74	77,85	100
9	**FROTO**	100	83,91	86,57	100
10	**HURGZ**	100	63,91	87,14	76,41
11	**KARSN**	0	46,07	0	0
12	**KOZAA**	100	100	100	100
13	**KRDMD**	100	100	69,96	94,33
14	**OTKAR**	100	100	100	100
15	**PETKM**	100	67,83	100	100
16	**PNSUT**	83,48	75,73	100	100
17	**PTOFS**	88,15	54,24	72,77	60,09
18	**SASA**	81,22	0	48,65	100
19	**TOASO**	76,63	78,26	100	93,21
20	**TRCAS**	100	100	100	100
21	**TRKCM**	100	100	97,08	100
22	**TUPRS**	91,8	100	100	100
23	**ULKER**	81,63	77,64	91,04	83,11
24	**VESBE**	76,6	63,5	100	100
25	**VESTL**	92,7	54,56	91,3	100
	ORT.	88,5	77,22	86,72	92
	Etkin	12	8	12	17
	Etkin Olmayan	13	17	13	8

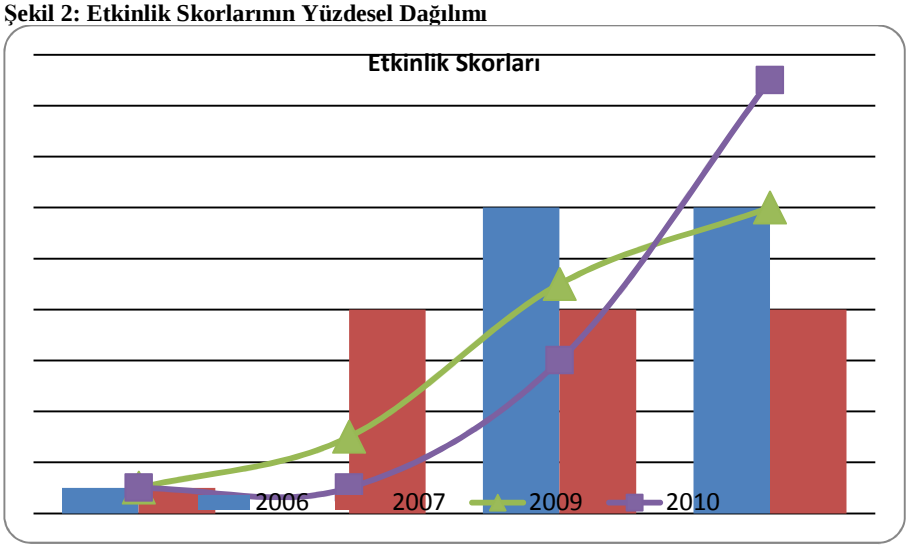
2006 yılına ilişkin etkinlik skorları incelendiğinde, 2006 yılında % 100 etkin olan şirket sayısı 12 (AKSA, ARCLK, ECILC, EREGL, FROTO, HURGZ, KOZAA, KRDMD, OTKAR, PETKM, TRCAS ve TRKCM) tanedir. İmalat sanayi şirketlerinin ortalama etkinlik skoru % 88,5'dir.

2007 yılına ilişkin etkinlik skorları incelendiğinde, 2007 yılında % 100 etkin olan şirket sayısı 8 (AEFES, AYGAZ, KOZAA, KRDMD, OTKAR, TRCAS, TRKCM ve TUPRS) tanedir. İmalat sanayi şirketlerinin ortalama etkinlik skoru % 77,22'dir.

2009 yılına ilişkin etkinlik skorları incelendiğinde, 2009 yılında % 100 etkin olan şirket sayısı 12 (ARCLK, AYGAZ, ECILC, EGSER, KOZAA, OTKAR, PETKM, PNSUT, TOASO, TRCAS, TUPRS ve VESBE) tanedir. İmalat sanayi şirketlerinin ortalama etkinlik skoru % 86,72'dir.

2010 yılına ilişkin etkinlik skorları incelendiğinde ise, %100 etkin olan şirket sayısı 17 (AFES, ARCLK, BAGFS, ECILC, EGSER, EREGL, FROTO, KOZAA, OTKAR, PETKM, PNSUT, SASA, TRCAS, TRKCM, TUPRS, VESBE ve VESTL)'dir. İmalat sanayi şirketlerinin ortalama etkinlik skoru ise, % 92 olarak hesaplanmıştır.

Şekil 2: Etkinlik Skorlarının Yüzdesel Dağılımı

Şekil 2 incelendiğinde kriz sonrası dönem olarak seçilen 2009 ve 2010 yıllarında, kriz öncesi dönem olan 2006 ve 2007 yıllarına oranla daha fazla sayıda şirketin etkin olarak faaliyetlerini sürdürdükleri görülmektedir. Bu sonuçlar daha ayrıntılı incelendiğinde, kriz öncesi dönemin her iki yılında da etkin olmayan 3 şirketin (EGSER, PNSUT ve VESBE) ve kriz öncesi dönemin herhangi bir yılında etkin olmayan 4 şirketin (ARCLK, ECILC, PETKM ve TUPRS), kriz sonrası dönemde etkin hale gelmeyi başardıkları görülmektedir.

Diğer taraftan, kriz öncesi dönemin her iki yılında da etkin olup, kriz sonrası dönemde bu etkinliklerini kaybetmiş şirket sayısı 2 (KRDMD ve TRKCM) ve kriz öncesi dönemin herhangi bir yılında etkin olup kriz sonrası dönemde bu etkinliğini yitirmiş şirket sayısı ise 2 (AKSA ve HURGZ) olarak gerçekleşmiştir.

Kriz öncesi ve kriz sonrası olmak üzere her dört yılda da etkin olan şirket sayısı 3 (KOZAA, OTKAR ve TRCAS) iken, her dört yılda da etkin olmayan şirket sayısı ise, 3 (KARSN, PTOFS ve ULKER) olarak gerçekleşmiştir.

VZA, etkin olarak faaliyet gösteren KVB'leri belirleyebilmesinin yanında, etkin olmayan KVB'lerin, etkin olabilmek için hangi şirketleri kendilerine referans almaları, girdi ve çıktı düzeylerinde ne gibi değişikliklere giderek etkin olabilecekleri gibi sorulara da cevap verebilme özelliğine sahiptir.

Bu kapsamda işletmelerin 2006, 2007, 2009 ve 2010 yılı etkinlik sonuçlar Tablo 4, 5, 6 ve 7'de analiz edilmeye çalışılmıştır.

Şekil 3: 2006 Yılı Etkinlik Analizi Sonuçları (Kriz Öncesi Dönem)

	DMU	Score	X1 (I)(V)	X2 (I)(V)	X3 (I)(V)	X4 (I)(V)	X5 (I)(V)	Y1 (O)(V	Y2 (O)(V	Benchmarks	(S) X1 (I)	(S) X2 (I)	(S) X3 (I)	(S) X4 (I)	(S) X5 (I)	(S) Y1 (O)	(S) Y2 (O)
1	AEFES	94,79%	0,91	0,00	0,09	0,00	0,00	0,00	0,95	9 (0,16) 14 (0,69)	0,00	0,07	0,00	0,54	0,06	0,05	0,00
2	AKSA	100,00%	0,00	0,76	0,01	0,00	0,23	0,00	1,04	0							
3	ARCLK	100,00%	0,00	0,99	0,01	0,00	0,00	0,00	1,23	0							
4	AYGAZ	82,99%	0,29	0,17	0,00	0,00	0,55	0,02	0,81	6 (0,27) 12 (0,15) 14 (0,31) 21 (0,26)	0,00	0,00	10,41	0,24	0,00	0,00	0,00
5	BAGFS	79,80%	0,22	0,00	0,15	0,00	0,64	0,00	0,80	12 (0,08) 13 (0,05) 14 (0,64)	0,00	10,09	0,00	0,13	0,00	0,03	0,00
6	ECILC	100,00%	0,09	0,13	0,04	0,03	0,71	0,00	1,06	1							
7	EGSER	82,68%	0,95	0,00	0,05	0,00	0,00	0,00	0,83	9 (0,03) 14 (0,64)	0,00	27,23	0,00	0,52	0,20	0,05	0,00
8	EREGL	100,00%	0,00	0,03	0,23	0,00	0,74	0,00	1,14	0							
9	FROTO	100,00%	1,00	0,00	0,00	0,00	0,00	1,35	0,00	9							
10	HURGZ	100,00%	0,00	0,28	0,00	0,00	0,72	1,38	0,00	0							
11	KARSN	0,00%	0,00	0,00	0,00	0,00	1,00	0,00	0,00		0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
12	KOZAA	100,00%	0,00	0,00	0,02	0,15	0,83	1,74	0,00	6							
13	KRDMD	100,00%	0,16	0,00	0,18	0,00	0,65	1,02	0,00	1							
14	OTKAR	100,00%	0,00	0,00	0,74	0,26	0,00	3,14	0,00	12							
15	PETKM	100,00%	0,00	0,26	0,04	0,12	0,57	0,00	1,09	1							
16	PNSUT	83,48%	0,58	0,00	0,17	0,00	0,25	0,00	0,83	9 (0,08) 12 (0,33) 14 (0,28)	0,00	15,25	0,00	0,11	0,00	0,01	0,00
17	PTOFS	88,15%	0,87	0,13	0,00	0,00	0,00	0,00	0,88	9 (0,30) 14 (0,49)	0,00	0,00	8,52	0,50	0,11	0,06	0,00
18	SASA	81,22%	0,00	0,15	0,00	0,15	0,71	0,00	0,81	12 (0,05) 14 (0,47) 15 (0,12)	0,24	0,00	0,07	0,00	0,00	0,07	0,00
19	TOASO	76,63%	0,81	0,19	0,00	0,00	0,00	0,00	0,77	9 (0,51) 14 (0,26)	0,00	0,00	5,08	0,29	0,11	0,06	0,00
20	TRCAS	100,00%	0,00	0,00	0,00	0,00	1,00	20,75	0,00	0							
21	TRKCM	100,00%	0,15	0,13	0,02	0,00	0,70	1,04	0,00	1							
22	TUPRS	91,80%	0,83	0,17	0,00	0,00	0,00	0,00	0,92	9 (0,50) 14 (0,43)	0,00	0,00	0,47	0,16	0,05	0,03	0,00
23	ULKER	81,63%	0,40	0,15	0,00	0,00	0,45	0,00	0,82	9 (0,23) 12 (0,10) 14 (0,49)	0,00	0,00	10,81	0,12	0,00	0,03	0,00
24	VESBE	76,60%	0,56	0,00	0,12	0,00	0,32	0,00	0,77	9 (0,11) 12 (0,14) 14 (0,54)	0,00	90,35	0,00	0,08	0,00	0,03	0,00
25	VESTL	92,70%	0,94	0,06	0,00	0,00	0,00	0,00	0,93	9 (0,03) 14 (0,67)	0,00	0,00	1,19	0,34	0,33	0,04	0,00

Şekil 3'te yer alan etkinlik sonuçlarına göre, 2006 yılında 12 referans değeri ile en yüksek değere sahip KVB, OTKAR'dır. Daha sonra sırasıyla, FROTO, KOZAA, ECILC, KRDMD, PETKM ve TRKCM gelmektedir. AKSA, ARCLK, EREGL, HURGZ ve TRCAS şirketleri ise etkin olmalarına rağmen referans olarak gösterilmemişlerdir.

Şekil 3'e göre etkin olmayan KVB'ler arasından seçilen örnek bir şirketin etkin olabilmesi için, kendisine örnek alması gereken etkin şirketler ve potansiyel iyileştirme oranları şu şekilde olmalıdır;

SASA işletmesinin %100 etkin olabilmesi için kendisine örnek alacağı şirketler, KOZAA(12), OTKAR(14) ve PETKM(15)'dir. SASA girdilerini KOZAA'ya göre %5, OTKAR'a göre %47 ve PETKM'e göre %12 oranında azaltmalıdır. SASA'nın etkinlik değeri %81,22'dir. SASA'nın etkin olabilmek için öncelikle tüm girdilerinde %18,78 (%100 - %81,22)'lik azaltma yapması gerekmektedir. Buna ek olarak, alacak devir hızı oranında 0,15'lik, uzun vadeli borç/özsermaye oranında 0,15'lik, finansal kaldıraç oranında 0,71'lik azaltma yapması durumunda özsermaye karlılığını 0,81 oranında arttırabilecek, böylece %81,22 olan etkinlik değerini %100 yapabilecektir.

Şekil 4: 2007 Yılı Etkinlik Analizi Sonuçları (Kriz Öncesi Dönem)

	DMU	Score	X1 {I}{V}	X2 {I}{V}	X3 {I}{V}	X4 {I}{V}	X5 {I}{V}	Y1 {O}{V}	Y2 {O}{V}	Benchmarks	{S} X1 {I}	{S} X2 {I}	{S} X3 {I}	{S} X4 {I}	{S} X5 {I}	{S} Y1 {O}	{S} Y2 {O}
1	AEFES	100,00%	0,96	0,00	0,04	0,00	0,00	0,00	1,05	3							
2	AKSA	60,52%	0,28	0,28	0,00	0,00	0,44	0,61	0,00	14 (0,28) 20 (0,06) 21 (0,11)	0,00	0,00	1,67	0,00	0,00	0,00	0,02
3	ARCLK	85,02%	0,09	0,91	0,00	0,00	0,00	0,00	0,85	14 (0,52) 20 (0,03)	0,00	0,00	1,21	0,47	0,30	0,01	0,00
4	AYGAZ	100,00%	0,90	0,00	0,00	0,00	0,10	1,35	0,00	10							
5	BAGFS	97,29%	0,00	0,00	0,54	0,07	0,39	0,97	0,00	12 (0,64) 13 (0,26) 14 (0,19)	0,08	6,13	0,00	0,00	0,00	0,00	0,10
6	ECILC	81,08%	0,32	0,35	0,00	0,03	0,31	0,81	0,00	4 (0,07) 12 (0,20) 14 (0,16) 20 (0,11)	0,00	0,00	1,83	0,00	0,00	0,00	0,05
7	EGSER	57,21%	0,00	0,00	1,00	0,00	0,00	0,00	0,57	13 (0,64)	0,50	23,51	0,00	0,50	0,11	0,07	0,00
8	EREGL	83,74%	0,00	0,22	0,33	0,00	0,45	0,84	0,00	13 (0,39) 14 (0,26) 20 (0,05)	0,06	0,00	0,00	0,13	0,00	0,00	0,04
9	FROTO	83,91%	0,67	0,00	0,21	0,01	0,11	0,66	0,18	1 (0,02) 4 (0,50) 12 (0,18) 13 (0,01) 14	0,00	4,64	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
10	HURGZ	63,91%	0,10	0,90	0,00	0,00	0,00	0,00	0,64	14 (0,63) 20 (0,05)	0,00	0,00	10,12	0,66	0,02	0,03	0,00
11	KARSN	46,07%	0,17	0,32	0,00	0,00	0,51	0,46	0,00	4 (0,01) 14 (0,29) 21 (0,18)	0,00	0,00	1,39	0,11	0,00	0,00	0,03
12	KOZAA	100,00%	0,18	0,00	0,00	0,17	0,65	0,00	1,93	6							
13	KRDMD	100,00%	0,00	0,00	0,37	0,00	0,63	1,25	0,00	6							
14	OTKAR	100,00%	0,00	0,45	0,44	0,10	0,00	0,00	2,39	13							
15	PETKM	67,83%	0,24	0,41	0,04	0,01	0,30	0,68	0,00	4 (0,03) 12 (0,29) 14 (0,05) 20 (0,06) 21	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,05
16	PNSUT	75,73%	0,74	0,00	0,13	0,00	0,13	0,76	0,00	4 (0,07) 12 (0,51) 13 (0,18)	0,00	60,73	0,00	0,05	0,00	0,00	0,10
17	PTOFS	54,24%	0,84	0,09	0,07	0,00	0,00	0,00	0,54	1 (0,12) 4 (0,35) 14 (0,15) 22 (0,00)	0,00	0,00	0,00	0,00	0,04	0,03	0,00
18	SASA	0,00%	0,00	0,00	0,00	0,00	1,00	0,00	0,00		0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
19	TOASO	78,26%	0,92	0,00	0,07	0,00	0,00	0,00	0,78	1 (0,44) 4 (0,31) 22 (0,00)	0,00	3,18	0,00	0,00	0,19	0,08	0,00
20	TRCAS	100,00%	0,00	0,00	0,00	0,00	1,00	12,23	0,00	6							
21	TRKCM	100,00%	0,13	0,17	0,23	0,00	0,47	1,04	0,00	3							
22	TUPRS	100,00%	0,94	0,00	0,06	0,00	0,00	0,00	1,14	2							
23	ULKER	77,64%	0,90	0,00	0,00	0,10	0,00	0,00	0,78	4 (0,31) 14 (0,41)	0,00	1,38	0,89	0,00	0,03	0,00	0,00
24	VESBE	63,50%	0,79	0,00	0,10	0,01	0,10	0,64	0,00	4 (0,00) 12 (0,44) 13 (0,24) 14 (0,09)	0,00	391,43	0,00	0,00	0,00	0,00	0,06
25	VESTL	54,56%	0,79	0,21	0,00	0,00	0,00	0,55	0,00	4 (0,02) 14 (0,42)	0,00	0,00	0,18	0,21	0,16	0,00	0,04

Şekil 4'te yer alan etkinlik sonuçları incelendiğinde, 2007 yılında 13 referans değeri ile en yüksek değere sahip şirket, 2006 yılında olduğu gibi yine OTKAR'dır. Daha sonra sırasıyla, AYGAZ, KOZAA, KRDMD, TRCAS, AEFES, TRKCM ve TUPRS gelmektedir.

Şekil 5: 2009 Yılı Etkinlik Analizi Sonuçları (Kriz Sonrası Dönem)

	DMU	Score	X1 {I}{V}	X2 {I}{V}	X3 {I}{V}	X4 {I}{V}	X5 {I}{V}	Y1 {O}{V}	Y2 {O}{V}	Benchmarks	{S} X1 {I}	{S} X2 {I}	{S} X3 {I}	{S} X4 {I}	{S} X5 {I}	{S} Y1 {O}	{S} Y2 {O}
1	AEFES	93,93%	0,62	0,05	0,04	0,00	0,29	0,00	0,94	3 (0,27) 12 (0,33) 14 (0,28) 19 (0,02)	0,00	0,00	0,00	0,17	0,00	0,02	0,00
2	AKSA	95,22%	0,00	0,69	0,00	0,00	0,31	0,00	0,95	3 (0,40) 24 (0,42)	0,28	0,00	1,07	0,10	0,00	0,03	0,00
3	ARCLK	100,00%	0,59	0,18	0,00	0,23	0,00	0,00	1,32	7							
4	AYGAZ	100,00%	0,43	0,25	0,00	0,00	0,32	0,30	0,74	2							
5	BAGFS	56,45%	0,33	0,21	0,07	0,00	0,39	0,00	0,56	12 (0,27) 15 (0,14) 16 (0,05) 24 (0,19)	0,00	0,00	0,00	0,02	0,00	0,14	0,00
6	ECILC	100,00%	0,00	0,00	0,04	0,39	0,57	2,86	0,00	2							
7	EGSER	100,00%	0,00	0,32	0,28	0,00	0,40	0,00	1,08	2							
8	EREGL	77,85%	0,00	0,00	0,47	0,00	0,53	0,00	0,78	12 (0,23) 14 (0,42)	0,91	0,34	0,00	0,25	0,00	0,05	0,00
9	FROTO	86,57%	0,46	0,18	0,02	0,00	0,35	0,00	0,87	3 (0,09) 4 (0,27) 12 (0,18) 15 (0,56)	0,00	0,00	0,00	0,06	0,00	0,01	0,00
10	HURGZ	87,14%	0,40	0,09	0,00	0,00	0,51	0,00	0,87	3 (0,54) 4 (0,09) 19 (0,15)	0,00	0,00	15,27	0,21	0,00	0,01	0,00
11	KARSN	0,00%	0,00	0,00	0,00	0,00	1,00	0,00	0,00		0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
12	KOZAA	100,00%	0,27	0,00	0,40	0,00	0,33	1,57	0,00	10							
13	KRDMD	69,96%	0,00	0,00	0,59	0,00	0,41	0,00	0,70	12 (0,34) 14 (0,21)	0,30	1,79	0,00	0,02	0,00	0,14	0,00
14	OTKAR	100,00%	0,17	0,00	0,83	0,00	0,00	0,00	2,02	5							
15	PETKM	100,00%	0,47	0,00	0,00	0,53	0,00	0,00	1,39	2							
16	PNSUT	100,00%	0,37	0,15	0,00	0,00	0,49	0,00	1,06	1							
17	PTOFS	72,77%	0,62	0,06	0,00	0,08	0,25	0,00	0,73	3 (0,02) 12 (0,30) 19 (0,34) 22 (0,13)	0,00	0,00	3,03	0,00	0,00	0,05	0,00
18	SASA	48,65%	0,11	0,11	0,26	0,00	0,51	0,00	0,49	6 (0,04) 7 (0,18) 12 (0,09) 14 (0,20)	0,00	0,00	0,00	0,10	0,00	0,09	0,00
19	TOASO	100,00%	0,95	0,05	0,00	0,00	0,00	0,93	0,22	5							
20	TRCAS	100,00%	0,00	0,00	0,00	0,00	1,00	0,00	4,19	0							
21	TRKCM	97,08%	0,00	0,05	0,53	0,00	0,43	0,00	0,97	6 (0,22) 7 (0,67) 12 (0,06)	0,55	0,00	0,00	0,10	0,00	0,03	0,00
22	TUPRS	100,00%	0,88	0,00	0,00	0,12	0,00	0,00	1,20	2							
23	ULKER	91,04%	0,90	0,05	0,00	0,05	0,00	0,78	0,13	3 (0,61) 12 (0,01) 19 (0,07) 22 (0,18)	0,00	0,00	2,50	0,00	0,01	0,00	0,00
24	VESBE	100,00%	0,39	0,32	0,00	0,30	0,00	1,22	0,00	2							
25	VESTL	91,30%	0,91	0,03	0,05	0,01	0,00	0,91	0,00	3 (0,20) 12 (0,01) 14 (0,51) 19 (0,12)	0,00	0,00	0,00	0,00	0,08	0,00	0,00

Kriz sonrası dönem olarak ele alınan 2009 yılı etkinlik sonuçları ise, Şekil 5'de yer almaktadır. 2009 yılında en yüksek referans değerine sahip KVB, 10 referans değeri ile KOZAA'dır. Etkin olmasına rağmen referans gösterilmeyen şirket sayısı ise 1'dir.

Şekil 6: 2010 Yılı Etkinlik Analizi Sonuçları (Kriz Sonrası Dönem)

	DMU	Score	X1 (I)|(V)	X2 (I)|(V)	X3 (I)|(V)	X4 (I)|(V)	X5 (I)|(V)	Y1 (O)|(V	Y2 (O)|(V	Benchmarks	(S) X1 (I)	(S) X2 (I)	(S) X3 (I)	(S) X4 (I)	(S) X5 (I)	(S) Y1 (O)	(S) Y2 (O)
1	AEFES	100,00%	0,47	0,37	0,00	0,00	0,16	1,20	0,00	6							
2	AKSA	98,19%	0,44	0,28	0,00	0,11	0,17	0,00	0,98	1 (0,02) 3 (0,42) 7 (0,16) 18 (0,28)	0,00	0,00	2,65	0,00	0,00	0,02	0,00
3	ARCLK	100,00%	0,37	0,63	0,00	0,00	0,00	0,00	1,20	1							
4	AYGAZ	94,55%	0,59	0,01	0,00	0,00	0,40	0,00	0,95	5 (0,35) 9 (0,26) 16 (0,19)	0,00	0,00	16,41	0,01	0,00	0,07	0,00
5	BAGFS	100,00%	0,00	0,00	0,03	0,97	0,00	0,72	1,93	2							
6	ECILC	100,00%	0,00	0,26	0,02	0,04	0,68	0,00	1,63	0							
7	EGSER	100,00%	0,14	0,48	0,00	0,38	0,00	1,37	0,39	2							
8	EREGL	100,00%	0,00	0,00	1,00	0,00	0,00	0,00	1,67	1							
9	FROTO	100,00%	0,53	0,01	0,00	0,07	0,39	0,00	1,02	1							
10	HURGZ	76,41%	0,81	0,19	0,00	0,00	0,00	0,00	0,76	1 (0,35) 14 (0,22)	0,00	0,00	30,17	0,16	0,06	0,10	0,00
11	KARSN	0,00%	0,00	0,00	0,00	0,00	1,00	0,00	0,00		0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
12	KOZAA	100,00%	0,00	0,00	0,46	0,00	0,54	1,56	0,00	1							
13	KRDMD	94,33%	0,31	0,00	0,17	0,00	0,52	0,00	0,94	1 (0,08) 8 (0,39) 12 (0,01) 18 (0,31)	0,00	0,08	0,00	0,00	0,00	0,05	0,00
14	OTKAR	100,00%	0,39	0,22	0,39	0,00	0,00	0,00	1,21	1							
15	PETKM	100,00%	0,40	0,22	0,00	0,03	0,34	0,00	1,03	0							
16	PNSUT	100,00%	0,59	0,00	0,03	0,00	0,38	0,00	1,03	1							
17	PTOFS	60,09%	0,93	0,07	0,00	0,00	0,00	0,00	0,60	1 (0,49) 22 (0,14)	0,00	0,00	5,32	0,45	0,06	0,07	0,00
18	SASA	100,00%	0,81	0,00	0,00	0,19	0,00	0,00	1,43	2							
19	TOASO	93,21%	0,93	0,07	0,00	0,00	0,00	0,00	0,93	1 (0,82) 22 (0,25)	0,00	0,00	7,91	0,47	1,37	0,08	0,00
20	TRCAS	100,00%	0,00	0,00	0,00	0,40	0,60	1,32	4,29	0							
21	TRKCM	100,00%	0,00	0,20	0,11	0,00	0,69	1,09	0,00	0							
22	TUPRS	100,00%	0,92	0,00	0,00	0,08	0,00	0,00	1,18	2							
23	ULKER	83,11%	0,31	0,16	0,00	0,00	0,53	0,00	0,83	1 (0,62) 5 (0,03) 7 (0,27)	0,00	0,00	1,87	0,06	0,00	0,04	0,00
24	VESBE	100,00%	0,55	0,31	0,00	0,14	0,00	0,00	1,03	0							
25	VESTL	100,00%	0,42	0,31	0,00	0,26	0,00	0,00	1,03	0							

Krizin etkilerinin devam ettiği 2010 yılına ait veriler Şekil 6'da yer almaktadır. 2010 yılı için AEFES 6 şirkete referans olabilmektedir. Bu değeri 2 referans değeri ile BAGFS, EGSER, SASA ve TUPRS izlemektedir. 1 referans değerine sahip şirketler ise ARCLK, EREGL, FROTO, KOZAA, OTKAR ve PNSUT'dür. 6 şirket ise etkin olmasına rağmen referans gösterilmemiştir.

Yıllar bazında etkin olan şirketlerin kendi içlerinde sıralanmalarına imkan veren süper etkinlik analiz sonuçları aşağıda, kriz öncesi dönem olarak Tablo 4 ve kriz sonrası dönem olarak ise, Tablo 5'te yer almaktadır. Buna göre hem kriz öncesi, hem de kriz sonrası dönemde TRCAS en yüksek etkinlik değerine sahip şirket olarak belirlenmiştir. Kriz öncesi dönemde TRCAS'ı OTKAR ve KOZAA takip ederken kriz sonrası dönemde ise TRCAS'tan sonra en yüksek etkinlik skoruna sahip şirketler ECILC ve BAGFS'dır.

Tablo 4: Kriz Öncesi Dönem Süper Etkinlik Sonuçları (%)

		2006		2007
	KVB	**SKOR**	**KVB**	**SKOR**
1	TRCAS	2075,39	TRCAS	1222,64
2	OTKAR	314,09	OTKAR	238,9
3	KOZAA	173,93	KOZAA	193,39
4	HURGZ	137,55	AYGAZ	135,26
5	FROTO	135,16	KRDMD	124,56
6	ARCLK	123,04	TUPRS	114,15
7	EREGL	113,78	AEFES	105,31
8	PETKM	109,14	TRKCM	104,39
9	ECILC	105,66		
10	TRKCM	104,35		
11	AKSA	103,93		
12	KRDMD	102,45		

Tablo 5: Kriz Sonrası Dönem Süper Etkinlik Sonuçları (%)

		2009		2010
	KVB	**SKOR**	**KVB**	**SKOR**
1	TRCAS	419	TRCAS	560,27
2	ECILC	286,05	BAGFS	265,61
3	OTKAR	202,31	EGSER	175,78
4	KOZAA	156,55	EREGL	167,33
5	PETKM	139,13	ECILC	162,75
6	ARCLK	132,33	KOZAA	155,95
7	VESBE	122,41	SASA	142,75
8	TUPRS	119,86	OTKAR	121,02
9	TOASO	115,76	AEFES	120,19
10	EGSER	107,69	ARCLK	119,93
11	PNSUT	106,21	TUPRS	117,63
12	AYGAZ	103,9	TRKCM	109,28
13			PETKM	103,05
14			VESBE	103,02
15			VESTL	102,82
16			PNSUT	102,51
17			FROTO	102,43

SONUÇ

Küresel kriz ortamında gerçekleştirilen ve İMKB ulusal 100 endeksi içerisinde yer alan 25 adet imalat sanayi şirketlerinin kriz öncesi ve kriz sonrası dönemine ilişkin olarak etkinlik hesaplamalarının yapıldığı bu araştırmada, şirketlerin yalnızca 3 tanesi her iki dönemde de etkin olarak faaliyetlerini gerçekleştirebilmişlerdir. Bununla birlikte 3 şirket ise, küresel kriz sürecinde etkin kalmayı başaramamışlardır.

Analiz sonuçları kapsamında 2006 yılında 12 referans değeri ile OTKAR, 2007 yılında 13 referans değeri ile yine OTKAR, 2009 yılında 10 referans değerleri ile KOZAA ve 2010 yılında ise, 6 referans değeri ile AEFES en yüksek referans gösterilen şirketler olmuşlardır. Ayrıca etkin olan KVB'ler arasında gerçekleştirilen süper etkinlik analizi sonuçları incelendiğinde ise, TRCAS hem kriz öncesi, hem de kriz sonrası dönemde en yüksek etkinliğe sahip şirket olmuştur.

Çalışmanın girdi yönlü olmasına bağlı olarak, etkin olmayan firmaların girdi değişkenlerini oluşturan, işletme sermayesi yönetiminde ve uygun finansal yapının oluşturulması konusunda sıkıntı içerisinde oldukları sonucuna ulaşılabilir. Bu firmalar, dönen varlık – yabancı kaynak ilişkilerini yeniden yapılandırmaları sonucunda etkin olarak faaliyetlerini sürdürebileceklerdir.

KAYNAKÇA

ALTIN H. (2010), "Küresel Kriz Ortamında İMKB Sınai Şirketlerine Yönelik Finansal Etkinlik Sınaması: Veri Zarflama Analizi Uygulaması", Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 10, Sayı: 2, ss.15-30.

ALTIN H., KARABAYIR M.E. ve SÜSLÜ C. (2010), "Şirketlerin Hayatta Kalma Kabiliyetleri: İMKB Örneği", Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 12, Sayı: 3, ss.21-35.

AMIRTEIMOORI A., SHAHVARANI A. ve KORDROSTAMI S. (2010), "Super-efficiency in Data Envelopment Analysis: An Application to Gas Companies", Australian Journal of Basic and Applied Sciences, Vol: 4, No: 8, ss.3506-3512.

ANDERSEN P., PETERSEN N.C., (1993), "A Procedure for Ranking Efficient Units in Data Envelopment Analysis", Management Science, Vol: 39, No: 10, pp.1261-1264.

ATA H.A. ve YAKUT E., (2009), "Finansal Performansa Dayalı Etkinlik Ölçümü: İmalat Sektörü Uygulaması", Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 18, Sayı: 2, ss.80-100.

BABACAN A., KISAKÜREK M.M. ve ÖZCAN S., (2009), "İMKB'ye Kote Edilmiş Firmaların VZA Yöntemi İle Performans Ölçümleri", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 24, ss.23-36.

BAIN S.J. (1969) "Survival-Ability as a Test of Efficiency", The American Economics Review, Vol: 59, No: 2, p.99-104. Papers and Proceedings of the Eight-First Annual Meeting of the American Economics Association.

BAKIRCI F. (2006), "Sektörel Bazda Bir Etkinlik Ölçümü: VZA ile Bir Analiz", Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 20, Sayı: 2, ss.199–217.

BANKER R.D., CHARNES A. ve COOPER W.W. (1984), "Some Models for Estimating Technical and Scale Inefficiencies in Data Envelopment Analysis", Management Science, Vol: 30, No: 9, pp. 1087-1093.

CHANDRA P., COOPER W.W., Li S. ve RAHMAN A. (1998), "Using DEA to Evalute 29 Canadian Textile Companies-Considering Return to Scale", International Journal of Production Economics, Vol: 54, p.29–141.

CHARNES A., COOPER W.W., LEWIN A.Y., SEIFORD L.M., (1994), "Data Envelopment Analysis", p.66.

CHARNES A., COOPER W.W. ve RHODES E. (1978), "Measuring the Efficiency of Decision Making Units", European Journal of Operational Research, Vol. 2. pp. 429–444.

CHEN Y., MOTIWALLA L. ve KHAN M. R.(2004), "Using Super-Efficiency DEA To Evaluate Financial Performance of E-business Initiative in The Retail Industry", International Journal of Information Technology & Decision Making, Vol: 3, No: 2, ss.337-351.
CHONG R., ABDULLAH R.F.S. ve ANDERSON A., (2009), "Survival Ability of Firm: Empirical Evidence From Malaysia", Global Journal of Business Research, Vol: 3, No: 1 p.133-145.

COOPER W.W., SEIFORD L.M. ve TONE K., (2007), "Data Envelopment Analysis", Second Edition, pp. 21-25.

FARRELL M.J., (1957). "The Measurement of Productivity Efficiency", Journal of the Royal Statistical Society, Vol: 120, pp. 253–290.

KAYA A., ÖZTÜRK M. ve ÖZER A., (2010), "Metal Eşya, Makine ve Gereç Yapım Sektördeki İşletmelerin Veri Zarflama Analizi İle Etkinlik Ölçümü", Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 24, Sayı: 1, ss.129-147.

YILDIZ A. (2007), "İmalat Sanayi Şirketlerinin Etkinliklerinin Ölçülmesi", Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 2, ss.91–103.

ZHU J., (2001), "Super-Efficiency and DEA Sensivity Analysis", European Journal of Operational Research, Vol: 129, pp.443-455.

http://www.imkb.gov.tr

http://www.kap.gov.tr

http://www.tek.org.tr

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi – Sayı 39 – Ocak 2014

JOHN KENNETH GALBRAITH'IN İKTİSADI: KURUMSALCI MI, POST-KEYNESYEN Mİ?

H. Işıl ALKAN, Araştırma Görevlisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İ.İ.B.F. İktisat Bölümü, E-mail: isilalkan@omu.edu.tr

ÖZET: John Kenneth Galbraith, ekonominin merkezine "güç" ve "şirket" kavramlarını oturtmuş, egemen paradigmadan pek çok yönüyle ayrılan sıra dışı bir iktisatçıdır. Ekonomiyi matematikten ibaret olarak görmeyen Galbraith'a göre ekonomi teorisi büyük şirketlerce sahip olunan gücün farkında değildir ve iktisadı adeta bir makineyle özdeşleştirmektedir. Teknostrüktür ekonominin en önemli güç kaynağıdır. Dengeleyici güç ise kendiliğinden oluşan ve bu yönüyle oldukça önemli olan bir güçtür. Galbraithyan iktisatta egemen tüketici görmek mümkün değildir. Galbraith'ın iktisadı, Post-Keynesyen, Kurumsal iktisat ile Keynes'in iktisadı ile belirli açılardan benzeşse de hiçbir iktisadi akıma tam olarak oturmaz ve bu yönüyle "geleneksel görüşe alternatif, yenilikçi bir görüş" olarak betimlenebilir.

Anahtar Kelimeler: Galbraith, teknostrüktür, güç, dengeleyici güç, şirket.

THE ECONOMICS OF JOHN KENNETH GALBRAITH: AN INSTITUTIONALIST OR POST-KEYNESIAN?

ABSTRACT: John Kenneth Galbraith is an extraordinary economist departing from mainstream paradigm that enchased the concepts of "power" and "firm" in the center of the economics. For Galbraith, economics is not composed of mathematics, economic theory is unaware of the power in possession of the big firms and identifies economics with a machine virtually. Technostructure is the most important power source of the economy. Countervailing power is a self-generated power and is very important in this regard. Sovereign consumer can not be seen in the Galbraithian economics. Despite the simulation to Post Keynesian, Institutional and Keynes' economics in various respects, the economics of John Kenneth Galbraith does not adjust to any economic stream and can be depicted as "an innovator standpoint alternative to conventional wisdom" with this aspect.

Key Words: Galbraith, technostructure, power, countervailing power, firm.

GİRİŞ

John Kenneth Galbraith, ana akım iktisattan birçok yönüyle ayrılan, eserlerinde değindiği güncel konular ile çağına ışık tutan önemli bir iktisatçıdır. Kendisiyle yapılan bir söyleşide Alfred Marshall ve Thorstein Veblen'den çok etkilendiğini belirtmiş ancak iktisatçılar arasında kendisini en fazla etkileyen ismin Keynes olduğunu vurgulamıştır (Dunn, 2002: 350-351). Özellikle "Ekonomi Kimden Yana" adlı eserinden sonra Galbraith, kendisini sosyalist olarak tanımlamaya başlamıştır. Ancak Galbraith, hiçbir zaman klasik anlamda sosyalist olmamıştır. Ona göre, sosyalizm zayıf sektörleri ayağa kaldırmak için sosyal enerji harcanmasıdır. Kısaca, Galbraith'ın sosyalizmi, dengeleyici gücü yaratabilmek üzere devletin sistematik olarak kullanılmasıdır (Schlesinger,1984: 15).

Diğer meslektaşlarından ayrı olarak Galbraith, ekonomiyi matematiksel bir alan olarak görmemiş, geleneksel yaklaşımı ve izlediği politikaları sert bir şekilde eleştirmekten çekinmemiştir. Galbraith, egemen iktisadın üzerinde durmadığı birçok konuyu ayrıntılı olarak ele almaya çalışmıştır. Özellikle büyük anonim şirketlerin hegemonyasını sürdürdüğü bir iktisadi sistemde ortaya çıkan sorunlar üzerinde yoğunlaşmıştır. Ekonomide "şirket" ve "güç" gibi önemli kavramların önemini vurgulayan Galbraith, kapitalizmin eşitsizlik yarattığını ifade etmiş ve bu eşitsizliğin ancak bilinçli bir devlet müdahalesiyle ortadan kaldırılabileceğini savunmuştur.

Bu çalışmada, John Kenneth Galbraith'ın iktisadi görüşleri irdelenmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda, çalışmada Galbraith'ın yerleşik iktisada bakışı, şirket, teknostrüktür, planlama sistemi ve piyasa sistemini ele alışı incelenmiştir. İktisatçının güç kavramına bakış açısı; dengeleyici güç, karşı koyucu güç ve teknostrüktür kavramları ile detaylandırılmış, son olarak Galbraith'ın yoksulluğa bakışı ve kalkınma anlayışının analizi ile iktisatçının iktisadi düşüncedeki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır.

GALBRAİTH VE YERLEŞİK İKTİSAT

Galbraith, iktisadi kavramları sıra dışı olan ve görüşleri geleneksel görüşten farklı olan bir iktisatçıdır. Galbraith'ın ekonomisi heterodoks iktisadi fikirler grubuna örnek olarak verilebilir, bu bağlamda ana akıma alternatif bir sistem oluşturmaktadır. Galbraith ana akımdan dört noktada ayrılmaktadır: 1) Politik ekonomide güç kavramının merkeziliği 2) Firma teorisi 3) Yoksulluk ve eşitsizlik üzerine olan açıklamaları 4) Ekonominin işleyişinde devletin etkin rolüne olan vurgusu. Galbraith'a göre neoklasik iktisatçılar dünyaya ve gerçekliğin kendisine uyum sağlayamamaktadırlar (Kesting, 2010: 179-180).

Galbraith, geleneksel yaklaşımda ekonominin çalışma biçimini ve izlediği politikaları sert bir şekilde eleştirmiştir. Ona göre, ekonomi teorisi büyük şirketlerce sahip olunan ekonomik gücü ihmal etmektedir. Politikacılar toplum çıkarı için çalışmak yerine büyük şirketlerin amaçları için çalışmaktadırlar. İlaveten Galbraith, gerçek dünyayı anlama çabasında olmadan matematiksel analiz yapmakla uğraşan ekonomist arkadaşlarını "ahmak alimler" olarak tanımlamakta sakınca görmemiştir (Dunn ve Pressman, 2005: 161).

Galbraith'a göre iktisatçılar ekonomik sistemi bir makineye benzeterek tanımlamaya çalışmışlardır. Bu makine hammaddelerle beslenen, işçilerce çalıştırılan, sermaye sahiplerinin mülkiyetinde olan, devletin büyük toprak sahiplerinin, kapitalistlerin ve işçilerin genel olarak korkunç bir eşitsizlikle ürünlerini paylaştıkları bir makinedir (Galbraith, 2004a: 15). Ancak, iktisadın bu şekilde makineyle özdeşleşmesi Galbraith'ı rahatsız etmektedir, Galbraith iktisadı insancıllaştırmak için çaba harcamaktadır.

Galbraith, Klasik iktisat düşüncesinin, bireysel davranış güdüsü olarak kişisel çıkarın gösterilmesine karşı çıkar. İktisat teorisinin insanları zevk-zahmet hesabı yapan yaratıklar saymasını gerçekdışı bulur. Çağdaş ruhbilim bireyin alışkanlıklarıyla, içgüdüsel eğilimlerle yönetildiğini gösterirken, iktisat teorisinin faydacı felsefenin zevk-zahmet denklemini kabulü, yanlış bir ruhbilim kullandığını göstermektedir. Galbraith, Klasik iktisadın mutlak kanunlarına, toplumsal kurumların göreceliğiyle karşı çıkmaktadır. Klasik iktisadın temelinde maddi çıkar olduğu için, insan önemini kaybetmekte, doğal kanun teorinin temelinde olduğu için de, toplumdaki evrim ihmal edilmektedir. Mantıksal anlamda tutarlı kanunlar kurmuş olsalar da Klasik iktisatçılar sınai gelişmenin gerçeklerini görmezler. Bu sistem, kaynağını insan dünyasından almamaktadır. İktisadın insanı göz önünde tutması, kaynağını insandan alması gereği Galbraith için önem taşımaktadır (Yılmaz, 2009:119-120).

BÜYÜK ŞİRKET VE TEKNOSTRÜKTÜR

İktisat teorisinin bakış açısına göre, Galbraith'ın en önemli kavramı şirkettir. Galbraith'ın şirket kavramı, yirminci yüzyılda Alman Tarihçi Okulun etkisi ile doğmuştur. Hegel'in argümanları Amerikan bürokrasi teorisinin gelişimine katkıda bulunurken, Galbraith'ın şirket kavramının da ortaya çıkışına sebep olmuştur (Galbraith, 1984: 43-44).

Galbraith'ın şirket teorisi yapısal olarak rasyonel, neoklasik firma teorisine zıt bir teoridir (Galbraith, 1984: 51). Egemen görüşe göre şirketler güçsüzdür. Piyasa güçleri fiyatları belirlemektedir. Güç olasılığı ve normal üstü karlar rekabet tarafından kontrol edilmektedir. Sosyal refahı maksimize etme ancak piyasaların daha rekabetçi olması ile ve özel girişimin teşviki ile mümkündür. Bireysel firma, karını maksimize etmenin peşindedir. Ancak Galbraith'ın düşüncesine göre bu görüş son derece demodedir, hatta tarihin erken dönemlerini andırmaktadır (Dunn ve Pressman, 2005: 170).

Galbraith'a göre, yaşamımızı en çok değiştiren kurum olduğu halde, değiştiğini en az fark ettiğimiz ya da daha doğru bir deyimle farkına varmamakta ısrar ettiğimiz kurum, çağımızın şirketidir. Yaşam biçimimiz ve günlük hayatımız üzerinde bu kurum giderek sendikalardan, üniversitelerden, politikacılardan, hükümetten daha büyük etki yapmaktadır (Galbraith, 2004a: 251).

Çağdaş şirketin yönetim yapısı farklıdır. Çağdaş şirketin yönetiminde, düşünüldüğü gibi, emirlerin tepeden aşağıya doğru iletildiği bir hiyerarşi söz konusu değildir. Galbraith'a göre, gerçekte, çağdaş şirketin yönetimi iç içe geçmiş daireleri andırır. Dairenin merkezinde başkan, başkan yardımcıları gibi en üst düzey yöneticiler bulunur. İkinci dairede ana kuruluşa bağlı ülke içi ve dışındaki şirketlerin müdürleri yer alır. Onun dışındaki dairede uzmanlaşmış bilgileriyle kararlara katkıda bulunan mühendisler, bilim adamları, hukuk danışmanları, iktisatçılar, bilgisayar

uzmanları vb. bulunur. Bir sonraki dairede sekreterler, katipler gibi modern deyimle "beyaz yakalılar" çalışır. Daha sonra malların üretim ve dağıtımını fiili olarak denetleyen kişiler gelir. En dış dairede ise "mavi tulumlular" yani işçiler vardır (Galbraith, 2004a: 260).

Büyük işletmede önemli kararlar tek başına bir kişi tarafından değil, birçok kişi tarafından alınmaktadır. Yeni bir ürün üretmeye, ek bir fabrika açmaya ya da yeni pazarlara girmeye karar verebilmek için gerekli öğelere bunlardan hiçbiri tek başına sahip değildir. Teknokratların bilgilerine, deneyimlerine ve yargılarına başvurma zorunluluğu vardır (Galbraith ve Salinger, 2002: 78). Galbraith, büyük şirketlerin yönetici grubuna teknostrüktür adını verir. Teknostrüktür kendi başına bir organizma ya da bir örgüt değil, şirketin bir bölümüdür. Teknostrüktür toplumda bir sınıftır. Kavram olarak burjuvaziye, zengin çalışana, müreffeh zümreye benzer (Galbraith, 1984: 52).

Teknostrüktür, karar alan ve koordinasyonu sağlayan birimdir. Karar alıcı faktör birey değil, organize akıldır. Böylece güç, bireyden çıkıp bu sosyal organizasyona geçmektedir (Dunn ve Pressman, 2005: 171). Yirminci yüzyılda büyük işletmelerin doğuşu ile bireysel girişimci dinamiğinden uzaklaşılmıştır. Galbraith'a göre teknolojik yeniliğin belirlenmesinde merkezi olan teknostrüktürün kendisidir. Teknostrüktür büyük şirketlerin karar alıcısı durumundadır. Bu grup, spesifik teknoloji temelli alanlarda uzmanlaşmış bilgi, yetenek ve deneyimi kapsayan bir teşekküldür. Gelişmiş kapitalist ekonomilerin planlama sistemi bu grup tarafından biçimlendirilir. Güç teknostrüktürün elindedir. Galbraith'ın Yeni Endüstriyel Devlet adlı eseri ekonomik ve sosyal yapıyı şekillendirmede kurumların önemini vurgulamaktadır. Teknolojik yenilik bağlamında değişimin en büyük temsilcisi teknostrüktürdür. Teknolojik yenilik sürecinde yaratıcılığın kaynağı teknostrüktür için iki tarafı da keskin kılıç gibidir. Teknoloji şartı teknostrüktürden iki ayrı şey ister. Birincisi, teknostrüktür bireysel girişimcilerce geliştirilen yenilikleri bastırmak zorundadır. İkincisi teknostrüktür mevcut anonim şirketlerin dahili araştırma geliştirme harcamaları için fon temin etmek zorundadır. Bu iki durum, bürokrasinin planlı sistemde üretebileceği yeniliği kısıtlama eğilimindedir (Courvisanos, 2005: 87).

PLANLAMA SİSTEMİ VE PİYASA SİSTEMİ

Modern şirketin doğuşu, görünmez el olgusunu ve tüketici egemenliği olgusunu temelinden sarsmıştır. Örgütler kendilerini piyasanın aşırılıklarından soyutlama kabiliyetine sahiptirler, Galbraith bu olguyu "planlama sistemi" olarak tanımlar. Planlama sistemi, modern endüstri ekonomisinin yarısına yakınını kapsamaktadır. Ekonominin diğer yarısını ise küçük firmalar oluşturur, Galbraith bunları "piyasa sistemi" olarak tanımlar. Bu firmalar neoklasik modele uygun firmalardır. Planlama sistemi ve piyasa sistemi Galbraith'ın çift taraflı ekonomi sistemini oluşturmaktadır. Güç, egemenlik ve kontrol planlama sisteminin elindedir, bu da ticari koşulların büyük şirket lehine olduğunun ifadesidir (Dunn ve Pressman, 2005: 175).

Planlı sistem çevresi üzerinde güçlü bir hegemonya kurarken, piyasa sistemi kendi kontrolünde olmayan güçlere uyum sağlamaya çalışmaktadır. Gelişme ve gelir de aradaki bu farka göredir: Birinci durumda çok büyük, ikinci durumda bir hayli azdır. Planlı sistemde ihtiyaçlara yalnızca iyi hizmet edilmekle kalınmaz, aynı zamanda büyük ihtiyaçlar yaratılır. Piyasa sisteminde ihtiyaçlara sunulan hizmet genellikle yetersiz ve kötüdür. Kendi başınayken piyasa sistemi, rekabet eden şirketlerle küçük ölçekli tekellerin klasik bir karışımı olarak genelde istikrarlıdır. Gerçi üretim ve istihdamda aşağıya doğru, fiyatlarda da yukarıya doğru dalgalanmalar oluşabilmektedir ancak bunlar kendi kendini sınırlayan ve sonunda kendi kendini düzelten hareketlerdir. Planlı sistemde ise devlet müdahalesi olmadığı zaman yapısal bir dengesizlik söz konusudur. Ayrıca hiç bitmeyen ve kendini düzeltemeyen enflasyonun etkisi de mevcuttur. Durgunluk döneminde enflasyonun planlı sistem üzerindeki etkisi sonunda taşar ve piyasa sistemi üzerinde derin, yıkıcı etkiler oluşturur. Piyasa sistemindeki şirketler, istikrarsızlığın doğduğu yer olan planlı sistemdeki şirketlerden daha çok acı çekerler (Galbraith, 1988: 259-260).

Piyasa sisteminin şirketleri çok sayıda ve küçük şirketlerdir. Gelir de aralarında nispeten küçük dilimler halinde paylaşılır. Bu geliri harcama eğilimi yüksektir. Gelir geldikçe, ivedi tüketime ve o kişinin üretim ihtiyaçlarına harcanma gereği büyüktür. Tasarruf varsa bile bunlar mevduat halindedir ve borç vermek üzere hazırdır. Piyasa sistemindeki fiyat ve ücretler katıdır, üretim düşebilir, işsizlik yükselebilir. Ama piyasa sisteminde tasarruflar gerçekten de küçük eklemelerle birikir ve çoğunlukla kullanılır. Küçük girişimcinin geliri azalır ama kendisi işsiz kalmaz, böyle bir durumda tasarrufları azalır. Yani genel anlamda piyasa sistemindeki eğilim istikrara doğrudur. Planlı sistemde ise durum çok farklıdır, tasarrufların harcanacağı ilkesini kuşkuya düşürecek etkenler çok güçlüdür, düzeltici ya da destek mekanizmaları hiç yoktur. Planlı sistemde tasarruf ve yatırım kararları nispeten az sayıdaki

büyük şirketler tarafından verilir. Tasarruf niyeti yatırım niyetini aşabilir, sonuçta da bir talep noksanı gözlenebilir. Planlı sistemde talep düşünce piyasa sisteminin ürettiği mal ve hizmetlere olan talep de düşer. Fiyatlar, girişimci gelirleri ve ücretler de düşer. Küçük işadamının ya da çiftçinin durumu çok zorlaşır. Piyasa sistemi kendi bünyesinden gelen talep hareketlerini idare edebilirse de, planlı sistemden gelen talep düşüşlerine karşı son derece zayıf ve duyarlı konumdadır (Galbraith, 1988: 262-264).

GÜÇ, DENGELEYİCİ GÜÇ, KARŞI KOYUCU GÜÇ

Galbraith İktidarın Anatomisi adlı eserinde Alman toplum bilimci ve siyaset kuramcısı Max Weber'in güç tanımlamasını kullanmıştır. Weber'e göre güç ya da iktidar, kendi iradesiyle diğer insanların davranışlarını belirleme kabiliyetidir. Bir birey ya da birey grubu kararsız ya da muhalif bile olsalar, başka insanlara kendi iradesi ve amaçlarını empoze etmektedir. Bu iradeyi dayatma ve onun belirlediği hedefe varma kapasitesi ne kadar büyük olursa güç de o kadar büyük olur (Galbraith, 2004b: 12).

Gücün belli başlı üç analiz aracı bulunmaktadır. Bunlar caydırma, ödüllendirme, ikna ya da şartlandırmadır. Caydırıcı iktidar, tercihlerinden vazgeçmelerini sağlayacak kadar can sıkıntısı ya da acı vaat eden bir gerçekleştirme şartı ileri sürerek, birey ya da birey gruplarının kararlarını belirleme gücüne sahiptir, bu güç sayesinde kendine boyun eğilmesini sağlamaktadır. Yani caydırıcı iktidar, ileride gerçekleşecek, sonuçları yeterince olumsuz bir tehditle kendine itaat edilmesini sağlamaktadır. Buna karşılık ödüllendirici iktidar aynı şeyi, itaat edene belli bir maddi değer vermek gibi pozitif bir ödülle yapar (Galbraith, 2004b: 14).

Caydırıcı ve ödüllendirici iktidarların ortak tarafı, bu iki iktidara da durumun bilincinde olunarak itaat edilmesidir. İkna edici iktidarsa düşünceleri de değiştirir. İkna etme yöntemi, eğitim yoluyla bireye tabii, uygun, doğru görünen şeylerle, onun sosyal katılımına sonuçta da bir ya da birçok insanın iradesine boyun eğmeye götürür. Burada itaat, tercihli bir seçimi ifade eder; öyle ki kişi itaat ettiğinin bile farkına varmaz. Bu ikna edici iktidar, gerek kapitalist gerek sosyalist ülkelerde ekonominin ve modern politik kuruluşların işleyişinde esaslı rol oynamaktadır (Galbraith, 2004b: 14-15).

Planlı sistemde yani büyük kuruluşlar ekonomisinde güç, teknostrüktürün elindedir. Şirket ne kadar büyürse güç de o derece pekişir (Galbraith, 1988: 111). Şirketin ekonomik gücü ne kadar çoksa, fiyatları belirleme, karlılığı artırma, ücretleri aşağıya çekme gücü de o kadar yüksek olacaktır. Büyük şirketlerin mallarını alacak ekonomik güçteki zengin tüketiciler ve teknostrüktür üyeleri için üretim yapacakları da sürpriz bir olgu değildir. Yani sonuçta, büyük firmalar düşük gelirli hane halkları için daha az mal üreteceklerdir. Tüketim ortamı, reklam gibi propoganda araçları ile özel üretime yönlendirilecek, temel ve gerekli olan kamu mal ve hizmetleri ihmal edilecektir (Dunn ve Pressman, 2007: 182).

Dengeleyici güç, Galbraith'a göre, kendiliğinden oluşan bir güçtür ve bu haliyle de büyük önem taşır. Piyasanın bir tarafında oluşan güç, piyasanın diğer tarafında dengeleyici gücün oluşmasına vesile olur. Bu şu anlama gelmektedir: Genel bir kural olarak dengeleyici güç, ekonomik güçle birlikte oluşan bir engel, bariyerdir. Ancak ilave etmek de gerekir ki, dengeleyici gücün ortaya çıkmadığı ya da oluşumunun engellediği durumlarda söz konusudur. Dengeleyici güç en açık şekliyle emek piyasasında ortaya çıkar. Nispi hareketsizliği sebebiyle işçi özel ekonomik gücün karşısında savunmasızdır, zayıftır. Parasını alamadığında özgürlüğünü kaybettiğini düşünür, hareket kabiliyeti kısıtlanır, çalışmak mecburiyetindedir. İşgücünü satma sürecinde işçinin karşısında olan ekonomik güç, işçiyi kendi güvenliğini sağlamaya iter. Böylece işçiler menfaatleri için çaba gösterecek sendika gibi birliklerin oluşmasını sağlamaya çalışırlar. Bu işi gerçekleştirmede başarılı olurlarsa şirketin sahip olduğu piyasa gücünün meyvelerini yemeye başlayacaklardır (Galbraith, 1956: 113-115). İşte dengeleyici güç bu şekilde oluşmaktadır.

Dengeleyici güç, Galbraith'ın iktisat literatürüne getirdiği bir terimdir. Monopoller dünyasında dengeleyici güç kavramının çağın kaçınılmaz gerçekliği olduğunu ileri süren Galbraith, asıl sorunun monopollerin ortadan kaldırılmasından çok, üreticiler ve tüketiciler yönünden karşılıklı dengenin oluşturulması olduğunu ifade etmektedir. Çağımızda birçok sorunun bir grubun diğeri üstünde sağladığı üstünlükten kaynaklandığını belirten Galbraith, sendika örgütlenmesinin geliştirilmesini ve tüketici örgütlerinin güçlenmesini önerir (Yılmaz, 2009: 104).

Dengeleyici güç zaman zaman kulağa Adam Smith'in "görünmez eli" gibi gelmektedir. Galbraith'a göre devlet, söz konusu dengeleyici gücün ortaya çıkışı ve daha sonraları da desteklenmesi hususlarında önemli role sahiptir. Galbraith'a göre hükümetler özel sektörde dengeleyici gücün gelişimini teşvik etmeli, örnek vermek gerekirse işçi sendikalarını ve rekabetçi küçük işletmeleri desteklemelidirler. Daha da ötesi Galbraith, eğitim kurumları ve kamu politikalarını dengeleyici ikna kaynağı olarak betimlemiştir. İkna, gücün en önemli aracı olduğu sürece, dengeleyici güç için de tek seçenek olacaktır. Galbraith, iktisatta ikna gücünün önemini vurgulayan çok sayılı ekonomistlerden biridir. Diğerleri ise Hirschman ve Mc Closkey'dir (Kesting, 2010: 182-183).

Büyük işletme çok sayıda işçi çalıştırırken onlar için örgütlenmeye elverişli bir çerçeve de sunmaktadır. Eğer bu büyük işletme işçilerin emeğini güçlü bir konumda satın alabiliyorsa, onlar da emeklerini satarken işletmenin karşısına eşit güce sahip bir konumda çıkmakta her türlü yararları olduğunu görürler. Galbraith'ın karşı güç diye adlandırdığı olgu budur. Böylece fiyatların büyük işletmelerce denetlenmesi durumuna karşılık olarak, ücret düzeyinin sendikalarca denetlenmesi durumu ortaya çıkar (Galbraith ve Salinger, 2002: 57).

Politika kuramındaki güç kavramı, Galbraith'da kamu müdahalesi gereğinin temelinde yatar. Galbraith, güç sorununu şöyle açıklamaktadır: Tam rekabet piyasalarında fiyat üretici ve tüketici için veri olduğuna göre, fiyata ya da üretim miktarına firmaların egemen olmasının doğurduğu güç söz konusu değildir. Ama kapitalizmin ileri aşamasında, piyasalar oligopolleştikçe, firmaların güç sahibi olması söz konusu olur. Bununla birlikte, Amerikan ekonomisi yine de tatmin edici bir düzenle işleyebilmektedir. Bunun bir nedeni üretim tekniğinin çok ilerlemesi, oligopollerin de teknik değişmeyi uygulamakta başarılı olmasıdır. Çünkü diğer firmalardan önce yeni tekniği uygulayabilen firma, karını artırma olanağına sahiptir. Rekabet şartlarının aksaması bu bakımdan bir trajedi değildir. Ayrıca oligopol kendini sınırlayıcı güçler de doğurur. Güçlü satıcılar karşısında güçlü alıcılar, malzeme satıcıları ve sendikalar vardır. Karşı koyucu gücün en berrakça görüldüğü yer de emek piyasasıdır. Eğer karşı koyucu güç ekonominin her tarafına yayılırsa iktisadi gelişmeye hizmet eder. Ancak kapitalizm bu yapısıyla kendiliğinden en uygun şartları sağlayamaz, devletin piyasaya müdahalesi gereklidir. Ekonominin işleyişinin özünde güç ilişkilerinin bir yansıması olduğunu ortaya koyan ve yalnızca güçlülerin sözünün geçtiği bir düzene karşı ömür boyu mücadele veren Galbraith, kapitalizmin yarattığı eşitsizliklerin ancak bilinçli devlet müdahalesiyle giderilebileceğini savunur (Yılmaz, 2009: 105-106).

BÜYÜME AMACI VE ARKASINDA YATAN NEDENLER

Teknostrüktürün başlıca amacı şirketin büyümesidir. Bağlılık prensibi bu amaca destek olur. Diğer hiçbir amaç, iktisadi büyüme kadar benimsenmez (Galbraith, 2007: 216). Geleneksel görüşte şirket sahiplerinin başlıca amacı kar maksimizasyonu iken teknostrüktür kar maksimizasyonu ile ilgilenmez. Büyüme, teknostrüktür açısından daha fazla iş ve üyelere verilecek daha fazla promosyon anlamına gelmektedir. Bu arada, tabi ki kar da teknostrüktürün iyiliği için gereklidir ancak bu ihtiyaç, amacın kar maksimizasyonu olarak belirlenmesini gerektirmez. Piyasa artık bu amacı zorlamamaktadır. İlaveten, modern teknolojinin teknik karmaşıklığı kar maksimizasyonunun çok da kolay bir şey olmadığını da ortaya koymaktadır. Daha da fazlası büyüme ve hayatta kalabilmeye konsantre olmak, teknostrüktürün yürüttüğü çeşitli politikalara da dikkat çekmektedir. Artık firmalar, piyasanın itaat edeni olmaktansa onu kontrol etmeye çabalamaktadırlar (Dunn ve Pressman, 2005: 172).

Büyük işletme başarısını büyüme hızına bakarak ölçmektedir. Ancak işletmenin büyümesindeki belirleyici etken iktidar kullanımı etkenidir. İşletmenin önemi arttıkça fiyatlarını, kurallarını, maliyetlerini belirleme gücü artacak, devlet, toplum ve tüketici üzerindeki etkisi genişleyecek ve kendi gelirleri üzerindeki denetimi büyüyecektir. Yatırım gereksinimlerini kendi kaynaklarından karşılarken gelirleri ona, küçük işletmenin sahip olamayacağı bir bağımsızlık sağlar. İşletme ne kadar büyük olursa, riskleri o kadar azalır, üretim ve yatırım programlarını tam bir güvenlik içinde yapma olanağı o ölçüde artar. Belli bir boyuta ulaştıktan sonra işletme, egemenliğini tüketici davranışlarını etkileyecek ölçüde genişletme olanağını bulur. Televizyon ve radyolardaki reklamlar ve verilen ilanlar ile, kadın olsun erkek olsun insanlar, falanca marka arabaları olmadıkça mutluluklarının tam olmayacağına ya da kadınlar, falanca kremi kullanmadan güzelleşemeyeceklerine inandırılırlar. Kısaca büyük anonim ortaklık, reklamlar ve ilanlar yoluyla ürünlerinin satışını sağlamaktadır. Bu ortaklık, fiyatlarını ve girdi ürünlerini denetimi altında tuttuğu gibi pazarların denetimini de elinde tutmaktadır. Ancak dakikası binlerce dolar tutan televizyon ilanlarını ödeyebilmek için de işletmenin belli bir büyüklüğe ulaşmış olması zorunludur (Galbraith ve Salinger, 1991: 73- 74).

Galbraith'ın ekonomisinde egemen tüketici görmenin imkanı yoktur, bilakis tüketiciler, işadamları yani üreticiler tarafından yeni ve yapay ihtiyaçlara doğru manipule edilmektedir. Galbraith ekonomisinde kaynakların etkin dağılımını sağlayacak bir piyasayı görmek de mümkün değildir. Toplum zenginleştikçe tatmin edilecek yeni ihtiyaçlar yaratılmaktadır (Breit, 1984).

GALBRAİTH'IN YOKSULLUĞA BAKIŞI VE KALKINMA ANLAYIŞI

Galbraith en ünlü ve en çok satan kitabı olarak bilinen Zengin Toplum adlı eserinde zenginlik ve halkın sefaleti arasındaki çelişkiyi ön plana çıkarmaya çalışmıştır. Amerika Birleşik Devletlerinin tüketim malları açısından zengin fakat sosyal hizmetler açısından yetersiz bir iktisadi yapıya sahip olduğunu vurgulamış, ülke zenginliğinin artmasına rağmen halkın eğitim, yol, sağlık gibi kamu hizmetlerine yeterince ulaşamadığını ve bu anlamda yoksul olduklarını ifade etmiştir. Toplum zenginleştikçe büyük şirketler reklamlar vesilesiyle yeni ihtiyaçlar yaratmakta buna mukabil kamu hizmetleri azalmaktadır. Pazarlar birçok kamu malını sağlamada yetersiz kalacağından Galbraith, tüketim vergilerinin büyük oranda belirli ürünlerin kullanımı ile sınırlandırılması gerektiğini belirtmiştir (Galbraith, 1958: 198-211).

Galbraith'a göre yoksulluk güç yetersizliğinden kaynaklanır. Şöyle ki; birinci olarak, yoksulluğun başlıca nedeni sosyal dengesizliktir, kamu mallarındaki yetersizlik de bu durum sonucu ortaya çıkmaktadır. Sosyal dengesizlik hem gelişmiş hem de az gelişmiş ülkelerde görülen bir olgudur. Örneğin, az gelişmiş ülkelerin çoğu askeriye ve silahlanma için aşırı harcamalar yapmakta, buna mukabil sağlık hizmetleri, eğitim hizmetleri gibi alanlarda yetersiz kalmaktadır. İkinci olarak yoksulluk, kendi başına kırılamayacak bir kısır döngüdür. Yoksulların ekonomik güçleri (özellikle teknostrüktüre göre) oldukça azdır, sosyal alt yapı eksikliği gibi nedenlerden ötürü hayatları pek değişmez (Dunn ve Pressman, 2005: 178)

Galbraith yoksulluk analizinde Veblen ve Mrydal'ı örnek almıştır. Yoksulluk bir döngüyle açıklanmaktadır. Yoksulluk kendi kendini sürdüren bir döngüdür. Yoksul toplumlarda yaşayanlar yetersiz eğitim ve kamu hizmetlerine maruz kalmaktadırlar. Eğitim ve sağlık alanındaki yetersizlikler, bu kesimin eğitilememesine ve fiziken sağlıklı olmamasına yol açmaktadır. Onların bu halleriyle teknostrüktüre girmesi de iyice imkansız hale gelmektedir. Yoksul kesim iktisadi ve siyasi olarak güçsüz kesimdir. Yoksulluk kendini yoksul alanlarda yeniden yaratmakta ve bu döngü böylece sürüp gitmektedir. Ancak, iyi bir toplum kamu kaynaklarını teknostrüktürü desteklemek yerine yoksul gruba doğru da yönlendirebilir. Galbraith'ın uzun süre üzerinde tartıştığı konu, iş güvencesi gibi imkanlar sağlayabilen güçlü bir refah devleti anlayışıdır. Galbraith, Bolluk Toplumu adlı çalışmasının son kısmında beşeri sermayeyi geliştirmenin ve eğitim programlarını sağlamanın öneminden bahsetmektedir. Ancak, bu aktivitelerin hepsi finansal kaynak gerektirmektedir. Finansal kaynaklar gereksiz malların üretimi yerine kamu mallarını sağlamaya yönlendirilirse ihtiyaçlar karşılanabilir (Dunn ve Pressman, 2005: 180).

Galbraith, "Amerikan Kapitalizmi" adlı kitabında ilk kez "kapalı yoksulluk" kavramını ortaya koymuştur. Galbraith'a göre, teknolojik değişmeden kaynaklanan bolluk, teknolojiden yararlanamayan ve çok düşük ücretler karşılığında çalışan insanlar için sorun yaratır. Galbraith, Bolluk Toplumu adlı eserinde analizinin kapsamını daha da genişletmiş, teknolojinin tek başına yoksulluğu önleyemeyeceğini ifade etmiştir.

Yine Galbraith, "Ekonomi Kimden Yana" adlı eserinde planlama ve piyasa sisteminden oluşan çift taraflı ekonominin gelişmiş kapitalist ekonomilerde yoksulluğu nasıl artırdığını vurgulamıştır. Planlı sisteminin bir parçası olan büyük firmalar olağanüstü güç elde etmişlerdir. Fiyatları kontrol etme ve kamuoyunu etkileyebilme güçleri vardır. İlaveten, büyük firmalar yoksulların çıkarlarını çiğneyecek şekilde siyasi süreci etkileme kudretine de sahiptir. Bunun tersine, küçük firmalar piyasanın dikte ettiğine uymak mecburiyetindedirler. Bu firmaların ekonomik gücü azdır, kamuoyunu etkileme güçleri çok sınırlıdır, yani, planlı sisteme nazaran dezavantajlı konumdadırlar. Sonuç ise eşitsiz ekonomik gelişmedir, planlama sistemi çok fazla mal üretirken piyasa sisteminin mal arzı yetersizdir. Piyasa sistemindeki firmalar planlı sisteme düşük fiyatlardan ürün satmak zorunda kalırlar, diğer taraftan, planlı sistemde üretilen malları yüksek fiyatlardan almaya zorlanırlar. İşte burada dual, ikili bir ekonomik yapı söz konusudur. Ayrıca toplumun tüm bireylerinin büyük şirketlerde istihdamı mümkün değildir, nüfusun bir bölümü piyasa sistemini oluşturan küçük şirketlerde çalışmak zorundadır. Söz konusu çalışanlar da planlı sistemde çalışanlara kıyasla dezavantajlı konumdadırlar, zira, daha düşük ücret düzeyinde çalışmak zorundadırlar (Dunn ve Pressman, 2005: 179).

Galbraith'a göre ekonomik büyüme, tüketilen, kullanılan ya da yatırılan her şeyin toplam üretiminin geçici olmayan bir biçimde artmasından başka bir şey değildir. Ekonomik büyüme ile üretimin artması aynı anlama gelmektedir. Kaba ulusal gelir, bir ülkede bir yıl içinde üretilen ya da satılan her şeyin yürürlükteki fiyatlarla hesaplanan değerinden oluşur. Tüm kamu hizmetlerinin maloluş fiyatıyla değeri de buna dahildir. Ulusal gelir de aşağı yukarı aynı şeyi ifade etmektedir. Bir kişinin ürettiği ya da sattığı her şey bir başkasına gelir olarak dönmektedir. Bir kimse herhangi bir ürün ya da hizmeti her sattığında bir kar, aylık ya da ücret elde etmektedir ya da zararına sattığı takdirde bu zarar bir başkasının kazancı olmaktadır. Her değişim işleminin iki yönü bulunmaktadır: ürünün değeri ve dağıtılan gelir yönleri. Kaba ulusal ürün ve ulusal gelir tam tamına aynı şey demek değildir. Bir ürünün değerinin kimi öğeleri zorunlu olarak gelire dönüşmez (Galbraith ve Salinger, 1991: 25).

Galbraith büyüme oranını maksimize etme hedefini makul bir hedef olarak görmemektedir. Onun yerine Galbraith'a göre, tipik tüketicinin gelir düzeyi yükseltmelidir. Gıda, giyim, barınma, eğitim ve sağlık gibi hususlara önem verilmeli, lüksten uzak durulmalıdır. Galbraith belirtilen kriterleri "Popüler Tüketim Kriterleri" olarak tanımlamıştır. Galbraith'a göre fakirliğin başlıca nedenleri kolonyal baskı, yetersiz sermaye, aşırı nüfus, yetersiz politikalar ve ihmaldir. Bu nedenle her bir ülke için az gelişmişliğin nedenleri ayrı ayrı belirlenmeli ve bu doğrultuda politikalar geliştirilmelidir (Adams, 1984: 92)

Galbraith Kuşku Çağı adlı kitabında yoksulluk dengesinin değiştirilebilmesi için belli başlı dört yolun olduğunu vurgulamaktadır. Bu yollardan biri daha fazla toprak sağlamak ya da toprağın yerini tutan unsurlar olarak daha çok su ve suni gübre kullanmaktır. Bunun içinde Pencap (Hindistan)'da olduğu gibi çiftçinin bir başlangıç noktası olarak asgari miktarda toprağa sahip bulunması gerekir. İkinci yol, köylülerin ürettiklerinin karşılığını alabilmelerini sağlayıcı şekilde toprak sahipliği statüsünü değiştirmektir. Bunun için de yeterli bir toprak parçasının varolması şarttır. Üçüncüsü insanların daha az çocuk yapmalarıdır. Doğum kontrolü bu anlamda en iyi çözüm yoludur. Dördüncü yol ise daha zengin bölgelere göç etmektir. Nüfus fazlası sorunu için bir başka çare de o ülke insanlarının yabancı ülkelere ya da kendi ülkeleri içinde göç etmeleridir. Bu çözüm yolu yüzyıllardır başvurulan bir yoldur (Galbraith, 2004a: 273-275).

Galbraith yoksulluğu çözümlenebilecek bir olgu olarak görür. Yoksulluğun üstesinden gelebilmek için gerekli olan unsurların başında eğitim gelmektedir. Eğitim kişinin yeni dış deneyimler edinmesini sağlar, kişinin hayatında bir pencere açar, bireyin üretken kabiliyetler edinmesine vesile olur. Galbraith, beceriksiz ve kötü yönetimin sanayinin önünü keseceği düşüncesindedir. Bu açıdan liderlik ve iyi yönetim Galbraith'ın önem verdiği hususlardandır. İyi yönetim ve iyi planlama çok mühim hususlardır. Dış yardımlar ve yardım programları iyi tasarlanmış olsalar da kendi başlarına gelişme sağlayamazlar. Bunların etkileri iyi yönetime bağlıdır. Planlama yapılırken halkın egemenliği göz önünde bulundurulmalı, planlama sınırlı elit tabakaya hitap etmemelidir. Eğitim, örgütsel organizasyon ve nüfus sınırlaması vurgulanması gereken unsurlardır. Galbraith'a göre "önce büyüme stratejisi" gelir dağılımı konusunun ihmaline sebep olmuştur (Adams, 2004: 95-97).

İKTİSADİ DÜŞÜNCEDE GALBRAİTH'IN YERİ

Galbraith ile iki heterodoks okul arasında bir bağ kurmak mümkündür. Söz konusu okullar ise Kurumcular ve Post Keynesyenlerdir. Belirtmek gerekir ki, Galbraith, Journal of Post Keynesian Economics isimli yayın organının kuruluşu ve gelişiminde son derece etkili isimlerden biridir.

Galbraith'ın teknoloji ve kurumları ele alış tarzı Veblen'in meşhur ikili yapı kavramını hatırlatır. Yine Galbraith'ın güç ve geleneksel görüş kavramlarına olan vurgusu ve toplumsal iktisadın evrimsel yapısı üzerindeki ısrarı da Veblen'i anımsatmaktadır (Stanfield and Wrenn, 2005: 25). Hem Galbraith hem de orjinal (eski) kurumsal iktisat, iktisadi istikrarı sağlama hususunda neoklasik iktisadın başarısız olduğunu düşünmektedirler. Bu anlamda Galbraith'ın kurumsal iktisadı yeni bir teori ve politikada yeni bir kalkış noktası peşindedir. Yeni sistem özel bir planlama yapısı ve hususi bir yönetim tarzı gerektirmektedir. Galbraith'ın bu yönleriyle orjinal (eski) kurumsal iktisada oturduğu belirtilebilir (Stanfield and Wrenn, 2005: 38).

Dunn ve Pressman (2005) ise çalışmalarında, Galbraith'ın Post Keynesyen ve Kurumcu iktisadı bütünleştirdiğini ifade etmektedirler. Anılan yazarlara göre bu bütünleşmenin ortaya çıktığı belli başlı unsurlar ise şunlardır:

- Galbraith, Kurumcular ve Post Keynesyenler ile pek çok ortak metodolojik benzerlikler göstermektedir. Her iki okul içinde iktisat teorisi realist olmalı ve gerçek hayatın özelliklerini açıklayabilmelidir. Her iki okulda kümülatif nedensellik modellerini kullanmaktadır.

- Galbraith'ın firma analizi, Post Keynesyen belirsizlik analizi ile uyum içerisindedir. Galbraith firma davranışında belirsizlik etkisini göz önünde bulundurmuştur. Ayrıca, bu şekilde davranarak Post Keynesyen firma teorisinin temellerinin atılmasına da katkıda bulunmuştur.

- Galbraith'ın planlama ve piyasa sistemini içeren çift taraflı iktisadi sistemi Kaleckiyen ekonomi görünümü ile bağdaşmaktadır. Her iki düşünür için de ekonomi oligopolistik sektörlerce nitelenmektedir. Bu oligopolistik sektör, büyük şirketler ve tarım ile belirli girdi piyasalarını içeren rekabetçi sektörün egemenliği altındadır. Kalecki gibi Galbraith, örgütlenmenin güç yarattığı kapitalizmin analizini yapmaktadır. Galbraith'ın firma gücü ve Kalecki'nin monopol derecesi arasında benzerlikler çoktur. Tabi Galbraith'ın sınıf çatışması ile Kalecki'nin sınıf çatışması birbirinden farklıdır. Bu farklılığın sebebi de Galbraith'ın teknostrüktür analizinden kaynaklanır. Teknostrüktürün ikna gücü, sosyal çatışmanın daha yayılmış ve saklanmış olduğunu ifade etmektedir.

- Tüm Post Keynesyenler gibi Galbraith da parasal enflasyon hikayesini reddetmektedir. Galbraith'a göre enflasyon ekonominin reel tarafından kaynaklanmaktadır. Ekonomiyi yavaşlatmak ve işsizliği artırmak enflasyonu kontrol altına alabilir ancak Galbraith'a göre fiyat kontrolleri bu sorun ile baş etmede daha etkili bir araçtır.

- Birçok Post Keynesyen ve Kurumcu gibi Galbraith da parasal üretim ekonomilerinde efektif talep seviyesinin ekonomik aktivite düzeyini belirlediğini ifade etmiştir. Yine onlar gibi Galbraith da Say Yasasını reddetmiştir.

- Birçok Kurumcu gibi Galbraith da finansal sistemin işleyişi ile teknolojinin işleyişi arasındaki dikotomiye dikkat çekmiştir.

- Galbraith'a göre finansal istikrarsızlık modern kapitalizme yerleşik bir olgudur. Keynes ve Minsky'i hatırlatır bir şekilde, Galbraith'ın Büyük Çöküş adlı eseri, insan eğilimlerinin hırsının, keyfinin ve paniğin finansal piyasaları nasıl harekete geçirdiğini, ekonomideki değişikliğin nasıl aşırılığa, dolandırıcılığa ve nihai çöküşe neden olduğunu açıklamaktadır.

- Son olarak Galbraith'ın sistemi yapıyı değiştiren kurumsal süreci de dikkate alarak Keynes'in Genel Teorisi'ni yaygınlaştırmaya çalışmaktadır. Keynes gibi Galbraith da hisse senedi piyasası ve modern şirket gibi belirli kuruluşların rasyonelliği nasıl tahrif ettiğini ifade etmiştir.

Toparlamak gerekirse, Post Keynesyen iktisadın merkezi temaları olan tarih, belirsizlik, bölüşüm ile ilgili hususlar, ekonomik aktivitenin belirlenmesinde iktisadi kurumların önemi gibi unsurlar Galbraithyan sistemin ana prensiplerini ifade etmektedir. Benzer şekilde Kurumcu iktisadın merkezi temaları olan ekonomik güç, kurumların bireysel davranışları ne şekilde etkilediği, gerçek dünyayı anlayabilmenin önemi de Galbraithçı iktisadın başlıca veçhelerindendir. Yani Galbraith'ın sistemi Veblen, Keynes ve Kalecki'nin modern ekonomiye bakış açılarının birleşimi olarak da düşünülebilir (Dunn ve Pressman, 2005: 190-194).

SONUÇ

Liberal görüşün önde gelen temsilcilerden John Kenneth Galbraith eserleri ile 1950 ile 1970 yılları arasındaki dönemde Amerika'da en dikkat çeken iktisatçılardan biri olmuştur. Galbraith'ın düşünce sistemi Neoklasik iktisadın karşısında yer alan ve iktisada "insan"ı getirmeyi hedefleyen bir sistemdir. İlgili düşüncede geleneksel iktisatta kullanılmayan pek çok kavrama rastlamak mümkündür; dengeleyici güç, karşı koyucu güç ve teknostrüktür bahsi geçen kavramlardan bazılarıdır.

Galbraith ekonomide planlama sistemi olarak tanımladığı şirketler dünyasının önemine dikkat çekmiş, dev şirketlerin oluşturduğu bu sistemde piyasanın düzenleyici rolünün olmadığını ileri sürmüştür. Yazar göre, ekonominin kalbi planlama sistemidir ve ekonominin önemli kısmını oluşturur. İlgili sistemde "teknostrüktür" adı verilen yönetici sınıfın hakimiyeti göze çarpar. Piyasanın diğer bölümünü oluşturan piyasa sistemi ise planlı sistem karşısında her yönüyle dezavantajlı konumdadır, kendi kontrolünde olmayan güçlere uyum sağlamakla yükümlüdür. Ekonomide görülen bu "ikili" sistem eşitsizliğin başlıca kaynağıdır.

Galbraith, dikkat çektiği unsurlar ve farklı bakış açısı ile ekonomide kendisine yepyeni bir sayfa açmış olan sıra dışı bir iktisatçıdır. Yazar, ortaya koyduğu görüşler açısından ne tam anlamıyla Kurumsalcı ne de tam anlamıyla Post-Keynesyendir. Bu bağlamda Galbraith'ın iktisadı; yerleşik iktisadın tamamiyle karşısında, Veblen, Keynes ve Kalecki'nin birleştiği yepyeni bir noktadır.

KAYNAKÇA

ADAMS, John (1984); "Galbraith on Economic Development", Journal of Post Keynesian Economics, Vol VII, No.1, Fall 1984, pp: 91-102.

BREIT, William; Galbraith and Friedman (1984): "Two Versions of Economic Reality", Journal of Post Keynesian Economics, Vol VII, No:1, Fall 1984, pp:18-29.

COURVISANOS, Jerry.(2005); "Technological Innovation: Galbraith, The Post Keynesians and A Heteredox Future", Journal of Post Keynesian Economics, Vol. 28, No. 1, Fall 2005, pp: 83-102.

DUNN, Stephen P. (2002); "The Origins of the Galbraithian System: Stephen P. Dunn in Conversation with J.K. Galbraith", Journal of Post Keynesian Economics, Vol. 24, No. 3, Spring 2002, pp:347-365.

DUNN, Stephen P., PRESSMAN, Steven (2005); "The Economic Contributions of John Kenneth Galbraith", Review of Political Economy, 17: 2, 2005, pp:161-209.

DUNN, Stephen P., PRESSMAN, Steven (2007); "The Lasting Economic Contributions of John Kenneth Galbraith, 1908-2006", Journal of Post Keynesian Economics, Vol. 29, No. 2, Winter 2007, pp:179-190.

GALBRAITH, James K.(1984); "Galbraith and The Theory Of The Corporation", Vol VII, No.1, Fall 1984, pp:43-60.

GALBRAITH, John Kenneth (1956); American Capitalism, The Concept of Countervailing Power, Houghton Mifflin Company, Boston, 1956.

GALBRAITH, John Kenneth(1958); Affluent Society, Mifflin Company, Boston, 1958.

GALBRAITH, John Kenneth (1988); Ekonomi Kimden Yana, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul.

GALBRAITH, John Kenneth (2004a); Kuşku Çağı, Ekonomik Gelişmeler Tarihi, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul.

GALBRAITH, John Kenneth (2004b); İktidarın Anatomisi, Hece Yayınları, Ankara.

GALBRAITH, John Kenneth (2007); The New Industrial State, Princeton University Press, United States, 2007.

GALBRAITH, John Kenneth, SALINGER, Nicole (1991); Ekonomik Yaşamın Güncel Sorunları, Cem Yayınevi, Çev: Özer Ozankaya, İstanbul.

GALBRAITH, John Kenneth, SALINGER, Nicole (2002); Ekonomi Üzerine Hemen Herşey, Pazar Ekonomisi Masalı ve Gerçekler, Cem Yayınevi, Çev: Özer Ozankaya, İstanbul.

KESTING, Stefan (2010); "John Kenneth Galbraith: A Radical Economist?", International Journal of Social Economics, Vol. 37, No. 3, 2010, pp: 179-196.

SCHLESİNGER, Arthur (1984); "The Political Galbraith", Journal of Post Keynesian Economics, Vol VII, No.1, Fall 1984, pp:7-17.

STANFIELD, James Ronald, WRENN, Mary (2005); "John Kenneth Galbraith and Original Institutional Economics", Journal of Post Keynesian Economics, Vol. 28, No.1, Fall 2005, pp:25-44.

YILMAZ, Sema (2009); John Kenneth Galbraith, İktisadi Düşüncenin Değişimine Bir Katkı, Kalkedon Yayınları, İstanbul.

ISSN: 1302-1842
Number 39
January 2014

sbe.dpu.edu.tr

DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

DUMLUPINAR UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

39

39. Sayı Ocak 2014

DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

DUMLUPINAR UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

DPUJSS

Sayı: 39
Ocak 2014

Number 39
January 2014

Sahibi / Owner
Prof. Dr. Ahmet KARAASLAN
Dumlupınar Üniversitesi Rektörü

Editörler / Editors
Doç. Dr. Soner AKKOÇ
Yrd. Doç. Dr. Güner TUNCER

Yayın Kurulu / Editorial Board
Prof. Dr. Hüseyin ERGİN
Doç. Dr. Fatih DEMİRCİ
Doç. Dr. Özlem DOĞAN TEMUR

Dergi Sekretaryası / Secretary of Journal
Arş. Grv. Zeynep SEVİNÇ
Arş. Grv. Yusuf YILDIRIM
Arş. Grv. Fatih GÜZEL

Yazışma Adresi / Correspondence Address:
Sosyal Bilimler Dergisi
Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya-Türkiye
Tel: 0 274 265 20 31
sbe@dpu.edu.tr

ISSN
1302–1842

DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
39.SAYI HAKEM LİSTESİ / REFEREE LIST OF NUMBER 39

Prof. Dr. Ali ŞİMŞEK	Anadolu Üniversitesi	Doç. Dr. Mehmet KAŞLI	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Coşkun BAYRAK	Anadolu Üniversitesi	Doç. Dr. Mehmet MUCUK	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Cüneyt KOYUNCU	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi	Doç. Dr. Nida Bayındır	Dumlupınar Üniversitesi
Prof. Dr. Emel ŞIKLAR	Anadolu Üniversitesi	Doç. Dr. Seyfettin ÜNAL	Dumlupınar Üniversitesi
Prof. Dr. Gülten EREN GÜMÜŞTEKİN	Dumlupınar Üniversitesi	Doç. Dr. Soner AKKOÇ	Dumlupınar Üniversitesi
Prof. Dr. Halit Targan ÜNAL	İstanbul Üniversitesi	Doç. Dr. Umut AVCI	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Kemal KURTULUŞ	Zirve Üniversitesi	Doç. Dr. Yusuf KARACA	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr. Kemal YILDIRIM	Anadolu Üniversitesi	Yrd. Doç. Dr. Ahmet TEKİN	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Kürşat YALÇINER	Gazi Üniversitesi	Yrd. Doç. Dr. Cemalettin DEMİRELİ	Dumlupınar Üniversitesi
Prof. Dr. Mesut KAYALI	Dumlupınar Üniversitesi	Yrd. Doç. Dr. Fatih ÖZBAY	Dumlupınar Üniversitesi
Prof. Dr. Necdet SAĞLAM	Anadolu Üniversitesi	Yrd. Doç. Dr. Fazlı YILDIZ	Dumlupınar Üniversitesi
Prof. Dr. Nejdet ATABEK	Anadolu Üniversitesi	Yrd. Doç. Dr. Güner TUNCER	Dumlupınar Üniversitesi
Prof. Dr. Nurşen MAZICI	Marmara Üniversitesi	Yrd. Doç. Dr. Hakan KİRACI	Dumlupınar Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer AKAT	Uludağ Üniversitesi	Yrd. Doç. Dr. Harun BÜBER	Dumlupınar Üniversitesi
Prof. Dr. Selami SEZGİN	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi	Yrd. Doç. Dr. Mesut HAZIR	Dumlupınar Üniversitesi
Prof. Dr. Uğur DEMİRAY	Anadolu Üniversitesi	Yrd. Doç. Dr. Mevlüt KARABIÇAK	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Vasfi HAFTACI	Kocaeli Üniversitesi	Yrd. Doç. Dr. Muhammed Sait GÖKALP	Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Fatih DEMİRCİ	Dumlupınar Üniversitesi	Yrd. Doç. Dr. Özer ÖZAYDIN	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr. Fatih GÜRSUL	İstanbul Üniversitesi	Yrd. Doç. Dr. Özer ÖZÇELİK	Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. H. Kıvanç AKSOY	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi	Yrd. Doç. Dr. Özgür ÖNDER	Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Harun CANSIZ	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Yrd. Doç. Dr. Recep YILDIZ	Yalova Üniversitesi
Doç. Dr. İsmail İPEK	Fatih Üniversitesi	Yrd. Doç. Dr. Süleyman Emre ÖZCAN	Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. M. Cengiz YILDIZ	Bingöl Üniversitesi	Yrd. Doç. Dr. Turgay ANAR	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Doç. Dr. M.Kemal DEMİRCİ	Dumlupınar Üniversitesi	Yrd. Doç. Dr. Yusuf KARAASLAN	Dumlupınar Üniversitesi

Her hakkı saklıdır. Sosyal Bilimler Dergisi Ocak, Nisan, Temmuz ve Ekim aylarında olmak üzere yılda dört kez yayınlanan, EBSCOhost, ULAKBİM/Sosyal Bilimler Veri Tabanında ve ASOS İndekste taranan uluslararası hakemli bir dergidir. Sosyal Bilimler Dergisi'nde yayınlanan makalelerdeki görüş ve düşünceler yazarların kendi kişisel görüşleri olup, hiçbir şekilde Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün veya Dumlupınar Üniversitesi'nin görüşlerini ifade etmez. Makaleler sadece referans verilerek kullanılabilir.

Kapak Tasarımı: Adem DÖNMEZ

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi – Sayı 39 – Ocak 2014

1-MUHASEBE MESLEK MENSUPLARI KOBİ'LER İÇİN TFRS'YE HAZIR MI?
Ahmet AĞCA, Elçin DALKILIÇ 1-20

2-ŞİRKET ETKİNLİKLERİ: İMKB 100 İMALAT SANAYİ ŞİRKETLERİ UYGULAMASI
Çağatay ORÇUN, Ayşegül ÇİMEN, Ayşegül ŞAHİN 21-34

3-JOHN KENNETH GALBRAITH'IN İKTİSADI: KURUMSALCI MI, POST-KEYNESYEN Mİ?
H. Işıl ALKAN 35-44

4-TURİST REHBERLERİNİN MOTİVASYONU İLE PERFORMANSI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN BELİRLENMESİ
Özlem KÖROĞLU, Cevdet AVCIKURT 45-60

5-EDEBİYATA SOSYOLOJİK BAKMAK:MUSTAFA KUTLU'NUN "UZUN HİKÂYE" ADLI ESERİNDEKİ ANLAMLAR VE İDEOLOJİK YANSIMALAR
Bilal CAN, Fatih ÖZBAY 61-72

6-HAYEK'İN SOSYAL VE SİYASAL TEORİSİ
Mehmet AKINCI 73-90

7-MARKA BAĞLILIĞI VE ETNOSENTRİZM ÇERÇEVESİNDE TÜKETİCİ SATIN ALMA DAVRANIŞLARI
Derya YARANGÜMELİOĞLU, Didar BÜYÜKER İŞLER 91-110

8-ŞİKÂYET DAVRANIŞLARININ BETİMLENMESİNE YÖNELİK BİR YAPISAL EŞİTLİK MODELİ
Veysel YILMAZ, Rana ŞEN, Murat DOĞAN, Metin BAŞ 111-128

9-TÜRK İMALAT SANAYİ KATMA DEĞERİ ÜZERİNDE DOĞRUDAN DIŞ YATIRIMLARIN ROLÜ
Zafer KANBEROĞLU, Oğuz KARA 129-144

10-KÜRESEL DOĞAN İŞLETMELERDE GİRİŞİMCİNİN BİREYSEL ÖZELLİKLERİNİN ERKEN ULUSLARARASILAŞMADAKİ ROLÜ
Hakan ATLI, Burak KARTAL 145-158

11-ÇOKLU ORTAM (MULTİMEDYA) TASARIMI İÇEREN LİSANS DERSLERİNDE ÖĞRENCİLERİN VİDEO VE ANİMASYON KONULARI HAKKINDAKİ BİLGİ DÜZEYİ: GÖRSEL İLETİŞİM TASARIMI ÖĞRETİMİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA
Bülent BİNGÖL 159-172

12-OECD ÜLKELERİNDE REEL ÜCRETLER VE EMEK VERİMLİLİĞİ ARASINDAKİ İLİŞKİ: PANEL VERİ ANALİZİ
Atalay ÇETİN, İbrahim BAKIRTAŞ 173-186

13-DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE BİR BASKI VE DENETİM MEKANİZMASI OLARAK CEVAP VE DÜZELTME HAKKININ KULLANIMI: *ULUS* ÖRNEĞİ (1956-1960)
Çağla KUBİLAY 187-202

14-UZAKTAN EĞİTİME GENEL BİR BAKIŞ
Ekrem DEMİR 203-212

15-SAĞLIK ÇALIŞANLARININ ÖRGÜTSEL ADALET ALGISI İLE TÜKENMİŞLİK DUYGULARI ARASINDAKİ İLİŞKİ: BİR UYGULAMA
Metin ULUKÖY 213-226

16-REGÜLASYON VE EKONOMİK BÜYÜME
S. Fatih KOSTAKOĞLU 227-242

17-1982 ANAYASASI'NDA YER ALAN VERGİLEME İLKELERİNİN FELSEFİ TEMELLERİ
Ahmet TEKİN, Öner GÜMÜŞ 243-258

18-EROL GÜNGÖR ÖRNEĞİNDE 1960-1980 ARASI TÜRK AYDINI VE DİN
Ali SARIKOYUNCU, Öznur YAŞAR 259-268

19-MEKÂNLARIN HAFIZASINA AHMET HAMDİ TANPINAR'IN BEŞ ŞEHİR' İNDEN BAKMAK
Gökan ÖZKUK 269-280

20-SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMENLERİNİN ÖĞRETİM YAŞANTILARINDA OKUL İDARESİNDEN BEKLENTİLERİ
Emine ÖZEL 281-290

21-ÖRGÜTLERDE YABANCILAŞMA İLE TÜKENMİŞLİK SENDROMU ARASINDAKİ İLİŞKİYİ BELİRLEMEYE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA
N. Derya ERGUN ÖZLER, Meltem (ÖZÇINAR) DİRİCAN 291-310

22-TÜRKİYE'DE TELEKOMÜNİKASYON SEKTÖRÜNE YÖNELİK VERGİSEL DÜZENLEMELERİN DEĞERLENDİRİLMESİ
Fazlı YILDIZ 311-326

23-BÖLGESEL KALKINMA AJANSLARI: SAĞLANAN DESTEKLERİN BİR İL ÖLÇEĞİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ
Mediha Mine ÇELİKKOL 327-349

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi – Sayı 39 – Ocak 2014

MUHASEBE MESLEK MENSUPLARI KOBİ'LER İÇİN TFRS'YE HAZIR MI?*

Ahmet AĞCA, Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme Bölümü, ahmetagca@dumlupinar.edu.tr

Elçin DALKILIÇ, Arş. Gör. ,Bozok Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme Bölümü, elcin.eren@bozok.edu.tr

ÖZET: KOBİ'ler ülke ekonomileri için vazgeçilmez bir öneme sahiptirler ve uluslararası arenadaki önemi gün geçtikçe artmaktadır. Muhasebe meslek mensuplarının en çok muhatap olduğu firmalar da KOBİ'lerdir. Bu çalışma, muhasebe uygulamalarının mevcut durumu, TFRS'lerin bugünkü durumu ve KOBİ TFRS'nin uygulanabilirliğine ilişkin ülkemizde faaliyette bulunan meslek mensuplarının bakış açılarını ortaya koymak amacıyla yapılmıştır. Bu amaçla Kütahya SMM Odası'na bağlı meslek mensuplarına mevcut durum, TFRS ve KOBİ TFRS konularını içeren anket uygulanarak düşünceleri alınmıştır. Veriler aritmetik ortalama, tek yönlü varyans analizi, t testi ve tukey testi kullanılarak SPSS paket programında değerlendirilmiştir. Çalışma sonucunda araştırmaya katılan meslek mensuplarının mevcut duruma hakim oldukları, TFRS ile yakından ilgilendikleri ve KOBİ TFRS konusunda da kendilerini hazır hissettikleri ortaya çıkmaktadır.

Anahtar kelimeler: KOBİ TFRS, KOBİ TFRS'nin Uygulanabilirliği, Muhasebe Mesleği, Muhasebe Meslek Mensupları.

IS APPLICATORS READY FOR TFRS FOR SMES?

ABSTRACT: SMEs have an essential importance for the economies of countries and their importance in the international arena is increasing day by day. SMEs are most interested firms of professional accountants. This study is conducted to demonstrate perspectives of the professional accountants operating in our country, for the current situation, the present situation of TFRS and applicability of TFRS for SMEs. For this purpose, a survey including the current situation, TFRS and TFRS for SMEs is conducted to professional accountants Chamber of Independent Accountant Financial Advisers in Kütahya. Data were evaluated with SPSS package program using the arithmetic average, one-way ANOVA, t test and Tukey test. As a result of this study, it is understood that the current situation is well comprehended by the professional accountants participated in the survey, they are interested in TFRS closely and they feel themselves ready for TFRS for SMEs.

Keywords: IFRS for SMEs, IFRS for SMEs Applicability, Accounting Profession, Professional Accountants.

GİRİŞ

Muhasebe mesleği, tarih boyunca ticari hayata yön veren gerek işletme, gerek toplum gerekse devlet açısından önemli bir meslektir. Muhasebe çalışmaları da bilgi kullanıcılarının bilgi ihtiyaçlarını karşılayan ana çalışmalardır.

Ekonomide yaşanan küreselleşme, çok uluslu şirketlerin ortaya çıkması, ülke dışında kaynak bulma ihtiyacı ve sermaye piyasalarının uluslararasılaşması ülkeler arasında farklılık gösteren muhasebe sistemlerinde uyumlaştırma ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu doğrultuda hazırlanan Uluslararası Muhasebe Standartları (UMS)/Uluslararası Finansal Raporlama Standartları (UFRS) ve UFRS'yi esas alan Türkiye Muhasebe Standartları (TMS)/Türkiye Finansal Raporlama Standartları (TFRS) seti ülkemizde yaygınlaştırılmaya çalışılmaktadır. Avrupa Birliği üye ülkeleri 2005 yılından itibaren borsaya kayıtlı şirketlerin UMS/UFRS'lere göre konsolide finansal tablo düzenlemeleri zorunlu hale getirmiştir. Ülkemiz de AB'ye üye olma sürecinde olan bir ülke olduğu ve Avrupalı şirketler karşısında rekabetçi olabilmesi için, Türkiye Finansal Raporlama Standartları anahtar rol oynayacak niteliktedir.

UFRS'nin kullanımını arttırmak ve Küçük ve Orta Büyüklükte İşlemelerin (KOBİ) finansal raporlama ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla KOBİ'ler için ayrı bir muhasebe standardı oluşturma çalışmaları yapılmıştır. Uluslararası Muhasebe Standartları Kurumu (UMSK), KOBİ'ler için uluslararası bir dil oluşturmak için Temmuz 2009 tarihinde KOBİ UFRS'yi oluşturmuş ve yayımlamıştır. UMSK'nın KOBİ muhasebe standartlarını oluşturmasının temel

* Bu makale Dumlupınar Üniversite Sosyal Bilimler Enstitüsü'nce kabul edilen "KOBİ TFRS Setinin Muhasebe Meslek Mensupları Tarafından Uygulanabilirliği Üzerine Bir Araştırma" başlıklı yüksek lisans tezinden derlenmiştir.

nedeni, halka açık ve organize borsalarda işlem gören büyük işletmelerin uyguladığı tam set UFRS'lerin uygulanmasındaki zorluk ve karmaşa olarak belirtilmektedir. Ülkemiz de bu yeniliklerin gerisinde kalmamış ve Türkiye'de muhasebe standartlarına yön veren kurum olan Türkiye Muhasebe Standartları Kurumu (yeni ismiyle Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu) tarafından KOBİ TFRS hakkındaki tebliği 1 Kasım 2010 tarihinde yayımlamıştır.

KOBİ TFRS'nin öneminin giderek artmasıyla birlikte, standartların benimsenmesi, uygulama sorunları ve uygulama sürecine ilişkin hem ulusal hem uluslararası literatürde pek çok akademik çalışma yapılmıştır. Bu araştırmalara ek olarak bizim çalışmamızın amacı KOBİ'ler için TFRS'nin ülkemiz muhasebe meslek mensupları tarafından nasıl algılandığının ve KOBİ TFRS'nin uygulanabilirliğinin analiz edilmesidir.

LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Anket geliştirme aşamasında literatür kapsamlı bir şekilde araştırılarak öncelikle benzer çalışmaların var olup olmadığı saptanmaya çalışılmıştır. Aynı konuda benzer veya paralel çalışmalara rastlanmış olup dolayısıyla bu konuya farklı boyutlarda tartışan çalışmalardan yararlanılmıştır. Konuyla ilgili çalışmaların bazılarına aşağıda yer verilmiştir.

Joshi ve Ramadhan (2002) yaptıkları araştırmada; Bahreyn'de küçük ve hakim ortaklı işletmeler (small and closely held companies) üzerinde Uluslararası Muhasebe Standartları/Uluslararası Finansal Raporlama Standartları'nın benimsenme düzeyini ve muhasebe uygulamalarını bu işletmelerde çalışan muhasebe meslek mensuplarının düşünceleri üzerinden incelemişlerdir. Araştırma sonuçlarına göre; işletmelerin muhasebe çalışanlarının UMS'lere uygun finansal tabloları hazırlayabildikleri (%86), bunun yanında muhasebe çalışanlarının UMS'lere ilişkin eğitime ihtiyaç duydukları (%45) ve standartları anlama/yorumlamada zorluklarla karşılaşılmadığı (%84) görüşlerine sahip oldukları belirlenmiştir.

Ağca (2003) çalışmasında, sermaye piyasalarında denetimle yetkili denetim şirketlerine uygulanan anket çalışması ile Uluslararası Muhasebe Standartları'nın fiiliyatta Türk Muhasebe bilgisi kullanıcıları tarafından ne derecede kabul gördüğü tespit edilmeye çalışmıştır. Anket çalışmasının sonuçlarına göre; ankete katılan meslek mensuplarının genelinin Uluslararası Muhasebe Standartlarını Türk muhasebe sistem ve uygulamalarına nazaran daha yeterli ve geçerli buldukları ve Türkiye'de uygulanabileceğine inandığı ortaya çıkmıştır.

Arsoy Poroy ve Sipahi (2007)'in İSMMMO'nın Ocak-Şubat-Mart 2007 tarihlerinde yaptığı eğitim çalışmalarına katılan 156 muhasebe meslek mensubuna uyguladıkları anket sonucunda KOBİ TFRS'nin fırsatları, üstün yönleri, tehditleri ve zayıf yönleri (FÜTZ) belirlenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, "finansal bilgilerin karşılaştırılabilirliği" ve "finansal tablo kullanıcılarının ihtiyaçları için finansal tablo üretilmesi" en önemli fırsatlar olarak bulunmuştur. Katılımcılar için Türkiye'deki KOBİ'lerin dış ilişkilere eğilimli olmaması nedeniyle işletme birleşmeleri yada yabancı kuruluşlar ile işbirliği anlaşmaları ve sınır ötesi pazarlara ulaşma daha az önemlidir.

Kalaycı ve Tekşen, (2008) muhasebe meslek mensuplarının küreselleşme, ekonomik ve mesleki gelişmeler ışığında muhasebe mesleğine bakışlarını tespit etmek amacıyla Burdur ve Isparta illerindeki bağımsız olarak çalışan meslek mensuplarına yönelik bir araştırma yapmışlardır. Uyguladıkları anket sonucuna göre, meslek mensuplarının büyük çoğunluğu, küreselleşme ile birlikte muhasebe uygulamalarına ve denetimine ihtiyacın artacağını, muhasebecilerin güvenilir bilgi üretmeleri gerektiğini, muhasebecilerin dünya düzeyinde örgütlenmeleri ve çağdaş uygulamaların gerektirdiği bilgileri edinmeleri gerektiğini, çok uluslu yatırımların artması ile birlikte aynı kurallara ve ortak dile göre mali tablo düzenlenmesi gerekeceğini, tek muhasebe dili olması gerekeceğini düşünmektedirler.

Erol vd. (2011)'in Çanakkale SMMM Odasına bağlı olan Çanakkale Merkez ve Biga ilçesinde faaliyet gösteren SM-SMMM'lerin TMS/TFRS'ye yönelik bakış açılarını inceleyen araştırmasına göre, meslek mensupları, TMS/TFRS'lerin mesleki faaliyetlerine olumlu yönde katkı sağladığı görüşündedirler. Katılımcılar bu standartların özellikle mesleğin gelişimine, vizyonuna ve meslek çalışanlarının performans düzeylerine pozitif yönde katkı sağladığını belirtmişlerdir. Ayrıca muhasebe meslek mensupları TMS/TFRS'lerin iş yükünü arttıracağı görüşündedirler.

Çankaya ve Hatipoğlu (2011) UMS/UFRS'lerin ülkemiz koşullarında uygulanabilirliğine ilişkin muhasebe meslek mensuplarının beklentilerinin neler olduğunu ortaya koymak amacıyla 36 ilde 406 muhasebe meslek mensubuna anket çalışması yaparak araştırmışlardır. Çalışma sonuçlarına göre; ülkemizin UMS/UFRS'leri benimseme ve uygulama sürecinde muhasebe meslek mensuplarının beklentilerini etkileyen en önemli unsurlar; standartlara ilişkin eğitim sorunu (eğitim faktörü), mevcut standartlar setinin ülkemiz ekonomisinin önemli bölümünü oluşturan KOBİ'lere uygun olmayışı (ekonomik ve hukuki çevre faktörü), bu standartların yazılış şekli, çevirisi gibi öz yapısından kaynaklanan bir takım sorunlar taşıması (standartlar faktörü), söz konusu standartların uygulanması sürecinde kültür çevresinden etkilenebilme olasılığı (kültür faktörü) olarak belirlenmiştir.

Kırlıoğlu ve Şenol (2011) KOBİ'lerin UFRS ve Basel II kriterlerindeki düzenlemeler ile ilgili değişim sürecinin ne kadar farkında olduklarını belirlemek için Marmara Bölgesindeki 363 KOBİ'yle yaptığı araştırma sonucunda, KOBİ'lerin çoğunluğunun UFRS hakkında herhangi bir çalışma yapmadıkları, konu hakkında pek fazla bilgiye sahip olmadıkları, zaman içerisinde konunun daha iyi anlaşılacağı ve konu hakkında yeterli bilgilendirmenin yapılmadığı yönünde beyanları olduğu ortaya çıkmıştır.

Arsoy Poroy ve Bora (2012)'nın çalışmasında Bursa Serbest Muhasebeci ve Mali Müşavirler Odası'na kayıtlı 305 meslek mensubuna yüzyüze anket yöntemi uygulanarak Türkiye'de uygulanacak olan KOBİ muhasebe standartlarının fırsatları, tehditleri, güçlü ve zayıf yönleri ortaya konmaya çalışılmaktadır. Muhasebe meslek mensuplarına göre KOBİ muhasebe standardı uygulayacak en güçlü yönü; standardı uygulayacak işletmelerin uluslararası uygulamalarla uyumlu doğru ve şeffaf bir finansal raporlama yapabilecek olmalarıdır. Bu şekilde yapılan bir finansal raporlama işletmeye olan güvenilirliği artıracaktır. İşletmeye olan güven arttıkça yapılan yatırımlar da artacak ve KOBİ'ler daha da büyüyecektir. KOBİ muhasebe standartlarının yeni TTK ve Basel II kriterlerindeki düzenlemelere göre yapılması da meslek mensupları açısından ikinci bir önem arz eden güçlü yön olarak görülmektedir.

Kara (2012) KOBİ'ler için UFRS'nin uygulanmasına geçilmeden önce işletmelerin uygulamadan beklentilerinin ne olduğu ve uygulanabilirliğini etkileyen faktörlerin neler olacağına yönelik Güney Doğu Anadolu Bölgesinde bir araştırma yapmıştır. KOBİ'ler için UFRS'nin uygulanabilirliğini etkileyen işletme içi ve işletme dışı faktörler; işletme dışı paydaşlar, fayda, maliyet, eğitim ve büyüklük faktörlerinin etkileri ve ilişkileri tespit edilmektedir. Gaziantep, Şanlıurfa ve Mardin illerinde bulunan 348 KOBİ'yle yaptığı çalışmada, KOBİ'ler için UFRS'nin uygulanabilirliğinde faktörler arasındaki ilişkiyi bir bütün olarak ele alındığında küçük ve orta boy işletmelerde uygulanabileceği, mikro işletmelerde ise uygulamanın zor olacağı tespit edilmiştir. Araştırma sonucunda mikro işletmelerinde standardın uygulanması durumunda bir faydadan çok ek bir maliyet getireceğini belirtmektedirler.

Özkan ve Özşahin (2012) muhasebe meslek mensuplarının KOBİ TFRS'nin sağlayacağı muhtemel fayda ve sakıncalar ile uygulanabilirliği ve bu konudaki eğitim çalışmalarına yönelik görüşlerini belirlemek için Kayseri ilindeki bağımlı veya serbest çalışan SM, SMMM ve YMM'ler üzerinde bir çalışma yapmışlardır. Yaptıkları çalışmada, meslek mensupları, KOBİ TFRS'nin uygulamaya girmesiyle işletmelerin daha şeffaf raporlama yapacağı, finansal tablolarının daha güvenilir ve karşılaştırılabilir olacağı, işletme içi ve işletme dışı bilgi kullanıcılarının daha sağlıklı karar verebileceği, muhasebede dil birliği sağlanacağı, vergi denetimlerinin kolaylaşabileceği ve muhasebe mesleğinin öneminin artacağı görüşündedirler. Bunun yanında meslek mensuplarının TÜRMOB, TMSK, meslek odaları ve eğitim kurumlarının standartların uygulanmasına yönelik olarak yeterli düzeyde eğitim ve uygulama çalışmaları yapmadığı görüşünde oldukları anlaşılmaktadır.

Özdemir (2012) KOBİ'ler için TFRS uygulama öncesinde SMMM'lerin standarda olan ilgisini ölçmeye çalışmıştır. Ankara SMMM Odası'na bağlı SMMM'lerle yapılan anket sonucunda, öğrenim düzeyleri bakımından oluşturulan gruplarda; lisansüstü öğrenime sahip SMMM'lerin KOBİ TFRS standardına daha yüksek ilgi duydukları gözlemlemiştir. Buna göre, ihtiyatlı da olsa, öğrenim bakımından daha ileri düzeyde öğrenime sahip SMMM'lerin KOBİ TFRS'ye daha fazla ilgi duydukları ifade edilebilir. Meslekte yeni olan SMMM'ler, mesleki deneyim süresi bakımından oluşturulan gruplar içinde KOBİ TFRS standardına ilgi düzeyleri en yüksek olan grup olarak belirlenmiştir. Ayrıca mesleki deneyim süresi fazla gruplardan bazılarının KOBİ TFRS'ye olan ilgilerinin, daha az deneyime sahip gruplara göre daha az olduğu gözlenmiştir. Buna göre, meslekte yeni olan SMMM'lerin KOBİ TFRS'ye olan ilgilerinin meslekte görece daha kıdemli SMMM'lere göre daha yüksek olduğu ifade edilebilir.

KOBİ TFRS SETİNİN MUHASEBE MESLEK MENSUPLARI TARAFINDAN

UYGULANABİLİRLİĞİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Araştırmanın Amacı, Kapsamı ve Yöntemi

Bu araştırmanın amacı; "KOBİ'ler için Türkiye Finansal Raporlama Standartları Seti"nin uygulanabilirliğini ortaya koymak ve muhasebe meslek mensuplarının KOBİ TFRS'ye bakış açılarının incelenmesidir. Araştırma, Kütahya Merkez İlçe'de faaliyette bulunan SM, SMMM ve YMM'leri kapsamaktadır. Kütahya Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odasına kayıtlı olan meslek mensuplarından 66'sına ulaşılmış ve elde edilen anketlerin tamamı değerlendirmeye uygun görülmüştür. Anket sonuçlarının değerlendirilmesinde SPSS 17 istatistiksel paket programı kullanılmıştır. Ayrıca, anket ile ilgili geliştirilen ölçeğin güvenilirlik analizi için de Cronbach Alfa katsayısı kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan ölçeğin güvenilirlik analizi sonuçlarına göre Cronbach Alfa katsayısı 0,958 olarak hesaplanmıştır. Bu durumda, ölçeğin güvenilir ve geçerli bir ölçek olduğu söylenebilir.

Araştırmada anket yöntemi kullanılmıştır. Üç bölümden oluşan anketin birince bölümünde meslek mensuplarının demografik özelliklerini belirlemeye yönelik sorular, ikinci bölümde meslek mensuplarının muhasebe uygulamalarının mevcut durumu, Türkiye Finansal Raporlama Standartları seti ve Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler için hazırlanan KOBİ TFRS seti hakkındaki görüşlerini belirlemeye yönelik sorular, üçüncü bölümde ise meslek mensuplarının KOBİ TFRS seti hakkındaki bilgi düzeylerini ölçmeye yönelik sorulara yer verilmiştir.

Araştırma Bulguları ve Analizi

Çalışmanın bu bölümünde, araştırma ile elde edilen verilerin analizi yapılmıştır.

Demografik Özelliklerin Analizi

Çalışmanın bu bölümünde meslek mensuplarına ait demografik özellikler ve analiz sonuçlarına yer verilmiştir. Ankete katılan meslek mensuplarına demografik özelliklerini belirlemeye yönelik toplam 7 adet soru sorulmuştur.

Ankete katılan meslek mensuplarının %83,3'ü erkek, %16,7'si kadın meslek mensubudur. Örneklemin büyük çoğunluğunun erkek meslek mensubu olması araştırma evreninin bir yansımasıdır ve mesleğin daha ziyade erkekler tarafından tercih edildiğinin bir göstergesidir.

Araştırma katılan meslek mensuplarının yaş dağılımı incelendiğinde; çoğunluğun 25-55 yaş aralığında olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların %3'ü Serbest Muhasebeci (SM), %93,9'u Serbest Muhasebeci Mali Müşavir (SMMM) ve %3'ü Yeminli Mali Müşavir (YMM) olduğu görülmektedir. Mesleki tecrübe açısından bakıldığında; ankete katılan meslek mensuplarının büyük çoğunluğunun 10 yıldan daha fazla tecrübeye sahip oldukları belirlenmiştir.

Meslek mensuplarının büyük çoğunluğunun (%75,8) lisans düzeyinde eğitim almış olmaları ve büyük bir kısmının işletme bölümünden mezun oldukları göze çarpmaktadır. Araştırmamıza katılan meslek mensuplarının %78,8'i bağımsız olarak çalışmaktadır.

KOBİ TFRS'nin Uygulanabilirliğinin Meslek Mensupları Tarafından Algılanışına Yönelik Analiz

Çalışmanın bu bölümünde meslek mensuplarının Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği, Türkiye Finansal Raporlama Standartları (TFRS) ve KOBİ'ler için Türkiye Finansal Raporlama Standartları (KOBİ TFRS) hakkında sorulan sorulara verdikleri cevaplar analiz edilmiştir.

Katılımcıların, Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği'ne ilişkin anket sonuçlarının frekans ve yüzde dağılımı Tablo 1'de gösterildiği gibidir:

Tablo 1: Katılımcıların Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği'ne İlişkin Anket Sonuçlarının Frekans ve Yüzde Dağılımı

		1	2	3	4	5
MSUGT'deki muhasebenin temel kavramları muhasebenin ihtiyaçlarını karşılamada yeterlidir.	**Frekans**	2	10	15	35	4
	Yüzde	3,0	15,2	22,7	53,0	6,1
MSUGT ve içindeki Tek Düzen Hesap Planı tam olarak özümsenmiştir ve uygulanmaktadır.	**Frekans**	3	10	12	30	11
	Yüzde	4,5	15,2	18,2	45,5	16,7
MSUGT'ne göre üretilen finansal bilgiler yeterlidir.	**Frekans**	3	14	14	31	4
	Yüzde	4,5	21,2	21,2	47,0	6,1
Ülkemizde uygulanan Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği TFRS ile uyum içindedir.	**Frekans**	13	14	23	14	2
	Yüzde	19,7	21,2	34,8	21,2	3,0
Tek Düzen Hesap Planı'na göre üretilen finansal bilgiler uluslararası niteliğindedir.	**Frekans**	15	20	17	13	1
	Yüzde	22,7	30,3	25,8	19,7	1,5

(1:Kesinlikle Katılmıyorum,…, 5:Kesinlikle Katılıyorum)

Tablo 1'de yer alan frekans ve yüzde dağılımlarına göre; meslek mensuplarının, "MSUGT'deki muhasebenin temel kavramları muhasebenin ihtiyaçlarını karşılamada yeterlidir." ifadesine katıldıkları (%53'ü Katılıyorum, %6,1'i Kesinlikle Katılıyorum), "MSUGT ve içindeki Tek Düzen Hesap Planı tam olarak özümsenmiştir ve uygulanmaktadır." ifadesine katıldıkları (%45,5'i Katılıyorum, %16,7'si Kesinlikle Katılıyorum) ve "MSUGT'ne göre üretilen finansal bilgiler yeterlidir." İfadesine katıldıkları (%47'si Katılıyorum, %6,1'i Kesinlikle Katılıyorum) görülmüştür.

Katılımcıların, "Ülkemizde uygulanan Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği TFRS ile uyum içindedir." ifadesine katılmayanların oranı (%21,2'si Katılmıyorum, %19,7'si Kesinlikle Katılmıyorum), kararsız olanların oranından (%34,8) fazladır. Katılımcılar, "Tek Düzen Hesap Planı'na göre üretilen finansal bilgiler uluslararası niteliğindedir." ifadesine katılmadıklarını (%30,3'ü Katılmıyorum, %22,7'si Kesinlikle Katılmıyorum) belirtmişlerdir. Bu durum TFRS'nin uygulanma gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Katılımcıların, Türkiye Finansal Raporlama Standartları'na ilişkin anket sonuçlarının frekans ve yüzde dağılımı Tablo 2'de gösterildiği gibidir:

Tablo 2: Katılımcıların Türkiye Finansal Raporlama Standartları'na İlişkin Anket Sonuçlarının Frekans ve Yüzde Dağılımı

		1	**2**	**3**	**4**	**5**
Türkiye Finansal Raporlama Standartları (TFRS) ile ilgili standart yorumlarını sürekli takip ediyorum.	**Frekans**	6	10	16	30	4
	Yüzde	9,1	15,2	24,2	35,5	6,1
TFRS'de yapılan açıklamaların uygulamalar için yeterli olduğu düşüncesindeyim.	**Frekans**	7	14	16	28	1
	Yüzde	10,6	21,2	24,2	42,4	1,5
TFRS'ler muhasebe uygulamalarını ve mesleğin gelişimini olumlu etkilemektedir.	**Frekans**	3	2	14	32	15
	Yüzde	4,5	3,0	21,2	48,5	22,7
TFRS, işletmelerin uluslararası sermaye ve para piyasalarına uyumunu kolaylaştırır.	**Frekans**	2	2	8	33	21
	Yüzde	3,0	3,0	12,1	50,0	31,8
TFRS'ler KOBİ'lerin ihtiyaçlarını karşılamada yetersizdir.	**Frekans**	6	21	17	14	8
	Yüzde	9,1	31,8	25,8	21,2	12,1

(1:Kesinlikle Katılmıyorum,…, 5:Kesinlikle Katılıyorum)

Tablo 2'de yer alan frekans ve yüzde dağılımlarına göre; meslek mensuplarının, "Türkiye Finansal Raporlama Standartları (TFRS) ile ilgili standart yorumlarını sürekli takip ediyorum." ifadesine katıldıkları (%45,5'i Katılıyorum, %6,1'i Kesinlikle Katılıyorum) tespit edilmiştir. Bu durum, meslek mensuplarının TFRS ile ilgili standart yorumlarını takip ettiklerini ve yeniliklerden haberdar olduklarını gösterebilir. "TFRS'de yapılan açıklamaların uygulamalar için yeterli olduğu düşüncesindeyim." ifadesi ile ilgili meslek mensuplarının katılma durumu (%42,4'i Katılıyorum, %1,5'i Kesinlikle Katılıyorum) kararsız olma durumundan (%24,2) fazladır. Meslek mensuplarının, "TFRS'ler muhasebe uygulamalarını ve mesleğin gelişimini olumlu etkilemektedir." ifadesine katıldıkları (%48,5'i Katılıyorum, %%22,7'si Kesinlikle Katılıyorum) ve "TFRS, işletmelerin uluslararası sermaye ve para piyasalarına uyumunu kolaylaştırır." ifadesine katıldıkları (%50'si Katılıyorum, %31,8'i Kesinlikle Katılıyorum) tespit edilmiştir.

Tablo 2'de yer alan frekans ve yüzde dağılımlarına göre; meslek mensuplarının, "TFRS'ler KOBİ'lerin ihtiyaçlarını karşılamada yetersizdir." ifadesine katılmayanların oranı (%31,8'i Katılmıyorum, %9,1'i Kesinlikle Katılmıyorum), katılanların oranından (%21,2'si Katılıyorum, %12,1'i Kesinlikle Katılıyorum) fazladır. Bu durum meslek mensuplarına göre, TFRS'lerin KOBİ'lerin ihtiyaçlarını karşılamada yeterli olduğunu göstermektedir. Anket çalışması için görüşülen meslek mensupları TFRS'lerin KOBİ'ler için gerektiğinden fazla olduğunu ve KOBİ'ler için TFRS'nin KOBİ'lerin ihtiyaçlarını karşılamak için hazırlandığını belirtmişlerdir.
Katılımcıların, KOBİ'ler için Türkiye Finansal Raporlama Standartları'na ilişkin eğitim konusundaki anket sonuçlarının frekans ve yüzde dağılımı Tablo 3'de gösterildiği gibidir:

Tablo Hata! Belgede belirtilen stilde metne rastlanmadı.**:**Katılımcıların KOBİ'ler için Türkiye Finansal Raporlama Standartları'na İlişkin Eğitim Konusundaki Anket Sonuçlarının Frekans ve Yüzde Dağılımı

		1	**2**	**3**	**4**	**5**
KOBİ TFRS hakkında yeterli bilgiye sahibim.	**Frekans**	4	12	22	26	2
	Yüzde	6,1	18,2	33,3	39,4	3,0
Bağlı bulunduğum meslek odasının KOBİ TFRS konusunda meslek mensuplarına sağladığı eğitim çalışmaları yeterlidir	**Frekans**	10	20	19	13	4
	Yüzde	15,2	30,3	28,8	19,7	6,1
KOBİ TFRS konusundaki eğitimlerin Türkiye Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Odaları Birliği (TÜRMOB) tarafından verilmesi gerektiği kanısındayım.	**Frekans**	3	6	7	23	27
	Yüzde	4,5	9,1	10,6	34,8	40,9
KOBİ TFRS konusundaki eğitimlerin Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK) tarafından verilmesi gerektiği kanısındayım.	**Frekans**	10	14	13	21	8
	Yüzde	15,2	21,2	19,7	31,8	12,1
KOBİ TFRS konusundaki eğitimlerin Üniversiteler tarafından verilmesi gerektiği kanısındayım.	**Frekans**	13	18	9	16	10
	Yüzde	19,7	27,3	13,6	24,2	15,2
KOBİ TFRS konusundaki eğitimlerin Üniversiteler tarafından verilmesi gerektiği kanısındayım.	**Frekans**	5	2	8	23	28
	Yüzde	7,6	3,0	12,1	34,8	42,4

(1:Kesinlikle Katılmıyorum,…, 5:Kesinlikle Katılıyorum)

Tablo 3'de yer alan frekans ve yüzde dağılımlarına göre; meslek mensuplarının, "KOBİ TFRS hakkında yeterli bilgiye sahibim." ifadesine katılanların (%39,4'ü Katılıyorum, %3,0'ı Kesinlikle Katılıyorum) kararsız olanlardan (%33,4) daha fazladır. Meslek mensuplarının KOBİ TFRS konusunda bilgi düzeylerinin yeterli olduğu ve KOBİ TFRS'ye hazır oldukları düşünülebilir. KOBİ TFRS konusundaki eğitim çalışmalarına bakıldığında ise; meslek mensuplarının, "Bağlı bulunduğum meslek odasının KOBİ TFRS konusunda meslek mensuplarına sağladığı eğitim çalışmaları yeterlidir." ifadesine katılmadıkları (%30,3'ü Katılmıyorum, %15,2'si Kesinlikle Katılmıyorum) tespit edilmiştir. Eğitimlerin hangi kurum tarafından verilmesi gerektiği konusunda yöneltilen sorulara ise; meslek mensuplarının "KOBİ TFRS konusundaki eğitimlerin Türkiye Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Odaları Birliği (TÜRMOB) tarafından verilmesi gerektiği kanısındayım." ifadesine katıldıkları (%34,8'i Katılıyorum, %40,9'u Kesinlikle Katılıyorum), "KOBİ TFRS konusundaki eğitimlerin Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK) tarafından verilmesi gerektiği kanısındayım." ifadesine katıldıkları (%31,8'i Katılıyorum, %12,1'i Kesinlikle Katılıyorum), "KOBİ TFRS konusundaki eğitimlerin Üniversiteler tarafından verilmesi gerektiği kanısındayım." ifadesine katılmadıkları (%27,3'ü Katılmıyorum, %19,7'si Kesinlikle Katılmıyorum) tespit edilmiştir. Meslek mensuplarının büyük çoğunluğunun (%34,8'i Katılıyorum, %42,4'ü Kesinlikle Katılıyorum) "KOBİ TFRS konusundaki eğitimlerin TÜRMOB, KGK ve Üniversiteler işbirliğiyle verilmesi gerektiği kanısındayım." ifadesine katıldıkları ortaya çıkmıştır.

Katılımcıların, KOBİ'ler için Türkiye Finansal Raporlama Standartları'na ilişkin KOBİ TFRS uygulama süreci konusundaki anket sonuçlarının frekans ve yüzde dağılımı Tablo 3.5'de gösterildiği gibidir:

Tablo 4: Katılımcıların KOBİ'ler için Türkiye Finansal Raporlama Standartları'na İlişkin KOBİ TFRS Uygulama Süreci Konusundaki Anket Sonuçlarının Frekans ve Yüzde Dağılımı

		1	**2**	**3**	**4**	**5**
Meslek mensuplarının KOBİ TFRS'yi uygulamada kısa vadede başarı sağlayacağını düşünüyorum.	**Frekans**	11	15	19	17	4
	Yüzde	16,7	22,7	28,8	25,8	6,1
KOBİ TFRS'ye geçiş ile birlikte doğru ve kaliteli bilgi üretilecektir.	**Frekans**	4	3	11	36	12
	Yüzde	6,1	4,5	16,7	54,5	18,2
KOBİ TFRS'nin uygulanmasıyla kayıt dışı ekonominin önüne geçilebilecektir.	**Frekans**	4	5	30	21	6
	Yüzde	6,1	7,6	45,5	31,8	9,1
KOBİ TFRS'nin uygulamaya geçmesiyle işletmelerin, para ve sermaye piyasalarından fon (kredi, ortak) bulmaları kolaylaşacaktır.	**Frekans**	4	4	20	27	11
	Yüzde	6,1	6,1	30,3	40,9	16,7
KOBİ TFRS'nin uygulamaya geçmesiyle, işletmeler daha doğru kredi derecelerine sahip olacaklardır.	**Frekans**	2	0	12	35	17
	Yüzde	3,0	0,0	18,2	53,0	25,8

(1:Kesinlikle Katılmıyorum,…, 5:Kesinlikle Katılıyorum)

Tablo 4'de yer alan frekans ve yüzde dağılımlarına göre; meslek mensuplarının, "Meslek mensuplarının KOBİ TFRS'yi uygulamada kısa vadede başarı sağlayacağını düşünüyorum." ifadesine katılmadıkları (%22,7'si Katılmıyorum, %16,7'si Kesinlikle Katılmıyorum) görülmektedir. Meslek mensuplarının büyük çoğunluğunun (%54,5'i Katılıyorum, %18,2'si Kesinlikle Katılıyorum) "KOBİ TFRS'ye geçiş ile birlikte doğru ve kaliteli bilgi üretilecektir." görüşüne katıldıkları, "KOBİ TFRS'nin uygulanmasıyla kayıt dışı ekonominin önüne geçilebilecektir." görüşü konusunda kararsız olanların (45,5) katılanlardan (%31,8'i Katılıyorum, %9,1'i Kesinlikle Katılmıyorum) fazla olduğu görülmektedir. Katılımcıların "KOBİ TFRS'nin uygulamaya geçmesiyle işletmelerin, para ve sermaye piyasalarından fon (kredi, ortak) bulmaları kolaylaşacaktır." ifadesine katıldıkları (%40,9'u Katılıyorum, %16,7'si Kesinlikle Katılıyorum) ve "KOBİ TFRS'nin uygulamaya geçmesiyle, işletmeler daha doğru kredi derecelerine sahip olacaklardır." ifadesine katıldıkları (%53,0'ı Katılıyorum, %25,8'i Kesinlikle Katılıyorum) tespit edilmiştir. Katılımcılar KOBİ TFRS'yi uygulamada kısa vadede başarı sağlayacaklarını düşünmemektedirler fakat bu durum uzun vadede başarı sağlayacaklarının bir göstergesi olabilir. Bunun dışında diğer tüm sorulara olumlu yanıt vermişlerdir. Bu da meslek mensuplarının KOBİ TFRS uygulama sürecinden umutlu olduklarının bir göstergesi olabilir.

Katılımcıların, KOBİ'ler için Türkiye Finansal Raporlama Standartları'na ilişkin finansal tablolar ve denetim konusundaki anket sonuçlarının frekans ve yüzde dağılımı Tablo 5'de gösterildiği gibidir:

Tablo 5: Katılımcıların KOBİ'ler için Türkiye Finansal Raporlama Standartları'na İlişkin Finansal Tablolar ve Denetim Konusundaki Anket Sonuçlarının Frekans ve Yüzde Dağılımı

		1	**2**	**3**	**4**	**5**	**Kayıp**
KOBİ TFRS'ye göre hazırlanan raporlar gerçek riskleri ortaya çıkaracağından şirket yöneticileri bu riskleri daha iyi algılayıp önlem almak için çalışacaklardır.	**Frekans**	3	1	13	31	18	
	Yüzde	4,5	1,5	19,7	47,0	27,3	
KOBİ TFRS'ye göre hazırlanan finansal tablolar KOBİ'lerin performanslarının ölçülmesinde iyi bir ölçüt olacaktır.	**Frekans**	3	3	6	41	13	
	Yüzde	4,5	4,5	9,1	62,1	19,7	
KOBİ TFRS'ye uygun olarak hazırlanmış finansal tabloları okumak ve anlamak daha kolay olacaktır.	**Frekans**	3	2	14	31	16	
	Yüzde	4,5	3,0	21,2	47,0	24,2	
KOBİ'ler KOBİ TFRS'yi kullandıkları takdirde firma bilgilerinin karşılaştırılabilirliği kolaylaşacaktır.	**Frekans**	2	1	9	33	20	1
	Yüzde	3,0	1,5	13,6	50,0	30,3	1,5
KOBİ TFRS'nin uygulanmasıyla birlikte denetim daha etkin hale getirilecektir.	**Frekans**	3	3	17	23	20	
	Yüzde	4,5	4,5	25,8	34,8	30,3	

(1:Kesinlikle Katılmıyorum,…, 5:Kesinlikle Katılıyorum)

Tablo 5'de yer alan frekans ve yüzde dağılımlarına göre; meslek mensuplarının, "KOBİ TFRS'ye göre hazırlanan raporlar gerçek riskleri ortaya çıkaracağından şirket yöneticileri bu riskleri daha iyi algılayıp önlem almak için çalışacaklardır." ifadesine katıldıkları (%47,0'ı Katılıyorum, %27,3'ü Kesinlikle Katılıyorum), "KOBİ TFRS'ye göre hazırlanan finansal tablolar KOBİ'lerin performanslarının ölçülmesinde iyi bir ölçüt olacaktır." ifadesine katıldıkları (%62,1'i Katılıyorum, %19,7'si Kesinlikle Katılıyorum), "KOBİ TFRS'ye uygun olarak hazırlanmış finansal tabloları okumak ve anlamak daha kolay olacaktır." İfadesine katıldıkları (%47,0'ı Katılıyorum, %24,2'si Kesinlikle Katılıyorum), "KOBİ TFRS'nin uygulanmasıyla birlikte denetim daha etkin hale getirilecektir." ifadesine katıldıkları (%34,8'i Katılıyorum, %30,3'ü Kesinlikle Katılıyorum) tespit edilmiştir. "KOBİ'ler KOBİ TFRS'yi kullandıkları takdirde firma bilgilerinin karşılaştırılabilirliği kolaylaşacaktır." ifadesine katıldıkları (%50,0'ı Katılıyorum, %30,3'ü Kesinlikle Katılıyorum) tespit edilmiştir fakat bu soruda katılımcıların 1 tanesi (%1,5) cevap vermemiştir. Bu kayıp, oranları çok fazla etkilemeyeceğinden göz ardı edilebilir.

Katılımcıların, KOBİ'ler için Türkiye Finansal Raporlama Standartları'na ilişkin meslek mensupları ile ilgili anket sonuçlarının frekans ve yüzde dağılımı Tablo 6'de gösterildiği gibidir:

Tablo 6: Katılımcıların KOBİ'ler için Türkiye Finansal Raporlama Standartları'na İlişkin Meslek Mensupları ile İlgili Anket Sonuçlarının Frekans ve Yüzde Dağılımı

		1	**2**	**3**	**4**	**5**
KOBİ TFRS meslek mensuplarının iş yükünü arttıracaktır.	**Frekans**	0	2	4	15	45
	Yüzde	0,0	3,0	6,1	22,7	68,2
KOBİ TFRS uygulamaları meslek mensuplarının elde ettiği ücreti arttıracaktır.	**Frekans**	11	15	24	9	7
	Yüzde	16,7	22,7	36,4	13,6	10,6
KOBİ TFRS'ye göre düzenlenen finansal tablolar üretmek meslek mensubunun mesleki tatminini arttıracaktır.	**Frekans**	6	5	23	23	9
	Yüzde	9,1	7,6	34,8	34,8	13,6
KOBİ TFRS ile birlikte etik değerlere olan inanç artacaktır.	**Frekans**	7	3	24	22	10
	Yüzde	10,6	4,5	36,4	33,3	15,2

(1:Kesinlikle Katılmıyorum,…, 5:Kesinlikle Katılıyorum)

Tablo 6'de yer alan frekans ve yüzde dağılımlarına göre; meslek mensuplarının büyük çoğunluğunun "KOBİ TFRS meslek mensuplarının iş yükünü arttıracaktır." ifadesine katıldıkları (%22,7'si Katılıyorum, %68,2'si Kesinlikle Katılıyorum), "KOBİ TFRS uygulamaları meslek mensuplarının elde ettiği ücreti arttıracaktır." ifadesine ise katılmayanların oranının (%22,7'si Katılmıyorum, %16,7'si Kesinlikle Katılmıyorum) kararsız olanlara (%36,4) göre daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Meslek mensupları KOBİ TFRS'nin iş yüklerini arttıracağını buna karşılık elde edecekleri ücretin artmayacağı görüşündedirler. Meslek mensuplarının "KOBİ TFRS'ye göre düzenlenen finansal tablolar üretmek meslek mensubunun mesleki tatminini arttıracaktır." ifadesine katıldıkları (%34,8'i Katılıyorum, %13,6'sı Kesinlikle Katılıyorum) ve "KOBİ TFRS ile birlikte etik değerlere olan inanç artacaktır." ifadesine katıldıkları tespit edilmiştir.

Katılımcıların, KOBİ'ler için Türkiye Finansal Raporlama Standartları ile ilgili bilgi düzeylerine ilişkin anket uygulanmış ve anket sonuçlarına göre meslek mensuplarının KOBİ TFRS hakkındaki bilgi düzeyleri belirlenmeye çalışılmıştır. Katılımcılara KOBİ TFRS'nin 35 bölümü sorulmuş olup; ortalamalara göre hangi bölümlerde daha fazla bilgiye sahip oldukları ortaya konmaya çalışılmıştır. Meslek mensuplarının en fazla "Hasılat" (3,74) konusunda bilgi sahibi oldukları tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra "Stoklar" (3,73), "Gelir Vergileri" (3,71), "Maddi Duran Varlıklar" (3,68) ve "Borçlar ve Öz Kaynaklar" (3,67) konularında da bilgi düzeylerinin yüksek olduğu göze çarpmaktadır.

Anket sonuçlarına göre; meslek mensuplarının en az bilgi sahibi olduğu konu ise "Hisse Bazlı Ödemeler" (3,20) olarak tespit edilmiştir. Ortalamalar göz önüne alındığında en az bilgi sahibi oluna diğer konular ise; "Yüksek Enflasyon Dönemlerinde Finansal Raporlama" (3,23), "İşletme Birleşmeleri ve Şerefiye" (3,27) ve "Konsolide ve Bireysel Finansal Tablolar" (3,29) olarak belirlenmiştir. Bu konular meslek mensuplarının daha az çalıştığı konular olabilmektedir. Bu da bilgi düzeylerinin az olmasının nedenini açıklayabilir.

Araştırmamızda demografik özelliklerden yaş, mesleki tecrübe ve mezun olunan bölüm açısından analizler yapılmıştır. Bunun nedeni ise analize konu olan değişken gruplarının aralarında farkın büyük olmamasıdır. Araştırmada, değişkenlerin yapılacak olan analizlerin ihtiyaçlarına uygun olarak yeniden kategorize etmek için yeniden kodlama yapılmıştır. Bu durumda yaş değişkeni için, 24 yaş ve altı ile 25-40 yaş arası meslek mensupları birleştirilip 40 yaş altı meslek mensupları olarak analiz edilmiştir. Mesleki tecrübe değişkeni açısından, 2-5 yıl ile 5-10 yıl mesleki tecrübeye sahip meslek mensupları birleştirilmiş ve 10 yıl ve daha az mesleki tecrübeye sahip meslek mensuplarını grubunu oluşturmuştur. Mezun olunan bölüm değişkeni için ise; İktisat, Maliye ve Diğer bölüm mezunları birleştirilip Diğer başlığı altında toplanmıştır.

Yaş değişkeni açısından %10 anlamlılık düzeyinde tek yönlü varyans analizi "p değerleri" sonuçlarına göre; araştırmaya katılan meslek mensuplarının Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği konusundaki ifadelere verdikleri cevapların ortalamaları arasındaki farklar Tablo 8'de gösterildiği gibidir:

Tablo 8: Yaş Değişkeni Açısından Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği Konusu ile İlgili Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

		R^2	Df	F	P
MSUGT ve içindeki Tek Düzen Hesap Planı tam olarak özümsenmiştir ve uygulanmaktadır.	Gruplar Arası	8,558	2	3,976	0,024
	Gruplar İçi	67,806	63		
	Toplam	76,364	65		
MSUGT'ne göre üretilen finansal bilgiler yeterlidir.	Gruplar Arası	5,477	2	2,780	0,070
	Gruplar İçi	62,053	63		
	Toplam	67,530	65		

Tablo 8'de görüldüğü gibi, yaş değişkeni açısından araştırmaya katılan muhasebe meslek mensuplarının verdikleri cevapların ortalamaları arasındaki farklar anlamlı çıkmıştır. Bu farkların hangi gruplar arasında görüldüğünü test etmek için yapılan Tukey testi sonuçları Tablo 9'de sunulmuştur.

Tablo 9: Yaş Değişkeni Açısından Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği Konusu ile İlgili Tukey Testi Sonuçları

	I	J	Ortalama Farkı (I-J)	P
MSUGT ve içindeki Tek Düzen Hesap Planı tam olarak özümsenmiştir ve uygulanmaktadır.	40 yaş ve altı	41-55	-0,418	0,294
		56 ve üstü	-1,151*	0,025
	41-55	40 yaş ve altı	0,418	0,294
		56 ve üstü	-0,733	0,238
	56 ve üstü	40 yaş ve altı	1,151*	0,025
		41-55	0,733	0,238

Tablo 9'da görüldüğü gibi, Tukey testi sonuçlarına göre yaş değişkeni açısından araştırmaya katılan muhasebe meslek mensuplarının Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği konusuna ilişkin verdikleri cevaplar arasında anlamlı farklılık tespit edilmiştir. "MSUGT ve içindeki Tek Düzen Hesap Planı tam olarak özümsenmiştir ve uygulanmaktadır." ifadesine verilen cevaplar arasındaki farklar 40 yaş altı ile 56 yaş üstü meslek mensupları arasında tespit edilmiştir. Ortalamalara bakıldığında, 56 yaş ve üstü meslek mensupları (4,43) bu ifadeye 40 yaş ve altı meslek mensuplarına (3,28) göre daha fazla katılmaktadır.

Tablo 8'e bakıldığında, "MSUGT'ne göre üretilen finansal bilgiler yeterlidir." ifadesine verilen cevaplar arasında anlamlı farklılık tespit edilmiştir; fakat bu farklılığın hangi yaş grubuna ait meslek mensuplarından kaynaklandığı tespit edilememiştir.

Yaş değişkeni açısından %10 anlamlılık düzeyinde tek yönlü varyans analizi "p değerleri" sonuçlarına göre; araştırmaya katılan meslek mensuplarının Türkiye Finansal Raporlama Standartları konusundaki ifadelere verdikleri cevapların ortalamaları arasındaki farklar Tablo 10'de gösterildiği gibidir:

Tablo 10: Yaş Değişkeni Açısından Türkiye Finansal Raporlama Standartları Konusu ile İlgili Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

		R^2	df	F	P
TFRS'ler muhasebe uygulamalarını ve mesleğin gelişimini olumlu etkilemektedir.	Gruplar Arası	9,640	2	2,780	0,005
	Gruplar İçi	52,179	63		
	Toplam	61,818	65		
TFRS, işletmelerin uluslararası sermaye ve para piyasalarına uyumunu kolaylaştırır.	Gruplar Arası	9,157	2	1,559	0,003
	Gruplar İçi	45,707	63		
	Toplam	54,864	65		

Tablo 10'de görüldüğü gibi, yaş değişkeni açısından araştırmaya katılan muhasebe meslek mensuplarının verdikleri cevapların ortalamaları arasındaki farklar anlamlı çıkmıştır. Bu farkların hangi gruplar arasında görüldüğünü test etmek için yapılan Tukey testi sonuçları Tablo 11'de sunulmuştur.

Tablo 11: Yaş Değişkeni Açısından Türkiye Finansal Raporlama Standartları Konusu ile İlgili Tukey Testi Sonuçları

	I	J	Ortalama Farkı (I-J)	P
TFRS'ler muhasebe uygulamalarını ve mesleğin gelişimini olumlu etkilemektedir.	40 yaş ve altı	41-55	-0,083	0,937
		56 ve üstü	1,202*	0,006
	41-55	40 yaş ve altı	0,083	0,937
		56 ve üstü	1,286*	0,005
	56 ve üstü	40 yaş ve altı	-1,202*	0,006
		41-55	-1,286*	0,005
TFRS, işletmelerin uluslararası sermaye ve para piyasalarına uyumunu kolaylaştırır.	40 yaş ve altı	41-55	0,207	0,637
		56 ve üstü	1,250*	0,002
	41-55	40 yaş ve altı	-0,207	0,637
		56 ve üstü	1,043*	0,017
	56 ve üstü	40 yaş ve altı	-1,205*	0,002
		41-55	-1,043*	0,017

Tablo 11'de görüldüğü gibi, Tukey testi sonuçlarına göre yaş değişkeni açısından araştırmaya katılan muhasebe meslek mensuplarının Türkiye Finansal Raporlama Standartları konusuna ilişkin verdikleri cevaplar arasında anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. "TFRS'ler muhasebe uygulamalarını ve mesleğin gelişimini olumlu etkilemektedir." ifadesine verilen cevaplar arasındaki farklar 40 yaş altı ile 56 yaş üstü ve 41-55 yaş ile 56 yaş üstü arasındaki meslek mensupları arasında tespit edilmiştir. Ortalamalara bakıldığında, 41-55 yaş arası meslek mensupları (4,00) bu ifadeye 40 yaş ve altı meslek mensuplarına (3,92) göre daha fazla katılmaktadır. 56 yaş ve üstü meslek mensupları bu ifade konusunda kararsız kalmaktadır (2,71).

Tablo 11'ye göre "TFRS, işletmelerin uluslararası sermaye ve para piyasalarına uyumunu kolaylaştırır." ifadesine verilen cevaplar arasında anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Bu farklılığın 40 yaş altı ile 56 yaş üstü ve 41-55 ile 56 yaş üstü meslek mensuplarından kaynaklandığı tespit edilmiştir. Ortalamalar değerlendirildiğinde, 40 yaş ve altı meslek mensupları (4,25) 41-55 yaş arası meslek mensuplarına göre (4,04) daha fazla katılmaktadır. 56 yaş ve üzeri meslek mensupları bu ifade konusunda kararsız kalmaktadır (3,00).

Yaş değişkeni açısından %10 anlamlılık düzeyinde tek yönlü varyans analizi "p değerleri" sonuçlarına göre; araştırmaya katılan meslek mensuplarının KOBİ'ler için Türkiye Finansal Raporlama Standartları ile ilgili eğitim konusundaki ifadelere verdikleri cevapların ortalamaları arasındaki farklar Tablo 12'de gösterildiği gibidir:

Tablo 12: Yaş Değişkeni Açısından KOBİ'ler için Türkiye Finansal Raporlama Standartları'na İlişkin Eğitim Konusu ile İlgili Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

		R^2	Df	F	P
KOBİ TFRS hakkında yeterli bilgiye sahibim.	Gruplar Arası	5,002	2	2,840	0,066
	Gruplar İçi	55,483	63		
	Toplam	60,485	65		

Tablo 12'de görüldüğü gibi, yaş değişkeni açısından araştırmaya katılan muhasebe meslek mensuplarının verdikleri cevapların ortalamaları arasındaki farklar anlamlı çıkmıştır. Bu farkların hangi gruplar arasında görüldüğünü test etmek için yapılan Tukey testi sonuçları Tablo 13'de sunulmuştur.

Tablo 13: Yaş Değişkeni Açısından KOBİ'ler için Türkiye Finansal Raporlama Standartları'na İlişkin Eğitim Konusu ile İlgili Tukey Testi Sonuçları

	I	J	Ortalama Farkı (I-J)	P
KOBİ TFRS hakkında yeterli bilgiye sahibim.	40 yaş ve altı	41-55	0,424	0,937
		56 ve üstü	-0,464	0,006
	41-55	40 yaş ve altı	-0,424	0,937
		56 ve üstü	-0,888*	0,005
	56 ve üstü	40 yaş ve altı	0,464	0,006
		41-55	0,888*	0,005

Tablo 13'de görüldüğü gibi, Tukey testi sonuçlarına göre yaş değişkeni açısından araştırmaya katılan muhasebe meslek mensuplarının "KOBİ TFRS hakkında yeterli bilgiye sahibim." ifadesine verilen cevaplar arasında anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Bu farklar 41-55 yaş arası meslek mensupları ile 56 yaş ve üstü meslek mensuplarının verdikleri cevaplardan kaynaklanmaktadır. 56 yaş ve üstü meslek mensuplarının (3,71) bu ifadeye katıldıkları; fakat 41-55 yaş arası meslek mensuplarının bu ifade konusunda kararsız kaldıkları (2,83) tespit edilmiştir. Yaş açısından çıkan bu farklılık için 56 yaş ve üstü meslek mensuplarının yenilikleri takip ettiği ve araştırmaya daha çok önem verdikleri yorumu yapılabilir.

Yaş değişkeni açısından %10 anlamlılık düzeyinde tek yönlü varyans analizi "p değerleri" sonuçlarına göre; araştırmaya katılan meslek mensuplarının KOBİ'ler için Türkiye Finansal Raporlama Standartları'na ilişkin finansal tablolar ve denetim konusundaki ifadelere verdikleri cevapların ortalamaları arasındaki farklar Tablo 14'de gösterildiği gibidir:

Tablo 14: Yaş Değişkeni Açısından KOBİ'ler için Türkiye Finansal Raporlama Standartları'na İlişkin Finansal Tablolar ve Denetim Konuları ile İlgili Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

		R^2	df	F	P
KOBİ TFRS'ye göre hazırlanan finansal tablolar KOBİ'lerin performanslarının ölçülmesinde iyi bir ölçüt olacaktır.	Gruplar Arası	8,389	2	5,433	0,007
	Gruplar İçi	48,641	63		
	Toplam	57,030	65		
KOBİ TFRS'ye uygun olarak hazırlanmış finansal tabloları okumak ve anlamak daha kolay olacaktır.	Gruplar Arası	6,942	2	3,890	0,026
	Gruplar İçi	56,224	63		
	Toplam	63,167	65		

Tablo 14'de görüldüğü gibi, yaş değişkeni açısından araştırmaya katılan muhasebe meslek mensuplarının verdikleri cevapların ortalamaları arasındaki farklar anlamlı çıkmıştır. Bu farkların hangi gruplar arasında görüldüğünü test etmek için yapılan Tukey testi sonuçları Tablo 15'de sunulmuştur.

Tablo 15: Yaş Değişkeni Açısından KOBİ'ler için Türkiye Finansal Raporlama Standartları'na İlişkin Finansal Tablolar ve Denetim Konuları ile İlgili Tukey Testi Sonuçları

	I	J	Ortalama Farkı (I-J)	P
KOBİ TFRS'ye göre hazırlanan finansal tablolar KOBİ'lerin performanslarının ölçülmesinde iyi bir ölçüt olacaktır.	40 yaş ve altı	41-55	0,748*	0,006
		56 ve üstü	-0,004	1,000
	41-55	40 yaş ve altı	-0,748*	0,006
		56 ve üstü	-0,752	0,125
	56 ve üstü	40 yaş ve altı	-0,004	1,000
		41-55	0,752	0,125
KOBİ TFRS'ye uygun olarak hazırlanmış finansal tabloları okumak ve anlamak daha kolay olacaktır.	40 yaş ve altı	41-55	0,664*	0,028
		56 ve üstü	-0,087	0,973
	41-55	40 yaş ve altı	-0,664*	0,028
		56 ve üstü	-0,752	0,164
	56 ve üstü	40 yaş ve altı	0,087	0,973
		41-55	0,752	0,164

Tablo 15'de görüldüğü gibi, Tukey testi sonuçlarına göre yaş değişkeni açısından araştırmaya katılan muhasebe meslek mensuplarının KOBİ'ler için Türkiye Finansal Raporlama Standartları'na ilişkin finansal tablolar ve denetim konuları ile ilgili verdikleri cevaplar arasında anlamlı farklar tespit edilmiştir. "KOBİ TFRS'ye göre hazırlanan finansal tablolar KOBİ'lerin performanslarının ölçülmesinde iyi bir ölçüt olacaktır." ifadesine verilen cevaplar arasındaki farklar 40 yaş ve altı meslek mensupları ile 41-55 yaş arasındaki meslek mensuplarından kaynaklanmaktadır. Ortalamalara bakıldığında, 40 yaş ve altı meslek mensupları (4,14) 41-55 yaş arasındaki meslek mensuplarına (3,39) göre daha fazla katılmaktadırlar.

Tablo 15'de görüldüğü gibi, "KOBİ TFRS'ye uygun olarak hazırlanmış finansal tabloları okumak ve anlamak daha kolay olacaktır." ifadesine verilen cevaplar arasındaki farklar 40 yaş ve altı meslek mensupları ve 41-55 yaş arasındaki meslek mensuplarından kaynaklanmaktadır. Ortalamalardan yola çıkarak, 40 yaş ve altı meslek mensuplarının (4,06) 41-55 yaş arasındaki meslek mensuplarına (3,39) göre daha fazla katıldıkları söylenebilir.

Mesleki tecrübe değişkeni açısından %10 anlamlılık düzeyinde tek yönlü varyans analizi "p değerleri" sonuçlarına göre; araştırmaya katılan meslek mensuplarının Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği ile ilgili ifadelere verdikleri cevapların ortalamaları arasındaki farklar Tablo 16'da gösterildiği gibidir:

Tablo 16: Mesleki Tecrübe Değişkeni Açısından Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği Konusu ile İlgili Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

		R^2	Df	F	P
MSUGT'ne göre üretilen finansal bilgiler yeterlidir.	Gruplar Arası	7,411	2	3,883	0,026
	Gruplar İçi	60,120	63		
	Toplam	67,530	65		
Tek Düzen Hesap Planı'na göre üretilen finansal bilgiler uluslararası niteliğindedir.	Gruplar Arası	6,799	2	2,990	0,057
	Gruplar İçi	71,640	63		
	Toplam	78,439	65		

Tablo 16'da görüldüğü gibi, mesleki tecrübe değişkeni açısından araştırmaya katılan muhasebe meslek mensuplarının verdikleri cevapların ortalamaları arasındaki farklar anlamlı çıkmıştır. Bu farkların hangi gruplar arasında görüldüğünü test etmek için yapılan Tukey testi sonuçları Tablo 17'de sunulmuştur.

Tablo 17: Mesleki Tecrübe Değişkeni Açısından Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği Konusu ile İlgili Tukey Testi Sonuçları

	I	J	Ortalama Farkı (I-J)	P
MSUGT'ne göre üretilen finansal bilgiler yeterlidir.	10 yıl ve daha az	11-20 yıl	-0,335	0,482
		21 yıl ve daha fazla	-0,845*	0,020
	11-20 yıl	10 yıl ve daha az	0,335	0,482
		21 yıl ve daha fazla	-0,510	0,198
	21 yıl ve daha fazla	10 yıl ve daha az	0,845*	0,020
		11-20 yıl	0,510	0,198
Tek Düzen Hesap Planı'na göre üretilen finansal bilgiler uluslararası niteliğindedir.	10 yıl ve daha az	11-20 yıl	-0,680*	0,087
		21 yıl ve daha fazla	-0,700*	0,098
	11-20 yıl	10 yıl ve daha az	0,680*	0,087
		21 yıl ve daha az	-0,020	0,998
	21 yıl ve daha fazla	10 yıl ve daha az	0,700*	0,098
		11-20 yıl	0,020	0,998

Tablo 17'de görüldüğü gibi, Tukey testi sonuçlarına göre mesleki tecrübe değişkeni açısından araştırmaya katılan muhasebe meslek mensuplarının Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği ile ilgili verdikleri cevaplar arasında anlamlı farklar tespit edilmiştir. "MSUGT'ne göre üretilen finansal bilgiler yeterlidir." ifadesine verilen cevaplar arasındaki farklar 10 yıl ve daha az mesleki tecrübeye sahip meslek mensupları ile 21 yıl ve daha fazla mesleki tecrübeye sahip meslek mensuplarından kaynaklanmaktadır. Bu farklar doğrultusunda ortalamalara bakıldığında, 21 yıl ve daha fazla mesleki tecrübeye sahip meslek mensupları (3,75) bu ifadeye katılmakta; fakat 10 yıl ve daha az mesleki tecrübeye sahip meslek mensupları (2,90) bu ifade konusunda kararsız kalmaktadır.

Tablo 17'de görüldüğü gibi, mesleki tecrübe değişkeni açısından meslek mensuplarının "Tek Düzen Hesap Planı'na göre üretilen finansal bilgiler uluslararası niteliğindedir." ifadesine verdikleri cevaplar arasındaki farklar 10 yıl ve daha az mesleki tecrübeye sahip meslek mensupları ile 11-20 yıl mesleki tecrübeye sahip meslek mensupları arasında ve 10 yıl ve daha az mesleki tecrübeye sahip meslek mensupları ile 21 yıl ve daha fazla mesleki tecrübeye sahip meslek mensupları arasındadır. 10 yıl ve daha az mesleki tecrübeye sahip meslek mensupları bu ifadeye katılmamaktadır (2,00). 11-20 yıl tecrübeye sahip meslek mensupları (2,68) ile 21 yıl ve daha fazla mesleki tecrübeye sahip meslek mensupları (2,70) ise bu ifade konusunda kararsız kalmaktadır.

Mesleki tecrübe değişkeni açısından %10 anlamlılık düzeyinde tek yönlü varyans analizi "p değerleri" sonuçlarına göre; araştırmaya katılan meslek mensuplarının Türkiye Finansal Raporlama Standartları ile ilgili ifadelere verdikleri cevapların ortalamaları arasındaki farklar Tablo 18'de gösterildiği gibidir:

Tablo 18: Mesleki Tecrübe Değişkeni Açısından Türkiye Finansal Raporlama Standartları Konusu ile İlgili Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

		R^2	df	F	P
TFRS, işletmelerin uluslararası sermaye ve para piyasalarına uyumunu kolaylaştırır.	Gruplar Arası	6,494	2	4,229	0,019
	Gruplar İçi	48,370	63		
	Toplam	54,864	65		

Tablo 18'de görüldüğü gibi, mesleki tecrübe değişkeni açısından araştırmaya katılan muhasebe meslek mensuplarının verdikleri cevapların ortalamaları arasındaki farklar anlamlı çıkmıştır. Bu farkların hangi gruplar arasında görüldüğünü test etmek için yapılan Tukey testi sonuçları Tablo 19'de sunulmuştur.

Tablo 19: Mesleki Tecrübe Değişkeni Açısından Türkiye Finansal Raporlama Standartları Konusu ile İlgili Tukey Testi Sonuçları

	I	J	Ortalama Farkı (I-J)	P
TFRS, işletmelerin uluslararası sermaye ve para piyasalarına uyumunu kolaylaştırır.	10 yıl ve daha az	11-20 yıl	-0,265	0,567
		21 yıl ve daha fazla	0,495	0,175
	11-20 yıl	10 yıl ve daha az	0,265	0,567
		21 yıl ve daha fazla	0,760*	0,014
	21 yıl ve daha fazla	10 yıl ve daha az	0,495	0,175
		11-20 yıl	-0,760*	0,014

Tablo 19'de görüldüğü gibi, Tukey testi sonuçlarına göre mesleki tecrübe değişkeni açısından araştırmaya katılan muhasebe meslek mensuplarının "TFRS, işletmelerin uluslararası sermaye ve para piyasalarına uyumunu kolaylaştırır." ifadesine verilen cevaplar arasında anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Bu farklar, 11-20 yıl mesleki tecrübeye sahip meslek mensupları ile 21 yıl ve daha fazla mesleki tecrübeye sahip meslek mensuplarının verdikleri

cevaplardan kaynaklanmaktadır. Ortalamalara dikkate alındığında, 11-20 yıl arası mesleki tecrübeye sahip mensuplarının katılma durumu (4,36) 21 yıl ve daha fazla mesleki tecrübeye sahip meslek mensuplarına (3,60) göre daha fazladır. 21 yıl ve daha fazla mesleki tecrübeye sahip meslek mensupları bu ifade konusunda kararsız kalma durumuna daha yakındır.

Mezun olunan bölüm değişkeni açısından katılımcıların Türkiye Finansal Raporlama Standartları konusu ile ilgili verdikleri cevaplara ilişkin T testi sonuçları Tablo 20'de gösterildiği gibidir.

Tablo 20: Mezun Olunan Bölüm Değişkeni Açısından Türkiye Finansal Raporlama Standartları Konusu ile İlgili T Testi Sonuçları

	Bölüm	**n**	**Ortalama**	**Standart**	**T Testi**	**p**
TFRS'de yapılan açıklamaların uygulamalar için yeterli olduğu düşüncesindeyim.	İşletme	41	2,80	1,054	-2,268	0,027
	Diğer	25	3,40	1,000		

Tablo 20'de "TFRS'de yapılan açıklamaların uygulamalar için yeterli olduğu düşüncesindeyim." ifadesine göre mezun olunan bölüm değişkeni açısından anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Bu farklılığın işletme ve diğer bölümlerden mezun olan meslek mensuplarından kaynaklandığı görülmektedir. Ortalamalara bakıldığında işletme bölümü mezunu meslek mensuplarının TFRS'de yapılan açıklamaların yeterli olduğu düşüncesi konusunda kararsız kaldıkları görülmektedir (2,80). Fakat diğer bölümlerden mezun olan meslek mensuplarının bu ifade konusunda katılıyorum düşüncesine daha yakın oldukları (3,40) söylenebilir.

SONUÇ

KOBİ'ler; bugüne kadar muhasebe uygulamalarını hep Maliye Bakanlığı düzenlemelerine göre yapmış, onun dışındaki bir uygulama ile tanışmamıştır. KOBİ TFRS'nin yayımlanması ile ve TÜRMOB'un, üniversitelerin eğitim kampanyaları ile bu kesimin muhasebesini tutan mali müşavirler, büyük bir coşku ve istekle yeni muhasebe standartlarına ait uygulamalarını öğrenmeye çalışmışlar ve uygulamanın başlamasıyla bu konudaki eksikliklerinin giderileceğini, Türkiye'deki mali müşavirlerin de gerektiğinde dünyanın diğer ülkelerindeki muhasebe uygulamalarını tutabilecek niteliğe kavuşacaklarının bilincine varmışlardır (Akdoğan 2012).

Ülkemizdeki muhasebe uygulamalarının mevcut durumunun analizi, TFRS'nin bugünkü durumu, KOBİ TFRS'nin uygulanabilirliği ve KOBİ TFRS seti hakkında bilgi düzeylerinin araştırılması amacıyla meslek mensupları üzerinden bir anket çalışması yapılmıştır.

Araştırmamızın sonucunda, ankete katılan meslek mensupları, muhasebenin temel kavramlarının muhasebe uygulamaları için yeterli olduğu, MSUGT ve Tek Düzen Hesap Planı'nın tam olarak özümsenip uygulandığı düşüncesindedirler. Meslek mensuplarına göre Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği ile TFRS uyum içinde değildir ve ayrıca Tek Düzen Hesap Planı'na göre üretilen finansal bilgiler de uluslararası nitelikte değildir. Meslek mensuplarının TFRS ile ilgili standart yorumlarını takip ederek yeniliklerden haberdar oldukları ve bu yorumların uygulamalar açısından yeterli olduğu söylenebilir. Meslek odalarının eğitimlere daha çok önem vermesi meslek mensuplarının lehine bir durumdur. Ek olarak, meslek mensupları eğitimlerin üniversiteler tarafından verilmesini istememektedir.

Meslek mensupları KOBİ TFRS'yi uygulamada kısa vadede başarı sağlayacaklarını düşünmemektedir. Buna karşılık KOBİ TFRS özümsendiği takdirde başarı oranının artacağı muhtemeldir. Meslek mensupları KOBİ TFRS'ye göre hazırlanan finansal tabloların gerçek riskleri ortaya çıkarabileceğini ve KOBİ'lerin performanslarını ölçülmesinde iyi bir ölçüt olacağını düşünmektedirler. KOBİ TFRS'ye uygun hazırlanmış finansal tabloları okumanın ve anlamanın daha kolay olacağını, KOBİ TFRS'nin uygulanmasıyla birlikte denetimin daha etkin hale geleceğini anketin sonuçlarına göre söyleyebiliriz. Meslek mensupları KOBİ TFRS uygulamaya geçtiğinde iş yüklerinin artacağını buna karşılık elde edilen ücretin artmayacağı görüşündedirler.

Meslek mensupları genel anlamda KOBİ TFRS hakkında yeterli bilgiye sahibim görüşündedir. En çok bilgi sahibi oldukları konular ise Hasılat, Stoklar, Gelir Vergileri ve Maddi Duran Varlıklar kalemleridir. Hisse Bazlı Ödemeler ise en az bilgi sahibi olunan konuların başında gelmektedir. Bu da meslek mensuplarının daha çok muhatap oldukları konularda daha çok bilgi sahibi olduklarının göstergesi olabilir.

KOBİ'ler için TFRS'nin uygulanabilirliğinin ölçülmesi açısından yapılan analizler sonucunda aşağıdaki düşünceler önerilmektedir:

- Meslek mensupları KOBİ TFRS'yi uygulamada kısa vadede başarı olamayacaklarını düşünmektedirler. Bu yüzden uygulama süresinin uzatılması meslek mensupları açısından faydalı olabilir. Zira eğitimlerin yeterli olmaması da meslek mensuplarının KOBİ TFRS konusunda uygulama zorluğu çekeceklerinin göstergesi olabilir.
- Meslek mensupları KOBİ'ler için TFRS hakkında yeterli bilgiye sahip olduklarını; fakat bağlı oldukları meslek odasının KOBİ TFRS konusunda verdiği eğitimlerinin eksik olduğunu düşünmektedirler. Bu amaçla, meslek mensuplarına yönelik hazırlanan eğitimlerin arttırılması ve sürekli hale getirilmesi gerekmektedir.
- Meslek mensupları tarafından verilen cevaplar doğrultusunda, yapılacak eğitimler TÜRMOB, KGK ve Üniversiteler ortaklığıyla hazırlanabilir.
- Araştırmada, meslek mensuplarının KOBİ TFRS konusunda yeterli bilgiye sahip olmadığı konular tespit edilmeye çalışılmıştır. Eğitimlerin bu konular üzerine ağırlık verilerek yapılması daha faydalı olabilir.

KAYNAKÇA

AĞCA, Ahmet(2003);Uluslararası Muhasebe Standartlarının Gelişmekte Olan Ülkelerde Uygulanabilirliği ve Kabul Görmüşlüğü, Basılmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2003.

ARSOY POROY, Aylin ve SİPAHİ, Barış, (2007) "International Financial Reporting Standards for Small and Medium Sized Entities and the Turkish Case", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Eylül-Aralık, ss.31-48

ARSOY POROY, Aylin ve Tuba, BORA, (2012), "KOBİ Muhasebe Standartlarının Gelişimi ve Türkiye Uygulaması Üzerine Bir Araştırma", Muhasebe ve Finansman Dergisi, Sayı:56, İstanbul, ss.17-27.

KALAYCI, Şeref ve Ömer, TEKŞEN, (2008), "Küreselleşme, Ekonomik ve Mesleki Gelişmeler Işığında Muhasebe Mesleğine Meslek Mensuplarının Bakışı: Batı Akdeniz Bölgesi Araştırması, Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, Cilt:10, Sayı:4, ss.1-17

EROL, Mikail, Metin, ATMACA ve Seçil, ÖZTÜRK, (2011), "Muhasebe Meslek Mensuplarının Türkiye Muhasebe ve Finansal Raporlama Bakış Açılarının Ölçülmesine İlişkin Ampirik Bir Çalışma", Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, Cilt:13, Sayı:3, ss.225-267

ÇANKAYA, Fikret ve Oğuzhan, HATİPOĞLU, (2011), "Türkiye'de Uluslararası Muhasebe Standartları'nın Uygulanabilirliğini Etkileyen Faktörlerin Meslek Mensuplarınca Değerlendirilmesine Yönelik Bir Araştırma", Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, Yıl:4, Sayı:7, ss. 61-88

JOSHI, Prem LAL ve Sayel, RAMADHAN, (2002), "The Adoption of International Accounting Standards by Small and Closely Held Companies: Evidence From Bahrain", The International Journal of Accounting, Vol: 37, Issue:4, pp. 429- 440.

KIRLIOĞLU, Hilmi ve Aydın, ŞENOL, (2011), "KOBİ'lerde UFRS ve BASEL II Düzenlemelerinin Farkındalığının Araştırılması: Doğu Marmara Örneği", Muhasebe ve Finansman Dergisi, Sayı:52, İstanbul, ss.25-46

KARA, Ekrem, (2012), "KOBİ'ler için Uluslararası Finansal Raporlama Standartlarının Uygulanabilirliği Algısının Tespitine Yönelik Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Bir Araştırma", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:32, Cilt:1, ss.209-216

ÖZDEMİR, Fevzi Serkan, (2012), "KOBİ'ler için Finansal Raporlama Standardı ve Mali Müşavirlerin Uygulama Öncesi ile İlgili Bilgi Düzeylerine Yönelik Ampirik Bir Araştırma", Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi, Yıl:12, Sayı:38, Ankara, ss. 57-84

ÖZKAN, Azzem ve Filiz, ÖZŞAHİN, (2012), "Muhasebe Meslek Mensuplarının KOBİ Finansal Raporlama Standartları Hakkındaki Görüşlerinin Tespitine Yönelik Bir Araştırma", Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi, Yıl:12, Sayı:37, Ankara, ss.47-68

ŞİRKET ETKİNLİKLERİ: İMKB 100 İMALAT SANAYİ ŞİRKETLERİ UYGULAMASI

Çağatay ORÇUN, Araş. Gör., Dokuz Eylül Üni. İ.İ.B.F. İşletme Bölümü, cagatay.orcun@deu.edu.tr

Ayşegül ÇİMEN, Araş. Gör., Dokuz Eylül Üni. İ.İ.B.F. İşletme Bölümü, aysegul.cimen@deu.edu.tr

Ayşegül ŞAHİN, Araş. Gör., Dokuz Eylül Üni. İ.İ.B.F. İşletme Bölümü, aysegul.sahin@deu.edu.tr

ÖZET: Bu çalışmada, ülkemizde İMKB 100 endeksinde yer alan 25 imalat sanayi şirketinin 2008 krizi öncesi ve sonrasındaki döneme ilişkin etkinlik düzeyleri Veri Zarflama Analizi (VZA) ile ölçülmüştür. Ardından gerçekleştirilen süper etkinlik analizi ile de etkin olan şirketler arasında bir sıralama yapılmıştır. Çalışmada cari oran, alacak devir hızı oranı, stok devir hızı oranı, uzun vadeli borç/özsermaye oranı ve finansal kaldıraç oranı girdi veri olarak, aktif karlılığı ve özsermaye karlılığı ise çıktı veri olarak kullanılmış, girdiye yönelik etkinlik ölçümü analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda, şirketlerin yalnızca 3 tanesi kriz öncesi ve kriz sonrası dönemde etkin olarak faaliyetlerini gerçekleştirebilmişlerdir. Bununla birlikte 3 şirket ise, küresel kriz sürecinde etkin kalmayı başaramamışlardır.

Anahtar Kelimeler: Şirket Etkinliği, Veri Zarflama Analizi (VZA), Süper Etkinlik, İMKB İmalat Sanayi.

FIRM EFFICIENCIES: AN APPLICATION MANUFACTURING FIRMS IN ISE 100

ABSTRACT: In this study, efficiency levels of 25 manufacturing firms listed in the ISE 100 index are measured for the period before and after the 2008 crisis by Data Envelopment Analysis (DEA). Afterwards, a ranking is made between the firms which are efficient by using super efficient analysis. In the study current ratio, receivables turnover ratio, inventory turnover ratio, long term debt/equity and financial leverage are used as input data and return on asset and return on equity are used as output data in order to analyze input oriented efficiency. As a result of the analysis, only 3 of the firms are found efficient before and after crisis period. Nonetheless, 3 firms were not able to remain efficient during global crisis period.

Key Words: Firm Efficiency, Data Envelopment Analysis (DEA), Super Efficiency, ISE Manufacturing Industry.

GİRİŞ

2007 yılının son çeyreğinde, Amerika'da kendini göstermeye başlayan finansal kriz, 2008 yılı süresince devam etmiştir. Yaşanan bu küresel krizin temelinde yer alan neden, konut ipoteğini menkul kıymete dönüştürüp tekrar ihraç eden finans kuruluşlarının, konut kredisi çeken bireylerin borçlarını ödeyememesi nedeniyle mali yapılarının bozulmasıdır. Amerika'nın finansal yapısındaki bu sarsıntılar, birçok ülkeyi hem finansal açıdan etkilemiş, hem de reel piyasaları etkisi altına almıştır.

Yaşanan küresel krizin bir çeşit likidite krizi olarak yansımasıyla, ihracat rakamları gerilemiş, tüketicilerin tüketim eğilimleri azalmış, mevcut üretim kapasiteleri fazla geldiğinden üretim daralmaya uğramıştır. Bu daralmanın dolaysız etkisi sonucu işsizlik oranı artmış, genel olarak ekonomik ve finansal koşullar gerilemiş, ülke büyüme oranları düşmüştür.

Şirketlerin varlıklarını devam ettirebilmeleri için güçlü bir finansal yapıya sahip olmaları, yaşanması muhtemel kriz dönemlerinde bu güçlü finansal yapıyı sürdürebilmek için önlemler almaları gerekmektedir. Aksi durumda, şirketler finansal piyasalarda ve reel sektörde yaşanan mali çalkantılara direnç gösteremeyecek, şirketlerin iflasları söz konusu olacaktır.

Çalışmada, İMKB 100 endeksinde yer alan 25 imalat sanayi şirketinin 2008 krizi öncesindeki ve sonrasındaki etkinlik düzeyleri veri zarflama analizi (VZA) ile ölçülmüştür. Ardından gerçekleştirilen süper etkinlik analizi ile de etkin olan şirketler arasında bir sırlama gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın 2. bölümünde VZA ve etkinlik ölçümlemesi ile ilgili literatür taraması yapılmış, 3. bölümde araştırmanın amacı ve kapsamı ile ilgili bilgi verilmiş, 4. bölümde araştırmanın verileri ve yöntemi açıklanarak 5. bölümde bulguların değerlendirilmesi yapılmıştır.

YAZIN TARAMASI

Günümüzde teknolojinin hızla ilerlemesi ve küreselleşmeye bağlı olarak artan rekabet ortamı, şirketlerin rakiplerine oranla avantaj elde edebilmeleri için, sınırlı kaynaklarını etkin ve verimli bir şekilde kullanmaları zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır.

Şirketlerin özellikle finansal açıdan etkinliklerinin belirlenmesinde kullanılan VZA' ya yönelik olarak literatürde yer alan çalışmalar aşağıdaki gibi özetlenebilir.

Bain (1969), şirketlerin hayatta kalma kabiliyetinde etkinliğin test edilmesi başlıklı çalışmasında "Hayatta kalma kabiliyetini" etkinlik olarak tanımlamıştır. Hayatta kalmayı, girdi satın alma, işçilerin yatıştırılması, müşteri bulma, yeni ürünler ve teknikler geliştirme, dalgalanmalarla başa çıkma ve düzenlemelerden kaçınma gibi problemlerle başa çıkabilme olarak ifade etmiştir.

Charnes, Coopers ve Rhodes (1978), VZA'nın ilk şeklini oluşturmuşlardır. Yöntem, parametrik olmayan bir yöntemdir. Her bir karar verme biriminin etkinliği ayrı ayrı ölçülmüştür. VZA'nın temel varsayımı ölçeğe göre sabit getiri varsayımıdır. Bu VZA modeli, CCR (Charnes, Coopers, Rhodes) Modeli olarak da ifade edilir.

Chandra, Cooper, Li ve Rahman (1998), VZA kullanarak Kanada'daki 29 tekstil firmasının etkinliğini 1994 yılı için ölçmüşlerdir. Çalışmanın çıktısı yıllık satış tutarıyken, çalışmanın girdileri her karar verme biriminde çalışan personel sayısı ve ortalama yıllık yatırım tutarıdır. Çalışmanın sonucunda, 29 firma performansının çok iyi olmadığına ve çok az sayıda şirketin etkin olarak çalıştığına ulaşılmıştır. Karar verme birimlerinin etkinlik düzeylerini arttırabilmeleri için yapılarını, stratejilerini ve kapasite planlarını düzenlemesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Zhu (2001), daha önce yapılmış olan VZA çalışmalarından farklı olarak süper etkinlik ve duyarlılık kavramlarını ele almıştır. Bu çalışmada, incelenen karar verme birimi referans setinde yer almamaktadır. Duyarlılık analizinde ise, test edilen karar verme birimindeki değişmelerle diğer karar verme birimlerindeki değişmeler eş zamanlı analiz edilmiştir.

Chen, Motiwalla ve Khan (2004), halka açık 10 perakende şirketinin finansal performansının ölçülmesinde VZA ve süper etkinlik yöntemleri kullanılmıştır. Modelde; işçi sayısı, stok maliyeti, dönen varlık toplamı ve satışların maliyeti girdi değişkenler olarak kullanılırken, hasılat ve net gelir modelin çıktı değişkenleri olarak kullanılmıştır. 1997-2000 yılları arasındaki finansal tabloların kullanıldığı çalışmada, E-iş şirketlerin diğerlerine göre daha etkin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bir diğer çalışmada, yine VZA kullanılarak otomotiv sanayindeki etkinlik sektörel bazda incelenmiştir. Bakırcı (2006), çalışmasında 1999 ve 2004 yıllarında otomotiv sanayinde Türkiye'de ilk 500 sıralamasına giren 13 firmayı ele almıştır. Girdi olarak net aktifler, özsermaye ve çalışan işçi sayısı, çıktı olarak ise net satışlar, vergi öncesi kar ve ihracat değerleri alınmıştır. Bu veriler kullanılarak, CCR (Charnes, Coopeer ve Rhodes) ve BCC (Banker, Charnes ve Cooper) modellerine göre girdi eğilimli ve çıktı eğilimli olarak VZA yapılmıştır. Araştırma sonucunda, 3 firmanın hem 1999 yılında hem 2004 yılında tam etkin olarak faaliyet gösterdiği, 5 firmanın 1999'a göre 2004'te etkinliğinin düştüğü, etkin çalışamayan 6 firmanın etkinsizliğinin temel sebebinin girdilerindeki yoğunluk olduğu gözlenmiştir. Ölçek büyüklüğüne göre sınıflandırıldığında, küçük ölçekteki firmaların daha etkin olduğu gözlemlenmiştir.

Yıldız (2007), küresel rekabet ortamında başarılı olmanın etkin olmaya bağlı olduğunu belirtmiş ve İMKB'de işlem gören ve imalat sanayi alanında faaliyet gösteren 105 şirketin etkinliklerini 2005 yılı finansal tablolarından yararlanarak değerlendirmiştir. Yazar bu değerlendirmesinde, değişken olarak, toplam aktifler ve özsermayeyi girdi olarak, net satışlar ve net dönem karını çıktı olarak kullanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, bu şirketlerin %70 civarının etkin oldukları, diğer bir ifade ile %30 oranında şirketlerin etkin olmayan şekilde faaliyetlerine devam ettikleri sonucuna ulaşmıştır.

Ata ve Yakut (2009), Türkiye'de imalat sektöründe faaliyet gösteren firmaların 1996 – 2006 dönemine ilişkin etkinlik ölçümlerini VZA ile gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Çalışmalarında 4 adet girdi ve 6 adet çıktı olmak üzere toplamda 10 adet rasyo değişken olarak kullanılmışlardır. Analiz kapsamında 1996–2006 dönemlerinde sürekli etkin bir sektör bulunamamıştır.

Babacan, Kısakürek ve Özcan (2009), 2001 yılındaki ekonomik krizde hisse senetleri İMKB'de işlem gören 223 firmadan verileri negatif olmayan 99 firma karar verme birimi veri seti olarak kullanılmıştır. Bu çalışmada girdi olarak likidite oranı, cari oran, nakit oranı, özsermaye çarpanı, kısa vadeli borçlar/toplam aktifler, kısa vadeli borçlar/toplam borçlar, uzun vadeli borçlar/toplam aktifler, uzun vadeli borçlar/devamlı sermaye oranı, duran varlıklar/özsermaye oranı, duran varlıklar/devamlı sermaye oranı, net işletme sermayesi devir hızı, dönen varlıklar devir hızı, aktif toplamı devir hızı, devamlı sermaye devir hızı ve ödenmiş sermaye devir hızı kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan çıktılar ise net kar marjı, esas faaliyet kar marjı, faaliyet kar marjı, özsermaye kar marjı ve aktif kar marjıdır. Araştırmanın sonucunda, İMKB'de faaliyet gösteren 19 firma etkin çıkarken, 80 firmanın etkin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Chong, Abdullah ve Anderson (2009), 1997 Asya Krizi sonrasında, Bursa Malezya Borsasında işlem gören firmaların hayatta kalma kabiliyetlerini VZA yöntemiyle ölçmüştür. Çalışma, üç dönemi kapsamaktadır. Bunlar; 1996(Kriz öncesi dönem), 1997(Kriz dönemi) ve 1999–2000(Kriz sonrası) dönemleridir. Analizin girdilerini uzun vadeli borçlar, kısa vadeli borçlar ve alacaklar oluştururken, analizin çıktılarını satışlar, toplam varlıklar ve özsermaye oluşturur. Çalışmanın sonucunda, kriz öncesi ve sonrasındaki dönemlerde bazı firmaların finansman kararları açısından benzerlikler gösterdiği ve yüksek finansal kaldıraçlı firmaların performanslarını iyileştiremediği sürece hayatta kalamayacağı sonuçlarına ulaşılmıştır.

Altın (2010), küresel kriz ortamında İMKB sınai şirketlerine yönelik olarak 142 şirketin mali etkinliğini sınamıştır. Yazar bu çalışmasında, mali etkinliğin analiz edilmesinde cari oran, likidite oranı, nakit oranı, finansal kaldıraç, finansman oranı, aktif karlılık oranı ve toplam piyasa değeri değişkenlerini kullanmıştır. 31 Aralık 2008 yılı bilanço dönemine ait yapılan çalışmada 142 şirketten 44'ünün etkin olduğu tespit edilmiştir. Etkin olmayan şirketlerin ise, nakit, stok, alacak ve borç yönetimlerinin yeniden yapılandırılması sonucunda etkin bir mali yapıya kavuşacakları sonucuna ulaşılmıştır.

Amirteimooria, Shahvarani ve Kordrostami (2010), İran'da yer alan 25 petrol şirketinin Finansal performanslarını VZA ve süper etkinlik yöntemiyle ölçmüştür. 2005 yılı verilerinin kullanıldığı çalışmada, sermaye, personel sayısı, işletme giderleri girdi değişkenleri oluştururken, abone sayısı, döşenen boru miktarı, gaz ağının uzunluğu ve satılan gazın hasılatı çıktı değişkenleri oluşturmuştur. CCR modeline göre, 10 şirket VZA sonucunda etkin bulunmuştur. Etkin olan şirketler de süper etkinlik yöntemiyle kendi içinde en etkinden en az etkine doğru sıralanmıştır.

Kaya, Öztürk ve Özer (2010), İMKB'ye kote olan metal eşya, makine ve gereç yapım sektöründeki işletmelerin performanslarını VZA ile karşılaştırmaya çalışmıştır. Toplamda 25 şirketi analize dahil etmiş ve bu şirketlerin 2008 yılının 4 dönemine ait finansal verilerinden yararlanmıştır. Yazarlar bu karşılaştırmayı yaparken, cari oran, asit-test oranı, finansal kaldıraç, alacakların devir hızı, stokların devir hızı, maddi duran varlık devir hızı ve aktif devir hızı oranlarını girdi olarak kullanmış, satışların karlılığı, aktif karlılığı, özsermayenin karlılığı oranlarını da çıktı olarak kullanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, sektörün 2008 yılının ilk üç aylık döneminin ortalama etkinliği %70, 6, aylık ortalama etkinliği %92, 9, aylık ortalama etkinliği %94 ve 12 aylık ortalama etkinliği ise %93 olarak gerçekleşmiştir. Dört dönemde de 5 işletme (Alarko Carrier, F-Mizmit Piston, Makine Takım, Parsan ve Türk Traktör) etkin bulunmuştur.

Şirketlerin finansal krizden etkilenme oranlarının tespit edilmesinde de kullanılabilir olan VZA yöntemi, Altın, Karabayır ve Süslü (2011) tarafından İMKB üzerinde bir inceleme yapılarak kullanılmıştır. Araştırmada İMKB'de sınai endeksine bağlı 142 şirketin verileri kullanılarak, 2007 krizi öncesinde ve sonrasındaki hayatta kalma kabiliyetleri incelenmiştir. Araştırmada uzun dönem borç, kısa dönem borç, toplam borçlar girdi olarak, satışlar, toplam varlıklar ve özkaynaklar çıktı olarak kullanılmıştır. Araştırma sonucunda kriz öncesi ve kriz sonrası dönemde göreli etkin şirket sayılarının ve etkinlik skorlarının küçük çıkması, şirketlerin borç yapıları ile faaliyet kararları arasındaki uyumsuzluğa bağlanmıştır.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE KAPSAMI

Araştırmanın amacı, 2008 küresel krizinin, İMKB 100 endeksinde yer alan imalat sanayi şirketleri üzerindeki etkilerinin incelenmesidir. Bu etkilerin incelenmesinde şirket bilançolarından yararlanılarak hesaplanmış şirket

etkinlikleri göz önünde tutulmuştur. Ayrıca etkin şirketler arasında bir sıralama yapabilmek yani etkinlik derecelerini hesaplayabilmek için süper etkinlik yöntemi analiz dahilinde kullanılmıştır. Bu kapsamda kriz öncesi dönem olarak 2006 ve 2007 yılı, kriz sonrası dönem olarak ise 2009 ve 2010 yılı seçilmiş ve her dört yılda da İMKB 100 endeksinde yer alan 25 imalat sanayi şirketi analize dahil edilmiştir. Analiz kapsamında yer alan şirketler Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1: Analiz Kapsamında Yer Alan Şirketler

	Şirket	Kodu		Şirket	Kodu
1	Anadolu Efes Biracılık	AEFES	**14**	Otokar Otomotiv	OTKAR
2	Aksa Akrilik Kimya	AKSA	**15**	Pektim Petrokimya	PETKM
3	Arçelik	ARCLK	**16**	Pınar Süt Mamülleri	PNSUT
4	Aygaz	AYGAZ	**17**	OMV Petrol Ofisi	PTOFS
5	Bagfaş Bandırma Gübre Fabrikaları	BAGFS	**18**	Sasa Polyester	SASA
6	Eczacıbaşı İlaç	ECILC	**19**	Tofaş Türk Oto.	TOASO
7	Ege Seramik	EGSER	**20**	Turcas Petrol	TRCAS
8	Ereğli Demir Çelik	EREGL	**21**	Trakya Cam	TRKCM
9	Ford Otomotiv	FROTO	**22**	Tüpraş	TUPRS
10	Hürriyet Gazete.	HURGZ	**23**	Ülker Bisküvi	ULKER
11	Karsan Otomotiv	KARSN	**24**	Vestel Beyaz Eşya	VESBE
12	Koza Anadolu Metal Madencilik	KOZAA	**25**	Vestel Elektronik	VESTL
13	Kardemir Karabük Demir Çelik	KRDMD			

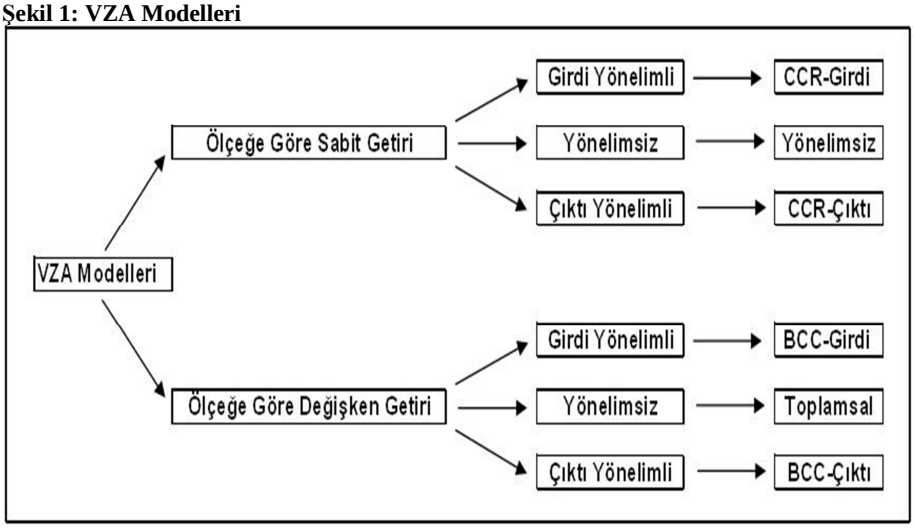
ARAŞTIRMA VERİLERİ VE YÖNTEMİ

Araştırmanın konusunu oluşturan şirketlerin finansal açıdan etkinlikleri, parametrik olmayan yöntemlerden VZA kullanılarak belirlenmeye çalışılmış, oluşturulan modelin çözümünde ise Efficiency Measurement System (EMS) paket programı kullanılmıştır. Yıl sonu verilerinin kullanıldığı analizde, veriler İMKB* ve KAP* internet sitelerinde yer alan şirketlerin bilançolarından elde edilerek hazırlanmıştır.

İlk kez Farrel (1957) tarafından kullanılan VZA, birden fazla girdi ve çıktının bulunduğu üretim alanlarında etkinliği ölçebilecek esnekliğe sahip bir tekniktir. Şekil 1'de gösterilen VZA modelleri sınıflandırılırken genellikle iki kavramdan yararlanılabilmektedir. Bunlardan birincisi modelin ölçek varsayımıdır. VZA hem ölçeğe göre sabit getiri (CRS) hem de değişen getiri (VRS) varsayımı altında kullanılabilir. Diğer kavram ise yönelimdir. Yöntem, veri girdi ile en fazla çıktıyı elde etme (çıktıya yönelik) hem de veri çıktıyı en az girdi ile elde etme (girdiye yönelik) yaklaşımlarına göre etkinlik ölçümü gerçekleştirmektedir. (Altın,2010: 18)

* İstanbul Menkul Kıymetler Borsası
* Kamuyu Aydınlatma Platformu

Şekil 1: VZA Modelleri

Kaynak: A. Charnes, W.W. Cooper, A.Y. Lewin, L.M. Seiford, 1994, s.66

Charnes, Cooper ve Rhodes (1978) tarafından ortaya konmuş, çıktı/girdi oranını maksimum yapacak modelin matematiksel ifadesi aşağıda gösterilmiştir (Cooper vd.,2007: 23).
Amaç fonksiyonu;

$$\text{Max} h_k = \sum_{r=1}^{n} u_r y_{rjk} \quad (1)$$

Kısıtlar;

$$\sum_{i=1}^{m} v_i x_{ijk} = 1 \quad (2)$$

$$\sum_{r=1}^{n} u_r y_{rj} - \sum_{i=1}^{m} v_i x_{ij} \leq 0 \quad (3)$$

$$u_r, v_i \geq 0 \quad (4)$$

Modelde;
h_k: Etkinlik değerini,
u_r: r çıktısının ağırlığını,
v_i: i girdisinin ağırlığını,
y_{rjk}: j karar birimlerine ait r çıktısını,
x_{ijk}: j karar birimlerine ait i girdisini ifade etmektedir.

Girdiye yönelik yaklaşımın kullanıldığı analiz, Tablo 2'de yer alan beş girdi ve iki çıktı değişkenlerinden oluşmaktadır.

Tablo 2: Analizde Kullanılan Girdi ve Çıktı Değişkenleri

Girdiler		**Çıktılar**	
Cari Oran	X1	Aktif Karlılığı	Y1
Alacak Devir Hızı Oranı	X2	Özsermaye Karlılığı	Y2
Stok Devir Hızı Oranı	X3		
Uzun Vadeli Borç / Özsermaye Oranı	X4		
Finansal Kaldıraç Oranı	X5		

Çalışmada seçilen girdi değişkenlerden cari oran, şirketlerin kısa vadeli yükümlülüklerini yerine getirebilme güçlerini ölçmede (likidite analizi), alacak ve stok devir hızı oranları, şirketlerin çalışma sermayesi yönetimi kapsamında alacak ve stok kalemlerinin satışlarla ilişkilendirilerek derecelerinin hesaplanmasında (faaliyet analizi) ve uzun vadeli borç / özsermaye oranı ile finansal kaldıraç oranı ise, finans yönetiminin temel amaçlarından birisi olan "uygun finansal yapının oluşturulması" amacı doğrultusunda şirketlerin finansal yapılarının analiz edilmesinde (finansal yapı analizi) kullanılmıştır.

İşletmelerin temel amaçlarından birisi olan "kar maksimizasyonu" hedefi kapsamında, çıktı değişkenler olarak karlılık oranları analize dahil edilmiştir. Bu kapsamda, işletmelerin varlıklarının ve özsermayesinin dönem net karına oranlanması sonucunda ortaya çıkan rasyolar (karlılık analizi), veri olarak kullanılmıştır.

Girdi değişkenlerin çıktı değişkenler üzerindeki etkilerini incelemek gerekirse, şirketlerin kısa vadeli borç ödeme güçlerinin, çalışma sermayesi yönetimlerinin ve kaynak yapılarının girdi değişkenler tarafından analiz edilmesi, finansal başarı açısından önem arz etmektedir. Şirketler tarafından etkin olarak gerçekleştirilecek bir finans yönetimi, firmaların likidite, faaliyet ve finansal yapılarının yönetimlerini kapsayacağından, etkin yönetimle doğru orantılı olarak, firma karlılıklarında da olumlu bir değişimin meydana gelmesi beklenecektir.

Çıktı değişkenlerden net dönem karının bazı dönemlerde bazı şirketler için negatif çıkması ve buna bağlı olarak hesaplanan karlılık oranlarının negatif olması, VZA yönteminin değişkenlere ilişkin pozitif olma varsayımını ihlal edeceğinden, bu değerler aşağıda gösterilen (5) no'lu normalizasyon formülü aracılığıyla pozitif değerlere dönüştürülmüştür (Yıldız,2007: 96).

$$\frac{X_{rj} - X_{j\ \min}}{X_{j\ \max} - X_{j\ \min}} \qquad (5)$$

X_{rj} : j karar birimine ait r çıktı değeri,

$X_{j\ \max}$: En küçük r değeri,

$X_{j\ \min}$: En büyük r değeri.

Girdi yönlü CCR modelinde h_k etkinlik skoru olmak üzere;

$h_k = 1$ ise analiz edilen karar verme birimi (KVB) etkindir.
$h_k < 1$ olduğunda ise KVB etkin değildir.

VZA'nın etkin olan KVB'ler arasında bir sıralama yapmaya izin vermemesinden dolayı, Andersen ve Petersen (1993), etkin olan KVB'lerin diğer birimlerle karşılaştırılarak etkinlik derecelerinin hesaplanmasına yönelik ilk kez süper etkinlik yöntemini geliştirmişlerdir. Anderson-Petersen süper etkinlik yöntemi olarak bilinen bu yöntemin temel amacı, "1" etkinlik skoruna sahip olan "etkin" KVB'lerin kendi içerisinde sıralanmasının sağlanması ve hangi birimin daha etkin olduğunun belirlenmesidir.
Andersen-Petersen süper etkinlik modelinin matematiksel ifadesi aşağıdaki gibidir (Zue,2001: 445);

$h_k^* = \min h_k$ (6)

Kısıtlar;

$$\sum_{\substack{j=1 \\ j \neq k}}^{n} \lambda_j x_{ij} \leq h_k x_{ik} \quad i= 1, 2, \ldots, m. \tag{7}$$

$$\sum_{\substack{j=1 \\ j \neq k}}^{n} \lambda_j y_{rj} \geq 0 \quad r= 1, 2, \ldots, s. \tag{8}$$

$$\lambda_j \geq 0 \quad j= 1, 2, \ldots, n. \tag{9}$$

Modelde;
h_k^*: KVB için amaç fonksiyonunun optimal değerini,
x_i: m boyutlu girdi vektörünü,
y_r: s boyutlu çıktı vektörünü ifade etmektedir.

BULGULAR VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Girdiye yönelik VZA yöntemi (CCR) kullanılarak hesaplanan 2006, 2007, 2009 ve 2010 yıllarına ait etkinlik skorları Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3: 2006, 2007, 2009 ve 2010 Yılı Etkinlik Sonuçları (%)

Sıra	KVB	2006	2007	2009	2010
1	**AEFES**	94,79	100	93,93	100
2	**AKSA**	100	60,52	95,22	98,19
3	**ARCLK**	100	85,02	100	100
4	**AYGAZ**	82,99	100	100	94,55
5	**BAGFS**	79,8	97,29	56,45	100
6	**ECILC**	100	81,08	100	100
7	**EGSER**	82,68	57,21	100	100
8	**EREGL**	100	83,74	77,85	100
9	**FROTO**	100	83,91	86,57	100
10	**HURGZ**	100	63,91	87,14	76,41
11	**KARSN**	0	46,07	0	0
12	**KOZAA**	100	100	100	100
13	**KRDMD**	100	100	69,96	94,33
14	**OTKAR**	100	100	100	100
15	**PETKM**	100	67,83	100	100
16	**PNSUT**	83,48	75,73	100	100
17	**PTOFS**	88,15	54,24	72,77	60,09
18	**SASA**	81,22	0	48,65	100
19	**TOASO**	76,63	78,26	100	93,21
20	**TRCAS**	100	100	100	100
21	**TRKCM**	100	100	97,08	100
22	**TUPRS**	91,8	100	100	100
23	**ULKER**	81,63	77,64	91,04	83,11
24	**VESBE**	76,6	63,5	100	100
25	**VESTL**	92,7	54,56	91,3	100
	ORT.	88,5	77,22	86,72	92
	Etkin	12	8	12	17
	Etkin Olmayan	13	17	13	8

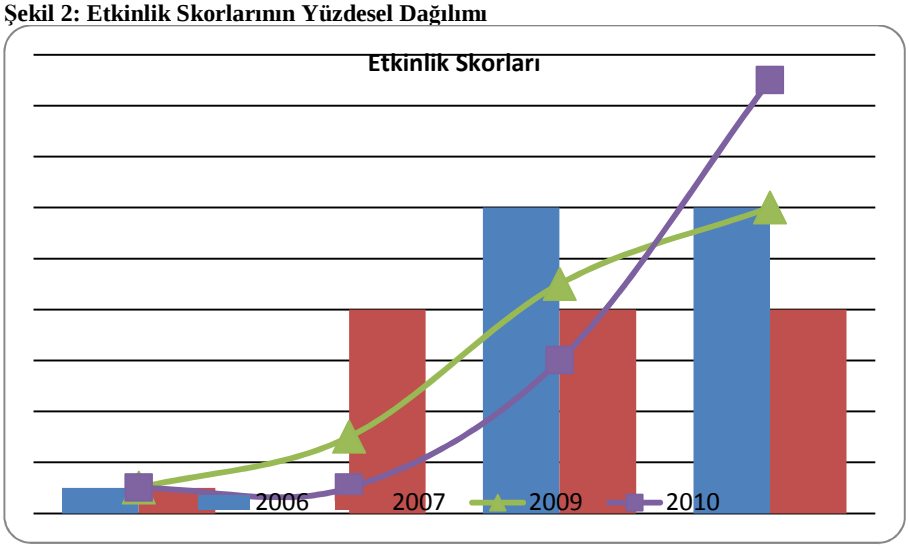
2006 yılına ilişkin etkinlik skorları incelendiğinde, 2006 yılında % 100 etkin olan şirket sayısı 12 (AKSA, ARCLK, ECILC, EREGL, FROTO, HURGZ, KOZAA, KRDMD, OTKAR, PETKM, TRCAS ve TRKCM) tanedir. İmalat sanayi şirketlerinin ortalama etkinlik skoru % 88,5'dir.

2007 yılına ilişkin etkinlik skorları incelendiğinde, 2007 yılında % 100 etkin olan şirket sayısı 8 (AEFES, AYGAZ, KOZAA, KRDMD, OTKAR, TRCAS, TRKCM ve TUPRS) tanedir. İmalat sanayi şirketlerinin ortalama etkinlik skoru % 77,22'dir.

2009 yılına ilişkin etkinlik skorları incelendiğinde, 2009 yılında % 100 etkin olan şirket sayısı 12 (ARCLK, AYGAZ, ECILC, EGSER, KOZAA, OTKAR, PETKM, PNSUT, TOASO, TRCAS, TUPRS ve VESBE) tanedir. İmalat sanayi şirketlerinin ortalama etkinlik skoru % 86,72'dir.

2010 yılına ilişkin etkinlik skorları incelendiğinde ise, %100 etkin olan şirket sayısı 17 (AFES, ARCLK, BAGFS, ECILC, EGSER, EREGL, FROTO, KOZAA, OTKAR, PETKM, PNSUT, SASA, TRCAS, TRKCM, TUPRS, VESBE ve VESTL)'dir. İmalat sanayi şirketlerinin ortalama etkinlik skoru ise, % 92 olarak hesaplanmıştır.

Şekil 2: Etkinlik Skorlarının Yüzdesel Dağılımı

Şekil 2 incelendiğinde kriz sonrası dönem olarak seçilen 2009 ve 2010 yıllarında, kriz öncesi dönem olan 2006 ve 2007 yıllarına oranla daha fazla sayıda şirketin etkin olarak faaliyetlerini sürdürdükleri görülmektedir. Bu sonuçlar daha ayrıntılı incelendiğinde, kriz öncesi dönemin her iki yılında da etkin olmayan 3 şirketin (EGSER, PNSUT ve VESBE) ve kriz öncesi dönemin herhangi bir yılında etkin olmayan 4 şirketin (ARCLK, ECILC, PETKM ve TUPRS), kriz sonrası dönemde etkin hale gelmeyi başardıkları görülmektedir.

Diğer taraftan, kriz öncesi dönemin her iki yılında da etkin olup, kriz sonrası dönemde bu etkinliklerini kaybetmiş şirket sayısı 2 (KRDMD ve TRKCM) ve kriz öncesi dönemin herhangi bir yılında etkin olup kriz sonrası dönemde bu etkinliğini yitirmiş şirket sayısı ise 2 (AKSA ve HURGZ) olarak gerçekleşmiştir.

Kriz öncesi ve kriz sonrası olmak üzere her dört yılda da etkin olan şirket sayısı 3 (KOZAA, OTKAR ve TRCAS) iken, her dört yılda da etkin olmayan şirket sayısı ise, 3 (KARSN, PTOFS ve ULKER) olarak gerçekleşmiştir.

VZA, etkin olarak faaliyet gösteren KVB'leri belirleyebilmesinin yanında, etkin olmayan KVB'lerin, etkin olabilmek için hangi şirketleri kendilerine referans almaları, girdi ve çıktı düzeylerinde ne gibi değişikliklere giderek etkin olabilecekleri gibi sorulara da cevap verebilme özelliğine sahiptir.

Bu kapsamda işletmelerin 2006, 2007, 2009 ve 2010 yılı etkinlik sonuçlar Tablo 4, 5, 6 ve 7'de analiz edilmeye çalışılmıştır.

Şekil 3: 2006 Yılı Etkinlik Analizi Sonuçları (Kriz Öncesi Dönem)

	DMU	Score	X1 (I)(V)	X2 (I)(V)	X3 (I)(V)	X4 (I)(V)	X5 (I)(V)	Y1 (O)(V	Y2 (O)(V	Benchmarks	(S) X1 (I)	(S) X2 (I)	(S) X3 (I)	(S) X4 (I)	(S) X5 (I)	(S) Y1 (O)	(S) Y2 (O)
1	AEFES	94,79%	0,91	0,00	0,09	0,00	0,00	0,00	0,95	9 (0,16) 14 (0,69)	0,00	0,07	0,00	0,54	0,06	0,05	0,00
2	AKSA	100,00%	0,00	0,76	0,01	0,00	0,23	0,00	1,04	0							
3	ARCLK	100,00%	0,00	0,99	0,01	0,00	0,00	0,00	1,23	0							
4	AYGAZ	82,99%	0,29	0,17	0,00	0,00	0,55	0,02	0,81	6 (0,27) 12 (0,15) 14 (0,31) 21 (0,26)	0,00	0,00	10,41	0,24	0,00	0,00	0,00
5	BAGFS	79,80%	0,22	0,00	0,15	0,00	0,64	0,00	0,80	12 (0,08) 13 (0,05) 14 (0,64)	0,00	10,09	0,00	0,13	0,00	0,03	0,00
6	ECILC	100,00%	0,09	0,13	0,04	0,03	0,71	0,00	1,06	1							
7	EGSER	82,68%	0,95	0,00	0,05	0,00	0,00	0,00	0,83	9 (0,03) 14 (0,64)	0,00	27,23	0,00	0,52	0,20	0,05	0,00
8	EREGL	100,00%	0,00	0,03	0,23	0,00	0,74	0,00	1,14	0							
9	FROTO	100,00%	1,00	0,00	0,00	0,00	0,00	1,35	0,00	9							
10	HURGZ	100,00%	0,00	0,28	0,00	0,00	0,72	1,38	0,00	0							
11	KARSN	0,00%	0,00	0,00	0,00	0,00	1,00	0,00	0,00		0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
12	KOZAA	100,00%	0,00	0,00	0,02	0,15	0,83	1,74	0,00	6							
13	KRDMD	100,00%	0,16	0,00	0,18	0,00	0,65	1,02	0,00	1							
14	OTKAR	100,00%	0,00	0,00	0,74	0,26	0,00	3,14	0,00	12							
15	PETKM	100,00%	0,00	0,26	0,04	0,12	0,57	0,00	1,09	1							
16	PNSUT	83,48%	0,58	0,00	0,17	0,00	0,25	0,00	0,83	9 (0,08) 12 (0,33) 14 (0,28)	0,00	15,25	0,00	0,11	0,00	0,01	0,00
17	PTOFS	88,15%	0,87	0,13	0,00	0,00	0,00	0,00	0,88	9 (0,30) 14 (0,49)	0,00	0,00	8,52	0,50	0,11	0,06	0,00
18	SASA	81,22%	0,00	0,15	0,00	0,15	0,71	0,00	0,81	12 (0,05) 14 (0,47) 15 (0,12)	0,24	0,00	0,07	0,00	0,00	0,07	0,00
19	TOASO	76,63%	0,81	0,19	0,00	0,00	0,00	0,00	0,77	9 (0,51) 14 (0,26)	0,00	0,00	5,08	0,29	0,11	0,06	0,00
20	TRCAS	100,00%	0,00	0,00	0,00	0,00	1,00	20,75	0,00	0							
21	TRKCM	100,00%	0,15	0,13	0,02	0,00	0,70	1,04	0,00	1							
22	TUPRS	91,80%	0,83	0,17	0,00	0,00	0,00	0,00	0,92	9 (0,50) 14 (0,43)	0,00	0,00	0,47	0,16	0,05	0,03	0,00
23	ULKER	81,63%	0,40	0,15	0,00	0,00	0,45	0,00	0,82	9 (0,23) 12 (0,10) 14 (0,49)	0,00	0,00	10,81	0,12	0,00	0,03	0,00
24	VESBE	76,60%	0,56	0,00	0,12	0,00	0,32	0,00	0,77	9 (0,11) 12 (0,14) 14 (0,54)	0,00	90,35	0,00	0,08	0,00	0,03	0,00
25	VESTL	92,70%	0,94	0,06	0,00	0,00	0,00	0,00	0,93	9 (0,03) 14 (0,67)	0,00	0,00	1,19	0,34	0,33	0,04	0,00

Şekil 3'te yer alan etkinlik sonuçlarına göre, 2006 yılında 12 referans değeri ile en yüksek değere sahip KVB, OTKAR'dır. Daha sonra sırasıyla, FROTO, KOZAA, ECILC, KRDMD, PETKM ve TRKCM gelmektedir. AKSA, ARCLK, EREGL, HURGZ ve TRCAS şirketleri ise etkin olmalarına rağmen referans olarak gösterilmemişlerdir.

Şekil 3'e göre etkin olmayan KVB'ler arasından seçilen örnek bir şirketin etkin olabilmesi için, kendisine örnek alması gereken etkin şirketler ve potansiyel iyileştirme oranları şu şekilde olmalıdır;

SASA işletmesinin %100 etkin olabilmesi için kendisine örnek alacağı şirketler, KOZAA(12), OTKAR(14) ve PETKM(15)'dir. SASA girdilerini KOZAA'ya göre %5, OTKAR'a göre %47 ve PETKM'e göre %12 oranında azaltmalıdır. SASA'nın etkinlik değeri %81,22'dir. SASA'nın etkin olabilmek için öncelikle tüm girdilerinde %18,78 (%100 - %81,22)'lik azaltma yapması gerekmektedir. Buna ek olarak, alacak devir hızı oranında 0,15'lik, uzun vadeli borç/özsermaye oranında 0,15'lik, finansal kaldıraç oranında 0,71'lik azaltma yapması durumunda özsermaye karlılığını 0,81 oranında arttırabilecek, böylece %81,22 olan etkinlik değerini %100 yapabilecektir.

Şekil 4: 2007 Yılı Etkinlik Analizi Sonuçları (Kriz Öncesi Dönem)

	DMU	Score	X1 {I}{V}	X2 {I}{V}	X3 {I}{V}	X4 {I}{V}	X5 {I}{V}	Y1 {O}{V}	Y2 {O}{V}	Benchmarks	{S} X1 {I}	{S} X2 {I}	{S} X3 {I}	{S} X4 {I}	{S} X5 {I}	{S} Y1 {O}	{S} Y2 {O}
1	AEFES	100,00%	0,96	0,00	0,04	0,00	0,00	0,00	1,05	3							
2	AKSA	60,52%	0,28	0,28	0,00	0,00	0,44	0,61	0,00	14 (0,28) 20 (0,06) 21 (0,11)	0,00	0,00	1,67	0,00	0,00	0,00	0,02
3	ARCLK	85,02%	0,09	0,91	0,00	0,00	0,00	0,00	0,85	14 (0,52) 20 (0,03)	0,00	0,00	1,21	0,47	0,30	0,01	0,00
4	AYGAZ	100,00%	0,90	0,00	0,00	0,00	0,10	1,35	0,00	10							
5	BAGFS	97,29%	0,00	0,00	0,54	0,07	0,39	0,97	0,00	12 (0,64) 13 (0,26) 14 (0,19)	0,08	6,13	0,00	0,00	0,00	0,00	0,10
6	ECILC	81,08%	0,32	0,35	0,00	0,03	0,31	0,81	0,00	4 (0,07) 12 (0,20) 14 (0,16) 20 (0,11)	0,00	0,00	1,83	0,00	0,00	0,00	0,05
7	EGSER	57,21%	0,00	0,00	1,00	0,00	0,00	0,00	0,57	13 (0,64)	0,50	23,51	0,00	0,50	0,11	0,07	0,00
8	EREGL	83,74%	0,00	0,22	0,33	0,00	0,45	0,84	0,00	13 (0,39) 14 (0,26) 20 (0,05)	0,06	0,00	0,00	0,13	0,00	0,00	0,04
9	FROTO	83,91%	0,67	0,00	0,21	0,01	0,11	0,66	0,18	1 (0,02) 4 (0,50) 12 (0,18) 13 (0,01) 14	0,00	4,64	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
10	HURGZ	63,91%	0,10	0,90	0,00	0,00	0,00	0,00	0,64	14 (0,63) 20 (0,05)	0,00	0,00	10,12	0,66	0,02	0,03	0,00
11	KARSN	46,07%	0,17	0,32	0,00	0,00	0,51	0,46	0,00	4 (0,01) 14 (0,29) 21 (0,18)	0,00	0,00	1,39	0,11	0,00	0,00	0,03
12	KOZAA	100,00%	0,18	0,00	0,00	0,17	0,65	0,00	1,93	6							
13	KRDMD	100,00%	0,00	0,00	0,37	0,00	0,63	1,25	0,00	6							
14	OTKAR	100,00%	0,00	0,45	0,44	0,10	0,00	0,00	2,39	13							
15	PETKM	67,83%	0,24	0,41	0,04	0,01	0,30	0,68	0,00	4 (0,03) 12 (0,29) 14 (0,05) 20 (0,06) 21	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,05
16	PNSUT	75,73%	0,74	0,00	0,13	0,00	0,13	0,76	0,00	4 (0,07) 12 (0,51) 13 (0,18)	0,00	60,73	0,00	0,05	0,00	0,00	0,10
17	PTOFS	54,24%	0,84	0,09	0,07	0,00	0,00	0,00	0,54	1 (0,12) 4 (0,35) 14 (0,15) 22 (0,00)	0,00	0,00	0,00	0,00	0,04	0,03	0,00
18	SASA	0,00%	0,00	0,00	0,00	0,00	1,00	0,00	0,00		0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
19	TOASO	78,26%	0,92	0,00	0,07	0,00	0,00	0,00	0,78	1 (0,44) 4 (0,31) 22 (0,00)	0,00	3,18	0,00	0,00	0,19	0,08	0,00
20	TRCAS	100,00%	0,00	0,00	0,00	0,00	1,00	12,23	0,00	6							
21	TRKCM	100,00%	0,13	0,17	0,23	0,00	0,47	1,04	0,00	3							
22	TUPRS	100,00%	0,94	0,00	0,06	0,00	0,00	0,00	1,14	2							
23	ULKER	77,64%	0,90	0,00	0,00	0,10	0,00	0,00	0,78	4 (0,31) 14 (0,41)	0,00	1,38	0,89	0,00	0,03	0,00	0,00
24	VESBE	63,50%	0,79	0,00	0,10	0,01	0,10	0,64	0,00	4 (0,00) 12 (0,44) 13 (0,24) 14 (0,09)	0,00	391,43	0,00	0,00	0,00	0,00	0,06
25	VESTL	54,56%	0,79	0,21	0,00	0,00	0,00	0,55	0,00	4 (0,02) 14 (0,42)	0,00	0,00	0,18	0,21	0,16	0,00	0,04

Şekil 4'te yer alan etkinlik sonuçları incelendiğinde, 2007 yılında 13 referans değeri ile en yüksek değere sahip şirket, 2006 yılında olduğu gibi yine OTKAR'dır. Daha sonra sırasıyla, AYGAZ, KOZAA, KRDMD, TRCAS, AEFES, TRKCM ve TUPRS gelmektedir.

Şekil 5: 2009 Yılı Etkinlik Analizi Sonuçları (Kriz Sonrası Dönem)

	DMU	Score	X1 {I}{V}	X2 {I}{V}	X3 {I}{V}	X4 {I}{V}	X5 {I}{V}	Y1 {O}{V}	Y2 {O}{V}	Benchmarks	{S} X1 {I}	{S} X2 {I}	{S} X3 {I}	{S} X4 {I}	{S} X5 {I}	{S} Y1 {O}	{S} Y2 {O}
1	AEFES	93,93%	0,62	0,05	0,04	0,00	0,29	0,00	0,94	3 (0,27) 12 (0,33) 14 (0,28) 19 (0,02)	0,00	0,00	0,00	0,17	0,00	0,02	0,00
2	AKSA	95,22%	0,00	0,69	0,00	0,00	0,31	0,00	0,95	3 (0,40) 24 (0,42)	0,28	0,00	1,07	0,10	0,00	0,03	0,00
3	ARCLK	100,00%	0,59	0,18	0,00	0,23	0,00	0,00	1,32	7							
4	AYGAZ	100,00%	0,43	0,25	0,00	0,00	0,32	0,30	0,74	2							
5	BAGFS	56,45%	0,33	0,21	0,07	0,00	0,39	0,00	0,56	12 (0,27) 15 (0,14) 16 (0,05) 24 (0,19)	0,00	0,00	0,00	0,02	0,00	0,14	0,00
6	ECILC	100,00%	0,00	0,00	0,04	0,39	0,57	2,86	0,00	2							
7	EGSER	100,00%	0,00	0,32	0,28	0,00	0,40	0,00	1,08	2							
8	EREGL	77,85%	0,00	0,00	0,47	0,00	0,53	0,00	0,78	12 (0,23) 14 (0,42)	0,91	0,34	0,00	0,25	0,00	0,05	0,00
9	FROTO	86,57%	0,46	0,18	0,02	0,00	0,35	0,00	0,87	3 (0,09) 4 (0,27) 12 (0,18) 15 (0,56)	0,00	0,00	0,00	0,06	0,00	0,01	0,00
10	HURGZ	87,14%	0,40	0,09	0,00	0,00	0,51	0,00	0,87	3 (0,54) 4 (0,09) 19 (0,15)	0,00	0,00	15,27	0,21	0,00	0,01	0,00
11	KARSN	0,00%	0,00	0,00	0,00	0,00	1,00	0,00	0,00		0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
12	KOZAA	100,00%	0,27	0,00	0,40	0,00	0,33	1,57	0,00	10							
13	KRDMD	69,96%	0,00	0,00	0,59	0,00	0,41	0,00	0,70	12 (0,34) 14 (0,21)	0,30	1,79	0,00	0,02	0,00	0,14	0,00
14	OTKAR	100,00%	0,17	0,00	0,83	0,00	0,00	0,00	2,02	5							
15	PETKM	100,00%	0,47	0,00	0,00	0,53	0,00	0,00	1,39	2							
16	PNSUT	100,00%	0,37	0,15	0,00	0,00	0,49	0,00	1,06	1							
17	PTOFS	72,77%	0,62	0,06	0,00	0,08	0,25	0,00	0,73	3 (0,02) 12 (0,30) 19 (0,34) 22 (0,13)	0,00	0,00	3,03	0,00	0,00	0,05	0,00
18	SASA	48,65%	0,11	0,11	0,26	0,00	0,51	0,00	0,49	6 (0,04) 7 (0,18) 12 (0,09) 14 (0,20)	0,00	0,00	0,00	0,10	0,00	0,09	0,00
19	TOASO	100,00%	0,95	0,05	0,00	0,00	0,00	0,93	0,22	5							
20	TRCAS	100,00%	0,00	0,00	0,00	0,00	1,00	0,00	4,19	0							
21	TRKCM	97,08%	0,00	0,05	0,53	0,00	0,43	0,00	0,97	6 (0,22) 7 (0,67) 12 (0,06)	0,55	0,00	0,00	0,10	0,00	0,03	0,00
22	TUPRS	100,00%	0,88	0,00	0,00	0,12	0,00	0,00	1,20	2							
23	ULKER	91,04%	0,90	0,05	0,00	0,05	0,00	0,78	0,13	3 (0,61) 12 (0,01) 19 (0,07) 22 (0,18)	0,00	0,00	2,50	0,00	0,01	0,00	0,00
24	VESBE	100,00%	0,39	0,32	0,00	0,30	0,00	1,22	0,00	2							
25	VESTL	91,30%	0,91	0,03	0,05	0,01	0,00	0,91	0,00	3 (0,20) 12 (0,01) 14 (0,51) 19 (0,12)	0,00	0,00	0,00	0,00	0,08	0,00	0,00

Kriz sonrası dönem olarak ele alınan 2009 yılı etkinlik sonuçları ise, Şekil 5'de yer almaktadır. 2009 yılında en yüksek referans değerine sahip KVB, 10 referans değeri ile KOZAA'dır. Etkin olmasına rağmen referans gösterilmeyen şirket sayısı ise 1'dir.

Şekil 6: 2010 Yılı Etkinlik Analizi Sonuçları (Kriz Sonrası Dönem)

	DMU	Score	X1 (I)|(V)	X2 (I)|(V)	X3 (I)|(V)	X4 (I)|(V)	X5 (I)|(V)	Y1 (O)|(V	Y2 (O)|(V	Benchmarks	(S) X1 (I)	(S) X2 (I)	(S) X3 (I)	(S) X4 (I)	(S) X5 (I)	(S) Y1 (O)	(S) Y2 (O)
1	AEFES	100,00%	0,47	0,37	0,00	0,00	0,16	1,20	0,00	6							
2	AKSA	98,19%	0,44	0,28	0,00	0,11	0,17	0,00	0,98	1 (0,02) 3 (0,42) 7 (0,16) 18 (0,28)	0,00	0,00	2,65	0,00	0,00	0,02	0,00
3	ARCLK	100,00%	0,37	0,63	0,00	0,00	0,00	0,00	1,20	1							
4	AYGAZ	94,55%	0,59	0,01	0,00	0,00	0,40	0,00	0,95	5 (0,35) 9 (0,26) 16 (0,19)	0,00	0,00	16,41	0,01	0,00	0,07	0,00
5	BAGFS	100,00%	0,00	0,00	0,03	0,97	0,00	0,72	1,93	2							
6	ECILC	100,00%	0,00	0,26	0,02	0,04	0,68	0,00	1,63	0							
7	EGSER	100,00%	0,14	0,48	0,00	0,38	0,00	1,37	0,39	2							
8	EREGL	100,00%	0,00	0,00	1,00	0,00	0,00	0,00	1,67	1							
9	FROTO	100,00%	0,53	0,01	0,00	0,07	0,39	0,00	1,02	1							
10	HURGZ	76,41%	0,81	0,19	0,00	0,00	0,00	0,00	0,76	1 (0,35) 14 (0,22)	0,00	0,00	30,17	0,16	0,06	0,10	0,00
11	KARSN	0,00%	0,00	0,00	0,00	0,00	1,00	0,00	0,00		0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
12	KOZAA	100,00%	0,00	0,00	0,46	0,00	0,54	1,56	0,00	1							
13	KRDMD	94,33%	0,31	0,00	0,17	0,00	0,52	0,00	0,94	1 (0,08) 8 (0,39) 12 (0,01) 18 (0,31)	0,00	0,08	0,00	0,00	0,00	0,05	0,00
14	OTKAR	100,00%	0,39	0,22	0,39	0,00	0,00	0,00	1,21	1							
15	PETKM	100,00%	0,40	0,22	0,00	0,03	0,34	0,00	1,03	0							
16	PNSUT	100,00%	0,59	0,00	0,03	0,00	0,38	0,00	1,03	1							
17	PTOFS	60,09%	0,93	0,07	0,00	0,00	0,00	0,00	0,60	1 (0,49) 22 (0,14)	0,00	0,00	5,32	0,45	0,06	0,07	0,00
18	SASA	100,00%	0,81	0,00	0,00	0,19	0,00	0,00	1,43	2							
19	TOASO	93,21%	0,93	0,07	0,00	0,00	0,00	0,00	0,93	1 (0,82) 22 (0,25)	0,00	0,00	7,91	0,47	1,37	0,08	0,00
20	TRCAS	100,00%	0,00	0,00	0,00	0,40	0,60	1,32	4,29	0							
21	TRKCM	100,00%	0,00	0,20	0,11	0,00	0,69	1,09	0,00	0							
22	TUPRS	100,00%	0,92	0,00	0,00	0,08	0,00	0,00	1,18	2							
23	ULKER	83,11%	0,31	0,16	0,00	0,00	0,53	0,00	0,83	1 (0,62) 5 (0,03) 7 (0,27)	0,00	0,00	1,87	0,06	0,00	0,04	0,00
24	VESBE	100,00%	0,55	0,31	0,00	0,14	0,00	0,00	1,03	0							
25	VESTL	100,00%	0,42	0,31	0,00	0,26	0,00	0,00	1,03	0							

Krizin etkilerinin devam ettiği 2010 yılına ait veriler Şekil 6'da yer almaktadır. 2010 yılı için AEFES 6 şirkete referans olabilmektedir. Bu değeri 2 referans değeri ile BAGFS, EGSER, SASA ve TUPRS izlemektedir. 1 referans değerine sahip şirketler ise ARCLK, EREGL, FROTO, KOZAA, OTKAR ve PNSUT'dür. 6 şirket ise etkin olmasına rağmen referans gösterilmemiştir.

Yıllar bazında etkin olan şirketlerin kendi içlerinde sıralanmalarına imkan veren süper etkinlik analiz sonuçları aşağıda, kriz öncesi dönem olarak Tablo 4 ve kriz sonrası dönem olarak ise, Tablo 5'te yer almaktadır. Buna göre hem kriz öncesi, hem de kriz sonrası dönemde TRCAS en yüksek etkinlik değerine sahip şirket olarak belirlenmiştir. Kriz öncesi dönemde TRCAS'ı OTKAR ve KOZAA takip ederken kriz sonrası dönemde ise TRCAS'tan sonra en yüksek etkinlik skoruna sahip şirketler ECILC ve BAGFS'dır.

Tablo 4: Kriz Öncesi Dönem Süper Etkinlik Sonuçları (%)

		2006		2007
	KVB	**SKOR**	**KVB**	**SKOR**
1	TRCAS	2075,39	TRCAS	1222,64
2	OTKAR	314,09	OTKAR	238,9
3	KOZAA	173,93	KOZAA	193,39
4	HURGZ	137,55	AYGAZ	135,26
5	FROTO	135,16	KRDMD	124,56
6	ARCLK	123,04	TUPRS	114,15
7	EREGL	113,78	AEFES	105,31
8	PETKM	109,14	TRKCM	104,39
9	ECILC	105,66		
10	TRKCM	104,35		
11	AKSA	103,93		
12	KRDMD	102,45		

Tablo 5: Kriz Sonrası Dönem Süper Etkinlik Sonuçları (%)

		2009		2010
	KVB	**SKOR**	**KVB**	**SKOR**
1	TRCAS	419	TRCAS	560,27
2	ECILC	286,05	BAGFS	265,61
3	OTKAR	202,31	EGSER	175,78
4	KOZAA	156,55	EREGL	167,33
5	PETKM	139,13	ECILC	162,75
6	ARCLK	132,33	KOZAA	155,95
7	VESBE	122,41	SASA	142,75
8	TUPRS	119,86	OTKAR	121,02
9	TOASO	115,76	AEFES	120,19
10	EGSER	107,69	ARCLK	119,93
11	PNSUT	106,21	TUPRS	117,63
12	AYGAZ	103,9	TRKCM	109,28
13			PETKM	103,05
14			VESBE	103,02
15			VESTL	102,82
16			PNSUT	102,51
17			FROTO	102,43

SONUÇ

Küresel kriz ortamında gerçekleştirilen ve İMKB ulusal 100 endeksi içerisinde yer alan 25 adet imalat sanayi şirketlerinin kriz öncesi ve kriz sonrası dönemine ilişkin olarak etkinlik hesaplamalarının yapıldığı bu araştırmada, şirketlerin yalnızca 3 tanesi her iki dönemde de etkin olarak faaliyetlerini gerçekleştirebilmişlerdir. Bununla birlikte 3 şirket ise, küresel kriz sürecinde etkin kalmayı başaramamışlardır.

Analiz sonuçları kapsamında 2006 yılında 12 referans değeri ile OTKAR, 2007 yılında 13 referans değeri ile yine OTKAR, 2009 yılında 10 referans değerleri ile KOZAA ve 2010 yılında ise, 6 referans değeri ile AEFES en yüksek referans gösterilen şirketler olmuşlardır. Ayrıca etkin olan KVB'ler arasında gerçekleştirilen süper etkinlik analizi sonuçları incelendiğinde ise, TRCAS hem kriz öncesi, hem de kriz sonrası dönemde en yüksek etkinliğe sahip şirket olmuştur.

Çalışmanın girdi yönlü olmasına bağlı olarak, etkin olmayan firmaların girdi değişkenlerini oluşturan, işletme sermayesi yönetiminde ve uygun finansal yapının oluşturulması konusunda sıkıntı içerisinde oldukları sonucuna ulaşılabilir. Bu firmalar, dönen varlık – yabancı kaynak ilişkilerini yeniden yapılandırmaları sonucunda etkin olarak faaliyetlerini sürdürebileceklerdir.

KAYNAKÇA

ALTIN H. (2010), "Küresel Kriz Ortamında İMKB Sınai Şirketlerine Yönelik Finansal Etkinlik Sınaması: Veri Zarflama Analizi Uygulaması", Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 10, Sayı: 2, ss.15-30.

ALTIN H., KARABAYIR M.E. ve SÜSLÜ C. (2010), "Şirketlerin Hayatta Kalma Kabiliyetleri: İMKB Örneği", Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 12, Sayı: 3, ss.21-35.

AMIRTEIMOORI A., SHAHVARANI A. ve KORDROSTAMI S. (2010), "Super-efficiency in Data Envelopment Analysis: An Application to Gas Companies", Australian Journal of Basic and Applied Sciences, Vol: 4, No: 8, ss.3506-3512.

ANDERSEN P., PETERSEN N.C., (1993), "A Procedure for Ranking Efficient Units in Data Envelopment Analysis", Management Science, Vol: 39, No: 10, pp.1261-1264.

ATA H.A. ve YAKUT E., (2009), "Finansal Performansa Dayalı Etkinlik Ölçümü: İmalat Sektörü Uygulaması", Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 18, Sayı: 2, ss.80-100.

BABACAN A., KISAKÜREK M.M. ve ÖZCAN S., (2009), "İMKB'ye Kote Edilmiş Firmaların VZA Yöntemi İle Performans Ölçümleri", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 24, ss.23-36.

BAIN S.J. (1969) "Survival-Ability as a Test of Efficiency", The American Economics Review, Vol: 59, No: 2, p.99-104. Papers and Proceedings of the Eight-First Annual Meeting of the American Economics Association.

BAKIRCI F. (2006), "Sektörel Bazda Bir Etkinlik Ölçümü: VZA ile Bir Analiz", Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 20, Sayı: 2, ss.199–217.

BANKER R.D., CHARNES A. ve COOPER W.W. (1984), "Some Models for Estimating Technical and Scale Inefficiencies in Data Envelopment Analysis", Management Science, Vol: 30, No: 9, pp. 1087-1093.

CHANDRA P., COOPER W.W., Li S. ve RAHMAN A. (1998), "Using DEA to Evalute 29 Canadian Textile Companies-Considering Return to Scale", International Journal of Production Economics, Vol: 54, p.29–141.

CHARNES A., COOPER W.W., LEWIN A.Y., SEIFORD L.M., (1994), "Data Envelopment Analysis", p.66.

CHARNES A., COOPER W.W. ve RHODES E. (1978), "Measuring the Efficiency of Decision Making Units", European Journal of Operational Research, Vol. 2. pp. 429–444.

CHEN Y., MOTIWALLA L. ve KHAN M. R.(2004), "Using Super-Efficiency DEA To Evaluate Financial Performance of E-business Initiative in The Retail Industry", International Journal of Information Technology & Decision Making, Vol: 3, No: 2, ss.337-351.
CHONG R., ABDULLAH R.F.S. ve ANDERSON A., (2009), "Survival Ability of Firm: Empirical Evidence From Malaysia", Global Journal of Business Research, Vol: 3, No: 1 p.133-145.

COOPER W.W., SEIFORD L.M. ve TONE K., (2007), "Data Envelopment Analysis", Second Edition, pp. 21-25.

FARRELL M.J., (1957). "The Measurement of Productivity Efficiency", Journal of the Royal Statistical Society, Vol: 120, pp. 253–290.

KAYA A., ÖZTÜRK M. ve ÖZER A., (2010), "Metal Eşya, Makine ve Gereç Yapım Sektördeki İşletmelerin Veri Zarflama Analizi İle Etkinlik Ölçümü", Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 24, Sayı: 1, ss.129-147.

YILDIZ A. (2007), "İmalat Sanayi Şirketlerinin Etkinliklerinin Ölçülmesi", Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 2, ss.91–103.

ZHU J., (2001), "Super-Efficiency and DEA Sensivity Analysis", European Journal of Operational Research, Vol: 129, pp.443-455.

http://www.imkb.gov.tr

http://www.kap.gov.tr

http://www.tek.org.tr

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi – Sayı 39 – Ocak 2014

JOHN KENNETH GALBRAITH'IN İKTİSADI: KURUMSALCI MI, POST-KEYNESYEN Mİ?

H. Işıl ALKAN, Araştırma Görevlisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İ.İ.B.F. İktisat Bölümü, E-mail: isilalkan@omu.edu.tr

ÖZET: John Kenneth Galbraith, ekonominin merkezine "güç" ve "şirket" kavramlarını oturtmuş, egemen paradigmadan pek çok yönüyle ayrılan sıra dışı bir iktisatçıdır. Ekonomiyi matematikten ibaret olarak görmeyen Galbraith'a göre ekonomi teorisi büyük şirketlerce sahip olunan gücün farkında değildir ve iktisadı adeta bir makineyle özdeşleştirmektedir. Teknostrüktür ekonominin en önemli güç kaynağıdır. Dengeleyici güç ise kendiliğinden oluşan ve bu yönüyle oldukça önemli olan bir güçtür. Galbraithyan iktisatta egemen tüketici görmek mümkün değildir. Galbraith'ın iktisadı, Post-Keynesyen, Kurumsal iktisat ile Keynes'in iktisadı ile belirli açılardan benzeşse de hiçbir iktisadi akıma tam olarak oturmaz ve bu yönüyle "geleneksel görüşe alternatif, yenilikçi bir görüş" olarak betimlenebilir.

Anahtar Kelimeler: Galbraith, teknostrüktür, güç, dengeleyici güç, şirket.

THE ECONOMICS OF JOHN KENNETH GALBRAITH: AN INSTITUTIONALIST OR POST-KEYNESIAN?

ABSTRACT: John Kenneth Galbraith is an extraordinary economist departing from mainstream paradigm that enchased the concepts of "power" and "firm" in the center of the economics. For Galbraith, economics is not composed of mathematics, economic theory is unaware of the power in possession of the big firms and identifies economics with a machine virtually. Technostructure is the most important power source of the economy. Countervailing power is a self-generated power and is very important in this regard. Sovereign consumer can not be seen in the Galbraithian economics. Despite the simulation to Post Keynesian, Institutional and Keynes' economics in various respects, the economics of John Kenneth Galbraith does not adjust to any economic stream and can be depicted as "an innovator standpoint alternative to conventional wisdom" with this aspect.

Key Words: Galbraith, technostructure, power, countervailing power, firm.

GİRİŞ

John Kenneth Galbraith, ana akım iktisattan birçok yönüyle ayrılan, eserlerinde değindiği güncel konular ile çağına ışık tutan önemli bir iktisatçıdır. Kendisiyle yapılan bir söyleşide Alfred Marshall ve Thorstein Veblen'den çok etkilendiğini belirtmiş ancak iktisatçılar arasında kendisini en fazla etkileyen ismin Keynes olduğunu vurgulamıştır (Dunn, 2002: 350-351). Özellikle "Ekonomi Kimden Yana" adlı eserinden sonra Galbraith, kendisini sosyalist olarak tanımlamaya başlamıştır. Ancak Galbraith, hiçbir zaman klasik anlamda sosyalist olmamıştır. Ona göre, sosyalizm zayıf sektörleri ayağa kaldırmak için sosyal enerji harcanmasıdır. Kısaca, Galbraith'ın sosyalizmi, dengeleyici gücü yaratabilmek üzere devletin sistematik olarak kullanılmasıdır (Schlesinger,1984: 15).

Diğer meslektaşlarından ayrı olarak Galbraith, ekonomiyi matematiksel bir alan olarak görmemiş, geleneksel yaklaşımı ve izlediği politikaları sert bir şekilde eleştirmekten çekinmemiştir. Galbraith, egemen iktisadın üzerinde durmadığı birçok konuyu ayrıntılı olarak ele almaya çalışmıştır. Özellikle büyük anonim şirketlerin hegemonyasını sürdürdüğü bir iktisadi sistemde ortaya çıkan sorunlar üzerinde yoğunlaşmıştır. Ekonomide "şirket" ve "güç" gibi önemli kavramların önemini vurgulayan Galbraith, kapitalizmin eşitsizlik yarattığını ifade etmiş ve bu eşitsizliğin ancak bilinçli bir devlet müdahalesiyle ortadan kaldırılabileceğini savunmuştur.

Bu çalışmada, John Kenneth Galbraith'ın iktisadi görüşleri irdelenmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda, çalışmada Galbraith'ın yerleşik iktisada bakışı, şirket, teknostrüktür, planlama sistemi ve piyasa sistemini ele alışı incelenmiştir. İktisatçının güç kavramına bakış açısı; dengeleyici güç, karşı koyucu güç ve teknostrüktür kavramları ile detaylandırılmış, son olarak Galbraith'ın yoksulluğa bakışı ve kalkınma anlayışının analizi ile iktisatçının iktisadi düşüncedeki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır.

GALBRAİTH VE YERLEŞİK İKTİSAT

Galbraith, iktisadi kavramları sıra dışı olan ve görüşleri geleneksel görüşten farklı olan bir iktisatçıdır. Galbraith'ın ekonomisi heterodoks iktisadi fikirler grubuna örnek olarak verilebilir, bu bağlamda ana akıma alternatif bir sistem oluşturmaktadır. Galbraith ana akımdan dört noktada ayrılmaktadır: 1) Politik ekonomide güç kavramının merkeziliği 2) Firma teorisi 3) Yoksulluk ve eşitsizlik üzerine olan açıklamaları 4) Ekonominin işleyişinde devletin etkin rolüne olan vurgusu. Galbraith'a göre neoklasik iktisatçılar dünyaya ve gerçekliğin kendisine uyum sağlayamamaktadırlar (Kesting, 2010: 179-180).

Galbraith, geleneksel yaklaşımda ekonominin çalışma biçimini ve izlediği politikaları sert bir şekilde eleştirmiştir. Ona göre, ekonomi teorisi büyük şirketlerce sahip olunan ekonomik gücü ihmal etmektedir. Politikacılar toplum çıkarı için çalışmak yerine büyük şirketlerin amaçları için çalışmaktadırlar. İlaveten Galbraith, gerçek dünyayı anlama çabasında olmadan matematiksel analiz yapmakla uğraşan ekonomist arkadaşlarını "ahmak alimler" olarak tanımlamakta sakınca görmemiştir (Dunn ve Pressman, 2005: 161).

Galbraith'a göre iktisatçılar ekonomik sistemi bir makineye benzeterek tanımlamaya çalışmışlardır. Bu makine hammaddelerle beslenen, işçilerce çalıştırılan, sermaye sahiplerinin mülkiyetinde olan, devletin büyük toprak sahiplerinin, kapitalistlerin ve işçilerin genel olarak korkunç bir eşitsizlikle ürünlerini paylaştıkları bir makinedir (Galbraith, 2004a: 15). Ancak, iktisadın bu şekilde makineyle özdeşleşmesi Galbraith'ı rahatsız etmektedir, Galbraith iktisadı insancıllaştırmak için çaba harcamaktadır.

Galbraith, Klasik iktisat düşüncesinin, bireysel davranış güdüsü olarak kişisel çıkarın gösterilmesine karşı çıkar. İktisat teorisinin insanları zevk-zahmet hesabı yapan yaratıklar saymasını gerçekdışı bulur. Çağdaş ruhbilim bireyin alışkanlıklarıyla, içgüdüsel eğilimlerle yönetildiğini gösterirken, iktisat teorisinin faydacı felsefenin zevk-zahmet denklemini kabulü, yanlış bir ruhbilim kullandığını göstermektedir. Galbraith, Klasik iktisadın mutlak kanunlarına, toplumsal kurumların göreceliğiyle karşı çıkmaktadır. Klasik iktisadın temelinde maddi çıkar olduğu için, insan önemini kaybetmekte, doğal kanun teorinin temelinde olduğu için de, toplumdaki evrim ihmal edilmektedir. Mantıksal anlamda tutarlı kanunlar kurmuş olsalar da Klasik iktisatçılar sınai gelişmenin gerçeklerini görmezler. Bu sistem, kaynağını insan dünyasından almamaktadır. İktisadın insanı göz önünde tutması, kaynağını insandan alması gereği Galbraith için önem taşımaktadır (Yılmaz, 2009:119-120).

BÜYÜK ŞİRKET VE TEKNOSTRÜKTÜR

İktisat teorisinin bakış açısına göre, Galbraith'ın en önemli kavramı şirkettir. Galbraith'ın şirket kavramı, yirminci yüzyılda Alman Tarihçi Okulun etkisi ile doğmuştur. Hegel'in argümanları Amerikan bürokrasi teorisinin gelişimine katkıda bulunurken, Galbraith'ın şirket kavramının da ortaya çıkışına sebep olmuştur (Galbraith, 1984: 43-44).

Galbraith'ın şirket teorisi yapısal olarak rasyonel, neoklasik firma teorisine zıt bir teoridir (Galbraith, 1984: 51). Egemen görüşe göre şirketler güçsüzdür. Piyasa güçleri fiyatları belirlemektedir. Güç olasılığı ve normal üstü karlar rekabet tarafından kontrol edilmektedir. Sosyal refahı maksimize etme ancak piyasaların daha rekabetçi olması ile ve özel girişimin teşviki ile mümkündür. Bireysel firma, karını maksimize etmenin peşindedir. Ancak Galbraith'ın düşüncesine göre bu görüş son derece demodedir, hatta tarihin erken dönemlerini andırmaktadır (Dunn ve Pressman, 2005: 170).

Galbraith'a göre, yaşamımızı en çok değiştiren kurum olduğu halde, değiştiğini en az fark ettiğimiz ya da daha doğru bir deyimle farkına varmamakta ısrar ettiğimiz kurum, çağımızın şirketidir. Yaşam biçimimiz ve günlük hayatımız üzerinde bu kurum giderek sendikalardan, üniversitelerden, politikacılardan, hükümetten daha büyük etki yapmaktadır (Galbraith, 2004a: 251).

Çağdaş şirketin yönetim yapısı farklıdır. Çağdaş şirketin yönetiminde, düşünüldüğü gibi, emirlerin tepeden aşağıya doğru iletildiği bir hiyerarşi söz konusu değildir. Galbraith'a göre, gerçekte, çağdaş şirketin yönetimi iç içe geçmiş daireleri andırır. Dairenin merkezinde başkan, başkan yardımcıları gibi en üst düzey yöneticiler bulunur. İkinci dairede ana kuruluşa bağlı ülke içi ve dışındaki şirketlerin müdürleri yer alır. Onun dışındaki dairede uzmanlaşmış bilgileriyle kararlara katkıda bulunan mühendisler, bilim adamları, hukuk danışmanları, iktisatçılar, bilgisayar

uzmanları vb. bulunur. Bir sonraki dairede sekreterler, katipler gibi modern deyimle "beyaz yakalılar" çalışır. Daha sonra malların üretim ve dağıtımını fiili olarak denetleyen kişiler gelir. En dış dairede ise "mavi tulumlular" yani işçiler vardır (Galbraith, 2004a: 260).

Büyük işletmede önemli kararlar tek başına bir kişi tarafından değil, birçok kişi tarafından alınmaktadır. Yeni bir ürün üretmeye, ek bir fabrika açmaya ya da yeni pazarlara girmeye karar verebilmek için gerekli öğelere bunlardan hiçbiri tek başına sahip değildir. Teknokratların bilgilerine, deneyimlerine ve yargılarına başvurma zorunluluğu vardır (Galbraith ve Salinger, 2002: 78). Galbraith, büyük şirketlerin yönetici grubuna teknostrüktür adını verir. Teknostrüktür kendi başına bir organizma ya da bir örgüt değil, şirketin bir bölümüdür. Teknostrüktür toplumda bir sınıftır. Kavram olarak burjuvaziye, zengin çalışana, müreffeh zümreye benzer (Galbraith, 1984: 52).

Teknostrüktür, karar alan ve koordinasyonu sağlayan birimdir. Karar alıcı faktör birey değil, organize akıldır. Böylece güç, bireyden çıkıp bu sosyal organizasyona geçmektedir (Dunn ve Pressman, 2005: 171). Yirminci yüzyılda büyük işletmelerin doğuşu ile bireysel girişimci dinamiğinden uzaklaşılmıştır. Galbraith'a göre teknolojik yeniliğin belirlenmesinde merkezi olan teknostrüktürün kendisidir. Teknostrüktür büyük şirketlerin karar alıcısı durumundadır. Bu grup, spesifik teknoloji temelli alanlarda uzmanlaşmış bilgi, yetenek ve deneyimi kapsayan bir teşekküldür. Gelişmiş kapitalist ekonomilerin planlama sistemi bu grup tarafından biçimlendirilir. Güç teknostrüktürün elindedir. Galbraith'ın Yeni Endüstriyel Devlet adlı eseri ekonomik ve sosyal yapıyı şekillendirmede kurumların önemini vurgulamaktadır. Teknolojik yenilik bağlamında değişimin en büyük temsilcisi teknostrüktürdür. Teknolojik yenilik sürecinde yaratıcılığın kaynağı teknostrüktür için iki tarafı da keskin kılıç gibidir. Teknoloji şartı teknostrüktürden iki ayrı şey ister. Birincisi, teknostrüktür bireysel girişimcilerce geliştirilen yenilikleri bastırmak zorundadır. İkincisi teknostrüktür mevcut anonim şirketlerin dahili araştırma geliştirme harcamaları için fon temin etmek zorundadır. Bu iki durum, bürokrasinin planlı sistemde üretebileceği yeniliği kısıtlama eğilimindedir (Courvisanos, 2005: 87).

PLANLAMA SİSTEMİ VE PİYASA SİSTEMİ

Modern şirketin doğuşu, görünmez el olgusunu ve tüketici egemenliği olgusunu temelinden sarsmıştır. Örgütler kendilerini piyasanın aşırılıklarından soyutlama kabiliyetine sahiptirler, Galbraith bu olguyu "planlama sistemi" olarak tanımlar. Planlama sistemi, modern endüstri ekonomisinin yarısına yakınını kapsamaktadır. Ekonominin diğer yarısını ise küçük firmalar oluşturur, Galbraith bunları "piyasa sistemi" olarak tanımlar. Bu firmalar neoklasik modele uygun firmalardır. Planlama sistemi ve piyasa sistemi Galbraith'ın çift taraflı ekonomi sistemini oluşturmaktadır. Güç, egemenlik ve kontrol planlama sisteminin elindedir, bu da ticari koşulların büyük şirket lehine olduğunun ifadesidir (Dunn ve Pressman, 2005: 175).

Planlı sistem çevresi üzerinde güçlü bir hegemonya kurarken, piyasa sistemi kendi kontrolünde olmayan güçlere uyum sağlamaya çalışmaktadır. Gelişme ve gelir de aradaki bu farka göredir: Birinci durumda çok büyük, ikinci durumda bir hayli azdır. Planlı sistemde ihtiyaçlara yalnızca iyi hizmet edilmekle kalınmaz, aynı zamanda büyük ihtiyaçlar yaratılır. Piyasa sisteminde ihtiyaçlara sunulan hizmet genellikle yetersiz ve kötüdür. Kendi başınayken piyasa sistemi, rekabet eden şirketlerle küçük ölçekli tekellerin klasik bir karışımı olarak genelde istikrarlıdır. Gerçi üretim ve istihdamda aşağıya doğru, fiyatlarda da yukarıya doğru dalgalanmalar oluşabilmektedir ancak bunlar kendi kendini sınırlayan ve sonunda kendi kendini düzelten hareketlerdir. Planlı sistemde ise devlet müdahalesi olmadığı zaman yapısal bir dengesizlik söz konusudur. Ayrıca hiç bitmeyen ve kendini düzeltemeyen enflasyonun etkisi de mevcuttur. Durgunluk döneminde enflasyonun planlı sistem üzerindeki etkisi sonunda taşar ve piyasa sistemi üzerinde derin, yıkıcı etkiler oluşturur. Piyasa sistemindeki şirketler, istikrarsızlığın doğduğu yer olan planlı sistemdeki şirketlerden daha çok acı çekerler (Galbraith, 1988: 259-260).

Piyasa sisteminin şirketleri çok sayıda ve küçük şirketlerdir. Gelir de aralarında nispeten küçük dilimler halinde paylaşılır. Bu geliri harcama eğilimi yüksektir. Gelir geldikçe, ivedi tüketime ve o kişinin üretim ihtiyaçlarına harcanma gereği büyüktür. Tasarruf varsa bile bunlar mevduat halindedir ve borç vermek üzere hazırdır. Piyasa sistemindeki fiyat ve ücretler katıdır, üretim düşebilir, işsizlik yükselebilir. Ama piyasa sisteminde tasarruflar gerçekten de küçük eklemelerle birikir ve çoğunlukla kullanılır. Küçük girişimcinin geliri azalır ama kendisi işsiz kalmaz, böyle bir durumda tasarrufları azalır. Yani genel anlamda piyasa sistemindeki eğilim istikrara doğrudur. Planlı sistemde ise durum çok farklıdır, tasarrufların harcanacağı ilkesini kuşkuya düşürecek etkenler çok güçlüdür, düzeltici ya da destek mekanizmaları hiç yoktur. Planlı sistemde tasarruf ve yatırım kararları nispeten az sayıdaki

büyük şirketler tarafından verilir. Tasarruf niyeti yatırım niyetini aşabilir, sonuçta da bir talep noksanı gözlenebilir. Planlı sistemde talep düşünce piyasa sisteminin ürettiği mal ve hizmetlere olan talep de düşer. Fiyatlar, girişimci gelirleri ve ücretler de düşer. Küçük işadamının ya da çiftçinin durumu çok zorlaşır. Piyasa sistemi kendi bünyesinden gelen talep hareketlerini idare edebilirse de, planlı sistemden gelen talep düşüşlerine karşı son derece zayıf ve duyarlı konumdadır (Galbraith, 1988: 262-264).

GÜÇ, DENGELEYİCİ GÜÇ, KARŞI KOYUCU GÜÇ

Galbraith İktidarın Anatomisi adlı eserinde Alman toplum bilimci ve siyaset kuramcısı Max Weber'in güç tanımlamasını kullanmıştır. Weber'e göre güç ya da iktidar, kendi iradesiyle diğer insanların davranışlarını belirleme kabiliyetidir. Bir birey ya da birey grubu kararsız ya da muhalif bile olsalar, başka insanlara kendi iradesi ve amaçlarını empoze etmektedir. Bu iradeyi dayatma ve onun belirlediği hedefe varma kapasitesi ne kadar büyük olursa güç de o kadar büyük olur (Galbraith, 2004b: 12).

Gücün belli başlı üç analiz aracı bulunmaktadır. Bunlar caydırma, ödüllendirme, ikna ya da şartlandırmadır. Caydırıcı iktidar, tercihlerinden vazgeçmelerini sağlayacak kadar can sıkıntısı ya da acı vaat eden bir gerçekleştirme şartı ileri sürerek, birey ya da birey gruplarının kararlarını belirleme gücüne sahiptir, bu güç sayesinde kendine boyun eğilmesini sağlamaktadır. Yani caydırıcı iktidar, ileride gerçekleşecek, sonuçları yeterince olumsuz bir tehditle kendine itaat edilmesini sağlamaktadır. Buna karşılık ödüllendirici iktidar aynı şeyi, itaat edene belli bir maddi değer vermek gibi pozitif bir ödülle yapar (Galbraith, 2004b: 14).

Caydırıcı ve ödüllendirici iktidarların ortak tarafı, bu iki iktidara da durumun bilincinde olunarak itaat edilmesidir. İkna edici iktidarsa düşünceleri de değiştirir. İkna etme yöntemi, eğitim yoluyla bireye tabii, uygun, doğru görünen şeylerle, onun sosyal katılımına sonuçta da bir ya da birçok insanın iradesine boyun eğmeye götürür. Burada itaat, tercihli bir seçimi ifade eder; öyle ki kişi itaat ettiğinin bile farkına varmaz. Bu ikna edici iktidar, gerek kapitalist gerek sosyalist ülkelerde ekonominin ve modern politik kuruluşların işleyişinde esaslı rol oynamaktadır (Galbraith, 2004b: 14-15).

Planlı sistemde yani büyük kuruluşlar ekonomisinde güç, teknostrüktürün elindedir. Şirket ne kadar büyürse güç de o derece pekişir (Galbraith, 1988: 111). Şirketin ekonomik gücü ne kadar çoksa, fiyatları belirleme, karlılığı artırma, ücretleri aşağıya çekme gücü de o kadar yüksek olacaktır. Büyük şirketlerin mallarını alacak ekonomik güçteki zengin tüketiciler ve teknostrüktür üyeleri için üretim yapacakları da sürpriz bir olgu değildir. Yani sonuçta, büyük firmalar düşük gelirli hane halkları için daha az mal üreteceklerdir. Tüketim ortamı, reklam gibi propoganda araçları ile özel üretime yönlendirilecek, temel ve gerekli olan kamu mal ve hizmetleri ihmal edilecektir (Dunn ve Pressman, 2007: 182).

Dengeleyici güç, Galbraith'a göre, kendiliğinden oluşan bir güçtür ve bu haliyle de büyük önem taşır. Piyasanın bir tarafında oluşan güç, piyasanın diğer tarafında dengeleyici gücün oluşmasına vesile olur. Bu şu anlama gelmektedir: Genel bir kural olarak dengeleyici güç, ekonomik güçle birlikte oluşan bir engel, bariyerdir. Ancak ilave etmek de gerekir ki, dengeleyici gücün ortaya çıkmadığı ya da oluşumunun engellediği durumlarda söz konusudur. Dengeleyici güç en açık şekliyle emek piyasasında ortaya çıkar. Nispi hareketsizliği sebebiyle işçi özel ekonomik gücün karşısında savunmasızdır, zayıftır. Parasını alamadığında özgürlüğünü kaybettiğini düşünür, hareket kabiliyeti kısıtlanır, çalışmak mecburiyetindedir. İşgücünü satma sürecinde işçinin karşısında olan ekonomik güç, işçiyi kendi güvenliğini sağlamaya iter. Böylece işçiler menfaatleri için çaba gösterecek sendika gibi birliklerin oluşmasını sağlamaya çalışırlar. Bu işi gerçekleştirmede başarılı olurlarsa şirketin sahip olduğu piyasa gücünün meyvelerini yemeye başlayacaklardır (Galbraith, 1956: 113-115). İşte dengeleyici güç bu şekilde oluşmaktadır.

Dengeleyici güç, Galbraith'ın iktisat literatürüne getirdiği bir terimdir. Monopoller dünyasında dengeleyici güç kavramının çağın kaçınılmaz gerçekliği olduğunu ileri süren Galbraith, asıl sorunun monopollerin ortadan kaldırılmasından çok, üreticiler ve tüketiciler yönünden karşılıklı dengenin oluşturulması olduğunu ifade etmektedir. Çağımızda birçok sorunun bir grubun diğeri üstünde sağladığı üstünlükten kaynaklandığını belirten Galbraith, sendika örgütlenmesinin geliştirilmesini ve tüketici örgütlerinin güçlenmesini önerir (Yılmaz, 2009: 104).

Dengeleyici güç zaman zaman kulağa Adam Smith'in "görünmez eli" gibi gelmektedir. Galbraith'a göre devlet, söz konusu dengeleyici gücün ortaya çıkışı ve daha sonraları da desteklenmesi hususlarında önemli role sahiptir. Galbraith'a göre hükümetler özel sektörde dengeleyici gücün gelişimini teşvik etmeli, örnek vermek gerekirse işçi sendikalarını ve rekabetçi küçük işletmeleri desteklemelidirler. Daha da ötesi Galbraith, eğitim kurumları ve kamu politikalarını dengeleyici ikna kaynağı olarak betimlemiştir. İkna, gücün en önemli aracı olduğu sürece, dengeleyici güç için de tek seçenek olacaktır. Galbraith, iktisatta ikna gücünün önemini vurgulayan çok sayılı ekonomistlerden biridir. Diğerleri ise Hirschman ve Mc Closkey'dir (Kesting, 2010: 182-183).

Büyük işletme çok sayıda işçi çalıştırırken onlar için örgütlenmeye elverişli bir çerçeve de sunmaktadır. Eğer bu büyük işletme işçilerin emeğini güçlü bir konumda satın alabiliyorsa, onlar da emeklerini satarken işletmenin karşısına eşit güce sahip bir konumda çıkmakta her türlü yararları olduğunu görürler. Galbraith'ın karşı güç diye adlandırdığı olgu budur. Böylece fiyatların büyük işletmelerce denetlenmesi durumuna karşılık olarak, ücret düzeyinin sendikalarca denetlenmesi durumu ortaya çıkar (Galbraith ve Salinger, 2002: 57).

Politika kuramındaki güç kavramı, Galbraith'da kamu müdahalesi gereğinin temelinde yatar. Galbraith, güç sorununu şöyle açıklamaktadır: Tam rekabet piyasalarında fiyat üretici ve tüketici için veri olduğuna göre, fiyata ya da üretim miktarına firmaların egemen olmasının doğurduğu güç söz konusu değildir. Ama kapitalizmin ileri aşamasında, piyasalar oligopolleştikçe, firmaların güç sahibi olması söz konusu olur. Bununla birlikte, Amerikan ekonomisi yine de tatmin edici bir düzenle işleyebilmektedir. Bunun bir nedeni üretim tekniğinin çok ilerlemesi, oligopollerin de teknik değişmeyi uygulamakta başarılı olmasıdır. Çünkü diğer firmalardan önce yeni tekniği uygulayabilen firma, karını artırma olanağına sahiptir. Rekabet şartlarının aksaması bu bakımdan bir trajedi değildir. Ayrıca oligopol kendini sınırlayıcı güçler de doğurur. Güçlü satıcılar karşısında güçlü alıcılar, malzeme satıcıları ve sendikalar vardır. Karşı koyucu gücün en berrakça görüldüğü yer de emek piyasasıdır. Eğer karşı koyucu güç ekonominin her tarafına yayılırsa iktisadi gelişmeye hizmet eder. Ancak kapitalizm bu yapısıyla kendiliğinden en uygun şartları sağlayamaz, devletin piyasaya müdahalesi gereklidir. Ekonominin işleyişinin özünde güç ilişkilerinin bir yansıması olduğunu ortaya koyan ve yalnızca güçlülerin sözünün geçtiği bir düzene karşı ömür boyu mücadele veren Galbraith, kapitalizmin yarattığı eşitsizliklerin ancak bilinçli devlet müdahalesiyle giderilebileceğini savunur (Yılmaz, 2009: 105-106).

BÜYÜME AMACI VE ARKASINDA YATAN NEDENLER

Teknostrüktürün başlıca amacı şirketin büyümesidir. Bağlılık prensibi bu amaca destek olur. Diğer hiçbir amaç, iktisadi büyüme kadar benimsenmez (Galbraith, 2007: 216). Geleneksel görüşte şirket sahiplerinin başlıca amacı kar maksimizasyonu iken teknostrüktür kar maksimizasyonu ile ilgilenmez. Büyüme, teknostrüktür açısından daha fazla iş ve üyelere verilecek daha fazla promosyon anlamına gelmektedir. Bu arada, tabi ki kar da teknostrüktürün iyiliği için gereklidir ancak bu ihtiyaç, amacın kar maksimizasyonu olarak belirlenmesini gerektirmez. Piyasa artık bu amacı zorlamamaktadır. İlaveten, modern teknolojinin teknik karmaşıklığı kar maksimizasyonunun çok da kolay bir şey olmadığını da ortaya koymaktadır. Daha da fazlası büyüme ve hayatta kalabilmeye konsantre olmak, teknostrüktürün yürüttüğü çeşitli politikalara da dikkat çekmektedir. Artık firmalar, piyasanın itaat edeni olmaktansa onu kontrol etmeye çabalamaktadırlar (Dunn ve Pressman, 2005: 172).

Büyük işletme başarısını büyüme hızına bakarak ölçmektedir. Ancak işletmenin büyümesindeki belirleyici etken iktidar kullanımı etkenidir. İşletmenin önemi arttıkça fiyatlarını, kurallarını, maliyetlerini belirleme gücü artacak, devlet, toplum ve tüketici üzerindeki etkisi genişleyecek ve kendi gelirleri üzerindeki denetimi büyüyecektir. Yatırım gereksinimlerini kendi kaynaklarından karşılarken gelirleri ona, küçük işletmenin sahip olamayacağı bir bağımsızlık sağlar. İşletme ne kadar büyük olursa, riskleri o kadar azalır, üretim ve yatırım programlarını tam bir güvenlik içinde yapma olanağı o ölçüde artar. Belli bir boyuta ulaştıktan sonra işletme, egemenliğini tüketici davranışlarını etkileyecek ölçüde genişletme olanağını bulur. Televizyon ve radyolardaki reklamlar ve verilen ilanlar ile, kadın olsun erkek olsun insanlar, falanca marka arabaları olmadıkça mutluluklarının tam olmayacağına ya da kadınlar, falanca kremi kullanmadan güzelleşemeyeceklerine inandırılırlar. Kısaca büyük anonim ortaklık, reklamlar ve ilanlar yoluyla ürünlerinin satışını sağlamaktadır. Bu ortaklık, fiyatlarını ve girdi ürünlerini denetimi altında tuttuğu gibi pazarların denetimini de elinde tutmaktadır. Ancak dakikası binlerce dolar tutan televizyon ilanlarını ödeyebilmek için de işletmenin belli bir büyüklüğe ulaşmış olması zorunludur (Galbraith ve Salinger, 1991: 73- 74).

Galbraith'ın ekonomisinde egemen tüketici görmenin imkanı yoktur, bilakis tüketiciler, işadamları yani üreticiler tarafından yeni ve yapay ihtiyaçlara doğru manipule edilmektedir. Galbraith ekonomisinde kaynakların etkin dağılımını sağlayacak bir piyasayı görmek de mümkün değildir. Toplum zenginleştikçe tatmin edilecek yeni ihtiyaçlar yaratılmaktadır (Breit, 1984).

GALBRAİTH'IN YOKSULLUĞA BAKIŞI VE KALKINMA ANLAYIŞI

Galbraith en ünlü ve en çok satan kitabı olarak bilinen Zengin Toplum adlı eserinde zenginlik ve halkın sefaleti arasındaki çelişkiyi ön plana çıkarmaya çalışmıştır. Amerika Birleşik Devletlerinin tüketim malları açısından zengin fakat sosyal hizmetler açısından yetersiz bir iktisadi yapıya sahip olduğunu vurgulamış, ülke zenginliğinin artmasına rağmen halkın eğitim, yol, sağlık gibi kamu hizmetlerine yeterince ulaşamadığını ve bu anlamda yoksul olduklarını ifade etmiştir. Toplum zenginleştikçe büyük şirketler reklamlar vesilesiyle yeni ihtiyaçlar yaratmakta buna mukabil kamu hizmetleri azalmaktadır. Pazarlar birçok kamu malını sağlamada yetersiz kalacağından Galbraith, tüketim vergilerinin büyük oranda belirli ürünlerin kullanımı ile sınırlandırılması gerektiğini belirtmiştir (Galbraith, 1958: 198-211).

Galbraith'a göre yoksulluk güç yetersizliğinden kaynaklanır. Şöyle ki; birinci olarak, yoksulluğun başlıca nedeni sosyal dengesizliktir, kamu mallarındaki yetersizlik de bu durum sonucu ortaya çıkmaktadır. Sosyal dengesizlik hem gelişmiş hem de az gelişmiş ülkelerde görülen bir olgudur. Örneğin, az gelişmiş ülkelerin çoğu askeriye ve silahlanma için aşırı harcamalar yapmakta, buna mukabil sağlık hizmetleri, eğitim hizmetleri gibi alanlarda yetersiz kalmaktadır. İkinci olarak yoksulluk, kendi başına kırılamayacak bir kısır döngüdür. Yoksulların ekonomik güçleri (özellikle teknostrüktüre göre) oldukça azdır, sosyal alt yapı eksikliği gibi nedenlerden ötürü hayatları pek değişmez (Dunn ve Pressman, 2005: 178)

Galbraith yoksulluk analizinde Veblen ve Mrydal'ı örnek almıştır. Yoksulluk bir döngüyle açıklanmaktadır. Yoksulluk kendi kendini sürdüren bir döngüdür. Yoksul toplumlarda yaşayanlar yetersiz eğitim ve kamu hizmetlerine maruz kalmaktadırlar. Eğitim ve sağlık alanındaki yetersizlikler, bu kesimin eğitilememesine ve fiziken sağlıklı olmamasına yol açmaktadır. Onların bu halleriyle teknostrüktüre girmesi de iyice imkansız hale gelmektedir. Yoksul kesim iktisadi ve siyasi olarak güçsüz kesimdir. Yoksulluk kendini yoksul alanlarda yeniden yaratmakta ve bu döngü böylece sürüp gitmektedir. Ancak, iyi bir toplum kamu kaynaklarını teknostrüktürü desteklemek yerine yoksul gruba doğru da yönlendirebilir. Galbraith'ın uzun süre üzerinde tartıştığı konu, iş güvencesi gibi imkanlar sağlayabilen güçlü bir refah devleti anlayışıdır. Galbraith, Bolluk Toplumu adlı çalışmasının son kısmında beşeri sermayeyi geliştirmenin ve eğitim programlarını sağlamanın öneminden bahsetmektedir. Ancak, bu aktivitelerin hepsi finansal kaynak gerektirmektedir. Finansal kaynaklar gereksiz malların üretimi yerine kamu mallarını sağlamaya yönlendirilirse ihtiyaçlar karşılanabilir (Dunn ve Pressman, 2005: 180).

Galbraith, "Amerikan Kapitalizmi" adlı kitabında ilk kez "kapalı yoksulluk" kavramını ortaya koymuştur. Galbraith'a göre, teknolojik değişmeden kaynaklanan bolluk, teknolojiden yararlanamayan ve çok düşük ücretler karşılığında çalışan insanlar için sorun yaratır. Galbraith, Bolluk Toplumu adlı eserinde analizinin kapsamını daha da genişletmiş, teknolojinin tek başına yoksulluğu önleyemeyeceğini ifade etmiştir.

Yine Galbraith, "Ekonomi Kimden Yana" adlı eserinde planlama ve piyasa sisteminden oluşan çift taraflı ekonominin gelişmiş kapitalist ekonomilerde yoksulluğu nasıl artırdığını vurgulamıştır. Planlı sisteminin bir parçası olan büyük firmalar olağanüstü güç elde etmişlerdir. Fiyatları kontrol etme ve kamuoyunu etkileyebilme güçleri vardır. İlaveten, büyük firmalar yoksulların çıkarlarını çiğneyecek şekilde siyasi süreci etkileme kudretine de sahiptir. Bunun tersine, küçük firmalar piyasanın dikte ettiğine uymak mecburiyetindedirler. Bu firmaların ekonomik gücü azdır, kamuoyunu etkileme güçleri çok sınırlıdır, yani, planlı sisteme nazaran dezavantajlı konumdadırlar. Sonuç ise eşitsiz ekonomik gelişmedir, planlama sistemi çok fazla mal üretirken piyasa sisteminin mal arzı yetersizdir. Piyasa sistemindeki firmalar planlı sisteme düşük fiyatlardan ürün satmak zorunda kalırlar, diğer taraftan, planlı sistemde üretilen malları yüksek fiyatlardan almaya zorlanırlar. İşte burada dual, ikili bir ekonomik yapı söz konusudur. Ayrıca toplumun tüm bireylerinin büyük şirketlerde istihdamı mümkün değildir, nüfusun bir bölümü piyasa sistemini oluşturan küçük şirketlerde çalışmak zorundadır. Söz konusu çalışanlar da planlı sistemde çalışanlara kıyasla dezavantajlı konumdadırlar, zira, daha düşük ücret düzeyinde çalışmak zorundadırlar (Dunn ve Pressman, 2005: 179).

Galbraith'a göre ekonomik büyüme, tüketilen, kullanılan ya da yatırılan her şeyin toplam üretiminin geçici olmayan bir biçimde artmasından başka bir şey değildir. Ekonomik büyüme ile üretimin artması aynı anlama gelmektedir. Kaba ulusal gelir, bir ülkede bir yıl içinde üretilen ya da satılan her şeyin yürürlükteki fiyatlarla hesaplanan değerinden oluşur. Tüm kamu hizmetlerinin maloluş fiyatıyla değeri de buna dahildir. Ulusal gelir de aşağı yukarı aynı şeyi ifade etmektedir. Bir kişinin ürettiği ya da sattığı her şey bir başkasına gelir olarak dönmektedir. Bir kimse herhangi bir ürün ya da hizmeti her sattığında bir kar, aylık ya da ücret elde etmektedir ya da zararına sattığı takdirde bu zarar bir başkasının kazancı olmaktadır. Her değişim işleminin iki yönü bulunmaktadır: ürünün değeri ve dağıtılan gelir yönleri. Kaba ulusal ürün ve ulusal gelir tam tamına aynı şey demek değildir. Bir ürünün değerinin kimi öğeleri zorunlu olarak gelire dönüşmez (Galbraith ve Salinger, 1991: 25).

Galbraith büyüme oranını maksimize etme hedefini makul bir hedef olarak görmemektedir. Onun yerine Galbraith'a göre, tipik tüketicinin gelir düzeyi yükseltmelidir. Gıda, giyim, barınma, eğitim ve sağlık gibi hususlara önem verilmeli, lüksten uzak durulmalıdır. Galbraith belirtilen kriterleri "Popüler Tüketim Kriterleri" olarak tanımlamıştır. Galbraith'a göre fakirliğin başlıca nedenleri kolonyal baskı, yetersiz sermaye, aşırı nüfus, yetersiz politikalar ve ihmaldir. Bu nedenle her bir ülke için az gelişmişliğin nedenleri ayrı ayrı belirlenmeli ve bu doğrultuda politikalar geliştirilmelidir (Adams, 1984: 92)

Galbraith Kuşku Çağı adlı kitabında yoksulluk dengesinin değiştirilebilmesi için belli başlı dört yolun olduğunu vurgulamaktadır. Bu yollardan biri daha fazla toprak sağlamak ya da toprağın yerini tutan unsurlar olarak daha çok su ve suni gübre kullanmaktır. Bunun içinde Pencap (Hindistan)'da olduğu gibi çiftçinin bir başlangıç noktası olarak asgari miktarda toprağa sahip bulunması gerekir. İkinci yol, köylülerin ürettiklerinin karşılığını alabilmelerini sağlayıcı şekilde toprak sahipliği statüsünü değiştirmektir. Bunun için de yeterli bir toprak parçasının varolması şarttır. Üçüncüsü insanların daha az çocuk yapmalarıdır. Doğum kontrolü bu anlamda en iyi çözüm yoludur. Dördüncü yol ise daha zengin bölgelere göç etmektir. Nüfus fazlası sorunu için bir başka çare de o ülke insanlarının yabancı ülkelere ya da kendi ülkeleri içinde göç etmeleridir. Bu çözüm yolu yüzyıllardır başvurulan bir yoldur (Galbraith, 2004a: 273-275).

Galbraith yoksulluğu çözümlenebilecek bir olgu olarak görür. Yoksulluğun üstesinden gelebilmek için gerekli olan unsurların başında eğitim gelmektedir. Eğitim kişinin yeni dış deneyimler edinmesini sağlar, kişinin hayatında bir pencere açar, bireyin üretken kabiliyetler edinmesine vesile olur. Galbraith, beceriksiz ve kötü yönetimin sanayinin önünü keseceği düşüncesindedir. Bu açıdan liderlik ve iyi yönetim Galbraith'ın önem verdiği hususlardandır. İyi yönetim ve iyi planlama çok mühim hususlardır. Dış yardımlar ve yardım programları iyi tasarlanmış olsalar da kendi başlarına gelişme sağlayamazlar. Bunların etkileri iyi yönetime bağlıdır. Planlama yapılırken halkın egemenliği göz önünde bulundurulmalı, planlama sınırlı elit tabakaya hitap etmemelidir. Eğitim, örgütsel organizasyon ve nüfus sınırlaması vurgulanması gereken unsurlardır. Galbraith'a göre "önce büyüme stratejisi" gelir dağılımı konusunun ihmaline sebep olmuştur (Adams, 2004: 95-97).

İKTİSADİ DÜŞÜNCEDE GALBRAİTH'IN YERİ

Galbraith ile iki heterodoks okul arasında bir bağ kurmak mümkündür. Söz konusu okullar ise Kurumcular ve Post Keynesyenlerdir. Belirtmek gerekir ki, Galbraith, Journal of Post Keynesian Economics isimli yayın organının kuruluşu ve gelişiminde son derece etkili isimlerden biridir.

Galbraith'ın teknoloji ve kurumları ele alış tarzı Veblen'in meşhur ikili yapı kavramını hatırlatır. Yine Galbraith'ın güç ve geleneksel görüş kavramlarına olan vurgusu ve toplumsal iktisadın evrimsel yapısı üzerindeki ısrarı da Veblen'i anımsatmaktadır (Stanfield and Wrenn, 2005: 25). Hem Galbraith hem de orjinal (eski) kurumsal iktisat, iktisadi istikrarı sağlama hususunda neoklasik iktisadın başarısız olduğunu düşünmektedirler. Bu anlamda Galbraith'ın kurumsal iktisadı yeni bir teori ve politikada yeni bir kalkış noktası peşindedir. Yeni sistem özel bir planlama yapısı ve hususi bir yönetim tarzı gerektirmektedir. Galbraith'ın bu yönleriyle orjinal (eski) kurumsal iktisada oturduğu belirtilebilir (Stanfield and Wrenn, 2005: 38).

Dunn ve Pressman (2005) ise çalışmalarında, Galbraith'ın Post Keynesyen ve Kurumcu iktisadı bütünleştirdiğini ifade etmektedirler. Anılan yazarlara göre bu bütünleşmenin ortaya çıktığı belli başlı unsurlar ise şunlardır:

- Galbraith, Kurumcular ve Post Keynesyenler ile pek çok ortak metodolojik benzerlikler göstermektedir. Her iki okul içinde iktisat teorisi realist olmalı ve gerçek hayatın özelliklerini açıklayabilmelidir. Her iki okulda kümülatif nedensellik modellerini kullanmaktadır.

- Galbraith'ın firma analizi, Post Keynesyen belirsizlik analizi ile uyum içerisindedir. Galbraith firma davranışında belirsizlik etkisini göz önünde bulundurmuştur. Ayrıca, bu şekilde davranarak Post Keynesyen firma teorisinin temellerinin atılmasına da katkıda bulunmuştur.

- Galbraith'ın planlama ve piyasa sistemini içeren çift taraflı iktisadi sistemi Kaleckiyen ekonomi görünümü ile bağdaşmaktadır. Her iki düşünür için de ekonomi oligopolistik sektörlerce nitelenmektedir. Bu oligopolistik sektör, büyük şirketler ve tarım ile belirli girdi piyasalarını içeren rekabetçi sektörün egemenliği altındadır. Kalecki gibi Galbraith, örgütlenmenin güç yarattığı kapitalizmin analizini yapmaktadır. Galbraith'ın firma gücü ve Kalecki'nin monopol derecesi arasında benzerlikler çoktur. Tabi Galbraith'ın sınıf çatışması ile Kalecki'nin sınıf çatışması birbirinden farklıdır. Bu farklılığın sebebi de Galbraith'ın teknostrüktür analizinden kaynaklanır. Teknostrüktürün ikna gücü, sosyal çatışmanın daha yayılmış ve saklanmış olduğunu ifade etmektedir.

- Tüm Post Keynesyenler gibi Galbraith da parasal enflasyon hikayesini reddetmektedir. Galbraith'a göre enflasyon ekonominin reel tarafından kaynaklanmaktadır. Ekonomiyi yavaşlatmak ve işsizliği artırmak enflasyonu kontrol altına alabilir ancak Galbraith'a göre fiyat kontrolleri bu sorun ile baş etmede daha etkili bir araçtır.

- Birçok Post Keynesyen ve Kurumcu gibi Galbraith da parasal üretim ekonomilerinde efektif talep seviyesinin ekonomik aktivite düzeyini belirlediğini ifade etmiştir. Yine onlar gibi Galbraith da Say Yasasını reddetmiştir.

- Birçok Kurumcu gibi Galbraith da finansal sistemin işleyişi ile teknolojinin işleyişi arasındaki dikotomiye dikkat çekmiştir.

- Galbraith'a göre finansal istikrarsızlık modern kapitalizme yerleşik bir olgudur. Keynes ve Minsky'i hatırlatır bir şekilde, Galbraith'ın Büyük Çöküş adlı eseri, insan eğilimlerinin hırsının, keyfinin ve paniğin finansal piyasaları nasıl harekete geçirdiğini, ekonomideki değişikliğin nasıl aşırılığa, dolandırıcılığa ve nihai çöküşe neden olduğunu açıklamaktadır.

- Son olarak Galbraith'ın sistemi yapıyı değiştiren kurumsal süreci de dikkate alarak Keynes'in Genel Teorisi'ni yaygınlaştırmaya çalışmaktadır. Keynes gibi Galbraith da hisse senedi piyasası ve modern şirket gibi belirli kuruluşların rasyonelliği nasıl tahrif ettiğini ifade etmiştir.

Toparlamak gerekirse, Post Keynesyen iktisadın merkezi temaları olan tarih, belirsizlik, bölüşüm ile ilgili hususlar, ekonomik aktivitenin belirlenmesinde iktisadi kurumların önemi gibi unsurlar Galbraithyan sistemin ana prensiplerini ifade etmektedir. Benzer şekilde Kurumcu iktisadın merkezi temaları olan ekonomik güç, kurumların bireysel davranışları ne şekilde etkilediği, gerçek dünyayı anlayabilmenin önemi de Galbraithçı iktisadın başlıca veçhelerindendir. Yani Galbraith'ın sistemi Veblen, Keynes ve Kalecki'nin modern ekonomiye bakış açılarının birleşimi olarak da düşünülebilir (Dunn ve Pressman, 2005: 190-194).

SONUÇ

Liberal görüşün önde gelen temsilcilerden John Kenneth Galbraith eserleri ile 1950 ile 1970 yılları arasındaki dönemde Amerika'da en dikkat çeken iktisatçılardan biri olmuştur. Galbraith'ın düşünce sistemi Neoklasik iktisadın karşısında yer alan ve iktisada "insan"ı getirmeyi hedefleyen bir sistemdir. İlgili düşüncede geleneksel iktisatta kullanılmayan pek çok kavrama rastlamak mümkündür; dengeleyici güç, karşı koyucu güç ve teknostrüktür bahsi geçen kavramlardan bazılarıdır.

Galbraith ekonomide planlama sistemi olarak tanımladığı şirketler dünyasının önemine dikkat çekmiş, dev şirketlerin oluşturduğu bu sistemde piyasanın düzenleyici rolünün olmadığını ileri sürmüştür. Yazar göre, ekonominin kalbi planlama sistemidir ve ekonominin önemli kısmını oluşturur. İlgili sistemde "teknostrüktür" adı verilen yönetici sınıfın hakimiyeti göze çarpar. Piyasanın diğer bölümünü oluşturan piyasa sistemi ise planlı sistem karşısında her yönüyle dezavantajlı konumdadır, kendi kontrolünde olmayan güçlere uyum sağlamakla yükümlüdür. Ekonomide görülen bu "ikili" sistem eşitsizliğin başlıca kaynağıdır.

Galbraith, dikkat çektiği unsurlar ve farklı bakış açısı ile ekonomide kendisine yepyeni bir sayfa açmış olan sıra dışı bir iktisatçıdır. Yazar, ortaya koyduğu görüşler açısından ne tam anlamıyla Kurumsalcı ne de tam anlamıyla Post-Keynesyendir. Bu bağlamda Galbraith'ın iktisadı; yerleşik iktisadın tamamiyle karşısında, Veblen, Keynes ve Kalecki'nin birleştiği yepyeni bir noktadır.

KAYNAKÇA

ADAMS, John (1984); "Galbraith on Economic Development", Journal of Post Keynesian Economics, Vol VII, No.1, Fall 1984, pp: 91-102.

BREIT, William; Galbraith and Friedman (1984): "Two Versions of Economic Reality", Journal of Post Keynesian Economics, Vol VII, No:1, Fall 1984, pp:18-29.

COURVISANOS, Jerry.(2005); "Technological Innovation: Galbraith, The Post Keynesians and A Heteredox Future", Journal of Post Keynesian Economics, Vol. 28, No. 1, Fall 2005, pp: 83-102.

DUNN, Stephen P. (2002); "The Origins of the Galbraithian System: Stephen P. Dunn in Conversation with J.K. Galbraith", Journal of Post Keynesian Economics, Vol. 24, No. 3, Spring 2002, pp:347-365.

DUNN, Stephen P., PRESSMAN, Steven (2005); "The Economic Contributions of John Kenneth Galbraith", Review of Political Economy, 17: 2, 2005, pp:161-209.

DUNN, Stephen P., PRESSMAN, Steven (2007); "The Lasting Economic Contributions of John Kenneth Galbraith, 1908-2006", Journal of Post Keynesian Economics, Vol. 29, No. 2, Winter 2007, pp:179-190.

GALBRAITH, James K.(1984); "Galbraith and The Theory Of The Corporation", Vol VII, No.1, Fall 1984, pp:43-60.

GALBRAITH, John Kenneth (1956); American Capitalism, The Concept of Countervailing Power, Houghton Mifflin Company, Boston, 1956.

GALBRAITH, John Kenneth(1958); Affluent Society, Mifflin Company, Boston, 1958.

GALBRAITH, John Kenneth (1988); Ekonomi Kimden Yana, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul.

GALBRAITH, John Kenneth (2004a); Kuşku Çağı, Ekonomik Gelişmeler Tarihi, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul.

GALBRAITH, John Kenneth (2004b); İktidarın Anatomisi, Hece Yayınları, Ankara.

GALBRAITH, John Kenneth (2007); The New Industrial State, Princeton University Press, United States, 2007.

GALBRAITH, John Kenneth, SALINGER, Nicole (1991); Ekonomik Yaşamın Güncel Sorunları, Cem Yayınevi, Çev: Özer Ozankaya, İstanbul.

GALBRAITH, John Kenneth, SALINGER, Nicole (2002); Ekonomi Üzerine Hemen Herşey, Pazar Ekonomisi Masalı ve Gerçekler, Cem Yayınevi, Çev: Özer Ozankaya, İstanbul.

KESTING, Stefan (2010); "John Kenneth Galbraith: A Radical Economist?", International Journal of Social Economics, Vol. 37, No. 3, 2010, pp: 179-196.

SCHLESİNGER, Arthur (1984); "The Political Galbraith", Journal of Post Keynesian Economics, Vol VII, No.1, Fall 1984, pp:7-17.

STANFIELD, James Ronald, WRENN, Mary (2005); "John Kenneth Galbraith and Original Institutional Economics", Journal of Post Keynesian Economics, Vol. 28, No.1, Fall 2005, pp:25-44.

YILMAZ, Sema (2009); John Kenneth Galbraith, İktisadi Düşüncenin Değişimine Bir Katkı, Kalkedon Yayınları, İstanbul.

TURİST REHBERLERİNİN MOTİVASYONU İLE PERFORMANSI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN BELİRLENMESİ

Özlem KÖROĞLU, Yrd. Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Turizm Fakültesi, ozlemkoroglu_98@yahoo.com

Cevdet AVCIKURT, Prof. Dr. Balıkesir Üniversitesi, Turizm Fakültesi, cevdet_avcikurt@yahoo.com

ÖZET: Turist rehberlerinin performans düzeylerinin ölçülmesi, rehberlerin motivasyonu ile performansı arasında herhangi bir ilişkinin bulunup bulunmadığının tespit edilmesi ve turist rehberlerinin demografik değişkenleri ile motivasyonu ve performansı arasındaki ilişkilerin belirlenmesi bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Elde edilen kuramsal bilgilere dayanarak araştırma hipotezi belirlenmiş ve araştırma modeli geliştirilmiştir. Verilerin elde edilmesi için anket tekniği kullanılarak turist rehberleri üzerinde bir araştırma yapılmıştır. Elde edilen veriler frekans, güvenirlik, aritmetik ortalama, regresyon, bağımsız grup t testi, tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ve Tukey analiz yöntemleri kullanılarak değerlendirilmiştir. Araştırma sonucunda turist rehberlerinin performans düzeylerinin yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca turist rehberlerinin motivasyonu ile performansı arasında pozitif yönlü ilişkilerin olduğu saptanmıştır. Bununla birlikte motivasyon ile turist rehberlerinin yaşı ve taban ücreti alabilme durumu arasında; performans ile turist rehberlerinin yaşı, eğitim durumu, rehberlik tecrübesi ve taban ücreti alabilme durumu arasında anlamlı farklar saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Motivasyon, performans, demografik özellikler, turist rehberleri, turizm.*

DETERMINATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN THE MOTIVATION AND PERFORMANCE OF THE TOURIST GUIDES

ABSTRACT: Measuring the performance of tourist guides, determining whether there is any relationship between motivation and performance of tourist guides and determining the relationship between demographic variables of tourist guides and motivation and performance are aimed in this study. The research hypothesis has been created and research model has been developed based on the literature. In order to obtain data a study has been conducted on tourist guides with using questionnaire technique. The collected data have been analyzed by using frequency, reliability, means, regression, independent group t test, one-way analysis of variance (ANOVA) and Tukey's analysis. At the end of the study, the tourist guides' performance has been found high. In addition a positive relationship between the tourist guides' motivation and performance has been found. Also, significant differences have been found between the tourist guides' age, income and motivation; between the tourist guides' age, education level, experience, income and performance.

Key Words: *Motivation, performance, demographic characteristics, tourist guides, tourism.*

GİRİŞ

Günümüzde turizm sektöründe faaliyet gösteren işletmeler arasında “hizmet kalitesi sağlama” ve “rekabet etme” kavramları önem kazanmıştır. Bu konuda rehberlik mesleğini icra eden turist rehberleri önemli bir rol üstlenmektedirler (Yıldız vd., 1997: 7). Turist rehberi, ülkeyi yerli ve yabancı turistlere en iyi biçimde tanıtan, onlara gezileri süresince yardımcı olan, Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın vermiş olduğu yetki belgesine sahip kişidir. Turist rehberleri, turistlerin tur organizasyonundan ve seyahat deneyimlerinden memnun kalması, “Türkiye” ve “Türk imajı”nın oluşturulup tanıtılması konusunda son derece önemli ve belirleyici bir rol oynamaktadırlar. Organize turlarla Türkiye’ye gelen bireysel turistin en uzun süre beraber olduğu ve en çok etkilendiği kişi turist rehberleridir (Genç, 1992: 216; Karaçal ve Demirtaş, 2002: 177).

Turist rehberinin, turlarda tur operatörü veya seyahat acentesi adına tek yetkili kişi olması, herhangi bir sorun karşısında en hızlı ve doğru bir şekilde çözüm üretebilmesi, gerekliliğin de ötesinde zorunluluktur. Kendisine çeşitli konularda sorulacak sorulara vereceği cevaplar, göstereceği performans, yalnızca çalıştığı tur operatörü ve seyahat acentasının değil, aynı zamanda ülkenin imajını olumlu veya olumsuz bir şekilde etkileyebilmektedir

(Değirmencioğlu, 2003: 23). Rehberlerin, işlerinde kendilerini mutlu hissetmeleri, işlerine motive olmaları ya da motivasyonlarının düşük olması, onların genel iş davranışları üzerinde bir takım etkiler yaratabilmekte ve işlerinde gösterecekleri performans düzeyini etkileyebilmektedir. İşine karşı olumsuz bir tutum içinde olan rehberin de turistlere gereken ilgiyi göstermesi, onlara karşı nazik ve içten davranması ve güler yüz göstermesi oldukça zordur. Oysa rekabetin oldukça yoğun yaşandığı günümüzde turizm işletmeleri için kaliteli hizmet sunmak stratejik bir önem taşımaktadır. Kaliteli hizmetin yolu ise yetenekli ve iyi motive olmuş, yüksek performansa sahip işgörenlerden geçmektedir. Özellikle turizm işletmeleri, yönetim, üretim, pazarlama, mali yapı ve sunulan hizmetlerin nitelikleri bakımından diğer işletmelere göre bazı farklı özelliklere sahip olan işletmelerdir. Turizm işletmelerinin sundukları hizmetler daha çok müşterilerinin psikolojik tatmin duygularına yöneliktir ve bu hizmetlerin üretiminde en çok kullanılan kaynak insan emeği ve işgücüdür. Turizm sektöründe işgücünün önemli bir bölümünü de turist rehberleri oluşturmaktadır. Bu nedenle turist rehberlerinin sunduğu hizmetlerin kalitesi; bilgi ve deneyimlerine, yeteneklerine, davranışlarına, dış görünümlerine, müşterilerle iletişim becerilerine ve müşterilere en iyi hizmeti sunmak için gösterdikleri çabaya bağlı olmaktadır (Tanrıverdi ve Oktay, 2001). Turist rehberlerinin işlerini en kaliteli şekilde yapabilmesi amacıyla enerji harcama, kendini işine verme ve iş doyum ve performans düzeyini koruyabilme, yüksek motivasyon ile mümkün olacaktır. Dolayısıyla, turist rehberleri ve turist rehberlerini bünyelerinde çalıştıran örgütler ve işletmeler açısından motivasyonun ve performansın önemi yadsınamayacak kadar büyüktür.

Bu kapsamda araştırmanın amacını, turist rehberlerinin performans düzeylerinin ölçülmesi, rehberlerin motivasyonu ile performansı arasında herhangi bir ilişkinin bulunup bulunmadığının tespit edilmesi ve turist rehberlerinin demografik değişkenleri ile motivasyonu ve performansı arasındaki ilişkilerin belirlenmesi oluşturmaktadır. Bu amaç doğrultusunda öncelikle motivasyon ve performans kavramları tanımlanmış, motivasyon ve performans arasındaki ilişkiler incelenmiş, araştırmanın yönteminden bahsedilmiş ve araştırma bulgu ve yorumlarına yer verilmiştir. Hem acentalar hem de turizm sektörü için son derece önemli bir yere sahip olan turist rehberlerinin performans düzeylerinin saptanması ve rehberlerin motivasyonu ile performansı arasında herhangi bir ilişkinin bulunup bulunmadığının tespit edilmesi, işletmelerin ve sektörün geleceği için büyük önem taşımaktadır. Ayrıca literatür taraması sonucu turist rehberlerinin motivasyonu ile performansı arasındaki ilişkileri inceleyen herhangi bir çalışmaya rastlanmaması bu çalışmanın önemini daha da arttırmaktadır.

MOTİVASYON KAVRAMI

Her geçen gün önemi biraz daha artmakta olan işgören yönetimi, artık işletme yönetimlerinin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. İşgören yönetiminin önemini kavrayan işletmeler, bünyelerinde insan kaynakları bölümlerini oluşturmakta, bu bölümlerin başarıya ulaşması için bir dizi yönetsel teknikler ve araçlar geliştirmektedir. İş analizleri, iş tanımları, işgören performans değerlendirmeleri, işgören eğitimi, işgören geliştirme gibi yöntemlerin uygulanması, işletmelerde işgören yönetiminin başarı ile yürütülmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu yöntemler arasında yer alan işgören motivasyonu da işgören yönetiminin yerine getirmesi gereken önemli konulardan biri haline gelmiştir (Tanrıverdi ve Oktay, 2001: 33). Çünkü pek çok işgören günlük yaşamının önemli bir bölümünü bir örgüt içerisinde çalışarak geçirmektedir. Bu nedenle insan davranışına yön veren motivasyonun örgütler için önemi göz ardı edilmemelidir. Motivasyon; bireyi harekete geçiren hedef yönelimli davranış olarak tanımlanmaktadır (Lawler III, 1994: 3). Greenberg ve Baron (1997: 142) motivasyonu; bazı hedeflere ulaşmak için birey davranışını harekete geçiren, yönlendiren ve sürdüren bir süreç olarak tanımlamaktadırlar. Motivasyon süreci ihtiyaç, dürtü, motivasyon ve davranış olarak şekillenmektedir. İhtiyaç, bir konuda bir eksikliğin doyurulmasını ifade etmektedir. Bu eksikliği gidermek için organizmada bir güç belirmesine dürtü, organizmanın bu ihtiyacı gidermek için belirli bir yönde etkinlik göstermesi eğilimine de motivasyon denilmektedir (Batmaz, 2002: 46).

Greenberg ve Baron'a (1997: 142) göre harekete geçme eyleminin arkasında kuvvet ve enerji bulunmaktadır. Örneğin işgören işletmede iyi bir iş yaparak ya da başka bir sebeple kendisi hakkında iyi bir izlenim yaratmak istemektedir. Bu isteği enerjiye dönüşerek işgöreni harekete geçirmektedir. Bundan sonraki aşama yönlendirme aşamasıdır. Harekete geçen birey hedefine ulaşmak için bazı davranışlarda bulunmaktadır. Örneğin, takdir edici bir iş yapmak, daha çok çalışmak ya da işletmeye karşılıksız bazı hizmetler sunmak bu davranışlarının arasında yer almaktadır. Bu davranışlar işgören hedefine ulaşıncaya kadar devam etmektedir. Son aşama ise işgörenin hedefine ulaştığı aşamadır. Burada işgören hedefine ulaşmış ve işletmede kendisi hakkında iyi bir izlenim oluşturmuştur. Yani işgören doyuma ulaşmıştır. Doyum yeterli düzeyde olmadığında işgören doyumsuzluğu oranında hayal kırıklığına uğramaktadır. Bu

durumda işgören yeniden motive olarak bu aşamalara baştan başlayabilmekte veya isteminden vazgeçebilmekte ya da kaygılar geliştirerek, psikolojik sağlığını tehlikeye atabilmektedir (Karatepe, 2005: 5).

İşgören motivasyonu ile ilgili teorik ve pratik çalışmalara yön veren çeşitli varsayımlar ve özellikler bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, motivasyonun anlaşılabilmesi için kişisel, işle ilgili ve çevresel özelliklerin işgören davranışını nasıl etkilediğinin analiz edilmesi gerektiği ile ilgilidir. İkincisi, motivasyonun kişisel ve durumsal faktörlerden etkilenme sonucu ortaya çıkan dinamik bir içsel durumu ifade etmesi ve kişisel, sosyal ya da diğer faktörlerdeki değişimle birlikte değişebilmesidir. Üçüncüsü ise, motivasyonun işgören davranışlarını etkilemesi ile ilgilidir (Wiley, 1997: 263). İşgören davranışlarının istenilen düzeyde olması her zaman için işletmelerin ve yöneticilerin hedefleri arasında yer almaktadır. Yöneticiler pek çok teşvik programları ya da diğer yönetim politikaları ile işgören davranışlarını yönlendirmeye çalışmaktadırlar (Tietjen ve Myers, 1998: 226). Bireylerin farklı ihtiyaçlarının olması, farklı istek ve beklentilere sahip olmaları ve bu isteklerin sürekli değişmesi, yöneticileri sürekli olarak işgörenlerini neyin motive ettiğini, neyin etmediğini araştırmaya mecbur bırakmıştır. Motivasyon teorilerinin temelini de bu ihtiyaçların neler olduğunun araştırılması oluşturmaktadır (Northcraft ve Neale, 1990: 136).

PERFORMANS KAVRAMI

Literatürde performans kavramına ilişkin çok farklı tanımlar bulunmaktadır. Tanımlardaki farklılığa rağmen, performans kavramının, işletmeyi başarıya götürecek faaliyetlere odaklandığı görülmektedir. Ayrıca performans, işletmelerin rekabet avantajlarını geliştirme ve varlıklarını sürdürmeye yönelik bir kavram olarak da kullanılmaktadır (Kılınç ve Mesci, 2008: 29). Örgütsel davranış açısından ele alındığında performans, işgörenin örgütsel amaçları gerçekleştirmek için görevi ile ilgili eylemlerinin ve işlemlerinin sonunda elde ettiği üründür. Bu ürün mal, hizmet, düşünce türünden olabilmektedir (Başaran, 1991: 179). Örgütsel açıdan ele alınan performans genelde iş performansı, işgörenin işini tamamlamak amacıyla gösterdiği performans ya da işgören performansı olarak ele alınmaktadır (Porter vd., 2003: 141).

Brief'e (1998: 42) göre iş performansı, işgörenin işinin gerektirdiği aktiviteleri yerine getirebilme yeterliliğidir. Byars ve Rue (2000: 276), iş performansının bir işgörenin yetenekleriyle ve iş algılamalarıyla şekillenen çabalarının bir sonucu olarak oluştuğunu vurgulamaktadırlar. Bu nedenle performans işgörenin yetenekleri, işini algılaması ve çabası arasındaki ilişkilerin bir sonucu olmaktadır. Çaba, işgörenin işine motive olması ile oluşmakta ve işini gerçekleştirmek amacıyla enerjiye (fiziksel ya da zihinsel) dönüşmektedir. Yetenekler, işgörenin işini yerine getirmek amacıyla kullandığı kişisel özellikleridir ve değişmeleri uzun zaman almaktadır. İş algılamaları ise işgörenin işini gerçekleştirme amacıyla kullanacağı çabalarına yön vermektedir.

İşgücü, işletmeler için vazgeçilmez bir unsurdur. Rekabetin çok çetin olduğu ve değişimin hızla devam ettiği küresel pazarlarda, işletmelerin üstünlük elde etmesinde temel unsur işgörendir. Bu nedenle, insan kaynakları yönetim sisteminin bir parçası olan performans yönetim sistemi işletmelerin rekabet üstünlüğü elde etmesi ve sürekli geliştirilmesi amacıyla stratejik bir araç olarak kullanılabilmektedir (Yalçın ve Kılıç, 2002: 1). Bununla birlikte işgören performansı müşteri memnuniyeti yaratmada büyük önem taşımaktadır. Özellikle müşteri ile işgörenlerin yüzyüze iletişimde bulunduğu sektörlerde işgören performansı müşterilerin tekrar aynı işletmeyi tercih etmelerinde büyük rol oynamaktadır (Dolen vd., 2004: 437). Özellikle hizmet sektöründe faaliyet gösteren turizm işletmelerinde, işgörenlerin performanslarının en önemli sonucu, müşteri memnuniyetidir. İşletmeye belirli bir hizmetten yararlanma beklentisiyle gelen müşterinin algıladığı, yani gerçekte yararlandığı hizmetin beklentisine uygun olması, hatta beklentisinin de üstünde olması, müşteri memnuniyetini sağlamaktadır. İşletmenin bu durumu gerçekleştirebilmesindeki en önemli faktör de, müşterinin en iyi şekilde memnun edilmesine odaklanmış, özenli bir hizmet sunan, kısaca iyi bir performans sunan işgörendir (Taner, 2005: 86).

İşletmelerde performans ölçme genellikle işletmelerin finansal açıdan değerlendirilmesi amacıyla yapılmaktadır. Ancak son yıllarda işgörenlerin işletmeler için değerinin ve öneminin kavranmasıyla birlikte performans ölçme, işgörenler üzerinde de yoğunlaşmaya başlamıştır. Özellikle hizmet üreten işletmelerde müşteriyle yüz yüze olup hizmet sunan işgörenlerin performanslarının ölçülmesi büyük önem taşımaktadır (Coleman vd., 2004: 40). Performansı ölçmek amacıyla çok farklı araçlar ve ölçüm teknikleri kullanılmaktadır. Pek çok işletme işgörenlerini çeşitli kişisel özelliklerine göre değerlendirmektedir. Örneğin, işgörenlerin sorumluluk düzeyi, iş tutumları ya da diğer işgörenlere yönelik olan işbirlikçi tutumları işletmelerin işgörenlerini değerlendirmesi açısından yeterli

olmaktadır. Ancak, yapılan bu değerlendirmelerin büyük çoğunluğu subjektif değerlendirmeler olmakta ve işgörenlerin olumsuz tepkiler verebilmelerine yol açmaktadır. Örneğin işgörenin işine yönelik olan sorumluluk düzeyinin herhangi bir nedenle düşük olduğunun söylenmesi sonucu işgörenin yapılan tüm işlerde sorumluluk düzeyinin düşük olduğu genellemesine ulaşması ve buna yönelik olarak olumsuz bir tepki göstermesi olağan bir durumdur. Bu nedenle yapılan değerlendirmeler ve ölçmeler tarafsız olmalı ve işgörenler tarafından böyle algılanması sağlanmalıdır (Lawler III, 1994: 170). Performans değerlendirme sisteminin asıl hareket noktası, bireyler arasındaki, performans farklılıklarının belirlenmesi gereğidir. Performans değerlendirme işgören ve işletme açısından önemli bir psikolojik ihtiyacı karşılamakta ve performans değerlendirmenin hem işgörenler hem de işletmeler için önemi tartışmasız olarak kabul edilmektedir. İşgörenler ve işletmeler için pek çok yararı bulunan performans değerlendirmesi için kişisel değerleme, üstlerin görüşleri, astların görüşleri, hedeflere ulaşma düzeyi, müşteri raporları ve müşteri mutluluğu, karşılıklı görüşme ve karma yaklaşımlar gibi birçok yöntem bulunmaktadır (Çabuk, 2007: 46).

MOTİVASYON VE PERFORMANS İLİŞKİSİ

Güdüleme veya isteklendirme olarak tanımlanan motivasyon, davranışın başlatılması, yönlendirilmesi ve sürdürülmesini sağlayan bir güçtür. Motivasyon ihtiyaçlar sonucu ortaya çıkmakta, kişinin yapacağı işte başarılı olmasını desteklemekte ve işgörenlerin performansını doğrudan etkilemektedir (Kaplan, 2007: 82-83). Vroom'un Beklenti Teorisi'nde, motivasyonla performans arasındaki ilişkinin olumlu olduğu ve işgörenin işinde göstereceği çabanın performansla sonuçlanacağı inancı bulunmaktadır (Greenberg ve Baron, 1997: 159). Nortcraft ve Neale (1990), motivasyonun çabaya dönüşeceği, çabanın da yeteneklerle şekillenip performansı arttıracağını ifade etmektedirler. Bu süreç içerisinde de işgörenlerin performans artışıyla birlikte gerçekleşecek olan sonuçlara da büyük bir inancı bulunmaktadır. Bu inançlardan en önemlisi üstün performansın ödüllendirilebileceği inancıdır. Eğer işgören işi yapabileceğine ve işin ödüllendirileceğine inanmazsa işine motive olmamakta ve dolayısıyla herhangi bir performans gösterememektedir (Northcraft ve Neale, 1990: 159). Bu nedenle performans değerlendirmenin ve ödüllendirmenin motivasyon üzerindeki etkilerinin olumlu olması açısından sürecin etkin yürütülmesi büyük önem taşımaktadır. Performans değerlendirme aracılığıyla işgörenin takdir edilmesi ve motivasyonunun artırılması, bu sürecin doğal bir sonucudur. Çünkü değerlendirme sırasında verilen geri bildirimler, işgörene gerçekleştirdiği faaliyetlerin ve gösterdiği çabaların organizasyon için önemli olduğu mesajını içermektedir. Motivasyonu etkileyen bir diğer konu ise, değerlendirmelerin yöneticiler ile iletişimi düzenli hale getirmesi ve beklentilerin karşılıklı olarak, samimi bir ortamda paylaşılıyor olmasıdır. Bu durum, yönetici ve işgörenin gerçekleşmesi mümkün olan beklentiler üzerinde anlaşmaya varmasına, işgörenin işleri sahiplenmesine ve bunun sonucunda da motivasyonun artmasına neden olmaktadır. Ayrıca, iletişimin düzenli olarak gerçekleşmesi, işgörenin kendini ifade etmesi ve yaşadığı sorunları paylaşması açısından performans değerlendirmenin motivasyon üzerindeki bir başka olumlu etkisi olarak da görülebilmektedir (Kaplan, 2007: 64).

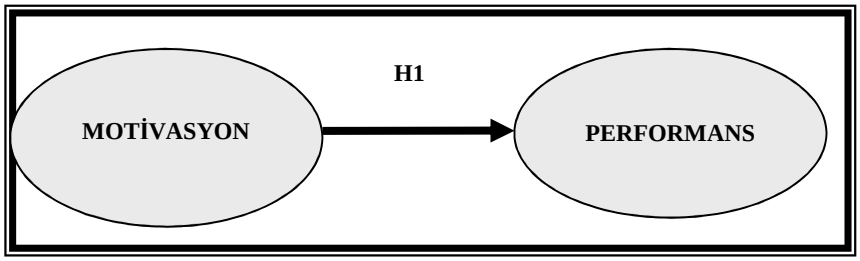
Literatürde motivasyon ve performans ilişkisini araştıran pek çok çalışma bulunmaktadır. Motivasyon ile performans arasında önemli ilişkilerin bulunduğunun tespit edilmesinin yanında, performans üzerinde motivasyonun tek başına yeterli olmadığını, başka faktörlerin de bulunması gerektiğini ortaya çıkaran çalışmalar da bulunmaktadır. Örneğin, Taner (2005: 87), işgören performansı üzerinde etkili olan tüm faktörler sağlanmış olsa bile, işgörenin motivasyonu düşükse iş performansının da düşük olacağını ifade etmiştir. Ölçer (2005) tarafından yapılan araştırmada işgörenlerin motivasyonunu etkileyen faktörlerin belirlenmesi amaçlanmış ve araştırma sonucunda motivasyon ve performans arasında pozitif yönlü anlamlı ilişkilerin olduğu ortaya çıkmıştır. Kuvaas (2006), iş performansı ve iş motivasyonunu etkileyen faktörlerin tespit edilmesi amacıyla bir araştırma yapmıştır. Bu araştırmada iş performansı ile iş motivasyonu arasında önemli bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca Kuvaas (2006: 369), uzun yıllar ücret gibi pek çok aracının işgören performansını arttırmak amacıyla kullanıldığını ve bunların işgören performansı üzerinde geçici bir etki oluşturduğunu diğer taraftan ise içsel bir güç yani motivasyonun arttırılması ile performans üzerinde diğer pek çok araçtan daha fazla etki yaratabileceğini belirtmiştir. Kaplan (2007) tarafından motivasyon teorileri kapsamında uygulanan özendirme araçlarının işgören performansına olan etkisini belirlemeye yönelik bir araştırma yapılmıştır. Araştırma sonucunda motivasyon ile performansın çok yakından ilişkili olduğu ortaya çıkmıştır. Özellikle ekonomik motivasyon araçlarının işgören performansı üzerinde daha çok etkisinin olduğu bulunmuştur. Bununla birlikte araştırmada motivasyonun ihtiyaçlar sonucu ortaya çıktığı, bireyin yapacağı işte performans göstermesini desteklediği ve işgörenlerin performansını doğrudan etkilediği de bulunmuştur.

Motivasyon ile performans arasında önemli ilişkilerin bulunduğu tespit edilen çalışmaların yanında performans ile motivasyon arasında herhangi bir ilişkinin bulunmadığını ya da performans üzerinde motivasyonun tek başına yeterli olmadığını gösteren çalışmaları da gözden geçirmekte yarar vardır. Örneğin Örücü ve Kanbur (2008) tarafından yapılan çalışmada örgütsel-yönetsel motivasyon uygulamalarının çalışanların performansı üzerinde etkisinin olup olmadığının belirlenmesi amacıyla hizmet işletmesi ve endüstri işletmesi çalışanları üzerinde bir araştırma yapılmıştır. Araştırma sonucunda örgütsel-yönetsel motivasyon araçlarının performans üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte Kaynak (1990: 160), performansın gerçekleşmesinde yalnızca motivasyonun yeterli olmadığını bununla birlikte yeteneğin de bulunması gerektiğinden bahsetmektedir. Sy vd. (2006: 462), iş performansının oluşmasında yeteneklerin duygularla şekillendiğini ve hem olumlu duyguların hem de olumsuz duyguların performansa yön verdiğini ortaya çıkarmıştır. Örneğin heyecan ya da coşku gibi olumlu duygular, işgöreni müşteriye daha iyi hizmet sunması için uyarmaktadır. Diğer taraftan endişe gibi olumsuz duygular ise, işgörenlerin işleri ya da görevleri üzerine daha fazla yoğunlaşmalarını sağlamaktadır.

Lawler III (1994: 10), performansın oluşmasında işgörenin kişilik özellikleri, iş davranışı vb. gibi pek çok faktörün etkili olduğunu belirtmektedir. Ona göre performansın oluşmasında en önemli faktörlerden biri bireyin yetenekleridir ve işgörenin iyi performans göstermek için nasıl motive olduğu önemli değildir. Eğer işgörenin yetenekleri bakımından eksiklikleri mevcutsa iyi performans göstermesi beklenmemelidir. Öztürk (2002: 82) ise, iş performansının motivasyona, işgörenin içinde bulunduğu koşullara ve yeteneğe bağlı olduğunu ifade etmektedir. Çünkü performans, motivasyon, yetenek ve çevre koşullarının bir fonksiyonudur. Yetenek her bireyde doğuştan var olup sonradan eğitimle geliştirilebilmektedir. Çevre koşulları faktörleri ise işletmenin iç ve dış koşullarını içermektedir. Performansı en üst seviyede gerçekleştirebilmek için her işgörenin işini istekle yapması (motivasyon), işini beceriyle yapması (yetenek) ve işini yapmak için doğru amaçlara ve araçlara sahip olması (içinde bulunulan koşullar, çevre) gerekmektedir. Bu koşulların herhangi birinin eksik olması performansın olumsuz yönde etkilenmesine sebep olmaktadır. Yelboğa (2006), tarafından yapılan araştırmada ise iş performansı üzerinde kişilik özelliklerinin büyük bir etkisinin bulunduğu ortaya çıkmıştır. Tracey vd. (2007: 314) tarafından yapılan çalışmada ise, performansın, motivasyondan daha çok işgörenin bilişsel yeteneklerinin bir sonucu olarak ortaya çıktığı sonucuna varılmıştır.

YÖNTEM

Araştırmanın hipotezi; ***"H1=*** *Turist rehberlerinin motivasyonu ile performansı arasında anlamlı bir ilişki vardır." olarak* belirlenmiştir. Araştırmanın amacı ve hipotezi temel alınarak oluşturulan araştırma modeli Şekil 1'de yer almaktadır.

Şekil 1. Araştırma Modeli

Bu çalışmanın evrenini Türkiye'de turizm sektöründe 2008-2009 yılı itibariyle (3 yıl önce) aktif olarak çalışan 9803 ve pasif olarak bulunan 3869 rehber olmak üzere toplam T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'ndan belgeli 13672 turist rehberi oluşturmaktadır (www.kultur.gov.tr, 2009) Araştırmanın evreni öncelikle turizm sektöründe aktif olarak çalışan 9803 rehber ile sınırlandırılmıştır. Pasif rehberler ise T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'ndan belgeli olmalarına rağmen herhangi bir nedenle rehberlik kimlik kartlarını kullanamayan ve sektörde profesyonel olarak çalışmayan rehberleri ifade etmektedir. Bu nedenle pasif rehberler araştırma evreninin dışında bırakılmıştır. Çalışmada örneklem büyüklüğünün belirlenmesi konusunda Yazıcıoğlu ve Erdoğan (2004: 49) ve Ural ve Kılıç (2005: 41) tarafından yapılan çalışmalar incelenmiş ve evren büyüklüğü 10.000 olan bir araştırma için kabul edilebilir örneklem büyüklüğünün 370 olduğu görülmüştür. Araştırma süreci sonunda toplam 480 anket toplanmıştır. Bu anketlerin 43

tanesi yeterli veri ve anlamlılığa sahip olmadığı için değerlendirmeye alınmamıştır. 437 anket formu üzerinden araştırma analizleri gerçekleştirilmiştir.

Araştırmada elde edilen kuramsal bilgilere dayanarak, anket formu geliştirilmiş ve verilerin elde edilmesi için anket tekniği kullanılmıştır. Anket tekniği kullanılmadan önce, örneklem grubu üzerinde bir ön test uygulaması yapılmıştır. Ön test ile anketteki muhtemel hataların düzeltilmesi amaçlanmıştır. Ön test, 2008 yılı Haziran-Eylül yaz sezonunda, araştırma kapsamı dışında kalacak olan 45 turist rehberi üzerinde uygulanmıştır. Ön test sonucunda anket soru ve ifadelerin üzerinde bazı düzenlemelerin yapılması ve anket formuna son halinin verilmesinin ardından, anketin uygulanması süreci başlamıştır. Anket turist rehberlerine 2008 yılı Kasım ve Aralık aylarında düzenlenen hizmet içi eğitim seminerleri sırasında uygulanmış ve verilerin toplanması amacıyla görüşme yönteminden yararlanılmıştır.

Araştırma anketi 3 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, araştırmaya katılan turist rehberlerinin sosyo-demografik özelliklerini tespit etmeye yönelik sorular içermektedir ve bu bölümde toplam 8 soru yer almaktadır. Sosyo-demografik sorular ile katılımcıların; cinsiyeti, yaşı, medeni durumu, eğitim durumu, mesleki rehberlik eğitimini (rehberlik belgesini) nerede aldıkları, rehberlik tecrübesi, kaç yıldan beri aynı acentada çalıştıkları ve Kültür ve Turizm Bakanlığınca belirlenen taban ücretini alabilme durumu ile ilgili bilgilerini edinmek amaçlanmaktadır. Araştırmaya katılan turist rehberlerinin sosyo-demografik özelliklerinin belirlenmesi amacıyla anket formunda kapalı uçlu sorulara, iki şıklı sorulara, çoktan seçmeli sorulara ve birden çok seçenekli sorulara yer verilmiştir. Anket formunun ikinci bölümünde, motivasyon ölçeği yer almaktadır. Motivasyon ölçeğinde 18 ifade bulunmaktadır. Motivasyon ölçeğinin geliştirilmesinde; Simons ve Enz, 1995; Linz, 2004; Gagne ve Deci, 2005; Garg ve Rastogi, 2006; ve Dündar vd. 2007; çalışmalarından yararlanılmıştır. Ölçekte yer alan maddelerin tamamı 5'li likert ölçeğine göre ölçeklendirilmiştir (1 Kesinlikle Katılmıyorum; 5 Kesinlikle Katılıyorum).

Araştırmanın üçüncü bölümünde, performans ölçeği yer almaktadır. Turist rehberlerinin performans düzeyinin belirlenmesi amacıyla katılımcıların kendi davranışlarını değerlendirmesini içeren kişisel değerlendirme yöntemi kullanılmıştır (Muchinsky, 2008: 237). Bu kısımda amaç, işgörenlerin kendilerinin iş performanslarına yönelik fikir ve düşüncelerinin belirlenmesidir. Bir form yardımıyla yapılabileceği gibi yılda bir ya da iki kez işgörenin hazırlayıp yöneticisine verdiği bir rapor şeklinde de uygulanabilmektedir. Bu yöntemin olumsuz tarafı bireyin, bireysel yargılarına dayanması ve kendisine yönelik değerlendirmenin sübjektif olabilmesi olasılığıdır. Genelde kendi işine hakim, kendi amaçlarını koyabilen, kendi performanslarını objektif olarak değerlendirebilen işgörenlere bu performans değerlendirme yöntemi uygulanmaktadır (Çabuk, 2007: 47). Kişisel değerleme yöntemi çoğunlukla amaçların ve gelişimin ihtiyacı olan faktörleri belirlemek için kullanılmaktadır. Bu yaklaşım işgöreni kısıtlı olarak değerlendirme sürecinin içine doğru itmektedir. Böylece işgören değerlendirme görüşmesi ve çalışma performansı ile problemleri hakkında dikkatli düşünmeye sevk edilmektedir (Örücü ve Köseoğlu, 2003: 54).

Performans ölçeği, turist rehberlerinin performansını ölçen toplam 8 ifadeden oluşmaktadır. İfade 1, 2, 3, 4 için Kirkman ve Rosen (1999) tarafından geliştirilen ve Sigler ve Pearson (2000) ve Siegall ve Gardner (2000) tarafından kullanılan ve Çöl (2008) tarafından Türkçe'ye çevrilen ölçekten yararlanılmış olup, tüm değişkenlerin güvenilirlikleri kabul edilebilir 0,70'lik Cronbach α düzeyinin üzerinde bulunmuştur. İfade 5 ve 6 için, Babin ve Boles (1998) tarafından konaklama işletmelerinde önbüro çalışanlarına uygulanan ve daha sonra çeşitli araştırmalarda da (Hussian vd., 2003; Karatepe vd., 2006) kullanılan ölçekten yararlanılmış olup, tüm değişkenlerin güvenilirlikleri kabul edilebilir 0,70'lik Cronbach α düzeyinin üzerinde (0,83 Cronbach α) bulunmuştur. İfade 7 ve 8 için ise Øgaard vd. (2008) tarafından konaklama işletmelerinde çalışan işgörenlere uygulanan ölçekten yararlanılmış olup, tüm değişkenlerin güvenilirlikleri kabul edilebilir 0,70'lik Cronbach α düzeyinin üzerinde (0,85 Cronbach α) bulunmuştur. Ölçekte yer alan maddelerin tamamı 5'li likert ölçeğine göre ölçeklendirilmiştir (1 Kesinlikle Katılmıyorum-5 Kesinlikle Katılıyorum). Araştırmada SPSS 11.5 paket programı kullanılmıştır. Araştırmada, frekans analizleri, güvenirlik analizleri (Cronbach Alpha), aritmetik ortalama ve standart sapma, regresyon analizi, bağımsız grup t testi, tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ve Tukey analiz yöntemleri kullanılmıştır.

BULGULAR VE YORUMLAR

Turist rehberlerinin sosyo-demografik özelliklere ilişkin değerlendirmelere bakıldığında; ankete katılanların %60,9'unun erkeklerden, %38,9'unun ise kadınlardan oluştuğu görülmektedir (anketlerin %0,2'si eksik veri

içermektedir). Ankete katılanların %38'i 19-30 yaş, %31,1'i 31-40 yaş, %17,6'sı 41-50 yaş arasında ve %13,3'ü ise 51 yaş ve üzerinde bulunmaktadırlar. Ankete katılanların %46'sı bekâr ve %43,9'u evlidir. Lisans mezunu olanların oranı %52,9, önlisans mezunu olanların oranı %23,3, yüksek lisans mezunu olanların oranı %12,6, lise mezunu olanların oranı %8,2 ve doktora mezunu olanların oranı ise %1,6'dır. Ankete katılanların %66,6'sı mesleki rehberlik eğitimlerini Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından düzenlenen altı aylık turist rehberliği kursunu, %17,6'sı meslek yüksekokulunu ve %14,2'si ise lisans düzeyinde turist rehberliği bölümünü tamamlayarak almışlardır. Ankete katılanların %32'si 1-4 yıllık, %26,3'ü 5-9 yıllık, %20,8'i 10-14 yıllık, %14,2'si 15 yıl ve daha fazla ve %6,6'sı ise bir yıldan az rehberlik deneyimine sahiptirler. Ankete katılanların %36,2'sinin 1-3 yıl, %29,7'sinin 3-5 yıl, %18,8'sinin 1 yıldan az ve %15,3'ünün beş yıldan fazla süredir aynı acentada çalıştıkları görülmektedir. Ankete katılanların %35,5'inin yaptıkları tur başına Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından belirlenen taban ücretini alamadıkları, %32,7'sinin taban ücretini aldığı ve %31,4'ünün ise taban ücretini bazen aldıkları ortaya çıkmıştır.

Araştırmada, güvenilirlik analizi sonucunda motivasyon ölçeğinin güvenilirlik değeri (Cronbach Alpha Katsayısı) 0,93 olarak tespit edilmiştir. Elde edilen bu sonuç, ölçeğin yüksek derecede güvenirliğe sahip olduğunu göstermektedir (Ural ve Kılıç, 2005: 258). Performans ile ilgili ölçeğin güvenilirlik analizi sonucunda ise verilerin güvenilirlik değeri (Cronbach Alpha Katsayısı) 0,87 olarak tespit edilmiştir. Bu sonuç performans ölçeğinin de yüksek derecede güvenirliğe sahip olduğunu göstermektedir (Ural ve Kılıç, 2005: 258).
Tablo 1'de turist rehberlerinin motivasyonlarının sağlanmasında hangi araçların etkili olduğuna ilişkin görüşlerinin belirlenmesi amacıyla yöneltilen sorulara alınan cevaplara ilişkin aritmetik ortalama ve standart sapmaları yer almaktadır. Tablo 1'e göre "ücret"in 4,57 ortalama ile en yüksek ortalamaya sahip olduğu görülmektedir. "Başarı" 4,56 ortalama ile ikinci, "iş güvencesi" ve "kendini geliştirme" 4,53 ortalama ile üçüncü, "ödül" 4,52 ortalama ile dördüncü ve "işin çekiciliği" ise 4,50 ortalama ile beşinci sırada yer almaktadır. Diğer bir ifade ile turist rehberleri kendilerini en fazla motive eden araçları ücret, başarı, iş güvencesi, kendini geliştirme, ödül ve işin çekiciliği olarak değerlendirmişlerdir. "Rekabet", "farklı turlar gerçekleştirmek" ve "sorumluluk taşımak" ifadelerinin ise en düşük ortalamaya sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 1. Turist Rehberlerinin Motivasyon Düzeylerinin Aritmetik Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

		Aritmetik Ortalama*	**Standart Sapma**
Motivasyon	Ücret	4,57	0,62
	İş güvencesi	4,53	0,62
	Ödül	4,52	0,71
	Ek olanaklar	4,33	0,83
	Çalışmada bağımsızlık	4,45	0,72
	Sosyal katılım	4,13	0,96
	Kendini geliştirme	4,53	0,63
	Başarı	4,56	0,68
	Rekabet	3,95	0,98
	İşin çekiciliği	4,50	0,65
	Kişiye ve özel yaşama saygı	4,48	0,70
	Adil ve adaletli çalışma ortamı	4,49	0,71
	Sorumluluk taşımak	3,91	0,95
	Turun iyi organize edilmesi	4,47	0,74
	Farklı turlar gerçekleştirmek	3,93	0,94
	Kariyer imkanı	4,24	0,91
	Sağlık ve çalışma güvenliği	4,47	0,72
	Çalışma ortamının fiziksel şartları	4,47	0,69
GENEL MOTİVASYON		**4,36**	**0,76**

* 1 (kesinlikle katılmıyorum), 2 (katılmıyorum), 3 (kararsızım), 4 (katılıyorum), 5 (kesinlikle katılıyorum).

Tablo 2'de turist rehberlerinin performans düzeylerine ilişkin görüşlerinin belirlenmesi amacıyla ankette yer alan ifadeler ile ilgili yaptıkları değerlendirmelere ilişkin aritmetik ortalama ve standart sapmaları yer almaktadır. Tablo 2'de katılımcıların işgören performansı ile ilgili ifadelere verdikleri yanıtların aritmetik ortalamalarına bakıldığında

ankete katılanların; "hızlı çözüm üretme" (4,26), "turların zamanında tamamlanması" (4,21) ve "misafir beklentilerini anlama" (4,20) maddelerine katıldıkları görülmektedir. Diğer bir ifadeyle ankete katılanlar, hızlı çözüm üretme, turların zamanında tamamlanması ve misafir beklentilerini anlama konusundaki performans düzeylerini yüksek olarak değerlendirmektedirler. İşgören performansı ile ilgili maddelerin genel aritmetik ortalamasına (4,00) bakıldığında ise ankete katılanların genel olarak performanslarını yüksek olarak değerlendirdikleri görülmektedir.

Tablo 2. Turist Rehberlerinin Performans Düzeylerinin Aritmetik Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

		Aritmetik Ortalama*	**Standart Sapma**
İşgören Performansı	Turların zamanında tamamlanması	4,21	0,88
	İş hedeflerine ulaşma	4,09	0,83
	Hizmet kalitesinde standartlara ulaşma	4,12	0,86
	Hızlı çözüm üretme	4,26	0,79
	Misafir beklentilerini anlama	4,20	0,74
	Bilgi düzeyi	3,64	0,95
	Sektörde çalışan diğer rehberlerle kıyaslama	3,88	0,89
	Aynı bölgede çalışan diğer rehberlerle kıyaslama	3,67	1,06
TOPLAM		**4,00**	**0,87**

* 1 (kesinlikle katılmıyorum), 2 (katılmıyorum), 3 (kararsızım), 4 (katılıyorum), 5 (kesinlikle katılıyorum).

Ankete katılanların demografik özellikleri açısından motivasyonun ve performansının karşılaştırılması amacıyla *bağımsız grup t testi, tek yönlü varyans analizi (ANOVA)*, tek yönlü varyans analizi sonucunda, gruplar arasında fark bulunduğunda, farklılıkların kaynağını (hangi gruplar arasında olduğunu) belirlemek üzere *Tukey* analizi uygulanmıştır. Yapılan analiz sonuçlarına göre motivasyon ve performans ile ankete katılanların demografik özellikleri açısından istatistiksel olarak anlamlı bir fark ortaya çıkmıştır.

Tablo 3'te motivasyonun katılımcıların demografik özellikleri açısından değerlendirilmesine ilişkin sonuçlar yer almaktadır. Yapılan analiz sonucuna göre motivasyon ile ankete katılanların cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu, mesleki rehberlik eğitimi, rehberlik tecrübesi ve acentada çalışılan yıl sayısı değişkenleri açısından istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanamamıştır. Bununla birlikte motivasyon ile ankete katılanların yaşı ($F=3,148$; $p=0,03<0,05$) ve taban ücreti alabilme durumu ($F=3,920$; $p=0,02<0,05$) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanmıştır. Grup sıra ortalamaları dikkate alındığında ankete katılanların motivasyon düzeylerinin yaşları ilerledikçe düştüğü ve 51 yaş ve üzerine karşılık gelen dönemde en alt düzeyde ($X=4,26$) olduğu görülmektedir. Taban ücreti alabilme değişkeninin grup sıra ortalamaları dikkate alındığında ise taban ücretini alan ve almayanların motivasyonlarının aynı düzeyde ($X=4,41$), bazen alanların ise motivasyonlarının daha düşük seviyede ($X=4,27$) olduğu görülmektedir.

Tablo 3. Demografik Özelikler İle Motivasyon Arasındaki İlişki

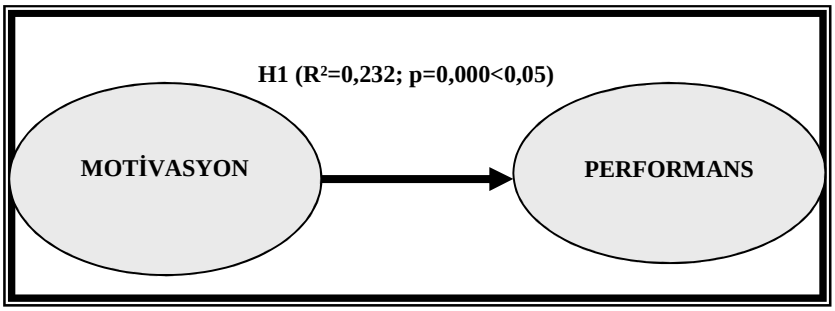
		MOTİVASYON					
Değişkenler		***n***	***X***	***SS***	***t / F***	***p***	**Fark**
Cinsiyet	Erkek	266	4,34	0,48	-1,262	0,21	
	Kadın	170	4,40	0,55			
Yaş	19-30 yaş	166	4,45	0,43	3,148	0,03	1-4
	31-40 yaş	136	4,37	0,53			
	41-50 yaş	77	4,27	0,58			
	51 yaş ve üzeri	58	4,26	0,55			
Medeni Durum	Bekâr	201	4,37	0,51	1,122	0,34	
	Evli	192	4,38	0,48			
	Boşanmış	32	4,21	0,61			
	Birlikte Yaşıyor	8	4,35	0,71			
Eğitim Durumu	Lise	36	4,48	0,53	2,304	0,06	
	Ön Lisans	102	4,36	0,41			
	Lisans	231	4,39	0,48			
	Yüksek Lisans	55	4,24	0,68			
	Doktora	7	4,02	0,83			
Mesleki Rehberlik Eğitimi	Bakanlık Kursu	291	4,34	0,54	0,828	0,48	
	MYO Turist Reh. Bölümü	77	4,40	0,45			
	Lisans Turist Reh. Bölümü	62	4,43	0,44			
	Diğer	4	4,50	0,16			
Rehberlik tecrübesi	1 yıldan az	29	4,34	0,65	0,602	0,66	
	1-4 yıl	140	4,39	0,47			
	5-9 yıl	115	4,39	0,39			
	10-14 yıl	91	4,30	0,64			
	15 yıldan fazla	62	4,38	0,51			
Acentada Çalışılan Yıl Sayısı	1 yıldan az	82	4,44	0,49	1,490	0,22	
	1-3 yıl	158	4,39	0,52			
	3-5 yıl	130	4,34	0,45			
	5 yıldan fazla	67	4,28	0,61			
Taban Ücreti Alabilme Durumu	Evet	143	4,41	0,38	3,920	0,02	1-3 2-3
	Hayır	155	4,41	0,54			
	Bazen	137	4,27	0,58			

Tablo 4'te işgören performansının ankete katılanların demografik özellikleri açısından değerlendirilmesine ilişkin sonuçlar verilmektedir. Yapılan analiz sonucuna göre, performans ile ankete katılanların cinsiyet, medeni durum, mesleki rehberlik eğitimi ve acentada çalışılan yıl sayısı değişkenleri açısından istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanamamıştır. Bununla birlikte performans ile ankete katılanların yaşı ($F=5,211$; $p=0,00<0,05$), eğitim durumu ($F=3,939$; $p=0,00<0,05$), rehberlik tecrübesi ($F=5,662$; $p=0,00<0,05$) ve taban ücreti alabilme durumu ($F=4,149$; $p=0,02<0,05$) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanmıştır. Grup sıra ortalamaları dikkate alındığında ankete katılanların performans düzeylerinin yaşları ilerledikçe düştüğü ve 51 yaş ve üzerine karşılık gelen dönemde ise tekrar yükseldiği görülmektedir. Ankete katılanların performans düzeyi ile eğitim durumu arasındaki ilişkiye bakıldığında lise mezunu olanların performans düzeyinin yüksek ($X=4,35$) olduğu görülmektedir. Bunu doktora mezunları ($X=4,21$) takip etmektedir. Rehberlik tecrübesine bakıldığında ise ankete katılanların mesleki tecrübesinin arttıkça performanslarının da arttığı görülmektedir. Taban ücreti alabilme değişkeninin grup sıra ortalamaları dikkate alındığında ise taban ücretini alanların performans düzeylerinin yüksek ($X=4,213$), bazen alanların ise düşük ($X=3,93$) olduğu görülmektedir.

Tablo 4. Demografik Özelikler İle Performans Arasındaki İlişki

		PERFORMANS					
Değişkenler		***n***	***X***	***SS***	***t / F***	***p***	**Fark**
Cinsiyet	Erkek	266	3,97	0,65	-1,685	0,09	
	Kadın	170	4,07	0,64			
Yaş	19-30 yaş	166	4,00	0,61	5,211	0,00	1-4 2-4 3-4
	31-40 yaş	136	3,98	0,62			
	41-50 yaş	77	3,86	0,72			
	51 yaş ve üzeri	58	4,29	0,66			
Medeni Durum	Bekâr	201	4,04	0,61	2,295	0,07	
	Evli	192	4,04	0,60			
	Boşanmış	32	3,74	1,01			
	Birlikte Yaşıyor	8	3,83	0,66			
Eğitim Durumu	Lise	36	4,35	0,56	3,939	0,00	1-2 1-3 1-4
	Ön Lisans	102	3,96	0,59			
	Lisans	231	4,00	0,64			
	Yüksek Lisans	55	3,84	0,72			
	Doktora	7	4,21	0,88			
Mesleki Rehberlik Eğitimi	Bakanlık Kursu	291	4,04	0,67	1,226	0,30	
	MYO Turist Reh. Bölümü	77	3,90	0,59			
	Lisans Turist Reh. Bölümü	62	3,96	0,63			
	Diğer	4	4,19	0,16			
Rehberlik tecrübesi	1 yıldan az	29	3,64	0,58	5,662	0,00	1-3 1-4 1-5 2-3
	1-4 yıl	140	3,89	0,55			
	5-9 yıl	115	4,12	0,64			
	10-14 yıl	91	4,07	0,62			
	15 yıldan fazla	62	4,15	0,83			
Acentada Çalışılan Yıl Sayısı	1 yıldan az	82	3,89	0,52	2,205	0,09	
	1-3 yıl	158	3,97	0,66			
	3-5 yıl	130	4,10	0,62			
	5 yıldan fazla	67	4,07	0,80			
Taban Ücreti Alabilme Durumu	Evet	143	4,13	0,57	4,149	0,02	1-3
	Hayır	155	3,96	0,73			
	Bazen	137	3,93	0,61			

Motivasyonun performansa olan etkilerini belirlemek amacıyla basit doğrusal regresyon analizleri yapılmıştır. "***H1*** = *Turist rehberlerinin motivasyonu ile performansı arasında anlamlı bir ilişki vardır.*" hipotezine ilişkin yapılan regresyon analizi sonucuna göre; motivasyonun performanstaki değişimi açıklama oranı %0,232'dir (R^2= 0,234; Düzeltilmiş R^2= 0,232; F= 132,571; p=0,000). Motivasyon ile performans arasında, 0,05 anlamlılık düzeyinde pozitif yönlü bir ilişki (β=0,483; t=11,514; p=0,000<0,05) bulunmuştur. Elde edilen sonuçlara göre **H1** hipotezi yeterli kanıtla desteklenmiştir. Yapılan hipotez analizi sonucuna göre araştırmanın sonuç modeli Şekil 2'de yer almaktadır. Şekil 2'ye göre motivasyon ile performans arasında pozitif yönlü zayıf bir ilişkinin olduğu görülmektedir.

Şekil 2. Araştırmanın Sonuç Modeli

SONUÇ

Katılımcıların büyük bir çoğunluğunu erkek, genç ve bekâr rehberler oluşturmaktadır. Katılımcıların çoğunluğunun lisans mezunu rehberlerden oluştuğu ve mesleki rehberlik eğitimlerini de Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından düzenlenen turist rehberliği kurslarını tamamlayarak aldıkları görülmektedir. 1 ile 4 yıl arasında iş deneyime sahip olan rehberlerin oranının fazla olduğu görülmektedir. Rehberlerin meslekteki deneyim yıllı arttıkça rehber sayısının düştüğü ve meslekte sahip olunan deneyim yılı ile rehber sayıları arasında ters bir ilişkinin söz konusu olduğunu söylemek mümkündür. Rehberlerin çoğunluğunun aynı acentada 1 ile 3 yıldan beri çalıştıkları ve beş yıl ve daha fazla bir süredir aynı acentada çalışan rehber sayısının ise az olduğu görülmektedir. Araştırmada ortaya çıkan diğer bir sonuca göre katılımcıların çoğunluğu yaptıkları tur başına Bakanlık tarafından belirlenen taban ücretini alamamaktadırlar. Taban ücretini alamamalarının en önemli sebebi ankete katılan katılımcıların seyahat acentalara bağlı olarak çalışması ve çoğu rehberin acentalarla aylık sabit bir ücret karşılığında anlaşmalar yapmaları olabilir.

Araştırma sonucuna göre katılımcıları en çok motive eden araç ücrettir. Ayrıca başarı, iş güvencesi, kendini geliştirme, ödül ve işin çekiciliği turist rehberlerini motive eden diğer araçlar olarak ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte rekabet, farklı turlar gerçekleştirmek ve sorumluluk taşımak araçlarının ise rehberleri motive etmediği görülmektedir.

Katılımcılar, hızlı çözüm üretme, turları zamanında tamamlama ve misafir beklentilerini anlama konusunda performanslarının yüksek olduğunu, bununla birlikte bilgi düzeylerine yönelik performanslarının nasıl olduğu konusunda ise kararsız olduklarını ifade etmektedirler. Buna göre, turların başarıyla tamamlanması açısından rehberlerin gerekli özellikleri taşıdığı ancak bilgi düzeyi açısından rehberlerin yetersiz olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Genel olarak performans düzeyine bakıldığında ise rehberlerin performanslarının yüksek olduğu dikkat çekmektedir. Rehberlerin performanslarının yüksek olması da mesleklerini başarıyla yürüttükleri sonucunu doğurmaktadır.

Katılımcıların yaşı arttıkça motivasyon düzeyleri düşmektedir. Bu sonuç Gök (2009) tarafından yapılan çalışmayı da destekler niteliktedir. Dündar vd., (2007) tarafından yapılan çalışmada ise motivasyonun yaşa göre farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Rehberlik mesleğinin bazı özelliklerinden kaynaklanan, örneğin çalışma saatlerinin uzunluğu ve düzensizliği, mesleğin fiziksel güç gerektirmesi ve yorucu olması, sürekli ve uzun seyahatler, yaş ilerledikçe sağlık sorunlarının artması gibi birçok neden yaşları ilerleyen rehberlerin motivasyonunun düşmesine neden olabilmektedir. Ankete katılanların performans düzeylerinin 51 yaş ve üzerine karşılık gelen döneme kadar düştüğü ve bu dönemde de tekrar yükseldiği görülmektedir. Yani katılımcılar, erken yaşta “yüksek”, orta yaşlarda “düşük” ve ileri yaşlarda “yüksek” bir performans düzeyine sahiptirler. Bunun bir nedeni olarak, katılımcıların yeni bir işe girdiklerinde, işe girmenin verdiği mutlulukla performans düzeylerinin yükseldiğini, zaman içinde ise rehberlik mesleğinin özelliklerinden kaynaklanan bazı olumsuz durumlar nedeniyle rehberlerin performans düzeylerinin düştüğü, yaşın ilerlemesi ile başka iş değiştirme becerisinin zayıflaması, mevcut durumu kabullenir hale gelme gibi nedenlerle de rehberlerin ilerleyen yaşlarda performans düzeyinin tekrar yükseldiği söylenebilir. Lise mezunu olanların performans düzeyinin diğerlerinden daha yüksek olduğu görülmektedir. İkinci sırada ise doktora mezunları, üçüncü sırada ise lisans mezunları gelmektedir. Lise mezunları, lise mezunu olarak rehberlik mesleğini yapabilmek ve eğitim seviyesi yüksek rehberlerle aradaki eğitim farkını kapatabilmek amacıyla diğerlerinden daha fazla çalışmak gerektiği düşüncesiyle performanslarını yüksek tuttukları söylenebilir. Araştırmada, 15 yıldan fazla

rehberlik tecrübesi bulunanların performanslarının en yüksek olduğu görülmektedir. Bu kişilerin rehberlik mesleğinde uzun yıllar geçirmesi, tecrübe, beceri ve bilgilerin buna bağlı artması performanslarının da artmasına neden olabilir. Bununla birlikte en az performans düzeyine sahip olanların ise 1 yıldan az çalışanlar olduğu görülmektedir. Mesleğe henüz yeni başlamış, daha tecrübe kazanmamış rehberlerin de performanslarının düşük olmasına neden olabileceği söylenebilir. Araştırmada ayrıca taban ücretini alanların motivasyon ve performans düzeylerinin yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Taban ücreti rehberlik mesleğini yapan kişilere ödenen en az tutardır ve Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından yılda iki kez altı aylık dönemler için belirlenmektedir. Pek çok acenta günümüzde taban ücreti uygulamamaktadır. Ancak taban ücreti alan rehberlerin de hem motivasyonlarının hem de performansların yüksek olduğu bu araştırma ile ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla rehberlerin ücretlerinde taban ücreti sisteminin acentalar tarafından en kısa sürede benimsenmesi önem taşımaktadır.

Motivasyonun, performansa olan etkilerini belirlemek amacıyla yapılan hipotez analizi sonucuna göre motivasyon ile performans arasında pozitif yönlü ancak zayıf bir ilişki olduğu görülmektedir. Knippenberg (2000), Ölçer (2005), Kuvaas (2006) ve Kaplan (2007) tarafından yapılan çalışmalarda motivasyon ve performans arasında güçlü bir ilişkinin olduğu ortaya çıkmıştır. Ancak araştırma sonucunda motivasyon ile performans arasında zayıf bir ilişkinin ortaya çıkması bu araştırmanın diğer araştırmaları destekler nitelikte olmadığını göstermektedir. Bu sonuç, motivasyon ile performans arasındaki ilişkinin oluşumunda yetenek ya da kişisel özellikler gibi başka değişkenlerin de etkili olabileceğini göstermektedir. Bu sonucun Kaynak (1990), Lawler III (1994), Öztürk (2002) ve Sy vd. (2006), Yelboğa (2006), Tracey vd.'ni (2007) desteklediği görülmektedir. Yabancı bir dil konuşabilme yeteneği, insanlarla iyi ilişkiler kurabilme yeteneği, anlatım ve yorumlama becerisi, dışa dönük olma, güler yüzlü olma gibi sahip olunan yetenek ve kişisel özelliklerin turist rehberliği mesleğinde önemli bir yer tuttuğu oldukça açıktır. Rehberlerin bu özellikler bakımından eksiklikleri mevcutsa iyi performans göstermesi beklenmemelidir.

Bu çalışmada elde edilen sonuçlara dayanarak sunulabilecek öneriler şunlardır. Rehberlerin motivasyonlarının arttırılması amacıyla öncelikle rehberlerin kendilerini en fazla motive eden araçlar olarak belirttikleri araçlardan ücret, başarı, iş güvencesi, kendini geliştirme, ödül ve işin çekiciliği konularına önem verilmelidir. Ayrıca; diğer uygun motivasyon stratejilerinin geliştirilmesi amacıyla rehberlerin ihtiyaçlarının dikkate alınması, uygulanan motivasyon araçlarının rehberler üzerindeki etkilerinin sürekli izlenmesi ve gerektiğinde yeni motivasyon araçlarının ve stratejilerinin uygulanmaya konması dikkat edilmesi gereken diğer önemli konulardır. Motivasyon araçları arasında rehberlerin motivasyonlarını arttıran en önemli araçlardan birinin sağlık ve çalışma güvenliği olduğu görülmektedir. Rehberlerin bakımsız ve eski otobüslerde çalışmaya zorlanmaları ve seyahatlerden dolayı kaza riskinin yüksek olması, rehberlerin motivasyon araçları içerisinde bu araca değer vermelerini sağlamıştır. Güvenlik önlemleri alınmış ya da tüm bakımları yapılmış ulaşım araçlarında aynı zamanda deneyimli şoförlerle çalışmak, tehlikeli geziler öncesinde de gerekli önlemlerin alınması muhtemel kazaların önlenmesini sağlayacaktır. Bununla ilişkili olarak çalışma ortamının fiziksel şartlarının da motivasyonu etkileyen önemli bir madde olduğu görülmektedir. Rehberlerinin ve grubunun seyahat edeceği ulaşım araçlarının tüm bakımlarının yapılması, temiz olması, klima ve özellikle rehberlerin seyahat süresi boyunca sunum yapabilmeleri için mikrofon teçhizatının düzenli çalışması gibi faktörler rehberlerin sunacakları hizmetin kalitesini etkileyecektir. Bu nedenle rehberlerin çalışma koşullarının iyileştirilmesi, rehberlerin karşılaşabilecekleri kazaların en aza indirilmesi amacıyla gerekli önlemlerin alınması ve muhtemel kazalarda maddi ve manevi gerekli yardımların yapılması bu konuda önem taşımaktadır. Bununla birlikte rehberlerin motivasyonlarının artmasında rehberlere sunulan ödüller de önem taşımaktadır. Rehberlerinin yaptıkları hizmet karşılığında bahşiş, komisyon ya da prim gibi ödüller elde etmeleri hem işletmenin rehberden memnuniyetini hem de misafirlerin memnuniyetini göstermektedir ki rehberlerin motivasyonlarının artmasında önem taşımaktadır. Bu nedenle işletmeler, rehberlere yönelik verilen ödüllerin sürekli hale getirilmesi konusunda çalışmalar yapmalı, rehber ayrımı yapılmaksızın bir işletme bünyesi içinde çalışan tüm rehberlerin eşit şekilde bu ödüllerden faydalandırılması sağlanmalıdır.

Turist rehberliği mesleği ve bu mesleğin yerine getirilmesinde görev alan rehberler turizm sektörü açısından büyük önem taşımaktadırlar. Dolayısıyla rehberlerin motivasyonlarını ve performanslarını arttırmak sektörün geleceği için önem taşımaktadır. Bu nedenle motivasyon ve performans düzeyini yüksek tutmak amacıyla uygun stratejilerinin geliştirilmesi ya da araçların kullanılması, rehberlerin ihtiyaçlarının dikkate alınması, uygulanan stratejilerin ya da kullanılan araçların rehberler üzerindeki etkilerinin sürekli izlenmesi ve gerektiğinde yeni stratejilerin ve araçlarının uygulanmaya konması önem taşımaktadır. Ayrıca rehberlik mesleğinin ikinci bir iş olarak algılanmasının önüne geçilmeli ve rehberliğin bir meslek olarak tanınmasını ve mesleki sorunları giderecek Profesyonel Turist Rehberleri

Meslek ve Meslek Örgütlenmesi yasasının gerektiği gibi uygulanması öncelikle yapılması gerekenler arasında yer almaktadır. Böylece mesleğinin etkin ve saygın bir yapıya kavuşması sağlanmalıdır. Ayrıca turist rehberliği mesleğinin sürekli ve verimli bir biçimde gelişmesini sağlamak amacıyla gerekli temel eğitimlerin verilmesi ve bunların sürekliliğinin sağlanması gerekmektedir. Tüm bunların yerine getirilmesi amacıyla konuyla ilgili tüm kamu kurum ve kuruluşları ortaklaşa çalışması, meslek kuruluşları arasında gerekli işbirliği ve koordinasyon sağlanarak turist rehberlerinin ortak sorunlarının saptanması, çözüm önerilerinin oluşturulması ve en kısa sürede uygulamaya konulması gerekmektedir.

Bu çalışmanın örneklemini bir seyahat acentasına bağlı olarak maaş karşılığı çalışan turist rehberleri oluşturmaktadır. Oysa bir seyahat acentasına bağlı olarak maaş karşılığı çalışan turist rehberleri olduğu gibi hiçbir seyahat acentasına bağlı olmadan serbest çalışan turist rehberleri de bulunmaktadır. Serbest çalışan rehberlerin de performanslarının ölçülmesi ve acentaya bağlı maaş karşılığı çalışanlar ile aralarında herhangi bir farklılığın bulunup bulunmadığının tespit edilmesi, bundan sonraki yapılacak çalışmalar için önerilebilir. Ayrıca rehberlerin performanslarının değerlendirilmesi amacıyla bundan sonraki yapılacak çalışmalarda rehberlerin hizmet sunduğu turistlerin ve işletme yöneticilerinin de görüşlerinin alınması ve bu çalışmanın sonuçları ile karşılaştırılması daha objektif bir değerlendirme açısından yararlı olabilir. Bunun yanında araştırma sonucu bize motivasyon dışında yetenek, kişisel özellikler gibi diğer değişkenler ile performans arasında herhangi bir ilişkinin olabileceğini de göstermiştir. Bu nedenle yapılacak çalışmalarda bu değişkenler ile performans arasındaki ilişkiler ortaya çıkarılabilir.

Bu çalışmanın 22 Haziran 2012 tarih ve 28331 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan 6326 Sayılı Turist Rehberliği Meslek Kanunu'nun yürürlüğü girmesinden önce tamamlanmış olması nedeniyle, ileride yapılacak çalışmalar için Meslek Kanunun rehberlerin motivasyonuna ve performansına herhangi bir etkisinin olup olmadığının da araştırılması önerilebilir. Ayrıca Meslek Kanunu'nun yürürlüğe girmesinde sonra özellikle rehberlerin motivasyonunu etkileyen faktörler arasında herhangi bir değişmenin ya da iyileşmenin meydana gelip gelmediğinin de araştırılması ve ortaya çıkan sonuçların, Meslek Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden önce yapılan bu araştırma sonuçları ile karşılaştırılması önerilebilir.

KAYNAKÇA

BAŞARAN, İ. E. (1991). Örgütsel Davranış. Ankara: Gül Yayınevi.

BATMAZ, Ş. (2002). "Örgütlerde Motivasyonun Önemi ve Başarıya Etkisi", Standard Dergisi, 45: 45-48.

BRIEF, A. P. (1998). Attitudes in and Around Organizations. Thousands Oaks: Sage.

BYARS, L. L. ve RUE, L. W. (2000). Human Resource Management. 6th Edition. USA: McGraw Hill Inc.

COLEMAN, G. D., STETAR, B. ve COSTA, J. (2004). "The Measure of Performance", Industrial Engineer, 36 (11): 40-44.

ÇABUK, Z. E.(2007). İşletmelerde Uygulanan Kariyer Planlamasının İşgören Performansına Etkisi Üzerine Bir Araştırma (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

ÇÖL, G. (2008). "Algılanan Güçlendirmenin İşgören Performansı Üzerine Etkileri", Doğuş Üniversitesi Dergisi, 9 (1): 35-46.

DEĞİRMENCİOĞLU, Ö. (2003). "Rehberlik Mesleğinin Dünü, Bugünü ve Meslek Yasası", Rehber Dünyası, TUREB Yayınları, 34: 20-23.

DOLEN, W. V., RUYTER, K.D. ve LEMMINK, J. (2004). "An Emprical Assesment of the Influence of Customer Emotions and Contact Employee Performance on Encounter and Relationship Satisfaction", Journal of Business Research, 57 (4): 437-444.

DÜNDAR, S., ÖZTUTKU, H. ve TAŞPINAR, F. (2007). "İçsel ve Dışsal Motivasyon Araçlarının İşgörenlerin Motivasyonu Üzerindeki Etkisi: Ampirik Bir İnceleme", Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi, 2: 105-119.

GAGNE, M. ve DECI, E. L. (2005). "Self-Determination Theory and Work Motivation", Journal of Organizational Behavior, 26 (4): 331–362.

GARG, P. ve RASTOGI, R. (2006). "New Model of Job Design: Motivating Employees' Performance", Journal of Management Development, 25 (6): 572-587.

GENÇ, Ö. (1992). Rehberlik Eğitimine Eleştirel Bir Yaklaşım, Turizm Eğitimi Konferansı–Workshop (09-11 Aralık 1992) Bildiriler Kitabı, Ankara: Turizm Bakanlığı Eğitim Genel Müdürlüğü, 215-217.

GÖK, S. (2009). "Örgüt İkliminin Çalışanların Motivasyonuna Etkisi Üzerine Bir Araştırma", Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 6 (2).

GREENBERG, J .ve BARON, R. A. (1997). Behavior in Organizations. 6th Edition. New Jersey: Prentice Hall Inc.

HUSSAIN, K., KHAN, A. ve BAVİK, A. (2003). "The Effects of Job Performance on Frontline Employees' Job Satisfaction and Quitting Intent: The Case of Hotels in Turkish Republic of Northern Cyprus", Doğu Akdeniz Üniversitesi Turizm Araştırmaları Dergisi, 4 (1-2): 83-94.

KAPLAN, M. (2007). Motivasyon Teorileri Kapsamında Uygulanan Özendirme Araçlarının İşgören Performansına Etkisi ve Bir Uygulama (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

KARAÇAL, İ. ve DEMİRTAŞ, N. (2002). 4702 Sayılı Yasa Uygulamalarının Turizm Rehberliği Eğitimine Etkisi, Turizm Eğitimi Konferansı–Workshop (11-13 Aralık 2002) Bildiriler Kitabı. Ankara: Turizm Bakanlığı Eğitim Genel Müdürlüğü, 173-184.

KARATEPE, O. M., ULUDAĞ, O., MENEVİS, İ., MEHMADAGİC, L. H. ve BADDAR, L. (2006). "The Effects of Selected Individual Characteristics on Frontline Employee Performance and Job Satisfaction", Tourism Management, 27 (4): 547-560.

KARATEPE, S. (2005). Örgütlerde İletişim-Güdüleme İlişkisi. Ankara: Siyasal Kitabevi.

KAYNAK, T. (1990). Organizasyonel Davranış ve Yönlendirilmesi. 2. Baskı. İstanbul: Alfa Basım.

KILINÇ, İ. ve MESCİ, M. (2008). Otel İşletmelerinde Performans Değerlendirme Araştırmalarına Yönelik Bir İnceleme, III. Balıkesir Ulusal Turizm Kongresi (17-19 Nisan 2008) Bildiriler Kitabı, Balıkesir, 29-32.

KNIPPENBERG, D. V. (2000). "Work Motivation and Performance: A Social Identity Perspective", Applied Psychology: An International Review, 49 (3): 357-371.

KUVAAS, B. (2006). "Work Performance, Affective Commitment, and Work Motivation: The Roles of Pay Administration and Pay Levely", Journal of Organizational Behaviour, 27 (3): 365–385.

KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI, www. kultur.gov.tr, 4982 sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu ve 3071 sayılı Dilekçe Hakkının kullanılmasına dair Kanun kapsamında gönderilmiştir (03.02.2009 Tarihli, Dilekçe No: 36021).

LAWLER III, E. E. (1994). Motivation in Work Organizations. 1st Edition. San Francisco: Jossey-Bass Publishers.

LINZ, S. J. (2004). "Motivating Russian Workers: Analysis of Age And Gender Differences", Journal of Socio-Economics, 33 (3): 261–289.

MUCHINSKY, P. M. (2008). Psychology Applied to Work: An Introduction to Industrial and Organizational Psychology. 9th Edition. Summerfield, North Carolina: Hypergraphic Press Inc.

NORTHCRAFT, G. B. ve NEALE, M. A. (1990). Organizational Behavior: A Management Challange, USA: The Dryden Pres.

ØGAARD, T., MARBURG, E. ve LARSEN, S. (2008). "Perceptions of Organizational Structure in the Hospitality Industry: Consequences for Commitment, Job Satisfaction and Perceived Performance", Tourism Management, 29 (4): 661–671.

ÖLÇER, F. (2005). "Departmanlı Mağazalarda Motivasyon Üzerine Bir Araştırma", Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 25: 1-26.

ÖRÜCÜ, E. ve KANBUR, A. (2008). "Örgütsel-Yönetsel Motivasyon Faktörlerinin Çalışanların Performans ve Verimliliğine Etkilerini İncelemeye Yönelik Ampirik Bir Çalışma: Hizmet ve Endüstri İşletmesi Örneği", Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 15 (1): 85-97.

ÖRÜCÜ, E. ve KÖSEOĞLU, M. A. (2003). İşletmelerde İşgören Performansını Değerlendirme K.İ.T.'ler için Avrupa Birliği Uyumlu Bir Model Önerisi, Ankara: Gazi Kitabevi.

ÖZTÜRK, H. (2002). Hemşirelerin Motivasyon Düzeyleri ve Performans Düzeyleri (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

PORTER, L. W., BIGLEY, G. A. ve STEERS, R. M. (2003). Motivation and Work Behavior. 7th Edition, New York: McGraw Hill.

Profesyonel Turist Rehberliği Yönetmeliği (25.11.2005 Tarihli ve 26004 Sayılı).

SIMONS, Tony ve Cathy A. ENZ (1995). "Motivating Hotel Employees: Beyond The Carrot and The Stick", Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly, 36 (1): 20-27.

SY, T., TRAM, S. ve O'HARA, L. A. (2006). "Relation of Employee and Manager Emotional İntelligence to Job Satisfaction and Performance", Journal of Vocational Behavior, 68 (3): 461-473.

TANER, B. (2005). Ağırlama Endüstrisinde Verimlilik Yönetimi. İstanbul: Beta Yayınları.

TANRIVERDİ, H. ve OKTAY, K. (2001). "Otel İşletmelerinde İşgören Motivasyonuna Yönelik Bir Araştırma", Gazi Üniversitesi Turizm Akademik, 2: 33-41.

TIETJEN, M. A. ve MYERS, R. M. (1998). "Motivation and Job Satisfaction", Management Decision, 36 (4): 226-231.

TRACEY, J. B., STURMAN, M. C. ve TEWS, M. J. (2007). "Ability Versus Personality: Factors That Predict Employee Job Performance", Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly, 48 (3): 313-322.

URAL, A. ve KILIÇ, İ. (2005). Bilimsel Araştırma Süreci ve SPSS İle Veri Analizi. Ankara: Detay Yayıncılık.

WILEY, C. (1997). "What Motivates Employees According to Over 40 Years of Motivation Surveys", International Journal of Manpower, 18 (3): 263-280.

YALÇIN, A. ve KILIÇ, T. (2002). "Farklı Performans Değerlendirme Sistemlerine İlişkin İşgören Tercihlerinin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma", Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 9 (9): 1-14.

YAZICIOĞLU, Y. ve ERDOĞAN, S. (2004). SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Detay Yayıncılık.

YELBOĞA, A. (2006). "Kişilik Özellikleri ve İş Performansı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", "İş, Güç" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, 8 (2): 196-211.

YILDIZ, R., KUŞLUVAN, S. ve ŞENYURT, Y. (1997). "Turist Rehberliği Öğretiminde Yeni Bir Model: Nevşehir Turist Rehberliği Bölümü Programı ve Değerlendirilmesi", Erciyes Üniversitesi Nevşehir Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu Hafta Sonu Semineri, IV: 9-14.

EDEBİYATA SOSYOLOJİK BAKMAK:MUSTAFA KUTLU'NUN "UZUN HİKÂYE" ADLI ESERİNDEKİ ANLAMLAR VE İDEOLOJİK YANSIMALAR

Bilal CAN, Yüksek Lisans öğrencisi, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji A.B.D. bilalcan7250@gmail.com

Fatih ÖZBAY, Yrd.Doç.Dr., Dumlupınar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, fatih.ozbay@dpu.edu.tr

ÖZET: Her bir edebi eserin sosyal bir olay olduğu varsayımından hareketle; var olan sosyal şartlar ve imkânlar, yazarın eserine de sinmiş ve üzerinde birtakım etkileşimlere neden olmuştur. Her ne kadar yazar kendini kimi zaman toplumdan soyutlamış bile olsa, eserindeki imgeler ve/veya anlamlar, içinde yaşadığı toplumun imge ve anlamlarıdır. Hayat tarzlarından düşünüş biçimlerine, kültürel özelliklerinden hareket biçimlerine kadar birçok unsur edebi eserlere yansıyabilir. Bu çalışmada da "ideoloji" ve "yansıtma" Mustafa Kutlu'nun Uzun Hikâye adlı eseri üzerinden değerlendirilmektedir. Eserde göçmen bir baba ve oğlundan hareketle yoğun biçimde göç olgusu işlenmekte ve ideolojilerin insanlar üzerindeki etkileri sorgulanarak "aidiyet, mensubiyet, sahip olma, dışlanma, gelenek, görenek, toplumun yaşam biçimi" gibi kavramlardan hareketle okurlara tahlil edilen toplumun resmi sunulmaktadır. Mustafa Kutlu hikâyelerinin birçoğunda kolaylıkla benzeri sosyolojik argümanlara ulaşmak mümkündür. Bu da Mustafa Kutlu'nun yaşadığı toplumu "fildişi kulesinden" izlemediği, doğrudan içinde yaşadığı ve gözlemlediği toplumu yansıttığının bir göstergesidir.

Anahtar Kelimeler: Uzun Hikâye, Mustafa Kutlu, İdeoloji, Yansıtma, Edebiyat Sosyolojisi.

READING LITERATURE SOCIOLOGICALLY: MEANINGS AND IDEOLOGICAL REFLECTIONS IN MUSTAFA KUTLU'S "UZUN HİKAYE"

ABSTRACT: Given the assumption that every literary text is at the same time a social event the existing social conditions and possibilities can also be read in the literary work. Although the author might have detached himself from the society the images and meanings he employs still belong to the society he has been living in. Many aspects of life including lifestyles, patterns of thought, cultural qualities and actions might be reflected in literature. In this study, "ideology" and its "reflections" are observed in Mustafa Kutlu's "Uzun Hikaye". The concept of migration is scrutinised over an immigrant father and his son and an overview of society is presented through disclosing the effects of ideology over people employing concepts such as "belonging, affiliation, owning, exclusion, tradition, custom, and social lifestyle". Mustafa Kutlu's short stories contain many similar sociological arguments which directs us to the conclusion that Mustafa Kutlu does not observe the society from an "ivory tower" but reflects the society he has observed and lived within.

Keywords: Uzun Hikâye, Mustafa Kutlu, Ideology, Reflection, Sociology of Literature.

GIRIŞ

Bu çalışmada, bir edebiyat eserinin topluma nasıl ve hangi gerekçelerle ayna tutabileceği ya da yansıtma işlevleri üstlenebileceği, içerdiği anlamlarla da edebi eserlerin nasıl birer sosyolojik inceleme nesnesi olabileceği ifade edilmeye çalışılmaktadır. Edebiyatın, özünde insan ve toplumu anlamaya/anlatmaya çalışması, benzer işlevler üslenen sosyoloji ile de yollarını birleştirmektedir. Bu anlamda bir estetik anlam arayışı ya da bir ifade aracı olarak nitelenebilecek edebiyat, insanın varoluşundan bugüne gerçekleştirdiği en önemli ve öncelikli eylemlerinden birisi kabul edilebilir. Günlük konuşmalarımızdan düşündüklerimize kadar yazıya geçen her türlü metnin edebiyat alanında incelenmesi pek tabii ki mümkündür. Fakat bu inceleme faaliyetinin belli başlı kıstasları, edebiyat alanındaki inceleme faaliyetinin niteliğini açıklar ve inceleme nesnesinin durumunu belirler. Edebiyatın, özellikle de toplumla ilgili çalışmalar yapan sosyologlara göre toplumu ister istemez yansıttığı düşüncesi, uzun yıllardır tartışılmakta, bu savın niteliğiyle ilgili çeşitli görüşler ileri sürülmektedir. Edebiyatla ilgili insan, bir toplum içinde dünyaya geldiği ve yaşadığı toplumdan az veya çok etkilendiğine göre, onun edebi verimleri de doğal olarak bu etkileşimden izler taşır. Yazar ve eserle ilgili bu karşılıklı etkileşimden hareket eden bazı görüşlere göre edebiyat; *ayna* ve *yansıtma* unsurları

ile yaşanılan topluma kimi zaman ayna tutar ve var olanı ya da olması isteneni/tasavvurları belli ölçüde yansıtır. Edebiyat sosyolojisi incelemeleri, bu yüzden geniş bir çalışma alanı sunarak edebi eserlerin topluma ne kadar/nasıl ayna tuttuğunu ve yansıttığını açık bir şekilde ortaya koyar. Ancak sadece ayna ve yansıtma kavramlarıyla bağlantılı olan "*taklit etme eylemi*" üzerine kurulan bir "edebiyat" ve "sosyoloji" ilişkisi, denklemi bütünüyle kuramayacak, taklitten ötesini anlamlandırmak için pek de yeterli olamayacaktır. Bir sanat dalı olarak edebiyat, özünde haliyle var olanları ya da var olabilecekleri tasavvur eder. Ancak yine de bu ilişki salt bir taklide indirgenemez. Edebiyatın kendine has özellikleri, dile yaslanan anlam dünyası, onu diğer iletişim araçlarından çok farklı bir konuma getirir. Edebiyatın estetik haz ile olan ilişkisi, onun sadece toplum içinde yaşayan insanın iletişim gibi temel ihtiyaçlarının yanı sıra estetik anlamda da tatmin edecek bir güce erişmesine imkân sağlar.

Bu çalışmada edebiyat sosyolojisi bağlamında incelenecek olan, son dönem Türk edebiyatının önemli hikâyecilerinden birisi olan Mustafa Kutlu'nun *Uzun Hikâye* isimli eserinde ayna ve yansıtma kavramları üzerinden yazarın yaşadığımız topluma nasıl ayna tuttuğu/tutabildiği ve bunu eserine nasıl yansıttığı incelenerek hikâyedeki "*ideolojik yansımalar*" ve üretilen anlamlar sosyolojik olarak çözümlenmeye çalışılacaktır.

EDEBIYAT SOSYOLOJISININ OLUŞUMU

Öncelikle ifade etmek gerekirse, edebiyat sosyolojisinin özgün bir inceleme alanı olması diğer bilim dallarına nazaran daha geç ortaya çıkmıştır. Bu anlamda sosyolojinin diğer alt dallarının görece daha dikkat çekmiş olması ya da bu yönde daha fazla kullanılmış olması edebiyat sosyolojisinin daha geç ele alınmasına neden olmuştur. Çok benzer şekilde Türkiye'de de edebiyat sosyolojisi daha az ilgi duyulan ve özellikle toplum bilimcilerce ciddi eleştirilere maruz kalmıştır (Anar ve Özbay, 2013: 2). Örneğin; iktisat sosyolojisi, hukuk sosyolojisi veya din sosyolojisinin ortaya çıkışı daha erken dönemlere rastlarken edebiyat sosyolojisinden ilk defa kısmi olarak 19. yüzyılda bahsedilmiştir. Edebiyatın toplum üzerindeki etkisi, sosyolojik bir anlam taşıdığı için geçmişten günümüze kadar çeşitli durumlara, kişilere ve zamana "*ayna tutarak yansıtması"* edebiyatın sosyolojisinin önemini ortaya çıkarmıştır. Bu da sosyologların bu konuya ilgi duymasının temel nedeni olarak edebiyat sosyolojisinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Edebiyat ya da genel paydada sanat yapıtları doğayı, insanı ve insan hayatını yansıtarak adeta dünyaya bir ayna tutarlar. Sanat bir nevi bahsedilen bu "*yansıtma*" ile ilgilidir.

Edebiyat sosyolojisi ya da sosyolojik edebiyat bilimi, edebiyat içindeki ekonomik, toplumsal ve siyasal koşulları geniş bir biçimde ele alarak, edebiyatın maruz kaldığı şartları ve etkileşimleri incelemektedir. Edebiyat sosyolojisinin temel çıkış noktası, "*yazarın toplumsal koşullardan bağımsız olmaması*" görüşüdür. Yazar ele aldığı eserde yaşadığı veya anlattığı dönemin ekonomik durumunu, toplum içindeki insanların statülerini, toplumsal sorunları, ele aldığı zamanın popüler olan kültürel özelliklerini, yazarın dünya görüşünü ya da eğitim ve entelektüel seviyesini ortaya koyar.

Edebiyatçı her ne kadar bir toplum içerisinde var olsa da, insana ve topluma dair düşünse de, O bir toplum bilimci değildir. Olaylara toplumsal açıdan bakabilir fakat bu tam bir sosyolojik tespit olmayabilir. Yazarın bakış açısı esasen estetiktir ama bu estetik tavır diğer bilim dallarına temas ederek şekillenir. Eseri, edebi eser yapan bu estetik niyet, eserin kalıcı olması için başat bir ilkedir. Bu niyetle yola koyulan edebiyatçı toplumu inceler, toplumun reflekslerini, değerlerini, kültür ve geleneğini, mekân ve kişilerini eserlerine yansıtır. Bu bağlamda insan hemen her zaman söz konusu insana ve topluma dair estetik kaygılarla anlam arayışı içerisinde var olmuş, kendisini ifade etmeye çalışmıştır (Anar ve Özbay, 2013: 2).

Edebiyatın da sosyolojinin de yöneldiği, ele aldığı temel konu *insan*dır. Her ikisi de insanın sosyal dünyasıyla olan ilişkisini konu edinir. İnsanın dünya ile olan durumu, algılama biçimi, bunu "*içselleştirme*" ve "*dışsallaştırma*" biçimlerini ele alır. Fakat aralarında bazı farklar vardır; edebiyat dolaylı yoldan bir anlatım tarzını benimserken sosyoloji doğrudan algılama ve çözümler sunmayı amaçlayan bir dil kullanır. Bu da aralarındaki temel fark olarak gösterilebilir. Fakat ele aldıkları konu bakımından ikisinin de birbirine temas eden bir tarafı mevcuttur. Ortak payda insandır. İnsanı ele alarak onun dünya üzerindeki durumunu çözümlemeye çalışır ve insanı ele alarak onda kendini anlatmaya çalışır.

Edebiyat ve sosyoloji arasındaki disiplinler arası geçiş, edebiyat sosyolojisinin tarihsel gelişimini sunmamızı gerekli kılmaktadır (Ozbay and Anar, 2014: 191). Edebiyata sosyolojik olarak yaklaşan düşünürler belirli bir ayrıma

gitmeden bütün toplumsal kurumları bir bütün olarak ele almıştır. Madame de Stael, (1766-1817) ya da Hippolyte Taine (1828-1891) gibi edebiyat sosyolojisinin zeminini oluşturan bu isimler, adı konmamış; fakat var olan bir disiplinden bahsederler. *"Bu zemin ilk olarak Madame de Stael'de kendini gösterir. Madam de Stael edebiyat sosyolojisinin ilk müjdecisi. Edebiyat Hakkında, dinin, ahlâkın, kanunların edebiyat üzerindeki; edebiyatın, din, ahlâk ve kanunlar üzerindeki etkilerini araştırır."* (Meriç, 1998: 434) Cemil Meriç, edebiyat sosyolojisinde önemli ikinci isim olarak Hippolyte Taine'i gösterir.

Taine, tahlille yetinmeyerek eserin terkibini yapar. Ona göre "*çağımızın esas vazifelerinden biri insanı tanımak*"tır (Meriç,1998: 437). Jale Parla da Cemil Meriç gibi düşünüp edebiyat sosyolojisi için öncelikli bir isim olan Taine'i önemser. Terry Eagleton da onların bu görüşünü destekler mahiyetteki şu sözleriyle Taine'nin önemini şöyle dile getirir: "*Edebiyat eleştirisini bilimsel bir temele oturtmak amaç ve çabasında en iddialı on dokuzuncu yüzyıl sosyoloğu Hippolyte Taine'dir. Taine'nin amacı sosyolojiyi ve toplumsal bir kurum saydığı edebiyatı soyutlamalardan kurtarmaktı. Erdem ve kötülüğü bile kimyasal bir bileşim gibi görmek istiyordu"* (Eagleton, 1990: 16). Ayrıca edebiyat sosyolojisinin tarihsel gelişimi hakkında da şunları ekler: *"Edebiyat sosyolojisinin tarihi bir uzantısı gibi görünen Marksist Eleştiri, Marx ve Engels'in yazılarında doğrudan eleştiri kuramına ilişkin önermeler çok az olduğundan, tarihi maddecilik kuramını edebiyat incelemesine uygulayarak ilerledi. Gençliğinde yazarlığı deneyecek kadar edebiyata meraklı olan Karl Marx, bilincin yaşamı değil yaşamın bilinci belirlediğini söyleyerek edebiyat yapıtlarının nasıl bir bilincin sonucu olduğu sorusunu gündeme getiriyor ve edebiyat sosyolojisine yeni bir yön veriyordu!"* (Eagleton, 1990: 17)

Edebiyat sosyolojisi sadece yukarıda bahsettiğimiz isimle anılmasa da 19. yüzyıl düşünür ve yazarlarının ifadelerinde de yer alır. Edebiyat ve toplum ilişkisini ele alan yazarların birçoğu, edebiyat ve toplum arasındaki karşılıklı etkileşimi vurgularlar. 19. yüzyılın sonlarına doğru konuyla ilgili olarak Wilhelm Dilthey ve daha sonra da Marxist gelenekçiler görüş beyan etmişlerdir. Daha sonra Henri Peyre "Edebi Kuşaklar" adlı eseriyle edebi kuşaklar meselesinin sosyolojik bir anlamı olduğunu ifade eder. Guy Michaud ise 1950'de "Bir Edebiyat Bilimine" giriş kitabında bu gün anladığımız mânâda edebiyat sosyolojisi fikrinin ortaya çıkmasında katkıları vardır (Escarpit, 1992: 13). Son olarak "Edebiyat Sosyolojisi" isimli kitabıyla bu alanın isim babası olarak nitelenebilecek Robert Escarpit önemlidir.

Edebiyatın işlevi konusu da ele alınması gereken bir konudur. Kimileri edebiyatı boş zamanları değerlendirmek amacıyla ortaya konulan bir uğraş olarak ele alırken kimileri de onun belirli bir işlevi olduğunu ve bu işleve yönelik bir amaçsal eylemin olduğunu da belirtir. *"Aristoteles'e göre edebiyatın değeri kısmen eğitici olmasından gelir ama bu eğiticilik bilgisel anlamda, yani hayatı, gerçekliği okura göstermek anlamındadır. Söz konusu çağlarda ise edebiyat yalnızca bilgisel değil aynı zamanda erdemli hayatın yol göstericisidir*" (Moran, 2002: 38). Her yazarın ya da genel olarak sanatçının sanatın işlevi konusundaki görüşü farklılık gösterebilir. Fakat "*birçok estetikçilere göre sanat eserlerinin kendilerine özgü işlevi okurda(dinleyicide, seyircide) estetik yaşantı uyandırmaktır*" (Moran, 2012: 309). Bu estetik yaşantı eserler üzerinden gelişerek büyür. İnsanlar böylelikle eserlerdeki yaşantı şeklini kendi yaşamlarıyla özdeşleştirir, benimser ya da en azından yaşamlarında bir yer bulur.

Edebiyat - toplum ilişkisini *dil*, *eser* ve *yazar* bağlamında da ele almak gerekir (Alver, 2006: 11). Çünkü edebi eserin oluşabilmesi için öncellikle bir dilin var olması gerekir. Yazar yazacağı ya da söyleyeceği eserlerini belirli bir dilin sembolleri olan harflerle ifade eder. Bu şekilde iletişim ilk sürecini gerçekleştirmiş olur. Eserini dile ya da yazıya getirirken hareket ettiği ilk nokta olan dil, tamamen toplumsal niteliği olan bir kavramdır. Dilin oluşabilmesi için uzun bir süreç gerekmektedir. Bu anlamda dil, bir toplumun hafızasıdır. Çünkü o dildeki kelimelerin anlamı hatta hayali o dilin geçirdiği süreçleri, durumları, etkileşimlerin göstergesidir. Yazarın konuşacağı bir dilin olması o dili konuşanlarla etkileşime dolayısıyla iletişime geçeceğinin göstergesidir. Çünkü yazar eserini en çok yazdığı dili bilen kişilere yazmıştır. O eserin iletişime geçeceği ilk kişiler de yine yazarın eserinde kullandığı dili bilen kişilerdir.

Söz konusu edebiyat-toplum ilişkisi konusunda ele alınması gereken bir diğer unsur eserdir. Yazar eserinde istediği konuyu istediği şekilde aktarabilir. Bu, onun seçimidir hatta "*yazar, eserinde gerek hayatın değil düşlediği hayatın, ortamın, yok-ülkenin, yok-ilişkilerin hikâyesini anlatabilir; içine yaşadığı toplumsal gerçekliği olduğu gibi aktarmayabilir, bu gerçekliği dönüştürüyor yahut bozuyor da olabilir. Ne ki, son tahlilde yapıp etmelerinde sosyal ortam ve kendi bireysel gözlem alanı/düşsel dünyasını bir arkaplân olarak kullanmak, yani örnekliğini buradan(toplumsal ortam) almak durumundadır*"(Alver, 2006: 13). Düşünsel zeminini, hayal gücünü, eserde

kullanacağı materyalleri toplumdan alan yazarın bu yüzden toplumdışı olduğu ve yazacağı eserin de toplumsaldan uzak olacağı bu yüzden düşünülemez. Eserin toplumdan bağımsız olamayacağını ifade ederken aynı şekilde yazarın da toplumdan bağımsız olamayacağını bu çıkarımla elde edebiliriz. Çünkü yazar anlattığı ya da yaşadığı toplumun bir üyesidir. Kimi zaman kendini soyutlasa da ya da o toplumdan kendini uzak görse de -*kulesine çekilse de*- toplumun bir parçasıdır, bir üyesidir.

EDEBIYAT VE SOSYOLOJIK İMKÂN

Edebiyat, dilden oluştuğu için Saussure'ün "*dil toplumsal bir olgudur*" (Rıfat, 1983: 18) cümlesi edebiyatla sosyolojinin, sosyolojiyle edebiyatın birbirleriyle bağlantılı olduğunu kanıtlar niteliktedir. Sosyolojik çıkarımlardan uzak bir edebiyat düşünülemez. Escarpit de Saussure'ün düşüncesine uygun hareket eder ve şu önemli soruyu sorar: "*Kitap hangi sınırlar içinde geçerlidir?*" (Escarpit, 1992: 74) Bu sınırı belirleyen en önemli unsur, şüphesiz kitabın yazıldığı dil ve anlam dünyasıdır.

Edebiyat eseri, konu, teknik ve biçim açısından farklılıklar gösterse de "estetik" gayesinin bulunması, onun muhatabını doğrudan doğruya insana yöneltmesine imkân sağlar. İnsanla ilgili olan her şey, sosyolojinin inceleme alanında olduğundan edebiyat eseri de bu inceleme alanına dâhil edilebilir. İnsanı konu alıp insanın toplumdaki yerini, yaşadığı çevrenin çözümlemesinin yapılması ise sosyolojinin ilgi alanındadır. Yazılan eserlerdeki bu iç içe geçmişlik yeni alt dalların oluşmasına imkân sağlamıştır. Bu imkân edebiyat sosyolojisi disiplinini ortaya çıkarmıştır.

Edebiyat; tarih içerisindeki duruşuyla diğer bilim dallarıyla olan ilişkisi bakımından kendi alanını genişletmiştir. Bazı bilimler diğer bilimlerle direkt olarak etkilenip faydalanırken bu ilişki sonucunda alt kolların oluşmasını sağlamıştır. İşte edebiyat sosyolojisi de böyle bir temas sonucunda oluşan bir alt bilim dalıdır. Dil, okuma, yazma, yayın gibi süreçler edebiyat özelinde toplumsal ilişkilerin oluşmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla edebiyat kendi özelinde iletişim ve ilişkiler ağı oluşturmakta, bu yönüyle de toplumsal alana dâhil olmaktadır. Sosyoloji, edebiyatın bu yönünü dikkate alarak onu toplum analizinde öne çıkarabilir (Alver, 2007: 11).

Dilin toplumdan koparılamayacağı gerçeği toplumu de ele alma durumunu kendisiyle birlikte getirmiştir. Edebiyat eserleri üretildiği toplumdan sökülüp ayrı bir ortamda ele alınıp tam anlamıyla yorumlanamaz. Bir edebiyat eserinin anlam kazandığı en iyi ortam üretildiği ortamdır. Çeviri eserlerin başka bir dile aynıymış gibi yansıtılamaması bu gerçeğin bir ispatıdır. Yazarın eserinde anlattığı herhangi bir nesne ya da imge onun yaşadığı toplumda gözlemleri sonucu elde ettiği şeylerdir. Örneğin yazar bir çeşmeden bahsediyorsa o çeşme yaşadığı coğrafyanın çeşmesidir, isterse bunu hayallerinde zenginleştirip öyle sunsun. İnsanın görmediği bir şeyin hayalini kurması pek mümkün değildir.

Edebiyatın direkt olarak toplumla bir bağı vardır. Eserler bir toplum için ortaya konulur. Ortaya bir eser konulmuşsa bu sadece bir kişi için değil kitleler için, bir okur kitlesi için yazılmıştır. Eserlerin toplumdan habersiz olan bir yazar tarafından ortaya konulmasının ve yazarın toplumdan yalıtılmış bir ortamda büyüyüp kendini geliştirmesinin imkânı yoktur. Çünkü insan sosyal bir varlıktır ve sürekli etrafıyla etkileşim içinde olması beklenir.

Ele aldığı konuları ispat etmeye çabalayan edebiyat ve sosyoloji birbiriyle temas ederek, kimi zaman da birbirlerinin sınırlarını ihlal ederek genişlerler. Fakat iki farklı alanın sınırları belli olmalıdır. Özellikle iki alanın sınırları bütünleşerek ortaya çıkan edebiyat sosyolojisi ne edebiyatı yüceltmeli ne de sosyolojiyi aşağılamalıdır. Edebiyat sosyolojisi, edebiyat olgusunun özgüllüğüne saygı göstermelidir. Meslekten olan birisi için kazançlı bir iş, ama kendine özgü görevleri içinde geleneksel edebiyat bilimine de -tarihsel ya da eleştirel- yardım ederken, okuyucu için de kazançlı bir iş olmalıdır. Bu uğraşlar dolaylı olarak kendisinindir, ama rolü yalnız toplum düzeyinde bunları tasarlamaktır (Escarpit, 1992: 17). Edebiyat sosyolojisi edebiyatı incelerken ona bir tenkitçi gözüyle değil, eserde işlenen ve işine yarayan konulara ve kavramlara eğilerek işini yapmalıdır. Çünkü edebiyatçının yaptığı denize bir şişe içinde mektup bırakmaktır. O şişenin nereye gideceğini bilmeden. Edebiyatı uğraşı alanı seçen sosyolog da işte tam buradan yakalar edebiyatı ve o şişenin nereye vardığını göstermeye çalışır.

Bir kitabın ne olduğunu bilmek, önce onun nasıl okunmuş olduğunu bilmektir (Escarpit, 1992: 114). Kitabın iletişim geçmesi için öncelikle onun basılması ardından da okuyuculara ulaşması lazımdır. Son eylem artık kitabın iletişime geçtiğinin göstergesidir. Bu da ancak ve ancak kitabın okunmasıyla mümkündür. Bir kitap okunduğu derecede

iletişimini sağlayabilir. Bu iletişim sonucunda da "kendinde olanı" başkasına verebilir. Bir yapıtın özerk ve özgür bir olay olarak bir yaratma olarak gerçekte var olması için kendi yaratıcısından ayrılması ve insanlar arasında kendi yazgısını izlemesi gerekir (Escarpit, 1992: 60). Bu şekilde eser hem iletişime geçmiş olur hem de kendi var olma mücadelesini kazanma çabasını elde eder.

Edebiyat ve sosyoloji ilişkisini irdelemek bir bakıma edebiyat-toplum ilişkisini irdelemektir. Sosyolojinin temel alanı toplum olduğu için toplumu oluşturan kültürel unsurların da incelenmesi gerekir. Sanat ve bilimin kol kola yürüdüğü apaçık bir gerçekliktir. Sanatın bilimden bağımsız olamayacağı, bilimin de sanattan bağımsız olamayacağı gerçeğine ulaştırır bizi. Tarihsel süreç içerisinde bilimin gelişmesi ile sanatın gelişmesi doğru orantılı olmuştur.

Her ne kadar edebiyat alanı kurmaca bir dünyanın yansıması olsa da onun toplumdan yansıyan bir acıyı, bir duygulanımı, bir çözümlemeyi sunduğu da aşikârdır. Edebiyat, özellikle bir kolektif kimlik tesis etme, toplumsal bilinç durumu belirleme, cemaatsel birlik sağlama, ulusal, dinsel ve ideolojik anlam haritaları örme bağlamında kendine yer açmaktadır (Alver, 2006: 17). Edebiyatın bu önemi onu farklı bilim dallarıyla çözümleme gerekliliğini ortaya çıkartmıştır. Edebiyat sosyolojisi de bu amaçla kurulan bir bilim dalıdır.

Edebiyatın işlevi bir sorunsalla ortaya çıkmaktadır. Bu da acaba edebiyat, sadece düşünce, duygu, arzu, acı, hüzün vb. hususları estetik kalıp ve edebî yapıya dayalı olarak dile getirme işleviyle yahut haz alma ile mi eşitlenir; yoksa edebiyatın bunların dışında anılması gereken başka işlevleri de var mıdır? (Alver, 2006: 16) Edebiyat sosyolojisi buradan kendine bir referans alıp kendini kurma yoluna gider. Edebiyat, tarihsel-sosyolojik sorunlara çözümcül bir biçimde yaklaşmaz buna "nasıl olduğu" konusunda bir bakışla yaklaşır. Edebiyatçı, olaylara bir bilim adamı yöntemiyle yaklaşmaz zaten öyle yaklaşması da beklenemez. O sadece bir öneri, bir açıklama ya da bir bakışla durumlara, olaylara katkıda bulunur.

Edebiyatın sosyolojik imkânı tartışması ayna kavramını merkezine alır. Yazar eseriyle dünyayı resmeder, ele aldığı tüm olgu ve durumlar okuyucuya bir ayna tutar. Ayna yansıtma yapmaktadır; norm, tutum, davranış, gelenek ve görüngüleri yansıtmaktadır (Alver, 2006: 18). Edebiyatçının da sosyologun da temel ilgisi ortak paydada insandır. Ele aldıkları konular bakımından insana katkı sunan bu iki yönelim, insana yaşadığı dünyanın anlamını farklı biçimde sunma çabasındadırlar. İkisi de dünya üzerinde kendilerine dayanak noktası seçtiği konular dâhilinde söz söyleme, ifade etme, açıklama amacı güderler. Bu yüzden edebiyatın sosyolojik imkânı bir birlikteliği, bir iç içe geçişi sağlamakta ve bu iki yönelimle insana daha geniş açıdan bakmayı niyet edip bu amaçla çalışmayı sağlamaktadır.

Ayna ve Yansıtma

"Sanatçı, işi Tanrı'nın yaratışını taklide yeltenme cinsinden bir iş olmakla birlikte, O'nun gibi yoktan var edici değildir elbet. Onun işi, yaratıştan bir yaratış çıkarmak, varlıklardan yeni bir varlık, var olanlardan yeni bir var olan türetmektir." (Karakoç, 2007: 13)

Doğadaki seslerin taklidiyle oluşan müzik, doğadaki nesnelerin taklidiyle oluşan resim bize yansıtmanın sanat üzerindeki etkisini açık bir biçimde özetlemektedir. İnsan kendi dünyasını daha yaşanılır kılmak için çeşitli eylemlerde bulunmuştur. Bu eylemlerden biri de sanattır. Sanatın doğadan esinlenerek oluşturulma serüveni sanatçının bakış açısına, hayat görüşüne göre değişmektedir. Peki, sanat nedir? Bir tanıma ihtiyaç duyarsak bu kavramı nasıl açıklarız? "Sanat nedir?" sorusuna verilen ilk cevap (hiç değilse Batı'da) sanatı bir yansıtma, benzetme ya da taklit olarak görme eğilimindeydi. Sanat eserlerinde gördüğümüz, doğadır, insandır, hayattır ve sanatçı eserinde bize bunları yansıtır; sanki bir ayna tutar dünyaya (Moran, 2002: 17). Ayna ile doğayı izleme bir nevi hakikati görme isteği insanda sürekli aranılan, istenilen bir durumdur. Sanatçı yaşadığı evreni anlamlandırabilmek için eserlere yönelir. Ortaya koyduğu her eser için "bu eser onun hakikati arama telaşıdır" denilebilir. Çünkü sanatçı taklit ile koyulduğu yolda ayrıca bu taklidin başkaları tarafından da yapılmamış olmasını amaçlar. Bu da özgünlüktür, biricikliliktir. Lukacs'a göre de sanat bir yansıtmadır ve yansıtma yöntemleri başlıca ikiye ayrılır: Gerçekçilik ve doğalcılık. Bunlardan birincisi sosyal gerçekliği yansıtabilir, ikincisi yansıtamaz (Moran, 2002: 55).

Sanatçı doğaya ayna tutarken eserine yansıttığı tamamen doğa değildir. Bu taklit sanatçının düşüncesine göre yorumlanarak esere aktarılır. Sanatı bir yansıtma olarak görmek yüzyıllar boyu devam etmiş ve zamanımıza kadar gelmiş bir kuramdır. Bu görüşü savunanların sık sık başvurduğu '*ayna*' benzetmesi de düşüncelerine ışık tutan

açıklayıcı bir benzetmedir (Moran, 2002: 17). "Ayna" kavramı bu yüzden sanatçının doğayı sanatta belirtmek için kullandığı önemli bir kavramdır. Sanatın gerçeklikle ilgisi bu kavramla daha belirginlik kazanır. Sanat ile gerçeklik arasında daima bir ilişki bulmakta ısrar edilmesine şaşmamak gerekir, çünkü ne de olsa sanatla insan, doğa ve hayat arasında sıkı bağlar vardır. Gelgelim nasıl bir gerçekliği yansıtır sanatçı? Gerçeklik nedir? Bu sorulara verilen cevaplar farklıdır. Yansıtılan gerçeklik kavramı yazar, düşünür ya da estetikçiler için başka başka anlamlar taşımıştır elbet. Bundan ötürü bu öğretiyi açıklamak bir bakıma gerçeklik kavramına verilen anlamları belirtmektir (Moran, 2002: 19). Gerçekçiliğin yazar, sanatçı ve düşünür için farklı anlamlar taşıması bu kavramın geniş biçimde tanımına ulaştırır bizi. Uğraşı alanı farklı kişilerin gerçekçiliğe bakış açısı yansıtmak istedikleri içerik ve kullandıkları malzeme ile alakalıdır. Yazar amacını kelimelerle, ressam çizgi ve renklerle, müzisyen notalarla gerçekleştirir. Her halükarda 'gerçekliği yansıtma' üç görüşle karşımıza çıkar: Birincisi sanatın görüngüyü olduğu gibi (yüzey gerçekliği) yansıttığı düşüncesidir. İkincisi genel'i(tümeli) ya da özü yansıttığını söyler. Nihayet sonuncusu da sanatın ideal olanı yansıttığına inanır. Ama ortaya atılan yansıtma kuramlarını iki döneme ayırmak doğru olur, çünkü on sekizinci yüzyılın ortalarına kadar ileri sürülenler aynı geleneğin çizgisi üzerine yerleştirilebilir ve daha çok Aristoteles'in çeşitli yorumları olarak ele alınabilir (Moran, 2002: 19).

Sanat, özü arama telaşı, taklitten yola çıkarak kendi ifade biçimini geliştirme yoludur. Sanatın özden ayrı düşünülemeyeceği gerçeği, insanın bu dünya üzerinde kalıcı eserler bırakmasının nedenidir. Sanatçı, gördüğü gerçekçiliği doğadan çıkartıp ona kendi anlam rengini verir. Bu yüzden sanat görüngüden tümel olan özü çıkartmaya çalışır.

Platon, sanatçının tek-olanı yansıttığını dolayısıyla okura gerçeklik(hayat) hakkında bilgi veremeyeceğini ve zaten şaire özgü bir bilgi alanı olmadığını iddia etmişti. Aristoteles, şairin (yazarın) hayatının, insan yaşantısının anlamını bildiğini söylemek istiyor. Bu görüşte, söz konusu olan insan psikolojisidir. Onun için sanatçı, Platon'un sandığı gibi bizi gerçeklikten uzaklaştıran, sahte bilgiler sunan bir adam değil bize hayatı açıklayan bir adamdır (Moran, 2002: 30). Sanatçı, doğanın gücü karşısında insan kalma eylemidir. Ondaki özgün desenler kendini arayan adamın halidir. Sanat eseri gerçekliği yansıtırken tümelleri yansıttığı için hayatı ve insan tabiatını açıklayıcı bir rol oynar. Sanatın, bilgisel bir yönü vardır (Moran, 2002: 71). İnsana insanı anlatır. İnsanın neler düşünebileceğinin bir yansıtmasıdır, eserdeki estetiğin, düşüncenin, biçiminin göstergesidir. Peki, yansıtma sadece olanı olduğu gibi esere işlemek midir? Bunun cevabı da iki düşünce ve tartışmada açıklanır: 1) Sanat genel-tabiatın yansıtılmasıdır. 2) Sanat idealleştirilmiş tabiatın yansıtılmasıdır. Her iki kurama göre de sanat yansıtmadır, fakat yansıtılan gerçeklik aynı değildir (Moran, 2002: 31).

Yansıtma kuramı sanat akımları tarafından farklı bir biçimde değerlendirilmiş ve her sanat akımı bu yansıtma kuramını ele alırken kendi anlayışına göre tanımlar, çıkarımlar yapmıştır.. Örneğin romantikler yansıtmayı ele alırken günlük gerçeklerden uzak, idealleştirilmiş konularının aksine, gerçekçi bir yazar gibi çağdaş toplumu konu edinerek eserinde kendi gözlemlerine dayanarak yansıtıyordu. Onlara göre bu anlayış masalvari olan, uzak diyarların çekiciliğinden medet uman, alegoriye, sembolizme başvuran bir akım değildi (Moran, 2002: 40). Bu yüzden sanatçı toplumu gözlemleyebildiği derecede ayrıntılı eserler ortaya koyar ve bu eserleriyle topluma ışık tutar.

İdeolojik Yansıtma

Bir düşüncenin, bir anlamın okuyuculara eserler üzerinden yansıtılması, yazarın tamamen ideolojisine uygun bir yaşantı tarzıyla açıklanabilir. İdeoloji sadece siyasi bir düşünceye sahip olarak anlaşılmamalı, o bir dünya görüşü, hayat tarzı, varoluşsal bir mesele de olabilir. Buna en güzel örnek, Dostoyevski'nin eserleridir. O, eserlerini yazarken savunduğu dünya görüşünü eserlerinde yoğun biçimde işlemiştir. "*Dostoyevski, kendi ideolojik duruşunun bir sonucu olarak insanı sınıflı ve maddi bir dünyanın kölesi haline getiren kapitalizmi eleştirmekten geri durmaz. Tüm eserlerinde 'biçim açısından olduğu kadar, içerik açısından da, insanın, insan ilişkilerinin, tüm insani değerlerin kapitalizm koşulları altında şeyleştirilmesine karşı' bir mücadele sürdürülmektedir."* (Aktaş, 2012: 66)

Aynı şekilde Necip Fazıl'ın Kaldırımlar şiiri, Nazım Hikmet'in hapishane ve hasret temalı şiirleri belirli bir ideoloji çerçevesinde anlaşılıp anlamlandırılan şiirlerdir. Eserlerin ideolojik olması eserin sanatsal açıdan düşük bir seviyede olduğu anlamı çıkartılmaması gerekir, ideolojisi olan eserlerin de belirli bir sanatsal değeri vardır.

Her eser, belirli bir ideoloji temeline sahiptir. Sanatçı kendi ideolojisini eserlerine işleyerek anlatır. Bu yüzden *"sanat eserinin ideolojiden yoksun olması demek, bir anlamda hayatın da ideolojiden ve anlamdan yoksun olması demektir. Bu tersine bir ifadeyle de hayatın da estetikten yoksun olması anlamına gelmektedir. Çünkü sanat eseri, hayatın bir ifadesi olarak, estetik kadar fikrin de dile getirilmesi, ya da fikrin estetik bir biçimde dile ifadesidir"*(Aktaş, 2012: 61). Sanat, bir düşünce, daha doğrusu bir rahatsızlığın ürünü olarak ortaya çıkar. Berna Moran'ın ifadesiyle "*Sanat bir üretimdir*." (Moran, 2002: 67) Bu düşünceden yola çıkarak şu görüşe ulaşmamız mümkündür: Sanatçının yaptığı iş, yoktan bir şey yaratmak değil bir takım hazır malzemeyi alarak bunları işlemek ve bir ürün meydana getirmektir. Sanatçının malzemesi içinde mitoslar, daha önce yazılmış eserler, değerler, formlar ve özellikle ideoloji vardır. İdeoloji ile gerçeklik arasındaki ilişki bu kuramın temel direğini oluşturur (Moran, 2002: 67). Bu yüzden sanat eserinin ideolojiden yoksun olması düşünülemez. Hayatı, mümkün mertebe eserlerinde işleyen sanatçı "*bakmak ile görmenin*" o ayırıcı niteliğine tabî olarak düşünce biçimini eserlerine yansıtır.

Yazarın toplumsalın ideolojisini yansıtması, kendi ideolojisini işlemesi, kendi doğrularının olması gördüğü, inandığı bir meselesi olduğu gerçekliğine ulaştırır bizi. İdeoloji ile edebiyatın ilişkisinin temel savı toplumun çatışan güçleriyle, ideolojisiyle toplumsal gerçekliği ayrıntısıyla ortaya koymaktır (Moran: 2002: 65). Bazı sosyal bilimcilere göre edebi eser bütünüyle bir ideolojidir. Bunların başında Marksist düşünür Louis Pierre Althusser (1918-1990) gelir. Althusser'e göre gerçek edebiyat ideolojiyi hammadde olarak kullanan, onu kendine özgü yollardan işleyip dönüştürerek yeni ürün veren bir pratiktir. Edebiyatı yansıtıcı bir ayna olarak görmek yanlıştır; edebiyat bir üretimdir ve ürettiği şey de, "dönüştürülmüş", "görünürlük" kazanmış ve dolayısıyla kendini ele vermiş ideolojidir (Moran, 2002: 66). Edebiyat, sanatçıya/yazara temel düşüncesini aktarmak için büyük imkânlar sunar. Kelimelerle ördüğü eserini genişletmek için betimlemeler, tanımlamalar, tahliller, anlatılar sunarak düşüncesini farklı biçimlerde sunmak için olanak sağlar. Yazar neyi anlatmak istiyorsa onu kendi düşüncesine uygun bir hale getirerek metin içinde yoğurur. Bu yüzden her edebi, eser bir ideoloji içerir. Edebi eserdeki ideoloji kendi fikrini empoze etmek, okurları kendi düşüncesine çağırmak, onları bu düşüncenin doğruluğuna inandırmaktır. Bu gün hegemonya her ne kadar yoğun biçimde iletişim araçları üzerinden kendine bir alan açıyorsa da asıl çıktığı nokta, kültürel eserler üzerindendir. Bu yüzden ideoloji her şeye bulaşan "büyülü" bir üretimdir ve bu sadece egemenler tarafından sürdürülen bir hegemonya mücadelesi açısından değil kendi durumlarını meşrulaştırmaya ve açıklamaya çalışan madunlar tarafından da mevcut duruma razılığın zihniyetini oluşturmak için yapılan bir üretimdir (Aktaş, 2012:157).

Her edebi eser bir niyetle yazılır. Bu niyette baskın olan tutum, eserin ana durumunu belirler. Eser bir ideolojiyi yaymaya veya bir gerçekliği, acıyı, zulmü, iktidarı ya da zorbalığı gizlemeye, dahası aklamaya da çalışabilir. Kimi de tersinden yapar bunu, salt gerçeklik için akıl almaz çirkinliğe vardırır anlatımını. Ama bunu bazen oldukça rafine bir biçimde yapar bazen düpedüz ideolojik bir manifesto apaçıklığıyla (Aktaş, 2012: 157). Salt bir ideoloji veya salt bir acıyı dillendirmek için yazılan eserlerin sanat bakımından nasıl olduğu tartışılabilir bir tutumdur. İdeoloji, esere işlenebilir, fakat sadece bir ideoloji yaymak için yazılan eserlerin sanatsal yönden zayıf olacağı durumu gözlerden kaçmamalıdır. Çünkü hayatın bütünlüğü, biraradalığı büyük bir zenginlik sunar. Yazar da bu zenginliği dile getirirken bakışını sadece bir yönde tutması, onu edebi eserin sanatsal yönünden uzaklaştıracaktır. Çünkü salt ideolojiyi yaymak için yazılan eserler bir edebi eserden çok bir manifesto olma tehlikesine düşebilir (Aktaş, 2012: 157). Başta söylediğimiz gibi edebi eser, ideolojiden ayrı olarak düşünülemez. Eğer eser, salt ideoloji amacıyla yazılmışsa sanattan uzaklaşılır. Fakat metni kurgularken onu ideolojiden uzak tutmak eseri yapay bir yola sokar.

Edebi bir metnin ideolojiden uzaklaştırmaya çalışmak kadar tersi bir durum da meseleyi doğallıktan uzaklaştırır ve anlatı bu yüzden hayatın dışına sürüklenir. Nitekim çoğumuzun dokunaklı ya da dramatik öykülerin anlatıcıları olarak gördüğümüz Shakespeare veya Balzac'ın eserleri, Marx'ın en önemli başvuru metinleridir. Yine Tolstoy veya Dostoyevski için de rahatlıkla aynı şeyler söylenebilir. Çünkü edebiyat adamları toplumun en iyi gözlemcileridir. Onların önemli özellikleri ise belli çarpıtmalardan uzak durabilmeleridir. Bu çarpıtmalar ise ideolojik bir gerçeklik için de yapılabilir. Nitekim Marx, dönemlerine ilişkin başvurularında, (ideolojik yakınlık açısından) beklenebileceği üzere "gerçekçi"leri değil burjuva edebiyatçıları olarak bilinen Balzac'ı ve Shakespeare'i tercih etmiştir" (Aktaş, 2012: 160). Eserin ortaya konma sürecinde kendi doğal seyrini gerçekleştirebilmesi için ısrarla bir şeyin olması veya olmaması onu sanatsal yönden, doğallıktan uzaklaştıracaktır. Ancak bu dengeyi tutturabilen yazarlar kaliteli ve güzel eserler verebilir.

MUSTAFA KUTLU HIKÂYECILIĞI VE UZUN HIKÂYE

Edebiyat sosyolojisi bağlamında Uzun Hikâye'yi ortaya çıkaran unsurlar, yazarın topluma yakın ve dinamik duruşu önceki eserlerinin de incelenmesini zaruri kılmaktadır. Yazar hakkında ortaya çıkan portre, en az Uzun Hikâye kadar uzun bir anlatıma ve değerlendirme gerektirmektedir. Ancak bu çalışmanın sınırları çerçevesinde genel bir Mustafa Kutlu resmi de görmezden gelinmeyerek, Kutlu'nun Uzun Hikâye'sinde görülen yansımalar ve anlamların beraberinde onun Türk Hikâyeciliğindeki yeri de aktarılmaya çalışılacaktır.

Mustafa Kutlu Türk Edebiyatında önemli bir yere sahip yazarlarımızdandır. Her ne kadar öykü dalında ismi önlerde görünse de bu eksik bir değerlendirme olacaktır. Çünkü Kutlu, öykü yazarken kendini gündem dışında bırakmamıştır. Bu durum onu edebiyatın tüm dallarında sözü dinlenen bir usta olarak yer edinmesini sağlamıştır. Şiirden hikâyeye ve denemeye kadar birçok alanda Mustafa Kutlu'nun etkisi konuşulabilir. Fakat en çok öyküdeki ustalığı ön plandadır. Öykü türünün Türkiye'deki en güzel örneklerini sunan ve bunu artık gelenekselleştirdiği "*her seneye bir öykü kitabı*" yürüyüşüyle adından sıkça söz ettiren bir yazar olmuştur. Onun hikâyeciliği üzerine çokça yazı ve araştırmalar yapılmış fakat sosyoloji bağlamında incelenip edebiyat sosyolojisi alanında irdelenmesinin yeni bir yaklaşım olduğu söylenebilir.

Uzun Hikâye içinde barındırdığı anlamlar bakımından bir dönemin şahididir. Satır aralarında aktarılan kimi olay ve durumlar yaşanan coğrafyada olmuş ve olacak olan olayların göstergesi niteliğindedir. Yazar, dönemin konjonktürel havasını karakterler üzerinden işleyerek yansıtmıştır. Bir istasyonda başlayıp yine bir istasyonda biten hikâye, isminden de anlaşılabileceği gibi uzun bir hikâyedir. Kitap Mustafa Kutlu'nun tüm hikâyelerinde denediği anlatım tekniklerinin bir karışımı durumundadır. Uzun Hikâye'nin yerini ve durumu belirlemek açısından Mustafa Kutlu hikâyelerini genel olarak kategorize edecek olursak (Tonga, 2007: 471-484):

> "1.Dönem(1968 – 1979): Ortadaki Adam ve Gönül İşi bu dönemin ürünleridir. Bu dönemde, yazarın Sait Faik ve Sabahattin Ali tesirinde olduğu gözlemlenir. Yazar, bu döneme ait hikâyelerini tekrar yayımlamamıştır.
>
> 2.Dönem(1979-1995): Yazarın Klasik Şark üslûbundan hareket ederek kendi hikâye tarzını bulduğu ve hikâyelerinde "sosyal değişme" hadisesini bütün yönleriyle işlediği dönemdir. Yokuşa Akan Sular, Yoksulluk İçimizde, Ya Tahammül Ya Sefer, Bu Böyledir ve Sır bu dönemin ürünleri olarak değerlendirilebilir.
>
> 3.Dönem(1979- 2000): Yazarın hikâyecilik serüveninde bir nev'i ara dönem olarak nitelendirilebilecek bu dönemde kaleme alınan eserler Hüzün ve Tesadüf ile Arka Kapak Yazıları'dır. Yazarın bu iki eserinde, çoğu hikâye olmakla birlikte deneme kutbuna yaklaşan bazı metinleri de neşrettiği görülür.
>
> 4.Dönem(2000-2007): Kültür değişmesi olgusu arka plana itilmekle birlikte sosyal zeminden kopulmaksızın, bireylerin içlerinde olup bitenlerin aksettirildiği, çocukluk, aşk, çevre, köy-kasaba-varoş hayatı… gibi mevzûların daha çok nostaljik bir tarzla işlendiği dönemdir. Bu dönemde yazar, hikâyelerini genel olarak uzun hikâye formunda kaleme almıştır. Uzun Hikâye, Beyhude Ömrüm, Tufandan Önce, Mavi Kuş, Rüzgârlı Pazar, Chef, Menekşeli Mektup, Kapıları Açmak bu dönemin ürünleridir."

Necati Tonga'nın dediği gibi Uzun Hikâye ve aynı dönemde yazılan diğer hikâyelerin ortaya çıktığı durum "*sosyal zeminden kopulmaksızın, bireylerin içlerinde olup bitenlerin aksettirildiği, çocukluk, aşk, çevre, köy-kasaba-varoş hayatı…*"(Tonga, 2008: 436) olarak gözükür. Uzun Hikâye'nin anlamlandırılabilmesi için dönemin havasının ve kişilerin hangi sosyal zeminden çıkıp ortaya konulduğuna bakılması gerekir. Mustafa Kutlu hikâyeciliğini inceleyen Ercan Yıldırım, Kutlu'nun hikâyeciliğinin konuşulabilmesi için "*tasavvuf kültüründeki argümanlar ve simgecilik ile postmodern kuramdaki simgecilik anlayışını bir arada düşünmesi gerekmektedir"*(Yıldırım, 2007: 7) diyerek Kutlu'nun kullandığı argümanlar ve anlamlar için bir yol haritası sunmuştur. Belirli imgelerin yoğun biçimde kullanılması Kutlu hikâyeciliğinde gözlemlenen durumlardandır. Göç, kır, kent, gecekondu, yoksulluk, aidiyet, yabancılaşma gibi sosyolojik olarak da ele alınabilecek kavramların kullanımını hikâyelerinin hemen hemen hepsinde

gözlemleyebiliriz. Mekân olarak kır-şehir-kasaba hayatlarını aksettiren Kutlu, zamanın getirdiği düşünce akımlarını ve moderniteyi karakterleri üzerinden yansıtmıştır.

Hakikati yitirme–arama–korumaya çalışma ekseninde dünya gailesini özdeki iyiye/doğruya ulaştırmaya çalışan ve şifahi kültürümüzde yer edinen o duru anlatımı gözlemlediğimiz Mustafa Kutlu hikâyeleri, yazmaktan çok anlatıma yatkın olması hasebiyle geleneksele bağlı fakat modern akımlardan da ayrı olarak düşünülemez. Türkiye'nin 1960'lardan bu güne kadar sürede geçirdiği sosyal-siyasal-ekonomik değişimin izlerini satır aralarından gözlemlediğimiz Kutlu hikâyeciliği, yazıldığı döneme ilişkin veriler sunmaktadır. Yanlış ya da eksik modernlik algısı ve geç modernlik kavramıyla açıklanabilecek sosyo-ekonomik zemin, hikâyelerde yansıtılan düşünce ve tutumları da etkilemiştir. Özellikle Batı düşüncesindeki doğa ve Tanrı algısının dönüştürülmesi, teknolojik ilerlemeyle birlikte üretilen yeni değerler, ahlâki ve toplumsal enstrümanlar Türkiye'ye geç ulaşmış; ancak beklenen tahribatı siyasal, düşünsel dönüşüm süreci, gelenek-modernlik ayrımı, insanlardaki dejenere olan hassasiyet noktaları Kutlu'nun hikâyelerinde yer bulmuştur (Yıldırım, 2007: 14).

Uzun Hikâye'deki Anlamlar ve İdeolojik Yansımalar

Yolculuk temasının yoğun biçimde hissedildiği Uzun Hikâye bir arayışın ve aidiyetin sorgulanmasıdır. Nereye ve kime ait olduğunu arayan insan; "*doğduğu yere mi, doyduğu yere mi aittir?*" sorusunu bize düşündüren ve konar-göçerliğin insan psikolojisi üzerindeki etkilerini irdeleyen bir eser olarak karşımızda durmaktadır. Naif bir anlatımla sunulan hikâye, kimi zaman destanlaşarak ve vurgusunu haksızlığa karşı koyarak belirten ve bu şekilde sesini yükselten bir eserdir.

Ait olma, aidiyet. Her gittikleri yerde problem yaşadıkları için mekâna dâhil ol(a)mayan, yersiz yurtsuz bir hayat yaşayan hikâye kişilerinin en büyük sıkıntısı aidiyet problemidir. Dolayısıyla, hikâyenin önem arz ettiği temel nokta da hem mekân hem de yaşam konusunda bireyin kuracağı/oluşturacağı bir dünya sorunsalıdır. Belirlenmiş, sabitlenmiş hayatlar karşısında oluşturulamayan verili dünya ve yaşam şartlarına eklemlenmiş insanların önyargılarına mahkûm edilen hayatların odağındaki Uzun Hikâye, dünyada ait olduğu yeri arayan, ancak kaderinin de oradan oraya sürüklediği insanları anlatmaktadır. Dünya içinde de olsa ait olmanın, belli değerlerle mensubiyet bağı kurmanın ve mekân içerisinde yaşayarak, varoluş şartlarını oluşturmanın hikâyesidir Uzun Hikâye (Yıldırım, 2007: 20).

Eser, insanların fırkalara ayrılarak, her davranışlarına ideolojik bir gönderme yapıldığı, düşüncelerin hayat felsefelerini etkilediği bir dönemde, haksızlığa tahammülü olmayan fakat sade bir hayat yaşamak isteyen Ali Bey'in, eşinin ve oğlunun hayat hikâyesini anlatan, biyografik yönü ağır basan bir eser olarak karşımızda durmaktadır. Haksızlıklara karşı durması, eşitlikten yana olması Ali Bey'i daha sonra "*Sosyalist Ali*" olarak karşımıza çıkartmaktadır. Eser, anlatıcının yani Mustafa Kutlu'nun ile babasının başından geçen olayları, sürekli mekân değiştirme şeklinde aktarır.

Bulgaristan göçmeni olan Ali Bey, hem öksüz hem de yetim biridir. Dedesinin yanında büyümüştür. Babası ile dedesi buldukları bir fırsatta Türkiye'ye kaçmış, ailenin diğer fertleri ile bağları kopmuştur ve zamanla birbirlerini unutmuşlardır. Göçün en trajik yanlarından biridir bu "*bağların kopması*" ve "*unutmak – unutulmak*" ve göç, deyim yerindeyse tam anlamıyla bir *altüst olmak*tır.

Ali Bey, dedesinin ölümünden sonra kendi ayakları üzerinde durmak için hayat ile bir mücadeleye girişmiş, birçok işe girip çıkmıştır. Değişik meslekler denemiş, okuluna devam edememiştir. Eşiyle Eyüp semtindeki bir mahallede tanışmış. Kızın kabadayı takımından ağabeyleri yazlık – kışlık sinema işleten belalı kişilerdir. "Eyüp'te asılacak başka kız mı bulamadın" diyerek Ali Beyi epey döven kızın ağabeyleri kızı da zengin biriyle evlendirmeye çalışmışlar. Bu durumda Ali Bey, kızı kaçırmaktan başka bir çare bulamaz. Yaz mevsiminin en canlı olduğu günlerden birinde Ali Bey, yazlık sinemada izlenen film esnasında sinemayı ateşe verir, yediği dayağın acısını eline geçirdiği mikronla çıkarır. Eşi olacak Münire'yi aldığı gibi Anadolu'ya trenle yolculuğa başlar. Artık bu aşamadan sonra Ali Bey, Münire ile köy köy, kasaba kasaba dolaşmaya başlar. Anlatıcı – ki hikâyede ismini bir türlü öğrenemediğimiz karakterdir – bu dolaşma yüzünden babasının bir işte bir türlü dikiş tutturamadığını belirtirken kendisinin de aynı durumda olduğunu söyleyerek bir özeleştiri yapar.

Anlatıcının babası olan Ali Bey, dürüst ve bu dürüstlük uğruna pire için yorgan yakan düşünceye sahip bir insandır. Tren ile köy köy, kasaba kasaba dolaşan aile artık bir eve kavuşmuştur, Ali Bey, bir okulun kâtipliği görevini elde eder. Çalışırken de etrafına duyarsız kalamaz. Kâtiplik yaptığı okulun boş bahçesini görünce aklına bir bahçe kurma fikri gelir. Bahçe kurma fikri bir nevi göçebelikten yerleşik hayata geçme, kendi alanlarını çizme anlamına gelebilir. Kendi yaşam alanını, dünyasını kurma fikrinin de oluşmasını sağlamıştır. Bahçe kurulduktan sonra asıl sorun baş gösterir. Fikir ortaya atılırken çok sıcak bakmayan okul müdürü bahçe yeşerip meyveler sebzeler boy vermeye başlayınca işi sahiplenir ve bahçeden nemalanarak burayı sadece kendi için kullanmaya başlar. Bahçenin tüm işleriyle Ali ve hademeler ilgilenmesine rağmen bahçeden sadece müdürün nemalanması Ali'nin zoruna gider ve ürünlerin eşit paylaşılması gerektiğini söyler. Bu söz karşısında müdür, "*Eşit bölüşelim de ne demek. Yoksa sen sosyalist misin?"* der. Ali de, "*Sosyalistim var mı diyeceğin?"* (Kutlu, 2012: 20) cevabını verir. Bundan sonra yayılan bu laf Ali'nin "*Sosyalist Ali*" olarak anılmasına neden olacaktır. Dönemin konjonktürel havası göz önüne alınacak olursa "*sosyalist*" kavramının bile dile getirilmesi sıkıntılar yaratır. Fakat Ali, bunun da altında kalmayarak bir gece bütün ürünleri bir arabaya yükler ve başka bir kasabaya göçerek tekrardan göç halini devam ettirir.

Göçebelik sadece bir yerden bir yere taşınmak olarak algılanmamalı bunun psiko-sosyal etkileri de vardır. Uzun Hikâye'de de gözlemlenilen göçün psikolojik durumu süreklilik durumunda yılgınlık, hayata bakışta farklılık olarak yansımaktadır. Bu biraz da "*dünya-ahiret*" ilişkisiyle de açıklanabilir. Bu dünyanın geçiciliği ahiretin ise ebedi yurt olduğu düşüncesi Müslümanlar arasında dünyanın "*bir gölgelik yer*" olarak belirginleşmesini sağlamıştır. Uzun Hikâye'deki göç olgusu sadece basit bir göç değil, aslında sürekliliği olan bir hareket. Bir nevi şairin dediği gibi "*bütün sürgünlüklerim bu sürgünün bir süreği*" (Karakoç, 2007: 431). Tıpkı bir sürgün gibi olan bu yer değiştirme eylemi, Uzun Hikâye'nin temelini oluşturmaktadır. Bu da kahramanlarının yalnız göçebe bir hayat değil aynı zamanda bir sürgün gibi yaşadıklarının göstergesidir. Onların sürgünlükleri başkalarınca zorla yapılan değil kahramanların kendilerinin uyguladığı; ama çevrenin tetiklediği sürgünlerdir. Dolayısıyla, Uzun Hikâye'nin kişilerini en çok etkileyen mefhum da kendi sürgünlüklerini/göçebeliklerini kendilerinin mecburiyetten uygulamalarıdır (Yıldırım, 2007: 131). Göçün psiko-sosyal etkileri kahramanlar üzerinden de uzun uzadıya konuşulabilir. Sürekli bir yerden bir yere taşınmak zorunda kalan Ali ve ailesi bir müddet sonra yerleşik düzene geçmeye başlar. Yerleşik düzene geçmesiyle birlikte özel mülkiyet bilinci de gelişir. Kendine ait bir yerlerin olması, sahip olduğu alanın sınırlarının belli olması, bu alanda dilediğini yapabilme düşüncesi, yönetme, emir sahibi olma, dilediğince kullanabilme yetkisi; tüm bunlar özel mülkiyetin getirdiği durumlardır. Kutlu, Ali'nin dükkânıyla birlikte kendilerinin de artık bir yönüyle İbn-i Haldun'un yaklaşımıyla *göçebelikten (bedevilikten) hadariliğe* (Haldun, 2004) geçme imkânını gözler önüne sererken, Sosyalist Ali'ye mülkiyet bilinci katmıştır (Yıldırım, 2007: 64). "*Buraya yerleşiyoruz galiba. Ömrünce mülkiyet hissini tatmamış, bir mekâna bağlanmamış gezginci Ali Bey, ilk kez kendine ait bir çatının gölgesinde; yorgun ama memnun"dur* (Yıldırım, 2007: 64). "*Göçebeliğin, mensubiyetin bağının bir yere ait olamamanın avantajlarını Mustafa Kutlu, Uzun Hikâye'de iyi değerlendirerek Ali'nin şahsında iyiden iyiye kalem oynatmaktadır. Gazetedeki köşesinde partileri ve particileri yerden yere vuran Ali, hepsinin ipliğini pazara çıkarmak için âdeta ant içmiştir. Ancak hiçbir partiye yaslanmadığı, tüm partileri ve mensuplarını karşısına aldığı için başına türlü işler gelecektir. O hiçbir yere ait olmadığı için "diğer" insanlarda tutunamayan meziyetlere, erdemlere sahiptir; "Ama solunan hava, yüzülen su, oturup kalktığın insan, yürüdüğün yol seni değiştirir. O her dem neşeli, hiçbir şey umursamayan, dudağında bir ıslıkla dolaşan adam gitmiş; yerine hırçın ve polemikçi gelmişti"* (Yıldırım, 2007: 128).

Yerleşik düzene geçen Ali, artık düşünmeye vakit bulmuş ve bu düşüncelerini aktarabilme imkânına sahip olmuştur. Her ne kadar daha önceleri yazıyla ilişkisi olsa da yerleşik düzenle birlikte düşünmeye ve yazmaya daha çok vakit bulmuş ve bu imkânını bir gazetede kullanmıştır. Bu imkânını da bir nevi düzen eleştirisi yaparak yansıtmıştır. Ali'nin düşüncelerini yansıtması, korkmadan, çekinmeden dönemin konjonktürel havasına başkaldırması, onun ideolojik olarak belli bir siyasi partinin güdümünde olmaması -*her ne kadar haktan, adaletten yana olmasına rağmen, sosyalist olarak damgalanmasına rağmen*- düşüncesini ortaya koymuştur. Bu da dönemin havasında tahammül edilmeyen bir durumdur. Komünizm, sosyalizm gibi kelimelerin ağza alınması bile bir dönem için çekinilen bir durumdur. Hele ki "*eşitlik, adalet, özgürlük*" gibi kelimeleri kullanıyorsanız Ali gibi "*sosyalist*" olarak damgalanmanıza ve dönemim kolluk güçlerinin dikkatini çekmeye yeter de artar bile.

Sol kesimin güdümünde gibi gözüken iki kavram olan "eşitlik, adalet" gibi ifadelerin halkın kullanması bile sakıncalı olan dönemde bir hikâye kahramanınca bunların söylenmesi dönemin o baskıcı havasını, insanları sindiren bir

sistemin varlığını da ortaya koyar. Sosyalist olmasanız bile ya da sol fikriyatını benimsemeseniz bile "eşitlik, adalet"ten konuşuyorsanız dönemim yerleşik sistemine göre "*solcu*" olarak etiketlenmenize yeterli olacaktır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Edebiyat sosyolojisi bağlamında ele alınan Mustafa Kutlu'nun Uzun Hikâye isimli öykü kitabına sosyolojik bir bakış ve öyküdeki ideolojik yansımalar *ayna-yansıtma* kuramıyla açıklamaya çalışılmıştır.

Kutlu'nun eserlerindeki sosyolojik yoğunluk, Uzun Hikâye'yi "Edebiyat Sosyolojisi" bağlamında ele alıp incelemeye yöneltirken bunu sadece bir öykü üzerinden hareketle değil genel bir Mustafa Kutlu portresi üzerinden işlenmeye çalışılmıştır.

Edebi eserler sosyolojik bir biçimde ele alınırken edebiyat sosyolojisi bakışı interdisipliner olmak zorundadır. Bu bakış açısıyla tarihsel, siyasal, ekonomik, psikolojik ve toplumsal verilerin kavşağında adeta onlara bulaşarak, onlardan istifade ederek toplumun biçimlendirici öğeleri olan olay ve olguların satır aralarındaki göstergelerini keşfederek/dikkate alarak yeni sosyolojik bilgilere kavuşabilme imkânları sunan edebiyat sosyolojisi, böylelikle kendisine özgün bir ayrıcalıklı bir yer açacaktır. Edebi metinlerdeki kurgusallıkların, beslendikleri tarihsel gerçeklerle ilintilendirilmesi edebiyat sosyolojisinin başlıca görevlerindendir. Edebiyat sosyolojisinin tarihsel, siyasal, ekonomik verilerin kavşağında durup şair/yazar duyarlılığını ve o bakışını izleyerek ortaya koyduğu metinler bir toplumun insanlar üzerinde kalan izlerinin de yansıması olarak yer edinmektedir. Bu bakımdan Mustafa Kutlu bu ülkenin bir vicdanı, bir gözlemcisi, bir izleyicisi olarak yazdığı eserlerine kendi toplumunu işleyerek -ki metinlerini işlerken bahsedilen tarihsel, siyasal, ekonomik ve toplumsal verilerden uzak kalmayarak- eserlerinde aktarmıştır. Eserlerindeki cümle örgüsünden, kelime seçimine kadar gelenekten kopmadığını, geleneksele vurgu yaparak modernizm algısı üzerinden yanlış ya da eksik modernleşme pratiklerini kendi toplumu üzerinden aktarmıştır.

Sanayi ile birlikte kurulup genişleyen şehirlerdeki toplumsal olgu ve olayları, insan psikolojisinin söz konusu sanayileşmeye bağlı olarak gelişen makineleşme sonucu girdiği durumu, bunalımı, varoş kesimi, göçle birlikte kentsel durumları, insanlığın göç psikolojisini, kırsal yaşamı v.s gibi konuları ayrıntılı bir biçimde eserlerinde işlemiştir. Mustafa Kutlu'nun daha önce parça parça işlediği konuları bu eseriyle topluca sunduğu içinde göçten, insan psikolojisinden, kentleşme ve siyasal duruma kadar birçok ipuçlarının bulunduğu bir bütün hikâyedir, bir uzun hikâyedir. Ona göre her insan yaşadığı toplumun bütün damarlarını bilebilmeli, geldiği geleneğin, kültürün hangi düşünce geleneğinden yola çıkarak oluştuğunu bilmelidir. Bu bir nevi aslını bilebilme ile eşdeğerdir.

KAYNAKÇA

AKTAŞ Ü. (2012) Edebiyat, İdeoloji ve Poetika, Okur Kitaplığı, İstanbul

ALVER K. (2007) Edebiyat Sosyolojisi, Hece Yayınları, 2. Baskı Ankara

ALVER K. (2004) Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri, Hece Yayınları, Ankara

ANAR, T. ve ÖZBAY, F. (2013). "Edebiyat Sosyolojisi Bağlamında Osmanlı'dan Günümüze Türk Şiirinde Dilenme ve Dilenciliğe Genel Bir Bakış" **FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi** 2: 1-27.

BAUMAN Z. (2010) Sosyolojik Düşünmek, Ayrıntı Yay,7.Baskı, İstanbul

BİNYAZAR A.(2010) Toplum ve Edebiyat, Can Yay. 2. Baskı İstanbul

EAGLETON T. (1990) Edebiyat Kuramı, Ayrıntı Yayınları Çev. Esen Tarım, İstanbul

ESCARPİT R. (1992) Edebiyat Sosyolojisi, İletişim Yayınları, İstanbul

HALDUN İ, (2004) Mukaddime, Dergâh Yayınları, Ankara

KARAKOÇ S. (2007) Edebiyat Yazıları I, Diriliş Yayınları, İstanbul

KARAKOÇ S. (2007) Gün Doğmadan, Diriliş Yayınları, İstanbul

KUTLU M. (2012) Uzun Hikâye, Dergâh Yay. İstanbul 29. Baskı

MERİÇ C. (1998) Kırk Ambar, Cilt I, İletişim Yayınları, 1.Baskı, İstanbul

MERT N. (2012) Kelepir Sepet, Okur Kitaplığı, 1. Baskı, İstanbul

MORAN B. (2002) Edebiyat Kuramları ve Eleştiri, İletişim Yayınları, İstanbul

OZBAY, F. and ANAR, T. (2014) "A Study of the Sociology of Literature: Beggary in Fictional Texts, Essays and Memoirs in Turkish Literature" **Anthropologist** 17.1: 191-202.

RIFAT M (1983) Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları, Yazko Yayınları, İstanbul

TONGA, N.(2008). "Yazar-Hayat-Eser Bağlamında Mustafa Kutlu'nun "Uzun Hikâye" Adlı Eserinin Tahlili", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal Of International Social Research** Volume 1/2 Winter: 471-484.

YILDIRIM E. (2007) Mustafa Kutlu Hikâyeciliği, Ebabil Yay. 1.Baskı, Ankara.

HAYEK'İN SOSYAL VE SİYASAL TEORİSİ

Mehmet AKINCI, Yrd. Doç. Dr. Aksaray Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü, makinci76@gmail.com

ÖZET: Bu çalışmanın temel amacı F.A. Hayek'in sosyal ve siyasal teorisini incelemektir. Bu kapsamda öncelikle Hayek'in epistemolojisi üzerinde durulmuştur. Zira onun sosyal ve siyasal teorisini anlamanın nirengi noktası kurucu rasyonalizme karşı tutumudur. İkinci olarak sosyal teorisinin özü olan kendiliğinden doğan düzen fikri konusuna değinilmiştir. Sosyal teorisinin ana merkezini işgal eden kendiliğinden doğan düzen ile Hayek, Hume, Smith, Menger geleneğini izlemiştir. Hayek kendiliğinden doğan düzen ile bireylerin özgür yönlendirilmeyen eylemlerinin nasıl öngörülemez ve istikrarlı yapılar üretebileceğini göstermeye çalışmıştır. Kendiliğinden doğan düzen fikri bir bakıma kurucu rasyonalizmin de reddi anlamına gelmektedir. Çalışmada onun epistemolojisi ve kendinden doğan düzen fikri ile bağlantılı olan adalet teorilerine bakışına değinildikten sonra siyasal teorisine değinilmiştir. Hayek siyasal teorisinde çoğunluğun yönetiminin adil, meşru ve iyi olacağı fikrini çürüterek yönetimin her ne şekilde olursa olsun onu önceleyen kurallara bağlı olmasını vurgulamıştır.
Anahtar Kelimeler: F.A. Hayek, Kurucu Rasyonalizm, Piyasa Ekonomisi, Kendiliğinden Doğan Düzen

SOCIAL AND POLITICAL THEORY OF HAYEK

ABSTRACT: Main purpose of this study is to examine the social and political theory of F.A. Hayek. In this context firstly Hayek's epistemology was asserted. This is because his social and political theory's triangulation point its opposite attitude towards the constructive rationalism. Secondly the spontaneous order idea which is the core of his social theory was mentioned. With his spontaneous order that is the center of his social theory, Hayek followed Hume, Smith and Menger's tradition. With spontaneous order Hayek tried to prove that how individuals independently undirected actions are unpredictable and can build stable constructs. Spontaneous order idea somewhat means the disclaimer of constructive rationalism. In the study after mentioning to his opinions on justice theories related to his epistemology and spontaneous order idea, his political theory was examined. In his political theory Hayek disproved the idea that the government of majority is equitable, legitimate and better, and stressed that governance has to attach to the rules which anyhow gives priority to governance.

Key Words: F.A Hayek, Constructive Rationalism, Market Economy, Spontaneous Order

GİRİŞ

F.A. Hayek'in[1] (1899-1992) 20. yüzyılın en ünlü düşünürü olduğunu öne süremeyiz. Hatta ortalama aydın muhitlerinde tanınma derecesi açısından Hayek'in ilk çırpıda akla geliverecek birkaç düşünür arasında yer aldığını

[1] Friedrich August von Hayek, köken itibariyle, Çek asıllı bir Avusturyalıdır. 1899'da Viyana'da mensuplarının çoğu bilim adamı olan ve bilim adamı yetiştirme geleneğine sahip bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Hayek öğrenimini iktisat ve hukuk doktorası yaparak Viyana Üniversitesinde tamamlamıştır. Daha sonra eğitimcilik mesleğine başlamış, hem de bazı resmi görevler üstlenmiştir. 1931' de bir dizi konferans için İngiltere'ye gitmiş ve konferansların tamamlanmasının ardından kendisine yapılan teklifi kabul ederek London School of Economics' de iktisat ve istatistik profesörü olarak çalışmaya başlamıştır. Önemli eserlerinin başında 1944'te yayımladığı "*The Road To Serfdom*" (Kölelik Yolu) adlı eseri gelir. Kölelik Yolu'nun tezi, devlet müdahalesinin bir kere başladı mı, hem alan hem tür olarak artmasının gerekeceği, bunun iç dinamik kazanan bir sürece dönüşeceği, sonunda özgürlüğün muhafaza edilemeyeceği planlı toplumun, kumanda ekonomisinin, bir başka deyişle totalitarizmin doğabileceğidir. Düşünürün bir diğer eseri *The Constition of Liberty*'dir (Özgürlüğün Temel Yapısı). Filozof bu kitapta özgürlüğün tanımı ve mahiyeti üzerinde durmakta ve özgürlükle bağdaşır –bağdaşmaz hukuki, iktisadi ve siyasi yapıların neler olabileceğini hem felsefi-teorik hem de empirik temellerde tartışmaktadır. İktisat yazılarını bir tarafa bırakırsak, Hayek'in 1970'lerdeki en önemli eseri, üç ciltlik *Law, Legislation and Liberty* (Kanun, Yasama Faaliyeti ve Özgürlük)'dir. Düşünür sırasıyla 1973, 1976, 1979'da yayımlanan bu üç ciltlik klasiğin ilk cildinde *Rules And Order* (Kurallar ve Düzen) hem hukuk kurallarını (kanunları) hem adil davranış kurallarını kapsayacak biçimde kurallarla belirli ilişki içerisinde olan düzenlerle meşgul olmaktadır. İkinci cildin başlığı da, bu başlığın yaptığı çağrışımda ilginçtir. *The Mirage of Social Justice* (Sosyal Adalet Serabı). Hemen anlaşılacağı üzere bu cildin konusu adalettir ve düşünürün niyeti, kendisinin de açıkladığı gibi sosyal adalet kavramını didik didik ederek kullanılmaz ya da

veya alacağını da söyleyemeyiz. Mesala, Herbert Marcuse, Jean Paul Sarte, Bernard Russel, daha yenilerden John Rawls, Robert Nozick, Micel Foucault, Jürgen Habermas gibi düşünürlerin sadece isim bakımından da olsa Hayek'ten daha fazla tanındığına, bilindiğine şüphe yoktur (Yayla, 2000a:1).

Yeterince tanınmamış olması Hayek'in fikirlerinin daha az etkili olduğu anlamına gelmemektedir. Aksine 20. yüzyılın en etkili düşünürlerinden biri olan Hayek'in sosyal siyasal düşüncesi batıda ilgi odağı olmaya devam etmektedir (Demirel, 1997: 112). Hayek'in önemi yalnızca, klasik liberalizmi çağımıza uygun bir ifadeyle sokmasının yanı sıra sosyal teorisinin, bilgi birikiminin neredeyse sınırsız olduğu çağımızda, disiplinler arası bir yaklaşımın yetkin bir ifadesini oluşturmasından ileri gelmektedir.

Bu çalışma Hayek'in sosyal ve siyasal teorisini anlamak adına öncelikle bilim felsefesi alanındaki tartışmalarla başlamış, daha sonra Hayek'in adalet teorisi üzerinde durulmuştur. Son olarak demokrasi anlayışı üzerinde durularak siyasal teorisi anlatılmaya çalışılmıştır. Bilim felsefesi alanındaki tartışmalarda kurucu rasyonalist yaklaşıma getirdiği eleştirilerin onun sosyal ve siyasal teorisini ve özellikle de liberal teorideki yerini anlamamızın nirengi noktası olduğu görülmüştür. Zira onun fikirlerinde önemi bir yer işgal eden adalet yaklaşımı ve siyasal teorisinin temelindeki demokrasi yaklaşımı kurucu rasyonalizme bakış açısı ve ona getirdiği eleştirilerle oldukça iç içedir. Çalışmada Hayek'in epistemolojisinden başlayarak sosyal ve siyasal teorisi üzerinde durulacaktır.

HAYEK'İN EPİSTEMOLOJİSİ

Hayek'in bütün düşünce sistemini, akıl ve bilginin odağını teşkil ettiği dairevi bir eksen üzerinde ele alabiliriz**.** Hayek hemen hemen her eserinde baskın rasyonalizm anlayışını ve ona dayanan metodolojik yaklaşımları eleştirmektedir. Bu açıdan Hume ile Hayek arasındaki benzerlik dikkatten kaçmayacak ölçüde açık ve büyüktür. Nitekim Hume da yaşadığı dönemde fikir çevrelerinde ağırlığı ve hakimiyeti bulunan rasyonalizm anlayışını yıkmıştır (Yayla, 2000a: 59).

Hume, dönemindeki yaygın kanaatlerin aksine insan aklının sınırlılığını bilgi teorisinin merkezine yerleştirmiştir. Olgular hakkında bilmek istediğimiz şeylerin ancak deneyim ve gözlem ile tespit edilebileceğini söylemektedir (Yayla, 2000b: 47). Klasik çağdan beri batılı filozoflar insanlarda istek ve tutkunun (passion) akla (reason) tabi olduğunu düşünerek insanların amaç ve eylemlerinin belirlenmesinde akla üstünlük tanımıştır. Hume'nin teorisi ise aksi yöndedir. Hume değer yargılarının oluşturulmasının zihnin faaliyet alanının dışında olduğu düşünmektedir. Ona göre değer yargılarının oluşturulması başka bir yerden, istek ve tutkulardan kaynaklanmaktadır. Böylece düşünür bilgi teorisiyle uyumlu bir moral teori geliştirerek rasyonalist ve empirisist olmayan bir toplum teorisi oluşturma yolunda bir adım daha atmakta ve anti-rasyonalist liberalizm geleneğinin kurucusu olmaktadır. Hayek kendisini de bu düşünce geleneği içerisinde görmektedir (Yayla, 2000b: 51).

Tabiatıyla aklı farklı açıdan gören yaklaşımların sosyal teorileri de farklı olacaktır. Eğer insan aklının, değer yargılarını belirleme, iyinin ve kötünün ne olduğunu tespit etme gücü varsa buradan varılacak yer, insanlığa yararlı bütün beşeri kurumların aydınlanmış aklın bilinçli ve istekli çabalarıyla kurulabileceğidir. Francis Bacon, Thomas

---

kullananın utanmasını gerekecek bir hale getirmektir. Üçüncü cilt, *The Political Order of A Free People* **(**Özgür Bir Toplumun Siyasal Düzeni), Hayek'in siyaset teorisinin en son ifadesidir. Filozof bu kitapta çağdaş popülist demokrasinin veya yine kendi tabiriyle "sınırsız demokrasi"nin teori ve pratiğinin bir eleştirisini yapmakta, çıkmazlarını ve zararlı yönlerini göstererek bunların önlenmesini sağlayacak bir model geliştirmeye çalışmaktadır. Hayek yanlızca bu eseri yazmakla kalmamış çok sayıda makale ve makalelerin derlemesinden oluşan iki kitap hazırlamıştır. Bunlar *Studies in Philosopy, Politics and Economics* (Felsefe, Siyaset ve İktisat Çalışmaları) ile *New Studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas* (Felsefe Siyaset İktisat ve Fikir Tarihinde Yeni Çalışmalar) adlı eserleridir. Bunlarla beraber Hayek aynı devrede güncel sorunlarla, mesela işsizlik ve enflasyonla ilgili kitaplara da imza atmıştır. Enflasyonla meşgul olan ve bu sorunu Keynesyen miras olarak yorumlayan bu eserin adı *A Tiger by the Tail* olup 1974'te yazılmıştır. 1976'da yayımlanan *Denationalisation of Money* her ne kadar ilk bakışta pür iktisat alnında müteala edilmesi gereken bir eser izlenimi bırakıyorsa da aslında düşünürün siyasi teorisiyle yakından bağlantılıdır. 1988'de W.W. Bartley III'in editörlülüğünü yaptığı *The Fatal Conceit: The Errors of Socializm* (Meşum Kibir: Sosyalizmin Hataları) adlı son eseriyle sosyalizmin şimdiye kadar yapılmış en ilginç ve çarpıcı analizlerinden birini ortaya koymuştur (Yayla 1992: 48-50).

Hobbes ve özellikle Rene Descartes'in temsil ettiği kartezyen rasyonalizm ekolü bu kanıdadır ve akılın az sayıdaki açık ve kesin öncüllerden tümden gelim yoluyla gerçeğe ulaşabileceğine inanır. Eğer "gerçek"lere akıl yoluyla ulaşılabiliyorsa aklın gücünün sadece bir keşif işlemiyle yetinmesi beklenemez. Bu yararlı "aleti" çalıştırarak, "iyi toplum"un ne olduğu ve nasıl kurulabileceğini bulunur. Dolayısıyla akla toplumu inşa etme görevini vererek "kurucu rasyonalizm"e ulaşılmış olunur. Ancak varılan bu noktada ortaya çıkacak toplumun liberal bir toplum olacağı söylenemez veya en azından böyle olacağına emin olamayız (Yayla, 2000b: 51-52).

Hayek'in bilgi teorisinin cevabını bulmaya çalıştığı başlıca sorular, doğal olarak aklın ve bilginin mahiyetinin ne olduğu ve insanların akıllarını kullanmak suretiyle toplumda işlerliği bulunan bütün bilgiye sahip olup olamayacağı ve sahip olduğu bu bilgiyi kullanarak ideal bir sistem kurup kuramayacağıdır. Hayek'e göre insan aklı, dış dünyadan gelen uyarılar karşısında tamamen pasif bir organ değildir. Akıl aslında bu uyarıları kendinde mevcut kategorilere göre sınıflandıran bir alettir (Yayla, 1992: 51). Birçok bilgi teorisi "kesinliğin" ve "güvenirliğin" bazı öğelerinin insan zihnini algılaması olarak doğal dünyadaki nesnelerdeki süreklilikten veya insan zihninin bazı evrensel değişmez ilkelere göre işlediğinden kaynaklandığını ileri sürerken, Hayek buna üçüncü bir olasılık daha ekler. Bu da, zihinsel kategorilerimizin dış dünyayı yorumlarken, dış uyarıcılarda bu kategorileri etkilemekten geri kalmaz. Zihnin sınıflayıcı cihazı dışarıdan gelen uyarıcıları alırken, zihinsel biliş haritası olayların yoğunluk, sayı ve birbirleri ile olan bağlantısı doğrultusunda yeniden yapılanarak uygun konuma geçer. Hayek insan zihnini, gelen uyarıcıları yorumlamada aktif olan sinirsel liflerin oluşturduğu bir elektrik dağıtım tablosuna benzetir. Zihnimizin sınıflayıcı aygıtı, itkiler ve duyu organlarımız tarafından algılanan deneyimler ışığında yeniden tanımlanarak değişikliğe uğrar. Önce elde edilen deneyimler, gelecek deneyimleri yorumlamak ve sınıflamak için zihnimizdeki sinir liflerimizde kalırlar. Zihinsel kategorilerin oluşturduğu bazı sınır durumları herkes için ortak ve değişmez olmasına karşın Hayek bireysel deneyimlerin biricikliği dolayısıyla bireylerin önemli ölçüde birbirinden farklılık gösterdiğini söyler. Hayek bu yaklaşımıyla, bilişsel süreçlerden kaynaklanan bilginin karakterinin bireysel olarak değişebilir ve dinamik olduğunu kabul etmiş olmaktadır (Connin'den aktaran, Aktaş 2001:20).

Hayek'teki evrim fikri burada açıkça belirmektedir. Çevrenin organizma üzerindeki etkisi çeşitli sonuçlara yol açar. Bunlardan ilki, bu etkilerin organizmaca bu etkileri işleyerek ileride tekrar çağırmak amacıyla depolanmasıdır. İkincisi ve daha önemlisi organizmanın davranışları amaçlarını ve hayatını sürdürmesini temin edecek bilme mekanizmasının uyarlanmasıdır. Özellikle bu sonuncusunu başaramayan yani çevrenin etkilerine göre yaşamlarını sağlayacak değişiklikleri gerçekleştirme kapasitesine sahip olmayan organizmaların yaşama şansı azalır. İnsan aklına bu açıdan bakınca görürüz ki akıl, eylemi idare eden soyut kurallardan oluşur, bu kuralların her biri muayyen bir eylemler sınıfına hükmederler ve çevrede yeni cevaplar meydana çıkaran tek bir kuralın uygulanmasını icbar etmez, aynı zamanda eylem kurallarında değişikliklere yol açar. Akılda hiçbir sabit anlama kategorisi yoktur; sadece sürekli intibak edici algılama kapasitesi vardır. İnsanın bilgisi geliştiği kadar onun bilme kapasitesi de gelişmektedir. Şu halde insan aklı çevreden tamamen bağımsız, onun bütünüyle dışında bir şey değildir (Yayla, 2000a: 62).

Hayek'in bilgi teorisinde insan bilgisinin sınırlılığı üzerinde önemli bir vurgulama vardır. Hayek'e göre insan, toplumunun ayrı ayrı üyelerinin davranışlarını tayin eden muayyen olguların çoğu üzerindeki zorunlu ve giderilmesi mümkün olmayan bilgisizliğe sahiptir. Hayek'in sözünü ettiği herkesin giderilmesi mümkün olmayan bilgisizliği, herhangi biri tarafından bilinen veya bilenecek olan ve o münasebetle toplumun bütün yapısını etkileyen muayyen geçeklerle ilgi bilgisizliktir. Bu beşeri faaliyetler, yapısı sürekli biçimde kendisini bütün olarak hiç kimse tarafından bilinmeyen milyonlarca gerçeğe (olguya) intibak ettirir ve kendisini bu gerçeklere intibak ettirmek suretiyle işler. Bu sürecin öneminin en aşikar olduğu alan ekonomidir ve bu sürecin önemi ilk olarak ekonomi sahasında vurgulanmıştır (Hayek, 1994: 22).

Hayek'e göre bilginin dağılımı ya da parçalılığı, çağdaş toplumun en önemli karakteristiklerinden birsidir. Esasında söz konusu olan, giderilmesi mümkün olmayan bir bilgisizlik durumudur. Çünkü bilgi toplumda parçalı bir biçimde mevcuttur ve toplumun her bir mensubu bunun küçük bir bölümüne sahiptir (Hayek, 1994: 23).

Hayek'e göre toplum halinde yaşıyor olmamız "bilgisiz" bireyin bilgiden mahrum kalmamasını sağlar, birey ne kadar bilgi kullandığının veya kullanabileceğinin farkında olmasa bile, kurallara göre davrandığı ölçüde, alışkanlıklarda geleneklerde ve adil davranış kurallarında içkin bilgiler tarafından yönlendirilir. Bu bilgiler ona rehberlik eder. Gelişkin toplumlarda bireyler genelde sahip olduklarından daha fazla bilgi kullanırlar ve bireysel gelişmenin ve

refahın temelinde de bu yatar. Hayek'e göre ekonomik hayat sosyal hayatın bir parçasıdır, ondan soyutlanarak değil onun yani bireyler arası kural-yönetimli ilişkiler sisteminin içinde anlaşılabilir (Yayla, 2000a: 66).

Hayek'in bilginin sınırları ile ilgili bu ısrarlı vurgusunu sosyalist planlama tartışmaları özelinde yalnızca tarihsel açıdan önemliymiş gibi görmek yanlış olur. Bu vurgunun kolektivizme, tek elden planlamaya karşı geliştirilmiş çok güçlü bir argüman sağladığı açıktır. Fakat bu epistemolojik temel aynı zamanda bir yandan piyasaya da epistemik[2] bir rol verirken diğer yandan da geleneklerin taşıyıcısı olan kurumlar yoluyla kendiliğinden düzene giden evrimin izahına da imkan tanımaktadır (Yılmaz, 2002: 137). Bilginin sınırı adalet ile de ilgilidir ve Hayek'e göre (1994: 22) adaletin mümkün olması, bizim maddi bilgimizin bu mecburi sınırlığına dayanmaktadır.

Hayek'in epistemolojisinin bir diğer özelliği, onun bilgi anlayışının kural yönetimli (rule governed) olmasıdır. Onun aklı tanımlaması ve tasviri hep soyut kurallarla bağlantılıdır. Hayek'e göre, akıl olarak adlandırdığımız şey, esasta bir birleşik olarak belirli eylemleri belirleyen kuralar sistemidir. Bu kuralların çoğu kelimelere dökülemez kurallardır. Soyut kurallara uygun davranabilme kapasitesi, bu kuralları dil aracılığıyla ifade etme kapasitesinden daha eski ve daha önemlidir. Hayek'e göre ilgi yalnızca bilinçli eylem ve iletişimde açığa vurulmamakta, aynı zamanda bireylerin ve toplumların geleneklerinde tecessüm etmektedir. Bilgimizin çoğu zımni bilgidir, yani ne olduğunu bilmek (knowing that) değil, nasıl olduğunu bilmek (knowing how) tarzındaki bilgidir. Nasıl olduğunu bilmek ("know how"un anlamı), keşfetme şansımızın olabileceği fakat itaat etmek için ifade edebilmeye muktedir olmamız gerekmeyen kurallara göre davranma kapasitesidir (Yayla 2000a: 63).

Hayek'teki kural yönetimli bilgi anlayışı, davranış kuralları ile benzerlik göstermektedir. Hayek, (1994: 30) bu kurallara, hareket eden bireyler onları (kelimelerle veya açık olarak) telaffuz edilmiş biçimde bilmeksizin, davranış biçiminde riayet edilir diyerek davranış kurallarının sahip olduğu niteliği belirtir.

Buraya kadar Hayek'in bilgiye bakışını verdikten sonra Hayek'in kendi adlandırmasıyla ve epistemolojik olarak karşı durduğu "kurucu rasyonalizm" ve yanılgılarından bahsetmek Hayek'in soysal siyasal teorisini anlamada daha yararlı olacaktır.

Kurucu Rasyonalizm ve Yanılgıları

Bir düşünürün akla bakışı ve aklı insan hayatında yerleştirdiği yer, hiç kuşkusuz onun sosyal teorisine temel karakteristik özellikleri kazandıracak bir durumdur. Bu açıdan bakıldığında Hayek'te rasyonalizmin kuvvetli bir eleştirisini buluruz. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Hayek'i B.Mandeville ve Hume gibi anti-rasyonalist bir çizgide olduğunu söyleyebiliriz. Ancak kavramın "anti-rasyonel" olarak telaffuz edilmesi, anti-rasyonalist olanların aklı daha az etkin kullandıkları şeklinde bir yanlış anlamaya neden olabilmektedir. Akla verilen önem konusundaki yaklaşımını Hayek şu şekilde açıklamaktadır:

> Kartezyen geleneğin kuruculuk olarak tasvir ettiğimiz taraflarından kısaca rasyonalizm olarak da söz edilir, ve bu bir yanlış anlayışa sebep olmaya mütemayildir. Mesela kurucu rasyonalizmin ilk eleştiricileri hakkında, özellikle Bernard Mandeville ve David Hume hakkında "anti-rasyonalistler" vasıflandırmasıyla konuşmak adet olmuştur ve bu "anti-rasyonalist"lerin aklın en etkin biçimde kullanılmasıyla, rasyonalistler ünvanını özellikle talep eden filozoflardan çok daha az ilgili oldukları izlenimi yaratmıştır. Halbuki gerçek şudur: sözüm ona anti rasyonalistler ısrar ederler ki, aklı mümkün olduğu kadar etkili (faydalı) kılmak, kurucu rasyonalizmin sahip olmadığı bir feraseti, müdrik aklın kudretinin sınırlarını ve farkında olmadığımız süreçlerden sağladığımız yararları kavrama zihni uyanıklığını gerektirir. Nitekim, eğer rasyonalizmle kastedilen aklı olabildiğince etkili

[2] Hayek'in bilgi problemine yaklaşımı iki soru etrafında ele alınabilir. İlki bireylerin sahip olduğu bilginin doğasıdır. İkincisi bu bilginin piyasa sistemi yoluyla iletişimi nasıl sağladığıdır. İlk sorunun cevabı yani insanın sahip olduğu bilginin doğasının sınırlı olduğudur. Tek bir akıl ya da merci bu bilgiye sahip olamaz. Bu yüzden iktisadi faaliyetlerin planlanması mümkün değildir. İkinci sorunun cevabı ise; bilginin parçalı ve sınırlı doğası ile yakından ilgilidir. Bu durumda bireylerin bilgilenmesi işlemini yerine getirecek mekanizma piyasadır. Fiyat sistemi enformasyon ileten bir mekanizma gibi çalışacaktır. Fiyat sistemi hızla değişen iktisadi bilgiye ayna görevi görmekte bireyin üretici çabalarını yeniden yönlendirmeleri için işaret görevi görmektedir (Yılmaz, 2002: 143).

> kılmak ise, ben kendim bir rasyonalistim. Bununla beraber, şayet terim müdrik aklın tek tek her eylemi tayin etmesi anlamına geliyorsa ben rasyonalist değilim (Hayek, 1994: 44).

Bu nedenledir ki Hayek rasyonalizm ve anti rasyonalizm şeklinde bir ayrım yerine kurucu ve evrimci veya Poper'in terimleriyle, saf ve eleştirici rasyonalizm şeklinde bir ayrım yapmaktadır. Kurucu rasyonalizmin bu temel ayırt edici hatası ile birlikte diğer hataları ise şudur: İnsan bilgisinin yapısal sınırlılıklarının farkında olmayan ya da öyleymiş gibi davranan kurucu rasyonalistlerin sahip olduğu bu inanç onları sosyal bilimlerde bazen Türkçe'ye "bilimperestlik" olarak da çevrilebilen "bilimsicilik" (scientism) anlayışına doğru götürmüştür.

Hayek, doğal bilimlerin metotlarının sosyal bilimlere bu sorgusuz sualsiz tatbik teşebbüsünün, kendisinin bilimsicilik olarak adlandırdığı yaklaşımı çok ciddi bir hata olduğunu iddia eder. Bu bir hatadır çünkü sosyal bilimler eşya ile eşya arasındaki değil insanlarla insanlar (ve insanlarla eşya) arasındaki ilişkilerle meşgul olur. İnsanların, toplumları hakkındaki bakış açıları ve onları muayyen tarzda davranmaya sevk eden saikleri göz ardı etmeye kalkıştığımız takdirde, beşeri toplumların oluşum ve işleyişinde önemli olan her şeyi bir kenara bırakmış ve bu nedenle toplum konusundaki çalışmamızı hayli imkansız hale getirmiş oluruz (Butler, 2001: 186).

Hayek'in toplum konusunda çalışanlara ikazı şudur: Toplum konusunda çalışanlar, tahmin etmeye çalıştıklarını anlamada dikkatli olmalıdır ve bilimsel metodun temel prensipleri sosyal bilimlere uygun olabilir, ama yine de sosyal bilimler kendine has önemli belirleyici özelliklere sahiptir. Hayek, sosyal bilimin bu özel niteliği anlaşılmadığı zaman ortaya çıkacak bir çok yanlışlıklara işaret eder (Butler, 2001: 190). Yayla'nın Hayek'le ilgili çalışmasında da (2000a:82), Shenfield'en aktardığı gibi; sosyal bilimsici tavır ve yaklaşımın üç karakteristik metodolojik özelliği dikkat çekmektedir: Objektivizm, kolektivizm ve historizm. Objektivizm sosyal bilimcinin, aynen doğa bilimcilerin üzerinde çalıştıkları fiziksel nesnenin, gezegenin veya hayvanın dışında tutarak onları incelemeye çalışması gibi toplumun dışında (tepelerde) bir yerde durmasını ve oradan toplumu incelemesini gerektirir. Objektivizm içe bakışın (introspection)olanaklılığını ve bilgi kaynağı olabileceğini reddeder.

Bilimsiciliğin bir diğer özelliği, metodolojik kolektivizmdir. Bilimsel metot bakımından kolektivizm çok farklı olan şeyleri bir arada gruplandırma ve onları sanki üniter bütünlüklermiş gibi ele almaktır. Bu, toplumun veya ekonomin bir bakıma üniter bir bütün ve bu kelimelerin taaluk ettiği bir "nesne" olarak varsayıldığı popüler söylemde çokça yaygındır. Bu varsayım akabinde grupların sanki bir tek zihinle teçhiz edilmiş gibi tek düze hareket ettiğini varsayar (Butler, 2001: 192). Hayek'in deyimiyle bu "antropomorfizm"in bizi götüreceği gayri meşru sonucu ise kişileştirdiklerimizin kompleks ilişkilerini hepten görmemizi engelleyeceğidir.

Bilimsici yaklaşımın diğer özelliği tarihsiciliktir[3]. Tarihsicilik, daha çok Marks tarafından popülarize edilmiş, yanlış prensiplere dayanan bir doktrindir. Bu prensiplerden birincisi, farklı toplumlara veya tarihsel dönemler uygulanabilecek sosyal davranışın genel kuralları olmadığı prensibidir. İkincisi yegane genel yasanın, feodalizmin merkantalizme ve ardından sanayi kapitalizme, ila ahiri şeklinde, bir tarihi aşamanın diğerine nasıl dönüştüğünü gösteren bir tarih yasası olduğu prensibidir.

Bilgi teorisi ile paralel sosyal teorisi olan Hayek'in epistemolojisi bahsini kapatmadan önce tekrar hatırlatılmalıdır ki, Hayek bilgi teorisinde "bilginin sınırlılığı" üzerinde ısrarlı vurgusu "kurucu rasyonalizm" üzerindeki ağır eleştirileri boşuna değildir, aksine onun sosyal teorisiyle doğrudan alakalıdır.

HAYEK'TE KENDİLİĞİNDEN DOĞAN SOSYAL DÜZEN

Hayek'in Bireycilik Anlayışı

Kendiliğinden düzen kavramını ele almadan önce Hayek'in bireyci analizini tartışmak gerekmektedir. Hayek bireycilik kavramını, gerçek ve sahte bireycilik olarak ikiye ayırmaktadır. Hayek'e göre Gerçek bireyciliğin kökenleri Locke, Mandeville, Hume, Ferguson, Adam Smith, Edmund Burke ve Tocqueville gibi isimlere dayanmaktadır. Sahte bireycilik ise daha çok Fransız ve diğer kıta düşünürlerince geliştirilmiştir ve başlıca temsilcileri olarak Ansiklopedistler, Rousseau ve fizyokratlar olarak belirtilebilir. Gerçek bireycilikte birey, iddia edildiği gibi izole ve

[3] Kavram hakkında daha fazla bilgiye Karl Popper'in "*Tarihselciliğin Sefaleti*" isimli çalışmasından bakılabilir.

soyutlanmış bir varlık değildir, aksine bu yaklaşım bir toplum teorisidir ve insanın sosyal hayatını belirleyen güçleri anlamaya çalışmaktadır. Fakat sosyal fenomenin anlaşılması, bireyin diğer insanlara yönelmiş eylemlerinin ve bunların beklenen davranışlarınca yönlendirilen eylemlerinin anlaşılmasıyla mümkündür. Bu haliyle toplumu bireylerden bağımsız bir bütün olarak anlamaya çalışan kolektivist toplum teorilerinden farklıdır. Bireyci analizin bir sonraki adımı rasyonalist sahte bireyciliğe karşı gelişir. Birbirleriyle etkileşim içerisindeki birey eylemleri izlendiğinde, insan başarılarının dahil olduğu kurumların herhangi bir tasarımcı ya da yönlendirici akıl olmadan işlev gördüğü ortaya çıkmaktadır. Sahte bireycilik ile gerçek bireycilik arasındaki gerçek fark, birincisinin insan aklının kontrolüne konu olan tasarımlanmış düzenlerin varlığına inanması, ikincisinin ise insanın serbest bırakıldığında bireyler arası etkileşimlerin aklın tasarımlayabileceğinden çok daha iyi bir düzene doğru gidiyor oluşuna inanıyor olmasıdır. Bireyin özgür bırakıldığı ve insan bilgisinin sınırlarının kabul edildiği şartlarda toplum kendiliğinden bir düzene doğru yol alır ve bunu herhangi bir dışsal otoritenin yönlendiriciliği olmasızın gerçekleştirecektir. Bireylerin etkileşiminden kurumlara ve oradan kendiliğinden düzene bu geçiş, evrimci bir karakter taşımaktadır (Yılmaz, 2002: 145-146).

Hayek'te Sosyal Düzen

Kendiliğinden doğan düzen fikri Hayek'in sosyal teorisinin özüdür. Bununla beraber, bir sosyal düzenin nasıl olup ta kendiliğinden doğduğunu kavramak çağdaş insan için pek kolay gözükmemektedir. Hayek düşünce tarihinde insan toplumlarındaki sosyal düzeni açıklamak için başlıca iki yola başvurulduğunu belirtmektedir. Birincisi sosyal düzeni insanın içgüdülerinin ürünü olarak görmek ve açıklamaktır. Bu açıklama tarzı, küçük, herkesin birbirini tanıdığı, yüz-yüze toplumlar, bir başka değişle kabile toplumları için geçerli olabilir. İkinci yol, sosyal düzenin bütünüyle ve her şeyiyle insan aklı tarafından yaratıldığını kabul etmektir. Buna göre sosyal hayatımızda yeri olan her türlü bilgi ve kurum bilinçli akıl tarafından belirli amaçlara yönelik yaratılmakta ve biçimlendirilmektedir. Oysa Hayek'e göre sosyal düzen vakıasını izah etmek için üçüncü bir yol daha vardır. Bunun farkına ilk defa varanlar David Hume ve Bernard Mandeville'dir. Daha sonra Adam Ferguson ve Adam Smith aynı yolun en iyi tasvirini sağlamışlardır. Bu yaklaşıma göre sosyal kurumların ve fenomenlerin varlığı ne birinci ne de ikinci yolla izah edilebilmektedir. Bunlar Ferguson'un da dediği gibi "insanın bilinçli tasarımının değil, insan eyleminin sonucudurlar". Yani insanların eylemleriyle doğmuş ve varlık alanına girmişler ve fakat insanlar tarafından bilinçli ve amaçlı bir biçimde yaratılmamışlardır (Yayla 1992: 52).

Hayek' in bilgi teorisin ilgili bahsimizde de belirttiğimiz gibi, Hayek'in kurucu rasyonalizmi ağır eleştirisi boşuna değildir. Kendiliğinden doğan düzen fikri bir bakıma kurucu rasyonalizmin de reddi anlamına gelmektedir. Hayek'in düzen anlayışında kendiliğinden doğan düzen ile kurucu rasyonalizmin savunageldiği düzen iki kutbu oluşturmaktadır.

Hayek'te iki düzen kavramını verebilmek için elverişli terimler üzerinde durmuştur. Hayek kurucu rasyonalistlerin düzen anlayışı olarak zikrettiğimiz düzeni yapma düzen veya özellikle güdümlü bir sosyal düzenle meşgul olmak mecburiyetinde olduğumuz yerde organizasyon olarak tanımlanabileceğini belirtir. Diğer taraftan, bir kendi kendini üreten veya içsel (endogenous) düzen olarak zikrettiğimiz düzenin doğru olarak bir kendiliğinden düzen olarak tanımlanabileceğini belirtmektedir (Hayek, 1994: 57). Kendiliğinden doğan düzenin tarihsel kökenlerini araştıran Hayek eski Yunanca'da kullanılan "kosmos" sözcüğünü ve kendiliğinden düzen kavramını eserlerinde kullanmıştır. Bunun yanı sıra eserlerinde kendiliğinden düzen kavramıyla aynı anlamda kullandığı kavramlar ise şunlardır: Genişlemiş düzen, liberal sosyal düzen, Simith'in adlandırması olan "büyük toplum" ya da Poper'in adlandırmasıyla: "Açık toplum". Bununla beraber kendiliğinden doğan düzen karşısındaki düzenler ise taxis, örgütlenmeye dayanan sistem, hiyerarşik toplum gibi kavramlar kullanmaktadır.

Hayek (1994: 59) kendiliğinden düzenin ayırıcı özelliklerini taxsisle karşılaştırarak şu şekilde belirtmektedir: Bu gibi düzenler (Taxsis) nispeten basittir veya en azından zorunlu olarak yapıcının kontrol edebileceği kadar ılımlı karmaşıklık dereceleriyle iktifa etmek durumundadırlar; onlar çoğunlukla şimdi bahsettiğimiz varlıkların murakabe suretiyle sezgisel olarak algılanması anlamında somutturlar ve son olarak önceden tasarlanarak imal edilmiş olmak sebebiyle, onlar daima yapıcının bir amacına hizmet ederler. Bu özelliklerin hiç biri kozmosa veya kendiliğinden olan düzene ait olmak zorunda değildir. Kendiliğinden doğan düzenin karmaşıklık derecesi bir insan aklının hakim olabileceği karmaşıklıkla sınırlı değildir.

Yine Hayek'e göre (1994: 59), herhangi bir beynin tahkik veya manipüle edebileceğinden çok daha karmaşık düzenler kendiliğinden doğan düzenlerin oluşumunu teşvik eden güçler vasıtasıyla hasıl edilebilirler. Medeniyetin eşsiz özelliği hiçbir akıl (veya akıl grubu) tarafından kontrol edilememe ve yönlendirilememedir. Grup bir defa basit gelişme seviyesinin ötesine geçti mi, daha fazla ilerleme sosyal kuralların ve düzenin köklü şekilde gözden geçirilmesini gerektirir. Sosyal ve ekonomik faaliyetlerin kompleksliği herhangi bir bireyin grup üyelerini koordine etmek için gerekli enformasyonun tümüne hükmetmesini imkansızlaştıracaktır. Grup üyeleri artık tercihler ve değerlere hemfikir olmaktan da uzaklaşacaklardır, üyelerin eylemleri ve çıkarları farklılaşacaktır (Ebeling, 1999:103). İşte bu noktada kendiliğinden doğan düzeni üreten ve insanların toplumların bu günkü hacimleriyle varolmasını mümkün kılan tedrici olarak gelişen, özellikle bireysel mülkiyet, dürüstlük, sözleşme, değişim mübadele ticaret, rekabet kazanma ve özel hayatla ilgili insan davranışı kurallarıdır. Hayek bu kurallarda kabile hayatından uygarlığa uzanan yolu bulmaktadır (Yayla 2000a: 116).

Yukarıda bahsettiğimiz ve Hayek'in uygarlığa uzana yol olarak gördüğü, kendiliğinden doğan düzenin üretilmesini sağlayan davranış kurallarının tetkikine geçmeden önce kendiliğinden doğan düzenin diğer ayırt edici özelliğine de değinmek gerekmektedir. Bu ayırt edici özellik, kendiliğinden olan düzenin amaç kavramıyla ilişkisidir. Kendisinin dışındaki bir birim tarafından yaratılmaması yüzünden, onun varlığının böyle bir düzen çerçevesinde hareket eden bireylere çok faydalı olabilmesine rağmen, bu gibi bir düzenin hiçbir amacı yoktur (Hayek, 1994: 60). Ayrıca kendiliğinden doğan sosyal düzenin hayata geçirmek için somut amaçlar üzerinde anlaşılmasına da gerek yoktur. Çünkü herhangi bir amaçtan bağımsız olarak, o, son derece çeşitli hatta çatışan amaçlar için kullanılabilecek ve bunların takip edilmesine yardım edecektir (Hayek, 1999: 173).

Yukarıda da belirttiğimiz gibi kendiliğinden doğan düzenler onların belirli davranış kurallarına uyan unsurlardan hasıl olurlar. Bu kuralların mahiyeti açıklamaya muhtaçtır. Çünkü "kural" kelimesi zihinlerimizde bazı yanlış çağrışımlara neden olabilmekte ve kendiliğinden doğan düzeni belirleyen kuralları taxsisi düzenlemekte gerekli olan başka tür kurallardan önemli bir ölçüde farklılık arz etmektedir.

Kendiliğinden doğal düzen hasıl olduğu kurallar olarak bahsettiğimiz kavram, bu gibi kuralların kelimelere dökülmüş biçimde var olduğunu ima etmez, fakat sadece bireylerin davranışlarının gerçekte izlediği kuralları keşfetmenin mümkün olduğunu ima eder. Kuralların bu anlamda var olduğu ve ona itaat edenlerce kesin olarak bilinir olmaksızın işlediği hususu insanların eylemlerini yöneten ve o münasebetle bir kendiliğinden doğan düzeni belirleyen kuralların pek çoğu için geçerlidir. İnsan, kesinlikle eylemelerine yol gösteren kuralların hepsini, onları kelimelerle ifade etmeye muktedir olma anlamında bilmez. İnsanoğlu, itaat ettiği kanunlar olmaksızın hiçbir zaman varolmamış olmasına rağmen, hiç şüphesiz, onları ifade etmeye muktedir olmuş olması anlamında kanunları bilmeksizin binlerce yıldır var olmuştur (Hayek, 1994: 69). Bu noktada şu soru akla gelebilmektedir: İnsan davranışını yönlendiren kurallar düzenin oluşumunu büsbütün olanaksız kılmadan nasıl oluyor da bir düzenlilik ortaya çıkıyor?

Hayek (1994: 67) bunu şu şekilde açıklamaktadır: Bir toplum, yalnızca, eğer bir seleksiyon süreciyle, bireyleri sosyal hayatı olanaklı kılan bir tarzda davranmaya sürükleyen kurallar gelişmişse var olabilir. Yani kendiliğinden doğan düzen kuralları bir evrim süreci içerisinde seleksiyon mekanizmasından geçerek ortaya çıkmışlardır. Sosyal hayatı teşvik eden ve düzenlilik sağlayan kurallar yaşayabilmişlerdir.

Davranış kurallarının bir diğer özelliği ise, bir düzenin oluşumu kesin olarak bireylerin, yapılmış olmayan fakat kendiliğinden oluşmuş kuralları izlemesi sayesinde oluşturulmuş olmasına rağmen insanların tedricen bu kuralları iyileştirmeyi öğrenmiş olmalarıdır (Hayek, 1994: 68). Yani bazı hallerde kendiliğinden doğan düzen kuralları kendiliğinden kurallar olmayabilirler.

Hayek'e göre (1994: 69-70), yapılmış kurallara dayanan bir düzenin belirli tezahürlerinin daima bu kuralların tasarlayıcısının bilmediği ve bilemeyeceği bir çok şartlara dayanır. Hayek'in bu görüşü zihnimizde çağrışımlar yapmaktadır. Demek ki bu nedenlerden dolayı hiç bir zaman, tam anlamıyla örgütlenmeye dayanan, kendiliğindenlik unsurunu dışarıda bırakan bir düzen kurmak mümkün olmayacaktır. Bu tür bir düzeni yaratmak isteyen kişi ya da kişiler istese de istemese de, her düzenin bir kendiliğindenlik yanı bulunacaktır. Başka bir deyişle planlamacı her şeyi yok sayarak toplumu yeniden yaratmaya muktedir olamayacak, beşeri hayatın kendiliğindenliğini bütünüyle ortadan kaldıramayacaktır (Yayla, 2000a: 123-124).

Hayek'in bu görüşünden çıkartabileceğimiz diğer bir sonuç ise, bir kendiliğinden doğan düzenin, aynı zamanda, bireylerle beraber bazı organizasyon düzenlerini veya alt düzenleri bünyesinde barındırabileceğidir. Eğer her iki düzen beraber iç içe var olabiliyorsa her iki düzenin kurallarını belirterek, her iki farklı düzen arasındaki kural farklılıklarını belirtmeliyiz.

Her organizasyon, bir dereceye kadar, sadece özgül komutlara değil aynı zamanda kurallara da dayanmaktadır. Bunun sebebi, bir kendiliğinden doğan düzenin münhasıran kurallara dayanmasını gerekli kılan sebebin aynısıdır. Yani bireylerin eylemlerine özgül emirlerden ziyade kurallarla rehberlik etmek suretiyle, hiç kimsenin bir bütün olarak sahip olmadığı bilgiyi kullanmanın mümkün olmasıdır. Mensupları yalnızca organizatörün aletleri olmayan her organizasyon, talimatlarla her bir üye tarafından icra edilecek fonksiyonu ulaşılacak hedefleri, istihdam edilecek yöntemlerin genel taraflarını belirleyecek ve ayrıntıları bireyler tarafından kendilerine mahsus bilgi ve becerileri temelinde karar bağlamak üzere bırakacaktır. Organizasyon burada, karmaşık beşeri faaliyetlere düzen getirmeye yönelik her teşebbüsün karşılaştığı problemle yüz yüze gelir: Organizatör, iş birliği yapacak bireylerden kendisinin malik olmadığı bilgiyi kullanmalarını istemelidir. En basit organizasyon türü haricinde hiçbir organizasyonda bütün faaliyetlerin tüm ayrıntılarına tek bir akıl tarafından hakim olunması mümkün değildir. Eğer bu gerçekleşse idi yani tek bir akıl kompleks bir toplumu yönetebilseydi, diğer akıllara gerek kalmayacaktı. Böylelikle bir toplum müthiş ilkel bir toplum olacak hem bu akıl kısa sürede ilkel bir akla dönüşecekti (Hayek, 1994: 73-74).

Organizasyonun bu özellikleri dikkate alındığında, organizasyon içindeki eylemleri yöneten kuralların belirli görevlerin ifasıyla ilgili kurallar olması gerektiği anlaşılacaktır. Bu kurallar her birey için örgüt yapısında emirle belirlenecek muayyen bir yer önermekte ve her bireyin uyacağı kurallar görevlendirildiği- atandığı göreve ona emir veren otorite tarafından gösterilen –işaret edilen belirli amaçlara dayanmaktadır. Bundan dolayı, organizasyon kuralları emirlere bıraktıkları boşlukları doldurarak yardımcı olmak durumundadır, yani emirlere göre ikincil konumdadır. Bu kurallar kişilerin organizasyon içerisinde yerleştirildikleri yere göre farklı farklı olacaktır ve amirler tarafından belirlenmiş amaçların ışığında yorumlanacaktır. Belirli fonksiyonların ve takip edilecek amaçların muayyen buyruklarla belirlenmesi halinde soyut kurallar her bireye ne yapması gerektiğini söylemekte yetersiz kalacaktır (Hayek, 1994: 75).

Bununla birlikte, tam tersine, kendiliğinden doğan düzen kuralları amaçtan bağımsız ve mecburen bütün üyeler için değilse bile en azından, bütün isim isim tavsif edilmemiş üye sınıfları için aynı olmalıdırlar. Bilinmeyen ve tespit edilemez sayıdaki kişilere ve durumlara uygulanabilme vasfına sahip olmalıdırlar. Bu kurallar bireyler tarafından onların kendilerine mahsus bilgilerin ve amaçların ışığında uygulanacak kurallar olmak mecburiyetinde kalacaklardır ve (onların) tatbik edilişleri bireyin bilmesi bile gerekmeyen herhangi bir ortak amaçtan bağımsız olacaktır (Hayek, 1994: 75).

Bu sayededir ki eksik ve dağınık bilgimizden en iyi bir biçimde yararlanır ve başkalarının isteğine boyun eğmek zorunda kalacağımız durumları en asgari seviyesine indirmiş oluruz. Planlı eylemin sonucu değil de, insan eyleminin bir yan ürünü olan kendiliğinden doğan düzenin sağladığı işte bu mekanizmadır (Crespıgny, 1981: 62).

Modern toplum bu günkü muazzam ve herhangi bir tasarlanmış organizasyonla ulaşabileceğinden çok daha yüksek karmaşık gelişkinlik derecesiyle büyüyen bir kendiliğinden doğan düzen ile ulaşmıştır. Bundan dolayı, modern toplumun çok karmaşık olduğu gerekçesiyle planlanması gerektiği düşüncesi paradoksaldır. Bu şartların tam manasıyla yanlış anlaşılmasının sonucudur (Hayek, 1994: 76).

Kendiliğinden doğan düzenlerin kendi kendini üreten sistemlerin, kendi kendini düzenleyen yapıların hakkında çok konuşulan ama çok az şey bilineni piyasa ekonomisidir. Bu nedenle kendiliğinden doğan düzen bahsimi bitirmeden önce Hayek'in piyasa ekonomisi anlayışından bahsetmek gereklidir ve ileride bu konu bahsedeceğimiz "sosyal adalet" anlayışını anlaşılmasına da ışık tutacaktır.

Hayek'in Piyasa Ekonomisi Anlayışı

Hayek'e göre ulusal ya da dünya ekonomisi denilen şey ile bir firma, ev ya da çiftlik arasındaki fark, kendiliğinden bir mekanizma ile bir örgüt arasındaki ayrımı bize gösterebilir. Küçük bir amaçla yönetilen örgüt, bir ekonomidir. Böyle bir adlandırılmanın verilmiş olmasının nedeni, verilmiş bir kaynak yığının belirli bir amaca yönelik tekçi bir hiyerarşiye hizmet etmek üzere tasarlanarak düzenlenmiş olmasıdır. Öte yandan, bireysel amaçlara hizmet eden

örgütler, piyasanın kendiliğinden düzeninden o denli temelde değişiktir ki, Hayek "ekonomi" sözcüğünün her ikisi için de kullanılmasının oldukça talihsiz olduğunu söyler (Crespıgny, 1981: 63). Hayek bunun yerine piyasa düzenini anlatmak için "catallaxy"[4] sözcüğünün kullanılmasını önerir. Bu terimi, pek çok münferit ekonominin bir piyasa içinde karşılıklı olarak ayarlanansıyla gerçekleşen düzeni ifade etmek üzere kullanır. Böylece bir Catalxy, mülkiyet, haksız fiil ve sözleşme hukukunun kuralları içinde hareket eden insanlar aracılığıyla piyasa tarafından yaratılan özel bir kendiliğinden düzen türüdür (Hayek 1995: 150).

Catallaxy ile ilgili esas nokta şudur: Bir kendiliğinden doğan düzen olarak onun düzenliliği bir tek amaçlar hiyerarşisine dayanmaz ve bundan dolayı bir bütün olarak daha önemlinin daha az önemli olandan önce gelmesini garanti edemeyecektir. Bu onun muarızları tarafından kınanmasının ana nedenidir ve sosyalist taleplerin çoğunun, daha çok önemlinin asla daha az önemliye feda edilemeyeceğini teminat altına almak için, catalaxy'nin bir ekonomiye (yani bir kendiliğinden doğan düzenin bir amaç –yönelimli bir örgüte) dönüştürülmesi gerektiğinden daha başka bir anlama gelmediği söylenebilir (Hayek, 1999: 175).

Hiçbir bilinçli irade altında değil de, soyut davranış kurallarına uyulması sonucu kendiliğinden oluşan düzenle belirli amaçlara yönelik organizasyonların birbirine karıştırılması soyut piyasa düzenini somut bir organizasyon olarak görme yanılgısını doğurmuştur. Bu yanılgı ise iktisadi politikanın amacını toplam toplumsal geliri en üst düzeye çıkarmak şeklinde çarpıtmıştır. Oysa piyasa düzeninde tek bir tercihler veya amaçlar sıralamasından söz edilemez. "Refah iktisadı" gibi üretilen malların değişik bireylere sağladığı faydayı ortak bir ölçüte vurarak toplayabilmenin mümkün olduğu varsayımına dayanan iktisadi görüşler bilimsel dayanaktan yoksundur. Piyasa düzeni üretimini herhangi bir insan gurubunun daha önemli gördüğü mal ve hizmetlerin daha önemsiz görülenlerden önce gelmesini sağlayamaz (Yumer, 1993: 167).

Hayek devletin iktisadi hayattaki rolü konusunda ise devletin görev ve fonksiyonlarının sınırlandırılması ve serbest piyasa ekonomisine işlerlik kazandırılması gerektiği kanaatindedir. Hayek, aşırı devlet müdahalesini şiddetle eleştirirken, devletin görev ve fonksiyonlarının iç ve dış güvenliğin korunması, adaletin temini gibi alanlara inhisar ettirilmiş olduğu "gece bekçisi devleti" ya da "minimal devlet" anlayışlarını da kabul etmez. Bu bakımdan Hayek "bırakınız yapsınlar bırakınız geçsinler" şeklinde ifadesini bulan Laissez Faire liberalizmine de karşıdır. Hayek'in savunduğu devlet anlayışı "sınırlı devlet" anlayışıdır. Hayek, aşırı müdahaleci sosyal devlet ya da refah devleti anlayışını eleştirerek, kendiliğinden bir düzen içinde işleyen piyasa ekonomisinin aşırı devlet müdahaleleri ve kontrolleriyle işleyemez hale geleceğini savunur (Aktan, 1993: 39). Çünkü Hayek'in piyasa anlayışında şu temel ilkeler yatmaktadır: İlk olarak piyasanın kendisi için bir düzeltici uyarlayıcı mekanizmalardır. Piyasa, insanları eylemlerinin diğer insanların veya bizzat kendilerinin amaç ve niyetleriyle uyuşmadığı durumlarda uyararak bireysel eylemleri çevreye uyduran veya bireysel eylemler arasında koordinasyonu sağlayan bir düzeltici mekanizmadır. İkinci olarak piyasa, bu etkilerini kendi iç süreçleri ile sağlayan dış müdahalelere uğradığı vakit bu özelliklerini kaybedecek " dinamik" bir sosyal süreçtir (Yayla, 2000a: 140).

Peki devletin piyasaya müdahale etmesini olumlu karşılamayan Hayek sınırlı devlet anlayışıyla ne kastetmektedir. Hayek' e göre devlet, özel alana müdahale etmediği sürece, hükümet bir piyasa düzeninin kendiliğinden süreçlerine yardımcı olabilir. Bunu etkin bir para sistemi oluşturarak, yararlı bilgi sağlayarak, eğitimi destekleyerek, hileyi önleyerek, sözleşmeleri uygulayarak, mülkiyeti koruyarak yapar (Crespıgny, 1981: 69).

Ayrıca Hayek ekonomide plancılığa da karşı çıkar. Fakat onun karşı çıktığı plancılık, sadece rekabeti kaldırmaya matuf olan, rekabet sisteminin yerine geçmek isteyen plancılıktır (Hayek, 1999b: 56). Bu tip plancılığı kollektivist totaliter sistemlere doğru giden yolun başlangıcı olarak nitelendirmiştir. Bu tartışma çerçevesinde Keynes; Hayek'in özgürlük konusundaki değer yargılarına, kolektivizmin tehlikeleri hakkında kuşkularına katıldığını belirtmekle beraber, aralarındaki farklılığın, liberal değerleri koruyabilmek ve sürdürebilmek için gerekli iktisadi araçlar konusunda doğduğunu ileri sürüyordu. Keynes, hastalığın daha öldürücü bir şekline karşı ılımlı dozda bir kolektivizmi gerekli bir aşı olarak görüyordu (Yay, 1993: 66).

---

[4]Hayek catallaxy kavramını ekonomi bilimi yerine kullanılması önerilen"catallactics" terimine benzeterek kullanmaktadır. Burada kavram sadece "trampa yapmak" ve "mübadele etmek" anlamına gelmeyen fakat aynı zamanda "topluma girmeye müsaade etmek" ve "düşmanlıktan arkadaşlığa dönmek" demek olan Antik Yunanca "katallattein" kelimesinden kaynaklanmaktadır (Hayek, 1999: 175).

HAYEK'İN ADALET TEORİSİ

Pozitivist ve empirist epistemolojilerin yükselişi ile beraber duraklayan "teorilere" yakın geçmişte muazzam bir üslupla geri dönüş olmuştur ki bu üslup önceki yüzyılların normatif-sistem kurucuları tarafından başvurulan üsluptur (Skinner, 1997: 24). Yeniden canlanan teoriler içerisinde sözleşme görüşü yeniden canlanmış fakat bu sefer teoriler eskilerden bir yönde farklılık arz etmektedirler. Örneğin John Rawls, sözleşme varsayımına siyasal itaat yükümlülüğünü yerine getirmek için değil de "adalet" sorunun çözümünde yaralanılabilecek bir kurgu olarak başvurmaktadır. Fakat bu demek değildir ki, söz konusu teoriler siyaset felsefesinin ana temasıyla tamamen ilgisizdirler. Aksine, örneğin Rawls'ın refah devletini ahlaki olarak temellendirmeye çalışan ve bir ölçüde dağıtıcı adalet anlayışına dayanan "adalet teorisi" başka bir yönüyle Locke'cu liberal geleneğin içinde yer alır. Nitekim Rawls birey özgürlüklerinin "dağıtıcı" ilkeye önceliğinde ısrarlıdır (Erdoğan, 1992: 77).

Öte yandan yeni siyasal felsefenin başta gelen teması durumunda olan adalet kavramı hakkındaki tartışmaların bu disiplini ilgilendiren başka bir takım sonuçları davardır. Bunarın başında "adalet"e ilişkin anlayışın devletin büyüklüğü ve gücü ile ilgisi olması gelmektedir. Toplumda adaletin sağlanması gereğini, devletin dağıtıcı rol üslenmesine bağlayan teoriler, ister istemez devletin etki alanını bireyin aleyhine olarak genişletmesine yol açar, bu ise devletin temel görev ve meşruluğunun dayanağını birey hakkının korunmasında gören liberal öğretiyi önemli ölçüde zorlamaktadır. Daha açıkçası "sosyal devlet"in veya "refah devleti"nin yeniden dağıtımcılığına ilişkin sosyal demokrat görüşler ile sosyal iktisadi eşitliği esas alan sosyalist öğretilerin siyasal pratiği bireysel özgürlüklerin tahribine yol açmaktadır. Yeni-liberal ve liberteryen yazarlar yarım yüzyıldır bu tehlikeye işaret edegelmişlerdir. Nitekim Avusturya kökenli Amerikalı düşünür F.A von-Hayek'in uzun geçmişi olan entelektüel çabası özellikle bu nokta üzerinde yoğunlaşmıştır (Erdoğan, 1992: 77-78).

F.A. Hayek genel sosyal ve siyasal teori bakımından sözleşmeci olmayan liberal geleneğin içerisinde yer almaktadır. Bunun için Hayek, rasyonalist olmayan ve kendiliğinden gelişen soysal düzen fikrine bağlı olan bir liberaldir. Onun adalete ilişkin görüşlerini de bu bağlam içinde düşünmek gerekir (Erdoğan, 1999: 352). Bununla beraber Hayek'in adalet teorisi prosedürel adalet teorisi içerisinde yer almaktadır. Hayek'e göre, liberalizmin, Hume-Kant çizgisinden miras aldığı adalet anlayışının dört temel özelliği vardır:

a) Adalet anlamlı bir şekilde ancak bireysel insanların eylemlerine atfedilebilir; o eylemin birisi tarafından bilinçli olarak meydana getirilip getirilmediği veya getirilip getirilemeyeceği sorununa bakmaksızın, herhangi bir ilişkiler durumuna değil.
b) Adalet kuralları, esas itibariyle, yasak koyuculuk mahiyetine sahiptir; bir başka değişle adaletsizlik gerçekten birinci mefhumdur ve adil davranış kurallarının amacı, gayri adil eylemi önlemektir.
c) Önlenmesi gereken adaletsizlik bir bireyin, bu adalet kuralları tarafından belirlenecek ve korunacak olan özel sahasına tecavüz edilmesidir.
d) Adil davranışın bu kuralları negatif karakterlidir ve evrensel uygulanabilirlik kabiliyetleri vardır (Yayla, 1999: 334).

Klasik liberalimin kural adaleti anlayışına bağlı olan Hayek'e göre "bireysel eylemlere uygulanabilecek bir terim olan adalet somut sonuçlara değil eylemlere rehberlik eden kurallarla bağlantılıdır. Bir eylemin adil mi yoksa gayri adil mi olduğu, o eylemin eylemde yer alan taraflara sağladığı somut sonuçlara değil, eylemin belirli kurallara uyarak yapılıp yapılmadığına bakılarak belirlenebilir. Hayek'in bu kurallara verdiği ad adil davranış kurallarıdır. Adil davranış kuralları soyut ve geneldir, muayyen kişilere karşı başından olumlu ya da olumsuz tavrı yoktur. Adil davranış kuralları, başlıca, Hume'dan bu güne uzanan çizgisiyle, bireysel mülkiyete saygı, mülkiyetin rıza ile transferi, sözleşmeler uyulması, hile ve zora başvurulmaması gibi negatif kurallardır. Bu kurallara riayet eden eylemler, kim için nasıl bir sonuç vermiş olurlarsa olsunlar, adildirler (Yayla, 1992: 53).

Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için basit bir örnek vermek gerekirse, bir koyun ile deveyi ticari bir işlemle değişen iki bireyin bu eylemin taraflardan birine haksızlık teşkil ettiği, bu işlemi gönüllü olarak kendi iradeleriyle yaptıkları sürece ileri sürülemez. Kuşkusuz burada problemin başka yönleri, özellikle "değer teorisi" sorunu ortaya çıkmaktadır. Ne emeğe ne başka bir ölçüye dayanan bir "objektif değer teorisi" anlayışı klasik liberalizmin negatif adalet sistemi içerisine yerleştirebiliriz. Pazar adaleti sübjektif değer "teorisi"nin yürürlükte olduğu bir sistemdir. Bunun anlamı şeylerin objektif bir değerinin olmaması, değerin insanların kendi ilgi, bilgi, ihtiyaç çerçevelerine bağlı olarak değişen bir şey olmasıdır (Yayla, 2000a: 177).

Hayek'in adalet teorisi hakkında yukarıda verdiğimiz bilgilerle birlikte şunu da belirtmek gerekir ki; Hayek'in içeriksiz ve tamamen kurallara uymayı esas alan adalet anlayışına bağlı olması, onun toplum içende sosyo-ekonomik bakımdan zayıf bir konumda olanların kaderlerine kayıtsız kalınması gerektiği fikrinde olduğu anlamına gelmemektedir. Nitekim ona göre de, emeklerin değerinin düşük veya tamamen değersiz olması yüzünden bazı insanların uygun bir gelir elde edememeleri durumunda, onlara bazı piyasa-dışı ödemeler yapılması gerekebilir. Ne var ki, bu tür ödemeler adaletle ilgili değildir. Bir başka ifadeyle, iktisadi mübadele ortamının şanssız ama kasıt eseri olmayan mağdurları, piyasa-dışı ödemeleri birer hak olarak talep edemezler. Çünkü onların kötü durumu herhangi bir kişinin bilinçli eyleminin (kastının) bir sonucu değildir. Bu bir adalet sorunu olmaktan çok, bir hayırseverlik meselesidir (Erdoğan, 1999: 353; Barry, 2003: 89). Hayek'in adalet teorisi liberal olmayan adalet teorilerine aslında yeniden dağıtımcı adalet teorilerine (Sosyal Adalet) yönelik eleştirirleri ile daha belirgin bir hale gelmektedir.

Hayek ve Sosyal Adalet

Yukarıda sosyal adalet teorilerinden kısaca bahsetmiştik. Onun Pazar adaleti gibi soyut, eşit genel adil davranış kurallarıyla değil, somutluklarla, kişilerin ve grupların eline geçenin ne olduğuyla ilgili olduğunu vurgulamıştık. Fakat günümüzde "sosyal adalet" kavramının bizatihi adaletten de fazla bir çekiciliği bulunmaktadır. Bunun nedenlerinden biri, onun sosyal olarak nitelenmiş olmasıdır. Çünkü yaklaşık yüz yıldır "sosyal" sıfatı genel olarak insanlar tarafından her türlü iyiliğin kaynağı olarak algılanmaktadır. Bu nedenle çağımızda "sosyal" sıfatı artık olgusal bir geçekliğin adı olmaktan çıkmış kendi başına bir, "iyi"yi temsil ederi bir "değer yargısı" haline gelmiştir. Hatta o kadar ki, en bencil ve hoyrat talepler bile bu adla takdim edildiklerinde eleştiriden masun kalmaktadırlar. Kişi veya grupların normal olarak kendi çıkarlarını artırmak üzere ileri sürmeleri halinde yadırganacak olan talep ve iddialar bir kere " toplumsal" diye nitelenince, normal olarak onlara karşı çıkması beklenenler nazarında bile birden meşruluk kazanmaktadır (Erdoğan, 1998: 156).

Hayek, üç ciltlik "Kanun Yasama Faaliyeti ve Özgürlük" adlı eserinin ikinci cildinde sosyal adalet kavramını ele almış, kavramı didik didik etmiştir. Kendi deyişiyle "soysal adalet diye adlandırılan şeyin anlamını keşfetmek, on yıldan fazla bir süredir esas meşguliyetlerimden biri olmuştur. Fakat Hayek bu teşebbüste başarılı olmadığını, "sosyal adalet" deyiminin özgür insanlar toplumu bakımından hiçbir anlam ifade etmediği sonucuna vardığını belirtmiştir"(Hayek'ten nakleden, Butler, 2001: 119).

Hayeke göre "sosyal adalet" talebi, bir piyasa düzeninde ortaya iki farklı problem çıkarmaktadır. Birinci problem piyasaya dayanan bir ekonomik düzen içerinde "sosyal adalet" kavramının herhangi bir anlam veya içeriğe sahip olup olmadığıdır. İkincisi ise, onu zor yoluyla uygulama yetkisine sahip bir otorite tarafından, farklı birey veya gurupların performans veya ihtiyaçlarının değerlendirilmesine dayanan bir ödüllendirme kalıbının (sosyal adalet ya da başka bir bahane adı altında) dayatıldığı bir durumda bir piyasa düzenin mümkün olup olmadığıdır. Hayek'in bu iki soruya verdiği yanıt kesin olarak hayırdır (Hayek, 1995: 101).

Ne var ki "sosyal adalet" kavramının geçerliliğine olan genel inanç bütün çağdaş toplumların gitgide artan biçimde ikinci türden çabalara sevk etmektedir ve bu, kendini hızlandırma eğilimini taşıyan bir süreçtir. Birey ve gruplar kendilerinin korunmalarının devlet faaliyetine daha fazla bağımlı hale geldiğini gördükçe, devletin kabul edilebilir bir dağıtıcı adalet şemasına yönlenmelerinde daha fazla ısrar edeceklerdir ve hükümetler peşinen kabul edilen arzuya şayan bir dağıtım kalıbını gerçekleştirmeye daha fazla çalıştıkça da farklı birey ve gurupların konumlarını daha fazla kendi kontrollerine almaları gerekecektir. Siyasi faaliyeti "sosyal adalet"e olan inanç yönettiği, sürece bu süreç totaliter bir sisteme gitgide daha fazla yaklaşacaktır (Hayek, 1995: 101-102).

Sosyal adalet kavramının (herhangi bir zorunlu örgütlenmeden farklı olarak) özgür insanlardan oluşan bir toplumda kesinlikle içi boş ve anlamsız olduğu iddiası, çoğu kimseye muhtemelen inanılmaz gelecektir. Hepimiz sürekli olarak hayatın farklı insanlara nasıl adaletsiz muamele ettiğini, liyakatlilere cefa çektirirken liyakatsizlere refah verdiğini görerek huzursuz olmuyor muyuz? Ödülün feda veya fedakarlık nispetinde olduğunu kabul ettiğimiz zaman hepimize liyakat veya hak etme duygusu ve bunun karşılığını görme arzusu yok mudur? Bu şikayetler Hayek'e göre, negatif karakterli adil davranış kurallarının geçerli olduğu ve kendiliğinden olan düzenlerde yersizdir ve buna bağlı olarak sosyal adalet talepleri içi boş bir hal almaktadır. Çünkü bu sistemde, hiçbir irade hiçbir kimsenin ücretini belirleme hakkına sahip değildir ve aynı zamanda herkese kendi bilgisini ve yeteneğini kendi amaçları için kullanma izni verilmiştir. Sosyal adalete, ancak bireylere ne yapacaklarının emredildiği (ordu benzeri) güdümlü bir ekonomide veya "kumanda" ekonomisi içinde bir anlam verilebilir ve "sosyal adalete" ilişkin herhangi bir özgül anlayış ancak böyle

merkezden-yönetilen ekonomilerde gerçekleşebilir. Böyle bir ekonomi insanların bireysel davranış kurallarıyla değil fakat belirli talimatlarla yönlendirilmeyi öngörür. Aslında hiçbir bireysel davranış kuralları sistemi ve dolayısıyla bireylerin hiçbir özgür eylemi herhangi bir dağıtıcı adalet ilkesini tatmin edecek sonuçlar yaratamaz (Hayek, 1995: 102-103).

Hayek'in sosyal adalet teorilerine yönelik eleştirilerinde vurguladığı diğer bir nokta ise şudur: Dağıtımcı adalet ilkesi bir kez benimsendikten sonra, bunun uygulanmasını ulusal hudutla sınırlı tutmak doğru olmayacaktır, dünya ölçeğinde uygulamak gerekecektir. Bu hem mümkün değildir, hem de gelişmiş batı ülkelerinde dağıtımcı adaleti savunanların böyle bir şeye razı olmadıkları açıktır (Yayla, 1993: 335).

Hayek'in sosyal adalet teorilerinde demokrasilerin yozlaşmasına neden olan bir eleştirisi daha vardır ki o, yeniden dağıtımın bir ilke olarak benimsendikten sonra dağıtımın hangi kritere göre yapılacağından kaynaklanmaktadır. Hükümet, bir takım liyakat ölçüleri veya soysal adalet temeline dayanarak gelirlerin yeniden dağıtımını (ki bu bilfiil keyfi ve takdiri olmak durumundadır) bizzat üstlenince, muhtelif birey ve gruplardan gelen birbirlerine rakip bir çok taleple yüz yüze gelecektir. Herkes gayret ve çalışmalarının diğerlerinden daha değerli olduğunu ve paylarının artırılması gerektiğini iddia edecektir. Gelirin yeniden dağıtımı işlevini hükümetlerin üstlenmesi, politikacıların, seçmenlere nerdeyse her şeyi vaat etmelerine yol açmaktadır. Bunun sonucu halk kitlelerinin hükümetten beklentileri alabildiğince yükselmektedir. Politikacılar kamu fonlarını sorumsuzca ve kendi siyasi çıkarları istikametinde kullanmaya yönelmekte, politikacılara baskı yaparak bir şeyler elde etmenin mümkün olduğunu gören gruplar taleplerini yükseltmekte baskılarını artırmaktadırlar. Bunun sonucu Hayek'in "sınırsız demokrasi" adını verdiği yozlaşmış demokrasi ortaya çıkmaktadır (Yayla, 2000a: 194).

Sosyal adalet ile ilgili olarak Hayek'in görüşlerini şu şekilde toparlayarak bahsimizi tamamlayabiliriz. Sosyal adalet, devlet zorunun sadece adil davranış kurallarına uyulmasını sağlamak için kullanılmasıyla bağdaşmaz. Siyasi otoritenin, iktidarın, alan ve tür olarak gittikçe genişletilmesini gerektirir. Sosyal adalet devletin vatandaşları arasında ayrım yapmasını istediğinden, onlara farklı kriterlere göre değişik muamelelere tabi tutmayı gerektirdiğinden kanun hakimiyeti ile de bağdaşmaz. Dolayısıyla özgür toplumla sosyal adalete birlikte sahip olamayız. Kafamızdaki sosyal adalet mefhumuna ne kadar yaklaşmaya çalışırsak özgür toplumdan o ölçüde uzaklaşmaya çalışırız. Sonuç itibariyle sosyal adalet adına, uğruna yapılan birçok şey, aslında anti- sosyaldir, toplumun kendiliğinden doğan sosyal güçlerini ve yapılarını tahrip etmektedir (Yayla, 2000a: 195).

HAYEK'İN SİYASAL TEORİSİ: DEMOKRASİ ANLAYIŞI

Hayek'in demokrasiye bakış açılarını Türkçeye kazandırılmış eserlerden "Liberal Bir Devletin Anayasası" ve üç ciltlik "Kanun Yasama Faaliyeti ve Özgürlük" adlı eserinin üçüncü cildi olan Özgür Bir Toplumun Siyasi Düzeni'nde buluruz. Hayek'in demokrasiye bakış açısını ve onunla değerlendirmeye alacağımız yaklaşımlarını verebilmek için Hayek'in kendisinin sözleriyle başlamalıyız:

> " …Hükümetin halkın çoğunluğu tarafından onaylanan ilkelere göre yönetilmesi ve barış ve özgürlüğü koruyacaksak bu şekilde idare edilmesi gerektiğine kesinlikle inanıyorsam da, samimiyetle itiraf etmeliyim ki, eğer demokrasi çoğunluğun sınırlanmamış iradesinin yönetimi anlamında kabul edilirse ben demokrat değilim ve hatta böyle bir hükümeti tehlikeli ve uzun vadede işe yaramaz addediyorum" (Hayek, 1997: 60).

Bu sözlerin ilk kısmından da anlayacağımız üzere Hayek demokratik bir yönetim modelini kabul etmektedir. Düşünüre göre demokrasinin hakiki kıymeti, bireylere iktidarın suiistimaline karşı sağlıklı bir önlem olarak hizmet etmesidir. Bizi bir hükümetten kurtulmaya ve onun yerine daha iyi birini getirmek için çalışmaya muktedir kılar. Başka bir deyişle demokrasi, barışçı değişimi mümkün kılmak için şimdiye kadar keşfettiğimiz yegane teamüldür. Bu haliyle o uğrunda mücadele edilmeye layık yüksek bir değerdir (Hayek, 1997: 206). Buraya kadar Hayek'in demokrasiden yana olduğu ile ilgili herhangi bir şüphe yoktur. Fakat Hayek yukarıdaki sözlerinin ikinci kısmından anlaşılacağı üzere sınırlı bir demokrasi savunucusudur. Çoğunluğun sınırlandırılmamış iradesi anlamında demokrasiden bahsediliyor ise kendisinin demokrat olmadığını söylemektedir. Bunun sebepleri vardır ve bunlar "demokrasi" kelimesinin yozlaştırılması ve yanlış anlaşılması ile ilgilidir.

Hayek'e göre demokrasi kelimesinin çok yaygın bir kavram haline gelmesi onun endişesizce her alanda kullanılabileceği ve kullanım alanının fütursuzca genişletilmesinin doğru olduğunu göstermemektedir. Demokrasi

"iyi" bir şey olduğu için onun hayatın her alanına doğru yayılmasının da yerinde olacağı genellikle kabul edilen bir fikirdir. Bunun iki bakımdan büyük ölçüde böyle olduğu kabul edilebilir. Oy verme hakkının genişletilmesi ve demokratik süreçle hakkında karar verilen konuların artırılması. Bu sahalarda atılacak her adımın yararlı olabileceği söylenebilir. Ancak, bunlar kesinlikle demokrasinin hayatın her alanına doğru genişletilmesi gerektiğini ve böyle genişletmenin her halükarda yararlı olabileceğini göstermez Bununla birlikte Hayek demokrasi hakkındaki yanlış anlaşılmaların bazılarına özellikle işaret etmektedir. Öncelikle şunun bilinmesi gerekmektedir. Demokrasi bir hayat tarzı değildir, farklı hayat tarzlarının bir arada bulunması, birlikte var olmasını mümkün kılan bir yöntemdir. Bir yöntem olarak ta siyasi içeriklidir. Siyasi yöneticilerin kimler olacağının nasıl belirleneceğiyle ilgilidir. Demokrasi hayatın her alanına teşmil edemez. Tabi ki bazı temel değerlerin yaygın bir biçimde benimsenmesi demokrasinin varlığı ve sağlıklı olması için gerektiği açıktır. Buna rağmen, demokrasi esas itibariyle siyasi içerikli bir kavram ve uygulamadır. Diğer taraftan demokrasi hangi fikirlerin doğru hangi fikirlerin yanlış olduğunu belirlemenin bir aracı değildir. Belli bir anda seçmenlerin çoğunun muayyen bir fikri destekliyor olması o fikrin doğru diğerlerinin yanlış olduğunu göstermez. Sadece o an için çoğunluğun tercihinin hangi yönde olduğunu gösterir. Çoğunluk tercihine mazhar olmak, bir fikrin doğruluk kanıtı olarak kullanılamaz, böyle bir tavır, gelişmeyi ve değişmeyi köstekler, dinamizmi öldürür, durgunluk ve tahakküm yaratır (Yayla, 1992: 54-55).

Hayek'in vurgulamak istediği, demokrasi teorisinin bugünkü yanlış anlaşılmasının kaynağı, Rousseau tarafından halk iradesinin genel inancın yerine konması ve bunun sonucu olan halk egemenliği görüşüdür. Bu ise uygulamada, çoğunluğun özel sorunlarla ilgili olarak verdiği her kararın herkes için bağlayıcı bir yasa olması demektir. Ne var ki, ne böyle sınırsız bir güce ihtiyaç vardır, ne de böyle bir gücün varlığı bireysel özgürlüklerle bağdaşabilir (Hayek, 1999c: 188).

Hayek demokrasiyi insanların şimdiye kadar keşfettikleri biricik barışçı hükümet değişimi metodu olması nedeniyle uğrunda savaşılmaya layık bulmasıyla beraber onu özgürlüklerin korunmasında yetersiz bulmaktadır. Öte yandan Hayek'e göre özgürlüklerin korunması açısından demokrasi tek başına yeterli olmadığı gibi, demokrasinin temel gereklerinden biri olan kuvvetler ayrılığı da bireysel özgürlüğün muhafazası bakımından fonksiyonel olmayabilir. Hayek'e göre İngiltere'de yeşeren bireysel özgürlükler, kuvvetler ayrılığının sonucu olmaktan çok, mahkemelerin karalarına dayanak sağlayan Common Law'un ürünüdür (Saraçoğlu, 2002: 131). İşte tam bu noktada Hayek'in yasama faaliyeti ve yasa hakkındaki fikirleri önem arz etmektedir.

Hayek'te Yasanın İki Türü ve Demokrasi İlişkisi

Hayek felsefesinde düzenin iki kaynağı olan "kozmos" ve "taxis"e paralel olarak hukukun da iki kaynağı vardır. Bu kaynaklar "nomos" ve "thesis"dir. Nomos, filozofun deyimiyle özgürlük yasası olarak kendiliğinden doğan düzenin ürettiği hukuktur. Nomos'a ilişkin hukuk, bilinmeyen bir zaman başlangıcından itibaren bir evrim sürecinden geçerek günümüze kadar ulaşan kurallardır. Hayek nomos'u aynı zamanda adil davranış kuralları olarak ta nitelendirmektedir. Thesis ise yasama organı tarafından bilinçli olarak formüle edilen kurallardır. Thesis'e ilişkin kurallar, inşa edilen yapay düzene uygun kurallardır. Hayek bu kuralları organizasyon kuralları olarak ta nitelendirmektedir. Nomos denilen adil davranış kurallarının spesifik (özgül) amaçları yoktur. Thesis diye adlandırılan organizasyon kuralları ise özgül amaçlara dönük olduğu için bir emir ve komut niteliğindedir. Hayek her iki kural türünü de meşru saymakla birlikte organizasyon kurallarının "kendiliğinde doğan düzeni" bozacak biçimde hukuk düzenine sokulmasına dikkati çeker. Nomos ile thesis arsındaki ayrım büyük ölçüde, özel hukuk ile kamu hukuku arasındaki ayrıma benzer. Hayek'e göre özek hukuk bireysel işlemleri yönlendiren kurallardan oluşurken kamu hukuku kolektif plan ve amaçları gerçekleştiren memura dönük emirlerden oluşur. Bir soyut kurallar sisteminin yapısı olarak nomos mantıksal olarak bir Catallaxy'nin yani negatif soyut bir düzenin yapımından farklı değildir. O bilinçli bir tasarımın ürünü değil, kendiliğinden düzenin bir sonucudur. Nomos düşüncesinin iyi bir ampirik örneği olan İngiliz Common Law sistemi de planlanmamış bir gelişme tarafından karakterize edilir (Aktaş, 2001: 103-104).

Hayek'in gerçek kanun olarak belirttiği özgür bir toplumun kanunlarına ek olarak şunları da belirtmeliyiz. Kanunlar kanun hakimiyetine uymalıdırlar. Kanun hakimiyeti genel bir kuraldır, gerçekte bir kanun değil, kanunun ne olması gerektiğiyle, yahut kanunun hangi özellikleri taşıması ile ilgili bir kuraldır. Bu haliyle kanun hakimiyeti Hayek'e göre, bir meta-legal doktrin veya siyasal bir idealdir. Bu nokta önem arz etmektedir. Çünkü öyle durumlar olabilir ki genel ve soyut olan bir kanun bu açılardan gerçek kanun olma ölçülerine uymasına rağmen kanun hakimiyeti ile bağdamayabilir. Onun kanun hakimiyetine uygun olması için aynı zamanda öngörülebilir ve tarafsız olması gerekir (Yayla, 2000a: 34).

Hayek'in iki farklı kanun üzerinde durması boşuna değildir. Hayek insanların ancak gerçek anlamda kanunlara uyduklarında " özgürlük" ile toplum halinde bir arada yaşamanın bir gereği olan "zor"un bağdaşabileceğini belirtir (Demirel 1997: 116) ve idarenin sürekli olarak özgürlük aleyhine büyüme göstermesinin temel nedeni Hayek'e göre isabetsiz bir şekilde her ikisi de yasa diye anılan iki farklı tür şeyin; yani hiçbir merkezi yönlendirme olmaksızın özgür bir toplumun gelişmesini ve büyümesini mümkün kılan genel hukuk kuralları ile bazı sosyal planları başarmayı amaçlayan, otoritelerin tanzimine ilişkin kuralların karıştırılması olduğunu ileri sürmektedir (Butler, 2001: 170).

Oysa asıl kanunla parlamentonun çıkardığı ve kanun adı verilen metinler arasında bazı mühim farklılıklar vardır. Kanun ile parlamentonun sıradan kararları değişik temeller üzerinde dururlar. Kanun daha çok bir fikre dayanır. Bu fikir dar bir zamana sıkışmış olmayıp yüzyıllar ötesinden süzülerek gelen yaygın bir mutabakatı yansıtır. Ardında belirgin bir irade olsa da olmasa da güçlü bir fikri mutabakata sahiptir kanunlar. Kanun, somutluktan ziyade soyutluklarla ilgilidir. Kısa vadeli karalar ve bunların yöneldiği yararlarından çok ilkeler ve bunların uzun vadeli yararlarıyla bağlantılıdır. Kanunlar yapılmazlar. Onlar uzun zaman dilimleri içerisinde oluşurlar. Karmaşık anonim süreçlerin engin tecrübelerin ürünüdürler. Bu karşılık parlamentonun yaptığı ve yanlış bir adlandırma ile kanun adı verilen metinler yüzyıllara yayılan fikirler yerine kısa dönemli kanaatlere ve bir iradeye dayanırlar. Kısa vadeli somut çıkarlarla ilgilenirler (Yayla, 1992: 56).

Ne var ki tarihsel süreç içerisinde bu kanun anlayışının değişimi yani parlamentonun çıkardığı her tür yasanın genel anlamda yasa olduğu anlayışının kaynağı demokratik hükümetin sınırsız hükümet olduğu biçimindeki yorumun ortay çıkması ve buna uygun hukuk felsefesinin yani hukuku tamamen bir yasa koyucunun irade açıklamasına bağlamaya kalkışan hukuki pozitivizmin rağbet görmesidir (Hayek, 1999c: 187). Parlamento hakimiyetine dönen anlayışa en güzel örnek olarak İngiliz parlamentosudur.

Hukuki pozitivizmin etkisinde "yasa" kavramının, herkes için geçerli olan "adil davranışın genel kuralları" ile ilgisi kalmamıştır. Parlamentolar, demokratik çoğunluğun istediği her işlemi yapabileceği anlayışı sayesinde "yasama" yetkilerine dayanarak aslında bu nitelikte olmayan her irade açıklamasına yasal geçerlilik verebilir hale gelmişlerdir. Bu çağdaş demokrasilerde devletin yapabileceklerinin hiçbir sınırı kalmamış olduğu anlamına gelmektedir (Erdoğan, 1999b: 14). Demokrasinin yanlış yorumlanması ve beraberinde gerçek anlamda "yasa" kelimesinin anlamını yitirmesi, uygulamada, liberal anayasacılık hareketini başlatanların bireysel özgürlüğün sayesinde korunabileceğini düşündükleri kuvvetler ayrılığını ortadan kaldırmış oluyordu.

Bu gelişme sınırsız bir yönetim anlayışının da önünü açmış olacaktı. Çünkü Hayek'e göre hükümete ilişkin görevlerin yerine getirilmesi, gerçekten de herhangi bir genel kural tarafından kayıtlanamayacaktır. Zira herhangi bir anda, o andaki görevin gerektirir göründüğü şeyi yapmaya kendisini muktedir kılan kuralları yapabilir. Gerçekten de spesifik bir mesele hakkında alabileceği bir karar, ihlal ettiği daha önce mevcut bir kuralı otomatik olarak geçersiz kılacaktır. İcrai güç ile kural yapma gücünün bir tek meclisin elindeki bu birleşimin yalnızca kuvvetler ayrılığı ilkesi ile değil fakat hukuka bağlı hükümet ve hukuk devleti ülküleri ile de bağdaşmayacağı aşikârdır (Hayek, 1997: 40).

Modern parlamenter kurumların niteliğinin tamamen, demokratik yasamanın ihtiyaçlarından çok, yönetimin ihtiyaçlarıyla şekillenmesinin sonucu, bu gelişmenin meclisin üyelerini kamuoyunun temsilcileri yapmaktan ziyade, seçmenlerin çıkarlarının mümessilleri yapmış olmasıdır (Saraçoğlu, 2002: 133). Böyle bir sistemde hükümete çıkar gruplarının hükmetmesi kaçınılmaz olacaktır. Çünkü bu, hükümetin desteğine güvendiği kesimlerin arzularını tatmin etmek üzere gereken her türlü tedbirleri alması için sınırsız yetkileri haiz bulunduğu bir sistemin kaçınılmaz sonucudur. Ancak böyle sınırsız yetkileri haiz bir hükümet ancak, bir çoğunluğun desteğini temin etmeye yetecek kadar görevde kalabilir (Hayek, 1997: 23).Böyle bir sistem, şantaj ve rüşvetin yönlendirdiği bir hükümet hasıl etmekle kalmayacak fakat aynı zamanda çoğunluğun onaylamadığı ve uzun vadeli tesirleri toplumun çöküşüne yol açabilecek kanunları da meydana getirecektir (Hayek, 1997: 49).

Hayek'in Demokratik Siyasi Modeli

Hayek önerdiği modelde, kanunları keşfeden ve diğerlerini yapan kurumların farklılaşmasını istemektedir. Hayek'in adil davranış kurları anlamındaki kanunların gerçek bir toplumsal mutabakat ile kısır çıkarlardan ve yeniden seçilebilme kaygısından uzak karar verici bir toplumsal temsilci kitlesince günlük politik meselelerden ayrı bir şekilde ele alınarak oluşmasının sağlanmasıdır. Hayek bu amaca yönelik olarak bir siyasal model ortaya atmıştır.

Hayek'in modeli gerçek yasama görevinin (kanunları yapma) yönetme görevinden olduğu kadar, anayasa yapma görevinden de farklı olduğu ve demokratik bir sistemde kuvvetler ayrılığının amacına ulaşması için farklı görevleri bulunan ve birbirinden bağımsız olarak hareket eden ayrı organları içeren üç kademeli bir temsili sistemi öngörmektedir (Saraçoğlu, 2002: 134).

Bunlardan birincisi anayasanın yarı daimi bir çerçevesi ile ilgili olacak yalnızca bu çerçevede değişiklik yapılmasının gerekli sayıldığı zamanlarda faaliyette bulunacak; diğeri genel adil davranış kurallarının tedricen iyileştirilmesi daimi göreviyle ve üçüncüsü de hükümetin halihazırdaki yönetimiyle, yani kendisine tevdi edilen kaynakların idaresi ile ilgilenecektir (Hayek, 1997: 58). Yasama meclisi ile hükümet arasındaki yetki sorunları ise anayasa mahkemesi tarafından çözümlenecektir (Butler, 2001: 167).

Hayek'in öngördüğü kuvvetler ayrımı sisteminde hükümet iki kez sınırlandırılmaktadır. Birinci sınırlandırma adil davranış kurallarını yapan meclisten, ikinci sınırlama ise hükümet edici meclisten gelmektedir. Diğer yandan hükümet edici meclis, adil davranış kurallarına aykırı yasa çıkaramayacağı için yasama meclisi tarafından sınırlanmaktadır (Aktaş, 2001: 126).

Böyle bir sistemin işleyiş biçiminin en iyi vergi yasalarının yapılmasına uygulanışını düşündüğümüzde görebiliriz. Vergilendirme cebir içeren bir faaliyettir; her bir kişinin kamu hazinesine yapması gereken katkıya ilişkin veya toplanması gereken belli miktarın farklı kişilerden hangi oranlarda tahsil edilebileceğine ilişkin ilkelerin yasama meclisinin koyacağı genel bir kurala göre belirlenmesi gerekecektir. Buna karşılık, yıllık harcama ve tahsilat miktarının ne olacağına karar vermek ise hükümet eden meclisin işi olacaktır. Fakat o bunu yaparken, her ilave harcamaya kendi üyelerinin ve seçmenlerinin katlanması gerektiğinin ve bunu değiştirme gücüne sahip olmadıklarının bilincine sahip olacaktır. İlave harcamanın yükünü başkalarının omzuna yıkmaya dönük girişimlerin önü tıkalıdır. Politikacılar için harcadıkları her kuruşun önceden belirlenmiş ve değiştirilmesi imkansız olan evrensel bir ölçeğe göre paylaştırılacağını bilmelerinden daha sağlıklı hiçbir kısıtlama olamaz (Hayek,1999c: 191).

Yasama (teşrii) meclisinin üyelerinin seçimi, hükümet edici meclisin üyelerinin seçiminden farklı olacaktır. Örneğin Hayek yasama meclisinin üyelerin bir defaya mahsus ve uzun dönemler için seçilmelerini çıkarlara bağlı olmamaları ve parti disipliniyle kayıtlı olmamaları için isterken, cari fikirlerin temsilcileri olmamaları için yaş gruplarına göre belirlene bir sistem önermiştir (Hayek, 1999c: 190).

Bunlardan Hayek'in varmak istediği sonuç anlaşılabilmektedir ve aynı zamanda yeni olmayan bir durumdur. Hayek, Montesquieu'nun 18. yy'da özgürlük –iktidarın kötüye kullanılması –iktidarın iktidar ile sınırlandırılması fikirleri çerçevesinde ileri sürdüğü güçler ayrımı teorisini ile İngiliz parlamento yapısının dengeleyici iki kamaralı sistemini birleştirmiş görünmektedir. Burada meclislerden birinin yürütmeye yönelik kanunlarla uğraşması, diğerinin ise gerçek yasama görevini üstlenmesi ile yasama ve yürütme güçleri arasında katı bir ayrım sağlamayı hedeflemiştir. Geçekten de iktidarın iktidar ile durdurulduğu böyle bir düzende iktidarın kötüye kullanılması engellenebilir. Dahası yürütmeden tam bağımsız ve onun boğuştuğu sorunlarla alakasız bir yasama Hayek'in işaret ettiği üzere toplumsal gelişmenin yönünün tespitinin sağlıklı ve mutabakat temelinde gerçekleşmesinin garantisi olur (Saraçoğlu, 2002: 136).

Hayek'in önerdiği model ile sınırlı devlet, piyasa ekonomisi, hak ve özgürlüklerin teminat altına alınması gibi unsurların demokratik sistem içerisinde yerinin sağlamlaştırılması için tedbirler içermektedir ve bu sistemi demokrasi değil de "demarşi" olarak tanımlamak istemektedir. Çünkü "Demokrasi kelimesinin çoğunluğun sınırsız gücü ile alakalı olarak kullanıldığı fazlasıyla ihmal edilmiştir. Eğer durum böyleyse, o zaman demokrasinin asıl manasını ifade edecek yeni bir kelimeye ihtiyacımız var demektir. Eğer demokrasi ve sınırlı devlet birbirleriyle bağdaşmaz kavramlar gibi düşünülürse, bizim sınırlı demokrasi olarak adlandırılabilecek yeni bir kavram bulmamız gereklidir. Biz 'demos'un yani halkın görüşlerinin egemen olmasını; fakat 'kratos'un, yani halkı yöneten çoğunluğun egemenliğinin bireylerin haklarını ve özgürlüklerini ihlal etmemesini istiyoruz. Çoğunluk, 'günübirlik kararnamelerle ve düzenlemelerle değil, fakat ilan edilip halkın bilgisine sunulmuş istikrarlı hukuk kuralları ile yönetilmeli 'archein' dir. Belki de böylesine bir siyasal düzeni 'demos' ve 'archein' kelimelerini birleştirerek 'demarşi" (demos + archein) olarak adlandırabiliriz." (Hayek'ten aktaran, Aktan: 3).

Son olarak ta şunları söyleyebiliriz ki; aslında Hayek'in bu modellemesi liberalizm ile demokrasi arasındaki ilişkiyi de gözler önüne sermektedir. Demokrasinin cevabını aradığı ve birinci derecede önemli olduğunu düşündüğü soru, egemenliğin bir bütün olarak kime ait olduğudur. Oysa liberalizm egemenliğe bakışta egemenliğin kime ait olduğu kadar, belki olandan daha çok egemenliğin mahiyeti ve kullanma biçimiyle, yani egemenliğin sınırlandırılmasıyla ilgilidir. Demokrasi egemenliğin halka ait olmasını yani halkın kendi kendini idare etmesini daha doğrusu çoğunluğun dediğinin olmasını gerekli ve yeterli görürken, liberalizm, insanların ne ölçüde ve nasıl idare edildiğiyle meşgul olur. Çoğunluğun yönetimin tanımı gereği adil, meşru ve iyi olacağını kabul etmez; ister azınlık ister çoğunluk yönetimi olsun, yönetimin sınırlı olmasını ve mutlakla kendi yaptığı kurallar yanında onu önceleyen kurallara da bağlı olmasını ister (Yayla 1999b: 63). Hayek'in önerdiği siyasal model tam olarak bu ilişkiyi sergilemektedir.

SONUÇ

Hayek'in sosyal ve siyasal teorisine bakıldığında şu görülmektedir: Hayek'in sosyal ve siyasal teorisinin eksenini özgürlük oluşturmaktadır. Onun bilgi teorisinde bilginin sınırlılığına yaptığı vurgu ve şiddetle kurucu rasyonalizme karşı çıkışı boşuna değildir. Anti-rasyonalist metodolojisi ile tamamlanan kendiliğinden doğan düzen kavramı ile birlikte tasarlanmış düzenlere karşı gelişindeki çıkış noktası özgürlüğün korunmasıdır. Sosyal düzeni yeniden kurmak dağıtım kalıplarını değiştirmek için bireysel özgürlüğe yapılacak müdahaleler kendiliğinden doğan düzenin olumlu sonuçlarını yok edeceği için, beklenenin tersine sonuçlar üretecek ve bu durumda özgürlüklerin ihlal edilmesi ihtimali yükselecektir. Bu fikrin, "Kölelik Yolu"ndan" başlayarak Hayek'in çalışmalarında işlediği ve geliştirildiği görülmektedir.

Yine belirtmemiz gereken bir nokta Hayek'in sosyal teorisinin ana merkezini işgal eden kendiliğinden doğan düzen ile Hume, Smith, Menger geleneğini izleyerek bireylerin özgür yönlendirilmeyen eylemlerinin nasıl öngörülemez ve istikrarlı yapılar üretebileceğini göstermeye çalışmıştır.

Hayek siyasal teorisinde ise, egemenliğin mahiyeti ve kullanma biçimiyle, egemenliğin sınırlandırılmasıyla, insanların ne ölçüde ve nasıl idare edildikleri ile ilgilenmiştir. Çoğunluğun yönetiminin adil, meşru ve iyi olacağı fikrini çürüterek yönetimin her ne şekilde olursa olsun onu önceleyen kurallara bağlı olmasını vurgulamıştır. Bununla beraber eserlerinin hiçbir yerinde hukuk devletinin kapsamlı bir tanımını vermese de hukuk devleti değimiz şey zaten budur. Bununla amaçlamak istediği "hukuk çerçevesinde özgürlüklerin kurumlaştırılmasıdır."

KAYNAKÇA

AKTAN, Ç.C. (1993). "Çağdaş Liberal Düşünce Okulları ve Hayek" İçinde Hayek'te Serbest Piyasa ve Özgür Toplum. (ss. 19-33). Anap Bilimsel Yayınlar Dizisi-3.
AKTAN, Ç.C. (2013). "Kahrolsun Demokrasi Yaşasın Demarşi", http://www.canaktan.org/politika/demokrasi/demarsi.htm (06.07. 2013).
AKTAŞ, S. (2001). Hayek'in Hukuk ve Adalet Teorisi. Ankara: Liberte.
BARRY,N. (2003). Modern Siyaset Teorisi. (Çev: M. Erdoğan). Ankara: Liberte.
BUTLER, E. (2001). Hayek: Çağımız İktisat ve Siyaset Felsefesine Katkısı. (Çev:Y. Z. Çelikkaya). Ankara: Liberte.
CRESPIGNY, A. (1981). "F.A Hayek, İlerlenme için Özgürlük". İçinde Çağdaş Siyaset Felsefecileri. (ss.59-75). İstanbul: Remzi Kitabevi.
DEMİREL, T. (1997). "Hayek'in Düşüncesinde Hukuk Devleti Kavramı", Liberal Düşünce Sayı 5: 112-123.
EBELİNG, R.M. (1999). "Hayek : Bir Yüzyıl Değerlendirmesi", Liberal Düşünce, Sayı 15.
ERDOĞAN, M. (1992). "Siyaset Felsefesi Hakkında", Türkiye Günlüğü, Sayı 18.
ERDOĞAN, M. (1999). " Özgürlük, Adalet, Refah". İçinde A.Yayla (Der). Sosyal ve Siyasal Teori (ss.349-365). Ankara: Siyasal Kitapevi.
ERDOĞAN, M. (1998). "Adalet ve Sosyal Adalet". İçinde Liberal Toplum Liberal Siyaset. (ss.153-162). Ankara Siyasal Kitapevi.
ERDOĞAN, M. (1999b). Anayasal Demokrasi. Ankara: Siyasal Kitapevi.
HAYEK, F. A. (1994). Hukuk Yasama Faaliyeti ve Özgürlük: Kurallar ve Düzen. (Çev. A. Yayla). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
HAYEK, F. A. (1995). Hukuk Yasama Faaliyeti ve Özgürlük: Sosyal Adalet Serabı. (Çev.

M. Erdoğan). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
HAYEK, F.A. (1997). Hukuk Yasama ve Özgürlük: Özgür Bir Toplumun Siyasi Düzeni (Çev: M. Öz). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
HAYEK, F. A. (1999). "Liberal Bir Sosyal Düzenin İlkeleri" İçinde A.Yayla (Der). Sosyal ve Siyasal Teori (ss.171-187). Ankara: Siyasal Kitapevi.
HAYEK, F. A. (1999b). Kölelik Yolu. (Çev: T. Feyzioğlu,Y. Aslan). Ankara: Liberte.
HAYEK, F. A. (1999c). "Liberal Bir Devletin Anayasası". İçinde A.Yayla (Der). Sosyal ve Siyasal Teori (ss.187-192). Ankara: Siyasal Kitapevi.
POPPER K. (1995). Tarihselciliğin Sefaleti. İstanbul: İnsan Yayınları.
SARAÇOĞLU, A.M. (2002). "Hayek'in Liberal Felsefesinde Demokrasi ve Yapılandırılması", Liberal Düşünce, Sayı 27.
SKİNNER, Q. (1997). "Teorinin Dönüşü".(Çev: A. Demirhan). İçinde Q. Skinner (ed.). Çağdaş Temel Kuramlar.(ss.9-33). Ankara: Vadi Yayınları.
YAY, T. (1993). F.A.Hayek'te İktisadi Düşünce. Bursa: Ezgi Kitabevi.
YAYLA, A. (1992). "Hayek 20. Yüzyıl ve Türkiye", Türkiye Günlüğü, Sayı 18.
YAYLA, .A. (1999). " Adalet Teorilerine Bir Bakış" İçinde A.Yayla (Der). Sosyal ve Siyasal Teori (ss.331-349). Ankara: Siyasal Kitapevi.
YAYLA, .A. (1999b). "Liberalizm ve Demokrasi: Mükemmel Olmayan Birliktelik Tahammülü Güç Ayrılık" İçinde A.Yayla (Der). Sosyal ve Siyasal Teori (ss.59-66). Ankara: Siyasal Kitapevi.
YAYLA, A. (2000a). Özgürlük Yolu, Hayek'in Sosyal Teorisi. Ankara: Liberte.
YAYLA, A. (2000b). Liberalizm. Ankara: Liberte.
YILMAZ, F. (2002). "Hayek'te Piyasanın Epistemik Rolü" Liberal Düşünce, Sayı 27.
YUMER, R. (1993). "Hayekçi Liberalizmin Temel İlkesi". İçinde A.Yayla (Der). Sosyal ve Siyasal Teori (ss.159-171). Ankara: Siyasal Kitapevi.

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi – Sayı 39 – Ocak 2014

MARKA BAĞLILIĞI VE ETNOSENTRİZM ÇERÇEVESİNDE TÜKETİCİ SATIN ALMA DAVRANIŞLARI

Derya YARANGÜMELİOĞLU, Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü, derya.yaren@hotmail.com

Didar BÜYÜKER İŞLER, Yrd. Doç. Dr. Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Turizm İşletmeciliği Bölümü, didarbuyuker@sdu.edu.tr

ÖZET: Tüketim olgusu günümüzde ulusal ve uluslararası düzeyde farklı boyutlar kazanmış, insanların davranışlarını, tutumlarını belli gruplara, sınıflara ayıran önemli göstergelere dönüşmüştür. Tüketici istek ve ihtiyaçlarında yaşanan değişimler tüketici davranışlarını etkileyen faktörler de yeni sınıflandırmalar yaratmıştır. Bu sınıflandırmanın içerisinde ürünlerin üretildiği ülke (menşe ülke), marka bağlılığı ve tüketicinin yerli ve yabacı ürünlere bakış açısı (tüketici etnosentrizmi) giderek daha önemli hale gelmektedir. Bu doğrultuda çalışmanın amacı; tüketici etnosetrizmi ve marka bağlılığı kavramlarını açıklayarak, aralarındaki ilişkiyi ileri sürülen model üzerinden ortaya koymaktır. Bu amaçlarla Aydın ilinin Kuşadası ilçesinde 18 yaş üstündeki toplam 356 bireye anket uygulanmıştır. Uygulanan anket neticesinde katılımcıların etnosetrik düzeyleri belirlenmiştir. Araştırmaya katılan katılımcıların %30,62'si düşük etnosentrik eğilime ve %69,38'i yüksek etnosentrik eğilime sahiptir. Amaçlar doğrultusunda elde edilen ve ileri sürülen hipotezler SPSS 16.0 programı ile ki kare bağımsızlık testi uygulanmıştır. Bu analiz neticesinde ileri sürülen tüm hipotezler kabul ve tüketicilerin düşük ya da yüksek etnosentrik düzeye sahip olmaları marka bağlılığına yönelik önermelere ilişkin tutumlarında anlamlı olarak farklılık yarattığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Etnosentrizmi, marka bağlılığı, tüketici, tüketici satın alma davranışları

CONSUMER'S PURCHASE BEHAVİOR AROUND THE BRAND LOYALTY AND ETHNOCENTRİCİSM*

ABSTRACT: In our present day, consumption phenomenon has gained national and international level, and turned into significant indicator that divides people's behavior, attitudes into certain groups and classes. In this classification, products, which produced in the country (country of origin), brand loyalty, consumer's perspective to domestic and foreign products (consumer ethnocentrism) become increasingly important. The aim of this study is giving the explanation of concepts of consumer ethnocentrism and brand loyalty by putting forward the relationship between them to determine the model. By this purpose, 356 individuals,18-year-old or above, were surveyed in Kuşadası, Aydın. As a result of the applied questionnaire, the ethnocentric levels of the participants were determined. 30,62% of the respondents participated in the survey have low ethnocentric tendencies and 69,38% high ethnocentric tendencies. On the obtained purposes, independence test was applied to hypotheses with SPSS 16.0 program. As a result of this analysis, claimed hypothesis were accepted. Thus, the consumers having low or high level ethnocentrism have had a significant difference according to commitment to the brand's attitudes towards proposals.

Key words: Ethnocentrism, brand loyalty, consumer, consumer buying behaviors

GİRİŞ

Tüketim, insanlığın ilk dönemlerinde hayatın devamı için gerekli bir faaliyet iken, modern çağ diye nitelendirilen günümüzde, toplumsal statünün ve kimliğin belirlenmesi haline dönüştüğü görülmektedir. Tüketici istek ve ihtiyaçlarında yaşanan değişimler tüketici davranışlarını etkileyen faktörler de yeni sınıflandırmalar yaratmıştır. Bu sınıflandırmanın içerisinde marka bağlılığı ve tüketicinin yerli ve yabacı ürünlere bakış açısı (tüketici etnosentrizmi) giderek daha önemli hale gelmektedir. Bunun temel nedenlerinden biri gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde globalleşmenin, bilgi ve iletişim teknolojilerinin giderek artan etkisidir (Armağan ve Gürsoy 2011: 68). Çalışmanın amacı, yabancı literatürde çok çalışılmış olmasına rağmen, Türkiye'de az çalışma alanı bulmuş olan marka bağlılığı

* Bu makale "Menşe Ülke Etkisi ve Marka Bağlılığının Tüketici Satın Alma Davranışlarına Etkisi: Cetscale Ölçeği İle Kuşadası'nda Bir Uygulama" adlı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

ve etnosentrizm ilişkisine, kavramsal çerçevede ilişkilerini ortaya koyarak bölgesel anlamda bir çeşitlilik kazandırmak; etnosentrizm ve marka bağlılığı olguları arasındaki ilişkiyi ortaya koyarak tüketici satın alma davranışlarını etkileyen faktörlere yeni bir boyut kazandırmaktır.

TÜKETİCİ SATIN ALMA DAVRANIŞLARI

Tüketici davranışından söz edilebilmesi için öncelikle tüketici kavramının tanımı yapılması gerekmektedir. Mal ve hizmetleri satın alan, kullanan bireyler müşteri veya tüketici olarak tanımlanmaktadır. Müşteri, tüketici ve alıcı gibi terimler genellikle karıştırılmakta ve birbirlerinin yerine yanlışlıkla tercih edilmektedir (Bahar, 2008: 23). Bu kavramları birbirinden ayıran etken ise bireylerin satın alma şeklidir. Tüketici, daha geniş anlamda mal veya hizmeti satın alan veya satın alma kapasitesi olan pazardaki tüm muhtemel alıcılar olarak ifade edilmektedir (Karabulut, 1981: 15).

Satın alma davranışı, bireylerin ürün ve hizmetleri satın almalarını ve kullanmalarını kapsayan karar verme süreci ve davranış biçimi toplamı olarak kabul edilmektedir. Tüketici satın alma davranışı ise, bireylerin ürünleri veya hizmetleri iş amacı güdülmeden, kişisel kullanımı için veya hane halkının kullanımı için satın alınması olarak tanımlanmaktadır (Pride ve Ferrell, 1997: 195).

Tüketici gerek birey olarak gerekse sosyal acılardan (çevre, aile, referans grupları, rol ve statü vb.) birçok faktörün etkisi altında kalmaktadır. Bu faktörler, tüketicinin satın alma davranış kararlarını çeşitli şekillerde etkilemektedir (Ünlüönen ve Tayfun, 2003: 3). Temelde tüketici davranışlarını etkileyen üç temel faktör üzerinde durulmaktadır. Bunlar; sosyo-kültürel faktörler, psikolojik faktörler ve demografik faktörlerdir. Sosyo-kültürel faktörler arasında; aile, danışma grubu, sosyal sınıf, kültür gibi alt sosyal faktörler, psikolojik faktörler içerisinde; güdüleyici faktörler, algılama farklılıkları, öğrenme, kişilik, tutum ve inanç farklılıkları yer almaktadır. Demografik faktörler ise yaş, cinsiyet, medeni hâl, gelir, eğitim ve meslek gibi bireysel karakteristik nitelikleri içermektedir (Örücü ve Tavşancı, 2001: 109-122). Ancak günümüzde, tüketici istek ve ihtiyaçlarında yaşanan değişimler, artan ürün çeşitliliği, rekabetin artık global ölçekli hale gelmesi, bilgi ve iletişim teknolojilerinin her alanda (sosyal, ekonomik ve siyasal) kullanılabilir olması tüketicilerin satın alma kararlarını etkileyen faktörlerin iyi irdelenmesi gerekliliğini ortaya çıkartmaktadır (İşler, 2013: 95).

Tüketici satın alma kararlarını etkileyen faktörler sosyal, psikolojik ve demografik faktörler olarak sınıflandırılabilir. Bu sınıflandırmanın içerisinde ürünlerin üretildiği ülke (menşe ülke), marka bağlılığı ve tüketicinin yerli ve yabacı ürünlere bakış açısı (tüketici etnosentrizmi) giderek daha önemli hale gelmektedir. Bunun temel nedenlerinden biri gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde globalleşmenin giderek artan etkisidir (Armağan ve Gürsoy 2011, 2'den alıntılayan İşler, 2013: 95). Etnosentrizm, menşe ülke ve marka bağlılığı olguları tezin diğer bölümlerinde detaylı bir şekilde incelenmiştir.

MARKA BAĞLILIĞI

Pazarlama literatüründe; tercih, bağlanma, elde tutma ve sadakat gibi ifadelerle değiştirilebilir bir biçimde tercih edilen bağlılık terimi (Bennett ve Thiele, 2002: 195). Sadece markaya yönelik olarak değil aynı zamanda hizmetlerde, mağazalarda, ürün sınıflarında ve çeşitli aktivitelerde de kullanılmaktadır. Dar anlamda ise bir ruh hali, tutumlar seti, inançlar, arzular vb. şeklinde de tercih edilmektedir (Zineldin, 2006: 433).

Pazarlama camiasında marka bağlılığına ilişkin olarak ortak kabul edilen, bir tanım yer almamaktadır. Hatta araştırmacıların üzerinde uzlaştığı ender konulardan birisi de marka bağlılığının karmaşık bir yapıya sahip olmasıdır. Konuyla ilgilenen her araştırmacı kendi penceresinden farklı marka bağlılığı tanımlamaları yapmış ve marka bağlılığı kavramı daha da karmaşık hale dönüşmüştür (Geçti, 2012: 5-6).

Literatürde bağlılığın herkes tarafından kabul görmüş bir tanımı bulunmamaktadır. Yapılan çalışmalarda bağlılık; tüketicinin tüm rakip pazarlama faaliyetlerine rağmen, aynı markayı satın almaya devam etme eylemi olarak tanımlanmaktadır (Chaudhuri ve Halbrook, 2001: 82). Konuyla ilgili çalışma yapan ilk araştırmacılardan olan Brown (1952) marka bağlılığını; genellikle geçmiş dönem kullanımına ait olumlu deneyimlerden ortaya çıkan, belirli bir markanın tekrar satın alınmasındaki kasıtlı eğilim olarak tanımlanmaktadır (Bhattacharya, 1997: 423). McConnell, marka bağlılığının markayı değiştirmeye herhangi bir sebep olmadan önce 4 kez aynı markanın başarılı bir şekilde

denenmesi halinde ortaya çıkan durum olarak tanımlanmaktadır (McConnell, 1968: 14). Day (1969) marka bağlılığının güçlü içsel eğilimler tarafından harekete geçirilen tekrarlı satın almalar olduğunu ifade ederek, gerçek ve sahte bağlılığın ayrımı yapılmıştır (Lau ve Lee, 1999: 342). Ancak bu tanım marka bağlılığını sadece sürekli satın alımlar olarak sunduğu için yeterli görülmemektedir (Oliver, 1999: 43).

Tüketicilerin bazıları duyarlı olmayabilir veya iletişimde sıkıntılar yaşanabilmektedir. Aaaker (2008)'in marka bağlılığı için yaptığı "müşterinin markaya olan dostluğunun derecesi" tanımlaması temel alınarak 2002 yılında yapılan bir araştırmada, marka bağlılığının marka denkliğinde algılanan kaliteden veya marka organizasyonlarından daha güçlü olduğu bulunmuştur (Kara, 2006: 64). Marka bağlılığı; işletmeler tarafından müşteri bağlılığı oluşturmak, yaşamlarını sürdürme ve pazar paylarını artırma amacıyla gerekli bir stratejidir (Wood, 2004: 9). Marka bağlılığı, işletmelere aracılar karşısında pazarlık gücü elde etmeyi kolaylaştırmaktadır. Aracılar müşterilerin daha çok tercih ettikleri markaları pazarlamaya çalışmaktadırlar. Bu da işletmeye aracılar karşısında büyük bir ticaret güç vermektedir (Aaker, 2008: 211).

Marka bağlılığını tanımlamada bazı dikkate alınması gereken unsurlar yer almaktadır. Marka bağlılığının öncelikle tutumlara dayanması, tüketicide de markaya ait güçlü inanç ve tutumların gözlemlenmesi gerekmektedir (Yapraklı ve Can, 2009: 268). Diğer unsur ise; marka bağlılığı, bir dizi marka arasından bir markayı seçme, karar verme ve değerlendirme gibi psikolojik sürecin bir aşamasıdır. Yani marka bağlılığında değerlendirme ve tercih yapma gibi davranışlar bulunmaktadır. Ancak bu davranışlar kişinin psikolojik (duygusal) özelliklerinden kaynaklanmaktadır (Schoenbachler vd., 2004: 490). Başka bir ifadeyle, marka bağlılığının oluşması için gerekli olan azami şartlar dikkate alındığında marka bağlılığının sadece tekrarlanan satın alımlar olmadığı aynı zamanda tüketicinin marka ile duygusal bağlılık kurması gerektiği vurgulanmaktadır (Sirdeshmukh vd., 2002: 20). Bunun aksine duygusal bağlılıktan yoksun tekrarlanan satın alımlar genellikle sahte marka bağlılığı olarak tanımlanmaktadır. Bu tür bağlılıkta tüketiciler indirim kuponu, mağaza içi raf düzenlemesi, fiyat indirimleri, promosyonel etkinlikler gibi hususlardan kolayca etkilenerek kullandığı marka yerine başka markayı satın alabilmektedir (Rowley, 2005: 574; Bandyopadhyay vd., 2005: 414). Ancak gerçek marka bağlılığına sahip tüketiciler için markanın özelliği ve kendileri için ifade ettiği değer ön plandadır. Bu nedenle markalarını değiştirmeleri çok zorlu bir süreçtir (Ballester ve Aleman, 2005: 189).

Newman ve Werbel (1973), tekrar satın alma durumunun marka bağlılığına ait yeterli bir kanıt olmadığını ve marka bağlılığının aynı zamanda tutumsal yönünün de olması gerektiğini savunmaktadırlar (Schoenbachler, 2004: 490). Lutz ve Winn (1975) bağlılık göstergelerini tutumsal ve davranışsal ölçümlerin birleşimi temelinde önermektedirler. Jacoby ve Chestnut (1978) ise bilişsel ve davranışsal marka bağlılıklarını tanımlanabilmesi için stokastik ve deterministik terimlerini tercih etmektedirler (Lau ve Lee, 1999: 342-343).

Jacoby vd., (1974, 1977)'ne göre, marka bağlılığının marka tutumu veya alışkanlığından farklıdır. Yazarlar, marka tutumunun bir tüketicinin markaya yönelik duygularında olduğunu varsaymaktadır. Aynı zamanda marka bağlılığının marka tutumundan ayrı bir yapı olduğunu ortaya çıkararak çoklu bağlılık (birden fazla markaya bağlılık) söz konusu olduğunda tutumların tanımın dışında bırakılmaması gerektiği savunulmaktadır (Kim vd., 2008: 76). Dick ve Basu (1994) da marka bağlılığını tutumsal ve davranışsal açıdan incelemektedirler. Marka bağlılığı kavramına tutumlar dahil edilmeden önce satın alma davranışına ilişkin pek çok tanımlama yapılmıştır. Bu yaklaşımların marka bağlılığının davranışsal yani operasyonel tanımları olarak literatürde yerini aldığı görülmektedir. Tutumun; duygusal, bilişsel ve arzusal boyutları bulunmaktadır. Bu boyutlar müşteri bağlılığının öncülleri olarak kabul edilmektedir (Dick ve Basu, 1994: 99-113).

Marka bağlılığının uzun dönemli ve kısa dönemli bağlılık olmak üzere iki çeşidi bulunmaktadır. Uzun dönemli bağlı müşteriler kolay kolay başka bir markaya geçmezlerken, kısa dönemli bağlı müşteriler ise daha iyi olarak algıladıkları markaya rahatlıkla geçebilmektedirler (Liu vd., 2011: 72). Marka bağlılığı bir tüketicinin bir markaya ait olumlu hisler duyması, bağlı olduğu markayı diğer markalardan daha sık satın almasını ve markayı daha uzun süreler kullanmaya ve satın almaya devam etmesi anlamına gelmektedir (Odabaşı ve Barış, 2010: 100).

Bir tüketicinin marka bağımlılığı bir markanın değerinin temeli olarak görülmektedir. Eğer bir tüketici ürünü, ürünün özelliklerine göre değil de ürünün fiyatına göre alıyorsa o zaman o marka az bir değere sahiptir. Ancak diğer rakip işletmelerin daha üstün özelliklere sahip olmasına ve fiyatının daha pahalı olmasına rağmen hala tüketiciler

tarafından tercih ediliyorsa o zaman o markanın logosunda ve isminde bir değeri olduğu anlamı çıkmaktadır. Kısaca marka değerinin özünde, tüketicinin markaya olan bağımlılığı ve müşteri tatmini önem arz etmektedir (Aaker, 2009: 271). Müşteri tatmini, tüketicinin ürünü sübjektif değerlendirmesi olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla her müşterinin belirli bir ürünün veya markanın müşteri tatmini seviyesi farklılık gösterebilmektedir. Pazarlama açısından müşteri tatmini; müşteri grupları veya tek tek müşteriler bazında müşteri tatmin düzeyini sağlayarak artırılması amaçlanmaktadır (Anderson ve Sullivan, 1993: 125).

TÜKETİCİ SATIN ALMA KARAR VERME SÜRECİNDE MARKA BAĞLILIĞI

Tüketicilerin, bu günkü ve gelecekteki ihtiyaçlarını karşılamak için, çeşitli mallar ve hizmetler elde etmesi gerekmektedir. Bu amaçlara ulaşabilmek için birçok satın alma kararı verirler ve bu kararları verirken de değişik yöntemler kullanmaktadırlar. Satın alma kararlarının verilmesinde uygulanan ana yöntemler aşağıda gösterilmektedir (Mucuk, 1997: 88):

- ✓ Rutin (otomatik) satın alma davranışı,
- ✓ Sınırlı sorun çözme (sınırlı karar alma) ve
- ✓ Yaygın sorun çözme yöntemidir.

Güven, bir kişinin karşısındaki kişinin sözlerinden, davranışlarından ve kararlarından emin olması ve buna göre hareket etme istekliliğidir (Arı ve Tunçay, 2010: 117). Marka güveni tüketicinin marka üzerindeki pozitif beklentilerini ve markaya inançları anlamını taşımaktadır (Luk ve Yip, 2008: 453). Başka bir ifadeyle, marka güveni, ortalama bir tüketicinin markanın bir işi yapabileceğine olan inancı olarak tanımlanabilmektedir (Jin ve Lee, 2010: 674).

Pazarlamacılar, satın alma kararı vermeyi kolaylaştırarak tüketicileri etkisi altına almaktadır. Bunun için tüketicilerin ihtiyaç ve isteklerine uygun olan malların pazarlarlar, malların özellikleriyle ilgili bilgiler verirler ve malları satın alınmasını kolaylaştırmaktadırlar. Tüketicilerin satın alma davranışları çeşitli dış etkiler sonucu meydana gelmektedir. Malın nitelikleri, ürünün ya da aracının özellikleri ile tüketicinin özellikleri satın alma davranışına etki eden başlıca etkenlerdir. Tüketicilerin satın alma davranışlarını etkileyen ana faktörler aşağıda gösterilmektedir (Cemalcılar, 1999: 55):

- Kişisel etkenler (yaş, aile durumu, meslek ve öğrenim düzeyi, gelir),
- Ekonomik etkenler (gelir, fiyat),
- Psikolojik etkenler (öğrenme, güdüleme, kişilik, tutum ve inançlar) ve
- Sosyolojik etkenlerdir (kültür, sosyal sınıflar, küçük sosyal gruplar).

Tüketicinin satın alma davranışını etkileyen bu faktörler niçin sorusunun cevabıdır. Pazarlamacılar için, tüketicilerin satın alma nedenlerinin yanında ne zaman, nerede ve nasıl satın aldıkları önem arz etmektedir. Tüketim olgusunda satın alınanlar yalnızca basit, doğrudan faydacı bir kullanımı olan maddi bir nesne olarak değil, tüketicinin kim olmayı amaçladığını sunabilmesi için kullanacağı nesnelerdir (Bocock, 2005: 59).

Tüketici satın alacağı ürünü önceden birçok kez almıştır ve ürün hakkında bilgisi bulunmaktadır. Tüketici farklı markalar arasında istediği markayı seçebilmektedir (Kotler ve Armstrong, 2010: 160). Bu nedenle karar vermek çok kolay ve çabuk yapılabilmektedir. Diğer bir ifadeyle satın alma aşamasında tüketici satın almak istediği ürünü veya markayı tercih etmektedir. Alternatif değerlendirmesinden sonra tüketiciler kendilerine en yüksek derecede fayda verecek ve tatmin sağlayacak markayı seçerek kararını vermektedir. Fakat bu karar sürecinden hemen sonra satın alma fiili ertelenebilmektedir. Tüketici satın alacağı markayı nereden, ne zaman ve hangi şekilde satın alacağını bu aşamadan sonra kararlaştırmaktadır. Bu seçim bir önceki alternatif değerlendirmesine bağlı bir biçimde gerçekleşmektedir. Ürünün bulunabilirliği satın alma tercihini doğrudan etkilemektedir. Örneğin, ilk tercih edilen marka satın alma noktasında yoksa tüketici doğal olarak ikinci tercih ettiği markayı seçebilmektedir. (Pride ve Ferrel, 1980: 145). Satın alma aşamasından sonra tüketici ürünün performansını beklenen düzeyde olup olmadığını test etmektedir. Alternatif değerlendirmesi sırasında göz önünde bulundurulan birçok kriter bu aşamada kullanılmaktadır. Bu duygu, tüketicinin motivasyonunu ve bilgi edinme sürecini kuvvetli bir biçimde tetiklemektedir. Tüketicinin üründen tatmin olup olmaması (tatmin derecesi), ürünü tekrar satın alıp almamasına ve diğer tüketicilerle girdiği iletişimde ürünü tavsiye edip etmeyeceğine direkt etki etmektedir (Westbrook, 1987: 262).
Satın alma karar sürecinde tüketiciye etki eden en önemli faktörlerden birisi de markadır. Markayı, ürünü tanıtan, ürün hakkında bilgi veren, ürünü ikamelerinden veya rakiplerinden belirgin biçimde farklılaştırmaya yarayan,

tüketiciyi motive edip ürünü satın almasını kolaylaştıran hatta tüketicide bağlılık oluşturup tüketiciyi ürünün sürekli alıcısı yani bağımlı bir müşteri haline getiren bir unsur olarak tanımlamak mümkündür (Kurtuldu, 2008: 71).

Marka bağlılığı daha çok rekabetin yüksek olduğu piyasalarda önem arz etmektedir. Rakiplerin oluşmasını önler, satışları ve gelirleri artırır, yeni müşterilerin maliyetini azaltır ve rakiplerinin pazarlama çabalarına karşı müşterilerin duyarlılığını azaltır (Eroğlu ve Sarı, 2011:2). Rekabet koşullarının oldukça yoğun olduğu ortamlarda işletmelerin, farklılığı sağlamak için güçlü markalar oluşturması gerekmektedir. Çünkü güçlü markalar, işletmenin sürekliliğinin sağlanmasında işletmeye önemli katkılar sunmakta ve müşteri sayılarını artırmaktan çok sadık müşteri portföyüne sahip olunması amaçlanmaktadır. Bu da sadece güçlü markalar sayesinde gerçekleştirilmektedir. Güçlü markalar, güven duyulan markalar, güven duyulan markalar da sadık müşteriler anlamını taşımaktadır (Çabuk ve Demirci, 2008: 104; Erciş vd., 2009: 158).

Marka güveni, marka değeri için önemlidir (Luk ve Yip, 2008: 452). Herhangi bir markanın tüketici için değeri, tüketicinin o markalı ürünü tüketmesiyle elde edeceği yarardan (imaj, ürünün sorun çözme kapasitesi, personel vb.) katlanacağı zahmetlerin (parasal, fiziksel, zihni) çıkartılmasıyla elde edilen faktör olarak tanımlanmaktadır. Bu farkın en azından yarar lehinde pozitif tarafta olması istenmektedir (Aksoy, 2006: 81).

Bununla birlikte markanın tüketiciye sağladığı birtakım yararlar aşağıda gösterilmektedir (Yılmaz, 2005: 259):

i. Markalar tüketicilere güven vermektedir. Belli bütçesi olan tüketiciler, markasını tanımadıkları ürünleri alarak kendilerini riske atmak istemezler.

ii. Markalı ürünler, tüketiciler tarafından markasız ürünlere göre daha kaliteli olarak benimsenmekte ve tercih edilmektedirler.

iii. Markalar, tüketicilerin ürünleri tanımalarını kolaylaştırarak satın alma sırasında seçimi hızlandırmaktadırlar.

iv. Markalar, ürün hakkında tüketicilere bilgi sunmaktadır. Önceden kullanılan markalar sonraki satın alımlarda tutum ve inançları dolaylı olarak etkilemektedir.

v. Markalı ürünler, tüketici için garanti anlamı taşımakta ve tüketicilerin korunmasını sağlanmaktadır.

Tüketiciler çoğu zaman ihtiyaçlarını giderebilmek için satın alma karar sürecinde kendilerine bir statü veya kimlik kazandıracağı inancıyla hareket ederek belirli bir markayı satın almaktadır. Marka tercihinde, ilgili markanın ihtiyaca karşılık olup olmadığı, harcanan zaman ve ödenen bedel karşılığında fayda sağlanıp sağlanamayacağı ve tüketicinin psikolojik ihtiyaçlarına ne ölçüde cevap vereceği konularında tereddütler yer almaktadır. Tüketiciler bu riskleri en aza indirgemek için, devamlı olarak bir markayı almaktadırlar. Bir markanın devamlı olarak satın alınması ise marka bağlılığı kavramını meydana getirmektedir (İpar, 2011: 87). Kısaca; marka bağlılığı tüketicinin ya markaya karşı alma niyeti, isteği olan ya da o markaya karşı gerçek satın alma davranışı gösteren durum olarak tanımlanmaktadır (Matzler vd., 2008: 156).

ETNOSENTRİZM KAVRAMI

Tüketici satın alma kararlarına ürünün üretildiği ülke (made in) ve tüketicinin ürüne bakış açısı (yerli/yabancı: tüketici etnosentrizmi) satın alma davranışlarını etkileyen sosyolojik, psikolojik ve demografik faktörler içerisinde giderek daha etkin hale gelmektedir (Armağan ve Gürsoy, 2011: 68). Ayrıca tüketicilerin yerli/yabancı ürünleri tercih nedenleri ile bu ürünleri değerlendirirken kullandıkları kriterler hakkında yapılan araştırmalar çok farklı sonuçlar içermektedir. Bu farklılığın makro açıdan nedeni kültürler ve ülkeler arasındaki farklar, mikro açıdan nedeni ise her bireyin farklı bilgi işleme, değerlendirme ve karar verme süreçlerinin bulunması ve de bu süreçlerde kullandıkları kriterlerin farklı olmasıdır. Bazı durumlarda tüketicilerin öncelikle yerli ürünleri tercih ettikleri, bazı durumlarda ise yerli ürünler yerine yabancı menşeli ürünler tercih etme eğiliminde oldukları yapılan araştırmalarda gözlemlenmiştir (Özçelik ve Torlak, 2011: 365). Etnosentrizm, Türkçe'de (Ellialtı, 2009: 49) "biz-merkezcilik", "ırkmerkezcilik" veya "etnosentrizm" kelimeleriyle ifade edilmektedir. Yunanca'da ***millet, ırk*** manasına gelen ***ethnos*** ve merkez manasına gelen ***kentron*** kelimelerinin birleşmesinden meydana gelmektedir (Özçelik ve Torlak, 2011: 365). Etnosentrizm kavramı ilk olarak sosyolojide ***William Graham Sumner*** tarafından 1906 yılında kullanılmıştır (Cutura, 2006: 54). Etnosentrizm, bireyin kendi grup kültürünü odak noktası kabul ederek diğer kültürlerini kendi kültürüne göre değerlendirmesidir (Dönmezer, 1990: 139). Caplow (1964: 213)'a göre etnosentrizm, kültürümüzü bir mihenk

taşı olarak konumlandırır ve diğer bütün kültürleri, "iyi, kötü, alt, üst, doğru, yanlış" olarak değerlendirmemize yol açar. Bütün gruplar olmasa bile, toplum içindeki çoğu gruplar, etnosentrik davranış gösterir.

Tüketicilerin yerli ürünleri tercih eğilimlerinde değişmelerin sebepleri ise fiyat, kalite, ürün çeşitleri gibi mikro sebepler olabileceği gibi, ülkelerin imajları ve gelişmişlik düzeyleri gibi makro sebepler de olabilir. Tüketiciler daha iyi kalitede yabancı ürünler mevcutken, daha düşük kalitedeki yerli ürünleri tercih etmeyeceklerdir. Ayrıca tüketicilerin yabancı menşeli ürünlere karşı tutumları ürün gruplarına göre farklılık göstermektedir (Knight, 1999: 152). Bir toplumda bir arada yaşanan bireyler yaşantı olarak birbirlerine yakınlık göstermektedirler. Bu yakınlık dil, kültür, inanç, değer, norm vb. şeklindedir. Oluşan bu yakınlık bireyleri o topluma ait hissettirmektedir. Aidiyet duygusu o toplumda yaşayan insanların dünyayı anlamlandırmaları için bir zemin hazırlamaktadır. Ayrıca, bireylerin bir kimlik kazanmasına olanak sağlanmaktadır. Bireyler elde etkileri bu kimliklerle kendilerini tanımlayarak yaşamı daha çabuk anlayabilmektedirler. Toplumsal ilişkilerin şekillenmesi için aidiyet duygusunun olması gerekmektedir. Yani birey kendisine ait olduğu topluluğu ve diğer toplulukları tanımlayarak biz ve öteki kavramlarını oluşturarak yaşamına ve gelişimine devam etmektedir (Özbek, 2004: 1-2).

Etnosentrik duyguları yüksek tüketicilerin, kendilerine kültürel olarak yakın ulusların ürünlerini tüketmeye yatkın olduklarını tespit etmişlerdir. Tüketiciler yerli ve yabancı menşeli ürünleri tüketici etnosentrizmlerinin derecesine göre farklı şekillerde değerlendirmektedirler. Buna göre tüketici etnosentrizminin derecesi arttıkça tüketicilerin yerli ürünleri yabancı ürünlere tercih etme eğilimleri de artacaktır (Lanz ve Loeb, 1996: 375). Etnosentrizm, bireyin diğer bireyleri kendi etnik grubunu merkeze alarak değerlendirme tutumu olarak tanımlanmaktadır (Sökmen ve Tarakçıoğlu, 2010: 27). Bireyin kendi etnik veya ulusal grubunun sembol ve değerleri gurur ve bağlılık kaynağı sayılırken diğer grupların sembolleri umursanmamaktadır (Shimp ve Sharma, 1987: 280). Yani, birey kendi kültürünü yükseltirken, öteki kültürü aşağılamaktadır (Keleş, 2008: 2).

Etnosentrizm kişinin kendi kültürünü ve yaşam tarzını diğer insanlarınkine kıyasla daha üstün bulma eğilimi olarak tanımlanmaktadır. Etnosentrizm, bir nesnenin başka toplumlardaki yapılma biçiminin, aynı nesnenin kendi toplumunda yapılma biçiminden daha geri olduğuna inanılmaktadır (Torlak ve Özçelik, 2011: 366). Etnosentrizm; ötekilerin, farklı bireylerin, kültürlerin, toplumların, toplulukların kendi bireyinin, kültürünün, toplumunun, topluluğunun standartlarına, ölçütlerine, değerlerine göre yargılanmasını, değerlendirilmesini ve bilinmesi olarak tanımlanmaktadır (İlter, 2006: 12). Etnosentrik tüketiciler, yerli ekonomiye zarar vereceği ve işsizliğe yol açacağı düşüncesi ile yerli ürünler dışındaki ürünleri satın alınmasının yanlış olduğunu kabul etmektedirler. Ayrıca yabancı ürünleri almanın vatansever bir davranış olmadığı savunulmaktadır (Shimp, 1984: 285). Dolayısıyla, tüketici etnosentrizmi yüksek olan bir pazar için, o pazara girecek olan yabancı işletmelere büyük bir tehdit unsuru oluşturabileceği gibi, yerli işletmeler bakımından da avantajlar sağlayabilmektedir (Turgut, 2010: 2).

Etnosentrizmin sosyal ilişkiler açısından belirli bir etkisi bulunmasının yanında, ait olunan grupta diğer sosyal birimlerin yorumlanarak kültürel olarak kendileri gibilerin kabul edilmesi, kendileri gibi olmayanların ise red edilmesi gerekmektedir (Akın vd., 2009: 492). Bunun temel nedeni bireylerin kendi kültürlerini tarafsız olarak yorumlayamaması ve bireylerde hoşgörü seviyesinin düşük olmasıdır. Etnik farklılıklardan doğan güvensizliklerin sonucunda meydana gelen etnik çatışmaların, temel sebebi olduğu bazı araştırmalarla ortaya konulmuştur (Szekelyi, 2001: 3).

Son derece milliyetçi (etnosentrik düzeyi güçlü) bir bireyden öncelikle eğitimi için kendi ülkesine ait bir üniversiteyi (eğitim yerini) seçmesi ve yurtiçi üniversiteler (eğitim yerleri) arasından da yine bu vatansever duygularına paralel olan bir üniversitede (eğitim alanında) eğitim görmesi istenmektedir. Bunun sonucunda söz konusu olan birey, eğitim gördüğü üniversitenin marka kişiliğini milliyetçi, yurtsever, vatana hizmet eden, muhafazakâr, ulusuna sadık vb. şekilde duygularının var olduğu kabul edilmektedir (Aysen, 2012: 189).

Etnosentrizmin oluşmasının temel nedeni bireylerin kendi kültürünü tarafsız bir şekilde değerlendirememesinden gelmektedir. Etnosentrik görüşe sahip olan bireylerde karşılıklı anlayış ve hoşgörü neredeyse hiç görülmemektedir. Etnosentrizmi grupsal süreçle açıklamaya çalışılırsa, içinde yaşanılan grubun, çoğu şeyin merkezi olarak gerçekleştiğini diğer grupların ise bireylerin kendilerini değerlendirdiği referans gruplarını oluşturulması şeklinde tarif edilmektedir (Özkalp, 2008: 69). Etnosentrizmin hem olumlu hem de olumsuz yönleri vardır. Olumlu yönleri aşağıda gösterilmektedir (Sökmen ve Tarakçoğlu 2010: 28):

i. Etnosentrizmin bireyleri bir araya toplayıp, kopmasını ve dağılmasını önlemesi,
ii. Grup bağlılığını artırması,
iii. Etnosentrik grupların, toleranslı gruplara oranla daha güçlü ve dayanıklı bir yapısının olması,
iv. Etnosentrizmin, fedakârlığı artırması,
v. Milliyetçilik ve vatanseverlik duygularına olumlu yönde etki etmesi,
vi. Grup birliğini, sadakati ve morali artırması,
vii. Gerek gruplarda, gerekse de toplumlarda yükselen tansiyon ve artan çatışmaları azaltılarak çözüme kavuşturmasıdır.

Olumsuz açıdan bakıldığında ayrımcılıklara neden olarak toplumda başka bireyleri küçümsemeye ve dışlamaya iten davranışlar olduğu görülmesine yol açabilmektedir (Özkalp, 2008: 69; Sökmen ve Tarakçoğlu, 2010: 28). Bir başka ifadeyle, etnosentrizm derecesi yükseldikçe bireylerin objektif yorum yapma ve yargılama özellikleri düşmektedir (Aysuna, 2006: 93).

TÜKETİCİ ETNOSENTRİZMİ

Kültür farklılıkları olan grupların hayata olan bakış açılarının birbirlerinden oldukça farklı oldukları görülmektedir. Diğer bir ifadeyle farklılıklar diğer gruplar tarafından anında bulunabilmektedir. Bir grubun doğru olarak kabul ettiği bir değer, diğer grup tarafından doğru olmayan bir davranış olarak algınabilmektedir (Sarıçam, 2009: 40).

Etnosentrizmin ürün ve satın alma arzusu üzerindeki tutum ve davranışlarını etkileyen milliyetçi duyguları belirlemektedir. Ürünlerin değerlendirilmesini ve sonucunda doğacak olan satın alma isteğini etkileyerek milliyetçi birimlerin ithal ürünler yerine yerli malı ürünleri daha kaliteli olarak algılanması olarak da ifade edilmektedir (Küçükemiroğlu, 1999: 471-472).

Etnosentrik tüketici eğilimi yabancı ürünleri satmanın uygunluğunu ve ahlaki meşruluğuyla ilgili ifadeler üzerinde araştırmalar yapılmıştır. Etnosentrik düşünceye sahip bireyler yerli ürünleri satın almaktadırlar. Çünkü ülkelerinde üretilen ürünün ithal edilen üründen daha kaliteli ürün olduğu kabul edilmektedir. Yani bireyler ülkelerinde üretilen ürünün her zaman kaliteli olmasa bile ahlaki bağlılıklarından dolayı kendi ülkelerinde üretilen malları satın aldıkları ve kullandıkları görülmektedir (Wang ve Chen, 2004: 391-392). Bireylerin yabancı ürünlere karşı tutum ve davranışları uzun yıllar boyunca hem tüketici davranışının hem uluslararası pazarlamanın ilgisini çeken konular olmuştur (Aysuna, 2006: 94).

Etnosentrizm kavramı pazarlama literatürüne "tüketici etnosentrizmi" terimiyle girmiştir. Etnosentrik tüketici eğilimi, yabancı ürünleri satın almanın uygunluğu ve ahlaki meşruluğu hakkındaki şüpheleri içinde barındırdığından, etnosentrik eğilimi güçlü olan tüketiciler yerli ürünleri tercih eder ve yerli ürün fiyat/kalite performansı açısından ithal üründen düşük düzeyde olsa bile yerli ürün tercihlerini sürdürme eğiliminde olurlar (Akın ve vd., 2008: 245).

Tüketici etnosentrizmi, tüketicilerin yabancı malları satın almasının ne derece uygun veya ahlaki olduğuyla ilgili görüş ve değerlendirmeleri olarak tanımlanmaktadır. Etnosentrik satın alma davranışına en iyi örnek *"Yerli malı Türk'ün malı, her Türk bunu kullanmalı"* anlayışı verilebilir. Etnosetnrizmin sadece yabancı mal ve hizmetlere karşı yapılan bir tutum veya davranış olarak görülmemesi gerekmektedir. Çünkü bazı bireylerin etnosentrik düzeyleri son derece güçlü olmasına karşın temel gereksinimlerini gidermek amacıyla yabancı ürünlere yönelebilmektedirler (Mutlu vd., 2011: 53). Ayrıca milliyetçi duyguları yüksek tüketicilerin kendilerine kültürel olarak yakın milletlerin ürünlerini de satın almaya ve kullanmaya yatkın oldukları görülmektedir (Lantz ve Loeb, 1996: 374).

Tüketici etnosentrizminin öncülleri tarafından belirlenen etnosentrik eğilimler; yabancı kültürlere açıklık, yurtseverlik, muhafazakârlık ve toplulukçuluk olmak üzere 4 çeşittir. Demografik faktörler de yaş, cinsiyet, öğrenim düzeyi ve gelir düzeyi olarak tanımlanmaktadır. Buna ek olarak; iki düzenleyici faktör vardır. Bunlar; algılanan ürün gereksinimi ve algılanan ekonomik tehdidi olarak tanımlanmaktadır. Düzenleyici faktörler; tüketici etnosentrizmi ve yabancı ürünlere karşı tutumlar arasındaki ilişkiyi kuramsal olarak etkileyebilecek nitelikler olarak açıklanmaktadır (Arı, 2007: 23-24). Tüketici etnosentrizminin özelliklerini aşağıda gösterilmektedir (Sharma ve Shimp, 1987: 281):

i. Bir bireyin kendi ülkesine duyduğu sevgi ve ilgisi ile ithalatın kendisi ve diğer vatandaşlar üzerinde oluşabilecek olumsuz etkiler ile bireyin çıkarlarının kontrolünü kaybetmesi korkusundan kaynaklanması,

ii.Yabancı ürünlerin satın alınmaması gerektiği niyetini içermesi; Etnosentrik tüketiciler için yabancı ürünlerin alınması sadece ekonomik bir sorun değil ayrıca ahlaki bir durumdur. Söz konusu ahlaki görüş, tüketicileri yerli ürünleri satın almayı tercih etmesi ve

iii.Yabancı ürünlerin satın alınmaması daha iyi, uygun, arzu edilir ve yurtsever bir davranışken, bunların satın alınması ise kötü, istenmeyen ve sorumsuzca bir davranış olarak kabul görmektedir.

Tüketici tercihleri, ürünlerin somut özelliklerinden daha çok belirli bir olay ya da bilgiye dayandırılmayan duygusal etkenlerden etkilenmektedir. Bu bağlamda yurtseverlerin yabancı ürünlere karşı yerli ürünleri tercih etmesi de önem kazanmaktadır (Ha, 1988: 9). Bireylerin yurtseverliği yerli ve yabancı ürünleri tercih etme sırasını belirlemektedir. Yabancı ürünlerin tercih edilmesiyle ilgili olarak kültürel benzerliğe sahip ülkelerin ürünlerine karşı tercih edilme durumları da gözlemlenmektedir (Martinez vd., 2000: 1356). Tüketici etnosentrizmi karakteristiğini hakkında bilgiler aşağıda gösterilmektedir (Sharma vd., 1995: 26-37):

i.Tüketici etnosentrizmi, etnosentrizm kavramının tüketici davranışında yorumlanmasının bir sonucu olarak; yabancı ürünleri tüketmenin etiğe uygun olup olmadığı tartışılması ve

ii.Tüketici etnosentrizmi kavramı, tüketicilerin satın alma davranışından daha çok tüketim eğilimlerini veya hislerinin yansımasıdır. Ancak etnosentrizmden etkilenmeyen tüketicilerde yabancı ürünleri menşe ülkelerine dikkat etmeden tercih ettikleri görülmektedir (Sharma ve Shimp, 1987: 280).

Birçok çalışmada milletlerin etnosentrik eğilimde olduğu açıkça görülmüştür ancak yukarıda da belirtildiği gibi kişilerin farklı bilgi işleme, değerlendirme ve karar verme süreçlerinin bulunması çeşitli sonuçları ve algıları ortaya koymaktadır. Etnosentrizm olgusu kavram olarak vatanseverliği, dışa bağımlı olmamayı ve kimi zaman başka ülkelerle işbirliğinde olunması ya da etnosentrik bir bireyin yabancı bir ürün alması sonucu ülkesine ihanet etmesi gibi algılanabilmektedir. Örneğin; çeşitli yazarlar tarafında yapılan araştırmaların sonucunda tüketicilerin, yabancı ürün satın almayı doğru bulmadıklarını ve bunun ekonomiye zarar verdiğini düşündükleri görülmüştür (Armağan ve Gürsoy , 2011; Aysuna, 2006; Eroğlu ve Sarı, 2011 ; Küçüremioğlu, 1999; Uzkurt ve Özmen, 2004). Etnosentrik eğilime sahip olan tüketiciler, yabancı ürün ithalatının, ülkenin yerel istihdamına, ekonomisine ve vatanseverlik duygularına zarar verdiğini düşünmektedirler, dolayısıyla ürünün menşe ülke bilgisi oldukça önemlidir. Buna karşılık etnosentrik eğilime sahip olmayan tüketiciler ürünün menşe ülke bilgisini dikkate almadan, yabancı ürün ithalatına objektif bir yaklaşım göstermektedirler. Dolayısıyla yüksek entrosentrizm düzeyine sahip tüketicilerin yerli kökenli ürünleri tercih ettiklerini ifade edilebilir (Yoo ve Donthu, 2005: 12). Bu yüzden etnosentrik tüketiciler ithal edilen ürünleri satın almamayı tercih etmektedir (Akhter, 2007: 144).

Etnosentrik tüketiciler ithal edilen ürünler üzerinde vergileri ağırlaştırmayı ve uluslararası ticareti azaltmaya çalışmaktadırlar. Tüketici etnosentrizmi 3 temel ilkesi bulunmaktadır. Bunlar (Akhter, 2007: 144);

i.Herhangi bir bireyin ithal ürünleri satın alarak değer verdiği ülkesine ekonomik olarak zarar verebileceği endişesi,

ii.İthal ürünleri satın alıp/almamanın ahlaklılığı,

iii.İthal edilen ürünlere karşı bireysel bir önyargı bulunmasıdır.

Tüketici etnosentrizmiyle ilgili yapılan çalışmalardan çok azı aynı ülkedeki farklı şehirler ya da aynı lokasyonda yer alan ülkeler arasında bir değerlendirmede ya da karşılaştırmada yapıldığı görülmektedir (Thelen vd., 2006: 967). Tüketici etnosentrizmi bireye has kimlik hissi, aitlik duygusu ve amaçları için satın alma davranışının ne olduğunun kavranmasıyla grup içerisine kabul veya red edileceği durumu olarak tanımlanabilmektedir (Akın vd., 2009: 493).

Etnosentrik tüketiciler kendi ülkelerinin ürünlerini satın almak da isteksiz olabilirler ancak, o ürünleri satın almayı amaç edinmişlerdir. Bu yüzden tüketici etnosentrizmi araştırlarında, tüketici görüşlerini ürün boyutu şeklinde incelemek, davranışsal değil yalnızca düşünsel eğilimlerinin bulunması gerekmektedir. Yani etnosentrizm kavramı yerine tüketici etnosentrizmi kavramı şeklinde incelenmesi daha uygun olacaktır. Tüketici etnosentrizminin odak noktası ürün olduğu için tüketicilerin etnosentrizm düzeyleri üzerinde ürün kategorisinin de etkisi bulunmaktadır. Bazı durumlarda ise ürün özellikleri, ürün tercihlerini etnosentrizmden daha etkin bir şekilde değişiklik yapabilmektedir (Arı, 2007: 23-24). Tüketicilerin birçoğu yerli ürünü tercih etmektedir. Bunun sebeplerinden biri olarak gösterilen tüketici etnosentrizminin bu etkisi çoğu araştırmaya konu olmuştur (Shimp, 1984: 287). Tüketiciler yerli ve yabancı ürün menşei tüketici etnosentrizmlerinin düzeyine göre farklı durumlarda test edilmektedir (Martinez vd., 2000: 1356). Etnosentrik eğilimli tüketiciler yerli ürünleri sürekli olarak, yabancı menşeli ürünleri almanın

doğruluğunu araştırılması olarak tanımlanmaktadır. Bu sorgulamanın iki nedeni vardır. Birincisi ekonomik, ikincisini ise ahlaki değerlerdir (Shimp, 1984: 285).

Bireyin veya ulusal grubun etnik değer ve sembolleri gurur ve tutkunluk sembolleri olarak kabul edilirken, başka grup için küçümseme sonucu olarak sayılmaktadır. Etnosentrik tüketicilere göre, ithal ürün satın almak yanlış bir davranış biçimidir. Çünkü, onlara göre bu durum ülkenin yerel ekonomisine zarar vererek iş kaybına yol açmakta ve bireyleri milliyetçilikten uzaklaştırma sına yol açmaktadır. Etnosentrik olmayan tüketiciler için yabancı ürünler, nerede yapıldıkları dikkate alınmaksızın, kendi değerlerini değerlendirme şekilleridir. Yani tüketici etnosentrizmi, bireye; benlik duygusu, ait olma ve de en önemlisi bireyin içinde bulunduğu grup için satın alma şeklini meydana getirmektedir (Shimp ve Sharma, 1987: 280). Tüketici etnosentrizminin oluşumuna etki eden faktörleri sosyo psikolojik ve demografik olmak üzere iki başlık altında toplayabilmek mümkündür,

MARKA BAĞLILIĞINA YÖNELİK TÜKETİCİ TUTUMLARI ÜZERİNDE ETNOSENTİK EĞİLİMLERİN ÖLÇÜLMESİ

Günümüzde tüketicilerin bir ürünün markasına bakmalarının yanı sıra, ürünün menşeisine de bakarak yerli ürün mü yabancı ürün mü olduğuna dikkat etmektedirler. Bu gibi bir ihtiyacın doğmasının en önemli sebebi tüketici etnosentrizmidir (Aysuna,2006: 13). Bu müşteriler açısından markaya olan bağlılığı etkileyen bir durumdur. Tüketicilerin bir markayı deneyip ürünün performansından tatmin olup tekrar tekrar satın almaları durumunda, o markanın bağımlıları oldukları söylenebilir (Deniz ve Erciş, 2010'dan alıntılayan Eroğlu ve Sarı, 2011: 3). Eroğlu ve Sarı (2011) çalışmaları sonucunda yüksek derecede etnosentrik olan bireylerin ürünleri değerlendirmede marka bağlılıklarının daha düşük bir seviyede olduğu gözlemlenmiştir. Bu doğrultuda marka bağlılığı ve etnosentrizm arasında ilişki olup olmadığı incelenmiştir.

Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Son yıllarda dünyanın küresel bir pazar haline gelmesi, artan rekabetçi yapı işletmelerin tüketici yönelimli düşünmelerini zorunlu hale getirmiştir. Tüketici yönelimli düşünce ise tüketici davranışlarının iyi analiz edilerek yeni stratejiler oluşturulmasına bağlıdır. Dünya bir yandan tek bir pazar haline dönüşürken diğer yandan da dünyada vatanseverlik, milliyetçilik vb duygular da ortaya çıkarak küreselleşmenin içerisinde yerelleşme olgusu kendisini göstermektedir. Bu durum ise tüketici davranışlarına da yansımaktadır.

Dolayısıyla etnosentrizm kavramı, menşe ülke etkisi işletmeler için dikkat edilmesi gereken iki önemli olgu haline gelmiştir. Yani bireylerin vatanseverlik duyguları, ürünün üretildiği yer etkisi tüketici satın alma davranışlarını etkileyen parametrelerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca tüm bu gelişmeler içerisinde işletmelerin asıl hedefi müşteri memnuniyetini sağlayarak tüketici sadakatini sağlamak ve marka bağlılığını yaratarak sürdürülebilirliklerini sağlamaktır. Bu bağlamda bu çalışmanın iki temel amacı bulunmaktadır. Birincisi, yabancı literatürde çok çalışılmış olmasına rağmen, Türkiye'de az çalışma alanı bulmuş olan marka bağlılığı ve etnosentrizm ilişkisine, kavramsal çerçevede ilişkilerini ortaya koyarak bölgesel anlamda bir çeşitlilik kazandırmak; ikincisi ise, etnosentrizm ve marka bağlılığı olguları arasındaki ilişkiyi ortaya koyarak tüketici satın alma davranışlarını etkileyen faktörlere yeni bir boyut kazandırmaktır.

Araştırmanın Kapsamı ve Kısıtları

Araştırmanın kapsamını Kuşadası ilçesinde yaşayan, 18 yaş ve üstü bireyler oluşturmaktadır. Zaman ve maddi kaynak yetersizliği nedeniyle araştırmanın sadece Kuşadası ilçe merkezinde gerçekleştirilmesi çalışmanın kısıtını oluşturmaktadır. Çalışmanın evrenini yani Aydın'ın Kuşadası ilçesinde bulunan 18 yaş ve üstü 68000 kişi oluşturmaktadır. Evrenin Kuşadası olmasının sebebi turistik bölgelerin çeşitli kültürlerle etkileşim içerisinde olmasıdır. İlerleyen zamanlardaki çalışmalarda turistik bölge ile turistik bölge olmayan yerler arasında tüketici davranışları arasındaki farklılık incelenecektir (Örn: Aydın-Kuşadası gibi).

Araştırmanın örneklemi evren içerisinden kolayda örnekleme yöntemi ile belirlenen 410 birey oluşturmaktadır. Uygulama için dağıtılan 410 anketten 356 tanesi kullanılabilir düzeydedir. Dolayısıyla anketlerin geri dönüş oranı %87'dir.

Veri Toplama Yöntem ve Aracı

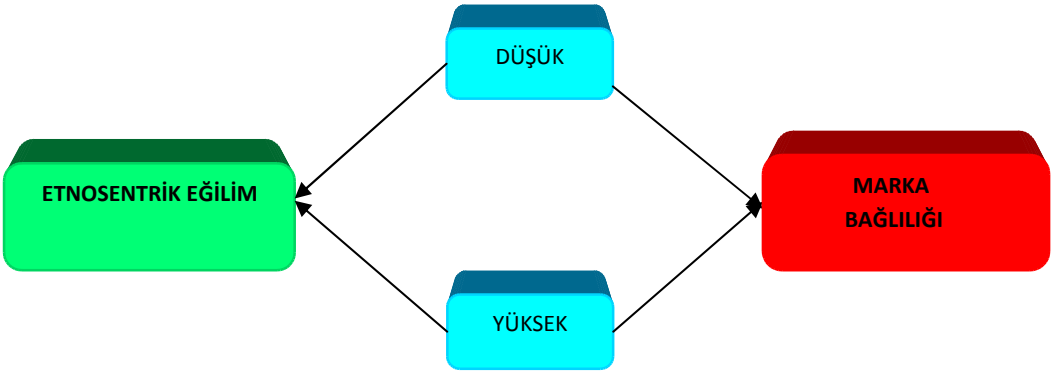
Araştırmada verileri elde etmek amacıyla anket yöntemi kullanılmıştır. Anket formu üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm katılımcıların etnosentrizm eğilimlerini belirlemek amacıyla, ikinci bölüm de katılımcıların marka bağlılığını ölçmek amacıyla sorular sorulmuştur. Üçüncü bölüm sorularda ise tüketicilerin demografik özelliklerini belirlemeye yönelik sorular yer almaktadır. Tüketici etnosentrizm ölçeği Shimp ve Sharma'nın (1987), geliştirdiği ölçekten faydalanılarak hazırlanmıştır (Shimp ve Sharma, 1987: 282). Marka bağlılığında ölçeği ise Wood'un (2004) çalışmasında kullandığı ölçekten alınmıştır.

CETSCALE ölçeğini Netemeyer,1991; Bawa,2004; Saffu,2005; Aysuna,2006; Akın vd.,2009; Armağan ve Gürsoy,2011; İşler,2013 gibi bazı yazarlar çalışmalarında bu ölçeği kullanmışlardır. Çeşitli yazarlar Wood'un (2004) yılında keşfettiği marka bağlılığı ölçeğini kullanmışladır. Menşe ülke etkisi ölçeğini Arı ve Madran,2011; İşler,2013 çalışmalarında bu ölçekten yaralanmışlardır. Cevaplayıcıların etnosentrizm, menşe ülke etkisi ve marka bağlılığı önermelerinde 5'li likert ölçeği (1= Kesinlikle katılmıyorum, 5= Tamamen katılıyorum) kullanılmıştır. Veriler SPSS 16.0 istatistik programı yardımıyla analiz edilmiştir.

Araştırma Modeli

Şekil 1'de katılımcıların etnosentrik eğilimlerinin düşük ya da yüksek olmasının marka bağlılığına yönelik oluşan tutumlarda fark yaratıp yaratmadığına bakılmaktadır. Marka bağlılığı 11 sorudan oluşan iki ana değişkendir. Şekilde görülen, uygulamada bağımsız değişken olarak alınan Etnosentrizm düzeyi ise CETSCALE ölçeği esas alınmak şartıyla 17 alt değişkenden oluşmuştur.

Şekil 1: Araştırmanın Kavramsal Modeli

Araştırmada Elde Edilen Bulgular ve Değerlendirilmesi

Anketin birinci bölümde tüketicilerin cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, gelir düzeyi, vb demografik bilgilerine yönelik sorular oluşturulmuştur ve bu sorulara ilişkin katılımcıların cevapları frekans ve yüzde olarak aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Literatürde yapılan bazı çalışmalara göre demografik özelliklerin tüketici etnosentrizminde belirleyici faktörler olabileceği yargısına varılmıştır
(İşler, 2013; Bawa, 2004; Sharma, vd., 1995; Shimp and Sharma; 1987).

Tablo 1: Demografik Veriler

	Frekans	Yüzde		Frekans	Yüzde
Yaşınız			**Gelir**		
18-25	93	25,2	500 tl ve altı	37	10,4
26-35	110	29,8	501-1000	39	11,0
36-45	89	24,1	1001-1500	61	17,1
55-64	43	11,7	1501-2000	47	13,2
65 ve üzeri	21	5,7	2001-2500	61	17,1
Toplam	356	100,0	2501-3000	46	12,9
Eğitim Düzeyi			3001ve üzeri	65	18,3
ilköğretim	34	9,6	Toplam	356	100,0
Lise	73	20,5	**Cinsiyet**		
önlisans	61	17,1	Kadın	108	29,3
lisans	124	34,8	Erkek	248	67,2
yüksek lisans	41	11,5	Toplam	356	100,0
doktora	23	6,5			
Toplam	356	100,0			

İlk olarak katılımcıların yaşlarına Tablo 1'den bakıldığında %29,8'i 26-35yaş; %25,2'si 18-25 yaş ve %24,1'i 36-45 yaş aralığında olduğu görülmektedir. Dolayısıyla katılımcıların toplamda % 79,1'i 18-45 yaş aralığında genç tüketicilerden oluşmaktadır. Katılımcıların eğitim düzeylerine bakıldığında Tablo 1'de görüldüğü üzere %33,6'sı Lisans, %16,9'u Lise mezunu ve %16,5'i önlisans mezunu olduklarını ifade etmişlerdir. Ankete katılanların gelirlerine bakıldığında, katılımcıların %10,4 yalnızca 500TL ve altı gelire, %11'i 501-1000 TL gelire, %13,2'si %18,3'ü 3001 TL ve üzeri gelire, %17,1'i 1001-1500 TL ve yine %17,1'i 2001-2500 TL aralığında gelire sahip olduklarını ifade etmişlerdir. Katılımcıların cinsiyetlerine bakıldığında Tablo 1'de görüldüğü üzere anketi yanıtlayanların %29,3'ü kadın, %67,2'si erkek'tir. Dolayısıyla katılımcıların büyük bir kısmını erkekler oluşturmaktadır.

Çalışmanın bu bölümünde araştırma amacı olan etnosentrizm ve marka bağlılığı olguları arasındaki ilişkiyi ortaya koyarak tüketici satın alma davranışlarını etkileyen faktörlere yeni bir boyut kazandırmaya çalışılmıştır. Bu amaçla geliştirilen hipotezler Tablo 2'de verilmektedir.

Tablo 2: Hipotezler

$H1_0$: "X alışverişimi fiyatına dikkat etmeden en sevdiğim favori markama göre yaparım" kararı bireyin etnosentrik eğilimine göre farklılık göstermez. **$H1_A$:** "X alışverişimi fiyatına dikkat etmeden en sevdiğim favori markama göre yaparım" kararı bireyin etnosentrik eğilimine göre farklılık gösterir.
$H2_0$: "Tercih ettiğim birden fazla X markası vardır" kararı bireyin etnosentrik eğilimine göre farklılık göstermez. **$H2_A$:** "Tercih ettiğim birden fazla X markası vardır" kararı bireyin etnosentrik eğilimine göre farklılık gösterir.
$H3_0$: "Çeşitlilik ve yenilik sağlamak için X ürününde markamı değiştirmeyi severim" kararı bireyin etnosentrik eğilimine göre farklılık göstermez. **$H3_A$:** "Çeşitlilik ve yenilik sağlamak için X ürününde markamı değiştirmeyi severim" kararı bireyin etnosentrizm düzeyine göre farklılık gösterir.

$H4_0$: "X ürün alışverişimde marka tercihim büyük oranda fiyata bağlıdır" kararı bireyin etnosentrik eğilimine göre farklılık göstermez. **$H4_A$:** "X ürün alışverişimde marka tercihim büyük oranda fiyata bağlıdır" kararı bireyin etnosentrik eğilimine göre farklılık gösterir.
$H5_0$: "Ailemin daha önceden bana satın almış olduğu X markalarının tercih ederim" kararı bireyin etnosentrik eğilimine göre farklılık göstermez. **$H5_A$:** "Ailemin daha önceden bana satın almış olduğu X markalarının tercih ederim" kararı bireyin etnosentrik eğilimine göre farklılık gösterir.
$H6_0$: "Genellikle kişiliğimi yansıtan markayı tercih ederim" kararı bireyin etnosentrik eğilimine göre farklılık göstermez. **$H6_A$:** "Genellikle kişiliğimi yansıtan markayı tercih ederim" kararı bireyin etnosentrik eğilimine göre farklılık gösterir.
$H7_0$: "X ürün seçimimi promosyonlar ve kampanyalar etkiler" kararı bireyin etnosentrik eğilimine göre farklılık göstermez. **$H7_A$:** "X ürün seçimimi promosyonlar ve kampanyalar etkiler" kararı bireyin etnosentrik eğilimine göre farklılık gösterir.
$H8_0$: "Başka marka aramakla vakit harcamak istediğim için her zaman aldığım X markasından vazgeçmem" kararı bireyin etnosentrik eğilimine göre farklılık göstermez. **$H8_A$:** "Başka marka aramakla vakit harcamak istediğim için her zaman aldığım X markasından vazgeçmem" kararı bireyin etnosentrik eğilimine göre farklılık gösterir.
$H9_0$: "X ürünü satın alırken "kalite" beni etkileyen temel faktördür" kararı bireyin etnosentrik eğilimine göre farklılık göstermez. **$H9_A$:** "X ürünü satın alırken "kalite" beni etkileyen temel faktördür" kararı bireyin etnosentrik eğilimine göre farklılık gösterir.
$H10_0$: "X ürün seçiminde arkadaşlarımın satın aldığı markaları dikkate alır ve çoğunlukla o markaları tercih ederim" kararı bireyin etnosentrik eğilimine göre farklılık göstermez. **$H10_A$:** "X ürün seçiminde arkadaşlarımın satın aldığı markaları dikkate alır ve çoğunlukla o markaları tercih ederim" kararı bireyin etnosentrik eğilimine göre farklılık gösterir.
$H11_0$: "X ürün alışverişlerimde iyi üne sahip, tanınmış markaları tercih ederim" kararı bireyin etnosentrik eğilimine göre farklılık göstermez. **$H11_A$:** "X ürün alışverişlerimde iyi üne sahip, tanınmış markaları tercih ederim" kararı bireyin etnosentrik eğilimine göre farklılık gösterir.

Yapılan anket çalışması sonucunda elde edilen verilerden marka bağlılığına ve menşe ülke etkisine yönelik geliştirilen sorulara katılma düzeylerinin, bireylerin etnosentrik eğilimlerinin düşük ya da yüksek olması ile ilişkili olup olmadığının belirlenmesine yönelik Ki-kare testi yapılmıştır. Bu bağlamda hipotezler test edilmiştir.

Aşağıda Tablo 3'de görüldüğü gibi "X alışverişimi fiyatına dikkat etmeden en sevdiğim favori markama göre yaparım" değişkeninde 109 düşük etnosentrik eğilimli katılımcının ortalaması 2,6606 ve 247 yüksek etnosentrik eğilime sahip katılımcının ortalaması 3,1377'dir. Yani düşük etnosentrik düzeye sahip katılımcılar alışverişte fiyata dikkat etmeden en sevdikleri favori markaya göre yapma konusunda kararsız kalırken, yüksek etnosentrik eğilime sahip katılımcıların ortalaması kısmen katılmıyoruma daha yakındır. Düşük ve yüksek etnosentrik düzeye sahip bireylerin bu değişkene katılma düzeyleri arasında $p= 0,00$ ($p<0,05$) olduğu için istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu görülmektedir. Yani "X alışverişimi fiyatına dikkat etmeden en sevdiğim favori markama göre yaparım" kararı bireyin etnosentrik eğilimine göre farklılık gösterir. Dolayısıyla Ho red, Ha kabul.

"Tercih ettiğim birden fazla X markası vardır" değişkeninde 109 düşük etnosentrik eğilimli katılımcının ortalaması 2,4771 ve 247 yüksek etnosentrik eğilime sahip katılımcının ortalaması 3,7247'dir. Yani düşük etnosentrik düzeye sahip katılımcılar tercih edilen birden fazla marka vardır konusunda kararsız kalırken, yüksek etnosentrik eğilime sahip katılımcıların ortalaması kısmen katılmıyoruma daha yakındır. Düşük ve yüksek etnosentrik düzeye sahip bireylerin bu değişkene katılma düzeyleri arasında $p= 0,04$ ($p<0,05$) olduğu için istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu görülmektedir. Yani "Tercih ettiğim birden fazla X markası vardır" kararı bireyin etnosentrik eğilimine göre farklılık gösterir. Dolayısıyla Ho red, Ha kabul.

Tablo 3:Tutumlara ilişkin Ki-Kare Analizi

	ETNORT1	N	Anlamlılık derecesi	Standart Sapma	Ki-kare değeri	Sig(p):
X alışverişimi fiyatına dikkat etmeden en sevdiğim favori markama göre yaparım	DÜŞÜK	109	2,6606	,10844	27,631	0,000
	YÜKSEK	247	3,1377	,06090		
Tercih ettiğim birden fazla X markası vardır	DÜŞÜK	109	2,4771	,10062	15,118	0,004
	YÜKSEK	247	3,7247	,05952		
Çeşitlilik ve yenilik sağlamak için X ürününde markamı değiştirmeyi severim	DÜŞÜK	109	2,2110	,10595	46,275	0,000
	YÜKSEK	247	3,6235	,05907		
X ürün alışverişimde marka tercihim büyük oranda fiyata bağlıdır	DÜŞÜK	109	3,3119	,11781	33,752	0,000
	YÜKSEK	247	3,7571	,05671		
Ailemin daha önceden bana satın almış olduğu X markalarının tercih ederim	DÜŞÜK	109	2,7156	,10597	77,107	0,000
	YÜKSEK	247	3,3158	,05217		
Genellikle kişiliğimi yansıtan markayı tercih ederim	DÜŞÜK	109	2,8532	,11425	60,360	0,000
	YÜKSEK	247	3,6073	,05426		
X ürün seçimimi promosyonlar ve kampanyalar etkiler	DÜŞÜK	109	3,4495	,10467	42,356	0,000
	YÜKSEK	247	2,7206	,05316		
Başka marka aramakla vakit harcamak istediğim için her zaman aldığım X markasından vazgeçmem	DÜŞÜK	109	3,7890	,10103	33,752	0,000
	YÜKSEK	247	3,3563	,05572		
X ürünü satın alırken "kalite" beni etkileyen temel faktördür	DÜŞÜK	109	3,6330	,09637	25,830	0,000
	YÜKSEK	247	2,7004	,05064		
X ürün seçiminde arkadaşlarımın satın aldığı	DÜŞÜK	109	2,7890	,11066	55,247	0,000

markaları dikkate alır ve çoğunlukla o markaları tercih ederim	YÜKSEK	247	3,3117	,05636		
X ürün alışverişlerimde iyi üne sahip, tanınmış markaları tercih ederim	DÜŞÜK	109	3,0459	,10377	36,734	0,000
	YÜKSEK	247	2,5870	,05764		

"Çeşitlilik ve yenilik sağlamak için X ürününde markamı değiştirmeyi severim" değişkeninde 109 düşük etnosentrik eğilimli katılımcının ortalaması 2,2110 ve 247 yüksek etnosentrik eğilime sahip katılımcının ortalaması 3,6235'dir. Yani düşük etnosentrik düzeye sahip katılımcılar çeşitlilik ve yenilik sağlamak için X ürününde marka değiştirmeyi sevmek konusunda kararsız kalırken, yüksek etnosentrik eğilime sahip katılımcıların ortalaması kısmen katılmıyoruma daha yakındır. Düşük ve yüksek etnosentrik düzeye sahip bireylerin bu değişkene katılma düzeyleri arasında p= 0,00 (p<0,05) olduğu için istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu görülmektedir. Yani "Çeşitlilik ve yenilik sağlamak için X ürününde markamı değiştirmeyi severim" kararı bireyin etnosentrik eğilimine göre farklılık gösterir. Dolayısıyla Ho red, Ha kabul.

"X ürün alışverişimde marka tercihim büyük oranda fiyata bağlıdır" değişkeninde 109 düşük etnosentrik eğilimli katılımcının ortalaması 3,3119 ve 247 yüksek etnosentrik eğilime sahip katılımcının ortalaması 3,7571'dir. Yani düşük etnosentrik düzeye sahip katılımcılar ürün alışverişlerinde marka tercihi büyük oranda fiyata bağlıdır konusunda kararsız kalırken, yüksek etnosentrik eğilime sahip katılımcıların ortalaması kısmen katılmıyoruma daha yakındır. Düşük ve yüksek etnosentrik düzeye sahip bireylerin bu değişkene katılma düzeyleri arasında p= 0,00 (p<0,05) olduğu için istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu görülmektedir. Yani "X ürün alışverişimde marka tercihim büyük oranda fiyata bağlıdır" kararı bireyin etnosentrik eğilimine göre farklılık gösterir. Dolayısıyla Ho red, Ha kabul.

Tablo 3'te görüldüğü gibi "Ailemin daha önceden bana satın almış olduğu X markalarının tercih ederim" değişkeninde 109 düşük etnosentrik eğilimli katılımcının ortalaması 2,7156 ve 247 yüksek etnosentrik eğilime sahip katılımcının ortalaması 3,3158'dir. Yani düşük etnosentrik düzeye sahip katılımcılar ailelerinin daha önceden satın almış olduğu markaları tercih etme konusunda kararsız kalırken, yüksek etnosentrik eğilime sahip katılımcıların ortalaması kısmen katılmıyoruma daha yakındır. Düşük ve yüksek etnosentrik düzeye sahip bireylerin bu değişkene katılma düzeyleri arasında p= 0,00 (p<0,05) olduğu için istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu görülmektedir. Yani "Ailemin daha önceden bana satın almış olduğu X markalarının tercih ederim" kararı bireyin etnosentrik eğilimine göre farklılık gösterir. Dolayısıyla Ho red, Ha kabul.

"Genellikle kişiliğimi yansıtan markayı tercih ederim" değişkeninde 109 düşük etnosentrik eğilimli katılımcının ortalaması 2,8532 ve 247 yüksek etnosentrik eğilime sahip katılımcının ortalaması 3,6073'dür. Yani düşük etnosentrik düzeye sahip katılımcılar genellikle kişiliği yansıtan markayı tercik etme konusunda kararsız kalırken, yüksek etnosentrik eğilime sahip katılımcıların ortalaması kısmen katılmıyoruma daha yakındır. Düşük ve yüksek etnosentrik düzeye sahip bireylerin bu değişkene katılma düzeyleri arasında p= 0,00 (p<0,05) olduğu için istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu görülmektedir. Yani "Genellikle kişiliğimi yansıtan markayı tercih ederim" kararı bireyin etnosentrik eğilimine göre farklılık gösterir. Dolayısıyla Ho red, Ha kabul.

"X ürün seçimimi promosyonlar ve kampanyalar etkiler" değişkeninde 109 düşük etnosentrik eğilimli katılımcının ortalaması 3,4495 ve 247 yüksek etnosentrik eğilime sahip katılımcının ortalaması 2,7206'dır. Yani yüksek etnosentrik düzeye sahip katılımcılar ürün seçimini promosyonlar ve kampanyalar etkiler konusunda kararsız kalırken, düşük etnosentrik eğilime sahip katılımcıların ortalaması kısmen katılmıyoruma daha yakındır. Düşük ve yüksek etnosentrik düzeye sahip bireylerin bu değişkene katılma düzeyleri arasında p= 0,00 (p<0,05) olduğu için istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu görülmektedir. Yani "X ürün seçimimi promosyonlar ve kampanyalar etkiler" kararı bireyin etnosentrik eğilimine göre farklılık gösterir. Dolayısıyla Ho red, Ha kabul.

“Başka marka aramakla vakit harcamak istediğim için her zaman aldığım X markasından vazgeçmem” değişkeninde 109 düşük etnosentrik eğilimli katılımcının ortalaması 3,7890 ve 247 yüksek etnosentrik eğilime sahip katılımcının ortalaması 3,3563’dür. Yani yüksek etnosentrik düzeye sahip katılımcılar başka marka aramakla zaman harcamamk için her zaman tercih edilen markayı alma konusunda kararsız kalırken, düşük etnosentrik eğilime sahip katılımcıların ortalaması kısmen katılmıyoruma daha yakındır. Düşük ve yüksek etnosentrik düzeye sahip bireylerin bu değişkene katılma düzeyleri arasında p= 0,00 (p<0,05) olduğu için istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu görülmektedir. Yani “Başka marka aramakla vakit harcamak istediğim için her zaman aldığım X markasından vazgeçmem” kararı bireyin etnosentrik eğilimine göre farklılık gösterir. Dolayısıyla Ho red, Ha kabul.

“X ürünü satın alırken "kalite" beni etkileyen temel faktördür” değişkeninde 109 düşük etnosentrik eğilimli katılımcının ortalaması 3,6330 ve 247 yüksek etnosentrik eğilime sahip katılımcının ortalaması 2,7004’dür. Yani yüksek etnosentrik düzeye sahip katılımcılar ürün alırken kalite en temel faktördür konusunda kararsız kalırken, düşük etnosentrik eğilime sahip katılımcıların ortalaması kısmen katılmıyoruma daha yakındır. Düşük ve yüksek etnosentrik düzeye sahip bireylerin bu değişkene katılma düzeyleri arasında p= 0,00 (p<0,05) olduğu için istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu görülmektedir. Yani “X ürünü satın alırken "kalite" beni etkileyen temel faktördür” kararı bireyin etnosentrik eğilimine göre farklılık gösterir. Dolayısıyla Ho red, Ha kabul.

“X ürün seçiminde arkadaşlarımın satın aldığı markaları dikkate alır ve çoğunlukla o markaları tercih ederim” değişkeninde 109 düşük etnosentrik eğilimli katılımcının ortalaması 2,7890 ve 247 yüksek etnosentrik eğilime sahip katılımcının ortalaması 3,3117’dir. Yani düşük etnosentrik düzeye sahip katılımcılar ürün seçiminde arkadaşların satın aldığı markaları dikkate alma ve markaları tercik etme konusunda kararsız kalırken, yüksek etnosentrik eğilime sahip katılımcıların ortalaması kısmen katılmıyoruma daha yakındır. Düşük ve yüksek etnosentrik düzeye sahip bireylerin bu değişkene katılma düzeyleri arasında p= 0,00 (p<0,05) olduğu için istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu görülmektedir. Yani “X ürün seçiminde arkadaşlarımın satın aldığı markaları dikkate alır ve çoğunlukla o markaları tercih ederim”” kararı bireyin etnosentrik eğilimine göre farklılık gösterir. Dolayısıyla Ho red, Ha kabul.

Yukarıda Tablo 3’de görüldüğü gibi “X ürün alışverişlerimde iyi üne sahip, tanınmış markaları tercih ederim” değişkenine 109 düşük etnosentrik eğilimli katlımcının ortalaması 3,0459 ve 247 yüksek etnosentrik eğilime sahip katılımcının ortalaması 3,5870 ‘dir. Yani düşük etnosentrik düzeye sahip katılımcılar tanınmış marka seçimi konusunda kararsız kalıken, yüksek etnosentrik eğilime sahip katılımcıların ortalaması kısmen katılmıyoruma daha yakımdır. Düşük ve yüksek etnosentrik düzeye sahip bireylerin bu değişkene katılma düzeyleri arasında p= 0,00 (p<0,05) olduğu için istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu görülmektedir. Yani X ürün alışverişlerimde iyi üne sahip, tanınmış markaları tercih ederim” kararı bireyin etnosentrik eğilimine göre farklılık gösterir. Dolayısıyla Ho red, Ha kabul.

SONUÇ

Teknolojinin gelişmesi, artan rekabetçi yapı ve küreselleşme olgusu diğer tüm bilim dallarında olduğu gibi tüketici davranışlarında da değişimlere hatta dönüşümlere yol açmıştır. İşletmeler açısından bu değişen/dönüşen ortamda sürekliliklerinin sağlanması temel odak noktasıdır. Bu anlamda tüketici sadakatinin yaratılarak marka bağlılığının oluşturulması pazarlama stratejileri bağlamında önemlidir. Ayrıca yapılan literatür taramasında marka bağlılığı ve tüketicilerin etnosentrizm düzeyleri arasındakiilişkiyi analiz eden sınırlı sayıda kaynağa ulaşılmıştır. Dolayısıyla bu anlamda çalışma farklılık yaratmaktadır.

Çalışmanın örneklemini genellikle 18-35 yaş gurubunda olan genç bireyler oluşturmaktadır. Bu bireylerin, genellikle lisans ve lisansüstü eğitime sahip ve çoğunluğunun erkeklerden oluştuğu görülmektedir. Yani araştırmamızı yaş grubu olarak bakıldığında genellikle iş hayatında olan, aktif, eğitim seviyesi yüksek ve erkek bireylerin oluşturduğu söylenebilir.

Analizler sonucunda düşük etnosentrizm eğilimindeki bireylerin yüksek etnosentrik eğilimdeki bireylere göre ürün satın alırken fiyata daha çok dikkat ettikleri, istatistikî verilerden de anlaşıldığı üzere düşük etnosentrizm eğilimindeki bireylerin yüksek etnosentrik eğilimdeki bireylere oranla tercih ettikleri az sayıda marka olduğu hatta marka değiştirmeyi sevmedikleri, yeniliklere ve çeşitliliğe çok da açık olmadıklarından kaynaklandığı gözlenmiştir. Yüksek etnosentrik eğilime sahip bireylerin ise zaman harcamak istemedikleri için her zaman kullandıkları, aldıkları markaları tercih ettikleri söylenebilir.

Ürün seçiminde düşük etnosentrik eğilime sahip bireylerin yüksek etnosentrik eğilimli bireylere göre daha fazla oranla marka tercihinde fiyatın öneminin olmadığı sonucuna varılırken buna paralel olarak ürün seçiminde promosyonların ve kampanyaların düşük etnosentrik eğilimdeki bireyler için daha çok anlam ifade ettiği görülmektedir. Yüksek etnosentrizm eğilimindeki bireylerin ailelerinin seçimine göre ve çoğunlukla arkadaşlarının aldıkları markaları tercih ettikleri görülmektedir. Burada da görüldüğü gibi bireylerin üzerinde çevresel ve sosyal faktörlerin etkisi açıkça görülmektedir. Yine araştırma sonucunda düşük etnosentrik eğilime sahip bireylere göre, bir markanın ait olduğu ülke, kalitesi hakkında bilgi verdiğini düşündüklerini görülmektedir.

Çalışmada düşük ve yüksek etnosentrik eğilim ölçeğinin marka bağlılığı değişkelerini her biriyle ayrı ayrı ilişkili olduğu ve ileri sürülen 11 hipotezin tamamında H_0 red ve H_A kabul olduğu görülmektedir. Hatta daha ötesinde tüketicilerin bir markaya yönelik olarak gösterdikleri sadakat ya da bağlılığın onların etnosentrik eğilimlerine göre değişebileceğini unutmamalıdırlar. Bu uygulama başka şehirlere, farklı bölgelere hatta ülkelere uygulanarak karşılaştırma yapılabilir. Sektör ve işletmeler açısından rekabet avantajı sağlayarak müşterilerin etnik kökenleri ve etnosentrik eğilimlerinin belirlenmesi ve bu yönde hizmet yada ürün geliştirilmesi müşteride marka sadakati yaratacaktır.

KAYNAKÇA

AAKER, A., D., (2009). Güçlü Markalar Yaratmak, (Çeviren: Demir, Erdem), İstanbul: MediaCat Kitabevi.

AKHTER, H., S., "Globalization, Expectations Model of Economic Nationalism, and Consumer Behavior", Journal of Consumer Marketing, Cilt: 24, Sayı: 3, 2007, s. 142-150.

AKIN, M., ÇİÇEK, R., GÜRBÜZ, E ve İNAL, E., "Tüketici Etnosentrizmi ve Davranış Niyetleri Arasında Farklılığın Belirlenmesinde CETSCALE Ölçeği", Ege Akademik Bakış Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 2, 2009, s. 489-512.

AKSOY, R., "Bir Pazarlama Değeri Olarak Güven Ve Tüketicilerin Elektronik Pazarlara Yönelik Güven Tutumları", Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 4, 2006, ss. 79–90.

ANDERSON, W., E., ve SULLİVAN, W., M., "The Antecedents and Consecuences of Customers Satisfaction for Firms", Marketing Science, Cilt:12, Sayı: 2, 1993, s. 125-143.

ARI, E., S., (2007). "Satın Alma Kararlarında Tüketici Etnosentrizmi ve Menşe Ülke Etkisinin Rolü", Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adana.

ARI SAĞLAM., G. ve TUNÇAY, A., "Yöneticiye Duyulan Güven ve Tükenmişlik Arasındaki İlişkiler: Ankara'daki Devlet Hastanelerinde Çalışan İdari Personel Üzerinde Bir Araştırma", Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 24, Sayı: 4, 2010, ss. 113–135.

ARMAĞAN, E. ve GÜRSOY, Ö., "Satın Alma Kararlarında Tüketici Etnosentrizmi ve Menşe Ülke Etkisinin CETSCALE Ölçeği ile Değerlendirilmesi", Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi, Cilt 3, Sayı 2, 2011, s. 67-77.

AYSEN, E., YAYLI, A., ve HELVACI, E., "Üniversitelerin Marka Kişiliği Algısının Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma", İşletme Araştırmaları Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 4, 2012, ss. 182-204.

AYSUNA, C., (2006). "Tüketici Etnosentrizmi Etkisini Ölçmede CETSCALE Ölçeği ve Türkiye Uygulaması", Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

BAHAR, İ., (2008). Müşteri Hizmetleri ve CRM, İstanbul: Kumsaati Yayın.

BALLESTER, E., D., ve ALEMAN, J., L., M., "Does Brand Trust Matter to Brand Equity?", The Journal of Product and Brand Management, Cilt: 14, Sayı: 2/3, 2005, ss. 187-196.

BANDYOPADHYAY, S., GUPTA, K. ve DUBE, L., "Does Brand Loyalty Influence Double Jeopardy? A Theoretical and Empirical Study", The Journal of Product and Brand Management, Cilt: 14, Sayı: 7, 2005, ss. 414-423.

BAWA, A., "Consumer ethnocentrism: CETSCALE validation and measurement of extent", Vikalpa, Cilt: 29, Sayı: 3, 2004, ss.43-57.

BENNETT, R., ve RUNDLE-THİELE, S., "A Comparison Of Attitudinal Loyalty Measurement Approaches", Journal of Brand Management, Cilt: 9, Sayı: 3, 2002, ss.193-209.

BHATTACHARYA, C., B., "Is Your Brand' s Loyalty Too Much, Too Little, or Just Fight? Explaining Deviations in Loyalty from the Dirichlet Norm", International Journal of Research in Marketing, Cilt: 14, Sayı: 5, 1997, ss.421-435.

BOCOCK, R., (2005).Tüketim, (Çeviren: Kutluk, İrem), Ankara: Dost Kitapevi.

CAPLOW, T., (1964), Principles of Organization, Harcourt, New York: Brace and World.

CEMALCILAR, İ., (1999). Pazarlama, kavramlar-kararlar, İstanbul: Beta Yayıncılık.

CHAUDHURİ, A., ve HOLBROOK, M., B., "The Chain of Effects From Brand Trust and Brand Affect to Brand Performance: The Role of Brand Loyalty", Journal of Marketing, Cilt: 65, Sayı: 2, 2001, ss. 81-93.
CUTURA, M., "The Impact of Ethnocentrism on Consumers' Evaluation Processes and Willingness to Buy Domestic vs. Imported Goods in the Case of Bosnia and Herzegovina", South East European Journal of Economics and Business, Sayı: 6, (Eylül), 2006, ss. 54–63.
ÇABUK, S., ve YAĞCI, M., (2003). Pazarlamaya Çağdaş Yaklaşım, Adana: Nobel Kitabevi.
DENİZ, A. ve ERCİŞ, A. (2010) "Kişilik Özellikleri Hedonik ve Rasyonel Fayda, Marka Duygusu ve Marka Bağlılığı Arasındaki İlişkilerin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma" Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 24, Sayı: 2, 141-165
DİCK, A., S., ve BASU, K., "Customer Loyalty: Toward An Integrated Conceptual Framework", Journal of the Academy of Marketing Science, Cilt: 22, Sayı: 2, 1994, ss. 99-113.
DÖNMEZER, S., (1990). Sosyoloji, 3. Baskı, İstanbul: Beta Yayıncılık.
ELLİALTI, Y., (2009), "Ürün Özelliklerde, Görece Ürün Kalitesi Ve Tüketici Etnosentrizminin Yerli Ürün Satın Alma Eğilimine Etkisi: Kozmetik Sektöründe Bir Uygulama", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi İstanbul.
ERCİŞ, A., YAPRAKLI, Ş. ve CAN, P., "Güçlü ve Güçsüz Markalarda Marka Bilgisi, Marka İlişkileri ve Satın Alma Davranışları Arasındaki Farklılıkların İncelenmesi", Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt: 26, Sayı: 1, 2009, ss. 157–190.
EROĞLU, A., ve SARI, S., "Tüketici Etnosentrizmi ve Marka Bağlılığı Arasındaki İlişki", Akdeniz Üniversitesi Uluslar arası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 2, 2011, ss. 39–55.
GEÇTİ, F., (2012). "Marka Bağlılığı Üzerinde Fiyat Algılamasının Rolünün İncelenmesi", Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler, Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Sakarya.
HA, C., L., (1998). "The Influence of Consumer Ethnocentrism and Product Characteristics on Country of Origin Effects: A Comparison Between U.S. Consumers and Korean Consumers", (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Arlington: Faculty of the Graduate School of the University of Texas.
İLTER, T., "Modernizm, Postmodernizm, Postkolonyalizm: Ben-Öteki İlişkileri ve Etnosantirzm", Küresel İletişim Dergisi, Sayı: 1, 2006 (Bahar), ss. 1-14.
İPAR, M., S., (2011). "Turizmde Destinasyon Markalaşması Ve İstanbul Üzerine Bir Uygulama", Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir.
İŞLER, D., B., "Tüketici Entrosentrizmi ve Menşe Ülke Etkisi Ekseninde Satın Alma Kararlarındaki Rolü: CETSCALE Ölçeği İle Bir Uygulama", AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 13, Sayı: 1, 2013., ss. 93-121.
JACOBY, J., ve DAVID, B., K., "Brand Loyalty vs. Repeat Purchasing Behavior", Journal of Marketing Research, Cilt: 10, Sayı: 1, 1973, ss. 1-9.
JİN, S.-A, A. ve LEE, K., M., "The Influence of Regulatory Fit And Interactivity On Brand Satistaction and Trust in E-Health Marketing Inside 3d Virtual Worlds (Second Life)", Cyberpsychology, Behavior, And Social Networking, Cilt: 13, Sayı: 6, 2010, ss. 673–680.
KARA, K., (2006). "Gençlerin Satın Alma Davranışı Üzerinde Marka Bağlılığının Etkisi ve Örnek Olay İncelemesi", Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
KARABULUT, M., (1981). Tüketici Davranışı: Pazarlama Yeniliklerinin Kabulü ve Yayılışı, Genişletilmiş 3. Bası, İstanbul: İşletme İktisadı Enstitüsü Yayın no:102.
KELEŞ, M., (2008). "Etnosentrik (Ulusal Menşeli Ürün) Tüketim Davranışlarına Toplumsal Cinsiyet Etkisinin İncelenmesi: Bir Tüketim Değerleri Modeli Uygulaması", Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
KNİGHT, G., A., "Consumer Preferences For Foreign and Domestic Products", Journal of Consumer Marketing, Cilt: 16, Sayı: 2, 1999, ss. 151-162.
KOTLER, P., ve ARMSTRONG, G., (2010). Principles of Marketing, 13. Baskı, New Jersey: Pearson-Prentice Hall Education International.
KURTULDU, H., S., "Markalı Ürünleri Kullananları Kullanmayanlardan Ayıran Faktörler", Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 25, 2008, ss. 71–88.
KÜÇÜKEMİROĞLU, O., "Market Segmentation by Using Consumer Lifestyle Dimensions and Ethnocentrism An Empirical Study", European Journal of Marketing, Cilt: 33, Sayı: 5-6, 1999, ss. 470-487.
LANTZ, G., ve LOEB, S., "Country of Origin and Ethnocentrism: An Analysis of Canadian and American Preferences Using Sociai Identity Theory", Advances in Consumer Research, Cilt: 23, 1996, ss. 374-378.

LAU, G., ve LEE, H., S., "Consumers' Trust in a Brand and the Link to Brand Loyalty", Journal of Market Focused Management, Cilt: 4, Sayı: 4, 1999, ss. 341–370.
LİU, C., T., GUO, Y., M., ve LEE, C., H., "The Effects of Relationship Quality and Switching Barriers on Customer Loyalty", International Journal of Information Management, Cilt: 31, Sayı: 1, 2011, ss.71–79.
LUK, S., T., K., ve YIP, L., S., C., "The Moderator Effect Of Monetary Sales Promotion Of The Relationship Between Brand Trust And Purchase Behaviour", Brand Management, Cilt: 15, Sayı: 6, 2008, ss. 452–464.
MARTİNEZ, T., L., ZAPATA, J., I., ve GARCİO, S., B., "Consumer Ethocentrism Measurement: An Assesment of The Realibilty and Validty of The CETSCALE in Spain", European Journal of Marketing, Cilt: 34, Sayı: 11-12, 2000, ss. 1353-1373.
MATZLER, K., GRABNER-KRAUTER, S., ve BIDMON, S., "Risk Aversion and Brand Loyalty: The Mediating Role of Brand Trust and Brand Affect", Journal of Product and Brand Management, Cilt: 17, Sayı: 3, 2008, ss. 154–162.
MCCONNELL, J., D., "The Development of Brand Loyalty: An Experimental Study", Journal of Marketing Research, Cilt: 5, Sayı: 1, 1968, ss. 13-19.
MUCUK, İ., (1997). Pazarlama İlkeleri, 11.Basım, İstanbul: Türkmen Kitapevi.
MUTLU, H., M., ÇEVİKER, A., ve ÇİRKİN, Z., "Tüketici Etnosentrizmi ve Yabancı Ürün Satın Alma Niyeti: Türkiye ve Suriye Üzerine Karşılaştırmalı Analiz", Sosyo Ekonomi Dergisi, Cilt: 1, Ocak-Haziran 2011, ss. 52-73.
NETEMEYER, R., G., DURVASULA, S., ve LİCHTENSTEİN, D., R., "A cross-national assessment of the reliability and validity of the CETSCALE". Journal of Marketing Research, 1991, 320-327.
ODABAŞI, Y., ve BARIS, G., (2010). Tüketici Davranışı, İstanbul: MediaCat Akademi.
OLİVER, R., L., "Whence Consumer Loyalty?", Journal of Marketing, Cilt: 63, Special Issue, 1999, ss. 33-44.
ÖRÜCÜ, E., ve TAVŞANCI, S., "Gıda Ürünlerinde Tüketicinin Satın Alma Eğilimini Etkileyen Faktörler ve Ambalajlama", Muğla üniversitesi Sosyal bilimler enstitüsü dergisi, 2001, ss.1-13.
ÖZBEK, M., F., "Geleneksel Toplumlar ve Güven Bağlamında Etnosentrik Eğilim İlişkisi", Akademik Bakış, Sayı: 3, 2004, ss. 1-8.
ÖZÇELİK, D., G., ve Torlak, Ö., "Marka Kişiliği Algısı ile Etnosentrik Eğilimler Arasındaki İlişki: Levis ve Mavi Jeans Üzerine Bir Uygulama", Ege Akademik Bakış Dergisi, Cilt: 11, Sayı: 3, 2011, ss. 361-377.
ÖZKALP, E., (2008). Davranış Bilimlerine Giriş, 9. Baskı, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
PRİDE, M., W., ve FERREL, O., C., (1980). Marketing Basic Concepts and Decisions, Boston: Houghton Mifflin Company.
PRIDE, W., M., FERRELL, O., C., (1997). Marketing Concepts and Strategies, U.S.A.: Houghton Mifflin Compony.
ROWLEY, J., "The Four Cs Customer Loyalty", Marketing Intelligence and Planning, Cilt: 23, Sayı: 6-7, 2005, ss. 574-581.
SAFFU, K. ve WALKER, J., H., "An Assessment of the Consumer Ethnocentric Scale (CETSCALE) in an Advanced and Transitional Country: The Case of Canada and Russia", International Jonrnal of Management, Cilt: 22, Sayı: 4, 2005, ss. 556-571.
SARIÇAM, T., (2009). "Türkiye'de Yabancı Markalara İlişkin Algıların Tüketici Etnosentrizmi Kavramı İle İlişkisi Üzerine Bir Araştırma", Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
SCHOENBACHLER, D., D., GORDON, G., L., ve AURAND, T., W., "Building Brand Loyalty Through Indıvıdual Stock Ownership", The Journal of Product and Brand Management, Cilt: 13, Sayı: 7, 2004, ss. 488-497.
SHARMA, S., SHIMP, T., A., ve SHIN, J., "Consumer Ethnocentrism: A Test of Antecedents and Moderators", Journal of The Academy of Marketing Science, Cilt: 23, Sayı: 1, 1995, ss. 26-37.
SHİMP, T., A., "Consumer Ethnocentrism - The Concept and a Preliminary Empirical – Test", Advances in Consumer Research, Cilt: 11, 1984, ss. 285-290.
SHİMP, T., A., ve SHARMA, S., "Consumer Ethnocentrism: Construction and Validation of CETSCALE", Journal of Marketing Research, Cilt: 24, Sayı: 8, 1987, ss. 280-289.
SIRDESHMUKH, D., SİNGH, J. ve SABOL, B., "Consumer Trust, Value and Loyalty in Relational Excanges", Journal of Marketing, Cilt: 66, Sayı: 1, 2002, ss.15-37.
SÖKMEN, A., ve TARAKÇIOĞLU, S., "İşgören Etnosentrizmine Yönelik Bir Uygulama", İşletme Araştırmaları Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 3, 2010, ss. 25-44.
THELEN, S., FORD, J., B. ve HONEYCUTT, E., D., Jr., "The impact of regional affiliation on consumer perceptions of relationships among behavioral constructs", Journal of Business Research, Cilt: 59, Sayı: 9, 2006, ss. 965–973.

TURGUT, A., B., (2010). "Tüketici Etnosentrizminin Satın Alma Davranışlarına Etkisi: Hizmet Sektöründe Bir Uygulama", Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir.
UZKURT, C., ve ÖZMEN, M., "Tüketici Etnosentrizmi ve Ülke Orijini Etkisinin Tüketicilerin Yerli ve Yabancı Ürünlere Yönelik Tutumlarına Etkileri", 9. Ulusal Pazarlama Kongresi, Ankara: Gazi Üniversitesi, 6-8 Ekim 2004, ss. 262-274.
ÜNLÜÖNEN, K., TAYFUN, A., "Turistlerin Yerli Halkın Tüketim Davranışlarına Etkileri Üzerine Ampirik Bir Araştırma", Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 10, 2003, ss. 1-18.
WANG, C., L., ve CHEN, Z., X., "Consumer Ethnocentrism and willingness to Buy Domestic Products in a Developing Country Setting: Testing Moderating Effects", Journal of Consumer Marketing, Cilt: 21, Sayı: 6, 2004, ss. 391-400.
WESTBROOK, R., "Product\Consumption Based Affective Responses And Post Purchase Proceses", Journal of Marketting Research, Cilt: 24, Sayı: 3, 1987, ss. 258-270.
WOOD, L., "Dimensions of Brand Purchasing Behaviour: Consumers in the 18-24 Age Group", Journal of Consumer Behaviour, Cilt: 4, Sayı: 1, 2004, ss. 9-24.
YAPRAKLI, Ş., ve CAN, P., "Pazarlama Faaliyetlerinin ve Ailenin Tüketici Temelli Marka Değeri Boyutlarına Etkisi", Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt: 23, Sayı: 1, 2009, ss. 265-290.
YILMAZ, V., "Tüketici Memnuniyeti ve İhtiyaçlarının Marka Sadakatine Etkisi: Sigara Markasına Uygulanması", Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 1, 2005, ss. 257- 271.
YOO, B., ve DONTHU, N., "The Effect of Personal Cultural Orientation on Consumer Ethnocentrism: Evaluations and Behaviors of U.S. Consumers Toward Japanese Products", Journal of International Consumer Marketing, Cilt: 18, Sayı: 1/2, 2005, ss. 7-44.
ZİNELDİN, M., "The Royalty of Loyalty: CRM, Quality and Retention", Journal of Consumer Marketing, Cilt: 23, Sayı: 7, 2006, ss. 430–437.

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi – Sayı 39 – Ocak 2014

ŞİKÂYET DAVRANIŞLARININ BETİMLENMESİNE YÖNELİK BİR YAPISAL EŞİTLİK MODELİ

Veysel YILMAZ, Prof. Dr. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, vyilmaz@ogu.edu.tr

Rana ŞEN , Arş. Gör. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, ranasen@ogu.edu.tr

Murat DOĞAN, Arş. Gör. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, mdogan@ogu.edu.tr

Metin BAŞ, Yrd. Doç. Dr. Dumlupınar Üniversitesi, İİBF, metin.bas@dpu.edu.tr

ÖZET: Bu çalışmanın amacı, üniversite öğrencilerinin elektronik ürün satın alma sonrası yaşadıkları memnuniyetsizlikler nedeniyle sergiledikleri şikâyet davranışlarını önerilen bir Yapısal Eşitlik Modeli (YEM) ile araştırmaktır. Bu amaçla, 329 üniversite öğrencisinin şikâyete yönelik çeşitli tutum ve davranış ifadelerine katılım düzeyleri 5'li likert ölçeğiyle ölçülmüştür. Önerilen araştırma modelinde, dışsal gizil değişkenler olarak, şikâyete ilişkin soğuma (ALN) ve denetlenebilirlik (CON), içsel gizil değişkenler olarak ise, şikâyetin algılanan değeri (VAL), şikâyetin başarılı olacağına inanç (LKH), şikâyet niyeti (CI), aleni şikâyet davranışı (ALE) ve örtük şikâyet davranışı (ORT) olmak üzere 7 faktör yer almaktadır. Önerilen modelde, öğrencilerin alışveriş yaptığı firmadan soğuması ve firmanın denetlenebilirliğine inanmasının genel şikâyet tutumları ve şikâyet davranışları üzerindeki etkisi 13 hipotezle sınanmıştır. Analiz sonucunda nedensel ilişkilerin sınanmasına yönelik öne sürülen hipotezlerden 7'si desteklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Üniversite öğrencileri, şikâyet davranışı, yapısal eşitlik modeli, elektronik ürünler.

A STRUCTURAL EQUATION MODEL FOR DESCRIPTION OF COMPLAINT BEHAVIOURS

ABSTRACT: The purpose of this study, complaint behaviors, exhibited by university students due to their dissatisfaction after purchase about electronic products, are tried to explain with a proposed structural equation model (SEM). For this purpose, 329 university students' participation levels of various attitude and behavior expressions towards the complaint were measured with 5-point Likert scale. In proposed research model, seven factors are the alienation (ALN) and controllability (CON) towards the complaint as exogenous latent variables, the perceived value of complaint (VAL), the complaint will be successful faith (LKH), the complaint intention (CI), public complaints behavior (ALE) and implicit complaint behavior (ORT) as internal latent variables. Proposed model, students' alienation from the companies shopping and belief that the controllability of the company effect on attitudes and behaviors of the complaint has been tested 13 hypotheses. Result of the analysis, seven of the proposed hypotheses to test of casual relations was supported.

Keywords: University Students, Complaint Behavior, Structural Equation Model, Electronic Products.

GİRİŞ

Tüketim, insanoğlu var olduğundan beri süregelen bir davranıştır. Tüketiciler, her gün farklı ihtiyaçlarla satın alma davranışında bulunurlar. Satın alma davranışı günlük hayatın bir parçası oldukça, satın alma süreci ve sonucundaki memnuniyetsizlik daha da önemli hale gelmektedir. Satın alma davranışı sonucunda tüketici aldığı ürünün beklentilerini karşılamadığını düşündüğünde memnuniyetsizlik duyacak ve duyduğu tatminsizliği şikâyet davranışı olarak sergileyecektir (Yi, 1990; Kılıç, 1993).

Tüketici memnuniyeti ve şikâyetleri konusundaki araştırmalar 60'lı yılların başlarına kadar dayanır. Özellikle 90'lı yıllardan sonra, müşteri memnuniyetsizliğini gidermeyi hedefleyen "toplam kalite yönetimi" anlayışının gelişmesi ve uygulanmaya başlanmasıyla bu konudaki çalışma sayısında önemli artışlar olmuştur (Yılmaz, 2004b).

Tüketici şikâyetlerini dinleme ve çözümlemenin önemine rağmen, günümüzde tüketici şikâyetlerini anlama eğilimi sınırlıdır. Tüketici şikâyetleri üzerindeki pazarlama literatüründe, algılanan maliyet (Richins, 1980), denetlenebilirlik (Folkes, 1984), başarılı şikâyet olasılığı (Granbois et al.,1977; Singh,1990), şikâyete yönelik davranış (Bearden Mason, 1984; Singh and Wilkes, 1996), ve çevresel demografik çeşitlilikleri (Singh and Wilkes, 1991) içeren tüketici şikâyet davranışlarının çeşitli öğeleri belirlenmeye çalışılmıştır. Hirscbman (1970) tüketicilerin şikâyet düşüncesinin; şikâyete yönelik tutum, şikâyetin algılanan değeri ve şikâyetin başarılı olma olasılığının fark edilmesine bağlı olduğunu ileri sürmektedir (Akan ve Kaynak, 2008; Kim vd.,2003). Bearden ve Oliver (1985) tüketicilerin daha önceki şikâyetlerinin çözümü ve memnuniyetleri arasında anlamlı ilişkiler bulmuştur. Cilly (1987) çalışmasında tüketici şikâyetleri ve tekrar satın alma arasında önemli bağıntılar tespit etmiştir. Singh ve Wilkes (1996), kişisel faktörlerin davranışı ve tüketici şikâyet davranışına dayandığı beklenen şikâyet değerini etkilediğini çok aşamalı modelle test etmiştir. Keng ve Liu (1997) kişisel değerler ile tüketici şikâyet davranışları arasındaki ilişkileri aradığı çalışmasında demografik ve kişisel değer algılarının tüketici şikâyetleriyle ilişkili olduğunu ortaya çıkarmış, özellikle gelir ve eğitim durumunun etkili faktörler olduğunu ileri sürmüştür.

Teknik Yardım Araştırma Programı (Technical Assistance Research Program), şikâyetlerinin ele alınışından tatmin olan tüketicilerin, şikâyette bulunan ya da bulunmayan, ya da bir şekilde tatmin olmayan tüketicilere göre, tekrar aynı satın alma davranışında bulunma eğilimlerinin çok yüksek olduğunu ortaya koyan yoğun araştırmalar yürütmüştür (Berry ve Parasuraman 1997). Stephens ve Gwinner (1998), yaptıkları çalışmada tüketici şikâyet davranışlarını bilişsel ve duyuşsal bir süreç olarak incelemiş ve buna yönelik teorik bir model geliştirmişlerdir. Nyer (2000) tarafından yapılan bir çalışmada, şikâyet düşüncesinin memnuniyetsizliğin nedenlerini ortaya çıkararak, uzun dönemde tüketicilerin lehine olumlu sonuçlar doğurabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Chiu ve arkadaşları (2001) öğrencilerle yaptığı deneysel çalışmada üretim hatası konusundaki şikâyetleri incelemiş ve algılanan fiyat ve sosyal sınıfın tüketici şikâyet davranışlarını etkilediğini belirlemişlerdir. Mc Alister ve Erffmeyer (2003) yaptığı çalışmada ise, özellikle tüketici memnuniyetsizliği, tüketici şikâyetleri ve pazarlama başarısızlığı ilişkilerini ortaya çıkarmaya çalışmıştır. John ve arkadaşları (2003), kişisel faktörlerin ve kişisel tutumların şikâyet davranışını etkilediğini öne sürmüş ve bu çalışma sonucunda, kişilik özelliklerinin ve şikâyete yönelik tutumun şikâyet davranışını etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Bu çalışmada dikkate değer sonuç, önceki şikâyet deneyimlerinin şikâyete yönelik tutumu pek fazla desteklemediğidir. Kim ve arkadaşları (2003), tüketici şikâyet niyeti üzerindeki algısal ve davranışsal etkileri incelemek için bir model geliştirmiş ve bu modelde şikâyet niyetini bağımlı değişken, kişisel faktörler ve daha önceki şikâyet deneyimlerini ise bağımsız değişken olarak ele almışlardır. Tükyılmaz ve Özkan (2003) yaptıkları çalışmada, müşteri memnuniyetini etkileyen faktörleri ulusal müşteri memnuniyeti indekslerini (NCSI) dikkate alarak incelemişlerdir. NCSI'da öncü faktörler, müşteri beklentileri, algılanan kalite, algılanan değer olmak üzere, göstergeleri ise müşteri şikâyetleri ve müşteri sadakatidir. Yılmaz (2004b) tarafından yapılan bir çalışmada, öğrenim düzeyi ve gelir grubunun şikâyet davranışını etkilediği, memnuniyetsizlikle tepki arasında negatif anlamlı bir ilişki olduğu ve sıklıkla ortaya çıkan tepkilerin firmaya yönelik şikâyet ve ürün iadesi olduğu görülmektedir.

Bell ve arkadaşları (2004), yaptıkları çalışmada, iç pazar ve müşteri şikâyet davranışlarını araştırmış ve iç pazar ilişkilerinin müşteri şikâyet davranışları üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Sujithamrak ve Lam (2005), şikâyet düşüncesinin, yaşanan mağduriyetin telafi edilmesinin yanı sıra ileriye dönük olarak tüketicilere kaliteli hizmet verilmesine de neden olduğunu belirtmişlerdir. Larivie'Re ve Van den Poel (2005), yaptıkları çalışmada, müşteri şikâyet sonrası dönemi yaşam analiziyle araştırmışlar ve etkin müşterilerin şikâyet davranışına daha meyilli olduklarını bulmuşlardır. Dikkat çekici sonuçlar ise, şikâyet davranışının, şikâyete alınan dönütün hızıyla, maddi telafiyle ve son şikâyet davranışıyla ilgili olduğudur.

Uzkurt (2007), müşteri değeri ve tatmininin satın alma sonrası eğilimlere etkisi üzerine yaptığı deneysel çalışmada, müşteri değeri ve tatmini kavramlarının birbirlerinden ayrı fakat ilişkili kavramlar olduğuna değinmiştir. Müşteri değerinin, müşteri tatmini yoluyla satın alma sonrası eğilimler üzerinde doğrudan etkisini açıklayan modele göre dolaylı ve daha güçlü etkisini açıklayan modelin daha uygun model olduğunu ortaya çıkarmıştır. Yılmaz ve arkadaşları (2007), yaptıkları çalışmada tüketicilerin satın alma sonrası sergiledikleri farklı şikâyet davranışlarını modellemişlerdir. Model anlamlı bulunmuş ve tüketicilerin sergiledikleri şikâyet davranışları boykot, firmaya şikâyet, yasal yollarla hakkını arama ve hükümete başvurarak hakkını aramak şeklinde ele alınmıştır.

Akan ve Kaynak (2008) çalışmalarında ele aldıkları modelde, tüketicinin şikâyet etme düşüncesini etkileyen beş değişkenin (soğuma, denetlenebilirlik, şikâyete yönelik tutum, şikâyetin algılanan değeri ve şikâyetin başarılı olma

olasılığının fark edilmesi) etkisini incelemektedirler. Sun (2009), yaptığı çalışmada, online satın alma davranışı sonrası müşterin memnuniyetsizlik durumunda takındıkları davranışları incelemiştir. Lee ve arkadaşları (2010), satın alma davranışı ile şikâyet davranışı arasında ilişki olup olmadığını incelemişler ve satın alma davranışı ile şikâyet davranışı arasında pozitif bir ilişki olduğunu bulmuşlardır.

Özer ve arkadaşları (2010), satın alma sonrası tatminsizlik durumundaki tepkileri belirlemiş, gruplandırmış ve bu gruplandırmayı mevcut literatürdeki çalışmalarla kıyaslamıştır. Sonuç itibariyle, gruplandırmanın benzer ve bireysel tepki, işletmeye şikâyet ve üçüncü bir organa şikâyet olarak ele alındığı görülmüştür. Çalışmada bu tepkiler, aleni ve örtük davranış olarak iki boyutta ele alınacaktır. Burns ve Bowling (2010), yaptıkları çalışmada, üniversite öğrencilerinin duyuşşsal eğilimlerinin ve negatif-pozitif algılarının tüketici tutum ve davranışları üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Olumlu duygulara sahip olan bireylerin memnuniyet düzeylerinin ve hizmet kalitesi algılarının ilişkili olduğu görülmüştür. Gökdeniz ve arkadaşları (2011), şikâyet davranışı sonrası müşteri memnuniyetini etkileyen faktörleri araştırmış ve sonuç olarak müşteri memnuniyetsizliğinin ortadan kaldırılması, tekrar satın alımların sağlanması ve olumsuz ağızdan ağza iletişim davranışının önlenmesi için müşteri şikâyetlerinin başarılı bir şekilde değerlendirilmesi gerektiği sonucuna varmışlardır.

Yukarıda ifade edilen literatürü özetlemek gerekirse; çoğu çalışmada tüketici şikâyet niyet ve davranışının öğeleri belirlenmeye çalışılmıştır. Singh ve Wilkes (1996), tutum ve algısal değişkenlerle şikâyet yanıtı arasındaki ilişkiyi bulmasına rağmen, tüketici şikâyet davranışını açıklamada yeterli olamamışlardır. Çoğu çalışma tutum ve algı tarafından öngörülemeyen şikâyet davranışına dayanmaktadır. Şikâyet davranışını açıklamada bir aracı değişkene ihtiyaç duyulmaktadır. Bu aracı değişken ise şikâyet niyetidir. Bu çalışmada şikâyete yönelik kişisel ve algısal tutumların aracı değişken olarak ele alınan şikâyet niyeti arayıcılığıyla şikâyet davranışına etkisi önerilen bir YEM ile araştırılmıştır.

YÖNTEM VE MATERYAL

Çalışmanın Amacı

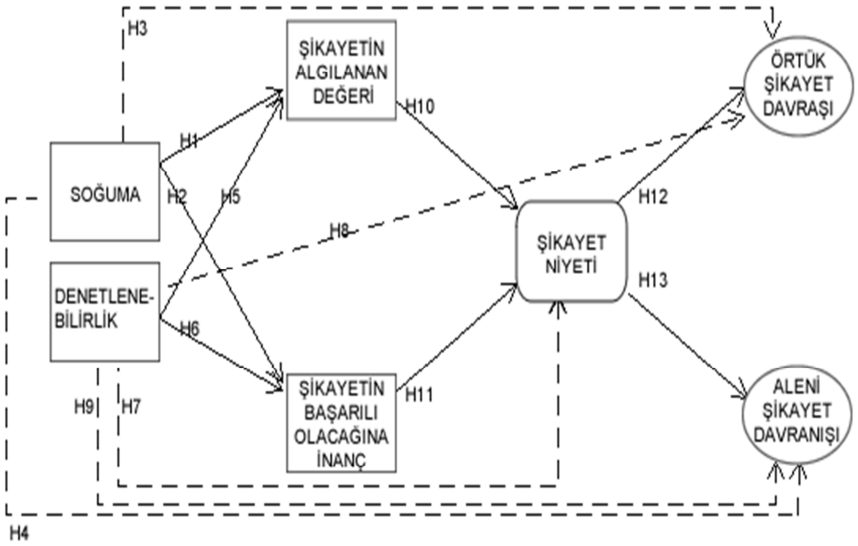
Literatürde şikâyete yönelik tutum ve davranışların incelendiği çok sayıda çalışma olmasına rağmen, bu karmaşık yapıyı Yapısal Eşitlik Modelleri ile açıklayan çok az sayıda çalışma vardır.

Bu çalışmanın amacı, üniversite öğrencisi olan tüketicilerin elektronik ürün satın alma davranışı sonrası şikâyet niyeti ve davranışlarını etkileyen faktörleri belirlemek ve bu faktörlerin şikâyet niyeti ve davranışları üzerindeki etkisini önerilen bir YEM ile araştırmaktır.

Ajzen ve Fishbein (1980) şikâyet niyeti ve davranışlarının, daha çok tutum ile tahmin edilip açıklanabileceğini öne sürmüştür. Bu çalışmada, öncelikle şikâyete ilişkin kişisel tutumların (soğuma ve denetlenebilirlik), genel şikâyet tutumlarına(şikâyetin algılanan değeri, şikâyetin başarılı olacağına inanç) olan etkisi araştırılmış, daha sonra, bu genel şikâyet tutumlarının şikâyet niyetine olan etkileri incelenmiş, son adımda ise şikâyet niyetinin şikâyet davranışına nasıl yansıdığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Araştırma Modeli ve Hipotezler

Araştırmada, öncelikle şikâyete ilişkin kişisel tutumların (soğuma ve denetlenebilirlik), genel şikâyet tutumlarına (şikâyetin algılanan değeri, şikâyetin başarılı olacağına inanç) olan etkisi araştırılmış, daha sonra, bu genel şikâyet tutumlarının şikâyet niyetine olan etkileri incelenmiş, son adımda ise şikâyet niyetinin şikâyet davranışına etkisi araştırılmıştır. Bu amaçla önerilen model Şekil 1'de verilmiştir.

Şekil 1: Araştırma Modeli

Araştırma modelinde, şikâyete ilişkin soğuma (ALN), denetlenebilirlik (CON), şikâyetin algılanan değeri (VAL), şikâyetin başarılı olacağına inanç (LKH), şikâyet niyeti (CI), aleni şikâyet davranışı (ALE) ve örtük şikâyet davranışı (ORT) olmak üzere 7 faktör yer almaktadır.

Firmadan beklediği faydayı sağlayamayan tüketici, firmaya karşı soğumakta ve bu soğuma hissi, şikâyete ilişkin negatif bir tutum, şikâyetin algılanan değerinin oldukça düşük olması ve şikâyetin başarılı olma olasılığına olan inancın zayıf olmasıyla sonuçlanabilmektedir (Westbrook, 1980; Akan ve Kaynak, 2008). Firmaların, memnuniyetsizlik durumunda tüketicilere denetim konusunda güven vermeleri ise, tüketicilerin şikâyete ilişkin düşüncelerini, şikâyetin algılanan değerini ve şikâyetin başarılı olma olasılığını olumlu yönde etkileyecektir (Day ve Landon,1976; Akan ve Kaynak, 2008).

Araştırmada yer alan kişisel tutumlardan soğuma, tüketicisini memnuniyetsizliğe uğratan firmaya yönelik tüketicinin takındığı negatif tutumdur(Allison, 1978; Westbrook, 1980; Singh, 1989). Tüketici soğumasına yönelik ifadeler daha çok tüketici memnuniyetsizliği ile ölçülmekte ve memnuniyetsizliğin fazla olması firmaya karşı olumsuz bir tutum ve/veya davranış sergilenmesine sebep olmaktadır (Westbrook, 1980, Kim vd., 2003). Bu bilgiler ışığında, firmadan soğumanın genel şikâyet tutumunu ve şikâyet davranışını etkilediğini öne sürülebilir:

H_1 = Tüketici soğuması arttıkça şikâyetin algılanan değeri artar.

H_2 = Tüketici soğuması arttıkça şikâyetin başarılı olacağına inanç azalır.

H_3 = Tüketici soğuması arttıkça örtük şikâyet davranışı artar.

H_4 = Tüketici soğuması arttıkça aleni şikâyet davranışı artar.

Tüketicinin takındığı kişisel tutumlardan denetlenebilirlik ise; firmaların tüketicilerin memnuniyetsizlikleri önceden tahmin edebileceğine ve önleyebileceğine olan inanç olarak tanımlanabilir. Bu yüzden tüketici denetlenebilirliği, sorumluluk odağı olarak görmekte ve denetlenebilirliğin yüksek olduğu yargısına vardığında şikâyetinin başarıyla sonuçlanacağına ve şikâyetin algılanan değerinin artacağına olan inancı artmaktadır (Kim vd., 2003). Aynı zamanda denetlenebilirliğin şikâyet niyetini ya da davranışını doğrudan etkilediği varsayılmıştır. Bu durumu incelemek amacıyla da aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir.

H_5 = Denetlenebilirlik arttıkça şikâyetin algılanan değeri artar.

H_6 = Denetlenebilirlik arttıkça şikâyetin başarılı olacağına inanç artar.

H_7 = Denetlenebilirlik arttıkça şikâyet etme niyeti artar.

H_8 = Denetlenebilirlik arttıkça örtük şikâyet davranışı artar.

H_9 = Denetlenebilirlik arttıkça aleni şikâyet davranışı artar.

Şikâyetin algılanan değeri; şikâyet davranışının tüketicinin çabasına değer olduğu inancı olarak tanımlanabilir. Bu durumda, şikâyet davranışının potansiyel yararının maliyetinden daha fazla olduğuna inanan tüketici şikâyet etmeye daha meyilli olacaktır (Kim vd., 2003). Bu durumu sınamak için aşağıdaki hipotezi ele alabiliriz:

H_{10} = Şikâyetin algılanan değeri arttıkça şikâyet niyeti artar.

Şikâyetin başarılı olacağına inanç; tüketicinin şikâyet ettikten sonra mağduriyetin giderilmesi için firmanın gereğini yapacağına inanması olarak tanımlanabilir. Tüketicinin inancına göre firma ürün bedelini iade edebilir, ürünü değiştirebilir, zararı karşılayabilir ya da özür dileyebilir (Singh, 1990). Tüketici şikâyetinin değerlendirileceğine inandığı sürece, şikâyet etmeye daha meyilli olacaktır. Aksi taktirde, şikâyette bulunmanın faydasız olduğunu düşünüp sessiz kalacak ve bir daha o firmadan ürün satın almayacaktır (Kim vd., 2003). Bu durumu aşağıdaki hipotezle ele alabiliriz:

H_{11} = Şikâyetin başarılı olacağına inanç arttıkça şikâyet etme niyeti artar.

Şikâyet etme niyeti olan tüketicinin şikâyetini çeşitli davranış biçimleriyle sergileyeceği düşünülmektedir. Çünkü tüketici şikâyetini sonuçlandırmak için ya bir eylem sergileyecek ya da hiçbir davranışta bulunmayacaktır. Tüketici şikâyetlerinin etkili bir şekilde çözüme kavuşturulması, tüketici memnuniyetini ve yeniden satın alma eğilimini artırmaktadır. Ancak şikâyet tatminsizliğine maruz kalan müşterilerin, şikâyet etmeyenlere göre daha çok memnuniyetsizlik duydukları ve daha çok olumsuz ağızdan ağza iletişim davranışında bulundukları görülmektedir (Pei-wu ve Yan-qiu, 2006). Tüketiciler eyleme geçtiğinde ise aleni ya da örtük davranış biçimlerinden birini sergiler. Firmaya başvurarak hakkını aramak, yasal yollardan hakkını aramak ya da kamu kurum ve kuruluşları yardımıyla hakkını aramak aleni şikâyet davranışına örnek olarak verilebilir. Firmayı boykot ederek bir daha oradan alışveriş yapmamak ve yakın çevreyi firmayla ilgili uyarmak ise örtük şikâyet davranışına örnek olarak verilebilir (Yılmaz, 2007). Bu durumda aşağıdaki hipotezleri öne sürebiliriz:

H_{12} = Şikâyet etme niyeti arttıkça örtük şikâyet davranışı artar.

H_{13} = Şikâyet etme niyeti arttıkça aleni şikâyet davranışı artar.

Örneklem ve Veri Toplama Aracı

Araştırmanın örneklemi, 2011 yılında Eskişehir Osmangazi Üniversitesi'nde öğrenim gören üniversite öğrencileri arasından rastgele seçilen 329 kişidir. Araştırma verileri, anket yöntemiyle öğrencilerle yüz yüze görüşülerek toplanmıştır. Nihai veriler toplanmadan önce anket soruları konuyla ilgili çalışan beş uzman ekip ile tartışılmıştır. Daha sonra ankette yer alan ifadelerin güvenilirliğinin araştırılması için rastgele seçilmiş 50 üniversite öğrencisine pilot uygulama yapılmıştır. Pilot uygulama sonucunda güvenilirliği düşüren ifadeler düzeltilmiş ya da anketten çıkartılmıştır. Anketin güvenirliliği için hesaplanan Cronbach Alfa değerleri 0,60 ile 0,77 arasında hesaplanmıştır. Anket Formunun ilk kısmı, katılımcıların bazı kişisel özelliklerini ve önceki şikâyet deneyimlerini öğrenmeye yönelik 9 adet demografik sorudan, ikinci kısmı tüketici şikâyetlerine ilişkin 26 adet tutum ifadesinden, son kısım ise memnuniyetsizlik durumunda sergiledikleri 14 adet şikâyet davranış ifadesinden oluşmaktadır. Katılımcıların şikâyete yönelik tutum ifadelerine katılımını ölçmek amacıyla 5'li likert (1.Kesinlikle katılmıyorum, 2.Katılmıyorum, 3.Ne Katılıyorum ne de katılmıyorum, 4.Katılıyorum, 5.Kesinlikle katılıyorum) kullanılmıştır. Katılımcıların memnuniyetsizlik durumunda sergiledikleri davranışlarını hangi sıklıkla gerçekleştirdiklerini ölçmek amacıyla 5'li likert (1.Hiçbir zaman, 2.Nadiren, 3.Bazen, 4.Sıklıkla, 5.Her zaman) kullanılmıştır. Tutuma yönelik ifadeler, firmadan soğuma, firmanın memnuniyetsizliği önleyebileceğine olan inanç(denetlenebilirlik), şikâyetin başarıyla sonuçlanacağına olan inanç, şikâyetin algılanan değeri ve şikâyet niyeti kavramlarından oluşmaktadır. Davranışa yönelik ifadeler ise aleni ve örtük şikâyet kavramlarını içermektedir.

Şikâyete yönelik tutum ve davranışları ölçmek amacıyla, Kim ve arkadaşları (2003) ve Akan ve Kaynak (2008) tarafından kullanılan ölçme aracı geliştirilmiş ve bu ölçme aracına şikâyete yönelik davranış ifadeleri eklenerek son hali verilmiştir. Daha önceki çalışmalarda, Kim ve arkadaşları ve Alan ve Kaynak tarafından ölçme aracının demografik bilgiler kısmında yer alan önceki şikâyet deneyimlerine yönelik sorular (Soru 6: Son 3 ayda memnuniyetsizliğinizle ilgili şikâyetinizi herhangi bir firmaya /firmalara kaç defa dile getirdiniz?, Soru 7: Son 3 ayda memnuniyetsizliğinizle ilgili "Tüketici Koruma Derneğine (ALO 175) kaç defa şikâyette bulundunuz?", Soru 8: Son 3 ayda memnuniyetsizliğinizle ilgili "Basın Yayın Organları Tüketicisi Köşelerine" kaç defa şikâyette bulundunuz?) Singh (1989, 1990) tarafından, tutum ifadelerinden soğuma alt boyutuna ait ifadeler (ALN1, ALN4, ALN5, ALN6) Allison (1978) ve Singh (1989,1990) tarafından, denetlenebilirlik alt boyutuna ait ifadeler (CON2, CON4) Blodgett vd. (1993), Folkes (1984), Singh ve Wilkes (1996) tarafından, şikâyetin algılanan değeri alt boyutuna ait ifadeler (VAL1, VAL2) Bagozzi (1982), Richins (1980) ve Singh (1989, 1990) tarafından, şikâyetin başarılı olacağına inanç alt boyutuna ait ifadeler (LKH1, LKH2, LKH3) Day (1984), Richins (1983), Singh (1990) tarafından, şikâyet niyeti alt boyutuna ait ifadeler (CI1, CI3) Day vd. (1981) ve Singh (1989) tarafından 5'li likert yardımıyla ölçülmüştür. Davranış ifadelerine yönelik ifadeler (e2,e4,e9,e12,e13) ise Singh (1989), Singh ve Wilkes (1996) ve Yılmaz (2007) çalışmalarından yararlanılarak geliştirilmiştir. Tutum ve davranışa yönelik ifadeler için Tablo2'de verilmiştir.

BULGULAR

Bireylerin şikâyet tutum ve davranışlarının ebeveyn eğitim düzeylerinden etkilendiği düşünüldüğü için, araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin şikâyet davranışı sergileyip sergilemediği ebeveyn eğitim düzeylerine göre de ele alınmıştır. Anne eğitim düzeyleri incelendiğinde, araştırmaya katılan öğrencilerin %41'inin ortaöğretim, %38'inin ilköğretim ve %20,4'ünün yükseköğretim mezunu olduğu, geriye kalan kısmın (%0,3) ise lisansüstü mezunu olduğu görülmektedir. Baba eğitim düzeyleri incelendiğinde ise, araştırmaya katılan öğrencilerin %42,2'sinin ortaöğretim, %38'inin yükseköğretim ve %17'sinin yükseköğretim mezunu olduğu, geriye kalan kısmın (%2,7) ise lisansüstü mezunu olduğu görülmektedir. Yapılan çapraz tablolar sonucunda, annesi ilköğretim ve ortaöğretim mezunu olanların %70'nin şikâyet davranışı sergilemediği, annesi üniversite mezunu olanların ise %50'sinin şikâyet davranışı sergilemediği ortaya çıkartılmıştır. Bu sonuç, annesi üniversite mezunu olan bireylerin daha bilinçli davranıp şikâyet davranışı sergilediğini göstermektedir. Bunun yanı sıra babası ilköğretim mezunu olanların %71'i, ortaöğretim mezunu olanların %66'sı ve üniversite mezunu olanların %64'ü şikâyet davranışı sergilememektedir. Bu sonuç, şikâyet davranışı üzerinde anne eğitim düzeyinin, özellikle annenin üniversite mezunu olduğu durumda, baba eğitim düzeyinden daha etkin rol oynadığını göstermektedir.

Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) ile her alt boyutu içeren ölçüm modellerinin anlamlı olup olmadığı LISREL 8.72 paket programı ile araştırılmıştır. Sonuçlar incelendiğinde ölçüm modellerinin anlamlı olduğu görülmüştür. Daha sonra tam modelin uygunluğu uyum ölçütleri yardımıyla değerlendirilmiştir.

Hipotezlerle öngörülen ilişkileri araştırmak için LISREL 8.72 paket programı ile path diyagramı çizilmiş ve yapısal parametrelerin tahmininde En Çok Olabilirlik (Maximum Likelihood) metodu kullanılmıştır. Modelin path diyagramı Şekil 2'de verilmiştir. LISREL paket programı analiz sonuçlarını standardize edilmiş ve standardize edilmemiş katsayılar olarak vermektedir. Bu çalışmada yorumlama kolaylığı bakımından standardize edilmiş katsayılar kullanılmıştır.

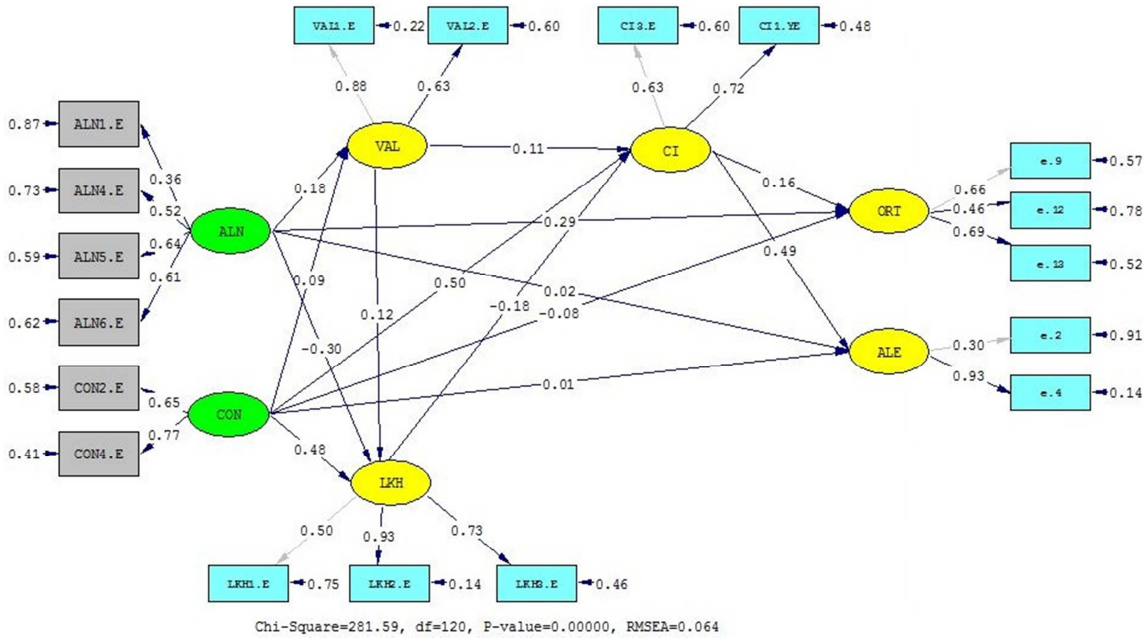
Araştırma modelinin uygunluğuna ilişkin kikare değeri 281,59(sd:120;p<0,001) ve $\left(\chi^2/_{s.d.}\right)$ ise 2,3466 olarak hesaplanmıştır. Yapısal eşitlik modellemesinde model uyumu için hesaplanan kikare değeri, örneklem hacminin büyüklüğünden ve değişken sayısından etkilenerek yanlış kararlar vermeye sebep olabileceğinden, bu değer yerine, $\left(\chi^2/_{s.d.}\right)$ ölçütüne bakılarak karar verilir (Hair, et.al., 1998; Jöreskog and Sörbom, 1996; Schermelleh-Engel et.al., 2003; Raykov and Marcoulides, 2006). Çalışmada $\left(\chi^2/_{s.d.}\right)$ 2,3466 olarak bulunmuştur. Bu değer "Kabul edilebilir uyum" sınırları içerisindedir. RMSEA 0,064 (%90 güven aralığı 0,054-0,074). GFI 0,91 AGFI 0,88 ve SRMR 0,067 olarak hesaplanmıştır. Modelin uyumuna ilişkin uyum ölçütü değerleri Tablo 1'de verilmiştir. Bu değerler araştırma modelinin kabul edilebilir sınırlar içinde olduğu göstermektedir.

Tablo 1. Standart Uyum Ölçütleri ve Önerilen Modelin Uyum Değerleri

Uyum Ölçüleri	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Model
χ^2	-	-	281,59(sd=120, p<0,001)
χ^2/sd	$0 < \chi^2/sd < 2$	$2 \leq \chi^2/sd \leq 3$	2,3466
RMSEA	0≤ RMSEA ≤0,05	0,05≤ RMSEA ≤ 0,08	0,064
GFI	0,95 ≤ GFI ≤ 1,00	0,90 ≤ GFI ≤ 0,95	0,91
AGFI	0,90 ≤ AGFI ≤ 1,00	0,85 ≤ AGFI ≤ 0,90	0,88
SRMR	0 ≤ SRMR ≤ 0,05	0,05 ≤ SRMR ≤ 0,10	0,067

(Uyum ölçütleri için bakınız: Schermelleh-Engel vd., (2003).)

Modelin uygunluğu ayrıca değişkenlerin gizil yapıyı ne kadar iyi ölçtüğünün bir göstergesi olan R^2 katsayılarının incelenmesiyle de görülebilir. Modelde "VAL" gizil değişkeni "ALN" ve "CON" gizil değişenleri tarafından %3,8 oranında açıklanmaktadır. "LKH" gizil değişkeni "VAL", "ALN" ve "CON" gizil değişkenleri tarafından %35 oranında açıklanmaktadır. "CI" gizil değişkeni "VAL", "LKH" ve "CON" gizil değişkenleri tarafından %21 oranında açıklanmaktadır. "ORT" gizil değişkeni "CI", "ALN" ve "CON" tarafından %11 ve "ALE" gizil değişkeni "CI", "ALN" ve "CON" tarafından %25 oranında açıklanmaktadır. Ayrıca her bir gözlenen değişkene ait R^2 değerleri de Tablo 2'de verilmiştir.

Şekil 2: Modelin Path Diyagramı (LISREL V 8.72 Çıktısı)

Modelde, şikâyet davranışı; aleni ve örtük şikâyet davranışı olmak üzere iki boyutta ele alınmıştır. Çalışmadan elde bulgular da bu ayrımın yapılması gerektiğini desteklemektedir. Sonuçlar özet olarak yorumlandığında, firmadan soğuma faktörü, şikâyetin algılanan değerini pozitif yönde, şikâyetin başarılı olacağına inancı negatif yönde etkilemekte, denetlenebilirlik faktörü ise şikâyetin başarılı olacağına inancı pozitif yönde etkilerken, şikâyetin algılanan değerini etkilememektedir. Ayrıca, şikâyet niyeti faktörü; şikâyetin algılanan değeri faktöründen etkilenmemesine rağmen, şikâyetin başarılı olacağına inanç ve denetlenebilirlik faktöründen etkilenmektedir.

Şikâyet davranışına etki eden faktörler incelendiğinde ise, örtük şikâyet davranışının soğuma faktöründen doğrudan etkilendiği, buna karşılık, denetlenebilirlik ve şikâyet niyeti faktörlerinden doğrudan etkilenmediği gözlemlenmiş, aleni şikâyet davranışının ise, soğuma ve denetlenebilirlik faktörlerinden doğrudan etkilenmediği ancak şikâyet niyeti faktöründen etkilendiği ortaya çıkmıştır.

Modelin path diyagramı incelendiğinde “Soğuma (ALN)” gizil değişkeninin dört maddeden etkilendiği görülmektedir. “Denetlenebilirlik (CON)” bağımlı değişkeninin ise iki maddesi bulunmaktadır. Bu maddeler arasında “Firmalar tüketici şikâyetlerini dikkate alarak, gelecekte yaşanması olası tüketici memnuniyetsizliklerini önleyebilir (CON4.E)” bağımsız değişkeni 0,77’lik katsayı ile dikkat çekmektedir. “Şikâyetin algılanan değeri (VAL)” değişkenini etkileyen maddeler arasında en büyük değeri alan “Firmaların şikâyetimi dikkate alıp gelecekte daha iyi hizmet vereceğine inanırsam, firma hakkında şikâyette bulunurum (VAL1.E)” maddesi 0,88 katsayı ile oldukça dikkat çekicidir. “Şikâyetin başarılı olacağına inanç (LKH)” değişkenini etkileyen maddeler arasında en büyük değeri alan “Memnun kalmadığım bir durum için şikâyetçi olduğumda, firmalar bunu dikkate alarak gelecekte daha iyi bir hizmet sunacaklar ve bundan da tüm tüketiciler fayda sağlayacaklardır (LKH2.E)” maddesinin katsayısı ise 0,93 bulunmuştur. “Kişinin şikâyet niyeti (CI)” iki maddeden etkilenmekte iken, “Örtük Şikâyet davranışı (ORT)” 3 maddeden ve “Aleni Şikâyet davranışı (ALE)” ise 2 maddeden etkilenmektedir. Bunlar arasında en dikkat çekici sonuç ise ALE’nin “Memnuniyetsizliğimle ilgili şikâyetlerimi firmanın tüketici danışma servisine iletirim (e.4)” maddesinden 0,93 katsayıyla etkilenmesidir.

Tablo 2. Araştırma Modeli İçin YEM Sonuçları

Faktörler / Maddeler	Standart Yükler	t-değeri	R^2
Faktör ALN: Soğuma (Cronbach Alfa = 0,62**)**			
ALN1.E-Soru1: Firmalar tüketicileri önemsemiyor.	**0,36**	**5,48*** **	**0,13**
ALN4.E-Soru4: Firmalar tüketicilere karşı dürüst davranmıyor.	**0,52**	**8,06*** **	**0.27**
ALN5.E-Soru5: Firmalar için tüketiciler önemli değildir.	**0,64**	**9,72*** **	**0.41**
ALN6.E-Soru6: Firmalar ürünlerini sattıktan sonra tüketicilerini unutur.	**0,61**	**9,37*** **	**0,38**
Faktör CON: Denetlenebilirlik (Cronbach Alfa = 0,66**)**			
CON2.E-Soru9: Firmalar özenli olurlarsa tüketicilerin memnuniyetsizliklerini önleyebilir.	**0,65**	**10,12*** **	**0,42**
CON4.E-Soru11: Firmalar tüketici şikâyetlerini dikkate alarak, gelecekte yaşanması olası tüketici memnuniyetsizliklerini önleyebilir.	**0,77**	**11,45*** **	**0,59**
Faktör VAL: Şikâyetin algılanan değeri (Cronbach Alfa = 0,71**)**			
VAL1.E-Soru18: Firmaların şikâyetimi dikkate alıp gelecekte daha iyi hizmet vereceğine inanırsam, firma hakkında şikâyette bulunurum	**0,88**		**0,78**
VAL2.E-Soru19: Firmaların şikâyetimi dikkate alıp gelecekte daha iyi hizmet vereceğine ve bunun da diğer tüketicilere fayda sağlayacağına inanırsam, firma hakkında şikâyette bulunurum.	**0,63**	**2,97*** **	**0,40**
Faktör LKH: Şikâyetin başarılı olacağına inanç (Cronbach Alfa = 0,77**)**			
LKH1.E-Soru21: Memnun kalmadığım bir durum için şikâyetçi olduğumda, firmalar bunu dikkate alarak gelecekte daha iyi bir hizmet sunacaklardır.	**0,75**		**0,25**
LKH2.E-Soru22: Memnun kalmadığım bir durum için şikâyetçi olduğumda, firmalar bunu dikkate alarak gelecekte daha iyi bir hizmet sunacaklar ve bundan da tüm tüketiciler fayda sağlayacaklardır.	**0,93**	**8,40*** **	**0,86**
LKH3.E-Soru23: Bundan sonra memnun kalmadığım alışveriş deneyimlerimi unutup şikâyette bulunmayacağım.	**0,73**	**8,59*** **	**0,54**
Faktör CI: Şikâyet etme niyeti (Cronbach Alfa = 0,63**)**			
CI1.YE-Soru24: Şikâyetimden olumlu sonuç alamayacağımı bildiğim için, şikâyetin boşa uğraş olduğunu düşünüyorum.	**0,72**	**6,44*** **	**0,52**
CI3.E-Soru26: Memnuniyetsizlik yaşadığım firmadan hakkımı arayacağım.	**0,63**		**0,40**
Faktör ALE: Aleni şikâyet davranışı (Cronbach Alfa = 0,60)			
e.2-Soru2: Memnuniyetsizliğimle ilgili şikâyetlerimi Tüketici Koruma Derneğine (ALO 175) iletirim.	**0,30**		**0,09**
e.4-Soru4: Memnuniyetsizliğimle ilgili şikâyetlerimi firmanın tüketici danışma servisine iletirim.	**0,93**	**2,27** **	**0,86**
Faktör ORT: Örtük şikâyet davranışı (Cronbach Alfa = 0,62**)**			
e.9-Soru9: Memnuniyetsizlik yaşadığım firmayı boykot ederek bir daha oradan alışveriş yapmam.	**0,66**		**0,43**
e.12-Soru12: Memnuniyetsizlik yaşadığım firmanın ürünlerini satın almamaları için yakın çevremi uyarırım.	**0,46**	**5,81*** **	**0,22**
e.13-Soru13: Memnuniyetsizlik yaşadığım markanın ürününü bir daha satın almam.	**0,69**	**5,99*** **	**0,48**
Hipotezler			**Sonuç**
H1: ALN → VAL	**0,18**	**2,37 ** **	**Desteklendi**
H2: ALN → LKH	**-0,30**	**-3,98*** **	**Desteklendi**
H3: ALN → ORT	**0,29**	**3,29*** **	**Desteklendi**
H4: ALN → ALE	**0,02**	**0,26^{AD}**	**Desteklenmedi**
H5:CON → VAL	**0,09**	**1,17^{AD}**	**Desteklenmedi**
H6:CON → LKH	**0,48**	**5,67*** **	**Desteklendi**

H7:CON → CI	**0,50**	**4,43*** **	**Desteklendi**
H8:CON → ORT	**-0,08**	**-0,88^{AD}**	**Desteklenmedi**
H9:CON → ALE	**0,01**	**0,13^{AD}**	**Desteklenmedi**
H10:VAL → CI	**0,11**	**1,39^{AD}**	**Desteklenmedi**
H11:LKH → CI	**-0,18**	**-1,97***	**Desteklendi**
H12:CI → ORT	**0,16**	**1,61^{AD}**	**Desteklenmedi**
H13:CI → ALE	**0,49**	**2,11***	**Desteklendi**

* $p < 0{,}05$, ** $p < 0{,}01$, *** $p < 0{,}001$, ^{AD} anlamlı değil.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Soğuma gizil değişkeninin diğer gizil değişkenlerle olan ilişkisini incelemek amacıyla kurulan H1-H4 hipotezleri sınandığında, H1, H2 ve H3 hipotezlerinin kabul edildiği buna karşılık H4 hipotezinin reddedildiği görülmektedir H1 hipotezi; tüketicinin firmadan soğuması durumunda şikâyetin algılanan değerinin arttığını doğrulamaktadır. Çünkü tüketici firmadan soğuduğunda şikâyetinin çabasına değer olmadığını düşünmektedir. H2 hipotezi; firmadan soğuma ile şikâyetin başarılı olacağına inanç arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. Yani tüketici firmadan soğuduğunda şikâyetinin başarılı olacağına olan inancı azalmaktadır. H3 hipotezi; tüketicinin firmadan soğuması ile örtük şikâyet davranışı sergilememesi arasında pozitif anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya çıkartmaktadır. Tüketici firmadan soğudukça sergilediği örtük şikâyet davranışı artmaktadır. Firmadan soğuyan tüketici, memnuniyetsizlik yaşadığı firmayı boykot edip bir daha oradan alışveriş yapmamakta ve yakın çevresini de bu konuda uyarmaktadır. H4 hipotezinin reddedilmiş olması ise, firmadan soğuma ile aleni şikâyet davranışı arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığını göstermektedir.

Denetlenebilirlik gizil değişkeninin diğer gizil değişkenlerle olan ilişkisini saptamak amacıyla kurulan H5-H9 hipotezleri sınandığında, H6 ve H7 hipotezlerinin kabul edildiği, H5, H8 ve H9 hipotezlerinin ise reddedildiği görülmektedir. Bu durum; denetlenebilirlik, yani bireylerin firmaların tüketicilerin memnuniyetsizliklerini tahmin edip önleyebileceğine olan inancı ile şikâyetin başarılı olacağına inanç ve şikâyet niyeti arasında pozitif yönde ve güçlü bir ilişki olduğunu, buna karşılık denetlenebilirlik ile şikâyetin algılanan değeri ile şikâyet davranışları arasında doğrudan anlamlı bir ilişki olmadığı gözlenmiştir. Birey, firmanın memnuniyetsizliğini önleyebileceğini düşünürse, şikâyetinin başarılı olacağına inancı ve şikâyet etme niyeti artmaktadır. Buna rağmen, şikâyet davranışı, denetlenebilirlik gizil değişkeninden dolaylı yoldan (şikâyet niyeti aracı değişkeni ile) etkilenmektedir.

Şikâyetin algılanan değeri gizil değişkeninin şikâyet niyeti gizil değişeni ile olan ilişkisini saptamak amacıyla kurulan H10 hipotezi reddedilmiş ve bu değişkenler arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Aynı zamanda, şikâyetin başarılı olacağına inanç gizil değişkeni ile şikâyet niyeti gizil değişkeni arsındaki ilişkiyi incelemek amacıyla kurulan H11 hipotezi bu değişkenler arasında çok güçlü olmayan negatif anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Şikâyet niyeti ile örtük şikâyet davranışı arasındaki ilişkinin belirlenmesi amacıyla kurulan H12 hipotez reddedilmiş ve şikâyet niyeti ile örtük şikâyet davranışı arasında anlamlı bir ilişki olmadığı görülmüştür. Buna karşılık, şikâyet niyeti ile aleni şikâyet davranışı arasındaki ilişkinin belirlenmesi amacıyla kurulan H13 hipotezi ise kabul edilmiştir. Bu durumda, şikâyet niyeti ile aleni şikâyet davranışı arasında anlamlı bir ilişkinin varlığından söz edebiliriz. Burada dikkat çeken sonuç, şikâyet niyetinin aleni şikâyet davranışını etkilediği buna rağmen örtük şikâyet davranışını etkilemediğidir.

Daha önceki çalışmalarda (bakınız: Kim vd., 2003; Akan ve Kaynak, 2008) şikâyete yönelik tutumun, şikâyetin algılanan değerinin ve şikâyetin başarılı olacağına olan inancın şikâyet niyetini pozitif yönde etkilediği bulunmuş, buna rağmen firmadan soğumanın şikâyet niyeti üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı saptanmıştır (Akan ve Kaynak, 2008). Bu çalışmada ise şikâyet niyetinin denetlenebilirlik gizil değişkeninden etkilendiği fakat şikâyetin başarılı olacağına inanç ve şikâyetin algılanan değeri gizil değişkenlerinden etkilenmediği gözlenmiştir. Bu çalışma üniversite öğrencilerine elektronik ürün alma sonrası takındığı tutum, niyet ve davranışları incelemek için yapılmış olup ele alınan modele şikâyet davranışına dair gizil değişkenler de eklendiği ve farklı yapılar modele katılıp test edildiği için sonuçların farklı olduğu değerlendirilmiştir.

Soruları yanıtlayan öğrencilerin son 3 ay içindeki satın alma sonrası şikâyet deneyimleri incelendiğinde ise, %66,3'ünün firmaya hiç şikâyette bulunmadığı, %12,8'inin bir kez, %11,6'sının iki kez, %7'sinin üç kez, geriye kalan kısmın ise firmaya dört ve üzeri kez şikâyette bulunduğu görülmektedir. Ayrıca, son üç ay içinde Tüketici Koruma Derneği'ne olan şikâyetler sadece %3,3'lük dilimi oluştururken, şikâyette bulunmayanların oranı %96,7'dir. Bunun yanı sıra, Basın Yayın Organları Tüketici Köşeleri' ne olan şikâyetler ise sadece %1,2'lik dilimi oluşturmaktadır. Buradan hareketle, üniversite öğrencilerinin çok fazla şikâyet davranışı sergilemediği, özellikle de üçüncü bir organa olan şikâyetlerin yok denecek kadar az olduğu görülmektedir. Firmaya şikâyette bulunanların %83,3'ü şikâyetinin sonucundan tatmin olduğunu belirtirken, sayısı her ne kadar az da olsa üçüncü bir organa şikâyette bulunanların neredeyse tamamı şikâyetlerinin sonucundan tatmin olmuşlardır. Anket çalışması yapılırken, dikkat çeken bir konu, ankete katılan tüketicilerin üniversite öğrencisi olmalarına rağmen şikâyet edebileceği üçüncü bir organın varlığından habersiz oluşlarıdır.

Bu çalışmada önerilen model, konuya ilişkin bir başlangıç YEM olarak değerlendirilmeli ve geliştirilmeye muhtaç olduğu unutulmamalıdır. Bu yüzden daha sonraki çalışmalarda, örneklem hacmi geniş tutulup sadece üniversite öğrencilerinin değil her yaştan ve her meslekten bireylerin satın alma sonrası niyet ve davranışlarını incelenebilir. Ayrıca bu çalışmada sadece elektronik ürün satın alma sonrası şikâyet düşüncesi ve davranışları incelenmiştir. Daha sonraki çalışmalarda, örneğin gıda ve tekstil ürünlerine yönelik şikâyet niyeti ve davranışı ayrı ayrı ele alınıp incelenerek kıyaslanabilir.

KAYNAKÇA

AJZEN, I., FISBEIN, M. (1980). *Understanding Attitudes and Predicting Social Behavior*. Perentice-Hall, Englewood Cliffs, NI.

ALLISON, N.K. (1978). A Psychometric Development of a Test for Consumer Alienation from the Marketplace. *Journal of Marketing Research, 16,* 565-575.

AKAN, Y., KAYNAK, S. (2008). Tüketicilerin Şikâyet Düşüncesini Etkileyen Faktörler. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 63,* (2), 1-19.

AYYILDIZ, H., CENGİZ, E. (2006). Pazarlama Modellerinin Testinde Kullanılabilecek Yapısal Eşitlik Modeli (YEM) Üzerine Kavramsal Bir İnceleme. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 11,* (1), 63-68.

BAGOZZI, R.P. (1982). A Field Investigation of Casual Relations Amongcognitions, Affect Intentions and Behavior. *Journal of Marketing Research, 17,* 565-575.

BEARDEN, W.O., MASON, J.B. (1984). An Investigation of Influences on Consumer Complaint Reports. *Advances in Consumer Research, 11,* 490-495.

BEARDEN, W.O., OLIVER, R.L. (1985). The Role of Public and Private Complaining in Satisfaction with Problem Resolution. *The Journal of Consumer Affairs, 19,* (2), 222-240.

BELL, S. d., MENGÜÇ, B., STEFANI, S.L. (2004). When Customers Disappoint: A Model of Relational Internal Marketing and Customer Complaints. *Journal of the Academy of Marketing Science, 32,* (2), 112-126.

BERRY, L.L., PARASURAMAN, A. (1997). Listening to the Customer: The Concept of Service Quality Information System. *Sloan Management Review, 38,* (3), 65-76.

BLODGETT, J.G., GRANBOIS, D.H., WALTERS, R.G. (1993). The Effects of Perceived Justice on Complainant's Negative Word-of-Mouth Behavior and Repatronage Intentions. *Journal of Retailing, 69,* 399-428.

BURNS, G.N., BOWLING, N.A. (2010). Dispositional Approach to Customer Satisfaction and Behavior. J Bus Psychol, *25*, 99–107.

CHENG, E. W. L. (2001). SEM Being More Effective than Multiple Regression in Parsimonious Model Testing for Management Devolopment Research. *Journal of Management Development, 20,* (7), 650-667.

CHIU, C.Y., TSANG, S.C., YANG, C.F. (2001). The Role of Face Situation and Attitudinal Antecedents in Chinise Consumer Complaint Behavior, *The Journal of Social Psychology, 128,* (2), 173-180.

CILLY, M. (1987). Postcomplaint Processest from Organizational Response to Repurchase Behavior. *The Journal of Consumer Affairs, 21,* (2), 293-313.

DAY, R.L. (1984). Modeling Choices among Alternative Responses to Dissatisfaction. *Advanced in Consumer Research, 11,* 469-499.

DAY, R.L., GABRİCKE, K., SCHAETZLE, T., STAUBACH, F. (1981). The Hidden Agenda of Consumer Complaining. *Journal of Retailing, 57,* (Fall), 86-106.

DAY, R.L., LANDON, E.L. (1976). Collecting Comprehensive Consumer Complaint Data by Survey Research. *Advances in Consumer Research, 3,* 263–268.

FOLKES, V.S. (1984). Consumer Reactions to Product Failure: An Attributional Approach. *Journal of Consumer Research, 10,* 398-409.

GÖKDENİZ, İ., BOZACI, İ., KARAKAYA, E. (2011). Şikâyet Yönetim Süreci Sonrası Memnuniyeti Etkileyen Faktörler Üzerine Uygulamalı Bir Araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 26,* 173-185.

GRANBOIS, D.H., FRAIZER, G., SUMMERS, J.O. (1977). Correlates of Consumer Expectation and Complaining Behavior. *Consumer Satisfation , Dissatisfaction and Complaining Behavior*, İndiana University Press, Bloomington, IN, pp. 18-25.

HAIR, F. J., ANDERSON, E.R., TATHAM, L.R., BLACK, C.W. (1998). Multivariate Data Analysis, Prentice Hall, New Jersey, 928p.

HIRSCHMAN, A.O. (1970). *Exit, Voice and Loyalty: Responses to Decline in Firms, Organizations and States*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

JOHN, T., JUHL, J.H., POULSEN, C.S. (2003). Complaining: A Function of Attitude, Personality, and Situation. *American Marketing Association Marketing and Public Policy Conference*, Washington DC, May 29-31 2003.

JORESKOG, K., SÖRBOM, D. (1996).). Lisrel 8: User's Reference Guide, Scientific Software International, Chicago, 378p.

JORESKOG, K., SÖRBOM, D. (2001). Lisrel 8: User's Reference Guide, Scientific Software International Inc Mac Lean, S. ve Gray, K., Structural Equation Modeling in Market Research, Erişim tarihi: 1998, www. Smalwaters.com/whitepapers/marketing

KENG, K.A., LİU, S., (1997). Personel Values and Complaint Behaviour, *Journal of Retailing and Consumer Service, 4,* (2), 89-97.

KILIÇ, Ö. (1993). Tüketicinin Tatmini ve Şikâyet Davranışı II. *Pazarlama Dünyası, 42,* 22-28.

KIM, C., KIM, S., IM, S., SHİN, C. (2003). The Effect of Attitude and Perception on Consumer Complaint Intentions. *The Journal of Consumer Marketing, 20,* 4/5, 352- 371.

LARIVIE'RE, B., VAN DEN POEL, D. (2005). Investigating the post-complaint period by means of survival analysis. *Expert Systems with Applications, 29,* 667–677.

LEE, P.M., CHIU H.C., TSAI, H.T., HUANG, J.J. (2010). The Relationship Between Buying Situation and Customer Complaint Behaviors of Information Technology Industry in Taiwan. *General Topics for Engineers.*

MC ALISTER, D.T., ERFFMEYER, R. (2003). A Content Analysis of Outcomes and Responsibilities for Consumer Complaints to Thirdy-Party Organizations, *Journal of Business Research, 56,* 341-351.

NYER, P.U. (2000). An Investigation into Whether Complaining Can Cause Increased Consumer Satisfaction. *Journal Of Consumer Marketing, 17,* (1), 9–19.

ÖZER, L., ERGENELİ, A., HAMİDLİ, V. (2010). Satın alma Sonrası Tatminsizlik DurumundakiTepkiler:Türkiye ve Azarbeycan'da bir Araştırma. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, 21,* (1), 121-127.

PEIWU, D., YAN-QİU, H. (2006). Research of Customer Complaints and Service Recovery Effects. Management Science and Engineering, ICMSE International Conferance.

RAYKOV, T., MARCOULİDES, G.A., 2006, A First Course in Structural Equation Modeling, Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 238p.

REISINGER, Y., TURNER, L. (1999). Structural Equation Modeling with Lisrel: Application in Tourism. *Tourism Management, 20,* (1),71-88.

RICHINS, M.L. (1980). Consumer Perceptions of Costs and Benefits Associated with Complaining.*Refining Consepts and Measures of Consumer Satisfaction and Complaining Behavior,* Indiana University Press, IN, 50-53.

RICHINS, M.L. (1983). An Analysis of Consumer Interaction Styles in the Marketplace. *Journal of Consumer Research, 10,* 73-82.

SCHERMELLEH-ENGEL, K., MOOSBRUGGER, H. (2003). Evaluating the Fit of Structural Equation Models: Tests of Significance and Descriptive Goodness-of-Fit Measures. *Methods of Psychological Research Online, 8,* (2), 23-74.

SINGH, J. (1989). Determinants of Consumers' decisions to Seek Third Party Resress: An Emprical Study of Dissatisfied Patients", *Journal of Consumer Affairs, 23,* (Winter), 329-363.

SINGH, J. (1990). Voice, Exit and Negative Word-of -Behaviors: An İnvestigations Across Three Service Categories. *Journal of the Academy of Marketing Science, 18,* (Winter), 1-15.

SINGH, J., WILKES R.F. (1991). A Theoretical Framework for Modeling Consumers Response to Marketplace Dissatisfaction. *Journal of the Consumer Satisfaction and Complaining Behavior, 24,* (4), 350-365.

SINGH, J., WILKES R.F. (1996). When Consumers Complain: A Path Analysis of the Key Antecents of Consumer Complaint Response Estimates. *Journal of the Academy of Marketing Science, 4,* 1-12.

SUJITHAMRAK, S., LAM, T. (2005). Relationship Between Customer Complaint Behavior and Demographic Characteristics: A Study of Hotel Restaurants. *Patrons, Asia Pacific Journal of Tourism Research, 10,* (3), 289-307.

SUN, H. (2009). Research on the Customers' Dissatisfaction Behavior Types After Product Purchase from the Internet Shopping Mall: Case Analysis for Korea Post Office Shopping. *PICMET 2009 Proceedings,* August 2-6, Portland, Oregon USA.

SÜMER, N. (2000). Yapısal Eşitlik Modelleri: Temel Kavramlar ve Örnek Uygulama. *Türk Psikoloji Yazıları, 3,* (6), 49-73.

STEPHENS, N., GWINNER, K.P. (1998). Why Don't Some People Complain? A Cognitive-Emotive Process Model of Consumer Complaint Behavior. *Journal of the Academy of Marketing Science, 26,* (3), 172-189.

TÜRKYILMAZ, A., ÖZKAN, C. (2003). Ulusal Müşteri Memnuniyeti İndeksleri. *3. Üretim Araştırmaları Sempozyumu*, İstanbul Kültür Üniversitesi, İstanbul, Mart 2003.

UZKURT, C. (2007). Müşteri Değeri ve Tatmininin Satın Alım Sonrası Gelecek Eğilimlere Etkisi Üzerine Ampirik Bir Çalışma. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 17,* 25-43.

WESTBROOK, R.A. (1980). Intra-Personal Affective Influences on Consumer Satisfaction with Products," *Journal of Consumer Research, 7, (June),* 49–54.

YILMAZ, V. (2004a). Consumer Behaviour of Shopping Center Choice. *Social Behavior and Personality, 32,* (8), 783-790.

YILMAZ, V. (2004b). Lisrel ile Yapısal Eşitlik Modelleri: Tüketici Şikâyetlerine Uygulanması. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 4,* (1), 77-90.

YILMAZ, V. (2007). Tüketici Şikâyet Davranışı için Bir Model: Süpermarket Müşteri Örneği. *Pazarlama Dünyası, 21,* (1), 47-51.

YILMAZ, V., ÇELİK H. E.(2009). *Lisrel ile Yapısal Eşitlik Modellemesi 1*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Yİ, YOUJAE (1990). A Critical Review of Consumer Satisfaction. *in Review of Marketing*, Chicago, American Marketing Association.

EK-1 ARAŞTIRMA MODELİNİN LISREL 8.72 KODLARI VE ÇIKTISI

L I S R E L 8.72

BY

Karl G. Jöreskog & Dag Sörbom

This program is published exclusively by
Scientific Software International, Inc.
7383 N. Lincoln Avenue, Suite 100
Lincolnwood, IL 60712, U.S.A.
Phone: (800)247-6113, (847)675-0720, Fax: (847)675-2140

Copyright by Scientific Software International, Inc., 1981-2006
Use of this program is subject to the terms specified in the
Universal Copyright Convention.
Website: www.ssicentral.com

```
Raw Data from file 'C:\AA\AA1\ktya1.psf'
Latent Variables  VAL LKH CI ORT ALE ALN CON
Relationships
VAL1.E = VAL
VAL2.E = VAL
LKH1.E = LKH
LKH2.E = LKH
LKH3.E = LKH
CI3.E = CI
CI1.YE = CI
e.9 = ORT
e.12 = ORT
e.13 = ORT
e.2 = ALE
e.4 = ALE
ALN1.E = ALN
ALN4.E = ALN
ALN5.E = ALN
ALN6.E = ALN
CON2.E = CON
CON4.E = CON
LKH = VAL
CI = VAL LKH
ORT = CI
ALE = CI
VAL = ALN CON
LKH = ALN CON
CI = CON
ORT = ALN CON
ALE = ALN CON
Path Diagram
End of Problem
Sample Size =   329
```

Measurement Equations

VAL1.E = 0.94*VAL, Errorvar.= 0.25 , R^2 = 0.78
(0.29)
0.86

VAL2.E = 0.60*VAL, Errorvar.= 0.55 , R^2 = 0.40

(0.20) (0.13)
2.97 4.29
LKH1.E = 0.49*LKH, Errorvar.= 0.71 , R² = 0.25
(0.059)
12.09
LKH2.E = 0.91*LKH, Errorvar.= 0.13 , R² = 0.86
(0.11) (0.058)
8.40 2.23
LKH3.E = 0.70*LKH, Errorvar.= 0.42 , R² = 0.54
(0.082) (0.048)
8.59 8.85
CI3.E = 0.52*CI, Errorvar.= 0.40 , R² = 0.40
(0.050)
7.99
e.2 = 0.37*ALE, Errorvar.= 1.43 , R² = 0.089
(0.13)
11.39
e.4 = 1.18*ALE, Errorvar.= 0.22 , R² = 0.86
(0.52) (0.57)
2.27 0.39
e.9 = 0.84*ORT, Errorvar.= 0.92 , R² = 0.43
(0.13)
6.99
e.12 = 0.38*ORT, Errorvar.= 0.52 , R² = 0.22
(0.065) (0.048)
5.81 10.98
e.13 = 0.74*ORT, Errorvar.= 0.59 , R² = 0.48
(0.12) (0.097)
5.99 6.05
CI1.YE = 0.76*CI, Errorvar.= 0.53 , R² = 0.52
(0.12) (0.093)
6.44 5.72
ALN1.E = 0.41*ALN, Errorvar.= 1.13 , R² = 0.13
(0.075) (0.095)
5.48 11.84
ALN4.E = 0.62*ALN, Errorvar.= 1.00 , R² = 0.27
(0.076) (0.097)
8.06 10.31
ALN5.E = 0.76*ALN, Errorvar.= 0.84 , R² = 0.41
(0.078) (0.10)
9.72 8.16
ALN6.E = 0.73*ALN, Errorvar.= 0.88 , R² = 0.38
(0.078) (0.10)
9.37 8.73
CON2.E = 0.59*CON, Errorvar.= 0.48 , R² = 0.42
(0.058) (0.057)
10.12 8.34
CON4.E = 0.77*CON, Errorvar.= 0.41 , R² = 0.59
(0.067) (0.081)
11.45 5.05

Structural Equations

VAL = 0.18*ALN + 0.086*CON, Errorvar.= 0.96 , R^2 = 0.038
(0.076) (0.074) (0.34)
2.37 1.17 2.82

LKH = 0.12*VAL - 0.30*ALN + 0.48*CON, Errorvar.= 0.65 , R^2 = 0.35
(0.072) (0.075) (0.084) (0.15)
1.70 -3.98 5.67 4.33

CI = 0.11*VAL - 0.18*LKH + 0.50*CON, Errorvar.= 0.79 , R^2 = 0.21
(0.081) (0.094) (0.11) (0.18)
1.39 -1.92 4.43 4.43

ORT = 0.16*CI + 0.29*ALN - 0.082*CON, Errorvar.= 0.89 , R^2 = 0.11
(0.097) (0.087) (0.093) (0.20)
1.61 3.29 -0.88 4.50

ALE = 0.49*CI + 0.018*ALN + 0.010*CON, Errorvar.= 0.75 , R^2 = 0.25
(0.23) (0.069) (0.080) (0.35)
2.11 0.26 0.13 2.14

Correlation Matrix of Independent Variables

	ALN	CON
ALN	1.00	
CON	-0.06	1.00
	(0.08)	
	-0.74	

Goodness of Fit Statistics
Degrees of Freedom = 120
Minimum Fit Function Chi-Square = 292.26 (P = 0.00)
Normal Theory Weighted Least Squares Chi-Square = 281.59 (P = 0.00)
Estimated Non-centrality Parameter (NCP) = 161.59
90 Percent Confidence Interval for NCP = (116.43 ; 214.46)
Minimum Fit Function Value = 0.89
Population Discrepancy Function Value (F0) = 0.49
90 Percent Confidence Interval for F0 = (0.35 ; 0.65)
Root Mean Square Error of Approximation (RMSEA) = 0.064
90 Percent Confidence Interval for RMSEA = (0.054 ; 0.074)
P-Value for Test of Close Fit (RMSEA < 0.05) = 0.0093
Expected Cross-Validation Index (ECVI) = 1.17
90 Percent Confidence Interval for ECVI = (1.03 ; 1.33)
ECVI for Saturated Model = 1.04
ECVI for Independence Model = 4.81
Chi-Square for Independence Model with 153 Degrees of Freedom = 1541.66
Independence AIC = 1577.66
Model AIC = 383.59
Saturated AIC = 342.00
Independence CAIC = 1663.98
Model CAIC = 628.19
Saturated CAIC = 1162.13
Normed Fit Index (NFI) = 0.81
Non-Normed Fit Index (NNFI) = 0.84
Parsimony Normed Fit Index (PNFI) = 0.64

Comparative Fit Index (CFI) = 0.88
Incremental Fit Index (IFI) = 0.88
Relative Fit Index (RFI) = 0.76
Critical N (CN) = 179.39
Root Mean Square Residual (RMR) = 0.075
Standardized RMR = 0.067
Goodness of Fit Index (GFI) = 0.91
Adjusted Goodness of Fit Index (AGFI) = 0.88
Parsimony Goodness of Fit Index (PGFI) = 0.64

The Modification Indices Suggest to Add the

Path to	from	Decrease in Chi-Square	New Estimate
VAL2.E	ORT	10.5	0.18

The Modification Indices Suggest to Add an Error Covariance

Between	and	Decrease in Chi-Square	New Estimate
LKH2.E	VAL2.E	9.3	-0.09
LKH3.E	VAL2.E	8.5	0.09

Time used: 0.047 Seconds

TÜRK İMALAT SANAYİ KATMA DEĞERİ ÜZERİNDE DOĞRUDAN DIŞ YATIRIMLARIN ROLÜ

Zafer KANBEROĞLU, Yrd.Doç.Dr.Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, zkanberoglu@yyu.edu.tr

Oğuz KARA, Yrd.Doç.Dr.**,**Düzce Üniversitesi, İşletme Fakültesi, oguzkara@duzce.edu.tr

ÖZET: Bu çalışma imalat sanayi katma değeri üzerinde doğrudan dış yatırımların etkisini Türkiye örneğinde incelemektedir. Söz konusu etkinin analiz edilmesi için klasik çoklu regresyon analizi, VAR (Vektör Otoregresif) model ve Granger nedensellik testleri kullanılmıştır. Yapılan analiz sonuçlarına göre imalat sanayi katma değeri üzerinde imalat sanayinde çalışan sayısının etkili olduğu buna karşılık doğrudan dış yatırımların ve sermaye stoğunun istatistiksel olarak belirleyici olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Etki-tepki analiz sonuçlarından elde edilen bulgular ışığında, Türk imalat sektörünün katma değer yaratımı için emek verimliliğinin ve emek başına düşen sermaye oranının arttırılmasına yönelik politik argümanların geliştirilmesinin önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İmalat Sanayi Katma Değeri, Doğrudan Dış Yatırımlar, Ekonomik Büyüme, VAR Analizi

THE ROLE OF FOREIGN DIRECT INVESTMENT ON THE TURKISH MANUFACTURING INDUSTRY'S VALUE ADDED

ABSTRACT: This paper examines the impact of foreign direct investment on the manufacturing industries in the case of Turkey. To analyse the situation, Classical Multiple Regression, Vector Autoregression Approaches (VAR) model, cointegration and causality tests have been used in the research. According to analysis result, it was reached the point that the number of workers in the manufacturing industry had the impact on the manufacturing value added but not the foreign direct investment and fixed capital stock had the impact on the manufacturing value added. In the light of data received from impulse-response analysis result, it was concluded at the importance of the development of political arguments on the improvement of the rise of labor productivity and capital ratio per labor in order to grow the Turkish Manufacturing Industry.

Key Words: Manufacturing Industry, Foreign Direct Investment, Economic Growth, VAR Analysis

GİRİŞ

Gelişmekte olan ülke ekonomilerinde sanayi sektörü ve sanayi sektörü içerisinde imalat sanayi önemli bir yer tutmaktadır. İmalat sanayinin gelişimi, teknolojik ilerleme, imalat sanayi içeresindeki sektörlerin ileri ve geri bağlantılarının yüksek olması gelişmekte olan ekonomilerde sürdürülebilir büyüme açıcından önem arz etmektedir. İmalat sanayi aksine doğal kaynaklara dayalı olan tarım ve madencilik gibi faaliyetlerde hem üretim artışı doğal kaynakla sınırlı, hem de bu sektörlerdeki verimlilik düzeyi düşük olmaktadır. Dolayısıyla hızlı ve sürekli büyüme reel sektörün başarısı ile doğru orantılıdır (TÜSİAD, 2008: 55).

Türkiye'de 1970'li yıllardan bu yana ekonomik büyüme önündeki en büyük engellerden biri, diğer gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi, sermaye noksanlığı olmuştur. Bu eksikliği gidermek için ülkeler ya dış borçlanmaya ya da yabancı sermaye yatırımlarına başvurmuşlardır. Ülke kaynaklarının yetersiz, dış borçlarla yatırım yapmanın çok pahalı ve riskli olduğu bir ortamda getireceği teknoloji, know-how, modern işletme ve pazarlama yöntemleriyle yabancı sermayenin gelişmekte olan ekonomiler için önemi büyüktür (Çetinkaya, 2004: 241). Diğer bir ifade ile GOÜ'lerin, Nurkse'nin (1953) ifade ettiği gibi "fakirliğin kısır döngüsü" içinde bulunmaları bir yandan yatırımlara kanalize edilecek ulusal kaynakların yetersizliğine, diğer yandan da, sermaye birikiminin yavaşlamasına sebebiyet vermektedir. Dolayısıyla, GOÜ'ler, hem kalkınma hamlesine başlayabilmek hem de kalkınmalarını sürdürebilmek için iç kaynaklar yanında, dış kaynaklara da gereksinim duymaktadırlar.

Doğrudan yabancı sermaye genel anlamda bir ülkedeki yerleşik bir işletmenin başka bir ülkede uzun süreli bir ilişki kurmak amacıyla gerçekleştirdiği uluslararası yatırımları ifade etmektedir (IMF, 1993: 86). Bu tip yatırımlar sermaye transferi olmakla birlikte, aynı zamanda teşebbüs, teknoloji, risk taşıma ve organizasyon aktarımı da sağlamakta ve bu nedenle işletmelerin sadece kuruluş ve teçhizatının finansmanı olarak değerlendirilmemektedir. Dolayısıyla doğrudan yabancı sermaye işletmecilik bilgisi ve know how'ı da beraberinde getirmekte, ayrıca rekabet faktörünü

ülkeye sokmaktadır. Ekonomik büyümeye pozitif katkıda bulunacağı varsayılan dış yatırımlar, bir ülke borsasında işlem gören şirket hisselerinin diğer ülke veya ülke kuruluşlarınca satın alınmasını ifade eden portföy yatırımları dışındaki bir veya birden fazla uluslararası yatırımcının tamamına sahip olarak veya yerli bir veya birkaç firma ile gerçekleştirdiği yatırımlar olarak tanımlanmaktadır. (DPT,2000:1).

Doğrudan dış yatırımlar ile ülke içerisinde istihdam yaratıcı faaliyetlerin artması beklenir. Ayrıca, ülkenin sermaye stoğunda bir artış ortaya çıkacağı düşünülür. Sermaye stoğu, iktisadi büyümenin temel itici gücü olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda gelişmekte olan ülkelerde doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile imalat sanayi büyümesi üzerindeki etkileşimin ortaya koyulması ve ülke içinde katma değer yaratımına dönüşecek politik argümanların geliştirilmesi son derece önem arz etmektedir.

Bu çalışma ile imalat sanayi katma değeri üzerindeki doğrudan dış yatırımların etkisi ve imalat sanayi katma değer yaratımında öne çıkan faktörlerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Elde edilen analitik sonuçlara bağlı olarak politika yapıcılarına makro ölçekte uygulanabilir politik argümanlar geliştirilmeye çalışılmıştır.

DOĞRUDAN DIŞ YATIRIMLAR: TEORİK ÇERÇEVE

Yabancı sermayeli yatırımların 1950'li yıllarda özellikle gelişmiş ülkelerde büyük miktarlara ulaşması, bu tür yatırımların neden yapıldığı konusunda birçok teorini ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu teorilerin bir kısmı şu şekildedir. Marjinalist yaklaşıma doğrudan dış yatırımlar, uluslararası sermaye yatırımlarının getirilerindeki farklılıkların bir fonksiyonu olarak ifade edilmiştir. Firmalar yurt dısında yatırım yapma kararı verirken, bu yatırımın yurtdısındaki beklenen getirisi ile aynı yatırımı yurt içinde yapılması halinde elde edebileceği getiriyi karsılastırarak getirisi daha yüksek olan yatırımı seçmektedir.

1930'lu yıllardaki uluslararası sermaye hareketlerini açıklamak için James Tobin ve Markowitz tarafından bir hipotez geliştirilmiştir. Bu hipoteze göre yatırım ile getiri arasında pozitif, risk ile yatırım arasında ise negatif bir ilişki olduğu vurgulanmıştır. Yatırımcılar portföylerini oluştururken hem sermayenin getirisini hem de risk faktörünü dikkate alınmakta olup; karşılaştıkları riskleri azaltmak için yatırımlarını değişik ülkeler veya sektörler arasında çeşitlendirme eğilimi göstermektedirler (Akbulut, 2009: 74)

Ürün dönemleri teorisi hem dış ticareti hem de doğrudan dış yatırımları açıklamakta kullanılan bir başka teorik yaklaşımdır. Bu teori tecrübeye, icada ve oligapolistik piyasa yapısının özelliklerine dayanmaktadır. Üç asamalıdır: ilk dönem yeni ürün dönemidir. Bu aşamada yeni ürünün ikamelerinin olmamasından dolayı talebin fiyat esnekliği düşük olduğundan firma ihracat piyasalarında rekabetle karsılasmayacaktır. Đkinci dönem olgunlasma dönemidir. Bu asamada teknoloji rutin hale geldiğinden ve yurt içinde kar marjları azaldığından firma ihracat piyasalarını diğer firmalara kaptırmamak ve düsük üretim maliyeti avantajından yaralanmak amacıyla yurt dısında yatırıma yönelecektir. Son dönem ürünün standartlastığı dönemdir. Ürünü piyasaya ilk süren firma ihracat piyasaları yanında teknoloji üzerindeki kontrolünü de kaybettiği için söz konusu firmanın ülkesi ilgili malı ithal etmeye başlamıştır (Akbulut, 2009: 76)

R.E. Caves tarafından gelistirilen yaklasıma göre doğrudan dış yatırımlar ürün farklılaştırması ile ilişkilendirilmiştir. Caves'e göre bir çokuluslu sirket, ya pazar yapısından dolayı daha çok mal farklılastırması uygulayarak değisik ülkelerde aynı malı üretmek için, ya da bir malın alt üretim süreçlerini içermek için doğrudan dış yatırımlar yapmaktadır (Moosa,2002:22).

Doğrudan dış yatırımların bir ekonomiye yönelmesindeki en önemli unsur verimlilik ve karlılık olgusudur. Ayrıca hukuki işlemlerdeki kolaylık, bürokratik işlemlerdeki hızlılık, siyasal istikrar ve dünyaya entegrasyon düzeyi de yabancı sermaye artış ve azalışı yönünde etkide bulunmaktadır. Doğrudan dış yatırımlar konjonktüre bağlı olarak farklı sektörlerde yoğunlaşmaktadır. Türkiye ekonomisinde 1970 yıllardan başlayarak imalat sanayiye yönelen doğrudan dış yatırımlarının kriz dönemleri dışında sürekli artış kaydettiği gözlenmektedir (Çetinkaya, 2004: 245).

Türkiye'de ithal ikamesine dayalı büyüme stratejisi döneminde aktif kamu müdahaleleriyle sermaye birikimi artırılarak ekonomik büyüme hızlandırılması amaçlanmış ve sanayinin geliştirilmesi yoluyla ekonomik büyüme hızlandırılmaya çalışılmıştır. İhracata dayalı büyüme döneminde ise sermaye birikimin piyasa kuralları çerçevesinde artırılması benimsenmiş ve bu dönemde doğrudan dış yatırımların da katkısıyla sermaye birikiminin hızlandırılması

amaçlanmıştır (Saygılı vd., 2002:33-34). Son beş yıllık dönemde (2007–2011) doğrudan dış yatırımların sektörel dağılımı Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Doğrudan Dış Yatırım Girişlerinin Sektörel Dağılımı (Yıllık, Milyon $)

Sektörler	2007	2008	2009	2010	2011
Tarım, Avcılık ve Ormancılık	6	23	48	77	31
Balıkçılık	3	18	1	5	0
Maden.ve Taş.e	337	151	89	139	148
İmalat sanayi	4211	3970	1615	905	3364
Elektrk, Gaz, Su	568	1053	2076	1817	4259
İnşaat	285	336	208	308	319
Toptan ve Perakende Tic.	165	2085	389	425	523
Otel ve Lokanta	33	24	54	113	47
Ulaş., Haber. ve Depolama Hiz.	1117	170	391	212	239
Mali Aracı Kuruluş Faal.	11662	6069	666	1584	6031
Gayrimenkul Kira. ve İş Faal.	560	641	560	412	578
SağlıkveSos.Hiz.	177	149	106	111	232
Diğer Hiz.	13	58	49	130	116
Toplam	19137	14747	6252	6238	15887

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı (2012) Uluslararası Doğrudan Yatırım Verileri Bülteni, s:14–20

Tablo 1'e göre doğrudan dış yatırımlar, 2007 yılında 4211 milyon $ iken, yaşanan küresel krizin etkisiyle de 2008 yılında bir miktar azalarak 3970 milyon $ olmuştur. 2011 yılına kadar azalma eğilimi gösteren bu yatırımlar, 2011 yılında tekrar artmaya başlamış ve 2011 yılında 3364 milyon $ doğrudan dış yatırım girişi gerçekleşmiştir.

Doğrudan dış yatırımların büyüme üzerindeki etkilerini belirlemeye yönelik teorik ve uygulamalı çalışmaların temelleri, hem içsel hem de Neo-klasik büyüme modellerine dayanmaktadır. Neo-klasik büyüme modelinde yabancı yatırımlar, yatırım miktarını ve/veya yatırımın etkinliğini artırır. Böylece doğrudan yabancı yatırımın yapıldığı ülkelerin ekonomik büyümesinde orta vadeli geçici artışlara ve daha çok uzun dönemde ortaya çıkacak büyüme etkilerine yol açar. Yeni içsel büyüme teorileri ise, teknolojik süreçlerin bir fonksiyonu olarak uzun dönemli büyümeyi dikkate alır ve doğrudan dış yatırımların teknoloji transferi, yayılma ve dağılım etkileri aracılığıyla büyüme oranını sürekli olarak artırabildiği bir durum üzerine yoğunlaşır (Ates,1998:29).

Dışa kapalı bir ekonomide ulusal tasarruflar sermaye birikiminin tek kaynağıdır. Buna karsın, ekonomi liberalleştiğinde, yani dışa açık bir ekonomi haline dönüştüğünde, ulusal yatırımlar yabancı sermaye ile de finanse edilebilir konuma gelmektedir. GOÜ'ler finansal serbestleşme programları ile dışa açılarak uluslararası sermaye hareketlerinden yararlanmaya çalışmaktadırlar. Ülkelerin finansal olarak dışa açılmalarının özellikle GOÜ'ler bakımından iki yararı bulunmaktadır (World Bank, 1997). Bu yararlardan ilki finansal dışa açılma sonucunda ülkeye gelen yabancı sermayenin özel yatırımları artırmasıdır. Zira, milli muhasebe kuralı gereği yabancı yatırım stoku özel yatırımlar stokuna dâhil olduğundan, yabancı yatırımlardaki artış özel yatırımlara yansıyacaktır. Böylelikle ikinci yarar ortaya çıkacak: yabancı sermaye, yurt içi yatırım ve tüketim harcamalarındaki dalgalanmalar sonucu ortaya çıkabilecek riski de belli ölçüde ortadan kaldıracaktır.

Geleneksel Keynes sonrası büyüme kuramlarından Harrod-Domar'a göre büyümenin temelinde doğal kaynaklar yerine sermaye birikiminin olduğu görüşünü hâkimdir. Harrod-Domar modelinde net yatırımlar bir yandan çıktı için talep meydana getirirken diğer yandan çıktı üretmek için ekonominin kapasitesini arttırmaktadır. Örneğin yeni bir fabrikanın kurulumu, tuğla, demir, makine gibi unsurların talebini arttırmaktadır. Diğer yandan fabrikanın tamamlanmasıyla ekonominin üretim kapasitesinde de bir artış meydana gelmektedir.

Yatırımların kapasite arttırıcı etkisi, bir yandan, yatırım miktarına, diğer yandan da çıktı ile kapasite arasındaki teknolojik ilişkiye dayanmaktadır. Eğer (v), bir birim ilave çıktı üretmek için gereken üretim araçlarının değerini gösteriyor ise, üretim araçlarına (I) değerinde yatırım yapıldığı zaman bunun yaratacağı toplam ilave çıktı

$$\Delta Y = \frac{I}{v} \quad (1)$$

olacaktır. Burada ΔY, belli bir ölçü birimi cinsinden ifade edilen toplam ilave çıktı değerini: I ise aynı birimle ölçülen üretim araçları değerini göstermektedir. v, yatırımın ilave çıktıya oranı veya ilave sermaye hasıla katsayısıdır. Bu ifadenin en açık anlamı, bir ekonomide büyüme oranının sermaye hâsıla oranı ile marjinal tasarruf oranına bağlı olmasıdır. Büyüme marjinal tasarruf oranı ile doğru, sermaye hasıla katsayısının değeri ile ters orantılıdır. Yani bir ekonomide marjinal tasarruf oranı ne kadar büyükse ve sermaye hasıla katsayısı ne kadar küçükse o ekonominin büyüme hızı o denli büyük olacaktır.

Neo-klasik büyüme teorisi fiziki ve beşeri sermaye birikimlerinin modellemesine önem vermiştir. Bunun yanında da, uzun dönemde büyümeye teknolojik ilerlemenin sebep olduğunu belirtmiştir. Fakat teknoloji, neoklasik teorinin merkezi bir parçası olmasına rağmen, model dışı bırakılmıştır. Böylelikle neo-klasik teori kendi eksiğini kendisi ortaya çıkarmıştır (Jones, 2001:72). Bu eksiklik, içsel büyüme teorilerinin teknolojiyi model içerisinde açıklayabilmeleri ile giderilmiştir. Bu bağlamda doğrudan dış yatırımlar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiler için ağırlıklı olarak içsel büyüme modelleri teorik temel oluşturmaktadır. (Yao and Wei,2007:212-213).

Neoklasik büyüme model öngörülerinin somut gelişmelerle örtüşememesi içsel büyüme modellerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. İçsel büyüme kuramı: büyümenin kendi kendini besleyebilmesini sağlayan yani büyüme oranını içselleştirerek, teknolojik gelişmenin nasıl sağlanacağı konusunda eksiklikleri gidermeye çalışır. Eğitim, sağlık, Ar-Ge, teknolojik yenilikler, devletin yeni işlevleri, gelir dağılımı gibi unsurların üretim üzerindeki etkilerinin modellenmesi içsel büyümeyi karşımıza çıkarmaktadır (Taban, 2010:111).

Jones (2001)'e göre içsel büyümeyi incelememize olanak sağlayan en basit model Romer (1987) ve Sergio Rebelo (1991) tarafından ortaya konmuştur. İçsel büyüme modellerinden biri olan AK modeli, en basit versiyonuyla, toplam çıktı (Y) ile sermaye (K) arasında doğrusal bir ilişkinin olduğunu varsayar. Bu kapsamda üretim fonksiyonu:

$$Y=AK \quad (2)$$

şeklinde ifade edilir. Üretim fonksiyonunun bu şekilde yazılışı AK tipi adını oluşturur. Burada A, Teknolojik düzeyi ifade eder. Bu katsayı pozitif olduğu sürece, sermayenin ortalama ve marjinal verimliliği de sabittir. Çıktının bir kısmının tasarruf edildiği ve yatırıma dönüştürüldüğü varsayımında sermaye birikimi:

$$K^*=sY-dK \quad (3)$$

Burada s, yatırım oranı: d, amortisman oranını temsil eder ve her iki oranında sabit olduğu kabul edilir. (3)'deki sermaye birikimi denkleminin her iki yanı K' ya bölünürse

$$K^*/K=s(Y/K)-d \quad (4)$$

ve Y/K= A, (4) nolu denklemde yerine konursa

$$K^*/K=sA-d \quad (5)$$

elde edilir. Üretim fonksiyonunun sırasıyla logaritması ve türevi alınırsa,

$$g=Y^*/Y=sA-d \quad (6)$$

çıktı büyüme oranı (g) sermaye büyüme oranına eşit olur.

İçsel büyüme modelleri içerisinde bilinen önemli modellerden biri de Lucas (1988)'dir. Lucas modelinde üretim fonksiyonu

$$Y=K^{\alpha}(hL)^{1-\alpha} \quad (7)$$

şeklinde yazılır. Burada (h) kişi başına beşeri sermayedir. Beşeri sermaye büyüme oranı (h*/h),

$$h^*/h=(1-u) \quad (8)$$

şeklinde yazılır. Burada u, çalışmaya ayrılan zamanı ve (1-u) biriktirilen beceri için ayrılan zamanı gösterir ve Lucas'a göre bireylerin beceri kazanmaları ile işçi başına çıktı miktarı arasında doğrusal ilişki bulunmaktadır.

İçsel büyüme modelleri kapsamında bilgi birikimi ve Ar-Ge faaliyetleri de üretim artmasına neden olmaktadır. İçsel olarak biriktirilen bilgi birikiminin (B) yer aldığı üretim fonksiyonu,

$$Y= BK^{\alpha}L^{1-\alpha} \quad (9)$$

şeklinde yazılır. Bireysel firmaların B düzeyini veri aldıkları varsayılırsa:

$$B= AK^{1-\alpha} \quad (10)$$

şeklinde yazılır. Burada A, sabittir. Yani, ekonomideki firmalar tarafından yapılan sermaye birikiminin sonucunda oluşan yan ürün, firmaların üretim sürecinde kullandıkları teknolojik ilerlemelerdir. Bir bireysel firma, ekonominin içinde görece az paya sahip olduğu için yaptığı sermaye birikimin etkisini göremez. Bu, teknolojik gelişme anlamında firmaya dışsaldır. Bununla birlikte, sermaye birikimi ekonomi için olağanüstü yararlar sağlar. Yukarıdaki iki denklem birleştirilirse

$$Y= AKL^{1-\alpha} \quad (11)$$

elde edilir. (11) nolu denklem başlangıçta dikkate alınan üretim fonksiyonunun aynısıdır.

İçsel büyüme modellerine göre azalan verimler kanunu geçersizdir. Bunun nedeni, fiziksel sermaye artışlarının aynı zamanda beşeri sermaye üzerinde olumlu etkiler bırakmasıdır. Bireyler üzerinde çalıştığı araç hakkında daha fazla bilgiye ve deneyime sahip oldukça onu değiştirip geliştirmek için daha fazla olanağa sahip olurlar. Böylelikle yeni makineler daha tasarruflu üretim biçimlerini getirirken, daha tasarruflu üretim biçimleri de üretenleri daha yetenekli kılar ve böylece bireylerin daha tasarruflu ve verimli üretim yöntem ve araç geliştirmelerine olanak sağlar. Bu nedenle fiziki sermaye yatırımları, ekonominin uzun dönem büyüme oranının önemli bir belirleyicisi olarak kabul edilmektedir (Taban, 2010:134-135).

Yatırımcı karar verirken şüphesiz, gittiği ülkenin büyüme performansını ve riskleri dikkate almaktadır. Bu nedenle, yüksek büyüme oranına veya büyüme potansiyeline sahip düşük riskli ülkelerin daha fazla yabancı sermaye çekecekleri açıktır. Özellikle sanayisi gelişmemiş ülkelerde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ülke ekonomisi için risk oluşturacağına yönelik çalışmalarda mevcuttur. Bu çalışmalara göre doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile ekonomik büyüme arasında ev sahibi ülkeye gelen yatırımları, ekonomik zararlar da doğurabilir. Söz konusu zararlar üç başlık altında incelenebilir (Moosa, 2002: 74):

(1) Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının karları ev sahibi ülkede yeniden yatırıma dönüşmek yerine, kaynak ülkeye dönebilir,

(2) Doğrudan yabancı sermaye yatırımları "aykırı transfer fiyatlaması" (derogatory transfer pricing) gibi tersine gelişmeler doğurabilir,

(3) Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ev sahibi ülke pazarını daha az rekabetçi hale getirerek, pazar yapısını olumsuz etkileyebilir.

Teorik düzeyde doğrudan dış yatırımların ekonomik büyüme üzerindeki rolü konusunda görüş birliği yoktur. Chenery ve Strout (1966) ve Kruger (1987) sermaye birikimine katkıda bulunacak doğrudan dış yatırımların ekonomik büyümeyi artıracağını: Dowling ve Hiemenz (1982) ve Lee ve Rana (1986) doğrudan dış yatırımların ekonomik büyümeyi azaltacağını ileri sürmektedir. Bu kapsamda yazında iki değişken arasındaki ilişkiyi inceleyen önemli sayıda teorik ve ampirik çalışma bulunmaktadır.

LİTERATÜR TARAMASI

Doğrudan dış yatırımlar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen pek çok çalışma bulunmakla birlikte, spesifik olarak doğrudan dış yatırımlar ile imalat sanayi büyümesi arasındaki ilişkiyi inceleyen çok fazla çalışma bulunmamaktadır.

Driffield ve Munday (1998) İngiltere ekonomisinde doğrudan dış yatırımların imalat sanayide kazançlarını azaltıp azaltmadığını 1989-1994 dönemi için incelemiştir. Regresyon analizi yapılan çalışmada, doğrudan dış yatırımların imalat sanayinde faaliyet gösteren yerli firmaların karlarını azaltabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Aslanoğlu (2000) çalışmasında doğrudan dış yatırımların Türk imalat sanayi üzerindeki yayılma etkisi incelenmiştir. 1980–1998 döneminin incelendiği çalışmada, yabancı firma varlığının yurt içi sanayinde rekabeti artırdığını fakat yurtiçi firma büyümesi ve verimliliği ile yabancı firma arasında bir ilişki bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Chan (2000) Tayvan imalat sanayinde ekonomik büyüme ve doğrudan dış yatırımlar arasındaki ilişki Granger nedensellik testi ile incelenmiştir. 1973-1994 dönemini için doğrudan dış yatırımların teknolojik gelişme ile ekonomik büyümeyi etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Chen ve Ku (2000) Tayvan imalat sanayinde firma büyümesi üzerinde doğrudan dış yatırımlarının etkisi 1986-1994 dönemini için incelenmiştir. En küçük kareler yönteminin kullanıldığı regresyon analizi sonucunda doğrudan dış yatırımların, yurt içi sanayi rekabet gücünü artırdığı görülmüştür.

Liu vd. (2001) Çin sanayinde emek verimliliği üzerinde doğrudan dış yatırımların etkisi incelenmiştir. 1996-1997 dönemini kapsayan çalışmalarında dış yatırımların varlığının daha yüksek emek verimliliğine neden olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Hunya (2002) Romanya örneğinde imalat sanayinde dış yatırımlar yoluyla yeniden yapılanmayı inceledikleri çalışmada 1980-2001 döneminde dış yatırımların ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin sınırlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Alfaro (2003) gelişmiş ve gelişmekte olan 47 ülke örneğinden hareketle doğrudan dış yatırımların büyüme üzerinde etkisini incelediklemiştir. 1981-1999 dönemini kapsayan çalışmasında kesit (cross-section) regresyon analizi uygulanmış ve dış yatırımların her sektörde farklı bir etkiye sahip olduğu ve imalat sanayinde dış yatırımların pozitif etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Ruane & Uğur (2004), İrlanda imalat sanayinde doğrudan dış yatırımlar ve verimlilik yayılması başlıklı 1991-1998 dönemini kapsayan panel data analizi uyguladıkları çalışmalarında dış yatırımların imalat sanayi üzerinde zayıf bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Chowdhury & Mavrotas (2005) Şili, Malezya ve Tayland örneğinde dış yatırımların ekonomik büyüme üzerinde etkisini inceledikleri ve 1969–2000 dönemini kapsayan çalışmalarında, Toda-Yamamoto nedensellik testi uygulamışlardır. Çalışma sonunda doğrudan dış yatırımlar ile ekonomik büyüme arasında karşılıklı nedensellik olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Vuksic (2005) Hırvatistan örneğinde imalat sanayi ihracatı üzerinde doğrudan dış yatırımların etkisini incelediği ve 1996-2002 dönemini kapsayan çalışmada panel data analizi uygulamışlardır. Çalışma bulgularına göre doğrudan dış yatırımların imalat sanayi ihracatı üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır

Lean (2008) Malezya'da imalat sanayi büyümesi üzerinde doğrudan dış yatırımların etkisini incelediği ve 1980-2005 dönemini kapsayan çalışmada VAR analizi uygulamışlardır. Çalışma bulgularına göre imalat sanayi büyümesi ile dış yatırımlar arasında bir ilişki bulunmamıştır.

Vu vd. (2008), Çin ve Vietnam'da doğrudan dış yatırımların sektörlerin büyümesi üzerinde etkisini ölçtükleri ve 1980–2003 dönemini kapsayan çalışmalarında cobb-douglas üretim fonksiyonu kullanarak doğrudan dış yatırımların imalat sanayini diğer sektörlerden daha fazla etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Fernandes & Paunov (2008) Şili örneğinde imalat sanayi üretim büyümesi üzerinde doğrudan dış yatırımların etkisinin incelendiği 1992-2004 dönemini kapsayan çalışmada Cobb-Douglas üretim fonksiyonu kullanarak doğrudan dış yatırımların imalat sanayi büyümesi üzerinde güçlü pozitif bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Chandran &Krishnan (2008) Malezya ekonomisinde doğrudan dış yatırımlar ile imalat sanayi büyümesi arasındaki ilişki sınır testi ARDL yöntemi ile test edilmiştir. 1970-2003 dönemini kapsayan bu çalışmada, doğrudan dış yatırımların, imalat sanayi büyümesini pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Wang (2009) On iki Asya ülkesi örneğinde imalat sanayiye gelen doğrudan dış yatımları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. 1987-1997 dönemini kapsayan çalışmada, imalat sanayinde doğrudan dış yatırımların, ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Dhanani ve Hasnain (2010) Endonezya örneğinde imalat sanayi büyümesi üzerinde doğrudan dış yatırımların etkisini inceledikleri ve 1990-1998 dönemini kapsayan çalışmada doğrudan dış yatırımların imalat sanayi büyümesi ve kalkınması üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Michalikova ve Galeotti (2010) Çek Cumhuriyeti örneğinde imalat sanayi büyümesi üzerinde doğrudan dış yatırımların etkisini 2000-2007 dönemi için incelemişlerdir. Çalışma sonuçlarına göre, doğrudan dış yatırımların imalat sanayi büyümesi üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu görülmüştür..

Liu ve Daly (2011) Çin imalat sanayinde doğrudan dış yatırımların etkisini inceledikleri 1997-2008 dönemini kapsayan çalışmalarında, imalat sanayine gelen doğrudan dış yatırımların bir takım avantajlar sağladığı sonucuna ulaşmışlardır. Çalışmada bu avantajlar imalat sanayine ileri teknoloji, emek kalitesi, altyapı konusunda olumlu katkı sağladığı buna karşılık emek maliyetlerini artırmak gibi olumsuz sonuçlara yol açtığı vurgulanmıştır..

VERİ VE METODOLOJİ

Bu çalışmada imalat sanayi katma değeri üzerinde doğrudan dış yatırımların etkisini analiz etmek için 1972–2008 yıllarını kapsayan imalat sanayi katma değeri, imalat sanayi sabit sermaye stoku, imalat sanayisinde çalışan sayısı, imalat sanayine yönelik doğrudan dış yatırım değişkenleri kullanılmıştır. İmalat sanayi doğrudan dış yatırım verileri DPT (1983) ve Hazine Müsteşarlığı doğrudan dış yatırım istatistik ve bültenlerinden elde edilmiştir. İmalat sanayi katma değerleri ve imalat sanayi çalışan sayısı değerleri Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Bakanlığından, imalat sanayine gelen doğrudan dış yatırımlar Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı ilgili bültenlerinden ve imalat sanayi sabit sermaye stok değerleri Ünlü (2010) çalışmasından elde edilmiştir. Analizlerde kullanılan makro değişkenlerin tamamı ABD doları cinsinden tanımlanmıştır.

Doğrudan dış yatırımların imalat sanayi katma değeri üzerindeki etkisinin tahmin edilmesinde ve değişkenler arasındaki ilişkinin belirlenmesinde iki yöntem kullanılmıştır. İlk olarak imalat sanayindeki katma değerin

belirlenmesine yönelik Chandran & Krishnan (2008) çoklu doğrusal regresyon analizi kullanılmıştır. Kullanılan logaritmik model şu şekildedir:

$$\ln VA = \alpha_0 + \alpha_1 \ln FCS + \alpha_2 \ln NW + \alpha_3 \ln FDI + \in_t \quad (12)$$

Yukarıdaki eşitlikte VA, imalat sanayi katma değerini: FCS, imalat sanayi sabit sermaye stoğunu: NW, imalat sanayinde çalışan sayısını ve FDI, imalat sanayiye gelen doğrudan dış yatırımları temsil etmektedir. Teorik analizler ve literatür sonuçlarına bağlı olarak FCS ile VA arasında, NW ile VA arasında ve FDI ile VA arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu bu nedenle de modelde yer alan değişkenlerin beklenen katsayılarının pozitif olduğu beklenmektedir.

İkinci yöntem olarak değişkenler arasındaki ilişkinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkinin belirlenmesine yönelik VAR analiz yöntemi kullanılmıştır. Ayrıca Johansen metodolojisine ek olarak Granger Nedensellik ve Etki-Tepki analizleri kullanılarak ilişkinin yönü ve derecesi test edilmiştir.

Zaman serisi ekonometrisi yaklaşımında ele alınan modellerde değişkenlerin durağan olduğu varsayılır. Bu, etkin ve tutarlı tahminler için gerekli bir varsayımdır. Bir zaman serisinin ortalaması, varyansı ve kovaryansı zaman boyunca sabit kalıyorsa ele alınan seri, durağan bir seri olarak adlandırılır. Oysa ekonomik zaman serileri zamanın etkisini üzerinde taşımaları ve zamanla birlikte artma eğiliminde (trendli) olmalarından dolayı çoğu durumda durağan değildir.

Zaman serilerinin durağan olmadığı durumda $y_t = \beta_1 + \beta_2 x_t + u_t$ regresyonundan elde edilecek sonuçlar sahte olabilir ve bu tür regresyonlar yanıltıcı olabilir. Çok değişkenli modellerde durağan olmayan serileri kullanmak için farklı yöntemler geliştirilmiştir. Bu yöntemler ile çok değişkenli modellerde, ekonomik değişkenler arasındaki uzun dönem denge ilişkisini kaybetmemek amaçlanmıştır (Kara vd., 2012: 84). Değişkenler arasında koentegrasyonun bulunması "gerçek uzun dönem ilişki" anlamına gelmektedir. Değişkenler koentegre değilse o zaman sahte regresyon problemi ortaya çıkar ve ekonometrik çalışma tamamen anlamsız olur (Asteriou & Hall, 2007:307: Enders, 2004: 321: Daniel&Ramos, 2002: 195: Lim & McAleer, 2001:1610: Song & Witt, 2000:55).

Sims (1980) açıklayıcı değişkenlerin dışsallığından emin olunmadığında VAR spesifikasyonunun daha uygun olacağını ileri sürmüştür. Eğer dışsallık varsayımı geçersizse araştırmacının ekonomik ilişkileri sistem denklemlerini (eşanlı denklemleri) kullanarak modellemesi gerekir (Brooks, 2008:290: Oh, 2005:41: Song vd., 2003:135). VAR modelinin amacı parametre tahminlerini değil, ekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi belirlemektir (Sims, 1980:13,14: Song vd., 2003: 135, 8: Song & Witt, 2000:101).

Esbütünlesme teorisi duragan olmayan serilerin dogrusal bilesimlerinin duragan olup olmadıgının test edilmesine ve duragan bir iliksi olması durumunda uzun dönemli denge iliskilerinin arastırılmasına izin veren bir teoridir. Esbütünlesme analizi serilerin duragan olmadıkları durumda bile seriler arasında uzun dönemli bir iliskinin mevcut olabilecegini ve bu iliskinin duragan bir yapıda olabilecegi varsayımına dayanmaktadır. Diger bir ifade ile serilerin esbütünlesik olmaları sistemdeki her bir degiskenin kendine özgü dıssal ve kalıcı soklar yerine ortak bir stokastik trendin etkisi altında kaldıklarını göstermektedir. Esbütünlesik seriler aynı dereceden duragan iseler seriler arasında esbütünlesik iliski mevcut olabilir. Serilerin aynı stokastik trendin etkisinde bulunmalarından dolayı kurulan regresyon, sahte regresyon olmaktan ziyade anlamlı bir regresyondur. Johansen(1988) esbütünlesme testinde aynı mertebeden duragan olan serilerin denklem sistemi, sistemde yer alan her degiskenin düzey ve gecikmeli degerlerinin yer aldıgı VAR (Vector Auto Regression) analizine dayanmaktadır (Tarı ve diğ, 2009: 6)

Denklem sistemi aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır (Özgen-Güloğlu; 2004, 93-114).

$$y_t = \alpha_1 + \sum_{i=1}^{p} b_{1i} y_{t-i} + \sum_{i=1}^{p} b_{2i} x_{t-i} + v_{1t}$$

$$x_t = c_1 + \sum_{i=1}^{p} d_{1i} y_{t-i} + \sum_{i=1}^{p} d_{2i} x_{t-i} + v_{2t}$$

Yukarıdaki modelde p gecikme uzunluğunu, v ortalaması sıfır, kendi gecikmeli değerleri ile olan kovaryansları sıfır ve varyansları sabit, normal dağılıma sahip, rassal hata terimini göstermektedir. VAR modelinde hataların kendi

gecikmeli değerleri ile ilişkisiz olması varsayımı, modele herhangi bir kısıt getirmemekte, çünkü değişkenlerin gecikme uzunluğunun arttırılmasıyla otokorelasyon sorunu giderilebilmektedir. VAR modellerinde optimal gecikme uzunlukları Akaike, Schwartz, Hannan-Quinn gibi kriterlerle bağlı olaraksaptanabilir.

Modellerde koentegre vektör bulunması durumunda değişkenler arasındaki ilişkinin yönünün belirlenmesi gerekmektedir. Uygulamada, y_{2t} zaman serisinin geçmiş değerlerinin, y_{1t} serisinin şimdiki ve gelecek değerlerini öngörümlemede yardımcı olup olmayacağı nedensellik ilişkisini ifade eder. VAR modelinde, Granger (1974) nedenselliğini test etmek için

$$y_{1t} = \alpha + \sum_{i=1}^{n} \beta_i y_{1t-i} + \sum_{i=1}^{n} \gamma_i y_{2t-i} + u_t \quad (13)$$

eşitliği kullanılır. Eşitlikteki iki değişkenin genellikle durağan olduğu varsayılır. Konulan kısıtlar,

$$\gamma_1 = \gamma_2 = \cdots = \gamma_n = 0 \quad (14)$$

dır. Bu kısıtlar, F veya LR istatistiğine göre kabul edilirse y_{2t}'nin, y_{1t}'nin Granger nedeni olmadığı sonucuna ulaşılır.

VAR'daki nedensellik değerlendirmesi, sistemdeki her bir değişkenin gelecek değerleri üzerinde modeldeki hangi değişkenin istatistiksel olarak önemli etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Fakat F test sonuçları ilişkilerin işaretini veya bu etkilerin ne kadar süreceğini açıklayamazlar. Yani, F testi sonuçları bir değişkenin değerindeki değişimlerin sistemdeki diğer değişkenler üzerinde pozitif mi negatif mi etkide bulunacağını göstermez. Bu bilgiler, VAR'ın etki-tepki ve varyans ayrıştırma analizleriyle elde edilebilir (Brooks, 2008:299).

Bir makroekonomik büyüklüğün üzerinde en etkili değişkenin hangisi olduğu varyans ayrıştırması ile belirlenirken, etkili bulunan bu değişkenin politika aracı olarak kullanılabilir olup olmadığı ise, etki-tepki fonksiyonları ile belirlenir (Sarı, 2008:4). Etki-tepki fonksiyonları rassal hata terimlerinden birindeki bir standart sapmalık şokun, içsel değişkenlerin şimdiki ve gelecekteki değerlerine olan etkisini yansıtır. Böylece gelecekte meydana gelebilecek şok politikalar neticesinde, diğer değişkenlerin nasıl bir tavır içine girecekleri, ne şekilde tepki verecekleri belirlenebilecektir.

AMPİRİK SONUÇLAR

Zaman serileri analizinde değişkenler arasındaki ilişkinin belirlenebilmesi için serilerin durağan olması gerekir. Analizde kullanılan değişkenlerin ADF ve PP birim kök test sonuçları Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2: Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Düzey (sabitli)		1. Fark (sabitli)	
	ADF	PP	ADF	PP
Katma Değer (VA)	-1.046 (9)	-1.042 (2)	-5.959 (0)	-5.965 (3)
Sermaye Stoğu (FCS)	0.620 (3)	-1.783 (4)	-3.403* (2)	-5.698 (14)
Çalışan Sayısı (NW)	0.172 (0)	0.371 (4)	-6.253 (0)	-6.248 (2)
Doğrudan Dış Yatırımlar (FDI)	-1.378 (0)	-1.062 (5)	-7.558 (0)	-8.056 (5)
Kritik Değer % 1	-3.626	-3.626	-3.632	-3.632
% 5	-2.945	-2.945	-2.948	-2.948
% 10	-2.611	-2.611	-2.612	-2.612

*Parantez içindeki değerler ADF testi için optimum gecikme (Akaike kriteri) uzunluklarını, PP testi için ise bant genişliğini (Newey West) ifade etmektedir. * % 5 hata payı ile istatistiksel olarak anlamlı olduğunu ifade etmektedir.*

Tablo 2'ye göre tüm değişkenler düzeyde durağan olmayıp birim kök içermektedir. Değişkenler birinci farkları alındığında durağan hale geldiği görülmektedir. Değişkenlerin birim kök testinde sabitli fakat trendsiz daha güçlü sonuçlar verdiği (Akaike kriterine göre) görüldüğünden trendli sonuçlar yukarıda rapor edilmemiştir.

Çalışmada imalat sanayi katma değerinin belirlenmesine ilişkin olarak klasik çoklu doğrusal regresyon modeli kullanılmıştır. Çoklu doğrusal regresyon bir bağımlı değişkeni etkileyen birden çok bağımsız değişkenin etkisini incelemek amacıyla kullanılmaktadır. Çoklu doğrusal regresyonu basit doğrusal regresyondan ayıran en temel özellik, tüm bağımsız değişkenler ile bağımlı değişken arasındaki ilişkilerin aynı regresyon modelinden belirlenmesidir (Kozhan, 2009). Bu amaçla aşağıdaki çoklu regresyon denklemi kullanılmıştır. Serilerin birim kök içermesinden dolayı birinci farkları alınarak (durağan seriler kullanılarak) aşağıdaki regresyon denklemi kullanılmıştır.

$$\Delta VA = \alpha_0 + \alpha_1 \Delta FCS + \alpha_2 \Delta NW + \alpha_3 \Delta FDI + \epsilon_t \quad (15)$$

Tablo 3: Çoklu Regresyon Analiz Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Stand. Hata	t-istatistiği	Olasılık
C	21794	85567	2.5470	0.0159
lnΔNW	1.1143	0.4048	2.7453	0.4671
lnΔFCS	2.3492	3.1916	0.7360	0.3024
lnΔFDI	147.71	140.93	1.0481	0.0159
R-squared	0.2504			
Adjusted R-squared	0.1802			
F-statistic	3.5647			
Prob(F-statistic)	0.0248			
Durbin-Watson stat	1.8393			
Serial Correlation LM Test	0.2742 Prob. F(2.30) 0.7621			
Brus Pagan Godfrey	0.2809 Prob. F(3.32) 0.8387			

Modelde değişen varyansın varlığını test etmek amacı ile yapılan Brus Pagan Godfrey testi sonucunda modelde değişen varyansa rastlanmamıştır. Modelde oto korelâsyonu test etmek amacı ile Serial Correlation LM Test testi on iki dönem gecikmeli olarak uygulanmış ve modelde oto korelâsyon bulunmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca modelde çoklu doğrusallığın olmadığı görülmektedir. Regresyon denkleminden elde edilen hata terimleri düzeyde durağan olduğu görülmektedir. Bu nedenle modelde hata düzeltme mekanizmasının çalıştığı görülmektedir. Bu nedenle değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin olduğu anlaşılmaktadır.

Elde edilen regresyon sonuçlarına göre, imalat sanayi katma değerinin belirlenmesine yönelik modelde yer alan bağımsız değişkenlerden yalnız imalat sanayinde çalışan sayısının etkili olduğu buna karşılık sermaye stoku ve doğrudan dış yatırımların imalat sanayi katma değeri üzerinde etkili olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen sonuçlara bağlı olarak, doğrudan dış yatırımların katma değeri yüksek olan sektörlere tahsis edilemediği anlaşılmaktadır. Aynı zamanda sermaye stoğunun katma değer üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamsız olmasının temel nedeni katma değer yaratılan sektörlerin daha çok emek yoğun üretim teknikleri kullanmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim Türkiye'nin OECD ülkeleri ile kıyaslamalı yapılan çalışmalarda ülkenin hammadde ve emek yoğun mallarda karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu görülmektedir (Kara & Erkan, 2011).

Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkinin belirlenmesine yönelik koentegrasyon testini Granger (1974) geliştirmiştir. Johansen koentegrasyon testi ile de değişkenler arasında koentegre edici vektörleri belirlemeye yönelik özdeğer ve trace (iz) istatistikleri kullanılmaktadır. Aşağıda Johansen koentegrasyon sonuçları gösterilmektedir.

Tablo 4: Johansen Koentegrasyon Testi Sonuçları

Kısıtlanmamış Cointegration Rank Test (Trace)				
Gözlem sayısı	35			
Hipotez	Özdeğer	Trace(İz) İstatistiği	0.05 Kritik Değer	Mac Kinnon Olasılık
r ≤ 0	0.8177	123.03	63.8761	0.0000
r ≤ 1	0.7591	66.858	42.9152	0.0000
r ≤ 2	0.3494	19.885	25.8721	0.2318
r ≤ 3	0.1586	5.6994	12.5179	0.4994

Tablo 4'e göre imalat sanayi katma değeri ile çalışan sayısı, yabancı sermaye yatırımları ve sermaye stoğu arasındaki ilişkiyi ölçmeye yönelik kurgulanan modelde Trace (iz) istatistik değeri kritik değerden (123.03 > 63.8761 ve 66.858 > 42.9152) büyük olması nedeniyle değişkenler arasında iki koentegre vektör olduğu görülmektedir.

Modelde koentegre edici vektör bulunduğundan değişkenler arasındaki ilişkinin yönünün belirlenmesi gerekmektedir.

Uygulamada, y_{2t} zaman serisinin geçmiş değerlerinin, y_{1t} serisinin şimdiki ve gelecek değerlerini öngörümlemede yardımcı olup olmayacağı nedensellik ilişkisini ifade eder. VAR modelinde, Granger (1974) nedenselliğini test etmek için aşağıdaki eşitlik kullanılır.

$$y_{1t} = \alpha + \sum_{i=1}^{n} \beta_i y_{1t-i} + \sum_{i=1}^{n} \gamma_i y_{2t-i} + u_t \quad (16)$$

Eşitlikteki değişkenlerin genellikle durağan olduğu varsayılır. Konulan kısıtlar,

$$\gamma_1 = \gamma_2 = \cdots = \gamma_n = 0 \quad (17)$$

dır. Bu kısıtlar, F veya LR istatistiğine göre kabul edilirse y_{2t}'nin, y_{1t}'nin Granger nedeni olmadığı sonucuna ulaşılır. Aşağıda Granger nedensellik sonuçları gösterilmiştir.

Tablo 5: Granger Nedensellik Testi Sonuçları

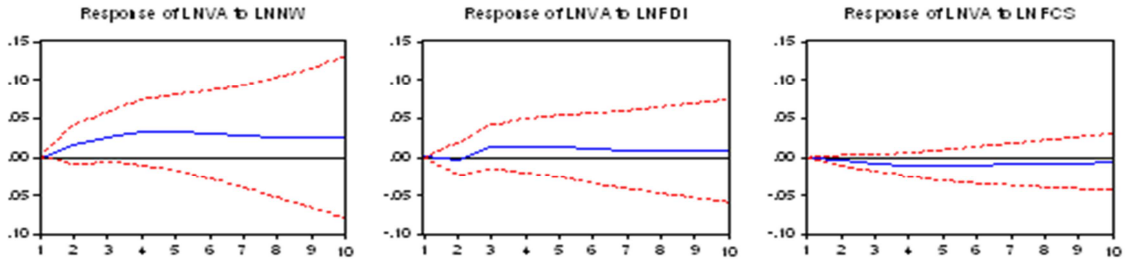
Nedenselliğin Yönü	Gözlem	F-İst.	Olas.	Karar
Çalışan Sayısı, Katma Değerin Nedeni Değildir	34	3.448	0.045	***Reddedilmiştir***
Katma Değer, Çalışan Sayısının Nedeni Değildir		2.968	0.067	Reddedilemez
Doğrudan Dış Yatırımlar, Katma Değerin Nedeni Değildir	34	1.012	0.375	Reddedilemez
Katma Değer, Doğrudan Dış Yatırımlarının Nedeni Değildir		2.618	0.090	Reddedilemez
Sermaye Stoku, Katma Değerin Nedeni Değildir	34	0.589	0.561	Reddedilemez
Katma Değer, Sermaye Stoğunun Nedeni Değildir		1.417	0.258	Reddedilemez
Doğrudan Dış Yatırımlar, Çalışan Sayısının Nedeni Değildir	34	0.068	0.933	Reddedilemez
Çalışan Sayısı, Doğrudan Dış Yatırımlarının Nedeni Değildir		0.011	0.988	Reddedilemez
Sermaye Stoku, Çalışan Sayısının Nedeni Değildir	34	2.016	0.151	Reddedilemez
Çalışan Sayısı, Sermaye Stoğunun Nedeni Değildir		8.922	0.001	***Reddedilmiştir***

* Optimum gecikme uzunluğu 2'dir.

Tablo 5'e göre nedensellik sonuçları incelendiğinde imalat sanayi çalışan sayısından imalat sanayi katma değerine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi mevcuttur. Bunun yanı sıra, çalışan sayısından sermaye stoğuna doğru da tek yönlü bir nedensellik ilişkisi mevcuttur. Ayrıca modelde katma değerden doğrudan dış yatırımlara doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin zayıfta olsa var olduğunu söylemek mümkündür.

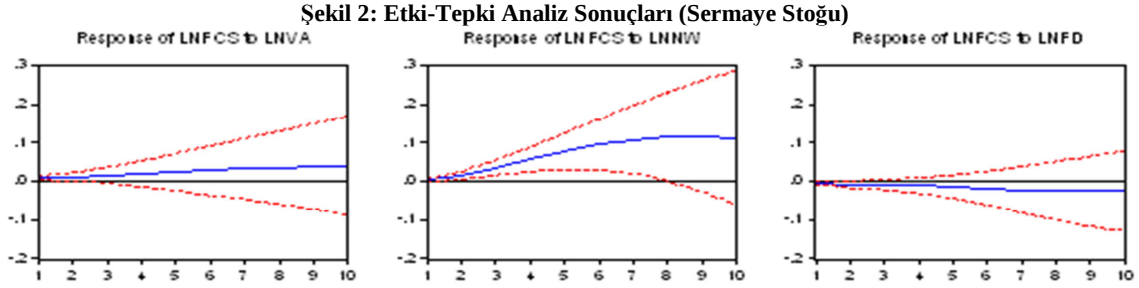
VAR'daki nedensellik değerlendirmesi, sistemdeki her bir değişkenin gelecek değerleri üzerinde modeldeki hangi değişkenin istatistiksel olarak önemli etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Fakat F test sonuçları ilişkilerin işaretini veya bu etkilerin ne kadar süreceğini açıklayamazlar. Yani, F testi sonuçları bir değişkenin değerindeki değişimlerin sistemdeki diğer değişkenler üzerinde pozitif mi negatif mi etkide bulunacağını göstermez. Bu bilgiler, etki-tepki analizleriyle elde edilebilir (Brooks, 2008:299). Etki-tepki fonksiyonları rassal hata terimlerinden birindeki bir standart sapmalık şokun, içsel değişkenlerin şimdiki ve gelecekteki değerlerine olan etkisini yansıtır. Aşağıda etki-tepki analiz sonuçları gösterilmiştir.

Şekil 1: Etki-Tepki Analiz Sonuçları (İmalat Sanayi Katma Değeri)

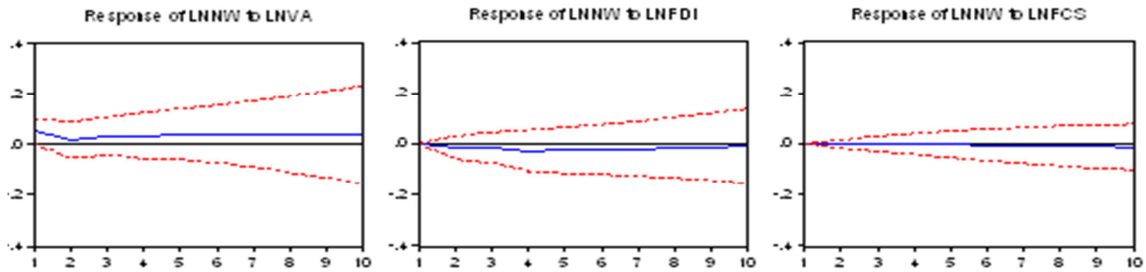
Şekil 1'e göre çalışan sayısındaki bir birimlik şokun imalat sanayi katma değeri üzerindeki 4 döneme kadar artmakta ve daha sonra ise bu şoklar kalıcı hale gelmektedir. Buna karşılık sermaye stoğundaki ve doğrudan dış yatırımlardaki şokların imalat sanayi katma değeri üzerindeki etkisinin olmadığı görülmektedir.

Şekil 2: Etki-Tepki Analiz Sonuçları (Sermaye Stoğu)

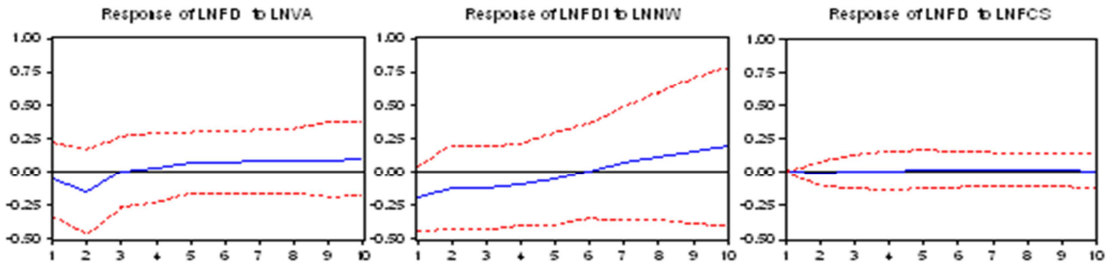
Şekil 2'e göre imalat sanayi katma değeri üzerindeki ve doğrudan dış yatırımlardaki bir birimlik şokun sermaye stoğu üzerindeki etkisi belirsiz denecek kadar az iken çalışan sayısında meydana gelecek bir şokun sermaye stoğu üzerindeki etkisi pozitif yönde ve kalıcı olmaktadır.

Şekil 3: Etki-Tepki Analiz Sonuçları (Çalışan Sayısı)

Şekil 3'e göre imalat sanayi katma değeri, doğrudan dış yatırımlar ve sermaye stoğunda meydana gelecek bir şokun imalat sanayindeki çalışan sayısı üzerinde her hangi bir etki meydana getirmediği görülmektedir.

Şekil 4: Etki-Tepki Analiz Sonuçları (Doğrudan Dış Yatırımlar)

Şekil 4'e göre imalat sanayi katma değeri üzerindeki ve sermaye stoğunda meydana gelebilecek bir birimlik şokun doğrudan dış yatırımlar üzerindeki etkisi nispeten düşük düzeyde iken, çalışan sayısındaki bir şokun doğrudan dış yatırımlar üzerindeki etkisi pozitif yönde ve kalıcı olmaktadır. Katma değer üzerindeki bir birimlik şokun yabancı sermaye üzerindeki etkisinin zayıfta olsa üçüncü dönemden itibaren kalıcı olduğu görülmektedir.

Etki-Tepki analiz sonuçları bir bütün olarak değerlendirildiğinde özellikle imalat sanayindeki çalışan sayısının katma değer yaratımı ve sermaye stoğu üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Çoklu regresyon denkleminden elde edilen sonuçlarda bu ilişkileri doğruladığı görülmektedir. Çalışma bulguları Aslanoğlu (2000) ve Lean (2008) çalışmaları ile paralel sonuçlara sahip iken: Lipsey ve Sjöhölm (2001), Vuksic (2005), Fernandes ve Paunov (2008), Chandran ve Krishnan (2008), Dhanani ve Hasnain (2010), Michalikova ve Galeotti (2010), Liu ve Daly (2011) çalışmalar ile zıt sonuçlara sahiptir.

SONUÇ

Ekonomik yapıların önemli unsurlarından biri sanayi sektörü içerisinde yer alan imalat sanayidir. İmalat sanayi, hızlı verimlilik artışı sayesinde sürdürülebilir ekonomik gelişmenin temel unsurlarından biri olarak kabul edilmektedir. Konjontürel daralmanın yaşandığı dönemlerde imalat sanayi payının ekonomik büyümeye paralel olarak azaldığı ve konjonktürel genişlemenin yaşandığı dönemlerde imalat sanayi payının arttığı gözlenmektedir.

Hızlı ve sürekli ekonomik büyümenin reel sektörden kaynaklandığı düşüncesinin hakim olduğu ekonomik yapılarda imalat sanayinin payının artması beklenir. Ekonominin diğer sektörlerinde olduğu gibi sanayi sektörünün önemli bir kısmını oluşturan imalat sanayi büyümesinin önündeki en büyük engellerden biri sermaye yetersizliğidir. Bu bağlamda imalat sanayi özelinde ekonomik büyüme ve gelişme önündeki sermaye yetersizliği engelinin ortadan kaldırılması için alternatif araçlardan biri doğrudan dış yatırımlar kabul edilmektedir.

İmalat sanayi katma değeri üzerinde doğrudan dış yatırımların etkisini analiz etmek için yapılan bu çalışmada, Türk imalat sanayi büyümesi üzerinde doğrudan dış yatırımların etkisinin belirlenmesi maksadıyla imalat sanayi göstergesi olarak kullanılan imalat sanayi katma değeri ile imalat sanayi çalışan sayısı, imalat sanayi sabit sermaye stoğu ve imalat sanayiye gelen doğrudan dış yatırım değerleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi için klasik çoklu doğrusal regresyon analizi ve Johansen VAR analiz yöntemi uygulanmıştır. Ayrıca Johansen metodolojisine bağlı olarak, Granger Nedensellik ve Etki-Tepki analizleri kullanılarak ilişkinin yönü ve derecesi test edilmiştir.

Elde edilen regresyon sonuçlarına göre imalat sanayi katma değerinin belirlenmesine ilişkin değişkenlerden yalnız imalat sanayinde çalışan sayısının etkili olduğu buna karşılık sermaye stoku ve doğrudan dış yatırımların, imalat sanayi katma değeri üzerinde etkili olmadığı düşünülmektedir. Ancak bunun ayrı bir çalışma ile ele alınıp doğrulanması gerekmektedir. Bu sonuçlar ışığında doğrudan dış yatırımların katma değeri yüksek olan sektörlere tahsis edilemediği anlaşılmaktadır. Aynı zamanda sermaye stokunun katma değer üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamsız olmasının temel nedeni Türkiye imalat sanayisinde daha çok emek yoğun üretim teknikleri kullanmasından kaynaklandığı söylenebilir. Dolayısıyla katma değer yaratımında sermaye stokundan ziyade emek verimliliği etkili olmaktadır.

Değişkenler arasında ilişkinin belirlenmesine yönelik olarak Granger koentegrasyon testi yapılmıştır. Söz konusu test sonuçlarına göre imalat sanayi katma değerinden doğrudan dış yatırımlara ve sermaye stokuna doğru, tek yönlü bir nedensellik ilişkisi mevcuttur. Bunun yanı sıra, çalışan sayısından sermaye stokuna doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi mevcuttur. Ayrıca sermaye stokundan doğrudan dış yatırımlara doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin mevcut olduğu görülmektedir.

Bir değişkenin değerindeki değişimlerin sistemdeki diğer değişkenler üzerinde pozitif ya da negatif etkide bulunma derecesi etki-tepki analizleriyle yardımıyla tespit edilmiştir. Bu kapsamda yapılan Etki-Tepki analiz sonuçlarına göre özellikle imalat sanayindeki çalışan sayısının katma değer yaratımı ve sermaye stoku üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Çoklu regresyon denkleminden elde edilen sonuçlarda bu ilişkileri doğrulamaktadır.

Çalışan sayısının katma değer ve sermaye stoku üzerindeki etkisinin emeğin verimliliği ile açıklanması mümkündür. Türk imalat sektörünün emek ve hammadde yoğun bir nitelik taşıması işgücü verimliliği ile katma değer yaratımı arasındaki ilişkinin iktisadi olarak kuvvetli olmasına neden olmaktadır. Bu durumda emek verimliliği arttıkça ve emek başına düşen sermaye oranı arttıkça imalat sanayindeki katma değerin artacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmaanın teorik ve uygulama sonuçları değerlendirildiğinde doğrudan dış yatırımları ülkeye çekebilmek ve mevcut durumu iyileştirebilmek için bir takım politik argümanların geliştirilebileceği görülmektedir. İlk olarak Türkiye de sermaye yetersizliğini yabancı sermaye ile asmak zorunda kalmıs ama enflasyonun çok yüksek seviyelerde seyretmesi, ekonomik ve siyasi istikrarsızlık ve diğer ülkelerle karşılaştırıldığında yatırım ortamının avantajlı konumda olmaması nedeniyle yeteri kadar yabancı sermayeyi ülkeye çekmeyi başaramamıştır. Bu nedenle ülke içindeki tasarruf eğiliminin arttırılması yabancı sermayeye olan ihtiyacı azaltacaktır.

Ayrıca kayıt dısı ekonominin giderilmesi doğrudan dış yatırımların önündeki hukuki engellein kaldırılması doğrudan yatırım mevzuatının kolaylaştırılması ve doğrudan dış yatırımlara yönelik teşvik mekanizmalarının kurulması gerekmektedir. Fikri mülkiyet haklarının geliştirilmesi ve teknoloji transferine ve lisanslama yönelik düzenlemelerin yapılması doğrudan dış yatırımları üzerinde olumlu atkiler sağlayacağı düşünülmektedir.

Türkiye'de bugüne kadar yapılmış olan doğrudan yabancı yatırımların kompozisyonu incelendiğinde hizmet sektörünün ağırlığı yüksek iken özellikle imalat sanayine yönelik yatırımların düşük bir orana sahip olduğu görülmektedir. İmalat sanayinin payındaki artışın özellikle katma değer yaratımı, ihracat artışı ve ekonomik büyüme konusunda pozitif katkılarının olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Alfaro, L. (2003). Foreign direct investment and growth: Does the sector matter? Erişim Tarihi:10.12.2012,http://www.51lunwen.org/UploadFile/org20110131090106326O/20110131090106459.pdf

Akbukut M. (2009) Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları: Büyüme ve İstihdam ilişkisi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniv, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karaman

Aslanoğlu, E. (2000). Spillover effects of foreign direct investments on Turkish manufacturing industry. Journal of International Development, 12,1111–1130.

Asteriou, D. & Hall, S.G. (2007). Applied econometrics – A Modern Approach Using EViews and Microfit Revised Edition. United Kingdom, Palgrave Macmillan.

Brooks, C. (2008). Introductory Econometrics for Finance. NewYork, Cambridge University Press.

Chan, V-L. (2000). Foreign direct investment and economic growth in Taiwan's manufacturing industries. NBER,9,349-366.

Chandran, V.G.R. & Krishman, G. (2008). Foreign direct investment and manufacturing growth: The Malaysian experience. International Business Research,1(3),83-90.

Chen, T.J. & Ku, Y.H. (2000). The effect of foreign direct investment on firm growth: The case of Taiwan's manufacturers. Japan and The World Economy,12,153-172.

Chenery, H., Strout, W.(1966). Foreign assistance and economic development. American Economic Review, 66, 679 – 733.

Chowdhury, A. & Mavrotas, G. (2005). FDI and growth: A causal relationship. World Institute for Development Research Economics, 25.
Çetinkaya, M.(2004).Türkiye ekonomisinde doğrudan dış yatırımların sektörel dağılımının önemi. Selçuk Üniversitesi SBE,11,239-260.
Dhanani, S. & Hasnain, S.A. (2010). The impact of foreign direct investment on Endonesian manufacturing sector. Journal of the Pasific Economy,7(1), 61-94.
Daniel, A. C. M. & Ramos, F. F. R. (2002). Modelling inbound International Tourism demand to Portugal. International Journal of Tourism Research, 4, 193-209.
Dowling, J.M. & Hiemenz, U.(1982). Aid, savings and growth in the Asian region. The Developing Economies, 21: 3-13.

DPT, (1983). 6224 sayılı kanuna göre Türkiye'de yabancı sermaye. Ankara, 12-22.

DPT, (2000). Doğrudan yabancı sermaye yatırımları özel ihtisas komisyonu raporu. Ankara.

Driffield, N. & Munday, M. (1998). The impact foreign direct investment on UK manufacturing: Is there profit squeeze in domestic firms? Aplied Economics, 30, 705-709.
Ekonomi Bakanlığı (2012). Uluslararası doğrudan yatırım verileri bülteni. Erişim Tarihi:08.02.2012

Enders, W. (2004), Applied econometic time series, John Wiley&Sons, Inc. New York

Fernandes, A.M. & Paunov, C. (2008). Foreign direct investment services and manufacturing productivity growth: Evidence for Chile. Policiy Research Working Paper, 4730.
Granger, C.W.J. & Newbold, P. (1974). Spurious regressions in econometrics. Journal of Econometrics, 2 (2), 111-120.

Hunya, G. (2002). Restructuring through FDI in Romanian manufacturing. Economic Systems, 26, 387-394.

IMF (1993), Balance of Payments Manual, http://www.imf.org/external/np/sta/bop/BOPman.pdf,10/06/2009.

Jones, C.(2001). İktisadi büyümeye giriş (Çev. Şanlı Ateş, İsmail Tuncer).Literatür Yayınları, İstanbul.

Kara, O. & Erkan, B. (2011). Türkiye'nin emek yoğun mal ihracatındaki karşılaştırmalı üstünlüklerin makro ekonomik büyüklüklerle İlişkisi. Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 1(7),67-93.
Kara, O. , Çömlekçi İ. & Kaya, V. (2012). Turizm gelirlerinin çeşitli makro ekonomik göstergeler ile ilişkisi: Türkiye örneği (1992–2011). Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 1(8), 75–100.
Kozhan, R. (2009). Financial economics – with eviews, Ventus Publishing ApS.

Krueger, A.O.(1987). Debt, capital flows and LDC growth. American Economic Review 13: 159-164.

Lean, H.H. (2008). The impact of foreign direct investment on the growth of the manufacturing sector in Malaysia. International Applied Economics And Management Letters,1(1), 41–45.
Lee, J. & Rana, P. (1986). The Effect of foreign capital inflows on developing countries of Asia. Asian Development Bank Economic
Staff Paper, 4, 30.
Lim, C. & McAleer, M. (2001). Cointegration analysis of quartly tourism demand by Hong Kong and Singapore for Australia. Applied Economics, 33, 1599-1619.
Liu, X., Parker, D., Vaidya, K. & Wei, Y. (2001). The impact of foreign direct investment on labour productivity in Chinese electronics industry. International Business Review, 10, 421-439.
Liu, K. & Daly, K., (2011). Foreign direct investment in China manufacturing industry –transformation from a low tech to high tech manufacturing. International Journal of Business and Management, 6(7), 15-28.
Michalikova, E. &Galeotti, E. (2010). Determinants of FDI in Czech manufacturing industries between 2000-2007, SEE Journal of Economics, 5(2), 67-78.
Moosa, I.A. (2002) Foreign Direct Investment: Theory, Evidence and Practice, London: Palgrave.

Narayan, S. & Narayan, P.K., (2004). Determinants of demand of Fiji's export: An empirical investigation. The Developing Economics, 17(1), 5-112.
Nurkse, Ragnar (1953), Problems of Capital Formation in Underdeveloped Countries. New York: Oxford University Press

Oh, C. (2005). The Contribution of tourism development to economic growth in the Korean economy. Tourism Management, 26 (11), 39-44.
Özgen, F., Güloğlu, B. (2004). Türkiye'de iç borçların iktisadi etkilerinin VAR tekniği ile analizi. METU Studies in Development,Vol.31., 93-114.
Peseran, M.H., Shin, Y.,&Smith, R.J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. Journal of Applied Econometrics, 16, 289-326.
Ruane, F. & Uğur, A. (2004). Foreign direct investment and productivity spillovers in Irish manufacturing industry: Evidence from plant level panel data. International Journal of the Economics of Business, 11-4,53-66.
Sanlı Ateş (1996), Ekonomik Büyümeye Yaklasımlar ve Yakınsama Sorunu, Çukurova Üniversitesi Đktisadi ve Đdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 6, Sayı 1
Sarı, A. (2008). Parasalcı görüşe göre Türkiye'de ödemeler bilançosu dengesinin sağlanmasında otomatik denkleşme mekanizmalarının etkinliği. C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 9(2), 1-12.
Saygılı, Ş., Cihan, C. &Yurtoğlu, H.(2002). Türkiye ekonomisinde sermaye birikimi, büyüme ve verimlilik:1972-2000. DPT Ekonomik Modeller ve Stratejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü.
Sims, C. A. (1980). Macroeconomics and reality. Econometrica, 48(1): 1-48
Song, H. & Witt, S. F. (2000). Tourism demand modelling and forecasting: Modern Econometric Approaches. Netherlands, Pergamon.
Song, H., Witt, S. F.&Jensen, T. C. (2003). Tourism forecasting:accuracy of alternative econometric models, International Journal of Forecasting, 19, 123-141.
Taban, S.(2010). İktisadi büyüme kavram ve modeller. Nobel Yayın, Ankara.

Türkiye Sanayicileri ve İşadamları Derneği (2008). Türk sanayine sektörel bakış. Yayın No: TÜSİAD-T/2008–05/466, İstanbul, 37–63.
Ünlü, A. (2010). Türkiye için sermaye stok verileri güncellenmesi ve büyüme oranıyla ilişkisi: 1972-2008. Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, 2(3), 98-116.
Vu, T.B., Byron, G. & Ilan, N. (2008). Is foreign direct investment good for growth? Evidence from sectoral analysis of China and Vietnam. Journal of the Pasific Economy, 13(4), 542-562.
Vuksic, G. (2005). Impact of foreign direct investment on Croatian Manufacturing exports. Financial Theory and Practice, 29(2), 131-158.
Wang, M. (2009). Manufacturing FDI and economic growth: Evidence from Asian economies., 41, 991-1002.

Word Bank (1997). Foreing Invesment Report. http://elibrary.worldbank.org/doi/pdf/10.1596/0-8213-4050-6

Yao, S., Wei, K. (2007). Economic growth in the presence of FDI: The perspective of newly industrialising economies. Journal of Comparative Economics, 35,211-234.

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi – Sayı 39 – Ocak 2014

KÜRESEL DOĞAN İŞLETMELERDE GİRİŞİMCİNİN BİREYSEL ÖZELLİKLERİNİN ERKEN ULUSLARARASILAŞMADAKİ ROLÜ*

Hakan ATLI, Arş. Gör. Celal Bayar Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksek Okulu, Uluslararası Ticaret Bölümü. E-mail: hakan.atli@cbu.edu.tr

Burak KARTAL, Yrd. Doç. Dr. Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü. E-mail: burak.kartal@cbu.edu.tr

ÖZET: Geleneksel uluslararasılaşma modellerinin yerlerini giderek ağ teorisi gibi daha yeni model ve teorilere bıraktığı son yirmi yıl içerisinde, kuruluşundan itibaren kısa sürede ciddi uluslararası faaliyete başlayabilen yeni bir işletme türü ortaya çıkmıştır. Uluslararasılaşma ve girişimcilik literatürlerinin kesişme noktasındaki bu Küresel Doğan İşletmeler (KDİ) hakkında daha çok bilgiye ihtiyaç vardır. Bu çalışmada, KDİ'lerde yaygın olarak görülen temel girişimci özelliklerinin, kuruluş ve erken uluslararasılaşmadaki etkisi KDİ niteliğindeki iki farklı Türk işletmesinde Vak'a Analizi yöntemiyle incelenmektedir. Araştırma bulgularına göre, literatüre paralel biçimde, incelenen KDİ girişimcileri genç veya orta yaşta, küresel vizyona sahip, yabancı dil bilgisi iyi, risk alabilen ve ağ ilişkilerinden yararlanabilen kişilerdir. Bununla birlikte, söz konusu iki girişimci arasında, ağ ilişkilerinden yararlanma biçimi, teknik bilgi ve sektör deneyimi gibi açılardan farklılıklar bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararasılaşma, Küresel Doğan İşletmeler, Girişimcilik, KOBİ

THE ROLE OF ENTREPRENEUR CHARACTERISTICS IN THE EARLY INTERNATIONALIZATION OF BORN GLOBAL FIRMS*

ABSTRACT: A new firm type called 'Born Globals' has emerged into the field of international business in the last two decades while the traditional internationalization theories (e.g. Uppsala and Innovation Models) have been gradually replaced by newer models and theories like the Network Theory. 'Born Globals' concisely refer to firms which are able to go overseas in a few years from inception. As their numbers and importance increase, more research in the field is called for. Accordingly, this study examines the role of entrepreneurs in the formation and early internationalization of born globals through a case study of two firms in Turkey. One of these firms is in a traditional industry (leather) while the other one operates in a high-tech industry (telecommunication). As paralel to the literature, the findings of the study show that the entrepreneurs of both companies are young, fluent in at least one foreign language, good at efficacious use of networks, and have a propensity to take risks. On the other hand, differences between the entrepreneurs exist in terms of the way they use networks, their technical knowledge, and industry experience.

Keywords: Internationalization, Born Global Firms, Entrepreneurship, SMEs

GİRİŞ

İşletmelerin uluslararasılaşma süreçleri, 1970'li yılların ortalarından itibaren ortaya konan çeşitli modellerle açıklanmaya çalışılmıştır. Bu modellerin başında; Johanson ve Wiedersheim-Paul (1975) ve Johanson ve Vahle'in (1977) ortaya koydukları "Uppsala Modeli" ile Bilkey ve Tesar (1977), Çavuşgil (1980), Reid (1981) ve Czinkota'nın (1982) farklı açılardan ele alıp değerlendirdikleri "Yenilikçi" uluslararasılaşma modeli gelmektedir. Geleneksel modeller olarak anılan bu uluslararasılaşma modellerine göre, işletmeler kaynak ve bilgi (pazar/sektör) yetersizliklerinden dolayı ancak belirli aşamaları takip ederek uluslararasılaşabilmektedirler.

Küresel Doğan İşletmeler (KDİ) ile ilgili yapılan çalışmalarda, işletmelerin kuruluş ve gelişim aşamasında girişimciliğe, özellikle de girişimciye büyük önem verdikleri görülmektedir (Oviatt ve McDougall, 1995; Knight ve Cavusgil, 1996; Madsen ve Servais, 1997; Andersson ve Wictor 2003, Andersson ve Evangelista, 2006; Kara ve Phillips, 2004; Kara vd., 2008; Wictor ve Andersson, 2012). KDİ'ler açısından girişimciliğin, "uluslararası girişimcilik" kavramıyla anıldığı ve genellikle işletme düzeyinde ele alındığı görülmektedir (Andersson ve Evangelista, 2006: 643). Bu anlamda en kabul gören tanımın Oviatt ve McDougall'ın (1994: 49), "ulusal sınırları

aşarak işletme için değer yaratma amaçlı, yenilikçi, proaktif ve risk üstlenen davranışların bir bileşimi" şeklindeki tanımı olduğu söylenebilir. Bununla birlikte girişimcinin işletme faaliyetleriyle ilgili kararları veren kişi olduğu göz önünde bulundurulduğunda, KDİ'lerin kuruluş ve gelişimini anlamak için girişimin bireysel düzeyde incelenmesi büyük önem arz etmektedir (Andersson ve Wictor, 2003: 255).

Çalışmada, geleneksel uluslararasılaşma modelleri ve ardından KDİ olgusuna değinilerek, KDİ'lerde yaygın olarak görülen temel girişimci özelliklerinin, kuruluş ve erken uluslararasılaşmadaki etkisi ele alınmakta ve Vak'a Analizi yöntemiyle Türkiye'de iki farklı sektörde faaliyette bulunan KDİ'de söz konusu özelliklerin nasıl ortaya çıktığı incelenmektedir.

GELENEKSEL ULUSLARARASILAŞMA MODELLERİ

Uluslararasılaşma sürecinin aşamalı bir şekilde ilerlediğini belirten iki temel model söz konusudur. Bunlar; Johanson ve Wiedersheim-Paul (1975) ve Johanson ve Vahle'in (1977) ortaya koydukları "Uppsala Modeli" ile temelde savundukları noktalar aynı olmakla beraber, aşamaların tanımlanması ve uluslararasılaşma sürecinin kaç aşamada gerçekleşeceğinin belirtilmesi yönünden farklı versiyonları olan (Bilkey ve Tesar, 1977; Çavuşgil, 1980; Reid, 1981; Czinkota, 1982) "Yenilikçi" uluslararasılaşma modelidir. (Bkz, Tablo-1)

Uppsala modeline göre işletmeler, kaynak ve bilgi (pazar/sektör) eksikliklerinden dolayı öncelikle riski az olan, psikolojik mesafenin düşük olduğu bir pazardan başlayıp yavaş ve aşamalı bir süreci izleyerek uluslararasılaşabilirler. "Gerçekleşme Zinciri" adı verilen bu süreçte, birbirini takip eden dört aşama söz konusudur. Birinci aşamada işletmenin düzenli bir ihracat faaliyeti yoktur, ikinci aşamada işletme bağımsız temsilciler yoluyla ihracat yapmakta, üçüncü aşamada bağlı bir ortaklık ile ihracat faaliyetlerini sürdürmekte ve son aşamada ise dışarıda doğrudan bir üretim birimi kurmaktadır. Burada her aşamada, kaynak miktarı ile pazar ve sektör bilgisi artmakta; artan kaynak ve bilgi ise işletmenin önündeki belirsizliği azaltarak, hem bir sonraki aşamaya geçmesine hem de psikolojik mesafenin daha yüksek olduğu ülkelerde faaliyette bulunmasına imkân verebilmektedir.

Modelde, "bilgi" (pazar/sektör) ve "psikolojik mesafe" olmak üzere iki kavramın öne çıktığı görülmektedir. Burada pazar bilgisi deneyimsel bilgiye işaret etmektedir. Diğer bir ifade ile her dış pazara ilişkin bilgi spesifik/nesnel olup bir pazardan diğerine aktarılamamakta, bu yüzden deneyimsel olarak öğrenilebilmektedir. Sektör bilgisi (operasyonlara ilişkin bilgi) ise diğer pazarlara aktarılabilmektedir. Psikolojik mesafe kavramı ile de, işletme ve pazar arasında bilgi akışını bozan, dil, kültür, politik sistem, endüstriyel gelişmişlik düzeyi vb. özellikler ifade edilmektedir (Johanson ve Wiederscheim-Paul, 1975; Johanson ve Vahle, 1977).

Tablo-1: Geleneksel Uluslararasılaşma Modelleri

Modeller	Çalışmalar	I.Aşama	II. Aşama	III. Aşama	IV. Aşama	V.Aşama	VI. Aşama
Uppsala Modeli	Johanson ve Wiederscheim-Paul (1975) Johanson ve Vahle (1977)	Düzenli ihracat faaliyetleri yoktur	Bağımsız temsilciler yoluyla ihracat yapılır	Bağlı ortaklıklar yoluyla ihracat yapılır	Dışarıda doğrudan bir üretim birimi kurulur		
Yenilikçi Modeller	Bilkey ve Tesar (1977)	Yönetim ihracatla ilgilenmemektedir	Yönetim rastgele gelen ihracat taleplerini karşılar	Yönetim aktif olarak ihracat için fizibilite çalışmalarına başlar	İşletme kazandığı deneyimlere dayanarak yakın ülkelere ihracat yapmaya başlar	İşletme artık deneyimli bir ihracatçıdır	Yönetim artık daha uzak ülkelere ihracat yapmanın fizibilitesini yapar
	Çavuşgil (1980)	İşletme sadece iç pazarda faaliyet göstermektedir	Yönetim ihracat için araştırma yapmaya başlar	İşletme yakın ülkelere ihracat yapmaya başlar	İşletme kazandığı deneyimle daha çok ülkeye ihracat yapar ve satış hacmini artırır	İşletme kaynaklarını iç ve dış pazar arasında paylaştırır	
	Reid (1981)	İhracat Farkındalığı	İhracat Eğilimi	İhracat Denemesi: Sınırlı ihracattan elde edilen kişisel tecrübe	İhracatı Değerlendirme	İhracat yapıp yapmama kararı	
	Czinkota (1982)	Yönetim ihracatla ilgilenmemektedir	Yönetim ihracatla kısmen ilgilenmektedir	İşletme ihracat yaparak deneyim kazanmaya başlar	İşletme artık deneyimlidir	İşletme artık deneyimli küçük bir ihracatçıdır	İşletme artık deneyimli büyük bir ihracatçıdır

Kaynak: Andersen (1993: 213) ve Bell (1995: 61)'den uyarlanmıştır.

Johanson ve Vahle (1977: 30-31; 1990: 12) aşağıdaki istisnalar dışında öne sürdükleri uluslararasılaşma sürecinin hemen her zaman geçerli olduğunu ifade etmişlerdir;

- İşletmelerin büyük işletme olması; fazla kaynağa sahip olduklarından daha büyük adımlar atabilme şansına sahip olabilirler,

- Pazara ait özelliklerin sabit ve homojenlik göstermesi; böylece ilgili pazar bilgilerine deneyim dışındaki yollarla da ulaşılabilir,
- İşletmenin benzer durumlardan dolayı pazarda deneyim elde etmiş olması; bu deneyim benzerlik gösteren diğer pazarlarda da kullanılabilir.

Modeli İsveç'te faaliyette bulunan işletmeler üzerinde uygulayan Johanson ve Vahle (1990), ele aldıkları işletmelerin, belirsizliğin az ve pazar bilgisinin nispeten daha kolay elde edilebileceği İskandinav Ülkeleri'ndeki pazarlardan başlayarak deneyimsel öğrenme yolu ile yavaş ve aşamalı bir şekilde uluslararasılaştıklarını bulmuşlardır.

Yenilikçi model, başlangıcı hariç olmak üzere Uppsala modeline benzemektedir. Bu modelde uluslararasılaşma süreci, işletme içinde oluşan bir dizi yönetsel yenilikle başlamakta ve her bir aşama işletme için bir yenilik olarak kabul edilmektedir (Knight ve Çavuşgil, 1996: 14; Andersen, 1993: 212). Bu modeller Rogers'ın (1962) yeniliği benimsemekle ilgili "benimseme süreci" aşamalarından türetilmiştir (Andersen, 1993: 212).
Geleneksel modeller, dönemin ihtiyaçlarını büyük ölçüde karşılamış (Persinger vd., 2007: 74) ve işletmelerin uluslararasılaşma çalışmalarına önemli katkılar sağlamış olmakla birlikte (Chetty, 1999: 122), KDİ'lerin uluslararasılaşma eğilimini açıklamakta yetersiz kalmaktadırlar (Moen, 2002: 157). Nitekim önceleri çok fazla deterministik (Reid, 1983; Turnbull, 1987'den aktaran Madsen ve Servais, 1997: 562) oldukları, yani sırasıyla ve sadece belirli dış pazara giriş şekillerini ele almaları açısından eleştirilen modeller, bazı dış faktörler nedeniyle işlevlerini iyiden iyiye yitirmeye başlamışlardır. Bu faktörlerin başında hiç kuşkusuz küreselleşme ve teknolojik gelişmeler gelmektedir (Çavuşgil vd., 2011: 27). Nitekim küreselleşmenin öngördüğü ekonomik, sosyal, kültürel vb. entegrasyonlar ile ticaret ve yatırıma ilişkin bariyerlerin sınırlandırılması sonucu pazarın küreselleşmesi, psikolojik mesafe kavramının önemini yitirmesine neden olurken, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler ise işletmelerin gerekli pazar bilgisine deneyim dışında, daha hızlı, etkin ve ucuz bir şekilde erişebilmesini mümkün hale getirmiştir (Kalyoncuoğlu ve Üner, 2010: 8-9).

Geleneksel uluslararasılaşma modelleri, işletmelerin uluslararasılaşma davranışlarında yöneticilerin bilgili olabileceği gerçeğini de göz ardı etmektedir (Ekelund ve Fjelkner, 2004: 33-34). Nitekim Reuber ve Fischer (1997) Kanada'daki işletmeler üzerine yapmış oldukları çalışmalarda, girişimci ve yöneticilerin deneyim ve eğitimlerinin çok önemli olduğu, böylece geleneksel modellerdeki ilk aşamaların atlatılabileceğini bulmuşlardır.

Tüm bunlara ek olarak, işletmenin içinde bulunduğu sektör yapısı, içinde bulunduğu ilişki ağı, faaliyet gösterdiği çevre, pazarlama stratejisi ve girişimcisinin uluslararası bir vizyona sahip olması, o işletmenin geleneksel modellerin belirlediği aşamaları takip etmeden erken ve hızlı bir şekilde uluslararasılaşabilmesini sağlayabilir (Knight ve Çavuşgil, 1996).

AĞ (NETWORK) TEORİSİ

Geleneksel uluslararasılaşma modellerinin bir zamanlar işletmelerin uluslararasılaşmasını açıklamadaki gücü, özellikle küçük ve orta ölçekli işletmeler (KOBİ) için zamanla azaldıkça, önem kazanan yeni model ve teorilerden birisi olan Ağ (Network) Teorisi, ilk kez Johanson ve Mattson (1988) tarafından ortaya atılmıştır. Bu teoriye göre, işletmelerin içinde bulundukları ağlardaki aktörlerle (müşteriler, tedarikçiler, rakipler, finans kuruluşları, kamu kurumları, vb.) olan ilişkileri ve bu sayede eriştikleri, yararlandıkları kaynaklar (hammaddeler, ürünler, bilgi, fonlar, teknoloji, vb.) işletmenin uluslararasılaşmasında önemli rol oynamaktadır. Üstelik Karlsen (2007)'e göre, ilişkiler kullanıldıkça tükenmemekte ve değerleri azalmamaktadır. Tam tersine aşırı kullanıldıklarında çoğu kez değerleri daha da artmaktadır.

İşletmelerin uluslararasılaşmasını işletmenin içinde bulunduğu ağlara bağlayan bu teori, işletmenin ve pazarının uluslararasılaşma derecesinin yüksek veya düşük olmasına göre dört durum (erken başlayan, geç başlayan, yalnızca uluslararası ve diğerleri arasında uluslararası) olduğunu öne sürmektedir. Ayrıca, işletmenin dış pazarlara açılmasıyla ilgili üç yol veya aşamadan söz edilmektedir: Yabancı ülkelerdeki diğer ağlar ile yeni ilişkiler kurma; yabancı ülkelerdeki mevcut ilişkileri geliştirme; farklı ülkelerdeki ağ yapılarını birleştirme (Johanson ve Mattson, 1988'den aktaran Ulaş, 2009: 38). İşletme yeni bir ağa girdiğinde seçeceği uluslararasılaşma yolu, işletmedeki bireylerin ağdakilerle kuracağı güvene dayalı sosyal ilişkiler ve ağ üyelerinin çeşitliliği ile davranışları işletmenin uluslararasılaşmasına etkide bulunacaktır (Ecer ve Canıtez, 2006: 18).

KÜRESEL DOĞAN İŞLETMELER VE OLUŞUMLARINI HIZLANDIRAN FAKTÖRLER

KDİ'ler, genel olarak KOBİ niteliğindeki işletmelerin kaynak ve deneyim yetersizliklerine rağmen, kuruluşlarıyla birlikte veya kurulduktan kısa bir süre sonra uluslararası pazarlarlarda faaliyet gösterebileceklerini anlatmak için kullanılan bir kavram olup (Çavuşgil vd., 2011:1-18; Moen, 2002: 156), işletmenin uluslararası satış oranı ve kuruluşundan sonra uluslararasılaşmasına kadar geçen zaman açısından farklı şekillerde tanımlanmaktadırlar. KDİ ifadesi ilk olarak McKinsey ve Co. (1993: 9) tarafından, kurulduktan sonraki iki yıl içerisinde satışlarının en az %76'sını yurt dışına yapan işletmeleri tanımlamak için kullanılmıştır. Knight ve Çavuşgil (1996: 18) ise kurulduktan sonraki üç yıl içerisinde satışlarının en az %25'ini yurt dışına yapan işletmelerin KDİ olarak ifade edilebileceğini belirtmişlerdir. Fan ve Phan (2007), KDİ'leri, kuruluşundan hemen sonra satışlarının en az %20'sini yurt dışına yapan işletmeler, Grassmann ve Keupp (2007), kurulduktan sonraki on yıl içinde de bir işletmenin KDİ olarak tanımlanabileceğini belirtmişler ve herhangi bir satış oranı vermemişlerdir (Gerschewski, 2011: 19-20). KDİ'lerle ilgili ortak bir tanımın yapılamamasının, ülkenin büyüklüğü, içinde yer aldığı serbest ticaret bölgeleri ve işletmenin faaliyet gösterdiği sektör ile ilişkili olduğu söylenebilir (Gabrielsson vd., 2008: 387). Bununla birlikte, konuyla ilgili birçok araştırmada (Knight, 1997; Moen, 2002; Moen ve Servais; 2002; Knight ve Çavuşgil; 2004; Mort ve Weerawardena; 2006, Kalyoncu, 2010; Gerschewski, 2011) benimsenmiş olan Knight ve Çavuşgil'in (1996) tanımı, bu çalışma kapsamında da belirleyici olmuştur.

KDİ'lerle ilgili önemli bir konu, içinde bulundukları sektörlerle ilgilidir. Literatürdeki genel eğilim, KDİ'lerin bilgi yoğun ve ileri teknoloji kullanan sektörlerde ortaya çıktıklarıdır (McKinsey ve Company, 1993; Bell, 1995; Knight ve Çavuşgil, 1996). Ancak bazı çalışmalar KDİ'lerin, geleneksel sektörlerde de (deniz ürünleri, mobilya, ev araç gereçleri, kimyevi ürünler vb.) ortaya çıkabileceklerini göstermektedir (Knight vd., 2002; Rasmussen ve Madsen 2002).

Hemen her ülkede ve bir çok endüstri dalında gözlenmekte ve tanımlanmakta olan (Çavuşgil vd, 2011;10) KDİ'lerin oluşumlarını hızlandıran faktörler ise aşağıdaki şekilde özetlenebilir (Knight ve Çavuşgil, 1996: 21-22; Knight, 1997: 5-9; Çavuşgil vd., 2011: 27; Madsen ve Servais, 1997: 565; Kalyoncu, 2010: 63-66):

- *Pazarın küreselleşmesi*, KOBİ'ler için hedeflenecek daha büyük pazarlar anlamına gelirken bilgiye, teknolojiye ve araçlara daha kolay ulaşabilmelerini sağlamıştır.
- *Niş pazarların artan önemi*, küreselleşmeyle birlikte niş pazarların sayısı ve derinliği artmıştır. Böylece sınırlı kaynaklara ve imkânlara sahip olan KOBİ'ler kişiye özel hizmet sunarak veya ürün arzında uzmanlaşmaya giderek büyük ölçekli işletmeler karşısında bir çıkış yakalayabilme imkânı bulmuştur.
- *Üretim teknolojilerindeki gelişmeler*, birçok sektörde KOBİ'ler için parti halinde ve düşük ölçekte üretim yapmayı daha ekonomik hale getirmiştir. Her bir parti grubundan az miktarda üretebilme imkânı, pazar dilimlerini daraltarak neredeyse kişiye özel üretim yapma imkânı sağlamıştır.
- *Bilgi, iletişim ve ulaştırma teknolojilerindeki gelişmeler*, kaynak sınırlılığıyla özdeşleşen KOBİ'lerin bilgiye daha hızlı, etkin ve ucuz bir şekilde erişmesini sağlarken, ulaştırma teknolojilerindeki gelişmeler seyahat ve ürün taşımacılığındaki maliyetleri düşürmüştür.
- *Küreselleşen ağ bağlantılarının (şebeke ilişkileri) artan önemi*, sınırlı kaynağa sahip olan KOBİ'ler, uluslararası işletmecilik faaliyetlerini geleneksel alıcılar, satıcılar, yabancı dağıtıcılar, ticaret işletmeleri, stratejik iş ortakları vb. bağlantılar ile daha kolay yapabilir hale gelmiştir.

KÜRESEL DOĞAN İŞLETMELERDE GİRİŞİMCİ

Madsen ve Servais (1997: 574) KDİ'lerin yalnız bilgi yoğun ve ileri teknoloji kullanan sektörlerde değil geleneksel sektörlerde de ortaya çıkabilmelerini göz önünde tutarak, küresel vizyona sahip güçlü girişimcilerin, güçlü ürünlerden daha önemli olabileceğini ifade ederken, Rassmussen vd., (2001: 79) ise KDİ'lerin ortaya çıkışını hızlandıran faktörlerin, aynı sektördeki bir işletmenin neden KDİ tanımına uyup da bir başka işletmenin neden uymadığını açıklamakta yetersiz kaldığını ve bu anlamda girişimciye odaklanılması gerektiğini belirtmişlerdir.

Yapılan çalışmalarda girişimcinin pek çok özelliğinin KDİ'lerin pazara erken açılmalarına katkı sağlayabileceğini göstermiştir (Kalyoncuoğlu, 2010: 77-89). Bu özelliklerin sayıca çok fazla olması nedeniyle, çalışma kapsamında

literatürde öne çıkan (Oviatt ve McDougall, 1995; Knight ve Çavuşgil, 1996; Knight, 1997; Madsen ve Servais, 1997; Chetty, 1999; Moen, 2002; Andersson ve Wictor, 2003: Karra ve Phillips, 2004: Nummela, 2004: Ekelund ve Fjelkner, 2004; Andersson ve Evangelista, 2006: Kara vd., 2008; Kalyoncuoğlu, 2010, Stoian, 2007; Wictor ve Anderrson, 2012) girişimcinin;

- Yaşı, eğitim düzeyi ve yabancı dil bilgisi,
- Küresel vizyona sahip olması,
- Uluslararası deneyime, sektör deneyimine ve teknik bilgiye sahip olması,
- Risk toleransı,
- Küresel ilişki ağlarını iyi derecede kullanabilme yetenekleri ele alınarak incelenmektedir.

Girişimcinin **yaşı,** erken uluslararasılaşma kararına ilişkin risk alabilme potansiyeli ile bağdaştırılırken, **öğrenim düzeyi,** öğrencilik yıllarında gördüğü eğitiminin bu anlamdaki önemine işaret etmektedir. **Yabancı dil bilgisinin** ise yurtdışında iş ilişkilerinin kurulup geliştirilmesinde önemli bir rol oynadığı belirtilmektedir (Kalyoncuoğlu, 2010: 73-82). Yapılan çalışmalarda KDİ girişimcilerinin; genç yaşta, lisansüstü eğitim gören ve yabancı dil bilen kişilerle özdeşleştiği anlaşılmaktadır (Kalyoncuoğlu, 2010; Stoian, 2011; Chetty, 1999). Örneğin Kalyoncuoğlu'nun (2010: 119-120), geleneksel modellere göre ve KDİ modeline göre uluslararasılaşan işletmelerde kurucu/üst düzey yönetici özellikleri bakımından farkların incelendiği tez çalışmasında, ele alınan KDİ girişimcilerinin (72 kişi) yarısından fazlasının 45 yaşın altında oldukları ve 14 kişi dışında, lisans/lisansüstü ve/veya ön lisans eğitimi aldıkları görülmüştür. Konaklıoğlu'nun (2011: 116-117), KDİ'lerin erken uluslararasılaşmasını tetikleyen, kurucu/yönetici özelliklerini incelediği tez çalışmasında, ele alınan 6 KDİ girişimcisinin 5'i lisansüstü eğitime sahipken, birinin lisans eğitimine sahip olduğu ve 3 girişimcinin ise iyi derecede yabancı dil bilgisine sahip oldukları tespit edilmiştir.

Küresel vizyon, girişimcinin işletmeyi kurduğu günden itibaren küresel bir bakış açısı geliştirmesi ve bu anlamda; küresel, bölgesel veya yerel tüketiciler açısından herhangi bir fark gözetmemesi olarak ifade edilebilir (Madsen ve Servais, 1997: 567; Karra ve Phillips, 2004: 4). Nummela vd. (2004) KDİ olabilmenin ön koşulunun, girişimcinin sahip olduğu küresel vizyon olduğunu ifade etmişlerdir. Girişimciler farklı şekillerde küresel bir bakış açısı geliştirebilirler. Bunların başında, sahip oldukları uluslararası deneyim ve işle ilgili teknik bilgiler, aldıkları eğitim ve yurtdışı bağlantıları gelmektedir (Madsen ve Servais, 1997: 567; Andersson ve Wictor, 2003: 655; Nummela, 2004: 51). KDİ girişimcilerinin bu özelliğinin literatürde üzerinde sıkça durulan ve test edilerek onaylanan en önemli özelliği olduğu söylenebilir (Oviatt ve McDougall 1995: 34; Knight ve Çavuşgil, 1996, 128; Moen, 2002: 166; Andersson ve Wictor, 2003: 265; Kara ve Phillips, 2004: 4; Andersson ve Evangelista, 2006: 647; Wictor ve Anderrson, 2012: 21).

KDİ girişimcileri ayrıca geniş bir **uluslararası deneyime** sahiptirler. Bu deneyim; uzun yıllar yurt dışında yaşama, çalışma, eğitim görme, sık sık seyahat etme veya yurt içinde çalıştığı bir işletmenin yurt dışı ile iş yapmasından dolayı elde edilen deneyim gibi konuları içerir (Kalyoncuoğlu, 2010: 17). Geleneksel ve KDİ modeline göre uluslararasılaşan işletmelerde, kurucularının uluslararası deneyimleri açısından, kimi çalışmalarda anlamlı bir farklılık bulunamazken (Kalyoncuoğlu, 2010, 189), kimi çalışmalarda ise (Konaklıoğlu, 2011: 117-119; Rialp, 2005'den aktaran Malmgren ve Shacham, 2008: 6) söz konusu deneyimlerin erken uluslararasılaşmada çok önemli olduğu bulunmuştur. Genellikle geleneksel girişimcilerin düşük seviyede deneyimi varken, KDİ girişimcilerinin, uluslararası strateji geliştirmeye ve uluslararasılaşmaya etki eden (kolaylaştıran) yüksek derecede deneyime sahip oldukları bulunmuştur. KDİ'leri örgütsel öğrenme teorisine göre ele alan bazı çalışmalarda, bu deneyimin yöneticilerden de elde edilebileceğine vurgu yapılmaktadır (Bengston, 2004). İşle ilgili **sektör deneyimi** ve **teknik bilgi** ise iş deneyimiyle kazanıldığı gibi okulda alınan eğitimle de kazanılabilmektedir (Kalyoncuoğlu, 2010, 76). Yapılan çalışmalarda girişimcilerin yetkin düzeyde sahip oldukları sektör deneyimi ve teknik bilginin, işletmelerin yurtdışı pazarlara erken açılmasında önemli rol oynayan bir değişken olarak yer aldığı görülmektedir (Chetty, 1999; Ekelund ve Fjelkner; Andersson ve Evangelista, 2006; Kalyoncu, 2010; Konaklıoğlu, 2011).

KDİ'lerin kuruluş ve erken uluslararasılaşmasına etki eden diğer bir faktör ise, girişimcinin yurt dışı pazarlara açılma konusunda risk almaya istekli olmasıdır. Zira geleneksel modellerde belirtilen aşamalı ve yavaş uluslararasılaşmanın, yöneticilerin bu anlamdaki risk algılamalarından ileri geldiği söylenebilir (Johanson ve Wiederscheim-Paul, 1975; Johanson ve Vahle,1977-1990). Yapılan çalışmalarda KDİ girişimcilerinin, yurt dışında faaliyette bulunma

konusunda yüksek **risk toleransına** sahip oldukları bulunmuştur (Knight, 1997: 79; Ekelund ve Fjelkner, 2004: 73-74; Freeman vd., 2006: 51; Kalyoncuoğlu, 2010: 189; Malmgren ve Shacham, 2008: 32).

KDİ girişimcileri, **ağ ilişkilerini** iyi derecede kullanabilme becerisine sahip olmalıdır. Genelde küçük ölçekli ve sınırlı sayıda çalışana sahip olan KDİ'lerde, girişimcilerin söz konusu ağların öneminin farkında olması ve bunlardan azami derecede ve doğru biçimde yararlanmaları neredeyse bir zorunluluktur. Literatürün genelindeki bulgulara göre, bu girişimciler hem kişisel hem de iş ağlarından yararlandıkları ölçüde bilgileri artacak, fırsatları daha rahat tespit etme ve yakalama imkânı bulacaklar, küresel vizyonları gelişecek ve sonuç olarak işletmeleri daha erken ve başarılı biçimde uluslararasılaşma şansına sahip olabilecektir.

KDİ kurulumunun, girişimcinin başından itibaren farklı ülkelerde yapılandırdığı ve geliştirdiği iş ağlarıyla yakından ilişkili olduğu söylenebilir. Geçmiş deneyimler ilişki kurmada önemlidir. Ayrıca ağ çift taraflı bir araçtır ve uluslararası genişleme ağdaki başkaları tarafından da tetiklenebilir. Örneğin, bir işletmenin ürünleri hakkında elde edilen bilgiler (internet veya fuarlarda) uluslararası bir dağıtımcının sizinle ilişki kurmasını teşvik edebilir. Böylece tüm ilişkiler işletme üyelerince başlatılmayabilir, zamanla da elde edilebilir. Önceki ilişkiler erken uluslararasılaşmada önemlidir. Benzer şekilde işletme büyüdükçe, yeni üyelerin ilişki ağlarını da kapsar ve bu da uluslararasılaşmayı daha ileri seviyelere götürmesi açısından tetikleyici bir rol oynar (Phelan vd., 2006: 15-16).

VAK'A ANALİZİ

Bu kısımda, öncelikle araştırmanın amacı ve önemine değinilmekte, daha sonra ise, gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelerin bulgularına yer verilmektedir.

KDİ'lerle ilgili Türkiye'de gerçekleştirilmiş araştırma sayısı çok sınırlıdır (Atlı, 2008; Çiçek ve Demirer, 2009; Kalyoncuoğlu, 2010; Konaklıoğlu, 2011; Çavuşgil vd., 2011). Buna ek olarak KDİ olgusunu sadece girişimci bağlamında ele alan çalışmalar literatürün genelinde de az sayıdadır. Bu yüzden bu alanda yapılacak teorik ve ampirik çalışmalara ihtiyaç fazladır. Literatürdeki söz konusu boşluğu doldurmaya yönelik olarak gerçekleştirdiğimiz bu araştırmada, KDİ'lerde erken ve başarılı uluslararasılaşma için olması gerektiği iddia edilen girişimci özelliklerinin, Türkiye'deki iki KDİ niteliğindeki işletmede ne derece gözlendiğini Vak'a Analizi çalışması ile incelemekteyiz. Bu sayede konuyla ilgili bilgi birikiminin artırılması ve gelecekteki araştırmalar için yol gösterici olabilecek bulgulara ulaşılması hedeflenmektedir. Bu çalışmanın özel sektör açısından en büyük faydası ise, gelişen teknoloji ve artan küreselleşmeye paralel olarak, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de sayı ve oranları giderek daha çok artması beklenen bu tür işletmelerin gerek yönetici seçiminde gerekse üst ve orta düzey yöneticilerinin eğitiminde hangi girişimci özelliklerinin daha çok üzerinde durması gerektiği konusunda yol gösterici olmasıdır.

Örnek olarak incelenen iki işletmenin birisi dericilik gibi düşük teknoloji kullanan bir sektörde, diğeri ise telekomünikasyon gibi bir ileri teknoloji sektöründe faaliyet göstermektedir. Böylece sektörler arası olası farklılıklar da örnek iki işletme kapsamında tespit edilmeye çalışılmaktadır. Söz konusu işletmelerin kurucu ve girişimci niteliğindeki yöneticileri ile her biri en az 1 saat süren derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiş, telefon ve internet yoluyla da daha fazla aydınlatılması gereken konularda bilgi sağlanmıştır. Görüşmelerde öncelikle işletmelerle ilgili çeşitli genel bilgiler elde edilmiş ve her iki işletmenin de literatürdeki KDİ tanımlarına uygun olduğu tespit edilmiştir. Daha sonra, bu çalışmanın amacına uygun olarak literatür incelemesinde ele alınan KDİ'lerle ilgili girişimci özellikleri kapsamlı olarak ele alınmıştır. A İşletmesi ve B İşletmesi diye isimlendirdiğimiz bu işletmelere ilişkin genel bilgiler Tablo 2'de yer almaktadır. Tablo 3'de ise bu işletmelerin kuruluş ve uluslararasılaşmasına etki eden girişimci özellikleri kısaca verilmektedir.

Tablo-2: Örnek İşletmeler Hakkında Genel Bilgiler

İşletmeler Hakkındaki Genel Bilgiler	A İşletmesi	B İşletmesi
Kuruluş Yılı	2003	2004
Faaliyet Alanı	Deri Sektörü; Bay-Bayan Deri ceket Üretim ve Pazarlama	Telekomünikasyon; GSM Operatörleri için network altyapı ürünleri
İşletmede Çalışan Personel Sayısı	20	195
İlk Defa İhracat Yapmaya Başladığı Yıl	2003	2004
İhracatın Toplam Satışlar İçindeki Payı (%)(İlk Yıl)	30%	25%
İhracat Yaptığı Ülkeler	Temel İhraç Pazarları; Rusya, Gürcistan ve Azerbaycan. Talebe Göre; İngiltere, Almanya ve Fransa'ya da ürün gönderiliyor.	CIS ülkeleri, Ortadoğu, Afrika/Toplamda 18 ülke
Dış Pazara Giriş Yöntemleri	Doğrudan ve Dolaylı İhracat	Doğrudan İhracat, Doğrudan Yatırım ve Ortak Girişim

Her iki işletme de Türkiye'deki KOBİ tanımı yönetmeliğine uyup, 250 kişiden az yıllık çalışan istihdam eden ve yıllık net satış hasılatı ya da mali bilançosu 25 milyon TL'yi aşmayan ve mikro işletme, küçük işletme ve orta büyüklükteki işletme olarak sınıflandırılan ekonomik birimlerdir (http://www.kosgeb.gov.tr). Buna ek olarak, kuruluşlarını takiben ihracata başlamışlar ve her yıl toplam satışlarının en az %25'lik bir kısmını yurt dışındaki faaliyetlerinden elde ettiklerini belirtmişlerdir. Dolayısıyla KDİ olarak tanımlanabilirler. Ayrıca, her iki işletme de 2011 yılı toplam satışlarının %40'ını yurt dışındaki faaliyetlerden elde ettiklerini ifade etmişlerdir. Bu anlamda uluslararası faaliyetlerin günümüze değin artan bir seyirde devam ettiği söylenebilir.

KDİ'lerin en temel belirleyicisi olan "erken" ve "hızlı" uluslararasılaşmanın, her iki işletme için de geçerli olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim iki işletme de kuruldukları yıl ihracata başlamışlardır. A İşletmesi başta Rusya, Gürcistan ve Azerbaycan olmak üzere ve talebe göre çeşitli Avrupa Ülkelerinde de (İngiltere, Almanya ve Fransa) faaliyette bulunurken; B İşletmesi, Bağımsız Devletler Topluluğu (CIS), Ortadoğu ve Afrika (toplamda 18) ülkelerinde faaliyette bulunmaktadır. Çalışmada, geleneksel modellerin belirttiği aşamaların her iki işletme için de geçerli olmadığı söylenebilir. Zira A İşletmesi yurt içinde faaliyet göstermeden önce ihracat yapmaya başlarken, B İşletmesi yurt dışında faaliyet göstermeye, Ukrayna'da kurulan bir ortak girişimle başlamıştır.

Tablo-3: İşletmenin Kuruluş ve Erken Uluslararasılaşmasına Etki Eden Girişimcinin Özellikleri

Girişimcinin Özellikleri	A İşletmesi	B İşletmesi
Yaşı	35	40
Eğitim Seviyesi	Üniversite Mezunu (İktisat)	M.Y.O Mezunu (Elektronik Haberleşme ve Otomasyon)
Yabancı Dil Bilgisi	İyi Derecede İngilizce	İyi Derecede İngilizce
Küresel Vizyon	Dünyayı bütün bir pazar yeri olarak algılıyor.	Dünyanın bütün bir pazar yeri olarak ifade edilebileceğini belirtiyor.
Uluslararası Deneyim (Yurt dışında eğitim, yaşama, çalışma, seyahat, yurt içinde önceki çalıştığı şirketlerden elde edilen deneyimler)	Yurt dışında eğitim görmüyor, geçmişte yurtdışı çalışma ve yaşama deneyimine de sahip değil. Ancak iş için sık sık yurt dışında bulunuyor.	Yurt dışında eğitim görmüyor, geçmişte yurtdışı çalışma ve yaşama deneyimine de sahip değil. Ancak iş ve seyahat anlamında sık sık yurt dışında bulunuyor. Bununla birlikte, uluslararası deneyime sahip yöneticileri istihdam ediyor.
Sektör Deneyimi ve Teknik Bilgi	İşe ilk başladığında sektöre ilişkin bir deneyime veya teknik bilgiye sahip değil.	Sektöre ilişkin deneyim ve teknik bilgiye sahip. Bu anlamda aldığı eğitim önemli bir rol oynuyor. Mezun olduktan sonra sektörde faaliyet gösteren çeşitli işletmelerde teknisyen olarak görev yapıyor.
Risk Toleransı	Yüksek; Yurt dışı pazarlara açılma konusunda risk almaya hevesli.	Yüksek; Yurt dışı pazarlara açılma konusunda risk almaya hevesli.
İlişki Ağları (Network)	Uluslararasılaşmasında yurt dışında yaşayan arkadaşları ve müşterileri önemli rol oynuyor. Alanıyla ilgili fuarlara katılıyor ve yurt dışından müşteri bulmakta aktif bir şekilde interneti kullanıyor.	Uluslararasılaşmada ticaret müşavirlikleri ve internet siteleri (B2B) en önemli kaynakları. Alanıyla ilgili fuarlarda aktif bir şekilde boy gösteriyorlar.

Her iki işletmenin kurucusu da genç yaşlarında iş hayatına atılmış (A-26, B-32), çalıştıkları alanlarla ilgili/yakın bölümlerden mezun olmuşlar ve iyi derecede İngilizce bilmektedirler.

Girişimciler küresel vizyonları açısından düşünüldüğünde, her ikisinin de dünyayı bütün bir pazar yeri olarak algıladıkları anlaşılmaktadır. Nitekim A İşletmesinin girişimcisi üniversiteden mezun olduktan sonra, henüz bir iş deneyimi olmamasına ve sınırlı finansal kaynaklarına rağmen, uluslararası anlamda karlı bir iş kurabilmek için yerel ve uluslararası fuarları dolaştığını ve sonunda, dericilik sektöründe faaliyette bulunmaya karar verdiğini ifade etmiştir. Bu anlamda mezun olduğu bölüm, üniversite sırasında ve sonrasında dış ticaretle ilgili aldığı eğitimlerin de ufkunu açtığını belirtmektedir. B İşletmesi girişimcisinin ise daha çok teknik yönüyle öne çıktığı ve önceki çalıştığı iş yerlerinden elde ettiği sektör deneyimi ve bağlantıların işletmeyi kurmasında ve uluslararasılaşmada önemli bir rol oynadığı anlaşılmaktadır.

Uluslararası deneyim açısından değerlendiğinde, her iki işletme girişimcisinin de yurt dışında eğitim görmedikleri, çalışmadıkları ve yaşamadıkları; ancak iş ile ilgili olarak sık sık seyahat ettikleri tespit edilmiştir. İşletmesinde dış ticaretle ilgilenen tek kişi olan A İşletmesinin girişimcisi bu seyahatleri müşteri ziyaretleri ve moda ile ilgili genel trendleri yakalamak için yaptığını belirtmektedir. Yurt içi ve yurt dışında dış ticaretle ilgilenen kişi sayısının 20 olduğu B İşletmesi girişimcisi ise yurt dışındaki yatırım ve müşteri ziyaretleri için sık sık yurt dışına çıktığını

belirtmekte; bununla birlikte uluslararası deneyime sahip personel istihdam etmeye de büyük özen gösterdiği anlaşılmaktadır: *"Sektörümüz gereği uluslararası operasyonları ve organizasyonları etkin bir şekilde yönetmemiz gerekir. Bu anlamda da uygun ekipleri kurmak için çabalıyoruz"*.

A İşletmesi kurucusu, sektörüyle ilgili deneyim ve teknik bilgiye sahip değildir. Ancak *"İnsan hastası olmadığı işin ustası olamaz!"* ifadesi ile zamanla sektörü ve işi sevmeye başladığını ifade etmektedir. Bununla birlikte B İşletmesi kurucusu, önceki çalıştığı işletmelerden sektör deneyimine ve teknik bilgiye sahip olduğunu, bu anlamda mezun olduğu bölümün de önemli bir rol oynadığını ifade etmektedir. Ayrıca, *"Kişisel ve mesleki gelişim sürekli olmalıdır. Bu sebeple gündemdeki eğitimlerden ve seminerlerden yararlanmaktayız"* ifadesi ile de mesleki deneyim ve bilginin sürekli olması ve güncellenmesi gerektiğinin altını çizmektedir. Her iki işletmenin girişimcisinin de yüksek risk toleransına sahip; diğer bir ifade ile yurt dışı pazarlara açılma konusunda oldukça hevesli oldukları söylenebilir. Örneğin, A İşletmesinin girişimcisi bu anlamda işletmesini sınırlı sermayesi ve akrabalarından aldığı borç ile kurduğunu, yurt içinde faaliyette bulunmadan önce ilk işinin ihracatla gerçekleştiğini belirtmektedir. Çeşitli dış pazara giriş yollarını aynı anda kullanan B İşletmesi girişimcisi ise *"Küreselleşme nedeniyle, uluslararası pazarlarda faaliyette bulunmak, artık risk değil, bir gereklilik olmuştur"* ifadesi ile artan rekabete dikkat çekmekte ve bu anlamda risk almanın önemini vurgulamaktadır.
A İşletmesinin kuruluş ve uluslararasılaşmasında girişimcisinin yurt dışında yaşayan arkadaşları ve aracılarının önemli rol oynadığı söylenebilir. Nitekim işletmenin ilk işi ve dolayısıyla ilk ihracatı, girişimcinin yurt dışında yaşayan bir arkadaşının kurduğu bağlantı ile gerçekleşmiştir. Girişimci, işletmeyi kurduktan iki yıl sonra Rusya'daki bir aracıda ürünlerini gören perakendeci bir işletmenin, kendisiyle doğrudan bağlantıya geçerek yüklü miktarda mal sipariş etmesiyle de satışlarını bir hayli artırdığını ifade etmektedir. Ayrıca yurt dışından müşteri bulma konusunda aktif bir şekilde interneti kullanmaktadır. B İşletmesinin kuruluş aşamasında girişimcinin önceki işlerden elde ettiği iş bağlantıları ve benzer sektör deneyimine sahip arkadaşları önemli rol oynamıştır. Uluslararasılaşma açısından ise yurt dışı ticaret müşavirlikleri, web siteleri (B2B) ve sektörle ilgili uluslararası fuarların en çok kullandıkları bağlantılar olduğunu ifade etmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Uluslararasılaşma yaklaşımları içinde, geleneksel uluslararasılaşma modelleri yerini ağ teorisi gibi yeni model ve yaklaşımlara bırakırken, pratikte işletmelerin uluslararasılaşma nedenleri, araçları ve süreçleri bir değişim geçirmektedir. Özellikle teknoloji ve pazar gibi çevresel değişkenlerde yaşanan hızlı değişim, Küresel Doğan İşletme (KDİ) olarak isimlendirilen ve kaynak ve deneyim yetersizliklerine rağmen, kısa sürede dış pazarlara yelken açan işletmelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Son yirmi yıl içinde konuya yönelik artan ilgiye rağmen hala bu tür işletmelerle ilgili araştırılması gereken çok sayıda husus vardır. Bunlardan birisi de KDİ'lerde ve uluslararasılaşmasında girişimcinin rolü ve özellikleridir. Bu çalışmada KDİ'lerde yaygın olarak görülen temel girişimci özelliklerinin, kuruluş ve erken uluslararasılaşmadaki etkisi ele alınmıştır. Literatürde öne çıkan girişimci özellikleri yaş, eğitim düzeyi, küresel vizyon, uluslararası deneyim, teknik bilgi, risk toleransı ve ağ becerileridir. Örneğin, KDİ girişimcileri genellikle genç veya orta yaşlı, küresel vizyona, yabancı dile, teknik bilgiye ve uluslararası deneyime sahip, ağ ilişkilerini iyi yürütebilen ve risk alabilen kimseler olmalıdır. Farklı ve zıt iki sektörden birer işletme seçilerek, Vak'a Analizi ile bahsedilen bu özelliklerin incelenen işletmeler için ne kadar geçerli olduğu araştırılmıştır. Araştırmaya göre incelenen KDİ girişimcilerinin özellikleri kısaca şu şekildedir:

İki işletmenin yöneticisi de 35 yaşının altında mevcut girişimlerine başlamış; iyi derecede İngilizce bilen; küresel vizyona sahip yani dünyayı bütün bir pazaryeri olarak gören, yüksek risk toleransına sahip, işlerini seven ve mesleki gelişimlerini sürdürme yolunda fırsatları değerlendiren ve ağ ilişkilerini işletme faaliyetlerinde faydaya dönüştürebilen kimselerdir.

Araştırmada incelenen iki işletmenin sektörlerine dayalı olası bir farklılık olup olmadığı incelendiğinde iki girişimcinin de genellikle benzer özelliklere sahip oldukları söylenebilir. Bununla birlikte geleneksel sektördekinin aksine ileri teknoloji sektöründeki girişimci hem sektör deneyimine hem de işiyle ilgili teknik bilgiye sahiptir. İki girişimci arasında ağ ilişkilerinin kullanımı bakımından da ufak farklılıklara rastlanmaktadır. Sonuç olarak incelenen KDİ'lerdeki uluslararası girişimcilerin, literatürün genelinde sayılan erken ve başarılı uluslararasılaşmanın gereklerinden pek çoğunu taşıdıkları görülmektedir. Araştırmanın kısıtlarına bakıldığında, eldeki zaman ve maddi

imkânlar nedeniyle ancak iki işletmenin Vak'a Analizi kapsamında ele alınabildiği; bu sayının gelecek araştırmalarda artırılması düşünülebilir.

Küresel Doğan İşletmeler ile ilgili bulgular bir bütün olarak değerlendirildiğinde ise kavrama ilişkin henüz üzerinde ortak bir tanımın yapılamadığı, operasyonel bakımdan da bir uzlaşma sağlanamadığı görülmektedir. Örneğin, uluslararasılaşmaya başlama süresi, sürenin başlamasıyla birlikte ihraç edilmesi gereken ürün miktarı, hangi sektörlerde bu işletmelerin ortaya çıkabilecekleri ya da hangi faktörlerin işletmeleri küresel doğmaya sevk ettikleri gibi konuların hala farklılık gösterdiği anlaşılmaktadır.

Türkiye'de uluslararasılaşma süreçleri bakımından KDİ kavramına değinilmekle birlikte, doğrudan KDİ'lere ilişkin detaylı akademik araştırmaların çok sınırlı olduğu görülmüştür. Küreselleşme, teknolojik gelişmeler ve buna bağlı olarak artan rekabet ortamı göz önünde bulundurulduğunda, konunun ülkemizde de çalışılması oldukça gerekli ve önemlidir. KOBİ'lerin Türkiye ekonomisindeki önemi göz önüne alındığında, genellikle KOBİ niteliğindeki KDİ'lerin daha rekabetçi olmasının ve yurt dışı pazarlarda daha başarılı olmalarının sağlanması için, hem bu işletmelere özgü hem de girişimcilerine özgü özelliklerin daha iyi araştırılmasının ve bilinmesinin gerekliliği açıktır.

Türkiye'de uluslararasılaşma konusunda yönetimden kaynaklanan problemler bilinmektedir. İşletmelerin genellikle aile işletmeleri olması ve aile işletmelerinin; merkeziyetçi yönetim, nepotizm ve tutuculuk gibi sorunlara sahip olabilmeleri, uluslararasılaşma için gereken yönetsel nitelikler bakımından önemli bir engel olabilmektedir. Ancak, girişimci ve yöneticilerin, KDİ örneklerini ve KDİ'lerin gelişim süreçlerini kavramalarıyla yeni açılımlar sağlamalarının mümkün olacağı, yeni girişimci ve yöneticilerin de bundan yararlanacağı düşünülmektedir.

Türkiye 2023 yılı itibariyle 500 milyar $'lık bir ihracat hacmine ulaşmayı hedeflemiştir. Bu hedefin gerçekleştirilebilmesi için, KDİ'lerin varlığını açıklayacak ve geçerli kılacak modellerin üretilmesi büyük önem taşımaktadır. Gelecek araştırmalar; KDİ girişimcilerinin özelliklerinin yanı sıra, "uluslararası girişimcilik" diğer bir ifade ile işletme düzeyinde girişimcilik özellikleri, KDİ'lerin rekabet gücü, entelektüel birikimi ve örgütsel kaynakların yeterliliği ile küresel pazar fırsatları arasındaki ilişkiyi ölçmeye yönelik olmalıdır. Sonuçta KDİ kavramı farklı boyutlarıyla incelenip, Türkiye koşullarında tanımlanarak açıklandığında, bu tarz uluslararasılaşma eğilimi gösteren işletmelere verilecek uygun desteklerler de daha rahat belirlenebilecek ve böylece uluslararası ticarete büyük katkılar sağlanabilecektir.

KAYNAKÇA

Andersen, O. (1993). "On The Internationalization Process Of Firms: A Critical Analysis", Journal Of International Business Studies, Second Quarter, 209-231.
Andersson, S. ve Wictor, I. (2003). "Innovative Internationalisation In New Firms: Born Globals-The Swedish Case", Journal Of International Entrepreneurship, 1(1): 249-276.
Andersson, S. ve Evangelista, F. (2006). "The Entrepreneur In The Born Global Firm In Australia And Sweden", Journal Of Small Business And Enterprise Development, 13(4): 642-659.
Atlı, H. (2008). "Doğuştan Küresel İşletme Olgusu", VII. Anadolu İşletmecilik Kongresi, Çorum, 8-10 Mayıs.
Bell, J. (1995). "A Comparative Study Of The Export Problems Of Small Computer Software Exporters İn Finland, Ireland And Norway", International Business Review, 6(6): 585-604.
Bengtsson, L. (2004). "Explaning Born Globals: An Organizational Learning Perspective On The Internationalisation Process", International Journal Of Globalisation And Small Business, 1(1): 28-48.
Bilkey, W.J. ve Tesar, G. (1977). "The Export Behaviour Of Smaller-Sized Wisconsin Manufacturing Firms", Journal Of International Business Studies, 8: 93-98.
Cavuşgil, S.T. (1980). "On The Internationalization Process Of Firms", European Research, 8 (6): 273-281.
Chetty, S.K. (1999). "Dimensions Of Internationalisation Of Manufacturing Firms In The Apparel Industry", European Journal Of Marketing, 33(1/2): 121-142.
Czinkota, M.R., (1982). Export Development Strategies: Us Promotion Policy, Praeger, New York.
Çavuşgil, S.T., Knight, G. ve Üner, M.M. (2011). Türkiye'de Küresel Doğan İşletmeler, Detay Yayıncılık, Ankara.
Çiçek, R. ve Demirer, Ö. (2009). "Geleneksel Uluslararasılaşma Teorisine Karşı Çıkan Yeni Bir Uluslararasılaşma Modeli: Global Doğan İşletmeler", Akademik Bakış, 16: 69-80
Ecer, H. F. ve Canıtez, M. (2006). Uluslararası Pazarlama – Teori Ve Uygulamalar, 1.Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara.

Fan, T. ve Phan, P. (2007). "International New Ventures - Revisiting The Influences Behind The 'Born-Global Firm", Journal Of International Business Studies, 38(7): 1113-1131.
Fillis, I. (2001). "Small Firm Internationalisation: An Investigative Survey And Future Research Directions", Management Decision, 39(9): 767-783.
Freeman, S., Edwards, R. ve Schroder, B. (2006). "How Smaller Born- Global Firms Use Networks And Alliances To Overcome Constraints To Rapid Internationalization", Journal Of International Marketing, 14 (3): 33-63.
Gabrielsson, M., Kirpalani, V. H. M., Dimitratos, P., Solberg, C. A. ve Zucchella, A. (2008). "Born Globals: Propositions To Help Advance The Theory", International Business Review, 17(4): 385-401.
Gassmann, O. ve Keupp, M. M. (2007). "The Competitive Advantage Of Early And Rapidly Internationalising Smes In The Biotechnology Industry: A Knowledgebased View", Journal Of World Business, 42(3): 350-366.
Gerschewski, S. (2011). Born Global Firms: An Integrated Analysis Of The Determinants And Measurement Of International Performance (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Victoria Üniversitesi), Yeni Zelanda.
Johanson, J. ve Mattsson, L. G. (1988). Internationalization In Industrial Systems - A Network Approach. In N. Hood & J-E. Vahlne (Eds). New York: Croom Helm.
Johanson, J. ve Vahlne J.E. (1977). "The Internationalization Process Of The Firm- A Model Of Knowledge Development And Increasing Foreign Market Commitment", Journal Of International Business Studies, 8: 23-32.
Johanson, J. veVahlne, J.E. (1990). "The Mechanism Of Internationalization", International Marketing Review, 7(4): 11-23.
Johanson, J. ve Wiedersheim, Paul.F. (1975). "The Internationalization Of The Firm: Four Swedish Cases", Journal Of Management Studies, 12(3): 306-307.
Kalyoncuoğlu, S. (2010). İşletmelerin Küresel Doğmasına Etki Eden Kurucu/Üst Düzey Yönetici Özellikleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, SBE), Ankara.
Kalyoncuoğlu, S.ve Üner, M.M. (2010). "İşletmelerin Küresel Doğmasına Etki Eden Kurucu/Üst Düzey Yönetici Özellikleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma", Gazi Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 12(3): 1-42.
Karlsen, S. M. F. (2007). The Born Global – Redefined On The Determinants Of Smes Pace Of Internationalization, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bı Norwegian School Of Management)
Karra, N. ve Phlillips, N. (2004). "Entrepreneurship Goes Global", Ivey Business Journal, November/December, S: 1-6.
Karra, N., Phlillips, N. ve Tracey, P. (2008). "Building The Born Global Firm: Developing Entrepreneurial Capabilities For International New Venture Success", Long Range Planning, 42: 450-458.
Knight, G.A. (1997). Emerging Paradigm For International Marketing: The Born Global Firm (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Michigan Eyalet Üniversitesi), ABD.
Knight, G.A. ve Çavuşgil, S. T. (2004). "Innovation, Organizational Capabilities, And The Born-Global Firm", Journal Of International Business Studies, 35: 124-141.
Knight, G.A. ve Çavuşgil, S.T. (1996). "The Born Global Firm: A Challenge To Traditional Internationalization Theory", Advances İn International Marketing, 8: 11-26.
Knight, J., Bell, J. ve Mcnaughton, R. (2002). Born Globals: Old Wine İn A New Bottles, http://smib.vuw.ac.nz:8081/WWW/ANZMAC2001/anzmac/AUTHORS/pdfs/Knight.pdf. (15.01.2008).
Konaklıoğlu, E. (2011). Küresel Doğan İşletmelerin Erken Uluslararasılaşmasını Tetikleyen Kurucu ve/veya Yönetici Özellikleri, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi,SBE) Ankara.
Ekelund,C. ve Fjelkner, V. (2004). "Born Globals: A New Phenomenon in The Field Of Internationalisation", http://eprints.bibl.hkr.se/archive/00000014/01/BornGlobals.pdf, (10.11.2007).
Madsen, T. ve Servaıs, P. (1997). "The Internationalization Of Born Globals: An Evolutionary Process?", International Business Review, 6(6): 561–583.
Malmgren, E. ve Shacham, D. (2008). A Study Of The Entrepreneur's Perception Of The Born Global Phenomenon (Yayınlanmamış Yüksek Lisans, Halmstad Üniversitesi), İsveç, http://hh.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2:238292. (05.02.2012).
Mckinsey And Co. (1993). Emerging Exporters: Australia's High Value-Added Manufacturing Exporters. Melbourne: Mckinsey And Co., Australian Manufacturing Council.
Moen, Ö. (2002). "A New Generation Of Small Europen Exporters", International Marketing Review, 19(2):156-175.
Moen, Ö. ve Servais, P. (2002). "Born Global Or Gradual Global? Examining The Export Behavior Of Small And Medium-Sized Enterprises", Journal Of International Marketing, 10(3): 49-72.

Mort, G.S. ve Weerawardena, J. (2006). "Networking Capability And International Entrepreneurship: How Networks Function In Australian Born Global Firms", International Marketing Review, 23 (5): 549-572.
Nummela, N., Saarenketo, S. ve Puumalainen, K. (2004). "Global Mindset – A Prerequisite For Successful Internationalisation?", Canadian Journal Of Administrative Sciences, 21(1): 51-64.
Oviatt, B.M. ve Mcdoudall, P.P. (1994). "Toward A Theory Of International New Ventures", Journal Of International Business Studies, 25(1): 45-64.
Oviatt, B.M. ve Mcdoudall, P.P. (1995). "Global Start-Ups: Entrepreneurs On A Worldwide Stage", The Academy Of Management Executive, 9(2): 30-43.
Persinger, E.S., Çivi, E, Vostina ve S.W. (2007). "The Born Global Entrepreneur In Emerging Economies", International Business & Economics Research Journal, 6(3): 73-82.
Phelan, S.E., Dalgıç, T., Li, D. ve Sethi, O. (2006). "The Development Of Entrepreneurial Networks: A Necessary Condition For International New Ventures?", http://Faculty.Unlv.Edu/Phelan/Research/Inv2.Pdf, (05.02.2012).
Rasmussen, E.S. ve Madsen, T.K. (2002). "The Born Global Concept", http://Www.Sam.Sdu.Dk/~Era/Eıba%20rasmussen%202002%20.Pdf , (10.10.2007).
Reid, S.D. (1981). "The Decision - Maker And Export Entry And Expansion", Journal Of International Business Studies, 12(2): 101-112.
Rogers, E.M. (1962). Diffusion Of Innovations, New York, The Free Press Of Glencoe.
Stoian, M.C. (2007). Managerial Determinants And Their Influence Upon The Export Behaviour Of The Firm Case-Studies Of Catalan Exporting Smes (Yayınlanmamış Lisans Tezi, Barselona Üniversitesi), İspanya, http://Webs2002.Uab.Es/Dep-Economia-Mpresa/Jornadas/Papers/2006/Mariacristina%20stoian.Pdf, (05.02.2012).
Ulaş, D. (2009). Küreselleşme Sürecinde Dışa Açılma Stratejileri, Nobel Yayın Dağıtım, 1.Baskı, Ankara.
Wictor, I. Ve Andersson, S. (2012). "The Importance Of Leadership And Vision In Born Globals", Business And Management Research, 1(1): 13-25.

ÇOKLU ORTAM (MULTİMEDYA) TASARIMI İÇEREN LİSANS DERSLERİNDE ÖĞRENCİLERİN VİDEO VE ANİMASYON KONULARI HAKKINDAKİ BİLGİ DÜZEYİ: GÖRSEL İLETİŞİM TASARIMI ÖĞRETİMİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Bülent BİNGÖL, Yrd. Doç. Dr,Başkent Üniversitesi, İletişim Fakültesi, İletişim Tasarımı Bölümü, bulentbingol@gmail.com

ÖZET: Araştırmada lisans düzeyindeki görsel iletişim tasarımı eğitimi veren bölümlerde çoklu ortam (multimedya) tasarımı içeren derslerde yer alan video ve animasyon konularında öğrencilerin başarı ve bilgi seviyelerini ölçmek amaçlanmıştır. Ayrıca bu araştırma öğrencilerin dersin işlenişi, müfredatı ve kapsamına ilişkin tutum ve beklentilerini ortaya koymayı ve sadece ders kapsamını dikkate alarak, görsel iletişim tasrımı eğitimi veren bölümlerde video ve animasyon içeren deslerin bilimsellik seviyesini belirlemeyi de amaçlamaktadır. 2009-2010 öğretim yılında Ankara ilinde bulunan üniversitelerin görsel iletişim tasarımı eğitimi veren fakülteleri araştırmanın evrenini, bu alanda eğitim veren 5 fakültede öğrenim gören 100 öğrenci örneklemini oluşturmaktadır. Araştırma tarama modelinde betimsel bir araştırmadır. Veri toplama aracı iki bölümden oluşturulmuştur. Araştırmaya katılan öğrencilerin kişisel bilgileri tablo halinde, frekans ve yüzde olarak verilmiştir. Öğrencilere uygulanan bilgi testinde aldıkları puanların, okudukları okullara göre farklılık gösterip göstermediğini kontrol etmek için T testi ve tek yönlü varyans analizi uygulanmıştır. Ayrıca görsel iletişim tasarımı eğitimi veren fakültelerin bölüm programlarında çoklu ortam (multimedya) tasarımı içeren derslerin yeterli olup olmadığına ilişkin görüşlerini almak için görsel iletişim tasarımı alanında farklı kademelerde görev yapan 12 öğretim elemanı ile yüz yüze görüşmelerde bulunulmuştur. Araştırma sonunda, yaş ve cinsiyetin, araştırmaya katılan öğrencilerin başarısı açısından önemli bir fark göstermediği gözlenmiştir. Bilgi testinden elde edilen toplam puan değerlendirildiğinde öğrencilerin yeterli olmadıkları ortaya çıkmıştır. Ayrıca araştırmaya katılan öğretim elemanlarının büyük çoğunluğu çalıştıkları kurumlardaki çoklu ortam (multimedya) tasarımı eğitiminde uygulanan ders programlarının içeriklerinin kısmen yeterli olduğu ve geliştirilmesi gerektiği yönünde görüş bildirmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Video, Animasyon, Çoklu ortam (Multimedya), Görsel İletişim Tasarımı Eğitimi.

THE KNOWLEDGE LEVEL OF UNDERGRADUATE STUDENTS ON VİDEO AND ANİMATİON SUBJECTS İN THE COURSES WHİCH CONTAİN MULTİMEDİA DESİGN: A RESEARCH ON VİSUAL COMMUNİCATİON DESİGN EDUCATİON

ABSTRACT: The objective of the research is to measure the students' success and the level of their knowledge on video and animation subjects in multimedia design courses at the undergraduate level in visual communication design education. In addition, this research aims to provide information and determine the scientific level of course process, content, scope of the curriculum and to reveal the attitudes and expectations of the students taking into account only the scope of the course.While the faculties of the universities in Ankara which offer visual communication design education during the 2009-2010 education year, form the universe of the research, a total of 100 students who receive education in 5 faculties of the fore mentioned domain represent the sample group. The research is done in a scanning model with descriptive style. The data collection device is made up of two parts. The tables that bear the personal information of the students who has taken part in the research are given in frequency and percentage. In order to see whether the points in the information test that the students have taken differ according to the faculties they study at, T test and one-way variance analysis have been implemented. In addition, face to face interviews have been conducted with the faculty who teach various levels of visual communication design so that their views on whether the courses which provide multimedia design education in the department curriculums are adequate or not can be collected.
As a result of the research, it is observed that age and sex, do not constitute an important factor in the overall student success. When the information test results are evaluated, it is understood that the students do not have sufficient knowledge. Moreover, the majority of the faculties taking part in the research has stated that in their departments, the multimedia curriculum and the course contents in that curriculum are not effective. They also expressed that their curriculums and course contents need to be changed.

Key words: Video, Animation, Multimedia, Visual Communication Design Education.

Giriş
Problem

Teknoloji 2000'li yıllarda artık hayatımızın vazgeçilmez parçası olmaktan çıkıp, hayatımızı idame ettirebilmemiz için gereklilik haline gelmiştir. Özellikle iletişim teknolojilerinin hızla gelişmesi beraberinde alışık olmadığımız farklı birçok medyayı da beraberinde getirmiştir. Bugün kullanılan "yeni medya" kavramı internetin 90'lı yılların başında hayatımıza girmesiyle ortaya çıkmıştır. Yeni medya, yani bilginin dijital yolla taşınabilmesi sayesinde alışık olduğumuz reel hayatın yanı sıra, hala uyum sağlamaya çalıştığımız "sanal" dünyayı da beraberinde getirmiştir. Aslında bu sanallık, iletişim teknolojileri sayesinde bize sunulan yazı, görüntü, hareketli görüntü ve sesin kurgulanmış yeni bir hali, yani "multimedya" (çoklu ortam) dır.

Fluckiger çoklu-ortamı iki veya daha fazla sayıda doğal duyuya hitap eden metin, ses, grafik, animasyon, video gibi sayısal medya ortamlarının bir sentezidir olarak tanımlamıştır. Çoklu ortam en azından bir sürekli ve bir farklı kaynak içeren; bilgisayar kontrollü, entegre edilmiş medya, geliştirme, sunum, depolama, saklama yöntemi ve bağımsız bilgi iletişimi tarafından karakterize edilmiştir (Fluckiger, 1996: 268).

Multimedya (çoklu ortam)'ın çok hızlı, ucuz, her yerden erişilebilir, limitsiz olma özelliği, eğitsel, resmi ve ticari alanda dev bir sanayi haline gelmiştir. İnsanlar artık sandalyelerinden kalkmadan alışveriş yapmakta, resmi işlemlerini gerçekleştirmekte ve eğitsel faaliyetler yapmaktadırlar. Bütün bunlar bilgisayar dilinin karmaşık kodlama dilinden kurtarılarak tasarlanmış multimedya (çoklu ortam) sayesinde gerçekleşmektedir.

Multimedya (çoklu ortam) yakın zamana kadar mühendislerin ve kod yazabilen teknik insanların kontrolündeyken, bugün, modern donanıma sahip görsel iletişim tasarımı bölümlerinde yetiştirilen multimedya (çoklu ortam) tasarımcıları tarafından tasarlanmaktadır. Bu yeni nesil bölümler, sanal ortamda mühendis ve teknik elemanların bırakmış olduğu görsel ve işitsel kirliliğin sona erdirilmesinde en etkin adım olmuştur. Multimedya oldukça geniş perspektifli altyapı gerektiren bir disiplindir ve yalnızca bir alana hâkim olmak mesleği yapmaya yeterli olmamaktadır. Bu açıdan bakıldığında interaktif medya tasarımı, edebiyattan mühendisliğe, gösteri sektöründen, reklamcılığa, pazarlamadan halkla ilişkilere kadar toplam 14 değişik uzmanlık alanının kesiştiği noktadır" (Özcan, 2008: 15).

Çoklu ortamın (multimedya) tarifi kolay da olsa yapmak oldukça karışık bir süreçtir. Çoklu ortam (multimedya) tasarlamak için bileşenlerinin tek tek ne oldukları ve nasıl çalıştıklarını bilmekle kalmayıp, üretimini sağlayan karmaşık bilgisayar prgramlarını ve araçlarına da hâkim olmak gerekir (Vaughan, 2004: 6).

Günümüzde multimedya (çoklu ortam) tasarımında görsellik çok önemli olmasına rağmen içeriği etkin ifade etmekte kavramsallığın önceliği hedef kitle açısından daha büyük önem taşımaktadır. Bu yüzden günümüzün tasarımcılarının rolü görsellikten kavramsallığa doğru kaymaktadır (Heller. edit. Bruinsma, 1998: 61).

Multimedya (çoklu ortam) kavramının yeni olması, eğiticilerinin yetişme sürecinin devam etmekte olması, alanda teknolojinin hızlı değişimi bazı problemleri de beraberinde getirmektedir. Bu problemlerin en başında kişisel altyapı ve teknoloji ilişkisi gelmektedir. Çoklu ortam (multimedya) kendi içinde uzmanlık bilgi ve altyapısı gerektirdiği için 1990'lı yıllarda üniversitelerde iletişim tasarımı bölümlerinde farklı dersler altında lisans eğitimi kapsamına girmiştir. Çoklu ortam (multimedya) farklı disiplinlerde disiplinin prensipleri doğrultusunda ele alındığı için her disiplin çoklu ortamı (multimedya) kendi uzmanlık alanı içerisinde incelemiştir (Dedeal, 2003: 97).

Multimedya (çoklu ortam) dersi veren bölümlerin bilgisayar kursu niteliğinden ayrışması için, öğrencilere tasarım yapabilmelerinde kullanmaları gereken ögeler olan video, animasyon, tipografi, görüntü, grafik ve ses hakkında tarihi gelişim süreci de göz önünde bulundurularak eğitim verilmelidir. Daha sonra bu elemanları yaratıcı tasarım, reklamcılık ve estetik kurallar çerçevesinde entegre ederek ürüne dönüştürme yeteneği kazandırılmalıdır. Multimedyayı (çoklu ortam) diğer tasarım disiplinlerinden farklı kılan en önemli özellik, farklı değişkenleri bir arada uyum içerisinde kullanabilmektir. Bu özelliği ile bu mesleği yapacak kişilerin eğitimi, bütün bu değişkenlerin teknoloji, kültür, sanat akımı, sosyal devinim, pazarlama stratejileri, reklamcılık, kişisel alışkanlıklar gibi daha birçok dış faktör tarafından sürekli olarak etkilendiği göz önünde bulundurularak, eğitim programları aynı paralelde gelişmeli ve güncel olmalıdır.

Multimedya (çoklu ortam), tipografiyi, görüntüyü, hareketli görüntüyü ve sesi bir arada kullanarak tasarım yapmayı gerektirdiğinden, çok daha kapsamlı ve etkin bir eğitim süreci gerektirmektedir. İnteraktif medya tasarımının digerlerinden ayrılan en belirgin özelliği, doğrusal olmayan bir yapısı olmasına karşın, temelde tüm diğer sanat ve tasarım ürünlerinde olduğu gibi, belirli düzeyde estetik boyutta görsel ve işitsel kompozisyona sahip olmasıdır. Dolayısıyla bir interaktif medya tasarımında hemen tüm sanat türlerinden izler bulmak mümkündür: Görüntü unsuru olduğu için fotografik, görsel bir anlatım dili taşıdığı için illüstratif, iletişim unsuru olduğu için tipografik temellerin bir interaktif üründe buluşması çok normaldir (Özcan, 2008: 14).

Günümüzde hedef kitlesi olduğumuz multimedya ürünlerinin görsel niteliği aslında onu tasarlayan tasarımcının tasarım gücünün somut göstergesidir. Üretim süreci geriye sarıldığında, tasarımcılara lisans eğitimi safhasında uygulanan eğitim programları hakkında da hedef kitlesini fikir sahibi yapmaktadır. Zincirleme gelişen bir sürecin sonucunda, yarının multimedya ürünleri aslında bugün öğrencilere verilen lisans eğitiminin somut yansımalarıdır. Bu özelliğinden dolayı, görsel iletişim tasarımı bölümlerinde verilen multimedya derslerinin, içerik bakımından yaratıcı tasarım ürünleri üzerindeki etkinliği, mesleki eğitim açısından karşımıza çıkan en önemli unsurdur.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada genel amaç, lisans düzeyinde görsel iletişim tasarımı eğitimi veren bölümlerde çoklu ortam (multimedya) tasarımı içeren derslerde video ve animasyon bilgisi düzeylerini belirlemek ve yaş cinsiyet, okul türü değişkenlerine göre araştırmanın örneklemine giren fakültelerin öğrencilerinin bigi düzeyleri arasında anlamlı fark olup olmadığını belirlemektir. Bu amaca ulaşmak için aşağıdaki soruya cevap aranmıştır;Görsel iletişim tasarımı bölümü 4. sınıf öğrencilerinin çoklu ortam (multimedya) derslerinde video ve animasyon konularına ilişkin bilgi düzeyleri nedir?

Araştırmanın Önemi

Araştırmanın bulguları iki tür önemi ortaya koymaktadır. Birincisi, görsel iletişim tasarımı bölümlerinin ders programlarında video ve animasyon konularının nasıl ele alındığı, görsel iletişim tasarımı eğitimine katkıları ve görsel iletişim tasarımı eğitiminde yaşanılan problemlerin belirlenmesi, görsel iletişim tasarımı alanında önemli bir boşluğu doldurması bakımından önemlidir. İkincisi ise, belirtilen bölümlere ait eğitim programlarında yer alan derslerin içerikleri belirlenirken, video ve animasyon konularının nasıl daha etkin kullanılabileceğine ilişkin gelecekte tasarlanacak programlara ışık tutması açısından öneme sahiptir. Ayrıca daha önce yapılan bilimsel çalışmaların taranması sonucunda, benzer bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu yüzden bu çalışmanın ileride yapılacak olan benzer çalışmalara örnek teşkil etmesi beklenmektedir.

Varsayımlar

1- Başkent Üniversitesi, İletişim Fakültesi İletişim Tasarımı Bölümü, Başkent Üniversitesi Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Görsel Sanatlar ve Tasarım Bölümü, Bilkent Üniversitesi, Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, İletişim ve Tasarım Bölümü, Gazi Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Görsel İletişim Tasarımı Bölümü, Gazi Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi, Uygulamalı Sanatlar Bölümü Grafik Eğitimi Ana Bilim Dalı'nda okutulan multimedya (çoklu ortam) ders programı tanım ve içerik açısından benzer niteliktedir.
2- Ankara'daki lisans düzeyinde görsel iletişim tasarımı eğitimi veren bölümlerde öğrencilere çoklu ortam (multimedya) tasarımı konusunda ortak veya benzer programlar uygulanmakta ve farklı uygulamalar yapılmaktadır.
3- Araştırma kapsamına giren öğretim elemanları uygulanan ankete samimi ve doğru cevap vermişlerdir.

Sınırlılıklar

1- Konu sınırlaması: Bu çalışmada görsel iletişim tasarımı, çoklu ortam (multimedya) içeren derslerdeki video ve animasyon konuları ile sınırlandırılmış ve Başkent Üniversitesi, İletişim Fakültesi, İletişim Tasarımı Bölümü, Başkent Üniversitesi, Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Görsel Sanatlar ve Tasarım Bölümü, Bilkent Üniversitesi, Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, İletişim ve Tasarım Bölümü, Gazi Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Görsel İletişim Tasarımı Bölümü, Gazi Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, Uygulamalı Sanatlar Bölümü Grafik Eğitimi Ana Bilim Dalı bölümlerinde lisans düzeyindeki ders programlarında kullanım açısından çeşitli yönlerle analiz edilmeye çalışılmıştır.

2- Alan sınırlaması: Video ve animasyon konularının sadece lisans düzeyindeki ders programları içerisinde ele alınmıştır. Lisans üstü düzeyindeki görsel iletişim tasarımı eğitimi programları kapsam dışında bırakılmıştır.
3- Bu araştırma, Başkent Üniversitesi, İletişim Fakültesi İletişim Tasarımı Bölümü, Başkent Üniversitesi, Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Görsel Sanatlar ve Tasarım Bölümü, Bilkent Üniversitesi, Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, İletişim ve Tasarım Bölümü, Gazi Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Görsel İletişim Tasarımı Bölümü, Gazi Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi Uygulamalı Sanatlar Bölümü, Grafik Eğitimi Ana Bilim Dalında, 2009-2010 öğretim yılında 4.sınıfta okuyan öğrenciler ve bu dersi okutan ögretim elemanlarının görüşleri ile sınırlıdır.

Kavramsal Çerçeve
Çoklu Ortam (Multimedya)

Çoklu ortam (multimedya) kavramı yazının, müziğin, sözlü konuşmanın, videonun, illüstrasyonun ve fotoğrafın belirlenmiş bir mesajı iletmek amacı ile konsepte bağlı kalınarak(ayrıca interaktif olarak) bir arada kullanılmasıdır. Bilginin optik olarak saklanabilmesi çoklu ortam (multimedya) kavramını 1908'lerin ortalarında çok sık kullanılır hale getirmiştir. 1993 yılında inretnetin gelişimi ve ilk web arama programı olan "Mosaic" in ortaya çıkması ile birbiri ile bağlanmış, medya elemanlarınına internette sıkça rastlanmaya başlanmıştır. Textin yani normal metnin linklenerek "hypertext"in ortaya çıkması çoklu ortam (multimedya) kavramının "hypermedya" ya dönüşmesine sebep olmuştur.

Burger çoklu ortamı (multimedya) "birden fazla medyanın bilgisayar ortamında birleştirilmesi" olarak tanımlamaktadır. Çoklu ortam (multimedya) masaütü bilgisayarların devreye girmesinden çok önce, ses ve slâyt şovlar ve hareketli resim albümlerinin müzik eşliğinde verilmesi şeklinde varlığını göstermiştir (Burger, 1994: 495).

Cawkell çoklu ortamı (multimedya); "İki veya ikiden fazla medyanın sunum bilgisi içeren süreç" olarak tanımlamıştır. Yazı ve basit grafikleri bir arada işleyen çoklu ortam (multimedya) bilgisayarlar yıllarca kullanılmaktadır. Ama yıllar içerisinde elde edilen gelişmelerle çoklu ortam (multimedya) yazı, resim, video, renk ve ses elemanlarının birarada kullanıldığı sunum şekli haline gelmiştir. Çoklu ortam (multimedya) alanında sistem ve teknolojik gelişmeler alanı genişleterek, hipertext, görüntü işleme, sıkıştırma sistemleri, elektronik renklendirme sistemleri, tarayıcılar, kameralar, çıktı sistemleri, monitörler, aktarım sistemleri, sanal gerçeklik, kompakt diskler, elektronik kitaplar, video konferans sistemleri ve bilgisayar oyunları gibi yeni elemanları bünyesine dâhil etmiştir (Cawkell, 1996: 3).

Wise çoklu ortam (multimedya) kavramının pazarlama kavramı ile birlikte gündeme geldiğini söylerken, çoklu ortamın (multimedya) 1960 ve 1970'li yıllarda bant-slâyt yönteminin kullanılması ile eğitim alanına girdiğini ifade eder. Kişisel bilgisayarların gelişimi, tüketici çoklu ortam (multimedya) pazarının bir gerekliliği haline gelmekle birlikte, daha bu bilgisayar sistemleri geliştirilmeden önce de, çoklu ortam (multimedya) uygulamalarının yapıldığı teknoloji mevcuttu. 1980'lerde çoklu ortam (multimedya) üreten bilgisayarlar mevcut olmakla birlikte oldukça masraflı olduğu için sadece iş dünyasının ihtiyaçlarını karşılamakla sınırlıydı. Bu dönemde iş dünyası çoklu ortamı (multimedya), eğlence, eğitim ve bilgilendirme alanlarınada kullanmışlardır (Wise, 2000: 45).

Çoklu ortam (multimedya) kendi içinde uzmanlık bilgi ve altyapısı gerektirdiği için 1990'lı yıllarda üniversitelerde iletişim tasarımı bölümlerinde farklı dersler altında lisans eğitimi kapsamına girmiştir. Çoklu ortam (multimedya) farklı disiplinlerde disiplinin prensipleri doğrultusunda ele alındığı için her disiplin çoklu ortamı (multimedya) kendi uzmanlık alanı içerisinde incelemiştir (Dedeal, 2003: 97).

Çoklu ortamın (multimedya) başlangıcı aslında tartışma götürse de M. Ö. 3000 yılına dayanmaktadır. O yıllarda Çin'de eğlence sektöründe perde üzerine yansıtılan kuklaların gölgesi ve üzerine yapılan konuşmalar görüntü ve sesin birleşmesi özelliğinden dolayı çoklu ortam (multimedya) olarak kabul edilmektedir. 1960'lı yıllarda ünlü müzik guruplarından Gratful Dead ve Pink Floyd konserleri esnasında sahnede video, slâyt, arka plan ışıkları ve üstten yansıyan ışıklar kullanarak aslında Çin'lilerin yaptıklarından temelde çokta farklı şeyler yapmamışlardır. Bu tür çoklu ortam (multimedya) gösterilerinin arasında şüphesiz en başarılı olanı 1966'da Andy Warhol'un Velvet Underground grubu için yapmış olduğu yapmış olduğu *"Plastik Patlama Kaçınılmaz"* adlı şovu olmuştur.

Çoklu ortam (multimedya) teknolojinin henüz devreye girmediği ilk yıllarında birçok form içerisinde gelişmiş ve interaktivite yani etkileşimlilik kavramı sadece yazılarla gerçekleşmiştir. Yıllardır gündemde olan çoklu ortam (multimedya) kavramı 1908'lerin başlarında masaüstü bilgisayarların devreye girmesi ile önem kazanmaya başlamıştır. Müzik veya ses eşliğinde gerçekleşen slâyt şovlar şüphesiz interaktif(etkileşimli) çoklu ortamın (multimedya) ilk örneklerini teşkil etmiştir. O zamanlar interaktivite düz bir sunum şeklindeydi ve izleyicilerin sunumlara katılımı sunumun interaktif olmasına katkıda bulunmuştur. Bugünkü teknolojinin geldiği nokta ile karşılaştırıldığında çoklu ortam (multimedya) oldukça ilkel bir durumda olduğunu söylemek mümkündür (Vaughan, 2004: 328).

2001 yılında, Randall Packer ve Ken Jordan'ın yazmış olduğu *"Multimedia: From Wagner to Virtual Reality"* kitabında bahsettikleri gibi çoklu ortamın (multimedya) modern başlangıcı aslında 1949 yılında Alman besteci Wagner'in "The Artwork of the Future" adlı yazısında belirtilmiştir. Bu yazıda Wagner "bütün sanatların toplamı" kavramını vurgulamıştır. Packer ve Jordan'a göre Wagner, bütün sanat dallarını modern anlamda ve sistematik olarak birleştirmeyi düşünen ilk sanatçıdır. Wagner'in fikirleri çoklu ortamın (multimedya) bilgisayar çağına kadar olan gelişiminde hareket noktası olmuştur. Wagner'den sonra çoklu ortam (multimedya) gelişmeye devam etmiştir. Ftoğrafın gelişmesi ve telegrafın kullanılması çoklu ortamın (multimedya) gelişmesinde önemli adımlar olmuştur. 19.yüzyılın sonlarına doğru ses kaydının ve sinemanın çıkması ve gelişimesi çoklu ortamın (multimedya) gelişimini olumlu yönde etkilemiştir (Jones, 2003: 329).

Diğer yandan Feldman Çoklu ortamı (multimedya); video, fotoğraf, bilgisayar garfikleri ve animasyonlar, ses, text, bilgisayar kaynaklı sayısal bilgi ve programları birleştirmek için gereken donanım ve programları tek kutu altında toplamaya yarayan bir sistem olarak tanımlar. Aynı şekilde mutimedya programları sayesinde video, ses, resim, text ve sayısal bilgi tek bir kaynakta(CD) toplanabilir (Feldman, 1994: 2).

Vaughan'a göre ise, kullanıcıya herhangi bir çoklu ortam (multimedya) projesinde neyi ne zaman kontrol edebileceği yetkisi verilirse bu interaktif medya, kullanıcıya istediği şekilde hareket edebilmesi için yapılandırılmış linkli elemanlar sunulursa o zaman interaktif medya hipermedyadır (Vaughan, 2004: 5).

Çoklu ortamın (multimedya) tarifi kolay da olsa yapmak oldukça karışık bir süreçtir. Çoklu ortam (multimedya) tasarlamak için bileşenlerinin tek tek ne oldukları ve nasıl çalıştıklarını bilmekle kalmayıp, üretimini sağlayan karmaşık bilgisayar prgramlarını ve araçlarına da hâkim olmak gerekir (Vaughan, 2004: 6).

Video

Video teknik anlamda görüntülerin elektronik sinyallere ve daha sonrada bu elektronik sinyallerin görülebilir görüntülere dönüştürülme işlemidir. Etkileşimli (interaktif) video ise kullanıcının seçimleri ve direktifleri doğrultusunda hareket edebilen video türüdür. Kullanıcı seçimleri videonun sahip olduğu veya kullanıcının anlık istekleri doğrultusunda değişim gösterebilir. Video temelli öğrenim ve yönergeler teknolojinin de olumlu etkisi ile yayıncılıkta, telekonferanslarda, video kasetlerde, disklerde ve çoklu ortam (multimedya) içeren bilgisayar iletişiminde geniş bir kullanım alanına sahiptir. Son yıllarda video ve video uygulamalarına olan ilgi, bu alanda teknolojinin ilerlemesine ve fiyatların düşmesine neden olarak kullanım alanını oldukça genişletmiştir.

Sessiz sinemanın doğuşundan bugüne insanlar "hareketli" görüntüler izlerken adeta büyülendiler. Günümüzde çoklu ortam (multimedya) elemanı olarak kullanılan video, insanları ticari şovlara taşımakla kalmayıp, öğrencilerin bilgisayar tabanlı öğrenmeye ilgilerini çekmeyi başarmıştır. Sayısal (dijital) video multimedya projelerinin en çok buluştuğu ortak yer haline geldi ve bilgisayar kullanıcılarını gerçek dünyaya daha çok yaklaştırmıştır. Ayrıca video, televizyonla büyümüş nesillere çoklu ortam (multimedya) en etkin taşıyan kanal olmuştur. Tasarımcılar projelerinde video elemanlarını kullanarak mesajlarını daha etkili verme, hikâyelerini güçlendirme gibi avantajlara sahip olurken, izleyiciler ise gördüklerinden çok daha fazlasını almış oldular (Vaughan, 2004: 296).

Hareketli görüntü olgusu video ve film içeren uygulamalara birçok faydalar sağlamıştır. Bunlar: 1. içerik değerine olan ilgi, 2. devamlı olma özelliği, 3. anlatılmak istenen kavramın karakteristik özelliklerini belirtmesi, 4. hareket kavramının bilinmesi gerektiği yerlerdeki rolü ve 5. sözel olarak açıklanması güç olan kavramları görsel olarak verebilmesidir (Wetzel, Radtke ve Stern, 1994: 15).

Video, yüksek iletişim kuram konusunda oldukça etkili olduğu için, çoklu ortam (multimedya) uygulamalarında çok büyük avantajlara sahiptir. Örneğin, herhangi bir eylemin ne şekilde gerçekleştirilmesi gerektiğini yazılı olarak anlatmaktansa, vidosunu göstermek izleyici açısından çok daha etkilidir. Stenzler ve Eckert'e göre; "bilgiyi yaymak açısından video çok önemli bir araçtır ve birçok araştırmaya göre çoklu ortam (multimedya) formunda yapılan eğitsel faaliyetler, geleneksel eğitim faaliyetlerin göre çok daha başarılıdır." Stenzler ve Eckert video kavramını şöyle tanımlar: eğer kullanıcının videonun akışına etkisi varsa o etkileşimli (interaktif) videodur ve kullanıcıların gelecekteki seçimlerine etki edecektir (Stenzler ve Eckert, 1996: 76)

Video çoklu ortam (multimedya) elemanları içerisinde bilgisayar ortamında en çok performans gerektiren ve buna bağlı olarak bilgisayarın hafızasını en fazla zorlayan elemandır. Yüksek çözünürlükteki bir resmin ekranda ne kadar yer kaplandığını ve ne ölçüde hafıza gerektirdiğini göz önünde bulundurursak, bunu 30 ile çarptığımız zaman 1 saniyelik görüntünün oluşabilmesi için gereken performansı anlamamız daha kolaya olur. Video dosyalarının bu özelliğinden dolayı birçok çoklu ortam (multimedya) teknolojisi üreticileri bugün video dosyalarını sayısal veri olarak nasıl sıkıştıracakları konusu üzerinde çalışmaktadırlar. Çoklu ortam (multimedya) tasarımcıları eğer projelerini ürettikleri çalışma platformlarını iyi kontrol edebilirlerse, en yüksek kalite videoları uygun cihaz ve programlar sayesinde elde edebilirler.

Video sıkıştırma donanımları çoklu ortam (multimedya) tasarımcılarına full ekran ve tam hareketli görüntüleri rahatça bilgisayarda işleme olanağı tanımaktadır. Ayrıca ileri teknoloji ses düzeneği, video projelerinde CD kalitesinde ses elde etme imkânı sağlamaktadır (Vaughan, 2004: 297)

Video'nun Sayısallaştırılması (Dijitasyon)

Hareketli görüntüleri sayısal ortama aktarmanın iki yolu vardır. Bunlardan birincisi; video kamera kullanarak hareketi anında canlı olarak kaydetmektir. İkincisi ise; videoyu oluşturan her karenin teker teker ister bilgisayar ortamında veya kamera kullanarak oluşturulmasıdır. Birinci yolla elde edilen görüntülere *video*, ikincisi ile olana da *animasyon* denir. Her ikisi de hareket eden görüntülerden oluştuğu için ortak özellikler sahiptirler ama aralarında teknik açıdan bazı farklılıklar vardır.

Video bilgisayar sistemlerinin bilgi depolama ve aktarma sürecini en çok zorlayan elemandır. Ayrıca, televizyon izlemeye alışkın olan izleyicilere video hazırlanması düşünülürse, en çok çoklu ortam (multimedya) teknik zorluklarla ve değişikliklerle yüz yüze gelmektedir. Çoklu ortam (multimedya) ortamında video bilgisayar ortamında izlendiği için alan ve teknik kapasite televizyon yayınına oranla çok daha azdır. Bu sebepten dolayı videonun bilgisayarda izlenebilmesi için kaliteden ödün verme ihtimali gündeme gelir. Bu sepeten dolayı çoklu ortam (multimedya) tasarımcıları bu durumu göz önünde bulundurarak projelerini yönlendirmelidirler (Chapman, 2004: 191).

Sayısallaştırma yani dijitasyon işlemi sırasında, videonun sayısal ortamda yaratacağı bilgi aktarımı en çok üzerinde durulması gereken unsurdur. Video dizini video kameranın sensörlerinin yaratmış olduğu çok sayıda karelere bölünmüş bitmap görüntülerden oluşur(Chapman, 2004: 192). Amerikan görüntü sistemi olan NTSC sisteminde tek karedeki görüntünün boyutu 640x480 pikseldir. Yani her görüntü 24-bit renk bilgisi içerdiği düşünülürse, bir kare yaklaşık 900 kb yer tutar. Bu hesaba göre sıkıştırılmamış 30 kareden oluşan 1 saniye görüntü 26 mb yer kaplar. Bu oran 1 dakika fvideo için 1,6 gb gibi çok büyük bir rakamdır. Bu durum, Avrupa görüntü sistemi olamn PAL sisteminde biraz daha yüksektir, çünkü PAL' de bir kare 768x576 pixel ve saniyede 25 karedir. PAL sistemine göre 1 saniye video ise 31 mb yer tutar. Bu da dakikada 1.85 gb gibi bir rakama denk gelir.

Bu verilere göre CD veya DVD ortamında uzun süreli video saklanması imkânsız olacaktır. Ayrıca videoların internet üzerinden aktarılması bu verilere göre söz konusu bile değildir. Dolayısı ile çoklu ortam (multimedya) ve web ortamı için tasarım yapılırken kullanılacak olan video dosyalarının piyasa standartlarına uygun programlar kullanılarak sıkıştırılması gerekir.

Editing ve Post-Production

Çekilmiş veya kaydedilmiş video sadece ham haldedir. Film, klip veya internet için bitmiş halde bir videonun hazırlanması için ek işlemlerin yapılması gerekir. Chapman'a göre "farklı birçok video görüntüsünün belli bir bütünlük içinde yapılandırılması işlemi editing yani edit etme denir." Editing süreci, sesin de kullanıldığı, seçme, kırpma ve ham materyallerin organize edilmesi aşamalarını kapsar. *Transitions* yani geçmeler çekimler arasında geçişleri sağlamak için kullanılır ama geçişler görüntünün kendisine müdahale etmez. *Post-production* işlemi ise editing den farklı olarak materyallerin değiştirilmesi ve eklenmesi işlemidir. Renk ve zıtlık düzeltmeleri, yumuşatma ve keskinleştirme gibi hareketli görüntü üzerinde yapılan değişiklikler bu aşamada gerçekleştirilir.

Ayrıca, kompoze yani; farklı görüntülerin üst üste bindirilmesi veya bir araya getirilmesi post-production aşamasında gerçekleştirilir. Örneğin, farklı zamanlarda çekilen figür ve arka plan görüntüleri tek bir sahne görüntüsü verebilmek tek katmanda üst üste bindirilir. Post-production aşamasında istenilirse animasyon ve çekilmiş görüntüler birleştirilerek karakteristik filmler veya özel efektler oluşturulabilir (Ohanion, 1998: 145).

Animasyon (Canlandırma)

Türkçe kelime karşılığı canlandırma olan animasyon; resim veya grafiklerin yapay olarak hareketlendirilmesi olarak tanımlanabilir. Animasyonda hareket hissi, aralarında küçük farklılıklar olan aynı resim ve grafiklerin yan yana dizilerek ve hızlı bir şekilde gösterilmesi ile oluşur. Anime edilmiş(canlandırılmış) resim ve grafikler boyutlarından, hızından veya karmaşıklığından dolayı, gerçek hayatta yakalanması imkânsız olan görüntüler elde edilmesini sağlar.

Görsel verileri yumuşak geçen ve devam eden bir şekilde izleyiciye ulaştığında, izleyicinin algı sistemi, hareket gerçek olmasa da hareket varmış gibi algılar. Bu bağlamda hareketi algılama hissi esas olarak izleyicinin içinde bulunduğu manevi durumla ilgilidir (Norman, 1982: 53)

Animasyon biyolojik bir fenomen olan "görüntünün devamlılığı" sayesinde gerçekleşebilmektedir. Objeler insan gözü tarafından görüldüğünden kısa süre sonra kimyasal olarak retina tarafından haritalanmaktadır. Bu işleme insan zihninin de katılması ile görüntülerin ard arda hızlı şekilde görüntülenmesi insanın algısında hareket hissini oluşturur (Vaughan, 2004: 281).

Chapman'a göre animasyon; "kare bazında hareket eden görüntülerin yaratılmasıdır." 20. yüzyıl boyunca animasyon, eğlence, reklamcılık, eğitim, sanat ve propaganda filmlerinde, daha sonrada video endüstrisinde, günümüzde ise web ve çoklu ortam (multimedya) alanlarında en sık kullanılan eleman olmuştur (Chapman, 2004: 242).

Geleneksel anlamda animasyon, karakterlerin hareketlerinin her kare için tek tek çizilmesinden oluşur. Animasyon hazırlanmaya başlanmadan önce amimatöre *storyboard* adı verilen ve hareketlerin sıralarının ve karakterlerin ifadelerinin bulunduğu plan verilir. Ayrıca animatör animasyonda kullanılacak olan ses veya müzik varsa hareketleri belirlenmiş vurgu veya sesin akışına göre karelerin ayarlamasını yapar. Bilgisayar animasyonundan önce animatörler karakterlerin tüm hareketlerini elleri ile asetat yapraklarını üzerlerine çizerlerdi. Daha sonra bu saydam yapraklar üs üste bindirilerek karakterlerin haraketleri ortaya çıkardı.

Günümüzde ise bilgisayarlar çok zahmetli olan el işçiliğini ve *render*(çevirmek) işlemini devralmış durumdadır. Bigisayar animasyonu temel olarak, animasyonu oluşturan karelerin otomatik olarak üretimesini sağlar. Benzer şekilde bilgisayarlar, farklı sahnelerin elle üst üste bindirilerek oluşturulan kompozisyonları yine otomatik olarak bir araya getirerek birleştirilmesini sağlarlar. Ayrıca bilgisayarlar karakterlerinn sayısal olarak geometrik yapılarını oluşturarak, aynı karakterin farklı harereketlerini otomatik olarak üretilmesini sağlar. Böylece zaman kaybının ve karakterin kareketinde muhtemel oluşabilecek kopuklukların da önüne geçilmiş olur.

Bilgisayar animasyonu çoklu ortam (multimedya) tasarımcılarının projelerinde en çok kullandığı elemanlardan birsidir. Karakter yaratmanın yanı sıra geometrik şekiller ve tipografi bilgisayar animasyonunun en çok kullanılan görsel ögeleridir.

Çoklu ortam (multimedya) projeleri birçok farlı medyayı bünyesinde barındırdığı için bu medyaların kendi içinde olduğu kadar birbirleri ile olan ilişkilerinde de birlik hissi taşımalıdır. Animasyon, çoklu ortam (multimedya) içinde kendi başına ses, hareket, resim ve grafiklerin birarada işlendiği bir zemin olduğu için tasarımcıların animasyon hazırlamadan önce ve dikkat etmesi gereken bazı noktalar vardır. Vaughan a göre bunlar kısaca:

1. Animasyonu oluşturan ögelerin nasıl uygulanması gerektiğinin organize edilmesi.
Animasyonda dikkat çekilmek istenen tüm noktaların başlamadan önce zihinde oluşturulması ve gerekirse tüm bu noktaların listelenerek yazıla hale getirilmesi.
2. Animasyonun gerçekleştirilebilmesi için en uygun olan araçların önceden belirlenmesi.
3. Kare sıralamalarının ve görsel efektlerin animasyona başlamadan önce denenmesi.
4. Test ve denemeler için olabilecek maksimum zamanın kullanılması. (Çünkü proje esnasında bazı şeyleri değiştirmek zordur ve tuttarsız sonuçlar doğurabilme ihtimali vardır)
5. Son olarak, animasyon proje içine yerleştirilmeden önce test edilmeli ve gerekiyorsa özel efekt ve ses eklenmeli (Vaughan, 2004: 281).

Bütün bu noktaların, çoklu ortam (multimedya) projesinin görsel ve estetik açıdan izleyici üzerinde bırakacağı etkiyi olumlu veya olumsuz etkileyecegi tasarımcı tarafından göz ardı edilmemelidir.

Cel Animasyon (Asetat Animasyon)

En geniş kullanım alanı ve en bilinen animasyon türü *cel* animasyondur. “Cel” kelimesi cellulose (selüloz) keimesinin kıstmasından türemiştir. Cel animasyon, asetat olarak da bilinen selülozdan yapılan saydam plastik kâğıtlar üzerine karakterlerin hareketlerinin kare kare çizilerek oluşturulur. Transparan olarak hazırlanan bu kareler daha sonra farkı bir tabakada hazırlanmış olan arka plan üzerine bindirilerek sahneler oluşturulur. Hatta bu arka plan resimler bazen ekrandan taşacak şekilde oluşturulur ve karakterler bu arka plan üzerinde hareket ettirilerek, sanki ilerliyormuş hissi yaratılır (Chapman, 2004: 243). Cel animasyon kavramı teknoloji paralelinde geliştirilerek dijital (sayısal) ortama aktarılmıştır. Bugün bilinen birçok çizgi film bu teknik kullanılarak hazırlanmaktadır.

Disney firması tarafından bilinir hale getirilen ve geliştirilen cel animasyon, saniyede 24 kareden oluşur. Bir dakikalık bir cel animasyon 1440 farklı kareden oluşur. *Keyframe* (anahtar görüntü) ise karelerin (frame) özel bir çeşidi olup, animasyonda değişim ve dönüşümlerin gerçekleştiği özel görüntü kareleridir. Örneğin animsayonda düz yolda yürüyen bir insan bir süre sonra zıplarsa, bu zıplama değişikliği keyframe olur ve aradaki hareketi oluşturan kareler - ki bunlara *tween* adı verilir - bu anahtar kareler göre hazırlanır. Bugün ise bilgisayar animasyon programları sayesinde, programa sadece keyframeler tanıtılarak aradaki kareleri program kendisi doldurması sağlanır. Bu ara doldurma işlemine de *tweening* adı verilir. Böylece geleneksel anlamda binlerce kareden oluşan el işçiliği ortadan kalkmış olur.

Bilgisayar Animasyonu

Bilgisayar animasyon programları, katman, keyframe ve tweening gibi cel animasyonun tüm mantık ve sürecini sayısal ortamda uygular. Bilgisayar animasyonunda renklendirme, doldurmalar ve renk geçişleri RGB pixel değerleri üzerinden gerçekleşir. Bilgisyarda animasyonunun diğer bir avatajı ise saniye başına düşen kare oranlarının tasarımcı tarafından kolaylıkla ayarlanabilmesidir. Ama bu kare oranlarındaki değişikliğin ekrana yansıması ekranın ve sistemin hızına ve gücüne bağlıdır. Her nekadar animasyon bilgisayarın limitlerini zorlamasada, animasyonun görüntülenmesi için oldukça güç gerekir.

Bilgisayar animasyonunda cel yerine onun dijital karşılığı olan layer (katman) kullanmak animasyonu yapan kişiye zaman kazandırır, fakat animasyonun nasıl kaydedildiğini etkilemez. Bitmiş animasyonda her kare görüntü dosyası ve dizinler *QuickTime* movie veya *gif* animasyon olarak saklanır. Aynı setin elemanlarından oluşan dizinlerde ek veriler oluşabilir. Ama sıkıştırma işlemi gerçekleştirildiği zaman bu fazlalıklar yok edilmiş olur.

İki boyutlu ve hareket eden objelerle oluşan animasyonlara *sprite animasyon* ve objeler de *sprite* denir. Sprite; arka plan üzerinde yerleştirilen ve hareket hissi veren bitmap görüntülerdir. Sprite objelerin boyutları ekran boyutuna göre daha küçüktür. Örneğin, yeşillik üzerinde zıplayan bir tavşanı canlandırmak için animatör önce tavşanın tüm zıplama

hareketlerini hazırlar ve daha sonra yeşillik alandan oluşan arka plan üzerinde bu hateketleri düzenler. Sprite temelli animasyonları güncel teknoloji sayesinde üretmek oldukça kolaydır ama sprite objeler sabitlenmiş koleksiyonlardan geldiği için ışık ve derinlik açısından değişiklik yapmak ve yeniden üretmek mümkün olmayabilir. Sprite animasyonlar render hızının gerçekçilikten daha önemli olduğu etkileşimli (interaktif) medyalarda çok tercih edilen bir animasyon türüdür (Hodgins, O'Brien ve Bodenheimer,1986: 11).

Web Animasyon ve Flash

Animasyonlar web sayfalarına anime edilmiş gif veya gömülmüş video formatında eklenebilinir. Web tasarımında en sık kullanılan web animasyon türü Adobe Flash programı tarafından üretilebilen *Shokwave Flash (SWF)* formatıdır. SWF vektörel bir format ve sıkılaştırılmış bir yapıda olduğu için, web sitelerinde kullanılmak için oldukça uygundur (Chapman, 2004: 254). Ayrıca SWF animasyonlar normal animasyondan ve bitmap görüntülerden daha düşük bandwith (bant genişliği) gerektirdiği için transferi daha hızlıdır ama buna karşılık vektörel bazlı olması pozitif yönü iken, bitmap görüntülerin verdiği detayları sağlayamaması negatif yönüdür.

Adobe Flash animasyon programı olmaktan daha fazla özelliklere sahiptir. *ActionScript* adı verilen ve animasyonlara web kullanıcılarının etkileşimini sağlayan "etkileşimlilik "özelliğini ekleyen bilgisayar dilini destekler. Flash programı bitmap görüntülerin animasyona çevrilmesini sağlar ve bazı çizim stillerini daha az yer kaplayan vektörel animasyonlara dönüştürür. Ama birçok flash animasyonlarının web sitelerinde yüklenmesi oldukça uzun sürmektedir. Bu durum dikkate alınırsa, bitmap animasyonlardan ziyade vektörel tabanlı animasyonların kullanılması internet üzerinde daha hızlı veri aktarımı sağlayacaktır.

Üç Boyutlu (3D) Animasyonlar

Üç boyutlu animasyon; karakter ve objelerin hareket ettiği ve birbirleri ile etkileştiği sanal bir ortamın yaratılması ile ilgilidir. Animatörler bu tür animasyonları gerçekleştirirken 3 boyutlu nesneleri modelleme, canlandırma ve render(çevirme) işlemlerinden oluşan bir bütünlük içerisinde ele almalıdır.

Kısaca modelleme, sahnenin elemanlarının belirlenmesi ve uygun şekilde yerleştirilmesi sürecidir. Modellemenin yapılabilmesi için her nesnenin hem statik(sabit) hemde hareketinin oluşabilmesi için gereken verilere ihtiyaç vardır. Bu tür veriyi elde etmenin en çok kullanılan yöntemi modelin eklemelerinin modellenmesidir. Bir modeli oluşturan tüm parçaların hiyerarşik olarak ağaç dalları gibi birbirlerine nasıl bağlandığının belirlenmesi buna bir örnektir (Hodgins, O'Brien ve Bodenheimer, 1986: 7). Canlandırma, nesnelerin 3 boyutlu ortamdaki hareketlerini, render işlemi ise nesnelerin nitelik ve hareketlerinin görüntüye dönüştürülmesidir. Modelleme ve render aşamaları genelde animasyon sürecinde bağımsızdırlar.

Üç boyutlu modellerin sahip olduğu özellikler sayısal değerlerle ifade edilirler. Bu sayıların değiştirilmesi, modellerin boşlukdaki pozisyonlarının, dönüşlerinin, yüzey özelliklerinin ve hatta şekillerinin değişmesine neden olur. Ayrıca model üzerine düşen ışığın yoğunluğu ve doğrultusu, kameranın pozisyonu ve hareketleri de rakamsal verilerle ifade edilir. 3-boyutlu bir animasyon hazırlanırken ilk yapılması gereken; ilk sahnenin kurulması ve ilk karenin render edilerek animasyonun giriş sahnesinin oluşturulmasıdır. Ardından gerekli değişiklik ve parametre değişiklikleri yapılarak sahneler oluşturulmaya devam edilir. 3-boyutlu animasyon rakamsal değerlerin değiştirilmesi yolu ile elde edildiği için, "timeline" yani zaman çizgisi üzerinde organize etmek en doğru yoldur. *Motion path* adı verilen hareket patikaları kullanılarak 3-boyutlu objelerin hareketleri timeline (zamanlama paneli) üzerinde rahatlıkla oluşturulur (Chapman, 2004: 269).

3-Boyutlu animasyon diğer animasyon türlerine göre çok daha zordur. Zor olmasının en önemli sebebi, insanların 3-boyutu zihinlerinde görüntülemesindeki zorluklardır. İkinci bir zorluksa, 3-boyutlu bir animasyonun render edilebilmesi için gereken teknik altyapı ve bilgisayar gücüdür. 3-Boyutlu animasyonda 1 saniyelik bir görüntünün elde edilebilmesi için ortalama 12-30 arası görüntünün işlenmesi gerekmektedir. Bu durum daha uzun süreli animasyonlar için düşünüldüğü zaman render(çevirmek) nerdeyse imkânsız olan bir işlem halini almaktadır.

3-Boyutlu animasyonlar çoklu ortam (multimedya) projelerinde genellikle tipografik düzenlemelerin veya geometrik yapıya sahip şekillerin hareketlendirilmesi olarak kullanılmaktadır. İzleyicide mekân ve derinlik hissi yarattığı için

daha çok ilgisini çekerek, başlık ve vurgularla düz yazı yerine anime edilmiş 3-boyutlu yazıların kullanılması izleyicinin odak ve ilgisini doğal olarak proje üzerinde yoğunlaşmasını sağlayacaktır.

Son yıllarda özellikle otomobil firmaları ve endüstriyel ürünler satan ticari web sitelerinde çok sıklıkla kullanılan 3-boyutlu animasyon, izleyiciye ürünün fotoğraf ile verilemeyecek olan teknik detay ve mekân içinde 360 derece görüntüsünü vermektedir. İzleyici kamera görevi gören ve kendi kontrol ettiği kontrol çubukları sayesinde isterse bir ürünü boşluk içerisinde istediği yönden görüntüleyebilir veya herhangi bir mekânı istediği açıdan sanki içinde geziyormuş gibi sanal olarak dolaşabilir. Çoklu ortam (multimedya) projelerinde kullanılan bu teknoloji sayesinde kullanıcılar, internet üzerinden veya CD ortamında hiç ortam değiştirmeden görsel bilgiye sahip olma imkânı bulmuş olurlar.

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Bu araştırma betimsel bir çalışmadır ve tarama modeli kullanılarak yapılmıştır. Betimsel modelle, bir konudaki hali hazırdaki durum araştırılır. Betimsel modelle yürütülen bir araştırmanın başında, araştırma evreni belirlenir.

Tarama Modeli: Geçmişte ve halen var olan bir durumu olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan yaklaşımlardır. Araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde var olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır. Onları herhangi bir şekilde değiştirme, etkileme çabası gösterilmez. Tarama modellerinde amaçların ifade edilişi genellikle, soru cümleleri ile olur. Bunlar: “Ne idi?”, “Ne ile ilgilidir?”, ve “Nelerden oluşmaktadır?” gibi sorulardır. Bir kamuoyu yoklamasında, “halkın siyasal eğilimleri nedir?” den, bir maddenin “hangi bileşenleri vardır”a kadar pek çok soru, tarama modelinde bir araştırma ile cevaplandırılabilir. Burada önemli olan, var olanı değiştirmeye kalkmadan gözleyebilmektir (Karasar, 1999: 77).

Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın çalışma evrenini, 2009-2010 öğretim yılında Ankara ilinde bulunan üniversitelerin grafik ve görsel iletişim tasarımı eğitimi veren fakültelerinin 4.sınıfında okuyan öğrenciler ve bu fakültelerde bu dersleri okutan öğretim elemanları; örneklemini ise Başkent Üniversitesi İletişim Fakültesi İletişim Tasarımı Bölümü, Başkent Üniversitesi Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi Görsel Sanatlar ve Tasarım Bölümü, Bilkent Üniversitesi Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi İletişim ve Tasarım Bölümü, Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Görsel İletişim Tasarımı Bölümü, Gazi Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi Uygulamalı Sanatlar Bölümü Grafik Eğitimi Ana Bilim Dalı’nda çoklu ortam (multimedya) tasarımı içeren dersleri alan 4.sınıf öğrencileri ve bu dersleri veren öğretim elemanları oluşturmaktadır. Öğretim elemanları az sayıda olduğundan tümü araştırma kapsamına alınmıştır.

Bulgular ve Yorumlar

Çoklu Ortam (multimedya) Tasarımı Eğitimi Alan Öğrencilere İlişkin Kişisel Bilgiler

Araştırmaya katılan öğrencilere ilişkin demografik bulgular yüzde-frekans istatistikleri ile ortaya konmuştur. Öğrencilerin öğrenim gördükleri okullara göre dağılımı Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1: Öğrenim görülen okullara göre öğrenci sayıları.

		n	%n
Okul	GAZİ ÜNİVERSİTESİ, GRAFİK EĞİTİMİ BÖLÜMÜ	15	15
	BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ, GÖRSEL SANATLAR VE TASARIM BÖLÜMÜ	21	21
	BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ, İLETİŞİM TASARIMI BÖLÜMÜ	23	23
	BİLKENT ÜNİVERSİTESİ, İLETİŞİM VE TASARIM BÖLÜMÜ	25	25
	GAZİ ÜNİVERİTESİ, GÖRSEL İLETİŞİM TASARIMI BÖLÜMÜ	16	16
	Toplam	100	100

Araştırmaya katılan öğrencilerin en çok %25'i Bilkent Üniversitesi iletişim ve tasarım bölümü öğrencisidir. Öğrencilerin %16'sı Gazi Üniversitesi görsel iletişim tasarımı, %15'i Gazi Üniversitesi grafik eğitimi, %20'si Başkent Üniversitesi görsel sanatlar ve tasarımı, %21'i Başkent Üniversitesi İletişim Tasarımı Bölümü'ndendir.

Öğrencilerin cinsiyetlerine göre dağılımı Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2: Öğrencilerin cinsiyetlerine göre dağılımı.

		n	%n
Cinsiyet	Erkek	48	48
	Kız	52	52
	Toplam	100	100

Öğrencilerin %48'i erkek ve %52'si kız öğrencidir.

Öğrencilerin yaşlarına göre dağılımı Tablo 3'de gösterilmiştir.

Tablo 3: Yaşa göre öğrencilerin dağılımı.

		n	%n
YAŞ	20-21 yaş	24	24
	22-23 yaş	43	43
	24-32 yaş	33	33
	Toplam	100	100

Öğrencilerin %43' 22-23 yaş aralığında; %24'ü 20-21 yaş aralığında ve %33'ü 24-32 yaş aralığındadır.

Öğrencilerin çoklu ortam (multimedya) tasarımında "video ve animasyon bilgisi düzeyleri" nasıldır ve bilgi düzeyleri cinsiyetlerine, yaşlarına ve okul türüne göre farklılık göstermekte midir?

Tablo 4: Öğrencilerin cinsiyetlerine göre " t" testi sonuçları.

	Cinsiyet	N	Ortalama	Std.sapma	t	Sd	P
Video ve Animasyon	Erkek	48	3,15	1,49	-2,694	98	0,008*
	Kız	52	4,00	1,67			

*p<0.05

Kız öğrencilerin video ve animasyon bilgisi düzeyleri($\bar{X}$=4.00), erkek öğrencilere göre daha yüksektir. İstatistiksel olarak da kız ve erkek öğrencilerin video bilgisi düzeyleri arasında anlamlı bir fark bulunmuştur($p<0.05$).Öğrencilerin öğrenim gördükleri üniversitelere göre video animasyon bilgi düzeylerinin ortalama istatistikleri Tablo 2o'de gösterilmiştir.

Tablo 5: Öğrencilerin öğrenim gördükleri üniversitelere göre video ve animasyon bilgi düzeylerinin ortalama istatistikleri.

		N	Ortalama	Std.sapma
Video ve Animasyon	GAZİ ÜNİVERSİTESİ, GRAFİK EĞİTİMİ BÖLÜMÜ	15	2,87	0,99
	BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ, GÖRSEL SANATLAR VE TASARIM BÖLÜMÜ	21	3,43	1,60
	BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ, İLETİŞİM TASARIMI BÖLÜMÜ	23	3,13	1,98
	BİLKENT ÜNİVERSİTESİ, İLETİŞİM VE TASARIM BÖLÜMÜ	25	4,16	1,25
	GAZİ ÜNİVERİTESİ, GÖRSEL İLETİŞİM TASARIMI BÖLÜMÜ	16	4,25	1,77

Gazi Üniversitesi Görsel İletişim Tasarım Bölümü'nde öğrenim gören öğrencilerin video bilgi düzeyleri($\bar{X}$=4.25), diğer üniversitelerde öğrenim gören öğrencilere göre daha yüksek bulunmuştur. Ancak öğrencilerin öğrenim gördükleri üniversitelere göre başarıları arasında anlamlı bir farkın olup olmadığı tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ile testi edilmiş ve sonuçları Tablo 21'de gösterilmiştir.

Tablo 6: Öğrencilerin öğrenim gördükleri üniversitelere göre tek yönlü varyans analizi.

		Karelerinin Toplamı	Sd	Karelerinin Ortalaması	F	p
Video ve Animasyon	Gruplar arası	28,345	4	7,086	2,854	0,028*
	Gruplar içi	235,845	95	2,483		
	Toplam	264,190	99			

*p<0.05

Varyans analizine göre öğrencilerin öğrenim gördükleri üniversitelere göre video bilgi düzeyleri arasında anlamlı bir fark bulunmaktadır ($p<0.05$).

Bu anlamlı fark, Gazi Üniversitesi Grafik Eğitimi Bölümü ile Bilkent Üniversitesi İletişim Tasarımı Bölümü öğrencileri arasında görülmüştür.

Bu fark; video, animasyon ve görüntü işleme gibi donanım ve yazılım altyapısının önemli etken olduğu derslerde, bölümlerin sahip oldukları ekipman ve yazılımlar, öğretim elemanlarının uyguladıkları öğretim teknikleri ve bölüm programlarında video ve animasyon konulu derslerin sayıca farklılığı ile açıklanabilir.

Öğrencilerin yaşlarına göre video bilgi düzeylerinin ortalama istatistikleri Tablo 22'de gösterilmiştir.

Tablo 7: Öğrencilerin yaşlarına göre video ve animasyon bilgi düzeylerinin ortalama istatistikleri.

		N	Ortalama	Std.sapma
Video ve animasyon	20-21 yaş	24	3,42	1,84
	22-23 yaş	43	3,88	1,72
	24-32 yaş	33	3,33	1,31

22-23 yaş aralığında olan öğrencilerin video ve animasyon bilgi düzeyleri ($\bar{X}$=3.88), 20-21 ve 24-32 yaş aralığındaki öğrencilere göre daha yüksek bulunmuştur. Ancak öğrencilerin yaşlarına göre başarıları arasında anlamlı bir farkın olup olmadığı tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ile testi edilmiş ve sonuçları Tablo 23'de gösterilmiştir.

Tablo 8: Öğrencilerin yaşlarına göre tek yönlü varyans analizi sonuçları.

		Karelerinin Toplamı	Sd	Karelerinin Ortalaması	F	P
Video ve Animasyon	Gruplar arası	6,605	2	3,302	1,244	0,293
	Gruplar içi	257,585	97	2,656		
	Toplam	264,190	99			

Vayans analizine göre öğrencilerin yaşlarına göre video ve animasyon bilgi düzeyleri arasında anlamlı bir fark bulunmamaktadır (p>0.05).

Tablo 9: Araştırmaya katılan tüm öğrencilerin alt boyutlar üzerindeki genel başarı ortalamaları.

	Ortalama	Std. Sapma
Teorik Bilgi	2,90	1,48
Tipografi Bilgisi	3,39	1,76
Durağan Görüntü Bilgisi	4,05	1,84
Video ve Animasyon Bilgisi	**3,59**	**1,63**
Ses Bilgisi	2,62	2,02

Sonuç ve Öneriler
Sonuç

Teknoloji ile paralel hareket eden görsel iletişim tasarımı, yeni ortaya çıkan ve sürekli güncellenen içeriği ile her geçen gün genişlemektedir. Bu genişleme, içerisinde teknolojik gelişmeleri, kuramsal bilgi birikimini, bilgisayar yazılımlarını, donanım bilgisini ve uygulama bilgisini içermektedir. Doğal olarak bu alana tasarımcı yetiştiren eğitim kurumları bu gelişmeleri tüm yönleri ile takip ederek izledikleri eğitim programların sürekli şekillendirmek durumundadırlar. Bu eğitim programlarının uygulayıcıları olan eğitimciler de aynı şekilde verdikleri derslerin içeriklerini alanın gerekliliklerine göre düzenlemelidirler.

Görsel iletişim tasarımı alanı çoklu ortam (multimedya) üzerine kurulu olduğu için, bu alanda öğrenim gören öğrencilerin yetenek ve yaratıcılık özelliklerinin yanı sıra, görsel iletişim tasarımcısı olabilmeleri için çoklu ortam (multimedya) tasarımı hakkında öncelikli olarak geniş bir bilgi altyapısına ihtiyaçları vardır. Bu altyapı, öğrencilerin

eğitimleri süresinde ve meslek hayatında başarılı olarabilmeleri için vazgeçilmezdir. Bu araştırma sonucu elsde edilen bulgular aşağıda belirtilmiştir:

1- Araştırmaya katılan öğrencilerin % 52'si kız, % 48'i erkektir.
2- Araştırmaya katılan öğrencilerin % 24'ü 20-21 yaş arası, % 43'ü 22-23 yaş arası, % 33' 23-32 yaş grubundadır.
3- Araştırmaya katılan öğrencilerin %25'i Bilkent Üniversitesi İletişim ve Tasarımı, %16'sı Gazi Üniversitesi Güzel sanatlar Fakültesi Görsel İletişim Tasarımı, %15'i Gazi Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi Grafik Eğitimi, %20'si Başkent Üniversitesi Güzel sanatlar Fakültesi Grafik Tasarım, %21'i Başkent Üniversitesi İletişim Fakültesi İletişim Tasarımı bölümünde öğrenim görmektedirler. Araştırmaya katılan öğrencilerin tamamının çoklu ortam (multimedya) içeren dersler aldıkları görülmektedir.
4- Bilgi testinde çoklu ortam (multimedya) tasarımında video ve animasyon bilgisi düzeylerini ölçen 25-32 arası sorularda, Gazi Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi Grafik Eğitimi Bölümü öğrencileri % 38.5, Başkent Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Grafik Bölümü öğrencileri % 42.8, Başkent Üniversitesi İletişim Fakültesi İletişim Tasarımı Bölümü öğrencileri % 39, Bilkent Üniversitesi İletişim ve Tasarım Bölümü öğrencileri % 52, Gazi Üniversitesi Güzel sanatlar Fakültesi Görsel İletişim Tasarımı Bölümü öğrencileri % 53 başarı
5- Bilgi testinin tamamında öğrencilerin göstermiş olduğu genel başarı düzeyinin yaklaşık % 41 olduğu görülmüştür.

Öneriler

Araştırmadan elde edilen sonuçlara ve gelecekte yapılacak araştırmalara yönelik olarak aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir:
1- Video ve animasyon uygulamalarının yer aldığı "hareketli görüntü" konularında uygulama bilgisi ile birlikte teorik bilgiye ders içeriklerinde daha fazla yer verilmelidir.
2- Çoklu ortam (multimedya) bileşenleri açısından alana spesifik öğretim elemanları yetiştirilmelidir.
3- Alana spesifik Türkçe yazılmış kaynak itiyacının karşılanması öğrencilerin ders dışı aktivitelerine katkıda bulunacaktır.
4- Derslerde kullanılan yazılım ve donanım altyapısının güncel tutulması okul sonrası profesyonel hayata geçişe katkıda bulunmakla birlikte derslerin daha etkin geçmesini sağlayacaktır.
5- Çoklu ortam (multimedya) alanını içeren bölümler kurulmadan önce yetkin öğretim elemanı ve altyapı yeterliliği sağlanmalı ve beklentileri karşılamalıdır. Ayrıca, derslere sektör profesyonelleri dahil edilerek entegrasyon sağlanması öğrenci başarısını etkileyectir.

KAYNAKLAR

Burger, J. (1993). *The Desktop Multimedia Bible*. MA: Addison Wesley Publishing Company.
Cawkell, T. (1996). *The Multimedia Handbook.* New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
Chapman, N., Chapman, J. (2004). *Digital Multimedia.* England: John Wiley & Sons Ltd.
Chapman, N., Chapman, J. (2003). *Digital Media Tools*. England: John Wiley & Sons Ltd.
Dedeal, M. N. (2004). *İletişim Tasarımı ve Çokluortam*. İstanbul: Pusula Yayıncılık ve İletişim Ltd.
Feldman, T. (1994). *Multimedia.* London: Chapman & Hall
Fluckiger F.(1996) *Understanding Networked Multimedia : Applications and Technology*. Prentice Hall PTR.
Heller, S. (1998). *The Education of a Graphic Designer*. New York: Allworth Press
Hodgins, J.K., O'Brien, J.F., Bodenheimer, R.E. (1986). *Computer Animation*. Atlanta: Georgia Institute of Technology College of Computing and Graphics.
Jones, S. (2003). *Encyclopedia of New Media*. California: Sage Publication Inc.
Norman, D. (1982). *Learning and Memory*. San Francisco: Freeman Publishing
Ohanion, T.A. (1998). *Digital Nonlinear Editing: Editing Film and Video on the Desktop*. USA: Focal Press, Butterworth-Heinemann
Özcan, O. (2008). *İnteraktif Medya Tasarımında Temel Adımlar*. İstanbul: Pusula Yayıncılık.
Stenzler, M.K., Eckert, R.R. (1996). *Interactive Video.* SIGCHI Bulletin: April, Vol.28, No.2.
Vaughan, T. (2001). *Multimedia Making It Work.* California: Osborne/McGraw-Hill
Wetzel, C.D., Radtke, P.H., Stern, H.W. (1994) *Instructional Effectiveness of Video Media*. New Jersey: Lawrance Erlbaum Assocates.
Wise, R. (2000). *Multimedia: Acritical Intruduction*. New York: Routledge, Taylor & Francis Group.

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi – Sayı 39 – Ocak 2014

OECD ÜLKELERİNDE REEL ÜCRETLER VE EMEK VERİMLİLİĞİ ARASINDAKİ İLİŞKİ: PANEL VERİ ANALİZİ[1]

Atalay ÇETİN, Arş.Gör., Aksaray ÜniversitesiİİİB.F İktisat Bölümü, atalaycetin@aksaray.edu.tr.

İbrahim BAKIRTAŞ, Prof.Dr., Aksaray Üniversitesi İ.İ.B.F İktisat Bölümü, ibakirtas@aksaray.edu.tr

ÖZET: Klasik İktisatçılar emeğin homojen olduğunu ve reel ücretlerde meydana gelen bir değişimin emeğin verimliliğini dolayısıyla emek talep eğrisini etkilemediğini varsaymaktaydılar. Ancak 20.y.y'ın ortalarında, Yeni Keynesyen İktisatçılar tarafından bu varsayımlara bazı eleştiriler getirilmiştir. Yeni Keynesyen İktisatçılara göre reel ücretlerdeki artış işçi verimliliğini pozitif yönde etkilemektedir. Ayrıca Yeni Keynesyen İktisatçılar gönülsüz işsizliğe dair açıklamalar getirirken, reel ücret yapışkanlıklarına dair farklı yaklaşımlar geliştirmişlerdir. Etkin Ücret Teorisi de bu yaklaşımlardan biridir.Bu çalışmada, firmaların işçilerine emek piyasası temizlenme düzeyinin üzerinde bir ücret ödemesinin nedenini açıklayan Etkin Ücret Teorisi'nden hareketle, 2000-2010 yılları arasında Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Örgütü'ne (OECD) dahil 34 ülkenin yıllık ortalama reel ücret kazançları büyüme oranı (ORUBO) ile yıllık emek verimliliği büyüme oranı (EVBO) arasındaki ilişki incelenmiştir. Panel Pedroni Koentegrasyon Analizi sonuçlarına gore OECD ülkelerinde emek verimliliği ile reel ücretler arasında koentegrasyon ilişkisi vardır.

Anahtar Kelimeler: Etkin Ücret, Verimlilik, Ücret Yapışkanlıkları, Yeni Keynesyen, Kaytarma Modeli

THE RELATIONSHIP BETWEEN REAL WAGES AND LABOUR PRODUCTIVITY IN OECD COUNTRIES: A PANEL DATA ANALYSIS

ABSTRACT: The Classical Economists were assuming the labour as a homogeneous factor and a change that occur in real wages couldn't effect the labour productivity and couldn't shift the labour demand curve. But at the middle of the 20th century, The New Keynesian Economists enhanced some criticism against that thought. Accordingly to the New Keynesian Economists increase at real wages can effect the labour productivity as positively. Although New Keynesian Economists also brought some explanation for the involuntary unemployment and developed a few approaches about the real wage rigidities, one has called Efficiency Wage Theory. In this study, following the Efficiency Wage Theory that explained why firms paying a wage which is above the market clearing level to their workers, the relation has tested between the annually wage growth rate (ORUBO) and annually labour productivity growth rate (EVBO) for 34 countries that related to the Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) between the years of 2000 and 2010. According to findings ofPanel Pedroni Cointegration Analysisa cointegration has arised between the labour productivity and the real wages.

Key Words: Efficiency Wages, Productivity, Wage Rigidity, New Keynesian, Shirking Model.

GİRİŞ

Dünya tarihinde büyük buhrandan sonra, genel iktisat teorisi Klasik İktisat Okulu'ndan Keyneysen Makro İktisadi Düşünce'ye yönelmiştir. Bu durumun temel nedenleri; i. tüm ekonomilerde emek piyasasında cari ücretten çalışmak istemelerine rağmen iş bulamayan gönülsüz işsizlerin var olması, ii.toplam talepte meydana gelen ekonomik istikrarsızlıkların, kısa dönem ekonomik hareketlilik içerisinde meydana gelen değişimlerin sebebi olduğu düşüncesidir. Klasik İktisatçılar emek piyasasında talep eğrisini elde ederken, emek unsurunun homojen olduğunu ve reel ücretlerde meydana gelen bir değişimin emeğin verimliliğini etkilemediğini varsaymaktaydılar. Bununla birlikte Klasik İktisatçılara göre emek talep eğrisinde meydana gelecek olan değişimler reel ücret değişimlerini açıklayıcı unsur olmaktaydı. Ayrıca Klasik İktisatçılar tam rekabet koşullarının var olduğu bir emek piyasasında reel ücretlerin arz ve talep eşitliğine göre belirlendiğini ifade etmekteydi. Bu durumda emek piyasasında oluşan işsizlik ise gönüllü

[1]Bu çalışma "Etkin Ücret Modeli: OECD Örneği" başlıklı yüksek lisans tez çalışmasından türetilmiştir.

olarak kabul edilmekte ve bu kavram bireylerin emek piyasasında belirlenen reel ücret oranlarında çalışmaktansa işsiz kalmayı tercih etikleri şeklinde ifade edilmekteydi. 20.yy'ın ortalarında ise Yeni Keynesyen İktisatçılar tarafından bu varsayımlara eleştiriler getirilmiştir. Yeni Keynesyen İktisatçılara göre reel ücretlerdeki değişim işçi verimliliğini etkilemektedir. Ayrıca Yeni Keynesyen İktisatçılar reel ücretlerin sadece emek piyasasındaki arz ve talebe bağlı olmadığını ifade etmiş ve gönülsüz işsizliğe dair açıklamalar getiren Etkin Ücret Modelleri'ni geliştirmişlerdir (Adaş, 2002:104; Biçerli, 2000:174-175; Bradley, 2007:167).

Etkin Ücret Modelleri ve Yeni Keynesyen İktisat'ın açıkladığı ücret yapışkanlıklarını ele alan bu çalışmanın önemi, söz konusu teorileri ayrıntılı olarak ele almasıyla birlikte, 2000-2010 yılları arasında, OECD ülkelerinde yıllık ortalama reel ücret büyüme oranı (ORUBO) ile yıllık emek verimliliği büyüme oranı (EVBO) arasındaki ilişkinin yönünü tespit etmesidir. Çalışma üç temel bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Etkin Ücret Modelleri'ne; Beslenme Modeli (Nutrition Model), Artan Ücret ve Daha Yüksek Verimlilik: Solow Modeli, İşgücü Devri Modeli (Labour Turnover Model), Ters Seçim Modeli (Adverse Selection Model), Kaytarma Modeli (Shirking Model), Sosyolojik Model (Sociological Model), Sendikadan Kaçınma Modeli, ilişkin genel bir literatür taraması gerçekleştirilmiştir. İkinci bölümde ise, firmaların işçilerine emek piyasası temizlenme düzeyinin üzerinde bir seviyede ücret ödemesinin emeğin verimliliğini arttıracağı temeline dayanan Etkin Ücret Modeli'nden hareketle, 2000-2010 yılları arasında Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Örgütü'ne (OECD) dahil 34 ülkenin yıllık ortalama reel ücret kazançları büyüme oranı (ORUBO) ile yıllık emek verimliliği büyüme oranı (EVBO) verileri elde edilerek, bu iki değişken arasındaki Panel Pedroni Koentegrasyon ilişkisi incelenmiştir. Üçüncü bölüm olan sonuç bölümünde ise çalışmanın bulguları değerlendirilirken, çalışmanın mevcut kısıtları ve özgünlüğü hakkında bilgi verilmekte ve Etkin Ücret Modeller'i üzerine uygulama gerçekleştirecek olan çalışmacılara tavsiyelerde bulunulmaktadır.

LİTERATÜR

1930'lu yıllarda dünyadaki genel iktisadi bakışı Klasik İktisat Okulu'ndan Keynesyen Makro İktisat Düşüncesi'ne çeken iki ekonomik unsur bulunmaktadır. Bunlardan ilki tüm ekonomilerde emek piyasasında cari ücretten çalışmak istemelerine rağmen iş bulamayan gönülsüz işsizlerin var olması, ikincisi ise toplam talepte meydana gelen ekonomik istikrarsızlıkların sebebi olan kısa dönem ekonomik hareketlilik içerisinde meydana gelen değişimlerin varlığıdır. Ancak özellikle 1970'li yılların başından itibaren Geleneksel Keynesyen yaklaşım birçok eleştiri ile karşılaşmıştır (Romer, 1993:5; Kablamacı, 2011:55-56). Keynesyen iktisatçılar işsizlik kavramını, ekonomide gerçekleşecek bir talep veya arz şoku ile birlikte piyasanın kısa dönemde hızla dengeye gelememesine bağlamaktadır (Parasız, 1994:188). Ortodoks Keynesyen olarak da adlandırılan Yeni Keynesyen İktisatçılar da temel denge modellerini Keynesyenlerin bu düşünceleri üzerine oturtmuşlardır. Başka bir deyişle Yeni Keynesyen İktisatçılara göre kısa vadede esnek olan fiyatlar ve ücretler ekonomik dalgalanmaları ve sonuçlarını açıklayamamaktadır (Parasız, 1994:188; Aslan, 2008:176). Bu noktadan hareketle Yeni Keynesyen İktisat akımı öncelikli olarak gönülsüz işsizliğin varlığını açıklamaya çalışmıştır. Ayrıca Yeni Keynesyen İktisatçılar Keynesyenlerden farklı olarak sabit nominal ücret yaklaşımı yerine ücret ve fiyatlarda hızlı olmayan ayarlanmaların yol açtığı ücret ve fiyat yapışkanlıklarını incelemişlerdir. Yeni Keynesyen İktisatçılar bir yandan ücretlerin ve fiyatların neden yapışkan olduğuna diğer yandan da nominal ve reel ücret ve fiyat yapışkanlıklarına açıklamalar getirmiştir (Parasız, 1994:188-189; Snowdon ve Vane, 2005:366-367; Saydam, 2009:241). Yeni Keynesyen İktisatçılar'a göre reel ücretlerdeki değişim işçi verimliliğini etkilemektedir ve reel işçi ücretleri sadece emek piyasasındaki arz ve talebe bağlı değildir. Bu yaklaşımlardan hareketle Yeni Keynesyen akım içerisinde gönülsüz işsizliğe açıklamalar getiren Etkin Ücret Modelleri geliştirilmiştir (Adaş, 2002:104; Biçerli, 2000:174-175; Bradley, 2007:167).

Etkin Ücret Modelleri

Etkin Ücret Modellerinin ilki Leibenstein (1957)'ın ortaya koyduğu Beslenmeye Dayalı Etkin Ücret Modeli'dir. Bu modele göre azgelişmiş ülkelerdeki işçilere ödenen reel ücret düzeyi arttıkça, işçilerin tüketeceği besin miktarı artacaktır. Bunun sonucunda daha sağlıklı hale gelen işçilerin gayret düzeyleri yükselecek, verimlilikleri artacak ve bu da üretimde bir artışın meydana gelmesine neden olacaktır. Ancak gelişmiş ülkelerde işçilere ödenen reel ücretlerin bireylerin yaşamaları için gerekli olan ihtiyaçları karşılayan ücret düzeyinin üstünde olmasından dolayı bu model gelişmiş ülkeler için geçerliliğini yitirmiştir (Liebenstein,1957:26-29; Riveros ve Bouton,1991:15; Parasız ve Bildirici,2002:397). Beslenmeye Dayalı Etkin Ücret Modeli Mazumdar (1959), Stiglitz (1976), Strauss (1986),

Swamy (1997), Dalgaard ve Strulik (2010) gibi iktisatçılar tarafından geliştirilmiştir. 1980'li yıllardan sonra Yeni Keynesyen İktisatçılar bu modeli temel alarak, gelişmiş ülkeleri de içeren farklı Etkin Ücret Modelleri geliştirmişlerdir.

Solow (1979) Etkin Ücret Modeli'nin temel yapısını ortaya koymuştur. Solow'un Etkin Ücret Modeli'nde ücret yapışkanlıkları işverenlerin çıkarınadır. Bunun nedeni ise daha düşük reel ücret düzeylerinde emek verimliliğinin düşeceği savıdır. Maliyet minimizasyonu hedefleyen bir firma için ücret katılıkları maliyetleri minimize ederken, emek verimliliğini arttırmak sureti ile firmanın karlılık düzeyini de arttırmaktadır (Solow, 1979:41-44). Solow'un Etkin Ücret Modeli Yellen (1984) ve Katz (1986) tarafından geliştirilmiştir.

Temel Etkin Ücret Modeli'nde tüm firmaların rekabetçi ve rasyonel olduğu varsayıldığında her bir firmanın üretim fonksiyonu,

$$Q = PF[e(w)N, K], e'(w) \rangle 0 \quad (1)$$

şeklindedir. Eşitlik (1)'de Q ; firmanın çıktı düzeyini, P ; firma tarafından üretilen çıktının parasal değerini, e ; her bir işçinin göstereceği gayret düzeyini, w ; her bir işçiye ödenen reel ücret düzeyini, N ; istihdam edilen emek miktarını ve K ise sermaye stoğunu ifade etmektedir. Bu eşitlik, tüm işçilerin özdeş ve işçilerin gayret düzeylerinin de reel ücretin artan bir fonksiyonu olduğu temel varsayımı üzerine kurulmuştur. Bu noktadan hareketle firmalar karlarını maksimize edecek olan reel ücret düzeyinden işçi istihdam etmek istemektedir. Aşağıdaki eşitlik bir firmanın karını ifade etmektedir,

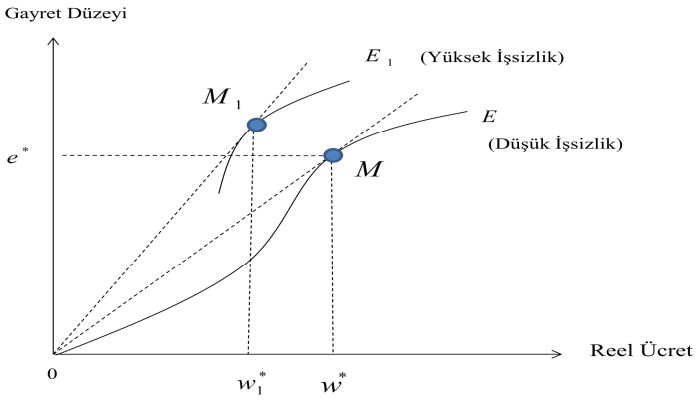
$$\pi = PF[e(w)N, K] - wN \quad (2)$$

Eşitlik (2)'ye göre gayret düzeyi kar fonksiyonuna dahil edildiğinde, reel ücret düzeyindeki bir kesinti işçilerin çalışma düzeyini ve emek verimliliğini ve dolayısıyla firma karlılığını azaltacaktır (Yellen, 1984:200; Katz, 1986:238; Charmichael, 1990:269-274; Picard, 1993:176-177; Snowdon ve Vane, 2005:385; Bradley, 2007:174-175).

Şekil 1'de görüleceği üzere firmalar karlarını maksimize eden (w^*) etkin ücret düzeyinden işçi istihdam ettiklerinde (e^*) gayret düzeyinde çalışacak olan işçiler firmanın karlılığını optimum hale getirecektir. Firmalar etkin ücret düzeyini belirlerken emek birim başına düşen maliyeti minimize etmeyi amaçlamaktadırlar. Şekil 1' de E ve E_1 eğrileri işçilerin gayret düzeyleri ile reel ücretleri arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Firmaların işçilerine ödediği reel ücret düzeyi arttıkça, işçilerin çalışma istekleri ve gayretleri de aynı yönde bir artış göstermektedir. Ancak belirli bir noktadan sonra azalan verimler kanunu devreye girmekte ve ücret artışları verimliliği arttırmamakta hatta olumsuz etkilemektedir. Firmalar emek maliyetini minimize etmeyi vetoplam firma karını maksimize etmeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla firmalar karlarını maksimize edebilmek için işçilerine marjinal verimliliklerine eşit olan bir optimum ücret düzeyinde ödeme yapmaya isteklidir. Bu ücret düzeyine ise etkin ücret düzeyi denmektedir (Charmichael, 1990:272-273; Heijdra ve Ploeg, 2002:178; Abel ve Bernanke, 2005:395-396; Snowdon ve Vane, 2005:385-386).

Solow'un modeli üzerinde geliştirilmiş olan İşgücü Devri Modeli'de bir Etkin Ücret Modeli'dir. Modele göre firmalar işçilerine piyasa temizlenme düzeyinin üzerinde bir reel ücret ödemesi gerçekleştirdiklerinde işçilerin mevcut işlerine bağlılıkları artacak ve daha verimli hale geleceklerdir (Salop, 1979:93-101). Ancak Salop (1979)'a göre firmalar işçilerine daha yüksek reel ücretler ödeyerek işçilerinin işten ayrılma sıklıklarını azaltabilecektir. Böylece firmalar deneyimli işçilerinin işlerinden ayrılmalarına bağlı olarak yeni işçi alımı ve bu işçilerin yetiştirilmesi nedeniyle oluşacak maliyetlerden kurtulacaktır (Katz, 1986:247-248; Charmichael, 1990:285-286; Picard, 1993:194-196).

Şekil 1.Ücret-Verimlilik Eğrisi

Kaynak: Snowdon ve Vane,2005:386.

Etkin Ücret Modellerinden bir diğeri ise Weiss (1980) tarafından geliştirilen Ters Seçim Modeli'dir. Weiss (1980)'ın Ters Seçim Modeli iki temel yaklaşım ile açıklanmıştır. Bunlardan ilki; firmaların istihdam edecekleri işçilerin yeteneklerini gözlemleyemedikleri ve tüm işçilerin birbirlerinden farklı özelliklere sahip olduğu varsayımından hareketle oluşturulan İstatistik Ayrımsız Ters Seçim Modeli'dir. İkinci yaklaşıma gore ise firmalar istihdam edecekleri işçilerin bazı özelliklerini gözlemleyebilirken bazı özelliklerini ise ancak işçi istihdam edildikten sonra zaman içerisinde öğreneceklerdir. Bu varsayımlar altında oluşturulan model ise İstatistik Ayrımlı Ters Seçim Modeli'dir (Weiss, 1980:102-114; Picard, 1993:179-182; Parasız ve Bildirici, 2002:401-403). Ters Seçim Modeli'ne göre firmanın istihdam edeceği işçilere, işçilerin kabul etmeye razı oldukları ücret düzeyinin üzerinde bir ödeme yapması, emek piyasasında bulunan daha yetenekli işçiler için cezp edicidir. Böylece firmalar istihdam edecekleri işçileri daha yetenekli işçiler arasından seçme şansına sahip olacaktır. Böylece daha yetenekli işçilerin istihdam edilmesi firmanın karlılığın artmasını sağlayacaktır (Weiss,1980:103; Yellen, 1984:203; Biçerli, 2000:177; Yıldırım, 2010:290).

Firmaların işçilerine piyasa temizlenme düzeyinin üzerinde bir reel ücret önermelerinin sebeplerinden bir diğeri de işçilerin kaytarmalarını önlemek amaçlıdır. Shapiro ve Stiglitz (1984) firmaların, çalışanların gayret düzeylerini tam olarak gözlemleyemediğini ileri sürmektedir. Bu durumda çalışanlar kendilerine ödenen reel ücret düzeyi ve işsizlik oranlarına bağlı olarak ya çalışmayı tercih edecektir ya da kaytaracaktır. Emek piyasasındaki işçilerin homojen olduğu ve bütün firmaların işçilerine aynı reel ücret düzeyinde ödeme yaparak, emek piyasasındaki tüm işçilerin istihdam edildiği varsayımında, tam istihdam gerçekleşecek ve işçiler için kaytarmanın bir maliyeti olmayacaktır. İşçi, işveren tarafından kaytarırken yakalanıp işten çıkartılsa bile piyasada aynı reel ücret düzeyinden başka bir iş bulabilecektir. Bu durumda işçiler çalışmak yerine kaytarmayı tercih edeceklerdir. Bu durum firmaları işçilerinin kaytarmasını önlemek amacıyla piyasa temizlenme düzeyinin üzerinde bir reel ücret ödemesi yapmaya itecektir. İşçilere ödenen reel ücret düzeyleri arttıkça çalışanlar için kaytarmaktan dolayı işten atılmanın maliyeti artacaktır. Bu durumda işçiler kaytarmak yerine çalışmayı tercih edeceklerdir. Kaytarma Modeli şeklinde ifade edilen bu model Alchian ve Demsetz (1972), Lazear (1981), Stoft, Eaton-White, Shapiro ve Stiglitz (1984) tarafından çeşitli biçimlerde geliştirilmiştir (Lazear ve Moore, 1984:135-155; Shapiro ve Stiglitz, 1984:45-56; Danthine ve Donaldson, 1990:1278-1279; Cappelli ve Chauvin, 1991:769-787; Vroey, 2004:188-196; Gartner, 2009:165; Romer, 2005:448-456; Akerlof ve Shiller, 2010:135).

Etkin Ücret Modelleri'nden bir diğeri ise Akerlof (1982) ve Yellen (1984) tarafından geliştirilmiş olan Sosyolojik Model'dir. Akerlof (1982) işçi ve işverenlerin davranış kalıplarını Sosyolojik Model yardımıyla ifade etmiştir. Akerlof (1982) çalışanların hem birbirilerine hem de firmanın davranışlarına karşı duyarlı olduğunu belirtmektedir. Sosyolojik Model'de işçilerin gayret düzeylerinin, işverenlerin adil davranarak işçilerin verimlilikleriyle doğru orantılı bir reel ücret ödemesi yaptığında artacağı ileri sürülmektedir. Çalışanlar firmaların kendilerine ödedikleri reel ücret düzeyinin adil olduğunu düşündüklerinde çalışma motivasyonları artacak ve emek verimliliğinde de artış

meydana gelecektir. İşçiler adil ücret düzeylerini aynı çalışma grubundaki işçilerin ücretleri ile sahip oldukları reel ücret düzeylerini kıyaslayarak belirlemektedir. Bu model Adil Ücret Modeli olarak ifade edilmektedir. Bunun yanı sıra Sosyolojik Model'de işçilerin verimlilikleri, bulundukları çalışma grubunda mutlu olmaları ile doğru orantılı olmaktadır. Bireyler firmaların kendilerine ödediği reel ücret düzeyinden dolayı mutlu olduğunda çalışmak için ihtiyaç duydukları motivasyon düzeyi artacak ve böylece işçiler gayretli çalışacaklardır. Bu durumda firmaların işçilerine piyasa temizlenme düzeyinin üzerinde yaptıkları ödemeler bir hediye anlamını taşıyacak ve çalışanlar da bu hediyeye karşılık verimlilik düzeylerini arttırarak firmaların kar düzeyinin yükselmesini sağlayacaklardır. Bu durumu Akerlof (1982) Hediye Değişimi Yaklaşımı olarak açıklamaktadır (Akerlof, 1982:66-92; Yellen, 1984:203-204; Katz, 1986:248-249; Akerlof ve Yellen, 1990:255-283; Charmichael, 1990:275-277; Riveros ve Bouton, 1991:17; Picard, 1993:196-198; Parasız ve Bildirici, 2002:405-407; Akerlof ve Shiller, 2010:136).

Firmaların işçilerine piyasa temizlenme düzeyinin üzerinde bir etkin ücret ödemesinin bir başka nedeni ise işçilerin birlikte hareket etme tehdidinin varlığıdır. İşçiler reel ücretlerin belirlenme aşamasında birlikte hareket ederek firmalara karşı pazarlık güçlerini arttırabileceklerdir. Sendikadan Kaçınma Modeli olarak adlandırılan bu model Dickens (1986), Katz (1986) ve Summers (1988) tarafından ileri sürülmüştür. Bu modele göre herhangi bir sendikaya bağlı olmayan firmalar işçilerinin kolektif bir şekilde hareket ederek greve gitmelerini engelleyebilmek için çalışanlarına piyasa temizlenme düzeyinin üzerinde bir reel ücret öderler ve piyasa temizlenme düzeyinin üzerindeki bu ücret, Etkin Ücret olarak adlandırılmaktadır (Dickens, 1986:1-43; Katz, 1986:249-251; Summers, 1988:7; Hendricks ve Kahn, 1991:1149,1152-1153; Corneo ve Lucifora, 1997:266-267).

Tablo 1. Etkin Ücret Modelleri

Beslenme Modeli	Leibenstein (1957)	Yüksek reel ücret ödemeleri işçilerin daha iyi beslenmesini ve emek verimliliğinin artmasını sağlar.
Solow Modeli	Solow (1979)	Yüksek reel ücret ödemeleri işçilerin çalışma isteğini ve gayretini arttıracak ve emek verimliliği artacaktır.
İş Gücü Devri Modeli	Schlicht (1978), Salop (1979)	Yüksek reel ücret ödemeleri eğitimli iş gücünün işten ayrılma isteğini engelleyerek firmaların iş gücü devri maliyetlerini (eğitim maliyeti, işe alım maliyeti vb.) yüklenmesini önleyecektir.
Ters Seçim Modeli	Weiss (1980)	Yüksek reel ücret ödemeleri emek piyasasında bulunan kaliteli iş gücünü çekerek, üretimin ve firma karlılığının artmasını sağlayacaktır.
Kaytarma Modeli	Shapiro ve Stiglitz (1984)	Yüksek reel ücret ödemeleri işçilerin kaytarma isteklerini azaltacaktır. Kaytarmaları durumunda işten çıkarılacaklarını bilen işçiler, yüksek reel ücret kaybı ile sonuçlanacak bu maliyeti yüklenmek istemeyecektir.
Sosyolojik Model	Akerlof (1982), Akerlof ve Yellen (1990)	- Yüksek reel ücret ödemeleri işçilerin firmalarına daha bağlı hale gelmesini sağlayarak emek verimliliğini arttıracaktır. - Yüksek reel ücret ödemeleri işçilerin kendilerine adil davranıldığını düşünmelerine ve daha verimli çalışmalarını sağlamaktadır.
Sendikadan Kaçınma Modeli	Dickens (1986), Katz (1986) ve Summers (1988)	Yüksek reel ücret ödemeleri işçilerin sendikalaşma yoluyla firmalara karşı kolektif bir pazarlık gücüne kavuşmalarını engelleyerek firma karlılıklarının azalmasını engelleyecektir.

Firmaların işçilerine emek piyasası temizlenme düzeyinin üzerinde bir ücret ödemesinin emeğin verimliliğini arttıracağı temeline dayanan Etkin Ücret Modeli'nin geçerliliğini sınamaya yönelik çok sayıda araştırma yapılmıştır. Bu araştırma ve bulguların bir kısmı aşağıda kısaca özetlenmektedir;

- Raff ve Summers (1986:21-33) Ford Motor'un 1914 yılında uygulamaya başladığı ücret politikasını incelemiştir. Araştırma bulgularına göre Henry Ford işçilerine ödediği ücret politikasını değiştirerek, günlük beş dolar ücret artışı gerçekleştirmiş ve bu artış emek verimliliğine olumlu olarak yansımıştır. Ayrıca ücretlerde meydana gelen artış Ford Motor'da çalışmak isteyen iş gücü sayısında artışa neden olmuştur.
- John Strauss (1986:313-316) Sierra Leone'nin 1974-1975 hasat dönemlerine ait (Nisan-Mayıs ayları) kırsal kesim hanehalkı verileri üzerinde yaptığı çalışma ile Etkin Ücret Modelleri'nden Beslenme Modeli'nin geçerliliğini analiz etmiştir. Analiz bulgularına göre hanehalkı kazancı arttıkça, hanehalkının tükettiği kalori miktarı da artmaktadır. Bu artış ise çalışanların verimliliğini arttırmaktadır.
- Capelli ve Cahuvin (1991:777-781) gerçekleştirdikleri çalışmada A.B.D otomobil sanayinde çalışan işçilerin artan ücretleri ile disiplin düzeyleri ve kaytarma isteklerini analiz etmiştir. Etkin Ücret Modelleri'nden Kaytarma Modeli'nin incelendiği bu çalışmada firmaların işçilerine ödedikleri reel ücret seviyesindeki artışların işçileri daha disiplinli çalışanlar haline getireceği ve kaytarma isteklerini azaltacağı ifade edilmiştir.
- Kaytarma modeli ile ilgili bir başka çalışma ise Strobl ve Walsh (2007:628-636) tarafından gerçekleştirilmiştir. Strobl ve Walsh (2007) Gana imalat sanayi verilerini kullanarak işçilerin firmalar tarafından gözlenme düzeylerinin verimliliklerini nasıl etkilediğini incelemiştir. Çalışmanın bulgularına göre firmaların çalışanlarını gözlemleme seviyesi arttıkça yüksek gayret ve verimlilik düzeyine sahip işçiler bu durumdan olumsuz etkilenmektedir.
- Manning ve Thomas (1997:15-24)'ın Kaytarma Modeli'ne dair gerçekleştirdiği çalışmada Birleşik Krallık'ta 1987-1988 yıllarındaki genel emek piyasası verilerinden hareket edilmiştir. Bu incelemelerin sonucunda, emek piyasasında kaytarma modelinin çok etkin olmadığı ve teorik öngörülerin pratikte gerçekleşmediği ifade edilmiştir.

YÖNTEM

Panel Veri Analizi

Ekonomik araştırmalarda son yıllarda yoğun şekilde kullanılan yöntemlerden biri Panel Veri Analizi'dir. Analizin gerçekleştirilmesi için derlenen panel verilere birçok isim verilmektedir. Panel veriler zaman serisi verileri ve yatay kesit verilerinin birleştirilmesi yoluyla elde edildiğinden zenginleştirilmiş veriler, karma veriler ve havuzlanmış (pooled data) veriler olarak da isimlendirilmektedir. Panel veri modelleri yatay kesit ve zaman serisi verilerini birlikte analize alarak verdiği için modele ait gözlem sayısı ve serbestlik derecesi de artmaktadır. Bu durum açıklayıcı değişkenler arasında yüksek doğrusal ilişkinin bulunma olasılığını azaltmaktadır (Çalışkan, 2009:124; Tarı, 2010: 475). Diğer yandan panel veriler yatay kesit ve zaman serisi verilerinin bir araya getirilmesi ile oluşturulmuştur ve panel verilere ilk örnek çalışmalar Hildreth, Kuh, Grunfeld ve Griliches, Zellner, Balestra ve Nerlove ve Swamy'nin çalışmalarıdır.Buna ek olarak ekonometrik çalışmalar da gerçek anlamda Panel Veri Analizi uygulamaları 1990'lı yıllardan sonra başlamıştır (Yerdelenler, 2012:3).

Panel Veri Analizi, birden fazla kesite sahip zaman serilerinin bir araya gelmesiyle ya da zaman boyutuna sahip yatay kesit verilerin kullanılmasıyla oluşturulan panel veri modellerinden hareketle ekonometrik tahminlerin gerçekleştirilmesidir (Greene, 2003:612; Yerdelenler, 2012:4). Eşitlik (3) genel anlamda bir Panel Veri Analizi'nin nasıl ifade edileceğini göstermektedir. Bu eşitlikte Y; bağımlı değişkeni, X_{it}; bağımsız değişkeni, β; eğim parametrelerini ve e hata terimini ifade etmektedir. Diğer yandan i; birimleri (firma, ülke vb.), t ise zaman serisini (gün, ay, yıl vb.) göstermektedir. Eşitlik (2)'den hareketle değişkenlerin, parametrelerin ve hata teriminin, i ve t alt indisine sahip olması bu modelin bir panel veri setinden oluştuğunu açıklamaktadır (Çalışkan,2009:124; Yerdelenler,2012:4).

$$Y_{it} = \beta_{1it} + \beta_{2it} X_{2it} + ... + \beta_{kit} X_{kit} + e_{it,}$$
(3)
$$i = 1,.....N;\ t = 1,....., T$$

Panel Birim Kök Testi

Bir ekonometrik model tahmin edilmeden önce modele dahil edilen verilerin durağanlığının araştırılması gerekmektedir. Bir zaman serisinin ortalaması, varyansı ve ortak varyansı, analizin yapıldığı zaman boyunca değişmiyorsa, bu veri serisi durağandır. Panel veri analizinde modele dahil edilen verilerde durağanlığın tespiti Panel Birim Kök Testleri yardımıyla gerçekleştirilmektedir. Modele dahil edilen verilerde birim kök olup olmadığını test etmek için panel verilerin yatay kesit bağımlılığı sınanacaktır. Toplanan panel verilerin yatay kesit bağımlılığı (cross-section dependence) red edilirse birinci nesil birim kök testlerinin, buna karşın yatay kesit bağımlılığı mevcut ise ikinci nesil birim kök testlerinin kullanılması modele dair tahminlerin daha güçlü olmasını sağlayacaktır (Çınar, 2010:594).

Birim kök testleri içerisinde nispeten daha yeni ve birinci nesil birim kök testleri olarak adlandıran tahminciler; Levin-Lin ve Chu (LLC), Breitung, Im-Pesaran ve Shin (IPS), Fisher ADF, Fischer PP ve Hadri birim kök testleridir. Bu birim kök testlerinde olasılık değeri 1'e yaklaştıkça birim kök ortaya çıkacak, diğer yandan olasılık değeri 0'a yakın çıktıkça ise seriler durağandır denecektir (Çeştepe ve Mıstaçoğlu, 2012:132; Çınar, 2010:594).

Panel birim kök testleri yatay kesitler ve zaman serileri arasında otoregresif bir sürecin oluşup oluşmadığını incelemektedir.

$$y_{it} = \rho_i y_{it-1} + X_{it}\delta + e_{it}$$
(4)
$$i = 1,.....N,\ t = 1,.....T$$

Eşitlik (4)'te X_{it} ; sabit etki veya trendi içeren dışsal değişkeni, ρ_i ; otoregresif katsayısını, e_{it} ise hata terimini ifade etmektedir. Bu eşitlikten hareket edildiğinde Levin, Lin ve Chu tarafından panel veri analizi için gerçekleştirilen birim kök testi;

$$\Delta y_{it} = \rho^* y_{i,t-1} + \sum_{L=1}^{\rho_i} \vartheta_{iL} \Delta y_{i,t-L} + z'_{it}\gamma + e_{it}$$
(5)

biçiminde ifade edilmektedir. Eşitlik (5)'te Z_{it} değişkeni sabit, sabit etkiler ve trend gibi matematiksel bileşenleri ifade etmektedir. Diğer yandan bu birim kök testinde dinamik otoregresif değişkenin katsayısının paneldeki tüm bileşenler için aynı olduğu varsayılmaktadır($\rho_i = \rho$). Levin, Lin ve Chu yöntemiyle Panel Birim Kök test edilirken H_0 hipotezi; $\rho^* = (\rho - 1) = 0$ şeklinde gerçekleştiğinde serilerin durağan olmadığı ifade edilmektedir. Diğer yandan H_1 hipotezi; $\rho^* \rangle 0$ şeklinde gerçekleştiğinde ise panel veri serileri durağan olacaktır (Öztürk vd., 2010:107; Gül ve Ergün, 2012:130-131).

Im-Pesaran ve Shin tarafından Panel Veri Analizi için geliştirilen birim kök testi ise Levin-Lin ve Chu birim kök testinde ifade edilen $\rho_1 = \rho_2 = \rho_n = \rho$ boş hipotezini yumuşatmaktadır.Im-Pesaran birim kök testinde Levin,Lin ve Chu testinde yer alan ρ ile ρ_i yer değiştirmektedir. Buna ek olarak Im-Pesaran birim kök testinde N sayıda yatay kesit birim verisinin her birine ayrı birim kök testi uygulanmaktadır. T sayıda bir gözleme dayalı olduğu varsayılan bir kesit veri için t testi göz önüne alındığında, Im-Pesaran test istatistiği,

$$W_t = \frac{\sqrt{N}t_{N,T} - N^{-1}\sum_{i=1}^{N} E(t_{i,T})}{\sqrt{N^{-1}\sum_{i=1}^{N} V(t_{i,T})}} \text{ N} \Longrightarrow \quad (0,1)$$

(6)

şeklinde ifade edilmektedir (Im, Paseran,Shin, 2003:59; Gül ve Ergün, 2012:131).

Im-Pesaran ve Shin birim kök testi için kullanılan model ise,

$$\Delta y_{it} = \rho^* y_{i,t-1} + \sum_{L=1}^{\rho_i} \vartheta_{iL} \Delta y_{i,t-L} + z_{it}'\gamma + e_{it}$$

(7)

biçiminde ifade edilmektedir. Im-Pesaran-Shin birim kök testinde ρ_i 'nin her bir seri için değişebileceği varsayılmaktadır. Panel veri analizinde kullanılan bir serinin farklı gecikme uzunluklarına sahip olduğu varsayıldığından Im-Pesaran-Shin birim kök testleri, Levin-Lin ve Chu birim kök testlerine oranla serilerin durağanlığını açıklamada daha etkindir. Eşitlik (7) üzerinden hareket edildiğinde H_0 hipotezi: $\rho^* = (\rho - 1) = 0$ şeklinde gerçekleştiğinde seriler durağan olmayacak, ancak H_1 hipotezi : $\rho_i^* \langle 0$ şeklinde gerçekleştiğinde ise panel veri serileri durağan olmaktadır (Öztürk vd., 2010:107).

Levin-Lin ve Chu ve Im-Pesaran-Shin testlerinin dışında Maddala ve Wu bir Panel Birim Kök Analizi'nde her bir 'i' yatay kesiti için birim kök tahmininden elde edilen H_0 boş hipotezinin red edildiği anlamlılık düzeylerinin birleştirilmesi ile oluşturulan Fisher ADF ve Fisher PP birim kök testlerini önermiştir. Bu noktadan hareketle,

$$P = -2\sum_{i=1}^{N} \ln p_i$$

(8)

Eşitlik (8) Fisher ADF ve Fisher PP testlerinin bir ifadesidir. Bu eşitlikte ρ_i ; her bir kesit için her bir birim kök testinden elde edilen ρ değerini ifade etmektedir (Maddala ve Wu, 1999: 636; Öztürk vd., 2010:107; Gül ve Ergün, 2012:130-131).

Panel Koentegrasyon Analizi

Bir ekonometrik çalışmada panel verilerin durağan oldukları tespit edildikten sonra ise bu seriler arasında uzun dönem denge ilişkisinin varlığı Panel Koentegrasyon Analizi ile incelenecektir. Bu inceleme Panel Koentegrasyon Analizleri için geliştirilmiş testler yardımıyla gerçekleştirilecektir. Bu noktadan hareketle Panel Koentegrasyon Analizi iki temel yaklaşım çerçevesinde uygulanmaktadır. Bu yaklaşımlardan ilki tek denklemli Panel Koentegrasyon Testleri, bir diğeri ise çok denklemli Panel Koentegrasyon Testleri'dir (Gül ve Ergün, 2012:132).

Panel veri serilerinin koentegrasyon analizinde Pedronitarafından geliştirilen yöntem eşitlik (9)'de ifade edilmiştir;

$$y_{it} = \alpha_i + \delta_i t + \beta_{1i} X_{1it} + \beta_{2i} X_{it} + \ldots\ldots\ldots + \beta_{mi} X_{mit} + e_{it} \quad (9)$$

Eşitlik (9)'da y ve x değişkenleri arasındaki uzun dönem koentegrasyon ilişkisinin varlığı e_{it} kalıntısının durağanlığına bakılarak test edilmektedir. Pedroni (2004:603) yedi farklı istatistiğin küçük örneklem özelliklerini incelemiş ve bu istatistiklerden dördünü gruplar içi diğer üç istatistiği ise gruplar arası olarak ifade etmiştir. Ayrıca gruplar içi koentegrasyon istatistikleri panel koentegrasyon istatistikleri olarak ifade edilirken, gruplar arası koentegrasyon istatistikleri ise grup ortalamaları koentegrasyon istatistikleri olarak adlandırılmaktadır. Gruplar için olan istatistikler panel verileri gruplar boyunca bir araya getirmeye çalışmaktadır. Pedroni tarafından ifade edilen bu

yedi istatistik testi; i. panel v istatistiği, ii. grup ve panel Phillips-Perron tipi rho-istatistik, iii. grup ve panel Phillips-Perron tipi t-istatistik, vi. grup ve panel Dickey-Fuller (ADF) tipi t istatistik şeklindedir (Pedroni, 2004: 599-603; Narayan vd., 2007:4490; Gül ve Ergün,2012:133). Pedroni gruplar arası istatistiklerin her i birim için farklı tahmin edilen katsayıların ortalamalarına göre oluştuğunu, grup içi istatistiklerin ise farklı birimlere göre tahmin edilen otoregresif katsayıların birleştirilmesiyle oluştuğunu ifade etmektedir (Gül ve Ergün, 2012:133).

VERİ

Bu çalışmada Etkin Ücret Modeli'nden hareketle 2000-2010 yılları arasında Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Örgütü'ne (OECD) dahil 34 ülkenin yıllık ortalama reel ücret kazançları büyüme oranı (ORUBO) ile yıllık emek verimliliği büyüme oranı (EVBO) arasında uzun dönem ilişkisi olup olmadığı araştırılmaktadır. Araştırmaya dahil edilen OECD ülkeleri Almanya, Avusturalya, Avusturya, Birleşik Devletler, Birleşik Krallık, Belçika, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Güney Kore Cumhuriyeti, Hollanda, İrlanda, İtalya, İsrail, İspanya, İsveç, İsviçre, İzlanda, Japonya, Kanada, Lüksemburg, Macaristan, Meksika, Norveç, Polonya, Portekiz, Slovakya Cumhuriyeti, Slovenya, Şili, Türkiye, Yeni Zelanda ve Yunanistan'dır.

(EVBO); OECD tarafından 2000-2010 yılları arasında 34 ülke için yıllık olarak yayınlanan veri setinden derlenmiştir. OECD veri setinde emek verimliliği saat başına gerçekleştirilen üretim olarak tanımlanmaktadır. Emek verimliliğinin yıllık büyüme oranı ise OECD tarafından OECD İstihdam Görünümü, OECD Yıllık Ulusal Hesaplar, OECD İş Gücü İstatistikleri ve Ulusal Kaynaklar gibi her bir ülke için derlenmiş veri setlerinden yola çıkılarak hesaplanmıştır (OECD,2012).

(ORUBO) ise OECD tarafından 2000-2010 yılları arasında 34 ülke için yayınlanan yıllık ücret kazançları veri setinden derlenmiştir.

Tez çalışmasının önceki bölümlerinde ifade edildiği gibi, Etkin Ücret Modelleri reel ücret yapışkanlıklarına bir açıklama olarak ortaya çıktığından dolayı yıllık (ORUBO) verilerine, yıllık ortalama ücret kazançlarının enflasyon etkisinden arındırılmasıyla ulaşılmıştır. Yıllık ortalama ücret kazançlarını enflasyon etkisinden arındırmak için gerekli olan Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) verilerine ise OECD tarafından 2000-2010 yılları arasında yayınlanan TÜFE istatistiklerinden ulaşılmıştır. Daha sonra ise elde edilen yıllık ortalama ücret kazançlarının büyüme oranları hesaplanmıştır (OECD,2010).

ANALİZ VE BULGULAR

Bu çalışmada OECD verileri kullanılarak 2000-2010 yılları arasında 34 ülke için Etkin Ücret Modeli'nden hareketle yıllık ortalama reel ücret büyüme oranı (ORUBO) ile emek verimliliği büyüme oranı arasındaki uzun dönem ilişkisi Panel Koentegrasyon Analizi'yle araştırılmıştır. Panel veriler arasında panel koentegrasyon analizi gerçekleştirilebilmesi için öncelikle yukarıda ifade edilen serilerde birim kök olup olmadığı araştırılmıştır. (EVBO) ve (ORUBO) verileri için gerçekleştirilen birim kök testleri Levin-Lin-Chu, Im-Peseran-Shin, ADF Fischer-Chi Square ve ADF Choi Z-stat'dır. Gerçekleştirilen birim kök testlerinde yıllık veriler itibariyle maksimum gecikme uzunlukları Schwarz Bilgi Kriteri'ne (SIC) göre belirlenmiştir. Panel Koentegrasyon Analizi gerçekleştirilecek olan değişkenlerin Birim Kök Test'leri Tablo 2 ve Tablo 3'de ifade edilmiştir. Bu tablolardan da anlaşılacağı gibi panel veri seti şeklinde düzenlenmiş olan yıllık ortalama reel ücret büyüme oranı (ORUBO) ve emek verimliliği büyüme oranı (EVBO) serileri gecikmesiz ve birinci gecikmeleri alındığında yüzde bir anlamlılık düzeyinde durağan çıkmaktadır.

Tablo 2. EVBO Birim Kök Testi Sonuçları

H_0 hipotezi	Sabit (t-istatistiği)		Sabit ve Trendli (t-istatistiği)	
	Gecikmesiz	1.Gecikme	Gecikmesiz	1.Gecikme
Levin,Lin,Chu	-9,39*	-7,99*	-8,48*	-10,15*
Im,Peseran,Shin (W-stat)	-6,60*	-6,06*	-3,35*	-3,17*
ADF Fischer,Chi Square	154,52*	163,78*	108,46*	125,46*
ADF Choi Z-stat	-6,52*	-6,28*	-3,79*	-4,65*

Not: * işareti yüzde bir anlamlılık düzeyini, ** işareti yüzde beş anlamlılık düzeyini, *** işareti yüzde on anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 3. ORUBO Birim Kök Testi Sonuçları

H_0 hipotezi	Sabit (t-istatistiği)		Sabit ve Trendli (t-istatistiği)	
	Gecikmesiz	1.Gecikme	Gecikmesiz	1.Gecikme
Levin,Lin,Chu	-10,83*	-9,14*	-11,13*	-8,30*
Im,Peseran,Shin (W-stat)	-6,84*	-7,95*	-2,39*	-2,43*
ADF Fisher,Chi Square	171,32*	163,68*	102,80*	112,28*
ADF Choi Z-stat	-7,34*	-6,28*	-4,57*	-4,73*

Not: * işareti yüzde bir anlamlılık düzeyini, ** işareti yüzde beş anlamlılık düzeyini, ***işareti yüzde on anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

(EVBO) ve (ORUBO) değişkenlerinin durağan oldukları tespit edildikten sonra bu iki değişken arasındaki uzun dönem ilişki Panel Pedroni Koentegrasyon Analizi yardımıyla test edilmiştir. Etkin Ücret Modeli'nden hareketle (ORUBO)'nun bağımsız (EVBO)'nun bağımlı değişken olarak kabul edildiği Pedroni Koentegrasyon Analizi sonuçları Tablo 4'te gösterilmiştir. Tabloda (EVBO)'nun yedi farklı istatistik sonucu görülmektedir. Analizin sonucunda yedi istatistiğin beş tanesinde '(EVBO) ile (ORUBO) arasında koentegrasyon ilişkisi yoktur' boş hipotezi red edilmiş iki istatistikte ise kabul edilmiştir. Bu analiz bulguları ışığında (EVBO) değişkeni ile (ORUBO) değişkeni arasında uzun dönemli bir koentegrasyon olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Diğer bir ifadeyle (EVBO) ile (ORUBO) değişkenleri arasında gerçekleştirilen Panel Pedroni Koentegrasyon Analizi sonucunda, değişkenler arasında koentegrasyon ilişkisinin olmadığı H_0 boş hipotezi red edilmektedir.

Tablo 4. Pedroni Panel Koentegrasyon Test Sonucu (Bağımlı değişken EVBO)

	Sabit-Trendsiz
Grup-içi	***İstatistik (Olasılık Değeri)***
Panel v-istatistiği	-1,17
Panel rho-istatistiği	-2,24*
Panel PP-istatistiği	-5,59***
Panel ADF-istatistiği	-2,66**
Gruplar-arası	***İstatistik (Olasılık Değeri)***
Grup rho-istatistiği	0,87
Grup PP-istatistiği	-10,59*
Grup ADF-istatistiği	-6,08*

Not: * işareti yüzde bir anlamlılık düzeyinde, ** işareti yüzde beş anlamlılık düzeyinde, *** işareti yüzde on anlamlılık düzeyindekatsayının istatistiki olarak anlamlı olduğunu ifade eder.

Bu çalışmada gerçekleştirilen analiz sonuçlarına gore, Etkin Ücret Modeli'nden hareketle 34 OECD ülkesi için 2000-2010 yılları arasında gerçekleştirilen Panel Veri Koentegrasyon Analizi'nde yıllık olarak derlenen emek verimliliği büyüme oranı (EVBO) ile ortalama reel ücret büyüme oranı (ORUBO)'nı arasında koentegrasyon ilişkisi olduğu sonucuna varılmıştır. Diğer bir ifadeyle Etkin Ücret Modeli'nin ifade ettiği üzere 34 OECD ülkesi verilerinden hareketle gerçekleştirilen bu çalışmada OECD ülkelerinde ortalama işçi reel ücretlerinde gerçekleştirilen bir artış ile işçilerin emek verimliliğinde gerçekleşecek olan bir artış arasında doğru yönlü bir ilişki mevcuttur.

SONUÇ

Bu çalışma, 34 (OECD) ülkesi için 2000-2010 yılları arasında emek verimliliği büyüme oranı (EVBO) ile ortalama reel ücret büyüme oranları (ORUBO) arasındaki koentegrasyon ilişkisinin varlığını ve büyüklüğünü ölçerek Etkin Ücret Modellerini test etmeyi amaçlamaktadır. Bu çalışma için gerçekleştirilen literatür taraması sonucunda daha önceki çalışmalarda Etkin Ücret Modelleri'nin ülke bazında sektörler arasında mikro düzeyde incelendiği tespit edilmiştir. Ancak bu çalışma makro düzeyde, (OECD) ülke grubu için, reel ücretler ile emek verimliliği arasındaki uzun dönem ilişkisini Panel Pedroni Koentegrasyon Analizi yardımıyla test etmiştir. Diğer yandan gerçekleştirilen bu analizde ele alınan ülkeler için emek piyasalarının türdeş olduğu varsayılmıştır. Bu varsayım çalışmanın kısıtlarından biridir. Çalışmanın kısıtlarından bir diğeri isegerçekleştirilen Panel Koentegrasyon Analizi'nin 34 (OECD) ülkesi ile sınırlı olmasıdır.

Çalışmanın analiz ve bulgular bölümünde öncelikle panel veri biçiminde derlenen (EVBO) ve (ORUBO) serilerinin durağanlıkları test edilmiş ve serilerin Levin-Lin ve Chu, Im-Pesaran ve Shin, ADF Fisher birim kök testleri sonucunda gecikmesiz ve bir gecikmeli durağan olduğu tespit edilmiştir. Serilerin durağan oldukları tespit edildikten sonra (EVBO) ile (ORUBO) arasında uzun dönemde koentegrasyon olup olmadığı araştırılmıştır. Panel veri analizi çerçevesinde (EVBO) ile (ORUBO) arasındaki koentegrasyon ilişkisi Pedroni Koentegrasyon testi ile gerçekleştirilmiş ve yedi istatistik değerinin beşinde '(EVBO) ile (ORUBO) arasında bir koentegrasyon ilişkisi yoktur' H_0 hipotezi red edilmiştir.Bir başka ifadeyle gerçekleştirilen Panel Pedrioni Koentegrasyon Analizi'yle (EVBO) ile (ORUBO) değişkenleri arasında sistematik ve ortak bir ilişkinin var olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu noktadan hareketle çalışmanın analiz bulguları Etkin Ücret Modeli ile uyumluluk göstermektedir.

Yeni Keynesyen İktisadi Düşünce'nin reel ücret katılıklarını ifade etmek için ileri sürdüğü Etkin Ücret Modeli'ni incelemek isteyen araştırmacıların bu çalışmadan hareketle homojen olduğu varsayılan 34 (OECD) ülkesinin gerçek dünyada heterojen bir yapıya sahip olduğu varsayımından yola çıkarak ekonometrik analizler gerçekleştirmeleri tavsiye edilmektedir. Diğer yandan Etkin Ücret Modeli'nin analize dahil edilecek her bir ülke için reel ücretler ile emek verimliliği arasında panel nedensellik analizinin yapılması değişkenler arası nedensel ilişkilerin belirlenmesi için yapılabilir. Ayrıca Yeni Keynesyen İktisatçılar Etkin Ücret Modeli'ni açıklarken yedi temel Etkin Ücret Modeli açıklamasında bulunmuştur. Bu modeler daha önce ifade edildiği gibi Beslenme Modeli, Solow Modeli, İşgücü Devri Modeli, Ters Seçim Modeli, Kaytarma Modeli, Sosyolojik Model ve Kaytarma Modeli'dir. Etkin Ücret Modelleri'ni inceleyecek olan araştırmacılar panel regresyon modelleri yardımıyla yukarıda ifade edilen Etkin Ücret Modelleri'nden biri veya birkaçını test ederek Etkin Ücret Modelleri'nin geçerliliğini araştırabilir. Bunlara ek olarak gerçekleştirilen çalışma bir ekonomide politika yapıcıların emek piyasası değişkenleri üzerinde herhangi bir etkisi olmadığını varsaymaktadır. Ancak gerçek dünyada emek piyasası kanun yapıcıların gerçekleştirdiği sınırlar çerçevesinde oluşmaktadır. Etkin Ücret Modelleri üzerine incelemeler gerçekleştirecek olan araştırmacılar politika yapıcıların emek piyasaları, emek verimliliği ve reel ücretler üzerindeki etkisini gerçekleştirecekleri analizlere dahil ederek Etkin Ücret Modelleri'nin geçerliliğini farklı bir bakış ile inceleyebilirler.

KAYNAKÇA

ABEL, Andrew B. ve Ben S., BERNANKE, (2005), Macroeconomics, Pearson Education,Inc.,U.S.A.

ADAŞ, Cenk G., (2002), "Etkin Ücret Hipotezi, İşsizlik ve Ücret Rijidliği", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 52(1): 103-156.

AKERLOF, George A., (1982), "Labour Contracts as Partial Gift Exchange", Quarterly Journal Economics, 97: 543-569.

AKERLOF, George A. ve Janet L., YELLEN, (1990), "The Fair Wage Effort Hypothesis and Unemployment", The Quarterly Journal of Economics, 105: 255-283.

AKERLOF, George A. ve Robert J. SHILLER, (2010), Hayvansal Güdüler: İnsan Psikolojisi Ekonomiyi Nasıl Yönlendirir ve Küresel Kapitalizm için Niçin Önemlidir, Domaniç Neşenur ve Konyar Levent, (Çev.), Scala Yayıncılık, İstanbul.

ALCHIAN, Armen A., Harold, DEMSETZ, (1972), "Production, Information Costs, and Economic Organization", The American Economic Review, 62: 777-795.

ASLAN, Hanefi M., (2008), Makro İktisat Politikası, Alfa Aktüel, Bursa.

BİÇERLİ, Kemal M., (2000), Çalışma Ekonomisi, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul.

BRADLEY, Michael E., (2007), "Efficiency Wages and Classical Wage Theory", Journal of The History of Economic Thought, 29: 167-188.

CAPPELLI, Peter ve Keith, CHAUVIN, (1991), "An Interplant Test of The Efficiency Wage Hypothesis", The Quarterly Journal of Economics, 106: 769-787.

CARMICHAEL, Lorne H., (1990), " Efficiency Wage Models of Unemployment : One View", Economic Inquiry, 28: 269-295.

CORNEO, Giacomo ve Claudio, LUCIFORA, (1997), "Wage Formation Under Union Threat Effects: Theory and Empirical Evidence", Labour Economics, 4: 265-292.

ÇALIŞKAN, Zafer, (2009), "OECD Ülkelerinde Sağlık Harcamaları: Panel Veri Analizi", Erciyes Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi, 34: 117-137.

ÇEŞTEPE, Hamza ve Tuğba MISTAÇOĞLU, (2012),"Gümrük Birliğinin Doğrudan Yabancı Yatırımlara Etkisi: Avrupa Birliği'nin Yeni Üyeleri ve Türkiye Üzerine Bir Panel Veri Analizi", Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi, 32(1): 123-140.

ÇINAR, Serkan, (2010), "OECD Ülkelerinde Kişi Başına GSYİH Durağan mı? Panel Veri Analizi", Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi, 29(2): 591-601.

DALGAARD, Carl-Johan ve Holger, STRULIK, (2011), " A Physiological Foundation for The Nutrition-Based Efficiency Wage Model", Oxford Economy Papers, 63: 232-253.

DANTHINE, Jean-Pierre ve John B., DONALDSON, (1990), " Efficiency Wages and The Business Cycle Puzzle ", European Economic Review, 34: 1275-1301.

DICKENS, William T., (1986), " Wages, Employment and The Threat of Collective Action by Workers", NBER Working Paper, 1856: 1-34.

GARTNER, Manfred, (2009), Macroeconomics, Prentice Hall, New Jersey.

GREENE, William H., (2003), Econometric Analysis, Prentice Hall, New Jersey, U.S.A.

GÜL, Ekrem ve Havanur, ERGÜN, (2012), " Gelişmiş ve Azgelişmiş Ülkelerde Ekonomik Büyüme Dinamikleri: Bir Panel Veri Analizi ", Uluslarası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, 4(1): 127-136.

HEIJDRA, Ben J. ve Frederick Van Der PLOEG (2002), Foundations of Modern Macroeconomics, The Oxford Univeristy Press, Oxford-New York.

HENDRICKS, Wallace E. ve Lawrence M., KAHN, (1991), "Efficiency Wages, Monopoly Unions and Efficient Bargaining ", The Economic Journal, 101: 1149-1162.

IM, Kyung So, M. Hashem PASERAN ve Yongcheol SHIN, (2003), " Testingfor Unit Roots in Heterogeneous Panels", Journal of Econometrics, 115: 53-74.

KABLAMACI, Barış, (2011), " İçerdekiler-Dışardakiler Teorisi Üzerine Bir Değerlendirme", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2: 54-62.

KATZ, Lawrence F., (1986), " Efficiency Wage Theories: A Partial Evaluation", NBER Macroeconomics Annual, 1: 235 – 290.

LAZEAR, Edward P., (1981), " Agency, Earning Profiles, Productivity, and Hours Restrictions", The American Economic Review, 71: 606-620.

LAZEAR, Edward P. Ve Robert L., MOORE, (1984), "Incentives, Productivity, and Labor Contracts", The Quarterly Journal of Economics, 99: 275-296.

LEIBENSTEIN, Harvey, (1957), Economic Backwardness and Economic Growth, Wiley, New York.

MADDALA, G.S. ve Shaowen Wu, (1999), "A Comparative Study of Unit Root Tests With Panel Data and A New Simple Test ", Oxford Bulletin of Economics and Statistics, Special Issue, 0305: 9049.

MANNING, Alan ve Jonathan, THOMAS, (1997), "A Simple Model of Shirking Model", Centre for Economic Performance Discussion Paper, 374: 1-40.

MAZUMDAR, Dipak, (1959), " The Marginal Productivity Theory of Wages and Disguised Unemployment", The Review of Economic Studies, 26: 190-197.

NARAYAN, Paresh K., Russel, SMYTH ve Arti, PRASAD, (2007), " Electricity Consumption in G7 Countries: A Panel Cointegration Analysis of Residental Demand Elasticities", Energy Policy, 35: 4485-4494.

OECD-stat,(2012), Labour Productivity Growth In The Total Economy, OECD, http://stats.oecd.org/OECDStat_Metadata/ShowMetadata.ashx?Dataset=PDYGTH&ShowOnWeb=true&Lang=en, (27.04.2013).

OECD, (2010), Annual average gross wage earnings, single individual no children, 2000-2010, OECD https://s3.amazonaws.com/zanran_storage/www.oecd.org/ ContentPages/33596621.xls. (27.04.2013).

ÖZTÜRK, Nurettin, Salih, BARIŞIK ve Havva K.,DARICI, (2010), " Gelişmekte Olan Piyasalarda Finansal Derinleşme ve Büyüme İlişkisi: Panel Veri Analizi", ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 12: 95-119.

PARASIZ, İlker, (1994), Ücret Teorisi: Modern Yaklaşım, Ezgi Kitabevi, Bursa.

PARASIZ, İlker ve Melike, BİLDİRİCİ, (2002), Modern Emek Ekonomisi, Ezgi Kitapevi, Bursa.

PEDRONİ, Peter, (2004), " Panel Cointegration Asymptotic and Finite Sample Properties of Pooled Time Series Tests with an Application to PPP Hypothesis ", Economic Theory, 20: 597-625.

PICARD, Pierre, (1993), Wages and Unemployment: A Study In Non-Walrasian Macroeconomics, Cambridge University Press, UK.

RAFF, Daniel M.G.ve Lawrence H., SUMMERS, (1986), " Did Henry Ford Pay Efficiency Wages?", NBER Working Paper, 2101: 1-37.

RIVEROS, Luis A.ve Lawrance, BOUTON, (1991), " Efficiency Wage Theory, Labour Markets, and Adjustment", The World Bank Working Paper, 731: 1-33.

ROMER, David, (1993), " The New Keynesian Synthesis", The Journal of Economic Perspectives, 7: 5-22.

ROMER, David, (2005), Advanced Macroeconomics, The McGraw-Hill Companies,İnc., New York.

SALOP, Steven C., (1979), " A Model of the Natural Rate of Unemployment", The American Economic Review, 69: 117-125.

SAYDAM, İpek, (2009), " Yeni-Keynesçi Yaklaşımda Ücret Katılıkları",İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 2: 239-262.

SHAPIRO, Carl ve Joseph E., STIGLITZ, (1984), " Equilibrum Unemployment As a Worker Discipline Device", The American Economic Review, 74: 433-444.

SNOWDON, Brian ve Howard R., VANE, (2005), Modern Macroeconomics: Its Origins, Development and Current State, MPG Books Ltd., Bodmin, Cornwall.

SOLOW, Robert M., (1979), " Another Possible Source of Wage Stickness", Journal of Macroeconomics, 1: 79-82.

STIGLITZ, Joseph E., (1976), " The Efficiency Wage Hypothesis, Surplus Labour, and the Distribution of Income in L.D.C.s", Oxford Economic Papers, 28: 185-207.

STRAUSS, John, (1986), " Does Better Nutrition Raise Farm Productivity?", The Journal of Political Economy, 94: 297-320.

STROBL, Eric ve Frank, WALSH, (2007), " Estimating The Shirking Model with Variable Effort", Labour Economics, 14: 623-637.

SUMMERS, Lawrence, (1988), " Relative Wages, Efficiency Wages, and Keynesian Unemployment", NBER Working Paper, 2590: 1-13.

SWAMY, Anand V., (1997), " A Simple Test of The Nutrition-Based Efficiency Wage Model", Journal of Development Economics, 53: 85-98.

TARI, Recep, (2010), Ekonometri, Umuttepe Yayınları, Kocaeli.

VROEY, Michel De, (2005), Involuntary Unemployment; The elusive quest for a theory, Taylor and Fransic Group, London ve New York.

WEISS, Andrew, (1980), " Job Queues and Layoffs in Labor Markets with Flexible Wages", Journal of Political Economy, 88: 526-538.

YELLEN, Janet, (1984), " Efficiency Wage Models of Unemployment", The American Economic Review, 74(2): 200-205.

YERDELENLER, Ferda, (2012), Panel Veri Ekonometrisi: Stata Uygulamalı, Beta Basım A.Ş., İstanbul.

YILDIRIM, Kemal, Doğan, KARAMAN, ve Murat, TAŞDEMİR, (2010), Makroekonomi, Seçkin Yayıncılık, İstanbul.

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi – Sayı 39 – Ocak 2014

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE BİR BASKI VE DENETİM MEKANİZMASI OLARAK CEVAP VE DÜZELTME HAKKININ KULLANIMI: *ULUS* ÖRNEĞİ (1956-1960)

Çağla KUBİLAY, Yard. Doç. Dr., Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi, kubilay@media.ankara.edu.tr, caglakubilay@gmail.com

ÖZET: Bu çalışmada, Demokrat Parti döneminde cevap ve düzeltme hakkının bir baskı ve denetim mekanizması olarak kullanılış biçimi incelenmektedir. Çalışmada, 1956 yılındaki Basın Kanunu değişiklikleri başlangıç noktası alınarak 1960'a kadar olan dönem, CHP'nin yayın organı *Ulus* örneği üzerinden değerlendirilmektedir. Tarihsel belgelerin incelenmesine dayalı olarak gerçekleştirilen çalışmada, gazetenin sözü edilen dönemdeki tüm sayılarının ilk sayfaları incelenmiştir. Çalışmada, DP'nin ekonomik ve siyasal alandaki başarısızlıklarına koşut olarak basın üzerindeki baskı ve denetimini arttırdığı ve bu dönemde cevap ve düzeltme hakkını da bir tür baskı ve denetim mekanizması haline getirerek hükümete yönelik eleştirileri bertaraf etmeye çalıştığı ortaya konmaktadır.

Anahtar sözcükler: Demokrat Parti, cevap ve düzeltme hakkı, basın, *Ulus.*

THE USE OF THE RIGHT TO REPLY AND RECTIFICATION AS AN OPPRESSION AND CONTROL MECHANISM IN THE PERIOD OF DEMOCRAT PARTY: THE CASE OF *ULUS* NEWSPAPER (1956-1960)

ABSTRACT: This paper analyses the use of right to reply and rectification in the period of Democrat Party. The paper, considering the press law amendment in the 1956 as the starting point, evaluates the period until 1960 in the case of *Ulus*, Republican People's Party's non-official daily. By using historical document analysis, the first pages of all copies of the daily in this period are examined. The paper reveals that due to the failures in the economic policies and political affairs, the DP increased the pressure on the press and transformed the right to reply and rectification as an oppression and control mechanism in order to avoid criticism of the government.

Key words: Democrat Party, the right to reply and rectification, press, *Ulus.*

GİRİŞ

Yayın yasakları, gazete çıkarma koşullarının güçleştirilmesi, gazetelerin kapatılması, gazetecilerin tutuklanması gibi uygulamalar Osmanlı İmparatorluğu'nda çıkarılan ilk gazetelerden bugüne basın üzerinde birer denetim ve baskı aracı olarak kullanılagelmiştir. 1950-1960 yılları arasında iktidarda bulunan Demokrat Parti (DP) de basın üzerinde baskı kurmak konusunda tarihsel bir istisna olmamıştır. Kuruluş aşamasında, muhalefette olduğu dönemde ve iktidarının ilk yıllarında basınla görece iyi ilişkiler içinde bulunan DP, ekonomik ve siyasal alandaki başarısızlıklarına koşut olarak, bunları dile getiren diğer muhalefet organlarını olduğu gibi basını da baskı altına almaya yönelmiştir. İktidara gelir gelmez, dönemin koşulları içerisinde özgürlükçü sayılabilecek bir Basın Kanunu yürürlüğe koyan DP, zaman içinde kanunun özgürlükçü yönlerini tırpanlamış; ayrıca Ceza Kanunu gibi basını ilgilendiren diğer kanunları da ağırlaştırarak basının hareket alanını oldukça sınırlandırmıştır. Bu dönem boyunca basın üzerindeki denetim ve baskının önemli araçlarından biri de cevap ve düzeltme hakkı olmuştur. DP, cevap ve düzeltme hakkının kullanımını zaman içinde genişletmiş ve keyfileştirmiş, böylece diğer denetim mekanizmalarının yanı sıra önemli bir araç olarak muhalif basın üzerinde kullanmıştır.

Doğrudan DP döneminde basın konusuna odaklanan ya da esas odağı bu olmamakla birlikte DP'nin basınla ilişkilerine de yer veren bazı çalışmalarda cevap ve düzeltme hakkının siyasal iktidar tarafından muhalif basına yönelik kullanımına değinilse de (Kabacalı, 1990; Topuz, 1996; Eroğul, 1998; Bulut, 2009; Emre-Kaya, 2010; Yiğenoğlu, 1996; İrvan, 2000; Öztürk, 2007), bu konu ayrıntılı bir biçimde incelenmemiştir. Bu çalışmanın temel amacı ise, DP döneminde cevap ve düzeltme hakkının basın üzerinde bir baskı ve denetim mekanizması olarak nasıl işletildiğini ortaya koymaktır. Çalışmada, 1956'dan başlanarak DP iktidarının son bulduğu 27 Mayıs 1960 tarihine kadar olan süreç incelenmektedir. 1956 yılının başlangıç olarak alınmasının temel nedeni, bu tarihte Basın Kanunu'nda yapılan değişikliklerle cevap ve düzeltme hakkının yeniden düzenlenmesi ve bu düzenlemelerin söz konusu hakkı baskı aracına dönüştürmüş olmasıdır. Zira çalışma kapsamında 1950-1956 dönemine ilişkin olarak yapılan arşiv taramasında hakkın kötüye kullanımına rastlanılmamıştır.

Çalışmada, *Ulus* gazetesi[1] temel alınmıştır. Çözümleme birimi olarak *Ulus*'un seçilmesinin nedeni, dönemin muhalefet partisi CHP'nin yayın organı olması bakımından basın üzerindeki baskının billurlaştığı bir mecra olmasıdır. Tarihsel belgelerin incelenmesine dayalı olarak yapılan çalışmada, gazetenin, 8 Haziran 1956 ile 27 Mayıs 1960 tarihleri arasında yayımlanan tüm nüshalarının ilk sayfaları değerlendirme kapsamına alınmıştır. Ayrıca dönemin önemli gazetelerinden *Cumhuriyet*, *Milliyet*, *Hürriyet*, *Vatan* ve *Zafer* gazetelerinin 1-8 Haziran 1956 tarihleri arasındaki nüshaları Basın Kanunu'nda yapılan değişikliklere gösterdikleri tepkileri görmek açısından çalışma kapsamında incelenmiştir.

CEVAP VE DÜZELTME HAKKI:[2] TARİHSEL VE KAVRAMSAL BOYUT

Basın özgürlüğü, devlet ve basın arasındaki ilişkileri düzenler; buna karşın cevap ve düzeltme hakkı, basın ile kişiler arasındaki ilişkilerle ilgilidir (İçel, 2001: 173). Basın özgürlüğünün devlet ve basın arasındaki ilişkileri düzenlemesi, devletin basın üzerinde baskı uygulayan bir unsur olarak görülmesinden ve dolayısıyla basının devlet karşısında korunması ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Nitekim basın özgürlüğünün tarihi, bir yönüyle, basının devletten özgür olma mücadelesinin tarihidir ve basın özgürlüğü konusunda geliştirilen öncül argümanlar genellikle basının devlet karşısında özgür olmasının önemine ve gerekliliğine vurgu yapmıştır (Keane, 1996: 29-36).

Basın ve kişiler arasındaki ilişkileri düzenleyen cevap ve düzeltme hakkının kullanımı, iki nedene dayanmaktadır: kişinin şeref ve haysiyetine dokunan yayınlar ile kişiyle ilgili gerçeğe aykırı yayınlar. Kişilik haklarının korunması diğer kanunlarla düzenlenmiş olmasına rağmen bu hakkın basın kanunlarıyla düzenlenmesinin gerisinde basın ile kişilerin eşit güce sahip olmadığı düşüncesi yatmaktadır. Buna göre, basının kitlelere seslenme ve kamuoyu oluşturma gücü karşısında kanun koyucu bir denge sağlamaya yönelmiş ve cevap ve düzeltme hakkı yoluyla bireylere aynı araçtan yararlanma olanağı sunmuştur (Altunç, 2004: 3). Bir başka deyişle bu hak, basın özgürlüğünün kötüye kullanılmasını engellemek için öngörülen tedbir ve müeyyidelerden biri olarak düzenlenmiştir (Gölcüklü, 1970: 131). Bu çerçevede denilebilir ki, cevap ve düzeltme hakkının gerçek ve tüzel kişilere tanınmasındaki temel gerekçe, kişilik haklarına zarar veren ve hukuka aykırı nitelik taşıyan yayınlara karşı, yayından zarar görenlerin zararlarını karşılamak ve sorumluların cezalandırılmalarını hemen sağlayabilmektir. Yayından zarar görenler, sorumlulara karşı ceza ve tazminat davası açabilseler de, söz konusu hukuki süreçlerin zaman alması, cevap ve düzeltme hakkının kişilere tanınmasındaki temel saik olmuştur (Balkanlı, 1961: 251).

[1] 1934 yılında yayımlanmaya başlanan *Ulus*'un tarihi, Kurtuluş Savaşı sırasında yayımlanan *İrade-i Milliye* gazetesine dayanmaktadır. İlk sayısı 14 Eylül 1919 tarihinde yayımlanan ve Mustafa Kemal'in öncülüğünde çıkarılan *İrade-i Milliye*, Kurtuluş Savaşı'nı millete anlatma misyonunu üstlenmiştir. *İrade-i Milliye* yöneticilerinin farklı bir çizgiye geçmeleri ve gazetenin Sivas'a bırakılması talebi üzerine Mustafa Kemal, Ankara'ya yerleştikten sonra tamamen kendi denetiminde olmasını amaçladığı *Hakimiyet-i Milliye* gazetesini kurmaya karar vermiştir. 10 Ocak 1920 tarihinde yayımlanmaya başlayan gazete, halka Kuvay-ı Milliye'nin amaçlarını anlatarak halkın bu konuda bilgilendirilmesini görevini üstlenmiştir. Gazete, 1934 yılından itibaren yayınına *Ulus* adıyla devam etmiştir. 1952 yılında *Ulus* gazetesi ve CHP merkez binası, çıkan bir yangın sonucu kullanılamaz hale gelmiştir. Gazete yeniden çıkmak için imkân aramaya başlamış, CHP mallarının hazineye devredilmesinin ardından matbaası mühürlenmiş ve başka bir matbaa bulunmak zorunda kalmıştır. Gazete kapanınca 1953 yılında ortakları CHP'li olan ve yeni matbaaya taşınan *Ulus* ekibi, *Yeni Ulus*'u yayınlamaya başlamıştır. 1954 seçimlerinden sonra Halkçı kelimesinin eklenmesiyle *Halkçı Ulus* olarak yayımlanmıştır. Gazete daha sonra Ratip Tahir Budak'ın yönetimine geçmiş ve *Ulus*'un yeniden çıkmaya başladığı 10 Haziran 1955 tarihine dek yayınını sürdürmüştür. *Ulus*'un son sayısıysa 28 Temmuz 1971 günü yayımlanmıştır. *Ulus*'un devamı niteliğinde olan *Barış* gazetesiyse 29 Temmuz 1971 günü *Ulus*'un sayılarını devam ettirerek yayınına başlamış ve 1975'e kadar yayınını sürdürmüştür. Bu tarihte adı tekrar değişerek *Yeni Ulus* olmuş, ancak bir sene dolmadan yayın hayatını bitirmek durumunda kalmıştır (Konyar, 1999: 12-19).

[2] Zaman zaman birbirlerinin yerine kullanılmakla birlikte cevap hakkı (*right to reply*), düzeltme hakkı (*right to rectification*) ve tekzip farklı anlamlara sahiptir. Cevap hakkı, kişinin hakkındaki yayına karşılık vermesi anlamını taşırken, düzeltme hakkı kendisi hakkındaki açıklamaların, iddiaların doğru olmadığı görüşünden hareketle kişinin kendisiyle ilgili gerçekleri açıklamasıdır. Tekzip ise, cevap ve düzeltmeden farklı olarak yalanlama anlamını taşır (Balkanlı, 1961: 249; Çiftçi, 1992: 53). Çalışmada, aralarındaki anlam farklılıklarına rağmen incelenen dönemdeki kullanımına bağlı kalınarak, cevap ve düzeltme hakkı ve tekzip sözcükleri birbirinin yerine geçecek şekilde kullanılmıştır.

Cevap ve düzeltme hakkı, kavramsal olarak ilk kez 17. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkmış; 1631 yılında Theophraste Renaudot tarafından çıkarılan *Gazette* örneğinde olduğu gibi, çeşitli gazeteler yoluyla basında çıkan eleştiri veya yalan haberlere yanıt verme yoluna gidilmiştir (Altunç, 2004: 9). Hakkın yasal olarak düzenlenmesine yönelik ilk girişim ise, Fransız Devrimi'nden yaklaşık on yıl sonra gerçekleştirilmek istenmiştir. Devrim sonrasında basın özgürlüğünün kötüye kullanılması ve basında çıkan iftira niteliğindeki haberlere cevap verilememe tehlikesi karşısında Duluare adlı milletvekili, 1799'da meclise, düzeltme hakkının yasal yolla kişilere tanınmasını önermiştir. Öneri reddedilmiş, ancak daha sonra 1822 tarihli Fransız Basın Kanunu'na cevap ve düzeltme hakkı girmiş ve hakkın ilk hukuki kaynağını bu kanun oluşturmuştur. Zaman içinde Fransız modelinden etkilenen pek çok ülke, bu hakkı kendi basın kanunlarına dâhil etmiştir (İçel, 2001: 174).

Osmanlı İmparatorluğu'nda basına yönelik ilk düzenleme olan 1864 tarihli Matbuat Nizamnamesi Fransız Basın Kanunu'ndan etkilenilerek hazırlanmıştır. Nizamnamenin 8. ve 12. maddelerinde, bir gazetede bir kişinin isminden açıkça ya da ima yoluyla bahsedildiğinde o kişinin gazeteye göndereceği cevabın yayımlanacak ilk veya ikinci nüshada ücretsiz yayımlanacağı hükmü bulunmaktadır. Cevabın, ait olduğu bendin iki mislinden fazla olamaması ve yayımlanmaması durumunda para cezası verilmesi de yasanın hükümleri arasındadır (İskit, 1939: 692-693). 1877'de hazırlanan Matbuat Kanunu Tasarısı'nın 18. maddesine göre ise bir gazetede veya mevkutede açık ya da kapalı bir biçimde kendisinden bahsedilen kişinin vereceği cevabın çıkacak ilk veya ikinci nüshada yayımlanması gerekmektedir (İskit, 1939: 702). Ancak bilindiği gibi, Ayan Meclisi'nden geçip padişahın onayına sunulmuş olmasına rağmen Abdülhamit tasarıyı onaylamamıştır. 1909 yılında çıkarılan Matbuat Kanunu da cevap ve düzeltme hakkını düzenlemiştir. Buna göre bir şahıs aleyhine gazetelerde, gündelik risaleler ya da mevkutelerde çıkan yayına o şahıs tarafından ilgili makalenin iki mislini geçmemek şartıyla gönderilecek cevabın ve hükümetin gerçeğe aykırı gördüğü yayınlar hakkındaki tekziplerin çıkacak ilk nüshanın aynı sayfasında yayımlanması gerekmektedir (İskit, 1939: 710-720). Bu düzenlemeyle hakkın kullanımı kısmen de olsa sınırlanmaktadır. Zira kanun, kişiler açısından "aleyhte olma" koşulunu getirmiş ve böylece 1864 düzenlemesinden farklı olarak bir dergi ya da gazetede adı geçen herhangi bir kişinin, şerefine ve haysiyetine dokunmayan veya kendisiyle ilgili gerçeğe aykırı nitelik taşımayan yazılar için bu haktan yararlanabilmesini engellemiştir. Ancak maddede yer alan "hükümetin gerçeğe aykırı gördüğü neşriyat" ifadesinin keyfi kullanımlara açık olduğu ortadadır. Üstelik cevap ve düzeltme yazısının ilgili olduğu yazının iki misli kadar olabileceği hükmünün korunmuş olması, gazete sütunlarının cevap ve düzeltme yazılarıyla doldurulmasına olanak tanıyacak bir nitelik taşımaktadır.

1909 tarihli Matbuat Kanunu'nda 1913 yılında yapılan kanun değişikliğiyle önceki düzenleme genişletilmiş; ölen kişinin varislerine de tekzip hakkı tanınmıştır (Coşkun, 2006: 18). Bu kanun 1931 yılına dek yürürlükte kalmış, Cumhuriyet döneminin ilk basın kanunu ise 1931'de yapılmıştır. Kanunun cevap ve düzeltme hakkını düzenleyen 48. maddesine göre, bir memurun vazifesiyle ilgili fiillere ait neşriyat hakkında bir devlet memuru ve yetkili bir makam tarafından gönderilen cevapların yayımlanması zorunludur. Eğer yayın devlet memurunun şahsını da ilgilendiriyorsa bu durumda memur ayrıca cevap verme hakkına da sahiptir. Devlet memurları dışında gerçek ve tüzel kişiler için de bu hak tanınmıştır. Cevap ve düzeltme yazısının ilgili olduğu yazının iki mislini geçemeyeceği belirtilmiş, ayrıca yayımlanmayabileceği durumlar da kanunda yer almıştır. Buna göre cevap ve düzeltme yazısı suç teşkil ediyorsa ya da yayımlanmasından itibaren üç ay geçmişse yayımlanmaması mümkündür. Bu durumda cumhuriyet savcılığına başvurulur. Savcı, hakaret ve suç içeren yazılarda gerekli gördüğü değişiklikleri yapar ve savcının kararının kesin olarak uygulanması gerekir (İskit, 1939: 742). Yeni kanunla cevap ve düzeltme yazısının yayımlanmasından kaçınılacak durumların belirtilmesi, olumlu bir yön olarak değerlendirilse de maddeye bir bütün olarak bakıldığında basın aleyhine bir görünüm sergilediği söylenebilir. Zira kanun, hakkın kullanımında "gerçeğe aykırı olma" ya da "şeref ve haysiyete dokunma" şartları aramamıştır. Dolayısıyla bir süreli yayında yalnızca adı geçen herhangi bir devlet yetkilisi cevap ve düzeltme yazısı gönderme ve yayımlatma hakkına sahiptir.

DEMOKRAT PARTİ'NİN BASINLA İLİŞKİLERİ (1950-1956)

1931 tarihli Matbuat Kanunu'nda düzenleniş biçimiyle cevap ve düzeltme hakkının kullanımında karşılaştığımız basın aleyhine görünüm, esasen, tek parti iktidarının basınla ilişkilerinin bir tezahürüdür. Nitekim Kanun'un mecliste görüşülmesi sırasında temel düşünce "basın özgürlüğünün ülkeye zarar vermemesi" olmuş ve "Bu nedenle alınması gereken önlem, 'basına özgürlük sağlayan, kötü kullanışların zararlarını önleyen iyi bir kanun çıkarmak' olarak ifade edilmiştir" (Gürkan, 1998: 46). Süreli yayın çıkarmanın yüksek öğretim şartı, garanti mektubu, kötü ünlü olmama gibi şartlara bağlanmış olması, 50. maddeyle ülkenin genel siyasetine dokunacak nitelikte yazı yazan gazetelerin Bakanlar Kurulu kararıyla kapatılabilmesi (Topuz, 1996: 89), Matbuat Kanunu'nun hükümete basın üzerinde sıkı

kontrol olanağı veren hükümleri arasındadır. Üstelik 1938'de yapılan değişikliklerle basın özgürlüğü daha da sınırlandırılmış; gazete ve dergi çıkartmak amacıyla bir bankadan teminat mektubu alma şartı getirilmiş, bildirim sisteminden ruhsatname sistemine geçilmiştir. Ayrıca 1938'de çıkarılan Basın Birliği Kanunu ve İkinci Dünya Savaşı koşullarında 1940'ta İstanbul'da ilan edilen ve 1947'ye dek süren sıkıyönetimle hükümetin istediği gazeteyi kapatabilmesi basının varoluş koşullarını daha da ağırlaştırmıştır (Kabacalı, 1994: 154, 159).[3]

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından çok partili yaşama geçilmesiyle 1946 yılında Demokrat Parti'nin kurulması, basın açısından da kimi değişikliklerin gündeme gelmesine neden olmuştur. Zira tek partinin baskılarından bunalmış olan basının önemli bir bölümü (*Cumhuriyet, Milliyet, Hürriyet, Akşam, Tasvir, Yeni Sabah, Yeni İstanbul, Gece Postası*, zaman zaman *Vatan*), basın özgürlüğünün savunuculuğunu üstlenen DP'yi desteklemiştir (Kabacalı, 1994: 236; Topuz, 1996: 100). Bu durum karşısında CHP yöneticileri, basının DP'ye desteğini azaltmak üzere demokratikleşme yönünde kimi önlemler almaya yönelmiştir. Matbuat Kanunu'nun 50. maddesi değiştirilerek gazete kapatma yetkisi mahkemelere verilmiş; Basın Birliği kaldırılmış (Gürkan, 1998: 378) ve Seçim Kanunu ile Genel Toplantılar Kanunu'nda değişikliklere gidilmiştir (Topuz, 1996: 100).

CHP'nin DP'ye artan ilgi karşısında başlattığı bu ılımlı siyaset seçmenler açısından sonuç getirmemiştir. Her ne kadar 1946 seçimlerinde CHP iktidarını sürdürse de seçim sisteminde gerçekleştirilen değişikliklerin ardından yapılan ilk seçimde iktidarı DP'ye bırakmıştır. DP, 14 Mayıs 1950 seçimlerinde CHP'nin 27 yıllık iktidarını sona erdirmiştir. DP, iktidara geldikten sonra siyasal liberalleşme vaatlerinden biri olan basın kanunu değişikliğini iki ay gibi kısa bir sürede gerçekleştirmiş ve muhalefet yıllarında kendisini destekleyen basına bir anlamda gönül borcunu ödemiştir. 1931 tarihli Matbuat Kanunu ile tüm değişikliklerini yürürlükten kaldıran 5680 sayılı Basın Kanunu'yla süreli yayın çıkarmak için ruhsat zorunluluğu kaldırılarak bildirim sistemi getirilmiş, "adı kötüye çıkan kişilerin" basında çalışmasını engelleyen madde kaldırılmış, basın suçlarının yargılanması için uzmanlaşmış basın mahkemeleri kurulmuş, gazete sahiplerinin cezai sorumlulukları kaldırılmıştır (Gevgilli, t.y: 221).

Basın Kanunu'nun önemli düzenlemelerinden biri de 19. maddede yer alan cevap ve düzeltme hakkıdır. Maddenin gerekçesinde, basın yoluyla yapılan şeref ve haysiyet kırıcı yayınlara karşı genel kanunlarda yaptırımlar olduğu, ancak böyle bir konuyla ilgili açılacak davanın uzun zaman aldığı, mahkûmiyet halinde tecavüzü bilenlerin davanın sonucunu bilememe olasılıklarının bulunduğu belirtilmektedir. Bu nedenle Basın Kanunu'ndaki düzenlemeyle basın yoluyla yapılan yanlış, hakikate aykırı yayının etkisi yok olmadan cevap ve düzeltme hakkıyla doğruların bildirilebileceği ifade edilmiştir (*TBMM Tutanak Dergisi*, 1950: 6). 19. maddeye göre "Bir şahsın haysiyet ve şerefine dokunan veya menfaatini bozan ya da kendisi ile ilgili hakikate aykırı hareketler, düşünceler ve sözlerle açık ya da kapalı şekilde mevkutede yapılan yayımdan dolayı o şahsın imzasıyla gönderilecek cevap ve düzeltmeyi mevkutenin sorumlu müdürü hiçbir işaret katmaksızın aynen veya tamamen neşre mecburdur. Cevap ve düzeltme günlük gazetelerde alındığını takip eden üç gün içinde, diğer mevkutelerde en geç çıkacak ikinci nüshada aynı sayfa, sütun ve punto harflerle yayımlanmak zorundadır" (*Resmi Gazete*, 24 Temmuz 1950). Kanun, cevap ve düzeltme yazısının miktarını da sınırlamış; ilgili yazının cevap verenle ilgili miktarından daha uzun olamayacağını öngörmüştür. Ayrıca, cevap yazısının yayımlanmasından kaçınılacak durumları da içermiştir. Böylece suç teşkil eden ifadelerin, cevap ve düzeltme gerektiren yayınla ilgisi bulunmayan noktaların olması veya yayınından itibaren üç ay geçmesi durumunda gönderilen cevap ve düzeltme yazısının yayımlanması engellenmiştir.

DP'nin iktidara gelişinden sonra basın açısından olumlu sayılan bir başka düzenlemeyse 13 Haziran 1952 tarihinde çıkarılan "Basın Mesleğinde Çalışanlarla Çalıştıranlar Arasındaki Münasebetlerin Tanzimi Hakkında Kanun" olmuştur. Bu kanunla, basın emekçileri ilk kez tanınmış ve sosyal güvenlik yasa kapsamına alınmıştır (Gevgilli, t.y., 221). Basın alanındaki bu olumlu düzenlemelere rağmen, DP, kısa süre içerisinde diğer muhalif unsurlarla birlikte basını da denetim altına alma niyetini ortaya koymuştur. Hükümetin, basına ilişkin olumsuz düzenlemelerinin ilki, Eylül 1950'de çıkarılan bir kararnameyle resmi ilanların dağıtımında yetkili şirketin etkisini tamamen ortadan kaldırmadan hükümete bazı yetkiler verilmesidir. Süreç, Temmuz 1951'de resmi ilan dağıtımının hükümete verilmesiyle sonuçlanmıştır. Bu düzenlemeyle DP, iktidara gelişinin ilk yılında gazetelerin önemli gelir kaynaklarından biri olan resmi ilanları tekeline almış ve muhalifleri susturmada bir araç olarak kullanmıştır. Bu

[3] Tek Parti Dönemi'nde hükümetin basın üzerindeki denetimi 1931 yılından önce de söz konusuydu. 1925'te Şeyh Sait İsyanı'ndan sonra çıkarılan ve 1929'a kadar yürürlükte kalan Takrir-i Sükûn Kanunu bu dönemde basın üzerindeki sıkı denetimin önemli araçları arasında yer alır.

noktada *Ulus*'un, DP iktidarı boyunca en az resmi ilan ve reklam alan gazetelerden biri olduğunu hatırlatmak gerekir (Alemdar, 1996: 133, 136).[4] Ayrıca 1951'in ilk aylarında önce gazete kâğıt fiyatlarına, daha sonra ise gazete posta fiyatlarına zam yapılmıştır. Böylece resmi ilanlarla ilgili düzenleme nedeniyle gelir kaynakları azalan basın, yapılan bu zamlarla ekonomik açıdan daha da güç koşullarla karşı karşıya kalmıştır. Gazeteler bu düzenlemeleri, "fikir ve basın hayatına" baskı olarak nitelendirmiştir (Emre-Kaya, 2010: 98-99).

Demokrat Parti, iktidarının ilk yıllarında ekonomik alanda başarılı olmuştur. 1950-1953 yılları arasında ulusal gelir %38,5 oranında artmış, yıllık büyüme %13'e yükselmiştir. Ekonomik alanda yaşanan başarının gerisinde artan tahıl fiyatları yatmaktadır. Tahıl ihracatı, Türkiye'ye döviz getirmiş; hava koşullarının iyi gitmesi ve ekim alanlarının genişletilmesi ekonomik anlamda istenilen sonuçlara ulaşılmasını sağlamıştır. Ayrıca Marshall Planı vb. dış yardımla borçlanma olanaklarının genişlemesinden yararlanan hükümet, 1950-1954 döneminde halk açısından "ekonomik rahatlama" ortamı yaratmıştır. Bu ortamın yaratılması, savaş yıllarının zorlu koşullarını unutmayan halkın DP'ye bağlanması sonucunu getirmiştir (Eroğul, 1998: 141; Ahmad, 1999: 141; Çavdar, t.y.: 2068). Ancak ekonomik alanda yaşanan liberalleşme siyasal alanda yansımasını bulamamıştır. DP, muhalefetteyken vaat ettiği liberal politikaların önemli bir kısmını gerçekleştirmemiş; sözgelimi, muhalefetteyken işçilere vaat ettiği grev hakkını, iktidara geldikten sonra yerine getirmekten kaçınmıştır (Ahmad, 1999: 134). 1953'te profesörlerin siyasal faaliyette bulunması yasaklanmış ve basına yönelik baskıcı tedbirlerden biri olarak Ceza Kanunu'nda yapılan değişiklikle bakanlara karşı yapılan hakaretin takibi şikâyete bağlılıktan çıkarılmış ve zarar görenin yazılı onayını alan savcının kendiliğinden hareket edebilmesine olanak tanınmıştır (Zürcher, 1998: 324; Eroğul, 1998: 125, 136). DP, iktidara geldiğinden beri gündemde tuttuğu CHP'nin mal varlığına el koyma işini Aralık 1953'te nihayete erdirmiş ve partinin mal varlığı hazineye devredilmiştir. Bu arada *Ulus* matbaasının da CHP'nin diğer mallarıyla birlikte hazineye devredildiğini ve bunun üzerine partinin *Ulus* gazetesini kapattığını hatırlatmak gerekir.[5]

Hükümet, 1954 seçimlerinden önce ülkedeki politik ortam üzerindeki denetimini yoğunlaştırmıştır. 9 Mart 1954'te "Neşir Yoluyla veya Radyo ile İşlenecek Bazı Cürümler Hakkında Kanun" yürürlüğe girmiştir. Bu kanunla "namus, şeref ve haysiyete dokunacak, hakarette bulunacak ve itibar kıracak veya şöhret ve servete zarar verebilecek bir hususun isnad edilmesi" önlenmeye çalışılmıştır (Topuz, 1996: 108). Hükümetin, Ceza Kanunu'nun kapsamına giren bu suçları özel bir kanunda toplayarak cezaları ağırlaştırması, basın karşısındaki konumunu önemli ölçüde güçlendirmiştir (İnan, 2007: 136). Basın özgürlüğünü sınırlandıran bu kanunun DP içerisinde dahi tartışma yaratan en önemli özelliği ise basına ispat hakkı tanımamasıdır.

DP'nin 1954 seçimleri öncesindeki bu girişimleri aydınların partiden uzaklaşmasına neden olurken, halkın iktidara yönelik hoşnut tavrı sürmüştür. 1954 seçimlerinden güçlenerek çıkan DP, beklenenin aksine muhalefete yönelik siyasal liberalleşmeyi kısıtlayan pek çok tedbir almış (İnan, 2007: 119)[6] ve basına yönelik tavrını da sertleştirmiştir. *Halkçı*'daki yazılarından dolayı Hüseyin Cahit Yalçın hapis ve para cezasına çarptırılmış; *Ulus* yazarlarıyla *Akis* adına çok sayıda dava açılmış; Metin Toker, Ülkü Arman, Nihat Subaşı, Fethi Giray, Nahit Berker, Beyhan Cenkçi, Kurtul Altuğ gibi pek çok gazeteci basın suçlarından mahkûmiyete uğramıştır (Kabacalı, 1994: 238). *İstanbul Ekspres* gazetesinde Atatürk'ün Selanik'teki evinin bombalandığı haberinin yayımlanması üzerine Ankara, İzmir ve özellikle İstanbul'da 6-7 Eylül 1955'te yaşanan ve azınlıkların evlerinin ve işyerlerinin yağmalanmasıyla sonuçlanan olayların faturası da basına kesilmiştir. Hükümet, bu üç şehirde sıkıyönetim ilan etmiş, sıkıyönetim komutanlığı

[4] Resmi ilan dağıtımının muhalifleri denetim altına almak üzere kullanılması, yalnızca DP'ye özgü değildir. CHP döneminde de satışı diğer gazetelerden az olmasına rağmen *Ulus* en fazla ilan alan gazeteydi. CHP'nin desteğiyle yayımlanan *Tanin* ve *Memleket* de yüksek ilan tahsisi almıştır (Koloğlu, 2006: 124).

[5] Toker'e göre gazete bir "mal" olmadığı ve bu nedenle kanundaki "haksız iktisaplar"a girmediği için kapatılmasına gerek yoktu. Buna rağmen gazetenin kapatılma nedeni, partinin daha fazla mağdur gösterilme çabasıdır. Nitekim 1954 yazında Mahmut Aydın Elbeyoğlu adlı *Yeni Ulus* muhabiri Ankara Valiliği'ne başvurmuş ve *Ulus* adının imtiyazını istemiş; Valilik ise imtiyazın CHP'ye ait olduğunu resmen ilan ederek bunu CHP genel başkanlığına yazmıştır (1991: 60).

[6] Seçimlerde işbirliği yapılmasını önlemek amacıyla muhalefet partilerinin karma liste oluşturmaları yasaklanmış, muhalefet partilerinin radyodan yararlanması engellenmiştir. CHP'ye yakın olduğundan kuşku duyulan bürokrasinin hükümete karşı bağımsızlığını ortadan kaldırmak için, hükümete, hâkim ve profesörleri de kapsamak üzere devlet memurlarını geçici olarak görevden alma ve erken emekli etme yetkisi verilmiştir (İnan, 2007: 119-120).

basına pek çok yayın yasağı koymuştur. 19 Eylül 1955'te *Ulus* gazetesinde İsmet İnönü'nün "Çetin Bir İmtihan" başlığını taşıyan ve iktidarın 6-7 Eylül olaylarındaki tutumunu eleştiren yazısının yayımlanması üzerine *Ulus* bir ay süreyle kapatılmıştır. *Ulus*'un yanı sıra, yayın yasaklarına uymadıkları gerekçesiyle, *Hürriyet*, *Tercüman*, *Hergün*, *Medeniyet*, *Dünya* ve *Vatan* gazeteleri de belirli sürelerle kapatılmıştır (Topuz, 1996: 110-112; Asker, 2013: 86-87).

Ekim 1955'te bir grup DP'li milletvekili, basına ispat hakkının tanınması için önerge vermiş; önergeyi imzalayanlar haysiyet divanına sevk edilmiş ve bir kısmı partiden ihraç edilmiştir. Ancak parti içindeki muhalif grup Kasım ayında hükümet aleyhine gensoru vermiş ve bakanları düşürmeye başlamıştır. Bu noktada Menderes tüm bakanlarını, deyim yerindeyse feda ederek yalnızca kendisi için meclisten güvenoyu almıştır (Aydemir, 1998: 234-236; Zürcher, 1998: 336). Bu olaydan sonra yeniden hükümeti kurma görevini alan Menderes, sertlik politikasını bırakma sinyali vermiştir. Muhaliflerin eleştirilerini yanıtlar şekilde liberal vaatlerle dolu bir program hazırlamış; ancak CHP'nin iktidardaki sarsıntıdan dolayı yakaladığı sert muhalefet fırsatından yararlanması sonucu DP, ılımlı tavrın daha fazla gösterilemeyeceğine karar vermiştir. Sonuçta 1956 yılının ortalarından itibaren DP, bir daha geri dönmemek üzere, sertlik siyasetine yeniden başlamıştır (Eroğul, 1998: 177-178; 183-187).

1956 BASIN KANUNU DEĞİŞİKLİKLERİYLE CEVAP VE DÜZELTME HAKKI

1956 yılında basını sınırlamayı amaçlayan iki yasal düzenleme daha yapılmıştır. İlk olarak, 1954'te yürürlüğe giren "Neşir Yoluyla veya Radyo ile İşlenecek Bazı Cürümler Hakkında Kanun"un hem adı değiştirilmiş hem de yeni maddeler eklenmiştir. İkinci olarak ise Basın Kanunu'nun bazı maddeleri değiştirilmiştir. Meclis görüşmeleri sırasında İnönü, bu iki tasarıyı "kapalı ve karanlık bir rejime kati olarak dönmek kararının en kuvvetli delili" olarak nitelemiştir. İnönü, tasarıların "iktidarın umumi politikasını hatalı bulan hür vatandaşları fikirlerini söylemekten ve yazmaktan dolayı ağır cezalarla tehdit ettiğini" vurgulamış ve iktidarın, esasen, icraatlarını eleştiren yazarları hedef aldığını belirtmiştir (*TBMM Zabıt Ceridesi*, 6 Haziran 1956: 100). Hürriyet Partisi adına konuşan Turan Güneş ise her iki kanun değişikliğinin gerçekleşmesi halinde Türkiye'de basın hürriyetinin değil, basının bile kalmayacağına hükmetmek gerektiğini söylemiştir (*TBMM Zabıt Ceridesi*, 6 Haziran 1956: 109). CMP adına görüş bildiren Osman Bölükbaşı da bu kanunlarla her türlü eleştirinin yasaklandığını vurgulamıştır (*TBMM Zabıt Ceridesi*, 6 Haziran 1956: 113). Muhalefet partilerinden gelen basın özgürlüğünün sınırlandırıldığı, hatta ortadan kaldırıldığı doğrultusundaki eleştiriler karşısında Menderes, partisinin hükümete geldikten sonra ilk icraatlarından birinin Basın Kanunu'nu değiştirmek olduğunu ifade etmiş ve şöyle devam etmiştir:

> Matbuat Kanununda yaptığımız tadiller ve tashihler nelerdir? Korkunç ifratlar. Bunu; geniş ve derin bir nikbinlik içinde, idealizmin safiyet ve samimiyetiyle, mümkündür sandık, arkadaşlar. Hattâ Garbın ileri demokrasilerinden daha ileri bir matbuat hürriyetini bu memlekette payidar kılabilmenin büyük bir şeref teşkil edeceğini düşünerek böyle bir şerefin serabı arkasında koştuk, yaptık. Ertesi günü aleyhimize, matbuat hürriyetini aleyhimize bir lanet halkası gibi kullanan fırsatçılar derhal harekete geçti (*TBMM Zabıt Ceridesi*, 6 Haziran 1956: 145).

Hükümet basınla ilgili her iki kanunda yapılan değişiklikleri, "yalan haberleri engellemek, şeref ve haysiyeti korumak" gibi gerekçelerle sunsa da kanun değişikliklerinin mecliste görüşülmeye başlamasına koşut olarak pek çok gazetede yeni düzenlemelere yönelik eleştiriler çıkmıştır. *Vatan* bu değişiklikleri "Karanlık devre başlıyor" (7 Haziran 1956) diyerek karşılarken, *Ulus* "Şiddet tasarılarının müzakeresine dün başlandı... Bu tasarı namuslu insanların değil, gizli faaliyette bulunan insanların hamisi olacaktır" (1 Haziran 1956) diyerek tasarının baskıcı niteliğine dikkat çekmiştir. *Hürriyet*, tasarıdaki ağır hükümlerin DP'li milletvekillerini de şaşırttığını, zira pek çok milletvekilinin, tasarının gruptan çıktıktan sonra basını susturacak şekle sokulduğunu ifade ettiğini vurgulamıştır (5 Haziran 1956). *Milliyet* de basın kanunun getirdiği baskıcı hükümlerin altını çizmiş, buna karşılık hükümetin yayın organı *Zafer*, bu kanunun "vatandaş haysiyetini teminat altına alacağını ve memleketi huzura kavuşturacağını" ifade etmiştir (7 Haziran 1956).

Basın Kanunu'nda yapılan değişiklikler uyarınca süreli yayınların sorumlu müdürlerinin en az lise mezunu olmaları, devamlı Türkiye'de oturmaları, amme hizmetinden yasaklı olmamaları zorunlu kılınmıştır. Bunların yanı sıra sorumlu müdürler için "Suç tasnii, resmi mercileri iğfal, yalan şahitliği, sahtekarlık, müstehcen ve hayasızca neşriyat, fuhşiyata tahrik, hırsızlık, dolandırıcılık, hileli iflas, emniyeti suiistimal suçlarından biri ile hükümlü olmamak" gibi koşullar getirilmiştir. Sorumlu müdürlere ilişkin bu koşulların dışında, gizli toplantılardaki görüşmelerin ya da alınan

kararların yazılması yasaklanmış; gazeteci sanıkların mahkûmiyetleri kesinleşmeden tutuklanmalarını engelleyen hüküm kaldırılmış; imzasız yazıların sahibinin sorulması halinde 24 saat içinde savcıya bildirilmesi zorunlu hale getirilmiştir (Yetim, 2006: 65-66; Yıldız, 1997: 495).

Kanunda yapılan önemli değişikliklerden biri de cevap ve düzeltme hakkına ilişkindir. Buna göre "Bir şahsın haysiyet ve şerefine dokunan veya menfaatini bozan veya hakikate aykırı hareketler, düşünceler ve sözlerle açık ya da kapalı bir şekilde mevkutede yapılan yayımdan dolayı o şahsın imzasıyla gönderilecek cevap ve tekzibi, mevkutenin mesul müdürü, metnine hiçbir mülahaza ve işaret katmaksızın ve bu cevap veya tekzip dolayısıyla herhangi bir görüş açıklamaksızın aynen ve tamamen neşre mecburdur" (*Resmi Gazete*, 8 Haziran 1956). 1950 düzenlemelerinden farklı olarak haberdeki başlık ve resimler için de tekzip hakkının kullanılabilmesi ayrıca belirtilmiştir. Cevap ve düzeltme yazısının uzunluğu da arttırılmış, ilgili olduğu yazının bir misli kadar olabileceği öngörülmüştür ki bu oldukça önemli bir artışa işaret etmektedir. 1950'deki düzenleme, cevabın ilgili olduğu yazının cevap verene ait miktarı kadar olabileceğini öngörürken yeni düzenlemede "cevap verenle ilgili miktarı" ibaresi bulunmamaktadır. Böylece bir yazının yalnızca bir paragrafında adı geçen kişiler yazının bir misli kadar cevap ve düzeltme yazısını yayınlatabilme olanağı elde etmiştir.

Değişiklikle sulh ceza yargıçlığı devreden çıkarılmış, yetki savcılara verilmiştir. Tekzipler ilgilinin bulunduğu yerin cumhuriyet savcılığına gönderilecek ve savcılar en geç 24 saat içinde tekzibin suç teşkil edip etmediğine, yayınla alakası bulunup bulunmadığına, kanunda yazılı şartlara uygun olup olmadığına ve yayından itibaren üç ay geçip geçmediğine bakacaktır. Bu karara göre savcı uygun gördüğü değişiklikleri yaparak ya da aynen ilgili mevkutenin sorumlu müdürüne yayımlanmak üzere cevap ve tekzibi gönderecektir. Savcılığın kararı kesindir ve yerine getirilmesi zorunludur. Eğer tekzipte suç teşkil eden bir durum söz konusuysa sorumluluk tekzibi gönderen kişiye aittir. Yapılan değişikliklerle para cezası arttırılmış, ayrıca hapis cezası öngörülmüştür (*Resmi Gazete*, 8 Haziran 1956). Aradan geçen sürede enflasyon göz önünde bulundurulduğunda para cezasındaki artış makul görülse bile hapis cezasının da getirilmesi iktidarın cevap ve düzeltme hakkına verdiği önemi göstermektedir.

Kanunun mecliste görüşülmesi sırasında, Adalet Bakanı Hüseyin Avni Öztürk, yapılan değişiklikleri "cevap ve tekzip hakkını kullanacak olanlarla buna muhatabolanlara eşit haklar tanıdık ve bugünkü suiistimale mâni olucu karakterli tedbirler aldık ve müeyyideler koyduk"[7] (*TBMM Zabıt Ceridesi*, 6 Haziran 1956: 99) diyerek savunmuştur. Turan Güneş ise cevap ve tekziplerin yayımlatılmasında savcıların sorumlu kılınmasının sakıncalarına dikkat çekmiş; savcıların hükümete bağlı memurlar olmaları nedeniyle yetki devrinin iktidar lehine işleyeceğini vurgulamıştır (*TBMM Zabıt Ceridesi*, 6 Haziran 1956: 110). Komisyon sözcüsü Nusret Kirişçioğlu ise, eleştirilere verdiği yanıtta, mevcut haliyle cevap hakkının yeterli olmadığını, yetkinin savcılara devredilmesinin gazetecilerin lehine bir hüküm olduğunu belirtmiştir. Kirişçioğlu, savcının yetkili makam olmasının "sürati temin, cevabın alındığının inkârına mâni olmak ve cevapta üçüncü şahıslara bir tecavüz olmasını veya bir suç işlenmesini önleme gibi faydaları" olduğunu ifade etmiştir (*TBMM Zabıt Ceridesi*, 6 Haziran 1956: 128). Başbakan Adnan Menderes ise muhalefetin itirazlarına yanıt olarak şunları söylemiştir:

> Meselâ Başvekilin oğlu ne olmuş, NATO'ya tâyin edilmiş, Paris'e tâyin edilmiştir. Yalan, sureti katiyede yalan! Fakat bunun yalan olduğunu bilerek yazarlar. Üç gün geçer, tekzibetsen bir türlü etmesen bir türlü. Vatandaşı izaç etmek, bir şahsı haysiyetinden vurmak. Bir Başvekili oğluna sahavet eden bir adam halinde memlekete göstermek. Tekzibetsen bir türlü, etmesen bir türlü. Tasavvur edin, bu yalnız bir hâdise değildir, hepinizin başına gelmiştir. Çünkü bir gazeteyi çıkaran bir insan bütün vatandaşlara karşı taaddi silâhını kullanmak hakkını kendinde görmektedir. Böyle şey olmaz beyler. Gayrivâridolan, yalan bir hususu bilmiyenler, işitmiyenler kalmışsa onları sağır sultana işittirelim. Böyle şey olmaz, ayıptır! Gazeteciliğin ciddiyeti ve vakarı vardır, gazeteci dürüst olmak mecburiyetindedir (*TBMM Zabıt Ceridesi*, 6 Haziran 1956: 194).

[7] Çalışmada, tırnak içinde verilen tüm alıntılarda yazarın ya da konuşmacının özgün yazım/söyleyiş biçimine bağlı kalınmıştır.

Menderes'in bu sözleri, 1956-1960 döneminde tekzip hakkının kullanımının adeta habercisi olmuştur. Kanun değişikliği, hükümetin işlem ve eylemlerine ilişkin hemen her türlü haberin tekzibine olanak yaratmış; böylece hükümet, yükselen muhalefeti susturmada tekzip hakkını bir baskı ve denetim mekanizması haline dönüştürmüştür.

CEVAP VE DÜZELTME HAKKININ KULLANIMI: "TEKZİP MÜESSESESİNİN İFLASI" [8]

1956 yılında yapılan Basın Kanunu değişiklikleri çerçevesinde gerçekleştirilen düzenlemeler, hükümetin muhalefetle ilişkilerinin seyrini etkilemiştir. Basına yönelik baskıların şiddetlendiği 1956-1960 döneminde özelikle basın ve üniversite çevreleri, hükümetin uygulamalarına karşı mücadelenin önemli ayakları olmuş ve bir anlamda parlamento dışı muhalefetin dinamiğini oluşturmuşlardır (Yetim, 2006: 188-189). Muhalefette olduğu dönemde ve iktidarının ilk yıllarında DP'yi destekleyen pek çok gazete, bu dönemde desteğini çekmiş ve dereceleri farklılaşan biçimlerde DP hükümetine muhalefet etmişlerdir.[9] Basının önemli bir bölümünün muhalif tavrı, basına yönelik daha sert önlemlerin alınmasına neden olmuştur. Hükümet, 1956 sonrasında kâğıt tahsisi ve resmi ilan dağıtımı yollarını da kullanarak basını sürekli denetim altında tutmak için çaba harcamıştır (Kabacalı, 1990: 176-177). 1957'de sayfa sayısını sınırlayan kararname yeniden düzenlenmiş ve gazetelerin ikinci baskı yapması engellenmiştir. Ocak 1958'de yayımlanan bir kararnameyle ilan ve reklamların tek elden dağıtımı uygulamasına geçilmiştir (Topuz, 1996: 113). Muhalefet partilerinin liderlerinin gezilerini izleyen gazetecilere uygulanan fiziksel şiddet nedeniyle 1957'de İstanbul Gazeteciler Sendikası bir bildiri yayımlayınca, dokuz ay süreyle kapatılmıştır (Kabacalı, 1990: 177). Tüm bu gelişmeler, uluslararası kamuoyunun da tepkisine yol açmış, Uluslararası Basın Enstitüsü Menderes'e bir mektup göndererek basın özgürlüğü konusunda uyarıda bulunmuştur (Asker, 2013: 214). Ancak bu uyarı hükümet nezdinde etkili olmamış, basın üzerindeki denetim pek çok konuda yayın yasakları, gazetelerin kapatılması ve gazetecilerin tutuklanması ile devam etmiştir. Türkiye'de 1955-1960 yılları arasında toplamda 2300 basın davası açılmış ve 867 gazeteci mahkûm olmuş (Koloğlu, 2006: 124); 8 Haziran 1956 ile 16 Temmuz 1959 tarihleri arasında ise toplam 72 olay hakkında yayın yasağı kararı verilmiştir (Asker, 2013: 271).

Basına yönelik tüm bu baskıcı önlemler, CHP'nin yayın organı *Ulus* için daha yoğun bir biçimde uygulanmıştır. *Akis* dergisiyle birlikte *Ulus*, DP hükümetinin baskıcı yöntemlerinin hedefinde olmuş (İrvan'ın 2000: 37), "DP, en tehlikeli muhalif unsur olarak değerlendirdiği CHP'yle *Ulus* üzerinden hesaplaşmıştır" (Bakacak, 2009: 236). 1956-1960 döneminde *Ulus* dört kez kapatılmış (Bakacak, 2009: 81-85)[10] ve pek çok çalışanı gazetecilik faaliyetleri nedeniyle hapse girmiştir. Cevap ve düzeltme hakkının kullanımı da bu dönemde *Ulus* üzerinde kullanılan bir başka baskı ve denetim aracı olmuştur. Söz konusu hakkın, gazete üzerinde bir tür denetim mekanizması olarak kullanılma eğilimi, 1957 seçimlerinden hemen önce başlamıştır.

İncelediğimiz dönem boyunca *Ulus*'ta yayımlanan cevap ve düzeltme metinlerinin yoğunlaştığı temel konulardan biri, ekonomik darboğaza ilişkin haberlerdir. DP iktidarının ilk üç yılında yaşanan ekonomik gelişme, 1954'ten itibaren dış finansman kaynaklarının azalması sonucu durmuş ve Türkiye ekonomisi bir darboğaza girmiştir. 1954'te başlayan durgunluk, ilerleyen yıllarda krize dönüşerek devam etmiş; özellikle 1955'ten itibaren bir "yokluk devresi" başlamış, pek çok temel ihtiyaç maddesi piyasada bulunamaz hale gelmiştir. Bunun sonucu olarak fiyatlar hızla artış göstermiş ve karaborsa yaygınlaşmıştır. Bu süreçte Batı'yla ilişkilerin eskisine oranla bozulması ve dolayısıyla Batı'dan alınması umulan yardımların da gelmemesi, ekonomik krizin üstesinden gelinmesini engellemiştir. Krizle başa çıkmak üzere 4 Ağustos 1958'de uygulanmaya başlanan istikrar programı ve devalüasyon da çözüm getirmemiş, darlık, yokluk ve pahalılık halkın yaşamını derinden etkilemiştir (Eroğul, 1998: 215; Tunçay, t.y.: 185; Ahmad, 1999: 141).

---

[8] "Tekzip müessesesinin iflası" ifadesi Yakup Kadri'nin 16 Ocak 1960 tarihli yazısının başlığıdır.

[9] DP'nin yayın organı olan *Zafer* dışında *Havadis* gazetesi doğrudan, *Hürriyet* ve *Milliyet* ise dolaylı olarak iktidara destek vermiştir. Ancak *Milliyet* 1958 yılından itibaren çeşitli olaylar bağlamında (Vatan Cephesi, ispat hakkı tartışmaları, öğrenci olayları vb.) muhalefet yanlısı bir yayın politikasını benimsemiştir. Bu dönemde *Ulus* dışında *Vatan* ve *Cumhuriyet* de muhalefette yer almış, özellikle *Akis*, *Forum* ve *Kim* dergileri de DP iktidarına yönelik muhalefetin önemli unsurlarından olmuştur (Yetim, 2006: 189).

[10] Bakacak, 1955-1960 yılları arasında *Ulus*'un altı kez kapatıldığını ifade etmektedir. Bu kapatılmalardan ikisi 1955 yılında, dördü ise çalışma kapsamında incelediğimiz 1956-1960 yılları arasında gerçekleşmiştir.

1955 yazınının başlıca konusunun "yoklar devresi" olduğunu söyleyen Toker, hükümetin yokluk haberlerinden son derece rahatsız olduğunu ifade etmektedir. Toker, özellikle Menderes'in bu tür haberler karşısında oldukça hiddetlendiğini, gazeteler bir malın yok olduğunu yazdığında o malın yok olduğunu söylediğini aktarır (1991: 124-125). Tam da bu nedenle darlık, yokluk haberlerini veren gazeteler hükümetin hedefinde yer almıştır. *Ulus*'ta da temel ihtiyaç maddelerinin yokluğuna ve çeşitli mal ve hizmetlere zam yapıldığına dair haberlere sıkça rastlanmaktadır. Bu tür haberlerin yayımlanması, hükümet yetkililerini derhal tekzip etmek konusunda harekete geçirmiştir. Örneğin 13 ve 14 Ağustos 1957 tarihlerinde yayımlanan Ankara'daki et darlığına ilişkin haberler, Et ve Balık Kurumu tarafından tekzip edilmiş, gazetede 16 Ağustos'ta yayımlanan tekzip "Ankara'da aile başına günde 42 gram değil 357 gram et düşüyor" başlığı ile verilmiştir. Benzer biçimde "Şeker fiyatlarına zam bahis konusu değildir" (7 Mart 1959); "Ankara'da kömür tevziatı için yapılan ilanlara göre gününde müracaat edenlerden kömür alamıyan yoktur" (23 Kasım 1957); "14.3.57 tarihli 'işinden çıkarılan 17 işçinin durumu' başlıklı yazı doğru değil" (17 Mart 1957); "Çankırı bir saat bile ekmeksiz kalmamıştır" (7 Haziran 1958); "Gazetenizde yayımlanan ilaç sıkıntısıyla ilgili haber yanlıştır" (9 Haziran 1958); "20 Haziran tarihli nüshanızın birinci sayfasındaki (Zeytinyağı bulunmuyor) başlığı altındaki yazı doğru değildir" (23 Haziran 1958); "Gaziantep'te ekmek buhranı olduğu ve un fabrikalarının faaliyetlerini tatil ettiği yolundaki haber doğru değil (3 Ekim 1958); "Devalüasyon havadisimiz doğru değil. IMF'nin devalüasyon talep ettiğine dair haberimizin yalandan ibaret olduğu anlaşıldı" (8 Eylül 1959) [11] şeklindeki tekzipler *Ulus*'un sütunlarını doldurmuştur.

Ekonomik darboğaz konusu, CHP'nin hükümete muhalefetinin önemli bir ayağını oluşturmuş, bu konu CHP yetkilileri tarafından sıklıkla halka ulaşmanın bir aracı olarak kullanılmıştır. Bu noktada, İsmet İnönü'nün DP iktidarı döneminde dış borçlanmayı halka anlatabilmek için yaptığı altın hesabından söz etmek gerekir. İnönü, Kadıköy İlçe Kongresi'nde yaptığı konuşmada, DP iktidarının 8 yılda 280 milyon altın ödünç aldığını, oysa Osmanlı İmparatorluğu'nun 60 yıllık döneminde ancak 135 milyon altın ödünç alınmış olduğunu söylemiştir (Ahmad ve Ahmad, 1976: 180; Toker, 1992: 114-116). İnönü'nün altın hesabı, iktidarın sert eleştirilerine hedef olmuş ve hükümet yetkilileri, *Zafer* gazetesi aracılığıyla İnönü'ye yanıt vermeye yönelmiştir (Öztürk, 2007: 136-137). Ancak hükümet yetkililerinin İnönü'nün eleştirilerini yanıtlama çabaları bununla sınırlı kalmamış, *Ulus*'un konuya dair haberi 10 Temmuz 1958 tarihinde tekzip edilmiştir. "İnönü'nün hesapları tamamiyle yanlıştır" başlığıyla manşetten giren tekzip metni, hükümet adına Devlet Bakanı Emin Kalafat imzasıyla yayımlanmıştır. Kalafat, dört tam sütunu kaplayan tekzip metninde, özetle, İnönü'nün dış borçları yarı yarıya abarttığını ifade etmiş ve altın hesabının da hatalı olduğunu belirtmiştir.

Darlık, yokluk ve zam haberlerine yönelik tekzip örneklerini çoğaltmak mümkündür; ancak bu noktada ifade edilmesi gereken, ekonomik darboğaza ilişkin haberlerin tekzip edilmesinin DP'nin gücünü korumaya yetmemiş olmasıdır. Zira halkın gündelik yaşantısı içerisinde deneyimlediği koşullar, iktidar partisine olan ilginin giderek azalmasına neden olmuş; bu durum kısmen de olsa 1957 seçim sonuçlarında kendisini göstermiştir. Aslında 1957 seçimlerinden önce hükümet, tarım ürünlerine yüksek fiyat ödemiş, çiftçi borçlarını ertelemiş, ayrıca cami ve okul yapımına kaynak sağlamıştı (Ahmad, 1996: 70). Tüm seçim önlemlerine rağmen DP, 1957 seçimlerinde, ilk kez yüzde 50'nin altına düşmüş, buna karşılık CHP ise oylarını artırmıştır. Üstelik muhalefet partilerinin aldıkları oy oranlarının toplamı, DP'den fazla olmuş ve böylece DP'nin kendisini milli iradenin temsilcisi olarak görmesinin olgusal dayanakları ortadan kalkmıştır (Ahmad, 1996: 71). Ana muhalefet partisinin seçimlerden güçlenerek çıkması iki parti arasındaki mücadelenin daha da sertleşmesine neden olmuştur. CHP'nin hükümete yönelik eleştirilerinin dozu artmış, DP ise yükselen eleştiriler karşısında baskıcı tedbirleri daha da artırma yolunu seçmiştir (Zürcher, 1998: 348).

DP'nin sertlik siyaseti, yalnızca ekonomik sıkıntıları dile getiren haberlerin değil, yönetimin işlem ve eylemlerine ilişkin hemen her türlü haberin tekzibini de beraberinde getirmiştir. 1957 seçimleri öncesinde, basının, yargının, üniversitelerin, sendikaların baskı altına alınmış olması nedeniyle eleştiri yapılabilen neredeyse tek yer meclisti. Ancak seçimlerden sonra hükümet programını okuyan Menderes, "manevi asayişi iade edecek tedbirlerin alınmasının zaruret haline geldiğini" ifade etmiştir (Eroğul, 1998: 212-213). Aralık ayının başında basında "aşırı DP'lilerin meclis içtüzüğünü değiştirmek istediklerini" yolunda haberler yer almış (Ahmad ve Ahmad, 1976: 173) ve böylece Menderes'in ifade ettiği tedbirler, içtüzük değişikliğinin 27 Aralık'ta meclisten geçmesiyle sonuçlanmıştır. Mecliste de eleştiri yapma olanağını neredeyse tümüyle ortadan kaldıran bu değişiklik tartışmalara yol açmış ve bu konuda

[11] Haber metinlerindeki orijinal yazım biçimlerine sadık kalınmıştır.

Profesör H. Naili Kubalı'nın hükümete ters düşen görüşlerinin basında yer alması, üniversite ile hükümet arasında önemli bir krize neden olmuştur. Kubalı, bu tüzük değişikliğinin "hukuken katmerli bir sakatlıkla malul" olduğunu *Cumhuriyet* muhabirine açıklamış, bu sözleri yayımlayan gazeteye hükümet adına Tevfik İleri bir tekziple yanıt vermiştir (Eroğul, 1998: 213-214). Bir gün sonra Kubalı'nın görüşlerine sütunlarında yer veren *Ulus*'a da İleri hemen bir tekzip yollamış ve tekzip metninde, "Basın hürriyeti daraltılmadı. BMM Dahili Nizamnamesinin tadilatı hakkında H. Naili Kubalı'nın iddiaları ancak kendi sakat görüşünü ortaya koymaktadır" diyerek basın hürriyetinin daraltıldığı yolundaki iddiayı yalanlama yoluna gitmiştir (*Ulus*, 6 Ocak 1958). Kubalı olayında dikkati çeken, cevap ve düzeltme hakkının kullanımının, maddi bir hatanın düzeltilmesine ilişkin olmayıp fikir beyanına yönelik olmasıdır. Bu anlamda düşünce ve ifade özgürlüğünün sınırlandırılması bağlamında Kubalı olayı önemli bir örnektir.[12]

Ekonomik sıkıntıların derinleştiği ve buna bağlı olarak yükselen muhalefeti susturmak amacıyla siyasi baskıların arttığı bir ortamda, 17 Ocak 1958'de hükümete karşı askeri darbe hazırlığında olan dokuz subayın tutuklandığı haberi basında yer almıştır. Dava 26 Mayıs'ta başlamış, ancak herhangi bir şey açığa çıkarılamamış ve yalnızca ihbarı yapan subay mahkûm olmuş, dokuz subay ise temize çıkmıştır (Ahmad, 1996: 72; Zürcher, 1998: 348). Hükümete karşı darbe planı yapmakla suçlanan dokuz subay olayı zihinlerdeki yerini korurken, 19 Mayıs günü *Ulus*'ta Atatürk'ün 1933 yılında Bursa'da yaptığı bir konuşmadan bir bölüm yayımlanmıştır:

> Türk genci, inkılâpların ve rejimin sahibi ve bekçisidir. Rejimi ve inkılâpları benimsemiştir. Bunları zayıf düşürecek en küçük veya en büyük bir kıpırtı, bir hareket duydu mu, bu memleketin polisi vardır, jandarması vardır, ordusu vardır, adliyesi vardır demiyeceksin. Hemen müdahale edeceksin ve kendi eserini koruyacaksın. Polis gelecektir, asıl suçluları bırakıp, suçlu diye o'nu yakalıyacaktır. Genç, polis henüz inkılâbın polisi değildir, diye düşünecek, fakat asla yalvarmıyacaktır. Mahkeme onu mahkûm edecektir. Gene düşünecek: Demek adliyeyi de islah etmek lazım, diyecek. O'nu hapse atacaklar. Diyecekki, "Ben iman ve kanaatımın icabını yaptım. Müdahale ve hareketimde haklıyım. Eğer buraya haksız olarak gelmişsem, bu haksızlığı meydana getiren sebep ve amilleri düzeltmek benim vazifemdir" (*Ulus*, 19 Mayıs 1958).

Ulus'un 19 Mayıs günü ilk sayfasından Bursa Nutku'nu yayımlaması, Atatürk'ün ağzından mesajını kamuoyuna iletmesi anlamına gelmektedir (Bakacak, 2009: 151). Gazetenin bu yayını, 1958 yılının önemli polemiklerinden birine neden olmuştur. Zira DP'nin yayın organı *Zafer*, 20 Mayıs 1958 tarihli nüshasında *Ulus*'un bu yayınıyla gençleri, kanuna, polise ve adliyeye karşı harekete geçirmeye çalıştığını savlayan bir yazı yayımlanmıştır. Yazıya göre, *Ulus*'un Atatürk'e ait olduğunu iddia ettiği nutuk gerçekte yoktur ve gazete uydurma metinleri yayımlayarak gençliği hükümet aleyhine kışkırtmaktadır (akt. Öztürk, 2007: 117). *Zafer*'in bu konuya ilişkin tutumuna koşut biçimde, demecin yayımlandığı gün, basın savcısı *Ulus*'u arayarak demecin nereden alındığını ve hangi maksatla yayımlandığını sormuştur. Bunun üzerine *Ulus*, 21 Mayıs tarihli nüshasında, basın savcılığının Atatürk'ün sözleriyle ilgili kovuşturma yaptığını haberleştirmiştir.[13] Ancak bu haberi savcı tekzip etmiştir. Savcılıktan alınan tekzibi yayımlayan *Ulus*'un manşeti şöyledir: "Atatürk'ün sözleri için takibat yapıldığı yalandır. Takibatın mevzuu dahi, hadiseler gibi tahrip edilmiştir. Mahsus maksatlar altında yapılan asılsız neşriyatla Türk gençliğini resmi merciler aleyhine tahrik takibi müstelzimdir" (*Ulus*, 22 Mayıs 1958). Tekzipte, Atatürk'ün bu sözleri Bursa'da yaşanan bir olay üzerine söylediği, *Ulus*'un ise bunları gençliğe hitabe biçimine büründürdüğü belirtilmektedir. Bir başka ifadeyle, savcı Atatürk'e mal edilen sözlerin bağlamının *Ulus* tarafından kaydırıldığını ve gazetenin gençliği resmi merciler aleyhine kışkırttığını ileri sürmektedir. Tekzip metninin devamında yer alan şu sözler dikkat çekmektedir:

> Milli bir günde, ortada inkılâplara sadakatsizliğe delalet edebilecek en küçük bir mevzuu ve hadise yokken ve inkılâpların en tabii bekçisi cumhuriyet adliyesi ve zabıtası aleyhine halkı ve gençliği tahrik eder mahiyet taşıyan bu yazı üzerine hassasiyetle durulacağı tabiidir (*Ulus*, 22 Mayıs 1958).

Tekzibin yayımlanması, hatta gazetenin mesul müdürü Ülkü Arman'ın demeç nedeniyle savcılıkta sorgulanması, *Ulus*'un bu konudaki yayınlarını engellememiştir. 23 Mayıs'ta "Atatürk'ün öğüdünü gömemezsiniz" şeklinde manşet atan gazete "Geriliğe karşı durma konusundaki sözlerin Atatürk'e ait olmadığını ispat için çırpınanlar, tarih önünde

[12] Kubalı olayının ayrıntıları için bkz. Toker, 1992; Asker, 2013.
[13] "Atatürk'ün sözleri için savcılık kovuşturmaya geçti", *Ulus*, 21 Mayıs 1958.

mahkûm olacaklardır. Atatürk'ü inkâra kalkışanlar, O'nun sözlerini kısırlaştırmak isteyenler devrim suçlusudurlar" diyerek bu sözlerin Atatürk'e ait olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır.[14] 24 Mayıs'ta ise Atatürk'ün inkâr edilen sözlerinin 1949 yılında DP kongresinde söylendiği yönünde bir haber yapılmış, böylece DP'nin savlarının geçersizliği ispatlanmaya çalışılmıştır. *Forum* dergisinde de "Atatürk ve Gençlik" başlıklı bir yazı yayımlanmış ve bu yazıda Bursa Nutku'nun DP'nin muhalefette olduğu dönemde parti kongresinde okunduğu iddia edilerek *Ulus*'a açılan soruşturma eleştirilmiştir (Albayrak, 2004: 518). Nutkun Celal Bayar tarafından okutulduğu ortaya çıktıktan sonra gazete hakkında açılan dava için takipsizlik kararı verilmiştir.

Toker'e göre "1958, Türkiye'de, CHP ile DP arasında kesin bir savaşın başladığı yıldır" (1992: 19). Bu tarihten itibaren CHP'nin hükümete yönelik muhalefeti iyice sertleşmiştir. 1958 yılında iktidar tarafından Vatan Cephesi kurulduktan ve muhalefet partileri arasında önemli bir birlik sağlandıktan sonra meclisteki çalışmalarda istikrar kalmamıştır. Bu istikrarsızlık nedeniyle meclis düzenli olarak toplanamıyor, toplandığı zamanlarda da toplantılar ya kısa sürüyor ya da hükümet ile muhalefet partileri arasında kavgalar yaşanıyordu. Tam da bu istikrarsızlık nedeniyle her iki taraf da çalışmalarını meclis dışında sürdürmeye yönelmiştir (Albayrak, 2004: 523). Ancak CHP'nin yurt gezileri, hükümet yetkilileri tarafından engellenmeye çalışılmış, güvenlik güçleri zaman zaman yurttaşlara ve CHP'lilere karşı fiziksel şiddete başvurmuştur. Bu çerçevede, İnönü'nün Ekim 1958'deki Zile gezisini, 1959 yılının Mayıs ayı başlarındaki Uşak, İzmir ve Topkapı gezileriyle, 1960'taki Kayseri ve Konya gezilerini hatırlatmak gerekir.

Zile olaylarına ilişkin olarak *Ulus*'un 18 Ekim 1958 tarihli nüshasında "Zile'de İnönü'yü karşılayan yurttaşlar bomba ve silahlarla dağıtılmak istendi" manşetiyle yapılan haber ile 23 Ekim'de Zile'de savcının değiştirildiği yolundaki haber tekzip edilmiş ve haberlerin asılsız olduğu vurgulanmıştır (*Ulus*, 24 ve 29 Ekim 1958*)*. 1959 yılında Menderes'in Londra uçak kazasından sağ kurtulmasıyla iktidar-muhalefet ilişkileri yumuşamış, ancak yumuşayan politik iklim uzun süreli olmamıştır. Bu ortamda CHP yetkilileri, aktif bir muhalefet sürdürme siyaseti çerçevesinde yurt gezileri yapmaya karar vermiş ve İnönü, 46 milletvekiliyle birlikte çıktığı Ege gezisine, Büyük Taarruz sırasında Yunan Başkomutanı Trikupis'i esir aldığı Uşak'tan başlamıştır. Bu geziye basının "Büyük Ege Taaruzu" adını vermesi ise gerginliği daha da arttıran bir etken olmuştur. İnönü'nün Uşak'ta taşlanmasıyla başlayan olaylar, İzmir'de devam etmiş ve İstanbul'a dönüşüne de yansımıştır (Albayrak, 2004: 524-525; Bakacak, 2009: 157). Uşak, İzmir ve Topkapı olaylarının gerçekleştiği tarihlerde *Ulus* gazetesi kapalıdır. Bir aylık kapatılma kararı 25 Nisan 1959'da verilmiştir. Ayrıca İnönü'nün 2 Mayıs 1959'da İzmir'de karşılanışıyla ilgili haber ve fotoğraflar ile İnönü'nün demeci için de yayın yasağı konulmuştu (Kabacalı, 1994: 257). Ancak Kasım 1959'da konuyla ilgili yayın yasağının kalkmasıyla *Ulus* konuyu tekrar gündemine taşımış, Uşak Valisi'nin İnönü'yü vurma emri verdiğini iddia etmiştir (*Ulus*, 28 Kasım 1959). Bu iddia da vali tarafından tekzip edilmiş (*Ulus*, 29 Kasım 1959), ancak gazete, ilerleyen günlerde çeşitli deliller sunarak iddianın doğruluğunu ispata yönelmiştir. Benzer biçimde CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek'in Eylül 1958'de yaptığı Trabzon ve Giresun gezileri ile 1959'un Eylül ayındaki Geyikli gezileri şiddet olaylarına sahne olmuştur. Bu olaylara ilişkin yayın yasakları konulmuş olsa da hükümet yetkilileri tekzip yolunu da kullanmıştır. Kasım Gülek'in Trabzon ve Giresun gezilerinde yurttaşlara karşı uygulanan şiddet olayları 16 ve 30 Eylül tarihli gazetede tekzip edilmiş; CHP'lilerin kanuna karşı geldiği vurgulanırken polisin kanuni vazifesini yaptığı ifade edilmiştir.

[14] Bu nutkun Atatürk'e ait olup olmadığı uzun yıllar tartışılmıştır. Senatör Özel Şahingiray, 3 Eylül 1963'te Milli Eğitim Bakanı'nın yanıtlaması talebiyle böyle bir nutkun olup olmadığı sorusunu Senato'ya getirmiştir. Bakan, yanıtında Afet İnan'ın verdiği yanıtı okumuştur. Buna göre, "bu sözlerin mealen Atatürk tarafından söylendiği anlaşılmaktadır" denilmektedir. 1966 yılında ise Ege Üniversitesi Fikir ve Sanat Kulübü yayımladığı bir broşürde Bursa Nutku'na yer vermiş ve Bornova Cumhuriyet Başsavcılığı, nutkun halkı kanunlara karşı gelmeye teşvik ettiğini gerekçe göstererek asliye hukuk mahkemesinde dava açmıştır. Mahkeme Türk Tarih Kurumu'ndan görüş istemiş; incelemeler sonucu, TTK, bu sözlerin Atatürk'ün 1933 Şubat'ında Bursa'da yaptığı konuşmadan mealen alınmak suretiyle çeşitli tarihlerde basılmış olduğu kanaatine oybirliğiyle varmıştır. 1975 yılında ise yapılan şikâyet üzerine açılan dava Kayseri 2. Ağır Ceza Mahkemesi tarafından görülmüş, bilirkişiler mahkemeye bu metnin Atatürk'e ait olduğu yönünde rapor vermiştir. Bu rapor üzerine, Kayseri 2. Ağır Ceza Mahkemesi söz konusu nutkun Atatürk'e ait olduğunu onaylamıştır (Çekiç, 2013).

CHP'nin yurt gezilerine dair haberlerin yanı sıra *Ulus*'ta yayımlanan Demokrat Parti il ve ilçe örgütlerinden istifa haberleri, çeşitli salgın hastalıklara ve yurttaşlara yönelik polis müdahalelerine ilişkin haberler de tekzip edilen başlıca konular arasındadır: "İskenderun'da DP'den önemli istifalar başladı başlıklı yazı asılsızdır" (16 Ekim 58); "19/8/59 tarihli nüshada yayınlanan Kartal Demokrat Partiden 15 Ocak Başkanı ile üç bin kadar üye ve 5 belediye meclisi, 15 muhtarın istifa ettiklerine dair yazı tamamen hilafı hakikattir (25 Eylül 1959); "Demokrat Parti Diyarbakır ilinde de süratle çökmeğe başladı başlığı altındaki yazınız tamamen hilafı hakikat ve yalan ve asılsız bir haberden ibaret (23 Ocak 1960)"; "Adana ve Ceyhan'ın kurtuluşunun 37. yıl dönümü kutlamasında Adanalıların cop ve dipçikle dağıtıldığı haberi doğru değildir (10 Ocak 1959)"; "Adana (kurtuluş) Bayramında cop kullanılmadı. Polis ve askeri kuvvetlerle halk arasında çekişme olduğu yalan" (11 Ocak 1960). "Diyarbakır'da görülen hastalık önlenmiştir" (17 Ağustos 1958); "Manisa'da şap hastalığı yoktur" (24 Ağustos 1958).

Sertleşen siyasal atmosfer içerisinde artan tekziplerin, hükümetin elinde bir baskı aracı olarak kullanıldığı 1957'den itibaren *Ulus*'ta pek çok kez dile getirilmiştir. Örneğin "Tekzip Hastalığı" başlıklı yazıda "cevap ve tekzip hakkının siperinde muhalefet partilerinin fikirlerine taarruzdan başka çare bulamayan iktidarın maksadının muhalefet gazetelerini kendi propagandalarına alet etmek ve halk nazarında bu gazetelerin temsil ettikleri partilerin aleyhine döndükleri hakkında yanlış intibalar uyandırmak" olduğu belirtilmektedir (8 Eylül 1957). *Ulus*'un başyazarı Hüseyin Cahit Yalçın da iktidarın tekzip hakkını kendi propagandasını yapmak üzere kullandığına dikkat çekmiştir. Yalçın, İstanbul'daki yolların ışıklandırılmasıyla ilgili bir yazısının İstanbul Valisi tarafından tekzip edilmesi[15] üzerine kaleme aldığı yazıda, valinin "bir yanlışlığı düzeltmekten ziyade cevap hakkından istifade ederek bazı makamları memnun etme" gayretine düştüğünü ifade etmekte ve tekzip hakkını kullanarak esasen propaganda yaptığını vurgulamaktadır (*Ulus*, 27 Ağustos 1957). Tekzip mekanizmasının yoğun biçimde bir baskı aracı olarak kullanımı, Kasım 1957'de CHP milletvekili Nusret Safa Coşkun'un meclise bu konuda verdiği bir teklifle de somutlaşmaktadır. Coşkun, "savcılar ve resmi makamlarca gazetelerin mesleki haysiyet ve teknik bakımlardan çok zor duruma sokulacak derecede ölçüsünü ve mevzuat bakımından gayesini kaybeden tekzip müessesinin ıslahı ve esas prensiplerinin tesbiti zaruret halini almıştır" diyerek Basın Kanunu'nun tekzip hakkıyla ilgili maddesinin tefsirini istemiştir (*Ulus*, 13 Kasım 1957).

Daha önce belirtildiği gibi 1956 yılındaki değişikliklerle sorumlu müdürlerin tekzip metninin başına ya da sonuna herhangi bir açıklama koyması engellenmiştir. Bu nedenle, gönderilen bazı tekziplerin *Ulus*'un ağzından yazılmış olması tekziplerin haber görünümü kazanmasına neden olmaktadır. Örneğin "Kasım Gülek bizi aldatmıştır" (27 Eylül 1957); "Kasım Gülek hakkında Zafer'de yazılanların hepsi doğru" (27 Eylül 1957); "Radyo müdürüne atfen verdiğimiz haber uydurmadır" (31 Ekim 1957); "D.P. teşkilatında çözülme haberleri hususi maksatla uydurulmuş bir yalandan ibarettir" (12 Ekim 1957); "Gazetemiz müzakereleri tek taraflı vermiştir" (10 Aralık 1957); "Vekâlet aleyhine sistemli şekildeki neşriyatımız yalan ve maksatlıdır" (5 Ekim 1958); "Bir istifa haberimiz yalanlandı" (27 Aralık 1958); "Şehrimizdeki et sıkıntısı haberimiz esassızdır" (11 Mart 1959); "Demokrat Partililerin baskı yaptığı yalandır" (23 Şubat 1960) şeklinde yayımlanan tekzip metinlerinin, okuyucuyu yanıltıcı nitelikte olduğunu söylemek mümkündür.

Kabacalı'nın (1990: 180) da işaret ettiği gibi, kanun uyarınca tekzip metninin aynı puntoyla yayımlanması zorunluluğu, gazeteleri değişik puntolarla, yarısı küçük yarısı büyük harflerle dizilmiş cümlelerle doldurmuştur. Aynı durum *Ulus* gazetesi için de geçerli olmuş, tekzip metinlerini herhangi bir değişiklik yapmadan aynı sayfa ve sütunda aynı punto harflerle yayımlayabilmek için kimi zaman Türkçe yazım kurallarının dışına çıkılmış, cümleler uygunsuz biçimde kesilmiştir.

1956 Basın Kanunu değişikliğiyle tekzipleri yayımlatma yetkisinin mahkemelerden alınarak savcılara verilmesiyle tek parti dönemindeki düzenlemeye geri dönülmüştür. Değişikliğin ardından tekziplerde görülen artış, bu yetki devriyle ilgili olabilir. Savcıların doğrudan Adalet Bakanlığı'nın emrinde olmaları hükümetin lehine tekziplerin yayımlatılabilmesi için uygun koşulları sağlamıştır. Hatırlanacağı üzere bu yetki devri, yasanın mecliste görüşülmesi sırasında muhalefet partileri tarafından eleştirilmişti. Tekziplerin sayısının artmasıyla savcılara yönelik eleştiriler de artmıştır. Eleştirilerin merkezindeyse, savcıların, devlet yetkililerinin ve hükümete yakın kişilerin her türlü tekzibini kanuna aykırı olsa bile yayımlanması yönünde karar verdiği, buna karşılık muhaliflerin gönderdiği tekzipleri yayımlatmaktan kaçındığı iddiası bulunmaktadır. Örneğin 1958 yılında Kasım Gülek, Kıbrıs sorunuyla ilgili

[15] "İstanbul'un imarı inkâr edilemez", *Ulus*, 25 Ağustos 1957.

sözlerinin çarpıtıldığını iddia ederek *Zafer* gazetesine tekzip göndermiş, ancak Ankara Cumhuriyet Savcısı Rahmi Ergil tekzipleri yayımlatmamıştır. Bu olay nedeniyle savcıyla *Ulus* arasında bir gerilim yaşanmış; *Ulus*, savcının taraf tuttuğunu ve Gülek'in gönderdiği tekzibi yayımlatmayarak yetki ve görevinin dışına çıktığını iddia etmiş (24 Haziran 1958), savcı ise bu iddialar üzerine gazeteye tekzip göndererek iddiaları çürütmeye çalışmıştır (28 Haziran 1958). Burada sorunlu nokta, savcının Gülek'in tekziplerini yayımlatmamasının ötesinde, basın ve kendisiyle ilgili şeref ve haysiyete dokunan veya gerçeğe aykırı yayın yapılan gerçek ve tüzel kişiler arasında hakem konumunda olmasına rağmen kendisiyle ilgili tekzip yayımlatması ve böylece hakemlik konumunu ihlal etmesidir (Balkanlı, 1961: 275). *Ulus*'un savcıların tekzip konusunda yetkilerini kötüye kullandığını iddia ettiği pek çok olaydan söz edilebilir. 14 Ağustos 1957'de yayımlanan "Savcıyı Cezalandırınız" başlıklı yazıda, susuzlukla ilgili habere Ankara Belediye Başkanı'nın gönderdiği tekzipte yer alan başlık, haber ve fotoğrafların konuyla ilgisiz olduğu, buna rağmen yayımlatılmasının kanuna aykırı olduğu iddia edilmektedir. Yine aynı gün yayımlanan "Savcının milletvekilini tekzibe yetkisi yoktur" başlıklı yazıda ise CMP milletvekili Ahmet Bilgin'in Adalet Bakanı'nın yanıtlaması amacıyla verdiği soru önergesini Ankara savcısının tekzip etmesi ele alınmış ve savcının, millet meclisinin yetkisine tecavüz ettiği ifade edilmiştir.

Tekziplerin hükümetin elindeki bir baskı aracı olduğunun göstergelerinden biri de neredeyse tamamının hükümet yetkilileri tarafından gönderilmiş olmasıdır. Bakanlar, milletvekilleri, valiler, belediye başkanları, emniyet müdürleri gibi resmi görevlilerden gelen tekzipler *Ulus*'un sayfalarını doldurmuştur. Tekziplerle ilgili bir başka sorunlu nokta da bunların kimi zaman ilgili oldukları konudan uzaklaşması, hatta gazetenin yayın politikasına ilişkin saldırıları içermesidir. Söz gelimi Ağustos 1956'da Kasım Gülek'in Bozcaada gezisine katılan Sadun Tanju, geziyle ilgili olarak *Ulus*'ta yayımlanan haberdeki "Genel sekreter kaptanlığı ele almıştı, gazeteciler de onun tayfaları gibiydi" (24 Ağustos 1956) ibaresine yönelik bir tekzip yollamıştır. Tanju, tekzipte, "Bu ifadeleri kullanan bir muhabir ve o muhabirin yazılarına sütunlarını açan bir gazete elbette meslek haysiyetine ve itibarına saygısızlık etmekte tereddüt etmeyecektir" demiş ve *Ulus* bu ifadeleri kanun nedeniyle yayımlamıştır. Benzer biçimde, pek çok tekzip metninde "*Ulus* haksız ve mesnetsiz iddialarının yeni bir örneğini vererek" (28 Haziran 1958); "inkılâpların korunmasını üzerine almış görünen gazetenizin mahsus maksatlarla ve hakikati tahrif suretiyle" (22 Mayıs 1958); "Ulus'un korkunç iftiralarından" (17 Mart 1959); "Ulus'un yalan ve iftiraları" (26 Ağustos 1958) gibi kendi kurumsal kimliğine ve çalışanlarına saldırı niteliğindeki ifadeleri yayımlamak zorunda kalmıştır.

Cevap ve düzeltme hakkının hemen her tür haber için yoğun biçimde kullanımı tepkilere de sebep olmuş; bu durumun tekzip mekanizmasını artık geçersiz hale getirdiği vurgulanmıştır. Kasım Gülek, Karadeniz gezisinde meydana gelen olayları haber yapan *Ulus*'un tekzip almasından sonra yaptığı basın toplantısında, Basın Yayın ve Turizm Bakanı ile valilere teşekkür ettiğini; gerçekte bunların yalanlama değil doğrulama olduğunu belirtmektedir (*Ulus*, 1 Ekim 1958). Yakup Kadri de "Tekzip müessesesinin iflası" başlıklı yazısında benzer bir noktaya işaret etmiştir. Tekziplerin insanı kızdırmakla beraber çoğu kez güldürücü bir nitelik taşıdığını, içerdikleri sövgüler ve boş lafların yazarlarının ne kadar nazik yerlerinden vurulduklarını gösterdiğini söyleyen Yakup Kadri, tekziplerin aslında gazetenin haberini yalanlamak yerine doğruladıklarını belirtmektedir (*Ulus*, 16 Ocak 1960).

SONUÇ

Baskıya yönelen yönetimlerin temel hedeflerinden birinin basını emir kulu haline getirmek olduğunu söyleyen Eroğul, bu anlamda Demokrat Parti'nin bir istisna olmadığını belirtmektedir (1998: 188). DP, iktidara gelir gelmez, CHP dönemiyle karşılaştırdığında özgürlükçü sayılabilecek bir basın kanunu yapsa da iktidarının ilk yıllarında hayata geçirdiği basının gelir kaynaklarıyla ilgili düzenlemeleriyle basını denetleme niyetini ortaya koymuştur. Dahası, 1954'ten itibaren ekonomik sorunların baş göstermesiyle basında hükümete yönelik eleştirilerin artması, hükümetin basına yönelik baskıcı politikalarının da belirginleşmesine yol açmıştır. Bu doğrultuda ekonomik kaynakların kısıtlanmasından yayın yasaklarına, sansüre, gazetelerin toplatılmasına, gazetecilerin tutuklanmasına kadar uzanan çeşitli araçlarla basın denetlenmeye çalışılmıştır. Cevap ve düzeltme hakkı da, bu dönemde basına yönelik baskı ve denetimin önemli bir aracı haline getirilmiştir.

1950 tarihli Basın Kanunu'nda düzenlendiği şekliyle cevap ve düzeltme hakkı, suiistimallere açık olmayan ve hükümet lehine kullanımı engelleyen bir nitelik taşımaktadır. Nitekim daha önce de belirtildiği üzere, yapılan arşiv taramasında 1950-1956 döneminde hakkın kullanımına ilişkin herhangi bir suiistimale rastlanmamıştır. Bu dönemde *Ulus*'ta yayımlanan tekzip metinleri hem sayıca azdır, hem de bu metinlerde tekzip edilen konuyla ilgisi bulunmayan hususlara rastlanmamaktadır. Yayımlanan tekzipler, daha çok yanlış aksettirilen bir konunun düzeltilmesini

sağlamaya yöneliktir. Ancak 1956'da yapılan Basın Kanunu değişikliklerinin bir bütün olarak basın üzerindeki hükümet denetimini artırmasına koşut biçimde, cevap ve düzeltme hakkında yapılan değişiklik de bu hakkın hükümetin baskıcı politikalarının bir parçası haline gelmesine olanak yaratmıştır. Yapılan değişikliğin en önemli sonucu, hakkın kullanımını genişletmesi ve keyfileştirmesi, böylece muhalif basının hükümete yönelik her tür eleştirisinin hükümet yetkilileri tarafından tekzip edilebilmesi olmuştur. Çalışmada incelediğimiz *Ulus* gazetesi, muhalefet partisi CHP'nin yayın organı olması nedeniyle hükümetin baskıcı politikalarının başlıca hedeflerinden biridir. Aslında, daha önce ifade ettiğimiz gibi, DP, CHP ile olan hesaplaşmasını büyük ölçüde *Ulus* üzerinden gerçekleştirmiştir. Cevap ve düzeltme hakkı da bu doğrultuda *Ulus* gazetesinde sıklıkla kullanılmıştır.

Ulus'ta yayımlanan tekzip metinleri, 1957 seçimlerinin hemen öncesinde artış eğilimi göstermektedir. DP'nin üçüncü iktidar dönemi öncesindeki (1957-1960) yıpranmışlığı, buna karşılık muhalefetin güçlenmesi, partinin kaybettiği prestiji kazanabilmek adına muhalefete karşı sert önlemler almasıyla sonuçlanmıştır (Albayrak, 2004: 552). Tekzip sayısında ortaya çıkan bu artış eğilimi, DP'nin bu önlemlerinden biri olarak okunabilir. Ana muhalefet partisi CHP'nin DP hükümetlerine yönelik eleştirilerinin önemli bir ayağı ekonomik darboğaz olmuştur ve dolayısıyla *Ulus*'ta da bu yönde haberlere sıklıkla yer verilmiştir. Bu nedenle, ekonomik sıkıntı, çeşitli mal ve hizmetlere ilişkin darlık, yokluk ve zam haberleri tekzip edilen başlıca konulardan biri olmuştur. Ekonomik darboğaza ilişkin haberlerin yanı sıra, çeşitli salgın hastalıklar, CHP'nin faaliyetlerine, özellikle de yurt gezilerine dair haberler ile hükümetin ve Demokrat Parti'nin hemen her türlü eylem ve işlemine dair haber tekzibe konu olabilmiştir.

1956-1960 döneminde tekzip hakkının kullanımıyla ilgili tek sorun tekziplerde görülen sayısal artış olmamıştır. Tekzip edilen konuyla ilgili olmayan konuların tekzip metninde yer alması, tekzip metinlerine haber görünümü kazandırılarak gazetenin kendi yayın politikasının tersine döndüğü izleniminin yaratılması, gazetenin kurumsal kimliğine ve çalışanlarına yönelik hakaret içeren tekziplerin yayımlatılması da diğer sorunlu noktaları oluşturmaktadır. Bu noktada tekziplerin aynı sayfa ve sütunda ve aynı punto harflerle yayımlanması zorunluluğu nedeniyle gazetenin sayfa düzenlenmesinde yaşanan sıkıntıları da hatırlatmak gerekir. Diğer yandan tekziplerin neredeyse tamamının bakanlar, milletvekilleri, belediye başkanları, çeşitli kamu kuruluşlarının yetkilileri gibi resmi görevliler tarafından gönderilmiş olması, tekzip mekanizmasının hükümet tarafından kendine yönelik eleştirileri bertaraf etmede kullanılan bir araç olduğuna işaret etmektedir.

1956-1960 döneminde, kanunun verdiği olanakla, tekzip mekanizmasının bu şekilde kullanılması gerekçesiyle, 27 Mayıs Darbesi'nin ardından bu konuda bir düzenleme yapılmıştır. Milli Birlik Komitesi tarafından 29 Kasım 1960'ta kabul edilen 143 sayılı kanunla, Basın Kanunu'ndaki diğer bazı maddelerin yanı sıra cevap ve düzeltme hakkını düzenleyen madde de değiştirilmiştir. Yapılan değişiklikle hakkın kullanılmasıyla ilgili olarak yetki tekrar mahkemelere verilmiş, cevap yazısının cevap verenle ilgili kısmından daha uzun olamayacağı hükme bağlanmıştır. Ayrıca cevap ve düzeltme hakkı 1961 Anayasası ile de ilk kez anayasal güvenceye kavuşturulmuştur.

KAYNAKÇA

Ahmad, F. (1999). Modern Türkiye'nin Oluşumu. Çev., Yavuz Alogan, İstanbul: Sarmal.
Ahmad, F. (1996). Demokrasi Sürecinde Türkiye. Ahmet Fethi, İstanbul: Hil.
Ahmad, F. ve Ahmad, B. T. (1976). Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi, 1945-1971. Ankara: Bilgi.
Albayrak, M. (2004). Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960). Ankara: Phoenix.
Alemdar, K. (1996). İletişim ve Tarih. Ankara: İmge.
Altunç, M. S. (2004). Cevap ve Düzeltme Hakkı. Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
Asker, A. (2013). Askeri Darbeye Doğru. Demokrat Parti'nin Tahkikat Komisyonu Girişimi. Ankara: İmge.
Aydemir, Ş. S. (1998). Menderes'in Dramı. İstanbul: Remzi.
Bakacak, A. (2009). Ulus Gazetesinin Muhalefet Yılları (1950-1960). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara: Basılmamış Doktora Tezi.
Balkanlı, R. (1961). Mukayeseli Basın ve Propaganda. Ankara: Resimli Posta Matbaası.
Bulut, S. (2009). "Üçüncü Dönem Demokrat Parti İktidarı (1957-1960): Siyasi Baskılar ve Tahkikat Komisyonu", Akademik Bakış, 2(4): 125-145.
Coşkun, S. (2006). Cevap ve Düzeltme Hakkı ve Yeni Boyutları. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Çavdar, T. (t.y.). "Demokrat Parti", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 8, İstanbul: İletişim, 2060-2075.
Çekiç, O. (2013). "Bursa Nutku-3", http://www.akademipolitik.com/yazarlar1-2/koese-yazarlar/bursa-nutku-3.html#.Uk_LpTdrPIU (Erişim tarihi: 20 Temmuz 2013).
Çiftçi, A. (1992). "3445 Sayılı Kanunla Değiştirilen Basın Kanununun 19. Maddesine Göre Yazılı Basında Cevap ve Düzeltme Hakkı", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 1-4: 47-80.
Emre-Kaya, A. E. (2010). "Demokrat Parti Döneminde Basın-İktidar İlişkileri", İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 39: 93-118.
Eroğul, C. (1998). Demokrat Parti. Ankara: İmge.
Gevgilli, A. (t.y.). "Türkiye Basını", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 1, İstanbul: İletişim, 202-222.
Gölcüklü, F. (1970). Haberleşme Hukuku, Basın-Radyo-TV. Ankara: Sevinç Matbaası.
Gürkan, N. (1998). Türkiye'de Demokrasiye Geçişte Basın (1945-1950). İstanbul: İletişim.
İçel, K. (2001). Kitle Haberleşme Hukuku, Basın, Radyo-Televizyon, Sinema, İnternet. İstanbul: Beta.
İnan, S. (2007). "Demokrat Parti Dönemi (1950-1960)", Yakın Dönem Türk Politik Tarihi. (Der.) Süleyman İnan ve Ercan Haytoğlu. içinde. Ankara: Anı, 117-145.
İrvan, S. (2000). "Demokrat Parti Döneminde Türkiye'de Basın Özgürlüğü", İletişim, 7: 29-52.
İskit, S. (1939). Türkiye'de Matbuat Rejimleri. İstanbul: Matbuat Umum Müdürlüğü Neşriyatı.
Kabacalı, A. (1994). Türk Basınında Demokrasi. Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi.
Kabacalı, A. (1990). Türkiye'de Basın Sansürü. İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları.
Karaosmanoğlu, Y. K. (1960, 16 Ocak). "Tekzip Müessesesinin İflası", Ulus.
Karaosmanoğlu, Y. K.(1958, 10 Temmuz). "Gülelim Ağlayacak Halimize", Ulus.
Keane, J. (1996). Medya ve Demokrasi. Çev. Haluk Şahin, İstanbul: Ayrıntı.
Koloğlu, O. (2006). Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi. İstanbul: Pozitif.
Konyar, H. (1999). Ulus Gazetesi, CHP ve Kemalist İlkeler. İstanbul: Bağlam.
Öztürk, O. (2007). Demokrat Parti Dönemi Basın Rejimi ve Zafer Gazetesi (1957-1960) Ulus Gazetesi ile Karşılaştırmalı Bir İnceleme. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
Resmi Gazete, 24 Temmuz 1950.
Resmi Gazete, 8 Haziran 1956.
TBMM Tutanak Dergisi, 23. Birleşim, 14 Temmuz 1950.
TBMM Zabıt Ceridesi, 73. İnikat, 6 Haziran 1956.
"Tekzip Hastalığı", Ulus, 8 Eylül 1957.
Toker, M. (1991). Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları, DP Yokuş Aşağı, 1954-1957. İstanbul: Bilgi.
Toker, M. (1992). Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları, Demokrasiden Darbeye, 1957-1960. İstanbul: Bilgi.
Topuz, H. (1996). 100 Soruda Türk Basın Tarihi. İstanbul: Gerçek.
Tunçay, M. (t.y.). "Siyasi Tarih (1950-1960)", Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye 1908-1980. Sina Akşin (der.), İstanbul: Cem, 177-187.
Yalçın, H. C. (1957, 27 Ağustos). "Tekzip bahanesiyle propaganda", Ulus.
Yetim, F. (2006). Ulus ve Zafer Gazetelerinin Karşılaştırmalı İncelemesi (1957-1960). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara: Basılmamış Doktora Tezi.
Yıldız, N. (1997). "Demokrat Parti İktidarı (1950-1960) ve Basın", SBF Dergisi, 51: 481-505.
Yiğenoğlu, Ç. (1996). Metelikten Medyaya. İstanbul: Çağdaş.
Zürcher, E. (1998). Modernleşen Türkiye'nin Tarihi. İstanbul: İletişim.

Gazeteler

Ulus gazetesinin 8 Haziran 1956-27 Mayıs 1960 tarihleri arasında yayımlanan tüm sayıları ile Zafer, Cumhuriyet, Hürriyet, Milliyet ve Vatan gazetelerinin 1-8 Haziran 1956 tarihli sayılarının taranmasında Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi ve Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi arşivlerinden yararlanılmıştır.

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi – Sayı 39 – Ocak 2014

UZAKTAN EĞİTİME GENEL BİR BAKIŞ

Ekrem DEMİR, Yrd. Doç. Dr. İstanbul Üniversitesi, Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi,ekremdemir100@gmail.com

ÖZET: Günümüz öğrenme süreçlerinde uluslararası sınırlar ortadan kalkmış; bilgiye ulaşmak, bilgiyi elde etmek ve bilgiyi kullanmak kolay bir faaliyet hâline gelmiştir. Bu öğrenme-öğretme süreci *İnternet* olarak adlandırılan sanal dünya kurgusu üzerinde gerçekleştirilmektedir. Her ne kadar bu öğrenme-öğretme süreci sanal olarak ifade edilse de bilgiyi her anlamda edinme, somut bir sonuç olarak ortaya çıkmaktadır. Son yıllarda sınırları belirlenmiş bir disiplin hâline gelen bu süreç *uzaktan eğitim* olarak adlandırılmaktadır. Bu öğrenme-öğretme yönteminde *e-içerik, öğrenme yönetim sistemi, sanal sınıf, ölçme-değerlendirme* kavramları temel bileşenler olarak ortaya çıkmaktadır. Çalışmada bu bileşenlerle birlikte uzaktan eğitimin çok yönlü tanımı, modelleri, özellikleri ve gerçekleşmesindeki roller hakkında genel bir bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Uzaktan eğitim*, e-öğrenme, online eğitim, uzaktan öğrenme.

OVERVIEW OF DISTANCE EDUCATION

ABSTRACT: In today's learning process the international borders have disappeared and to obtain information and knowledge become an easy process. The teaching-learning process takes place on the virtual world which is called Internet. Although this teaching-learning process was expressed as virtual, the information acquisition in every sense emerges as a concrete consequence. In this teaching-learning method namely e-learning, the "Internet-computer-learning-teaching" concepts have been intertwined. In this study, distance education (e-learning, online education) will be emphasized that have the flexibility of time and speed of learning as well as gives the students the responsibility for their own learning. The learning management system which is a component of e-learning, will be described in detail.

Keywords : Distance education, e-learning, online education, distance learning.

Giriş

İçinde bulunulan yüzyıl; bilişim ve iletişim teknolojilerindeki gelişimin insanlık tarihinde toplumsal, ekonomik ve bilimsel değişimin yönünü yeniden belirlediği ve giderek *ağ toplumunun* ortaya çıktığı *bilgi çağı* olarak adlandırılır. 2. Dünya savaşının bitmesiyle 1950'lerin sonlarında başlayan başta imalat sanayi olmak üzere ulaştırma, inşaat ve enerji sektörlerindeki gelişmelerin oluşturduğu *endüstri toplumu*nun neye dönüşeceği tartışması (Webster, 2001) 1980'lerde İnternet'in kullanılması ve 1995'te de tamamen serbest bırakılmasından sonra *Endüstri Sonrası Çağ* terimi (Bell, 1976) yerini *enformasyon* sözcüğüne bırakmıştır (Castells, 1999). Türkçeye ise bu kavram *bilgi çağı* ya da *bilişim çağı* olarak yerleşmiştir. *Bilgi çağı*nın getirdiği ilk fayda, dünyada bilgi patlaması yaşanması ve bu bilginin coğrafi sınırlar tanımadan rahatça dolaşmasını sağlaması olmuştur.

Eğitim kurumlarında sürekli olarak artan öğrenci kapasitesi, buna bağlı olarak yetişmiş öğretim elemanı sayısının az olması ve *hayat boyu öğrenme* sürecinde kişilerin farklı zamanlarda, farklı mekânlarda kendi durumlarına uygun şartlarda eğitim alma isteği, kurumların personellerini daha hızlı ve daha ekonomik olarak hizmet içi eğitimlerini verme talebi ve bunun gibi birçok sebep insanoğlunu farklı eğitim modellerini keşfetmeye yöneltmiştir. *Uzaktan eğitim, uzaktan öğrenme, online eğitim, Web'den öğrenme, e-eğitim, e-öğrenme* kavramları bu keşifler sonucu oluşmuştur (Karakaya ve Aksoy, 2005).

Uzaktan eğitim ile ilgili ulusal ve uluslararası eğitim dünyasında birçok tanımın yapıldığı görülmektedir:
- *Uzaktan eğitim;* öğrenci ve öğretmenlerin farklı mekânlarda bulunduğu, özel ders tasarımları ile öğretim yöntemlerinin uygulanmasını ve çeşitli teknolojilerinin kullanılmasını gerektiren, planlı, kurumsal ve yönetsel bir düzenlemedir (Moore ve Kearsley, 2005).
- *Uzaktan eğitim;* uydu, video, ses, grafik, bilgisayar, çoklu ortam teknolojisi gibi araçların yardımıyla eğitimin uzaktaki öğrencilere ulaştırılmasıdır (USDLA, 2011).

- *Uzaktan eğitim;* geleneksel öğretme-öğrenme yöntemlerinin sınırlılıkları nedeniyle sınıf içi etkinliklerini yürütme olanağının bulunmadığı durumlarda, eğitim etkinliklerini planlayanlar ve uygulayıcılar ile öğrenciler arası iletişim ve etkileşimin özel olarak hazırlanmış öğretim üniteleri ve çeşitli ortamlar yoluyla belirli bir merkezden sağlandığı bir öğretim yöntemidir (Alkan, 1987).
- *Uzaktan eğitim;* kaynak ve alıcıların öğrenme-öğretme süreçlerinin büyük bir bölümünde birbirlerinden ayrı (uzak) ortamlarda bulunduğu, alıcılarına "öğretim yaşı, amaçları, zamanı, yeri ve yönetimi" vb. konusunda "bireysellik", "esneklik" ve "bağımsızlık" olanağı tanıyan, öğrenme-öğretme süreçlerinde yazılı ve basılı materyaller, işitsel araçlar (telefon, radyo), görsel-işitsel teknolojiler (televizyon, video) ve yüz yüze eğitim (akademik danışmanlık) gibi materyal, araç, teknoloji ve yöntemlerin kullanıldığı, kaynak ile alıcılar arasındaki iletişim ve etkileşimin ise televizyona ve bilgisayara dayalı etkileşimli/tümleşik teknolojilerle sağlandığı planlı ve sistematik bir eğitim teknolojisi uygulamasıdır (Uşun, 2006).

Yukarıdaki tanımlara bakıldığında hepsinin bir kesişme noktasının olduğu açıkça görülmektedir. Bununla birlikte Simonson, Smaldino, Albright ve Zvacek'e göre *uzaktan eğitim* tanımında dört temel unsur bulunmaktadır:
1. Bir kurum tarafından yürütülen formal bir eğitimdir. Bu kurumların akreditasyon, diploma, sertifika, eğitim kalitesi artırımı, öğrenmenin organizasyonu, eğitim kuramları, öğrenme yöntemlerinin kullanılması gibi kurumsal çalışmaları vardır. İnformal ve kendiliğinden devam eden (geleneksel) eğitimden farklıdır.
2. Öğretici ve öğrenenler mekân veya zaman ya da hem zaman hem mekân boyutunda birbirlerinden ayrıdır.
3. İletişim teknolojilerinin işe koşulması senkron (eş zamanlı) veya asenkron (eş zamanlı olmayan) şekilde olabilir. İletişim için televizyon, radyo, İnternet, telefon, mektup vb. kullanılabilir.
4. *LMS (Learning Management System)* şeklinde ifade edilen *öğrenme yönetim sitemleri* ile öğrenen, öğretici, kaynaklar ve içerikler arasında öğretim tasarımları ve eğitim kuramları etkin olarak kullanılmaktadır (Simonso, Smaldino, Albright ve Zvacek, 2003).

Yukarıdaki tanımlara bakıldığında *uzaktan eğitim* kavramının öncelikle teknolojinin sağladığı bir imkân olduğu, *uzaktan eğitim*in bir öğrenme modeli olarak ortaya çıktığı, mevcut öğrenme süreç ve modellerinin imkânlarını aştığı, öğrenme sürecini zaman ve mekân ötesi bir niteliğe taşıdığı görülmektedir.

Amerika'da mektupla stenografi dersleri (NEA, 2000) şeklinde başlayan *uzaktan eğitim* teknolojilerinin gelişip zenginleşmesi günümüze kadar devam etmiştir. M. Casey *uzaktan eğitim*de kullanılan teknolojileri, tarihî süreç içerisinde aşağıdaki başlıklar şeklinde değerlendirmiştir (Casey, 2008):
- *Uzaktan eğitim ve posta*
- *Uzaktan eğitim ve radyo*
- *Uzaktan eğitim ve televizyon*
- *Uzaktan eğitim ve uydu iletişimi*
- *Uzaktan eğitim ve bilgisayar*
- *Uzaktan eğitim ve* WWW (World Wide Web)

Moore ve Kearsley ise *uzaktan eğitim* teknoloji gelişimini aşağıdaki şeklinde tanımlanmıştır (Moore ve Kearsley, 2005):
1. Nesil : Mektuplaşma
2. Nesil : Radyo ve televizyon
3. Nesil : Açık üniversiteler
4. Nesil : Telekonferans
5. Nesil : İnternet/Web

Casey, Moore ve Kearsley'in tanımlamalarına bakıldığında basılı materyaller, işitsel araçlar, televizyon ve teknolojileri ile bilişim teknolojilerinin *uzaktan eğitim*de iletişim ortamları olarak ortaya çıktığı görülmektedir.

Uzaktan Eğitimin Tarihçesi

1728 yılında Boston Gazetesi'nde mektup ile stenografi dersleri verildiğine ilişkin reklamlar bulunmuştur. 1890'lı yıllarda Avustralya'daki Queensland Üniversitesi kampüs dışına açık olan bir eğitim programı yürütmüştür. Benzer bir programı da 1920'lerde Columbia Üniversitesi gerçekleştirmiştir. 1930'lara gelindiğinde radyo, artık pek çok okul tarafından bir *uzaktan eğitim* aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır. 1950'lerde ise Amerika'da özellikle askerî amaçlı olarak kullanılan *uzaktan eğitim* için kâğıt tabanlı iletişim ortamı kullanılmıştır (NEA, 2000).

Uzaktan eğitim teriminden ilk defa Wisconsin Üniversitesinin 1892 Yılı Kataloğu'nda bahsedilmiş olup yine ilk kez aynı üniversitenin yöneticisi William Lighty tarafından 1906 yılında yazılan bir yazıda bu terim kullanılmıştır (Uşun, 2006). *Uzaktan eğitim* için 1980'li yıllar strateji, 1990'lı yıllar kalite, 2000'li yıllar ise iletişim ve bilgi temelli girişimler olarak adlandırılmıştır (Karaağaçlı ve Erden, 2008). Williams ve Pabrock'a göre *uzaktan eğitim* üç evreden oluşumaktadır:
1. 1860-1960: Basılı materyal, radyo yayınları ve video kasetlerle,
2. 1960- 1990: Çift yönlü ses ve video yayınları, eğitim amaçlı bilgisayar diskleri ile,
3. 1990 - …. : Hibrit teknolojiler, sanal sınıflar ve İnternet teknolojileri ile (Williams ve Pabrock, 1999).

Türkiye'de *uzaktan eğitim*in geçmişi her ne kadar 70-80 yıl öncesine gitse de bugünkü anlamına yakın olacak nitelikteki *uzaktan eğitim* meselesi 1970'lerde görülmeye, gerçek anlamda da 1982'li yıllarda uygulanmaya başlanmıştır. *Uzaktan eğitim* meselesi, ilk defa 1927 yılında, vatandaşların okur-yazar hâle getirilebilmesi için kullanılabileceği yönündeki tartışma ile gündeme gelmiştir. (Alkan, 1998) 1955'li yıllara kadar ülkemizde *uzaktan eğitim*in uygulanmamasının en önemli nedeni, öğretmensiz bir eğitimin gerçekleşemeyeceği düşüncesi ile özellikle okuma yazma eğitiminin *uzaktan eğitim* ile yapılamayacağı düşüncesidir. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Bankacılık ve Ticaret Hukuku Enstitüsü, 1956 yılında banka personellerini mektup ile eğiterek *uzaktan eğitim*in Türkiye'de uygulanması ile ilgili ilk somut ve önemli adımı atmıştır. 1961 yılında Millî Eğitim Bakanlığı tarafından Mektup ile Eğitim Merkezi kurulmuş ve bu birimde, eğitimlerini dışarıdan tamamlamak isteyen kişilere hazırlık dersleri mektup ile verilmiştir. Bu çalışmalar 1966'da genel direktörlük seviyesinde organize edilerek daha da yaygınlık kazanmıştır (Kaya, 1996). 1982 yılına kadar genellikle mektup ve video gibi iletişim araçları kullanılarak yapılan Türkiye'deki *uzaktan eğitim* için 1981 yılı, dönüm noktası olmuştur. Anadolu Üniversitesi ile daha planlı, bilimsel temele dayalı, toplumsal ihtiyaçları karşılayan niteliklerle başlayan bu yeni süreç günümüzde birçok üniversitenin profesyonelce gerçekleştirdiği bir eğitim-öğretim modeli hâlini almıştır.

Uzaktan Eğitim Modelleri

Bir *uzaktan eğitim* faaliyetinin gerçekleştirilmesi için öncelikle hedef amaçlı bir eğitim modeli belirlenmeli ve geliştirilmelidir. Bununla birlikte bu modelin teknolojik altyapıyla da desteklenmesi gerekmektedir. *Uzaktan eğitim*de kullanılan modeller genelde eş zamanlı ve eş zamanlı olmayan (senkron ve asenkron) olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır (Romiszowski, 2004).

*Uzaktan eğitim*in eş zamanlı ve eş zamanlı olmayan şekilde gerçekleşmesi ile ilgili açıklamalar aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Eş Zamanlı (Senkron)	Canlı veya gerçek zamanlıdır. Öğrenciler aynı anda online olur ve derse katılır. Örnek: Webinar iletişim, online chat.
Eş Zamanlı Olmayan (Asenkron)	Canlı veya gerçek zamanlı değildir. Öğrenci kendine en uygun zamanda online olur veya derse katılır. Örnek: Bireysel online, takım veya bütün grup çalışmaları.

Tabloda temelde iki farklı *uzaktan eğitim* modeli görülmektedir: Eş zamanlı ve eş zamanlı olmayan öğrenme modeli. Her bir modelin özelliğini bilmek, öğreticiye online veya karma öğretim sistemin *uzaktan eğitim* sistemine nasıl entegre edilmesi konusunda karar verilmesine yardımcı olacaktır (Midkiff ve DaSilva, 2011).

*Uzaktan eğitim*de kullanılan bu modellerin bazı avantajları ve dezavantajları bulunmaktadır (Midkiff ve DaSilva, 2011; Taylor, 2002):
Senkron modelin avantajları :

- Gerçek zamanlı tartışma ve beyin fırtınası ortamı oluşturur.
- Herhangi bir problemle karşılaşıldığında anında geri bilgilendirme alınabilir.
- Öğrenci grup içinde olduğu için daha az izole olmuş olur.
- Mekâna bağlı engelleri ortadan kaldırır.

Senkron modelin dezavantajları:
- Ders zamanının ayarlanması, ders zaman aralıklarının öğrenciye uymaması gibi problemler yaşanır.
- Sınav değerlendirmesinde gözetmenlik sorunu oluşur.
- Farklı grup çalışmalarında ihtiyaç duyulan teknolojik araçların temini sağlanamaz.
- Öğrenci tartışmalara istediği zaman katılamaz, kalabalık derslerde sadece dinleyen pozisyonuna düşer.
- Teknolojiyle barışık olmayan öğrenciler pasif kalır.

Asenkron Modelin Avantajları:
- Yer ve zaman engeli ortadan kalkar.
- Herkesin eğitime katılım olanağı vardır..
- Eğitim uluslararası kimliğe bürünür.
- Öğrenci derse ve tartışmalara istediği şekilde katılabilir.
- Çekingen, iletişim yönü zayıf öğrencinin derse katılımı artar.

Asenkron Modelin Dezavantajları:
- Sanal ve dağıtık bir öğrenim topluluğu yaratır.
- Uygulamalı dersler için uygun değildir.
- Gözetmenli sınavlarda dışarıya bağımlıdır.
- Öğrencilerde izole edilmiş etkisi yaratabilir.
- Anında geri besleme alınmaz.

Tarihî süreç içerisinde eş zamanlı olmayan (asenkron) öğrenme modeli; mektupla öğretim, çoklu ortam modeli -*hareketli görüntüler, resimler ve sesler gibi pek çok unsurdan oluşan bir sunumu anlatmaktadır*.- (Uşun, 2006) ve esnek öğrenme -*öğrenen; öğrenme zamanını başlatmada, istediği öğrenme düzeyini seçmede, yer ve zamanı kendine göre saptamada, öğrenme hızını belirlemede, öğrenme teknolojisini seçmede özgürdür*.- (Race, 1998) modeli olarak incelenebilir. Eş zamanlı (senkron) modelde ise radyo, televizyon, telefon, uydu, İnternet gibi teknolojiler kullanılmaktadır. Bu teknolojiler aracılığıyla iki yönlü ses, iki yönlü görüntü, sesli ve görüntülü konferans uygulamalarına olanak sağlanmaktadır (Uşun, 2006).

Eş zamanlı ve eş zamanlı olmayan öğrenmeyle birlikte teknoloji çağının getirmiş olduğu teknolojik avantajlar yeni bir öğrenme modelini de beraberinde getirmiştir. Gün geçtikçe yeni anlamlar ve nitelikler kazanmaya devam eden bu model *karma eğitim modeli* (*blended learning, hybrid eğitim)* olarak ifade edilir. Driscoll'a göre *karma eğitim (harmanlanmış eğitim, hybrid eğitim)* dört farklı kavramla anlatılır (Driscoll, 2002):
1. Web tabanlı teknoloji gereçlerinin farklı şekillerini karıştırarak ya da birleştirerek kullanmak (sanal sınıflar, kendi kendine öğrenme, birlikte öğrenme, ses, video ya da metin).
2. Eğitim teknolojisi kullanarak ya da kullanmayarak farklı eğitim bilimsel yaklaşımları birleştirerek en iyi eğitim çıktısını elde etmek (yapısalcı, davranışsal ve bilişsel yaklaşım vb.).
3. Farklı eğitim teknolojilerini yüz yüze eğitmen rehberliğindeki uygulamalarla birleştirmek (video teyp, CD-ROM, web tabanlı eğitim, film).
4. Eğitim teknolojisini güncel bilgilerle ve gelişmelerle birleştirerek veya karıştırarak öğrenme ve çalışma arasında uyumlu bir etki yaratmaya çalışmak.
Harmanlanmış öğrenme geleneksel eğitimi desteklemek amacıyla teknolojik materyallerin kullanılması olarak düşünülmemelidir. Harmanlanmış öğrenmedeki denge çevrim içi ağırlıklı eğitim veren bir kurumun verimliliği arttırmak amacıyla çevrim içi eğitime ek olarak yüz yüze ders vermesi olarak da düşünülebilir (Picciano, 2008).

Uzaktan Eğitimin Özellikleri

Avrupa Uzaktan Öğretim Üniversiteler Birliği (EADTU: European Association of Distance Teaching Universities) önderliğinde Avrupa'da çevrim içi eğitim programları yürüten 13 kurumun birlikte yürüttüğü *E-xellence* projesine

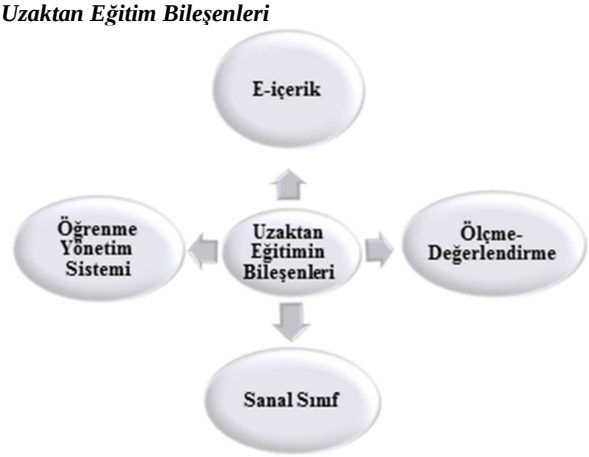
göre, yüksek eğitimde *uzaktan eğitim* için dört birincil özellik belirlenmiş ve bu özelliklerin geliştirilmesi hedeflenmiştir (EADTU, 2013):
1. Erişilebilirlik
2. Esneklik
3. Etkileşim
4. Bireyselleştirme

Eğitim ortamı ve süreci bireylerin eşit eğitim alma hakkını tartışmaya açmayacak şekilde erişilebilir olmalıdır. *Uzaktan eğitim*de bireye zaman, mekân ve öğrenme hızında esneklik sunulmalı, etkileşimin çift-tek yönlü ve ölçülebilir olması sağlanmalı, öğrenme-öğretme etkinlikleri bireyin tercihine göre hazırlanmalı ve gerçekleştirilmelidir.

Gelişen eğitim ve teknoloji imkânları ile birlikte *uzaktan eğitim* çeşitliliğini arttırmakta ve bünyesine yeni özellikler katmaktadır (Özer, Gür ve Küçükcan, 2010):
- Öğreticiyle öğrenen ayrı ortamlardadır.
- Bireye yeni ve çok çeşitli seçenekler sunar.
- Birbirinden farklı ya da tümleşik öğretim ortamlarına sahiptir.
- Geleneksel eğitime uygun olmayan öğrencilere uygundur.
- Çevrim içi ortamlarda geri besleme süresi kısadır.
- Diğer eğitim sistemlerine göre daha ucuzdur.

Sherry'e göre belirlenen *uzaktan eğitim* özellikleri de şöyle sıralanabilir (Sherry, 1996):
- Küresel düzeyde eğitim gerçekleşir.
- Değişik zekâ, öğrenme yeteneklerine ve davranışlarına göre esnek olabilme imkânı vardır.
- Her birey için özelleştirilebilir.
- Kalabalık grupların ürüne olan ihtiyacına cevap verilebilir.
- Öğretici ve öğrenen açısından hareket kabiliyetinin yüksekliği söz konusudur.
- Maliyet avantajları açısından uygundur.

Uzaktan Eğitim Bileşenleri

Bir e-öğrenme veya *uzaktan eğitim* yapısını oluşturmak için öncelikle aşağıdaki soruları cevaplamak gerekmektedir:
- Eğitimlere ulaşım veya erişim hangi alt bileşenlere sahip öğrenme yönetim sistemi üzerinden gerçekleşecektir?
- Ne tür dersler, nasıl bir içerik tasarımıyla verilecektir?
- Eğitimlerin şekli nasıl olacaktır? (Senkron-asenkron)
- Eş zamanlı ulaşım veya erişim ne şekilde olacaktır?
- Eğitim içeriklerinde bulunması gereken çoklu ortam gereksinimleri nelerdir?
- Öğrenme sürecinin ölçme-değerlendirme basamağı hangi yöntemle gerçekleştirilecektir?

Bu sorulara verilecek cevaplar, *uzaktan eğitim* uygulaması için gerekli olan içerik, yazılım, donanım ve veri iletişim altyapısının niteliği ile ilgili bileşenlere yönelik ihtiyaçların tespitinde yardımcı olmaktadır. Veri iletişim altyapısı eğitim uygulamasının çalışabilmesi için bir iletişim ortamı sağlamakta olup donanım bileşenleri ise gerekli bilgi işlem gücünü karşılamaktadır. Kullanılan yazılım bileşenleri eğitimlerin hazırlanmasını, katılımcılara ulaştırılmasını ve eğitimle ilgili iş süreçlerinin yönetilmesini; içerik ise ders materyalinin eğitimi alacak kişilere sunulmasını bir başka deyişle eğitimin gerçekleşmesini sağlamaktadır. Öğrenme sürecinin son basamağı olan ölçme-değerlendirmede ise öğrenmenin düzeyi tespit edilmektedir. Buna göre *uzaktan eğitim*in temel bileşenleri *öğrenme yönetim sistemi, e-içerik, sanal sınıf, ölçme-değerlendirme* olarak ifade edilebilir.

E-öğrenme sürecinin en önemli unsurlarından biri *öğrenme yönetim sistemi*dir. Farklı isimlerle nitelendirilse de bütün *öğrenme yönetim sistemleri*nin genel kurgusu birbirine çok yakındır. *Öğrenme yönetim sistemi* öğrencilerin ders içeriği görüntüleme, çevrim dışı dersleri takip etme, okul ve diğer öğrencilerle iletişim kurma gibi temel işlevleri barındıran 7 gün 24 saat açık WEB tabanlı bir eğitim platformu olarak adlandırılabilir. Böylece, öğrenciler *ÖYS (Öğrenme Yönetim Sistemi)* üzerinden ders içeriklerini ve dersi destekleyici eğitim materyallerini takip edebilir; ders öğretim elemanları veya öğrencileri ile çevrim içi dersler sırasında ya da mesaj, forum, çevrim içi sohbet ortamları sayesinde sürekli etkileşime geçebilirler. *ÖYS* üzerinde yukarıda belirtilen faaliyetlerin gerçekleşmesi için sistem kurgusunda olması gereken bazı araçlar vardır. Bu araçlar *ders araçları* ve *iletişim araçları* olmak üzere iki ana başlık altında toplanır. *Ders araçları* ve *iletişim araçları* ise şu şekildedir (Moodle, 2013):

1. **Ders Araçları**
a. Ders Planı
b. Ders İçerikleri
c. Kaynaklar
d. Öğrenci Listesi
e. Katılım Takvimi

2. İletişim Araçları
a. Kişisel Mesaj
b. Forum
c. Duyurular

Ders araçlarından *ders planı* dersin tüm konu ve etkinliklerinin öğrencilerle paylaşılması için geliştirilmiştir. *Ders içerikleri* bilgisayar yazılım dili bilmeyi gerektirmeden sistem üzerinde doğrudan ders içeriği geliştirilmesine imkân sağlayan araç olarak oluşturulmuştur. Bu araç ile daha önceden hazırlanmış grafik, animasyon, metin, ses ve video dosyalarının sistemde öğrencilerle paylaşımını sağlamak mümkün olmaktadır. *Kaynaklar* aracında ise öğrencilerin ders kaynaklarına ve dersle ilgili basılı ya da İnternet üzerindeki ek kaynaklara hızlı erişimi sağlanmıştır. *Öğrenci listesi;* sisteme kayıtlı tüm öğrencilerin ad, soyad ve e-posta adresi gibi bilgilerinin listelendiği araçtır. *Katılım takvimi*nde ise kullanıcının sistemle olan tüm etkileşimi, kaydı tutulmaktadır. Öğrencinin ders içeriğinin ne kadarını tamamladığı, tartışma odalarındaki tüm mesajları ve ödevlerdeki başarıları gibi bilgileri eğitmen ve öğrenciye bu araç aracılığıyla göstermek mümkündür. İletişim araçlarından *kişisel mesaj;* eğitmen-öğrenci, öğrenci-öğrenci, öğrenci-grup ve eğitmen-grup etkileşimini sağlayan sistem içi e-posta sistemidir. *Forum;* ders ile ilgili tüm kavram, konu ve bilgilerin zaman sınırı olmadan tartışılmasına imkân sağlayan, ayrıca eğitmen veya öğrenciler tarafından yüklenen dosyaların paylaşımı sağlayan bir araçtır. *Duyurular;* sınıf genelindeki haber, ders veya etkinliklerin öğrencilere duyurulmasını sağlar. Bu mesajlar, kişisel olmayıp sınıf genelinde iletişim için kullanılan mesajlardır (Moodle, 2013).

Öğrenme yönetim sistemi arayüzü kullanıcıların kolay erişimine ve kullanımına uygun olacak şekilde işlevsel olmalıdır. Bununla birlikte amaca uygun ÖYS seçimi yapılmalı, arayüz ile sunum kurgusu kurumun ve içeriğin özellikleri ile uyumlu olmalıdır. *ÖYS, e-öğrenme* sürecinin önemli unsurlarından biri olarak kabul edilmekle birlikte ancak bünyesinde tasarlanmış içerik barındırdığı durumda asıl fonksiyonunu ifade eder. Bu bağlamda öğrenme sürecinde kullanılmak üzere belirlenen hedefler dâhilinde içerik oluşturulmalı, bilginin bilişsel yükünü hafifletmek için görsel-işitsel elemanlardan faydalanılmalı, bunlar yapılırken de bir içerik tasarım süreci ortaya konularak görsel tasarım kurallarına uyulmalıdır.

*Uzaktan eğitim*in en önemli bileşenlerinden bir diğeri olan içerik, Allen'e göre dört grupta ele alınır (Allen, 2006):
Bilgi Tabanlı: İçerik, bütün bilgilerdir. Gerçekler, kavramlar ve öğrenilen prosedürler gibi. Mesela detaylı bir taslak, bileşenleri tanımlayabilir.
Hedef Tabanlı: İçerik, davranışsal kazanımları belirleyen öğrenim amaçlarının birikimidir. Örnek; öğrenim aktivitesinin sonucunda, öğrenciler güneş sistemindeki dört gezegenin adını söyleyebilir duruma geleceklerdir.
Medya Tabanlı: Öğretim uygulamalarının içeriği tamamen yazı, resim, video ve diğer çoklu ortam bileşenleridir.
Deneyim Tabanlı: İçerik; öğrenim amaçlarını, medyayı, ilişkileri ve değerlendirme aktivitelerini içeren bir öğrenim uygulanmasındaki bütün öğretim bileşenlerinin toplamıdır.

Ders materyali olarak da ifade edilebilecek *e-içerik*, öğrenme-öğretme sürecine doğrudan yön veren önemli bir etkendir. Amaca ve öngörülen standarda uygun bir *e-içerik*, *e-öğrenme* sürecini gerçekleştirebileceği gibi her açıdan zayıf bir *e-içerik* de öğrenme-öğretme sürecini sekteye uğratabilir. Günümüz *e-öğrenme* süreçlerinde kullanılan *e-içerikler* incelendiğinde gelişmiş, interaktif *e-içerik*lerin çoğunlukla somut veriler ve göstergelerle ifade edilebilen sayısal derslerde geliştirildiği; buna karşılık salt metne dayalı sözel içerikli derslerde *e-içerik*lerin daha basit bir kurgu ile sunulduğu görülmektedir.

ÖYS ve içerikten sonra *uzaktan eğitim*de öğretici ve öğreneni bir araya getiren diğer bir bileşen sanal sınıf bileşenidir. Sanal sınıf, öğrencilerin çevrim içi bilgisayar kullanmaları yoluyla *uzaktan eğitim* almaları olarak açıklanabilir. Sanal sınıf programları *uzaktan eğitim*, seminer verme, etkileşimli laboratuvar uygulamaları, simülasyonlar, benzetim, çeşitli yazılımların tanıtımları, video konferans, çevrim içi danışmanlık gibi birçok alanda kullanılmaktadır (Allen, 2006).

Ölçme ve değerlendirme bileşeni ise eğitim öğretimin planlaması ve yönlendirilmesinde (öğretim ortamlarının tasarlanmasında, öğrenim hedeflerinin belirlenmesinde vb.) ve öğrencilerin başarısının ölçülmesinde etkin olarak kullanılır (Tekin, 1996). *Uzaktan eğitim*de, öğrenim teknoloji üzerinden gerçekleştiği için ölçme ve değerlendirmenin ayrı bir önemi vardır. *Uzaktan eğitim*de kullanılan ölçme değerlendirme çeşitleri yalnızca öğrenmeye puan verme ya da başarılı olursa sertifika, belge, diploma vb. verme değil; alınan sonuca göre eğitim etkinliklerinin zenginleştirilmesi ve bu sayede de verilen eğitimin ve ölçme değerlendirme araçlarının geliştirilmesi sağlanır (Simonso, Smaldino, Albright ve Zvacek, 2003). Geleneksel ölçme araçlarını kâğıt-kalem (çoktan şeçmeli, klasik yazılı sınav, kompozisyon yazma, boşluk doldurma, doğru-yanlış) sınavları oluştururken *uzaktan eğitim*de kullanılabilecek alternatif yöntemlere ise performans değerlendirme, ürün dosyası, proje, probleme ve olaya çözümlemeye dayalı öğrenme gibi daha çok yapılandırmacı yaklaşımlar örnek verilebilir (Simonso, Smaldino, Albright ve Zvacek, 2003).

Uzaktan Eğitimde Roller

Uzaktan eğitim bileşenlerinin aktive olması ile *uzaktan eğitim* sürecinde bazı roller ortaya çıkar. Öğrenme hedeflerindeki başarı düzeyi, içerik tasarımındaki doğru yönelişler ancak bu rollerin iyi irdelenmesine ve birbiriyle ilişkisinin iyi anlaşılmasına bağlıdır.

Idaho Üniversitesi tanımına göre *uzaktan eğitim*deki roller şunlardır (uiweb.idaho.edu, 2013) :
Öğrenici: Eğitim-öğretim süreçlerinde öğrencilerin bazı ihtiyaçları bulunmaktadır ve bu ihtiyaçların çözümlenmesi *uzaktan eğitim* programının amacını oluşturmaktadır. Öğrenicilerin *uzaktan eğitim* sürecini başarılı tamamlamaları için bazı sorumlulukları mevcuttur:
- Öğrenicinin temel görevi öğrenmektir.
- *Uzaktan eğitim*in olmazsa olmazı olan ders materyallerini takip etmelidir.
- Teknolojik araçlarla iletişimini artırmalı ya da etkileşim içinde olmalıdır.
- Verilen ödevleri zamanında yapmalı, gerekli araştırma çalışmalarına katılmalıdır.
- Zaman sınırlı görevlendirmeleri takip etmelidir.

Bu sorumlulukların yanında öğrencilerin eğitim-öğretim sürecinde yaşadığı bazı sınırlılıklar da mevcuttur:
- Dersleri takip etmeme ve bunun sonucunda yaşanan motivasyon eksikliği,
- Zaman zaman yapılan yüz yüze dersler ve canlı derslere katılımın zorluğu,
- *Uzaktan eğitim* düşüncesine olan olumsuz bakış açısı,
- Öğrencinin bireysel olarak öğrenme güçlüğü çekmesi ya da ders çalışma planlamalarında yetersiz kalması.

Öğreticiler ve Fakülte: Öğreticiler gerekli ders içeriklerinin geliştirilmesi ve bu içerikleri çeşitli ortamlarda kullanmaya hazır hâle getirmekle sorumludur. Öğreticiler öğrenicilere kişisel olarak rehberlik etmeli ve öğrenicileri sürekli ve hızlı dönütlerle bilgilendirmeli, desteklemeli; öğrencilerin ölçme ve değerlendirme bilgilerini takip etmelidir.

Öğretici Yardımcıları: Bu gruptaki yardımcılar, öğretici ile öğrenici arasında bir köprü görevi görmektedirler. Özellikle öğreticinin motivasyon, rehberlik, ölçme değerlendirme vb. görevlerinden dolayı eğitim-öğretimin aksamaması için yardımcılardan yardım alır. Yardımcılar öğreticiden aldıkları direktifleri yapma konusunda istekli olmalı; öğreticinin sınav değerlendirme, ödev toplama, ders düzenleme gibi işlerde öğreticinin iş yükünü hafifletmelidir.

*Destek Personeli ve Yönetici Grubu: Uzaktan eğitim*de aktif olarak öğreniciyle görüşmeyen fakat eğitim-öğretim işlerinin düzenlenmesindeki asıl kişilerdir. *Uzaktan eğitim* altyapısının hazırlanması, materyallerin seçilen eğitim tasarımına göre düzenlenmesi, basımı, dağıtımı, aktivitelerin programlanması, teknik desteğin gerçekleştirilmesi, öğrenci kayıt ve özlük işlerinin takibi gibi *uzaktan eğitim*in işleyişinin omurgası kabul edilen işler bu gruplar tarafından yürütülür. Ayrıca yönetimsel faaliyet alanında kanuni işleri düzenleyen hukuk uzmanları, mali işlerden sorumlu finansman ekibi, eleştirileri değerlendirip geliştirme birimine sunan iletişim uzmanları da bu yapı içerisinde bulunmaktadır.

Sonuç

Bilgi çağı olarak adlandırılan içinde bulunduğumuz yüzyıl eğitime önemli imkânlar sunmuştur. Bu imkânların başında gelen *uzaktan eğitim*, bilişim çağı ve ağ toplumu olmanın gerekliliklerini yerine getiren alternatif öğrenme süreci olarak ortaya çıkar. Hayat boyu öğrenme kavramı ile farklı bir boyut kazanan bu süreç "bireysellik", "esneklik", "etkileşim" ve "bağımsızlık" imkânlarıyla da alternatifsiz bir nitelik kazanır.

Eş zamanlı ve eş zamanlı olmayan olarak gerçekleşen *uzaktan eğitim öğrenme yönetim sistemi, e-içerik, sanal sınıf, ölçme-değerlendirme* bileşenlerinden oluşmaktadır. Bu bileşenlerin her birinin kendine has özellikleri olmakla birlikte bunlar arasında sarmal bir yapı söz konusudur. *Uzaktan eğitim*deki başarı bu sarmal yapının iyi kurgulanmasına bağlıdır. Sistem ve ağ altyapısı çok güçlü olan bir kurgunun içerik tarafı ihmal edildiğinde eğitim

süreci tam anlamıyla gerçekleşmez. Bununla birlikte *uzaktan eğitim*de idealize edilmiş öğrenme hedeflerine ulaşmak *uzaktan eğitim*de belirlenen rollerin tam olarak gerçekleşmesine bağlıdır.

Günümüzde tanımı, özellikleri ve bileşenleri hakkında tartışmalar devam eden *uzaktan eğitim*in gelişen teknolojilerle on yıl sonrası hakkında hüküm vermek çok zor olacaktır.

KAYNAKLAR

Alkan, C. (1987). *Açıköğretim.* Ankara: Ankara üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yay. No:157

Alkan, C. (1998). *Eğitim Teknolojisi ve Uzaktan Eğitimin Kavramsal Boyutları*, Uzaktan Eğitim Yaz 1998/Kış1999.

Allen, M. (2006). *"Creating Successful E-Learning : A Rapid System For Getting It Right First Time, Every Time"*, Pfeiffer.

Bell, D. (1976). *The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting*, Basic Books.

Casey, M. D. (2008). *The Historical Development of Distance Education Through Technology*, TechTrends. March/April, Volume 52, Number 2.

Castells, M. (1999). *The Information Age, Volumes 1-3: Economy, Society and Culture*, Wiley-Blackwell.

Definitions of Distance Education. (www.usdla.org, 2011).

Driscoll, Margaret (2002). *Blended Learning: Let's get beyond the hype*, e-learning Magazine.

Instruments of E-courses and Communication. (www.moodle.org , 2013).

Karaağaçlı, M. ve Erden, O. (2008). *Internet Destekli Uzaktan Eğitimde Dokuz Aşamalı Öğretim Durumunun Tasarımı*, Bilişim Teknolojileri Dergisi, C: 1, S: 2, Mayıs.

Karakaya, M. ve Aksoy H. H. (2005). *Uzaktan Eğitim Yüksek Lisans Çalışması.* Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi.

Kaya, Z. (2002). *Uzaktan Eğitim*. Ankara: Pegem Yayıncılık.

Key Players in Distance Education. (http://www.uiweb.uidaho.edu/eo/dist1.html#key, 2013).

Moore, M. ve Kearsley, G. (2005). *Distance Education : A System View*. Canada: Wadsworth.

Midkiff, S. P. ve Dasiva, L. A. Leveraging the Web for Synchronous Versus Asynchronous Distance Learning. (www.shockandawe.us/mscis/313/Midkiff.pdf 2012).

NEA - National Education Association. (2000). *A Survey of Traditional and Distance Learning Higher Education Members.* Washington. DC.

Özer, M., Gür, B. S. ve Küçükcan, T. (2010). *Yükseköğretimde Kalite Güvencesi.* Ankara: (SETA) Vakfı.

Picciano, A. G. (2008). *Blended Learning: Implications for Growth and Access.* (http://www.sloanc.org/publications/jaln/v10n3/pdf/v10n3_8picciano.pdf, 2012).

Quality Matters of Distance Learning. (http://e-xcellencelabel.eadtu.eu/, 2013).

Race, P. (1998). *500 Tips for Open and Flexible Learning.* London: Kogan Page.

Romiszowski, A. (2004). *How's the e-learning baby? Factors Leading to Success or Failure of an Educational Technology Innovation,* Educational Technology, January-February.

Sherry, L. (1996). *Issues in Distance Learning, International,* Journal of Educational Telecommunications, *1(4), s: 337-365.*

Simonso, M., Smaldino, S., Albright, M. ve Zvacek, S. (2003). *Teaching an Learning at a Distance.* Ohio Columbus.

Taylor, R. W. (2002). *Pros and Cons of Online Learning - A Faculty Perspective*, Journal of European Industrial Training.

Tekin, H. (1996*). Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme.* Yargı Yayınevi.

Uşun, S. (2006). *Uzaktan Eğitim.* Ankara: Nobel Yayınları.

Webster, F. (2001). *Theories of the Information Age. 2. Basım.* S. 30. Routledge.

Williams, M. L. ve Pabrock, K. (1999). *Distance Learning: The Essencial Guide., Thousand Oaks.* CA: Sage Publications. Inc.

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi – Sayı 39 – Ocak 2014

SAĞLIK ÇALIŞANLARININ ÖRGÜTSEL ADALET ALGISI İLE TÜKENMİŞLİK DUYGULARI ARASINDAKİ İLİŞKİ: BİR UYGULAMA

Metin ULUKÖY, Yrd. Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Bandırma İİBF,İşletme Bölümü, mulukoy@hotmail.com

ÖZET: Bu çalışmanın amacı, örgütsel adalet ile tükenmişlik duyguları arasındaki ilişkiyi incelemektir. Çalışmada örgütsel adaletin tükenmişlik duyguları üzerine etkisi analiz edilerek çözüm önerilerinde bulunulmuştur. Bu kapsamda çalışmada literatür araştırması sonucunda 5'li Likert ölçeği kullanılarak oluşturulan anket formu güvenilirlik analizine tabi tutulmuş elde edilen veriler analiz edilerek çözüm önerilerinde bulunulmuştur. Araştırma verilerinin toplanması için hazırlanan anketler kamu ve özel sağlık kurumlarında çalışan ve tesadüfi örnekleme yöntemiyle seçilen, anketler 384 sağlık çalışanına uygulanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre örgütsel adalet algısı ile tükenmişlik duygusu arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tükenmişlik, Duygusal Tükenmişlik, Örgütsel Adalet

CORRELATION BETWEEN PERCEPTIONS OF ORGANIZATIONAL JUSTICE AND BURNOUT FEELINGS OF HEALTH WORKERS: AN APPLICATION

ABSTRACT : The aim of this study investigate the correlation between organizational justice and burnout feelings. It is analyzed that the impact of organizational justice on burnout feelings in study. However, this study offer some solutions about this subject. In this context; result of the research literature, survey form which is used 5-point likert scale was enforced reliability analysis. After the obtaining datas are analyzed, some solutions were offered. The survey forms were prepared that to be picked up research datas. Besides, the survey forms that were chosen with random sampling method were implemented to 384 health worker in public and private health institutions. According to research results, it is seen that a negative correlation between perceptions of organizational justice and burnout feelings.

Keywords: Burnout, Emotional Burnout, Organizasyonel Justice,

GİRİŞ

Son yıllarda önemli bir konu haline gelen tükenmişlik duygusu çalışanın verimliliği üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu belirtilmaktedir. 1970'li yıllarda Freudenberger, Maslach ve Pines tarafından ayrı ayrı tanımlanmış ve son 25-30 yıldır üzerinde yoğun şekilde çalışılan bir kavram haline gelmiştir. Araştırmacılar tükenmişliğin; beklentiler, tutumlar, güdüler ve duygular içeren, bireysel düzeyde ortaya çıkan, içsel psikolojik bir deneyim olduğu konusunda karar birliğine varmışlardır. Özellikle tükenmişlik, birey için olumsuz bir deneyim olan ve olumsuz koşullara yol açan bir durum olduğu ifade edilmektedir (Maslach ve Jackson, 1981:99). Tükenmişliğin ortaya çıkmasına neden olan birçok faktör bulunmaktadır. Bu faktörlerden biri de örgütsel adalet kavramıdır. Örgütsel adalet adil olmayı gerektiren ve bireyin adalet algısını ifade etmektedir (Yıldırım, vd, 2012:331). Birey kendisinin elde ettikleri değerler ile örgütteki diğer bireylerin elde ettiklerini kıyaslayarak bir tutum ve davranış şekli geliştirir (Yeniçeri vd., 2009:84). Bireyin örgütsel adalet ile ilgili olumsuz algılamalarından dolayı geliştirdiği tutum ve duygular zamanla yerini içsel bir psikolojik sendrom olan tükenmişliğe bırakmaktadır. Çalışmada özellikle örgütsel adalet boyutları olan dağıtımsal adalet, prosedür adalet ve etkileşimsel adalet ile tükenmişlik duyguları arasındaki ilişkiyi belirlemek ve çözüm önerilerinde bulunma amaçlanmıştır.

ÖRGÜTSEL ADALET ALGISI

Örgütsel adalet kavramı son otuz yıldır araştırmacılar ve akademisyenler tarafından yoğun ilgi gördü. özellikle kavram endüstriyel- örgütsel psikoloji, insan kaynakları yönetimi ve organizasyonel davranış alanlarında sık sık araştırma konusu haline geldiği görülmektedir (Bakhshi vd., 2009:145). Örgütsel adalet kavramı iş yerinde bireylerin kendilerine adil davranıp davranılmadığına ilişkin algılarını ve bu algıların bireyin davranışları üzerine etkisini ifade etmektedir (Yıldırım, vd, 2012:331

Literature incelendiğinde Örgütsel adalet kavramı üç boyuttan oluştuğu görülmektedir. Bunlar;

- ✓ Dağıtımsal Adalet,
- ✓ İşletimsel Adalet
- ✓ Etkileşimsel Adalettir (Ambrose ve Schminke, 2009:491; Chenevert, 2013:351; Malik ve Naeem, 2011:92; Bakhshi vd., 2009:146; Yıldırım, vd, 2012:331;Yeniçeri vd., 2009:85).

Dağıtımsal adalet, işçilerin ücret, terfi gibi ulaşacakları sonuçların dağıtımıyla ilişkili yönetimsel kararlarla ilgili oluşacak adalet algısını ortaya koymaktadır (Malik ve Naeem, 2011:92). Adams (1965) adalet kavramını, işgörenlerin elde edecekleri sonuçlarla ilgili ödeme oranları (ücret veya işyerindeki pozisyonları gibi) ile girdilerin (zaman ve performans gibi), işyerlerinde kendi meslektaşları arasında karşılaştırmasından ulaşılacak netice, adil bir davranış olup olmamasına göre kavramlaştırmıştır. 1975'ten önce adalet ile ilgili çalışmalar ilk olarak dağıtıcı adaletin kapsamına girmektedir. Adams (1965) tarafından yürütülen ve aynı zamanda bu tür çalışmaların ilki olan araştırmadan türetilmiştir. (Bakhshi vd., 2009:146). Adams'a göre; insanların kazanımlarını başkalarının kazanımlarıyla karşılaştırması ve bu kazanımlar arasında eşitliğin olup olmadığını incelemesi üzerinde durmuştur (Yıldırım, vd, 2012:331). Sonuç olarak farklı çevreler, (iş, aile vb.) farklı organizasyonel hedefler (grupsal uygunluk, üretkenlik vb.) ve farklı kişisel sebepler (bencillik, fedekarlık vb.) kesin olan dağıtım kurallarını kullanmanın önceliğini harekete geçirebilmekte ya da söz konusu kuralların hayata geçirilmesini etkinleştirebilmektedir (Bakhshi vd., 2009:146).

Prosedür Adalet, karar alma sürecinin yürütüldüğü duruma ilişkin adalet üzerine odaklanmaktadır. Diğer bir deyişle, kararın nasıl alındığıyla ilgili olguların neler olduğuna odaklanmıştır (Bakhshi vd., 2009:145). Aynı zamanda bireylerin karar alma sürecine katılabilmeleri, ve karar alma sürecindeki tarafsızlık ve objektiflikle ilgili algılamalarını ifade etmektedir (Yeniçeri vd., 2009:86).

Thibaut and Walker (1975) yaptıkları araştırmada çalışanlara yönelik hazırlanan prosedürlerin adil olması gerektiğini ifade edilmişlerdir. (Malik ve Naeem, 2011:92). Leventhal ve arkadaşları organizasyonel düzenlemeler gibi yasal olmayan çevreler üzerinde prosedüre ilişkin adalet kavramını genişletmişlerdir. Levanthel'in prosedüre ilişkin adalet teorisi 6 ana kritere dayanmaktadır (Bakhshi vd., 2009:146).

a. Insan ve zaman kavramı tutarlı bir şekilde uygulanmalı
b. Önyargıdan uzak olunmalı (Bir üçüncü kişiye özel bir durum için kazanılmayan hakkın verilmemesinin sağlanması)
c. Doğru bilginin toplanarak karar alma aşamasında kullanılmasının sağlanması
d. Doğru ya da hatalı kararların denetimiyle ilgili bir mekanizmaya sahip olunması
e. Etik ve ahlak ile ilgili geçerli standartların kişiye uygun olarak yakalanması
f. Farklı gruplarda bulunan bireylerin düşüncelerinin kararlardan etkilenmesinin ve dikkate alınmasının sağlanması

Etkileşimsel Adalet kavramı çalışanlara kararların nasıl söylendiği ve nasıl uygulandığı ile ilgili davranışların kalitesini ifade etmektedir. Özellikle Kararlar uygulanırken çalışanlara karşı sergilenen davranışların kalitesine de karşı duyarlı oldukları belirtilmiştir. Aynı zamanda bu kavram işlemlerin uygulanmasında bireylerarası iletişimin adilliği ve ilişkilerin nasıl söylendiği ile ilgilidir (Yıldırım, vd, 2012:331). Bies and Moag (1986) yaptıkları çalışmada, prosedürler uygulandığında, toplumsal davranış ile ilgili kalitenin önemi üzerine odaklanmışlardır. Çalışmada, etkileşimsel adalet ile toplumsal davranışın iki temel boyutu ifade edilmiştir. Birinci boyut toplumsal adalet; insanların edep, haysiyet ve üstünde bulunan kişilere karşı saygı derecesini yansıttığı; İkinci boyut ise bilgilendirici adalet; insanlara sağlanan bilgi ile ilgili usullerin kesin bir yolla kullanılma nedeni ya da ulaşılacak sonuçların kesin bir şekilde dağıtımının nedeni şeklinde ifade edilmiştir (Bakhshi vd., 2009:146

TÜKENMİŞLİK DUYGULARI

Tükenmişlik, bireylerin sık sık kendi aralarında yapmış oldukları birtakım işlerden meydana gelen bir olumsuzculuk ve duygusal bitkinlik sendromudur (Maslach ve Jackson, 1981:99). Bu kavram ilk kez 1974 yılında Fredudenberger tarafından yıpranma, yorgunluk, güç ve enerji kaybı veya çalışanın iç kaynakları üzerinde karşılanamayan isteklerden dolayı tükenme durumu şeklinde tanımlanmaktadır (Roy, vd, 2010:191; Yıldırım, vd, 2012:332; Arı, 2008:132). Diğer bir değişle tükenmişlik kişisel ve mesleki zorluklardan dolayı fiziksel ve zihinsel kaynakların

tükenmesi durumunu ifade etmektedir (Roy, vd, 2010:191). Tükenmişlik literatürü incelendiğinde tükenmişliğin üç boyutu duygusal (bitkinlik) tükenme, duyarsızlaşma ve düşük kişisel başarı duygusu olduğu görülmektedir (Maslach ve Jackson, 1981:99; Maslach ve Jackson, 1984:134; Aslam ve Safdar, 2012: 4017; Çelik vd.,2011:181).

Tükenmişlik sendromunda, duygusal bitkinlik hissinin artması durumu oluşmaktadır**.** (Maslach ve Jackson, 1981:99). Özellikle bireylerin yoğun iş yaşamında, güç ve enerji kaybı aşırı yorgunluk, ve kendilerini duygusal yönden yıpranmış hizmetlerine neden olmaktadır (Yıldırım, vd. 2012: 333; Arı ve Bal, 2008:133). Bu durum çalışanların işten erken ayrılma, işe geç gelme, sık sık rapor ve izin alma gibi davranışlar geliştirmelerine neden olmaktadır (Jackson ve Schuler, 1983:61; Yeniçeri vd., 2009:88).

Duygusal kaynaklarının tükenmesinin yanında çalışanlar, psikolojik olarak çok fazla hissedemezler. Söz konusu sendromda oluşan bu ikinci bir durum negatifliğin gelişimi, olumsuz tavırlar ve müşteri hakkındaki duygulardır (Maslach ve Jackson, 1981:99). Bu sendromda birey hizmet sunduğu kişilere (müşterilere) karşı olumsuz tavır sergilemektedir (Meydan vd., 2011:48) Müşterilere karşı olan negatif etkileşimler yaşanan bir duygusal bitkinlikten kaynaklanmaktadır. Tükenmişlikte görünen bu iki durumun da bir bakıma birbiri ile ilgili olduğu ortaya çıkmaktadır. Çalışanların duygusuz ve hatta insanlık dışı bu algısı (negatiflik), çalışanları müşterilerinin bazı sıkıntılı durumları hak ettiği bakış açısına götürmekte ve müşterilere karşı bu negatif tutumun insanlara hizmet eden profesyoneller arasında devam ettiği görülmektedir. (Maslach ve Jackson, 1981:99).

Tükenmişlik sendromunda oluşan üçüncü durum ise; bilhassa müşterisi ile yaptığı bir işte çalışanın kendi negatifliğini ölçme eğilimidir. (Maslach ve Jackson, 1981:99). Bu boyutta bireyin kendini olumsuz olarak değerlendirme eğiliminde olduğu ifade edilmektedir (Derin ve Demirel,2012:512; Arı vd., 2008:134) Bu boyutta çalışanlar işindeki başarısından memnun olmayıp kendilerini mutsuz hissederler (Maslach ve Jackson, 1981:99).

Tükenmişliğin sonuçları karşılıklı ilişkilerde bulunulan personel, müşteri ve büyük kurumlar için ciddi önem arz etmektedir. Maslach ve Jackson çalışmalarında Tükenmişliğin personel tarafından sağlanan hizmetin kalitesinde bir bozulmaya neden olduğunu ifade etmişlerdir. Bu bozulma iş devri, iş görememezlik durumu ve düşük moral gibi faktörleri ortaya çıkarmıştır. Ayrıca burada, tükenmişlik, çalışanların kişisel sıkıntıları üzerinde çeşitli göstergelerle ilişkilendirilerek; söz konusu sendrom içerisinde fiziksel bitkinlik, uykusuzluk, artan alkol ve uyuşturucu kullanımı, evlilik ve aile ile ilgili problemlere de yol açtığı görülmektedir (Maslach ve jackson;1981:100). Bu olumsuz durumların azaldığında veya ortadan kaldırıldığında çalışanın verimliliği artacak ve tükenmişlik azalacaktır.

ÖRGÜTSEL ADALET ALGISI İLE TÜKENMİŞLİK DUYGULARI ARASINDAKİ İLİŞKİ

Örgütsel adalet algısı ile tükenmişlik arasında önemli derecede bir ilişkinin olduğu bir çok araştırmada görülmektedir. Çalışmalarda genellikle örgütsel adaletin alt boyutları ile tükenmişlik arasında negatif ve anlamlı ilişkiler görülmektedir (Lambert vd.,2010:7; Aghaei vd., 2012:242-2443; Yeniçeri vd., 2009:89; Yıldırım, vd, 2012:331; Meydan vd., 2011:54).

Meydan ve arkadaşlarının adalet algısı ve tükenmişliğin örgütsel vatandaşlık davranışları üzerindeki öncüllük rolü adlı çalışmalarında adalet algısının bireylerin tükenme duyguları üzerinde azaltıcı yönde bir etkiye sahip olduğu ve bireylerin duygularının örgütsel vatandaşlık davranışları üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu görülmektedir (Meydan vd., 2011:54).

Yıldırım ve arkadaşlarının eğitim müfettiş yardımcılarının örgütsel adalet algılarının mesleki tükenmişlik düzeylerine etkisi adlı çalışmalarında eğitim müfettişlerinin dağıtımsal, işlemsel ve etkileşimsel adalet algıları ile duygusal tükenme ve duyarsızlaşma düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır. Çalışmada Eğitim müfettiş yardımcılarının dağıtımsal, işlemsel ve etkileşimsel adalet değişkenlerine ilişkin algıları ile duygusal tükenme düzeyleri arasında negatif ve orta düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır. Sözü edilen üç değişkenden sadece dağıtımsal adalet değişkeninin, duygusal tükenme üzerinde anlamlı bir etkisin olduğu görülmektedir. Buna göre, eğitim müfettiş yardımcılarının dağıtımsal adalete ilişkin algılarının, duygusal tükenme düzeyleri üzerinde diğer iki değişkenden daha fazla etkili olduğu söylenmektedir (Yıldırım, vd, 2012:331).

Yeniçeri ve arkadaşlarının örgütsel adalet ile duygusal tükenmişlik arasındaki ilişki: imalat sanayi çalışanları üzerine bir araştırma adlı çalışmalarında çalışanların dağıtımsal ve etkileşimsel adalet algılamaları ile duygusal tükenmişlikleri arasında negatif ilişkinin olduğu ve işlemsel adalet ile duygusal tükenmişlik arasında ise pozitif bir ilişkinin olduğu belirtilmiştir. Çalışmada çalışanların dağıtımsal ve etkileşimsel adalet algılarındaki yükselişe bağlı olarak duygusal tükenmişlik algılarında azalma olduğu görülmektedir. Bu nedenle çalışma programlarının ve sorumluluklarının, is yükünün, ücret ve ikramiyelerin adil olması, yönetici çalışan ilişkilerinin saygı ve güvene dayanması duygusal tükenmişliğin önlenmesinde önemli bir yere sahiptir (Yeniçeri vd., 2009:95).

Aghaei ve arkadaşları çalışanların örgütsel adalet ile tükenmişlik arasındaki ilişkiyi araştırdıkları çalışmalarında örgütsel adalet ile çalışanların tükenmişliği arasında negatif ve anlamlı derecede bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Çalışmada örgütsel adaletin alt boyutlarından olan prosedürel adalet ile tükenmişlik arasında anlamlı derecede negatif ilişki olduğu, tükenmişlik ve etkileşimsel adalet arasında ise anlamlı bir ilişki olmadığı görülmektedir. Araştırma sonuçlarına göre çalışanların örgütsel adaleti daha yüksek oranda algıladıkları takdirde, onların tükenmişlik azaltmak anlamına gelir. Bu çalışmanın diğer sonuçları tükenmişlik ve etkileşimsel adalet arasında anlamlı bir ilişki olmadığını gösterdi (Aghaei vd., 2012:242-2443).

Lambert ve arkadaşları Dağıtımsal ve prosedür adalet arasındaki ilişkiyi ölçtükleri çalışmalarında hem dağıtımsal adalet hem de prosedürel adalet ile tükenmişlik arasında negatif anlamlı derecede bir ilişkinin olduğu görülmektedir (Lambert vd.,2010:7).

Sonuç olarak yapılan araştırmalar incelendiğinde örgütsel adalet ile tükenmişlik sendromu arasında anlamlı derecede negatif yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir.

ARAŞTIRMANIN AMACI, KAPSAMI VE YÖNTEMİ

Araştırmanın amacı sağlık sektöründe çalışan personelin örgütsel adalet algıları ile tükenmişlik duyguları arasında bir ilişkinin olup olmadığını tespit etmektir. Aynı zamanda örgütsel adalet ve tükenmişlik algılarının demografik değişkenlere göre anlamlı farklılıklar gösterip göstermediğinin de belirlemeye çalışmaktır.

Araştırma verilerinin toplanması için hazırlanan anketler Balıkesir, Erzincan ve İstanbul'daki kamu ve özel sağlık kurumlarında çalışan ve tesadüfi örnekleme yöntemiyle seçilen, anketleri cevaplamaya istekli olan 384 sağlık çalışanına uygulanmıştır. Anket yönteminin uygulamasında yüz yüze anket tekniği kullanılmıştır.

Anket formunun ilk bölümünde sağlık çalışanlarının unvan/meslekleri, medeni durumu, cinsiyeti, yaşı, eğitim durumu ve mesleki deneyimlerini tespit etmeye yönelik demografik sorular yer almaktadır. İkinci bölümde ise sağlık çalışanlarının örgütsel adalet algılarını tespit etmeye yönelik Price ve Mueller (1986) ve Niehoff ve Moorman (1993)'ın araştırmalarında kullanılan 15 sorudan oluşan örgütsel adalet ölçeklerinin Karaman (2009) tarafından Türkçe'ye uyarlanmış şekli kullanılmıştır. Üçüncü bölümde, sağlık çalışanlarının tükenmişlik duygularını tespit etmeye yönelik Maslach (1982) tarafından geliştirilen Maslach Tükenmişlik Envanteri (Maslach Burnout Inventory)'nin Karaman (2009) tarafından Türkçe'ye çevrilmiş şekli kullanılmıştır. Maslach Tükenmişlik Envanteri toplam 22 maddeden oluşmaktadır.

Araştırmanın hipotezleri şunlardır:

H_1: Sağlık çalışanlarının örgütsel adalet algıları ile tükenmişlik duyguları arasında negatif yönlü bir ilişki vardır.

H_2: Sağlık çalışanlarının tükenmişlik duyguları göreve/ünvana göre istatistiksel açıdan anlamlı derecede farklılık göstermektedir.

H_3: Sağlık çalışanlarının tükenmişlik duyguları cinsiyete göre istatistiksel açıdan anlamlı derecede farklılık göstermektedir.

H_4: Sağlık çalışanlarının tükenmişlik duyguları medeni duruma göre istatistiksel açıdan anlamlı derecede farklılık göstermektedir.

H_5: Sağlık çalışanlarının yaşı ile tükenmişlik duyguları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki vardır.

H_6: Sağlık çalışanlarının mesleki deneyimleri ile tükenmişlik duyguları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki vardır.

ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Demografik Veriler

Sağlık çalışanlarının örgütsel adalet algılarını ve tükenmişlik düzeylerini tespit etmeye yönelik araştırmaya katılanların demografik verileri Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1: Demografik Faktörler

Görev/unvan	**Kişi**	**Yüzde (%)**	**Eğitim düzeyi**	**Kişi**	**Yüzde (%)**
Doktor	142	37,0	Lise	86	22,4
Hemşire	134	34,9	Ön Lisans	102	26,6
Sağlık Memuru	90	23,4	Lisans	137	35,7
İdari Personel	18	4,7	Lisansüstü	59	15,4
Toplam	384	100,0	**Toplam**	384	100,0
Cinsiyet	**Kişi**	**Yüzde (%)**	**Medeni durum**	**Kişi**	**Yüzde (%)**
Erkek	244	64,0	Evli	230	60,0
Kadın	137	36,0	Bekar	153	40,0
Toplam	381	100,0	**Toplam**	383	100,0
Mesleki deneyim	**Kişi**	**Yüzde (%)**	**Yaş**	**Kişi**	**Yüzde (%)**
0-4 Yıl	130	33,9	18-30	180	46,9
5-9 Yıl	110	28,6	31-42	159	41,4
10-14 Yıl	63	16,4	43 ve Üzeri	45	11,7
15-19 Yıl	40	10,4			
20 Yıl ve Üzeri	41	10,7			
Toplam	384	100,0	**Toplam**	384	100,0

Demografik veriler incelendiğinde araştırmaya katılanların büyük bir kısmı doktor ve hemşirelerden oluşmaktadır. Eğitim düzeyleri incelendiğinde ise çoğunluğun önlisans ve lisans eğitimi aldıkları görülmektedir. Katılanların büyük bir kısmı erkeklerden oluşmaktadır. Medeni durumlarında ise evlilerin ağırlıkta oldukları tespit edilmiştir. Mesleki deneyim olarak bakıldığında ise büyük bir kısmı on yıl ve altında çalışanlardan oluşmaktadır. Çalışanların yaşlarına göre dağılımı ise çoğunluğun on sekiz-otuz yaş aralığında olduğu belirlenmiştir.

Örgütsel Adalet Algısı Boyutlarına Yönelik Faktör Analizi

Price ve Mueller (1986) ve Niehoff ve Moorman (1993)'ın araştırmalarında kullanılan 15 sorudan oluşan örgütsel adalet ölçeği üç boyuttan oluşmaktadır. Bu boyutlar Dağıtım adaleti, prosedür adaleti ve etkileşim adaleti olarak isimlendirilmiştir. Sağlık çalışanlarına yönelik anket uygulaması sonucunda oluşan boyutlar açıklayıcı faktör analizi sonucunda aşağıdaki tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2: Örgütsel Adalet Algısı Faktör Boyutları

FAKTÖR	FAKTÖR YÜKÜ						Açıklanan varyans Yüzdesi (%)	Güvenirlik (cronbach alpha)
Dağıtım Adaleti	,805	,757	,739	,686	,672	,599	26,896	0,912
Prosedür Adaleti	,711	,693	,669	,648	,632	,566	24,010	0,876
Etkileşim Adaleti	,751	,738	,648				17,515	0,816

Kaiser-Meyer-Olkin Ölçümü=0,965 ve p<0,0000; Bartlett's Test of Sphericity; Approx. Chi-Square: 3566.730 ve df: 105

Açıklayıcı faktör analizi sonucunda Örgütsel adalet algısı; dağıtım adaleti, prosedür adaleti ve etkileşim adaleti olmak üzere üç boyuttan oluştuğu test edilmiştir. KMO değerine bakıldığında 0,96 ile oldukça güvenilir bir faktör analizi boyutlarına ulaşılmıştır. Faktör boyutlarının güvenilirlik analizleri sonucu da oldukça yüksek çıkmıştır.

Maslach Tükenmişlik Envanteri Boyutlarına Yönelik Faktör Analizi

Literatürde Maslach tükenmişlik envanterine göre oluşturulan 22 soruluk ölçek sağlık çalışanlarına uygulanmış ve açıklayıcı faktör analizi sonucunda aşağıdaki tablo 3'de elde edilmiştir.

Tablo 3 : Tükenmişlik Faktör Boyutları Tablosu

FAKTÖR	FAKTÖR YÜKÜ								AÇIKLANAN VARYANS YÜZDESİ (%)	CRONBACH ALPHA
Duygusal Tükenme	,826	,762	,695	,662	,650	,646	,590	,556	20,893	0,867
Duyarsızlaşma	,793	,770	,657	,586	,518	,442			14,668	0,818
Düşük Kiş.Baş. Duygusu	,687	,644	,608	,572	,571	,556	,543	,521	13,341	0,730

Kaiser-Meyer-Olkin Ölçümü=0,887 ve p<0,0000; Bartlett's Test of Sphericity; Approx. Chi-Square: 2810.438 ve df: 231

Açıklayıcı faktör analizi sonucunda literatürle benzer şekilde tükenmişlik envanterindeki 22 soru üç boyuta indirgenmiştir. Bu boyutlar duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve düşük kişisel başarı duygusu olarak isimlendirilmiştir. KMO değerine bakıldığında 0,887 oranında oldukça güvenilir bir faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Faktör boyutlarının güvenilirlikleri de ayrı ayrı incelendiğinde alfa değerlerinin oldukça yüksek ve güvenilir olduğu ortaya çıkmıştır.

ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİN ANALİZİ

H_1: "Sağlık çalışanlarının örgütsel adalet algıları ile tükenmişlik duyguları arasında negatif yönlü bir ilişki vardır" hipotezini test etmek amacıyla korelasyon analizi gerçekleştirilmiştir. Korelasyon analizi sonucunda oluşan veriler Tablo 4 'de gösterilmektedir.

Tablo 4 : Sağlık Çalışanlarının Örgütsel Adalet Algısı ile Tükenmişlik Duygusu Arasındaki İlişki

		Tükenmişlik	*Duygusal Tükenme*	*Duyarsızlaşma*	*Düşük Kişisel Başarı Duygusu*
Örgütsel Adalet Algısı	Pearson Correlation	**-,218****	*-,301***	*-,223***	*,181***
	Sig. (2-tailed)	0	0	0	0,001
	N	340	352	361	356
Dağıtım Adaleti	Pearson Correlation	***-,201****	***-,294****	***-,176****	***,147****
	Sig. (2-tailed)	0	0	0,001	0,005
	N	345	357	369	362
Prosedür Adaleti	Pearson Correlation	***-,178****	***-,259****	***-,220****	***,219****
	Sig. (2-tailed)	0,001	0	0	0
	N	347	360	371	364
Etkileşim Adaleti	Pearson Correlation	***-,185****	***-,259****	***-,210****	***,182****
	Sig. (2-tailed)	0,001	0	0	0
	N	347	359	368	363

**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).
*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Tablo incelendiğinde H1 hipotezinin kabul edildiği görülmektedir. Örgütsel adalet algısı ile tükenmişlik duygusu arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir. İlişkinin düzeyi ise yaklaşık %-22' dir. Araştırma hipotezinde negatif yönlü ve anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmüştür. Fakat ilişkinin derecesinin de çok düşük olduğu görülmüştür.

Korelasyon	Negatif	Pozitif
Düşük	-0,29 ile -0,10	0,10 ile 0,29
Orta derecede	-0,49 ile -0,30	0,30 ile 0,49
Yüksek	-0,50 ile -1,00	0,50 ile 1,00

*H_2: Sağlık çalışanlarının tükenmişlik duyguları göreve/ünvana göre istatistiksel açıdan anlamlı derecede farklılık göstermektedir" h*ipotezini test etmek amacıyla Anova analizi uygulanmasına karar verilmiştir. Veriler normal dağılıma uymadığı için Anova analizinin non-parametrik versiyonu olan Kruskal Wallis analizi uygulanmıştır. Analiz sonucunda veriler Tablo 5'de yer almaktadır.

Tablo 5: Sağlık Çalışanlarının Meslek Gruplarına Göre Tükenmişlik Algı Düzeylerinin Farklılığına Yönelik Kruskal Wallis Tablosu

Test Statistics[a,b]			
	Duygusal Tükenme	**Duyarsızlaşma**	**Düşük Kişisel Başarı Duygusu**
Chi-Square	7,405	11,413	6,490
df	3	3	3
Asymp. Sig.	,060	**,010**	,090
a. Kruskal Wallis Test			
b. Grouping Variable: **Meslek Grubunuz**			

Kruskal Wallis analizi sonucunda oluşan tabloya bakıldığında Hipotez 2 Duyarsızlaşma boyutu için kabul edilirken, diğer boyutlar için red edilmiştir. Doktorların ve İdari personelin duyarsızlaşma boyutundan diğer meslek gruplarından daha fazla etkilendiği görülmektedir.

H_3: "Sağlık çalışanlarının tükenmişlik duyguları cinsiyete göre istatistiksel açıdan anlamlı derecede farklılık göstermektedir". Hipotezini test etmek amacıyla Bağımsız t testi uygulanmasına karar verilmiştir. Ancak verilerin normal dağılmayışı analizde Bağımsız t testi yerine non-parametrik versiyonu olan Mann-Whitney U testinin uygulanmasını zorunlu kılmıştır. Mann Whitney U testi sonucunda elde edilen veriler Tablo'da gösterilmektedir.

Tablo 6: Sağlık Çalışanlarının Tükenmişlik Algılarının Cinsiyete Göre Farklılığı

Mann Whitney U testi sonucunda elde edilen veriler incelendiğinde hipotez 3'ün duygusal tükenme boyutu için kabul edilirken, diğer boyutlar açısından cinsiyete göre anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir. Sıra ortalamaları incelendiğinde erkeklerin duygusal tükenme duygularının kadınlara göre daha yoğun olduğu görülmektedir.

H_4: "Sağlık çalışanlarının tükenmişlik duyguları medeni duruma göre istatistiksel açıdan anlamlı derecede farklılık göstermektedir". Hipotezi için Bağımsız t testi uygulanmasına karar verilmiştir. Ancak veriler normal dağılmadığı için analizde Bağımsız t testi yerine non-parametrik versiyonu olan Mann-Whitney U testinin uygulanmasını zorunlu kılmıştır. Mann Whitney U testi sonucunda elde edilen veriler Tablo7'de gösterilmektedir.

Tablo 7: Sağlık Çalışanlarının Tükenmişlik Algıların Medeni Duruma Göre Farklılığı

	Gruplar	N	Sıra Ortalama	Sıra toplamı	Mann-Whitney U (Z Değeri)	p
Duygusal Tükenme	Erkek	238	191,27	44183	13105	**0,026**
	Kadın	135	165,78	21883		
Duyarsızlaşma	Erkek	238	185,99	44266,5	15825,5	0,81
	Kadın	135	188,77	25484,5		
Düşük Kişisel Başarı Duygusu	Erkek	238	180,96	41801,5	15005,5	0,547
	Kadın	135	187,85	25359,5		
Duygusal Tükenme	Evli	226	177,93	39322	14791	0,302
	Bekar	149	189,57	27108		
Duyarsızlaşma	Evli	226	178,67	40378,5	14727,5	**0,04**
	Bekar	149	202,16	30121,5		
Düşük Kişisel Başarı Duygusu	Evli	226	182,33	40478	15725	0,629
	Bekar	149	187,79	27418		

Tablodaki veriler incelendiğinde dördüncü hipotezin *duyarsızlaşma* boyutu açısından kabul edilirken diğer boyutlar açısından red edildiği görülmektedir. Mann Whitney U testi tablosuna göre bekarların duyarsızlaşma hissine evlilere göre daha çok kapıldıkları görülmektedir.

H_5: "Sağlık çalışanlarının yaşı ile tükenmişlik duyguları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki vardır". Hipotezini test etmek amacıyla korelasyon analizi uygulanmasına karar verilmiştir. Korelasyon analizi sonucunda elde edilen veriler Tablo 8'de gösterilmektedir.

Tablo 8: Sağlık Çalışanlarının Yaşı ile Tükenmişlik Algıları Arasındaki İlişki

			Yaşınız
Spearman's rho	**Yaşınız**	Correlation Coefficient	1,000
		Sig. (2-tailed)	.
		N	384
	Duygusal Tükenme	Correlation Coefficient	**-,048**
		Sig. (2-tailed)	,360
		N	384
	Duyarsızlaşma	Correlation Coefficient	**-,054**
		Sig. (2-tailed)	,295
		N	384
	Düşük Kişisel Başarı Duygusu	Correlation Coefficient	**-,029**
		Sig. (2-tailed)	,575
		N	384

**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).
*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Korelasyon analizi sonucunda elde edilen veriler incelendiğinde beşinci hipotez red edilmiştir. Tükenmişlik duygusu ile yaş arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir. Tükenmişlik duygusu ile yaş arasında sıfıra yakın olarak görülen ve %5 anlamlılık seviyesinde olmayan değerler görülmüştür. Bu da ilişkinin olmadığını göstermektedir.

H_6: "Sağlık çalışanlarının mesleki deneyimleri ile tükenmişlik duyguları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki vardır". Hipotezini test etmek amacıyla korelasyon analizi uygulanmıştır. Elde edilen veriler Tablo'da gösterilmektedir.

Tablo 9 : Sağlık Çalışanlarının Mesleki Deneyimleri ile Tükenmişlik Algıları Arasındaki İlişki

			Mesleki Deneyiminiz
Spearman's rho	**Mesleki Deneyiminiz**	Correlation Coefficient	1,000
		Sig. (2-tailed)	.
		N	384
	Duygusal Tükenme	Correlation Coefficient	-,085
		Sig. (2-tailed)	,106
		N	384
	Duyarsızlaşma	**Correlation Coefficient**	**-,111***
		Sig. (2-tailed)	**,031**
		N	**384**
	Düşük Kişisel Başarı Duygusu	Correlation Coefficient	-,006
		Sig. (2-tailed)	,905
		N	384

**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).
*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Korelasyon analizi tablosu incelendiğinde altıncı hipotez duyarsızlaşma boyutu için kabul edilirken diğer boyutlar için red edilmektedir. Duyarsızlaşma duygusu ile mesleki deneyim arasında negatif yönlü %11 düzeyinde zayıf-düşük bir ilişki olduğu görülmektedir. Mesleki deneyim arttıkça sağlık çalışanlarının duyarsızlaşma hissinde azalma görülmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışanların kendilerini bir işletmeye ait hissetmelerini ve işyeri ile ilgili olumlu duyguların gelişimini sağlamak açısından örgütsel adaletin oluşturulması çok önemlidir. Örgütsel adaletin ne derece önemli olduğu hem literatür taraması sonucu elde edilen bilgilerden hem de yapılan araştırma sonucu ulaşılan verilerin analizinden anlaşılmaktadır. Kendisini çalıştığı işletmeye ait hisseden bireylerin hem işle ilgili hem de sosyal yaşamdan kaynaklanan problemlerle başa çıkması daha kolaydır. Bu durum çalışanların moral ve motivasyon düzeylerinin yüksek olmasını ve dolayısıyla tükenme hissinin daha az yaşanmasını sağlayacaktır.

Eğer bir işletmede adalet kavramı yerleşmemişse ve çalışanlar tarafından kendilerine haksızlık yapıldığı düşüncesi hakimse bu durum zamanla iş ortamından soğumaya ve tükenmişlik duygularının yoğunlaşmasına neden olacaktır. Tükenmişlik sendromu yaşayan çalışanlar kendilerini işlerine veremez ve verimli bir şekilde çalışamazlar. Bu durum daha sonra yayılarak örgütteki diğer çalışanları da etkilemeye başlayacak ve tüm işletme olumsuz etkilenecektir.

Örgütsel adalet algısı ile tükenmişlik sendromu arasındaki ilişkinin belirlenmeye çalışıldığı bu araştırmada 384 sağlık çalışanından elde edilen verilere uygulanan analizler sonucunda negatif yönlü ve düşük seviyede ilişki olduğu görülmüştür. Örgütsel adalet zayıfladıkça tükenmişlik duygusunun da arttığı görülmüştür. Örgütsel adalet ve tükenmişlik konularındaki algıların cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermediği, meslek grubuna göre doktor ve

idari personelin diğer personellere göre anlamlı farklılık gösterdiği, medeni durum olarak bekarların evlilere göre daha fazla duyarsızlaştığı görülmüştür. Tükenmişlik sendromunun çalışan verimliliği ile ilgili etkisi göz önüne alındığında düşük örgütsel adaletin dolaylı olarak iş verimini de olumsuz etkilediği soncuna ulaşılabilir.

Hastane ve diğer sağlık kuruluşları yöneticilerinin ve çalışanların tükenmişlik düzeylerinin tespit edilmesi çok önemlidir. Çünkü sağlık sektörü çalışanlarının verimliliklerinin artırılmasında tükenmişlik kaynaklı problemlerin çözümlenmesinin önemli olduğu düşünülmektedir. Bu noktadan hareketle sağlık yöneticisi tükenmişliğe neden olan sorunlarının kaynağını belirleyip gidermek yönünde girişimlerde bulunmalı ve sonuç odaklı çözümler üretebilmelidir. Çalışmamızda her ne kadar yaş ile tükenmişlik seviyesi arasında anlamlı bir ilişki bulunamamışsa da meslekte uzun yıllardır çalışmakta olan ve emekliliği gelmiş olanların emekliliğe teşvik edilmesi, gelir seviyesinin artırılması, örgüt içi iletişimin etkinliğinin sağlanması, adaletsiz algılanan bir takım uygulamaların yeniden gözden geçirilmesi, katılımlı yönetim uygulamasına geçilmesi gibi bir çok faktör tükenmişliği azaltıcı ya da ortadan kaldırıcı teknikler olarak düşünülebilir.

Sonuç olarak, tükenmişlik sendromu günümüz işletmelerinin en temel problemlerinden birisidir. Bu sorunun çözümü daha problem ortaya çıkmadan, çalışanlar tükenmişlik seviyesine gelmeden önce önlemler almaktır. Bu önlemlerin başında örgütsel adaletin sağlanması gelmektedir. Eğer çalışanlar işletmede ayrımcılığın ve kayırmacılığın olmadığını, örgütsel adaletin olduğunu bilirlerse sorunların çözülmesi için hep birlikte gayret ederler ve iş ailesi içerisinde sorunları büyümeden ve tükenmişlik seviyesine gelmeden çözme eğiliminde olurlar.

KAYNAKÇA

ARI, G. S. ve BAL, E. Ç., (2008), Tükenmislik Kavramı: Birey ve Örgütler Açısından Önemi, Celal Bayar Üniversitesi Yönetim ve Ekonomi, 15(1): 131-148

AGHAEI, N.; MOSHIRI, K. ve SHAHRBANIAN, S., (2012), Relationship Between Organizational Justice And Job Burnout In Employees Of Sport And Youth Head Office Of Tehran , Advances in Applied Science Research, 3 (4):2438-2445

ASLAM; M. S., ve SAFDAR, U., (2012), The Influence of Job Burnout on Intention to Stay in the Organization: Mediating Role of Affective Commitment, Journal of Basic and Applied Scientific Research, 2(4):4016-4025

BAKHSHI, A.; KUMAR, K. ve RANI, E., (2009), Organizational Justice Perceptions as Predictor of Job Satisfaction and Organization Commitment, International Journal of Business and Management, 4.(9):145-154

CHENEVERT, D.; JOURDAIN, G.; COLE, N. ve BANVILLE, B., (2013), The Role Of Organisational Justice, Burnout And Commitment In The Understanding Of Absenteeism In The Canadian Healthcare Sector, Journal Of Health Organization And Management, 27(3):350-367

ÇELİK, M.; TURUNÇ, Ö. ve BEGENİRBAŞ, M., (2011), The Role Of Organizational Trust, Burnout And Interpersonal Deviance For Achieving Organizational Performance, International Journal Of Business And Management Studies, 3 (2):179-189

DERİN, N. ve DEMİREL, T. E., (2012), Tükenmişlik Sendromunun Örgütsel Bağliliği Zayiflatici Etkilerinin Malatya Merkez'de Görev Yapan Hemşireler Üzerinde İncelenmesi, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 17(2): 509-530

KARAMAN, P., (2009), Örgütsel Adalet Algısı İle Tükenmişlik Arasındaki İlişkinin İncelenmesine Yönelik Öğretmenler Üzerinde Bir Uygulama, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi

LAMBERT, G. E.; HOGAN, L. N.; JIANG, S.; ELECHI, O. O.; BENJAMIN, B.; MORRIS, A.; LAUX, M. J. ve JOHN P., (2010), The relationship among distributive and procedural justice and correctional life satisfaction, burnout, and turnover intent: An exploratory study, Journal of Criminal Justice, 3(8): 7–16

JACKSON, S. E. ve SCHULER R. S. (1983), "Preventing Employee Burnout", American Management Associations, s.58-68.

MALIK, M. E. ve NAEEM, B., (2011), Impact of Perceived Organizational Justice on Organizational Commitment of Faculty: Empirical Evidence from Pakistan, Interdisciplinary, Journal of Research in Business, 1 (9):.92- 98

MASLACH, C. ve JACKSON E. S., (1981), The Measurement Of Experienced Burnout, Journal Of Occupational Behaviour, 2:99-113

MASLACH, C.. (1982) Burn Out - The Cost of Caring. 1. bs. NY: Prentice Hall.

MASLACH, C. ve JACKSON E. S., (1984), Burnout In Organizational Settings, Applied Social Psychology Annual, 5: 133-153

MEYDAN, C.H.,; ŞEŞEN, H., ve BASIM, H. N., (2011), Adalet Algısı ve Tükenmişliğin Örgütsel Vatandaşlık Davranışları Üzerindeki Öncüllük Rolü, İş Güç, Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, 13(2): 41-62

NİEHOFF, B. P. ve ROBERT H. M., (1993) "Justice As A Mediator of The Relationship Between Methods of Monitoring and Organizational Citizenship Behavior". Academy of Management Journal. 36 (3): 527-556.

PRİCE, J. L., Charles W. M., (1986), Absenteeism and Turnover of Hospital Employees. 1. bs. Greenwich: Jai Pres.

ROY, Sudipto; NOVAK, Tihana ve TODOROVIC, L. Miksaj (2010), Job Burnout among Prison Staff in the United States and Croatia: A Preliminary Comparative Study, International Journal of Criminal Justice Sciences, 5,(1), 189-202

YENIÇERI, Ö.; DEMIREL, Y. ve YAVUZ, Z., (2009), Örgütsel Adalet ile Duygusal Tükenmislik Arasındaki iliski: imalat Sanayi Çalısanları Üzerine Bir Arastırma, KMU İİBF Dergisi, 11 (16): 83-99

YILDIRIM, M. C.; EKİNCİ, A. ve ÖTER, Ö. M., (2012), Eğitim Müfettiş Yardımcılarının Örgütsel Adalet Algılarının Mesleki Tükenmişlik Düzeylerine Etkisi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 45 (1): ,327-345

REGÜLASYON VE EKONOMİK BÜYÜME[1]

S. Fatih KOSTAKOĞLU, Arş. Gör. Dr., Anadolu Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, e-posta: sfkostakoglu@anadolu.edu.tr

ÖZET: Devlet tarafından ekonomik faaliyetleri etkilemek için kullanılan regülasyonlar önemli politika araçlarıdır ve bu yolla ekonominin toplam çıktı kapasitesi etkilenmektedir. Bu çalışmanın temel dayanağını regülasyonların ülkelerin büyüme performansı üzerindeki etkilerinin araştırılması oluşturmaktadır. Büyüme modeli olarak beşeri sermayeyi içeren ve ampirik olarak tutarlı sonuçlar üreten Mankiw, Romer ve Weil model kullanılmıştır. Bu model çerçevesinde regülasyonların büyüme üzerindeki etkisinin ölçülmesi için 27 OECD ülkesine ait 1975-2010 dönemini kapsayan panel veri seti kullanılmıştır. Regülasyonlar, doğrudan ekonomik birimlerin kararlarını kısıtlayan kredi, emek ve reel piyasa regülasyonları endeksi ve piyasa yanlısı olan mülkiyet haklarının korunması ve hukuki yapı endeksi ile ifade edilmiştir. Statik panel veri modeli yardımıyla yapılan analiz sonucu elde edilen bulgular, piyasaya doğrudan müdahalede bulunan yani piyasa oyuncularının kararlarını kısıtlayan regülasyonların büyüme üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Diğer yandan piyasanın etkin çalışması için gerekli ortamın tesis edilmesine yönelik olan piyasa yanlısı regülasyon uygulamalarının büyüme üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Regülasyon, Büyüme, Panel Veri Analizi, Mankiw, Romer ve Weil Model.

REGULATION AND ECONOMIC GROWTH

ABSTRACT: Regulations employed by the government to affect economic activity constitute an important policy instrument, and the total output production capacity of the economy could be affected accordingly. Investigation of the impact of regulations on economic growth underpins the basic premise of this study. Mankiw, Romer and Weil model which both produce empirically consistent result and include human capital was used in the study as a growth model. Within the framework of this model, in order to measure the influence of regulations on growth, a panel data set which consisted of 27 OECD countries between 1975 and 2010 was used. The regulations were stated for direct restriction of economic units decision as credit, labor and real market regulation index and for market-supporters as protection of property rights and legal structure index. The findings obtained from the analysis with the help of static panel data model demonstrated direct intervention of the market-supporters in other words, the regulation as a restriction on economic units decision had a negative impact on the growth. In addition, it was concluded that marketer regulation as providing necessary environment for effective operation of market had positive influence on the growth.

Keywords: Regulation, Growth, Panel Data Analysis, Mankiw, Romer and Weil Model

GİRİŞ

Regülasyon kavramının sözlük anlamı düzenleme olarak ifade edilmektedir. Ancak regülasyon kavramı düzenleme faaliyetlerinin yanında denetleme, yönetme ve yönlendirme faaliyetlerini de içeren bir kavramdır. Regülasyonlar ekonomik faaliyetleri etkilemek için devlet tarafından kullanılan önemli politika araçlarıdır. Devlet tarafından piyasalarda ortaya çıkan veya çıkması muhtemel problemlerin çözümünde regüle edici politikalar sıklıkla uygulanmaktadır. Dolayısıyla bu politikalar önemli makroekonomik etkiler oluşturmaktadır. Nitekim regüle edici uygulamalar ekonominin üretebileceği toplam çıktı yani büyümeyi etkileyebilecektir.

[1] Bu çalışma Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalında Doktora Tezi olarak yapılan Regülasyon ve Büyüme isimli çalışmadan üretilmiştir.

Ekonomik büyüme kişi başına düşen gelirdeki artışı ifade eder. Bu alanda yapılmış birçok çalışmanın başlangıcında "ülkelerin bazıları çok zengin iken bazıları neden çok fakirdir?" ya da "ülkelerin bazıları yüksek oranlı büyüme performansı gösterirken neden bazıları düşük oranlı büyüme performansı gösterirler?" gibi sorularla karşılaşılır. Bu soruya cevap olarak birçok farklı fikir ileri sürülmüştür ve sürülmeye de devam etmektedir. Bazı ekonomistler, ülkelerin sahip oldukları zenginlik düzeylerindeki farklılığın sebebini ülkelerin sahip olduğu fiziki sermaye, beşeri sermaye ve teknoloji düzeyi olarak görmektedirler. Bazı iktisatçılar ise ülkeler arasındaki zenginlik farklılıklarının sebebi olarak görülen bu faktörlerin neden fakir olanlar tarafından elde edilemediği hususuna odaklanırlar. Bu durumun açıklanmasında ön plana çıkan iktisatçılardan Daron Acemoglu ve James A. Robinson ülkeler arasındaki büyüme farklılıklarının; fiziki sermaye birikimi, beşeri sermaye birikimi ve teknolojinin ötesinde kurumsal yapıdan kaynaklandığını iddia ederler. Ancak bu noktada da karşımıza kurumsal yapıdan ne anlamamız gerektiği sorusu çıkmaktadır. Dolayısıyla bu kavramda daha özele indirgenmeli, açıklanmalı ve büyümeyi etkileyen bu faktör ampirik olarak test edilmelidir. Literatürde güncel olarak bu faktörün regülasyonlar olabileceği ileri sürülmektedir. Bu nedenle bu çalışmanın temel motivasyonunu regülasyonların ülkelerin büyüme performansı üzerinde etkilerinin olup olmadığının araştırılması ve varsa yönünün belirlenmesi oluşturmaktadır.

MANKİW, ROMER VE WEİL MODELİ

Mankiw, Romer ve Weil (1992), Solow modelini ekonomik büyüme teorisi açısından önemli bir yaklaşım olarak görürler. Solow modelde belirtilen tasarruf ve nüfus artışının büyümeyi etkilediğini ve ülkeler arasındaki kişi başına gelir farklılıklarının yarısına yakınının sadece bu iki değişken tarafından açıklanabileceğini aynen kabul ederler (Mankiw vd., 1992:407). Bununla birlikte, büyüme analizlerinde sıkça kullanılan ve başarılı sonuçlar ortaya koyan Solow modelin bazı eksiklikleri olduğunu iddia ederler. Bu bağlamda; Mankiw, Romer ve Weil model, Solow modelin eksiklerini gideren ve modele beşeri sermayeyi de dahil ederek büyüme analizlerinde kullanılabilecek daha etkin bir model ortaya koymuşlardır (Nonneman ve Vanhoudt, 1996:943). Bu modelin geliştirilmesi ile birlikte ülkeler arasındaki kişi başına gelir farklılıklarının kaynağının fiziksel sermaye ve teknoloji yanında beşeri sermayeye de bağlı olduğu gösterilebilmiştir (Acemoglu, 2009: 85).

Üretim fonksiyonuna beşeri sermayenin dahil edilmesi

Uluslararası büyüme tecrübeleri bağlamında değerlendirildiğinde, Solow büyüme modelinin sahip olduğu problemler üç başlık altında ele alınabilir. İlki, Solow modelinde öngörülen ülkeler arasındaki gelir farklılıkları gerçekte ortaya çıkandan daha azdır. İkincisi, Solow modelde tahmin edilen yakınsama oranı yapılan bir çok ampirik çalışmaya göre daha yüksektir. Üçüncüsü ise ülkeler arasındaki faktör getirilerinin ampirik olarak elde edilenden daha fazla farklılık göstermesidir. Burada dikkat edilmesi gereken husus, bu üç problemde de üretim fonksiyonunda ifade edilen sermayenin payı önemli bir rol oynamaktadır (Mankiw, 1995:289). Bu bağlamda; Mankiw, Romer ve Weil, Solow modelinde üretim faktörü olarak ele alınan sermaye (K) değişkenin doğru bir şekilde ele alınmadığını savunur. Çünkü Solow, sermayeyi (K) sadece fiziksel sermayeyi ifade etmek için kullanmıştır. Bu bağlamda, çıktının tüketilmeyen bir kısmı yıpranan fiziksel sermayenin yerine kullanılır diğer kısmı ise fiziksel sermaye stokunu artırır. Ancak Mankiw, Romer ve Weil model çıktının tüketilmeyen kısmının sadece fiziksel sermaye için kullanılmadığını bununla birlikte beşeri sermaye içinde kullanıldığını savunur. Yani çıktının tüketilmeyen kısmı fiziksel sermaye için kullanıldığı gibi beşeri sermaye stokunun artırılması ve sürdürülmesi için de kullanılır. Sonuç olarak çıktı sadece tüketim ve fiziki sermaye yatırımı için kullanılmaz, bunların yanında beşeri sermaye içinde kullanılır (Valdes, 1999:53).

Mankiw, Romer ve Weil tarafından geliştirilen model, Solow modelin üretim fonksiyonunda üretim faktörleri olarak varsayılan fiziksel sermaye ve emeğe ilaveten modele beşeri sermayenin eklenerek genişletilmiş halidir. Beşeri sermayenin modele dahil edilmesi Cobb-Douglas tipi bir üretim fonksiyonu yardımıyla daha açıkça gösterilebilir.

$$Y_t = K_t^{\alpha} H_t^{\beta} (A_t L_t)^{1-\alpha-\beta} \quad (1)$$

Varsayım olarak kaynaklar K ve H'a etkin olarak tahsis edilir. Bu noktada Valdes (1999:54) takip edilerek bazı çıkarımlar yapılabilir. Bu girdilerin her birine yapılan yatırım, marjinal ürünlerin eşitlendiği yere kadar, MPK=MPH, devam eder.

$$MPK = \partial Y_t / \partial K_t = \alpha(Y_t / K_t)$$
$$MPH = \partial Y_t / \partial H_t = \beta(Y_t / H_t) \quad (2)$$

Buradan MPK=MPH eşitliğine dayanarak yukarıdaki denklemleri birleştirerek şu şekilde sunabiliriz:

$$\alpha \frac{Y_t}{K_t} = \beta \frac{Y_t}{H_t} \quad (3)$$

Bu noktada beşeri sermayeyi denklemin sağ tarafında yalnız bırakırsak;

$$H_t = \frac{\beta}{\alpha} K_t \quad (4)$$

elde edilir. Elde ettiğimiz bu son denklemi toplam üretim fonksiyonunda yerine koyarsak şunu elde ederiz:

$$Y_t = A_t^{1-\alpha-\beta} \left(\frac{\beta}{\alpha}\right)^{\beta} K_t^{\alpha+\beta} L_t^{1-\alpha-\beta}$$
$$\phi_t = A_t \left(\frac{\beta}{\alpha}\right)^{\beta/1-\alpha-\beta} \quad (5)$$
$$Y_t = K_t^{\alpha+\beta} (\phi_t L_t)^{1-\alpha-\beta}$$

Elde edilen bu son denklem Solow modelinde K'nın yetersiz ve L'nin aşırı tahmin edildiğinin açık bir göstergesidir. Dolayısıyla beşeri sermayenin büyüme modelinde yer alması ampirik analizler açısından önemlidir.

Mankiw, Romer ve Weil modelin bir diğer varsayımı beşeri sermayenin zamanla aratabileceğidir (Aghion ve Howitt, 2009:289). Bununla birlikte, ampirik düzeyde bakıldığında, beşeri sermaye (H) zamanla artmasa bile sadece beşeri sermayenin varlığı ve ülkeler arasındaki farklı düzeylerde olması kısmi olarak ülkeler arasındaki kişi başına GSYİH'lardaki farklılıkları açıklayabilecektir (Mankiw vd., 1992:415).

Beşeri ve fiziksel sermaye dinamikleri

Mankiw, Romer ve Weil model temel Solow modelde olduğu gibi üretim fonksiyonunun girdiler açısında pozitif ve azalan getirilere sahip olduğunu varsayar. Bu varsayımın iki önemli çıkarımı vardır. İlki, her bir üretim faktörü sosyal getirisi kadar çıktıdan pay alır ve ikincisi ise fiziksel sermaye birikiminde dışsallıklar yoktur (Felipe ve McCombie, 2005:362). Ancak, Solow modelde eksik tahmin edilen sermaye payının teorik olarak yüksek olduğunu göstermenin bir yolu sermayenin pozitif dışsallığa sahip olduğunun varsayılması ile yapılabilir. Ancak bu gerekli de değildir. Dolayısıyla, sermaye birikiminde dışsallığın olup olmaması fiziksel ve beşeri sermayenin birlikte ekonomik büyüme üzerindeki geleneksel Solow yaklaşımına göre daha fazla etkili olduğu gerçeğini değiştirmez (Mankiw, 1995:292-295).

Mankiw, Romer ve Weil model, Solow modelden üretim fonksiyonun beşeri sermaye içermesi itibariyle farklılaşır. Bu noktada yapılacak ilave varsayım beşeri sermaye üzerine olacaktır. Beşeri sermaye, tıpkı fiziksel sermaye gibi birikimli bir özelliğe sahip bir değişkendir. Acemoglu (2009: 86-89) takip ederek; ilk olarak beşeri sermaye ile genişletilmiş üretim fonksiyonunu, etkin emek birimi başına değerlerle (y=Y/AL, k=K/AL, h=H/AL) yazarsak:

$$y_t = k_t^{\alpha} h_t^{\beta} \quad (6)$$

Tasarruflar fiziksel ve beşeri sermayeye yatırıldığından, burada iki tane birikim denklemine sahip olacağız ve hem beşeri hem de fiziksel sermayenin aynı ve δ gibi bir oranda yıprandığı varsayacağız. Burada tüm sermaye çeşitlerinin azalan getirilere sahip olduğu varsayıldığından α+β<1 olur. s_K, çıktının fiziksel sermayeye ayrılan kısmını ifade ederken; s_H çıktıdan beşeri sermayeye ayrılan kısmı ifade eder. Bu bağlamda birikim denklemleri:

$$\frac{dk_t}{dt} = s_k y_t - (\delta_k + n + g)k_t$$
$$\frac{dh_t}{dt} = s_h y_t - (\delta_h + n + g)k_t \quad (7)$$

olarak gösterilebilir. Yukarıdaki ilk denklem etkin emek birimi başına fiziki sermaye yatırımlarında zamanla meydana gelen değişimi ve ikinci denklem etkin emek birimi başına beşeri sermayede zamanla meydana gelecek değişimi gösterirler. Bu iki denklem aynı zamanda, fiziki ve beşeri sermayenin izleyeceği zaman patikasını sunar.

Durağan durumda dk/dt=0 ve dh/dt=0 olacağından dolayı ve k, h, ve y sabit değerler alırlar. k, h, ve y sırasıyla $k=k^*$, $h=h^*$ ve $y=y^*$ olarak ifade edilebilir. Bu varsayımlar altında yukarıdaki denklemler şu şekilde tekrar ifade edilebilir:

$$s_K y^* = (n + g + \delta)k^*$$
$$s_H y^* = (n + g + \delta)h^* \quad (8)$$

Bu denklem sisteminin çözümü sonucunda:

$$k^* = \left(\left(\frac{s_k}{n+g+\delta_k} \right)^{1-\beta} \left(\frac{s_h}{n+g+\delta_h} \right)^{\beta} \right)^{\frac{1}{1-\alpha-\beta}} \quad (9)$$

$$h^* = \left(\left(\frac{s_k}{n+g+\delta_k} \right)^{\alpha} \left(\frac{s_h}{n+g+\delta_h} \right)^{1-\alpha} \right)^{\frac{1}{1-\alpha-\beta}} \quad (10)$$

ifadeleri elde edilir.

Beşeri sermayeyi içeren temel büyüme denklemi

Denklem k* ve h*, $y_t = k_t^{\alpha} h_t^{\beta}$ de yerine konulursa ve elde edilen ifadenin logaritması alınırsa:

$$\ln \tilde{y}_t^* = \ln A_t + \frac{\alpha}{1-\alpha-\beta} \ln s_K + \frac{\beta}{1-\alpha-\beta} \ln s_H - \frac{\alpha+\beta}{1-\alpha-\beta} \ln(n+g+\delta) \quad (11)$$ [2]

elde edilir. Bu denklem kişi başına gelirin nüfus artışı, fiziksel sermaye ve beşeri sermaye artışına ne şekilde bağlı olduğunu ortaya koyar. Mankiw, Romer ve Weil (1992:411) teknolojik ilerlemenin her bir ülkede aynı oranda ve sabit olduğunu belirtir. Ancak bu model A_t teriminin sadece teknolojiyi değil bunun yanında kaynak donatımları, mevsim, kurumlar ve bunun gibi değişkenleri de yansıttığını ve bunların ülkeler arasında farklılaştığını belirtir. Bundan dolayı $\ln A_t = a + \varepsilon$ şeklinde modellemişlerdir. Burada a sabit teknolojiyi içerirken ε ise ülkelere özgü şokları ifade eder ve bu şoklar tasarruf ve nüfus artışından bağımsızdır (Felipe ve McCombie, 2005:364). Bir diğer vurgulanması gereken çıkarım; Mankiw, Romer ve Weil tarafından geliştirilen model de beşeri sermaye ayrı bir

[2] $y_t = \tilde{y}_t / A_t$ ve dolayısıyla $\tilde{y}_t = Y_t / L$ dir.

değişken olarak tahmin edilmektedir ancak temel Solow modelde ise beşeri sermaye hata teriminin bir bileşeni olarak ele alınmaktadır (Mankiw vd., 1992:418).

LİTERATÜR TARAMASI

Ekonomik büyüme konusuna yönelik gelişen ampirik literatürde regülasyon çok fazla ele alınmamıştır. Bunun bir nedeni regülasyonları uzun dönemli büyümenin bir belirleyicisi olarak ele alan teorilerin geliştirilmemiş olmasıdır. Loayza vd. (2005:10), regülasyonların ülkelerin karşılaştığı ekonomik büyüme sorunsalına yönelik kilit bir politik araç haline geldiğini belirtmişlerdir. Nitekim regülasyonların uzun dönemli ekonomik büyümenin önemli bir belirleyici olduğu ve etkisinin negatif veya pozitif olabileceği literatürde ifade edilmiştir(Dawson, 2006: 489-490). Nitekim bazı regülasyonlar piyasada faaliyet gösteren firmaların maliyetlerini artırır ve rekabeti kısıtlar. Dolayısıyla büyüme bundan olumsuz etkilenir ve işsizlik artar (Krol ve Svorny, 1994:55). Bunun aksine bazı regülasyonlar ise piyasa yanlısı olur ve piyasanın etkin işlemesini sağlamaya yöneliktir. Bu tarz regüle edici politikalar ise büyümeyi olumlu etkileyecektir. Djankov vd. (2006), regüle edici değişkenlerin ampirik literatürde kullanılan büyümenin diğer belirleyicilerine göre ülkeler arasındaki büyüme farklılıklarını açıklamada daha tutarlı olduğunu belirtmişlerdir.

Jorgenson ve Wilcoxen (1990), 1973-1985 yıllarını kapsayan ABD için yaptıkları durum çalışmasında çevresel regülasyonların ABD'nin büyümesini yavaşlattığı sonucuna ulaşmışlardır. Yani çevresel regülasyonların büyüme üzerinde negatif etkisi olduğunu ifade etmişlerdir.

Koedijk vd. (1996), yaptıkları çalışmada regülasyon ve ekonomik performans arasındaki ilişkiyi kıta Avrupası için araştırmışlardır. Ekonomik performans için üç endeks ele alınmıştır: toplam büyüme, verimlilik artışı ve istihdam artışı. Her bir değişken için ayrı ayrı regresyon yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar regülasyonlarda meydana gelen artışın ekonomik performansı yani büyümeyi olumsuz etkilediği yönündedir.

Clague vd. (1999), sözleşmelerin güvence altına alınması ve mülkiyet haklarının tanınması ve geliştirilmesi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Ele alınan analiz dönemi 1970 ve 1992 arası yılları ve 95 ülkeyi kapsamaktadır. Elde edilen bulgular, sözleşmelerin güvence altına alınması ve mülkiyet haklarının tanınması ve geliştirilmesi gibi faaliyetlerin ekonomik büyümeyi hızlandıracağı yani aralarında pozitif bir ilişki olduğu yönündedir.

Levine (1999), finansal aracı kurumların etkin çalışması için gereken yasal ve regüle edici koşulların sağlanmasının büyümeyi nasıl etkileyeceğini araştırmıştır. Bu araştırma 45 ülkeyi ve 1960-1989 ile 1980-1989 olmak üzere iki örneklem dönemi için test edilmiştir. Elde edilen bulgular, finansal aracı kurumların etkin çalışması için gereken yasal ve regüle edici koşulların sağlanmasının büyümeyi pozitif şekilde etkilediği yönündedir.

Loayza vd. (2005), reel piyasa regülasyonları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Elde edilen bulgular, regüle edici uygulamaların fazla olmasının özellikle de emek ve ürün piyasaları üzerinde ağır yük oluşturanların düşük büyüme performansına neden olduğu yönündedir.

Djankov vd. (2006) reel piyasadaki faaliyetleri kolaylaştırıcı regülasyonlar ile büyüme arasında ilişkiyi araştırmışlardır. Ele alınan analiz dönemi 1993-2002 yıllarını ve 135 ülkeyi kapsamaktadır. Yıllık veriler kullanılarak yapılan analiz büyüme ve reel piyasa regülasyonları değişkenleri içermektedir. Elde edilen bulgular, reel piyasa faaliyetlerini kolaylaştırıcı regülasyonlar ile büyüme arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu yönündedir.

Dawson (2006) regülasyonlar ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Dawson, Solow modelini regülasyonu içerecek şekilde düzenleyerek tahmin denklemini oluşturmuştur. Analiz 1980- 2000 arası dönemi kapsayan yıllık veriler ve 64 ülke için yapılmıştır. Elde edilen bulgular, daha az regülasyon yani daha fazla serbestlik yanlısı politikaların büyümeyi olumlu etkilediği yönündedir.

De Serres vd. (2006), finansal sistemdeki gelişmeler ve politikaların ekonomik performans üzerindeki etkilerini 20 OECD ülkesi için 1994-2003 yıllarını kapsayacak şekilde araştırmışlardır. Finansal sistemdeki gelişmeler ve politikalar sektör lehine gerçekleştirilen regüle edici faaliyetler ile ele alınmış ve büyüme üzerindeki etkisi sınanmıştır. Elde edilen bulgular, dış kaynak kullanımına bağımlılığı yüksek finans sektöründe sözleşmelerin garanti

altına alınması, finans sektörüne giriş engellerinin azaltılması ve devlet müdahalesi gibi regüle edici uygulamaların finans sektörünün lehine hafifletilmesinin büyümeyi olumlu etkilediği yönündedir.

Jalilian vd. (2007), nitelikli regülasyonlar ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Bu araştırma için yatay kesit analizi ve panel veri analizi olmak üzere iki yöntem kullanılmıştır. Yatay kesit veri analizi 117 ülke ve panel veri analizi 96 ülke için yapılmıştır. Analize konu örneklem dönemi 1980-2000 arası yılar için test edilmiştir. Elde edilen bulgular, nitelikli ve etkili regülasyonların büyümeyi pozitif şekilde etkilediği yönündedir.

Ekonomik büyümenin yanında regülasyonların; verimlilik, yatırım, istihdam ve inovasyon gibi değişkenler üzerinde de önemli etkileri vardır (Loayza vd., 2004:2).

PANEL VERİ METODOLOJİSİ

Panel veri analizi aslında yatay kesit veri analizi ve zaman serisi analizinin birleştirilmiş halidir. Bu nedenle panel veri analizinde hem zaman hem de yatay kesit boyutu mevcuttur. Ancak panel veri analizi genellikle yatay kesitlerarası değişim veya heterojenliğe odaklanır (Greene, 2012:345). Bundan dolayı, panel veri analizinin kullanım amacı kesite özgü etkilerin varlığında tutarlı tahminci elde etmektir. Bu analizdeki kesite özgü etkiler genelde zamanla farklılaşmayan ve gözlenemeyen değişkenlerdir (Wooldridge, 2002: 247-248).

Panel veri modellerinde N tane yatay kesitimizin olduğu ve her bir kesitte T tane gözlemimiz olduğunu varsayarız. Statik panel modellerinde genellikle yatay kesit boyutunun büyük, zaman boyutunun ise küçük olduğu örneklemler ile çalışılır. Basit bir panel veri modeli tanımlamak istersek:

$$y_{it} = x'_{it}\beta + \mu'_i\eta + \varepsilon_{it} \quad (12)$$

x_{it} sabit terimi içermeyen bir terimdir ve içerisinde K tane değişken vardır. Kesitlere özgü heterojenlik veya bireysel etki $\mu'_i\eta$ ile gösterilmiştir.

Hata terimi üzerine bazı varsayımlar vardır. Bunlar (Erlat, 2008:9):

- $E(\varepsilon_{it}) = 0$, hata teriminin beklenen değerinin sıfır olduğunu ifade eder
- $E(\varepsilon_{it})^2 = \sigma_\varepsilon^2$ olduğu, tüm i ve t için, sabit varyansı ifade eder
- $E(\varepsilon_{it}\, \varepsilon_{js}) = 0$ tüm i ve j için ve $t \neq s$ için, yatay kesit bağımsızlığını ifade eder
- $E(\varepsilon_{it}/X)=0$ tüm i ve t için, içsellik sorununun olmadığını ifade eder.

Eğer μ_i sadece sabit terimi içeriyorsa, bu modelin en küçük kareler ile tahmini ortak olan η'lerin ve eğim vektörü β'nın etkin ve tutarlı tahmincilerini verecektir. Bu literatürde havuzlanmış en küçük kareler yöntemi olarak bilinir (Greene, 2012:346).

Sabit Etkiler Modeli

Sabit etkiler modeli veri toplama sürecinin rassal olmadığı yani belirli ülke gruplarının- örneğin; N tane OECD ülkesi ya da N tane AB ülkesi gibi- analizinde kullanılan bir yöntemdir ve dolayısıyla çıkarımlarımızda bu belirli gruplar için olacaktır (Baltagi, 2008:14). Bu tarz bir veri toplama sürecinde yatay kesitler arasındaki etkilerin sabit olduğu varsayılır. (η_i sabit etkiye sahip olarak ele alınır) Etkilerin sabit olması kesitlere özgü gözlenemeyen etkilerin açıklayıcı değişkenlerle ilişkili olmasına açıkça izin verilmesidir ve sabit etkiler modeli buna odaklanır. Dolayısıyla kesitler arasındaki farklılıklar sabit terimdeki farklılıklarla ortaya koyulacaktır.

$$y=X\beta+D_\eta\eta+\varepsilon \quad (13)$$
$$\eta=\beta_0$$

Bu denklem genellikle kukla değişkenli en küçük kareler modeli olarak adlandırılır. N yeterince küçük ise bu denklemi kukla değişkenli en küçük kareler olarak tahmin etmek mantıklı olacaktır. Ancak eğer N büyük ise bu modeli kukla değişkenli olarak tahmin etmek çok kullanışlı olmayacaktır (Greene, 2012:360). Ayrıca N büyüdükçe kukla değişken ve X'ler matrisinin tersinin alınması zorlaşacaktır. Dolayısıyla N-1 tane kukla değişkenin kullanılması bu sayıda fazladan katsayı tahminidir ve serbestlik derecesi problemi ortaya çıkacağı için tercih edilmeyecektir. Dolayısıyla alternatif bir yöntem burada devreye sokulmalıdır. Bu durum grup içi dönüşüm (within transformation) olarak adlandırılır. Burada sunulan tahminci, verinin $X^{*}=M_DX$ ve $y^{*}=M_Dy$ dönüştürülerek elde edilen EKK tahmincisidir. M_Dy'nin M_DX üzerine EKK regresyonu aslında $(y_{it}-\bar{y}_i)$'nin $(x_{it}-\bar{x}_i)$ üzerine regresyonuna eşittir (Greene, 2012:361). Modeli M_D ile dönüştürürsek,

$$M_Dy=M_DX\beta+M_D\varepsilon \quad (14)$$

$D_\eta\left(D_\eta'D_\eta\right)^{-1}D_\eta'=P$, D_η üzerine projeksyon matrisidir. Dolayısıyla $P.D_\eta=D_\eta$ olduğundan $M_D.D_\eta=0$ durumu kullanılabilir. Bir başka deyişle, M_D matrisi bireysel etkileri ortadan kaldırmıştır. Buradan elde edilen EKK tahmincisi β'nın grup içi (within) tahmincisi (β_{FE}) olarak adlandırılır. β'nın EKK tahmincisi (Baltagi, 2008:14) :

$$\hat{\beta}_{FE}=\left[X'M_DX\right]^{-1}\left[X'M_Dy\right]$$
$$M_D=I-D_\eta\left(D_\eta'D_\eta\right)^{-1}D_\eta'=I-P \quad (15)$$

Kukla değişkenlerin katsayılarını (Greene, 2012:361):

$$\hat{\eta}=\left[D_\eta'D_\eta\right]^{-1}D_\eta'(y-X\hat{\beta}) \quad (16)$$

şeklinde gösteririz ve bunu her bir kesit için göstermek istersek:

$$\hat{\eta}_i=\bar{y}_i-\bar{x}_i'\hat{\beta} \quad (17)$$

Erlat (2008:12), bu denklemdeki ifadenin ortalama değerini;

$$\bar{\hat{\eta}}=\frac{\sum_{i=1}^{N}\hat{\eta}_{0i}}{N}=\frac{\sum_{i=1}^{N}\bar{y}_i}{N}-\frac{\sum_{i=1}^{N}\bar{x}_i'\hat{\beta}}{N}=\bar{y}-\bar{x}'\hat{\beta}_{FE} \quad (19)$$

ve gözlenemeyen etkilerin her bir kesit için değerini ise şu şekilde ifade etmiştir:

$$\hat{c}_i=\hat{\eta}_i-\bar{\hat{\eta}}=(\bar{y}_i-\bar{y})-(\bar{x}_i-\bar{x})'\hat{\beta}_{FE} \qquad i=1,\ldots,N \quad (20)$$

β'nın grup içi (within) tahmincisi (β_{FE})'nin varyansı ise (Baltagi, 2008:14);

$$Var(\beta_{FE})=\sigma_\varepsilon^2\left[X'M_DX\right]^{-1}=\sigma_\varepsilon^2[X^{*\prime}X^{*}]^{-1} \quad (21)$$

Wooldridge (2009:481-482) takip ederek bu dönüşümü daha kolay bir şekilde izah edebiliriz. Basitlik açısından modeli tek bir açıklayıcı değişken içerecek şekilde ele alırsak:

$$y_{it}=\lambda+\beta_1x_{it}+c_i+\varepsilon_{it} \quad t=1,...,T \quad n=1,....,N \quad (22)$$

Şimdi bu denklemi tüm i'ler için zamana göre ortalamasını alırsak:

$$\bar{y}_i = \lambda + \beta_1 \bar{x}_i + c_i + \bar{\varepsilon}_i$$
$$\bar{y}_i = T^{-1}\sum_{t=1}^{T} y_{it} \quad \bar{x}_i = T^{-1}\sum_{t=1}^{T} x_{it} \quad \bar{\varepsilon}_i = T^{-1}\sum_{t=1}^{T} \varepsilon_{it} \quad (23)$$

Dikkat edilirse c_i de herhangi bir değişim olmamıştır. Çünkü bu terim zamanla değişmez yani sabittir. Şimdi bu iki denklemi birbirinden çıkarırsak c_i parametresi ortadan kalkar:

$$(y_{it} - \bar{y}_i) = \beta_1 (x_{it} - \bar{x}_i) + (\varepsilon_{it} - \bar{\varepsilon}_i) \quad (24)$$
$$\tilde{y}_{it} = \beta_1 \tilde{x}_{it} + \tilde{\varepsilon}_{it}$$

Bu grup içi dönüşüm olarak adlandırılır. İki değişken için gösterilen bu durum daha fazla değişken içerilecek şekilde genelleştirilirse:

$$\tilde{y}_{it} = \beta_1 \tilde{x}_{it1} + \beta_2 \tilde{x}_{it2} + \ldots + \beta_k \tilde{x}_{itk} + \tilde{\varepsilon}_{it} \quad (25)$$
$$\tilde{y}_{it} = \tilde{X}_{it}\beta + \tilde{\varepsilon}_{it}$$

elde edilir. Bu denklem havuzlanmış en küçük kareler(Pooled OLS) yöntemi ile tahmin edilerek β sabit etkiler tahmincisi elde edilir. Bu dönüşümle ortadan kaldırılan c_i ve sabit parametre şu şekilde elde edilir:

$$\beta_0 = \bar{y} - \beta\bar{x}$$
$$c_i = \bar{y}_{it} - \beta\bar{x}_{it} - \beta_0 = \beta_{0i} - \beta_0 \quad (26)$$

Ancak burada dönüştürülen denklemin havuzlanmış en küçük kareler yöntemi ile tahmininin tutarlı olup olmadığını göstermek için ek bir varsayıma ihtiyacımız vardır. Wooldridge (2002: 268) takip edersek; bu varsayım dönüştürülmüş modelin açıklayıcı değişkenleri ile hata teriminin ilişkisiz olmasıdır:

$$E(\tilde{x}_{it}'\tilde{\varepsilon}_{it}) = 0 \quad t=1,\ldots,T \quad i=1,\ldots,N \quad (27)$$
$$E[(x_{it} - \bar{x}_i)'(\varepsilon_{it} - \bar{\varepsilon}_i)] = 0$$

$E(\varepsilon_{it}|x_i, c_i) = 0$ koşulu altında ε_{it} ve x_{is} tüm i ve s'ler için ilişkili değildir. Dolayısıyla ε_{it} ile ε_i ortalamalar ve x_{it} ile x_i ortalamalar da bir birbirleri ile ilişkili değildir. Sonuçta, dönüştürülmüş modelin açıklayıcı değişkenleri ile hata teriminin ilişkisiz olması varsayımı $E(\varepsilon_{it}|x_i, c_i) = 0$ koşulu altında geçerlidir ve dönüştürülmüş modelin havuzlanmış en küçük kareler ile tahmini sonucu tutarlı tahminciler ortaya çıkacaktır.

Sabit etkiler tahmincisinin asimptotik özelliklerinin güçlü olması sağlayacak rank koşulları ortaya koymalıyız. Wooldridge (2002:269) takip edersek; zaman ortalamalarından arındırılmış açıklayıcı değişkenler matrisi üzerindeki standart rank koşullarına ihtiyacımız vardır. Bu rank koşulu;

$$\text{rank}\left(\sum_{t=1}^{T} E(\tilde{x}_{it}'\tilde{x}_{it})\right) = \text{rank}[E(\tilde{X}_i'\tilde{X}_i)] = K \quad (28)$$

Eğer zaman ortalamalarından arındırılmamış değişkenler matrisi (x_{it}) zamanla farklılaşmayan bir değişken içeriyorsa, zaman ortalamalarından arındırılmış değişkenler matrisinde ($\tilde{X}_{it}$) ona karşılık gelen tüm birimler tüm t'ler için sıfır olacaktır. Dolayısıyla $\tilde{X}_i$ tüm i'ler için elemanları sıfır olan bir sütun içereceğinden standart rank koşulu geçersiz olacaktır. Bu rank koşulunun, sabit etkiler analizinde niçin zamanla farklılaşan değişkenlere izin verilmediğini göstermesi açısından önemlidir. Bu varsayımlardan sonra sabit etkiler tahmincisini ortaya koyabiliriz:

$$\hat{\beta}_{FE}=\left(\sum_{i=1}^{N}\tilde{X}_i'\tilde{X}_i\right)^{-1}\left(\sum_{i=1}^{N}\tilde{X}_i'\tilde{y}i\right)=\left(\sum_{i=1}^{N}\sum_{t=1}^{T}(\tilde{x}_{it}'\tilde{x}_{it})\right)^{-1}\left(\sum_{i=1}^{N}\sum_{t=1}^{T}(\tilde{x}_{it}'\tilde{y}_{it})\right) \quad (29)$$

Sabit etkilere yönelik yapılması gereken bir diğer varsayım etkinlik üzerinedir. Bu varsayımı şu şekilde ifade edilebiliriz:

$$E(\varepsilon_i\varepsilon_i'|\,x_i,c_i)=\sigma_\varepsilon^2 I_T \quad (30)$$

$E(\varepsilon_{it}|\,x_i,c_i)=0$ koşulu altında $E(\varepsilon_i\varepsilon_i'|\,x_i,c_i)=\sigma_\varepsilon^2 I_T$ varsayımı $Var(\varepsilon_i|\,x_i,c_i)=\sigma_\varepsilon^2 I_T$ şeklinde ifade edilebilir. Dolayısıyla $\tilde{\varepsilon}_{it}$ koşullu olarak sabit varyansa sahiptir ve otokorelasyon içermez (Arellano, 2003:12).

Bireysel etkilerin test edilmesi

Temel odak noktamız, eğer kesitler arasındaki farklılıklar ise her bir kesit için modele konulan kukla değişkenlerin ortak anlamlılığı hipotezi test edilmelidir. Test edilecek hipotez; kesite özgü etkileri ifade eden c lerin birinci kesitten N-1'inci kesite kadar sıfıra eşit olduğudur (Baltagi, 2008:15). Bu eşitlik altındaki boş hipotez etkin tahmincinin havuzlanmış EKK olduğudur. Bu durumu test için kullanılan F testi basit Chow testidir:

$$F(N-1,\ NT-N-K)=\frac{\left(RSS^2_{Pooled}-RSS^2_{LSDV}\right)/\left(N-1\right)}{\left(RSS^2_{LSDV}\right)/\left(NT-N-K\right)} \quad (31)$$

Kukla değişkenli en küçük kareler (LSDV), kısıtlanmamış modeli ifade için kullanılırken; havuzlanmış en küçük kareler (Pooled), kısıtlanmış modeli ifade için kullanılır (Greene, 2012:363). N eğer büyük ise grup içi dönüşüm yapılır ve elde edilen ifade kısıtlanmamış modeli göstermek için kullanılır (Baltagi, 2008:15).

Değişen varyans

Buraya kadar yapılan varsayımlar da birimler arasındaki hataların varyanslarının özdeş yani sabit olduğu yönündeydi. Ancak birçok panel çalışması farklı boyutlarda yatay kesit birimleri içermektedir. Hata bileşenleri modeli için, değişen varyans sorunu c_i'nin varyansının ya da ε_{it}'nin varyansının ya da her ikisinin birden kesitler için değişmesinden kaynaklanır (Hsiao, 2003:56). Sabit etkiler modelinde değişen varyans sorunu doğrudan ε_{it}'den kaynaklanır.

Değişen varyans sorununun varlığında sanki hatalar sabit varyansa sahipmiş gibi tahmin yapılır yani değişen varyans sorunu dikkate alınmaz ise regresyon katsayıları hala tutarlı olacaktır ancak bu tahminler artık etkin olmayacaktır. Ayrıca bu tahmin sonucu elde edilen standart hatalar sapmalı olacaktır. Değişen varyans sorununun varlığında bunların düzeltilmesi için dayanıklı (robust) standart hatalar türetilmelidir (Baltagi, 2008:87).

Değişen varyans sorununu test etmek için LM istatistiği kullanılır. Panel veri modelinde yatay kesitler arasında varyansın sabit olup olmadığı test edilir. Bunu matris formunda ortaya koyabiliriz.

$$\sigma_{\varepsilon i}^2=\begin{pmatrix}\sigma_{\varepsilon 1}^2 & \cdots & \cdots\\ \vdots & \ddots & \vdots\\ \cdots & \cdots & \sigma_{\varepsilon N}^2\end{pmatrix} \quad (32)$$

Dikkat edilirse $\sigma_{\varepsilon 1}^2$ birinci kesitin varyansını gösterirken, $\sigma_{\varepsilon N}^2$ N'inci kesitin varyansını gösterir. Buradaki hipotezimiz:

$$H_0: \sigma^2_{\varepsilon 1} = \ldots = \sigma^2_{\varepsilon N}$$
$$H_1: \text{En az bir tanesi farklıdır.} \quad (33)$$

Bunu test etmek için kullanılan LM istatistiği ise şu şekilde elde edilir (Erlat, 2008:24):

$$LM_h = \frac{T}{2}\sum_{i=1}^{N}\left[\frac{\hat{\sigma}^2_{\varepsilon i}}{\hat{\sigma}^2_{\varepsilon}} - 1\right]^2 \sim \chi^2_{N-1}$$
$$\hat{\sigma}^2_{\varepsilon i} = \sum_{t=1}^{T}\varepsilon^2_{it} / T \quad (34)$$
$$\hat{\sigma}^2_{\varepsilon} = \sum_{i=1}^{N}\sum_{t=1}^{T}\varepsilon^2_{it} / NT = \frac{1}{N}\sum_{i=1}^{N}\hat{\sigma}^2_{\varepsilon i}$$

Burada sabit etkiler modeli için H_0 hipotezi sınanıyorsa grup içi tahminci tahmininden gelen artıklar ε_{it} için kullanılacaktır.

Otokorelasyon

Buraya kadar yapılan temel varsayımlardan bir tanesi de hata terimlerinin birbirileri ile ilişkili olmadığı yönündeydi. Ancak gözlenemeyen değişkenlerin zamanla sistematik olarak değiştiği durumlar vardır (Hsiao, 2003:57). Otokorelasyon sorununun göz ardı edilmesi durumunda yapılacak tahminlerde regresyon katsayı sonuçları hala tutarlı olacak ancak artık etkin olmayacaktır. Bununla birlikte elde edilen standart hatalarda sapmalı olacaktır (Baltagi, 2008:92).

Otokorelasyon sorununu açıklarken ε_{it}'yi AR(1) gibi bir süreç tarafından tanımlayalım.

$$\varepsilon_{it} = \rho\varepsilon_{i,t-1} + v_{it}$$
$$v_{it} \sim \text{iid}\,(0, \sigma^2_v) \text{ ve } |\rho| < 1 \quad (35)$$

Sabit etkiler modelinde otokorelasyon sorununun test edilmesi için iki yöntem mevcuttur. Bunlar Durbin-Watson ve LM testleridir. Erlat (2008:26-27) takip ederek bu testleri gösterebiliriz. Her iki test $\tilde{\varepsilon}_{it}$ şeklinde simgelenen grup-içi tahmininden gelen kalıntıları kullanır. Burada Durbin-Watson istatistiği şu şekilde gösterilebilir:

$$DW = \frac{\sum_{i=1}^{N}\sum_{t=2}^{T}\left(\tilde{\varepsilon}_{it} - \tilde{\varepsilon}_{i,t-1}\right)^2}{\sum_{i=1}^{N}\sum_{t=1}^{T}\tilde{\varepsilon}^2_{it}} \quad (36)$$

Bir diğer yöntem ise LM testidir. Bunu ise şu şekilde gösterebiliriz:

$$LM_\rho = \frac{NT^2}{T-1}\left[\frac{\sum_{i=1}^{N}\sum_{t=2}^{T}\tilde{\varepsilon}_{it}\,\tilde{\varepsilon}_{i,t-1}}{\sum_{i=1}^{N}\sum_{t=1}^{T}\tilde{\varepsilon}^2_{it}}\right]^2 \sim \chi^2_1 \quad (37)$$

Aslında Durbin-Watson ve LM testleri birbiri ile ilişkilidir. Bunu şu şekilde ifade edebiliriz:

$$DW=2\left(1-\sqrt{\frac{T-1}{NT^2}LM_{\rho}}\right) \quad (38)$$

Bu testlerin boş hipotezi otokorelasyon içerilmediği yönünde iken alternatifi ise birinci dereceden otokorelasyon içerildiği yönündedir.

VERİ SETİ VE AMPİRİK BULGULAR

Veri seti

Ampirik analiz için kullanılan veriler; Dünya Bankası, Barro-Lee Eğitim Veri Seti, PENN Dünya Tablosu (Heston, Summers ve Aten Veri Seti) ve Freedom House veri tabanlarından elde edilmiştir. Analize konu edilen örneklem OECD ülkeleri olarak belirlenmiştir ancak bazı ülkelerin verilerinin olmaması dolayısıyla örneklemden dışlanmış ve 27 OECD ülkesi için 1975-2010 dönemini kapsayan analiz yapılmıştır. Örnekleme dahil olan ülkeler aşağıda tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 1. Analize Konu Örneklemdeki Ülkeler

27 OECD Ülkesi		
Almanya	Amerika Birleşik Devletleri	Avustralya
Belçika	Danimarka	Finlandiya
Fransa	Hollanda	İngiltere (Birleşik Krallık)
İrlanda	İspanya	İsrail
İsveç	İsviçre	İtalya
İzlanda	Japonya	Kanada
Kore Cumhuriyeti (Güney Kore)	Lüksemburg	Meksika
Norveç	Portekiz	Şili
Türkiye	Yunanistan	Yeni Zelanda

Satın alma gücü paritesiyle kişi başına GSYİH verisi ampirik büyüme literatürde sıkça kullanılan (Mankiw, Romer ve Weil(1992), Islam(1995)) Heston, Summers ve Aten (2012) veri setinden elde edilmiştir. Yine Islam (1995) takip edilerek beş yıllık veri kullanılmış ve bu veri seti için belirtilen yılın verisi alınmıştır. Bu değişken analizde LnRgdp şeklinde gösterilmiştir.

Satın alma gücü paritesiyle kişi başına GSYİH'daki yatırımların payı verisi tasarrufları temsil etmek (proxy) amacıyla kullanılacaktır. Bu veri seti de literatürle uyumlu olacak şekilde Heston, Summers ve Aten (2012) veri setinden elde edilmiştir. Burada kullanılan veriler Islam (1995) takip edilerek beş yıllık ortalama alınacak ve analiz de o şekilde kullanılacaktır. Bu değişken analizde LnCap şeklinde gösterilmiştir.

Beşeri sermaye doğrudan ölçülebilen bir değişken değildir. Dolayısıyla beşeri sermayenin ölçüsü olarak literatürde eğitim durumu verisi kullanılacaktır. Bu analizde Barro-Lee eğitim veri setinin 2010 versiyonundan 15 yaş ve üzeri ortaokulu tamamlamış kişilerin nüfustaki payı verileri kullanılacaktır. Bu değişken analizde LnHCap şeklinde gösterilmiştir.

Analizde kullanılacak diğer bir değişken nüfusun büyüme oranıdır. Bu değişken için Dünya Bankası veri tabanından elde edilen 15-64 Yaş Arası Kişilerin Toplam Nüfus İçerisindeki Payının büyüme oranı hesaplanmış ve Islam (1995) takip edilerek beş yıllık ortalaması alınarak analize dahil edilecektir. Ancak bu değişken (g+δ) da içermelidir. Ampirik büyüme literatüründe bu (g+δ) değeri 0.05 kabul edilmektedir. Burada da (g+δ) değeri 0.05 kabul edilerek analize dahil edilecektir. Bu değişken analizde Ln(n+g+δ) şeklinde gösterilmiştir.

Regülasyonların etkilerini ölçebilmek için bunların yapılacak olan analize dahil edilmesi gerekir. Dolayısıyla regülasyonları temsil etmek için iki endeks kullanılacaktır. Bunlar, Kredi, Emek ve Reel Piyasa Regülasyonları Endeksi ve Mülkiyet Haklarının Korunması ve Hukuki Yapı Endeksidir. Bu endeksler 0 ve 10 arası değerler almaktadır. Kredi, emek ve reel piyasa regülasyonları bu piyasalardaki faaliyetleri sınırlandıran kısıtlamaları içerir. Bu değişken analizde Rg olarak ifade edilmiştir. Dolayısıyla bu endeks 0 değerinden 10'a doğru gidildikçe daha az regülasyon daha fazla ekonomik özgürlüğü ifade eder. Mülkiyet haklarının korunması ve hukuki yapı endeksi ise devletin asıl görevi olan ekonomik birimlerin haklarının ve mülkiyet haklarının geliştirilmesi ve korunmasını içerir. Bundan ötürü, bu endeks 0 değerinden 10'a doğru gidildikçe daha fazla hukukun üstünlüğü ve ekonomik özgürlüğü ifade eder. Bu değişken analizde Lsspr olarak ifade edilmiştir. (Gwartney, Lawson ve Hall, 2012: 4-7). Yine bu değişkenler içinde beş yıllık veri kullanılmış ve bu veri seti içinde sadece belirtilen yılın verisi analize dahil edilmiştir.

Analize dahil edilen verilerin beş yıllık olarak ele alınması literatürü takip ederek konjonktürel etkilerin tahmin edilecek model sonuçlarına olası etkilerini en aza indirmek için izlenmiştir. Örneklemdeki 27 OECD ülkesine ait bu verilerin tanımlayıcı istatistikleri aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 2. Analize Konu Örneklemdeki Değişkenlerin Tanımlayıcı İstatistikleri

Değişkenler	Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
Satın Alma Gücü Paritesiyle Kişi Başına GSYİH	216	24818.56	11225.41	3628.83	75589.76
Satın Alma Gücü Paritesiyle Kişi Başına GSYİH' daki Yatırımların Payı	216	23.85057	5.089446	12.51	44.044
15 Yaş ve Üzeri Ortaokulu Tamamlamış Kişilerin Nüfustaki Payı	216	25.21481	11.15354	3	52.3
15-64 Yaş Arası Kişilerin Toplam Nüfus İçerisindeki Payının Büyüme Oranı	216	0.0020864	0.0036714	-0.007286	0.0135729
Kredi, Emek ve Reel Piyasa Regülasyonları Endeksi	216	6.696296	1.252527	3.4	9
Mülkiyet Haklarının Korunması ve Hukuki Yapı Endeksi	216	7.30463	1.454097	1.4	9.6

Ampirik bulgular

Analize konu değişkenlerden kredi, emek ve reel piyasa regülasyonları endeksi ve mülkiyet haklarının korunması ve hukuki yapı endeksi dışındaki değişkenlerin tümünün logaritmaları ile çalışılacaktır. Bunun sebebi analize konu

büyüme modelindeki teorik yapıdır. Ampirik analiz Mankiw, Romer ve Weil modeline dayanacak bununla birlikte model regülasyonların etkilerini ölçmek için kullanılan endekslerle genişletilecektir. Regülasyonlar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin araştırılması hem statik panel veri modelleri kullanılarak yapılacaktır.

Analiz sonucunda büyümenin belirleyici olan değişkenlere ilişkin beklentilerimiz teori ile uyumlu olacak şekilde LnCap için pozitif, LnHCap için pozitif, Ln(n+g+δ) için negatif olması yönündedir. Regülasyonun etkilerini ölçmek için kullandığımız değişkenler için ise kredi, emek ve reel piyasa regülasyonları endeksi yani bu piyasalardaki faaliyetleri sınırlandırıcı politikaları temsil eden endeksin katsayısı pozitif ve negatif olabilir. Ancak bu endeksin değerindeki artış (0'dan 10 doğru) daha az kısıtlayıcı regülasyon ve daha fazla özgürlük anlamına geleceği hususuna dikkat edilmelidir. Yani katsayının pozitif olduğu durumda bu endekste meydana gelen artış yani daha az kısıtlayıcı regülasyon daha fazla özgürlük büyümeyi olumlu etkileyecek iken, katsayının negatif olması durumunda bu endekste meydana gelecek bir birimlik artış büyümeyi olumsuz etkileyecektir. Bir diğer regülasyonu ifade için kullanılan mülkiyet haklarının korunması ve hukuki yapı endeksi yani devletin piyasa mekanizmasının etkin işlemesini sağlayıcı faaliyetlerini ifade eden bu endeksin katsayısının pozitif olması beklenmektedir. Ancak bazı iktisat okulları (Marksist Ekol) açısından bakıldığında bu değişkenin negatif olması beklenebilir. Ancak uzun yıllardır edinilen tecrübeler bu tarz bir beklentinin gerçekçi olmadığı yönündedir.

Statik panel veri analizi tahminleri

Teorik kısımda belirtilen nedenlerden dolayı analize konu örneklem 27 OECD ülkesi olduğundan etkiler sabit olarak varsayılmıştır. Dolayısıyla analizde sabit etkiler modeli kullanılmıştır. Tablo 3'de sabit etkiler modeli tahmin sonuçları sunulmuştur. Tabloda görüleceği üzere tahmin edilen 3 denklemde Mankiw, Romer ve Weil modelindeki büyümenin belirleyicileri olarak sunulan değişkenleri içermektedir. İlk model bunların yanında regülasyonu ifade için kullanılan kredi, emek ve reel piyasa regülasyonları endeksi ve mülkiyet haklarının korunması ve hukuki yapı endeksini de birlikte içermektedir. Diğer iki modelde regülasyonu ifade için kullanılan iki endeks ayrı ayrı ele alınarak etkilerinin bireysel olarak gösterilmesi amaçlanmıştır.

Tablo 3. Sabit Etkiler Tahminleri

Bağımlı Değişken LnRgdp									
	Model 1			**Model 2**			**Model 3**		
Değişkenler	*Katsayılar*	*p değeri*	*p* değeri*	*Katsayılar*	*p değeri*	*p* değeri*	*Katsayılar*	*p değeri*	*p* değeri*
Cons	4,309	0,000	0,000	3,419	0,000	0,020	4,790	0,000	0,000
LnCap	0,522	0,000	0,000	0,647	0,000	0,000	0,433	0,000	0,010
LnHCap	0,287	0,000	0,000	0,394	0,000	0,000	0,325	0,000	0,000
Ln(n+g+δ)	-0,654	0,000	0,050	-0,887	0,000	0,020	-0,630	0,000	0,090
Lsspr	0,064	0,000	0,000	0,095	0,000	0,000	-	-	-
Rg	0,111	0,000	0,000	-	-	-	0,145	0,000	0,000
Gözlem Sayısı	216			216			216		
Grup Sayısı	27			27			27		
R^2	0,913			0,896			0,902		

Tablo'da sunulan t istatistikleri, değişen varyans ve otokorelasyon sorununu ortadan kaldırmak için varyans ve kovaryans matrisinde white düzeltmesi yapılmış değerlerdir. Dolayısıyla değişen varyans ve otokorelasyon sorunu göz önüne alınmıştır. p* değeri, otokorelasyon ve değişen varyans sorununu dikkate alan modelin olasılık değerleridir.

Tablo 3'deki sonuçlar sabit etkiler tahminci sonuçlarını göstermektedir. Model 1'deki sonuçlar Mankiw, Romer ve Weil büyüme modelinin kredi, emek ve reel piyasa regülasyonları endeksi ve mülkiyet haklarının korunması ve hukuki yapı endeksi ile birlikte genişletilmiş hali tahmin sonuçlarıdır. Tahmin edilen katsayıların hepsi %1, %5 ve %10 düzeylerinin hepsinde anlamlıdır. Dolayısıyla tahmin sonucu elde edilen pozitif katsayı daha az regülasyon daha fazla özgürlüğün büyüme üzerinde olumlu etkisi olacağını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte mülkiyet haklarının korunması ve hukuki yapı endeksi yani piyasa yanlısı regülasyonları ifade eden değişkeninde büyüme üzerinde pozitif etkisi olması tutarlı olacaktır. Nitekim elde edilen tahmin sonuçları bu değişkenin katsayısının da pozitif olduğunu yani mülkiyet haklarının korunması ve hukuki yapının geliştirilmesi durumunda büyümenin bundan olumlu etkileneceğini ortaya koymaktadır.

Tablo 3'de sunulan Model 2 ve 3'te ise regülasyonu ifade için kullanılan iki değişkenin ayrı ayrı etkilerinin gösterilmesi için tahmin edilmiştir. Model 2 mülkiyet haklarının korunması ve hukuki yapı endeksi ile genişletilmiş Mankiw, Romer ve Weil model tahmini iken; model 3 kredi, emek ve reel piyasa regülasyonları endeksi ile genişletilmiş Mankiw, Romer ve Weil model tahminleridir. Dikkat edilirse her iki modeldeki tüm katsayılar %1, %5 ve %10 düzeylerinin hepsinde anlamlıdır. Dolayısıyla model 2 için piyasa faaliyetlerinde özgürlüğü artıran regülasyonlar büyümeyi olumlu etkilemektedir. Aynı şekilde model 3'de mülkiyet haklarının korunması ve hukuki yapının geliştirilmesinin de büyümeyi olumlu etkilediğini ortaya koymaktadır.

Teorik kısımda belirtildiği üzere burada tahmin edilen sabit etkiler modelinin bazı sınamalara tutulması gerekir. Bunlar bireysel etkilerin anlamlılığı için F testi, tanısal sınamalar açısından otokorelasyon ve değişen varyans için LM testleridir. Model 1 için F test istatistiği 39.984(p değeri:0.000) olduğu için boş hipotez reddedilir yani bireysel etkiler anlamlıdır. Değişen varyans için LM istatistik değeri 179.753(p değeri:0.000), otokorelasyon için elde edilen LM istatistik değeri ise 70.090(p değeri:0.000) olarak bulunmuştur. Model 2 için F test istatistiği 40.395(p değeri:0.000) olduğu için boş hipotez reddedilir yani bireysel etkiler anlamlıdır. Değişen varyans için LM istatistik değeri 149.980(p değeri:0.000), otokorelasyon için elde edilen LM istatistik değeri ise 60.204(p değeri:0.000) olarak bulunmuştur. Model 3 için F test istatistiği 61.428(p değeri:0.000) olduğu için boş hipotez reddedilir yani bireysel etkiler anlamlıdır. Değişen varyans için LM istatistik değeri 183.819(p değeri:0.000), otokorelasyon için elde edilen LM istatistik değeri ise 77.320(p değeri:0.000) olarak bulunmuştur. Elde edilen sonuçlar modellerin sabit bireysel etkiler ile tahmin edilebileceğini ancak otokorelasyon ve değişen varyans sorunlarının göz önünde bulundurulması gerektiğini ortaya koymuştur. Dolayısıyla değişen varyans ve otokorelasyon sorununu White düzeltmesi ile dikkate tahmin yapabiliriz. White düzeltmesi dikkate alarak yapılan tahmin sonuçlarına ilişkin p-değerleri tabloda p* değeri olarak aynı tablo üzerinde sunulmuştur. Çünkü White düzeltmesi sonucu sadece standart hatalar değişecek diğer katsayılar ise değişmeden kalacaktır.

Değişen varyans ve otokorelasyon sorunu White düzeltmesi ile dikkate alınarak yapılan tahmin sonuçlarına göre; Mankiw, Romer ve Weil büyüme modelinin kredi, emek ve reel piyasa regülasyonları endeksi ve mülkiyet haklarının korunması ve hukuki yapı endeksi ile birlikte genişletilmiş hali olan Model 1'de Ln(n+g+δ) değişkeni %10 düzeyinde diğer değişkenler ise %1, %5 ve %10 düzeylerinin hepsinde anlamlıdır. Model 2'de Mankiw, Romer ve Weil modelinin sadece mülkiyet haklarının korunması ve hukuki yapı endeksi ile birlikte genişletilmiş hali tahmin edilmiş ve elde edilen bulgular Ln(n+g+δ) değişkenin %5 ve %10 düzeylerinde diğer değişkenler ise %1, %5 ve %10 düzeylerinin hepsinde anlamlı olduğu yönündedir. Model 3 kredi, emek ve reel piyasa regülasyonları endeksi ile genişletilmiş Mankiw, Romer ve Weil model tahminleridir. Bu model için elde edilen tahmin sonuçlarına göre LnCap %5 ve %10 düzeylerinde, Ln(n+g+δ) değişkeni %10 ve diğer değişkenler ise %1, %5 ve %10 düzeylerinin hepsinde anlamlıdır.

Statik panel veri modelleri ile yapılan tahmin sonuçlarına göre Mankiw, Romer ve Weil modelinde büyümenin belirleyici olarak sunulan değişenler için elde edilen sonuçlar literatür ile uyumludur. Analizin temel konusu olan regülasyonların büyüme üzerindeki etkilerine bakıldığında ise doğrudan regülasyonları ifade eden kredi, emek ve reel piyasa regülasyonları endeksi katsayısının tüm tahmin sonuçlarında pozitif ve anlamlı bulunması daha az regülasyon daha fazla özgürlüğün büyüme üzerinde olumlu etkisi olacağını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, piyasa yanlısı regülasyonları ifade için kullanılan mülkiyet haklarının korunması ve hukuki yapı endeksi katsayısının pozitif ve anlamlı bulunması piyasa faaliyetlerini destekleyici regülasyonların büyümeyi olumlu etkilediğini ortaya koymuştur.

SONUÇ

Regülasyon kavramı düzenleme faaliyetlerinin yanında denetleme, yönetme ve yönlendirme faaliyetlerini de içeren bir kavramdır. Regülasyonlar ekonomik faaliyetleri etkilemek için devlet tarafından kullanılan önemli politika araçlarıdır. Nitekim bu yolla ekonominin üretebileceği toplam çıktı yani büyüme etkilenmektedir. Bu çalışmanın temel dayanağını regülasyonların ülkelerin büyüme performansı üzerinde etkilerinin olup olmadığının araştırılması ve varsa yönünün belirlenmesi oluşturmuştur.

Mankiw, Romer ve Weil modeli piyasada faaliyet gösteren ekonomik birimlerin kararlarını doğrudan kısıtlayıcı müdahaleyi ifade eden kredi, emek ve reel piyasa regülasyonları endeksi ve piyasanın etkin çalışmasını sağlamaya yönelik piyasa yanlısı regülasyonları temsil eden mülkiyet haklarının korunması ve hukuki yapı endeksi değişkenleri kullanılarak genişletilmiş ve bu model regülasyonların büyüme üzerindeki etkisini araştırmak için kullanılmıştır. Analiz için hem statik panel hem de dinamik panel veri modellerinden yararlanılmıştır.

Elde edilen analiz bulguları, piyasaya doğrudan müdahalede bulunan yani piyasa oyuncularının kararlarını kısıtlayan regülasyonların yani kredi, emek ve reel piyasa regülasyonları endeksinin büyüme üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğu yönündedir. Hem statik hem de dinamik modelde bu değişkenin katsayısı pozitif bulunmuştur. Ancak bu değişken değeri 0-10 arasında değişen bir endekstir ve bu endeks 0'dan 10'a doğru gidildikçe daha az regülasyon daha fazla özgürlüğü ifade eder. Dolayısıyla, kredi, emek ve reel piyasa üzerine uygulanacak kısıtlayıcı regülasyonlar büyümeyi negatif etkileyecektir. Diğer yandan piyasanın etkin çalışması için gerekli ortamın tesis edilmesine yönelik piyasa yanlısı regülasyon uygulamalarının yani mülkiyet haklarının korunması ve hukuki yapı endeksi büyüme üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu sonucuna varılmıştır. Yine bu değişkeninde katsayısı hem statik hem de dinamik panel veri modellerinde pozitif bulunmuştur. Yani, piyasanın etkin çalışmasını sağlamaya yönelik ortamın tesis edilmesine yönelik regüle edici faaliyetler ekonomik büyümeyi pozitif etkileyecektir.

Kaynakça

Acemoglu, D. (2009). *Introduction to modern economic growth*. USA: Princeton University Press.
Aghion, P. ve Howitt, P. (2009). The Economics of growth. USA: The MIT Press.
Arellano, M. (2003). Panel data econometrics. USA: Oxford University Press.
Baltagi, B. (2008). Econometric analysis of panel data (4. Baskı). Great Britain: John Wiley Publication.
Barro, R. J. ve Lee, J. W. (2010). A new data set of educational attainment in the World, 1950-2010. NBER Working Paper Series, No. 15902, 1-42.
Clauge, C., Keefer, P., Knack, S. ve Olson, M. (1999). Contract-intensive money: contract enforcement, property rights, and economic performance. Journal of Economic Growth, 4, 185-211.
Dawson, J. W. (2006). Regulation, investment and growth across countries. Cato Journal, 26(3), 489-509.
De Serres, A., Kobayakawa, S., Slok, T. ve Vartia, L. (2006). Regulation of financial systems and economic growth in oecd countries: an empirical analysis. OECD Economic Studies, No:43, 77-113.
Djankov, S., Mc Liesh, C. ve Ramalho, R. M. (2006). Regulation and growth. Economics Letters, 92(3), 395-401.
Erlat, H. (2008). Panel data: a selective survey. Yayınlanmamış Ders Notları. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
Felipe, J. Ve McCombie, J. S. L. (2005). Why are some countries richer than others? A skeptical view of mankiw-romer-weil's test of the neo-classical growth model. Metroeconomica, 56(3), 360-392.
Greene, W. (2012). Econometric analysis (7.baskı). USA: Pearson Education Publication.
Gwartney, J, Lawson, R. ve Hall, J. (2012). Economic freedom of the world. Canada: Fraser Institute.
Heston, A., Summers, R. ve Aten, B. (2012). Penn world table version 7.1. Center for International Comparisons of Production, Income and Prices at the University of Pennsylvania.
Hsiao, C. (2003). Analysis of panel data (2. baskı). USA: Cambridge University Press.
Islam, N. (1995). Growth empirics: a panel data approach. The Quarterly Journal of Economics, 110(4), 1127-1170.
Jalilian, H., Kirkpatrick, C. ve Parker, D. (2007). The impact of regulation on economic growth in developing countries: a cross-country analysis. World Development, 35(1), 87-103.
Jorgenson, D. W. ve Wilcoxen, P. J. (1990). Enviromental regulation and U.S. economic growth. The Rand Journal of Economics, 21(2), 314-340.

Koedijk, K., Kremers, J., David, P. ve Röller, L.-H. (1996). Market opening, regulation and growth in europe. Economic Policy, 11(23), 443-467.
Krol, R. ve Svorny, S. (1994). Regulation and economic performance: lessons from the states. Cato Journal, 14(1), 55-64.
Levine, R. (1999). Law, finance and economic growth. Journal of Financial Intermediation, 8 (1-2), 8-35.
Loayza, N. V.; Oviedo, A.M. ve Serven, L. (2004). Regulation and macroeconomic performance. World Bank Policy Research Paper Series, No: WPS3469.
http://econ.worldbank.org/external/default/main?pagePK=64165259&theSitePK=477960&piPK=64165421&menuPK=64166093&entityID=000090341_20050207082757 (Erişim Tarihi:01.02.2013).
Loayza, N. V., Oviedo, A. M. ve Serven, L. (2005). The impact of regulation on growth and informality: cross-country evidence. World Bank Policy Research Working Paper, No. WPS3623.
Mankiw, G. (1995). The growth of nations. Brookings Papers on Economic Activity, Vol.1, 275-326.
Mankiw, N. G.; Romer, D. ve Weil, D.N. (1992). A contribution to the empirics of economic growth. The Quarterly Journal of Economics, 107(2), 407-437.
Nonneman, W. ve Vanhoudt, P. (1996). A further augmentation of the solow model and the empirics of economic growth for OECD countries. The Quarterly Journal of Economics, 111(3), 943-953.
Valdes, B. (1999). Economic growth: theory, empirics and policy. Great Britain: Edward Elgar Publishing.
Wooldridge, J. M. (2002). Econometric analysis of cross-section and panel data. USA: The MIT Press.
Wooldridge, J. M. (2009). Introductory econometrics (4. Baskı). Canada: South-Western Cengage Learning.

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi – Sayı 39 – Ocak 2014

1982 ANAYASASI'NDA YER ALAN VERGİLEME İLKELERİNİN FELSEFİ TEMELLERİ

Ahmet TEKİN, Yrd. Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İİBF Maliye Bölümü, e-posta: ahmettekin4444@gmail.com

Öner GÜMÜŞ, Arş. Gör., Dumlupınar Üniversitesi, İİBF Maliye Bölümü, e-posta: onergdpu@gmail.com.tr

ÖZET: Geçmişten günümüze kadar çeşitli düşünürlerin ortaya attığı birçok vergileme ilkesi bulunmaktadır. Bu vergileme ilkeleri kendi başına bir kanun olmaktan daha çok, anayasaların vergileme ile ilgili konularda felsefi temellerini oluşturmuşlardır. 1982 Anayasası da geçirdiği değişimlerle beraber vergileme açısından bu felsefi temellere dayanılarak oluşturulmuştur. Bu noktadan hareketle 1982 Anayasası'nda yer alan sosyal hukuk devleti, laik devlet, eşitlik, genellik, kanunilik, belirlilik, mali güç ve adalet ilkelerinin felsefi temellerinin geçmişten günümüze çeşitli düşünürlerin ortaya attığı vergileme ilkeleri ile örtüştüğü teorik olarak belirlenmiştir. Ayrıca söz konusu ilkelerin kolektif bir yapıda olmakla beraber bireysel bir yapıda olduğu saptanmıştır.

Anahtar kelimeler: Vergileme İlkeleri, 1982 Anayasası, Adalet, Laffer Eğrisi.

PHILOSOPHICAL FUNDEMENTALS OF TAXATION PRINCIPLES INVOLVED IN 1982 CONSTITUTION ACT

ABSTRACT: From past to the present there are lots of taxation principles come up with by various philosophers. These taxation principles have formed philosophical foundations of constitutions in the subjects related to taxations rather than being a law. With having a metamorphosis, 1982 Constitution Act have been formed according to these philosophical foundations in terms of taxation. From this viewpoint, it has been theoretically determined that philosophical foundations of the principles of social law state, secular state, equality, generality, lagality, specificity, ability to pay and justice overlap the principles of taxations come up with by various thinkers from past to the present. Moreover, the taxation principles are individualistic as well as collectivist.

Keywords: Principles of taxation, 1982 Constitution Act, Justice, Laffer curve.

GİRİŞ

Vergilendirme ilkeleri vergilerin tercihinde ve uygulanmasında vergiden beklenen mali ve mali olmayan fonksiyonların gerçekleştirilebilmesi için göz önünde bulundurulması gereken ilkelerdir (Sağbaş, 2011:73) ve çok eski zamanlardan beri toplumların ve devletlerin önem verdikleri konuların başında gelmiştir. Verginin devletler açısından bir kamu geliri olması, bireyler açısından ise gelirlerini azaltan bir faktör olması, vergilendirmenin bu konudaki önemini ortaya koymaktadır.

Eski çağda vergileme ile ilgili bilinenleri şu şekilde ifade etmek mümkündür (Schmölders,1976:7-9): Eski çağda Mısır'da vergi yükündeki ağırlık İsraillilerin Mısır'dan kaçmasına neden olmuştur. Bunun sebebi de verginin tahsili konusunda son derece sert davranılmasıydı ki eski memur şehri olarak tabir edilen Sakkaro bei Memphis'deki bir rölyefte üç vergi mükellefinin firavunun tahsildarları önünde diz çökmesi ve dördüncü mükellefin bir denetçi tarafından ensesinden yakalanarak diz çökmeğe zorlanması vergi konusundaki sert tutumları ortaya koymaktadır. Helenistik dönemde ise vergiler Yunanistan'da isteğe bağlı bir şekilde ödenmekteydi. Ancak bu sadece tam vatandaşlar için geçerliydi. Esirler ve Antik Yunan'da oturma hakkına sahip olup ticaret yapan yabancılar ise vergi ödemek zorundaydılar. Verginin ihtiyari olmasındaki sebep ise kamu giderlerinin düşük tutulmasıydı. Söz konusu giderler daha ziyade kamusal işlerden dolayı ortaya çıkmaktaydı. Söz gelimi dini ve özel merasimler, zenginler tarafından toplum adına yapılmayan kamusal binalar ve tesislerin inşası gibi harcamalar kamu giderlerini oluşturmaktaydı. Kamusal gelirleri ise müttefik devletlerin hediyelerinden ve belirli hizmetler karşılığında alınan harçlardan oluşmaktaydı. Antik Yunan Devleti'nin nihayetinde mükemmel bir vergi sistemine kavuşmasının nedeni ise isteğe bağlı ödemelerin kamusal hizmetlerin finansmanını sağlaması, dolaylı vergilerin ağırlık kazanması ve iltizam usulünün kullanılmasıydı. Antik Yunan mirasını devralan Roma İmparatorluğu'nda ise vergileme sistemi pek gelişmemiş olmakla birlikte bu açık Roma'nın fethettiği ülkeleri vergi yönünden sömürmesiyle kapatılabiliyordu. Roma vatandaşları ise "tributum" adı verilen ordunun finansmanı için

kullanılan bir vergiye tabi tutuluyordu. Ancak fethedilen toprakların genişlemesiyle birlikte bu vergi de ortadan kalkmıştır.

Orta çağda ise Magna Carta (1215), Haklar Dilekçesi (1628) ve İngiliz Haklar Bildirgesi (1689) vergilendirme yetkisinin parlamentoya devredilmesi açısından önem arz etmekte olduğu görülür (Yiğit, 2008:50).

Magna Carta'da vergileme yetkisi ile ilgili olarak şunlar ifade edilebilir (Akşin,1992:119-120): Magna Carta'nın 12. maddesi Kralın danışmadan alacağı paranın en büyük oğlunun şövalye yapılması ve en büyük kızının evlendirilmesiyle ilgili makul bir tutarlar sınırlı olacağını vurgulamaktadır. Kral nasıl feodallere karşı 12. madde ile mükellef tutulmuşsa feodallerde 15. madde ile özgür insanlara karşı aynı şekilde mükellef tutulmuştur. Bütün bu durumların dışında meydana çıkan olaylarda para toplayabilmek için kilise otoritelerinin, baronların, kontların ve diğer ileri gelenlerin tavsiyelerine göre çözüm bulunması ise Magna Carta'nın 14. maddesinde vurgulanmıştır. At veya araba sahiplerinin rızası olmadan görevlilerin bunu almasının yasaklanması 30. maddede ve benzer bir hükmün kereste için uygulanması da 31. maddede öngörülmüştür. Zahire veya diğer taşınabilir mallara sahiplerinin izni olmaksızın el konulduğunda sahibinin ertelemeyi kabul etmediği durumlarda peşin ödeme yapılması da 28. maddede ifade edilmiştir. Vergi ödevi bağlamında ele alınacak olunursa feodal çalışma yükümlülüklerin de istismar edilmemesi 16. maddede belirtilmiştir. Nihayetinde hiçbir köy ya da özgür birey gelenekler ya da yasalar olmaksızın köprü inşa etmekle mükellef olmayacağı da 23. maddede anlatılmaktadır.

1628 yılındaki Haklar Dilekçesi "Temsilsiz vergi olmaz." ilkesiyle 1982 Anayasası'nda da vurgulanan yasallık ilkesinin temelini atmıştır ve söz konusu ilke Amerikan Bağımsızlık Hareketi ve 1789 yılındaki Fransız İhtilali'nin başlangıcında önemli bir paya sahiptir (Kumrulu, 1979:148).

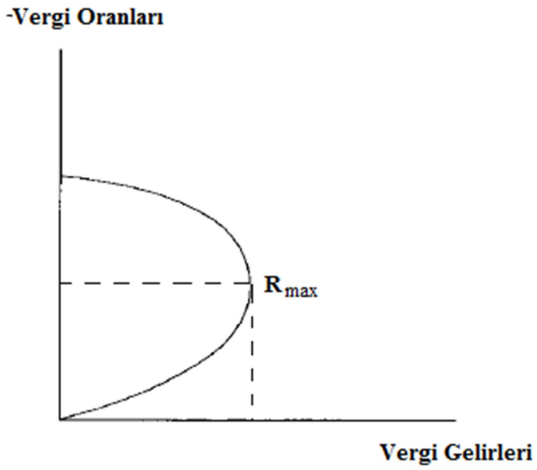
1689 yılında İnsan Hakları Bildirgesi'nde vergilendirmenin parlamentonun izni olmaksızın yapılamayacağı vurgulanmıştır. Bir başka deyişle yasallık ilkesine burada da atıfta bulunulmuştur (Budak, 2010:36).

Modern çağ olarak nitelendirilebilecek 1789 Fransız İhtilali ve sonrasında başlangıç olarak önemli sayılabilecek hususlardan ilki 3 Eylül 1791 yılında yayınlanan Fransız İnsan Hakları ve Yurttaş Hakları Bildirisi'dir (www.istanbul.edu.tr,2013). Söz konusu bildirgenin 13. maddesinde kamusal hizmetleri devam ettirmek için verginin kaçınılmaz olacağını ve bu verginin bütün yurttaşlar arasında, bu yurttaşların olanakları dahilinde eşit olarak ödeneceği vurgulanmıştır (www.istanbul.edu.tr,2013). Yurttaşların temsilcileri aracılığıyla verginin gerekliliğini, vergilemenin serbestçe kabul edileceğini, vergi gelirlerinin nerede kullanıldığının gözlemlenmesi, verginin miktarı, matrahını, tahakkuk biçim ve süresinin belirlenmesi söz konusu bildirinin 14. maddesinde vurgulanmıştır (www.istanbul.edu.tr,2013). Bahsi geçen maddelerle verginin genellik, eşitlik ve yasallık ilkelerine göre alınacağı ifade edilmiştir (Çomaklı ve Gödekli, 2011:15).

10 Aralık 1948 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun kararıyla kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 17. maddesinde herkesin kendi başına veya başkalarıyla ortaklaşa mülkiyet hakkının olduğu, ayrıca keyfi olarak da kimsenin mülkiyetinden yoksun bırakılamayacağı ifade edilmiştir (www.tbmm.gov.tr,2013). 17. madde ile bir yandan mülkiyet hakkının temel bir hak olduğu vurgulanırken bir yandan da dolaylı olarak keyfi vergilemenin yapılamayacağını; vergileme yapılacaksa da mantıklı bir sebebe dayanması gerektiği belirtilmiştir (Çomaklı ve Gödekli, 2011:16).

Ancak bütün bu tarihsel süreç içerisinde maliye literatürüne girmiş çeşitli iktisadi düşünürler belli başlı bazı vergileme ilkeleri öne sürmüşlerdir. Öne sürülen vergileme ilkelerinin temeli yukarıda bahsi geçen çeşitli olaylara dayanmakla birlikte günümüzde vergi ile ilgili birçok yasaya ilham vermiştir. Söz gelimi Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın mali güç ve adalet ilkesi Adam Smith'in vergileme ilkeleri ile uyum gösterirken genellik ve eşitlik ilkesi Wagner'in vergileme ilkeleri ile benzeşmektedir. Yine aynı şekilde 1982 Anayasası'nın 73. maddesinde ifade edilen vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımının maliye politikasının sosyal amacı olduğu düsturu Fritz Neumark'ın yeterlilik ve esneklik ilkeleri ile uyuştuğu ifade edilebilir. Benzer şekilde Gerloff'un vergileme ilkelerinden genellik ve nispilik ilkesi ile 1982 Anayasası'nın genellik ve mali güç ilkeleri birbirleriyle uyuşmaktadır. Heinz Haller'in de maliye politikası ile vergilendirme ilkelerini bağdaştırdığı ele alındığında 1982 Anayasası'nda bahsi geçen maliye politikası ile benzeştiği görülecektir. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki maliye literatüründe Laffer Eğrisi olarak bilinen ve Arthur Laffer tarafından ortaya atılan vergilemeye ilişkin görüşlerinin birçoğundan Laffer'in de 2004 yılında yazdığı makalesinde

belirttiği üzere İbn-i Haldun tarafından çok önceleri ifade edilmiştir (Saruç vd. , 2012: 39). Söz konusu görüşlere ilişkin grafik aşağıda gösterilmiştir:

Şekil:1. Laffer Eğrisi.
Kaynak: Hederson,1981:46'dan esinlenerek hazırlanmıştır.

Laffer'in İbn-i Haldun'un görüşlerine dayanarak yaptığı yoruma göre şekle bakıldığında vergi oranının belli bir noktaya kadar artması (optimal vergi oranı noktası) vergi gelirlerini arttırır. Optimal noktada ise gelirler maksimum düzeye ulaşır (R_{max}). Optimal noktadan sonra vergi oranlarının artışı ise vergi gelirlerinin düşmesine sebep olmaktadır. Bir başka deyişle iki kere ikinin dört değil bir ettiğine ilişkin bir sonuca ulaşılır (Sağbaş, 2011:39).

Dolayısıyla Adam Smith, Adolph Wagner, Fritz Neumark, John Due, Heinz Haller ve Wilhelm Gerloff gibi düşünürlerin yanı sıra İbn-i Haldun'un da vergilendirmeyle ilgili görüşlerinin anayasal temelde yadsınamayacağı aşikardır. Bu nedenden ötürü de 1982 Anayasası'nda vergilendirme ilkelerinin daha iyi irdelenebilmesi için bazı düşünürlerin bu konudaki fikirlerine projektör tutmak gerekmektedir. Zira bu ilkeler dünyanın her neresinde olursa olsun anayasalarda yer almadan önce ilhamlarını adı geçen düşünürlerin bu konudaki fikirlerinden alırlar.

VERGİLEME İLKELERİ

Vergileme işlemlerinin rasyonel olarak yapılması gerekmektedir. Rasyonel bir vergileme sistemi ile amaçlanan hedef ise mali amaç, özgürlük amacı, refah amacı ve adalet amacı olmak üzere dört tanedir (Binokay,2010:28-29):

- **Mali Amaç:** Belirli devlet görevlerinin yapılması için bazı gelir kaynakları gerekmektedir. Söz konusu kaynakları elde edebilmek için de kullanılması gereken araçlar vardır ki bunların gerektiği kadar ve minimum harcama yapılarak elde edilmesi; bunun yanında optimal bunların optimal bir biçimde söz konusu devlet görevlerinde en verimli şekilde kullanılması mali amaçla ilgilidir.
- **Özgürlük Amacı:** Hayatın her alanında bireyin mümkün mertebe serbestçe karar alabilmesini sağlayan olanakların olduğu bir ortam yaratılması ile ilgilidir.
- **Refah Amacı:** Devlet faaliyetleri insanların maddi ve manevi olarak en yüksek fayda sağlamaya çalıştığı faaliyetlerdir. Dolayısıyla söz konusu faaliyetlerden azami fayda sağlamaya yönelik olarak refah amacı önemli bir amaçtır.
- **Adalet Amacı:** İktisat politikası araçları vasıtasıyla piyasa mekanizmasının ortaya çıkardığı dağılıma müdahale edilerek her bireyin yeterli bir gelire sahip olmasıyla ilgilidir.

Vergilemeyle ilkeleri geçmişten günümüze kadar İbn-i Haldun, Adam Smith, Adolph Wagner, Fritz Neumark, Gerloff, Due gibi birçok düşünür çeşitli önerilerde bulunmuşlardır. Bu öneriler doğrultusunda vergilemeyle ilgili ilkeleri genel olarak kanunilik, verginin sosyal reform aracı olması, tarafsızlık, fedakarlıkta eşitlik, genellik, vergi yükünün kanun koyucunun hedef tuttuğu kimseler üzerinde kalması, belirlilik, iktisadilik, adalet, uygunluk, verimlilik, nispilik, esneklik, minimum tahsil masrafları ve etkin uygulama, gelir ve servetin yeniden dağılımı ile ölçülülük ilkeleri olarak ifade edilebilir.

Kanunilik İlkesi
Vergilemeyle ilgili bütün düzenlemelerin kanuni dayanağı olması gerektiği kanunilik ilkesinin esasıdır (Dikmen,1973:224).

Verginin Sosyal Reform Aracı Olması İlkesi
Piyasa Mekanizması içerisinde gelir ve servet dağılımı neticesinde ortaya çıkan haksızlıkları telafi etmeye yönelik bir müdahale aracı olarak vergi sisteminin düzenlenmesi bahsi geçen ilkenin temel çerçevesini oluşturmaktadır (Özer,1977:69).

Tarafsızlık İlkesi
Mükelleflerin ekonomik ve mali durumlarının vergi alındıktan sonra da aynı kalacak şekilde vergi sisteminin ayarlanması verginin tarafsızlık ilkesi olarak adlandırılır (Dikmen,1973:223).

Fedakarlıkta Eşitlik İlkesi
Bu ilkede söz konusu olan çeşitli mükelleflere ödetilen vergi tutarlarının aynı ya da eşit fedakarlıklar ifade etmesi için vergi sisteminin bu mekanizmaya göre tertip edilmesidir (Dikmen,1973:222).

Genellik İlkesi
Vergi ödeyebilecek güçte olan herkesin herhangi bir fark gözetilmeden mükellef kılınmasıdır (Dikmen,1973:222).

Vergi Yükünün kanun Koyucunun Hedef Tutuğu Kimseler Üzerinde Kalması İlkesi
Vergi yükü, kanunların vergi taşıyıcısı olmasını düşündüğü kimselerin üzerinde kalacak şekilde verginin düzenlenmesi söz konusu ilkenin temelini oluşturmaktadır (Dikmen,1973:224).

Belirlilik İlkesi
Vergi kanunlarının açık ve anlaşılabilir olması kuralı çerçevesinde ödenecek vergi miktarı ve ödeme koşullarının kanuni olarak belirlenmesi belirlilik ilkesi olarak adlandırılmaktadır (Özer,1977:71).

İktisadilik İlkesi
İktisadi İlkeler uygun vergi kaynak ve çeşitlerini seçme durumuna dayanmaktadır (Akman,2012:197). Bir başka deyişle uygun vergi kaynağı seçildiğinde üretim, dağıtım ve mükellef davranışlarında ortaya çıkan etkilere göre hangi vergi türünün uygun olacağı iktisadi ilkelerin kapsamını oluşturmaktadır (Akman, 2012:197). Dolayısıyla mümkün olduğu yerde optimuma ulaşmada yardımcı olacak vergi yapısının, kaynakların kullanımında ve optimum tahsisine ulaşma amacıyla çatışmaktan sakınan bir şekilde oluşturulmalıdır (Due,1963:103). Smith (1976) lüks mallar üzerine konulan vergilerin ulusal sanayiyi daha az avantaja sahip bir yöne döndürerek bazı sanayi dallarında cesaretsizliğe sebep olduğunu ifade edip iktisadilik ilkesine vurguda bulunmuştur.

Adalet İlkesi
Vergi yükü dağılımı çağdaş toplumların optimum olduğu konusunda görüş birliğine vardığı gelir dağılımı anlayışına uygun olmalıdır (Due,1963:103). Bu noktada adalet ilkesi kavramı matematiksel ve şahsi adalet olup; matematiksel adalet mükelleflerin elde ettikleri gelir üzerinden eşit oranda vergi ödemesi anlamına gelirken, şahsi adalet ise mükellefin şahsi ve ailevi durumları dikkate alınarak yapılan vergileme anlamına gelmektedir (Türk,2010:120).

Uygunluk İlkesi
Uygunluk ilkesi mükellef ve hazine açısından maksada uygunluk anlamını taşımaktadır ve kolaylık olarak da nitelendirilmesi mümkündür (Dikmen,1973:224).

Verimlilik İlkesi
Verginin milli geliri arttırıcı nitelikte faaliyetleri engellememesi, tam tersine bu konuda bir teşvik aracı olarak görev yapması ile ilgili olan ilkedir (Özer,1977:70). Alınan vergilerin kamu harcamalarını karşılama oranının yükselmesi verimlilik ilkesine ulaşıldığının göstergesidir (Altıok,2007:12).

Nispilik İlkesi
Vergi yüklerinin mükellefler arasında onların nispi iktidarlarına uygun şekilde dağıtılması anlamına gelmekte olup yatay ve dikey adaletin sağlanması amaçlanmaktadır (Özer,1977:68-69). Münferit kişilerin vergi yüklerinin önemli şahsi göstergeleri dikkate alarak ödeme gücünün nispetinin yansıtılması ve bu açıdan da söz konusu kişilerin mali güçleri açısından gördükleri zararların nispi olarak aynı ağırlıkta olduğunun yansıtılması gerektiği vurgulanmaktadır (Neumark,1969:145).

Esneklik İlkesi
Mali ihtiyaçlarda konjonktürel sebeplerden dolayı çeşitli ortaya çıkması ve bu ihtiyaçlara verginin gösterdiği uyum esneklik ilkesi olarak nitelendirilir (Altıok,2007:12).

Minimum Tahsil Masrafları ve Etkin Uygulama İlkesi
Bu ilke verginin ödenmesinde mükelleflerin neden olduğu dolaysız uyumsuzluklar açısından olduğu kadar mükellefler tarafından vergi hukuku ile uyumlu ve vergilerin toplanması için gereken kaynaklar açısından reel tahsil masraflarını minimize edecek şekilde vergilerin oluşturulmasını gerektirir (Due,1963:103).

Gelir ve Servetin Yeniden Dağılımı İlkeleri
Vergi politikası birincil gelir dağılımındaki farklılıkları azaltmak adına gelir ve servetin adil bir şekilde yeniden dağıtılması için düzenlenmelidir (Neumark,1969:210). Böylelikle bir yandan mali imtiyazlarla gelir ve servet birikiminin önüne geçilmesi diğer taraftan da şahsi gelirlere iştirakleri yükseltmek suretiyle geniş kitlelerin servet birikimlerine dolaylı veya doğrudan teşvik edici tedbirler alınması amaçlanmaktadır (Neumark,1969:210).

Ölçülülük İlkesi
Kamu harcamalarının karşılanması için söz konusu kamu harcamalarının miktarı kadar vergi alınması ölçülülük ilkesinin ilgi alanıdır (Özer,1977:66).

Bununla birlikte ölçülülük ilkesine İbn-i Haldun 15. yy'da "Mukaddime" adlı eserinde üstü kapalı olarak vurgu yapmıştır.

İbn-i Haldun'a göre devlet asabiyet ve iktisadi olmak üzere iki temel üzerine kuruludur ve bu temeller devletin sürekliliğini sağlar(Hassan,1998:283-284'den aktaran Ekinci, 2008: 64). Bu temeller sarsıldı mı devlet de zayıflamaya başlar(Hassan,1998:283-284'den aktaran Ekinci, 2008: 64). Devlet gücünün kaynağını iktisadi güçten alır(Hassan,1998:283-284'den aktaran Ekinci, 2008: 64). Dolayısıyla siyasi ve iktisadi güç arasında kuvvetli bir bağ vardır(Hassan,1998:283-284'den aktaran Ekinci, 2008: 64). Bu nedenle siyasi ve iktisadi güç siyasi ve ekonomik anlamda istikrarı da beraberinde getirir(Hassan,1998:283-284'den aktaran Ekinci, 2008: 64). Ancak İbn-i Haldun bu ikisi arasındaki bağı vergi konusuna vurgu yaparak değerlendirmiştir (Hassan,1998:283-284'den aktaran Ekinci, 2008: 64).

İbn-i Haldun kamu gelirlerinin kamu harcamalarını karşılayamadığı bir durumda devletin giderleri kısmak ve vergi oranlarını arttırmak/yeni vergiler koymak üzere iki yola başvurur ve her ikisinde de başarısız olur(Arslan,1997:157-158'den aktaran Candan,2007:243). Çünkü kamu harcamaları askeri harcamalar, memur maaşları vb. zorunlu nedenlerle belli bir noktadan sonra kısılamayacağı için devlet kamu harcamalarını düşürmede başarısız olacaktır. Diğer başarısızlık ise vergi gelirlerindeki azalmada olacaktır (Candan, 2007: 243). Bir başka deyişle belirli bir eşik değer aşıldığı takdirde; yani ölçülülük ilkesi gözetilmediği takdirde kamu gelirlerinde azalma meydana gelecektir.

1982 ANAYASASI'NDA YER ALAN VERGİLEME İLKELERİ

1982 Anayasası'nda genel olarak sosyal hukuk devleti ilkesi, laik devlet ilkesi, eşitlik ilkesi, genellik ilkesi, belirlilik ilkesi, adalet ilkesi ve mali güç ilkesi vurgulanmaktadır.

Sosyal Hukuk Devleti İlkesi

Anayasa'nın ikinci maddesi Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin bir hukuk devleti olduğunu belirtirken dördüncü madde de bu ilkenin değiştirilemeyeceğini ve değiştirilmesinin dahi teklif edilemeyeceğini ifade ederek hukuk devleti ilkesini güvence altına almıştır (www.tbmm.gov.tr,2011). Hukuk devleti devlet organlarının eylemlerini ve faaliyetlerini yargısal denetim çerçevesinde gerçekleştirmesini ifade etmektedir (Çağlayan, 1998: 42). Vergilendirmeye hukuki devlet ilkesi açısından bakıldığında verginin kanunlarla koyulması gerektiği ve böylelikle bir yandan mükellefin geleceği görerek ona göre harcama planları yapması sağlanırken diğer yandan da vergilendirmede keyfiliğin önlenmiş olacağı görülecektir (Erkin, 2012: 241). Anayasa Mahkemesi'nin 2011/36 sayılı kararı ve 2011/64 sayılı kararlarında da anayasanın vergilendirme ilkelerine vurgu yapılması hukuki devleti ilkesinin fiili olarak da uygulandığının bir göstergesidir (www.resmigazete.gov.tr,2011).

Anayasanın ikinci maddesinde Türkiye Cumhuriyeti'nin bir hukuk devleti olması yanında sosyal bir devlet de olduğu vurgulanmıştır. Sosyal devlet ise belirli bir sosyal grubun kültürel ve ekonomik anlamda sosyal veya baskın olmasını reddeden, bu problemle uğraşan ve sadece uğraşmakla kalmayıp çözmeye çalışan bir devlettir. Sosyal devlet bu sorunu sadece sosyal güvenlik kuruluşlarıyla değil yardıma muhtaç kimselere elini uzatarak gerçekleştirir (Azrak, 1961: 210). Nitekim anayasanın 73. maddesinde de vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımının maliye politikasının sosyal bir amacı olduğuna atıfta bulunularak sosyal devlet ilkesine vurgu yapılmaktadır (www.tbmm.gov.tr,2011).

Anayasada "sosyal hukuk devleti" tabirinin birlikte kullanılmasının nedeni vergilendirmede temel ilkeler olan hukuk devleti ve sosyal devlet ilkesinin birbiriyle tamamlayıcı nitelikte olmasıdır. Ancak bu iki ilkenin eşitlik ve teminat bakımından birbirlerinden farkı bulunmaktadır. Hukuk devleti ilkesi kanun önünde eşitliğe vurgu yaparken, sosyal devlet ilkesi bireylere sunulan fırsatlara vurgu yapmaktadır. Teminat açısından bakılacak olursa, hukuk devleti ilkesi hukuki bir teminat sunarken, sosyal devlet ilkesi ise ekonomik ve mali teminatlar sunmaktadır. Dolayısıyla vergilendirme ile ilgili anayasa ve kanunların fiili olarak uygulanması ve dolayısıyla sağlam bir zemine oturtulması için sosyal bir hukuk devletinin varlığının mevcudiyeti gerekmektedir (Çomaklı ve Gödekli, 2011: 72-73).

Bütün bunlara dayanılarak sosyal hukuk devleti ilkesinin toplumsal bir yönü olduğun söylenmesi mümkündür. Bir başka deyişle kolektif bir yapının varlığı bireysel bir yapının varlığından daha üstün gelmektedir.

Laik Devlet İlkesi

Laik Devlet ilkesinin yakın tarih açısından kronolojik bir düzlemde geçtiği aşamalar şu şekilde ifade edilebilir (Dinçkol,2002:135-137): Laik devlet ilkesinin Türkiye Cumhuriyeti tarihindeki tarihçesi cumhuriyetin kuruluşundan öncesine kadar gitmektedir. 1921 Anayasası'nda yer alan ulusal egemenlik ilkesiyle laiklik ilkesinin temelli atılmıştır. 1924 yılında hilafetin kaldırılması, 1928 yılında 1921 Anayasası ile İslam dininin devletin resmi dini olduğuna dair kanunun kaldırılması ve 1937 yılında laiklik ilkesinin anayasa kapsamına alınması laiklik ilkesi açısından önemli kilometre taşlarıdır. 1961 Anayasası da laiklik ilkesine geniş yer vermiş ve nihayetinde 1982 Anayasası'nda ikinci maddede belirtilip 4. Madde ile de güvence altına alınmıştır. 1982 Anayasası laiklik ilkesi açısından bununla da kalmamış beşinci madde ile devletin temel amaç ve görevleri arasında laik cumhuriyeti korumanın olduğunu ve altıncı madde ile beşeri egemenlik anlayışını baskın kılarak egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğunu ifade ederek laiklik ilkesinin temelini sağlamlaştırmıştır. Bu açıdan 1982 Anayasası'na göre laiklik ilkesi egemenliğin kaynağının dünyevi olduğu, resmi bir devlet dininin bulunmadığı, din ve vicdan özgürlüğünün tanındığı ve belirli bir dinin emirlerinin hukuki yaptırıma bağlanmadığı ilke olarak tanımlanabilir.

Laiklikle ilgili tanımlamalara bakıldığında vergileme açısından çeşitli çıkarımlar yapılabilmesi mümkündür. Bu açıdan egemenlik kaynağının dünyevi olması vergileme ile ilgili yetkinin devlete ait olduğunu ifade eder. Resmi bir devlet dininin bulunmaması ise vergilendirmenin toplumsal mutabakat sağlanan resmi ve yazılı kurallarla belirlendiğini gösterir. Din ve vicdan özgürlüğünün tanınması bireylerin inancının ne olduğuna bakılmaksızın vergilendirilmeleri hususuna vurgu yaparken belirli bir dinin emirlerinin hukuki yaptırıma bağlanmaması bireylerin vergi ile ilgili yükümlülüklerini yerine getirmediği takdirde bahsi geçen toplumsal mutabakatla oluşturulmuş resmi ve yazılı kuralların emrettiği yaptırımlara tabi tutulacağını ifade etmektedir.

Laik devlet ilkesinin yapısına bakıldığında ise daha bireyci bir yapıya sahiptir. Çünkü bireysel inançları esas almaktadır. Şöyle ki; eğer bir birey kendi inancını yansıtmayan bir sistem için vergi ödemek zorunda bırakılıyorsa bu durum laik

devlet ilkesinin zedelenmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla laik devlet ilkesinin bireyi baz alarak oluşturulması gerektiği düşünüldüğünde liberal bir yapıya sahip olduğu ifade edilebilir.

Eşitlik İlkesi

Eşitlik ilkesi özgürlük ve demokrasinin olduğu bir düzende adalet ilkesinden türetilmiş ve on sekizinci yüzyıldan beri geliştirilmekte olan geleneksen bir vergileme ilkesidir (Tekbaş, 2007: 189). Bireylerin genel vergi yüklerine kendi mali güçleri oranında katılmaları vergide eşitlik ilkesi olarak nitelendirilir (Türkkan, 2007: 87).

Eşitlik ilkesi maddi ve şekli olmak üzere iki anlama sahiptir (Tekbaş, 2007: 189): Maddi anlamda eşitlik bireylerin belirli özellikler itibarıyla sınıflandırılması ve bu sınıflandırma neticesinde eşit durumda bulunanlara eşit muamele yapılması anlamına gelmektedir. Şekli anlamda eşitlik ise kanunların herhangi bireysel bir özellik dikkate alınmaksızın tam anlamıyla ve tarafsız olarak uygulanmasıdır.

1982 Anayasası'nın onuncu maddesinde herkesin dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayrım gözetilmeksizin kanun önünde eşit olduğu ve hiçbir kişiye aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınamamasına dair hükümler şekli anlamda eşitliğin yansımalarıdırlar. Yine aynı maddenin ek fıkrasında yer alan çocukların, yaşlıların, özürlülerin, harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleri ile malul ve gaziler için alınacak tedbirlerine eşitlik ilkesine aykırı sayılamayacağı hususu ise maddi anlamda eşitliğin ifade edilmiş halidir.

Anayasanın onuncu maddesinde yer alan bir diğer hüküm ise devlet organları ve idare makamlarının bütün işlemlerinde kanun önünde eşitlik ilkesine uygun olarak hareket etme zorunluluğu olup, devlet veya vergilendirme yetkisine sahip diğer kamu kuruluşlarının söz konusu yetki kullanılırken eşitliği gözetmeleri gerektiği anlamına gelmektedir (Ateş, 2006:1).

Eşitlik ilkesi adalet ilkesinden türetilmiş olduğuna göre ve adalet de toplum için gerekli olduğundan eşitlik ilkesi toplumsal; yani kolektif bir yapıya sahiptir.

Genellik İlkesi

Sosyal sınıf farkı gözetilmeksizin bütün ekonomik birimlerin vergi yüküne ortak olması verginin genellik ilkesi olarak adlandırılır(Aksoy,1998:227'den aktaran Selen ve Özen,2011:151). Bütçe hakkının gelişmesiyle birlikte vergisel düzenlemeler anayasalarda yer almış ve bunun neticesinde verginin genellik ilkesine değinilmeye başlanmış olup Anayasa'nın 73. maddesinde herkesin kamu giderlerini karşılamak üzere vergi ödemekle yükümlü olduğuna dair hükümle de verginin genelliği sağlanmıştır (Selen ve Özen, 2011: 151). 23 Temmuz 2003 tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi TBMM grubu adına grup başkanvekilleri Prof. Dr. Oğuz Oyan ve Mustafa Özyürek ekonomik istikrarı sağlamak için ek vergiler alınması hakkındaki kanunun birinci ve ikinci maddesinin verginin genelliğine aykırı düştüğünü iddia ederek iptal davasını açmışlar ve Anayasa Mahkemesi birinci maddenin bu nedenle iptaline oy çokluğu ile karar vermiştir (www.anayasa.gov.tr,2013).

Genellik ilkesinin de sınıf farkı gözetilmeksizin uygulandığı düşünüldüğünde genellik ilkesinin yapısının kolektif olduğunu söylemek mümkündür.

Kanunilik İlkesi

Dar anlamda kanunilik ilkesi kanunsuz vergi alınamayacağı anlamına gelmektedir. Tipiklik olarak da nitelendirilir (Arslan, 2013: 61). Geniş anlamda ise güçler ayrılığı veya güçler dengesi çerçevesinde yasama organının vergilendirme yetkisine sahip olması kanunilik ilkesi olarak adlandırılmaktadır (Özpençe ve Özpençe, 2007:4). Hukukta vergisel konularla ilgili yorumlar yapılırken kanunilik ilkesi bu yorumların sınırını oluşturur (Taşkın, 2012: 72). Söz gelimi vergi ceza hukukunda nasıl tanımlanmamış bir fiil vergi suçu oluşturmazsa kanundaki tanıma uymayan bir vergi suçu da işlenemez (Altundiş, 2007: 169).

Vergilerin kanuniliği ilkesi hakkında anayasal bir çerçeveden bakıldığında şunları söylemek de mümkündür (Öz ve Ermumcu,2011:42-46): Anayasanın 73. maddesinde *"Herkes kamu giderlerini karşılamak üzere, mali gücüne göre, vergi ödemekle yükümlüdür. Vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımı, maliye politikasının sosyal amacıdır. Vergi, resim, harç ve benzeri mali yükümlülükler kanunla konulur, değiştirilir veya kaldırılır. Vergi, resim, harç ve benzeri mali yükümlülüklerin muaflık, istisnalar ve indirimleriyle oranlarına ilişkin hükümlerinde kanunun belirttiği yukarı ve aşağı*

sınırlar içinde değişiklik yapmak yetkisi Bakanlar Kuruluna verilebilir." hükmü yer almaktadır. Bu hükme göre kanunilik unsurlarından birincisi vergidir. Vergilerin konulup, değiştirilmesi veya kaldırılması sadece kanunla mümkündür. Vergiden farklı olarak devletin belirli bir hizmet karşılığı aldığı mali yükümlülükler, harçlar ve resimler de kanunilik ilkesinin bir diğer unsurudur. Anayasanın 89. maddesine göre Cumhurbaşkanı parlamentonun kabul ettiği kanunları on beş gün içerisinde Resmi Gazete yoluyla yayımlar ve vergiler alenilik kazanır. Bir başka deyişle vergilerin aleniliği de kanunilik ilkesinin bir diğer unsurudur. Ayrıca uluslararası anlaşmalar bir iç kanun niteliğini kazanacağından söz konusu anlaşmalar da kanunilik ilkesinin bir unsuru konumundadır. Nihayetinde 73. maddenin dördüncü fıkrasıyla konulan istisna hükmü kanun koyucuya anayasal sınırlar çerçevesinde Bakanlar Kuruluna yetki devri olanağı sağlamaktadır. İşte söz konusu yetki devri de kanunilik ilkesinin bir unsuru niteliğindedir.

Kanunilik ilkesi herhangi bir bireyin bir durumun hukuka aykırı olduğunu düşündüğünde başvuracağı hukuki yolların felsefi bir temelidir. Dolayısıyla da bireysel bir yapısı vardır.

Belirlilik İlkesi

Vergilendirmede belirlilik ilkesinin daha anlaşılabilir olması için öncelikle belirlilik ilkesinin hukuki altyapısının incelenmesi gerekmektedir.

Öncelikle belirlilik ilkesi hukuk devleti kavramıyla doğrudan bağlantılı bir ilkedir(Can, 2005:93). Çünkü bir birey yasaların açıkça ifade edildiği durumlarda yaptığı faaliyetlerin yaptırım veya sonucunun ne olacağını öngörüp davranışlarını ona göre ayarlar (Can, 2005:93).

Çünkü belirlilik ilkesinin olmaması durumunda yasamanın esaslı kararları yasayla alma zorunluluğu sadece bir formaliteden ibaret olacağından ve yürütme hem yasama hem de yargı tarafından denetlenebilecekken yalnızca yasamanın denetimine gireceğinden belirlilik ilkesi aynı zamanda kuvvetler ayrılığı ilkesiyle bağlantılı bir ilkedir (Can, 2005: 93).

Hukuk devleti ilkesinin temellerinden biri yürütmenin hukuka bağlı olmasıdır (www.msb.gov.tr,2001). Belirlilik ilkesinin olmadığı bir durumda ise yürütme her türlü yorum olanağına sahip olacağından ve yürütmenin hukuka bağlılığı ilkesinin bir anlamı kalmayacağından belirlilik ilkesi yürütmenin hukuka bağlılığı ilkesi ile de ilintilidir (Can, 2005: 93).

Son olarak tüm yaşam alanlarının düzenlenmesi yasama erkince gerçekleştirilmek zorunda olduğundan ve bu zorunluluk da ancak belirli kurallar çerçevesinde gerçekleşeceğinden belirlilik ilkesi demokratik devlet ilkesiyle de ilişkilidir (Can, 2005: 93).

Hukuki açıdan bakıldığında vergilendirmede belirlilik ilkesini şu şekilde tanımlamak mümkündür (Bakkal, 2003: 104-105): Vergilendirmeye ilişkin işlemlerin ve kuralların hem mükellef hem de vergi idaresi tarafından hiçbir tereddüde yer vermeyecek şekilde açık, seçik ve kesin şekilde belirlenmesidir.

Ancak belirlilik ilkesinin tam olarak uygulanabilmesi için vergi kıyas yasağının da olması gerekmektedir(Öncel vd. , 1985: 54). Hukuk devleti ve kanunilik ilkeleri vergi hukukunda kıyas yapılmasını engelleyen ilkelerdir(Öncel vd. , 1985: 54). Aksi takdirde idare ve yargı organları yeni vergi doğurucu olaylar ortaya çıkartabilir veya bireylerin üzerindeki vergi yükünü arttırabilir (Öncel vd. , 1985: 54). Bir başka deyişle belirlilik ilkesinin hiç ya da tam olarak uygulanmadığı durumlarda mükellef psikolojisi ile mükellef ve vergi idaresi arasındaki ilişkiler bundan olumsuz olarak etkilenecektir (Bakkal, 2003: 105). Bunun tarihteki en önemli örneklerinden biri de varlık vergisidir.

Örneğin vergi tarhının belirsiz olması belirlilik ilkesi açısından ve varlık vergisi için ele alındığında bir eksiklik olarak ortaya çıkmıştır. Söz konusu vergiyi ödemeyenler Aşkale'ye ödeyemedikleri vergiyi ikamet etmek amacıyla çalışmak için gönderildiler (Karabulut, 2005: 326). Neticede zamanla gayrimüslimlerin aleyhine ağırlık kazanan bu vergi Türk Tarihi'nde kara bir leke olarak kalmıştır. Bu açıdan bakıldığında vergilemede belirlilik ilkesine büyük önem verilmesi gerektiği görülmektedir. Zira hukuk kurallarının tüm ülke çapında aynı şekilde uygulanması belirlilik ilkesinin bir sonucudur (Altundiş, 2008: 80).

Toplumdaki bireylerin vergi ödeme güçlerine göre vergi yüküne katılmaları vergilemede adalet ilkesi olarak nitelendirilmektedir(Akdoğan vd.,1986:193'den aktaran Karakurt ve Akdemir,2010:146). Adalet kavramı kesin ve

değişmez bir kavram olmayıp bireylerin anlayışına, yer ve zamana göre değişebilmektedir (Karakurt ve Akdemir,2010:146). Emek ve sermayenin farklı şekillerde vergilenmesi, vergi kaçakçılığı ve çifte vergilendirmenin önlenmesi, vergi yükünün bireyler arasında dengeli olarak dağıtılmaya çalışılması vergi adaletine ulaşılmak için gösterilen çabalara örnek olarak verilebilir (Erginay,1990:43-44'den aktaran Karakurt ve Akdemir, 2010: 146). Dolayısıyla adalet ilkesinin çağdaş vergileme ilkelerinden biri olduğunu belirtmek yanlış olmayacaktır. Bu açıdan da bakılacak olursa devletin vergi yükünü bireyler arasında adil olarak paylaştırma gerekliliği ortaya çıkacaktır. Bir başka deyişle adalet ilkesinin gerçekleştirilebilmesi için fedakarlık yaklaşımının kullanılması gerektiği ortaya çıkacaktır (Yılmaz, 2006: 240).

Söz konusu yaklaşım bireylerin vergi ödedikleri için bir fedakarlığa katlandığını ve bu nedenden ötürü refah kaybı ile gelir kaybının birbirine eşit olması gerektiğini ortaya koyar(Yılmaz, 2006: 240-241). Buradan da aynı gelire sahip olanların aynı miktarda garklı gelire sahip olanların da farklı miktarda vergi ödemesi gerektiği fedakarlık yaklaşımının temelini oluşturur (Yılmaz, 2006: 240-241). Bu noktada ise yatay ve dikey adalet olguları önem kazanmaktadır.

Yatay adalet ekonomik olarak aynı durumda bulunan bireylerin aynı miktarda vergi ödemesi anlamına gelmekte ve evrensel bir ilke olması nedeniyle vergileme açısından birinci ilke olarak kabul edilmektedir (Şentürk, 2008:84). Bu açıdan bakıldığında yatay adalet ilkesi ile eşitlik ilkesinin aynı olduğu sonucuna varılabilmektedir. Ancak bu durum adalet ve eşitlik ilkesinin tamamen aynı olduğu anlamına gelmez. Adalet ve eşitlik kavramlarını birbirinden ayıran dikey adalet kavramıdır.

Dikey adalet durumları farklı olanların farklı vergi ödemesi anlamına gelmektedir. Dikey adalet sübjektif bir niteliğe sahip olduğundan uygulanabilmesi oldukça zordur (Heper ve Dönmez, 2006: 24). Örneğin yıllık geliri 360000 TL olan bir birey gelirine uygun tarifeye göre vergi öderken yıllık kazancı daha fazla olan büyük işletmeler çok az vergi ödeyebilir ya da vergi teşvikleri nedeniyle hiç vergi de ödemeyebilmektedir. Bu açıdan eşitlik ve adalet kavramları birbirlerinden ince bir çizgiyle ayrılmaktadır.

1982 Anayasası'nın 73. maddesinde maliye politikasının sosyal bir amacı olarak vergi yükünün adil bir şekilde dağıtılmasını öngörmüştür (www.tbmm.gov.tr,2013). Dolayısıyla 1982 Anayasası da adalet ilkesinin uygulanması açısından söz konusu maddeyi içinde barındırarak adalet ilkesini bağlayıcı bir hale getirmiştir.

Belirlilik ilkesi hukuki olarak bir kanunun daha açık ve anlaşılır olmasına yardımcı olacağından vergi ilkelerinin de belirli olması gerekmektedir. Vergi kamu hizmetlerinde kullanılan bir araç olduğundan ve vergi ödemeyi gerçekleştiren bireyler açısından ödeme işlemlerinin ülke sathında aynı şekilde uygulanması söz konusu ilkenin bir sonucuysa, bu ilkenin kolektif bir yapısının olduğunu söylemek mümkündür.

Mali Güç İlkesi

Maliye literatüründe mali güç ve ödeme gücü ilkesi genellikle birbirlerinin yerine kullanılmaktadır. Ancak aralarında belirgin bazı farklılıklar vardır. Zira öyle bir fark olmasaydı Anayasa'nın 73. maddesinde "Herkes kamu giderlerini karşılamak üzere ödeme gücüne göre vergi ödemekle yükümlüdür" hükmü yer alırdı.

Akif Erginay Danışma Meclisi'nde yaptığı konuşmasında mali gücü şu şekilde tanımlamaktadır: *"Bir kimsenin kendisini geçindirebilecek olan bir kaynağının üstünde geliri veya kaynağı varsa o üstteki kısma mali güç denir."* (www.tbmm.gov.tr,2013). Dolayısıyla ödeme gücünde yalnızca gelir vergilendirilirken, mali güçte gelir, servet ve harcama vergilendirme açısından dikkate alınmaktadır (Budak, 2010: 7-10). Buna binaen Anayasa Mahkemesi'nin 16.01.2003 tarih ve 2003/3 sayılı kararında ekonomi ve vergi hukuku alanında mali güç göstergelerinin gelir, servet ve harcama olduğunu ve ödeme gücünün kaynağı, dayanağı ve varlık koşulu olarak mali gücün görülmesi gerektiğini ve dolayısıyla vergilendirmede bireylerin ekonomik değerleri ve mali güçlerinin göz önünde bulundurulmasına vurgu yapmıştır (www.law.ankara.edu.tr,2013).

Anglo-sakson kültüründe maliye bölümü nasıl ayrı bir bölüm olarak değil de daha ziyade iktisat biliminin bir alt kolu olarak adlandırılmaktaysa mali güç ve ödeme gücü arasında da buna benzer bir ilişki bulunmaktadır. Bir başka deyişle mali güç ödeme gücünü kapsamaktadır. Bununla birlikte maliye literatüründe mali güç ve ödeme gücü birbirlerinin yerine de kullanılabilmektedir. Ancak mali güç ve ödeme gücünden ne anlaşıldığı konusunda bazı çalışmalarda çeşitli ipuçlarına da rastlanmaktadır.

Örneğin Al-Ghuraiz ve Enshassi (2005) *"Ability and Willingness to Pay For Water Supply Service in the Gaza Strip"* (Gazze Şeridi'nde Su Arzı Hizmetleri İçin Talep rezervasyon Fiyatı ve Mali Güç) isimli çalışmalarında Gazze Şeridi'nde yaşayan insanların su arzı hizmetleri için mali güç göstergesi olarak gelirini dikkate almışlardır. (Al-Ghuraiz ve Enshassi, 2005:1100). Ancak Simon (1977) *"Basic Tax Reforms"* (Temel Vergi Reformları) isimli çalışmasında mali gücü gelirin yanı sıra servet ve harcama unsurlarını da dikkate alarak incelemiştir (Simon, 1977:31).

Ödeme gücü kişinin dar anlamda iktisadi gücünü, mali güç ise geniş anlamda iktisadi gücü ifade etmektedir. Eğer mali güç yerine ödeme gücü ilkesi kabul edilseydi elde edilen kamu gelirleri azalır ve devletin söz konusu gelirlerle topluma hizmet yapacağı varsayımı altında yapılacak hizmetler de azalırdı. Ayrıca, art niyetli bireyler gelirleriyle servet birikimi yapmak suretiyle vergi vermekten de kaçınabilirdi (Budak, 2010:9).

Mali güç ilkesi ise vergi ödeme konusundaki yeteneğe göre vergi alınmasını gerektirdiğinden ve herkes için aynı verginin ödenmesi söz konusu olmadığından bireysel bir yapıya sahiptir.

SONUÇ

Buradan hareketle tarihsel vergileme ilkelerinin 1982 Anayasası'ndaki ilkelerle eşleşmesi hakkında şunlar ifade edilebilir:

- Sosyal hukuk devleti ilkesi tarihi açıdan kanunilik, verginin sosyal reform aracı olma ile gelir ve servetin yeniden dağılımı ilkelerine dayanmaktadır.
- Laik devlet ilkesi tarihi açıdan tarafsızlık ilkesine dayanmaktadır.
- Eşitlik ilkesi tarihi açıdan fedakarlıkta eşitlik ilkesine dayanmaktadır.
- Genellik ilkesi tarihi açıdan yine aynı şekilde genellik ilkesine dayanmaktadır.
- Kanunilik ilkesi tarihi açıdan aynı imli kanunilik ilkesi ile vergi yükünün kanun koyucunun hedef tuttuğu kimseler üzerinde kalması ilkelerine dayanmaktadır.
- Belirlilik ilkesi tarihsel vergileme ilkelerinden belirlilik ve iktisadilik ilkelerine dayanmaktadır. Buna binaen belirlilik ilkesinin bir diğer felsefi temelinin kamu harcamaları kadar vergi alınması gerektiğinden hareketle, ölçülülük olduğunun ifade edilmesi mümkündür.
- Adalet ilkesi ise tarihsel süreç içinde yine aynı isimle yerini bulmuştur. Ancak burada unutulmaması gereken nokta tarih içerisindeki adalet kavramıyla günümüzdeki adalet kavramına yönelik anlayışların farklı olduğudur (Türk,2010:119).
- Mali güç ilkesi ise tarihsel vergileme ilkelerinden uygunluk, verimlilik, nispilik, esneklik, iktisadilik ile minimum tahsil masrafları ve etkin uygulama ilkelerine dayanmaktadır.

Anayasalar belirli felsefi temellere dayamaktadır. Bu perspektiften bakıldığında kuşkusuz 1982 Anayasası'nın da belirli bir felsefe temelde oluşturulduğu söylenebilir. Ancak Milli Güvenlik Kurulu'nun hazırladığı bu anayasa zaman içerisinde çeşitli değişikliklerle son halini almıştır.

Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki vergi ile ilgili temel ilkelerin yapısına bakıldığına kolektif bir yapının ağırlığı hissedilmektedir. Eşitlik, sosyal hukuk devleti, genellik ve belirlilik ilkeleri kolektif bir yapıdayken laik devlet, kanunilik ve mali güç ilkeleri bireysel bir yapıya sahiptir. Ancak görüleceği üzere bireysel bir yapıdan da söz etmek mümkündür. Günümüzde Türkiye'de demokratik haklar açısından daha talepkar bir yapıda olması da anayasada yer alan vergileme ilkelerine de etkilemiş ve söz konusu ilkeler daha bireyci bir yapıya kaymıştır.

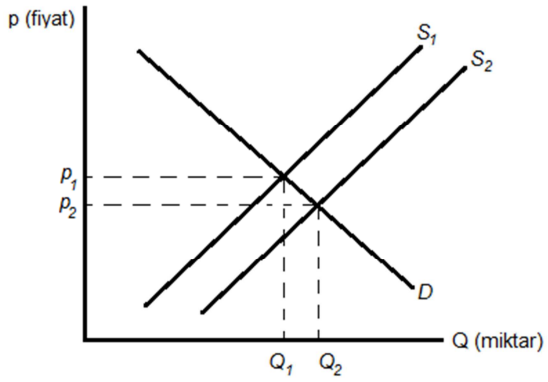
Tablo:1. Tarihsel Vergileme İlkelerinin 1982 Anayasası'nda Yer alan Vergileme İlkelerinde Düştüğü Yer

	1982 Anayasası İlkeleri	Sosyal Hukuk Devleti İlkesi	Laik Devlet İlkesi	Eşitlik İlkesi	Genellik İlkesi	Belirlilik İlkesi	Adalet İlkesi	Kanunilik İlkesi	Mali Güç İlkesi
Tarihsel Vergileme İlkeleri									
Kanunilik İlkesi		+						+	
Verginin sosyal Reform Aracı Olması İlkesi		+							
Tarafsızlık İlkesi			+						
Fedakarlıkta Eşitlik İlkesi				+					
Genellik İlkesi					+				
Vergi Yükünün Kanun Koyucunun Hedef Tuttuğu Kimseler Üzerinde Kalması İlkesi								+	
Belirlilik İlkesi						+			
İktisadilik İlkesi						+			+
Adalet İlkesi							+		
Uygunluk İlkesi									+
Verimlilik İlkesi									+
Nispilik İlkesi									+
Esneklik İlkesi									+
Minimum Tahsil Masrafları ve Etkin Uygulama İlkesi									+

Gelirin ve Servetin Yeniden Dağılımı İlkesi		+							
Ölçülülük İlkesi						+			

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Buraya kadar olan kısımda genel hatlarıyla 1982 Anayasası'nda yer alan ilkeleri ve bu ilkelerin esasını oluşturan çeşitli görüşler açıklanmaya çalışılmıştır. Şüphesiz ki 1982 Anayasası'na yalnızca bahsedilen düşünürlerin ilkeleri tek değişken olarak etki etmemektedir. Mesela ülkelerin demokrasi kavramına bakış açıları, kültürel değerleri, parlamentodaki temsilcilerinin karakter yapıları, diğer devletlerle olan ilişkileri, iç karışıklıklar vb. etkiler de önemli roller oynayabilir. Bununla birlikte adalet, eşitlik, kesinlik, mali, iktisadi ve siyasi ilkeler genellikle ağır basan ilkeler olarak göze çarpmaktadır. Örneğin 1982 Anayasası darbe neticesinde oluşmuş ve doğal olarak toplumun isteklerini yansıtmayan bir anayasa olması itibarıyla dikkat çekmektedir. Burada 1982 Anayasası'nın % 91.17 oranında (www.anayasa.gen.tr) bir oy düzeyiyle kabul edildiği ve bu açıdan da toplumsal mutabakata uygun bir anayasa olduğu iddia edilebilir. Ancak silahların gölgesinde yapılan bir seçimin ne kadar adil olduğu tartışmalı bir konudur. Dolayısıyla bu koşullarda hazırlanmış bir anayasanın vergi ilkelerine etki etmemesi düşünülemez. Ancak bu duruma rağmen vergilendirme ilkeleri açısından optimum düzey yakalanmaya çalışılmıştır. Aslında bu durumun bir sebebi de vergiden ve diğer mali yükümlülüklerden devletin gelir elde etmesidir. Elbette ki bu tek sebep değildir. Turgut Özal ile birlikte Türkiye'nin dışa açılma hamlelerinin de bunda rolü yadsınamaz. Avrupa Birliği ile ilişkiler de bunda bir diğer etkendir. Bu etkiler doğrudan doğruya vergiye yansımamıştır. Zamanla toplum fertlerinin eğitime verdiği önemin artmasıyla meclise yollanan temsilcilerin de bu konuda dikkati çekilmeye çalışılmış ve en azından vergilendirme konusunda bir yol kat edilmesi sağlanmıştır. Örneğin "Mali Güç İlkesi" başlığı altında belirtilen 16/03/2003 tarih ve 2003/3 sayılı Anayasa mahkemesi kararında iptal davasını açan dönemin ana muhalefet partisi olan Fazilet Partisi'nin başkanı Recai Kutan'dır. Söz konusu karar mali güçle ödeme gücü arasındaki farka vurgu yapmaktadır. Bir parlamenter teorik olarak oy kaygısıyla hareket eder. Dolayısıyla kendisine oy kaybettirecek politikaların içine mümkün olduğunca girmemeye çalışır. Bu açıdan bakılacak olursa Recai Kutan bir yerde seçmene hitap etmeye çalışarak oy maksimizasyonuna gitmek istemiştir ki bu da teorik açıdan seçmenin de böyle bir talebinin olduğunu yansıtmaktadır. Yani seçmen bir yerde bu konuda isteğini karar vericilere yansıtmayı başarmıştır. Kararın 2003 tarihinde alındığına bakılacak olursa vergileme konusundaki bu girişim toplumun 1982 dönemine göre daha bilinçli olduğunun bir yansımasıdır. Bu karar aynı zamanda adalet açısından da önemli bir karardır. Çünkü mali güce ulaşılabildiğinde adil bir vergilendirme yapılabilecektir. Bu noktada kurumlar vergisinin kurumların kazancına göre adil bir şekilde vergilendirilmediği yönünde bir eleştiri olabilir. Teknik bakımdan bu doğrudur. Ancak kapsamlı olarak ele alındığı zaman bir kurumun bir yandan üretime katkıda bulunurken bir yandan da istihdam yarattığı unutulmamalıdır. Kar marjı yüksek olan bir kurumu ele aldığımızda düz oranlı vergileme neticesinde ve çeşitli teşvik ve istisnalarla birlikte maliyetlerinin düşeceği ve buna dayanarak daha fazla üretim yapacağı aşikardır. Bu durum basit bir arz-talep grafiğiyle de ifade edilebilir:

Şekil:2. Maliyet Azalış Etkisi

Başlangıçta Q_1 düzeyinde mal üreten firma zamanla karlarının artması ve alınan vergi miktarının düz oranlı tarifeye göre hesaplanarak alınması neticesinde üretim düzeyini Q_2'ye çıkarmıştır.

Üretimi artan bir işletme ise ihracatını daha çok arttıracaktır. Dolayısıyla Y= C+I+G+(NX) formülünden da rahatlıkla görüleceği ülkenin milli geliri ve doğal olarak kişi başına geliri yükselecektir. Kişi başına gelirin yüksek olduğu bir ülkede marjinal tasarruf eğilimleri yüksekse bu durum da iç tasarrufların genişlemesine ve ülkenin krize karşı daha dayanıklı olmasına sebep olacaktır. Böylelikle ülke sıcak parayla yönetilmekten kurtulur ve hükümet istikrarı yakalanarak ekonomik anlamda da bir istikrar sağlanmış olur. Bu durum da İbn-i Haldun'un vergilendirme ile ilgili görüşlerini doğrular niteliktedir.

Bununla birlikte tek başına adalet ilkesinin de bir anlamı yoktur. Bireylerin bu işletmeler de çalışırken insan onuruna yaraşır bir şekilde çalışması gerekmektedir. Çünkü bireylerin insan onuru olmadan çalıştığı bir yerde işletmelere tanınan bu avantajın bir anlamı bulunmamaktadır. Bu koşulları ne tek başına devlet ne de tek başına kurum sağlayabilir. Ancak genellikle ağırlıklı olan devletin bu koşulları yaratacak bir ortamı sağlamasıdır. Devletin de bunu gerçekleştirirken sahip olması gereken özelliklerden biri de laik ve sosyal bir hukuk devleti olmasıdır. Laik bir devlet, vatandaşlarının etnik kökeni ve dini ne olursa olsun vergilemede rahatsızlık yaratacak bir uygulamaya gitmez. Bir başka deyişle bir kamu geliri olan vergi devlet tarafından elde edildikten sonra belirli bir grup veya zümrenin inancı doğrultusunda değil bütün vatandaşlarını esas alarak gelirlerini bu açıdan harcamaya kanalize eder. Sosyal bir hukuk devleti ise vatandaşlarını gerek birey-birey, gerek birey-kurum ve gerekse de birey-devlet ilişkilerinde haksızlıklara meyil verecek uygulamalarla karşı karşıya getirmez. Vergilendirme açısından bu durum düşünüldüğünde vergi devlet tarafından alındığından sosyal bir hukuk devleti gerektiğinde bireyi kendi mekanizmasının yaratacağı haksızlıklardan bile koruyabilmelidir. Örneğin kanunlara aykırı olarak yapılan bir vergilendirme neticesinde birey hukuki yollara başvurduğunda sonuç alabileceği tarzda bir vergi yargısı sisteminin varlığı sosyal hukuk devleti ilkesinin hayata geçmesinde yardımcı olacaktır.

Vergi yargısı ile ilgili sistem oluşturulurken de oluşturulan kanunların net bir şekilde ifade edilmesi gerekmektedir. Çünkü aksi bir durumda art niyetli bir idareci bunu bireylerin aleyhine kullanabilir. Bir başka deyişle kanunilik ilkesi, eşitlik ilkesi ve adalet ilkesi birbirleriyle iç içe geçmiş vaziyettedir.

Ancak bütün bu ilkeler arasında en dikkat çekeni adalet ilkesi ile mali güç ilkesidir. Çünkü vergilemede adalete mali güç hesaplanarak ulaşılabilmektedir. Eğer adil bir vergileme yapılmazsa toplumsal huzursuzluklar ortaya çıkabilmektedir ki en önemli örneği Poujade hareketidir.

Poujade Hareketi vergiye bir tepki olarak kırtasiyeci ve aynı zamanda bir belediye meclis üyesi olan Pierre Poujade önderliğinde gerçekleştirilmiştir. Bu mukavemetin temel sebebi esnafın iş hacminin yaklaşık % 6,5'ini devlete vergi olarak vermesi ve dönemin deflasyonist ekonomik ortamıdır (Bulutoğlu,1958:177-178). Adaletsiz vergilendirmenin bir diğer örneği ise "Boston Çay Partisi" olayıdır. İngilizler Amerika'dan Çay Kanunu altında vergi almak istediklerinde Amerikalı tüccarlar buna mukavemet göstererek bütün çayları denize dökmüştü. Çünkü Amerikalı tüccarlar parlamentoda

temsil edilmediklerini düşünüyorlardı (Sağbaş, 2011:36-37). Bir başka deyişle Amerikalı tüccarlar vergilendirmede adaleti sağlayacak temsilcilerinin olmadığını düşünüyorlardı.

Osmanlı tarihinde 1519 yılındaki Şeyh Celal İsyanı vergi zulmünden bunalan insanların oluşturduğu bir tepkidir. Yavuz Sultan Selim bu isyanı güçlükle bastırmıştır (Aktan vd., 2002:13).

1990 yılında İngiltere'de konut vergisinin yerine getirilen baş vergisi ise yine bir toplumsal tepki hareketine yol açmıştır. Bunun sebebi ise baş vergisi miktarının konut vergisi miktarını aşmasıdır. Bu da mükellefler üzerindeki vergi yükünü arttırmış ve Thatcher'ı başbakanlıktan istifaya götüren nedenlerin başında gelmiştir (Gök, 2007: 153).

1786 yılında ise tarımsal faaliyetleri hedefleyen vergilerin George Washington'un da desteğiyle uygulanmaya başlaması tarım sektöründe çalışanların vergi yükünü arttırmış ve Shays isyanı olarak da nitelendirilen isyanın başlamasına sebep olmuştur (Gök, 2007: 155).

Dolayısıyla vergilemede adaletsizlik olursa bu tip isyanların ortaya çıkacağını tarih herkese göstermiştir. Bu nedenle toplumda vergi yüklerinin adil bir şekilde ayarlanması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

AKMAN, T. K. (2012). Kamu Maliyesine Giriş, İzmir: İlya Yayınevi.
AKŞİN, S. (1992). "Sened-i İttifak ve Magna Carta'nın Karşılaştırılması", Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, 27: 115-123.
AKTAN, C.C., DİLEYİCİ, D. ve SARAÇ, Ö. (2002). "Osmanlı Tarihinde Vergi İsyanları I", Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi, 2: 1-20.
AL-GHURAİZ, Y. ve ENHASSI, A. (2005). "Ability and Willingness to Pay For Water Supply Service in The Gaza Strip", Building and Environment, 40: 1093-1102.
ALTIOK, S. (2007). "Avrupa Birliği ile İlişkiler Çerçevesinde Özel Tüketim Vergisi Uygulaması ve Türkiye Örneği", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
ALTUNDİŞ, M. (2007). "Vergi Usul Kanunu'nda Yer Alan Vergi Suç ve Cezaları ile Yeni Türk Ceza Kanunu'nun Bu Suçlara Etkisi", Ankara Barosu Dergisi, 1: 168-179.
ALTUNDİŞ, M. (2008). "Hukuki Güvenlik İlkesi", Yasama Dergisi, 10: 60-94.
ARSLAN, M. (2013). Kamu Maliyesi Ders Notları, Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Birecik Meslek Yüksek Okulu, http://birecik.harran.edu.tr/ders_notlari/kamu_maliyesi.pdf (25.10.2013).
ATEŞ, L. (2006). "Vergilendirmede Eşitlik", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
AZRAK, Ü. (1961). "Sosyal Devlet ve 1961 Anayasası'nın Sistemi", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 1-4: 208-224.
BAKKAL, U. (2003). "Varlık Vergisi Kanunu'nun Maliye Teorisindeki Vergilendirme İlkeleri Çerçevesinde Değerlendirilmesi", İstanbul Üniversitesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, 43-44: 96-111.
BİNOKAY, M. D. (2010). "Rasyonel Vergileme İlkeleri ve Türkiye'de Uygulanabilirliği", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
BUDAK, T. (2010). Türk Vergi Hukukunda Anayasal Ölçüt: Mali Güç. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
BULUTOĞLU, K. (1958). "Vergiye Karşı Tipik Bir Reaksiyon: Poujade Hareketi", Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, 4: 173-197.
CAN, O. (2005). "Belirlilik İlkesine Anayasal Bakış", Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi, 1-2: 89-125.
CANDAN, N. (2007). "İbn-i Haldun'un Gözüyle Kamu Maliyesi Yaklaşımı", Celal Bayar Üniversitesi İİBF Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 2: 235-245.
ÇAĞLAYAN, R. (1998). "Anayasa Mahkemesi Kararlarında Hukuk Devleti İlkesi", Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi, 1-2: 41-54.
ÇOMAKLI, Ş. E. ve GÖDEKLİ, M. (2011). Vergilemede Anayasal Prensipler. Ankara: Savaş Yayınevi.
DİKMEN, O. (1973). Maliye Dersleri- Giriş ve Genel Vergi Teorisi. İstanbul: Fakülteler Matbaası.
DİNÇKOL, B. (2002). "Türkiye'de Anayasal Düzen ve Laiklik", İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi, 1: 129-144.
DUE, J. F. (1963). Government Finance- An Economic Analysis. Illinois: Richard D. Irwin INC.

EKİNCİ, A. (2008). "İbn-i Haldun'da Adalet Anlayışı", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
ERKİN, G. (2012). "Vergilendirme Yetkisinin Tabi Olduğu Anayasal İlkeler", Ankara Barosu Dergisi, 3: 237-249.
GÖK, A. K. (2007). "Vergi Direncinin Gelişimi", Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi, 1: 143-163.
HEDERSON, D. (1981). "Limitations of the Laffer Curve As A Justification for Tax Cuts", Cato Journal, 1: 45-52.
KARABULUT, K. (2005). "11 Teşrinisani 1942 Tarihli Varlık Vergisi'ne Bir Bakış", Atatürk Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 27: 325-339.
KARAKURT, B. ve AKDEMİR, T. (2010). "İkili Gelir Vergisi Sisteminin Adalet ve Etkinlik İlkeleri Açısından Değerlendirilmesi", Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi, 1: 129-154.
KUMRULU, A. (1979). "Vergi Hukukunun Bir Kısım Anayasal Temelleri", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 1: 147-162.
NEUMARK, F. (1969). Vergi Politikası. CANKOREL, İ. F., (Çev.). İstanbul: Filiz Kitabevi.
ÖNCEL, M., ÇAĞAN, N. ve KUMRULU, A. (1985). Vergi Hukuku. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
ÖZ, E. ve ERMUMCU, O. (2011). "Gümrükte Noksan Addedilen Eşya Sebebiyle Vergilemede Kanunilik İlkesinin İhlali", Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, 6: 35-68.
ÖZER, İ. (1977). Vergileme İlkeleri ve Türk Vergi Sistemi, Ankara: TODAİE Yayınları.
ÖZPENÇE, A. İ. ve ÖZPENÇE, Ö. (2007). "Küreselleşme ve Uluslararası Kuruluşların Ulus-Devletin Vergilendirme Yetkisine Etkileri", Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 1: 1-21.
SAĞBAŞ, İ. (2011). Vergi Teorisi. Ankara: Ece Matbaası.
SARUÇ, N. T., ÇELİKKAYA, A., SAVAŞAN F., GÜRAN, M. C. ve SAĞBAŞ, İ. (2012). Vergi Teorisi. İ. SAĞBAŞ (Ed.), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2960.
SCHMOLDERS, G. (1976). Genel Vergi Teorisi. TURHAN, S. (Çev.). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları Fakülte Matbaası.
SELEN, U. ve ÖZEN,E. (2011). "Türkiye'de Hisse Senedi Gelirlerinde Vergi İstisna Uygulaması: Amaç ve Sonuçlar Açısından Bir Değerlendirme", Maliye Dergisi, 161: 148-166.
SIMON, W. E. (1977). Basic Tax Reforms. Washington D.C. : Department of Treasury.
SMITH, A. (1776). "An Inquiry Into The Nature and Causes of The Wealth of Nations", (Der.). An Inquiry Into The Nature and Causes of The Wealth of Nations Volume II. CAMPBELL, R. H., SKINNER, A. S., TODD, W.B., Indianapolis: Oxford University Press, ss.896-899.
ŞENTÜRK, S. H. (2008). "Vergilemede Fayda ve Ödeme Gücü İlkelerinin Karşılaştırılması: Türkiye Değerlendirmesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
TAŞKIN, Y. (2012). "Vergi Hukukunda Ekonomik Yaklaşım Etkisine Genel Bakış", Mali Çözüm Dergisi, 109: 69-76.
TEKBAŞ, A. (2007). "Vergi Kanunlarının Anayasaya Uygunluğunun Yargısal Denetimi: Türkiye Değerlendirmesi", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
TÜRK, İ. (2010). Kamu Maliyesi. Ankara: Turhan Kitabevi.
TÜRKKAN, A. (2007). "Mali Güç İlkesi Açısından Motorlu Taşıtlar Vergisinin Değerlendirilmesi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
YILMAZ, G. A. (2006). "Türkiye'de Gelir Vergisi Tarifesinde Meydana Gelen Değişikliklerin Vergilendirmede Adalet İlkesi Bakımından Değerlendirilmesi", Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi, 1:239-268.
YİĞİT, U. (2008). Anayasa Mahkemesi Kararları Çerçevesinde Mali Güce Göre Vergilendirme İlkesi. Ankara: Yaklaşım Yayıncılık.
http://www.istanbul.edu.tr/idarehukuku/belgeler/fransizyurttashaklaribildirisi.pdf (25.09.2013).
http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/203-208.pdf (25.09.2013).
http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2011.pdf (24.10.2013).
http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/04/20110402-14.htm (24.10.2013).
http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/04/20110414-39.htm (24.10.2013).
http://www.anayasa.gov.tr/index.php?l=manage_karar&ref=show&action=karar&id=1878&content= (25.10.2013).
http://www.msb.gov.tr/ayim/Ayim_makale_detay.asp?IDNO=26 (25.10.2013).
http://www.anayasa.gen.tr/82ay-hazirlik.htm (10.11.2013).

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi – Sayı 39 – Ocak 2014

EROL GÜNGÖR ÖRNEĞİNDE 1960-1980 ARASI TÜRK AYDINI VE DİN*

Ali SARIKOYUNCU, Prof. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, a.sarıkoyuncu@hotmail.com.

Öznur YAŞAR, Araş. Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, oznrysr@gmail.com.

ÖZET: Bu çalışmada 1960- 1980 yılları arasındaki Türk aydınının, toplumsal alandaki gücüne vurgu yapılarak; din karşısında hangi tutum ve düşünce içerisinde yer aldığı bir örneklem çerçevesinde açıklanacaktır. Çünkü yaşanılan dönemin din anlayışını anlayabilmek, tarihsel değişim ve dönüşümde etkin olan aydınların dini tutumlarını incelemeye bağlıdır. Bu çerçevede; Erol Güngör'ün din anlayışı incelenecektir. Erol Güngör'ü seçmemizin sebebi; 1960 ile 1980 yılları arasında düşüncelerinden oldukça faydalanılan bir aydınımız olmasıdır. Öyle ki Erol Güngör döneminin sorunlarını çok iyi değerlendirmiştir. Ayrıca sunduğu çözüm önerileri hala geçerliliğini korumaktadır.

Anahtar kelimeler: Aydın, Din, Türk aydını, Erol Güngör

TURKISH INTELLECTUAL AND RELIGION BETWEEN 1960-1980, IN THE EXAMPLE OF EROL GUNGOR

ABSTRACT: This study explores the faculty of Turkish intellectual in the society and their attitude to religion in line with some examples. It is a fact that in order to determine the current understanding of religion, we have to examine the approach of such intellectual who have impact on the society during its reform and transformation period. In this context, Erol Gungor understanding of religion will be examined. Erol Gungor chose. Because it is important in the years 1960 and 1980. The solutions offered suggestions are still valid..

Key words: intellectual, religion, Turkish intellectual, Erol Güngör

GİRİŞ

1960-1980 arasındaki dönem Türkiye için oldukça karışık bir dönemdir. Öyle ki; bu dönem Türkiye'si bir darbe ve bir muhtıra geçirmiştir. Elbette ki bu durum o dönem Türk aydınının düşüncelerini her alanda etkilediği gibi din alanında da etkilemiştir (Kongar, 1999: 19). Özellikle 27 Mayıs 1960 yılında darbeyi yapanların din görüşü; hiçbir şekilde din ayrımı yapmayıp milli birliğimiz için el ele hep beraber çalışmak gibi hükümler içermektedir. 27 Mayıs sonrasında ise din ve devlet işlerinin birbirinden tamamen ayırma gibi hedefler vardır (Demirci, 1997:147-161).

Türk modernleşmesi öncülerinin dinle ilgili tutumunda baştan beri karşı karşıya kaldığı problemin temelinde, dini karşı bir ideoloji olarak görmesi yatmaktadır. Bu anlayışta dinin geriliğinin en önemli sebebi olduğu düşüncesi yatmaktadır. Nitekim 1970'ler de üst düzey bürokrat ve girişimcilerden seçilmiş bir örneklem üzerinde yapılan araştırmada bürokratların %80.2'sine göre Türkiye'nin geri kalmasında dinin rolü olduğu anlaşılmaktadır. Bunların %40.2'si ise Türkiye'nin geri kalmasında tamamen dini sorumlu tutmaktadır. Girişimcilerin ise%53.6'sı dinin geri kalmada önemli olduğunu düşünmektedir. Dolayısıyla sorunun kaynağı tamamen dinde aranmaktadır. Bu dönemde böyle düşünülmesinin altında Cumhuriyet Dönemi Türk aydınını çok fazla etkileyen pozitivizm akımının örnek alınması olmuştur (Köktaş, 1997:83).

Bahsettiğimiz dönemdeki Türk aydınının din anlayışını yukarıdaki açıklamaları da göz önünde bulundurarak bir örneklem üzerinden açıklayacağız. Örneklem olarak seçtiğimiz aydınımız Erol Güngör olacak. Erol Güngör'ü

* Bu makale prof. Dr. Ali SARIKOYUNCU'nun danışmanlığını yaptığı Öznur YAŞAR tarafından hazırlanan "Ziya Gökalp, Hilmi Ziya Ülken ve Erol Güngör Örneğinde Dine Yaklaşımları ile Türk Aydını" başlıklı yüksek lisans tez çalışmasından türetilmiştir.

seçmemizin sebebi döneminin öne çıkan aydınlarından biri olması, ayrıca yaşadığı dönemin problemlerini çok iyi okumuş olması ve çözüm önerileri getirmiş olmasıdır.

Aydınlarımızın durumunu çeşitli olaylara bakış açısını, siyasi hayatımız ve geleceğimiz açısından bir değerlendirmeye tabi tutmak girişimi, şimdiye kadar birçok kişi tarafından yapılmış ve konferanslara vs. konu teşkil etmiştir. Bu aydınlarımız arasında şüphesiz Prof. Dr. Erol Güngör' ün ayrı bir yeri vardır. Erol Güngör'ü aydınlar zinciri içerisinde ayrıcalıklı bir duruma getiren temel husus onun "Milletinin kültürü ile bütünleşmiş olmasıdır". Milletinin kültürü ile bütünleşmiş olmak, ona yabancılaşmamak, milleti için geleceğe yönelik, köke bağlı tahliller ve sentezler yapabilmek, gerçek aydınların özelliğidir. Ülkemiz, Tanzimat'tan beri ve çok acele bir şekilde de Cumhuriyet Döneminden bugüne kadar, hep Erol Güngör gibi aydınların özlemini çekmiştir. İşte Erol Güngör'ün ayırıcı özelliği de bu noktada bulunmaktadır (Aydın, 1998:148).

EROL GÜNGÖR ÖRNEĞİNDE 1960-1980 ARASI TÜRK AYDINI VE DİN

25 Kasım 1938' de Kırşehir'de doğan Güngör Türk fikir hayatının yetiştirmiş olduğu önemli isimlerdendir. Köklü bir aileye mensup Erol Güngör adliye zabit kâtibi Abdullah Sabri Bey ile Zeliha Hanımın üçüncü çocuklarıdır. Kırk beş yıllık çok kısa denebilecek bir hayat dilimine çok sayıda kitap ve makale sığdırmıştır. Dini bilgilerinin çoğunu dedesi Hafız Osman Bey'den almıştır. Dedesi Abdülhamit Devrini görmüş ve çok iyi medrese eğitimi almış biridir. Ortaokul sıralarında Türk İslam kültürünün önemli eserlerini okumaya başlamıştır. 1956'da ise Kırşehir'den ayrılmıştır. İstanbul Hukuk Fakültesine kayıt yaptıran Erol Güngör bir yandan tahsil hayatını devam ettirirken bir yandan da devamlı ilim toplantılarına katılmıştır (Güngör, 1998:107).

Mümtaz Turhan'la tanışıp, Edebiyat Fakültesini bırakıp Fen-Edebiyat Fakültesinin Felsefe Bölümüne geçmesi onun hayatına akademik olarak yeni bir boyut kazandırmıştır. Erol Güngör'ün farklılığı, üzerinde büyük etkisi bulunan hocasının da dikkatinden kaçmamıştır. Nitekim Mümtaz Turhan onun için ileride "İşte benim büyük eserim" diyecektir. Öğrenci olduğu fakültede ayrıca memur olarak da görev yapan Güngör ayrıca misafir profesör olarak İstanbul Üniversitesinde bulunan Hains'in laboratuar asistanlığını üstlenmiştir. Edebiyat Fakültesinden mezun olduğu 1961 yılında Tecrübi Psikoloji kürsüsüne asistan tayin edilmiştir. Ülkemizde yeni bir ilim dalı olan Sosyal Psikolojiye yönelmesi de bundan sonra başlamıştır. ABD'ye Kenneth Hammond'un davetiyle Sosyal Psikoloji alanında araştırma yapmak için gitmiştir. Araştırmalarını yapıp ülkeye dönen Erol Güngör 1970'de doçent olmuştur. Hocası Mümtaz Turhan'ın vefatından sonra İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Psikoloji Kürsüsünün Başkanlığını da yürütmeye başlamıştır. Devlet Planlama Teşkilatında, Milli Eğitim Bakanlığı ve Kültür Bakanlığının çeşitli komisyonlarında görev alan Güngör 1978 yılında "Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar" adlı teziyle profesör olmuştur. 1982 yılında Yüksek Öğretim Kurumu tarafından Selçuk Üniversitesine rektör tayin edilen Güngör, sekiz ay süren bu idareciliği sırasında pek çok başarılı çalışmaya imzasını atmıştır. Ancak 24 Nisan 1983'de İstanbul'da geçirdiği bir kalp krizi sonucu hayata gözlerini kapamıştır (Yıldız, 1998:15-19).

Kısaca hayat hikâyesini anlattıktan sonra Erol Güngör'ün din hakkındaki görüşlerini açıklayabiliriz. Din hakkında birçok görüş beyan eden Erol Güngör; medeniyet ve kültür ilişkisinde dinin yerine değinmektedir. Bu anlamda İslâm davasının siyasi bir dava olarak değerlendirilmesini uygun görmemektedir (Güngör, 1983: 13). Bunun doğal bir süreç olması gerektiğini öngören Erol Güngör'e göre Müslümanlar yeni bir medeniyet kurarak varlıklarını korumak ve yüceltmek zorundadırlar. Ancak bunun yolu fikir ve sanat alanında yoğun gayretler sarf etmekle mümkün olabilir (Güngör, 1996a: 63-68). Güngör'e göre İslam, siyasetten öte kültür ve medeniyet meydana getirme adına var olmak durumundadır. Bu da zaten öyle gelişmiş ve İslamiyet insanlığa yön veren bir medeniyet kurmuştur.

Erol Güngör'e göre İslâm medeniyeti getirdiği manevi değerler bakımından çok üstündür. Bu üstünlük sayesinde karşısındaki diğer sistemleri yenilgiye uğratmıştır. İslâm medeniyetinin sahibi ve muhafazasıyla sorumlu konuma geçen Türkler ise kendi değerleriyle İslâmiyet'in temellerini pekiştirmiştir. Bu nedenle kendilerinden olmayanlara karşı hiçbir özenti göstermeyen Türkler, başkalarının da kendilerine katılmakla büyük bir mutluluğa kavuşacaklarına inanmışlardır. Başka halkların Müslüman olması onlara ait bir tercih olarak bırakılmıştır. Bu sebeple Türk tarihinde

zorla din değiştirme hadisesi hiç görülmediği gibi, din propagandasına da pek rastlanmamıştır. Türkiye yüzlerce yıl birçok dinin ve siyasi cemaatin sığındığı bir yer olmuştur. Hatta Yahudi düşmanlığının görülmediği tek yer Türkiye'dir. Örneğin Türkler İspanya'daki engizisyondan kaçan Müslümanlara yardım ettikleri gibi Yahudilere de yardım etmişlerdir. Ayrıca Türkler binlerce Yahudi'ye İstanbul'da rahat bir hayat temin etmişlerdir (Güngör, 1997: 142).

Erol Güngör İslâm medeniyetine bir özeleştiri getirmiştir. Öyle ki İslâm medeniyetinin bir bakıma kendi üstünlüğünün kurbanı olduğunu söylemiştir. 16. veya 17. yüzyıla kadar İslâm dünyası, bulunan müesseseleriyle, bilgi ve teknoloji birikimiyle o kadar istikrarlıydı ki; değişim gibi bir ihtiyaç içine hiç girmemiştir (Güngör, 1996a: 91). Sonraki yüzyıllarda ise bahsedilen alanlardaki gerileme sebebiyle bu istikrarını kaybetmiştir.

Erol Güngör'ün genel olarak İslam medeniyetiyle alakalı düşüncelerinden şunlar anlaşılmaktadır; her alanda başarılı olmak için dinimizde değişiklik yapmamız gerekmez, bizim ilimde, sanatta, sporda, vs. başarılı olmamız devletlerarasında da başarılı olmamızı sağlayacaktır. Bu nedenle kültürümüze sahip çıkıp, eğitime önem vermemiz gerekmektedir.

Erol Güngör'ün geri kalmışlık ve din eğitimi hakkında da görüşleri bulunmaktadır. O aydınların, dinin sosyal müessese olduğunu hesaba katmayarak, onu hep ideolojik planda düşündüklerini ve bu yüzden din hayatındaki gerilemeyi, dine rakip başka ideolojilerin çıkmasına bağlamaktadır (Güngör, 1996a: 238-241). Erol Güngör dinin özünde gerilemeye sebebiyet verecek hiç bir şey olmadığını düşünmektedir. Ona göre din sadece ideolojik olarak düşünülürse gerilemeye sebep olabilir.

Güngör İslâm hukukunun geri kalma sebeplerini, dönemin şartlarıyla beraber açıklamaktadır. İslâm hukukunun geri kaldığı dönem, değişmelerin dışarıdan geldiği ve eskiden hiç görülmeyen bir hız kazandığı dönemdir. İslâm hukukunun ticaret, borçlar, ceza hukuku sahalarında, aynı zamanda usul hukuku konusunda yerini batılı hukuk sistemlerine terk etmesi, bütün bu sahaların İslâm camiasının takip edemediği ancak peşinden yetişmeye çalıştığı bir takım hızlı değişmelere uğraması yüzündendir (Güngör, 1993c:101). Erol Güngör'ün bu noktada belirtmek istediği, bu gelişmeleri takip edecek yeterince yetişmiş insan gücünün olmaması ve hızlı bir Batılılaşma sürecine girilmesidir.

Erol Güngör'ün İslâm hukuku hakkındaki değerlendirmeleri bugün içinde geçerlidir. İslâmiyet'de içtihat[i] kapısının kapanmadığını söylememize rağmen, karşımıza çıkan yeni hukuk sorunları bulunmaktadır. Bu sorunları hala eski hukuk kitaplarıyla çözmeye çalışmamız bu alanda devam eden büyük problemlerimiz olduğunu göstermektedir. Düşünmeye sonsuz bir önem veren bir dinin mensupları, İslâm'ın çağdaş problemler karşısında aciz kaldığı görüntüsünü vermektedir. Bu ise yanlıştır. İyi bir İslâmi eğitim almış âlimin bugün çözemediği bir problem olamaz ve olmamalıdır (Aydın, 1998: 154). Bu noktada problemin İslâm bilginlerinin yetişme problemi olduğunu söyleyebiliriz.

Erol Güngör tasavvuf hareketi hakkında da düşüncelerini belirtmektedir. Ona göre bu hareket birçok insanın zannettiği gibi İslâm'ın sefalete ve ahlaki gevşekliğe düşmesine neden olmamaktadır. Fakat şu kesin ki, şikâyet konusu olan hallere tasavvuf yoluyla bir çözüm bulmaya imkân yoktur. Sonuç olarak da olmamıştır (Güngör, 1993b: 216).

Dine başka hiçbir amaç karıştırılmadığı sürece geri kalmışlığa sebebiyet vermez. Bu konuyu Atatürk'ün görüşleriyle devam ettirmek yerinde olacaktır. Ona göre insanlıkta, dinle ilgili her konu her türlü hurafelerden uzaklaşarak, hakiki bilimin ışığında temizlenip, mükemmel oluncaya kadar, din oyunu aktörlerine her yerde rastlanacaktır (Sarıkoyuncu, 2006: 120).

Erol Güngör döneminin en büyük sorunlarından birisinin iyi yetişmiş din adamının olmaması olduğunu söylemektedir. O dönemin birçok sorununu ele alırken bu konuya da oldukça yer vermektedir. Özellikle ülkemizin geleceği için iyi yetişmiş din adamlarına olan ihtiyaca vurgu yapmaktadır.

Erol Güngör İslâmi eğitim kurumları olan medreselerle alakalı görüşlerini bir yazısında ifade etmektedir. Ona göre Batı'da her kemalin mastarı fen ise, Doğu'da her feyzin membaı dindir. İslâm'ın "bir cevher-i hakikatinin" şaşalı bir medeniyet ortaya koymak için yeterli olduğunu düşünmektedir. Daha sonra medreselerin ıslahı nasıl olacaktır? Sorusunun üzerinde durmaktadır (Korkmaz, 1994:100). Çünkü toplumun iyi yetişmiş din adamına ihtiyacı olduğunun farkındadır. Bu anlamda ilk olarak medreselerin ıslahı üzerinde durulması gerektiğini beyan etmektedir.

Erol Güngör, Türkiye Cumhuriyeti'nin laik bir devlet olduğu gerçeğinden hareket etmektedir. Bu nedenle din adamlarının devlet işlerinde etkili olmasının tasvip edilemeyeceğini belirtmektedir. Öte yandan O, devletin ya da politikacıların da din işlerine yön vermeye kalkmasını doğru bulmamaktadır. Hatta devletin ibadet şekline bile karışmak isteyenleri şiddetle eleştirmektedir. Güngör'e göre bu, bir müdahaleci laikliktir. Bu güçler zaman zaman devlet gücünü din kurumlarına karşı kullanma fırsatı da elde etmişlerdir (Güngör, 1996a: 329). Yani sadece dini devlet işlerinden ayırmak yetmez, devleti de din işlerinden ayırmak gerekmektedir.

Ayrıca Erol Güngör, İslâm'ının tipik birer örgütleniş biçimi olarak ortaya çıkan tarikatların halk katında ilgi görmesinin nedenini açıklamaktadır. Ona göre; ulemanın mesafeli tavrına karşın, tarikat şeyhi baba şefkatinin sembolü olmuştur (Güngör, 1993b: 115). Ona göre tarikat şeyhi müftüler fetva verse de sen yine kalbine danış ilkesinin temsilcileri olmaktadır (Güngör, 1993b: 115). Bu hususta tasavvufun yaptığı en büyük menfi tesir aydınımıza göre en kaliteli zihinleri, en parlak zekâları kültür hayatının dışına çekmesi ve onları kısırlığa mahkûm etmektir (Güngör, 1993b: 199). Bu konu tartışılması gereken bir önem arz etmektedir. Milletimizin geleceği açısından çok parlak zihinlerin tek taraflı gelişmesi iyi olmayacaktır. Bu nedenle Erol Güngör de bu durumdan rahatsızlık duymaktadır.

Erol Güngör'e göre din hayatını düzene sokmak adına büyük çabalar bulunmaktadır. Ancak bu çabalamaların içinde bulunanlar kendilerine rehber olabilecek prensiplerin hangi kaynaklardan çıkarılacağını açıkça tayin etmek zorundadırlar (Güngör, 1993b: 9). Ayrıca dinde otorite mevkisine geçecek kimselerin bugünkü meseleleri üstlenebilecek bir eğitimden geçmeleri muhakkak gereklidir (Güngör, 1993c: 191). Yine yukarıda değindiğimiz gibi din alanındaki eksiklikleri ancak iyi eğitim almış olan kişiler düzeltebilecektir.

Erol Güngör'ün Osmanlı medreseleri hakkında değerlendirmeleri bulunmaktadır. Osmanlı medreselerinin o dönemin İslâm dünyasında bulunan medreselerden farksız olduğuna dikkat çekmektedir. Güngör 16. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı medresesinin akli ilimleri bırakmalarının sebebini bu ilimlerde birkaç yüzyıldır herhangi bir ciddi gelişmenin olmayışına bağlamaktadır. Bu yüzden onların okutulmasıyla okutulmaması arasında önemli bir fark bulunmamaktadır. Güngör medreselerin donması ve fonksiyonlarını kaybetmesini de medreseli aydın zümresindeki durgunluğa bağlamaktadır. Batı'daki ilmi gelişmeleri takip eden aydınlarımız olsaydı ne Tanzimat olacaktı nede medreseler resmen kapatılmadan önce, kendilerini kapayacaktı (Aydın, 1998: 151). Bugün iyi yetişmiş din âlimlerimizin olmayışı Erol Güngör tarafından Osmanlı ulemasına bağlanmaktadır. Çünkü onlar eğer ilmi anlamda Batı ile yarışabilecek derecede olsaydı, bugün Batı'ya ulaşmak bizim hedefimiz olmazdı.

Erol Güngör'e göre medreselerin donmasının ve çağ dışı kalmasının en önemli sonucu, yeni aydın grubunun onun yerini almasına kadar çok uzun ve sıkıntılı bir zamanın geçmiş olmasıdır (Güngör, 1993c: 40). Yani bu zamanın dolmasına bir hayli zaman vardır. Çünkü dönemin mevcut aydınları gerekli olan günün, ilmini almış değildir.

İslâm dünyasında ortaya çıkan uyanışçı hareketleri analiz eden Erol Güngör, hâlâ dini ve çağını iyi bilen kaliteli din bilginlerine ihtiyaç duyulduğunu belirtmektedir. Zira İslâm'da yapılacak olan ıslah, düzeltme ve çözüm geliştirme görevi sadece onlara ait bir uzmanlık işidir. Dinin herkese açık olduğu her Müslüman'ın din hakkında düşünce ve çözüm ileri sürebileceği elbette doğrudur. Ancak gerçek din bilginlerinin yerini hiçbir kesim dolduramayacaktır. Dini ayakta tutacak olan da batıracak olan da onlardır. Gerçekten dinin muhafazası onlardadır. Muhafaza ettikleri şeyi gün ışığına çıkarmayacak kadar aşırı ve manasız bir titizlik göstermeleri yüzünden, onu öldürmek üzere olduklarını da bilmeleri gerekmektedir. Sorunlar karşısında kendini geriye çekerek görevden kaçan bilginler iki kusur işlemektedir: İlki; alanı ehli olmayan kişilere terk ederek insanlara ve dine zarar vermelerine neden olmaktır. Diğeri ise dinin hayatla olan bağını keserek belki bilmeden de olsa dine ihanet etmektir (Güngör, 1993c). Sonuç olarak İslâm dininin, dinini iyi bilen din adamlarına ihtiyacı vardır. Çünkü onlar dinin muhafazasını sağlayacaktır. Ayrıca dinin yaşamdan bağını koparmayacak, her anlamda insanlığa katkıda bulunmuş olacaklardır.

Erol Güngör' e göre; Türkiye'de uzun yıllar din öğretiminin her seviyedeki eğitim kurumlarından kaldırılması sonunda tahsilli din adamı veya din tahsili yapmış aydın bulunamamıştır. Böylece itibarı zaten zedelenmiş olan din eğitimi kurumları büsbütün alay konusu olacak bir seviyeye indirilmiştir (Güngör, 1996a: 389). Konuya bu açıdan bakıldığında dinin bahsedilen konumu ülke için hiç de iyi olmamıştır diyebiliriz.

Bu anlamda kendini iyi yetiştirmiş din adamına olan ihtiyaca vurgu yapan Erol Güngör'e göre, insanlık her büyük değişme anında kendisine yeni çıkış yolları bulmuştur ve bulacaktır da… İşte bu anlamda din adamına burada pek çok vazife düşmektedir. Din ulemamız dünyamızın yeniden kurulmasında bir mimar gibi çalışmak isterse, dinin ezeli ve ebedi değerlerini modern insana nasıl verebileceğini bilmek zorundadır (Güngör,1993c: 204-205). Bu nedenle din eğitiminin çok iyi verilmesi gerekmektedir.

Erol Güngör'e göre, bugünün İslâmcı düşünürleri, Batı medeniyetine uzak oldukları kadar, İslâm'a da uzaktırlar. Bugünkü Müslüman düşünürü Batı medeniyetini nasıl ki tanımak ve anlamak durumunda ise, İslâm'ı da öyle tanımak ve anlamak mecburiyetinde kalmıştır (Güngör, 1993c: 180-185). Bu mesafeyi ortadan kaldırmanın yolu da din eğitimini gençlere vermekten geçmektedir.

Laiklik tartışmalarında ise Erol Güngör aydınların iki temel eksende ayrıştığını ifade etmektedir. Bunlardan ilki; din artık devrini tamamlamış bir sosyal müessesedir ve modern cemiyetin esas vasfını klasik dinlerin tesirinden çıkarak rasyonel düşünceyi hâkimdir. İkincisi ise; Modern cemiyetin ahlakı dine değil ilme dayanacaktır. Böylelikle Türk aydınlarının din karşısında aldıkları tavırlarda yukarıdaki fikirler çok etkili olacaktır. Nitekim bu tavır alış öylesine derin köklere sahiptir ki bugün bile dindarlık bir kimsenin aydın tabaka arasında yer almasına önemli bir engel olarak algılanmaktadır. Bizde uygulamasını pozitivist bir geçmişe dayandıran doktriner laiklik öğretisi (ki bunu birçok siyaset bilimcisi artık laikçilik olarak tanımlayacaktır), dinin insanlığın çocukluk çağlarının bir alışkanlığı olduğu, aklın ve bilimin egemenlik kazanması ile dinin de aşılacağına inancına sahiptir. Bu nedenledir ki bizde belli bir eğitim düzeyine ulaşmış okumuş yazmış bir kimsenin dindar olabilmesine imkân ve ihtimal verilmeyecektir. Erol Güngör'ün vurguladığı gibi sıradan bir Türk aydın bireyinin dindar olarak kendisini lanse etmesinin tek sebebi bulunacaktır, o da dini istismar etmek. Standart Türk aydınına göre din ancak geri kalmış halk kitlelerinin kültürünü temsil eder; aydının vazifesi bu kültürün bir üyesi olmak değil, fakat onu ortadan kaldırmasa bile ıslah etmek, modernleştirmektir. Bu yüzden halk dindar aydın, din reformcusudur. Halkın kanaatine göre Türk milleti dindar oldukça yükselmiş ve yücelmiş, dinden uzak kaldıkça da kudretini kaybetmiştir (Ceylan, 2006:44).

Güngör; dinin eski nüfuz alanlarını kaybettiği görüşünden hareket etmektedir (Güngör, 1996b: 87-188). Bu nedenle de dinin devlete müdahale etmesinin artık imkânsız bir hale geldiği kanaatindedir (Subaşı, 1996:261). Türkiye gibi ruhban sınıfına, cemaat teşkilatına ve varlıklı bir kilise teşkilatına sahip bulunmayan ülkelerde böyle bir müdahalenin zaten beklenemeyeceğini belirtmektedir. Buna karşılık modernizm, ilericilik, devrim gibi tabu haline getirilmiş

kavramların temsilcisi olarak ortaya çıkan devleti, din hayatına karışmaya hem çok meyilli, hem de imkânları bakımından pek müsait görmektedir (Güngör, 1996b:187).

Laiklik konusuna Sosyal Meseleler ve Aydınlar kitabında da değinen Erol Güngör; Türkiye devletinin laik olduğunu söyleyen anayasa maddesi de Türkiye'yi laik yapmış değildir diye düşünmektedir. Kanunla insanlar objektif düşünceye, yani laikliğe alıştırılamaz (Güngör, 1996a: 327). Bu anlamda laiklik önce insanlara anlatılmalı ve olması gerektiği gibi uygulamaya koyulmalıdır.

Batılı siyasetçileri kaygılandıran etken, İslâm'ın kuşatıcı bir din olmasıdır. Asıl çatışma, İslâm ve laiklik arasında kendini göstermiştir. Güngör, İslâm'ın insanı maddî ve manevî yönleriyle bütünüyle kavrayan bir sistem olduğunu düşünmektedir. Dolayısıyla Hıristiyanlıktaki gibi bir laikliğin İslâm'a uymadığını söylemektedir. Ona göre, İslâm'da laiklik daha çok din ve vicdan hürriyeti şeklinde ortaya çıkmaktadır (Güngör, 2011).

Erol Güngör laikliğin yanlış anlaşıldığını düşüncesindedir. Erol Güngör'e göre; zaman geçtikçe laiklik var olan anlamından uzaklaşmıştır. Öyle ki dini sadece devlet işlerinden ayırmak yetmemiş, dini milleten de ayırma çabalarına girişilmiştir.

Dine yöneliş konusuna da değinen Erol Güngör'e göre; bu yönelişin temelinde, insanların, dini olmayan bir mana sisteminden memnun olmamaları yatmaktadır. Dinin canlanması için bir önceki mana sisteminin sadece dini olmayışı değil, dinin getireceklerine hemen hemen zıt bir hayatı temsil etmesi gerekmektedir. İnsanlar ya dinsiz iken dindar olmakta ya da kendi dinlerinin eksik ve kusurlu olduğu bazı önemli noktalarda, tatmin sağlayan bir başka din anlayışını kabul etmektedirler. Her iki halde de yeni sistemin etkisiyle bir veya daha çok noktada tezat oluşturması ve bu tezadın belli bir istikamette çözülmeye doğru gitmesi esastır (Güngör, 1993b: 211). Ayrıca Erol Güngör dinin de hayata karşı olumlu tavır almadığını söylemektedir. Buna karşın dinin kendini geri plana atan değişmenin sembollerine karşı hasımane tutumuyla tavrını gösterdiğini söylemektedir. Din, onların uğraştığı meselelerin hepsine kendinde çözüm olduğu görüşündedir. Dolayısıyla Erol Güngör dinin kendinden başka itibar edilecek hiçbir şey bulunmadığını iddia eder hale geldiğini hatırlatmaktadır. Türkiye'de din adını ağzına alanların, onu günlük siyasi kavgalarında vasıta yapacak derecede kutsallığını hiçe saymalarını eleştirmekte ve bu düzeyde dine ayrılan zamanı sorgulamaktadır (Güngör, 1993b: 214). Özetle Erol Güngör dinin özünün anlaşımındaki değişimden rahatsızlığını dile getirmiştir. Çünkü gerçek anlamda din hiç bir gelişmenin önüne geçmemektedir. Bu anlamda dini farklı algılatmak isteyenlere de karşı çıkmaktadır.

Erol Güngör din istismarını da eleştirmektedir. Din istismarı insanların dini duygularını kullanarak çıkar elde etme eylemidir. Ne yazık ki bu eylem çoğu zaman dinini iyi bilen kişiler tarafından yapılmaktadır. O bu konudaki rahatsızlığını dile getirmektedir. Aslında İslâm dininde de bu durum kınanmaktadır. Bu tavırdaki kişilere riyakâr denmektedir ve İslâmiyet'te riya haramdır (Yaşar, 2011).

Din istismarı ancak din hürriyetinin çok sınırlı olduğu yerlerde bir anlam ifade etmektedir. Ne var ki, söz konusu edilebilecek bir istismarın mevcudiyeti, din müesseselerine karşı yapılan gizli ve açık hücumlar, din hayatına yapılmakta devam eden müdahaleler sona erdiği takdirde tamamen ortadan kalkacaktır (Güngör, 1996b: 167). Anlaşılacağı üzere Erol Güngör din istismarının mevcut düzenle alakalı olduğunu savunmaktadır.

Erol Güngör'e göre İslâmiyet din ile dünyayı birleştiren bir dindir. İslâm insanın dünyasını maddi ve manevi olarak ikiye ayırmaz. İslâm hayatı maddesi ve manası ile bir bütün olarak kabul etmektedir. Ayrıca Erol Güngör kehanet ile İslâm'ın uyuşmayacağını belirtmektedir (Güngör, 1993c: 80-90).

Erol Güngör İslâm'ı bir dava konusu yapanların çoğunlukla ya muhteris birer menfaatçi veya bilgisiz kimseler olduğunu düşünmektedir. Uzun zaman İslâm ile ilgili olarak yazılan ve söylenenlerin pek basit ve kısır şeyler olduğunu söylemektedir. Bu söylenenlerle İslâm'ın yanlış anlaşılmasına yol açtığını düşünen Erol Güngör, Türkiye'nin hala bu basitliği ve kısırlığı aşma gayreti içinde olduğunu düşünmektedir (Güngör, 1993c: 202). Bu gibi durumlar Türkiye'yi çıkmaza götürmektedir. Bu noktada gerçek Müslümanların üzerine vazifeler düşmektedir. Örneğin İslâm'ın tehdit edildiği bir durumda Müslüman kişilerin yapacağı ilk iş meseleyi önemsiz veya yok saymak değil, onun üzerine gitmektir (Güngör, 1993b: 216). Bu bir Müslüman'ın görevidir.

Aydınımızın görüşlerinden yola çıkarak bir değerlendirme yapacak olursak; iki ayrım dikkatimizi çekmektedir. Bunlardan ilki dinini gerektiği gibi yaşayanlar ikincisi gerektiği gibi yaşamayan ya da yaşayamayanlardır. Buradaki sıkıntılı durum dinini gerçekten yaşamak isteyenlerin önüne çıkan engellerdir. Bunlar din istismarı, mevcut düzen, yanlış algılama gibi engellerdir (Yaşar,2011).

Batılılaşma ve modernleşme çabaları içinde dinin değerlendirmesini de yapan Erol Güngör'e göre; bugüne ayak uydurmak için eskileri inkâr etmek gerekmediği gibi, illa onların bıraktığı yerde durmak veya başlamak da bir zorunluluk değildir. Aydınımıza göre, İslâm'a karşı gelişen ilgi ve bağlılığın verdiği potansiyelin heba edilmemesi için hareket noktası geçmişten başlamamalıdır. Bizzat içtihatla ihtiyaç duyulan yönde dönmenin mümkün olduğunu hatırlatmaktadır (Güngör, 1993b: 223).

Teknolojik gelişmeyi de kaçınılmaz bulan Erol Güngör; asıl meselenin teknolojik gelişmeye nasıl bir manevi gelişme ile istikamet verileceği konusu olduğunu söylemektedir. Batının dahi teknolojiye nasıl yön vereceği noktasında düşünceleri bulunmaktadır (Güngör, 1996a: 82).

Erol Güngör göre modern topluluklarda din artık diğer kurumlar arasından sadece bir tanesi haline gelmiştir. Manevi ihtiyaçlarımızın bir kısmını tatmin etmeye yarayan bir kurum olmuştur. Bu şekilde oluşan bir kopukluk sadece bir Müslüman'ın değil, bütün modern dünyanın bir dramıdır. İnsanlar her bir ihtiyaçlarını birbiriyle alakalı olmayan kurumlarla tatmin etmektedir. Öyle ki İslam'ın durumu kolları bir tarafta, bacakları bir tarafta, kafaları bir tarafta, ruhları bir tarafta olan insan görünümündedir (Güngör, 1993c: 206). Bu görüşlerinden de belli olduğu gibi aydınımız din ile modernliğin beraber ilerlemesi gerektiği düşüncesindedir. Yani hiçbir şekilde modernlik için dini ikinci plana atmamamız gerekmektedir.

Bu anlamda atlamamamız gereken bir konu da modernlikten Türk aydınının ne anladığıdır. Batıcılık, Türk aydınları nezdinde modernleştirme şeklinde anlaşılmak istenmiştir. Hâlbuki modernleştirme yanıltıcı bir kavramdır. Çünkü modern toplumların sahip oldukları şeyi arzulamayı veya ona yönelmeyi ifade etmektedir. Problem, modern toplumların sahip oldukları şeylerin insanın doğal ortamını daha iyi denetlemelerini veya kullanabilmesini sağlayacak tarzlar ve araçlar olabilmesidir. Ayrıca bunların Batı'da sadece yakın zamanların moda ve eğilimleri veya belirli bir üslup ve tarz meseleleri olabilmesi problemidir. Türk modernleşme süreci, merkez toplumsal değerleri ve hatta insanı Batı medeniyetinin izdüşümünde yeniden tanımlamıştır (Subaşı, 1996: 78).

Dinin alanı üzerine de düşünen Güngör'e göre; dine karşı takınılan tavırlarda çeşitli hatalar bulunmaktadır. Birincisi; dini ilimle karıştıran bir bilgi hatasıdır. İkincisi ise; kendilerini reformcu diye adlandıran kişilerin din hakkındaki bilgisizliğidir (Güngör, 1996b: 163). Din anlayışının ne olması gerektiği hakkında sonu gelmez öznel tartışmalar yersizdir. Bu tartışmalar yerine, herkesin üzerinde anlaşabildiği gerçeklerin nelere bağlı bulunduğunu görebileceğimiz şartlar üzerinde durmamız gerekmektedir (Güngör, 1996a: 50-62).

Güngör, İslâm ile modernitenin birbirinden tamamen uzaklaştırılamaz olduğuna inanmaktadır. Bunu tarihe atıfta bulunarak yapmıştır. Öyle ki tarihte en önemli din âlimleri müspet ilime karşı çıkmamışlardır. Erol Güngör İslâm dünyasının reform ihtiyaçlarının Batı ile mücadele halinde ortaya çıktığını iddia etmektedir (Güngör, 1993b: 11).

Erol Güngör'e göre aydınların din problemlerinde söz sahibi olmaya yönelmenin çeşitli nedenleri vardır. Bu nedenlerden en önemlisi ulema sınıfının "saygı değer bir sosyal grup" olarak aramızdan ayrılmasıdır (Güngör, 1983: 239). Bu anlamda ulemanın doldurmuş olduğu misyondaki boşluğu aydınlar doldurmak istemiştir.

Aydınımız dinde reform yapılmasını en çok isteyenlerin, aslında her türlü reform yapılsa bile bir defa olsun ibadet edecek kimseler olmadığını düşünmektedir. İnsanın şahsen inanmasa bile din işleriyle uğraşabileceğini düşünmektedir. Bu nedenle gelebilecek itirazları cevaplarken, din işlerine alaka göstermekle dindarların işlerine müdahale etmenin ayrı şeyler olduğunu hatırlatmaktadır (Güngör, 1996a: 329). Bunun dışında Güngör İslâm'ın bir hayat düzeni olduğunu söylemektedir. Onu hayattan çeken insanın, İslâm'a hizmet değil belki ihanet edeceğini söylemektedir (Güngör,1993c: 201-220). Özetle İslâm ile bütünleştiğimizin üstünü çizmektedir. Bu nedenle reform başlığı altında İslâm'dan tamamen uzaklaşmanın yanlış olduğunu belirtmektedir.

Yukarıda bahsedilen konuya ilaveten aydınımız ilericilerin bize medeniyet diye gösterdikleri şeylerden bahsetmektedir. Bunlara uymak için sadece Türklük ve Müslümanlıktan çıkmak değil, ayrıca insanlıktan da çıkmamız gerektiğini düşünmektedir. İnsanlara daha çok huzur ve refah verecek bir yaşama seviyesine ulaşabilmek için Türk ve Müslüman oluşumuzdan taviz vermememiz gerekmektedir. Çünkü bunlar bizim en büyük avantajlarımızdır (Güngör, 1996a: 422).

Erol Güngör, 2. Mahmut zamanındaki (1808-1839) din adamlarının, padişahın getirdiği bazı yenilikleri ilk etapta kabul etmeme nedenlerini açıklamaktadır. Din adamlarının o dönem modernleşmeye karşı olmadıklarını belirtmektedir. Onların karşı oldukları şeyin modernleşme ile ilgisi olmayan, sadece sembolik mahiyetteki bazı yenilikler olduğunu söylemektedir (Güngör, 1993c: 178). Yani din adamlarının asıl karşı çıktıkları dinden uzaklaşmadır. Öyle ki dinin mahiyeti konusunda yapılması muhtemel olan değişiklikler din adamlarını tedirgin etmektedir. Yoksa gelişme anlamında yapılacak her türlü reform konusunda din adamlarının bir tereddüdü bulunmamaktadır.

Erol Güngör inanç konusu ile ilgili de düşüncelerini dile getirmiştir. Ona göre; Müslümanların düşünce meselelerinin iman meselesi halinde görmekten vazgeçmeleri ve düşüncelerinin doğruluğuna ölçüt olarak imanı almamaları gerekmektedir. Bu onların imanlarını terk etmeleri anlamına gelmez; fakat düşünceye iman ölçüsü hâkim olduğu zaman kimin haklı kimin haksız olduğunu anlamaya hemen hemen imkân bulunmamaktadır. İman öyle bir konudur ki; ana hatlarıyla herkesi birbirine bağlamaktadır. Aynı şekilde tartışmaya sokulduğu zaman ufak ayrıntılar bile insanların birbirlerini en ağır şekilde suçlamalarına yol açabilmektedir (Güngör, 1983: 73). Bu yüzden Erol Güngör, iman konusu olan şeyleri ya red ya da kabul edebileceğimizi, fakat asla tartışamayacağımızı söylemektedir. Erol Güngör böylece imanla düşünce arasında bir ayrım yapmaya gerek duymaktadır. İmanı, doğruluğuna ilişkin yeterli bilgi temelleri olmadan bir önermenin geçerliliğini onaylama şeklinde tanımlamaktadır. Din, kişinin doğruluğunu en azından başkalarına karşı ispatlama lüzumunu hissetmediği bir önermenin kabulü olmaktadır. Bu takdirde imanın bilgiye dönüşmesini, önermenin doğruluğunun açık seçik hale gelmesine bağlamış olmaktadır. Nihayet iman iç gözleme dayanmaktadır (Subaşı, 1996: 249).

Diğer dinler ile İslam dinini karılaştıran Erol Güngör; İslâm'ın, Hıristiyanlıktan farklı bir şekilde var olan bütünselliğine işaret etmektedir. İslâm'ın toplumu, maddi manevi bütünüyle kavramaya çalışan, onu bütünsel olarak ele alan bir sistem olduğunu belirten aydınımız, bu yüzden İslâm'ın Hıristiyanlıktaki anlamıyla laik olmadığına işaret etmektedir. Fakat aydınımız yine de laikliği negatif bir kavram olarak ele almamaktadır. Ona göre İslâm'daki laiklik,

daha ziyade vicdan hürriyeti şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle de İslâm'ın başlangıcından beri oluşturduğu hukuk külliyatı ancak bir tarihi araştırma konusundan ibaret kalmış bulunmaktadır. Çünkü bugün artık Türkiye laikliği benimsemiştir (Güngör, 1993c: 51-58).

Dinin yaptırıcı gücüne de değinen Güngör; bu güce bazı hallerde maddi kuvvetinde girebileceğini ancak dinde asıl olanın manevi kuvvet olduğunu savunur. Çünkü dini hayatın bütün gayesi Allah rızası denilen şeyin kazanılması yani Tanrı'nın insanlardan hoşnut olmasıdır. Ancak dinin Katolik Hıristiyanlarda olduğu gibi teşkilatlandığı durumlarda yaptırıcı güç daha kuvvetli olur. Çünkü kilise, insanın bir kabahatinden ötürü cemaatten çıkarabilir (Güngör, 1997: 146). Buradan da anlaşıldığı gibi daha kapsayıcı nitelikte olan İslâm dini diğer dinlerden ayrılmaktadır.

SONUÇ

Araştırmamızda ele aldığımız dönemde -1960-1980 arası- bir muhtıra ve bir de darbenin gerçekleşmiştir. Bu siyasi durum Türkiye'de her alanı etkilediği gibi aydınların düşüncelerini de etkilemiştir. Biz araştırmamızda bu dönemin öne çıkan aydınlarından olan Erol Güngör'ün din konusundaki görüşlerini ele aldık.

Araştırmamızın sonucunda din ile aydınlar arasında bir ilişkinin olduğunu ve iki kurumun birbirini etkilediği ortaya çıkmıştır. Aydınlar sadece din alanında değil başka alanlarda da toplumu değiştirme, dönüştürme ve etkileme gücüne sahiptirler. Ayrıca yaptığımız araştırmada Erol Güngör'ün görüşlerinden de yola çıkarak dinin gelişmeye engel olmadığını özellikle İslâm dininin ilime ve gelişmeye öncü olduğunu görülmüştür. Araştırmamızın sonucunda entellektüel dediğimiz aydın kesiminin halk üzerinde çok etkili olduğunu fakat bizim incelediğimiz dönem dâhilinde halk ile arasına mesafe koyduğunu da anlaşılmıştır.

Dinin toplum üzerinde etkin bir kurum olduğu bir kez daha ortaya çıkmıştır. Özellikle iyi yetişmiş din adamı toplumun gelişmesi için çok önemli olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca dinin insanların bütünleşmesinde ve toplumsallaşmasında etkili olduğunu görülmüştür. Bahsettiğimiz dönemde çeşitli konular aydınımızın dikkatini çekmiştir. Bu konular; medeniyet ve kültür ilişkisi, geri kalmışlık ve din eğitimi, laiklik, İslâm, Batılılaşma, modernleşme, dinde reform, inanç, diğer dinler ve İslâm gibi konulardır.

Erol Güngör'e göre Batı'yı özümsemek yerine kendi eksikliklerimizi görüp, kendi medeniyetimizde gelişme sağlanmalıdır. Erol Güngör dine başka amaçlar karıştırılmadığı sürece geri kalmaya sebep olmayacağını söylemektedir. Ona göre İslam dini bilime açık bir dindir. Bu anlamda iyi yetişmiş din adamları bilime ve gelişmeye engel olmayacak, aksine destek vereceklerdir. Özellikle dini inancın medeniyetleri kuvvetlendiren bir yapısının olduğunu düşünmektedir.

Erol Güngör sadece dinin devlet işlerine değil, devletinde din işlerine karışmaması gerektiğini söyler. Ayrıca Erol Güngör'e göre İslam dini, din ve dünyayı birleştiren bir sisteme sahiptir. Batılılaşma konusunda ise; Erol Güngör Batılılaşmanın çeşitli yan etkilerinin olduğunu söylemektedir. Bunlardan bir tanesi de dinden uzaklaşmadır. Erol Güngör'e göre yapılan reformlar dinin mahiyetinde değişikliğe sebebiyet verecekse olmaması gerekir.

KAYNAKÇA

AYDIN, Mehmet, (1998), "Erol Güngör ve İslâm'ın Bugünkü Meseleleri", Erol Güngör'ün Anısına Armağan, Ahmet Sevgi (Haz.), Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları No:1, Konya.

CEYLAN, Harun, (2006), "Çağdaş Türk Düşüncesine Erol Güngör Katkısı" Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Sakarya, ss.42-48.

DEMİRCİ, H. Aliyar, (1997), "27 Mayısçıların Din Siyaseti", Türkiye Günlüğü, Sayı:45, Mart Nisan, ss.15-21.

GÜNGÖR, Erol, (1983), "Mülakat", İnanmış Aydının Problemleri, Mayaş, Ankara.

GÜNGÖR, Erol, (1993a), Dünden Bugünden Tarih Kültür Milliyetçilik, Ötüken Yay., 6. Baskı, İstanbul.

GÜNGÖR, Erol, (1993b), İslâm Tasavvufunun Meseleleri, Ötüken Yay., 5. Baskı, İstanbul.

GÜNGÖR, Erol, (1993c), İslâmın Bugünkü Meseleleri, Ötüken Yay., 9. Baskı, İstanbul.

GÜNGÖR, Erol, (1996a), Sosyal Meseleler ve Aydınlar, Ötüken Yay., 3. Baskı, İstanbul.

GÜNGÖR, Erol, (1996b), Türk Kültürü ve Milliyetçilik, Ötüken Yay., 12. Baskı, İstanbul.

GÜNGÖR, Erol, (1997), Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak, Ötüken Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

GÜNGÖR, Erol, (1997), Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik, Ötüken Yayınları, 11. Baskı, İstanbul.

GÜNGÖR, Hidayet, (1998), "Erol Güngör'ün Hayatı, İlmi ve Fikri Şahsiyeti", Erol Güngör'ün Anısına Armağan, Ahmet Sevgi (Haz.), Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, No:1, Konya.

KONGAR, Emre, (1999), Türk Toplum Bilimcileri, Cilt:4, Remzi Kitabevi, İstanbul.

KORKMAZ, Alaaddin, (1994), Ziya Gökalp Aksiyonu Meşrutiyet ve Cumhuriyet Üzerindeki Tesirleri, MEB Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

KÖKTAŞ, M. Emin, (1997), "Türk Modernleşmesinin Din Sorunu", Türkiye Günlüğü, Sayı:46, Yaz, ss.78-86.

SARIKOYUNCU, Ali, (2006), Atatürk Din ve Din Adamları, Diyanet Yay., 7. Baskı, Ankara.

SUBAŞI, N., (1996), Türk Aydınının Din Anlayışı, Cilt:I. Yapı Kredi Yay., İstanbul

YAŞAR, Öznur, (2011), "Ziya Gökalp Hilmi Ziya Ülken ve Erol Güngör Örneğinde Dine Yaklaşımları ile Türk Aydını", Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Kütahya.

YILDIZ, Harun, (1998), "Erol Güngör'ün Hayatı ve Eserleri", Erol Güngör'ün Anısına Armağan, Ahmet Sevgi (Haz.), Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, No:1, Konya, ss.15-23.

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi – Sayı 39 – Ocak 2014

MEKÂNLARIN HAFIZASINA AHMET HAMDİ TANPINAR'IN BEŞ ŞEHİR' İNDEN BAKMAK

Gökan ÖZKUK, Arş.Grv.Dr. Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

ÖZET: Mekânların hafızası vardır ve kültürlerin gelecek nesillere aktarımı noktasında bu hafıza devreye girmektedir. Türk-İslam devletlerinde şehirlerin oluşumunda etkin olan mekânlar toplumsal yaşantının belirlenmesinde önemli rol oynamışlarıdır. Biz bu çalışmamızda Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Beş Şehir adlı eserinde anlattığı cami, türbe, mahalle, kahvehane, çeşme, konak gibi mekânların hafıza aktarımında ne gibi katkıları olduğunu, misyonlar üstlendiğini, toplumsal algıyı ne şekilde oluşturduklarını analiz etmeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Tanpınar, Mekânın Hafızası, Cami, Kahvehane, Türbe

LOOK AT MEMORY OF PLACES THROUGH AHMET HAMDİ TANPINAR FIVE CITIES

ABSTRACT: There are memories of places and cultures at the point of transfer to future generations the memory comes into play. The Turkish-Islamic states are active in the formation of city spaces play a critical role in the social life are important in determining. In our study, Ahmet Hamdi Tanpınar Five Cities in his work told mosques, mausoleums, neighborhoods, cafes, fountains, mansions places such as memory transfer that contribution, that missions the social perception of how well the build analyze what we tried to.

Keywords: Tanpınar, Memory of Space, Mosque, Coffeehouses, Tomb

GİRİŞ

Şehir, imar, medeniyet kavramları tarih bağlamında hep birlikte anılagelmiştir. Modern zamanlardaki şehir imajı ve tarihsel algıdaki şehir imajı kısmî faklılıklar arz etse de belli dönemlerde kırılmalara uğrasa da, sürekli dört başı mamur, insanın dünya üzerindeki izi, beşiği, medeniyetin timsali, olarak algılanmıştır. Mekân, medeniyetlerin ortaya çıkışındaki en önemli etkenlerden biridir. Braudel, *medeniyetler mekânlardır*, derken mekânın insanlık için önemine vurgu yapmaktadır. "Her uygarlık, sınırları aşağı yukarı sabit bir mekâna, buna bağlı olarak da kendine özgü bir coğrafyaya bağlıdır; bu onun coğrafyası olup bazıları adeta sürekli olan ve bir uygarlıktan diğerine asla aynı olmayan, verili bir olanaklar ve zorlamalar demeti oluşturmaktadır." (Braudel, 1996, s. 35) Bu yüzden, mekân kelimesi etimolojik bakımdan okunursa, kelimenin kökündeki "kevn" anlamı, insanın "var olmasını", "varlığını" ilk anda belirlemektedir. Mekân, bu sayede insanın varlığının, var oluşunun başlatıcısıdır. Çok genel olarak söylemek gerekirse mekânlar, bir araya gelerek şehri oluşturur. Şehrin insan üzerindeki etkisi, mekânın insan üzerindeki etkisiyle benzer biçimde işlevsellik kazanır. Çünkü mekân insana hükmeder. Bu saptama şehir, mekân uzamı çerçevesinde ayrıntılı bir şekilde incelenen ve bu gün sayısız araştırmanın yapıldığı, genellikle mimari alanında çalışanların ilgi duyduğu çalışmaları çeşitlendirmiştir. "*Mekân üretilen, yapılan, oluşturulan bir yer olmasının yanında toplumsal olayların içinde geçtiği sosyal bir ortamdır. Mekân, tarihin gerçekleştiği bir kap, zamanın tarihe dönüştüğü bir kesittir.*"(Alver, 2010, s. 19) Bu gün mekân ve insan bağlamını bir arada kullanıyorsak "*mekân sosyolojisi*"ni de ele almamız gerekmektedir. Çünkü insan belirli bir mekânda doğar, büyür, gelişir ve ölür. Onun hayatında mekânın yoğun biçimde etkisi vardır.

Tanpınar'ın beş şehri -Ankara, Erzurum, Konya, Bursa, İstanbul- ele almasındaki temel dayanak noktası, içinde yaşamış olduğumuz coğrafyanın medeniyetimizi kurmadaki rolünü ortaya koyma amacıdır. O'na göre bu beş şehir, hayatımızda kaybolan şeylerin ardından duyulan üzüntü ile yeniye karşı beslenen iştiyaktır. (Tanpınar, 9). Özellikle Tanzimat sonrası başlayan ve aydın kesimimizin Batıya karşı sempati yarışına girdikleri bir atmosferde Tanpınar'ın böyle bir eser vermesi önem arz etmektedir. Namık Kemal'in meşhur 'Terakki' makalesinde Londra özelinde Batı medeniyetini demokrasi, adalet, eğitim, ticaret, asayiş ve halkın çalışkanlığı ile iyilikseverliği noktasında göklere çıkarması, Türk aydınının Batı hayranlığının en büyük göstergelerindendir. (Namık Kemal,1993, ss. 193-202) Tanpınar, bu eserinde sadece gördüğü yerleri yazmakla kalmaz aynı zamanda tarihin ve kültürün aktarımını da yapar. Bu beş şehri Tanpınar'ın hayatının tesadüfleri olarak görmek yanlıştır. Aynı zamanda bu şehirler Türk-İslam medeniyetinin kurulma ve gelişme aşamalarının merkezinde bulunmaktadır. Beş Şehir bir tür mini Türkiye atlasıdır onda. Tarihsel miras bağlamında değerlendirilecek olursak bu şehirlerin tarih içerisinde önemli bir konuma sahip olduklarını görürüz. Ahmet Hamdi Tanpınar, bu şehirlerde geçen anıları dolayısıyla şehirlerin derinine inmiştir ve ele

alınan bu beş şehirden dördünün -Bursa, İstanbul, Konya, Ankara- farklı üç Türk devletine başkentlik yapmış olmaları da onların azımsanamaz bir kültür mirasına sahip olmalarını netice vermiştir.

Biz bu çalışmamızda Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Beş Şehir* adlı eserinde yapmış olduğu mekân tasvirleri üzerinden medeniyet algısını ortaya koymaya çalışacağız. Tanpınar'ın her eseri gibi Beş Şehir isimli eseri de bir medeniyet sunumu halindedir. Yazar, şehrin hafızasına sinmiş medeniyet, kültür ve yaşantı biçimlerini ayrıntılı bir biçimde sunar. Deneme şeklinde yazılan eserde beş şehrin Tanpınar için ifade ettikleri, duruşları, tarihleri ve toplumsal yaşantıyı yansıtma biçimleri yazarın kendine has üslubuyla sunulmuştur. Halide Edip Adıvar'ın ifade ettiği gibi: "*Meşhur İngiliz romancısı A. Bennet, "Beş Kasaba" adlı eserinde şimalî İngiltere'nin beş kasabasında bazen örnek bazen de karakter olarak bütün zaman için yaşayacak şahıslar bırakmıştı. Hamdi Tanpınar'ın eseri bunun bahsettiği şehirlerimizin insanlarından ziyade tabiat ve tarihlerinin biraz mimari biraz da hayat tarzlarının üzerinde durarak bize şahsî portreleri vermiştir.* (Adıvar, 2008,s.?) Tanpınar, bu beş şehri Türklerin Anadolu'ya geçtikleri dönemden itibaren ele alarak eserin yazıldığı döneme kadar ki kendince medeniyet tezahürü olan tarihini, mimarisini, toplumsal durumunu ve önemli kişilerini işlemektedir.

COĞRAFYANIN ETKİSİ

Toplumların şekillenişinde, siyasal ve sosyal yapılanmalarında, meslek edinmelerinde coğrafyanın etkisi vardır. En klasik anlamda Karadeniz'in horonuyla Ege'nin zeybeği coğrafi şartların etkisiyle açıklanmaktadır. Tanpınar, coğrafi mekânın toplum üzerindeki etkisini sosyolojik bir çıkarımla anlatmaktadır. "*Şehir kapılarını kapatır, kendi âleminde yaşardı; kızak üstünde siyah yamçılı, uzun çizmeli, kıvrak bıyıklı postacıların acayip kurt tipi hikâyeleriyle beraber iki üç haftada bir getirdikleri gazetelerin havadisleri uzun uzun münakaşa edilir, geçmiş zaman hatıraları anlatılır, dedikodu yapılır, çok zarif ustalıklı cümlelerle eşe dosta tariz edilirdi. Belki de bu kapalı kış aylarının beslediği sohbet yüzünden hemen her Erzurumlu biraz nükteci, biraz hicivcidir*" (Tanpınar, 41). Tanpınar'ın bu çıkarsamasının temelini İbni Haldun yedi iklim teorisiyle atmıştır. "*İklim koşullarının insan kişiliğinin şekillenmesinde önemli bir rol oynadığı açıktır. Sıcaklığın, soğukluğun, karanlığın, aydınlığın, dağ ve ova durumu gibi faktörlerin önemini yadsımak doğru olmaz. Örneğin dağlarda yaşayan insan özgürlüğüne daha düşkündür, toplum kurallarına uyum sağlamakta güçlük çeker, sıcak bölgede olan insanın, sıcakkanlılığı, soğuk bölgede yaşayan insanın soğuk yapısı hemen göze çarpan bir durumdur*" (Ülger, 63). "*İbni Haldun bu teorisiyle iklimlerin, insan kişiliğinin/huylarının oluşmasına, toplum üzerindeki derin etkilerine, istidatlara ve manevi hayata ve hatta dine olan etkisini saptamaya çalışmıştır*" (Kızılçelik, 140). İbni Haldun'un açıklamaya çalıştığı karakter yapılanmalarında coğrafyanın etkisi teorisini, Tanpınar'da da Erzurumluların nükteci ve hicivci olmalarını kışın uzun sürmesine ve halkın doğal olarak kendi aralarında yapmış oldukları sohbetlere dayandırmasıyla görmekteyiz. .

Tanpınar, şehirlere insan özelliği katarak ifadelerindeki edebiyatçılık kimliğini ön plana çıkartır. Özellikle de Bursa üzerinden bu kişiselleştirmeyi yapar ve çok orijinal bir sosyolojik çıkarımı deneme üslubu içerisinde ortaya koyar. "*Kuruluş asrından sonra Bursa, sevdiği ve büyük işlerinde o kadar yardım ettiği erkeği tarafından unutulmuş, boş sarayının odalarında tek başına dolaşıp içlenen, gümüş kaplı küçük el aynalarında saçlarında düşmeye başlayan akları seyrede ede ihtiyarlayan eski masal sultanlarına benzer. İlk önce Edirne'nin kendine ortak olmasına, sonra İstanbul'un tercih edilmesine kim bilir ne kadar üzülmüş ve nasıl için için ağlamıştır!*" (Tanpınar, 102). Şehre yapılmaya çalışılan bu insan isnadı aslında şehirde yaşayan halkın psikolojik durumu hakkında sosyolojik bir çıkarsamadır. Çünkü payitahtlık ellerinden alınmıştır ve halk artık bu durumu kendileri için bir değer kaybı olarak görmektedir.

MEKÂNIN RUHU/HAFIZASI

Tanpınar'ın dilindeki şehirler, sadece bir şehir değil sanki canlı bir organizma gibi tarihe ve medeniyete tanıklık eden bir yapıya sahiptir. Şehirlerin her birini canlı bir organizma gibi, içinden dışına doğru yansıyan halleriyle aktarır. Ondaki bu şehir algısı Mekân'ın bir ruhu olduğunu ve bu ruhun tarihten siyasete, ekonomiden kültüre kadar birçok "tortu"yu barındırdığının ifadesidir.

Mekân'ın bir hafızası vardır. Üzerinde yaşanılan hayatları, tarihsel süreç içerisinde geçirdiği değişimleri, düşünüş ve algı biçimindeki değişmeleri şehir yani mekân hafızasına kaydeder. Yani mekân hem etkendir hem de edilgendir. *İnsan yaşadığı mekânı hem etkiler hem de ondan etkilenir. Mekân, tıpkı zaman gibi insan eylemini anlamada temel*

bir kategori ve analiz birimi olarak öne çıkar ve insanın/toplumun pratik yansımalarından biridir.(Alver, 2010, s. 11) Bunu bir bilgisayar hafızası gibi kabul edebiliriz. Peki, bu hafıza nerde saklanır? Şehirdeki mimaride, zaman içerisindeki değişimlerde, insan topluluklarının değişimlerinde kendini göstermektedir.

Geçmişten günümüze şehir, mekân, imar hakkındaki anlamlar tarihsel süreç içerisinde kırılmalara neden olmuştur. Geçmişte şehirler ve mekanlar mimari özellikleri, imar planları ile şair ve yazarlara ilham kaynağı olurken yaşadığımız modern ötesi zamanda ise artık şehir ve mekan bir rant alanı, haksız kazanç sağlanılan yerleşim yerleri olarak anılagelmiştir. Şehir hayatı genelde İbn-i Haldun'un ifadesiyle "medeni" insanların toplandığı ve "bedevilikten" artık çıktığı yerleşim yerleri olarak bilinirken huzur, güven, emniyet gibi durumları da kendisine dâhil etmiştir. Bu gün ise artık huzursuzluğun, güvensizliğin ve emniyetsizliğin yaşandığı yerler olarak anılmaya başlamıştır.

İbni Haldun'dan Yahya Kemal'e ve Ahmet Hamdi Tanpınar'a kadar şehirler medeniyetlerin beşikleri olarak anıla gelmiştir. Yahya Kemal için şehri tanımlamak için İstanbul'a bakmak gerekir. Ahmet Hamdi Tanpınar da ise bu "Beş Şehir"dir.

Mekânı ile onu şekillendiren insan arasında karşılıklı özne-nesne ilişkisi bulunmakta olup medeniyet buradan doğmaktadır. İnsanın medeniyet üretmede özne rolünde olduğu izahtan vareste bir konudur. Ancak insanın öznesi olduğu medeniyet bir taraftan kendisine, diğer taraftan ise var olduğu mekâna aittir. Medeniyet öznesi insan ile medeniyet kurarken nesne konumundaki mekân arasında-karşılıklı yadsınamaz bağlar bulunmaktadır. Dahası, medeniyetin görünen yüzünü temsil eden mekân, tamamen pasif bir nesne de değildir. Çünkü o da canlı bir organizmadır ve öznesi olan insanın kendini oluşturmasına katkı sağlayarak bizzat kendisi özneye dönüşmektedir.(Söylemez, 2011, s.7)

"Mekân üretilen, yapılan, oluşturulan bir yer olmasının yanında toplumsal olayların içinde geçtiği sosyal bir ortamdır. Mekân, tarihin gerçekleştiği bir kap, zamanın tarihe dönüştüğü bir kesittir."(Alver, 2010, s.19)."Mekân bir anlamda toplumsal değişmenin en belirgin olduğu fiziki yapılanmadır. Toplumsal organizasyonlar devamlı bir değişme içerisinde oldukları için sosyal süreçleri tetikler. Şehirleşme süreci de, hem bir yer değiştirmeyi (mekânsal süreç) hem yer değiştiren ünitenin kültürel değişmesini (sosyal süreç) birlikte içermektedir" (Tekeli, 2010, s. 22). Mekânın en belirgin özelliği değer yüklü olmasıdır. Bu açıdan mekân, değerden, dünya görüşünden, hayat tarzından bağımsız bir şekilde ele alınamaz. Mekânın bizzat kendisi bir kimliğe/kişiliğe sahiptir; her mekân bir kimlik ile ortaya çıkar. Mekânsal kimlik, ayırıcı bir yapıdır. Bu kimlik, dini, siyasi, etnik vs. olabilir. Her dinin ibadet mekânı farklı, her milletin, kavmin, coğrafi bölgenin yerleşim mekânları farklı olabilir. Bu farklılık mekânın insan üzerindeki etkisini karşımıza çıkarır. Bir diğer ilişki ise insanın mekânı bir kimlik unsuru olarak görmesidir. Bu şekilde insan kendini mekâna ait hisseder ve mekânla tanımlar. Böylece mekân kişiye tarihsel bir köken kazandırarak kimlik unsuru haline gelir (Alver, 2010, s.20-21) Özellikle modernizmin insanları ve toplumları tek tipleştirmeye çalıştığı dönemde mekân, kökenlerinin insana kazandırdığı kimlikle tek tipleştirmeye karşı bir set kurmuş gibidir ve her mekânın kültürün ve iktidarların bir ürünü olması hasebiyle *biricik*liği vardır.

Bir şehir ancak tarihi mirası değerlendirilerek geniş çapta anlaşabilir. Bu bakımdan mekân sosyolojisinin incelediği mekânların tarihleriyle de yakinen ilişkili olması, o mekânda olup biten, tarih içerisinde ortaya çıkan tüm değişim ve dönüşümleri ele almalıdır. Tanpınar'ın ifadesiyle bu durum şu şekilde açıklanabilir; "*sade millet ve cemiyetlerin değil, şahsiyetlerin de asıl mâna ve hüviyetini, çekirdeğini tarihîlik denen şeyin yaptığı düşünülürse, bu iç didişme hiç de yadırganmaz. Mazi daima mevcuttur. Kendimiz olarak yaşayabilmek için, onunla her an hesaplaşmaya ve anlaşmaya mecburuz*". (Tanpınar, 2011, s. 10) Örneğin Ankara; Etiler, Firigyalılar, Lidyalılar, Romalılar, Bizanslılar, Selçuklular, Osmanlılar gibi devletlere ev sahipliği yapmış, üzerinde kurulan her medeniyet de Ankara'ya bir şeyler katarak onun tarihine katkılar sunmuşlardır. Çoğu medeniyete göre Ankara her ne kadar geçmişte bir "payitaht" olmasa da Anadolu'ya açılan bir kale görevi görmüştür. Stratejik öneme sahip yollar üzerinde kurulmasından dolayı Ankara bahsedilen çoğu devlet için önemli vazifeler üstlenmiştir. En son olarak Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Milli Mücadele dönemindeki en önemli yerlerinden biri olarak tarih sahnesindeki yerini alır. Ankara, Tanpınar'da farklı kültürlerin biraradalığının resmidir. O Ankara'ya geçmişle geleceği bir birine bağlayan bir köprü vazifesini verir. Hatta bunu kimi zaman abartarak "dâsitanî" yani destansı bir biçimde olduğunu ifade eder. Bunu da şu ifadelerinden dolayı anlayabiliriz: "*O bütün Orta Anadolu'ya bir iç kale vazifesini görmüş, eteklerinde daima tarihin büyük düğümleri çözülüp bağlanmıştır. Etilerin, Frigyalıların, Lidyalıların, Roma ve Bizans'ın, Selçuk ve Osmanlı*

Türklerinin zamanlarında bu, hep böyle olmuştur" (Tanpınar, 2011, ss. 13-14) Tanpınar, Ankara'yı sadece hatıralara, yaşadığı anılara yaslamaz. Ankara'nın bir durum analizini, gittiği dönemdeki Ankara'nın resmini ortaya koyar. Mimari yapısını, ekonomik durumunu özet bir biçimde ifade eder. *"Samanpazarı'ndan bugünkü eski Dışişleri Bakanlığı'na inen eski Ankara mahalleleri, çarşıya ve kaleye çıkan yollar, Cebeci tarafları üzerimde hep bu tesiri yapardı. O biçare kerpiç evlerin bütün fakirliğini iyi bilmekle beraber kendimde olmayan bir şeyi onlarla tasavvur ederdim. Onların arasında, bir sıtma nöbetine benzeyen ve durmadan bir şeylere, belki de fakirliğin altında tasavvur ettiğim ruh bütünlüğüne sarılmak, onunla iyice bürünmek arzusunu veren bir ürperme ile dolaşırdım. Gerçeği budur ki, Anadolu'nun fakirliğinde vaktiyle kendi hastalığı olan ve insanını asırlarca tahrip eden sıtmaya benzer bir şey vardır. Tadanlar bilir ki hiçbir sıtma üşümesi ile yarışamaz.*" (Tanpınar, 2011, s. 15) Ankara, Modern Türkiye'nin doğuşunu ortaya çıkaran Milli Mücadele döneminde önemli bir merkez haline gelmiştir. Geçmiş zamanlarda her ne kadar bir payitaht olarak anılmasa da Modern Türkiye'nin doğuş aşamasını hafızasına almış ve o dönemde olan biteni tarihi içerisine hapsetmiştir. Tanpınar'ın Beş Şehir isimli eserinde bunun mimari yapıya yansıtıldığını "*Şehrin aktüalitesi biraz da (bu) yeni binalarla Mustafa Kemal'in hayatıydı. Bu nerede basıldığı bilinmeyen, hattâ hiç elinize geçmeyen, fakat sizden başka herkesin okuduğu ve her ağzın beraberce size naklettiği bir gazeteye benziyordu*" (Tanpınar, 2011, s. 16) ifadesinde gözlemleyebiliriz. Yeni binalarla "Mustafa Kemal'in hayatı" olma durumu Bruno Taut'un"*bütün ulusalcı mimariler kötüydü ama bütün iyi (modern olarak okumak lazım) mimariler ulusaldı*",(Bozdoğan, 2005, s. 120) cümlesi ile açıklık kazanabilir. Türkiye tarihsel bir dönüşüm yaşadı ve bu dönüşüm değişimle birlikte kendini gösterdi. Ankara bu değişim ve dönüşümde en önemli vazifeyi yüklendi. Bu bakımdan şehrin hafızasına sinen ne varsa değişim ve dönüşümle yeni bir boyuta taşındı.

Ankara'dan sonra Erzurum bir başlangıç bir bitiş, bir ilk bir son ile anılan hatıralar şehridir. Erzurum ne geçmişinde ne de şimdisinde payitaht olamamış bir şehirdir. Fakat Tanpınar Erzurum'a bir önem arz ederek bizi Erzurum'u tekrardan keşfetmeye çağırıyor. Tanpınar'ın Erzurum'daki hatırlarının ifadesi aslında bir çağrıdır, bizi Erzurum'un soğuğundan çok tarihine, sırtını yasladığı dağlara, çetin yıllara, Sarıkamış'ın izlerine bir çağrıdır bu. Tanpınar Erzurum'a üç defa gider ve uzun müddetler kalır orada. Oyalanır, vakit geçirir, mahalle aralarında gezinir, birçok yeri hakkında düşünebilecek kadar zaman harcar orada. Çünkü öğretmendir ve öğretmenlik ona bir şehri detaylı bir biçimde öğrenmesini sağlamıştır. Tanpınar Erzurum'u anlatırken ilkin dağlarından başlar. "bu dağlarla ilk defa karşılaşan ve tıpkı aydınlattığı su parçası içinde çalkalanan bir ışık gibi, onların kudret ve nüfuzlarının muhayyelimizde ayrı bir şekilde canlandırdığı manzara içinde adlarını duyan yolcunun, bir an bile olsa, bir nevi ebediyet vehmiyle dolmaması, hüviyetlerini yapan uzletin bir kader duygusu hâlinde kendisinde yerleşmemesi kabil değildir" (Tanpınar, 2011, ss. 29-30) ifadesini kullanır. Sarp dağlarla çevrili bir kenttir Erzurum. Göreni öncelikli yoğun biçimde etkileyebileceğini ifade eder. Tanpınar çeşitli vesilelerle Erzurum'a üç defa gelir ve bu gelişlerini karşılaştırmalı olarak sunar. İlk zamanların Erzurum'u farklı kültürlerin biraradalığının, insan çeşitliliğinin –tıpkı Ankara'nın geçmişine sinmiş o hafıza gibi- yoğun biçimde gözlemlenebildiği dönemdir. Bu ilk geliş onu yoğun biçimde etkilemiştir. İkinci gelişinde ilk gelişindeki şehrin büyüsünü göremediğini bunun savaş dönemine denk gelmesinden dolayı, ıstırap dolu bir şehir gördüğünü ifade eder. Tüm yaşananların şehrin hafızasına sindiğini, geçmişten geleceğe kendini kimi zaman renkli ve neşeli anları, kimi zamanda ise ıstırap dolu anları yansıttığını Tanpınar bize şu sözlerle aktarır; "*Erzurum hatırlıyordu: gömüldüğü toz ve çamur yığınının içinde canlı dününü, dört kapısından girip çıkan kervanları, çarşı pazarının uğultusunu, çalışan insanlarını, temiz yüzleri ve sağlam ahlâklarıyla şehrin hayatına kutsilik katan âlimlerini, güzel sesli müezzinlerini, her yıl hayatına yeni bir moda temin eden düğünlerini, esnaf toplantılarını, bayramlarını idare eden ve halk hayatını bir sazı coşturur gibi coşturan bıçkın endamlı, yiğit örflü dadaşlarını, onların cirit oyunlarını, barlarını, bazen bir alayı birden günlerce misafir eden ve bir menzillik arazisinde paytonla gidip gelen eski beylerini, kısacası, bütün hayatını hatırlıyordu*" (Tanpınar, 2011, s. 34). Bu bir karşılaştırmadır aslında. Beş Şehir'in bütününe yayılan, eski-yeni, ilk-son karşılaştırması gibi. Tıpkı Ankara gibi Erzurum da sadece hatıralarla anlatılan bir şehir değildir. Tanpınar, tüm birikimiyle şehre girer ve şehrin mimari özelliklerinden iktisadî durumuna kadar toplumun tüm tabakalarını inceleyerek, kendi düşüncesini de sunarak ifade eder. Şehrin hafızasına sinmiş tarih tamamen mekânlar üzerinden hareketle işlenmiştir. Mekânlar, insanlardan daha uzun süreli ayakta durdukları için geçmişte yaşayan insanlar gelecekte yaşayacak olanlara devrettikleri önemli eserlerdir. Tanpınar da medeniyetin yansıması olan mimari özellikler üzerinde durarak şehrin hafızasının bu eserler üzerinden yansıdığını ifade eder gibidir.

Erzurum Tanpınar için bir eski-yeni karşılaştırmasının sürekli yapıldığı bir mekândır. Geçmiş ziyaretleriyle yeni ziyaretlerini, Selçuklu ile Osmanlı tarihlerini sürekli bir biçimde karşılaştırmaya gider. Onda eski yeni ayrımı ilk geliş ve son geliş arasındaki fark onun Erzurum'u detaylı bir biçimde işlemesine neden olur. *"…üçüncü gidişimde*

Erzurum'u bir öncekine nispetle daha çok toparlanmış, gelişmiş buldum. Yaralar dinmişti, araya zaman dediğimiz büyük yapıcı girmişti. İnsan ömrü, unutmanın şerbetine yiyecek kadar muhtaç. Yeni hayatın eşiğinde Erzurum eskiyi, bir başka âlemi hatırlar gibi hatırlıyordu: Yakıcı yaz güneşinin altında parça parça dökülen, toz hâline gelen eski şehirle yeni yapılan beton binalar arasındaki farklar büyüktü. Fakat asıl beni sevindiren, düşündüren şey, istihsalin zaferini gördüğüm noktalar oldu. Şehir, iktisadî hayatının yeni baştan düzenleneceği günleri bekleyedursun; verimli, zengin toprak, köyleri yeniden kurmuştu." (Tanpınar, 2011, s. 60)

Konya, Tanpınar'da Erzurum sonrasıdır ve bu sıralama onun haritada da ortada olmasından kaynaklanıyor olabilir. Tanpınar Konya üzerinden bir Selçuklu tarih atlası çıkartmaya çalışır. Selçuklunun saltanat sisteminden politik yapısına, mimari eserlerinden, iç çekişmelerine kadar ayrıntılı denebilecek şekilde bunu sürdürür. Onun için bir "*bozkır çocuğu*" olan Konya, diğerlerinde olduğu gibi canlı bir organizma olarak kişileştirilmiş bir şehirdir. Tarihine, iktisadî hayatına, mimari özelliklerine, toplumsal hareketliliğe değin birçok ayrıntısına değindiği Konya, "*esrarlı bir güzelliğe*" bürünmüş Selçuklu sultanlarının şehridir. Türkiye'nin en geniş düzlüklerine sahip olan Konya bir toprak denizi gibi Tanpınar'da bir "serap çeşnisi" olarak ifadeye bürünmüştür. "*Konya, bozkırın tam çocuğudur. Onun gibi kendini gizleyen esrarlı bir güzelliği vardır. Bozkır kendine bir serap çeşnisi vermekten hoşlanır. Konya'ya hangi yoldan girerseniz girin sizi bu serap vehmi karşılar. Çok arızalı bir arazinin arasında ufka daima bir ışık oyunu, bir rüya gibi takılır. Serin gölgeleri ve çeşmeleri susuzluğunuza uzaktan gülen bu rüya, yolun her dirseğinde siline kaybola büyür, genişler ve sonunda kendinizi Selçuk sultanlarının şehrinde bulursunuz.*" (Tanpınar, 2011, s. 67) Konya Tanpınar'a göre insanı çelen bir özelliğe sahiptir. Konya'ya giriş yine Tanpınar'a göre bir "initiation" ister yani bir karşılama töreni gibi. Engin düzlüğüyle insana sonsuzluğun o geniş duygusunu verir, kendine çağıran bir çağrı gibidir bu görüş. "Konya, insanı ya bir sıtma gibi yakalar, kendi âlemine taşır yahut da ona sonuna kadar yabancı kalırsınız. Meram bağlarının tadını alabilmek için ona yerli hayatın içinden gitmek lâzımdır. Konya tıpkı Mevlevîlik gibi bir nevi initiation ister." (Tanpınar, 2011, ss. 67-68) Renkli bir yapıya sahip olan Konya farklı kültürlerin biraradalığı ile de Tanpınar'da yer edinmiştir. "*Aslen Türk olan büyük halk kitlesinin yanı başında henüz Hristiyan kalmış Rum ve Ermeni gibi yerli kavimlere mensup kalabalığın, Gürcü, Bizanslı, Suriyeli, Mısırlı, El cezire ve Iraklı, Lâtin tüccarlarını Harezmîlerin, Bizans'tan gelen askerlerin, Haçlı döküntülerinin, Ortaçağ'ın bazı Anadolu şehirleri gibi Konya'da büyük bir yekûn tuttuğunu tahmin edebiliriz.*" (Tanpınar, 2011, s. 76) Bunu aynı şekilde"…eski Konya'nın çarşı ve pazarını, dar sokaklarını, çok renkli ve değişik bir kalabalık dolduruyordu." (Tanpınar, 2011, s. 77) Konya, Bursa gibi, İstanbul gibi payitaht olmuş şehirlerdendir. Bu yüzden buradaki siyasi çekişme hatta genel olarak payitaht olmuş şehirlerdeki siyasi çekişme, siyasi mücadele başka hiçbir şehirde gözükmediği kadardır. Tanpınar'da Konya'nın havasına sinmiş o başkentlik havasının devam ettiğini söyler. "*Bir başkent daima başkenttir. Ne kadar susturulursa susturulsun yine konuşur. Konya elbette o kadar gazâsına şahit olduğu II. Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra, saltanat ağacının on bir dalı gibi gördüğü ve benimsediği on bir çocuğunun arasında başlayan kanlı mücadeleye kayıtsız kalmamıştı ve bu prenslerin talihlerine bir ana gibi kalbi sızlamıştı.*" (Tanpınar, 2011, s. 79)

Tanpınar, İstanbul'u anlatırken semtlerin insanların duygularına yapmış olduğu etkiyi aktarır. "*Beyoğlu, hamlesi yarı yolda kalmış Paris taklidiyle hayatımızın yoksulluğunu hatırlatırken; İstanbul, Üsküdar, semtleri kendisine yetebilen bir değerler dünyasının son miraslarıyla, biz farkında olmadan içimizde bir ruh bütünlüğü kurar, hülyalarımız, isteklerimiz değişir. Boğaziçi'nde, Üsküdar'da, İstanbul'da, Süleymaniye veya Hisar'ların karşısında, Vaniköy İskelesi'nde veya Emirgan kahvesinde sık sık başka insanlar oluruz*" (Tanpınar, ss.123-124). Yazar, mekânsal farklılığın düşünsel farklılığa etkisini de şu sözleriyle devam ettirir; "*Beyazıt veya Beylerbeyi Cami'nin duvarlarına yaslanarak düşünülen şeylerle, Tarabya'nın içimizdeki bir tarafa hala yabancı rıhtımında, akşamın bir ten cümbüşünü hatırlatan ışıkları içinde düşünülecek şeyler elbette benzemez*" (Tanpınar, s. 124). Bu ifadelerden her mekanın kendine has bir ruhunun olduğunu ve insanı etkilediği sonucunu çıkarabiliriz.

"*Her büyük şehir nesilden nesile değişir. Fakat İstanbul başka türlü değişti. Her nesilden bir Parisli, bir Londralı, doğduğu, yaşadığı şehrin otuz kırk önceki halini, yadırgadığı bir yığın yeni adet, eğlence tarzı, mimari üslubu yüzünden hüzün duyarak hatırlar*" (Tanpınar, s.125). Tanpınar, bu kitabı 1946 yılında yayınladığı için dönemin değişim hızı, modernleşme çabalarının etkisi, onu böyle düşünmeye sevk etmiş olabilir. Çünkü o dönemde ciddi anlamdaki Batılılaşma çalışmaları eskiye olan rağbetin azalmasına ve hakir görülmesine sebebiyet vermiştir. Başlı başına böyle bir kitabın yazılması Batılılaşma düşüncesine yapılan bir eleştiridir aslında.

Kentler; kentlerin mimari yapısı, yapılanması, mevsim mevsim, saat saat yaşayışı ve değişimi Tanpınar'ı sürekli ilgilendiren konularından biri olmuştur. İstanbul, Bursa, Konya, Erzurum, Ankara, onun Beş Şehir adlı kitabına, olasılıklarla dolu bir değerlendirme, ses ve ışık, dün, bugün ve yarın bütünlüğünde çok boyutlu bir görüntüleme ile konukturlar. Konuk, dedim ama bu doğru değil. Çünkü yazar, kentlerdeki duygusal, düşünsel gezintilerini yalnızca Beş Şehir'le bir seferlik başlayıp bitirmez; aynı ilgiyi başka yazılarında da sık sık sürdürür. Tanpınar'da kent, sanki hayatımızdaki kopukluğun, 'eskiye'de, yeniye de dirençsizliğin' bir simgesidir. (Ağaoğlu, 2008, s. 395)

Coğrafyanın toplum üzerinde etkisini ve mekânın hafızası üzerine bilgiler verdikten sonra Tanpınar'ın eserinde kullandığı mekânlar üzerine analiz yapmaya çalışacağız. Tanpınar'ın eserinde bahsini ettiği beş şehirde en çok aktarımını yaptığı, kervansaraylar, cami, kahvehane, mahalle, türbe, çeşme, konak gibi mekânların toplumsal etki ve işlevleri hakkında sosyolojik çıkarımlarda bulunacağız.

KERVANSARAYLAR

Her medeniyet, zamanındaki halkın ihtiyacına yeni eserler ortaya koymaktadır. Roma İmparatorluğu büyüklüğü nispetinde ulaşım ağını büyük önem vermiş ve 'tüm yollar Roma'ya çıkar' deyişini tarihe mal etmiştir. Roma İmparatorluğu'nun İskoçya'dan Suriye çöllerine kadar uzanan meşhur yollarının devamlılığı sağlamalarındaki etken, yollar üzerine kurulan yapılardır. Bu yollar üzerine dönemin ulaşım ağının bir parçası olarak, habercilere ve askerlere konaklama imkânı sağlayan, içerisinde at, araba, araba tamircileri, yem, demirciler vs. gibi ulaşım için gerekli yardımcı hizmet gruplarının bulunduğu hanlar imar edilmiştir. Daha sonra ise, toplumun örgütlenme boyutuna göre iletişim sisteminde de değişimler ve gelişmeler yaşanmıştır (Tüfekçioğlu, 1997, s. 96-99). Eskiden, bugün olduğu gibi oteller ve süratli taşıma araçları mevcut değildi. Bu yüzden tüccarlar kervan halinde, yüzlerce kişilik kafileler şeklinde seyahat ederlerdi. Anadolu, Akdeniz ile İran arasında bulunuyordu, önemli yolların çoğu Anadolu'dan geçiyordu. Sinop ve Alaiye'nin fethinden sonra yeni yollar ve köprüler yapıldı. Konya'dan doğu-batı, kuzey-güney istikametinde yollar yapıldı. Bu yollar üzerinde de deve yürüyüşüyle bir günlük mesafelerde hanlar yapıldı. Hanların büyük olanlarına da kervansaray denildi. Genellikle hanlar, kervan ve tüccarların eşya, hayvan, araba vesairesini muhafazaya yarar, ahır, depo ve yatacak yerleri vardır (Hakkı Acun, 2007, s.4).Selçuklu kervansarayları, daha önceki örneklerinin aksine askeri maksatlı değil tamamen insancıl amaçlarla kurulmuş mekânlardır. (Bektaş, 1999, s. 23) Bu merkezler, Selçuklu döneminde Kervansaray ismi verilen yapıların ilk halleridir diyebiliriz. Benzer şekilde Selçuklular da Haçlı seferlerinin etkisi üzerine değişen kervan yollarından dolayı eline geçirdikleri İpek ve Baharat yollarını koruma adına yeni eserler imar etmişlerdir. *"Anadolu'da büyük ve eski yollar boyunca adım başında rastlanan kale gibi kervansaraylar bu ticaretin korunması adına yapılmıştır"* (Tanpınar, 72). Kervansaraylar, ekonomik hayat için çok büyük önem arz etmektedirler dönemin hem ulaşım ağının en büyük uğrak yerleri hem de iletişimin ağının en önemli unsurları arasındadırlar. Tanpınar, Konya'yı anlatırken neredeyse Osmanlıdan hiç bahsetmez. XI. ile XIV. yüzyıl arasında yüzlerce cami, türbe, medrese, hastane, imaret, han, kervansaray gibi eserler yapılır. *"Konya'yı, Aksaray'ı, Ermenek ve Niğde'yi, Divrik'i, Kayseri ve Ürgüp'ü, Sivas'ı Harezm istilasının kurbanı Ahlat ve Erzurum'u, Sinop'u o kadar değişik şekilde süsleyen, bozkırın yalnızlığında karşımıza birdenbire bin bir gece büyüsüyle çıkan o koskoca kervansaraylar, Antalya, Alaiye ve Şarki Anadolu şehirlerinin kaleleri hep, karışık hikayesini tarihlerde okurken insanın başı dönen bu üç asındandır"* (Tanpınar, 80).

CAMİ

Şehirler ortaya çıkarken dönemin ihtiyaçlarına göre şekil almışlar kimi zaman güvenlik, kimi zaman ticaret kimi zaman da din başat unsur olmuştur. Küçük büyük bütün medeniyetlerin oluşumunda dini mekânlar/ibadethaneler başı çekmektedir. Müslüman şehirlerin oluşumu cami/mescit ekseni etrafında şekillenmiştir. Tanpınar, bu eserinde tarihi bilgilerin yanı başında mekânsal olarak hep camilere dikkati çekmektedir. Selçuklu ve Osmanlı toplumunda mekân olarak camiler toplumsal yaşayışın en tepesinde bulunmaktadır ve Tanpınar bunu bol bol işlemektedir. Erzurum'u anlatırken şehir halkının ulema arasındaki ayrışmadan etkilendiğini vurgular. "*Bununla beraber kaynaşma, anlaşma havasına rağmen camilere, vaizlere kadar bu ayrılık gidiyordu. Son devirlerde Caferiye Camii'nde gençler, açık fikirliler toplanır, biraz sonra bahsedeceğim Müftüzade Edip Hoca'nın vaazını dinlerlermiş. Pervizoğlu, koyu zahitlerin camii imiş. Orada Abdülkadir Hoca vaaz eder, önünde fermanların okunduğu devlet camii Lala Paşa, daha karışık daha çeşitli halkla dolarmış*" (Tanpınar, 39-40). Görüldüğü gibi camiler birlik beraberliğin yanında mekânsal ayrışmanın da unsuru olabiliyorlar. Günümüzde de camiler etrafında bu tür ayrışmaları görebilmekteyiz. Her dini

cemaat ya da tarikat ehli insanlar bulundukları şehirde kendi gruplarına ait camiler ve ibadethaneler varsa ibadet için oraları tercih etmektedirler.

Aynı ifadeleri, mimarinin şehrin bir nevi duruşu, şahidi olduğunu "*Yakutiye'nin içi, plan bakımından Doğu Anadolu'nun en dikkate değer eseridir. Daha sade bir planda yapılmış olan Ulu Cami, beş beşikli içi ile mağrip camilerini hatırlatır. Dıştan onlar gibi sadedir. Erken gelişmiş bir gotik kemer, Ulu Cami'de bizi gerçekten üzerinde durulacak bir mimarlık meselеleriyle karşılaştırır. Fakat bunlar, kültürümüzün o kadar uzak yerlerinden gelen eserlerdir ki onlarla hemen yanı başımızdaki hayat arasında bir münasebet bulmak imkânsızdır. Mimarlık, meselâ musikide, şiirde, resimde olduğu gibi bize derhal hayatı veren bir sanat değildir. Bu tecrit, daha yükseklerde dolaşır, hatırlatmadan duygu tatmin edebilir. Sonra bu eserlerin kendilerine mahsus bir devirleri var. Bursa'nın, İznik'in, Edirne'nin, İstanbul'un, yürüdükçe değişen yumuşak çizgileriyle toprakta canlı bir heykel gibi yükselen her asıldıkları tepeden uçmaya hazır büyük kuşlar gibi görünen mimarî eserleriyle bunlar arasında bütün bir kaynaşma, arınma devri geçmişti,*" (Tanpınar, 2011, s. 51) ifadelerinde görmekteyiz. Özellikle bir İslam şehrinin kuruluşunda temel yapıtlar olan camilerin önemliliği Ahmet Hamdi Tanpınar'ın bu ifadelerinde kendini göstermektedir. "*Erzurum'daki Ulu Cami'yi gezerken, o zamanlar askerî ambar olarak kullanılan bu binayı dolduran meşin kokusunu bile bana duyurmayan bir heyecan içindeydim. Üzerine bastığım bu taşlara değen başları, onların kaderini, uğrunda yoruldukları şeyin büyüklüğünü düşünüyordum"*. (Tanpınar, 2011, s. 52)

Tanpınar'ın Beş Şehir'deki mimari özellikleri sunum şekli genellikle camiler üzerinden yapılmaktadır. Tanpınar camileri şehrin sanki canlı bir organizması olarak görür ve insana dair özellikleri camilere vererek camileri kişileştirir. Bu cami yapılarında da genel olarak mimari yapılarda da bir arayış içerisinde olduğu sezinlenir, kendi içerisinde Osmanlı ve Selçukluyu karşılaştırarak bir çıkarımda bulunur. Erzurum'da aynı yaklaşım söz konusudur. Bunu "*Osmanlı devri mimarîsi Erzurum'da Lala Paşa Camii ile yaşar. Fakat Lala Paşa, gömüldüğü yerden şehre hâkim değildir. Hattâ görülmesi için yanına sokulmak lâzımdır. Sonra küçük nisbetiyle daha ziyade büyük bir heykelin topraktan yapılmış örneğine benzer. Kısacası, Süleymaniye'nin, Yeni Camii'nin canlılığını, âdeta bakanın derisinden geçen sürükleyici ruhaniliğini onda bulabilmek için biraz yorulmak, biraz da böyle olmasını istemek lâzımdır. Bu yüzden, küçük bir pırlantaya benzeyen güzelliğini ben ancak Erzurum'a üçüncü gidişimle duyabildim. Bir akşamüstü önünden geçerken XVI. Asrın mucizesi olan o hârikulâde nispet beni yakaladı.*" (Tanpınar, 2011, s. 53) cümlelerinde açıkça gözlemleyebiliyoruz.

Yazar, Erzurum'da Çifte Minare, Yakutiye Cami ve Ulu Camiyi kıyaslarken bir medeniyet tezahürü de ortaya koyar. "*Alpaslan ve Kılıç Aslan gibi yalnız vatan kuran savaşlardaki sert yüzleriyle tanıdığımız hükümdarların yanı başında, kemiklerine biraz gün ışığı sızsın diye türbesinin üstünü açık bırakan II. Murat yahut kardeşlerini öldürdükten sonra, 'Bizim perişanlığımız gönülleri toplamak içindir.' diye onlara ağlayan Yavuz gibi dururlar. Birincilerinde sade büyüklük, sade kudret halinde görülen portreye, ikincilerinde kıvamını bulmuş bir zevkin beraberinde getirdiği bir türlü hal ve mana beraberinde gelir*" (Tanpınar, 50-51). İmar edildikleri dönemin yansıması olarak gördüğü bu camiler için Selçuklu ve Osmanlı kıyaslaması yapmaktadır. Her mimari kendi dönemini ve kendi medeniyeti yansıtır. Mimariye, içinde bulunulan çağın ve yaptıran kişilerin de bunda etkileri büyüktür. Tanpınar'ın Selçuklulara karşı ayrı bir sevgisi mevcuttur. Hatta Osmanlı'ya göre Selçukluyu daha yapıcı bulmaktadır. Selçuklu mimarisine ayrı bir övgü sunar. *"…Ahlat'tan başlayarak Erzurum'un, Sivas'ın, Kayseri'nin, Konya'nın camileri, medreseleri, kervansarayları, çok usta bir elin çektiği yay gibi, bu yeni kuruluşun ilk notasını, bütün bu yeniyi hazırlamak için dağılmış unsurları içine alacak olan senfoninin ana temini verirler. Onlar, kartal süzülüşlü orduların arkasından girdikleri şehirlerin ortasında, renkli minareleriyle, endamlı kapılarıyla, dilimiz ve kılıcımız gibi ilk atalar yurdunda getirdiğimiz şekilleri, hususilikleriyle yükseldikçe, etraflarındaki bütün hayat birdenbire değişir, derinden kavrayan Arslan pençesi gibi toprak kendisine yeni bir ruh, yeni bir nizam verildiğini duyar"* (Tanpınar, 51-52).

Tanpınar, anlattığı şehirleri kendinden önce anlatan yerli ve yabancı seyyahlardan da aktarımlar yaparak geçmişin nabzını da tutmak ister. Bunlardan biri de İstanbul'da gördüğü her şeye adeta düşman gözüyle bakan Andre Gide'dir. Gide'nin Bursa Yeşil cami için yapmış olduğu '*zekânın kemal halinde sıhhati'* ifadesine yer veren yazar, Gide'den bu mekânı en iyi anlatan muharrir olarak bahsetmesi dikkat çekicidir. Gide'yi bu kadar etkileyen bu yapı Tanpınar için de önemli bir yere sahiptir. Türk mimari hayatının en büyük örneklerinden olan Beyazıt ve Süleymaniye Camileriyle kıyaslayıp; "*onların mükemmeliyetine ve ihtişamına doğru yol olan oluş halinde bir tekniğin bu camide en güzel ve en fazla telkin edici tereddütlerinden birini geçirdiği de muhakkaktır. O iki anlayış ve zevkin sadece tebessümden ibaret olan bir mücadelesidir,*" der ve Yeşil Camiyi Bursa'yı otuz içinde Türkleştiren önemli etkenlerden biri olarak

gösterir (Tanpınar, 108-110). Bu da ibadethanelerin medeniyet kumadaki rolüne önemli bir katkı anlamını taşımaktadır.

Tanpınar, Bursa üzerinden camilerin insan üzerindeki etkisini anlatmaya devam eder. *"Acaba Hüdavendigar Cami'ne gitsem, onun akşam loşluğu içinde beş yıl önce bu camiyi beraber gezdiğimiz güzel çocuğun tebessümünü bulabilir miyim? … bu gülüş, bütün o taşlarda dinlenen ve geçmiş zamanı tahayyül eden ölümü güneşten, aydınlıktan, çok sevdikten sonra açık gözlerle bırakılıp gidilen her şeyden toplanmış bir ihtilaftı. Emindim ki orada, o sessiz taşlara sinmiş ruhlar kendilerini bu gülüşle bir an, yeni açmış bir gül fidanı gibi taze, ıtırlı ve mesut buldular*" (Tanpınar, s. 115).

Yukarıda da belirttiğimiz gibi ibadethaneler, medeniyetlerin oluşumunda ve gelişiminde başat rol oynamışlardır. Yazar, İstanbul bahsinde de camilerinin mimari yapısından övgüyle bahseder. İstanbul'u imar eden mimarlarından övgüyle bahsederken, "*onlar İstanbul'u iyi bir elmas yontucusunun eline geçmiş bir mücevher gibi işlediler. Niçin övünmeyelim? Dışından ve içinden camilerimiz kadar güzel mimari eseri azdır*" (Tanpınar, s. 139). Bu mimari yapılanmanın ya da medeniyet kurgusunun öyle alelacele olmadığı, Türklerin Anadolu'ya girişlerinden itibaren Osmanlı'nın son zamanlarına kadar devam eden bir süreç olduğunu ifade etmektedir. *"Şüphesiz bu bir günde olmadı. Bu incinin böyle sade kendi ışık külçesi olarak teşekkül edebilmesi için ilkin Selçuk sedefinin yüzyıllarca bir yığın mazi mirası ve yerli anane üzerine kapanması, sonra İznik'le Bursa'nın imbiklerinden geçmesi, kabuklarını yavaş yavaş atması; Nilüfer imaretinde, Yıldırım'da, Yeşil'de, Edirne'deki Üç Şerefeli'de sağlamlığını denemesi lazım geldi"* (Tanpınar, s. 139). Bu yapılanma elbette ki süreç işidir ve elbette bu süreç içinde ortadan kaybolan birçok medeniyet unsuru olmuştur.

Beyazıt Cami'ne ayrı bir paragraf açar. "*Beyazıt Cami, İstanbul'un toprağına atılmış bir çekirdek gibidir. Bütün ilerideki gelişmeler, çiçek açmalar, bütün feyizli mevsimler onda vardır*" (Tanpınar, s.140). Şüphesiz ki, Osmanlı tarihindeki en önemli eserler Mimar Sinan tarafından inşa edilmiştir ve bazı eserlerinin sırları hala çözülebilmiş değildir. Tanpınar, eserinde Mimar Sinan'ın yapmış olduğu eserlerle daha önceki eserlerin problemleri üzerinde teknik ayrıntılara girmektedir. Tanpınar, Mimar Sinan'ın mimarbaşı olduğu döneme dair mimarinin; yapıya şeklini ve hüviyetini veren kubbe ile yan cephelerin biteviyeliği olarak temel meselesinin bu olduğunu ifade etmektedir. O'na göre Mimar Sinan, her iki meseleyle de oynar. *"Kubbeyi içerden mabedin üstüne, mesnetleriyle alakası görünmeyecek şekilde asar. Dışarıdan ise yarım kubbe, küçük gerdanlık ile oyunlarla onu bütün büyük nispetlerine rağmen adeta tabii bir teşekkül haline koyar. Yan cephe meselesini de Şehzade Cami'nde halleder. Onun kemer, sütun, galeri ve pencerelerle yaptığı terkipler varyasyonu gerçekten şaşılaşacak şeydir"* (Tanpınar, s. 141), cümleleriyle düşüncesini açıklar. Tanpınar, Mimar Sinan'ın yaptığı eserlerin kısmen tahlilini yaparak, dönemin mimari paradigmasına yapmış olduğu değişimi belirtmiş aynı zamanda hayranlığını dile getirmiştir.

Tanpınar, İstanbul'u anlatırken neredeyse bütün büyük camileri hakkında geniş bilgiler verir. Onların tarihi, hikâyeleri, yapılış serüvenleri hakkında bilgiler vererek adeta her camiye ayrı bir kimlik kazandırmaya çalışır. Bunlara bir örnek verecek olursak ;*"Yeni Cami'nin bütün bir romanı vardır. Zaten 17. Asırda her şeyin bir geçmişi, bir psikolojik macerası, tesadüflere bağlı bir tarihi vardır. Zayıflayan cemiyette müesseseler de fertler gibi bir nevi istiklal kazanır. Yeni Cami'ni, vezir değiştirmesi, yangın ve birçok arıza asrıyla bir arada birleştirir"* (Tanpınar, s.148). Dönemin siyasi ve toplumsal koşulları caminin yapımını oldukça sekteye uğratmıştır. Yazar, burada buna dikkat çeker bir de '*cemiyetler de fertler gibi bir nevi istiklal kazandı'*, derken, İmparatorluğun içinde bulunduğu duraklama dönemini bu mimari yapı üzerinden aktarma çabası girer. Çünkü imar edilen yapı kubbe olarak eskilere benzese de, yapım aşamasında üç tane mimar değiştirmesinin de etkisiyle kendine has bir mimari ortaya çıkmıştır.

Görüldüğü üzere Türk-İslam medeniyetinin en önemli göstergelerinden olan camiler Tanpınar'ın işlediği konuların başında gelmekte ve camilerin psikolojik, sosyolojik, kültürel etkileri hakkında geniş bilgiler vererek ve tahlillerde bulunmaktadır.

KAHVEHANELER

Osmanlı toplum yapısında kahvehanelerin ayrı bir yeri bulunmaktadır. Toplum hayatındaki en etkili mekân olarak camiler Müslüman halkın toplanma ve haberleşme merkezleri olagelmişlerdir. Ondan sonra gelen mekânlar ise kahvehaneler/kıraathaneler olmuştur. Kahvehaneler sadece günlük hayatta toplumsal yapıda var olan kamusal

mekânlar olarak değil dönemin kamuoyunu oluşturma adına da söz sahibi olan mekânlardır. Eğer Osmanlı İmparatorluğu'nda neler olup bittiğini öğrenmek için 1840'lı yıllara gitmek mümkün olsaydı dönemin gazetesi *Takvim-i Vekayi'*e bakıp karar vermemiz çok mümkün olmazdı. Çünkü gazetede genellikle resmi bir anlatımla, yüksek bürokrasinin azil ve atamaları anlatılmakta ya da devletin elde ettiği başarılar haber niteliği taşımaktaydı. Oysa İstanbul'daki yüzlerce kahvehaneden bir tanesine girmek, en yeni gelişmeler ve güncel olaylar hakkında bilgi sahibi olmanızı sağlardı. Nitekim kahvehaneler 17. yüzyıldan kapatıldıkları 1826 yılına kadar Osmanlı siyasetine yön veren yeniçerilerin karagahlığını da yapmış ve belli bir kamuoyu oluşturmuştur. Zaten birçok defalar kapatılmaya kalkmasının ve hakkında fetvalar yayınlanmasının altında yatan nedenlerden biri de yönetime karşı bir muhalif güç oluşturucu mekânlar olarak kullanılmasıdır. 19. Yüzyıl Fransız seyyahı Lumieres, İstanbul'u büyük bir kahvehaneye benzetmektedir. Her altı yedi dükkânda bir kahvehane düşmektedir ve 19. Yüzyılın ilk yarısında İstanbul'da 2500 civarında kahvehane bulunmaktadır.(Kırlı, 2010, ss.99-100). Kitle iletişim araçlarının olmadığı, okuma yazma bilenlerin sayısının çok az olduğu bir dönemde kahvehaneler, insanların haber, bilgi ve dedikodu kaynağı olarak işlevlerini sürdürür. Tanpınar, kahvehaneler hakkında, mimarisinden, toplumsal işlevine, tarihsel süreçte yaşadığı değişime kadar birçok bilgi sunmakta ve sosyolojik çıkarımlarda bulunmaktadır. "Eski seyyahların tavan ve duvarlarının, kepenk ve sayvanlarının nakşını övdükleri, bazısının geniş pencerelerine şehrin en güzel manzaraları asılmış havuzlu, fıskiyeli, peykeli duvarlarına kehribar ağızlı çubuklar dizilmiş eski Türk kahvesi, İstanbul'un büyük özelliklerindendi. Semtine göre orta sınıf halkla esnaf ve yeniçerilerin, deniz kenarındakilere kayıkçı ve balıkçıların devam ettiği bu kahvelerde meddahlar hikâyeler anlatırlar, saz şairleri şiir müsabakası yaparlar ve ramazan gecelerinde de bazılarında Karagöz oynatılırdı. Daha on altıncı asır sonunda semt kahvehanelerine çok yüksek rütbeli memurların dışında münevver halkın da toplandığı bilinmektedir. Birçok halk masalında kahve önemli bir yer tutar. Tüccarlar bu kahvelerde bir araya gelmekte, safdil ve meraklı şehirliler uzaklardan gelenlerin maceralarını burada dinlemekte, seferden yeni dönmüş yeniçeri ve sipahilerin savaş anıları burada anlatılmakta, çetin zamanlarda efkârıumumiye denen şey bu kahvelerde hazırlanmaktadır. Bazı kahveler de doğrudan doğruya esrar ve afyon kullananlara mahsustu. Öyle ki Süleymaniye'nin arkasında kendilerine has kıyafetleri olan, küçük bir para karşılığı yalancı şahitlik yapan bir zümrenin var olduğundan bile bahseder. (Tanpınar, s. 171). Görüldüğü gibi, Osmanlı toplumunda kahvehanelerin işlevi büyüktür. Eğlence, haberleşme, vakit geçirme, bilgi alma, ticaret vs. gibi toplumsal işlevleri bulunmaktadır. Gayrimüslimlerin eğlence merkezi olan Beyoğlu'na karşı Müslümanların da kahvehaneleri bulunmaktadır. Karagöz ve orta oyunları bunun göstergeleridir. Tanpınar'ın Tanzimat dönemine olan eleştirisi kahvehaneler üzerinden de devam etmektedir: "Tanzimat'tan sonra, insanla beraber kahve zevki de değişti. Viyana ve Paris usulü, duvarları aynalarla süslü, sandalye ve masalı kahveler açıldı ve bugün zevkle dinlediğimiz 'Kâtibim' türküsünde kolalı gömleği ve setresiyle alay edilen İstanbul beyleri bu kahvelerde toplanmaya başladılar (Tanpınar, s. 172). Üçüncü bir çeşit olarak da çayhanelerden bahseder. Bunlar da genellikle Şehzadebaşı'ndadırlar. Buralarda çayı hususi bir zevk haline getiren tiryakiler toplanmaktadır. Burada toplanan İstanbul beyleri bilhassa Ramazan akşamları gezintiye çıkan semt hanımlarını tıpkı Madrit ve Sevilla kahvelerinin teraslarında olduğu gibi, fakat cam arkasından seyrederlerdi (Tanpınar, s. 174). Bu mekânlar aynı zamanda sınıf farklılığını da ortaya koymaktadırlar. Tanpınar'ın genel olarak üçe ayırdığı aslında, Osmanlı toplumunda, mahalle kahvehaneleri, esnaf kahvehaneleri, yeniçeri kahvehaneleri, âşık kahvehaneleri, çalgılı kahvehaneler, meddah kahvehaneleri, imaret kahvehaneleri, seyyar kahvehaneler, esrarkeş kahvehaneleri, garipler kahvesi, işçi kahvehaneleri, kır kahvesi, köy kahvesi, kuşçu kahvesi, konca kahvesi, pehlivan kahvesi, semt kahvesi gibi türleri olduğu bilinmektedir. Her toplum kendi eğlence kültürünü de ürettiği için toplumsal ayrışmanın kahvehaneler üzerinden de okunması anlamına gelmektedir. Tanpınar'daki mekân anlatımı toplumu tanımamız adına önemli bilgiler vermektedir. Bu mekânlar aynı zamanda dönemin aydın kesiminin toplanma merkezleridir. Mustafa Şekip Tunç, Hasan Ali Yücel, Nurullah Ataç, Yahya Kemal, Rıza Tevfik Süleyman Nazif vs. gibi isimler kahvehaneler de toplanıp edebiyat, şiir, felsefe vs. konuşmaları yapmakta, aynı zamanda boş vakitlerini değerlendirmektedirler.

TOPLUMSAL YAŞAMDA MAHALLE

Mahalle, bir mekân olarak şehir yapısının en temel organlarından birini oluşturmaktadır ve bazı işlevleri vardır. İnsanların birlikte yaşama zorunluluğundan dolayı kendiliğinden ortaya çıkan yazısız kurallar bu mekânlarda öğrenilmektedir. Bir mekân olarak mahallenin en belirgin fonksiyonu toplumsallaşmadır. Toplumsallaşmanın yanında mahallenin, güvenlik, yardımlaşma ve dayanışma gibi fonksiyonları bulunmaktadır. Geleneksel mahallenin temel fiziki birimleri de sokak, cami/mescit, çeşme, ev ve esnaflardan oluşmaktadır. Burada birincil ilişkiler yaşanır ve sosyolojik olarak cemaat tipi bir yapılanma söz konusudur. İncelemiş olduğumuz eserde Tanpınar, mahalle hayatı

konusunda özellikle İstanbul bahsinde ciddi eleştirirler getirmektedir. Yazar, geçmişe yönelik olarak mimarideki, sanattaki, özlemini mahalle için de yapmaktadır. Tanpınar, *mahallenin kaybolduğu* ifadesiyle aslında mahallede yaşanan sıcak ilişkilerinin ortadan kalktığının söylemeye çalışmaktadır. 1945 yılında yazdığı metinde "bugün mahalle kalmadı. Yalnız şehrin şurasına burasına dağılmış eski, fakir mahalleliler var. Birbirlerinin hatırını sormak, bir kahvelerini içmek, geçmiş zamanı beraberce anmak için zaman zaman gömüldükleri köşeden çıkan, bin türlü zahmete katlanarak semt semt dolaşan ihtiyar mahalleliler… Bugünün mahallesi artık eskiden olduğu gibi her uzvu birbirine bağlı yaşayan topluluk değildir; sadece belediye teşkilatının bir cüzü olarak mevcuttur. Zaten mahallenin yerini yavaş yavaş alt kattaki üsttekinden habersiz, ölümüne, dirimine kayıtsız, küçük bir Babil gibi, her penceresinden ayrı bir radyo merkezinin nağmesi taşan apartman kaldı. Şehirde yeni çıkan türküleri çocukların macunlarından öğrendiği, asmalı, tozlu sokaklarında, kıymetler dünyasının her gün bir parçası kaybolan bir insanlığın tehlike sezmiş bir sürü insiyakıyla birbirine sokulup yaşadıkları eski İstanbul mahalleleri artık sadece bir hatıradır. İşin garibi, onlarla beraber toplu yaşamayı, toplu eğlenmeyi de kaybettik" (Tanpınar, s. 134) Tanpınar, o günün mahallesine eleştiri yaparken konut tipindeki değişikliğin toplum üzerinde yapmış olduğu olumsuz etkiye dikkat çeker. Geleneksel mahallede müstakil evler varken, artık batılılaşmanın etkisiyle apartmanların yaygın hale gelmesi toplum içinde var olan cemaat tipi ilişkilerin bu yeni yapılarda artık ortadan kalktığını belirtmektedir. Köksal Alver; *"mahalle hem bir metafor aynı zamanda, bir semboldür; sembolik bir haritadır. Bir metafor olarak mahalle, dayanışma, komşuluk, yardımlaşma, cemaat, denetim, kontrol, güvenlik, ortaklık, benzerlik, yakınlık, aidiyet gibi kavramları hatırlatır"* (Alver, 2011, s. 117), ifadelerini kullanmaktadır. Gariptir ki Tanpınar da yaklaşık yetmiş yıl önce yazmış olduğu eserde aynı problemleri dile getirmektedir. O kadar teknolojik, toplumsal, kültürel vs. değişim olmasına rağmen Tanpınar'ın o dönemde bu duyguları ifade etmesi dikkat çekici bir durumdur.

DİĞER MEKÂNLAR (TÜRBE-ÇEŞME-KONAK)

Tanpınar, eserinde toplumsal yaşantıya coğrafi etkilerin; cami, kervansaray, kahvehane gibi mekânların yanında türbe, çeşme ve konak gibi toplum hayatına doğrudan etkide bulunan mekânlara da yer vermiştir. Türbeler de Türk-Müslüman toplumun önemli yapıtları arasındadırlar. Türbeler genel olarak dini kişiliklerin mezarlarıdırlar. Bununla birlikte dini olmayıp, yalnızca dünyevi yönleriyle ön plana çıkmış ünlü devlet adamlarının anıt mezarlarına da türbe denmektedir. Geçmişin, önemli din ve devlet adamı adına yapılan türbelerin halk nazarında teveccühü büyüktür. Günümüzde de özellikle dini günlerde ziyaretçi akınına uğrayan türbeler tarih boyunca hep ilgi merkezleri olagelmişlerdir. Tanpınar, eskiye olan özlemini mimari açıdan yeni ile karşılaştırarak yapar. "… *Osman Gazi ile Orhan Gazi, Tanzimat devrinin o gülünç şekilde resmi üslubuyla yapılmış, hiçbir ruhaniyeti olmayan binalarda, başlarının ucunda, -tarihin korkunç istihzası- Sultan Aziz'in ihdas ettiği birer Osmanlı nişanı, adeta gurbette gibi yatıyorlar*" (Tanpınar, 103). Tanpınar'ın Tanzimat dönemindeki mimari eleştirisi bununla sınırlı kalmaz. "*Üsküdar'da Doğancılar'ın biraz altındaki Aziz Mahmut Hüdayi külliyesi Tanzimat mimarisinin zevksizliğine en büyük misaldir"* (Tanpınar, s. 156).

Tanpınar, geçmişin mimarisini daha çok beğenmektedir. O, kimlik ifadesini kullanmaz ama Osmanlı'nın yenilenme döneminde yapmış olduğu eserleri *kimliksiz mekânlar* olarak ciddi bir şekilde eleştirir. Bunların başında da III. Selim tarafından yaptırılan Emir Sultan Türbesi gelmektedir. "*Zengin malzeme ile hamlesiz bir nizamın mahsulü olan bu binalar sadece bir kalıp, boş, manasız bir cümle gibi zekâyı bir müddet yorduktan sonra 'ben bir hiçim!' diye zaafını ifade ediveriyor"*(Tanpınar, 110). Yazar burada Evliya Çelebi ile ters düşmektedir. Çünkü Çelebi, Yeşil Türbe'nin ihtişamını anlata anlata bitiremez. Evliya Çelebi, türbenin gümüş kapısından, gümüş halkalarından, gümüş süslü kulplarından, gümüş eşiklerinden, ibrişim halılarından bahsettikten sonra, her sene bahar aylarında büyük halk kitlesinin orada toplanıp Erguvan Bayramı yapmalarını anlatır. Tanpınar tüm nu süslemeleri dikkate almaz ve dönemin mimarisindeki kimliksizlikten yakınız.

Su ile insan hatta medeniyet birlikte düşünülen kavramlardır. Kadim medeniyetler hep bir su etrafında kurulmuştur. "Eski Dünya'nın nehir uygarlıkları, Sarı Nehir (Çin Uygarlığı), Fırat ve Dicle (Sümer, Babil, Asur), Nil (Mısır Uygarlığı), deniz uygarlıkları vs. hep bir su merkezinin etrafında şekillenmişlerdir" (Braudel, s. 34). Su medeniyetlerinin dışında, şehirlere suyun taşınabilmesi bir teknik meselesi olmuştur. Bunun için de çeşmeler icat edilmiştir. Türk-İslam toplumunda çeşmenin yeri ayrı bir önemi vardır. Bu dinin temizliğe verdiği önemden ve ibadet için başat unsur olmasından kaynaklanmaktadır. "Mahallenin nadide mekânlarından biri olan çeşme, mekânsal ve

mimari bir öğe olmasının yanında güçlü bir imgedir; bir kent ve mahalle imgesidir. İnsanın su etrafında, su temelinde nasıl bir toplumsal ortam oluşturduğunun canlı tanıklarıdır" (Alver, 2011, s.121). Medeniyetlerin su etrafında kurulduğu gerçeğini göz önüne alırsak, her sokakta çeşme olmasının ne anlama geldiği daha anlaşılır hale gelmektedir. Cami ve mescidin merkeze alındığı mahalle ve sokaklarda çeşme en az onlar kadar önemli bir kamusal mekâna tekabül etmektedir. Kadınların, sokak ve ev dışında toplumsal hayatta çok da yer almadığı gerçeğini göz önünde bulundurursak, çeşmeler bir anlamda mahalle/sokağın iletişim merkezleridir diyebiliriz. Günlük kullanım için su doldurmaya gelen kadınlar, orada konuşma fırsatı yakalamakta ve mahallede ölüm, doğum, evlilik gibi birçok haberi burada oluşan ortamdan almaktadırlar. Evlenecek yaşa gelen kızlar burada karşı cinsle münasebet kurar ya da iletişime geçerlerdi. Öyle ki çeşme olgusu Cumhuriyet Türkiye'sinde benzer işlevlerini yerine getirmiştir. Hakkında türküler yakılmış, şiirler yazılmıştır.

Tanpınar, eserinde sık sık Evliya Çelebi'den alıntılar yapar. Çünkü görüp hakkında bilgi verdiği yerleri yaklaşık üç asır önce Evliya Çelebi *Seyahatname*'sinde anlatmaktadır ve Tanpınar kıyaslama yapma şansı bulmaktadır. Aynı zamanda bu üç asırda yok olan ve değişen mimari eserlerin de bir nevi çetelesi tutulmaktadır. Bursa'daki halk tarafından *Müftü Çeşmeleri* olarak adlandırılan çeşmelerin hikâyesini anlatır bize Tanpınar. Çelebi'nin 'su şehri' dediği, Şeyhülislam Kara Çelebizade Aziz Efendi'nin neredeyse tüm servetini harcayarak şehrin her tarafına yaptırdığı çeşmelerdir bunlar (Tanpınar, s.103-104). Demek ki mimari eserlerin ortaya çıkmasında devlet politikasının ya da dönemin etkili paradigmasının varlığı yeterli değildir. Bazen bu eserlerin ortaya çıkmasında ve tarihe mal olmasında her hangi birinin şahsi zevki etkili olabilmektedir. Aziz Efendi'nin yaptırdığı çeşmeler buna örnek olmaktadır.

Tanpınar, ev ve konaklar hakkında da bilgiler vermektedir. Türk mimarisinin gelişememesinin sebebini de, fetihten sonra ilk yerleşmelerin zaruri acelesi ile yeni mahallelerin ahşap yapılmasına bağlamıştır. Fetihten sonra gelen padişahların yapmış oldukları konaklar hakkında da bilgimizin olmadığını söyler. Sultan Ahmet Caminin yapılması için bile beş vezir sarayının yıkılmış olduğu bilgisini verir. O dönem yapılan saray adı verilen konakların sahiplerinin zenginliklerine göre altmış, yetmiş, bazen yüz cariye ve köle ve bir o kadar da kapı halkı beslenmektedir. Defterdarlar, reisülküttaplar, kazaskerler, kadılar da zengin halkla beraber aynı şekilde ve o büyüklükte konaklarda yaşamaktadırlar. Bu konakların birçoğu, depremlerde, yangınlarda, çıkan ayaklanmalarda yok olmuş ya da kurtulanlar da malzemenin yapısı gereği harap olmuştur. Tanpınar, Osmanlı mimarisinin tamamen günümüze aktarılmamasının sebebini bunlara dayandırmaktadır. Asırlarca hayatımıza şekil veren, zevkimizi idare eden insanların kendi çerçeveleri içinde görmemizin imkânı yoktur, diyerek mimari geleneğimizi tam olarak görememizin acısını dile getirmektedir. Her şehrin üç, dört yüz sene de bir değiştiğine vurgu yaparak, mekân hafızasının tam olarak aktarımının imkânsızlığını anlatır: Ne III. Selim'in silahtarlarına yazdırdığı *Sahilname*'lerdeki yalılar, ne de II. Mahmut'un Anadolu kıyısında yaptığı binişlerde uğradığı Üsküdar semtlerindeki yalı ve konaklar kaldı (Tanpınar, ss. 163-165). Kaldı ki bu eserler birkaç asır önce yapılmış mimari yapılardır. Buraların mekân hafızası milletin zihninden çoktan silinmiştir.

SONUÇ

Ahmet Hamdi Tanpınar, Türk edebiyatının mihenk taşlarından birisidir. Yazmış olduğu *Beş Şehir* adlı eserde de Selçuklu-Osmanlı geleneğinde Erzurum hariç payitahtlık yapmış beş farklı şehri anlatmaktadır. Bu anlatım tarzı sadece klasik seyyah anlatımı ya da mekânın tarihsel sürecini aktarma şeklinde olmamış, aynı zamanda sosyo-kültürel, ekonomik ve psikolojik etkenleri de içine katmıştır. Biz bu çalışmamızda mekânın hafızasının olduğunu iddia ettik ve bunu Tanpınar'ın eserinde vermiş olduğu bilgiler çerçevesinde kanıtlanamaya çalıştık. Türklerin Anadolu macerası başladığından beridir inşa edilen her türlü mimari mekânın belli bir hafızası olduğunu bu tarihsel mirası sonrakilere mekân üzerinden aktarıldığını göstermeye çalıştık. Selçuklu ve Osmanlı mimarisi teknik açıdan temelde birbirlerinden farklılık gösterirler ama camisi, kervansarayı, hanı, türbesi, çeşmesi vs. ile benzer ürünler ortaya çıkmıştır. Bu yapılar da hem medeniyet üretme de hem de toplumsal hayatta etkili bir yere sahiptirler. Bu süreç içerisinde bazı ürünler yok olmuşlar bazıları ayakta kalmışlardır ama hatırı sayılır bir miktar eser günümüze ulaşmıştır. En azından dönemin mimari yapısını anlayacak kadar günümüze ulaşmıştır.

KAYNAKÇA

Acun, Hakkı. (2007). Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları, Kültür Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara

Adıvar, Halide Edip. (2008). "Beş Şehir-Hamdi Tanpınar Kitabı Münasebetiyle", Akşam, 1946, Aktaran: Bir Gül Bu Karanlıklarda, Tanpınar Üzerine Yazılar, Haz: Abdullah Uçman, Handan İnci, 3F Yayınları, İstanbul

Ağaoğlu, Adalet. (2008). "Tanpınar'da Kent Simgesi", Bir Gül Bu Karanlıklarda, Tanpınar Üzerine Yazılar, Haz: Abdullah Uçman, Handan İnci, 3F Yayınları, İstanbul

Alver, Köksal. (2011). Mahalle: Mekân ve Hayatın Esrarlı Birlikteliği, İdeal Kent, İdealKent, Adomar Yay. Ankara

Alver, Köksal. (2010). Siteril Hayatlar, Hece Yayınları, Ankara

Bektaş, Cengiz. (1999). Selçuklu Kervansarayları, YEM Yayınları, İstanbul

Bozdoğan, Sibel.(2005). "Türk Mimari Kültüründe Modernizm: Genel Bir Bakış", Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik, Editörler: S. Bozdoğan-R. Kasaba, Tarih Vakfı Yayınları, ss. 118-135, İstanbul, s.120

Braudel, Fernand. (1996). Uygarlıkların Grameri, Çev: M. Ali Kılıçbay, İmge Yayınevi, Ankara

Kemal, Namık. (1993). "Terakki", Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi II. Cilt, Yayına Haz: M. Kaplan, İ. Enginün, B. Emil, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul

Kırlı, Cengiz. (2010). Kahvehaneler: 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğunda Kamuoyu, Osmanlı Kahvehaneleri: Mekân, Sosyalleşme, İktidar, Editör: Ahmet Yaşar, Kitap Yayınevi, İstanbul

Kızılçelik, Sezgin. (2006). "Sosyolojide Coğrafyacı Görüşler: İbni Haldun, Montesquieu ve Fernand Braudel Ekseninde Bir Değerlendirme", Sosyoloji ve Coğrafya, Yay. Haz.; Ertan Eğribel- Ufuk Özcan, Kızıl Elma Yayınları, İstanbul, ss. 138-144

Söylemez, Mehmet Mahfuz. (2011). İslam Şehirleri, Düşün Yayınları, İstanbul

Tanpınar, Ahmet Hamdi. (2011). Beş Şehir, Yayına Hazır: İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul

Tekeli, İlhan. (2010). Mekânsal ve Toplumsal Olanın Bilgibilimi Yazıları, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul

Tüfekçioğlu, Hayati. (1997). İletişim Sosyolojisine Başlangıç, Der Yayınları, İstanbul

Ülger, İbrahim. (2004). İbni Haldun, Işığın Kaynağı Doğu-4, Berfin Yayınları, İstanbul

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi – Sayı 39 – Ocak 2014

SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMENLERİNİN ÖĞRETİM YAŞANTILARINDA OKUL İDARESİNDEN BEKLENTİLERİ

Emine ÖZEL. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, ozelemine@yahoo.com

ÖZET: Okullarda verilen eğitim-öğretimin başarılı olabilmesi için okulun güçlü bir okul idarecisine sahip olması gerekir. Yapılan araştırmalar okul başarısı ile okul idarecisi arasında pozitif bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Sosyal bilgiler öğretiminde etkili öğrenmeleri sağlayabilmek, iyi bir öğrenme ortamı oluşturabilmek ve bu konudaki okul amaçlarını gerçekleştirebilmek için okul idaresi ve öğretmenlerin birlikte çalışmaları, işbirliği yapmaları gerekmektedir. Sosyal bilgiler öğretmenlerinin okul idaresinden öğretimsel beklentilerini konu alan bu araştırmada öğretmenlerin okul idarecilerinden en çok adil olmalarını, daha sonra da velilerle iyi bir iletişim kurmalarını ve mevzuatı çok iyi bilmelerini bekledikleri saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal bilgiler öğretimi, öğretmen beklentileri, okul idaresi

SOCIAL STUDIES TEACHERS' INSTRUCTIONAL EXPECTATIONS FROM SCHOOL ADMINISTRATION

ABSTRACT: Schools should have a powerful school administrator in order for the education given in schools to be successful. Researches which have been conducted have shown a positive relationship between school success and its administrator. To provide effective learning in social studies education, to create a good learning environment and to achieve school objectives in this regard, the school administration and teachers should work together and cooperate. In this study whose subject is social studies teachers' instructional expectations from school administration, it has been determined that teachers mostly expect school administration to be fair, and then, to effectively communicate with the parents and to know the rules and regulations very well.

Keywords: social studies teaching, teachers' expectations, school administration

GİRİŞ

Eğitim, gelişmekte olan bir dünyaya uyum sağlayabilecek nitelikte insanı yetiştirmek, toplumun kültürünü korumak ve genç nesle aktarmak, daha iyi bir toplum yaşamı için bireylere gerekli bilgi ve becerileri kazandırmayı amaçlamıştır (Doğan, 2003: 32). Eğitim faaliyetlerinin yapıldığı her kademe ve türdeki okul için eğitimin amaçları ile tutarlı olarak saptanmış okul amaçları vardır (Taymaz, 2001: 5). Amaçlarını planlanan düzeyde gerçekleştiren okul, etkili okuldur (Helvacı ve Aydoğan, 20111: 44). Okulu amaçlarına ulaştırmak, eğitimi geliştirerek eğitimin niteliğini yükseltmek ve daha nitelikli öğrenciler yetiştirmek okul yönetiminin görevidir
(Başaran, 1994: 13). Ancak okulun amacına ulaşmasını sağlamak ve etkili okula ulaşmak için yöneticilerin yalnız başına çalışması yeterli değildir. Çünkü okul; eğitim programı, öğrenci, öğretmen, yönetici, bina - araç ve gereçler ile çevreden oluşan bir bütündür. Okulun amaçlarına ulaşması için okul yönetimi bütün içinde yer alan her bir öğeyi birbiriyle uyumlu olarak işletmelidir (Erden, 1998: 65). Hem de bu bütün içindeki tüm insan ve madde kaynaklarını en verimli biçimde kullanmalıdır (Bursalıoğlu, 1979: 6).

Okulların başarılı olabilmesi için güçlü bir okul müdürüne sahip olması gerekir. Çünkü okul başarısı ile okul müdürleri arasında güçlü bir ilişki vardır (Yavuz, 2007: 658). Öğretmen ise, okulda öğrenci ile doğrudan muhatap olan ve öğretim işlerini yapan kişidir. Bir okulda iyi bir öğrenme ortamı oluşturabilmek ve etkili öğrenmeleri sağlayabilmek için müdür ve öğretmenlerin birlikte çalışmaları, işbirliği yapmaları gerekmektedir. Bu durum bir yandan taraflar arasında etkili bir iletişimi zorunlu kılmaktadır (Celep, 2000: 40). Diğer yandan öğretmenlerin yöneticilerinden beklentiye girmelerine sebep olmaktadır. Öğretmenlerin okul müdürlerinden beklentileri söz konusudur ve bu beklentiler okulda verilen eğitimin niteliğini doğrudan veya dolaylı olarak etkilemektedir
(Bursalıoğlu, 1999: 47).

Beklenti, herhangi bir konuda gerçekleşmesi istenilen veya umulan durum veya durumlardır. Öğretmenlerin okuldaki davranışlarını, temel ihtiyaçları ve meslekleriyle ilgili beklentileri etkilemektedir. Temel ihtiyaçlar; fizyolojik ihtiyaçlar, korunma, sevgi, kendine değer verme ve kendini gerçekleştirmedir. Öğretmenlerin okul ortamındaki ilişkilerinde sevgi, saygı görme, kendini gerçekleştirme, yeteneklerini ortaya koyma ihtiyacı oldukça etkilidir (Ada

ve Küçükali, 2009: 193). Öğretmenlik mesleğiyle ilgili beklentiler ise; öğretmeni yaptığı işe karşı güdüleme ve moral verme, okulda yapılan değişiklikler hakkında öğretmeni bilgilendirme, değişikliklerin hazırlanması sırasında ilgililerin katılımına olanak verme, yönetici ile öğretmen arasında çıkan çatışmaları öğretmenlerle birlikte çözme, okul yönetimiyle ilgili işlere katılma gibi beklentilerdir (Bursalıoğlu, 1999: 158-161). Bu beklentilerin dışında okul idarecisinin yapmakla sorumlu olduğu konular da öğretmenlerin idarecilerinden beklenti konuları arasındadır. Milli Eğitim Bakanlığı Yönetmeliğine göre okul müdürü; okulun amaçlarına uygun olarak yönetilmesinden, değerlendirilmesinden ve geliştirilmesinden sorumludur (MEB, 2012, Madde: 60).

Yöneticide bulunması gereken özellikler de öğretmenlerin idarecilerinden beklentileri arasında yer alır. Yapılan araştırmalara göre öğretmenlerin idarecide bulunmasını istedikleri özellikler; eşitlik ve adalete önem vermesi, dürüst ve samimi olması (Aslanargun, 2012: 1344), personeliyle iç içe olup iyi ilişkiler kurması, tutarlı ve istikrarlı olması, anlayışlı olması ve empati kurması, yol gösterici bir lider olması, gelişmelere açık olması, öneri ve çözümler üretmesi, sorunlara karşı duyarlı olması, personelinin haklarını savunması, fiziğinin düzgün ve bakımlı olması, öğrenciye ve öğretmene nasıl davranması gerektiğini bilmesi, sorumluluklarını en iyi şekilde yerine getirmesi, mevzuata, yönetmeliklere ve kurallara uygun hareket etmesi, işinde deneyimli ve alanında bilgili olması, sosyal aktiviteleri en iyi şekilde organize etmesidir (Helvacı ve Aydoğan, 2011: 60).

İlköğretim müfredatında yer alan sosyal bilgiler dersini veren öğretmenler de diğer bütün öğretmenler gibi idarecilerinden bu beklentilerine cevap verecek davranışlar sergilemelerini istemekte ve beklemektedir. Ancak sosyal bilgiler öğretmenlerinin alana yönelik olarak karşı karşıya kaldıkları sorunlardan kaynaklanan birtakım farklı beklentileri daha olması söz konusudur. Sosyal bilgiler öğretmenlerinin karşılaştıkları problemler; bilgisayar-projeksiyon gibi teknolojik araç ve harita-küre gibi öğretim araçlarının yetersizliği, idarecilerinden yeterli desteği ve gereksinim duydukları rehberliği görememeleri (Yılmaz ve Tepebaş, 2011: 177), bazı öğretmenlerin teknolojik araçların nasıl kullanılacağına ilişkin teknik bilgiye sahip olmamaları, gezi-gözlem ve inceleme gibi öğretim yöntemlerini uygulamak için idareden yeterli destek gelmemesi (Aktaran, Yılmaz ve Tepebaş, 2011: 160), hizmet içi eğitimlerin yetersiz olması ve verilen hizmet içi eğitimlerin de kısa süreli olmasıdır (Doğan ve Sarı, 2008: 483; Dinç ve Doğan, 2010: 48). Öğretmen bu sorunları yalnız başına çözemeyeceği için okul idaresinden problemlerin çözümü adına çeşitli beklentiler duymaktadır.

Okul idaresi tarafından bu beklentilerin karşılanmaması doyumsuzluğa, dolayısıyla eğitim-öğretim faaliyetlerinde verimsizliğe neden olmaktadır (Ada ve Küçükali, 2009: 193). Sosyal bilgiler eğitiminin etkili bir şekilde gerçekleştirilmesi için yönetici ve öğretmenlerin karşılıklı beklentilerini göz önüne alan davranışlar sergilemeleri ve birlikte uyum içinde çalışmaları gerekmektedir.

YÖNTEM

Araştırmada, görüşme modeli, yapılandırılmış açık uçlu görüşme tekniği kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemini 2013-14 akademik yılı, DPÜ Eğitim Fakültesinde lisansüstü eğitim yapan 12 sosyal bilgiler öğretmeni oluşturmuştur. Nitel araştırma yöntemleri; kurumları, insanları ve dolayısıyla çevre argümanlarını doğal ortamlarında incelemeyi konu alır (Yıldırım ve Şimşek, 2005). Dolayısıyla araştırmanın yapılacağı alanla ilgili konu, olay ve olguları gözler veri toplar. Bu nedenle yapılandırılmış açık uçlu görüşme yaklaşımı ile veriler toplanmış, öğretmenlerin okul müdürlerinden beklentileri saptanmaya çalışılmıştır. Elde edilen veriler betimsel analiz yaklaşımı esas alınarak belirlenen temalara göre özetlenmiş ve temalar öğretmenlerin görüşlerinin frekansları alınarak yorumlanmıştır. Araştırmada görüşme yoluyla elde edilen veriler içerik analiz yöntemiyle incelenmiş ve yorumlanmıştır. Verilerin analizinde öğretmenlere sıra numaraları verilmiştir. Daha sonra her öğretmenin görüşleri kendi içinde ayrılmış ve temalara göre gruplandırılarak harflerle gösterilmiştir.

BULGULAR

Gerekli Fiziki Ortamın Sağlanma Düzeyine Yönelik Beklentilere İlişkin Bulgular

Sosyal bilgiler öğretmenlerinin gerekli fiziki ortamın sağlanma düzeyine yönelik okul idaresinden beklentilerine ilişkin bulgular Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Gerekli Fiziki Ortamın Sağlanma Düzeyine Yönelik Beklentiler

Gerekli Fiziki Ortamı Sağlama Düzeyi	f	%
Okulun fiziki şartlarının iyileştirilmesi	7	58
Okulda temiz ve hijyenik bir ortamın oluşturulması	1	8
Sınıfların temizlenmesi	2	17
Teknolojik altyapının iyileştirilmesi	6	50
Teknolojik araçları sağlaması	6	50
Sınıf ortamının öğretime elverişli hale getirilmesi	4	33
Okul çevre düzenlemesinin yapılması	1	8
Okulun fiziki ortamını iyileştirme işlemlerini uygun ortam ve zamanda yapması	1	8
Öğretmenler odasının fiziki şartlarının iyileştirilmesi	1	8

Tablo 1 incelendiğinde yüksek oranda öğretmenlerin okul idaresinden okulun fiziki şartlarının iyileştirmesini (f: 7) bekledikleri görülmektedir. Okulun fiziki şartları konusundaki beklentilerin ise okulun temizliği, araç- gereç temini ve okul binası ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar arasında en çok, araç – gereç temini ile ilgili olarak, teknolojik araçların temin edilmesi (f: 6) ve teknolojik altyapının iyileştirilmesi (f: 6) beklentisi söz konusudur. Öğretmenler okulun temizliği ile ilgili olarak, sınıfların ve okulun diğer bölümlerinin temizliğinin yapılmasını (f: 2), okulda hijyenik bir ortam oluşturulmasını (f: 1) istemektedir. Okul binası ile ilgili olarak da, sınıfların ortamının eğitime uygun hale getirilmesini (f: 4), okulun çevre düzenlemesinin yapılmasını (f: 1), okulun fiziki ortamını iyileştirmek için yapılan çalışmaların zamanının iyi seçilmesini (f: 1), öğretmenler odasının fiziki şartlarının iyileştirilmesini (f: 1) istemektedirler. Sosyal bilgiler öğretmenlerinin bu konudaki bazı görüşleri şöyledir:

- *"Temiz ve hijyenik bir çalışma ortamı sağlamalı, sınıfın ve okulun eksikliklerini ivedilikle temin etmeli, dersle alakalı materyal ve malzemelerin temininde destek olmalı."*
- *"Şu an hala kara tahtalarla ders anlatıyoruz. Herkes akıllı tahtaya geçti ama biz hala klasik devam."*
- *"Öğretmenler odamızın fiziki açıdan yeterli olması gerekir. 15 kişilik odada 40-50 öğretmen dinlenmek zorunda kalıyor."*
- *"Okulun tüm fiziki şartlarının eğitim-öğretime hazır hale getirilmeli. Bu işlem mümkün olduğunca okulun eğitim-öğretime kapalı olduğu zaman dilimlerinde yapılmalı."*

Öğretmenler ile İletişime Yönelik Beklentilere İlişkin Bulgular

Sosyal bilgiler öğretmenlerinin okul idaresinden öğretmenler ile iletişime yönelik beklentilerine ilişkin bulgular Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Öğretmenler İle İletişime Yönelik Beklentileri

Öğretmenleri İle İletişimi	f	%
Öğretmenler ile iyi bir iletişim kurmalı	7	58
Sevgi ve saygıya dayalı iletişim kurmalı	2	17
Öğretmenlere karşı pozitif yaklaşımı olmalı	3	25
Öğretmenler ile sık sık görüşmeli	7	58
Resmi işler dışında da öğretmenler odasına gelip öğretmenlerle birlikte olmalı	3	25
Öğretmenlerle düzenli şekilde bireysel olarak görüşmeli	1	8
Öğretmenleri iletişim kurarak tanımaya çalışmalı	3	25
Gerektiğinde öğretmenlerin kişisel problemleri ile ilgilenmeli	2	17
Öğretmenler ile empati kurmalı	2	17
Öğretmenlerle iletişim kurarak öğretmenleri desteklemeli	3	25

Sosyal bilgiler öğretmenleri idareci – öğretmen arasındaki iletişimin niteliğini farklı şekillerde ifade etmişlerdir. Öğretmenlerin büyük bölümü (f: 7) öğretmen ve idareci arasında iyi bir iletişimin kurulmasını beklediklerini söylemişlerdir. Taraflar arasında kurulacak bu iletişimde iletişimin sevgi ve saygıya dayalı olması (f: 2) ile idarecinin öğretmene pozitif yaklaşım şeklini benimsemesi (f: 3) beklentisi söz konusudur. Ayrıca idarecinin öğretmenle iletişim kurarak öğretmenleri desteklemesi (f: 3) ve öğretmenleri anlaması için empati kurması (f: 2) beklenmektedir. Ankete katılan öğretmenlerin çoğunluğu idarecinin öğretmenlerle iletişimi için (f: 7) öğretmenler

ile sık sık görüşmesini beklemektedir. İdareci resmi işler dışında da öğretmenler odasına gelip öğretmenlerle birlikte olmalı (f: 3), öğretmenlerle düzenli şekilde bireysel olarak görüşmeli (f: 1), öğretmenleri iletişim kurarak tanımaya çalışmalı (f: 3), gerektiğinde öğretmenlerin kişisel problemleri ile ilgilenmelidir (f: 1). Aşağıda sosyal bilgiler öğretmenlerinin bu yöndeki görüşlerine örnek verilmiştir:

- *"Bir müdür tüm personeliyle sürekli iletişim halinde olmalı."*
- *"Öğretmenler odasına ara sıra da olsa gelip öğretmenlerle toplantı haricinde de beraber olma, diyaloğa girme."*
- *"Öğretmenler ile her fırsatta görüşmeli, desteklemeli."*
- *"Müdürün öğretmenlerle sadece amir-memur iletişiminin ötesinde öğretmene rehberlik yapmalı ve gerekirse öğretmenlerin şahsi problemleriyle de ilgilenmeli."*

Adalet Anlayışına Yönelik Beklentilere İlişkin Bulgular

Sosyal bilgiler öğretmenlerinin okul idaresinden adalet anlayışına yönelik beklentilerine ilişkin bulgular Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Adalet Anlayışına Yönelik Beklentileri

Adalet Anlayışı	f	%
Öğretmenlere adil davranmalı	10	83
Kendine yakın gördüğü öğretmenleri kayırmamalı	5	42
Öğretmenler arasında (siyasi görüş, sendika gibi gerekçelerden dolayı) ayırım yapmamalı	4	33
Ders programlarını yaparken adil olmalı	1	8
Eğitim olanaklarını eşit paylaştırmalı	2	17

Adalet anlayışına yönelik öğretmen beklentilerine ilişkin öğretmenlerin yaptığı değerlendirmeler incelendiğinde bu konuda en çok duyulan beklentinin, öğretmenlere adil davranılması (f: 10) olduğu görülmektedir. Bundan sonra beklenti olarak en çok ifade edilen beklentiler, kendine yakın gördüğü öğretmenleri kayırmaması (f: 5) ve öğretmenler arasında (siyasi görüş, sendika gibi gerekçelerden dolayı) ayırım yapmaması olmuştur. Öğretmenlere göre müdür *"birlikte çalıştığı mesai arkadaşlarının hepsine aynı yakınlıkta olmalı, insan kayırmamalı, adamcılık yapmamalı*" ve "*herkesin dünya görüşüne bakmadan, siyasi anlayışını, sendikasını bir kenara bırakarak eşit davranmalı*"dır. Bu durum öğretmenlerin müdürün öğretmen kayırmasını istemediklerini göstermektedir. Bununla bağlantılı olarak müdürün ders programlarını yaparken adil olmasını (f: 1) ve eğitim olanaklarını eşit paylaştırmasını (f: 2) beklediklerini ifade etmişlerdir. Bu konuyla ilgili olarak öğretmen görüşlerinden bazıları şöyledir:

- *"Tüm çalışanlarına eşit muamele etmeli. Tüm eğitim olanaklarını eşit şekilde paylaştırmalı."*
- *"Herkesin dünya görüşüne bakmadan, siyasi anlayışını, sendikasını bir kenara bırakarak eşit davranması."*
- *"Birlikte çalıştığı mesai arkadaşlarının hepsine aynı yakınlıkta olmalı, insan kayırmamalı, adamcılık yapmamalı."*

Sorun Çözme Becerisine Yönelik Beklentilere İlişkin Bulgular

Sosyal bilgiler öğretmenlerinin okul idaresinden sorun çözme becerisine yönelik beklentilerine ilişkin bulgular Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Sorun Çözme Becerisine Yönelik Beklentileri

Sorun Çözme Becerisi	f	%
Sorun çözme konusunda becerikli olmalı	10	83
Sorunları kısa sürede çözmeli	4	33
Sorunları pratik yollarla çözme	2	17
Sorunların çözümü sürecine öğretmenleri dâhil etmeli	4	33
Sorunların çözümü sürecinde öğretmenlere konuyla ilgili bilgi vermeli	1	8
Sorunun üzerini örtmek anlayışını benimsememeli	2	17

Tablo 4'e göre sosyal bilgiler öğretmenlerinin okul idaresinden sorun çözme becerisi konusundaki en yüksek seviyedeki üç beklentileri, idarecinin sorun çözme konusunda becerikli olması (f: 10), sorunları kısa sürede çözmesi (f: 4) ve sorunların çözümü sürecine öğretmenleri dâhil etmesidir (f: 4). İdareci sorunları pratik yollarla çözmeli (f: 2), sorunun üzerini örtmek anlayışını benimsememeli (f: 2) ve sorunların çözümü sürecinde öğretmenlere konuyla ilgili bilgi vermelidir (f: 1).

Okuldaki sorunların etkili bir şekilde çözülmesi öğretim faaliyetlerinin sağlıklı bir şekilde yürütülmesi için gereklidir. Öğretmenlere göre müdür *"karşılaşılan problemlere çabuk kalıcı ve sağlıklı çözümler üretebilmeli, sorunları zamana bırakmamalıdır."* Öğretmenler müdürün problemleri çözerken sorun çözme becerisini had safhada kullanmasını beklemektedir. Buna yönelik olarak *"yağdan kıl çekercesine kolay çözebilen"* ifadesi kullanılmıştır. Sorunların çözümü sürecinde öğretmenlerde sürece dâhil olmak istemekte, bu istek *"Sorunun başlangıcından bitişine kadar her safhasında öğretmenin problemin çözümü için görüşleri alınmalıdır."* şeklinde dile getirilmektedir. Ayrıca müdürlerin "*sorunları geçiştiren, hallederiz deyip yuvarlak cevapla idare eden*" davranışlar içine girmemeleri beklenmektedir. Öğretmenlerin bu konuyla ilgili bazı ifadeleri şu şekildedir.

- *"Sorunları geçiştiren, hallederiz deyip yuvarlak cevapla idare eden değilde beraber tartışıp, çözüm yolları bulma adına öğretmen ve diğer idarecilerden görüş almalı."*
- *"Karşılaşılan problemlere çabuk kalıcı ve sağlıklı üretebilmeli, sorunları zamana bırakmamalı."*
- *"Sorunları en kısa sürede çözebilmeli, geri dönüt sağlayabilmeli."*

Eğitimci Kimliğine Yönelik Beklentilere İlişkin Bulgular

Sosyal bilgiler öğretmenlerinin okul idarecilerinin eğitimci kimliğine yönelik beklentilerine ilişkin bulgular Tablo 5'de verilmiştir.

Tablo 5. Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Eğitimci Kimliğine Yönelik Beklentileri

Eğitimci Kimliği	f	%
İyi bir eğitimci olmalı	7	58
Eğitim faaliyetlerine dâhil olmalı	3	25
Eğitim konusunda öğretmenlere örnek olmalı	2	17
Derse girmeli	2	17
Eğitimle ilgili yaşanan gelişmeleri takip etmeli	3	25
Öğretmenleri kendilerini geliştirmeleri konusunda teşvik etmeli	3	25
İdarecilikten çok eğitimci kimliği ön planda olmalı, öğretmenlere eğitimci olarak davranmalı	4	33

Sosyal bilgiler öğretmenlerinin okul idarecilerinin eğitimci kimliğine yönelik ifade ettikleri beklentileri içinde birinci sırada müdürün kendisinin de iyi bir eğitimci olması (f: 7) yer almaktadır. İkinci sırada idarecinin idarecilikten çok eğitimci kimliğinin ön planda olması, öğretmenlere eğitimci olarak davranması (f: 4) vardır. Bu konudaki diğer beklentiler ise; eğitim faaliyetlerine dâhil olması (f: 3), eğitimle ilgili yaşanan gelişmeleri takip etmesi (f: 3), öğretmenleri kendilerini geliştirmeleri konusunda teşvik etmesi (f: 3), derse girmesi (f: 2), eğitim konusunda öğretmenlere örnek olmasıdır (f: 2).

Ankette yer alan ifadeler doğrultusunda öğretmenler idarecinin iyi bir eğitimci olmasını beklemekte ve idareci kimliğinin eğitimci kimliğinin önüne geçmesini istememektedirler. Öğretmenlere göre, *"müdür demek yalnızca "müdür koltuğu"nu dolduran, vasıfsız biri demek değildir. Müdür idari kimliğiyle beraber eğitim kimliğini de içinde barındıran "eğitimci" biri olmalıdır. Yani eğitim konusunda bilgi ve beceri olarak donanımlı olmalıdır."* Müdürün bizzat eğitim faaliyetlerine dâhil olmasını, derse girmesini ve eğitim konusunda öğretmenlere örnek olması gerektiğini düşünmektedirler. Öğretmenler bu konuya yönelik olarak *"en az derse girmeli"* ifadesini kullanmışlardır. Diğer yandan da müdürlerin öğretmenleri kendilerini geliştirmeleri konusunda teşvik etmeleri beklentisi vardır. Öğretmenlerin bu konuyla ilgili beklentilerini şöyle dile getirdikleri bazı ifadeleri şu şekildedir:

- *"İyi bir eğitimci olmalı, müfredata da hâkim olmalı."*
- *"Bir müdürün idarecilikten çok eğitimci kişiliği ön planda olmalı."*

- *"En az derse girmeli, güncel olarak eğitimle ilgili gelişmeler hakkında kendini yetiştirmeli ve teşvik edici yardımcı olan bir idareci olmalı."*
- *"Müdür öğretmenlerini bizzat kendisi eğitmek durumunda olmasa bile, öğretmenleri bu konuda teşvik edici olmalı köstek olmamalı. Örneğin yüksek lisans yapmak isteyen hocaya (imkanlar dahilinde) yardımcı olmak gibi."*

Resmi İşlerdeki Becerisine Yönelik Beklentilere İlişkin Bulgular

Sosyal bilgiler öğretmenlerinin okul idarecilerinin resmi işlerdeki becerisine yönelik beklentilerine ilişkin bulgular Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Resmi İşlerdeki Becerisine Yönelik Beklentileri

Resmi İşlerdeki Becerisi	f	%
Resmi işler konusunda becerikli olmalı	10	83
Gerekli mevzuata hâkim olmalı	4	33
Resmi işler konusunda diğer idareciler ile işbirliği yapmalı	2	17
İş takibini titizlikle yapmalı	3	25
Öğretmenleri resmi işlerle boğmamalı	1	8
Öğretmene yaptırılan resmi işlerin sonuçları hakkında öğretmene bilgi vermeli	1	8
Okulu için yeni hedefler geliştirmeli ve ulaşmaya çalışmalıdır	1	8

Okul idarecilerinin resmi işlerdeki becerisine yönelik olarak sosyal bilgiler öğretmenleri en çok müdürün resmi işler konusunda becerikli olmasını (f: 10) beklediklerini ifade etmişlerdir. İkinci derecedeki beklentileri, idarecilerin gerekli mevzuata hâkim olmasıdır (f: 4). Üçüncü derecedeki beklentileri, idarecinin iş takibini titizlikle yapmasıdır (f: 3). Bu konudaki diğer beklentiler ise; öğretmenleri resmi işlerle boğmaması (f: 1), öğretmene yaptırılan resmi işlerin sonuçları hakkında öğretmene bilgi vermesi (f: 1) ve okulu için yeni hedefler geliştirmesi ve ulaşmaya çalışmasıdır (f: 1).

Sosyal bilgiler öğretmenleri müdürlerinden resmi işler konusunda beceri beklemektedir. Müdür resmi işlerde adeta "*iş bitirici"* olmalıdır. Çünkü "*zaten resmi işler onun asli görevidir.*" Müdür resmi işleri titizlikle takip etmeli ve "*müdür demek aslında bir nevi resmiyet demektir. Onun için resmi işleri mevzuatları biliyor olması gerekir."* ifadesinde olduğu gibi resmi işlerle ilgili mevzuata hâkim olmalıdır. Ancak öğretmenler müdürlerinden resmi işleri en iyi şekilde yapmalarını beklerken, kendilerini ilgilendiren resmi işler konusunda da kendilerine esnek davranmalarını beklemektedirler. Bu konudaki görüşlerden bazıları şu şekildedir:

- *"Mevzuata hâkim olmalı, karşılaşılacak problemlere mevzuat çerçevesinde çözüm önerileri ve alternatifleri geliştirebilmeli."*
- *"İş takibi hususunda titiz olmalı, verilen işler konusunda geriye dönük durum değerlendirmesi yapmalı."*
- *"Öğretmenleri çok fazla resmi işlerle boğmamalı, olması gerekenleri hatırlatmalı"*

Velilerle İletişimine Yönelik Beklentilere İlişkin Bulgular

Sosyal bilgiler öğretmenlerinin okul idaresinden velilerle iletişime yönelik beklentilerine ilişkin bulgular Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Velilerle İletişimine Yönelik Beklentileri

Velilerle İletişimi	f	%
Velilerle iletişimi iyi olmalı	11	92
Okul – aile birliğini iyi organize etmeli	4	33
Veliyi okuldan uzaklaştıracak davranışlardan kaçınmalı	4	33
Velilerin dilek ve şikâyetlerini dikkate almalı	2	17
Velileri çocuklarının eğitimi konusunda bilinçlendirmeli	2	17
Öğretmen – veli diyalogunu teşvik ve kontrol etmeli	1	8
Velilerle sık sık görüşmemeli	1	8

Sosyal bilgiler öğretmenlerinin çok büyük bir kısmı idarecilerin velilerle iletişiminin iyi olmasını (f: 11) beklemektedirler. İdareci – veli iletişiminin iyi olmasının beklenmesine paralel olarak idarecinin veliyi okuldan uzaklaştıracak davranışlardan kaçınması (f: 4), okul – aile birliğini iyi organize etmesi (f: 4) ve velilerin dilek ve şikâyetlerini dikkate alması (f: 2) beklentileri olduğu anlaşılmaktadır. Araştırma sonuçlarına göre velilerle iyi bir iletişim kuran idareci velileri çocuklarının eğitimi konusunda bilinçlendirmelidir (f: 2). Araştırmada ilgili soruya verilen yanıtlar doğrultusunda öğretmenlerin bir kısmının müdürlerin velilerle iyi bir iletişim kurmasını istemelerinin yanı sıra müdürün öğretmen - veli diyaloğunu teşvik ve kontrol etmesini (f: 1) de istedikleri anlaşılmaktadır. Bu konuda diğer beklentilere göre daha farklı bir beklenti de dile getirilmiştir. Bu beklentiye göre, idareciler velilerle sık sık görüşmemelidir (f: 1). Sosyal bilgiler öğretmenlerinin bu konudaki bazı görüşleri şöyledir:

- *"Okul – aile birliği ve velilerle çok iyi diyalog kurabilmeli. Yeri ve zamanı geldiğinde velilerin imkanlarını eğitimin menfaatleri çerçevesinde kullanabilmeli."*
- *"Velilerle sürekli iletişim halinde olmalı. Onları eğitimin aktif öğeleri olarak görmeli, onların bilgi, beceri ve tecrübelerinden maksimum istifade etmelidir."*
- *"Okul – aile birliğini iyi organize etmeli. Velilerle sık diyalog kurmalı, onların gücünü kullanmalı."*

Disiplin Anlayışına Yönelik Beklentilere İlişkin Bulgular

Sosyal bilgiler öğretmenlerinin okul idarecilerinin disiplin anlayışına yönelik beklentilerine ilişkin bulgular Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8. Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Disiplin Anlayışına Yönelik Beklentileri

Disiplin Anlayışı	f	%
Disiplinli olmalı	10	83
Çok sert veya yumuşak değil, dengede bir disiplin anlayışı olmalı	5	42
Kırıcı olmamalı	1	8
Baskıcı olmamalı	3	25
Gerekmeyen konularda disiplin sağlamaya çalışmamalı	1	8
Disiplin ile ilgili konuları öğretmen ve öğrencilere dönem başında hatırlatmalı	1	8
Öğrencilerin disiplini konusunda öğretmenle işbirliği yapmalı	1	8

Tablo 8'de sosyal bilgiler öğretmenlerinin idarecilerin disiplin anlayışına yönelik beklentilerine yer verilmiştir. Tablo 8'e göre öğretmenlerin idareciden disiplin anlayışı konusundaki beklentileri sırasıyla; disiplinli olması (f: 10), çok sert veya yumuşak değil dengede bir disiplin anlayışı olması (f: 5), baskıcı olmaması (f:3), kırıcı olmaması (f: 1), gerekmeyen konularda disiplin sağlamaya çalışmaması (f: 1), disiplin ile ilgili konuları öğretmen ve öğrencilere dönem başında hatırlatması (f: 1), öğrencilerin disiplini konusunda öğretmenle işbirliği yapmasıdır (f: 1).

Sıralamada öğretmenlerin en çok disiplinli olma konusunu dile getirdikleri görülmektedir. Öğretmenlere göre idareci disiplinli olmalıdır. Çünkü "*disiplin olmadan okulda başarı sağlanamaz" ve "disiplinin olmadığı yerde başıbozukluk baş gösterir*". Ankete verilen cevaplar ile öğretmenler disiplinin niteliği hakkında da beklentileri olduğunu ortaya koymuşlardır. Öğretmenlere göre, idarecinin ortaya koyacağı disiplin çok sert veya çok yumuşak bir disiplin değil, dengede bir disiplin olmalı, idareci disiplini sağlamaya çalışırken baskıcı ve kırıcı olmamalıdır. Bu konuda dikkati çeken diğer bir beklenti ise, idarecilerin gerekmeyen konularda disiplin sağlamaya çalışmamasıdır. Cevaplarda disiplinin uygulanma şekline yönelik beklentiler de dile getirilmiştir. Öğretmenlere göre disiplinin uygulayıcısı olan müdür, dönem başında disiplin ile ilgili konuları öğretmen ve öğrencilere hatırlatmalı ve öğrencilerin disiplini konusunda öğretmenle işbirliği yapmalıdır. Bu konudaki bazı öğretmen ifadeleri şu şekildedir:

- *"Disiplini göz ardı etmemeli, zaman zaman bunu davranış ve söylemleri ile dile getirmelidir. Tatlı-sert ama baskıcı olmama!"*
- *"Dakik olmalı, toplantı yapacağında geç gelenlere kızmadan kendisi de erken gelmeli."*
- *"Orta seviyede bir disiplin anlayışı olmalı, bunaltacak seviyede bir çalışma sergilememeli."*
- *"Genel kuralları sene başında öğretmenlerle paylaşmalı. Öğrencilere sınırlarını hatırlatmalı."*

- *"Anlamsız konularda disiplin sergileme derdinde olmamalı."*

Sosyo – kültürel Yapısına Yönelik Beklentilere İlişkin Bulgular

Sosyal bilgiler öğretmenlerinin okul idarecilerinin sosyo – kültürel yapısına yönelik beklentilerine ilişkin bulgular Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9. Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Sosyo – kültürel Yapısına Yönelik Beklentileri

Sosyo-Kültürel Yapısı	f	%
Kültürel konularda kendini geliştirmeli	6	50
Okulun bulunduğu çevrenin sosyo - kültürel özelliklerini bilmeli ve ona göre davranmalı	4	33
Sosyal bir kişiliğe sahip olmalı	2	17
Kendisi sosyo – kültürel faaliyetlere katılmalı	3	25
Sosyo - kültürel faaliyetlere katılma konusunda öğretmene örnek olmalı	2	17
Okulun sosyal ve kültürel aktiviteler yapmasını sağlamalı	2	17
Öğrencileri sosyal ve kültürel faaliyetlere katılması için yönlendirmeli	2	17
Kültürel farkılıklardan dolayı öğretmen ve öğrenciler arasında ayırım yapmamalı	1	8
Kendi kültürel yapısını işine yansıtmamalı	1	8

Sosyal bilgiler öğretmenlerinin idarecilerin sosyo – kültürel yapısına yönelik en çok dile getirdikleri beklentileri, idarecilerin kültürel konularda kendini geliştirmesidir (f: 6). Bu beklenti ile doğrudan ilgili olarak idarecilerin sosyo – kültürel faaliyetlere katılması (f: 3) ve sosyal bir kişiliğe sahip olması (f: 2) beklentileri söz konusudur. Öğretmenlere göre, kendisi sosyal olan ve kültürel faaliyetlere katılan müdür, okulun diğer öğelerini de sosyal olmaları ve kültürel faaliyetlere katılmaları konusunda teşvik etmelidir. Bu konudaki beklentileri öğretmenler; sosyo - kültürel faaliyetlere katılma konusunda öğretmene örnek olmalı (f: 2), okulun sosyal ve kültürel aktiviteler yapmasını sağlamalı (f: 2) ve öğrencileri sosyal ve kültürel faaliyetlere katılması için yönlendirmeli (f: 2) şeklinde ifadeleştirmişlerdir.

Sosyal bilgiler öğretmenlerinin idarecilerin sosyo – kültürel yapısına yönelik en çok dile getirdikleri ikinci beklentileri, idarecilerin okulun bulunduğu çevrenin sosyo - kültürel özelliklerini bilmesi ve ona göre davranmasıdır (f: 4). Bu beklentiyle bağlantılı olarak, idarecilerin kendi kültürel yapısını işine yansıtmaması (f: 1) ve kültürel farklılıklardan dolayı öğretmen ve öğrenciler arasında ayırım yapmaması (f: 1) beklentileri söz konusudur. Bu beklentilere göreidareci, okulun bulunduğu çevrenin sosyo - kültürel özelliklerini bilen ve ona göre davranan, kendi kültürel yapısını işine yansıtmayan ve kültürel farklılıklardan dolayı öğretmen ve öğrenciler arasında ayırım yapmayan nitelikte olmalıdır. Sosyal bilgiler öğretmenlerinin idarecilerin sosyo – kültürel yapısına yönelik beklentilerini ifade eden bazı görüşleri şöyledir:

- *"Okulda ve okul dışı tüm etkinliklere katılmalı ve destekleyici tavırlar sergilemelidir."*
- *"Bir müdür ve idareci kendi sosyo – kültürel yapısına göre değil topluma göre hareket etmelidir."*
- *"Müdür, öğretmenlere aynı zamanda rehber olma konumu olduğu için kendini yetiştirmeye önem vermeli, zaman ayırmalı."*
- *"Okul idaresi başta müdür olmak üzere, sosyal aktiviteler ve kültürel faaliyetlerde okulunun bulunmasını istemeli. Çeşitli spor faaliyetleri, yarışmalar, sinema ve tiyatro faaliyetlerine öğrencilerini yönlendirmelidir."*
- *"Sosyo kültürel yapısını işine yansıtmamalı."*

Zaman Yönetimine Yönelik Beklentilere İlişkin Bulgular

Sosyal bilgiler öğretmenlerinin okul idarecilerinin zaman yönetimine yönelik beklentilerine ilişkin bulgular Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10. Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Zaman Yönetimine Yönelik Beklentileri

Zaman Yönetimi	f	%

Etkili bir zaman yöneticisi olmalı	7	58
Eğitim – öğretim sürecini takip etmeli	7	58
Eğitim – öğretim sürecini programlamalı	6	50
Öğretmenlerin eğitim sürecini zaman zaman takip etmeli	3	25
Problemlerin çözüm sürecini takip etmeli	2	17
Müdür kendi mesaisine dikkat etmeli, toplantılara zamanında gelmeli	2	17

Tablo 10'da sosyal bilgiler öğretmenlerinin zaman yönetimine yönelik olarak beklentileri frekanslar halinde ifade edilmiştir. Bu tabloya göre öğretmenlerin zaman yönetimi konusunda okul idarecilerinden beklentileri; etkili bir zaman yöneticisi olmalı (f: 7), eğitim – öğretim sürecini takip etmeli (f: 7), eğitim – öğretim sürecini programlamalı (f: 6), öğretmenlerin eğitim sürecini zaman zaman takip etmeli (f: 3), problemlerin çözüm sürecini takip etmeli (f: 2), müdür kendi mesaisine dikkat etmeli, toplantılara zamanında gelmeli (f: 2) şeklindedir.

Tablo 10'un ifade ettiği sonuçlara göre sosyal bilgiler öğretmenleri, idarecilerinin zaman yönetimi konusunda en çok zamanı etkili bir şekilde yönetme becerisine sahip olmasını beklemektedirler. Öğretmenler için idareci, etkili bir zaman yöneticisi olarak eğitim – öğretim sürecini takip etmeli, eğitim – öğretim sürecini programlamalı ve öğretmenlerin eğitim sürecini zaman zaman takip etmelidir.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin bir kısmı problemlerin çözüm sürecinin zamana yayılmasından dolayı problem çözüm sürecini etkili zaman yönetimi içinde değerlendirmişler, idarecilerin problemlerin çözüm sürecini takip eden kişiler olmaları gerektiğini söylemişlerdir. Bu konuda *"üzerine aldığı işleri zaman içinde takip etmeli ve mutlaka sonuçlandırmalıdır."* değerlendirmesi yapılmıştır. Diğer bir bulgu da idarecilerin kendileri ile ilgili işlerde de zamanı iyi kullanmaları beklentisinin olduğu sonucudur. Bu konudaki öğretmen ifadelerinden bazıları şu şekildedir:

- *"Çok planlı ve tanzimi iyi olmalı, üzerine aldığı işleri zaman içinde takip etmeli ve mutlaka sonuçlandırmalıdır."*
- *"Öğrenme etkinliklerini ve bu süreci programlama ve daha sonrasını sürekli takip etmelidir."*
- *"Öğretmenleri ara sıra kontrol etmeli ve eğitim sürecindeki zamanlama sıkıntısı varsa bunu beraber aşmalıdırlar."*
- *"Mesaisine dikkat etmeli, toplantılarına zamanında gidip gelmelidir."*

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sosyal bilgiler öğretmenlerinin öğretim yaşantılarında okul idaresinden beklentilerini betimlemeye çalışan araştırma sonuçlarında öğretmenlerin okul idarecilerinden beklentileri; gerekli fiziki ortamı sağlama, iletişim, adalet algısı, sorun çözme becerisi, veli ilişkisi, disiplin anlayışı, sosyo-kültürel yapı ve zaman yönetimi ana hatlarını ortaya koyan görüşlerden oluşmuştur. Araştırma sonucuna göre öğretmenler okul idarecilerinden öncelikle; okulun fiziki şartlarının iyileştirmelerini, öğretmenlerle ve velilerle pozitif bir iletişim kurmalarını, öğretmenlere karşı adil davranmalarını, sorun çözme ve resmi işler konusunda becerikli olmalarını, disiplinli olmalarını, zamanı etkili ve verimli kullanmalarını ve her zaman eğitimci kimliklerinin ön planda olmasını beklemektedirler. Öğretmenlerin yarısından daha fazlasının beklenti olarak dile getirdikleri konular; idarecilerin öğretmenlere "adil davranması", idarecilerin "sorun çözme ve resmi işler konusunda becerikli" olması, "disiplinli olması" ve "velilerle iyi iletişim kurması" konuları olmuştur. Bu bulgular, öğretmenlerin adalet algısının oldukça hassas olduğunu, sorunların ve resmi işlerin ustalıkla çözülemediği durumların problemlere yol açtığını, disiplinin idareciler kadar öğretmenler tarafından da gerekli görüldüğünü ve idarecilerin velilerle kurduğu iletişimin niteliklerinin yeteri kadar iyi olmadığını göstermektedir.

Araştırma bulgularına dayanarak, okul idarecilerinin;

- Uygulamalarında adil davranmaları,
- İdareci kimliklerinin yanı sıra öğretmen kimliklerini vurgulayan uygulamalarda bulunmaları,
- Vicdani ve hukuki zorunlulukları konusunda eğitim almaları,
- Zamanı iyi kullanma konusunda hassas davranmaları, rutin işleri otomatikleştirip öğretimsel sorunlara yönelmeleri,
- Mevzuatı çok iyi bilmeleri için belli aralıklarla bu konuda eğitime alınmaları,

- Madde ve insan kaynaklarını bir bütün olarak görüp öğretmenlerle ve velilerle iyi bir iletişim ağı kurmaları, buna uygun toplantıları standartlaştırmaları,
- Süreci takip eden bir izleme sistematiği oluşturup, bilgi kaynaklarını açık tutmaları sosyal bilgiler öğretmenlerinin okul idaresinden beklentilerinin karşılanmasında etkili olacaktır.

KAYNAKÇA

ADA, Şükrü, KÜÇÜKALİ, Rıdvan, (2009), Türk Eğitim Sistemi ve Okul Yönetimi, Anı Yay., Ankara.

ASLANARGUN, Engin, (2012), Okul Müdürlerinin Sahip Olması Gereken Değerler, Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri, 12 (2) Ek Özel Sayı, s.1327-1344.

BAŞARAN, İ. Ethem, (1994), Eğitim Yönetimi, Kadıoğlu Matbaası, Ankara.

BAŞARAN, İ.Ethem, (2006), Türk Eğitim Sistemi ve Okul Yönetimi, Ekinoks Yay., Ankara.

BURSALIOĞLU, Ziya, (1979), Okul Yönetiminde Yeni Yapı ve Davranış, Genişletilmiş 5. Baskı, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, Ankara.

BURSALIOĞLU, Ziya, (1999), Okul Yönetiminde Yeni Yapı ve Davranış, 11. Basım, Pegem Yay., Ankara.

CELEP, Cevat, (2000), Eğitimde Örgütsel Adanma ve Öğretmenler, Anı Yay., Ankara.

DİNÇ, Erkan, DOĞAN, Yasin, (2010), İlköğretim İkinci Kademe Sosyal Bilgiler Öğretim Programı ve Uygulanması Hakkında Öğretmen Görüşleri, Journal of Social Studies Education Research, 1 (1), s. 17-49.

DOĞAN, Tahsin, (2003), Öğretmen ve Eğitim Yöneticilerine Rehber, Seçkin Yay., Ankara.

DOĞANAY, Ahmet, SARI, Mediha, (2008), The New Social Studies Curriculum From The Teachers' Point of View: A Study in The Adana Province of Turkey, Elemantary Education Online, 7 (2), s. 468-484, http://ilkogretim-online.org.tr, Alıntı tarihi: 06. 09. 2013.

ERDEN, Münire, (1998), Öğretmenlik Mesleğine Giriş, Alkım Yay., İstanbul.

HELVACI, M. Akif, AYDOĞAN, İsmail, (2011), Etkili okul ve Etkili Okul Müdürüne İlişkin Öğretmen Görüşleri, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 4/2, 42-61.

MEB, Milli Eğitim Bakanlığı İlköğretim Kurumları Yönetmeliği, Madde: 60, http://egitimmevzuat.com, Alıntı tarihi: 06. 09. 2013.

TAYMAZ, Haydar, (2001), Okul Yönetimi, 6. Baskı, Pegem Yay., Ankara.

YAMAN, Erkan ve IRMAK, Yasin, (2010), Yöneticiler ve Öğretmenler Arasındaki Güç Mesafesi, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl: 2010, Cilt: 7, Sayı: 13, s. 164-172.

YAVUZ, Mustafa, (2007), İlköğretim Okulu Müdürlerinden Beklenen Roller Ve Karşılanma Düzeyleri, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 17, 657–670.

YILDIRIM, Ali ve ŞİMŞEK, Hasan (2000). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Seçkin Yay., Ankara.

YILMAZ, K, TEPEBAŞ, F., (2011), İlköğretim Düzeyinde Sosyal Bilgiler Eğitiminde Karşılaşılan Sorunlar: Mesleğine Yeni Başlayan Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Görüşleri, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2 (1), s. 157-177.

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi – Sayı 39 – Ocak 2014

ÖRGÜTLERDE YABANCILAŞMA İLE TÜKENMİŞLİK SENDROMU ARASINDAKİ İLİŞKİYİ BELİRLEMEYE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

N. Derya ERGUN ÖZLER, Yrd. Doç. Dr.,Dumlupınar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü Öğretim Üyesi, deryaergun69@hotmail.com

Meltem (ÖZÇINAR) DİRİCAN, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Bölümü Bilim Uzmanı meltemozcinar@hotmail.com

ÖZET: Örgüt içerisindeki çatışmalar ve artan negatif davranışlar büyük sorunları beraberinde getirmektedir. Yabancılaşma psikolojik bir sorun olarak kabul edilmesin rağmen örgütleri de ilgilendiren bir kavramdır. Ortaya çıkışı çok eski yıllara dayanan yabancılaşma, örgütlerde yakın zamanlarda önem kazanmıştır. Yabancılaşmanın sebep olduğu olumsuz sonuçlar, örgütlerde yabancılaşmanın fark edilmesini sağlamıştır. Genel olarak örgütlerde yabancılaşmayla mücadele edebilmek için çok fazla çalışma yapılmamıştır.Literatürde yabancılaşmanın etkilediği örgüt sorunlarından bir tanesi tükenmişlik sendromudur. Tükenmişlik sendromu, örgüt bireyinde iş yapma isteğinin kalmaması, bireyin olaylara tepkisiz kalması, kendini yalnız, yeteneksiz ve başarısız hissetmesi gibi duyguları kapsayan bir durumdur.Yabancılaşma sonucu sergilenen ve istenmeyen olumsuz davranışlar örgüt içerisindeki diğer bireylerin tükenmişlik sendromu yaşamalarını da etkileyebilmektedir. Yabancılaşan bireydeki belirtiler, onun tükenmişlik sendromu yaşadığının göstergelerini taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Örgütlerde Yabancılaşma, Tükenmişlik Sendromu.

A RESEARCH IN ORDER TO DETERMINE THE RELATIONSHIP BETWEEN ALIENATION AND BURNOUT SYNDROME IN THE ORGANIZATION

ABSTRACT: Conflicts within the organization and the increasing negative behavior brings bigproblems. Despite the adoptionof a psychological problem of alienation based on years-old, recently gained importace in organizations. Alienation caused by the negative consequences of alienation in organizations has to be noticed. In general, there is a lot of work to be able to fight with the alienation in organizatons. One of the organizations problems that affected by the alienation in the literature is burnout syndrome. Burnout syndrome is a condition involving feeling such as feeling incompetent, lonely, failed and indifference to the individual events, unwillingness to work. Alienation as a result of the negative behaviors exhibited in organizations and who don't want to live in the burnout syndrome may also affect other individuals. Alienated in the individual symptoms, the symptoms of his\her burnout is lived.

Keywords: Alienation in organizations, burnout syndrome.

GİRİŞ

Yabancılaşma ve tükenmişlik sendromu, bir örgütün etkinliğinde ve geliştirilmesinde önemli yere sahip faktörlerdendir. İşgörenler işlerine karşı ne kadar olumlu tutum ve davranışlara sahip olurlarsa işlerinde o kadar verimli olmaktadır.

Yabancılaşma daha çok psikolojik bir durumu ifade etse de sosyoloji, hukuk ve hatta tıp alanında da kullanılmaktadır. Kavramı ilk kez Hegel kullanmış ve bunu Marx, Feuerbach, Durkheim, Fromm ve Seeman gibi önemli düşünürler ele almıştır.

Tükenmişlik sendromu ilk kez Freudenberger tarafından kullanılmıştır. Daha sonra Cardinell, Shirom, Maslach, Cherniss, Pines, Edelwich gibi pek çok araştırmacı tükenmişlik sendromunu ele almıştır.

ÖRGÜTSEL YABANCILAŞMANIN TEORİK ÇERÇEVESİ

Yabancılaşma kavramı, Latince "alienation" adılından "alienarer" fiilinden türemiştir. Birinci kullanımda kavram, bir şeyin sahipliğini bir başkasına bırakmak anlamındadır; ikinci kullanımda ise iki eleman arasındaki çözülme ya da ayrılmadır (Elma, 2003:11).

Bu temel anlamların haricinde yabancılaşma kavramı hukuk alanında; devretme, elden çıkarma, zilliyet-mülkiyet hakkını başkasına verme; sosyoloji alanında ayrılmak, diğer insanlardan, yurdundan, Tanrı'dan ayrı düşmek, kopmak; tıp alanında ise çılgınlık, tinsel şaşkınlık vb. anlamlarında kullanılmıştır (Kuru, 2009:3). Genel olarak Türk Dil Kurumunun yabancılaşma kavramına verdiği anlam ise "tanınmaz, bilmez duruma gelmek, yabancı olmak, bigane düşmek" veya "alışamamak, yadırgamak, yabancılık çekmek" şeklindedir (www.tdkterim.gov.tr, 2010).

Fromm yabancılaşmayı, bir "hastalık" olarak tanımlar ve "insanın doğadan ve birbirinden kopmuş olmasının, kendisini yalnız, soyutlanmış ve yabancı hissetmesine neden olduğunu" ileri sürer (Fromm, 1991:125). Seeman, modern toplum ya da endüstriyel düzen içerisinde işe yabancılaşmanın tipik bir olgu olduğunu, ayrıca modern toplum içerisinde yabancılaşmış çalışanların sayısının çok fazla olmasının, yabancılaşma olgusunun yalnızca bireysel anlamda incelenemeyeceğini ifade etmektedir (Büyükyılmaz, 2007:30).

Örgütlerin üyeleri veya yapılarında yabancılaşmayı doğuran bir biçim veya unsur "örgütsel yabancılaşma" veya "örgütsel ilişkilerin yabancılaşması" kavramı ile anlatılır (Geyer ve Schweitzer, 1976:253). Örgütsel yabancılaşma, işgörenin işini daha az önemsemesi, işine gerektiğinden daha az enerji harcaması, daha çok dışsal ödüller için çalışması (Agarwal, 1993:723) ya da işgörenlerin sosyal gereksinimlerini karşılamanın mümkün olmaması anlamına gelmektedir (Ceylan ve Sulu, 2011:67). Geyer ve Schweitzer (1976:253)'e göre örgütsel yabancılaşma, toplumda görülen bölünme ve sınıfsal bürokrasi özelliklerinin bir bütün olarak benzer şekilde örgüt içerisinde görülmesidir. Bir diğer tanıma göre ise örgütsel yabancılaşma, genel düzeyde bireylerin varolan yapılara (kurum ve örgütlere) bağlı beklentiler, değerler, kurallar ve ilişkilerden uzaklaşması halidir (Alkan ve Ergil, 1980: 214).

Örgütlerde yabancılaşan bireyler, örgüt içerisinde kendilerini yararsız, inkar edici ve yorgun hissetmektedirler. Ayrıca bu bireyler fiziksel ve zihinsel aktivite özgürlüğüne sahip olmadıklarını düşünmekte ve örgütün faaliyetleri onlar için birer dış mesele haline gelmektedir (Rajaeepour vd, 2012:189).

Örgüt bireylerinin kendilerini sadece verilen görevi yerine getirmek zorunda olan makine gibi görmeleri, örgütün değerlerini, kurallarını ve inançlarını benimsemesi yerine onlardan uzaklaşması, bu bağlamda kendilerini yalnız hissetmeleri ile örgütte meydana gelen bir takım bölünmeler ve disiplinsizler sonucu bireyin kendisini huzursuz hissetmesi örgütsel yabancılaşma olarak ifade edilmektedir.

Yabancılaşmanın türlerini ilk kez Seeman belirlemiş ve bunları; güçsüzlük, anlamsızlık, kuralsızlık, yalıtılmışlık ve kendine yabancılaşma şeklinde ifade etmiştir (Fettahlıoğlu, 2006:31).

Seeman'ın izinden Blaumer, yabancılaşmanın boyutlarını; güçsüzlük, anlamsızlık izlenimi, toplumsal yalnızlık duygusu ve kendi özüne karşı yabancılaşma şeklinde boyutlandırmıştır. Levin ise Blaumer'den farklı olarak, toplumsal yalnızlık duygusunu ölçüt yokluğu ile birlikte incelemiştir (Tolan, 1993:313).

Feuer ise yabancılaşmayı, sınıflı toplumun yabancılaşması, rekabetçi toplumun yabancılaşması, endüstriyel toplumun yabancılaşması, insan toplumunun yabancılaşması, ırkın yabancılaşması ve kuşakların yabancılaşması diye altı farklı biçimde boyutlandırılmıştır. (Fettahlıoğlu, 2006:31).

Bu çalışmada Seeman'nın güçsüzlük, anlamsızlık, kuralsızlık, yalıtılmışlık ve kendine yabancılaşma şeklinde tanımladığı beş boyut ele alınacak ve bu boyutlar örgütsel açıdan analiz edilecektir.

-Örgüt Bireyinin Güçsüzlüğü (Powerlessness): Seeman yaptığı çalışmada güçsüzleşmeyi, bireyin ürettikleri ve bu süreçteki faaliyetleriyle ilgili söz hakkı olmaması durumu şeklinde tanımlamıştır (Uysaler, 2010:46). Güçsüzlük, kişinin beklentilerinin ve gerçekleşebileceğini düşündüğü ihtimallerin kendisi tarafından belirlenememesi ve sonucunu değiştirebilmek için elinden hiçbir şeyin gelmediğini düşünmesi halidir (Seeman, 1983:173). Bu duygu bireyin yalnız başına bir şey yapmayacağı ve başaramayacağı duygusu olarak da tanımlanabilmektedir (Soysal, 1997: 28). Blauner'in güçsüzlük ile ilgili öne sürdüğü nedenler incelendiğinde, kontrol etme ve özerklik (otonomi) olmak üzere önemli iki gereksinmenin tatmin edilmesinden yoksun kalma durumu dikkati çekmektedir. Bunun yanı sıra işgörenin yetersizlik duygusu, çalışma süreci üzerinde her türlü yönetim ve denetim olanağından yoksun kalma, örgütteki prosedür ve kurallardaki sık değişmeler, teknolojinin değişim sıklığı, işgörenin sorunları çözmede yetersiz

kalışı, becerilerin, yeterliklerin işin gereklerinin gerisinde kalması, yönetimi etkileme yollarının tıkanık oluşu, üretilen ürün ya da hizmet karşısında dışlanma duygusu, güçsüzlük duygusunun yoğunlaşmasına neden olmaktadır.

-İşgörenlerde Anlamsızlık (Meaninglessness): Psikoloji ve sosyolojinin ortak tanımında anlamsızlık; kişinin kendisine öğretilen doğrularla bağlantısının kopması, neye inanacağını bilemez hale gelmesidir (Kuru, 2009: 47). Seeman (1983:173) anlamsızlığı, bireyin neye inanması gerektiği konusunda yeterince aydınlanamaması ve bireysel karar verme sürecinde bireyin doğruları ile toplumun doğrularının bütünleşmemesi olarak tanımlamaktadır. Anlamsızlık, bir hareket veya fikri değerlendirmek için uygun standartlar bulamamaktır (Korman, 1977:205). Bu tanıma göre, bireyin bir şeyi değerlendirmekte karşılaştığı belirsizlik, anlamsızlığı oluşturan önemli bir nedendir (Minibaş, 1993:36). Diğer bir deyişle, anlamsızlık, bireyin neye inanacağını bilememesi, bireye öğretilen doğruların kendisi için bir anlam ifade etmemesi ve bu doğruların kendisini bir sonuca götüreceğine inanmaması olarak tanımlanmaktadır (Bolton, 1972: 544). Anlamsızlık, insanın kendini gerçek boyutlarıyla değerlendirme yeteneğinden mahrum olması ve davranışlarının arkasındaki iradenin başkasına ait olduğu düşüncesinin doğurduğu uyumsuzluk halidir. Anlamsızlık aynı zamanda, bireyin davranışlarının sonucunu kontrol edememe duygusuyla ortaya çıkan güçsüzlük algısını da kapsar (Tutar, 1970:177). Bireyin yapılan işler ile ilgili olarak söz hakkına sahip olmaması sonucu başkasına ait olduğunu düşündüğü iradelerle hareket etmesi ve bu iradelere anlam verememesi şeklinde tanımlanan güçsüzlük anlamsızlığı ortaya çıkarmaktadır. Görüldüğü gibi anlamsızlık, güçsüzlüğün doğurmuş olduğu bir sonuçtur.

-Normsuzluk/Kuralsızlık (Normlessness): Normsuzluk diğer bir deyişle kuralsızlık ile yabancılaşma arasında diğer boyutlara nazaran çok daha sıkı bir ilişki vardır. Norm kavramı, toplumbilim ve psikolojide karar verme, tanımlama ve değerlendirme algılama sürecinde ise bilgileri karşılaştırma ve karsılaştırılan değerler olarak kullanılmış; psikolojide bireyin hareketleri, davranışları için ölçü olarak benimsediği, kabul ettiği ve kullandığı toplumsal değer ve bu değerlere kendisinin birey olarak verdiği önem olarak tanımlanmıştır. Bu anlamda kuralsızlık ya da normsuzluk, bireyin değer yargılarının olmaması ya da bunu ortaya koyamamasıdır (Kuru, 2009:10). Diğer bir deyişle normsuzluk, davranışı yönlendirecek ilke ve ölçümler bulamamak ve amaca ulaşabilmek için toplumca onaylanmamış yollara başvurmak şeklinde tanımlanabilir. Toplumun davranışını düzenleyen değerlerin kişiye anlamlı gelmemesi, yani kişinin toplumsal normların belirlediği başarı hedeflerine ulaşabilmek için toplum dışı davranışlara yönelmesi olgusu kuralsızlığı doğurmaktadır (Kılıç, 2010: 52). Seeman (1983:173) normsuzluğu, kişinin hedef ve amaçlarına yalnızca toplumsal olarak kabul görmeyen davranışlar sonucu ulaşabileceğine inanması olarak tanımlamaktadır. Bireyin, örgütün ya da toplumun değerlerini benimseyememesi normsuzluğun bir göstergesidir. Normsuzluk davranışı yabancılaşma duygusunun önemli belirtilerindendir. Bu nedenle yabancılaşma literatürde genellikle normsuzluk kavramı ile birlikte ele alınmaktadır.

-Örgüt İçi Yalıtılmışlık (Isolation): Seeman'ın (1983:173) yalıtılmışlık tanımı toplumun yüksek değerler atfettiği hedeflerin birey için bir anlam ifade etmemesi durumudur. Seeman, yabancılaşmış insan tanımını, bireyin çalışma ortamında kendisini rahat hissetmeyeceği şeklinde ifade etmektedir (Uysaler, 2010:51-52).Genel olarak yalıtılmışlık duygusu, yerleşik değer ve kuralları benimsememiş ya da kısmen benimsememiş işgörenlerce duyulur (Soysal, 1997: 29). Yalıtılmışlık, başkaları ile etkileşim kurabilme yeteneğinin ya da olanağının yitirilmesi anlamını da taşımaktadır. Tanıma göre, bazen toplumsal kuralların içselleşmesi kişiliğin tümünü kapsamaz, kurallar insan doğasıyla çelişebilir ve burada çevreden uzaklaşma, yalıtılma başlar (Kuru, 2009:14). Kohn çalışmasında bu boyutla ilgili olarak, kişinin fikirlerinin ve önemli konulardaki düşüncelerinin, arkadaşlarından, akrabalarından, dini inancı aynı olan diğer insanlardan ve genel olarak yaşadığı toplumdan farklı olup olmadığını araştırmaktadır. Böylece toplumda hâkim olan kültürel değerlerle, kişinin bu değerlere bakış açısı bağlamında toplumsal yabancılaşma seviyesini belirlemeye çalışmaktadır (Babür, 2009:27).

-İşgörenin Kendine Yabancılaşması (Self-Estrangement): Eğer insan, bir sosyal yalıtılmışlık veya uzaklaşma duygusu yaşıyor ise, içerisinde yaşadığı toplumu oluşturan diğer insanlarla ilişkilerinde bir anlamsızlık ortaya çıkmaktadır. Bu durum ise "ben kimim" sorusuna verilecek cevapla oluşan bireysel kimliğin belirsizliğine yol açmakta ve içsel olarak da kendinden uzaklaşma duygusu yaşanmaktadır (Fettahlıoğlu, 2006:35). Bu boyut kişinin kendi varlığının ve potansiyel güçlerinin farkında olmaması anlamını taşımaktadır. Modern teknolojinin, insanın özgürlüğünü elinden alması ve insanın ürettiği şeye kendisinden bir şey katamaması sonucunu doğurur. Sonuç olarak, yarattığı ürün ya da hizmetle arasında bir ilişki kuramaz hale gelen işgören, giderek kendi varlığı ile olan ilişkisini de

yitirir (Bayat, 1996:84). Geyer'e göre (1980:26-27) kendine yabancılaşma kişinin bilincinin yok olduğu bir düzeyde ortaya çıkmakta ve kuralsızlığın farklı çeşitleriyle kısmen bir zıtlık şeklinde görülebilmektedir. Başka bir deyişle, kendine yabancılaşma çoğu zaman kişinin kendisiyle iletişiminde kopukluk durumunu ifade etse de, kişinin bilincinin kaybolması şeklinde de ortaya çıkabilmektedir. Kendine yabancılaşma, insanın yaptığı davranışların; geliştirdiği değer, norm, gereksinim ve isteklerine dayanmamasıdır; davranışlarının bunlara uymamasıdır. Seeman iş ortamında kendine yabancılaşmanın iki yönünden söz etmektedir; işte kendini ortaya koyamama ve işin içsel anlamının olmaması. Ona göre kendine yabancılaşan birey, işin iç faktörleriyle değil, para, güvenlik vb. faktörlerle ilgilenmektedir. Kendinden soğumuş ya da kendine yabancılaşmış bireyler, yaptıkları işlerden ya da oynadıkları rollerden hemen hemen hiçbir kişisel doyum almazlar (Elma, 2003:38).

TÜKENMİŞLİK SENDROMU KAVRAMI

Günümüzde insanlar pek çok zorlukla karşılaşmaktadır. Çalışan bireyler bu kaçınılmaz zorluklar karşısında çoğu zaman çaresiz kalmakta ve problemlere çözüm üretemediği takdirde kendilerini bitkin hissetmektedirler. Bu durumun doğal bir sonucu olarak da birey verilen görevi isteksiz ve özensiz bir şekilde yerine getirmektedir.

Tükenmişlik (burnout) kavramı; 1970'li yıllarda Amerika'da kullanılmaya başlanmıştır (Maslach, 2001: 398). Tükenmişlik kavramı ilk kez Herbert J. Freudenberger tarafından kullanılmıştır. Freudenberger tükenmişliği; enerji, güç veya kaynaklar üzerinde aşırı isteklikten dolayı tükenmeye başlamak olarak tanımlamaktadır (Freudenberger, 1974:160).

Maslach ve Jackson'a göre (1981:99) tükenmişlik, bireylerde ortaya çıkan fiziksel bitkinlik, uzun süreli yorgunluk, çaresizlik ve umutsuzluk halleri ile yaptığı işe, hayata ve diğer insanlara karşı gösterdiği olumsuz tutumları kapsayan fiziksel ve zihinsel boyutlu bir sendromdur.

Shirom tükenmişliği, bireysel düzeyde olumsuz duygusal bir yaşantıyı kapsayan, kronik ve sürekli yaşanan bir duyguya dayanan bir olgu olarak kabul etmektedir (Özkan,2009:53). Tükenmişlik; duygusal, zihinsel ve fiziksel yorgunluk durumlarını ifade eden ve zaman içerisinde, sinsice gelişen bir süreçtir. Tükenmişlik, duygusal taleplerin yoğun olduğu ortamlarda uzun süre çalışmaktan kaynaklanan, fiziksel yıpranma, işyerinde çalışanlara ve yaşama karşı olumsuz tutumlar geliştirilmesi gibi belirtilerin eşlik ettiği bir durum olarak tanımlanabilir (Altay vd., 2010:10).

Tükenmişlik ile ilgili yapılan tanımlar arasında en çok kabul gören tanım Maslach ve arkadaşları tarafından yapılan tanımdır. Maslach Tükenmişlik Ölçeğini (Maslach Burnout Inventory-MBI) de geliştiren Maslach'a göre tükenmişlik, işi gereği yoğun duygusal taleplere maruz kalan ve sürekli diğer insanlarla yüz yüze çalışmak durumunda olan kişilerde görülen fiziksel bitkinlik, uzun süreli yorgunluk, çaresizlik ve umutsuzluk duygularının, yapılan işe, hayata ve diğer insanlara karsı olumsuz tutumlar şeklinde yansıması ile oluşan bir sendromdur. Maslach, tükenmişliği duygusal tükenme (emotional exhaustion), duyarsızlaşma (depersonalization) ve düşük kişisel başarı (diminished personal accomplishment) olarak üç boyutta ele almıştır (Maslach vd, 2001:397-422). Bu boyutlar aşağıda kısaca özetlenmiştir.

-Duygusal Tükenme (Emotional Exhaustion): Duygusal tükenmenin temel nedeni aşırı işyükü, işte yaşanan bireylerarası anlaşmazlıklar ve olumsuz çalışma koşullarıdır. Duygusal tükenme yaşayan insanlar kendilerini bitkin ve kullanılmış hissederler, enerjilerini geri kazanmak için hiçbir kaynak bulamazlar ve bunların bir sonucu olarak hizmet verdikleri kişilere geçmişte olduğu kadar verici ve ilgili davranmadıklarını hissederler (Polatcı, 2007: 39). Kişisel istekleri ve beklentileri yüksek olan genç yaştaki çalışanlar ile işlerini yaşam merkezi olarak gören bireylerin tükenmişlik yaşamaları daha olasıdır (Başören, 2005: 4). İnsanlarla yüz yüze iletişimin yoğun olduğu çalışma alanlarında, çalışanlarda sonu duygusal tükenmişliğe kadar varan çeşitli şekillerde duygusal tepkiler gözlenmektedir (Cordes vd., 1997:685). Duygusal tükenme, genel bir duygu, ilgi ve güven kaybı yanında yorgunluk, kullanılmışlık, sinirlilik, hayal kırıklığı ve yıpratılmışlık duygularını da içerir (Gaines ve Jermier, 1983:567-586). Duygusal tükenme, tükenmişlik sendromunun ilk aşaması olup daha çok fazla işyüküne maruz kalma durumunun süreklilik arz ettiği zamanlarda karşılaşılmaktadır.

-Duyarsızlaşma (Depersonalization): Duyarsızlaşma; genellikle işgörenin yaşadığı tükenmişliğin kronikleşmesi ve işle ilgili hedefinin belirginliğini yitirmesi ile ortaya çıkmaktadır. Duyarsızlaşan işgörenler, etkileşimde bulundukları

kişilere ve çalıştıkları örgüte karşı mesafeli, umursamaz ve alaycı bir tavır takınmaktadırlar (Akçamete vd., 2001:3). Duyarsızlaşma; çevresini ve işini kontrol edemediğini düşünen işgörenin, olumsuz bir olayla karşılaştığında kendini çaresiz hissetmesi, bu durumla başa çıkmak için robot gibi davranmaya başlaması ve duyarsızlaşması şeklinde gözlenmektedir (Cordes vd., 1997: 689). Araştırmacılar duyarsızlaşma yaşayan kişilerde yorgunluk hissi, fiziksel belirtiler, huzursuzluk, depresyon ve aşırı alkol alımının sıkça görüldüğünü belirtmiştir. Ortaya çıkan bu belirtiler kişide tükenmişliğin üçüncü boyutu olan kişisel başarı hissinde azalmaya neden olmaktadır (Gökoğlan, 2010: 78). Maslach'ın tükenmişlik modeline göre duygusal tükenmişlik yaşayan kişi başkalarının beklentilerini karşılamada kendisini yeterli görmemektedir. Buna ilaveten bireyde de karşı tarafın beklentilerini karşılamak için herhangi bir istek ya da azmin varolmadığı görülmektedir. Tüm bu duygular bireyin olaylara ve kişilere karşı daha duyarsız hale gelmesine yol açmaktadır.

-Kişisel Başarı Noksanlığı (Personal Accomplishment, Self-Efficacy): Kişisel başarı noksanlığı; kişinin kendisini işinde yetersiz ve başarısız olarak görmesini ifade etmektedir (Wright ve Bonett, 1997:497). Kişinin kendisiyle ilgili değerlendirmelerinin olumsuz bir nitelik kazanması sonucu, işle ilgili çeşitli olaylarda kendini yetersiz algılama ve işyerinde karşılaşılan kişilerle olan ilişkilerde de başarısızlık duygusu baş gösterir. Harcadığı çabanın boşa gitmesi ve hissettiği suçluluk duygusu çalışanın iş motivasyonunu düşürerek başarı için gerekli davranışları gerçekleştirmesini engeller (Güllüce, 2006:6). Kişisel başarı noksanlığı hissi tükenmişliğin bir parçasını oluşturmaktadır ve çoğu zaman diğer iki boyutun bir sonucu olarak görülmektedir. Bu görüşe göre; duygusal tükenme ve duyarsızlaşmaya neden olan örgütsel koşullar bir süre sonra çalışanların verimlilik ve etkinliğini negatif yönde etkilemektedir (Polatcı, 2007:42). Kişinin başkalarına olumsuz yanıtlar vermesi, düşük moral, bireylerarası anlaşmazlık, düşük başarı duygularının eşlik ettiği düşük üretkenlik, baskılar ile başa çıkmada yetersizlik, başarısızlığın getirdiği duygular ve kendine saygısının azalması bu boyutun önemli belirtilerindendir (Dinç, 2008: 16). Birey, yaşadığı ilişkilerde azalma, tutumlarında da olumsuzluk olduğu zaman kendini sorgulamaktadır. Bu sorgulama olumsuzlukla sonuçlandığında ise birey yapılan işler ile ilgili olarak kendini yetersiz hissetmektedir.

ÖRGÜTSEL YABANCILAŞMANIN TÜKENMİŞLİK SENDROMU İLE İLİŞKİSİ

Yabancılaşma, günümüzde örgüt çalışanlarının sıkça karşılaştıkları psikolojik ve sosyolojik bir durumdur. İşgörenler, üyesi oldukları örgütün yönetim tarzına ya da örgüt yapısına uyum sağlayamayabilir. İşyerindeki çalışma koşulları ve işgörenlere verilen görevler kendileri için uygun olmayabilir. Bunların yanında örgütün inançları, tutumları ve ahlaki yapısı işgörenin inançları ve ahlaki yapısıyla çelişebilir. Tüm bu olumsuzluklar; işgörenin işi, örgütü ve kendisi ile ilgili olarak olumsuz duygular hissetmesine neden olmaktadır.

Benzer şekilde örgütün iklimi, örgüt içerisindeki çatışmalar, yüksek düzeyde yaşanan stres ve moral düşüklüğü de işgöreni olumsuz yönde etkilemektedir. Örgüt içerisinde yaşanan bu sıkıntılar işgöreni bireysel olarak etkilemekte ve zamanla örgütün geneline yansımaktadır. Genel olarak bakıldığında teknolojik gelişmeler, politik ve hukuki yapı, sendikal örgütlenmeler, kültürel yapıdaki olumsuzluklar ve kişinin bu durumlara herhangi bir şekilde müdahale edememesi durumu kişiyi yıpratmakta ve çevresinden uzaklaştırmaktadır.

Yabancılaşma, hissedilen anlık bir duygu olmayıp bir süreci kapsamaktadır. Aynı zamanda yabancılaşma; güçsüzlük, anlamsızlık, kuralsızlık, örgüt içi yalıtılmışlık ve kendine yabancılaşma olarak işgören üzerinde farklı şekillerde ortaya çıkmaktadır.

Birey bu yabancılaşma duygusundan kurtulabilmek için bir yandan kendini tanıma ve kendini geliştirme gibi bireysel yöntemlere başvurmakta; diğer yandan örgüt de işgöreni içinde bulunduğu bu duygudan kurtarabilmek için iş genişletme, iş rotasyonu, iş zenginleştirme gibi yöntemlerle işgörenin işinde birtakım değişiklikler yapmaktadır. Eğer işgörenin yabancılaşması önlenemez ya da işgören yabancılaşma duygusundan kurtulamazsa daha üst düzeydeki sorunlarla karşılaşmak kaçınılmazdır. Yapılan az sayıdaki çalışma, yabancılaşma duygusunun işgörende tükenmişlik sendromuna neden olduğu yönündendir.

Yabancılaşmada olduğu gibi tükenmişlik sendromu da bir süreci ifade etmektedir. Tükenmişlik sendromu beklentilerin fazla, beklentileri karşılayabilmek için fiziksel ve duygusal imkanların az olması durumunda ortaya çıkmaktadır. Literatürde daha çok bu yönüyle tanımlanan tükenmişlik aynı zamanda kronik bir hastalık olarak kabul edilmektedir.

Yapılan araştırmalar yabancılaşmaya ve tükenmişliğe neden olan faktörlerin benzer olduğunu göstermektedir. Özellikle stres, bu iki kavramın çıkış noktasıdır. Yabancılaşmayla mücadele yöntemleri fayda sağlamadığı takdirde yabancılaşmaya neden olan faktörler, tükenmişlik sendromu nedenleri olarak ele alınmaktadır. Bu açıdan bakıldığında işgörenin aşırı işyükü sonucu yabancılaşmasını engellemek için iş rotasyonu vb. değişikliklere gidilmesi gerekmektedir. Ancak bu çalışma yapıldığında aşırı işyükü tükenmişliğin de nedenleri arasına girmektedir (Tuğrul ve Çelik, 2002:2).

Örgüt içerisinde, astların üst yönetimle olan ilişkileri, yöneticilerin astlara karşı davranışları ve kullandıkları üslup işgörenlerin örgüt içerisindeki tutumlarını etkilemektedir. Üst yönetimin benimsediği demokratik, otokratik yönetim tarzı ya da yönetime katılma anlayışı astların kendilerine verilen işleri sevmelerini, benimsemelerini ve özenerek yapmalarını olumlu ya da olumsuz yönde etkilemektedir. Bu faktörler hem yabancılaşmaya hem de tükenmişlik sendromuna neden olmaktadır (Izgar, 2006:20; Yıldırım, 2000:189).

Görüldüğü gibi yabancılaşmaya neden olan faktörler ile tükenmişliğe neden olan faktörler benzerdir. Nedenlerin benzer olmasından dolayı kimi araştırmacılar yabancılaşma ve tükenmişlik kavramlarının birbirine çok yakın olduğunu ancak birbirlerinin yerine kullanılamayacak kadar farklı yönlerinin bulunduğunu belirtmişlerdir.

Elma (2003), yabancılaşmayla ilgili yaptığı çalışmada tükenmişlik sendromunun yabancılaşmanın bir sonucu olduğunu belirtmiştir. Aynı şekilde, Uysaler (2010) ve Babür (2009)'de tükenmişliği yabancılaşmanın bir sonucu olarak ele almıştır.

Igodan ve Newscomb yaptıkları araştırmada yabancılaşmanın, tükenmişlik sendromunun psikolojik bir belirtisi olduğu kanısına varmışlardır (Igodan ve Newscomb, 1986: http://joe.org/joe/1986spring/al.html, 2010).

Cherniss'e göre tükenmişlik, işgörenin stresle mücadele edememesi ya da stres kaynaklarına uyum sağlayamaması sonucu ortaya çıkmaktadır (Izgar, 2001:2). İşgören yaşadığı stresten kurtulamadığında; işgörenin işinden soğuması, işini yapmak istememesi, çalışma arkadaşlarına karşı olumsuz duygular beslemesi gibi durumlar ortaya çıkmaktadır. Hatta kişi strese karşı yenildiği için suçu kendisinde bulmaya başlamaktadır. Bunun doğal bir sonucu olarak kişi kendisini çevresine karşı etkisiz elemanmış gibi hissetmektedir. Marx'a göre yabancılaşmış insan, kendisini dış dünyaya kapatmakta ve özüne karşı pasif olduğunu hissetmeye başlamaktadır (Tolan, 1980:142-143). Başka bir deyişle kişi kendisinin, çevresinde olup bitenlere müdahale edemediği ve olayların olumsuz etkisine maruz kaldığını düşünmeye başlamaktadır. Marx'ın yabancılaşma kavramına bakış açısı ile Cherniss'in tükenmişlik tanımı örtüşmektedir. Buna göre yabancılaşan bir insanın sergilediği davranışlar, tükenmişlik sendromunun belirtileri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Benzer şekilde Polatçı'nın yaptığı çalışmada belirlediği tükenmişlik sendromu belirtileri arasında güçsüzlük hali mevcuttur (Polatçı, 2007:77). Güçsüzlük, Seeman'ın belirlediği beş yabancılaşma boyutundan birisidir. Marx ve Seeman'nın ele aldığı güçsüzlük kavramı yabancılaşan bir insanın takındığı tutumların bir çeşididir. Güçsüzlük, kişinin beklentisinin ve yaşanma ihtimali olan olayların kendisi tarafından belirlenememesi ve durumlara herhangi bir şekilde müdahale edememesi durumudur (Seeman, 1983:173).

İşgörenin, yaptığı işi üzerinde kontrol hakkının olmadığını hissetmesi, yaşadığı olaylar karşısında elinden hiçbir şeyin gelmediğini düşünmesi ve herhangi bir şekilde söz hakkına sahip olmadığının farkına varması kendisini güçsüz hissetmesine neden olabilecektir. Bireyin güçsüzlük halini sürekli yaşaması, tükenmişlik duygusunu beraberinde getirmektedir.

Kendilerinin güçsüz olduğunu düşünmeye başlayan bireyler beklentileriyle gerçekleşen durum farklı olduğunda ve buna müdahale edemediklerinde kendilerini güçsüzlüğün yanında çaresiz de hissetmektedirler. Çaresizlik, tükenmişlik sendromunun belirtisidir (Polatçı, 2007:77). Durumlar karşısında çaresiz kaldıklarını, ellerinden hiçbir şeyin gelmediğini fark eden bireyler yavaş yavaş tükenmişlik sendromu içerisine girmeye başlayacaklardır.

Tükenmişliğin bir başka boyutu duyarsızlaşmadır. Duyarsızlaşan bireyler işlerini önemsememekte ve örgüt çalışanlarını umursamaz hale gelmektedirler. İşgörenler özellikle, iş ile ilgili hedeflerini belirleyemediklerinde böyle

bir duyguya kapılmaktadırlar. Bu durum onların hedeflerini belirlemede güçsüz olduklarının da bir göstergesidir. Başka bir deyişle işgörenler güçsüz olduklarında işleriyle ilgili hedeflerini belirlerken zorluk çekmektedirler. Bu bağlamda güçsüzlük, tükenmişlik sendromunun belirtileri arasına girmektedir.

Güçsüzlük ve duyarsızlaşma arasındaki ilişkiye benzer bir şekilde güçsüzlüğün kişisel başarı noksanlığı ile de yakından ilişkisi bulunmaktadır. Kişisel başarı yönünden kendisini noksan hisseden bireyler pek çok konuda yetersiz olduklarını düşünmektedirler. Tükenmişliğin kişisel başarı noksanlığı boyutu güçsüzlük kavramıyla örtüşmektedir.

Yabancılaşmanın bir başka boyutu da kuralsızlıktır. İşgörenlerin örgütteki işlerin yasal olmayan yollarla yürüdüğünü ve başarıya ulaşmak için ancak hileli yollara başvurulması gerektiğini düşünmeleri örgütte kuralsızlık anlayışının yaygınlaştığının bir göstergesidir. Örgüt içerisindeki işlerin bu şekilde yürüdüğü kanısına kapılan işgörenin örgüte karşı güveni azalmaktadır. İşgörenin güveninin azalması ya da kendisinin kullanıldığını düşünmesi duygusal açıdan tükenmenin belirtileridir. Görüldüğü üzere kuralsızlık ve duygusal tükenme arasında yakın ilişki bulunmakta ve kuralsızlık anlayışı işgöreni duygusal tükenmeye sürüklemektedir.

Tükenmişlik sendromunun birey üzerindeki psikolojik ve davranışsal belirtileri arasında sinirlilik, nedeni bilinmeyen huzursuzluk, ilgisizlik, işi bırakmayı düşünme, hayata karşı negatif tutum geliştirme, alkol kullanımı, izolasyon, içe kapanma, düşünce karmaşıklığı yaşama, özgüven yitirme, dikkat dağınıklığı gibi davranış ve düşünceler mevcuttur (Polatçı, 2007:77; Kaçmaz, 1995:30).

Anlamsızlık duygusu yaşayan işgörenler bulundukları örgüte karşı uyumsuzluk çekmektedirler. Olayları değerlendirebilmek için uygun standartlar bulamayan anlamsızlık psikolojisi içerisindeki işgörenler, neye inanmaları gerektiğini de saptayamamaktadırlar. Bu durum karşısında işgörenler sinirlenmekte ve olaylara ilgisiz kalmaya başlamaktadırlar. Bu açıdan bakıldığında, sinirlilik hali ve olaylara ilgisiz kalma isteği tükenmişlik sendromunun belirtileri olduğuna göre anlamsızlık duygusunun tükenmişlik sendromu ile ilişkili olduğunu söylemek mümkündür.

Ayrıca anlamsızlık duygusu yaşayan işgörenler düşüncelerinde karmaşıklık yaşamaktadırlar. İşgörenlerin düşüncelerindeki bu belirsizlik onların duyarsızlaşmasına neden olabilecektir. Anlamsızlık duygusunun bu yönüyle tükenmişlik sendromu ile genel olarak ilişkisinin bulunduğunu söylemek mümkündür. Ancak anlamsızlığın tükenmişlik sendromunun alt boyutlarıyla olan ilişkisini ayrı ayrı incelemek gerekir.

Yabancılaşmanın diğer bir boyutu işgörenin örgüt içerisinde yalıtılmasıdır. İşgörenlerin, örgütün değerlerini benimseyememeleri ya da az benimsemeleri örgüt içi yalıtılmışlığın ifadesidir. Bu durumda olan işgörenlerin başkalarıyla iletişim kurma yetenekleri ve istekleri azdır.

İşgörenlerin izolasyona uğraması şeklinde de ifade edilen örgüt içi yalıtılmışlık, örgütte söz sahibi olan, belirli bir kademeye sahip üst yönetimde bulunan çalışanlar ya da işgörenin çalışma arkadaşları tarafından gerçekleştirilebilmektedir.

Kendilerinin örgüt içerisinde başkaları tarafından yalıtılmaya çalışıldığının farkında olan bireyler çalışanlara karşı düşmanlık duygusu beslemeye başlamaktadır. Çalışanlara karşı düşmanlık duygusu besleme başlama tükenmişlik sendromunun belirtileri arasındadır. Doğal olarak işgörenin izolasyona uğraması onun tükenmesine neden olmaktadır.

Benzer şekilde, örgüt içerisinde yalıtılan birey örgüte karşı negatif tutum geliştirmeye başlamaktadır. Olanlardan örgütün genelini sorumlu tutmakta ve örgüte olan bağlılığı azalmaya başlamaktadır. İşgörenin örgüte karşı negatif tutum geliştirmesi ve örgüte olan bağlılığının azalması tükenmişlik sendromunun belirtileri olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla örgüte karşı beslenen olumsuz duygular tükenmişlik sendromuna neden olabilmektedir.

Örgüt içerisinde izolasyona uğrayan bireyler genelde çevresindekilerle iletişim kurmak istemedikleri gibi iletişim kurma yetenekleri de fazla yoktur. İletişim kurma isteksizliği tükenmişlik belirtileri arasında yer almaktadır. Bu yönüyle izolasyon, işgörenin tükenmesine neden olmaktadır.

İşgörenin yalıtılmışlığı onun duyarsızlaşmasına neden olabilmektedir. Çünkü, işgörenin örgütün değerlerini benimseyememesi ya da az benimsemiş olması, onun örgütte olup bitenlere duyarsız kalmasına, örgüt çalışanlarına karşı mesafeli davranmasına sebep olabilmektedir.

Örgüt içi yalıtılmışlık, tükenmişlik sendromunun duygusal tükenme boyutuna da neden olabilmektedir. Kendisini izole eden bir örgüte, üst yönetime ve çalışma arkadaşlarına sahip olan işgörenin, örgüte ve diğer işgörenlerine karşı olan güveni azalmaktadır.

İzole edilmeye çalışılan örgüt bireyi kendisine yapılanların farkına vardığında işinden ve diğer örgüt çalışanlarından soğumaya başlamaktadır. İşgören, yavaş yavaş işine ilgisiz kalmakta, umursamaz, alaycı tavırlar takınmakta ve işini düşünmemektedir. Bununla birlikte işi bırakmak, örgütten ve bulunduğu çevreden uzaklaşmak istemektedir. Bu durumda izole edilmiş bir işgörende tükenmişlik belirtilerinin bulunduğunu söylemek mümkündür.

İşgörenin kendine yabancılaşması, yabancılaşmanın bir başka boyutudur. Kendisine yabancılaşan birey, özellikle kendisiyle iletişim kuramamaktadır. Kendisiyle iletişim bozukluğu yaşayan birey, ne yapmak istediğini ve ne yaptığını bilemez hale gelmektedir. Yabancılaşma duygusunu işine, örgüte ya da diğer çalışanlara karşı değil, aksine; kendine karşı hisseden bireyler kendi varlıklarından haberdar değildir. Bu durum işgörenin ortaya çıkardığı hizmet ya da ürün ile kendisi arasında ilişki kuramamasına yol açmaktadır.

Geyer'e göre kendine yabancılaşma durumu, bireyin bilincini kaybetmesi halinde de ortaya çıkabilmektedir (Geyer, 1976:26). Yani birey yaptığı işe ve gösterdiği çabaya değil, sonucunda alacağı paraya bakmaktadır. İşi yapma sürecindeki psikolojisi, istekleri ve gerçekleştirmeyi düşündüğü amaçları onun için artık önem arz etmemektedir.

Kendisiyle iletişim kuramayan bireyler başkalarıyla iletişim kurmakta zorluk çekebilmektedir. Böylelikle kendilerinin, ne yaptıklarının ya da hangi sonuca ulaştıklarının kontrolünden haberdar olamamaktadır. Bu durum duyarsızlaşma ile bütünleşmektedir.

Kendilerine yabancılaşan işgörenler yaptıklara işe değil, aldıkları ücrete, terfilere ya da takdirlere bakmaktadırlar. Dolayısıyla bu işgörenler yaptıkları işten doyum alamamaktadır. İş doyumsuzluğu tükenmişliğe neden olduğundan işgörenlerin kendilerine yabancılaşmaları dolaylı bir tükenmişlik belirtisidir.

Diğer taraftan, kendilerine yabancılaşan işgörenler potansiyel güçlerinin farkında olamamaktadırlar. Bu farkındalıktan yoksun olan işgörenler, hiçbir işe yaramadıkları hissine varmaktadır. Penis'in tükenmişlik tanımına göre işgörenler bu hisse kapılıyorlarsa, tükenmişlik duygusu yaşamaya başlamaktadırlar.

İşgörenlerin örgüt içerisinde hiçbir işe yaramadıklarını düşünmeleri kişisel başarı noksanlığı ile de yakından ilişkilidir. Bu işgörenler kendilerine karşı negatif düşünce besleyen bireylerdir. Bu durum gerek kendileri gerekse başkaları tarafından düzeltilemez ise işgörenler tükenmişlik sendromu yaşamaya başlayabilmektedir. Bununla birlikte, kendine yabancılaşma ile kişisel başarı noksanlığı arasında anlamlı bir ilişki olduğunu söylemek pek mümkün değildir.

Seeman, yabancılaşma ve alkol alma arasındaki ilişkiyi incelediği araştırmasında, güçsüzlük ile birleşen toplumsal yalıtılmışlığın güçlü bir içki içme isteği oluşturduğunu belirlemiştir. Alkol kullanımı tükenmişlik için davranışsal belirtiler arasında kabul edilmektedir.

Yapılan açıklamalardan da anlaşılacağı üzere yabancılaşan bir insanda tükenmişlik belirtileri görülmektedir. Bu belirtiler bireyde sürekli olarak görüldüğü takdirde tükenmişlik sendromu ortaya çıkmaktadır. Çünkü yapılan araştırmalar, tükenmişlik sendromunun kronik bir olgu ve olumsuzlukların devam etmesi durumunda ortaya çıkan bir hastalık olduğunu ortaya koymuştur.

Yabancılaşan bireyin gösterdiği davranışlar süreklilik arz ettiğinde, tükenmesine neden olmaktadır. Yabancılaşmış bir bireyin sergilediği davranışlar tükenmişlik belirtisi olarak kabul edilmektedir. Yabancılaşma duygusu bireyde devam ettiği takdirde, bir süre sonra tükenmişlik duygusu belirmektedir. Başka bir deyişle bireyin, yabancılaşmanın

türlerinden herhangi birini yaşaması halinde takındığı tavırlar tükenmişlik sendromunun belirtileri arasındadır. Örneğin, güçsüzlük türündeki yabancılaşma duygusunu yaşayan bireyin davranışlarının sürekliliği, onun tükenmesine neden olmaktadır. Bu durumda bireyde gerçekleşen öncelikli olumsuz duygu yabancılaşmadır. Kişi bu duygudan kurtulamaz ya da kurtarılamazsa tükenmişlik sendromu yaşamaya başlamaktadır. Bununla birlikte kimi araştırmacılara göre yabancılaşma tükenmişlik sendromunu, kimilerine göre ise tükenmişlik sendromu yabancılaşmayı etkilemektedir. Bu durumda yabancılaşma ve tükenmişlik sendromu arasında çift yönlü bir ilişkinin olduğunu söylemek mümkündür. Başka bir deyişle tükenmişlik sendromu yabancılaşmayı, yabancılaşma da yabancılaşma tükenmişlik sendromunu etkilemektedir.

Görüldüğü gibi yabancılaşma ve tükenmişlik sendromu aynı belirtileri göstermektedir. İşgörenlerin yabancılaşma ve tükenmişlik sendromu yaşamalarına neden olan faktörler birbirine benzerdir. Yabancılaşma ve tükenmişlik sendromunun alt boyutları arasındaki ilişki de oldukça yüksektir.

ARAŞTIRMAYA YÖNELİK METODOLOJİ VE BULGULAR

Örgütsel yabancılaşmanın tükenmişlik sendromu ile ilişkisini belirlemeye yönelik olarak yapılan bu araştırmanın metodolojisi ve araştırmada elde edilen bulgular aşağıda özetlenmeye çalışılmıştır.

ARAŞTIRMANIN AMACI

Yabancılaşma ve tükenmişlik sendromu çalışanların örgüt içinde negatif tutum takınmalarına neden olan duygulardır. Bu durum, örgüt bireylerinin olumsuz duygular sonucunda gösterdikleri davranış bozukluklarla ortaya çıkmaktadır. Araştırmada işgörenleri olumsuz yönde etkileyen ve bu olumsuz duyguların etkisiyle gerek işgörenler gerekse örgütler açısından farklı sorunlara yol açan yabancılaşmanın alt boyutları ile tükenmişlik sendromunun alt boyutları arasında ilişki olup olmadığının belirlenmesi amaçlanmıştır.

ARAŞTIRMANIN KAPSAMI

Bu araştırma İstanbul'da sigorta sektöründe faaliyet gösteren bir işletmede yapılmıştır. Ulaşılabilen kaynaklar arasında yabancılaşma ve tükenmişlik sendromu konularıyla ilgili sigorta sektöründe faaliyet gösteren bir işletmede daha önce böyle bir araştırmanın yapılmamış olması, araştırmanın bu işletmede yapılması kararında etkili olmuştur. Araştırmanın ana kütlesi 230 kişidir. Araştırma evreninin tamamına ulaşma imkânı bulunmadığından araştırma uygulamasının yapılması için örneklem seçme yoluna gidilmiştir. α = 0,05 anlamlılık düzeyinde ± % 10'luk örnekleme hatası ile yapılacak bir anket uygulaması için örneklemin 70 olması gerekir (Baş, 2001: 46). Bu araştırma 120 kişiyle yapılmıştır

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırma verileri anket yolu ile elde edilmiştir. Anketin birinci bölümünde anketi yanıtlayan kişilerin demografik özellikleri ile ilgili; ikinci bölümde, örgüt bireylerinin yabancılaşma duygularını tespit etmeye yönelik ifadelerle ilgili ve üçüncü bölümde de tükenmişlik sendromunu belirleyebilme ile ilgili ifadeler bulunmaktadır.

Araştırma verilerinin elde edilmesinde kullanılan tükenmişlik ölçeği anket soruları, Maslach (1981) tarafından geliştirilen ölçekten uyarlanmıştır. Yabancılaşma ölçeği ise Babür (2009) tarafından uygulanan ölçeğin sigorta sektörüne uymadığını düşündüğümüz değişkenleri çıkarılarak oluşturulmuştur. Araştırmanın pilot uygulaması İstanbul genel müdürlükteki sigorta şirketinin 30 kişiye yapılmıştır. Pilot çalışmasında elde edilen verilerin geçerlilik ve güvenilirliği test edilmiştir. Güvenilirlik analizi sonucunda Alpha katsayısı 0,903 olarak ölçülmüştür. Analiz sonuçlarının güvenirlilik-geçerlilik analizi açısından anketin anlaşılır olduğu ve değişkenlerin bu ölçekleri ölçebileceği kanısına varılmıştır.

ARAŞTIRMANIN HİPOTEZLERİ

Araştırmanın hipotezleri aşağıdaki gibidir:

H_1 : Ankete katılan örgüt bireylerinin yabancılaşma boyutlarından güçsüzlük ile tükenmişlik boyutlarından duygusal tükenme arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_2: Ankete katılan örgüt bireylerinin yabancılaşma boyutlarından güçsüzlük ile tükenmişlik boyutlarından duyarsızlaşma arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_3: Ankete katılan örgüt bireylerinin yabancılaşma boyutlarından güçsüzlük ile tükenmişlik boyutlarından kişisel başarı noksanlığı arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_4: Ankete katılan örgüt bireylerinin yabancılaşma boyutlarından anlamsızlık ile tükenmişlik boyutlarından duygusal tükenme arasında anlamlı bir ilişki vardır.
H_5: Ankete katılan örgüt bireylerinin yabancılaşma boyutlarından anlamsızlık ile tükenmişlik boyutlarından duyarsızlaşma arasında anlamlı bir ilişki vardır.
H_6: Ankete katılan örgüt bireylerinin yabancılaşma boyutlarından anlamsızlık ile tükenmişlik boyutlarından kişisel başarı noksanlığı arasında anlamlı bir ilişki vardır.
H_7: Anket yapılan örgütteki yabancılaşma boyutlarından kuralsızlık ile tükenmişlik boyutlarından duygusal tükenme arasında anlamlı bir ilişki vardır.
H_8: Anket yapılan örgütteki yabancılaşma boyutlarından kuralsızlık ile tükenmişlik boyutlarından duyarsızlaşma arasında anlamlı bir ilişki vardır.
H_9: Anket yapılan örgütteki yabancılaşma boyutlarından kuralsızlık ile tükenmişlik boyutlarından kişisel başarı noksanlığı arasında anlamlı bir ilişki vardır.
H_{10}: Anket yapılan örgütteki yabancılaşma boyutlarından bireylerin kendine yabancılaşması ile tükenmişlik boyutlarından duygusal tükenme arasında anlamlı bir ilişki vardır.
H_{11}: Anket yapılan örgütteki yabancılaşma boyutlarından bireylerin kendine yabancılaşması ile tükenmişlik boyutlarından duyarsızlaşma arasında anlamlı bir ilişki vardır.
H_{12}: Anket yapılan örgütteki yabancılaşma boyutlarından bireylerin kendine yabancılaşması ile tükenmişlik boyutlarından kişisel başarı noksanlığı arasında anlamlı bir ilişki vardır.

VERİLERİN ANALİZİ

Veriler, sigorta sektöründe faaliyet gösteren bir işletmenin işgörenlerinin yabancılaşma ve tükenmişlik sendromu süreci hakkındaki görüşleri esas alınarak elde edilmiştir. Araştırma kapsamında gerçekleştirilen anket uygulaması sonucunda elde edilen veriler SPSS 17.0 for Windows paket programına yüklenmiş ve araştırma amaçları doğrultusunda istatistiksel analizlere tabi tutulmuştur.

Araştırmada elde edilen veriler, her soruya ve konu alanına göre frekans ve yüzde halinde gösterilmiştir. Araştırmada yabancılaşma ve tükenmişlik sendromunun sigorta sektöründe faaliyet gösteren bir işletmedeki önemini belirlemek amacıyla geliştirilen hipotezlerin test edilmesinde kullanılacak faktörlerin belirlenmesi amacıyla faktör analizi yapılmıştır. Hipotezlerin test edilmesi için korelasyon analizleri kullanılmıştır.

BULGULAR VE YORUMLAR

Bu bölümde bulgular ve yorumlar bir arada verilmektedir. Önce bulgular ifade edilmiş daha sonrasında yorumları yapılmıştır.

Ankete Katılan İşletmelerin Demografik Özellikleri

Bu kısımda ankete cevap veren katılımcıların yaş, cinsiyet, medeni durum, sektörde ve işletmede çalışma sürelerine ilişkin bulgulara yer verilmektedir.

Araştırmaya katılan kişilerin yaş dağılımlarına göre 6 katılımcı (% 5) 20-25 yaş grubunda, 35 katılımcı (% 29,2)' si 26-30 yaş grubunda, 42 katılımcı (% 35) 31-35 yaş grubunda, 22 katılımcı (% 18,3) 36-40 yaş grubunda, 15 katılımcı (% 12,5) 40'ın üzeri yaş grubunda bulunmaktadır.

Araştırmaya katılan kişilerin cinsiyetlerine bakıldığında 71 katılımcının (% 59,2) erkek ve 49 katılımcının (% 40,8) kadın olduğu gözlenmektedir.

Araştırmaya katılan kişilerin medeni durumlarına bakıldığında 64 katılımcının (% 53,3) evli, 56 katılımcının (% 46,7) bekar olduğu ortaya çıkmıştır.

Araştırmaya katılan kişilerin aylık ortalama gelirlerine (TL) bakıldığında katılımcılardan 12'sinin (% 10) 851-1000 lira arasında, 7'sinin (%5,8) 1001-1250 lira arasında, 22'sinin (% 18,3) 1251-1500 lira arasında, 79'unun (% 65,8) ise 1500 liradan fazla ücret aldıkları görülmüştür.

Araştırmaya katılan kişilerin sigorta sektöründe çalışma sürelerine bakıldığında katılımcılardan 6'sının (% 5) 1 yıldan az, 18'inin (% 15) 1-3 yıl arasında, 28'inin (% 23,3) 4-6 yıl arasında, 23'ünün (% 19,2) 7-9 yıl arasında ve 45'inin (% 37,5) 9 yıldan fazla çalıştıkları görülmüştür.

Araştırmaya katılanların çalıştıkları işletmede bulundukları süreye göre dağılımlarına bakıldığında katılımcıların 10'unun (% 8,3) 1 yıldan az, 23'ünün (% 19,2) 1-3 yıl arasında, 42'sinin (% 35) 4-6 yıl arasında,

14'ünün (% 11,7) 7-9 yıl arasında ve 31'inin (% 25,8) de 9 yıldan fazla süredir bu işletmede çalıştıklarını beyan ettikleri görülmüştür.

Yabancılaşma İçin Güvenirlik Analizi

Geliştirilen 25 değişkenli (N of Items = 25) Likert tipi anket verilerinin güvenilirliği Cronbach's Alpha yöntemi ile ölçülmüştür. Alfa değerleri 0 ile 1 arası değerler almakta ve kabul edilebilir bir değerin en az 0,7 olması arzu edilmektedir. Ancak inceleme türü çalışmalarda bu değerin 0,5'e kadar makul olarak kabul edileceği de bazı araştırmacılarca öngörülmektedir (Altunışık vd.,2007: 116). Yabancılaşma için daha çok Babür (2009)'ün çalışmasındaki anket sorularından yararlanılmıştır. Çalışmada yabancılaşma boyutlarını ifade eden faktörleri belirlemek amacıyla hazırlanan anketin güvenirliğini ölçmek için, ön çalışmada 30 kişi üzerinde (N of Cases = 30,0) uygulama yapılmıştır. Ölçümler sırasında güvenilirliği düşüren 3 değişken değerlendirme dışı bırakılmış ve yapılan analiz sonucunda, anket verilerinin Alpha katsayısı, 0,963 olarak saptanmıştır. Bu değer 1.00'a çok yakın bir değer olduğundan anketin güvenilir olduğuna ve dolayısıyla araştırmada kullanılmasına karar verilmiştir.

Yabancılaşma İçin Faktör Analizi

Araştırmada kullanılan değişkenlerin faktör yapısını belirlemek için Temel Bileşenler Analizi (Principal Componentes Analysis) ve faktör gruplarını oluşturmak için Varimaks Dönüştürmesi (Varimax Rotation) kullanılmıştır. Yabancılaşma ve tükenmişlik sendromu arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla hazırlanan anket sorularından elde edilen veriler üzerinde faktör analizi kullanılarak ölçeğin yapı geçerliliği incelenmiş ve faktörler bulunmuştur. Faktörlere ait faktör yükleri, alfa değerleri ile açıklanan varyans değerleri aşağıdaki gibidir.

Tablo 1: Yabancılaşma İçin Faktör Tablosu

1= Anlamsızlık, 2= Kuralsızlık, 3= Güçsüzlük, 4= Kendine Yabancılaşma	1	2	3	4
7) Hayatın hiçbir anlam taşımadığını düşünüyorum	0,808			
19) Çevremdekilerle pek fazla sosyalleşmem	0,802			
16) Genel olarak toplumsal çevreden dışlandığım duygusuna kapılıyorum	0,786			
9) Yaptığım işin, çalıştığım işletme için gereksiz olduğunu düşünüyorum	0,771			
18) Sosyal hayatım yok	0,702			
8)Dünyayı anlamakta güçlük çekiyorum	0,693			
20) Benim gibi düşünen birilerini bulmakta zorlanıyorum	0,68			
24) Arkadaşsız ve dostsuz kalmamak için doğru şeyleri yapmadığım zamanlar olmuştur	0,664			
14) Bu işletmede kurallara aykırı davrandığımda suçluluk duygusu hissetmiyorum	0,633			
5) İş yerinde ortaya çıkan sorunlarla mücadele etme gücümün olmadığını hissediyorum	0,622			
10) Doğrularla yanlışları ayırmak çok zorlaşmaya başladı	0,573			
13) Bu işletmede arkasına güvenene yasak kalmadı		0,789		
12) Bu işletmede kurallara uyanın kaybettiğini düşünüyorum		0,676		
11) Pek çok işte kuralsızlık baş göstermekte		0,656		
25) Yaptığım işten çok, sonunda alacağım ücret beni ilgilendiriyor		0,65		
1) İşimde yapabileceğim pek çok şeyi yapamadığımı hissediyorum		0,628		
2) Yaptığım işin kontrolünün bende olmadığını düşünüyorum		0,572		
3) Bu işletmenin bir işgöreni olarak kendimi işe yaramaz ve önemsiz hissediyorum			0,648	
6) İş yerinde yaptığım iş sonucu ortaya çıkan ürün ya da hizmeti tam olarak belirleyemiyorum			0,559	
15) Bu işletmede insanın işinde başarılı olabilmesi için aynı seviyedeki rakiplerine karşı hile yapması gerektiğini düşünüyorum			0,486	
22) Huzuru bozmamak adına taviz verdiğim olmuştur				0,797
23) İyi görünmek için gerçeği yansıtmadığım zamanlar olmuştur				0,77

Tabloda yapılan faktör analizi sonuçlarına göre belirlenen faktöre ait faktör yükleri sosyal bilimler için kabul edilebilir düzeyde bulunmuştur. Bulunan faktörler içerdiği maddelere göre; “Anlamsızlık”, “Kuralsızlık”, “Güçsüzlük” ve “Kendine Yabancılaşma” olarak adlandırılmıştır.

Tablo 2: Yabancılaşma Faktörlerine Ait Değerler

Faktörler	Değişken Sayısı	Alfa	Açıklanan Varyans	Öz Değer
Anlamsızlık	11	0,923	28,609	9,201
Kuralsızlık	6	0,821	17,976	2,179
Güçsüzlük	3	0,713	10,573	1,575
Kendine Yabancılaşma	2	0,527	7,127	1,179
Toplam Açıklanan Varyans		**64,249**		
Cronbach Alpha		**0,963**		
KMO Test		**0,866**		
Bartlett's Test of Sphericity		**X^2: 1638,967; Sig:0,001**		

Yabancılaşmaya ait verilere uygulanan faktör analizi sonuçları yukarıdaki tabloda gösterilmektedir. Yabancılaşmaya yönelik geliştirilen toplam 25 ifade bulunmaktadır. Ancak faktör analizinde 22 ifade kullanılmıştır. Faktör analizine tabi tutulan 22 ifadeden 4 faktör tespit edilmiştir. Elde edilen 4 faktör toplam varyansın % 64,249'unu açıklamaktadır. Yapılan analizde KMO test değerinin 0,866 çıkması bu örnek büyüklüğünün iyi olduğunu; Bartlett test değerinin 0,001 çıkması ($p<0,05$) ise verilerin normal dağılıma sahip olduğu anlamına gelmektedir.

Tabloda faktörlere ait iç tutarlılık (Cronbach's Alpha) değerleri belirtilmiştir. Analiz sonucunda Cronbach's Alpha değerleri 0,923, 0,821, 0,713 ve 0,527 bulunmuştur. Söz konusu değerlerin kabul edilebilir düzeyde olduğu görülmektedir. Tabloda elde edilen faktörlere dahil olan ifadelere ilişkin olarak alfa değerleri ile her bir faktörün açıkladıkları varyans değerleri yer almaktadır.

Tükenmişlik Sendromu İçin Güvenirlik Analizi

Geliştirilen 22 değişkenli (N of Items = 22) Likert tipi anket verilerinin güvenilirliği Cronbach's Alpha yöntemi ile ölçülmüştür. Maslach'ın çalışmasında bütün değişkenler değerlendirmeye alınmış ve Cronbach's Alpha değeri 0,83 olarak bulunmuştur. Ancak bu çalışmada yapılan güvenirlik ölçümünde güvenilirliği düşüren 9 değişken değerlendirme dışı bırakılmış ve yapılan analiz sonucunda, anket verilerinin Alpha katsayısı, 0,882 olarak saptanmıştır. Bu değer 1.00'a yakın bir değer olduğundan anketin güvenilir olduğuna ve dolayısıyla araştırmada kullanılmasına karar verilmiştir.

Tükenmişlik Sendromu İçin Faktör Analizi

Araştırmada kullanılan değişkenlerin faktör yapısını belirlemek için Temel Bileşenler Analizi (Principal Componentes Analysis) ve faktör gruplarını oluşturmak için Varimaks Dönüştürmesi (Varimax Rotation) kullanılmıştır.

Yabancılaşma ve tükenmişlik sendromunun arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla hazırlanan anket sorularından elde edilen veriler üzerinde faktör analizi kullanılarak ölçeğin yapı geçerliliği incelenmiş ve faktörler bulunmuştur. Faktörlere ait faktör yükleri, alfa değerleri ile açıklanan varyans değerleri aşağıdaki gibidir.

Tablo 3: Tükenmişlik İçin Faktör Tablosu

1= Duyarsızlaşma, 2= Duygusal Tükenme, 3= Kişisel Başarı Noksanlığı	1	2	3
10) Bu işe girdiğimden beri insanlara karşı daha duyarsız oldum	0,831		
11) Bu işin beni duygusal açıdan körelttiğinden endişe ediyorum	0,687		
13) İşimin beni kısıtladığını düşünüyorum	0,666		
15) Hizmet verdiğim bazı kişilere ne olduğu beni gerçekten ilgilendirmiyor	0,66		
8) İşimden dolayı tükendiğimi hissediyorum	0,658		
1) İşimden soğuduğumu hissediyorum	0,565		
2) İş günü sonunda kendimi bitkin hissediyorum		0,778	
22) Hizmet verdiğim kişilerin bazı sorunları yüzünden, beni suçladıklarını hissediyorum		0,768	
20) Sabrımın tükendiğini hissediyorum		0,717	
6) Bütün gün insanlarla çalışmak, beni gerçekten geriyor			0,859
16) İnsanlarla doğrudan birlikte çalışmak bende çok fazla strese sebep oluyor			0,757
3) Sabah kalktığımda ve işte, diğer insanlarla yüz yüze gelmek zorunda olduğumda kendimi yorgun hissediyorum			0,619
5)Hizmet verdiğim bazı kişilere soğuk ve ilgisizmişim gibi davrandığımı hissediyorum			0,475

Tabloda yapılan faktör analizi sonuçlarına göre belirlenen faktöre ait faktör yükleri sosyal bilimler için kabul edilebilir düzeyde bulunmuştur. Bulunan faktörler içerdiği maddelere göre; "Duyarsızlaşma", "Duygusal Tükenme" ve "Kişisel Başarı Noksanlığı" olarak adlandırılmıştır.

Tablo 4: Tükenmişlik Sendromu Faktörlerine Ait Değerler

Faktörler	**Değişken Sayısı**	**Alfa**	**Açıklanan Varyans**	**Öz Değer**
Duyarsızlaşma	6	0,84	25,632	5,515
Duygusal Tükenme	3	0,734	18,733	1,452
Kişisel Başarı Noksanlığı	4	0,766	18,333	1,183
Toplam Açıklanan Varyans				**62,698**
Cronbach Alpha				**0,882**
KMO Test				**0,817**
Bartlett's Test of Sphericity				**X^2: 725,878 ; Sig:0,001**

Bu çalışmada tükenmişlik sendromuna ait verilere uygulanan faktör analizi sonuçları yukarıdaki tabloda yer almaktadır. Analiz sonucunda elde edilen 3 faktör toplam varyansın % 62,698'ini açıklamaktadır. Yapılan analizde KMO test değeri nin 0,817 çıkması örnek büyüklüğünün iyi olduğu; Bartlett test değerinin 0,001 çıkması ($p<0,05$)

ise verilerin normal dağılıma sahip olduğu anlamına gelmektedir. Çalışmalarda Maslach tükenmişlik ölçeği esas alınmasına rağmen, bu çalışmadaki örneklemin diğer çalışmalardaki örneklemlerden farklı olması nedeni ile ankette yer alan ifadelerden bazıları elimine edilmiştir. Buna göre duyarsızlaşma için 0,84, duygusal tükenme için 0,734 ve kişisel başarı noksanlığı için 0,766 olarak alpha değerleri bulunmuştur.

Araştırma Hipotezlerinin Test Edilmesi

Araştırma hipotezlerinin test edilmesinde korelasyon analizi kullanılmıştır. Korelasyon analizi sonucunda yabancılaşma ve tükenmişlik sendromunun alt boyutları arasında ilişkinin olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Tablo 5: Yabancılaşma ve Tükenmişlik Sendromu Faktörlerine İlişkin Korelasyon Değerleri

		1	2	3	4	5	6	7
1.Duyarsızlaşma	R	1						
	P							
2.Duygusal Tükenme	R	,519**	1					
	P	0,000						
3.Kişisel Başarı Noksanlığı	R	,508**	,491**	1				
	P	0,000	0,000					
4.Anlamsızlık	R	,246**	0,063	0,097	1			
	P	0,007	0,496	0,29				
5.Kuralsızlık	R	,480**	,268**	,196*	,473**	1		
	P	0,000	0,003	0,032	0,000			
6.Güçsüzlük	R	,512**	,270**	,272**	,604**	,674**	1	
	P	0,000	0,003	0,003	0,000	0,000		
7.Kendine Yabancılaşma	R	,281**	,283**	0,151	0,037	0,071	0,058	1
	P	0,002	0,002	0,1	0,687	0,442	0,527	

**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Değişkenler arası korelasyon analizi sonucunda, değişkenler arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Değişkenler arasında $p<0,01$ve 0,05 anlam düzeylerinde çift yönlü pozitif ilişkiler olduğu, bazı değişkenler arasında ise istatistiksel olarak anlamlı ilişki olmadığı ($p>0,05$) belirlenmiştir. Araştırma hipotezlerinin test sonuçları aşağıda yer almaktadır.

Tablo 6: Araştırmaya Yönelik Hipotezler Ve Sonuçları

HİPOTEZLER	ANALİZ TÜRÜ	p< 0,05 p > 0,05	SONUÇ
H_1 : Ankete katılan örgüt bireylerinin yabancılaşma boyutlarından güçsüzlük ile tükenmişlik boyutlarından duygusal tükenme arasında anlamlı bir ilişki vardır.	Korelasyon	0,030	KABUL
H_2: Ankete katılan örgüt bireylerinin yabancılaşma boyutlarından güçsüzlük ile tükenmişlik boyutlarından duyarsızlaşma arasında anlamlı bir ilişki vardır.	Korelasyon	0,000	KABUL
H_3: Ankete katılan örgüt bireylerinin yabancılaşma boyutlarından güçsüzlük ile tükenmişlik boyutlarından kişisel başarı noksanlığı arasında anlamlı bir ilişki vardır.	Korelasyon	0,003	KABUL
H_4: Ankete katılan örgüt bireylerinin yabancılaşma boyutlarından anlamsızlık ile tükenmişlik boyutlarından duygusal tükenme arasında anlamlı bir ilişki vardır.	Korelasyon	0,496	RED
H_5: Ankete katılan örgüt bireylerinin yabancılaşma boyutlarından anlamsızlık ile tükenmişlik boyutlarından duyarsızlaşma arasında anlamlı bir ilişki vardır.	Korelasyon	0,007	KABUL
H_6: Ankete katılan örgüt bireylerinin yabancılaşma boyutlarından anlamsızlık ile tükenmişlik boyutlarından kişisel başarı noksanlığı arasında anlamlı bir ilişki vardır.	Korelasyon	0,270	RED
H_7: Anket yapılan örgütteki yabancılaşma boyutlarından kuralsızlık ile tükenmişlik boyutlarından duygusal tükenme arasında anlamlı bir ilişki vardır.	Korelasyon	0,000	KABUL
H_8: Anket yapılan örgütteki yabancılaşma boyutlarından kuralsızlık ile tükenmişlik boyutlarından duyarsızlaşma arasında anlamlı bir ilişki vardır.	Korelasyon	0,000	KABUL
H_9: Anket yapılan örgütteki yabancılaşma boyutlarından kuralsızlık ile tükenmişlik boyutlarından kişisel başarı noksanlığı arasında anlamlı bir ilişki vardır.	Korelasyon	0,032	KABUL
H_{10}: Anket yapılan örgütteki yabancılaşma boyutlarından bireylerin kendine yabancılaşması ile tükenmişlik boyutlarından duygusal tükenme arasında anlamlı bir ilişki vardır.	Korelasyon	0,002	KABUL
H_{11}: Anket yapılan örgütteki yabancılaşma boyutlarından bireylerin kendine yabancılaşması ile tükenmişlik boyutlarından duyarsızlaşma arasında anlamlı bir ilişki vardır.	Korelasyon	0,002	KABUL
H_{12}: Anket yapılan örgütteki yabancılaşma boyutlarından bireylerin kendine yabancılaşması ile tükenmişlik boyutlarından kişisel başarı noksanlığı arasında anlamlı bir ilişki vardır.	Korelasyon	0,100	RED

Yabancılaşma ve tükenmişlik sendromuna ait alt boyutların birbirleri ile ilişkilerinin olup olmadığını incelemek için korelasyon analizi yapılmıştır. Bu analiz sonucunda anlamsızlığın duygusal tükenme ve kişisel başarı noksanlığı ile kendine yabancılaşmanın ise kişisel başarı noksanlığı ile ilişkisinin olmadığı ortaya çıkmıştır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Yabancılaşma boyutları literatüre göre; güçsüzlük, kuralsızlık, anlamsızlık, kendine yabancılaşma ve örgüt içi yalıtılmışlık olmasına rağmen, anket sonuçlarına göre anketi dolduran örgüt bireyleri tarafından farklı bir yabancılaşma boyutu olarak anlaşılmadığından örgüt içi yalıtılmışlık boyutu elimine edilmiştir.

Örgüt bireylerinin sektörde çalışma durumlarına bakıldığında güçsüzlük, anlamsızlık, kendine yabancılaşma ve kişisel başarı noksanlığında farklılık olduğunu göstermiştir. Örgüt bireylerinin işletmede çalışma süreleri ise sadece anlamsızlık ve güçsüzlüğü etkilemektedir.

Yabancılaşma ve tükenmişlik sendromunun alt boyutlarının birbirleri ile ilişkileri incelendiğinde aralarında pozitif çift yönlü bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda yabancılaşma tükenmişlik sendromunu etkilediği gibi, tükenmişlik sendromu da yabancılaşmayı etkilemektedir. Yabancılaşma boyutlarından anlamsızlığın duygusal tükenme ve kişisel başarı noksanlığı ile ilişkisinin bulunmadığı ortaya çıkmıştır. Benzer şekilde, kendine yabancılaşmanın ile kişisel başarı noksanlığı arasında da bir ilişki olmadığı görülmüştür. Bunların haricindeki alt boyutların birbirleriyle ilişkili olduğu gözlenmiştir.

Yabancılaşma ve tükenmişlik sendromu arasında yakın derecede bir ilişki olduğu literatürdeki birçok çalışmanın sonuçları arasında yer almaktadır. Bu açıdan bakıldığında çalışma literatürdeki diğer çalışmaları destekler niteliktedir. Çalışmada yabancılaşmanın alt boyutu olan anlamsızlık ile tükenmişlik sendromunun alt boyutlarından olan duygusal tükenme ve kişisel başarı noksanlığı arasında bir ilişkinin olmadığı gözlenmiştir. Çünkü anlamsızlık duygusu içinde olan örgüt bireyi bir arayış içerisindedir ve tedirgin davranışlar sergilemektedir. Diğer taraftan bireyin bir şeyler öğrenme çabasına girmediği durumlarda duygusal tükenme yaşamaya başladığını öne sürebiliriz. Bu bağlamda arayış içerisine giren bir bireyin henüz duygusal tükenme aşamasına gelmediğini söylemek mümkündür. Aynı zamanda örgüt bireyi anlamsızlık duygusu içerisinde olduğunda etrafındaki pek çok şeyi sorguladığı gibi kendisini de sorgulamaktadır. Ancak bu sadece bir sorgulama olup, bireyi kendisinin başarısız olduğu sonucuna vardırmamaktadır. Eğer ki birey sorgulama sonucunda kendisinin başarısız olduğu yargısına varırsa kişisel başarı noksanlığının varlığından söz edebiliriz.

Yine yabancılaşma boyutlarından kendine yabancılaşma ile tükenmişlik sendromuna ait bir alt boyut olan kişisel başarı noksanlığı arasında da bir ilişkinin olmadığı gözlenmiştir. Kendine yabancılaşma bireyin kendisiyle olan iletişimini koparması anlamına gelmektedir. Birey kendisiyle olan iletişimini kopardığı takdirde kendisini sorgulayamayıp başarısızlığını tespit edemeyecektir.

KAYNAKÇA

AGARWAL, Sanjeev, (1993), "Influence of Formalization on Role Stress, Organizational Commitment, and Work Alienation of Salespersons: A Cross- National Comparative Study", Journal of International Business Studies, Vol. 24, No. 4, pp. 715–739.

AKÇAMETE, Gönül, Sema, KANER ve Bülbin, SUCUOĞLU, (2001), Öğretmenlerde Tükenmişlik, İş Doyumu ve Kişilik, Nobel Yayın Dağıtım, 1. Baskı, Ankara.

ALKAN, Türker ve Doğu, ERGİL, (1980), Siyaset Psikolojisi, Turhan Kitapevi, Ankara.

ALTAY, Birsen, Demet, GÖNENER ve Ceren, DEMİRKIRAN (2010), "Bir Üniversite Hastanesinde Çalışan Hemşirelerin Tükenmişlik Düzeyleri ve Aile Desteğinin Etkisi", Fırat Tıp Dergisi, Cilt: 15, Sayı:1, ss.10-16.

ALTUNIŞIK, Remzi, Recai, COŞKUN, Serkan, BAYRAKTAROĞLU ve Engin, YILDIRIM, (2007), Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı, Sakarya Yayıncılık, 5. Baskı, Sakarya.

BABÜR, Serpil, (2009), "Turizm Sektöründe Örgütsel Yabancılaşma: Antalya Beş Yıldızlı Konaklama İşletmelerine Yönelik Bir Araştırma", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

BAŞ, Türker, (2001), Anket: Anket Nasıl Hazırlanır?, Anket Nasıl Uygulanır?, Anket Nasıl Değerlendirilir?, Seçkin Yayıncılık, Ankara.

BAŞÖREN, M. (2005), "Çeşitli Değişkenlere Göre Rehber Öğretmenlerinin Tükenmişlik Düzeylerinin İncelenmesi: Zonguldak İli Örneği", Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Zonguldak.
BAYAT, Bülent, (1996), "Çimento ve Otomotiv Sektörlerinde Çalışan İşçiler Arasında Yabancılaşmanın Karşılaştırmalı Olarak Araştırılması", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
BOLTON, Charles, (1972), "Alienation and Action: A Study of Peace-Group Members", The American Journal of Sociology, Vol.78, No.3, pp. 537–561.
BÜYÜKYILMAZ, Ozan, (2007), "İşletmelerde Yabancılaşmanın Sosyolojik Psikolojik Etkileri ve Türkiye Taşkömürü Kurumunda Bir Uygulama", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karaelmas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak.
CEYLAN, Adnan ve Seyfettin SULU (2011), "Organizational Injustice And Work Alienatıon", Ekonomika a Management, Vol.2, pp.65-78.
CORDES, Cynthia L., Thomas W., DOUGHERTY and Michael, BLUM, (1997), "Pattern of Burnout Among Managers and Professionals: A Comparasion of Models", Journal of Organizational Behavior, Vol: 18,Sayı: 6, pp. 685-701.
DİNÇ, Kadriye (2008), "Yardım Mesleklerinde Tükenmişlik Sendromu, Dönem Projesi, Ankara Üniversitesi, SOSYAL Bilimler Enstitüsü, Ankara.
ELMA, Cevat, (2003), "İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin İşe Yabancılaşması: Ankara İli Örneği", Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
FREUDENBERGER, Herbert J., (1974), "Staff Burnout", Journal of Social Issues, Vol: 30, pp. 159- 165.
FETTAHLIOĞLU, Tamara (2006), "Örgütlerde Yabancılaşmanın Yönetimi: Kahramanmaraş Özel İşletme ve Kamu Kuruluşlarında Karşılaştırmalı Bir Araştırma, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Kahramanmaraş.
FROMM, Erich, (1991), Freud Düşüncesinin Büyüklüğü ve Sınırlılığı, Çev: Arıtan, Aydın, Arıtan Yayınevi, 3. Baskı, İstanbul.
GAINES, Jeannie and John M., JERMİER, (1983), "Emotional Exhaustion in a High Stres Organization", Academy of Management Journal, Vol:26, Sayı: 4, pp, 567 -586.
GEYER, Roland and David, SCHWEITZER, (1976), Theories Of Alienation, Critical Perspectives In Philosophy And The Social Sciences, The Hague: Martinus Nijhoff Social Sciences Division.
GEYER, Ronald, (1980), Alienation Theories: A General Systems Approach, Pergamon Press, New York.
GÖKOĞLAN, Kadir (2010), "Kamu İç Denetçilerinde Tükenmişlik Sendromu Üzerine Bir Araştırma", Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
GÜLLÜCE, A.Ç. (2006), "Mesleki Tükenmişlik ve Duygusal Zeka Arasındaki İlişki, Yöneticiler Üzerine Bir Uygulama", Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
http://tdkterim.gov.tr/bts/?kategori=verilst&kelime=yabanc%FDla%FEmak&ayn=tam, (31.05.2011).
IGODAN, O. Christopher and L. H. NEWCOMB, (1986) "Are you experiencing burnout? Symptoms and coping strategies for extension professionals", http://joe.org/joe/1986spring/al.html., (31.05.2011).
IZGAR, Hüseyin, (2001), Okul Yöneticilerinde Tükenmişlik, Nobel Yayın Dağıtım, 1. Baskı, Ankara.
İŞCAN, Ömer Faruk, (2001), "Örgütsel Açıdan Ahlaki Davranış ve Karar Almayı Kolaylaştırıcı Bir Süreç Olarak Ahlaki Yansıma", Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 15, Sayı: 1-2, ss. 285-299.
KAÇMAZ, Nazmiye, (1995), "Tükenmişlik Sendromu", İstanbul Tıp Dergisi, Sayı: 68, ss.29-32.
KILIÇ, Eda, (2010), "Örgütsel Bağlılık, Örgütsel Vatandaşlık Davranışı ve Yabancılaşma Arasındaki İlişki: Çağrı Merkezi Çalışanları Üzerine Uygulama", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
KORMAN, Abraham, (1977), Organizational Behavior, Prentice-Hall Inc, New Jersey.
KURU, Fatih Kurtuluş, (2009), "Küresel Mali Kriz Kapsamında İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamaları ve Örgütsel Yabacılaşma Arasındaki İlişkinin İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
MASLACH, Chiristina and Susan E., JACKSON, (1981), "The Measurement of Experienced Burnout", Journal of Occupational Behaviour, Vol: 2, pp. 99-113.
MASLACH, Christina, Wilmar, SCHAUFELİ and Michael, LEİTTER, (2001), "Job Burnout", Annual Review Psychol, Vol.52, pp. 397- 422.

MİNİBAŞ, Jale (1993), "Yabancılaşma Kavramının İncelenmesi ve Banka Sektörüne Yönelik Bir Araştırma", Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
ÖZKAN, Mukadder BOYDAK (2009), "KKTC'deki İlkokullarda Çalışan Öğretmenlerin Duygusal Tükenmişlik Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından Değerlendirilmesi", Gazi Üniv. Endüstriyel Sanatlar Fakültesi Dergisi, 24\52, ss.52-66.
POLATÇI, Sema (2007), "Tükenmişlik Sendromu ve Tükenmişlik Sendromuna Etki Eden Faktörler"i Gaziosmanpaşa Üniv. Akademik Personel Üzerine Bir Araştırma", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniv. Sos. Bil. Ens. Tokat.
RAJAEEPOUR, Saeed vd.(2012),"Realtionship Between Organization Structure and Organization", Interdisciplinary Journal of Conntemporary Research ın Business, 3\12, pp. 188-196.
SEEMAN, Melvin, (1983), "Alienation Motifs in Contemporary Theorizing: The Hidden Continuity of the Classic Themes", Social Psychology Quarterly, Vol. 46, No. 3, pp.171–184.
SOYSAL, Abdullah, (1997), "Örgütlerde Yabancılaşmaya İlişkin Teorik ve Uygulamalı Bir Çalışma", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
TOLAN, Barlas, (1993), Sosyoloji, Adım Yayıncılık, Ankara.
TUĞRUL, Belma ve Eylem, ÇELİ, (2002), "Normal Çocuklarla Çalışan Anaokulu Öğretmenlerinde Tükenmişlik", Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı:12, ss. 1-11.
TUTAR, Hasan, (1970), "İşgören Yabancılaşması ve Örgütsel Sağlık İlişkisi: Bankacılık Sektöründe Bir Uygulama", Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 65, Sayı:1, ss. 175-204.
UYSALER, Alper L., (2010), " Örgütsel Yabancılaşmanın Örgütsel Bağlılık, İş Tatmini ve İşten Ayrılma Eğilimleri İle Bağlantısı ve Yabancılaşma Yönetimi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gebze Yüksek Teknolojisi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gebze.
WRIGHT, Thomas and A., Douglas, BONETT, (1997), "The Contribution Of Burnout To Work Performance", Journal Of Organizztional Behavior, Vol:18, Sayı:5, pp. 491-499.

TÜRKİYE'DE TELEKOMÜNİKASYON SEKTÖRÜNE YÖNELİK VERGİSEL DÜZENLEMELERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Fazlı YILDIZ, Yrd.Doç.Dr., Dumlupınar Üniversitesi Kütahya İİBF Maliye Bölümü, fyildiz43@hotmail.com

ÖZET: Ülkemizde ekonomik büyümenin önemli unsurlarından birisi olan telekomünikasyon sektöründe kullanıcı sayısındaki artış, vergi politikaları açısından sektörün öneminin artmasına neden olmuştur. 2000 yılından sonra farklı vergi kanunları ile yürürlüğe giren birçok düzenleme, telekomünikasyon sektöründe dolaylı vergi yüklerinin ve telekomünikasyon işletmecileri üzerindeki mali yükümlülüklerin artmasına, aynı zamanda mali yükümlülükler ile ilgili uygulamaların daha karmaşık hale gelmesine neden olmuştur. Bu yükümlülükler sektörde faaliyet gösteren işletmecilerin faaliyet türlerine göre de (sabit, mobil, internet, kablo TV vb.) farklılık göstermektedir. Türkiye'de telekomünikasyon sektöründeki vergi yükleri incelendiğinde; telekomünikasyon sektörünün sunduğu hizmetlerin yüksek gelirli kişiler tarafından talep edilen hizmetlermiş gibi değerlendirildiği için, söz konusu hizmetin maliyetinin aşırı vergi yükleriyle karşılandığı görülmektedir. Sektörün talep yapısı incelendiğinde; penetrasyon oranlarındaki artışla birlikte sektörde sunulan hizmetlerin farklı gelir düzeylerindeki kişiler tarafından da yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir. Telekomünikasyon sektöründe dolaylı vergi yüklerinin yüksekliği vergilemede adalet, eşitlik gibi temel prensipleri zedeleyen sonuçlar yaratacak niteliktedir. Telekomünikasyon sektöründe yapılacak vergi düzenlemelerinde ana hedefin, sektördeki vergi yüklerini azaltmak ve sabit, mobil, internet ile diğer elektronik haberleşme alt sektörleri arasındaki vergilendirme asimetrisini kaldırmak olmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Telekomünikasyon, Mobil Telekomünikasyon, Özel İletişim Vergisi, Vergi Yükü.

THE EVALUATION OF TAXATIONAL REGULATIONS DEVOTED TO TELECOMMUNICATION SECTOR IN TURKEY

ABSTRACT: The increase in the number of users in telecommunication sector which is one of the most important element of economic growth in our country have raised the importance of the sector in terms of tax policies. After 2000, a lot of regulations come into force with different tax laws causes fiscal liabilities on telecommunication administraters and indirect tax burdens in telecommunication sector to increase and at the same time causes the applications related to fiscal liabilities to be more sophisticated. These liabilities also differs according to the kinds of actions (fixed, mobile, internet, cable TV etc.) of administraters who are in business in the sector. When tax burdens in telecommunication sector in Turkey are analyzed, it is seen that the cost of the telecommunication sector service is met by excessive tax burdens because of that the services provided by telecommunication sector are evaluated as if it is demanded by high-income persons. When the structure of the sector is analyzed, it is seen that with the increase in the rate of penetration the services provided by the sector is used intensively by the persons differen income level. The height of the indirect tax burdens in telecommunication sector has a character which can create the results damaged to basic principles such as equity, fairness in taxation. The main target of tax regulations which will be done in telecommunication sector should decrease tax burdens in the sector and should remove taxation asymmetry among fixed, mobile, internet and other electronic communication sub sectors.

Keywords: Telecommunication, Mobile Telecommunication, Special Communication Tax, Burden of Tax

GİRİŞ

"Bilginin hızla yayılması ve ekonomik hayattaki yerinin artmasıyla paralel bir şekilde önem kazanan telekomünikasyon sektörü, çağımızda ekonomik gelişmeye ivme kazandırma etkisi en yüksek sektörlerden birisi haline gelmiştir. Küresel ekonomide gözlenen entegrasyon ve az gelişmiş ülkelerin dışa açılma sürecinde, modern bir telekomünikasyon altyapısı tüm ulusal veya geniş çaptaki büyüme projesi için temel bir ön şart haline gelmiş, telekomünikasyon ve bilgisayar teknolojilerinin yakınsaması iletişim teknolojilerinin üretim sürecindeki rolünü artırmış bulunmaktadır" (Arıöz, 2005: 9). "Telekomünikasyon sektörü, bilginin etkin bir şekilde taşınması

bakımından bilgi toplumunun alt yapısının oluşturan, katma değerin ve getirinin en yüksek olduğu bir sektördür" (DPT ÖİK Raporu, 2007: 10).

Bilgi iletişim teknolojileri (BİT) sektörü, sektörlerin üretkenliğine ve maliyet etkinliklerine katkıda bulunmasının yanında, rekabeti tetikleyerek, ülke ekonomilerinde inovasyon, verimlilik gibi temelleri güçlendirip ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır. BİT'in, yoksulluğu önlemekte, sağlık hizmetlerin yaygınlaşmasında ve eğitim olanaklarının artmasında olumlu katkılarının olması BİT ile gelişmişlik arasındaki güçlü ilişkiyi göstermektedir (Yased, 2012: 60). "Telekomünikasyon sektörünün önemli bir diğer özelliği de, birçok sektörden farklı olarak, sektörde meydana gelen bir gelişimin diğer tüm sektörleri de olumlu yönde etkilemesi, diğer bir ifadeyle hızlandıran etkisinin bulunmasıdır" (Arıöz, 2005: 9).

Telekomünikasyon sektörünün gelişmesi ile birlikte söz konusu sektörde yer alan kurumların ve verilen hizmetlerin vergilendirilmesi konusu önem kazanmıştır. Özellikle bu sektörde sunulan hizmetlerden yararlanan kişilerin sayısının nüfusun önemli bir oranına ulaşmış bulunması, maliye ve vergi politikaları açısından konunun özellik arz etmesine sebep olmaktadır. Sektörde yer alan kurumların ve sunulan hizmetlerin vergilendirilmesi Türkiye'de oldukça karmaşık ve ayrıntılı bir yapıya sahiptir. Çeşitli dönemlerde yürürlüğe giren bir çok kanun ile sektöre ilişkin düzenlemelerin yapılmış olması, hem sektörün üzerindeki dolaylı vergi yükünü ağırlaştırmış, hem de vergi yapısının karmaşık bir hale gelmesine yol açmıştır (Ener, 2002: 1).

Bütün dünyada olduğu gibi ülkemizde de hızlı gelişme gösteren, yeni kullanım türleri ile birlikte birçok hizmet farklılaşmasına sebep olan telekomünikasyon sektörü üzerindeki vergi uygulamaları önem kazanmıştır. Sektördeki vergi ve diğer kamusal mali yükümlülükler *(Telsiz ruhsatname ve kullanım ücreti, hazine payı, BTK kurum masraflarına katkı payı, evrensel hizmet geliri)*, hem devletin gelir kaynakları, hem de sektördeki işletmeler ile tüketiciler üzerindeki etkileri açısından önem ifade etmektedir. Bu çalışmada sırasıyla, Türkiye'de telekomünikasyon sektörünün yapısı incelendikten sonra, literatürde telekomünikasyon sektöründeki vergileme ile ilgili çalışmalara yer verilecektir. Devamında, Türkiye'de telekomünikasyon sektörü üzerinden alınan vergi ve diğer mali yükümlülükler telekomünikasyon sektörünün bileşenlerine (mobil, sabit, internet ve diğer elektronik haberleşme hizmetleri) göre ayrıştırılarak incelenecektir. Son olarak, telekomünikasyon sektöründeki toplam vergisel yükün boyutu farklı rasyolarla hesaplanıp Türkiye'de telekomünikasyon sektöründeki sektörel vergi yükü incelenmiştir.

TÜRKİYE'DE TELEKOMÜNİKASYON SEKTÖRÜNÜN YAPISI

Telekomünikasyon sektörünün içeriğine ilişkin literatürde farklı tanımlamalar mevcuttur. İçöz (2003), telekomünikasyon sektörünü; temel hizmetler, telekomünikasyon hizmetleri ve telekomünikasyon cihazları olarak sınıflandırmıştır (İçöz, 2003: 27-30). Çakal (1996) ise, telekomünikasyon sektörünü cihazların üretimi, temel telekomünikasyon hizmetleri, radyo ve televizyon yayın iletim hizmetleri ile katma değerli hizmetler olmak üzere dört ana bileşene ayırmıştır (Çakal, 1996: 49-50).

Yased (2012) çalışmasında; BİT sektörü bilgi teknolojileri ve iletişim sektörü olarak iki ana sektöre ayrılmıştır. Bilgi teknolojileri sektörü; yazılım, donanım ve bilişim hizmetleri olarak; İletişim sektörü ise mobil iletişim, sabit iletişim ve telekomünikasyon ekipmanları olarak üç alt sektörde gruplandırılmıştır (Yased, 2012: 12).

Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu (BTK) kamuoyu bilgilendirme amacı doğrultusunda yayımladığı üçer aylık raporlarında (bkz. BTK, 2013) ; sektörü *"Türkiye Elektronik Haberleşme Sektörü"* adıyla tanımlamakta ve sektörün bileşenlerini dört ana başlıkta oluşturmaktadır. Buna göre sektör; sabit telekomünikasyon hizmetleri, İnternet ve genişbant hizmetleri, mobil telekomünikasyon hizmetleri ve diğer hizmetlerden (alt yapı hizmetleri, kablolu yayın, uydu haberleşme, uydu platform, rehberlik, GMPCS –uydu üzeri mobil haberleşme hizmeti- ve OKTH –ortak kullanımlı telsiz hizmeti-) oluşmaktadır.

Günümüzde telekomünikasyon sektörü, bireysel haberleşme sağlamanın ötesinde, bilgi toplumunun temel altyapısını oluşturan stratejik bir sektör haline gelmiştir. Telekomünikasyon şirketleri 1990 öncesinde kamuya ait, geleneksel sabit telekomünikasyon hizmeti sunan şirketlerdi. Ancak, bu şirketler günümüzde mobil, İnternet, kablo TV, elektronik ticaret vb. yeni ekonominin birçok alanında faaliyet gösteren bir yapıya dönüşmüşlerdir. Bu süreçte sektörün kamuya ait tekelci yapısı yerini özelleştirme, liberalizasyon ve birleşmeler yoluyla konsolidasyona bırakmıştır. Telekomünikasyon sektöründe, tekelci yapıların ortadan kalkmasıyla sektörün rekabete açıldığı,

kamudaki *"politika belirleme, düzenleme yapma ve işletme"* işlevlerinin birbirinden ayrıldığı ve her bir işlevin bağımsız düzenleyici kurumlar eliyle gerçekleştirildiği bir süreç ortaya çıkmıştır (Turgut, 2003: 61-62).

Haberleşme sektörü diğer sektörlere hizmet veren bir sektör olduğundan, sektörün büyümesinin ekonominin bütününde ve devletin vergi gelirleri üzerinde pozitif etkiler ortaya çıkarması beklenir. Taş (2007) tarafından yapılan bir araştırmada; gelişmekte olan ülkelerde GSM abonelerinde %10 düzeyinde meydana gelecek bir artışın, ülkelerin GSMH'sında %1.2'lik artış etkisi meydana getireceği ifade edilmiştir. Buna göre yapılan bir hesaplamada, Türkiye'de 2007 yılında GSMH'nın %1.2 artmasının vergi gelirleri üzerinde 1 milyar dolarlık artış etkisi yaratacağı hesaplanmıştır (Taş, 2007: 22).

"Telekomünikasyon sektörüne yönelik literatürde yapılmış olan çalışmalarda; özelleştirme, serbestleşme ve düzenlemenin birbirinden tamamen ayrılamayacağı, sektörde üretkenlik, istihdam ve kalite alanında olumlu değişimlerin sadece özelleştirme ile sağlanamayacağı, beraberinde düzenleyici kurumların oluşturulması ve rekabetçi uygulamaların desteklenmesi gerektiği değerlendirmesi yapılmaktadır" (Oruç vd., 2003a: 25-26). "Özelleştirme faaliyetleri ile devletlerin ekonomi içindeki yeri giderek azalırken, telekomünikasyon, enerji ve bankacılık gibi sektörlerde düzenleme yapma ihtiyacı da artmaktadır" (Petek, 2002: 32). Telekomünikasyon sektöründe düzenleyici kurumun varlığına ilişkin nedenler aşağıdaki gibi sıralanabilir (Oruç vd., 2003b: 9-10):

-Rekabete geçiş sürecinde bazı temel konularda sektöre özgü teknik uzmanlık ihtiyacı duyulması,

-Rekabetin gelişmesine sebep olan ortamın oluşturulabilmesi için gelişmişlik kurallarının ortaya konulmasına ihtiyaç duyulması,

-Rekabete ilişkin politikalar yanında devlet tarafından önemli görülen evrensel hizmet, ulusal güvenlik ve denetim gibi faaliyetlerin de yerine getirilme zorunluluğu,

-Ara bağlantı, hizmet kalitesi, lisans koşullarının uygulanması gibi hususların sürekli ele alınması gerekliliğidir. Bu özel konular, ekonomiye hitap eden genel rekabet otoritesi bulunsa dahi, telekomünikasyon düzenleyici kurumunun çok önemli roller üstlenebileceğini göstermektedir.

20. yüzyılın son on yılında telekomünikasyon sektöründe hızlı değişiklilikler yaşanmıştır. Devlet tekelindeki telekom operatörleri özelleştirilmiş, rekabete açma ve deregülasyon politikaları telekomünikasyon alanında hızla yayılmıştır. Telekomünikasyon piyasasındaki bu değişiklikler birçok değişik nedenlerin sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu nedenler (Erol, 2003: 63-64):

-Serbestleştirilmiş bir telekomünikasyon piyasasının daha hızlı gelişen, yenilenen ve müşterilere daha iyi hizmet veren bir yapısının olması,

-Telekomünikasyon alanında özel sektör yatırımlarını genişletmeye ve yeni servisleri ortaya çıkarmaya olan ihtiyaçlar,

-İnternet alanındaki gelişmeler,

-Telekomünikasyon piyasasını yeni hizmet sunucuları ile tanıştıran ve sabit şebekeye alternatif sağlayan, mobil ve kablosuz servislerde yaşanan gelişmelerdir.

Dünya'da BİT sektörünün geneli incelendiğinde; iletişim sektörü toplam sektörün %59'luk kısmını oluşturmakta, alt sektörler içinde de %27'lik pay ile mobil iletişim ilk sırada gelmektedir. Türkiye 1.2 trilyon dolar büyüklüğündeki Avrupa BİT pazarının %2'sini, 4.1 trilyon dolarlık global pazarın da %0.75'ini temsil etmektedir (Yased, 2012: 14-15). İletişim sektöründe nüfus üstünlükleri sayesinde en büyük paya Asya Pasifik ülkeleri sahiptir. İletişim pazarı içinde en geniş alt sektör mobil iletişim hizmetleri sektörüdür. Tüm dünyada 6 milyar kullanıcı sayısına ulaşan mobil operatörler mobil genişbant ve katma değerli hizmetler ile büyümeye devam etmektedirler. 780 milyar dolarlık sabit iletişim pazarı ise en yavaş büyüyen sektördür. Sabit iletişim sektörü tüm dünyada doygunluğa ulaşmış, yerini ikamesi olan mobil iletişime bırakmıştır. Tüm dünyada sabit hat penetrasyon oranı 2005 yılında %19.3 iken, bu oran 2011 yılında 2001 yılındaki seviyesine gerileyerek %16.6 olmuştur. 2011 yılı sonu itibariyle 501 milyar dolar büyüklüğündeki telekomünikasyon ekipmanları pazarının %57'lik kısmını mobil cihazlar oluşturmaktadır (Yased, 2012: 18).

Tablo 1: Türk Telekomünikasyon Sektöründeki Ana Gelişmeler

Yıl	Telekomünikasyon Sektöründeki Gelişmeler
1936	Posta ve Telgraf ve Telefon İdaresi 2290 sayılı Kanunla kurularak ülke çapında telekomünikasyon hizmetlerini sağlamakla görevlendirilmesi
1994	4000 sayılı Kanunla birlikte bir iktisadi devlet teşekkülü olarak Türk Telekomünikasyon A.Ş.'nin kurulması
	Katma değerli telekomünikasyon hizmetlerinin sunulması için lisans verilmesinin yolu açılmış, gelir paylaşımı esasına dayanacak şekilde mobil operatörler (Telsim ve Turkcell) ve kablo-TV operatörleri faaliyetlerine başlaması
2000	Telekomünikasyon Kurumunun (bugünkü adıyla BTK) kurulması
	Telsim'in GPRS hizmeti başlatması
2001	Turkcell'in BTK tarafından etkin pazar gücüne sahip mobil operatör olarak belirlenmesi
	Turkcell'in mobil internet hizmetleri başlatması
	Aria ve Aycell'in GSM 1800 Hizmetine başlaması
2003	Türk Telekom'un ADSL hizmeti başlatması
	Aria ve Aycell'in Avea adıyla birleşmesi
	Telsim Hisselerinin TMSF'ye devri
2004	UMTH sabit ses pazarının rekabete açılması
2005	Türk Telekom'un özelleştirilmesi: Oger Telekom'un T.Telekom'un %55'ini satın alması
	Telsim'in Vodafone tarafından satın alınması ve Vodafone'un Türkiye pazarına girişi
2008	Turkcell, Vodafone ve Avea'ya 3G lisanslarının verilmesi
	Şehir içi sabit ses pazarının rekabete açılması
	Mobil numara taşınabilirliğine geçiş
	Yeni Elektronik Haberleşme Kanunu'nun kabul edilmesi
2009	Sabit numaralarda numara taşınabilirliğinin başlaması
	3G hizmetlerinin başlaması
2010	Ön ödemeli ücretlendirmelerde "kontör" den TL uygulamasına geçiş
	Yalın ADSL uygulamasının başlaması

Kaynak: YASED (2012), *"2023 Hedefleri Yolunda Bilgi ve İletişim Teknolojileri Raporu"*,s.25'ten yararlanılmıştır.

Türkiye'de BİT sektörü, 2011 yılı sonu itibariyle 30 milyar dolarlık bir büyüklüğe ulaşmıştır. Pazarın %71'lik kısmını 21 milyar dolar ile iletişim sektörü oluştururken, bilgi teknolojilerinin payı 9 milyar dolar ile %21'dir. 2010 yılında Türkiye'de BİT sektörünün GSYİH içindeki payı %3.5 iken, Güney Kore'de %19, İsrail, Hindistan, Meksika ve Polonya'da %5'ler düzeyindedir (Yased, 2012: 19). Türkiye'de Ağustos 2013 tarihi itibariyle Türkiye'de elektronik haberleşme sektöründe faaliyet gösteren işletmeci sayısı 477, bu işletmelere verilen yetkilendirme sayısı 768'dir (BTK, 2013: 13).

Türkiye'de mobil telekomünikasyon pazarında 1990'ların sonundan itibaren hızlı bir gelişme gözlemlenmektedir. ITU (Uluslararası Telekomünikasyon Birliği) istatistiklerine göre; 2004 yılından 2008 yılına kadar sırasıyla mobil penetrasyon oranları, yüzde 49.1, 61.28, 73.05, 84.89 ve 89.05'dir (ITU, 2009). Haziran 2013 itibarıyla Türkiye'de yaklaşık %89,9 penetrasyon oranına karşılık gelen toplam 68.025.878 mobil abone bulunmaktadır (BTK, 2013: 47).

2013 yılı ikinci çeyrek itibarıyla 13.959.365 sabit telefon abonesi bulunan Türkiye'de penetrasyon oranı bir önceki çeyreğe göre %0,52 artarak yaklaşık %18,46 seviyesine yükselmiştir. Türkiye'de ortalama hane halkı büyüklüğünün 3,69 olduğu göz önünde bulundurulduğunda sabit telefon hizmetlerinin Türkiye'nin önemli bir kesimine ulaştığını söylemek mümkündür. Sabit telekomünikasyon pazarında sağlanan gelirlerin %85'lik kısmı Türk Telekom'a, %15'lik kısmı ise diğer sabit telefon hizmetleri işletmecilerine aittir (BTK, 2013: 25-28).

2008 yılında 6 milyon genişbant internet abonesi bulunmaktayken dört yılı aşkın bir sürede üç buçuk kattan fazla artışla 2013 yılı ikinci çeyrek sonu itibarıyla 20,5 milyonu geçmiştir. 2013 yılı ikinci çeyreği itibarıyla genişbant pazarında dikkat çeken en önemli gelişme xDSL ve kablo internet abone sayılarının düşmesinin yanında, mobil ve özellikle fiber internet abone sayılarında artışın devam etmesidir. Toplam internet abone sayısının yıllık artış oranı yıllık yaklaşık %12'dir (BTK, 2013: 38).

Tablo 2: Telekomünikasyon Sektöründe Yıllık Gelir Bilgileri (Net Satışlar TL)

		2011	2012
Sabit	Türk Telekom	7.374.599.666	7.253.226.575
MOBİL	Turkcell	8.332.040.983	8.828.290.710
	Vodafone	3.741.607.933	4.380.371.258
	Avea	2.906.743.653	3.354.467.547
	TOPLAM (sabit+mobil)	**22.354.992.235**	**23.816.358.102**
Diğer İşletmeciler	İSS (İnternet Ser.Sağ.)	3.305.337.762	4.301.963.631
	STH (Sabit Tel.Hizm.)	464.843.229	701.727.609
	Altyapı	465.599.939	571.059.398
	Uydu Haberleşme	154.548.388	250.182.548
	Rehberlik	76.607.221	82.667.281
	Kablo TV	199.984.148	354.650.923
	GMPCS	15.319.180	14.943.831
	OKTH	7.513.069	9.752.793
	TOPLAM	**4.689.752.936**	**6.286.948.014**
	Genel TOPLAM	*27.044.745.171*	*30.103.306.116*

Kaynak: BTK (2013), *"Türkiye Elektronik Haberleşme Sektörü 3 Aylık Pazar Verileri Raporu"*,s.14 ve 17'deki verilerden derlenmiştir.

Tablo 2'de Türkiye'de elektronik haberleşme sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin gelirleri gösterilmiştir. 2011 ve 2012 yılları arası değişim incelendiğinde elektronik haberleşme sektöründe işletmelerin yıllık gelirlerinde (Türk Telekom hariç) artış olduğu görülmektedir. 2012 yılı itibariyle Türk Telekom ve mobil operatörlerin gelirleri toplamı 23.816.358.102 TL'dir. Bu rakam sektörün toplam büyüklüğünün %80'ine karşılık gelmektedir. Diğer işletmecilerin pazardaki payı ise %20'dir. 2012 yılında toplam gelirlerin yaklaşık %29,33'ünü Turkcell, %24,09'unu Türk Telekom, %14,55'ini Vodafone, %11,14'ünü Avea ve %20,88'ini diğer işletmeciler elde etmiştir (BTK, 2013: 15).

Tablo 3: Telekomünikasyon Sektöründe Yıllık Kâr ve Yatırım Bilgileri (TL)

YATIRIM		**2011**	**2012**
Sabit	Türk Telekom	1.371.661.333	1.430.588.567
MOBİL	Turkcell	894.292.038	947.118.056
	Vodafone	799.790.152	588.602.245
	Avea	799.871.483	756.699.110
	Diğer İşletmeciler	1.735.048.428	2.038.541.346
	Toplam	**5.600.663.434**	**5.761.549.324**
NET KÂR		**2011**	**2012**
Sabit	Türk Telekom	2.468.971.871	2.995.771.673
MOBİL	Turkcell	2.262.195.067	2.421.010.843
	Vodafone	-696.907.047	-91.669.117
	Avea	-1.054.556.808	-752.521.475

Kaynak: BTK (2013), *"Türkiye Elektronik Haberleşme Sektörü 3 Aylık Pazar Verileri Raporu"*,s.16 ve 18'deki verilerden derlenmiştir.

Tablo 3'de Türkiye'de elektronik haberleşme sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin yıllık yatırım ve net kârları verilmiştir. İşletme bazında sektörün en büyük yatırımcı kuruluşu Türk Telekom ve Turkcell'dir. Aynı şekilde kârlılık rakamlarına bakıldığında her iki işletmenin de kârlılık düzeyinin yüksek olduğu görülmektedir. Vodafone ve Avea'nın hem yıllık yatırım tutarlarında, hem de kârlılık seviyelerinde azalışlar gözlemlenmektedir. Diğer işletmecilerin ise toplamda yatırımlarında artış sürmektedir.

TELEKOMÜNİKASYON SEKTÖRÜNDE VERGİLEME ÜZERİNE İNCELENMİŞ ÇALIŞMALAR

2006 yılında dünya nüfusunun yüzde 80'ini oluşturan 50 ülke arasında, cep telefonu kullanımı üzerinden alınan vergilerle ilgili yapılan araştırmada, Türkiye cep telefonu görüşmeleri üzerinden ödenen vergilerde en çok vergi alan ülkedir. Türkiye'de cep telefonu kullanımında ödenen vergiler, 50 ülke ortalamasının 3 katından fazladır. Örneğin, Çin ve Suriye'de %3, Nijerya, Malezya ve Angola'da cep telefonu kullanımında vergi oranı %5'tir. 50 ülkenin tamamı ele alınarak yapılan hesaplamada ise, ortalama vergi oranı %17.1'dir. Türkiye'de bu oran %50'lerin üzerindedir. Türkiye'ye en yakın oran ise Uganda (%30), Brezilya (%28,5) ve Zambia'da (%28)'dir (Kızılot, 2007c).

GSMA (2007) tarafından yapılan bir çalışmada, tüketici ve ithalat vergisi oranlarının azaltılmasının cep telefonu penetrasyonu ve kullanımı ve sonrasında vergi gelirleri ile GSMH üzerindeki ortaya çıkaracağı etki incelenmiştir. Araştırma kapsamındaki 101 ülke dünya nüfusunun %84'ünü oluşturmaktadır. Araştırma kapsamındaki gelişmekte olan ülke (Güney Sahra Afrikası, Güney Amerika, Magrep, Ortadoğu ve Asya Pasifik) setinin sonuçları, cep telefonu penetrasyonundaki %10'luk bir artışın, GSMH'da %1.2'lik artışa, ayrıca veri setindeki AB 15 ülkeleri, Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri için cep telefonu penetrasyonundaki %10'luk bir artışın, GSMH'da %0.6'lık bir artışa etki edeceği sonucuna ulaşılmıştır (GSMA, 2007: 31-34). Raporda, vergi oranlarında bir önceki yıla göre %10'luk bir indirimin, Türkiye'de abone sayısında %0.95'lik bir artışa ve toplam vergi hasılatında %1.5-%2 aralığında gelir kaybına neden olabileceği öngörüsünde bulunulmuştur (GSMA, 2007: 65-66).

Avrupa, Merkezi ve Doğu Avrupa, Afrika, Latin Amerika ve Asya'dan 111 ülkeyi kapsayan GSMA (2011) çalışmasında; 2007 yılında %17 civarında olan toplam mobil mülkiyet maliyeti ortalama oranı %18.14'lere yükselmiştir. Mobil telekomünikasyonda toplam mobil mülkiyet maliyetin en yüksek olduğu ülkeler Türkiye (%48.2), Gabon (%37.2), Pakistan (%31.6) ve Yunanistan (%30.4)'tür (GSMA, 2011: 6). 2007 yılında %16.91 olan toplam mobil kullanım maliyeti ortalaması 2011 yılında %17.97'ye yükselmiştir. Mobil kullanım maliyetinin en yüksek olduğu ülkeler, Türkiye (%47.61), Gabon (%36), Yunanistan (%31) ve Pakistan (%31)'dir. Mobil kullanım maliyetinin en düşük olduğu ülkeler ise, İran (%1.5), Çin Halk Cumhuriyeti (%3) ve Yemen (%5)'tir (GSMA, 2011: 28).

30 ülke arasında 2012 yılına ilişkin yapılmış bir başka çalışmada, mobil telekomünikasyon üzerinde %48.2 ile vergi yükü en yüksek ülke yine Türkiye'dir. Bu çalışmada mobil telekomünikasyon sektöründe vergi yükleri; Yunanistan (%30.4), İngiltere (%20), İtalya (%24.4) ve Kazakistan (%12)'dir (GSMA, 2012a: 30). GSMA için Deloitte tarafından yapılan kıyaslama çalışmasına göre, Türkiye'deki mobil telekomünikasyon sektörü, araştırmaya dahil edilen ülkeler arasında, mobil hizmet maliyetleri olarak en yüksek vergilendirmeyi ortaya koymaktadır. Türkiye'deki vergilendirme, Toplam Mobil Mülkiyet Maliyetinin (TMMM) tüm bileşenlerini etkilediği için hem TMMM'nin bir parçası olarak, hem de Toplam Mobil Kullanım Maliyetinin (TMKM) yüzdesi olarak dünya genelindeki en yüksek vergilerdir. Türkiye, global olarak vergilendirme konusunda birinci sıradadır. Ortalama olarak, TMMM'nin bir bölümü olarak vergi, 2011 yılında küresel olarak %18.2 iken Türkiye'de bu miktar %48.2'dir. Kullanım maliyetinin bir kısmı olarak vergi, 2011 yılında Türkiye'de %47.6 iken küresel ortalama %18 idi. Türkiye'de cihaz maliyetinin %38'i, 2011 yılındaki vergiye atfedilebilirken, cihaz maliyetinin bir bölümü olarak ortalama global vergilendirme %23.3'tür (GSMA, 2012a: 29-30).

Bağdadioğlu ve Çetinkaya (2008), mobil telekomünikasyon sektöründe en yüksek vergi yüklerini taşıyan Türkiye'ye ilişkin yaptıkları çalışmada; sektörde vergi oranlarında yapılacak olan bir indirimin vergi gelirleri üzerindeki etkisinin daha yüksek olacağı tesbitinde bulunmuşlardır. Vergi oranlarında yapılacak bir indirimin fiyatlara doğrudan yansıtılması durumunda, fiyatlarda meydana gelecek azalışın mobil telefon kullanım süreleri, abone sayıları ve GSYİH üzerinde de olumlu etkilerinin olacağı ifade edilmiştir. Araştırma sonucunda Türkiye'de mobil telekomünikasyonda fiyat esneklik katsayıları -1,3 ve -1,6 olarak bulunmuştur. Araştırmada, 2009-2013 yılları arasında mobil telekomünikasyon sektöründe özel iletişim vergisinin beşer dilimlik indirimlerle aşamalı olarak yürürlükten kaldırılması durumunda ortaya çıkabilecek vergi kaybının, telefon kullanım süreleri, abone sayısında ortaya çıkacak olumlu etkiyle telafi edilebileceği ve toplam etki bakımından da gelirlerde artış ortaya çıkaracağı tahmin edilmiştir. Aynı zamanda, vergi indirimi ile mobil hizmetlerin fiyatlarında meydana gelecek indirimin ekonomiye mobil katma değerli hizmetlerin daha yaygın kullanımı ve ticari işlemlerin eksiksiz kayıt altına alınmasından dolayı kayıtdışılığın önlenmesi gibi dolaylı katkıları olabilir (Bağdadioğlu ve Çetinkaya, 2008: 26).

Türkiye'de mobil iletişime ilişkin vergilerdeki indirimin devlet gelirleri üzerinde ve mobil penetrasyon, 3G penetrasyonu, abone başına kullanım, toplam kullanım ve ahize (cihaz) satışları üzerindeki etkisinin ölçüldüğü (GSMA, 2012a) bir araştırmada; ilk abonelik ücretlerinin kaldırılması, özel iletişim vergisi sabit tutarında indirim

yapılması, özel iletişim vergisinin mobil ve sabit telekom hizmetlerinde %15 olarak uygulanması durumunda: Mobil ve 3G penetrasyon oranlarının her yıl %5 oranında artış göstereceği bunun da daha düşük gelirli kişilerin pazara erişimlerini arttıracağından dolayı tüketici tabanında artışa neden olacağı beklenmektedir. Pazara giren abone sayısındaki artış, telefon satışlarında %10 ve akıllı telefon satışlarında %7 oranında artışa neden olacaktır. Simülasyon çalışması sonucunda ulaşılan bir diğer sonuç da; 3G abonelerindeki artışla birlikte yıllık toplam veri kullanımında %5'lik bir artışın olabileceğidir (GSMA, 2012a: 40-45).

Dickgreber ve Matsson (2013) tarafından yapılan bir çalışmada; 2012 yılı uygulamaları dikkate alınarak 27 Avrupa Birliği üyesi devlet, İsviçre, Norveç ve Sırbistan'da telekomünikasyon sektörü üzerindeki kamu vergi ve mali yükümlülüklerin etkileri incelenmiştir. Araştırma sonuçları ortalama dakika başı fiyatların %12 ile %40'ı arasındaki bir bedelin kamusal yüklerden oluştuğunu göstermektedir. Araştırma kapsamındaki ülkelerdeki kamusal vergi vb. mali yüklerin ortalama payı ise %24'tür (Dickgreber ve Matsson, 2013: 2). Dickgreber ve Matsson (2013) çalışmasında; vergi vb. mali yükümlülükler (KDV, sosyal vergiler, şirket vergileri, sektöre özel ödemeler vb.) dahil edildiğinde veya dışlandığında ortalama dakika başı görüşme bedelinin en yüksek olduğu ülkeler Yunanistan, İrlanda ve İsviçre, en düşük olduğu ülkeler ise Sırbistan, İsveç ve Polonya'dır. Kamusal yüklerin en yüksek olduğu ülkeler ise Yunanistan, Portekiz ve İrlanda'dır. Bu ülkelerde sırasıyla dakika başına ortalama fiyat içinde 10.2, 6.0 ve 5.8 (EUR cents)'dir. Kamusal yüklerin en düşük olduğu ülkeler ise İsveç, Sırbistan ve Polonya'dır. Bu ülkelerde sırasıyla dakika başına ortalama fiyat içinde 1.6, 1.5 ve 1.4 (EUR cents)'dir (Dickgreber ve Matsson, 2013: 4). Aynı araştırma sonuçlarına göre; ortalama dakika başı fiyatın Macaristan (%40), Yunanistan (%36), Portekiz(%27), Danimarka (%27), İspanya (%26), Norveç (%26), Fransa (%24), Almanya (%23), Avusturya (%22), İngiltere (%20), Bulgaristan (%19) ve İsviçre'de (%12)'lik kısmı toplam kamusal yükümlülükler olarak ödenmektedir (Dickgreber ve Matsson, 2013: 5). Türkiye'de ise bu oran %50'nin üzerindedir (bkz. Tablo 5).

Uganda İletişim Komisyonu için Hisali (2007) tarafından yapılan araştırmada; mobil ve sabit telefon hizmetlerinde fiyat ve penetrasyon esneklikleri incelenmiştir. Mobil iletişimde kullanım dakikası ile dakika başı fiyat esneklik katsayısı -0,375 olarak bulunmuştur. Aynı çalışmada sabit hat hizmetleri için de benzer değer elde edilmiştir. 2007-2010 yıllarına yönelik yapılan simülasyon çalışmasında her yıl vergi oranlarında yapılacak %1'lik indirimin 2006 yılında Uganda'da %7 civarında olan penetrasyon oranını %17'lere yükseltebileceği sonucuna ulaşılmıştır. Hisalı (2007) araştırma sonucunda, vergi oranlarında yapılacak düşük indirimlerin sektördeki hizmet kullanımlarında ortaya çıkaracağı artış ile kamu gelirlerinde ve genel verimlilik oranlarında büyük artışlara sebep olabileceği değerlendirmesini yapmıştır.

GSMA (2012b) tarafından Deloite'ye yaptırılan bir çalışmada, son on yılda Latin Amerika ülkelerinde mobil penetrasyon oranlarında artışın olduğu tesbit edilmiştir. 2011 yılında, Latin Amerika ülkelerinde mobil operatörlerin ve mobil operatörlerle ilişkili ekosistemin yaklaşık kamusal gelir katkısı 54 milyar dolardır. Bu 2008 yılına göre %30'luk bir artışa karşılık gelmektedir. 2011 yılındaki bu gelirin, 22.6 milyar$'ı doğrudan mobil operatörlerden, 16 milyar$'lık kısmı mobil operatörlerle ilişkili ekosistemden ve 15.4 milyar$'lık kısmı ise ekonomide geniş çarpan etkisi ile ortaya çıkan gelirlerden oluşmaktadır (GSMA, 2012b: 6).

Latin Amerika ülkelerinde tüketici vergilendirmesi tüm mobil paket bileşenlerini etkilemektedir. Satış vergilerinin oranları bölgede ülkelere göre farklılık göstermektedir. Örneğin; Brezilya ve Kolombiya'da mobil tüketiciler üzerinde satış vergilerinin oranı diğer vergi oranlarından daha yüksektir. Brezilya'da normal satış vergileri oranı %17 iken mobil servislerde ortalama oran %27, Kolombiya'da ise standart oran %16 iken mobil çağrılarda bu oran %20'dir. Mobil hizmetlerin tüketimi üzerine ek vergilerin oranı Panama (%5), Arjantin (%4.17), Meksika (%3), Uruguay, Şili, Peru ve Ekvator'da ise (%0)'dır (GSMA, 2012b: 9). Latin Amerika ülkelerinden Arjantin, Brezilya ve Kolombiya'da kurumlar vergisi oranları daha yüksektir. Genellikle bütün sektörlerde aynı kurumlar vergisi uygulaması varken, Panama'da mobil operatörler, diğer sektörlerdeki şirketlere göre daha yüksek kurumlar vergisi ödemektedirler (GSMA, 2012b: 11).

Avrupa genelinde birçok ülkede mobil penetrasyon yüzde yüz seviyesini aşmış durumdadır. Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Güney Kıbrıs, Letonya, Litvanya, Malta, Slovenya, Slovakya ve Ukrayna mobil penetrasyon oranlarını hızlı arttıran ülkelerdir. Bu ülkelerdeki penetrasyon oranlarının yükselmesinin temel nedeni vergi oranlarında gerçekleştirdikleri indirimlerdir. Örneğin; Slovakya'da 1996 yılından 2004 yılına kadar mobil iletişimdeki KDV oranını %25'ten %19'a indirmiş, aynı dönemde mobil penetrasyon oranı %70'ten %90'lara çıkmıştır. Çek Cumhuriyeti mobil iletişimdeki KDV oranını %22'den %19'a indirmiş ve mobil penetrasyon oranı %120'ler seviyesindedir. Romanya 1998 yılında mobil iletişim KDV oranını %18'den %22'ye yükseltmiş, 2000

yılında ise tekrar %19'a indirmiştir. KDV indiriminden önce %10 olan mobil penetrasyon oranı, %80'lerin üzerine çıkmıştır (http://www.euractiv.com.tr/: 05.11.2013).

GSMA (2011) çalışmasında; mobil telekomünikasyon cihazları üzerindeki ortalama vergisel maliyet %23.9'dur. Cihazlarda vergi maliyetinin en yüksek olduğu ülkeler Gabon (%79.86), Nijer (%65.99), Arjantin (%62.21)'dir. Araştırma kapsamındaki 11 ülkede maliyet %40'ın üzerindedir. Türkiye'de ise bu oran %38'dir. Cep telefonları hala bazı ülkelerde (Gabon gibi) lüks mal gibi değerlendirilip üzerinden ilave sabit vergiler tahakkuk ettirilmektedir. Yine araştırma kapsamındaki Zambiya, Pakistan ve Bangladeş'de de telefon cihazları üzerinde ilave özel vergiler vardır (GSMA, 2011: 11). Avrupa ülkelerinde, mobil mülkiyet, kullanım ve cihaz maliyetleri üzerinde vergi etkisi aynı orandadır. Diğer ülkelerde ise, cihaz maliyetleri içindeki vergi kullanım üzerindeki vergilerden daha yüksektir. Avrupa birliği ülkelerinde (EU 27 +2), mobil kullanım, mülkiyet ve cihaz bedellerinde yaklaşık vergisel maliyet oranı %20 iken, Afrika ülkelerinde mobil kullanım ve mülkiyet %19, cihaz bedellerindeki vergisel maliyet %29'dur. Latin Amerika ülkelerinde mobil kullanım ve mülkiyet %16, cihaz bedellerindeki vergisel maliyet %27'dir (GSMA, 2011: 13). Bu durum ülkeler arasında mobil hizmetlerde dengesiz bir vergileme profilinin varlığını göstermektedir. Gelişmekte olan pazarlarda diğer mobil maliyetlere göre mobil cihazlardaki vergilerin maliyetler içinde daha yüksek değerde olduğu gözükmektedir (GSMA, 2011: 14).

VERGİ YÜKÜ VE TÜRKİYE'DE TELEKOMÜNİKASYON SEKTÖRÜNDE VERGİSEL DÜZENLEMELER

Vergi Yükü

"Vergi, yükümlülerin gelir, servet veya harcamaları üzerinden alınmaktadır. Milli ekonomi açısından vergi yükü; *"vergi ve diğer kamu gelirlerinin gayrısafi yurt içi hasılaya oranı"*, iken bireysel planda vergi yükü, *"vergi yükümlülerinin ödedikleri vergilerin gelirlerine olan oranı"* olarak tanımlanmaktadır" (Türk, 1992: 224). "Vergi yükü, bir ekonomide kaynakların ne kadarlık kısmının devlet ve diğer kamu kuruluşları tarafından vergi ve diğer yasal yükümlülük adlarıyla alındığını göstermektedir" (Bilici, 2007: 150). Vergi yükü analizleri, alınan vergilerin bireyler arasında, bölgeler-sektörler arasında ve gelir grupları arasında yol açtığı vergi adaleti sorunlarını ortaya çıkarmakta yardımcı olmasından dolayı anlamlı ve önemlidir" (Eş, 2002: 219). Günümüzde ekonomik istikrar, ekonomik gelişme ve gelir dağılımı gibi konularda vergi politikalarının belirlenmesi için kullanılan veri ve hesaplama yöntemlerine göre farklı vergi yükü hesaplaması yapılmaktadır. Bunlar: Toplam vergi yükü, bölgesel vergi yükü, sektörel vergi yükü, gelir gruplarına göre vergi yükü, kişisel vergi yükü, net vergi yükü ve gerçek vergi yüküdür (MB-APK, 1986: 16).

Toplam vergi yükü, ödenen vergilerin GSYİH'ya oranlanmasıyla elde edilen bir değerdir. Toplam vergi yükü, herhangi bir toplumun belirli bir dönemde vergi ödeme kapasitesinin belirlenmesine katkı sağlayan bir kavramdır (Aksoy, 1991: 296). Bölgesel vergi yükü, bölgelerdeki vergi gelirlerini, sektörel vergi yükü ise sektörlerin ödedikleri vergilerin GSYİH içindeki paylarının vergi yüküdür (Kütükçü, 1998: 138). Bölgesel vergi yükü çalışmaları, bölgeler arasındaki vergi yükü dengesizliklerinin ortaya konması ve bölgesel kalkınma ile ilgili mali tedbirlerin alınması (Turgut, 2003: 16), sektörler arası vergi yükü dağılımı ise, sektör teşvikleri konusunda ve vergilendirilebilir kapasiteyi sektör bazında ortaya çıkarması açısından önemli bir göstergedir (Turgut, 2003: 14).

Sektörel vergi yükü analizine yönelik Türkiye ekonomisi için 15 yıllık dönemi kapsayan Günay (2007) ekonometrik çalışmasında; ithalat ve ihracattan oluşan dış ticaretin vergi yükü üzerinde pozitif etkisi olduğu, ancak imalat sanayi ve tarım kesiminin milli gelir içindeki payları ile vergi yükü arasında ters orantılı bir ilişki içinde oldukları sonucu elde edilmiştir. Bunun sebebi de, dış ticaretin ekonomilerde diğer sektörlere göre daha fazla kayıt altında olması, vergilemelerin dış ticaretin gerçekleştiği anda yapılması vb. sebeplerdir. Ancak, imalat sanayi ve tarım sektöründe kayıtdışılık, denetim eksikliği, vergi inceleme oranlarının düşük olması ve yaygın vergisel teşvikler sektörel vergi yüklerinin düşük oluşmasına sebep olmuştur. Bu farklılık sektörel düzeyde vergi yükü dağılımında adaletsizliği göstermektedir (Günay, 2007: 14). Telekomünikasyon sektöründe vergileme tekniklerinin yukarıdaki araştırmadaki sektörlerden dış ticarete benzer özellikte olması, sektörde milli gelir içindeki payına göre daha yüksek vergi yükünün ortaya çıkmasına sebep olabilecektir.

Telekomünikasyon Sektöründe Mali Düzenlemeler

Türkiye'de 1990'lı yıllardan itibaren GSM lisans yetkilerinin verilmesi, 2005 yılında Türk Telekom'un özelleştirilmesi ve sektörde rekabetçi yapının tesisi için özel sektör işletmelerinin faaliyetlerine izin verilmesi

telekomünikasyon sektöründe hızlı bir gelişme ortaya çıkarmıştır. Telekomünikasyon sektöründe sunulan hizmet türlerindeki çeşitlilik ve sunulan hizmetlerin ülkedeki nüfusun büyük bir kısmını doğrudan etkilemesi vergi politikaları açısından sektörü önemli hale getirmiştir. Sektördeki vergisel ve mali düzenlemelere genel olarak bakıldığında; dolaylı vergi yüklerinde ve faaliyet gösteren işletmelerin gelirleri üzerindeki kamu paylarındaki yükseklik temel özelliklerdir.

Telekomünikasyon sektöründe sunulan hizmetlerin vergilendirilmesi Türkiye'de karmaşık bir yapı göstermektedir. 1990'lı yılların sonlarından itibaren farklı dönemlerde yürürlüğe giren sektöre ilişkin yasal düzenlemeler sektör üzerindeki dolaylı vergi yüklerinin artmasına neden olmuş ve vergi yapısını sektörde sunulan hizmet türlerine göre daha karmaşık hale getirmiştir. Bu durum ilgili yasal düzenlemeler ve en son mali uygulamalar dikkate alınarak tablo 4'de gösterilmiştir.

Tablo 4: Telekomünikasyon Sektöründe Mali Yükümlülükler

Mali Yükümlülükler	Mobil Hizmetler	Sabit Hizmetler	İnternet Hizmetleri	Diğer Elektronik Haberleşme Hizmetleri
Özel İletişim Vergisi (Aboneliğin İlk Tesisinde)*	39 TL	-	-	-
Özel İletişim Vergisi (Aylık Fatura Bedelinden)	%25	%15	%5	%15
Katma Değer Vergisi (Aylık Fatura Bedelinden)	%18	%18	%18	%18
Telsiz Ruhsatname Ücreti (İlk Abonelikte) *	15,68 TL	-	-	Hizmetin türüne göre BTK tarafından yayımlanan tarifeye göre alınan maktu ücretler
Telsiz Kullanım Ücreti (Aylık) *	1,31 TL	-	-	
Hazine Payı (İşletmenin Aylık Brüt Gelirinin)	%15	-	-	-
BTK Kurum Masraflarına Katkı Payı (Yıllık net satış hasılatının)	%0,35	%0,35	%0,35	%0,35
Evrensel Hizmet Geliri (Yıllık net satış hasılatının)	-	%1	%1	%1
Evrensel Hizmet Geliri (Hazine Payının-Aylık -)	%10	-	-	-
Haberleşme Vergisi	-	%1	-	-
Telekomünikasyon yeni cihaz satışından alınan vergiler --Katma Değer Vergisi --Özel Tüketim Vergisi	%18(KDV) %20(ÖTV)			
Telekomünikasyon Kurumlarının Kârları Üzerinden Alınan Vergiler (Kurumlar Vergisi)	%20			

Kaynak: İlgili yasal düzenlemelerden yararlanılarak oluşturulmuştur. * Maktu tutarlar 2013 yılında yürürlükte olan tutarlardır.

Mobil Telekomünikasyon Hizmetlerinde Vergi Yükü

Mobil iletişim; iletişim sistemleri içinde en yeni, gelişmiş ve popüler olanıdır. Güvenli ve kaliteli hizmet sunumu tüketicileri mobil telefonların kullanımına itmektedir. Ayrıca, iletişimi kolaylaştırmakta, haberleşme alanında insanlara kolaylıklar sağlamakta, dünya üzerinde bir dolaşım serbestliği tanımaktadır (Saraçoğlu, 2008:1). Gelişmekte olan ülkelerde mobil telefonlar ile sabit telefonların birbirine ikame oldukları, gelişmiş ülkelerde ise, birbirini tamamlayıcı özelliklere sahip oldukları belirtilmektedir. Ancak günümüzde, mobil telekomünikasyon

hizmetlerinin gerek yatırımların daha kısa sürelerde yapılabilmesi, gerekse sunduğu katma değerli hizmetlerin çeşitliliği nedeniyle daha etkili olduğu düşünülmektedir (Bağdadioğlu ve Çetinkaya, 2008 : 3-4).

2013 ikinci çeyreği itibarıyla Avrupa ülkeleri içinde en yüksek mobil penetrasyon oranına sahip ülkeler Finlandiya, Danimarka, Portekiz, Avusturya ve İsveç'tir. AB ülkelerinin ortalama mobil penetrasyon oranı %139.9 iken Türkiye'de %89.9'dur (BTK, 2013: 49). Türkiye'de 2013 yılı ikinci çeyrekte toplam mobil trafik hacmi 47,76 milyar dakika olarak gerçekleşmiştir. 2013 yılı ikinci üç aylık dönemi trafik bilgileri bir önceki üç aylık dönemle kıyaslandığında toplam trafiğin %11.3 oranında, geçen senenin aynı dönemi ile kıyaslandığında ise %9.8 oranında arttığı görülmektedir (BTK, 2013: 56). Mobil telekomünikasyon sektöründeki hızlı büyüme trendi, devlet tarafından vergilerin fiskal amaçlarının ön planda tutulmasına neden olmuş ve diğer amaçlar (ekonomik, sosyal vb.) göz ardı edilerek, sektör üzerindeki dolaylı vergi yükünün artmasına neden olmuştur.

Türkiye'de mobil iletişim üzerinden gerek ilk abonelik sırasında, gerekse izleyen süreçte çok sayıda vergi ve benzeri ücret – paylar alınmaktadır (Saraçoğlu, 2007:133). Bu yükümlülükler, ilgili yasal düzenlemeler ışığında ayrıntılı olarak aşağıda verilmiştir:

- *Özel İletişim Vergisi (Aboneliğin İlk Tesisinde):* Mobil telefon aboneliğinin ilk tesisinde (01.01.2013 tarihinden itibaren uygulanmak üzere belirtilen tutar; 39,00 TL) özel iletişim vergisi alınır. Bu tutar, her yıl bir önceki yıla ilişkin olarak 213 sayılı Vergi Usul Kanunu hükümlerine göre belirlenen yeniden değerleme oranında artırılmak suretiyle uygulanır (Gider Vergileri Kanunu, 39.madde).

- *Özel İletişim Vergisi:* 26 Kasım 1999 tarih ve 4481 sıra sayılı Deprem Vergileri Kanunu'nun 8.maddesine göre; *"31.12.2003 tarihine kadar uygulanmak üzere her nevi cep telefonu işletmecileri tarafından verilen (ön ödemeli kart satışları dahil) tesis, devir, nakil ve haberleşme hizmetleri … %25 oranında özel iletişim vergisine tabidir."* Ancak, 25/12/2003 tarihli ve 5035 sayılı Kanunun 45 inci maddesiyle düzenlenmiş 6802 sayılı Gider Vergileri Kanunu'nun 39. Maddesinde özel iletişim vergisi kalıcı hale getirilmiştir. Gider Vergileri Kanunu'nun 39/a maddesine göre *"Her nevi mobil elektronik haberleşme işletmeciliği kapsamındaki (ön ödemeli kart satışları dahil) tesis, devir, nakil ve haberleşme hizmetleri %25 oranında özel iletişim vergisine tabidir."*

-*Katma Değer Vergisi:* Posta, telefon, telgraf, teleks ve bunlara benzer hizmetler ile radyo ve televizyon hizmetleri KDV'nin konusu içindedir (KDV Kanunu 1/3-a). Katma değer vergisi oranı %18 olarak uygulanmaktadır.

-*Telsiz Ruhsatname Ücreti (İlk Abonelikte):* Mobil iletişim ilk aboneliğinde, 2813 sayılı Telsiz Kanunu'nun 27. Maddesi uyarınca tahsil edilir. 2013 yılı itibariyle maktu 15,68 TL'dir.

-*Telsiz Kullanım Ücreti (Aylık):* Mobil aboneliğin devamında 2813 sayılı Kanun'un 27.md.'ye göre tahsil edilir. Abonelerin kullanımlarından bağımsız olarak aylık 1,31 TL faturalara yansıtılmaktadır. Yıllık 15,72 TL'dir.

-*Hazine Payı:* Mobil iletişim sektöründe faaliyet gösteren işletmeciler aylık brüt gelirlerinin %15'ini Hazine Payı olarak ödemek zorundadırlar. "Brüt gelirin yüzde 15'i Hazine'ye ödendiğine göre, Hazine'ye ödenen tutarın ayrıca KDV'si ve ÖİV'sinin de alınması, adil bir vergilendirme değildir" (Kızılot, 2007a).

-*BTK Kurum Giderlerine Katkı Payı:* Ülkemizde Kurum Giderlerine Katkı Payı düzenlemesi Elektronik Haberleşme Kanunu'nun *"Yetkilendirme Ücreti"* başlıklı 11. Maddesinde; *"Kurum; pazar analizi, düzenlemelerin hazırlanması ve uygulanması, işletmecilerin denetlenmesi, teknik izleme ve denetleme hizmetleri, piyasanın kontrolü, uluslararası işbirliği, uyumlaştırma ve standardizasyon çalışmaları ve diğer faaliyetleri ile her türlü idarî giderlerinden kaynaklanan masraflara katkı amacıyla işletmecinin bir önceki yıl net satışlarının binde beşini geçmemek üzere, uluslararası yükümlülükler de dikkate alınarak işletmecilerden idarî ücret alır"* şeklinde düzenlenmiştir. Mobil sektörde faaliyet gösteren işletmeciler, elde ettikleri brüt gelirin, onbinde 35 (%0,35)'ini kurum giderlerine katkı payı olarak ödemektedirler.

-*Evrensel Hizmet Geliri:* Evrensel hizmet geliri, 5369 sayılı Evrensel Hizmetin Sağlanması ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun'un Evrensel Hizmetin Gelirleri başlıklı 6. Maddesinde düzenlenmiştir. Kanun'un 6/c md., *"GSM işletmecileri, Hazineye ödeyecekleri payın % 10'luk kısmını, ödendiği ay içerisinde"* Ulaştırma, Haberleşme ve Denizcilik Bakanlığı'na bildirip ödemek zorundadırlar.

Mobil telekomünikasyon hizmetlerinde vergi yükü ilk aboneliğin başladığı yıl daha yüksektir. Bunun en temel sebebi maktu olarak aboneden ilk abonelik anında tahsil edilen özel iletişim vergisi ve telsiz ruhsat ücretidir. Aşağıdaki tabloda bir abonenin ödediği tutarların ne kadar kısmının işletmeciye, ne kadarının ise kamuya değişik isimlerle

aktarıldığı gösterilmektedir. Tablo 5 incelendiğinde; Türkiye'de mobil telekomünikasyon işletmecilerinin doğrudan kurum gelirleri üzerinden ödediği yükümlülükler yanında, ÖİV ve KDV gibi vergisel yükümlülükler yoluyla kamuya aktardığı mali kaynakların yüksek olduğu görülmektedir. Kesintiler toplamının işletmeciye kalan net gelirlere oranı %61 düzeyindedir. Aynı zamanda aboneye yansıyan maliyetlerin kullanım bedeline oranı ise %51'dir. Bu durum, mobil telekom operatörlerinin gelirleri/kârları üzerinde azaltıcı etki yaparken, aynı zamanda mobil telefon kullanıcılarının kullanım maliyetlerini arttırmaktadır. Sektördeki firmaların yatırım, büyüme ve kârlılık politikaları üzerinde olumsuz etkiler ortaya çıkarabilir sonuçlar yaratmaktadır.

Tablo 5: Mobil İletişimde Kesintiler ve İşletmeciye Kalan Net Gelir

Örnek: -Aylık Kullanım Süresi: 100dk. -Varsayılan dk. Ücreti: 20 Kr. -Aylık Kullanım Bedeli (vergiler hariç): 20 TL	**İlk Abonelik (TL)**	**Diğer Yıllar (TL)**
Yıllık Kullanım Bedeli (vergiler hariç)	200	200
Hazine Payı (%15) BTK Kurum Masraflarına Katkı Payı (%0,35) Evrensel Hizmet Geliri (Hazine Payının %10'u)	30 0,7 3	30 0,7 3
İşletmeciye Net Kalan	**166,3**	**166,3**
-Özel İletişim Vergisi (İlk Abonelikte –Maktu-)	39	-
Telsiz Ruhsat Ücreti (İlk Abonelikte –Maktu-)	15,68	-
Telsiz Kullanım Ücreti (yıllık:1,31x12)	15,72	15,72
Özel İletişim Vergisi (200x%25)	50	50
Katma Değer Vergisi (200x%18)	36	36
Kesintiler Toplamı	**156,40**	**101,72**
Kesintiler Toplamının İşletmeciye Kalan Net Gelire Oranı	**%94**	**%61**
Aboneye Yansıyan Maliyet Toplamı	156,40	101,72
Aboneye Yansıyan Maliyetin Kullanım Bedeline Oranı	%78	%51

Kaynak: KIZILOT, Ş. (2007a) ve (2007b)'den yararlanılarak düzenlenmiştir.

Türkiye'de mobil telekomünikasyon iletişiminde kullanılan cihazlar da ağır vergilere tabidir. İthal edilen her bir cihaz için Maliyet, Sigorta ve Nakliye (M.S.N) ücretine % 25 oranında bir Özel Tüketim Vergisi uygulanmaktadır. Bu vergi, bir cihaz miktarının % 25'lik ithalat fiyatı 100 TL'nin altındaysa uygulanan 100 TL'lik bir 'taban' miktarına sahiptir. 2011 yılında asgari taban seviye, 50 TL'den 100 TL'ye arttırılırken Özel Tüketim Vergisi de %20′den %25′e çıkarılmıştır. Özel Tüketim Vergisine ek olarak cihaz fiyatı, ayrıca Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu'na ödenen %6'lık bir vergiye de tabidir (GSMA, 2012: 6). Bu durum sektörde kullanılan cihazlara olan tüketici talebi üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır.

Mobil telekomünikasyon sektöründeki yüksek vergi yükü, telekomünikasyon pazarının büyümesini engellemekte, tüketiciler üzerinde tüketimi kısıcı baskı oluşturmakta, faaliyet gösteren işletmecilerin yatırım yapmalarına engel olmakta ve sektöre yeni şirketlerin girişini engellemektedir (Saraçoğlu, 2007: 161).

Sabit Telekomünikasyon, İnternet ve Diğer Elektronik Haberleşme Hizmetlerinde Vergi Yükü

Sabit telekomünikasyon, İnternet ve diğer elektronik haberleşme hizmetleri alanında sunulan hizmetlerle ilgili mali yükümlülükler aşağıda ayrıntılarıyla açıklanmıştır:

- *Özel İletişim Vergisi:* Gider Vergileri Kanunu'nun 39/d maddesine göre; *"Diğer elektronik haberleşme hizmetleri (Kanun'un a, b ve c bendleri dışında kalan) %15 oranında özel iletişim vergisine tabidir."*. Aynı Kanun'un 39/3 maddesine göre; *"Kablolu, kablosuz ve mobil internet servis sağlayıcılığı hizmeti %5 oranında özel iletişim vergisine tabidir."*

-*Katma Değer Vergisi:* Posta, telefon, telgraf, teleks ve bunlara benzer hizmetler ile radyo ve televizyon hizmetleri KDV'nin konusu içindedir (KDV Kanunu 1/3-a). Katma değer vergisi oranı %18 olarak uygulanmaktadır.

-*BTK Kurum Giderlerine Katkı Payı:* İşletmecilerin elde ettikleri brüt gelirin, onbinde 35 (%0,35)'i olarak sektörde düzenleyici kurum olarak faaliyet gösteren Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu'nun giderlerine katılım karşılığı alınmaktadır.

-*Evrensel Hizmet Geliri:* Kanun'un 6/b md., "*GSM işletmecileri dışındaki işletmeciler ve Türk Telekom, yıllık net satış hasılatının % 1'ini, izleyen yılın Nisan ayı sonuna kadar"* Ulaştırma, Haberleşme ve Denizcilik Bakanlığı'na bildirip ödemek zorundadırlar.

-*Haberleşme Vergisi:* Belediye sınırları ve mücavir alan içinde tahsil edilen telefon, teleks, faksimile ve data ücretleri üzerinden alınmaktadır. Verginin oranı %1'dir, mükellefi ise ilgili telekomünikasyon işletmecileridir. Vergi aylık olarak takip eden ayın sonuna kadar ilgili belediyeye telekomünikasyon işletmecisi şirket tarafından bildirilip ödenmek zorundadır (Pehlivan, 2010: 380). Türk Telekom sabit telefon ve data tahsilatlarından bu vergiyi ödemekle mükellef olmakla birlikte, Türk Telekom'dan sabit telefon ve data altyapı hizmeti alan ve üzerinden son kullanıcılara sabit telefon ve internet hizmeti veren diğer işletmeciler, verdikleri sabit telefon ve internet hizmetlerinden yaptıkları tahsilatlardan, faturalamayı ve tahsilatı kendileri gerçekleştirdikleri durumlarda, haberleşme vergisi ödememektedirler (Yased, 2012: 125).

Tablo 6: Sabit Telekomünikasyon Hizmetlerinde Kesintiler ve İşletmeciye Kalan Net Gelir

Örnek: -Aylık Kullanım Süresi: 100dk. -Varsayılan dk. Ücreti: 20 Kr. -Aylık Kullanım Bedeli (vergiler hariç): 20 TL	**Diğer Yıllar (TL)**
Yıllık Kullanım Bedeli (vergiler hariç)	200
BTK Kurum Masraflarına Katkı Payı (%0,35) Evrensel Hizmet Geliri (Satış Hasılatının %1'i) Haberleşme Vergisi (Satış Hasılatının %1'i)	0,7 2 2
İşletmeciye Net Kalan	**195,3**
Özel İletişim Vergisi (200x%15)	30
Katma Değer Vergisi (200x%18)	36
Kesintiler Toplamı	**66**
Kesintiler Toplamının İşletmeciye Kalan Net Gelire Oranı	**%34**

Sabit telekomünikasyon hizmetleri üzerindeki vergi yükü mobil telekomünikasyon ile kıyaslandığında daha düşüktür. Bu durum tablo 5 ve tablo 6'da yer alan hesaplama örneklerinde açık bir şekilde gözükmektedir. Mobil telekomünikasyonda kesintiler toplamının işletmeciye kalan net gelire oranı devam eden aboneliklerde %61 iken sabit telekomünikasyon hizmetlerinde bu oran %34'tür.

Telekomünikasyon sektöründe yıllardır sabit operatör ve mobil operatörler arasında haksız bir şekilde farklı vergi uygulamaları bulunmaktadır. İki operatör arasındaki ilk ayrım hazine payı olarak karşımıza çıkmaktadır. Mobil operatörler brüt satış tutarının yüzde 15'ini hazine payı olarak öderken, sabit operatörlerde böyle bir mali yükümlülük bulunmamaktadır. Sektördeki ikinci önemli vergi kalemi ise 1999 Marmara depreminden sonra 2002 yılına kadar uygulanmak üzere "geçici" olarak getirilmiş bir vergiyken iki kez uzatıldıktan sonra, kalıcı hale dönüşen Özel İletişim Vergisi'dir. Burada da hemen sabit-mobil ayrımı dikkat çekmektedir. Sabit taraftaki ÖİV yüzde 15 seviyesinde iken, mobil tarafta bu oran yüzde 25'tir (http://www.euractiv.com.tr/: 05.11.2013).

Leonard Waverman tarafından hazırlanan *"Türkiye'de Mobil Telefonların Vergilendirilmesinin Ekonomik Etkileri"* başlıklı analizde, mobil kullanıcılarına sabit hat kullanıcılarına uygulanandan daha fazla vergi uygulanmasının hiçbir ekonomik dayanağı olmadığı ifade edilmektedir. Raporda şu yargıda bulunmaktadır: "Mobil telefon bir lüks değildir; Türkiye'de sabit hat telefonundan daha fazla mobil telefon kullanıcısı bulunuyor. Mobil telefonlara uygulanan yüksek vergiler, sabit hat ve mobil sektörleri arasındaki rekabeti düşürdüğünden her iki sektörün operatörleri daha az yatırım yapmaktadırlar", "Hem sabit hat hem de cep telefonu kullanıcıları ve operatörlerinin Türk ekonomisinin birçok başka sektöründeki tüketici ve üreticilerden daha yüksek vergi ödedikleri, ancak kendi içlerinde de asimetrik bir durum olduğunun altını çizmektedir. Yüksek vergi oranları sabit hat sektöründe yapay bir ikame oluşturmakta ama aynı zamanda da telekomünikasyon sektörünün yasal düzenlemesiyle ilgili politikanın kilit noktası olan "platform tarafsızlığı" veya "teknoloji tarafsızlığı" kurallarını da ihlal etmektedir" değerlendirmesi yapılmaktadır (http://www.euractiv.com.tr/: 05.11.2013).

Telekomünikasyon Sektöründe Sektörel Vergi Yükü

Tablo 7: Telekomünikasyon Sektöründe Mali Yükümlülükler

Vergi Türü	2011	2012
Özel İletişim Vergisi (Toplam)[1]	4.420.621.000	4.477.310.000
Dahilde Alınan KDV (Toplam)	46.860.118.000	53.150.720.000
-Dahilde Alınan KDV'den Sektör Payı[2]	*4.868.054.130*	*5.418.595.100*
Kurumlar Vergisi (Toplam)	29.233.725.000	32.111.820.000
-Kurumlar Vergisinden Sektör Payı[3]	*1.135.480.065*	*1.300.027.804*
Hazine Payı[4]	2.247.058.885	2.484.469.427
Evrensel Hizmet Geliri (Toplam)[5]	345.349.414,50	383.848.688,60
Evrensel Hizmet Geliri (Mobil)	*224.705.888,5*	*248.446.942,7*
Evrensel Hizmet Geliri (Sabit ve Diğer)	*120.643.526*	*135.401.745,9*
Haberleşme Vergisi[6]	73.745.997	72.532.266
BTK Kurum Masraflarına Katkı Payı[7]	94.656.608,1	105.361.571,4
TOPLAM[1+2+3+4+5+6+7]	13.184.966.100	14.242.144.857

Tablo %7 ve tablo 8'de vergi gelirlerine ilişkin veriler Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü'nün 2014 Bütçe Gerekçelerinde *Bütçe Performansı* belgesi tablo 18'den alınmıştır. Telekomünikasyon sektörüne isabet eden paylar ise;

Dahilde Alınan KDV'den Sektör Payı: Sektör yıllık gelirlerinin katma değer vergisi oranı ile çarpılması sonucu,

Kurumlar Vergisinden Sektör Payı: Türk Telekom ve mobil operatörlerin yıllık kârlarının kurumlar vergisi oranı ile çarpılması sonucu,

Hazine Payı: Mobil operatörlerin gelirleri toplamının %15'i oranında,

Evrensel Hizmet Geliri: Mobil operatörler için hazine payının %10'u, diğer telekomünikasyon firmaları için yıllık gelirlerinin %1'i,

Haberleşme Vergisi: Türk Telekom gelirlerinin %1'i olarak,

BTK Kurum Masraflarına Katkı Payı: Yıllık gelirlerin %0,35'i olarak hesaplanmıştır.

Kurumlar vergisi hesaplamalarında, sabit ve mobil operatörlere ilişkin kâr rakamları yayımlanmasından dolayı sektörde faaliyet gösteren diğer firmalar hesaplamalara dahil edilmemiştir. Maliye Bakanlığı tarafından vergi gelirlerinin sektörler itibariyle yayımlanmaması ve telekomünikasyon sektöründe vergi dışı diğer mali yükümlülüklerin ilgili kurumlar tarafından tahsil edilip açıklanmaması hesaplamaların bu kısıtlar içinde tarafımızca yapılmasını zorunlu kılmıştır. Bu hesaplamalar tam olarak sektördeki mali yükümlülükleri ortaya çıkarmamasına rağmen, yaklaşık bir değerlendirmenin yapılmasında yardımcı olabilecek niteliktedir.

Tablo 8: Telekomünikasyon Sektöründe Vergi Yükü

	2011	2012
Sektördeki Vergi vb. Ödemeler/ Telekomünikasyon Sektörü Yıllık Geliri	0,49	0,47
Sektördeki Vergi vb. Ödemeler/Toplam Vergi Gelirleri	0,048	0,046
Sektördeki Vergi vb. Ödemeler/Bütçe Gelirleri Toplamı	0,042	0,040
Özel İletişim Vergisi/ Toplam Vergi Gelirleri	0,016	0,014
Özel İletişim Vergisi/ Bütçe Gelirleri Toplamı	0,014	0,012
Özel İletişim Vergisi/ Dahilde Alınan Mal ve Hizmet Vergileri	0,036	0,033

Kaynak: Tablo 7'de yer alan verilerle, Bütçe Performansı 2014 s.20'deki verilerden yararlanılarak hesaplamalar yapılmıştır.

Telekomünikasyon sektörünün kamuya yönelik yarattığı gelir türleri belirli kısıtlar içinde tahminlenerek oluşturulan sektörel vergi yükü sonuçlarına göre; telekomünikasyon sektöründeki sektörel vergi yükü %50'ler civarındadır. Bu durum sektörün yıllık oluşturduğu gelirlerin yarısını kamuya değişik isimlerle gelir olarak aktardığını göstermektedir. Bu yük doğrudan ve dolaylı yükümlülüklerin tümünü kapsamaktadır. Ancak hesaplamalarda sabit ve mobil operatörler dışındaki elektronik haberleşme sektöründe faaliyet gösteren diğer firmalara ilişkin verilere ulaşılamadığından dolayı yer verilememiştir. Bunlara ilişkin mali yükümlülükleri de hesaplamalara dahil ettiğimizde

sektörel vergi yükünün %50'lerin üzerinde gerçekleşeceği tahmin edilmektedir. Telekomünikasyon sektöründe alınan mali yükümlülüklerin toplam vergi gelirleri içindeki payı yaklaşık %5'ler, toplam bütçe gelirleri içindeki payı ise %4'ler seviyesindedir. Bu durum sektörün kamu gelirlerine katkısını ortaya koymak adına önemlidir. Telekomünikasyon sektörünün kamu gelirlerine en önemli vergisel katkısı özel iletişim vergisidir. Özel iletişim vergisinin vergi gelirleri içindeki payı %1,5, kamu gelirleri toplamı içindeki payı ise %1,2; dahilde alınan mal ve hizmet vergileri (KDV, ÖTV, BSMV, Şans Oyunları V. ve ÖİV) içindeki payı ise %3,5-4 civarındadır. Bütçe performansı 2014'te BÜMKO tarafından yayımlanan verilere göre; 2011 ve 2012 yılında bir önceki yılla kıyaslandığında özel iletişim vergisi %7,1 ve %1,3 oranında artış göstermiştir.

SONUÇ

Türkiye'de telekomünikasyon sektöründe en ağır vergisel yükümlülükler mobil telekomünikasyon alanındadır. Mobil pazarda uygulanan vergi politikalarında yapılacak indirimlerin hem ekonomi üzerinde, hem de devletin vergi gelirleri üzerinde önemli etkileri olacaktır. Vergi indirimleri nedeniyle başlangıçta vergi gelirlerinde bir azalış yaşansa bile, yapılan araştırmalarda uzun vadede artan kullanım oranları, pazarın büyümesinden kaynaklanan istihdam, yatırım artışları, GSYİH üzerinde olumlu etkiler ortaya çıkaracaktır. Kamu vergilendirme politikalarında telekomünikasyon sektörüne yönelik vergi politikaları oluşturulurken ve vergi politikalarında değişiklikler yapılırken vergilerin sadece fiskal etkilerinin değil, bununla birlikte ekonomik etkilerinin ve sektör/sektör ekosistemi üzerinde ortaya çıkaracağı geniş etkilerin de düşünülmesi gerekmektedir. Vergi indirimlerinin sektörde ortaya çıkaracağı katma değer artışı uzun vadede kamu gelirlerindeki azalışı telafi edebilecek özelliktedir.

Hükümetlerin bireylerin tüketim alışkanlıklarını dikkate alarak yüksek oranlarda vergileme yaptığı telekomünikasyon sektöründe, gelecekte yapılacak vergi düzenlemelerinde sektördeki vergi yüklerini ve sektörün bileşenleri arasındaki vergilendirme asimetrisini azaltmak için aşağıdaki düzenlemelerin yapılması gerekir:

Mobil telekomünikasyon alanındaki vergi yükleri Türkiye'yi dünyada en yüksek vergi yüküne sahip ülke konumunda bulundurmasının yanında, M2M (mobil makineler arası iletişim) ve MVNO (sanal mobil ağ operatörleri) gibi büyüme potansiyeline sahip mobil uygulama alanlarının genişlemesini ve mobil penetrasyon oranlarında %100 değerinin üzerine çıkışı engellemektedir. Mobil telekomünikasyon üzerinden alınan maktu ve nisbi vergilerde tedrici olarak yapılacak vergi indirimlerinin, yeni abonelik kazanımı ile mobil penetrasyonu arttıracağı, ortaya çıkan katma değerden mobil operatörler dışında cihaz üreticilerinin ve yazılım sektöründeki diğer firmalarında yararlanması ile sektörün ekonomik büyümeye daha fazla katkısının olacağı beklentisi hakimdir. Telekomünikasyon alanında platform tarafsızlığı ilkesinin gerçekleştirilmesi için mobil ve sabit telekomünikasyonda farklı olarak ugulanan özel iletişim vergisi oranları eşitlenip, mobil alandaki %25'lik oran sabit hizmetler için uygulanan %15'e çekilmelidir.

Mobil telekomünikasyon alanında mobil işletmecilerin ve MVNO'ların en ağır mali yükümlülüklerinden bir tanesi de aylık brüt gelirleri üzerinden %15 oranında ödedikleri hazine payıdır. Yazılım ürünlerinin mobil teknolojiler üzerinden oluşturulmasında ortaya çıkan kazançlar üzerinden de hazine payı alınmaktadır. Bu durum elektronik haberleşme şebekelerinin kullanımını sınırlandırıcı özelliktedir. Yazılım ürünleri dışındaki ürünlere tanınan vergisel istisnanın elektronik haberleşme sistemleri üzerinden yapılacak teslimleri de kapsayacak şekilde genişletilmesinin sektörün gelişmesine katkı sağlaması beklenebilir.

Sabit telekomünikasyon hizmetleri alanında, özel iletişim vergisi mobil iletişime göre daha düşüktür. Ancak, sektörde sadece Türk Telekom'a yönelik olarak uygulanan ve belediye gelirleri içinde düzenlenen Haberleşme Vergisi uygulaması, Türk Telekom'un tahsil ettiği telefon, teleks, faksimile ve data ücretlerinden alınmaktadır. Sabit hizmetlerde vergi yükünü azaltmak için bu verginin kaldırılması gerekir.

Telekomünikasyon sektöründe sektörün farklı bileşenlerine ve hizmetlerin türüne göre çok farklı vergi ve kamusal mali yükümlülüklerin bulunması, sektördeki firmalar arasında vergi adaletsizliği yaratmakta ve vergileme usullerini daha karmaşık hale getirmektedir. Sektörün ekonomide yaratacağı katma değeri daha da arttırmak için vergi vb. mali yükümlülüklerin azaltılması (ÖİV, KDV, Hazine Payı), bazı yükümlülüklerin de (ilk abonelikte alınan maktu ÖİV, telsiz ruhsatname ücreti, telsiz kullanım bedeli) vergileme sistemini sadeleştirmek ve mali yükleri azaltmak için tümüyle kaldırılması gerekir.

KAYNAKÇA

AKSOY, Ş. (1991), Kamu Maliyesi, Filiz Kitabevi, İstanbul.

ARIÖZ, A. (2005), Telekomünikasyon Sektöründe Serbestleşme Süreci, Rekabet Kurumu Uzmanlık Tezi, Uzmanlık Tezleri Serisi No: 69, Ankara.

BAĞDADİOĞLU, N. ve ÇETİNKAYA, M. (2008), "Türk Mobil Telekom Sektörünün Vergilendirilmesi Vergi Yükü Analizi ve Olası Bir Vergi İndiriminin Etkileri", Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı, http://www.tepav.org.tr/tr/haberler/s/423, (Erişim: 03.09.2013).

BİLİCİ, N. (2007), Avrupa Birliği-Türkiye İlişkileri, Seçkin Yayınevi, 3.Basım, Ankara.

BTK (2013), "Türkiye Elektronik Haberleşme Sektörü 3 Aylık Pazar Verileri Raporu", Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu, Ankara.

BÜMKO (2013), Bütçe Gerekçeleri 2013 ve 2014 Bütçe Performansı, Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, www.bumko.gov.tr, (Erişim: 08.11.2013).

ÇAKAL, R. (1996), Doğal Tekellerde Özelleştirme ve Regülasyon, DPT Uzmanlık Tezi, Yayın No: DPT 2455, Ankara.

DICKGREBER, F. and MATSSON, J. (2013), Taxing Telecom: The Case for Reform, ATKearney, https://www.atkearney.com/documents/10192/1046683/Taxing+Telecom-The+Case+for+Reform.pdf/, (Erişim: 16.11.2013).

DPT (2007), Bilgi ve İletişim Teknolojileri Özel İhtisas Komisyonu (ÖİK) Telekomünikasyon Alt Komisyonu Raporu, Devlet Planlama Teşkilatı Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013, Ankara.

ENER, U. (2002), "Telekom Sektörü Üzerindeki Vergi Yükü", http://kutuphanem.bilgievi.gen.tr/indir.aspx?id=16915, (Erişim: 07.10.2013).

EROL, M. (2003), Doğal Tekellerin Düzenlenmesi ve Telekomünikasyon Sektöründe Düzenleyici Kurum, DPT Uzmanlık Tezi, Yayın No: DPT 2680, Ankara.

EŞ, M. (2002), Kamu Maliyesi (Ders Notları), Kütahya.

GSMA (2007), Cep Telefonu Vergilerine Dair Global Ölçekte Bir İnceleme 2006-2007, Tam Kapsamlı Rapor, Deloitte: 1-68.

GSMA (2011), Global Mobile Tax Review 2011, http://www.gsma.com/publicpolicy/wp-content/uploads/2012/03/gsmaglobaltaxreviewnovember2011.pdf, (Erişim: 07.10.2013).

GSMA (2012a), Türkiye'de Mobil Telefon Hizmeti ve Vergilendirme, http://www.gsma.com/publicpolicy/wp-content/uploads/2012/05/turkey_tax_report_turkish.pdf, (Erişim: 13.10.2013).

GSMA (2012b), Mobil Telephony and Taxation in Latin America,, http://www.gsma.com/publicpolicy/wp-content/uploads/2012/12/GSMA-2012-Latin-America-Tax-ReportWEBv2.pdf, (Erişim: 16.10.2013).

GÜNAY, K. (2007), Türkiye'de Vergi Yükü ve Kapasitesi Hesaplaması Üzerine Örnek Bir Çalışma, www.vergiportali.com/doc/Vergikapasitesi.pdf, (Erişim: 09.10.2013).

HISALI, E. (2007), Review of Sector Taxation Policies and Determining the Elasticity of Penetration and Price of the Various Telecommunication Services in Uganda, Uganda Communications Commission, http://www.ictregulationtoolkit.org/Documents/Document/Document/3377, (Erişim: 02.11.2013).

ITU (2009), Yearbook of Statistics Telecommunication/ICT Indicators 1999-2008, International Telecommunication Union, Switzerland, December 2009.

İÇÖZ, Ö. (2003), Telekomünikasyon Sektöründe Regülasyon ve Rekabet, Rekabet Kurumu Uzmanlık Tezi, Yayın No: 0098, Ankara.

KIZILOT, Ş. (2007a), "Alkollü İçki, Otomotiv ve İletişim Sektöründe Vergileme Sorunları", İşveren Dergisi, Eylül 2007, http://tiskweb.com/isveren_sayfa.asp?yazi_id=1860&id=91, (Erişim: 18.10.2013).

KIZILOT, Ş. (2007b), "Cepten 'Alo' Demenin 7 Ayrı Vergisi Var", Hürriyet Gazetesi, 8 Ağustos 2007, www.hurriyet.com.tr/yazarlar/7045372.asp, (Erişim: 03.11.2013).

KIZILOT, Ş. (2007c), "50 Ülkenin Lideri Türkiye", Hürriyet Gazetesi, 26 Temmuz 2007, www.hurriyet.com.tr/yazarlar/6961341.asp, (Erişim: 03.11.2013).

KÜTÜKÇÜ, A. (1998), "Türkiye'de Vergi Yükü (1987-1997)", Sayıştay Dergisi, 31: 136-144.,

MB-APK (1986), Türkiye'de Vergi Yükü (1975-1984), Maliye ve Gümrük Bakanlığı Planlama ve Koordinasyon Kurulu, Yayın No: 1986/275, Ankara.

ORUÇ, E., GÜNGÖR, M., EVREN, G., CANTEKİNLER, M.K. ve GÜÇLÜ, T., (2003a), Özellleşme, Serbestleşme ve Düzenleme Etkileşimi, Telekomünikasyon Kurumu Sektörel Araştırma ve Stratejiler Dairesi Başkanlığı, Ankara.

ORUÇ, E., GÜNGÖR, M., EVREN, G., CANTEKİNLER, M.K. ve GÜÇLÜ, T., (2003b), Rekabet Politikası, Telekomünikasyon Kurumu Sektörel Araştırma ve Stratejiler Dairesi Başkanlığı, Ankara.

PEHLİVAN, O. (2010), Vergi Hukuku Genel İlkeler ve Türk Vergi Sistemi, Celepler Matb., Trabzon.

PETEK, A. (2002), "Kamu Kesiminde Düzenleyici Kurumlar ve Politikalar Üzerine Bir Teorik Çerçeve", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7, 29-43.

SARAÇOĞLU, F. (2007), Telekomünikasyon Sektörünün Mali Sorunları, İletişim Sektörünün Dünü ve Bugünü (İçinde), Gazi Üniversitesi Maliye-Vergi Uygulama ve Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2008: 89-214.

SARAÇOĞLU, F. (2008), "Mobil İletişim Üzerindeki Vergi Yükünün Analiz ve Yarattığı Sorunlar", Mali Kılavuz Dergisi E Makale, http://www.malikilavuz.com, (Erişim: 18.10.2013).

TAŞ, M. (2007), "Mobil İletişim ve Vergi Yükünün Analizi", Yaklaşım Dergisi, Eylül 2007, 177.

TURGUT, S. (2003), Türk Telekomünikasyon Sektöründeki Vergi Yükünün Seçilmiş Avrupa Birliği Ülke Örnekleri İle Karşılaştırmalı Analizi, Telekomünikasyon Kurumu Uzmanlık Tezi, BTK Yayın No: T0121, Ankara.

TÜRK, İ. (1992), Kamu Maliyesi, Turhan Kitabevi, 1.Baskı, Ankara.

YASED, (2012), 2023 Hedefleri Yolunda Bilgi ve İletişim Teknolojileri, Uluslar arası Yatırımcılar Derneği, http://www.deloitte.com/assets/Dcom-Turkey/Local%20Assets/Documents/turkey_tr_yasedsaglik_101212.pdf, (Erişim: 18.11.2013).

_____, "AB ve Türkiye'de Mobil İletişim Hizmetlerinde Vergi Rejimi", http://www.euractiv.com.tr/105/link-dossier, (Erişim: 05.11.2013).

Gider Vergileri Kanunu

Telsiz Kanunu

Katma Değer Vergisi Kanunu

Elektronik Haberleşme Kanunu

Evrensel Hizmetin Sağlanması ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi – Sayı 39 – Ocak 2014

BÖLGESEL KALKINMA AJANSLARI: SAĞLANAN DESTEKLERİN BİR İL ÖLÇEĞİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

Mediha Mine ÇELİKKOL, Yrd. Doç. Dr. Dumlupınar Üniversitesi, SBMYO, mine.celikkol@dpu.edu.tr

ÖZET: Küreselleşmeyle birlikte kalkınmada, işbirliğinde ve rekabette öne çıkan diğer bir unsur da bölge kavramı olmuştur. Bu amaçla, pek çok ülkede kalkınma faaliyetlerinin koordine edilebilmesi amacıyla Bölgesel Kalkınma Ajansları oluşturulmuştur. Bölgesel Kalkınma Ajansları, faaliyet gösterdikleri bölgede dolayısıyla bu bölgeyi oluşturan illerde rekabet gücünün artırılması, kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesi ve yeni yatırımların bölgeye çekilmesi amaçlarını gerçekleştirmeye çalışmakta ve bölge aktörlerine destek sağlamaktadır. Bu çalışmada, Afyonkarahisar, Kütahya, Manisa ve Uşak illerini kapsayan ve 'TR33' olarak sınıflandırılan bölgede hizmet vermek üzere kurulan Zafer Kalkınma Ajansının, kuruluşundan 2013 yılı sonuna kadar geçen süreçte sağladığı destek programlarının Kütahya iline olan yansımaları, İl'in genel ekonomik yapısı ve öne çıkan yatırım alanları bağlamında değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Bölgesel Kalkınma, Bölgesel Kalkınma Ajansları, Zafer Kalkınma Ajansı, Mali Destek, Teknik Destek, Yatırım.

REGIONAL DEVELOPMENT AGENCIES: EVALUATION OF SUPPORTS IN A PROVINCE SCALE

ABSTRACT: The concept of region has become another outstanding element in development, cooperation and rivalry along with globalization. For this reason, Regional Development Agencies have been set up in many countries in order to coordinate development activities. Regional Development Agencies aim to strengthen the power of competition, realize the developmental objectives, and attract new investments and support regional actors in the regions and cities where they operate. Zafer Development Agency was established to serve Afyonkarahisar, Kütahya, Manisa and Uşak. Aim of this study is to evaluate Zafer Development Agency's support programs for city of Kütahya from 2010 to 2013.

Keywords: Regional Development, Regional Development Agencies, Zafer Development Agency, Financial Support, Technical Support, Investment

GİRİŞ

Bölgesel gelişme sadece geri kalmış yörelerin kalkındırılmasına yönelik çabaları değil, tüm bölgelerin sürdürülebilir ve küresel rekabete dayalı bir kalkınma çabasına girmesini ve özellikle özel sektör ve yerel yönetimler ile diğer bölgesel aktörlerin süreçte yer almasını sağlayacak bir yerelleşme ve bölgeselleşme politikalarının uygulanmasını zorunlu hale getirmiştir (Akın, 2006:295).

Ülke sınırları içerisinde bulunan bölgelerin, çevre bölgeler ya da dünya coğrafyasında bulunan bölgeler ile etkileşimini ele alan sürdürülebilirlik ve birliktelik unsurlarını esas alarak, bölgenin refahının arttırılmasını amaçlayan çalışmaların tümüne "bölgesel kalkınma" adı verilmektedir (Gündüz, 2010: 70). Başka bir ifade ile ülke bütününde yer alan bölgelerin, çevre bölgeler ve dünya ile karşılıklı etkileşimi ile oluşan bölge vizyonunu dikkate alan, katılımcılık ve sürdürülebilirliği temel ilke edinen ve insan kaynaklarının geliştirilmesi, ekonomik ve toplumsal potansiyellerin harekete geçirilmesi yoluyla bölge refahının yükseltilmesini amaçlayan çalışmalar bütünü bölgesel kalkınma olarak tanımlanmaktadır (Akpınar, 2010: 10).

ABD ve Avrupa ülkelerinde olduğu gibi ülkemizde de bölgelerarası gelişmişlik farklarının yüksekliği, bölgesel kalkınma araçlarının bir kez daha gözden geçirilmesini gerekli kılmıştır. Bölgesel kalkınma, geçmişte olduğu gibi merkezi hükümetin müdahalesine dayalı yukarıdan aşağıya bir yaklaşım yerine artık bölgesel, yerel, ulusal ve hatta uluslararası aktörlerin katılımıyla gerçekleşebilecek bir olgu olarak tanımlanmıştır. Yeni yönetişim mekanizmaları ve kalkınmanın yeni dinamikleri, bölgesel kalkınmanın tanımını, stratejilerini, müdahale biçimlerini, aktörlerini,

örgütlerini ve kurumsal yapılarını değiştirmiş ve Bölgesel Kalkınma Ajansı (BKA) olarak ifade edilen bir örgütsel gelişimi beraberinde getirmiştir.

Türkiye'de DPT Müsteşarlığı öncülüğünde Düzey 2 bölgelerinde kalkınma ajansları kurularak bölgesel kalkınmada köklü bir değişimin kurumsal yapıtaşları oluşturulmuştur. Bu BKA'lardan bir tanesi de faaliyet alanı Afyonkarahisar, Kütahya, Manisa ve Uşak illerini kapsayan Zafer Kalkınma Ajansı'dır. 14.7.2009 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı ile kurulan Ajans, sosyo-ekonomik gelişmenin öncüsü olarak bölgesel kalkınmada yerini almıştır. Çalışmada öncelikle, Bölgesel Kalkınma Ajanslarının ortaya çıkışı, kuruluş amaçları, görevleri ve sağladığı destekler üzerinde durulmuş, daha sonra Zafer Kalkınma Ajansı'nın 2010-2013 yılları arasında TR33 Bölgesine sağladığı destekler hakkında bilgi verilerek, Kütahya iline sağlanan destekler İl'in genel ekonomik yapısı ve öne çıkan yatırım alanları bağlamında değerlendirilmeye çalışılmıştır.

BÖLGESEL KALKINMA AJANSLARI TANIM VE AMAÇLARI

Bölgesel Kalkınma Ajansları (BKA); bir ülkenin belli bir coğrafi bölgesi içerisinde özel ve kamusal tüm şirketler, yerel otoriteler ile sivil toplum kuruluşları arasında işbirliği sağlayarak, o bölgenin ekonomik kalkınmasını hedefleyen ve yasal bir hükme dayanarak kurulan yapılardır (Koçberber, 2006: 37). BKA'lar, genel olarak, merkezi hükümetten bağımsız bir idari yapıda, sınırları çizilmiş bir bölgenin sosyo-ekonomik koşullarını geliştirip canlandırma amacıyla kurulmuş ve kısmen kamunun finanse ettiği kuruluşlardır. Üst kurul olarak bilinen düzenleme ve denetleme kurumları benzeri, kamu karar gücünü kamu organlarından alıp, özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarından (STK) oluşan tüzel kişilere paylaştıran yönetişimci kuruluşlardır (Maç, 2006: 1). Sonuç ve hedef odaklı olaylara yönelmiş, vatandaşa hizmeti esas alan, katılımcı, şeffaf, hesap verebilir çağdaş bir yönetim biçimine imkan veren yönetsel seviyeye sahiptirler. Avrupa Bölgesel Kalkınma Ajansları Birliğinin (EURADA) tanımına göre; BKA'lar, sektörel ve genel kalkınma problemlerini belirleyen, bunların çözümüne yönelik olanakları ve çözümleri saptayan bu çözümleri geliştiren projeleri destekleyen ajanslardır (Oksay ve Kubar, 2007: 205).

BKA'ların en belirgin amacı, bölgelerin potansiyelini ve sorunlarını göz önüne alarak geliştirdikleri politikayla, bölgedeki ekonomiyi canlandırmak ve bölge halkının gelişmeye katılımını sağlamaktır. Bir başka deyişle BKA'ların amaçları, uzun dönemli bölgesel ekonomik kalkınma için uygun koşulların yaratılması gibi açılardan ekonomik, bölgenin çekiciliğini artırmak açısından çevresel, bölgenin sosyo-kültürel değerlerini geliştirilmesini sağlama gibi açılardan sosyal olarak sınıflandırılabilir (Hasanoğlu ve Aliyev, 2006: 90).

Sahip oldukları amaçlar doğrultusunda BKA'lar bölgesel kalkınma için büyük bir önem taşımaktadır. Etkin bir şekilde faaliyet gösteren BKA'ların kalkınmaya sağlayacakları katkılar aşağıdaki gibi sıralanabilir (Uğuş, 2006);

- Öncelikle, bölgelerde endüstriyel ağların ve demetlerin gelişmesini sağlayacaklardır. Böylelikle işletmeler, pozitif dışsallıklar elde ederek yığın ekonomilerinden yararlanabileceklerdir.
- Endüstri demetlerinin üniversitelerle işbirliği içinde çalışmasını sağlayarak, iş yaşamından kopuk faaliyet gösteren üniversiteleri endüstriyel faaliyetlerin içine çekeceklerdir.
- Yoğun araştırmalar ve fizibilite çalışmalarıyla bölgelerin gerçek potansiyellerini tespit edecekler ve bölgeye en uygun endüstri kolunun gelişmesini teşvik edeceklerdir.
- Bölgelerdeki KOBİ'lere piyasa hakkında bilgi sunabilecekler, böylelikle gelişmekte olan ülkelerin ortak sorunlarından olan 'sınırlı bilgi' problemini ortadan kaldıracaklardır.
- Bölgelerindeki ekonomiyi geliştirmelerinin, KOBİ'lere destekte bulunarak büyümelerini teşvik etmelerinin ve yabancı sermaye çekmelerinin sonucu olarak bölgede işsizlik seviyesini azaltacaklardır.
- Sosyal gelişmeye yönelik uygulamalarıyla bölge ekonomisinin gelişmesinden ziyade "kalkınmasını" sağlayacaklardır.

BÖLGESEL KALKINMA AJANSLARININ GELİŞİMİ

BKA'ların ilk uygulaması 1930 yılında ABD'deki Tennessee Valley Authority'dir. 1929'da yaşanan büyük krizle birlikte dünyadaki bölgelerarası dengesizliklerde meydana gelen hızlı artışlar BKA'ların önemini ortaya koymuştur (Gündüz, 2010: 70). Batı ülkelerinde 1950 ve 1960'lı yıllarda merkezi hükümetin öncülük ettiği kalkınma programlarına bilgi temin etmek, bu planların uygulanmasını ve izlenmesini denetlemek üzere kurulmaya başlanan

BKA'lar, 1980'lerde yaygınlaşan kamu işletmeciliği anlayışı ve küreselleşme ile artan yerel rekabetle birlikte, özel sektörün ve yerel aktörlerin bölgesel kalkınma sürecine aktif katılımını sağlamakla görevlendirilmişlerdir. Avusturya, Belçika, İrlanda ve Fransa BKA'lar ile ilk kez 1950'li yıllarda tanışırken, Almanya, Hollanda, İngiltere ve İtalya 1960'lardan sonra tanışmış, Yunanistan, İspanya, Finlandiya ve Danimarka ise 1980'lerde tanışmıştır.

ABD ve İngiltere'de BKA'lar özel sektör ve kamu sektörünün bölgesel kalkınmayı işbirliği içinde gerçekleştirmeleri amacıyla 1960'lardan beri faaliyette olan yarı-özerk nitelikli oluşumlar iken, Japonya ve Fransa'da geri kalmış bölgelerin sorunlarına çözüm üreten, uzun süreli programları yürütmek üzere kurulmuş, Türkiye'deki GAP benzeri idareler olmuştur. Bununla birlikte 1990'lı yıllarda yaygınlaşan yönetişim anlayışına ve yeni kalkınmacılık anlayışına paralel olarak, ekonomik ve sosyal kalkınmaya büyük finansman sağlayan uluslararası kuruluşlar (World Bank, UNDP, AB fonları ve kredileri, EIB, EBRD, IADB gibi), tüm dünyada pek çok yeni kalkınma ajansı kurulmasına imkan vermiş, mevcut kalkınma ajansları da zaman içinde çok önemli işlevsel ve kurumsal değişikliklere uğramıştır. Böylece, 1990'larda kurumsal kimlikleri, finansman kaynakları, görev ve sorumlulukları ve merkezi idare, yerel idare ve uluslararası ve uluslarüstü örgütlerle ilişkileri açısından büyük farklılıklar gösteren çok sayıda kalkınma ajansı ortaya çıkmıştır (Özen, 2005: 4).

AB'ye üye ülkelerde BKA'lar EURADA'ya (Eurapean Assocation of Regional Development Agencies) üye olarak faaliyet göstermektedir. EURADA bölgesel kalkınma ajanslarının üst kuruluşu olarak 1991 yılında Belçika Kanunları çerçevesinde, kar amacı gütmeyen bir organizasyon olarak kurulmuştur (Oksay ve Kubar, 2007: 209).

Ülkemizde ise Cumhuriyetin ilk yıllarında sanayileşme ve yerli üretime önem verilirken, düzenli ekonomiye geçiş ile birlikte ihracat, ithalat ve yabancı yatırımcıları çekme gibi alanlarda düzenlemelerin yapıldığı görülmektedir. Son yıllarda uygulanan kalkınma programları, teşvik sistemleri ile desteklenerek gerek yeni istihdam alanlarının yaratılmasında gerekse ekonomik büyümeye olan etkisi bağlamında olumlu sonuçlar doğurmuştur. Bölgelerarası farklılıkların azaltılması amacıyla yerel girişimcilik desteklenerek, bölgelere özgü operasyonel programlar geliştirilmiştir (Akdeve ve Karagöl, 2013: 336).

Bölgesel gelişme politikalarının giderek daha fazla önem kazanmasında, küresel gelişmelerin ve AB üyelik sürecinin etkilerinin olduğu kadar yerel dinamikler de etkili olmuştur. Gerek az gelişmiş gerekse gelişmiş yörelerimizin potansiyelini (beşeri ve sosyal sermaye dahil) harekete geçirerek, ülkemizin topyekun kalkınmasına yeni bir ivme kazandırabilmek ve rekabet gücünü artırabilmek için, yerel kalkınma amaçlı kurumsal yapılara ihtiyaç duyulmuştur (Akpınar, 2010: 10). Bu kapsamda, BKA'lar Türkiye'de ilk kez, AB'ye tam üyeliğin tescil edildiği 1999 Helsinki Zirvesinde gündeme gelmiştir. AB komisyonunun hazırlamış olduğu "Katılım Ortaklığı Belgesi"nde orta vadede yapılması gereken düzenlemeler arasında BKA'ların yer almasıyla (14 Nisan 2003 tarihinde kabul edilen Katılım Ortaklığı Belgesinde ise kısa vadeli hedefler arasında yer almıştır) yasal düzenleme süreci başlamıştır. Kamu Yönetimi Temel Kanun Tasarısı'nın organik bir parçası olarak gündeme gelen BKA'lara ilişkin olarak "Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun" 25 Ocak 2006 tarihinde kabul edilmiş (Oksay ve Kubar, 2007: 209) ve 08 Şubat 2006 tarihinde de Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir (DPT, 2007: 18).

DPT Müsteşarlığı küresel, bölgesel ve yerel ihtiyaçlara cevap verebilmek adına yerelde kalkınma ajansları örgütlenmesine giderken, Düzey 2 bölgelerinde kurulan bu ajanslar, bu köklü değişimin temel kurumsal yapıtaşları olarak görülmüştür (Akpınar, 2010: 10). BKA'ların, gelişmiş bölgelerimizin küresel ölçekte rekabet gücünün artırılmasına ve geri kalmış bölgelerimizin de ülke ortalamasına yaklaştırılmasına önemli katkılar sağlaması planlanmıştır.

İlk pilot BKA'lar, Adana ili merkez olmak üzere Adana ve Mersin illerini kapsayan TR62 Düzey 2 Bölgesinde (Çukurova Kalkınma Ajansı) ve İzmir ilini kapsayan TR31 Düzey 2 Bölgesinde (İzmir Kalkınma Ajansı) kurulmuştur (DPT, 2007: 19). Ardından 25.07.2009 tarih ve 27299 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 2009/15236 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile diğer Düzey 2 Bölgelerinde de kalkınma ajansı kurulması hükmü yürürlüğe konulmuştur. Böylece, ülkemiz genelinde İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırmasına (İBBS/NUTS) göre tanımlanan 26 adet "Düzey 2 Bölgesi"nin her birinde Kalkınma Ajansı kurularak faaliyete başlamıştır. Çalışmanın konusunu oluşturan Zafer Kalkınma Ajansı da bu ajanslardan biridir.

BÖLGESEL KALKINMA AJANSLARININ GÖREVLERİ

BKA'ların başlıca görevleri; veri üretimi, planlama, danışmanlık, destekleme, tanıtım, kaynak üretimi ve izleme olarak sayılabilir.

Veri Üretimi

"Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun"un ajanslara verdiği görevlerden biri "bölgenin kaynak ve olanaklarını tespit etmeye, ekonomik ve sosyal gelişmeyi hızlandırmaya ve rekabet gücünü artırmaya yönelik araştırmalar yapmak, yaptırmak, başka kişi, kurum ve kuruluşların yaptığı araştırmaları desteklemektir.

Bölgesel veriler ulusal ölçekte belirlenen bazı veri setlerinin oluşturulmasında kullanıldığından kapsamı sınırlıdır. Bu nedenle ajansların, misyonlarıyla uyumlu olacak ve boşlukları dolduracak şekilde istatistiki çalışmalar yaparak özel bilgi bankaları oluşturup yayınlaması, ekonomik ve sosyal faydası yüksek bir faaliyet olacaktır. Bunun dışında, birçok konuda ülkemizdeki istatistiki verilerin yetersiz, düşük kaliteli veya zor ulaşılabilir olması gibi nedeniyle, BKA'ların ekonomik-sosyal alanlarda istihbari nitelikte bilgilerin toplanmasına olanak sağlayacak olmaları da veri üretimi konusunda önemli bir fonksiyon üstlendiğini göstermektedir. Ancak ajansların henüz bu bilince ulaşmadığı, diğer kurumların verilerini kullandığı, üretilmiş veriler de genellikle ihtiyacı karşılamadığından yapılan analizlerin gerçekçi dayanaklardan yoksun olduğu görülmektedir. Bu nedenle, Kalkınma Bakanlığı ve ajanslar bunun yerine sayısal verilerin mekân üzerinde gösterildiği Coğrafi Bilgi Sistemleri'ne (CBS) öncelik vermektedir. Ancak, şehir plancılarının kullandığı bu yöntem de iktisadi analiz ve araştırmaların yerini tutamamaktadır (Yazgı, 2013: 5).

Planlama

BKA'lar, bölgede var olan içsel potansiyeli ortaya çıkaran ve geliştiren, bu suretle bölgenin ekonomik ve sosyal yönden kalkınmasını sağlayan kurumlardır. BKA'lar bölgesel rekabetin geliştirilmesinde, KOBİ'lerin rekabet güçlerinin artırılmasında, yerli ve yabancı yatırımcılar için cazip bir bölge oluşturulmasında etkin olarak faaliyet göstermektedir. BKA'lar, bölgesel ve yerel yönetimlere, yatırım alanlarından işgücü yapısına, ulaşımdan altyapıya kadar çeşitli konularda bilgi sağlayan, bölgenin fırsat ve tehdit yönleri ile güçlü ve zayıf yönlerini analizlerle belirleyen kurumlardır. BKA'ların yürüttükleri bu çalışmalar planlama faaliyetlerinin en önemli unsurunu oluşturan Bölge Planları için gereklidir (Kalkınma Bakanlığı, 2013: 166).

Bölge Planı; bir bölgenin kalkınması amacıyla, ulusal düzeyde üretilen politika, plan ve stratejiler ile yerel düzeyde yürütülecek faaliyetler arasındaki ilişkiyi belirleyerek bölgenin gelişmesinin programlandığı bir çalışmadır. Bölge planı ayrıca, yerel düzeyde yer alan kurum ve kuruluşlar arasında işbirliği ve koordinasyonu güçlendirmek; kamu, özel kesim ve sivil toplum kuruluşları arasındaki işbirliğini geliştirmek; bölgesel gelişmeyi hızlandırmak, sürdürülebilirliği sağlamak; kaynakların yerinde ve etkin kullanımını sağlamak ve bölgesel program ve projelere temel oluşturmak üzere hazırlanan strateji, koordinasyon ve yönlendirme belgesi olarak da tanımlanabilir (Serhat Kalkınma Ajansı: 10).

Kalkınma Bakanlığı Bölgesel Kalkınma Ulusal Stratejisi 2014-2023 taslak çalışmasında bölge planında belirtilen önceliklerin gerçekleştirilmesi için orta vadeli eylem planları (Bölgesel Programlar) hazırlanması öngörülmüştür. Programlar bölge planının amaç, hedef ve stratejilerinin programlama dönemi içerisinde nasıl hayata geçirileceğini tanımlayan, yürütülecek faaliyetleri ve bu faaliyetlerden sorumlu kuruluşları, kullanılacak araçları ve bütçe büyüklüklerini kapsayan, bir ya da birden çok öncelik alanına (sektöre ve tematik alana) yönelik tedbir, faaliyet ve projeleri içeren program metinleri olarak tanımlanmaktadır. Ajanslar tarafından orta vadeli olarak hazırlanıp bölge planında yer alan stratejileri uygulamaya yönelik tedbirleri daha somut ve detaylı olarak tanımlayacaktır. BKA'ların faaliyet alanı dışındaki alanlarda, yerel ve bölgesel düzeyde kalkınma çabası gerektiren her türlü öncelik, tedbir ve faaliyet de bu programda yer almaktadır. Bölgesel programlar, Ajans tarafından yürütülecek her türlü destek ve faaliyette başvuru şartlarını, seçim ve değerlendirme kriterlerini, gösterge niteliğinde detaylı mali perspektifi içermektedir (Kalkınma Bakanlığı, 2013: 166).

Danışmanlık

Danışmanlık fonksiyonu ile ajanslar, ekonomik/sosyal kesimlere karar alma sürecinde yardımcı olacağı gibi, çok yönlü bir uzmanlaşmayı da bünyesinde toplayabilir. Bilgi ekonomisinden bahsedildiği günümüzde, ajanslar, özellikle işletmelerin rasyonel kararlar almasında veya resmi/özel hiçbir kuruluşun iştigal alanına girmeyen hususlarda, etkin rol alarak önemli bir ihtiyacı giderebilir (Yazgı, 2013: 10).

BKA'ların danışmanlık kapsamında ele alınabilecek önemli bir görevi de; Türkiye'nin katıldığı ikili veya çok taraflı uluslararası programlara ilişkin faaliyetlerin bölgede tanıtımını yapmak ve bu programlar kapsamında proje geliştirilmesine katkı sağlamaktır. Uluslararası programların en önemlilerinden birisi, Düzey II Kalkınma Programı çerçevesinde Küçük ve Orta Büyüklükte İşletme (KOBİ), küçük ölçekli alt yapı ve yerel kalkınma girişimleri bileşenlerinde hazırlanan projelere yönelik AB hibeleridir (Küçük, 2007: 499).

Destekleme

Ülkemizde BKA'ların sağladığı destekler mali ve teknik destekler olmak üzere iki ana başlığa ayrılmaktadır. Mali destekler; Doğrudan Finansman Desteği, Faiz Desteği ve Faizsiz Kredi Desteği olarak sınıflandırılmaktadır. Teknik destekler ise, bölgedeki yerel aktörlerin bölgesel kalkınma açısından önem arz eden, ancak kurumsal kapasite eksikliği nedeniyle hazırlık ve uygulama aşamalarında sıkıntı ile karşılaşılan çalışmalarına destek sağlamak amacıyla verilmektedir (Ata, 2011: 6). Ülkemizde ajansların ana fonksiyonu proje temelli mali destek sağlamaktır. Bu desteğin ana hedef kitlesi de KOBİ'lerdir. Kanun'da KOBİ'lere ve girişimcilere destek verileceği açık olarak belirtilmiş olup, bunun dışında kamu kurumları (mahalli idareler dahil) ve sivil toplum örgütleri de ilgili konularda desteklerden yararlanabilir (Yazgı, 2013: 11).

Tanıtım

Ajansların Kanun'da sayılan görevlerinden biri "bölgenin iş ve yatırım imkânlarının, ilgili kuruluşlarla işbirliği halinde ulusal ve uluslararası düzeyde tanıtımını yapmak veya yaptırmak" tır. Ajansların temel fonksiyonlarından olan yabancı yatırımların çekilmesinden amaç, bölgesel gelişmenin hızlandırılmasıdır. 5449 sayılı Kanuna göre ayrıca, yönetim, üretim, tanıtım, pazarlama, teknoloji, finansman, örgütlenme ve işgücü eğitimi gibi konularda ilgili kuruluşlarla işbirliği yaparak KOBİ'ler ve yeni girişimcileri desteklemek de görevleri arasında yer almaktadır.

Kaynak Üretimi

BKA'ların gelirleri merkezî bütçe, il özel idareleri, belediyeler ve sanayi ve ticaret odalarından ayrılan fonlar ve diğer gelirlerden oluşmaktadır. AB ve diğer uluslararası fonlardan sağlanacak kaynaklar, faaliyet gelirleri ile bağış ve yardımlar da gelirler arasında sayılmaktadır.

Türkiye'deki ajansların ana gelir kaynağı AB ülkelerindeki bazı ajanslara benzer şekilde kamu fonlarıdır. 2011 yılı Kalkınma Ajansları Genel Faaliyet Raporuna göre ajans bütçelerinin ortalama %80'i genel bütçe payından oluşmaktadır. Belirli kriterlere göre her bir ajansa aktarılan bu paylar arasında büyük bir fark yoktur. Ancak, yerel katkıların yüksekliği sayesinde İstanbul ve İzmir'deki ajansların gelirleri diğerlerinin 5-10 katını bulabilmektedir. Bu da zaten gelişmiş bölgenin daha fazla kaynak kullanmasını sağlamaktadır (Kalkınma Bakanlığı, 2012:34).

28/12/2011 tarih ve 2011/44 sayılı Yüksek Planlama Kurulu kararının 3. Maddesinde 2012 yılı için yeni bir düzenleme yapılmış ve "2012 yılında ajanslara ayrılan ödeneğin 45 milyon TL'lik kısmı, yıl içerisinde Kalkınma Bakanlığı tarafından ajansların performansına dayalı olarak aktarılacaktır." ibaresi yer almıştır. Bu maddeye dayanarak Bakanlık tarafından ajansların performans değerlendirmesi yapılarak ajanslara aktarılacak tutarın ajans bazında dağılımı belirlenmiştir. Performans değerlendirmesinde, ajansların 2011 yılı çalışma programlarında öngörülen ana faaliyetlerinin yanısıra, kurumsallaşma düzeyleri ve işbirliği yapma kapasiteleri gibi sistematik performansları da ölçülmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda her bir ajansın performans payı, diğer kurumlarla geliştirdikleri işbirlikleri, analiz ve strateji geliştirme, yönetişim, teknik destek ve mali destek, yatırım desteği, gelir bütçesindeki yerel payların tahsilat oranı göstergeleri, mali yönetim yeterlilik bulguları ve Bakanlık değerlendirmeleri neticesinde belirlenmiştir. (Kalkınma Bakanlığı, 2013: 36).

Kanun'da sayılan ajans gelirlerine ilişkin olarak, merkezi bütçe payından sonra ikinci sırayı "AB ve diğer uluslararası fonlardan sağlanacak kaynaklar" almaktadır. Kanunun Genel Gerekçe'sinde de bahsedildiği üzere, katılım öncesi mali yardımlar ile AB'ye üyelik halinde bölgesel fonlardan yararlanma amacıyla bu tür bir düzenleme yapılmıştır. Ancak burada ihmal edilmemesi gereken konu, AB Fonları'nın son derece rekabetçi bir sistemle dağıtıldığıdır. Dolayısıyla, Türkiye'de ajanslar fon kullanma ve yatırım çekme faaliyetlerinde birbirleriyle de rekabet etmek zorunda kalmaktadır (Yazgı, 2013: 15).

İzleme

Ajanslara Kanun'la verilen görevlerden biri de izleme faaliyetleridir. 5449 sayılı Kanunun 5. maddesine göre; ajanslar, bölge plan ve programlarının uygulanmasını sağlayıcı faaliyet ve projelere destek olmak; bu kapsamda desteklenen faaliyet ve projelerin uygulama sürecini izlemek, değerlendirmek ve sonuçlarını bildirmekle sorumludur. Ayrıca, bölgede kamu kesimi, özel kesim ve sivil toplum kuruluşları tarafından yürütülen ve bölge plan ve programları açısından önemli görülen diğer projeleri de izlemekle görevlendirilmiştir.

İzleme faaliyeti, ajansın desteklediği program, proje ve faaliyetlerin, öngörülen amaç ve hedeflere ulaşmasını sağlamaya yöneliktir. Bu faaliyet, düzenli ve sürekli olarak veri toplanması, uygulamaya ilişkin risklerin önceden tespit edilerek düzeltici ve önleyici tedbirlerin alınması, uygulama performansının takip edilmesi ve denetim faaliyetlerinin yapılabilmesine imkân verecek bilgilerin kayda geçmesini sağlamak üzere yürütülen, tarafsız yönlendirme ve takip faaliyetidir (Serhat Kalkınma Ajansı: 30).

KALKINMA AJANSLARI TARAFINDAN SAĞLANAN DESTEKLER

Kalkınma Ajansları, bölgenin kalkınma sürecinin hızlandırılması ve bölge için kritik öneme sahip faaliyetlerin harekete geçirilmesi amacıyla, önceden belirlenmiş uygunluk kriterleri doğrultusunda; bölge planı ve programları ile yıllık çalışma programı ve ilgili başvuru rehberlerinde belirlenen alanlarda, bölge aktörlerine mali ve teknik destek sağlayabilir (DPT, 2009: 20).

Mali Destek

Ajanslar, 8.11.2008 tarihli 27048 sayılı resmi Gazetede yayımlanan "Kalkınma Ajansları Proje ve Faaliyet Destekleme Yönetmeliği" ve Devlet Planlama Müsteşarlığı tarafından 2009 yılında hazırlanan "Kalkınma Ajansları Destek Yönetimi Kılavuzu"na göre yıllık çalışma programında ve başvuru rehberinde açıkça belirtilmek kaydıyla; özel işletmelerin, sivil toplum kuruluşlarının, kamu kurum ve kuruluşlarının, üniversitelerin, kamu kurumu niteliğinde meslek kuruluşlarının, yerel yönetimlerin ve bunların birliklerinin, kooperatiflerin ve bunların birlikleri ile diğer gerçek ve tüzel kişilerin yönetmelik ve kılavuzda belirtilen türlerdeki proje ve faaliyetlerine mali destek sağlayabilir. Ajansların sağlayabileceği mali destekler; Faiz Desteği, Faizsiz Kredi Desteği ve Doğrudan Finansman Desteği olmak üzere üç grupta toplanmıştır. Bu destekler hakkında aşağıda kısaca bilgi verilmiştir (Kalkınma Ajansları Proje ve Faaliyet Destekleme Yönetmeliği, 2008).

Faiz Desteği: Faiz desteği, kâr amacı güden gerçek ve tüzel kişilerin başvuru rehberinde belirtilen nitelikteki projeleri için, ilgili aracı kuruluşlardan alacakları krediler karşılığında ödeyecekleri faiz giderlerinin, ajans tarafından karşılanmasını öngören karşılıksız yardımdır.

Faizsiz Kredi Desteği: Faizsiz kredi desteği, ajans tarafından kâr amacı güden gerçek ve tüzel kişilerin başvuru rehberinde belirtilen nitelikteki projeleri için, ilgili aracı kuruluşlar eliyle kredi verilmesini ve bu mali desteğin bu Yönetmelikte belirtilen usul ve esaslar dâhilinde ajansa faiz ödenmeksizin taksitler halinde geri ödenmesini öngören karşılıksız yardımdır. Faizsiz kredi desteğinde, yararlanıcıya sözleşme tarihinden itibaren en az üç ay geri ödemesiz dönem tanınır ve geri ödeme işlemleri, sözleşme tarihinden itibaren en fazla dört yıl içinde tamamlanır.

Doğrudan Finansman Desteği: Doğrudan finansman desteği, ajansın belli proje ve faaliyetlere yaptığı karşılıksız yardım olup, esas itibarıyla proje teklif çağrısı yöntemiyle kullandırdığı desteklerden oluşur. Ancak ajans istisnai olarak, proje teklif çağrısı yapmaksızın, proje hazırlığı konusundaki yükümlülüklerinden bazılarını

hafifletmek veya proje hazırlık sürecini doğrudan yönetmek suretiyle, Doğrudan Faaliyet Desteği ve Güdümlü Proje Desteği şeklinde de doğrudan destek sağlayabilir.

Proje Teklif Çağrısı: Proje teklif çağrısı, belirli bir destek programı kapsamında, nitelikleri net bir şekilde belirlenmiş olan potansiyel başvuru sahiplerinin, önceden belirlenen konu ve koşullara uygun olarak proje teklifi sunmaya davet edilmesidir.

Doğrudan Faaliyet Desteği: Ajansın bölgenin kalkınması, rekabet gücü açısından önemli fırsatlardan yararlanması ve bölge ekonomisine yönelik tehdit ve risklerin önlenmesi durumları karşısında proje teklif çağrısı yöntemi uygulamadan doğrudan mali ve teknik destek sağlamasıdır.

Güdümlü Proje Desteği: Ajansın çalışma programında açıkça belirtmek kaydıyla, bölge planlarında ya da saha çalışmaları sonucunda belirlenen alanlar için bölgedeki girişimcilik ve yenilikçilik kapasitesini geliştirecek nitelikteki iş geliştirme merkezleri, teknoparklar, teknoloji geliştirme merkezleri ve işletmelerin ortak kullanımına açık fuar, ticaret merkezi, sergi salonu, laboratuar ve atölye gibi büyük bütçeli altyapı ve/veya işletme desteklerini içeren projelere, proje teklif çağrısı yöntemi uygulamadan doğrudan mali ve teknik destek sağlamasıdır.

Teknik Destek

Ajanslar, bölgedeki yerel aktörlerin bölgesel kalkınma açısından önem arz eden, ancak kurumsal kapasite eksikliği nedeniyle hazırlık ve uygulama aşamalarında sıkıntı ile karşılaşılan çalışmalarına yardımcı olmak amacıyla teknik destek sağlamaktadır. Ajans tarafından sağlanacak teknik destek; ajans tarafından yayınlanan herhangi bir proje teklif çağrısı ile ilişkilendirilmemek koşuluyla;

a) Yerel yönetimlerin başta planlama çalışmaları ile bölge plan ve programlarını uygulayıcı veya yerel kalkınma kapasitesini artırıcı faaliyetlerini ve
b) Diğer kamu kurum ve kuruluşlarının ve bölgedeki sivil toplum kuruluşlarının yerel ve bölgesel kalkınmaya katkıda bulunabilecek çalışmalarını kapsamak zorundadır.

Ajans aynı proje veya faaliyet için, mali destek veya teknik destekten sadece birini sağlayabilir. Ancak, girişimcilik ve yenilikçilik altyapısını geliştirme amaçlı güdümlü projeler için bu hüküm uygulanmaz (DPT, 2009: 105).

ZAFER KALKINMA AJANSI TARAFINDAN SAĞLANAN DESTEKLER (2010-2013)

Zafer Kalkınma Ajansı, Afyonkarahisar, Kütahya, Manisa ve Uşak illerini kapsayan ve 'TR33' olarak sınıflandırılan bölgede hizmet vermek üzere kurulmuştur. Zafer Kalkınma Ajansı Genel Sekreterliği Kütahya ilinde olup, Afyonkarahisar, Manisa ve Uşak illerinde Genel Sekreterliğe bağlı Yatırım Destek Ofisleri hizmet vermektedir. Zafer Kalkınma Ajansının kuruluşundan 31.12.2013 tarihine kadar olan dönem içinde sağladığı destekler hakkında aşağıda bilgi verilmiştir. Bu bölümde kullanılan veriler, Zafer Kalkınma Ajansının web sayfasından derlenmiştir.

PROJE TEKLİF ÇAĞRISI PROGRAMLARI

Ajans, 2010-2013 yılları arasında proje teklif çağrısı yöntemi ile "Sosyal Kalkınma Mali Destek Programı", "Sosyal Altyapı Mali Destek Programı", "Odak Sektörler Mali Destek Programı", "Sürdürülebilir Kırsal ve Kentsel Altyapı Mali Destek Programı" ve "Bölgesel Potansiyelin Harekete Geçirilmesi Mali Destek Programı" adı altında beş mali destek programı yürütmüştür.

Sosyal Kalkınma Mali Destek Programı (SKMDP)

TR33 Bölgesi'nin sürdürülebilir ve dengeli sosyal kalkınması ile toplumsal gelişimine katkı sağlanması amacıyla geliştirilmiştir. Programın öncelikleri sırasıyla; sosyal yaşam olanaklarının yenilikçi yöntem ve uygulamalarla geliştirilmesi, dezavantajlı grupların sosyal içermelerinin ve hizmetlere eşit erişiminin sağlanması, gelişmekte olan hizmet/üretim yapısında ihtiyaç duyulacak beşeri ve sosyal sermayenin oluşturulması, kırsal kesimde beşeri kaynakların geliştirilmesi ve yaşam kalitesinin arttırılması şeklinde belirlenmiştir. Program 26.11.2012 tarihinde ilan edilmiş, son başvuru tarihi ise 25.01.2013 tarihi olarak belirtilmiştir.

Programın bütçesi 9.800.000 TL olarak belirlenmiş, katılımcıların asgari 25.000 TL azami 200.000 TL desteklenmesi hedeflenmiştir. SKMDP'ye Afyonkarahisar 72, Kütahya 45, Manisa 51, Uşak 27 proje ile başvurmuştur. Yapılan değerlendirmeler neticesinde söz konusu projelerin 69'u desteklenmeye hak kazanmıştır. Kütahya ilinden bu program kapsamında 14 proje desteklenirken proje adları ve destek miktarları Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Kütahya İlinde SKMDP Kapsamında Desteklenen Projeler

Proje Adı	**Toplam Bütçe (TL)**	**Ajans Destek Miktarı (TL)**
En-Vip Engellilere ve Yaşlılara Özel Sağlık Hizmeti	184.942,26	166.448,04
Sağlıklı Yaşam, Sağlıklı Gediz	49.802,18	34.250,00
"Z-Evet" Engelli Veritabanının ve Engelli Afet Eğitim Modelinin Hazırlanması	77.810,26	69.948,24
Erken Teşhisin Yolundayız	231.299,66	199.958,55
Zekâmı Geliştiriyorum Engelleri Aşıyorum	101.630,32	88.694,14
Güvenli Mesken Tedbirli İnsan	93.162,27	82.907,00
SAOL (Sosyal Alan Oluşturma)	60.238,66	54.119,57
Şefkat Evi	48.485,98	43.585,98
Kütahya Genç İşadamları ve Yöneticileri Derneği (KÜGİAD) 20. Yılında 20 Yeni Girişimci Kazandırıyor	80.626,06	70.950,93
Dışardaki Hayat	164.880,88	148.392,79
Nitelikli Eleman Eşittir Ekonomik Kalkınma	93.386,12	84.047,51
Sanat Sever Simav	216.286,06	194.656,61
Gençlerle Geleceğe Güvenle	128.641,40	115.777,26
Uygulamalı İş Güvenliği Kursu 43,5	120.802,09	108.069,01
Toplam	**1.651.994,20**	**1.461.805,63**

*Tablo 1-15, Zafer Kalkınma Ajansının web sayfasındaki verilerden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Sosyal Altyapı Mali Destek Programı (SAMDP)

TR33 Bölgesi'nin sürdürülebilir ve dengeli sosyal kalkınması ile toplumsal gelişimine katkı sağlanması, programın amacıdır. Sosyal yaşam olanaklarının yenilikçi yöntem ve uygulamalarla geliştirilmesi için ihtiyaç duyulan altyapıların tesis edilmesi, dezavantajlı grupların sosyal içermelerinin ve hizmetlere eşit erişiminin sağlanması için ihtiyaç duyulan altyapıların tesis edilmesi, gelişmekte olan hizmet/üretim yapısında ihtiyaç duyulacak beşeri ve sosyal sermayenin oluşturulmasına yönelik altyapıların tesis edilmesi, kırsal kesimde beşeri kaynakların geliştirilmesine ve yaşam kalitesinin arttırılmasına yönelik altyapıların tesis edilmesi önceliklerine sahip bu programın bütçesi, 7.500.000 TL'dir. Asgari destek tutarı 100.000 TL azami destek tutarı ise 500.000 TL olarak belirlenmiştir. Program 12.11.2012 tarihinde ilan edilmiş, son başvuru tarihi ise 25.01.2013 tarihi olarak belirtilmiştir. Programa, kamu kurum ve kuruluşları (valilikler, kaymakamlıklar, bölge/il/ilçe müdürlükleri, vb.), yerel yönetimler (il özel idareleri, belediyeler, köyler), kamu kurum ve kuruluşu niteliğindeki meslek kuruluşları, sivil toplum kuruluşları (vakıf, dernek, federasyon, sendika vb. tüzel kişiliği haiz STK'lar), organize sanayi bölge müdürlükleri ve küçük sanayi siteleri, 5355 sayılı kanun kapsamındaki mahalli idare birlikleri, kooperatifler ve birlikler (kar amacı gütmeyen), üniversiteler (üniversite yönetimiyle mutabakat sağlamaları ve harcama birimi olmaları koşuluyla fakülteler, yüksekokullar ve meslek yüksekokulları) katılabilir.

Programa, Afyonkarahisar 22, Kütahya 13, Manisa 22, Uşak 10 proje ile başvurmuştur. Yapılan değerlendirmeler neticesinde söz konusu projelerin 25'i desteklenmeye hak kazanmıştır. Kütahya ilinden destek almaya hak kazanan ve sözleşme imzalanan projelere ait bilgiler Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2: Kütahya İlinde SAMDP Kapsamında Desteklenen Projeler

Proje Adı	**Toplam Bütçe (TL)**	**Ajans Destek Miktarı (TL)**
Gediz, Gençlik Merkezine Kavuşuyor	999.641,47	499.820,74
Amfi Tiyatro ve Spor Kompleksinin Yapımı ile Tavşanlı Sosyal Altyapısı ve Beşeri Sermayesinin Güçlendirilmesi Projesi	1.451.696,96	500.000,00
Kütahya Belediyesi Kadın İş Geliştirme Merkezi Ek Bina Projesi	2.000.000,00	500.000,00
Sanatım Artık İşim	823.728,98	411.864,49
Çitgöl Jeotermal Sosyal Altyapı Projesi	1.270.707,88	499.000,00
Simav Belediyesi'ne Sığının!	1.160.669,33	500.000,00
Zeus Aizanoi Kültür Caddesi	201.432,00	100.716,00
Beyaz Kelebekler Anaokulu	733.441,00	366.720,50
Gediz Murat Dağı'nda Çocuklarımız Kayak Öğreniyor	288.631,00	144.000,00
Toplam	**8.929.948,62**	**3.522.121,73**

Odak Sektörler Mali Destek Programı (ODAK):

TR33 Bölgesi'nde faaliyet göstermekte olan işletmelerin, üretim/yönetim/pazarlama/ihracat kapasite ve kabiliyetlerinin arttırılması; Ar-Ge, inovasyon ve markalaşmaya yönelik uygulamalarının desteklenmesi amacıyla geliştirilmiştir. 09.12.2011 tarihinde ilan edilen ve son başvuru tarihi 10.02.2012 tarihi olarak belirlenen Programın bütçesi 12.200.000 TL olarak belirlenmiş, katılımcıların asgari 50.000 TL azami 400.000 TL desteklenmesi hedeflenmiştir. Bu programın öncelikleri:

i. Ulusal ve uluslararası standartlarda kalite odaklı üretim/yönetim/hizmet süreçlerinin oluşturulması/geliştirilmesi,
ii. Ar-Ge, inovasyon ve bilgi & teknoloji transferine yönelik uygulamaların arttırılarak, katma değer yaratan, enerji verimliliği sağlayan ürünlerin/süreçlerin geliştirilmesi/oluşturulması,
iii. Etkili, yenilikçi ve modern pazarlama teknikleri kullanılarak pazar geliştirme ve dışa açılımların sağlanması, markalaşmanın desteklenmesi, olarak belirlenmiştir.

"2011 Yılı Odak Sektörler Mali Destek Programı" kapsamında Afyonkarahisar, Kütahya, Manisa ve Uşak illerinin oluşturduğu TR33 Bölgesi'nden toplam 244 proje başvurusu yapılmıştır. Yapılan değerlendirmeler sonucunda Afyonkarahisar ilinden 20 (2 proje uygulama aşamasında feshedilmiştir), Kütahya ilinden 8, Manisa ilinden 10, Uşak ilinden 9 olmak üzere toplam 47 proje desteklenmeye hak kazanmıştır. Program kapsamında TR33 Bölgesine toplam 25.440.124,28 TL yatırım yapılmıştır. Bu yatırımın 12.199.965,93 TL'si Ajans tarafından; 13.240.158,35 TL'si ise eş finansman yoluyla karşılanmıştır.

Kütahya ilinde bu program kapsamındaki destekten yararlanan 8 projenin toplam bütçe tutarı 4.831.072,69 TL, Ajans destek miktarı ise 2.319.676,75 TL'dir. İl'in programdan yararlanma oranı %19'dur. Tablo 3'te Kütahya ilinde hazırlanan ve destek alan projeler gösterilmiştir. Mevcut proje desteğinin 526.954,67 TL'si gıda sektörü, 86.065,56 TL'si metal eşya sektörü, 1.706.656,51 TL'si metal dışı maden sektörü için kullanılmıştır.

Tablo 3: Kütahya İlinde ODAK Kapsamında Desteklenen Projeler

Proje Adı	**Toplam Bütçe (TL)**	**Ajans Destek Miktarı (TL)**
Mermer'de Yenilikçilik ve İhracatta Başarı Projesi	495.363,00	247.681,50
Bölgemizden Bir KOBİ Yükseliyor	738.616,20	369.086,51
"Siyah İnci" Dondurması Ve Profiterolü İle Türkiye'ye Açılıyor	592.248,32	293.340,59
Kaliteli Meyveyi Özümseyin	467.228,17	233.614,08
Toprağın Gücü, Bitkinin Ağız Sütü	746.875,60	373.437,80
Herkese Yetecek Kadar Kütahya Siyahı	892.500,00	353.430,00
Tarımsal Çapa Makineleri İçin Çelik Bıçaklarının Üretimi	172.200,00	86.065,56
Yapı Elemanlarında Yeni Ürün "Kü-Blok"	726.041,40	363.020,70
Toplam	**4.831.072,69**	**2.319.676,74**

Sürdürülebilir Kırsal ve Kentsel Altyapı Mali Destek Programı (SÜKAP):

Kâr amacı gütmeyen kurum/kuruluşların, TR33 Bölgesi'nin daha yaşanabilir bir hale gelmesine ve rekabet gücü ile tanınırlığının artırılmasına yönelik sürdürülebilir, stratejik, yenilikçi ve doğal çevreye duyarlı küçük ölçekli altyapı faaliyetlerinin desteklenmesi amacıyla geliştirilmiştir. Program 09.12.2011 tarihinde ilan edilmiş, son başvuru tarihi ise 24.02.2012 tarihi olarak belirtilmiştir. Bu programda öncelik, hava, su ve toprak kirliliklerinin önlenmesi, doğal kaynakların etkin, rasyonel şekilde kullanılması ve sürdürülebilir çevre için yeni altyapı veya altyapı iyileştirmelerinin yapılmasına verilmiştir. Ayrıca sanayi ve turizm sektörlerine yönelik rekabet gücünü arttırıcı ve işbirliğini destekleyici müşterek altyapıların oluşturulması, mevcut altyapıların hizmet/üretim/yönetim kalitesini arttırmaya yönelik modernize edilmesi de öncelikler arasına girmiştir. Programın bütçesi 5.900.000 TL olarak belirlenmiş, katılımcıların asgari 100.000 TL azami 750.000 TL desteklenmesi hedeflenmiştir. Bu program için uygun başvuru sahipleri ve proje ortakları; Valilikler, Kaymakamlıklar, Yerel Yönetimler, Bakanlıkların Taşra Teşkilatı, Kamu Kurum ve Kuruluşu Niteliğindeki Meslek Kuruluşları, Organize Sanayi Bölge Müdürlükleri, 5355 sayılı Kanun kapsamındaki Mahalli İdareler ve Üniversiteler şeklinde sıralanmıştır.

SÜKAP'a 91 proje başvurusu kabul edilmiştir. Ön inceleme aşamasında, sunulan projelerin idari ve uygunluk kontrolleri gerçekleştirilmiş ve gerekli şartları taşıdığı tespit edilen 77 proje teknik ve mali değerlendirme aşamasına alınmıştır. Bu aşamadan geçen 13'ü asil, 20'si yedek olmak üzere toplam 33 proje başarılı bulunmuştur. Kütahya ilinden bu program kapsamında destekten yararlanan 3 projenin toplam bütçe tutarı 4.744.695,32 TL, Ajans destek miktarı ise 1.626.224,14 TL'dir. İlin programdan yararlanma oranı %27,6'dır. Tablo 4'de Kütahya ilinden hazırlanan ve destek alan projeler gösterilmektedir. Mevcut proje desteğinin 632.998,77 TL'si tarım sektörü, 293.373,07 TL'si enerji sektörü, 699.852,30 TL'si sanayi sektörü için kullanılmıştır.

Tablo 4: Kütahya İlinde SÜKAP Kapsamında Desteklenen Projeler

Proje Adı	**Topl. Bütçe (TL)**	**Ajans Destek Mik. (TL)**
Kütahya Yeni Borsasına ZEKA İle Kavuşuyor	1.265.997,54	632.998,77
Simav Jeotermal Isıtma Sisteminin Otomasyonla Kontrolü	586.746,13	293.373,07
"Kütahya OSB'de Arıtma Tesisi Kurulumu İle Porsuk Havzasının Korunması" Projesi	2.891.951,65	699.852,30
Toplam	**4.744.695,32**	**1.626.224,14**

Bölgesel Potansiyelin Harekete Geçirilmesi Mali Destek Programı (BPHGMDP):

Turizm, tarıma dayalı sanayi ve imalat sanayi alanlarında bölgesel, ulusal ve uluslararası düzeyde rekabet gücünün arttırılması, Bölge'nin Ar-Ge ve inovasyon kapasitesinin güçlendirilmesi ve işbirliği ağlarının geliştirilmesi amacıyla geliştirilmiştir. Programın öncelikleri:

i. Kurum/kuruluş/işletmelerin kurumsal yapılarının ve hizmet/üretim/yönetim süreçlerinin ulusal ve uluslararası düzeyde geçerliliğe sahip kalite yönetim sistemlerine uygun hale getirilmesi, girişimcilik ve rekabet edebilirlik kapasitelerinin arttırılması ve markalaşmalarının sağlanması
ii. Kurum/kuruluş/işletmelerin üretim teknik altyapısının ve kapasitesinin iyileştirilmesi/geliştirilmesi; katma değeri yüksek ürünlerin payının arttırılması ve ürün/hizmet çeşitliliğinin sağlanması
iii. Enerji verimliliğinin sağlanması, yerli enerji kaynaklarının çevreye duyarlı şekilde kullanımının arttırılması ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının yaygınlaştırılması
iv. Kurum/kuruluş/işletmeler arası işbirliği ağlarının oluşturulması ve geliştirilmesi; Ar-Ge ve inovasyon odaklı faaliyetlerin desteklenmesi, olarak belirlenmiştir.

11.12.2010 tarihinde ilan edilen programın son başvuru tarihi 18.03.2011 olarak belirlenmiş olup, asgari 50.000 TL azami 500.000 TL mali destek verilmesi planlanmıştır. Toplam 67 proje destek almıştır. Bu projelere sağlanan destek miktarı 19.797.821 TL, eş finansman miktarı ise 16.759.259 TL olup, söz konusu Program kapsamında Bölge'de yapılacak yatırımın toplam tutarı 36.557.080 TL'dir. Sözleşmeye bağlanan 67 projenin 19 tanesi Afyonkarahisar, 13 tanesi Kütahya, 19 tanesi Manisa ve 16 tanesi Uşak'tandır.

Kütahya ilinden bu program kapsamında destekten yararlanan 13 projenin toplam bütçe tutarı 8.280.937,55 TL, Ajans destek miktarı ise 4.091.784,44 TL'dir. İl'in programdan yararlanma oranı %21'dir. Tablo 5, Kütahya ilinden hazırlanan ve destek alan projeler hakkında bilgi vermektedir.

Tablo 5: Kütahya İlinde BPHGMDP Kapsamında Desteklenen Projeler

Proje Adı	**Toplam Bütçe (TL)**	**Ajans Destek Miktarı (TL)**
Oksijenli Yanma Sistemli Frit Fırını Kurulumu	1.524.757,99	490.057,22
Kütahya Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıklarının Yenici Tekniklerle Görselleştirilmesi (Kütahya Sanal Gezinti)	499.999,92	449.999,92
Atıklardan Alternatif Ürün Geliştirme ve Kapasite Artırımı	399.088,41	199.544,20
Kesintisiz Laminasyon Üretim Sistemi	278.017,67	139.008,83
Potasyum Alüminyum Sülfat'ın Kozmetik Sanayide Kullanımı	967.662,80	483.831,40
Mantar Ürünleri Çeşitleniyor	608.272,35	304.136,17
Gediz'in Yükselen Değeri Alpino Mobilya	877.276,01	438.638,00
Çini, Seramik ve Cam Sektörleri İçin Yeni Nesil Frit Üretimi ve Ar-Ge Hizmetlerinin İyileştirilmesi	589.923,04	294.961,52
Mobilya Kapağında Yenilik ve Üretim ile Satış Sürecindeki Takibi	387.668,68	193.834,34
Kütahya'da Hizmetin Kalitesini Arttırıyoruz	632.659,12	316.329,56
Kurumsallaşma, Verimlilik ve Kapasite Artırma Projesi	551.359,26	275.679,63
Tavşanlıda Gıda Güvenliğinin Sağlanması	142.915,00	95.095,00
İleri Teknoloji Yatırımı İle Katma Değeri Yüksek Silikonlu Kıl Fitil Üretim Projesi	821.337,30	410.668,65
Toplam	**8.280.937,55**	**4.091.784,44**

DOĞRUDAN FAALİYET DESTEK PROGRAMI

Ajans, 2011, 2012 ve 2013 yıllarında Doğrudan Faaliyet Destek (DFD) Programı yürütmüş olup, bu programlar hakkında aşağıda bilgi verilmiştir.

***2011 Yılı Doğrudan Faaliyet Destek* Programı**

Bölge Planı ile uyumlu bir şekilde, kritik öneme sahip araştırma ve planlama çalışmalarının; Bölge'nin yenilikçilik ve girişimcilik kapasitesini geliştirmeye yönelik eylemlerin başlatılmasına/gerçekleştirilmesine ve büyük hacimli yatırım kararlarının kısa vadede etkili olmasına katkı sağlayacak stratejik faaliyetlerin desteklenmesi amacıyla geliştirilmiş bir programdır. Programda öncelikler; Bölge'nin ulusal ve uluslararası alanda rekabet gücünün ve tanınırlığının arttırılması, yenilikçilik ve girişimcilik kapasitesinin geliştirilmesi, etkin işbirliği ağları oluşturulması ve bilgi-iletişim altyapısının geliştirilmesi ve yaşam kalitesinin arttırılması olarak belirlenmiştir. 950.000 TL bütçeli bu programda katılımcılara Ajans tarafından asgari 20.000 TL azami 75.000 TL destek verilmesi öngörülmüştür. 01.06.2011 tarihinde halka duyurulan programın son başvuru tarihi ise 02.12.2011 olarak belirlenmiştir. Bu programa başvuru yapabilecek uygun kurumlar; Valilikler, Kaymakamlıklar, İl Özel İdareleri, Belediyeler, Bakanlıkların Taşra Teşkilatları, Kamu Kurum ve Kuruluşu Niteliğindeki Meslek Kuruluşları, Organize Sanayi Bölge Müdürlükleri, Üniversiteler ve Sivil Toplum Kuruluşları olarak belirlenmiştir. Kar amacı güden gerçek ve tüzel kişiler 2011 yılı DFD programına dahil edilmemiştir.

"2011 Yılı Doğrudan Faaliyet Destek Programı" kapsamında toplam 16 proje başvurusu yapılmıştır. Yapılan değerlendirme neticesinde söz konusu projelerin hepsi baraj puan olan 70 (yetmiş) puanı geçerek başarılı olmuştur. Afyonkarahisar ilinden 3, Kütahya ilinden 7, Manisa ilinden 1, Uşak ilinden 5 proje desteklenmeye hak kazanmıştır. Tablo 6-7'de 2011 yılı doğrudan faaliyet desteği programına ait desteklenen proje sayısı ve destek miktarı bilgileri toplu olarak gösterilmektedir.

Tablo 6: İl Bazında 2011 Yılı DFD Programından Yararlanma Düzeyi

	Dönem 1	Toplam (TL)
Afyonkarahisar	3	150.340,90
Kütahya	7	472.359,43
Manisa	1	61.126,73
Uşak	5	232.821,09
TR33 Bölgesi	**16**	**916.648,15**

Tablo 7: Kütahya İli 2011 Yılı DFD Kapsamında Desteklenen Projeler

Projenin Adı	**Ajans Destek Miktarı (TL)**	**Ajans Destek Oranı (%)**
TR33 Bölgesi Maden Potansiyelinin Araştırılması	67.816,79	100,00
Kütahya İli Stratejik Planı	70.998,12	100,00
TR33 Bölgesi OSB Bilgi Sistem Modülü	56.303,00	100,00
Kütahya Raylı Sistem Uygulama Projesi	71.000,00	100,00
Alanyunt Lojistik Merkezi Etüd-Araştırma projesi	71.000,00	100,00
Doğal Afet Zararlarını Azaltma Projesi	67.491,15	67,42
Karar Destek Sistemi Oluşturma Çalışmaları	67.750,37	53,65
Toplam	**472.359,43**	

2012 Yılı Doğrudan Faaliyet Destek Programı:

TR33 Bölgesi'nin rekabetçilik ve yaşanabilirlik düzeylerini arttıracak, bölgesel ölçekteki planlama/araştırma çalışmalarına girdi oluşturacak, kritik öneme haiz ve aciliyet taşıyan sektörel/tematik araştırma, planlama, fizibilite, etüd vb. faaliyetlerin desteklenmesi amacıyla geliştirilmiştir. Tarım, enerji ve bilişim sektörlerinde katma değerin ve verimliliğin artırılabilmesi, çevrenin korunması, afet risklerinin tespit edilmesi, zarar önleyici afet planlamalarının yapılması, TR33 Bölgesi il ve ilçelerinin kendilerine özgü veya müşterek potansiyellerinin ortaya konulması, geliştirilmesi, tanıtılması ve illerin/ilçelerin markalaşmasına yönelik planlama ve analiz çalışmalarının yapılması, kentsel ve kırsal kesimlerde yaşam kalitesinin yükseltilmesi, temel sosyal hizmetlere erişim olanaklarının arttırılması, dezavantajlı grupların sosyo-ekonomik entegrasyonunun sağlanması önceliklerine sahiptir.

Bu programa başvuru yapabilecek uygun kurumlar; Valilikler, Kaymakamlıklar, Yerel Yönetimler, Bakanlıkların Taşra Teşkilatı, Kamu Kurum ve Kuruluşu Niteliğindeki Meslek Kuruluşları, Üniversiteler, Sivil Toplum Kuruluşları, Organize Sanayi Bölge Müdürlükleri, Küçük Sanayi Siteleri, İş Geliştirme Merkezleri, Teknoparklar, Teknoloji Geliştirme Bölgeleri, Endüstri Bölgeleri, Birlikler ve Kooperatifler ve yukarıda yer alan kurum ve kuruluşların kurduğu veya ortağı olduğu tüzel kişiliğe haiz işletmeler olarak belirlenmiştir.

29.06.2012 tarihinde başvuruları başlayan programın son başvuru tarihi ise 30.11.2012 tarihidir. 620.000 TL bütçeli bu programda katılımcılara ajans tarafından asgari 25.000 TL azami 50.000 TL destek verilmesi öngörülmüştür. "2012 Yılı Doğrudan Faaliyet Destek Programı" kapsamında toplam 28 proje başvurusu yapılmıştır. Yapılan değerlendirmeler sonucunda Afyonkarahisar ilinden 6, Kütahya ilinden 4, Manisa ilinden 10, Uşak ilinden 3 proje desteklenmeye hak kazanmıştır. Tablo 8-9-10'da, 2012 yılı doğrudan faaliyet desteği programına ait desteklenen proje sayısı ve destek miktarı bilgileri toplu olarak gösterilmektedir.

Tablo 8: İl Bazında 2012 Yılı DFD Programından Yararlanma Düzeyi (Proje Sayısı)

	Dönem 1	Dönem 2	Dönem 3	Toplam
Afyonkarahisar	0	2	1	3
Kütahya	1	2	0	3
Manisa	1	1	2	4
Uşak	0	3	0	3
TR33 Bölgesi	**2**	**8**	**3**	**13**

Tablo 9: İl Bazında 2012 Yılı DFD Programından Yararlanma Düzeyi (Destek Tutarı)

	Dönem 1 (TL)	Dönem 2 (TL)	Dönem 3 (TL)	Toplam (TL)
Afyonkarahisar	0,00	91.720,53	49.991,28	141.711,81
Kütahya	44.753,38	93.820,00	0,00	138.573,38
Manisa	49.896,38	49.913,02	84.935,25	184.744,65
Uşak	0,00	136.221,30	0,00	136.221,30
TR33 Bölgesi	**94.649,76**	**371.674,85**	**134.926,53**	**601.251,14**

Tablo 10: Kütahya İli 2012 Yılı DFD Kapsamında Desteklenen Projeler

Proje Adı	**Ajans Destek Miktarı (TL)**	**Ajans Destek Oranı (%)**
TR33 Bölgesinin Yenilenebilir Enerji Potansiyelinin ve Stratejik Alt Bölgelerinin Tespiti	44.753,38	100,00
Kütahya Belediyesi Şair Şeyhi (Hekim Sinan) Tıbbi Bitkiler Araştırma Merkezi Biyolojik Zenginliğin Yaşatılması ve Bu Zenginliğin Yerel/Ulusal Kalkınmaya Yansıtılması Fizibilite Projesi	50.000,00	100,00
Bina Deprem Riskini Tespit Etme Projesi	43.820,00	100,00
Toplam	**138.573,38**	

2013 Yılı Doğrudan Faaliyet Destek Programı:

Program, TR33 Bölgesi'nin rekabetçilik ve yaşanabilirlik düzeylerini arttıracak, bölgesel ölçekteki planlama/araştırma çalışmalarına girdi oluşturacak, kritik öneme haiz ve aciliyet taşıyan sektörel/tematik araştırma, planlama, fizibilite, etüd vb. faaliyetlerin desteklenmesi amacını taşımaktadır. Öncelikler olarak, bölge için önem arz eden sanayi sektörü rekabetçiliğinin arttırılması, turizm potansiyelinin/olanaklarının araştırılması, tanıtılması, geliştirilmesi, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının yaygınlaştırılması ve enerji verimliliğinin arttırılması/sağlanması, istihdam olanaklarının ve girişimcilik kapasitesinin arttırılması belirlenmiştir. Programın bütçesi 1.400.000 TL olarak belirlenirken proje sahiplerine asgari 25.000 TL azami 65.000 TL destek sağlanması planlanmıştır.

Bu programa başvuru yapabilecek uygun kurumlar; kamu kurum ve kuruluşları (valilik, kaymakamlık, bölge müdürlüğü, il müdürlüğü, ilçe müdürlüğü, okul, vb.), mahalli idareler (belediye, il özel idare, köy muhtarlığı, 5355 sayılı kanun kapsamındaki mahalli idare birlikleri), kamu kurumu niteliğinde meslek kuruluşları (odalar ve borsalar), üniversiteler (rektörlük, fakülte, enstitü, araştırma merkezi, meslek yüksekokulu, yüksekokul), kooperatifler ve birlikler (kar amacı gütmeyen), bölgeler ve siteler (organize sanayi bölgesi, küçük sanayi sitesi, vb.), sivil toplum kuruluşları (dernek, vakıf, sendika, konfederasyon, federasyon vb.), yukarıda yer alan kurum ve kuruluşların kurduğu veya ortağı olduğu tüzel kişiliğe haiz işletmeler olarak belirlenmiştir

17.06.2013 tarihinde başvuruları başlayan programın son başvuru tarihi ise 06.12.2013 tarihidir. 4 dönemde gerçekleştirilen bu programda ilk dönemde 7 proje, ikinci dönemde 5 proje, üçüncü dönemde 1 proje, dördüncü dönemde 1 proje desteklenmeye uygun bulunmuştur. 2013 yılında Kütahya ilinden 2 proje desteklenmeye hak kazanmıştır. Tablo 11,12 ve 13'de, 2013 yılı doğrudan faaliyet desteği programı kapsamında desteklenen proje sayısı ve destek miktarları toplu olarak gösterilmiştir.

Tablo11: İl Bazında 2013 Yılı DFD Programından Yararlanma Düzeyi (Proje Sayısı)

	Dönem 1	Dönem 2	Dönem 3	Dönem 4	Toplam
Afyonkarahisar	4	3	1	0	8
Kütahya	1	1	0	0	2
Manisa	0	0	0	1	1
Uşak	2	1	0	0	3
TR33 Bölgesi	**7**	**5**	**1**	**1**	**14**

Tablo 12: İl Bazında 2013 Yılı DFD Programından Yararlanma Düzeyi (Destek Tutarı)

	Dönem 1 (TL)	Dönem 2 (TL)	Dönem 3 (TL)	Dönem 4 (TL)	Toplam (TL)
Afyonkarahisar	174.121,00	137.299,00	25.390,00	0,00	336.810,00
Kütahya	65.000,00	57.060,00	0,00	0,00	122.060,00
Manisa	0,00	0,00	0,00	60.900,00	60.900,00
Uşak	127.599,60	53.265,75	0,00	0,00	180.865,35
TR33 Bölgesi	**366.720,60**	**247.624,75**	**25.390,00**	**60.900,00**	**700.635,35**

Tablo 13: Kütahya İli 2013 Yılı DFD Kapsamında Desteklenen Projeler

Proje Adı	**Ajans Destek Miktarı (TL)**	**Ajans Destek Oranı (%)**
Kütahya Belediyesi Kuruluş-Kurtuluş Panorama Müzesi Fizibilite Projesi	65.000,00	65
Kütahya'nın Sanayi Envanterinin Oluşturulması Fizibilite Çalışması	57.060,00	100
Toplam	**122.060,00**	

TEKNİK DESTEK PROGRAMI

Kalkınma Ajanslarının faaliyetleri çok çeşitli ve yönlüdür. Mali desteklerin yanında bilgi bankaları oluşturarak, bölgeyi izleyerek girişimciler ve yatırımcılar için bilgi sağlamak ve teknik destek vermek de Ajans faaliyetleri arasında sayılmaktadır. Zafer Kalkınma Ajansı da bu kapsamda bölgedeki işletmelerde her statüde çalışanlara yönelik eğitim ve seminer çalışmalarını destekleyerek organize etmektedir.

2010 Yılı Teknik Destek Programı:

TR33 Bölgesi'ndeki yerel aktörlerin bölgesel kalkınma çalışmalarına destek sağlamak amacıyla geliştirilmiştir. Bu programın öncelikleri, yerel yönetimlerin başta planlama çalışmaları ile Bölge plan ve programlarını uygulayıcı veya yerel kalkınma kapasitelerini arttırıcı faaliyetlerinin desteklenmesi ve diğer kamu kurum ve kuruluşlarının ve Bölge'deki sivil toplum kuruluşlarının yerel ve bölgesel kalkınmaya katkıda bulunabilecek çalışmalarına destek sağlanmasıdır. 2010 yılı Teknik Destek Programı I. Dönemi kapsamında toplam 32 proje başvurusu yapılmıştır. I. Dönem başvuru süreci, 04.10.2010-01.11.2010 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. II. Dönem kapsamında ise 55 proje başvurusu gelmiştir. Bu dönemin başvuru süreci ise 02.11.2010- 30.12.2010 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Programın bütçesi 567.500 TL olarak belirlenirken proje sahiplerine azami 15.000 TL destek sağlaması planlanmıştır. Afyonkarahisar 30 proje, Kütahya 30 proje, Manisa 13 proje, Uşak 14 proje ile desteklenmeye hak kazanmıştır. Tablo 14-15'de teknik destek programı kapsamında desteklenmeye hak kazanan proje sayısı il bazında gösterilmiştir.

2011 Yılı Teknik Destek Programı:

Program, yerel yönetimlerin başta planlama çalışmaları ile bölge plan ve programlarını uygulayıcı veya yerel kalkınma kapasitesini artırıcı faaliyetlerinin ve Bölge'deki kamu kurum ve kuruluşlarının ile sivil toplum kuruluşlarının yerel ve bölgesel kalkınmaya katkıda bulunabilecek çalışmalarının desteklenmesi amacını taşımaktadır. Öncelikler olarak yerel yönetimlerin planlama ve süreç yönetimi faaliyetlerinin desteklenmesi ile kâr amacı gütmeyen kurum ve kuruluşların kurumsal yapılarının geliştirilmesi olarak belirlenmiştir. Başvuru süreci 20.09.2011-11.11.2011 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. 530.000 TL bütçeli programda katılımcılara azami 15.000 TL verilmesi planlamıştır. "2011 Yılı Teknik Destek Programı" kapsamında toplam 87 faaliyet başvurusu yapılmıştır. Bu başvurulardan 69 tanesi başarılı bulunmuş olup, Afyonkarahisar ilinden 16, Kütahya ilinden 21, Manisa ilinden 17, Uşak ilinden 15 faaliyet başvurusu desteklenmeye hak kazanmıştır. Tablo 14-15'de teknik destek programı kapsamında desteklenmeye hak kazanan proje sayısı il bazında gösterilmiştir. Desteklenmeye hak kazanan 69 başvuru sahibinin 67 tanesi ile sözleşme imzalanmıştır.

Kütahya ilinde çeşitli kurum ve kuruluşlar tarafından alınan bu destek, eğitimcinin eğitimi, iletişim, kalite yönetimi, kişisel gelişim, proje yazma ve yürütme, stratejik planlama ve yönetim konularındaki eğitimler için kullanılmıştır.

2012 Yılı Teknik Destek Programı:

Programla, herhangi bir proje teklif çağrısı ile ilişkilendirilmemek koşuluyla bölgedeki yerel aktörlerin bölgesel kalkınma açısından önem arz eden, ancak kurumsal kapasite eksikliği nedeniyle hazırlık ve uygulama aşamalarında sıkıntı ile karşılaşılan çalışmalarına destek sağlanması amaçlanmıştır. Programda, planlama çalışmaları ile bölge plan ve programlarını uygulayıcı veya yerel kalkınma kapasitesini artırıcı faaliyetlerinin desteklenmesine ve bölgesel kalkınmaya katkıda bulunabilecek çalışmalar için eğitim verme, program ve proje hazırlanmasına katkı sağlama, danışmanlık sağlama, lobi faaliyetleri ile uluslararası ilişkiler kurma gibi kurumsal nitelikli ve kapasite geliştirici faaliyetlerin desteklenmesine öncelik verilmiştir. 2012 yılı içerisinde 3 dönemde teknik destek faaliyetleri gerçekleşmiş olup, 310.000 TL bütçeli programda katılımcılara azami 15.000 TL verilmesi planlamıştır. "2012 Yılı Teknik Destek Programı" kapsamında toplam 80 faaliyet başvurusu yapılmış, başvurulardan 57 tanesi başarılı bulunmuştur. Buna göre, Afyonkarahisar ilinden 13, Kütahya ilinden 18, Manisa ilinden 9, Uşak ilinden 17 faaliyet başvurusu desteklenmeye hak kazanmıştır. Başarılı bulunan ve destek almaya hak kazanan 57 başvuru sahibinin 42 tanesi ile sözleşme imzalanmıştır. Tablo 14-15'de teknik destek programı kapsamında desteklenmeye hak kazanan proje sayısı il bazında gösterilmiştir. Geri kalan başvuru sahiplerinden iki tanesi kendi isteği ile sözleşme imzalamamış, bir başvuru sahibinin aynı dönemde iki tane başarılı faaliyet teklifi sunduğu için sadece bir faaliyeti ile sözleşme imzalanmış, diğer başarılı başvuru sahipleri ile de Program'ın bütçesinin bitmesi nedeniyle sözleşme imzalanmamıştır.

Kütahya ilinden 18 proje desteğe hak kazanmış, ancak 11 tanesi ile sözleşme imzalanmıştır. Bu dönemde alınan destek, bilişim teknolojileri, hızlı ve etkin okuma, iletişim, insan kaynakları, kişisel gelişim, mevzuat, proje yazma ve yürütme, stres yönetimi, tarih ve yönetim alanlarındaki eğitimler için kullanılmıştır.

2013 Yılı Teknik Destek Programı:

Herhangi bir proje teklif çağrısı ile ilişkilendirilmemek koşuluyla bölgedeki yerel aktörlerin bölgesel kalkınma açısından önem arz eden, ancak kurumsal kapasite eksikliği nedeniyle hazırlık ve uygulama aşamalarında sıkıntı ile karşılaşılan çalışmalarına destek sağlanması amacıyla program geliştirilmiştir. Planlama çalışmaları ile bölge plan ve programlarını uygulayıcı veya yerel kalkınma kapasitesini artırıcı faaliyetlerinin desteklenmesi, bölgesel kalkınmaya katkıda bulunabilecek çalışmalar için eğitim verme, program ve proje hazırlanmasına katkı sağlama, danışmanlık sağlama, lobi faaliyetleri ile uluslararası ilişkiler kurma gibi kurumsal nitelikli ve kapasite geliştirici faaliyetlerin desteklenmesi öncelikler arasına girmiştir.

Bütçe tutarı, 700.000 TL olan bu programda teknik desteklerin hizmet alımı yoluyla sağlanması durumunda azami KDV dahil 15.000 TL, eğitim verme, program ve proje hazırlanmasına katkı sağlama, danışmanlık sağlama, lobi faaliyetleri ve uluslararası ilişkiler kurma faaliyet türlerinde destekten yararlanılabileceği belirtilmiştir. Program çerçevesinde belirlenen faaliyet konuları ise; bilişim teknolojileri, markalaşma, dış ticaret, mevzuat, eğitimci eğitimi, pazarlama, satış ve müşteri ilişkileri, etkili sunum teknikleri, performans yönetimi, girişimcilik, proje yazma ve yürütme, hızlı ve etkin okuma teknikleri, risk yönetimi, hibe ve teşvikler, sosyal medya, iletişim teknikleri, stratejik planlama, kalite yönetimi, stres, kriz, toplantı ve zaman yönetimi, kurumsallaşma, süreç analizi ve yönetimi, kümelenme, tedarik ve satın alma yönetimi, lojistik, yenilikçilik, maliye ve finanstır. Programa başvurabilecek olanlar ise kamu kurum ve kuruluşları (valilik, kaymakamlık, bölge müdürlüğü, il müdürlüğü, ilçe müdürlüğü, okul, vb.), mahalli idareler (belediye, il özel idare, köy muhtarlığı, 5355 sayılı kanun kapsamındaki mahalli idare birlikleri), kamu kurumu niteliğinde meslek kuruluşları (odalar ve borsalar), üniversiteler (rektörlük, fakülte, enstitü, araştırma merkezi, meslek yüksekokulu, yüksekokul), kooperatifler ve birlikler (kar amacı gütmeyen), bölgeler ve siteler (organize sanayi bölgesi, küçük sanayi sitesi vb.), sivil toplum kuruluşları (dernek, vakıf, sendika, konfederasyon, federasyon vb.), yukarıda yer alan kurum ve kuruluşların kurduğu veya ortağı olduğu tüzel kişiliğe haiz işletmelerdir.

Söz konusu programda başvuru süreci 3 ayrı dönem için öngörülmüştür. 1. dönem itibariyle 40 faaliyet, 2. dönem itibariyle 28 faaliyet desteklenmiş olup, 3. dönem desteklenecek faaliyetler çalışmanın yapıldığı dönem itibarı ile

henüz belirlenmemiştir. 2013 yılında Kütahya iline sağlanan teknik destekler; bilişim teknolojileri, eğitimcinin eğitimi, iletişim, proje yazma ve yürütme, stratejik planlama ve yönetim konularındaki eğitimler içi kullanılmıştır.

Tablo 14: İl Bazında Teknik Destek Programından Yararlanma Düzeyi (Proje Sayısı)

	İl	**Başvuru Sayısı**	**Başarılı**	**Başarısız**	**Başarılı Proje İl Dağılımı (%)**
2010	Afyonkarahisar	30	30	-	34,50
	Kütahya	30	30	-	34,50
	Manisa	13	13	-	15
	Uşak	14	14	-	16
	Toplam	**87**	**87**	**-**	**100**
2011	Afyonkarahisar	23	16	7	23
	Kütahya	24	21	3	30
	Manisa	22	17	5	25
	Uşak	18	15	3	22
	Toplam	**87**	**69**	**18**	**100**
2012	Afyonkarahisar	24	13	11	22,80
	Kütahya	24	18	6	31,58
	Manisa	14	9	5	15,80
	Uşak	18	17	1	29,82
	Toplam	**80**	**57**	**23**	**100**
2013	Afyonkarahisar	29	24	5	35,50
	Kütahya	19	18	1	26,50
	Manisa	18	11	7	16
	Uşak	19	15	4	22
	Toplam	**85**	**68**	**17**	**100**

Tablo 15: Kurum Bazında Teknik Destek Programından Yararlanma Düzeyi (Proje Sayısı)

YASAL STATÜYE GÖRE KURUM/KURULUŞLAR	2011	2012	2013	TOPLAM
Sivil Toplum Kuruluşu	12	-	1	13
OSB	2	1	-	3
Kaymakamlık	6	7	7	20
Kamu Kurum ve Kuruluşu Niteliğindeki Meslek Kuruluşu	9	5	4	18
İl Özel İdare	3	2	1	6
Belediye	5	3	4	12
Valilik	5	-	2	7
Bakanlık Taşra Teşkilatı	20	30	26	74
Üniversite-Ortaöğretim-İlköğretim	6	3	8	17
Mahalli İdare Birliği	1	1	3	5
Vakıf/Dernek	-	5	12	17
Toplam	**69**	**57**	**68**	**194**

KÜTAHYA İLİNDE EKONOMİK YAPI VE ÖNE ÇIKAN YATIRIM ALANLARI

Kütahya'da ekonominin temeli; seramik, porselen, çini, madencilik, orman ürünleri, tarım ve hayvancılığa dayalı sanayi tesisleri ile hizmet ve ticaret sektörlerine dayalıdır. İldeki sanayi kuruluşlarının %50'si ara malı, %40'ı tüketim malı, %10'u ise yatırım malı üreten sanayi tesisleridir.

Çiniciliğin merkezi haline gelen il, maden rezervleri ve enerji kaynakları açısından da oldukça zengindir. Türkiye'nin en büyük bor ve manyezit yataklarının yanı sıra tek gümüş üretim tesisi de ilde bulunmaktadır. Ayrıca Kütahya, Türkiye'nin en büyük jeotermal kaynaklarına sahiptir. Ülkemizde 9 termal turizm merkezine sahip tek il olan Kütahya'da Kültür ve Turizm Bakanlığından işletme belgeli 11 tesisin toplam yatak kapasitesi 1.245'tir. Son dönemde ilde otomotiv yan sanayi ve tekstile dayalı yatırımlar ve bu ürünlerin ticareti de önemli oranda artmıştır.

2012 yılı verilerine göre Kütahya ili, toplam 320.099 hektar tarım alanı ile Türkiye'nin 32. en büyük tarımsal alanına sahip ilidir. Bu alanın 312.562 hektarı toplam işlenen tarım alanı, geri kalanı ise uzun ömürlü bitkiler alanıdır. 2012 yılı bitkisel üretim değeri bakımından 654 milyon TL'lik değer ile en yüksek bitkisel üretim değerine sahip 42. il konumundadır (Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2013: 253; TUİK, 2013: XIII). Bitkisel üretimde Bölge'deki toplam buğday üretiminin %30'unu, çavdarın %35'ini, mısırın %51'ini, şeker pancarının %25'ini, ayçiçeğinin %26'sını ve kuru baklagillerin %32'sini Kütahya ili karşılamaktadır. Kütahya ili tarımsal üretimde birkaç ürünle öne çıkmasına rağmen toplamda katkısı Bölge'de ve Türkiye ölçeğinde sınırlıdır (Zafer Kalkınma Ajansı, 2012: 67). Güncel veriler tarımın büyük bir girişimcilik sektörü olduğunu ve ileri teknoloji ve bilginin uygulama alanı haline geldiğini, dolayısı ile burada büyük bir katma değer zincirinin kurulabileceğini göstermektedir (MÜSİAD, 2010: 19). Kütahya ili 2012 yılı canlı hayvanlar değeri bakımından ise, 816 milyon TL değer ile en yüksek canlı hayvanlar değerine sahip 32. il konumundadır (TUİK, 2013: XIII).

2011 yılında Dış Ticaret Müsteşarlığı bugünkü adıyla Ekonomi Bakanlığı tarafından yapılan "İl il dış ticaret potansiyeli" çalışması kapsamında 2003-2005 yılları arasındaki dönemde Kütahya ilinin ihracattan aldığı pay, %0,13 seviyesinde iken 2011 yılında bu oran %0,11 olarak gerçekleşmiştir. Öte yandan Kütahya ili 2000 yılında 34 milyon dolarlık ihracat gerçekleştirirken 2011 yılına gelindiğinde yaklaşık 4,5 kat ihracat artışı ile 154 milyon dolar seviyesine ulaşılmıştır. Bu çerçevede Kütahya ilinin toplam ihracattan aldığı pay, yıllar içerisinde sabit bir seyir izlerken değer bazında önemli bir artış görülmüştür. Öte yandan ilin ihracatında çok önemli paya sahip olan cam, cam eşya ve seramik mamulleri ihracatının toplam payı 2005 yılında %0,10 iken 2011 yılında %0,09'a düşmüştür. Kütahya ilindeki ihracatçı firma sayısı 2010 yılında %9,2, 2011 yılında ise %16,9 oranında artış göstermiştir. Yine aynı çalışmada varılan başka bir sonuca göre, Kütahya ilinin doğal kaynağa dayalı ihracatında bir gerileme

yaşanırken, orta teknolojili ürünlerinin payının artış gösteriyor olması, ilin ihracatının teknoloji düzleminde bir ilerleme yaşadığını göstermektedir (Ekonomi Bakanlığı, 2011). İhracatta; porselen, seramik, cam ürünleri ve toprak ürünlerini içeren sanayi mamulleri ilk sıralarda yer almaktadır. Yapılan ihracat toplam 137 ayrı ülkeye gerçekleştirilmektedir. En fazla ihracat yapılan ülkeler, Fransa, Almanya, İspanya, ABD, Cezayir ve İtalya'dır. İl, en çok ara ve yatırım malı ithalatı gerçekleştirilmektedir.

Kütahya ili ülkedeki sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasında 38. sırada, vergi gelirleri sıralamasında 30. sırada yer almaktadır. 2012 yılında 290 adet marka başvurusu ile 29. sırada, 17 adet patent başvurusu ile 20. sırada, 5 adet faydalı model başvurusu ile 41. sırada, 99 adet endüstriyel tasarım başvurusu ile de 9. sıradadır (Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2013: 253).

URAK Rekabetçilik Endeksi'nde Kütahya ili, 2009-2010 yılları rekabet endeksi sıralamasında 45. sırada yer alarak son 3 senenin en düşük sıralamasında bulunmuştur. İlin en zayıf olduğu alan "ticaret becerisi ve üretim potansiyeli" dir. Bu alanda hem Türkiye hem de bölge ortalamasının altında olan Kütahya, 81 il arasından 70. sıradadır. Kütahya'nın en iyi olduğu alan "markalaşma becerisi ve yenilikçilik" alanıdır. Bu alanda Kütahya iller arasında 24. sırada olmakla birlikte, yüksek olan bölge ortalamasının altında kalmaktadır. "Beşeri sermaye ve yaşam kalitesi" ve "erişebilirlik" alt endekslerinde Kütahya, Türkiye ortalamasına paralellik göstermektedir (URAK, 2011: 140-141).

İlde toplam 26.077 gelir vergisi mükellefi, 3.099 kurumlar vergisi mükellefi bulunurken, faal nüfusun ancak %5'i ticaretle uğraşmaktadır. 17.12.2013 tarihi itibarı ile sanayi siciline kayıtlı sanayi işletmesi sayısı 467'dir. Sanayisi gelişmekte olan iller arasında gösterilmekle birlikte, toplam sanayi işletmeleri içerisinde %0,7'lik bir paya sahiptir. 2013 yılı sonu itibariyle, Kütahya'da faaliyette bulunan sanayi işletmelerinin sektörel dağılımı Tablo 16'da gösterilmiştir (Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2013: 253).

Tablo 16: Kütahya İlinde Faaliyette Bulunan Sanayi İşletmelerinin Sektörel Dağılımı

Sıra No	Sektör Payı (%)	Sektör Adı
1	31	Gıda Ürünleri İmalatı
2	16	Diğer Metalik Olmayan Mineral Ürün İmalatı
3	10	Ağaç ve Mantar Ürünleri İmalatı
4	8	Diğer Madencilik ve Taş Ocakçılığı
5	6	Kimyasalların ve Kimyasal Ürünlerin İmalatı
6	5	Tekstil Ürünleri İmalatı
7	5	Başka Yerde Sınıflandırılmamış Makine ve Ekipman İmalatı
8	3	Kömür ve Linyit Çıkartılması
9	3	Giyim Eşyası İmalatı; Kürkün İşlenmesi ve Boyanması
10	3	Kauçuk ve Plastik Ürünlerinin İmalatı
11	2	Fabrikasyon Metal Ürünleri İmalatı (Makine-Teçhizat Hariç)
12	2	Kok Kömürü, Rafine Edilmiş Petrol Ürünleri ve Nükleer Yakıt İmalatı
13	1	Ana Metal Sanayi
14	1	Metal Cevherleri Madenciliği
15	1	Motorlu Kara Taşıtı, Römork ve Yarı Römork İmalatı
16	1	Elektrikli Teçhizat İmalatı
17	2	Diğer

Kaynak: (Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2013: 254)

İşletme sayısı ve işletmelerin sektörel dağılımı oranlarına göre Kütahya ilinde önde gelen sektör 193 işletme ile gıda sanayidir. Kütahya ilindeki işletmelerin %31'i bu sektörde yer almaktadır. Kütahya ilindeki işletmelerin %16'sı metal dışı ürünler sanayinde faaliyet göstermektedir. TR33 Bölgesinde bu sektörde faaliyet gösteren toplam 521 işletmenin %16,3'ü Kütahya ilinde bulunmaktadır. Kütahya ilinde 5 işletme ile faaliyet gösteren metalik cevher üretimi sektörünün, Bölge'de bu sektörde faaliyet gösteren işletmelerin %71,4'ünü oluşturması dikkat çekicidir (Zafer Kalkınma Ajansı, 2012: 65).

Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'nca 2013 yılı için hazırlanan 81 İl Durum Raporuna göre, Kütahya'da tarım, yer altı (maden kaynakları) ve yer üstü varlıklardan (orman varlığı) meydana gelen doğal kaynak potansiyeli, öncelikle ve kolaylıkla değerlendirilebilecek kaynakları oluşturmaktadır. İl ekonomisinde sanayi sektörü ile birlikte ve sanayi sektörüne girdi sağlayacak tarım, hayvancılık ve madencilik sektöründeki gelişmeler dikkate alındığında, doğal kaynak potansiyeline öncelik verilmesinin gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu kapsamda il genelinde yapılabilecek yatırımlar aşağıda sıralanmıştır (Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2013: 255):

- Tarım ve hayvancılık sektöründe yapılabilecek yatırımlar; organik tarım ürünleri üretimi, seracılık meyve ve sebze yetiştiriciliği, kafeste ve/veya havuzda alabalık yetiştiriciliği, damızlık et sığırcılığı, süt sığırcılığı, arıcılık ve ana arı üretimi, koyun ve tiftik keçisi yetiştiriciliği, yumurta tavukçuluğu ve kaba yem üretimi.
- İmalat sanayinde yapılabilecek yatırımlar; süt ve süt ürünleri işleme tesisi.
- Orman ürünlerinin değerlendirmesine yönelik yatırımlar; lata üretimi, lamine yonga levha (laminat) üretimi, lif levha (MDF) üretimi, lamine parke üretimi**.**
- Madencilik sektöründe yapılabilecek yatırımlar; bor oksit, ferro bor, bor nitrür, sır-frit, fiberglas, çinko borat, manyezit öğütme ve pişirme, kömür ocağı çalıştırılması, mermer üretim ve işleme tesisi, çeşitli hammaddelerin öğütülmesi ve paketleme, alçı üretimi, briket, kömür üretimi, antimuan üretimi ve izabe tesisi, krom madeni üretimi ve flotasyon tesisi kurulması.
- Turizm sektöründe yapılabilecek yatırımlar**:** termal turizm merkezleri.

Söz konusu Rapor'da, Kütahya ili için doğal kaynak potansiyelinin değerlendirilmesine ilave olarak ülke genelinde yurtiçi ve yurtdışı talebi karşılamaya yönelik, gelişme potansiyeli yüksek farklı yatırım konuları da önerilmektedir. Bu yatırım konuları aşağıdaki gibi belirlenmiştir (Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2013: 255).

- Enformasyon teknolojisi; bilgisayar, ekran, sabit disk, yazılım.
- Elektrik-elektronik ürünleri; telekomünikasyon kabloları, telefon santralleri, telsiz telefon/telsiz telgraf alıcısı, verici cihazları, transmisyon cihazları, alıcı/verici uydu antenleri, uç cihazlar.
- Otomotiv ana ve yan sanayi; kamyonet, otobüs, dış lastikler, iç lastikler, motor aksam ve parçaları, akümülatörler, ateşleme cihazları, karoser aksamı, jantlar ve tekerlek aksamı, konteynerler.
- Toprak ürünleri; karo fayans, sağlık gereçleri, ev eşyası, cam, porselen eşya.
- Kimya sanayi ürünleri; temizlik malzemeleri, boya, plastik.
- Konfeksiyon ve deri mamulleri; moda ve markalı ürünler.
- Gıda ürünleri; dondurulmuş, kurutulmuş meyve ve sebze, konserveler, unlu mamuller, şekerli mamuller, organik tarım ürünleri.

SONUÇ VE GENEL DEĞERLENDİRME

Bölgesel Kalkınma Ajansları, uzun dönemli bölgesel ekonomik kalkınma için uygun koşulların yaratılması, bölgenin çekiciliğinin artırılması ve bölgenin sosyo-kültürel değerlerinin geliştirilmesinin sağlanması olarak sıralayabileceğimiz ekonomik, çevresel ve sosyal amaçlarla çalışmalarını yürütmektedir. Zafer Kalkınma Ajansı, tüm teknik ve mali kaynakları ile TR33 bölgesindeki illerde doğru yatırımların gerçekleştirilmesine destek olmakta, sunduğu programlar aracığı ile bölge yatırımcılarına ulaşmaktadır.

Çalışmada, Türkiye'de 5449 sayılı Kanunla kurulan Kalkınma Ajanslarının gelişimi, amaçları ve destekleri hakkında bilgi verilerek, TR33 bölgesinde faaliyet gösteren Zafer Kalkınma Ajansının Kütahya iline sağladığı destek miktarları ve sektörel dağılımları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca, Kütahya iline sağlanan Ajans desteklerinin, İl'in potansiyel yatırım alanları ile olan uyumu görülmeye çalışılmıştır.

Zafer Kalkınma Ajansı, 2010-2013 yılları itibariyle; proje teklif çağrısı, doğrudan faaliyet desteği ve teknik destek olmak üzere üç grupta destek sağlamıştır.

Ajans, 2010-2013 yılları arasında proje teklif çağrısı yöntemi ile "Sosyal Kalkınma Mali Destek Programı", "Sosyal Altyapı Mali Destek Programı", "Odak Sektörler Mali Destek Programı", "Sürdürülebilir Kırsal ve Kentsel Altyapı

Mali Destek Programı" ve "Bölgesel Potansiyelin Harekete Geçirilmesi Mali Destek Programı" adı altında beş mali destek programı yürütmüştür. Proje teklif çağrısı yöntemi ile hazırlanan programlarda Kütahya iline sağlanan destek tutarı toplam 13.021.612,68 TL olup, aşağıdaki gibi detaylanmıştır:

TR33 Bölgesi'nin sürdürülebilir ve dengeli sosyal kalkınması ile toplumsal gelişimine katkı sağlanması amacıyla geliştirilen "Sosyal Kalkınma Mali Destek Programı" ve "Sosyal Altyapı Mali Destek Programı" birbirini tamamlayan önceliklere sahiptir. Sosyal Kalkınma Mali Destek Programı'nın öncelikleri sırasıyla; sosyal yaşam olanaklarının yenilikçi yöntem ve uygulamalarla geliştirilmesi, dezavantajlı grupların sosyal içermelerinin ve hizmetlere eşit erişiminin sağlanması, gelişmekte olan hizmet/üretim yapısında ihtiyaç duyulacak beşeri ve sosyal sermayenin oluşturulması, kırsal kesimde beşeri kaynakların geliştirilmesi ve yaşam kalitesinin arttırılması iken, Sosyal Altyapı Mali Destek Programı'nın öncelikleri ise sözü edilen konulara ilişkin altyapıların tesis edilmesi şeklinde belirlenmiştir. Kütahya ilinden Sosyal Kalkınma Mali Destek Programı kapsamında hazırlanan 14 projeye toplam 1.461.805,63 TL tutarında destek sağlanmış olup, bu desteklerin ağırlıklı olarak sağlık sektörü, sosyal hizmetler, sanat, işgücü geliştirme ve girişimcilik üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. "Sosyal Altyapı Mali Destek Programı" kapsamında ise 3.522.121,73 TL destek sağlanırken, bu destekler gençlik merkezi, sosyal altyapı, beşeri sermayenin güçlendirilmesi, kadın işgücü geliştirme, sanat, eğitim ve spor alanlarında yoğunlaşmıştır.

"Odak Sektörler Mali Destek Programı", işletmelerin, üretim/yönetim/pazarlama/ihracat kapasite ve kabiliyetlerinin arttırılması; Ar-Ge, inovasyon ve markalaşmaya yönelik uygulamalarının desteklenmesi amacıyla geliştirilmiştir. Kütahya ilinde bu program kapsamında verilen destekten yararlanan 8 projenin toplam bütçe tutarı 4.831.072,69 TL, Ajans destek miktarı 2.319.676,75 TL, İl'in programdan yararlanma oranı ise %19'dur. Mevcut proje desteğinin 526.954,67 TL'si gıda sektörü, 86.065,56 TL'si metal eşya sektörü, 1.706.656,51 TL'si metal dışı maden sektörü için kullanılmıştır.

Kâr amacı gütmeyen kurum/kuruluşların, TR33 Bölgesi'nin daha yaşanabilir bir hale gelmesine ve rekabet gücü ile tanınırlığının arttırılmasına yönelik sürdürülebilir, stratejik, yenilikçi ve doğal çevreye duyarlı küçük ölçekli altyapı faaliyetlerinin desteklenmesi amacıyla geliştirilen "Sürdürülebilir Kırsal ve Kentsel Altyapı Mali Destek Programı" kapsamında Kütahya ilinden kabul edilen 3 projeye toplam 1.626.224,14 TL destek sağlanmıştır. İl'in programdan yararlanma oranı %27,6 olurken, mevcut proje desteğinin 632.998,77 TL'si tarım sektörü, 293.373,07 TL'si enerji sektörü, 699.852,30 TL'si de sanayi sektörü için kullanılmıştır.

Proje teklif çağrısı yöntemi ile yürütülen beşinci ve son mali destek programı olan "Bölgesel Potansiyelin Harekete Geçirilmesi Mali Destek Programı" kapsamında ise turizm, tarıma dayalı sanayi ve imalat sanayi alanlarında bölgesel, ulusal ve uluslararası düzeyde rekabet gücünün arttırılması, Bölge'nin Ar-Ge ve inovasyon kapasitesinin güçlendirilmesi ve işbirliği ağlarının geliştirilmesi amaçlanmıştır. Kütahya ilinde bu program kapsamında verilen destekten yararlanan 13 projenin toplam bütçe tutarı 8.280.937,55 TL olup, Ajans destek miktarı 4.091.784,44 TL'dir. Ajans desteğinin 2.166.712,76 TL'si sanayi, 449.999,92 TL'si turizm, 483.831,40 TL'si maden, 674.910,80 TL'si gıda, 316.329,56 TL'si de ticaret alanına yönelik kullanılmıştır.

Zafer Kalkınma Ajansı, 2010-2013 yılları arasında "Doğrudan Faaliyet Desteği" de vermiştir. Benzer amaç ve önceliklere sahip bu programlar kapsamında üç yıl boyunca Kütahya iline sağlanan destek tutarı toplam 732.992,81 TL'dir. "2011 Yılı Doğrudan Faaliyet Destek Programı", kar amacı gütmeyen kurum ve kuruluşlara yönelik olarak yürütülmüştür. Bu kapsamda; TR33 Bölgesi Maden Potansiyelinin Araştırılması, Kütahya İli Stratejik Planı, TR33 Bölgesi OSB Bilgi Sistem Modülü, Kütahya Raylı Sistem Uygulama Projesi, Alanyunt Lojistik Merkezi Etüd-Araştırma Projesi, Doğal Afet Zararlarını Azaltma Projesi ve Karar Destek Sistemi Oluşturma Çalışmaları için sağlanan destek tutarı toplam 472.359,43 TL olmuştur. "2012 Yılı Doğrudan Faaliyet Destek Programı"nda; TR33 Bölgesinin Yenilenebilir Enerji Potansiyelinin ve Stratejik Alt Bölgelerinin Tespiti, Kütahya Belediyesi Şair Şeyhi (Hekim Sinan) Tıbbi Bitkiler Araştırma Merkezi Biyolojik Zenginliğin Yaşatılması ve Bu Zenginliğin Yerel/Ulusal Kalkınmaya Yansıtılması Fizibilite Projesi ve Bina Deprem Riskini Tespit Etme Projesi'ne toplam 138.573,38 TL Ajans desteği sunulmuştur. "2013 Yılı Doğrudan Faaliyet Destek Programı" kapsamında ise; Kütahya Belediyesi Kuruluş-Kurtuluş Panorama Müzesi Fizibilite Projesi ve Kütahya'nın Sanayi Envanterinin Oluşturulması Fizibilite Çalışması'na sağlanan toplam destek miktarı 122.060,00 TL olmuştur.

Zafer Kalkınma Ajansı, 2010-2011-2012 ve 2013 yıllarını kapsayan dönemde, mali desteklerin yanısıra bilgi bankaları oluşturarak ve bölgeyi izleyerek, girişimciler ve yatırımcılar için bilgi sağlamak ve teknik destek vermek amacıyla "Teknik Destek Programları" da yürütmüştür. Bu programların amaç ve öncelikleri yıl bazında önemli bir farklılık göstermemektedir. Bu kapsamda, 4 yılda faaliyet başvurusu yapılan toplam 339 projeden 281'i başarılı bulunmuş, 264 proje sahibi ile sözleşme imzalanarak desteklenmiştir (2013 yılı 3. dönem desteklenecek faaliyetler henüz kesinleşmemiştir). Kütahya ili 2010 yılında 30, 2011 yılında 21, 2012 yılında 11 (desteğe hak kazanan 18 projenin 11'i ile sözleşme imzalanmıştır) ve 2013 yılında 18 olmak üzere toplam 80 proje ile desteklenmiş olup, bu projelerin sayısı TR33 Bölgesi'nde Ajans desteğini hak eden projelerin yaklaşık %30'unu oluşturmaktadır. Sunulan teknik desteklerle, Kütahya ilinde çeşitli kurum ve kuruluşlardan gelen katılımcıların eğitimi, iletişim, kalite yönetimi, kişisel gelişim, proje yazma ve yürütme, stratejik planlama, yönetim, bilişim teknolojileri, hızlı ve etkin okuma, insan kaynakları, mevzuat, stres yönetimi ve tarih konularındaki bilgi ve birikimlerinin artırılmasına katkıda bulunulmuştur.

Sonuç olarak, Zafer Kalkınma Ajansı'nın 2010-2013 yılları arasında geçen sürede TR33 Bölgesi kapsamında sunduğu mali ve teknik desteklerden özel sektör, kamu kurum/kuruluşları ve sivil toplum kuruluşlarının çeşitli düzeylerde yararlandıkları görülmektedir. Buna ilişkin olarak, Kütahya ili, proje teklif çağrısı yöntemi ile yürütülen mali programları kapsamında; "Sosyal Kalkınma Mali Destek Programı"ndan 14 proje ile 1.461.805,63 TL, "Sosyal Altyapı Mali Destek Programı"ndan 9 proje ile 3.522.121,73 TL, "Odak Sektörler Mali Destek Programı"ndan 8 proje ile 2.319.676,75 TL, "Sürdürülebilir Kırsal ve Kentsel Altyapı Mali Destek Programı"ndan 3 proje ile 1.626.224,14 TL ve "Bölgesel Potansiyelin Harekete Geçirilmesi Mali Destek Programı"ndan 13 proje ile 4.091.784,44 TL Ajans desteği almıştır. "Doğrudan Faaliyet Destek Programı" kapsamında ise, 2011 yılında 7 proje ile 472.359,43 TL, 2012 yılında 3 proje ile 138.573,38 TL, 2013 yılında da 2 proje ile 122.060,00 TL Ajans desteği almıştır. Sunulan desteklerin genel olarak Kütahya ilinde öne çıkan yatırım alanlarıyla uyumlu olduğu, ancak bazı dönemler ve bazı programlar bazında daha çok kamu kurum ve kuruluşlarınca kullanıldığı göze çarpmaktadır.

Bölgesel öncelikler dikkate alınarak sunulan Ajans destekleri, bir yandan yeni yatırımların hayata geçirilmesini, diğer yandan da mevcut işletmelerin teknolojilerini yenilemesini, rekabet güçlerini arttırmasını ve beşeri sermayelerini geliştirmelerini sağlarken, hayata geçirilen her yeni proje de istihdam üzerinde olumlu etkiler yaratmaktadır. İşletmelerin kendi kaynakları ile zaman içerisinde gerçekleştirecekleri ya da hiç gerçekleştiremeyecekleri yatırımlar Ajans destekleri ile daha erken dönemlerde yapılabilmektedir. Özel sektörün yanısıra, il merkezleri, ilçeler ve özellikle köylerde, yarım kalmış, yapılamamış veya daha önce projelendirilememiş alt yapı sorunları için Valiliklere, Belediyelere, Kaymakamlıklara, İl Özel İdarelerine ve ilgili kurum/kuruluşlara altyapı desteği de sağlanmış olmaktadır. Dolayısıyla, özel sektör, kamu kurum/kuruluşları ve sivil toplum kuruluşlarına sunulan mali ve teknik destekler, bölgenin hızlı bir şekilde kalkınmasına önemli katkılar sağlamaktadır. Bu bağlamda, Kütahya ilinde faaliyette bulunan özel sektör işletmelerinin, özellikle de KOBİ'lerin Ajans desteklerine daha fazla ilgi göstermesi gerektiği görülmektedir. Ayrıca, sunulan desteklerin daha fazla kesime ve daha fazla tutarda yansıtılabilmesi için de Ajanslara ayrılan merkezi bütçe paylarının arttırılması ve Ajansların diğer gelir kalemlerinin sağlıklı işletilebilmesi önem taşımaktadır.

KAYNAKLAR

AKDEVE, E. ve KARAGÖL, E.T. (2013). "Geçmişten Günümüze Türkiye'de Teşvikler ve Ülke Uygulamaları", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 37: 329-350.

AKIN, N. (2006). "Bölgesel Kalkınma Araçları İle Kalkınma Ajanslarının Uyum, İşbirliği Ve Koordinasyonu", Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu, Ankara.

AKPINAR, R. (2010). "Türkiye'de Kalkınma Ajanslarınca Hazırlanan Bölge Planlarına Dair Bir Kritik: İzka'nın İzmir Bölge Planı (2010-2013) Örneği", Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12-4: 07-18.

ATA, A.Y. (2011). "Kalkınma Ajansları ve Hibe Yanılsaması", Uluslararası Bölgesel Kalkınma Konferansı, http://www.fka.org.tr/SayfaDownload/kalkinma_Ajanslari_ve_HibeYanilsamasi.pdf, erişim: 02.11.2013.

Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2013). 81 İl Durum Raporu, Ankara.

Devlet Planlama Teşkilatı (2007). Yeni Bölgesel Gelişme Politika ve Uygulamaları, Ankara

Devlet Planlama Teşkilatı (2009). Kalkınma Ajansları Destek Yönetim Kılavuzu, Ankara.

Dış Ticaret Müsteşarlığı (2011). İl İl Dış Ticaret Potansiyeli, Ankara.

GÜNDÜZ, Y. (2010). "Bölgesel Kalkınmada Kalkınma Ajanslarının Rolü ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi", Türkiye'de Bölgesel Kalkınmanın Yeni Örgütleri Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa.

HASANOĞLU, M. ve ALİYEV, Z. (2006). "Avrupa Birliği İle Bütünleşme Sürecinde Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Ajansları", Sayıştay Dergisi, 60: 81-103.

Kalkınma Ajansları Proje ve Faaliyet Destekleme Yönetmeliği, 8.11.2008 tarih ve 27048 sayılı resmi Gazete.

Kalkınma Bakanlığı (2012). Kalkınma Ajansları 2011 Yılı Genel Faaliyet Raporu, Ankara.

Kalkınma Bakanlığı (2013). Kalkınma Ajansları 2012 Yılı Genel Faaliyet Raporu, Ankara.

Kalkınma Bakanlığı (2013). Bölgesel Kalkınma Ulusal Stratejisi 2014-2023 Taslak, Ankara.

KOÇBERBER, S. (2006). "Kalkınma Ajansları ve Sayıştay Denetimi", Sayıştay Dergisi, 61: 37-55.

KÜÇÜK, O. (2007). "AB Uyum Sürecinde Kalkınma Ajansları Ve AB Hibe Projelerinin Bölgesel Kalkınmaya Katkılarının Araştırılması: Samsun, Kastamonu Ve Erzurum NUTS II Bölgesi Örneği", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10-2: 495-507.

MAÇ, N. (2006). "Bölgesel Kalkınma Ajansları ve Türkiye", Konya Ticaret Odası Etüd-Araştırma Servisi Araştırma Raporu, Sayı:2006-117/76, Konya.

MÜSİAD (2010). Türkiye'nin Tarımsal Gücü ve Geleceği, İstanbul.

OSKAY, C.S. ve KUBAR, Y. (2007). "Avrupa Birliğine Uyum Sürecinde Türkiye'de Bölgesel Kalkınmanın Finansmanında Kalkınma Ajansları", Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F. Dergisi, Yerel Ekonomiler Özel Sayısı: 204-214.

ÖZEN, P. (2005). "Bölge Kalkınma Ajansları", http://www.tepav.org.tr/tr/yayin/s/173, erişim: 02.11.2013.

Serhat Kalkınma Ajansı, " 50 Soruda Kalkınma Ajansları", http://www.serka.gov.tr/sayfa-122-dokuman-merkezi.html, erişim: 21.10.2013.

Türkiye İstatistik Kurumu (2013). Seçilmiş Göstergelerle Türkiye, http://www.tuik.gov.tr/ilGostergeleri/index.html, erişim: 25.11.2013.

UĞUŞ, B., "Avrupa Birliği ve Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Politikaları ve Bölgesel Kalkınma Ajansları", http://www.e-akademi.org/arsiv.asp?sayi=49, erişim: 02.11.2013.

Uluslararası Rekabet Araştırmaları Kurumu (URAK) (2011). İllerarası Rekabetçilik Endeksi 2009-2010, İstanbul.

YAZGI, E., "Kalkınma Ajansları Kalkındırır mı?", http://www.ipuder.org/dosya-arivi/doc_details/172-kalknma-ajanslar-kalkndrr-m-erdem-yazg.html, erişim: 21.10.2013.

Zafer Kalkınma Ajansı (2012). "Göstergelerle TR33 Bölgesi", http://www.zafer.org.tr/bolgemiz/tr33-bolgesi/gostergelerle-tr33-bolgesi.html, erişim tarihi:23.11.2013.

5449 sayılı Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun, Kabul Tarihi:25.01.2006, 8/2/2006 tarih ve 2607 sayılı Resmi Gazete.

DPÜ Sosyal Bilimler Dergisi Yazım Kuralları

1. Makaleler, bilgisayar ortamında Word 2007 ya da üst versiyonda yazılmış olmalıdır.
2. Makale metni, A4 kağıda soldan 2 cm, sağdan 2 cm, üst 2 ve alttan 2 cm olarak yazılmalıdır. Yazı, çizim ya da grafiklerin yazım alanı içinde olmalarına dikkat edilmelidir.
3. Makale metni kâğıdın ön yüzüne, 9 punto ve Times New Roman yazı karakteri ile tek satır aralığı kullanılarak yazılmalıdır.
4. Makale ismi üstte ve ortada olacak şekilde, bold ve 9 punto harflerle yazılmalı. Yazarın ismi, ünvanı ve kurumu, makale isminin altına ortaya gelecek şekilde yazılmalıdır.
5. Makale, ilk sayfada Türkçe ve İngilizce başlıklar ve özetler ile bu özetlerin altına yerleştirilmiş en az 4 ve en fazla 7 kelimeden oluşan anahtar kelimeler içermelidir. Özet bölümü 9 punto ile yazılmalı ve 150 kelimeyi geçmemelidir.
6. Makale içerisindeki başlık ve alt başlıklara herhangi bir numara verilmemelidir. Ana başlıklar büyük harfle ve **bold**, alt başlıklar ise sadece ilk harfleri büyük harf olmak üzere **bold** ve ***italic*** olarak yazılmalıdır.
7. Makale metninde paragraf başı yapılmamalı, paragraf araları bir satır boşluk bırakılarak belirginleştirilmelidir.
8. Alıntı yapılan eserlere atıfta bulunulduğunda aşağıdaki metod uygulanmalıdır:

a) Belirli bir cümle, kavram ya da paragrafa gönderme;
..... (Tek, 2004: 12)
b) Bir makale veya kitabın bütününe gönderme;
..... (Odabaşı, 1998) veya Odabaşı (1998)'nın belirttiği gibi ….....
c) Yazar sayısı iki olan yayına gönderme;
..... (Aktan ve Vural, 2001: 30–37)
d) Yazar sayısı ikiden fazla olan yayına gönderme;
…. (Kara vd., 1991:29) veya Kara vd. (1991:29)'ne göre .....
e) Aynı gönderme ayrı yayınlara yapıldığında;
..... (Yılmaz, 2002: 37–40; Bozkurt, 2005: 29)
f) Aynı gönderme aynı yılda aynı yazarın iki yayına yapıldığında;
..... (Birlik, 2002a: 24-30; b:120-130)
g) Aynı yazarın iki ayrı yayınına gönderme;
..... (Demircan, 1999:12; 2000: 38–40)
h) Soyadları aynı olan iki yazarın yayınına gönderme;
..... (Kara ve Kara, 2001: 51)
ı) Yazarı belli olmayan yayına gönderme (yayına başlığı yazılarak gönderme yapılır);
..... (Pazarlama Kuramı, 2008:12)
i) Anonim yayına gönderme;
..... (Anonim, 1998: 16)
j) Görüşmeye gönderme;
..... (A. Karaaslan, görüşme, 18 Kasım, 2008)
k) Gazetede yayınlanmış yazarsız makaleye gönderme;
..... (İhracatımız Geçen Yıla Oranla % 50 Arttı, *Sabah*, 12.10.2008)
l) Yazarı belli internet yayımlı makaleye gönderme;
..... (Akman, 2008)
m) Kuruma gönderme;
..... (Devlet Planlama Teşkilatı, 2007)
n) web adresine gönderme
…….(*www.kayadibi.com.tr*, 2008) veya …… (*www.die.gov.tr*, 2007)
o) Yayın tarihi belirsiz yayına gönderme;
……. (Eryılmaz, t.y.: 25-30)

9. Makalelerde yararlanılan eserler, metnin sonunda yer alacak KAYNAKÇA bölümünde aşağıdaki şekilde belirtilmelidir:

ALPAY, G. (1983). Holding Yönetimine Gelince**.** İstanbul: Beta.
Makaleler
KABASAKAL, H. ve BODUR, M. (2002). "Arabic Cluster: A Bridge Between East and West**"**, Journal of World Business, 37: 40–54.

10. Makaleler 20 sayfayı geçmeyecek şekilde yazılmalı ve 3 nüsha çıktı ve CD ile birlikte dergi sekreterliğine teslim edilmelidir. Teslim edilecek 3 nüshanın 2 tanesinde yazarının isim ve kurumu yer almamalıdır.

Yukarıdaki formatta teslim edilmeyen eserler içerik açısından değerlendirilmeye tabi tutulmayacak ve editör tarafından yazarına iade edilecektir.

ISSN: 1302-1842
Number 39
January 2014

sbe.dpu.edu.tr

TURİST REHBERLERİNİN MOTİVASYONU İLE PERFORMANSI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN BELİRLENMESİ

Özlem KÖROĞLU, Yrd. Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Turizm Fakültesi, ozlemkoroglu_98@yahoo.com

Cevdet AVCIKURT, Prof. Dr. Balıkesir Üniversitesi, Turizm Fakültesi, cevdet_avcikurt@yahoo.com

ÖZET: Turist rehberlerinin performans düzeylerinin ölçülmesi, rehberlerin motivasyonu ile performansı arasında herhangi bir ilişkinin bulunup bulunmadığının tespit edilmesi ve turist rehberlerinin demografik değişkenleri ile motivasyonu ve performansı arasındaki ilişkilerin belirlenmesi bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Elde edilen kuramsal bilgilere dayanarak araştırma hipotezi belirlenmiş ve araştırma modeli geliştirilmiştir. Verilerin elde edilmesi için anket tekniği kullanılarak turist rehberleri üzerinde bir araştırma yapılmıştır. Elde edilen veriler frekans, güvenirlik, aritmetik ortalama, regresyon, bağımsız grup t testi, tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ve Tukey analiz yöntemleri kullanılarak değerlendirilmiştir. Araştırma sonucunda turist rehberlerinin performans düzeylerinin yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca turist rehberlerinin motivasyonu ile performansı arasında pozitif yönlü ilişkilerin olduğu saptanmıştır. Bununla birlikte motivasyon ile turist rehberlerinin yaşı ve taban ücreti alabilme durumu arasında; performans ile turist rehberlerinin yaşı, eğitim durumu, rehberlik tecrübesi ve taban ücreti alabilme durumu arasında anlamlı farklar saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Motivasyon, performans, demografik özellikler, turist rehberleri, turizm.*

DETERMINATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN THE MOTIVATION AND PERFORMANCE OF THE TOURIST GUIDES

ABSTRACT: Measuring the performance of tourist guides, determining whether there is any relationship between motivation and performance of tourist guides and determining the relationship between demographic variables of tourist guides and motivation and performance are aimed in this study. The research hypothesis has been created and research model has been developed based on the literature. In order to obtain data a study has been conducted on tourist guides with using questionnaire technique. The collected data have been analyzed by using frequency, reliability, means, regression, independent group t test, one-way analysis of variance (ANOVA) and Tukey's analysis. At the end of the study, the tourist guides' performance has been found high. In addition a positive relationship between the tourist guides' motivation and performance has been found. Also, significant differences have been found between the tourist guides' age, income and motivation; between the tourist guides' age, education level, experience, income and performance.

Key Words: *Motivation, performance, demographic characteristics, tourist guides, tourism.*

GİRİŞ

Günümüzde turizm sektöründe faaliyet gösteren işletmeler arasında “hizmet kalitesi sağlama” ve “rekabet etme” kavramları önem kazanmıştır. Bu konuda rehberlik mesleğini icra eden turist rehberleri önemli bir rol üstlenmektedirler (Yıldız vd., 1997: 7). Turist rehberi, ülkeyi yerli ve yabancı turistlere en iyi biçimde tanıtan, onlara gezileri süresince yardımcı olan, Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın vermiş olduğu yetki belgesine sahip kişidir. Turist rehberleri, turistlerin tur organizasyonundan ve seyahat deneyimlerinden memnun kalması, “Türkiye” ve “Türk imajı”nın oluşturulup tanıtılması konusunda son derece önemli ve belirleyici bir rol oynamaktadırlar. Organize turlarla Türkiye’ye gelen bireysel turistin en uzun süre beraber olduğu ve en çok etkilendiği kişi turist rehberleridir (Genç, 1992: 216; Karaçal ve Demirtaş, 2002: 177).

Turist rehberinin, turlarda tur operatörü veya seyahat acentesi adına tek yetkili kişi olması, herhangi bir sorun karşısında en hızlı ve doğru bir şekilde çözüm üretebilmesi, gerekliliğin de ötesinde zorunluluktur. Kendisine çeşitli konularda sorulacak sorulara vereceği cevaplar, göstereceği performans, yalnızca çalıştığı tur operatörü ve seyahat acentasının değil, aynı zamanda ülkenin imajını olumlu veya olumsuz bir şekilde etkileyebilmektedir

(Değirmencioğlu, 2003: 23). Rehberlerin, işlerinde kendilerini mutlu hissetmeleri, işlerine motive olmaları ya da motivasyonlarının düşük olması, onların genel iş davranışları üzerinde bir takım etkiler yaratabilmekte ve işlerinde gösterecekleri performans düzeyini etkileyebilmektedir. İşine karşı olumsuz bir tutum içinde olan rehberin de turistlere gereken ilgiyi göstermesi, onlara karşı nazik ve içten davranması ve güler yüz göstermesi oldukça zordur. Oysa rekabetin oldukça yoğun yaşandığı günümüzde turizm işletmeleri için kaliteli hizmet sunmak stratejik bir önem taşımaktadır. Kaliteli hizmetin yolu ise yetenekli ve iyi motive olmuş, yüksek performansa sahip işgörenlerden geçmektedir. Özellikle turizm işletmeleri, yönetim, üretim, pazarlama, mali yapı ve sunulan hizmetlerin nitelikleri bakımından diğer işletmelere göre bazı farklı özelliklere sahip olan işletmelerdir. Turizm işletmelerinin sundukları hizmetler daha çok müşterilerinin psikolojik tatmin duygularına yöneliktir ve bu hizmetlerin üretiminde en çok kullanılan kaynak insan emeği ve işgücüdür. Turizm sektöründe işgücünün önemli bir bölümünü de turist rehberleri oluşturmaktadır. Bu nedenle turist rehberlerinin sunduğu hizmetlerin kalitesi; bilgi ve deneyimlerine, yeteneklerine, davranışlarına, dış görünümlerine, müşterilerle iletişim becerilerine ve müşterilere en iyi hizmeti sunmak için gösterdikleri çabaya bağlı olmaktadır (Tanrıverdi ve Oktay, 2001). Turist rehberlerinin işlerini en kaliteli şekilde yapabilmesi amacıyla enerji harcama, kendini işine verme ve iş doyum ve performans düzeyini koruyabilme, yüksek motivasyon ile mümkün olacaktır. Dolayısıyla, turist rehberleri ve turist rehberlerini bünyelerinde çalıştıran örgütler ve işletmeler açısından motivasyonun ve performansın önemi yadsınamayacak kadar büyüktür.

Bu kapsamda araştırmanın amacını, turist rehberlerinin performans düzeylerinin ölçülmesi, rehberlerin motivasyonu ile performansı arasında herhangi bir ilişkinin bulunup bulunmadığının tespit edilmesi ve turist rehberlerinin demografik değişkenleri ile motivasyonu ve performansı arasındaki ilişkilerin belirlenmesi oluşturmaktadır. Bu amaç doğrultusunda öncelikle motivasyon ve performans kavramları tanımlanmış, motivasyon ve performans arasındaki ilişkiler incelenmiş, araştırmanın yönteminden bahsedilmiş ve araştırma bulgu ve yorumlarına yer verilmiştir. Hem acentalar hem de turizm sektörü için son derece önemli bir yere sahip olan turist rehberlerinin performans düzeylerinin saptanması ve rehberlerin motivasyonu ile performansı arasında herhangi bir ilişkinin bulunup bulunmadığının tespit edilmesi, işletmelerin ve sektörün geleceği için büyük önem taşımaktadır. Ayrıca literatür taraması sonucu turist rehberlerinin motivasyonu ile performansı arasındaki ilişkileri inceleyen herhangi bir çalışmaya rastlanmaması bu çalışmanın önemini daha da arttırmaktadır.

MOTİVASYON KAVRAMI

Her geçen gün önemi biraz daha artmakta olan işgören yönetimi, artık işletme yönetimlerinin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. İşgören yönetiminin önemini kavrayan işletmeler, bünyelerinde insan kaynakları bölümlerini oluşturmakta, bu bölümlerin başarıya ulaşması için bir dizi yönetsel teknikler ve araçlar geliştirmektedir. İş analizleri, iş tanımları, işgören performans değerlendirmeleri, işgören eğitimi, işgören geliştirme gibi yöntemlerin uygulanması, işletmelerde işgören yönetiminin başarı ile yürütülmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu yöntemler arasında yer alan işgören motivasyonu da işgören yönetiminin yerine getirmesi gereken önemli konulardan biri haline gelmiştir (Tanrıverdi ve Oktay, 2001: 33). Çünkü pek çok işgören günlük yaşamının önemli bir bölümünü bir örgüt içerisinde çalışarak geçirmektedir. Bu nedenle insan davranışına yön veren motivasyonun örgütler için önemi göz ardı edilmemelidir. Motivasyon; bireyi harekete geçiren hedef yönelimli davranış olarak tanımlanmaktadır (Lawler III, 1994: 3). Greenberg ve Baron (1997: 142) motivasyonu; bazı hedeflere ulaşmak için birey davranışını harekete geçiren, yönlendiren ve sürdüren bir süreç olarak tanımlamaktadırlar. Motivasyon süreci ihtiyaç, dürtü, motivasyon ve davranış olarak şekillenmektedir. İhtiyaç, bir konuda bir eksikliğin doyurulmasını ifade etmektedir. Bu eksikliği gidermek için organizmada bir güç belirmesine dürtü, organizmanın bu ihtiyacı gidermek için belirli bir yönde etkinlik göstermesi eğilimine de motivasyon denilmektedir (Batmaz, 2002: 46).

Greenberg ve Baron'a (1997: 142) göre harekete geçme eyleminin arkasında kuvvet ve enerji bulunmaktadır. Örneğin işgören işletmede iyi bir iş yaparak ya da başka bir sebeple kendisi hakkında iyi bir izlenim yaratmak istemektedir. Bu isteği enerjiye dönüşerek işgöreni harekete geçirmektedir. Bundan sonraki aşama yönlendirme aşamasıdır. Harekete geçen birey hedefine ulaşmak için bazı davranışlarda bulunmaktadır. Örneğin, takdir edici bir iş yapmak, daha çok çalışmak ya da işletmeye karşılıksız bazı hizmetler sunmak bu davranışlarının arasında yer almaktadır. Bu davranışlar işgören hedefine ulaşıncaya kadar devam etmektedir. Son aşama ise işgörenin hedefine ulaştığı aşamadır. Burada işgören hedefine ulaşmış ve işletmede kendisi hakkında iyi bir izlenim oluşturmuştur. Yani işgören doyuma ulaşmıştır. Doyum yeterli düzeyde olmadığında işgören doyumsuzluğu oranında hayal kırıklığına uğramaktadır. Bu

durumda işgören yeniden motive olarak bu aşamalara baştan başlayabilmekte veya isteminden vazgeçebilmekte ya da kaygılar geliştirerek, psikolojik sağlığını tehlikeye atabilmektedir (Karatepe, 2005: 5).

İşgören motivasyonu ile ilgili teorik ve pratik çalışmalara yön veren çeşitli varsayımlar ve özellikler bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, motivasyonun anlaşılabilmesi için kişisel, işle ilgili ve çevresel özelliklerin işgören davranışını nasıl etkilediğinin analiz edilmesi gerektiği ile ilgilidir. İkincisi, motivasyonun kişisel ve durumsal faktörlerden etkilenme sonucu ortaya çıkan dinamik bir içsel durumu ifade etmesi ve kişisel, sosyal ya da diğer faktörlerdeki değişimle birlikte değişebilmesidir. Üçüncüsü ise, motivasyonun işgören davranışlarını etkilemesi ile ilgilidir (Wiley, 1997: 263). İşgören davranışlarının istenilen düzeyde olması her zaman için işletmelerin ve yöneticilerin hedefleri arasında yer almaktadır. Yöneticiler pek çok teşvik programları ya da diğer yönetim politikaları ile işgören davranışlarını yönlendirmeye çalışmaktadırlar (Tietjen ve Myers, 1998: 226). Bireylerin farklı ihtiyaçlarının olması, farklı istek ve beklentilere sahip olmaları ve bu isteklerin sürekli değişmesi, yöneticileri sürekli olarak işgörenlerini neyin motive ettiğini, neyin etmediğini araştırmaya mecbur bırakmıştır. Motivasyon teorilerinin temelini de bu ihtiyaçların neler olduğunun araştırılması oluşturmaktadır (Northcraft ve Neale, 1990: 136).

PERFORMANS KAVRAMI

Literatürde performans kavramına ilişkin çok farklı tanımlar bulunmaktadır. Tanımlardaki farklılığa rağmen, performans kavramının, işletmeyi başarıya götürecek faaliyetlere odaklandığı görülmektedir. Ayrıca performans, işletmelerin rekabet avantajlarını geliştirme ve varlıklarını sürdürmeye yönelik bir kavram olarak da kullanılmaktadır (Kılınç ve Mesci, 2008: 29). Örgütsel davranış açısından ele alındığında performans, işgörenin örgütsel amaçları gerçekleştirmek için görevi ile ilgili eylemlerinin ve işlemlerinin sonunda elde ettiği üründür. Bu ürün mal, hizmet, düşünce türünden olabilmektedir (Başaran, 1991: 179). Örgütsel açıdan ele alınan performans genelde iş performansı, işgörenin işini tamamlamak amacıyla gösterdiği performans ya da işgören performansı olarak ele alınmaktadır (Porter vd., 2003: 141).

Brief'e (1998: 42) göre iş performansı, işgörenin işinin gerektirdiği aktiviteleri yerine getirebilme yeterliliğidir. Byars ve Rue (2000: 276), iş performansının bir işgörenin yetenekleriyle ve iş algılamalarıyla şekillenen çabalarının bir sonucu olarak oluştuğunu vurgulamaktadırlar. Bu nedenle performans işgörenin yetenekleri, işini algılaması ve çabası arasındaki ilişkilerin bir sonucu olmaktadır. Çaba, işgörenin işine motive olması ile oluşmakta ve işini gerçekleştirmek amacıyla enerjiye (fiziksel ya da zihinsel) dönüşmektedir. Yetenekler, işgörenin işini yerine getirmek amacıyla kullandığı kişisel özellikleridir ve değişmeleri uzun zaman almaktadır. İş algılamaları ise işgörenin işini gerçekleştirme amacıyla kullanacağı çabalarına yön vermektedir.

İşgücü, işletmeler için vazgeçilmez bir unsurdur. Rekabetin çok çetin olduğu ve değişimin hızla devam ettiği küresel pazarlarda, işletmelerin üstünlük elde etmesinde temel unsur işgörendir. Bu nedenle, insan kaynakları yönetim sisteminin bir parçası olan performans yönetim sistemi işletmelerin rekabet üstünlüğü elde etmesi ve sürekli geliştirilmesi amacıyla stratejik bir araç olarak kullanılabilmektedir (Yalçın ve Kılıç, 2002: 1). Bununla birlikte işgören performansı müşteri memnuniyeti yaratmada büyük önem taşımaktadır. Özellikle müşteri ile işgörenlerin yüzyüze iletişimde bulunduğu sektörlerde işgören performansı müşterilerin tekrar aynı işletmeyi tercih etmelerinde büyük rol oynamaktadır (Dolen vd., 2004: 437). Özellikle hizmet sektöründe faaliyet gösteren turizm işletmelerinde, işgörenlerin performanslarının en önemli sonucu, müşteri memnuniyetidir. İşletmeye belirli bir hizmetten yararlanma beklentisiyle gelen müşterinin algıladığı, yani gerçekte yararlandığı hizmetin beklentisine uygun olması, hatta beklentisinin de üstünde olması, müşteri memnuniyetini sağlamaktadır. İşletmenin bu durumu gerçekleştirebilmesindeki en önemli faktör de, müşterinin en iyi şekilde memnun edilmesine odaklanmış, özenli bir hizmet sunan, kısaca iyi bir performans sunan işgörendir (Taner, 2005: 86).

İşletmelerde performans ölçme genellikle işletmelerin finansal açıdan değerlendirilmesi amacıyla yapılmaktadır. Ancak son yıllarda işgörenlerin işletmeler için değerinin ve öneminin kavranmasıyla birlikte performans ölçme, işgörenler üzerinde de yoğunlaşmaya başlamıştır. Özellikle hizmet üreten işletmelerde müşteriyle yüz yüze olup hizmet sunan işgörenlerin performanslarının ölçülmesi büyük önem taşımaktadır (Coleman vd., 2004: 40). Performansı ölçmek amacıyla çok farklı araçlar ve ölçüm teknikleri kullanılmaktadır. Pek çok işletme işgörenlerini çeşitli kişisel özelliklerine göre değerlendirmektedir. Örneğin, işgörenlerin sorumluluk düzeyi, iş tutumları ya da diğer işgörenlere yönelik olan işbirlikçi tutumları işletmelerin işgörenlerini değerlendirmesi açısından yeterli

olmaktadır. Ancak, yapılan bu değerlendirmelerin büyük çoğunluğu subjektif değerlendirmeler olmakta ve işgörenlerin olumsuz tepkiler verebilmelerine yol açmaktadır. Örneğin işgörenin işine yönelik olan sorumluluk düzeyinin herhangi bir nedenle düşük olduğunun söylenmesi sonucu işgörenin yapılan tüm işlerde sorumluluk düzeyinin düşük olduğu genellemesine ulaşması ve buna yönelik olarak olumsuz bir tepki göstermesi olağan bir durumdur. Bu nedenle yapılan değerlendirmeler ve ölçmeler tarafsız olmalı ve işgörenler tarafından böyle algılanması sağlanmalıdır (Lawler III, 1994: 170). Performans değerlendirme sisteminin asıl hareket noktası, bireyler arasındaki, performans farklılıklarının belirlenmesi gereğidir. Performans değerlendirme işgören ve işletme açısından önemli bir psikolojik ihtiyacı karşılamakta ve performans değerlendirmenin hem işgörenler hem de işletmeler için önemi tartışmasız olarak kabul edilmektedir. İşgörenler ve işletmeler için pek çok yararı bulunan performans değerlendirmesi için kişisel değerleme, üstlerin görüşleri, astların görüşleri, hedeflere ulaşma düzeyi, müşteri raporları ve müşteri mutluluğu, karşılıklı görüşme ve karma yaklaşımlar gibi birçok yöntem bulunmaktadır (Çabuk, 2007: 46).

MOTİVASYON VE PERFORMANS İLİŞKİSİ

Güdüleme veya isteklendirme olarak tanımlanan motivasyon, davranışın başlatılması, yönlendirilmesi ve sürdürülmesini sağlayan bir güçtür. Motivasyon ihtiyaçlar sonucu ortaya çıkmakta, kişinin yapacağı işte başarılı olmasını desteklemekte ve işgörenlerin performansını doğrudan etkilemektedir (Kaplan, 2007: 82-83). Vroom'un Beklenti Teorisi'nde, motivasyonla performans arasındaki ilişkinin olumlu olduğu ve işgörenin işinde göstereceği çabanın performansla sonuçlanacağı inancı bulunmaktadır (Greenberg ve Baron, 1997: 159). Nortcraft ve Neale (1990), motivasyonun çabaya dönüşeceği, çabanın da yeteneklerle şekillenip performansı arttıracağını ifade etmektedirler. Bu süreç içerisinde de işgörenlerin performans artışıyla birlikte gerçekleşecek olan sonuçlara da büyük bir inancı bulunmaktadır. Bu inançlardan en önemlisi üstün performansın ödüllendirilebileceği inancıdır. Eğer işgören işi yapabileceğine ve işin ödüllendirileceğine inanmazsa işine motive olmamakta ve dolayısıyla herhangi bir performans gösterememektedir (Northcraft ve Neale, 1990: 159). Bu nedenle performans değerlendirmenin ve ödüllendirmenin motivasyon üzerindeki etkilerinin olumlu olması açısından sürecin etkin yürütülmesi büyük önem taşımaktadır. Performans değerlendirme aracılığıyla işgörenin takdir edilmesi ve motivasyonunun artırılması, bu sürecin doğal bir sonucudur. Çünkü değerlendirme sırasında verilen geri bildirimler, işgörene gerçekleştirdiği faaliyetlerin ve gösterdiği çabaların organizasyon için önemli olduğu mesajını içermektedir. Motivasyonu etkileyen bir diğer konu ise, değerlendirmelerin yöneticiler ile iletişimi düzenli hale getirmesi ve beklentilerin karşılıklı olarak, samimi bir ortamda paylaşılıyor olmasıdır. Bu durum, yönetici ve işgörenin gerçekleşmesi mümkün olan beklentiler üzerinde anlaşmaya varmasına, işgörenin işleri sahiplenmesine ve bunun sonucunda da motivasyonun artmasına neden olmaktadır. Ayrıca, iletişimin düzenli olarak gerçekleşmesi, işgörenin kendini ifade etmesi ve yaşadığı sorunları paylaşması açısından performans değerlendirmenin motivasyon üzerindeki bir başka olumlu etkisi olarak da görülebilmektedir (Kaplan, 2007: 64).

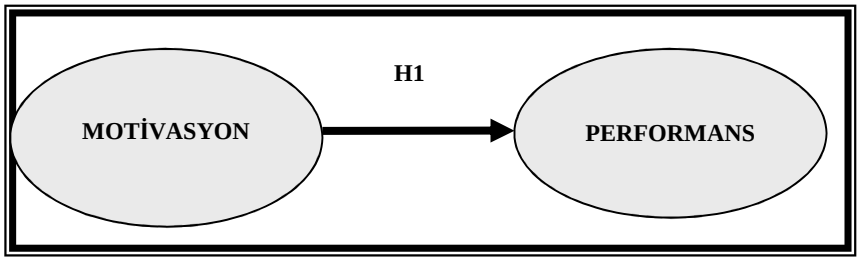
Literatürde motivasyon ve performans ilişkisini araştıran pek çok çalışma bulunmaktadır. Motivasyon ile performans arasında önemli ilişkilerin bulunduğunun tespit edilmesinin yanında, performans üzerinde motivasyonun tek başına yeterli olmadığını, başka faktörlerin de bulunması gerektiğini ortaya çıkaran çalışmalar da bulunmaktadır. Örneğin, Taner (2005: 87), işgören performansı üzerinde etkili olan tüm faktörler sağlanmış olsa bile, işgörenin motivasyonu düşükse iş performansının da düşük olacağını ifade etmiştir. Ölçer (2005) tarafından yapılan araştırmada işgörenlerin motivasyonunu etkileyen faktörlerin belirlenmesi amaçlanmış ve araştırma sonucunda motivasyon ve performans arasında pozitif yönlü anlamlı ilişkilerin olduğu ortaya çıkmıştır. Kuvaas (2006), iş performansı ve iş motivasyonunu etkileyen faktörlerin tespit edilmesi amacıyla bir araştırma yapmıştır. Bu araştırmada iş performansı ile iş motivasyonu arasında önemli bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca Kuvaas (2006: 369), uzun yıllar ücret gibi pek çok aracının işgören performansını arttırmak amacıyla kullanıldığını ve bunların işgören performansı üzerinde geçici bir etki oluşturduğunu diğer taraftan ise içsel bir güç yani motivasyonun arttırılması ile performans üzerinde diğer pek çok araçtan daha fazla etki yaratabileceğini belirtmiştir. Kaplan (2007) tarafından motivasyon teorileri kapsamında uygulanan özendirme araçlarının işgören performansına olan etkisini belirlemeye yönelik bir araştırma yapılmıştır. Araştırma sonucunda motivasyon ile performansın çok yakından ilişkili olduğu ortaya çıkmıştır. Özellikle ekonomik motivasyon araçlarının işgören performansı üzerinde daha çok etkisinin olduğu bulunmuştur. Bununla birlikte araştırmada motivasyonun ihtiyaçlar sonucu ortaya çıktığı, bireyin yapacağı işte performans göstermesini desteklediği ve işgörenlerin performansını doğrudan etkilediği de bulunmuştur.

Motivasyon ile performans arasında önemli ilişkilerin bulunduğu tespit edilen çalışmaların yanında performans ile motivasyon arasında herhangi bir ilişkinin bulunmadığını ya da performans üzerinde motivasyonun tek başına yeterli olmadığını gösteren çalışmaları da gözden geçirmekte yarar vardır. Örneğin Örücü ve Kanbur (2008) tarafından yapılan çalışmada örgütsel-yönetsel motivasyon uygulamalarının çalışanların performansı üzerinde etkisinin olup olmadığının belirlenmesi amacıyla hizmet işletmesi ve endüstri işletmesi çalışanları üzerinde bir araştırma yapılmıştır. Araştırma sonucunda örgütsel-yönetsel motivasyon araçlarının performans üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte Kaynak (1990: 160), performansın gerçekleşmesinde yalnızca motivasyonun yeterli olmadığını bununla birlikte yeteneğin de bulunması gerektiğinden bahsetmektedir. Sy vd. (2006: 462), iş performansının oluşmasında yeteneklerin duygularla şekillendiğini ve hem olumlu duyguların hem de olumsuz duyguların performansa yön verdiğini ortaya çıkarmıştır. Örneğin heyecan ya da coşku gibi olumlu duygular, işgöreni müşteriye daha iyi hizmet sunması için uyarmaktadır. Diğer taraftan endişe gibi olumsuz duygular ise, işgörenlerin işleri ya da görevleri üzerine daha fazla yoğunlaşmalarını sağlamaktadır.

Lawler III (1994: 10), performansın oluşmasında işgörenin kişilik özellikleri, iş davranışı vb. gibi pek çok faktörün etkili olduğunu belirtmektedir. Ona göre performansın oluşmasında en önemli faktörlerden biri bireyin yetenekleridir ve işgörenin iyi performans göstermek için nasıl motive olduğu önemli değildir. Eğer işgörenin yetenekleri bakımından eksiklikleri mevcutsa iyi performans göstermesi beklenmemelidir. Öztürk (2002: 82) ise, iş performansının motivasyona, işgörenin içinde bulunduğu koşullara ve yeteneğe bağlı olduğunu ifade etmektedir. Çünkü performans, motivasyon, yetenek ve çevre koşullarının bir fonksiyonudur. Yetenek her bireyde doğuştan var olup sonradan eğitimle geliştirilebilmektedir. Çevre koşulları faktörleri ise işletmenin iç ve dış koşullarını içermektedir. Performansı en üst seviyede gerçekleştirebilmek için her işgörenin işini istekle yapması (motivasyon), işini beceriyle yapması (yetenek) ve işini yapmak için doğru amaçlara ve araçlara sahip olması (içinde bulunulan koşullar, çevre) gerekmektedir. Bu koşulların herhangi birinin eksik olması performansın olumsuz yönde etkilenmesine sebep olmaktadır. Yelboğa (2006), tarafından yapılan araştırmada ise iş performansı üzerinde kişilik özelliklerinin büyük bir etkisinin bulunduğu ortaya çıkmıştır. Tracey vd. (2007: 314) tarafından yapılan çalışmada ise, performansın, motivasyondan daha çok işgörenin bilişsel yeteneklerinin bir sonucu olarak ortaya çıktığı sonucuna varılmıştır.

YÖNTEM

Araştırmanın hipotezi; ***"H1=*** *Turist rehberlerinin motivasyonu ile performansı arasında anlamlı bir ilişki vardır." olarak* belirlenmiştir. Araştırmanın amacı ve hipotezi temel alınarak oluşturulan araştırma modeli Şekil 1'de yer almaktadır.

Şekil 1. Araştırma Modeli

Bu çalışmanın evrenini Türkiye'de turizm sektöründe 2008-2009 yılı itibariyle (3 yıl önce) aktif olarak çalışan 9803 ve pasif olarak bulunan 3869 rehber olmak üzere toplam T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'ndan belgeli 13672 turist rehberi oluşturmaktadır (www.kultur.gov.tr, 2009) Araştırmanın evreni öncelikle turizm sektöründe aktif olarak çalışan 9803 rehber ile sınırlandırılmıştır. Pasif rehberler ise T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'ndan belgeli olmalarına rağmen herhangi bir nedenle rehberlik kimlik kartlarını kullanamayan ve sektörde profesyonel olarak çalışmayan rehberleri ifade etmektedir. Bu nedenle pasif rehberler araştırma evreninin dışında bırakılmıştır. Çalışmada örneklem büyüklüğünün belirlenmesi konusunda Yazıcıoğlu ve Erdoğan (2004: 49) ve Ural ve Kılıç (2005: 41) tarafından yapılan çalışmalar incelenmiş ve evren büyüklüğü 10.000 olan bir araştırma için kabul edilebilir örneklem büyüklüğünün 370 olduğu görülmüştür. Araştırma süreci sonunda toplam 480 anket toplanmıştır. Bu anketlerin 43

tanesi yeterli veri ve anlamlılığa sahip olmadığı için değerlendirmeye alınmamıştır. 437 anket formu üzerinden araştırma analizleri gerçekleştirilmiştir.

Araştırmada elde edilen kuramsal bilgilere dayanarak, anket formu geliştirilmiş ve verilerin elde edilmesi için anket tekniği kullanılmıştır. Anket tekniği kullanılmadan önce, örneklem grubu üzerinde bir ön test uygulaması yapılmıştır. Ön test ile anketteki muhtemel hataların düzeltilmesi amaçlanmıştır. Ön test, 2008 yılı Haziran-Eylül yaz sezonunda, araştırma kapsamı dışında kalacak olan 45 turist rehberi üzerinde uygulanmıştır. Ön test sonucunda anket soru ve ifadelerin üzerinde bazı düzenlemelerin yapılması ve anket formuna son halinin verilmesinin ardından, anketin uygulanması süreci başlamıştır. Anket turist rehberlerine 2008 yılı Kasım ve Aralık aylarında düzenlenen hizmet içi eğitim seminerleri sırasında uygulanmış ve verilerin toplanması amacıyla görüşme yönteminden yararlanılmıştır.

Araştırma anketi 3 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, araştırmaya katılan turist rehberlerinin sosyo-demografik özelliklerini tespit etmeye yönelik sorular içermektedir ve bu bölümde toplam 8 soru yer almaktadır. Sosyo-demografik sorular ile katılımcıların; cinsiyeti, yaşı, medeni durumu, eğitim durumu, mesleki rehberlik eğitimini (rehberlik belgesini) nerede aldıkları, rehberlik tecrübesi, kaç yıldan beri aynı acentada çalıştıkları ve Kültür ve Turizm Bakanlığınca belirlenen taban ücretini alabilme durumu ile ilgili bilgilerini edinmek amaçlanmaktadır. Araştırmaya katılan turist rehberlerinin sosyo-demografik özelliklerinin belirlenmesi amacıyla anket formunda kapalı uçlu sorulara, iki şıklı sorulara, çoktan seçmeli sorulara ve birden çok seçenekli sorulara yer verilmiştir. Anket formunun ikinci bölümünde, motivasyon ölçeği yer almaktadır. Motivasyon ölçeğinde 18 ifade bulunmaktadır. Motivasyon ölçeğinin geliştirilmesinde; Simons ve Enz, 1995; Linz, 2004; Gagne ve Deci, 2005; Garg ve Rastogi, 2006; ve Dündar vd. 2007; çalışmalarından yararlanılmıştır. Ölçekte yer alan maddelerin tamamı 5'li likert ölçeğine göre ölçeklendirilmiştir (1 Kesinlikle Katılmıyorum; 5 Kesinlikle Katılıyorum).

Araştırmanın üçüncü bölümünde, performans ölçeği yer almaktadır. Turist rehberlerinin performans düzeyinin belirlenmesi amacıyla katılımcıların kendi davranışlarını değerlendirmesini içeren kişisel değerlendirme yöntemi kullanılmıştır (Muchinsky, 2008: 237). Bu kısımda amaç, işgörenlerin kendilerinin iş performanslarına yönelik fikir ve düşüncelerinin belirlenmesidir. Bir form yardımıyla yapılabileceği gibi yılda bir ya da iki kez işgörenin hazırlayıp yöneticisine verdiği bir rapor şeklinde de uygulanabilmektedir. Bu yöntemin olumsuz tarafı bireyin, bireysel yargılarına dayanması ve kendisine yönelik değerlendirmenin sübjektif olabilmesi olasılığıdır. Genelde kendi işine hakim, kendi amaçlarını koyabilen, kendi performanslarını objektif olarak değerlendirebilen işgörenlere bu performans değerlendirme yöntemi uygulanmaktadır (Çabuk, 2007: 47). Kişisel değerleme yöntemi çoğunlukla amaçların ve gelişimin ihtiyacı olan faktörleri belirlemek için kullanılmaktadır. Bu yaklaşım işgöreni kısıtlı olarak değerlendirme sürecinin içine doğru itmektedir. Böylece işgören değerlendirme görüşmesi ve çalışma performansı ile problemleri hakkında dikkatli düşünmeye sevk edilmektedir (Örücü ve Köseoğlu, 2003: 54).

Performans ölçeği, turist rehberlerinin performansını ölçen toplam 8 ifadeden oluşmaktadır. İfade 1, 2, 3, 4 için Kirkman ve Rosen (1999) tarafından geliştirilen ve Sigler ve Pearson (2000) ve Siegall ve Gardner (2000) tarafından kullanılan ve Çöl (2008) tarafından Türkçe'ye çevrilen ölçekten yararlanılmış olup, tüm değişkenlerin güvenilirlikleri kabul edilebilir 0,70'lik Cronbach α düzeyinin üzerinde bulunmuştur. İfade 5 ve 6 için, Babin ve Boles (1998) tarafından konaklama işletmelerinde önbüro çalışanlarına uygulanan ve daha sonra çeşitli araştırmalarda da (Hussian vd., 2003; Karatepe vd., 2006) kullanılan ölçekten yararlanılmış olup, tüm değişkenlerin güvenilirlikleri kabul edilebilir 0,70'lik Cronbach α düzeyinin üzerinde (0,83 Cronbach α) bulunmuştur. İfade 7 ve 8 için ise Øgaard vd. (2008) tarafından konaklama işletmelerinde çalışan işgörenlere uygulanan ölçekten yararlanılmış olup, tüm değişkenlerin güvenilirlikleri kabul edilebilir 0,70'lik Cronbach α düzeyinin üzerinde (0,85 Cronbach α) bulunmuştur. Ölçekte yer alan maddelerin tamamı 5'li likert ölçeğine göre ölçeklendirilmiştir (1 Kesinlikle Katılmıyorum-5 Kesinlikle Katılıyorum). Araştırmada SPSS 11.5 paket programı kullanılmıştır. Araştırmada, frekans analizleri, güvenirlik analizleri (Cronbach Alpha), aritmetik ortalama ve standart sapma, regresyon analizi, bağımsız grup t testi, tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ve Tukey analiz yöntemleri kullanılmıştır.

BULGULAR VE YORUMLAR

Turist rehberlerinin sosyo-demografik özelliklere ilişkin değerlendirmelere bakıldığında; ankete katılanların %60,9'unun erkeklerden, %38,9'unun ise kadınlardan oluştuğu görülmektedir (anketlerin %0,2'si eksik veri

içermektedir). Ankete katılanların %38'i 19-30 yaş, %31,1'i 31-40 yaş, %17,6'sı 41-50 yaş arasında ve %13,3'ü ise 51 yaş ve üzerinde bulunmaktadırlar. Ankete katılanların %46'sı bekâr ve %43,9'u evlidir. Lisans mezunu olanların oranı %52,9, önlisans mezunu olanların oranı %23,3, yüksek lisans mezunu olanların oranı %12,6, lise mezunu olanların oranı %8,2 ve doktora mezunu olanların oranı ise %1,6'dır. Ankete katılanların %66,6'sı mesleki rehberlik eğitimlerini Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından düzenlenen altı aylık turist rehberliği kursunu, %17,6'sı meslek yüksekokulunu ve %14,2'si ise lisans düzeyinde turist rehberliği bölümünü tamamlayarak almışlardır. Ankete katılanların %32'si 1-4 yıllık, %26,3'ü 5-9 yıllık, %20,8'i 10-14 yıllık, %14,2'si 15 yıl ve daha fazla ve %6,6'sı ise bir yıldan az rehberlik deneyimine sahiptirler. Ankete katılanların %36,2'sinin 1-3 yıl, %29,7'sinin 3-5 yıl, %18,8'sinin 1 yıldan az ve %15,3'ünün beş yıldan fazla süredir aynı acentada çalıştıkları görülmektedir. Ankete katılanların %35,5'inin yaptıkları tur başına Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından belirlenen taban ücretini alamadıkları, %32,7'sinin taban ücretini aldığı ve %31,4'ünün ise taban ücretini bazen aldıkları ortaya çıkmıştır.

Araştırmada, güvenilirlik analizi sonucunda motivasyon ölçeğinin güvenilirlik değeri (Cronbach Alpha Katsayısı) 0,93 olarak tespit edilmiştir. Elde edilen bu sonuç, ölçeğin yüksek derecede güvenirliğe sahip olduğunu göstermektedir (Ural ve Kılıç, 2005: 258). Performans ile ilgili ölçeğin güvenilirlik analizi sonucunda ise verilerin güvenilirlik değeri (Cronbach Alpha Katsayısı) 0,87 olarak tespit edilmiştir. Bu sonuç performans ölçeğinin de yüksek derecede güvenirliğe sahip olduğunu göstermektedir (Ural ve Kılıç, 2005: 258).
Tablo 1'de turist rehberlerinin motivasyonlarının sağlanmasında hangi araçların etkili olduğuna ilişkin görüşlerinin belirlenmesi amacıyla yöneltilen sorulara alınan cevaplara ilişkin aritmetik ortalama ve standart sapmaları yer almaktadır. Tablo 1'e göre "ücret"in 4,57 ortalama ile en yüksek ortalamaya sahip olduğu görülmektedir. "Başarı" 4,56 ortalama ile ikinci, "iş güvencesi" ve "kendini geliştirme" 4,53 ortalama ile üçüncü, "ödül" 4,52 ortalama ile dördüncü ve "işin çekiciliği" ise 4,50 ortalama ile beşinci sırada yer almaktadır. Diğer bir ifade ile turist rehberleri kendilerini en fazla motive eden araçları ücret, başarı, iş güvencesi, kendini geliştirme, ödül ve işin çekiciliği olarak değerlendirmişlerdir. "Rekabet", "farklı turlar gerçekleştirmek" ve "sorumluluk taşımak" ifadelerinin ise en düşük ortalamaya sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 1. Turist Rehberlerinin Motivasyon Düzeylerinin Aritmetik Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

		Aritmetik Ortalama*	**Standart Sapma**
Motivasyon	Ücret	4,57	0,62
	İş güvencesi	4,53	0,62
	Ödül	4,52	0,71
	Ek olanaklar	4,33	0,83
	Çalışmada bağımsızlık	4,45	0,72
	Sosyal katılım	4,13	0,96
	Kendini geliştirme	4,53	0,63
	Başarı	4,56	0,68
	Rekabet	3,95	0,98
	İşin çekiciliği	4,50	0,65
	Kişiye ve özel yaşama saygı	4,48	0,70
	Adil ve adaletli çalışma ortamı	4,49	0,71
	Sorumluluk taşımak	3,91	0,95
	Turun iyi organize edilmesi	4,47	0,74
	Farklı turlar gerçekleştirmek	3,93	0,94
	Kariyer imkanı	4,24	0,91
	Sağlık ve çalışma güvenliği	4,47	0,72
	Çalışma ortamının fiziksel şartları	4,47	0,69
GENEL MOTİVASYON		**4,36**	**0,76**

* 1 (kesinlikle katılmıyorum), 2 (katılmıyorum), 3 (kararsızım), 4 (katılıyorum), 5 (kesinlikle katılıyorum).

Tablo 2'de turist rehberlerinin performans düzeylerine ilişkin görüşlerinin belirlenmesi amacıyla ankette yer alan ifadeler ile ilgili yaptıkları değerlendirmelere ilişkin aritmetik ortalama ve standart sapmaları yer almaktadır. Tablo 2'de katılımcıların işgören performansı ile ilgili ifadelere verdikleri yanıtların aritmetik ortalamalarına bakıldığında

ankete katılanların; "hızlı çözüm üretme" (4,26), "turların zamanında tamamlanması" (4,21) ve "misafir beklentilerini anlama" (4,20) maddelerine katıldıkları görülmektedir. Diğer bir ifadeyle ankete katılanlar, hızlı çözüm üretme, turların zamanında tamamlanması ve misafir beklentilerini anlama konusundaki performans düzeylerini yüksek olarak değerlendirmektedirler. İşgören performansı ile ilgili maddelerin genel aritmetik ortalamasına (4,00) bakıldığında ise ankete katılanların genel olarak performanslarını yüksek olarak değerlendirdikleri görülmektedir.

Tablo 2. Turist Rehberlerinin Performans Düzeylerinin Aritmetik Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

		Aritmetik Ortalama*	**Standart Sapma**
İşgören Performansı	Turların zamanında tamamlanması	4,21	0,88
	İş hedeflerine ulaşma	4,09	0,83
	Hizmet kalitesinde standartlara ulaşma	4,12	0,86
	Hızlı çözüm üretme	4,26	0,79
	Misafir beklentilerini anlama	4,20	0,74
	Bilgi düzeyi	3,64	0,95
	Sektörde çalışan diğer rehberlerle kıyaslama	3,88	0,89
	Aynı bölgede çalışan diğer rehberlerle kıyaslama	3,67	1,06
TOPLAM		**4,00**	**0,87**

* 1 (kesinlikle katılmıyorum), 2 (katılmıyorum), 3 (kararsızım), 4 (katılıyorum), 5 (kesinlikle katılıyorum).

Ankete katılanların demografik özellikleri açısından motivasyonun ve performansının karşılaştırılması amacıyla *bağımsız grup t testi, tek yönlü varyans analizi (ANOVA)*, tek yönlü varyans analizi sonucunda, gruplar arasında fark bulunduğunda, farklılıkların kaynağını (hangi gruplar arasında olduğunu) belirlemek üzere *Tukey* analizi uygulanmıştır. Yapılan analiz sonuçlarına göre motivasyon ve performans ile ankete katılanların demografik özellikleri açısından istatistiksel olarak anlamlı bir fark ortaya çıkmıştır.

Tablo 3'te motivasyonun katılımcıların demografik özellikleri açısından değerlendirilmesine ilişkin sonuçlar yer almaktadır. Yapılan analiz sonucuna göre motivasyon ile ankete katılanların cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu, mesleki rehberlik eğitimi, rehberlik tecrübesi ve acentada çalışılan yıl sayısı değişkenleri açısından istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanamamıştır. Bununla birlikte motivasyon ile ankete katılanların yaşı ($F=3,148$; $p=0,03<0,05$) ve taban ücreti alabilme durumu ($F=3,920$; $p=0,02<0,05$) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanmıştır. Grup sıra ortalamaları dikkate alındığında ankete katılanların motivasyon düzeylerinin yaşları ilerledikçe düştüğü ve 51 yaş ve üzerine karşılık gelen dönemde en alt düzeyde ($X=4,26$) olduğu görülmektedir. Taban ücreti alabilme değişkeninin grup sıra ortalamaları dikkate alındığında ise taban ücretini alan ve almayanların motivasyonlarının aynı düzeyde ($X=4,41$), bazen alanların ise motivasyonlarının daha düşük seviyede ($X=4,27$) olduğu görülmektedir.

Tablo 3. Demografik Özelikler İle Motivasyon Arasındaki İlişki

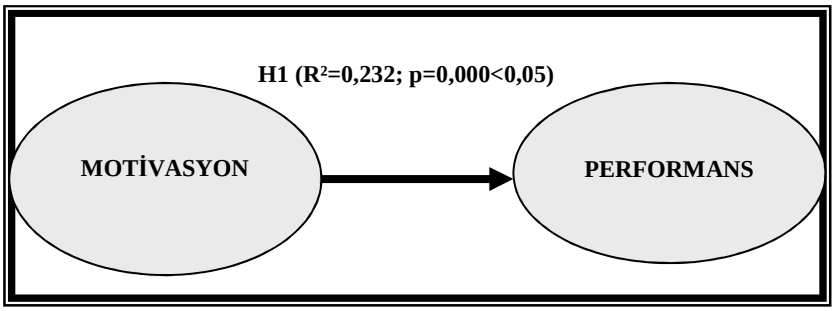
		MOTİVASYON					
Değişkenler		***n***	***X***	***SS***	***t / F***	***p***	**Fark**
Cinsiyet	Erkek	266	4,34	0,48	-1,262	0,21	
	Kadın	170	4,40	0,55			
Yaş	19-30 yaş	166	4,45	0,43	3,148	0,03	1-4
	31-40 yaş	136	4,37	0,53			
	41-50 yaş	77	4,27	0,58			
	51 yaş ve üzeri	58	4,26	0,55			
Medeni Durum	Bekâr	201	4,37	0,51	1,122	0,34	
	Evli	192	4,38	0,48			
	Boşanmış	32	4,21	0,61			
	Birlikte Yaşıyor	8	4,35	0,71			
Eğitim Durumu	Lise	36	4,48	0,53	2,304	0,06	
	Ön Lisans	102	4,36	0,41			
	Lisans	231	4,39	0,48			
	Yüksek Lisans	55	4,24	0,68			
	Doktora	7	4,02	0,83			
Mesleki Rehberlik Eğitimi	Bakanlık Kursu	291	4,34	0,54	0,828	0,48	
	MYO Turist Reh. Bölümü	77	4,40	0,45			
	Lisans Turist Reh. Bölümü	62	4,43	0,44			
	Diğer	4	4,50	0,16			
Rehberlik tecrübesi	1 yıldan az	29	4,34	0,65	0,602	0,66	
	1-4 yıl	140	4,39	0,47			
	5-9 yıl	115	4,39	0,39			
	10-14 yıl	91	4,30	0,64			
	15 yıldan fazla	62	4,38	0,51			
Acentada Çalışılan Yıl Sayısı	1 yıldan az	82	4,44	0,49	1,490	0,22	
	1-3 yıl	158	4,39	0,52			
	3-5 yıl	130	4,34	0,45			
	5 yıldan fazla	67	4,28	0,61			
Taban Ücreti Alabilme Durumu	Evet	143	4,41	0,38	3,920	0,02	1-3 2-3
	Hayır	155	4,41	0,54			
	Bazen	137	4,27	0,58			

Tablo 4'te işgören performansının ankete katılanların demografik özellikleri açısından değerlendirilmesine ilişkin sonuçlar verilmektedir. Yapılan analiz sonucuna göre, performans ile ankete katılanların cinsiyet, medeni durum, mesleki rehberlik eğitimi ve acentada çalışılan yıl sayısı değişkenleri açısından istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanamamıştır. Bununla birlikte performans ile ankete katılanların yaşı ($F=5,211$; $p=0,00<0,05$), eğitim durumu ($F=3,939$; $p=0,00<0,05$), rehberlik tecrübesi ($F=5,662$; $p=0,00<0,05$) ve taban ücreti alabilme durumu ($F=4,149$; $p=0,02<0,05$) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanmıştır. Grup sıra ortalamaları dikkate alındığında ankete katılanların performans düzeylerinin yaşları ilerledikçe düştüğü ve 51 yaş ve üzerine karşılık gelen dönemde ise tekrar yükseldiği görülmektedir. Ankete katılanların performans düzeyi ile eğitim durumu arasındaki ilişkiye bakıldığında lise mezunu olanların performans düzeyinin yüksek ($X=4,35$) olduğu görülmektedir. Bunu doktora mezunları ($X=4,21$) takip etmektedir. Rehberlik tecrübesine bakıldığında ise ankete katılanların mesleki tecrübesinin arttıkça performanslarının da arttığı görülmektedir. Taban ücreti alabilme değişkeninin grup sıra ortalamaları dikkate alındığında ise taban ücretini alanların performans düzeylerinin yüksek ($X=4,213$), bazen alanların ise düşük ($X=3,93$) olduğu görülmektedir.

Tablo 4. Demografik Özelikler İle Performans Arasındaki İlişki

		PERFORMANS					
Değişkenler		***n***	***X***	***SS***	***t / F***	***p***	**Fark**
Cinsiyet	Erkek	266	3,97	0,65	-1,685	0,09	
	Kadın	170	4,07	0,64			
Yaş	19-30 yaş	166	4,00	0,61	5,211	0,00	1-4 2-4 3-4
	31-40 yaş	136	3,98	0,62			
	41-50 yaş	77	3,86	0,72			
	51 yaş ve üzeri	58	4,29	0,66			
Medeni Durum	Bekâr	201	4,04	0,61	2,295	0,07	
	Evli	192	4,04	0,60			
	Boşanmış	32	3,74	1,01			
	Birlikte Yaşıyor	8	3,83	0,66			
Eğitim Durumu	Lise	36	4,35	0,56	3,939	0,00	1-2 1-3 1-4
	Ön Lisans	102	3,96	0,59			
	Lisans	231	4,00	0,64			
	Yüksek Lisans	55	3,84	0,72			
	Doktora	7	4,21	0,88			
Mesleki Rehberlik Eğitimi	Bakanlık Kursu	291	4,04	0,67	1,226	0,30	
	MYO Turist Reh. Bölümü	77	3,90	0,59			
	Lisans Turist Reh. Bölümü	62	3,96	0,63			
	Diğer	4	4,19	0,16			
Rehberlik tecrübesi	1 yıldan az	29	3,64	0,58	5,662	0,00	1-3 1-4 1-5 2-3
	1-4 yıl	140	3,89	0,55			
	5-9 yıl	115	4,12	0,64			
	10-14 yıl	91	4,07	0,62			
	15 yıldan fazla	62	4,15	0,83			
Acentada Çalışılan Yıl Sayısı	1 yıldan az	82	3,89	0,52	2,205	0,09	
	1-3 yıl	158	3,97	0,66			
	3-5 yıl	130	4,10	0,62			
	5 yıldan fazla	67	4,07	0,80			
Taban Ücreti Alabilme Durumu	Evet	143	4,13	0,57	4,149	0,02	1-3
	Hayır	155	3,96	0,73			
	Bazen	137	3,93	0,61			

Motivasyonun performansa olan etkilerini belirlemek amacıyla basit doğrusal regresyon analizleri yapılmıştır. "***H1*** = *Turist rehberlerinin motivasyonu ile performansı arasında anlamlı bir ilişki vardır.*" hipotezine ilişkin yapılan regresyon analizi sonucuna göre; motivasyonun performanstaki değişimi açıklama oranı %0,232'dir (R^2= 0,234; Düzeltilmiş R^2= 0,232; F= 132,571; p=0,000). Motivasyon ile performans arasında, 0,05 anlamlılık düzeyinde pozitif yönlü bir ilişki (β=0,483; t=11,514; p=0,000<0,05) bulunmuştur. Elde edilen sonuçlara göre **H1** hipotezi yeterli kanıtla desteklenmiştir. Yapılan hipotez analizi sonucuna göre araştırmanın sonuç modeli Şekil 2'de yer almaktadır. Şekil 2'ye göre motivasyon ile performans arasında pozitif yönlü zayıf bir ilişkinin olduğu görülmektedir.

Şekil 2. Araştırmanın Sonuç Modeli

SONUÇ

Katılımcıların büyük bir çoğunluğunu erkek, genç ve bekâr rehberler oluşturmaktadır. Katılımcıların çoğunluğunun lisans mezunu rehberlerden oluştuğu ve mesleki rehberlik eğitimlerini de Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından düzenlenen turist rehberliği kurslarını tamamlayarak aldıkları görülmektedir. 1 ile 4 yıl arasında iş deneyime sahip olan rehberlerin oranının fazla olduğu görülmektedir. Rehberlerin meslekteki deneyim yıllı arttıkça rehber sayısının düştüğü ve meslekte sahip olunan deneyim yılı ile rehber sayıları arasında ters bir ilişkinin söz konusu olduğunu söylemek mümkündür. Rehberlerin çoğunluğunun aynı acentada 1 ile 3 yıldan beri çalıştıkları ve beş yıl ve daha fazla bir süredir aynı acentada çalışan rehber sayısının ise az olduğu görülmektedir. Araştırmada ortaya çıkan diğer bir sonuca göre katılımcıların çoğunluğu yaptıkları tur başına Bakanlık tarafından belirlenen taban ücretini alamamaktadırlar. Taban ücretini alamamalarının en önemli sebebi ankete katılan katılımcıların seyahat acentalara bağlı olarak çalışması ve çoğu rehberin acentalarla aylık sabit bir ücret karşılığında anlaşmalar yapmaları olabilir.

Araştırma sonucuna göre katılımcıları en çok motive eden araç ücrettir. Ayrıca başarı, iş güvencesi, kendini geliştirme, ödül ve işin çekiciliği turist rehberlerini motive eden diğer araçlar olarak ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte rekabet, farklı turlar gerçekleştirmek ve sorumluluk taşımak araçlarının ise rehberleri motive etmediği görülmektedir.

Katılımcılar, hızlı çözüm üretme, turları zamanında tamamlama ve misafir beklentilerini anlama konusunda performanslarının yüksek olduğunu, bununla birlikte bilgi düzeylerine yönelik performanslarının nasıl olduğu konusunda ise kararsız olduklarını ifade etmektedirler. Buna göre, turların başarıyla tamamlanması açısından rehberlerin gerekli özellikleri taşıdığı ancak bilgi düzeyi açısından rehberlerin yetersiz olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Genel olarak performans düzeyine bakıldığında ise rehberlerin performanslarının yüksek olduğu dikkat çekmektedir. Rehberlerin performanslarının yüksek olması da mesleklerini başarıyla yürüttükleri sonucunu doğurmaktadır.

Katılımcıların yaşı arttıkça motivasyon düzeyleri düşmektedir. Bu sonuç Gök (2009) tarafından yapılan çalışmayı da destekler niteliktedir. Dündar vd., (2007) tarafından yapılan çalışmada ise motivasyonun yaşa göre farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Rehberlik mesleğinin bazı özelliklerinden kaynaklanan, örneğin çalışma saatlerinin uzunluğu ve düzensizliği, mesleğin fiziksel güç gerektirmesi ve yorucu olması, sürekli ve uzun seyahatler, yaş ilerledikçe sağlık sorunlarının artması gibi birçok neden yaşları ilerleyen rehberlerin motivasyonunun düşmesine neden olabilmektedir. Ankete katılanların performans düzeylerinin 51 yaş ve üzerine karşılık gelen döneme kadar düştüğü ve bu dönemde de tekrar yükseldiği görülmektedir. Yani katılımcılar, erken yaşta “yüksek”, orta yaşlarda “düşük” ve ileri yaşlarda “yüksek” bir performans düzeyine sahiptirler. Bunun bir nedeni olarak, katılımcıların yeni bir işe girdiklerinde, işe girmenin verdiği mutlulukla performans düzeylerinin yükseldiğini, zaman içinde ise rehberlik mesleğinin özelliklerinden kaynaklanan bazı olumsuz durumlar nedeniyle rehberlerin performans düzeylerinin düştüğü, yaşın ilerlemesi ile başka iş değiştirme becerisinin zayıflaması, mevcut durumu kabullenir hale gelme gibi nedenlerle de rehberlerin ilerleyen yaşlarda performans düzeyinin tekrar yükseldiği söylenebilir. Lise mezunu olanların performans düzeyinin diğerlerinden daha yüksek olduğu görülmektedir. İkinci sırada ise doktora mezunları, üçüncü sırada ise lisans mezunları gelmektedir. Lise mezunları, lise mezunu olarak rehberlik mesleğini yapabilmek ve eğitim seviyesi yüksek rehberlerle aradaki eğitim farkını kapatabilmek amacıyla diğerlerinden daha fazla çalışmak gerektiği düşüncesiyle performanslarını yüksek tuttukları söylenebilir. Araştırmada, 15 yıldan fazla

rehberlik tecrübesi bulunanların performanslarının en yüksek olduğu görülmektedir. Bu kişilerin rehberlik mesleğinde uzun yıllar geçirmesi, tecrübe, beceri ve bilgilerin buna bağlı artması performanslarının da artmasına neden olabilir. Bununla birlikte en az performans düzeyine sahip olanların ise 1 yıldan az çalışanlar olduğu görülmektedir. Mesleğe henüz yeni başlamış, daha tecrübe kazanmamış rehberlerin de performanslarının düşük olmasına neden olabileceği söylenebilir. Araştırmada ayrıca taban ücretini alanların motivasyon ve performans düzeylerinin yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Taban ücreti rehberlik mesleğini yapan kişilere ödenen en az tutardır ve Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından yılda iki kez altı aylık dönemler için belirlenmektedir. Pek çok acenta günümüzde taban ücreti uygulamamaktadır. Ancak taban ücreti alan rehberlerin de hem motivasyonlarının hem de performansların yüksek olduğu bu araştırma ile ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla rehberlerin ücretlerinde taban ücreti sisteminin acentalar tarafından en kısa sürede benimsenmesi önem taşımaktadır.

Motivasyonun, performansa olan etkilerini belirlemek amacıyla yapılan hipotez analizi sonucuna göre motivasyon ile performans arasında pozitif yönlü ancak zayıf bir ilişki olduğu görülmektedir. Knippenberg (2000), Ölçer (2005), Kuvaas (2006) ve Kaplan (2007) tarafından yapılan çalışmalarda motivasyon ve performans arasında güçlü bir ilişkinin olduğu ortaya çıkmıştır. Ancak araştırma sonucunda motivasyon ile performans arasında zayıf bir ilişkinin ortaya çıkması bu araştırmanın diğer araştırmaları destekler nitelikte olmadığını göstermektedir. Bu sonuç, motivasyon ile performans arasındaki ilişkinin oluşumunda yetenek ya da kişisel özellikler gibi başka değişkenlerin de etkili olabileceğini göstermektedir. Bu sonucun Kaynak (1990), Lawler III (1994), Öztürk (2002) ve Sy vd. (2006), Yelboğa (2006), Tracey vd.'ni (2007) desteklediği görülmektedir. Yabancı bir dil konuşabilme yeteneği, insanlarla iyi ilişkiler kurabilme yeteneği, anlatım ve yorumlama becerisi, dışa dönük olma, güler yüzlü olma gibi sahip olunan yetenek ve kişisel özelliklerin turist rehberliği mesleğinde önemli bir yer tuttuğu oldukça açıktır. Rehberlerin bu özellikler bakımından eksiklikleri mevcutsa iyi performans göstermesi beklenmemelidir.

Bu çalışmada elde edilen sonuçlara dayanarak sunulabilecek öneriler şunlardır. Rehberlerin motivasyonlarının arttırılması amacıyla öncelikle rehberlerin kendilerini en fazla motive eden araçlar olarak belirttikleri araçlardan ücret, başarı, iş güvencesi, kendini geliştirme, ödül ve işin çekiciliği konularına önem verilmelidir. Ayrıca; diğer uygun motivasyon stratejilerinin geliştirilmesi amacıyla rehberlerin ihtiyaçlarının dikkate alınması, uygulanan motivasyon araçlarının rehberler üzerindeki etkilerinin sürekli izlenmesi ve gerektiğinde yeni motivasyon araçlarının ve stratejilerinin uygulanmaya konması dikkat edilmesi gereken diğer önemli konulardır. Motivasyon araçları arasında rehberlerin motivasyonlarını arttıran en önemli araçlardan birinin sağlık ve çalışma güvenliği olduğu görülmektedir. Rehberlerin bakımsız ve eski otobüslerde çalışmaya zorlanmaları ve seyahatlerden dolayı kaza riskinin yüksek olması, rehberlerin motivasyon araçları içerisinde bu araca değer vermelerini sağlamıştır. Güvenlik önlemleri alınmış ya da tüm bakımları yapılmış ulaşım araçlarında aynı zamanda deneyimli şoförlerle çalışmak, tehlikeli geziler öncesinde de gerekli önlemlerin alınması muhtemel kazaların önlenmesini sağlayacaktır. Bununla ilişkili olarak çalışma ortamının fiziksel şartlarının da motivasyonu etkileyen önemli bir madde olduğu görülmektedir. Rehberlerinin ve grubunun seyahat edeceği ulaşım araçlarının tüm bakımlarının yapılması, temiz olması, klima ve özellikle rehberlerin seyahat süresi boyunca sunum yapabilmeleri için mikrofon teçhizatının düzenli çalışması gibi faktörler rehberlerin sunacakları hizmetin kalitesini etkileyecektir. Bu nedenle rehberlerin çalışma koşullarının iyileştirilmesi, rehberlerin karşılaşabilecekleri kazaların en aza indirilmesi amacıyla gerekli önlemlerin alınması ve muhtemel kazalarda maddi ve manevi gerekli yardımların yapılması bu konuda önem taşımaktadır. Bununla birlikte rehberlerin motivasyonlarının artmasında rehberlere sunulan ödüller de önem taşımaktadır. Rehberlerinin yaptıkları hizmet karşılığında bahşiş, komisyon ya da prim gibi ödüller elde etmeleri hem işletmenin rehberden memnuniyetini hem de misafirlerin memnuniyetini göstermektedir ki rehberlerin motivasyonlarının artmasında önem taşımaktadır. Bu nedenle işletmeler, rehberlere yönelik verilen ödüllerin sürekli hale getirilmesi konusunda çalışmalar yapmalı, rehber ayrımı yapılmaksızın bir işletme bünyesi içinde çalışan tüm rehberlerin eşit şekilde bu ödüllerden faydalandırılması sağlanmalıdır.

Turist rehberliği mesleği ve bu mesleğin yerine getirilmesinde görev alan rehberler turizm sektörü açısından büyük önem taşımaktadırlar. Dolayısıyla rehberlerin motivasyonlarını ve performanslarını arttırmak sektörün geleceği için önem taşımaktadır. Bu nedenle motivasyon ve performans düzeyini yüksek tutmak amacıyla uygun stratejilerinin geliştirilmesi ya da araçların kullanılması, rehberlerin ihtiyaçlarının dikkate alınması, uygulanan stratejilerin ya da kullanılan araçların rehberler üzerindeki etkilerinin sürekli izlenmesi ve gerektiğinde yeni stratejilerin ve araçlarının uygulanmaya konması önem taşımaktadır. Ayrıca rehberlik mesleğinin ikinci bir iş olarak algılanmasının önüne geçilmeli ve rehberliğin bir meslek olarak tanınmasını ve mesleki sorunları giderecek Profesyonel Turist Rehberleri

Meslek ve Meslek Örgütlenmesi yasasının gerektiği gibi uygulanması öncelikle yapılması gerekenler arasında yer almaktadır. Böylece mesleğinin etkin ve saygın bir yapıya kavuşması sağlanmalıdır. Ayrıca turist rehberliği mesleğinin sürekli ve verimli bir biçimde gelişmesini sağlamak amacıyla gerekli temel eğitimlerin verilmesi ve bunların sürekliliğinin sağlanması gerekmektedir. Tüm bunların yerine getirilmesi amacıyla konuyla ilgili tüm kamu kurum ve kuruluşları ortaklaşa çalışması, meslek kuruluşları arasında gerekli işbirliği ve koordinasyon sağlanarak turist rehberlerinin ortak sorunlarının saptanması, çözüm önerilerinin oluşturulması ve en kısa sürede uygulamaya konulması gerekmektedir.

Bu çalışmanın örneklemini bir seyahat acentasına bağlı olarak maaş karşılığı çalışan turist rehberleri oluşturmaktadır. Oysa bir seyahat acentasına bağlı olarak maaş karşılığı çalışan turist rehberleri olduğu gibi hiçbir seyahat acentasına bağlı olmadan serbest çalışan turist rehberleri de bulunmaktadır. Serbest çalışan rehberlerin de performanslarının ölçülmesi ve acentaya bağlı maaş karşılığı çalışanlar ile aralarında herhangi bir farklılığın bulunup bulunmadığının tespit edilmesi, bundan sonraki yapılacak çalışmalar için önerilebilir. Ayrıca rehberlerin performanslarının değerlendirilmesi amacıyla bundan sonraki yapılacak çalışmalarda rehberlerin hizmet sunduğu turistlerin ve işletme yöneticilerinin de görüşlerinin alınması ve bu çalışmanın sonuçları ile karşılaştırılması daha objektif bir değerlendirme açısından yararlı olabilir. Bunun yanında araştırma sonucu bize motivasyon dışında yetenek, kişisel özellikler gibi diğer değişkenler ile performans arasında herhangi bir ilişkinin olabileceğini de göstermiştir. Bu nedenle yapılacak çalışmalarda bu değişkenler ile performans arasındaki ilişkiler ortaya çıkarılabilir.

Bu çalışmanın 22 Haziran 2012 tarih ve 28331 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan 6326 Sayılı Turist Rehberliği Meslek Kanunu'nun yürürlüğü girmesinden önce tamamlanmış olması nedeniyle, ileride yapılacak çalışmalar için Meslek Kanunun rehberlerin motivasyonuna ve performansına herhangi bir etkisinin olup olmadığının da araştırılması önerilebilir. Ayrıca Meslek Kanunu'nun yürürlüğe girmesinde sonra özellikle rehberlerin motivasyonunu etkileyen faktörler arasında herhangi bir değişmenin ya da iyileşmenin meydana gelip gelmediğinin de araştırılması ve ortaya çıkan sonuçların, Meslek Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden önce yapılan bu araştırma sonuçları ile karşılaştırılması önerilebilir.

KAYNAKÇA

BAŞARAN, İ. E. (1991). Örgütsel Davranış. Ankara: Gül Yayınevi.

BATMAZ, Ş. (2002). "Örgütlerde Motivasyonun Önemi ve Başarıya Etkisi", Standard Dergisi, 45: 45-48.

BRIEF, A. P. (1998). Attitudes in and Around Organizations. Thousands Oaks: Sage.

BYARS, L. L. ve RUE, L. W. (2000). Human Resource Management. 6th Edition. USA: McGraw Hill Inc.

COLEMAN, G. D., STETAR, B. ve COSTA, J. (2004). "The Measure of Performance", Industrial Engineer, 36 (11): 40-44.

ÇABUK, Z. E.(2007). İşletmelerde Uygulanan Kariyer Planlamasının İşgören Performansına Etkisi Üzerine Bir Araştırma (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

ÇÖL, G. (2008). "Algılanan Güçlendirmenin İşgören Performansı Üzerine Etkileri", Doğuş Üniversitesi Dergisi, 9 (1): 35-46.

DEĞİRMENCİOĞLU, Ö. (2003). "Rehberlik Mesleğinin Dünü, Bugünü ve Meslek Yasası", Rehber Dünyası, TUREB Yayınları, 34: 20-23.

DOLEN, W. V., RUYTER, K.D. ve LEMMINK, J. (2004). "An Emprical Assesment of the Influence of Customer Emotions and Contact Employee Performance on Encounter and Relationship Satisfaction", Journal of Business Research, 57 (4): 437-444.

DÜNDAR, S., ÖZTUTKU, H. ve TAŞPINAR, F. (2007). "İçsel ve Dışsal Motivasyon Araçlarının İşgörenlerin Motivasyonu Üzerindeki Etkisi: Ampirik Bir İnceleme", Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi, 2: 105-119.

GAGNE, M. ve DECI, E. L. (2005). "Self-Determination Theory and Work Motivation", Journal of Organizational Behavior, 26 (4): 331–362.

GARG, P. ve RASTOGI, R. (2006). "New Model of Job Design: Motivating Employees' Performance", Journal of Management Development, 25 (6): 572-587.

GENÇ, Ö. (1992). Rehberlik Eğitimine Eleştirel Bir Yaklaşım, Turizm Eğitimi Konferansı–Workshop (09-11 Aralık 1992) Bildiriler Kitabı, Ankara: Turizm Bakanlığı Eğitim Genel Müdürlüğü, 215-217.

GÖK, S. (2009). "Örgüt İkliminin Çalışanların Motivasyonuna Etkisi Üzerine Bir Araştırma", Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 6 (2).

GREENBERG, J .ve BARON, R. A. (1997). Behavior in Organizations. 6th Edition. New Jersey: Prentice Hall Inc.

HUSSAIN, K., KHAN, A. ve BAVİK, A. (2003). "The Effects of Job Performance on Frontline Employees' Job Satisfaction and Quitting Intent: The Case of Hotels in Turkish Republic of Northern Cyprus", Doğu Akdeniz Üniversitesi Turizm Araştırmaları Dergisi, 4 (1-2): 83-94.

KAPLAN, M. (2007). Motivasyon Teorileri Kapsamında Uygulanan Özendirme Araçlarının İşgören Performansına Etkisi ve Bir Uygulama (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

KARAÇAL, İ. ve DEMİRTAŞ, N. (2002). 4702 Sayılı Yasa Uygulamalarının Turizm Rehberliği Eğitimine Etkisi, Turizm Eğitimi Konferansı–Workshop (11-13 Aralık 2002) Bildiriler Kitabı. Ankara: Turizm Bakanlığı Eğitim Genel Müdürlüğü, 173-184.

KARATEPE, O. M., ULUDAĞ, O., MENEVİS, İ., MEHMADAGİC, L. H. ve BADDAR, L. (2006). "The Effects of Selected Individual Characteristics on Frontline Employee Performance and Job Satisfaction", Tourism Management, 27 (4): 547-560.

KARATEPE, S. (2005). Örgütlerde İletişim-Güdüleme İlişkisi. Ankara: Siyasal Kitabevi.

KAYNAK, T. (1990). Organizasyonel Davranış ve Yönlendirilmesi. 2. Baskı. İstanbul: Alfa Basım.

KILINÇ, İ. ve MESCİ, M. (2008). Otel İşletmelerinde Performans Değerlendirme Araştırmalarına Yönelik Bir İnceleme, III. Balıkesir Ulusal Turizm Kongresi (17-19 Nisan 2008) Bildiriler Kitabı, Balıkesir, 29-32.

KNIPPENBERG, D. V. (2000). "Work Motivation and Performance: A Social Identity Perspective", Applied Psychology: An International Review, 49 (3): 357-371.

KUVAAS, B. (2006). "Work Performance, Affective Commitment, and Work Motivation: The Roles of Pay Administration and Pay Levely", Journal of Organizational Behaviour, 27 (3): 365–385.

KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI, www. kultur.gov.tr, 4982 sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu ve 3071 sayılı Dilekçe Hakkının kullanılmasına dair Kanun kapsamında gönderilmiştir (03.02.2009 Tarihli, Dilekçe No: 36021).

LAWLER III, E. E. (1994). Motivation in Work Organizations. 1st Edition. San Francisco: Jossey-Bass Publishers.

LINZ, S. J. (2004). "Motivating Russian Workers: Analysis of Age And Gender Differences", Journal of Socio-Economics, 33 (3): 261–289.

MUCHINSKY, P. M. (2008). Psychology Applied to Work: An Introduction to Industrial and Organizational Psychology. 9th Edition. Summerfield, North Carolina: Hypergraphic Press Inc.

NORTHCRAFT, G. B. ve NEALE, M. A. (1990). Organizational Behavior: A Management Challange, USA: The Dryden Pres.

ØGAARD, T., MARBURG, E. ve LARSEN, S. (2008). "Perceptions of Organizational Structure in the Hospitality Industry: Consequences for Commitment, Job Satisfaction and Perceived Performance", Tourism Management, 29 (4): 661–671.

ÖLÇER, F. (2005). "Departmanlı Mağazalarda Motivasyon Üzerine Bir Araştırma", Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 25: 1-26.

ÖRÜCÜ, E. ve KANBUR, A. (2008). "Örgütsel-Yönetsel Motivasyon Faktörlerinin Çalışanların Performans ve Verimliliğine Etkilerini İncelemeye Yönelik Ampirik Bir Çalışma: Hizmet ve Endüstri İşletmesi Örneği", Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 15 (1): 85-97.

ÖRÜCÜ, E. ve KÖSEOĞLU, M. A. (2003). İşletmelerde İşgören Performansını Değerlendirme K.İ.T.'ler için Avrupa Birliği Uyumlu Bir Model Önerisi, Ankara: Gazi Kitabevi.

ÖZTÜRK, H. (2002). Hemşirelerin Motivasyon Düzeyleri ve Performans Düzeyleri (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

PORTER, L. W., BIGLEY, G. A. ve STEERS, R. M. (2003). Motivation and Work Behavior. 7th Edition, New York: McGraw Hill.

Profesyonel Turist Rehberliği Yönetmeliği (25.11.2005 Tarihli ve 26004 Sayılı).

SIMONS, Tony ve Cathy A. ENZ (1995). "Motivating Hotel Employees: Beyond The Carrot and The Stick", Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly, 36 (1): 20-27.

SY, T., TRAM, S. ve O'HARA, L. A. (2006). "Relation of Employee and Manager Emotional İntelligence to Job Satisfaction and Performance", Journal of Vocational Behavior, 68 (3): 461-473.

TANER, B. (2005). Ağırlama Endüstrisinde Verimlilik Yönetimi. İstanbul: Beta Yayınları.

TANRIVERDİ, H. ve OKTAY, K. (2001). "Otel İşletmelerinde İşgören Motivasyonuna Yönelik Bir Araştırma", Gazi Üniversitesi Turizm Akademik, 2: 33-41.

TIETJEN, M. A. ve MYERS, R. M. (1998). "Motivation and Job Satisfaction", Management Decision, 36 (4): 226-231.

TRACEY, J. B., STURMAN, M. C. ve TEWS, M. J. (2007). "Ability Versus Personality: Factors That Predict Employee Job Performance", Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly, 48 (3): 313-322.

URAL, A. ve KILIÇ, İ. (2005). Bilimsel Araştırma Süreci ve SPSS İle Veri Analizi. Ankara: Detay Yayıncılık.

WILEY, C. (1997). "What Motivates Employees According to Over 40 Years of Motivation Surveys", International Journal of Manpower, 18 (3): 263-280.

YALÇIN, A. ve KILIÇ, T. (2002). "Farklı Performans Değerlendirme Sistemlerine İlişkin İşgören Tercihlerinin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma", Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 9 (9): 1-14.

YAZICIOĞLU, Y. ve ERDOĞAN, S. (2004). SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Detay Yayıncılık.

YELBOĞA, A. (2006). "Kişilik Özellikleri ve İş Performansı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", "İş, Güç" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, 8 (2): 196-211.

YILDIZ, R., KUŞLUVAN, S. ve ŞENYURT, Y. (1997). "Turist Rehberliği Öğretiminde Yeni Bir Model: Nevşehir Turist Rehberliği Bölümü Programı ve Değerlendirilmesi", Erciyes Üniversitesi Nevşehir Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu Hafta Sonu Semineri, IV: 9-14.

EDEBİYATA SOSYOLOJİK BAKMAK:MUSTAFA KUTLU'NUN "UZUN HİKÂYE" ADLI ESERİNDEKİ ANLAMLAR VE İDEOLOJİK YANSIMALAR

Bilal CAN, Yüksek Lisans öğrencisi, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji A.B.D. bilalcan7250@gmail.com

Fatih ÖZBAY, Yrd.Doç.Dr., Dumlupınar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, fatih.ozbay@dpu.edu.tr

ÖZET: Her bir edebi eserin sosyal bir olay olduğu varsayımından hareketle; var olan sosyal şartlar ve imkânlar, yazarın eserine de sinmiş ve üzerinde birtakım etkileşimlere neden olmuştur. Her ne kadar yazar kendini kimi zaman toplumdan soyutlamış bile olsa, eserindeki imgeler ve/veya anlamlar, içinde yaşadığı toplumun imge ve anlamlarıdır. Hayat tarzlarından düşünüş biçimlerine, kültürel özelliklerinden hareket biçimlerine kadar birçok unsur edebi eserlere yansıyabilir. Bu çalışmada da "ideoloji" ve "yansıtma" Mustafa Kutlu'nun Uzun Hikâye adlı eseri üzerinden değerlendirilmektedir. Eserde göçmen bir baba ve oğlundan hareketle yoğun biçimde göç olgusu işlenmekte ve ideolojilerin insanlar üzerindeki etkileri sorgulanarak "aidiyet, mensubiyet, sahip olma, dışlanma, gelenek, görenek, toplumun yaşam biçimi" gibi kavramlardan hareketle okurlara tahlil edilen toplumun resmi sunulmaktadır. Mustafa Kutlu hikâyelerinin birçoğunda kolaylıkla benzeri sosyolojik argümanlara ulaşmak mümkündür. Bu da Mustafa Kutlu'nun yaşadığı toplumu "fildişi kulesinden" izlemediği, doğrudan içinde yaşadığı ve gözlemlediği toplumu yansıttığının bir göstergesidir.

Anahtar Kelimeler: Uzun Hikâye, Mustafa Kutlu, İdeoloji, Yansıtma, Edebiyat Sosyolojisi.

READING LITERATURE SOCIOLOGICALLY: MEANINGS AND IDEOLOGICAL REFLECTIONS IN MUSTAFA KUTLU'S "UZUN HİKAYE"

ABSTRACT: Given the assumption that every literary text is at the same time a social event the existing social conditions and possibilities can also be read in the literary work. Although the author might have detached himself from the society the images and meanings he employs still belong to the society he has been living in. Many aspects of life including lifestyles, patterns of thought, cultural qualities and actions might be reflected in literature. In this study, "ideology" and its "reflections" are observed in Mustafa Kutlu's "Uzun Hikaye". The concept of migration is scrutinised over an immigrant father and his son and an overview of society is presented through disclosing the effects of ideology over people employing concepts such as "belonging, affiliation, owning, exclusion, tradition, custom, and social lifestyle". Mustafa Kutlu's short stories contain many similar sociological arguments which directs us to the conclusion that Mustafa Kutlu does not observe the society from an "ivory tower" but reflects the society he has observed and lived within.

Keywords: Uzun Hikâye, Mustafa Kutlu, Ideology, Reflection, Sociology of Literature.

GIRIŞ

Bu çalışmada, bir edebiyat eserinin topluma nasıl ve hangi gerekçelerle ayna tutabileceği ya da yansıtma işlevleri üstlenebileceği, içerdiği anlamlarla da edebi eserlerin nasıl birer sosyolojik inceleme nesnesi olabileceği ifade edilmeye çalışılmaktadır. Edebiyatın, özünde insan ve toplumu anlamaya/anlatmaya çalışması, benzer işlevler üslenen sosyoloji ile de yollarını birleştirmektedir. Bu anlamda bir estetik anlam arayışı ya da bir ifade aracı olarak nitelenebilecek edebiyat, insanın varoluşundan bugüne gerçekleştirdiği en önemli ve öncelikli eylemlerinden birisi kabul edilebilir. Günlük konuşmalarımızdan düşündüklerimize kadar yazıya geçen her türlü metnin edebiyat alanında incelenmesi pek tabii ki mümkündür. Fakat bu inceleme faaliyetinin belli başlı kıstasları, edebiyat alanındaki inceleme faaliyetinin niteliğini açıklar ve inceleme nesnesinin durumunu belirler. Edebiyatın, özellikle de toplumla ilgili çalışmalar yapan sosyologlara göre toplumu ister istemez yansıttığı düşüncesi, uzun yıllardır tartışılmakta, bu savın niteliğiyle ilgili çeşitli görüşler ileri sürülmektedir. Edebiyatla ilgili insan, bir toplum içinde dünyaya geldiği ve yaşadığı toplumdan az veya çok etkilendiğine göre, onun edebi verimleri de doğal olarak bu etkileşimden izler taşır. Yazar ve eserle ilgili bu karşılıklı etkileşimden hareket eden bazı görüşlere göre edebiyat; *ayna* ve *yansıtma* unsurları

ile yaşanılan topluma kimi zaman ayna tutar ve var olanı ya da olması isteneni/tasavvurları belli ölçüde yansıtır. Edebiyat sosyolojisi incelemeleri, bu yüzden geniş bir çalışma alanı sunarak edebi eserlerin topluma ne kadar/nasıl ayna tuttuğunu ve yansıttığını açık bir şekilde ortaya koyar. Ancak sadece ayna ve yansıtma kavramlarıyla bağlantılı olan "*taklit etme eylemi*" üzerine kurulan bir "edebiyat" ve "sosyoloji" ilişkisi, denklemi bütünüyle kuramayacak, taklitten ötesini anlamlandırmak için pek de yeterli olamayacaktır. Bir sanat dalı olarak edebiyat, özünde haliyle var olanları ya da var olabilecekleri tasavvur eder. Ancak yine de bu ilişki salt bir taklide indirgenemez. Edebiyatın kendine has özellikleri, dile yaslanan anlam dünyası, onu diğer iletişim araçlarından çok farklı bir konuma getirir. Edebiyatın estetik haz ile olan ilişkisi, onun sadece toplum içinde yaşayan insanın iletişim gibi temel ihtiyaçlarının yanı sıra estetik anlamda da tatmin edecek bir güce erişmesine imkân sağlar.

Bu çalışmada edebiyat sosyolojisi bağlamında incelenecek olan, son dönem Türk edebiyatının önemli hikâyecilerinden birisi olan Mustafa Kutlu'nun *Uzun Hikâye* isimli eserinde ayna ve yansıtma kavramları üzerinden yazarın yaşadığımız topluma nasıl ayna tuttuğu/tutabildiği ve bunu eserine nasıl yansıttığı incelenerek hikâyedeki "*ideolojik yansımalar*" ve üretilen anlamlar sosyolojik olarak çözümlenmeye çalışılacaktır.

EDEBIYAT SOSYOLOJISININ OLUŞUMU

Öncelikle ifade etmek gerekirse, edebiyat sosyolojisinin özgün bir inceleme alanı olması diğer bilim dallarına nazaran daha geç ortaya çıkmıştır. Bu anlamda sosyolojinin diğer alt dallarının görece daha dikkat çekmiş olması ya da bu yönde daha fazla kullanılmış olması edebiyat sosyolojisinin daha geç ele alınmasına neden olmuştur. Çok benzer şekilde Türkiye'de de edebiyat sosyolojisi daha az ilgi duyulan ve özellikle toplum bilimcilerce ciddi eleştirilere maruz kalmıştır (Anar ve Özbay, 2013: 2). Örneğin; iktisat sosyolojisi, hukuk sosyolojisi veya din sosyolojisinin ortaya çıkışı daha erken dönemlere rastlarken edebiyat sosyolojisinden ilk defa kısmi olarak 19. yüzyılda bahsedilmiştir. Edebiyatın toplum üzerindeki etkisi, sosyolojik bir anlam taşıdığı için geçmişten günümüze kadar çeşitli durumlara, kişilere ve zamana "*ayna tutarak yansıtması"* edebiyatın sosyolojisinin önemini ortaya çıkarmıştır. Bu da sosyologların bu konuya ilgi duymasının temel nedeni olarak edebiyat sosyolojisinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Edebiyat ya da genel paydada sanat yapıtları doğayı, insanı ve insan hayatını yansıtarak adeta dünyaya bir ayna tutarlar. Sanat bir nevi bahsedilen bu "*yansıtma*" ile ilgilidir.

Edebiyat sosyolojisi ya da sosyolojik edebiyat bilimi, edebiyat içindeki ekonomik, toplumsal ve siyasal koşulları geniş bir biçimde ele alarak, edebiyatın maruz kaldığı şartları ve etkileşimleri incelemektedir. Edebiyat sosyolojisinin temel çıkış noktası, "*yazarın toplumsal koşullardan bağımsız olmaması*" görüşüdür. Yazar ele aldığı eserde yaşadığı veya anlattığı dönemin ekonomik durumunu, toplum içindeki insanların statülerini, toplumsal sorunları, ele aldığı zamanın popüler olan kültürel özelliklerini, yazarın dünya görüşünü ya da eğitim ve entelektüel seviyesini ortaya koyar.

Edebiyatçı her ne kadar bir toplum içerisinde var olsa da, insana ve topluma dair düşünse de, O bir toplum bilimci değildir. Olaylara toplumsal açıdan bakabilir fakat bu tam bir sosyolojik tespit olmayabilir. Yazarın bakış açısı esasen estetiktir ama bu estetik tavır diğer bilim dallarına temas ederek şekillenir. Eseri, edebi eser yapan bu estetik niyet, eserin kalıcı olması için başat bir ilkedir. Bu niyetle yola koyulan edebiyatçı toplumu inceler, toplumun reflekslerini, değerlerini, kültür ve geleneğini, mekân ve kişilerini eserlerine yansıtır. Bu bağlamda insan hemen her zaman söz konusu insana ve topluma dair estetik kaygılarla anlam arayışı içerisinde var olmuş, kendisini ifade etmeye çalışmıştır (Anar ve Özbay, 2013: 2).

Edebiyatın da sosyolojinin de yöneldiği, ele aldığı temel konu *insan*dır. Her ikisi de insanın sosyal dünyasıyla olan ilişkisini konu edinir. İnsanın dünya ile olan durumu, algılama biçimi, bunu "*içselleştirme*" ve "*dışsallaştırma*" biçimlerini ele alır. Fakat aralarında bazı farklar vardır; edebiyat dolaylı yoldan bir anlatım tarzını benimserken sosyoloji doğrudan algılama ve çözümler sunmayı amaçlayan bir dil kullanır. Bu da aralarındaki temel fark olarak gösterilebilir. Fakat ele aldıkları konu bakımından ikisinin de birbirine temas eden bir tarafı mevcuttur. Ortak payda insandır. İnsanı ele alarak onun dünya üzerindeki durumunu çözümlemeye çalışır ve insanı ele alarak onda kendini anlatmaya çalışır.

Edebiyat ve sosyoloji arasındaki disiplinler arası geçiş, edebiyat sosyolojisinin tarihsel gelişimini sunmamızı gerekli kılmaktadır (Ozbay and Anar, 2014: 191). Edebiyata sosyolojik olarak yaklaşan düşünürler belirli bir ayrıma

gitmeden bütün toplumsal kurumları bir bütün olarak ele almıştır. Madame de Stael, (1766-1817) ya da Hippolyte Taine (1828-1891) gibi edebiyat sosyolojisinin zeminini oluşturan bu isimler, adı konmamış; fakat var olan bir disiplinden bahsederler. *"Bu zemin ilk olarak Madame de Stael'de kendini gösterir. Madam de Stael edebiyat sosyolojisinin ilk müjdecisi. Edebiyat Hakkında, dinin, ahlâkın, kanunların edebiyat üzerindeki; edebiyatın, din, ahlâk ve kanunlar üzerindeki etkilerini araştırır."* (Meriç, 1998: 434) Cemil Meriç, edebiyat sosyolojisinde önemli ikinci isim olarak Hippolyte Taine'i gösterir.

Taine, tahlille yetinmeyerek eserin terkibini yapar. Ona göre "*çağımızın esas vazifelerinden biri insanı tanımak*"tır (Meriç,1998: 437). Jale Parla da Cemil Meriç gibi düşünüp edebiyat sosyolojisi için öncelikli bir isim olan Taine'i önemser. Terry Eagleton da onların bu görüşünü destekler mahiyetteki şu sözleriyle Taine'nin önemini şöyle dile getirir: "*Edebiyat eleştirisini bilimsel bir temele oturtmak amaç ve çabasında en iddialı on dokuzuncu yüzyıl sosyoloğu Hippolyte Taine'dir. Taine'nin amacı sosyolojiyi ve toplumsal bir kurum saydığı edebiyatı soyutlamalardan kurtarmaktı. Erdem ve kötülüğü bile kimyasal bir bileşim gibi görmek istiyordu"* (Eagleton, 1990: 16). Ayrıca edebiyat sosyolojisinin tarihsel gelişimi hakkında da şunları ekler: *"Edebiyat sosyolojisinin tarihi bir uzantısı gibi görünen Marksist Eleştiri, Marx ve Engels'in yazılarında doğrudan eleştiri kuramına ilişkin önermeler çok az olduğundan, tarihi maddecilik kuramını edebiyat incelemesine uygulayarak ilerledi. Gençliğinde yazarlığı deneyecek kadar edebiyata meraklı olan Karl Marx, bilincin yaşamı değil yaşamın bilinci belirlediğini söyleyerek edebiyat yapıtlarının nasıl bir bilincin sonucu olduğu sorusunu gündeme getiriyor ve edebiyat sosyolojisine yeni bir yön veriyordu!"* (Eagleton, 1990: 17)

Edebiyat sosyolojisi sadece yukarıda bahsettiğimiz isimle anılmasa da 19. yüzyıl düşünür ve yazarlarının ifadelerinde de yer alır. Edebiyat ve toplum ilişkisini ele alan yazarların birçoğu, edebiyat ve toplum arasındaki karşılıklı etkileşimi vurgularlar. 19. yüzyılın sonlarına doğru konuyla ilgili olarak Wilhelm Dilthey ve daha sonra da Marxist gelenekçiler görüş beyan etmişlerdir. Daha sonra Henri Peyre "Edebi Kuşaklar" adlı eseriyle edebi kuşaklar meselesinin sosyolojik bir anlamı olduğunu ifade eder. Guy Michaud ise 1950'de "Bir Edebiyat Bilimine" giriş kitabında bu gün anladığımız mânâda edebiyat sosyolojisi fikrinin ortaya çıkmasında katkıları vardır (Escarpit, 1992: 13). Son olarak "Edebiyat Sosyolojisi" isimli kitabıyla bu alanın isim babası olarak nitelenebilecek Robert Escarpit önemlidir.

Edebiyatın işlevi konusu da ele alınması gereken bir konudur. Kimileri edebiyatı boş zamanları değerlendirmek amacıyla ortaya konulan bir uğraş olarak ele alırken kimileri de onun belirli bir işlevi olduğunu ve bu işleve yönelik bir amaçsal eylemin olduğunu da belirtir. *"Aristoteles'e göre edebiyatın değeri kısmen eğitici olmasından gelir ama bu eğiticilik bilgisel anlamda, yani hayatı, gerçekliği okura göstermek anlamındadır. Söz konusu çağlarda ise edebiyat yalnızca bilgisel değil aynı zamanda erdemli hayatın yol göstericisidir*" (Moran, 2002: 38). Her yazarın ya da genel olarak sanatçının sanatın işlevi konusundaki görüşü farklılık gösterebilir. Fakat "*birçok estetikçilere göre sanat eserlerinin kendilerine özgü işlevi okurda(dinleyicide, seyircide) estetik yaşantı uyandırmaktır*" (Moran, 2012: 309). Bu estetik yaşantı eserler üzerinden gelişerek büyür. İnsanlar böylelikle eserlerdeki yaşantı şeklini kendi yaşamlarıyla özdeşleştirir, benimser ya da en azından yaşamlarında bir yer bulur.

Edebiyat - toplum ilişkisini *dil*, *eser* ve *yazar* bağlamında da ele almak gerekir (Alver, 2006: 11). Çünkü edebi eserin oluşabilmesi için öncellikle bir dilin var olması gerekir. Yazar yazacağı ya da söyleyeceği eserlerini belirli bir dilin sembolleri olan harflerle ifade eder. Bu şekilde iletişim ilk sürecini gerçekleştirmiş olur. Eserini dile ya da yazıya getirirken hareket ettiği ilk nokta olan dil, tamamen toplumsal niteliği olan bir kavramdır. Dilin oluşabilmesi için uzun bir süreç gerekmektedir. Bu anlamda dil, bir toplumun hafızasıdır. Çünkü o dildeki kelimelerin anlamı hatta hayali o dilin geçirdiği süreçleri, durumları, etkileşimlerin göstergesidir. Yazarın konuşacağı bir dilin olması o dili konuşanlarla etkileşime dolayısıyla iletişime geçeceğinin göstergesidir. Çünkü yazar eserini en çok yazdığı dili bilen kişilere yazmıştır. O eserin iletişime geçeceği ilk kişiler de yine yazarın eserinde kullandığı dili bilen kişilerdir.

Söz konusu edebiyat-toplum ilişkisi konusunda ele alınması gereken bir diğer unsur eserdir. Yazar eserinde istediği konuyu istediği şekilde aktarabilir. Bu, onun seçimidir hatta "*yazar, eserinde gerek hayatın değil düşlediği hayatın, ortamın, yok-ülkenin, yok-ilişkilerin hikâyesini anlatabilir; içine yaşadığı toplumsal gerçekliği olduğu gibi aktarmayabilir, bu gerçekliği dönüştürüyor yahut bozuyor da olabilir. Ne ki, son tahlilde yapıp etmelerinde sosyal ortam ve kendi bireysel gözlem alanı/düşsel dünyasını bir arkaplân olarak kullanmak, yani örnekliğini buradan(toplumsal ortam) almak durumundadır*"(Alver, 2006: 13). Düşünsel zeminini, hayal gücünü, eserde

kullanacağı materyalleri toplumdan alan yazarın bu yüzden toplumdışı olduğu ve yazacağı eserin de toplumsaldan uzak olacağı bu yüzden düşünülemez. Eserin toplumdan bağımsız olamayacağını ifade ederken aynı şekilde yazarın da toplumdan bağımsız olamayacağını bu çıkarımla elde edebiliriz. Çünkü yazar anlattığı ya da yaşadığı toplumun bir üyesidir. Kimi zaman kendini soyutlasa da ya da o toplumdan kendini uzak görse de -*kulesine çekilse de*- toplumun bir parçasıdır, bir üyesidir.

EDEBIYAT VE SOSYOLOJIK İMKÂN

Edebiyat, dilden oluştuğu için Saussure'ün "*dil toplumsal bir olgudur*" (Rıfat, 1983: 18) cümlesi edebiyatla sosyolojinin, sosyolojiyle edebiyatın birbirleriyle bağlantılı olduğunu kanıtlar niteliktedir. Sosyolojik çıkarımlardan uzak bir edebiyat düşünülemez. Escarpit de Saussure'ün düşüncesine uygun hareket eder ve şu önemli soruyu sorar: "*Kitap hangi sınırlar içinde geçerlidir?*" (Escarpit, 1992: 74) Bu sınırı belirleyen en önemli unsur, şüphesiz kitabın yazıldığı dil ve anlam dünyasıdır.

Edebiyat eseri, konu, teknik ve biçim açısından farklılıklar gösterse de "estetik" gayesinin bulunması, onun muhatabını doğrudan doğruya insana yöneltmesine imkân sağlar. İnsanla ilgili olan her şey, sosyolojinin inceleme alanında olduğundan edebiyat eseri de bu inceleme alanına dâhil edilebilir. İnsanı konu alıp insanın toplumdaki yerini, yaşadığı çevrenin çözümlemesinin yapılması ise sosyolojinin ilgi alanındadır. Yazılan eserlerdeki bu iç içe geçmişlik yeni alt dalların oluşmasına imkân sağlamıştır. Bu imkân edebiyat sosyolojisi disiplinini ortaya çıkarmıştır.

Edebiyat; tarih içerisindeki duruşuyla diğer bilim dallarıyla olan ilişkisi bakımından kendi alanını genişletmiştir. Bazı bilimler diğer bilimlerle direkt olarak etkilenip faydalanırken bu ilişki sonucunda alt kolların oluşmasını sağlamıştır. İşte edebiyat sosyolojisi de böyle bir temas sonucunda oluşan bir alt bilim dalıdır. Dil, okuma, yazma, yayın gibi süreçler edebiyat özelinde toplumsal ilişkilerin oluşmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla edebiyat kendi özelinde iletişim ve ilişkiler ağı oluşturmakta, bu yönüyle de toplumsal alana dâhil olmaktadır. Sosyoloji, edebiyatın bu yönünü dikkate alarak onu toplum analizinde öne çıkarabilir (Alver, 2007: 11).

Dilin toplumdan koparılamayacağı gerçeği toplumu de ele alma durumunu kendisiyle birlikte getirmiştir. Edebiyat eserleri üretildiği toplumdan sökülüp ayrı bir ortamda ele alınıp tam anlamıyla yorumlanamaz. Bir edebiyat eserinin anlam kazandığı en iyi ortam üretildiği ortamdır. Çeviri eserlerin başka bir dile aynıymış gibi yansıtılamaması bu gerçeğin bir ispatıdır. Yazarın eserinde anlattığı herhangi bir nesne ya da imge onun yaşadığı toplumda gözlemleri sonucu elde ettiği şeylerdir. Örneğin yazar bir çeşmeden bahsediyorsa o çeşme yaşadığı coğrafyanın çeşmesidir, isterse bunu hayallerinde zenginleştirip öyle sunsun. İnsanın görmediği bir şeyin hayalini kurması pek mümkün değildir.

Edebiyatın direkt olarak toplumla bir bağı vardır. Eserler bir toplum için ortaya konulur. Ortaya bir eser konulmuşsa bu sadece bir kişi için değil kitleler için, bir okur kitlesi için yazılmıştır. Eserlerin toplumdan habersiz olan bir yazar tarafından ortaya konulmasının ve yazarın toplumdan yalıtılmış bir ortamda büyüyüp kendini geliştirmesinin imkânı yoktur. Çünkü insan sosyal bir varlıktır ve sürekli etrafıyla etkileşim içinde olması beklenir.

Ele aldığı konuları ispat etmeye çabalayan edebiyat ve sosyoloji birbiriyle temas ederek, kimi zaman da birbirlerinin sınırlarını ihlal ederek genişlerler. Fakat iki farklı alanın sınırları belli olmalıdır. Özellikle iki alanın sınırları bütünleşerek ortaya çıkan edebiyat sosyolojisi ne edebiyatı yüceltmeli ne de sosyolojiyi aşağılamalıdır. Edebiyat sosyolojisi, edebiyat olgusunun özgüllüğüne saygı göstermelidir. Meslekten olan birisi için kazançlı bir iş, ama kendine özgü görevleri içinde geleneksel edebiyat bilimine de -tarihsel ya da eleştirel- yardım ederken, okuyucu için de kazançlı bir iş olmalıdır. Bu uğraşlar dolaylı olarak kendisinindir, ama rolü yalnız toplum düzeyinde bunları tasarlamaktır (Escarpit, 1992: 17). Edebiyat sosyolojisi edebiyatı incelerken ona bir tenkitçi gözüyle değil, eserde işlenen ve işine yarayan konulara ve kavramlara eğilerek işini yapmalıdır. Çünkü edebiyatçının yaptığı denize bir şişe içinde mektup bırakmaktır. O şişenin nereye gideceğini bilmeden. Edebiyatı uğraşı alanı seçen sosyolog da işte tam buradan yakalar edebiyatı ve o şişenin nereye vardığını göstermeye çalışır.

Bir kitabın ne olduğunu bilmek, önce onun nasıl okunmuş olduğunu bilmektir (Escarpit, 1992: 114). Kitabın iletişim geçmesi için öncelikle onun basılması ardından da okuyuculara ulaşması lazımdır. Son eylem artık kitabın iletişime geçtiğinin göstergesidir. Bu da ancak ve ancak kitabın okunmasıyla mümkündür. Bir kitap okunduğu derecede

iletişimini sağlayabilir. Bu iletişim sonucunda da "kendinde olanı" başkasına verebilir. Bir yapıtın özerk ve özgür bir olay olarak bir yaratma olarak gerçekte var olması için kendi yaratıcısından ayrılması ve insanlar arasında kendi yazgısını izlemesi gerekir (Escarpit, 1992: 60). Bu şekilde eser hem iletişime geçmiş olur hem de kendi var olma mücadelesini kazanma çabasını elde eder.

Edebiyat ve sosyoloji ilişkisini irdelemek bir bakıma edebiyat-toplum ilişkisini irdelemektir. Sosyolojinin temel alanı toplum olduğu için toplumu oluşturan kültürel unsurların da incelenmesi gerekir. Sanat ve bilimin kol kola yürüdüğü apaçık bir gerçekliktir. Sanatın bilimden bağımsız olamayacağı, bilimin de sanattan bağımsız olamayacağı gerçeğine ulaştırır bizi. Tarihsel süreç içerisinde bilimin gelişmesi ile sanatın gelişmesi doğru orantılı olmuştur.

Her ne kadar edebiyat alanı kurmaca bir dünyanın yansıması olsa da onun toplumdan yansıyan bir acıyı, bir duygulanımı, bir çözümlemeyi sunduğu da aşikârdır. Edebiyat, özellikle bir kolektif kimlik tesis etme, toplumsal bilinç durumu belirleme, cemaatsel birlik sağlama, ulusal, dinsel ve ideolojik anlam haritaları örme bağlamında kendine yer açmaktadır (Alver, 2006: 17). Edebiyatın bu önemi onu farklı bilim dallarıyla çözümleme gerekliliğini ortaya çıkartmıştır. Edebiyat sosyolojisi de bu amaçla kurulan bir bilim dalıdır.

Edebiyatın işlevi bir sorunsalla ortaya çıkmaktadır. Bu da acaba edebiyat, sadece düşünce, duygu, arzu, acı, hüzün vb. hususları estetik kalıp ve edebî yapıya dayalı olarak dile getirme işleviyle yahut haz alma ile mi eşitlenir; yoksa edebiyatın bunların dışında anılması gereken başka işlevleri de var mıdır? (Alver, 2006: 16) Edebiyat sosyolojisi buradan kendine bir referans alıp kendini kurma yoluna gider. Edebiyat, tarihsel-sosyolojik sorunlara çözümcül bir biçimde yaklaşmaz buna "nasıl olduğu" konusunda bir bakışla yaklaşır. Edebiyatçı, olaylara bir bilim adamı yöntemiyle yaklaşmaz zaten öyle yaklaşması da beklenemez. O sadece bir öneri, bir açıklama ya da bir bakışla durumlara, olaylara katkıda bulunur.

Edebiyatın sosyolojik imkânı tartışması ayna kavramını merkezine alır. Yazar eseriyle dünyayı resmeder, ele aldığı tüm olgu ve durumlar okuyucuya bir ayna tutar. Ayna yansıtma yapmaktadır; norm, tutum, davranış, gelenek ve görüngüleri yansıtmaktadır (Alver, 2006: 18). Edebiyatçının da sosyologun da temel ilgisi ortak paydada insandır. Ele aldıkları konular bakımından insana katkı sunan bu iki yönelim, insana yaşadığı dünyanın anlamını farklı biçimde sunma çabasındadırlar. İkisi de dünya üzerinde kendilerine dayanak noktası seçtiği konular dâhilinde söz söyleme, ifade etme, açıklama amacı güderler. Bu yüzden edebiyatın sosyolojik imkânı bir birlikteliği, bir iç içe geçişi sağlamakta ve bu iki yönelimle insana daha geniş açıdan bakmayı niyet edip bu amaçla çalışmayı sağlamaktadır.

Ayna ve Yansıtma

"Sanatçı, işi Tanrı'nın yaratışını taklide yeltenme cinsinden bir iş olmakla birlikte, O'nun gibi yoktan var edici değildir elbet. Onun işi, yaratıştan bir yaratış çıkarmak, varlıklardan yeni bir varlık, var olanlardan yeni bir var olan türetmektir." (Karakoç, 2007: 13)

Doğadaki seslerin taklidiyle oluşan müzik, doğadaki nesnelerin taklidiyle oluşan resim bize yansıtmanın sanat üzerindeki etkisini açık bir biçimde özetlemektedir. İnsan kendi dünyasını daha yaşanılır kılmak için çeşitli eylemlerde bulunmuştur. Bu eylemlerden biri de sanattır. Sanatın doğadan esinlenerek oluşturulma serüveni sanatçının bakış açısına, hayat görüşüne göre değişmektedir. Peki, sanat nedir? Bir tanıma ihtiyaç duyarsak bu kavramı nasıl açıklarız? "Sanat nedir?" sorusuna verilen ilk cevap (hiç değilse Batı'da) sanatı bir yansıtma, benzetme ya da taklit olarak görme eğilimindeydi. Sanat eserlerinde gördüğümüz, doğadır, insandır, hayattır ve sanatçı eserinde bize bunları yansıtır; sanki bir ayna tutar dünyaya (Moran, 2002: 17). Ayna ile doğayı izleme bir nevi hakikati görme isteği insanda sürekli aranılan, istenilen bir durumdur. Sanatçı yaşadığı evreni anlamlandırabilmek için eserlere yönelir. Ortaya koyduğu her eser için "bu eser onun hakikati arama telaşıdır" denilebilir. Çünkü sanatçı taklit ile koyulduğu yolda ayrıca bu taklidin başkaları tarafından da yapılmamış olmasını amaçlar. Bu da özgünlüktür, biricikliliktir. Lukacs'a göre de sanat bir yansıtmadır ve yansıtma yöntemleri başlıca ikiye ayrılır: Gerçekçilik ve doğalcılık. Bunlardan birincisi sosyal gerçekliği yansıtabilir, ikincisi yansıtamaz (Moran, 2002: 55).

Sanatçı doğaya ayna tutarken eserine yansıttığı tamamen doğa değildir. Bu taklit sanatçının düşüncesine göre yorumlanarak esere aktarılır. Sanatı bir yansıtma olarak görmek yüzyıllar boyu devam etmiş ve zamanımıza kadar gelmiş bir kuramdır. Bu görüşü savunanların sık sık başvurduğu '*ayna*' benzetmesi de düşüncelerine ışık tutan

açıklayıcı bir benzetmedir (Moran, 2002: 17). "Ayna" kavramı bu yüzden sanatçının doğayı sanatta belirtmek için kullandığı önemli bir kavramdır. Sanatın gerçeklikle ilgisi bu kavramla daha belirginlik kazanır. Sanat ile gerçeklik arasında daima bir ilişki bulmakta ısrar edilmesine şaşmamak gerekir, çünkü ne de olsa sanatla insan, doğa ve hayat arasında sıkı bağlar vardır. Gelgelim nasıl bir gerçekliği yansıtır sanatçı? Gerçeklik nedir? Bu sorulara verilen cevaplar farklıdır. Yansıtılan gerçeklik kavramı yazar, düşünür ya da estetikçiler için başka başka anlamlar taşımıştır elbet. Bundan ötürü bu öğretiyi açıklamak bir bakıma gerçeklik kavramına verilen anlamları belirtmektir (Moran, 2002: 19). Gerçekçiliğin yazar, sanatçı ve düşünür için farklı anlamlar taşıması bu kavramın geniş biçimde tanımına ulaştırır bizi. Uğraşı alanı farklı kişilerin gerçekçiliğe bakış açısı yansıtmak istedikleri içerik ve kullandıkları malzeme ile alakalıdır. Yazar amacını kelimelerle, ressam çizgi ve renklerle, müzisyen notalarla gerçekleştirir. Her halükarda 'gerçekliği yansıtma' üç görüşle karşımıza çıkar: Birincisi sanatın görüngüyü olduğu gibi (yüzey gerçekliği) yansıttığı düşüncesidir. İkincisi genel'i(tümeli) ya da özü yansıttığını söyler. Nihayet sonuncusu da sanatın ideal olanı yansıttığına inanır. Ama ortaya atılan yansıtma kuramlarını iki döneme ayırmak doğru olur, çünkü on sekizinci yüzyılın ortalarına kadar ileri sürülenler aynı geleneğin çizgisi üzerine yerleştirilebilir ve daha çok Aristoteles'in çeşitli yorumları olarak ele alınabilir (Moran, 2002: 19).

Sanat, özü arama telaşı, taklitten yola çıkarak kendi ifade biçimini geliştirme yoludur. Sanatın özden ayrı düşünülemeyeceği gerçeği, insanın bu dünya üzerinde kalıcı eserler bırakmasının nedenidir. Sanatçı, gördüğü gerçekçiliği doğadan çıkartıp ona kendi anlam rengini verir. Bu yüzden sanat görüngüden tümel olan özü çıkartmaya çalışır.

Platon, sanatçının tek-olanı yansıttığını dolayısıyla okura gerçeklik(hayat) hakkında bilgi veremeyeceğini ve zaten şaire özgü bir bilgi alanı olmadığını iddia etmişti. Aristoteles, şairin (yazarın) hayatının, insan yaşantısının anlamını bildiğini söylemek istiyor. Bu görüşte, söz konusu olan insan psikolojisidir. Onun için sanatçı, Platon'un sandığı gibi bizi gerçeklikten uzaklaştıran, sahte bilgiler sunan bir adam değil bize hayatı açıklayan bir adamdır (Moran, 2002: 30). Sanatçı, doğanın gücü karşısında insan kalma eylemidir. Ondaki özgün desenler kendini arayan adamın halidir. Sanat eseri gerçekliği yansıtırken tümelleri yansıttığı için hayatı ve insan tabiatını açıklayıcı bir rol oynar. Sanatın, bilgisel bir yönü vardır (Moran, 2002: 71). İnsana insanı anlatır. İnsanın neler düşünebileceğinin bir yansıtmasıdır, eserdeki estetiğin, düşüncenin, biçiminin göstergesidir. Peki, yansıtma sadece olanı olduğu gibi esere işlemek midir? Bunun cevabı da iki düşünce ve tartışmada açıklanır: 1) Sanat genel-tabiatın yansıtılmasıdır. 2) Sanat idealleştirilmiş tabiatın yansıtılmasıdır. Her iki kurama göre de sanat yansıtmadır, fakat yansıtılan gerçeklik aynı değildir (Moran, 2002: 31).

Yansıtma kuramı sanat akımları tarafından farklı bir biçimde değerlendirilmiş ve her sanat akımı bu yansıtma kuramını ele alırken kendi anlayışına göre tanımlar, çıkarımlar yapmıştır.. Örneğin romantikler yansıtmayı ele alırken günlük gerçeklerden uzak, idealleştirilmiş konularının aksine, gerçekçi bir yazar gibi çağdaş toplumu konu edinerek eserinde kendi gözlemlerine dayanarak yansıtıyordu. Onlara göre bu anlayış masalvari olan, uzak diyarların çekiciliğinden medet uman, alegoriye, sembolizme başvuran bir akım değildi (Moran, 2002: 40). Bu yüzden sanatçı toplumu gözlemleyebildiği derecede ayrıntılı eserler ortaya koyar ve bu eserleriyle topluma ışık tutar.

İdeolojik Yansıtma

Bir düşüncenin, bir anlamın okuyuculara eserler üzerinden yansıtılması, yazarın tamamen ideolojisine uygun bir yaşantı tarzıyla açıklanabilir. İdeoloji sadece siyasi bir düşünceye sahip olarak anlaşılmamalı, o bir dünya görüşü, hayat tarzı, varoluşsal bir mesele de olabilir. Buna en güzel örnek, Dostoyevski'nin eserleridir. O, eserlerini yazarken savunduğu dünya görüşünü eserlerinde yoğun biçimde işlemiştir. "*Dostoyevski, kendi ideolojik duruşunun bir sonucu olarak insanı sınıflı ve maddi bir dünyanın kölesi haline getiren kapitalizmi eleştirmekten geri durmaz. Tüm eserlerinde 'biçim açısından olduğu kadar, içerik açısından da, insanın, insan ilişkilerinin, tüm insani değerlerin kapitalizm koşulları altında şeyleştirilmesine karşı' bir mücadele sürdürülmektedir."* (Aktaş, 2012: 66)

Aynı şekilde Necip Fazıl'ın Kaldırımlar şiiri, Nazım Hikmet'in hapishane ve hasret temalı şiirleri belirli bir ideoloji çerçevesinde anlaşılıp anlamlandırılan şiirlerdir. Eserlerin ideolojik olması eserin sanatsal açıdan düşük bir seviyede olduğu anlamı çıkartılmaması gerekir, ideolojisi olan eserlerin de belirli bir sanatsal değeri vardır.

Her eser, belirli bir ideoloji temeline sahiptir. Sanatçı kendi ideolojisini eserlerine işleyerek anlatır. Bu yüzden *"sanat eserinin ideolojiden yoksun olması demek, bir anlamda hayatın da ideolojiden ve anlamdan yoksun olması demektir. Bu tersine bir ifadeyle de hayatın da estetikten yoksun olması anlamına gelmektedir. Çünkü sanat eseri, hayatın bir ifadesi olarak, estetik kadar fikrin de dile getirilmesi, ya da fikrin estetik bir biçimde dile ifadesidir"*(Aktaş, 2012: 61). Sanat, bir düşünce, daha doğrusu bir rahatsızlığın ürünü olarak ortaya çıkar. Berna Moran'ın ifadesiyle "*Sanat bir üretimdir*." (Moran, 2002: 67) Bu düşünceden yola çıkarak şu görüşe ulaşmamız mümkündür: Sanatçının yaptığı iş, yoktan bir şey yaratmak değil bir takım hazır malzemeyi alarak bunları işlemek ve bir ürün meydana getirmektir. Sanatçının malzemesi içinde mitoslar, daha önce yazılmış eserler, değerler, formlar ve özellikle ideoloji vardır. İdeoloji ile gerçeklik arasındaki ilişki bu kuramın temel direğini oluşturur (Moran, 2002: 67). Bu yüzden sanat eserinin ideolojiden yoksun olması düşünülemez. Hayatı, mümkün mertebe eserlerinde işleyen sanatçı "*bakmak ile görmenin*" o ayırıcı niteliğine tabî olarak düşünce biçimini eserlerine yansıtır.

Yazarın toplumsalın ideolojisini yansıtması, kendi ideolojisini işlemesi, kendi doğrularının olması gördüğü, inandığı bir meselesi olduğu gerçekliğine ulaştırır bizi. İdeoloji ile edebiyatın ilişkisinin temel savı toplumun çatışan güçleriyle, ideolojisiyle toplumsal gerçekliği ayrıntısıyla ortaya koymaktır (Moran: 2002: 65). Bazı sosyal bilimcilere göre edebi eser bütünüyle bir ideolojidir. Bunların başında Marksist düşünür Louis Pierre Althusser (1918-1990) gelir. Althusser'e göre gerçek edebiyat ideolojiyi hammadde olarak kullanan, onu kendine özgü yollardan işleyip dönüştürerek yeni ürün veren bir pratiktir. Edebiyatı yansıtıcı bir ayna olarak görmek yanlıştır; edebiyat bir üretimdir ve ürettiği şey de, "dönüştürülmüş", "görünürlük" kazanmış ve dolayısıyla kendini ele vermiş ideolojidir (Moran, 2002: 66). Edebiyat, sanatçıya/yazara temel düşüncesini aktarmak için büyük imkânlar sunar. Kelimelerle ördüğü eserini genişletmek için betimlemeler, tanımlamalar, tahliller, anlatılar sunarak düşüncesini farklı biçimlerde sunmak için olanak sağlar. Yazar neyi anlatmak istiyorsa onu kendi düşüncesine uygun bir hale getirerek metin içinde yoğurur. Bu yüzden her edebi, eser bir ideoloji içerir. Edebi eserdeki ideoloji kendi fikrini empoze etmek, okurları kendi düşüncesine çağırmak, onları bu düşüncenin doğruluğuna inandırmaktır. Bu gün hegemonya her ne kadar yoğun biçimde iletişim araçları üzerinden kendine bir alan açıyorsa da asıl çıktığı nokta, kültürel eserler üzerindendir. Bu yüzden ideoloji her şeye bulaşan "büyülü" bir üretimdir ve bu sadece egemenler tarafından sürdürülen bir hegemonya mücadelesi açısından değil kendi durumlarını meşrulaştırmaya ve açıklamaya çalışan madunlar tarafından da mevcut duruma razılığın zihniyetini oluşturmak için yapılan bir üretimdir (Aktaş, 2012:157).

Her edebi eser bir niyetle yazılır. Bu niyette baskın olan tutum, eserin ana durumunu belirler. Eser bir ideolojiyi yaymaya veya bir gerçekliği, acıyı, zulmü, iktidarı ya da zorbalığı gizlemeye, dahası aklamaya da çalışabilir. Kimi de tersinden yapar bunu, salt gerçeklik için akıl almaz çirkinliğe vardırır anlatımını. Ama bunu bazen oldukça rafine bir biçimde yapar bazen düpedüz ideolojik bir manifesto apaçıklığıyla (Aktaş, 2012: 157). Salt bir ideoloji veya salt bir acıyı dillendirmek için yazılan eserlerin sanat bakımından nasıl olduğu tartışılabilir bir tutumdur. İdeoloji, esere işlenebilir, fakat sadece bir ideoloji yaymak için yazılan eserlerin sanatsal yönden zayıf olacağı durumu gözlerden kaçmamalıdır. Çünkü hayatın bütünlüğü, biraradalığı büyük bir zenginlik sunar. Yazar da bu zenginliği dile getirirken bakışını sadece bir yönde tutması, onu edebi eserin sanatsal yönünden uzaklaştıracaktır. Çünkü salt ideolojiyi yaymak için yazılan eserler bir edebi eserden çok bir manifesto olma tehlikesine düşebilir (Aktaş, 2012: 157). Başta söylediğimiz gibi edebi eser, ideolojiden ayrı olarak düşünülemez. Eğer eser, salt ideoloji amacıyla yazılmışsa sanattan uzaklaşılır. Fakat metni kurgularken onu ideolojiden uzak tutmak eseri yapay bir yola sokar.

Edebi bir metnin ideolojiden uzaklaştırmaya çalışmak kadar tersi bir durum da meseleyi doğallıktan uzaklaştırır ve anlatı bu yüzden hayatın dışına sürüklenir. Nitekim çoğumuzun dokunaklı ya da dramatik öykülerin anlatıcıları olarak gördüğümüz Shakespeare veya Balzac'ın eserleri, Marx'ın en önemli başvuru metinleridir. Yine Tolstoy veya Dostoyevski için de rahatlıkla aynı şeyler söylenebilir. Çünkü edebiyat adamları toplumun en iyi gözlemcileridir. Onların önemli özellikleri ise belli çarpıtmalardan uzak durabilmeleridir. Bu çarpıtmalar ise ideolojik bir gerçeklik için de yapılabilir. Nitekim Marx, dönemlerine ilişkin başvurularında, (ideolojik yakınlık açısından) beklenebileceği üzere "gerçekçi"leri değil burjuva edebiyatçıları olarak bilinen Balzac'ı ve Shakespeare'i tercih etmiştir" (Aktaş, 2012: 160). Eserin ortaya konma sürecinde kendi doğal seyrini gerçekleştirebilmesi için ısrarla bir şeyin olması veya olmaması onu sanatsal yönden, doğallıktan uzaklaştıracaktır. Ancak bu dengeyi tutturabilen yazarlar kaliteli ve güzel eserler verebilir.

MUSTAFA KUTLU HIKÂYECILIĞI VE UZUN HIKÂYE

Edebiyat sosyolojisi bağlamında Uzun Hikâye'yi ortaya çıkaran unsurlar, yazarın topluma yakın ve dinamik duruşu önceki eserlerinin de incelenmesini zaruri kılmaktadır. Yazar hakkında ortaya çıkan portre, en az Uzun Hikâye kadar uzun bir anlatıma ve değerlendirme gerektirmektedir. Ancak bu çalışmanın sınırları çerçevesinde genel bir Mustafa Kutlu resmi de görmezden gelinmeyerek, Kutlu'nun Uzun Hikâye'sinde görülen yansımalar ve anlamların beraberinde onun Türk Hikâyeciliğindeki yeri de aktarılmaya çalışılacaktır.

Mustafa Kutlu Türk Edebiyatında önemli bir yere sahip yazarlarımızdandır. Her ne kadar öykü dalında ismi önlerde görünse de bu eksik bir değerlendirme olacaktır. Çünkü Kutlu, öykü yazarken kendini gündem dışında bırakmamıştır. Bu durum onu edebiyatın tüm dallarında sözü dinlenen bir usta olarak yer edinmesini sağlamıştır. Şiirden hikâyeye ve denemeye kadar birçok alanda Mustafa Kutlu'nun etkisi konuşulabilir. Fakat en çok öyküdeki ustalığı ön plandadır. Öykü türünün Türkiye'deki en güzel örneklerini sunan ve bunu artık gelenekselleştirdiği "*her seneye bir öykü kitabı*" yürüyüşüyle adından sıkça söz ettiren bir yazar olmuştur. Onun hikâyeciliği üzerine çokça yazı ve araştırmalar yapılmış fakat sosyoloji bağlamında incelenip edebiyat sosyolojisi alanında irdelenmesinin yeni bir yaklaşım olduğu söylenebilir.

Uzun Hikâye içinde barındırdığı anlamlar bakımından bir dönemin şahididir. Satır aralarında aktarılan kimi olay ve durumlar yaşanan coğrafyada olmuş ve olacak olan olayların göstergesi niteliğindedir. Yazar, dönemin konjonktürel havasını karakterler üzerinden işleyerek yansıtmıştır. Bir istasyonda başlayıp yine bir istasyonda biten hikâye, isminden de anlaşılabileceği gibi uzun bir hikâyedir. Kitap Mustafa Kutlu'nun tüm hikâyelerinde denediği anlatım tekniklerinin bir karışımı durumundadır. Uzun Hikâye'nin yerini ve durumu belirlemek açısından Mustafa Kutlu hikâyelerini genel olarak kategorize edecek olursak (Tonga, 2007: 471-484):

> "1.Dönem(1968 – 1979): Ortadaki Adam ve Gönül İşi bu dönemin ürünleridir. Bu dönemde, yazarın Sait Faik ve Sabahattin Ali tesirinde olduğu gözlemlenir. Yazar, bu döneme ait hikâyelerini tekrar yayımlamamıştır.
>
> 2.Dönem(1979-1995): Yazarın Klasik Şark üslûbundan hareket ederek kendi hikâye tarzını bulduğu ve hikâyelerinde "sosyal değişme" hadisesini bütün yönleriyle işlediği dönemdir. Yokuşa Akan Sular, Yoksulluk İçimizde, Ya Tahammül Ya Sefer, Bu Böyledir ve Sır bu dönemin ürünleri olarak değerlendirilebilir.
>
> 3.Dönem(1979- 2000): Yazarın hikâyecilik serüveninde bir nev'i ara dönem olarak nitelendirilebilecek bu dönemde kaleme alınan eserler Hüzün ve Tesadüf ile Arka Kapak Yazıları'dır. Yazarın bu iki eserinde, çoğu hikâye olmakla birlikte deneme kutbuna yaklaşan bazı metinleri de neşrettiği görülür.
>
> 4.Dönem(2000-2007): Kültür değişmesi olgusu arka plana itilmekle birlikte sosyal zeminden kopulmaksızın, bireylerin içlerinde olup bitenlerin aksettirildiği, çocukluk, aşk, çevre, köy-kasaba-varoş hayatı… gibi mevzûların daha çok nostaljik bir tarzla işlendiği dönemdir. Bu dönemde yazar, hikâyelerini genel olarak uzun hikâye formunda kaleme almıştır. Uzun Hikâye, Beyhude Ömrüm, Tufandan Önce, Mavi Kuş, Rüzgârlı Pazar, Chef, Menekşeli Mektup, Kapıları Açmak bu dönemin ürünleridir."

Necati Tonga'nın dediği gibi Uzun Hikâye ve aynı dönemde yazılan diğer hikâyelerin ortaya çıktığı durum "*sosyal zeminden kopulmaksızın, bireylerin içlerinde olup bitenlerin aksettirildiği, çocukluk, aşk, çevre, köy-kasaba-varoş hayatı…*"(Tonga, 2008: 436) olarak gözükür. Uzun Hikâye'nin anlamlandırılabilmesi için dönemin havasının ve kişilerin hangi sosyal zeminden çıkıp ortaya konulduğuna bakılması gerekir. Mustafa Kutlu hikâyeciliğini inceleyen Ercan Yıldırım, Kutlu'nun hikâyeciliğinin konuşulabilmesi için "*tasavvuf kültüründeki argümanlar ve simgecilik ile postmodern kuramdaki simgecilik anlayışını bir arada düşünmesi gerekmektedir"*(Yıldırım, 2007: 7) diyerek Kutlu'nun kullandığı argümanlar ve anlamlar için bir yol haritası sunmuştur. Belirli imgelerin yoğun biçimde kullanılması Kutlu hikâyeciliğinde gözlemlenen durumlardandır. Göç, kır, kent, gecekondu, yoksulluk, aidiyet, yabancılaşma gibi sosyolojik olarak da ele alınabilecek kavramların kullanımını hikâyelerinin hemen hemen hepsinde

gözlemleyebiliriz. Mekân olarak kır-şehir-kasaba hayatlarını aksettiren Kutlu, zamanın getirdiği düşünce akımlarını ve moderniteyi karakterleri üzerinden yansıtmıştır.

Hakikati yitirme–arama–korumaya çalışma ekseninde dünya gailesini özdeki iyiye/doğruya ulaştırmaya çalışan ve şifahi kültürümüzde yer edinen o duru anlatımı gözlemlediğimiz Mustafa Kutlu hikâyeleri, yazmaktan çok anlatıma yatkın olması hasebiyle geleneksele bağlı fakat modern akımlardan da ayrı olarak düşünülemez. Türkiye'nin 1960'lardan bu güne kadar sürede geçirdiği sosyal-siyasal-ekonomik değişimin izlerini satır aralarından gözlemlediğimiz Kutlu hikâyeciliği, yazıldığı döneme ilişkin veriler sunmaktadır. Yanlış ya da eksik modernlik algısı ve geç modernlik kavramıyla açıklanabilecek sosyo-ekonomik zemin, hikâyelerde yansıtılan düşünce ve tutumları da etkilemiştir. Özellikle Batı düşüncesindeki doğa ve Tanrı algısının dönüştürülmesi, teknolojik ilerlemeyle birlikte üretilen yeni değerler, ahlâki ve toplumsal enstrümanlar Türkiye'ye geç ulaşmış; ancak beklenen tahribatı siyasal, düşünsel dönüşüm süreci, gelenek-modernlik ayrımı, insanlardaki dejenere olan hassasiyet noktaları Kutlu'nun hikâyelerinde yer bulmuştur (Yıldırım, 2007: 14).

Uzun Hikâye'deki Anlamlar ve İdeolojik Yansımalar

Yolculuk temasının yoğun biçimde hissedildiği Uzun Hikâye bir arayışın ve aidiyetin sorgulanmasıdır. Nereye ve kime ait olduğunu arayan insan; "*doğduğu yere mi, doyduğu yere mi aittir?*" sorusunu bize düşündüren ve konar-göçerliğin insan psikolojisi üzerindeki etkilerini irdeleyen bir eser olarak karşımızda durmaktadır. Naif bir anlatımla sunulan hikâye, kimi zaman destanlaşarak ve vurgusunu haksızlığa karşı koyarak belirten ve bu şekilde sesini yükselten bir eserdir.

Ait olma, aidiyet. Her gittikleri yerde problem yaşadıkları için mekâna dâhil ol(a)mayan, yersiz yurtsuz bir hayat yaşayan hikâye kişilerinin en büyük sıkıntısı aidiyet problemidir. Dolayısıyla, hikâyenin önem arz ettiği temel nokta da hem mekân hem de yaşam konusunda bireyin kuracağı/oluşturacağı bir dünya sorunsalıdır. Belirlenmiş, sabitlenmiş hayatlar karşısında oluşturulamayan verili dünya ve yaşam şartlarına eklemlenmiş insanların önyargılarına mahkûm edilen hayatların odağındaki Uzun Hikâye, dünyada ait olduğu yeri arayan, ancak kaderinin de oradan oraya sürüklediği insanları anlatmaktadır. Dünya içinde de olsa ait olmanın, belli değerlerle mensubiyet bağı kurmanın ve mekân içerisinde yaşayarak, varoluş şartlarını oluşturmanın hikâyesidir Uzun Hikâye (Yıldırım, 2007: 20).

Eser, insanların fırkalara ayrılarak, her davranışlarına ideolojik bir gönderme yapıldığı, düşüncelerin hayat felsefelerini etkilediği bir dönemde, haksızlığa tahammülü olmayan fakat sade bir hayat yaşamak isteyen Ali Bey'in, eşinin ve oğlunun hayat hikâyesini anlatan, biyografik yönü ağır basan bir eser olarak karşımızda durmaktadır. Haksızlıklara karşı durması, eşitlikten yana olması Ali Bey'i daha sonra "*Sosyalist Ali*" olarak karşımıza çıkartmaktadır. Eser, anlatıcının yani Mustafa Kutlu'nun ile babasının başından geçen olayları, sürekli mekân değiştirme şeklinde aktarır.

Bulgaristan göçmeni olan Ali Bey, hem öksüz hem de yetim biridir. Dedesinin yanında büyümüştür. Babası ile dedesi buldukları bir fırsatta Türkiye'ye kaçmış, ailenin diğer fertleri ile bağları kopmuştur ve zamanla birbirlerini unutmuşlardır. Göçün en trajik yanlarından biridir bu "*bağların kopması*" ve "*unutmak – unutulmak*" ve göç, deyim yerindeyse tam anlamıyla bir *altüst olmak*tır.

Ali Bey, dedesinin ölümünden sonra kendi ayakları üzerinde durmak için hayat ile bir mücadeleye girişmiş, birçok işe girip çıkmıştır. Değişik meslekler denemiş, okuluna devam edememiştir. Eşiyle Eyüp semtindeki bir mahallede tanışmış. Kızın kabadayı takımından ağabeyleri yazlık – kışlık sinema işleten belalı kişilerdir. "Eyüp'te asılacak başka kız mı bulamadın" diyerek Ali Beyi epey döven kızın ağabeyleri kızı da zengin biriyle evlendirmeye çalışmışlar. Bu durumda Ali Bey, kızı kaçırmaktan başka bir çare bulamaz. Yaz mevsiminin en canlı olduğu günlerden birinde Ali Bey, yazlık sinemada izlenen film esnasında sinemayı ateşe verir, yediği dayağın acısını eline geçirdiği mikronla çıkarır. Eşi olacak Münire'yi aldığı gibi Anadolu'ya trenle yolculuğa başlar. Artık bu aşamadan sonra Ali Bey, Münire ile köy köy, kasaba kasaba dolaşmaya başlar. Anlatıcı – ki hikâyede ismini bir türlü öğrenemediğimiz karakterdir – bu dolaşma yüzünden babasının bir işte bir türlü dikiş tutturamadığını belirtirken kendisinin de aynı durumda olduğunu söyleyerek bir özeleştiri yapar.

Anlatıcının babası olan Ali Bey, dürüst ve bu dürüstlük uğruna pire için yorgan yakan düşünceye sahip bir insandır. Tren ile köy köy, kasaba kasaba dolaşan aile artık bir eve kavuşmuştur, Ali Bey, bir okulun kâtipliği görevini elde eder. Çalışırken de etrafına duyarsız kalamaz. Kâtiplik yaptığı okulun boş bahçesini görünce aklına bir bahçe kurma fikri gelir. Bahçe kurma fikri bir nevi göçebelikten yerleşik hayata geçme, kendi alanlarını çizme anlamına gelebilir. Kendi yaşam alanını, dünyasını kurma fikrinin de oluşmasını sağlamıştır. Bahçe kurulduktan sonra asıl sorun baş gösterir. Fikir ortaya atılırken çok sıcak bakmayan okul müdürü bahçe yeşerip meyveler sebzeler boy vermeye başlayınca işi sahiplenir ve bahçeden nemalanarak burayı sadece kendi için kullanmaya başlar. Bahçenin tüm işleriyle Ali ve hademeler ilgilenmesine rağmen bahçeden sadece müdürün nemalanması Ali'nin zoruna gider ve ürünlerin eşit paylaşılması gerektiğini söyler. Bu söz karşısında müdür, "*Eşit bölüşelim de ne demek. Yoksa sen sosyalist misin?"* der. Ali de, "*Sosyalistim var mı diyeceğin?"* (Kutlu, 2012: 20) cevabını verir. Bundan sonra yayılan bu laf Ali'nin "*Sosyalist Ali*" olarak anılmasına neden olacaktır. Dönemin konjonktürel havası göz önüne alınacak olursa "*sosyalist*" kavramının bile dile getirilmesi sıkıntılar yaratır. Fakat Ali, bunun da altında kalmayarak bir gece bütün ürünleri bir arabaya yükler ve başka bir kasabaya göçerek tekrardan göç halini devam ettirir.

Göçebelik sadece bir yerden bir yere taşınmak olarak algılanmamalı bunun psiko-sosyal etkileri de vardır. Uzun Hikâye'de de gözlemlenilen göçün psikolojik durumu süreklilik durumunda yılgınlık, hayata bakışta farklılık olarak yansımaktadır. Bu biraz da "*dünya-ahiret*" ilişkisiyle de açıklanabilir. Bu dünyanın geçiciliği ahiretin ise ebedi yurt olduğu düşüncesi Müslümanlar arasında dünyanın "*bir gölgelik yer*" olarak belirginleşmesini sağlamıştır. Uzun Hikâye'deki göç olgusu sadece basit bir göç değil, aslında sürekliliği olan bir hareket. Bir nevi şairin dediği gibi "*bütün sürgünlüklerim bu sürgünün bir süreği*" (Karakoç, 2007: 431). Tıpkı bir sürgün gibi olan bu yer değiştirme eylemi, Uzun Hikâye'nin temelini oluşturmaktadır. Bu da kahramanlarının yalnız göçebe bir hayat değil aynı zamanda bir sürgün gibi yaşadıklarının göstergesidir. Onların sürgünlükleri başkalarınca zorla yapılan değil kahramanların kendilerinin uyguladığı; ama çevrenin tetiklediği sürgünlerdir. Dolayısıyla, Uzun Hikâye'nin kişilerini en çok etkileyen mefhum da kendi sürgünlüklerini/göçebeliklerini kendilerinin mecburiyetten uygulamalarıdır (Yıldırım, 2007: 131). Göçün psiko-sosyal etkileri kahramanlar üzerinden de uzun uzadıya konuşulabilir. Sürekli bir yerden bir yere taşınmak zorunda kalan Ali ve ailesi bir müddet sonra yerleşik düzene geçmeye başlar. Yerleşik düzene geçmesiyle birlikte özel mülkiyet bilinci de gelişir. Kendine ait bir yerlerin olması, sahip olduğu alanın sınırlarının belli olması, bu alanda dilediğini yapabilme düşüncesi, yönetme, emir sahibi olma, dilediğince kullanabilme yetkisi; tüm bunlar özel mülkiyetin getirdiği durumlardır. Kutlu, Ali'nin dükkânıyla birlikte kendilerinin de artık bir yönüyle İbn-i Haldun'un yaklaşımıyla *göçebelikten (bedevilikten) hadariliğe* (Haldun, 2004) geçme imkânını gözler önüne sererken, Sosyalist Ali'ye mülkiyet bilinci katmıştır (Yıldırım, 2007: 64). "*Buraya yerleşiyoruz galiba. Ömrünce mülkiyet hissini tatmamış, bir mekâna bağlanmamış gezginci Ali Bey, ilk kez kendine ait bir çatının gölgesinde; yorgun ama memnun"dur* (Yıldırım, 2007: 64). "*Göçebeliğin, mensubiyetin bağının bir yere ait olamamanın avantajlarını Mustafa Kutlu, Uzun Hikâye'de iyi değerlendirerek Ali'nin şahsında iyiden iyiye kalem oynatmaktadır. Gazetedeki köşesinde partileri ve particileri yerden yere vuran Ali, hepsinin ipliğini pazara çıkarmak için âdeta ant içmiştir. Ancak hiçbir partiye yaslanmadığı, tüm partileri ve mensuplarını karşısına aldığı için başına türlü işler gelecektir. O hiçbir yere ait olmadığı için "diğer" insanlarda tutunamayan meziyetlere, erdemlere sahiptir; "Ama solunan hava, yüzülen su, oturup kalktığın insan, yürüdüğün yol seni değiştirir. O her dem neşeli, hiçbir şey umursamayan, dudağında bir ıslıkla dolaşan adam gitmiş; yerine hırçın ve polemikçi gelmişti"* (Yıldırım, 2007: 128).

Yerleşik düzene geçen Ali, artık düşünmeye vakit bulmuş ve bu düşüncelerini aktarabilme imkânına sahip olmuştur. Her ne kadar daha önceleri yazıyla ilişkisi olsa da yerleşik düzenle birlikte düşünmeye ve yazmaya daha çok vakit bulmuş ve bu imkânını bir gazetede kullanmıştır. Bu imkânını da bir nevi düzen eleştirisi yaparak yansıtmıştır. Ali'nin düşüncelerini yansıtması, korkmadan, çekinmeden dönemin konjonktürel havasına başkaldırması, onun ideolojik olarak belli bir siyasi partinin güdümünde olmaması -*her ne kadar haktan, adaletten yana olmasına rağmen, sosyalist olarak damgalanmasına rağmen*- düşüncesini ortaya koymuştur. Bu da dönemin havasında tahammül edilmeyen bir durumdur. Komünizm, sosyalizm gibi kelimelerin ağza alınması bile bir dönem için çekinilen bir durumdur. Hele ki "*eşitlik, adalet, özgürlük*" gibi kelimeleri kullanıyorsanız Ali gibi "*sosyalist*" olarak damgalanmanıza ve dönemim kolluk güçlerinin dikkatini çekmeye yeter de artar bile.

Sol kesimin güdümünde gibi gözüken iki kavram olan "eşitlik, adalet" gibi ifadelerin halkın kullanması bile sakıncalı olan dönemde bir hikâye kahramanınca bunların söylenmesi dönemin o baskıcı havasını, insanları sindiren bir

sistemin varlığını da ortaya koyar. Sosyalist olmasanız bile ya da sol fikriyatını benimsemeseniz bile "eşitlik, adalet"ten konuşuyorsanız dönemim yerleşik sistemine göre "*solcu*" olarak etiketlenmenize yeterli olacaktır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Edebiyat sosyolojisi bağlamında ele alınan Mustafa Kutlu'nun Uzun Hikâye isimli öykü kitabına sosyolojik bir bakış ve öyküdeki ideolojik yansımalar *ayna-yansıtma* kuramıyla açıklamaya çalışılmıştır.

Kutlu'nun eserlerindeki sosyolojik yoğunluk, Uzun Hikâye'yi "Edebiyat Sosyolojisi" bağlamında ele alıp incelemeye yöneltirken bunu sadece bir öykü üzerinden hareketle değil genel bir Mustafa Kutlu portresi üzerinden işlenmeye çalışılmıştır.

Edebi eserler sosyolojik bir biçimde ele alınırken edebiyat sosyolojisi bakışı interdisipliner olmak zorundadır. Bu bakış açısıyla tarihsel, siyasal, ekonomik, psikolojik ve toplumsal verilerin kavşağında adeta onlara bulaşarak, onlardan istifade ederek toplumun biçimlendirici öğeleri olan olay ve olguların satır aralarındaki göstergelerini keşfederek/dikkate alarak yeni sosyolojik bilgilere kavuşabilme imkânları sunan edebiyat sosyolojisi, böylelikle kendisine özgün bir ayrıcalıklı bir yer açacaktır. Edebi metinlerdeki kurgusallıkların, beslendikleri tarihsel gerçeklerle ilintilendirilmesi edebiyat sosyolojisinin başlıca görevlerindendir. Edebiyat sosyolojisinin tarihsel, siyasal, ekonomik verilerin kavşağında durup şair/yazar duyarlılığını ve o bakışını izleyerek ortaya koyduğu metinler bir toplumun insanlar üzerinde kalan izlerinin de yansıması olarak yer edinmektedir. Bu bakımdan Mustafa Kutlu bu ülkenin bir vicdanı, bir gözlemcisi, bir izleyicisi olarak yazdığı eserlerine kendi toplumunu işleyerek -ki metinlerini işlerken bahsedilen tarihsel, siyasal, ekonomik ve toplumsal verilerden uzak kalmayarak- eserlerinde aktarmıştır. Eserlerindeki cümle örgüsünden, kelime seçimine kadar gelenekten kopmadığını, geleneksele vurgu yaparak modernizm algısı üzerinden yanlış ya da eksik modernleşme pratiklerini kendi toplumu üzerinden aktarmıştır.

Sanayi ile birlikte kurulup genişleyen şehirlerdeki toplumsal olgu ve olayları, insan psikolojisinin söz konusu sanayileşmeye bağlı olarak gelişen makineleşme sonucu girdiği durumu, bunalımı, varoş kesimi, göçle birlikte kentsel durumları, insanlığın göç psikolojisini, kırsal yaşamı v.s gibi konuları ayrıntılı bir biçimde eserlerinde işlemiştir. Mustafa Kutlu'nun daha önce parça parça işlediği konuları bu eseriyle topluca sunduğu içinde göçten, insan psikolojisinden, kentleşme ve siyasal duruma kadar birçok ipuçlarının bulunduğu bir bütün hikâyedir, bir uzun hikâyedir. Ona göre her insan yaşadığı toplumun bütün damarlarını bilebilmeli, geldiği geleneğin, kültürün hangi düşünce geleneğinden yola çıkarak oluştuğunu bilmelidir. Bu bir nevi aslını bilebilme ile eşdeğerdir.

KAYNAKÇA

AKTAŞ Ü. (2012) Edebiyat, İdeoloji ve Poetika, Okur Kitaplığı, İstanbul

ALVER K. (2007) Edebiyat Sosyolojisi, Hece Yayınları, 2. Baskı Ankara

ALVER K. (2004) Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri, Hece Yayınları, Ankara

ANAR, T. ve ÖZBAY, F. (2013). "Edebiyat Sosyolojisi Bağlamında Osmanlı'dan Günümüze Türk Şiirinde Dilenme ve Dilenciliğe Genel Bir Bakış" **FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi** 2: 1-27.

BAUMAN Z. (2010) Sosyolojik Düşünmek, Ayrıntı Yay,7.Baskı, İstanbul

BİNYAZAR A.(2010) Toplum ve Edebiyat, Can Yay. 2. Baskı İstanbul

EAGLETON T. (1990) Edebiyat Kuramı, Ayrıntı Yayınları Çev. Esen Tarım, İstanbul

ESCARPİT R. (1992) Edebiyat Sosyolojisi, İletişim Yayınları, İstanbul

HALDUN İ, (2004) Mukaddime, Dergâh Yayınları, Ankara

KARAKOÇ S. (2007) Edebiyat Yazıları I, Diriliş Yayınları, İstanbul

KARAKOÇ S. (2007) Gün Doğmadan, Diriliş Yayınları, İstanbul

KUTLU M. (2012) Uzun Hikâye, Dergâh Yay. İstanbul 29. Baskı

MERİÇ C. (1998) Kırk Ambar, Cilt I, İletişim Yayınları, 1.Baskı, İstanbul

MERT N. (2012) Kelepir Sepet, Okur Kitaplığı, 1. Baskı, İstanbul

MORAN B. (2002) Edebiyat Kuramları ve Eleştiri, İletişim Yayınları, İstanbul

OZBAY, F. and ANAR, T. (2014) "A Study of the Sociology of Literature: Beggary in Fictional Texts, Essays and Memoirs in Turkish Literature" **Anthropologist** 17.1: 191-202.

RIFAT M (1983) Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları, Yazko Yayınları, İstanbul

TONGA, N.(2008). "Yazar-Hayat-Eser Bağlamında Mustafa Kutlu'nun "Uzun Hikâye" Adlı Eserinin Tahlili", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal Of International Social Research** Volume 1/2 Winter: 471-484.

YILDIRIM E. (2007) Mustafa Kutlu Hikâyeciliği, Ebabil Yay. 1.Baskı, Ankara.

HAYEK'İN SOSYAL VE SİYASAL TEORİSİ

Mehmet AKINCI, Yrd. Doç. Dr. Aksaray Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü, makinci76@gmail.com

ÖZET: Bu çalışmanın temel amacı F.A. Hayek'in sosyal ve siyasal teorisini incelemektir. Bu kapsamda öncelikle Hayek'in epistemolojisi üzerinde durulmuştur. Zira onun sosyal ve siyasal teorisini anlamanın nirengi noktası kurucu rasyonalizme karşı tutumudur. İkinci olarak sosyal teorisinin özü olan kendiliğinden doğan düzen fikri konusuna değinilmiştir. Sosyal teorisinin ana merkezini işgal eden kendiliğinden doğan düzen ile Hayek, Hume, Smith, Menger geleneğini izlemiştir. Hayek kendiliğinden doğan düzen ile bireylerin özgür yönlendirilmeyen eylemlerinin nasıl öngörülemez ve istikrarlı yapılar üretebileceğini göstermeye çalışmıştır. Kendiliğinden doğan düzen fikri bir bakıma kurucu rasyonalizmin de reddi anlamına gelmektedir. Çalışmada onun epistemolojisi ve kendinden doğan düzen fikri ile bağlantılı olan adalet teorilerine bakışına değinildikten sonra siyasal teorisine değinilmiştir. Hayek siyasal teorisinde çoğunluğun yönetiminin adil, meşru ve iyi olacağı fikrini çürüterek yönetimin her ne şekilde olursa olsun onu önceleyen kurallara bağlı olmasını vurgulamıştır.
Anahtar Kelimeler: F.A. Hayek, Kurucu Rasyonalizm, Piyasa Ekonomisi, Kendiliğinden Doğan Düzen

SOCIAL AND POLITICAL THEORY OF HAYEK

ABSTRACT: Main purpose of this study is to examine the social and political theory of F.A. Hayek. In this context firstly Hayek's epistemology was asserted. This is because his social and political theory's triangulation point its opposite attitude towards the constructive rationalism. Secondly the spontaneous order idea which is the core of his social theory was mentioned. With his spontaneous order that is the center of his social theory, Hayek followed Hume, Smith and Menger's tradition. With spontaneous order Hayek tried to prove that how individuals independently undirected actions are unpredictable and can build stable constructs. Spontaneous order idea somewhat means the disclaimer of constructive rationalism. In the study after mentioning to his opinions on justice theories related to his epistemology and spontaneous order idea, his political theory was examined. In his political theory Hayek disproved the idea that the government of majority is equitable, legitimate and better, and stressed that governance has to attach to the rules which anyhow gives priority to governance.

Key Words: F.A Hayek, Constructive Rationalism, Market Economy, Spontaneous Order

GİRİŞ

F.A. Hayek'in[1] (1899-1992) 20. yüzyılın en ünlü düşünürü olduğunu öne süremeyiz. Hatta ortalama aydın muhitlerinde tanınma derecesi açısından Hayek'in ilk çırpıda akla geliverecek birkaç düşünür arasında yer aldığını

[1] Friedrich August von Hayek, köken itibariyle, Çek asıllı bir Avusturyalıdır. 1899'da Viyana'da mensuplarının çoğu bilim adamı olan ve bilim adamı yetiştirme geleneğine sahip bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Hayek öğrenimini iktisat ve hukuk doktorası yaparak Viyana Üniversitesinde tamamlamıştır. Daha sonra eğitimcilik mesleğine başlamış, hem de bazı resmi görevler üstlenmiştir. 1931' de bir dizi konferans için İngiltere'ye gitmiş ve konferansların tamamlanmasının ardından kendisine yapılan teklifi kabul ederek London School of Economics' de iktisat ve istatistik profesörü olarak çalışmaya başlamıştır. Önemli eserlerinin başında 1944'te yayımladığı "*The Road To Serfdom*" (Kölelik Yolu) adlı eseri gelir. Kölelik Yolu'nun tezi, devlet müdahalesinin bir kere başladı mı, hem alan hem tür olarak artmasının gerekeceği, bunun iç dinamik kazanan bir sürece dönüşeceği, sonunda özgürlüğün muhafaza edilemeyeceği planlı toplumun, kumanda ekonomisinin, bir başka deyişle totalitarizmin doğabileceğidir. Düşünürün bir diğer eseri *The Constition of Liberty*'dir (Özgürlüğün Temel Yapısı). Filozof bu kitapta özgürlüğün tanımı ve mahiyeti üzerinde durmakta ve özgürlükle bağdaşır –bağdaşmaz hukuki, iktisadi ve siyasi yapıların neler olabileceğini hem felsefi-teorik hem de empirik temellerde tartışmaktadır. İktisat yazılarını bir tarafa bırakırsak, Hayek'in 1970'lerdeki en önemli eseri, üç ciltlik *Law, Legislation and Liberty* (Kanun, Yasama Faaliyeti ve Özgürlük)'dir. Düşünür sırasıyla 1973, 1976, 1979'da yayımlanan bu üç ciltlik klasiğin ilk cildinde *Rules And Order* (Kurallar ve Düzen) hem hukuk kurallarını (kanunları) hem adil davranış kurallarını kapsayacak biçimde kurallarla belirli ilişki içerisinde olan düzenlerle meşgul olmaktadır. İkinci cildin başlığı da, bu başlığın yaptığı çağrışımda ilginçtir. *The Mirage of Social Justice* (Sosyal Adalet Serabı). Hemen anlaşılacağı üzere bu cildin konusu adalettir ve düşünürün niyeti, kendisinin de açıkladığı gibi sosyal adalet kavramını didik didik ederek kullanılmaz ya da

veya alacağını da söyleyemeyiz. Mesala, Herbert Marcuse, Jean Paul Sarte, Bernard Russel, daha yenilerden John Rawls, Robert Nozick, Micel Foucault, Jürgen Habermas gibi düşünürlerin sadece isim bakımından da olsa Hayek'ten daha fazla tanındığına, bilindiğine şüphe yoktur (Yayla, 2000a:1).

Yeterince tanınmamış olması Hayek'in fikirlerinin daha az etkili olduğu anlamına gelmemektedir. Aksine 20. yüzyılın en etkili düşünürlerinden biri olan Hayek'in sosyal siyasal düşüncesi batıda ilgi odağı olmaya devam etmektedir (Demirel, 1997: 112). Hayek'in önemi yalnızca, klasik liberalizmi çağımıza uygun bir ifadeyle sokmasının yanı sıra sosyal teorisinin, bilgi birikiminin neredeyse sınırsız olduğu çağımızda, disiplinler arası bir yaklaşımın yetkin bir ifadesini oluşturmasından ileri gelmektedir.

Bu çalışma Hayek'in sosyal ve siyasal teorisini anlamak adına öncelikle bilim felsefesi alanındaki tartışmalarla başlamış, daha sonra Hayek'in adalet teorisi üzerinde durulmuştur. Son olarak demokrasi anlayışı üzerinde durularak siyasal teorisi anlatılmaya çalışılmıştır. Bilim felsefesi alanındaki tartışmalarda kurucu rasyonalist yaklaşıma getirdiği eleştirilerin onun sosyal ve siyasal teorisini ve özellikle de liberal teorideki yerini anlamamızın nirengi noktası olduğu görülmüştür. Zira onun fikirlerinde önemi bir yer işgal eden adalet yaklaşımı ve siyasal teorisinin temelindeki demokrasi yaklaşımı kurucu rasyonalizme bakış açısı ve ona getirdiği eleştirilerle oldukça iç içedir. Çalışmada Hayek'in epistemolojisinden başlayarak sosyal ve siyasal teorisi üzerinde durulacaktır.

HAYEK'İN EPİSTEMOLOJİSİ

Hayek'in bütün düşünce sistemini, akıl ve bilginin odağını teşkil ettiği dairevi bir eksen üzerinde ele alabiliriz**.** Hayek hemen hemen her eserinde baskın rasyonalizm anlayışını ve ona dayanan metodolojik yaklaşımları eleştirmektedir. Bu açıdan Hume ile Hayek arasındaki benzerlik dikkatten kaçmayacak ölçüde açık ve büyüktür. Nitekim Hume da yaşadığı dönemde fikir çevrelerinde ağırlığı ve hakimiyeti bulunan rasyonalizm anlayışını yıkmıştır (Yayla, 2000a: 59).

Hume, dönemindeki yaygın kanaatlerin aksine insan aklının sınırlılığını bilgi teorisinin merkezine yerleştirmiştir. Olgular hakkında bilmek istediğimiz şeylerin ancak deneyim ve gözlem ile tespit edilebileceğini söylemektedir (Yayla, 2000b: 47). Klasik çağdan beri batılı filozoflar insanlarda istek ve tutkunun (passion) akla (reason) tabi olduğunu düşünerek insanların amaç ve eylemlerinin belirlenmesinde akla üstünlük tanımıştır. Hume'nin teorisi ise aksi yöndedir. Hume değer yargılarının oluşturulmasının zihnin faaliyet alanının dışında olduğu düşünmektedir. Ona göre değer yargılarının oluşturulması başka bir yerden, istek ve tutkulardan kaynaklanmaktadır. Böylece düşünür bilgi teorisiyle uyumlu bir moral teori geliştirerek rasyonalist ve empirisist olmayan bir toplum teorisi oluşturma yolunda bir adım daha atmakta ve anti-rasyonalist liberalizm geleneğinin kurucusu olmaktadır. Hayek kendisini de bu düşünce geleneği içerisinde görmektedir (Yayla, 2000b: 51).

Tabiatıyla aklı farklı açıdan gören yaklaşımların sosyal teorileri de farklı olacaktır. Eğer insan aklının, değer yargılarını belirleme, iyinin ve kötünün ne olduğunu tespit etme gücü varsa buradan varılacak yer, insanlığa yararlı bütün beşeri kurumların aydınlanmış aklın bilinçli ve istekli çabalarıyla kurulabileceğidir. Francis Bacon, Thomas

---

kullananın utanmasını gerekecek bir hale getirmektir. Üçüncü cilt, *The Political Order of A Free People* **(**Özgür Bir Toplumun Siyasal Düzeni), Hayek'in siyaset teorisinin en son ifadesidir. Filozof bu kitapta çağdaş popülist demokrasinin veya yine kendi tabiriyle "sınırsız demokrasi"nin teori ve pratiğinin bir eleştirisini yapmakta, çıkmazlarını ve zararlı yönlerini göstererek bunların önlenmesini sağlayacak bir model geliştirmeye çalışmaktadır. Hayek yanlızca bu eseri yazmakla kalmamış çok sayıda makale ve makalelerin derlemesinden oluşan iki kitap hazırlamıştır. Bunlar *Studies in Philosopy, Politics and Economics* (Felsefe, Siyaset ve İktisat Çalışmaları) ile *New Studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas* (Felsefe Siyaset İktisat ve Fikir Tarihinde Yeni Çalışmalar) adlı eserleridir. Bunlarla beraber Hayek aynı devrede güncel sorunlarla, mesela işsizlik ve enflasyonla ilgili kitaplara da imza atmıştır. Enflasyonla meşgul olan ve bu sorunu Keynesyen miras olarak yorumlayan bu eserin adı *A Tiger by the Tail* olup 1974'te yazılmıştır. 1976'da yayımlanan *Denationalisation of Money* her ne kadar ilk bakışta pür iktisat alnında müteala edilmesi gereken bir eser izlenimi bırakıyorsa da aslında düşünürün siyasi teorisiyle yakından bağlantılıdır. 1988'de W.W. Bartley III'in editörlülüğünü yaptığı *The Fatal Conceit: The Errors of Socializm* (Meşum Kibir: Sosyalizmin Hataları) adlı son eseriyle sosyalizmin şimdiye kadar yapılmış en ilginç ve çarpıcı analizlerinden birini ortaya koymuştur (Yayla 1992: 48-50).

Hobbes ve özellikle Rene Descartes'in temsil ettiği kartezyen rasyonalizm ekolü bu kanıdadır ve akılın az sayıdaki açık ve kesin öncüllerden tümden gelim yoluyla gerçeğe ulaşabileceğine inanır. Eğer "gerçek"lere akıl yoluyla ulaşılabiliyorsa aklın gücünün sadece bir keşif işlemiyle yetinmesi beklenemez. Bu yararlı "aleti" çalıştırarak, "iyi toplum"un ne olduğu ve nasıl kurulabileceğini bulunur. Dolayısıyla akla toplumu inşa etme görevini vererek "kurucu rasyonalizm"e ulaşılmış olunur. Ancak varılan bu noktada ortaya çıkacak toplumun liberal bir toplum olacağı söylenemez veya en azından böyle olacağına emin olamayız (Yayla, 2000b: 51-52).

Hayek'in bilgi teorisinin cevabını bulmaya çalıştığı başlıca sorular, doğal olarak aklın ve bilginin mahiyetinin ne olduğu ve insanların akıllarını kullanmak suretiyle toplumda işlerliği bulunan bütün bilgiye sahip olup olamayacağı ve sahip olduğu bu bilgiyi kullanarak ideal bir sistem kurup kuramayacağıdır. Hayek'e göre insan aklı, dış dünyadan gelen uyarılar karşısında tamamen pasif bir organ değildir. Akıl aslında bu uyarıları kendinde mevcut kategorilere göre sınıflandıran bir alettir (Yayla, 1992: 51). Birçok bilgi teorisi "kesinliğin" ve "güvenirliğin" bazı öğelerinin insan zihnini algılaması olarak doğal dünyadaki nesnelerdeki süreklilikten veya insan zihninin bazı evrensel değişmez ilkelere göre işlediğinden kaynaklandığını ileri sürerken, Hayek buna üçüncü bir olasılık daha ekler. Bu da, zihinsel kategorilerimizin dış dünyayı yorumlarken, dış uyarıcılarda bu kategorileri etkilemekten geri kalmaz. Zihnin sınıflayıcı cihazı dışarıdan gelen uyarıcıları alırken, zihinsel biliş haritası olayların yoğunluk, sayı ve birbirleri ile olan bağlantısı doğrultusunda yeniden yapılanarak uygun konuma geçer. Hayek insan zihnini, gelen uyarıcıları yorumlamada aktif olan sinirsel liflerin oluşturduğu bir elektrik dağıtım tablosuna benzetir. Zihnimizin sınıflayıcı aygıtı, itkiler ve duyu organlarımız tarafından algılanan deneyimler ışığında yeniden tanımlanarak değişikliğe uğrar. Önce elde edilen deneyimler, gelecek deneyimleri yorumlamak ve sınıflamak için zihnimizdeki sinir liflerimizde kalırlar. Zihinsel kategorilerin oluşturduğu bazı sınır durumları herkes için ortak ve değişmez olmasına karşın Hayek bireysel deneyimlerin biricikliği dolayısıyla bireylerin önemli ölçüde birbirinden farklılık gösterdiğini söyler. Hayek bu yaklaşımıyla, bilişsel süreçlerden kaynaklanan bilginin karakterinin bireysel olarak değişebilir ve dinamik olduğunu kabul etmiş olmaktadır (Connin'den aktaran, Aktaş 2001:20).

Hayek'teki evrim fikri burada açıkça belirmektedir. Çevrenin organizma üzerindeki etkisi çeşitli sonuçlara yol açar. Bunlardan ilki, bu etkilerin organizmaca bu etkileri işleyerek ileride tekrar çağırmak amacıyla depolanmasıdır. İkincisi ve daha önemlisi organizmanın davranışları amaçlarını ve hayatını sürdürmesini temin edecek bilme mekanizmasının uyarlanmasıdır. Özellikle bu sonuncusunu başaramayan yani çevrenin etkilerine göre yaşamlarını sağlayacak değişiklikleri gerçekleştirme kapasitesine sahip olmayan organizmaların yaşama şansı azalır. İnsan aklına bu açıdan bakınca görürüz ki akıl, eylemi idare eden soyut kurallardan oluşur, bu kuralların her biri muayyen bir eylemler sınıfına hükmederler ve çevrede yeni cevaplar meydana çıkaran tek bir kuralın uygulanmasını icbar etmez, aynı zamanda eylem kurallarında değişikliklere yol açar. Akılda hiçbir sabit anlama kategorisi yoktur; sadece sürekli intibak edici algılama kapasitesi vardır. İnsanın bilgisi geliştiği kadar onun bilme kapasitesi de gelişmektedir. Şu halde insan aklı çevreden tamamen bağımsız, onun bütünüyle dışında bir şey değildir (Yayla, 2000a: 62).

Hayek'in bilgi teorisinde insan bilgisinin sınırlılığı üzerinde önemli bir vurgulama vardır. Hayek'e göre insan, toplumunun ayrı ayrı üyelerinin davranışlarını tayin eden muayyen olguların çoğu üzerindeki zorunlu ve giderilmesi mümkün olmayan bilgisizliğe sahiptir. Hayek'in sözünü ettiği herkesin giderilmesi mümkün olmayan bilgisizliği, herhangi biri tarafından bilinen veya bilenecek olan ve o münasebetle toplumun bütün yapısını etkileyen muayyen geçeklerle ilgi bilgisizliktir. Bu beşeri faaliyetler, yapısı sürekli biçimde kendisini bütün olarak hiç kimse tarafından bilinmeyen milyonlarca gerçeğe (olguya) intibak ettirir ve kendisini bu gerçeklere intibak ettirmek suretiyle işler. Bu sürecin öneminin en aşikar olduğu alan ekonomidir ve bu sürecin önemi ilk olarak ekonomi sahasında vurgulanmıştır (Hayek, 1994: 22).

Hayek'e göre bilginin dağılımı ya da parçalılığı, çağdaş toplumun en önemli karakteristiklerinden birsidir. Esasında söz konusu olan, giderilmesi mümkün olmayan bir bilgisizlik durumudur. Çünkü bilgi toplumda parçalı bir biçimde mevcuttur ve toplumun her bir mensubu bunun küçük bir bölümüne sahiptir (Hayek, 1994: 23).

Hayek'e göre toplum halinde yaşıyor olmamız "bilgisiz" bireyin bilgiden mahrum kalmamasını sağlar, birey ne kadar bilgi kullandığının veya kullanabileceğinin farkında olmasa bile, kurallara göre davrandığı ölçüde, alışkanlıklarda geleneklerde ve adil davranış kurallarında içkin bilgiler tarafından yönlendirilir. Bu bilgiler ona rehberlik eder. Gelişkin toplumlarda bireyler genelde sahip olduklarından daha fazla bilgi kullanırlar ve bireysel gelişmenin ve

refahın temelinde de bu yatar. Hayek'e göre ekonomik hayat sosyal hayatın bir parçasıdır, ondan soyutlanarak değil onun yani bireyler arası kural-yönetimli ilişkiler sisteminin içinde anlaşılabilir (Yayla, 2000a: 66).

Hayek'in bilginin sınırları ile ilgili bu ısrarlı vurgusunu sosyalist planlama tartışmaları özelinde yalnızca tarihsel açıdan önemliymiş gibi görmek yanlış olur. Bu vurgunun kolektivizme, tek elden planlamaya karşı geliştirilmiş çok güçlü bir argüman sağladığı açıktır. Fakat bu epistemolojik temel aynı zamanda bir yandan piyasaya da epistemik[2] bir rol verirken diğer yandan da geleneklerin taşıyıcısı olan kurumlar yoluyla kendiliğinden düzene giden evrimin izahına da imkan tanımaktadır (Yılmaz, 2002: 137). Bilginin sınırı adalet ile de ilgilidir ve Hayek'e göre (1994: 22) adaletin mümkün olması, bizim maddi bilgimizin bu mecburi sınırlığına dayanmaktadır.

Hayek'in epistemolojisinin bir diğer özelliği, onun bilgi anlayışının kural yönetimli (rule governed) olmasıdır. Onun aklı tanımlaması ve tasviri hep soyut kurallarla bağlantılıdır. Hayek'e göre, akıl olarak adlandırdığımız şey, esasta bir birleşik olarak belirli eylemleri belirleyen kuralar sistemidir. Bu kuralların çoğu kelimelere dökülemez kurallardır. Soyut kurallara uygun davranabilme kapasitesi, bu kuralları dil aracılığıyla ifade etme kapasitesinden daha eski ve daha önemlidir. Hayek'e göre ilgi yalnızca bilinçli eylem ve iletişimde açığa vurulmamakta, aynı zamanda bireylerin ve toplumların geleneklerinde tecessüm etmektedir. Bilgimizin çoğu zımni bilgidir, yani ne olduğunu bilmek (knowing that) değil, nasıl olduğunu bilmek (knowing how) tarzındaki bilgidir. Nasıl olduğunu bilmek ("know how"un anlamı), keşfetme şansımızın olabileceği fakat itaat etmek için ifade edebilmeye muktedir olmamız gerekmeyen kurallara göre davranma kapasitesidir (Yayla 2000a: 63).

Hayek'teki kural yönetimli bilgi anlayışı, davranış kuralları ile benzerlik göstermektedir. Hayek, (1994: 30) bu kurallara, hareket eden bireyler onları (kelimelerle veya açık olarak) telaffuz edilmiş biçimde bilmeksizin, davranış biçiminde riayet edilir diyerek davranış kurallarının sahip olduğu niteliği belirtir.

Buraya kadar Hayek'in bilgiye bakışını verdikten sonra Hayek'in kendi adlandırmasıyla ve epistemolojik olarak karşı durduğu "kurucu rasyonalizm" ve yanılgılarından bahsetmek Hayek'in soysal siyasal teorisini anlamada daha yararlı olacaktır.

Kurucu Rasyonalizm ve Yanılgıları

Bir düşünürün akla bakışı ve aklı insan hayatında yerleştirdiği yer, hiç kuşkusuz onun sosyal teorisine temel karakteristik özellikleri kazandıracak bir durumdur. Bu açıdan bakıldığında Hayek'te rasyonalizmin kuvvetli bir eleştirisini buluruz. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Hayek'i B.Mandeville ve Hume gibi anti-rasyonalist bir çizgide olduğunu söyleyebiliriz. Ancak kavramın "anti-rasyonel" olarak telaffuz edilmesi, anti-rasyonalist olanların aklı daha az etkin kullandıkları şeklinde bir yanlış anlamaya neden olabilmektedir. Akla verilen önem konusundaki yaklaşımını Hayek şu şekilde açıklamaktadır:

> Kartezyen geleneğin kuruculuk olarak tasvir ettiğimiz taraflarından kısaca rasyonalizm olarak da söz edilir, ve bu bir yanlış anlayışa sebep olmaya mütemayildir. Mesela kurucu rasyonalizmin ilk eleştiricileri hakkında, özellikle Bernard Mandeville ve David Hume hakkında "anti-rasyonalistler" vasıflandırmasıyla konuşmak adet olmuştur ve bu "anti-rasyonalist"lerin aklın en etkin biçimde kullanılmasıyla, rasyonalistler ünvanını özellikle talep eden filozoflardan çok daha az ilgili oldukları izlenimi yaratmıştır. Halbuki gerçek şudur: sözüm ona anti rasyonalistler ısrar ederler ki, aklı mümkün olduğu kadar etkili (faydalı) kılmak, kurucu rasyonalizmin sahip olmadığı bir feraseti, müdrik aklın kudretinin sınırlarını ve farkında olmadığımız süreçlerden sağladığımız yararları kavrama zihni uyanıklığını gerektirir. Nitekim, eğer rasyonalizmle kastedilen aklı olabildiğince etkili

[2] Hayek'in bilgi problemine yaklaşımı iki soru etrafında ele alınabilir. İlki bireylerin sahip olduğu bilginin doğasıdır. İkincisi bu bilginin piyasa sistemi yoluyla iletişimi nasıl sağladığıdır. İlk sorunun cevabı yani insanın sahip olduğu bilginin doğasının sınırlı olduğudur. Tek bir akıl ya da merci bu bilgiye sahip olamaz. Bu yüzden iktisadi faaliyetlerin planlanması mümkün değildir. İkinci sorunun cevabı ise; bilginin parçalı ve sınırlı doğası ile yakından ilgilidir. Bu durumda bireylerin bilgilenmesi işlemini yerine getirecek mekanizma piyasadır. Fiyat sistemi enformasyon ileten bir mekanizma gibi çalışacaktır. Fiyat sistemi hızla değişen iktisadi bilgiye ayna görevi görmekte bireyin üretici çabalarını yeniden yönlendirmeleri için işaret görevi görmektedir (Yılmaz, 2002: 143).

> kılmak ise, ben kendim bir rasyonalistim. Bununla beraber, şayet terim müdrik aklın tek tek her eylemi tayin etmesi anlamına geliyorsa ben rasyonalist değilim (Hayek, 1994: 44).

Bu nedenledir ki Hayek rasyonalizm ve anti rasyonalizm şeklinde bir ayrım yerine kurucu ve evrimci veya Poper'in terimleriyle, saf ve eleştirici rasyonalizm şeklinde bir ayrım yapmaktadır. Kurucu rasyonalizmin bu temel ayırt edici hatası ile birlikte diğer hataları ise şudur: İnsan bilgisinin yapısal sınırlılıklarının farkında olmayan ya da öyleymiş gibi davranan kurucu rasyonalistlerin sahip olduğu bu inanç onları sosyal bilimlerde bazen Türkçe'ye "bilimperestlik" olarak da çevrilebilen "bilimsicilik" (scientism) anlayışına doğru götürmüştür.

Hayek, doğal bilimlerin metotlarının sosyal bilimlere bu sorgusuz sualsiz tatbik teşebbüsünün, kendisinin bilimsicilik olarak adlandırdığı yaklaşımı çok ciddi bir hata olduğunu iddia eder. Bu bir hatadır çünkü sosyal bilimler eşya ile eşya arasındaki değil insanlarla insanlar (ve insanlarla eşya) arasındaki ilişkilerle meşgul olur. İnsanların, toplumları hakkındaki bakış açıları ve onları muayyen tarzda davranmaya sevk eden saikleri göz ardı etmeye kalkıştığımız takdirde, beşeri toplumların oluşum ve işleyişinde önemli olan her şeyi bir kenara bırakmış ve bu nedenle toplum konusundaki çalışmamızı hayli imkansız hale getirmiş oluruz (Butler, 2001: 186).

Hayek'in toplum konusunda çalışanlara ikazı şudur: Toplum konusunda çalışanlar, tahmin etmeye çalıştıklarını anlamada dikkatli olmalıdır ve bilimsel metodun temel prensipleri sosyal bilimlere uygun olabilir, ama yine de sosyal bilimler kendine has önemli belirleyici özelliklere sahiptir. Hayek, sosyal bilimin bu özel niteliği anlaşılmadığı zaman ortaya çıkacak bir çok yanlışlıklara işaret eder (Butler, 2001: 190). Yayla'nın Hayek'le ilgili çalışmasında da (2000a:82), Shenfield'en aktardığı gibi; sosyal bilimsici tavır ve yaklaşımın üç karakteristik metodolojik özelliği dikkat çekmektedir: Objektivizm, kolektivizm ve historizm. Objektivizm sosyal bilimcinin, aynen doğa bilimcilerin üzerinde çalıştıkları fiziksel nesnenin, gezegenin veya hayvanın dışında tutarak onları incelemeye çalışması gibi toplumun dışında (tepelerde) bir yerde durmasını ve oradan toplumu incelemesini gerektirir. Objektivizm içe bakışın (introspection)olanaklılığını ve bilgi kaynağı olabileceğini reddeder.

Bilimsiciliğin bir diğer özelliği, metodolojik kolektivizmdir. Bilimsel metot bakımından kolektivizm çok farklı olan şeyleri bir arada gruplandırma ve onları sanki üniter bütünlüklermiş gibi ele almaktır. Bu, toplumun veya ekonomin bir bakıma üniter bir bütün ve bu kelimelerin taaluk ettiği bir "nesne" olarak varsayıldığı popüler söylemde çokça yaygındır. Bu varsayım akabinde grupların sanki bir tek zihinle teçhiz edilmiş gibi tek düze hareket ettiğini varsayar (Butler, 2001: 192). Hayek'in deyimiyle bu "antropomorfizm"in bizi götüreceği gayri meşru sonucu ise kişileştirdiklerimizin kompleks ilişkilerini hepten görmemizi engelleyeceğidir.

Bilimsici yaklaşımın diğer özelliği tarihsiciliktir[3]. Tarihsicilik, daha çok Marks tarafından popülarize edilmiş, yanlış prensiplere dayanan bir doktrindir. Bu prensiplerden birincisi, farklı toplumlara veya tarihsel dönemler uygulanabilecek sosyal davranışın genel kuralları olmadığı prensibidir. İkincisi yegane genel yasanın, feodalizmin merkantalizme ve ardından sanayi kapitalizme, ila ahiri şeklinde, bir tarihi aşamanın diğerine nasıl dönüştüğünü gösteren bir tarih yasası olduğu prensibidir.

Bilgi teorisi ile paralel sosyal teorisi olan Hayek'in epistemolojisi bahsini kapatmadan önce tekrar hatırlatılmalıdır ki, Hayek bilgi teorisinde "bilginin sınırlılığı" üzerinde ısrarlı vurgusu "kurucu rasyonalizm" üzerindeki ağır eleştirileri boşuna değildir, aksine onun sosyal teorisiyle doğrudan alakalıdır.

HAYEK'TE KENDİLİĞİNDEN DOĞAN SOSYAL DÜZEN

Hayek'in Bireycilik Anlayışı

Kendiliğinden düzen kavramını ele almadan önce Hayek'in bireyci analizini tartışmak gerekmektedir. Hayek bireycilik kavramını, gerçek ve sahte bireycilik olarak ikiye ayırmaktadır. Hayek'e göre Gerçek bireyciliğin kökenleri Locke, Mandeville, Hume, Ferguson, Adam Smith, Edmund Burke ve Tocqueville gibi isimlere dayanmaktadır. Sahte bireycilik ise daha çok Fransız ve diğer kıta düşünürlerince geliştirilmiştir ve başlıca temsilcileri olarak Ansiklopedistler, Rousseau ve fizyokratlar olarak belirtilebilir. Gerçek bireycilikte birey, iddia edildiği gibi izole ve

[3] Kavram hakkında daha fazla bilgiye Karl Popper'in "*Tarihselciliğin Sefaleti*" isimli çalışmasından bakılabilir.

soyutlanmış bir varlık değildir, aksine bu yaklaşım bir toplum teorisidir ve insanın sosyal hayatını belirleyen güçleri anlamaya çalışmaktadır. Fakat sosyal fenomenin anlaşılması, bireyin diğer insanlara yönelmiş eylemlerinin ve bunların beklenen davranışlarınca yönlendirilen eylemlerinin anlaşılmasıyla mümkündür. Bu haliyle toplumu bireylerden bağımsız bir bütün olarak anlamaya çalışan kolektivist toplum teorilerinden farklıdır. Bireyci analizin bir sonraki adımı rasyonalist sahte bireyciliğe karşı gelişir. Birbirleriyle etkileşim içerisindeki birey eylemleri izlendiğinde, insan başarılarının dahil olduğu kurumların herhangi bir tasarımcı ya da yönlendirici akıl olmadan işlev gördüğü ortaya çıkmaktadır. Sahte bireycilik ile gerçek bireycilik arasındaki gerçek fark, birincisinin insan aklının kontrolüne konu olan tasarımlanmış düzenlerin varlığına inanması, ikincisinin ise insanın serbest bırakıldığında bireyler arası etkileşimlerin aklın tasarımlayabileceğinden çok daha iyi bir düzene doğru gidiyor oluşuna inanıyor olmasıdır. Bireyin özgür bırakıldığı ve insan bilgisinin sınırlarının kabul edildiği şartlarda toplum kendiliğinden bir düzene doğru yol alır ve bunu herhangi bir dışsal otoritenin yönlendiriciliği olmasızın gerçekleştirecektir. Bireylerin etkileşiminden kurumlara ve oradan kendiliğinden düzene bu geçiş, evrimci bir karakter taşımaktadır (Yılmaz, 2002: 145-146).

Hayek'te Sosyal Düzen

Kendiliğinden doğan düzen fikri Hayek'in sosyal teorisinin özüdür. Bununla beraber, bir sosyal düzenin nasıl olup ta kendiliğinden doğduğunu kavramak çağdaş insan için pek kolay gözükmemektedir. Hayek düşünce tarihinde insan toplumlarındaki sosyal düzeni açıklamak için başlıca iki yola başvurulduğunu belirtmektedir. Birincisi sosyal düzeni insanın içgüdülerinin ürünü olarak görmek ve açıklamaktır. Bu açıklama tarzı, küçük, herkesin birbirini tanıdığı, yüz-yüze toplumlar, bir başka değişle kabile toplumları için geçerli olabilir. İkinci yol, sosyal düzenin bütünüyle ve her şeyiyle insan aklı tarafından yaratıldığını kabul etmektir. Buna göre sosyal hayatımızda yeri olan her türlü bilgi ve kurum bilinçli akıl tarafından belirli amaçlara yönelik yaratılmakta ve biçimlendirilmektedir. Oysa Hayek'e göre sosyal düzen vakıasını izah etmek için üçüncü bir yol daha vardır. Bunun farkına ilk defa varanlar David Hume ve Bernard Mandeville'dir. Daha sonra Adam Ferguson ve Adam Smith aynı yolun en iyi tasvirini sağlamışlardır. Bu yaklaşıma göre sosyal kurumların ve fenomenlerin varlığı ne birinci ne de ikinci yolla izah edilebilmektedir. Bunlar Ferguson'un da dediği gibi "insanın bilinçli tasarımının değil, insan eyleminin sonucudurlar". Yani insanların eylemleriyle doğmuş ve varlık alanına girmişler ve fakat insanlar tarafından bilinçli ve amaçlı bir biçimde yaratılmamışlardır (Yayla 1992: 52).

Hayek' in bilgi teorisin ilgili bahsimizde de belirttiğimiz gibi, Hayek'in kurucu rasyonalizmi ağır eleştirisi boşuna değildir. Kendiliğinden doğan düzen fikri bir bakıma kurucu rasyonalizmin de reddi anlamına gelmektedir. Hayek'in düzen anlayışında kendiliğinden doğan düzen ile kurucu rasyonalizmin savunageldiği düzen iki kutbu oluşturmaktadır.

Hayek'te iki düzen kavramını verebilmek için elverişli terimler üzerinde durmuştur. Hayek kurucu rasyonalistlerin düzen anlayışı olarak zikrettiğimiz düzeni yapma düzen veya özellikle güdümlü bir sosyal düzenle meşgul olmak mecburiyetinde olduğumuz yerde organizasyon olarak tanımlanabileceğini belirtir. Diğer taraftan, bir kendi kendini üreten veya içsel (endogenous) düzen olarak zikrettiğimiz düzenin doğru olarak bir kendiliğinden düzen olarak tanımlanabileceğini belirtmektedir (Hayek, 1994: 57). Kendiliğinden doğan düzenin tarihsel kökenlerini araştıran Hayek eski Yunanca'da kullanılan "kosmos" sözcüğünü ve kendiliğinden düzen kavramını eserlerinde kullanmıştır. Bunun yanı sıra eserlerinde kendiliğinden düzen kavramıyla aynı anlamda kullandığı kavramlar ise şunlardır: Genişlemiş düzen, liberal sosyal düzen, Simith'in adlandırması olan "büyük toplum" ya da Poper'in adlandırmasıyla: "Açık toplum". Bununla beraber kendiliğinden doğan düzen karşısındaki düzenler ise taxis, örgütlenmeye dayanan sistem, hiyerarşik toplum gibi kavramlar kullanmaktadır.

Hayek (1994: 59) kendiliğinden düzenin ayırıcı özelliklerini taxsisle karşılaştırarak şu şekilde belirtmektedir: Bu gibi düzenler (Taxsis) nispeten basittir veya en azından zorunlu olarak yapıcının kontrol edebileceği kadar ılımlı karmaşıklık dereceleriyle iktifa etmek durumundadırlar; onlar çoğunlukla şimdi bahsettiğimiz varlıkların murakabe suretiyle sezgisel olarak algılanması anlamında somutturlar ve son olarak önceden tasarlanarak imal edilmiş olmak sebebiyle, onlar daima yapıcının bir amacına hizmet ederler. Bu özelliklerin hiç biri kozmosa veya kendiliğinden olan düzene ait olmak zorunda değildir. Kendiliğinden doğan düzenin karmaşıklık derecesi bir insan aklının hakim olabileceği karmaşıklıkla sınırlı değildir.

Yine Hayek'e göre (1994: 59), herhangi bir beynin tahkik veya manipüle edebileceğinden çok daha karmaşık düzenler kendiliğinden doğan düzenlerin oluşumunu teşvik eden güçler vasıtasıyla hasıl edilebilirler. Medeniyetin eşsiz özelliği hiçbir akıl (veya akıl grubu) tarafından kontrol edilememe ve yönlendirilememedir. Grup bir defa basit gelişme seviyesinin ötesine geçti mi, daha fazla ilerleme sosyal kuralların ve düzenin köklü şekilde gözden geçirilmesini gerektirir. Sosyal ve ekonomik faaliyetlerin kompleksliği herhangi bir bireyin grup üyelerini koordine etmek için gerekli enformasyonun tümüne hükmetmesini imkansızlaştıracaktır. Grup üyeleri artık tercihler ve değerlere hemfikir olmaktan da uzaklaşacaklardır, üyelerin eylemleri ve çıkarları farklılaşacaktır (Ebeling, 1999:103). İşte bu noktada kendiliğinden doğan düzeni üreten ve insanların toplumların bu günkü hacimleriyle varolmasını mümkün kılan tedrici olarak gelişen, özellikle bireysel mülkiyet, dürüstlük, sözleşme, değişim mübadele ticaret, rekabet kazanma ve özel hayatla ilgili insan davranışı kurallarıdır. Hayek bu kurallarda kabile hayatından uygarlığa uzanan yolu bulmaktadır (Yayla 2000a: 116).

Yukarıda bahsettiğimiz ve Hayek'in uygarlığa uzana yol olarak gördüğü, kendiliğinden doğan düzenin üretilmesini sağlayan davranış kurallarının tetkikine geçmeden önce kendiliğinden doğan düzenin diğer ayırt edici özelliğine de değinmek gerekmektedir. Bu ayırt edici özellik, kendiliğinden olan düzenin amaç kavramıyla ilişkisidir. Kendisinin dışındaki bir birim tarafından yaratılmaması yüzünden, onun varlığının böyle bir düzen çerçevesinde hareket eden bireylere çok faydalı olabilmesine rağmen, bu gibi bir düzenin hiçbir amacı yoktur (Hayek, 1994: 60). Ayrıca kendiliğinden doğan sosyal düzenin hayata geçirmek için somut amaçlar üzerinde anlaşılmasına da gerek yoktur. Çünkü herhangi bir amaçtan bağımsız olarak, o, son derece çeşitli hatta çatışan amaçlar için kullanılabilecek ve bunların takip edilmesine yardım edecektir (Hayek, 1999: 173).

Yukarıda da belirttiğimiz gibi kendiliğinden doğan düzenler onların belirli davranış kurallarına uyan unsurlardan hasıl olurlar. Bu kuralların mahiyeti açıklamaya muhtaçtır. Çünkü "kural" kelimesi zihinlerimizde bazı yanlış çağrışımlara neden olabilmekte ve kendiliğinden doğan düzeni belirleyen kuralları taxsisi düzenlemekte gerekli olan başka tür kurallardan önemli bir ölçüde farklılık arz etmektedir.

Kendiliğinden doğal düzen hasıl olduğu kurallar olarak bahsettiğimiz kavram, bu gibi kuralların kelimelere dökülmüş biçimde var olduğunu ima etmez, fakat sadece bireylerin davranışlarının gerçekte izlediği kuralları keşfetmenin mümkün olduğunu ima eder. Kuralların bu anlamda var olduğu ve ona itaat edenlerce kesin olarak bilinir olmaksızın işlediği hususu insanların eylemlerini yöneten ve o münasebetle bir kendiliğinden doğan düzeni belirleyen kuralların pek çoğu için geçerlidir. İnsan, kesinlikle eylemelerine yol gösteren kuralların hepsini, onları kelimelerle ifade etmeye muktedir olma anlamında bilmez. İnsanoğlu, itaat ettiği kanunlar olmaksızın hiçbir zaman varolmamış olmasına rağmen, hiç şüphesiz, onları ifade etmeye muktedir olmuş olması anlamında kanunları bilmeksizin binlerce yıldır var olmuştur (Hayek, 1994: 69). Bu noktada şu soru akla gelebilmektedir: İnsan davranışını yönlendiren kurallar düzenin oluşumunu büsbütün olanaksız kılmadan nasıl oluyor da bir düzenlilik ortaya çıkıyor?

Hayek (1994: 67) bunu şu şekilde açıklamaktadır: Bir toplum, yalnızca, eğer bir seleksiyon süreciyle, bireyleri sosyal hayatı olanaklı kılan bir tarzda davranmaya sürükleyen kurallar gelişmişse var olabilir. Yani kendiliğinden doğan düzen kuralları bir evrim süreci içerisinde seleksiyon mekanizmasından geçerek ortaya çıkmışlardır. Sosyal hayatı teşvik eden ve düzenlilik sağlayan kurallar yaşayabilmişlerdir.

Davranış kurallarının bir diğer özelliği ise, bir düzenin oluşumu kesin olarak bireylerin, yapılmış olmayan fakat kendiliğinden oluşmuş kuralları izlemesi sayesinde oluşturulmuş olmasına rağmen insanların tedricen bu kuralları iyileştirmeyi öğrenmiş olmalarıdır (Hayek, 1994: 68). Yani bazı hallerde kendiliğinden doğan düzen kuralları kendiliğinden kurallar olmayabilirler.

Hayek'e göre (1994: 69-70), yapılmış kurallara dayanan bir düzenin belirli tezahürlerinin daima bu kuralların tasarlayıcısının bilmediği ve bilemeyeceği bir çok şartlara dayanır. Hayek'in bu görüşü zihnimizde çağrışımlar yapmaktadır. Demek ki bu nedenlerden dolayı hiç bir zaman, tam anlamıyla örgütlenmeye dayanan, kendiliğindenlik unsurunu dışarıda bırakan bir düzen kurmak mümkün olmayacaktır. Bu tür bir düzeni yaratmak isteyen kişi ya da kişiler istese de istemese de, her düzenin bir kendiliğindenlik yanı bulunacaktır. Başka bir deyişle planlamacı her şeyi yok sayarak toplumu yeniden yaratmaya muktedir olamayacak, beşeri hayatın kendiliğindenliğini bütünüyle ortadan kaldıramayacaktır (Yayla, 2000a: 123-124).

Hayek'in bu görüşünden çıkartabileceğimiz diğer bir sonuç ise, bir kendiliğinden doğan düzenin, aynı zamanda, bireylerle beraber bazı organizasyon düzenlerini veya alt düzenleri bünyesinde barındırabileceğidir. Eğer her iki düzen beraber iç içe var olabiliyorsa her iki düzenin kurallarını belirterek, her iki farklı düzen arasındaki kural farklılıklarını belirtmeliyiz.

Her organizasyon, bir dereceye kadar, sadece özgül komutlara değil aynı zamanda kurallara da dayanmaktadır. Bunun sebebi, bir kendiliğinden doğan düzenin münhasıran kurallara dayanmasını gerekli kılan sebebin aynısıdır. Yani bireylerin eylemlerine özgül emirlerden ziyade kurallarla rehberlik etmek suretiyle, hiç kimsenin bir bütün olarak sahip olmadığı bilgiyi kullanmanın mümkün olmasıdır. Mensupları yalnızca organizatörün aletleri olmayan her organizasyon, talimatlarla her bir üye tarafından icra edilecek fonksiyonu ulaşılacak hedefleri, istihdam edilecek yöntemlerin genel taraflarını belirleyecek ve ayrıntıları bireyler tarafından kendilerine mahsus bilgi ve becerileri temelinde karar bağlamak üzere bırakacaktır. Organizasyon burada, karmaşık beşeri faaliyetlere düzen getirmeye yönelik her teşebbüsün karşılaştığı problemle yüz yüze gelir: Organizatör, iş birliği yapacak bireylerden kendisinin malik olmadığı bilgiyi kullanmalarını istemelidir. En basit organizasyon türü haricinde hiçbir organizasyonda bütün faaliyetlerin tüm ayrıntılarına tek bir akıl tarafından hakim olunması mümkün değildir. Eğer bu gerçekleşse idi yani tek bir akıl kompleks bir toplumu yönetebilseydi, diğer akıllara gerek kalmayacaktı. Böylelikle bir toplum müthiş ilkel bir toplum olacak hem bu akıl kısa sürede ilkel bir akla dönüşecekti (Hayek, 1994: 73-74).

Organizasyonun bu özellikleri dikkate alındığında, organizasyon içindeki eylemleri yöneten kuralların belirli görevlerin ifasıyla ilgili kurallar olması gerektiği anlaşılacaktır. Bu kurallar her birey için örgüt yapısında emirle belirlenecek muayyen bir yer önermekte ve her bireyin uyacağı kurallar görevlendirildiği- atandığı göreve ona emir veren otorite tarafından gösterilen –işaret edilen belirli amaçlara dayanmaktadır. Bundan dolayı, organizasyon kuralları emirlere bıraktıkları boşlukları doldurarak yardımcı olmak durumundadır, yani emirlere göre ikincil konumdadır. Bu kurallar kişilerin organizasyon içerisinde yerleştirildikleri yere göre farklı farklı olacaktır ve amirler tarafından belirlenmiş amaçların ışığında yorumlanacaktır. Belirli fonksiyonların ve takip edilecek amaçların muayyen buyruklarla belirlenmesi halinde soyut kurallar her bireye ne yapması gerektiğini söylemekte yetersiz kalacaktır (Hayek, 1994: 75).

Bununla birlikte, tam tersine, kendiliğinden doğan düzen kuralları amaçtan bağımsız ve mecburen bütün üyeler için değilse bile en azından, bütün isim isim tavsif edilmemiş üye sınıfları için aynı olmalıdırlar. Bilinmeyen ve tespit edilemez sayıdaki kişilere ve durumlara uygulanabilme vasfına sahip olmalıdırlar. Bu kurallar bireyler tarafından onların kendilerine mahsus bilgilerin ve amaçların ışığında uygulanacak kurallar olmak mecburiyetinde kalacaklardır ve (onların) tatbik edilişleri bireyin bilmesi bile gerekmeyen herhangi bir ortak amaçtan bağımsız olacaktır (Hayek, 1994: 75).

Bu sayededir ki eksik ve dağınık bilgimizden en iyi bir biçimde yararlanır ve başkalarının isteğine boyun eğmek zorunda kalacağımız durumları en asgari seviyesine indirmiş oluruz. Planlı eylemin sonucu değil de, insan eyleminin bir yan ürünü olan kendiliğinden doğan düzenin sağladığı işte bu mekanizmadır (Crespıgny, 1981: 62).

Modern toplum bu günkü muazzam ve herhangi bir tasarlanmış organizasyonla ulaşabileceğinden çok daha yüksek karmaşık gelişkinlik derecesiyle büyüyen bir kendiliğinden doğan düzen ile ulaşmıştır. Bundan dolayı, modern toplumun çok karmaşık olduğu gerekçesiyle planlanması gerektiği düşüncesi paradoksaldır. Bu şartların tam manasıyla yanlış anlaşılmasının sonucudur (Hayek, 1994: 76).

Kendiliğinden doğan düzenlerin kendi kendini üreten sistemlerin, kendi kendini düzenleyen yapıların hakkında çok konuşulan ama çok az şey bilineni piyasa ekonomisidir. Bu nedenle kendiliğinden doğan düzen bahsimi bitirmeden önce Hayek'in piyasa ekonomisi anlayışından bahsetmek gereklidir ve ileride bu konu bahsedeceğimiz "sosyal adalet" anlayışını anlaşılmasına da ışık tutacaktır.

Hayek'in Piyasa Ekonomisi Anlayışı

Hayek'e göre ulusal ya da dünya ekonomisi denilen şey ile bir firma, ev ya da çiftlik arasındaki fark, kendiliğinden bir mekanizma ile bir örgüt arasındaki ayrımı bize gösterebilir. Küçük bir amaçla yönetilen örgüt, bir ekonomidir. Böyle bir adlandırılmanın verilmiş olmasının nedeni, verilmiş bir kaynak yığının belirli bir amaca yönelik tekçi bir hiyerarşiye hizmet etmek üzere tasarlanarak düzenlenmiş olmasıdır. Öte yandan, bireysel amaçlara hizmet eden

örgütler, piyasanın kendiliğinden düzeninden o denli temelde değişiktir ki, Hayek "ekonomi" sözcüğünün her ikisi için de kullanılmasının oldukça talihsiz olduğunu söyler (Crespıgny, 1981: 63). Hayek bunun yerine piyasa düzenini anlatmak için "catallaxy"[4] sözcüğünün kullanılmasını önerir. Bu terimi, pek çok münferit ekonominin bir piyasa içinde karşılıklı olarak ayarlanansıyla gerçekleşen düzeni ifade etmek üzere kullanır. Böylece bir Catalxy, mülkiyet, haksız fiil ve sözleşme hukukunun kuralları içinde hareket eden insanlar aracılığıyla piyasa tarafından yaratılan özel bir kendiliğinden düzen türüdür (Hayek 1995: 150).

Catallaxy ile ilgili esas nokta şudur: Bir kendiliğinden doğan düzen olarak onun düzenliliği bir tek amaçlar hiyerarşisine dayanmaz ve bundan dolayı bir bütün olarak daha önemlinin daha az önemli olandan önce gelmesini garanti edemeyecektir. Bu onun muarızları tarafından kınanmasının ana nedenidir ve sosyalist taleplerin çoğunun, daha çok önemlinin asla daha az önemliye feda edilemeyeceğini teminat altına almak için, catalaxy'nin bir ekonomiye (yani bir kendiliğinden doğan düzenin bir amaç –yönelimli bir örgüte) dönüştürülmesi gerektiğinden daha başka bir anlama gelmediği söylenebilir (Hayek, 1999: 175).

Hiçbir bilinçli irade altında değil de, soyut davranış kurallarına uyulması sonucu kendiliğinden oluşan düzenle belirli amaçlara yönelik organizasyonların birbirine karıştırılması soyut piyasa düzenini somut bir organizasyon olarak görme yanılgısını doğurmuştur. Bu yanılgı ise iktisadi politikanın amacını toplam toplumsal geliri en üst düzeye çıkarmak şeklinde çarpıtmıştır. Oysa piyasa düzeninde tek bir tercihler veya amaçlar sıralamasından söz edilemez. "Refah iktisadı" gibi üretilen malların değişik bireylere sağladığı faydayı ortak bir ölçüte vurarak toplayabilmenin mümkün olduğu varsayımına dayanan iktisadi görüşler bilimsel dayanaktan yoksundur. Piyasa düzeni üretimini herhangi bir insan gurubunun daha önemli gördüğü mal ve hizmetlerin daha önemsiz görülenlerden önce gelmesini sağlayamaz (Yumer, 1993: 167).

Hayek devletin iktisadi hayattaki rolü konusunda ise devletin görev ve fonksiyonlarının sınırlandırılması ve serbest piyasa ekonomisine işlerlik kazandırılması gerektiği kanaatindedir. Hayek, aşırı devlet müdahalesini şiddetle eleştirirken, devletin görev ve fonksiyonlarının iç ve dış güvenliğin korunması, adaletin temini gibi alanlara inhisar ettirilmiş olduğu "gece bekçisi devleti" ya da "minimal devlet" anlayışlarını da kabul etmez. Bu bakımdan Hayek "bırakınız yapsınlar bırakınız geçsinler" şeklinde ifadesini bulan Laissez Faire liberalizmine de karşıdır. Hayek'in savunduğu devlet anlayışı "sınırlı devlet" anlayışıdır. Hayek, aşırı müdahaleci sosyal devlet ya da refah devleti anlayışını eleştirerek, kendiliğinden bir düzen içinde işleyen piyasa ekonomisinin aşırı devlet müdahaleleri ve kontrolleriyle işleyemez hale geleceğini savunur (Aktan, 1993: 39). Çünkü Hayek'in piyasa anlayışında şu temel ilkeler yatmaktadır: İlk olarak piyasanın kendisi için bir düzeltici uyarlayıcı mekanizmalardır. Piyasa, insanları eylemlerinin diğer insanların veya bizzat kendilerinin amaç ve niyetleriyle uyuşmadığı durumlarda uyararak bireysel eylemleri çevreye uyduran veya bireysel eylemler arasında koordinasyonu sağlayan bir düzeltici mekanizmadır. İkinci olarak piyasa, bu etkilerini kendi iç süreçleri ile sağlayan dış müdahalelere uğradığı vakit bu özelliklerini kaybedecek " dinamik" bir sosyal süreçtir (Yayla, 2000a: 140).

Peki devletin piyasaya müdahale etmesini olumlu karşılamayan Hayek sınırlı devlet anlayışıyla ne kastetmektedir. Hayek' e göre devlet, özel alana müdahale etmediği sürece, hükümet bir piyasa düzeninin kendiliğinden süreçlerine yardımcı olabilir. Bunu etkin bir para sistemi oluşturarak, yararlı bilgi sağlayarak, eğitimi destekleyerek, hileyi önleyerek, sözleşmeleri uygulayarak, mülkiyeti koruyarak yapar (Crespıgny, 1981: 69).

Ayrıca Hayek ekonomide plancılığa da karşı çıkar. Fakat onun karşı çıktığı plancılık, sadece rekabeti kaldırmaya matuf olan, rekabet sisteminin yerine geçmek isteyen plancılıktır (Hayek, 1999b: 56). Bu tip plancılığı kollektivist totaliter sistemlere doğru giden yolun başlangıcı olarak nitelendirmiştir. Bu tartışma çerçevesinde Keynes; Hayek'in özgürlük konusundaki değer yargılarına, kolektivizmin tehlikeleri hakkında kuşkularına katıldığını belirtmekle beraber, aralarındaki farklılığın, liberal değerleri koruyabilmek ve sürdürebilmek için gerekli iktisadi araçlar konusunda doğduğunu ileri sürüyordu. Keynes, hastalığın daha öldürücü bir şekline karşı ılımlı dozda bir kolektivizmi gerekli bir aşı olarak görüyordu (Yay, 1993: 66).

---

[4]Hayek catallaxy kavramını ekonomi bilimi yerine kullanılması önerilen"catallactics" terimine benzeterek kullanmaktadır. Burada kavram sadece "trampa yapmak" ve "mübadele etmek" anlamına gelmeyen fakat aynı zamanda "topluma girmeye müsaade etmek" ve "düşmanlıktan arkadaşlığa dönmek" demek olan Antik Yunanca "katallattein" kelimesinden kaynaklanmaktadır (Hayek, 1999: 175).

HAYEK'İN ADALET TEORİSİ

Pozitivist ve empirist epistemolojilerin yükselişi ile beraber duraklayan "teorilere" yakın geçmişte muazzam bir üslupla geri dönüş olmuştur ki bu üslup önceki yüzyılların normatif-sistem kurucuları tarafından başvurulan üsluptur (Skinner, 1997: 24). Yeniden canlanan teoriler içerisinde sözleşme görüşü yeniden canlanmış fakat bu sefer teoriler eskilerden bir yönde farklılık arz etmektedirler. Örneğin John Rawls, sözleşme varsayımına siyasal itaat yükümlülüğünü yerine getirmek için değil de "adalet" sorunun çözümünde yaralanılabilecek bir kurgu olarak başvurmaktadır. Fakat bu demek değildir ki, söz konusu teoriler siyaset felsefesinin ana temasıyla tamamen ilgisizdirler. Aksine, örneğin Rawls'ın refah devletini ahlaki olarak temellendirmeye çalışan ve bir ölçüde dağıtıcı adalet anlayışına dayanan "adalet teorisi" başka bir yönüyle Locke'cu liberal geleneğin içinde yer alır. Nitekim Rawls birey özgürlüklerinin "dağıtıcı" ilkeye önceliğinde ısrarlıdır (Erdoğan, 1992: 77).

Öte yandan yeni siyasal felsefenin başta gelen teması durumunda olan adalet kavramı hakkındaki tartışmaların bu disiplini ilgilendiren başka bir takım sonuçları davardır. Bunarın başında "adalet"e ilişkin anlayışın devletin büyüklüğü ve gücü ile ilgisi olması gelmektedir. Toplumda adaletin sağlanması gereğini, devletin dağıtıcı rol üslenmesine bağlayan teoriler, ister istemez devletin etki alanını bireyin aleyhine olarak genişletmesine yol açar, bu ise devletin temel görev ve meşruluğunun dayanağını birey hakkının korunmasında gören liberal öğretiyi önemli ölçüde zorlamaktadır. Daha açıkçası "sosyal devlet"in veya "refah devleti"nin yeniden dağıtımcılığına ilişkin sosyal demokrat görüşler ile sosyal iktisadi eşitliği esas alan sosyalist öğretilerin siyasal pratiği bireysel özgürlüklerin tahribine yol açmaktadır. Yeni-liberal ve liberteryen yazarlar yarım yüzyıldır bu tehlikeye işaret edegelmişlerdir. Nitekim Avusturya kökenli Amerikalı düşünür F.A von-Hayek'in uzun geçmişi olan entelektüel çabası özellikle bu nokta üzerinde yoğunlaşmıştır (Erdoğan, 1992: 77-78).

F.A. Hayek genel sosyal ve siyasal teori bakımından sözleşmeci olmayan liberal geleneğin içerisinde yer almaktadır. Bunun için Hayek, rasyonalist olmayan ve kendiliğinden gelişen soysal düzen fikrine bağlı olan bir liberaldir. Onun adalete ilişkin görüşlerini de bu bağlam içinde düşünmek gerekir (Erdoğan, 1999: 352). Bununla beraber Hayek'in adalet teorisi prosedürel adalet teorisi içerisinde yer almaktadır. Hayek'e göre, liberalizmin, Hume-Kant çizgisinden miras aldığı adalet anlayışının dört temel özelliği vardır:

a) Adalet anlamlı bir şekilde ancak bireysel insanların eylemlerine atfedilebilir; o eylemin birisi tarafından bilinçli olarak meydana getirilip getirilmediği veya getirilip getirilemeyeceği sorununa bakmaksızın, herhangi bir ilişkiler durumuna değil.
b) Adalet kuralları, esas itibariyle, yasak koyuculuk mahiyetine sahiptir; bir başka değişle adaletsizlik gerçekten birinci mefhumdur ve adil davranış kurallarının amacı, gayri adil eylemi önlemektir.
c) Önlenmesi gereken adaletsizlik bir bireyin, bu adalet kuralları tarafından belirlenecek ve korunacak olan özel sahasına tecavüz edilmesidir.
d) Adil davranışın bu kuralları negatif karakterlidir ve evrensel uygulanabilirlik kabiliyetleri vardır (Yayla, 1999: 334).

Klasik liberalimin kural adaleti anlayışına bağlı olan Hayek'e göre "bireysel eylemlere uygulanabilecek bir terim olan adalet somut sonuçlara değil eylemlere rehberlik eden kurallarla bağlantılıdır. Bir eylemin adil mi yoksa gayri adil mi olduğu, o eylemin eylemde yer alan taraflara sağladığı somut sonuçlara değil, eylemin belirli kurallara uyarak yapılıp yapılmadığına bakılarak belirlenebilir. Hayek'in bu kurallara verdiği ad adil davranış kurallarıdır. Adil davranış kuralları soyut ve geneldir, muayyen kişilere karşı başından olumlu ya da olumsuz tavrı yoktur. Adil davranış kuralları, başlıca, Hume'dan bu güne uzanan çizgisiyle, bireysel mülkiyete saygı, mülkiyetin rıza ile transferi, sözleşmeler uyulması, hile ve zora başvurulmaması gibi negatif kurallardır. Bu kurallara riayet eden eylemler, kim için nasıl bir sonuç vermiş olurlarsa olsunlar, adildirler (Yayla, 1992: 53).

Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için basit bir örnek vermek gerekirse, bir koyun ile deveyi ticari bir işlemle değişen iki bireyin bu eylemin taraflardan birine haksızlık teşkil ettiği, bu işlemi gönüllü olarak kendi iradeleriyle yaptıkları sürece ileri sürülemez. Kuşkusuz burada problemin başka yönleri, özellikle "değer teorisi" sorunu ortaya çıkmaktadır. Ne emeğe ne başka bir ölçüye dayanan bir "objektif değer teorisi" anlayışı klasik liberalizmin negatif adalet sistemi içerisine yerleştirebiliriz. Pazar adaleti sübjektif değer "teorisi"nin yürürlükte olduğu bir sistemdir. Bunun anlamı şeylerin objektif bir değerinin olmaması, değerin insanların kendi ilgi, bilgi, ihtiyaç çerçevelerine bağlı olarak değişen bir şey olmasıdır (Yayla, 2000a: 177).

Hayek'in adalet teorisi hakkında yukarıda verdiğimiz bilgilerle birlikte şunu da belirtmek gerekir ki; Hayek'in içeriksiz ve tamamen kurallara uymayı esas alan adalet anlayışına bağlı olması, onun toplum içende sosyo-ekonomik bakımdan zayıf bir konumda olanların kaderlerine kayıtsız kalınması gerektiği fikrinde olduğu anlamına gelmemektedir. Nitekim ona göre de, emeklerin değerinin düşük veya tamamen değersiz olması yüzünden bazı insanların uygun bir gelir elde edememeleri durumunda, onlara bazı piyasa-dışı ödemeler yapılması gerekebilir. Ne var ki, bu tür ödemeler adaletle ilgili değildir. Bir başka ifadeyle, iktisadi mübadele ortamının şanssız ama kasıt eseri olmayan mağdurları, piyasa-dışı ödemeleri birer hak olarak talep edemezler. Çünkü onların kötü durumu herhangi bir kişinin bilinçli eyleminin (kastının) bir sonucu değildir. Bu bir adalet sorunu olmaktan çok, bir hayırseverlik meselesidir (Erdoğan, 1999: 353; Barry, 2003: 89). Hayek'in adalet teorisi liberal olmayan adalet teorilerine aslında yeniden dağıtımcı adalet teorilerine (Sosyal Adalet) yönelik eleştirirleri ile daha belirgin bir hale gelmektedir.

Hayek ve Sosyal Adalet

Yukarıda sosyal adalet teorilerinden kısaca bahsetmiştik. Onun Pazar adaleti gibi soyut, eşit genel adil davranış kurallarıyla değil, somutluklarla, kişilerin ve grupların eline geçenin ne olduğuyla ilgili olduğunu vurgulamıştık. Fakat günümüzde "sosyal adalet" kavramının bizatihi adaletten de fazla bir çekiciliği bulunmaktadır. Bunun nedenlerinden biri, onun sosyal olarak nitelenmiş olmasıdır. Çünkü yaklaşık yüz yıldır "sosyal" sıfatı genel olarak insanlar tarafından her türlü iyiliğin kaynağı olarak algılanmaktadır. Bu nedenle çağımızda "sosyal" sıfatı artık olgusal bir geçekliğin adı olmaktan çıkmış kendi başına bir, "iyi"yi temsil ederi bir "değer yargısı" haline gelmiştir. Hatta o kadar ki, en bencil ve hoyrat talepler bile bu adla takdim edildiklerinde eleştiriden masun kalmaktadırlar. Kişi veya grupların normal olarak kendi çıkarlarını artırmak üzere ileri sürmeleri halinde yadırganacak olan talep ve iddialar bir kere " toplumsal" diye nitelenince, normal olarak onlara karşı çıkması beklenenler nazarında bile birden meşruluk kazanmaktadır (Erdoğan, 1998: 156).

Hayek, üç ciltlik "Kanun Yasama Faaliyeti ve Özgürlük" adlı eserinin ikinci cildinde sosyal adalet kavramını ele almış, kavramı didik didik etmiştir. Kendi deyişiyle "soysal adalet diye adlandırılan şeyin anlamını keşfetmek, on yıldan fazla bir süredir esas meşguliyetlerimden biri olmuştur. Fakat Hayek bu teşebbüste başarılı olmadığını, "sosyal adalet" deyiminin özgür insanlar toplumu bakımından hiçbir anlam ifade etmediği sonucuna vardığını belirtmiştir"(Hayek'ten nakleden, Butler, 2001: 119).

Hayeke göre "sosyal adalet" talebi, bir piyasa düzeninde ortaya iki farklı problem çıkarmaktadır. Birinci problem piyasaya dayanan bir ekonomik düzen içerinde "sosyal adalet" kavramının herhangi bir anlam veya içeriğe sahip olup olmadığıdır. İkincisi ise, onu zor yoluyla uygulama yetkisine sahip bir otorite tarafından, farklı birey veya gurupların performans veya ihtiyaçlarının değerlendirilmesine dayanan bir ödüllendirme kalıbının (sosyal adalet ya da başka bir bahane adı altında) dayatıldığı bir durumda bir piyasa düzenin mümkün olup olmadığıdır. Hayek'in bu iki soruya verdiği yanıt kesin olarak hayırdır (Hayek, 1995: 101).

Ne var ki "sosyal adalet" kavramının geçerliliğine olan genel inanç bütün çağdaş toplumların gitgide artan biçimde ikinci türden çabalara sevk etmektedir ve bu, kendini hızlandırma eğilimini taşıyan bir süreçtir. Birey ve gruplar kendilerinin korunmalarının devlet faaliyetine daha fazla bağımlı hale geldiğini gördükçe, devletin kabul edilebilir bir dağıtıcı adalet şemasına yönlenmelerinde daha fazla ısrar edeceklerdir ve hükümetler peşinen kabul edilen arzuya şayan bir dağıtım kalıbını gerçekleştirmeye daha fazla çalıştıkça da farklı birey ve gurupların konumlarını daha fazla kendi kontrollerine almaları gerekecektir. Siyasi faaliyeti "sosyal adalet"e olan inanç yönettiği, sürece bu süreç totaliter bir sisteme gitgide daha fazla yaklaşacaktır (Hayek, 1995: 101-102).

Sosyal adalet kavramının (herhangi bir zorunlu örgütlenmeden farklı olarak) özgür insanlardan oluşan bir toplumda kesinlikle içi boş ve anlamsız olduğu iddiası, çoğu kimseye muhtemelen inanılmaz gelecektir. Hepimiz sürekli olarak hayatın farklı insanlara nasıl adaletsiz muamele ettiğini, liyakatlilere cefa çektirirken liyakatsizlere refah verdiğini görerek huzursuz olmuyor muyuz? Ödülün feda veya fedakarlık nispetinde olduğunu kabul ettiğimiz zaman hepimize liyakat veya hak etme duygusu ve bunun karşılığını görme arzusu yok mudur? Bu şikayetler Hayek'e göre, negatif karakterli adil davranış kurallarının geçerli olduğu ve kendiliğinden olan düzenlerde yersizdir ve buna bağlı olarak sosyal adalet talepleri içi boş bir hal almaktadır. Çünkü bu sistemde, hiçbir irade hiçbir kimsenin ücretini belirleme hakkına sahip değildir ve aynı zamanda herkese kendi bilgisini ve yeteneğini kendi amaçları için kullanma izni verilmiştir. Sosyal adalete, ancak bireylere ne yapacaklarının emredildiği (ordu benzeri) güdümlü bir ekonomide veya "kumanda" ekonomisi içinde bir anlam verilebilir ve "sosyal adalete" ilişkin herhangi bir özgül anlayış ancak böyle

merkezden-yönetilen ekonomilerde gerçekleşebilir. Böyle bir ekonomi insanların bireysel davranış kurallarıyla değil fakat belirli talimatlarla yönlendirilmeyi öngörür. Aslında hiçbir bireysel davranış kuralları sistemi ve dolayısıyla bireylerin hiçbir özgür eylemi herhangi bir dağıtıcı adalet ilkesini tatmin edecek sonuçlar yaratamaz (Hayek, 1995: 102-103).

Hayek'in sosyal adalet teorilerine yönelik eleştirilerinde vurguladığı diğer bir nokta ise şudur: Dağıtımcı adalet ilkesi bir kez benimsendikten sonra, bunun uygulanmasını ulusal hudutla sınırlı tutmak doğru olmayacaktır, dünya ölçeğinde uygulamak gerekecektir. Bu hem mümkün değildir, hem de gelişmiş batı ülkelerinde dağıtımcı adaleti savunanların böyle bir şeye razı olmadıkları açıktır (Yayla, 1993: 335).

Hayek'in sosyal adalet teorilerinde demokrasilerin yozlaşmasına neden olan bir eleştirisi daha vardır ki o, yeniden dağıtımın bir ilke olarak benimsendikten sonra dağıtımın hangi kritere göre yapılacağından kaynaklanmaktadır. Hükümet, bir takım liyakat ölçüleri veya soysal adalet temeline dayanarak gelirlerin yeniden dağıtımını (ki bu bilfiil keyfi ve takdiri olmak durumundadır) bizzat üstlenince, muhtelif birey ve gruplardan gelen birbirlerine rakip bir çok taleple yüz yüze gelecektir. Herkes gayret ve çalışmalarının diğerlerinden daha değerli olduğunu ve paylarının artırılması gerektiğini iddia edecektir. Gelirin yeniden dağıtımı işlevini hükümetlerin üstlenmesi, politikacıların, seçmenlere nerdeyse her şeyi vaat etmelerine yol açmaktadır. Bunun sonucu halk kitlelerinin hükümetten beklentileri alabildiğince yükselmektedir. Politikacılar kamu fonlarını sorumsuzca ve kendi siyasi çıkarları istikametinde kullanmaya yönelmekte, politikacılara baskı yaparak bir şeyler elde etmenin mümkün olduğunu gören gruplar taleplerini yükseltmekte baskılarını artırmaktadırlar. Bunun sonucu Hayek'in "sınırsız demokrasi" adını verdiği yozlaşmış demokrasi ortaya çıkmaktadır (Yayla, 2000a: 194).

Sosyal adalet ile ilgili olarak Hayek'in görüşlerini şu şekilde toparlayarak bahsimizi tamamlayabiliriz. Sosyal adalet, devlet zorunun sadece adil davranış kurallarına uyulmasını sağlamak için kullanılmasıyla bağdaşmaz. Siyasi otoritenin, iktidarın, alan ve tür olarak gittikçe genişletilmesini gerektirir. Sosyal adalet devletin vatandaşları arasında ayrım yapmasını istediğinden, onlara farklı kriterlere göre değişik muamelelere tabi tutmayı gerektirdiğinden kanun hakimiyeti ile de bağdaşmaz. Dolayısıyla özgür toplumla sosyal adalete birlikte sahip olamayız. Kafamızdaki sosyal adalet mefhumuna ne kadar yaklaşmaya çalışırsak özgür toplumdan o ölçüde uzaklaşmaya çalışırız. Sonuç itibariyle sosyal adalet adına, uğruna yapılan birçok şey, aslında anti- sosyaldir, toplumun kendiliğinden doğan sosyal güçlerini ve yapılarını tahrip etmektedir (Yayla, 2000a: 195).

HAYEK'İN SİYASAL TEORİSİ: DEMOKRASİ ANLAYIŞI

Hayek'in demokrasiye bakış açılarını Türkçeye kazandırılmış eserlerden "Liberal Bir Devletin Anayasası" ve üç ciltlik "Kanun Yasama Faaliyeti ve Özgürlük" adlı eserinin üçüncü cildi olan Özgür Bir Toplumun Siyasi Düzeni'nde buluruz. Hayek'in demokrasiye bakış açısını ve onunla değerlendirmeye alacağımız yaklaşımlarını verebilmek için Hayek'in kendisinin sözleriyle başlamalıyız:

> " …Hükümetin halkın çoğunluğu tarafından onaylanan ilkelere göre yönetilmesi ve barış ve özgürlüğü koruyacaksak bu şekilde idare edilmesi gerektiğine kesinlikle inanıyorsam da, samimiyetle itiraf etmeliyim ki, eğer demokrasi çoğunluğun sınırlanmamış iradesinin yönetimi anlamında kabul edilirse ben demokrat değilim ve hatta böyle bir hükümeti tehlikeli ve uzun vadede işe yaramaz addediyorum" (Hayek, 1997: 60).

Bu sözlerin ilk kısmından da anlayacağımız üzere Hayek demokratik bir yönetim modelini kabul etmektedir. Düşünüre göre demokrasinin hakiki kıymeti, bireylere iktidarın suiistimaline karşı sağlıklı bir önlem olarak hizmet etmesidir. Bizi bir hükümetten kurtulmaya ve onun yerine daha iyi birini getirmek için çalışmaya muktedir kılar. Başka bir deyişle demokrasi, barışçı değişimi mümkün kılmak için şimdiye kadar keşfettiğimiz yegane teamüldür. Bu haliyle o uğrunda mücadele edilmeye layık yüksek bir değerdir (Hayek, 1997: 206). Buraya kadar Hayek'in demokrasiden yana olduğu ile ilgili herhangi bir şüphe yoktur. Fakat Hayek yukarıdaki sözlerinin ikinci kısmından anlaşılacağı üzere sınırlı bir demokrasi savunucusudur. Çoğunluğun sınırlandırılmamış iradesi anlamında demokrasiden bahsediliyor ise kendisinin demokrat olmadığını söylemektedir. Bunun sebepleri vardır ve bunlar "demokrasi" kelimesinin yozlaştırılması ve yanlış anlaşılması ile ilgilidir.

Hayek'e göre demokrasi kelimesinin çok yaygın bir kavram haline gelmesi onun endişesizce her alanda kullanılabileceği ve kullanım alanının fütursuzca genişletilmesinin doğru olduğunu göstermemektedir. Demokrasi

"iyi" bir şey olduğu için onun hayatın her alanına doğru yayılmasının da yerinde olacağı genellikle kabul edilen bir fikirdir. Bunun iki bakımdan büyük ölçüde böyle olduğu kabul edilebilir. Oy verme hakkının genişletilmesi ve demokratik süreçle hakkında karar verilen konuların artırılması. Bu sahalarda atılacak her adımın yararlı olabileceği söylenebilir. Ancak, bunlar kesinlikle demokrasinin hayatın her alanına doğru genişletilmesi gerektiğini ve böyle genişletmenin her halükarda yararlı olabileceğini göstermez Bununla birlikte Hayek demokrasi hakkındaki yanlış anlaşılmaların bazılarına özellikle işaret etmektedir. Öncelikle şunun bilinmesi gerekmektedir. Demokrasi bir hayat tarzı değildir, farklı hayat tarzlarının bir arada bulunması, birlikte var olmasını mümkün kılan bir yöntemdir. Bir yöntem olarak ta siyasi içeriklidir. Siyasi yöneticilerin kimler olacağının nasıl belirleneceğiyle ilgilidir. Demokrasi hayatın her alanına teşmil edemez. Tabi ki bazı temel değerlerin yaygın bir biçimde benimsenmesi demokrasinin varlığı ve sağlıklı olması için gerektiği açıktır. Buna rağmen, demokrasi esas itibariyle siyasi içerikli bir kavram ve uygulamadır. Diğer taraftan demokrasi hangi fikirlerin doğru hangi fikirlerin yanlış olduğunu belirlemenin bir aracı değildir. Belli bir anda seçmenlerin çoğunun muayyen bir fikri destekliyor olması o fikrin doğru diğerlerinin yanlış olduğunu göstermez. Sadece o an için çoğunluğun tercihinin hangi yönde olduğunu gösterir. Çoğunluk tercihine mazhar olmak, bir fikrin doğruluk kanıtı olarak kullanılamaz, böyle bir tavır, gelişmeyi ve değişmeyi köstekler, dinamizmi öldürür, durgunluk ve tahakküm yaratır (Yayla, 1992: 54-55).

Hayek'in vurgulamak istediği, demokrasi teorisinin bugünkü yanlış anlaşılmasının kaynağı, Rousseau tarafından halk iradesinin genel inancın yerine konması ve bunun sonucu olan halk egemenliği görüşüdür. Bu ise uygulamada, çoğunluğun özel sorunlarla ilgili olarak verdiği her kararın herkes için bağlayıcı bir yasa olması demektir. Ne var ki, ne böyle sınırsız bir güce ihtiyaç vardır, ne de böyle bir gücün varlığı bireysel özgürlüklerle bağdaşabilir (Hayek, 1999c: 188).

Hayek demokrasiyi insanların şimdiye kadar keşfettikleri biricik barışçı hükümet değişimi metodu olması nedeniyle uğrunda savaşılmaya layık bulmasıyla beraber onu özgürlüklerin korunmasında yetersiz bulmaktadır. Öte yandan Hayek'e göre özgürlüklerin korunması açısından demokrasi tek başına yeterli olmadığı gibi, demokrasinin temel gereklerinden biri olan kuvvetler ayrılığı da bireysel özgürlüğün muhafazası bakımından fonksiyonel olmayabilir. Hayek'e göre İngiltere'de yeşeren bireysel özgürlükler, kuvvetler ayrılığının sonucu olmaktan çok, mahkemelerin karalarına dayanak sağlayan Common Law'un ürünüdür (Saraçoğlu, 2002: 131). İşte tam bu noktada Hayek'in yasama faaliyeti ve yasa hakkındaki fikirleri önem arz etmektedir.

Hayek'te Yasanın İki Türü ve Demokrasi İlişkisi

Hayek felsefesinde düzenin iki kaynağı olan "kozmos" ve "taxis"e paralel olarak hukukun da iki kaynağı vardır. Bu kaynaklar "nomos" ve "thesis"dir. Nomos, filozofun deyimiyle özgürlük yasası olarak kendiliğinden doğan düzenin ürettiği hukuktur. Nomos'a ilişkin hukuk, bilinmeyen bir zaman başlangıcından itibaren bir evrim sürecinden geçerek günümüze kadar ulaşan kurallardır. Hayek nomos'u aynı zamanda adil davranış kuralları olarak ta nitelendirmektedir. Thesis ise yasama organı tarafından bilinçli olarak formüle edilen kurallardır. Thesis'e ilişkin kurallar, inşa edilen yapay düzene uygun kurallardır. Hayek bu kuralları organizasyon kuralları olarak ta nitelendirmektedir. Nomos denilen adil davranış kurallarının spesifik (özgül) amaçları yoktur. Thesis diye adlandırılan organizasyon kuralları ise özgül amaçlara dönük olduğu için bir emir ve komut niteliğindedir. Hayek her iki kural türünü de meşru saymakla birlikte organizasyon kurallarının "kendiliğinde doğan düzeni" bozacak biçimde hukuk düzenine sokulmasına dikkati çeker. Nomos ile thesis arsındaki ayrım büyük ölçüde, özel hukuk ile kamu hukuku arasındaki ayrıma benzer. Hayek'e göre özek hukuk bireysel işlemleri yönlendiren kurallardan oluşurken kamu hukuku kolektif plan ve amaçları gerçekleştiren memura dönük emirlerden oluşur. Bir soyut kurallar sisteminin yapısı olarak nomos mantıksal olarak bir Catallaxy'nin yani negatif soyut bir düzenin yapımından farklı değildir. O bilinçli bir tasarımın ürünü değil, kendiliğinden düzenin bir sonucudur. Nomos düşüncesinin iyi bir ampirik örneği olan İngiliz Common Law sistemi de planlanmamış bir gelişme tarafından karakterize edilir (Aktaş, 2001: 103-104).

Hayek'in gerçek kanun olarak belirttiği özgür bir toplumun kanunlarına ek olarak şunları da belirtmeliyiz. Kanunlar kanun hakimiyetine uymalıdırlar. Kanun hakimiyeti genel bir kuraldır, gerçekte bir kanun değil, kanunun ne olması gerektiğiyle, yahut kanunun hangi özellikleri taşıması ile ilgili bir kuraldır. Bu haliyle kanun hakimiyeti Hayek'e göre, bir meta-legal doktrin veya siyasal bir idealdir. Bu nokta önem arz etmektedir. Çünkü öyle durumlar olabilir ki genel ve soyut olan bir kanun bu açılardan gerçek kanun olma ölçülerine uymasına rağmen kanun hakimiyeti ile bağdamayabilir. Onun kanun hakimiyetine uygun olması için aynı zamanda öngörülebilir ve tarafsız olması gerekir (Yayla, 2000a: 34).

Hayek'in iki farklı kanun üzerinde durması boşuna değildir. Hayek insanların ancak gerçek anlamda kanunlara uyduklarında " özgürlük" ile toplum halinde bir arada yaşamanın bir gereği olan "zor"un bağdaşabileceğini belirtir (Demirel 1997: 116) ve idarenin sürekli olarak özgürlük aleyhine büyüme göstermesinin temel nedeni Hayek'e göre isabetsiz bir şekilde her ikisi de yasa diye anılan iki farklı tür şeyin; yani hiçbir merkezi yönlendirme olmaksızın özgür bir toplumun gelişmesini ve büyümesini mümkün kılan genel hukuk kuralları ile bazı sosyal planları başarmayı amaçlayan, otoritelerin tanzimine ilişkin kuralların karıştırılması olduğunu ileri sürmektedir (Butler, 2001: 170).

Oysa asıl kanunla parlamentonun çıkardığı ve kanun adı verilen metinler arasında bazı mühim farklılıklar vardır. Kanun ile parlamentonun sıradan kararları değişik temeller üzerinde dururlar. Kanun daha çok bir fikre dayanır. Bu fikir dar bir zamana sıkışmış olmayıp yüzyıllar ötesinden süzülerek gelen yaygın bir mutabakatı yansıtır. Ardında belirgin bir irade olsa da olmasa da güçlü bir fikri mutabakata sahiptir kanunlar. Kanun, somutluktan ziyade soyutluklarla ilgilidir. Kısa vadeli karalar ve bunların yöneldiği yararlarından çok ilkeler ve bunların uzun vadeli yararlarıyla bağlantılıdır. Kanunlar yapılmazlar. Onlar uzun zaman dilimleri içerisinde oluşurlar. Karmaşık anonim süreçlerin engin tecrübelerin ürünüdürler. Bu karşılık parlamentonun yaptığı ve yanlış bir adlandırma ile kanun adı verilen metinler yüzyıllara yayılan fikirler yerine kısa dönemli kanaatlere ve bir iradeye dayanırlar. Kısa vadeli somut çıkarlarla ilgilenirler (Yayla, 1992: 56).

Ne var ki tarihsel süreç içerisinde bu kanun anlayışının değişimi yani parlamentonun çıkardığı her tür yasanın genel anlamda yasa olduğu anlayışının kaynağı demokratik hükümetin sınırsız hükümet olduğu biçimindeki yorumun ortay çıkması ve buna uygun hukuk felsefesinin yani hukuku tamamen bir yasa koyucunun irade açıklamasına bağlamaya kalkışan hukuki pozitivizmin rağbet görmesidir (Hayek, 1999c: 187). Parlamento hakimiyetine dönen anlayışa en güzel örnek olarak İngiliz parlamentosudur.

Hukuki pozitivizmin etkisinde "yasa" kavramının, herkes için geçerli olan "adil davranışın genel kuralları" ile ilgisi kalmamıştır. Parlamentolar, demokratik çoğunluğun istediği her işlemi yapabileceği anlayışı sayesinde "yasama" yetkilerine dayanarak aslında bu nitelikte olmayan her irade açıklamasına yasal geçerlilik verebilir hale gelmişlerdir. Bu çağdaş demokrasilerde devletin yapabileceklerinin hiçbir sınırı kalmamış olduğu anlamına gelmektedir (Erdoğan, 1999b: 14). Demokrasinin yanlış yorumlanması ve beraberinde gerçek anlamda "yasa" kelimesinin anlamını yitirmesi, uygulamada, liberal anayasacılık hareketini başlatanların bireysel özgürlüğün sayesinde korunabileceğini düşündükleri kuvvetler ayrılığını ortadan kaldırmış oluyordu.

Bu gelişme sınırsız bir yönetim anlayışının da önünü açmış olacaktı. Çünkü Hayek'e göre hükümete ilişkin görevlerin yerine getirilmesi, gerçekten de herhangi bir genel kural tarafından kayıtlanamayacaktır. Zira herhangi bir anda, o andaki görevin gerektirir göründüğü şeyi yapmaya kendisini muktedir kılan kuralları yapabilir. Gerçekten de spesifik bir mesele hakkında alabileceği bir karar, ihlal ettiği daha önce mevcut bir kuralı otomatik olarak geçersiz kılacaktır. İcrai güç ile kural yapma gücünün bir tek meclisin elindeki bu birleşimin yalnızca kuvvetler ayrılığı ilkesi ile değil fakat hukuka bağlı hükümet ve hukuk devleti ülküleri ile de bağdaşmayacağı aşikârdır (Hayek, 1997: 40).

Modern parlamenter kurumların niteliğinin tamamen, demokratik yasamanın ihtiyaçlarından çok, yönetimin ihtiyaçlarıyla şekillenmesinin sonucu, bu gelişmenin meclisin üyelerini kamuoyunun temsilcileri yapmaktan ziyade, seçmenlerin çıkarlarının mümessilleri yapmış olmasıdır (Saraçoğlu, 2002: 133). Böyle bir sistemde hükümete çıkar gruplarının hükmetmesi kaçınılmaz olacaktır. Çünkü bu, hükümetin desteğine güvendiği kesimlerin arzularını tatmin etmek üzere gereken her türlü tedbirleri alması için sınırsız yetkileri haiz bulunduğu bir sistemin kaçınılmaz sonucudur. Ancak böyle sınırsız yetkileri haiz bir hükümet ancak, bir çoğunluğun desteğini temin etmeye yetecek kadar görevde kalabilir (Hayek, 1997: 23).Böyle bir sistem, şantaj ve rüşvetin yönlendirdiği bir hükümet hasıl etmekle kalmayacak fakat aynı zamanda çoğunluğun onaylamadığı ve uzun vadeli tesirleri toplumun çöküşüne yol açabilecek kanunları da meydana getirecektir (Hayek, 1997: 49).

Hayek'in Demokratik Siyasi Modeli

Hayek önerdiği modelde, kanunları keşfeden ve diğerlerini yapan kurumların farklılaşmasını istemektedir. Hayek'in adil davranış kurları anlamındaki kanunların gerçek bir toplumsal mutabakat ile kısır çıkarlardan ve yeniden seçilebilme kaygısından uzak karar verici bir toplumsal temsilci kitlesince günlük politik meselelerden ayrı bir şekilde ele alınarak oluşmasının sağlanmasıdır. Hayek bu amaca yönelik olarak bir siyasal model ortaya atmıştır.

Hayek'in modeli gerçek yasama görevinin (kanunları yapma) yönetme görevinden olduğu kadar, anayasa yapma görevinden de farklı olduğu ve demokratik bir sistemde kuvvetler ayrılığının amacına ulaşması için farklı görevleri bulunan ve birbirinden bağımsız olarak hareket eden ayrı organları içeren üç kademeli bir temsili sistemi öngörmektedir (Saraçoğlu, 2002: 134).

Bunlardan birincisi anayasanın yarı daimi bir çerçevesi ile ilgili olacak yalnızca bu çerçevede değişiklik yapılmasının gerekli sayıldığı zamanlarda faaliyette bulunacak; diğeri genel adil davranış kurallarının tedricen iyileştirilmesi daimi göreviyle ve üçüncüsü de hükümetin halihazırdaki yönetimiyle, yani kendisine tevdi edilen kaynakların idaresi ile ilgilenecektir (Hayek, 1997: 58). Yasama meclisi ile hükümet arasındaki yetki sorunları ise anayasa mahkemesi tarafından çözümlenecektir (Butler, 2001: 167).

Hayek'in öngördüğü kuvvetler ayrımı sisteminde hükümet iki kez sınırlandırılmaktadır. Birinci sınırlandırma adil davranış kurallarını yapan meclisten, ikinci sınırlama ise hükümet edici meclisten gelmektedir. Diğer yandan hükümet edici meclis, adil davranış kurallarına aykırı yasa çıkaramayacağı için yasama meclisi tarafından sınırlanmaktadır (Aktaş, 2001: 126).

Böyle bir sistemin işleyiş biçiminin en iyi vergi yasalarının yapılmasına uygulanışını düşündüğümüzde görebiliriz. Vergilendirme cebir içeren bir faaliyettir; her bir kişinin kamu hazinesine yapması gereken katkıya ilişkin veya toplanması gereken belli miktarın farklı kişilerden hangi oranlarda tahsil edilebileceğine ilişkin ilkelerin yasama meclisinin koyacağı genel bir kurala göre belirlenmesi gerekecektir. Buna karşılık, yıllık harcama ve tahsilat miktarının ne olacağına karar vermek ise hükümet eden meclisin işi olacaktır. Fakat o bunu yaparken, her ilave harcamaya kendi üyelerinin ve seçmenlerinin katlanması gerektiğinin ve bunu değiştirme gücüne sahip olmadıklarının bilincine sahip olacaktır. İlave harcamanın yükünü başkalarının omzuna yıkmaya dönük girişimlerin önü tıkalıdır. Politikacılar için harcadıkları her kuruşun önceden belirlenmiş ve değiştirilmesi imkansız olan evrensel bir ölçeğe göre paylaştırılacağını bilmelerinden daha sağlıklı hiçbir kısıtlama olamaz (Hayek,1999c: 191).

Yasama (teşrii) meclisinin üyelerinin seçimi, hükümet edici meclisin üyelerinin seçiminden farklı olacaktır. Örneğin Hayek yasama meclisinin üyelerin bir defaya mahsus ve uzun dönemler için seçilmelerini çıkarlara bağlı olmamaları ve parti disipliniyle kayıtlı olmamaları için isterken, cari fikirlerin temsilcileri olmamaları için yaş gruplarına göre belirlene bir sistem önermiştir (Hayek, 1999c: 190).

Bunlardan Hayek'in varmak istediği sonuç anlaşılabilmektedir ve aynı zamanda yeni olmayan bir durumdur. Hayek, Montesquieu'nun 18. yy'da özgürlük –iktidarın kötüye kullanılması –iktidarın iktidar ile sınırlandırılması fikirleri çerçevesinde ileri sürdüğü güçler ayrımı teorisini ile İngiliz parlamento yapısının dengeleyici iki kamaralı sistemini birleştirmiş görünmektedir. Burada meclislerden birinin yürütmeye yönelik kanunlarla uğraşması, diğerinin ise gerçek yasama görevini üstlenmesi ile yasama ve yürütme güçleri arasında katı bir ayrım sağlamayı hedeflemiştir. Geçekten de iktidarın iktidar ile durdurulduğu böyle bir düzende iktidarın kötüye kullanılması engellenebilir. Dahası yürütmeden tam bağımsız ve onun boğuştuğu sorunlarla alakasız bir yasama Hayek'in işaret ettiği üzere toplumsal gelişmenin yönünün tespitinin sağlıklı ve mutabakat temelinde gerçekleşmesinin garantisi olur (Saraçoğlu, 2002: 136).

Hayek'in önerdiği model ile sınırlı devlet, piyasa ekonomisi, hak ve özgürlüklerin teminat altına alınması gibi unsurların demokratik sistem içerisinde yerinin sağlamlaştırılması için tedbirler içermektedir ve bu sistemi demokrasi değil de "demarşi" olarak tanımlamak istemektedir. Çünkü "Demokrasi kelimesinin çoğunluğun sınırsız gücü ile alakalı olarak kullanıldığı fazlasıyla ihmal edilmiştir. Eğer durum böyleyse, o zaman demokrasinin asıl manasını ifade edecek yeni bir kelimeye ihtiyacımız var demektir. Eğer demokrasi ve sınırlı devlet birbirleriyle bağdaşmaz kavramlar gibi düşünülürse, bizim sınırlı demokrasi olarak adlandırılabilecek yeni bir kavram bulmamız gereklidir. Biz 'demos'un yani halkın görüşlerinin egemen olmasını; fakat 'kratos'un, yani halkı yöneten çoğunluğun egemenliğinin bireylerin haklarını ve özgürlüklerini ihlal etmemesini istiyoruz. Çoğunluk, 'günübirlik kararnamelerle ve düzenlemelerle değil, fakat ilan edilip halkın bilgisine sunulmuş istikrarlı hukuk kuralları ile yönetilmeli 'archein' dir. Belki de böylesine bir siyasal düzeni 'demos' ve 'archein' kelimelerini birleştirerek 'demarşi" (demos + archein) olarak adlandırabiliriz." (Hayek'ten aktaran, Aktan: 3).

Son olarak ta şunları söyleyebiliriz ki; aslında Hayek'in bu modellemesi liberalizm ile demokrasi arasındaki ilişkiyi de gözler önüne sermektedir. Demokrasinin cevabını aradığı ve birinci derecede önemli olduğunu düşündüğü soru, egemenliğin bir bütün olarak kime ait olduğudur. Oysa liberalizm egemenliğe bakışta egemenliğin kime ait olduğu kadar, belki olandan daha çok egemenliğin mahiyeti ve kullanma biçimiyle, yani egemenliğin sınırlandırılmasıyla ilgilidir. Demokrasi egemenliğin halka ait olmasını yani halkın kendi kendini idare etmesini daha doğrusu çoğunluğun dediğinin olmasını gerekli ve yeterli görürken, liberalizm, insanların ne ölçüde ve nasıl idare edildiğiyle meşgul olur. Çoğunluğun yönetimin tanımı gereği adil, meşru ve iyi olacağını kabul etmez; ister azınlık ister çoğunluk yönetimi olsun, yönetimin sınırlı olmasını ve mutlakla kendi yaptığı kurallar yanında onu önceleyen kurallara da bağlı olmasını ister (Yayla 1999b: 63). Hayek'in önerdiği siyasal model tam olarak bu ilişkiyi sergilemektedir.

SONUÇ

Hayek'in sosyal ve siyasal teorisine bakıldığında şu görülmektedir: Hayek'in sosyal ve siyasal teorisinin eksenini özgürlük oluşturmaktadır. Onun bilgi teorisinde bilginin sınırlılığına yaptığı vurgu ve şiddetle kurucu rasyonalizme karşı çıkışı boşuna değildir. Anti-rasyonalist metodolojisi ile tamamlanan kendiliğinden doğan düzen kavramı ile birlikte tasarlanmış düzenlere karşı gelişindeki çıkış noktası özgürlüğün korunmasıdır. Sosyal düzeni yeniden kurmak dağıtım kalıplarını değiştirmek için bireysel özgürlüğe yapılacak müdahaleler kendiliğinden doğan düzenin olumlu sonuçlarını yok edeceği için, beklenenin tersine sonuçlar üretecek ve bu durumda özgürlüklerin ihlal edilmesi ihtimali yükselecektir. Bu fikrin, "Kölelik Yolu"ndan" başlayarak Hayek'in çalışmalarında işlediği ve geliştirildiği görülmektedir.

Yine belirtmemiz gereken bir nokta Hayek'in sosyal teorisinin ana merkezini işgal eden kendiliğinden doğan düzen ile Hume, Smith, Menger geleneğini izleyerek bireylerin özgür yönlendirilmeyen eylemlerinin nasıl öngörülemez ve istikrarlı yapılar üretebileceğini göstermeye çalışmıştır.

Hayek siyasal teorisinde ise, egemenliğin mahiyeti ve kullanma biçimiyle, egemenliğin sınırlandırılmasıyla, insanların ne ölçüde ve nasıl idare edildikleri ile ilgilenmiştir. Çoğunluğun yönetiminin adil, meşru ve iyi olacağı fikrini çürüterek yönetimin her ne şekilde olursa olsun onu önceleyen kurallara bağlı olmasını vurgulamıştır. Bununla beraber eserlerinin hiçbir yerinde hukuk devletinin kapsamlı bir tanımını vermese de hukuk devleti değimiz şey zaten budur. Bununla amaçlamak istediği "hukuk çerçevesinde özgürlüklerin kurumlaştırılmasıdır."

KAYNAKÇA

AKTAN, Ç.C. (1993). "Çağdaş Liberal Düşünce Okulları ve Hayek" İçinde Hayek'te Serbest Piyasa ve Özgür Toplum. (ss. 19-33). Anap Bilimsel Yayınlar Dizisi-3.
AKTAN, Ç.C. (2013). "Kahrolsun Demokrasi Yaşasın Demarşi", http://www.canaktan.org/politika/demokrasi/demarsi.htm (06.07. 2013).
AKTAŞ, S. (2001). Hayek'in Hukuk ve Adalet Teorisi. Ankara: Liberte.
BARRY,N. (2003). Modern Siyaset Teorisi. (Çev: M. Erdoğan). Ankara: Liberte.
BUTLER, E. (2001). Hayek: Çağımız İktisat ve Siyaset Felsefesine Katkısı. (Çev:Y. Z. Çelikkaya). Ankara: Liberte.
CRESPIGNY, A. (1981). "F.A Hayek, İlerlenme için Özgürlük". İçinde Çağdaş Siyaset Felsefecileri. (ss.59-75). İstanbul: Remzi Kitabevi.
DEMİREL, T. (1997). "Hayek'in Düşüncesinde Hukuk Devleti Kavramı", Liberal Düşünce Sayı 5: 112-123.
EBELİNG, R.M. (1999). "Hayek : Bir Yüzyıl Değerlendirmesi", Liberal Düşünce, Sayı 15.
ERDOĞAN, M. (1992). "Siyaset Felsefesi Hakkında", Türkiye Günlüğü, Sayı 18.
ERDOĞAN, M. (1999). " Özgürlük, Adalet, Refah". İçinde A.Yayla (Der). Sosyal ve Siyasal Teori (ss.349-365). Ankara: Siyasal Kitapevi.
ERDOĞAN, M. (1998). "Adalet ve Sosyal Adalet". İçinde Liberal Toplum Liberal Siyaset. (ss.153-162). Ankara Siyasal Kitapevi.
ERDOĞAN, M. (1999b). Anayasal Demokrasi. Ankara: Siyasal Kitapevi.
HAYEK, F. A. (1994). Hukuk Yasama Faaliyeti ve Özgürlük: Kurallar ve Düzen. (Çev. A. Yayla). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
HAYEK, F. A. (1995). Hukuk Yasama Faaliyeti ve Özgürlük: Sosyal Adalet Serabı. (Çev.

M. Erdoğan). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
HAYEK, F.A. (1997). Hukuk Yasama ve Özgürlük: Özgür Bir Toplumun Siyasi Düzeni (Çev: M. Öz). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
HAYEK, F. A. (1999). "Liberal Bir Sosyal Düzenin İlkeleri" İçinde A.Yayla (Der). Sosyal ve Siyasal Teori (ss.171-187). Ankara: Siyasal Kitapevi.
HAYEK, F. A. (1999b). Kölelik Yolu. (Çev: T. Feyzioğlu,Y. Aslan). Ankara: Liberte.
HAYEK, F. A. (1999c). "Liberal Bir Devletin Anayasası". İçinde A.Yayla (Der). Sosyal ve Siyasal Teori (ss.187-192). Ankara: Siyasal Kitapevi.
POPPER K. (1995). Tarihselciliğin Sefaleti. İstanbul: İnsan Yayınları.
SARAÇOĞLU, A.M. (2002). "Hayek'in Liberal Felsefesinde Demokrasi ve Yapılandırılması", Liberal Düşünce, Sayı 27.
SKİNNER, Q. (1997). "Teorinin Dönüşü".(Çev: A. Demirhan). İçinde Q. Skinner (ed.). Çağdaş Temel Kuramlar.(ss.9-33). Ankara: Vadi Yayınları.
YAY, T. (1993). F.A.Hayek'te İktisadi Düşünce. Bursa: Ezgi Kitabevi.
YAYLA, A. (1992). "Hayek 20. Yüzyıl ve Türkiye", Türkiye Günlüğü, Sayı 18.
YAYLA, .A. (1999). " Adalet Teorilerine Bir Bakış" İçinde A.Yayla (Der). Sosyal ve Siyasal Teori (ss.331-349). Ankara: Siyasal Kitapevi.
YAYLA, .A. (1999b). "Liberalizm ve Demokrasi: Mükemmel Olmayan Birliktelik Tahammülü Güç Ayrılık" İçinde A.Yayla (Der). Sosyal ve Siyasal Teori (ss.59-66). Ankara: Siyasal Kitapevi.
YAYLA, A. (2000a). Özgürlük Yolu, Hayek'in Sosyal Teorisi. Ankara: Liberte.
YAYLA, A. (2000b). Liberalizm. Ankara: Liberte.
YILMAZ, F. (2002). "Hayek'te Piyasanın Epistemik Rolü" Liberal Düşünce, Sayı 27.
YUMER, R. (1993). "Hayekçi Liberalizmin Temel İlkesi". İçinde A.Yayla (Der). Sosyal ve Siyasal Teori (ss.159-171). Ankara: Siyasal Kitapevi.

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi – Sayı 39 – Ocak 2014

MARKA BAĞLILIĞI VE ETNOSENTRİZM ÇERÇEVESİNDE TÜKETİCİ SATIN ALMA DAVRANIŞLARI

Derya YARANGÜMELİOĞLU, Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü, derya.yaren@hotmail.com

Didar BÜYÜKER İŞLER, Yrd. Doç. Dr. Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Turizm İşletmeciliği Bölümü, didarbuyuker@sdu.edu.tr

ÖZET: Tüketim olgusu günümüzde ulusal ve uluslararası düzeyde farklı boyutlar kazanmış, insanların davranışlarını, tutumlarını belli gruplara, sınıflara ayıran önemli göstergelere dönüşmüştür. Tüketici istek ve ihtiyaçlarında yaşanan değişimler tüketici davranışlarını etkileyen faktörler de yeni sınıflandırmalar yaratmıştır. Bu sınıflandırmanın içerisinde ürünlerin üretildiği ülke (menşe ülke), marka bağlılığı ve tüketicinin yerli ve yabacı ürünlere bakış açısı (tüketici etnosentrizmi) giderek daha önemli hale gelmektedir. Bu doğrultuda çalışmanın amacı; tüketici etnosetrizmi ve marka bağlılığı kavramlarını açıklayarak, aralarındaki ilişkiyi ileri sürülen model üzerinden ortaya koymaktır. Bu amaçlarla Aydın ilinin Kuşadası ilçesinde 18 yaş üstündeki toplam 356 bireye anket uygulanmıştır. Uygulanan anket neticesinde katılımcıların etnosetrik düzeyleri belirlenmiştir. Araştırmaya katılan katılımcıların %30,62'si düşük etnosentrik eğilime ve %69,38'i yüksek etnosentrik eğilime sahiptir. Amaçlar doğrultusunda elde edilen ve ileri sürülen hipotezler SPSS 16.0 programı ile ki kare bağımsızlık testi uygulanmıştır. Bu analiz neticesinde ileri sürülen tüm hipotezler kabul ve tüketicilerin düşük ya da yüksek etnosentrik düzeye sahip olmaları marka bağlılığına yönelik önermelere ilişkin tutumlarında anlamlı olarak farklılık yarattığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Etnosentrizmi, marka bağlılığı, tüketici, tüketici satın alma davranışları

CONSUMER'S PURCHASE BEHAVİOR AROUND THE BRAND LOYALTY AND ETHNOCENTRİCİSM*

ABSTRACT: In our present day, consumption phenomenon has gained national and international level, and turned into significant indicator that divides people's behavior, attitudes into certain groups and classes. In this classification, products, which produced in the country (country of origin), brand loyalty, consumer's perspective to domestic and foreign products (consumer ethnocentrism) become increasingly important. The aim of this study is giving the explanation of concepts of consumer ethnocentrism and brand loyalty by putting forward the relationship between them to determine the model. By this purpose, 356 individuals,18-year-old or above, were surveyed in Kuşadası, Aydın. As a result of the applied questionnaire, the ethnocentric levels of the participants were determined. 30,62% of the respondents participated in the survey have low ethnocentric tendencies and 69,38% high ethnocentric tendencies. On the obtained purposes, independence test was applied to hypotheses with SPSS 16.0 program. As a result of this analysis, claimed hypothesis were accepted. Thus, the consumers having low or high level ethnocentrism have had a significant difference according to commitment to the brand's attitudes towards proposals.

Key words: Ethnocentrism, brand loyalty, consumer, consumer buying behaviors

GİRİŞ

Tüketim, insanlığın ilk dönemlerinde hayatın devamı için gerekli bir faaliyet iken, modern çağ diye nitelendirilen günümüzde, toplumsal statünün ve kimliğin belirlenmesi haline dönüştüğü görülmektedir. Tüketici istek ve ihtiyaçlarında yaşanan değişimler tüketici davranışlarını etkileyen faktörler de yeni sınıflandırmalar yaratmıştır. Bu sınıflandırmanın içerisinde marka bağlılığı ve tüketicinin yerli ve yabacı ürünlere bakış açısı (tüketici etnosentrizmi) giderek daha önemli hale gelmektedir. Bunun temel nedenlerinden biri gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde globalleşmenin, bilgi ve iletişim teknolojilerinin giderek artan etkisidir (Armağan ve Gürsoy 2011: 68). Çalışmanın amacı, yabancı literatürde çok çalışılmış olmasına rağmen, Türkiye'de az çalışma alanı bulmuş olan marka bağlılığı

* Bu makale "Menşe Ülke Etkisi ve Marka Bağlılığının Tüketici Satın Alma Davranışlarına Etkisi: Cetscale Ölçeği İle Kuşadası'nda Bir Uygulama" adlı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

ve etnosentrizm ilişkisine, kavramsal çerçevede ilişkilerini ortaya koyarak bölgesel anlamda bir çeşitlilik kazandırmak; etnosentrizm ve marka bağlılığı olguları arasındaki ilişkiyi ortaya koyarak tüketici satın alma davranışlarını etkileyen faktörlere yeni bir boyut kazandırmaktır.

TÜKETİCİ SATIN ALMA DAVRANIŞLARI

Tüketici davranışından söz edilebilmesi için öncelikle tüketici kavramının tanımı yapılması gerekmektedir. Mal ve hizmetleri satın alan, kullanan bireyler müşteri veya tüketici olarak tanımlanmaktadır. Müşteri, tüketici ve alıcı gibi terimler genellikle karıştırılmakta ve birbirlerinin yerine yanlışlıkla tercih edilmektedir (Bahar, 2008: 23). Bu kavramları birbirinden ayıran etken ise bireylerin satın alma şeklidir. Tüketici, daha geniş anlamda mal veya hizmeti satın alan veya satın alma kapasitesi olan pazardaki tüm muhtemel alıcılar olarak ifade edilmektedir (Karabulut, 1981: 15).

Satın alma davranışı, bireylerin ürün ve hizmetleri satın almalarını ve kullanmalarını kapsayan karar verme süreci ve davranış biçimi toplamı olarak kabul edilmektedir. Tüketici satın alma davranışı ise, bireylerin ürünleri veya hizmetleri iş amacı güdülmeden, kişisel kullanımı için veya hane halkının kullanımı için satın alınması olarak tanımlanmaktadır (Pride ve Ferrell, 1997: 195).

Tüketici gerek birey olarak gerekse sosyal acılardan (çevre, aile, referans grupları, rol ve statü vb.) birçok faktörün etkisi altında kalmaktadır. Bu faktörler, tüketicinin satın alma davranış kararlarını çeşitli şekillerde etkilemektedir (Ünlüönen ve Tayfun, 2003: 3). Temelde tüketici davranışlarını etkileyen üç temel faktör üzerinde durulmaktadır. Bunlar; sosyo-kültürel faktörler, psikolojik faktörler ve demografik faktörlerdir. Sosyo-kültürel faktörler arasında; aile, danışma grubu, sosyal sınıf, kültür gibi alt sosyal faktörler, psikolojik faktörler içerisinde; güdüleyici faktörler, algılama farklılıkları, öğrenme, kişilik, tutum ve inanç farklılıkları yer almaktadır. Demografik faktörler ise yaş, cinsiyet, medeni hâl, gelir, eğitim ve meslek gibi bireysel karakteristik nitelikleri içermektedir (Örücü ve Tavşancı, 2001: 109-122). Ancak günümüzde, tüketici istek ve ihtiyaçlarında yaşanan değişimler, artan ürün çeşitliliği, rekabetin artık global ölçekli hale gelmesi, bilgi ve iletişim teknolojilerinin her alanda (sosyal, ekonomik ve siyasal) kullanılabilir olması tüketicilerin satın alma kararlarını etkileyen faktörlerin iyi irdelenmesi gerekliliğini ortaya çıkartmaktadır (İşler, 2013: 95).

Tüketici satın alma kararlarını etkileyen faktörler sosyal, psikolojik ve demografik faktörler olarak sınıflandırılabilir. Bu sınıflandırmanın içerisinde ürünlerin üretildiği ülke (menşe ülke), marka bağlılığı ve tüketicinin yerli ve yabacı ürünlere bakış açısı (tüketici etnosentrizmi) giderek daha önemli hale gelmektedir. Bunun temel nedenlerinden biri gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde globalleşmenin giderek artan etkisidir (Armağan ve Gürsoy 2011, 2'den alıntılayan İşler, 2013: 95). Etnosentrizm, menşe ülke ve marka bağlılığı olguları tezin diğer bölümlerinde detaylı bir şekilde incelenmiştir.

MARKA BAĞLILIĞI

Pazarlama literatüründe; tercih, bağlanma, elde tutma ve sadakat gibi ifadelerle değiştirilebilir bir biçimde tercih edilen bağlılık terimi (Bennett ve Thiele, 2002: 195). Sadece markaya yönelik olarak değil aynı zamanda hizmetlerde, mağazalarda, ürün sınıflarında ve çeşitli aktivitelerde de kullanılmaktadır. Dar anlamda ise bir ruh hali, tutumlar seti, inançlar, arzular vb. şeklinde de tercih edilmektedir (Zineldin, 2006: 433).

Pazarlama camiasında marka bağlılığına ilişkin olarak ortak kabul edilen, bir tanım yer almamaktadır. Hatta araştırmacıların üzerinde uzlaştığı ender konulardan birisi de marka bağlılığının karmaşık bir yapıya sahip olmasıdır. Konuyla ilgilenen her araştırmacı kendi penceresinden farklı marka bağlılığı tanımlamaları yapmış ve marka bağlılığı kavramı daha da karmaşık hale dönüşmüştür (Geçti, 2012: 5-6).

Literatürde bağlılığın herkes tarafından kabul görmüş bir tanımı bulunmamaktadır. Yapılan çalışmalarda bağlılık; tüketicinin tüm rakip pazarlama faaliyetlerine rağmen, aynı markayı satın almaya devam etme eylemi olarak tanımlanmaktadır (Chaudhuri ve Halbrook, 2001: 82). Konuyla ilgili çalışma yapan ilk araştırmacılardan olan Brown (1952) marka bağlılığını; genellikle geçmiş dönem kullanımına ait olumlu deneyimlerden ortaya çıkan, belirli bir markanın tekrar satın alınmasındaki kasıtlı eğilim olarak tanımlanmaktadır (Bhattacharya, 1997: 423). McConnell, marka bağlılığının markayı değiştirmeye herhangi bir sebep olmadan önce 4 kez aynı markanın başarılı bir şekilde

denenmesi halinde ortaya çıkan durum olarak tanımlanmaktadır (McConnell, 1968: 14). Day (1969) marka bağlılığının güçlü içsel eğilimler tarafından harekete geçirilen tekrarlı satın almalar olduğunu ifade ederek, gerçek ve sahte bağlılığın ayrımı yapılmıştır (Lau ve Lee, 1999: 342). Ancak bu tanım marka bağlılığını sadece sürekli satın alımlar olarak sunduğu için yeterli görülmemektedir (Oliver, 1999: 43).

Tüketicilerin bazıları duyarlı olmayabilir veya iletişimde sıkıntılar yaşanabilmektedir. Aaaker (2008)'in marka bağlılığı için yaptığı "müşterinin markaya olan dostluğunun derecesi" tanımlaması temel alınarak 2002 yılında yapılan bir araştırmada, marka bağlılığının marka denkliğinde algılanan kaliteden veya marka organizasyonlarından daha güçlü olduğu bulunmuştur (Kara, 2006: 64). Marka bağlılığı; işletmeler tarafından müşteri bağlılığı oluşturmak, yaşamlarını sürdürme ve pazar paylarını artırma amacıyla gerekli bir stratejidir (Wood, 2004: 9). Marka bağlılığı, işletmelere aracılar karşısında pazarlık gücü elde etmeyi kolaylaştırmaktadır. Aracılar müşterilerin daha çok tercih ettikleri markaları pazarlamaya çalışmaktadırlar. Bu da işletmeye aracılar karşısında büyük bir ticaret güç vermektedir (Aaker, 2008: 211).

Marka bağlılığını tanımlamada bazı dikkate alınması gereken unsurlar yer almaktadır. Marka bağlılığının öncelikle tutumlara dayanması, tüketicide de markaya ait güçlü inanç ve tutumların gözlemlenmesi gerekmektedir (Yapraklı ve Can, 2009: 268). Diğer unsur ise; marka bağlılığı, bir dizi marka arasından bir markayı seçme, karar verme ve değerlendirme gibi psikolojik sürecin bir aşamasıdır. Yani marka bağlılığında değerlendirme ve tercih yapma gibi davranışlar bulunmaktadır. Ancak bu davranışlar kişinin psikolojik (duygusal) özelliklerinden kaynaklanmaktadır (Schoenbachler vd., 2004: 490). Başka bir ifadeyle, marka bağlılığının oluşması için gerekli olan azami şartlar dikkate alındığında marka bağlılığının sadece tekrarlanan satın alımlar olmadığı aynı zamanda tüketicinin marka ile duygusal bağlılık kurması gerektiği vurgulanmaktadır (Sirdeshmukh vd., 2002: 20). Bunun aksine duygusal bağlılıktan yoksun tekrarlanan satın alımlar genellikle sahte marka bağlılığı olarak tanımlanmaktadır. Bu tür bağlılıkta tüketiciler indirim kuponu, mağaza içi raf düzenlemesi, fiyat indirimleri, promosyonel etkinlikler gibi hususlardan kolayca etkilenerek kullandığı marka yerine başka markayı satın alabilmektedir (Rowley, 2005: 574; Bandyopadhyay vd., 2005: 414). Ancak gerçek marka bağlılığına sahip tüketiciler için markanın özelliği ve kendileri için ifade ettiği değer ön plandadır. Bu nedenle markalarını değiştirmeleri çok zorlu bir süreçtir (Ballester ve Aleman, 2005: 189).

Newman ve Werbel (1973), tekrar satın alma durumunun marka bağlılığına ait yeterli bir kanıt olmadığını ve marka bağlılığının aynı zamanda tutumsal yönünün de olması gerektiğini savunmaktadırlar (Schoenbachler, 2004: 490). Lutz ve Winn (1975) bağlılık göstergelerini tutumsal ve davranışsal ölçümlerin birleşimi temelinde önermektedirler. Jacoby ve Chestnut (1978) ise bilişsel ve davranışsal marka bağlılıklarını tanımlanabilmesi için stokastik ve deterministik terimlerini tercih etmektedirler (Lau ve Lee, 1999: 342-343).

Jacoby vd., (1974, 1977)'ne göre, marka bağlılığının marka tutumu veya alışkanlığından farklıdır. Yazarlar, marka tutumunun bir tüketicinin markaya yönelik duygularında olduğunu varsaymaktadır. Aynı zamanda marka bağlılığının marka tutumundan ayrı bir yapı olduğunu ortaya çıkararak çoklu bağlılık (birden fazla markaya bağlılık) söz konusu olduğunda tutumların tanımın dışında bırakılmaması gerektiği savunulmaktadır (Kim vd., 2008: 76). Dick ve Basu (1994) da marka bağlılığını tutumsal ve davranışsal açıdan incelemektedirler. Marka bağlılığı kavramına tutumlar dahil edilmeden önce satın alma davranışına ilişkin pek çok tanımlama yapılmıştır. Bu yaklaşımların marka bağlılığının davranışsal yani operasyonel tanımları olarak literatürde yerini aldığı görülmektedir. Tutumun; duygusal, bilişsel ve arzusal boyutları bulunmaktadır. Bu boyutlar müşteri bağlılığının öncülleri olarak kabul edilmektedir (Dick ve Basu, 1994: 99-113).

Marka bağlılığının uzun dönemli ve kısa dönemli bağlılık olmak üzere iki çeşidi bulunmaktadır. Uzun dönemli bağlı müşteriler kolay kolay başka bir markaya geçmezlerken, kısa dönemli bağlı müşteriler ise daha iyi olarak algıladıkları markaya rahatlıkla geçebilmektedirler (Liu vd., 2011: 72). Marka bağlılığı bir tüketicinin bir markaya ait olumlu hisler duyması, bağlı olduğu markayı diğer markalardan daha sık satın almasını ve markayı daha uzun süreler kullanmaya ve satın almaya devam etmesi anlamına gelmektedir (Odabaşı ve Barış, 2010: 100).

Bir tüketicinin marka bağımlılığı bir markanın değerinin temeli olarak görülmektedir. Eğer bir tüketici ürünü, ürünün özelliklerine göre değil de ürünün fiyatına göre alıyorsa o zaman o marka az bir değere sahiptir. Ancak diğer rakip işletmelerin daha üstün özelliklere sahip olmasına ve fiyatının daha pahalı olmasına rağmen hala tüketiciler

tarafından tercih ediliyorsa o zaman o markanın logosunda ve isminde bir değeri olduğu anlamı çıkmaktadır. Kısaca marka değerinin özünde, tüketicinin markaya olan bağımlılığı ve müşteri tatmini önem arz etmektedir (Aaker, 2009: 271). Müşteri tatmini, tüketicinin ürünü sübjektif değerlendirmesi olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla her müşterinin belirli bir ürünün veya markanın müşteri tatmini seviyesi farklılık gösterebilmektedir. Pazarlama açısından müşteri tatmini; müşteri grupları veya tek tek müşteriler bazında müşteri tatmin düzeyini sağlayarak artırılması amaçlanmaktadır (Anderson ve Sullivan, 1993: 125).

TÜKETİCİ SATIN ALMA KARAR VERME SÜRECİNDE MARKA BAĞLILIĞI

Tüketicilerin, bu günkü ve gelecekteki ihtiyaçlarını karşılamak için, çeşitli mallar ve hizmetler elde etmesi gerekmektedir. Bu amaçlara ulaşabilmek için birçok satın alma kararı verirler ve bu kararları verirken de değişik yöntemler kullanmaktadırlar. Satın alma kararlarının verilmesinde uygulanan ana yöntemler aşağıda gösterilmektedir (Mucuk, 1997: 88):

- ✓ Rutin (otomatik) satın alma davranışı,
- ✓ Sınırlı sorun çözme (sınırlı karar alma) ve
- ✓ Yaygın sorun çözme yöntemidir.

Güven, bir kişinin karşısındaki kişinin sözlerinden, davranışlarından ve kararlarından emin olması ve buna göre hareket etme istekliliğidir (Arı ve Tunçay, 2010: 117). Marka güveni tüketicinin marka üzerindeki pozitif beklentilerini ve markaya inançları anlamını taşımaktadır (Luk ve Yip, 2008: 453). Başka bir ifadeyle, marka güveni, ortalama bir tüketicinin markanın bir işi yapabileceğine olan inancı olarak tanımlanabilmektedir (Jin ve Lee, 2010: 674).

Pazarlamacılar, satın alma kararı vermeyi kolaylaştırarak tüketicileri etkisi altına almaktadır. Bunun için tüketicilerin ihtiyaç ve isteklerine uygun olan malların pazarlarlar, malların özellikleriyle ilgili bilgiler verirler ve malları satın alınmasını kolaylaştırmaktadırlar. Tüketicilerin satın alma davranışları çeşitli dış etkiler sonucu meydana gelmektedir. Malın nitelikleri, ürünün ya da aracının özellikleri ile tüketicinin özellikleri satın alma davranışına etki eden başlıca etkenlerdir. Tüketicilerin satın alma davranışlarını etkileyen ana faktörler aşağıda gösterilmektedir (Cemalcılar, 1999: 55):

- Kişisel etkenler (yaş, aile durumu, meslek ve öğrenim düzeyi, gelir),
- Ekonomik etkenler (gelir, fiyat),
- Psikolojik etkenler (öğrenme, güdüleme, kişilik, tutum ve inançlar) ve
- Sosyolojik etkenlerdir (kültür, sosyal sınıflar, küçük sosyal gruplar).

Tüketicinin satın alma davranışını etkileyen bu faktörler niçin sorusunun cevabıdır. Pazarlamacılar için, tüketicilerin satın alma nedenlerinin yanında ne zaman, nerede ve nasıl satın aldıkları önem arz etmektedir. Tüketim olgusunda satın alınanlar yalnızca basit, doğrudan faydacı bir kullanımı olan maddi bir nesne olarak değil, tüketicinin kim olmayı amaçladığını sunabilmesi için kullanacağı nesnelerdir (Bocock, 2005: 59).

Tüketici satın alacağı ürünü önceden birçok kez almıştır ve ürün hakkında bilgisi bulunmaktadır. Tüketici farklı markalar arasında istediği markayı seçebilmektedir (Kotler ve Armstrong, 2010: 160). Bu nedenle karar vermek çok kolay ve çabuk yapılabilmektedir. Diğer bir ifadeyle satın alma aşamasında tüketici satın almak istediği ürünü veya markayı tercih etmektedir. Alternatif değerlendirmesinden sonra tüketiciler kendilerine en yüksek derecede fayda verecek ve tatmin sağlayacak markayı seçerek kararını vermektedir. Fakat bu karar sürecinden hemen sonra satın alma fiili ertelenebilmektedir. Tüketici satın alacağı markayı nereden, ne zaman ve hangi şekilde satın alacağını bu aşamadan sonra kararlaştırmaktadır. Bu seçim bir önceki alternatif değerlendirmesine bağlı bir biçimde gerçekleşmektedir. Ürünün bulunabilirliği satın alma tercihini doğrudan etkilemektedir. Örneğin, ilk tercih edilen marka satın alma noktasında yoksa tüketici doğal olarak ikinci tercih ettiği markayı seçebilmektedir. (Pride ve Ferrel, 1980: 145). Satın alma aşamasından sonra tüketici ürünün performansını beklenen düzeyde olup olmadığını test etmektedir. Alternatif değerlendirmesi sırasında göz önünde bulundurulan birçok kriter bu aşamada kullanılmaktadır. Bu duygu, tüketicinin motivasyonunu ve bilgi edinme sürecini kuvvetli bir biçimde tetiklemektedir. Tüketicinin üründen tatmin olup olmaması (tatmin derecesi), ürünü tekrar satın alıp almamasına ve diğer tüketicilerle girdiği iletişimde ürünü tavsiye edip etmeyeceğine direkt etki etmektedir (Westbrook, 1987: 262).
Satın alma karar sürecinde tüketiciye etki eden en önemli faktörlerden birisi de markadır. Markayı, ürünü tanıtan, ürün hakkında bilgi veren, ürünü ikamelerinden veya rakiplerinden belirgin biçimde farklılaştırmaya yarayan,

tüketiciyi motive edip ürünü satın almasını kolaylaştıran hatta tüketicide bağlılık oluşturup tüketiciyi ürünün sürekli alıcısı yani bağımlı bir müşteri haline getiren bir unsur olarak tanımlamak mümkündür (Kurtuldu, 2008: 71).

Marka bağlılığı daha çok rekabetin yüksek olduğu piyasalarda önem arz etmektedir. Rakiplerin oluşmasını önler, satışları ve gelirleri artırır, yeni müşterilerin maliyetini azaltır ve rakiplerinin pazarlama çabalarına karşı müşterilerin duyarlılığını azaltır (Eroğlu ve Sarı, 2011:2). Rekabet koşullarının oldukça yoğun olduğu ortamlarda işletmelerin, farklılığı sağlamak için güçlü markalar oluşturması gerekmektedir. Çünkü güçlü markalar, işletmenin sürekliliğinin sağlanmasında işletmeye önemli katkılar sunmakta ve müşteri sayılarını artırmaktan çok sadık müşteri portföyüne sahip olunması amaçlanmaktadır. Bu da sadece güçlü markalar sayesinde gerçekleştirilmektedir. Güçlü markalar, güven duyulan markalar, güven duyulan markalar da sadık müşteriler anlamını taşımaktadır (Çabuk ve Demirci, 2008: 104; Erciş vd., 2009: 158).

Marka güveni, marka değeri için önemlidir (Luk ve Yip, 2008: 452). Herhangi bir markanın tüketici için değeri, tüketicinin o markalı ürünü tüketmesiyle elde edeceği yarardan (imaj, ürünün sorun çözme kapasitesi, personel vb.) katlanacağı zahmetlerin (parasal, fiziksel, zihni) çıkartılmasıyla elde edilen faktör olarak tanımlanmaktadır. Bu farkın en azından yarar lehinde pozitif tarafta olması istenmektedir (Aksoy, 2006: 81).

Bununla birlikte markanın tüketiciye sağladığı birtakım yararlar aşağıda gösterilmektedir (Yılmaz, 2005: 259):

i. Markalar tüketicilere güven vermektedir. Belli bütçesi olan tüketiciler, markasını tanımadıkları ürünleri alarak kendilerini riske atmak istemezler.

ii. Markalı ürünler, tüketiciler tarafından markasız ürünlere göre daha kaliteli olarak benimsenmekte ve tercih edilmektedirler.

iii. Markalar, tüketicilerin ürünleri tanımalarını kolaylaştırarak satın alma sırasında seçimi hızlandırmaktadırlar.

iv. Markalar, ürün hakkında tüketicilere bilgi sunmaktadır. Önceden kullanılan markalar sonraki satın alımlarda tutum ve inançları dolaylı olarak etkilemektedir.

v. Markalı ürünler, tüketici için garanti anlamı taşımakta ve tüketicilerin korunmasını sağlanmaktadır.

Tüketiciler çoğu zaman ihtiyaçlarını giderebilmek için satın alma karar sürecinde kendilerine bir statü veya kimlik kazandıracağı inancıyla hareket ederek belirli bir markayı satın almaktadır. Marka tercihinde, ilgili markanın ihtiyaca karşılık olup olmadığı, harcanan zaman ve ödenen bedel karşılığında fayda sağlanıp sağlanamayacağı ve tüketicinin psikolojik ihtiyaçlarına ne ölçüde cevap vereceği konularında tereddütler yer almaktadır. Tüketiciler bu riskleri en aza indirgemek için, devamlı olarak bir markayı almaktadırlar. Bir markanın devamlı olarak satın alınması ise marka bağlılığı kavramını meydana getirmektedir (İpar, 2011: 87). Kısaca; marka bağlılığı tüketicinin ya markaya karşı alma niyeti, isteği olan ya da o markaya karşı gerçek satın alma davranışı gösteren durum olarak tanımlanmaktadır (Matzler vd., 2008: 156).

ETNOSENTRİZM KAVRAMI

Tüketici satın alma kararlarına ürünün üretildiği ülke (made in) ve tüketicinin ürüne bakış açısı (yerli/yabancı: tüketici etnosentrizmi) satın alma davranışlarını etkileyen sosyolojik, psikolojik ve demografik faktörler içerisinde giderek daha etkin hale gelmektedir (Armağan ve Gürsoy, 2011: 68). Ayrıca tüketicilerin yerli/yabancı ürünleri tercih nedenleri ile bu ürünleri değerlendirirken kullandıkları kriterler hakkında yapılan araştırmalar çok farklı sonuçlar içermektedir. Bu farklılığın makro açıdan nedeni kültürler ve ülkeler arasındaki farklar, mikro açıdan nedeni ise her bireyin farklı bilgi işleme, değerlendirme ve karar verme süreçlerinin bulunması ve de bu süreçlerde kullandıkları kriterlerin farklı olmasıdır. Bazı durumlarda tüketicilerin öncelikle yerli ürünleri tercih ettikleri, bazı durumlarda ise yerli ürünler yerine yabancı menşeli ürünler tercih etme eğiliminde oldukları yapılan araştırmalarda gözlemlenmiştir (Özçelik ve Torlak, 2011: 365). Etnosentrizm, Türkçe'de (Ellialtı, 2009: 49) "biz-merkezcilik", "ırkmerkezcilik" veya "etnosentrizm" kelimeleriyle ifade edilmektedir. Yunanca'da ***millet, ırk*** manasına gelen ***ethnos*** ve merkez manasına gelen ***kentron*** kelimelerinin birleşmesinden meydana gelmektedir (Özçelik ve Torlak, 2011: 365). Etnosentrizm kavramı ilk olarak sosyolojide ***William Graham Sumner*** tarafından 1906 yılında kullanılmıştır (Cutura, 2006: 54). Etnosentrizm, bireyin kendi grup kültürünü odak noktası kabul ederek diğer kültürlerini kendi kültürüne göre değerlendirmesidir (Dönmezer, 1990: 139). Caplow (1964: 213)'a göre etnosentrizm, kültürümüzü bir mihenk

taşı olarak konumlandırır ve diğer bütün kültürleri, "iyi, kötü, alt, üst, doğru, yanlış" olarak değerlendirmemize yol açar. Bütün gruplar olmasa bile, toplum içindeki çoğu gruplar, etnosentrik davranış gösterir.

Tüketicilerin yerli ürünleri tercih eğilimlerinde değişmelerin sebepleri ise fiyat, kalite, ürün çeşitleri gibi mikro sebepler olabileceği gibi, ülkelerin imajları ve gelişmişlik düzeyleri gibi makro sebepler de olabilir. Tüketiciler daha iyi kalitede yabancı ürünler mevcutken, daha düşük kalitedeki yerli ürünleri tercih etmeyeceklerdir. Ayrıca tüketicilerin yabancı menşeli ürünlere karşı tutumları ürün gruplarına göre farklılık göstermektedir (Knight, 1999: 152). Bir toplumda bir arada yaşanan bireyler yaşantı olarak birbirlerine yakınlık göstermektedirler. Bu yakınlık dil, kültür, inanç, değer, norm vb. şeklindedir. Oluşan bu yakınlık bireyleri o topluma ait hissettirmektedir. Aidiyet duygusu o toplumda yaşayan insanların dünyayı anlamlandırmaları için bir zemin hazırlamaktadır. Ayrıca, bireylerin bir kimlik kazanmasına olanak sağlanmaktadır. Bireyler elde etkileri bu kimliklerle kendilerini tanımlayarak yaşamı daha çabuk anlayabilmektedirler. Toplumsal ilişkilerin şekillenmesi için aidiyet duygusunun olması gerekmektedir. Yani birey kendisine ait olduğu topluluğu ve diğer toplulukları tanımlayarak biz ve öteki kavramlarını oluşturarak yaşamına ve gelişimine devam etmektedir (Özbek, 2004: 1-2).

Etnosentrik duyguları yüksek tüketicilerin, kendilerine kültürel olarak yakın ulusların ürünlerini tüketmeye yatkın olduklarını tespit etmişlerdir. Tüketiciler yerli ve yabancı menşeli ürünleri tüketici etnosentrizmlerinin derecesine göre farklı şekillerde değerlendirmektedirler. Buna göre tüketici etnosentrizminin derecesi arttıkça tüketicilerin yerli ürünleri yabancı ürünlere tercih etme eğilimleri de artacaktır (Lanz ve Loeb, 1996: 375). Etnosentrizm, bireyin diğer bireyleri kendi etnik grubunu merkeze alarak değerlendirme tutumu olarak tanımlanmaktadır (Sökmen ve Tarakçıoğlu, 2010: 27). Bireyin kendi etnik veya ulusal grubunun sembol ve değerleri gurur ve bağlılık kaynağı sayılırken diğer grupların sembolleri umursanmamaktadır (Shimp ve Sharma, 1987: 280). Yani, birey kendi kültürünü yükseltirken, öteki kültürü aşağılamaktadır (Keleş, 2008: 2).

Etnosentrizm kişinin kendi kültürünü ve yaşam tarzını diğer insanlarınkine kıyasla daha üstün bulma eğilimi olarak tanımlanmaktadır. Etnosentrizm, bir nesnenin başka toplumlardaki yapılma biçiminin, aynı nesnenin kendi toplumunda yapılma biçiminden daha geri olduğuna inanılmaktadır (Torlak ve Özçelik, 2011: 366). Etnosentrizm; ötekilerin, farklı bireylerin, kültürlerin, toplumların, toplulukların kendi bireyinin, kültürünün, toplumunun, topluluğunun standartlarına, ölçütlerine, değerlerine göre yargılanmasını, değerlendirilmesini ve bilinmesi olarak tanımlanmaktadır (İlter, 2006: 12). Etnosentrik tüketiciler, yerli ekonomiye zarar vereceği ve işsizliğe yol açacağı düşüncesi ile yerli ürünler dışındaki ürünleri satın alınmasının yanlış olduğunu kabul etmektedirler. Ayrıca yabancı ürünleri almanın vatansever bir davranış olmadığı savunulmaktadır (Shimp, 1984: 285). Dolayısıyla, tüketici etnosentrizmi yüksek olan bir pazar için, o pazara girecek olan yabancı işletmelere büyük bir tehdit unsuru oluşturabileceği gibi, yerli işletmeler bakımından da avantajlar sağlayabilmektedir (Turgut, 2010: 2).

Etnosentrizmin sosyal ilişkiler açısından belirli bir etkisi bulunmasının yanında, ait olunan grupta diğer sosyal birimlerin yorumlanarak kültürel olarak kendileri gibilerin kabul edilmesi, kendileri gibi olmayanların ise red edilmesi gerekmektedir (Akın vd., 2009: 492). Bunun temel nedeni bireylerin kendi kültürlerini tarafsız olarak yorumlayamaması ve bireylerde hoşgörü seviyesinin düşük olmasıdır. Etnik farklılıklardan doğan güvensizliklerin sonucunda meydana gelen etnik çatışmaların, temel sebebi olduğu bazı araştırmalarla ortaya konulmuştur (Szekelyi, 2001: 3).

Son derece milliyetçi (etnosentrik düzeyi güçlü) bir bireyden öncelikle eğitimi için kendi ülkesine ait bir üniversiteyi (eğitim yerini) seçmesi ve yurtiçi üniversiteler (eğitim yerleri) arasından da yine bu vatansever duygularına paralel olan bir üniversitede (eğitim alanında) eğitim görmesi istenmektedir. Bunun sonucunda söz konusu olan birey, eğitim gördüğü üniversitenin marka kişiliğini milliyetçi, yurtsever, vatana hizmet eden, muhafazakâr, ulusuna sadık vb. şekilde duygularının var olduğu kabul edilmektedir (Aysen, 2012: 189).

Etnosentrizmin oluşmasının temel nedeni bireylerin kendi kültürünü tarafsız bir şekilde değerlendirememesinden gelmektedir. Etnosentrik görüşe sahip olan bireylerde karşılıklı anlayış ve hoşgörü neredeyse hiç görülmemektedir. Etnosentrizmi grupsal süreçle açıklamaya çalışılırsa, içinde yaşanılan grubun, çoğu şeyin merkezi olarak gerçekleştiğini diğer grupların ise bireylerin kendilerini değerlendirdiği referans gruplarını oluşturulması şeklinde tarif edilmektedir (Özkalp, 2008: 69). Etnosentrizmin hem olumlu hem de olumsuz yönleri vardır. Olumlu yönleri aşağıda gösterilmektedir (Sökmen ve Tarakçoğlu 2010: 28):

i. Etnosentrizmin bireyleri bir araya toplayıp, kopmasını ve dağılmasını önlemesi,
ii. Grup bağlılığını artırması,
iii. Etnosentrik grupların, toleranslı gruplara oranla daha güçlü ve dayanıklı bir yapısının olması,
iv. Etnosentrizmin, fedakârlığı artırması,
v. Milliyetçilik ve vatanseverlik duygularına olumlu yönde etki etmesi,
vi. Grup birliğini, sadakati ve morali artırması,
vii. Gerek gruplarda, gerekse de toplumlarda yükselen tansiyon ve artan çatışmaları azaltılarak çözüme kavuşturmasıdır.

Olumsuz açıdan bakıldığında ayrımcılıklara neden olarak toplumda başka bireyleri küçümsemeye ve dışlamaya iten davranışlar olduğu görülmesine yol açabilmektedir (Özkalp, 2008: 69; Sökmen ve Tarakçoğlu, 2010: 28). Bir başka ifadeyle, etnosentrizm derecesi yükseldikçe bireylerin objektif yorum yapma ve yargılama özellikleri düşmektedir (Aysuna, 2006: 93).

TÜKETİCİ ETNOSENTRİZMİ

Kültür farklılıkları olan grupların hayata olan bakış açılarının birbirlerinden oldukça farklı oldukları görülmektedir. Diğer bir ifadeyle farklılıklar diğer gruplar tarafından anında bulunabilmektedir. Bir grubun doğru olarak kabul ettiği bir değer, diğer grup tarafından doğru olmayan bir davranış olarak algınabilmektedir (Sarıçam, 2009: 40).

Etnosentrizmin ürün ve satın alma arzusu üzerindeki tutum ve davranışlarını etkileyen milliyetçi duyguları belirlemektedir. Ürünlerin değerlendirilmesini ve sonucunda doğacak olan satın alma isteğini etkileyerek milliyetçi birimlerin ithal ürünler yerine yerli malı ürünleri daha kaliteli olarak algılanması olarak da ifade edilmektedir (Küçükemiroğlu, 1999: 471-472).

Etnosentrik tüketici eğilimi yabancı ürünleri satmanın uygunluğunu ve ahlaki meşruluğuyla ilgili ifadeler üzerinde araştırmalar yapılmıştır. Etnosentrik düşünceye sahip bireyler yerli ürünleri satın almaktadırlar. Çünkü ülkelerinde üretilen ürünün ithal edilen üründen daha kaliteli ürün olduğu kabul edilmektedir. Yani bireyler ülkelerinde üretilen ürünün her zaman kaliteli olmasa bile ahlaki bağlılıklarından dolayı kendi ülkelerinde üretilen malları satın aldıkları ve kullandıkları görülmektedir (Wang ve Chen, 2004: 391-392). Bireylerin yabancı ürünlere karşı tutum ve davranışları uzun yıllar boyunca hem tüketici davranışının hem uluslararası pazarlamanın ilgisini çeken konular olmuştur (Aysuna, 2006: 94).

Etnosentrizm kavramı pazarlama literatürüne "tüketici etnosentrizmi" terimiyle girmiştir. Etnosentrik tüketici eğilimi, yabancı ürünleri satın almanın uygunluğu ve ahlaki meşruluğu hakkındaki şüpheleri içinde barındırdığından, etnosentrik eğilimi güçlü olan tüketiciler yerli ürünleri tercih eder ve yerli ürün fiyat/kalite performansı açısından ithal üründen düşük düzeyde olsa bile yerli ürün tercihlerini sürdürme eğiliminde olurlar (Akın ve vd., 2008: 245).

Tüketici etnosentrizmi, tüketicilerin yabancı malları satın almasının ne derece uygun veya ahlaki olduğuyla ilgili görüş ve değerlendirmeleri olarak tanımlanmaktadır. Etnosentrik satın alma davranışına en iyi örnek *"Yerli malı Türk'ün malı, her Türk bunu kullanmalı"* anlayışı verilebilir. Etnosetnrizmin sadece yabancı mal ve hizmetlere karşı yapılan bir tutum veya davranış olarak görülmemesi gerekmektedir. Çünkü bazı bireylerin etnosentrik düzeyleri son derece güçlü olmasına karşın temel gereksinimlerini gidermek amacıyla yabancı ürünlere yönelebilmektedirler (Mutlu vd., 2011: 53). Ayrıca milliyetçi duyguları yüksek tüketicilerin kendilerine kültürel olarak yakın milletlerin ürünlerini de satın almaya ve kullanmaya yatkın oldukları görülmektedir (Lantz ve Loeb, 1996: 374).

Tüketici etnosentrizminin öncülleri tarafından belirlenen etnosentrik eğilimler; yabancı kültürlere açıklık, yurtseverlik, muhafazakârlık ve toplulukçuluk olmak üzere 4 çeşittir. Demografik faktörler de yaş, cinsiyet, öğrenim düzeyi ve gelir düzeyi olarak tanımlanmaktadır. Buna ek olarak; iki düzenleyici faktör vardır. Bunlar; algılanan ürün gereksinimi ve algılanan ekonomik tehdidi olarak tanımlanmaktadır. Düzenleyici faktörler; tüketici etnosentrizmi ve yabancı ürünlere karşı tutumlar arasındaki ilişkiyi kuramsal olarak etkileyebilecek nitelikler olarak açıklanmaktadır (Arı, 2007: 23-24). Tüketici etnosentrizminin özelliklerini aşağıda gösterilmektedir (Sharma ve Shimp, 1987: 281):

i. Bir bireyin kendi ülkesine duyduğu sevgi ve ilgisi ile ithalatın kendisi ve diğer vatandaşlar üzerinde oluşabilecek olumsuz etkiler ile bireyin çıkarlarının kontrolünü kaybetmesi korkusundan kaynaklanması,

ii.Yabancı ürünlerin satın alınmaması gerektiği niyetini içermesi; Etnosentrik tüketiciler için yabancı ürünlerin alınması sadece ekonomik bir sorun değil ayrıca ahlaki bir durumdur. Söz konusu ahlaki görüş, tüketicileri yerli ürünleri satın almayı tercih etmesi ve

iii.Yabancı ürünlerin satın alınmaması daha iyi, uygun, arzu edilir ve yurtsever bir davranışken, bunların satın alınması ise kötü, istenmeyen ve sorumsuzca bir davranış olarak kabul görmektedir.

Tüketici tercihleri, ürünlerin somut özelliklerinden daha çok belirli bir olay ya da bilgiye dayandırılmayan duygusal etkenlerden etkilenmektedir. Bu bağlamda yurtseverlerin yabancı ürünlere karşı yerli ürünleri tercih etmesi de önem kazanmaktadır (Ha, 1988: 9). Bireylerin yurtseverliği yerli ve yabancı ürünleri tercih etme sırasını belirlemektedir. Yabancı ürünlerin tercih edilmesiyle ilgili olarak kültürel benzerliğe sahip ülkelerin ürünlerine karşı tercih edilme durumları da gözlemlenmektedir (Martinez vd., 2000: 1356). Tüketici etnosentrizmi karakteristiğini hakkında bilgiler aşağıda gösterilmektedir (Sharma vd., 1995: 26-37):

i.Tüketici etnosentrizmi, etnosentrizm kavramının tüketici davranışında yorumlanmasının bir sonucu olarak; yabancı ürünleri tüketmenin etiğe uygun olup olmadığı tartışılması ve

ii.Tüketici etnosentrizmi kavramı, tüketicilerin satın alma davranışından daha çok tüketim eğilimlerini veya hislerinin yansımasıdır. Ancak etnosentrizmden etkilenmeyen tüketicilerde yabancı ürünleri menşe ülkelerine dikkat etmeden tercih ettikleri görülmektedir (Sharma ve Shimp, 1987: 280).

Birçok çalışmada milletlerin etnosentrik eğilimde olduğu açıkça görülmüştür ancak yukarıda da belirtildiği gibi kişilerin farklı bilgi işleme, değerlendirme ve karar verme süreçlerinin bulunması çeşitli sonuçları ve algıları ortaya koymaktadır. Etnosentrizm olgusu kavram olarak vatanseverliği, dışa bağımlı olmamayı ve kimi zaman başka ülkelerle işbirliğinde olunması ya da etnosentrik bir bireyin yabancı bir ürün alması sonucu ülkesine ihanet etmesi gibi algılanabilmektedir. Örneğin; çeşitli yazarlar tarafında yapılan araştırmaların sonucunda tüketicilerin, yabancı ürün satın almayı doğru bulmadıklarını ve bunun ekonomiye zarar verdiğini düşündükleri görülmüştür (Armağan ve Gürsoy , 2011; Aysuna, 2006; Eroğlu ve Sarı, 2011 ; Küçüremioğlu, 1999; Uzkurt ve Özmen, 2004). Etnosentrik eğilime sahip olan tüketiciler, yabancı ürün ithalatının, ülkenin yerel istihdamına, ekonomisine ve vatanseverlik duygularına zarar verdiğini düşünmektedirler, dolayısıyla ürünün menşe ülke bilgisi oldukça önemlidir. Buna karşılık etnosentrik eğilime sahip olmayan tüketiciler ürünün menşe ülke bilgisini dikkate almadan, yabancı ürün ithalatına objektif bir yaklaşım göstermektedirler. Dolayısıyla yüksek entrosentrizm düzeyine sahip tüketicilerin yerli kökenli ürünleri tercih ettiklerini ifade edilebilir (Yoo ve Donthu, 2005: 12). Bu yüzden etnosentrik tüketiciler ithal edilen ürünleri satın almamayı tercih etmektedir (Akhter, 2007: 144).

Etnosentrik tüketiciler ithal edilen ürünler üzerinde vergileri ağırlaştırmayı ve uluslararası ticareti azaltmaya çalışmaktadırlar. Tüketici etnosentrizmi 3 temel ilkesi bulunmaktadır. Bunlar (Akhter, 2007: 144);

i.Herhangi bir bireyin ithal ürünleri satın alarak değer verdiği ülkesine ekonomik olarak zarar verebileceği endişesi,

ii.İthal ürünleri satın alıp/almamanın ahlaklılığı,

iii.İthal edilen ürünlere karşı bireysel bir önyargı bulunmasıdır.

Tüketici etnosentrizmiyle ilgili yapılan çalışmalardan çok azı aynı ülkedeki farklı şehirler ya da aynı lokasyonda yer alan ülkeler arasında bir değerlendirmede ya da karşılaştırmada yapıldığı görülmektedir (Thelen vd., 2006: 967). Tüketici etnosentrizmi bireye has kimlik hissi, aitlik duygusu ve amaçları için satın alma davranışının ne olduğunun kavranmasıyla grup içerisine kabul veya red edileceği durumu olarak tanımlanabilmektedir (Akın vd., 2009: 493).

Etnosentrik tüketiciler kendi ülkelerinin ürünlerini satın almak da isteksiz olabilirler ancak, o ürünleri satın almayı amaç edinmişlerdir. Bu yüzden tüketici etnosentrizmi araştırlarında, tüketici görüşlerini ürün boyutu şeklinde incelemek, davranışsal değil yalnızca düşünsel eğilimlerinin bulunması gerekmektedir. Yani etnosentrizm kavramı yerine tüketici etnosentrizmi kavramı şeklinde incelenmesi daha uygun olacaktır. Tüketici etnosentrizminin odak noktası ürün olduğu için tüketicilerin etnosentrizm düzeyleri üzerinde ürün kategorisinin de etkisi bulunmaktadır. Bazı durumlarda ise ürün özellikleri, ürün tercihlerini etnosentrizmden daha etkin bir şekilde değişiklik yapabilmektedir (Arı, 2007: 23-24). Tüketicilerin birçoğu yerli ürünü tercih etmektedir. Bunun sebeplerinden biri olarak gösterilen tüketici etnosentrizminin bu etkisi çoğu araştırmaya konu olmuştur (Shimp, 1984: 287). Tüketiciler yerli ve yabancı ürün menşei tüketici etnosentrizmlerinin düzeyine göre farklı durumlarda test edilmektedir (Martinez vd., 2000: 1356). Etnosentrik eğilimli tüketiciler yerli ürünleri sürekli olarak, yabancı menşeli ürünleri almanın

doğruluğunu araştırılması olarak tanımlanmaktadır. Bu sorgulamanın iki nedeni vardır. Birincisi ekonomik, ikincisini ise ahlaki değerlerdir (Shimp, 1984: 285).

Bireyin veya ulusal grubun etnik değer ve sembolleri gurur ve tutkunluk sembolleri olarak kabul edilirken, başka grup için küçümseme sonucu olarak sayılmaktadır. Etnosentrik tüketicilere göre, ithal ürün satın almak yanlış bir davranış biçimidir. Çünkü, onlara göre bu durum ülkenin yerel ekonomisine zarar vererek iş kaybına yol açmakta ve bireyleri milliyetçilikten uzaklaştırma sına yol açmaktadır. Etnosentrik olmayan tüketiciler için yabancı ürünler, nerede yapıldıkları dikkate alınmaksızın, kendi değerlerini değerlendirme şekilleridir. Yani tüketici etnosentrizmi, bireye; benlik duygusu, ait olma ve de en önemlisi bireyin içinde bulunduğu grup için satın alma şeklini meydana getirmektedir (Shimp ve Sharma, 1987: 280). Tüketici etnosentrizminin oluşumuna etki eden faktörleri sosyo psikolojik ve demografik olmak üzere iki başlık altında toplayabilmek mümkündür,

MARKA BAĞLILIĞINA YÖNELİK TÜKETİCİ TUTUMLARI ÜZERİNDE ETNOSENTİK EĞİLİMLERİN ÖLÇÜLMESİ

Günümüzde tüketicilerin bir ürünün markasına bakmalarının yanı sıra, ürünün menşeisine de bakarak yerli ürün mü yabancı ürün mü olduğuna dikkat etmektedirler. Bu gibi bir ihtiyacın doğmasının en önemli sebebi tüketici etnosentrizmidir (Aysuna,2006: 13). Bu müşteriler açısından markaya olan bağlılığı etkileyen bir durumdur. Tüketicilerin bir markayı deneyip ürünün performansından tatmin olup tekrar tekrar satın almaları durumunda, o markanın bağımlıları oldukları söylenebilir (Deniz ve Erciş, 2010'dan alıntılayan Eroğlu ve Sarı, 2011: 3). Eroğlu ve Sarı (2011) çalışmaları sonucunda yüksek derecede etnosentrik olan bireylerin ürünleri değerlendirmede marka bağlılıklarının daha düşük bir seviyede olduğu gözlemlenmiştir. Bu doğrultuda marka bağlılığı ve etnosentrizm arasında ilişki olup olmadığı incelenmiştir.

Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Son yıllarda dünyanın küresel bir pazar haline gelmesi, artan rekabetçi yapı işletmelerin tüketici yönelimli düşünmelerini zorunlu hale getirmiştir. Tüketici yönelimli düşünce ise tüketici davranışlarının iyi analiz edilerek yeni stratejiler oluşturulmasına bağlıdır. Dünya bir yandan tek bir pazar haline dönüşürken diğer yandan da dünyada vatanseverlik, milliyetçilik vb duygular da ortaya çıkarak küreselleşmenin içerisinde yerelleşme olgusu kendisini göstermektedir. Bu durum ise tüketici davranışlarına da yansımaktadır.

Dolayısıyla etnosentrizm kavramı, menşe ülke etkisi işletmeler için dikkat edilmesi gereken iki önemli olgu haline gelmiştir. Yani bireylerin vatanseverlik duyguları, ürünün üretildiği yer etkisi tüketici satın alma davranışlarını etkileyen parametrelerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca tüm bu gelişmeler içerisinde işletmelerin asıl hedefi müşteri memnuniyetini sağlayarak tüketici sadakatini sağlamak ve marka bağlılığını yaratarak sürdürülebilirliklerini sağlamaktır. Bu bağlamda bu çalışmanın iki temel amacı bulunmaktadır. Birincisi, yabancı literatürde çok çalışılmış olmasına rağmen, Türkiye'de az çalışma alanı bulmuş olan marka bağlılığı ve etnosentrizm ilişkisine, kavramsal çerçevede ilişkilerini ortaya koyarak bölgesel anlamda bir çeşitlilik kazandırmak; ikincisi ise, etnosentrizm ve marka bağlılığı olguları arasındaki ilişkiyi ortaya koyarak tüketici satın alma davranışlarını etkileyen faktörlere yeni bir boyut kazandırmaktır.

Araştırmanın Kapsamı ve Kısıtları

Araştırmanın kapsamını Kuşadası ilçesinde yaşayan, 18 yaş ve üstü bireyler oluşturmaktadır. Zaman ve maddi kaynak yetersizliği nedeniyle araştırmanın sadece Kuşadası ilçe merkezinde gerçekleştirilmesi çalışmanın kısıtını oluşturmaktadır. Çalışmanın evrenini yani Aydın'ın Kuşadası ilçesinde bulunan 18 yaş ve üstü 68000 kişi oluşturmaktadır. Evrenin Kuşadası olmasının sebebi turistik bölgelerin çeşitli kültürlerle etkileşim içerisinde olmasıdır. İlerleyen zamanlardaki çalışmalarda turistik bölge ile turistik bölge olmayan yerler arasında tüketici davranışları arasındaki farklılık incelenecektir (Örn: Aydın-Kuşadası gibi).

Araştırmanın örneklemi evren içerisinden kolayda örnekleme yöntemi ile belirlenen 410 birey oluşturmaktadır. Uygulama için dağıtılan 410 anketten 356 tanesi kullanılabilir düzeydedir. Dolayısıyla anketlerin geri dönüş oranı %87'dir.

Veri Toplama Yöntem ve Aracı

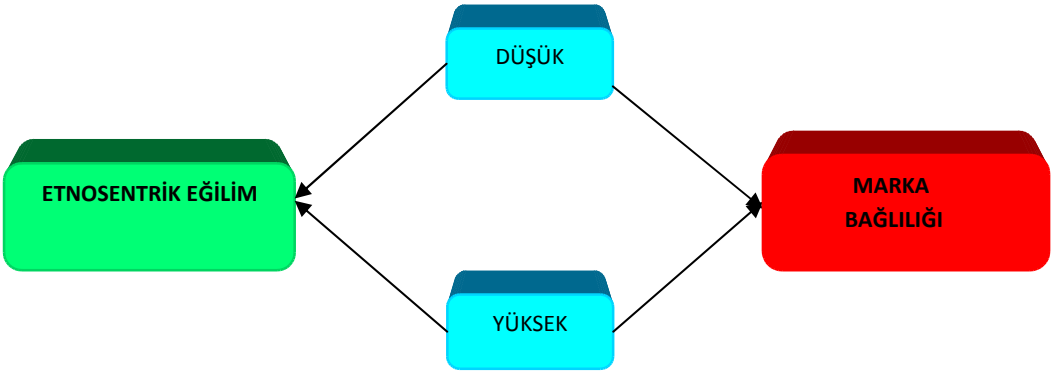
Araştırmada verileri elde etmek amacıyla anket yöntemi kullanılmıştır. Anket formu üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm katılımcıların etnosentrizm eğilimlerini belirlemek amacıyla, ikinci bölüm de katılımcıların marka bağlılığını ölçmek amacıyla sorular sorulmuştur. Üçüncü bölüm sorularda ise tüketicilerin demografik özelliklerini belirlemeye yönelik sorular yer almaktadır. Tüketici etnosentrizm ölçeği Shimp ve Sharma'nın (1987), geliştirdiği ölçekten faydalanılarak hazırlanmıştır (Shimp ve Sharma, 1987: 282). Marka bağlılığında ölçeği ise Wood'un (2004) çalışmasında kullandığı ölçekten alınmıştır.

CETSCALE ölçeğini Netemeyer,1991; Bawa,2004; Saffu,2005; Aysuna,2006; Akın vd.,2009; Armağan ve Gürsoy,2011; İşler,2013 gibi bazı yazarlar çalışmalarında bu ölçeği kullanmışlardır. Çeşitli yazarlar Wood'un (2004) yılında keşfettiği marka bağlılığı ölçeğini kullanmışladır. Menşe ülke etkisi ölçeğini Arı ve Madran,2011; İşler,2013 çalışmalarında bu ölçekten yaralanmışlardır. Cevaplayıcıların etnosentrizm, menşe ülke etkisi ve marka bağlılığı önermelerinde 5'li likert ölçeği (1= Kesinlikle katılmıyorum, 5= Tamamen katılıyorum) kullanılmıştır. Veriler SPSS 16.0 istatistik programı yardımıyla analiz edilmiştir.

Araştırma Modeli

Şekil 1'de katılımcıların etnosentrik eğilimlerinin düşük ya da yüksek olmasının marka bağlılığına yönelik oluşan tutumlarda fark yaratıp yaratmadığına bakılmaktadır. Marka bağlılığı 11 sorudan oluşan iki ana değişkendir. Şekilde görülen, uygulamada bağımsız değişken olarak alınan Etnosentrizm düzeyi ise CETSCALE ölçeği esas alınmak şartıyla 17 alt değişkenden oluşmuştur.

Şekil 1: Araştırmanın Kavramsal Modeli

Araştırmada Elde Edilen Bulgular ve Değerlendirilmesi

Anketin birinci bölümde tüketicilerin cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, gelir düzeyi, vb demografik bilgilerine yönelik sorular oluşturulmuştur ve bu sorulara ilişkin katılımcıların cevapları frekans ve yüzde olarak aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Literatürde yapılan bazı çalışmalara göre demografik özelliklerin tüketici etnosentrizminde belirleyici faktörler olabileceği yargısına varılmıştır
(İşler, 2013; Bawa, 2004; Sharma, vd., 1995; Shimp and Sharma; 1987).

Tablo 1: Demografik Veriler

	Frekans	Yüzde		Frekans	Yüzde
Yaşınız			**Gelir**		
18-25	93	25,2	500 tl ve altı	37	10,4
26-35	110	29,8	501-1000	39	11,0
36-45	89	24,1	1001-1500	61	17,1
55-64	43	11,7	1501-2000	47	13,2
65 ve üzeri	21	5,7	2001-2500	61	17,1
Toplam	356	100,0	2501-3000	46	12,9
Eğitim Düzeyi			3001ve üzeri	65	18,3
ilköğretim	34	9,6	Toplam	356	100,0
Lise	73	20,5	**Cinsiyet**		
önlisans	61	17,1	Kadın	108	29,3
lisans	124	34,8	Erkek	248	67,2
yüksek lisans	41	11,5	Toplam	356	100,0
doktora	23	6,5			
Toplam	356	100,0			

İlk olarak katılımcıların yaşlarına Tablo 1'den bakıldığında %29,8'i 26-35yaş; %25,2'si 18-25 yaş ve %24,1'i 36-45 yaş aralığında olduğu görülmektedir. Dolayısıyla katılımcıların toplamda % 79,1'i 18-45 yaş aralığında genç tüketicilerden oluşmaktadır. Katılımcıların eğitim düzeylerine bakıldığında Tablo 1'de görüldüğü üzere %33,6'sı Lisans, %16,9'u Lise mezunu ve %16,5'i önlisans mezunu olduklarını ifade etmişlerdir. Ankete katılanların gelirlerine bakıldığında, katılımcıların %10,4 yalnızca 500TL ve altı gelire, %11'i 501-1000 TL gelire, %13,2'si %18,3'ü 3001 TL ve üzeri gelire, %17,1'i 1001-1500 TL ve yine %17,1'i 2001-2500 TL aralığında gelire sahip olduklarını ifade etmişlerdir. Katılımcıların cinsiyetlerine bakıldığında Tablo 1'de görüldüğü üzere anketi yanıtlayanların %29,3'ü kadın, %67,2'si erkek'tir. Dolayısıyla katılımcıların büyük bir kısmını erkekler oluşturmaktadır.

Çalışmanın bu bölümünde araştırma amacı olan etnosentrizm ve marka bağlılığı olguları arasındaki ilişkiyi ortaya koyarak tüketici satın alma davranışlarını etkileyen faktörlere yeni bir boyut kazandırmaya çalışılmıştır. Bu amaçla geliştirilen hipotezler Tablo 2'de verilmektedir.

Tablo 2: Hipotezler

$H1_0$: "X alışverişimi fiyatına dikkat etmeden en sevdiğim favori markama göre yaparım" kararı bireyin etnosentrik eğilimine göre farklılık göstermez. **$H1_A$:** "X alışverişimi fiyatına dikkat etmeden en sevdiğim favori markama göre yaparım" kararı bireyin etnosentrik eğilimine göre farklılık gösterir.
$H2_0$: "Tercih ettiğim birden fazla X markası vardır" kararı bireyin etnosentrik eğilimine göre farklılık göstermez. **$H2_A$:** "Tercih ettiğim birden fazla X markası vardır" kararı bireyin etnosentrik eğilimine göre farklılık gösterir.
$H3_0$: "Çeşitlilik ve yenilik sağlamak için X ürününde markamı değiştirmeyi severim" kararı bireyin etnosentrik eğilimine göre farklılık göstermez. **$H3_A$:** "Çeşitlilik ve yenilik sağlamak için X ürününde markamı değiştirmeyi severim" kararı bireyin etnosentrizm düzeyine göre farklılık gösterir.

$H4_0$: "X ürün alışverişimde marka tercihim büyük oranda fiyata bağlıdır" kararı bireyin etnosentrik eğilimine göre farklılık göstermez. **$H4_A$:** "X ürün alışverişimde marka tercihim büyük oranda fiyata bağlıdır" kararı bireyin etnosentrik eğilimine göre farklılık gösterir.
$H5_0$: "Ailemin daha önceden bana satın almış olduğu X markalarının tercih ederim" kararı bireyin etnosentrik eğilimine göre farklılık göstermez. **$H5_A$:** "Ailemin daha önceden bana satın almış olduğu X markalarının tercih ederim" kararı bireyin etnosentrik eğilimine göre farklılık gösterir.
$H6_0$: "Genellikle kişiliğimi yansıtan markayı tercih ederim" kararı bireyin etnosentrik eğilimine göre farklılık göstermez. **$H6_A$:** "Genellikle kişiliğimi yansıtan markayı tercih ederim" kararı bireyin etnosentrik eğilimine göre farklılık gösterir.
$H7_0$: "X ürün seçimimi promosyonlar ve kampanyalar etkiler" kararı bireyin etnosentrik eğilimine göre farklılık göstermez. **$H7_A$:** "X ürün seçimimi promosyonlar ve kampanyalar etkiler" kararı bireyin etnosentrik eğilimine göre farklılık gösterir.
$H8_0$: "Başka marka aramakla vakit harcamak istediğim için her zaman aldığım X markasından vazgeçmem" kararı bireyin etnosentrik eğilimine göre farklılık göstermez. **$H8_A$:** "Başka marka aramakla vakit harcamak istediğim için her zaman aldığım X markasından vazgeçmem" kararı bireyin etnosentrik eğilimine göre farklılık gösterir.
$H9_0$: "X ürünü satın alırken "kalite" beni etkileyen temel faktördür" kararı bireyin etnosentrik eğilimine göre farklılık göstermez. **$H9_A$:** "X ürünü satın alırken "kalite" beni etkileyen temel faktördür" kararı bireyin etnosentrik eğilimine göre farklılık gösterir.
$H10_0$: "X ürün seçiminde arkadaşlarımın satın aldığı markaları dikkate alır ve çoğunlukla o markaları tercih ederim" kararı bireyin etnosentrik eğilimine göre farklılık göstermez. **$H10_A$:** "X ürün seçiminde arkadaşlarımın satın aldığı markaları dikkate alır ve çoğunlukla o markaları tercih ederim" kararı bireyin etnosentrik eğilimine göre farklılık gösterir.
$H11_0$: "X ürün alışverişlerimde iyi üne sahip, tanınmış markaları tercih ederim" kararı bireyin etnosentrik eğilimine göre farklılık göstermez. **$H11_A$:** "X ürün alışverişlerimde iyi üne sahip, tanınmış markaları tercih ederim" kararı bireyin etnosentrik eğilimine göre farklılık gösterir.

Yapılan anket çalışması sonucunda elde edilen verilerden marka bağlılığına ve menşe ülke etkisine yönelik geliştirilen sorulara katılma düzeylerinin, bireylerin etnosentrik eğilimlerinin düşük ya da yüksek olması ile ilişkili olup olmadığının belirlenmesine yönelik Ki-kare testi yapılmıştır. Bu bağlamda hipotezler test edilmiştir.

Aşağıda Tablo 3'de görüldüğü gibi "X alışverişimi fiyatına dikkat etmeden en sevdiğim favori markama göre yaparım" değişkeninde 109 düşük etnosentrik eğilimli katılımcının ortalaması 2,6606 ve 247 yüksek etnosentrik eğilime sahip katılımcının ortalaması 3,1377'dir. Yani düşük etnosentrik düzeye sahip katılımcılar alışverişte fiyata dikkat etmeden en sevdikleri favori markaya göre yapma konusunda kararsız kalırken, yüksek etnosentrik eğilime sahip katılımcıların ortalaması kısmen katılmıyoruma daha yakındır. Düşük ve yüksek etnosentrik düzeye sahip bireylerin bu değişkene katılma düzeyleri arasında $p= 0,00$ ($p<0,05$) olduğu için istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu görülmektedir. Yani "X alışverişimi fiyatına dikkat etmeden en sevdiğim favori markama göre yaparım" kararı bireyin etnosentrik eğilimine göre farklılık gösterir. Dolayısıyla Ho red, Ha kabul.

"Tercih ettiğim birden fazla X markası vardır" değişkeninde 109 düşük etnosentrik eğilimli katılımcının ortalaması 2,4771 ve 247 yüksek etnosentrik eğilime sahip katılımcının ortalaması 3,7247'dir. Yani düşük etnosentrik düzeye sahip katılımcılar tercih edilen birden fazla marka vardır konusunda kararsız kalırken, yüksek etnosentrik eğilime sahip katılımcıların ortalaması kısmen katılmıyoruma daha yakındır. Düşük ve yüksek etnosentrik düzeye sahip bireylerin bu değişkene katılma düzeyleri arasında $p= 0,04$ ($p<0,05$) olduğu için istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu görülmektedir. Yani "Tercih ettiğim birden fazla X markası vardır" kararı bireyin etnosentrik eğilimine göre farklılık gösterir. Dolayısıyla Ho red, Ha kabul.

Tablo 3:Tutumlara ilişkin Ki-Kare Analizi

	ETNORT1	N	Anlamlılık derecesi	Standart Sapma	Ki-kare değeri	Sig(p):
X alışverişimi fiyatına dikkat etmeden en sevdiğim favori markama göre yaparım	DÜŞÜK	109	2,6606	,10844	27,631	0,000
	YÜKSEK	247	3,1377	,06090		
Tercih ettiğim birden fazla X markası vardır	DÜŞÜK	109	2,4771	,10062	15,118	0,004
	YÜKSEK	247	3,7247	,05952		
Çeşitlilik ve yenilik sağlamak için X ürününde markamı değiştirmeyi severim	DÜŞÜK	109	2,2110	,10595	46,275	0,000
	YÜKSEK	247	3,6235	,05907		
X ürün alışverişimde marka tercihim büyük oranda fiyata bağlıdır	DÜŞÜK	109	3,3119	,11781	33,752	0,000
	YÜKSEK	247	3,7571	,05671		
Ailemin daha önceden bana satın almış olduğu X markalarının tercih ederim	DÜŞÜK	109	2,7156	,10597	77,107	0,000
	YÜKSEK	247	3,3158	,05217		
Genellikle kişiliğimi yansıtan markayı tercih ederim	DÜŞÜK	109	2,8532	,11425	60,360	0,000
	YÜKSEK	247	3,6073	,05426		
X ürün seçimimi promosyonlar ve kampanyalar etkiler	DÜŞÜK	109	3,4495	,10467	42,356	0,000
	YÜKSEK	247	2,7206	,05316		
Başka marka aramakla vakit harcamak istediğim için her zaman aldığım X markasından vazgeçmem	DÜŞÜK	109	3,7890	,10103	33,752	0,000
	YÜKSEK	247	3,3563	,05572		
X ürünü satın alırken "kalite" beni etkileyen temel faktördür	DÜŞÜK	109	3,6330	,09637	25,830	0,000
	YÜKSEK	247	2,7004	,05064		
X ürün seçiminde arkadaşlarımın satın aldığı	DÜŞÜK	109	2,7890	,11066	55,247	0,000

markaları dikkate alır ve çoğunlukla o markaları tercih ederim	YÜKSEK	247	3,3117	,05636		
X ürün alışverişlerimde iyi üne sahip, tanınmış markaları tercih ederim	DÜŞÜK	109	3,0459	,10377	36,734	0,000
	YÜKSEK	247	2,5870	,05764		

"Çeşitlilik ve yenilik sağlamak için X ürününde markamı değiştirmeyi severim" değişkeninde 109 düşük etnosentrik eğilimli katılımcının ortalaması 2,2110 ve 247 yüksek etnosentrik eğilime sahip katılımcının ortalaması 3,6235'dir. Yani düşük etnosentrik düzeye sahip katılımcılar çeşitlilik ve yenilik sağlamak için X ürününde marka değiştirmeyi sevmek konusunda kararsız kalırken, yüksek etnosentrik eğilime sahip katılımcıların ortalaması kısmen katılmıyoruma daha yakındır. Düşük ve yüksek etnosentrik düzeye sahip bireylerin bu değişkene katılma düzeyleri arasında p= 0,00 (p<0,05) olduğu için istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu görülmektedir. Yani "Çeşitlilik ve yenilik sağlamak için X ürününde markamı değiştirmeyi severim" kararı bireyin etnosentrik eğilimine göre farklılık gösterir. Dolayısıyla Ho red, Ha kabul.

"X ürün alışverişimde marka tercihim büyük oranda fiyata bağlıdır" değişkeninde 109 düşük etnosentrik eğilimli katılımcının ortalaması 3,3119 ve 247 yüksek etnosentrik eğilime sahip katılımcının ortalaması 3,7571'dir. Yani düşük etnosentrik düzeye sahip katılımcılar ürün alışverişlerinde marka tercihi büyük oranda fiyata bağlıdır konusunda kararsız kalırken, yüksek etnosentrik eğilime sahip katılımcıların ortalaması kısmen katılmıyoruma daha yakındır. Düşük ve yüksek etnosentrik düzeye sahip bireylerin bu değişkene katılma düzeyleri arasında p= 0,00 (p<0,05) olduğu için istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu görülmektedir. Yani "X ürün alışverişimde marka tercihim büyük oranda fiyata bağlıdır" kararı bireyin etnosentrik eğilimine göre farklılık gösterir. Dolayısıyla Ho red, Ha kabul.

Tablo 3'te görüldüğü gibi "Ailemin daha önceden bana satın almış olduğu X markalarının tercih ederim" değişkeninde 109 düşük etnosentrik eğilimli katılımcının ortalaması 2,7156 ve 247 yüksek etnosentrik eğilime sahip katılımcının ortalaması 3,3158'dir. Yani düşük etnosentrik düzeye sahip katılımcılar ailelerinin daha önceden satın almış olduğu markaları tercih etme konusunda kararsız kalırken, yüksek etnosentrik eğilime sahip katılımcıların ortalaması kısmen katılmıyoruma daha yakındır. Düşük ve yüksek etnosentrik düzeye sahip bireylerin bu değişkene katılma düzeyleri arasında p= 0,00 (p<0,05) olduğu için istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu görülmektedir. Yani "Ailemin daha önceden bana satın almış olduğu X markalarının tercih ederim" kararı bireyin etnosentrik eğilimine göre farklılık gösterir. Dolayısıyla Ho red, Ha kabul.

"Genellikle kişiliğimi yansıtan markayı tercih ederim" değişkeninde 109 düşük etnosentrik eğilimli katılımcının ortalaması 2,8532 ve 247 yüksek etnosentrik eğilime sahip katılımcının ortalaması 3,6073'dür. Yani düşük etnosentrik düzeye sahip katılımcılar genellikle kişiliği yansıtan markayı tercik etme konusunda kararsız kalırken, yüksek etnosentrik eğilime sahip katılımcıların ortalaması kısmen katılmıyoruma daha yakındır. Düşük ve yüksek etnosentrik düzeye sahip bireylerin bu değişkene katılma düzeyleri arasında p= 0,00 (p<0,05) olduğu için istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu görülmektedir. Yani "Genellikle kişiliğimi yansıtan markayı tercih ederim" kararı bireyin etnosentrik eğilimine göre farklılık gösterir. Dolayısıyla Ho red, Ha kabul.

"X ürün seçimimi promosyonlar ve kampanyalar etkiler" değişkeninde 109 düşük etnosentrik eğilimli katılımcının ortalaması 3,4495 ve 247 yüksek etnosentrik eğilime sahip katılımcının ortalaması 2,7206'dır. Yani yüksek etnosentrik düzeye sahip katılımcılar ürün seçimini promosyonlar ve kampanyalar etkiler konusunda kararsız kalırken, düşük etnosentrik eğilime sahip katılımcıların ortalaması kısmen katılmıyoruma daha yakındır. Düşük ve yüksek etnosentrik düzeye sahip bireylerin bu değişkene katılma düzeyleri arasında p= 0,00 (p<0,05) olduğu için istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu görülmektedir. Yani "X ürün seçimimi promosyonlar ve kampanyalar etkiler" kararı bireyin etnosentrik eğilimine göre farklılık gösterir. Dolayısıyla Ho red, Ha kabul.

“Başka marka aramakla vakit harcamak istediğim için her zaman aldığım X markasından vazgeçmem” değişkeninde 109 düşük etnosentrik eğilimli katılımcının ortalaması 3,7890 ve 247 yüksek etnosentrik eğilime sahip katılımcının ortalaması 3,3563’dür. Yani yüksek etnosentrik düzeye sahip katılımcılar başka marka aramakla zaman harcamamk için her zaman tercih edilen markayı alma konusunda kararsız kalırken, düşük etnosentrik eğilime sahip katılımcıların ortalaması kısmen katılmıyoruma daha yakındır. Düşük ve yüksek etnosentrik düzeye sahip bireylerin bu değişkene katılma düzeyleri arasında p= 0,00 (p<0,05) olduğu için istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu görülmektedir. Yani “Başka marka aramakla vakit harcamak istediğim için her zaman aldığım X markasından vazgeçmem” kararı bireyin etnosentrik eğilimine göre farklılık gösterir. Dolayısıyla Ho red, Ha kabul.

“X ürünü satın alırken "kalite" beni etkileyen temel faktördür” değişkeninde 109 düşük etnosentrik eğilimli katılımcının ortalaması 3,6330 ve 247 yüksek etnosentrik eğilime sahip katılımcının ortalaması 2,7004’dür. Yani yüksek etnosentrik düzeye sahip katılımcılar ürün alırken kalite en temel faktördür konusunda kararsız kalırken, düşük etnosentrik eğilime sahip katılımcıların ortalaması kısmen katılmıyoruma daha yakındır. Düşük ve yüksek etnosentrik düzeye sahip bireylerin bu değişkene katılma düzeyleri arasında p= 0,00 (p<0,05) olduğu için istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu görülmektedir. Yani “X ürünü satın alırken "kalite" beni etkileyen temel faktördür” kararı bireyin etnosentrik eğilimine göre farklılık gösterir. Dolayısıyla Ho red, Ha kabul.

“X ürün seçiminde arkadaşlarımın satın aldığı markaları dikkate alır ve çoğunlukla o markaları tercih ederim” değişkeninde 109 düşük etnosentrik eğilimli katılımcının ortalaması 2,7890 ve 247 yüksek etnosentrik eğilime sahip katılımcının ortalaması 3,3117’dir. Yani düşük etnosentrik düzeye sahip katılımcılar ürün seçiminde arkadaşların satın aldığı markaları dikkate alma ve markaları tercik etme konusunda kararsız kalırken, yüksek etnosentrik eğilime sahip katılımcıların ortalaması kısmen katılmıyoruma daha yakındır. Düşük ve yüksek etnosentrik düzeye sahip bireylerin bu değişkene katılma düzeyleri arasında p= 0,00 (p<0,05) olduğu için istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu görülmektedir. Yani “X ürün seçiminde arkadaşlarımın satın aldığı markaları dikkate alır ve çoğunlukla o markaları tercih ederim”” kararı bireyin etnosentrik eğilimine göre farklılık gösterir. Dolayısıyla Ho red, Ha kabul.

Yukarıda Tablo 3’de görüldüğü gibi “X ürün alışverişlerimde iyi üne sahip, tanınmış markaları tercih ederim” değişkenine 109 düşük etnosentrik eğilimli katlımcının ortalaması 3,0459 ve 247 yüksek etnosentrik eğilime sahip katılımcının ortalaması 3,5870 ‘dir. Yani düşük etnosentrik düzeye sahip katılımcılar tanınmış marka seçimi konusunda kararsız kalıken, yüksek etnosentrik eğilime sahip katılımcıların ortalaması kısmen katılmıyoruma daha yakımdır. Düşük ve yüksek etnosentrik düzeye sahip bireylerin bu değişkene katılma düzeyleri arasında p= 0,00 (p<0,05) olduğu için istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu görülmektedir. Yani X ürün alışverişlerimde iyi üne sahip, tanınmış markaları tercih ederim” kararı bireyin etnosentrik eğilimine göre farklılık gösterir. Dolayısıyla Ho red, Ha kabul.

SONUÇ

Teknolojinin gelişmesi, artan rekabetçi yapı ve küreselleşme olgusu diğer tüm bilim dallarında olduğu gibi tüketici davranışlarında da değişimlere hatta dönüşümlere yol açmıştır. İşletmeler açısından bu değişen/dönüşen ortamda sürekliliklerinin sağlanması temel odak noktasıdır. Bu anlamda tüketici sadakatinin yaratılarak marka bağlılığının oluşturulması pazarlama stratejileri bağlamında önemlidir. Ayrıca yapılan literatür taramasında marka bağlılığı ve tüketicilerin etnosentrizm düzeyleri arasındakiilişkiyi analiz eden sınırlı sayıda kaynağa ulaşılmıştır. Dolayısıyla bu anlamda çalışma farklılık yaratmaktadır.

Çalışmanın örneklemini genellikle 18-35 yaş gurubunda olan genç bireyler oluşturmaktadır. Bu bireylerin, genellikle lisans ve lisansüstü eğitime sahip ve çoğunluğunun erkeklerden oluştuğu görülmektedir. Yani araştırmamızı yaş grubu olarak bakıldığında genellikle iş hayatında olan, aktif, eğitim seviyesi yüksek ve erkek bireylerin oluşturduğu söylenebilir.

Analizler sonucunda düşük etnosentrizm eğilimindeki bireylerin yüksek etnosentrik eğilimdeki bireylere göre ürün satın alırken fiyata daha çok dikkat ettikleri, istatistikî verilerden de anlaşıldığı üzere düşük etnosentrizm eğilimindeki bireylerin yüksek etnosentrik eğilimdeki bireylere oranla tercih ettikleri az sayıda marka olduğu hatta marka değiştirmeyi sevmedikleri, yeniliklere ve çeşitliliğe çok da açık olmadıklarından kaynaklandığı gözlenmiştir. Yüksek etnosentrik eğilime sahip bireylerin ise zaman harcamak istemedikleri için her zaman kullandıkları, aldıkları markaları tercih ettikleri söylenebilir.

Ürün seçiminde düşük etnosentrik eğilime sahip bireylerin yüksek etnosentrik eğilimli bireylere göre daha fazla oranla marka tercihinde fiyatın öneminin olmadığı sonucuna varılırken buna paralel olarak ürün seçiminde promosyonların ve kampanyaların düşük etnosentrik eğilimdeki bireyler için daha çok anlam ifade ettiği görülmektedir. Yüksek etnosentrizm eğilimindeki bireylerin ailelerinin seçimine göre ve çoğunlukla arkadaşlarının aldıkları markaları tercih ettikleri görülmektedir. Burada da görüldüğü gibi bireylerin üzerinde çevresel ve sosyal faktörlerin etkisi açıkça görülmektedir. Yine araştırma sonucunda düşük etnosentrik eğilime sahip bireylere göre, bir markanın ait olduğu ülke, kalitesi hakkında bilgi verdiğini düşündüklerini görülmektedir.

Çalışmada düşük ve yüksek etnosentrik eğilim ölçeğinin marka bağlılığı değişkelerini her biriyle ayrı ayrı ilişkili olduğu ve ileri sürülen 11 hipotezin tamamında H_0 red ve H_A kabul olduğu görülmektedir. Hatta daha ötesinde tüketicilerin bir markaya yönelik olarak gösterdikleri sadakat ya da bağlılığın onların etnosentrik eğilimlerine göre değişebileceğini unutmamalıdırlar. Bu uygulama başka şehirlere, farklı bölgelere hatta ülkelere uygulanarak karşılaştırma yapılabilir. Sektör ve işletmeler açısından rekabet avantajı sağlayarak müşterilerin etnik kökenleri ve etnosentrik eğilimlerinin belirlenmesi ve bu yönde hizmet yada ürün geliştirilmesi müşteride marka sadakati yaratacaktır.

KAYNAKÇA

AAKER, A., D., (2009). Güçlü Markalar Yaratmak, (Çeviren: Demir, Erdem), İstanbul: MediaCat Kitabevi.

AKHTER, H., S., "Globalization, Expectations Model of Economic Nationalism, and Consumer Behavior", Journal of Consumer Marketing, Cilt: 24, Sayı: 3, 2007, s. 142-150.

AKIN, M., ÇİÇEK, R., GÜRBÜZ, E ve İNAL, E., "Tüketici Etnosentrizmi ve Davranış Niyetleri Arasında Farklılığın Belirlenmesinde CETSCALE Ölçeği", Ege Akademik Bakış Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 2, 2009, s. 489-512.

AKSOY, R., "Bir Pazarlama Değeri Olarak Güven Ve Tüketicilerin Elektronik Pazarlara Yönelik Güven Tutumları", Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 4, 2006, ss. 79–90.

ANDERSON, W., E., ve SULLİVAN, W., M., "The Antecedents and Consecuences of Customers Satisfaction for Firms", Marketing Science, Cilt:12, Sayı: 2, 1993, s. 125-143.

ARI, E., S., (2007). "Satın Alma Kararlarında Tüketici Etnosentrizmi ve Menşe Ülke Etkisinin Rolü", Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adana.

ARI SAĞLAM., G. ve TUNÇAY, A., "Yöneticiye Duyulan Güven ve Tükenmişlik Arasındaki İlişkiler: Ankara'daki Devlet Hastanelerinde Çalışan İdari Personel Üzerinde Bir Araştırma", Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 24, Sayı: 4, 2010, ss. 113–135.

ARMAĞAN, E. ve GÜRSOY, Ö., "Satın Alma Kararlarında Tüketici Etnosentrizmi ve Menşe Ülke Etkisinin CETSCALE Ölçeği ile Değerlendirilmesi", Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi, Cilt 3, Sayı 2, 2011, s. 67-77.

AYSEN, E., YAYLI, A., ve HELVACI, E., "Üniversitelerin Marka Kişiliği Algısının Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma", İşletme Araştırmaları Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 4, 2012, ss. 182-204.

AYSUNA, C., (2006). "Tüketici Etnosentrizmi Etkisini Ölçmede CETSCALE Ölçeği ve Türkiye Uygulaması", Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

BAHAR, İ., (2008). Müşteri Hizmetleri ve CRM, İstanbul: Kumsaati Yayın.

BALLESTER, E., D., ve ALEMAN, J., L., M., "Does Brand Trust Matter to Brand Equity?", The Journal of Product and Brand Management, Cilt: 14, Sayı: 2/3, 2005, ss. 187-196.

BANDYOPADHYAY, S., GUPTA, K. ve DUBE, L., "Does Brand Loyalty Influence Double Jeopardy? A Theoretical and Empirical Study", The Journal of Product and Brand Management, Cilt: 14, Sayı: 7, 2005, ss. 414-423.

BAWA, A., "Consumer ethnocentrism: CETSCALE validation and measurement of extent", Vikalpa, Cilt: 29, Sayı: 3, 2004, ss.43-57.

BENNETT, R., ve RUNDLE-THİELE, S., "A Comparison Of Attitudinal Loyalty Measurement Approaches", Journal of Brand Management, Cilt: 9, Sayı: 3, 2002, ss.193-209.

BHATTACHARYA, C., B., "Is Your Brand' s Loyalty Too Much, Too Little, or Just Fight? Explaining Deviations in Loyalty from the Dirichlet Norm", International Journal of Research in Marketing, Cilt: 14, Sayı: 5, 1997, ss.421-435.

BOCOCK, R., (2005).Tüketim, (Çeviren: Kutluk, İrem), Ankara: Dost Kitapevi.

CAPLOW, T., (1964), Principles of Organization, Harcourt, New York: Brace and World.

CEMALCILAR, İ., (1999). Pazarlama, kavramlar-kararlar, İstanbul: Beta Yayıncılık.

CHAUDHURİ, A., ve HOLBROOK, M., B., "The Chain of Effects From Brand Trust and Brand Affect to Brand Performance: The Role of Brand Loyalty", Journal of Marketing, Cilt: 65, Sayı: 2, 2001, ss. 81-93.
CUTURA, M., "The Impact of Ethnocentrism on Consumers' Evaluation Processes and Willingness to Buy Domestic vs. Imported Goods in the Case of Bosnia and Herzegovina", South East European Journal of Economics and Business, Sayı: 6, (Eylül), 2006, ss. 54–63.
ÇABUK, S., ve YAĞCI, M., (2003). Pazarlamaya Çağdaş Yaklaşım, Adana: Nobel Kitabevi.
DENİZ, A. ve ERCİŞ, A. (2010) "Kişilik Özellikleri Hedonik ve Rasyonel Fayda, Marka Duygusu ve Marka Bağlılığı Arasındaki İlişkilerin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma" Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 24, Sayı: 2, 141-165
DİCK, A., S., ve BASU, K., "Customer Loyalty: Toward An Integrated Conceptual Framework", Journal of the Academy of Marketing Science, Cilt: 22, Sayı: 2, 1994, ss. 99-113.
DÖNMEZER, S., (1990). Sosyoloji, 3. Baskı, İstanbul: Beta Yayıncılık.
ELLİALTI, Y., (2009), "Ürün Özelliklerde, Görece Ürün Kalitesi Ve Tüketici Etnosentrizminin Yerli Ürün Satın Alma Eğilimine Etkisi: Kozmetik Sektöründe Bir Uygulama", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi İstanbul.
ERCİŞ, A., YAPRAKLI, Ş. ve CAN, P., "Güçlü ve Güçsüz Markalarda Marka Bilgisi, Marka İlişkileri ve Satın Alma Davranışları Arasındaki Farklılıkların İncelenmesi", Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt: 26, Sayı: 1, 2009, ss. 157–190.
EROĞLU, A., ve SARI, S., "Tüketici Etnosentrizmi ve Marka Bağlılığı Arasındaki İlişki", Akdeniz Üniversitesi Uluslar arası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 2, 2011, ss. 39–55.
GEÇTİ, F., (2012). "Marka Bağlılığı Üzerinde Fiyat Algılamasının Rolünün İncelenmesi", Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler, Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Sakarya.
HA, C., L., (1998). "The Influence of Consumer Ethnocentrism and Product Characteristics on Country of Origin Effects: A Comparison Between U.S. Consumers and Korean Consumers", (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Arlington: Faculty of the Graduate School of the University of Texas.
İLTER, T., "Modernizm, Postmodernizm, Postkolonyalizm: Ben-Öteki İlişkileri ve Etnosantirzm", Küresel İletişim Dergisi, Sayı: 1, 2006 (Bahar), ss. 1-14.
İPAR, M., S., (2011). "Turizmde Destinasyon Markalaşması Ve İstanbul Üzerine Bir Uygulama", Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir.
İŞLER, D., B., "Tüketici Entrosentrizmi ve Menşe Ülke Etkisi Ekseninde Satın Alma Kararlarındaki Rolü: CETSCALE Ölçeği İle Bir Uygulama", AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 13, Sayı: 1, 2013., ss. 93-121.
JACOBY, J., ve DAVID, B., K., "Brand Loyalty vs. Repeat Purchasing Behavior", Journal of Marketing Research, Cilt: 10, Sayı: 1, 1973, ss. 1-9.
JİN, S.-A, A. ve LEE, K., M., "The Influence of Regulatory Fit And Interactivity On Brand Satistaction and Trust in E-Health Marketing Inside 3d Virtual Worlds (Second Life)", Cyberpsychology, Behavior, And Social Networking, Cilt: 13, Sayı: 6, 2010, ss. 673–680.
KARA, K., (2006). "Gençlerin Satın Alma Davranışı Üzerinde Marka Bağlılığının Etkisi ve Örnek Olay İncelemesi", Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
KARABULUT, M., (1981). Tüketici Davranışı: Pazarlama Yeniliklerinin Kabulü ve Yayılışı, Genişletilmiş 3. Bası, İstanbul: İşletme İktisadı Enstitüsü Yayın no:102.
KELEŞ, M., (2008). "Etnosentrik (Ulusal Menşeli Ürün) Tüketim Davranışlarına Toplumsal Cinsiyet Etkisinin İncelenmesi: Bir Tüketim Değerleri Modeli Uygulaması", Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
KNİGHT, G., A., "Consumer Preferences For Foreign and Domestic Products", Journal of Consumer Marketing, Cilt: 16, Sayı: 2, 1999, ss. 151-162.
KOTLER, P., ve ARMSTRONG, G., (2010). Principles of Marketing, 13. Baskı, New Jersey: Pearson-Prentice Hall Education International.
KURTULDU, H., S., "Markalı Ürünleri Kullananları Kullanmayanlardan Ayıran Faktörler", Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 25, 2008, ss. 71–88.
KÜÇÜKEMİROĞLU, O., "Market Segmentation by Using Consumer Lifestyle Dimensions and Ethnocentrism An Empirical Study", European Journal of Marketing, Cilt: 33, Sayı: 5-6, 1999, ss. 470-487.
LANTZ, G., ve LOEB, S., "Country of Origin and Ethnocentrism: An Analysis of Canadian and American Preferences Using Sociai Identity Theory", Advances in Consumer Research, Cilt: 23, 1996, ss. 374-378.

LAU, G., ve LEE, H., S., "Consumers' Trust in a Brand and the Link to Brand Loyalty", Journal of Market Focused Management, Cilt: 4, Sayı: 4, 1999, ss. 341–370.
LİU, C., T., GUO, Y., M., ve LEE, C., H., "The Effects of Relationship Quality and Switching Barriers on Customer Loyalty", International Journal of Information Management, Cilt: 31, Sayı: 1, 2011, ss.71–79.
LUK, S., T., K., ve YIP, L., S., C., "The Moderator Effect Of Monetary Sales Promotion Of The Relationship Between Brand Trust And Purchase Behaviour", Brand Management, Cilt: 15, Sayı: 6, 2008, ss. 452–464.
MARTİNEZ, T., L., ZAPATA, J., I., ve GARCİO, S., B., "Consumer Ethocentrism Measurement: An Assesment of The Realibilty and Validty of The CETSCALE in Spain", European Journal of Marketing, Cilt: 34, Sayı: 11-12, 2000, ss. 1353-1373.
MATZLER, K., GRABNER-KRAUTER, S., ve BIDMON, S., "Risk Aversion and Brand Loyalty: The Mediating Role of Brand Trust and Brand Affect", Journal of Product and Brand Management, Cilt: 17, Sayı: 3, 2008, ss. 154–162.
MCCONNELL, J., D., "The Development of Brand Loyalty: An Experimental Study", Journal of Marketing Research, Cilt: 5, Sayı: 1, 1968, ss. 13-19.
MUCUK, İ., (1997). Pazarlama İlkeleri, 11.Basım, İstanbul: Türkmen Kitapevi.
MUTLU, H., M., ÇEVİKER, A., ve ÇİRKİN, Z., "Tüketici Etnosentrizmi ve Yabancı Ürün Satın Alma Niyeti: Türkiye ve Suriye Üzerine Karşılaştırmalı Analiz", Sosyo Ekonomi Dergisi, Cilt: 1, Ocak-Haziran 2011, ss. 52-73.
NETEMEYER, R., G., DURVASULA, S., ve LİCHTENSTEİN, D., R., "A cross-national assessment of the reliability and validity of the CETSCALE". Journal of Marketing Research, 1991, 320-327.
ODABAŞI, Y., ve BARIS, G., (2010). Tüketici Davranışı, İstanbul: MediaCat Akademi.
OLİVER, R., L., "Whence Consumer Loyalty?", Journal of Marketing, Cilt: 63, Special Issue, 1999, ss. 33-44.
ÖRÜCÜ, E., ve TAVŞANCI, S., "Gıda Ürünlerinde Tüketicinin Satın Alma Eğilimini Etkileyen Faktörler ve Ambalajlama", Muğla üniversitesi Sosyal bilimler enstitüsü dergisi, 2001, ss.1-13.
ÖZBEK, M., F., "Geleneksel Toplumlar ve Güven Bağlamında Etnosentrik Eğilim İlişkisi", Akademik Bakış, Sayı: 3, 2004, ss. 1-8.
ÖZÇELİK, D., G., ve Torlak, Ö., "Marka Kişiliği Algısı ile Etnosentrik Eğilimler Arasındaki İlişki: Levis ve Mavi Jeans Üzerine Bir Uygulama", Ege Akademik Bakış Dergisi, Cilt: 11, Sayı: 3, 2011, ss. 361-377.
ÖZKALP, E., (2008). Davranış Bilimlerine Giriş, 9. Baskı, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
PRİDE, M., W., ve FERREL, O., C., (1980). Marketing Basic Concepts and Decisions, Boston: Houghton Mifflin Company.
PRIDE, W., M., FERRELL, O., C., (1997). Marketing Concepts and Strategies, U.S.A.: Houghton Mifflin Compony.
ROWLEY, J., "The Four Cs Customer Loyalty", Marketing Intelligence and Planning, Cilt: 23, Sayı: 6-7, 2005, ss. 574-581.
SAFFU, K. ve WALKER, J., H., "An Assessment of the Consumer Ethnocentric Scale (CETSCALE) in an Advanced and Transitional Country: The Case of Canada and Russia", International Jonrnal of Management, Cilt: 22, Sayı: 4, 2005, ss. 556-571.
SARIÇAM, T., (2009). "Türkiye'de Yabancı Markalara İlişkin Algıların Tüketici Etnosentrizmi Kavramı İle İlişkisi Üzerine Bir Araştırma", Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
SCHOENBACHLER, D., D., GORDON, G., L., ve AURAND, T., W., "Building Brand Loyalty Through Indıvıdual Stock Ownership", The Journal of Product and Brand Management, Cilt: 13, Sayı: 7, 2004, ss. 488-497.
SHARMA, S., SHIMP, T., A., ve SHIN, J., "Consumer Ethnocentrism: A Test of Antecedents and Moderators", Journal of The Academy of Marketing Science, Cilt: 23, Sayı: 1, 1995, ss. 26-37.
SHİMP, T., A., "Consumer Ethnocentrism - The Concept and a Preliminary Empirical – Test", Advances in Consumer Research, Cilt: 11, 1984, ss. 285-290.
SHİMP, T., A., ve SHARMA, S., "Consumer Ethnocentrism: Construction and Validation of CETSCALE", Journal of Marketing Research, Cilt: 24, Sayı: 8, 1987, ss. 280-289.
SIRDESHMUKH, D., SİNGH, J. ve SABOL, B., "Consumer Trust, Value and Loyalty in Relational Excanges", Journal of Marketing, Cilt: 66, Sayı: 1, 2002, ss.15-37.
SÖKMEN, A., ve TARAKÇIOĞLU, S., "İşgören Etnosentrizmine Yönelik Bir Uygulama", İşletme Araştırmaları Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 3, 2010, ss. 25-44.
THELEN, S., FORD, J., B. ve HONEYCUTT, E., D., Jr., "The impact of regional affiliation on consumer perceptions of relationships among behavioral constructs", Journal of Business Research, Cilt: 59, Sayı: 9, 2006, ss. 965–973.

TURGUT, A., B., (2010). "Tüketici Etnosentrizminin Satın Alma Davranışlarına Etkisi: Hizmet Sektöründe Bir Uygulama", Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir.
UZKURT, C., ve ÖZMEN, M., "Tüketici Etnosentrizmi ve Ülke Orijini Etkisinin Tüketicilerin Yerli ve Yabancı Ürünlere Yönelik Tutumlarına Etkileri", 9. Ulusal Pazarlama Kongresi, Ankara: Gazi Üniversitesi, 6-8 Ekim 2004, ss. 262-274.
ÜNLÜÖNEN, K., TAYFUN, A., "Turistlerin Yerli Halkın Tüketim Davranışlarına Etkileri Üzerine Ampirik Bir Araştırma", Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 10, 2003, ss. 1-18.
WANG, C., L., ve CHEN, Z., X., "Consumer Ethnocentrism and willingness to Buy Domestic Products in a Developing Country Setting: Testing Moderating Effects", Journal of Consumer Marketing, Cilt: 21, Sayı: 6, 2004, ss. 391-400.
WESTBROOK, R., "Product\Consumption Based Affective Responses And Post Purchase Proceses", Journal of Marketting Research, Cilt: 24, Sayı: 3, 1987, ss. 258-270.
WOOD, L., "Dimensions of Brand Purchasing Behaviour: Consumers in the 18-24 Age Group", Journal of Consumer Behaviour, Cilt: 4, Sayı: 1, 2004, ss. 9-24.
YAPRAKLI, Ş., ve CAN, P., "Pazarlama Faaliyetlerinin ve Ailenin Tüketici Temelli Marka Değeri Boyutlarına Etkisi", Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt: 23, Sayı: 1, 2009, ss. 265-290.
YILMAZ, V., "Tüketici Memnuniyeti ve İhtiyaçlarının Marka Sadakatine Etkisi: Sigara Markasına Uygulanması", Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 1, 2005, ss. 257- 271.
YOO, B., ve DONTHU, N., "The Effect of Personal Cultural Orientation on Consumer Ethnocentrism: Evaluations and Behaviors of U.S. Consumers Toward Japanese Products", Journal of International Consumer Marketing, Cilt: 18, Sayı: 1/2, 2005, ss. 7-44.
ZİNELDİN, M., "The Royalty of Loyalty: CRM, Quality and Retention", Journal of Consumer Marketing, Cilt: 23, Sayı: 7, 2006, ss. 430–437.

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi – Sayı 39 – Ocak 2014

ŞİKÂYET DAVRANIŞLARININ BETİMLENMESİNE YÖNELİK BİR YAPISAL EŞİTLİK MODELİ

Veysel YILMAZ, Prof. Dr. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, vyilmaz@ogu.edu.tr

Rana ŞEN , Arş. Gör. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, ranasen@ogu.edu.tr

Murat DOĞAN, Arş. Gör. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, mdogan@ogu.edu.tr

Metin BAŞ, Yrd. Doç. Dr. Dumlupınar Üniversitesi, İİBF, metin.bas@dpu.edu.tr

ÖZET: Bu çalışmanın amacı, üniversite öğrencilerinin elektronik ürün satın alma sonrası yaşadıkları memnuniyetsizlikler nedeniyle sergiledikleri şikâyet davranışlarını önerilen bir Yapısal Eşitlik Modeli (YEM) ile araştırmaktır. Bu amaçla, 329 üniversite öğrencisinin şikâyete yönelik çeşitli tutum ve davranış ifadelerine katılım düzeyleri 5'li likert ölçeğiyle ölçülmüştür. Önerilen araştırma modelinde, dışsal gizil değişkenler olarak, şikâyete ilişkin soğuma (ALN) ve denetlenebilirlik (CON), içsel gizil değişkenler olarak ise, şikâyetin algılanan değeri (VAL), şikâyetin başarılı olacağına inanç (LKH), şikâyet niyeti (CI), aleni şikâyet davranışı (ALE) ve örtük şikâyet davranışı (ORT) olmak üzere 7 faktör yer almaktadır. Önerilen modelde, öğrencilerin alışveriş yaptığı firmadan soğuması ve firmanın denetlenebilirliğine inanmasının genel şikâyet tutumları ve şikâyet davranışları üzerindeki etkisi 13 hipotezle sınanmıştır. Analiz sonucunda nedensel ilişkilerin sınanmasına yönelik öne sürülen hipotezlerden 7'si desteklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Üniversite öğrencileri, şikâyet davranışı, yapısal eşitlik modeli, elektronik ürünler.

A STRUCTURAL EQUATION MODEL FOR DESCRIPTION OF COMPLAINT BEHAVIOURS

ABSTRACT: The purpose of this study, complaint behaviors, exhibited by university students due to their dissatisfaction after purchase about electronic products, are tried to explain with a proposed structural equation model (SEM). For this purpose, 329 university students' participation levels of various attitude and behavior expressions towards the complaint were measured with 5-point Likert scale. In proposed research model, seven factors are the alienation (ALN) and controllability (CON) towards the complaint as exogenous latent variables, the perceived value of complaint (VAL), the complaint will be successful faith (LKH), the complaint intention (CI), public complaints behavior (ALE) and implicit complaint behavior (ORT) as internal latent variables. Proposed model, students' alienation from the companies shopping and belief that the controllability of the company effect on attitudes and behaviors of the complaint has been tested 13 hypotheses. Result of the analysis, seven of the proposed hypotheses to test of casual relations was supported.

Keywords: University Students, Complaint Behavior, Structural Equation Model, Electronic Products.

GİRİŞ

Tüketim, insanoğlu var olduğundan beri süregelen bir davranıştır. Tüketiciler, her gün farklı ihtiyaçlarla satın alma davranışında bulunurlar. Satın alma davranışı günlük hayatın bir parçası oldukça, satın alma süreci ve sonucundaki memnuniyetsizlik daha da önemli hale gelmektedir. Satın alma davranışı sonucunda tüketici aldığı ürünün beklentilerini karşılamadığını düşündüğünde memnuniyetsizlik duyacak ve duyduğu tatminsizliği şikâyet davranışı olarak sergileyecektir (Yi, 1990; Kılıç, 1993).

Tüketici memnuniyeti ve şikâyetleri konusundaki araştırmalar 60'lı yılların başlarına kadar dayanır. Özellikle 90'lı yıllardan sonra, müşteri memnuniyetsizliğini gidermeyi hedefleyen "toplam kalite yönetimi" anlayışının gelişmesi ve uygulanmaya başlanmasıyla bu konudaki çalışma sayısında önemli artışlar olmuştur (Yılmaz, 2004b).

Tüketici şikâyetlerini dinleme ve çözümlemenin önemine rağmen, günümüzde tüketici şikâyetlerini anlama eğilimi sınırlıdır. Tüketici şikâyetleri üzerindeki pazarlama literatüründe, algılanan maliyet (Richins, 1980), denetlenebilirlik (Folkes, 1984), başarılı şikâyet olasılığı (Granbois et al.,1977; Singh,1990), şikâyete yönelik davranış (Bearden Mason, 1984; Singh and Wilkes, 1996), ve çevresel demografik çeşitlilikleri (Singh and Wilkes, 1991) içeren tüketici şikâyet davranışlarının çeşitli öğeleri belirlenmeye çalışılmıştır. Hirscbman (1970) tüketicilerin şikâyet düşüncesinin; şikâyete yönelik tutum, şikâyetin algılanan değeri ve şikâyetin başarılı olma olasılığının fark edilmesine bağlı olduğunu ileri sürmektedir (Akan ve Kaynak, 2008; Kim vd.,2003). Bearden ve Oliver (1985) tüketicilerin daha önceki şikâyetlerinin çözümü ve memnuniyetleri arasında anlamlı ilişkiler bulmuştur. Cilly (1987) çalışmasında tüketici şikâyetleri ve tekrar satın alma arasında önemli bağıntılar tespit etmiştir. Singh ve Wilkes (1996), kişisel faktörlerin davranışı ve tüketici şikâyet davranışına dayandığı beklenen şikâyet değerini etkilediğini çok aşamalı modelle test etmiştir. Keng ve Liu (1997) kişisel değerler ile tüketici şikâyet davranışları arasındaki ilişkileri aradığı çalışmasında demografik ve kişisel değer algılarının tüketici şikâyetleriyle ilişkili olduğunu ortaya çıkarmış, özellikle gelir ve eğitim durumunun etkili faktörler olduğunu ileri sürmüştür.

Teknik Yardım Araştırma Programı (Technical Assistance Research Program), şikâyetlerinin ele alınışından tatmin olan tüketicilerin, şikâyette bulunan ya da bulunmayan, ya da bir şekilde tatmin olmayan tüketicilere göre, tekrar aynı satın alma davranışında bulunma eğilimlerinin çok yüksek olduğunu ortaya koyan yoğun araştırmalar yürütmüştür (Berry ve Parasuraman 1997). Stephens ve Gwinner (1998), yaptıkları çalışmada tüketici şikâyet davranışlarını bilişsel ve duyuşsal bir süreç olarak incelemiş ve buna yönelik teorik bir model geliştirmişlerdir. Nyer (2000) tarafından yapılan bir çalışmada, şikâyet düşüncesinin memnuniyetsizliğin nedenlerini ortaya çıkararak, uzun dönemde tüketicilerin lehine olumlu sonuçlar doğurabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Chiu ve arkadaşları (2001) öğrencilerle yaptığı deneysel çalışmada üretim hatası konusundaki şikâyetleri incelemiş ve algılanan fiyat ve sosyal sınıfın tüketici şikâyet davranışlarını etkilediğini belirlemişlerdir. Mc Alister ve Erffmeyer (2003) yaptığı çalışmada ise, özellikle tüketici memnuniyetsizliği, tüketici şikâyetleri ve pazarlama başarısızlığı ilişkilerini ortaya çıkarmaya çalışmıştır. John ve arkadaşları (2003), kişisel faktörlerin ve kişisel tutumların şikâyet davranışını etkilediğini öne sürmüş ve bu çalışma sonucunda, kişilik özelliklerinin ve şikâyete yönelik tutumun şikâyet davranışını etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Bu çalışmada dikkate değer sonuç, önceki şikâyet deneyimlerinin şikâyete yönelik tutumu pek fazla desteklemediğidir. Kim ve arkadaşları (2003), tüketici şikâyet niyeti üzerindeki algısal ve davranışsal etkileri incelemek için bir model geliştirmiş ve bu modelde şikâyet niyetini bağımlı değişken, kişisel faktörler ve daha önceki şikâyet deneyimlerini ise bağımsız değişken olarak ele almışlardır. Tükyılmaz ve Özkan (2003) yaptıkları çalışmada, müşteri memnuniyetini etkileyen faktörleri ulusal müşteri memnuniyeti indekslerini (NCSI) dikkate alarak incelemişlerdir. NCSI'da öncü faktörler, müşteri beklentileri, algılanan kalite, algılanan değer olmak üzere, göstergeleri ise müşteri şikâyetleri ve müşteri sadakatidir. Yılmaz (2004b) tarafından yapılan bir çalışmada, öğrenim düzeyi ve gelir grubunun şikâyet davranışını etkilediği, memnuniyetsizlikle tepki arasında negatif anlamlı bir ilişki olduğu ve sıklıkla ortaya çıkan tepkilerin firmaya yönelik şikâyet ve ürün iadesi olduğu görülmektedir.

Bell ve arkadaşları (2004), yaptıkları çalışmada, iç pazar ve müşteri şikâyet davranışlarını araştırmış ve iç pazar ilişkilerinin müşteri şikâyet davranışları üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Sujithamrak ve Lam (2005), şikâyet düşüncesinin, yaşanan mağduriyetin telafi edilmesinin yanı sıra ileriye dönük olarak tüketicilere kaliteli hizmet verilmesine de neden olduğunu belirtmişlerdir. Larivie'Re ve Van den Poel (2005), yaptıkları çalışmada, müşteri şikâyet sonrası dönemi yaşam analiziyle araştırmışlar ve etkin müşterilerin şikâyet davranışına daha meyilli olduklarını bulmuşlardır. Dikkat çekici sonuçlar ise, şikâyet davranışının, şikâyete alınan dönütün hızıyla, maddi telafiyle ve son şikâyet davranışıyla ilgili olduğudur.

Uzkurt (2007), müşteri değeri ve tatmininin satın alma sonrası eğilimlere etkisi üzerine yaptığı deneysel çalışmada, müşteri değeri ve tatmini kavramlarının birbirlerinden ayrı fakat ilişkili kavramlar olduğuna değinmiştir. Müşteri değerinin, müşteri tatmini yoluyla satın alma sonrası eğilimler üzerinde doğrudan etkisini açıklayan modele göre dolaylı ve daha güçlü etkisini açıklayan modelin daha uygun model olduğunu ortaya çıkarmıştır. Yılmaz ve arkadaşları (2007), yaptıkları çalışmada tüketicilerin satın alma sonrası sergiledikleri farklı şikâyet davranışlarını modellemişlerdir. Model anlamlı bulunmuş ve tüketicilerin sergiledikleri şikâyet davranışları boykot, firmaya şikâyet, yasal yollarla hakkını arama ve hükümete başvurarak hakkını aramak şeklinde ele alınmıştır.

Akan ve Kaynak (2008) çalışmalarında ele aldıkları modelde, tüketicinin şikâyet etme düşüncesini etkileyen beş değişkenin (soğuma, denetlenebilirlik, şikâyete yönelik tutum, şikâyetin algılanan değeri ve şikâyetin başarılı olma

olasılığının fark edilmesi) etkisini incelemektedirler. Sun (2009), yaptığı çalışmada, online satın alma davranışı sonrası müşterin memnuniyetsizlik durumunda takındıkları davranışları incelemiştir. Lee ve arkadaşları (2010), satın alma davranışı ile şikâyet davranışı arasında ilişki olup olmadığını incelemişler ve satın alma davranışı ile şikâyet davranışı arasında pozitif bir ilişki olduğunu bulmuşlardır.

Özer ve arkadaşları (2010), satın alma sonrası tatminsizlik durumundaki tepkileri belirlemiş, gruplandırmış ve bu gruplandırmayı mevcut literatürdeki çalışmalarla kıyaslamıştır. Sonuç itibariyle, gruplandırmanın benzer ve bireysel tepki, işletmeye şikâyet ve üçüncü bir organa şikâyet olarak ele alındığı görülmüştür. Çalışmada bu tepkiler, aleni ve örtük davranış olarak iki boyutta ele alınacaktır. Burns ve Bowling (2010), yaptıkları çalışmada, üniversite öğrencilerinin duyuşşsal eğilimlerinin ve negatif-pozitif algılarının tüketici tutum ve davranışları üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Olumlu duygulara sahip olan bireylerin memnuniyet düzeylerinin ve hizmet kalitesi algılarının ilişkili olduğu görülmüştür. Gökdeniz ve arkadaşları (2011), şikâyet davranışı sonrası müşteri memnuniyetini etkileyen faktörleri araştırmış ve sonuç olarak müşteri memnuniyetsizliğinin ortadan kaldırılması, tekrar satın alımların sağlanması ve olumsuz ağızdan ağza iletişim davranışının önlenmesi için müşteri şikâyetlerinin başarılı bir şekilde değerlendirilmesi gerektiği sonucuna varmışlardır.

Yukarıda ifade edilen literatürü özetlemek gerekirse; çoğu çalışmada tüketici şikâyet niyet ve davranışının öğeleri belirlenmeye çalışılmıştır. Singh ve Wilkes (1996), tutum ve algısal değişkenlerle şikâyet yanıtı arasındaki ilişkiyi bulmasına rağmen, tüketici şikâyet davranışını açıklamada yeterli olamamışlardır. Çoğu çalışma tutum ve algı tarafından öngörülemeyen şikâyet davranışına dayanmaktadır. Şikâyet davranışını açıklamada bir aracı değişkene ihtiyaç duyulmaktadır. Bu aracı değişken ise şikâyet niyetidir. Bu çalışmada şikâyete yönelik kişisel ve algısal tutumların aracı değişken olarak ele alınan şikâyet niyeti arayıcılığıyla şikâyet davranışına etkisi önerilen bir YEM ile araştırılmıştır.

YÖNTEM VE MATERYAL

Çalışmanın Amacı

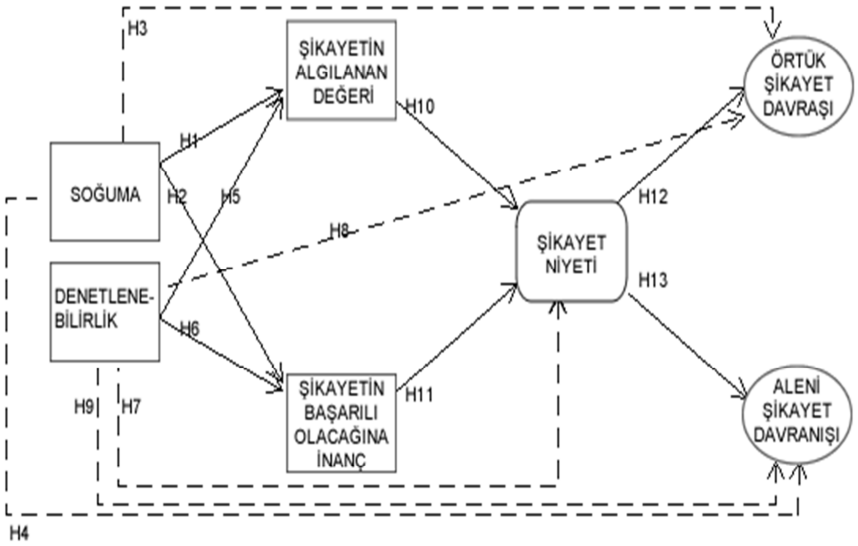
Literatürde şikâyete yönelik tutum ve davranışların incelendiği çok sayıda çalışma olmasına rağmen, bu karmaşık yapıyı Yapısal Eşitlik Modelleri ile açıklayan çok az sayıda çalışma vardır.

Bu çalışmanın amacı, üniversite öğrencisi olan tüketicilerin elektronik ürün satın alma davranışı sonrası şikâyet niyeti ve davranışlarını etkileyen faktörleri belirlemek ve bu faktörlerin şikâyet niyeti ve davranışları üzerindeki etkisini önerilen bir YEM ile araştırmaktır.

Ajzen ve Fishbein (1980) şikâyet niyeti ve davranışlarının, daha çok tutum ile tahmin edilip açıklanabileceğini öne sürmüştür. Bu çalışmada, öncelikle şikâyete ilişkin kişisel tutumların (soğuma ve denetlenebilirlik), genel şikâyet tutumlarına(şikâyetin algılanan değeri, şikâyetin başarılı olacağına inanç) olan etkisi araştırılmış, daha sonra, bu genel şikâyet tutumlarının şikâyet niyetine olan etkileri incelenmiş, son adımda ise şikâyet niyetinin şikâyet davranışına nasıl yansıdığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Araştırma Modeli ve Hipotezler

Araştırmada, öncelikle şikâyete ilişkin kişisel tutumların (soğuma ve denetlenebilirlik), genel şikâyet tutumlarına (şikâyetin algılanan değeri, şikâyetin başarılı olacağına inanç) olan etkisi araştırılmış, daha sonra, bu genel şikâyet tutumlarının şikâyet niyetine olan etkileri incelenmiş, son adımda ise şikâyet niyetinin şikâyet davranışına etkisi araştırılmıştır. Bu amaçla önerilen model Şekil 1'de verilmiştir.

Şekil 1: Araştırma Modeli

Araştırma modelinde, şikâyete ilişkin soğuma (ALN), denetlenebilirlik (CON), şikâyetin algılanan değeri (VAL), şikâyetin başarılı olacağına inanç (LKH), şikâyet niyeti (CI), aleni şikâyet davranışı (ALE) ve örtük şikâyet davranışı (ORT) olmak üzere 7 faktör yer almaktadır.

Firmadan beklediği faydayı sağlayamayan tüketici, firmaya karşı soğumakta ve bu soğuma hissi, şikâyete ilişkin negatif bir tutum, şikâyetin algılanan değerinin oldukça düşük olması ve şikâyetin başarılı olma olasılığına olan inancın zayıf olmasıyla sonuçlanabilmektedir (Westbrook, 1980; Akan ve Kaynak, 2008). Firmaların, memnuniyetsizlik durumunda tüketicilere denetim konusunda güven vermeleri ise, tüketicilerin şikâyete ilişkin düşüncelerini, şikâyetin algılanan değerini ve şikâyetin başarılı olma olasılığını olumlu yönde etkileyecektir (Day ve Landon,1976; Akan ve Kaynak, 2008).

Araştırmada yer alan kişisel tutumlardan soğuma, tüketicisini memnuniyetsizliğe uğratan firmaya yönelik tüketicinin takındığı negatif tutumdur(Allison, 1978; Westbrook, 1980; Singh, 1989). Tüketici soğumasına yönelik ifadeler daha çok tüketici memnuniyetsizliği ile ölçülmekte ve memnuniyetsizliğin fazla olması firmaya karşı olumsuz bir tutum ve/veya davranış sergilenmesine sebep olmaktadır (Westbrook, 1980, Kim vd., 2003). Bu bilgiler ışığında, firmadan soğumanın genel şikâyet tutumunu ve şikâyet davranışını etkilediğini öne sürülebilir:

H_1 = Tüketici soğuması arttıkça şikâyetin algılanan değeri artar.

H_2 = Tüketici soğuması arttıkça şikâyetin başarılı olacağına inanç azalır.

H_3 = Tüketici soğuması arttıkça örtük şikâyet davranışı artar.

H_4 = Tüketici soğuması arttıkça aleni şikâyet davranışı artar.

Tüketicinin takındığı kişisel tutumlardan denetlenebilirlik ise; firmaların tüketicilerin memnuniyetsizlikleri önceden tahmin edebileceğine ve önleyebileceğine olan inanç olarak tanımlanabilir. Bu yüzden tüketici denetlenebilirliği, sorumluluk odağı olarak görmekte ve denetlenebilirliğin yüksek olduğu yargısına vardığında şikâyetinin başarıyla sonuçlanacağına ve şikâyetin algılanan değerinin artacağına olan inancı artmaktadır (Kim vd., 2003). Aynı zamanda denetlenebilirliğin şikâyet niyetini ya da davranışını doğrudan etkilediği varsayılmıştır. Bu durumu incelemek amacıyla da aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir.

H_5 = Denetlenebilirlik arttıkça şikâyetin algılanan değeri artar.

H_6 = Denetlenebilirlik arttıkça şikâyetin başarılı olacağına inanç artar.

H_7 = Denetlenebilirlik arttıkça şikâyet etme niyeti artar.

H_8 = Denetlenebilirlik arttıkça örtük şikâyet davranışı artar.

H_9 = Denetlenebilirlik arttıkça aleni şikâyet davranışı artar.

Şikâyetin algılanan değeri; şikâyet davranışının tüketicinin çabasına değer olduğu inancı olarak tanımlanabilir. Bu durumda, şikâyet davranışının potansiyel yararının maliyetinden daha fazla olduğuna inanan tüketici şikâyet etmeye daha meyilli olacaktır (Kim vd., 2003). Bu durumu sınamak için aşağıdaki hipotezi ele alabiliriz:

H_{10} = Şikâyetin algılanan değeri arttıkça şikâyet niyeti artar.

Şikâyetin başarılı olacağına inanç; tüketicinin şikâyet ettikten sonra mağduriyetin giderilmesi için firmanın gereğini yapacağına inanması olarak tanımlanabilir. Tüketicinin inancına göre firma ürün bedelini iade edebilir, ürünü değiştirebilir, zararı karşılayabilir ya da özür dileyebilir (Singh, 1990). Tüketici şikâyetinin değerlendirileceğine inandığı sürece, şikâyet etmeye daha meyilli olacaktır. Aksi taktirde, şikâyette bulunmanın faydasız olduğunu düşünüp sessiz kalacak ve bir daha o firmadan ürün satın almayacaktır (Kim vd., 2003). Bu durumu aşağıdaki hipotezle ele alabiliriz:

H_{11} = Şikâyetin başarılı olacağına inanç arttıkça şikâyet etme niyeti artar.

Şikâyet etme niyeti olan tüketicinin şikâyetini çeşitli davranış biçimleriyle sergileyeceği düşünülmektedir. Çünkü tüketici şikâyetini sonuçlandırmak için ya bir eylem sergileyecek ya da hiçbir davranışta bulunmayacaktır. Tüketici şikâyetlerinin etkili bir şekilde çözüme kavuşturulması, tüketici memnuniyetini ve yeniden satın alma eğilimini artırmaktadır. Ancak şikâyet tatminsizliğine maruz kalan müşterilerin, şikâyet etmeyenlere göre daha çok memnuniyetsizlik duydukları ve daha çok olumsuz ağızdan ağza iletişim davranışında bulundukları görülmektedir (Pei-wu ve Yan-qiu, 2006). Tüketiciler eyleme geçtiğinde ise aleni ya da örtük davranış biçimlerinden birini sergiler. Firmaya başvurarak hakkını aramak, yasal yollardan hakkını aramak ya da kamu kurum ve kuruluşları yardımıyla hakkını aramak aleni şikâyet davranışına örnek olarak verilebilir. Firmayı boykot ederek bir daha oradan alışveriş yapmamak ve yakın çevreyi firmayla ilgili uyarmak ise örtük şikâyet davranışına örnek olarak verilebilir (Yılmaz, 2007). Bu durumda aşağıdaki hipotezleri öne sürebiliriz:

H_{12} = Şikâyet etme niyeti arttıkça örtük şikâyet davranışı artar.

H_{13} = Şikâyet etme niyeti arttıkça aleni şikâyet davranışı artar.

Örneklem ve Veri Toplama Aracı

Araştırmanın örneklemi, 2011 yılında Eskişehir Osmangazi Üniversitesi'nde öğrenim gören üniversite öğrencileri arasından rastgele seçilen 329 kişidir. Araştırma verileri, anket yöntemiyle öğrencilerle yüz yüze görüşülerek toplanmıştır. Nihai veriler toplanmadan önce anket soruları konuyla ilgili çalışan beş uzman ekip ile tartışılmıştır. Daha sonra ankette yer alan ifadelerin güvenilirliğinin araştırılması için rastgele seçilmiş 50 üniversite öğrencisine pilot uygulama yapılmıştır. Pilot uygulama sonucunda güvenilirliği düşüren ifadeler düzeltilmiş ya da anketten çıkartılmıştır. Anketin güvenirliliği için hesaplanan Cronbach Alfa değerleri 0,60 ile 0,77 arasında hesaplanmıştır. Anket Formunun ilk kısmı, katılımcıların bazı kişisel özelliklerini ve önceki şikâyet deneyimlerini öğrenmeye yönelik 9 adet demografik sorudan, ikinci kısmı tüketici şikâyetlerine ilişkin 26 adet tutum ifadesinden, son kısım ise memnuniyetsizlik durumunda sergiledikleri 14 adet şikâyet davranış ifadesinden oluşmaktadır. Katılımcıların şikâyete yönelik tutum ifadelerine katılımını ölçmek amacıyla 5'li likert (1.Kesinlikle katılmıyorum, 2.Katılmıyorum, 3.Ne Katılıyorum ne de katılmıyorum, 4.Katılıyorum, 5.Kesinlikle katılıyorum) kullanılmıştır. Katılımcıların memnuniyetsizlik durumunda sergiledikleri davranışlarını hangi sıklıkla gerçekleştirdiklerini ölçmek amacıyla 5'li likert (1.Hiçbir zaman, 2.Nadiren, 3.Bazen, 4.Sıklıkla, 5.Her zaman) kullanılmıştır. Tutuma yönelik ifadeler, firmadan soğuma, firmanın memnuniyetsizliği önleyebileceğine olan inanç(denetlenebilirlik), şikâyetin başarıyla sonuçlanacağına olan inanç, şikâyetin algılanan değeri ve şikâyet niyeti kavramlarından oluşmaktadır. Davranışa yönelik ifadeler ise aleni ve örtük şikâyet kavramlarını içermektedir.

Şikâyete yönelik tutum ve davranışları ölçmek amacıyla, Kim ve arkadaşları (2003) ve Akan ve Kaynak (2008) tarafından kullanılan ölçme aracı geliştirilmiş ve bu ölçme aracına şikâyete yönelik davranış ifadeleri eklenerek son hali verilmiştir. Daha önceki çalışmalarda, Kim ve arkadaşları ve Alan ve Kaynak tarafından ölçme aracının demografik bilgiler kısmında yer alan önceki şikâyet deneyimlerine yönelik sorular (Soru 6: Son 3 ayda memnuniyetsizliğinizle ilgili şikâyetinizi herhangi bir firmaya /firmalara kaç defa dile getirdiniz?, Soru 7: Son 3 ayda memnuniyetsizliğinizle ilgili "Tüketici Koruma Derneğine (ALO 175) kaç defa şikâyette bulundunuz?", Soru 8: Son 3 ayda memnuniyetsizliğinizle ilgili "Basın Yayın Organları Tüketicisi Köşelerine" kaç defa şikâyette bulundunuz?) Singh (1989, 1990) tarafından, tutum ifadelerinden soğuma alt boyutuna ait ifadeler (ALN1, ALN4, ALN5, ALN6) Allison (1978) ve Singh (1989,1990) tarafından, denetlenebilirlik alt boyutuna ait ifadeler (CON2, CON4) Blodgett vd. (1993), Folkes (1984), Singh ve Wilkes (1996) tarafından, şikâyetin algılanan değeri alt boyutuna ait ifadeler (VAL1, VAL2) Bagozzi (1982), Richins (1980) ve Singh (1989, 1990) tarafından, şikâyetin başarılı olacağına inanç alt boyutuna ait ifadeler (LKH1, LKH2, LKH3) Day (1984), Richins (1983), Singh (1990) tarafından, şikâyet niyeti alt boyutuna ait ifadeler (CI1, CI3) Day vd. (1981) ve Singh (1989) tarafından 5'li likert yardımıyla ölçülmüştür. Davranış ifadelerine yönelik ifadeler (e2,e4,e9,e12,e13) ise Singh (1989), Singh ve Wilkes (1996) ve Yılmaz (2007) çalışmalarından yararlanılarak geliştirilmiştir. Tutum ve davranışa yönelik ifadeler için Tablo2'de verilmiştir.

BULGULAR

Bireylerin şikâyet tutum ve davranışlarının ebeveyn eğitim düzeylerinden etkilendiği düşünüldüğü için, araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin şikâyet davranışı sergileyip sergilemediği ebeveyn eğitim düzeylerine göre de ele alınmıştır. Anne eğitim düzeyleri incelendiğinde, araştırmaya katılan öğrencilerin %41'inin ortaöğretim, %38'inin ilköğretim ve %20,4'ünün yükseköğretim mezunu olduğu, geriye kalan kısmın (%0,3) ise lisansüstü mezunu olduğu görülmektedir. Baba eğitim düzeyleri incelendiğinde ise, araştırmaya katılan öğrencilerin %42,2'sinin ortaöğretim, %38'inin yükseköğretim ve %17'sinin yükseköğretim mezunu olduğu, geriye kalan kısmın (%2,7) ise lisansüstü mezunu olduğu görülmektedir. Yapılan çapraz tablolar sonucunda, annesi ilköğretim ve ortaöğretim mezunu olanların %70'nin şikâyet davranışı sergilemediği, annesi üniversite mezunu olanların ise %50'sinin şikâyet davranışı sergilemediği ortaya çıkartılmıştır. Bu sonuç, annesi üniversite mezunu olan bireylerin daha bilinçli davranıp şikâyet davranışı sergilediğini göstermektedir. Bunun yanı sıra babası ilköğretim mezunu olanların %71'i, ortaöğretim mezunu olanların %66'sı ve üniversite mezunu olanların %64'ü şikâyet davranışı sergilememektedir. Bu sonuç, şikâyet davranışı üzerinde anne eğitim düzeyinin, özellikle annenin üniversite mezunu olduğu durumda, baba eğitim düzeyinden daha etkin rol oynadığını göstermektedir.

Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) ile her alt boyutu içeren ölçüm modellerinin anlamlı olup olmadığı LISREL 8.72 paket programı ile araştırılmıştır. Sonuçlar incelendiğinde ölçüm modellerinin anlamlı olduğu görülmüştür. Daha sonra tam modelin uygunluğu uyum ölçütleri yardımıyla değerlendirilmiştir.

Hipotezlerle öngörülen ilişkileri araştırmak için LISREL 8.72 paket programı ile path diyagramı çizilmiş ve yapısal parametrelerin tahmininde En Çok Olabilirlik (Maximum Likelihood) metodu kullanılmıştır. Modelin path diyagramı Şekil 2'de verilmiştir. LISREL paket programı analiz sonuçlarını standardize edilmiş ve standardize edilmemiş katsayılar olarak vermektedir. Bu çalışmada yorumlama kolaylığı bakımından standardize edilmiş katsayılar kullanılmıştır.

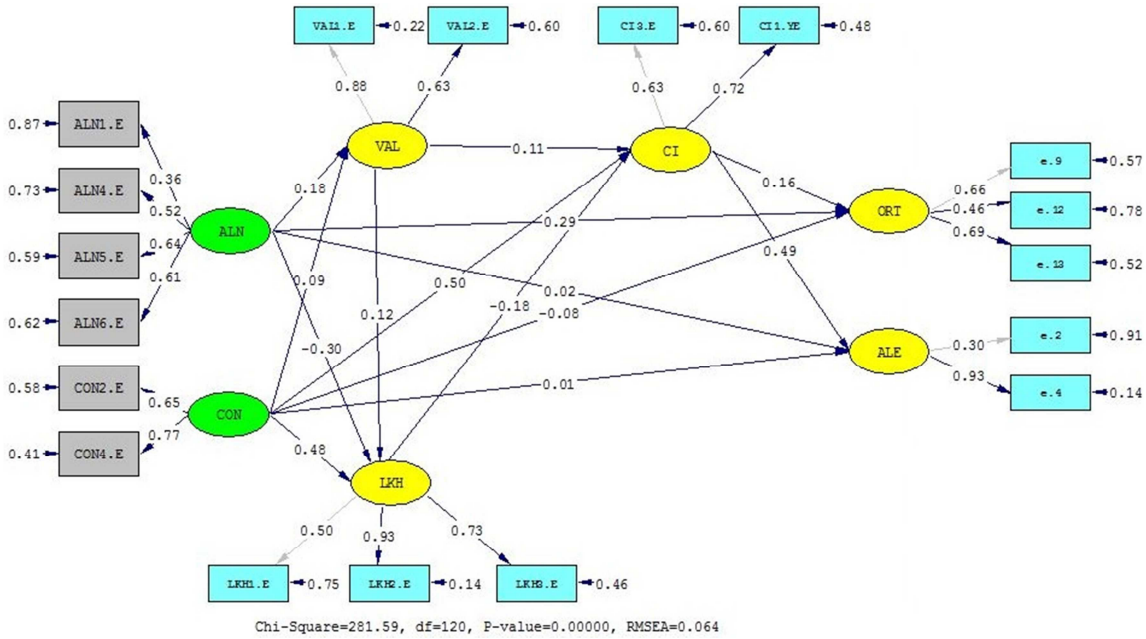
Araştırma modelinin uygunluğuna ilişkin kikare değeri 281,59(sd:120;p<0,001) ve $\left(\chi^2/_{s.d.}\right)$ ise 2,3466 olarak hesaplanmıştır. Yapısal eşitlik modellemesinde model uyumu için hesaplanan kikare değeri, örneklem hacminin büyüklüğünden ve değişken sayısından etkilenerek yanlış kararlar vermeye sebep olabileceğinden, bu değer yerine, $\left(\chi^2/_{s.d.}\right)$ ölçütüne bakılarak karar verilir (Hair, et.al., 1998; Jöreskog and Sörbom, 1996; Schermelleh-Engel et.al., 2003; Raykov and Marcoulides, 2006). Çalışmada $\left(\chi^2/_{s.d.}\right)$ 2,3466 olarak bulunmuştur. Bu değer "Kabul edilebilir uyum" sınırları içerisindedir. RMSEA 0,064 (%90 güven aralığı 0,054-0,074). GFI 0,91 AGFI 0,88 ve SRMR 0,067 olarak hesaplanmıştır. Modelin uyumuna ilişkin uyum ölçütü değerleri Tablo 1'de verilmiştir. Bu değerler araştırma modelinin kabul edilebilir sınırlar içinde olduğu göstermektedir.

Tablo 1. Standart Uyum Ölçütleri ve Önerilen Modelin Uyum Değerleri

Uyum Ölçüleri	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Model
χ^2	-	-	281,59(sd=120, p<0,001)
χ^2/sd	$0 < \chi^2/sd < 2$	$2 \leq \chi^2/sd \leq 3$	2,3466
RMSEA	0≤ RMSEA ≤0,05	0,05≤ RMSEA ≤ 0,08	0,064
GFI	0,95 ≤ GFI ≤ 1,00	0,90 ≤ GFI ≤ 0,95	0,91
AGFI	0,90 ≤ AGFI ≤ 1,00	0,85 ≤ AGFI ≤ 0,90	0,88
SRMR	0 ≤ SRMR ≤ 0,05	0,05 ≤ SRMR ≤ 0,10	0,067

(Uyum ölçütleri için bakınız: Schermelleh-Engel vd., (2003).)

Modelin uygunluğu ayrıca değişkenlerin gizil yapıyı ne kadar iyi ölçtüğünün bir göstergesi olan R^2 katsayılarının incelenmesiyle de görülebilir. Modelde "VAL" gizil değişkeni "ALN" ve "CON" gizil değişenleri tarafından %3,8 oranında açıklanmaktadır. "LKH" gizil değişkeni "VAL", "ALN" ve "CON" gizil değişkenleri tarafından %35 oranında açıklanmaktadır. "CI" gizil değişkeni "VAL", "LKH" ve "CON" gizil değişkenleri tarafından %21 oranında açıklanmaktadır. "ORT" gizil değişkeni "CI", "ALN" ve "CON" tarafından %11 ve "ALE" gizil değişkeni "CI", "ALN" ve "CON" tarafından %25 oranında açıklanmaktadır. Ayrıca her bir gözlenen değişkene ait R^2 değerleri de Tablo 2'de verilmiştir.

Şekil 2: Modelin Path Diyagramı (LISREL V 8.72 Çıktısı)

Modelde, şikâyet davranışı; aleni ve örtük şikâyet davranışı olmak üzere iki boyutta ele alınmıştır. Çalışmadan elde bulgular da bu ayrımın yapılması gerektiğini desteklemektedir. Sonuçlar özet olarak yorumlandığında, firmadan soğuma faktörü, şikâyetin algılanan değerini pozitif yönde, şikâyetin başarılı olacağına inancı negatif yönde etkilemekte, denetlenebilirlik faktörü ise şikâyetin başarılı olacağına inancı pozitif yönde etkilerken, şikâyetin algılanan değerini etkilememektedir. Ayrıca, şikâyet niyeti faktörü; şikâyetin algılanan değeri faktöründen etkilenmemesine rağmen, şikâyetin başarılı olacağına inanç ve denetlenebilirlik faktöründen etkilenmektedir.

Şikâyet davranışına etki eden faktörler incelendiğinde ise, örtük şikâyet davranışının soğuma faktöründen doğrudan etkilendiği, buna karşılık, denetlenebilirlik ve şikâyet niyeti faktörlerinden doğrudan etkilenmediği gözlemlenmiş, aleni şikâyet davranışının ise, soğuma ve denetlenebilirlik faktörlerinden doğrudan etkilenmediği ancak şikâyet niyeti faktöründen etkilendiği ortaya çıkmıştır.

Modelin path diyagramı incelendiğinde “Soğuma (ALN)” gizil değişkeninin dört maddeden etkilendiği görülmektedir. “Denetlenebilirlik (CON)” bağımlı değişkeninin ise iki maddesi bulunmaktadır. Bu maddeler arasında “Firmalar tüketici şikâyetlerini dikkate alarak, gelecekte yaşanması olası tüketici memnuniyetsizliklerini önleyebilir (CON4.E)” bağımsız değişkeni 0,77’lik katsayı ile dikkat çekmektedir. “Şikâyetin algılanan değeri (VAL)” değişkenini etkileyen maddeler arasında en büyük değeri alan “Firmaların şikâyetimi dikkate alıp gelecekte daha iyi hizmet vereceğine inanırsam, firma hakkında şikâyette bulunurum (VAL1.E)” maddesi 0,88 katsayı ile oldukça dikkat çekicidir. “Şikâyetin başarılı olacağına inanç (LKH)” değişkenini etkileyen maddeler arasında en büyük değeri alan “Memnun kalmadığım bir durum için şikâyetçi olduğumda, firmalar bunu dikkate alarak gelecekte daha iyi bir hizmet sunacaklar ve bundan da tüm tüketiciler fayda sağlayacaklardır (LKH2.E)” maddesinin katsayısı ise 0,93 bulunmuştur. “Kişinin şikâyet niyeti (CI)” iki maddeden etkilenmekte iken, “Örtük Şikâyet davranışı (ORT)” 3 maddeden ve “Aleni Şikâyet davranışı (ALE)” ise 2 maddeden etkilenmektedir. Bunlar arasında en dikkat çekici sonuç ise ALE’nin “Memnuniyetsizliğimle ilgili şikâyetlerimi firmanın tüketici danışma servisine iletirim (e.4)” maddesinden 0,93 katsayıyla etkilenmesidir.

Tablo 2. Araştırma Modeli İçin YEM Sonuçları

Faktörler / Maddeler	Standart Yükler	t-değeri	R^2
Faktör ALN: Soğuma (Cronbach Alfa = 0,62**)**			
ALN1.E-Soru1: Firmalar tüketicileri önemsemiyor.	**0,36**	**5,48*** **	**0,13**
ALN4.E-Soru4: Firmalar tüketicilere karşı dürüst davranmıyor.	**0,52**	**8,06*** **	**0.27**
ALN5.E-Soru5: Firmalar için tüketiciler önemli değildir.	**0,64**	**9,72*** **	**0.41**
ALN6.E-Soru6: Firmalar ürünlerini sattıktan sonra tüketicilerini unutur.	**0,61**	**9,37*** **	**0,38**
Faktör CON: Denetlenebilirlik (Cronbach Alfa = 0,66**)**			
CON2.E-Soru9: Firmalar özenli olurlarsa tüketicilerin memnuniyetsizliklerini önleyebilir.	**0,65**	**10,12*** **	**0,42**
CON4.E-Soru11: Firmalar tüketici şikâyetlerini dikkate alarak, gelecekte yaşanması olası tüketici memnuniyetsizliklerini önleyebilir.	**0,77**	**11,45*** **	**0,59**
Faktör VAL: Şikâyetin algılanan değeri (Cronbach Alfa = 0,71**)**			
VAL1.E-Soru18: Firmaların şikâyetimi dikkate alıp gelecekte daha iyi hizmet vereceğine inanırsam, firma hakkında şikâyette bulunurum	**0,88**		**0,78**
VAL2.E-Soru19: Firmaların şikâyetimi dikkate alıp gelecekte daha iyi hizmet vereceğine ve bunun da diğer tüketicilere fayda sağlayacağına inanırsam, firma hakkında şikâyette bulunurum.	**0,63**	**2,97*** **	**0,40**
Faktör LKH: Şikâyetin başarılı olacağına inanç (Cronbach Alfa = 0,77**)**			
LKH1.E-Soru21: Memnun kalmadığım bir durum için şikâyetçi olduğumda, firmalar bunu dikkate alarak gelecekte daha iyi bir hizmet sunacaklardır.	**0,75**		**0,25**
LKH2.E-Soru22: Memnun kalmadığım bir durum için şikâyetçi olduğumda, firmalar bunu dikkate alarak gelecekte daha iyi bir hizmet sunacaklar ve bundan da tüm tüketiciler fayda sağlayacaklardır.	**0,93**	**8,40*** **	**0,86**
LKH3.E-Soru23: Bundan sonra memnun kalmadığım alışveriş deneyimlerimi unutup şikâyette bulunmayacağım.	**0,73**	**8,59*** **	**0,54**
Faktör CI: Şikâyet etme niyeti (Cronbach Alfa = 0,63**)**			
CI1.YE-Soru24: Şikâyetimden olumlu sonuç alamayacağımı bildiğim için, şikâyetin boşa uğraş olduğunu düşünüyorum.	**0,72**	**6,44*** **	**0,52**
CI3.E-Soru26: Memnuniyetsizlik yaşadığım firmadan hakkımı arayacağım.	**0,63**		**0,40**
Faktör ALE: Aleni şikâyet davranışı (Cronbach Alfa = 0,60)			
e.2-Soru2: Memnuniyetsizliğimle ilgili şikâyetlerimi Tüketici Koruma Derneğine (ALO 175) iletirim.	**0,30**		**0,09**
e.4-Soru4: Memnuniyetsizliğimle ilgili şikâyetlerimi firmanın tüketici danışma servisine iletirim.	**0,93**	**2,27** **	**0,86**
Faktör ORT: Örtük şikâyet davranışı (Cronbach Alfa = 0,62**)**			
e.9-Soru9: Memnuniyetsizlik yaşadığım firmayı boykot ederek bir daha oradan alışveriş yapmam.	**0,66**		**0,43**
e.12-Soru12: Memnuniyetsizlik yaşadığım firmanın ürünlerini satın almamaları için yakın çevremi uyarırım.	**0,46**	**5,81*** **	**0,22**
e.13-Soru13: Memnuniyetsizlik yaşadığım markanın ürününü bir daha satın almam.	**0,69**	**5,99*** **	**0,48**
Hipotezler			**Sonuç**
H1: ALN → VAL	**0,18**	**2,37 ** **	**Desteklendi**
H2: ALN → LKH	**-0,30**	**-3,98*** **	**Desteklendi**
H3: ALN → ORT	**0,29**	**3,29*** **	**Desteklendi**
H4: ALN → ALE	**0,02**	**0,26^{AD}**	**Desteklenmedi**
H5:CON → VAL	**0,09**	**1,17^{AD}**	**Desteklenmedi**
H6:CON → LKH	**0,48**	**5,67*** **	**Desteklendi**

H7:CON → CI	**0,50**	**4,43*** **	**Desteklendi**
H8:CON → ORT	**-0,08**	**-0,88^{AD}**	**Desteklenmedi**
H9:CON → ALE	**0,01**	**0,13^{AD}**	**Desteklenmedi**
H10:VAL → CI	**0,11**	**1,39^{AD}**	**Desteklenmedi**
H11:LKH → CI	**-0,18**	**-1,97***	**Desteklendi**
H12:CI → ORT	**0,16**	**1,61^{AD}**	**Desteklenmedi**
H13:CI → ALE	**0,49**	**2,11***	**Desteklendi**

* $p < 0{,}05$, ** $p < 0{,}01$, *** $p < 0{,}001$, ^{AD} anlamlı değil.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Soğuma gizil değişkeninin diğer gizil değişkenlerle olan ilişkisini incelemek amacıyla kurulan H1-H4 hipotezleri sınandığında, H1, H2 ve H3 hipotezlerinin kabul edildiği buna karşılık H4 hipotezinin reddedildiği görülmektedir H1 hipotezi; tüketicinin firmadan soğuması durumunda şikâyetin algılanan değerinin arttığını doğrulamaktadır. Çünkü tüketici firmadan soğuduğunda şikâyetinin çabasına değer olmadığını düşünmektedir. H2 hipotezi; firmadan soğuma ile şikâyetin başarılı olacağına inanç arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. Yani tüketici firmadan soğuduğunda şikâyetinin başarılı olacağına olan inancı azalmaktadır. H3 hipotezi; tüketicinin firmadan soğuması ile örtük şikâyet davranışı sergilememesi arasında pozitif anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya çıkartmaktadır. Tüketici firmadan soğudukça sergilediği örtük şikâyet davranışı artmaktadır. Firmadan soğuyan tüketici, memnuniyetsizlik yaşadığı firmayı boykot edip bir daha oradan alışveriş yapmamakta ve yakın çevresini de bu konuda uyarmaktadır. H4 hipotezinin reddedilmiş olması ise, firmadan soğuma ile aleni şikâyet davranışı arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığını göstermektedir.

Denetlenebilirlik gizil değişkeninin diğer gizil değişkenlerle olan ilişkisini saptamak amacıyla kurulan H5-H9 hipotezleri sınandığında, H6 ve H7 hipotezlerinin kabul edildiği, H5, H8 ve H9 hipotezlerinin ise reddedildiği görülmektedir. Bu durum; denetlenebilirlik, yani bireylerin firmaların tüketicilerin memnuniyetsizliklerini tahmin edip önleyebileceğine olan inancı ile şikâyetin başarılı olacağına inanç ve şikâyet niyeti arasında pozitif yönde ve güçlü bir ilişki olduğunu, buna karşılık denetlenebilirlik ile şikâyetin algılanan değeri ile şikâyet davranışları arasında doğrudan anlamlı bir ilişki olmadığı gözlenmiştir. Birey, firmanın memnuniyetsizliğini önleyebileceğini düşünürse, şikâyetinin başarılı olacağına inancı ve şikâyet etme niyeti artmaktadır. Buna rağmen, şikâyet davranışı, denetlenebilirlik gizil değişkeninden dolaylı yoldan (şikâyet niyeti aracı değişkeni ile) etkilenmektedir.

Şikâyetin algılanan değeri gizil değişkeninin şikâyet niyeti gizil değişeni ile olan ilişkisini saptamak amacıyla kurulan H10 hipotezi reddedilmiş ve bu değişkenler arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Aynı zamanda, şikâyetin başarılı olacağına inanç gizil değişkeni ile şikâyet niyeti gizil değişkeni arsındaki ilişkiyi incelemek amacıyla kurulan H11 hipotezi bu değişkenler arasında çok güçlü olmayan negatif anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Şikâyet niyeti ile örtük şikâyet davranışı arasındaki ilişkinin belirlenmesi amacıyla kurulan H12 hipotez reddedilmiş ve şikâyet niyeti ile örtük şikâyet davranışı arasında anlamlı bir ilişki olmadığı görülmüştür. Buna karşılık, şikâyet niyeti ile aleni şikâyet davranışı arasındaki ilişkinin belirlenmesi amacıyla kurulan H13 hipotezi ise kabul edilmiştir. Bu durumda, şikâyet niyeti ile aleni şikâyet davranışı arasında anlamlı bir ilişkinin varlığından söz edebiliriz. Burada dikkat çeken sonuç, şikâyet niyetinin aleni şikâyet davranışını etkilediği buna rağmen örtük şikâyet davranışını etkilemediğidir.

Daha önceki çalışmalarda (bakınız: Kim vd., 2003; Akan ve Kaynak, 2008) şikâyete yönelik tutumun, şikâyetin algılanan değerinin ve şikâyetin başarılı olacağına olan inancın şikâyet niyetini pozitif yönde etkilediği bulunmuş, buna rağmen firmadan soğumanın şikâyet niyeti üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı saptanmıştır (Akan ve Kaynak, 2008). Bu çalışmada ise şikâyet niyetinin denetlenebilirlik gizil değişkeninden etkilendiği fakat şikâyetin başarılı olacağına inanç ve şikâyetin algılanan değeri gizil değişkenlerinden etkilenmediği gözlenmiştir. Bu çalışma üniversite öğrencilerine elektronik ürün alma sonrası takındığı tutum, niyet ve davranışları incelemek için yapılmış olup ele alınan modele şikâyet davranışına dair gizil değişkenler de eklendiği ve farklı yapılar modele katılıp test edildiği için sonuçların farklı olduğu değerlendirilmiştir.

Soruları yanıtlayan öğrencilerin son 3 ay içindeki satın alma sonrası şikâyet deneyimleri incelendiğinde ise, %66,3'ünün firmaya hiç şikâyette bulunmadığı, %12,8'inin bir kez, %11,6'sının iki kez, %7'sinin üç kez, geriye kalan kısmın ise firmaya dört ve üzeri kez şikâyette bulunduğu görülmektedir. Ayrıca, son üç ay içinde Tüketici Koruma Derneği'ne olan şikâyetler sadece %3,3'lük dilimi oluştururken, şikâyette bulunmayanların oranı %96,7'dir. Bunun yanı sıra, Basın Yayın Organları Tüketici Köşeleri' ne olan şikâyetler ise sadece %1,2'lik dilimi oluşturmaktadır. Buradan hareketle, üniversite öğrencilerinin çok fazla şikâyet davranışı sergilemediği, özellikle de üçüncü bir organa olan şikâyetlerin yok denecek kadar az olduğu görülmektedir. Firmaya şikâyette bulunanların %83,3'ü şikâyetinin sonucundan tatmin olduğunu belirtirken, sayısı her ne kadar az da olsa üçüncü bir organa şikâyette bulunanların neredeyse tamamı şikâyetlerinin sonucundan tatmin olmuşlardır. Anket çalışması yapılırken, dikkat çeken bir konu, ankete katılan tüketicilerin üniversite öğrencisi olmalarına rağmen şikâyet edebileceği üçüncü bir organın varlığından habersiz oluşlarıdır.

Bu çalışmada önerilen model, konuya ilişkin bir başlangıç YEM olarak değerlendirilmeli ve geliştirilmeye muhtaç olduğu unutulmamalıdır. Bu yüzden daha sonraki çalışmalarda, örneklem hacmi geniş tutulup sadece üniversite öğrencilerinin değil her yaştan ve her meslekten bireylerin satın alma sonrası niyet ve davranışlarını incelenebilir. Ayrıca bu çalışmada sadece elektronik ürün satın alma sonrası şikâyet düşüncesi ve davranışları incelenmiştir. Daha sonraki çalışmalarda, örneğin gıda ve tekstil ürünlerine yönelik şikâyet niyeti ve davranışı ayrı ayrı ele alınıp incelenerek kıyaslanabilir.

KAYNAKÇA

AJZEN, I., FISBEIN, M. (1980). *Understanding Attitudes and Predicting Social Behavior*. Perentice-Hall, Englewood Cliffs, NI.

ALLISON, N.K. (1978). A Psychometric Development of a Test for Consumer Alienation from the Marketplace. *Journal of Marketing Research, 16,* 565-575.

AKAN, Y., KAYNAK, S. (2008). Tüketicilerin Şikâyet Düşüncesini Etkileyen Faktörler. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 63,* (2), 1-19.

AYYILDIZ, H., CENGİZ, E. (2006). Pazarlama Modellerinin Testinde Kullanılabilecek Yapısal Eşitlik Modeli (YEM) Üzerine Kavramsal Bir İnceleme. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 11,* (1), 63-68.

BAGOZZI, R.P. (1982). A Field Investigation of Casual Relations Amongcognitions, Affect Intentions and Behavior. *Journal of Marketing Research, 17,* 565-575.

BEARDEN, W.O., MASON, J.B. (1984). An Investigation of Influences on Consumer Complaint Reports. *Advances in Consumer Research, 11,* 490-495.

BEARDEN, W.O., OLIVER, R.L. (1985). The Role of Public and Private Complaining in Satisfaction with Problem Resolution. *The Journal of Consumer Affairs, 19,* (2), 222-240.

BELL, S. d., MENGÜÇ, B., STEFANI, S.L. (2004). When Customers Disappoint: A Model of Relational Internal Marketing and Customer Complaints. *Journal of the Academy of Marketing Science, 32,* (2), 112-126.

BERRY, L.L., PARASURAMAN, A. (1997). Listening to the Customer: The Concept of Service Quality Information System. *Sloan Management Review, 38,* (3), 65-76.

BLODGETT, J.G., GRANBOIS, D.H., WALTERS, R.G. (1993). The Effects of Perceived Justice on Complainant's Negative Word-of-Mouth Behavior and Repatronage Intentions. *Journal of Retailing, 69,* 399-428.

BURNS, G.N., BOWLING, N.A. (2010). Dispositional Approach to Customer Satisfaction and Behavior. J Bus Psychol, *25*, 99–107.

CHENG, E. W. L. (2001). SEM Being More Effective than Multiple Regression in Parsimonious Model Testing for Management Devolopment Research. *Journal of Management Development, 20,* (7), 650-667.

CHIU, C.Y., TSANG, S.C., YANG, C.F. (2001). The Role of Face Situation and Attitudinal Antecedents in Chinise Consumer Complaint Behavior, *The Journal of Social Psychology, 128,* (2), 173-180.

CILLY, M. (1987). Postcomplaint Processest from Organizational Response to Repurchase Behavior. *The Journal of Consumer Affairs, 21,* (2), 293-313.

DAY, R.L. (1984). Modeling Choices among Alternative Responses to Dissatisfaction. *Advanced in Consumer Research, 11,* 469-499.

DAY, R.L., GABRİCKE, K., SCHAETZLE, T., STAUBACH, F. (1981). The Hidden Agenda of Consumer Complaining. *Journal of Retailing, 57,* (Fall), 86-106.

DAY, R.L., LANDON, E.L. (1976). Collecting Comprehensive Consumer Complaint Data by Survey Research. *Advances in Consumer Research, 3,* 263–268.

FOLKES, V.S. (1984). Consumer Reactions to Product Failure: An Attributional Approach. *Journal of Consumer Research, 10,* 398-409.

GÖKDENİZ, İ., BOZACI, İ., KARAKAYA, E. (2011). Şikâyet Yönetim Süreci Sonrası Memnuniyeti Etkileyen Faktörler Üzerine Uygulamalı Bir Araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 26,* 173-185.

GRANBOIS, D.H., FRAIZER, G., SUMMERS, J.O. (1977). Correlates of Consumer Expectation and Complaining Behavior. *Consumer Satisfation , Dissatisfaction and Complaining Behavior*, İndiana University Press, Bloomington, IN, pp. 18-25.

HAIR, F. J., ANDERSON, E.R., TATHAM, L.R., BLACK, C.W. (1998). Multivariate Data Analysis, Prentice Hall, New Jersey, 928p.

HIRSCHMAN, A.O. (1970). *Exit, Voice and Loyalty: Responses to Decline in Firms, Organizations and States*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

JOHN, T., JUHL, J.H., POULSEN, C.S. (2003). Complaining: A Function of Attitude, Personality, and Situation. *American Marketing Association Marketing and Public Policy Conference*, Washington DC, May 29-31 2003.

JORESKOG, K., SÖRBOM, D. (1996).). Lisrel 8: User's Reference Guide, Scientific Software International, Chicago, 378p.

JORESKOG, K., SÖRBOM, D. (2001). Lisrel 8: User's Reference Guide, Scientific Software International Inc Mac Lean, S. ve Gray, K., Structural Equation Modeling in Market Research, Erişim tarihi: 1998, www. Smalwaters.com/whitepapers/marketing

KENG, K.A., LİU, S., (1997). Personel Values and Complaint Behaviour, *Journal of Retailing and Consumer Service, 4,* (2), 89-97.

KILIÇ, Ö. (1993). Tüketicinin Tatmini ve Şikâyet Davranışı II. *Pazarlama Dünyası, 42,* 22-28.

KIM, C., KIM, S., IM, S., SHİN, C. (2003). The Effect of Attitude and Perception on Consumer Complaint Intentions. *The Journal of Consumer Marketing, 20,* 4/5, 352- 371.

LARIVIE'RE, B., VAN DEN POEL, D. (2005). Investigating the post-complaint period by means of survival analysis. *Expert Systems with Applications, 29,* 667–677.

LEE, P.M., CHIU H.C., TSAI, H.T., HUANG, J.J. (2010). The Relationship Between Buying Situation and Customer Complaint Behaviors of Information Technology Industry in Taiwan. *General Topics for Engineers.*

MC ALISTER, D.T., ERFFMEYER, R. (2003). A Content Analysis of Outcomes and Responsibilities for Consumer Complaints to Thirdy-Party Organizations, *Journal of Business Research, 56,* 341-351.

NYER, P.U. (2000). An Investigation into Whether Complaining Can Cause Increased Consumer Satisfaction. *Journal Of Consumer Marketing, 17,* (1), 9–19.

ÖZER, L., ERGENELİ, A., HAMİDLİ, V. (2010). Satın alma Sonrası Tatminsizlik DurumundakiTepkiler:Türkiye ve Azarbeycan'da bir Araştırma. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, 21,* (1), 121-127.

PEIWU, D., YAN-QİU, H. (2006). Research of Customer Complaints and Service Recovery Effects. Management Science and Engineering, ICMSE International Conferance.

RAYKOV, T., MARCOULİDES, G.A., 2006, A First Course in Structural Equation Modeling, Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 238p.

REISINGER, Y., TURNER, L. (1999). Structural Equation Modeling with Lisrel: Application in Tourism. *Tourism Management, 20,* (1),71-88.

RICHINS, M.L. (1980). Consumer Perceptions of Costs and Benefits Associated with Complaining.*Refining Consepts and Measures of Consumer Satisfaction and Complaining Behavior,* Indiana University Press, IN, 50-53.

RICHINS, M.L. (1983). An Analysis of Consumer Interaction Styles in the Marketplace. *Journal of Consumer Research, 10,* 73-82.

SCHERMELLEH-ENGEL, K., MOOSBRUGGER, H. (2003). Evaluating the Fit of Structural Equation Models: Tests of Significance and Descriptive Goodness-of-Fit Measures. *Methods of Psychological Research Online, 8,* (2), 23-74.

SINGH, J. (1989). Determinants of Consumers' decisions to Seek Third Party Resress: An Emprical Study of Dissatisfied Patients", *Journal of Consumer Affairs, 23,* (Winter), 329-363.

SINGH, J. (1990). Voice, Exit and Negative Word-of -Behaviors: An İnvestigations Across Three Service Categories. *Journal of the Academy of Marketing Science, 18,* (Winter), 1-15.

SINGH, J., WILKES R.F. (1991). A Theoretical Framework for Modeling Consumers Response to Marketplace Dissatisfaction. *Journal of the Consumer Satisfaction and Complaining Behavior, 24,* (4), 350-365.

SINGH, J., WILKES R.F. (1996). When Consumers Complain: A Path Analysis of the Key Antecents of Consumer Complaint Response Estimates. *Journal of the Academy of Marketing Science, 4,* 1-12.

SUJITHAMRAK, S., LAM, T. (2005). Relationship Between Customer Complaint Behavior and Demographic Characteristics: A Study of Hotel Restaurants. *Patrons, Asia Pacific Journal of Tourism Research, 10,* (3), 289-307.

SUN, H. (2009). Research on the Customers' Dissatisfaction Behavior Types After Product Purchase from the Internet Shopping Mall: Case Analysis for Korea Post Office Shopping. *PICMET 2009 Proceedings,* August 2-6, Portland, Oregon USA.

SÜMER, N. (2000). Yapısal Eşitlik Modelleri: Temel Kavramlar ve Örnek Uygulama. *Türk Psikoloji Yazıları, 3,* (6), 49-73.

STEPHENS, N., GWINNER, K.P. (1998). Why Don't Some People Complain? A Cognitive-Emotive Process Model of Consumer Complaint Behavior. *Journal of the Academy of Marketing Science, 26,* (3), 172-189.

TÜRKYILMAZ, A., ÖZKAN, C. (2003). Ulusal Müşteri Memnuniyeti İndeksleri. *3. Üretim Araştırmaları Sempozyumu*, İstanbul Kültür Üniversitesi, İstanbul, Mart 2003.

UZKURT, C. (2007). Müşteri Değeri ve Tatmininin Satın Alım Sonrası Gelecek Eğilimlere Etkisi Üzerine Ampirik Bir Çalışma. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 17,* 25-43.

WESTBROOK, R.A. (1980). Intra-Personal Affective Influences on Consumer Satisfaction with Products," *Journal of Consumer Research, 7, (June),* 49–54.

YILMAZ, V. (2004a). Consumer Behaviour of Shopping Center Choice. *Social Behavior and Personality, 32,* (8), 783-790.

YILMAZ, V. (2004b). Lisrel ile Yapısal Eşitlik Modelleri: Tüketici Şikâyetlerine Uygulanması. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 4,* (1), 77-90.

YILMAZ, V. (2007). Tüketici Şikâyet Davranışı için Bir Model: Süpermarket Müşteri Örneği. *Pazarlama Dünyası, 21,* (1), 47-51.

YILMAZ, V., ÇELİK H. E.(2009). *Lisrel ile Yapısal Eşitlik Modellemesi 1*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Yİ, YOUJAE (1990). A Critical Review of Consumer Satisfaction. *in Review of Marketing*, Chicago, American Marketing Association.

EK-1 ARAŞTIRMA MODELİNİN LISREL 8.72 KODLARI VE ÇIKTISI

L I S R E L 8.72

BY

Karl G. Jöreskog & Dag Sörbom

This program is published exclusively by
Scientific Software International, Inc.
7383 N. Lincoln Avenue, Suite 100
Lincolnwood, IL 60712, U.S.A.
Phone: (800)247-6113, (847)675-0720, Fax: (847)675-2140

Copyright by Scientific Software International, Inc., 1981-2006
Use of this program is subject to the terms specified in the
Universal Copyright Convention.
Website: www.ssicentral.com

```
Raw Data from file 'C:\AA\AA1\ktya1.psf'
Latent Variables  VAL LKH CI ORT ALE ALN CON
Relationships
VAL1.E = VAL
VAL2.E = VAL
LKH1.E = LKH
LKH2.E = LKH
LKH3.E = LKH
CI3.E = CI
CI1.YE = CI
e.9 = ORT
e.12 = ORT
e.13 = ORT
e.2 = ALE
e.4 = ALE
ALN1.E = ALN
ALN4.E = ALN
ALN5.E = ALN
ALN6.E = ALN
CON2.E = CON
CON4.E = CON
LKH = VAL
CI = VAL LKH
ORT = CI
ALE = CI
VAL = ALN CON
LKH = ALN CON
CI = CON
ORT = ALN CON
ALE = ALN CON
Path Diagram
End of Problem
Sample Size =   329
```

Measurement Equations

VAL1.E = 0.94*VAL, Errorvar.= 0.25 , R^2 = 0.78
(0.29)
0.86

VAL2.E = 0.60*VAL, Errorvar.= 0.55 , R^2 = 0.40

(0.20) (0.13)
2.97 4.29
LKH1.E = 0.49*LKH, Errorvar.= 0.71 , R² = 0.25
(0.059)
12.09
LKH2.E = 0.91*LKH, Errorvar.= 0.13 , R² = 0.86
(0.11) (0.058)
8.40 2.23
LKH3.E = 0.70*LKH, Errorvar.= 0.42 , R² = 0.54
(0.082) (0.048)
8.59 8.85
CI3.E = 0.52*CI, Errorvar.= 0.40 , R² = 0.40
(0.050)
7.99
e.2 = 0.37*ALE, Errorvar.= 1.43 , R² = 0.089
(0.13)
11.39
e.4 = 1.18*ALE, Errorvar.= 0.22 , R² = 0.86
(0.52) (0.57)
2.27 0.39
e.9 = 0.84*ORT, Errorvar.= 0.92 , R² = 0.43
(0.13)
6.99
e.12 = 0.38*ORT, Errorvar.= 0.52 , R² = 0.22
(0.065) (0.048)
5.81 10.98
e.13 = 0.74*ORT, Errorvar.= 0.59 , R² = 0.48
(0.12) (0.097)
5.99 6.05
CI1.YE = 0.76*CI, Errorvar.= 0.53 , R² = 0.52
(0.12) (0.093)
6.44 5.72
ALN1.E = 0.41*ALN, Errorvar.= 1.13 , R² = 0.13
(0.075) (0.095)
5.48 11.84
ALN4.E = 0.62*ALN, Errorvar.= 1.00 , R² = 0.27
(0.076) (0.097)
8.06 10.31
ALN5.E = 0.76*ALN, Errorvar.= 0.84 , R² = 0.41
(0.078) (0.10)
9.72 8.16
ALN6.E = 0.73*ALN, Errorvar.= 0.88 , R² = 0.38
(0.078) (0.10)
9.37 8.73
CON2.E = 0.59*CON, Errorvar.= 0.48 , R² = 0.42
(0.058) (0.057)
10.12 8.34
CON4.E = 0.77*CON, Errorvar.= 0.41 , R² = 0.59
(0.067) (0.081)
11.45 5.05

Structural Equations

VAL = 0.18*ALN + 0.086*CON, Errorvar.= 0.96 , R^2 = 0.038
(0.076) (0.074) (0.34)
2.37 1.17 2.82

LKH = 0.12*VAL - 0.30*ALN + 0.48*CON, Errorvar.= 0.65 , R^2 = 0.35
(0.072) (0.075) (0.084) (0.15)
1.70 -3.98 5.67 4.33

CI = 0.11*VAL - 0.18*LKH + 0.50*CON, Errorvar.= 0.79 , R^2 = 0.21
(0.081) (0.094) (0.11) (0.18)
1.39 -1.92 4.43 4.43

ORT = 0.16*CI + 0.29*ALN - 0.082*CON, Errorvar.= 0.89 , R^2 = 0.11
(0.097) (0.087) (0.093) (0.20)
1.61 3.29 -0.88 4.50

ALE = 0.49*CI + 0.018*ALN + 0.010*CON, Errorvar.= 0.75 , R^2 = 0.25
(0.23) (0.069) (0.080) (0.35)
2.11 0.26 0.13 2.14

Correlation Matrix of Independent Variables

	ALN	CON
ALN	1.00	
CON	-0.06	1.00
	(0.08)	
	-0.74	

Goodness of Fit Statistics
Degrees of Freedom = 120
Minimum Fit Function Chi-Square = 292.26 (P = 0.00)
Normal Theory Weighted Least Squares Chi-Square = 281.59 (P = 0.00)
Estimated Non-centrality Parameter (NCP) = 161.59
90 Percent Confidence Interval for NCP = (116.43 ; 214.46)
Minimum Fit Function Value = 0.89
Population Discrepancy Function Value (F0) = 0.49
90 Percent Confidence Interval for F0 = (0.35 ; 0.65)
Root Mean Square Error of Approximation (RMSEA) = 0.064
90 Percent Confidence Interval for RMSEA = (0.054 ; 0.074)
P-Value for Test of Close Fit (RMSEA < 0.05) = 0.0093
Expected Cross-Validation Index (ECVI) = 1.17
90 Percent Confidence Interval for ECVI = (1.03 ; 1.33)
ECVI for Saturated Model = 1.04
ECVI for Independence Model = 4.81
Chi-Square for Independence Model with 153 Degrees of Freedom = 1541.66
Independence AIC = 1577.66
Model AIC = 383.59
Saturated AIC = 342.00
Independence CAIC = 1663.98
Model CAIC = 628.19
Saturated CAIC = 1162.13
Normed Fit Index (NFI) = 0.81
Non-Normed Fit Index (NNFI) = 0.84
Parsimony Normed Fit Index (PNFI) = 0.64

Comparative Fit Index (CFI) = 0.88
Incremental Fit Index (IFI) = 0.88
Relative Fit Index (RFI) = 0.76
Critical N (CN) = 179.39
Root Mean Square Residual (RMR) = 0.075
Standardized RMR = 0.067
Goodness of Fit Index (GFI) = 0.91
Adjusted Goodness of Fit Index (AGFI) = 0.88
Parsimony Goodness of Fit Index (PGFI) = 0.64

The Modification Indices Suggest to Add the

Path to	from	Decrease in Chi-Square	New Estimate
VAL2.E	ORT	10.5	0.18

The Modification Indices Suggest to Add an Error Covariance

Between	and	Decrease in Chi-Square	New Estimate
LKH2.E	VAL2.E	9.3	-0.09
LKH3.E	VAL2.E	8.5	0.09

Time used: 0.047 Seconds

TÜRK İMALAT SANAYİ KATMA DEĞERİ ÜZERİNDE DOĞRUDAN DIŞ YATIRIMLARIN ROLÜ

Zafer KANBEROĞLU, Yrd.Doç.Dr.Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, zkanberoglu@yyu.edu.tr

Oğuz KARA, Yrd.Doç.Dr.**,**Düzce Üniversitesi, İşletme Fakültesi, oguzkara@duzce.edu.tr

ÖZET: Bu çalışma imalat sanayi katma değeri üzerinde doğrudan dış yatırımların etkisini Türkiye örneğinde incelemektedir. Söz konusu etkinin analiz edilmesi için klasik çoklu regresyon analizi, VAR (Vektör Otoregresif) model ve Granger nedensellik testleri kullanılmıştır. Yapılan analiz sonuçlarına göre imalat sanayi katma değeri üzerinde imalat sanayinde çalışan sayısının etkili olduğu buna karşılık doğrudan dış yatırımların ve sermaye stoğunun istatistiksel olarak belirleyici olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Etki-tepki analiz sonuçlarından elde edilen bulgular ışığında, Türk imalat sektörünün katma değer yaratımı için emek verimliliğinin ve emek başına düşen sermaye oranının arttırılmasına yönelik politik argümanların geliştirilmesinin önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İmalat Sanayi Katma Değeri, Doğrudan Dış Yatırımlar, Ekonomik Büyüme, VAR Analizi

THE ROLE OF FOREIGN DIRECT INVESTMENT ON THE TURKISH MANUFACTURING INDUSTRY'S VALUE ADDED

ABSTRACT: This paper examines the impact of foreign direct investment on the manufacturing industries in the case of Turkey. To analyse the situation, Classical Multiple Regression, Vector Autoregression Approaches (VAR) model, cointegration and causality tests have been used in the research. According to analysis result, it was reached the point that the number of workers in the manufacturing industry had the impact on the manufacturing value added but not the foreign direct investment and fixed capital stock had the impact on the manufacturing value added. In the light of data received from impulse-response analysis result, it was concluded at the importance of the development of political arguments on the improvement of the rise of labor productivity and capital ratio per labor in order to grow the Turkish Manufacturing Industry.

Key Words: Manufacturing Industry, Foreign Direct Investment, Economic Growth, VAR Analysis

GİRİŞ

Gelişmekte olan ülke ekonomilerinde sanayi sektörü ve sanayi sektörü içerisinde imalat sanayi önemli bir yer tutmaktadır. İmalat sanayinin gelişimi, teknolojik ilerleme, imalat sanayi içeresindeki sektörlerin ileri ve geri bağlantılarının yüksek olması gelişmekte olan ekonomilerde sürdürülebilir büyüme açıcından önem arz etmektedir. İmalat sanayi aksine doğal kaynaklara dayalı olan tarım ve madencilik gibi faaliyetlerde hem üretim artışı doğal kaynakla sınırlı, hem de bu sektörlerdeki verimlilik düzeyi düşük olmaktadır. Dolayısıyla hızlı ve sürekli büyüme reel sektörün başarısı ile doğru orantılıdır (TÜSİAD, 2008: 55).

Türkiye'de 1970'li yıllardan bu yana ekonomik büyüme önündeki en büyük engellerden biri, diğer gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi, sermaye noksanlığı olmuştur. Bu eksikliği gidermek için ülkeler ya dış borçlanmaya ya da yabancı sermaye yatırımlarına başvurmuşlardır. Ülke kaynaklarının yetersiz, dış borçlarla yatırım yapmanın çok pahalı ve riskli olduğu bir ortamda getireceği teknoloji, know-how, modern işletme ve pazarlama yöntemleriyle yabancı sermayenin gelişmekte olan ekonomiler için önemi büyüktür (Çetinkaya, 2004: 241). Diğer bir ifade ile GOÜ'lerin, Nurkse'nin (1953) ifade ettiği gibi "fakirliğin kısır döngüsü" içinde bulunmaları bir yandan yatırımlara kanalize edilecek ulusal kaynakların yetersizliğine, diğer yandan da, sermaye birikiminin yavaşlamasına sebebiyet vermektedir. Dolayısıyla, GOÜ'ler, hem kalkınma hamlesine başlayabilmek hem de kalkınmalarını sürdürebilmek için iç kaynaklar yanında, dış kaynaklara da gereksinim duymaktadırlar.

Doğrudan yabancı sermaye genel anlamda bir ülkedeki yerleşik bir işletmenin başka bir ülkede uzun süreli bir ilişki kurmak amacıyla gerçekleştirdiği uluslararası yatırımları ifade etmektedir (IMF, 1993: 86). Bu tip yatırımlar sermaye transferi olmakla birlikte, aynı zamanda teşebbüs, teknoloji, risk taşıma ve organizasyon aktarımı da sağlamakta ve bu nedenle işletmelerin sadece kuruluş ve teçhizatının finansmanı olarak değerlendirilmemektedir. Dolayısıyla doğrudan yabancı sermaye işletmecilik bilgisi ve know how'ı da beraberinde getirmekte, ayrıca rekabet faktörünü

ülkeye sokmaktadır. Ekonomik büyümeye pozitif katkıda bulunacağı varsayılan dış yatırımlar, bir ülke borsasında işlem gören şirket hisselerinin diğer ülke veya ülke kuruluşlarınca satın alınmasını ifade eden portföy yatırımları dışındaki bir veya birden fazla uluslararası yatırımcının tamamına sahip olarak veya yerli bir veya birkaç firma ile gerçekleştirdiği yatırımlar olarak tanımlanmaktadır. (DPT,2000:1).

Doğrudan dış yatırımlar ile ülke içerisinde istihdam yaratıcı faaliyetlerin artması beklenir. Ayrıca, ülkenin sermaye stoğunda bir artış ortaya çıkacağı düşünülür. Sermaye stoğu, iktisadi büyümenin temel itici gücü olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda gelişmekte olan ülkelerde doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile imalat sanayi büyümesi üzerindeki etkileşimin ortaya koyulması ve ülke içinde katma değer yaratımına dönüşecek politik argümanların geliştirilmesi son derece önem arz etmektedir.

Bu çalışma ile imalat sanayi katma değeri üzerindeki doğrudan dış yatırımların etkisi ve imalat sanayi katma değer yaratımında öne çıkan faktörlerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Elde edilen analitik sonuçlara bağlı olarak politika yapıcılarına makro ölçekte uygulanabilir politik argümanlar geliştirilmeye çalışılmıştır.

DOĞRUDAN DIŞ YATIRIMLAR: TEORİK ÇERÇEVE

Yabancı sermayeli yatırımların 1950'li yıllarda özellikle gelişmiş ülkelerde büyük miktarlara ulaşması, bu tür yatırımların neden yapıldığı konusunda birçok teorini ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu teorilerin bir kısmı şu şekildedir. Marjinalist yaklaşıma doğrudan dış yatırımlar, uluslararası sermaye yatırımlarının getirilerindeki farklılıkların bir fonksiyonu olarak ifade edilmiştir. Firmalar yurt dısında yatırım yapma kararı verirken, bu yatırımın yurtdısındaki beklenen getirisi ile aynı yatırımı yurt içinde yapılması halinde elde edebileceği getiriyi karsılastırarak getirisi daha yüksek olan yatırımı seçmektedir.

1930'lu yıllardaki uluslararası sermaye hareketlerini açıklamak için James Tobin ve Markowitz tarafından bir hipotez geliştirilmiştir. Bu hipoteze göre yatırım ile getiri arasında pozitif, risk ile yatırım arasında ise negatif bir ilişki olduğu vurgulanmıştır. Yatırımcılar portföylerini oluştururken hem sermayenin getirisini hem de risk faktörünü dikkate alınmakta olup; karşılaştıkları riskleri azaltmak için yatırımlarını değişik ülkeler veya sektörler arasında çeşitlendirme eğilimi göstermektedirler (Akbulut, 2009: 74)

Ürün dönemleri teorisi hem dış ticareti hem de doğrudan dış yatırımları açıklamakta kullanılan bir başka teorik yaklaşımdır. Bu teori tecrübeye, icada ve oligapolistik piyasa yapısının özelliklerine dayanmaktadır. Üç asamalıdır: ilk dönem yeni ürün dönemidir. Bu aşamada yeni ürünün ikamelerinin olmamasından dolayı talebin fiyat esnekliği düşük olduğundan firma ihracat piyasalarında rekabetle karsılasmayacaktır. Đkinci dönem olgunlasma dönemidir. Bu asamada teknoloji rutin hale geldiğinden ve yurt içinde kar marjları azaldığından firma ihracat piyasalarını diğer firmalara kaptırmamak ve düsük üretim maliyeti avantajından yaralanmak amacıyla yurt dısında yatırıma yönelecektir. Son dönem ürünün standartlastığı dönemdir. Ürünü piyasaya ilk süren firma ihracat piyasaları yanında teknoloji üzerindeki kontrolünü de kaybettiği için söz konusu firmanın ülkesi ilgili malı ithal etmeye başlamıştır (Akbulut, 2009: 76)

R.E. Caves tarafından gelistirilen yaklasıma göre doğrudan dış yatırımlar ürün farklılaştırması ile ilişkilendirilmiştir. Caves'e göre bir çokuluslu sirket, ya pazar yapısından dolayı daha çok mal farklılastırması uygulayarak değisik ülkelerde aynı malı üretmek için, ya da bir malın alt üretim süreçlerini içermek için doğrudan dış yatırımlar yapmaktadır (Moosa,2002:22).

Doğrudan dış yatırımların bir ekonomiye yönelmesindeki en önemli unsur verimlilik ve karlılık olgusudur. Ayrıca hukuki işlemlerdeki kolaylık, bürokratik işlemlerdeki hızlılık, siyasal istikrar ve dünyaya entegrasyon düzeyi de yabancı sermaye artış ve azalışı yönünde etkide bulunmaktadır. Doğrudan dış yatırımlar konjonktüre bağlı olarak farklı sektörlerde yoğunlaşmaktadır. Türkiye ekonomisinde 1970 yıllardan başlayarak imalat sanayiye yönelen doğrudan dış yatırımlarının kriz dönemleri dışında sürekli artış kaydettiği gözlenmektedir (Çetinkaya, 2004: 245).

Türkiye'de ithal ikamesine dayalı büyüme stratejisi döneminde aktif kamu müdahaleleriyle sermaye birikimi artırılarak ekonomik büyüme hızlandırılması amaçlanmış ve sanayinin geliştirilmesi yoluyla ekonomik büyüme hızlandırılmaya çalışılmıştır. İhracata dayalı büyüme döneminde ise sermaye birikimin piyasa kuralları çerçevesinde artırılması benimsenmiş ve bu dönemde doğrudan dış yatırımların da katkısıyla sermaye birikiminin hızlandırılması

amaçlanmıştır (Saygılı vd., 2002:33-34). Son beş yıllık dönemde (2007–2011) doğrudan dış yatırımların sektörel dağılımı Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Doğrudan Dış Yatırım Girişlerinin Sektörel Dağılımı (Yıllık, Milyon $)

Sektörler	2007	2008	2009	2010	2011
Tarım, Avcılık ve Ormancılık	6	23	48	77	31
Balıkçılık	3	18	1	5	0
Maden.ve Taş.e	337	151	89	139	148
İmalat sanayi	4211	3970	1615	905	3364
Elektrk, Gaz, Su	568	1053	2076	1817	4259
İnşaat	285	336	208	308	319
Toptan ve Perakende Tic.	165	2085	389	425	523
Otel ve Lokanta	33	24	54	113	47
Ulaş., Haber. ve Depolama Hiz.	1117	170	391	212	239
Mali Aracı Kuruluş Faal.	11662	6069	666	1584	6031
Gayrimenkul Kira. ve İş Faal.	560	641	560	412	578
SağlıkveSos.Hiz.	177	149	106	111	232
Diğer Hiz.	13	58	49	130	116
Toplam	19137	14747	6252	6238	15887

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı (2012) Uluslararası Doğrudan Yatırım Verileri Bülteni, s:14–20

Tablo 1'e göre doğrudan dış yatırımlar, 2007 yılında 4211 milyon $ iken, yaşanan küresel krizin etkisiyle de 2008 yılında bir miktar azalarak 3970 milyon $ olmuştur. 2011 yılına kadar azalma eğilimi gösteren bu yatırımlar, 2011 yılında tekrar artmaya başlamış ve 2011 yılında 3364 milyon $ doğrudan dış yatırım girişi gerçekleşmiştir.

Doğrudan dış yatırımların büyüme üzerindeki etkilerini belirlemeye yönelik teorik ve uygulamalı çalışmaların temelleri, hem içsel hem de Neo-klasik büyüme modellerine dayanmaktadır. Neo-klasik büyüme modelinde yabancı yatırımlar, yatırım miktarını ve/veya yatırımın etkinliğini artırır. Böylece doğrudan yabancı yatırımın yapıldığı ülkelerin ekonomik büyümesinde orta vadeli geçici artışlara ve daha çok uzun dönemde ortaya çıkacak büyüme etkilerine yol açar. Yeni içsel büyüme teorileri ise, teknolojik süreçlerin bir fonksiyonu olarak uzun dönemli büyümeyi dikkate alır ve doğrudan dış yatırımların teknoloji transferi, yayılma ve dağılım etkileri aracılığıyla büyüme oranını sürekli olarak artırabildiği bir durum üzerine yoğunlaşır (Ates,1998:29).

Dışa kapalı bir ekonomide ulusal tasarruflar sermaye birikiminin tek kaynağıdır. Buna karsın, ekonomi liberalleştiğinde, yani dışa açık bir ekonomi haline dönüştüğünde, ulusal yatırımlar yabancı sermaye ile de finanse edilebilir konuma gelmektedir. GOÜ'ler finansal serbestleşme programları ile dışa açılarak uluslararası sermaye hareketlerinden yararlanmaya çalışmaktadırlar. Ülkelerin finansal olarak dışa açılmalarının özellikle GOÜ'ler bakımından iki yararı bulunmaktadır (World Bank, 1997). Bu yararlardan ilki finansal dışa açılma sonucunda ülkeye gelen yabancı sermayenin özel yatırımları artırmasıdır. Zira, milli muhasebe kuralı gereği yabancı yatırım stoku özel yatırımlar stokuna dâhil olduğundan, yabancı yatırımlardaki artış özel yatırımlara yansıyacaktır. Böylelikle ikinci yarar ortaya çıkacak: yabancı sermaye, yurt içi yatırım ve tüketim harcamalarındaki dalgalanmalar sonucu ortaya çıkabilecek riski de belli ölçüde ortadan kaldıracaktır.

Geleneksel Keynes sonrası büyüme kuramlarından Harrod-Domar'a göre büyümenin temelinde doğal kaynaklar yerine sermaye birikiminin olduğu görüşünü hâkimdir. Harrod-Domar modelinde net yatırımlar bir yandan çıktı için talep meydana getirirken diğer yandan çıktı üretmek için ekonominin kapasitesini arttırmaktadır. Örneğin yeni bir fabrikanın kurulumu, tuğla, demir, makine gibi unsurların talebini arttırmaktadır. Diğer yandan fabrikanın tamamlanmasıyla ekonominin üretim kapasitesinde de bir artış meydana gelmektedir.

Yatırımların kapasite arttırıcı etkisi, bir yandan, yatırım miktarına, diğer yandan da çıktı ile kapasite arasındaki teknolojik ilişkiye dayanmaktadır. Eğer (v), bir birim ilave çıktı üretmek için gereken üretim araçlarının değerini gösteriyor ise, üretim araçlarına (I) değerinde yatırım yapıldığı zaman bunun yaratacağı toplam ilave çıktı

$$\Delta Y = \frac{I}{v} \quad (1)$$

olacaktır. Burada ΔY, belli bir ölçü birimi cinsinden ifade edilen toplam ilave çıktı değerini: I ise aynı birimle ölçülen üretim araçları değerini göstermektedir. v, yatırımın ilave çıktıya oranı veya ilave sermaye hasıla katsayısıdır. Bu ifadenin en açık anlamı, bir ekonomide büyüme oranının sermaye hâsıla oranı ile marjinal tasarruf oranına bağlı olmasıdır. Büyüme marjinal tasarruf oranı ile doğru, sermaye hasıla katsayısının değeri ile ters orantılıdır. Yani bir ekonomide marjinal tasarruf oranı ne kadar büyükse ve sermaye hasıla katsayısı ne kadar küçükse o ekonominin büyüme hızı o denli büyük olacaktır.

Neo-klasik büyüme teorisi fiziki ve beşeri sermaye birikimlerinin modellemesine önem vermiştir. Bunun yanında da, uzun dönemde büyümeye teknolojik ilerlemenin sebep olduğunu belirtmiştir. Fakat teknoloji, neoklasik teorinin merkezi bir parçası olmasına rağmen, model dışı bırakılmıştır. Böylelikle neo-klasik teori kendi eksiğini kendisi ortaya çıkarmıştır (Jones, 2001:72). Bu eksiklik, içsel büyüme teorilerinin teknolojiyi model içerisinde açıklayabilmeleri ile giderilmiştir. Bu bağlamda doğrudan dış yatırımlar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiler için ağırlıklı olarak içsel büyüme modelleri teorik temel oluşturmaktadır. (Yao and Wei,2007:212-213).

Neoklasik büyüme model öngörülerinin somut gelişmelerle örtüşememesi içsel büyüme modellerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. İçsel büyüme kuramı: büyümenin kendi kendini besleyebilmesini sağlayan yani büyüme oranını içselleştirerek, teknolojik gelişmenin nasıl sağlanacağı konusunda eksiklikleri gidermeye çalışır. Eğitim, sağlık, Ar-Ge, teknolojik yenilikler, devletin yeni işlevleri, gelir dağılımı gibi unsurların üretim üzerindeki etkilerinin modellenmesi içsel büyümeyi karşımıza çıkarmaktadır (Taban, 2010:111).

Jones (2001)'e göre içsel büyümeyi incelememize olanak sağlayan en basit model Romer (1987) ve Sergio Rebelo (1991) tarafından ortaya konmuştur. İçsel büyüme modellerinden biri olan AK modeli, en basit versiyonuyla, toplam çıktı (Y) ile sermaye (K) arasında doğrusal bir ilişkinin olduğunu varsayar. Bu kapsamda üretim fonksiyonu:

$$Y=AK \quad (2)$$

şeklinde ifade edilir. Üretim fonksiyonunun bu şekilde yazılışı AK tipi adını oluşturur. Burada A, Teknolojik düzeyi ifade eder. Bu katsayı pozitif olduğu sürece, sermayenin ortalama ve marjinal verimliliği de sabittir. Çıktının bir kısmının tasarruf edildiği ve yatırıma dönüştürüldüğü varsayımında sermaye birikimi:

$$K^*=sY-dK \quad (3)$$

Burada s, yatırım oranı: d, amortisman oranını temsil eder ve her iki oranında sabit olduğu kabul edilir. (3)'deki sermaye birikimi denkleminin her iki yanı K' ya bölünürse

$$K^*/K=s(Y/K)-d \quad (4)$$

ve Y/K= A, (4) nolu denklemde yerine konursa

$$K^*/K=sA-d \quad (5)$$

elde edilir. Üretim fonksiyonunun sırasıyla logaritması ve türevi alınırsa,

$$g=Y^*/Y=sA-d \quad (6)$$

çıktı büyüme oranı (g) sermaye büyüme oranına eşit olur.

İçsel büyüme modelleri içerisinde bilinen önemli modellerden biri de Lucas (1988)'dir. Lucas modelinde üretim fonksiyonu

$$Y=K^{\alpha}(hL)^{1-\alpha} \quad (7)$$

şeklinde yazılır. Burada (h) kişi başına beşeri sermayedir. Beşeri sermaye büyüme oranı (h*/h),

$$h^*/h=(1-u) \quad (8)$$

şeklinde yazılır. Burada u, çalışmaya ayrılan zamanı ve (1-u) biriktirilen beceri için ayrılan zamanı gösterir ve Lucas'a göre bireylerin beceri kazanmaları ile işçi başına çıktı miktarı arasında doğrusal ilişki bulunmaktadır.

İçsel büyüme modelleri kapsamında bilgi birikimi ve Ar-Ge faaliyetleri de üretim artmasına neden olmaktadır. İçsel olarak biriktirilen bilgi birikiminin (B) yer aldığı üretim fonksiyonu,

$$Y= BK^{\alpha}L^{1-\alpha} \quad (9)$$

şeklinde yazılır. Bireysel firmaların B düzeyini veri aldıkları varsayılırsa:

$$B= AK^{1-\alpha} \quad (10)$$

şeklinde yazılır. Burada A, sabittir. Yani, ekonomideki firmalar tarafından yapılan sermaye birikiminin sonucunda oluşan yan ürün, firmaların üretim sürecinde kullandıkları teknolojik ilerlemelerdir. Bir bireysel firma, ekonominin içinde görece az paya sahip olduğu için yaptığı sermaye birikimin etkisini göremez. Bu, teknolojik gelişme anlamında firmaya dışsaldır. Bununla birlikte, sermaye birikimi ekonomi için olağanüstü yararlar sağlar. Yukarıdaki iki denklem birleştirilirse

$$Y= AKL^{1-\alpha} \quad (11)$$

elde edilir. (11) nolu denklem başlangıçta dikkate alınan üretim fonksiyonunun aynısıdır.

İçsel büyüme modellerine göre azalan verimler kanunu geçersizdir. Bunun nedeni, fiziksel sermaye artışlarının aynı zamanda beşeri sermaye üzerinde olumlu etkiler bırakmasıdır. Bireyler üzerinde çalıştığı araç hakkında daha fazla bilgiye ve deneyime sahip oldukça onu değiştirip geliştirmek için daha fazla olanağa sahip olurlar. Böylelikle yeni makineler daha tasarruflu üretim biçimlerini getirirken, daha tasarruflu üretim biçimleri de üretenleri daha yetenekli kılar ve böylece bireylerin daha tasarruflu ve verimli üretim yöntem ve araç geliştirmelerine olanak sağlar. Bu nedenle fiziki sermaye yatırımları, ekonominin uzun dönem büyüme oranının önemli bir belirleyicisi olarak kabul edilmektedir (Taban, 2010:134-135).

Yatırımcı karar verirken şüphesiz, gittiği ülkenin büyüme performansını ve riskleri dikkate almaktadır. Bu nedenle, yüksek büyüme oranına veya büyüme potansiyeline sahip düşük riskli ülkelerin daha fazla yabancı sermaye çekecekleri açıktır. Özellikle sanayisi gelişmemiş ülkelerde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ülke ekonomisi için risk oluşturacağına yönelik çalışmalarda mevcuttur. Bu çalışmalara göre doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile ekonomik büyüme arasında ev sahibi ülkeye gelen yatırımları, ekonomik zararlar da doğurabilir. Söz konusu zararlar üç başlık altında incelenebilir (Moosa, 2002: 74):

(1) Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının karları ev sahibi ülkede yeniden yatırıma dönüşmek yerine, kaynak ülkeye dönebilir,

(2) Doğrudan yabancı sermaye yatırımları "aykırı transfer fiyatlaması" (derogatory transfer pricing) gibi tersine gelişmeler doğurabilir,

(3) Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ev sahibi ülke pazarını daha az rekabetçi hale getirerek, pazar yapısını olumsuz etkileyebilir.

Teorik düzeyde doğrudan dış yatırımların ekonomik büyüme üzerindeki rolü konusunda görüş birliği yoktur. Chenery ve Strout (1966) ve Kruger (1987) sermaye birikimine katkıda bulunacak doğrudan dış yatırımların ekonomik büyümeyi artıracağını: Dowling ve Hiemenz (1982) ve Lee ve Rana (1986) doğrudan dış yatırımların ekonomik büyümeyi azaltacağını ileri sürmektedir. Bu kapsamda yazında iki değişken arasındaki ilişkiyi inceleyen önemli sayıda teorik ve ampirik çalışma bulunmaktadır.

LİTERATÜR TARAMASI

Doğrudan dış yatırımlar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen pek çok çalışma bulunmakla birlikte, spesifik olarak doğrudan dış yatırımlar ile imalat sanayi büyümesi arasındaki ilişkiyi inceleyen çok fazla çalışma bulunmamaktadır.

Driffield ve Munday (1998) İngiltere ekonomisinde doğrudan dış yatırımların imalat sanayide kazançlarını azaltıp azaltmadığını 1989-1994 dönemi için incelemiştir. Regresyon analizi yapılan çalışmada, doğrudan dış yatırımların imalat sanayinde faaliyet gösteren yerli firmaların karlarını azaltabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Aslanoğlu (2000) çalışmasında doğrudan dış yatırımların Türk imalat sanayi üzerindeki yayılma etkisi incelenmiştir. 1980–1998 döneminin incelendiği çalışmada, yabancı firma varlığının yurt içi sanayinde rekabeti artırdığını fakat yurtiçi firma büyümesi ve verimliliği ile yabancı firma arasında bir ilişki bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Chan (2000) Tayvan imalat sanayinde ekonomik büyüme ve doğrudan dış yatırımlar arasındaki ilişki Granger nedensellik testi ile incelenmiştir. 1973-1994 dönemini için doğrudan dış yatırımların teknolojik gelişme ile ekonomik büyümeyi etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Chen ve Ku (2000) Tayvan imalat sanayinde firma büyümesi üzerinde doğrudan dış yatırımlarının etkisi 1986-1994 dönemini için incelenmiştir. En küçük kareler yönteminin kullanıldığı regresyon analizi sonucunda doğrudan dış yatırımların, yurt içi sanayi rekabet gücünü artırdığı görülmüştür.

Liu vd. (2001) Çin sanayinde emek verimliliği üzerinde doğrudan dış yatırımların etkisi incelenmiştir. 1996-1997 dönemini kapsayan çalışmalarında dış yatırımların varlığının daha yüksek emek verimliliğine neden olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Hunya (2002) Romanya örneğinde imalat sanayinde dış yatırımlar yoluyla yeniden yapılanmayı inceledikleri çalışmada 1980-2001 döneminde dış yatırımların ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin sınırlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Alfaro (2003) gelişmiş ve gelişmekte olan 47 ülke örneğinden hareketle doğrudan dış yatırımların büyüme üzerinde etkisini incelediklemiştir. 1981-1999 dönemini kapsayan çalışmasında kesit (cross-section) regresyon analizi uygulanmış ve dış yatırımların her sektörde farklı bir etkiye sahip olduğu ve imalat sanayinde dış yatırımların pozitif etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Ruane & Uğur (2004), İrlanda imalat sanayinde doğrudan dış yatırımlar ve verimlilik yayılması başlıklı 1991-1998 dönemini kapsayan panel data analizi uyguladıkları çalışmalarında dış yatırımların imalat sanayi üzerinde zayıf bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Chowdhury & Mavrotas (2005) Şili, Malezya ve Tayland örneğinde dış yatırımların ekonomik büyüme üzerinde etkisini inceledikleri ve 1969–2000 dönemini kapsayan çalışmalarında, Toda-Yamamoto nedensellik testi uygulamışlardır. Çalışma sonunda doğrudan dış yatırımlar ile ekonomik büyüme arasında karşılıklı nedensellik olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Vuksic (2005) Hırvatistan örneğinde imalat sanayi ihracatı üzerinde doğrudan dış yatırımların etkisini incelediği ve 1996-2002 dönemini kapsayan çalışmada panel data analizi uygulamışlardır. Çalışma bulgularına göre doğrudan dış yatırımların imalat sanayi ihracatı üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır

Lean (2008) Malezya'da imalat sanayi büyümesi üzerinde doğrudan dış yatırımların etkisini incelediği ve 1980-2005 dönemini kapsayan çalışmada VAR analizi uygulamışlardır. Çalışma bulgularına göre imalat sanayi büyümesi ile dış yatırımlar arasında bir ilişki bulunmamıştır.

Vu vd. (2008), Çin ve Vietnam'da doğrudan dış yatırımların sektörlerin büyümesi üzerinde etkisini ölçtükleri ve 1980–2003 dönemini kapsayan çalışmalarında cobb-douglas üretim fonksiyonu kullanarak doğrudan dış yatırımların imalat sanayini diğer sektörlerden daha fazla etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Fernandes & Paunov (2008) Şili örneğinde imalat sanayi üretim büyümesi üzerinde doğrudan dış yatırımların etkisinin incelendiği 1992-2004 dönemini kapsayan çalışmada Cobb-Douglas üretim fonksiyonu kullanarak doğrudan dış yatırımların imalat sanayi büyümesi üzerinde güçlü pozitif bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Chandran &Krishnan (2008) Malezya ekonomisinde doğrudan dış yatırımlar ile imalat sanayi büyümesi arasındaki ilişki sınır testi ARDL yöntemi ile test edilmiştir. 1970-2003 dönemini kapsayan bu çalışmada, doğrudan dış yatırımların, imalat sanayi büyümesini pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Wang (2009) On iki Asya ülkesi örneğinde imalat sanayiye gelen doğrudan dış yatımları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. 1987-1997 dönemini kapsayan çalışmada, imalat sanayinde doğrudan dış yatırımların, ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Dhanani ve Hasnain (2010) Endonezya örneğinde imalat sanayi büyümesi üzerinde doğrudan dış yatırımların etkisini inceledikleri ve 1990-1998 dönemini kapsayan çalışmada doğrudan dış yatırımların imalat sanayi büyümesi ve kalkınması üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Michalikova ve Galeotti (2010) Çek Cumhuriyeti örneğinde imalat sanayi büyümesi üzerinde doğrudan dış yatırımların etkisini 2000-2007 dönemi için incelemişlerdir. Çalışma sonuçlarına göre, doğrudan dış yatırımların imalat sanayi büyümesi üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu görülmüştür..

Liu ve Daly (2011) Çin imalat sanayinde doğrudan dış yatırımların etkisini inceledikleri 1997-2008 dönemini kapsayan çalışmalarında, imalat sanayine gelen doğrudan dış yatırımların bir takım avantajlar sağladığı sonucuna ulaşmışlardır. Çalışmada bu avantajlar imalat sanayine ileri teknoloji, emek kalitesi, altyapı konusunda olumlu katkı sağladığı buna karşılık emek maliyetlerini artırmak gibi olumsuz sonuçlara yol açtığı vurgulanmıştır..

VERİ VE METODOLOJİ

Bu çalışmada imalat sanayi katma değeri üzerinde doğrudan dış yatırımların etkisini analiz etmek için 1972–2008 yıllarını kapsayan imalat sanayi katma değeri, imalat sanayi sabit sermaye stoku, imalat sanayisinde çalışan sayısı, imalat sanayine yönelik doğrudan dış yatırım değişkenleri kullanılmıştır. İmalat sanayi doğrudan dış yatırım verileri DPT (1983) ve Hazine Müsteşarlığı doğrudan dış yatırım istatistik ve bültenlerinden elde edilmiştir. İmalat sanayi katma değerleri ve imalat sanayi çalışan sayısı değerleri Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Bakanlığından, imalat sanayine gelen doğrudan dış yatırımlar Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı ilgili bültenlerinden ve imalat sanayi sabit sermaye stok değerleri Ünlü (2010) çalışmasından elde edilmiştir. Analizlerde kullanılan makro değişkenlerin tamamı ABD doları cinsinden tanımlanmıştır.

Doğrudan dış yatırımların imalat sanayi katma değeri üzerindeki etkisinin tahmin edilmesinde ve değişkenler arasındaki ilişkinin belirlenmesinde iki yöntem kullanılmıştır. İlk olarak imalat sanayindeki katma değerin

belirlenmesine yönelik Chandran & Krishnan (2008) çoklu doğrusal regresyon analizi kullanılmıştır. Kullanılan logaritmik model şu şekildedir:

$$\ln VA = \alpha_0 + \alpha_1 \ln FCS + \alpha_2 \ln NW + \alpha_3 \ln FDI + \in_t \quad (12)$$

Yukarıdaki eşitlikte VA, imalat sanayi katma değerini: FCS, imalat sanayi sabit sermaye stoğunu: NW, imalat sanayinde çalışan sayısını ve FDI, imalat sanayiye gelen doğrudan dış yatırımları temsil etmektedir. Teorik analizler ve literatür sonuçlarına bağlı olarak FCS ile VA arasında, NW ile VA arasında ve FDI ile VA arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu bu nedenle de modelde yer alan değişkenlerin beklenen katsayılarının pozitif olduğu beklenmektedir.

İkinci yöntem olarak değişkenler arasındaki ilişkinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkinin belirlenmesine yönelik VAR analiz yöntemi kullanılmıştır. Ayrıca Johansen metodolojisine ek olarak Granger Nedensellik ve Etki-Tepki analizleri kullanılarak ilişkinin yönü ve derecesi test edilmiştir.

Zaman serisi ekonometrisi yaklaşımında ele alınan modellerde değişkenlerin durağan olduğu varsayılır. Bu, etkin ve tutarlı tahminler için gerekli bir varsayımdır. Bir zaman serisinin ortalaması, varyansı ve kovaryansı zaman boyunca sabit kalıyorsa ele alınan seri, durağan bir seri olarak adlandırılır. Oysa ekonomik zaman serileri zamanın etkisini üzerinde taşımaları ve zamanla birlikte artma eğiliminde (trendli) olmalarından dolayı çoğu durumda durağan değildir.

Zaman serilerinin durağan olmadığı durumda $y_t = \beta_1 + \beta_2 x_t + u_t$ regresyonundan elde edilecek sonuçlar sahte olabilir ve bu tür regresyonlar yanıltıcı olabilir. Çok değişkenli modellerde durağan olmayan serileri kullanmak için farklı yöntemler geliştirilmiştir. Bu yöntemler ile çok değişkenli modellerde, ekonomik değişkenler arasındaki uzun dönem denge ilişkisini kaybetmemek amaçlanmıştır (Kara vd., 2012: 84). Değişkenler arasında koentegrasyonun bulunması "gerçek uzun dönem ilişki" anlamına gelmektedir. Değişkenler koentegre değilse o zaman sahte regresyon problemi ortaya çıkar ve ekonometrik çalışma tamamen anlamsız olur (Asteriou & Hall, 2007:307: Enders, 2004: 321: Daniel&Ramos, 2002: 195: Lim & McAleer, 2001:1610: Song & Witt, 2000:55).

Sims (1980) açıklayıcı değişkenlerin dışsallığından emin olunmadığında VAR spesifikasyonunun daha uygun olacağını ileri sürmüştür. Eğer dışsallık varsayımı geçersizse araştırmacının ekonomik ilişkileri sistem denklemlerini (eşanlı denklemleri) kullanarak modellemesi gerekir (Brooks, 2008:290: Oh, 2005:41: Song vd., 2003:135). VAR modelinin amacı parametre tahminlerini değil, ekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi belirlemektir (Sims, 1980:13,14: Song vd., 2003: 135, 8: Song & Witt, 2000:101).

Esbütünlesme teorisi duragan olmayan serilerin dogrusal bilesimlerinin duragan olup olmadıgının test edilmesine ve duragan bir iliksi olması durumunda uzun dönemli denge iliskilerinin arastırılmasına izin veren bir teoridir. Esbütünlesme analizi serilerin duragan olmadıkları durumda bile seriler arasında uzun dönemli bir iliskinin mevcut olabilecegini ve bu iliskinin duragan bir yapıda olabilecegi varsayımına dayanmaktadır. Diger bir ifade ile serilerin esbütünlesik olmaları sistemdeki her bir degiskenin kendine özgü dıssal ve kalıcı soklar yerine ortak bir stokastik trendin etkisi altında kaldıklarını göstermektedir. Esbütünlesik seriler aynı dereceden duragan iseler seriler arasında esbütünlesik iliski mevcut olabilir. Serilerin aynı stokastik trendin etkisinde bulunmalarından dolayı kurulan regresyon, sahte regresyon olmaktan ziyade anlamlı bir regresyondur. Johansen(1988) esbütünlesme testinde aynı mertebeden duragan olan serilerin denklem sistemi, sistemde yer alan her degiskenin düzey ve gecikmeli degerlerinin yer aldıgı VAR (Vector Auto Regression) analizine dayanmaktadır (Tarı ve diğ, 2009: 6)

Denklem sistemi aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır (Özgen-Güloğlu; 2004, 93-114).

$$y_t = \alpha_1 + \sum_{i=1}^{p} b_{1i} y_{t-i} + \sum_{i=1}^{p} b_{2i} x_{t-i} + v_{1t}$$

$$x_t = c_1 + \sum_{i=1}^{p} d_{1i} y_{t-i} + \sum_{i=1}^{p} d_{2i} x_{t-i} + v_{2t}$$

Yukarıdaki modelde p gecikme uzunluğunu, v ortalaması sıfır, kendi gecikmeli değerleri ile olan kovaryansları sıfır ve varyansları sabit, normal dağılıma sahip, rassal hata terimini göstermektedir. VAR modelinde hataların kendi

gecikmeli değerleri ile ilişkisiz olması varsayımı, modele herhangi bir kısıt getirmemekte, çünkü değişkenlerin gecikme uzunluğunun arttırılmasıyla otokorelasyon sorunu giderilebilmektedir. VAR modellerinde optimal gecikme uzunlukları Akaike, Schwartz, Hannan-Quinn gibi kriterlerle bağlı olaraksaptanabilir.

Modellerde koentegre vektör bulunması durumunda değişkenler arasındaki ilişkinin yönünün belirlenmesi gerekmektedir. Uygulamada, y_{2t} zaman serisinin geçmiş değerlerinin, y_{1t} serisinin şimdiki ve gelecek değerlerini öngörümlemede yardımcı olup olmayacağı nedensellik ilişkisini ifade eder. VAR modelinde, Granger (1974) nedenselliğini test etmek için

$$y_{1t} = \alpha + \sum_{i=1}^{n} \beta_i y_{1t-i} + \sum_{i=1}^{n} \gamma_i y_{2t-i} + u_t \quad (13)$$

eşitliği kullanılır. Eşitlikteki iki değişkenin genellikle durağan olduğu varsayılır. Konulan kısıtlar,

$$\gamma_1 = \gamma_2 = \cdots = \gamma_n = 0 \quad (14)$$

dır. Bu kısıtlar, F veya LR istatistiğine göre kabul edilirse y_{2t}'nin, y_{1t}'nin Granger nedeni olmadığı sonucuna ulaşılır.

VAR'daki nedensellik değerlendirmesi, sistemdeki her bir değişkenin gelecek değerleri üzerinde modeldeki hangi değişkenin istatistiksel olarak önemli etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Fakat F test sonuçları ilişkilerin işaretini veya bu etkilerin ne kadar süreceğini açıklayamazlar. Yani, F testi sonuçları bir değişkenin değerindeki değişimlerin sistemdeki diğer değişkenler üzerinde pozitif mi negatif mi etkide bulunacağını göstermez. Bu bilgiler, VAR'ın etki-tepki ve varyans ayrıştırma analizleriyle elde edilebilir (Brooks, 2008:299).

Bir makroekonomik büyüklüğün üzerinde en etkili değişkenin hangisi olduğu varyans ayrıştırması ile belirlenirken, etkili bulunan bu değişkenin politika aracı olarak kullanılabilir olup olmadığı ise, etki-tepki fonksiyonları ile belirlenir (Sarı, 2008:4). Etki-tepki fonksiyonları rassal hata terimlerinden birindeki bir standart sapmalık şokun, içsel değişkenlerin şimdiki ve gelecekteki değerlerine olan etkisini yansıtır. Böylece gelecekte meydana gelebilecek şok politikalar neticesinde, diğer değişkenlerin nasıl bir tavır içine girecekleri, ne şekilde tepki verecekleri belirlenebilecektir.

AMPİRİK SONUÇLAR

Zaman serileri analizinde değişkenler arasındaki ilişkinin belirlenebilmesi için serilerin durağan olması gerekir. Analizde kullanılan değişkenlerin ADF ve PP birim kök test sonuçları Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2: Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Düzey (sabitli)		1. Fark (sabitli)	
	ADF	PP	ADF	PP
Katma Değer (VA)	-1.046 (9)	-1.042 (2)	-5.959 (0)	-5.965 (3)
Sermaye Stoğu (FCS)	0.620 (3)	-1.783 (4)	-3.403* (2)	-5.698 (14)
Çalışan Sayısı (NW)	0.172 (0)	0.371 (4)	-6.253 (0)	-6.248 (2)
Doğrudan Dış Yatırımlar (FDI)	-1.378 (0)	-1.062 (5)	-7.558 (0)	-8.056 (5)
Kritik Değer % 1	-3.626	-3.626	-3.632	-3.632
% 5	-2.945	-2.945	-2.948	-2.948
% 10	-2.611	-2.611	-2.612	-2.612

*Parantez içindeki değerler ADF testi için optimum gecikme (Akaike kriteri) uzunluklarını, PP testi için ise bant genişliğini (Newey West) ifade etmektedir. * % 5 hata payı ile istatistiksel olarak anlamlı olduğunu ifade etmektedir.*

Tablo 2'ye göre tüm değişkenler düzeyde durağan olmayıp birim kök içermektedir. Değişkenler birinci farkları alındığında durağan hale geldiği görülmektedir. Değişkenlerin birim kök testinde sabitli fakat trendsiz daha güçlü sonuçlar verdiği (Akaike kriterine göre) görüldüğünden trendli sonuçlar yukarıda rapor edilmemiştir.

Çalışmada imalat sanayi katma değerinin belirlenmesine ilişkin olarak klasik çoklu doğrusal regresyon modeli kullanılmıştır. Çoklu doğrusal regresyon bir bağımlı değişkeni etkileyen birden çok bağımsız değişkenin etkisini incelemek amacıyla kullanılmaktadır. Çoklu doğrusal regresyonu basit doğrusal regresyondan ayıran en temel özellik, tüm bağımsız değişkenler ile bağımlı değişken arasındaki ilişkilerin aynı regresyon modelinden belirlenmesidir (Kozhan, 2009). Bu amaçla aşağıdaki çoklu regresyon denklemi kullanılmıştır. Serilerin birim kök içermesinden dolayı birinci farkları alınarak (durağan seriler kullanılarak) aşağıdaki regresyon denklemi kullanılmıştır.

$$\Delta VA = \alpha_0 + \alpha_1 \Delta FCS + \alpha_2 \Delta NW + \alpha_3 \Delta FDI + \epsilon_t \quad (15)$$

Tablo 3: Çoklu Regresyon Analiz Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Stand. Hata	t-istatistiği	Olasılık
C	21794	85567	2.5470	0.0159
lnΔNW	1.1143	0.4048	2.7453	0.4671
lnΔFCS	2.3492	3.1916	0.7360	0.3024
lnΔFDI	147.71	140.93	1.0481	0.0159
R-squared	0.2504			
Adjusted R-squared	0.1802			
F-statistic	3.5647			
Prob(F-statistic)	0.0248			
Durbin-Watson stat	1.8393			
Serial Correlation LM Test	0.2742 Prob. F(2.30) 0.7621			
Brus Pagan Godfrey	0.2809 Prob. F(3.32) 0.8387			

Modelde değişen varyansın varlığını test etmek amacı ile yapılan Brus Pagan Godfrey testi sonucunda modelde değişen varyansa rastlanmamıştır. Modelde oto korelâsyonu test etmek amacı ile Serial Correlation LM Test testi on iki dönem gecikmeli olarak uygulanmış ve modelde oto korelâsyon bulunmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca modelde çoklu doğrusallığın olmadığı görülmektedir. Regresyon denkleminden elde edilen hata terimleri düzeyde durağan olduğu görülmektedir. Bu nedenle modelde hata düzeltme mekanizmasının çalıştığı görülmektedir. Bu nedenle değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin olduğu anlaşılmaktadır.

Elde edilen regresyon sonuçlarına göre, imalat sanayi katma değerinin belirlenmesine yönelik modelde yer alan bağımsız değişkenlerden yalnız imalat sanayinde çalışan sayısının etkili olduğu buna karşılık sermaye stoku ve doğrudan dış yatırımların imalat sanayi katma değeri üzerinde etkili olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen sonuçlara bağlı olarak, doğrudan dış yatırımların katma değeri yüksek olan sektörlere tahsis edilemediği anlaşılmaktadır. Aynı zamanda sermaye stoğunun katma değer üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamsız olmasının temel nedeni katma değer yaratılan sektörlerin daha çok emek yoğun üretim teknikleri kullanmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim Türkiye'nin OECD ülkeleri ile kıyaslamalı yapılan çalışmalarda ülkenin hammadde ve emek yoğun mallarda karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu görülmektedir (Kara & Erkan, 2011).

Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkinin belirlenmesine yönelik koentegrasyon testini Granger (1974) geliştirmiştir. Johansen koentegrasyon testi ile de değişkenler arasında koentegre edici vektörleri belirlemeye yönelik özdeğer ve trace (iz) istatistikleri kullanılmaktadır. Aşağıda Johansen koentegrasyon sonuçları gösterilmektedir.

Tablo 4: Johansen Koentegrasyon Testi Sonuçları

Kısıtlanmamış Cointegration Rank Test (Trace)				
Gözlem sayısı	35			
Hipotez	Özdeğer	Trace(İz) İstatistiği	0.05 Kritik Değer	Mac Kinnon Olasılık
r ≤ 0	0.8177	123.03	63.8761	0.0000
r ≤ 1	0.7591	66.858	42.9152	0.0000
r ≤ 2	0.3494	19.885	25.8721	0.2318
r ≤ 3	0.1586	5.6994	12.5179	0.4994

Tablo 4'e göre imalat sanayi katma değeri ile çalışan sayısı, yabancı sermaye yatırımları ve sermaye stoğu arasındaki ilişkiyi ölçmeye yönelik kurgulanan modelde Trace (iz) istatistik değeri kritik değerden (123.03 > 63.8761 ve 66.858 > 42.9152) büyük olması nedeniyle değişkenler arasında iki koentegre vektör olduğu görülmektedir.

Modelde koentegre edici vektör bulunduğundan değişkenler arasındaki ilişkinin yönünün belirlenmesi gerekmektedir.

Uygulamada, y_{2t} zaman serisinin geçmiş değerlerinin, y_{1t} serisinin şimdiki ve gelecek değerlerini öngörümlemede yardımcı olup olmayacağı nedensellik ilişkisini ifade eder. VAR modelinde, Granger (1974) nedenselliğini test etmek için aşağıdaki eşitlik kullanılır.

$$y_{1t} = \alpha + \sum_{i=1}^{n} \beta_i y_{1t-i} + \sum_{i=1}^{n} \gamma_i y_{2t-i} + u_t \quad (16)$$

Eşitlikteki değişkenlerin genellikle durağan olduğu varsayılır. Konulan kısıtlar,

$$\gamma_1 = \gamma_2 = \cdots = \gamma_n = 0 \quad (17)$$

dır. Bu kısıtlar, F veya LR istatistiğine göre kabul edilirse y_{2t}'nin, y_{1t}'nin Granger nedeni olmadığı sonucuna ulaşılır. Aşağıda Granger nedensellik sonuçları gösterilmiştir.

Tablo 5: Granger Nedensellik Testi Sonuçları

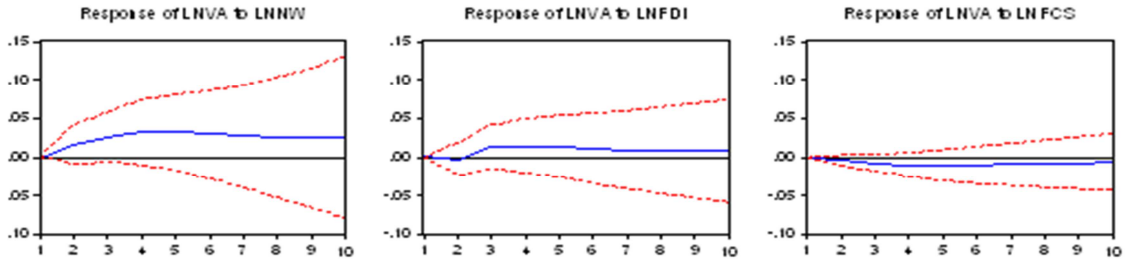
Nedenselliğin Yönü	Gözlem	F-İst.	Olas.	Karar
Çalışan Sayısı, Katma Değerin Nedeni Değildir	34	3.448	0.045	***Reddedilmiştir***
Katma Değer, Çalışan Sayısının Nedeni Değildir		2.968	0.067	Reddedilemez
Doğrudan Dış Yatırımlar, Katma Değerin Nedeni Değildir	34	1.012	0.375	Reddedilemez
Katma Değer, Doğrudan Dış Yatırımlarının Nedeni Değildir		2.618	0.090	Reddedilemez
Sermaye Stoku, Katma Değerin Nedeni Değildir	34	0.589	0.561	Reddedilemez
Katma Değer, Sermaye Stoğunun Nedeni Değildir		1.417	0.258	Reddedilemez
Doğrudan Dış Yatırımlar, Çalışan Sayısının Nedeni Değildir	34	0.068	0.933	Reddedilemez
Çalışan Sayısı, Doğrudan Dış Yatırımlarının Nedeni Değildir		0.011	0.988	Reddedilemez
Sermaye Stoku, Çalışan Sayısının Nedeni Değildir	34	2.016	0.151	Reddedilemez
Çalışan Sayısı, Sermaye Stoğunun Nedeni Değildir		8.922	0.001	***Reddedilmiştir***

* Optimum gecikme uzunluğu 2'dir.

Tablo 5'e göre nedensellik sonuçları incelendiğinde imalat sanayi çalışan sayısından imalat sanayi katma değerine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi mevcuttur. Bunun yanı sıra, çalışan sayısından sermaye stoğuna doğru da tek yönlü bir nedensellik ilişkisi mevcuttur. Ayrıca modelde katma değerden doğrudan dış yatırımlara doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin zayıfta olsa var olduğunu söylemek mümkündür.

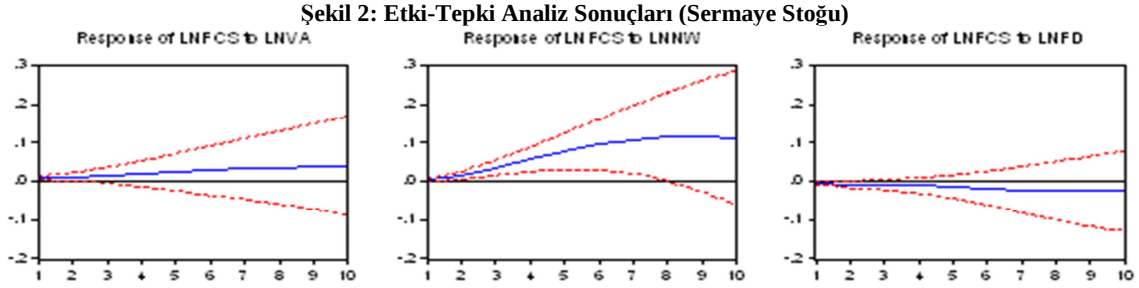
VAR'daki nedensellik değerlendirmesi, sistemdeki her bir değişkenin gelecek değerleri üzerinde modeldeki hangi değişkenin istatistiksel olarak önemli etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Fakat F test sonuçları ilişkilerin işaretini veya bu etkilerin ne kadar süreceğini açıklayamazlar. Yani, F testi sonuçları bir değişkenin değerindeki değişimlerin sistemdeki diğer değişkenler üzerinde pozitif mi negatif mi etkide bulunacağını göstermez. Bu bilgiler, etki-tepki analizleriyle elde edilebilir (Brooks, 2008:299). Etki-tepki fonksiyonları rassal hata terimlerinden birindeki bir standart sapmalık şokun, içsel değişkenlerin şimdiki ve gelecekteki değerlerine olan etkisini yansıtır. Aşağıda etki-tepki analiz sonuçları gösterilmiştir.

Şekil 1: Etki-Tepki Analiz Sonuçları (İmalat Sanayi Katma Değeri)

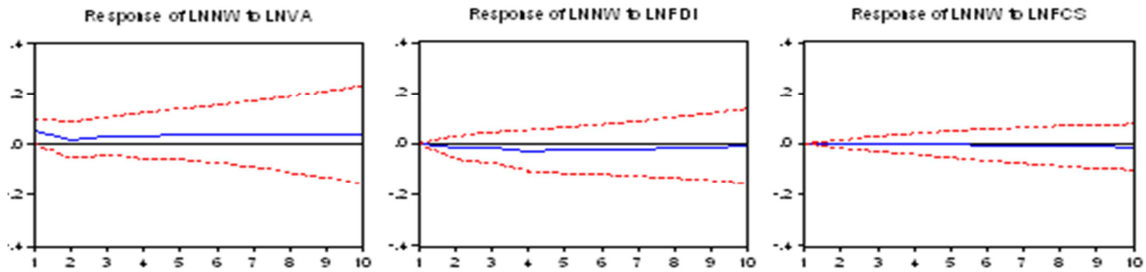
Şekil 1'e göre çalışan sayısındaki bir birimlik şokun imalat sanayi katma değeri üzerindeki 4 döneme kadar artmakta ve daha sonra ise bu şoklar kalıcı hale gelmektedir. Buna karşılık sermaye stoğundaki ve doğrudan dış yatırımlardaki şokların imalat sanayi katma değeri üzerindeki etkisinin olmadığı görülmektedir.

Şekil 2: Etki-Tepki Analiz Sonuçları (Sermaye Stoğu)

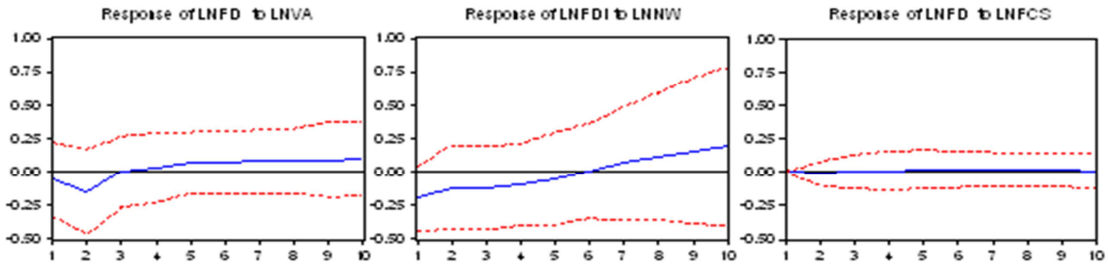
Şekil 2'e göre imalat sanayi katma değeri üzerindeki ve doğrudan dış yatırımlardaki bir birimlik şokun sermaye stoğu üzerindeki etkisi belirsiz denecek kadar az iken çalışan sayısında meydana gelecek bir şokun sermaye stoğu üzerindeki etkisi pozitif yönde ve kalıcı olmaktadır.

Şekil 3: Etki-Tepki Analiz Sonuçları (Çalışan Sayısı)

Şekil 3'e göre imalat sanayi katma değeri, doğrudan dış yatırımlar ve sermaye stoğunda meydana gelecek bir şokun imalat sanayindeki çalışan sayısı üzerinde her hangi bir etki meydana getirmediği görülmektedir.

Şekil 4: Etki-Tepki Analiz Sonuçları (Doğrudan Dış Yatırımlar)

Şekil 4'e göre imalat sanayi katma değeri üzerindeki ve sermaye stoğunda meydana gelebilecek bir birimlik şokun doğrudan dış yatırımlar üzerindeki etkisi nispeten düşük düzeyde iken, çalışan sayısındaki bir şokun doğrudan dış yatırımlar üzerindeki etkisi pozitif yönde ve kalıcı olmaktadır. Katma değer üzerindeki bir birimlik şokun yabancı sermaye üzerindeki etkisinin zayıfta olsa üçüncü dönemden itibaren kalıcı olduğu görülmektedir.

Etki-Tepki analiz sonuçları bir bütün olarak değerlendirildiğinde özellikle imalat sanayindeki çalışan sayısının katma değer yaratımı ve sermaye stoğu üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Çoklu regresyon denkleminden elde edilen sonuçlarda bu ilişkileri doğruladığı görülmektedir. Çalışma bulguları Aslanoğlu (2000) ve Lean (2008) çalışmaları ile paralel sonuçlara sahip iken: Lipsey ve Sjöhölm (2001), Vuksic (2005), Fernandes ve Paunov (2008), Chandran ve Krishnan (2008), Dhanani ve Hasnain (2010), Michalikova ve Galeotti (2010), Liu ve Daly (2011) çalışmalar ile zıt sonuçlara sahiptir.

SONUÇ

Ekonomik yapıların önemli unsurlarından biri sanayi sektörü içerisinde yer alan imalat sanayidir. İmalat sanayi, hızlı verimlilik artışı sayesinde sürdürülebilir ekonomik gelişmenin temel unsurlarından biri olarak kabul edilmektedir. Konjontürel daralmanın yaşandığı dönemlerde imalat sanayi payının ekonomik büyümeye paralel olarak azaldığı ve konjonktürel genişlemenin yaşandığı dönemlerde imalat sanayi payının arttığı gözlenmektedir.

Hızlı ve sürekli ekonomik büyümenin reel sektörden kaynaklandığı düşüncesinin hakim olduğu ekonomik yapılarda imalat sanayinin payının artması beklenir. Ekonominin diğer sektörlerinde olduğu gibi sanayi sektörünün önemli bir kısmını oluşturan imalat sanayi büyümesinin önündeki en büyük engellerden biri sermaye yetersizliğidir. Bu bağlamda imalat sanayi özelinde ekonomik büyüme ve gelişme önündeki sermaye yetersizliği engelinin ortadan kaldırılması için alternatif araçlardan biri doğrudan dış yatırımlar kabul edilmektedir.

İmalat sanayi katma değeri üzerinde doğrudan dış yatırımların etkisini analiz etmek için yapılan bu çalışmada, Türk imalat sanayi büyümesi üzerinde doğrudan dış yatırımların etkisinin belirlenmesi maksadıyla imalat sanayi göstergesi olarak kullanılan imalat sanayi katma değeri ile imalat sanayi çalışan sayısı, imalat sanayi sabit sermaye stoğu ve imalat sanayiye gelen doğrudan dış yatırım değerleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi için klasik çoklu doğrusal regresyon analizi ve Johansen VAR analiz yöntemi uygulanmıştır. Ayrıca Johansen metodolojisine bağlı olarak, Granger Nedensellik ve Etki-Tepki analizleri kullanılarak ilişkinin yönü ve derecesi test edilmiştir.

Elde edilen regresyon sonuçlarına göre imalat sanayi katma değerinin belirlenmesine ilişkin değişkenlerden yalnız imalat sanayinde çalışan sayısının etkili olduğu buna karşılık sermaye stoku ve doğrudan dış yatırımların, imalat sanayi katma değeri üzerinde etkili olmadığı düşünülmektedir. Ancak bunun ayrı bir çalışma ile ele alınıp doğrulanması gerekmektedir. Bu sonuçlar ışığında doğrudan dış yatırımların katma değeri yüksek olan sektörlere tahsis edilemediği anlaşılmaktadır. Aynı zamanda sermaye stokunun katma değer üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamsız olmasının temel nedeni Türkiye imalat sanayisinde daha çok emek yoğun üretim teknikleri kullanmasından kaynaklandığı söylenebilir. Dolayısıyla katma değer yaratımında sermaye stokundan ziyade emek verimliliği etkili olmaktadır.

Değişkenler arasında ilişkinin belirlenmesine yönelik olarak Granger koentegrasyon testi yapılmıştır. Söz konusu test sonuçlarına göre imalat sanayi katma değerinden doğrudan dış yatırımlara ve sermaye stokuna doğru, tek yönlü bir nedensellik ilişkisi mevcuttur. Bunun yanı sıra, çalışan sayısından sermaye stokuna doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi mevcuttur. Ayrıca sermaye stokundan doğrudan dış yatırımlara doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin mevcut olduğu görülmektedir.

Bir değişkenin değerindeki değişimlerin sistemdeki diğer değişkenler üzerinde pozitif ya da negatif etkide bulunma derecesi etki-tepki analizleriyle yardımıyla tespit edilmiştir. Bu kapsamda yapılan Etki-Tepki analiz sonuçlarına göre özellikle imalat sanayindeki çalışan sayısının katma değer yaratımı ve sermaye stoku üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Çoklu regresyon denkleminden elde edilen sonuçlarda bu ilişkileri doğrulamaktadır.

Çalışan sayısının katma değer ve sermaye stoku üzerindeki etkisinin emeğin verimliliği ile açıklanması mümkündür. Türk imalat sektörünün emek ve hammadde yoğun bir nitelik taşıması işgücü verimliliği ile katma değer yaratımı arasındaki ilişkinin iktisadi olarak kuvvetli olmasına neden olmaktadır. Bu durumda emek verimliliği arttıkça ve emek başına düşen sermaye oranı arttıkça imalat sanayindeki katma değerin artacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmaanın teorik ve uygulama sonuçları değerlendirildiğinde doğrudan dış yatırımları ülkeye çekebilmek ve mevcut durumu iyileştirebilmek için bir takım politik argümanların geliştirilebileceği görülmektedir. İlk olarak Türkiye de sermaye yetersizliğini yabancı sermaye ile asmak zorunda kalmıs ama enflasyonun çok yüksek seviyelerde seyretmesi, ekonomik ve siyasi istikrarsızlık ve diğer ülkelerle karşılaştırıldığında yatırım ortamının avantajlı konumda olmaması nedeniyle yeteri kadar yabancı sermayeyi ülkeye çekmeyi başaramamıştır. Bu nedenle ülke içindeki tasarruf eğiliminin arttırılması yabancı sermayeye olan ihtiyacı azaltacaktır.

Ayrıca kayıt dısı ekonominin giderilmesi doğrudan dış yatırımların önündeki hukuki engellein kaldırılması doğrudan yatırım mevzuatının kolaylaştırılması ve doğrudan dış yatırımlara yönelik teşvik mekanizmalarının kurulması gerekmektedir. Fikri mülkiyet haklarının geliştirilmesi ve teknoloji transferine ve lisanslama yönelik düzenlemelerin yapılması doğrudan dış yatırımları üzerinde olumlu atkiler sağlayacağı düşünülmektedir.

Türkiye'de bugüne kadar yapılmış olan doğrudan yabancı yatırımların kompozisyonu incelendiğinde hizmet sektörünün ağırlığı yüksek iken özellikle imalat sanayine yönelik yatırımların düşük bir orana sahip olduğu görülmektedir. İmalat sanayinin payındaki artışın özellikle katma değer yaratımı, ihracat artışı ve ekonomik büyüme konusunda pozitif katkılarının olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Alfaro, L. (2003). Foreign direct investment and growth: Does the sector matter? Erişim Tarihi:10.12.2012,http://www.51lunwen.org/UploadFile/org20110131090106326O/20110131090106459.pdf

Akbukut M. (2009) Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları: Büyüme ve İstihdam ilişkisi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniv, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karaman

Aslanoğlu, E. (2000). Spillover effects of foreign direct investments on Turkish manufacturing industry. Journal of International Development, 12,1111–1130.

Asteriou, D. & Hall, S.G. (2007). Applied econometrics – A Modern Approach Using EViews and Microfit Revised Edition. United Kingdom, Palgrave Macmillan.

Brooks, C. (2008). Introductory Econometrics for Finance. NewYork, Cambridge University Press.

Chan, V-L. (2000). Foreign direct investment and economic growth in Taiwan's manufacturing industries. NBER,9,349-366.

Chandran, V.G.R. & Krishman, G. (2008). Foreign direct investment and manufacturing growth: The Malaysian experience. International Business Research,1(3),83-90.

Chen, T.J. & Ku, Y.H. (2000). The effect of foreign direct investment on firm growth: The case of Taiwan's manufacturers. Japan and The World Economy,12,153-172.

Chenery, H., Strout, W.(1966). Foreign assistance and economic development. American Economic Review, 66, 679 – 733.

Chowdhury, A. & Mavrotas, G. (2005). FDI and growth: A causal relationship. World Institute for Development Research Economics, 25.
Çetinkaya, M.(2004).Türkiye ekonomisinde doğrudan dış yatırımların sektörel dağılımının önemi. Selçuk Üniversitesi SBE,11,239-260.
Dhanani, S. & Hasnain, S.A. (2010). The impact of foreign direct investment on Endonesian manufacturing sector. Journal of the Pasific Economy,7(1), 61-94.
Daniel, A. C. M. & Ramos, F. F. R. (2002). Modelling inbound International Tourism demand to Portugal. International Journal of Tourism Research, 4, 193-209.
Dowling, J.M. & Hiemenz, U.(1982). Aid, savings and growth in the Asian region. The Developing Economies, 21: 3-13.

DPT, (1983). 6224 sayılı kanuna göre Türkiye'de yabancı sermaye. Ankara, 12-22.

DPT, (2000). Doğrudan yabancı sermaye yatırımları özel ihtisas komisyonu raporu. Ankara.

Driffield, N. & Munday, M. (1998). The impact foreign direct investment on UK manufacturing: Is there profit squeeze in domestic firms? Aplied Economics, 30, 705-709.
Ekonomi Bakanlığı (2012). Uluslararası doğrudan yatırım verileri bülteni. Erişim Tarihi:08.02.2012

Enders, W. (2004), Applied econometic time series, John Wiley&Sons, Inc. New York

Fernandes, A.M. & Paunov, C. (2008). Foreign direct investment services and manufacturing productivity growth: Evidence for Chile. Policiy Research Working Paper, 4730.
Granger, C.W.J. & Newbold, P. (1974). Spurious regressions in econometrics. Journal of Econometrics, 2 (2), 111-120.

Hunya, G. (2002). Restructuring through FDI in Romanian manufacturing. Economic Systems, 26, 387-394.

IMF (1993), Balance of Payments Manual, http://www.imf.org/external/np/sta/bop/BOPman.pdf,10/06/2009.

Jones, C.(2001). İktisadi büyümeye giriş (Çev. Şanlı Ateş, İsmail Tuncer).Literatür Yayınları, İstanbul.

Kara, O. & Erkan, B. (2011). Türkiye'nin emek yoğun mal ihracatındaki karşılaştırmalı üstünlüklerin makro ekonomik büyüklüklerle İlişkisi. Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 1(7),67-93.
Kara, O. , Çömlekçi İ. & Kaya, V. (2012). Turizm gelirlerinin çeşitli makro ekonomik göstergeler ile ilişkisi: Türkiye örneği (1992–2011). Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 1(8), 75–100.
Kozhan, R. (2009). Financial economics – with eviews, Ventus Publishing ApS.

Krueger, A.O.(1987). Debt, capital flows and LDC growth. American Economic Review 13: 159-164.

Lean, H.H. (2008). The impact of foreign direct investment on the growth of the manufacturing sector in Malaysia. International Applied Economics And Management Letters,1(1), 41–45.
Lee, J. & Rana, P. (1986). The Effect of foreign capital inflows on developing countries of Asia. Asian Development Bank Economic
Staff Paper, 4, 30.
Lim, C. & McAleer, M. (2001). Cointegration analysis of quartly tourism demand by Hong Kong and Singapore for Australia. Applied Economics, 33, 1599-1619.
Liu, X., Parker, D., Vaidya, K. & Wei, Y. (2001). The impact of foreign direct investment on labour productivity in Chinese electronics industry. International Business Review, 10, 421-439.
Liu, K. & Daly, K., (2011). Foreign direct investment in China manufacturing industry –transformation from a low tech to high tech manufacturing. International Journal of Business and Management, 6(7), 15-28.
Michalikova, E. &Galeotti, E. (2010). Determinants of FDI in Czech manufacturing industries between 2000-2007, SEE Journal of Economics, 5(2), 67-78.
Moosa, I.A. (2002) Foreign Direct Investment: Theory, Evidence and Practice, London: Palgrave.

Narayan, S. & Narayan, P.K., (2004). Determinants of demand of Fiji's export: An empirical investigation. The Developing Economics, 17(1), 5-112.
Nurkse, Ragnar (1953), Problems of Capital Formation in Underdeveloped Countries. New York: Oxford University Press

Oh, C. (2005). The Contribution of tourism development to economic growth in the Korean economy. Tourism Management, 26 (11), 39-44.
Özgen, F., Güloğlu, B. (2004). Türkiye'de iç borçların iktisadi etkilerinin VAR tekniği ile analizi. METU Studies in Development,Vol.31., 93-114.
Peseran, M.H., Shin, Y.,&Smith, R.J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. Journal of Applied Econometrics, 16, 289-326.
Ruane, F. & Uğur, A. (2004). Foreign direct investment and productivity spillovers in Irish manufacturing industry: Evidence from plant level panel data. International Journal of the Economics of Business, 11-4,53-66.
Sanlı Ateş (1996), Ekonomik Büyümeye Yaklasımlar ve Yakınsama Sorunu, Çukurova Üniversitesi Đktisadi ve Đdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 6, Sayı 1
Sarı, A. (2008). Parasalcı görüşe göre Türkiye'de ödemeler bilançosu dengesinin sağlanmasında otomatik denkleşme mekanizmalarının etkinliği. C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 9(2), 1-12.
Saygılı, Ş., Cihan, C. &Yurtoğlu, H.(2002). Türkiye ekonomisinde sermaye birikimi, büyüme ve verimlilik:1972-2000. DPT Ekonomik Modeller ve Stratejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü.
Sims, C. A. (1980). Macroeconomics and reality. Econometrica, 48(1): 1-48
Song, H. & Witt, S. F. (2000). Tourism demand modelling and forecasting: Modern Econometric Approaches. Netherlands, Pergamon.
Song, H., Witt, S. F.&Jensen, T. C. (2003). Tourism forecasting:accuracy of alternative econometric models, International Journal of Forecasting, 19, 123-141.
Taban, S.(2010). İktisadi büyüme kavram ve modeller. Nobel Yayın, Ankara.

Türkiye Sanayicileri ve İşadamları Derneği (2008). Türk sanayine sektörel bakış. Yayın No: TÜSİAD-T/2008–05/466, İstanbul, 37–63.
Ünlü, A. (2010). Türkiye için sermaye stok verileri güncellenmesi ve büyüme oranıyla ilişkisi: 1972-2008. Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, 2(3), 98-116.
Vu, T.B., Byron, G. & Ilan, N. (2008). Is foreign direct investment good for growth? Evidence from sectoral analysis of China and Vietnam. Journal of the Pasific Economy, 13(4), 542-562.
Vuksic, G. (2005). Impact of foreign direct investment on Croatian Manufacturing exports. Financial Theory and Practice, 29(2), 131-158.
Wang, M. (2009). Manufacturing FDI and economic growth: Evidence from Asian economies., 41, 991-1002.

Word Bank (1997). Foreing Invesment Report. http://elibrary.worldbank.org/doi/pdf/10.1596/0-8213-4050-6

Yao, S., Wei, K. (2007). Economic growth in the presence of FDI: The perspective of newly industrialising economies. Journal of Comparative Economics, 35,211-234.

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi – Sayı 39 – Ocak 2014

KÜRESEL DOĞAN İŞLETMELERDE GİRİŞİMCİNİN BİREYSEL ÖZELLİKLERİNİN ERKEN ULUSLARARASILAŞMADAKİ ROLÜ*

Hakan ATLI, Arş. Gör. Celal Bayar Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksek Okulu, Uluslararası Ticaret Bölümü. E-mail: hakan.atli@cbu.edu.tr

Burak KARTAL, Yrd. Doç. Dr. Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü. E-mail: burak.kartal@cbu.edu.tr

ÖZET: Geleneksel uluslararasılaşma modellerinin yerlerini giderek ağ teorisi gibi daha yeni model ve teorilere bıraktığı son yirmi yıl içerisinde, kuruluşundan itibaren kısa sürede ciddi uluslararası faaliyete başlayabilen yeni bir işletme türü ortaya çıkmıştır. Uluslararasılaşma ve girişimcilik literatürlerinin kesişme noktasındaki bu Küresel Doğan İşletmeler (KDİ) hakkında daha çok bilgiye ihtiyaç vardır. Bu çalışmada, KDİ'lerde yaygın olarak görülen temel girişimci özelliklerinin, kuruluş ve erken uluslararasılaşmadaki etkisi KDİ niteliğindeki iki farklı Türk işletmesinde Vak'a Analizi yöntemiyle incelenmektedir. Araştırma bulgularına göre, literatüre paralel biçimde, incelenen KDİ girişimcileri genç veya orta yaşta, küresel vizyona sahip, yabancı dil bilgisi iyi, risk alabilen ve ağ ilişkilerinden yararlanabilen kişilerdir. Bununla birlikte, söz konusu iki girişimci arasında, ağ ilişkilerinden yararlanma biçimi, teknik bilgi ve sektör deneyimi gibi açılardan farklılıklar bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararasılaşma, Küresel Doğan İşletmeler, Girişimcilik, KOBİ

THE ROLE OF ENTREPRENEUR CHARACTERISTICS IN THE EARLY INTERNATIONALIZATION OF BORN GLOBAL FIRMS*

ABSTRACT: A new firm type called 'Born Globals' has emerged into the field of international business in the last two decades while the traditional internationalization theories (e.g. Uppsala and Innovation Models) have been gradually replaced by newer models and theories like the Network Theory. 'Born Globals' concisely refer to firms which are able to go overseas in a few years from inception. As their numbers and importance increase, more research in the field is called for. Accordingly, this study examines the role of entrepreneurs in the formation and early internationalization of born globals through a case study of two firms in Turkey. One of these firms is in a traditional industry (leather) while the other one operates in a high-tech industry (telecommunication). As paralel to the literature, the findings of the study show that the entrepreneurs of both companies are young, fluent in at least one foreign language, good at efficacious use of networks, and have a propensity to take risks. On the other hand, differences between the entrepreneurs exist in terms of the way they use networks, their technical knowledge, and industry experience.

Keywords: Internationalization, Born Global Firms, Entrepreneurship, SMEs

GİRİŞ

İşletmelerin uluslararasılaşma süreçleri, 1970'li yılların ortalarından itibaren ortaya konan çeşitli modellerle açıklanmaya çalışılmıştır. Bu modellerin başında; Johanson ve Wiedersheim-Paul (1975) ve Johanson ve Vahle'in (1977) ortaya koydukları "Uppsala Modeli" ile Bilkey ve Tesar (1977), Çavuşgil (1980), Reid (1981) ve Czinkota'nın (1982) farklı açılardan ele alıp değerlendirdikleri "Yenilikçi" uluslararasılaşma modeli gelmektedir. Geleneksel modeller olarak anılan bu uluslararasılaşma modellerine göre, işletmeler kaynak ve bilgi (pazar/sektör) yetersizliklerinden dolayı ancak belirli aşamaları takip ederek uluslararasılaşabilmektedirler.

Küresel Doğan İşletmeler (KDİ) ile ilgili yapılan çalışmalarda, işletmelerin kuruluş ve gelişim aşamasında girişimciliğe, özellikle de girişimciye büyük önem verdikleri görülmektedir (Oviatt ve McDougall, 1995; Knight ve Cavusgil, 1996; Madsen ve Servais, 1997; Andersson ve Wictor 2003, Andersson ve Evangelista, 2006; Kara ve Phillips, 2004; Kara vd., 2008; Wictor ve Andersson, 2012). KDİ'ler açısından girişimciliğin, "uluslararası girişimcilik" kavramıyla anıldığı ve genellikle işletme düzeyinde ele alındığı görülmektedir (Andersson ve Evangelista, 2006: 643). Bu anlamda en kabul gören tanımın Oviatt ve McDougall'ın (1994: 49), "ulusal sınırları

aşarak işletme için değer yaratma amaçlı, yenilikçi, proaktif ve risk üstlenen davranışların bir bileşimi" şeklindeki tanımı olduğu söylenebilir. Bununla birlikte girişimcinin işletme faaliyetleriyle ilgili kararları veren kişi olduğu göz önünde bulundurulduğunda, KDİ'lerin kuruluş ve gelişimini anlamak için girişimin bireysel düzeyde incelenmesi büyük önem arz etmektedir (Andersson ve Wictor, 2003: 255).

Çalışmada, geleneksel uluslararasılaşma modelleri ve ardından KDİ olgusuna değinilerek, KDİ'lerde yaygın olarak görülen temel girişimci özelliklerinin, kuruluş ve erken uluslararasılaşmadaki etkisi ele alınmakta ve Vak'a Analizi yöntemiyle Türkiye'de iki farklı sektörde faaliyette bulunan KDİ'de söz konusu özelliklerin nasıl ortaya çıktığı incelenmektedir.

GELENEKSEL ULUSLARARASILAŞMA MODELLERİ

Uluslararasılaşma sürecinin aşamalı bir şekilde ilerlediğini belirten iki temel model söz konusudur. Bunlar; Johanson ve Wiedersheim-Paul (1975) ve Johanson ve Vahle'in (1977) ortaya koydukları "Uppsala Modeli" ile temelde savundukları noktalar aynı olmakla beraber, aşamaların tanımlanması ve uluslararasılaşma sürecinin kaç aşamada gerçekleşeceğinin belirtilmesi yönünden farklı versiyonları olan (Bilkey ve Tesar, 1977; Çavuşgil, 1980; Reid, 1981; Czinkota, 1982) "Yenilikçi" uluslararasılaşma modelidir. (Bkz, Tablo-1)

Uppsala modeline göre işletmeler, kaynak ve bilgi (pazar/sektör) eksikliklerinden dolayı öncelikle riski az olan, psikolojik mesafenin düşük olduğu bir pazardan başlayıp yavaş ve aşamalı bir süreci izleyerek uluslararasılaşabilirler. "Gerçekleşme Zinciri" adı verilen bu süreçte, birbirini takip eden dört aşama söz konusudur. Birinci aşamada işletmenin düzenli bir ihracat faaliyeti yoktur, ikinci aşamada işletme bağımsız temsilciler yoluyla ihracat yapmakta, üçüncü aşamada bağlı bir ortaklık ile ihracat faaliyetlerini sürdürmekte ve son aşamada ise dışarıda doğrudan bir üretim birimi kurmaktadır. Burada her aşamada, kaynak miktarı ile pazar ve sektör bilgisi artmakta; artan kaynak ve bilgi ise işletmenin önündeki belirsizliği azaltarak, hem bir sonraki aşamaya geçmesine hem de psikolojik mesafenin daha yüksek olduğu ülkelerde faaliyette bulunmasına imkân verebilmektedir.

Modelde, "bilgi" (pazar/sektör) ve "psikolojik mesafe" olmak üzere iki kavramın öne çıktığı görülmektedir. Burada pazar bilgisi deneyimsel bilgiye işaret etmektedir. Diğer bir ifade ile her dış pazara ilişkin bilgi spesifik/nesnel olup bir pazardan diğerine aktarılamamakta, bu yüzden deneyimsel olarak öğrenilebilmektedir. Sektör bilgisi (operasyonlara ilişkin bilgi) ise diğer pazarlara aktarılabilmektedir. Psikolojik mesafe kavramı ile de, işletme ve pazar arasında bilgi akışını bozan, dil, kültür, politik sistem, endüstriyel gelişmişlik düzeyi vb. özellikler ifade edilmektedir (Johanson ve Wiederscheim-Paul, 1975; Johanson ve Vahle, 1977).

Tablo-1: Geleneksel Uluslararasılaşma Modelleri

Modeller	Çalışmalar	I.Aşama	II. Aşama	III. Aşama	IV. Aşama	V.Aşama	VI. Aşama
Uppsala Modeli	Johanson ve Wiederscheim-Paul (1975) Johanson ve Vahle (1977)	Düzenli ihracat faaliyetleri yoktur	Bağımsız temsilciler yoluyla ihracat yapılır	Bağlı ortaklıklar yoluyla ihracat yapılır	Dışarıda doğrudan bir üretim birimi kurulur		
Yenilikçi Modeller	Bilkey ve Tesar (1977)	Yönetim ihracatla ilgilenmemektedir	Yönetim rastgele gelen ihracat taleplerini karşılar	Yönetim aktif olarak ihracat için fizibilite çalışmalarına başlar	İşletme kazandığı deneyimlere dayanarak yakın ülkelere ihracat yapmaya başlar	İşletme artık deneyimli bir ihracatçıdır	Yönetim artık daha uzak ülkelere ihracat yapmanın fizibilitesini yapar
	Çavuşgil (1980)	İşletme sadece iç pazarda faaliyet göstermektedir	Yönetim ihracat için araştırma yapmaya başlar	İşletme yakın ülkelere ihracat yapmaya başlar	İşletme kazandığı deneyimle daha çok ülkeye ihracat yapar ve satış hacmini artırır	İşletme kaynaklarını iç ve dış pazar arasında paylaştırır	
	Reid (1981)	İhracat Farkındalığı	İhracat Eğilimi	İhracat Denemesi: Sınırlı ihracattan elde edilen kişisel tecrübe	İhracatı Değerlendirme	İhracat yapıp yapmama kararı	
	Czinkota (1982)	Yönetim ihracatla ilgilenmemektedir	Yönetim ihracatla kısmen ilgilenmektedir	İşletme ihracat yaparak deneyim kazanmaya başlar	İşletme artık deneyimlidir	İşletme artık deneyimli küçük bir ihracatçıdır	İşletme artık deneyimli büyük bir ihracatçıdır

Kaynak: Andersen (1993: 213) ve Bell (1995: 61)'den uyarlanmıştır.

Johanson ve Vahle (1977: 30-31; 1990: 12) aşağıdaki istisnalar dışında öne sürdükleri uluslararasılaşma sürecinin hemen her zaman geçerli olduğunu ifade etmişlerdir;

- İşletmelerin büyük işletme olması; fazla kaynağa sahip olduklarından daha büyük adımlar atabilme şansına sahip olabilirler,

- Pazara ait özelliklerin sabit ve homojenlik göstermesi; böylece ilgili pazar bilgilerine deneyim dışındaki yollarla da ulaşılabilir,
- İşletmenin benzer durumlardan dolayı pazarda deneyim elde etmiş olması; bu deneyim benzerlik gösteren diğer pazarlarda da kullanılabilir.

Modeli İsveç'te faaliyette bulunan işletmeler üzerinde uygulayan Johanson ve Vahle (1990), ele aldıkları işletmelerin, belirsizliğin az ve pazar bilgisinin nispeten daha kolay elde edilebileceği İskandinav Ülkeleri'ndeki pazarlardan başlayarak deneyimsel öğrenme yolu ile yavaş ve aşamalı bir şekilde uluslararasılaştıklarını bulmuşlardır.

Yenilikçi model, başlangıcı hariç olmak üzere Uppsala modeline benzemektedir. Bu modelde uluslararasılaşma süreci, işletme içinde oluşan bir dizi yönetsel yenilikle başlamakta ve her bir aşama işletme için bir yenilik olarak kabul edilmektedir (Knight ve Çavuşgil, 1996: 14; Andersen, 1993: 212). Bu modeller Rogers'ın (1962) yeniliği benimsemekle ilgili "benimseme süreci" aşamalarından türetilmiştir (Andersen, 1993: 212).
Geleneksel modeller, dönemin ihtiyaçlarını büyük ölçüde karşılamış (Persinger vd., 2007: 74) ve işletmelerin uluslararasılaşma çalışmalarına önemli katkılar sağlamış olmakla birlikte (Chetty, 1999: 122), KDİ'lerin uluslararasılaşma eğilimini açıklamakta yetersiz kalmaktadırlar (Moen, 2002: 157). Nitekim önceleri çok fazla deterministik (Reid, 1983; Turnbull, 1987'den aktaran Madsen ve Servais, 1997: 562) oldukları, yani sırasıyla ve sadece belirli dış pazara giriş şekillerini ele almaları açısından eleştirilen modeller, bazı dış faktörler nedeniyle işlevlerini iyiden iyiye yitirmeye başlamışlardır. Bu faktörlerin başında hiç kuşkusuz küreselleşme ve teknolojik gelişmeler gelmektedir (Çavuşgil vd., 2011: 27). Nitekim küreselleşmenin öngördüğü ekonomik, sosyal, kültürel vb. entegrasyonlar ile ticaret ve yatırıma ilişkin bariyerlerin sınırlandırılması sonucu pazarın küreselleşmesi, psikolojik mesafe kavramının önemini yitirmesine neden olurken, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler ise işletmelerin gerekli pazar bilgisine deneyim dışında, daha hızlı, etkin ve ucuz bir şekilde erişebilmesini mümkün hale getirmiştir (Kalyoncuoğlu ve Üner, 2010: 8-9).

Geleneksel uluslararasılaşma modelleri, işletmelerin uluslararasılaşma davranışlarında yöneticilerin bilgili olabileceği gerçeğini de göz ardı etmektedir (Ekelund ve Fjelkner, 2004: 33-34). Nitekim Reuber ve Fischer (1997) Kanada'daki işletmeler üzerine yapmış oldukları çalışmalarda, girişimci ve yöneticilerin deneyim ve eğitimlerinin çok önemli olduğu, böylece geleneksel modellerdeki ilk aşamaların atlatılabileceğini bulmuşlardır.

Tüm bunlara ek olarak, işletmenin içinde bulunduğu sektör yapısı, içinde bulunduğu ilişki ağı, faaliyet gösterdiği çevre, pazarlama stratejisi ve girişimcisinin uluslararası bir vizyona sahip olması, o işletmenin geleneksel modellerin belirlediği aşamaları takip etmeden erken ve hızlı bir şekilde uluslararasılaşabilmesini sağlayabilir (Knight ve Çavuşgil, 1996).

AĞ (NETWORK) TEORİSİ

Geleneksel uluslararasılaşma modellerinin bir zamanlar işletmelerin uluslararasılaşmasını açıklamadaki gücü, özellikle küçük ve orta ölçekli işletmeler (KOBİ) için zamanla azaldıkça, önem kazanan yeni model ve teorilerden birisi olan Ağ (Network) Teorisi, ilk kez Johanson ve Mattson (1988) tarafından ortaya atılmıştır. Bu teoriye göre, işletmelerin içinde bulundukları ağlardaki aktörlerle (müşteriler, tedarikçiler, rakipler, finans kuruluşları, kamu kurumları, vb.) olan ilişkileri ve bu sayede eriştikleri, yararlandıkları kaynaklar (hammaddeler, ürünler, bilgi, fonlar, teknoloji, vb.) işletmenin uluslararasılaşmasında önemli rol oynamaktadır. Üstelik Karlsen (2007)'e göre, ilişkiler kullanıldıkça tükenmemekte ve değerleri azalmamaktadır. Tam tersine aşırı kullanıldıklarında çoğu kez değerleri daha da artmaktadır.

İşletmelerin uluslararasılaşmasını işletmenin içinde bulunduğu ağlara bağlayan bu teori, işletmenin ve pazarının uluslararasılaşma derecesinin yüksek veya düşük olmasına göre dört durum (erken başlayan, geç başlayan, yalnızca uluslararası ve diğerleri arasında uluslararası) olduğunu öne sürmektedir. Ayrıca, işletmenin dış pazarlara açılmasıyla ilgili üç yol veya aşamadan söz edilmektedir: Yabancı ülkelerdeki diğer ağlar ile yeni ilişkiler kurma; yabancı ülkelerdeki mevcut ilişkileri geliştirme; farklı ülkelerdeki ağ yapılarını birleştirme (Johanson ve Mattson, 1988'den aktaran Ulaş, 2009: 38). İşletme yeni bir ağa girdiğinde seçeceği uluslararasılaşma yolu, işletmedeki bireylerin ağdakilerle kuracağı güvene dayalı sosyal ilişkiler ve ağ üyelerinin çeşitliliği ile davranışları işletmenin uluslararasılaşmasına etkide bulunacaktır (Ecer ve Canıtez, 2006: 18).

KÜRESEL DOĞAN İŞLETMELER VE OLUŞUMLARINI HIZLANDIRAN FAKTÖRLER

KDİ'ler, genel olarak KOBİ niteliğindeki işletmelerin kaynak ve deneyim yetersizliklerine rağmen, kuruluşlarıyla birlikte veya kurulduktan kısa bir süre sonra uluslararası pazarlarlarda faaliyet gösterebileceklerini anlatmak için kullanılan bir kavram olup (Çavuşgil vd., 2011:1-18; Moen, 2002: 156), işletmenin uluslararası satış oranı ve kuruluşundan sonra uluslararasılaşmasına kadar geçen zaman açısından farklı şekillerde tanımlanmaktadırlar. KDİ ifadesi ilk olarak McKinsey ve Co. (1993: 9) tarafından, kurulduktan sonraki iki yıl içerisinde satışlarının en az %76'sını yurt dışına yapan işletmeleri tanımlamak için kullanılmıştır. Knight ve Çavuşgil (1996: 18) ise kurulduktan sonraki üç yıl içerisinde satışlarının en az %25'ini yurt dışına yapan işletmelerin KDİ olarak ifade edilebileceğini belirtmişlerdir. Fan ve Phan (2007), KDİ'leri, kuruluşundan hemen sonra satışlarının en az %20'sini yurt dışına yapan işletmeler, Grassmann ve Keupp (2007), kurulduktan sonraki on yıl içinde de bir işletmenin KDİ olarak tanımlanabileceğini belirtmişler ve herhangi bir satış oranı vermemişlerdir (Gerschewski, 2011: 19-20). KDİ'lerle ilgili ortak bir tanımın yapılamamasının, ülkenin büyüklüğü, içinde yer aldığı serbest ticaret bölgeleri ve işletmenin faaliyet gösterdiği sektör ile ilişkili olduğu söylenebilir (Gabrielsson vd., 2008: 387). Bununla birlikte, konuyla ilgili birçok araştırmada (Knight, 1997; Moen, 2002; Moen ve Servais; 2002; Knight ve Çavuşgil; 2004; Mort ve Weerawardena; 2006, Kalyoncu, 2010; Gerschewski, 2011) benimsenmiş olan Knight ve Çavuşgil'in (1996) tanımı, bu çalışma kapsamında da belirleyici olmuştur.

KDİ'lerle ilgili önemli bir konu, içinde bulundukları sektörlerle ilgilidir. Literatürdeki genel eğilim, KDİ'lerin bilgi yoğun ve ileri teknoloji kullanan sektörlerde ortaya çıktıklarıdır (McKinsey ve Company, 1993; Bell, 1995; Knight ve Çavuşgil, 1996). Ancak bazı çalışmalar KDİ'lerin, geleneksel sektörlerde de (deniz ürünleri, mobilya, ev araç gereçleri, kimyevi ürünler vb.) ortaya çıkabileceklerini göstermektedir (Knight vd., 2002; Rasmussen ve Madsen 2002).

Hemen her ülkede ve bir çok endüstri dalında gözlenmekte ve tanımlanmakta olan (Çavuşgil vd, 2011;10) KDİ'lerin oluşumlarını hızlandıran faktörler ise aşağıdaki şekilde özetlenebilir (Knight ve Çavuşgil, 1996: 21-22; Knight, 1997: 5-9; Çavuşgil vd., 2011: 27; Madsen ve Servais, 1997: 565; Kalyoncu, 2010: 63-66):

- *Pazarın küreselleşmesi*, KOBİ'ler için hedeflenecek daha büyük pazarlar anlamına gelirken bilgiye, teknolojiye ve araçlara daha kolay ulaşabilmelerini sağlamıştır.
- *Niş pazarların artan önemi*, küreselleşmeyle birlikte niş pazarların sayısı ve derinliği artmıştır. Böylece sınırlı kaynaklara ve imkânlara sahip olan KOBİ'ler kişiye özel hizmet sunarak veya ürün arzında uzmanlaşmaya giderek büyük ölçekli işletmeler karşısında bir çıkış yakalayabilme imkânı bulmuştur.
- *Üretim teknolojilerindeki gelişmeler*, birçok sektörde KOBİ'ler için parti halinde ve düşük ölçekte üretim yapmayı daha ekonomik hale getirmiştir. Her bir parti grubundan az miktarda üretebilme imkânı, pazar dilimlerini daraltarak neredeyse kişiye özel üretim yapma imkânı sağlamıştır.
- *Bilgi, iletişim ve ulaştırma teknolojilerindeki gelişmeler*, kaynak sınırlılığıyla özdeşleşen KOBİ'lerin bilgiye daha hızlı, etkin ve ucuz bir şekilde erişmesini sağlarken, ulaştırma teknolojilerindeki gelişmeler seyahat ve ürün taşımacılığındaki maliyetleri düşürmüştür.
- *Küreselleşen ağ bağlantılarının (şebeke ilişkileri) artan önemi*, sınırlı kaynağa sahip olan KOBİ'ler, uluslararası işletmecilik faaliyetlerini geleneksel alıcılar, satıcılar, yabancı dağıtıcılar, ticaret işletmeleri, stratejik iş ortakları vb. bağlantılar ile daha kolay yapabilir hale gelmiştir.

KÜRESEL DOĞAN İŞLETMELERDE GİRİŞİMCİ

Madsen ve Servais (1997: 574) KDİ'lerin yalnız bilgi yoğun ve ileri teknoloji kullanan sektörlerde değil geleneksel sektörlerde de ortaya çıkabilmelerini göz önünde tutarak, küresel vizyona sahip güçlü girişimcilerin, güçlü ürünlerden daha önemli olabileceğini ifade ederken, Rassmussen vd., (2001: 79) ise KDİ'lerin ortaya çıkışını hızlandıran faktörlerin, aynı sektördeki bir işletmenin neden KDİ tanımına uyup da bir başka işletmenin neden uymadığını açıklamakta yetersiz kaldığını ve bu anlamda girişimciye odaklanılması gerektiğini belirtmişlerdir.

Yapılan çalışmalarda girişimcinin pek çok özelliğinin KDİ'lerin pazara erken açılmalarına katkı sağlayabileceğini göstermiştir (Kalyoncuoğlu, 2010: 77-89). Bu özelliklerin sayıca çok fazla olması nedeniyle, çalışma kapsamında

literatürde öne çıkan (Oviatt ve McDougall, 1995; Knight ve Çavuşgil, 1996; Knight, 1997; Madsen ve Servais, 1997; Chetty, 1999; Moen, 2002; Andersson ve Wictor, 2003: Karra ve Phillips, 2004: Nummela, 2004: Ekelund ve Fjelkner, 2004; Andersson ve Evangelista, 2006: Kara vd., 2008; Kalyoncuoğlu, 2010, Stoian, 2007; Wictor ve Anderrson, 2012) girişimcinin;

- Yaşı, eğitim düzeyi ve yabancı dil bilgisi,
- Küresel vizyona sahip olması,
- Uluslararası deneyime, sektör deneyimine ve teknik bilgiye sahip olması,
- Risk toleransı,
- Küresel ilişki ağlarını iyi derecede kullanabilme yetenekleri ele alınarak incelenmektedir.

Girişimcinin **yaşı,** erken uluslararasılaşma kararına ilişkin risk alabilme potansiyeli ile bağdaştırılırken, **öğrenim düzeyi,** öğrencilik yıllarında gördüğü eğitiminin bu anlamdaki önemine işaret etmektedir. **Yabancı dil bilgisinin** ise yurtdışında iş ilişkilerinin kurulup geliştirilmesinde önemli bir rol oynadığı belirtilmektedir (Kalyoncuoğlu, 2010: 73-82). Yapılan çalışmalarda KDİ girişimcilerinin; genç yaşta, lisansüstü eğitim gören ve yabancı dil bilen kişilerle özdeşleştiği anlaşılmaktadır (Kalyoncuoğlu, 2010; Stoian, 2011; Chetty, 1999). Örneğin Kalyoncuoğlu'nun (2010: 119-120), geleneksel modellere göre ve KDİ modeline göre uluslararasılaşan işletmelerde kurucu/üst düzey yönetici özellikleri bakımından farkların incelendiği tez çalışmasında, ele alınan KDİ girişimcilerinin (72 kişi) yarısından fazlasının 45 yaşın altında oldukları ve 14 kişi dışında, lisans/lisansüstü ve/veya ön lisans eğitimi aldıkları görülmüştür. Konaklıoğlu'nun (2011: 116-117), KDİ'lerin erken uluslararasılaşmasını tetikleyen, kurucu/yönetici özelliklerini incelediği tez çalışmasında, ele alınan 6 KDİ girişimcisinin 5'i lisansüstü eğitime sahipken, birinin lisans eğitimine sahip olduğu ve 3 girişimcinin ise iyi derecede yabancı dil bilgisine sahip oldukları tespit edilmiştir.

Küresel vizyon, girişimcinin işletmeyi kurduğu günden itibaren küresel bir bakış açısı geliştirmesi ve bu anlamda; küresel, bölgesel veya yerel tüketiciler açısından herhangi bir fark gözetmemesi olarak ifade edilebilir (Madsen ve Servais, 1997: 567; Karra ve Phillips, 2004: 4). Nummela vd. (2004) KDİ olabilmenin ön koşulunun, girişimcinin sahip olduğu küresel vizyon olduğunu ifade etmişlerdir. Girişimciler farklı şekillerde küresel bir bakış açısı geliştirebilirler. Bunların başında, sahip oldukları uluslararası deneyim ve işle ilgili teknik bilgiler, aldıkları eğitim ve yurtdışı bağlantıları gelmektedir (Madsen ve Servais, 1997: 567; Andersson ve Wictor, 2003: 655; Nummela, 2004: 51). KDİ girişimcilerinin bu özelliğinin literatürde üzerinde sıkça durulan ve test edilerek onaylanan en önemli özelliği olduğu söylenebilir (Oviatt ve McDougall 1995: 34; Knight ve Çavuşgil, 1996, 128; Moen, 2002: 166; Andersson ve Wictor, 2003: 265; Kara ve Phillips, 2004: 4; Andersson ve Evangelista, 2006: 647; Wictor ve Anderrson, 2012: 21).

KDİ girişimcileri ayrıca geniş bir **uluslararası deneyime** sahiptirler. Bu deneyim; uzun yıllar yurt dışında yaşama, çalışma, eğitim görme, sık sık seyahat etme veya yurt içinde çalıştığı bir işletmenin yurt dışı ile iş yapmasından dolayı elde edilen deneyim gibi konuları içerir (Kalyoncuoğlu, 2010: 17). Geleneksel ve KDİ modeline göre uluslararasılaşan işletmelerde, kurucularının uluslararası deneyimleri açısından, kimi çalışmalarda anlamlı bir farklılık bulunamazken (Kalyoncuoğlu, 2010, 189), kimi çalışmalarda ise (Konaklıoğlu, 2011: 117-119; Rialp, 2005'den aktaran Malmgren ve Shacham, 2008: 6) söz konusu deneyimlerin erken uluslararasılaşmada çok önemli olduğu bulunmuştur. Genellikle geleneksel girişimcilerin düşük seviyede deneyimi varken, KDİ girişimcilerinin, uluslararası strateji geliştirmeye ve uluslararasılaşmaya etki eden (kolaylaştıran) yüksek derecede deneyime sahip oldukları bulunmuştur. KDİ'leri örgütsel öğrenme teorisine göre ele alan bazı çalışmalarda, bu deneyimin yöneticilerden de elde edilebileceğine vurgu yapılmaktadır (Bengston, 2004). İşle ilgili **sektör deneyimi** ve **teknik bilgi** ise iş deneyimiyle kazanıldığı gibi okulda alınan eğitimle de kazanılabilmektedir (Kalyoncuoğlu, 2010, 76). Yapılan çalışmalarda girişimcilerin yetkin düzeyde sahip oldukları sektör deneyimi ve teknik bilginin, işletmelerin yurtdışı pazarlara erken açılmasında önemli rol oynayan bir değişken olarak yer aldığı görülmektedir (Chetty, 1999; Ekelund ve Fjelkner; Andersson ve Evangelista, 2006; Kalyoncu, 2010; Konaklıoğlu, 2011).

KDİ'lerin kuruluş ve erken uluslararasılaşmasına etki eden diğer bir faktör ise, girişimcinin yurt dışı pazarlara açılma konusunda risk almaya istekli olmasıdır. Zira geleneksel modellerde belirtilen aşamalı ve yavaş uluslararasılaşmanın, yöneticilerin bu anlamdaki risk algılamalarından ileri geldiği söylenebilir (Johanson ve Wiederscheim-Paul, 1975; Johanson ve Vahle,1977-1990). Yapılan çalışmalarda KDİ girişimcilerinin, yurt dışında faaliyette bulunma

konusunda yüksek **risk toleransına** sahip oldukları bulunmuştur (Knight, 1997: 79; Ekelund ve Fjelkner, 2004: 73-74; Freeman vd., 2006: 51; Kalyoncuoğlu, 2010: 189; Malmgren ve Shacham, 2008: 32).

KDİ girişimcileri, **ağ ilişkilerini** iyi derecede kullanabilme becerisine sahip olmalıdır. Genelde küçük ölçekli ve sınırlı sayıda çalışana sahip olan KDİ'lerde, girişimcilerin söz konusu ağların öneminin farkında olması ve bunlardan azami derecede ve doğru biçimde yararlanmaları neredeyse bir zorunluluktur. Literatürün genelindeki bulgulara göre, bu girişimciler hem kişisel hem de iş ağlarından yararlandıkları ölçüde bilgileri artacak, fırsatları daha rahat tespit etme ve yakalama imkânı bulacaklar, küresel vizyonları gelişecek ve sonuç olarak işletmeleri daha erken ve başarılı biçimde uluslararasılaşma şansına sahip olabilecektir.

KDİ kurulumunun, girişimcinin başından itibaren farklı ülkelerde yapılandırdığı ve geliştirdiği iş ağlarıyla yakından ilişkili olduğu söylenebilir. Geçmiş deneyimler ilişki kurmada önemlidir. Ayrıca ağ çift taraflı bir araçtır ve uluslararası genişleme ağdaki başkaları tarafından da tetiklenebilir. Örneğin, bir işletmenin ürünleri hakkında elde edilen bilgiler (internet veya fuarlarda) uluslararası bir dağıtımcının sizinle ilişki kurmasını teşvik edebilir. Böylece tüm ilişkiler işletme üyelerince başlatılmayabilir, zamanla da elde edilebilir. Önceki ilişkiler erken uluslararasılaşmada önemlidir. Benzer şekilde işletme büyüdükçe, yeni üyelerin ilişki ağlarını da kapsar ve bu da uluslararasılaşmayı daha ileri seviyelere götürmesi açısından tetikleyici bir rol oynar (Phelan vd., 2006: 15-16).

VAK'A ANALİZİ

Bu kısımda, öncelikle araştırmanın amacı ve önemine değinilmekte, daha sonra ise, gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelerin bulgularına yer verilmektedir.

KDİ'lerle ilgili Türkiye'de gerçekleştirilmiş araştırma sayısı çok sınırlıdır (Atlı, 2008; Çiçek ve Demirer, 2009; Kalyoncuoğlu, 2010; Konaklıoğlu, 2011; Çavuşgil vd., 2011). Buna ek olarak KDİ olgusunu sadece girişimci bağlamında ele alan çalışmalar literatürün genelinde de az sayıdadır. Bu yüzden bu alanda yapılacak teorik ve ampirik çalışmalara ihtiyaç fazladır. Literatürdeki söz konusu boşluğu doldurmaya yönelik olarak gerçekleştirdiğimiz bu araştırmada, KDİ'lerde erken ve başarılı uluslararasılaşma için olması gerektiği iddia edilen girişimci özelliklerinin, Türkiye'deki iki KDİ niteliğindeki işletmede ne derece gözlendiğini Vak'a Analizi çalışması ile incelemekteyiz. Bu sayede konuyla ilgili bilgi birikiminin artırılması ve gelecekteki araştırmalar için yol gösterici olabilecek bulgulara ulaşılması hedeflenmektedir. Bu çalışmanın özel sektör açısından en büyük faydası ise, gelişen teknoloji ve artan küreselleşmeye paralel olarak, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de sayı ve oranları giderek daha çok artması beklenen bu tür işletmelerin gerek yönetici seçiminde gerekse üst ve orta düzey yöneticilerinin eğitiminde hangi girişimci özelliklerinin daha çok üzerinde durması gerektiği konusunda yol gösterici olmasıdır.

Örnek olarak incelenen iki işletmenin birisi dericilik gibi düşük teknoloji kullanan bir sektörde, diğeri ise telekomünikasyon gibi bir ileri teknoloji sektöründe faaliyet göstermektedir. Böylece sektörler arası olası farklılıklar da örnek iki işletme kapsamında tespit edilmeye çalışılmaktadır. Söz konusu işletmelerin kurucu ve girişimci niteliğindeki yöneticileri ile her biri en az 1 saat süren derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiş, telefon ve internet yoluyla da daha fazla aydınlatılması gereken konularda bilgi sağlanmıştır. Görüşmelerde öncelikle işletmelerle ilgili çeşitli genel bilgiler elde edilmiş ve her iki işletmenin de literatürdeki KDİ tanımlarına uygun olduğu tespit edilmiştir. Daha sonra, bu çalışmanın amacına uygun olarak literatür incelemesinde ele alınan KDİ'lerle ilgili girişimci özellikleri kapsamlı olarak ele alınmıştır. A İşletmesi ve B İşletmesi diye isimlendirdiğimiz bu işletmelere ilişkin genel bilgiler Tablo 2'de yer almaktadır. Tablo 3'de ise bu işletmelerin kuruluş ve uluslararasılaşmasına etki eden girişimci özellikleri kısaca verilmektedir.

Tablo-2: Örnek İşletmeler Hakkında Genel Bilgiler

İşletmeler Hakkındaki Genel Bilgiler	A İşletmesi	B İşletmesi
Kuruluş Yılı	2003	2004
Faaliyet Alanı	Deri Sektörü; Bay-Bayan Deri ceket Üretim ve Pazarlama	Telekomünikasyon; GSM Operatörleri için network altyapı ürünleri
İşletmede Çalışan Personel Sayısı	20	195
İlk Defa İhracat Yapmaya Başladığı Yıl	2003	2004
İhracatın Toplam Satışlar İçindeki Payı (%)(İlk Yıl)	30%	25%
İhracat Yaptığı Ülkeler	Temel İhraç Pazarları; Rusya, Gürcistan ve Azerbaycan. Talebe Göre; İngiltere, Almanya ve Fransa'ya da ürün gönderiliyor.	CIS ülkeleri, Ortadoğu, Afrika/Toplamda 18 ülke
Dış Pazara Giriş Yöntemleri	Doğrudan ve Dolaylı İhracat	Doğrudan İhracat, Doğrudan Yatırım ve Ortak Girişim

Her iki işletme de Türkiye'deki KOBİ tanımı yönetmeliğine uyup, 250 kişiden az yıllık çalışan istihdam eden ve yıllık net satış hasılatı ya da mali bilançosu 25 milyon TL'yi aşmayan ve mikro işletme, küçük işletme ve orta büyüklükteki işletme olarak sınıflandırılan ekonomik birimlerdir (http://www.kosgeb.gov.tr). Buna ek olarak, kuruluşlarını takiben ihracata başlamışlar ve her yıl toplam satışlarının en az %25'lik bir kısmını yurt dışındaki faaliyetlerinden elde ettiklerini belirtmişlerdir. Dolayısıyla KDİ olarak tanımlanabilirler. Ayrıca, her iki işletme de 2011 yılı toplam satışlarının %40'ını yurt dışındaki faaliyetlerden elde ettiklerini ifade etmişlerdir. Bu anlamda uluslararası faaliyetlerin günümüze değin artan bir seyirde devam ettiği söylenebilir.

KDİ'lerin en temel belirleyicisi olan "erken" ve "hızlı" uluslararasılaşmanın, her iki işletme için de geçerli olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim iki işletme de kuruldukları yıl ihracata başlamışlardır. A İşletmesi başta Rusya, Gürcistan ve Azerbaycan olmak üzere ve talebe göre çeşitli Avrupa Ülkelerinde de (İngiltere, Almanya ve Fransa) faaliyette bulunurken; B İşletmesi, Bağımsız Devletler Topluluğu (CIS), Ortadoğu ve Afrika (toplamda 18) ülkelerinde faaliyette bulunmaktadır. Çalışmada, geleneksel modellerin belirttiği aşamaların her iki işletme için de geçerli olmadığı söylenebilir. Zira A İşletmesi yurt içinde faaliyet göstermeden önce ihracat yapmaya başlarken, B İşletmesi yurt dışında faaliyet göstermeye, Ukrayna'da kurulan bir ortak girişimle başlamıştır.

Tablo-3: İşletmenin Kuruluş ve Erken Uluslararasılaşmasına Etki Eden Girişimcinin Özellikleri

Girişimcinin Özellikleri	A İşletmesi	B İşletmesi
Yaşı	35	40
Eğitim Seviyesi	Üniversite Mezunu (İktisat)	M.Y.O Mezunu (Elektronik Haberleşme ve Otomasyon)
Yabancı Dil Bilgisi	İyi Derecede İngilizce	İyi Derecede İngilizce
Küresel Vizyon	Dünyayı bütün bir pazar yeri olarak algılıyor.	Dünyanın bütün bir pazar yeri olarak ifade edilebileceğini belirtiyor.
Uluslararası Deneyim (Yurt dışında eğitim, yaşama, çalışma, seyahat, yurt içinde önceki çalıştığı şirketlerden elde edilen deneyimler)	Yurt dışında eğitim görmüyor, geçmişte yurtdışı çalışma ve yaşama deneyimine de sahip değil. Ancak iş için sık sık yurt dışında bulunuyor.	Yurt dışında eğitim görmüyor, geçmişte yurtdışı çalışma ve yaşama deneyimine de sahip değil. Ancak iş ve seyahat anlamında sık sık yurt dışında bulunuyor. Bununla birlikte, uluslararası deneyime sahip yöneticileri istihdam ediyor.
Sektör Deneyimi ve Teknik Bilgi	İşe ilk başladığında sektöre ilişkin bir deneyime veya teknik bilgiye sahip değil.	Sektöre ilişkin deneyim ve teknik bilgiye sahip. Bu anlamda aldığı eğitim önemli bir rol oynuyor. Mezun olduktan sonra sektörde faaliyet gösteren çeşitli işletmelerde teknisyen olarak görev yapıyor.
Risk Toleransı	Yüksek; Yurt dışı pazarlara açılma konusunda risk almaya hevesli.	Yüksek; Yurt dışı pazarlara açılma konusunda risk almaya hevesli.
İlişki Ağları (Network)	Uluslararasılaşmasında yurt dışında yaşayan arkadaşları ve müşterileri önemli rol oynuyor. Alanıyla ilgili fuarlara katılıyor ve yurt dışından müşteri bulmakta aktif bir şekilde interneti kullanıyor.	Uluslararasılaşmada ticaret müşavirlikleri ve internet siteleri (B2B) en önemli kaynakları. Alanıyla ilgili fuarlarda aktif bir şekilde boy gösteriyorlar.

Her iki işletmenin kurucusu da genç yaşlarında iş hayatına atılmış (A-26, B-32), çalıştıkları alanlarla ilgili/yakın bölümlerden mezun olmuşlar ve iyi derecede İngilizce bilmektedirler.

Girişimciler küresel vizyonları açısından düşünüldüğünde, her ikisinin de dünyayı bütün bir pazar yeri olarak algıladıkları anlaşılmaktadır. Nitekim A İşletmesinin girişimcisi üniversiteden mezun olduktan sonra, henüz bir iş deneyimi olmamasına ve sınırlı finansal kaynaklarına rağmen, uluslararası anlamda karlı bir iş kurabilmek için yerel ve uluslararası fuarları dolaştığını ve sonunda, dericilik sektöründe faaliyette bulunmaya karar verdiğini ifade etmiştir. Bu anlamda mezun olduğu bölüm, üniversite sırasında ve sonrasında dış ticaretle ilgili aldığı eğitimlerin de ufkunu açtığını belirtmektedir. B İşletmesi girişimcisinin ise daha çok teknik yönüyle öne çıktığı ve önceki çalıştığı iş yerlerinden elde ettiği sektör deneyimi ve bağlantıların işletmeyi kurmasında ve uluslararasılaşmada önemli bir rol oynadığı anlaşılmaktadır.

Uluslararası deneyim açısından değerlendiğinde, her iki işletme girişimcisinin de yurt dışında eğitim görmedikleri, çalışmadıkları ve yaşamadıkları; ancak iş ile ilgili olarak sık sık seyahat ettikleri tespit edilmiştir. İşletmesinde dış ticaretle ilgilenen tek kişi olan A İşletmesinin girişimcisi bu seyahatleri müşteri ziyaretleri ve moda ile ilgili genel trendleri yakalamak için yaptığını belirtmektedir. Yurt içi ve yurt dışında dış ticaretle ilgilenen kişi sayısının 20 olduğu B İşletmesi girişimcisi ise yurt dışındaki yatırım ve müşteri ziyaretleri için sık sık yurt dışına çıktığını

belirtmekte; bununla birlikte uluslararası deneyime sahip personel istihdam etmeye de büyük özen gösterdiği anlaşılmaktadır: *"Sektörümüz gereği uluslararası operasyonları ve organizasyonları etkin bir şekilde yönetmemiz gerekir. Bu anlamda da uygun ekipleri kurmak için çabalıyoruz"*.

A İşletmesi kurucusu, sektörüyle ilgili deneyim ve teknik bilgiye sahip değildir. Ancak *"İnsan hastası olmadığı işin ustası olamaz!"* ifadesi ile zamanla sektörü ve işi sevmeye başladığını ifade etmektedir. Bununla birlikte B İşletmesi kurucusu, önceki çalıştığı işletmelerden sektör deneyimine ve teknik bilgiye sahip olduğunu, bu anlamda mezun olduğu bölümün de önemli bir rol oynadığını ifade etmektedir. Ayrıca, *"Kişisel ve mesleki gelişim sürekli olmalıdır. Bu sebeple gündemdeki eğitimlerden ve seminerlerden yararlanmaktayız"* ifadesi ile de mesleki deneyim ve bilginin sürekli olması ve güncellenmesi gerektiğinin altını çizmektedir. Her iki işletmenin girişimcisinin de yüksek risk toleransına sahip; diğer bir ifade ile yurt dışı pazarlara açılma konusunda oldukça hevesli oldukları söylenebilir. Örneğin, A İşletmesinin girişimcisi bu anlamda işletmesini sınırlı sermayesi ve akrabalarından aldığı borç ile kurduğunu, yurt içinde faaliyette bulunmadan önce ilk işinin ihracatla gerçekleştiğini belirtmektedir. Çeşitli dış pazara giriş yollarını aynı anda kullanan B İşletmesi girişimcisi ise *"Küreselleşme nedeniyle, uluslararası pazarlarda faaliyette bulunmak, artık risk değil, bir gereklilik olmuştur"* ifadesi ile artan rekabete dikkat çekmekte ve bu anlamda risk almanın önemini vurgulamaktadır.
A İşletmesinin kuruluş ve uluslararasılaşmasında girişimcisinin yurt dışında yaşayan arkadaşları ve aracılarının önemli rol oynadığı söylenebilir. Nitekim işletmenin ilk işi ve dolayısıyla ilk ihracatı, girişimcinin yurt dışında yaşayan bir arkadaşının kurduğu bağlantı ile gerçekleşmiştir. Girişimci, işletmeyi kurduktan iki yıl sonra Rusya'daki bir aracıda ürünlerini gören perakendeci bir işletmenin, kendisiyle doğrudan bağlantıya geçerek yüklü miktarda mal sipariş etmesiyle de satışlarını bir hayli artırdığını ifade etmektedir. Ayrıca yurt dışından müşteri bulma konusunda aktif bir şekilde interneti kullanmaktadır. B İşletmesinin kuruluş aşamasında girişimcinin önceki işlerden elde ettiği iş bağlantıları ve benzer sektör deneyimine sahip arkadaşları önemli rol oynamıştır. Uluslararasılaşma açısından ise yurt dışı ticaret müşavirlikleri, web siteleri (B2B) ve sektörle ilgili uluslararası fuarların en çok kullandıkları bağlantılar olduğunu ifade etmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Uluslararasılaşma yaklaşımları içinde, geleneksel uluslararasılaşma modelleri yerini ağ teorisi gibi yeni model ve yaklaşımlara bırakırken, pratikte işletmelerin uluslararasılaşma nedenleri, araçları ve süreçleri bir değişim geçirmektedir. Özellikle teknoloji ve pazar gibi çevresel değişkenlerde yaşanan hızlı değişim, Küresel Doğan İşletme (KDİ) olarak isimlendirilen ve kaynak ve deneyim yetersizliklerine rağmen, kısa sürede dış pazarlara yelken açan işletmelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Son yirmi yıl içinde konuya yönelik artan ilgiye rağmen hala bu tür işletmelerle ilgili araştırılması gereken çok sayıda husus vardır. Bunlardan birisi de KDİ'lerde ve uluslararasılaşmasında girişimcinin rolü ve özellikleridir. Bu çalışmada KDİ'lerde yaygın olarak görülen temel girişimci özelliklerinin, kuruluş ve erken uluslararasılaşmadaki etkisi ele alınmıştır. Literatürde öne çıkan girişimci özellikleri yaş, eğitim düzeyi, küresel vizyon, uluslararası deneyim, teknik bilgi, risk toleransı ve ağ becerileridir. Örneğin, KDİ girişimcileri genellikle genç veya orta yaşlı, küresel vizyona, yabancı dile, teknik bilgiye ve uluslararası deneyime sahip, ağ ilişkilerini iyi yürütebilen ve risk alabilen kimseler olmalıdır. Farklı ve zıt iki sektörden birer işletme seçilerek, Vak'a Analizi ile bahsedilen bu özelliklerin incelenen işletmeler için ne kadar geçerli olduğu araştırılmıştır. Araştırmaya göre incelenen KDİ girişimcilerinin özellikleri kısaca şu şekildedir:

İki işletmenin yöneticisi de 35 yaşının altında mevcut girişimlerine başlamış; iyi derecede İngilizce bilen; küresel vizyona sahip yani dünyayı bütün bir pazaryeri olarak gören, yüksek risk toleransına sahip, işlerini seven ve mesleki gelişimlerini sürdürme yolunda fırsatları değerlendiren ve ağ ilişkilerini işletme faaliyetlerinde faydaya dönüştürebilen kimselerdir.

Araştırmada incelenen iki işletmenin sektörlerine dayalı olası bir farklılık olup olmadığı incelendiğinde iki girişimcinin de genellikle benzer özelliklere sahip oldukları söylenebilir. Bununla birlikte geleneksel sektördekinin aksine ileri teknoloji sektöründeki girişimci hem sektör deneyimine hem de işiyle ilgili teknik bilgiye sahiptir. İki girişimci arasında ağ ilişkilerinin kullanımı bakımından da ufak farklılıklara rastlanmaktadır. Sonuç olarak incelenen KDİ'lerdeki uluslararası girişimcilerin, literatürün genelinde sayılan erken ve başarılı uluslararasılaşmanın gereklerinden pek çoğunu taşıdıkları görülmektedir. Araştırmanın kısıtlarına bakıldığında, eldeki zaman ve maddi

imkânlar nedeniyle ancak iki işletmenin Vak'a Analizi kapsamında ele alınabildiği; bu sayının gelecek araştırmalarda artırılması düşünülebilir.

Küresel Doğan İşletmeler ile ilgili bulgular bir bütün olarak değerlendirildiğinde ise kavrama ilişkin henüz üzerinde ortak bir tanımın yapılamadığı, operasyonel bakımdan da bir uzlaşma sağlanamadığı görülmektedir. Örneğin, uluslararasılaşmaya başlama süresi, sürenin başlamasıyla birlikte ihraç edilmesi gereken ürün miktarı, hangi sektörlerde bu işletmelerin ortaya çıkabilecekleri ya da hangi faktörlerin işletmeleri küresel doğmaya sevk ettikleri gibi konuların hala farklılık gösterdiği anlaşılmaktadır.

Türkiye'de uluslararasılaşma süreçleri bakımından KDİ kavramına değinilmekle birlikte, doğrudan KDİ'lere ilişkin detaylı akademik araştırmaların çok sınırlı olduğu görülmüştür. Küreselleşme, teknolojik gelişmeler ve buna bağlı olarak artan rekabet ortamı göz önünde bulundurulduğunda, konunun ülkemizde de çalışılması oldukça gerekli ve önemlidir. KOBİ'lerin Türkiye ekonomisindeki önemi göz önüne alındığında, genellikle KOBİ niteliğindeki KDİ'lerin daha rekabetçi olmasının ve yurt dışı pazarlarda daha başarılı olmalarının sağlanması için, hem bu işletmelere özgü hem de girişimcilerine özgü özelliklerin daha iyi araştırılmasının ve bilinmesinin gerekliliği açıktır.

Türkiye'de uluslararasılaşma konusunda yönetimden kaynaklanan problemler bilinmektedir. İşletmelerin genellikle aile işletmeleri olması ve aile işletmelerinin; merkeziyetçi yönetim, nepotizm ve tutuculuk gibi sorunlara sahip olabilmeleri, uluslararasılaşma için gereken yönetsel nitelikler bakımından önemli bir engel olabilmektedir. Ancak, girişimci ve yöneticilerin, KDİ örneklerini ve KDİ'lerin gelişim süreçlerini kavramalarıyla yeni açılımlar sağlamalarının mümkün olacağı, yeni girişimci ve yöneticilerin de bundan yararlanacağı düşünülmektedir.

Türkiye 2023 yılı itibariyle 500 milyar $'lık bir ihracat hacmine ulaşmayı hedeflemiştir. Bu hedefin gerçekleştirilebilmesi için, KDİ'lerin varlığını açıklayacak ve geçerli kılacak modellerin üretilmesi büyük önem taşımaktadır. Gelecek araştırmalar; KDİ girişimcilerinin özelliklerinin yanı sıra, "uluslararası girişimcilik" diğer bir ifade ile işletme düzeyinde girişimcilik özellikleri, KDİ'lerin rekabet gücü, entelektüel birikimi ve örgütsel kaynakların yeterliliği ile küresel pazar fırsatları arasındaki ilişkiyi ölçmeye yönelik olmalıdır. Sonuçta KDİ kavramı farklı boyutlarıyla incelenip, Türkiye koşullarında tanımlanarak açıklandığında, bu tarz uluslararasılaşma eğilimi gösteren işletmelere verilecek uygun desteklerler de daha rahat belirlenebilecek ve böylece uluslararası ticarete büyük katkılar sağlanabilecektir.

KAYNAKÇA

Andersen, O. (1993). "On The Internationalization Process Of Firms: A Critical Analysis", Journal Of International Business Studies, Second Quarter, 209-231.
Andersson, S. ve Wictor, I. (2003). "Innovative Internationalisation In New Firms: Born Globals-The Swedish Case", Journal Of International Entrepreneurship, 1(1): 249-276.
Andersson, S. ve Evangelista, F. (2006). "The Entrepreneur In The Born Global Firm In Australia And Sweden", Journal Of Small Business And Enterprise Development, 13(4): 642-659.
Atlı, H. (2008). "Doğuştan Küresel İşletme Olgusu", VII. Anadolu İşletmecilik Kongresi, Çorum, 8-10 Mayıs.
Bell, J. (1995). "A Comparative Study Of The Export Problems Of Small Computer Software Exporters İn Finland, Ireland And Norway", International Business Review, 6(6): 585-604.
Bengtsson, L. (2004). "Explaning Born Globals: An Organizational Learning Perspective On The Internationalisation Process", International Journal Of Globalisation And Small Business, 1(1): 28-48.
Bilkey, W.J. ve Tesar, G. (1977). "The Export Behaviour Of Smaller-Sized Wisconsin Manufacturing Firms", Journal Of International Business Studies, 8: 93-98.
Cavuşgil, S.T. (1980). "On The Internationalization Process Of Firms", European Research, 8 (6): 273-281.
Chetty, S.K. (1999). "Dimensions Of Internationalisation Of Manufacturing Firms In The Apparel Industry", European Journal Of Marketing, 33(1/2): 121-142.
Czinkota, M.R., (1982). Export Development Strategies: Us Promotion Policy, Praeger, New York.
Çavuşgil, S.T., Knight, G. ve Üner, M.M. (2011). Türkiye'de Küresel Doğan İşletmeler, Detay Yayıncılık, Ankara.
Çiçek, R. ve Demirer, Ö. (2009). "Geleneksel Uluslararasılaşma Teorisine Karşı Çıkan Yeni Bir Uluslararasılaşma Modeli: Global Doğan İşletmeler", Akademik Bakış, 16: 69-80
Ecer, H. F. ve Canıtez, M. (2006). Uluslararası Pazarlama – Teori Ve Uygulamalar, 1.Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara.

Fan, T. ve Phan, P. (2007). "International New Ventures - Revisiting The Influences Behind The 'Born-Global Firm", Journal Of International Business Studies, 38(7): 1113-1131.
Fillis, I. (2001). "Small Firm Internationalisation: An Investigative Survey And Future Research Directions", Management Decision, 39(9): 767-783.
Freeman, S., Edwards, R. ve Schroder, B. (2006). "How Smaller Born- Global Firms Use Networks And Alliances To Overcome Constraints To Rapid Internationalization", Journal Of International Marketing, 14 (3): 33-63.
Gabrielsson, M., Kirpalani, V. H. M., Dimitratos, P., Solberg, C. A. ve Zucchella, A. (2008). "Born Globals: Propositions To Help Advance The Theory", International Business Review, 17(4): 385-401.
Gassmann, O. ve Keupp, M. M. (2007). "The Competitive Advantage Of Early And Rapidly Internationalising Smes In The Biotechnology Industry: A Knowledgebased View", Journal Of World Business, 42(3): 350-366.
Gerschewski, S. (2011). Born Global Firms: An Integrated Analysis Of The Determinants And Measurement Of International Performance (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Victoria Üniversitesi), Yeni Zelanda.
Johanson, J. ve Mattsson, L. G. (1988). Internationalization In Industrial Systems - A Network Approach. In N. Hood & J-E. Vahlne (Eds). New York: Croom Helm.
Johanson, J. ve Vahlne J.E. (1977). "The Internationalization Process Of The Firm- A Model Of Knowledge Development And Increasing Foreign Market Commitment", Journal Of International Business Studies, 8: 23-32.
Johanson, J. veVahlne, J.E. (1990). "The Mechanism Of Internationalization", International Marketing Review, 7(4): 11-23.
Johanson, J. ve Wiedersheim, Paul.F. (1975). "The Internationalization Of The Firm: Four Swedish Cases", Journal Of Management Studies, 12(3): 306-307.
Kalyoncuoğlu, S. (2010). İşletmelerin Küresel Doğmasına Etki Eden Kurucu/Üst Düzey Yönetici Özellikleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, SBE), Ankara.
Kalyoncuoğlu, S.ve Üner, M.M. (2010). "İşletmelerin Küresel Doğmasına Etki Eden Kurucu/Üst Düzey Yönetici Özellikleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma", Gazi Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 12(3): 1-42.
Karlsen, S. M. F. (2007). The Born Global – Redefined On The Determinants Of Smes Pace Of Internationalization, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bı Norwegian School Of Management)
Karra, N. ve Phlillips, N. (2004). "Entrepreneurship Goes Global", Ivey Business Journal, November/December, S: 1-6.
Karra, N., Phlillips, N. ve Tracey, P. (2008). "Building The Born Global Firm: Developing Entrepreneurial Capabilities For International New Venture Success", Long Range Planning, 42: 450-458.
Knight, G.A. (1997). Emerging Paradigm For International Marketing: The Born Global Firm (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Michigan Eyalet Üniversitesi), ABD.
Knight, G.A. ve Çavuşgil, S. T. (2004). "Innovation, Organizational Capabilities, And The Born-Global Firm", Journal Of International Business Studies, 35: 124-141.
Knight, G.A. ve Çavuşgil, S.T. (1996). "The Born Global Firm: A Challenge To Traditional Internationalization Theory", Advances İn International Marketing, 8: 11-26.
Knight, J., Bell, J. ve Mcnaughton, R. (2002). Born Globals: Old Wine İn A New Bottles, http://smib.vuw.ac.nz:8081/WWW/ANZMAC2001/anzmac/AUTHORS/pdfs/Knight.pdf. (15.01.2008).
Konaklıoğlu, E. (2011). Küresel Doğan İşletmelerin Erken Uluslararasılaşmasını Tetikleyen Kurucu ve/veya Yönetici Özellikleri, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi,SBE) Ankara.
Ekelund,C. ve Fjelkner, V. (2004). "Born Globals: A New Phenomenon in The Field Of Internationalisation", http://eprints.bibl.hkr.se/archive/00000014/01/BornGlobals.pdf, (10.11.2007).
Madsen, T. ve Servaıs, P. (1997). "The Internationalization Of Born Globals: An Evolutionary Process?", International Business Review, 6(6): 561–583.
Malmgren, E. ve Shacham, D. (2008). A Study Of The Entrepreneur's Perception Of The Born Global Phenomenon (Yayınlanmamış Yüksek Lisans, Halmstad Üniversitesi), İsveç, http://hh.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2:238292. (05.02.2012).
Mckinsey And Co. (1993). Emerging Exporters: Australia's High Value-Added Manufacturing Exporters. Melbourne: Mckinsey And Co., Australian Manufacturing Council.
Moen, Ö. (2002). "A New Generation Of Small Europen Exporters", International Marketing Review, 19(2):156-175.
Moen, Ö. ve Servais, P. (2002). "Born Global Or Gradual Global? Examining The Export Behavior Of Small And Medium-Sized Enterprises", Journal Of International Marketing, 10(3): 49-72.

Mort, G.S. ve Weerawardena, J. (2006). "Networking Capability And International Entrepreneurship: How Networks Function In Australian Born Global Firms", International Marketing Review, 23 (5): 549-572.
Nummela, N., Saarenketo, S. ve Puumalainen, K. (2004). "Global Mindset – A Prerequisite For Successful Internationalisation?", Canadian Journal Of Administrative Sciences, 21(1): 51-64.
Oviatt, B.M. ve Mcdoudall, P.P. (1994). "Toward A Theory Of International New Ventures", Journal Of International Business Studies, 25(1): 45-64.
Oviatt, B.M. ve Mcdoudall, P.P. (1995). "Global Start-Ups: Entrepreneurs On A Worldwide Stage", The Academy Of Management Executive, 9(2): 30-43.
Persinger, E.S., Çivi, E, Vostina ve S.W. (2007). "The Born Global Entrepreneur In Emerging Economies", International Business & Economics Research Journal, 6(3): 73-82.
Phelan, S.E., Dalgıç, T., Li, D. ve Sethi, O. (2006). "The Development Of Entrepreneurial Networks: A Necessary Condition For International New Ventures?", http://Faculty.Unlv.Edu/Phelan/Research/Inv2.Pdf, (05.02.2012).
Rasmussen, E.S. ve Madsen, T.K. (2002). "The Born Global Concept", http://Www.Sam.Sdu.Dk/~Era/Eıba%20rasmussen%202002%20.Pdf , (10.10.2007).
Reid, S.D. (1981). "The Decision - Maker And Export Entry And Expansion", Journal Of International Business Studies, 12(2): 101-112.
Rogers, E.M. (1962). Diffusion Of Innovations, New York, The Free Press Of Glencoe.
Stoian, M.C. (2007). Managerial Determinants And Their Influence Upon The Export Behaviour Of The Firm Case-Studies Of Catalan Exporting Smes (Yayınlanmamış Lisans Tezi, Barselona Üniversitesi), İspanya, http://Webs2002.Uab.Es/Dep-Economia-Mpresa/Jornadas/Papers/2006/Mariacristina%20stoian.Pdf, (05.02.2012).
Ulaş, D. (2009). Küreselleşme Sürecinde Dışa Açılma Stratejileri, Nobel Yayın Dağıtım, 1.Baskı, Ankara.
Wictor, I. Ve Andersson, S. (2012). "The Importance Of Leadership And Vision In Born Globals", Business And Management Research, 1(1): 13-25.

ÇOKLU ORTAM (MULTİMEDYA) TASARIMI İÇEREN LİSANS DERSLERİNDE ÖĞRENCİLERİN VİDEO VE ANİMASYON KONULARI HAKKINDAKİ BİLGİ DÜZEYİ: GÖRSEL İLETİŞİM TASARIMI ÖĞRETİMİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Bülent BİNGÖL, Yrd. Doç. Dr,Başkent Üniversitesi, İletişim Fakültesi, İletişim Tasarımı Bölümü, bulentbingol@gmail.com

ÖZET: Araştırmada lisans düzeyindeki görsel iletişim tasarımı eğitimi veren bölümlerde çoklu ortam (multimedya) tasarımı içeren derslerde yer alan video ve animasyon konularında öğrencilerin başarı ve bilgi seviyelerini ölçmek amaçlanmıştır. Ayrıca bu araştırma öğrencilerin dersin işlenişi, müfredatı ve kapsamına ilişkin tutum ve beklentilerini ortaya koymayı ve sadece ders kapsamını dikkate alarak, görsel iletişim tasrımı eğitimi veren bölümlerde video ve animasyon içeren deslerin bilimsellik seviyesini belirlemeyi de amaçlamaktadır. 2009-2010 öğretim yılında Ankara ilinde bulunan üniversitelerin görsel iletişim tasarımı eğitimi veren fakülteleri araştırmanın evrenini, bu alanda eğitim veren 5 fakültede öğrenim gören 100 öğrenci örneklemini oluşturmaktadır. Araştırma tarama modelinde betimsel bir araştırmadır. Veri toplama aracı iki bölümden oluşturulmuştur. Araştırmaya katılan öğrencilerin kişisel bilgileri tablo halinde, frekans ve yüzde olarak verilmiştir. Öğrencilere uygulanan bilgi testinde aldıkları puanların, okudukları okullara göre farklılık gösterip göstermediğini kontrol etmek için T testi ve tek yönlü varyans analizi uygulanmıştır. Ayrıca görsel iletişim tasarımı eğitimi veren fakültelerin bölüm programlarında çoklu ortam (multimedya) tasarımı içeren derslerin yeterli olup olmadığına ilişkin görüşlerini almak için görsel iletişim tasarımı alanında farklı kademelerde görev yapan 12 öğretim elemanı ile yüz yüze görüşmelerde bulunulmuştur. Araştırma sonunda, yaş ve cinsiyetin, araştırmaya katılan öğrencilerin başarısı açısından önemli bir fark göstermediği gözlenmiştir. Bilgi testinden elde edilen toplam puan değerlendirildiğinde öğrencilerin yeterli olmadıkları ortaya çıkmıştır. Ayrıca araştırmaya katılan öğretim elemanlarının büyük çoğunluğu çalıştıkları kurumlardaki çoklu ortam (multimedya) tasarımı eğitiminde uygulanan ders programlarının içeriklerinin kısmen yeterli olduğu ve geliştirilmesi gerektiği yönünde görüş bildirmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Video, Animasyon, Çoklu ortam (Multimedya), Görsel İletişim Tasarımı Eğitimi.

THE KNOWLEDGE LEVEL OF UNDERGRADUATE STUDENTS ON VİDEO AND ANİMATİON SUBJECTS İN THE COURSES WHİCH CONTAİN MULTİMEDİA DESİGN: A RESEARCH ON VİSUAL COMMUNİCATİON DESİGN EDUCATİON

ABSTRACT: The objective of the research is to measure the students' success and the level of their knowledge on video and animation subjects in multimedia design courses at the undergraduate level in visual communication design education. In addition, this research aims to provide information and determine the scientific level of course process, content, scope of the curriculum and to reveal the attitudes and expectations of the students taking into account only the scope of the course.While the faculties of the universities in Ankara which offer visual communication design education during the 2009-2010 education year, form the universe of the research, a total of 100 students who receive education in 5 faculties of the fore mentioned domain represent the sample group. The research is done in a scanning model with descriptive style. The data collection device is made up of two parts. The tables that bear the personal information of the students who has taken part in the research are given in frequency and percentage. In order to see whether the points in the information test that the students have taken differ according to the faculties they study at, T test and one-way variance analysis have been implemented. In addition, face to face interviews have been conducted with the faculty who teach various levels of visual communication design so that their views on whether the courses which provide multimedia design education in the department curriculums are adequate or not can be collected.
As a result of the research, it is observed that age and sex, do not constitute an important factor in the overall student success. When the information test results are evaluated, it is understood that the students do not have sufficient knowledge. Moreover, the majority of the faculties taking part in the research has stated that in their departments, the multimedia curriculum and the course contents in that curriculum are not effective. They also expressed that their curriculums and course contents need to be changed.

Key words: Video, Animation, Multimedia, Visual Communication Design Education.

Giriş
Problem

Teknoloji 2000'li yıllarda artık hayatımızın vazgeçilmez parçası olmaktan çıkıp, hayatımızı idame ettirebilmemiz için gereklilik haline gelmiştir. Özellikle iletişim teknolojilerinin hızla gelişmesi beraberinde alışık olmadığımız farklı birçok medyayı da beraberinde getirmiştir. Bugün kullanılan "yeni medya" kavramı internetin 90'lı yılların başında hayatımıza girmesiyle ortaya çıkmıştır. Yeni medya, yani bilginin dijital yolla taşınabilmesi sayesinde alışık olduğumuz reel hayatın yanı sıra, hala uyum sağlamaya çalıştığımız "sanal" dünyayı da beraberinde getirmiştir. Aslında bu sanallık, iletişim teknolojileri sayesinde bize sunulan yazı, görüntü, hareketli görüntü ve sesin kurgulanmış yeni bir hali, yani "multimedya" (çoklu ortam) dır.

Fluckiger çoklu-ortamı iki veya daha fazla sayıda doğal duyuya hitap eden metin, ses, grafik, animasyon, video gibi sayısal medya ortamlarının bir sentezidir olarak tanımlamıştır. Çoklu ortam en azından bir sürekli ve bir farklı kaynak içeren; bilgisayar kontrollü, entegre edilmiş medya, geliştirme, sunum, depolama, saklama yöntemi ve bağımsız bilgi iletişimi tarafından karakterize edilmiştir (Fluckiger, 1996: 268).

Multimedya (çoklu ortam)'ın çok hızlı, ucuz, her yerden erişilebilir, limitsiz olma özelliği, eğitsel, resmi ve ticari alanda dev bir sanayi haline gelmiştir. İnsanlar artık sandalyelerinden kalkmadan alışveriş yapmakta, resmi işlemlerini gerçekleştirmekte ve eğitsel faaliyetler yapmaktadırlar. Bütün bunlar bilgisayar dilinin karmaşık kodlama dilinden kurtarılarak tasarlanmış multimedya (çoklu ortam) sayesinde gerçekleşmektedir.

Multimedya (çoklu ortam) yakın zamana kadar mühendislerin ve kod yazabilen teknik insanların kontrolündeyken, bugün, modern donanıma sahip görsel iletişim tasarımı bölümlerinde yetiştirilen multimedya (çoklu ortam) tasarımcıları tarafından tasarlanmaktadır. Bu yeni nesil bölümler, sanal ortamda mühendis ve teknik elemanların bırakmış olduğu görsel ve işitsel kirliliğin sona erdirilmesinde en etkin adım olmuştur. Multimedya oldukça geniş perspektifli altyapı gerektiren bir disiplindir ve yalnızca bir alana hâkim olmak mesleği yapmaya yeterli olmamaktadır. Bu açıdan bakıldığında interaktif medya tasarımı, edebiyattan mühendisliğe, gösteri sektöründen, reklamcılığa, pazarlamadan halkla ilişkilere kadar toplam 14 değişik uzmanlık alanının kesiştiği noktadır" (Özcan, 2008: 15).

Çoklu ortamın (multimedya) tarifi kolay da olsa yapmak oldukça karışık bir süreçtir. Çoklu ortam (multimedya) tasarlamak için bileşenlerinin tek tek ne oldukları ve nasıl çalıştıklarını bilmekle kalmayıp, üretimini sağlayan karmaşık bilgisayar prgramlarını ve araçlarına da hâkim olmak gerekir (Vaughan, 2004: 6).

Günümüzde multimedya (çoklu ortam) tasarımında görsellik çok önemli olmasına rağmen içeriği etkin ifade etmekte kavramsallığın önceliği hedef kitle açısından daha büyük önem taşımaktadır. Bu yüzden günümüzün tasarımcılarının rolü görsellikten kavramsallığa doğru kaymaktadır (Heller. edit. Bruinsma, 1998: 61).

Multimedya (çoklu ortam) kavramının yeni olması, eğiticilerinin yetişme sürecinin devam etmekte olması, alanda teknolojinin hızlı değişimi bazı problemleri de beraberinde getirmektedir. Bu problemlerin en başında kişisel altyapı ve teknoloji ilişkisi gelmektedir. Çoklu ortam (multimedya) kendi içinde uzmanlık bilgi ve altyapısı gerektirdiği için 1990'lı yıllarda üniversitelerde iletişim tasarımı bölümlerinde farklı dersler altında lisans eğitimi kapsamına girmiştir. Çoklu ortam (multimedya) farklı disiplinlerde disiplinin prensipleri doğrultusunda ele alındığı için her disiplin çoklu ortamı (multimedya) kendi uzmanlık alanı içerisinde incelemiştir (Dedeal, 2003: 97).

Multimedya (çoklu ortam) dersi veren bölümlerin bilgisayar kursu niteliğinden ayrışması için, öğrencilere tasarım yapabilmelerinde kullanmaları gereken ögeler olan video, animasyon, tipografi, görüntü, grafik ve ses hakkında tarihi gelişim süreci de göz önünde bulundurularak eğitim verilmelidir. Daha sonra bu elemanları yaratıcı tasarım, reklamcılık ve estetik kurallar çerçevesinde entegre ederek ürüne dönüştürme yeteneği kazandırılmalıdır. Multimedyayı (çoklu ortam) diğer tasarım disiplinlerinden farklı kılan en önemli özellik, farklı değişkenleri bir arada uyum içerisinde kullanabilmektir. Bu özelliği ile bu mesleği yapacak kişilerin eğitimi, bütün bu değişkenlerin teknoloji, kültür, sanat akımı, sosyal devinim, pazarlama stratejileri, reklamcılık, kişisel alışkanlıklar gibi daha birçok dış faktör tarafından sürekli olarak etkilendiği göz önünde bulundurularak, eğitim programları aynı paralelde gelişmeli ve güncel olmalıdır.

Multimedya (çoklu ortam), tipografiyi, görüntüyü, hareketli görüntüyü ve sesi bir arada kullanarak tasarım yapmayı gerektirdiğinden, çok daha kapsamlı ve etkin bir eğitim süreci gerektirmektedir. İnteraktif medya tasarımının digerlerinden ayrılan en belirgin özelliği, doğrusal olmayan bir yapısı olmasına karşın, temelde tüm diğer sanat ve tasarım ürünlerinde olduğu gibi, belirli düzeyde estetik boyutta görsel ve işitsel kompozisyona sahip olmasıdır. Dolayısıyla bir interaktif medya tasarımında hemen tüm sanat türlerinden izler bulmak mümkündür: Görüntü unsuru olduğu için fotografik, görsel bir anlatım dili taşıdığı için illüstratif, iletişim unsuru olduğu için tipografik temellerin bir interaktif üründe buluşması çok normaldir (Özcan, 2008: 14).

Günümüzde hedef kitlesi olduğumuz multimedya ürünlerinin görsel niteliği aslında onu tasarlayan tasarımcının tasarım gücünün somut göstergesidir. Üretim süreci geriye sarıldığında, tasarımcılara lisans eğitimi safhasında uygulanan eğitim programları hakkında da hedef kitlesini fikir sahibi yapmaktadır. Zincirleme gelişen bir sürecin sonucunda, yarının multimedya ürünleri aslında bugün öğrencilere verilen lisans eğitiminin somut yansımalarıdır. Bu özelliğinden dolayı, görsel iletişim tasarımı bölümlerinde verilen multimedya derslerinin, içerik bakımından yaratıcı tasarım ürünleri üzerindeki etkinliği, mesleki eğitim açısından karşımıza çıkan en önemli unsurdur.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada genel amaç, lisans düzeyinde görsel iletişim tasarımı eğitimi veren bölümlerde çoklu ortam (multimedya) tasarımı içeren derslerde video ve animasyon bilgisi düzeylerini belirlemek ve yaş cinsiyet, okul türü değişkenlerine göre araştırmanın örneklemine giren fakültelerin öğrencilerinin bigi düzeyleri arasında anlamlı fark olup olmadığını belirlemektir. Bu amaca ulaşmak için aşağıdaki soruya cevap aranmıştır;Görsel iletişim tasarımı bölümü 4. sınıf öğrencilerinin çoklu ortam (multimedya) derslerinde video ve animasyon konularına ilişkin bilgi düzeyleri nedir?

Araştırmanın Önemi

Araştırmanın bulguları iki tür önemi ortaya koymaktadır. Birincisi, görsel iletişim tasarımı bölümlerinin ders programlarında video ve animasyon konularının nasıl ele alındığı, görsel iletişim tasarımı eğitimine katkıları ve görsel iletişim tasarımı eğitiminde yaşanılan problemlerin belirlenmesi, görsel iletişim tasarımı alanında önemli bir boşluğu doldurması bakımından önemlidir. İkincisi ise, belirtilen bölümlere ait eğitim programlarında yer alan derslerin içerikleri belirlenirken, video ve animasyon konularının nasıl daha etkin kullanılabileceğine ilişkin gelecekte tasarlanacak programlara ışık tutması açısından öneme sahiptir. Ayrıca daha önce yapılan bilimsel çalışmaların taranması sonucunda, benzer bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu yüzden bu çalışmanın ileride yapılacak olan benzer çalışmalara örnek teşkil etmesi beklenmektedir.

Varsayımlar

1- Başkent Üniversitesi, İletişim Fakültesi İletişim Tasarımı Bölümü, Başkent Üniversitesi Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Görsel Sanatlar ve Tasarım Bölümü, Bilkent Üniversitesi, Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, İletişim ve Tasarım Bölümü, Gazi Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Görsel İletişim Tasarımı Bölümü, Gazi Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi, Uygulamalı Sanatlar Bölümü Grafik Eğitimi Ana Bilim Dalı'nda okutulan multimedya (çoklu ortam) ders programı tanım ve içerik açısından benzer niteliktedir.
2- Ankara'daki lisans düzeyinde görsel iletişim tasarımı eğitimi veren bölümlerde öğrencilere çoklu ortam (multimedya) tasarımı konusunda ortak veya benzer programlar uygulanmakta ve farklı uygulamalar yapılmaktadır.
3- Araştırma kapsamına giren öğretim elemanları uygulanan ankete samimi ve doğru cevap vermişlerdir.

Sınırlılıklar

1- Konu sınırlaması: Bu çalışmada görsel iletişim tasarımı, çoklu ortam (multimedya) içeren derslerdeki video ve animasyon konuları ile sınırlandırılmış ve Başkent Üniversitesi, İletişim Fakültesi, İletişim Tasarımı Bölümü, Başkent Üniversitesi, Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Görsel Sanatlar ve Tasarım Bölümü, Bilkent Üniversitesi, Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, İletişim ve Tasarım Bölümü, Gazi Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Görsel İletişim Tasarımı Bölümü, Gazi Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, Uygulamalı Sanatlar Bölümü Grafik Eğitimi Ana Bilim Dalı bölümlerinde lisans düzeyindeki ders programlarında kullanım açısından çeşitli yönlerle analiz edilmeye çalışılmıştır.

2- Alan sınırlaması: Video ve animasyon konularının sadece lisans düzeyindeki ders programları içerisinde ele alınmıştır. Lisans üstü düzeyindeki görsel iletişim tasarımı eğitimi programları kapsam dışında bırakılmıştır.
3- Bu araştırma, Başkent Üniversitesi, İletişim Fakültesi İletişim Tasarımı Bölümü, Başkent Üniversitesi, Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Görsel Sanatlar ve Tasarım Bölümü, Bilkent Üniversitesi, Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, İletişim ve Tasarım Bölümü, Gazi Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Görsel İletişim Tasarımı Bölümü, Gazi Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi Uygulamalı Sanatlar Bölümü, Grafik Eğitimi Ana Bilim Dalında, 2009-2010 öğretim yılında 4.sınıfta okuyan öğrenciler ve bu dersi okutan ögretim elemanlarının görüşleri ile sınırlıdır.

Kavramsal Çerçeve
Çoklu Ortam (Multimedya)

Çoklu ortam (multimedya) kavramı yazının, müziğin, sözlü konuşmanın, videonun, illüstrasyonun ve fotoğrafın belirlenmiş bir mesajı iletmek amacı ile konsepte bağlı kalınarak(ayrıca interaktif olarak) bir arada kullanılmasıdır. Bilginin optik olarak saklanabilmesi çoklu ortam (multimedya) kavramını 1908'lerin ortalarında çok sık kullanılır hale getirmiştir. 1993 yılında inretnetin gelişimi ve ilk web arama programı olan "Mosaic" in ortaya çıkması ile birbiri ile bağlanmış, medya elemanlarınına internette sıkça rastlanmaya başlanmıştır. Textin yani normal metnin linklenerek "hypertext"in ortaya çıkması çoklu ortam (multimedya) kavramının "hypermedya" ya dönüşmesine sebep olmuştur.

Burger çoklu ortamı (multimedya) "birden fazla medyanın bilgisayar ortamında birleştirilmesi" olarak tanımlamaktadır. Çoklu ortam (multimedya) masaütü bilgisayarların devreye girmesinden çok önce, ses ve slâyt şovlar ve hareketli resim albümlerinin müzik eşliğinde verilmesi şeklinde varlığını göstermiştir (Burger, 1994: 495).

Cawkell çoklu ortamı (multimedya); "İki veya ikiden fazla medyanın sunum bilgisi içeren süreç" olarak tanımlamıştır. Yazı ve basit grafikleri bir arada işleyen çoklu ortam (multimedya) bilgisayarlar yıllarca kullanılmaktadır. Ama yıllar içerisinde elde edilen gelişmelerle çoklu ortam (multimedya) yazı, resim, video, renk ve ses elemanlarının birarada kullanıldığı sunum şekli haline gelmiştir. Çoklu ortam (multimedya) alanında sistem ve teknolojik gelişmeler alanı genişleterek, hipertext, görüntü işleme, sıkıştırma sistemleri, elektronik renklendirme sistemleri, tarayıcılar, kameralar, çıktı sistemleri, monitörler, aktarım sistemleri, sanal gerçeklik, kompakt diskler, elektronik kitaplar, video konferans sistemleri ve bilgisayar oyunları gibi yeni elemanları bünyesine dâhil etmiştir (Cawkell, 1996: 3).

Wise çoklu ortam (multimedya) kavramının pazarlama kavramı ile birlikte gündeme geldiğini söylerken, çoklu ortamın (multimedya) 1960 ve 1970'li yıllarda bant-slâyt yönteminin kullanılması ile eğitim alanına girdiğini ifade eder. Kişisel bilgisayarların gelişimi, tüketici çoklu ortam (multimedya) pazarının bir gerekliliği haline gelmekle birlikte, daha bu bilgisayar sistemleri geliştirilmeden önce de, çoklu ortam (multimedya) uygulamalarının yapıldığı teknoloji mevcuttu. 1980'lerde çoklu ortam (multimedya) üreten bilgisayarlar mevcut olmakla birlikte oldukça masraflı olduğu için sadece iş dünyasının ihtiyaçlarını karşılamakla sınırlıydı. Bu dönemde iş dünyası çoklu ortamı (multimedya), eğlence, eğitim ve bilgilendirme alanlarınada kullanmışlardır (Wise, 2000: 45).

Çoklu ortam (multimedya) kendi içinde uzmanlık bilgi ve altyapısı gerektirdiği için 1990'lı yıllarda üniversitelerde iletişim tasarımı bölümlerinde farklı dersler altında lisans eğitimi kapsamına girmiştir. Çoklu ortam (multimedya) farklı disiplinlerde disiplinin prensipleri doğrultusunda ele alındığı için her disiplin çoklu ortamı (multimedya) kendi uzmanlık alanı içerisinde incelemiştir (Dedeal, 2003: 97).

Çoklu ortamın (multimedya) başlangıcı aslında tartışma götürse de M. Ö. 3000 yılına dayanmaktadır. O yıllarda Çin'de eğlence sektöründe perde üzerine yansıtılan kuklaların gölgesi ve üzerine yapılan konuşmalar görüntü ve sesin birleşmesi özelliğinden dolayı çoklu ortam (multimedya) olarak kabul edilmektedir. 1960'lı yıllarda ünlü müzik guruplarından Gratful Dead ve Pink Floyd konserleri esnasında sahnede video, slâyt, arka plan ışıkları ve üstten yansıyan ışıklar kullanarak aslında Çin'lilerin yaptıklarından temelde çokta farklı şeyler yapmamışlardır. Bu tür çoklu ortam (multimedya) gösterilerinin arasında şüphesiz en başarılı olanı 1966'da Andy Warhol'un Velvet Underground grubu için yapmış olduğu yapmış olduğu *"Plastik Patlama Kaçınılmaz"* adlı şovu olmuştur.

Çoklu ortam (multimedya) teknolojinin henüz devreye girmediği ilk yıllarında birçok form içerisinde gelişmiş ve interaktivite yani etkileşimlilik kavramı sadece yazılarla gerçekleşmiştir. Yıllardır gündemde olan çoklu ortam (multimedya) kavramı 1908'lerin başlarında masaüstü bilgisayarların devreye girmesi ile önem kazanmaya başlamıştır. Müzik veya ses eşliğinde gerçekleşen slâyt şovlar şüphesiz interaktif(etkileşimli) çoklu ortamın (multimedya) ilk örneklerini teşkil etmiştir. O zamanlar interaktivite düz bir sunum şeklindeydi ve izleyicilerin sunumlara katılımı sunumun interaktif olmasına katkıda bulunmuştur. Bugünkü teknolojinin geldiği nokta ile karşılaştırıldığında çoklu ortam (multimedya) oldukça ilkel bir durumda olduğunu söylemek mümkündür (Vaughan, 2004: 328).

2001 yılında, Randall Packer ve Ken Jordan'ın yazmış olduğu *"Multimedia: From Wagner to Virtual Reality"* kitabında bahsettikleri gibi çoklu ortamın (multimedya) modern başlangıcı aslında 1949 yılında Alman besteci Wagner'in "The Artwork of the Future" adlı yazısında belirtilmiştir. Bu yazıda Wagner "bütün sanatların toplamı" kavramını vurgulamıştır. Packer ve Jordan'a göre Wagner, bütün sanat dallarını modern anlamda ve sistematik olarak birleştirmeyi düşünen ilk sanatçıdır. Wagner'in fikirleri çoklu ortamın (multimedya) bilgisayar çağına kadar olan gelişiminde hareket noktası olmuştur. Wagner'den sonra çoklu ortam (multimedya) gelişmeye devam etmiştir. Ftoğrafın gelişmesi ve telegrafın kullanılması çoklu ortamın (multimedya) gelişmesinde önemli adımlar olmuştur. 19.yüzyılın sonlarına doğru ses kaydının ve sinemanın çıkması ve gelişimesi çoklu ortamın (multimedya) gelişimini olumlu yönde etkilemiştir (Jones, 2003: 329).

Diğer yandan Feldman Çoklu ortamı (multimedya); video, fotoğraf, bilgisayar garfikleri ve animasyonlar, ses, text, bilgisayar kaynaklı sayısal bilgi ve programları birleştirmek için gereken donanım ve programları tek kutu altında toplamaya yarayan bir sistem olarak tanımlar. Aynı şekilde mutimedya programları sayesinde video, ses, resim, text ve sayısal bilgi tek bir kaynakta(CD) toplanabilir (Feldman, 1994: 2).

Vaughan'a göre ise, kullanıcıya herhangi bir çoklu ortam (multimedya) projesinde neyi ne zaman kontrol edebileceği yetkisi verilirse bu interaktif medya, kullanıcıya istediği şekilde hareket edebilmesi için yapılandırılmış linkli elemanlar sunulursa o zaman interaktif medya hipermedyadır (Vaughan, 2004: 5).

Çoklu ortamın (multimedya) tarifi kolay da olsa yapmak oldukça karışık bir süreçtir. Çoklu ortam (multimedya) tasarlamak için bileşenlerinin tek tek ne oldukları ve nasıl çalıştıklarını bilmekle kalmayıp, üretimini sağlayan karmaşık bilgisayar prgramlarını ve araçlarına da hâkim olmak gerekir (Vaughan, 2004: 6).

Video

Video teknik anlamda görüntülerin elektronik sinyallere ve daha sonrada bu elektronik sinyallerin görülebilir görüntülere dönüştürülme işlemidir. Etkileşimli (interaktif) video ise kullanıcının seçimleri ve direktifleri doğrultusunda hareket edebilen video türüdür. Kullanıcı seçimleri videonun sahip olduğu veya kullanıcının anlık istekleri doğrultusunda değişim gösterebilir. Video temelli öğrenim ve yönergeler teknolojinin de olumlu etkisi ile yayıncılıkta, telekonferanslarda, video kasetlerde, disklerde ve çoklu ortam (multimedya) içeren bilgisayar iletişiminde geniş bir kullanım alanına sahiptir. Son yıllarda video ve video uygulamalarına olan ilgi, bu alanda teknolojinin ilerlemesine ve fiyatların düşmesine neden olarak kullanım alanını oldukça genişletmiştir.

Sessiz sinemanın doğuşundan bugüne insanlar "hareketli" görüntüler izlerken adeta büyülendiler. Günümüzde çoklu ortam (multimedya) elemanı olarak kullanılan video, insanları ticari şovlara taşımakla kalmayıp, öğrencilerin bilgisayar tabanlı öğrenmeye ilgilerini çekmeyi başarmıştır. Sayısal (dijital) video multimedya projelerinin en çok buluştuğu ortak yer haline geldi ve bilgisayar kullanıcılarını gerçek dünyaya daha çok yaklaştırmıştır. Ayrıca video, televizyonla büyümüş nesillere çoklu ortam (multimedya) en etkin taşıyan kanal olmuştur. Tasarımcılar projelerinde video elemanlarını kullanarak mesajlarını daha etkili verme, hikâyelerini güçlendirme gibi avantajlara sahip olurken, izleyiciler ise gördüklerinden çok daha fazlasını almış oldular (Vaughan, 2004: 296).

Hareketli görüntü olgusu video ve film içeren uygulamalara birçok faydalar sağlamıştır. Bunlar: 1. içerik değerine olan ilgi, 2. devamlı olma özelliği, 3. anlatılmak istenen kavramın karakteristik özelliklerini belirtmesi, 4. hareket kavramının bilinmesi gerektiği yerlerdeki rolü ve 5. sözel olarak açıklanması güç olan kavramları görsel olarak verebilmesidir (Wetzel, Radtke ve Stern, 1994: 15).

Video, yüksek iletişim kuram konusunda oldukça etkili olduğu için, çoklu ortam (multimedya) uygulamalarında çok büyük avantajlara sahiptir. Örneğin, herhangi bir eylemin ne şekilde gerçekleştirilmesi gerektiğini yazılı olarak anlatmaktansa, vidosunu göstermek izleyici açısından çok daha etkilidir. Stenzler ve Eckert'e göre; "bilgiyi yaymak açısından video çok önemli bir araçtır ve birçok araştırmaya göre çoklu ortam (multimedya) formunda yapılan eğitsel faaliyetler, geleneksel eğitim faaliyetlerin göre çok daha başarılıdır." Stenzler ve Eckert video kavramını şöyle tanımlar: eğer kullanıcının videonun akışına etkisi varsa o etkileşimli (interaktif) videodur ve kullanıcıların gelecekteki seçimlerine etki edecektir (Stenzler ve Eckert, 1996: 76)

Video çoklu ortam (multimedya) elemanları içerisinde bilgisayar ortamında en çok performans gerektiren ve buna bağlı olarak bilgisayarın hafızasını en fazla zorlayan elemandır. Yüksek çözünürlükteki bir resmin ekranda ne kadar yer kaplandığını ve ne ölçüde hafıza gerektirdiğini göz önünde bulundurursak, bunu 30 ile çarptığımız zaman 1 saniyelik görüntünün oluşabilmesi için gereken performansı anlamamız daha kolaya olur. Video dosyalarının bu özelliğinden dolayı birçok çoklu ortam (multimedya) teknolojisi üreticileri bugün video dosyalarını sayısal veri olarak nasıl sıkıştıracakları konusu üzerinde çalışmaktadırlar. Çoklu ortam (multimedya) tasarımcıları eğer projelerini ürettikleri çalışma platformlarını iyi kontrol edebilirlerse, en yüksek kalite videoları uygun cihaz ve programlar sayesinde elde edebilirler.

Video sıkıştırma donanımları çoklu ortam (multimedya) tasarımcılarına full ekran ve tam hareketli görüntüleri rahatça bilgisayarda işleme olanağı tanımaktadır. Ayrıca ileri teknoloji ses düzeneği, video projelerinde CD kalitesinde ses elde etme imkânı sağlamaktadır (Vaughan, 2004: 297)

Video'nun Sayısallaştırılması (Dijitasyon)

Hareketli görüntüleri sayısal ortama aktarmanın iki yolu vardır. Bunlardan birincisi; video kamera kullanarak hareketi anında canlı olarak kaydetmektir. İkincisi ise; videoyu oluşturan her karenin teker teker ister bilgisayar ortamında veya kamera kullanarak oluşturulmasıdır. Birinci yolla elde edilen görüntülere *video*, ikincisi ile olana da *animasyon* denir. Her ikisi de hareket eden görüntülerden oluştuğu için ortak özellikler sahiptirler ama aralarında teknik açıdan bazı farklılıklar vardır.

Video bilgisayar sistemlerinin bilgi depolama ve aktarma sürecini en çok zorlayan elemandır. Ayrıca, televizyon izlemeye alışkın olan izleyicilere video hazırlanması düşünülürse, en çok çoklu ortam (multimedya) teknik zorluklarla ve değişikliklerle yüz yüze gelmektedir. Çoklu ortam (multimedya) ortamında video bilgisayar ortamında izlendiği için alan ve teknik kapasite televizyon yayınına oranla çok daha azdır. Bu sebepten dolayı videonun bilgisayarda izlenebilmesi için kaliteden ödün verme ihtimali gündeme gelir. Bu sepeten dolayı çoklu ortam (multimedya) tasarımcıları bu durumu göz önünde bulundurarak projelerini yönlendirmelidirler (Chapman, 2004: 191).

Sayısallaştırma yani dijitasyon işlemi sırasında, videonun sayısal ortamda yaratacağı bilgi aktarımı en çok üzerinde durulması gereken unsurdur. Video dizini video kameranın sensörlerinin yaratmış olduğu çok sayıda karelere bölünmüş bitmap görüntülerden oluşur(Chapman, 2004: 192). Amerikan görüntü sistemi olan NTSC sisteminde tek karedeki görüntünün boyutu 640x480 pikseldir. Yani her görüntü 24-bit renk bilgisi içerdiği düşünülürse, bir kare yaklaşık 900 kb yer tutar. Bu hesaba göre sıkıştırılmamış 30 kareden oluşan 1 saniye görüntü 26 mb yer kaplar. Bu oran 1 dakika fvideo için 1,6 gb gibi çok büyük bir rakamdır. Bu durum, Avrupa görüntü sistemi olamn PAL sisteminde biraz daha yüksektir, çünkü PAL' de bir kare 768x576 pixel ve saniyede 25 karedir. PAL sistemine göre 1 saniye video ise 31 mb yer tutar. Bu da dakikada 1.85 gb gibi bir rakama denk gelir.

Bu verilere göre CD veya DVD ortamında uzun süreli video saklanması imkânsız olacaktır. Ayrıca videoların internet üzerinden aktarılması bu verilere göre söz konusu bile değildir. Dolayısı ile çoklu ortam (multimedya) ve web ortamı için tasarım yapılırken kullanılacak olan video dosyalarının piyasa standartlarına uygun programlar kullanılarak sıkıştırılması gerekir.

Editing ve Post-Production

Çekilmiş veya kaydedilmiş video sadece ham haldedir. Film, klip veya internet için bitmiş halde bir videonun hazırlanması için ek işlemlerin yapılması gerekir. Chapman'a göre "farklı birçok video görüntüsünün belli bir bütünlük içinde yapılandırılması işlemi editing yani edit etme denir." Editing süreci, sesin de kullanıldığı, seçme, kırpma ve ham materyallerin organize edilmesi aşamalarını kapsar. *Transitions* yani geçmeler çekimler arasında geçişleri sağlamak için kullanılır ama geçişler görüntünün kendisine müdahale etmez. *Post-production* işlemi ise editing den farklı olarak materyallerin değiştirilmesi ve eklenmesi işlemidir. Renk ve zıtlık düzeltmeleri, yumuşatma ve keskinleştirme gibi hareketli görüntü üzerinde yapılan değişiklikler bu aşamada gerçekleştirilir.

Ayrıca, kompoze yani; farklı görüntülerin üst üste bindirilmesi veya bir araya getirilmesi post-production aşamasında gerçekleştirilir. Örneğin, farklı zamanlarda çekilen figür ve arka plan görüntüleri tek bir sahne görüntüsü verebilmek tek katmanda üst üste bindirilir. Post-production aşamasında istenilirse animasyon ve çekilmiş görüntüler birleştirilerek karakteristik filmler veya özel efektler oluşturulabilir (Ohanion, 1998: 145).

Animasyon (Canlandırma)

Türkçe kelime karşılığı canlandırma olan animasyon; resim veya grafiklerin yapay olarak hareketlendirilmesi olarak tanımlanabilir. Animasyonda hareket hissi, aralarında küçük farklılıklar olan aynı resim ve grafiklerin yan yana dizilerek ve hızlı bir şekilde gösterilmesi ile oluşur. Anime edilmiş(canlandırılmış) resim ve grafikler boyutlarından, hızından veya karmaşıklığından dolayı, gerçek hayatta yakalanması imkânsız olan görüntüler elde edilmesini sağlar.

Görsel verileri yumuşak geçen ve devam eden bir şekilde izleyiciye ulaştığında, izleyicinin algı sistemi, hareket gerçek olmasa da hareket varmış gibi algılar. Bu bağlamda hareketi algılama hissi esas olarak izleyicinin içinde bulunduğu manevi durumla ilgilidir (Norman, 1982: 53)

Animasyon biyolojik bir fenomen olan "görüntünün devamlılığı" sayesinde gerçekleşebilmektedir. Objeler insan gözü tarafından görüldüğünden kısa süre sonra kimyasal olarak retina tarafından haritalanmaktadır. Bu işleme insan zihninin de katılması ile görüntülerin ard arda hızlı şekilde görüntülenmesi insanın algısında hareket hissini oluşturur (Vaughan, 2004: 281).

Chapman'a göre animasyon; "kare bazında hareket eden görüntülerin yaratılmasıdır." 20. yüzyıl boyunca animasyon, eğlence, reklamcılık, eğitim, sanat ve propaganda filmlerinde, daha sonrada video endüstrisinde, günümüzde ise web ve çoklu ortam (multimedya) alanlarında en sık kullanılan eleman olmuştur (Chapman, 2004: 242).

Geleneksel anlamda animasyon, karakterlerin hareketlerinin her kare için tek tek çizilmesinden oluşur. Animasyon hazırlanmaya başlanmadan önce amimatöre *storyboard* adı verilen ve hareketlerin sıralarının ve karakterlerin ifadelerinin bulunduğu plan verilir. Ayrıca animatör animasyonda kullanılacak olan ses veya müzik varsa hareketleri belirlenmiş vurgu veya sesin akışına göre karelerin ayarlamasını yapar. Bilgisayar animasyonundan önce animatörler karakterlerin tüm hareketlerini elleri ile asetat yapraklarını üzerlerine çizerlerdi. Daha sonra bu saydam yapraklar üs üste bindirilerek karakterlerin haraketleri ortaya çıkardı.

Günümüzde ise bilgisayarlar çok zahmetli olan el işçiliğini ve *render*(çevirmek) işlemini devralmış durumdadır. Bigisayar animasyonu temel olarak, animasyonu oluşturan karelerin otomatik olarak üretimesini sağlar. Benzer şekilde bilgisayarlar, farklı sahnelerin elle üst üste bindirilerek oluşturulan kompozisyonları yine otomatik olarak bir araya getirerek birleştirilmesini sağlarlar. Ayrıca bilgisayarlar karakterlerinn sayısal olarak geometrik yapılarını oluşturarak, aynı karakterin farklı harereketlerini otomatik olarak üretilmesini sağlar. Böylece zaman kaybının ve karakterin kareketinde muhtemel oluşabilecek kopuklukların da önüne geçilmiş olur.

Bilgisayar animasyonu çoklu ortam (multimedya) tasarımcılarının projelerinde en çok kullandığı elemanlardan birsidir. Karakter yaratmanın yanı sıra geometrik şekiller ve tipografi bilgisayar animasyonunun en çok kullanılan görsel ögeleridir.

Çoklu ortam (multimedya) projeleri birçok farlı medyayı bünyesinde barındırdığı için bu medyaların kendi içinde olduğu kadar birbirleri ile olan ilişkilerinde de birlik hissi taşımalıdır. Animasyon, çoklu ortam (multimedya) içinde kendi başına ses, hareket, resim ve grafiklerin birarada işlendiği bir zemin olduğu için tasarımcıların animasyon hazırlamadan önce ve dikkat etmesi gereken bazı noktalar vardır. Vaughan a göre bunlar kısaca:

1. Animasyonu oluşturan ögelerin nasıl uygulanması gerektiğinin organize edilmesi.
Animasyonda dikkat çekilmek istenen tüm noktaların başlamadan önce zihinde oluşturulması ve gerekirse tüm bu noktaların listelenerek yazıla hale getirilmesi.
2. Animasyonun gerçekleştirilebilmesi için en uygun olan araçların önceden belirlenmesi.
3. Kare sıralamalarının ve görsel efektlerin animasyona başlamadan önce denenmesi.
4. Test ve denemeler için olabilecek maksimum zamanın kullanılması. (Çünkü proje esnasında bazı şeyleri değiştirmek zordur ve tuttarsız sonuçlar doğurabilme ihtimali vardır)
5. Son olarak, animasyon proje içine yerleştirilmeden önce test edilmeli ve gerekiyorsa özel efekt ve ses eklenmeli (Vaughan, 2004: 281).

Bütün bu noktaların, çoklu ortam (multimedya) projesinin görsel ve estetik açıdan izleyici üzerinde bırakacağı etkiyi olumlu veya olumsuz etkileyecegi tasarımcı tarafından göz ardı edilmemelidir.

Cel Animasyon (Asetat Animasyon)

En geniş kullanım alanı ve en bilinen animasyon türü *cel* animasyondur. “Cel” kelimesi cellulose (selüloz) keimesinin kıstmasından türemiştir. Cel animasyon, asetat olarak da bilinen selülozdan yapılan saydam plastik kâğıtlar üzerine karakterlerin hareketlerinin kare kare çizilerek oluşturulur. Transparan olarak hazırlanan bu kareler daha sonra farkı bir tabakada hazırlanmış olan arka plan üzerine bindirilerek sahneler oluşturulur. Hatta bu arka plan resimler bazen ekrandan taşacak şekilde oluşturulur ve karakterler bu arka plan üzerinde hareket ettirilerek, sanki ilerliyormuş hissi yaratılır (Chapman, 2004: 243). Cel animasyon kavramı teknoloji paralelinde geliştirilerek dijital (sayısal) ortama aktarılmıştır. Bugün bilinen birçok çizgi film bu teknik kullanılarak hazırlanmaktadır.

Disney firması tarafından bilinir hale getirilen ve geliştirilen cel animasyon, saniyede 24 kareden oluşur. Bir dakikalık bir cel animasyon 1440 farklı kareden oluşur. *Keyframe* (anahtar görüntü) ise karelerin (frame) özel bir çeşidi olup, animasyonda değişim ve dönüşümlerin gerçekleştiği özel görüntü kareleridir. Örneğin animsayonda düz yolda yürüyen bir insan bir süre sonra zıplarsa, bu zıplama değişikliği keyframe olur ve aradaki hareketi oluşturan kareler - ki bunlara *tween* adı verilir - bu anahtar kareler göre hazırlanır. Bugün ise bilgisayar animasyon programları sayesinde, programa sadece keyframeler tanıtılarak aradaki kareleri program kendisi doldurması sağlanır. Bu ara doldurma işlemine de *tweening* adı verilir. Böylece geleneksel anlamda binlerce kareden oluşan el işçiliği ortadan kalkmış olur.

Bilgisayar Animasyonu

Bilgisayar animasyon programları, katman, keyframe ve tweening gibi cel animasyonun tüm mantık ve sürecini sayısal ortamda uygular. Bilgisayar animasyonunda renklendirme, doldurmalar ve renk geçişleri RGB pixel değerleri üzerinden gerçekleşir. Bilgisyarda animasyonunun diğer bir avatajı ise saniye başına düşen kare oranlarının tasarımcı tarafından kolaylıkla ayarlanabilmesidir. Ama bu kare oranlarındaki değişikliğin ekrana yansıması ekranın ve sistemin hızına ve gücüne bağlıdır. Her nekadar animasyon bilgisayarın limitlerini zorlamasada, animasyonun görüntülenmesi için oldukça güç gerekir.

Bilgisayar animasyonunda cel yerine onun dijital karşılığı olan layer (katman) kullanmak animasyonu yapan kişiye zaman kazandırır, fakat animasyonun nasıl kaydedildiğini etkilemez. Bitmiş animasyonda her kare görüntü dosyası ve dizinler *QuickTime* movie veya *gif* animasyon olarak saklanır. Aynı setin elemanlarından oluşan dizinlerde ek veriler oluşabilir. Ama sıkıştırma işlemi gerçekleştirildiği zaman bu fazlalıklar yok edilmiş olur.

İki boyutlu ve hareket eden objelerle oluşan animasyonlara *sprite animasyon* ve objeler de *sprite* denir. Sprite; arka plan üzerinde yerleştirilen ve hareket hissi veren bitmap görüntülerdir. Sprite objelerin boyutları ekran boyutuna göre daha küçüktür. Örneğin, yeşillik üzerinde zıplayan bir tavşanı canlandırmak için animatör önce tavşanın tüm zıplama

hareketlerini hazırlar ve daha sonra yeşillik alandan oluşan arka plan üzerinde bu hateketleri düzenler. Sprite temelli animasyonları güncel teknoloji sayesinde üretmek oldukça kolaydır ama sprite objeler sabitlenmiş koleksiyonlardan geldiği için ışık ve derinlik açısından değişiklik yapmak ve yeniden üretmek mümkün olmayabilir. Sprite animasyonlar render hızının gerçekçilikten daha önemli olduğu etkileşimli (interaktif) medyalarda çok tercih edilen bir animasyon türüdür (Hodgins, O'Brien ve Bodenheimer,1986: 11).

Web Animasyon ve Flash

Animasyonlar web sayfalarına anime edilmiş gif veya gömülmüş video formatında eklenebilinir. Web tasarımında en sık kullanılan web animasyon türü Adobe Flash programı tarafından üretilebilen *Shokwave Flash (SWF)* formatıdır. SWF vektörel bir format ve sıkılaştırılmış bir yapıda olduğu için, web sitelerinde kullanılmak için oldukça uygundur (Chapman, 2004: 254). Ayrıca SWF animasyonlar normal animasyondan ve bitmap görüntülerden daha düşük bandwith (bant genişliği) gerektirdiği için transferi daha hızlıdır ama buna karşılık vektörel bazlı olması pozitif yönü iken, bitmap görüntülerin verdiği detayları sağlayamaması negatif yönüdür.

Adobe Flash animasyon programı olmaktan daha fazla özelliklere sahiptir. *ActionScript* adı verilen ve animasyonlara web kullanıcılarının etkileşimini sağlayan "etkileşimlilik "özelliğini ekleyen bilgisayar dilini destekler. Flash programı bitmap görüntülerin animasyona çevrilmesini sağlar ve bazı çizim stillerini daha az yer kaplayan vektörel animasyonlara dönüştürür. Ama birçok flash animasyonlarının web sitelerinde yüklenmesi oldukça uzun sürmektedir. Bu durum dikkate alınırsa, bitmap animasyonlardan ziyade vektörel tabanlı animasyonların kullanılması internet üzerinde daha hızlı veri aktarımı sağlayacaktır.

Üç Boyutlu (3D) Animasyonlar

Üç boyutlu animasyon; karakter ve objelerin hareket ettiği ve birbirleri ile etkileştiği sanal bir ortamın yaratılması ile ilgilidir. Animatörler bu tür animasyonları gerçekleştirirken 3 boyutlu nesneleri modelleme, canlandırma ve render(çevirme) işlemlerinden oluşan bir bütünlük içerisinde ele almalıdır.

Kısaca modelleme, sahnenin elemanlarının belirlenmesi ve uygun şekilde yerleştirilmesi sürecidir. Modellemenin yapılabilmesi için her nesnenin hem statik(sabit) hemde hareketinin oluşabilmesi için gereken verilere ihtiyaç vardır. Bu tür veriyi elde etmenin en çok kullanılan yöntemi modelin eklemelerinin modellenmesidir. Bir modeli oluşturan tüm parçaların hiyerarşik olarak ağaç dalları gibi birbirlerine nasıl bağlandığının belirlenmesi buna bir örnektir (Hodgins, O'Brien ve Bodenheimer, 1986: 7). Canlandırma, nesnelerin 3 boyutlu ortamdaki hareketlerini, render işlemi ise nesnelerin nitelik ve hareketlerinin görüntüye dönüştürülmesidir. Modelleme ve render aşamaları genelde animasyon sürecinde bağımsızdırlar.

Üç boyutlu modellerin sahip olduğu özellikler sayısal değerlerle ifade edilirler. Bu sayıların değiştirilmesi, modellerin boşlukdaki pozisyonlarının, dönüşlerinin, yüzey özelliklerinin ve hatta şekillerinin değişmesine neden olur. Ayrıca model üzerine düşen ışığın yoğunluğu ve doğrultusu, kameranın pozisyonu ve hareketleri de rakamsal verilerle ifade edilir. 3-boyutlu bir animasyon hazırlanırken ilk yapılması gereken; ilk sahnenin kurulması ve ilk karenin render edilerek animasyonun giriş sahnesinin oluşturulmasıdır. Ardından gerekli değişiklik ve parametre değişiklikleri yapılarak sahneler oluşturulmaya devam edilir. 3-boyutlu animasyon rakamsal değerlerin değiştirilmesi yolu ile elde edildiği için, "timeline" yani zaman çizgisi üzerinde organize etmek en doğru yoldur. *Motion path* adı verilen hareket patikaları kullanılarak 3-boyutlu objelerin hareketleri timeline (zamanlama paneli) üzerinde rahatlıkla oluşturulur (Chapman, 2004: 269).

3-Boyutlu animasyon diğer animasyon türlerine göre çok daha zordur. Zor olmasının en önemli sebebi, insanların 3-boyutu zihinlerinde görüntülemesindeki zorluklardır. İkinci bir zorluksa, 3-boyutlu bir animasyonun render edilebilmesi için gereken teknik altyapı ve bilgisayar gücüdür. 3-Boyutlu animasyonda 1 saniyelik bir görüntünün elde edilebilmesi için ortalama 12-30 arası görüntünün işlenmesi gerekmektedir. Bu durum daha uzun süreli animasyonlar için düşünüldüğü zaman render(çevirmek) nerdeyse imkânsız olan bir işlem halini almaktadır.

3-Boyutlu animasyonlar çoklu ortam (multimedya) projelerinde genellikle tipografik düzenlemelerin veya geometrik yapıya sahip şekillerin hareketlendirilmesi olarak kullanılmaktadır. İzleyicide mekân ve derinlik hissi yarattığı için

daha çok ilgisini çekerek, başlık ve vurgularla düz yazı yerine anime edilmiş 3-boyutlu yazıların kullanılması izleyicinin odak ve ilgisini doğal olarak proje üzerinde yoğunlaşmasını sağlayacaktır.

Son yıllarda özellikle otomobil firmaları ve endüstriyel ürünler satan ticari web sitelerinde çok sıklıkla kullanılan 3-boyutlu animasyon, izleyiciye ürünün fotoğraf ile verilemeyecek olan teknik detay ve mekân içinde 360 derece görüntüsünü vermektedir. İzleyici kamera görevi gören ve kendi kontrol ettiği kontrol çubukları sayesinde isterse bir ürünü boşluk içerisinde istediği yönden görüntüleyebilir veya herhangi bir mekânı istediği açıdan sanki içinde geziyormuş gibi sanal olarak dolaşabilir. Çoklu ortam (multimedya) projelerinde kullanılan bu teknoloji sayesinde kullanıcılar, internet üzerinden veya CD ortamında hiç ortam değiştirmeden görsel bilgiye sahip olma imkânı bulmuş olurlar.

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Bu araştırma betimsel bir çalışmadır ve tarama modeli kullanılarak yapılmıştır. Betimsel modelle, bir konudaki hali hazırdaki durum araştırılır. Betimsel modelle yürütülen bir araştırmanın başında, araştırma evreni belirlenir.

Tarama Modeli: Geçmişte ve halen var olan bir durumu olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan yaklaşımlardır. Araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde var olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır. Onları herhangi bir şekilde değiştirme, etkileme çabası gösterilmez. Tarama modellerinde amaçların ifade edilişi genellikle, soru cümleleri ile olur. Bunlar: “Ne idi?”, “Ne ile ilgilidir?”, ve “Nelerden oluşmaktadır?” gibi sorulardır. Bir kamuoyu yoklamasında, “halkın siyasal eğilimleri nedir?” den, bir maddenin “hangi bileşenleri vardır”a kadar pek çok soru, tarama modelinde bir araştırma ile cevaplandırılabilir. Burada önemli olan, var olanı değiştirmeye kalkmadan gözleyebilmektir (Karasar, 1999: 77).

Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın çalışma evrenini, 2009-2010 öğretim yılında Ankara ilinde bulunan üniversitelerin grafik ve görsel iletişim tasarımı eğitimi veren fakültelerinin 4.sınıfında okuyan öğrenciler ve bu fakültelerde bu dersleri okutan öğretim elemanları; örneklemini ise Başkent Üniversitesi İletişim Fakültesi İletişim Tasarımı Bölümü, Başkent Üniversitesi Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi Görsel Sanatlar ve Tasarım Bölümü, Bilkent Üniversitesi Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi İletişim ve Tasarım Bölümü, Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Görsel İletişim Tasarımı Bölümü, Gazi Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi Uygulamalı Sanatlar Bölümü Grafik Eğitimi Ana Bilim Dalı’nda çoklu ortam (multimedya) tasarımı içeren dersleri alan 4.sınıf öğrencileri ve bu dersleri veren öğretim elemanları oluşturmaktadır. Öğretim elemanları az sayıda olduğundan tümü araştırma kapsamına alınmıştır.

Bulgular ve Yorumlar

Çoklu Ortam (multimedya) Tasarımı Eğitimi Alan Öğrencilere İlişkin Kişisel Bilgiler

Araştırmaya katılan öğrencilere ilişkin demografik bulgular yüzde-frekans istatistikleri ile ortaya konmuştur. Öğrencilerin öğrenim gördükleri okullara göre dağılımı Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1: Öğrenim görülen okullara göre öğrenci sayıları.

		n	%n
Okul	GAZİ ÜNİVERSİTESİ, GRAFİK EĞİTİMİ BÖLÜMÜ	15	15
	BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ, GÖRSEL SANATLAR VE TASARIM BÖLÜMÜ	21	21
	BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ, İLETİŞİM TASARIMI BÖLÜMÜ	23	23
	BİLKENT ÜNİVERSİTESİ, İLETİŞİM VE TASARIM BÖLÜMÜ	25	25
	GAZİ ÜNİVERİTESİ, GÖRSEL İLETİŞİM TASARIMI BÖLÜMÜ	16	16
	Toplam	100	100

Araştırmaya katılan öğrencilerin en çok %25'i Bilkent Üniversitesi iletişim ve tasarım bölümü öğrencisidir. Öğrencilerin %16'sı Gazi Üniversitesi görsel iletişim tasarımı, %15'i Gazi Üniversitesi grafik eğitimi, %20'si Başkent Üniversitesi görsel sanatlar ve tasarımı, %21'i Başkent Üniversitesi İletişim Tasarımı Bölümü'ndendir.

Öğrencilerin cinsiyetlerine göre dağılımı Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2: Öğrencilerin cinsiyetlerine göre dağılımı.

		n	%n
Cinsiyet	Erkek	48	48
	Kız	52	52
	Toplam	100	100

Öğrencilerin %48'i erkek ve %52'si kız öğrencidir.

Öğrencilerin yaşlarına göre dağılımı Tablo 3'de gösterilmiştir.

Tablo 3: Yaşa göre öğrencilerin dağılımı.

		n	%n
YAŞ	20-21 yaş	24	24
	22-23 yaş	43	43
	24-32 yaş	33	33
	Toplam	100	100

Öğrencilerin %43' 22-23 yaş aralığında; %24'ü 20-21 yaş aralığında ve %33'ü 24-32 yaş aralığındadır.

Öğrencilerin çoklu ortam (multimedya) tasarımında "video ve animasyon bilgisi düzeyleri" nasıldır ve bilgi düzeyleri cinsiyetlerine, yaşlarına ve okul türüne göre farklılık göstermekte midir?

Tablo 4: Öğrencilerin cinsiyetlerine göre " t" testi sonuçları.

	Cinsiyet	N	Ortalama	Std.sapma	t	Sd	P
Video ve Animasyon	Erkek	48	3,15	1,49	-2,694	98	0,008*
	Kız	52	4,00	1,67			

*p<0.05

Kız öğrencilerin video ve animasyon bilgisi düzeyleri($\bar{X}$=4.00), erkek öğrencilere göre daha yüksektir. İstatistiksel olarak da kız ve erkek öğrencilerin video bilgisi düzeyleri arasında anlamlı bir fark bulunmuştur($p<0.05$).Öğrencilerin öğrenim gördükleri üniversitelere göre video animasyon bilgi düzeylerinin ortalama istatistikleri Tablo 2o'de gösterilmiştir.

Tablo 5: Öğrencilerin öğrenim gördükleri üniversitelere göre video ve animasyon bilgi düzeylerinin ortalama istatistikleri.

		N	Ortalama	Std.sapma
Video ve Animasyon	GAZİ ÜNİVERSİTESİ, GRAFİK EĞİTİMİ BÖLÜMÜ	15	2,87	0,99
	BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ, GÖRSEL SANATLAR VE TASARIM BÖLÜMÜ	21	3,43	1,60
	BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ, İLETİŞİM TASARIMI BÖLÜMÜ	23	3,13	1,98
	BİLKENT ÜNİVERSİTESİ, İLETİŞİM VE TASARIM BÖLÜMÜ	25	4,16	1,25
	GAZİ ÜNİVERİTESİ, GÖRSEL İLETİŞİM TASARIMI BÖLÜMÜ	16	4,25	1,77

Gazi Üniversitesi Görsel İletişim Tasarım Bölümü'nde öğrenim gören öğrencilerin video bilgi düzeyleri($\bar{X}$=4.25), diğer üniversitelerde öğrenim gören öğrencilere göre daha yüksek bulunmuştur. Ancak öğrencilerin öğrenim gördükleri üniversitelere göre başarıları arasında anlamlı bir farkın olup olmadığı tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ile testi edilmiş ve sonuçları Tablo 21'de gösterilmiştir.

Tablo 6: Öğrencilerin öğrenim gördükleri üniversitelere göre tek yönlü varyans analizi.

		Karelerinin Toplamı	Sd	Karelerinin Ortalaması	F	p
Video ve Animasyon	Gruplar arası	28,345	4	7,086	2,854	0,028*
	Gruplar içi	235,845	95	2,483		
	Toplam	264,190	99			

*p<0.05

Varyans analizine göre öğrencilerin öğrenim gördükleri üniversitelere göre video bilgi düzeyleri arasında anlamlı bir fark bulunmaktadır ($p<0.05$).

Bu anlamlı fark, Gazi Üniversitesi Grafik Eğitimi Bölümü ile Bilkent Üniversitesi İletişim Tasarımı Bölümü öğrencileri arasında görülmüştür.

Bu fark; video, animasyon ve görüntü işleme gibi donanım ve yazılım altyapısının önemli etken olduğu derslerde, bölümlerin sahip oldukları ekipman ve yazılımlar, öğretim elemanlarının uyguladıkları öğretim teknikleri ve bölüm programlarında video ve animasyon konulu derslerin sayıca farklılığı ile açıklanabilir.

Öğrencilerin yaşlarına göre video bilgi düzeylerinin ortalama istatistikleri Tablo 22'de gösterilmiştir.

Tablo 7: Öğrencilerin yaşlarına göre video ve animasyon bilgi düzeylerinin ortalama istatistikleri.

		N	Ortalama	Std.sapma
Video ve animasyon	20-21 yaş	24	3,42	1,84
	22-23 yaş	43	3,88	1,72
	24-32 yaş	33	3,33	1,31

22-23 yaş aralığında olan öğrencilerin video ve animasyon bilgi düzeyleri ($\bar{X}$=3.88), 20-21 ve 24-32 yaş aralığındaki öğrencilere göre daha yüksek bulunmuştur. Ancak öğrencilerin yaşlarına göre başarıları arasında anlamlı bir farkın olup olmadığı tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ile testi edilmiş ve sonuçları Tablo 23'de gösterilmiştir.

Tablo 8: Öğrencilerin yaşlarına göre tek yönlü varyans analizi sonuçları.

		Karelerinin Toplamı	Sd	Karelerinin Ortalaması	F	P
Video ve Animasyon	Gruplar arası	6,605	2	3,302	1,244	0,293
	Gruplar içi	257,585	97	2,656		
	Toplam	264,190	99			

Vayans analizine göre öğrencilerin yaşlarına göre video ve animasyon bilgi düzeyleri arasında anlamlı bir fark bulunmamaktadır (p>0.05).

Tablo 9: Araştırmaya katılan tüm öğrencilerin alt boyutlar üzerindeki genel başarı ortalamaları.

	Ortalama	Std. Sapma
Teorik Bilgi	2,90	1,48
Tipografi Bilgisi	3,39	1,76
Durağan Görüntü Bilgisi	4,05	1,84
Video ve Animasyon Bilgisi	**3,59**	**1,63**
Ses Bilgisi	2,62	2,02

Sonuç ve Öneriler
Sonuç

Teknoloji ile paralel hareket eden görsel iletişim tasarımı, yeni ortaya çıkan ve sürekli güncellenen içeriği ile her geçen gün genişlemektedir. Bu genişleme, içerisinde teknolojik gelişmeleri, kuramsal bilgi birikimini, bilgisayar yazılımlarını, donanım bilgisini ve uygulama bilgisini içermektedir. Doğal olarak bu alana tasarımcı yetiştiren eğitim kurumları bu gelişmeleri tüm yönleri ile takip ederek izledikleri eğitim programların sürekli şekillendirmek durumundadırlar. Bu eğitim programlarının uygulayıcıları olan eğitimciler de aynı şekilde verdikleri derslerin içeriklerini alanın gerekliliklerine göre düzenlemelidirler.

Görsel iletişim tasarımı alanı çoklu ortam (multimedya) üzerine kurulu olduğu için, bu alanda öğrenim gören öğrencilerin yetenek ve yaratıcılık özelliklerinin yanı sıra, görsel iletişim tasarımcısı olabilmeleri için çoklu ortam (multimedya) tasarımı hakkında öncelikli olarak geniş bir bilgi altyapısına ihtiyaçları vardır. Bu altyapı, öğrencilerin

eğitimleri süresinde ve meslek hayatında başarılı olarabilmeleri için vazgeçilmezdir. Bu araştırma sonucu elsde edilen bulgular aşağıda belirtilmiştir:

1- Araştırmaya katılan öğrencilerin % 52'si kız, % 48'i erkektir.
2- Araştırmaya katılan öğrencilerin % 24'ü 20-21 yaş arası, % 43'ü 22-23 yaş arası, % 33' 23-32 yaş grubundadır.
3- Araştırmaya katılan öğrencilerin %25'i Bilkent Üniversitesi İletişim ve Tasarımı, %16'sı Gazi Üniversitesi Güzel sanatlar Fakültesi Görsel İletişim Tasarımı, %15'i Gazi Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi Grafik Eğitimi, %20'si Başkent Üniversitesi Güzel sanatlar Fakültesi Grafik Tasarım, %21'i Başkent Üniversitesi İletişim Fakültesi İletişim Tasarımı bölümünde öğrenim görmektedirler. Araştırmaya katılan öğrencilerin tamamının çoklu ortam (multimedya) içeren dersler aldıkları görülmektedir.
4- Bilgi testinde çoklu ortam (multimedya) tasarımında video ve animasyon bilgisi düzeylerini ölçen 25-32 arası sorularda, Gazi Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi Grafik Eğitimi Bölümü öğrencileri % 38.5, Başkent Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Grafik Bölümü öğrencileri % 42.8, Başkent Üniversitesi İletişim Fakültesi İletişim Tasarımı Bölümü öğrencileri % 39, Bilkent Üniversitesi İletişim ve Tasarım Bölümü öğrencileri % 52, Gazi Üniversitesi Güzel sanatlar Fakültesi Görsel İletişim Tasarımı Bölümü öğrencileri % 53 başarı
5- Bilgi testinin tamamında öğrencilerin göstermiş olduğu genel başarı düzeyinin yaklaşık % 41 olduğu görülmüştür.

Öneriler

Araştırmadan elde edilen sonuçlara ve gelecekte yapılacak araştırmalara yönelik olarak aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir:
1- Video ve animasyon uygulamalarının yer aldığı "hareketli görüntü" konularında uygulama bilgisi ile birlikte teorik bilgiye ders içeriklerinde daha fazla yer verilmelidir.
2- Çoklu ortam (multimedya) bileşenleri açısından alana spesifik öğretim elemanları yetiştirilmelidir.
3- Alana spesifik Türkçe yazılmış kaynak itiyacının karşılanması öğrencilerin ders dışı aktivitelerine katkıda bulunacaktır.
4- Derslerde kullanılan yazılım ve donanım altyapısının güncel tutulması okul sonrası profesyonel hayata geçişe katkıda bulunmakla birlikte derslerin daha etkin geçmesini sağlayacaktır.
5- Çoklu ortam (multimedya) alanını içeren bölümler kurulmadan önce yetkin öğretim elemanı ve altyapı yeterliliği sağlanmalı ve beklentileri karşılamalıdır. Ayrıca, derslere sektör profesyonelleri dahil edilerek entegrasyon sağlanması öğrenci başarısını etkileyectir.

KAYNAKLAR

Burger, J. (1993). *The Desktop Multimedia Bible*. MA: Addison Wesley Publishing Company.
Cawkell, T. (1996). *The Multimedia Handbook.* New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
Chapman, N., Chapman, J. (2004). *Digital Multimedia.* England: John Wiley & Sons Ltd.
Chapman, N., Chapman, J. (2003). *Digital Media Tools*. England: John Wiley & Sons Ltd.
Dedeal, M. N. (2004). *İletişim Tasarımı ve Çokluortam*. İstanbul: Pusula Yayıncılık ve İletişim Ltd.
Feldman, T. (1994). *Multimedia.* London: Chapman & Hall
Fluckiger F.(1996) *Understanding Networked Multimedia : Applications and Technology*. Prentice Hall PTR.
Heller, S. (1998). *The Education of a Graphic Designer*. New York: Allworth Press
Hodgins, J.K., O'Brien, J.F., Bodenheimer, R.E. (1986). *Computer Animation*. Atlanta: Georgia Institute of Technology College of Computing and Graphics.
Jones, S. (2003). *Encyclopedia of New Media*. California: Sage Publication Inc.
Norman, D. (1982). *Learning and Memory*. San Francisco: Freeman Publishing
Ohanion, T.A. (1998). *Digital Nonlinear Editing: Editing Film and Video on the Desktop*. USA: Focal Press, Butterworth-Heinemann
Özcan, O. (2008). *İnteraktif Medya Tasarımında Temel Adımlar*. İstanbul: Pusula Yayıncılık.
Stenzler, M.K., Eckert, R.R. (1996). *Interactive Video.* SIGCHI Bulletin: April, Vol.28, No.2.
Vaughan, T. (2001). *Multimedia Making It Work.* California: Osborne/McGraw-Hill
Wetzel, C.D., Radtke, P.H., Stern, H.W. (1994) *Instructional Effectiveness of Video Media*. New Jersey: Lawrance Erlbaum Assocates.
Wise, R. (2000). *Multimedia: Acritical Intruduction*. New York: Routledge, Taylor & Francis Group.

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi – Sayı 39 – Ocak 2014

OECD ÜLKELERİNDE REEL ÜCRETLER VE EMEK VERİMLİLİĞİ ARASINDAKİ İLİŞKİ: PANEL VERİ ANALİZİ[1]

Atalay ÇETİN, Arş.Gör., Aksaray ÜniversitesiİİİB.F İktisat Bölümü, atalaycetin@aksaray.edu.tr.

İbrahim BAKIRTAŞ, Prof.Dr., Aksaray Üniversitesi İ.İ.B.F İktisat Bölümü, ibakirtas@aksaray.edu.tr

ÖZET: Klasik İktisatçılar emeğin homojen olduğunu ve reel ücretlerde meydana gelen bir değişimin emeğin verimliliğini dolayısıyla emek talep eğrisini etkilemediğini varsaymaktaydılar. Ancak 20.y.y'ın ortalarında, Yeni Keynesyen İktisatçılar tarafından bu varsayımlara bazı eleştiriler getirilmiştir. Yeni Keynesyen İktisatçılara göre reel ücretlerdeki artış işçi verimliliğini pozitif yönde etkilemektedir. Ayrıca Yeni Keynesyen İktisatçılar gönülsüz işsizliğe dair açıklamalar getirirken, reel ücret yapışkanlıklarına dair farklı yaklaşımlar geliştirmişlerdir. Etkin Ücret Teorisi de bu yaklaşımlardan biridir.Bu çalışmada, firmaların işçilerine emek piyasası temizlenme düzeyinin üzerinde bir ücret ödemesinin nedenini açıklayan Etkin Ücret Teorisi'nden hareketle, 2000-2010 yılları arasında Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Örgütü'ne (OECD) dahil 34 ülkenin yıllık ortalama reel ücret kazançları büyüme oranı (ORUBO) ile yıllık emek verimliliği büyüme oranı (EVBO) arasındaki ilişki incelenmiştir. Panel Pedroni Koentegrasyon Analizi sonuçlarına gore OECD ülkelerinde emek verimliliği ile reel ücretler arasında koentegrasyon ilişkisi vardır.

Anahtar Kelimeler: Etkin Ücret, Verimlilik, Ücret Yapışkanlıkları, Yeni Keynesyen, Kaytarma Modeli

THE RELATIONSHIP BETWEEN REAL WAGES AND LABOUR PRODUCTIVITY IN OECD COUNTRIES: A PANEL DATA ANALYSIS

ABSTRACT: The Classical Economists were assuming the labour as a homogeneous factor and a change that occur in real wages couldn't effect the labour productivity and couldn't shift the labour demand curve. But at the middle of the 20th century, The New Keynesian Economists enhanced some criticism against that thought. Accordingly to the New Keynesian Economists increase at real wages can effect the labour productivity as positively. Although New Keynesian Economists also brought some explanation for the involuntary unemployment and developed a few approaches about the real wage rigidities, one has called Efficiency Wage Theory. In this study, following the Efficiency Wage Theory that explained why firms paying a wage which is above the market clearing level to their workers, the relation has tested between the annually wage growth rate (ORUBO) and annually labour productivity growth rate (EVBO) for 34 countries that related to the Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) between the years of 2000 and 2010. According to findings ofPanel Pedroni Cointegration Analysisa cointegration has arised between the labour productivity and the real wages.

Key Words: Efficiency Wages, Productivity, Wage Rigidity, New Keynesian, Shirking Model.

GİRİŞ

Dünya tarihinde büyük buhrandan sonra, genel iktisat teorisi Klasik İktisat Okulu'ndan Keyneysen Makro İktisadi Düşünce'ye yönelmiştir. Bu durumun temel nedenleri; i. tüm ekonomilerde emek piyasasında cari ücretten çalışmak istemelerine rağmen iş bulamayan gönülsüz işsizlerin var olması, ii.toplam talepte meydana gelen ekonomik istikrarsızlıkların, kısa dönem ekonomik hareketlilik içerisinde meydana gelen değişimlerin sebebi olduğu düşüncesidir. Klasik İktisatçılar emek piyasasında talep eğrisini elde ederken, emek unsurunun homojen olduğunu ve reel ücretlerde meydana gelen bir değişimin emeğin verimliliğini etkilemediğini varsaymaktaydılar. Bununla birlikte Klasik İktisatçılara göre emek talep eğrisinde meydana gelecek olan değişimler reel ücret değişimlerini açıklayıcı unsur olmaktaydı. Ayrıca Klasik İktisatçılar tam rekabet koşullarının var olduğu bir emek piyasasında reel ücretlerin arz ve talep eşitliğine göre belirlendiğini ifade etmekteydi. Bu durumda emek piyasasında oluşan işsizlik ise gönüllü

[1]Bu çalışma "Etkin Ücret Modeli: OECD Örneği" başlıklı yüksek lisans tez çalışmasından türetilmiştir.

olarak kabul edilmekte ve bu kavram bireylerin emek piyasasında belirlenen reel ücret oranlarında çalışmaktansa işsiz kalmayı tercih etikleri şeklinde ifade edilmekteydi. 20.yy'ın ortalarında ise Yeni Keynesyen İktisatçılar tarafından bu varsayımlara eleştiriler getirilmiştir. Yeni Keynesyen İktisatçılara göre reel ücretlerdeki değişim işçi verimliliğini etkilemektedir. Ayrıca Yeni Keynesyen İktisatçılar reel ücretlerin sadece emek piyasasındaki arz ve talebe bağlı olmadığını ifade etmiş ve gönülsüz işsizliğe dair açıklamalar getiren Etkin Ücret Modelleri'ni geliştirmişlerdir (Adaş, 2002:104; Biçerli, 2000:174-175; Bradley, 2007:167).

Etkin Ücret Modelleri ve Yeni Keynesyen İktisat'ın açıkladığı ücret yapışkanlıklarını ele alan bu çalışmanın önemi, söz konusu teorileri ayrıntılı olarak ele almasıyla birlikte, 2000-2010 yılları arasında, OECD ülkelerinde yıllık ortalama reel ücret büyüme oranı (ORUBO) ile yıllık emek verimliliği büyüme oranı (EVBO) arasındaki ilişkinin yönünü tespit etmesidir. Çalışma üç temel bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Etkin Ücret Modelleri'ne; Beslenme Modeli (Nutrition Model), Artan Ücret ve Daha Yüksek Verimlilik: Solow Modeli, İşgücü Devri Modeli (Labour Turnover Model), Ters Seçim Modeli (Adverse Selection Model), Kaytarma Modeli (Shirking Model), Sosyolojik Model (Sociological Model), Sendikadan Kaçınma Modeli, ilişkin genel bir literatür taraması gerçekleştirilmiştir. İkinci bölümde ise, firmaların işçilerine emek piyasası temizlenme düzeyinin üzerinde bir seviyede ücret ödemesinin emeğin verimliliğini arttıracağı temeline dayanan Etkin Ücret Modeli'nden hareketle, 2000-2010 yılları arasında Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Örgütü'ne (OECD) dahil 34 ülkenin yıllık ortalama reel ücret kazançları büyüme oranı (ORUBO) ile yıllık emek verimliliği büyüme oranı (EVBO) verileri elde edilerek, bu iki değişken arasındaki Panel Pedroni Koentegrasyon ilişkisi incelenmiştir. Üçüncü bölüm olan sonuç bölümünde ise çalışmanın bulguları değerlendirilirken, çalışmanın mevcut kısıtları ve özgünlüğü hakkında bilgi verilmekte ve Etkin Ücret Modeller'i üzerine uygulama gerçekleştirecek olan çalışmacılara tavsiyelerde bulunulmaktadır.

LİTERATÜR

1930'lu yıllarda dünyadaki genel iktisadi bakışı Klasik İktisat Okulu'ndan Keynesyen Makro İktisat Düşüncesi'ne çeken iki ekonomik unsur bulunmaktadır. Bunlardan ilki tüm ekonomilerde emek piyasasında cari ücretten çalışmak istemelerine rağmen iş bulamayan gönülsüz işsizlerin var olması, ikincisi ise toplam talepte meydana gelen ekonomik istikrarsızlıkların sebebi olan kısa dönem ekonomik hareketlilik içerisinde meydana gelen değişimlerin varlığıdır. Ancak özellikle 1970'li yılların başından itibaren Geleneksel Keynesyen yaklaşım birçok eleştiri ile karşılaşmıştır (Romer, 1993:5; Kablamacı, 2011:55-56). Keynesyen iktisatçılar işsizlik kavramını, ekonomide gerçekleşecek bir talep veya arz şoku ile birlikte piyasanın kısa dönemde hızla dengeye gelememesine bağlamaktadır (Parasız, 1994:188). Ortodoks Keynesyen olarak da adlandırılan Yeni Keynesyen İktisatçılar da temel denge modellerini Keynesyenlerin bu düşünceleri üzerine oturtmuşlardır. Başka bir deyişle Yeni Keynesyen İktisatçılara göre kısa vadede esnek olan fiyatlar ve ücretler ekonomik dalgalanmaları ve sonuçlarını açıklayamamaktadır (Parasız, 1994:188; Aslan, 2008:176). Bu noktadan hareketle Yeni Keynesyen İktisat akımı öncelikli olarak gönülsüz işsizliğin varlığını açıklamaya çalışmıştır. Ayrıca Yeni Keynesyen İktisatçılar Keynesyenlerden farklı olarak sabit nominal ücret yaklaşımı yerine ücret ve fiyatlarda hızlı olmayan ayarlanmaların yol açtığı ücret ve fiyat yapışkanlıklarını incelemişlerdir. Yeni Keynesyen İktisatçılar bir yandan ücretlerin ve fiyatların neden yapışkan olduğuna diğer yandan da nominal ve reel ücret ve fiyat yapışkanlıklarına açıklamalar getirmiştir (Parasız, 1994:188-189; Snowdon ve Vane, 2005:366-367; Saydam, 2009:241). Yeni Keynesyen İktisatçılar'a göre reel ücretlerdeki değişim işçi verimliliğini etkilemektedir ve reel işçi ücretleri sadece emek piyasasındaki arz ve talebe bağlı değildir. Bu yaklaşımlardan hareketle Yeni Keynesyen akım içerisinde gönülsüz işsizliğe açıklamalar getiren Etkin Ücret Modelleri geliştirilmiştir (Adaş, 2002:104; Biçerli, 2000:174-175; Bradley, 2007:167).

Etkin Ücret Modelleri

Etkin Ücret Modellerinin ilki Leibenstein (1957)'ın ortaya koyduğu Beslenmeye Dayalı Etkin Ücret Modeli'dir. Bu modele göre azgelişmiş ülkelerdeki işçilere ödenen reel ücret düzeyi arttıkça, işçilerin tüketeceği besin miktarı artacaktır. Bunun sonucunda daha sağlıklı hale gelen işçilerin gayret düzeyleri yükselecek, verimlilikleri artacak ve bu da üretimde bir artışın meydana gelmesine neden olacaktır. Ancak gelişmiş ülkelerde işçilere ödenen reel ücretlerin bireylerin yaşamaları için gerekli olan ihtiyaçları karşılayan ücret düzeyinin üstünde olmasından dolayı bu model gelişmiş ülkeler için geçerliliğini yitirmiştir (Liebenstein,1957:26-29; Riveros ve Bouton,1991:15; Parasız ve Bildirici,2002:397). Beslenmeye Dayalı Etkin Ücret Modeli Mazumdar (1959), Stiglitz (1976), Strauss (1986),

Swamy (1997), Dalgaard ve Strulik (2010) gibi iktisatçılar tarafından geliştirilmiştir. 1980'li yıllardan sonra Yeni Keynesyen İktisatçılar bu modeli temel alarak, gelişmiş ülkeleri de içeren farklı Etkin Ücret Modelleri geliştirmişlerdir.

Solow (1979) Etkin Ücret Modeli'nin temel yapısını ortaya koymuştur. Solow'un Etkin Ücret Modeli'nde ücret yapışkanlıkları işverenlerin çıkarınadır. Bunun nedeni ise daha düşük reel ücret düzeylerinde emek verimliliğinin düşeceği savıdır. Maliyet minimizasyonu hedefleyen bir firma için ücret katılıkları maliyetleri minimize ederken, emek verimliliğini arttırmak sureti ile firmanın karlılık düzeyini de arttırmaktadır (Solow, 1979:41-44). Solow'un Etkin Ücret Modeli Yellen (1984) ve Katz (1986) tarafından geliştirilmiştir.

Temel Etkin Ücret Modeli'nde tüm firmaların rekabetçi ve rasyonel olduğu varsayıldığında her bir firmanın üretim fonksiyonu,

$$Q = PF[e(w)N, K], e'(w) \rangle 0 \quad (1)$$

şeklindedir. Eşitlik (1)'de Q ; firmanın çıktı düzeyini, P ; firma tarafından üretilen çıktının parasal değerini, e ; her bir işçinin göstereceği gayret düzeyini, w ; her bir işçiye ödenen reel ücret düzeyini, N ; istihdam edilen emek miktarını ve K ise sermaye stoğunu ifade etmektedir. Bu eşitlik, tüm işçilerin özdeş ve işçilerin gayret düzeylerinin de reel ücretin artan bir fonksiyonu olduğu temel varsayımı üzerine kurulmuştur. Bu noktadan hareketle firmalar karlarını maksimize edecek olan reel ücret düzeyinden işçi istihdam etmek istemektedir. Aşağıdaki eşitlik bir firmanın karını ifade etmektedir,

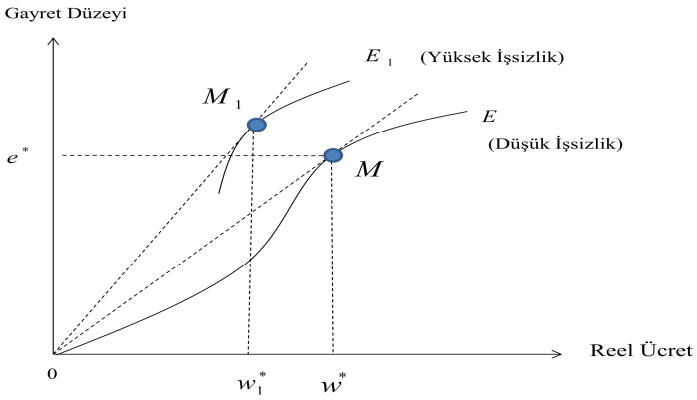
$$\pi = PF[e(w)N, K] - wN \quad (2)$$

Eşitlik (2)'ye göre gayret düzeyi kar fonksiyonuna dahil edildiğinde, reel ücret düzeyindeki bir kesinti işçilerin çalışma düzeyini ve emek verimliliğini ve dolayısıyla firma karlılığını azaltacaktır (Yellen, 1984:200; Katz, 1986:238; Charmichael, 1990:269-274; Picard, 1993:176-177; Snowdon ve Vane, 2005:385; Bradley, 2007:174-175).

Şekil 1'de görüleceği üzere firmalar karlarını maksimize eden (w^*) etkin ücret düzeyinden işçi istihdam ettiklerinde (e^*) gayret düzeyinde çalışacak olan işçiler firmanın karlılığını optimum hale getirecektir. Firmalar etkin ücret düzeyini belirlerken emek birim başına düşen maliyeti minimize etmeyi amaçlamaktadırlar. Şekil 1' de E ve E_1 eğrileri işçilerin gayret düzeyleri ile reel ücretleri arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Firmaların işçilerine ödediği reel ücret düzeyi arttıkça, işçilerin çalışma istekleri ve gayretleri de aynı yönde bir artış göstermektedir. Ancak belirli bir noktadan sonra azalan verimler kanunu devreye girmekte ve ücret artışları verimliliği arttırmamakta hatta olumsuz etkilemektedir. Firmalar emek maliyetini minimize etmeyi vetoplam firma karını maksimize etmeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla firmalar karlarını maksimize edebilmek için işçilerine marjinal verimliliklerine eşit olan bir optimum ücret düzeyinde ödeme yapmaya isteklidir. Bu ücret düzeyine ise etkin ücret düzeyi denmektedir (Charmichael, 1990:272-273; Heijdra ve Ploeg, 2002:178; Abel ve Bernanke, 2005:395-396; Snowdon ve Vane, 2005:385-386).

Solow'un modeli üzerinde geliştirilmiş olan İşgücü Devri Modeli'de bir Etkin Ücret Modeli'dir. Modele göre firmalar işçilerine piyasa temizlenme düzeyinin üzerinde bir reel ücret ödemesi gerçekleştirdiklerinde işçilerin mevcut işlerine bağlılıkları artacak ve daha verimli hale geleceklerdir (Salop, 1979:93-101). Ancak Salop (1979)'a göre firmalar işçilerine daha yüksek reel ücretler ödeyerek işçilerinin işten ayrılma sıklıklarını azaltabilecektir. Böylece firmalar deneyimli işçilerinin işlerinden ayrılmalarına bağlı olarak yeni işçi alımı ve bu işçilerin yetiştirilmesi nedeniyle oluşacak maliyetlerden kurtulacaktır (Katz, 1986:247-248; Charmichael, 1990:285-286; Picard, 1993:194-196).

Şekil 1.Ücret-Verimlilik Eğrisi

Kaynak: Snowdon ve Vane,2005:386.

Etkin Ücret Modellerinden bir diğeri ise Weiss (1980) tarafından geliştirilen Ters Seçim Modeli'dir. Weiss (1980)'ın Ters Seçim Modeli iki temel yaklaşım ile açıklanmıştır. Bunlardan ilki; firmaların istihdam edecekleri işçilerin yeteneklerini gözlemleyemedikleri ve tüm işçilerin birbirlerinden farklı özelliklere sahip olduğu varsayımından hareketle oluşturulan İstatistik Ayrımsız Ters Seçim Modeli'dir. İkinci yaklaşıma gore ise firmalar istihdam edecekleri işçilerin bazı özelliklerini gözlemleyebilirken bazı özelliklerini ise ancak işçi istihdam edildikten sonra zaman içerisinde öğreneceklerdir. Bu varsayımlar altında oluşturulan model ise İstatistik Ayrımlı Ters Seçim Modeli'dir (Weiss, 1980:102-114; Picard, 1993:179-182; Parasız ve Bildirici, 2002:401-403). Ters Seçim Modeli'ne göre firmanın istihdam edeceği işçilere, işçilerin kabul etmeye razı oldukları ücret düzeyinin üzerinde bir ödeme yapması, emek piyasasında bulunan daha yetenekli işçiler için cezp edicidir. Böylece firmalar istihdam edecekleri işçileri daha yetenekli işçiler arasından seçme şansına sahip olacaktır. Böylece daha yetenekli işçilerin istihdam edilmesi firmanın karlılığın artmasını sağlayacaktır (Weiss,1980:103; Yellen, 1984:203; Biçerli, 2000:177; Yıldırım, 2010:290).

Firmaların işçilerine piyasa temizlenme düzeyinin üzerinde bir reel ücret önermelerinin sebeplerinden bir diğeri de işçilerin kaytarmalarını önlemek amaçlıdır. Shapiro ve Stiglitz (1984) firmaların, çalışanların gayret düzeylerini tam olarak gözlemleyemediğini ileri sürmektedir. Bu durumda çalışanlar kendilerine ödenen reel ücret düzeyi ve işsizlik oranlarına bağlı olarak ya çalışmayı tercih edecektir ya da kaytaracaktır. Emek piyasasındaki işçilerin homojen olduğu ve bütün firmaların işçilerine aynı reel ücret düzeyinde ödeme yaparak, emek piyasasındaki tüm işçilerin istihdam edildiği varsayımında, tam istihdam gerçekleşecek ve işçiler için kaytarmanın bir maliyeti olmayacaktır. İşçi, işveren tarafından kaytarırken yakalanıp işten çıkartılsa bile piyasada aynı reel ücret düzeyinden başka bir iş bulabilecektir. Bu durumda işçiler çalışmak yerine kaytarmayı tercih edeceklerdir. Bu durum firmaları işçilerinin kaytarmasını önlemek amacıyla piyasa temizlenme düzeyinin üzerinde bir reel ücret ödemesi yapmaya itecektir. İşçilere ödenen reel ücret düzeyleri arttıkça çalışanlar için kaytarmaktan dolayı işten atılmanın maliyeti artacaktır. Bu durumda işçiler kaytarmak yerine çalışmayı tercih edeceklerdir. Kaytarma Modeli şeklinde ifade edilen bu model Alchian ve Demsetz (1972), Lazear (1981), Stoft, Eaton-White, Shapiro ve Stiglitz (1984) tarafından çeşitli biçimlerde geliştirilmiştir (Lazear ve Moore, 1984:135-155; Shapiro ve Stiglitz, 1984:45-56; Danthine ve Donaldson, 1990:1278-1279; Cappelli ve Chauvin, 1991:769-787; Vroey, 2004:188-196; Gartner, 2009:165; Romer, 2005:448-456; Akerlof ve Shiller, 2010:135).

Etkin Ücret Modelleri'nden bir diğeri ise Akerlof (1982) ve Yellen (1984) tarafından geliştirilmiş olan Sosyolojik Model'dir. Akerlof (1982) işçi ve işverenlerin davranış kalıplarını Sosyolojik Model yardımıyla ifade etmiştir. Akerlof (1982) çalışanların hem birbirilerine hem de firmanın davranışlarına karşı duyarlı olduğunu belirtmektedir. Sosyolojik Model'de işçilerin gayret düzeylerinin, işverenlerin adil davranarak işçilerin verimlilikleriyle doğru orantılı bir reel ücret ödemesi yaptığında artacağı ileri sürülmektedir. Çalışanlar firmaların kendilerine ödedikleri reel ücret düzeyinin adil olduğunu düşündüklerinde çalışma motivasyonları artacak ve emek verimliliğinde de artış

meydana gelecektir. İşçiler adil ücret düzeylerini aynı çalışma grubundaki işçilerin ücretleri ile sahip oldukları reel ücret düzeylerini kıyaslayarak belirlemektedir. Bu model Adil Ücret Modeli olarak ifade edilmektedir. Bunun yanı sıra Sosyolojik Model'de işçilerin verimlilikleri, bulundukları çalışma grubunda mutlu olmaları ile doğru orantılı olmaktadır. Bireyler firmaların kendilerine ödediği reel ücret düzeyinden dolayı mutlu olduğunda çalışmak için ihtiyaç duydukları motivasyon düzeyi artacak ve böylece işçiler gayretli çalışacaklardır. Bu durumda firmaların işçilerine piyasa temizlenme düzeyinin üzerinde yaptıkları ödemeler bir hediye anlamını taşıyacak ve çalışanlar da bu hediyeye karşılık verimlilik düzeylerini arttırarak firmaların kar düzeyinin yükselmesini sağlayacaklardır. Bu durumu Akerlof (1982) Hediye Değişimi Yaklaşımı olarak açıklamaktadır (Akerlof, 1982:66-92; Yellen, 1984:203-204; Katz, 1986:248-249; Akerlof ve Yellen, 1990:255-283; Charmichael, 1990:275-277; Riveros ve Bouton, 1991:17; Picard, 1993:196-198; Parasız ve Bildirici, 2002:405-407; Akerlof ve Shiller, 2010:136).

Firmaların işçilerine piyasa temizlenme düzeyinin üzerinde bir etkin ücret ödemesinin bir başka nedeni ise işçilerin birlikte hareket etme tehdidinin varlığıdır. İşçiler reel ücretlerin belirlenme aşamasında birlikte hareket ederek firmalara karşı pazarlık güçlerini arttırabileceklerdir. Sendikadan Kaçınma Modeli olarak adlandırılan bu model Dickens (1986), Katz (1986) ve Summers (1988) tarafından ileri sürülmüştür. Bu modele göre herhangi bir sendikaya bağlı olmayan firmalar işçilerinin kolektif bir şekilde hareket ederek greve gitmelerini engelleyebilmek için çalışanlarına piyasa temizlenme düzeyinin üzerinde bir reel ücret öderler ve piyasa temizlenme düzeyinin üzerindeki bu ücret, Etkin Ücret olarak adlandırılmaktadır (Dickens, 1986:1-43; Katz, 1986:249-251; Summers, 1988:7; Hendricks ve Kahn, 1991:1149,1152-1153; Corneo ve Lucifora, 1997:266-267).

Tablo 1. Etkin Ücret Modelleri

Beslenme Modeli	Leibenstein (1957)	Yüksek reel ücret ödemeleri işçilerin daha iyi beslenmesini ve emek verimliliğinin artmasını sağlar.
Solow Modeli	Solow (1979)	Yüksek reel ücret ödemeleri işçilerin çalışma isteğini ve gayretini arttıracak ve emek verimliliği artacaktır.
İş Gücü Devri Modeli	Schlicht (1978), Salop (1979)	Yüksek reel ücret ödemeleri eğitimli iş gücünün işten ayrılma isteğini engelleyerek firmaların iş gücü devri maliyetlerini (eğitim maliyeti, işe alım maliyeti vb.) yüklenmesini önleyecektir.
Ters Seçim Modeli	Weiss (1980)	Yüksek reel ücret ödemeleri emek piyasasında bulunan kaliteli iş gücünü çekerek, üretimin ve firma karlılığının artmasını sağlayacaktır.
Kaytarma Modeli	Shapiro ve Stiglitz (1984)	Yüksek reel ücret ödemeleri işçilerin kaytarma isteklerini azaltacaktır. Kaytarmaları durumunda işten çıkarılacaklarını bilen işçiler, yüksek reel ücret kaybı ile sonuçlanacak bu maliyeti yüklenmek istemeyecektir.
Sosyolojik Model	Akerlof (1982), Akerlof ve Yellen (1990)	- Yüksek reel ücret ödemeleri işçilerin firmalarına daha bağlı hale gelmesini sağlayarak emek verimliliğini arttıracaktır. - Yüksek reel ücret ödemeleri işçilerin kendilerine adil davranıldığını düşünmelerine ve daha verimli çalışmalarını sağlamaktadır.
Sendikadan Kaçınma Modeli	Dickens (1986), Katz (1986) ve Summers (1988)	Yüksek reel ücret ödemeleri işçilerin sendikalaşma yoluyla firmalara karşı kolektif bir pazarlık gücüne kavuşmalarını engelleyerek firma karlılıklarının azalmasını engelleyecektir.

Firmaların işçilerine emek piyasası temizlenme düzeyinin üzerinde bir ücret ödemesinin emeğin verimliliğini arttıracağı temeline dayanan Etkin Ücret Modeli'nin geçerliliğini sınamaya yönelik çok sayıda araştırma yapılmıştır. Bu araştırma ve bulguların bir kısmı aşağıda kısaca özetlenmektedir;

- Raff ve Summers (1986:21-33) Ford Motor'un 1914 yılında uygulamaya başladığı ücret politikasını incelemiştir. Araştırma bulgularına göre Henry Ford işçilerine ödediği ücret politikasını değiştirerek, günlük beş dolar ücret artışı gerçekleştirmiş ve bu artış emek verimliliğine olumlu olarak yansımıştır. Ayrıca ücretlerde meydana gelen artış Ford Motor'da çalışmak isteyen iş gücü sayısında artışa neden olmuştur.
- John Strauss (1986:313-316) Sierra Leone'nin 1974-1975 hasat dönemlerine ait (Nisan-Mayıs ayları) kırsal kesim hanehalkı verileri üzerinde yaptığı çalışma ile Etkin Ücret Modelleri'nden Beslenme Modeli'nin geçerliliğini analiz etmiştir. Analiz bulgularına göre hanehalkı kazancı arttıkça, hanehalkının tükettiği kalori miktarı da artmaktadır. Bu artış ise çalışanların verimliliğini arttırmaktadır.
- Capelli ve Cahuvin (1991:777-781) gerçekleştirdikleri çalışmada A.B.D otomobil sanayinde çalışan işçilerin artan ücretleri ile disiplin düzeyleri ve kaytarma isteklerini analiz etmiştir. Etkin Ücret Modelleri'nden Kaytarma Modeli'nin incelendiği bu çalışmada firmaların işçilerine ödedikleri reel ücret seviyesindeki artışların işçileri daha disiplinli çalışanlar haline getireceği ve kaytarma isteklerini azaltacağı ifade edilmiştir.
- Kaytarma modeli ile ilgili bir başka çalışma ise Strobl ve Walsh (2007:628-636) tarafından gerçekleştirilmiştir. Strobl ve Walsh (2007) Gana imalat sanayi verilerini kullanarak işçilerin firmalar tarafından gözlenme düzeylerinin verimliliklerini nasıl etkilediğini incelemiştir. Çalışmanın bulgularına göre firmaların çalışanlarını gözlemleme seviyesi arttıkça yüksek gayret ve verimlilik düzeyine sahip işçiler bu durumdan olumsuz etkilenmektedir.
- Manning ve Thomas (1997:15-24)'ın Kaytarma Modeli'ne dair gerçekleştirdiği çalışmada Birleşik Krallık'ta 1987-1988 yıllarındaki genel emek piyasası verilerinden hareket edilmiştir. Bu incelemelerin sonucunda, emek piyasasında kaytarma modelinin çok etkin olmadığı ve teorik öngörülerin pratikte gerçekleşmediği ifade edilmiştir.

YÖNTEM

Panel Veri Analizi

Ekonomik araştırmalarda son yıllarda yoğun şekilde kullanılan yöntemlerden biri Panel Veri Analizi'dir. Analizin gerçekleştirilmesi için derlenen panel verilere birçok isim verilmektedir. Panel veriler zaman serisi verileri ve yatay kesit verilerinin birleştirilmesi yoluyla elde edildiğinden zenginleştirilmiş veriler, karma veriler ve havuzlanmış (pooled data) veriler olarak da isimlendirilmektedir. Panel veri modelleri yatay kesit ve zaman serisi verilerini birlikte analize alarak verdiği için modele ait gözlem sayısı ve serbestlik derecesi de artmaktadır. Bu durum açıklayıcı değişkenler arasında yüksek doğrusal ilişkinin bulunma olasılığını azaltmaktadır (Çalışkan, 2009:124; Tarı, 2010: 475). Diğer yandan panel veriler yatay kesit ve zaman serisi verilerinin bir araya getirilmesi ile oluşturulmuştur ve panel verilere ilk örnek çalışmalar Hildreth, Kuh, Grunfeld ve Griliches, Zellner, Balestra ve Nerlove ve Swamy'nin çalışmalarıdır.Buna ek olarak ekonometrik çalışmalar da gerçek anlamda Panel Veri Analizi uygulamaları 1990'lı yıllardan sonra başlamıştır (Yerdelenler, 2012:3).

Panel Veri Analizi, birden fazla kesite sahip zaman serilerinin bir araya gelmesiyle ya da zaman boyutuna sahip yatay kesit verilerin kullanılmasıyla oluşturulan panel veri modellerinden hareketle ekonometrik tahminlerin gerçekleştirilmesidir (Greene, 2003:612; Yerdelenler, 2012:4). Eşitlik (3) genel anlamda bir Panel Veri Analizi'nin nasıl ifade edileceğini göstermektedir. Bu eşitlikte Y; bağımlı değişkeni, X_{it}; bağımsız değişkeni, β; eğim parametrelerini ve e hata terimini ifade etmektedir. Diğer yandan i; birimleri (firma, ülke vb.), t ise zaman serisini (gün, ay, yıl vb.) göstermektedir. Eşitlik (2)'den hareketle değişkenlerin, parametrelerin ve hata teriminin, i ve t alt indisine sahip olması bu modelin bir panel veri setinden oluştuğunu açıklamaktadır (Çalışkan,2009:124; Yerdelenler,2012:4).

$$Y_{it} = \beta_{1it} + \beta_{2it} X_{2it} + ... + \beta_{kit} X_{kit} + e_{it,}$$
(3)
$$i = 1,.....N;\ t = 1,....., T$$

Panel Birim Kök Testi

Bir ekonometrik model tahmin edilmeden önce modele dahil edilen verilerin durağanlığının araştırılması gerekmektedir. Bir zaman serisinin ortalaması, varyansı ve ortak varyansı, analizin yapıldığı zaman boyunca değişmiyorsa, bu veri serisi durağandır. Panel veri analizinde modele dahil edilen verilerde durağanlığın tespiti Panel Birim Kök Testleri yardımıyla gerçekleştirilmektedir. Modele dahil edilen verilerde birim kök olup olmadığını test etmek için panel verilerin yatay kesit bağımlılığı sınanacaktır. Toplanan panel verilerin yatay kesit bağımlılığı (cross-section dependence) red edilirse birinci nesil birim kök testlerinin, buna karşın yatay kesit bağımlılığı mevcut ise ikinci nesil birim kök testlerinin kullanılması modele dair tahminlerin daha güçlü olmasını sağlayacaktır (Çınar, 2010:594).

Birim kök testleri içerisinde nispeten daha yeni ve birinci nesil birim kök testleri olarak adlandıran tahminciler; Levin-Lin ve Chu (LLC), Breitung, Im-Pesaran ve Shin (IPS), Fisher ADF, Fischer PP ve Hadri birim kök testleridir. Bu birim kök testlerinde olasılık değeri 1'e yaklaştıkça birim kök ortaya çıkacak, diğer yandan olasılık değeri 0'a yakın çıktıkça ise seriler durağandır denecektir (Çeştepe ve Mıstaçoğlu, 2012:132; Çınar, 2010:594).

Panel birim kök testleri yatay kesitler ve zaman serileri arasında otoregresif bir sürecin oluşup oluşmadığını incelemektedir.

$$y_{it} = \rho_i y_{it-1} + X_{it}\delta + e_{it}$$
(4)
$$i = 1,.....N,\ t = 1,.....T$$

Eşitlik (4)'te X_{it} ; sabit etki veya trendi içeren dışsal değişkeni, ρ_i ; otoregresif katsayısını, e_{it} ise hata terimini ifade etmektedir. Bu eşitlikten hareket edildiğinde Levin, Lin ve Chu tarafından panel veri analizi için gerçekleştirilen birim kök testi;

$$\Delta y_{it} = \rho^* y_{i,t-1} + \sum_{L=1}^{\rho_i} \vartheta_{iL} \Delta y_{i,t-L} + z'_{it}\gamma + e_{it}$$
(5)

biçiminde ifade edilmektedir. Eşitlik (5)'te Z_{it} değişkeni sabit, sabit etkiler ve trend gibi matematiksel bileşenleri ifade etmektedir. Diğer yandan bu birim kök testinde dinamik otoregresif değişkenin katsayısının paneldeki tüm bileşenler için aynı olduğu varsayılmaktadır($\rho_i = \rho$). Levin, Lin ve Chu yöntemiyle Panel Birim Kök test edilirken H_0 hipotezi; $\rho^* = (\rho - 1) = 0$ şeklinde gerçekleştiğinde serilerin durağan olmadığı ifade edilmektedir. Diğer yandan H_1 hipotezi; $\rho^* \rangle 0$ şeklinde gerçekleştiğinde ise panel veri serileri durağan olacaktır (Öztürk vd., 2010:107; Gül ve Ergün, 2012:130-131).

Im-Pesaran ve Shin tarafından Panel Veri Analizi için geliştirilen birim kök testi ise Levin-Lin ve Chu birim kök testinde ifade edilen $\rho_1 = \rho_2 = \rho_n = \rho$ boş hipotezini yumuşatmaktadır.Im-Pesaran birim kök testinde Levin,Lin ve Chu testinde yer alan ρ ile ρ_i yer değiştirmektedir. Buna ek olarak Im-Pesaran birim kök testinde N sayıda yatay kesit birim verisinin her birine ayrı birim kök testi uygulanmaktadır. T sayıda bir gözleme dayalı olduğu varsayılan bir kesit veri için t testi göz önüne alındığında, Im-Pesaran test istatistiği,

$$W_t = \frac{\sqrt{N}t_{N,T} - N^{-1}\sum_{i=1}^{N} E(t_{i,T})}{\sqrt{N^{-1}\sum_{i=1}^{N} V(t_{i,T})}} \text{ N} \Longrightarrow \quad (0,1)$$

(6)

şeklinde ifade edilmektedir (Im, Paseran,Shin, 2003:59; Gül ve Ergün, 2012:131).

Im-Pesaran ve Shin birim kök testi için kullanılan model ise,

$$\Delta y_{it} = \rho^* y_{i,t-1} + \sum_{L=1}^{\rho_i} \vartheta_{iL} \Delta y_{i,t-L} + z_{it}'\gamma + e_{it}$$

(7)

biçiminde ifade edilmektedir. Im-Pesaran-Shin birim kök testinde ρ_i 'nin her bir seri için değişebileceği varsayılmaktadır. Panel veri analizinde kullanılan bir serinin farklı gecikme uzunluklarına sahip olduğu varsayıldığından Im-Pesaran-Shin birim kök testleri, Levin-Lin ve Chu birim kök testlerine oranla serilerin durağanlığını açıklamada daha etkindir. Eşitlik (7) üzerinden hareket edildiğinde H_0 hipotezi: $\rho^* = (\rho - 1) = 0$ şeklinde gerçekleştiğinde seriler durağan olmayacak, ancak H_1 hipotezi : $\rho_i^* \langle 0$ şeklinde gerçekleştiğinde ise panel veri serileri durağan olmaktadır (Öztürk vd., 2010:107).

Levin-Lin ve Chu ve Im-Pesaran-Shin testlerinin dışında Maddala ve Wu bir Panel Birim Kök Analizi'nde her bir 'i' yatay kesiti için birim kök tahmininden elde edilen H_0 boş hipotezinin red edildiği anlamlılık düzeylerinin birleştirilmesi ile oluşturulan Fisher ADF ve Fisher PP birim kök testlerini önermiştir. Bu noktadan hareketle,

$$P = -2\sum_{i=1}^{N} \ln p_i$$

(8)

Eşitlik (8) Fisher ADF ve Fisher PP testlerinin bir ifadesidir. Bu eşitlikte ρ_i ; her bir kesit için her bir birim kök testinden elde edilen ρ değerini ifade etmektedir (Maddala ve Wu, 1999: 636; Öztürk vd., 2010:107; Gül ve Ergün, 2012:130-131).

Panel Koentegrasyon Analizi

Bir ekonometrik çalışmada panel verilerin durağan oldukları tespit edildikten sonra ise bu seriler arasında uzun dönem denge ilişkisinin varlığı Panel Koentegrasyon Analizi ile incelenecektir. Bu inceleme Panel Koentegrasyon Analizleri için geliştirilmiş testler yardımıyla gerçekleştirilecektir. Bu noktadan hareketle Panel Koentegrasyon Analizi iki temel yaklaşım çerçevesinde uygulanmaktadır. Bu yaklaşımlardan ilki tek denklemli Panel Koentegrasyon Testleri, bir diğeri ise çok denklemli Panel Koentegrasyon Testleri'dir (Gül ve Ergün, 2012:132).

Panel veri serilerinin koentegrasyon analizinde Pedronitarafından geliştirilen yöntem eşitlik (9)'de ifade edilmiştir;

$$y_{it} = \alpha_i + \delta_i t + \beta_{1i} X_{1it} + \beta_{2i} X_{it} + \ldots\ldots\ldots + \beta_{mi} X_{mit} + e_{it} \quad (9)$$

Eşitlik (9)'da y ve x değişkenleri arasındaki uzun dönem koentegrasyon ilişkisinin varlığı e_{it} kalıntısının durağanlığına bakılarak test edilmektedir. Pedroni (2004:603) yedi farklı istatistiğin küçük örneklem özelliklerini incelemiş ve bu istatistiklerden dördünü gruplar içi diğer üç istatistiği ise gruplar arası olarak ifade etmiştir. Ayrıca gruplar içi koentegrasyon istatistikleri panel koentegrasyon istatistikleri olarak ifade edilirken, gruplar arası koentegrasyon istatistikleri ise grup ortalamaları koentegrasyon istatistikleri olarak adlandırılmaktadır. Gruplar için olan istatistikler panel verileri gruplar boyunca bir araya getirmeye çalışmaktadır. Pedroni tarafından ifade edilen bu

yedi istatistik testi; i. panel v istatistiği, ii. grup ve panel Phillips-Perron tipi rho-istatistik, iii. grup ve panel Phillips-Perron tipi t-istatistik, vi. grup ve panel Dickey-Fuller (ADF) tipi t istatistik şeklindedir (Pedroni, 2004: 599-603; Narayan vd., 2007:4490; Gül ve Ergün,2012:133). Pedroni gruplar arası istatistiklerin her i birim için farklı tahmin edilen katsayıların ortalamalarına göre oluştuğunu, grup içi istatistiklerin ise farklı birimlere göre tahmin edilen otoregresif katsayıların birleştirilmesiyle oluştuğunu ifade etmektedir (Gül ve Ergün, 2012:133).

VERİ

Bu çalışmada Etkin Ücret Modeli'nden hareketle 2000-2010 yılları arasında Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Örgütü'ne (OECD) dahil 34 ülkenin yıllık ortalama reel ücret kazançları büyüme oranı (ORUBO) ile yıllık emek verimliliği büyüme oranı (EVBO) arasında uzun dönem ilişkisi olup olmadığı araştırılmaktadır. Araştırmaya dahil edilen OECD ülkeleri Almanya, Avusturalya, Avusturya, Birleşik Devletler, Birleşik Krallık, Belçika, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Güney Kore Cumhuriyeti, Hollanda, İrlanda, İtalya, İsrail, İspanya, İsveç, İsviçre, İzlanda, Japonya, Kanada, Lüksemburg, Macaristan, Meksika, Norveç, Polonya, Portekiz, Slovakya Cumhuriyeti, Slovenya, Şili, Türkiye, Yeni Zelanda ve Yunanistan'dır.

(EVBO); OECD tarafından 2000-2010 yılları arasında 34 ülke için yıllık olarak yayınlanan veri setinden derlenmiştir. OECD veri setinde emek verimliliği saat başına gerçekleştirilen üretim olarak tanımlanmaktadır. Emek verimliliğinin yıllık büyüme oranı ise OECD tarafından OECD İstihdam Görünümü, OECD Yıllık Ulusal Hesaplar, OECD İş Gücü İstatistikleri ve Ulusal Kaynaklar gibi her bir ülke için derlenmiş veri setlerinden yola çıkılarak hesaplanmıştır (OECD,2012).

(ORUBO) ise OECD tarafından 2000-2010 yılları arasında 34 ülke için yayınlanan yıllık ücret kazançları veri setinden derlenmiştir.

Tez çalışmasının önceki bölümlerinde ifade edildiği gibi, Etkin Ücret Modelleri reel ücret yapışkanlıklarına bir açıklama olarak ortaya çıktığından dolayı yıllık (ORUBO) verilerine, yıllık ortalama ücret kazançlarının enflasyon etkisinden arındırılmasıyla ulaşılmıştır. Yıllık ortalama ücret kazançlarını enflasyon etkisinden arındırmak için gerekli olan Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) verilerine ise OECD tarafından 2000-2010 yılları arasında yayınlanan TÜFE istatistiklerinden ulaşılmıştır. Daha sonra ise elde edilen yıllık ortalama ücret kazançlarının büyüme oranları hesaplanmıştır (OECD,2010).

ANALİZ VE BULGULAR

Bu çalışmada OECD verileri kullanılarak 2000-2010 yılları arasında 34 ülke için Etkin Ücret Modeli'nden hareketle yıllık ortalama reel ücret büyüme oranı (ORUBO) ile emek verimliliği büyüme oranı arasındaki uzun dönem ilişkisi Panel Koentegrasyon Analizi'yle araştırılmıştır. Panel veriler arasında panel koentegrasyon analizi gerçekleştirilebilmesi için öncelikle yukarıda ifade edilen serilerde birim kök olup olmadığı araştırılmıştır. (EVBO) ve (ORUBO) verileri için gerçekleştirilen birim kök testleri Levin-Lin-Chu, Im-Peseran-Shin, ADF Fischer-Chi Square ve ADF Choi Z-stat'dır. Gerçekleştirilen birim kök testlerinde yıllık veriler itibariyle maksimum gecikme uzunlukları Schwarz Bilgi Kriteri'ne (SIC) göre belirlenmiştir. Panel Koentegrasyon Analizi gerçekleştirilecek olan değişkenlerin Birim Kök Test'leri Tablo 2 ve Tablo 3'de ifade edilmiştir. Bu tablolardan da anlaşılacağı gibi panel veri seti şeklinde düzenlenmiş olan yıllık ortalama reel ücret büyüme oranı (ORUBO) ve emek verimliliği büyüme oranı (EVBO) serileri gecikmesiz ve birinci gecikmeleri alındığında yüzde bir anlamlılık düzeyinde durağan çıkmaktadır.

Tablo 2. EVBO Birim Kök Testi Sonuçları

H_0 hipotezi	Sabit (t-istatistiği)		Sabit ve Trendli (t-istatistiği)	
	Gecikmesiz	1.Gecikme	Gecikmesiz	1.Gecikme
Levin,Lin,Chu	-9,39*	-7,99*	-8,48*	-10,15*
Im,Peseran,Shin (W-stat)	-6,60*	-6,06*	-3,35*	-3,17*
ADF Fischer,Chi Square	154,52*	163,78*	108,46*	125,46*
ADF Choi Z-stat	-6,52*	-6,28*	-3,79*	-4,65*

Not: * işareti yüzde bir anlamlılık düzeyini, ** işareti yüzde beş anlamlılık düzeyini, *** işareti yüzde on anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 3. ORUBO Birim Kök Testi Sonuçları

H_0 hipotezi	Sabit (t-istatistiği)		Sabit ve Trendli (t-istatistiği)	
	Gecikmesiz	1.Gecikme	Gecikmesiz	1.Gecikme
Levin,Lin,Chu	-10,83*	-9,14*	-11,13*	-8,30*
Im,Peseran,Shin (W-stat)	-6,84*	-7,95*	-2,39*	-2,43*
ADF Fisher,Chi Square	171,32*	163,68*	102,80*	112,28*
ADF Choi Z-stat	-7,34*	-6,28*	-4,57*	-4,73*

Not: * işareti yüzde bir anlamlılık düzeyini, ** işareti yüzde beş anlamlılık düzeyini, ***işareti yüzde on anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

(EVBO) ve (ORUBO) değişkenlerinin durağan oldukları tespit edildikten sonra bu iki değişken arasındaki uzun dönem ilişki Panel Pedroni Koentegrasyon Analizi yardımıyla test edilmiştir. Etkin Ücret Modeli'nden hareketle (ORUBO)'nun bağımsız (EVBO)'nun bağımlı değişken olarak kabul edildiği Pedroni Koentegrasyon Analizi sonuçları Tablo 4'te gösterilmiştir. Tabloda (EVBO)'nun yedi farklı istatistik sonucu görülmektedir. Analizin sonucunda yedi istatistiğin beş tanesinde '(EVBO) ile (ORUBO) arasında koentegrasyon ilişkisi yoktur' boş hipotezi red edilmiş iki istatistikte ise kabul edilmiştir. Bu analiz bulguları ışığında (EVBO) değişkeni ile (ORUBO) değişkeni arasında uzun dönemli bir koentegrasyon olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Diğer bir ifadeyle (EVBO) ile (ORUBO) değişkenleri arasında gerçekleştirilen Panel Pedroni Koentegrasyon Analizi sonucunda, değişkenler arasında koentegrasyon ilişkisinin olmadığı H_0 boş hipotezi red edilmektedir.

Tablo 4. Pedroni Panel Koentegrasyon Test Sonucu (Bağımlı değişken EVBO)

	Sabit-Trendsiz
Grup-içi	***İstatistik (Olasılık Değeri)***
Panel v-istatistiği	-1,17
Panel rho-istatistiği	-2,24*
Panel PP-istatistiği	-5,59***
Panel ADF-istatistiği	-2,66**
Gruplar-arası	***İstatistik (Olasılık Değeri)***
Grup rho-istatistiği	0,87
Grup PP-istatistiği	-10,59*
Grup ADF-istatistiği	-6,08*

Not: * işareti yüzde bir anlamlılık düzeyinde, ** işareti yüzde beş anlamlılık düzeyinde, *** işareti yüzde on anlamlılık düzeyindekatsayının istatistiki olarak anlamlı olduğunu ifade eder.

Bu çalışmada gerçekleştirilen analiz sonuçlarına gore, Etkin Ücret Modeli'nden hareketle 34 OECD ülkesi için 2000-2010 yılları arasında gerçekleştirilen Panel Veri Koentegrasyon Analizi'nde yıllık olarak derlenen emek verimliliği büyüme oranı (EVBO) ile ortalama reel ücret büyüme oranı (ORUBO)'nı arasında koentegrasyon ilişkisi olduğu sonucuna varılmıştır. Diğer bir ifadeyle Etkin Ücret Modeli'nin ifade ettiği üzere 34 OECD ülkesi verilerinden hareketle gerçekleştirilen bu çalışmada OECD ülkelerinde ortalama işçi reel ücretlerinde gerçekleştirilen bir artış ile işçilerin emek verimliliğinde gerçekleşecek olan bir artış arasında doğru yönlü bir ilişki mevcuttur.

SONUÇ

Bu çalışma, 34 (OECD) ülkesi için 2000-2010 yılları arasında emek verimliliği büyüme oranı (EVBO) ile ortalama reel ücret büyüme oranları (ORUBO) arasındaki koentegrasyon ilişkisinin varlığını ve büyüklüğünü ölçerek Etkin Ücret Modellerini test etmeyi amaçlamaktadır. Bu çalışma için gerçekleştirilen literatür taraması sonucunda daha önceki çalışmalarda Etkin Ücret Modelleri'nin ülke bazında sektörler arasında mikro düzeyde incelendiği tespit edilmiştir. Ancak bu çalışma makro düzeyde, (OECD) ülke grubu için, reel ücretler ile emek verimliliği arasındaki uzun dönem ilişkisini Panel Pedroni Koentegrasyon Analizi yardımıyla test etmiştir. Diğer yandan gerçekleştirilen bu analizde ele alınan ülkeler için emek piyasalarının türdeş olduğu varsayılmıştır. Bu varsayım çalışmanın kısıtlarından biridir. Çalışmanın kısıtlarından bir diğeri isegerçekleştirilen Panel Koentegrasyon Analizi'nin 34 (OECD) ülkesi ile sınırlı olmasıdır.

Çalışmanın analiz ve bulgular bölümünde öncelikle panel veri biçiminde derlenen (EVBO) ve (ORUBO) serilerinin durağanlıkları test edilmiş ve serilerin Levin-Lin ve Chu, Im-Pesaran ve Shin, ADF Fisher birim kök testleri sonucunda gecikmesiz ve bir gecikmeli durağan olduğu tespit edilmiştir. Serilerin durağan oldukları tespit edildikten sonra (EVBO) ile (ORUBO) arasında uzun dönemde koentegrasyon olup olmadığı araştırılmıştır. Panel veri analizi çerçevesinde (EVBO) ile (ORUBO) arasındaki koentegrasyon ilişkisi Pedroni Koentegrasyon testi ile gerçekleştirilmiş ve yedi istatistik değerinin beşinde '(EVBO) ile (ORUBO) arasında bir koentegrasyon ilişkisi yoktur' H_0 hipotezi red edilmiştir.Bir başka ifadeyle gerçekleştirilen Panel Pedrioni Koentegrasyon Analizi'yle (EVBO) ile (ORUBO) değişkenleri arasında sistematik ve ortak bir ilişkinin var olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu noktadan hareketle çalışmanın analiz bulguları Etkin Ücret Modeli ile uyumluluk göstermektedir.

Yeni Keynesyen İktisadi Düşünce'nin reel ücret katılıklarını ifade etmek için ileri sürdüğü Etkin Ücret Modeli'ni incelemek isteyen araştırmacıların bu çalışmadan hareketle homojen olduğu varsayılan 34 (OECD) ülkesinin gerçek dünyada heterojen bir yapıya sahip olduğu varsayımından yola çıkarak ekonometrik analizler gerçekleştirmeleri tavsiye edilmektedir. Diğer yandan Etkin Ücret Modeli'nin analize dahil edilecek her bir ülke için reel ücretler ile emek verimliliği arasında panel nedensellik analizinin yapılması değişkenler arası nedensel ilişkilerin belirlenmesi için yapılabilir. Ayrıca Yeni Keynesyen İktisatçılar Etkin Ücret Modeli'ni açıklarken yedi temel Etkin Ücret Modeli açıklamasında bulunmuştur. Bu modeler daha önce ifade edildiği gibi Beslenme Modeli, Solow Modeli, İşgücü Devri Modeli, Ters Seçim Modeli, Kaytarma Modeli, Sosyolojik Model ve Kaytarma Modeli'dir. Etkin Ücret Modelleri'ni inceleyecek olan araştırmacılar panel regresyon modelleri yardımıyla yukarıda ifade edilen Etkin Ücret Modelleri'nden biri veya birkaçını test ederek Etkin Ücret Modelleri'nin geçerliliğini araştırabilir. Bunlara ek olarak gerçekleştirilen çalışma bir ekonomide politika yapıcıların emek piyasası değişkenleri üzerinde herhangi bir etkisi olmadığını varsaymaktadır. Ancak gerçek dünyada emek piyasası kanun yapıcıların gerçekleştirdiği sınırlar çerçevesinde oluşmaktadır. Etkin Ücret Modelleri üzerine incelemeler gerçekleştirecek olan araştırmacılar politika yapıcıların emek piyasaları, emek verimliliği ve reel ücretler üzerindeki etkisini gerçekleştirecekleri analizlere dahil ederek Etkin Ücret Modelleri'nin geçerliliğini farklı bir bakış ile inceleyebilirler.

KAYNAKÇA

ABEL, Andrew B. ve Ben S., BERNANKE, (2005), Macroeconomics, Pearson Education,Inc.,U.S.A.

ADAŞ, Cenk G., (2002), "Etkin Ücret Hipotezi, İşsizlik ve Ücret Rijidliği", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 52(1): 103-156.

AKERLOF, George A., (1982), "Labour Contracts as Partial Gift Exchange", Quarterly Journal Economics, 97: 543-569.

AKERLOF, George A. ve Janet L., YELLEN, (1990), "The Fair Wage Effort Hypothesis and Unemployment", The Quarterly Journal of Economics, 105: 255-283.

AKERLOF, George A. ve Robert J. SHILLER, (2010), Hayvansal Güdüler: İnsan Psikolojisi Ekonomiyi Nasıl Yönlendirir ve Küresel Kapitalizm için Niçin Önemlidir, Domaniç Neşenur ve Konyar Levent, (Çev.), Scala Yayıncılık, İstanbul.

ALCHIAN, Armen A., Harold, DEMSETZ, (1972), "Production, Information Costs, and Economic Organization", The American Economic Review, 62: 777-795.

ASLAN, Hanefi M., (2008), Makro İktisat Politikası, Alfa Aktüel, Bursa.

BİÇERLİ, Kemal M., (2000), Çalışma Ekonomisi, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul.

BRADLEY, Michael E., (2007), "Efficiency Wages and Classical Wage Theory", Journal of The History of Economic Thought, 29: 167-188.

CAPPELLI, Peter ve Keith, CHAUVIN, (1991), "An Interplant Test of The Efficiency Wage Hypothesis", The Quarterly Journal of Economics, 106: 769-787.

CARMICHAEL, Lorne H., (1990), " Efficiency Wage Models of Unemployment : One View", Economic Inquiry, 28: 269-295.

CORNEO, Giacomo ve Claudio, LUCIFORA, (1997), "Wage Formation Under Union Threat Effects: Theory and Empirical Evidence", Labour Economics, 4: 265-292.

ÇALIŞKAN, Zafer, (2009), "OECD Ülkelerinde Sağlık Harcamaları: Panel Veri Analizi", Erciyes Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi, 34: 117-137.

ÇEŞTEPE, Hamza ve Tuğba MISTAÇOĞLU, (2012),"Gümrük Birliğinin Doğrudan Yabancı Yatırımlara Etkisi: Avrupa Birliği'nin Yeni Üyeleri ve Türkiye Üzerine Bir Panel Veri Analizi", Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi, 32(1): 123-140.

ÇINAR, Serkan, (2010), "OECD Ülkelerinde Kişi Başına GSYİH Durağan mı? Panel Veri Analizi", Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi, 29(2): 591-601.

DALGAARD, Carl-Johan ve Holger, STRULIK, (2011), " A Physiological Foundation for The Nutrition-Based Efficiency Wage Model", Oxford Economy Papers, 63: 232-253.

DANTHINE, Jean-Pierre ve John B., DONALDSON, (1990), " Efficiency Wages and The Business Cycle Puzzle ", European Economic Review, 34: 1275-1301.

DICKENS, William T., (1986), " Wages, Employment and The Threat of Collective Action by Workers", NBER Working Paper, 1856: 1-34.

GARTNER, Manfred, (2009), Macroeconomics, Prentice Hall, New Jersey.

GREENE, William H., (2003), Econometric Analysis, Prentice Hall, New Jersey, U.S.A.

GÜL, Ekrem ve Havanur, ERGÜN, (2012), " Gelişmiş ve Azgelişmiş Ülkelerde Ekonomik Büyüme Dinamikleri: Bir Panel Veri Analizi ", Uluslarası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, 4(1): 127-136.

HEIJDRA, Ben J. ve Frederick Van Der PLOEG (2002), Foundations of Modern Macroeconomics, The Oxford Univeristy Press, Oxford-New York.

HENDRICKS, Wallace E. ve Lawrence M., KAHN, (1991), "Efficiency Wages, Monopoly Unions and Efficient Bargaining ", The Economic Journal, 101: 1149-1162.

IM, Kyung So, M. Hashem PASERAN ve Yongcheol SHIN, (2003), " Testingfor Unit Roots in Heterogeneous Panels", Journal of Econometrics, 115: 53-74.

KABLAMACI, Barış, (2011), " İçerdekiler-Dışardakiler Teorisi Üzerine Bir Değerlendirme", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2: 54-62.

KATZ, Lawrence F., (1986), " Efficiency Wage Theories: A Partial Evaluation", NBER Macroeconomics Annual, 1: 235 – 290.

LAZEAR, Edward P., (1981), " Agency, Earning Profiles, Productivity, and Hours Restrictions", The American Economic Review, 71: 606-620.

LAZEAR, Edward P. Ve Robert L., MOORE, (1984), "Incentives, Productivity, and Labor Contracts", The Quarterly Journal of Economics, 99: 275-296.

LEIBENSTEIN, Harvey, (1957), Economic Backwardness and Economic Growth, Wiley, New York.

MADDALA, G.S. ve Shaowen Wu, (1999), "A Comparative Study of Unit Root Tests With Panel Data and A New Simple Test ", Oxford Bulletin of Economics and Statistics, Special Issue, 0305: 9049.

MANNING, Alan ve Jonathan, THOMAS, (1997), "A Simple Model of Shirking Model", Centre for Economic Performance Discussion Paper, 374: 1-40.

MAZUMDAR, Dipak, (1959), " The Marginal Productivity Theory of Wages and Disguised Unemployment", The Review of Economic Studies, 26: 190-197.

NARAYAN, Paresh K., Russel, SMYTH ve Arti, PRASAD, (2007), " Electricity Consumption in G7 Countries: A Panel Cointegration Analysis of Residental Demand Elasticities", Energy Policy, 35: 4485-4494.

OECD-stat,(2012), Labour Productivity Growth In The Total Economy, OECD, http://stats.oecd.org/OECDStat_Metadata/ShowMetadata.ashx?Dataset=PDYGTH&ShowOnWeb=true&Lang=en, (27.04.2013).

OECD, (2010), Annual average gross wage earnings, single individual no children, 2000-2010, OECD https://s3.amazonaws.com/zanran_storage/www.oecd.org/ ContentPages/33596621.xls. (27.04.2013).

ÖZTÜRK, Nurettin, Salih, BARIŞIK ve Havva K.,DARICI, (2010), " Gelişmekte Olan Piyasalarda Finansal Derinleşme ve Büyüme İlişkisi: Panel Veri Analizi", ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 12: 95-119.

PARASIZ, İlker, (1994), Ücret Teorisi: Modern Yaklaşım, Ezgi Kitabevi, Bursa.

PARASIZ, İlker ve Melike, BİLDİRİCİ, (2002), Modern Emek Ekonomisi, Ezgi Kitapevi, Bursa.

PEDRONİ, Peter, (2004), " Panel Cointegration Asymptotic and Finite Sample Properties of Pooled Time Series Tests with an Application to PPP Hypothesis ", Economic Theory, 20: 597-625.

PICARD, Pierre, (1993), Wages and Unemployment: A Study In Non-Walrasian Macroeconomics, Cambridge University Press, UK.

RAFF, Daniel M.G.ve Lawrence H., SUMMERS, (1986), " Did Henry Ford Pay Efficiency Wages?", NBER Working Paper, 2101: 1-37.

RIVEROS, Luis A.ve Lawrance, BOUTON, (1991), " Efficiency Wage Theory, Labour Markets, and Adjustment", The World Bank Working Paper, 731: 1-33.

ROMER, David, (1993), " The New Keynesian Synthesis", The Journal of Economic Perspectives, 7: 5-22.

ROMER, David, (2005), Advanced Macroeconomics, The McGraw-Hill Companies,İnc., New York.

SALOP, Steven C., (1979), " A Model of the Natural Rate of Unemployment", The American Economic Review, 69: 117-125.

SAYDAM, İpek, (2009), " Yeni-Keynesçi Yaklaşımda Ücret Katılıkları",İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 2: 239-262.

SHAPIRO, Carl ve Joseph E., STIGLITZ, (1984), " Equilibrum Unemployment As a Worker Discipline Device", The American Economic Review, 74: 433-444.

SNOWDON, Brian ve Howard R., VANE, (2005), Modern Macroeconomics: Its Origins, Development and Current State, MPG Books Ltd., Bodmin, Cornwall.

SOLOW, Robert M., (1979), " Another Possible Source of Wage Stickness", Journal of Macroeconomics, 1: 79-82.

STIGLITZ, Joseph E., (1976), " The Efficiency Wage Hypothesis, Surplus Labour, and the Distribution of Income in L.D.C.s", Oxford Economic Papers, 28: 185-207.

STRAUSS, John, (1986), " Does Better Nutrition Raise Farm Productivity?", The Journal of Political Economy, 94: 297-320.

STROBL, Eric ve Frank, WALSH, (2007), " Estimating The Shirking Model with Variable Effort", Labour Economics, 14: 623-637.

SUMMERS, Lawrence, (1988), " Relative Wages, Efficiency Wages, and Keynesian Unemployment", NBER Working Paper, 2590: 1-13.

SWAMY, Anand V., (1997), " A Simple Test of The Nutrition-Based Efficiency Wage Model", Journal of Development Economics, 53: 85-98.

TARI, Recep, (2010), Ekonometri, Umuttepe Yayınları, Kocaeli.

VROEY, Michel De, (2005), Involuntary Unemployment; The elusive quest for a theory, Taylor and Fransic Group, London ve New York.

WEISS, Andrew, (1980), " Job Queues and Layoffs in Labor Markets with Flexible Wages", Journal of Political Economy, 88: 526-538.

YELLEN, Janet, (1984), " Efficiency Wage Models of Unemployment", The American Economic Review, 74(2): 200-205.

YERDELENLER, Ferda, (2012), Panel Veri Ekonometrisi: Stata Uygulamalı, Beta Basım A.Ş., İstanbul.

YILDIRIM, Kemal, Doğan, KARAMAN, ve Murat, TAŞDEMİR, (2010), Makroekonomi, Seçkin Yayıncılık, İstanbul.

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi – Sayı 39 – Ocak 2014

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE BİR BASKI VE DENETİM MEKANİZMASI OLARAK CEVAP VE DÜZELTME HAKKININ KULLANIMI: *ULUS* ÖRNEĞİ (1956-1960)

Çağla KUBİLAY, Yard. Doç. Dr., Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi, kubilay@media.ankara.edu.tr, caglakubilay@gmail.com

ÖZET: Bu çalışmada, Demokrat Parti döneminde cevap ve düzeltme hakkının bir baskı ve denetim mekanizması olarak kullanılış biçimi incelenmektedir. Çalışmada, 1956 yılındaki Basın Kanunu değişiklikleri başlangıç noktası alınarak 1960'a kadar olan dönem, CHP'nin yayın organı *Ulus* örneği üzerinden değerlendirilmektedir. Tarihsel belgelerin incelenmesine dayalı olarak gerçekleştirilen çalışmada, gazetenin sözü edilen dönemdeki tüm sayılarının ilk sayfaları incelenmiştir. Çalışmada, DP'nin ekonomik ve siyasal alandaki başarısızlıklarına koşut olarak basın üzerindeki baskı ve denetimini arttırdığı ve bu dönemde cevap ve düzeltme hakkını da bir tür baskı ve denetim mekanizması haline getirerek hükümete yönelik eleştirileri bertaraf etmeye çalıştığı ortaya konmaktadır.

Anahtar sözcükler: Demokrat Parti, cevap ve düzeltme hakkı, basın, *Ulus.*

THE USE OF THE RIGHT TO REPLY AND RECTIFICATION AS AN OPPRESSION AND CONTROL MECHANISM IN THE PERIOD OF DEMOCRAT PARTY: THE CASE OF *ULUS* NEWSPAPER (1956-1960)

ABSTRACT: This paper analyses the use of right to reply and rectification in the period of Democrat Party. The paper, considering the press law amendment in the 1956 as the starting point, evaluates the period until 1960 in the case of *Ulus*, Republican People's Party's non-official daily. By using historical document analysis, the first pages of all copies of the daily in this period are examined. The paper reveals that due to the failures in the economic policies and political affairs, the DP increased the pressure on the press and transformed the right to reply and rectification as an oppression and control mechanism in order to avoid criticism of the government.

Key words: Democrat Party, the right to reply and rectification, press, *Ulus.*

GİRİŞ

Yayın yasakları, gazete çıkarma koşullarının güçleştirilmesi, gazetelerin kapatılması, gazetecilerin tutuklanması gibi uygulamalar Osmanlı İmparatorluğu'nda çıkarılan ilk gazetelerden bugüne basın üzerinde birer denetim ve baskı aracı olarak kullanılagelmiştir. 1950-1960 yılları arasında iktidarda bulunan Demokrat Parti (DP) de basın üzerinde baskı kurmak konusunda tarihsel bir istisna olmamıştır. Kuruluş aşamasında, muhalefette olduğu dönemde ve iktidarının ilk yıllarında basınla görece iyi ilişkiler içinde bulunan DP, ekonomik ve siyasal alandaki başarısızlıklarına koşut olarak, bunları dile getiren diğer muhalefet organlarını olduğu gibi basını da baskı altına almaya yönelmiştir. İktidara gelir gelmez, dönemin koşulları içerisinde özgürlükçü sayılabilecek bir Basın Kanunu yürürlüğe koyan DP, zaman içinde kanunun özgürlükçü yönlerini tırpanlamış; ayrıca Ceza Kanunu gibi basını ilgilendiren diğer kanunları da ağırlaştırarak basının hareket alanını oldukça sınırlandırmıştır. Bu dönem boyunca basın üzerindeki denetim ve baskının önemli araçlarından biri de cevap ve düzeltme hakkı olmuştur. DP, cevap ve düzeltme hakkının kullanımını zaman içinde genişletmiş ve keyfileştirmiş, böylece diğer denetim mekanizmalarının yanı sıra önemli bir araç olarak muhalif basın üzerinde kullanmıştır.

Doğrudan DP döneminde basın konusuna odaklanan ya da esas odağı bu olmamakla birlikte DP'nin basınla ilişkilerine de yer veren bazı çalışmalarda cevap ve düzeltme hakkının siyasal iktidar tarafından muhalif basına yönelik kullanımına değinilse de (Kabacalı, 1990; Topuz, 1996; Eroğul, 1998; Bulut, 2009; Emre-Kaya, 2010; Yiğenoğlu, 1996; İrvan, 2000; Öztürk, 2007), bu konu ayrıntılı bir biçimde incelenmemiştir. Bu çalışmanın temel amacı ise, DP döneminde cevap ve düzeltme hakkının basın üzerinde bir baskı ve denetim mekanizması olarak nasıl işletildiğini ortaya koymaktır. Çalışmada, 1956'dan başlanarak DP iktidarının son bulduğu 27 Mayıs 1960 tarihine kadar olan süreç incelenmektedir. 1956 yılının başlangıç olarak alınmasının temel nedeni, bu tarihte Basın Kanunu'nda yapılan değişikliklerle cevap ve düzeltme hakkının yeniden düzenlenmesi ve bu düzenlemelerin söz konusu hakkı baskı aracına dönüştürmüş olmasıdır. Zira çalışma kapsamında 1950-1956 dönemine ilişkin olarak yapılan arşiv taramasında hakkın kötüye kullanımına rastlanılmamıştır.

Çalışmada, *Ulus* gazetesi[1] temel alınmıştır. Çözümleme birimi olarak *Ulus*'un seçilmesinin nedeni, dönemin muhalefet partisi CHP'nin yayın organı olması bakımından basın üzerindeki baskının billurlaştığı bir mecra olmasıdır. Tarihsel belgelerin incelenmesine dayalı olarak yapılan çalışmada, gazetenin, 8 Haziran 1956 ile 27 Mayıs 1960 tarihleri arasında yayımlanan tüm nüshalarının ilk sayfaları değerlendirme kapsamına alınmıştır. Ayrıca dönemin önemli gazetelerinden *Cumhuriyet*, *Milliyet*, *Hürriyet*, *Vatan* ve *Zafer* gazetelerinin 1-8 Haziran 1956 tarihleri arasındaki nüshaları Basın Kanunu'nda yapılan değişikliklere gösterdikleri tepkileri görmek açısından çalışma kapsamında incelenmiştir.

CEVAP VE DÜZELTME HAKKI:[2] TARİHSEL VE KAVRAMSAL BOYUT

Basın özgürlüğü, devlet ve basın arasındaki ilişkileri düzenler; buna karşın cevap ve düzeltme hakkı, basın ile kişiler arasındaki ilişkilerle ilgilidir (İçel, 2001: 173). Basın özgürlüğünün devlet ve basın arasındaki ilişkileri düzenlemesi, devletin basın üzerinde baskı uygulayan bir unsur olarak görülmesinden ve dolayısıyla basının devlet karşısında korunması ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Nitekim basın özgürlüğünün tarihi, bir yönüyle, basının devletten özgür olma mücadelesinin tarihidir ve basın özgürlüğü konusunda geliştirilen öncül argümanlar genellikle basının devlet karşısında özgür olmasının önemine ve gerekliliğine vurgu yapmıştır (Keane, 1996: 29-36).

Basın ve kişiler arasındaki ilişkileri düzenleyen cevap ve düzeltme hakkının kullanımı, iki nedene dayanmaktadır: kişinin şeref ve haysiyetine dokunan yayınlar ile kişiyle ilgili gerçeğe aykırı yayınlar. Kişilik haklarının korunması diğer kanunlarla düzenlenmiş olmasına rağmen bu hakkın basın kanunlarıyla düzenlenmesinin gerisinde basın ile kişilerin eşit güce sahip olmadığı düşüncesi yatmaktadır. Buna göre, basının kitlelere seslenme ve kamuoyu oluşturma gücü karşısında kanun koyucu bir denge sağlamaya yönelmiş ve cevap ve düzeltme hakkı yoluyla bireylere aynı araçtan yararlanma olanağı sunmuştur (Altunç, 2004: 3). Bir başka deyişle bu hak, basın özgürlüğünün kötüye kullanılmasını engellemek için öngörülen tedbir ve müeyyidelerden biri olarak düzenlenmiştir (Gölcüklü, 1970: 131). Bu çerçevede denilebilir ki, cevap ve düzeltme hakkının gerçek ve tüzel kişilere tanınmasındaki temel gerekçe, kişilik haklarına zarar veren ve hukuka aykırı nitelik taşıyan yayınlara karşı, yayından zarar görenlerin zararlarını karşılamak ve sorumluların cezalandırılmalarını hemen sağlayabilmektir. Yayından zarar görenler, sorumlulara karşı ceza ve tazminat davası açabilseler de, söz konusu hukuki süreçlerin zaman alması, cevap ve düzeltme hakkının kişilere tanınmasındaki temel saik olmuştur (Balkanlı, 1961: 251).

[1] 1934 yılında yayımlanmaya başlanan *Ulus*'un tarihi, Kurtuluş Savaşı sırasında yayımlanan *İrade-i Milliye* gazetesine dayanmaktadır. İlk sayısı 14 Eylül 1919 tarihinde yayımlanan ve Mustafa Kemal'in öncülüğünde çıkarılan *İrade-i Milliye*, Kurtuluş Savaşı'nı millete anlatma misyonunu üstlenmiştir. *İrade-i Milliye* yöneticilerinin farklı bir çizgiye geçmeleri ve gazetenin Sivas'a bırakılması talebi üzerine Mustafa Kemal, Ankara'ya yerleştikten sonra tamamen kendi denetiminde olmasını amaçladığı *Hakimiyet-i Milliye* gazetesini kurmaya karar vermiştir. 10 Ocak 1920 tarihinde yayımlanmaya başlayan gazete, halka Kuvay-ı Milliye'nin amaçlarını anlatarak halkın bu konuda bilgilendirilmesini görevini üstlenmiştir. Gazete, 1934 yılından itibaren yayınına *Ulus* adıyla devam etmiştir. 1952 yılında *Ulus* gazetesi ve CHP merkez binası, çıkan bir yangın sonucu kullanılamaz hale gelmiştir. Gazete yeniden çıkmak için imkân aramaya başlamış, CHP mallarının hazineye devredilmesinin ardından matbaası mühürlenmiş ve başka bir matbaa bulunmak zorunda kalmıştır. Gazete kapanınca 1953 yılında ortakları CHP'li olan ve yeni matbaaya taşınan *Ulus* ekibi, *Yeni Ulus*'u yayınlamaya başlamıştır. 1954 seçimlerinden sonra Halkçı kelimesinin eklenmesiyle *Halkçı Ulus* olarak yayımlanmıştır. Gazete daha sonra Ratip Tahir Budak'ın yönetimine geçmiş ve *Ulus*'un yeniden çıkmaya başladığı 10 Haziran 1955 tarihine dek yayınını sürdürmüştür. *Ulus*'un son sayısıysa 28 Temmuz 1971 günü yayımlanmıştır. *Ulus*'un devamı niteliğinde olan *Barış* gazetesiyse 29 Temmuz 1971 günü *Ulus*'un sayılarını devam ettirerek yayınına başlamış ve 1975'e kadar yayınını sürdürmüştür. Bu tarihte adı tekrar değişerek *Yeni Ulus* olmuş, ancak bir sene dolmadan yayın hayatını bitirmek durumunda kalmıştır (Konyar, 1999: 12-19).

[2] Zaman zaman birbirlerinin yerine kullanılmakla birlikte cevap hakkı (*right to reply*), düzeltme hakkı (*right to rectification*) ve tekzip farklı anlamlara sahiptir. Cevap hakkı, kişinin hakkındaki yayına karşılık vermesi anlamını taşırken, düzeltme hakkı kendisi hakkındaki açıklamaların, iddiaların doğru olmadığı görüşünden hareketle kişinin kendisiyle ilgili gerçekleri açıklamasıdır. Tekzip ise, cevap ve düzeltmeden farklı olarak yalanlama anlamını taşır (Balkanlı, 1961: 249; Çiftçi, 1992: 53). Çalışmada, aralarındaki anlam farklılıklarına rağmen incelenen dönemdeki kullanımına bağlı kalınarak, cevap ve düzeltme hakkı ve tekzip sözcükleri birbirinin yerine geçecek şekilde kullanılmıştır.

Cevap ve düzeltme hakkı, kavramsal olarak ilk kez 17. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkmış; 1631 yılında Theophraste Renaudot tarafından çıkarılan *Gazette* örneğinde olduğu gibi, çeşitli gazeteler yoluyla basında çıkan eleştiri veya yalan haberlere yanıt verme yoluna gidilmiştir (Altunç, 2004: 9). Hakkın yasal olarak düzenlenmesine yönelik ilk girişim ise, Fransız Devrimi'nden yaklaşık on yıl sonra gerçekleştirilmek istenmiştir. Devrim sonrasında basın özgürlüğünün kötüye kullanılması ve basında çıkan iftira niteliğindeki haberlere cevap verilememe tehlikesi karşısında Duluare adlı milletvekili, 1799'da meclise, düzeltme hakkının yasal yolla kişilere tanınmasını önermiştir. Öneri reddedilmiş, ancak daha sonra 1822 tarihli Fransız Basın Kanunu'na cevap ve düzeltme hakkı girmiş ve hakkın ilk hukuki kaynağını bu kanun oluşturmuştur. Zaman içinde Fransız modelinden etkilenen pek çok ülke, bu hakkı kendi basın kanunlarına dâhil etmiştir (İçel, 2001: 174).

Osmanlı İmparatorluğu'nda basına yönelik ilk düzenleme olan 1864 tarihli Matbuat Nizamnamesi Fransız Basın Kanunu'ndan etkilenilerek hazırlanmıştır. Nizamnamenin 8. ve 12. maddelerinde, bir gazetede bir kişinin isminden açıkça ya da ima yoluyla bahsedildiğinde o kişinin gazeteye göndereceği cevabın yayımlanacak ilk veya ikinci nüshada ücretsiz yayımlanacağı hükmü bulunmaktadır. Cevabın, ait olduğu bendin iki mislinden fazla olamaması ve yayımlanmaması durumunda para cezası verilmesi de yasanın hükümleri arasındadır (İskit, 1939: 692-693). 1877'de hazırlanan Matbuat Kanunu Tasarısı'nın 18. maddesine göre ise bir gazetede veya mevkutede açık ya da kapalı bir biçimde kendisinden bahsedilen kişinin vereceği cevabın çıkacak ilk veya ikinci nüshada yayımlanması gerekmektedir (İskit, 1939: 702). Ancak bilindiği gibi, Ayan Meclisi'nden geçip padişahın onayına sunulmuş olmasına rağmen Abdülhamit tasarıyı onaylamamıştır. 1909 yılında çıkarılan Matbuat Kanunu da cevap ve düzeltme hakkını düzenlemiştir. Buna göre bir şahıs aleyhine gazetelerde, gündelik risaleler ya da mevkutelerde çıkan yayına o şahıs tarafından ilgili makalenin iki mislini geçmemek şartıyla gönderilecek cevabın ve hükümetin gerçeğe aykırı gördüğü yayınlar hakkındaki tekziplerin çıkacak ilk nüshanın aynı sayfasında yayımlanması gerekmektedir (İskit, 1939: 710-720). Bu düzenlemeyle hakkın kullanımı kısmen de olsa sınırlanmaktadır. Zira kanun, kişiler açısından "aleyhte olma" koşulunu getirmiş ve böylece 1864 düzenlemesinden farklı olarak bir dergi ya da gazetede adı geçen herhangi bir kişinin, şerefine ve haysiyetine dokunmayan veya kendisiyle ilgili gerçeğe aykırı nitelik taşımayan yazılar için bu haktan yararlanabilmesini engellemiştir. Ancak maddede yer alan "hükümetin gerçeğe aykırı gördüğü neşriyat" ifadesinin keyfi kullanımlara açık olduğu ortadadır. Üstelik cevap ve düzeltme yazısının ilgili olduğu yazının iki misli kadar olabileceği hükmünün korunmuş olması, gazete sütunlarının cevap ve düzeltme yazılarıyla doldurulmasına olanak tanıyacak bir nitelik taşımaktadır.

1909 tarihli Matbuat Kanunu'nda 1913 yılında yapılan kanun değişikliğiyle önceki düzenleme genişletilmiş; ölen kişinin varislerine de tekzip hakkı tanınmıştır (Coşkun, 2006: 18). Bu kanun 1931 yılına dek yürürlükte kalmış, Cumhuriyet döneminin ilk basın kanunu ise 1931'de yapılmıştır. Kanunun cevap ve düzeltme hakkını düzenleyen 48. maddesine göre, bir memurun vazifesiyle ilgili fiillere ait neşriyat hakkında bir devlet memuru ve yetkili bir makam tarafından gönderilen cevapların yayımlanması zorunludur. Eğer yayın devlet memurunun şahsını da ilgilendiriyorsa bu durumda memur ayrıca cevap verme hakkına da sahiptir. Devlet memurları dışında gerçek ve tüzel kişiler için de bu hak tanınmıştır. Cevap ve düzeltme yazısının ilgili olduğu yazının iki mislini geçemeyeceği belirtilmiş, ayrıca yayımlanmayabileceği durumlar da kanunda yer almıştır. Buna göre cevap ve düzeltme yazısı suç teşkil ediyorsa ya da yayımlanmasından itibaren üç ay geçmişse yayımlanmaması mümkündür. Bu durumda cumhuriyet savcılığına başvurulur. Savcı, hakaret ve suç içeren yazılarda gerekli gördüğü değişiklikleri yapar ve savcının kararının kesin olarak uygulanması gerekir (İskit, 1939: 742). Yeni kanunla cevap ve düzeltme yazısının yayımlanmasından kaçınılacak durumların belirtilmesi, olumlu bir yön olarak değerlendirilse de maddeye bir bütün olarak bakıldığında basın aleyhine bir görünüm sergilediği söylenebilir. Zira kanun, hakkın kullanımında "gerçeğe aykırı olma" ya da "şeref ve haysiyete dokunma" şartları aramamıştır. Dolayısıyla bir süreli yayında yalnızca adı geçen herhangi bir devlet yetkilisi cevap ve düzeltme yazısı gönderme ve yayımlatma hakkına sahiptir.

DEMOKRAT PARTİ'NİN BASINLA İLİŞKİLERİ (1950-1956)

1931 tarihli Matbuat Kanunu'nda düzenleniş biçimiyle cevap ve düzeltme hakkının kullanımında karşılaştığımız basın aleyhine görünüm, esasen, tek parti iktidarının basınla ilişkilerinin bir tezahürüdür. Nitekim Kanun'un mecliste görüşülmesi sırasında temel düşünce "basın özgürlüğünün ülkeye zarar vermemesi" olmuş ve "Bu nedenle alınması gereken önlem, 'basına özgürlük sağlayan, kötü kullanışların zararlarını önleyen iyi bir kanun çıkarmak' olarak ifade edilmiştir" (Gürkan, 1998: 46). Süreli yayın çıkarmanın yüksek öğretim şartı, garanti mektubu, kötü ünlü olmama gibi şartlara bağlanmış olması, 50. maddeyle ülkenin genel siyasetine dokunacak nitelikte yazı yazan gazetelerin Bakanlar Kurulu kararıyla kapatılabilmesi (Topuz, 1996: 89), Matbuat Kanunu'nun hükümete basın üzerinde sıkı

kontrol olanağı veren hükümleri arasındadır. Üstelik 1938'de yapılan değişikliklerle basın özgürlüğü daha da sınırlandırılmış; gazete ve dergi çıkartmak amacıyla bir bankadan teminat mektubu alma şartı getirilmiş, bildirim sisteminden ruhsatname sistemine geçilmiştir. Ayrıca 1938'de çıkarılan Basın Birliği Kanunu ve İkinci Dünya Savaşı koşullarında 1940'ta İstanbul'da ilan edilen ve 1947'ye dek süren sıkıyönetimle hükümetin istediği gazeteyi kapatabilmesi basının varoluş koşullarını daha da ağırlaştırmıştır (Kabacalı, 1994: 154, 159).[3]

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından çok partili yaşama geçilmesiyle 1946 yılında Demokrat Parti'nin kurulması, basın açısından da kimi değişikliklerin gündeme gelmesine neden olmuştur. Zira tek partinin baskılarından bunalmış olan basının önemli bir bölümü (*Cumhuriyet, Milliyet, Hürriyet, Akşam, Tasvir, Yeni Sabah, Yeni İstanbul, Gece Postası*, zaman zaman *Vatan*), basın özgürlüğünün savunuculuğunu üstlenen DP'yi desteklemiştir (Kabacalı, 1994: 236; Topuz, 1996: 100). Bu durum karşısında CHP yöneticileri, basının DP'ye desteğini azaltmak üzere demokratikleşme yönünde kimi önlemler almaya yönelmiştir. Matbuat Kanunu'nun 50. maddesi değiştirilerek gazete kapatma yetkisi mahkemelere verilmiş; Basın Birliği kaldırılmış (Gürkan, 1998: 378) ve Seçim Kanunu ile Genel Toplantılar Kanunu'nda değişikliklere gidilmiştir (Topuz, 1996: 100).

CHP'nin DP'ye artan ilgi karşısında başlattığı bu ılımlı siyaset seçmenler açısından sonuç getirmemiştir. Her ne kadar 1946 seçimlerinde CHP iktidarını sürdürse de seçim sisteminde gerçekleştirilen değişikliklerin ardından yapılan ilk seçimde iktidarı DP'ye bırakmıştır. DP, 14 Mayıs 1950 seçimlerinde CHP'nin 27 yıllık iktidarını sona erdirmiştir. DP, iktidara geldikten sonra siyasal liberalleşme vaatlerinden biri olan basın kanunu değişikliğini iki ay gibi kısa bir sürede gerçekleştirmiş ve muhalefet yıllarında kendisini destekleyen basına bir anlamda gönül borcunu ödemiştir. 1931 tarihli Matbuat Kanunu ile tüm değişikliklerini yürürlükten kaldıran 5680 sayılı Basın Kanunu'yla süreli yayın çıkarmak için ruhsat zorunluluğu kaldırılarak bildirim sistemi getirilmiş, "adı kötüye çıkan kişilerin" basında çalışmasını engelleyen madde kaldırılmış, basın suçlarının yargılanması için uzmanlaşmış basın mahkemeleri kurulmuş, gazete sahiplerinin cezai sorumlulukları kaldırılmıştır (Gevgilli, t.y: 221).

Basın Kanunu'nun önemli düzenlemelerinden biri de 19. maddede yer alan cevap ve düzeltme hakkıdır. Maddenin gerekçesinde, basın yoluyla yapılan şeref ve haysiyet kırıcı yayınlara karşı genel kanunlarda yaptırımlar olduğu, ancak böyle bir konuyla ilgili açılacak davanın uzun zaman aldığı, mahkûmiyet halinde tecavüzü bilenlerin davanın sonucunu bilememe olasılıklarının bulunduğu belirtilmektedir. Bu nedenle Basın Kanunu'ndaki düzenlemeyle basın yoluyla yapılan yanlış, hakikate aykırı yayının etkisi yok olmadan cevap ve düzeltme hakkıyla doğruların bildirilebileceği ifade edilmiştir (*TBMM Tutanak Dergisi*, 1950: 6). 19. maddeye göre "Bir şahsın haysiyet ve şerefine dokunan veya menfaatini bozan ya da kendisi ile ilgili hakikate aykırı hareketler, düşünceler ve sözlerle açık ya da kapalı şekilde mevkutede yapılan yayımdan dolayı o şahsın imzasıyla gönderilecek cevap ve düzeltmeyi mevkutenin sorumlu müdürü hiçbir işaret katmaksızın aynen veya tamamen neşre mecburdur. Cevap ve düzeltme günlük gazetelerde alındığını takip eden üç gün içinde, diğer mevkutelerde en geç çıkacak ikinci nüshada aynı sayfa, sütun ve punto harflerle yayımlanmak zorundadır" (*Resmi Gazete*, 24 Temmuz 1950). Kanun, cevap ve düzeltme yazısının miktarını da sınırlamış; ilgili yazının cevap verenle ilgili miktarından daha uzun olamayacağını öngörmüştür. Ayrıca, cevap yazısının yayımlanmasından kaçınılacak durumları da içermiştir. Böylece suç teşkil eden ifadelerin, cevap ve düzeltme gerektiren yayınla ilgisi bulunmayan noktaların olması veya yayınından itibaren üç ay geçmesi durumunda gönderilen cevap ve düzeltme yazısının yayımlanması engellenmiştir.

DP'nin iktidara gelişinden sonra basın açısından olumlu sayılan bir başka düzenlemeyse 13 Haziran 1952 tarihinde çıkarılan "Basın Mesleğinde Çalışanlarla Çalıştıranlar Arasındaki Münasebetlerin Tanzimi Hakkında Kanun" olmuştur. Bu kanunla, basın emekçileri ilk kez tanınmış ve sosyal güvenlik yasa kapsamına alınmıştır (Gevgilli, t.y., 221). Basın alanındaki bu olumlu düzenlemelere rağmen, DP, kısa süre içerisinde diğer muhalif unsurlarla birlikte basını da denetim altına alma niyetini ortaya koymuştur. Hükümetin, basına ilişkin olumsuz düzenlemelerinin ilki, Eylül 1950'de çıkarılan bir kararnameyle resmi ilanların dağıtımında yetkili şirketin etkisini tamamen ortadan kaldırmadan hükümete bazı yetkiler verilmesidir. Süreç, Temmuz 1951'de resmi ilan dağıtımının hükümete verilmesiyle sonuçlanmıştır. Bu düzenlemeyle DP, iktidara gelişinin ilk yılında gazetelerin önemli gelir kaynaklarından biri olan resmi ilanları tekeline almış ve muhalifleri susturmada bir araç olarak kullanmıştır. Bu

[3] Tek Parti Dönemi'nde hükümetin basın üzerindeki denetimi 1931 yılından önce de söz konusuydu. 1925'te Şeyh Sait İsyanı'ndan sonra çıkarılan ve 1929'a kadar yürürlükte kalan Takrir-i Sükûn Kanunu bu dönemde basın üzerindeki sıkı denetimin önemli araçları arasında yer alır.

noktada *Ulus*'un, DP iktidarı boyunca en az resmi ilan ve reklam alan gazetelerden biri olduğunu hatırlatmak gerekir (Alemdar, 1996: 133, 136).[4] Ayrıca 1951'in ilk aylarında önce gazete kâğıt fiyatlarına, daha sonra ise gazete posta fiyatlarına zam yapılmıştır. Böylece resmi ilanlarla ilgili düzenleme nedeniyle gelir kaynakları azalan basın, yapılan bu zamlarla ekonomik açıdan daha da güç koşullarla karşı karşıya kalmıştır. Gazeteler bu düzenlemeleri, "fikir ve basın hayatına" baskı olarak nitelendirmiştir (Emre-Kaya, 2010: 98-99).

Demokrat Parti, iktidarının ilk yıllarında ekonomik alanda başarılı olmuştur. 1950-1953 yılları arasında ulusal gelir %38,5 oranında artmış, yıllık büyüme %13'e yükselmiştir. Ekonomik alanda yaşanan başarının gerisinde artan tahıl fiyatları yatmaktadır. Tahıl ihracatı, Türkiye'ye döviz getirmiş; hava koşullarının iyi gitmesi ve ekim alanlarının genişletilmesi ekonomik anlamda istenilen sonuçlara ulaşılmasını sağlamıştır. Ayrıca Marshall Planı vb. dış yardımla borçlanma olanaklarının genişlemesinden yararlanan hükümet, 1950-1954 döneminde halk açısından "ekonomik rahatlama" ortamı yaratmıştır. Bu ortamın yaratılması, savaş yıllarının zorlu koşullarını unutmayan halkın DP'ye bağlanması sonucunu getirmiştir (Eroğul, 1998: 141; Ahmad, 1999: 141; Çavdar, t.y.: 2068). Ancak ekonomik alanda yaşanan liberalleşme siyasal alanda yansımasını bulamamıştır. DP, muhalefetteyken vaat ettiği liberal politikaların önemli bir kısmını gerçekleştirmemiş; sözgelimi, muhalefetteyken işçilere vaat ettiği grev hakkını, iktidara geldikten sonra yerine getirmekten kaçınmıştır (Ahmad, 1999: 134). 1953'te profesörlerin siyasal faaliyette bulunması yasaklanmış ve basına yönelik baskıcı tedbirlerden biri olarak Ceza Kanunu'nda yapılan değişiklikle bakanlara karşı yapılan hakaretin takibi şikâyete bağlılıktan çıkarılmış ve zarar görenin yazılı onayını alan savcının kendiliğinden hareket edebilmesine olanak tanınmıştır (Zürcher, 1998: 324; Eroğul, 1998: 125, 136). DP, iktidara geldiğinden beri gündemde tuttuğu CHP'nin mal varlığına el koyma işini Aralık 1953'te nihayete erdirmiş ve partinin mal varlığı hazineye devredilmiştir. Bu arada *Ulus* matbaasının da CHP'nin diğer mallarıyla birlikte hazineye devredildiğini ve bunun üzerine partinin *Ulus* gazetesini kapattığını hatırlatmak gerekir.[5]

Hükümet, 1954 seçimlerinden önce ülkedeki politik ortam üzerindeki denetimini yoğunlaştırmıştır. 9 Mart 1954'te "Neşir Yoluyla veya Radyo ile İşlenecek Bazı Cürümler Hakkında Kanun" yürürlüğe girmiştir. Bu kanunla "namus, şeref ve haysiyete dokunacak, hakarette bulunacak ve itibar kıracak veya şöhret ve servete zarar verebilecek bir hususun isnad edilmesi" önlenmeye çalışılmıştır (Topuz, 1996: 108). Hükümetin, Ceza Kanunu'nun kapsamına giren bu suçları özel bir kanunda toplayarak cezaları ağırlaştırması, basın karşısındaki konumunu önemli ölçüde güçlendirmiştir (İnan, 2007: 136). Basın özgürlüğünü sınırlandıran bu kanunun DP içerisinde dahi tartışma yaratan en önemli özelliği ise basına ispat hakkı tanımamasıdır.

DP'nin 1954 seçimleri öncesindeki bu girişimleri aydınların partiden uzaklaşmasına neden olurken, halkın iktidara yönelik hoşnut tavrı sürmüştür. 1954 seçimlerinden güçlenerek çıkan DP, beklenenin aksine muhalefete yönelik siyasal liberalleşmeyi kısıtlayan pek çok tedbir almış (İnan, 2007: 119)[6] ve basına yönelik tavrını da sertleştirmiştir. *Halkçı*'daki yazılarından dolayı Hüseyin Cahit Yalçın hapis ve para cezasına çarptırılmış; *Ulus* yazarlarıyla *Akis* adına çok sayıda dava açılmış; Metin Toker, Ülkü Arman, Nihat Subaşı, Fethi Giray, Nahit Berker, Beyhan Cenkçi, Kurtul Altuğ gibi pek çok gazeteci basın suçlarından mahkûmiyete uğramıştır (Kabacalı, 1994: 238). *İstanbul Ekspres* gazetesinde Atatürk'ün Selanik'teki evinin bombalandığı haberinin yayımlanması üzerine Ankara, İzmir ve özellikle İstanbul'da 6-7 Eylül 1955'te yaşanan ve azınlıkların evlerinin ve işyerlerinin yağmalanmasıyla sonuçlanan olayların faturası da basına kesilmiştir. Hükümet, bu üç şehirde sıkıyönetim ilan etmiş, sıkıyönetim komutanlığı

[4] Resmi ilan dağıtımının muhalifleri denetim altına almak üzere kullanılması, yalnızca DP'ye özgü değildir. CHP döneminde de satışı diğer gazetelerden az olmasına rağmen *Ulus* en fazla ilan alan gazeteydi. CHP'nin desteğiyle yayımlanan *Tanin* ve *Memleket* de yüksek ilan tahsisi almıştır (Koloğlu, 2006: 124).

[5] Toker'e göre gazete bir "mal" olmadığı ve bu nedenle kanundaki "haksız iktisaplar"a girmediği için kapatılmasına gerek yoktu. Buna rağmen gazetenin kapatılma nedeni, partinin daha fazla mağdur gösterilme çabasıdır. Nitekim 1954 yazında Mahmut Aydın Elbeyoğlu adlı *Yeni Ulus* muhabiri Ankara Valiliği'ne başvurmuş ve *Ulus* adının imtiyazını istemiş; Valilik ise imtiyazın CHP'ye ait olduğunu resmen ilan ederek bunu CHP genel başkanlığına yazmıştır (1991: 60).

[6] Seçimlerde işbirliği yapılmasını önlemek amacıyla muhalefet partilerinin karma liste oluşturmaları yasaklanmış, muhalefet partilerinin radyodan yararlanması engellenmiştir. CHP'ye yakın olduğundan kuşku duyulan bürokrasinin hükümete karşı bağımsızlığını ortadan kaldırmak için, hükümete, hâkim ve profesörleri de kapsamak üzere devlet memurlarını geçici olarak görevden alma ve erken emekli etme yetkisi verilmiştir (İnan, 2007: 119-120).

basına pek çok yayın yasağı koymuştur. 19 Eylül 1955'te *Ulus* gazetesinde İsmet İnönü'nün "Çetin Bir İmtihan" başlığını taşıyan ve iktidarın 6-7 Eylül olaylarındaki tutumunu eleştiren yazısının yayımlanması üzerine *Ulus* bir ay süreyle kapatılmıştır. *Ulus*'un yanı sıra, yayın yasaklarına uymadıkları gerekçesiyle, *Hürriyet*, *Tercüman*, *Hergün*, *Medeniyet*, *Dünya* ve *Vatan* gazeteleri de belirli sürelerle kapatılmıştır (Topuz, 1996: 110-112; Asker, 2013: 86-87).

Ekim 1955'te bir grup DP'li milletvekili, basına ispat hakkının tanınması için önerge vermiş; önergeyi imzalayanlar haysiyet divanına sevk edilmiş ve bir kısmı partiden ihraç edilmiştir. Ancak parti içindeki muhalif grup Kasım ayında hükümet aleyhine gensoru vermiş ve bakanları düşürmeye başlamıştır. Bu noktada Menderes tüm bakanlarını, deyim yerindeyse feda ederek yalnızca kendisi için meclisten güvenoyu almıştır (Aydemir, 1998: 234-236; Zürcher, 1998: 336). Bu olaydan sonra yeniden hükümeti kurma görevini alan Menderes, sertlik politikasını bırakma sinyali vermiştir. Muhaliflerin eleştirilerini yanıtlar şekilde liberal vaatlerle dolu bir program hazırlamış; ancak CHP'nin iktidardaki sarsıntıdan dolayı yakaladığı sert muhalefet fırsatından yararlanması sonucu DP, ılımlı tavrın daha fazla gösterilemeyeceğine karar vermiştir. Sonuçta 1956 yılının ortalarından itibaren DP, bir daha geri dönmemek üzere, sertlik siyasetine yeniden başlamıştır (Eroğul, 1998: 177-178; 183-187).

1956 BASIN KANUNU DEĞİŞİKLİKLERİYLE CEVAP VE DÜZELTME HAKKI

1956 yılında basını sınırlamayı amaçlayan iki yasal düzenleme daha yapılmıştır. İlk olarak, 1954'te yürürlüğe giren "Neşir Yoluyla veya Radyo ile İşlenecek Bazı Cürümler Hakkında Kanun"un hem adı değiştirilmiş hem de yeni maddeler eklenmiştir. İkinci olarak ise Basın Kanunu'nun bazı maddeleri değiştirilmiştir. Meclis görüşmeleri sırasında İnönü, bu iki tasarıyı "kapalı ve karanlık bir rejime kati olarak dönmek kararının en kuvvetli delili" olarak nitelemiştir. İnönü, tasarıların "iktidarın umumi politikasını hatalı bulan hür vatandaşları fikirlerini söylemekten ve yazmaktan dolayı ağır cezalarla tehdit ettiğini" vurgulamış ve iktidarın, esasen, icraatlarını eleştiren yazarları hedef aldığını belirtmiştir (*TBMM Zabıt Ceridesi*, 6 Haziran 1956: 100). Hürriyet Partisi adına konuşan Turan Güneş ise her iki kanun değişikliğinin gerçekleşmesi halinde Türkiye'de basın hürriyetinin değil, basının bile kalmayacağına hükmetmek gerektiğini söylemiştir (*TBMM Zabıt Ceridesi*, 6 Haziran 1956: 109). CMP adına görüş bildiren Osman Bölükbaşı da bu kanunlarla her türlü eleştirinin yasaklandığını vurgulamıştır (*TBMM Zabıt Ceridesi*, 6 Haziran 1956: 113). Muhalefet partilerinden gelen basın özgürlüğünün sınırlandırıldığı, hatta ortadan kaldırıldığı doğrultusundaki eleştiriler karşısında Menderes, partisinin hükümete geldikten sonra ilk icraatlarından birinin Basın Kanunu'nu değiştirmek olduğunu ifade etmiş ve şöyle devam etmiştir:

> Matbuat Kanununda yaptığımız tadiller ve tashihler nelerdir? Korkunç ifratlar. Bunu; geniş ve derin bir nikbinlik içinde, idealizmin safiyet ve samimiyetiyle, mümkündür sandık, arkadaşlar. Hattâ Garbın ileri demokrasilerinden daha ileri bir matbuat hürriyetini bu memlekette payidar kılabilmenin büyük bir şeref teşkil edeceğini düşünerek böyle bir şerefin serabı arkasında koştuk, yaptık. Ertesi günü aleyhimize, matbuat hürriyetini aleyhimize bir lanet halkası gibi kullanan fırsatçılar derhal harekete geçti (*TBMM Zabıt Ceridesi*, 6 Haziran 1956: 145).

Hükümet basınla ilgili her iki kanunda yapılan değişiklikleri, "yalan haberleri engellemek, şeref ve haysiyeti korumak" gibi gerekçelerle sunsa da kanun değişikliklerinin mecliste görüşülmeye başlamasına koşut olarak pek çok gazetede yeni düzenlemelere yönelik eleştiriler çıkmıştır. *Vatan* bu değişiklikleri "Karanlık devre başlıyor" (7 Haziran 1956) diyerek karşılarken, *Ulus* "Şiddet tasarılarının müzakeresine dün başlandı... Bu tasarı namuslu insanların değil, gizli faaliyette bulunan insanların hamisi olacaktır" (1 Haziran 1956) diyerek tasarının baskıcı niteliğine dikkat çekmiştir. *Hürriyet*, tasarıdaki ağır hükümlerin DP'li milletvekillerini de şaşırttığını, zira pek çok milletvekilinin, tasarının gruptan çıktıktan sonra basını susturacak şekle sokulduğunu ifade ettiğini vurgulamıştır (5 Haziran 1956). *Milliyet* de basın kanunun getirdiği baskıcı hükümlerin altını çizmiş, buna karşılık hükümetin yayın organı *Zafer*, bu kanunun "vatandaş haysiyetini teminat altına alacağını ve memleketi huzura kavuşturacağını" ifade etmiştir (7 Haziran 1956).

Basın Kanunu'nda yapılan değişiklikler uyarınca süreli yayınların sorumlu müdürlerinin en az lise mezunu olmaları, devamlı Türkiye'de oturmaları, amme hizmetinden yasaklı olmamaları zorunlu kılınmıştır. Bunların yanı sıra sorumlu müdürler için "Suç tasnii, resmi mercileri iğfal, yalan şahitliği, sahtekarlık, müstehcen ve hayasızca neşriyat, fuhşiyata tahrik, hırsızlık, dolandırıcılık, hileli iflas, emniyeti suiistimal suçlarından biri ile hükümlü olmamak" gibi koşullar getirilmiştir. Sorumlu müdürlere ilişkin bu koşulların dışında, gizli toplantılardaki görüşmelerin ya da alınan

kararların yazılması yasaklanmış; gazeteci sanıkların mahkûmiyetleri kesinleşmeden tutuklanmalarını engelleyen hüküm kaldırılmış; imzasız yazıların sahibinin sorulması halinde 24 saat içinde savcıya bildirilmesi zorunlu hale getirilmiştir (Yetim, 2006: 65-66; Yıldız, 1997: 495).

Kanunda yapılan önemli değişikliklerden biri de cevap ve düzeltme hakkına ilişkindir. Buna göre "Bir şahsın haysiyet ve şerefine dokunan veya menfaatini bozan veya hakikate aykırı hareketler, düşünceler ve sözlerle açık ya da kapalı bir şekilde mevkutede yapılan yayımdan dolayı o şahsın imzasıyla gönderilecek cevap ve tekzibi, mevkutenin mesul müdürü, metnine hiçbir mülahaza ve işaret katmaksızın ve bu cevap veya tekzip dolayısıyla herhangi bir görüş açıklamaksızın aynen ve tamamen neşre mecburdur" (*Resmi Gazete*, 8 Haziran 1956). 1950 düzenlemelerinden farklı olarak haberdeki başlık ve resimler için de tekzip hakkının kullanılabilmesi ayrıca belirtilmiştir. Cevap ve düzeltme yazısının uzunluğu da arttırılmış, ilgili olduğu yazının bir misli kadar olabileceği öngörülmüştür ki bu oldukça önemli bir artışa işaret etmektedir. 1950'deki düzenleme, cevabın ilgili olduğu yazının cevap verene ait miktarı kadar olabileceğini öngörürken yeni düzenlemede "cevap verenle ilgili miktarı" ibaresi bulunmamaktadır. Böylece bir yazının yalnızca bir paragrafında adı geçen kişiler yazının bir misli kadar cevap ve düzeltme yazısını yayınlatabilme olanağı elde etmiştir.

Değişiklikle sulh ceza yargıçlığı devreden çıkarılmış, yetki savcılara verilmiştir. Tekzipler ilgilinin bulunduğu yerin cumhuriyet savcılığına gönderilecek ve savcılar en geç 24 saat içinde tekzibin suç teşkil edip etmediğine, yayınla alakası bulunup bulunmadığına, kanunda yazılı şartlara uygun olup olmadığına ve yayından itibaren üç ay geçip geçmediğine bakacaktır. Bu karara göre savcı uygun gördüğü değişiklikleri yaparak ya da aynen ilgili mevkutenin sorumlu müdürüne yayımlanmak üzere cevap ve tekzibi gönderecektir. Savcılığın kararı kesindir ve yerine getirilmesi zorunludur. Eğer tekzipte suç teşkil eden bir durum söz konusuysa sorumluluk tekzibi gönderen kişiye aittir. Yapılan değişikliklerle para cezası arttırılmış, ayrıca hapis cezası öngörülmüştür (*Resmi Gazete*, 8 Haziran 1956). Aradan geçen sürede enflasyon göz önünde bulundurulduğunda para cezasındaki artış makul görülse bile hapis cezasının da getirilmesi iktidarın cevap ve düzeltme hakkına verdiği önemi göstermektedir.

Kanunun mecliste görüşülmesi sırasında, Adalet Bakanı Hüseyin Avni Öztürk, yapılan değişiklikleri "cevap ve tekzip hakkını kullanacak olanlarla buna muhatabolanlara eşit haklar tanıdık ve bugünkü suiistimale mâni olucu karakterli tedbirler aldık ve müeyyideler koyduk"[7] (*TBMM Zabıt Ceridesi*, 6 Haziran 1956: 99) diyerek savunmuştur. Turan Güneş ise cevap ve tekziplerin yayımlatılmasında savcıların sorumlu kılınmasının sakıncalarına dikkat çekmiş; savcıların hükümete bağlı memurlar olmaları nedeniyle yetki devrinin iktidar lehine işleyeceğini vurgulamıştır (*TBMM Zabıt Ceridesi*, 6 Haziran 1956: 110). Komisyon sözcüsü Nusret Kirişçioğlu ise, eleştirilere verdiği yanıtta, mevcut haliyle cevap hakkının yeterli olmadığını, yetkinin savcılara devredilmesinin gazetecilerin lehine bir hüküm olduğunu belirtmiştir. Kirişçioğlu, savcının yetkili makam olmasının "sürati temin, cevabın alındığının inkârına mâni olmak ve cevapta üçüncü şahıslara bir tecavüz olmasını veya bir suç işlenmesini önleme gibi faydaları" olduğunu ifade etmiştir (*TBMM Zabıt Ceridesi*, 6 Haziran 1956: 128). Başbakan Adnan Menderes ise muhalefetin itirazlarına yanıt olarak şunları söylemiştir:

> Meselâ Başvekilin oğlu ne olmuş, NATO'ya tâyin edilmiş, Paris'e tâyin edilmiştir. Yalan, sureti katiyede yalan! Fakat bunun yalan olduğunu bilerek yazarlar. Üç gün geçer, tekzibetsen bir türlü etmesen bir türlü. Vatandaşı izaç etmek, bir şahsı haysiyetinden vurmak. Bir Başvekili oğluna sahavet eden bir adam halinde memlekete göstermek. Tekzibetsen bir türlü, etmesen bir türlü. Tasavvur edin, bu yalnız bir hâdise değildir, hepinizin başına gelmiştir. Çünkü bir gazeteyi çıkaran bir insan bütün vatandaşlara karşı taaddi silâhını kullanmak hakkını kendinde görmektedir. Böyle şey olmaz beyler. Gayrivâridolan, yalan bir hususu bilmiyenler, işitmiyenler kalmışsa onları sağır sultana işittirelim. Böyle şey olmaz, ayıptır! Gazeteciliğin ciddiyeti ve vakarı vardır, gazeteci dürüst olmak mecburiyetindedir (*TBMM Zabıt Ceridesi*, 6 Haziran 1956: 194).

[7] Çalışmada, tırnak içinde verilen tüm alıntılarda yazarın ya da konuşmacının özgün yazım/söyleyiş biçimine bağlı kalınmıştır.

Menderes'in bu sözleri, 1956-1960 döneminde tekzip hakkının kullanımının adeta habercisi olmuştur. Kanun değişikliği, hükümetin işlem ve eylemlerine ilişkin hemen her türlü haberin tekzibine olanak yaratmış; böylece hükümet, yükselen muhalefeti susturmada tekzip hakkını bir baskı ve denetim mekanizması haline dönüştürmüştür.

CEVAP VE DÜZELTME HAKKININ KULLANIMI: "TEKZİP MÜESSESESİNİN İFLASI" [8]

1956 yılında yapılan Basın Kanunu değişiklikleri çerçevesinde gerçekleştirilen düzenlemeler, hükümetin muhalefetle ilişkilerinin seyrini etkilemiştir. Basına yönelik baskıların şiddetlendiği 1956-1960 döneminde özelikle basın ve üniversite çevreleri, hükümetin uygulamalarına karşı mücadelenin önemli ayakları olmuş ve bir anlamda parlamento dışı muhalefetin dinamiğini oluşturmuşlardır (Yetim, 2006: 188-189). Muhalefette olduğu dönemde ve iktidarının ilk yıllarında DP'yi destekleyen pek çok gazete, bu dönemde desteğini çekmiş ve dereceleri farklılaşan biçimlerde DP hükümetine muhalefet etmişlerdir.[9] Basının önemli bir bölümünün muhalif tavrı, basına yönelik daha sert önlemlerin alınmasına neden olmuştur. Hükümet, 1956 sonrasında kâğıt tahsisi ve resmi ilan dağıtımı yollarını da kullanarak basını sürekli denetim altında tutmak için çaba harcamıştır (Kabacalı, 1990: 176-177). 1957'de sayfa sayısını sınırlayan kararname yeniden düzenlenmiş ve gazetelerin ikinci baskı yapması engellenmiştir. Ocak 1958'de yayımlanan bir kararnameyle ilan ve reklamların tek elden dağıtımı uygulamasına geçilmiştir (Topuz, 1996: 113). Muhalefet partilerinin liderlerinin gezilerini izleyen gazetecilere uygulanan fiziksel şiddet nedeniyle 1957'de İstanbul Gazeteciler Sendikası bir bildiri yayımlayınca, dokuz ay süreyle kapatılmıştır (Kabacalı, 1990: 177). Tüm bu gelişmeler, uluslararası kamuoyunun da tepkisine yol açmış, Uluslararası Basın Enstitüsü Menderes'e bir mektup göndererek basın özgürlüğü konusunda uyarıda bulunmuştur (Asker, 2013: 214). Ancak bu uyarı hükümet nezdinde etkili olmamış, basın üzerindeki denetim pek çok konuda yayın yasakları, gazetelerin kapatılması ve gazetecilerin tutuklanması ile devam etmiştir. Türkiye'de 1955-1960 yılları arasında toplamda 2300 basın davası açılmış ve 867 gazeteci mahkûm olmuş (Koloğlu, 2006: 124); 8 Haziran 1956 ile 16 Temmuz 1959 tarihleri arasında ise toplam 72 olay hakkında yayın yasağı kararı verilmiştir (Asker, 2013: 271).

Basına yönelik tüm bu baskıcı önlemler, CHP'nin yayın organı *Ulus* için daha yoğun bir biçimde uygulanmıştır. *Akis* dergisiyle birlikte *Ulus*, DP hükümetinin baskıcı yöntemlerinin hedefinde olmuş (İrvan'ın 2000: 37), "DP, en tehlikeli muhalif unsur olarak değerlendirdiği CHP'yle *Ulus* üzerinden hesaplaşmıştır" (Bakacak, 2009: 236). 1956-1960 döneminde *Ulus* dört kez kapatılmış (Bakacak, 2009: 81-85)[10] ve pek çok çalışanı gazetecilik faaliyetleri nedeniyle hapse girmiştir. Cevap ve düzeltme hakkının kullanımı da bu dönemde *Ulus* üzerinde kullanılan bir başka baskı ve denetim aracı olmuştur. Söz konusu hakkın, gazete üzerinde bir tür denetim mekanizması olarak kullanılma eğilimi, 1957 seçimlerinden hemen önce başlamıştır.

İncelediğimiz dönem boyunca *Ulus*'ta yayımlanan cevap ve düzeltme metinlerinin yoğunlaştığı temel konulardan biri, ekonomik darboğaza ilişkin haberlerdir. DP iktidarının ilk üç yılında yaşanan ekonomik gelişme, 1954'ten itibaren dış finansman kaynaklarının azalması sonucu durmuş ve Türkiye ekonomisi bir darboğaza girmiştir. 1954'te başlayan durgunluk, ilerleyen yıllarda krize dönüşerek devam etmiş; özellikle 1955'ten itibaren bir "yokluk devresi" başlamış, pek çok temel ihtiyaç maddesi piyasada bulunamaz hale gelmiştir. Bunun sonucu olarak fiyatlar hızla artış göstermiş ve karaborsa yaygınlaşmıştır. Bu süreçte Batı'yla ilişkilerin eskisine oranla bozulması ve dolayısıyla Batı'dan alınması umulan yardımların da gelmemesi, ekonomik krizin üstesinden gelinmesini engellemiştir. Krizle başa çıkmak üzere 4 Ağustos 1958'de uygulanmaya başlanan istikrar programı ve devalüasyon da çözüm getirmemiş, darlık, yokluk ve pahalılık halkın yaşamını derinden etkilemiştir (Eroğul, 1998: 215; Tunçay, t.y.: 185; Ahmad, 1999: 141).

---

[8] "Tekzip müessesesinin iflası" ifadesi Yakup Kadri'nin 16 Ocak 1960 tarihli yazısının başlığıdır.

[9] DP'nin yayın organı olan *Zafer* dışında *Havadis* gazetesi doğrudan, *Hürriyet* ve *Milliyet* ise dolaylı olarak iktidara destek vermiştir. Ancak *Milliyet* 1958 yılından itibaren çeşitli olaylar bağlamında (Vatan Cephesi, ispat hakkı tartışmaları, öğrenci olayları vb.) muhalefet yanlısı bir yayın politikasını benimsemiştir. Bu dönemde *Ulus* dışında *Vatan* ve *Cumhuriyet* de muhalefette yer almış, özellikle *Akis*, *Forum* ve *Kim* dergileri de DP iktidarına yönelik muhalefetin önemli unsurlarından olmuştur (Yetim, 2006: 189).

[10] Bakacak, 1955-1960 yılları arasında *Ulus*'un altı kez kapatıldığını ifade etmektedir. Bu kapatılmalardan ikisi 1955 yılında, dördü ise çalışma kapsamında incelediğimiz 1956-1960 yılları arasında gerçekleşmiştir.

1955 yazınının başlıca konusunun "yoklar devresi" olduğunu söyleyen Toker, hükümetin yokluk haberlerinden son derece rahatsız olduğunu ifade etmektedir. Toker, özellikle Menderes'in bu tür haberler karşısında oldukça hiddetlendiğini, gazeteler bir malın yok olduğunu yazdığında o malın yok olduğunu söylediğini aktarır (1991: 124-125). Tam da bu nedenle darlık, yokluk haberlerini veren gazeteler hükümetin hedefinde yer almıştır. *Ulus*'ta da temel ihtiyaç maddelerinin yokluğuna ve çeşitli mal ve hizmetlere zam yapıldığına dair haberlere sıkça rastlanmaktadır. Bu tür haberlerin yayımlanması, hükümet yetkililerini derhal tekzip etmek konusunda harekete geçirmiştir. Örneğin 13 ve 14 Ağustos 1957 tarihlerinde yayımlanan Ankara'daki et darlığına ilişkin haberler, Et ve Balık Kurumu tarafından tekzip edilmiş, gazetede 16 Ağustos'ta yayımlanan tekzip "Ankara'da aile başına günde 42 gram değil 357 gram et düşüyor" başlığı ile verilmiştir. Benzer biçimde "Şeker fiyatlarına zam bahis konusu değildir" (7 Mart 1959); "Ankara'da kömür tevziatı için yapılan ilanlara göre gününde müracaat edenlerden kömür alamıyan yoktur" (23 Kasım 1957); "14.3.57 tarihli 'işinden çıkarılan 17 işçinin durumu' başlıklı yazı doğru değil" (17 Mart 1957); "Çankırı bir saat bile ekmeksiz kalmamıştır" (7 Haziran 1958); "Gazetenizde yayımlanan ilaç sıkıntısıyla ilgili haber yanlıştır" (9 Haziran 1958); "20 Haziran tarihli nüshanızın birinci sayfasındaki (Zeytinyağı bulunmuyor) başlığı altındaki yazı doğru değildir" (23 Haziran 1958); "Gaziantep'te ekmek buhranı olduğu ve un fabrikalarının faaliyetlerini tatil ettiği yolundaki haber doğru değil (3 Ekim 1958); "Devalüasyon havadisimiz doğru değil. IMF'nin devalüasyon talep ettiğine dair haberimizin yalandan ibaret olduğu anlaşıldı" (8 Eylül 1959) [11] şeklindeki tekzipler *Ulus*'un sütunlarını doldurmuştur.

Ekonomik darboğaz konusu, CHP'nin hükümete muhalefetinin önemli bir ayağını oluşturmuş, bu konu CHP yetkilileri tarafından sıklıkla halka ulaşmanın bir aracı olarak kullanılmıştır. Bu noktada, İsmet İnönü'nün DP iktidarı döneminde dış borçlanmayı halka anlatabilmek için yaptığı altın hesabından söz etmek gerekir. İnönü, Kadıköy İlçe Kongresi'nde yaptığı konuşmada, DP iktidarının 8 yılda 280 milyon altın ödünç aldığını, oysa Osmanlı İmparatorluğu'nun 60 yıllık döneminde ancak 135 milyon altın ödünç alınmış olduğunu söylemiştir (Ahmad ve Ahmad, 1976: 180; Toker, 1992: 114-116). İnönü'nün altın hesabı, iktidarın sert eleştirilerine hedef olmuş ve hükümet yetkilileri, *Zafer* gazetesi aracılığıyla İnönü'ye yanıt vermeye yönelmiştir (Öztürk, 2007: 136-137). Ancak hükümet yetkililerinin İnönü'nün eleştirilerini yanıtlama çabaları bununla sınırlı kalmamış, *Ulus*'un konuya dair haberi 10 Temmuz 1958 tarihinde tekzip edilmiştir. "İnönü'nün hesapları tamamiyle yanlıştır" başlığıyla manşetten giren tekzip metni, hükümet adına Devlet Bakanı Emin Kalafat imzasıyla yayımlanmıştır. Kalafat, dört tam sütunu kaplayan tekzip metninde, özetle, İnönü'nün dış borçları yarı yarıya abarttığını ifade etmiş ve altın hesabının da hatalı olduğunu belirtmiştir.

Darlık, yokluk ve zam haberlerine yönelik tekzip örneklerini çoğaltmak mümkündür; ancak bu noktada ifade edilmesi gereken, ekonomik darboğaza ilişkin haberlerin tekzip edilmesinin DP'nin gücünü korumaya yetmemiş olmasıdır. Zira halkın gündelik yaşantısı içerisinde deneyimlediği koşullar, iktidar partisine olan ilginin giderek azalmasına neden olmuş; bu durum kısmen de olsa 1957 seçim sonuçlarında kendisini göstermiştir. Aslında 1957 seçimlerinden önce hükümet, tarım ürünlerine yüksek fiyat ödemiş, çiftçi borçlarını ertelemiş, ayrıca cami ve okul yapımına kaynak sağlamıştı (Ahmad, 1996: 70). Tüm seçim önlemlerine rağmen DP, 1957 seçimlerinde, ilk kez yüzde 50'nin altına düşmüş, buna karşılık CHP ise oylarını artırmıştır. Üstelik muhalefet partilerinin aldıkları oy oranlarının toplamı, DP'den fazla olmuş ve böylece DP'nin kendisini milli iradenin temsilcisi olarak görmesinin olgusal dayanakları ortadan kalkmıştır (Ahmad, 1996: 71). Ana muhalefet partisinin seçimlerden güçlenerek çıkması iki parti arasındaki mücadelenin daha da sertleşmesine neden olmuştur. CHP'nin hükümete yönelik eleştirilerinin dozu artmış, DP ise yükselen eleştiriler karşısında baskıcı tedbirleri daha da artırma yolunu seçmiştir (Zürcher, 1998: 348).

DP'nin sertlik siyaseti, yalnızca ekonomik sıkıntıları dile getiren haberlerin değil, yönetimin işlem ve eylemlerine ilişkin hemen her türlü haberin tekzibini de beraberinde getirmiştir. 1957 seçimleri öncesinde, basının, yargının, üniversitelerin, sendikaların baskı altına alınmış olması nedeniyle eleştiri yapılabilen neredeyse tek yer meclisti. Ancak seçimlerden sonra hükümet programını okuyan Menderes, "manevi asayişi iade edecek tedbirlerin alınmasının zaruret haline geldiğini" ifade etmiştir (Eroğul, 1998: 212-213). Aralık ayının başında basında "aşırı DP'lilerin meclis içtüzüğünü değiştirmek istediklerini" yolunda haberler yer almış (Ahmad ve Ahmad, 1976: 173) ve böylece Menderes'in ifade ettiği tedbirler, içtüzük değişikliğinin 27 Aralık'ta meclisten geçmesiyle sonuçlanmıştır. Mecliste de eleştiri yapma olanağını neredeyse tümüyle ortadan kaldıran bu değişiklik tartışmalara yol açmış ve bu konuda

[11] Haber metinlerindeki orijinal yazım biçimlerine sadık kalınmıştır.

Profesör H. Naili Kubalı'nın hükümete ters düşen görüşlerinin basında yer alması, üniversite ile hükümet arasında önemli bir krize neden olmuştur. Kubalı, bu tüzük değişikliğinin "hukuken katmerli bir sakatlıkla malul" olduğunu *Cumhuriyet* muhabirine açıklamış, bu sözleri yayımlayan gazeteye hükümet adına Tevfik İleri bir tekziple yanıt vermiştir (Eroğul, 1998: 213-214). Bir gün sonra Kubalı'nın görüşlerine sütunlarında yer veren *Ulus*'a da İleri hemen bir tekzip yollamış ve tekzip metninde, "Basın hürriyeti daraltılmadı. BMM Dahili Nizamnamesinin tadilatı hakkında H. Naili Kubalı'nın iddiaları ancak kendi sakat görüşünü ortaya koymaktadır" diyerek basın hürriyetinin daraltıldığı yolundaki iddiayı yalanlama yoluna gitmiştir (*Ulus*, 6 Ocak 1958). Kubalı olayında dikkati çeken, cevap ve düzeltme hakkının kullanımının, maddi bir hatanın düzeltilmesine ilişkin olmayıp fikir beyanına yönelik olmasıdır. Bu anlamda düşünce ve ifade özgürlüğünün sınırlandırılması bağlamında Kubalı olayı önemli bir örnektir.[12]

Ekonomik sıkıntıların derinleştiği ve buna bağlı olarak yükselen muhalefeti susturmak amacıyla siyasi baskıların arttığı bir ortamda, 17 Ocak 1958'de hükümete karşı askeri darbe hazırlığında olan dokuz subayın tutuklandığı haberi basında yer almıştır. Dava 26 Mayıs'ta başlamış, ancak herhangi bir şey açığa çıkarılamamış ve yalnızca ihbarı yapan subay mahkûm olmuş, dokuz subay ise temize çıkmıştır (Ahmad, 1996: 72; Zürcher, 1998: 348). Hükümete karşı darbe planı yapmakla suçlanan dokuz subay olayı zihinlerdeki yerini korurken, 19 Mayıs günü *Ulus*'ta Atatürk'ün 1933 yılında Bursa'da yaptığı bir konuşmadan bir bölüm yayımlanmıştır:

> Türk genci, inkılâpların ve rejimin sahibi ve bekçisidir. Rejimi ve inkılâpları benimsemiştir. Bunları zayıf düşürecek en küçük veya en büyük bir kıpırtı, bir hareket duydu mu, bu memleketin polisi vardır, jandarması vardır, ordusu vardır, adliyesi vardır demiyeceksin. Hemen müdahale edeceksin ve kendi eserini koruyacaksın. Polis gelecektir, asıl suçluları bırakıp, suçlu diye o'nu yakalıyacaktır. Genç, polis henüz inkılâbın polisi değildir, diye düşünecek, fakat asla yalvarmıyacaktır. Mahkeme onu mahkûm edecektir. Gene düşünecek: Demek adliyeyi de islah etmek lazım, diyecek. O'nu hapse atacaklar. Diyecekki, "Ben iman ve kanaatımın icabını yaptım. Müdahale ve hareketimde haklıyım. Eğer buraya haksız olarak gelmişsem, bu haksızlığı meydana getiren sebep ve amilleri düzeltmek benim vazifemdir" (*Ulus*, 19 Mayıs 1958).

Ulus'un 19 Mayıs günü ilk sayfasından Bursa Nutku'nu yayımlaması, Atatürk'ün ağzından mesajını kamuoyuna iletmesi anlamına gelmektedir (Bakacak, 2009: 151). Gazetenin bu yayını, 1958 yılının önemli polemiklerinden birine neden olmuştur. Zira DP'nin yayın organı *Zafer*, 20 Mayıs 1958 tarihli nüshasında *Ulus*'un bu yayınıyla gençleri, kanuna, polise ve adliyeye karşı harekete geçirmeye çalıştığını savlayan bir yazı yayımlanmıştır. Yazıya göre, *Ulus*'un Atatürk'e ait olduğunu iddia ettiği nutuk gerçekte yoktur ve gazete uydurma metinleri yayımlayarak gençliği hükümet aleyhine kışkırtmaktadır (akt. Öztürk, 2007: 117). *Zafer*'in bu konuya ilişkin tutumuna koşut biçimde, demecin yayımlandığı gün, basın savcısı *Ulus*'u arayarak demecin nereden alındığını ve hangi maksatla yayımlandığını sormuştur. Bunun üzerine *Ulus*, 21 Mayıs tarihli nüshasında, basın savcılığının Atatürk'ün sözleriyle ilgili kovuşturma yaptığını haberleştirmiştir.[13] Ancak bu haberi savcı tekzip etmiştir. Savcılıktan alınan tekzibi yayımlayan *Ulus*'un manşeti şöyledir: "Atatürk'ün sözleri için takibat yapıldığı yalandır. Takibatın mevzuu dahi, hadiseler gibi tahrip edilmiştir. Mahsus maksatlar altında yapılan asılsız neşriyatla Türk gençliğini resmi merciler aleyhine tahrik takibi müstelzimdir" (*Ulus*, 22 Mayıs 1958). Tekzipte, Atatürk'ün bu sözleri Bursa'da yaşanan bir olay üzerine söylediği, *Ulus*'un ise bunları gençliğe hitabe biçimine büründürdüğü belirtilmektedir. Bir başka ifadeyle, savcı Atatürk'e mal edilen sözlerin bağlamının *Ulus* tarafından kaydırıldığını ve gazetenin gençliği resmi merciler aleyhine kışkırttığını ileri sürmektedir. Tekzip metninin devamında yer alan şu sözler dikkat çekmektedir:

> Milli bir günde, ortada inkılâplara sadakatsizliğe delalet edebilecek en küçük bir mevzuu ve hadise yokken ve inkılâpların en tabii bekçisi cumhuriyet adliyesi ve zabıtası aleyhine halkı ve gençliği tahrik eder mahiyet taşıyan bu yazı üzerine hassasiyetle durulacağı tabiidir (*Ulus*, 22 Mayıs 1958).

Tekzibin yayımlanması, hatta gazetenin mesul müdürü Ülkü Arman'ın demeç nedeniyle savcılıkta sorgulanması, *Ulus*'un bu konudaki yayınlarını engellememiştir. 23 Mayıs'ta "Atatürk'ün öğüdünü gömemezsiniz" şeklinde manşet atan gazete "Geriliğe karşı durma konusundaki sözlerin Atatürk'e ait olmadığını ispat için çırpınanlar, tarih önünde

[12] Kubalı olayının ayrıntıları için bkz. Toker, 1992; Asker, 2013.
[13] "Atatürk'ün sözleri için savcılık kovuşturmaya geçti", *Ulus*, 21 Mayıs 1958.

mahkûm olacaklardır. Atatürk'ü inkâra kalkışanlar, O'nun sözlerini kısırlaştırmak isteyenler devrim suçlusudurlar" diyerek bu sözlerin Atatürk'e ait olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır.[14] 24 Mayıs'ta ise Atatürk'ün inkâr edilen sözlerinin 1949 yılında DP kongresinde söylendiği yönünde bir haber yapılmış, böylece DP'nin savlarının geçersizliği ispatlanmaya çalışılmıştır. *Forum* dergisinde de "Atatürk ve Gençlik" başlıklı bir yazı yayımlanmış ve bu yazıda Bursa Nutku'nun DP'nin muhalefette olduğu dönemde parti kongresinde okunduğu iddia edilerek *Ulus*'a açılan soruşturma eleştirilmiştir (Albayrak, 2004: 518). Nutkun Celal Bayar tarafından okutulduğu ortaya çıktıktan sonra gazete hakkında açılan dava için takipsizlik kararı verilmiştir.

Toker'e göre "1958, Türkiye'de, CHP ile DP arasında kesin bir savaşın başladığı yıldır" (1992: 19). Bu tarihten itibaren CHP'nin hükümete yönelik muhalefeti iyice sertleşmiştir. 1958 yılında iktidar tarafından Vatan Cephesi kurulduktan ve muhalefet partileri arasında önemli bir birlik sağlandıktan sonra meclisteki çalışmalarda istikrar kalmamıştır. Bu istikrarsızlık nedeniyle meclis düzenli olarak toplanamıyor, toplandığı zamanlarda da toplantılar ya kısa sürüyor ya da hükümet ile muhalefet partileri arasında kavgalar yaşanıyordu. Tam da bu istikrarsızlık nedeniyle her iki taraf da çalışmalarını meclis dışında sürdürmeye yönelmiştir (Albayrak, 2004: 523). Ancak CHP'nin yurt gezileri, hükümet yetkilileri tarafından engellenmeye çalışılmış, güvenlik güçleri zaman zaman yurttaşlara ve CHP'lilere karşı fiziksel şiddete başvurmuştur. Bu çerçevede, İnönü'nün Ekim 1958'deki Zile gezisini, 1959 yılının Mayıs ayı başlarındaki Uşak, İzmir ve Topkapı gezileriyle, 1960'taki Kayseri ve Konya gezilerini hatırlatmak gerekir.

Zile olaylarına ilişkin olarak *Ulus*'un 18 Ekim 1958 tarihli nüshasında "Zile'de İnönü'yü karşılayan yurttaşlar bomba ve silahlarla dağıtılmak istendi" manşetiyle yapılan haber ile 23 Ekim'de Zile'de savcının değiştirildiği yolundaki haber tekzip edilmiş ve haberlerin asılsız olduğu vurgulanmıştır (*Ulus*, 24 ve 29 Ekim 1958*)*. 1959 yılında Menderes'in Londra uçak kazasından sağ kurtulmasıyla iktidar-muhalefet ilişkileri yumuşamış, ancak yumuşayan politik iklim uzun süreli olmamıştır. Bu ortamda CHP yetkilileri, aktif bir muhalefet sürdürme siyaseti çerçevesinde yurt gezileri yapmaya karar vermiş ve İnönü, 46 milletvekiliyle birlikte çıktığı Ege gezisine, Büyük Taarruz sırasında Yunan Başkomutanı Trikupis'i esir aldığı Uşak'tan başlamıştır. Bu geziye basının "Büyük Ege Taaruzu" adını vermesi ise gerginliği daha da arttıran bir etken olmuştur. İnönü'nün Uşak'ta taşlanmasıyla başlayan olaylar, İzmir'de devam etmiş ve İstanbul'a dönüşüne de yansımıştır (Albayrak, 2004: 524-525; Bakacak, 2009: 157). Uşak, İzmir ve Topkapı olaylarının gerçekleştiği tarihlerde *Ulus* gazetesi kapalıdır. Bir aylık kapatılma kararı 25 Nisan 1959'da verilmiştir. Ayrıca İnönü'nün 2 Mayıs 1959'da İzmir'de karşılanışıyla ilgili haber ve fotoğraflar ile İnönü'nün demeci için de yayın yasağı konulmuştu (Kabacalı, 1994: 257). Ancak Kasım 1959'da konuyla ilgili yayın yasağının kalkmasıyla *Ulus* konuyu tekrar gündemine taşımış, Uşak Valisi'nin İnönü'yü vurma emri verdiğini iddia etmiştir (*Ulus*, 28 Kasım 1959). Bu iddia da vali tarafından tekzip edilmiş (*Ulus*, 29 Kasım 1959), ancak gazete, ilerleyen günlerde çeşitli deliller sunarak iddianın doğruluğunu ispata yönelmiştir. Benzer biçimde CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek'in Eylül 1958'de yaptığı Trabzon ve Giresun gezileri ile 1959'un Eylül ayındaki Geyikli gezileri şiddet olaylarına sahne olmuştur. Bu olaylara ilişkin yayın yasakları konulmuş olsa da hükümet yetkilileri tekzip yolunu da kullanmıştır. Kasım Gülek'in Trabzon ve Giresun gezilerinde yurttaşlara karşı uygulanan şiddet olayları 16 ve 30 Eylül tarihli gazetede tekzip edilmiş; CHP'lilerin kanuna karşı geldiği vurgulanırken polisin kanuni vazifesini yaptığı ifade edilmiştir.

[14] Bu nutkun Atatürk'e ait olup olmadığı uzun yıllar tartışılmıştır. Senatör Özel Şahingiray, 3 Eylül 1963'te Milli Eğitim Bakanı'nın yanıtlaması talebiyle böyle bir nutkun olup olmadığı sorusunu Senato'ya getirmiştir. Bakan, yanıtında Afet İnan'ın verdiği yanıtı okumuştur. Buna göre, "bu sözlerin mealen Atatürk tarafından söylendiği anlaşılmaktadır" denilmektedir. 1966 yılında ise Ege Üniversitesi Fikir ve Sanat Kulübü yayımladığı bir broşürde Bursa Nutku'na yer vermiş ve Bornova Cumhuriyet Başsavcılığı, nutkun halkı kanunlara karşı gelmeye teşvik ettiğini gerekçe göstererek asliye hukuk mahkemesinde dava açmıştır. Mahkeme Türk Tarih Kurumu'ndan görüş istemiş; incelemeler sonucu, TTK, bu sözlerin Atatürk'ün 1933 Şubat'ında Bursa'da yaptığı konuşmadan mealen alınmak suretiyle çeşitli tarihlerde basılmış olduğu kanaatine oybirliğiyle varmıştır. 1975 yılında ise yapılan şikâyet üzerine açılan dava Kayseri 2. Ağır Ceza Mahkemesi tarafından görülmüş, bilirkişiler mahkemeye bu metnin Atatürk'e ait olduğu yönünde rapor vermiştir. Bu rapor üzerine, Kayseri 2. Ağır Ceza Mahkemesi söz konusu nutkun Atatürk'e ait olduğunu onaylamıştır (Çekiç, 2013).

CHP'nin yurt gezilerine dair haberlerin yanı sıra *Ulus*'ta yayımlanan Demokrat Parti il ve ilçe örgütlerinden istifa haberleri, çeşitli salgın hastalıklara ve yurttaşlara yönelik polis müdahalelerine ilişkin haberler de tekzip edilen başlıca konular arasındadır: "İskenderun'da DP'den önemli istifalar başladı başlıklı yazı asılsızdır" (16 Ekim 58); "19/8/59 tarihli nüshada yayınlanan Kartal Demokrat Partiden 15 Ocak Başkanı ile üç bin kadar üye ve 5 belediye meclisi, 15 muhtarın istifa ettiklerine dair yazı tamamen hilafı hakikattir (25 Eylül 1959); "Demokrat Parti Diyarbakır ilinde de süratle çökmeğe başladı başlığı altındaki yazınız tamamen hilafı hakikat ve yalan ve asılsız bir haberden ibaret (23 Ocak 1960)"; "Adana ve Ceyhan'ın kurtuluşunun 37. yıl dönümü kutlamasında Adanalıların cop ve dipçikle dağıtıldığı haberi doğru değildir (10 Ocak 1959)"; "Adana (kurtuluş) Bayramında cop kullanılmadı. Polis ve askeri kuvvetlerle halk arasında çekişme olduğu yalan" (11 Ocak 1960). "Diyarbakır'da görülen hastalık önlenmiştir" (17 Ağustos 1958); "Manisa'da şap hastalığı yoktur" (24 Ağustos 1958).

Sertleşen siyasal atmosfer içerisinde artan tekziplerin, hükümetin elinde bir baskı aracı olarak kullanıldığı 1957'den itibaren *Ulus*'ta pek çok kez dile getirilmiştir. Örneğin "Tekzip Hastalığı" başlıklı yazıda "cevap ve tekzip hakkının siperinde muhalefet partilerinin fikirlerine taarruzdan başka çare bulamayan iktidarın maksadının muhalefet gazetelerini kendi propagandalarına alet etmek ve halk nazarında bu gazetelerin temsil ettikleri partilerin aleyhine döndükleri hakkında yanlış intibalar uyandırmak" olduğu belirtilmektedir (8 Eylül 1957). *Ulus*'un başyazarı Hüseyin Cahit Yalçın da iktidarın tekzip hakkını kendi propagandasını yapmak üzere kullandığına dikkat çekmiştir. Yalçın, İstanbul'daki yolların ışıklandırılmasıyla ilgili bir yazısının İstanbul Valisi tarafından tekzip edilmesi[15] üzerine kaleme aldığı yazıda, valinin "bir yanlışlığı düzeltmekten ziyade cevap hakkından istifade ederek bazı makamları memnun etme" gayretine düştüğünü ifade etmekte ve tekzip hakkını kullanarak esasen propaganda yaptığını vurgulamaktadır (*Ulus*, 27 Ağustos 1957). Tekzip mekanizmasının yoğun biçimde bir baskı aracı olarak kullanımı, Kasım 1957'de CHP milletvekili Nusret Safa Coşkun'un meclise bu konuda verdiği bir teklifle de somutlaşmaktadır. Coşkun, "savcılar ve resmi makamlarca gazetelerin mesleki haysiyet ve teknik bakımlardan çok zor duruma sokulacak derecede ölçüsünü ve mevzuat bakımından gayesini kaybeden tekzip müessesinin ıslahı ve esas prensiplerinin tesbiti zaruret halini almıştır" diyerek Basın Kanunu'nun tekzip hakkıyla ilgili maddesinin tefsirini istemiştir (*Ulus*, 13 Kasım 1957).

Daha önce belirtildiği gibi 1956 yılındaki değişikliklerle sorumlu müdürlerin tekzip metninin başına ya da sonuna herhangi bir açıklama koyması engellenmiştir. Bu nedenle, gönderilen bazı tekziplerin *Ulus*'un ağzından yazılmış olması tekziplerin haber görünümü kazanmasına neden olmaktadır. Örneğin "Kasım Gülek bizi aldatmıştır" (27 Eylül 1957); "Kasım Gülek hakkında Zafer'de yazılanların hepsi doğru" (27 Eylül 1957); "Radyo müdürüne atfen verdiğimiz haber uydurmadır" (31 Ekim 1957); "D.P. teşkilatında çözülme haberleri hususi maksatla uydurulmuş bir yalandan ibarettir" (12 Ekim 1957); "Gazetemiz müzakereleri tek taraflı vermiştir" (10 Aralık 1957); "Vekâlet aleyhine sistemli şekildeki neşriyatımız yalan ve maksatlıdır" (5 Ekim 1958); "Bir istifa haberimiz yalanlandı" (27 Aralık 1958); "Şehrimizdeki et sıkıntısı haberimiz esassızdır" (11 Mart 1959); "Demokrat Partililerin baskı yaptığı yalandır" (23 Şubat 1960) şeklinde yayımlanan tekzip metinlerinin, okuyucuyu yanıltıcı nitelikte olduğunu söylemek mümkündür.

Kabacalı'nın (1990: 180) da işaret ettiği gibi, kanun uyarınca tekzip metninin aynı puntoyla yayımlanması zorunluluğu, gazeteleri değişik puntolarla, yarısı küçük yarısı büyük harflerle dizilmiş cümlelerle doldurmuştur. Aynı durum *Ulus* gazetesi için de geçerli olmuş, tekzip metinlerini herhangi bir değişiklik yapmadan aynı sayfa ve sütunda aynı punto harflerle yayımlayabilmek için kimi zaman Türkçe yazım kurallarının dışına çıkılmış, cümleler uygunsuz biçimde kesilmiştir.

1956 Basın Kanunu değişikliğiyle tekzipleri yayımlatma yetkisinin mahkemelerden alınarak savcılara verilmesiyle tek parti dönemindeki düzenlemeye geri dönülmüştür. Değişikliğin ardından tekziplerde görülen artış, bu yetki devriyle ilgili olabilir. Savcıların doğrudan Adalet Bakanlığı'nın emrinde olmaları hükümetin lehine tekziplerin yayımlatılabilmesi için uygun koşulları sağlamıştır. Hatırlanacağı üzere bu yetki devri, yasanın mecliste görüşülmesi sırasında muhalefet partileri tarafından eleştirilmişti. Tekziplerin sayısının artmasıyla savcılara yönelik eleştiriler de artmıştır. Eleştirilerin merkezindeyse, savcıların, devlet yetkililerinin ve hükümete yakın kişilerin her türlü tekzibini kanuna aykırı olsa bile yayımlanması yönünde karar verdiği, buna karşılık muhaliflerin gönderdiği tekzipleri yayımlatmaktan kaçındığı iddiası bulunmaktadır. Örneğin 1958 yılında Kasım Gülek, Kıbrıs sorunuyla ilgili

[15] "İstanbul'un imarı inkâr edilemez", *Ulus*, 25 Ağustos 1957.

sözlerinin çarpıtıldığını iddia ederek *Zafer* gazetesine tekzip göndermiş, ancak Ankara Cumhuriyet Savcısı Rahmi Ergil tekzipleri yayımlatmamıştır. Bu olay nedeniyle savcıyla *Ulus* arasında bir gerilim yaşanmış; *Ulus*, savcının taraf tuttuğunu ve Gülek'in gönderdiği tekzibi yayımlatmayarak yetki ve görevinin dışına çıktığını iddia etmiş (24 Haziran 1958), savcı ise bu iddialar üzerine gazeteye tekzip göndererek iddiaları çürütmeye çalışmıştır (28 Haziran 1958). Burada sorunlu nokta, savcının Gülek'in tekziplerini yayımlatmamasının ötesinde, basın ve kendisiyle ilgili şeref ve haysiyete dokunan veya gerçeğe aykırı yayın yapılan gerçek ve tüzel kişiler arasında hakem konumunda olmasına rağmen kendisiyle ilgili tekzip yayımlatması ve böylece hakemlik konumunu ihlal etmesidir (Balkanlı, 1961: 275). *Ulus*'un savcıların tekzip konusunda yetkilerini kötüye kullandığını iddia ettiği pek çok olaydan söz edilebilir. 14 Ağustos 1957'de yayımlanan "Savcıyı Cezalandırınız" başlıklı yazıda, susuzlukla ilgili habere Ankara Belediye Başkanı'nın gönderdiği tekzipte yer alan başlık, haber ve fotoğrafların konuyla ilgisiz olduğu, buna rağmen yayımlatılmasının kanuna aykırı olduğu iddia edilmektedir. Yine aynı gün yayımlanan "Savcının milletvekilini tekzibe yetkisi yoktur" başlıklı yazıda ise CMP milletvekili Ahmet Bilgin'in Adalet Bakanı'nın yanıtlaması amacıyla verdiği soru önergesini Ankara savcısının tekzip etmesi ele alınmış ve savcının, millet meclisinin yetkisine tecavüz ettiği ifade edilmiştir.

Tekziplerin hükümetin elindeki bir baskı aracı olduğunun göstergelerinden biri de neredeyse tamamının hükümet yetkilileri tarafından gönderilmiş olmasıdır. Bakanlar, milletvekilleri, valiler, belediye başkanları, emniyet müdürleri gibi resmi görevlilerden gelen tekzipler *Ulus*'un sayfalarını doldurmuştur. Tekziplerle ilgili bir başka sorunlu nokta da bunların kimi zaman ilgili oldukları konudan uzaklaşması, hatta gazetenin yayın politikasına ilişkin saldırıları içermesidir. Söz gelimi Ağustos 1956'da Kasım Gülek'in Bozcaada gezisine katılan Sadun Tanju, geziyle ilgili olarak *Ulus*'ta yayımlanan haberdeki "Genel sekreter kaptanlığı ele almıştı, gazeteciler de onun tayfaları gibiydi" (24 Ağustos 1956) ibaresine yönelik bir tekzip yollamıştır. Tanju, tekzipte, "Bu ifadeleri kullanan bir muhabir ve o muhabirin yazılarına sütunlarını açan bir gazete elbette meslek haysiyetine ve itibarına saygısızlık etmekte tereddüt etmeyecektir" demiş ve *Ulus* bu ifadeleri kanun nedeniyle yayımlamıştır. Benzer biçimde, pek çok tekzip metninde "*Ulus* haksız ve mesnetsiz iddialarının yeni bir örneğini vererek" (28 Haziran 1958); "inkılâpların korunmasını üzerine almış görünen gazetenizin mahsus maksatlarla ve hakikati tahrif suretiyle" (22 Mayıs 1958); "Ulus'un korkunç iftiralarından" (17 Mart 1959); "Ulus'un yalan ve iftiraları" (26 Ağustos 1958) gibi kendi kurumsal kimliğine ve çalışanlarına saldırı niteliğindeki ifadeleri yayımlamak zorunda kalmıştır.

Cevap ve düzeltme hakkının hemen her tür haber için yoğun biçimde kullanımı tepkilere de sebep olmuş; bu durumun tekzip mekanizmasını artık geçersiz hale getirdiği vurgulanmıştır. Kasım Gülek, Karadeniz gezisinde meydana gelen olayları haber yapan *Ulus*'un tekzip almasından sonra yaptığı basın toplantısında, Basın Yayın ve Turizm Bakanı ile valilere teşekkür ettiğini; gerçekte bunların yalanlama değil doğrulama olduğunu belirtmektedir (*Ulus*, 1 Ekim 1958). Yakup Kadri de "Tekzip müessesesinin iflası" başlıklı yazısında benzer bir noktaya işaret etmiştir. Tekziplerin insanı kızdırmakla beraber çoğu kez güldürücü bir nitelik taşıdığını, içerdikleri sövgüler ve boş lafların yazarlarının ne kadar nazik yerlerinden vurulduklarını gösterdiğini söyleyen Yakup Kadri, tekziplerin aslında gazetenin haberini yalanlamak yerine doğruladıklarını belirtmektedir (*Ulus*, 16 Ocak 1960).

SONUÇ

Baskıya yönelen yönetimlerin temel hedeflerinden birinin basını emir kulu haline getirmek olduğunu söyleyen Eroğul, bu anlamda Demokrat Parti'nin bir istisna olmadığını belirtmektedir (1998: 188). DP, iktidara gelir gelmez, CHP dönemiyle karşılaştırdığında özgürlükçü sayılabilecek bir basın kanunu yapsa da iktidarının ilk yıllarında hayata geçirdiği basının gelir kaynaklarıyla ilgili düzenlemeleriyle basını denetleme niyetini ortaya koymuştur. Dahası, 1954'ten itibaren ekonomik sorunların baş göstermesiyle basında hükümete yönelik eleştirilerin artması, hükümetin basına yönelik baskıcı politikalarının da belirginleşmesine yol açmıştır. Bu doğrultuda ekonomik kaynakların kısıtlanmasından yayın yasaklarına, sansüre, gazetelerin toplatılmasına, gazetecilerin tutuklanmasına kadar uzanan çeşitli araçlarla basın denetlenmeye çalışılmıştır. Cevap ve düzeltme hakkı da, bu dönemde basına yönelik baskı ve denetimin önemli bir aracı haline getirilmiştir.

1950 tarihli Basın Kanunu'nda düzenlendiği şekliyle cevap ve düzeltme hakkı, suiistimallere açık olmayan ve hükümet lehine kullanımı engelleyen bir nitelik taşımaktadır. Nitekim daha önce de belirtildiği üzere, yapılan arşiv taramasında 1950-1956 döneminde hakkın kullanımına ilişkin herhangi bir suiistimale rastlanmamıştır. Bu dönemde *Ulus*'ta yayımlanan tekzip metinleri hem sayıca azdır, hem de bu metinlerde tekzip edilen konuyla ilgisi bulunmayan hususlara rastlanmamaktadır. Yayımlanan tekzipler, daha çok yanlış aksettirilen bir konunun düzeltilmesini

sağlamaya yöneliktir. Ancak 1956'da yapılan Basın Kanunu değişikliklerinin bir bütün olarak basın üzerindeki hükümet denetimini artırmasına koşut biçimde, cevap ve düzeltme hakkında yapılan değişiklik de bu hakkın hükümetin baskıcı politikalarının bir parçası haline gelmesine olanak yaratmıştır. Yapılan değişikliğin en önemli sonucu, hakkın kullanımını genişletmesi ve keyfileştirmesi, böylece muhalif basının hükümete yönelik her tür eleştirisinin hükümet yetkilileri tarafından tekzip edilebilmesi olmuştur. Çalışmada incelediğimiz *Ulus* gazetesi, muhalefet partisi CHP'nin yayın organı olması nedeniyle hükümetin baskıcı politikalarının başlıca hedeflerinden biridir. Aslında, daha önce ifade ettiğimiz gibi, DP, CHP ile olan hesaplaşmasını büyük ölçüde *Ulus* üzerinden gerçekleştirmiştir. Cevap ve düzeltme hakkı da bu doğrultuda *Ulus* gazetesinde sıklıkla kullanılmıştır.

Ulus'ta yayımlanan tekzip metinleri, 1957 seçimlerinin hemen öncesinde artış eğilimi göstermektedir. DP'nin üçüncü iktidar dönemi öncesindeki (1957-1960) yıpranmışlığı, buna karşılık muhalefetin güçlenmesi, partinin kaybettiği prestiji kazanabilmek adına muhalefete karşı sert önlemler almasıyla sonuçlanmıştır (Albayrak, 2004: 552). Tekzip sayısında ortaya çıkan bu artış eğilimi, DP'nin bu önlemlerinden biri olarak okunabilir. Ana muhalefet partisi CHP'nin DP hükümetlerine yönelik eleştirilerinin önemli bir ayağı ekonomik darboğaz olmuştur ve dolayısıyla *Ulus*'ta da bu yönde haberlere sıklıkla yer verilmiştir. Bu nedenle, ekonomik sıkıntı, çeşitli mal ve hizmetlere ilişkin darlık, yokluk ve zam haberleri tekzip edilen başlıca konulardan biri olmuştur. Ekonomik darboğaza ilişkin haberlerin yanı sıra, çeşitli salgın hastalıklar, CHP'nin faaliyetlerine, özellikle de yurt gezilerine dair haberler ile hükümetin ve Demokrat Parti'nin hemen her türlü eylem ve işlemine dair haber tekzibe konu olabilmiştir.

1956-1960 döneminde tekzip hakkının kullanımıyla ilgili tek sorun tekziplerde görülen sayısal artış olmamıştır. Tekzip edilen konuyla ilgili olmayan konuların tekzip metninde yer alması, tekzip metinlerine haber görünümü kazandırılarak gazetenin kendi yayın politikasının tersine döndüğü izleniminin yaratılması, gazetenin kurumsal kimliğine ve çalışanlarına yönelik hakaret içeren tekziplerin yayımlatılması da diğer sorunlu noktaları oluşturmaktadır. Bu noktada tekziplerin aynı sayfa ve sütunda ve aynı punto harflerle yayımlanması zorunluluğu nedeniyle gazetenin sayfa düzenlenmesinde yaşanan sıkıntıları da hatırlatmak gerekir. Diğer yandan tekziplerin neredeyse tamamının bakanlar, milletvekilleri, belediye başkanları, çeşitli kamu kuruluşlarının yetkilileri gibi resmi görevliler tarafından gönderilmiş olması, tekzip mekanizmasının hükümet tarafından kendine yönelik eleştirileri bertaraf etmede kullanılan bir araç olduğuna işaret etmektedir.

1956-1960 döneminde, kanunun verdiği olanakla, tekzip mekanizmasının bu şekilde kullanılması gerekçesiyle, 27 Mayıs Darbesi'nin ardından bu konuda bir düzenleme yapılmıştır. Milli Birlik Komitesi tarafından 29 Kasım 1960'ta kabul edilen 143 sayılı kanunla, Basın Kanunu'ndaki diğer bazı maddelerin yanı sıra cevap ve düzeltme hakkını düzenleyen madde de değiştirilmiştir. Yapılan değişiklikle hakkın kullanılmasıyla ilgili olarak yetki tekrar mahkemelere verilmiş, cevap yazısının cevap verenle ilgili kısmından daha uzun olamayacağı hükme bağlanmıştır. Ayrıca cevap ve düzeltme hakkı 1961 Anayasası ile de ilk kez anayasal güvenceye kavuşturulmuştur.

KAYNAKÇA

Ahmad, F. (1999). Modern Türkiye'nin Oluşumu. Çev., Yavuz Alogan, İstanbul: Sarmal.
Ahmad, F. (1996). Demokrasi Sürecinde Türkiye. Ahmet Fethi, İstanbul: Hil.
Ahmad, F. ve Ahmad, B. T. (1976). Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi, 1945-1971. Ankara: Bilgi.
Albayrak, M. (2004). Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960). Ankara: Phoenix.
Alemdar, K. (1996). İletişim ve Tarih. Ankara: İmge.
Altunç, M. S. (2004). Cevap ve Düzeltme Hakkı. Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
Asker, A. (2013). Askeri Darbeye Doğru. Demokrat Parti'nin Tahkikat Komisyonu Girişimi. Ankara: İmge.
Aydemir, Ş. S. (1998). Menderes'in Dramı. İstanbul: Remzi.
Bakacak, A. (2009). Ulus Gazetesinin Muhalefet Yılları (1950-1960). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara: Basılmamış Doktora Tezi.
Balkanlı, R. (1961). Mukayeseli Basın ve Propaganda. Ankara: Resimli Posta Matbaası.
Bulut, S. (2009). "Üçüncü Dönem Demokrat Parti İktidarı (1957-1960): Siyasi Baskılar ve Tahkikat Komisyonu", Akademik Bakış, 2(4): 125-145.
Coşkun, S. (2006). Cevap ve Düzeltme Hakkı ve Yeni Boyutları. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Çavdar, T. (t.y.). "Demokrat Parti", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 8, İstanbul: İletişim, 2060-2075.
Çekiç, O. (2013). "Bursa Nutku-3", http://www.akademipolitik.com/yazarlar1-2/koese-yazarlar/bursa-nutku-3.html#.Uk_LpTdrPIU (Erişim tarihi: 20 Temmuz 2013).
Çiftçi, A. (1992). "3445 Sayılı Kanunla Değiştirilen Basın Kanununun 19. Maddesine Göre Yazılı Basında Cevap ve Düzeltme Hakkı", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 1-4: 47-80.
Emre-Kaya, A. E. (2010). "Demokrat Parti Döneminde Basın-İktidar İlişkileri", İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 39: 93-118.
Eroğul, C. (1998). Demokrat Parti. Ankara: İmge.
Gevgilli, A. (t.y.). "Türkiye Basını", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 1, İstanbul: İletişim, 202-222.
Gölcüklü, F. (1970). Haberleşme Hukuku, Basın-Radyo-TV. Ankara: Sevinç Matbaası.
Gürkan, N. (1998). Türkiye'de Demokrasiye Geçişte Basın (1945-1950). İstanbul: İletişim.
İçel, K. (2001). Kitle Haberleşme Hukuku, Basın, Radyo-Televizyon, Sinema, İnternet. İstanbul: Beta.
İnan, S. (2007). "Demokrat Parti Dönemi (1950-1960)", Yakın Dönem Türk Politik Tarihi. (Der.) Süleyman İnan ve Ercan Haytoğlu. içinde. Ankara: Anı, 117-145.
İrvan, S. (2000). "Demokrat Parti Döneminde Türkiye'de Basın Özgürlüğü", İletişim, 7: 29-52.
İskit, S. (1939). Türkiye'de Matbuat Rejimleri. İstanbul: Matbuat Umum Müdürlüğü Neşriyatı.
Kabacalı, A. (1994). Türk Basınında Demokrasi. Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi.
Kabacalı, A. (1990). Türkiye'de Basın Sansürü. İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları.
Karaosmanoğlu, Y. K. (1960, 16 Ocak). "Tekzip Müessesesinin İflası", Ulus.
Karaosmanoğlu, Y. K.(1958, 10 Temmuz). "Gülelim Ağlayacak Halimize", Ulus.
Keane, J. (1996). Medya ve Demokrasi. Çev. Haluk Şahin, İstanbul: Ayrıntı.
Koloğlu, O. (2006). Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi. İstanbul: Pozitif.
Konyar, H. (1999). Ulus Gazetesi, CHP ve Kemalist İlkeler. İstanbul: Bağlam.
Öztürk, O. (2007). Demokrat Parti Dönemi Basın Rejimi ve Zafer Gazetesi (1957-1960) Ulus Gazetesi ile Karşılaştırmalı Bir İnceleme. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
Resmi Gazete, 24 Temmuz 1950.
Resmi Gazete, 8 Haziran 1956.
TBMM Tutanak Dergisi, 23. Birleşim, 14 Temmuz 1950.
TBMM Zabıt Ceridesi, 73. İnikat, 6 Haziran 1956.
"Tekzip Hastalığı", Ulus, 8 Eylül 1957.
Toker, M. (1991). Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları, DP Yokuş Aşağı, 1954-1957. İstanbul: Bilgi.
Toker, M. (1992). Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları, Demokrasiden Darbeye, 1957-1960. İstanbul: Bilgi.
Topuz, H. (1996). 100 Soruda Türk Basın Tarihi. İstanbul: Gerçek.
Tunçay, M. (t.y.). "Siyasi Tarih (1950-1960)", Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye 1908-1980. Sina Akşin (der.), İstanbul: Cem, 177-187.
Yalçın, H. C. (1957, 27 Ağustos). "Tekzip bahanesiyle propaganda", Ulus.
Yetim, F. (2006). Ulus ve Zafer Gazetelerinin Karşılaştırmalı İncelemesi (1957-1960). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara: Basılmamış Doktora Tezi.
Yıldız, N. (1997). "Demokrat Parti İktidarı (1950-1960) ve Basın", SBF Dergisi, 51: 481-505.
Yiğenoğlu, Ç. (1996). Metelikten Medyaya. İstanbul: Çağdaş.
Zürcher, E. (1998). Modernleşen Türkiye'nin Tarihi. İstanbul: İletişim.

Gazeteler

Ulus gazetesinin 8 Haziran 1956-27 Mayıs 1960 tarihleri arasında yayımlanan tüm sayıları ile Zafer, Cumhuriyet, Hürriyet, Milliyet ve Vatan gazetelerinin 1-8 Haziran 1956 tarihli sayılarının taranmasında Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi ve Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi arşivlerinden yararlanılmıştır.

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi – Sayı 39 – Ocak 2014

UZAKTAN EĞİTİME GENEL BİR BAKIŞ

Ekrem DEMİR, Yrd. Doç. Dr. İstanbul Üniversitesi, Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi,ekremdemir100@gmail.com

ÖZET: Günümüz öğrenme süreçlerinde uluslararası sınırlar ortadan kalkmış; bilgiye ulaşmak, bilgiyi elde etmek ve bilgiyi kullanmak kolay bir faaliyet hâline gelmiştir. Bu öğrenme-öğretme süreci *İnternet* olarak adlandırılan sanal dünya kurgusu üzerinde gerçekleştirilmektedir. Her ne kadar bu öğrenme-öğretme süreci sanal olarak ifade edilse de bilgiyi her anlamda edinme, somut bir sonuç olarak ortaya çıkmaktadır. Son yıllarda sınırları belirlenmiş bir disiplin hâline gelen bu süreç *uzaktan eğitim* olarak adlandırılmaktadır. Bu öğrenme-öğretme yönteminde *e-içerik, öğrenme yönetim sistemi, sanal sınıf, ölçme-değerlendirme* kavramları temel bileşenler olarak ortaya çıkmaktadır. Çalışmada bu bileşenlerle birlikte uzaktan eğitimin çok yönlü tanımı, modelleri, özellikleri ve gerçekleşmesindeki roller hakkında genel bir bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Uzaktan eğitim*, e-öğrenme, online eğitim, uzaktan öğrenme.

OVERVIEW OF DISTANCE EDUCATION

ABSTRACT: In today's learning process the international borders have disappeared and to obtain information and knowledge become an easy process. The teaching-learning process takes place on the virtual world which is called Internet. Although this teaching-learning process was expressed as virtual, the information acquisition in every sense emerges as a concrete consequence. In this teaching-learning method namely e-learning, the "Internet-computer-learning-teaching" concepts have been intertwined. In this study, distance education (e-learning, online education) will be emphasized that have the flexibility of time and speed of learning as well as gives the students the responsibility for their own learning. The learning management system which is a component of e-learning, will be described in detail.

Keywords : Distance education, e-learning, online education, distance learning.

Giriş

İçinde bulunulan yüzyıl; bilişim ve iletişim teknolojilerindeki gelişimin insanlık tarihinde toplumsal, ekonomik ve bilimsel değişimin yönünü yeniden belirlediği ve giderek *ağ toplumunun* ortaya çıktığı *bilgi çağı* olarak adlandırılır. 2. Dünya savaşının bitmesiyle 1950'lerin sonlarında başlayan başta imalat sanayi olmak üzere ulaştırma, inşaat ve enerji sektörlerindeki gelişmelerin oluşturduğu *endüstri toplumu*nun neye dönüşeceği tartışması (Webster, 2001) 1980'lerde İnternet'in kullanılması ve 1995'te de tamamen serbest bırakılmasından sonra *Endüstri Sonrası Çağ* terimi (Bell, 1976) yerini *enformasyon* sözcüğüne bırakmıştır (Castells, 1999). Türkçeye ise bu kavram *bilgi çağı* ya da *bilişim çağı* olarak yerleşmiştir. *Bilgi çağı*nın getirdiği ilk fayda, dünyada bilgi patlaması yaşanması ve bu bilginin coğrafi sınırlar tanımadan rahatça dolaşmasını sağlaması olmuştur.

Eğitim kurumlarında sürekli olarak artan öğrenci kapasitesi, buna bağlı olarak yetişmiş öğretim elemanı sayısının az olması ve *hayat boyu öğrenme* sürecinde kişilerin farklı zamanlarda, farklı mekânlarda kendi durumlarına uygun şartlarda eğitim alma isteği, kurumların personellerini daha hızlı ve daha ekonomik olarak hizmet içi eğitimlerini verme talebi ve bunun gibi birçok sebep insanoğlunu farklı eğitim modellerini keşfetmeye yöneltmiştir. *Uzaktan eğitim, uzaktan öğrenme, online eğitim, Web'den öğrenme, e-eğitim, e-öğrenme* kavramları bu keşifler sonucu oluşmuştur (Karakaya ve Aksoy, 2005).

Uzaktan eğitim ile ilgili ulusal ve uluslararası eğitim dünyasında birçok tanımın yapıldığı görülmektedir:
- *Uzaktan eğitim;* öğrenci ve öğretmenlerin farklı mekânlarda bulunduğu, özel ders tasarımları ile öğretim yöntemlerinin uygulanmasını ve çeşitli teknolojilerinin kullanılmasını gerektiren, planlı, kurumsal ve yönetsel bir düzenlemedir (Moore ve Kearsley, 2005).
- *Uzaktan eğitim;* uydu, video, ses, grafik, bilgisayar, çoklu ortam teknolojisi gibi araçların yardımıyla eğitimin uzaktaki öğrencilere ulaştırılmasıdır (USDLA, 2011).

- *Uzaktan eğitim;* geleneksel öğretme-öğrenme yöntemlerinin sınırlılıkları nedeniyle sınıf içi etkinliklerini yürütme olanağının bulunmadığı durumlarda, eğitim etkinliklerini planlayanlar ve uygulayıcılar ile öğrenciler arası iletişim ve etkileşimin özel olarak hazırlanmış öğretim üniteleri ve çeşitli ortamlar yoluyla belirli bir merkezden sağlandığı bir öğretim yöntemidir (Alkan, 1987).
- *Uzaktan eğitim;* kaynak ve alıcıların öğrenme-öğretme süreçlerinin büyük bir bölümünde birbirlerinden ayrı (uzak) ortamlarda bulunduğu, alıcılarına "öğretim yaşı, amaçları, zamanı, yeri ve yönetimi" vb. konusunda "bireysellik", "esneklik" ve "bağımsızlık" olanağı tanıyan, öğrenme-öğretme süreçlerinde yazılı ve basılı materyaller, işitsel araçlar (telefon, radyo), görsel-işitsel teknolojiler (televizyon, video) ve yüz yüze eğitim (akademik danışmanlık) gibi materyal, araç, teknoloji ve yöntemlerin kullanıldığı, kaynak ile alıcılar arasındaki iletişim ve etkileşimin ise televizyona ve bilgisayara dayalı etkileşimli/tümleşik teknolojilerle sağlandığı planlı ve sistematik bir eğitim teknolojisi uygulamasıdır (Uşun, 2006).

Yukarıdaki tanımlara bakıldığında hepsinin bir kesişme noktasının olduğu açıkça görülmektedir. Bununla birlikte Simonson, Smaldino, Albright ve Zvacek'e göre *uzaktan eğitim* tanımında dört temel unsur bulunmaktadır:
1. Bir kurum tarafından yürütülen formal bir eğitimdir. Bu kurumların akreditasyon, diploma, sertifika, eğitim kalitesi artırımı, öğrenmenin organizasyonu, eğitim kuramları, öğrenme yöntemlerinin kullanılması gibi kurumsal çalışmaları vardır. İnformal ve kendiliğinden devam eden (geleneksel) eğitimden farklıdır.
2. Öğretici ve öğrenenler mekân veya zaman ya da hem zaman hem mekân boyutunda birbirlerinden ayrıdır.
3. İletişim teknolojilerinin işe koşulması senkron (eş zamanlı) veya asenkron (eş zamanlı olmayan) şekilde olabilir. İletişim için televizyon, radyo, İnternet, telefon, mektup vb. kullanılabilir.
4. *LMS (Learning Management System)* şeklinde ifade edilen *öğrenme yönetim sitemleri* ile öğrenen, öğretici, kaynaklar ve içerikler arasında öğretim tasarımları ve eğitim kuramları etkin olarak kullanılmaktadır (Simonso, Smaldino, Albright ve Zvacek, 2003).

Yukarıdaki tanımlara bakıldığında *uzaktan eğitim* kavramının öncelikle teknolojinin sağladığı bir imkân olduğu, *uzaktan eğitim*in bir öğrenme modeli olarak ortaya çıktığı, mevcut öğrenme süreç ve modellerinin imkânlarını aştığı, öğrenme sürecini zaman ve mekân ötesi bir niteliğe taşıdığı görülmektedir.

Amerika'da mektupla stenografi dersleri (NEA, 2000) şeklinde başlayan *uzaktan eğitim* teknolojilerinin gelişip zenginleşmesi günümüze kadar devam etmiştir. M. Casey *uzaktan eğitim*de kullanılan teknolojileri, tarihî süreç içerisinde aşağıdaki başlıklar şeklinde değerlendirmiştir (Casey, 2008):
- *Uzaktan eğitim ve posta*
- *Uzaktan eğitim ve radyo*
- *Uzaktan eğitim ve televizyon*
- *Uzaktan eğitim ve uydu iletişimi*
- *Uzaktan eğitim ve bilgisayar*
- *Uzaktan eğitim ve* WWW (World Wide Web)

Moore ve Kearsley ise *uzaktan eğitim* teknoloji gelişimini aşağıdaki şeklinde tanımlanmıştır (Moore ve Kearsley, 2005):
1. Nesil : Mektuplaşma
2. Nesil : Radyo ve televizyon
3. Nesil : Açık üniversiteler
4. Nesil : Telekonferans
5. Nesil : İnternet/Web

Casey, Moore ve Kearsley'in tanımlamalarına bakıldığında basılı materyaller, işitsel araçlar, televizyon ve teknolojileri ile bilişim teknolojilerinin *uzaktan eğitim*de iletişim ortamları olarak ortaya çıktığı görülmektedir.

Uzaktan Eğitimin Tarihçesi

1728 yılında Boston Gazetesi'nde mektup ile stenografi dersleri verildiğine ilişkin reklamlar bulunmuştur. 1890'lı yıllarda Avustralya'daki Queensland Üniversitesi kampüs dışına açık olan bir eğitim programı yürütmüştür. Benzer bir programı da 1920'lerde Columbia Üniversitesi gerçekleştirmiştir. 1930'lara gelindiğinde radyo, artık pek çok okul tarafından bir *uzaktan eğitim* aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır. 1950'lerde ise Amerika'da özellikle askerî amaçlı olarak kullanılan *uzaktan eğitim* için kâğıt tabanlı iletişim ortamı kullanılmıştır (NEA, 2000).

Uzaktan eğitim teriminden ilk defa Wisconsin Üniversitesinin 1892 Yılı Kataloğu'nda bahsedilmiş olup yine ilk kez aynı üniversitenin yöneticisi William Lighty tarafından 1906 yılında yazılan bir yazıda bu terim kullanılmıştır (Uşun, 2006). *Uzaktan eğitim* için 1980'li yıllar strateji, 1990'lı yıllar kalite, 2000'li yıllar ise iletişim ve bilgi temelli girişimler olarak adlandırılmıştır (Karaağaçlı ve Erden, 2008). Williams ve Pabrock'a göre *uzaktan eğitim* üç evreden oluşumaktadır:
1. 1860-1960: Basılı materyal, radyo yayınları ve video kasetlerle,
2. 1960- 1990: Çift yönlü ses ve video yayınları, eğitim amaçlı bilgisayar diskleri ile,
3. 1990 - …. : Hibrit teknolojiler, sanal sınıflar ve İnternet teknolojileri ile (Williams ve Pabrock, 1999).

Türkiye'de *uzaktan eğitim*in geçmişi her ne kadar 70-80 yıl öncesine gitse de bugünkü anlamına yakın olacak nitelikteki *uzaktan eğitim* meselesi 1970'lerde görülmeye, gerçek anlamda da 1982'li yıllarda uygulanmaya başlanmıştır. *Uzaktan eğitim* meselesi, ilk defa 1927 yılında, vatandaşların okur-yazar hâle getirilebilmesi için kullanılabileceği yönündeki tartışma ile gündeme gelmiştir. (Alkan, 1998) 1955'li yıllara kadar ülkemizde *uzaktan eğitim*in uygulanmamasının en önemli nedeni, öğretmensiz bir eğitimin gerçekleşemeyeceği düşüncesi ile özellikle okuma yazma eğitiminin *uzaktan eğitim* ile yapılamayacağı düşüncesidir. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Bankacılık ve Ticaret Hukuku Enstitüsü, 1956 yılında banka personellerini mektup ile eğiterek *uzaktan eğitim*in Türkiye'de uygulanması ile ilgili ilk somut ve önemli adımı atmıştır. 1961 yılında Millî Eğitim Bakanlığı tarafından Mektup ile Eğitim Merkezi kurulmuş ve bu birimde, eğitimlerini dışarıdan tamamlamak isteyen kişilere hazırlık dersleri mektup ile verilmiştir. Bu çalışmalar 1966'da genel direktörlük seviyesinde organize edilerek daha da yaygınlık kazanmıştır (Kaya, 1996). 1982 yılına kadar genellikle mektup ve video gibi iletişim araçları kullanılarak yapılan Türkiye'deki *uzaktan eğitim* için 1981 yılı, dönüm noktası olmuştur. Anadolu Üniversitesi ile daha planlı, bilimsel temele dayalı, toplumsal ihtiyaçları karşılayan niteliklerle başlayan bu yeni süreç günümüzde birçok üniversitenin profesyonelce gerçekleştirdiği bir eğitim-öğretim modeli hâlini almıştır.

Uzaktan Eğitim Modelleri

Bir *uzaktan eğitim* faaliyetinin gerçekleştirilmesi için öncelikle hedef amaçlı bir eğitim modeli belirlenmeli ve geliştirilmelidir. Bununla birlikte bu modelin teknolojik altyapıyla da desteklenmesi gerekmektedir. *Uzaktan eğitim*de kullanılan modeller genelde eş zamanlı ve eş zamanlı olmayan (senkron ve asenkron) olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır (Romiszowski, 2004).

*Uzaktan eğitim*in eş zamanlı ve eş zamanlı olmayan şekilde gerçekleşmesi ile ilgili açıklamalar aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Eş Zamanlı (Senkron)	Canlı veya gerçek zamanlıdır. Öğrenciler aynı anda online olur ve derse katılır. Örnek: Webinar iletişim, online chat.
Eş Zamanlı Olmayan (Asenkron)	Canlı veya gerçek zamanlı değildir. Öğrenci kendine en uygun zamanda online olur veya derse katılır. Örnek: Bireysel online, takım veya bütün grup çalışmaları.

Tabloda temelde iki farklı *uzaktan eğitim* modeli görülmektedir: Eş zamanlı ve eş zamanlı olmayan öğrenme modeli. Her bir modelin özelliğini bilmek, öğreticiye online veya karma öğretim sistemin *uzaktan eğitim* sistemine nasıl entegre edilmesi konusunda karar verilmesine yardımcı olacaktır (Midkiff ve DaSilva, 2011).

*Uzaktan eğitim*de kullanılan bu modellerin bazı avantajları ve dezavantajları bulunmaktadır (Midkiff ve DaSilva, 2011; Taylor, 2002):
Senkron modelin avantajları :

- Gerçek zamanlı tartışma ve beyin fırtınası ortamı oluşturur.
- Herhangi bir problemle karşılaşıldığında anında geri bilgilendirme alınabilir.
- Öğrenci grup içinde olduğu için daha az izole olmuş olur.
- Mekâna bağlı engelleri ortadan kaldırır.

Senkron modelin dezavantajları:
- Ders zamanının ayarlanması, ders zaman aralıklarının öğrenciye uymaması gibi problemler yaşanır.
- Sınav değerlendirmesinde gözetmenlik sorunu oluşur.
- Farklı grup çalışmalarında ihtiyaç duyulan teknolojik araçların temini sağlanamaz.
- Öğrenci tartışmalara istediği zaman katılamaz, kalabalık derslerde sadece dinleyen pozisyonuna düşer.
- Teknolojiyle barışık olmayan öğrenciler pasif kalır.

Asenkron Modelin Avantajları:
- Yer ve zaman engeli ortadan kalkar.
- Herkesin eğitime katılım olanağı vardır..
- Eğitim uluslararası kimliğe bürünür.
- Öğrenci derse ve tartışmalara istediği şekilde katılabilir.
- Çekingen, iletişim yönü zayıf öğrencinin derse katılımı artar.

Asenkron Modelin Dezavantajları:
- Sanal ve dağıtık bir öğrenim topluluğu yaratır.
- Uygulamalı dersler için uygun değildir.
- Gözetmenli sınavlarda dışarıya bağımlıdır.
- Öğrencilerde izole edilmiş etkisi yaratabilir.
- Anında geri besleme alınmaz.

Tarihî süreç içerisinde eş zamanlı olmayan (asenkron) öğrenme modeli; mektupla öğretim, çoklu ortam modeli -*hareketli görüntüler, resimler ve sesler gibi pek çok unsurdan oluşan bir sunumu anlatmaktadır*.- (Uşun, 2006) ve esnek öğrenme -*öğrenen; öğrenme zamanını başlatmada, istediği öğrenme düzeyini seçmede, yer ve zamanı kendine göre saptamada, öğrenme hızını belirlemede, öğrenme teknolojisini seçmede özgürdür*.- (Race, 1998) modeli olarak incelenebilir. Eş zamanlı (senkron) modelde ise radyo, televizyon, telefon, uydu, İnternet gibi teknolojiler kullanılmaktadır. Bu teknolojiler aracılığıyla iki yönlü ses, iki yönlü görüntü, sesli ve görüntülü konferans uygulamalarına olanak sağlanmaktadır (Uşun, 2006).

Eş zamanlı ve eş zamanlı olmayan öğrenmeyle birlikte teknoloji çağının getirmiş olduğu teknolojik avantajlar yeni bir öğrenme modelini de beraberinde getirmiştir. Gün geçtikçe yeni anlamlar ve nitelikler kazanmaya devam eden bu model *karma eğitim modeli* (*blended learning, hybrid eğitim)* olarak ifade edilir. Driscoll'a göre *karma eğitim (harmanlanmış eğitim, hybrid eğitim)* dört farklı kavramla anlatılır (Driscoll, 2002):
1. Web tabanlı teknoloji gereçlerinin farklı şekillerini karıştırarak ya da birleştirerek kullanmak (sanal sınıflar, kendi kendine öğrenme, birlikte öğrenme, ses, video ya da metin).
2. Eğitim teknolojisi kullanarak ya da kullanmayarak farklı eğitim bilimsel yaklaşımları birleştirerek en iyi eğitim çıktısını elde etmek (yapısalcı, davranışsal ve bilişsel yaklaşım vb.).
3. Farklı eğitim teknolojilerini yüz yüze eğitmen rehberliğindeki uygulamalarla birleştirmek (video teyp, CD-ROM, web tabanlı eğitim, film).
4. Eğitim teknolojisini güncel bilgilerle ve gelişmelerle birleştirerek veya karıştırarak öğrenme ve çalışma arasında uyumlu bir etki yaratmaya çalışmak.
Harmanlanmış öğrenme geleneksel eğitimi desteklemek amacıyla teknolojik materyallerin kullanılması olarak düşünülmemelidir. Harmanlanmış öğrenmedeki denge çevrim içi ağırlıklı eğitim veren bir kurumun verimliliği arttırmak amacıyla çevrim içi eğitime ek olarak yüz yüze ders vermesi olarak da düşünülebilir (Picciano, 2008).

Uzaktan Eğitimin Özellikleri

Avrupa Uzaktan Öğretim Üniversiteler Birliği (EADTU: European Association of Distance Teaching Universities) önderliğinde Avrupa'da çevrim içi eğitim programları yürüten 13 kurumun birlikte yürüttüğü *E-xellence* projesine

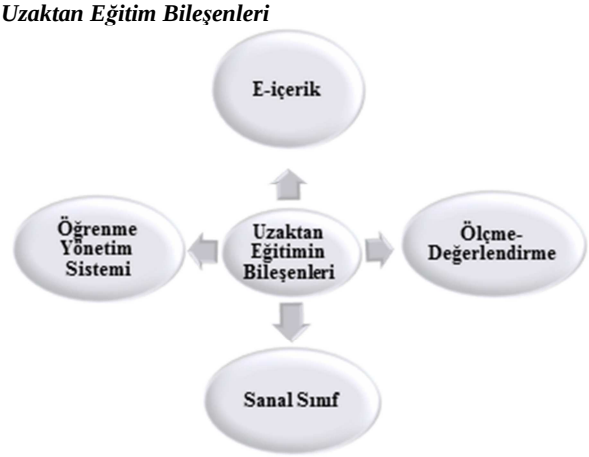
göre, yüksek eğitimde *uzaktan eğitim* için dört birincil özellik belirlenmiş ve bu özelliklerin geliştirilmesi hedeflenmiştir (EADTU, 2013):
1. Erişilebilirlik
2. Esneklik
3. Etkileşim
4. Bireyselleştirme

Eğitim ortamı ve süreci bireylerin eşit eğitim alma hakkını tartışmaya açmayacak şekilde erişilebilir olmalıdır. *Uzaktan eğitim*de bireye zaman, mekân ve öğrenme hızında esneklik sunulmalı, etkileşimin çift-tek yönlü ve ölçülebilir olması sağlanmalı, öğrenme-öğretme etkinlikleri bireyin tercihine göre hazırlanmalı ve gerçekleştirilmelidir.

Gelişen eğitim ve teknoloji imkânları ile birlikte *uzaktan eğitim* çeşitliliğini arttırmakta ve bünyesine yeni özellikler katmaktadır (Özer, Gür ve Küçükcan, 2010):
- Öğreticiyle öğrenen ayrı ortamlardadır.
- Bireye yeni ve çok çeşitli seçenekler sunar.
- Birbirinden farklı ya da tümleşik öğretim ortamlarına sahiptir.
- Geleneksel eğitime uygun olmayan öğrencilere uygundur.
- Çevrim içi ortamlarda geri besleme süresi kısadır.
- Diğer eğitim sistemlerine göre daha ucuzdur.

Sherry'e göre belirlenen *uzaktan eğitim* özellikleri de şöyle sıralanabilir (Sherry, 1996):
- Küresel düzeyde eğitim gerçekleşir.
- Değişik zekâ, öğrenme yeteneklerine ve davranışlarına göre esnek olabilme imkânı vardır.
- Her birey için özelleştirilebilir.
- Kalabalık grupların ürüne olan ihtiyacına cevap verilebilir.
- Öğretici ve öğrenen açısından hareket kabiliyetinin yüksekliği söz konusudur.
- Maliyet avantajları açısından uygundur.

Uzaktan Eğitim Bileşenleri

Bir e-öğrenme veya *uzaktan eğitim* yapısını oluşturmak için öncelikle aşağıdaki soruları cevaplamak gerekmektedir:
- Eğitimlere ulaşım veya erişim hangi alt bileşenlere sahip öğrenme yönetim sistemi üzerinden gerçekleşecektir?
- Ne tür dersler, nasıl bir içerik tasarımıyla verilecektir?
- Eğitimlerin şekli nasıl olacaktır? (Senkron-asenkron)
- Eş zamanlı ulaşım veya erişim ne şekilde olacaktır?
- Eğitim içeriklerinde bulunması gereken çoklu ortam gereksinimleri nelerdir?
- Öğrenme sürecinin ölçme-değerlendirme basamağı hangi yöntemle gerçekleştirilecektir?

Bu sorulara verilecek cevaplar, *uzaktan eğitim* uygulaması için gerekli olan içerik, yazılım, donanım ve veri iletişim altyapısının niteliği ile ilgili bileşenlere yönelik ihtiyaçların tespitinde yardımcı olmaktadır. Veri iletişim altyapısı eğitim uygulamasının çalışabilmesi için bir iletişim ortamı sağlamakta olup donanım bileşenleri ise gerekli bilgi işlem gücünü karşılamaktadır. Kullanılan yazılım bileşenleri eğitimlerin hazırlanmasını, katılımcılara ulaştırılmasını ve eğitimle ilgili iş süreçlerinin yönetilmesini; içerik ise ders materyalinin eğitimi alacak kişilere sunulmasını bir başka deyişle eğitimin gerçekleşmesini sağlamaktadır. Öğrenme sürecinin son basamağı olan ölçme-değerlendirmede ise öğrenmenin düzeyi tespit edilmektedir. Buna göre *uzaktan eğitim*in temel bileşenleri *öğrenme yönetim sistemi, e-içerik, sanal sınıf, ölçme-değerlendirme* olarak ifade edilebilir.

E-öğrenme sürecinin en önemli unsurlarından biri *öğrenme yönetim sistemi*dir. Farklı isimlerle nitelendirilse de bütün *öğrenme yönetim sistemleri*nin genel kurgusu birbirine çok yakındır. *Öğrenme yönetim sistemi* öğrencilerin ders içeriği görüntüleme, çevrim dışı dersleri takip etme, okul ve diğer öğrencilerle iletişim kurma gibi temel işlevleri barındıran 7 gün 24 saat açık WEB tabanlı bir eğitim platformu olarak adlandırılabilir. Böylece, öğrenciler *ÖYS (Öğrenme Yönetim Sistemi)* üzerinden ders içeriklerini ve dersi destekleyici eğitim materyallerini takip edebilir; ders öğretim elemanları veya öğrencileri ile çevrim içi dersler sırasında ya da mesaj, forum, çevrim içi sohbet ortamları sayesinde sürekli etkileşime geçebilirler. *ÖYS* üzerinde yukarıda belirtilen faaliyetlerin gerçekleşmesi için sistem kurgusunda olması gereken bazı araçlar vardır. Bu araçlar *ders araçları* ve *iletişim araçları* olmak üzere iki ana başlık altında toplanır. *Ders araçları* ve *iletişim araçları* ise şu şekildedir (Moodle, 2013):

1. **Ders Araçları**
a. Ders Planı
b. Ders İçerikleri
c. Kaynaklar
d. Öğrenci Listesi
e. Katılım Takvimi

2. İletişim Araçları
a. Kişisel Mesaj
b. Forum
c. Duyurular

Ders araçlarından *ders planı* dersin tüm konu ve etkinliklerinin öğrencilerle paylaşılması için geliştirilmiştir. *Ders içerikleri* bilgisayar yazılım dili bilmeyi gerektirmeden sistem üzerinde doğrudan ders içeriği geliştirilmesine imkân sağlayan araç olarak oluşturulmuştur. Bu araç ile daha önceden hazırlanmış grafik, animasyon, metin, ses ve video dosyalarının sistemde öğrencilerle paylaşımını sağlamak mümkün olmaktadır. *Kaynaklar* aracında ise öğrencilerin ders kaynaklarına ve dersle ilgili basılı ya da İnternet üzerindeki ek kaynaklara hızlı erişimi sağlanmıştır. *Öğrenci listesi;* sisteme kayıtlı tüm öğrencilerin ad, soyad ve e-posta adresi gibi bilgilerinin listelendiği araçtır. *Katılım takvimi*nde ise kullanıcının sistemle olan tüm etkileşimi, kaydı tutulmaktadır. Öğrencinin ders içeriğinin ne kadarını tamamladığı, tartışma odalarındaki tüm mesajları ve ödevlerdeki başarıları gibi bilgileri eğitmen ve öğrenciye bu araç aracılığıyla göstermek mümkündür. İletişim araçlarından *kişisel mesaj;* eğitmen-öğrenci, öğrenci-öğrenci, öğrenci-grup ve eğitmen-grup etkileşimini sağlayan sistem içi e-posta sistemidir. *Forum;* ders ile ilgili tüm kavram, konu ve bilgilerin zaman sınırı olmadan tartışılmasına imkân sağlayan, ayrıca eğitmen veya öğrenciler tarafından yüklenen dosyaların paylaşımı sağlayan bir araçtır. *Duyurular;* sınıf genelindeki haber, ders veya etkinliklerin öğrencilere duyurulmasını sağlar. Bu mesajlar, kişisel olmayıp sınıf genelinde iletişim için kullanılan mesajlardır (Moodle, 2013).

Öğrenme yönetim sistemi arayüzü kullanıcıların kolay erişimine ve kullanımına uygun olacak şekilde işlevsel olmalıdır. Bununla birlikte amaca uygun ÖYS seçimi yapılmalı, arayüz ile sunum kurgusu kurumun ve içeriğin özellikleri ile uyumlu olmalıdır. *ÖYS, e-öğrenme* sürecinin önemli unsurlarından biri olarak kabul edilmekle birlikte ancak bünyesinde tasarlanmış içerik barındırdığı durumda asıl fonksiyonunu ifade eder. Bu bağlamda öğrenme sürecinde kullanılmak üzere belirlenen hedefler dâhilinde içerik oluşturulmalı, bilginin bilişsel yükünü hafifletmek için görsel-işitsel elemanlardan faydalanılmalı, bunlar yapılırken de bir içerik tasarım süreci ortaya konularak görsel tasarım kurallarına uyulmalıdır.

*Uzaktan eğitim*in en önemli bileşenlerinden bir diğeri olan içerik, Allen'e göre dört grupta ele alınır (Allen, 2006):
Bilgi Tabanlı: İçerik, bütün bilgilerdir. Gerçekler, kavramlar ve öğrenilen prosedürler gibi. Mesela detaylı bir taslak, bileşenleri tanımlayabilir.
Hedef Tabanlı: İçerik, davranışsal kazanımları belirleyen öğrenim amaçlarının birikimidir. Örnek; öğrenim aktivitesinin sonucunda, öğrenciler güneş sistemindeki dört gezegenin adını söyleyebilir duruma geleceklerdir.
Medya Tabanlı: Öğretim uygulamalarının içeriği tamamen yazı, resim, video ve diğer çoklu ortam bileşenleridir.
Deneyim Tabanlı: İçerik; öğrenim amaçlarını, medyayı, ilişkileri ve değerlendirme aktivitelerini içeren bir öğrenim uygulanmasındaki bütün öğretim bileşenlerinin toplamıdır.

Ders materyali olarak da ifade edilebilecek *e-içerik*, öğrenme-öğretme sürecine doğrudan yön veren önemli bir etkendir. Amaca ve öngörülen standarda uygun bir *e-içerik*, *e-öğrenme* sürecini gerçekleştirebileceği gibi her açıdan zayıf bir *e-içerik* de öğrenme-öğretme sürecini sekteye uğratabilir. Günümüz *e-öğrenme* süreçlerinde kullanılan *e-içerikler* incelendiğinde gelişmiş, interaktif *e-içerik*lerin çoğunlukla somut veriler ve göstergelerle ifade edilebilen sayısal derslerde geliştirildiği; buna karşılık salt metne dayalı sözel içerikli derslerde *e-içerik*lerin daha basit bir kurgu ile sunulduğu görülmektedir.

ÖYS ve içerikten sonra *uzaktan eğitim*de öğretici ve öğreneni bir araya getiren diğer bir bileşen sanal sınıf bileşenidir. Sanal sınıf, öğrencilerin çevrim içi bilgisayar kullanmaları yoluyla *uzaktan eğitim* almaları olarak açıklanabilir. Sanal sınıf programları *uzaktan eğitim*, seminer verme, etkileşimli laboratuvar uygulamaları, simülasyonlar, benzetim, çeşitli yazılımların tanıtımları, video konferans, çevrim içi danışmanlık gibi birçok alanda kullanılmaktadır (Allen, 2006).

Ölçme ve değerlendirme bileşeni ise eğitim öğretimin planlaması ve yönlendirilmesinde (öğretim ortamlarının tasarlanmasında, öğrenim hedeflerinin belirlenmesinde vb.) ve öğrencilerin başarısının ölçülmesinde etkin olarak kullanılır (Tekin, 1996). *Uzaktan eğitim*de, öğrenim teknoloji üzerinden gerçekleştiği için ölçme ve değerlendirmenin ayrı bir önemi vardır. *Uzaktan eğitim*de kullanılan ölçme değerlendirme çeşitleri yalnızca öğrenmeye puan verme ya da başarılı olursa sertifika, belge, diploma vb. verme değil; alınan sonuca göre eğitim etkinliklerinin zenginleştirilmesi ve bu sayede de verilen eğitimin ve ölçme değerlendirme araçlarının geliştirilmesi sağlanır (Simonso, Smaldino, Albright ve Zvacek, 2003). Geleneksel ölçme araçlarını kâğıt-kalem (çoktan şeçmeli, klasik yazılı sınav, kompozisyon yazma, boşluk doldurma, doğru-yanlış) sınavları oluştururken *uzaktan eğitim*de kullanılabilecek alternatif yöntemlere ise performans değerlendirme, ürün dosyası, proje, probleme ve olaya çözümlemeye dayalı öğrenme gibi daha çok yapılandırmacı yaklaşımlar örnek verilebilir (Simonso, Smaldino, Albright ve Zvacek, 2003).

Uzaktan Eğitimde Roller

Uzaktan eğitim bileşenlerinin aktive olması ile *uzaktan eğitim* sürecinde bazı roller ortaya çıkar. Öğrenme hedeflerindeki başarı düzeyi, içerik tasarımındaki doğru yönelişler ancak bu rollerin iyi irdelenmesine ve birbiriyle ilişkisinin iyi anlaşılmasına bağlıdır.

Idaho Üniversitesi tanımına göre *uzaktan eğitim*deki roller şunlardır (uiweb.idaho.edu, 2013) :
Öğrenici: Eğitim-öğretim süreçlerinde öğrencilerin bazı ihtiyaçları bulunmaktadır ve bu ihtiyaçların çözümlenmesi *uzaktan eğitim* programının amacını oluşturmaktadır. Öğrenicilerin *uzaktan eğitim* sürecini başarılı tamamlamaları için bazı sorumlulukları mevcuttur:
- Öğrenicinin temel görevi öğrenmektir.
- *Uzaktan eğitim*in olmazsa olmazı olan ders materyallerini takip etmelidir.
- Teknolojik araçlarla iletişimini artırmalı ya da etkileşim içinde olmalıdır.
- Verilen ödevleri zamanında yapmalı, gerekli araştırma çalışmalarına katılmalıdır.
- Zaman sınırlı görevlendirmeleri takip etmelidir.

Bu sorumlulukların yanında öğrencilerin eğitim-öğretim sürecinde yaşadığı bazı sınırlılıklar da mevcuttur:
- Dersleri takip etmeme ve bunun sonucunda yaşanan motivasyon eksikliği,
- Zaman zaman yapılan yüz yüze dersler ve canlı derslere katılımın zorluğu,
- *Uzaktan eğitim* düşüncesine olan olumsuz bakış açısı,
- Öğrencinin bireysel olarak öğrenme güçlüğü çekmesi ya da ders çalışma planlamalarında yetersiz kalması.

Öğreticiler ve Fakülte: Öğreticiler gerekli ders içeriklerinin geliştirilmesi ve bu içerikleri çeşitli ortamlarda kullanmaya hazır hâle getirmekle sorumludur. Öğreticiler öğrenicilere kişisel olarak rehberlik etmeli ve öğrenicileri sürekli ve hızlı dönütlerle bilgilendirmeli, desteklemeli; öğrencilerin ölçme ve değerlendirme bilgilerini takip etmelidir.

Öğretici Yardımcıları: Bu gruptaki yardımcılar, öğretici ile öğrenici arasında bir köprü görevi görmektedirler. Özellikle öğreticinin motivasyon, rehberlik, ölçme değerlendirme vb. görevlerinden dolayı eğitim-öğretimin aksamaması için yardımcılardan yardım alır. Yardımcılar öğreticiden aldıkları direktifleri yapma konusunda istekli olmalı; öğreticinin sınav değerlendirme, ödev toplama, ders düzenleme gibi işlerde öğreticinin iş yükünü hafifletmelidir.

*Destek Personeli ve Yönetici Grubu: Uzaktan eğitim*de aktif olarak öğreniciyle görüşmeyen fakat eğitim-öğretim işlerinin düzenlenmesindeki asıl kişilerdir. *Uzaktan eğitim* altyapısının hazırlanması, materyallerin seçilen eğitim tasarımına göre düzenlenmesi, basımı, dağıtımı, aktivitelerin programlanması, teknik desteğin gerçekleştirilmesi, öğrenci kayıt ve özlük işlerinin takibi gibi *uzaktan eğitim*in işleyişinin omurgası kabul edilen işler bu gruplar tarafından yürütülür. Ayrıca yönetimsel faaliyet alanında kanuni işleri düzenleyen hukuk uzmanları, mali işlerden sorumlu finansman ekibi, eleştirileri değerlendirip geliştirme birimine sunan iletişim uzmanları da bu yapı içerisinde bulunmaktadır.

Sonuç

Bilgi çağı olarak adlandırılan içinde bulunduğumuz yüzyıl eğitime önemli imkânlar sunmuştur. Bu imkânların başında gelen *uzaktan eğitim*, bilişim çağı ve ağ toplumu olmanın gerekliliklerini yerine getiren alternatif öğrenme süreci olarak ortaya çıkar. Hayat boyu öğrenme kavramı ile farklı bir boyut kazanan bu süreç "bireysellik", "esneklik", "etkileşim" ve "bağımsızlık" imkânlarıyla da alternatifsiz bir nitelik kazanır.

Eş zamanlı ve eş zamanlı olmayan olarak gerçekleşen *uzaktan eğitim öğrenme yönetim sistemi, e-içerik, sanal sınıf, ölçme-değerlendirme* bileşenlerinden oluşmaktadır. Bu bileşenlerin her birinin kendine has özellikleri olmakla birlikte bunlar arasında sarmal bir yapı söz konusudur. *Uzaktan eğitim*deki başarı bu sarmal yapının iyi kurgulanmasına bağlıdır. Sistem ve ağ altyapısı çok güçlü olan bir kurgunun içerik tarafı ihmal edildiğinde eğitim

süreci tam anlamıyla gerçekleşmez. Bununla birlikte *uzaktan eğitim*de idealize edilmiş öğrenme hedeflerine ulaşmak *uzaktan eğitim*de belirlenen rollerin tam olarak gerçekleşmesine bağlıdır.

Günümüzde tanımı, özellikleri ve bileşenleri hakkında tartışmalar devam eden *uzaktan eğitim*in gelişen teknolojilerle on yıl sonrası hakkında hüküm vermek çok zor olacaktır.

KAYNAKLAR

Alkan, C. (1987). *Açıköğretim.* Ankara: Ankara üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yay. No:157

Alkan, C. (1998). *Eğitim Teknolojisi ve Uzaktan Eğitimin Kavramsal Boyutları*, Uzaktan Eğitim Yaz 1998/Kış1999.

Allen, M. (2006). *"Creating Successful E-Learning : A Rapid System For Getting It Right First Time, Every Time"*, Pfeiffer.

Bell, D. (1976). *The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting*, Basic Books.

Casey, M. D. (2008). *The Historical Development of Distance Education Through Technology*, TechTrends. March/April, Volume 52, Number 2.

Castells, M. (1999). *The Information Age, Volumes 1-3: Economy, Society and Culture*, Wiley-Blackwell.

Definitions of Distance Education. (www.usdla.org, 2011).

Driscoll, Margaret (2002). *Blended Learning: Let's get beyond the hype*, e-learning Magazine.

Instruments of E-courses and Communication. (www.moodle.org , 2013).

Karaağaçlı, M. ve Erden, O. (2008). *Internet Destekli Uzaktan Eğitimde Dokuz Aşamalı Öğretim Durumunun Tasarımı*, Bilişim Teknolojileri Dergisi, C: 1, S: 2, Mayıs.

Karakaya, M. ve Aksoy H. H. (2005). *Uzaktan Eğitim Yüksek Lisans Çalışması.* Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi.

Kaya, Z. (2002). *Uzaktan Eğitim*. Ankara: Pegem Yayıncılık.

Key Players in Distance Education. (http://www.uiweb.uidaho.edu/eo/dist1.html#key, 2013).

Moore, M. ve Kearsley, G. (2005). *Distance Education : A System View*. Canada: Wadsworth.

Midkiff, S. P. ve Dasiva, L. A. Leveraging the Web for Synchronous Versus Asynchronous Distance Learning. (www.shockandawe.us/mscis/313/Midkiff.pdf 2012).

NEA - National Education Association. (2000). *A Survey of Traditional and Distance Learning Higher Education Members.* Washington. DC.

Özer, M., Gür, B. S. ve Küçükcan, T. (2010). *Yükseköğretimde Kalite Güvencesi.* Ankara: (SETA) Vakfı.

Picciano, A. G. (2008). *Blended Learning: Implications for Growth and Access.* (http://www.sloanc.org/publications/jaln/v10n3/pdf/v10n3_8picciano.pdf, 2012).

Quality Matters of Distance Learning. (http://e-xcellencelabel.eadtu.eu/, 2013).

Race, P. (1998). *500 Tips for Open and Flexible Learning.* London: Kogan Page.

Romiszowski, A. (2004). *How's the e-learning baby? Factors Leading to Success or Failure of an Educational Technology Innovation,* Educational Technology, January-February.

Sherry, L. (1996). *Issues in Distance Learning, International,* Journal of Educational Telecommunications, *1(4), s: 337-365.*

Simonso, M., Smaldino, S., Albright, M. ve Zvacek, S. (2003). *Teaching an Learning at a Distance.* Ohio Columbus.

Taylor, R. W. (2002). *Pros and Cons of Online Learning - A Faculty Perspective*, Journal of European Industrial Training.

Tekin, H. (1996*). Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme.* Yargı Yayınevi.

Uşun, S. (2006). *Uzaktan Eğitim.* Ankara: Nobel Yayınları.

Webster, F. (2001). *Theories of the Information Age. 2. Basım.* S. 30. Routledge.

Williams, M. L. ve Pabrock, K. (1999). *Distance Learning: The Essencial Guide., Thousand Oaks.* CA: Sage Publications. Inc.

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi – Sayı 39 – Ocak 2014

SAĞLIK ÇALIŞANLARININ ÖRGÜTSEL ADALET ALGISI İLE TÜKENMİŞLİK DUYGULARI ARASINDAKİ İLİŞKİ: BİR UYGULAMA

Metin ULUKÖY, Yrd. Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Bandırma İİBF,İşletme Bölümü, mulukoy@hotmail.com

ÖZET: Bu çalışmanın amacı, örgütsel adalet ile tükenmişlik duyguları arasındaki ilişkiyi incelemektir. Çalışmada örgütsel adaletin tükenmişlik duyguları üzerine etkisi analiz edilerek çözüm önerilerinde bulunulmuştur. Bu kapsamda çalışmada literatür araştırması sonucunda 5'li Likert ölçeği kullanılarak oluşturulan anket formu güvenilirlik analizine tabi tutulmuş elde edilen veriler analiz edilerek çözüm önerilerinde bulunulmuştur. Araştırma verilerinin toplanması için hazırlanan anketler kamu ve özel sağlık kurumlarında çalışan ve tesadüfi örnekleme yöntemiyle seçilen, anketler 384 sağlık çalışanına uygulanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre örgütsel adalet algısı ile tükenmişlik duygusu arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tükenmişlik, Duygusal Tükenmişlik, Örgütsel Adalet

CORRELATION BETWEEN PERCEPTIONS OF ORGANIZATIONAL JUSTICE AND BURNOUT FEELINGS OF HEALTH WORKERS: AN APPLICATION

ABSTRACT : The aim of this study investigate the correlation between organizational justice and burnout feelings. It is analyzed that the impact of organizational justice on burnout feelings in study. However, this study offer some solutions about this subject. In this context; result of the research literature, survey form which is used 5-point likert scale was enforced reliability analysis. After the obtaining datas are analyzed, some solutions were offered. The survey forms were prepared that to be picked up research datas. Besides, the survey forms that were chosen with random sampling method were implemented to 384 health worker in public and private health institutions. According to research results, it is seen that a negative correlation between perceptions of organizational justice and burnout feelings.

Keywords: Burnout, Emotional Burnout, Organizasyonel Justice,

GİRİŞ

Son yıllarda önemli bir konu haline gelen tükenmişlik duygusu çalışanın verimliliği üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu belirtilmaktedir. 1970'li yıllarda Freudenberger, Maslach ve Pines tarafından ayrı ayrı tanımlanmış ve son 25-30 yıldır üzerinde yoğun şekilde çalışılan bir kavram haline gelmiştir. Araştırmacılar tükenmişliğin; beklentiler, tutumlar, güdüler ve duygular içeren, bireysel düzeyde ortaya çıkan, içsel psikolojik bir deneyim olduğu konusunda karar birliğine varmışlardır. Özellikle tükenmişlik, birey için olumsuz bir deneyim olan ve olumsuz koşullara yol açan bir durum olduğu ifade edilmektedir (Maslach ve Jackson, 1981:99). Tükenmişliğin ortaya çıkmasına neden olan birçok faktör bulunmaktadır. Bu faktörlerden biri de örgütsel adalet kavramıdır. Örgütsel adalet adil olmayı gerektiren ve bireyin adalet algısını ifade etmektedir (Yıldırım, vd, 2012:331). Birey kendisinin elde ettikleri değerler ile örgütteki diğer bireylerin elde ettiklerini kıyaslayarak bir tutum ve davranış şekli geliştirir (Yeniçeri vd., 2009:84). Bireyin örgütsel adalet ile ilgili olumsuz algılamalarından dolayı geliştirdiği tutum ve duygular zamanla yerini içsel bir psikolojik sendrom olan tükenmişliğe bırakmaktadır. Çalışmada özellikle örgütsel adalet boyutları olan dağıtımsal adalet, prosedür adalet ve etkileşimsel adalet ile tükenmişlik duyguları arasındaki ilişkiyi belirlemek ve çözüm önerilerinde bulunma amaçlanmıştır.

ÖRGÜTSEL ADALET ALGISI

Örgütsel adalet kavramı son otuz yıldır araştırmacılar ve akademisyenler tarafından yoğun ilgi gördü. özellikle kavram endüstriyel- örgütsel psikoloji, insan kaynakları yönetimi ve organizasyonel davranış alanlarında sık sık araştırma konusu haline geldiği görülmektedir (Bakhshi vd., 2009:145). Örgütsel adalet kavramı iş yerinde bireylerin kendilerine adil davranıp davranılmadığına ilişkin algılarını ve bu algıların bireyin davranışları üzerine etkisini ifade etmektedir (Yıldırım, vd, 2012:331

Literature incelendiğinde Örgütsel adalet kavramı üç boyuttan oluştuğu görülmektedir. Bunlar;

- ✓ Dağıtımsal Adalet,
- ✓ İşletimsel Adalet
- ✓ Etkileşimsel Adalettir (Ambrose ve Schminke, 2009:491; Chenevert, 2013:351; Malik ve Naeem, 2011:92; Bakhshi vd., 2009:146; Yıldırım, vd, 2012:331;Yeniçeri vd., 2009:85).

Dağıtımsal adalet, işçilerin ücret, terfi gibi ulaşacakları sonuçların dağıtımıyla ilişkili yönetimsel kararlarla ilgili oluşacak adalet algısını ortaya koymaktadır (Malik ve Naeem, 2011:92). Adams (1965) adalet kavramını, işgörenlerin elde edecekleri sonuçlarla ilgili ödeme oranları (ücret veya işyerindeki pozisyonları gibi) ile girdilerin (zaman ve performans gibi), işyerlerinde kendi meslektaşları arasında karşılaştırmasından ulaşılacak netice, adil bir davranış olup olmamasına göre kavramlaştırmıştır. 1975'ten önce adalet ile ilgili çalışmalar ilk olarak dağıtıcı adaletin kapsamına girmektedir. Adams (1965) tarafından yürütülen ve aynı zamanda bu tür çalışmaların ilki olan araştırmadan türetilmiştir. (Bakhshi vd., 2009:146). Adams'a göre; insanların kazanımlarını başkalarının kazanımlarıyla karşılaştırması ve bu kazanımlar arasında eşitliğin olup olmadığını incelemesi üzerinde durmuştur (Yıldırım, vd, 2012:331). Sonuç olarak farklı çevreler, (iş, aile vb.) farklı organizasyonel hedefler (grupsal uygunluk, üretkenlik vb.) ve farklı kişisel sebepler (bencillik, fedekarlık vb.) kesin olan dağıtım kurallarını kullanmanın önceliğini harekete geçirebilmekte ya da söz konusu kuralların hayata geçirilmesini etkinleştirebilmektedir (Bakhshi vd., 2009:146).

Prosedür Adalet, karar alma sürecinin yürütüldüğü duruma ilişkin adalet üzerine odaklanmaktadır. Diğer bir deyişle, kararın nasıl alındığıyla ilgili olguların neler olduğuna odaklanmıştır (Bakhshi vd., 2009:145). Aynı zamanda bireylerin karar alma sürecine katılabilmeleri, ve karar alma sürecindeki tarafsızlık ve objektiflikle ilgili algılamalarını ifade etmektedir (Yeniçeri vd., 2009:86).

Thibaut and Walker (1975) yaptıkları araştırmada çalışanlara yönelik hazırlanan prosedürlerin adil olması gerektiğini ifade edilmişlerdir. (Malik ve Naeem, 2011:92). Leventhal ve arkadaşları organizasyonel düzenlemeler gibi yasal olmayan çevreler üzerinde prosedüre ilişkin adalet kavramını genişletmişlerdir. Levanthel'in prosedüre ilişkin adalet teorisi 6 ana kritere dayanmaktadır (Bakhshi vd., 2009:146).

a. Insan ve zaman kavramı tutarlı bir şekilde uygulanmalı
b. Önyargıdan uzak olunmalı (Bir üçüncü kişiye özel bir durum için kazanılmayan hakkın verilmemesinin sağlanması)
c. Doğru bilginin toplanarak karar alma aşamasında kullanılmasının sağlanması
d. Doğru ya da hatalı kararların denetimiyle ilgili bir mekanizmaya sahip olunması
e. Etik ve ahlak ile ilgili geçerli standartların kişiye uygun olarak yakalanması
f. Farklı gruplarda bulunan bireylerin düşüncelerinin kararlardan etkilenmesinin ve dikkate alınmasının sağlanması

Etkileşimsel Adalet kavramı çalışanlara kararların nasıl söylendiği ve nasıl uygulandığı ile ilgili davranışların kalitesini ifade etmektedir. Özellikle Kararlar uygulanırken çalışanlara karşı sergilenen davranışların kalitesine de karşı duyarlı oldukları belirtilmiştir. Aynı zamanda bu kavram işlemlerin uygulanmasında bireylerarası iletişimin adilliği ve ilişkilerin nasıl söylendiği ile ilgilidir (Yıldırım, vd, 2012:331). Bies and Moag (1986) yaptıkları çalışmada, prosedürler uygulandığında, toplumsal davranış ile ilgili kalitenin önemi üzerine odaklanmışlardır. Çalışmada, etkileşimsel adalet ile toplumsal davranışın iki temel boyutu ifade edilmiştir. Birinci boyut toplumsal adalet; insanların edep, haysiyet ve üstünde bulunan kişilere karşı saygı derecesini yansıttığı; İkinci boyut ise bilgilendirici adalet; insanlara sağlanan bilgi ile ilgili usullerin kesin bir yolla kullanılma nedeni ya da ulaşılacak sonuçların kesin bir şekilde dağıtımının nedeni şeklinde ifade edilmiştir (Bakhshi vd., 2009:146

TÜKENMİŞLİK DUYGULARI

Tükenmişlik, bireylerin sık sık kendi aralarında yapmış oldukları birtakım işlerden meydana gelen bir olumsuzculuk ve duygusal bitkinlik sendromudur (Maslach ve Jackson, 1981:99). Bu kavram ilk kez 1974 yılında Fredudenberger tarafından yıpranma, yorgunluk, güç ve enerji kaybı veya çalışanın iç kaynakları üzerinde karşılanamayan isteklerden dolayı tükenme durumu şeklinde tanımlanmaktadır (Roy, vd, 2010:191; Yıldırım, vd, 2012:332; Arı, 2008:132). Diğer bir değişle tükenmişlik kişisel ve mesleki zorluklardan dolayı fiziksel ve zihinsel kaynakların

tükenmesi durumunu ifade etmektedir (Roy, vd, 2010:191). Tükenmişlik literatürü incelendiğinde tükenmişliğin üç boyutu duygusal (bitkinlik) tükenme, duyarsızlaşma ve düşük kişisel başarı duygusu olduğu görülmektedir (Maslach ve Jackson, 1981:99; Maslach ve Jackson, 1984:134; Aslam ve Safdar, 2012: 4017; Çelik vd.,2011:181).

Tükenmişlik sendromunda, duygusal bitkinlik hissinin artması durumu oluşmaktadır**.** (Maslach ve Jackson, 1981:99). Özellikle bireylerin yoğun iş yaşamında, güç ve enerji kaybı aşırı yorgunluk, ve kendilerini duygusal yönden yıpranmış hizmetlerine neden olmaktadır (Yıldırım, vd. 2012: 333; Arı ve Bal, 2008:133). Bu durum çalışanların işten erken ayrılma, işe geç gelme, sık sık rapor ve izin alma gibi davranışlar geliştirmelerine neden olmaktadır (Jackson ve Schuler, 1983:61; Yeniçeri vd., 2009:88).

Duygusal kaynaklarının tükenmesinin yanında çalışanlar, psikolojik olarak çok fazla hissedemezler. Söz konusu sendromda oluşan bu ikinci bir durum negatifliğin gelişimi, olumsuz tavırlar ve müşteri hakkındaki duygulardır (Maslach ve Jackson, 1981:99). Bu sendromda birey hizmet sunduğu kişilere (müşterilere) karşı olumsuz tavır sergilemektedir (Meydan vd., 2011:48) Müşterilere karşı olan negatif etkileşimler yaşanan bir duygusal bitkinlikten kaynaklanmaktadır. Tükenmişlikte görünen bu iki durumun da bir bakıma birbiri ile ilgili olduğu ortaya çıkmaktadır. Çalışanların duygusuz ve hatta insanlık dışı bu algısı (negatiflik), çalışanları müşterilerinin bazı sıkıntılı durumları hak ettiği bakış açısına götürmekte ve müşterilere karşı bu negatif tutumun insanlara hizmet eden profesyoneller arasında devam ettiği görülmektedir. (Maslach ve Jackson, 1981:99).

Tükenmişlik sendromunda oluşan üçüncü durum ise; bilhassa müşterisi ile yaptığı bir işte çalışanın kendi negatifliğini ölçme eğilimidir. (Maslach ve Jackson, 1981:99). Bu boyutta bireyin kendini olumsuz olarak değerlendirme eğiliminde olduğu ifade edilmektedir (Derin ve Demirel,2012:512; Arı vd., 2008:134) Bu boyutta çalışanlar işindeki başarısından memnun olmayıp kendilerini mutsuz hissederler (Maslach ve Jackson, 1981:99).

Tükenmişliğin sonuçları karşılıklı ilişkilerde bulunulan personel, müşteri ve büyük kurumlar için ciddi önem arz etmektedir. Maslach ve Jackson çalışmalarında Tükenmişliğin personel tarafından sağlanan hizmetin kalitesinde bir bozulmaya neden olduğunu ifade etmişlerdir. Bu bozulma iş devri, iş görememezlik durumu ve düşük moral gibi faktörleri ortaya çıkarmıştır. Ayrıca burada, tükenmişlik, çalışanların kişisel sıkıntıları üzerinde çeşitli göstergelerle ilişkilendirilerek; söz konusu sendrom içerisinde fiziksel bitkinlik, uykusuzluk, artan alkol ve uyuşturucu kullanımı, evlilik ve aile ile ilgili problemlere de yol açtığı görülmektedir (Maslach ve jackson;1981:100). Bu olumsuz durumların azaldığında veya ortadan kaldırıldığında çalışanın verimliliği artacak ve tükenmişlik azalacaktır.

ÖRGÜTSEL ADALET ALGISI İLE TÜKENMİŞLİK DUYGULARI ARASINDAKİ İLİŞKİ

Örgütsel adalet algısı ile tükenmişlik arasında önemli derecede bir ilişkinin olduğu bir çok araştırmada görülmektedir. Çalışmalarda genellikle örgütsel adaletin alt boyutları ile tükenmişlik arasında negatif ve anlamlı ilişkiler görülmektedir (Lambert vd.,2010:7; Aghaei vd., 2012:242-2443; Yeniçeri vd., 2009:89; Yıldırım, vd, 2012:331; Meydan vd., 2011:54).

Meydan ve arkadaşlarının adalet algısı ve tükenmişliğin örgütsel vatandaşlık davranışları üzerindeki öncüllük rolü adlı çalışmalarında adalet algısının bireylerin tükenme duyguları üzerinde azaltıcı yönde bir etkiye sahip olduğu ve bireylerin duygularının örgütsel vatandaşlık davranışları üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu görülmektedir (Meydan vd., 2011:54).

Yıldırım ve arkadaşlarının eğitim müfettiş yardımcılarının örgütsel adalet algılarının mesleki tükenmişlik düzeylerine etkisi adlı çalışmalarında eğitim müfettişlerinin dağıtımsal, işlemsel ve etkileşimsel adalet algıları ile duygusal tükenme ve duyarsızlaşma düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır. Çalışmada Eğitim müfettiş yardımcılarının dağıtımsal, işlemsel ve etkileşimsel adalet değişkenlerine ilişkin algıları ile duygusal tükenme düzeyleri arasında negatif ve orta düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır. Sözü edilen üç değişkenden sadece dağıtımsal adalet değişkeninin, duygusal tükenme üzerinde anlamlı bir etkisin olduğu görülmektedir. Buna göre, eğitim müfettiş yardımcılarının dağıtımsal adalete ilişkin algılarının, duygusal tükenme düzeyleri üzerinde diğer iki değişkenden daha fazla etkili olduğu söylenmektedir (Yıldırım, vd, 2012:331).

Yeniçeri ve arkadaşlarının örgütsel adalet ile duygusal tükenmişlik arasındaki ilişki: imalat sanayi çalışanları üzerine bir araştırma adlı çalışmalarında çalışanların dağıtımsal ve etkileşimsel adalet algılamaları ile duygusal tükenmişlikleri arasında negatif ilişkinin olduğu ve işlemsel adalet ile duygusal tükenmişlik arasında ise pozitif bir ilişkinin olduğu belirtilmiştir. Çalışmada çalışanların dağıtımsal ve etkileşimsel adalet algılarındaki yükselişe bağlı olarak duygusal tükenmişlik algılarında azalma olduğu görülmektedir. Bu nedenle çalışma programlarının ve sorumluluklarının, is yükünün, ücret ve ikramiyelerin adil olması, yönetici çalışan ilişkilerinin saygı ve güvene dayanması duygusal tükenmişliğin önlenmesinde önemli bir yere sahiptir (Yeniçeri vd., 2009:95).

Aghaei ve arkadaşları çalışanların örgütsel adalet ile tükenmişlik arasındaki ilişkiyi araştırdıkları çalışmalarında örgütsel adalet ile çalışanların tükenmişliği arasında negatif ve anlamlı derecede bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Çalışmada örgütsel adaletin alt boyutlarından olan prosedürel adalet ile tükenmişlik arasında anlamlı derecede negatif ilişki olduğu, tükenmişlik ve etkileşimsel adalet arasında ise anlamlı bir ilişki olmadığı görülmektedir. Araştırma sonuçlarına göre çalışanların örgütsel adaleti daha yüksek oranda algıladıkları takdirde, onların tükenmişlik azaltmak anlamına gelir. Bu çalışmanın diğer sonuçları tükenmişlik ve etkileşimsel adalet arasında anlamlı bir ilişki olmadığını gösterdi (Aghaei vd., 2012:242-2443).

Lambert ve arkadaşları Dağıtımsal ve prosedür adalet arasındaki ilişkiyi ölçtükleri çalışmalarında hem dağıtımsal adalet hem de prosedürel adalet ile tükenmişlik arasında negatif anlamlı derecede bir ilişkinin olduğu görülmektedir (Lambert vd.,2010:7).

Sonuç olarak yapılan araştırmalar incelendiğinde örgütsel adalet ile tükenmişlik sendromu arasında anlamlı derecede negatif yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir.

ARAŞTIRMANIN AMACI, KAPSAMI VE YÖNTEMİ

Araştırmanın amacı sağlık sektöründe çalışan personelin örgütsel adalet algıları ile tükenmişlik duyguları arasında bir ilişkinin olup olmadığını tespit etmektir. Aynı zamanda örgütsel adalet ve tükenmişlik algılarının demografik değişkenlere göre anlamlı farklılıklar gösterip göstermediğinin de belirlemeye çalışmaktır.

Araştırma verilerinin toplanması için hazırlanan anketler Balıkesir, Erzincan ve İstanbul'daki kamu ve özel sağlık kurumlarında çalışan ve tesadüfi örnekleme yöntemiyle seçilen, anketleri cevaplamaya istekli olan 384 sağlık çalışanına uygulanmıştır. Anket yönteminin uygulamasında yüz yüze anket tekniği kullanılmıştır.

Anket formunun ilk bölümünde sağlık çalışanlarının unvan/meslekleri, medeni durumu, cinsiyeti, yaşı, eğitim durumu ve mesleki deneyimlerini tespit etmeye yönelik demografik sorular yer almaktadır. İkinci bölümde ise sağlık çalışanlarının örgütsel adalet algılarını tespit etmeye yönelik Price ve Mueller (1986) ve Niehoff ve Moorman (1993)'ın araştırmalarında kullanılan 15 sorudan oluşan örgütsel adalet ölçeklerinin Karaman (2009) tarafından Türkçe'ye uyarlanmış şekli kullanılmıştır. Üçüncü bölümde, sağlık çalışanlarının tükenmişlik duygularını tespit etmeye yönelik Maslach (1982) tarafından geliştirilen Maslach Tükenmişlik Envanteri (Maslach Burnout Inventory)'nin Karaman (2009) tarafından Türkçe'ye çevrilmiş şekli kullanılmıştır. Maslach Tükenmişlik Envanteri toplam 22 maddeden oluşmaktadır.

Araştırmanın hipotezleri şunlardır:

H_1: Sağlık çalışanlarının örgütsel adalet algıları ile tükenmişlik duyguları arasında negatif yönlü bir ilişki vardır.

H_2: Sağlık çalışanlarının tükenmişlik duyguları göreve/ünvana göre istatistiksel açıdan anlamlı derecede farklılık göstermektedir.

H_3: Sağlık çalışanlarının tükenmişlik duyguları cinsiyete göre istatistiksel açıdan anlamlı derecede farklılık göstermektedir.

H_4: Sağlık çalışanlarının tükenmişlik duyguları medeni duruma göre istatistiksel açıdan anlamlı derecede farklılık göstermektedir.

H_5: Sağlık çalışanlarının yaşı ile tükenmişlik duyguları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki vardır.

H_6: Sağlık çalışanlarının mesleki deneyimleri ile tükenmişlik duyguları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki vardır.

ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Demografik Veriler

Sağlık çalışanlarının örgütsel adalet algılarını ve tükenmişlik düzeylerini tespit etmeye yönelik araştırmaya katılanların demografik verileri Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1: Demografik Faktörler

Görev/unvan	**Kişi**	**Yüzde (%)**	**Eğitim düzeyi**	**Kişi**	**Yüzde (%)**
Doktor	142	37,0	Lise	86	22,4
Hemşire	134	34,9	Ön Lisans	102	26,6
Sağlık Memuru	90	23,4	Lisans	137	35,7
İdari Personel	18	4,7	Lisansüstü	59	15,4
Toplam	384	100,0	**Toplam**	384	100,0
Cinsiyet	**Kişi**	**Yüzde (%)**	**Medeni durum**	**Kişi**	**Yüzde (%)**
Erkek	244	64,0	Evli	230	60,0
Kadın	137	36,0	Bekar	153	40,0
Toplam	381	100,0	**Toplam**	383	100,0
Mesleki deneyim	**Kişi**	**Yüzde (%)**	**Yaş**	**Kişi**	**Yüzde (%)**
0-4 Yıl	130	33,9	18-30	180	46,9
5-9 Yıl	110	28,6	31-42	159	41,4
10-14 Yıl	63	16,4	43 ve Üzeri	45	11,7
15-19 Yıl	40	10,4			
20 Yıl ve Üzeri	41	10,7			
Toplam	384	100,0	**Toplam**	384	100,0

Demografik veriler incelendiğinde araştırmaya katılanların büyük bir kısmı doktor ve hemşirelerden oluşmaktadır. Eğitim düzeyleri incelendiğinde ise çoğunluğun önlisans ve lisans eğitimi aldıkları görülmektedir. Katılanların büyük bir kısmı erkeklerden oluşmaktadır. Medeni durumlarında ise evlilerin ağırlıkta oldukları tespit edilmiştir. Mesleki deneyim olarak bakıldığında ise büyük bir kısmı on yıl ve altında çalışanlardan oluşmaktadır. Çalışanların yaşlarına göre dağılımı ise çoğunluğun on sekiz-otuz yaş aralığında olduğu belirlenmiştir.

Örgütsel Adalet Algısı Boyutlarına Yönelik Faktör Analizi

Price ve Mueller (1986) ve Niehoff ve Moorman (1993)'ın araştırmalarında kullanılan 15 sorudan oluşan örgütsel adalet ölçeği üç boyuttan oluşmaktadır. Bu boyutlar Dağıtım adaleti, prosedür adaleti ve etkileşim adaleti olarak isimlendirilmiştir. Sağlık çalışanlarına yönelik anket uygulaması sonucunda oluşan boyutlar açıklayıcı faktör analizi sonucunda aşağıdaki tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2: Örgütsel Adalet Algısı Faktör Boyutları

FAKTÖR	FAKTÖR YÜKÜ						Açıklanan varyans Yüzdesi (%)	Güvenirlik (cronbach alpha)
Dağıtım Adaleti	,805	,757	,739	,686	,672	,599	26,896	0,912
Prosedür Adaleti	,711	,693	,669	,648	,632	,566	24,010	0,876
Etkileşim Adaleti	,751	,738	,648				17,515	0,816

Kaiser-Meyer-Olkin Ölçümü=0,965 ve p<0,0000; Bartlett's Test of Sphericity; Approx. Chi-Square: 3566.730 ve df: 105

Açıklayıcı faktör analizi sonucunda Örgütsel adalet algısı; dağıtım adaleti, prosedür adaleti ve etkileşim adaleti olmak üzere üç boyuttan oluştuğu test edilmiştir. KMO değerine bakıldığında 0,96 ile oldukça güvenilir bir faktör analizi boyutlarına ulaşılmıştır. Faktör boyutlarının güvenilirlik analizleri sonucu da oldukça yüksek çıkmıştır.

Maslach Tükenmişlik Envanteri Boyutlarına Yönelik Faktör Analizi

Literatürde Maslach tükenmişlik envanterine göre oluşturulan 22 soruluk ölçek sağlık çalışanlarına uygulanmış ve açıklayıcı faktör analizi sonucunda aşağıdaki tablo 3'de elde edilmiştir.

Tablo 3 : Tükenmişlik Faktör Boyutları Tablosu

FAKTÖR	FAKTÖR YÜKÜ								AÇIKLANAN VARYANS YÜZDESİ (%)	CRONBACH ALPHA
Duygusal Tükenme	,826	,762	,695	,662	,650	,646	,590	,556	20,893	0,867
Duyarsızlaşma	,793	,770	,657	,586	,518	,442			14,668	0,818
Düşük Kiş.Baş. Duygusu	,687	,644	,608	,572	,571	,556	,543	,521	13,341	0,730

Kaiser-Meyer-Olkin Ölçümü=0,887 ve p<0,0000; Bartlett's Test of Sphericity; Approx. Chi-Square: 2810.438 ve df: 231

Açıklayıcı faktör analizi sonucunda literatürle benzer şekilde tükenmişlik envanterindeki 22 soru üç boyuta indirgenmiştir. Bu boyutlar duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve düşük kişisel başarı duygusu olarak isimlendirilmiştir. KMO değerine bakıldığında 0,887 oranında oldukça güvenilir bir faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Faktör boyutlarının güvenilirlikleri de ayrı ayrı incelendiğinde alfa değerlerinin oldukça yüksek ve güvenilir olduğu ortaya çıkmıştır.

ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİN ANALİZİ

H_1: "Sağlık çalışanlarının örgütsel adalet algıları ile tükenmişlik duyguları arasında negatif yönlü bir ilişki vardır" hipotezini test etmek amacıyla korelasyon analizi gerçekleştirilmiştir. Korelasyon analizi sonucunda oluşan veriler Tablo 4 'de gösterilmektedir.

Tablo 4 : Sağlık Çalışanlarının Örgütsel Adalet Algısı ile Tükenmişlik Duygusu Arasındaki İlişki

		Tükenmişlik	*Duygusal Tükenme*	*Duyarsızlaşma*	*Düşük Kişisel Başarı Duygusu*
Örgütsel Adalet Algısı	Pearson Correlation	**-,218****	*-,301***	*-,223***	*,181***
	Sig. (2-tailed)	0	0	0	0,001
	N	340	352	361	356
Dağıtım Adaleti	Pearson Correlation	***-,201****	***-,294****	***-,176****	***,147****
	Sig. (2-tailed)	0	0	0,001	0,005
	N	345	357	369	362
Prosedür Adaleti	Pearson Correlation	***-,178****	***-,259****	***-,220****	***,219****
	Sig. (2-tailed)	0,001	0	0	0
	N	347	360	371	364
Etkileşim Adaleti	Pearson Correlation	***-,185****	***-,259****	***-,210****	***,182****
	Sig. (2-tailed)	0,001	0	0	0
	N	347	359	368	363

**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).
*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Tablo incelendiğinde H1 hipotezinin kabul edildiği görülmektedir. Örgütsel adalet algısı ile tükenmişlik duygusu arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir. İlişkinin düzeyi ise yaklaşık %-22' dir. Araştırma hipotezinde negatif yönlü ve anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmüştür. Fakat ilişkinin derecesinin de çok düşük olduğu görülmüştür.

Korelasyon	Negatif	Pozitif
Düşük	-0,29 ile -0,10	0,10 ile 0,29
Orta derecede	-0,49 ile -0,30	0,30 ile 0,49
Yüksek	-0,50 ile -1,00	0,50 ile 1,00

*H_2: Sağlık çalışanlarının tükenmişlik duyguları göreve/ünvana göre istatistiksel açıdan anlamlı derecede farklılık göstermektedir" h*ipotezini test etmek amacıyla Anova analizi uygulanmasına karar verilmiştir. Veriler normal dağılıma uymadığı için Anova analizinin non-parametrik versiyonu olan Kruskal Wallis analizi uygulanmıştır. Analiz sonucunda veriler Tablo 5'de yer almaktadır.

Tablo 5: Sağlık Çalışanlarının Meslek Gruplarına Göre Tükenmişlik Algı Düzeylerinin Farklılığına Yönelik Kruskal Wallis Tablosu

Test Statistics[a,b]			
	Duygusal Tükenme	**Duyarsızlaşma**	**Düşük Kişisel Başarı Duygusu**
Chi-Square	7,405	11,413	6,490
df	3	3	3
Asymp. Sig.	,060	**,010**	,090
a. Kruskal Wallis Test			
b. Grouping Variable: **Meslek Grubunuz**			

Kruskal Wallis analizi sonucunda oluşan tabloya bakıldığında Hipotez 2 Duyarsızlaşma boyutu için kabul edilirken, diğer boyutlar için red edilmiştir. Doktorların ve İdari personelin duyarsızlaşma boyutundan diğer meslek gruplarından daha fazla etkilendiği görülmektedir.

H_3: "Sağlık çalışanlarının tükenmişlik duyguları cinsiyete göre istatistiksel açıdan anlamlı derecede farklılık göstermektedir". Hipotezini test etmek amacıyla Bağımsız t testi uygulanmasına karar verilmiştir. Ancak verilerin normal dağılmayışı analizde Bağımsız t testi yerine non-parametrik versiyonu olan Mann-Whitney U testinin uygulanmasını zorunlu kılmıştır. Mann Whitney U testi sonucunda elde edilen veriler Tablo'da gösterilmektedir.

Tablo 6: Sağlık Çalışanlarının Tükenmişlik Algılarının Cinsiyete Göre Farklılığı

Mann Whitney U testi sonucunda elde edilen veriler incelendiğinde hipotez 3'ün duygusal tükenme boyutu için kabul edilirken, diğer boyutlar açısından cinsiyete göre anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir. Sıra ortalamaları incelendiğinde erkeklerin duygusal tükenme duygularının kadınlara göre daha yoğun olduğu görülmektedir.

H_4: "Sağlık çalışanlarının tükenmişlik duyguları medeni duruma göre istatistiksel açıdan anlamlı derecede farklılık göstermektedir". Hipotezi için Bağımsız t testi uygulanmasına karar verilmiştir. Ancak veriler normal dağılmadığı için analizde Bağımsız t testi yerine non-parametrik versiyonu olan Mann-Whitney U testinin uygulanmasını zorunlu kılmıştır. Mann Whitney U testi sonucunda elde edilen veriler Tablo7'de gösterilmektedir.

Tablo 7: Sağlık Çalışanlarının Tükenmişlik Algıların Medeni Duruma Göre Farklılığı

	Gruplar	N	Sıra Ortalama	Sıra toplamı	Mann-Whitney U (Z Değeri)	p
Duygusal Tükenme	Erkek	238	191,27	44183	13105	**0,026**
	Kadın	135	165,78	21883		
Duyarsızlaşma	Erkek	238	185,99	44266,5	15825,5	0,81
	Kadın	135	188,77	25484,5		
Düşük Kişisel Başarı Duygusu	Erkek	238	180,96	41801,5	15005,5	0,547
	Kadın	135	187,85	25359,5		
Duygusal Tükenme	Evli	226	177,93	39322	14791	0,302
	Bekar	149	189,57	27108		
Duyarsızlaşma	Evli	226	178,67	40378,5	14727,5	**0,04**
	Bekar	149	202,16	30121,5		
Düşük Kişisel Başarı Duygusu	Evli	226	182,33	40478	15725	0,629
	Bekar	149	187,79	27418		

Tablodaki veriler incelendiğinde dördüncü hipotezin *duyarsızlaşma* boyutu açısından kabul edilirken diğer boyutlar açısından red edildiği görülmektedir. Mann Whitney U testi tablosuna göre bekarların duyarsızlaşma hissine evlilere göre daha çok kapıldıkları görülmektedir.

H_5: "Sağlık çalışanlarının yaşı ile tükenmişlik duyguları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki vardır". Hipotezini test etmek amacıyla korelasyon analizi uygulanmasına karar verilmiştir. Korelasyon analizi sonucunda elde edilen veriler Tablo 8'de gösterilmektedir.

Tablo 8: Sağlık Çalışanlarının Yaşı ile Tükenmişlik Algıları Arasındaki İlişki

			Yaşınız
Spearman's rho	**Yaşınız**	Correlation Coefficient	1,000
		Sig. (2-tailed)	.
		N	384
	Duygusal Tükenme	Correlation Coefficient	**-,048**
		Sig. (2-tailed)	,360
		N	384
	Duyarsızlaşma	Correlation Coefficient	**-,054**
		Sig. (2-tailed)	,295
		N	384
	Düşük Kişisel Başarı Duygusu	Correlation Coefficient	**-,029**
		Sig. (2-tailed)	,575
		N	384

**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).
*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Korelasyon analizi sonucunda elde edilen veriler incelendiğinde beşinci hipotez red edilmiştir. Tükenmişlik duygusu ile yaş arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir. Tükenmişlik duygusu ile yaş arasında sıfıra yakın olarak görülen ve %5 anlamlılık seviyesinde olmayan değerler görülmüştür. Bu da ilişkinin olmadığını göstermektedir.

H_6: "Sağlık çalışanlarının mesleki deneyimleri ile tükenmişlik duyguları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki vardır". Hipotezini test etmek amacıyla korelasyon analizi uygulanmıştır. Elde edilen veriler Tablo'da gösterilmektedir.

Tablo 9 : Sağlık Çalışanlarının Mesleki Deneyimleri ile Tükenmişlik Algıları Arasındaki İlişki

			Mesleki Deneyiminiz
Spearman's rho	**Mesleki Deneyiminiz**	Correlation Coefficient	1,000
		Sig. (2-tailed)	.
		N	384
	Duygusal Tükenme	Correlation Coefficient	-,085
		Sig. (2-tailed)	,106
		N	384
	Duyarsızlaşma	**Correlation Coefficient**	**-,111***
		Sig. (2-tailed)	**,031**
		N	**384**
	Düşük Kişisel Başarı Duygusu	Correlation Coefficient	-,006
		Sig. (2-tailed)	,905
		N	384

**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).
*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Korelasyon analizi tablosu incelendiğinde altıncı hipotez duyarsızlaşma boyutu için kabul edilirken diğer boyutlar için red edilmektedir. Duyarsızlaşma duygusu ile mesleki deneyim arasında negatif yönlü %11 düzeyinde zayıf-düşük bir ilişki olduğu görülmektedir. Mesleki deneyim arttıkça sağlık çalışanlarının duyarsızlaşma hissinde azalma görülmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışanların kendilerini bir işletmeye ait hissetmelerini ve işyeri ile ilgili olumlu duyguların gelişimini sağlamak açısından örgütsel adaletin oluşturulması çok önemlidir. Örgütsel adaletin ne derece önemli olduğu hem literatür taraması sonucu elde edilen bilgilerden hem de yapılan araştırma sonucu ulaşılan verilerin analizinden anlaşılmaktadır. Kendisini çalıştığı işletmeye ait hisseden bireylerin hem işle ilgili hem de sosyal yaşamdan kaynaklanan problemlerle başa çıkması daha kolaydır. Bu durum çalışanların moral ve motivasyon düzeylerinin yüksek olmasını ve dolayısıyla tükenme hissinin daha az yaşanmasını sağlayacaktır.

Eğer bir işletmede adalet kavramı yerleşmemişse ve çalışanlar tarafından kendilerine haksızlık yapıldığı düşüncesi hakimse bu durum zamanla iş ortamından soğumaya ve tükenmişlik duygularının yoğunlaşmasına neden olacaktır. Tükenmişlik sendromu yaşayan çalışanlar kendilerini işlerine veremez ve verimli bir şekilde çalışamazlar. Bu durum daha sonra yayılarak örgütteki diğer çalışanları da etkilemeye başlayacak ve tüm işletme olumsuz etkilenecektir.

Örgütsel adalet algısı ile tükenmişlik sendromu arasındaki ilişkinin belirlenmeye çalışıldığı bu araştırmada 384 sağlık çalışanından elde edilen verilere uygulanan analizler sonucunda negatif yönlü ve düşük seviyede ilişki olduğu görülmüştür. Örgütsel adalet zayıfladıkça tükenmişlik duygusunun da arttığı görülmüştür. Örgütsel adalet ve tükenmişlik konularındaki algıların cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermediği, meslek grubuna göre doktor ve

idari personelin diğer personellere göre anlamlı farklılık gösterdiği, medeni durum olarak bekarların evlilere göre daha fazla duyarsızlaştığı görülmüştür. Tükenmişlik sendromunun çalışan verimliliği ile ilgili etkisi göz önüne alındığında düşük örgütsel adaletin dolaylı olarak iş verimini de olumsuz etkilediği soncuna ulaşılabilir.

Hastane ve diğer sağlık kuruluşları yöneticilerinin ve çalışanların tükenmişlik düzeylerinin tespit edilmesi çok önemlidir. Çünkü sağlık sektörü çalışanlarının verimliliklerinin artırılmasında tükenmişlik kaynaklı problemlerin çözümlenmesinin önemli olduğu düşünülmektedir. Bu noktadan hareketle sağlık yöneticisi tükenmişliğe neden olan sorunlarının kaynağını belirleyip gidermek yönünde girişimlerde bulunmalı ve sonuç odaklı çözümler üretebilmelidir. Çalışmamızda her ne kadar yaş ile tükenmişlik seviyesi arasında anlamlı bir ilişki bulunamamışsa da meslekte uzun yıllardır çalışmakta olan ve emekliliği gelmiş olanların emekliliğe teşvik edilmesi, gelir seviyesinin artırılması, örgüt içi iletişimin etkinliğinin sağlanması, adaletsiz algılanan bir takım uygulamaların yeniden gözden geçirilmesi, katılımlı yönetim uygulamasına geçilmesi gibi bir çok faktör tükenmişliği azaltıcı ya da ortadan kaldırıcı teknikler olarak düşünülebilir.

Sonuç olarak, tükenmişlik sendromu günümüz işletmelerinin en temel problemlerinden birisidir. Bu sorunun çözümü daha problem ortaya çıkmadan, çalışanlar tükenmişlik seviyesine gelmeden önce önlemler almaktır. Bu önlemlerin başında örgütsel adaletin sağlanması gelmektedir. Eğer çalışanlar işletmede ayrımcılığın ve kayırmacılığın olmadığını, örgütsel adaletin olduğunu bilirlerse sorunların çözülmesi için hep birlikte gayret ederler ve iş ailesi içerisinde sorunları büyümeden ve tükenmişlik seviyesine gelmeden çözme eğiliminde olurlar.

KAYNAKÇA

ARI, G. S. ve BAL, E. Ç., (2008), Tükenmislik Kavramı: Birey ve Örgütler Açısından Önemi, Celal Bayar Üniversitesi Yönetim ve Ekonomi, 15(1): 131-148

AGHAEI, N.; MOSHIRI, K. ve SHAHRBANIAN, S., (2012), Relationship Between Organizational Justice And Job Burnout In Employees Of Sport And Youth Head Office Of Tehran , Advances in Applied Science Research, 3 (4):2438-2445

ASLAM; M. S., ve SAFDAR, U., (2012), The Influence of Job Burnout on Intention to Stay in the Organization: Mediating Role of Affective Commitment, Journal of Basic and Applied Scientific Research, 2(4):4016-4025

BAKHSHI, A.; KUMAR, K. ve RANI, E., (2009), Organizational Justice Perceptions as Predictor of Job Satisfaction and Organization Commitment, International Journal of Business and Management, 4.(9):145-154

CHENEVERT, D.; JOURDAIN, G.; COLE, N. ve BANVILLE, B., (2013), The Role Of Organisational Justice, Burnout And Commitment In The Understanding Of Absenteeism In The Canadian Healthcare Sector, Journal Of Health Organization And Management, 27(3):350-367

ÇELİK, M.; TURUNÇ, Ö. ve BEGENİRBAŞ, M., (2011), The Role Of Organizational Trust, Burnout And Interpersonal Deviance For Achieving Organizational Performance, International Journal Of Business And Management Studies, 3 (2):179-189

DERİN, N. ve DEMİREL, T. E., (2012), Tükenmişlik Sendromunun Örgütsel Bağliliği Zayiflatici Etkilerinin Malatya Merkez'de Görev Yapan Hemşireler Üzerinde İncelenmesi, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 17(2): 509-530

KARAMAN, P., (2009), Örgütsel Adalet Algısı İle Tükenmişlik Arasındaki İlişkinin İncelenmesine Yönelik Öğretmenler Üzerinde Bir Uygulama, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi

LAMBERT, G. E.; HOGAN, L. N.; JIANG, S.; ELECHI, O. O.; BENJAMIN, B.; MORRIS, A.; LAUX, M. J. ve JOHN P., (2010), The relationship among distributive and procedural justice and correctional life satisfaction, burnout, and turnover intent: An exploratory study, Journal of Criminal Justice, 3(8): 7–16

JACKSON, S. E. ve SCHULER R. S. (1983), "Preventing Employee Burnout", American Management Associations, s.58-68.

MALIK, M. E. ve NAEEM, B., (2011), Impact of Perceived Organizational Justice on Organizational Commitment of Faculty: Empirical Evidence from Pakistan, Interdisciplinary, Journal of Research in Business, 1 (9):.92- 98

MASLACH, C. ve JACKSON E. S., (1981), The Measurement Of Experienced Burnout, Journal Of Occupational Behaviour, 2:99-113

MASLACH, C.. (1982) Burn Out - The Cost of Caring. 1. bs. NY: Prentice Hall.

MASLACH, C. ve JACKSON E. S., (1984), Burnout In Organizational Settings, Applied Social Psychology Annual, 5: 133-153

MEYDAN, C.H.,; ŞEŞEN, H., ve BASIM, H. N., (2011), Adalet Algısı ve Tükenmişliğin Örgütsel Vatandaşlık Davranışları Üzerindeki Öncüllük Rolü, İş Güç, Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, 13(2): 41-62

NİEHOFF, B. P. ve ROBERT H. M., (1993) "Justice As A Mediator of The Relationship Between Methods of Monitoring and Organizational Citizenship Behavior". Academy of Management Journal. 36 (3): 527-556.

PRİCE, J. L., Charles W. M., (1986), Absenteeism and Turnover of Hospital Employees. 1. bs. Greenwich: Jai Pres.

ROY, Sudipto; NOVAK, Tihana ve TODOROVIC, L. Miksaj (2010), Job Burnout among Prison Staff in the United States and Croatia: A Preliminary Comparative Study, International Journal of Criminal Justice Sciences, 5,(1), 189-202

YENIÇERI, Ö.; DEMIREL, Y. ve YAVUZ, Z., (2009), Örgütsel Adalet ile Duygusal Tükenmislik Arasındaki iliski: imalat Sanayi Çalısanları Üzerine Bir Arastırma, KMU İİBF Dergisi, 11 (16): 83-99

YILDIRIM, M. C.; EKİNCİ, A. ve ÖTER, Ö. M., (2012), Eğitim Müfettiş Yardımcılarının Örgütsel Adalet Algılarının Mesleki Tükenmişlik Düzeylerine Etkisi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 45 (1): ,327-345

REGÜLASYON VE EKONOMİK BÜYÜME[1]

S. Fatih KOSTAKOĞLU, Arş. Gör. Dr., Anadolu Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, e-posta: sfkostakoglu@anadolu.edu.tr

ÖZET: Devlet tarafından ekonomik faaliyetleri etkilemek için kullanılan regülasyonlar önemli politika araçlarıdır ve bu yolla ekonominin toplam çıktı kapasitesi etkilenmektedir. Bu çalışmanın temel dayanağını regülasyonların ülkelerin büyüme performansı üzerindeki etkilerinin araştırılması oluşturmaktadır. Büyüme modeli olarak beşeri sermayeyi içeren ve ampirik olarak tutarlı sonuçlar üreten Mankiw, Romer ve Weil model kullanılmıştır. Bu model çerçevesinde regülasyonların büyüme üzerindeki etkisinin ölçülmesi için 27 OECD ülkesine ait 1975-2010 dönemini kapsayan panel veri seti kullanılmıştır. Regülasyonlar, doğrudan ekonomik birimlerin kararlarını kısıtlayan kredi, emek ve reel piyasa regülasyonları endeksi ve piyasa yanlısı olan mülkiyet haklarının korunması ve hukuki yapı endeksi ile ifade edilmiştir. Statik panel veri modeli yardımıyla yapılan analiz sonucu elde edilen bulgular, piyasaya doğrudan müdahalede bulunan yani piyasa oyuncularının kararlarını kısıtlayan regülasyonların büyüme üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Diğer yandan piyasanın etkin çalışması için gerekli ortamın tesis edilmesine yönelik olan piyasa yanlısı regülasyon uygulamalarının büyüme üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Regülasyon, Büyüme, Panel Veri Analizi, Mankiw, Romer ve Weil Model.

REGULATION AND ECONOMIC GROWTH

ABSTRACT: Regulations employed by the government to affect economic activity constitute an important policy instrument, and the total output production capacity of the economy could be affected accordingly. Investigation of the impact of regulations on economic growth underpins the basic premise of this study. Mankiw, Romer and Weil model which both produce empirically consistent result and include human capital was used in the study as a growth model. Within the framework of this model, in order to measure the influence of regulations on growth, a panel data set which consisted of 27 OECD countries between 1975 and 2010 was used. The regulations were stated for direct restriction of economic units decision as credit, labor and real market regulation index and for market-supporters as protection of property rights and legal structure index. The findings obtained from the analysis with the help of static panel data model demonstrated direct intervention of the market-supporters in other words, the regulation as a restriction on economic units decision had a negative impact on the growth. In addition, it was concluded that marketer regulation as providing necessary environment for effective operation of market had positive influence on the growth.

Keywords: Regulation, Growth, Panel Data Analysis, Mankiw, Romer and Weil Model

GİRİŞ

Regülasyon kavramının sözlük anlamı düzenleme olarak ifade edilmektedir. Ancak regülasyon kavramı düzenleme faaliyetlerinin yanında denetleme, yönetme ve yönlendirme faaliyetlerini de içeren bir kavramdır. Regülasyonlar ekonomik faaliyetleri etkilemek için devlet tarafından kullanılan önemli politika araçlarıdır. Devlet tarafından piyasalarda ortaya çıkan veya çıkması muhtemel problemlerin çözümünde regüle edici politikalar sıklıkla uygulanmaktadır. Dolayısıyla bu politikalar önemli makroekonomik etkiler oluşturmaktadır. Nitekim regüle edici uygulamalar ekonominin üretebileceği toplam çıktı yani büyümeyi etkileyebilecektir.

[1] Bu çalışma Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalında Doktora Tezi olarak yapılan Regülasyon ve Büyüme isimli çalışmadan üretilmiştir.

Ekonomik büyüme kişi başına düşen gelirdeki artışı ifade eder. Bu alanda yapılmış birçok çalışmanın başlangıcında "ülkelerin bazıları çok zengin iken bazıları neden çok fakirdir?" ya da "ülkelerin bazıları yüksek oranlı büyüme performansı gösterirken neden bazıları düşük oranlı büyüme performansı gösterirler?" gibi sorularla karşılaşılır. Bu soruya cevap olarak birçok farklı fikir ileri sürülmüştür ve sürülmeye de devam etmektedir. Bazı ekonomistler, ülkelerin sahip oldukları zenginlik düzeylerindeki farklılığın sebebini ülkelerin sahip olduğu fiziki sermaye, beşeri sermaye ve teknoloji düzeyi olarak görmektedirler. Bazı iktisatçılar ise ülkeler arasındaki zenginlik farklılıklarının sebebi olarak görülen bu faktörlerin neden fakir olanlar tarafından elde edilemediği hususuna odaklanırlar. Bu durumun açıklanmasında ön plana çıkan iktisatçılardan Daron Acemoglu ve James A. Robinson ülkeler arasındaki büyüme farklılıklarının; fiziki sermaye birikimi, beşeri sermaye birikimi ve teknolojinin ötesinde kurumsal yapıdan kaynaklandığını iddia ederler. Ancak bu noktada da karşımıza kurumsal yapıdan ne anlamamız gerektiği sorusu çıkmaktadır. Dolayısıyla bu kavramda daha özele indirgenmeli, açıklanmalı ve büyümeyi etkileyen bu faktör ampirik olarak test edilmelidir. Literatürde güncel olarak bu faktörün regülasyonlar olabileceği ileri sürülmektedir. Bu nedenle bu çalışmanın temel motivasyonunu regülasyonların ülkelerin büyüme performansı üzerinde etkilerinin olup olmadığının araştırılması ve varsa yönünün belirlenmesi oluşturmaktadır.

MANKİW, ROMER VE WEİL MODELİ

Mankiw, Romer ve Weil (1992), Solow modelini ekonomik büyüme teorisi açısından önemli bir yaklaşım olarak görürler. Solow modelde belirtilen tasarruf ve nüfus artışının büyümeyi etkilediğini ve ülkeler arasındaki kişi başına gelir farklılıklarının yarısına yakınının sadece bu iki değişken tarafından açıklanabileceğini aynen kabul ederler (Mankiw vd., 1992:407). Bununla birlikte, büyüme analizlerinde sıkça kullanılan ve başarılı sonuçlar ortaya koyan Solow modelin bazı eksiklikleri olduğunu iddia ederler. Bu bağlamda; Mankiw, Romer ve Weil model, Solow modelin eksiklerini gideren ve modele beşeri sermayeyi de dahil ederek büyüme analizlerinde kullanılabilecek daha etkin bir model ortaya koymuşlardır (Nonneman ve Vanhoudt, 1996:943). Bu modelin geliştirilmesi ile birlikte ülkeler arasındaki kişi başına gelir farklılıklarının kaynağının fiziksel sermaye ve teknoloji yanında beşeri sermayeye de bağlı olduğu gösterilebilmiştir (Acemoglu, 2009: 85).

Üretim fonksiyonuna beşeri sermayenin dahil edilmesi

Uluslararası büyüme tecrübeleri bağlamında değerlendirildiğinde, Solow büyüme modelinin sahip olduğu problemler üç başlık altında ele alınabilir. İlki, Solow modelinde öngörülen ülkeler arasındaki gelir farklılıkları gerçekte ortaya çıkandan daha azdır. İkincisi, Solow modelde tahmin edilen yakınsama oranı yapılan bir çok ampirik çalışmaya göre daha yüksektir. Üçüncüsü ise ülkeler arasındaki faktör getirilerinin ampirik olarak elde edilenden daha fazla farklılık göstermesidir. Burada dikkat edilmesi gereken husus, bu üç problemde de üretim fonksiyonunda ifade edilen sermayenin payı önemli bir rol oynamaktadır (Mankiw, 1995:289). Bu bağlamda; Mankiw, Romer ve Weil, Solow modelinde üretim faktörü olarak ele alınan sermaye (K) değişkenin doğru bir şekilde ele alınmadığını savunur. Çünkü Solow, sermayeyi (K) sadece fiziksel sermayeyi ifade etmek için kullanmıştır. Bu bağlamda, çıktının tüketilmeyen bir kısmı yıpranan fiziksel sermayenin yerine kullanılır diğer kısmı ise fiziksel sermaye stokunu artırır. Ancak Mankiw, Romer ve Weil model çıktının tüketilmeyen kısmının sadece fiziksel sermaye için kullanılmadığını bununla birlikte beşeri sermaye içinde kullanıldığını savunur. Yani çıktının tüketilmeyen kısmı fiziksel sermaye için kullanıldığı gibi beşeri sermaye stokunun artırılması ve sürdürülmesi için de kullanılır. Sonuç olarak çıktı sadece tüketim ve fiziki sermaye yatırımı için kullanılmaz, bunların yanında beşeri sermaye içinde kullanılır (Valdes, 1999:53).

Mankiw, Romer ve Weil tarafından geliştirilen model, Solow modelin üretim fonksiyonunda üretim faktörleri olarak varsayılan fiziksel sermaye ve emeğe ilaveten modele beşeri sermayenin eklenerek genişletilmiş halidir. Beşeri sermayenin modele dahil edilmesi Cobb-Douglas tipi bir üretim fonksiyonu yardımıyla daha açıkça gösterilebilir.

$$Y_t = K_t^{\alpha} H_t^{\beta} (A_t L_t)^{1-\alpha-\beta} \quad (1)$$

Varsayım olarak kaynaklar K ve H'a etkin olarak tahsis edilir. Bu noktada Valdes (1999:54) takip edilerek bazı çıkarımlar yapılabilir. Bu girdilerin her birine yapılan yatırım, marjinal ürünlerin eşitlendiği yere kadar, MPK=MPH, devam eder.

$$MPK = \partial Y_t / \partial K_t = \alpha(Y_t / K_t)$$
$$MPH = \partial Y_t / \partial H_t = \beta(Y_t / H_t) \quad (2)$$

Buradan MPK=MPH eşitliğine dayanarak yukarıdaki denklemleri birleştirerek şu şekilde sunabiliriz:

$$\alpha \frac{Y_t}{K_t} = \beta \frac{Y_t}{H_t} \quad (3)$$

Bu noktada beşeri sermayeyi denklemin sağ tarafında yalnız bırakırsak;

$$H_t = \frac{\beta}{\alpha} K_t \quad (4)$$

elde edilir. Elde ettiğimiz bu son denklemi toplam üretim fonksiyonunda yerine koyarsak şunu elde ederiz:

$$Y_t = A_t^{1-\alpha-\beta} \left(\frac{\beta}{\alpha}\right)^{\beta} K_t^{\alpha+\beta} L_t^{1-\alpha-\beta}$$
$$\phi_t = A_t \left(\frac{\beta}{\alpha}\right)^{\beta/1-\alpha-\beta} \quad (5)$$
$$Y_t = K_t^{\alpha+\beta} (\phi_t L_t)^{1-\alpha-\beta}$$

Elde edilen bu son denklem Solow modelinde K'nın yetersiz ve L'nin aşırı tahmin edildiğinin açık bir göstergesidir. Dolayısıyla beşeri sermayenin büyüme modelinde yer alması ampirik analizler açısından önemlidir.

Mankiw, Romer ve Weil modelin bir diğer varsayımı beşeri sermayenin zamanla aratabileceğidir (Aghion ve Howitt, 2009:289). Bununla birlikte, ampirik düzeyde bakıldığında, beşeri sermaye (H) zamanla artmasa bile sadece beşeri sermayenin varlığı ve ülkeler arasındaki farklı düzeylerde olması kısmi olarak ülkeler arasındaki kişi başına GSYİH'lardaki farklılıkları açıklayabilecektir (Mankiw vd., 1992:415).

Beşeri ve fiziksel sermaye dinamikleri

Mankiw, Romer ve Weil model temel Solow modelde olduğu gibi üretim fonksiyonunun girdiler açısında pozitif ve azalan getirilere sahip olduğunu varsayar. Bu varsayımın iki önemli çıkarımı vardır. İlki, her bir üretim faktörü sosyal getirisi kadar çıktıdan pay alır ve ikincisi ise fiziksel sermaye birikiminde dışsallıklar yoktur (Felipe ve McCombie, 2005:362). Ancak, Solow modelde eksik tahmin edilen sermaye payının teorik olarak yüksek olduğunu göstermenin bir yolu sermayenin pozitif dışsallığa sahip olduğunun varsayılması ile yapılabilir. Ancak bu gerekli de değildir. Dolayısıyla, sermaye birikiminde dışsallığın olup olmaması fiziksel ve beşeri sermayenin birlikte ekonomik büyüme üzerindeki geleneksel Solow yaklaşımına göre daha fazla etkili olduğu gerçeğini değiştirmez (Mankiw, 1995:292-295).

Mankiw, Romer ve Weil model, Solow modelden üretim fonksiyonun beşeri sermaye içermesi itibariyle farklılaşır. Bu noktada yapılacak ilave varsayım beşeri sermaye üzerine olacaktır. Beşeri sermaye, tıpkı fiziksel sermaye gibi birikimli bir özelliğe sahip bir değişkendir. Acemoglu (2009: 86-89) takip ederek; ilk olarak beşeri sermaye ile genişletilmiş üretim fonksiyonunu, etkin emek birimi başına değerlerle (y=Y/AL, k=K/AL, h=H/AL) yazarsak:

$$y_t = k_t^{\alpha} h_t^{\beta} \quad (6)$$

Tasarruflar fiziksel ve beşeri sermayeye yatırıldığından, burada iki tane birikim denklemine sahip olacağız ve hem beşeri hem de fiziksel sermayenin aynı ve δ gibi bir oranda yıprandığı varsayacağız. Burada tüm sermaye çeşitlerinin azalan getirilere sahip olduğu varsayıldığından α+β<1 olur. s_K, çıktının fiziksel sermayeye ayrılan kısmını ifade ederken; s_H çıktıdan beşeri sermayeye ayrılan kısmı ifade eder. Bu bağlamda birikim denklemleri:

$$\frac{dk_t}{dt} = s_k y_t - (\delta_k + n + g)k_t$$
$$\frac{dh_t}{dt} = s_h y_t - (\delta_h + n + g)k_t \quad (7)$$

olarak gösterilebilir. Yukarıdaki ilk denklem etkin emek birimi başına fiziki sermaye yatırımlarında zamanla meydana gelen değişimi ve ikinci denklem etkin emek birimi başına beşeri sermayede zamanla meydana gelecek değişimi gösterirler. Bu iki denklem aynı zamanda, fiziki ve beşeri sermayenin izleyeceği zaman patikasını sunar.

Durağan durumda dk/dt=0 ve dh/dt=0 olacağından dolayı ve k, h, ve y sabit değerler alırlar. k, h, ve y sırasıyla $k=k^*$, $h=h^*$ ve $y=y^*$ olarak ifade edilebilir. Bu varsayımlar altında yukarıdaki denklemler şu şekilde tekrar ifade edilebilir:

$$s_K y^* = (n + g + \delta)k^*$$
$$s_H y^* = (n + g + \delta)h^* \quad (8)$$

Bu denklem sisteminin çözümü sonucunda:

$$k^* = \left(\left(\frac{s_k}{n+g+\delta_k} \right)^{1-\beta} \left(\frac{s_h}{n+g+\delta_h} \right)^{\beta} \right)^{\frac{1}{1-\alpha-\beta}} \quad (9)$$

$$h^* = \left(\left(\frac{s_k}{n+g+\delta_k} \right)^{\alpha} \left(\frac{s_h}{n+g+\delta_h} \right)^{1-\alpha} \right)^{\frac{1}{1-\alpha-\beta}} \quad (10)$$

ifadeleri elde edilir.

Beşeri sermayeyi içeren temel büyüme denklemi

Denklem k* ve h*, $y_t = k_t^{\alpha} h_t^{\beta}$ de yerine konulursa ve elde edilen ifadenin logaritması alınırsa:

$$\ln \tilde{y}_t^* = \ln A_t + \frac{\alpha}{1-\alpha-\beta} \ln s_K + \frac{\beta}{1-\alpha-\beta} \ln s_H - \frac{\alpha+\beta}{1-\alpha-\beta} \ln(n+g+\delta) \quad (11)$$ [2]

elde edilir. Bu denklem kişi başına gelirin nüfus artışı, fiziksel sermaye ve beşeri sermaye artışına ne şekilde bağlı olduğunu ortaya koyar. Mankiw, Romer ve Weil (1992:411) teknolojik ilerlemenin her bir ülkede aynı oranda ve sabit olduğunu belirtir. Ancak bu model A_t teriminin sadece teknolojiyi değil bunun yanında kaynak donatımları, mevsim, kurumlar ve bunun gibi değişkenleri de yansıttığını ve bunların ülkeler arasında farklılaştığını belirtir. Bundan dolayı $\ln A_t = a + \varepsilon$ şeklinde modellemişlerdir. Burada a sabit teknolojiyi içerirken ε ise ülkelere özgü şokları ifade eder ve bu şoklar tasarruf ve nüfus artışından bağımsızdır (Felipe ve McCombie, 2005:364). Bir diğer vurgulanması gereken çıkarım; Mankiw, Romer ve Weil tarafından geliştirilen model de beşeri sermaye ayrı bir

[2] $y_t = \tilde{y}_t / A_t$ ve dolayısıyla $\tilde{y}_t = Y_t / L$ dir.

değişken olarak tahmin edilmektedir ancak temel Solow modelde ise beşeri sermaye hata teriminin bir bileşeni olarak ele alınmaktadır (Mankiw vd., 1992:418).

LİTERATÜR TARAMASI

Ekonomik büyüme konusuna yönelik gelişen ampirik literatürde regülasyon çok fazla ele alınmamıştır. Bunun bir nedeni regülasyonları uzun dönemli büyümenin bir belirleyicisi olarak ele alan teorilerin geliştirilmemiş olmasıdır. Loayza vd. (2005:10), regülasyonların ülkelerin karşılaştığı ekonomik büyüme sorunsalına yönelik kilit bir politik araç haline geldiğini belirtmişlerdir. Nitekim regülasyonların uzun dönemli ekonomik büyümenin önemli bir belirleyici olduğu ve etkisinin negatif veya pozitif olabileceği literatürde ifade edilmiştir(Dawson, 2006: 489-490). Nitekim bazı regülasyonlar piyasada faaliyet gösteren firmaların maliyetlerini artırır ve rekabeti kısıtlar. Dolayısıyla büyüme bundan olumsuz etkilenir ve işsizlik artar (Krol ve Svorny, 1994:55). Bunun aksine bazı regülasyonlar ise piyasa yanlısı olur ve piyasanın etkin işlemesini sağlamaya yöneliktir. Bu tarz regüle edici politikalar ise büyümeyi olumlu etkileyecektir. Djankov vd. (2006), regüle edici değişkenlerin ampirik literatürde kullanılan büyümenin diğer belirleyicilerine göre ülkeler arasındaki büyüme farklılıklarını açıklamada daha tutarlı olduğunu belirtmişlerdir.

Jorgenson ve Wilcoxen (1990), 1973-1985 yıllarını kapsayan ABD için yaptıkları durum çalışmasında çevresel regülasyonların ABD'nin büyümesini yavaşlattığı sonucuna ulaşmışlardır. Yani çevresel regülasyonların büyüme üzerinde negatif etkisi olduğunu ifade etmişlerdir.

Koedijk vd. (1996), yaptıkları çalışmada regülasyon ve ekonomik performans arasındaki ilişkiyi kıta Avrupası için araştırmışlardır. Ekonomik performans için üç endeks ele alınmıştır: toplam büyüme, verimlilik artışı ve istihdam artışı. Her bir değişken için ayrı ayrı regresyon yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar regülasyonlarda meydana gelen artışın ekonomik performansı yani büyümeyi olumsuz etkilediği yönündedir.

Clague vd. (1999), sözleşmelerin güvence altına alınması ve mülkiyet haklarının tanınması ve geliştirilmesi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Ele alınan analiz dönemi 1970 ve 1992 arası yılları ve 95 ülkeyi kapsamaktadır. Elde edilen bulgular, sözleşmelerin güvence altına alınması ve mülkiyet haklarının tanınması ve geliştirilmesi gibi faaliyetlerin ekonomik büyümeyi hızlandıracağı yani aralarında pozitif bir ilişki olduğu yönündedir.

Levine (1999), finansal aracı kurumların etkin çalışması için gereken yasal ve regüle edici koşulların sağlanmasının büyümeyi nasıl etkileyeceğini araştırmıştır. Bu araştırma 45 ülkeyi ve 1960-1989 ile 1980-1989 olmak üzere iki örneklem dönemi için test edilmiştir. Elde edilen bulgular, finansal aracı kurumların etkin çalışması için gereken yasal ve regüle edici koşulların sağlanmasının büyümeyi pozitif şekilde etkilediği yönündedir.

Loayza vd. (2005), reel piyasa regülasyonları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Elde edilen bulgular, regüle edici uygulamaların fazla olmasının özellikle de emek ve ürün piyasaları üzerinde ağır yük oluşturanların düşük büyüme performansına neden olduğu yönündedir.

Djankov vd. (2006) reel piyasadaki faaliyetleri kolaylaştırıcı regülasyonlar ile büyüme arasında ilişkiyi araştırmışlardır. Ele alınan analiz dönemi 1993-2002 yıllarını ve 135 ülkeyi kapsamaktadır. Yıllık veriler kullanılarak yapılan analiz büyüme ve reel piyasa regülasyonları değişkenleri içermektedir. Elde edilen bulgular, reel piyasa faaliyetlerini kolaylaştırıcı regülasyonlar ile büyüme arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu yönündedir.

Dawson (2006) regülasyonlar ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Dawson, Solow modelini regülasyonu içerecek şekilde düzenleyerek tahmin denklemini oluşturmuştur. Analiz 1980- 2000 arası dönemi kapsayan yıllık veriler ve 64 ülke için yapılmıştır. Elde edilen bulgular, daha az regülasyon yani daha fazla serbestlik yanlısı politikaların büyümeyi olumlu etkilediği yönündedir.

De Serres vd. (2006), finansal sistemdeki gelişmeler ve politikaların ekonomik performans üzerindeki etkilerini 20 OECD ülkesi için 1994-2003 yıllarını kapsayacak şekilde araştırmışlardır. Finansal sistemdeki gelişmeler ve politikalar sektör lehine gerçekleştirilen regüle edici faaliyetler ile ele alınmış ve büyüme üzerindeki etkisi sınanmıştır. Elde edilen bulgular, dış kaynak kullanımına bağımlılığı yüksek finans sektöründe sözleşmelerin garanti

altına alınması, finans sektörüne giriş engellerinin azaltılması ve devlet müdahalesi gibi regüle edici uygulamaların finans sektörünün lehine hafifletilmesinin büyümeyi olumlu etkilediği yönündedir.

Jalilian vd. (2007), nitelikli regülasyonlar ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Bu araştırma için yatay kesit analizi ve panel veri analizi olmak üzere iki yöntem kullanılmıştır. Yatay kesit veri analizi 117 ülke ve panel veri analizi 96 ülke için yapılmıştır. Analize konu örneklem dönemi 1980-2000 arası yılar için test edilmiştir. Elde edilen bulgular, nitelikli ve etkili regülasyonların büyümeyi pozitif şekilde etkilediği yönündedir.

Ekonomik büyümenin yanında regülasyonların; verimlilik, yatırım, istihdam ve inovasyon gibi değişkenler üzerinde de önemli etkileri vardır (Loayza vd., 2004:2).

PANEL VERİ METODOLOJİSİ

Panel veri analizi aslında yatay kesit veri analizi ve zaman serisi analizinin birleştirilmiş halidir. Bu nedenle panel veri analizinde hem zaman hem de yatay kesit boyutu mevcuttur. Ancak panel veri analizi genellikle yatay kesitlerarası değişim veya heterojenliğe odaklanır (Greene, 2012:345). Bundan dolayı, panel veri analizinin kullanım amacı kesite özgü etkilerin varlığında tutarlı tahminci elde etmektir. Bu analizdeki kesite özgü etkiler genelde zamanla farklılaşmayan ve gözlenemeyen değişkenlerdir (Wooldridge, 2002: 247-248).

Panel veri modellerinde N tane yatay kesitimizin olduğu ve her bir kesitte T tane gözlemimiz olduğunu varsayarız. Statik panel modellerinde genellikle yatay kesit boyutunun büyük, zaman boyutunun ise küçük olduğu örneklemler ile çalışılır. Basit bir panel veri modeli tanımlamak istersek:

$$y_{it} = x'_{it}\beta + \mu'_i\eta + \varepsilon_{it} \quad (12)$$

x_{it} sabit terimi içermeyen bir terimdir ve içerisinde K tane değişken vardır. Kesitlere özgü heterojenlik veya bireysel etki $\mu'_i\eta$ ile gösterilmiştir.

Hata terimi üzerine bazı varsayımlar vardır. Bunlar (Erlat, 2008:9):

- $E(\varepsilon_{it}) = 0$, hata teriminin beklenen değerinin sıfır olduğunu ifade eder
- $E(\varepsilon_{it})^2 = \sigma_\varepsilon^2$ olduğu, tüm i ve t için, sabit varyansı ifade eder
- $E(\varepsilon_{it}\, \varepsilon_{js}) = 0$ tüm i ve j için ve $t \neq s$ için, yatay kesit bağımsızlığını ifade eder
- $E(\varepsilon_{it}/X)=0$ tüm i ve t için, içsellik sorununun olmadığını ifade eder.

Eğer μ_i sadece sabit terimi içeriyorsa, bu modelin en küçük kareler ile tahmini ortak olan η'lerin ve eğim vektörü β'nın etkin ve tutarlı tahmincilerini verecektir. Bu literatürde havuzlanmış en küçük kareler yöntemi olarak bilinir (Greene, 2012:346).

Sabit Etkiler Modeli

Sabit etkiler modeli veri toplama sürecinin rassal olmadığı yani belirli ülke gruplarının- örneğin; N tane OECD ülkesi ya da N tane AB ülkesi gibi- analizinde kullanılan bir yöntemdir ve dolayısıyla çıkarımlarımızda bu belirli gruplar için olacaktır (Baltagi, 2008:14). Bu tarz bir veri toplama sürecinde yatay kesitler arasındaki etkilerin sabit olduğu varsayılır. (η_i sabit etkiye sahip olarak ele alınır) Etkilerin sabit olması kesitlere özgü gözlenemeyen etkilerin açıklayıcı değişkenlerle ilişkili olmasına açıkça izin verilmesidir ve sabit etkiler modeli buna odaklanır. Dolayısıyla kesitler arasındaki farklılıklar sabit terimdeki farklılıklarla ortaya koyulacaktır.

$$y=X\beta+D_\eta\eta+\varepsilon \quad (13)$$
$$\eta=\beta_0$$

Bu denklem genellikle kukla değişkenli en küçük kareler modeli olarak adlandırılır. N yeterince küçük ise bu denklemi kukla değişkenli en küçük kareler olarak tahmin etmek mantıklı olacaktır. Ancak eğer N büyük ise bu modeli kukla değişkenli olarak tahmin etmek çok kullanışlı olmayacaktır (Greene, 2012:360). Ayrıca N büyüdükçe kukla değişken ve X'ler matrisinin tersinin alınması zorlaşacaktır. Dolayısıyla N-1 tane kukla değişkenin kullanılması bu sayıda fazladan katsayı tahminidir ve serbestlik derecesi problemi ortaya çıkacağı için tercih edilmeyecektir. Dolayısıyla alternatif bir yöntem burada devreye sokulmalıdır. Bu durum grup içi dönüşüm (within transformation) olarak adlandırılır. Burada sunulan tahminci, verinin $X^{*}=M_DX$ ve $y^{*}=M_Dy$ dönüştürülerek elde edilen EKK tahmincisidir. M_Dy'nin M_DX üzerine EKK regresyonu aslında $(y_{it}-\bar{y}_i)$'nin $(x_{it}-\bar{x}_i)$ üzerine regresyonuna eşittir (Greene, 2012:361). Modeli M_D ile dönüştürürsek,

$$M_Dy=M_DX\beta+M_D\varepsilon \quad (14)$$

$D_\eta\left(D_\eta'D_\eta\right)^{-1}D_\eta'=P$, D_η üzerine projeksyon matrisidir. Dolayısıyla $P.D_\eta=D_\eta$ olduğundan $M_D.D_\eta=0$ durumu kullanılabilir. Bir başka deyişle, M_D matrisi bireysel etkileri ortadan kaldırmıştır. Buradan elde edilen EKK tahmincisi β'nın grup içi (within) tahmincisi (β_{FE}) olarak adlandırılır. β'nın EKK tahmincisi (Baltagi, 2008:14) :

$$\hat{\beta}_{FE}=\left[X'M_DX\right]^{-1}\left[X'M_Dy\right]$$
$$M_D=I-D_\eta\left(D_\eta'D_\eta\right)^{-1}D_\eta'=I-P \quad (15)$$

Kukla değişkenlerin katsayılarını (Greene, 2012:361):

$$\hat{\eta}=\left[D_\eta'D_\eta\right]^{-1}D_\eta'(y-X\hat{\beta}) \quad (16)$$

şeklinde gösteririz ve bunu her bir kesit için göstermek istersek:

$$\hat{\eta}_i=\bar{y}_i-\bar{x}_i'\hat{\beta} \quad (17)$$

Erlat (2008:12), bu denklemdeki ifadenin ortalama değerini;

$$\bar{\hat{\eta}}=\frac{\sum_{i=1}^{N}\hat{\eta}_{0i}}{N}=\frac{\sum_{i=1}^{N}\bar{y}_i}{N}-\frac{\sum_{i=1}^{N}\bar{x}_i'\hat{\beta}}{N}=\bar{y}-\bar{x}'\hat{\beta}_{FE} \quad (19)$$

ve gözlenemeyen etkilerin her bir kesit için değerini ise şu şekilde ifade etmiştir:

$$\hat{c}_i=\hat{\eta}_i-\bar{\hat{\eta}}=(\bar{y}_i-\bar{y})-(\bar{x}_i-\bar{x})'\hat{\beta}_{FE} \qquad i=1,\ldots,N \quad (20)$$

β'nın grup içi (within) tahmincisi (β_{FE})'nin varyansı ise (Baltagi, 2008:14);

$$Var(\beta_{FE})=\sigma_\varepsilon^2\left[X'M_DX\right]^{-1}=\sigma_\varepsilon^2[X^{*\prime}X^{*}]^{-1} \quad (21)$$

Wooldridge (2009:481-482) takip ederek bu dönüşümü daha kolay bir şekilde izah edebiliriz. Basitlik açısından modeli tek bir açıklayıcı değişken içerecek şekilde ele alırsak:

$$y_{it}=\lambda+\beta_1x_{it}+c_i+\varepsilon_{it} \quad t=1,...,T \quad n=1,....,N \quad (22)$$

Şimdi bu denklemi tüm i'ler için zamana göre ortalamasını alırsak:

$$\bar{y}_i = \lambda + \beta_1 \bar{x}_i + c_i + \bar{\varepsilon}_i$$
$$\bar{y}_i = T^{-1}\sum_{t=1}^{T} y_{it} \quad \bar{x}_i = T^{-1}\sum_{t=1}^{T} x_{it} \quad \bar{\varepsilon}_i = T^{-1}\sum_{t=1}^{T} \varepsilon_{it} \quad (23)$$

Dikkat edilirse c_i de herhangi bir değişim olmamıştır. Çünkü bu terim zamanla değişmez yani sabittir. Şimdi bu iki denklemi birbirinden çıkarırsak c_i parametresi ortadan kalkar:

$$(y_{it} - \bar{y}_i) = \beta_1 (x_{it} - \bar{x}_i) + (\varepsilon_{it} - \bar{\varepsilon}_i) \quad (24)$$
$$\tilde{y}_{it} = \beta_1 \tilde{x}_{it} + \tilde{\varepsilon}_{it}$$

Bu grup içi dönüşüm olarak adlandırılır. İki değişken için gösterilen bu durum daha fazla değişken içerilecek şekilde genelleştirilirse:

$$\tilde{y}_{it} = \beta_1 \tilde{x}_{it1} + \beta_2 \tilde{x}_{it2} + \ldots + \beta_k \tilde{x}_{itk} + \tilde{\varepsilon}_{it} \quad (25)$$
$$\tilde{y}_{it} = \tilde{X}_{it}\beta + \tilde{\varepsilon}_{it}$$

elde edilir. Bu denklem havuzlanmış en küçük kareler(Pooled OLS) yöntemi ile tahmin edilerek β sabit etkiler tahmincisi elde edilir. Bu dönüşümle ortadan kaldırılan c_i ve sabit parametre şu şekilde elde edilir:

$$\beta_0 = \bar{y} - \beta\bar{x}$$
$$c_i = \bar{y}_{it} - \beta\bar{x}_{it} - \beta_0 = \beta_{0i} - \beta_0 \quad (26)$$

Ancak burada dönüştürülen denklemin havuzlanmış en küçük kareler yöntemi ile tahmininin tutarlı olup olmadığını göstermek için ek bir varsayıma ihtiyacımız vardır. Wooldridge (2002: 268) takip edersek; bu varsayım dönüştürülmüş modelin açıklayıcı değişkenleri ile hata teriminin ilişkisiz olmasıdır:

$$E(\tilde{x}_{it}'\tilde{\varepsilon}_{it}) = 0 \quad t=1,\ldots,T \quad i=1,\ldots,N \quad (27)$$
$$E[(x_{it} - \bar{x}_i)'(\varepsilon_{it} - \bar{\varepsilon}_i)] = 0$$

$E(\varepsilon_{it}|x_i, c_i) = 0$ koşulu altında ε_{it} ve x_{is} tüm i ve s'ler için ilişkili değildir. Dolayısıyla ε_{it} ile ε_i ortalamalar ve x_{it} ile x_i ortalamalar da bir birbirleri ile ilişkili değildir. Sonuçta, dönüştürülmüş modelin açıklayıcı değişkenleri ile hata teriminin ilişkisiz olması varsayımı $E(\varepsilon_{it}|x_i, c_i) = 0$ koşulu altında geçerlidir ve dönüştürülmüş modelin havuzlanmış en küçük kareler ile tahmini sonucu tutarlı tahminciler ortaya çıkacaktır.

Sabit etkiler tahmincisinin asimptotik özelliklerinin güçlü olması sağlayacak rank koşulları ortaya koymalıyız. Wooldridge (2002:269) takip edersek; zaman ortalamalarından arındırılmış açıklayıcı değişkenler matrisi üzerindeki standart rank koşullarına ihtiyacımız vardır. Bu rank koşulu;

$$\text{rank}\left(\sum_{t=1}^{T} E(\tilde{x}_{it}'\tilde{x}_{it})\right) = \text{rank}[E(\tilde{X}_i'\tilde{X}_i)] = K \quad (28)$$

Eğer zaman ortalamalarından arındırılmamış değişkenler matrisi (x_{it}) zamanla farklılaşmayan bir değişken içeriyorsa, zaman ortalamalarından arındırılmış değişkenler matrisinde ($\tilde{X}_{it}$) ona karşılık gelen tüm birimler tüm t'ler için sıfır olacaktır. Dolayısıyla $\tilde{X}_i$ tüm i'ler için elemanları sıfır olan bir sütun içereceğinden standart rank koşulu geçersiz olacaktır. Bu rank koşulunun, sabit etkiler analizinde niçin zamanla farklılaşan değişkenlere izin verilmediğini göstermesi açısından önemlidir. Bu varsayımlardan sonra sabit etkiler tahmincisini ortaya koyabiliriz:

$$\hat{\beta}_{FE}=\left(\sum_{i=1}^{N}\tilde{X}_i'\tilde{X}_i\right)^{-1}\left(\sum_{i=1}^{N}\tilde{X}_i'\tilde{y}i\right)=\left(\sum_{i=1}^{N}\sum_{t=1}^{T}(\tilde{x}_{it}'\tilde{x}_{it})\right)^{-1}\left(\sum_{i=1}^{N}\sum_{t=1}^{T}(\tilde{x}_{it}'\tilde{y}_{it})\right) \quad (29)$$

Sabit etkilere yönelik yapılması gereken bir diğer varsayım etkinlik üzerinedir. Bu varsayımı şu şekilde ifade edilebiliriz:

$$E(\varepsilon_i\varepsilon_i'|\,x_i,c_i)=\sigma_\varepsilon^2 I_T \quad (30)$$

$E(\varepsilon_{it}|\,x_i,c_i)=0$ koşulu altında $E(\varepsilon_i\varepsilon_i'|\,x_i,c_i)=\sigma_\varepsilon^2 I_T$ varsayımı $Var(\varepsilon_i|\,x_i,c_i)=\sigma_\varepsilon^2 I_T$ şeklinde ifade edilebilir. Dolayısıyla $\tilde{\varepsilon}_{it}$ koşullu olarak sabit varyansa sahiptir ve otokorelasyon içermez (Arellano, 2003:12).

Bireysel etkilerin test edilmesi

Temel odak noktamız, eğer kesitler arasındaki farklılıklar ise her bir kesit için modele konulan kukla değişkenlerin ortak anlamlılığı hipotezi test edilmelidir. Test edilecek hipotez; kesite özgü etkileri ifade eden c lerin birinci kesitten N-1'inci kesite kadar sıfıra eşit olduğudur (Baltagi, 2008:15). Bu eşitlik altındaki boş hipotez etkin tahmincinin havuzlanmış EKK olduğudur. Bu durumu test için kullanılan F testi basit Chow testidir:

$$F(N-1,\ NT-N-K)=\frac{\left(RSS^2_{Pooled}-RSS^2_{LSDV}\right)/\left(N-1\right)}{\left(RSS^2_{LSDV}\right)/\left(NT-N-K\right)} \quad (31)$$

Kukla değişkenli en küçük kareler (LSDV), kısıtlanmamış modeli ifade için kullanılırken; havuzlanmış en küçük kareler (Pooled), kısıtlanmış modeli ifade için kullanılır (Greene, 2012:363). N eğer büyük ise grup içi dönüşüm yapılır ve elde edilen ifade kısıtlanmamış modeli göstermek için kullanılır (Baltagi, 2008:15).

Değişen varyans

Buraya kadar yapılan varsayımlar da birimler arasındaki hataların varyanslarının özdeş yani sabit olduğu yönündeydi. Ancak birçok panel çalışması farklı boyutlarda yatay kesit birimleri içermektedir. Hata bileşenleri modeli için, değişen varyans sorunu c_i'nin varyansının ya da ε_{it}'nin varyansının ya da her ikisinin birden kesitler için değişmesinden kaynaklanır (Hsiao, 2003:56). Sabit etkiler modelinde değişen varyans sorunu doğrudan ε_{it}'den kaynaklanır.

Değişen varyans sorununun varlığında sanki hatalar sabit varyansa sahipmiş gibi tahmin yapılır yani değişen varyans sorunu dikkate alınmaz ise regresyon katsayıları hala tutarlı olacaktır ancak bu tahminler artık etkin olmayacaktır. Ayrıca bu tahmin sonucu elde edilen standart hatalar sapmalı olacaktır. Değişen varyans sorununun varlığında bunların düzeltilmesi için dayanıklı (robust) standart hatalar türetilmelidir (Baltagi, 2008:87).

Değişen varyans sorununu test etmek için LM istatistiği kullanılır. Panel veri modelinde yatay kesitler arasında varyansın sabit olup olmadığı test edilir. Bunu matris formunda ortaya koyabiliriz.

$$\sigma_{\varepsilon i}^2=\begin{pmatrix}\sigma_{\varepsilon 1}^2 & \cdots & \cdots\\ \vdots & \ddots & \vdots\\ \cdots & \cdots & \sigma_{\varepsilon N}^2\end{pmatrix} \quad (32)$$

Dikkat edilirse $\sigma_{\varepsilon 1}^2$ birinci kesitin varyansını gösterirken, $\sigma_{\varepsilon N}^2$ N'inci kesitin varyansını gösterir. Buradaki hipotezimiz:

$$H_0: \sigma^2_{\varepsilon 1} = \ldots = \sigma^2_{\varepsilon N}$$
$$H_1: \text{En az bir tanesi farklıdır.} \quad (33)$$

Bunu test etmek için kullanılan LM istatistiği ise şu şekilde elde edilir (Erlat, 2008:24):

$$LM_h = \frac{T}{2}\sum_{i=1}^{N}\left[\frac{\hat{\sigma}^2_{\varepsilon i}}{\hat{\sigma}^2_{\varepsilon}} - 1\right]^2 \sim \chi^2_{N-1}$$
$$\hat{\sigma}^2_{\varepsilon i} = \sum_{t=1}^{T}\varepsilon^2_{it} / T \quad (34)$$
$$\hat{\sigma}^2_{\varepsilon} = \sum_{i=1}^{N}\sum_{t=1}^{T}\varepsilon^2_{it} / NT = \frac{1}{N}\sum_{i=1}^{N}\hat{\sigma}^2_{\varepsilon i}$$

Burada sabit etkiler modeli için H_0 hipotezi sınanıyorsa grup içi tahminci tahmininden gelen artıklar ε_{it} için kullanılacaktır.

Otokorelasyon

Buraya kadar yapılan temel varsayımlardan bir tanesi de hata terimlerinin birbirileri ile ilişkili olmadığı yönündeydi. Ancak gözlenemeyen değişkenlerin zamanla sistematik olarak değiştiği durumlar vardır (Hsiao, 2003:57). Otokorelasyon sorununun göz ardı edilmesi durumunda yapılacak tahminlerde regresyon katsayı sonuçları hala tutarlı olacak ancak artık etkin olmayacaktır. Bununla birlikte elde edilen standart hatalarda sapmalı olacaktır (Baltagi, 2008:92).

Otokorelasyon sorununu açıklarken ε_{it}'yi AR(1) gibi bir süreç tarafından tanımlayalım.

$$\varepsilon_{it} = \rho\varepsilon_{i,t-1} + v_{it}$$
$$v_{it} \sim \text{iid}\,(0, \sigma^2_v) \text{ ve } |\rho| < 1 \quad (35)$$

Sabit etkiler modelinde otokorelasyon sorununun test edilmesi için iki yöntem mevcuttur. Bunlar Durbin-Watson ve LM testleridir. Erlat (2008:26-27) takip ederek bu testleri gösterebiliriz. Her iki test $\tilde{\varepsilon}_{it}$ şeklinde simgelenen grup-içi tahmininden gelen kalıntıları kullanır. Burada Durbin-Watson istatistiği şu şekilde gösterilebilir:

$$DW = \frac{\sum_{i=1}^{N}\sum_{t=2}^{T}\left(\tilde{\varepsilon}_{it} - \tilde{\varepsilon}_{i,t-1}\right)^2}{\sum_{i=1}^{N}\sum_{t=1}^{T}\tilde{\varepsilon}^2_{it}} \quad (36)$$

Bir diğer yöntem ise LM testidir. Bunu ise şu şekilde gösterebiliriz:

$$LM_\rho = \frac{NT^2}{T-1}\left[\frac{\sum_{i=1}^{N}\sum_{t=2}^{T}\tilde{\varepsilon}_{it}\,\tilde{\varepsilon}_{i,t-1}}{\sum_{i=1}^{N}\sum_{t=1}^{T}\tilde{\varepsilon}^2_{it}}\right]^2 \sim \chi^2_1 \quad (37)$$

Aslında Durbin-Watson ve LM testleri birbiri ile ilişkilidir. Bunu şu şekilde ifade edebiliriz:

$$DW=2\left(1-\sqrt{\frac{T-1}{NT^2}LM_{\rho}}\right) \quad (38)$$

Bu testlerin boş hipotezi otokorelasyon içerilmediği yönünde iken alternatifi ise birinci dereceden otokorelasyon içerildiği yönündedir.

VERİ SETİ VE AMPİRİK BULGULAR

Veri seti

Ampirik analiz için kullanılan veriler; Dünya Bankası, Barro-Lee Eğitim Veri Seti, PENN Dünya Tablosu (Heston, Summers ve Aten Veri Seti) ve Freedom House veri tabanlarından elde edilmiştir. Analize konu edilen örneklem OECD ülkeleri olarak belirlenmiştir ancak bazı ülkelerin verilerinin olmaması dolayısıyla örneklemden dışlanmış ve 27 OECD ülkesi için 1975-2010 dönemini kapsayan analiz yapılmıştır. Örnekleme dahil olan ülkeler aşağıda tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 1. Analize Konu Örneklemdeki Ülkeler

27 OECD Ülkesi		
Almanya	Amerika Birleşik Devletleri	Avustralya
Belçika	Danimarka	Finlandiya
Fransa	Hollanda	İngiltere (Birleşik Krallık)
İrlanda	İspanya	İsrail
İsveç	İsviçre	İtalya
İzlanda	Japonya	Kanada
Kore Cumhuriyeti (Güney Kore)	Lüksemburg	Meksika
Norveç	Portekiz	Şili
Türkiye	Yunanistan	Yeni Zelanda

Satın alma gücü paritesiyle kişi başına GSYİH verisi ampirik büyüme literatürde sıkça kullanılan (Mankiw, Romer ve Weil(1992), Islam(1995)) Heston, Summers ve Aten (2012) veri setinden elde edilmiştir. Yine Islam (1995) takip edilerek beş yıllık veri kullanılmış ve bu veri seti için belirtilen yılın verisi alınmıştır. Bu değişken analizde LnRgdp şeklinde gösterilmiştir.

Satın alma gücü paritesiyle kişi başına GSYİH'daki yatırımların payı verisi tasarrufları temsil etmek (proxy) amacıyla kullanılacaktır. Bu veri seti de literatürle uyumlu olacak şekilde Heston, Summers ve Aten (2012) veri setinden elde edilmiştir. Burada kullanılan veriler Islam (1995) takip edilerek beş yıllık ortalama alınacak ve analiz de o şekilde kullanılacaktır. Bu değişken analizde LnCap şeklinde gösterilmiştir.

Beşeri sermaye doğrudan ölçülebilen bir değişken değildir. Dolayısıyla beşeri sermayenin ölçüsü olarak literatürde eğitim durumu verisi kullanılacaktır. Bu analizde Barro-Lee eğitim veri setinin 2010 versiyonundan 15 yaş ve üzeri ortaokulu tamamlamış kişilerin nüfustaki payı verileri kullanılacaktır. Bu değişken analizde LnHCap şeklinde gösterilmiştir.

Analizde kullanılacak diğer bir değişken nüfusun büyüme oranıdır. Bu değişken için Dünya Bankası veri tabanından elde edilen 15-64 Yaş Arası Kişilerin Toplam Nüfus İçerisindeki Payının büyüme oranı hesaplanmış ve Islam (1995) takip edilerek beş yıllık ortalaması alınarak analize dahil edilecektir. Ancak bu değişken (g+δ) da içermelidir. Ampirik büyüme literatüründe bu (g+δ) değeri 0.05 kabul edilmektedir. Burada da (g+δ) değeri 0.05 kabul edilerek analize dahil edilecektir. Bu değişken analizde Ln(n+g+δ) şeklinde gösterilmiştir.

Regülasyonların etkilerini ölçebilmek için bunların yapılacak olan analize dahil edilmesi gerekir. Dolayısıyla regülasyonları temsil etmek için iki endeks kullanılacaktır. Bunlar, Kredi, Emek ve Reel Piyasa Regülasyonları Endeksi ve Mülkiyet Haklarının Korunması ve Hukuki Yapı Endeksidir. Bu endeksler 0 ve 10 arası değerler almaktadır. Kredi, emek ve reel piyasa regülasyonları bu piyasalardaki faaliyetleri sınırlandıran kısıtlamaları içerir. Bu değişken analizde Rg olarak ifade edilmiştir. Dolayısıyla bu endeks 0 değerinden 10'a doğru gidildikçe daha az regülasyon daha fazla ekonomik özgürlüğü ifade eder. Mülkiyet haklarının korunması ve hukuki yapı endeksi ise devletin asıl görevi olan ekonomik birimlerin haklarının ve mülkiyet haklarının geliştirilmesi ve korunmasını içerir. Bundan ötürü, bu endeks 0 değerinden 10'a doğru gidildikçe daha fazla hukukun üstünlüğü ve ekonomik özgürlüğü ifade eder. Bu değişken analizde Lsspr olarak ifade edilmiştir. (Gwartney, Lawson ve Hall, 2012: 4-7). Yine bu değişkenler içinde beş yıllık veri kullanılmış ve bu veri seti içinde sadece belirtilen yılın verisi analize dahil edilmiştir.

Analize dahil edilen verilerin beş yıllık olarak ele alınması literatürü takip ederek konjonktürel etkilerin tahmin edilecek model sonuçlarına olası etkilerini en aza indirmek için izlenmiştir. Örneklemdeki 27 OECD ülkesine ait bu verilerin tanımlayıcı istatistikleri aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 2. Analize Konu Örneklemdeki Değişkenlerin Tanımlayıcı İstatistikleri

Değişkenler	Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
Satın Alma Gücü Paritesiyle Kişi Başına GSYİH	216	24818.56	11225.41	3628.83	75589.76
Satın Alma Gücü Paritesiyle Kişi Başına GSYİH' daki Yatırımların Payı	216	23.85057	5.089446	12.51	44.044
15 Yaş ve Üzeri Ortaokulu Tamamlamış Kişilerin Nüfustaki Payı	216	25.21481	11.15354	3	52.3
15-64 Yaş Arası Kişilerin Toplam Nüfus İçerisindeki Payının Büyüme Oranı	216	0.0020864	0.0036714	-0.007286	0.0135729
Kredi, Emek ve Reel Piyasa Regülasyonları Endeksi	216	6.696296	1.252527	3.4	9
Mülkiyet Haklarının Korunması ve Hukuki Yapı Endeksi	216	7.30463	1.454097	1.4	9.6

Ampirik bulgular

Analize konu değişkenlerden kredi, emek ve reel piyasa regülasyonları endeksi ve mülkiyet haklarının korunması ve hukuki yapı endeksi dışındaki değişkenlerin tümünün logaritmaları ile çalışılacaktır. Bunun sebebi analize konu

büyüme modelindeki teorik yapıdır. Ampirik analiz Mankiw, Romer ve Weil modeline dayanacak bununla birlikte model regülasyonların etkilerini ölçmek için kullanılan endekslerle genişletilecektir. Regülasyonlar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin araştırılması hem statik panel veri modelleri kullanılarak yapılacaktır.

Analiz sonucunda büyümenin belirleyici olan değişkenlere ilişkin beklentilerimiz teori ile uyumlu olacak şekilde LnCap için pozitif, LnHCap için pozitif, Ln(n+g+δ) için negatif olması yönündedir. Regülasyonun etkilerini ölçmek için kullandığımız değişkenler için ise kredi, emek ve reel piyasa regülasyonları endeksi yani bu piyasalardaki faaliyetleri sınırlandırıcı politikaları temsil eden endeksin katsayısı pozitif ve negatif olabilir. Ancak bu endeksin değerindeki artış (0'dan 10 doğru) daha az kısıtlayıcı regülasyon ve daha fazla özgürlük anlamına geleceği hususuna dikkat edilmelidir. Yani katsayının pozitif olduğu durumda bu endekste meydana gelen artış yani daha az kısıtlayıcı regülasyon daha fazla özgürlük büyümeyi olumlu etkileyecek iken, katsayının negatif olması durumunda bu endekste meydana gelecek bir birimlik artış büyümeyi olumsuz etkileyecektir. Bir diğer regülasyonu ifade için kullanılan mülkiyet haklarının korunması ve hukuki yapı endeksi yani devletin piyasa mekanizmasının etkin işlemesini sağlayıcı faaliyetlerini ifade eden bu endeksin katsayısının pozitif olması beklenmektedir. Ancak bazı iktisat okulları (Marksist Ekol) açısından bakıldığında bu değişkenin negatif olması beklenebilir. Ancak uzun yıllardır edinilen tecrübeler bu tarz bir beklentinin gerçekçi olmadığı yönündedir.

Statik panel veri analizi tahminleri

Teorik kısımda belirtilen nedenlerden dolayı analize konu örneklem 27 OECD ülkesi olduğundan etkiler sabit olarak varsayılmıştır. Dolayısıyla analizde sabit etkiler modeli kullanılmıştır. Tablo 3'de sabit etkiler modeli tahmin sonuçları sunulmuştur. Tabloda görüleceği üzere tahmin edilen 3 denklemde Mankiw, Romer ve Weil modelindeki büyümenin belirleyicileri olarak sunulan değişkenleri içermektedir. İlk model bunların yanında regülasyonu ifade için kullanılan kredi, emek ve reel piyasa regülasyonları endeksi ve mülkiyet haklarının korunması ve hukuki yapı endeksini de birlikte içermektedir. Diğer iki modelde regülasyonu ifade için kullanılan iki endeks ayrı ayrı ele alınarak etkilerinin bireysel olarak gösterilmesi amaçlanmıştır.

Tablo 3. Sabit Etkiler Tahminleri

Bağımlı Değişken LnRgdp									
	Model 1			**Model 2**			**Model 3**		
Değişkenler	*Katsayılar*	*p değeri*	*p* değeri*	*Katsayılar*	*p değeri*	*p* değeri*	*Katsayılar*	*p değeri*	*p* değeri*
Cons	4,309	0,000	0,000	3,419	0,000	0,020	4,790	0,000	0,000
LnCap	0,522	0,000	0,000	0,647	0,000	0,000	0,433	0,000	0,010
LnHCap	0,287	0,000	0,000	0,394	0,000	0,000	0,325	0,000	0,000
Ln(n+g+δ)	-0,654	0,000	0,050	-0,887	0,000	0,020	-0,630	0,000	0,090
Lsspr	0,064	0,000	0,000	0,095	0,000	0,000	-	-	-
Rg	0,111	0,000	0,000	-	-	-	0,145	0,000	0,000
Gözlem Sayısı	216			216			216		
Grup Sayısı	27			27			27		
R^2	0,913			0,896			0,902		

Tablo'da sunulan t istatistikleri, değişen varyans ve otokorelasyon sorununu ortadan kaldırmak için varyans ve kovaryans matrisinde white düzeltmesi yapılmış değerlerdir. Dolayısıyla değişen varyans ve otokorelasyon sorunu göz önüne alınmıştır. p* değeri, otokorelasyon ve değişen varyans sorununu dikkate alan modelin olasılık değerleridir.

Tablo 3'deki sonuçlar sabit etkiler tahminci sonuçlarını göstermektedir. Model 1'deki sonuçlar Mankiw, Romer ve Weil büyüme modelinin kredi, emek ve reel piyasa regülasyonları endeksi ve mülkiyet haklarının korunması ve hukuki yapı endeksi ile birlikte genişletilmiş hali tahmin sonuçlarıdır. Tahmin edilen katsayıların hepsi %1, %5 ve %10 düzeylerinin hepsinde anlamlıdır. Dolayısıyla tahmin sonucu elde edilen pozitif katsayı daha az regülasyon daha fazla özgürlüğün büyüme üzerinde olumlu etkisi olacağını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte mülkiyet haklarının korunması ve hukuki yapı endeksi yani piyasa yanlısı regülasyonları ifade eden değişkeninde büyüme üzerinde pozitif etkisi olması tutarlı olacaktır. Nitekim elde edilen tahmin sonuçları bu değişkenin katsayısının da pozitif olduğunu yani mülkiyet haklarının korunması ve hukuki yapının geliştirilmesi durumunda büyümenin bundan olumlu etkileneceğini ortaya koymaktadır.

Tablo 3'de sunulan Model 2 ve 3'te ise regülasyonu ifade için kullanılan iki değişkenin ayrı ayrı etkilerinin gösterilmesi için tahmin edilmiştir. Model 2 mülkiyet haklarının korunması ve hukuki yapı endeksi ile genişletilmiş Mankiw, Romer ve Weil model tahmini iken; model 3 kredi, emek ve reel piyasa regülasyonları endeksi ile genişletilmiş Mankiw, Romer ve Weil model tahminleridir. Dikkat edilirse her iki modeldeki tüm katsayılar %1, %5 ve %10 düzeylerinin hepsinde anlamlıdır. Dolayısıyla model 2 için piyasa faaliyetlerinde özgürlüğü artıran regülasyonlar büyümeyi olumlu etkilemektedir. Aynı şekilde model 3'de mülkiyet haklarının korunması ve hukuki yapının geliştirilmesinin de büyümeyi olumlu etkilediğini ortaya koymaktadır.

Teorik kısımda belirtildiği üzere burada tahmin edilen sabit etkiler modelinin bazı sınamalara tutulması gerekir. Bunlar bireysel etkilerin anlamlılığı için F testi, tanısal sınamalar açısından otokorelasyon ve değişen varyans için LM testleridir. Model 1 için F test istatistiği 39.984(p değeri:0.000) olduğu için boş hipotez reddedilir yani bireysel etkiler anlamlıdır. Değişen varyans için LM istatistik değeri 179.753(p değeri:0.000), otokorelasyon için elde edilen LM istatistik değeri ise 70.090(p değeri:0.000) olarak bulunmuştur. Model 2 için F test istatistiği 40.395(p değeri:0.000) olduğu için boş hipotez reddedilir yani bireysel etkiler anlamlıdır. Değişen varyans için LM istatistik değeri 149.980(p değeri:0.000), otokorelasyon için elde edilen LM istatistik değeri ise 60.204(p değeri:0.000) olarak bulunmuştur. Model 3 için F test istatistiği 61.428(p değeri:0.000) olduğu için boş hipotez reddedilir yani bireysel etkiler anlamlıdır. Değişen varyans için LM istatistik değeri 183.819(p değeri:0.000), otokorelasyon için elde edilen LM istatistik değeri ise 77.320(p değeri:0.000) olarak bulunmuştur. Elde edilen sonuçlar modellerin sabit bireysel etkiler ile tahmin edilebileceğini ancak otokorelasyon ve değişen varyans sorunlarının göz önünde bulundurulması gerektiğini ortaya koymuştur. Dolayısıyla değişen varyans ve otokorelasyon sorununu White düzeltmesi ile dikkate tahmin yapabiliriz. White düzeltmesi dikkate alarak yapılan tahmin sonuçlarına ilişkin p-değerleri tabloda p* değeri olarak aynı tablo üzerinde sunulmuştur. Çünkü White düzeltmesi sonucu sadece standart hatalar değişecek diğer katsayılar ise değişmeden kalacaktır.

Değişen varyans ve otokorelasyon sorunu White düzeltmesi ile dikkate alınarak yapılan tahmin sonuçlarına göre; Mankiw, Romer ve Weil büyüme modelinin kredi, emek ve reel piyasa regülasyonları endeksi ve mülkiyet haklarının korunması ve hukuki yapı endeksi ile birlikte genişletilmiş hali olan Model 1'de Ln(n+g+δ) değişkeni %10 düzeyinde diğer değişkenler ise %1, %5 ve %10 düzeylerinin hepsinde anlamlıdır. Model 2'de Mankiw, Romer ve Weil modelinin sadece mülkiyet haklarının korunması ve hukuki yapı endeksi ile birlikte genişletilmiş hali tahmin edilmiş ve elde edilen bulgular Ln(n+g+δ) değişkenin %5 ve %10 düzeylerinde diğer değişkenler ise %1, %5 ve %10 düzeylerinin hepsinde anlamlı olduğu yönündedir. Model 3 kredi, emek ve reel piyasa regülasyonları endeksi ile genişletilmiş Mankiw, Romer ve Weil model tahminleridir. Bu model için elde edilen tahmin sonuçlarına göre LnCap %5 ve %10 düzeylerinde, Ln(n+g+δ) değişkeni %10 ve diğer değişkenler ise %1, %5 ve %10 düzeylerinin hepsinde anlamlıdır.

Statik panel veri modelleri ile yapılan tahmin sonuçlarına göre Mankiw, Romer ve Weil modelinde büyümenin belirleyici olarak sunulan değişenler için elde edilen sonuçlar literatür ile uyumludur. Analizin temel konusu olan regülasyonların büyüme üzerindeki etkilerine bakıldığında ise doğrudan regülasyonları ifade eden kredi, emek ve reel piyasa regülasyonları endeksi katsayısının tüm tahmin sonuçlarında pozitif ve anlamlı bulunması daha az regülasyon daha fazla özgürlüğün büyüme üzerinde olumlu etkisi olacağını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, piyasa yanlısı regülasyonları ifade için kullanılan mülkiyet haklarının korunması ve hukuki yapı endeksi katsayısının pozitif ve anlamlı bulunması piyasa faaliyetlerini destekleyici regülasyonların büyümeyi olumlu etkilediğini ortaya koymuştur.

SONUÇ

Regülasyon kavramı düzenleme faaliyetlerinin yanında denetleme, yönetme ve yönlendirme faaliyetlerini de içeren bir kavramdır. Regülasyonlar ekonomik faaliyetleri etkilemek için devlet tarafından kullanılan önemli politika araçlarıdır. Nitekim bu yolla ekonominin üretebileceği toplam çıktı yani büyüme etkilenmektedir. Bu çalışmanın temel dayanağını regülasyonların ülkelerin büyüme performansı üzerinde etkilerinin olup olmadığının araştırılması ve varsa yönünün belirlenmesi oluşturmuştur.

Mankiw, Romer ve Weil modeli piyasada faaliyet gösteren ekonomik birimlerin kararlarını doğrudan kısıtlayıcı müdahaleyi ifade eden kredi, emek ve reel piyasa regülasyonları endeksi ve piyasanın etkin çalışmasını sağlamaya yönelik piyasa yanlısı regülasyonları temsil eden mülkiyet haklarının korunması ve hukuki yapı endeksi değişkenleri kullanılarak genişletilmiş ve bu model regülasyonların büyüme üzerindeki etkisini araştırmak için kullanılmıştır. Analiz için hem statik panel hem de dinamik panel veri modellerinden yararlanılmıştır.

Elde edilen analiz bulguları, piyasaya doğrudan müdahalede bulunan yani piyasa oyuncularının kararlarını kısıtlayan regülasyonların yani kredi, emek ve reel piyasa regülasyonları endeksinin büyüme üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğu yönündedir. Hem statik hem de dinamik modelde bu değişkenin katsayısı pozitif bulunmuştur. Ancak bu değişken değeri 0-10 arasında değişen bir endekstir ve bu endeks 0'dan 10'a doğru gidildikçe daha az regülasyon daha fazla özgürlüğü ifade eder. Dolayısıyla, kredi, emek ve reel piyasa üzerine uygulanacak kısıtlayıcı regülasyonlar büyümeyi negatif etkileyecektir. Diğer yandan piyasanın etkin çalışması için gerekli ortamın tesis edilmesine yönelik piyasa yanlısı regülasyon uygulamalarının yani mülkiyet haklarının korunması ve hukuki yapı endeksi büyüme üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu sonucuna varılmıştır. Yine bu değişkeninde katsayısı hem statik hem de dinamik panel veri modellerinde pozitif bulunmuştur. Yani, piyasanın etkin çalışmasını sağlamaya yönelik ortamın tesis edilmesine yönelik regüle edici faaliyetler ekonomik büyümeyi pozitif etkileyecektir.

Kaynakça

Acemoglu, D. (2009). *Introduction to modern economic growth*. USA: Princeton University Press.
Aghion, P. ve Howitt, P. (2009). The Economics of growth. USA: The MIT Press.
Arellano, M. (2003). Panel data econometrics. USA: Oxford University Press.
Baltagi, B. (2008). Econometric analysis of panel data (4. Baskı). Great Britain: John Wiley Publication.
Barro, R. J. ve Lee, J. W. (2010). A new data set of educational attainment in the World, 1950-2010. NBER Working Paper Series, No. 15902, 1-42.
Clauge, C., Keefer, P., Knack, S. ve Olson, M. (1999). Contract-intensive money: contract enforcement, property rights, and economic performance. Journal of Economic Growth, 4, 185-211.
Dawson, J. W. (2006). Regulation, investment and growth across countries. Cato Journal, 26(3), 489-509.
De Serres, A., Kobayakawa, S., Slok, T. ve Vartia, L. (2006). Regulation of financial systems and economic growth in oecd countries: an empirical analysis. OECD Economic Studies, No:43, 77-113.
Djankov, S., Mc Liesh, C. ve Ramalho, R. M. (2006). Regulation and growth. Economics Letters, 92(3), 395-401.
Erlat, H. (2008). Panel data: a selective survey. Yayınlanmamış Ders Notları. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
Felipe, J. Ve McCombie, J. S. L. (2005). Why are some countries richer than others? A skeptical view of mankiw-romer-weil's test of the neo-classical growth model. Metroeconomica, 56(3), 360-392.
Greene, W. (2012). Econometric analysis (7.baskı). USA: Pearson Education Publication.
Gwartney, J, Lawson, R. ve Hall, J. (2012). Economic freedom of the world. Canada: Fraser Institute.
Heston, A., Summers, R. ve Aten, B. (2012). Penn world table version 7.1. Center for International Comparisons of Production, Income and Prices at the University of Pennsylvania.
Hsiao, C. (2003). Analysis of panel data (2. baskı). USA: Cambridge University Press.
Islam, N. (1995). Growth empirics: a panel data approach. The Quarterly Journal of Economics, 110(4), 1127-1170.
Jalilian, H., Kirkpatrick, C. ve Parker, D. (2007). The impact of regulation on economic growth in developing countries: a cross-country analysis. World Development, 35(1), 87-103.
Jorgenson, D. W. ve Wilcoxen, P. J. (1990). Enviromental regulation and U.S. economic growth. The Rand Journal of Economics, 21(2), 314-340.

Koedijk, K., Kremers, J., David, P. ve Röller, L.-H. (1996). Market opening, regulation and growth in europe. Economic Policy, 11(23), 443-467.
Krol, R. ve Svorny, S. (1994). Regulation and economic performance: lessons from the states. Cato Journal, 14(1), 55-64.
Levine, R. (1999). Law, finance and economic growth. Journal of Financial Intermediation, 8 (1-2), 8-35.
Loayza, N. V.; Oviedo, A.M. ve Serven, L. (2004). Regulation and macroeconomic performance. World Bank Policy Research Paper Series, No: WPS3469.
http://econ.worldbank.org/external/default/main?pagePK=64165259&theSitePK=477960&piPK=64165421&menuPK=64166093&entityID=000090341_20050207082757 (Erişim Tarihi:01.02.2013).
Loayza, N. V., Oviedo, A. M. ve Serven, L. (2005). The impact of regulation on growth and informality: cross-country evidence. World Bank Policy Research Working Paper, No. WPS3623.
Mankiw, G. (1995). The growth of nations. Brookings Papers on Economic Activity, Vol.1, 275-326.
Mankiw, N. G.; Romer, D. ve Weil, D.N. (1992). A contribution to the empirics of economic growth. The Quarterly Journal of Economics, 107(2), 407-437.
Nonneman, W. ve Vanhoudt, P. (1996). A further augmentation of the solow model and the empirics of economic growth for OECD countries. The Quarterly Journal of Economics, 111(3), 943-953.
Valdes, B. (1999). Economic growth: theory, empirics and policy. Great Britain: Edward Elgar Publishing.
Wooldridge, J. M. (2002). Econometric analysis of cross-section and panel data. USA: The MIT Press.
Wooldridge, J. M. (2009). Introductory econometrics (4. Baskı). Canada: South-Western Cengage Learning.

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi – Sayı 39 – Ocak 2014

1982 ANAYASASI'NDA YER ALAN VERGİLEME İLKELERİNİN FELSEFİ TEMELLERİ

Ahmet TEKİN, Yrd. Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İİBF Maliye Bölümü, e-posta: ahmettekin4444@gmail.com

Öner GÜMÜŞ, Arş. Gör., Dumlupınar Üniversitesi, İİBF Maliye Bölümü, e-posta: onergdpu@gmail.com.tr

ÖZET: Geçmişten günümüze kadar çeşitli düşünürlerin ortaya attığı birçok vergileme ilkesi bulunmaktadır. Bu vergileme ilkeleri kendi başına bir kanun olmaktan daha çok, anayasaların vergileme ile ilgili konularda felsefi temellerini oluşturmuşlardır. 1982 Anayasası da geçirdiği değişimlerle beraber vergileme açısından bu felsefi temellere dayanılarak oluşturulmuştur. Bu noktadan hareketle 1982 Anayasası'nda yer alan sosyal hukuk devleti, laik devlet, eşitlik, genellik, kanunilik, belirlilik, mali güç ve adalet ilkelerinin felsefi temellerinin geçmişten günümüze çeşitli düşünürlerin ortaya attığı vergileme ilkeleri ile örtüştüğü teorik olarak belirlenmiştir. Ayrıca söz konusu ilkelerin kolektif bir yapıda olmakla beraber bireysel bir yapıda olduğu saptanmıştır.

Anahtar kelimeler: Vergileme İlkeleri, 1982 Anayasası, Adalet, Laffer Eğrisi.

PHILOSOPHICAL FUNDEMENTALS OF TAXATION PRINCIPLES INVOLVED IN 1982 CONSTITUTION ACT

ABSTRACT: From past to the present there are lots of taxation principles come up with by various philosophers. These taxation principles have formed philosophical foundations of constitutions in the subjects related to taxations rather than being a law. With having a metamorphosis, 1982 Constitution Act have been formed according to these philosophical foundations in terms of taxation. From this viewpoint, it has been theoretically determined that philosophical foundations of the principles of social law state, secular state, equality, generality, lagality, specificity, ability to pay and justice overlap the principles of taxations come up with by various thinkers from past to the present. Moreover, the taxation principles are individualistic as well as collectivist.

Keywords: Principles of taxation, 1982 Constitution Act, Justice, Laffer curve.

GİRİŞ

Vergilendirme ilkeleri vergilerin tercihinde ve uygulanmasında vergiden beklenen mali ve mali olmayan fonksiyonların gerçekleştirilebilmesi için göz önünde bulundurulması gereken ilkelerdir (Sağbaş, 2011:73) ve çok eski zamanlardan beri toplumların ve devletlerin önem verdikleri konuların başında gelmiştir. Verginin devletler açısından bir kamu geliri olması, bireyler açısından ise gelirlerini azaltan bir faktör olması, vergilendirmenin bu konudaki önemini ortaya koymaktadır.

Eski çağda vergileme ile ilgili bilinenleri şu şekilde ifade etmek mümkündür (Schmölders,1976:7-9): Eski çağda Mısır'da vergi yükündeki ağırlık İsraillilerin Mısır'dan kaçmasına neden olmuştur. Bunun sebebi de verginin tahsili konusunda son derece sert davranılmasıydı ki eski memur şehri olarak tabir edilen Sakkaro bei Memphis'deki bir rölyefte üç vergi mükellefinin firavunun tahsildarları önünde diz çökmesi ve dördüncü mükellefin bir denetçi tarafından ensesinden yakalanarak diz çökmeğe zorlanması vergi konusundaki sert tutumları ortaya koymaktadır. Helenistik dönemde ise vergiler Yunanistan'da isteğe bağlı bir şekilde ödenmekteydi. Ancak bu sadece tam vatandaşlar için geçerliydi. Esirler ve Antik Yunan'da oturma hakkına sahip olup ticaret yapan yabancılar ise vergi ödemek zorundaydılar. Verginin ihtiyari olmasındaki sebep ise kamu giderlerinin düşük tutulmasıydı. Söz konusu giderler daha ziyade kamusal işlerden dolayı ortaya çıkmaktaydı. Söz gelimi dini ve özel merasimler, zenginler tarafından toplum adına yapılmayan kamusal binalar ve tesislerin inşası gibi harcamalar kamu giderlerini oluşturmaktaydı. Kamusal gelirleri ise müttefik devletlerin hediyelerinden ve belirli hizmetler karşılığında alınan harçlardan oluşmaktaydı. Antik Yunan Devleti'nin nihayetinde mükemmel bir vergi sistemine kavuşmasının nedeni ise isteğe bağlı ödemelerin kamusal hizmetlerin finansmanını sağlaması, dolaylı vergilerin ağırlık kazanması ve iltizam usulünün kullanılmasıydı. Antik Yunan mirasını devralan Roma İmparatorluğu'nda ise vergileme sistemi pek gelişmemiş olmakla birlikte bu açık Roma'nın fethettiği ülkeleri vergi yönünden sömürmesiyle kapatılabiliyordu. Roma vatandaşları ise "tributum" adı verilen ordunun finansmanı için

kullanılan bir vergiye tabi tutuluyordu. Ancak fethedilen toprakların genişlemesiyle birlikte bu vergi de ortadan kalkmıştır.

Orta çağda ise Magna Carta (1215), Haklar Dilekçesi (1628) ve İngiliz Haklar Bildirgesi (1689) vergilendirme yetkisinin parlamentoya devredilmesi açısından önem arz etmekte olduğu görülür (Yiğit, 2008:50).

Magna Carta'da vergileme yetkisi ile ilgili olarak şunlar ifade edilebilir (Akşin,1992:119-120): Magna Carta'nın 12. maddesi Kralın danışmadan alacağı paranın en büyük oğlunun şövalye yapılması ve en büyük kızının evlendirilmesiyle ilgili makul bir tutarlar sınırlı olacağını vurgulamaktadır. Kral nasıl feodallere karşı 12. madde ile mükellef tutulmuşsa feodallerde 15. madde ile özgür insanlara karşı aynı şekilde mükellef tutulmuştur. Bütün bu durumların dışında meydana çıkan olaylarda para toplayabilmek için kilise otoritelerinin, baronların, kontların ve diğer ileri gelenlerin tavsiyelerine göre çözüm bulunması ise Magna Carta'nın 14. maddesinde vurgulanmıştır. At veya araba sahiplerinin rızası olmadan görevlilerin bunu almasının yasaklanması 30. maddede ve benzer bir hükmün kereste için uygulanması da 31. maddede öngörülmüştür. Zahire veya diğer taşınabilir mallara sahiplerinin izni olmaksızın el konulduğunda sahibinin ertelemeyi kabul etmediği durumlarda peşin ödeme yapılması da 28. maddede ifade edilmiştir. Vergi ödevi bağlamında ele alınacak olunursa feodal çalışma yükümlülüklerin de istismar edilmemesi 16. maddede belirtilmiştir. Nihayetinde hiçbir köy ya da özgür birey gelenekler ya da yasalar olmaksızın köprü inşa etmekle mükellef olmayacağı da 23. maddede anlatılmaktadır.

1628 yılındaki Haklar Dilekçesi "Temsilsiz vergi olmaz." ilkesiyle 1982 Anayasası'nda da vurgulanan yasallık ilkesinin temelini atmıştır ve söz konusu ilke Amerikan Bağımsızlık Hareketi ve 1789 yılındaki Fransız İhtilali'nin başlangıcında önemli bir paya sahiptir (Kumrulu, 1979:148).

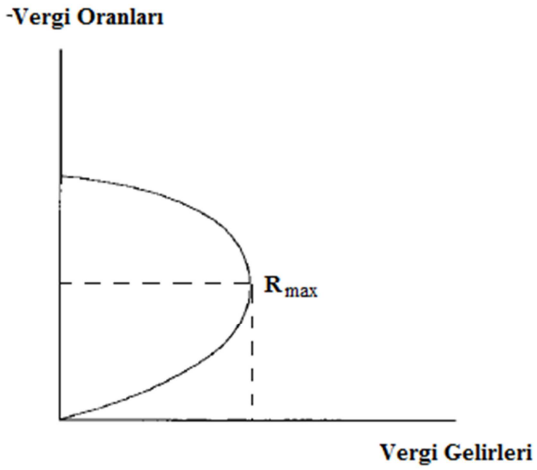
1689 yılında İnsan Hakları Bildirgesi'nde vergilendirmenin parlamentonun izni olmaksızın yapılamayacağı vurgulanmıştır. Bir başka deyişle yasallık ilkesine burada da atıfta bulunulmuştur (Budak, 2010:36).

Modern çağ olarak nitelendirilebilecek 1789 Fransız İhtilali ve sonrasında başlangıç olarak önemli sayılabilecek hususlardan ilki 3 Eylül 1791 yılında yayınlanan Fransız İnsan Hakları ve Yurttaş Hakları Bildirisi'dir (www.istanbul.edu.tr,2013). Söz konusu bildirgenin 13. maddesinde kamusal hizmetleri devam ettirmek için verginin kaçınılmaz olacağını ve bu verginin bütün yurttaşlar arasında, bu yurttaşların olanakları dahilinde eşit olarak ödeneceği vurgulanmıştır (www.istanbul.edu.tr,2013). Yurttaşların temsilcileri aracılığıyla verginin gerekliliğini, vergilemenin serbestçe kabul edileceğini, vergi gelirlerinin nerede kullanıldığının gözlemlenmesi, verginin miktarı, matrahını, tahakkuk biçim ve süresinin belirlenmesi söz konusu bildirinin 14. maddesinde vurgulanmıştır (www.istanbul.edu.tr,2013). Bahsi geçen maddelerle verginin genellik, eşitlik ve yasallık ilkelerine göre alınacağı ifade edilmiştir (Çomaklı ve Gödekli, 2011:15).

10 Aralık 1948 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun kararıyla kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 17. maddesinde herkesin kendi başına veya başkalarıyla ortaklaşa mülkiyet hakkının olduğu, ayrıca keyfi olarak da kimsenin mülkiyetinden yoksun bırakılamayacağı ifade edilmiştir (www.tbmm.gov.tr,2013). 17. madde ile bir yandan mülkiyet hakkının temel bir hak olduğu vurgulanırken bir yandan da dolaylı olarak keyfi vergilemenin yapılamayacağını; vergileme yapılacaksa da mantıklı bir sebebe dayanması gerektiği belirtilmiştir (Çomaklı ve Gödekli, 2011:16).

Ancak bütün bu tarihsel süreç içerisinde maliye literatürüne girmiş çeşitli iktisadi düşünürler belli başlı bazı vergileme ilkeleri öne sürmüşlerdir. Öne sürülen vergileme ilkelerinin temeli yukarıda bahsi geçen çeşitli olaylara dayanmakla birlikte günümüzde vergi ile ilgili birçok yasaya ilham vermiştir. Söz gelimi Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın mali güç ve adalet ilkesi Adam Smith'in vergileme ilkeleri ile uyum gösterirken genellik ve eşitlik ilkesi Wagner'in vergileme ilkeleri ile benzeşmektedir. Yine aynı şekilde 1982 Anayasası'nın 73. maddesinde ifade edilen vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımının maliye politikasının sosyal amacı olduğu düsturu Fritz Neumark'ın yeterlilik ve esneklik ilkeleri ile uyuştuğu ifade edilebilir. Benzer şekilde Gerloff'un vergileme ilkelerinden genellik ve nispilik ilkesi ile 1982 Anayasası'nın genellik ve mali güç ilkeleri birbirleriyle uyuşmaktadır. Heinz Haller'in de maliye politikası ile vergilendirme ilkelerini bağdaştırdığı ele alındığında 1982 Anayasası'nda bahsi geçen maliye politikası ile benzeştiği görülecektir. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki maliye literatüründe Laffer Eğrisi olarak bilinen ve Arthur Laffer tarafından ortaya atılan vergilemeye ilişkin görüşlerinin birçoğundan Laffer'in de 2004 yılında yazdığı makalesinde

belirttiği üzere İbn-i Haldun tarafından çok önceleri ifade edilmiştir (Saruç vd. , 2012: 39). Söz konusu görüşlere ilişkin grafik aşağıda gösterilmiştir:

Şekil:1. Laffer Eğrisi.
Kaynak: Hederson,1981:46'dan esinlenerek hazırlanmıştır.

Laffer'in İbn-i Haldun'un görüşlerine dayanarak yaptığı yoruma göre şekle bakıldığında vergi oranının belli bir noktaya kadar artması (optimal vergi oranı noktası) vergi gelirlerini arttırır. Optimal noktada ise gelirler maksimum düzeye ulaşır (R_{max}). Optimal noktadan sonra vergi oranlarının artışı ise vergi gelirlerinin düşmesine sebep olmaktadır. Bir başka deyişle iki kere ikinin dört değil bir ettiğine ilişkin bir sonuca ulaşılır (Sağbaş, 2011:39).

Dolayısıyla Adam Smith, Adolph Wagner, Fritz Neumark, John Due, Heinz Haller ve Wilhelm Gerloff gibi düşünürlerin yanı sıra İbn-i Haldun'un da vergilendirmeyle ilgili görüşlerinin anayasal temelde yadsınamayacağı aşikardır. Bu nedenden ötürü de 1982 Anayasası'nda vergilendirme ilkelerinin daha iyi irdelenebilmesi için bazı düşünürlerin bu konudaki fikirlerine projektör tutmak gerekmektedir. Zira bu ilkeler dünyanın her neresinde olursa olsun anayasalarda yer almadan önce ilhamlarını adı geçen düşünürlerin bu konudaki fikirlerinden alırlar.

VERGİLEME İLKELERİ

Vergileme işlemlerinin rasyonel olarak yapılması gerekmektedir. Rasyonel bir vergileme sistemi ile amaçlanan hedef ise mali amaç, özgürlük amacı, refah amacı ve adalet amacı olmak üzere dört tanedir (Binokay,2010:28-29):

- **Mali Amaç:** Belirli devlet görevlerinin yapılması için bazı gelir kaynakları gerekmektedir. Söz konusu kaynakları elde edebilmek için de kullanılması gereken araçlar vardır ki bunların gerektiği kadar ve minimum harcama yapılarak elde edilmesi; bunun yanında optimal bunların optimal bir biçimde söz konusu devlet görevlerinde en verimli şekilde kullanılması mali amaçla ilgilidir.
- **Özgürlük Amacı:** Hayatın her alanında bireyin mümkün mertebe serbestçe karar alabilmesini sağlayan olanakların olduğu bir ortam yaratılması ile ilgilidir.
- **Refah Amacı:** Devlet faaliyetleri insanların maddi ve manevi olarak en yüksek fayda sağlamaya çalıştığı faaliyetlerdir. Dolayısıyla söz konusu faaliyetlerden azami fayda sağlamaya yönelik olarak refah amacı önemli bir amaçtır.
- **Adalet Amacı:** İktisat politikası araçları vasıtasıyla piyasa mekanizmasının ortaya çıkardığı dağılıma müdahale edilerek her bireyin yeterli bir gelire sahip olmasıyla ilgilidir.

Vergilemeyle ilkeleri geçmişten günümüze kadar İbn-i Haldun, Adam Smith, Adolph Wagner, Fritz Neumark, Gerloff, Due gibi birçok düşünür çeşitli önerilerde bulunmuşlardır. Bu öneriler doğrultusunda vergilemeyle ilgili ilkeleri genel olarak kanunilik, verginin sosyal reform aracı olması, tarafsızlık, fedakarlıkta eşitlik, genellik, vergi yükünün kanun koyucunun hedef tuttuğu kimseler üzerinde kalması, belirlilik, iktisadilik, adalet, uygunluk, verimlilik, nispilik, esneklik, minimum tahsil masrafları ve etkin uygulama, gelir ve servetin yeniden dağılımı ile ölçülülük ilkeleri olarak ifade edilebilir.

Kanunilik İlkesi
Vergilemeyle ilgili bütün düzenlemelerin kanuni dayanağı olması gerektiği kanunilik ilkesinin esasıdır (Dikmen,1973:224).

Verginin Sosyal Reform Aracı Olması İlkesi
Piyasa Mekanizması içerisinde gelir ve servet dağılımı neticesinde ortaya çıkan haksızlıkları telafi etmeye yönelik bir müdahale aracı olarak vergi sisteminin düzenlenmesi bahsi geçen ilkenin temel çerçevesini oluşturmaktadır (Özer,1977:69).

Tarafsızlık İlkesi
Mükelleflerin ekonomik ve mali durumlarının vergi alındıktan sonra da aynı kalacak şekilde vergi sisteminin ayarlanması verginin tarafsızlık ilkesi olarak adlandırılır (Dikmen,1973:223).

Fedakarlıkta Eşitlik İlkesi
Bu ilkede söz konusu olan çeşitli mükelleflere ödetilen vergi tutarlarının aynı ya da eşit fedakarlıklar ifade etmesi için vergi sisteminin bu mekanizmaya göre tertip edilmesidir (Dikmen,1973:222).

Genellik İlkesi
Vergi ödeyebilecek güçte olan herkesin herhangi bir fark gözetilmeden mükellef kılınmasıdır (Dikmen,1973:222).

Vergi Yükünün kanun Koyucunun Hedef Tutuğu Kimseler Üzerinde Kalması İlkesi
Vergi yükü, kanunların vergi taşıyıcısı olmasını düşündüğü kimselerin üzerinde kalacak şekilde verginin düzenlenmesi söz konusu ilkenin temelini oluşturmaktadır (Dikmen,1973:224).

Belirlilik İlkesi
Vergi kanunlarının açık ve anlaşılabilir olması kuralı çerçevesinde ödenecek vergi miktarı ve ödeme koşullarının kanuni olarak belirlenmesi belirlilik ilkesi olarak adlandırılmaktadır (Özer,1977:71).

İktisadilik İlkesi
İktisadi İlkeler uygun vergi kaynak ve çeşitlerini seçme durumuna dayanmaktadır (Akman,2012:197). Bir başka deyişle uygun vergi kaynağı seçildiğinde üretim, dağıtım ve mükellef davranışlarında ortaya çıkan etkilere göre hangi vergi türünün uygun olacağı iktisadi ilkelerin kapsamını oluşturmaktadır (Akman, 2012:197). Dolayısıyla mümkün olduğu yerde optimuma ulaşmada yardımcı olacak vergi yapısının, kaynakların kullanımında ve optimum tahsisine ulaşma amacıyla çatışmaktan sakınan bir şekilde oluşturulmalıdır (Due,1963:103). Smith (1976) lüks mallar üzerine konulan vergilerin ulusal sanayiyi daha az avantaja sahip bir yöne döndürerek bazı sanayi dallarında cesaretsizliğe sebep olduğunu ifade edip iktisadilik ilkesine vurguda bulunmuştur.

Adalet İlkesi
Vergi yükü dağılımı çağdaş toplumların optimum olduğu konusunda görüş birliğine vardığı gelir dağılımı anlayışına uygun olmalıdır (Due,1963:103). Bu noktada adalet ilkesi kavramı matematiksel ve şahsi adalet olup; matematiksel adalet mükelleflerin elde ettikleri gelir üzerinden eşit oranda vergi ödemesi anlamına gelirken, şahsi adalet ise mükellefin şahsi ve ailevi durumları dikkate alınarak yapılan vergileme anlamına gelmektedir (Türk,2010:120).

Uygunluk İlkesi
Uygunluk ilkesi mükellef ve hazine açısından maksada uygunluk anlamını taşımaktadır ve kolaylık olarak da nitelendirilmesi mümkündür (Dikmen,1973:224).

Verimlilik İlkesi
Verginin milli geliri arttırıcı nitelikte faaliyetleri engellememesi, tam tersine bu konuda bir teşvik aracı olarak görev yapması ile ilgili olan ilkedir (Özer,1977:70). Alınan vergilerin kamu harcamalarını karşılama oranının yükselmesi verimlilik ilkesine ulaşıldığının göstergesidir (Altıok,2007:12).

Nispilik İlkesi
Vergi yüklerinin mükellefler arasında onların nispi iktidarlarına uygun şekilde dağıtılması anlamına gelmekte olup yatay ve dikey adaletin sağlanması amaçlanmaktadır (Özer,1977:68-69). Münferit kişilerin vergi yüklerinin önemli şahsi göstergeleri dikkate alarak ödeme gücünün nispetinin yansıtılması ve bu açıdan da söz konusu kişilerin mali güçleri açısından gördükleri zararların nispi olarak aynı ağırlıkta olduğunun yansıtılması gerektiği vurgulanmaktadır (Neumark,1969:145).

Esneklik İlkesi
Mali ihtiyaçlarda konjonktürel sebeplerden dolayı çeşitli ortaya çıkması ve bu ihtiyaçlara verginin gösterdiği uyum esneklik ilkesi olarak nitelendirilir (Altıok,2007:12).

Minimum Tahsil Masrafları ve Etkin Uygulama İlkesi
Bu ilke verginin ödenmesinde mükelleflerin neden olduğu dolaysız uyumsuzluklar açısından olduğu kadar mükellefler tarafından vergi hukuku ile uyumlu ve vergilerin toplanması için gereken kaynaklar açısından reel tahsil masraflarını minimize edecek şekilde vergilerin oluşturulmasını gerektirir (Due,1963:103).

Gelir ve Servetin Yeniden Dağılımı İlkeleri
Vergi politikası birincil gelir dağılımındaki farklılıkları azaltmak adına gelir ve servetin adil bir şekilde yeniden dağıtılması için düzenlenmelidir (Neumark,1969:210). Böylelikle bir yandan mali imtiyazlarla gelir ve servet birikiminin önüne geçilmesi diğer taraftan da şahsi gelirlere iştirakleri yükseltmek suretiyle geniş kitlelerin servet birikimlerine dolaylı veya doğrudan teşvik edici tedbirler alınması amaçlanmaktadır (Neumark,1969:210).

Ölçülülük İlkesi
Kamu harcamalarının karşılanması için söz konusu kamu harcamalarının miktarı kadar vergi alınması ölçülülük ilkesinin ilgi alanıdır (Özer,1977:66).

Bununla birlikte ölçülülük ilkesine İbn-i Haldun 15. yy'da "Mukaddime" adlı eserinde üstü kapalı olarak vurgu yapmıştır.

İbn-i Haldun'a göre devlet asabiyet ve iktisadi olmak üzere iki temel üzerine kuruludur ve bu temeller devletin sürekliliğini sağlar(Hassan,1998:283-284'den aktaran Ekinci, 2008: 64). Bu temeller sarsıldı mı devlet de zayıflamaya başlar(Hassan,1998:283-284'den aktaran Ekinci, 2008: 64). Devlet gücünün kaynağını iktisadi güçten alır(Hassan,1998:283-284'den aktaran Ekinci, 2008: 64). Dolayısıyla siyasi ve iktisadi güç arasında kuvvetli bir bağ vardır(Hassan,1998:283-284'den aktaran Ekinci, 2008: 64). Bu nedenle siyasi ve iktisadi güç siyasi ve ekonomik anlamda istikrarı da beraberinde getirir(Hassan,1998:283-284'den aktaran Ekinci, 2008: 64). Ancak İbn-i Haldun bu ikisi arasındaki bağı vergi konusuna vurgu yaparak değerlendirmiştir (Hassan,1998:283-284'den aktaran Ekinci, 2008: 64).

İbn-i Haldun kamu gelirlerinin kamu harcamalarını karşılayamadığı bir durumda devletin giderleri kısmak ve vergi oranlarını arttırmak/yeni vergiler koymak üzere iki yola başvurur ve her ikisinde de başarısız olur(Arslan,1997:157-158'den aktaran Candan,2007:243). Çünkü kamu harcamaları askeri harcamalar, memur maaşları vb. zorunlu nedenlerle belli bir noktadan sonra kısılamayacağı için devlet kamu harcamalarını düşürmede başarısız olacaktır. Diğer başarısızlık ise vergi gelirlerindeki azalmada olacaktır (Candan, 2007: 243). Bir başka deyişle belirli bir eşik değer aşıldığı takdirde; yani ölçülülük ilkesi gözetilmediği takdirde kamu gelirlerinde azalma meydana gelecektir.

1982 ANAYASASI'NDA YER ALAN VERGİLEME İLKELERİ

1982 Anayasası'nda genel olarak sosyal hukuk devleti ilkesi, laik devlet ilkesi, eşitlik ilkesi, genellik ilkesi, belirlilik ilkesi, adalet ilkesi ve mali güç ilkesi vurgulanmaktadır.

Sosyal Hukuk Devleti İlkesi

Anayasa'nın ikinci maddesi Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin bir hukuk devleti olduğunu belirtirken dördüncü madde de bu ilkenin değiştirilemeyeceğini ve değiştirilmesinin dahi teklif edilemeyeceğini ifade ederek hukuk devleti ilkesini güvence altına almıştır (www.tbmm.gov.tr,2011). Hukuk devleti devlet organlarının eylemlerini ve faaliyetlerini yargısal denetim çerçevesinde gerçekleştirmesini ifade etmektedir (Çağlayan, 1998: 42). Vergilendirmeye hukuki devlet ilkesi açısından bakıldığında verginin kanunlarla koyulması gerektiği ve böylelikle bir yandan mükellefin geleceği görerek ona göre harcama planları yapması sağlanırken diğer yandan da vergilendirmede keyfiliğin önlenmiş olacağı görülecektir (Erkin, 2012: 241). Anayasa Mahkemesi'nin 2011/36 sayılı kararı ve 2011/64 sayılı kararlarında da anayasanın vergilendirme ilkelerine vurgu yapılması hukuki devleti ilkesinin fiili olarak da uygulandığının bir göstergesidir (www.resmigazete.gov.tr,2011).

Anayasanın ikinci maddesinde Türkiye Cumhuriyeti'nin bir hukuk devleti olması yanında sosyal bir devlet de olduğu vurgulanmıştır. Sosyal devlet ise belirli bir sosyal grubun kültürel ve ekonomik anlamda sosyal veya baskın olmasını reddeden, bu problemle uğraşan ve sadece uğraşmakla kalmayıp çözmeye çalışan bir devlettir. Sosyal devlet bu sorunu sadece sosyal güvenlik kuruluşlarıyla değil yardıma muhtaç kimselere elini uzatarak gerçekleştirir (Azrak, 1961: 210). Nitekim anayasanın 73. maddesinde de vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımının maliye politikasının sosyal bir amacı olduğuna atıfta bulunularak sosyal devlet ilkesine vurgu yapılmaktadır (www.tbmm.gov.tr,2011).

Anayasada "sosyal hukuk devleti" tabirinin birlikte kullanılmasının nedeni vergilendirmede temel ilkeler olan hukuk devleti ve sosyal devlet ilkesinin birbiriyle tamamlayıcı nitelikte olmasıdır. Ancak bu iki ilkenin eşitlik ve teminat bakımından birbirlerinden farkı bulunmaktadır. Hukuk devleti ilkesi kanun önünde eşitliğe vurgu yaparken, sosyal devlet ilkesi bireylere sunulan fırsatlara vurgu yapmaktadır. Teminat açısından bakılacak olursa, hukuk devleti ilkesi hukuki bir teminat sunarken, sosyal devlet ilkesi ise ekonomik ve mali teminatlar sunmaktadır. Dolayısıyla vergilendirme ile ilgili anayasa ve kanunların fiili olarak uygulanması ve dolayısıyla sağlam bir zemine oturtulması için sosyal bir hukuk devletinin varlığının mevcudiyeti gerekmektedir (Çomaklı ve Gödekli, 2011: 72-73).

Bütün bunlara dayanılarak sosyal hukuk devleti ilkesinin toplumsal bir yönü olduğun söylenmesi mümkündür. Bir başka deyişle kolektif bir yapının varlığı bireysel bir yapının varlığından daha üstün gelmektedir.

Laik Devlet İlkesi

Laik Devlet ilkesinin yakın tarih açısından kronolojik bir düzlemde geçtiği aşamalar şu şekilde ifade edilebilir (Dinçkol,2002:135-137): Laik devlet ilkesinin Türkiye Cumhuriyeti tarihindeki tarihçesi cumhuriyetin kuruluşundan öncesine kadar gitmektedir. 1921 Anayasası'nda yer alan ulusal egemenlik ilkesiyle laiklik ilkesinin temelli atılmıştır. 1924 yılında hilafetin kaldırılması, 1928 yılında 1921 Anayasası ile İslam dininin devletin resmi dini olduğuna dair kanunun kaldırılması ve 1937 yılında laiklik ilkesinin anayasa kapsamına alınması laiklik ilkesi açısından önemli kilometre taşlarıdır. 1961 Anayasası da laiklik ilkesine geniş yer vermiş ve nihayetinde 1982 Anayasası'nda ikinci maddede belirtilip 4. Madde ile de güvence altına alınmıştır. 1982 Anayasası laiklik ilkesi açısından bununla da kalmamış beşinci madde ile devletin temel amaç ve görevleri arasında laik cumhuriyeti korumanın olduğunu ve altıncı madde ile beşeri egemenlik anlayışını baskın kılarak egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğunu ifade ederek laiklik ilkesinin temelini sağlamlaştırmıştır. Bu açıdan 1982 Anayasası'na göre laiklik ilkesi egemenliğin kaynağının dünyevi olduğu, resmi bir devlet dininin bulunmadığı, din ve vicdan özgürlüğünün tanındığı ve belirli bir dinin emirlerinin hukuki yaptırıma bağlanmadığı ilke olarak tanımlanabilir.

Laiklikle ilgili tanımlamalara bakıldığında vergileme açısından çeşitli çıkarımlar yapılabilmesi mümkündür. Bu açıdan egemenlik kaynağının dünyevi olması vergileme ile ilgili yetkinin devlete ait olduğunu ifade eder. Resmi bir devlet dininin bulunmaması ise vergilendirmenin toplumsal mutabakat sağlanan resmi ve yazılı kurallarla belirlendiğini gösterir. Din ve vicdan özgürlüğünün tanınması bireylerin inancının ne olduğuna bakılmaksızın vergilendirilmeleri hususuna vurgu yaparken belirli bir dinin emirlerinin hukuki yaptırıma bağlanmaması bireylerin vergi ile ilgili yükümlülüklerini yerine getirmediği takdirde bahsi geçen toplumsal mutabakatla oluşturulmuş resmi ve yazılı kuralların emrettiği yaptırımlara tabi tutulacağını ifade etmektedir.

Laik devlet ilkesinin yapısına bakıldığında ise daha bireyci bir yapıya sahiptir. Çünkü bireysel inançları esas almaktadır. Şöyle ki; eğer bir birey kendi inancını yansıtmayan bir sistem için vergi ödemek zorunda bırakılıyorsa bu durum laik

devlet ilkesinin zedelenmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla laik devlet ilkesinin bireyi baz alarak oluşturulması gerektiği düşünüldüğünde liberal bir yapıya sahip olduğu ifade edilebilir.

Eşitlik İlkesi

Eşitlik ilkesi özgürlük ve demokrasinin olduğu bir düzende adalet ilkesinden türetilmiş ve on sekizinci yüzyıldan beri geliştirilmekte olan geleneksen bir vergileme ilkesidir (Tekbaş, 2007: 189). Bireylerin genel vergi yüklerine kendi mali güçleri oranında katılmaları vergide eşitlik ilkesi olarak nitelendirilir (Türkkan, 2007: 87).

Eşitlik ilkesi maddi ve şekli olmak üzere iki anlama sahiptir (Tekbaş, 2007: 189): Maddi anlamda eşitlik bireylerin belirli özellikler itibarıyla sınıflandırılması ve bu sınıflandırma neticesinde eşit durumda bulunanlara eşit muamele yapılması anlamına gelmektedir. Şekli anlamda eşitlik ise kanunların herhangi bireysel bir özellik dikkate alınmaksızın tam anlamıyla ve tarafsız olarak uygulanmasıdır.

1982 Anayasası'nın onuncu maddesinde herkesin dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayrım gözetilmeksizin kanun önünde eşit olduğu ve hiçbir kişiye aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınamamasına dair hükümler şekli anlamda eşitliğin yansımalarıdırlar. Yine aynı maddenin ek fıkrasında yer alan çocukların, yaşlıların, özürlülerin, harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleri ile malul ve gaziler için alınacak tedbirlerine eşitlik ilkesine aykırı sayılamayacağı hususu ise maddi anlamda eşitliğin ifade edilmiş halidir.

Anayasanın onuncu maddesinde yer alan bir diğer hüküm ise devlet organları ve idare makamlarının bütün işlemlerinde kanun önünde eşitlik ilkesine uygun olarak hareket etme zorunluluğu olup, devlet veya vergilendirme yetkisine sahip diğer kamu kuruluşlarının söz konusu yetki kullanılırken eşitliği gözetmeleri gerektiği anlamına gelmektedir (Ateş, 2006:1).

Eşitlik ilkesi adalet ilkesinden türetilmiş olduğuna göre ve adalet de toplum için gerekli olduğundan eşitlik ilkesi toplumsal; yani kolektif bir yapıya sahiptir.

Genellik İlkesi

Sosyal sınıf farkı gözetilmeksizin bütün ekonomik birimlerin vergi yüküne ortak olması verginin genellik ilkesi olarak adlandırılır(Aksoy,1998:227'den aktaran Selen ve Özen,2011:151). Bütçe hakkının gelişmesiyle birlikte vergisel düzenlemeler anayasalarda yer almış ve bunun neticesinde verginin genellik ilkesine değinilmeye başlanmış olup Anayasa'nın 73. maddesinde herkesin kamu giderlerini karşılamak üzere vergi ödemekle yükümlü olduğuna dair hükümle de verginin genelliği sağlanmıştır (Selen ve Özen, 2011: 151). 23 Temmuz 2003 tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi TBMM grubu adına grup başkanvekilleri Prof. Dr. Oğuz Oyan ve Mustafa Özyürek ekonomik istikrarı sağlamak için ek vergiler alınması hakkındaki kanunun birinci ve ikinci maddesinin verginin genelliğine aykırı düştüğünü iddia ederek iptal davasını açmışlar ve Anayasa Mahkemesi birinci maddenin bu nedenle iptaline oy çokluğu ile karar vermiştir (www.anayasa.gov.tr,2013).

Genellik ilkesinin de sınıf farkı gözetilmeksizin uygulandığı düşünüldüğünde genellik ilkesinin yapısının kolektif olduğunu söylemek mümkündür.

Kanunilik İlkesi

Dar anlamda kanunilik ilkesi kanunsuz vergi alınamayacağı anlamına gelmektedir. Tipiklik olarak da nitelendirilir (Arslan, 2013: 61). Geniş anlamda ise güçler ayrılığı veya güçler dengesi çerçevesinde yasama organının vergilendirme yetkisine sahip olması kanunilik ilkesi olarak adlandırılmaktadır (Özpençe ve Özpençe, 2007:4). Hukukta vergisel konularla ilgili yorumlar yapılırken kanunilik ilkesi bu yorumların sınırını oluşturur (Taşkın, 2012: 72). Söz gelimi vergi ceza hukukunda nasıl tanımlanmamış bir fiil vergi suçu oluşturmazsa kanundaki tanıma uymayan bir vergi suçu da işlenemez (Altundiş, 2007: 169).

Vergilerin kanuniliği ilkesi hakkında anayasal bir çerçeveden bakıldığında şunları söylemek de mümkündür (Öz ve Ermumcu,2011:42-46): Anayasanın 73. maddesinde *"Herkes kamu giderlerini karşılamak üzere, mali gücüne göre, vergi ödemekle yükümlüdür. Vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımı, maliye politikasının sosyal amacıdır. Vergi, resim, harç ve benzeri mali yükümlülükler kanunla konulur, değiştirilir veya kaldırılır. Vergi, resim, harç ve benzeri mali yükümlülüklerin muaflık, istisnalar ve indirimleriyle oranlarına ilişkin hükümlerinde kanunun belirttiği yukarı ve aşağı*

sınırlar içinde değişiklik yapmak yetkisi Bakanlar Kuruluna verilebilir." hükmü yer almaktadır. Bu hükme göre kanunilik unsurlarından birincisi vergidir. Vergilerin konulup, değiştirilmesi veya kaldırılması sadece kanunla mümkündür. Vergiden farklı olarak devletin belirli bir hizmet karşılığı aldığı mali yükümlülükler, harçlar ve resimler de kanunilik ilkesinin bir diğer unsurudur. Anayasanın 89. maddesine göre Cumhurbaşkanı parlamentonun kabul ettiği kanunları on beş gün içerisinde Resmi Gazete yoluyla yayımlar ve vergiler alenilik kazanır. Bir başka deyişle vergilerin aleniliği de kanunilik ilkesinin bir diğer unsurudur. Ayrıca uluslararası anlaşmalar bir iç kanun niteliğini kazanacağından söz konusu anlaşmalar da kanunilik ilkesinin bir unsuru konumundadır. Nihayetinde 73. maddenin dördüncü fıkrasıyla konulan istisna hükmü kanun koyucuya anayasal sınırlar çerçevesinde Bakanlar Kuruluna yetki devri olanağı sağlamaktadır. İşte söz konusu yetki devri de kanunilik ilkesinin bir unsuru niteliğindedir.

Kanunilik ilkesi herhangi bir bireyin bir durumun hukuka aykırı olduğunu düşündüğünde başvuracağı hukuki yolların felsefi bir temelidir. Dolayısıyla da bireysel bir yapısı vardır.

Belirlilik İlkesi

Vergilendirmede belirlilik ilkesinin daha anlaşılabilir olması için öncelikle belirlilik ilkesinin hukuki altyapısının incelenmesi gerekmektedir.

Öncelikle belirlilik ilkesi hukuk devleti kavramıyla doğrudan bağlantılı bir ilkedir(Can, 2005:93). Çünkü bir birey yasaların açıkça ifade edildiği durumlarda yaptığı faaliyetlerin yaptırım veya sonucunun ne olacağını öngörüp davranışlarını ona göre ayarlar (Can, 2005:93).

Çünkü belirlilik ilkesinin olmaması durumunda yasamanın esaslı kararları yasayla alma zorunluluğu sadece bir formaliteden ibaret olacağından ve yürütme hem yasama hem de yargı tarafından denetlenebilecekken yalnızca yasamanın denetimine gireceğinden belirlilik ilkesi aynı zamanda kuvvetler ayrılığı ilkesiyle bağlantılı bir ilkedir (Can, 2005: 93).

Hukuk devleti ilkesinin temellerinden biri yürütmenin hukuka bağlı olmasıdır (www.msb.gov.tr,2001). Belirlilik ilkesinin olmadığı bir durumda ise yürütme her türlü yorum olanağına sahip olacağından ve yürütmenin hukuka bağlılığı ilkesinin bir anlamı kalmayacağından belirlilik ilkesi yürütmenin hukuka bağlılığı ilkesi ile de ilintilidir (Can, 2005: 93).

Son olarak tüm yaşam alanlarının düzenlenmesi yasama erkince gerçekleştirilmek zorunda olduğundan ve bu zorunluluk da ancak belirli kurallar çerçevesinde gerçekleşeceğinden belirlilik ilkesi demokratik devlet ilkesiyle de ilişkilidir (Can, 2005: 93).

Hukuki açıdan bakıldığında vergilendirmede belirlilik ilkesini şu şekilde tanımlamak mümkündür (Bakkal, 2003: 104-105): Vergilendirmeye ilişkin işlemlerin ve kuralların hem mükellef hem de vergi idaresi tarafından hiçbir tereddüde yer vermeyecek şekilde açık, seçik ve kesin şekilde belirlenmesidir.

Ancak belirlilik ilkesinin tam olarak uygulanabilmesi için vergi kıyas yasağının da olması gerekmektedir(Öncel vd. , 1985: 54). Hukuk devleti ve kanunilik ilkeleri vergi hukukunda kıyas yapılmasını engelleyen ilkelerdir(Öncel vd. , 1985: 54). Aksi takdirde idare ve yargı organları yeni vergi doğurucu olaylar ortaya çıkartabilir veya bireylerin üzerindeki vergi yükünü arttırabilir (Öncel vd. , 1985: 54). Bir başka deyişle belirlilik ilkesinin hiç ya da tam olarak uygulanmadığı durumlarda mükellef psikolojisi ile mükellef ve vergi idaresi arasındaki ilişkiler bundan olumsuz olarak etkilenecektir (Bakkal, 2003: 105). Bunun tarihteki en önemli örneklerinden biri de varlık vergisidir.

Örneğin vergi tarhının belirsiz olması belirlilik ilkesi açısından ve varlık vergisi için ele alındığında bir eksiklik olarak ortaya çıkmıştır. Söz konusu vergiyi ödemeyenler Aşkale'ye ödeyemedikleri vergiyi ikamet etmek amacıyla çalışmak için gönderildiler (Karabulut, 2005: 326). Neticede zamanla gayrimüslimlerin aleyhine ağırlık kazanan bu vergi Türk Tarihi'nde kara bir leke olarak kalmıştır. Bu açıdan bakıldığında vergilemede belirlilik ilkesine büyük önem verilmesi gerektiği görülmektedir. Zira hukuk kurallarının tüm ülke çapında aynı şekilde uygulanması belirlilik ilkesinin bir sonucudur (Altundiş, 2008: 80).

Toplumdaki bireylerin vergi ödeme güçlerine göre vergi yüküne katılmaları vergilemede adalet ilkesi olarak nitelendirilmektedir(Akdoğan vd.,1986:193'den aktaran Karakurt ve Akdemir,2010:146). Adalet kavramı kesin ve

değişmez bir kavram olmayıp bireylerin anlayışına, yer ve zamana göre değişebilmektedir (Karakurt ve Akdemir,2010:146). Emek ve sermayenin farklı şekillerde vergilenmesi, vergi kaçakçılığı ve çifte vergilendirmenin önlenmesi, vergi yükünün bireyler arasında dengeli olarak dağıtılmaya çalışılması vergi adaletine ulaşılmak için gösterilen çabalara örnek olarak verilebilir (Erginay,1990:43-44'den aktaran Karakurt ve Akdemir, 2010: 146). Dolayısıyla adalet ilkesinin çağdaş vergileme ilkelerinden biri olduğunu belirtmek yanlış olmayacaktır. Bu açıdan da bakılacak olursa devletin vergi yükünü bireyler arasında adil olarak paylaştırma gerekliliği ortaya çıkacaktır. Bir başka deyişle adalet ilkesinin gerçekleştirilebilmesi için fedakarlık yaklaşımının kullanılması gerektiği ortaya çıkacaktır (Yılmaz, 2006: 240).

Söz konusu yaklaşım bireylerin vergi ödedikleri için bir fedakarlığa katlandığını ve bu nedenden ötürü refah kaybı ile gelir kaybının birbirine eşit olması gerektiğini ortaya koyar(Yılmaz, 2006: 240-241). Buradan da aynı gelire sahip olanların aynı miktarda garklı gelire sahip olanların da farklı miktarda vergi ödemesi gerektiği fedakarlık yaklaşımının temelini oluşturur (Yılmaz, 2006: 240-241). Bu noktada ise yatay ve dikey adalet olguları önem kazanmaktadır.

Yatay adalet ekonomik olarak aynı durumda bulunan bireylerin aynı miktarda vergi ödemesi anlamına gelmekte ve evrensel bir ilke olması nedeniyle vergileme açısından birinci ilke olarak kabul edilmektedir (Şentürk, 2008:84). Bu açıdan bakıldığında yatay adalet ilkesi ile eşitlik ilkesinin aynı olduğu sonucuna varılabilmektedir. Ancak bu durum adalet ve eşitlik ilkesinin tamamen aynı olduğu anlamına gelmez. Adalet ve eşitlik kavramlarını birbirinden ayıran dikey adalet kavramıdır.

Dikey adalet durumları farklı olanların farklı vergi ödemesi anlamına gelmektedir. Dikey adalet sübjektif bir niteliğe sahip olduğundan uygulanabilmesi oldukça zordur (Heper ve Dönmez, 2006: 24). Örneğin yıllık geliri 360000 TL olan bir birey gelirine uygun tarifeye göre vergi öderken yıllık kazancı daha fazla olan büyük işletmeler çok az vergi ödeyebilir ya da vergi teşvikleri nedeniyle hiç vergi de ödemeyebilmektedir. Bu açıdan eşitlik ve adalet kavramları birbirlerinden ince bir çizgiyle ayrılmaktadır.

1982 Anayasası'nın 73. maddesinde maliye politikasının sosyal bir amacı olarak vergi yükünün adil bir şekilde dağıtılmasını öngörmüştür (www.tbmm.gov.tr,2013). Dolayısıyla 1982 Anayasası da adalet ilkesinin uygulanması açısından söz konusu maddeyi içinde barındırarak adalet ilkesini bağlayıcı bir hale getirmiştir.

Belirlilik ilkesi hukuki olarak bir kanunun daha açık ve anlaşılır olmasına yardımcı olacağından vergi ilkelerinin de belirli olması gerekmektedir. Vergi kamu hizmetlerinde kullanılan bir araç olduğundan ve vergi ödemeyi gerçekleştiren bireyler açısından ödeme işlemlerinin ülke sathında aynı şekilde uygulanması söz konusu ilkenin bir sonucuysa, bu ilkenin kolektif bir yapısının olduğunu söylemek mümkündür.

Mali Güç İlkesi

Maliye literatüründe mali güç ve ödeme gücü ilkesi genellikle birbirlerinin yerine kullanılmaktadır. Ancak aralarında belirgin bazı farklılıklar vardır. Zira öyle bir fark olmasaydı Anayasa'nın 73. maddesinde "Herkes kamu giderlerini karşılamak üzere ödeme gücüne göre vergi ödemekle yükümlüdür" hükmü yer alırdı.

Akif Erginay Danışma Meclisi'nde yaptığı konuşmasında mali gücü şu şekilde tanımlamaktadır: *"Bir kimsenin kendisini geçindirebilecek olan bir kaynağının üstünde geliri veya kaynağı varsa o üstteki kısma mali güç denir."* (www.tbmm.gov.tr,2013). Dolayısıyla ödeme gücünde yalnızca gelir vergilendirilirken, mali güçte gelir, servet ve harcama vergilendirme açısından dikkate alınmaktadır (Budak, 2010: 7-10). Buna binaen Anayasa Mahkemesi'nin 16.01.2003 tarih ve 2003/3 sayılı kararında ekonomi ve vergi hukuku alanında mali güç göstergelerinin gelir, servet ve harcama olduğunu ve ödeme gücünün kaynağı, dayanağı ve varlık koşulu olarak mali gücün görülmesi gerektiğini ve dolayısıyla vergilendirmede bireylerin ekonomik değerleri ve mali güçlerinin göz önünde bulundurulmasına vurgu yapmıştır (www.law.ankara.edu.tr,2013).

Anglo-sakson kültüründe maliye bölümü nasıl ayrı bir bölüm olarak değil de daha ziyade iktisat biliminin bir alt kolu olarak adlandırılmaktaysa mali güç ve ödeme gücü arasında da buna benzer bir ilişki bulunmaktadır. Bir başka deyişle mali güç ödeme gücünü kapsamaktadır. Bununla birlikte maliye literatüründe mali güç ve ödeme gücü birbirlerinin yerine de kullanılabilmektedir. Ancak mali güç ve ödeme gücünden ne anlaşıldığı konusunda bazı çalışmalarda çeşitli ipuçlarına da rastlanmaktadır.

Örneğin Al-Ghuraiz ve Enshassi (2005) *"Ability and Willingness to Pay For Water Supply Service in the Gaza Strip"* (Gazze Şeridi'nde Su Arzı Hizmetleri İçin Talep rezervasyon Fiyatı ve Mali Güç) isimli çalışmalarında Gazze Şeridi'nde yaşayan insanların su arzı hizmetleri için mali güç göstergesi olarak gelirini dikkate almışlardır. (Al-Ghuraiz ve Enshassi, 2005:1100). Ancak Simon (1977) *"Basic Tax Reforms"* (Temel Vergi Reformları) isimli çalışmasında mali gücü gelirin yanı sıra servet ve harcama unsurlarını da dikkate alarak incelemiştir (Simon, 1977:31).

Ödeme gücü kişinin dar anlamda iktisadi gücünü, mali güç ise geniş anlamda iktisadi gücü ifade etmektedir. Eğer mali güç yerine ödeme gücü ilkesi kabul edilseydi elde edilen kamu gelirleri azalır ve devletin söz konusu gelirlerle topluma hizmet yapacağı varsayımı altında yapılacak hizmetler de azalırdı. Ayrıca, art niyetli bireyler gelirleriyle servet birikimi yapmak suretiyle vergi vermekten de kaçınabilirdi (Budak, 2010:9).

Mali güç ilkesi ise vergi ödeme konusundaki yeteneğe göre vergi alınmasını gerektirdiğinden ve herkes için aynı verginin ödenmesi söz konusu olmadığından bireysel bir yapıya sahiptir.

SONUÇ

Buradan hareketle tarihsel vergileme ilkelerinin 1982 Anayasası'ndaki ilkelerle eşleşmesi hakkında şunlar ifade edilebilir:

- Sosyal hukuk devleti ilkesi tarihi açıdan kanunilik, verginin sosyal reform aracı olma ile gelir ve servetin yeniden dağılımı ilkelerine dayanmaktadır.
- Laik devlet ilkesi tarihi açıdan tarafsızlık ilkesine dayanmaktadır.
- Eşitlik ilkesi tarihi açıdan fedakarlıkta eşitlik ilkesine dayanmaktadır.
- Genellik ilkesi tarihi açıdan yine aynı şekilde genellik ilkesine dayanmaktadır.
- Kanunilik ilkesi tarihi açıdan aynı imli kanunilik ilkesi ile vergi yükünün kanun koyucunun hedef tuttuğu kimseler üzerinde kalması ilkelerine dayanmaktadır.
- Belirlilik ilkesi tarihsel vergileme ilkelerinden belirlilik ve iktisadilik ilkelerine dayanmaktadır. Buna binaen belirlilik ilkesinin bir diğer felsefi temelinin kamu harcamaları kadar vergi alınması gerektiğinden hareketle, ölçülülük olduğunun ifade edilmesi mümkündür.
- Adalet ilkesi ise tarihsel süreç içinde yine aynı isimle yerini bulmuştur. Ancak burada unutulmaması gereken nokta tarih içerisindeki adalet kavramıyla günümüzdeki adalet kavramına yönelik anlayışların farklı olduğudur (Türk,2010:119).
- Mali güç ilkesi ise tarihsel vergileme ilkelerinden uygunluk, verimlilik, nispilik, esneklik, iktisadilik ile minimum tahsil masrafları ve etkin uygulama ilkelerine dayanmaktadır.

Anayasalar belirli felsefi temellere dayamaktadır. Bu perspektiften bakıldığında kuşkusuz 1982 Anayasası'nın da belirli bir felsefe temelde oluşturulduğu söylenebilir. Ancak Milli Güvenlik Kurulu'nun hazırladığı bu anayasa zaman içerisinde çeşitli değişikliklerle son halini almıştır.

Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki vergi ile ilgili temel ilkelerin yapısına bakıldığına kolektif bir yapının ağırlığı hissedilmektedir. Eşitlik, sosyal hukuk devleti, genellik ve belirlilik ilkeleri kolektif bir yapıdayken laik devlet, kanunilik ve mali güç ilkeleri bireysel bir yapıya sahiptir. Ancak görüleceği üzere bireysel bir yapıdan da söz etmek mümkündür. Günümüzde Türkiye'de demokratik haklar açısından daha talepkar bir yapıda olması da anayasada yer alan vergileme ilkelerine de etkilemiş ve söz konusu ilkeler daha bireyci bir yapıya kaymıştır.

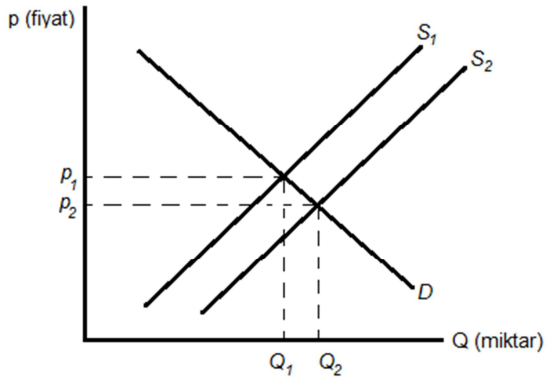
Tablo:1. Tarihsel Vergileme İlkelerinin 1982 Anayasası'nda Yer alan Vergileme İlkelerinde Düştüğü Yer

	1982 Anayasası İlkeleri	Sosyal Hukuk Devleti İlkesi	Laik Devlet İlkesi	Eşitlik İlkesi	Genellik İlkesi	Belirlilik İlkesi	Adalet İlkesi	Kanunilik İlkesi	Mali Güç İlkesi
Tarihsel Vergileme İlkeleri									
Kanunilik İlkesi		+						+	
Verginin sosyal Reform Aracı Olması İlkesi		+							
Tarafsızlık İlkesi			+						
Fedakarlıkta Eşitlik İlkesi				+					
Genellik İlkesi					+				
Vergi Yükünün Kanun Koyucunun Hedef Tuttuğu Kimseler Üzerinde Kalması İlkesi								+	
Belirlilik İlkesi						+			
İktisadilik İlkesi						+			+
Adalet İlkesi							+		
Uygunluk İlkesi									+
Verimlilik İlkesi									+
Nispilik İlkesi									+
Esneklik İlkesi									+
Minimum Tahsil Masrafları ve Etkin Uygulama İlkesi									+

Gelirin ve Servetin Yeniden Dağılımı İlkesi		+							
Ölçülülük İlkesi						+			

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Buraya kadar olan kısımda genel hatlarıyla 1982 Anayasası'nda yer alan ilkeleri ve bu ilkelerin esasını oluşturan çeşitli görüşler açıklanmaya çalışılmıştır. Şüphesiz ki 1982 Anayasası'na yalnızca bahsedilen düşünürlerin ilkeleri tek değişken olarak etki etmemektedir. Mesela ülkelerin demokrasi kavramına bakış açıları, kültürel değerleri, parlamentodaki temsilcilerinin karakter yapıları, diğer devletlerle olan ilişkileri, iç karışıklıklar vb. etkiler de önemli roller oynayabilir. Bununla birlikte adalet, eşitlik, kesinlik, mali, iktisadi ve siyasi ilkeler genellikle ağır basan ilkeler olarak göze çarpmaktadır. Örneğin 1982 Anayasası darbe neticesinde oluşmuş ve doğal olarak toplumun isteklerini yansıtmayan bir anayasa olması itibarıyla dikkat çekmektedir. Burada 1982 Anayasası'nın % 91.17 oranında (www.anayasa.gen.tr) bir oy düzeyiyle kabul edildiği ve bu açıdan da toplumsal mutabakata uygun bir anayasa olduğu iddia edilebilir. Ancak silahların gölgesinde yapılan bir seçimin ne kadar adil olduğu tartışmalı bir konudur. Dolayısıyla bu koşullarda hazırlanmış bir anayasanın vergi ilkelerine etki etmemesi düşünülemez. Ancak bu duruma rağmen vergilendirme ilkeleri açısından optimum düzey yakalanmaya çalışılmıştır. Aslında bu durumun bir sebebi de vergiden ve diğer mali yükümlülüklerden devletin gelir elde etmesidir. Elbette ki bu tek sebep değildir. Turgut Özal ile birlikte Türkiye'nin dışa açılma hamlelerinin de bunda rolü yadsınamaz. Avrupa Birliği ile ilişkiler de bunda bir diğer etkendir. Bu etkiler doğrudan doğruya vergiye yansımamıştır. Zamanla toplum fertlerinin eğitime verdiği önemin artmasıyla meclise yollanan temsilcilerin de bu konuda dikkati çekilmeye çalışılmış ve en azından vergilendirme konusunda bir yol kat edilmesi sağlanmıştır. Örneğin "Mali Güç İlkesi" başlığı altında belirtilen 16/03/2003 tarih ve 2003/3 sayılı Anayasa mahkemesi kararında iptal davasını açan dönemin ana muhalefet partisi olan Fazilet Partisi'nin başkanı Recai Kutan'dır. Söz konusu karar mali güçle ödeme gücü arasındaki farka vurgu yapmaktadır. Bir parlamenter teorik olarak oy kaygısıyla hareket eder. Dolayısıyla kendisine oy kaybettirecek politikaların içine mümkün olduğunca girmemeye çalışır. Bu açıdan bakılacak olursa Recai Kutan bir yerde seçmene hitap etmeye çalışarak oy maksimizasyonuna gitmek istemiştir ki bu da teorik açıdan seçmenin de böyle bir talebinin olduğunu yansıtmaktadır. Yani seçmen bir yerde bu konuda isteğini karar vericilere yansıtmayı başarmıştır. Kararın 2003 tarihinde alındığına bakılacak olursa vergileme konusundaki bu girişim toplumun 1982 dönemine göre daha bilinçli olduğunun bir yansımasıdır. Bu karar aynı zamanda adalet açısından da önemli bir karardır. Çünkü mali güce ulaşılabildiğinde adil bir vergilendirme yapılabilecektir. Bu noktada kurumlar vergisinin kurumların kazancına göre adil bir şekilde vergilendirilmediği yönünde bir eleştiri olabilir. Teknik bakımdan bu doğrudur. Ancak kapsamlı olarak ele alındığı zaman bir kurumun bir yandan üretime katkıda bulunurken bir yandan da istihdam yarattığı unutulmamalıdır. Kar marjı yüksek olan bir kurumu ele aldığımızda düz oranlı vergileme neticesinde ve çeşitli teşvik ve istisnalarla birlikte maliyetlerinin düşeceği ve buna dayanarak daha fazla üretim yapacağı aşikardır. Bu durum basit bir arz-talep grafiğiyle de ifade edilebilir:

Şekil:2. Maliyet Azalış Etkisi

Başlangıçta Q_1 düzeyinde mal üreten firma zamanla karlarının artması ve alınan vergi miktarının düz oranlı tarifeye göre hesaplanarak alınması neticesinde üretim düzeyini Q_2'ye çıkarmıştır.

Üretimi artan bir işletme ise ihracatını daha çok arttıracaktır. Dolayısıyla Y= C+I+G+(NX) formülünden da rahatlıkla görüleceği ülkenin milli geliri ve doğal olarak kişi başına geliri yükselecektir. Kişi başına gelirin yüksek olduğu bir ülkede marjinal tasarruf eğilimleri yüksekse bu durum da iç tasarrufların genişlemesine ve ülkenin krize karşı daha dayanıklı olmasına sebep olacaktır. Böylelikle ülke sıcak parayla yönetilmekten kurtulur ve hükümet istikrarı yakalanarak ekonomik anlamda da bir istikrar sağlanmış olur. Bu durum da İbn-i Haldun'un vergilendirme ile ilgili görüşlerini doğrular niteliktedir.

Bununla birlikte tek başına adalet ilkesinin de bir anlamı yoktur. Bireylerin bu işletmeler de çalışırken insan onuruna yaraşır bir şekilde çalışması gerekmektedir. Çünkü bireylerin insan onuru olmadan çalıştığı bir yerde işletmelere tanınan bu avantajın bir anlamı bulunmamaktadır. Bu koşulları ne tek başına devlet ne de tek başına kurum sağlayabilir. Ancak genellikle ağırlıklı olan devletin bu koşulları yaratacak bir ortamı sağlamasıdır. Devletin de bunu gerçekleştirirken sahip olması gereken özelliklerden biri de laik ve sosyal bir hukuk devleti olmasıdır. Laik bir devlet, vatandaşlarının etnik kökeni ve dini ne olursa olsun vergilemede rahatsızlık yaratacak bir uygulamaya gitmez. Bir başka deyişle bir kamu geliri olan vergi devlet tarafından elde edildikten sonra belirli bir grup veya zümrenin inancı doğrultusunda değil bütün vatandaşlarını esas alarak gelirlerini bu açıdan harcamaya kanalize eder. Sosyal bir hukuk devleti ise vatandaşlarını gerek birey-birey, gerek birey-kurum ve gerekse de birey-devlet ilişkilerinde haksızlıklara meyil verecek uygulamalarla karşı karşıya getirmez. Vergilendirme açısından bu durum düşünüldüğünde vergi devlet tarafından alındığından sosyal bir hukuk devleti gerektiğinde bireyi kendi mekanizmasının yaratacağı haksızlıklardan bile koruyabilmelidir. Örneğin kanunlara aykırı olarak yapılan bir vergilendirme neticesinde birey hukuki yollara başvurduğunda sonuç alabileceği tarzda bir vergi yargısı sisteminin varlığı sosyal hukuk devleti ilkesinin hayata geçmesinde yardımcı olacaktır.

Vergi yargısı ile ilgili sistem oluşturulurken de oluşturulan kanunların net bir şekilde ifade edilmesi gerekmektedir. Çünkü aksi bir durumda art niyetli bir idareci bunu bireylerin aleyhine kullanabilir. Bir başka deyişle kanunilik ilkesi, eşitlik ilkesi ve adalet ilkesi birbirleriyle iç içe geçmiş vaziyettedir.

Ancak bütün bu ilkeler arasında en dikkat çekeni adalet ilkesi ile mali güç ilkesidir. Çünkü vergilemede adalete mali güç hesaplanarak ulaşılabilmektedir. Eğer adil bir vergileme yapılmazsa toplumsal huzursuzluklar ortaya çıkabilmektedir ki en önemli örneği Poujade hareketidir.

Poujade Hareketi vergiye bir tepki olarak kırtasiyeci ve aynı zamanda bir belediye meclis üyesi olan Pierre Poujade önderliğinde gerçekleştirilmiştir. Bu mukavemetin temel sebebi esnafın iş hacminin yaklaşık % 6,5'ini devlete vergi olarak vermesi ve dönemin deflasyonist ekonomik ortamıdır (Bulutoğlu,1958:177-178). Adaletsiz vergilendirmenin bir diğer örneği ise "Boston Çay Partisi" olayıdır. İngilizler Amerika'dan Çay Kanunu altında vergi almak istediklerinde Amerikalı tüccarlar buna mukavemet göstererek bütün çayları denize dökmüştü. Çünkü Amerikalı tüccarlar parlamentoda

temsil edilmediklerini düşünüyorlardı (Sağbaş, 2011:36-37). Bir başka deyişle Amerikalı tüccarlar vergilendirmede adaleti sağlayacak temsilcilerinin olmadığını düşünüyorlardı.

Osmanlı tarihinde 1519 yılındaki Şeyh Celal İsyanı vergi zulmünden bunalan insanların oluşturduğu bir tepkidir. Yavuz Sultan Selim bu isyanı güçlükle bastırmıştır (Aktan vd., 2002:13).

1990 yılında İngiltere'de konut vergisinin yerine getirilen baş vergisi ise yine bir toplumsal tepki hareketine yol açmıştır. Bunun sebebi ise baş vergisi miktarının konut vergisi miktarını aşmasıdır. Bu da mükellefler üzerindeki vergi yükünü arttırmış ve Thatcher'ı başbakanlıktan istifaya götüren nedenlerin başında gelmiştir (Gök, 2007: 153).

1786 yılında ise tarımsal faaliyetleri hedefleyen vergilerin George Washington'un da desteğiyle uygulanmaya başlaması tarım sektöründe çalışanların vergi yükünü arttırmış ve Shays isyanı olarak da nitelendirilen isyanın başlamasına sebep olmuştur (Gök, 2007: 155).

Dolayısıyla vergilemede adaletsizlik olursa bu tip isyanların ortaya çıkacağını tarih herkese göstermiştir. Bu nedenle toplumda vergi yüklerinin adil bir şekilde ayarlanması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

AKMAN, T. K. (2012). Kamu Maliyesine Giriş, İzmir: İlya Yayınevi.
AKŞİN, S. (1992). "Sened-i İttifak ve Magna Carta'nın Karşılaştırılması", Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, 27: 115-123.
AKTAN, C.C., DİLEYİCİ, D. ve SARAÇ, Ö. (2002). "Osmanlı Tarihinde Vergi İsyanları I", Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi, 2: 1-20.
AL-GHURAİZ, Y. ve ENHASSI, A. (2005). "Ability and Willingness to Pay For Water Supply Service in The Gaza Strip", Building and Environment, 40: 1093-1102.
ALTIOK, S. (2007). "Avrupa Birliği ile İlişkiler Çerçevesinde Özel Tüketim Vergisi Uygulaması ve Türkiye Örneği", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
ALTUNDİŞ, M. (2007). "Vergi Usul Kanunu'nda Yer Alan Vergi Suç ve Cezaları ile Yeni Türk Ceza Kanunu'nun Bu Suçlara Etkisi", Ankara Barosu Dergisi, 1: 168-179.
ALTUNDİŞ, M. (2008). "Hukuki Güvenlik İlkesi", Yasama Dergisi, 10: 60-94.
ARSLAN, M. (2013). Kamu Maliyesi Ders Notları, Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Birecik Meslek Yüksek Okulu, http://birecik.harran.edu.tr/ders_notlari/kamu_maliyesi.pdf (25.10.2013).
ATEŞ, L. (2006). "Vergilendirmede Eşitlik", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
AZRAK, Ü. (1961). "Sosyal Devlet ve 1961 Anayasası'nın Sistemi", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 1-4: 208-224.
BAKKAL, U. (2003). "Varlık Vergisi Kanunu'nun Maliye Teorisindeki Vergilendirme İlkeleri Çerçevesinde Değerlendirilmesi", İstanbul Üniversitesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, 43-44: 96-111.
BİNOKAY, M. D. (2010). "Rasyonel Vergileme İlkeleri ve Türkiye'de Uygulanabilirliği", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
BUDAK, T. (2010). Türk Vergi Hukukunda Anayasal Ölçüt: Mali Güç. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
BULUTOĞLU, K. (1958). "Vergiye Karşı Tipik Bir Reaksiyon: Poujade Hareketi", Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, 4: 173-197.
CAN, O. (2005). "Belirlilik İlkesine Anayasal Bakış", Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi, 1-2: 89-125.
CANDAN, N. (2007). "İbn-i Haldun'un Gözüyle Kamu Maliyesi Yaklaşımı", Celal Bayar Üniversitesi İİBF Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 2: 235-245.
ÇAĞLAYAN, R. (1998). "Anayasa Mahkemesi Kararlarında Hukuk Devleti İlkesi", Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi, 1-2: 41-54.
ÇOMAKLI, Ş. E. ve GÖDEKLİ, M. (2011). Vergilemede Anayasal Prensipler. Ankara: Savaş Yayınevi.
DİKMEN, O. (1973). Maliye Dersleri- Giriş ve Genel Vergi Teorisi. İstanbul: Fakülteler Matbaası.
DİNÇKOL, B. (2002). "Türkiye'de Anayasal Düzen ve Laiklik", İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi, 1: 129-144.
DUE, J. F. (1963). Government Finance- An Economic Analysis. Illinois: Richard D. Irwin INC.

EKİNCİ, A. (2008). "İbn-i Haldun'da Adalet Anlayışı", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
ERKİN, G. (2012). "Vergilendirme Yetkisinin Tabi Olduğu Anayasal İlkeler", Ankara Barosu Dergisi, 3: 237-249.
GÖK, A. K. (2007). "Vergi Direncinin Gelişimi", Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi, 1: 143-163.
HEDERSON, D. (1981). "Limitations of the Laffer Curve As A Justification for Tax Cuts", Cato Journal, 1: 45-52.
KARABULUT, K. (2005). "11 Teşrinisani 1942 Tarihli Varlık Vergisi'ne Bir Bakış", Atatürk Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 27: 325-339.
KARAKURT, B. ve AKDEMİR, T. (2010). "İkili Gelir Vergisi Sisteminin Adalet ve Etkinlik İlkeleri Açısından Değerlendirilmesi", Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi, 1: 129-154.
KUMRULU, A. (1979). "Vergi Hukukunun Bir Kısım Anayasal Temelleri", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 1: 147-162.
NEUMARK, F. (1969). Vergi Politikası. CANKOREL, İ. F., (Çev.). İstanbul: Filiz Kitabevi.
ÖNCEL, M., ÇAĞAN, N. ve KUMRULU, A. (1985). Vergi Hukuku. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
ÖZ, E. ve ERMUMCU, O. (2011). "Gümrükte Noksan Addedilen Eşya Sebebiyle Vergilemede Kanunilik İlkesinin İhlali", Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, 6: 35-68.
ÖZER, İ. (1977). Vergileme İlkeleri ve Türk Vergi Sistemi, Ankara: TODAİE Yayınları.
ÖZPENÇE, A. İ. ve ÖZPENÇE, Ö. (2007). "Küreselleşme ve Uluslararası Kuruluşların Ulus-Devletin Vergilendirme Yetkisine Etkileri", Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 1: 1-21.
SAĞBAŞ, İ. (2011). Vergi Teorisi. Ankara: Ece Matbaası.
SARUÇ, N. T., ÇELİKKAYA, A., SAVAŞAN F., GÜRAN, M. C. ve SAĞBAŞ, İ. (2012). Vergi Teorisi. İ. SAĞBAŞ (Ed.), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2960.
SCHMOLDERS, G. (1976). Genel Vergi Teorisi. TURHAN, S. (Çev.). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları Fakülte Matbaası.
SELEN, U. ve ÖZEN,E. (2011). "Türkiye'de Hisse Senedi Gelirlerinde Vergi İstisna Uygulaması: Amaç ve Sonuçlar Açısından Bir Değerlendirme", Maliye Dergisi, 161: 148-166.
SIMON, W. E. (1977). Basic Tax Reforms. Washington D.C. : Department of Treasury.
SMITH, A. (1776). "An Inquiry Into The Nature and Causes of The Wealth of Nations", (Der.). An Inquiry Into The Nature and Causes of The Wealth of Nations Volume II. CAMPBELL, R. H., SKINNER, A. S., TODD, W.B., Indianapolis: Oxford University Press, ss.896-899.
ŞENTÜRK, S. H. (2008). "Vergilemede Fayda ve Ödeme Gücü İlkelerinin Karşılaştırılması: Türkiye Değerlendirmesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
TAŞKIN, Y. (2012). "Vergi Hukukunda Ekonomik Yaklaşım Etkisine Genel Bakış", Mali Çözüm Dergisi, 109: 69-76.
TEKBAŞ, A. (2007). "Vergi Kanunlarının Anayasaya Uygunluğunun Yargısal Denetimi: Türkiye Değerlendirmesi", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
TÜRK, İ. (2010). Kamu Maliyesi. Ankara: Turhan Kitabevi.
TÜRKKAN, A. (2007). "Mali Güç İlkesi Açısından Motorlu Taşıtlar Vergisinin Değerlendirilmesi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
YILMAZ, G. A. (2006). "Türkiye'de Gelir Vergisi Tarifesinde Meydana Gelen Değişikliklerin Vergilendirmede Adalet İlkesi Bakımından Değerlendirilmesi", Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi, 1:239-268.
YİĞİT, U. (2008). Anayasa Mahkemesi Kararları Çerçevesinde Mali Güce Göre Vergilendirme İlkesi. Ankara: Yaklaşım Yayıncılık.
http://www.istanbul.edu.tr/idarehukuku/belgeler/fransizyurttashaklaribildirisi.pdf (25.09.2013).
http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/203-208.pdf (25.09.2013).
http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2011.pdf (24.10.2013).
http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/04/20110402-14.htm (24.10.2013).
http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/04/20110414-39.htm (24.10.2013).
http://www.anayasa.gov.tr/index.php?l=manage_karar&ref=show&action=karar&id=1878&content= (25.10.2013).
http://www.msb.gov.tr/ayim/Ayim_makale_detay.asp?IDNO=26 (25.10.2013).
http://www.anayasa.gen.tr/82ay-hazirlik.htm (10.11.2013).

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi – Sayı 39 – Ocak 2014

EROL GÜNGÖR ÖRNEĞİNDE 1960-1980 ARASI TÜRK AYDINI VE DİN*

Ali SARIKOYUNCU, Prof. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, a.sarıkoyuncu@hotmail.com.

Öznur YAŞAR, Araş. Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, oznrysr@gmail.com.

ÖZET: Bu çalışmada 1960- 1980 yılları arasındaki Türk aydınının, toplumsal alandaki gücüne vurgu yapılarak; din karşısında hangi tutum ve düşünce içerisinde yer aldığı bir örneklem çerçevesinde açıklanacaktır. Çünkü yaşanılan dönemin din anlayışını anlayabilmek, tarihsel değişim ve dönüşümde etkin olan aydınların dini tutumlarını incelemeye bağlıdır. Bu çerçevede; Erol Güngör'ün din anlayışı incelenecektir. Erol Güngör'ü seçmemizin sebebi; 1960 ile 1980 yılları arasında düşüncelerinden oldukça faydalanılan bir aydınımız olmasıdır. Öyle ki Erol Güngör döneminin sorunlarını çok iyi değerlendirmiştir. Ayrıca sunduğu çözüm önerileri hala geçerliliğini korumaktadır.

Anahtar kelimeler: Aydın, Din, Türk aydını, Erol Güngör

TURKISH INTELLECTUAL AND RELIGION BETWEEN 1960-1980, IN THE EXAMPLE OF EROL GUNGOR

ABSTRACT: This study explores the faculty of Turkish intellectual in the society and their attitude to religion in line with some examples. It is a fact that in order to determine the current understanding of religion, we have to examine the approach of such intellectual who have impact on the society during its reform and transformation period. In this context, Erol Gungor understanding of religion will be examined. Erol Gungor chose. Because it is important in the years 1960 and 1980. The solutions offered suggestions are still valid..

Key words: intellectual, religion, Turkish intellectual, Erol Güngör

GİRİŞ

1960-1980 arasındaki dönem Türkiye için oldukça karışık bir dönemdir. Öyle ki; bu dönem Türkiye'si bir darbe ve bir muhtıra geçirmiştir. Elbette ki bu durum o dönem Türk aydınının düşüncelerini her alanda etkilediği gibi din alanında da etkilemiştir (Kongar, 1999: 19). Özellikle 27 Mayıs 1960 yılında darbeyi yapanların din görüşü; hiçbir şekilde din ayrımı yapmayıp milli birliğimiz için el ele hep beraber çalışmak gibi hükümler içermektedir. 27 Mayıs sonrasında ise din ve devlet işlerinin birbirinden tamamen ayırma gibi hedefler vardır (Demirci, 1997:147-161).

Türk modernleşmesi öncülerinin dinle ilgili tutumunda baştan beri karşı karşıya kaldığı problemin temelinde, dini karşı bir ideoloji olarak görmesi yatmaktadır. Bu anlayışta dinin geriliğinin en önemli sebebi olduğu düşüncesi yatmaktadır. Nitekim 1970'ler de üst düzey bürokrat ve girişimcilerden seçilmiş bir örneklem üzerinde yapılan araştırmada bürokratların %80.2'sine göre Türkiye'nin geri kalmasında dinin rolü olduğu anlaşılmaktadır. Bunların %40.2'si ise Türkiye'nin geri kalmasında tamamen dini sorumlu tutmaktadır. Girişimcilerin ise%53.6'sı dinin geri kalmada önemli olduğunu düşünmektedir. Dolayısıyla sorunun kaynağı tamamen dinde aranmaktadır. Bu dönemde böyle düşünülmesinin altında Cumhuriyet Dönemi Türk aydınını çok fazla etkileyen pozitivizm akımının örnek alınması olmuştur (Köktaş, 1997:83).

Bahsettiğimiz dönemdeki Türk aydınının din anlayışını yukarıdaki açıklamaları da göz önünde bulundurarak bir örneklem üzerinden açıklayacağız. Örneklem olarak seçtiğimiz aydınımız Erol Güngör olacak. Erol Güngör'ü

* Bu makale prof. Dr. Ali SARIKOYUNCU'nun danışmanlığını yaptığı Öznur YAŞAR tarafından hazırlanan "Ziya Gökalp, Hilmi Ziya Ülken ve Erol Güngör Örneğinde Dine Yaklaşımları ile Türk Aydını" başlıklı yüksek lisans tez çalışmasından türetilmiştir.

seçmemizin sebebi döneminin öne çıkan aydınlarından biri olması, ayrıca yaşadığı dönemin problemlerini çok iyi okumuş olması ve çözüm önerileri getirmiş olmasıdır.

Aydınlarımızın durumunu çeşitli olaylara bakış açısını, siyasi hayatımız ve geleceğimiz açısından bir değerlendirmeye tabi tutmak girişimi, şimdiye kadar birçok kişi tarafından yapılmış ve konferanslara vs. konu teşkil etmiştir. Bu aydınlarımız arasında şüphesiz Prof. Dr. Erol Güngör' ün ayrı bir yeri vardır. Erol Güngör'ü aydınlar zinciri içerisinde ayrıcalıklı bir duruma getiren temel husus onun "Milletinin kültürü ile bütünleşmiş olmasıdır". Milletinin kültürü ile bütünleşmiş olmak, ona yabancılaşmamak, milleti için geleceğe yönelik, köke bağlı tahliller ve sentezler yapabilmek, gerçek aydınların özelliğidir. Ülkemiz, Tanzimat'tan beri ve çok acele bir şekilde de Cumhuriyet Döneminden bugüne kadar, hep Erol Güngör gibi aydınların özlemini çekmiştir. İşte Erol Güngör'ün ayırıcı özelliği de bu noktada bulunmaktadır (Aydın, 1998:148).

EROL GÜNGÖR ÖRNEĞİNDE 1960-1980 ARASI TÜRK AYDINI VE DİN

25 Kasım 1938' de Kırşehir'de doğan Güngör Türk fikir hayatının yetiştirmiş olduğu önemli isimlerdendir. Köklü bir aileye mensup Erol Güngör adliye zabit kâtibi Abdullah Sabri Bey ile Zeliha Hanımın üçüncü çocuklarıdır. Kırk beş yıllık çok kısa denebilecek bir hayat dilimine çok sayıda kitap ve makale sığdırmıştır. Dini bilgilerinin çoğunu dedesi Hafız Osman Bey'den almıştır. Dedesi Abdülhamit Devrini görmüş ve çok iyi medrese eğitimi almış biridir. Ortaokul sıralarında Türk İslam kültürünün önemli eserlerini okumaya başlamıştır. 1956'da ise Kırşehir'den ayrılmıştır. İstanbul Hukuk Fakültesine kayıt yaptıran Erol Güngör bir yandan tahsil hayatını devam ettirirken bir yandan da devamlı ilim toplantılarına katılmıştır (Güngör, 1998:107).

Mümtaz Turhan'la tanışıp, Edebiyat Fakültesini bırakıp Fen-Edebiyat Fakültesinin Felsefe Bölümüne geçmesi onun hayatına akademik olarak yeni bir boyut kazandırmıştır. Erol Güngör'ün farklılığı, üzerinde büyük etkisi bulunan hocasının da dikkatinden kaçmamıştır. Nitekim Mümtaz Turhan onun için ileride "İşte benim büyük eserim" diyecektir. Öğrenci olduğu fakültede ayrıca memur olarak da görev yapan Güngör ayrıca misafir profesör olarak İstanbul Üniversitesinde bulunan Hains'in laboratuar asistanlığını üstlenmiştir. Edebiyat Fakültesinden mezun olduğu 1961 yılında Tecrübi Psikoloji kürsüsüne asistan tayin edilmiştir. Ülkemizde yeni bir ilim dalı olan Sosyal Psikolojiye yönelmesi de bundan sonra başlamıştır. ABD'ye Kenneth Hammond'un davetiyle Sosyal Psikoloji alanında araştırma yapmak için gitmiştir. Araştırmalarını yapıp ülkeye dönen Erol Güngör 1970'de doçent olmuştur. Hocası Mümtaz Turhan'ın vefatından sonra İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Psikoloji Kürsüsünün Başkanlığını da yürütmeye başlamıştır. Devlet Planlama Teşkilatında, Milli Eğitim Bakanlığı ve Kültür Bakanlığının çeşitli komisyonlarında görev alan Güngör 1978 yılında "Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar" adlı teziyle profesör olmuştur. 1982 yılında Yüksek Öğretim Kurumu tarafından Selçuk Üniversitesine rektör tayin edilen Güngör, sekiz ay süren bu idareciliği sırasında pek çok başarılı çalışmaya imzasını atmıştır. Ancak 24 Nisan 1983'de İstanbul'da geçirdiği bir kalp krizi sonucu hayata gözlerini kapamıştır (Yıldız, 1998:15-19).

Kısaca hayat hikâyesini anlattıktan sonra Erol Güngör'ün din hakkındaki görüşlerini açıklayabiliriz. Din hakkında birçok görüş beyan eden Erol Güngör; medeniyet ve kültür ilişkisinde dinin yerine değinmektedir. Bu anlamda İslâm davasının siyasi bir dava olarak değerlendirilmesini uygun görmemektedir (Güngör, 1983: 13). Bunun doğal bir süreç olması gerektiğini öngören Erol Güngör'e göre Müslümanlar yeni bir medeniyet kurarak varlıklarını korumak ve yüceltmek zorundadırlar. Ancak bunun yolu fikir ve sanat alanında yoğun gayretler sarf etmekle mümkün olabilir (Güngör, 1996a: 63-68). Güngör'e göre İslam, siyasetten öte kültür ve medeniyet meydana getirme adına var olmak durumundadır. Bu da zaten öyle gelişmiş ve İslamiyet insanlığa yön veren bir medeniyet kurmuştur.

Erol Güngör'e göre İslâm medeniyeti getirdiği manevi değerler bakımından çok üstündür. Bu üstünlük sayesinde karşısındaki diğer sistemleri yenilgiye uğratmıştır. İslâm medeniyetinin sahibi ve muhafazasıyla sorumlu konuma geçen Türkler ise kendi değerleriyle İslâmiyet'in temellerini pekiştirmiştir. Bu nedenle kendilerinden olmayanlara karşı hiçbir özenti göstermeyen Türkler, başkalarının da kendilerine katılmakla büyük bir mutluluğa kavuşacaklarına inanmışlardır. Başka halkların Müslüman olması onlara ait bir tercih olarak bırakılmıştır. Bu sebeple Türk tarihinde

zorla din değiştirme hadisesi hiç görülmediği gibi, din propagandasına da pek rastlanmamıştır. Türkiye yüzlerce yıl birçok dinin ve siyasi cemaatin sığındığı bir yer olmuştur. Hatta Yahudi düşmanlığının görülmediği tek yer Türkiye'dir. Örneğin Türkler İspanya'daki engizisyondan kaçan Müslümanlara yardım ettikleri gibi Yahudilere de yardım etmişlerdir. Ayrıca Türkler binlerce Yahudi'ye İstanbul'da rahat bir hayat temin etmişlerdir (Güngör, 1997: 142).

Erol Güngör İslâm medeniyetine bir özeleştiri getirmiştir. Öyle ki İslâm medeniyetinin bir bakıma kendi üstünlüğünün kurbanı olduğunu söylemiştir. 16. veya 17. yüzyıla kadar İslâm dünyası, bulunan müesseseleriyle, bilgi ve teknoloji birikimiyle o kadar istikrarlıydı ki; değişim gibi bir ihtiyaç içine hiç girmemiştir (Güngör, 1996a: 91). Sonraki yüzyıllarda ise bahsedilen alanlardaki gerileme sebebiyle bu istikrarını kaybetmiştir.

Erol Güngör'ün genel olarak İslam medeniyetiyle alakalı düşüncelerinden şunlar anlaşılmaktadır; her alanda başarılı olmak için dinimizde değişiklik yapmamız gerekmez, bizim ilimde, sanatta, sporda, vs. başarılı olmamız devletlerarasında da başarılı olmamızı sağlayacaktır. Bu nedenle kültürümüze sahip çıkıp, eğitime önem vermemiz gerekmektedir.

Erol Güngör'ün geri kalmışlık ve din eğitimi hakkında da görüşleri bulunmaktadır. O aydınların, dinin sosyal müessese olduğunu hesaba katmayarak, onu hep ideolojik planda düşündüklerini ve bu yüzden din hayatındaki gerilemeyi, dine rakip başka ideolojilerin çıkmasına bağlamaktadır (Güngör, 1996a: 238-241). Erol Güngör dinin özünde gerilemeye sebebiyet verecek hiç bir şey olmadığını düşünmektedir. Ona göre din sadece ideolojik olarak düşünülürse gerilemeye sebep olabilir.

Güngör İslâm hukukunun geri kalma sebeplerini, dönemin şartlarıyla beraber açıklamaktadır. İslâm hukukunun geri kaldığı dönem, değişmelerin dışarıdan geldiği ve eskiden hiç görülmeyen bir hız kazandığı dönemdir. İslâm hukukunun ticaret, borçlar, ceza hukuku sahalarında, aynı zamanda usul hukuku konusunda yerini batılı hukuk sistemlerine terk etmesi, bütün bu sahaların İslâm camiasının takip edemediği ancak peşinden yetişmeye çalıştığı bir takım hızlı değişmelere uğraması yüzündendir (Güngör, 1993c:101). Erol Güngör'ün bu noktada belirtmek istediği, bu gelişmeleri takip edecek yeterince yetişmiş insan gücünün olmaması ve hızlı bir Batılılaşma sürecine girilmesidir.

Erol Güngör'ün İslâm hukuku hakkındaki değerlendirmeleri bugün içinde geçerlidir. İslâmiyet'de içtihat[i] kapısının kapanmadığını söylememize rağmen, karşımıza çıkan yeni hukuk sorunları bulunmaktadır. Bu sorunları hala eski hukuk kitaplarıyla çözmeye çalışmamız bu alanda devam eden büyük problemlerimiz olduğunu göstermektedir. Düşünmeye sonsuz bir önem veren bir dinin mensupları, İslâm'ın çağdaş problemler karşısında aciz kaldığı görüntüsünü vermektedir. Bu ise yanlıştır. İyi bir İslâmi eğitim almış âlimin bugün çözemediği bir problem olamaz ve olmamalıdır (Aydın, 1998: 154). Bu noktada problemin İslâm bilginlerinin yetişme problemi olduğunu söyleyebiliriz.

Erol Güngör tasavvuf hareketi hakkında da düşüncelerini belirtmektedir. Ona göre bu hareket birçok insanın zannettiği gibi İslâm'ın sefalete ve ahlaki gevşekliğe düşmesine neden olmamaktadır. Fakat şu kesin ki, şikâyet konusu olan hallere tasavvuf yoluyla bir çözüm bulmaya imkân yoktur. Sonuç olarak da olmamıştır (Güngör, 1993b: 216).

Dine başka hiçbir amaç karıştırılmadığı sürece geri kalmışlığa sebebiyet vermez. Bu konuyu Atatürk'ün görüşleriyle devam ettirmek yerinde olacaktır. Ona göre insanlıkta, dinle ilgili her konu her türlü hurafelerden uzaklaşarak, hakiki bilimin ışığında temizlenip, mükemmel oluncaya kadar, din oyunu aktörlerine her yerde rastlanacaktır (Sarıkoyuncu, 2006: 120).

Erol Güngör döneminin en büyük sorunlarından birisinin iyi yetişmiş din adamının olmaması olduğunu söylemektedir. O dönemin birçok sorununu ele alırken bu konuya da oldukça yer vermektedir. Özellikle ülkemizin geleceği için iyi yetişmiş din adamlarına olan ihtiyaca vurgu yapmaktadır.

Erol Güngör İslâmi eğitim kurumları olan medreselerle alakalı görüşlerini bir yazısında ifade etmektedir. Ona göre Batı'da her kemalin mastarı fen ise, Doğu'da her feyzin membaı dindir. İslâm'ın "bir cevher-i hakikatinin" şaşalı bir medeniyet ortaya koymak için yeterli olduğunu düşünmektedir. Daha sonra medreselerin ıslahı nasıl olacaktır? Sorusunun üzerinde durmaktadır (Korkmaz, 1994:100). Çünkü toplumun iyi yetişmiş din adamına ihtiyacı olduğunun farkındadır. Bu anlamda ilk olarak medreselerin ıslahı üzerinde durulması gerektiğini beyan etmektedir.

Erol Güngör, Türkiye Cumhuriyeti'nin laik bir devlet olduğu gerçeğinden hareket etmektedir. Bu nedenle din adamlarının devlet işlerinde etkili olmasının tasvip edilemeyeceğini belirtmektedir. Öte yandan O, devletin ya da politikacıların da din işlerine yön vermeye kalkmasını doğru bulmamaktadır. Hatta devletin ibadet şekline bile karışmak isteyenleri şiddetle eleştirmektedir. Güngör'e göre bu, bir müdahaleci laikliktir. Bu güçler zaman zaman devlet gücünü din kurumlarına karşı kullanma fırsatı da elde etmişlerdir (Güngör, 1996a: 329). Yani sadece dini devlet işlerinden ayırmak yetmez, devleti de din işlerinden ayırmak gerekmektedir.

Ayrıca Erol Güngör, İslâm'ının tipik birer örgütleniş biçimi olarak ortaya çıkan tarikatların halk katında ilgi görmesinin nedenini açıklamaktadır. Ona göre; ulemanın mesafeli tavrına karşın, tarikat şeyhi baba şefkatinin sembolü olmuştur (Güngör, 1993b: 115). Ona göre tarikat şeyhi müftüler fetva verse de sen yine kalbine danış ilkesinin temsilcileri olmaktadır (Güngör, 1993b: 115). Bu hususta tasavvufun yaptığı en büyük menfi tesir aydınımıza göre en kaliteli zihinleri, en parlak zekâları kültür hayatının dışına çekmesi ve onları kısırlığa mahkûm etmektir (Güngör, 1993b: 199). Bu konu tartışılması gereken bir önem arz etmektedir. Milletimizin geleceği açısından çok parlak zihinlerin tek taraflı gelişmesi iyi olmayacaktır. Bu nedenle Erol Güngör de bu durumdan rahatsızlık duymaktadır.

Erol Güngör'e göre din hayatını düzene sokmak adına büyük çabalar bulunmaktadır. Ancak bu çabalamaların içinde bulunanlar kendilerine rehber olabilecek prensiplerin hangi kaynaklardan çıkarılacağını açıkça tayin etmek zorundadırlar (Güngör, 1993b: 9). Ayrıca dinde otorite mevkisine geçecek kimselerin bugünkü meseleleri üstlenebilecek bir eğitimden geçmeleri muhakkak gereklidir (Güngör, 1993c: 191). Yine yukarıda değindiğimiz gibi din alanındaki eksiklikleri ancak iyi eğitim almış olan kişiler düzeltebilecektir.

Erol Güngör'ün Osmanlı medreseleri hakkında değerlendirmeleri bulunmaktadır. Osmanlı medreselerinin o dönemin İslâm dünyasında bulunan medreselerden farksız olduğuna dikkat çekmektedir. Güngör 16. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı medresesinin akli ilimleri bırakmalarının sebebini bu ilimlerde birkaç yüzyıldır herhangi bir ciddi gelişmenin olmayışına bağlamaktadır. Bu yüzden onların okutulmasıyla okutulmaması arasında önemli bir fark bulunmamaktadır. Güngör medreselerin donması ve fonksiyonlarını kaybetmesini de medreseli aydın zümresindeki durgunluğa bağlamaktadır. Batı'daki ilmi gelişmeleri takip eden aydınlarımız olsaydı ne Tanzimat olacaktı nede medreseler resmen kapatılmadan önce, kendilerini kapayacaktı (Aydın, 1998: 151). Bugün iyi yetişmiş din âlimlerimizin olmayışı Erol Güngör tarafından Osmanlı ulemasına bağlanmaktadır. Çünkü onlar eğer ilmi anlamda Batı ile yarışabilecek derecede olsaydı, bugün Batı'ya ulaşmak bizim hedefimiz olmazdı.

Erol Güngör'e göre medreselerin donmasının ve çağ dışı kalmasının en önemli sonucu, yeni aydın grubunun onun yerini almasına kadar çok uzun ve sıkıntılı bir zamanın geçmiş olmasıdır (Güngör, 1993c: 40). Yani bu zamanın dolmasına bir hayli zaman vardır. Çünkü dönemin mevcut aydınları gerekli olan günün, ilmini almış değildir.

İslâm dünyasında ortaya çıkan uyanışçı hareketleri analiz eden Erol Güngör, hâlâ dini ve çağını iyi bilen kaliteli din bilginlerine ihtiyaç duyulduğunu belirtmektedir. Zira İslâm'da yapılacak olan ıslah, düzeltme ve çözüm geliştirme görevi sadece onlara ait bir uzmanlık işidir. Dinin herkese açık olduğu her Müslüman'ın din hakkında düşünce ve çözüm ileri sürebileceği elbette doğrudur. Ancak gerçek din bilginlerinin yerini hiçbir kesim dolduramayacaktır. Dini ayakta tutacak olan da batıracak olan da onlardır. Gerçekten dinin muhafazası onlardadır. Muhafaza ettikleri şeyi gün ışığına çıkarmayacak kadar aşırı ve manasız bir titizlik göstermeleri yüzünden, onu öldürmek üzere olduklarını da bilmeleri gerekmektedir. Sorunlar karşısında kendini geriye çekerek görevden kaçan bilginler iki kusur işlemektedir: İlki; alanı ehli olmayan kişilere terk ederek insanlara ve dine zarar vermelerine neden olmaktır. Diğeri ise dinin hayatla olan bağını keserek belki bilmeden de olsa dine ihanet etmektir (Güngör, 1993c). Sonuç olarak İslâm dininin, dinini iyi bilen din adamlarına ihtiyacı vardır. Çünkü onlar dinin muhafazasını sağlayacaktır. Ayrıca dinin yaşamdan bağını koparmayacak, her anlamda insanlığa katkıda bulunmuş olacaklardır.

Erol Güngör' e göre; Türkiye'de uzun yıllar din öğretiminin her seviyedeki eğitim kurumlarından kaldırılması sonunda tahsilli din adamı veya din tahsili yapmış aydın bulunamamıştır. Böylece itibarı zaten zedelenmiş olan din eğitimi kurumları büsbütün alay konusu olacak bir seviyeye indirilmiştir (Güngör, 1996a: 389). Konuya bu açıdan bakıldığında dinin bahsedilen konumu ülke için hiç de iyi olmamıştır diyebiliriz.

Bu anlamda kendini iyi yetiştirmiş din adamına olan ihtiyaca vurgu yapan Erol Güngör'e göre, insanlık her büyük değişme anında kendisine yeni çıkış yolları bulmuştur ve bulacaktır da… İşte bu anlamda din adamına burada pek çok vazife düşmektedir. Din ulemamız dünyamızın yeniden kurulmasında bir mimar gibi çalışmak isterse, dinin ezeli ve ebedi değerlerini modern insana nasıl verebileceğini bilmek zorundadır (Güngör,1993c: 204-205). Bu nedenle din eğitiminin çok iyi verilmesi gerekmektedir.

Erol Güngör'e göre, bugünün İslâmcı düşünürleri, Batı medeniyetine uzak oldukları kadar, İslâm'a da uzaktırlar. Bugünkü Müslüman düşünürü Batı medeniyetini nasıl ki tanımak ve anlamak durumunda ise, İslâm'ı da öyle tanımak ve anlamak mecburiyetinde kalmıştır (Güngör, 1993c: 180-185). Bu mesafeyi ortadan kaldırmanın yolu da din eğitimini gençlere vermekten geçmektedir.

Laiklik tartışmalarında ise Erol Güngör aydınların iki temel eksende ayrıştığını ifade etmektedir. Bunlardan ilki; din artık devrini tamamlamış bir sosyal müessesedir ve modern cemiyetin esas vasfını klasik dinlerin tesirinden çıkarak rasyonel düşünceyi hâkimdir. İkincisi ise; Modern cemiyetin ahlakı dine değil ilme dayanacaktır. Böylelikle Türk aydınlarının din karşısında aldıkları tavırlarda yukarıdaki fikirler çok etkili olacaktır. Nitekim bu tavır alış öylesine derin köklere sahiptir ki bugün bile dindarlık bir kimsenin aydın tabaka arasında yer almasına önemli bir engel olarak algılanmaktadır. Bizde uygulamasını pozitivist bir geçmişe dayandıran doktriner laiklik öğretisi (ki bunu birçok siyaset bilimcisi artık laikçilik olarak tanımlayacaktır), dinin insanlığın çocukluk çağlarının bir alışkanlığı olduğu, aklın ve bilimin egemenlik kazanması ile dinin de aşılacağına inancına sahiptir. Bu nedenledir ki bizde belli bir eğitim düzeyine ulaşmış okumuş yazmış bir kimsenin dindar olabilmesine imkân ve ihtimal verilmeyecektir. Erol Güngör'ün vurguladığı gibi sıradan bir Türk aydın bireyinin dindar olarak kendisini lanse etmesinin tek sebebi bulunacaktır, o da dini istismar etmek. Standart Türk aydınına göre din ancak geri kalmış halk kitlelerinin kültürünü temsil eder; aydının vazifesi bu kültürün bir üyesi olmak değil, fakat onu ortadan kaldırmasa bile ıslah etmek, modernleştirmektir. Bu yüzden halk dindar aydın, din reformcusudur. Halkın kanaatine göre Türk milleti dindar oldukça yükselmiş ve yücelmiş, dinden uzak kaldıkça da kudretini kaybetmiştir (Ceylan, 2006:44).

Güngör; dinin eski nüfuz alanlarını kaybettiği görüşünden hareket etmektedir (Güngör, 1996b: 87-188). Bu nedenle de dinin devlete müdahale etmesinin artık imkânsız bir hale geldiği kanaatindedir (Subaşı, 1996:261). Türkiye gibi ruhban sınıfına, cemaat teşkilatına ve varlıklı bir kilise teşkilatına sahip bulunmayan ülkelerde böyle bir müdahalenin zaten beklenemeyeceğini belirtmektedir. Buna karşılık modernizm, ilericilik, devrim gibi tabu haline getirilmiş

kavramların temsilcisi olarak ortaya çıkan devleti, din hayatına karışmaya hem çok meyilli, hem de imkânları bakımından pek müsait görmektedir (Güngör, 1996b:187).

Laiklik konusuna Sosyal Meseleler ve Aydınlar kitabında da değinen Erol Güngör; Türkiye devletinin laik olduğunu söyleyen anayasa maddesi de Türkiye'yi laik yapmış değildir diye düşünmektedir. Kanunla insanlar objektif düşünceye, yani laikliğe alıştırılamaz (Güngör, 1996a: 327). Bu anlamda laiklik önce insanlara anlatılmalı ve olması gerektiği gibi uygulamaya koyulmalıdır.

Batılı siyasetçileri kaygılandıran etken, İslâm'ın kuşatıcı bir din olmasıdır. Asıl çatışma, İslâm ve laiklik arasında kendini göstermiştir. Güngör, İslâm'ın insanı maddî ve manevî yönleriyle bütünüyle kavrayan bir sistem olduğunu düşünmektedir. Dolayısıyla Hıristiyanlıktaki gibi bir laikliğin İslâm'a uymadığını söylemektedir. Ona göre, İslâm'da laiklik daha çok din ve vicdan hürriyeti şeklinde ortaya çıkmaktadır (Güngör, 2011).

Erol Güngör laikliğin yanlış anlaşıldığını düşüncesindedir. Erol Güngör'e göre; zaman geçtikçe laiklik var olan anlamından uzaklaşmıştır. Öyle ki dini sadece devlet işlerinden ayırmak yetmemiş, dini milleten de ayırma çabalarına girişilmiştir.

Dine yöneliş konusuna da değinen Erol Güngör'e göre; bu yönelişin temelinde, insanların, dini olmayan bir mana sisteminden memnun olmamaları yatmaktadır. Dinin canlanması için bir önceki mana sisteminin sadece dini olmayışı değil, dinin getireceklerine hemen hemen zıt bir hayatı temsil etmesi gerekmektedir. İnsanlar ya dinsiz iken dindar olmakta ya da kendi dinlerinin eksik ve kusurlu olduğu bazı önemli noktalarda, tatmin sağlayan bir başka din anlayışını kabul etmektedirler. Her iki halde de yeni sistemin etkisiyle bir veya daha çok noktada tezat oluşturması ve bu tezadın belli bir istikamette çözülmeye doğru gitmesi esastır (Güngör, 1993b: 211). Ayrıca Erol Güngör dinin de hayata karşı olumlu tavır almadığını söylemektedir. Buna karşın dinin kendini geri plana atan değişmenin sembollerine karşı hasımane tutumuyla tavrını gösterdiğini söylemektedir. Din, onların uğraştığı meselelerin hepsine kendinde çözüm olduğu görüşündedir. Dolayısıyla Erol Güngör dinin kendinden başka itibar edilecek hiçbir şey bulunmadığını iddia eder hale geldiğini hatırlatmaktadır. Türkiye'de din adını ağzına alanların, onu günlük siyasi kavgalarında vasıta yapacak derecede kutsallığını hiçe saymalarını eleştirmekte ve bu düzeyde dine ayrılan zamanı sorgulamaktadır (Güngör, 1993b: 214). Özetle Erol Güngör dinin özünün anlaşımındaki değişimden rahatsızlığını dile getirmiştir. Çünkü gerçek anlamda din hiç bir gelişmenin önüne geçmemektedir. Bu anlamda dini farklı algılatmak isteyenlere de karşı çıkmaktadır.

Erol Güngör din istismarını da eleştirmektedir. Din istismarı insanların dini duygularını kullanarak çıkar elde etme eylemidir. Ne yazık ki bu eylem çoğu zaman dinini iyi bilen kişiler tarafından yapılmaktadır. O bu konudaki rahatsızlığını dile getirmektedir. Aslında İslâm dininde de bu durum kınanmaktadır. Bu tavırdaki kişilere riyakâr denmektedir ve İslâmiyet'te riya haramdır (Yaşar, 2011).

Din istismarı ancak din hürriyetinin çok sınırlı olduğu yerlerde bir anlam ifade etmektedir. Ne var ki, söz konusu edilebilecek bir istismarın mevcudiyeti, din müesseselerine karşı yapılan gizli ve açık hücumlar, din hayatına yapılmakta devam eden müdahaleler sona erdiği takdirde tamamen ortadan kalkacaktır (Güngör, 1996b: 167). Anlaşılacağı üzere Erol Güngör din istismarının mevcut düzenle alakalı olduğunu savunmaktadır.

Erol Güngör'e göre İslâmiyet din ile dünyayı birleştiren bir dindir. İslâm insanın dünyasını maddi ve manevi olarak ikiye ayırmaz. İslâm hayatı maddesi ve manası ile bir bütün olarak kabul etmektedir. Ayrıca Erol Güngör kehanet ile İslâm'ın uyuşmayacağını belirtmektedir (Güngör, 1993c: 80-90).

Erol Güngör İslâm'ı bir dava konusu yapanların çoğunlukla ya muhteris birer menfaatçi veya bilgisiz kimseler olduğunu düşünmektedir. Uzun zaman İslâm ile ilgili olarak yazılan ve söylenenlerin pek basit ve kısır şeyler olduğunu söylemektedir. Bu söylenenlerle İslâm'ın yanlış anlaşılmasına yol açtığını düşünen Erol Güngör, Türkiye'nin hala bu basitliği ve kısırlığı aşma gayreti içinde olduğunu düşünmektedir (Güngör, 1993c: 202). Bu gibi durumlar Türkiye'yi çıkmaza götürmektedir. Bu noktada gerçek Müslümanların üzerine vazifeler düşmektedir. Örneğin İslâm'ın tehdit edildiği bir durumda Müslüman kişilerin yapacağı ilk iş meseleyi önemsiz veya yok saymak değil, onun üzerine gitmektir (Güngör, 1993b: 216). Bu bir Müslüman'ın görevidir.

Aydınımızın görüşlerinden yola çıkarak bir değerlendirme yapacak olursak; iki ayrım dikkatimizi çekmektedir. Bunlardan ilki dinini gerektiği gibi yaşayanlar ikincisi gerektiği gibi yaşamayan ya da yaşayamayanlardır. Buradaki sıkıntılı durum dinini gerçekten yaşamak isteyenlerin önüne çıkan engellerdir. Bunlar din istismarı, mevcut düzen, yanlış algılama gibi engellerdir (Yaşar,2011).

Batılılaşma ve modernleşme çabaları içinde dinin değerlendirmesini de yapan Erol Güngör'e göre; bugüne ayak uydurmak için eskileri inkâr etmek gerekmediği gibi, illa onların bıraktığı yerde durmak veya başlamak da bir zorunluluk değildir. Aydınımıza göre, İslâm'a karşı gelişen ilgi ve bağlılığın verdiği potansiyelin heba edilmemesi için hareket noktası geçmişten başlamamalıdır. Bizzat içtihatla ihtiyaç duyulan yönde dönmenin mümkün olduğunu hatırlatmaktadır (Güngör, 1993b: 223).

Teknolojik gelişmeyi de kaçınılmaz bulan Erol Güngör; asıl meselenin teknolojik gelişmeye nasıl bir manevi gelişme ile istikamet verileceği konusu olduğunu söylemektedir. Batının dahi teknolojiye nasıl yön vereceği noktasında düşünceleri bulunmaktadır (Güngör, 1996a: 82).

Erol Güngör göre modern topluluklarda din artık diğer kurumlar arasından sadece bir tanesi haline gelmiştir. Manevi ihtiyaçlarımızın bir kısmını tatmin etmeye yarayan bir kurum olmuştur. Bu şekilde oluşan bir kopukluk sadece bir Müslüman'ın değil, bütün modern dünyanın bir dramıdır. İnsanlar her bir ihtiyaçlarını birbiriyle alakalı olmayan kurumlarla tatmin etmektedir. Öyle ki İslam'ın durumu kolları bir tarafta, bacakları bir tarafta, kafaları bir tarafta, ruhları bir tarafta olan insan görünümündedir (Güngör, 1993c: 206). Bu görüşlerinden de belli olduğu gibi aydınımız din ile modernliğin beraber ilerlemesi gerektiği düşüncesindedir. Yani hiçbir şekilde modernlik için dini ikinci plana atmamamız gerekmektedir.

Bu anlamda atlamamamız gereken bir konu da modernlikten Türk aydınının ne anladığıdır. Batıcılık, Türk aydınları nezdinde modernleştirme şeklinde anlaşılmak istenmiştir. Hâlbuki modernleştirme yanıltıcı bir kavramdır. Çünkü modern toplumların sahip oldukları şeyi arzulamayı veya ona yönelmeyi ifade etmektedir. Problem, modern toplumların sahip oldukları şeylerin insanın doğal ortamını daha iyi denetlemelerini veya kullanabilmesini sağlayacak tarzlar ve araçlar olabilmesidir. Ayrıca bunların Batı'da sadece yakın zamanların moda ve eğilimleri veya belirli bir üslup ve tarz meseleleri olabilmesi problemidir. Türk modernleşme süreci, merkez toplumsal değerleri ve hatta insanı Batı medeniyetinin izdüşümünde yeniden tanımlamıştır (Subaşı, 1996: 78).

Dinin alanı üzerine de düşünen Güngör'e göre; dine karşı takınılan tavırlarda çeşitli hatalar bulunmaktadır. Birincisi; dini ilimle karıştıran bir bilgi hatasıdır. İkincisi ise; kendilerini reformcu diye adlandıran kişilerin din hakkındaki bilgisizliğidir (Güngör, 1996b: 163). Din anlayışının ne olması gerektiği hakkında sonu gelmez öznel tartışmalar yersizdir. Bu tartışmalar yerine, herkesin üzerinde anlaşabildiği gerçeklerin nelere bağlı bulunduğunu görebileceğimiz şartlar üzerinde durmamız gerekmektedir (Güngör, 1996a: 50-62).

Güngör, İslâm ile modernitenin birbirinden tamamen uzaklaştırılamaz olduğuna inanmaktadır. Bunu tarihe atıfta bulunarak yapmıştır. Öyle ki tarihte en önemli din âlimleri müspet ilime karşı çıkmamışlardır. Erol Güngör İslâm dünyasının reform ihtiyaçlarının Batı ile mücadele halinde ortaya çıktığını iddia etmektedir (Güngör, 1993b: 11).

Erol Güngör'e göre aydınların din problemlerinde söz sahibi olmaya yönelmenin çeşitli nedenleri vardır. Bu nedenlerden en önemlisi ulema sınıfının "saygı değer bir sosyal grup" olarak aramızdan ayrılmasıdır (Güngör, 1983: 239). Bu anlamda ulemanın doldurmuş olduğu misyondaki boşluğu aydınlar doldurmak istemiştir.

Aydınımız dinde reform yapılmasını en çok isteyenlerin, aslında her türlü reform yapılsa bile bir defa olsun ibadet edecek kimseler olmadığını düşünmektedir. İnsanın şahsen inanmasa bile din işleriyle uğraşabileceğini düşünmektedir. Bu nedenle gelebilecek itirazları cevaplarken, din işlerine alaka göstermekle dindarların işlerine müdahale etmenin ayrı şeyler olduğunu hatırlatmaktadır (Güngör, 1996a: 329). Bunun dışında Güngör İslâm'ın bir hayat düzeni olduğunu söylemektedir. Onu hayattan çeken insanın, İslâm'a hizmet değil belki ihanet edeceğini söylemektedir (Güngör,1993c: 201-220). Özetle İslâm ile bütünleştiğimizin üstünü çizmektedir. Bu nedenle reform başlığı altında İslâm'dan tamamen uzaklaşmanın yanlış olduğunu belirtmektedir.

Yukarıda bahsedilen konuya ilaveten aydınımız ilericilerin bize medeniyet diye gösterdikleri şeylerden bahsetmektedir. Bunlara uymak için sadece Türklük ve Müslümanlıktan çıkmak değil, ayrıca insanlıktan da çıkmamız gerektiğini düşünmektedir. İnsanlara daha çok huzur ve refah verecek bir yaşama seviyesine ulaşabilmek için Türk ve Müslüman oluşumuzdan taviz vermememiz gerekmektedir. Çünkü bunlar bizim en büyük avantajlarımızdır (Güngör, 1996a: 422).

Erol Güngör, 2. Mahmut zamanındaki (1808-1839) din adamlarının, padişahın getirdiği bazı yenilikleri ilk etapta kabul etmeme nedenlerini açıklamaktadır. Din adamlarının o dönem modernleşmeye karşı olmadıklarını belirtmektedir. Onların karşı oldukları şeyin modernleşme ile ilgisi olmayan, sadece sembolik mahiyetteki bazı yenilikler olduğunu söylemektedir (Güngör, 1993c: 178). Yani din adamlarının asıl karşı çıktıkları dinden uzaklaşmadır. Öyle ki dinin mahiyeti konusunda yapılması muhtemel olan değişiklikler din adamlarını tedirgin etmektedir. Yoksa gelişme anlamında yapılacak her türlü reform konusunda din adamlarının bir tereddüdü bulunmamaktadır.

Erol Güngör inanç konusu ile ilgili de düşüncelerini dile getirmiştir. Ona göre; Müslümanların düşünce meselelerinin iman meselesi halinde görmekten vazgeçmeleri ve düşüncelerinin doğruluğuna ölçüt olarak imanı almamaları gerekmektedir. Bu onların imanlarını terk etmeleri anlamına gelmez; fakat düşünceye iman ölçüsü hâkim olduğu zaman kimin haklı kimin haksız olduğunu anlamaya hemen hemen imkân bulunmamaktadır. İman öyle bir konudur ki; ana hatlarıyla herkesi birbirine bağlamaktadır. Aynı şekilde tartışmaya sokulduğu zaman ufak ayrıntılar bile insanların birbirlerini en ağır şekilde suçlamalarına yol açabilmektedir (Güngör, 1983: 73). Bu yüzden Erol Güngör, iman konusu olan şeyleri ya red ya da kabul edebileceğimizi, fakat asla tartışamayacağımızı söylemektedir. Erol Güngör böylece imanla düşünce arasında bir ayrım yapmaya gerek duymaktadır. İmanı, doğruluğuna ilişkin yeterli bilgi temelleri olmadan bir önermenin geçerliliğini onaylama şeklinde tanımlamaktadır. Din, kişinin doğruluğunu en azından başkalarına karşı ispatlama lüzumunu hissetmediği bir önermenin kabulü olmaktadır. Bu takdirde imanın bilgiye dönüşmesini, önermenin doğruluğunun açık seçik hale gelmesine bağlamış olmaktadır. Nihayet iman iç gözleme dayanmaktadır (Subaşı, 1996: 249).

Diğer dinler ile İslam dinini karılaştıran Erol Güngör; İslâm'ın, Hıristiyanlıktan farklı bir şekilde var olan bütünselliğine işaret etmektedir. İslâm'ın toplumu, maddi manevi bütünüyle kavramaya çalışan, onu bütünsel olarak ele alan bir sistem olduğunu belirten aydınımız, bu yüzden İslâm'ın Hıristiyanlıktaki anlamıyla laik olmadığına işaret etmektedir. Fakat aydınımız yine de laikliği negatif bir kavram olarak ele almamaktadır. Ona göre İslâm'daki laiklik,

daha ziyade vicdan hürriyeti şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle de İslâm'ın başlangıcından beri oluşturduğu hukuk külliyatı ancak bir tarihi araştırma konusundan ibaret kalmış bulunmaktadır. Çünkü bugün artık Türkiye laikliği benimsemiştir (Güngör, 1993c: 51-58).

Dinin yaptırıcı gücüne de değinen Güngör; bu güce bazı hallerde maddi kuvvetinde girebileceğini ancak dinde asıl olanın manevi kuvvet olduğunu savunur. Çünkü dini hayatın bütün gayesi Allah rızası denilen şeyin kazanılması yani Tanrı'nın insanlardan hoşnut olmasıdır. Ancak dinin Katolik Hıristiyanlarda olduğu gibi teşkilatlandığı durumlarda yaptırıcı güç daha kuvvetli olur. Çünkü kilise, insanın bir kabahatinden ötürü cemaatten çıkarabilir (Güngör, 1997: 146). Buradan da anlaşıldığı gibi daha kapsayıcı nitelikte olan İslâm dini diğer dinlerden ayrılmaktadır.

SONUÇ

Araştırmamızda ele aldığımız dönemde -1960-1980 arası- bir muhtıra ve bir de darbenin gerçekleşmiştir. Bu siyasi durum Türkiye'de her alanı etkilediği gibi aydınların düşüncelerini de etkilemiştir. Biz araştırmamızda bu dönemin öne çıkan aydınlarından olan Erol Güngör'ün din konusundaki görüşlerini ele aldık.

Araştırmamızın sonucunda din ile aydınlar arasında bir ilişkinin olduğunu ve iki kurumun birbirini etkilediği ortaya çıkmıştır. Aydınlar sadece din alanında değil başka alanlarda da toplumu değiştirme, dönüştürme ve etkileme gücüne sahiptirler. Ayrıca yaptığımız araştırmada Erol Güngör'ün görüşlerinden de yola çıkarak dinin gelişmeye engel olmadığını özellikle İslâm dininin ilime ve gelişmeye öncü olduğunu görülmüştür. Araştırmamızın sonucunda entellektüel dediğimiz aydın kesiminin halk üzerinde çok etkili olduğunu fakat bizim incelediğimiz dönem dâhilinde halk ile arasına mesafe koyduğunu da anlaşılmıştır.

Dinin toplum üzerinde etkin bir kurum olduğu bir kez daha ortaya çıkmıştır. Özellikle iyi yetişmiş din adamı toplumun gelişmesi için çok önemli olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca dinin insanların bütünleşmesinde ve toplumsallaşmasında etkili olduğunu görülmüştür. Bahsettiğimiz dönemde çeşitli konular aydınımızın dikkatini çekmiştir. Bu konular; medeniyet ve kültür ilişkisi, geri kalmışlık ve din eğitimi, laiklik, İslâm, Batılılaşma, modernleşme, dinde reform, inanç, diğer dinler ve İslâm gibi konulardır.

Erol Güngör'e göre Batı'yı özümsemek yerine kendi eksikliklerimizi görüp, kendi medeniyetimizde gelişme sağlanmalıdır. Erol Güngör dine başka amaçlar karıştırılmadığı sürece geri kalmaya sebep olmayacağını söylemektedir. Ona göre İslam dini bilime açık bir dindir. Bu anlamda iyi yetişmiş din adamları bilime ve gelişmeye engel olmayacak, aksine destek vereceklerdir. Özellikle dini inancın medeniyetleri kuvvetlendiren bir yapısının olduğunu düşünmektedir.

Erol Güngör sadece dinin devlet işlerine değil, devletinde din işlerine karışmaması gerektiğini söyler. Ayrıca Erol Güngör'e göre İslam dini, din ve dünyayı birleştiren bir sisteme sahiptir. Batılılaşma konusunda ise; Erol Güngör Batılılaşmanın çeşitli yan etkilerinin olduğunu söylemektedir. Bunlardan bir tanesi de dinden uzaklaşmadır. Erol Güngör'e göre yapılan reformlar dinin mahiyetinde değişikliğe sebebiyet verecekse olmaması gerekir.

KAYNAKÇA

AYDIN, Mehmet, (1998), "Erol Güngör ve İslâm'ın Bugünkü Meseleleri", Erol Güngör'ün Anısına Armağan, Ahmet Sevgi (Haz.), Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları No:1, Konya.

CEYLAN, Harun, (2006), "Çağdaş Türk Düşüncesine Erol Güngör Katkısı" Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Sakarya, ss.42-48.

DEMİRCİ, H. Aliyar, (1997), "27 Mayısçıların Din Siyaseti", Türkiye Günlüğü, Sayı:45, Mart Nisan, ss.15-21.

GÜNGÖR, Erol, (1983), "Mülakat", İnanmış Aydının Problemleri, Mayaş, Ankara.

GÜNGÖR, Erol, (1993a), Dünden Bugünden Tarih Kültür Milliyetçilik, Ötüken Yay., 6. Baskı, İstanbul.

GÜNGÖR, Erol, (1993b), İslâm Tasavvufunun Meseleleri, Ötüken Yay., 5. Baskı, İstanbul.

GÜNGÖR, Erol, (1993c), İslâmın Bugünkü Meseleleri, Ötüken Yay., 9. Baskı, İstanbul.

GÜNGÖR, Erol, (1996a), Sosyal Meseleler ve Aydınlar, Ötüken Yay., 3. Baskı, İstanbul.

GÜNGÖR, Erol, (1996b), Türk Kültürü ve Milliyetçilik, Ötüken Yay., 12. Baskı, İstanbul.

GÜNGÖR, Erol, (1997), Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak, Ötüken Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

GÜNGÖR, Erol, (1997), Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik, Ötüken Yayınları, 11. Baskı, İstanbul.

GÜNGÖR, Hidayet, (1998), "Erol Güngör'ün Hayatı, İlmi ve Fikri Şahsiyeti", Erol Güngör'ün Anısına Armağan, Ahmet Sevgi (Haz.), Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, No:1, Konya.

KONGAR, Emre, (1999), Türk Toplum Bilimcileri, Cilt:4, Remzi Kitabevi, İstanbul.

KORKMAZ, Alaaddin, (1994), Ziya Gökalp Aksiyonu Meşrutiyet ve Cumhuriyet Üzerindeki Tesirleri, MEB Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

KÖKTAŞ, M. Emin, (1997), "Türk Modernleşmesinin Din Sorunu", Türkiye Günlüğü, Sayı:46, Yaz, ss.78-86.

SARIKOYUNCU, Ali, (2006), Atatürk Din ve Din Adamları, Diyanet Yay., 7. Baskı, Ankara.

SUBAŞI, N., (1996), Türk Aydınının Din Anlayışı, Cilt:I. Yapı Kredi Yay., İstanbul

YAŞAR, Öznur, (2011), "Ziya Gökalp Hilmi Ziya Ülken ve Erol Güngör Örneğinde Dine Yaklaşımları ile Türk Aydını", Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Kütahya.

YILDIZ, Harun, (1998), "Erol Güngör'ün Hayatı ve Eserleri", Erol Güngör'ün Anısına Armağan, Ahmet Sevgi (Haz.), Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, No:1, Konya, ss.15-23.

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi – Sayı 39 – Ocak 2014

MEKÂNLARIN HAFIZASINA AHMET HAMDİ TANPINAR'IN BEŞ ŞEHİR' İNDEN BAKMAK

Gökan ÖZKUK, Arş.Grv.Dr. Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

ÖZET: Mekânların hafızası vardır ve kültürlerin gelecek nesillere aktarımı noktasında bu hafıza devreye girmektedir. Türk-İslam devletlerinde şehirlerin oluşumunda etkin olan mekânlar toplumsal yaşantının belirlenmesinde önemli rol oynamışlarıdır. Biz bu çalışmamızda Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Beş Şehir adlı eserinde anlattığı cami, türbe, mahalle, kahvehane, çeşme, konak gibi mekânların hafıza aktarımında ne gibi katkıları olduğunu, misyonlar üstlendiğini, toplumsal algıyı ne şekilde oluşturduklarını analiz etmeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Tanpınar, Mekânın Hafızası, Cami, Kahvehane, Türbe

LOOK AT MEMORY OF PLACES THROUGH AHMET HAMDİ TANPINAR FIVE CITIES

ABSTRACT: There are memories of places and cultures at the point of transfer to future generations the memory comes into play. The Turkish-Islamic states are active in the formation of city spaces play a critical role in the social life are important in determining. In our study, Ahmet Hamdi Tanpınar Five Cities in his work told mosques, mausoleums, neighborhoods, cafes, fountains, mansions places such as memory transfer that contribution, that missions the social perception of how well the build analyze what we tried to.

Keywords: Tanpınar, Memory of Space, Mosque, Coffeehouses, Tomb

GİRİŞ

Şehir, imar, medeniyet kavramları tarih bağlamında hep birlikte anılagelmiştir. Modern zamanlardaki şehir imajı ve tarihsel algıdaki şehir imajı kısmî faklılıklar arz etse de belli dönemlerde kırılmalara uğrasa da, sürekli dört başı mamur, insanın dünya üzerindeki izi, beşiği, medeniyetin timsali, olarak algılanmıştır. Mekân, medeniyetlerin ortaya çıkışındaki en önemli etkenlerden biridir. Braudel, *medeniyetler mekânlardır*, derken mekânın insanlık için önemine vurgu yapmaktadır. "Her uygarlık, sınırları aşağı yukarı sabit bir mekâna, buna bağlı olarak da kendine özgü bir coğrafyaya bağlıdır; bu onun coğrafyası olup bazıları adeta sürekli olan ve bir uygarlıktan diğerine asla aynı olmayan, verili bir olanaklar ve zorlamalar demeti oluşturmaktadır." (Braudel, 1996, s. 35) Bu yüzden, mekân kelimesi etimolojik bakımdan okunursa, kelimenin kökündeki "kevn" anlamı, insanın "var olmasını", "varlığını" ilk anda belirlemektedir. Mekân, bu sayede insanın varlığının, var oluşunun başlatıcısıdır. Çok genel olarak söylemek gerekirse mekânlar, bir araya gelerek şehri oluşturur. Şehrin insan üzerindeki etkisi, mekânın insan üzerindeki etkisiyle benzer biçimde işlevsellik kazanır. Çünkü mekân insana hükmeder. Bu saptama şehir, mekân uzamı çerçevesinde ayrıntılı bir şekilde incelenen ve bu gün sayısız araştırmanın yapıldığı, genellikle mimari alanında çalışanların ilgi duyduğu çalışmaları çeşitlendirmiştir. "*Mekân üretilen, yapılan, oluşturulan bir yer olmasının yanında toplumsal olayların içinde geçtiği sosyal bir ortamdır. Mekân, tarihin gerçekleştiği bir kap, zamanın tarihe dönüştüğü bir kesittir.*"(Alver, 2010, s. 19) Bu gün mekân ve insan bağlamını bir arada kullanıyorsak "*mekân sosyolojisi*"ni de ele almamız gerekmektedir. Çünkü insan belirli bir mekânda doğar, büyür, gelişir ve ölür. Onun hayatında mekânın yoğun biçimde etkisi vardır.

Tanpınar'ın beş şehri -Ankara, Erzurum, Konya, Bursa, İstanbul- ele almasındaki temel dayanak noktası, içinde yaşamış olduğumuz coğrafyanın medeniyetimizi kurmadaki rolünü ortaya koyma amacıdır. O'na göre bu beş şehir, hayatımızda kaybolan şeylerin ardından duyulan üzüntü ile yeniye karşı beslenen iştiyaktır. (Tanpınar, 9). Özellikle Tanzimat sonrası başlayan ve aydın kesimimizin Batıya karşı sempati yarışına girdikleri bir atmosferde Tanpınar'ın böyle bir eser vermesi önem arz etmektedir. Namık Kemal'in meşhur 'Terakki' makalesinde Londra özelinde Batı medeniyetini demokrasi, adalet, eğitim, ticaret, asayiş ve halkın çalışkanlığı ile iyilikseverliği noktasında göklere çıkarması, Türk aydınının Batı hayranlığının en büyük göstergelerindendir. (Namık Kemal,1993, ss. 193-202) Tanpınar, bu eserinde sadece gördüğü yerleri yazmakla kalmaz aynı zamanda tarihin ve kültürün aktarımını da yapar. Bu beş şehri Tanpınar'ın hayatının tesadüfleri olarak görmek yanlıştır. Aynı zamanda bu şehirler Türk-İslam medeniyetinin kurulma ve gelişme aşamalarının merkezinde bulunmaktadır. Beş Şehir bir tür mini Türkiye atlasıdır onda. Tarihsel miras bağlamında değerlendirilecek olursak bu şehirlerin tarih içerisinde önemli bir konuma sahip olduklarını görürüz. Ahmet Hamdi Tanpınar, bu şehirlerde geçen anıları dolayısıyla şehirlerin derinine inmiştir ve ele

alınan bu beş şehirden dördünün -Bursa, İstanbul, Konya, Ankara- farklı üç Türk devletine başkentlik yapmış olmaları da onların azımsanamaz bir kültür mirasına sahip olmalarını netice vermiştir.

Biz bu çalışmamızda Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Beş Şehir* adlı eserinde yapmış olduğu mekân tasvirleri üzerinden medeniyet algısını ortaya koymaya çalışacağız. Tanpınar'ın her eseri gibi Beş Şehir isimli eseri de bir medeniyet sunumu halindedir. Yazar, şehrin hafızasına sinmiş medeniyet, kültür ve yaşantı biçimlerini ayrıntılı bir biçimde sunar. Deneme şeklinde yazılan eserde beş şehrin Tanpınar için ifade ettikleri, duruşları, tarihleri ve toplumsal yaşantıyı yansıtma biçimleri yazarın kendine has üslubuyla sunulmuştur. Halide Edip Adıvar'ın ifade ettiği gibi: "*Meşhur İngiliz romancısı A. Bennet, "Beş Kasaba" adlı eserinde şimalî İngiltere'nin beş kasabasında bazen örnek bazen de karakter olarak bütün zaman için yaşayacak şahıslar bırakmıştı. Hamdi Tanpınar'ın eseri bunun bahsettiği şehirlerimizin insanlarından ziyade tabiat ve tarihlerinin biraz mimari biraz da hayat tarzlarının üzerinde durarak bize şahsî portreleri vermiştir.* (Adıvar, 2008,s.?) Tanpınar, bu beş şehri Türklerin Anadolu'ya geçtikleri dönemden itibaren ele alarak eserin yazıldığı döneme kadar ki kendince medeniyet tezahürü olan tarihini, mimarisini, toplumsal durumunu ve önemli kişilerini işlemektedir.

COĞRAFYANIN ETKİSİ

Toplumların şekillenişinde, siyasal ve sosyal yapılanmalarında, meslek edinmelerinde coğrafyanın etkisi vardır. En klasik anlamda Karadeniz'in horonuyla Ege'nin zeybeği coğrafi şartların etkisiyle açıklanmaktadır. Tanpınar, coğrafi mekânın toplum üzerindeki etkisini sosyolojik bir çıkarımla anlatmaktadır. "*Şehir kapılarını kapatır, kendi âleminde yaşardı; kızak üstünde siyah yamçılı, uzun çizmeli, kıvrak bıyıklı postacıların acayip kurt tipi hikâyeleriyle beraber iki üç haftada bir getirdikleri gazetelerin havadisleri uzun uzun münakaşa edilir, geçmiş zaman hatıraları anlatılır, dedikodu yapılır, çok zarif ustalıklı cümlelerle eşe dosta tariz edilirdi. Belki de bu kapalı kış aylarının beslediği sohbet yüzünden hemen her Erzurumlu biraz nükteci, biraz hicivcidir*" (Tanpınar, 41). Tanpınar'ın bu çıkarsamasının temelini İbni Haldun yedi iklim teorisiyle atmıştır. "*İklim koşullarının insan kişiliğinin şekillenmesinde önemli bir rol oynadığı açıktır. Sıcaklığın, soğukluğun, karanlığın, aydınlığın, dağ ve ova durumu gibi faktörlerin önemini yadsımak doğru olmaz. Örneğin dağlarda yaşayan insan özgürlüğüne daha düşkündür, toplum kurallarına uyum sağlamakta güçlük çeker, sıcak bölgede olan insanın, sıcakkanlılığı, soğuk bölgede yaşayan insanın soğuk yapısı hemen göze çarpan bir durumdur*" (Ülger, 63). "*İbni Haldun bu teorisiyle iklimlerin, insan kişiliğinin/huylarının oluşmasına, toplum üzerindeki derin etkilerine, istidatlara ve manevi hayata ve hatta dine olan etkisini saptamaya çalışmıştır*" (Kızılçelik, 140). İbni Haldun'un açıklamaya çalıştığı karakter yapılanmalarında coğrafyanın etkisi teorisini, Tanpınar'da da Erzurumluların nükteci ve hicivci olmalarını kışın uzun sürmesine ve halkın doğal olarak kendi aralarında yapmış oldukları sohbetlere dayandırmasıyla görmekteyiz. .

Tanpınar, şehirlere insan özelliği katarak ifadelerindeki edebiyatçılık kimliğini ön plana çıkartır. Özellikle de Bursa üzerinden bu kişiselleştirmeyi yapar ve çok orijinal bir sosyolojik çıkarımı deneme üslubu içerisinde ortaya koyar. "*Kuruluş asrından sonra Bursa, sevdiği ve büyük işlerinde o kadar yardım ettiği erkeği tarafından unutulmuş, boş sarayının odalarında tek başına dolaşıp içlenen, gümüş kaplı küçük el aynalarında saçlarında düşmeye başlayan akları seyrede ede ihtiyarlayan eski masal sultanlarına benzer. İlk önce Edirne'nin kendine ortak olmasına, sonra İstanbul'un tercih edilmesine kim bilir ne kadar üzülmüş ve nasıl için için ağlamıştır!*" (Tanpınar, 102). Şehre yapılmaya çalışılan bu insan isnadı aslında şehirde yaşayan halkın psikolojik durumu hakkında sosyolojik bir çıkarsamadır. Çünkü payitahtlık ellerinden alınmıştır ve halk artık bu durumu kendileri için bir değer kaybı olarak görmektedir.

MEKÂNIN RUHU/HAFIZASI

Tanpınar'ın dilindeki şehirler, sadece bir şehir değil sanki canlı bir organizma gibi tarihe ve medeniyete tanıklık eden bir yapıya sahiptir. Şehirlerin her birini canlı bir organizma gibi, içinden dışına doğru yansıyan halleriyle aktarır. Ondaki bu şehir algısı Mekân'ın bir ruhu olduğunu ve bu ruhun tarihten siyasete, ekonomiden kültüre kadar birçok "tortu"yu barındırdığının ifadesidir.

Mekân'ın bir hafızası vardır. Üzerinde yaşanılan hayatları, tarihsel süreç içerisinde geçirdiği değişimleri, düşünüş ve algı biçimindeki değişmeleri şehir yani mekân hafızasına kaydeder. Yani mekân hem etkendir hem de edilgendir. *İnsan yaşadığı mekânı hem etkiler hem de ondan etkilenir. Mekân, tıpkı zaman gibi insan eylemini anlamada temel*

bir kategori ve analiz birimi olarak öne çıkar ve insanın/toplumun pratik yansımalarından biridir.(Alver, 2010, s. 11) Bunu bir bilgisayar hafızası gibi kabul edebiliriz. Peki, bu hafıza nerde saklanır? Şehirdeki mimaride, zaman içerisindeki değişimlerde, insan topluluklarının değişimlerinde kendini göstermektedir.

Geçmişten günümüze şehir, mekân, imar hakkındaki anlamlar tarihsel süreç içerisinde kırılmalara neden olmuştur. Geçmişte şehirler ve mekanlar mimari özellikleri, imar planları ile şair ve yazarlara ilham kaynağı olurken yaşadığımız modern ötesi zamanda ise artık şehir ve mekan bir rant alanı, haksız kazanç sağlanılan yerleşim yerleri olarak anılagelmiştir. Şehir hayatı genelde İbn-i Haldun'un ifadesiyle "medeni" insanların toplandığı ve "bedevilikten" artık çıktığı yerleşim yerleri olarak bilinirken huzur, güven, emniyet gibi durumları da kendisine dâhil etmiştir. Bu gün ise artık huzursuzluğun, güvensizliğin ve emniyetsizliğin yaşandığı yerler olarak anılmaya başlamıştır.

İbni Haldun'dan Yahya Kemal'e ve Ahmet Hamdi Tanpınar'a kadar şehirler medeniyetlerin beşikleri olarak anıla gelmiştir. Yahya Kemal için şehri tanımlamak için İstanbul'a bakmak gerekir. Ahmet Hamdi Tanpınar da ise bu "Beş Şehir"dir.

Mekânı ile onu şekillendiren insan arasında karşılıklı özne-nesne ilişkisi bulunmakta olup medeniyet buradan doğmaktadır. İnsanın medeniyet üretmede özne rolünde olduğu izahtan vareste bir konudur. Ancak insanın öznesi olduğu medeniyet bir taraftan kendisine, diğer taraftan ise var olduğu mekâna aittir. Medeniyet öznesi insan ile medeniyet kurarken nesne konumundaki mekân arasında-karşılıklı yadsınamaz bağlar bulunmaktadır. Dahası, medeniyetin görünen yüzünü temsil eden mekân, tamamen pasif bir nesne de değildir. Çünkü o da canlı bir organizmadır ve öznesi olan insanın kendini oluşturmasına katkı sağlayarak bizzat kendisi özneye dönüşmektedir.(Söylemez, 2011, s.7)

"Mekân üretilen, yapılan, oluşturulan bir yer olmasının yanında toplumsal olayların içinde geçtiği sosyal bir ortamdır. Mekân, tarihin gerçekleştiği bir kap, zamanın tarihe dönüştüğü bir kesittir."(Alver, 2010, s.19)."Mekân bir anlamda toplumsal değişmenin en belirgin olduğu fiziki yapılanmadır. Toplumsal organizasyonlar devamlı bir değişme içerisinde oldukları için sosyal süreçleri tetikler. Şehirleşme süreci de, hem bir yer değiştirmeyi (mekânsal süreç) hem yer değiştiren ünitenin kültürel değişmesini (sosyal süreç) birlikte içermektedir" (Tekeli, 2010, s. 22). Mekânın en belirgin özelliği değer yüklü olmasıdır. Bu açıdan mekân, değerden, dünya görüşünden, hayat tarzından bağımsız bir şekilde ele alınamaz. Mekânın bizzat kendisi bir kimliğe/kişiliğe sahiptir; her mekân bir kimlik ile ortaya çıkar. Mekânsal kimlik, ayırıcı bir yapıdır. Bu kimlik, dini, siyasi, etnik vs. olabilir. Her dinin ibadet mekânı farklı, her milletin, kavmin, coğrafi bölgenin yerleşim mekânları farklı olabilir. Bu farklılık mekânın insan üzerindeki etkisini karşımıza çıkarır. Bir diğer ilişki ise insanın mekânı bir kimlik unsuru olarak görmesidir. Bu şekilde insan kendini mekâna ait hisseder ve mekânla tanımlar. Böylece mekân kişiye tarihsel bir köken kazandırarak kimlik unsuru haline gelir (Alver, 2010, s.20-21) Özellikle modernizmin insanları ve toplumları tek tipleştirmeye çalıştığı dönemde mekân, kökenlerinin insana kazandırdığı kimlikle tek tipleştirmeye karşı bir set kurmuş gibidir ve her mekânın kültürün ve iktidarların bir ürünü olması hasebiyle *biricik*liği vardır.

Bir şehir ancak tarihi mirası değerlendirilerek geniş çapta anlaşabilir. Bu bakımdan mekân sosyolojisinin incelediği mekânların tarihleriyle de yakinen ilişkili olması, o mekânda olup biten, tarih içerisinde ortaya çıkan tüm değişim ve dönüşümleri ele almalıdır. Tanpınar'ın ifadesiyle bu durum şu şekilde açıklanabilir; "*sade millet ve cemiyetlerin değil, şahsiyetlerin de asıl mâna ve hüviyetini, çekirdeğini tarihîlik denen şeyin yaptığı düşünülürse, bu iç didişme hiç de yadırganmaz. Mazi daima mevcuttur. Kendimiz olarak yaşayabilmek için, onunla her an hesaplaşmaya ve anlaşmaya mecburuz*". (Tanpınar, 2011, s. 10) Örneğin Ankara; Etiler, Firigyalılar, Lidyalılar, Romalılar, Bizanslılar, Selçuklular, Osmanlılar gibi devletlere ev sahipliği yapmış, üzerinde kurulan her medeniyet de Ankara'ya bir şeyler katarak onun tarihine katkılar sunmuşlardır. Çoğu medeniyete göre Ankara her ne kadar geçmişte bir "payitaht" olmasa da Anadolu'ya açılan bir kale görevi görmüştür. Stratejik öneme sahip yollar üzerinde kurulmasından dolayı Ankara bahsedilen çoğu devlet için önemli vazifeler üstlenmiştir. En son olarak Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Milli Mücadele dönemindeki en önemli yerlerinden biri olarak tarih sahnesindeki yerini alır. Ankara, Tanpınar'da farklı kültürlerin biraradalığının resmidir. O Ankara'ya geçmişle geleceği bir birine bağlayan bir köprü vazifesini verir. Hatta bunu kimi zaman abartarak "dâsitanî" yani destansı bir biçimde olduğunu ifade eder. Bunu da şu ifadelerinden dolayı anlayabiliriz: "*O bütün Orta Anadolu'ya bir iç kale vazifesini görmüş, eteklerinde daima tarihin büyük düğümleri çözülüp bağlanmıştır. Etilerin, Frigyalıların, Lidyalıların, Roma ve Bizans'ın, Selçuk ve Osmanlı*

Türklerinin zamanlarında bu, hep böyle olmuştur" (Tanpınar, 2011, ss. 13-14) Tanpınar, Ankara'yı sadece hatıralara, yaşadığı anılara yaslamaz. Ankara'nın bir durum analizini, gittiği dönemdeki Ankara'nın resmini ortaya koyar. Mimari yapısını, ekonomik durumunu özet bir biçimde ifade eder. *"Samanpazarı'ndan bugünkü eski Dışişleri Bakanlığı'na inen eski Ankara mahalleleri, çarşıya ve kaleye çıkan yollar, Cebeci tarafları üzerimde hep bu tesiri yapardı. O biçare kerpiç evlerin bütün fakirliğini iyi bilmekle beraber kendimde olmayan bir şeyi onlarla tasavvur ederdim. Onların arasında, bir sıtma nöbetine benzeyen ve durmadan bir şeylere, belki de fakirliğin altında tasavvur ettiğim ruh bütünlüğüne sarılmak, onunla iyice bürünmek arzusunu veren bir ürperme ile dolaşırdım. Gerçeği budur ki, Anadolu'nun fakirliğinde vaktiyle kendi hastalığı olan ve insanını asırlarca tahrip eden sıtmaya benzer bir şey vardır. Tadanlar bilir ki hiçbir sıtma üşümesi ile yarışamaz.*" (Tanpınar, 2011, s. 15) Ankara, Modern Türkiye'nin doğuşunu ortaya çıkaran Milli Mücadele döneminde önemli bir merkez haline gelmiştir. Geçmiş zamanlarda her ne kadar bir payitaht olarak anılmasa da Modern Türkiye'nin doğuş aşamasını hafızasına almış ve o dönemde olan biteni tarihi içerisine hapsetmiştir. Tanpınar'ın Beş Şehir isimli eserinde bunun mimari yapıya yansıtıldığını "*Şehrin aktüalitesi biraz da (bu) yeni binalarla Mustafa Kemal'in hayatıydı. Bu nerede basıldığı bilinmeyen, hattâ hiç elinize geçmeyen, fakat sizden başka herkesin okuduğu ve her ağzın beraberce size naklettiği bir gazeteye benziyordu*" (Tanpınar, 2011, s. 16) ifadesinde gözlemleyebiliriz. Yeni binalarla "Mustafa Kemal'in hayatı" olma durumu Bruno Taut'un"*bütün ulusalcı mimariler kötüydü ama bütün iyi (modern olarak okumak lazım) mimariler ulusaldı*",(Bozdoğan, 2005, s. 120) cümlesi ile açıklık kazanabilir. Türkiye tarihsel bir dönüşüm yaşadı ve bu dönüşüm değişimle birlikte kendini gösterdi. Ankara bu değişim ve dönüşümde en önemli vazifeyi yüklendi. Bu bakımdan şehrin hafızasına sinen ne varsa değişim ve dönüşümle yeni bir boyuta taşındı.

Ankara'dan sonra Erzurum bir başlangıç bir bitiş, bir ilk bir son ile anılan hatıralar şehridir. Erzurum ne geçmişinde ne de şimdisinde payitaht olamamış bir şehirdir. Fakat Tanpınar Erzurum'a bir önem arz ederek bizi Erzurum'u tekrardan keşfetmeye çağırıyor. Tanpınar'ın Erzurum'daki hatırlarının ifadesi aslında bir çağrıdır, bizi Erzurum'un soğuğundan çok tarihine, sırtını yasladığı dağlara, çetin yıllara, Sarıkamış'ın izlerine bir çağrıdır bu. Tanpınar Erzurum'a üç defa gider ve uzun müddetler kalır orada. Oyalanır, vakit geçirir, mahalle aralarında gezinir, birçok yeri hakkında düşünebilecek kadar zaman harcar orada. Çünkü öğretmendir ve öğretmenlik ona bir şehri detaylı bir biçimde öğrenmesini sağlamıştır. Tanpınar Erzurum'u anlatırken ilkin dağlarından başlar. "bu dağlarla ilk defa karşılaşan ve tıpkı aydınlattığı su parçası içinde çalkalanan bir ışık gibi, onların kudret ve nüfuzlarının muhayyelimizde ayrı bir şekilde canlandırdığı manzara içinde adlarını duyan yolcunun, bir an bile olsa, bir nevi ebediyet vehmiyle dolmaması, hüviyetlerini yapan uzletin bir kader duygusu hâlinde kendisinde yerleşmemesi kabil değildir" (Tanpınar, 2011, ss. 29-30) ifadesini kullanır. Sarp dağlarla çevrili bir kenttir Erzurum. Göreni öncelikli yoğun biçimde etkileyebileceğini ifade eder. Tanpınar çeşitli vesilelerle Erzurum'a üç defa gelir ve bu gelişlerini karşılaştırmalı olarak sunar. İlk zamanların Erzurum'u farklı kültürlerin biraradalığının, insan çeşitliliğinin –tıpkı Ankara'nın geçmişine sinmiş o hafıza gibi- yoğun biçimde gözlemlenebildiği dönemdir. Bu ilk geliş onu yoğun biçimde etkilemiştir. İkinci gelişinde ilk gelişindeki şehrin büyüsünü göremediğini bunun savaş dönemine denk gelmesinden dolayı, ıstırap dolu bir şehir gördüğünü ifade eder. Tüm yaşananların şehrin hafızasına sindiğini, geçmişten geleceğe kendini kimi zaman renkli ve neşeli anları, kimi zamanda ise ıstırap dolu anları yansıttığını Tanpınar bize şu sözlerle aktarır; "*Erzurum hatırlıyordu: gömüldüğü toz ve çamur yığınının içinde canlı dününü, dört kapısından girip çıkan kervanları, çarşı pazarının uğultusunu, çalışan insanlarını, temiz yüzleri ve sağlam ahlâklarıyla şehrin hayatına kutsilik katan âlimlerini, güzel sesli müezzinlerini, her yıl hayatına yeni bir moda temin eden düğünlerini, esnaf toplantılarını, bayramlarını idare eden ve halk hayatını bir sazı coşturur gibi coşturan bıçkın endamlı, yiğit örflü dadaşlarını, onların cirit oyunlarını, barlarını, bazen bir alayı birden günlerce misafir eden ve bir menzillik arazisinde paytonla gidip gelen eski beylerini, kısacası, bütün hayatını hatırlıyordu*" (Tanpınar, 2011, s. 34). Bu bir karşılaştırmadır aslında. Beş Şehir'in bütününe yayılan, eski-yeni, ilk-son karşılaştırması gibi. Tıpkı Ankara gibi Erzurum da sadece hatıralarla anlatılan bir şehir değildir. Tanpınar, tüm birikimiyle şehre girer ve şehrin mimari özelliklerinden iktisadî durumuna kadar toplumun tüm tabakalarını inceleyerek, kendi düşüncesini de sunarak ifade eder. Şehrin hafızasına sinmiş tarih tamamen mekânlar üzerinden hareketle işlenmiştir. Mekânlar, insanlardan daha uzun süreli ayakta durdukları için geçmişte yaşayan insanlar gelecekte yaşayacak olanlara devrettikleri önemli eserlerdir. Tanpınar da medeniyetin yansıması olan mimari özellikler üzerinde durarak şehrin hafızasının bu eserler üzerinden yansıdığını ifade eder gibidir.

Erzurum Tanpınar için bir eski-yeni karşılaştırmasının sürekli yapıldığı bir mekândır. Geçmiş ziyaretleriyle yeni ziyaretlerini, Selçuklu ile Osmanlı tarihlerini sürekli bir biçimde karşılaştırmaya gider. Onda eski yeni ayrımı ilk geliş ve son geliş arasındaki fark onun Erzurum'u detaylı bir biçimde işlemesine neden olur. *"…üçüncü gidişimde*

Erzurum'u bir öncekine nispetle daha çok toparlanmış, gelişmiş buldum. Yaralar dinmişti, araya zaman dediğimiz büyük yapıcı girmişti. İnsan ömrü, unutmanın şerbetine yiyecek kadar muhtaç. Yeni hayatın eşiğinde Erzurum eskiyi, bir başka âlemi hatırlar gibi hatırlıyordu: Yakıcı yaz güneşinin altında parça parça dökülen, toz hâline gelen eski şehirle yeni yapılan beton binalar arasındaki farklar büyüktü. Fakat asıl beni sevindiren, düşündüren şey, istihsalin zaferini gördüğüm noktalar oldu. Şehir, iktisadî hayatının yeni baştan düzenleneceği günleri bekleyedursun; verimli, zengin toprak, köyleri yeniden kurmuştu." (Tanpınar, 2011, s. 60)

Konya, Tanpınar'da Erzurum sonrasıdır ve bu sıralama onun haritada da ortada olmasından kaynaklanıyor olabilir. Tanpınar Konya üzerinden bir Selçuklu tarih atlası çıkartmaya çalışır. Selçuklunun saltanat sisteminden politik yapısına, mimari eserlerinden, iç çekişmelerine kadar ayrıntılı denebilecek şekilde bunu sürdürür. Onun için bir "*bozkır çocuğu*" olan Konya, diğerlerinde olduğu gibi canlı bir organizma olarak kişileştirilmiş bir şehirdir. Tarihine, iktisadî hayatına, mimari özelliklerine, toplumsal hareketliliğe değin birçok ayrıntısına değindiği Konya, "*esrarlı bir güzelliğe*" bürünmüş Selçuklu sultanlarının şehridir. Türkiye'nin en geniş düzlüklerine sahip olan Konya bir toprak denizi gibi Tanpınar'da bir "serap çeşnisi" olarak ifadeye bürünmüştür. "*Konya, bozkırın tam çocuğudur. Onun gibi kendini gizleyen esrarlı bir güzelliği vardır. Bozkır kendine bir serap çeşnisi vermekten hoşlanır. Konya'ya hangi yoldan girerseniz girin sizi bu serap vehmi karşılar. Çok arızalı bir arazinin arasında ufka daima bir ışık oyunu, bir rüya gibi takılır. Serin gölgeleri ve çeşmeleri susuzluğunuza uzaktan gülen bu rüya, yolun her dirseğinde siline kaybola büyür, genişler ve sonunda kendinizi Selçuk sultanlarının şehrinde bulursunuz.*" (Tanpınar, 2011, s. 67) Konya Tanpınar'a göre insanı çelen bir özelliğe sahiptir. Konya'ya giriş yine Tanpınar'a göre bir "initiation" ister yani bir karşılama töreni gibi. Engin düzlüğüyle insana sonsuzluğun o geniş duygusunu verir, kendine çağıran bir çağrı gibidir bu görüş. "Konya, insanı ya bir sıtma gibi yakalar, kendi âlemine taşır yahut da ona sonuna kadar yabancı kalırsınız. Meram bağlarının tadını alabilmek için ona yerli hayatın içinden gitmek lâzımdır. Konya tıpkı Mevlevîlik gibi bir nevi initiation ister." (Tanpınar, 2011, ss. 67-68) Renkli bir yapıya sahip olan Konya farklı kültürlerin biraradalığı ile de Tanpınar'da yer edinmiştir. "*Aslen Türk olan büyük halk kitlesinin yanı başında henüz Hristiyan kalmış Rum ve Ermeni gibi yerli kavimlere mensup kalabalığın, Gürcü, Bizanslı, Suriyeli, Mısırlı, El cezire ve Iraklı, Lâtin tüccarlarını Harezmîlerin, Bizans'tan gelen askerlerin, Haçlı döküntülerinin, Ortaçağ'ın bazı Anadolu şehirleri gibi Konya'da büyük bir yekûn tuttuğunu tahmin edebiliriz.*" (Tanpınar, 2011, s. 76) Bunu aynı şekilde"…eski Konya'nın çarşı ve pazarını, dar sokaklarını, çok renkli ve değişik bir kalabalık dolduruyordu." (Tanpınar, 2011, s. 77) Konya, Bursa gibi, İstanbul gibi payitaht olmuş şehirlerdendir. Bu yüzden buradaki siyasi çekişme hatta genel olarak payitaht olmuş şehirlerdeki siyasi çekişme, siyasi mücadele başka hiçbir şehirde gözükmediği kadardır. Tanpınar'da Konya'nın havasına sinmiş o başkentlik havasının devam ettiğini söyler. "*Bir başkent daima başkenttir. Ne kadar susturulursa susturulsun yine konuşur. Konya elbette o kadar gazâsına şahit olduğu II. Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra, saltanat ağacının on bir dalı gibi gördüğü ve benimsediği on bir çocuğunun arasında başlayan kanlı mücadeleye kayıtsız kalmamıştı ve bu prenslerin talihlerine bir ana gibi kalbi sızlamıştı.*" (Tanpınar, 2011, s. 79)

Tanpınar, İstanbul'u anlatırken semtlerin insanların duygularına yapmış olduğu etkiyi aktarır. "*Beyoğlu, hamlesi yarı yolda kalmış Paris taklidiyle hayatımızın yoksulluğunu hatırlatırken; İstanbul, Üsküdar, semtleri kendisine yetebilen bir değerler dünyasının son miraslarıyla, biz farkında olmadan içimizde bir ruh bütünlüğü kurar, hülyalarımız, isteklerimiz değişir. Boğaziçi'nde, Üsküdar'da, İstanbul'da, Süleymaniye veya Hisar'ların karşısında, Vaniköy İskelesi'nde veya Emirgan kahvesinde sık sık başka insanlar oluruz*" (Tanpınar, ss.123-124). Yazar, mekânsal farklılığın düşünsel farklılığa etkisini de şu sözleriyle devam ettirir; "*Beyazıt veya Beylerbeyi Cami'nin duvarlarına yaslanarak düşünülen şeylerle, Tarabya'nın içimizdeki bir tarafa hala yabancı rıhtımında, akşamın bir ten cümbüşünü hatırlatan ışıkları içinde düşünülecek şeyler elbette benzemez*" (Tanpınar, s. 124). Bu ifadelerden her mekanın kendine has bir ruhunun olduğunu ve insanı etkilediği sonucunu çıkarabiliriz.

"*Her büyük şehir nesilden nesile değişir. Fakat İstanbul başka türlü değişti. Her nesilden bir Parisli, bir Londralı, doğduğu, yaşadığı şehrin otuz kırk önceki halini, yadırgadığı bir yığın yeni adet, eğlence tarzı, mimari üslubu yüzünden hüzün duyarak hatırlar*" (Tanpınar, s.125). Tanpınar, bu kitabı 1946 yılında yayınladığı için dönemin değişim hızı, modernleşme çabalarının etkisi, onu böyle düşünmeye sevk etmiş olabilir. Çünkü o dönemde ciddi anlamdaki Batılılaşma çalışmaları eskiye olan rağbetin azalmasına ve hakir görülmesine sebebiyet vermiştir. Başlı başına böyle bir kitabın yazılması Batılılaşma düşüncesine yapılan bir eleştiridir aslında.

Kentler; kentlerin mimari yapısı, yapılanması, mevsim mevsim, saat saat yaşayışı ve değişimi Tanpınar'ı sürekli ilgilendiren konularından biri olmuştur. İstanbul, Bursa, Konya, Erzurum, Ankara, onun Beş Şehir adlı kitabına, olasılıklarla dolu bir değerlendirme, ses ve ışık, dün, bugün ve yarın bütünlüğünde çok boyutlu bir görüntüleme ile konukturlar. Konuk, dedim ama bu doğru değil. Çünkü yazar, kentlerdeki duygusal, düşünsel gezintilerini yalnızca Beş Şehir'le bir seferlik başlayıp bitirmez; aynı ilgiyi başka yazılarında da sık sık sürdürür. Tanpınar'da kent, sanki hayatımızdaki kopukluğun, 'eskiye'de, yeniye de dirençsizliğin' bir simgesidir. (Ağaoğlu, 2008, s. 395)

Coğrafyanın toplum üzerinde etkisini ve mekânın hafızası üzerine bilgiler verdikten sonra Tanpınar'ın eserinde kullandığı mekânlar üzerine analiz yapmaya çalışacağız. Tanpınar'ın eserinde bahsini ettiği beş şehirde en çok aktarımını yaptığı, kervansaraylar, cami, kahvehane, mahalle, türbe, çeşme, konak gibi mekânların toplumsal etki ve işlevleri hakkında sosyolojik çıkarımlarda bulunacağız.

KERVANSARAYLAR

Her medeniyet, zamanındaki halkın ihtiyacına yeni eserler ortaya koymaktadır. Roma İmparatorluğu büyüklüğü nispetinde ulaşım ağını büyük önem vermiş ve 'tüm yollar Roma'ya çıkar' deyişini tarihe mal etmiştir. Roma İmparatorluğu'nun İskoçya'dan Suriye çöllerine kadar uzanan meşhur yollarının devamlılığı sağlamalarındaki etken, yollar üzerine kurulan yapılardır. Bu yollar üzerine dönemin ulaşım ağının bir parçası olarak, habercilere ve askerlere konaklama imkânı sağlayan, içerisinde at, araba, araba tamircileri, yem, demirciler vs. gibi ulaşım için gerekli yardımcı hizmet gruplarının bulunduğu hanlar imar edilmiştir. Daha sonra ise, toplumun örgütlenme boyutuna göre iletişim sisteminde de değişimler ve gelişmeler yaşanmıştır (Tüfekçioğlu, 1997, s. 96-99). Eskiden, bugün olduğu gibi oteller ve süratli taşıma araçları mevcut değildi. Bu yüzden tüccarlar kervan halinde, yüzlerce kişilik kafileler şeklinde seyahat ederlerdi. Anadolu, Akdeniz ile İran arasında bulunuyordu, önemli yolların çoğu Anadolu'dan geçiyordu. Sinop ve Alaiye'nin fethinden sonra yeni yollar ve köprüler yapıldı. Konya'dan doğu-batı, kuzey-güney istikametinde yollar yapıldı. Bu yollar üzerinde de deve yürüyüşüyle bir günlük mesafelerde hanlar yapıldı. Hanların büyük olanlarına da kervansaray denildi. Genellikle hanlar, kervan ve tüccarların eşya, hayvan, araba vesairesini muhafazaya yarar, ahır, depo ve yatacak yerleri vardır (Hakkı Acun, 2007, s.4).Selçuklu kervansarayları, daha önceki örneklerinin aksine askeri maksatlı değil tamamen insancıl amaçlarla kurulmuş mekânlardır. (Bektaş, 1999, s. 23) Bu merkezler, Selçuklu döneminde Kervansaray ismi verilen yapıların ilk halleridir diyebiliriz. Benzer şekilde Selçuklular da Haçlı seferlerinin etkisi üzerine değişen kervan yollarından dolayı eline geçirdikleri İpek ve Baharat yollarını koruma adına yeni eserler imar etmişlerdir. *"Anadolu'da büyük ve eski yollar boyunca adım başında rastlanan kale gibi kervansaraylar bu ticaretin korunması adına yapılmıştır"* (Tanpınar, 72). Kervansaraylar, ekonomik hayat için çok büyük önem arz etmektedirler dönemin hem ulaşım ağının en büyük uğrak yerleri hem de iletişimin ağının en önemli unsurları arasındadırlar. Tanpınar, Konya'yı anlatırken neredeyse Osmanlıdan hiç bahsetmez. XI. ile XIV. yüzyıl arasında yüzlerce cami, türbe, medrese, hastane, imaret, han, kervansaray gibi eserler yapılır. *"Konya'yı, Aksaray'ı, Ermenek ve Niğde'yi, Divrik'i, Kayseri ve Ürgüp'ü, Sivas'ı Harezm istilasının kurbanı Ahlat ve Erzurum'u, Sinop'u o kadar değişik şekilde süsleyen, bozkırın yalnızlığında karşımıza birdenbire bin bir gece büyüsüyle çıkan o koskoca kervansaraylar, Antalya, Alaiye ve Şarki Anadolu şehirlerinin kaleleri hep, karışık hikayesini tarihlerde okurken insanın başı dönen bu üç asındandır"* (Tanpınar, 80).

CAMİ

Şehirler ortaya çıkarken dönemin ihtiyaçlarına göre şekil almışlar kimi zaman güvenlik, kimi zaman ticaret kimi zaman da din başat unsur olmuştur. Küçük büyük bütün medeniyetlerin oluşumunda dini mekânlar/ibadethaneler başı çekmektedir. Müslüman şehirlerin oluşumu cami/mescit ekseni etrafında şekillenmiştir. Tanpınar, bu eserinde tarihi bilgilerin yanı başında mekânsal olarak hep camilere dikkati çekmektedir. Selçuklu ve Osmanlı toplumunda mekân olarak camiler toplumsal yaşayışın en tepesinde bulunmaktadır ve Tanpınar bunu bol bol işlemektedir. Erzurum'u anlatırken şehir halkının ulema arasındaki ayrışmadan etkilendiğini vurgular. "*Bununla beraber kaynaşma, anlaşma havasına rağmen camilere, vaizlere kadar bu ayrılık gidiyordu. Son devirlerde Caferiye Camii'nde gençler, açık fikirliler toplanır, biraz sonra bahsedeceğim Müftüzade Edip Hoca'nın vaazını dinlerlermiş. Pervizoğlu, koyu zahitlerin camii imiş. Orada Abdülkadir Hoca vaaz eder, önünde fermanların okunduğu devlet camii Lala Paşa, daha karışık daha çeşitli halkla dolarmış*" (Tanpınar, 39-40). Görüldüğü gibi camiler birlik beraberliğin yanında mekânsal ayrışmanın da unsuru olabiliyorlar. Günümüzde de camiler etrafında bu tür ayrışmaları görebilmekteyiz. Her dini

cemaat ya da tarikat ehli insanlar bulundukları şehirde kendi gruplarına ait camiler ve ibadethaneler varsa ibadet için oraları tercih etmektedirler.

Aynı ifadeleri, mimarinin şehrin bir nevi duruşu, şahidi olduğunu "*Yakutiye'nin içi, plan bakımından Doğu Anadolu'nun en dikkate değer eseridir. Daha sade bir planda yapılmış olan Ulu Cami, beş beşikli içi ile mağrip camilerini hatırlatır. Dıştan onlar gibi sadedir. Erken gelişmiş bir gotik kemer, Ulu Cami'de bizi gerçekten üzerinde durulacak bir mimarlık meselеleriyle karşılaştırır. Fakat bunlar, kültürümüzün o kadar uzak yerlerinden gelen eserlerdir ki onlarla hemen yanı başımızdaki hayat arasında bir münasebet bulmak imkânsızdır. Mimarlık, meselâ musikide, şiirde, resimde olduğu gibi bize derhal hayatı veren bir sanat değildir. Bu tecrit, daha yükseklerde dolaşır, hatırlatmadan duygu tatmin edebilir. Sonra bu eserlerin kendilerine mahsus bir devirleri var. Bursa'nın, İznik'in, Edirne'nin, İstanbul'un, yürüdükçe değişen yumuşak çizgileriyle toprakta canlı bir heykel gibi yükselen her asıldıkları tepeden uçmaya hazır büyük kuşlar gibi görünen mimarî eserleriyle bunlar arasında bütün bir kaynaşma, arınma devri geçmişti,*" (Tanpınar, 2011, s. 51) ifadelerinde görmekteyiz. Özellikle bir İslam şehrinin kuruluşunda temel yapıtlar olan camilerin önemliliği Ahmet Hamdi Tanpınar'ın bu ifadelerinde kendini göstermektedir. "*Erzurum'daki Ulu Cami'yi gezerken, o zamanlar askerî ambar olarak kullanılan bu binayı dolduran meşin kokusunu bile bana duyurmayan bir heyecan içindeydim. Üzerine bastığım bu taşlara değen başları, onların kaderini, uğrunda yoruldukları şeyin büyüklüğünü düşünüyordum"*. (Tanpınar, 2011, s. 52)

Tanpınar'ın Beş Şehir'deki mimari özellikleri sunum şekli genellikle camiler üzerinden yapılmaktadır. Tanpınar camileri şehrin sanki canlı bir organizması olarak görür ve insana dair özellikleri camilere vererek camileri kişileştirir. Bu cami yapılarında da genel olarak mimari yapılarda da bir arayış içerisinde olduğu sezinlenir, kendi içerisinde Osmanlı ve Selçukluyu karşılaştırarak bir çıkarımda bulunur. Erzurum'da aynı yaklaşım söz konusudur. Bunu "*Osmanlı devri mimarîsi Erzurum'da Lala Paşa Camii ile yaşar. Fakat Lala Paşa, gömüldüğü yerden şehre hâkim değildir. Hattâ görülmesi için yanına sokulmak lâzımdır. Sonra küçük nisbetiyle daha ziyade büyük bir heykelin topraktan yapılmış örneğine benzer. Kısacası, Süleymaniye'nin, Yeni Camii'nin canlılığını, âdeta bakanın derisinden geçen sürükleyici ruhaniliğini onda bulabilmek için biraz yorulmak, biraz da böyle olmasını istemek lâzımdır. Bu yüzden, küçük bir pırlantaya benzeyen güzelliğini ben ancak Erzurum'a üçüncü gidişimle duyabildim. Bir akşamüstü önünden geçerken XVI. Asrın mucizesi olan o hârikulâde nispet beni yakaladı.*" (Tanpınar, 2011, s. 53) cümlelerinde açıkça gözlemleyebiliyoruz.

Yazar, Erzurum'da Çifte Minare, Yakutiye Cami ve Ulu Camiyi kıyaslarken bir medeniyet tezahürü de ortaya koyar. "*Alpaslan ve Kılıç Aslan gibi yalnız vatan kuran savaşlardaki sert yüzleriyle tanıdığımız hükümdarların yanı başında, kemiklerine biraz gün ışığı sızsın diye türbesinin üstünü açık bırakan II. Murat yahut kardeşlerini öldürdükten sonra, 'Bizim perişanlığımız gönülleri toplamak içindir.' diye onlara ağlayan Yavuz gibi dururlar. Birincilerinde sade büyüklük, sade kudret halinde görülen portreye, ikincilerinde kıvamını bulmuş bir zevkin beraberinde getirdiği bir türlü hal ve mana beraberinde gelir*" (Tanpınar, 50-51). İmar edildikleri dönemin yansıması olarak gördüğü bu camiler için Selçuklu ve Osmanlı kıyaslaması yapmaktadır. Her mimari kendi dönemini ve kendi medeniyeti yansıtır. Mimariye, içinde bulunulan çağın ve yaptıran kişilerin de bunda etkileri büyüktür. Tanpınar'ın Selçuklulara karşı ayrı bir sevgisi mevcuttur. Hatta Osmanlı'ya göre Selçukluyu daha yapıcı bulmaktadır. Selçuklu mimarisine ayrı bir övgü sunar. *"…Ahlat'tan başlayarak Erzurum'un, Sivas'ın, Kayseri'nin, Konya'nın camileri, medreseleri, kervansarayları, çok usta bir elin çektiği yay gibi, bu yeni kuruluşun ilk notasını, bütün bu yeniyi hazırlamak için dağılmış unsurları içine alacak olan senfoninin ana temini verirler. Onlar, kartal süzülüşlü orduların arkasından girdikleri şehirlerin ortasında, renkli minareleriyle, endamlı kapılarıyla, dilimiz ve kılıcımız gibi ilk atalar yurdunda getirdiğimiz şekilleri, hususilikleriyle yükseldikçe, etraflarındaki bütün hayat birdenbire değişir, derinden kavrayan Arslan pençesi gibi toprak kendisine yeni bir ruh, yeni bir nizam verildiğini duyar"* (Tanpınar, 51-52).

Tanpınar, anlattığı şehirleri kendinden önce anlatan yerli ve yabancı seyyahlardan da aktarımlar yaparak geçmişin nabzını da tutmak ister. Bunlardan biri de İstanbul'da gördüğü her şeye adeta düşman gözüyle bakan Andre Gide'dir. Gide'nin Bursa Yeşil cami için yapmış olduğu '*zekânın kemal halinde sıhhati'* ifadesine yer veren yazar, Gide'den bu mekânı en iyi anlatan muharrir olarak bahsetmesi dikkat çekicidir. Gide'yi bu kadar etkileyen bu yapı Tanpınar için de önemli bir yere sahiptir. Türk mimari hayatının en büyük örneklerinden olan Beyazıt ve Süleymaniye Camileriyle kıyaslayıp; "*onların mükemmeliyetine ve ihtişamına doğru yol olan oluş halinde bir tekniğin bu camide en güzel ve en fazla telkin edici tereddütlerinden birini geçirdiği de muhakkaktır. O iki anlayış ve zevkin sadece tebessümden ibaret olan bir mücadelesidir,*" der ve Yeşil Camiyi Bursa'yı otuz içinde Türkleştiren önemli etkenlerden biri olarak

gösterir (Tanpınar, 108-110). Bu da ibadethanelerin medeniyet kumadaki rolüne önemli bir katkı anlamını taşımaktadır.

Tanpınar, Bursa üzerinden camilerin insan üzerindeki etkisini anlatmaya devam eder. *"Acaba Hüdavendigar Cami'ne gitsem, onun akşam loşluğu içinde beş yıl önce bu camiyi beraber gezdiğimiz güzel çocuğun tebessümünü bulabilir miyim? … bu gülüş, bütün o taşlarda dinlenen ve geçmiş zamanı tahayyül eden ölümü güneşten, aydınlıktan, çok sevdikten sonra açık gözlerle bırakılıp gidilen her şeyden toplanmış bir ihtilaftı. Emindim ki orada, o sessiz taşlara sinmiş ruhlar kendilerini bu gülüşle bir an, yeni açmış bir gül fidanı gibi taze, ıtırlı ve mesut buldular*" (Tanpınar, s. 115).

Yukarıda da belirttiğimiz gibi ibadethaneler, medeniyetlerin oluşumunda ve gelişiminde başat rol oynamışlardır. Yazar, İstanbul bahsinde de camilerinin mimari yapısından övgüyle bahseder. İstanbul'u imar eden mimarlarından övgüyle bahsederken, "*onlar İstanbul'u iyi bir elmas yontucusunun eline geçmiş bir mücevher gibi işlediler. Niçin övünmeyelim? Dışından ve içinden camilerimiz kadar güzel mimari eseri azdır*" (Tanpınar, s. 139). Bu mimari yapılanmanın ya da medeniyet kurgusunun öyle alelacele olmadığı, Türklerin Anadolu'ya girişlerinden itibaren Osmanlı'nın son zamanlarına kadar devam eden bir süreç olduğunu ifade etmektedir. *"Şüphesiz bu bir günde olmadı. Bu incinin böyle sade kendi ışık külçesi olarak teşekkül edebilmesi için ilkin Selçuk sedefinin yüzyıllarca bir yığın mazi mirası ve yerli anane üzerine kapanması, sonra İznik'le Bursa'nın imbiklerinden geçmesi, kabuklarını yavaş yavaş atması; Nilüfer imaretinde, Yıldırım'da, Yeşil'de, Edirne'deki Üç Şerefeli'de sağlamlığını denemesi lazım geldi"* (Tanpınar, s. 139). Bu yapılanma elbette ki süreç işidir ve elbette bu süreç içinde ortadan kaybolan birçok medeniyet unsuru olmuştur.

Beyazıt Cami'ne ayrı bir paragraf açar. "*Beyazıt Cami, İstanbul'un toprağına atılmış bir çekirdek gibidir. Bütün ilerideki gelişmeler, çiçek açmalar, bütün feyizli mevsimler onda vardır*" (Tanpınar, s.140). Şüphesiz ki, Osmanlı tarihindeki en önemli eserler Mimar Sinan tarafından inşa edilmiştir ve bazı eserlerinin sırları hala çözülebilmiş değildir. Tanpınar, eserinde Mimar Sinan'ın yapmış olduğu eserlerle daha önceki eserlerin problemleri üzerinde teknik ayrıntılara girmektedir. Tanpınar, Mimar Sinan'ın mimarbaşı olduğu döneme dair mimarinin; yapıya şeklini ve hüviyetini veren kubbe ile yan cephelerin biteviyeliği olarak temel meselesinin bu olduğunu ifade etmektedir. O'na göre Mimar Sinan, her iki meseleyle de oynar. *"Kubbeyi içerden mabedin üstüne, mesnetleriyle alakası görünmeyecek şekilde asar. Dışarıdan ise yarım kubbe, küçük gerdanlık ile oyunlarla onu bütün büyük nispetlerine rağmen adeta tabii bir teşekkül haline koyar. Yan cephe meselesini de Şehzade Cami'nde halleder. Onun kemer, sütun, galeri ve pencerelerle yaptığı terkipler varyasyonu gerçekten şaşılaşacak şeydir"* (Tanpınar, s. 141), cümleleriyle düşüncesini açıklar. Tanpınar, Mimar Sinan'ın yaptığı eserlerin kısmen tahlilini yaparak, dönemin mimari paradigmasına yapmış olduğu değişimi belirtmiş aynı zamanda hayranlığını dile getirmiştir.

Tanpınar, İstanbul'u anlatırken neredeyse bütün büyük camileri hakkında geniş bilgiler verir. Onların tarihi, hikâyeleri, yapılış serüvenleri hakkında bilgiler vererek adeta her camiye ayrı bir kimlik kazandırmaya çalışır. Bunlara bir örnek verecek olursak ;*"Yeni Cami'nin bütün bir romanı vardır. Zaten 17. Asırda her şeyin bir geçmişi, bir psikolojik macerası, tesadüflere bağlı bir tarihi vardır. Zayıflayan cemiyette müesseseler de fertler gibi bir nevi istiklal kazanır. Yeni Cami'ni, vezir değiştirmesi, yangın ve birçok arıza asrıyla bir arada birleştirir"* (Tanpınar, s.148). Dönemin siyasi ve toplumsal koşulları caminin yapımını oldukça sekteye uğratmıştır. Yazar, burada buna dikkat çeker bir de '*cemiyetler de fertler gibi bir nevi istiklal kazandı'*, derken, İmparatorluğun içinde bulunduğu duraklama dönemini bu mimari yapı üzerinden aktarma çabası girer. Çünkü imar edilen yapı kubbe olarak eskilere benzese de, yapım aşamasında üç tane mimar değiştirmesinin de etkisiyle kendine has bir mimari ortaya çıkmıştır.

Görüldüğü üzere Türk-İslam medeniyetinin en önemli göstergelerinden olan camiler Tanpınar'ın işlediği konuların başında gelmekte ve camilerin psikolojik, sosyolojik, kültürel etkileri hakkında geniş bilgiler vererek ve tahlillerde bulunmaktadır.

KAHVEHANELER

Osmanlı toplum yapısında kahvehanelerin ayrı bir yeri bulunmaktadır. Toplum hayatındaki en etkili mekân olarak camiler Müslüman halkın toplanma ve haberleşme merkezleri olagelmişlerdir. Ondan sonra gelen mekânlar ise kahvehaneler/kıraathaneler olmuştur. Kahvehaneler sadece günlük hayatta toplumsal yapıda var olan kamusal

mekânlar olarak değil dönemin kamuoyunu oluşturma adına da söz sahibi olan mekânlardır. Eğer Osmanlı İmparatorluğu'nda neler olup bittiğini öğrenmek için 1840'lı yıllara gitmek mümkün olsaydı dönemin gazetesi *Takvim-i Vekayi'*e bakıp karar vermemiz çok mümkün olmazdı. Çünkü gazetede genellikle resmi bir anlatımla, yüksek bürokrasinin azil ve atamaları anlatılmakta ya da devletin elde ettiği başarılar haber niteliği taşımaktaydı. Oysa İstanbul'daki yüzlerce kahvehaneden bir tanesine girmek, en yeni gelişmeler ve güncel olaylar hakkında bilgi sahibi olmanızı sağlardı. Nitekim kahvehaneler 17. yüzyıldan kapatıldıkları 1826 yılına kadar Osmanlı siyasetine yön veren yeniçerilerin karagahlığını da yapmış ve belli bir kamuoyu oluşturmuştur. Zaten birçok defalar kapatılmaya kalkmasının ve hakkında fetvalar yayınlanmasının altında yatan nedenlerden biri de yönetime karşı bir muhalif güç oluşturucu mekânlar olarak kullanılmasıdır. 19. Yüzyıl Fransız seyyahı Lumieres, İstanbul'u büyük bir kahvehaneye benzetmektedir. Her altı yedi dükkânda bir kahvehane düşmektedir ve 19. Yüzyılın ilk yarısında İstanbul'da 2500 civarında kahvehane bulunmaktadır.(Kırlı, 2010, ss.99-100). Kitle iletişim araçlarının olmadığı, okuma yazma bilenlerin sayısının çok az olduğu bir dönemde kahvehaneler, insanların haber, bilgi ve dedikodu kaynağı olarak işlevlerini sürdürür. Tanpınar, kahvehaneler hakkında, mimarisinden, toplumsal işlevine, tarihsel süreçte yaşadığı değişime kadar birçok bilgi sunmakta ve sosyolojik çıkarımlarda bulunmaktadır. "Eski seyyahların tavan ve duvarlarının, kepenk ve sayvanlarının nakşını övdükleri, bazısının geniş pencerelerine şehrin en güzel manzaraları asılmış havuzlu, fıskiyeli, peykeli duvarlarına kehribar ağızlı çubuklar dizilmiş eski Türk kahvesi, İstanbul'un büyük özelliklerindendi. Semtine göre orta sınıf halkla esnaf ve yeniçerilerin, deniz kenarındakilere kayıkçı ve balıkçıların devam ettiği bu kahvelerde meddahlar hikâyeler anlatırlar, saz şairleri şiir müsabakası yaparlar ve ramazan gecelerinde de bazılarında Karagöz oynatılırdı. Daha on altıncı asır sonunda semt kahvehanelerine çok yüksek rütbeli memurların dışında münevver halkın da toplandığı bilinmektedir. Birçok halk masalında kahve önemli bir yer tutar. Tüccarlar bu kahvelerde bir araya gelmekte, safdil ve meraklı şehirliler uzaklardan gelenlerin maceralarını burada dinlemekte, seferden yeni dönmüş yeniçeri ve sipahilerin savaş anıları burada anlatılmakta, çetin zamanlarda efkârıumumiye denen şey bu kahvelerde hazırlanmaktadır. Bazı kahveler de doğrudan doğruya esrar ve afyon kullananlara mahsustu. Öyle ki Süleymaniye'nin arkasında kendilerine has kıyafetleri olan, küçük bir para karşılığı yalancı şahitlik yapan bir zümrenin var olduğundan bile bahseder. (Tanpınar, s. 171). Görüldüğü gibi, Osmanlı toplumunda kahvehanelerin işlevi büyüktür. Eğlence, haberleşme, vakit geçirme, bilgi alma, ticaret vs. gibi toplumsal işlevleri bulunmaktadır. Gayrimüslimlerin eğlence merkezi olan Beyoğlu'na karşı Müslümanların da kahvehaneleri bulunmaktadır. Karagöz ve orta oyunları bunun göstergeleridir. Tanpınar'ın Tanzimat dönemine olan eleştirisi kahvehaneler üzerinden de devam etmektedir: "Tanzimat'tan sonra, insanla beraber kahve zevki de değişti. Viyana ve Paris usulü, duvarları aynalarla süslü, sandalye ve masalı kahveler açıldı ve bugün zevkle dinlediğimiz 'Kâtibim' türküsünde kolalı gömleği ve setresiyle alay edilen İstanbul beyleri bu kahvelerde toplanmaya başladılar (Tanpınar, s. 172). Üçüncü bir çeşit olarak da çayhanelerden bahseder. Bunlar da genellikle Şehzadebaşı'ndadırlar. Buralarda çayı hususi bir zevk haline getiren tiryakiler toplanmaktadır. Burada toplanan İstanbul beyleri bilhassa Ramazan akşamları gezintiye çıkan semt hanımlarını tıpkı Madrit ve Sevilla kahvelerinin teraslarında olduğu gibi, fakat cam arkasından seyrederlerdi (Tanpınar, s. 174). Bu mekânlar aynı zamanda sınıf farklılığını da ortaya koymaktadırlar. Tanpınar'ın genel olarak üçe ayırdığı aslında, Osmanlı toplumunda, mahalle kahvehaneleri, esnaf kahvehaneleri, yeniçeri kahvehaneleri, âşık kahvehaneleri, çalgılı kahvehaneler, meddah kahvehaneleri, imaret kahvehaneleri, seyyar kahvehaneler, esrarkeş kahvehaneleri, garipler kahvesi, işçi kahvehaneleri, kır kahvesi, köy kahvesi, kuşçu kahvesi, konca kahvesi, pehlivan kahvesi, semt kahvesi gibi türleri olduğu bilinmektedir. Her toplum kendi eğlence kültürünü de ürettiği için toplumsal ayrışmanın kahvehaneler üzerinden de okunması anlamına gelmektedir. Tanpınar'daki mekân anlatımı toplumu tanımamız adına önemli bilgiler vermektedir. Bu mekânlar aynı zamanda dönemin aydın kesiminin toplanma merkezleridir. Mustafa Şekip Tunç, Hasan Ali Yücel, Nurullah Ataç, Yahya Kemal, Rıza Tevfik Süleyman Nazif vs. gibi isimler kahvehaneler de toplanıp edebiyat, şiir, felsefe vs. konuşmaları yapmakta, aynı zamanda boş vakitlerini değerlendirmektedirler.

TOPLUMSAL YAŞAMDA MAHALLE

Mahalle, bir mekân olarak şehir yapısının en temel organlarından birini oluşturmaktadır ve bazı işlevleri vardır. İnsanların birlikte yaşama zorunluluğundan dolayı kendiliğinden ortaya çıkan yazısız kurallar bu mekânlarda öğrenilmektedir. Bir mekân olarak mahallenin en belirgin fonksiyonu toplumsallaşmadır. Toplumsallaşmanın yanında mahallenin, güvenlik, yardımlaşma ve dayanışma gibi fonksiyonları bulunmaktadır. Geleneksel mahallenin temel fiziki birimleri de sokak, cami/mescit, çeşme, ev ve esnaflardan oluşmaktadır. Burada birincil ilişkiler yaşanır ve sosyolojik olarak cemaat tipi bir yapılanma söz konusudur. İncelemiş olduğumuz eserde Tanpınar, mahalle hayatı

konusunda özellikle İstanbul bahsinde ciddi eleştirirler getirmektedir. Yazar, geçmişe yönelik olarak mimarideki, sanattaki, özlemini mahalle için de yapmaktadır. Tanpınar, *mahallenin kaybolduğu* ifadesiyle aslında mahallede yaşanan sıcak ilişkilerinin ortadan kalktığının söylemeye çalışmaktadır. 1945 yılında yazdığı metinde "bugün mahalle kalmadı. Yalnız şehrin şurasına burasına dağılmış eski, fakir mahalleliler var. Birbirlerinin hatırını sormak, bir kahvelerini içmek, geçmiş zamanı beraberce anmak için zaman zaman gömüldükleri köşeden çıkan, bin türlü zahmete katlanarak semt semt dolaşan ihtiyar mahalleliler… Bugünün mahallesi artık eskiden olduğu gibi her uzvu birbirine bağlı yaşayan topluluk değildir; sadece belediye teşkilatının bir cüzü olarak mevcuttur. Zaten mahallenin yerini yavaş yavaş alt kattaki üsttekinden habersiz, ölümüne, dirimine kayıtsız, küçük bir Babil gibi, her penceresinden ayrı bir radyo merkezinin nağmesi taşan apartman kaldı. Şehirde yeni çıkan türküleri çocukların macunlarından öğrendiği, asmalı, tozlu sokaklarında, kıymetler dünyasının her gün bir parçası kaybolan bir insanlığın tehlike sezmiş bir sürü insiyakıyla birbirine sokulup yaşadıkları eski İstanbul mahalleleri artık sadece bir hatıradır. İşin garibi, onlarla beraber toplu yaşamayı, toplu eğlenmeyi de kaybettik" (Tanpınar, s. 134) Tanpınar, o günün mahallesine eleştiri yaparken konut tipindeki değişikliğin toplum üzerinde yapmış olduğu olumsuz etkiye dikkat çeker. Geleneksel mahallede müstakil evler varken, artık batılılaşmanın etkisiyle apartmanların yaygın hale gelmesi toplum içinde var olan cemaat tipi ilişkilerin bu yeni yapılarda artık ortadan kalktığını belirtmektedir. Köksal Alver; *"mahalle hem bir metafor aynı zamanda, bir semboldür; sembolik bir haritadır. Bir metafor olarak mahalle, dayanışma, komşuluk, yardımlaşma, cemaat, denetim, kontrol, güvenlik, ortaklık, benzerlik, yakınlık, aidiyet gibi kavramları hatırlatır"* (Alver, 2011, s. 117), ifadelerini kullanmaktadır. Gariptir ki Tanpınar da yaklaşık yetmiş yıl önce yazmış olduğu eserde aynı problemleri dile getirmektedir. O kadar teknolojik, toplumsal, kültürel vs. değişim olmasına rağmen Tanpınar'ın o dönemde bu duyguları ifade etmesi dikkat çekici bir durumdur.

DİĞER MEKÂNLAR (TÜRBE-ÇEŞME-KONAK)

Tanpınar, eserinde toplumsal yaşantıya coğrafi etkilerin; cami, kervansaray, kahvehane gibi mekânların yanında türbe, çeşme ve konak gibi toplum hayatına doğrudan etkide bulunan mekânlara da yer vermiştir. Türbeler de Türk-Müslüman toplumun önemli yapıtları arasındadırlar. Türbeler genel olarak dini kişiliklerin mezarlarıdırlar. Bununla birlikte dini olmayıp, yalnızca dünyevi yönleriyle ön plana çıkmış ünlü devlet adamlarının anıt mezarlarına da türbe denmektedir. Geçmişin, önemli din ve devlet adamı adına yapılan türbelerin halk nazarında teveccühü büyüktür. Günümüzde de özellikle dini günlerde ziyaretçi akınına uğrayan türbeler tarih boyunca hep ilgi merkezleri olagelmişlerdir. Tanpınar, eskiye olan özlemini mimari açıdan yeni ile karşılaştırarak yapar. "… *Osman Gazi ile Orhan Gazi, Tanzimat devrinin o gülünç şekilde resmi üslubuyla yapılmış, hiçbir ruhaniyeti olmayan binalarda, başlarının ucunda, -tarihin korkunç istihzası- Sultan Aziz'in ihdas ettiği birer Osmanlı nişanı, adeta gurbette gibi yatıyorlar*" (Tanpınar, 103). Tanpınar'ın Tanzimat dönemindeki mimari eleştirisi bununla sınırlı kalmaz. "*Üsküdar'da Doğancılar'ın biraz altındaki Aziz Mahmut Hüdayi külliyesi Tanzimat mimarisinin zevksizliğine en büyük misaldir"* (Tanpınar, s. 156).

Tanpınar, geçmişin mimarisini daha çok beğenmektedir. O, kimlik ifadesini kullanmaz ama Osmanlı'nın yenilenme döneminde yapmış olduğu eserleri *kimliksiz mekânlar* olarak ciddi bir şekilde eleştirir. Bunların başında da III. Selim tarafından yaptırılan Emir Sultan Türbesi gelmektedir. "*Zengin malzeme ile hamlesiz bir nizamın mahsulü olan bu binalar sadece bir kalıp, boş, manasız bir cümle gibi zekâyı bir müddet yorduktan sonra 'ben bir hiçim!' diye zaafını ifade ediveriyor"*(Tanpınar, 110). Yazar burada Evliya Çelebi ile ters düşmektedir. Çünkü Çelebi, Yeşil Türbe'nin ihtişamını anlata anlata bitiremez. Evliya Çelebi, türbenin gümüş kapısından, gümüş halkalarından, gümüş süslü kulplarından, gümüş eşiklerinden, ibrişim halılarından bahsettikten sonra, her sene bahar aylarında büyük halk kitlesinin orada toplanıp Erguvan Bayramı yapmalarını anlatır. Tanpınar tüm nu süslemeleri dikkate almaz ve dönemin mimarisindeki kimliksizlikten yakınız.

Su ile insan hatta medeniyet birlikte düşünülen kavramlardır. Kadim medeniyetler hep bir su etrafında kurulmuştur. "Eski Dünya'nın nehir uygarlıkları, Sarı Nehir (Çin Uygarlığı), Fırat ve Dicle (Sümer, Babil, Asur), Nil (Mısır Uygarlığı), deniz uygarlıkları vs. hep bir su merkezinin etrafında şekillenmişlerdir" (Braudel, s. 34). Su medeniyetlerinin dışında, şehirlere suyun taşınabilmesi bir teknik meselesi olmuştur. Bunun için de çeşmeler icat edilmiştir. Türk-İslam toplumunda çeşmenin yeri ayrı bir önemi vardır. Bu dinin temizliğe verdiği önemden ve ibadet için başat unsur olmasından kaynaklanmaktadır. "Mahallenin nadide mekânlarından biri olan çeşme, mekânsal ve

mimari bir öğe olmasının yanında güçlü bir imgedir; bir kent ve mahalle imgesidir. İnsanın su etrafında, su temelinde nasıl bir toplumsal ortam oluşturduğunun canlı tanıklarıdır" (Alver, 2011, s.121). Medeniyetlerin su etrafında kurulduğu gerçeğini göz önüne alırsak, her sokakta çeşme olmasının ne anlama geldiği daha anlaşılır hale gelmektedir. Cami ve mescidin merkeze alındığı mahalle ve sokaklarda çeşme en az onlar kadar önemli bir kamusal mekâna tekabül etmektedir. Kadınların, sokak ve ev dışında toplumsal hayatta çok da yer almadığı gerçeğini göz önünde bulundurursak, çeşmeler bir anlamda mahalle/sokağın iletişim merkezleridir diyebiliriz. Günlük kullanım için su doldurmaya gelen kadınlar, orada konuşma fırsatı yakalamakta ve mahallede ölüm, doğum, evlilik gibi birçok haberi burada oluşan ortamdan almaktadırlar. Evlenecek yaşa gelen kızlar burada karşı cinsle münasebet kurar ya da iletişime geçerlerdi. Öyle ki çeşme olgusu Cumhuriyet Türkiye'sinde benzer işlevlerini yerine getirmiştir. Hakkında türküler yakılmış, şiirler yazılmıştır.

Tanpınar, eserinde sık sık Evliya Çelebi'den alıntılar yapar. Çünkü görüp hakkında bilgi verdiği yerleri yaklaşık üç asır önce Evliya Çelebi *Seyahatname*'sinde anlatmaktadır ve Tanpınar kıyaslama yapma şansı bulmaktadır. Aynı zamanda bu üç asırda yok olan ve değişen mimari eserlerin de bir nevi çetelesi tutulmaktadır. Bursa'daki halk tarafından *Müftü Çeşmeleri* olarak adlandırılan çeşmelerin hikâyesini anlatır bize Tanpınar. Çelebi'nin 'su şehri' dediği, Şeyhülislam Kara Çelebizade Aziz Efendi'nin neredeyse tüm servetini harcayarak şehrin her tarafına yaptırdığı çeşmelerdir bunlar (Tanpınar, s.103-104). Demek ki mimari eserlerin ortaya çıkmasında devlet politikasının ya da dönemin etkili paradigmasının varlığı yeterli değildir. Bazen bu eserlerin ortaya çıkmasında ve tarihe mal olmasında her hangi birinin şahsi zevki etkili olabilmektedir. Aziz Efendi'nin yaptırdığı çeşmeler buna örnek olmaktadır.

Tanpınar, ev ve konaklar hakkında da bilgiler vermektedir. Türk mimarisinin gelişememesinin sebebini de, fetihten sonra ilk yerleşmelerin zaruri acelesi ile yeni mahallelerin ahşap yapılmasına bağlamıştır. Fetihten sonra gelen padişahların yapmış oldukları konaklar hakkında da bilgimizin olmadığını söyler. Sultan Ahmet Caminin yapılması için bile beş vezir sarayının yıkılmış olduğu bilgisini verir. O dönem yapılan saray adı verilen konakların sahiplerinin zenginliklerine göre altmış, yetmiş, bazen yüz cariye ve köle ve bir o kadar da kapı halkı beslenmektedir. Defterdarlar, reisülküttaplar, kazaskerler, kadılar da zengin halkla beraber aynı şekilde ve o büyüklükte konaklarda yaşamaktadırlar. Bu konakların birçoğu, depremlerde, yangınlarda, çıkan ayaklanmalarda yok olmuş ya da kurtulanlar da malzemenin yapısı gereği harap olmuştur. Tanpınar, Osmanlı mimarisinin tamamen günümüze aktarılmamasının sebebini bunlara dayandırmaktadır. Asırlarca hayatımıza şekil veren, zevkimizi idare eden insanların kendi çerçeveleri içinde görmemizin imkânı yoktur, diyerek mimari geleneğimizi tam olarak görememizin acısını dile getirmektedir. Her şehrin üç, dört yüz sene de bir değiştiğine vurgu yaparak, mekân hafızasının tam olarak aktarımının imkânsızlığını anlatır: Ne III. Selim'in silahtarlarına yazdırdığı *Sahilname*'lerdeki yalılar, ne de II. Mahmut'un Anadolu kıyısında yaptığı binişlerde uğradığı Üsküdar semtlerindeki yalı ve konaklar kaldı (Tanpınar, ss. 163-165). Kaldı ki bu eserler birkaç asır önce yapılmış mimari yapılardır. Buraların mekân hafızası milletin zihninden çoktan silinmiştir.

SONUÇ

Ahmet Hamdi Tanpınar, Türk edebiyatının mihenk taşlarından birisidir. Yazmış olduğu *Beş Şehir* adlı eserde de Selçuklu-Osmanlı geleneğinde Erzurum hariç payitahtlık yapmış beş farklı şehri anlatmaktadır. Bu anlatım tarzı sadece klasik seyyah anlatımı ya da mekânın tarihsel sürecini aktarma şeklinde olmamış, aynı zamanda sosyo-kültürel, ekonomik ve psikolojik etkenleri de içine katmıştır. Biz bu çalışmamızda mekânın hafızasının olduğunu iddia ettik ve bunu Tanpınar'ın eserinde vermiş olduğu bilgiler çerçevesinde kanıtlanamaya çalıştık. Türklerin Anadolu macerası başladığından beridir inşa edilen her türlü mimari mekânın belli bir hafızası olduğunu bu tarihsel mirası sonrakilere mekân üzerinden aktarıldığını göstermeye çalıştık. Selçuklu ve Osmanlı mimarisi teknik açıdan temelde birbirlerinden farklılık gösterirler ama camisi, kervansarayı, hanı, türbesi, çeşmesi vs. ile benzer ürünler ortaya çıkmıştır. Bu yapılar da hem medeniyet üretme de hem de toplumsal hayatta etkili bir yere sahiptirler. Bu süreç içerisinde bazı ürünler yok olmuşlar bazıları ayakta kalmışlardır ama hatırı sayılır bir miktar eser günümüze ulaşmıştır. En azından dönemin mimari yapısını anlayacak kadar günümüze ulaşmıştır.

KAYNAKÇA

Acun, Hakkı. (2007). Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları, Kültür Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara

Adıvar, Halide Edip. (2008). "Beş Şehir-Hamdi Tanpınar Kitabı Münasebetiyle", Akşam, 1946, Aktaran: Bir Gül Bu Karanlıklarda, Tanpınar Üzerine Yazılar, Haz: Abdullah Uçman, Handan İnci, 3F Yayınları, İstanbul

Ağaoğlu, Adalet. (2008). "Tanpınar'da Kent Simgesi", Bir Gül Bu Karanlıklarda, Tanpınar Üzerine Yazılar, Haz: Abdullah Uçman, Handan İnci, 3F Yayınları, İstanbul

Alver, Köksal. (2011). Mahalle: Mekân ve Hayatın Esrarlı Birlikteliği, İdeal Kent, İdealKent, Adomar Yay. Ankara

Alver, Köksal. (2010). Siteril Hayatlar, Hece Yayınları, Ankara

Bektaş, Cengiz. (1999). Selçuklu Kervansarayları, YEM Yayınları, İstanbul

Bozdoğan, Sibel.(2005). "Türk Mimari Kültüründe Modernizm: Genel Bir Bakış", Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik, Editörler: S. Bozdoğan-R. Kasaba, Tarih Vakfı Yayınları, ss. 118-135, İstanbul, s.120

Braudel, Fernand. (1996). Uygarlıkların Grameri, Çev: M. Ali Kılıçbay, İmge Yayınevi, Ankara

Kemal, Namık. (1993). "Terakki", Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi II. Cilt, Yayına Haz: M. Kaplan, İ. Enginün, B. Emil, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul

Kırlı, Cengiz. (2010). Kahvehaneler: 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğunda Kamuoyu, Osmanlı Kahvehaneleri: Mekân, Sosyalleşme, İktidar, Editör: Ahmet Yaşar, Kitap Yayınevi, İstanbul

Kızılçelik, Sezgin. (2006). "Sosyolojide Coğrafyacı Görüşler: İbni Haldun, Montesquieu ve Fernand Braudel Ekseninde Bir Değerlendirme", Sosyoloji ve Coğrafya, Yay. Haz.; Ertan Eğribel- Ufuk Özcan, Kızıl Elma Yayınları, İstanbul, ss. 138-144

Söylemez, Mehmet Mahfuz. (2011). İslam Şehirleri, Düşün Yayınları, İstanbul

Tanpınar, Ahmet Hamdi. (2011). Beş Şehir, Yayına Hazır: İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul

Tekeli, İlhan. (2010). Mekânsal ve Toplumsal Olanın Bilgibilimi Yazıları, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul

Tüfekçioğlu, Hayati. (1997). İletişim Sosyolojisine Başlangıç, Der Yayınları, İstanbul

Ülger, İbrahim. (2004). İbni Haldun, Işığın Kaynağı Doğu-4, Berfin Yayınları, İstanbul

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi – Sayı 39 – Ocak 2014

SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMENLERİNİN ÖĞRETİM YAŞANTILARINDA OKUL İDARESİNDEN BEKLENTİLERİ

Emine ÖZEL. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, ozelemine@yahoo.com

ÖZET: Okullarda verilen eğitim-öğretimin başarılı olabilmesi için okulun güçlü bir okul idarecisine sahip olması gerekir. Yapılan araştırmalar okul başarısı ile okul idarecisi arasında pozitif bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Sosyal bilgiler öğretiminde etkili öğrenmeleri sağlayabilmek, iyi bir öğrenme ortamı oluşturabilmek ve bu konudaki okul amaçlarını gerçekleştirebilmek için okul idaresi ve öğretmenlerin birlikte çalışmaları, işbirliği yapmaları gerekmektedir. Sosyal bilgiler öğretmenlerinin okul idaresinden öğretimsel beklentilerini konu alan bu araştırmada öğretmenlerin okul idarecilerinden en çok adil olmalarını, daha sonra da velilerle iyi bir iletişim kurmalarını ve mevzuatı çok iyi bilmelerini bekledikleri saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal bilgiler öğretimi, öğretmen beklentileri, okul idaresi

SOCIAL STUDIES TEACHERS' INSTRUCTIONAL EXPECTATIONS FROM SCHOOL ADMINISTRATION

ABSTRACT: Schools should have a powerful school administrator in order for the education given in schools to be successful. Researches which have been conducted have shown a positive relationship between school success and its administrator. To provide effective learning in social studies education, to create a good learning environment and to achieve school objectives in this regard, the school administration and teachers should work together and cooperate. In this study whose subject is social studies teachers' instructional expectations from school administration, it has been determined that teachers mostly expect school administration to be fair, and then, to effectively communicate with the parents and to know the rules and regulations very well.

Keywords: social studies teaching, teachers' expectations, school administration

GİRİŞ

Eğitim, gelişmekte olan bir dünyaya uyum sağlayabilecek nitelikte insanı yetiştirmek, toplumun kültürünü korumak ve genç nesle aktarmak, daha iyi bir toplum yaşamı için bireylere gerekli bilgi ve becerileri kazandırmayı amaçlamıştır (Doğan, 2003: 32). Eğitim faaliyetlerinin yapıldığı her kademe ve türdeki okul için eğitimin amaçları ile tutarlı olarak saptanmış okul amaçları vardır (Taymaz, 2001: 5). Amaçlarını planlanan düzeyde gerçekleştiren okul, etkili okuldur (Helvacı ve Aydoğan, 20111: 44). Okulu amaçlarına ulaştırmak, eğitimi geliştirerek eğitimin niteliğini yükseltmek ve daha nitelikli öğrenciler yetiştirmek okul yönetiminin görevidir
(Başaran, 1994: 13). Ancak okulun amacına ulaşmasını sağlamak ve etkili okula ulaşmak için yöneticilerin yalnız başına çalışması yeterli değildir. Çünkü okul; eğitim programı, öğrenci, öğretmen, yönetici, bina - araç ve gereçler ile çevreden oluşan bir bütündür. Okulun amaçlarına ulaşması için okul yönetimi bütün içinde yer alan her bir öğeyi birbiriyle uyumlu olarak işletmelidir (Erden, 1998: 65). Hem de bu bütün içindeki tüm insan ve madde kaynaklarını en verimli biçimde kullanmalıdır (Bursalıoğlu, 1979: 6).

Okulların başarılı olabilmesi için güçlü bir okul müdürüne sahip olması gerekir. Çünkü okul başarısı ile okul müdürleri arasında güçlü bir ilişki vardır (Yavuz, 2007: 658). Öğretmen ise, okulda öğrenci ile doğrudan muhatap olan ve öğretim işlerini yapan kişidir. Bir okulda iyi bir öğrenme ortamı oluşturabilmek ve etkili öğrenmeleri sağlayabilmek için müdür ve öğretmenlerin birlikte çalışmaları, işbirliği yapmaları gerekmektedir. Bu durum bir yandan taraflar arasında etkili bir iletişimi zorunlu kılmaktadır (Celep, 2000: 40). Diğer yandan öğretmenlerin yöneticilerinden beklentiye girmelerine sebep olmaktadır. Öğretmenlerin okul müdürlerinden beklentileri söz konusudur ve bu beklentiler okulda verilen eğitimin niteliğini doğrudan veya dolaylı olarak etkilemektedir
(Bursalıoğlu, 1999: 47).

Beklenti, herhangi bir konuda gerçekleşmesi istenilen veya umulan durum veya durumlardır. Öğretmenlerin okuldaki davranışlarını, temel ihtiyaçları ve meslekleriyle ilgili beklentileri etkilemektedir. Temel ihtiyaçlar; fizyolojik ihtiyaçlar, korunma, sevgi, kendine değer verme ve kendini gerçekleştirmedir. Öğretmenlerin okul ortamındaki ilişkilerinde sevgi, saygı görme, kendini gerçekleştirme, yeteneklerini ortaya koyma ihtiyacı oldukça etkilidir (Ada

ve Küçükali, 2009: 193). Öğretmenlik mesleğiyle ilgili beklentiler ise; öğretmeni yaptığı işe karşı güdüleme ve moral verme, okulda yapılan değişiklikler hakkında öğretmeni bilgilendirme, değişikliklerin hazırlanması sırasında ilgililerin katılımına olanak verme, yönetici ile öğretmen arasında çıkan çatışmaları öğretmenlerle birlikte çözme, okul yönetimiyle ilgili işlere katılma gibi beklentilerdir (Bursalıoğlu, 1999: 158-161). Bu beklentilerin dışında okul idarecisinin yapmakla sorumlu olduğu konular da öğretmenlerin idarecilerinden beklenti konuları arasındadır. Milli Eğitim Bakanlığı Yönetmeliğine göre okul müdürü; okulun amaçlarına uygun olarak yönetilmesinden, değerlendirilmesinden ve geliştirilmesinden sorumludur (MEB, 2012, Madde: 60).

Yöneticide bulunması gereken özellikler de öğretmenlerin idarecilerinden beklentileri arasında yer alır. Yapılan araştırmalara göre öğretmenlerin idarecide bulunmasını istedikleri özellikler; eşitlik ve adalete önem vermesi, dürüst ve samimi olması (Aslanargun, 2012: 1344), personeliyle iç içe olup iyi ilişkiler kurması, tutarlı ve istikrarlı olması, anlayışlı olması ve empati kurması, yol gösterici bir lider olması, gelişmelere açık olması, öneri ve çözümler üretmesi, sorunlara karşı duyarlı olması, personelinin haklarını savunması, fiziğinin düzgün ve bakımlı olması, öğrenciye ve öğretmene nasıl davranması gerektiğini bilmesi, sorumluluklarını en iyi şekilde yerine getirmesi, mevzuata, yönetmeliklere ve kurallara uygun hareket etmesi, işinde deneyimli ve alanında bilgili olması, sosyal aktiviteleri en iyi şekilde organize etmesidir (Helvacı ve Aydoğan, 2011: 60).

İlköğretim müfredatında yer alan sosyal bilgiler dersini veren öğretmenler de diğer bütün öğretmenler gibi idarecilerinden bu beklentilerine cevap verecek davranışlar sergilemelerini istemekte ve beklemektedir. Ancak sosyal bilgiler öğretmenlerinin alana yönelik olarak karşı karşıya kaldıkları sorunlardan kaynaklanan birtakım farklı beklentileri daha olması söz konusudur. Sosyal bilgiler öğretmenlerinin karşılaştıkları problemler; bilgisayar-projeksiyon gibi teknolojik araç ve harita-küre gibi öğretim araçlarının yetersizliği, idarecilerinden yeterli desteği ve gereksinim duydukları rehberliği görememeleri (Yılmaz ve Tepebaş, 2011: 177), bazı öğretmenlerin teknolojik araçların nasıl kullanılacağına ilişkin teknik bilgiye sahip olmamaları, gezi-gözlem ve inceleme gibi öğretim yöntemlerini uygulamak için idareden yeterli destek gelmemesi (Aktaran, Yılmaz ve Tepebaş, 2011: 160), hizmet içi eğitimlerin yetersiz olması ve verilen hizmet içi eğitimlerin de kısa süreli olmasıdır (Doğan ve Sarı, 2008: 483; Dinç ve Doğan, 2010: 48). Öğretmen bu sorunları yalnız başına çözemeyeceği için okul idaresinden problemlerin çözümü adına çeşitli beklentiler duymaktadır.

Okul idaresi tarafından bu beklentilerin karşılanmaması doyumsuzluğa, dolayısıyla eğitim-öğretim faaliyetlerinde verimsizliğe neden olmaktadır (Ada ve Küçükali, 2009: 193). Sosyal bilgiler eğitiminin etkili bir şekilde gerçekleştirilmesi için yönetici ve öğretmenlerin karşılıklı beklentilerini göz önüne alan davranışlar sergilemeleri ve birlikte uyum içinde çalışmaları gerekmektedir.

YÖNTEM

Araştırmada, görüşme modeli, yapılandırılmış açık uçlu görüşme tekniği kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemini 2013-14 akademik yılı, DPÜ Eğitim Fakültesinde lisansüstü eğitim yapan 12 sosyal bilgiler öğretmeni oluşturmuştur. Nitel araştırma yöntemleri; kurumları, insanları ve dolayısıyla çevre argümanlarını doğal ortamlarında incelemeyi konu alır (Yıldırım ve Şimşek, 2005). Dolayısıyla araştırmanın yapılacağı alanla ilgili konu, olay ve olguları gözler veri toplar. Bu nedenle yapılandırılmış açık uçlu görüşme yaklaşımı ile veriler toplanmış, öğretmenlerin okul müdürlerinden beklentileri saptanmaya çalışılmıştır. Elde edilen veriler betimsel analiz yaklaşımı esas alınarak belirlenen temalara göre özetlenmiş ve temalar öğretmenlerin görüşlerinin frekansları alınarak yorumlanmıştır. Araştırmada görüşme yoluyla elde edilen veriler içerik analiz yöntemiyle incelenmiş ve yorumlanmıştır. Verilerin analizinde öğretmenlere sıra numaraları verilmiştir. Daha sonra her öğretmenin görüşleri kendi içinde ayrılmış ve temalara göre gruplandırılarak harflerle gösterilmiştir.

BULGULAR

Gerekli Fiziki Ortamın Sağlanma Düzeyine Yönelik Beklentilere İlişkin Bulgular

Sosyal bilgiler öğretmenlerinin gerekli fiziki ortamın sağlanma düzeyine yönelik okul idaresinden beklentilerine ilişkin bulgular Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Gerekli Fiziki Ortamın Sağlanma Düzeyine Yönelik Beklentiler

Gerekli Fiziki Ortamı Sağlama Düzeyi	f	%
Okulun fiziki şartlarının iyileştirilmesi	7	58
Okulda temiz ve hijyenik bir ortamın oluşturulması	1	8
Sınıfların temizlenmesi	2	17
Teknolojik altyapının iyileştirilmesi	6	50
Teknolojik araçları sağlaması	6	50
Sınıf ortamının öğretime elverişli hale getirilmesi	4	33
Okul çevre düzenlemesinin yapılması	1	8
Okulun fiziki ortamını iyileştirme işlemlerini uygun ortam ve zamanda yapması	1	8
Öğretmenler odasının fiziki şartlarının iyileştirilmesi	1	8

Tablo 1 incelendiğinde yüksek oranda öğretmenlerin okul idaresinden okulun fiziki şartlarının iyileştirmesini (f: 7) bekledikleri görülmektedir. Okulun fiziki şartları konusundaki beklentilerin ise okulun temizliği, araç- gereç temini ve okul binası ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar arasında en çok, araç – gereç temini ile ilgili olarak, teknolojik araçların temin edilmesi (f: 6) ve teknolojik altyapının iyileştirilmesi (f: 6) beklentisi söz konusudur. Öğretmenler okulun temizliği ile ilgili olarak, sınıfların ve okulun diğer bölümlerinin temizliğinin yapılmasını (f: 2), okulda hijyenik bir ortam oluşturulmasını (f: 1) istemektedir. Okul binası ile ilgili olarak da, sınıfların ortamının eğitime uygun hale getirilmesini (f: 4), okulun çevre düzenlemesinin yapılmasını (f: 1), okulun fiziki ortamını iyileştirmek için yapılan çalışmaların zamanının iyi seçilmesini (f: 1), öğretmenler odasının fiziki şartlarının iyileştirilmesini (f: 1) istemektedirler. Sosyal bilgiler öğretmenlerinin bu konudaki bazı görüşleri şöyledir:

- *"Temiz ve hijyenik bir çalışma ortamı sağlamalı, sınıfın ve okulun eksikliklerini ivedilikle temin etmeli, dersle alakalı materyal ve malzemelerin temininde destek olmalı."*
- *"Şu an hala kara tahtalarla ders anlatıyoruz. Herkes akıllı tahtaya geçti ama biz hala klasik devam."*
- *"Öğretmenler odamızın fiziki açıdan yeterli olması gerekir. 15 kişilik odada 40-50 öğretmen dinlenmek zorunda kalıyor."*
- *"Okulun tüm fiziki şartlarının eğitim-öğretime hazır hale getirilmeli. Bu işlem mümkün olduğunca okulun eğitim-öğretime kapalı olduğu zaman dilimlerinde yapılmalı."*

Öğretmenler ile İletişime Yönelik Beklentilere İlişkin Bulgular

Sosyal bilgiler öğretmenlerinin okul idaresinden öğretmenler ile iletişime yönelik beklentilerine ilişkin bulgular Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Öğretmenler İle İletişime Yönelik Beklentileri

Öğretmenleri İle İletişimi	f	%
Öğretmenler ile iyi bir iletişim kurmalı	7	58
Sevgi ve saygıya dayalı iletişim kurmalı	2	17
Öğretmenlere karşı pozitif yaklaşımı olmalı	3	25
Öğretmenler ile sık sık görüşmeli	7	58
Resmi işler dışında da öğretmenler odasına gelip öğretmenlerle birlikte olmalı	3	25
Öğretmenlerle düzenli şekilde bireysel olarak görüşmeli	1	8
Öğretmenleri iletişim kurarak tanımaya çalışmalı	3	25
Gerektiğinde öğretmenlerin kişisel problemleri ile ilgilenmeli	2	17
Öğretmenler ile empati kurmalı	2	17
Öğretmenlerle iletişim kurarak öğretmenleri desteklemeli	3	25

Sosyal bilgiler öğretmenleri idareci – öğretmen arasındaki iletişimin niteliğini farklı şekillerde ifade etmişlerdir. Öğretmenlerin büyük bölümü (f: 7) öğretmen ve idareci arasında iyi bir iletişimin kurulmasını beklediklerini söylemişlerdir. Taraflar arasında kurulacak bu iletişimde iletişimin sevgi ve saygıya dayalı olması (f: 2) ile idarecinin öğretmene pozitif yaklaşım şeklini benimsemesi (f: 3) beklentisi söz konusudur. Ayrıca idarecinin öğretmenle iletişim kurarak öğretmenleri desteklemesi (f: 3) ve öğretmenleri anlaması için empati kurması (f: 2) beklenmektedir. Ankete katılan öğretmenlerin çoğunluğu idarecinin öğretmenlerle iletişimi için (f: 7) öğretmenler

ile sık sık görüşmesini beklemektedir. İdareci resmi işler dışında da öğretmenler odasına gelip öğretmenlerle birlikte olmalı (f: 3), öğretmenlerle düzenli şekilde bireysel olarak görüşmeli (f: 1), öğretmenleri iletişim kurarak tanımaya çalışmalı (f: 3), gerektiğinde öğretmenlerin kişisel problemleri ile ilgilenmelidir (f: 1). Aşağıda sosyal bilgiler öğretmenlerinin bu yöndeki görüşlerine örnek verilmiştir:

- *"Bir müdür tüm personeliyle sürekli iletişim halinde olmalı."*
- *"Öğretmenler odasına ara sıra da olsa gelip öğretmenlerle toplantı haricinde de beraber olma, diyaloğa girme."*
- *"Öğretmenler ile her fırsatta görüşmeli, desteklemeli."*
- *"Müdürün öğretmenlerle sadece amir-memur iletişiminin ötesinde öğretmene rehberlik yapmalı ve gerekirse öğretmenlerin şahsi problemleriyle de ilgilenmeli."*

Adalet Anlayışına Yönelik Beklentilere İlişkin Bulgular

Sosyal bilgiler öğretmenlerinin okul idaresinden adalet anlayışına yönelik beklentilerine ilişkin bulgular Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Adalet Anlayışına Yönelik Beklentileri

Adalet Anlayışı	f	%
Öğretmenlere adil davranmalı	10	83
Kendine yakın gördüğü öğretmenleri kayırmamalı	5	42
Öğretmenler arasında (siyasi görüş, sendika gibi gerekçelerden dolayı) ayırım yapmamalı	4	33
Ders programlarını yaparken adil olmalı	1	8
Eğitim olanaklarını eşit paylaştırmalı	2	17

Adalet anlayışına yönelik öğretmen beklentilerine ilişkin öğretmenlerin yaptığı değerlendirmeler incelendiğinde bu konuda en çok duyulan beklentinin, öğretmenlere adil davranılması (f: 10) olduğu görülmektedir. Bundan sonra beklenti olarak en çok ifade edilen beklentiler, kendine yakın gördüğü öğretmenleri kayırmaması (f: 5) ve öğretmenler arasında (siyasi görüş, sendika gibi gerekçelerden dolayı) ayırım yapmaması olmuştur. Öğretmenlere göre müdür *"birlikte çalıştığı mesai arkadaşlarının hepsine aynı yakınlıkta olmalı, insan kayırmamalı, adamcılık yapmamalı*" ve "*herkesin dünya görüşüne bakmadan, siyasi anlayışını, sendikasını bir kenara bırakarak eşit davranmalı*"dır. Bu durum öğretmenlerin müdürün öğretmen kayırmasını istemediklerini göstermektedir. Bununla bağlantılı olarak müdürün ders programlarını yaparken adil olmasını (f: 1) ve eğitim olanaklarını eşit paylaştırmasını (f: 2) beklediklerini ifade etmişlerdir. Bu konuyla ilgili olarak öğretmen görüşlerinden bazıları şöyledir:

- *"Tüm çalışanlarına eşit muamele etmeli. Tüm eğitim olanaklarını eşit şekilde paylaştırmalı."*
- *"Herkesin dünya görüşüne bakmadan, siyasi anlayışını, sendikasını bir kenara bırakarak eşit davranması."*
- *"Birlikte çalıştığı mesai arkadaşlarının hepsine aynı yakınlıkta olmalı, insan kayırmamalı, adamcılık yapmamalı."*

Sorun Çözme Becerisine Yönelik Beklentilere İlişkin Bulgular

Sosyal bilgiler öğretmenlerinin okul idaresinden sorun çözme becerisine yönelik beklentilerine ilişkin bulgular Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Sorun Çözme Becerisine Yönelik Beklentileri

Sorun Çözme Becerisi	f	%
Sorun çözme konusunda becerikli olmalı	10	83
Sorunları kısa sürede çözmeli	4	33
Sorunları pratik yollarla çözme	2	17
Sorunların çözümü sürecine öğretmenleri dâhil etmeli	4	33
Sorunların çözümü sürecinde öğretmenlere konuyla ilgili bilgi vermeli	1	8
Sorunun üzerini örtmek anlayışını benimsememeli	2	17

Tablo 4'e göre sosyal bilgiler öğretmenlerinin okul idaresinden sorun çözme becerisi konusundaki en yüksek seviyedeki üç beklentileri, idarecinin sorun çözme konusunda becerikli olması (f: 10), sorunları kısa sürede çözmesi (f: 4) ve sorunların çözümü sürecine öğretmenleri dâhil etmesidir (f: 4). İdareci sorunları pratik yollarla çözmeli (f: 2), sorunun üzerini örtmek anlayışını benimsememeli (f: 2) ve sorunların çözümü sürecinde öğretmenlere konuyla ilgili bilgi vermelidir (f: 1).

Okuldaki sorunların etkili bir şekilde çözülmesi öğretim faaliyetlerinin sağlıklı bir şekilde yürütülmesi için gereklidir. Öğretmenlere göre müdür *"karşılaşılan problemlere çabuk kalıcı ve sağlıklı çözümler üretebilmeli, sorunları zamana bırakmamalıdır."* Öğretmenler müdürün problemleri çözerken sorun çözme becerisini had safhada kullanmasını beklemektedir. Buna yönelik olarak *"yağdan kıl çekercesine kolay çözebilen"* ifadesi kullanılmıştır. Sorunların çözümü sürecinde öğretmenlerde sürece dâhil olmak istemekte, bu istek *"Sorunun başlangıcından bitişine kadar her safhasında öğretmenin problemin çözümü için görüşleri alınmalıdır."* şeklinde dile getirilmektedir. Ayrıca müdürlerin "*sorunları geçiştiren, hallederiz deyip yuvarlak cevapla idare eden*" davranışlar içine girmemeleri beklenmektedir. Öğretmenlerin bu konuyla ilgili bazı ifadeleri şu şekildedir.

- *"Sorunları geçiştiren, hallederiz deyip yuvarlak cevapla idare eden değilde beraber tartışıp, çözüm yolları bulma adına öğretmen ve diğer idarecilerden görüş almalı."*
- *"Karşılaşılan problemlere çabuk kalıcı ve sağlıklı üretebilmeli, sorunları zamana bırakmamalı."*
- *"Sorunları en kısa sürede çözebilmeli, geri dönüt sağlayabilmeli."*

Eğitimci Kimliğine Yönelik Beklentilere İlişkin Bulgular

Sosyal bilgiler öğretmenlerinin okul idarecilerinin eğitimci kimliğine yönelik beklentilerine ilişkin bulgular Tablo 5'de verilmiştir.

Tablo 5. Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Eğitimci Kimliğine Yönelik Beklentileri

Eğitimci Kimliği	f	%
İyi bir eğitimci olmalı	7	58
Eğitim faaliyetlerine dâhil olmalı	3	25
Eğitim konusunda öğretmenlere örnek olmalı	2	17
Derse girmeli	2	17
Eğitimle ilgili yaşanan gelişmeleri takip etmeli	3	25
Öğretmenleri kendilerini geliştirmeleri konusunda teşvik etmeli	3	25
İdarecilikten çok eğitimci kimliği ön planda olmalı, öğretmenlere eğitimci olarak davranmalı	4	33

Sosyal bilgiler öğretmenlerinin okul idarecilerinin eğitimci kimliğine yönelik ifade ettikleri beklentileri içinde birinci sırada müdürün kendisinin de iyi bir eğitimci olması (f: 7) yer almaktadır. İkinci sırada idarecinin idarecilikten çok eğitimci kimliğinin ön planda olması, öğretmenlere eğitimci olarak davranması (f: 4) vardır. Bu konudaki diğer beklentiler ise; eğitim faaliyetlerine dâhil olması (f: 3), eğitimle ilgili yaşanan gelişmeleri takip etmesi (f: 3), öğretmenleri kendilerini geliştirmeleri konusunda teşvik etmesi (f: 3), derse girmesi (f: 2), eğitim konusunda öğretmenlere örnek olmasıdır (f: 2).

Ankette yer alan ifadeler doğrultusunda öğretmenler idarecinin iyi bir eğitimci olmasını beklemekte ve idareci kimliğinin eğitimci kimliğinin önüne geçmesini istememektedirler. Öğretmenlere göre, *"müdür demek yalnızca "müdür koltuğu"nu dolduran, vasıfsız biri demek değildir. Müdür idari kimliğiyle beraber eğitim kimliğini de içinde barındıran "eğitimci" biri olmalıdır. Yani eğitim konusunda bilgi ve beceri olarak donanımlı olmalıdır."* Müdürün bizzat eğitim faaliyetlerine dâhil olmasını, derse girmesini ve eğitim konusunda öğretmenlere örnek olması gerektiğini düşünmektedirler. Öğretmenler bu konuya yönelik olarak *"en az derse girmeli"* ifadesini kullanmışlardır. Diğer yandan da müdürlerin öğretmenleri kendilerini geliştirmeleri konusunda teşvik etmeleri beklentisi vardır. Öğretmenlerin bu konuyla ilgili beklentilerini şöyle dile getirdikleri bazı ifadeleri şu şekildedir:

- *"İyi bir eğitimci olmalı, müfredata da hâkim olmalı."*
- *"Bir müdürün idarecilikten çok eğitimci kişiliği ön planda olmalı."*

- *"En az derse girmeli, güncel olarak eğitimle ilgili gelişmeler hakkında kendini yetiştirmeli ve teşvik edici yardımcı olan bir idareci olmalı."*
- *"Müdür öğretmenlerini bizzat kendisi eğitmek durumunda olmasa bile, öğretmenleri bu konuda teşvik edici olmalı köstek olmamalı. Örneğin yüksek lisans yapmak isteyen hocaya (imkanlar dahilinde) yardımcı olmak gibi."*

Resmi İşlerdeki Becerisine Yönelik Beklentilere İlişkin Bulgular

Sosyal bilgiler öğretmenlerinin okul idarecilerinin resmi işlerdeki becerisine yönelik beklentilerine ilişkin bulgular Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Resmi İşlerdeki Becerisine Yönelik Beklentileri

Resmi İşlerdeki Becerisi	f	%
Resmi işler konusunda becerikli olmalı	10	83
Gerekli mevzuata hâkim olmalı	4	33
Resmi işler konusunda diğer idareciler ile işbirliği yapmalı	2	17
İş takibini titizlikle yapmalı	3	25
Öğretmenleri resmi işlerle boğmamalı	1	8
Öğretmene yaptırılan resmi işlerin sonuçları hakkında öğretmene bilgi vermeli	1	8
Okulu için yeni hedefler geliştirmeli ve ulaşmaya çalışmalıdır	1	8

Okul idarecilerinin resmi işlerdeki becerisine yönelik olarak sosyal bilgiler öğretmenleri en çok müdürün resmi işler konusunda becerikli olmasını (f: 10) beklediklerini ifade etmişlerdir. İkinci derecedeki beklentileri, idarecilerin gerekli mevzuata hâkim olmasıdır (f: 4). Üçüncü derecedeki beklentileri, idarecinin iş takibini titizlikle yapmasıdır (f: 3). Bu konudaki diğer beklentiler ise; öğretmenleri resmi işlerle boğmaması (f: 1), öğretmene yaptırılan resmi işlerin sonuçları hakkında öğretmene bilgi vermesi (f: 1) ve okulu için yeni hedefler geliştirmesi ve ulaşmaya çalışmasıdır (f: 1).

Sosyal bilgiler öğretmenleri müdürlerinden resmi işler konusunda beceri beklemektedir. Müdür resmi işlerde adeta "*iş bitirici"* olmalıdır. Çünkü "*zaten resmi işler onun asli görevidir.*" Müdür resmi işleri titizlikle takip etmeli ve "*müdür demek aslında bir nevi resmiyet demektir. Onun için resmi işleri mevzuatları biliyor olması gerekir."* ifadesinde olduğu gibi resmi işlerle ilgili mevzuata hâkim olmalıdır. Ancak öğretmenler müdürlerinden resmi işleri en iyi şekilde yapmalarını beklerken, kendilerini ilgilendiren resmi işler konusunda da kendilerine esnek davranmalarını beklemektedirler. Bu konudaki görüşlerden bazıları şu şekildedir:

- *"Mevzuata hâkim olmalı, karşılaşılacak problemlere mevzuat çerçevesinde çözüm önerileri ve alternatifleri geliştirebilmeli."*
- *"İş takibi hususunda titiz olmalı, verilen işler konusunda geriye dönük durum değerlendirmesi yapmalı."*
- *"Öğretmenleri çok fazla resmi işlerle boğmamalı, olması gerekenleri hatırlatmalı"*

Velilerle İletişimine Yönelik Beklentilere İlişkin Bulgular

Sosyal bilgiler öğretmenlerinin okul idaresinden velilerle iletişime yönelik beklentilerine ilişkin bulgular Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Velilerle İletişimine Yönelik Beklentileri

Velilerle İletişimi	f	%
Velilerle iletişimi iyi olmalı	11	92
Okul – aile birliğini iyi organize etmeli	4	33
Veliyi okuldan uzaklaştıracak davranışlardan kaçınmalı	4	33
Velilerin dilek ve şikâyetlerini dikkate almalı	2	17
Velileri çocuklarının eğitimi konusunda bilinçlendirmeli	2	17
Öğretmen – veli diyalogunu teşvik ve kontrol etmeli	1	8
Velilerle sık sık görüşmemeli	1	8

Sosyal bilgiler öğretmenlerinin çok büyük bir kısmı idarecilerin velilerle iletişiminin iyi olmasını (f: 11) beklemektedirler. İdareci – veli iletişiminin iyi olmasının beklenmesine paralel olarak idarecinin veliyi okuldan uzaklaştıracak davranışlardan kaçınması (f: 4), okul – aile birliğini iyi organize etmesi (f: 4) ve velilerin dilek ve şikâyetlerini dikkate alması (f: 2) beklentileri olduğu anlaşılmaktadır. Araştırma sonuçlarına göre velilerle iyi bir iletişim kuran idareci velileri çocuklarının eğitimi konusunda bilinçlendirmelidir (f: 2). Araştırmada ilgili soruya verilen yanıtlar doğrultusunda öğretmenlerin bir kısmının müdürlerin velilerle iyi bir iletişim kurmasını istemelerinin yanı sıra müdürün öğretmen - veli diyaloğunu teşvik ve kontrol etmesini (f: 1) de istedikleri anlaşılmaktadır. Bu konuda diğer beklentilere göre daha farklı bir beklenti de dile getirilmiştir. Bu beklentiye göre, idareciler velilerle sık sık görüşmemelidir (f: 1). Sosyal bilgiler öğretmenlerinin bu konudaki bazı görüşleri şöyledir:

- *"Okul – aile birliği ve velilerle çok iyi diyalog kurabilmeli. Yeri ve zamanı geldiğinde velilerin imkanlarını eğitimin menfaatleri çerçevesinde kullanabilmeli."*
- *"Velilerle sürekli iletişim halinde olmalı. Onları eğitimin aktif öğeleri olarak görmeli, onların bilgi, beceri ve tecrübelerinden maksimum istifade etmelidir."*
- *"Okul – aile birliğini iyi organize etmeli. Velilerle sık diyalog kurmalı, onların gücünü kullanmalı."*

Disiplin Anlayışına Yönelik Beklentilere İlişkin Bulgular

Sosyal bilgiler öğretmenlerinin okul idarecilerinin disiplin anlayışına yönelik beklentilerine ilişkin bulgular Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8. Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Disiplin Anlayışına Yönelik Beklentileri

Disiplin Anlayışı	f	%
Disiplinli olmalı	10	83
Çok sert veya yumuşak değil, dengede bir disiplin anlayışı olmalı	5	42
Kırıcı olmamalı	1	8
Baskıcı olmamalı	3	25
Gerekmeyen konularda disiplin sağlamaya çalışmamalı	1	8
Disiplin ile ilgili konuları öğretmen ve öğrencilere dönem başında hatırlatmalı	1	8
Öğrencilerin disiplini konusunda öğretmenle işbirliği yapmalı	1	8

Tablo 8'de sosyal bilgiler öğretmenlerinin idarecilerin disiplin anlayışına yönelik beklentilerine yer verilmiştir. Tablo 8'e göre öğretmenlerin idareciden disiplin anlayışı konusundaki beklentileri sırasıyla; disiplinli olması (f: 10), çok sert veya yumuşak değil dengede bir disiplin anlayışı olması (f: 5), baskıcı olmaması (f:3), kırıcı olmaması (f: 1), gerekmeyen konularda disiplin sağlamaya çalışmaması (f: 1), disiplin ile ilgili konuları öğretmen ve öğrencilere dönem başında hatırlatması (f: 1), öğrencilerin disiplini konusunda öğretmenle işbirliği yapmasıdır (f: 1).

Sıralamada öğretmenlerin en çok disiplinli olma konusunu dile getirdikleri görülmektedir. Öğretmenlere göre idareci disiplinli olmalıdır. Çünkü "*disiplin olmadan okulda başarı sağlanamaz" ve "disiplinin olmadığı yerde başıbozukluk baş gösterir*". Ankete verilen cevaplar ile öğretmenler disiplinin niteliği hakkında da beklentileri olduğunu ortaya koymuşlardır. Öğretmenlere göre, idarecinin ortaya koyacağı disiplin çok sert veya çok yumuşak bir disiplin değil, dengede bir disiplin olmalı, idareci disiplini sağlamaya çalışırken baskıcı ve kırıcı olmamalıdır. Bu konuda dikkati çeken diğer bir beklenti ise, idarecilerin gerekmeyen konularda disiplin sağlamaya çalışmamasıdır. Cevaplarda disiplinin uygulanma şekline yönelik beklentiler de dile getirilmiştir. Öğretmenlere göre disiplinin uygulayıcısı olan müdür, dönem başında disiplin ile ilgili konuları öğretmen ve öğrencilere hatırlatmalı ve öğrencilerin disiplini konusunda öğretmenle işbirliği yapmalıdır. Bu konudaki bazı öğretmen ifadeleri şu şekildedir:

- *"Disiplini göz ardı etmemeli, zaman zaman bunu davranış ve söylemleri ile dile getirmelidir. Tatlı-sert ama baskıcı olmama!"*
- *"Dakik olmalı, toplantı yapacağında geç gelenlere kızmadan kendisi de erken gelmeli."*
- *"Orta seviyede bir disiplin anlayışı olmalı, bunaltacak seviyede bir çalışma sergilememeli."*
- *"Genel kuralları sene başında öğretmenlerle paylaşmalı. Öğrencilere sınırlarını hatırlatmalı."*

- *"Anlamsız konularda disiplin sergileme derdinde olmamalı."*

Sosyo – kültürel Yapısına Yönelik Beklentilere İlişkin Bulgular

Sosyal bilgiler öğretmenlerinin okul idarecilerinin sosyo – kültürel yapısına yönelik beklentilerine ilişkin bulgular Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9. Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Sosyo – kültürel Yapısına Yönelik Beklentileri

Sosyo-Kültürel Yapısı	f	%
Kültürel konularda kendini geliştirmeli	6	50
Okulun bulunduğu çevrenin sosyo - kültürel özelliklerini bilmeli ve ona göre davranmalı	4	33
Sosyal bir kişiliğe sahip olmalı	2	17
Kendisi sosyo – kültürel faaliyetlere katılmalı	3	25
Sosyo - kültürel faaliyetlere katılma konusunda öğretmene örnek olmalı	2	17
Okulun sosyal ve kültürel aktiviteler yapmasını sağlamalı	2	17
Öğrencileri sosyal ve kültürel faaliyetlere katılması için yönlendirmeli	2	17
Kültürel farkılıklardan dolayı öğretmen ve öğrenciler arasında ayırım yapmamalı	1	8
Kendi kültürel yapısını işine yansıtmamalı	1	8

Sosyal bilgiler öğretmenlerinin idarecilerin sosyo – kültürel yapısına yönelik en çok dile getirdikleri beklentileri, idarecilerin kültürel konularda kendini geliştirmesidir (f: 6). Bu beklenti ile doğrudan ilgili olarak idarecilerin sosyo – kültürel faaliyetlere katılması (f: 3) ve sosyal bir kişiliğe sahip olması (f: 2) beklentileri söz konusudur. Öğretmenlere göre, kendisi sosyal olan ve kültürel faaliyetlere katılan müdür, okulun diğer öğelerini de sosyal olmaları ve kültürel faaliyetlere katılmaları konusunda teşvik etmelidir. Bu konudaki beklentileri öğretmenler; sosyo - kültürel faaliyetlere katılma konusunda öğretmene örnek olmalı (f: 2), okulun sosyal ve kültürel aktiviteler yapmasını sağlamalı (f: 2) ve öğrencileri sosyal ve kültürel faaliyetlere katılması için yönlendirmeli (f: 2) şeklinde ifadeleştirmişlerdir.

Sosyal bilgiler öğretmenlerinin idarecilerin sosyo – kültürel yapısına yönelik en çok dile getirdikleri ikinci beklentileri, idarecilerin okulun bulunduğu çevrenin sosyo - kültürel özelliklerini bilmesi ve ona göre davranmasıdır (f: 4). Bu beklentiyle bağlantılı olarak, idarecilerin kendi kültürel yapısını işine yansıtmaması (f: 1) ve kültürel farklılıklardan dolayı öğretmen ve öğrenciler arasında ayırım yapmaması (f: 1) beklentileri söz konusudur. Bu beklentilere göreidareci, okulun bulunduğu çevrenin sosyo - kültürel özelliklerini bilen ve ona göre davranan, kendi kültürel yapısını işine yansıtmayan ve kültürel farklılıklardan dolayı öğretmen ve öğrenciler arasında ayırım yapmayan nitelikte olmalıdır. Sosyal bilgiler öğretmenlerinin idarecilerin sosyo – kültürel yapısına yönelik beklentilerini ifade eden bazı görüşleri şöyledir:

- *"Okulda ve okul dışı tüm etkinliklere katılmalı ve destekleyici tavırlar sergilemelidir."*
- *"Bir müdür ve idareci kendi sosyo – kültürel yapısına göre değil topluma göre hareket etmelidir."*
- *"Müdür, öğretmenlere aynı zamanda rehber olma konumu olduğu için kendini yetiştirmeye önem vermeli, zaman ayırmalı."*
- *"Okul idaresi başta müdür olmak üzere, sosyal aktiviteler ve kültürel faaliyetlerde okulunun bulunmasını istemeli. Çeşitli spor faaliyetleri, yarışmalar, sinema ve tiyatro faaliyetlerine öğrencilerini yönlendirmelidir."*
- *"Sosyo kültürel yapısını işine yansıtmamalı."*

Zaman Yönetimine Yönelik Beklentilere İlişkin Bulgular

Sosyal bilgiler öğretmenlerinin okul idarecilerinin zaman yönetimine yönelik beklentilerine ilişkin bulgular Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10. Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Zaman Yönetimine Yönelik Beklentileri

Zaman Yönetimi	f	%

Etkili bir zaman yöneticisi olmalı	7	58
Eğitim – öğretim sürecini takip etmeli	7	58
Eğitim – öğretim sürecini programlamalı	6	50
Öğretmenlerin eğitim sürecini zaman zaman takip etmeli	3	25
Problemlerin çözüm sürecini takip etmeli	2	17
Müdür kendi mesaisine dikkat etmeli, toplantılara zamanında gelmeli	2	17

Tablo 10'da sosyal bilgiler öğretmenlerinin zaman yönetimine yönelik olarak beklentileri frekanslar halinde ifade edilmiştir. Bu tabloya göre öğretmenlerin zaman yönetimi konusunda okul idarecilerinden beklentileri; etkili bir zaman yöneticisi olmalı (f: 7), eğitim – öğretim sürecini takip etmeli (f: 7), eğitim – öğretim sürecini programlamalı (f: 6), öğretmenlerin eğitim sürecini zaman zaman takip etmeli (f: 3), problemlerin çözüm sürecini takip etmeli (f: 2), müdür kendi mesaisine dikkat etmeli, toplantılara zamanında gelmeli (f: 2) şeklindedir.

Tablo 10'un ifade ettiği sonuçlara göre sosyal bilgiler öğretmenleri, idarecilerinin zaman yönetimi konusunda en çok zamanı etkili bir şekilde yönetme becerisine sahip olmasını beklemektedirler. Öğretmenler için idareci, etkili bir zaman yöneticisi olarak eğitim – öğretim sürecini takip etmeli, eğitim – öğretim sürecini programlamalı ve öğretmenlerin eğitim sürecini zaman zaman takip etmelidir.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin bir kısmı problemlerin çözüm sürecinin zamana yayılmasından dolayı problem çözüm sürecini etkili zaman yönetimi içinde değerlendirmişler, idarecilerin problemlerin çözüm sürecini takip eden kişiler olmaları gerektiğini söylemişlerdir. Bu konuda *"üzerine aldığı işleri zaman içinde takip etmeli ve mutlaka sonuçlandırmalıdır."* değerlendirmesi yapılmıştır. Diğer bir bulgu da idarecilerin kendileri ile ilgili işlerde de zamanı iyi kullanmaları beklentisinin olduğu sonucudur. Bu konudaki öğretmen ifadelerinden bazıları şu şekildedir:

- *"Çok planlı ve tanzimi iyi olmalı, üzerine aldığı işleri zaman içinde takip etmeli ve mutlaka sonuçlandırmalıdır."*
- *"Öğrenme etkinliklerini ve bu süreci programlama ve daha sonrasını sürekli takip etmelidir."*
- *"Öğretmenleri ara sıra kontrol etmeli ve eğitim sürecindeki zamanlama sıkıntısı varsa bunu beraber aşmalıdırlar."*
- *"Mesaisine dikkat etmeli, toplantılarına zamanında gidip gelmelidir."*

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sosyal bilgiler öğretmenlerinin öğretim yaşantılarında okul idaresinden beklentilerini betimlemeye çalışan araştırma sonuçlarında öğretmenlerin okul idarecilerinden beklentileri; gerekli fiziki ortamı sağlama, iletişim, adalet algısı, sorun çözme becerisi, veli ilişkisi, disiplin anlayışı, sosyo-kültürel yapı ve zaman yönetimi ana hatlarını ortaya koyan görüşlerden oluşmuştur. Araştırma sonucuna göre öğretmenler okul idarecilerinden öncelikle; okulun fiziki şartlarının iyileştirmelerini, öğretmenlerle ve velilerle pozitif bir iletişim kurmalarını, öğretmenlere karşı adil davranmalarını, sorun çözme ve resmi işler konusunda becerikli olmalarını, disiplinli olmalarını, zamanı etkili ve verimli kullanmalarını ve her zaman eğitimci kimliklerinin ön planda olmasını beklemektedirler. Öğretmenlerin yarısından daha fazlasının beklenti olarak dile getirdikleri konular; idarecilerin öğretmenlere "adil davranması", idarecilerin "sorun çözme ve resmi işler konusunda becerikli" olması, "disiplinli olması" ve "velilerle iyi iletişim kurması" konuları olmuştur. Bu bulgular, öğretmenlerin adalet algısının oldukça hassas olduğunu, sorunların ve resmi işlerin ustalıkla çözülemediği durumların problemlere yol açtığını, disiplinin idareciler kadar öğretmenler tarafından da gerekli görüldüğünü ve idarecilerin velilerle kurduğu iletişimin niteliklerinin yeteri kadar iyi olmadığını göstermektedir.

Araştırma bulgularına dayanarak, okul idarecilerinin;

- Uygulamalarında adil davranmaları,
- İdareci kimliklerinin yanı sıra öğretmen kimliklerini vurgulayan uygulamalarda bulunmaları,
- Vicdani ve hukuki zorunlulukları konusunda eğitim almaları,
- Zamanı iyi kullanma konusunda hassas davranmaları, rutin işleri otomatikleştirip öğretimsel sorunlara yönelmeleri,
- Mevzuatı çok iyi bilmeleri için belli aralıklarla bu konuda eğitime alınmaları,

- Madde ve insan kaynaklarını bir bütün olarak görüp öğretmenlerle ve velilerle iyi bir iletişim ağı kurmaları, buna uygun toplantıları standartlaştırmaları,
- Süreci takip eden bir izleme sistematiği oluşturup, bilgi kaynaklarını açık tutmaları sosyal bilgiler öğretmenlerinin okul idaresinden beklentilerinin karşılanmasında etkili olacaktır.

KAYNAKÇA

ADA, Şükrü, KÜÇÜKALİ, Rıdvan, (2009), Türk Eğitim Sistemi ve Okul Yönetimi, Anı Yay., Ankara.

ASLANARGUN, Engin, (2012), Okul Müdürlerinin Sahip Olması Gereken Değerler, Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri, 12 (2) Ek Özel Sayı, s.1327-1344.

BAŞARAN, İ. Ethem, (1994), Eğitim Yönetimi, Kadıoğlu Matbaası, Ankara.

BAŞARAN, İ.Ethem, (2006), Türk Eğitim Sistemi ve Okul Yönetimi, Ekinoks Yay., Ankara.

BURSALIOĞLU, Ziya, (1979), Okul Yönetiminde Yeni Yapı ve Davranış, Genişletilmiş 5. Baskı, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, Ankara.

BURSALIOĞLU, Ziya, (1999), Okul Yönetiminde Yeni Yapı ve Davranış, 11. Basım, Pegem Yay., Ankara.

CELEP, Cevat, (2000), Eğitimde Örgütsel Adanma ve Öğretmenler, Anı Yay., Ankara.

DİNÇ, Erkan, DOĞAN, Yasin, (2010), İlköğretim İkinci Kademe Sosyal Bilgiler Öğretim Programı ve Uygulanması Hakkında Öğretmen Görüşleri, Journal of Social Studies Education Research, 1 (1), s. 17-49.

DOĞAN, Tahsin, (2003), Öğretmen ve Eğitim Yöneticilerine Rehber, Seçkin Yay., Ankara.

DOĞANAY, Ahmet, SARI, Mediha, (2008), The New Social Studies Curriculum From The Teachers' Point of View: A Study in The Adana Province of Turkey, Elemantary Education Online, 7 (2), s. 468-484, http://ilkogretim-online.org.tr, Alıntı tarihi: 06. 09. 2013.

ERDEN, Münire, (1998), Öğretmenlik Mesleğine Giriş, Alkım Yay., İstanbul.

HELVACI, M. Akif, AYDOĞAN, İsmail, (2011), Etkili okul ve Etkili Okul Müdürüne İlişkin Öğretmen Görüşleri, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 4/2, 42-61.

MEB, Milli Eğitim Bakanlığı İlköğretim Kurumları Yönetmeliği, Madde: 60, http://egitimmevzuat.com, Alıntı tarihi: 06. 09. 2013.

TAYMAZ, Haydar, (2001), Okul Yönetimi, 6. Baskı, Pegem Yay., Ankara.

YAMAN, Erkan ve IRMAK, Yasin, (2010), Yöneticiler ve Öğretmenler Arasındaki Güç Mesafesi, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl: 2010, Cilt: 7, Sayı: 13, s. 164-172.

YAVUZ, Mustafa, (2007), İlköğretim Okulu Müdürlerinden Beklenen Roller Ve Karşılanma Düzeyleri, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 17, 657–670.

YILDIRIM, Ali ve ŞİMŞEK, Hasan (2000). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Seçkin Yay., Ankara.

YILMAZ, K, TEPEBAŞ, F., (2011), İlköğretim Düzeyinde Sosyal Bilgiler Eğitiminde Karşılaşılan Sorunlar: Mesleğine Yeni Başlayan Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Görüşleri, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2 (1), s. 157-177.

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi – Sayı 39 – Ocak 2014

ÖRGÜTLERDE YABANCILAŞMA İLE TÜKENMİŞLİK SENDROMU ARASINDAKİ İLİŞKİYİ BELİRLEMEYE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

N. Derya ERGUN ÖZLER, Yrd. Doç. Dr.,Dumlupınar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü Öğretim Üyesi, deryaergun69@hotmail.com

Meltem (ÖZÇINAR) DİRİCAN, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Bölümü Bilim Uzmanı meltemozcinar@hotmail.com

ÖZET: Örgüt içerisindeki çatışmalar ve artan negatif davranışlar büyük sorunları beraberinde getirmektedir. Yabancılaşma psikolojik bir sorun olarak kabul edilmesin rağmen örgütleri de ilgilendiren bir kavramdır. Ortaya çıkışı çok eski yıllara dayanan yabancılaşma, örgütlerde yakın zamanlarda önem kazanmıştır. Yabancılaşmanın sebep olduğu olumsuz sonuçlar, örgütlerde yabancılaşmanın fark edilmesini sağlamıştır. Genel olarak örgütlerde yabancılaşmayla mücadele edebilmek için çok fazla çalışma yapılmamıştır.Literatürde yabancılaşmanın etkilediği örgüt sorunlarından bir tanesi tükenmişlik sendromudur. Tükenmişlik sendromu, örgüt bireyinde iş yapma isteğinin kalmaması, bireyin olaylara tepkisiz kalması, kendini yalnız, yeteneksiz ve başarısız hissetmesi gibi duyguları kapsayan bir durumdur.Yabancılaşma sonucu sergilenen ve istenmeyen olumsuz davranışlar örgüt içerisindeki diğer bireylerin tükenmişlik sendromu yaşamalarını da etkileyebilmektedir. Yabancılaşan bireydeki belirtiler, onun tükenmişlik sendromu yaşadığının göstergelerini taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Örgütlerde Yabancılaşma, Tükenmişlik Sendromu.

A RESEARCH IN ORDER TO DETERMINE THE RELATIONSHIP BETWEEN ALIENATION AND BURNOUT SYNDROME IN THE ORGANIZATION

ABSTRACT: Conflicts within the organization and the increasing negative behavior brings bigproblems. Despite the adoptionof a psychological problem of alienation based on years-old, recently gained importace in organizations. Alienation caused by the negative consequences of alienation in organizations has to be noticed. In general, there is a lot of work to be able to fight with the alienation in organizatons. One of the organizations problems that affected by the alienation in the literature is burnout syndrome. Burnout syndrome is a condition involving feeling such as feeling incompetent, lonely, failed and indifference to the individual events, unwillingness to work. Alienation as a result of the negative behaviors exhibited in organizations and who don't want to live in the burnout syndrome may also affect other individuals. Alienated in the individual symptoms, the symptoms of his\her burnout is lived.

Keywords: Alienation in organizations, burnout syndrome.

GİRİŞ

Yabancılaşma ve tükenmişlik sendromu, bir örgütün etkinliğinde ve geliştirilmesinde önemli yere sahip faktörlerdendir. İşgörenler işlerine karşı ne kadar olumlu tutum ve davranışlara sahip olurlarsa işlerinde o kadar verimli olmaktadır.

Yabancılaşma daha çok psikolojik bir durumu ifade etse de sosyoloji, hukuk ve hatta tıp alanında da kullanılmaktadır. Kavramı ilk kez Hegel kullanmış ve bunu Marx, Feuerbach, Durkheim, Fromm ve Seeman gibi önemli düşünürler ele almıştır.

Tükenmişlik sendromu ilk kez Freudenberger tarafından kullanılmıştır. Daha sonra Cardinell, Shirom, Maslach, Cherniss, Pines, Edelwich gibi pek çok araştırmacı tükenmişlik sendromunu ele almıştır.

ÖRGÜTSEL YABANCILAŞMANIN TEORİK ÇERÇEVESİ

Yabancılaşma kavramı, Latince "alienation" adılından "alienarer" fiilinden türemiştir. Birinci kullanımda kavram, bir şeyin sahipliğini bir başkasına bırakmak anlamındadır; ikinci kullanımda ise iki eleman arasındaki çözülme ya da ayrılmadır (Elma, 2003:11).

Bu temel anlamların haricinde yabancılaşma kavramı hukuk alanında; devretme, elden çıkarma, zilliyet-mülkiyet hakkını başkasına verme; sosyoloji alanında ayrılmak, diğer insanlardan, yurdundan, Tanrı'dan ayrı düşmek, kopmak; tıp alanında ise çılgınlık, tinsel şaşkınlık vb. anlamlarında kullanılmıştır (Kuru, 2009:3). Genel olarak Türk Dil Kurumunun yabancılaşma kavramına verdiği anlam ise "tanınmaz, bilmez duruma gelmek, yabancı olmak, bigane düşmek" veya "alışamamak, yadırgamak, yabancılık çekmek" şeklindedir (www.tdkterim.gov.tr, 2010).

Fromm yabancılaşmayı, bir "hastalık" olarak tanımlar ve "insanın doğadan ve birbirinden kopmuş olmasının, kendisini yalnız, soyutlanmış ve yabancı hissetmesine neden olduğunu" ileri sürer (Fromm, 1991:125). Seeman, modern toplum ya da endüstriyel düzen içerisinde işe yabancılaşmanın tipik bir olgu olduğunu, ayrıca modern toplum içerisinde yabancılaşmış çalışanların sayısının çok fazla olmasının, yabancılaşma olgusunun yalnızca bireysel anlamda incelenemeyeceğini ifade etmektedir (Büyükyılmaz, 2007:30).

Örgütlerin üyeleri veya yapılarında yabancılaşmayı doğuran bir biçim veya unsur "örgütsel yabancılaşma" veya "örgütsel ilişkilerin yabancılaşması" kavramı ile anlatılır (Geyer ve Schweitzer, 1976:253). Örgütsel yabancılaşma, işgörenin işini daha az önemsemesi, işine gerektiğinden daha az enerji harcaması, daha çok dışsal ödüller için çalışması (Agarwal, 1993:723) ya da işgörenlerin sosyal gereksinimlerini karşılamanın mümkün olmaması anlamına gelmektedir (Ceylan ve Sulu, 2011:67). Geyer ve Schweitzer (1976:253)'e göre örgütsel yabancılaşma, toplumda görülen bölünme ve sınıfsal bürokrasi özelliklerinin bir bütün olarak benzer şekilde örgüt içerisinde görülmesidir. Bir diğer tanıma göre ise örgütsel yabancılaşma, genel düzeyde bireylerin varolan yapılara (kurum ve örgütlere) bağlı beklentiler, değerler, kurallar ve ilişkilerden uzaklaşması halidir (Alkan ve Ergil, 1980: 214).

Örgütlerde yabancılaşan bireyler, örgüt içerisinde kendilerini yararsız, inkar edici ve yorgun hissetmektedirler. Ayrıca bu bireyler fiziksel ve zihinsel aktivite özgürlüğüne sahip olmadıklarını düşünmekte ve örgütün faaliyetleri onlar için birer dış mesele haline gelmektedir (Rajaeepour vd, 2012:189).

Örgüt bireylerinin kendilerini sadece verilen görevi yerine getirmek zorunda olan makine gibi görmeleri, örgütün değerlerini, kurallarını ve inançlarını benimsemesi yerine onlardan uzaklaşması, bu bağlamda kendilerini yalnız hissetmeleri ile örgütte meydana gelen bir takım bölünmeler ve disiplinsizler sonucu bireyin kendisini huzursuz hissetmesi örgütsel yabancılaşma olarak ifade edilmektedir.

Yabancılaşmanın türlerini ilk kez Seeman belirlemiş ve bunları; güçsüzlük, anlamsızlık, kuralsızlık, yalıtılmışlık ve kendine yabancılaşma şeklinde ifade etmiştir (Fettahlıoğlu, 2006:31).

Seeman'ın izinden Blaumer, yabancılaşmanın boyutlarını; güçsüzlük, anlamsızlık izlenimi, toplumsal yalnızlık duygusu ve kendi özüne karşı yabancılaşma şeklinde boyutlandırmıştır. Levin ise Blaumer'den farklı olarak, toplumsal yalnızlık duygusunu ölçüt yokluğu ile birlikte incelemiştir (Tolan, 1993:313).

Feuer ise yabancılaşmayı, sınıflı toplumun yabancılaşması, rekabetçi toplumun yabancılaşması, endüstriyel toplumun yabancılaşması, insan toplumunun yabancılaşması, ırkın yabancılaşması ve kuşakların yabancılaşması diye altı farklı biçimde boyutlandırılmıştır. (Fettahlıoğlu, 2006:31).

Bu çalışmada Seeman'nın güçsüzlük, anlamsızlık, kuralsızlık, yalıtılmışlık ve kendine yabancılaşma şeklinde tanımladığı beş boyut ele alınacak ve bu boyutlar örgütsel açıdan analiz edilecektir.

-Örgüt Bireyinin Güçsüzlüğü (Powerlessness): Seeman yaptığı çalışmada güçsüzleşmeyi, bireyin ürettikleri ve bu süreçteki faaliyetleriyle ilgili söz hakkı olmaması durumu şeklinde tanımlamıştır (Uysaler, 2010:46). Güçsüzlük, kişinin beklentilerinin ve gerçekleşebileceğini düşündüğü ihtimallerin kendisi tarafından belirlenememesi ve sonucunu değiştirebilmek için elinden hiçbir şeyin gelmediğini düşünmesi halidir (Seeman, 1983:173). Bu duygu bireyin yalnız başına bir şey yapmayacağı ve başaramayacağı duygusu olarak da tanımlanabilmektedir (Soysal, 1997: 28). Blauner'in güçsüzlük ile ilgili öne sürdüğü nedenler incelendiğinde, kontrol etme ve özerklik (otonomi) olmak üzere önemli iki gereksinmenin tatmin edilmesinden yoksun kalma durumu dikkati çekmektedir. Bunun yanı sıra işgörenin yetersizlik duygusu, çalışma süreci üzerinde her türlü yönetim ve denetim olanağından yoksun kalma, örgütteki prosedür ve kurallardaki sık değişmeler, teknolojinin değişim sıklığı, işgörenin sorunları çözmede yetersiz

kalışı, becerilerin, yeterliklerin işin gereklerinin gerisinde kalması, yönetimi etkileme yollarının tıkanık oluşu, üretilen ürün ya da hizmet karşısında dışlanma duygusu, güçsüzlük duygusunun yoğunlaşmasına neden olmaktadır.

-İşgörenlerde Anlamsızlık (Meaninglessness): Psikoloji ve sosyolojinin ortak tanımında anlamsızlık; kişinin kendisine öğretilen doğrularla bağlantısının kopması, neye inanacağını bilemez hale gelmesidir (Kuru, 2009: 47). Seeman (1983:173) anlamsızlığı, bireyin neye inanması gerektiği konusunda yeterince aydınlanamaması ve bireysel karar verme sürecinde bireyin doğruları ile toplumun doğrularının bütünleşmemesi olarak tanımlamaktadır. Anlamsızlık, bir hareket veya fikri değerlendirmek için uygun standartlar bulamamaktır (Korman, 1977:205). Bu tanıma göre, bireyin bir şeyi değerlendirmekte karşılaştığı belirsizlik, anlamsızlığı oluşturan önemli bir nedendir (Minibaş, 1993:36). Diğer bir deyişle, anlamsızlık, bireyin neye inanacağını bilememesi, bireye öğretilen doğruların kendisi için bir anlam ifade etmemesi ve bu doğruların kendisini bir sonuca götüreceğine inanmaması olarak tanımlanmaktadır (Bolton, 1972: 544). Anlamsızlık, insanın kendini gerçek boyutlarıyla değerlendirme yeteneğinden mahrum olması ve davranışlarının arkasındaki iradenin başkasına ait olduğu düşüncesinin doğurduğu uyumsuzluk halidir. Anlamsızlık aynı zamanda, bireyin davranışlarının sonucunu kontrol edememe duygusuyla ortaya çıkan güçsüzlük algısını da kapsar (Tutar, 1970:177). Bireyin yapılan işler ile ilgili olarak söz hakkına sahip olmaması sonucu başkasına ait olduğunu düşündüğü iradelerle hareket etmesi ve bu iradelere anlam verememesi şeklinde tanımlanan güçsüzlük anlamsızlığı ortaya çıkarmaktadır. Görüldüğü gibi anlamsızlık, güçsüzlüğün doğurmuş olduğu bir sonuçtur.

-Normsuzluk/Kuralsızlık (Normlessness): Normsuzluk diğer bir deyişle kuralsızlık ile yabancılaşma arasında diğer boyutlara nazaran çok daha sıkı bir ilişki vardır. Norm kavramı, toplumbilim ve psikolojide karar verme, tanımlama ve değerlendirme algılama sürecinde ise bilgileri karşılaştırma ve karsılaştırılan değerler olarak kullanılmış; psikolojide bireyin hareketleri, davranışları için ölçü olarak benimsediği, kabul ettiği ve kullandığı toplumsal değer ve bu değerlere kendisinin birey olarak verdiği önem olarak tanımlanmıştır. Bu anlamda kuralsızlık ya da normsuzluk, bireyin değer yargılarının olmaması ya da bunu ortaya koyamamasıdır (Kuru, 2009:10). Diğer bir deyişle normsuzluk, davranışı yönlendirecek ilke ve ölçümler bulamamak ve amaca ulaşabilmek için toplumca onaylanmamış yollara başvurmak şeklinde tanımlanabilir. Toplumun davranışını düzenleyen değerlerin kişiye anlamlı gelmemesi, yani kişinin toplumsal normların belirlediği başarı hedeflerine ulaşabilmek için toplum dışı davranışlara yönelmesi olgusu kuralsızlığı doğurmaktadır (Kılıç, 2010: 52). Seeman (1983:173) normsuzluğu, kişinin hedef ve amaçlarına yalnızca toplumsal olarak kabul görmeyen davranışlar sonucu ulaşabileceğine inanması olarak tanımlamaktadır. Bireyin, örgütün ya da toplumun değerlerini benimseyememesi normsuzluğun bir göstergesidir. Normsuzluk davranışı yabancılaşma duygusunun önemli belirtilerindendir. Bu nedenle yabancılaşma literatürde genellikle normsuzluk kavramı ile birlikte ele alınmaktadır.

-Örgüt İçi Yalıtılmışlık (Isolation): Seeman'ın (1983:173) yalıtılmışlık tanımı toplumun yüksek değerler atfettiği hedeflerin birey için bir anlam ifade etmemesi durumudur. Seeman, yabancılaşmış insan tanımını, bireyin çalışma ortamında kendisini rahat hissetmeyeceği şeklinde ifade etmektedir (Uysaler, 2010:51-52).Genel olarak yalıtılmışlık duygusu, yerleşik değer ve kuralları benimsememiş ya da kısmen benimsememiş işgörenlerce duyulur (Soysal, 1997: 29). Yalıtılmışlık, başkaları ile etkileşim kurabilme yeteneğinin ya da olanağının yitirilmesi anlamını da taşımaktadır. Tanıma göre, bazen toplumsal kuralların içselleşmesi kişiliğin tümünü kapsamaz, kurallar insan doğasıyla çelişebilir ve burada çevreden uzaklaşma, yalıtılma başlar (Kuru, 2009:14). Kohn çalışmasında bu boyutla ilgili olarak, kişinin fikirlerinin ve önemli konulardaki düşüncelerinin, arkadaşlarından, akrabalarından, dini inancı aynı olan diğer insanlardan ve genel olarak yaşadığı toplumdan farklı olup olmadığını araştırmaktadır. Böylece toplumda hâkim olan kültürel değerlerle, kişinin bu değerlere bakış açısı bağlamında toplumsal yabancılaşma seviyesini belirlemeye çalışmaktadır (Babür, 2009:27).

-İşgörenin Kendine Yabancılaşması (Self-Estrangement): Eğer insan, bir sosyal yalıtılmışlık veya uzaklaşma duygusu yaşıyor ise, içerisinde yaşadığı toplumu oluşturan diğer insanlarla ilişkilerinde bir anlamsızlık ortaya çıkmaktadır. Bu durum ise "ben kimim" sorusuna verilecek cevapla oluşan bireysel kimliğin belirsizliğine yol açmakta ve içsel olarak da kendinden uzaklaşma duygusu yaşanmaktadır (Fettahlıoğlu, 2006:35). Bu boyut kişinin kendi varlığının ve potansiyel güçlerinin farkında olmaması anlamını taşımaktadır. Modern teknolojinin, insanın özgürlüğünü elinden alması ve insanın ürettiği şeye kendisinden bir şey katamaması sonucunu doğurur. Sonuç olarak, yarattığı ürün ya da hizmetle arasında bir ilişki kuramaz hale gelen işgören, giderek kendi varlığı ile olan ilişkisini de

yitirir (Bayat, 1996:84). Geyer'e göre (1980:26-27) kendine yabancılaşma kişinin bilincinin yok olduğu bir düzeyde ortaya çıkmakta ve kuralsızlığın farklı çeşitleriyle kısmen bir zıtlık şeklinde görülebilmektedir. Başka bir deyişle, kendine yabancılaşma çoğu zaman kişinin kendisiyle iletişiminde kopukluk durumunu ifade etse de, kişinin bilincinin kaybolması şeklinde de ortaya çıkabilmektedir. Kendine yabancılaşma, insanın yaptığı davranışların; geliştirdiği değer, norm, gereksinim ve isteklerine dayanmamasıdır; davranışlarının bunlara uymamasıdır. Seeman iş ortamında kendine yabancılaşmanın iki yönünden söz etmektedir; işte kendini ortaya koyamama ve işin içsel anlamının olmaması. Ona göre kendine yabancılaşan birey, işin iç faktörleriyle değil, para, güvenlik vb. faktörlerle ilgilenmektedir. Kendinden soğumuş ya da kendine yabancılaşmış bireyler, yaptıkları işlerden ya da oynadıkları rollerden hemen hemen hiçbir kişisel doyum almazlar (Elma, 2003:38).

TÜKENMİŞLİK SENDROMU KAVRAMI

Günümüzde insanlar pek çok zorlukla karşılaşmaktadır. Çalışan bireyler bu kaçınılmaz zorluklar karşısında çoğu zaman çaresiz kalmakta ve problemlere çözüm üretemediği takdirde kendilerini bitkin hissetmektedirler. Bu durumun doğal bir sonucu olarak da birey verilen görevi isteksiz ve özensiz bir şekilde yerine getirmektedir.

Tükenmişlik (burnout) kavramı; 1970'li yıllarda Amerika'da kullanılmaya başlanmıştır (Maslach, 2001: 398). Tükenmişlik kavramı ilk kez Herbert J. Freudenberger tarafından kullanılmıştır. Freudenberger tükenmişliği; enerji, güç veya kaynaklar üzerinde aşırı isteklikten dolayı tükenmeye başlamak olarak tanımlamaktadır (Freudenberger, 1974:160).

Maslach ve Jackson'a göre (1981:99) tükenmişlik, bireylerde ortaya çıkan fiziksel bitkinlik, uzun süreli yorgunluk, çaresizlik ve umutsuzluk halleri ile yaptığı işe, hayata ve diğer insanlara karşı gösterdiği olumsuz tutumları kapsayan fiziksel ve zihinsel boyutlu bir sendromdur.

Shirom tükenmişliği, bireysel düzeyde olumsuz duygusal bir yaşantıyı kapsayan, kronik ve sürekli yaşanan bir duyguya dayanan bir olgu olarak kabul etmektedir (Özkan,2009:53). Tükenmişlik; duygusal, zihinsel ve fiziksel yorgunluk durumlarını ifade eden ve zaman içerisinde, sinsice gelişen bir süreçtir. Tükenmişlik, duygusal taleplerin yoğun olduğu ortamlarda uzun süre çalışmaktan kaynaklanan, fiziksel yıpranma, işyerinde çalışanlara ve yaşama karşı olumsuz tutumlar geliştirilmesi gibi belirtilerin eşlik ettiği bir durum olarak tanımlanabilir (Altay vd., 2010:10).

Tükenmişlik ile ilgili yapılan tanımlar arasında en çok kabul gören tanım Maslach ve arkadaşları tarafından yapılan tanımdır. Maslach Tükenmişlik Ölçeğini (Maslach Burnout Inventory-MBI) de geliştiren Maslach'a göre tükenmişlik, işi gereği yoğun duygusal taleplere maruz kalan ve sürekli diğer insanlarla yüz yüze çalışmak durumunda olan kişilerde görülen fiziksel bitkinlik, uzun süreli yorgunluk, çaresizlik ve umutsuzluk duygularının, yapılan işe, hayata ve diğer insanlara karsı olumsuz tutumlar şeklinde yansıması ile oluşan bir sendromdur. Maslach, tükenmişliği duygusal tükenme (emotional exhaustion), duyarsızlaşma (depersonalization) ve düşük kişisel başarı (diminished personal accomplishment) olarak üç boyutta ele almıştır (Maslach vd, 2001:397-422). Bu boyutlar aşağıda kısaca özetlenmiştir.

-Duygusal Tükenme (Emotional Exhaustion): Duygusal tükenmenin temel nedeni aşırı işyükü, işte yaşanan bireylerarası anlaşmazlıklar ve olumsuz çalışma koşullarıdır. Duygusal tükenme yaşayan insanlar kendilerini bitkin ve kullanılmış hissederler, enerjilerini geri kazanmak için hiçbir kaynak bulamazlar ve bunların bir sonucu olarak hizmet verdikleri kişilere geçmişte olduğu kadar verici ve ilgili davranmadıklarını hissederler (Polatcı, 2007: 39). Kişisel istekleri ve beklentileri yüksek olan genç yaştaki çalışanlar ile işlerini yaşam merkezi olarak gören bireylerin tükenmişlik yaşamaları daha olasıdır (Başören, 2005: 4). İnsanlarla yüz yüze iletişimin yoğun olduğu çalışma alanlarında, çalışanlarda sonu duygusal tükenmişliğe kadar varan çeşitli şekillerde duygusal tepkiler gözlenmektedir (Cordes vd., 1997:685). Duygusal tükenme, genel bir duygu, ilgi ve güven kaybı yanında yorgunluk, kullanılmışlık, sinirlilik, hayal kırıklığı ve yıpratılmışlık duygularını da içerir (Gaines ve Jermier, 1983:567-586). Duygusal tükenme, tükenmişlik sendromunun ilk aşaması olup daha çok fazla işyüküne maruz kalma durumunun süreklilik arz ettiği zamanlarda karşılaşılmaktadır.

-Duyarsızlaşma (Depersonalization): Duyarsızlaşma; genellikle işgörenin yaşadığı tükenmişliğin kronikleşmesi ve işle ilgili hedefinin belirginliğini yitirmesi ile ortaya çıkmaktadır. Duyarsızlaşan işgörenler, etkileşimde bulundukları

kişilere ve çalıştıkları örgüte karşı mesafeli, umursamaz ve alaycı bir tavır takınmaktadırlar (Akçamete vd., 2001:3). Duyarsızlaşma; çevresini ve işini kontrol edemediğini düşünen işgörenin, olumsuz bir olayla karşılaştığında kendini çaresiz hissetmesi, bu durumla başa çıkmak için robot gibi davranmaya başlaması ve duyarsızlaşması şeklinde gözlenmektedir (Cordes vd., 1997: 689). Araştırmacılar duyarsızlaşma yaşayan kişilerde yorgunluk hissi, fiziksel belirtiler, huzursuzluk, depresyon ve aşırı alkol alımının sıkça görüldüğünü belirtmiştir. Ortaya çıkan bu belirtiler kişide tükenmişliğin üçüncü boyutu olan kişisel başarı hissinde azalmaya neden olmaktadır (Gökoğlan, 2010: 78). Maslach'ın tükenmişlik modeline göre duygusal tükenmişlik yaşayan kişi başkalarının beklentilerini karşılamada kendisini yeterli görmemektedir. Buna ilaveten bireyde de karşı tarafın beklentilerini karşılamak için herhangi bir istek ya da azmin varolmadığı görülmektedir. Tüm bu duygular bireyin olaylara ve kişilere karşı daha duyarsız hale gelmesine yol açmaktadır.

-Kişisel Başarı Noksanlığı (Personal Accomplishment, Self-Efficacy): Kişisel başarı noksanlığı; kişinin kendisini işinde yetersiz ve başarısız olarak görmesini ifade etmektedir (Wright ve Bonett, 1997:497). Kişinin kendisiyle ilgili değerlendirmelerinin olumsuz bir nitelik kazanması sonucu, işle ilgili çeşitli olaylarda kendini yetersiz algılama ve işyerinde karşılaşılan kişilerle olan ilişkilerde de başarısızlık duygusu baş gösterir. Harcadığı çabanın boşa gitmesi ve hissettiği suçluluk duygusu çalışanın iş motivasyonunu düşürerek başarı için gerekli davranışları gerçekleştirmesini engeller (Güllüce, 2006:6). Kişisel başarı noksanlığı hissi tükenmişliğin bir parçasını oluşturmaktadır ve çoğu zaman diğer iki boyutun bir sonucu olarak görülmektedir. Bu görüşe göre; duygusal tükenme ve duyarsızlaşmaya neden olan örgütsel koşullar bir süre sonra çalışanların verimlilik ve etkinliğini negatif yönde etkilemektedir (Polatcı, 2007:42). Kişinin başkalarına olumsuz yanıtlar vermesi, düşük moral, bireylerarası anlaşmazlık, düşük başarı duygularının eşlik ettiği düşük üretkenlik, baskılar ile başa çıkmada yetersizlik, başarısızlığın getirdiği duygular ve kendine saygısının azalması bu boyutun önemli belirtilerindendir (Dinç, 2008: 16). Birey, yaşadığı ilişkilerde azalma, tutumlarında da olumsuzluk olduğu zaman kendini sorgulamaktadır. Bu sorgulama olumsuzlukla sonuçlandığında ise birey yapılan işler ile ilgili olarak kendini yetersiz hissetmektedir.

ÖRGÜTSEL YABANCILAŞMANIN TÜKENMİŞLİK SENDROMU İLE İLİŞKİSİ

Yabancılaşma, günümüzde örgüt çalışanlarının sıkça karşılaştıkları psikolojik ve sosyolojik bir durumdur. İşgörenler, üyesi oldukları örgütün yönetim tarzına ya da örgüt yapısına uyum sağlayamayabilir. İşyerindeki çalışma koşulları ve işgörenlere verilen görevler kendileri için uygun olmayabilir. Bunların yanında örgütün inançları, tutumları ve ahlaki yapısı işgörenin inançları ve ahlaki yapısıyla çelişebilir. Tüm bu olumsuzluklar; işgörenin işi, örgütü ve kendisi ile ilgili olarak olumsuz duygular hissetmesine neden olmaktadır.

Benzer şekilde örgütün iklimi, örgüt içerisindeki çatışmalar, yüksek düzeyde yaşanan stres ve moral düşüklüğü de işgöreni olumsuz yönde etkilemektedir. Örgüt içerisinde yaşanan bu sıkıntılar işgöreni bireysel olarak etkilemekte ve zamanla örgütün geneline yansımaktadır. Genel olarak bakıldığında teknolojik gelişmeler, politik ve hukuki yapı, sendikal örgütlenmeler, kültürel yapıdaki olumsuzluklar ve kişinin bu durumlara herhangi bir şekilde müdahale edememesi durumu kişiyi yıpratmakta ve çevresinden uzaklaştırmaktadır.

Yabancılaşma, hissedilen anlık bir duygu olmayıp bir süreci kapsamaktadır. Aynı zamanda yabancılaşma; güçsüzlük, anlamsızlık, kuralsızlık, örgüt içi yalıtılmışlık ve kendine yabancılaşma olarak işgören üzerinde farklı şekillerde ortaya çıkmaktadır.

Birey bu yabancılaşma duygusundan kurtulabilmek için bir yandan kendini tanıma ve kendini geliştirme gibi bireysel yöntemlere başvurmakta; diğer yandan örgüt de işgöreni içinde bulunduğu bu duygudan kurtarabilmek için iş genişletme, iş rotasyonu, iş zenginleştirme gibi yöntemlerle işgörenin işinde birtakım değişiklikler yapmaktadır. Eğer işgörenin yabancılaşması önlenemez ya da işgören yabancılaşma duygusundan kurtulamazsa daha üst düzeydeki sorunlarla karşılaşmak kaçınılmazdır. Yapılan az sayıdaki çalışma, yabancılaşma duygusunun işgörende tükenmişlik sendromuna neden olduğu yönündendir.

Yabancılaşmada olduğu gibi tükenmişlik sendromu da bir süreci ifade etmektedir. Tükenmişlik sendromu beklentilerin fazla, beklentileri karşılayabilmek için fiziksel ve duygusal imkanların az olması durumunda ortaya çıkmaktadır. Literatürde daha çok bu yönüyle tanımlanan tükenmişlik aynı zamanda kronik bir hastalık olarak kabul edilmektedir.

Yapılan araştırmalar yabancılaşmaya ve tükenmişliğe neden olan faktörlerin benzer olduğunu göstermektedir. Özellikle stres, bu iki kavramın çıkış noktasıdır. Yabancılaşmayla mücadele yöntemleri fayda sağlamadığı takdirde yabancılaşmaya neden olan faktörler, tükenmişlik sendromu nedenleri olarak ele alınmaktadır. Bu açıdan bakıldığında işgörenin aşırı işyükü sonucu yabancılaşmasını engellemek için iş rotasyonu vb. değişikliklere gidilmesi gerekmektedir. Ancak bu çalışma yapıldığında aşırı işyükü tükenmişliğin de nedenleri arasına girmektedir (Tuğrul ve Çelik, 2002:2).

Örgüt içerisinde, astların üst yönetimle olan ilişkileri, yöneticilerin astlara karşı davranışları ve kullandıkları üslup işgörenlerin örgüt içerisindeki tutumlarını etkilemektedir. Üst yönetimin benimsediği demokratik, otokratik yönetim tarzı ya da yönetime katılma anlayışı astların kendilerine verilen işleri sevmelerini, benimsemelerini ve özenerek yapmalarını olumlu ya da olumsuz yönde etkilemektedir. Bu faktörler hem yabancılaşmaya hem de tükenmişlik sendromuna neden olmaktadır (Izgar, 2006:20; Yıldırım, 2000:189).

Görüldüğü gibi yabancılaşmaya neden olan faktörler ile tükenmişliğe neden olan faktörler benzerdir. Nedenlerin benzer olmasından dolayı kimi araştırmacılar yabancılaşma ve tükenmişlik kavramlarının birbirine çok yakın olduğunu ancak birbirlerinin yerine kullanılamayacak kadar farklı yönlerinin bulunduğunu belirtmişlerdir.

Elma (2003), yabancılaşmayla ilgili yaptığı çalışmada tükenmişlik sendromunun yabancılaşmanın bir sonucu olduğunu belirtmiştir. Aynı şekilde, Uysaler (2010) ve Babür (2009)'de tükenmişliği yabancılaşmanın bir sonucu olarak ele almıştır.

Igodan ve Newscomb yaptıkları araştırmada yabancılaşmanın, tükenmişlik sendromunun psikolojik bir belirtisi olduğu kanısına varmışlardır (Igodan ve Newscomb, 1986: http://joe.org/joe/1986spring/al.html, 2010).

Cherniss'e göre tükenmişlik, işgörenin stresle mücadele edememesi ya da stres kaynaklarına uyum sağlayamaması sonucu ortaya çıkmaktadır (Izgar, 2001:2). İşgören yaşadığı stresten kurtulamadığında; işgörenin işinden soğuması, işini yapmak istememesi, çalışma arkadaşlarına karşı olumsuz duygular beslemesi gibi durumlar ortaya çıkmaktadır. Hatta kişi strese karşı yenildiği için suçu kendisinde bulmaya başlamaktadır. Bunun doğal bir sonucu olarak kişi kendisini çevresine karşı etkisiz elemanmış gibi hissetmektedir. Marx'a göre yabancılaşmış insan, kendisini dış dünyaya kapatmakta ve özüne karşı pasif olduğunu hissetmeye başlamaktadır (Tolan, 1980:142-143). Başka bir deyişle kişi kendisinin, çevresinde olup bitenlere müdahale edemediği ve olayların olumsuz etkisine maruz kaldığını düşünmeye başlamaktadır. Marx'ın yabancılaşma kavramına bakış açısı ile Cherniss'in tükenmişlik tanımı örtüşmektedir. Buna göre yabancılaşan bir insanın sergilediği davranışlar, tükenmişlik sendromunun belirtileri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Benzer şekilde Polatçı'nın yaptığı çalışmada belirlediği tükenmişlik sendromu belirtileri arasında güçsüzlük hali mevcuttur (Polatçı, 2007:77). Güçsüzlük, Seeman'ın belirlediği beş yabancılaşma boyutundan birisidir. Marx ve Seeman'nın ele aldığı güçsüzlük kavramı yabancılaşan bir insanın takındığı tutumların bir çeşididir. Güçsüzlük, kişinin beklentisinin ve yaşanma ihtimali olan olayların kendisi tarafından belirlenememesi ve durumlara herhangi bir şekilde müdahale edememesi durumudur (Seeman, 1983:173).

İşgörenin, yaptığı işi üzerinde kontrol hakkının olmadığını hissetmesi, yaşadığı olaylar karşısında elinden hiçbir şeyin gelmediğini düşünmesi ve herhangi bir şekilde söz hakkına sahip olmadığının farkına varması kendisini güçsüz hissetmesine neden olabilecektir. Bireyin güçsüzlük halini sürekli yaşaması, tükenmişlik duygusunu beraberinde getirmektedir.

Kendilerinin güçsüz olduğunu düşünmeye başlayan bireyler beklentileriyle gerçekleşen durum farklı olduğunda ve buna müdahale edemediklerinde kendilerini güçsüzlüğün yanında çaresiz de hissetmektedirler. Çaresizlik, tükenmişlik sendromunun belirtisidir (Polatçı, 2007:77). Durumlar karşısında çaresiz kaldıklarını, ellerinden hiçbir şeyin gelmediğini fark eden bireyler yavaş yavaş tükenmişlik sendromu içerisine girmeye başlayacaklardır.

Tükenmişliğin bir başka boyutu duyarsızlaşmadır. Duyarsızlaşan bireyler işlerini önemsememekte ve örgüt çalışanlarını umursamaz hale gelmektedirler. İşgörenler özellikle, iş ile ilgili hedeflerini belirleyemediklerinde böyle

bir duyguya kapılmaktadırlar. Bu durum onların hedeflerini belirlemede güçsüz olduklarının da bir göstergesidir. Başka bir deyişle işgörenler güçsüz olduklarında işleriyle ilgili hedeflerini belirlerken zorluk çekmektedirler. Bu bağlamda güçsüzlük, tükenmişlik sendromunun belirtileri arasına girmektedir.

Güçsüzlük ve duyarsızlaşma arasındaki ilişkiye benzer bir şekilde güçsüzlüğün kişisel başarı noksanlığı ile de yakından ilişkisi bulunmaktadır. Kişisel başarı yönünden kendisini noksan hisseden bireyler pek çok konuda yetersiz olduklarını düşünmektedirler. Tükenmişliğin kişisel başarı noksanlığı boyutu güçsüzlük kavramıyla örtüşmektedir.

Yabancılaşmanın bir başka boyutu da kuralsızlıktır. İşgörenlerin örgütteki işlerin yasal olmayan yollarla yürüdüğünü ve başarıya ulaşmak için ancak hileli yollara başvurulması gerektiğini düşünmeleri örgütte kuralsızlık anlayışının yaygınlaştığının bir göstergesidir. Örgüt içerisindeki işlerin bu şekilde yürüdüğü kanısına kapılan işgörenin örgüte karşı güveni azalmaktadır. İşgörenin güveninin azalması ya da kendisinin kullanıldığını düşünmesi duygusal açıdan tükenmenin belirtileridir. Görüldüğü üzere kuralsızlık ve duygusal tükenme arasında yakın ilişki bulunmakta ve kuralsızlık anlayışı işgöreni duygusal tükenmeye sürüklemektedir.

Tükenmişlik sendromunun birey üzerindeki psikolojik ve davranışsal belirtileri arasında sinirlilik, nedeni bilinmeyen huzursuzluk, ilgisizlik, işi bırakmayı düşünme, hayata karşı negatif tutum geliştirme, alkol kullanımı, izolasyon, içe kapanma, düşünce karmaşıklığı yaşama, özgüven yitirme, dikkat dağınıklığı gibi davranış ve düşünceler mevcuttur (Polatçı, 2007:77; Kaçmaz, 1995:30).

Anlamsızlık duygusu yaşayan işgörenler bulundukları örgüte karşı uyumsuzluk çekmektedirler. Olayları değerlendirebilmek için uygun standartlar bulamayan anlamsızlık psikolojisi içerisindeki işgörenler, neye inanmaları gerektiğini de saptayamamaktadırlar. Bu durum karşısında işgörenler sinirlenmekte ve olaylara ilgisiz kalmaya başlamaktadırlar. Bu açıdan bakıldığında, sinirlilik hali ve olaylara ilgisiz kalma isteği tükenmişlik sendromunun belirtileri olduğuna göre anlamsızlık duygusunun tükenmişlik sendromu ile ilişkili olduğunu söylemek mümkündür.

Ayrıca anlamsızlık duygusu yaşayan işgörenler düşüncelerinde karmaşıklık yaşamaktadırlar. İşgörenlerin düşüncelerindeki bu belirsizlik onların duyarsızlaşmasına neden olabilecektir. Anlamsızlık duygusunun bu yönüyle tükenmişlik sendromu ile genel olarak ilişkisinin bulunduğunu söylemek mümkündür. Ancak anlamsızlığın tükenmişlik sendromunun alt boyutlarıyla olan ilişkisini ayrı ayrı incelemek gerekir.

Yabancılaşmanın diğer bir boyutu işgörenin örgüt içerisinde yalıtılmasıdır. İşgörenlerin, örgütün değerlerini benimseyememeleri ya da az benimsemeleri örgüt içi yalıtılmışlığın ifadesidir. Bu durumda olan işgörenlerin başkalarıyla iletişim kurma yetenekleri ve istekleri azdır.

İşgörenlerin izolasyona uğraması şeklinde de ifade edilen örgüt içi yalıtılmışlık, örgütte söz sahibi olan, belirli bir kademeye sahip üst yönetimde bulunan çalışanlar ya da işgörenin çalışma arkadaşları tarafından gerçekleştirilebilmektedir.

Kendilerinin örgüt içerisinde başkaları tarafından yalıtılmaya çalışıldığının farkında olan bireyler çalışanlara karşı düşmanlık duygusu beslemeye başlamaktadır. Çalışanlara karşı düşmanlık duygusu besleme başlama tükenmişlik sendromunun belirtileri arasındadır. Doğal olarak işgörenin izolasyona uğraması onun tükenmesine neden olmaktadır.

Benzer şekilde, örgüt içerisinde yalıtılan birey örgüte karşı negatif tutum geliştirmeye başlamaktadır. Olanlardan örgütün genelini sorumlu tutmakta ve örgüte olan bağlılığı azalmaya başlamaktadır. İşgörenin örgüte karşı negatif tutum geliştirmesi ve örgüte olan bağlılığının azalması tükenmişlik sendromunun belirtileri olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla örgüte karşı beslenen olumsuz duygular tükenmişlik sendromuna neden olabilmektedir.

Örgüt içerisinde izolasyona uğrayan bireyler genelde çevresindekilerle iletişim kurmak istemedikleri gibi iletişim kurma yetenekleri de fazla yoktur. İletişim kurma isteksizliği tükenmişlik belirtileri arasında yer almaktadır. Bu yönüyle izolasyon, işgörenin tükenmesine neden olmaktadır.

İşgörenin yalıtılmışlığı onun duyarsızlaşmasına neden olabilmektedir. Çünkü, işgörenin örgütün değerlerini benimseyememesi ya da az benimsemiş olması, onun örgütte olup bitenlere duyarsız kalmasına, örgüt çalışanlarına karşı mesafeli davranmasına sebep olabilmektedir.

Örgüt içi yalıtılmışlık, tükenmişlik sendromunun duygusal tükenme boyutuna da neden olabilmektedir. Kendisini izole eden bir örgüte, üst yönetime ve çalışma arkadaşlarına sahip olan işgörenin, örgüte ve diğer işgörenlerine karşı olan güveni azalmaktadır.

İzole edilmeye çalışılan örgüt bireyi kendisine yapılanların farkına vardığında işinden ve diğer örgüt çalışanlarından soğumaya başlamaktadır. İşgören, yavaş yavaş işine ilgisiz kalmakta, umursamaz, alaycı tavırlar takınmakta ve işini düşünmemektedir. Bununla birlikte işi bırakmak, örgütten ve bulunduğu çevreden uzaklaşmak istemektedir. Bu durumda izole edilmiş bir işgörende tükenmişlik belirtilerinin bulunduğunu söylemek mümkündür.

İşgörenin kendine yabancılaşması, yabancılaşmanın bir başka boyutudur. Kendisine yabancılaşan birey, özellikle kendisiyle iletişim kuramamaktadır. Kendisiyle iletişim bozukluğu yaşayan birey, ne yapmak istediğini ve ne yaptığını bilemez hale gelmektedir. Yabancılaşma duygusunu işine, örgüte ya da diğer çalışanlara karşı değil, aksine; kendine karşı hisseden bireyler kendi varlıklarından haberdar değildir. Bu durum işgörenin ortaya çıkardığı hizmet ya da ürün ile kendisi arasında ilişki kuramamasına yol açmaktadır.

Geyer'e göre kendine yabancılaşma durumu, bireyin bilincini kaybetmesi halinde de ortaya çıkabilmektedir (Geyer, 1976:26). Yani birey yaptığı işe ve gösterdiği çabaya değil, sonucunda alacağı paraya bakmaktadır. İşi yapma sürecindeki psikolojisi, istekleri ve gerçekleştirmeyi düşündüğü amaçları onun için artık önem arz etmemektedir.

Kendisiyle iletişim kuramayan bireyler başkalarıyla iletişim kurmakta zorluk çekebilmektedir. Böylelikle kendilerinin, ne yaptıklarının ya da hangi sonuca ulaştıklarının kontrolünden haberdar olamamaktadır. Bu durum duyarsızlaşma ile bütünleşmektedir.

Kendilerine yabancılaşan işgörenler yaptıklara işe değil, aldıkları ücrete, terfilere ya da takdirlere bakmaktadırlar. Dolayısıyla bu işgörenler yaptıkları işten doyum alamamaktadır. İş doyumsuzluğu tükenmişliğe neden olduğundan işgörenlerin kendilerine yabancılaşmaları dolaylı bir tükenmişlik belirtisidir.

Diğer taraftan, kendilerine yabancılaşan işgörenler potansiyel güçlerinin farkında olamamaktadırlar. Bu farkındalıktan yoksun olan işgörenler, hiçbir işe yaramadıkları hissine varmaktadır. Penis'in tükenmişlik tanımına göre işgörenler bu hisse kapılıyorlarsa, tükenmişlik duygusu yaşamaya başlamaktadırlar.

İşgörenlerin örgüt içerisinde hiçbir işe yaramadıklarını düşünmeleri kişisel başarı noksanlığı ile de yakından ilişkilidir. Bu işgörenler kendilerine karşı negatif düşünce besleyen bireylerdir. Bu durum gerek kendileri gerekse başkaları tarafından düzeltilemez ise işgörenler tükenmişlik sendromu yaşamaya başlayabilmektedir. Bununla birlikte, kendine yabancılaşma ile kişisel başarı noksanlığı arasında anlamlı bir ilişki olduğunu söylemek pek mümkün değildir.

Seeman, yabancılaşma ve alkol alma arasındaki ilişkiyi incelediği araştırmasında, güçsüzlük ile birleşen toplumsal yalıtılmışlığın güçlü bir içki içme isteği oluşturduğunu belirlemiştir. Alkol kullanımı tükenmişlik için davranışsal belirtiler arasında kabul edilmektedir.

Yapılan açıklamalardan da anlaşılacağı üzere yabancılaşan bir insanda tükenmişlik belirtileri görülmektedir. Bu belirtiler bireyde sürekli olarak görüldüğü takdirde tükenmişlik sendromu ortaya çıkmaktadır. Çünkü yapılan araştırmalar, tükenmişlik sendromunun kronik bir olgu ve olumsuzlukların devam etmesi durumunda ortaya çıkan bir hastalık olduğunu ortaya koymuştur.

Yabancılaşan bireyin gösterdiği davranışlar süreklilik arz ettiğinde, tükenmesine neden olmaktadır. Yabancılaşmış bir bireyin sergilediği davranışlar tükenmişlik belirtisi olarak kabul edilmektedir. Yabancılaşma duygusu bireyde devam ettiği takdirde, bir süre sonra tükenmişlik duygusu belirmektedir. Başka bir deyişle bireyin, yabancılaşmanın

türlerinden herhangi birini yaşaması halinde takındığı tavırlar tükenmişlik sendromunun belirtileri arasındadır. Örneğin, güçsüzlük türündeki yabancılaşma duygusunu yaşayan bireyin davranışlarının sürekliliği, onun tükenmesine neden olmaktadır. Bu durumda bireyde gerçekleşen öncelikli olumsuz duygu yabancılaşmadır. Kişi bu duygudan kurtulamaz ya da kurtarılamazsa tükenmişlik sendromu yaşamaya başlamaktadır. Bununla birlikte kimi araştırmacılara göre yabancılaşma tükenmişlik sendromunu, kimilerine göre ise tükenmişlik sendromu yabancılaşmayı etkilemektedir. Bu durumda yabancılaşma ve tükenmişlik sendromu arasında çift yönlü bir ilişkinin olduğunu söylemek mümkündür. Başka bir deyişle tükenmişlik sendromu yabancılaşmayı, yabancılaşma da yabancılaşma tükenmişlik sendromunu etkilemektedir.

Görüldüğü gibi yabancılaşma ve tükenmişlik sendromu aynı belirtileri göstermektedir. İşgörenlerin yabancılaşma ve tükenmişlik sendromu yaşamalarına neden olan faktörler birbirine benzerdir. Yabancılaşma ve tükenmişlik sendromunun alt boyutları arasındaki ilişki de oldukça yüksektir.

ARAŞTIRMAYA YÖNELİK METODOLOJİ VE BULGULAR

Örgütsel yabancılaşmanın tükenmişlik sendromu ile ilişkisini belirlemeye yönelik olarak yapılan bu araştırmanın metodolojisi ve araştırmada elde edilen bulgular aşağıda özetlenmeye çalışılmıştır.

ARAŞTIRMANIN AMACI

Yabancılaşma ve tükenmişlik sendromu çalışanların örgüt içinde negatif tutum takınmalarına neden olan duygulardır. Bu durum, örgüt bireylerinin olumsuz duygular sonucunda gösterdikleri davranış bozukluklarla ortaya çıkmaktadır. Araştırmada işgörenleri olumsuz yönde etkileyen ve bu olumsuz duyguların etkisiyle gerek işgörenler gerekse örgütler açısından farklı sorunlara yol açan yabancılaşmanın alt boyutları ile tükenmişlik sendromunun alt boyutları arasında ilişki olup olmadığının belirlenmesi amaçlanmıştır.

ARAŞTIRMANIN KAPSAMI

Bu araştırma İstanbul'da sigorta sektöründe faaliyet gösteren bir işletmede yapılmıştır. Ulaşılabilen kaynaklar arasında yabancılaşma ve tükenmişlik sendromu konularıyla ilgili sigorta sektöründe faaliyet gösteren bir işletmede daha önce böyle bir araştırmanın yapılmamış olması, araştırmanın bu işletmede yapılması kararında etkili olmuştur. Araştırmanın ana kütlesi 230 kişidir. Araştırma evreninin tamamına ulaşma imkânı bulunmadığından araştırma uygulamasının yapılması için örneklem seçme yoluna gidilmiştir. α = 0,05 anlamlılık düzeyinde ± % 10'luk örnekleme hatası ile yapılacak bir anket uygulaması için örneklemin 70 olması gerekir (Baş, 2001: 46). Bu araştırma 120 kişiyle yapılmıştır

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırma verileri anket yolu ile elde edilmiştir. Anketin birinci bölümünde anketi yanıtlayan kişilerin demografik özellikleri ile ilgili; ikinci bölümde, örgüt bireylerinin yabancılaşma duygularını tespit etmeye yönelik ifadelerle ilgili ve üçüncü bölümde de tükenmişlik sendromunu belirleyebilme ile ilgili ifadeler bulunmaktadır.

Araştırma verilerinin elde edilmesinde kullanılan tükenmişlik ölçeği anket soruları, Maslach (1981) tarafından geliştirilen ölçekten uyarlanmıştır. Yabancılaşma ölçeği ise Babür (2009) tarafından uygulanan ölçeğin sigorta sektörüne uymadığını düşündüğümüz değişkenleri çıkarılarak oluşturulmuştur. Araştırmanın pilot uygulaması İstanbul genel müdürlükteki sigorta şirketinin 30 kişiye yapılmıştır. Pilot çalışmasında elde edilen verilerin geçerlilik ve güvenilirliği test edilmiştir. Güvenilirlik analizi sonucunda Alpha katsayısı 0,903 olarak ölçülmüştür. Analiz sonuçlarının güvenirlilik-geçerlilik analizi açısından anketin anlaşılır olduğu ve değişkenlerin bu ölçekleri ölçebileceği kanısına varılmıştır.

ARAŞTIRMANIN HİPOTEZLERİ

Araştırmanın hipotezleri aşağıdaki gibidir:

H_1 : Ankete katılan örgüt bireylerinin yabancılaşma boyutlarından güçsüzlük ile tükenmişlik boyutlarından duygusal tükenme arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_2: Ankete katılan örgüt bireylerinin yabancılaşma boyutlarından güçsüzlük ile tükenmişlik boyutlarından duyarsızlaşma arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_3: Ankete katılan örgüt bireylerinin yabancılaşma boyutlarından güçsüzlük ile tükenmişlik boyutlarından kişisel başarı noksanlığı arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_4: Ankete katılan örgüt bireylerinin yabancılaşma boyutlarından anlamsızlık ile tükenmişlik boyutlarından duygusal tükenme arasında anlamlı bir ilişki vardır.
H_5: Ankete katılan örgüt bireylerinin yabancılaşma boyutlarından anlamsızlık ile tükenmişlik boyutlarından duyarsızlaşma arasında anlamlı bir ilişki vardır.
H_6: Ankete katılan örgüt bireylerinin yabancılaşma boyutlarından anlamsızlık ile tükenmişlik boyutlarından kişisel başarı noksanlığı arasında anlamlı bir ilişki vardır.
H_7: Anket yapılan örgütteki yabancılaşma boyutlarından kuralsızlık ile tükenmişlik boyutlarından duygusal tükenme arasında anlamlı bir ilişki vardır.
H_8: Anket yapılan örgütteki yabancılaşma boyutlarından kuralsızlık ile tükenmişlik boyutlarından duyarsızlaşma arasında anlamlı bir ilişki vardır.
H_9: Anket yapılan örgütteki yabancılaşma boyutlarından kuralsızlık ile tükenmişlik boyutlarından kişisel başarı noksanlığı arasında anlamlı bir ilişki vardır.
H_{10}: Anket yapılan örgütteki yabancılaşma boyutlarından bireylerin kendine yabancılaşması ile tükenmişlik boyutlarından duygusal tükenme arasında anlamlı bir ilişki vardır.
H_{11}: Anket yapılan örgütteki yabancılaşma boyutlarından bireylerin kendine yabancılaşması ile tükenmişlik boyutlarından duyarsızlaşma arasında anlamlı bir ilişki vardır.
H_{12}: Anket yapılan örgütteki yabancılaşma boyutlarından bireylerin kendine yabancılaşması ile tükenmişlik boyutlarından kişisel başarı noksanlığı arasında anlamlı bir ilişki vardır.

VERİLERİN ANALİZİ

Veriler, sigorta sektöründe faaliyet gösteren bir işletmenin işgörenlerinin yabancılaşma ve tükenmişlik sendromu süreci hakkındaki görüşleri esas alınarak elde edilmiştir. Araştırma kapsamında gerçekleştirilen anket uygulaması sonucunda elde edilen veriler SPSS 17.0 for Windows paket programına yüklenmiş ve araştırma amaçları doğrultusunda istatistiksel analizlere tabi tutulmuştur.

Araştırmada elde edilen veriler, her soruya ve konu alanına göre frekans ve yüzde halinde gösterilmiştir. Araştırmada yabancılaşma ve tükenmişlik sendromunun sigorta sektöründe faaliyet gösteren bir işletmedeki önemini belirlemek amacıyla geliştirilen hipotezlerin test edilmesinde kullanılacak faktörlerin belirlenmesi amacıyla faktör analizi yapılmıştır. Hipotezlerin test edilmesi için korelasyon analizleri kullanılmıştır.

BULGULAR VE YORUMLAR

Bu bölümde bulgular ve yorumlar bir arada verilmektedir. Önce bulgular ifade edilmiş daha sonrasında yorumları yapılmıştır.

Ankete Katılan İşletmelerin Demografik Özellikleri

Bu kısımda ankete cevap veren katılımcıların yaş, cinsiyet, medeni durum, sektörde ve işletmede çalışma sürelerine ilişkin bulgulara yer verilmektedir.

Araştırmaya katılan kişilerin yaş dağılımlarına göre 6 katılımcı (% 5) 20-25 yaş grubunda, 35 katılımcı (% 29,2)' si 26-30 yaş grubunda, 42 katılımcı (% 35) 31-35 yaş grubunda, 22 katılımcı (% 18,3) 36-40 yaş grubunda, 15 katılımcı (% 12,5) 40'ın üzeri yaş grubunda bulunmaktadır.

Araştırmaya katılan kişilerin cinsiyetlerine bakıldığında 71 katılımcının (% 59,2) erkek ve 49 katılımcının (% 40,8) kadın olduğu gözlenmektedir.

Araştırmaya katılan kişilerin medeni durumlarına bakıldığında 64 katılımcının (% 53,3) evli, 56 katılımcının (% 46,7) bekar olduğu ortaya çıkmıştır.

Araştırmaya katılan kişilerin aylık ortalama gelirlerine (TL) bakıldığında katılımcılardan 12'sinin (% 10) 851-1000 lira arasında, 7'sinin (%5,8) 1001-1250 lira arasında, 22'sinin (% 18,3) 1251-1500 lira arasında, 79'unun (% 65,8) ise 1500 liradan fazla ücret aldıkları görülmüştür.

Araştırmaya katılan kişilerin sigorta sektöründe çalışma sürelerine bakıldığında katılımcılardan 6'sının (% 5) 1 yıldan az, 18'inin (% 15) 1-3 yıl arasında, 28'inin (% 23,3) 4-6 yıl arasında, 23'ünün (% 19,2) 7-9 yıl arasında ve 45'inin (% 37,5) 9 yıldan fazla çalıştıkları görülmüştür.

Araştırmaya katılanların çalıştıkları işletmede bulundukları süreye göre dağılımlarına bakıldığında katılımcıların 10'unun (% 8,3) 1 yıldan az, 23'ünün (% 19,2) 1-3 yıl arasında, 42'sinin (% 35) 4-6 yıl arasında,

14'ünün (% 11,7) 7-9 yıl arasında ve 31'inin (% 25,8) de 9 yıldan fazla süredir bu işletmede çalıştıklarını beyan ettikleri görülmüştür.

Yabancılaşma İçin Güvenirlik Analizi

Geliştirilen 25 değişkenli (N of Items = 25) Likert tipi anket verilerinin güvenilirliği Cronbach's Alpha yöntemi ile ölçülmüştür. Alfa değerleri 0 ile 1 arası değerler almakta ve kabul edilebilir bir değerin en az 0,7 olması arzu edilmektedir. Ancak inceleme türü çalışmalarda bu değerin 0,5'e kadar makul olarak kabul edileceği de bazı araştırmacılarca öngörülmektedir (Altunışık vd.,2007: 116). Yabancılaşma için daha çok Babür (2009)'ün çalışmasındaki anket sorularından yararlanılmıştır. Çalışmada yabancılaşma boyutlarını ifade eden faktörleri belirlemek amacıyla hazırlanan anketin güvenirliğini ölçmek için, ön çalışmada 30 kişi üzerinde (N of Cases = 30,0) uygulama yapılmıştır. Ölçümler sırasında güvenilirliği düşüren 3 değişken değerlendirme dışı bırakılmış ve yapılan analiz sonucunda, anket verilerinin Alpha katsayısı, 0,963 olarak saptanmıştır. Bu değer 1.00'a çok yakın bir değer olduğundan anketin güvenilir olduğuna ve dolayısıyla araştırmada kullanılmasına karar verilmiştir.

Yabancılaşma İçin Faktör Analizi

Araştırmada kullanılan değişkenlerin faktör yapısını belirlemek için Temel Bileşenler Analizi (Principal Componentes Analysis) ve faktör gruplarını oluşturmak için Varimaks Dönüştürmesi (Varimax Rotation) kullanılmıştır. Yabancılaşma ve tükenmişlik sendromu arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla hazırlanan anket sorularından elde edilen veriler üzerinde faktör analizi kullanılarak ölçeğin yapı geçerliliği incelenmiş ve faktörler bulunmuştur. Faktörlere ait faktör yükleri, alfa değerleri ile açıklanan varyans değerleri aşağıdaki gibidir.

Tablo 1: Yabancılaşma İçin Faktör Tablosu

1= Anlamsızlık, 2= Kuralsızlık, 3= Güçsüzlük, 4= Kendine Yabancılaşma	1	2	3	4
7) Hayatın hiçbir anlam taşımadığını düşünüyorum	0,808			
19) Çevremdekilerle pek fazla sosyalleşmem	0,802			
16) Genel olarak toplumsal çevreden dışlandığım duygusuna kapılıyorum	0,786			
9) Yaptığım işin, çalıştığım işletme için gereksiz olduğunu düşünüyorum	0,771			
18) Sosyal hayatım yok	0,702			
8)Dünyayı anlamakta güçlük çekiyorum	0,693			
20) Benim gibi düşünen birilerini bulmakta zorlanıyorum	0,68			
24) Arkadaşsız ve dostsuz kalmamak için doğru şeyleri yapmadığım zamanlar olmuştur	0,664			
14) Bu işletmede kurallara aykırı davrandığımda suçluluk duygusu hissetmiyorum	0,633			
5) İş yerinde ortaya çıkan sorunlarla mücadele etme gücümün olmadığını hissediyorum	0,622			
10) Doğrularla yanlışları ayırmak çok zorlaşmaya başladı	0,573			
13) Bu işletmede arkasına güvenene yasak kalmadı		0,789		
12) Bu işletmede kurallara uyanın kaybettiğini düşünüyorum		0,676		
11) Pek çok işte kuralsızlık baş göstermekte		0,656		
25) Yaptığım işten çok, sonunda alacağım ücret beni ilgilendiriyor		0,65		
1) İşimde yapabileceğim pek çok şeyi yapamadığımı hissediyorum		0,628		
2) Yaptığım işin kontrolünün bende olmadığını düşünüyorum		0,572		
3) Bu işletmenin bir işgöreni olarak kendimi işe yaramaz ve önemsiz hissediyorum			0,648	
6) İş yerinde yaptığım iş sonucu ortaya çıkan ürün ya da hizmeti tam olarak belirleyemiyorum			0,559	
15) Bu işletmede insanın işinde başarılı olabilmesi için aynı seviyedeki rakiplerine karşı hile yapması gerektiğini düşünüyorum			0,486	
22) Huzuru bozmamak adına taviz verdiğim olmuştur				0,797
23) İyi görünmek için gerçeği yansıtmadığım zamanlar olmuştur				0,77

Tabloda yapılan faktör analizi sonuçlarına göre belirlenen faktöre ait faktör yükleri sosyal bilimler için kabul edilebilir düzeyde bulunmuştur. Bulunan faktörler içerdiği maddelere göre; “Anlamsızlık”, “Kuralsızlık”, “Güçsüzlük” ve “Kendine Yabancılaşma” olarak adlandırılmıştır.

Tablo 2: Yabancılaşma Faktörlerine Ait Değerler

Faktörler	Değişken Sayısı	Alfa	Açıklanan Varyans	Öz Değer
Anlamsızlık	11	0,923	28,609	9,201
Kuralsızlık	6	0,821	17,976	2,179
Güçsüzlük	3	0,713	10,573	1,575
Kendine Yabancılaşma	2	0,527	7,127	1,179
Toplam Açıklanan Varyans		**64,249**		
Cronbach Alpha		**0,963**		
KMO Test		**0,866**		
Bartlett's Test of Sphericity		**X^2: 1638,967; Sig:0,001**		

Yabancılaşmaya ait verilere uygulanan faktör analizi sonuçları yukarıdaki tabloda gösterilmektedir. Yabancılaşmaya yönelik geliştirilen toplam 25 ifade bulunmaktadır. Ancak faktör analizinde 22 ifade kullanılmıştır. Faktör analizine tabi tutulan 22 ifadeden 4 faktör tespit edilmiştir. Elde edilen 4 faktör toplam varyansın % 64,249'unu açıklamaktadır. Yapılan analizde KMO test değerinin 0,866 çıkması bu örnek büyüklüğünün iyi olduğunu; Bartlett test değerinin 0,001 çıkması ($p<0,05$) ise verilerin normal dağılıma sahip olduğu anlamına gelmektedir.

Tabloda faktörlere ait iç tutarlılık (Cronbach's Alpha) değerleri belirtilmiştir. Analiz sonucunda Cronbach's Alpha değerleri 0,923, 0,821, 0,713 ve 0,527 bulunmuştur. Söz konusu değerlerin kabul edilebilir düzeyde olduğu görülmektedir. Tabloda elde edilen faktörlere dahil olan ifadelere ilişkin olarak alfa değerleri ile her bir faktörün açıkladıkları varyans değerleri yer almaktadır.

Tükenmişlik Sendromu İçin Güvenirlik Analizi

Geliştirilen 22 değişkenli (N of Items = 22) Likert tipi anket verilerinin güvenilirliği Cronbach's Alpha yöntemi ile ölçülmüştür. Maslach'ın çalışmasında bütün değişkenler değerlendirmeye alınmış ve Cronbach's Alpha değeri 0,83 olarak bulunmuştur. Ancak bu çalışmada yapılan güvenirlik ölçümünde güvenilirliği düşüren 9 değişken değerlendirme dışı bırakılmış ve yapılan analiz sonucunda, anket verilerinin Alpha katsayısı, 0,882 olarak saptanmıştır. Bu değer 1.00'a yakın bir değer olduğundan anketin güvenilir olduğuna ve dolayısıyla araştırmada kullanılmasına karar verilmiştir.

Tükenmişlik Sendromu İçin Faktör Analizi

Araştırmada kullanılan değişkenlerin faktör yapısını belirlemek için Temel Bileşenler Analizi (Principal Componentes Analysis) ve faktör gruplarını oluşturmak için Varimaks Dönüştürmesi (Varimax Rotation) kullanılmıştır.

Yabancılaşma ve tükenmişlik sendromunun arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla hazırlanan anket sorularından elde edilen veriler üzerinde faktör analizi kullanılarak ölçeğin yapı geçerliliği incelenmiş ve faktörler bulunmuştur. Faktörlere ait faktör yükleri, alfa değerleri ile açıklanan varyans değerleri aşağıdaki gibidir.

Tablo 3: Tükenmişlik İçin Faktör Tablosu

1= Duyarsızlaşma, 2= Duygusal Tükenme, 3= Kişisel Başarı Noksanlığı	1	2	3
10) Bu işe girdiğimden beri insanlara karşı daha duyarsız oldum	0,831		
11) Bu işin beni duygusal açıdan körelttiğinden endişe ediyorum	0,687		
13) İşimin beni kısıtladığını düşünüyorum	0,666		
15) Hizmet verdiğim bazı kişilere ne olduğu beni gerçekten ilgilendirmiyor	0,66		
8) İşimden dolayı tükendiğimi hissediyorum	0,658		
1) İşimden soğuduğumu hissediyorum	0,565		
2) İş günü sonunda kendimi bitkin hissediyorum		0,778	
22) Hizmet verdiğim kişilerin bazı sorunları yüzünden, beni suçladıklarını hissediyorum		0,768	
20) Sabrımın tükendiğini hissediyorum		0,717	
6) Bütün gün insanlarla çalışmak, beni gerçekten geriyor			0,859
16) İnsanlarla doğrudan birlikte çalışmak bende çok fazla strese sebep oluyor			0,757
3) Sabah kalktığımda ve işte, diğer insanlarla yüz yüze gelmek zorunda olduğumda kendimi yorgun hissediyorum			0,619
5)Hizmet verdiğim bazı kişilere soğuk ve ilgisizmişim gibi davrandığımı hissediyorum			0,475

Tabloda yapılan faktör analizi sonuçlarına göre belirlenen faktöre ait faktör yükleri sosyal bilimler için kabul edilebilir düzeyde bulunmuştur. Bulunan faktörler içerdiği maddelere göre; "Duyarsızlaşma", "Duygusal Tükenme" ve "Kişisel Başarı Noksanlığı" olarak adlandırılmıştır.

Tablo 4: Tükenmişlik Sendromu Faktörlerine Ait Değerler

Faktörler	**Değişken Sayısı**	**Alfa**	**Açıklanan Varyans**	**Öz Değer**
Duyarsızlaşma	6	0,84	25,632	5,515
Duygusal Tükenme	3	0,734	18,733	1,452
Kişisel Başarı Noksanlığı	4	0,766	18,333	1,183
Toplam Açıklanan Varyans				**62,698**
Cronbach Alpha				**0,882**
KMO Test				**0,817**
Bartlett's Test of Sphericity				**X^2: 725,878 ; Sig:0,001**

Bu çalışmada tükenmişlik sendromuna ait verilere uygulanan faktör analizi sonuçları yukarıdaki tabloda yer almaktadır. Analiz sonucunda elde edilen 3 faktör toplam varyansın % 62,698'ini açıklamaktadır. Yapılan analizde KMO test değeri nin 0,817 çıkması örnek büyüklüğünün iyi olduğu; Bartlett test değerinin 0,001 çıkması ($p<0,05$)

ise verilerin normal dağılıma sahip olduğu anlamına gelmektedir. Çalışmalarda Maslach tükenmişlik ölçeği esas alınmasına rağmen, bu çalışmadaki örneklemin diğer çalışmalardaki örneklemlerden farklı olması nedeni ile ankette yer alan ifadelerden bazıları elimine edilmiştir. Buna göre duyarsızlaşma için 0,84, duygusal tükenme için 0,734 ve kişisel başarı noksanlığı için 0,766 olarak alpha değerleri bulunmuştur.

Araştırma Hipotezlerinin Test Edilmesi

Araştırma hipotezlerinin test edilmesinde korelasyon analizi kullanılmıştır. Korelasyon analizi sonucunda yabancılaşma ve tükenmişlik sendromunun alt boyutları arasında ilişkinin olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Tablo 5: Yabancılaşma ve Tükenmişlik Sendromu Faktörlerine İlişkin Korelasyon Değerleri

		1	2	3	4	5	6	7
1.Duyarsızlaşma	R	1						
	P							
2.Duygusal Tükenme	R	,519**	1					
	P	0,000						
3.Kişisel Başarı Noksanlığı	R	,508**	,491**	1				
	P	0,000	0,000					
4.Anlamsızlık	R	,246**	0,063	0,097	1			
	P	0,007	0,496	0,29				
5.Kuralsızlık	R	,480**	,268**	,196*	,473**	1		
	P	0,000	0,003	0,032	0,000			
6.Güçsüzlük	R	,512**	,270**	,272**	,604**	,674**	1	
	P	0,000	0,003	0,003	0,000	0,000		
7.Kendine Yabancılaşma	R	,281**	,283**	0,151	0,037	0,071	0,058	1
	P	0,002	0,002	0,1	0,687	0,442	0,527	

**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Değişkenler arası korelasyon analizi sonucunda, değişkenler arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Değişkenler arasında $p<0,01$ve 0,05 anlam düzeylerinde çift yönlü pozitif ilişkiler olduğu, bazı değişkenler arasında ise istatistiksel olarak anlamlı ilişki olmadığı ($p>0,05$) belirlenmiştir. Araştırma hipotezlerinin test sonuçları aşağıda yer almaktadır.

Tablo 6: Araştırmaya Yönelik Hipotezler Ve Sonuçları

HİPOTEZLER	ANALİZ TÜRÜ	p< 0,05 p > 0,05	SONUÇ
H_1 : Ankete katılan örgüt bireylerinin yabancılaşma boyutlarından güçsüzlük ile tükenmişlik boyutlarından duygusal tükenme arasında anlamlı bir ilişki vardır.	Korelasyon	0,030	KABUL
H_2: Ankete katılan örgüt bireylerinin yabancılaşma boyutlarından güçsüzlük ile tükenmişlik boyutlarından duyarsızlaşma arasında anlamlı bir ilişki vardır.	Korelasyon	0,000	KABUL
H_3: Ankete katılan örgüt bireylerinin yabancılaşma boyutlarından güçsüzlük ile tükenmişlik boyutlarından kişisel başarı noksanlığı arasında anlamlı bir ilişki vardır.	Korelasyon	0,003	KABUL
H_4: Ankete katılan örgüt bireylerinin yabancılaşma boyutlarından anlamsızlık ile tükenmişlik boyutlarından duygusal tükenme arasında anlamlı bir ilişki vardır.	Korelasyon	0,496	RED
H_5: Ankete katılan örgüt bireylerinin yabancılaşma boyutlarından anlamsızlık ile tükenmişlik boyutlarından duyarsızlaşma arasında anlamlı bir ilişki vardır.	Korelasyon	0,007	KABUL
H_6: Ankete katılan örgüt bireylerinin yabancılaşma boyutlarından anlamsızlık ile tükenmişlik boyutlarından kişisel başarı noksanlığı arasında anlamlı bir ilişki vardır.	Korelasyon	0,270	RED
H_7: Anket yapılan örgütteki yabancılaşma boyutlarından kuralsızlık ile tükenmişlik boyutlarından duygusal tükenme arasında anlamlı bir ilişki vardır.	Korelasyon	0,000	KABUL
H_8: Anket yapılan örgütteki yabancılaşma boyutlarından kuralsızlık ile tükenmişlik boyutlarından duyarsızlaşma arasında anlamlı bir ilişki vardır.	Korelasyon	0,000	KABUL
H_9: Anket yapılan örgütteki yabancılaşma boyutlarından kuralsızlık ile tükenmişlik boyutlarından kişisel başarı noksanlığı arasında anlamlı bir ilişki vardır.	Korelasyon	0,032	KABUL
H_{10}: Anket yapılan örgütteki yabancılaşma boyutlarından bireylerin kendine yabancılaşması ile tükenmişlik boyutlarından duygusal tükenme arasında anlamlı bir ilişki vardır.	Korelasyon	0,002	KABUL
H_{11}: Anket yapılan örgütteki yabancılaşma boyutlarından bireylerin kendine yabancılaşması ile tükenmişlik boyutlarından duyarsızlaşma arasında anlamlı bir ilişki vardır.	Korelasyon	0,002	KABUL
H_{12}: Anket yapılan örgütteki yabancılaşma boyutlarından bireylerin kendine yabancılaşması ile tükenmişlik boyutlarından kişisel başarı noksanlığı arasında anlamlı bir ilişki vardır.	Korelasyon	0,100	RED

Yabancılaşma ve tükenmişlik sendromuna ait alt boyutların birbirleri ile ilişkilerinin olup olmadığını incelemek için korelasyon analizi yapılmıştır. Bu analiz sonucunda anlamsızlığın duygusal tükenme ve kişisel başarı noksanlığı ile kendine yabancılaşmanın ise kişisel başarı noksanlığı ile ilişkisinin olmadığı ortaya çıkmıştır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Yabancılaşma boyutları literatüre göre; güçsüzlük, kuralsızlık, anlamsızlık, kendine yabancılaşma ve örgüt içi yalıtılmışlık olmasına rağmen, anket sonuçlarına göre anketi dolduran örgüt bireyleri tarafından farklı bir yabancılaşma boyutu olarak anlaşılmadığından örgüt içi yalıtılmışlık boyutu elimine edilmiştir.

Örgüt bireylerinin sektörde çalışma durumlarına bakıldığında güçsüzlük, anlamsızlık, kendine yabancılaşma ve kişisel başarı noksanlığında farklılık olduğunu göstermiştir. Örgüt bireylerinin işletmede çalışma süreleri ise sadece anlamsızlık ve güçsüzlüğü etkilemektedir.

Yabancılaşma ve tükenmişlik sendromunun alt boyutlarının birbirleri ile ilişkileri incelendiğinde aralarında pozitif çift yönlü bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda yabancılaşma tükenmişlik sendromunu etkilediği gibi, tükenmişlik sendromu da yabancılaşmayı etkilemektedir. Yabancılaşma boyutlarından anlamsızlığın duygusal tükenme ve kişisel başarı noksanlığı ile ilişkisinin bulunmadığı ortaya çıkmıştır. Benzer şekilde, kendine yabancılaşmanın ile kişisel başarı noksanlığı arasında da bir ilişki olmadığı görülmüştür. Bunların haricindeki alt boyutların birbirleriyle ilişkili olduğu gözlenmiştir.

Yabancılaşma ve tükenmişlik sendromu arasında yakın derecede bir ilişki olduğu literatürdeki birçok çalışmanın sonuçları arasında yer almaktadır. Bu açıdan bakıldığında çalışma literatürdeki diğer çalışmaları destekler niteliktedir. Çalışmada yabancılaşmanın alt boyutu olan anlamsızlık ile tükenmişlik sendromunun alt boyutlarından olan duygusal tükenme ve kişisel başarı noksanlığı arasında bir ilişkinin olmadığı gözlenmiştir. Çünkü anlamsızlık duygusu içinde olan örgüt bireyi bir arayış içerisindedir ve tedirgin davranışlar sergilemektedir. Diğer taraftan bireyin bir şeyler öğrenme çabasına girmediği durumlarda duygusal tükenme yaşamaya başladığını öne sürebiliriz. Bu bağlamda arayış içerisine giren bir bireyin henüz duygusal tükenme aşamasına gelmediğini söylemek mümkündür. Aynı zamanda örgüt bireyi anlamsızlık duygusu içerisinde olduğunda etrafındaki pek çok şeyi sorguladığı gibi kendisini de sorgulamaktadır. Ancak bu sadece bir sorgulama olup, bireyi kendisinin başarısız olduğu sonucuna vardırmamaktadır. Eğer ki birey sorgulama sonucunda kendisinin başarısız olduğu yargısına varırsa kişisel başarı noksanlığının varlığından söz edebiliriz.

Yine yabancılaşma boyutlarından kendine yabancılaşma ile tükenmişlik sendromuna ait bir alt boyut olan kişisel başarı noksanlığı arasında da bir ilişkinin olmadığı gözlenmiştir. Kendine yabancılaşma bireyin kendisiyle olan iletişimini koparması anlamına gelmektedir. Birey kendisiyle olan iletişimini kopardığı takdirde kendisini sorgulayamayıp başarısızlığını tespit edemeyecektir.

KAYNAKÇA

AGARWAL, Sanjeev, (1993), "Influence of Formalization on Role Stress, Organizational Commitment, and Work Alienation of Salespersons: A Cross- National Comparative Study", Journal of International Business Studies, Vol. 24, No. 4, pp. 715–739.

AKÇAMETE, Gönül, Sema, KANER ve Bülbin, SUCUOĞLU, (2001), Öğretmenlerde Tükenmişlik, İş Doyumu ve Kişilik, Nobel Yayın Dağıtım, 1. Baskı, Ankara.

ALKAN, Türker ve Doğu, ERGİL, (1980), Siyaset Psikolojisi, Turhan Kitapevi, Ankara.

ALTAY, Birsen, Demet, GÖNENER ve Ceren, DEMİRKIRAN (2010), "Bir Üniversite Hastanesinde Çalışan Hemşirelerin Tükenmişlik Düzeyleri ve Aile Desteğinin Etkisi", Fırat Tıp Dergisi, Cilt: 15, Sayı:1, ss.10-16.

ALTUNIŞIK, Remzi, Recai, COŞKUN, Serkan, BAYRAKTAROĞLU ve Engin, YILDIRIM, (2007), Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı, Sakarya Yayıncılık, 5. Baskı, Sakarya.

BABÜR, Serpil, (2009), "Turizm Sektöründe Örgütsel Yabancılaşma: Antalya Beş Yıldızlı Konaklama İşletmelerine Yönelik Bir Araştırma", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

BAŞ, Türker, (2001), Anket: Anket Nasıl Hazırlanır?, Anket Nasıl Uygulanır?, Anket Nasıl Değerlendirilir?, Seçkin Yayıncılık, Ankara.

BAŞÖREN, M. (2005), "Çeşitli Değişkenlere Göre Rehber Öğretmenlerinin Tükenmişlik Düzeylerinin İncelenmesi: Zonguldak İli Örneği", Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Zonguldak.
BAYAT, Bülent, (1996), "Çimento ve Otomotiv Sektörlerinde Çalışan İşçiler Arasında Yabancılaşmanın Karşılaştırmalı Olarak Araştırılması", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
BOLTON, Charles, (1972), "Alienation and Action: A Study of Peace-Group Members", The American Journal of Sociology, Vol.78, No.3, pp. 537–561.
BÜYÜKYILMAZ, Ozan, (2007), "İşletmelerde Yabancılaşmanın Sosyolojik Psikolojik Etkileri ve Türkiye Taşkömürü Kurumunda Bir Uygulama", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karaelmas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak.
CEYLAN, Adnan ve Seyfettin SULU (2011), "Organizational Injustice And Work Alienatıon", Ekonomika a Management, Vol.2, pp.65-78.
CORDES, Cynthia L., Thomas W., DOUGHERTY and Michael, BLUM, (1997), "Pattern of Burnout Among Managers and Professionals: A Comparasion of Models", Journal of Organizational Behavior, Vol: 18,Sayı: 6, pp. 685-701.
DİNÇ, Kadriye (2008), "Yardım Mesleklerinde Tükenmişlik Sendromu, Dönem Projesi, Ankara Üniversitesi, SOSYAL Bilimler Enstitüsü, Ankara.
ELMA, Cevat, (2003), "İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin İşe Yabancılaşması: Ankara İli Örneği", Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
FREUDENBERGER, Herbert J., (1974), "Staff Burnout", Journal of Social Issues, Vol: 30, pp. 159- 165.
FETTAHLIOĞLU, Tamara (2006), "Örgütlerde Yabancılaşmanın Yönetimi: Kahramanmaraş Özel İşletme ve Kamu Kuruluşlarında Karşılaştırmalı Bir Araştırma, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Kahramanmaraş.
FROMM, Erich, (1991), Freud Düşüncesinin Büyüklüğü ve Sınırlılığı, Çev: Arıtan, Aydın, Arıtan Yayınevi, 3. Baskı, İstanbul.
GAINES, Jeannie and John M., JERMİER, (1983), "Emotional Exhaustion in a High Stres Organization", Academy of Management Journal, Vol:26, Sayı: 4, pp, 567 -586.
GEYER, Roland and David, SCHWEITZER, (1976), Theories Of Alienation, Critical Perspectives In Philosophy And The Social Sciences, The Hague: Martinus Nijhoff Social Sciences Division.
GEYER, Ronald, (1980), Alienation Theories: A General Systems Approach, Pergamon Press, New York.
GÖKOĞLAN, Kadir (2010), "Kamu İç Denetçilerinde Tükenmişlik Sendromu Üzerine Bir Araştırma", Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
GÜLLÜCE, A.Ç. (2006), "Mesleki Tükenmişlik ve Duygusal Zeka Arasındaki İlişki, Yöneticiler Üzerine Bir Uygulama", Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
http://tdkterim.gov.tr/bts/?kategori=verilst&kelime=yabanc%FDla%FEmak&ayn=tam, (31.05.2011).
IGODAN, O. Christopher and L. H. NEWCOMB, (1986) "Are you experiencing burnout? Symptoms and coping strategies for extension professionals", http://joe.org/joe/1986spring/al.html., (31.05.2011).
IZGAR, Hüseyin, (2001), Okul Yöneticilerinde Tükenmişlik, Nobel Yayın Dağıtım, 1. Baskı, Ankara.
İŞCAN, Ömer Faruk, (2001), "Örgütsel Açıdan Ahlaki Davranış ve Karar Almayı Kolaylaştırıcı Bir Süreç Olarak Ahlaki Yansıma", Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 15, Sayı: 1-2, ss. 285-299.
KAÇMAZ, Nazmiye, (1995), "Tükenmişlik Sendromu", İstanbul Tıp Dergisi, Sayı: 68, ss.29-32.
KILIÇ, Eda, (2010), "Örgütsel Bağlılık, Örgütsel Vatandaşlık Davranışı ve Yabancılaşma Arasındaki İlişki: Çağrı Merkezi Çalışanları Üzerine Uygulama", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
KORMAN, Abraham, (1977), Organizational Behavior, Prentice-Hall Inc, New Jersey.
KURU, Fatih Kurtuluş, (2009), "Küresel Mali Kriz Kapsamında İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamaları ve Örgütsel Yabacılaşma Arasındaki İlişkinin İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
MASLACH, Chiristina and Susan E., JACKSON, (1981), "The Measurement of Experienced Burnout", Journal of Occupational Behaviour, Vol: 2, pp. 99-113.
MASLACH, Christina, Wilmar, SCHAUFELİ and Michael, LEİTTER, (2001), "Job Burnout", Annual Review Psychol, Vol.52, pp. 397- 422.

MİNİBAŞ, Jale (1993), "Yabancılaşma Kavramının İncelenmesi ve Banka Sektörüne Yönelik Bir Araştırma", Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
ÖZKAN, Mukadder BOYDAK (2009), "KKTC'deki İlkokullarda Çalışan Öğretmenlerin Duygusal Tükenmişlik Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından Değerlendirilmesi", Gazi Üniv. Endüstriyel Sanatlar Fakültesi Dergisi, 24\52, ss.52-66.
POLATÇI, Sema (2007), "Tükenmişlik Sendromu ve Tükenmişlik Sendromuna Etki Eden Faktörler"i Gaziosmanpaşa Üniv. Akademik Personel Üzerine Bir Araştırma", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniv. Sos. Bil. Ens. Tokat.
RAJAEEPOUR, Saeed vd.(2012),"Realtionship Between Organization Structure and Organization", Interdisciplinary Journal of Conntemporary Research ın Business, 3\12, pp. 188-196.
SEEMAN, Melvin, (1983), "Alienation Motifs in Contemporary Theorizing: The Hidden Continuity of the Classic Themes", Social Psychology Quarterly, Vol. 46, No. 3, pp.171–184.
SOYSAL, Abdullah, (1997), "Örgütlerde Yabancılaşmaya İlişkin Teorik ve Uygulamalı Bir Çalışma", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
TOLAN, Barlas, (1993), Sosyoloji, Adım Yayıncılık, Ankara.
TUĞRUL, Belma ve Eylem, ÇELİ, (2002), "Normal Çocuklarla Çalışan Anaokulu Öğretmenlerinde Tükenmişlik", Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı:12, ss. 1-11.
TUTAR, Hasan, (1970), "İşgören Yabancılaşması ve Örgütsel Sağlık İlişkisi: Bankacılık Sektöründe Bir Uygulama", Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 65, Sayı:1, ss. 175-204.
UYSALER, Alper L., (2010), " Örgütsel Yabancılaşmanın Örgütsel Bağlılık, İş Tatmini ve İşten Ayrılma Eğilimleri İle Bağlantısı ve Yabancılaşma Yönetimi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gebze Yüksek Teknolojisi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gebze.
WRIGHT, Thomas and A., Douglas, BONETT, (1997), "The Contribution Of Burnout To Work Performance", Journal Of Organizztional Behavior, Vol:18, Sayı:5, pp. 491-499.

TÜRKİYE'DE TELEKOMÜNİKASYON SEKTÖRÜNE YÖNELİK VERGİSEL DÜZENLEMELERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Fazlı YILDIZ, Yrd.Doç.Dr., Dumlupınar Üniversitesi Kütahya İİBF Maliye Bölümü, fyildiz43@hotmail.com

ÖZET: Ülkemizde ekonomik büyümenin önemli unsurlarından birisi olan telekomünikasyon sektöründe kullanıcı sayısındaki artış, vergi politikaları açısından sektörün öneminin artmasına neden olmuştur. 2000 yılından sonra farklı vergi kanunları ile yürürlüğe giren birçok düzenleme, telekomünikasyon sektöründe dolaylı vergi yüklerinin ve telekomünikasyon işletmecileri üzerindeki mali yükümlülüklerin artmasına, aynı zamanda mali yükümlülükler ile ilgili uygulamaların daha karmaşık hale gelmesine neden olmuştur. Bu yükümlülükler sektörde faaliyet gösteren işletmecilerin faaliyet türlerine göre de (sabit, mobil, internet, kablo TV vb.) farklılık göstermektedir. Türkiye'de telekomünikasyon sektöründeki vergi yükleri incelendiğinde; telekomünikasyon sektörünün sunduğu hizmetlerin yüksek gelirli kişiler tarafından talep edilen hizmetlermiş gibi değerlendirildiği için, söz konusu hizmetin maliyetinin aşırı vergi yükleriyle karşılandığı görülmektedir. Sektörün talep yapısı incelendiğinde; penetrasyon oranlarındaki artışla birlikte sektörde sunulan hizmetlerin farklı gelir düzeylerindeki kişiler tarafından da yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir. Telekomünikasyon sektöründe dolaylı vergi yüklerinin yüksekliği vergilemede adalet, eşitlik gibi temel prensipleri zedeleyen sonuçlar yaratacak niteliktedir. Telekomünikasyon sektöründe yapılacak vergi düzenlemelerinde ana hedefin, sektördeki vergi yüklerini azaltmak ve sabit, mobil, internet ile diğer elektronik haberleşme alt sektörleri arasındaki vergilendirme asimetrisini kaldırmak olmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Telekomünikasyon, Mobil Telekomünikasyon, Özel İletişim Vergisi, Vergi Yükü.

THE EVALUATION OF TAXATIONAL REGULATIONS DEVOTED TO TELECOMMUNICATION SECTOR IN TURKEY

ABSTRACT: The increase in the number of users in telecommunication sector which is one of the most important element of economic growth in our country have raised the importance of the sector in terms of tax policies. After 2000, a lot of regulations come into force with different tax laws causes fiscal liabilities on telecommunication administraters and indirect tax burdens in telecommunication sector to increase and at the same time causes the applications related to fiscal liabilities to be more sophisticated. These liabilities also differs according to the kinds of actions (fixed, mobile, internet, cable TV etc.) of administraters who are in business in the sector. When tax burdens in telecommunication sector in Turkey are analyzed, it is seen that the cost of the telecommunication sector service is met by excessive tax burdens because of that the services provided by telecommunication sector are evaluated as if it is demanded by high-income persons. When the structure of the sector is analyzed, it is seen that with the increase in the rate of penetration the services provided by the sector is used intensively by the persons differen income level. The height of the indirect tax burdens in telecommunication sector has a character which can create the results damaged to basic principles such as equity, fairness in taxation. The main target of tax regulations which will be done in telecommunication sector should decrease tax burdens in the sector and should remove taxation asymmetry among fixed, mobile, internet and other electronic communication sub sectors.

Keywords: Telecommunication, Mobile Telecommunication, Special Communication Tax, Burden of Tax

GİRİŞ

"Bilginin hızla yayılması ve ekonomik hayattaki yerinin artmasıyla paralel bir şekilde önem kazanan telekomünikasyon sektörü, çağımızda ekonomik gelişmeye ivme kazandırma etkisi en yüksek sektörlerden birisi haline gelmiştir. Küresel ekonomide gözlenen entegrasyon ve az gelişmiş ülkelerin dışa açılma sürecinde, modern bir telekomünikasyon altyapısı tüm ulusal veya geniş çaptaki büyüme projesi için temel bir ön şart haline gelmiş, telekomünikasyon ve bilgisayar teknolojilerinin yakınsaması iletişim teknolojilerinin üretim sürecindeki rolünü artırmış bulunmaktadır" (Arıöz, 2005: 9). "Telekomünikasyon sektörü, bilginin etkin bir şekilde taşınması

bakımından bilgi toplumunun alt yapısının oluşturan, katma değerin ve getirinin en yüksek olduğu bir sektördür" (DPT ÖİK Raporu, 2007: 10).

Bilgi iletişim teknolojileri (BİT) sektörü, sektörlerin üretkenliğine ve maliyet etkinliklerine katkıda bulunmasının yanında, rekabeti tetikleyerek, ülke ekonomilerinde inovasyon, verimlilik gibi temelleri güçlendirip ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır. BİT'in, yoksulluğu önlemekte, sağlık hizmetlerin yaygınlaşmasında ve eğitim olanaklarının artmasında olumlu katkılarının olması BİT ile gelişmişlik arasındaki güçlü ilişkiyi göstermektedir (Yased, 2012: 60). "Telekomünikasyon sektörünün önemli bir diğer özelliği de, birçok sektörden farklı olarak, sektörde meydana gelen bir gelişimin diğer tüm sektörleri de olumlu yönde etkilemesi, diğer bir ifadeyle hızlandıran etkisinin bulunmasıdır" (Arıöz, 2005: 9).

Telekomünikasyon sektörünün gelişmesi ile birlikte söz konusu sektörde yer alan kurumların ve verilen hizmetlerin vergilendirilmesi konusu önem kazanmıştır. Özellikle bu sektörde sunulan hizmetlerden yararlanan kişilerin sayısının nüfusun önemli bir oranına ulaşmış bulunması, maliye ve vergi politikaları açısından konunun özellik arz etmesine sebep olmaktadır. Sektörde yer alan kurumların ve sunulan hizmetlerin vergilendirilmesi Türkiye'de oldukça karmaşık ve ayrıntılı bir yapıya sahiptir. Çeşitli dönemlerde yürürlüğe giren bir çok kanun ile sektöre ilişkin düzenlemelerin yapılmış olması, hem sektörün üzerindeki dolaylı vergi yükünü ağırlaştırmış, hem de vergi yapısının karmaşık bir hale gelmesine yol açmıştır (Ener, 2002: 1).

Bütün dünyada olduğu gibi ülkemizde de hızlı gelişme gösteren, yeni kullanım türleri ile birlikte birçok hizmet farklılaşmasına sebep olan telekomünikasyon sektörü üzerindeki vergi uygulamaları önem kazanmıştır. Sektördeki vergi ve diğer kamusal mali yükümlülükler *(Telsiz ruhsatname ve kullanım ücreti, hazine payı, BTK kurum masraflarına katkı payı, evrensel hizmet geliri)*, hem devletin gelir kaynakları, hem de sektördeki işletmeler ile tüketiciler üzerindeki etkileri açısından önem ifade etmektedir. Bu çalışmada sırasıyla, Türkiye'de telekomünikasyon sektörünün yapısı incelendikten sonra, literatürde telekomünikasyon sektöründeki vergileme ile ilgili çalışmalara yer verilecektir. Devamında, Türkiye'de telekomünikasyon sektörü üzerinden alınan vergi ve diğer mali yükümlülükler telekomünikasyon sektörünün bileşenlerine (mobil, sabit, internet ve diğer elektronik haberleşme hizmetleri) göre ayrıştırılarak incelenecektir. Son olarak, telekomünikasyon sektöründeki toplam vergisel yükün boyutu farklı rasyolarla hesaplanıp Türkiye'de telekomünikasyon sektöründeki sektörel vergi yükü incelenmiştir.

TÜRKİYE'DE TELEKOMÜNİKASYON SEKTÖRÜNÜN YAPISI

Telekomünikasyon sektörünün içeriğine ilişkin literatürde farklı tanımlamalar mevcuttur. İçöz (2003), telekomünikasyon sektörünü; temel hizmetler, telekomünikasyon hizmetleri ve telekomünikasyon cihazları olarak sınıflandırmıştır (İçöz, 2003: 27-30). Çakal (1996) ise, telekomünikasyon sektörünü cihazların üretimi, temel telekomünikasyon hizmetleri, radyo ve televizyon yayın iletim hizmetleri ile katma değerli hizmetler olmak üzere dört ana bileşene ayırmıştır (Çakal, 1996: 49-50).

Yased (2012) çalışmasında; BİT sektörü bilgi teknolojileri ve iletişim sektörü olarak iki ana sektöre ayrılmıştır. Bilgi teknolojileri sektörü; yazılım, donanım ve bilişim hizmetleri olarak; İletişim sektörü ise mobil iletişim, sabit iletişim ve telekomünikasyon ekipmanları olarak üç alt sektörde gruplandırılmıştır (Yased, 2012: 12).

Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu (BTK) kamuoyu bilgilendirme amacı doğrultusunda yayımladığı üçer aylık raporlarında (bkz. BTK, 2013) ; sektörü *"Türkiye Elektronik Haberleşme Sektörü"* adıyla tanımlamakta ve sektörün bileşenlerini dört ana başlıkta oluşturmaktadır. Buna göre sektör; sabit telekomünikasyon hizmetleri, İnternet ve genişbant hizmetleri, mobil telekomünikasyon hizmetleri ve diğer hizmetlerden (alt yapı hizmetleri, kablolu yayın, uydu haberleşme, uydu platform, rehberlik, GMPCS –uydu üzeri mobil haberleşme hizmeti- ve OKTH –ortak kullanımlı telsiz hizmeti-) oluşmaktadır.

Günümüzde telekomünikasyon sektörü, bireysel haberleşme sağlamanın ötesinde, bilgi toplumunun temel altyapısını oluşturan stratejik bir sektör haline gelmiştir. Telekomünikasyon şirketleri 1990 öncesinde kamuya ait, geleneksel sabit telekomünikasyon hizmeti sunan şirketlerdi. Ancak, bu şirketler günümüzde mobil, İnternet, kablo TV, elektronik ticaret vb. yeni ekonominin birçok alanında faaliyet gösteren bir yapıya dönüşmüşlerdir. Bu süreçte sektörün kamuya ait tekelci yapısı yerini özelleştirme, liberalizasyon ve birleşmeler yoluyla konsolidasyona bırakmıştır. Telekomünikasyon sektöründe, tekelci yapıların ortadan kalkmasıyla sektörün rekabete açıldığı,

kamudaki *"politika belirleme, düzenleme yapma ve işletme"* işlevlerinin birbirinden ayrıldığı ve her bir işlevin bağımsız düzenleyici kurumlar eliyle gerçekleştirildiği bir süreç ortaya çıkmıştır (Turgut, 2003: 61-62).

Haberleşme sektörü diğer sektörlere hizmet veren bir sektör olduğundan, sektörün büyümesinin ekonominin bütününde ve devletin vergi gelirleri üzerinde pozitif etkiler ortaya çıkarması beklenir. Taş (2007) tarafından yapılan bir araştırmada; gelişmekte olan ülkelerde GSM abonelerinde %10 düzeyinde meydana gelecek bir artışın, ülkelerin GSMH'sında %1.2'lik artış etkisi meydana getireceği ifade edilmiştir. Buna göre yapılan bir hesaplamada, Türkiye'de 2007 yılında GSMH'nın %1.2 artmasının vergi gelirleri üzerinde 1 milyar dolarlık artış etkisi yaratacağı hesaplanmıştır (Taş, 2007: 22).

"Telekomünikasyon sektörüne yönelik literatürde yapılmış olan çalışmalarda; özelleştirme, serbestleşme ve düzenlemenin birbirinden tamamen ayrılamayacağı, sektörde üretkenlik, istihdam ve kalite alanında olumlu değişimlerin sadece özelleştirme ile sağlanamayacağı, beraberinde düzenleyici kurumların oluşturulması ve rekabetçi uygulamaların desteklenmesi gerektiği değerlendirmesi yapılmaktadır" (Oruç vd., 2003a: 25-26). "Özelleştirme faaliyetleri ile devletlerin ekonomi içindeki yeri giderek azalırken, telekomünikasyon, enerji ve bankacılık gibi sektörlerde düzenleme yapma ihtiyacı da artmaktadır" (Petek, 2002: 32). Telekomünikasyon sektöründe düzenleyici kurumun varlığına ilişkin nedenler aşağıdaki gibi sıralanabilir (Oruç vd., 2003b: 9-10):

-Rekabete geçiş sürecinde bazı temel konularda sektöre özgü teknik uzmanlık ihtiyacı duyulması,

-Rekabetin gelişmesine sebep olan ortamın oluşturulabilmesi için gelişmişlik kurallarının ortaya konulmasına ihtiyaç duyulması,

-Rekabete ilişkin politikalar yanında devlet tarafından önemli görülen evrensel hizmet, ulusal güvenlik ve denetim gibi faaliyetlerin de yerine getirilme zorunluluğu,

-Ara bağlantı, hizmet kalitesi, lisans koşullarının uygulanması gibi hususların sürekli ele alınması gerekliliğidir. Bu özel konular, ekonomiye hitap eden genel rekabet otoritesi bulunsa dahi, telekomünikasyon düzenleyici kurumunun çok önemli roller üstlenebileceğini göstermektedir.

20. yüzyılın son on yılında telekomünikasyon sektöründe hızlı değişiklilikler yaşanmıştır. Devlet tekelindeki telekom operatörleri özelleştirilmiş, rekabete açma ve deregülasyon politikaları telekomünikasyon alanında hızla yayılmıştır. Telekomünikasyon piyasasındaki bu değişiklikler birçok değişik nedenlerin sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu nedenler (Erol, 2003: 63-64):

-Serbestleştirilmiş bir telekomünikasyon piyasasının daha hızlı gelişen, yenilenen ve müşterilere daha iyi hizmet veren bir yapısının olması,

-Telekomünikasyon alanında özel sektör yatırımlarını genişletmeye ve yeni servisleri ortaya çıkarmaya olan ihtiyaçlar,

-İnternet alanındaki gelişmeler,

-Telekomünikasyon piyasasını yeni hizmet sunucuları ile tanıştıran ve sabit şebekeye alternatif sağlayan, mobil ve kablosuz servislerde yaşanan gelişmelerdir.

Dünya'da BİT sektörünün geneli incelendiğinde; iletişim sektörü toplam sektörün %59'luk kısmını oluşturmakta, alt sektörler içinde de %27'lik pay ile mobil iletişim ilk sırada gelmektedir. Türkiye 1.2 trilyon dolar büyüklüğündeki Avrupa BİT pazarının %2'sini, 4.1 trilyon dolarlık global pazarın da %0.75'ini temsil etmektedir (Yased, 2012: 14-15). İletişim sektöründe nüfus üstünlükleri sayesinde en büyük paya Asya Pasifik ülkeleri sahiptir. İletişim pazarı içinde en geniş alt sektör mobil iletişim hizmetleri sektörüdür. Tüm dünyada 6 milyar kullanıcı sayısına ulaşan mobil operatörler mobil genişbant ve katma değerli hizmetler ile büyümeye devam etmektedirler. 780 milyar dolarlık sabit iletişim pazarı ise en yavaş büyüyen sektördür. Sabit iletişim sektörü tüm dünyada doygunluğa ulaşmış, yerini ikamesi olan mobil iletişime bırakmıştır. Tüm dünyada sabit hat penetrasyon oranı 2005 yılında %19.3 iken, bu oran 2011 yılında 2001 yılındaki seviyesine gerileyerek %16.6 olmuştur. 2011 yılı sonu itibariyle 501 milyar dolar büyüklüğündeki telekomünikasyon ekipmanları pazarının %57'lik kısmını mobil cihazlar oluşturmaktadır (Yased, 2012: 18).

Tablo 1: Türk Telekomünikasyon Sektöründeki Ana Gelişmeler

Yıl	Telekomünikasyon Sektöründeki Gelişmeler
1936	Posta ve Telgraf ve Telefon İdaresi 2290 sayılı Kanunla kurularak ülke çapında telekomünikasyon hizmetlerini sağlamakla görevlendirilmesi
1994	4000 sayılı Kanunla birlikte bir iktisadi devlet teşekkülü olarak Türk Telekomünikasyon A.Ş.'nin kurulması
	Katma değerli telekomünikasyon hizmetlerinin sunulması için lisans verilmesinin yolu açılmış, gelir paylaşımı esasına dayanacak şekilde mobil operatörler (Telsim ve Turkcell) ve kablo-TV operatörleri faaliyetlerine başlaması
2000	Telekomünikasyon Kurumunun (bugünkü adıyla BTK) kurulması
	Telsim'in GPRS hizmeti başlatması
2001	Turkcell'in BTK tarafından etkin pazar gücüne sahip mobil operatör olarak belirlenmesi
	Turkcell'in mobil internet hizmetleri başlatması
	Aria ve Aycell'in GSM 1800 Hizmetine başlaması
2003	Türk Telekom'un ADSL hizmeti başlatması
	Aria ve Aycell'in Avea adıyla birleşmesi
	Telsim Hisselerinin TMSF'ye devri
2004	UMTH sabit ses pazarının rekabete açılması
2005	Türk Telekom'un özelleştirilmesi: Oger Telekom'un T.Telekom'un %55'ini satın alması
	Telsim'in Vodafone tarafından satın alınması ve Vodafone'un Türkiye pazarına girişi
2008	Turkcell, Vodafone ve Avea'ya 3G lisanslarının verilmesi
	Şehir içi sabit ses pazarının rekabete açılması
	Mobil numara taşınabilirliğine geçiş
	Yeni Elektronik Haberleşme Kanunu'nun kabul edilmesi
2009	Sabit numaralarda numara taşınabilirliğinin başlaması
	3G hizmetlerinin başlaması
2010	Ön ödemeli ücretlendirmelerde "kontör" den TL uygulamasına geçiş
	Yalın ADSL uygulamasının başlaması

Kaynak: YASED (2012), *"2023 Hedefleri Yolunda Bilgi ve İletişim Teknolojileri Raporu"*,s.25'ten yararlanılmıştır.

Türkiye'de BİT sektörü, 2011 yılı sonu itibariyle 30 milyar dolarlık bir büyüklüğe ulaşmıştır. Pazarın %71'lik kısmını 21 milyar dolar ile iletişim sektörü oluştururken, bilgi teknolojilerinin payı 9 milyar dolar ile %21'dir. 2010 yılında Türkiye'de BİT sektörünün GSYİH içindeki payı %3.5 iken, Güney Kore'de %19, İsrail, Hindistan, Meksika ve Polonya'da %5'ler düzeyindedir (Yased, 2012: 19). Türkiye'de Ağustos 2013 tarihi itibariyle Türkiye'de elektronik haberleşme sektöründe faaliyet gösteren işletmeci sayısı 477, bu işletmelere verilen yetkilendirme sayısı 768'dir (BTK, 2013: 13).

Türkiye'de mobil telekomünikasyon pazarında 1990'ların sonundan itibaren hızlı bir gelişme gözlemlenmektedir. ITU (Uluslararası Telekomünikasyon Birliği) istatistiklerine göre; 2004 yılından 2008 yılına kadar sırasıyla mobil penetrasyon oranları, yüzde 49.1, 61.28, 73.05, 84.89 ve 89.05'dir (ITU, 2009). Haziran 2013 itibarıyla Türkiye'de yaklaşık %89,9 penetrasyon oranına karşılık gelen toplam 68.025.878 mobil abone bulunmaktadır (BTK, 2013: 47).

2013 yılı ikinci çeyrek itibarıyla 13.959.365 sabit telefon abonesi bulunan Türkiye'de penetrasyon oranı bir önceki çeyreğe göre %0,52 artarak yaklaşık %18,46 seviyesine yükselmiştir. Türkiye'de ortalama hane halkı büyüklüğünün 3,69 olduğu göz önünde bulundurulduğunda sabit telefon hizmetlerinin Türkiye'nin önemli bir kesimine ulaştığını söylemek mümkündür. Sabit telekomünikasyon pazarında sağlanan gelirlerin %85'lik kısmı Türk Telekom'a, %15'lik kısmı ise diğer sabit telefon hizmetleri işletmecilerine aittir (BTK, 2013: 25-28).

2008 yılında 6 milyon genişbant internet abonesi bulunmaktayken dört yılı aşkın bir sürede üç buçuk kattan fazla artışla 2013 yılı ikinci çeyrek sonu itibarıyla 20,5 milyonu geçmiştir. 2013 yılı ikinci çeyreği itibarıyla genişbant pazarında dikkat çeken en önemli gelişme xDSL ve kablo internet abone sayılarının düşmesinin yanında, mobil ve özellikle fiber internet abone sayılarında artışın devam etmesidir. Toplam internet abone sayısının yıllık artış oranı yıllık yaklaşık %12'dir (BTK, 2013: 38).

Tablo 2: Telekomünikasyon Sektöründe Yıllık Gelir Bilgileri (Net Satışlar TL)

		2011	2012
Sabit	Türk Telekom	7.374.599.666	7.253.226.575
MOBİL	Turkcell	8.332.040.983	8.828.290.710
	Vodafone	3.741.607.933	4.380.371.258
	Avea	2.906.743.653	3.354.467.547
	TOPLAM (sabit+mobil)	**22.354.992.235**	**23.816.358.102**
Diğer İşletmeciler	İSS (İnternet Ser.Sağ.)	3.305.337.762	4.301.963.631
	STH (Sabit Tel.Hizm.)	464.843.229	701.727.609
	Altyapı	465.599.939	571.059.398
	Uydu Haberleşme	154.548.388	250.182.548
	Rehberlik	76.607.221	82.667.281
	Kablo TV	199.984.148	354.650.923
	GMPCS	15.319.180	14.943.831
	OKTH	7.513.069	9.752.793
	TOPLAM	**4.689.752.936**	**6.286.948.014**
	Genel TOPLAM	*27.044.745.171*	*30.103.306.116*

Kaynak: BTK (2013), *"Türkiye Elektronik Haberleşme Sektörü 3 Aylık Pazar Verileri Raporu"*,s.14 ve 17'deki verilerden derlenmiştir.

Tablo 2'de Türkiye'de elektronik haberleşme sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin gelirleri gösterilmiştir. 2011 ve 2012 yılları arası değişim incelendiğinde elektronik haberleşme sektöründe işletmelerin yıllık gelirlerinde (Türk Telekom hariç) artış olduğu görülmektedir. 2012 yılı itibariyle Türk Telekom ve mobil operatörlerin gelirleri toplamı 23.816.358.102 TL'dir. Bu rakam sektörün toplam büyüklüğünün %80'ine karşılık gelmektedir. Diğer işletmecilerin pazardaki payı ise %20'dir. 2012 yılında toplam gelirlerin yaklaşık %29,33'ünü Turkcell, %24,09'unu Türk Telekom, %14,55'ini Vodafone, %11,14'ünü Avea ve %20,88'ini diğer işletmeciler elde etmiştir (BTK, 2013: 15).

Tablo 3: Telekomünikasyon Sektöründe Yıllık Kâr ve Yatırım Bilgileri (TL)

YATIRIM		**2011**	**2012**
Sabit	Türk Telekom	1.371.661.333	1.430.588.567
MOBİL	Turkcell	894.292.038	947.118.056
	Vodafone	799.790.152	588.602.245
	Avea	799.871.483	756.699.110
	Diğer İşletmeciler	1.735.048.428	2.038.541.346
	Toplam	**5.600.663.434**	**5.761.549.324**
NET KÂR		**2011**	**2012**
Sabit	Türk Telekom	2.468.971.871	2.995.771.673
MOBİL	Turkcell	2.262.195.067	2.421.010.843
	Vodafone	-696.907.047	-91.669.117
	Avea	-1.054.556.808	-752.521.475

Kaynak: BTK (2013), *"Türkiye Elektronik Haberleşme Sektörü 3 Aylık Pazar Verileri Raporu"*,s.16 ve 18'deki verilerden derlenmiştir.

Tablo 3'de Türkiye'de elektronik haberleşme sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin yıllık yatırım ve net kârları verilmiştir. İşletme bazında sektörün en büyük yatırımcı kuruluşu Türk Telekom ve Turkcell'dir. Aynı şekilde kârlılık rakamlarına bakıldığında her iki işletmenin de kârlılık düzeyinin yüksek olduğu görülmektedir. Vodafone ve Avea'nın hem yıllık yatırım tutarlarında, hem de kârlılık seviyelerinde azalışlar gözlemlenmektedir. Diğer işletmecilerin ise toplamda yatırımlarında artış sürmektedir.

TELEKOMÜNİKASYON SEKTÖRÜNDE VERGİLEME ÜZERİNE İNCELENMİŞ ÇALIŞMALAR

2006 yılında dünya nüfusunun yüzde 80'ini oluşturan 50 ülke arasında, cep telefonu kullanımı üzerinden alınan vergilerle ilgili yapılan araştırmada, Türkiye cep telefonu görüşmeleri üzerinden ödenen vergilerde en çok vergi alan ülkedir. Türkiye'de cep telefonu kullanımında ödenen vergiler, 50 ülke ortalamasının 3 katından fazladır. Örneğin, Çin ve Suriye'de %3, Nijerya, Malezya ve Angola'da cep telefonu kullanımında vergi oranı %5'tir. 50 ülkenin tamamı ele alınarak yapılan hesaplamada ise, ortalama vergi oranı %17.1'dir. Türkiye'de bu oran %50'lerin üzerindedir. Türkiye'ye en yakın oran ise Uganda (%30), Brezilya (%28,5) ve Zambia'da (%28)'dir (Kızılot, 2007c).

GSMA (2007) tarafından yapılan bir çalışmada, tüketici ve ithalat vergisi oranlarının azaltılmasının cep telefonu penetrasyonu ve kullanımı ve sonrasında vergi gelirleri ile GSMH üzerindeki ortaya çıkaracağı etki incelenmiştir. Araştırma kapsamındaki 101 ülke dünya nüfusunun %84'ünü oluşturmaktadır. Araştırma kapsamındaki gelişmekte olan ülke (Güney Sahra Afrikası, Güney Amerika, Magrep, Ortadoğu ve Asya Pasifik) setinin sonuçları, cep telefonu penetrasyonundaki %10'luk bir artışın, GSMH'da %1.2'lik artışa, ayrıca veri setindeki AB 15 ülkeleri, Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri için cep telefonu penetrasyonundaki %10'luk bir artışın, GSMH'da %0.6'lık bir artışa etki edeceği sonucuna ulaşılmıştır (GSMA, 2007: 31-34). Raporda, vergi oranlarında bir önceki yıla göre %10'luk bir indirimin, Türkiye'de abone sayısında %0.95'lik bir artışa ve toplam vergi hasılatında %1.5-%2 aralığında gelir kaybına neden olabileceği öngörüsünde bulunulmuştur (GSMA, 2007: 65-66).

Avrupa, Merkezi ve Doğu Avrupa, Afrika, Latin Amerika ve Asya'dan 111 ülkeyi kapsayan GSMA (2011) çalışmasında; 2007 yılında %17 civarında olan toplam mobil mülkiyet maliyeti ortalama oranı %18.14'lere yükselmiştir. Mobil telekomünikasyonda toplam mobil mülkiyet maliyetin en yüksek olduğu ülkeler Türkiye (%48.2), Gabon (%37.2), Pakistan (%31.6) ve Yunanistan (%30.4)'tür (GSMA, 2011: 6). 2007 yılında %16.91 olan toplam mobil kullanım maliyeti ortalaması 2011 yılında %17.97'ye yükselmiştir. Mobil kullanım maliyetinin en yüksek olduğu ülkeler, Türkiye (%47.61), Gabon (%36), Yunanistan (%31) ve Pakistan (%31)'dir. Mobil kullanım maliyetinin en düşük olduğu ülkeler ise, İran (%1.5), Çin Halk Cumhuriyeti (%3) ve Yemen (%5)'tir (GSMA, 2011: 28).

30 ülke arasında 2012 yılına ilişkin yapılmış bir başka çalışmada, mobil telekomünikasyon üzerinde %48.2 ile vergi yükü en yüksek ülke yine Türkiye'dir. Bu çalışmada mobil telekomünikasyon sektöründe vergi yükleri; Yunanistan (%30.4), İngiltere (%20), İtalya (%24.4) ve Kazakistan (%12)'dir (GSMA, 2012a: 30). GSMA için Deloitte tarafından yapılan kıyaslama çalışmasına göre, Türkiye'deki mobil telekomünikasyon sektörü, araştırmaya dahil edilen ülkeler arasında, mobil hizmet maliyetleri olarak en yüksek vergilendirmeyi ortaya koymaktadır. Türkiye'deki vergilendirme, Toplam Mobil Mülkiyet Maliyetinin (TMMM) tüm bileşenlerini etkilediği için hem TMMM'nin bir parçası olarak, hem de Toplam Mobil Kullanım Maliyetinin (TMKM) yüzdesi olarak dünya genelindeki en yüksek vergilerdir. Türkiye, global olarak vergilendirme konusunda birinci sıradadır. Ortalama olarak, TMMM'nin bir bölümü olarak vergi, 2011 yılında küresel olarak %18.2 iken Türkiye'de bu miktar %48.2'dir. Kullanım maliyetinin bir kısmı olarak vergi, 2011 yılında Türkiye'de %47.6 iken küresel ortalama %18 idi. Türkiye'de cihaz maliyetinin %38'i, 2011 yılındaki vergiye atfedilebilirken, cihaz maliyetinin bir bölümü olarak ortalama global vergilendirme %23.3'tür (GSMA, 2012a: 29-30).

Bağdadioğlu ve Çetinkaya (2008), mobil telekomünikasyon sektöründe en yüksek vergi yüklerini taşıyan Türkiye'ye ilişkin yaptıkları çalışmada; sektörde vergi oranlarında yapılacak olan bir indirimin vergi gelirleri üzerindeki etkisinin daha yüksek olacağı tesbitinde bulunmuşlardır. Vergi oranlarında yapılacak bir indirimin fiyatlara doğrudan yansıtılması durumunda, fiyatlarda meydana gelecek azalışın mobil telefon kullanım süreleri, abone sayıları ve GSYİH üzerinde de olumlu etkilerinin olacağı ifade edilmiştir. Araştırma sonucunda Türkiye'de mobil telekomünikasyonda fiyat esneklik katsayıları -1,3 ve -1,6 olarak bulunmuştur. Araştırmada, 2009-2013 yılları arasında mobil telekomünikasyon sektöründe özel iletişim vergisinin beşer dilimlik indirimlerle aşamalı olarak yürürlükten kaldırılması durumunda ortaya çıkabilecek vergi kaybının, telefon kullanım süreleri, abone sayısında ortaya çıkacak olumlu etkiyle telafi edilebileceği ve toplam etki bakımından da gelirlerde artış ortaya çıkaracağı tahmin edilmiştir. Aynı zamanda, vergi indirimi ile mobil hizmetlerin fiyatlarında meydana gelecek indirimin ekonomiye mobil katma değerli hizmetlerin daha yaygın kullanımı ve ticari işlemlerin eksiksiz kayıt altına alınmasından dolayı kayıtdışılığın önlenmesi gibi dolaylı katkıları olabilir (Bağdadioğlu ve Çetinkaya, 2008: 26).

Türkiye'de mobil iletişime ilişkin vergilerdeki indirimin devlet gelirleri üzerinde ve mobil penetrasyon, 3G penetrasyonu, abone başına kullanım, toplam kullanım ve ahize (cihaz) satışları üzerindeki etkisinin ölçüldüğü (GSMA, 2012a) bir araştırmada; ilk abonelik ücretlerinin kaldırılması, özel iletişim vergisi sabit tutarında indirim

yapılması, özel iletişim vergisinin mobil ve sabit telekom hizmetlerinde %15 olarak uygulanması durumunda: Mobil ve 3G penetrasyon oranlarının her yıl %5 oranında artış göstereceği bunun da daha düşük gelirli kişilerin pazara erişimlerini arttıracağından dolayı tüketici tabanında artışa neden olacağı beklenmektedir. Pazara giren abone sayısındaki artış, telefon satışlarında %10 ve akıllı telefon satışlarında %7 oranında artışa neden olacaktır. Simülasyon çalışması sonucunda ulaşılan bir diğer sonuç da; 3G abonelerindeki artışla birlikte yıllık toplam veri kullanımında %5'lik bir artışın olabileceğidir (GSMA, 2012a: 40-45).

Dickgreber ve Matsson (2013) tarafından yapılan bir çalışmada; 2012 yılı uygulamaları dikkate alınarak 27 Avrupa Birliği üyesi devlet, İsviçre, Norveç ve Sırbistan'da telekomünikasyon sektörü üzerindeki kamu vergi ve mali yükümlülüklerin etkileri incelenmiştir. Araştırma sonuçları ortalama dakika başı fiyatların %12 ile %40'ı arasındaki bir bedelin kamusal yüklerden oluştuğunu göstermektedir. Araştırma kapsamındaki ülkelerdeki kamusal vergi vb. mali yüklerin ortalama payı ise %24'tür (Dickgreber ve Matsson, 2013: 2). Dickgreber ve Matsson (2013) çalışmasında; vergi vb. mali yükümlülükler (KDV, sosyal vergiler, şirket vergileri, sektöre özel ödemeler vb.) dahil edildiğinde veya dışlandığında ortalama dakika başı görüşme bedelinin en yüksek olduğu ülkeler Yunanistan, İrlanda ve İsviçre, en düşük olduğu ülkeler ise Sırbistan, İsveç ve Polonya'dır. Kamusal yüklerin en yüksek olduğu ülkeler ise Yunanistan, Portekiz ve İrlanda'dır. Bu ülkelerde sırasıyla dakika başına ortalama fiyat içinde 10.2, 6.0 ve 5.8 (EUR cents)'dir. Kamusal yüklerin en düşük olduğu ülkeler ise İsveç, Sırbistan ve Polonya'dır. Bu ülkelerde sırasıyla dakika başına ortalama fiyat içinde 1.6, 1.5 ve 1.4 (EUR cents)'dir (Dickgreber ve Matsson, 2013: 4). Aynı araştırma sonuçlarına göre; ortalama dakika başı fiyatın Macaristan (%40), Yunanistan (%36), Portekiz(%27), Danimarka (%27), İspanya (%26), Norveç (%26), Fransa (%24), Almanya (%23), Avusturya (%22), İngiltere (%20), Bulgaristan (%19) ve İsviçre'de (%12)'lik kısmı toplam kamusal yükümlülükler olarak ödenmektedir (Dickgreber ve Matsson, 2013: 5). Türkiye'de ise bu oran %50'nin üzerindedir (bkz. Tablo 5).

Uganda İletişim Komisyonu için Hisali (2007) tarafından yapılan araştırmada; mobil ve sabit telefon hizmetlerinde fiyat ve penetrasyon esneklikleri incelenmiştir. Mobil iletişimde kullanım dakikası ile dakika başı fiyat esneklik katsayısı -0,375 olarak bulunmuştur. Aynı çalışmada sabit hat hizmetleri için de benzer değer elde edilmiştir. 2007-2010 yıllarına yönelik yapılan simülasyon çalışmasında her yıl vergi oranlarında yapılacak %1'lik indirimin 2006 yılında Uganda'da %7 civarında olan penetrasyon oranını %17'lere yükseltebileceği sonucuna ulaşılmıştır. Hisalı (2007) araştırma sonucunda, vergi oranlarında yapılacak düşük indirimlerin sektördeki hizmet kullanımlarında ortaya çıkaracağı artış ile kamu gelirlerinde ve genel verimlilik oranlarında büyük artışlara sebep olabileceği değerlendirmesini yapmıştır.

GSMA (2012b) tarafından Deloite'ye yaptırılan bir çalışmada, son on yılda Latin Amerika ülkelerinde mobil penetrasyon oranlarında artışın olduğu tesbit edilmiştir. 2011 yılında, Latin Amerika ülkelerinde mobil operatörlerin ve mobil operatörlerle ilişkili ekosistemin yaklaşık kamusal gelir katkısı 54 milyar dolardır. Bu 2008 yılına göre %30'luk bir artışa karşılık gelmektedir. 2011 yılındaki bu gelirin, 22.6 milyar$'ı doğrudan mobil operatörlerden, 16 milyar$'lık kısmı mobil operatörlerle ilişkili ekosistemden ve 15.4 milyar$'lık kısmı ise ekonomide geniş çarpan etkisi ile ortaya çıkan gelirlerden oluşmaktadır (GSMA, 2012b: 6).

Latin Amerika ülkelerinde tüketici vergilendirmesi tüm mobil paket bileşenlerini etkilemektedir. Satış vergilerinin oranları bölgede ülkelere göre farklılık göstermektedir. Örneğin; Brezilya ve Kolombiya'da mobil tüketiciler üzerinde satış vergilerinin oranı diğer vergi oranlarından daha yüksektir. Brezilya'da normal satış vergileri oranı %17 iken mobil servislerde ortalama oran %27, Kolombiya'da ise standart oran %16 iken mobil çağrılarda bu oran %20'dir. Mobil hizmetlerin tüketimi üzerine ek vergilerin oranı Panama (%5), Arjantin (%4.17), Meksika (%3), Uruguay, Şili, Peru ve Ekvator'da ise (%0)'dır (GSMA, 2012b: 9). Latin Amerika ülkelerinden Arjantin, Brezilya ve Kolombiya'da kurumlar vergisi oranları daha yüksektir. Genellikle bütün sektörlerde aynı kurumlar vergisi uygulaması varken, Panama'da mobil operatörler, diğer sektörlerdeki şirketlere göre daha yüksek kurumlar vergisi ödemektedirler (GSMA, 2012b: 11).

Avrupa genelinde birçok ülkede mobil penetrasyon yüzde yüz seviyesini aşmış durumdadır. Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Güney Kıbrıs, Letonya, Litvanya, Malta, Slovenya, Slovakya ve Ukrayna mobil penetrasyon oranlarını hızlı arttıran ülkelerdir. Bu ülkelerdeki penetrasyon oranlarının yükselmesinin temel nedeni vergi oranlarında gerçekleştirdikleri indirimlerdir. Örneğin; Slovakya'da 1996 yılından 2004 yılına kadar mobil iletişimdeki KDV oranını %25'ten %19'a indirmiş, aynı dönemde mobil penetrasyon oranı %70'ten %90'lara çıkmıştır. Çek Cumhuriyeti mobil iletişimdeki KDV oranını %22'den %19'a indirmiş ve mobil penetrasyon oranı %120'ler seviyesindedir. Romanya 1998 yılında mobil iletişim KDV oranını %18'den %22'ye yükseltmiş, 2000

yılında ise tekrar %19'a indirmiştir. KDV indiriminden önce %10 olan mobil penetrasyon oranı, %80'lerin üzerine çıkmıştır (http://www.euractiv.com.tr/: 05.11.2013).

GSMA (2011) çalışmasında; mobil telekomünikasyon cihazları üzerindeki ortalama vergisel maliyet %23.9'dur. Cihazlarda vergi maliyetinin en yüksek olduğu ülkeler Gabon (%79.86), Nijer (%65.99), Arjantin (%62.21)'dir. Araştırma kapsamındaki 11 ülkede maliyet %40'ın üzerindedir. Türkiye'de ise bu oran %38'dir. Cep telefonları hala bazı ülkelerde (Gabon gibi) lüks mal gibi değerlendirilip üzerinden ilave sabit vergiler tahakkuk ettirilmektedir. Yine araştırma kapsamındaki Zambiya, Pakistan ve Bangladeş'de de telefon cihazları üzerinde ilave özel vergiler vardır (GSMA, 2011: 11). Avrupa ülkelerinde, mobil mülkiyet, kullanım ve cihaz maliyetleri üzerinde vergi etkisi aynı orandadır. Diğer ülkelerde ise, cihaz maliyetleri içindeki vergi kullanım üzerindeki vergilerden daha yüksektir. Avrupa birliği ülkelerinde (EU 27 +2), mobil kullanım, mülkiyet ve cihaz bedellerinde yaklaşık vergisel maliyet oranı %20 iken, Afrika ülkelerinde mobil kullanım ve mülkiyet %19, cihaz bedellerindeki vergisel maliyet %29'dur. Latin Amerika ülkelerinde mobil kullanım ve mülkiyet %16, cihaz bedellerindeki vergisel maliyet %27'dir (GSMA, 2011: 13). Bu durum ülkeler arasında mobil hizmetlerde dengesiz bir vergileme profilinin varlığını göstermektedir. Gelişmekte olan pazarlarda diğer mobil maliyetlere göre mobil cihazlardaki vergilerin maliyetler içinde daha yüksek değerde olduğu gözükmektedir (GSMA, 2011: 14).

VERGİ YÜKÜ VE TÜRKİYE'DE TELEKOMÜNİKASYON SEKTÖRÜNDE VERGİSEL DÜZENLEMELER

Vergi Yükü

"Vergi, yükümlülerin gelir, servet veya harcamaları üzerinden alınmaktadır. Milli ekonomi açısından vergi yükü; *"vergi ve diğer kamu gelirlerinin gayrısafi yurt içi hasılaya oranı"*, iken bireysel planda vergi yükü, *"vergi yükümlülerinin ödedikleri vergilerin gelirlerine olan oranı"* olarak tanımlanmaktadır" (Türk, 1992: 224). "Vergi yükü, bir ekonomide kaynakların ne kadarlık kısmının devlet ve diğer kamu kuruluşları tarafından vergi ve diğer yasal yükümlülük adlarıyla alındığını göstermektedir" (Bilici, 2007: 150). Vergi yükü analizleri, alınan vergilerin bireyler arasında, bölgeler-sektörler arasında ve gelir grupları arasında yol açtığı vergi adaleti sorunlarını ortaya çıkarmakta yardımcı olmasından dolayı anlamlı ve önemlidir" (Eş, 2002: 219). Günümüzde ekonomik istikrar, ekonomik gelişme ve gelir dağılımı gibi konularda vergi politikalarının belirlenmesi için kullanılan veri ve hesaplama yöntemlerine göre farklı vergi yükü hesaplaması yapılmaktadır. Bunlar: Toplam vergi yükü, bölgesel vergi yükü, sektörel vergi yükü, gelir gruplarına göre vergi yükü, kişisel vergi yükü, net vergi yükü ve gerçek vergi yüküdür (MB-APK, 1986: 16).

Toplam vergi yükü, ödenen vergilerin GSYİH'ya oranlanmasıyla elde edilen bir değerdir. Toplam vergi yükü, herhangi bir toplumun belirli bir dönemde vergi ödeme kapasitesinin belirlenmesine katkı sağlayan bir kavramdır (Aksoy, 1991: 296). Bölgesel vergi yükü, bölgelerdeki vergi gelirlerini, sektörel vergi yükü ise sektörlerin ödedikleri vergilerin GSYİH içindeki paylarının vergi yüküdür (Kütükçü, 1998: 138). Bölgesel vergi yükü çalışmaları, bölgeler arasındaki vergi yükü dengesizliklerinin ortaya konması ve bölgesel kalkınma ile ilgili mali tedbirlerin alınması (Turgut, 2003: 16), sektörler arası vergi yükü dağılımı ise, sektör teşvikleri konusunda ve vergilendirilebilir kapasiteyi sektör bazında ortaya çıkarması açısından önemli bir göstergedir (Turgut, 2003: 14).

Sektörel vergi yükü analizine yönelik Türkiye ekonomisi için 15 yıllık dönemi kapsayan Günay (2007) ekonometrik çalışmasında; ithalat ve ihracattan oluşan dış ticaretin vergi yükü üzerinde pozitif etkisi olduğu, ancak imalat sanayi ve tarım kesiminin milli gelir içindeki payları ile vergi yükü arasında ters orantılı bir ilişki içinde oldukları sonucu elde edilmiştir. Bunun sebebi de, dış ticaretin ekonomilerde diğer sektörlere göre daha fazla kayıt altında olması, vergilemelerin dış ticaretin gerçekleştiği anda yapılması vb. sebeplerdir. Ancak, imalat sanayi ve tarım sektöründe kayıtdışılık, denetim eksikliği, vergi inceleme oranlarının düşük olması ve yaygın vergisel teşvikler sektörel vergi yüklerinin düşük oluşmasına sebep olmuştur. Bu farklılık sektörel düzeyde vergi yükü dağılımında adaletsizliği göstermektedir (Günay, 2007: 14). Telekomünikasyon sektöründe vergileme tekniklerinin yukarıdaki araştırmadaki sektörlerden dış ticarete benzer özellikte olması, sektörde milli gelir içindeki payına göre daha yüksek vergi yükünün ortaya çıkmasına sebep olabilecektir.

Telekomünikasyon Sektöründe Mali Düzenlemeler

Türkiye'de 1990'lı yıllardan itibaren GSM lisans yetkilerinin verilmesi, 2005 yılında Türk Telekom'un özelleştirilmesi ve sektörde rekabetçi yapının tesisi için özel sektör işletmelerinin faaliyetlerine izin verilmesi

telekomünikasyon sektöründe hızlı bir gelişme ortaya çıkarmıştır. Telekomünikasyon sektöründe sunulan hizmet türlerindeki çeşitlilik ve sunulan hizmetlerin ülkedeki nüfusun büyük bir kısmını doğrudan etkilemesi vergi politikaları açısından sektörü önemli hale getirmiştir. Sektördeki vergisel ve mali düzenlemelere genel olarak bakıldığında; dolaylı vergi yüklerinde ve faaliyet gösteren işletmelerin gelirleri üzerindeki kamu paylarındaki yükseklik temel özelliklerdir.

Telekomünikasyon sektöründe sunulan hizmetlerin vergilendirilmesi Türkiye'de karmaşık bir yapı göstermektedir. 1990'lı yılların sonlarından itibaren farklı dönemlerde yürürlüğe giren sektöre ilişkin yasal düzenlemeler sektör üzerindeki dolaylı vergi yüklerinin artmasına neden olmuş ve vergi yapısını sektörde sunulan hizmet türlerine göre daha karmaşık hale getirmiştir. Bu durum ilgili yasal düzenlemeler ve en son mali uygulamalar dikkate alınarak tablo 4'de gösterilmiştir.

Tablo 4: Telekomünikasyon Sektöründe Mali Yükümlülükler

Mali Yükümlülükler	Mobil Hizmetler	Sabit Hizmetler	İnternet Hizmetleri	Diğer Elektronik Haberleşme Hizmetleri
Özel İletişim Vergisi (Aboneliğin İlk Tesisinde)*	39 TL	-	-	-
Özel İletişim Vergisi (Aylık Fatura Bedelinden)	%25	%15	%5	%15
Katma Değer Vergisi (Aylık Fatura Bedelinden)	%18	%18	%18	%18
Telsiz Ruhsatname Ücreti (İlk Abonelikte) *	15,68 TL	-	-	Hizmetin türüne göre BTK tarafından yayımlanan tarifeye göre alınan maktu ücretler
Telsiz Kullanım Ücreti (Aylık) *	1,31 TL	-	-	
Hazine Payı (İşletmenin Aylık Brüt Gelirinin)	%15	-	-	-
BTK Kurum Masraflarına Katkı Payı (Yıllık net satış hasılatının)	%0,35	%0,35	%0,35	%0,35
Evrensel Hizmet Geliri (Yıllık net satış hasılatının)	-	%1	%1	%1
Evrensel Hizmet Geliri (Hazine Payının-Aylık -)	%10	-	-	-
Haberleşme Vergisi	-	%1	-	-
Telekomünikasyon yeni cihaz satışından alınan vergiler --Katma Değer Vergisi --Özel Tüketim Vergisi	%18(KDV) %20(ÖTV)			
Telekomünikasyon Kurumlarının Kârları Üzerinden Alınan Vergiler (Kurumlar Vergisi)	%20			

Kaynak: İlgili yasal düzenlemelerden yararlanılarak oluşturulmuştur. * Maktu tutarlar 2013 yılında yürürlükte olan tutarlardır.

Mobil Telekomünikasyon Hizmetlerinde Vergi Yükü

Mobil iletişim; iletişim sistemleri içinde en yeni, gelişmiş ve popüler olanıdır. Güvenli ve kaliteli hizmet sunumu tüketicileri mobil telefonların kullanımına itmektedir. Ayrıca, iletişimi kolaylaştırmakta, haberleşme alanında insanlara kolaylıklar sağlamakta, dünya üzerinde bir dolaşım serbestliği tanımaktadır (Saraçoğlu, 2008:1). Gelişmekte olan ülkelerde mobil telefonlar ile sabit telefonların birbirine ikame oldukları, gelişmiş ülkelerde ise, birbirini tamamlayıcı özelliklere sahip oldukları belirtilmektedir. Ancak günümüzde, mobil telekomünikasyon

hizmetlerinin gerek yatırımların daha kısa sürelerde yapılabilmesi, gerekse sunduğu katma değerli hizmetlerin çeşitliliği nedeniyle daha etkili olduğu düşünülmektedir (Bağdadioğlu ve Çetinkaya, 2008 : 3-4).

2013 ikinci çeyreği itibarıyla Avrupa ülkeleri içinde en yüksek mobil penetrasyon oranına sahip ülkeler Finlandiya, Danimarka, Portekiz, Avusturya ve İsveç'tir. AB ülkelerinin ortalama mobil penetrasyon oranı %139.9 iken Türkiye'de %89.9'dur (BTK, 2013: 49). Türkiye'de 2013 yılı ikinci çeyrekte toplam mobil trafik hacmi 47,76 milyar dakika olarak gerçekleşmiştir. 2013 yılı ikinci üç aylık dönemi trafik bilgileri bir önceki üç aylık dönemle kıyaslandığında toplam trafiğin %11.3 oranında, geçen senenin aynı dönemi ile kıyaslandığında ise %9.8 oranında arttığı görülmektedir (BTK, 2013: 56). Mobil telekomünikasyon sektöründeki hızlı büyüme trendi, devlet tarafından vergilerin fiskal amaçlarının ön planda tutulmasına neden olmuş ve diğer amaçlar (ekonomik, sosyal vb.) göz ardı edilerek, sektör üzerindeki dolaylı vergi yükünün artmasına neden olmuştur.

Türkiye'de mobil iletişim üzerinden gerek ilk abonelik sırasında, gerekse izleyen süreçte çok sayıda vergi ve benzeri ücret – paylar alınmaktadır (Saraçoğlu, 2007:133). Bu yükümlülükler, ilgili yasal düzenlemeler ışığında ayrıntılı olarak aşağıda verilmiştir:

- *Özel İletişim Vergisi (Aboneliğin İlk Tesisinde):* Mobil telefon aboneliğinin ilk tesisinde (01.01.2013 tarihinden itibaren uygulanmak üzere belirtilen tutar; 39,00 TL) özel iletişim vergisi alınır. Bu tutar, her yıl bir önceki yıla ilişkin olarak 213 sayılı Vergi Usul Kanunu hükümlerine göre belirlenen yeniden değerleme oranında artırılmak suretiyle uygulanır (Gider Vergileri Kanunu, 39.madde).

- *Özel İletişim Vergisi:* 26 Kasım 1999 tarih ve 4481 sıra sayılı Deprem Vergileri Kanunu'nun 8.maddesine göre; *"31.12.2003 tarihine kadar uygulanmak üzere her nevi cep telefonu işletmecileri tarafından verilen (ön ödemeli kart satışları dahil) tesis, devir, nakil ve haberleşme hizmetleri … %25 oranında özel iletişim vergisine tabidir."* Ancak, 25/12/2003 tarihli ve 5035 sayılı Kanunun 45 inci maddesiyle düzenlenmiş 6802 sayılı Gider Vergileri Kanunu'nun 39. Maddesinde özel iletişim vergisi kalıcı hale getirilmiştir. Gider Vergileri Kanunu'nun 39/a maddesine göre *"Her nevi mobil elektronik haberleşme işletmeciliği kapsamındaki (ön ödemeli kart satışları dahil) tesis, devir, nakil ve haberleşme hizmetleri %25 oranında özel iletişim vergisine tabidir."*

-*Katma Değer Vergisi:* Posta, telefon, telgraf, teleks ve bunlara benzer hizmetler ile radyo ve televizyon hizmetleri KDV'nin konusu içindedir (KDV Kanunu 1/3-a). Katma değer vergisi oranı %18 olarak uygulanmaktadır.

-*Telsiz Ruhsatname Ücreti (İlk Abonelikte):* Mobil iletişim ilk aboneliğinde, 2813 sayılı Telsiz Kanunu'nun 27. Maddesi uyarınca tahsil edilir. 2013 yılı itibariyle maktu 15,68 TL'dir.

-*Telsiz Kullanım Ücreti (Aylık):* Mobil aboneliğin devamında 2813 sayılı Kanun'un 27.md.'ye göre tahsil edilir. Abonelerin kullanımlarından bağımsız olarak aylık 1,31 TL faturalara yansıtılmaktadır. Yıllık 15,72 TL'dir.

-*Hazine Payı:* Mobil iletişim sektöründe faaliyet gösteren işletmeciler aylık brüt gelirlerinin %15'ini Hazine Payı olarak ödemek zorundadırlar. "Brüt gelirin yüzde 15'i Hazine'ye ödendiğine göre, Hazine'ye ödenen tutarın ayrıca KDV'si ve ÖİV'sinin de alınması, adil bir vergilendirme değildir" (Kızılot, 2007a).

-*BTK Kurum Giderlerine Katkı Payı:* Ülkemizde Kurum Giderlerine Katkı Payı düzenlemesi Elektronik Haberleşme Kanunu'nun *"Yetkilendirme Ücreti"* başlıklı 11. Maddesinde; *"Kurum; pazar analizi, düzenlemelerin hazırlanması ve uygulanması, işletmecilerin denetlenmesi, teknik izleme ve denetleme hizmetleri, piyasanın kontrolü, uluslararası işbirliği, uyumlaştırma ve standardizasyon çalışmaları ve diğer faaliyetleri ile her türlü idarî giderlerinden kaynaklanan masraflara katkı amacıyla işletmecinin bir önceki yıl net satışlarının binde beşini geçmemek üzere, uluslararası yükümlülükler de dikkate alınarak işletmecilerden idarî ücret alır"* şeklinde düzenlenmiştir. Mobil sektörde faaliyet gösteren işletmeciler, elde ettikleri brüt gelirin, onbinde 35 (%0,35)'ini kurum giderlerine katkı payı olarak ödemektedirler.

-*Evrensel Hizmet Geliri:* Evrensel hizmet geliri, 5369 sayılı Evrensel Hizmetin Sağlanması ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun'un Evrensel Hizmetin Gelirleri başlıklı 6. Maddesinde düzenlenmiştir. Kanun'un 6/c md., *"GSM işletmecileri, Hazineye ödeyecekleri payın % 10'luk kısmını, ödendiği ay içerisinde"* Ulaştırma, Haberleşme ve Denizcilik Bakanlığı'na bildirip ödemek zorundadırlar.

Mobil telekomünikasyon hizmetlerinde vergi yükü ilk aboneliğin başladığı yıl daha yüksektir. Bunun en temel sebebi maktu olarak aboneden ilk abonelik anında tahsil edilen özel iletişim vergisi ve telsiz ruhsat ücretidir. Aşağıdaki tabloda bir abonenin ödediği tutarların ne kadar kısmının işletmeciye, ne kadarının ise kamuya değişik isimlerle

aktarıldığı gösterilmektedir. Tablo 5 incelendiğinde; Türkiye'de mobil telekomünikasyon işletmecilerinin doğrudan kurum gelirleri üzerinden ödediği yükümlülükler yanında, ÖİV ve KDV gibi vergisel yükümlülükler yoluyla kamuya aktardığı mali kaynakların yüksek olduğu görülmektedir. Kesintiler toplamının işletmeciye kalan net gelirlere oranı %61 düzeyindedir. Aynı zamanda aboneye yansıyan maliyetlerin kullanım bedeline oranı ise %51'dir. Bu durum, mobil telekom operatörlerinin gelirleri/kârları üzerinde azaltıcı etki yaparken, aynı zamanda mobil telefon kullanıcılarının kullanım maliyetlerini arttırmaktadır. Sektördeki firmaların yatırım, büyüme ve kârlılık politikaları üzerinde olumsuz etkiler ortaya çıkarabilir sonuçlar yaratmaktadır.

Tablo 5: Mobil İletişimde Kesintiler ve İşletmeciye Kalan Net Gelir

Örnek: -Aylık Kullanım Süresi: 100dk. -Varsayılan dk. Ücreti: 20 Kr. -Aylık Kullanım Bedeli (vergiler hariç): 20 TL	**İlk Abonelik (TL)**	**Diğer Yıllar (TL)**
Yıllık Kullanım Bedeli (vergiler hariç)	200	200
Hazine Payı (%15) BTK Kurum Masraflarına Katkı Payı (%0,35) Evrensel Hizmet Geliri (Hazine Payının %10'u)	30 0,7 3	30 0,7 3
İşletmeciye Net Kalan	**166,3**	**166,3**
-Özel İletişim Vergisi (İlk Abonelikte –Maktu-)	39	-
Telsiz Ruhsat Ücreti (İlk Abonelikte –Maktu-)	15,68	-
Telsiz Kullanım Ücreti (yıllık:1,31x12)	15,72	15,72
Özel İletişim Vergisi (200x%25)	50	50
Katma Değer Vergisi (200x%18)	36	36
Kesintiler Toplamı	**156,40**	**101,72**
Kesintiler Toplamının İşletmeciye Kalan Net Gelire Oranı	**%94**	**%61**
Aboneye Yansıyan Maliyet Toplamı	156,40	101,72
Aboneye Yansıyan Maliyetin Kullanım Bedeline Oranı	%78	%51

Kaynak: KIZILOT, Ş. (2007a) ve (2007b)'den yararlanılarak düzenlenmiştir.

Türkiye'de mobil telekomünikasyon iletişiminde kullanılan cihazlar da ağır vergilere tabidir. İthal edilen her bir cihaz için Maliyet, Sigorta ve Nakliye (M.S.N) ücretine % 25 oranında bir Özel Tüketim Vergisi uygulanmaktadır. Bu vergi, bir cihaz miktarının % 25'lik ithalat fiyatı 100 TL'nin altındaysa uygulanan 100 TL'lik bir 'taban' miktarına sahiptir. 2011 yılında asgari taban seviye, 50 TL'den 100 TL'ye arttırılırken Özel Tüketim Vergisi de %20′den %25′e çıkarılmıştır. Özel Tüketim Vergisine ek olarak cihaz fiyatı, ayrıca Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu'na ödenen %6'lık bir vergiye de tabidir (GSMA, 2012: 6). Bu durum sektörde kullanılan cihazlara olan tüketici talebi üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır.

Mobil telekomünikasyon sektöründeki yüksek vergi yükü, telekomünikasyon pazarının büyümesini engellemekte, tüketiciler üzerinde tüketimi kısıcı baskı oluşturmakta, faaliyet gösteren işletmecilerin yatırım yapmalarına engel olmakta ve sektöre yeni şirketlerin girişini engellemektedir (Saraçoğlu, 2007: 161).

Sabit Telekomünikasyon, İnternet ve Diğer Elektronik Haberleşme Hizmetlerinde Vergi Yükü

Sabit telekomünikasyon, İnternet ve diğer elektronik haberleşme hizmetleri alanında sunulan hizmetlerle ilgili mali yükümlülükler aşağıda ayrıntılarıyla açıklanmıştır:

- *Özel İletişim Vergisi:* Gider Vergileri Kanunu'nun 39/d maddesine göre; *"Diğer elektronik haberleşme hizmetleri (Kanun'un a, b ve c bendleri dışında kalan) %15 oranında özel iletişim vergisine tabidir."*. Aynı Kanun'un 39/3 maddesine göre; *"Kablolu, kablosuz ve mobil internet servis sağlayıcılığı hizmeti %5 oranında özel iletişim vergisine tabidir."*

-*Katma Değer Vergisi:* Posta, telefon, telgraf, teleks ve bunlara benzer hizmetler ile radyo ve televizyon hizmetleri KDV'nin konusu içindedir (KDV Kanunu 1/3-a). Katma değer vergisi oranı %18 olarak uygulanmaktadır.

-*BTK Kurum Giderlerine Katkı Payı:* İşletmecilerin elde ettikleri brüt gelirin, onbinde 35 (%0,35)'i olarak sektörde düzenleyici kurum olarak faaliyet gösteren Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu'nun giderlerine katılım karşılığı alınmaktadır.

-*Evrensel Hizmet Geliri:* Kanun'un 6/b md., "*GSM işletmecileri dışındaki işletmeciler ve Türk Telekom, yıllık net satış hasılatının % 1'ini, izleyen yılın Nisan ayı sonuna kadar"* Ulaştırma, Haberleşme ve Denizcilik Bakanlığı'na bildirip ödemek zorundadırlar.

-*Haberleşme Vergisi:* Belediye sınırları ve mücavir alan içinde tahsil edilen telefon, teleks, faksimile ve data ücretleri üzerinden alınmaktadır. Verginin oranı %1'dir, mükellefi ise ilgili telekomünikasyon işletmecileridir. Vergi aylık olarak takip eden ayın sonuna kadar ilgili belediyeye telekomünikasyon işletmecisi şirket tarafından bildirilip ödenmek zorundadır (Pehlivan, 2010: 380). Türk Telekom sabit telefon ve data tahsilatlarından bu vergiyi ödemekle mükellef olmakla birlikte, Türk Telekom'dan sabit telefon ve data altyapı hizmeti alan ve üzerinden son kullanıcılara sabit telefon ve internet hizmeti veren diğer işletmeciler, verdikleri sabit telefon ve internet hizmetlerinden yaptıkları tahsilatlardan, faturalamayı ve tahsilatı kendileri gerçekleştirdikleri durumlarda, haberleşme vergisi ödememektedirler (Yased, 2012: 125).

Tablo 6: Sabit Telekomünikasyon Hizmetlerinde Kesintiler ve İşletmeciye Kalan Net Gelir

Örnek: -Aylık Kullanım Süresi: 100dk. -Varsayılan dk. Ücreti: 20 Kr. -Aylık Kullanım Bedeli (vergiler hariç): 20 TL	**Diğer Yıllar (TL)**
Yıllık Kullanım Bedeli (vergiler hariç)	200
BTK Kurum Masraflarına Katkı Payı (%0,35) Evrensel Hizmet Geliri (Satış Hasılatının %1'i) Haberleşme Vergisi (Satış Hasılatının %1'i)	0,7 2 2
İşletmeciye Net Kalan	**195,3**
Özel İletişim Vergisi (200x%15)	30
Katma Değer Vergisi (200x%18)	36
Kesintiler Toplamı	**66**
Kesintiler Toplamının İşletmeciye Kalan Net Gelire Oranı	**%34**

Sabit telekomünikasyon hizmetleri üzerindeki vergi yükü mobil telekomünikasyon ile kıyaslandığında daha düşüktür. Bu durum tablo 5 ve tablo 6'da yer alan hesaplama örneklerinde açık bir şekilde gözükmektedir. Mobil telekomünikasyonda kesintiler toplamının işletmeciye kalan net gelire oranı devam eden aboneliklerde %61 iken sabit telekomünikasyon hizmetlerinde bu oran %34'tür.

Telekomünikasyon sektöründe yıllardır sabit operatör ve mobil operatörler arasında haksız bir şekilde farklı vergi uygulamaları bulunmaktadır. İki operatör arasındaki ilk ayrım hazine payı olarak karşımıza çıkmaktadır. Mobil operatörler brüt satış tutarının yüzde 15'ini hazine payı olarak öderken, sabit operatörlerde böyle bir mali yükümlülük bulunmamaktadır. Sektördeki ikinci önemli vergi kalemi ise 1999 Marmara depreminden sonra 2002 yılına kadar uygulanmak üzere "geçici" olarak getirilmiş bir vergiyken iki kez uzatıldıktan sonra, kalıcı hale dönüşen Özel İletişim Vergisi'dir. Burada da hemen sabit-mobil ayrımı dikkat çekmektedir. Sabit taraftaki ÖİV yüzde 15 seviyesinde iken, mobil tarafta bu oran yüzde 25'tir (http://www.euractiv.com.tr/: 05.11.2013).

Leonard Waverman tarafından hazırlanan *"Türkiye'de Mobil Telefonların Vergilendirilmesinin Ekonomik Etkileri"* başlıklı analizde, mobil kullanıcılarına sabit hat kullanıcılarına uygulanandan daha fazla vergi uygulanmasının hiçbir ekonomik dayanağı olmadığı ifade edilmektedir. Raporda şu yargıda bulunmaktadır: "Mobil telefon bir lüks değildir; Türkiye'de sabit hat telefonundan daha fazla mobil telefon kullanıcısı bulunuyor. Mobil telefonlara uygulanan yüksek vergiler, sabit hat ve mobil sektörleri arasındaki rekabeti düşürdüğünden her iki sektörün operatörleri daha az yatırım yapmaktadırlar", "Hem sabit hat hem de cep telefonu kullanıcıları ve operatörlerinin Türk ekonomisinin birçok başka sektöründeki tüketici ve üreticilerden daha yüksek vergi ödedikleri, ancak kendi içlerinde de asimetrik bir durum olduğunun altını çizmektedir. Yüksek vergi oranları sabit hat sektöründe yapay bir ikame oluşturmakta ama aynı zamanda da telekomünikasyon sektörünün yasal düzenlemesiyle ilgili politikanın kilit noktası olan "platform tarafsızlığı" veya "teknoloji tarafsızlığı" kurallarını da ihlal etmektedir" değerlendirmesi yapılmaktadır (http://www.euractiv.com.tr/: 05.11.2013).

Telekomünikasyon Sektöründe Sektörel Vergi Yükü

Tablo 7: Telekomünikasyon Sektöründe Mali Yükümlülükler

Vergi Türü	2011	2012
Özel İletişim Vergisi (Toplam)[1]	4.420.621.000	4.477.310.000
Dahilde Alınan KDV (Toplam)	46.860.118.000	53.150.720.000
-Dahilde Alınan KDV'den Sektör Payı[2]	*4.868.054.130*	*5.418.595.100*
Kurumlar Vergisi (Toplam)	29.233.725.000	32.111.820.000
-Kurumlar Vergisinden Sektör Payı[3]	*1.135.480.065*	*1.300.027.804*
Hazine Payı[4]	2.247.058.885	2.484.469.427
Evrensel Hizmet Geliri (Toplam)[5]	345.349.414,50	383.848.688,60
Evrensel Hizmet Geliri (Mobil)	*224.705.888,5*	*248.446.942,7*
Evrensel Hizmet Geliri (Sabit ve Diğer)	*120.643.526*	*135.401.745,9*
Haberleşme Vergisi[6]	73.745.997	72.532.266
BTK Kurum Masraflarına Katkı Payı[7]	94.656.608,1	105.361.571,4
TOPLAM[1+2+3+4+5+6+7]	13.184.966.100	14.242.144.857

Tablo %7 ve tablo 8'de vergi gelirlerine ilişkin veriler Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü'nün 2014 Bütçe Gerekçelerinde *Bütçe Performansı* belgesi tablo 18'den alınmıştır. Telekomünikasyon sektörüne isabet eden paylar ise;

Dahilde Alınan KDV'den Sektör Payı: Sektör yıllık gelirlerinin katma değer vergisi oranı ile çarpılması sonucu,

Kurumlar Vergisinden Sektör Payı: Türk Telekom ve mobil operatörlerin yıllık kârlarının kurumlar vergisi oranı ile çarpılması sonucu,

Hazine Payı: Mobil operatörlerin gelirleri toplamının %15'i oranında,

Evrensel Hizmet Geliri: Mobil operatörler için hazine payının %10'u, diğer telekomünikasyon firmaları için yıllık gelirlerinin %1'i,

Haberleşme Vergisi: Türk Telekom gelirlerinin %1'i olarak,

BTK Kurum Masraflarına Katkı Payı: Yıllık gelirlerin %0,35'i olarak hesaplanmıştır.

Kurumlar vergisi hesaplamalarında, sabit ve mobil operatörlere ilişkin kâr rakamları yayımlanmasından dolayı sektörde faaliyet gösteren diğer firmalar hesaplamalara dahil edilmemiştir. Maliye Bakanlığı tarafından vergi gelirlerinin sektörler itibariyle yayımlanmaması ve telekomünikasyon sektöründe vergi dışı diğer mali yükümlülüklerin ilgili kurumlar tarafından tahsil edilip açıklanmaması hesaplamaların bu kısıtlar içinde tarafımızca yapılmasını zorunlu kılmıştır. Bu hesaplamalar tam olarak sektördeki mali yükümlülükleri ortaya çıkarmamasına rağmen, yaklaşık bir değerlendirmenin yapılmasında yardımcı olabilecek niteliktedir.

Tablo 8: Telekomünikasyon Sektöründe Vergi Yükü

	2011	2012
Sektördeki Vergi vb. Ödemeler/ Telekomünikasyon Sektörü Yıllık Geliri	0,49	0,47
Sektördeki Vergi vb. Ödemeler/Toplam Vergi Gelirleri	0,048	0,046
Sektördeki Vergi vb. Ödemeler/Bütçe Gelirleri Toplamı	0,042	0,040
Özel İletişim Vergisi/ Toplam Vergi Gelirleri	0,016	0,014
Özel İletişim Vergisi/ Bütçe Gelirleri Toplamı	0,014	0,012
Özel İletişim Vergisi/ Dahilde Alınan Mal ve Hizmet Vergileri	0,036	0,033

Kaynak: Tablo 7'de yer alan verilerle, Bütçe Performansı 2014 s.20'deki verilerden yararlanılarak hesaplamalar yapılmıştır.

Telekomünikasyon sektörünün kamuya yönelik yarattığı gelir türleri belirli kısıtlar içinde tahminlenerek oluşturulan sektörel vergi yükü sonuçlarına göre; telekomünikasyon sektöründeki sektörel vergi yükü %50'ler civarındadır. Bu durum sektörün yıllık oluşturduğu gelirlerin yarısını kamuya değişik isimlerle gelir olarak aktardığını göstermektedir. Bu yük doğrudan ve dolaylı yükümlülüklerin tümünü kapsamaktadır. Ancak hesaplamalarda sabit ve mobil operatörler dışındaki elektronik haberleşme sektöründe faaliyet gösteren diğer firmalara ilişkin verilere ulaşılamadığından dolayı yer verilememiştir. Bunlara ilişkin mali yükümlülükleri de hesaplamalara dahil ettiğimizde

sektörel vergi yükünün %50'lerin üzerinde gerçekleşeceği tahmin edilmektedir. Telekomünikasyon sektöründe alınan mali yükümlülüklerin toplam vergi gelirleri içindeki payı yaklaşık %5'ler, toplam bütçe gelirleri içindeki payı ise %4'ler seviyesindedir. Bu durum sektörün kamu gelirlerine katkısını ortaya koymak adına önemlidir. Telekomünikasyon sektörünün kamu gelirlerine en önemli vergisel katkısı özel iletişim vergisidir. Özel iletişim vergisinin vergi gelirleri içindeki payı %1,5, kamu gelirleri toplamı içindeki payı ise %1,2; dahilde alınan mal ve hizmet vergileri (KDV, ÖTV, BSMV, Şans Oyunları V. ve ÖİV) içindeki payı ise %3,5-4 civarındadır. Bütçe performansı 2014'te BÜMKO tarafından yayımlanan verilere göre; 2011 ve 2012 yılında bir önceki yılla kıyaslandığında özel iletişim vergisi %7,1 ve %1,3 oranında artış göstermiştir.

SONUÇ

Türkiye'de telekomünikasyon sektöründe en ağır vergisel yükümlülükler mobil telekomünikasyon alanındadır. Mobil pazarda uygulanan vergi politikalarında yapılacak indirimlerin hem ekonomi üzerinde, hem de devletin vergi gelirleri üzerinde önemli etkileri olacaktır. Vergi indirimleri nedeniyle başlangıçta vergi gelirlerinde bir azalış yaşansa bile, yapılan araştırmalarda uzun vadede artan kullanım oranları, pazarın büyümesinden kaynaklanan istihdam, yatırım artışları, GSYİH üzerinde olumlu etkiler ortaya çıkaracaktır. Kamu vergilendirme politikalarında telekomünikasyon sektörüne yönelik vergi politikaları oluşturulurken ve vergi politikalarında değişiklikler yapılırken vergilerin sadece fiskal etkilerinin değil, bununla birlikte ekonomik etkilerinin ve sektör/sektör ekosistemi üzerinde ortaya çıkaracağı geniş etkilerin de düşünülmesi gerekmektedir. Vergi indirimlerinin sektörde ortaya çıkaracağı katma değer artışı uzun vadede kamu gelirlerindeki azalışı telafi edebilecek özelliktedir.

Hükümetlerin bireylerin tüketim alışkanlıklarını dikkate alarak yüksek oranlarda vergileme yaptığı telekomünikasyon sektöründe, gelecekte yapılacak vergi düzenlemelerinde sektördeki vergi yüklerini ve sektörün bileşenleri arasındaki vergilendirme asimetrisini azaltmak için aşağıdaki düzenlemelerin yapılması gerekir:

Mobil telekomünikasyon alanındaki vergi yükleri Türkiye'yi dünyada en yüksek vergi yüküne sahip ülke konumunda bulundurmasının yanında, M2M (mobil makineler arası iletişim) ve MVNO (sanal mobil ağ operatörleri) gibi büyüme potansiyeline sahip mobil uygulama alanlarının genişlemesini ve mobil penetrasyon oranlarında %100 değerinin üzerine çıkışı engellemektedir. Mobil telekomünikasyon üzerinden alınan maktu ve nisbi vergilerde tedrici olarak yapılacak vergi indirimlerinin, yeni abonelik kazanımı ile mobil penetrasyonu arttıracağı, ortaya çıkan katma değerden mobil operatörler dışında cihaz üreticilerinin ve yazılım sektöründeki diğer firmalarında yararlanması ile sektörün ekonomik büyümeye daha fazla katkısının olacağı beklentisi hakimdir. Telekomünikasyon alanında platform tarafsızlığı ilkesinin gerçekleştirilmesi için mobil ve sabit telekomünikasyonda farklı olarak ugulanan özel iletişim vergisi oranları eşitlenip, mobil alandaki %25'lik oran sabit hizmetler için uygulanan %15'e çekilmelidir.

Mobil telekomünikasyon alanında mobil işletmecilerin ve MVNO'ların en ağır mali yükümlülüklerinden bir tanesi de aylık brüt gelirleri üzerinden %15 oranında ödedikleri hazine payıdır. Yazılım ürünlerinin mobil teknolojiler üzerinden oluşturulmasında ortaya çıkan kazançlar üzerinden de hazine payı alınmaktadır. Bu durum elektronik haberleşme şebekelerinin kullanımını sınırlandırıcı özelliktedir. Yazılım ürünleri dışındaki ürünlere tanınan vergisel istisnanın elektronik haberleşme sistemleri üzerinden yapılacak teslimleri de kapsayacak şekilde genişletilmesinin sektörün gelişmesine katkı sağlaması beklenebilir.

Sabit telekomünikasyon hizmetleri alanında, özel iletişim vergisi mobil iletişime göre daha düşüktür. Ancak, sektörde sadece Türk Telekom'a yönelik olarak uygulanan ve belediye gelirleri içinde düzenlenen Haberleşme Vergisi uygulaması, Türk Telekom'un tahsil ettiği telefon, teleks, faksimile ve data ücretlerinden alınmaktadır. Sabit hizmetlerde vergi yükünü azaltmak için bu verginin kaldırılması gerekir.

Telekomünikasyon sektöründe sektörün farklı bileşenlerine ve hizmetlerin türüne göre çok farklı vergi ve kamusal mali yükümlülüklerin bulunması, sektördeki firmalar arasında vergi adaletsizliği yaratmakta ve vergileme usullerini daha karmaşık hale getirmektedir. Sektörün ekonomide yaratacağı katma değeri daha da arttırmak için vergi vb. mali yükümlülüklerin azaltılması (ÖİV, KDV, Hazine Payı), bazı yükümlülüklerin de (ilk abonelikte alınan maktu ÖİV, telsiz ruhsatname ücreti, telsiz kullanım bedeli) vergileme sistemini sadeleştirmek ve mali yükleri azaltmak için tümüyle kaldırılması gerekir.

KAYNAKÇA

AKSOY, Ş. (1991), Kamu Maliyesi, Filiz Kitabevi, İstanbul.

ARIÖZ, A. (2005), Telekomünikasyon Sektöründe Serbestleşme Süreci, Rekabet Kurumu Uzmanlık Tezi, Uzmanlık Tezleri Serisi No: 69, Ankara.

BAĞDADİOĞLU, N. ve ÇETİNKAYA, M. (2008), "Türk Mobil Telekom Sektörünün Vergilendirilmesi Vergi Yükü Analizi ve Olası Bir Vergi İndiriminin Etkileri", Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı, http://www.tepav.org.tr/tr/haberler/s/423, (Erişim: 03.09.2013).

BİLİCİ, N. (2007), Avrupa Birliği-Türkiye İlişkileri, Seçkin Yayınevi, 3.Basım, Ankara.

BTK (2013), "Türkiye Elektronik Haberleşme Sektörü 3 Aylık Pazar Verileri Raporu", Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu, Ankara.

BÜMKO (2013), Bütçe Gerekçeleri 2013 ve 2014 Bütçe Performansı, Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, www.bumko.gov.tr, (Erişim: 08.11.2013).

ÇAKAL, R. (1996), Doğal Tekellerde Özelleştirme ve Regülasyon, DPT Uzmanlık Tezi, Yayın No: DPT 2455, Ankara.

DICKGREBER, F. and MATSSON, J. (2013), Taxing Telecom: The Case for Reform, ATKearney, https://www.atkearney.com/documents/10192/1046683/Taxing+Telecom-The+Case+for+Reform.pdf/, (Erişim: 16.11.2013).

DPT (2007), Bilgi ve İletişim Teknolojileri Özel İhtisas Komisyonu (ÖİK) Telekomünikasyon Alt Komisyonu Raporu, Devlet Planlama Teşkilatı Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013, Ankara.

ENER, U. (2002), "Telekom Sektörü Üzerindeki Vergi Yükü", http://kutuphanem.bilgievi.gen.tr/indir.aspx?id=16915, (Erişim: 07.10.2013).

EROL, M. (2003), Doğal Tekellerin Düzenlenmesi ve Telekomünikasyon Sektöründe Düzenleyici Kurum, DPT Uzmanlık Tezi, Yayın No: DPT 2680, Ankara.

EŞ, M. (2002), Kamu Maliyesi (Ders Notları), Kütahya.

GSMA (2007), Cep Telefonu Vergilerine Dair Global Ölçekte Bir İnceleme 2006-2007, Tam Kapsamlı Rapor, Deloitte: 1-68.

GSMA (2011), Global Mobile Tax Review 2011, http://www.gsma.com/publicpolicy/wp-content/uploads/2012/03/gsmaglobaltaxreviewnovember2011.pdf, (Erişim: 07.10.2013).

GSMA (2012a), Türkiye'de Mobil Telefon Hizmeti ve Vergilendirme, http://www.gsma.com/publicpolicy/wp-content/uploads/2012/05/turkey_tax_report_turkish.pdf, (Erişim: 13.10.2013).

GSMA (2012b), Mobil Telephony and Taxation in Latin America,, http://www.gsma.com/publicpolicy/wp-content/uploads/2012/12/GSMA-2012-Latin-America-Tax-ReportWEBv2.pdf, (Erişim: 16.10.2013).

GÜNAY, K. (2007), Türkiye'de Vergi Yükü ve Kapasitesi Hesaplaması Üzerine Örnek Bir Çalışma, www.vergiportali.com/doc/Vergikapasitesi.pdf, (Erişim: 09.10.2013).

HISALI, E. (2007), Review of Sector Taxation Policies and Determining the Elasticity of Penetration and Price of the Various Telecommunication Services in Uganda, Uganda Communications Commission, http://www.ictregulationtoolkit.org/Documents/Document/Document/3377, (Erişim: 02.11.2013).

ITU (2009), Yearbook of Statistics Telecommunication/ICT Indicators 1999-2008, International Telecommunication Union, Switzerland, December 2009.

İÇÖZ, Ö. (2003), Telekomünikasyon Sektöründe Regülasyon ve Rekabet, Rekabet Kurumu Uzmanlık Tezi, Yayın No: 0098, Ankara.

KIZILOT, Ş. (2007a), "Alkollü İçki, Otomotiv ve İletişim Sektöründe Vergileme Sorunları", İşveren Dergisi, Eylül 2007, http://tiskweb.com/isveren_sayfa.asp?yazi_id=1860&id=91, (Erişim: 18.10.2013).

KIZILOT, Ş. (2007b), "Cepten 'Alo' Demenin 7 Ayrı Vergisi Var", Hürriyet Gazetesi, 8 Ağustos 2007, www.hurriyet.com.tr/yazarlar/7045372.asp, (Erişim: 03.11.2013).

KIZILOT, Ş. (2007c), "50 Ülkenin Lideri Türkiye", Hürriyet Gazetesi, 26 Temmuz 2007, www.hurriyet.com.tr/yazarlar/6961341.asp, (Erişim: 03.11.2013).

KÜTÜKÇÜ, A. (1998), "Türkiye'de Vergi Yükü (1987-1997)", Sayıştay Dergisi, 31: 136-144.,

MB-APK (1986), Türkiye'de Vergi Yükü (1975-1984), Maliye ve Gümrük Bakanlığı Planlama ve Koordinasyon Kurulu, Yayın No: 1986/275, Ankara.

ORUÇ, E., GÜNGÖR, M., EVREN, G., CANTEKİNLER, M.K. ve GÜÇLÜ, T., (2003a), Özellleşme, Serbestleşme ve Düzenleme Etkileşimi, Telekomünikasyon Kurumu Sektörel Araştırma ve Stratejiler Dairesi Başkanlığı, Ankara.

ORUÇ, E., GÜNGÖR, M., EVREN, G., CANTEKİNLER, M.K. ve GÜÇLÜ, T., (2003b), Rekabet Politikası, Telekomünikasyon Kurumu Sektörel Araştırma ve Stratejiler Dairesi Başkanlığı, Ankara.

PEHLİVAN, O. (2010), Vergi Hukuku Genel İlkeler ve Türk Vergi Sistemi, Celepler Matb., Trabzon.

PETEK, A. (2002), "Kamu Kesiminde Düzenleyici Kurumlar ve Politikalar Üzerine Bir Teorik Çerçeve", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7, 29-43.

SARAÇOĞLU, F. (2007), Telekomünikasyon Sektörünün Mali Sorunları, İletişim Sektörünün Dünü ve Bugünü (İçinde), Gazi Üniversitesi Maliye-Vergi Uygulama ve Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2008: 89-214.

SARAÇOĞLU, F. (2008), "Mobil İletişim Üzerindeki Vergi Yükünün Analiz ve Yarattığı Sorunlar", Mali Kılavuz Dergisi E Makale, http://www.malikilavuz.com, (Erişim: 18.10.2013).

TAŞ, M. (2007), "Mobil İletişim ve Vergi Yükünün Analizi", Yaklaşım Dergisi, Eylül 2007, 177.

TURGUT, S. (2003), Türk Telekomünikasyon Sektöründeki Vergi Yükünün Seçilmiş Avrupa Birliği Ülke Örnekleri İle Karşılaştırmalı Analizi, Telekomünikasyon Kurumu Uzmanlık Tezi, BTK Yayın No: T0121, Ankara.

TÜRK, İ. (1992), Kamu Maliyesi, Turhan Kitabevi, 1.Baskı, Ankara.

YASED, (2012), 2023 Hedefleri Yolunda Bilgi ve İletişim Teknolojileri, Uluslar arası Yatırımcılar Derneği, http://www.deloitte.com/assets/Dcom-Turkey/Local%20Assets/Documents/turkey_tr_yasedsaglik_101212.pdf, (Erişim: 18.11.2013).

_____, "AB ve Türkiye'de Mobil İletişim Hizmetlerinde Vergi Rejimi", http://www.euractiv.com.tr/105/link-dossier, (Erişim: 05.11.2013).

Gider Vergileri Kanunu

Telsiz Kanunu

Katma Değer Vergisi Kanunu

Elektronik Haberleşme Kanunu

Evrensel Hizmetin Sağlanması ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi – Sayı 39 – Ocak 2014

BÖLGESEL KALKINMA AJANSLARI: SAĞLANAN DESTEKLERİN BİR İL ÖLÇEĞİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

Mediha Mine ÇELİKKOL, Yrd. Doç. Dr. Dumlupınar Üniversitesi, SBMYO, mine.celikkol@dpu.edu.tr

ÖZET: Küreselleşmeyle birlikte kalkınmada, işbirliğinde ve rekabette öne çıkan diğer bir unsur da bölge kavramı olmuştur. Bu amaçla, pek çok ülkede kalkınma faaliyetlerinin koordine edilebilmesi amacıyla Bölgesel Kalkınma Ajansları oluşturulmuştur. Bölgesel Kalkınma Ajansları, faaliyet gösterdikleri bölgede dolayısıyla bu bölgeyi oluşturan illerde rekabet gücünün artırılması, kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesi ve yeni yatırımların bölgeye çekilmesi amaçlarını gerçekleştirmeye çalışmakta ve bölge aktörlerine destek sağlamaktadır. Bu çalışmada, Afyonkarahisar, Kütahya, Manisa ve Uşak illerini kapsayan ve 'TR33' olarak sınıflandırılan bölgede hizmet vermek üzere kurulan Zafer Kalkınma Ajansının, kuruluşundan 2013 yılı sonuna kadar geçen süreçte sağladığı destek programlarının Kütahya iline olan yansımaları, İl'in genel ekonomik yapısı ve öne çıkan yatırım alanları bağlamında değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Bölgesel Kalkınma, Bölgesel Kalkınma Ajansları, Zafer Kalkınma Ajansı, Mali Destek, Teknik Destek, Yatırım.

REGIONAL DEVELOPMENT AGENCIES: EVALUATION OF SUPPORTS IN A PROVINCE SCALE

ABSTRACT: The concept of region has become another outstanding element in development, cooperation and rivalry along with globalization. For this reason, Regional Development Agencies have been set up in many countries in order to coordinate development activities. Regional Development Agencies aim to strengthen the power of competition, realize the developmental objectives, and attract new investments and support regional actors in the regions and cities where they operate. Zafer Development Agency was established to serve Afyonkarahisar, Kütahya, Manisa and Uşak. Aim of this study is to evaluate Zafer Development Agency's support programs for city of Kütahya from 2010 to 2013.

Keywords: Regional Development, Regional Development Agencies, Zafer Development Agency, Financial Support, Technical Support, Investment

GİRİŞ

Bölgesel gelişme sadece geri kalmış yörelerin kalkındırılmasına yönelik çabaları değil, tüm bölgelerin sürdürülebilir ve küresel rekabete dayalı bir kalkınma çabasına girmesini ve özellikle özel sektör ve yerel yönetimler ile diğer bölgesel aktörlerin süreçte yer almasını sağlayacak bir yerelleşme ve bölgeselleşme politikalarının uygulanmasını zorunlu hale getirmiştir (Akın, 2006:295).

Ülke sınırları içerisinde bulunan bölgelerin, çevre bölgeler ya da dünya coğrafyasında bulunan bölgeler ile etkileşimini ele alan sürdürülebilirlik ve birliktelik unsurlarını esas alarak, bölgenin refahının arttırılmasını amaçlayan çalışmaların tümüne "bölgesel kalkınma" adı verilmektedir (Gündüz, 2010: 70). Başka bir ifade ile ülke bütününde yer alan bölgelerin, çevre bölgeler ve dünya ile karşılıklı etkileşimi ile oluşan bölge vizyonunu dikkate alan, katılımcılık ve sürdürülebilirliği temel ilke edinen ve insan kaynaklarının geliştirilmesi, ekonomik ve toplumsal potansiyellerin harekete geçirilmesi yoluyla bölge refahının yükseltilmesini amaçlayan çalışmalar bütünü bölgesel kalkınma olarak tanımlanmaktadır (Akpınar, 2010: 10).

ABD ve Avrupa ülkelerinde olduğu gibi ülkemizde de bölgelerarası gelişmişlik farklarının yüksekliği, bölgesel kalkınma araçlarının bir kez daha gözden geçirilmesini gerekli kılmıştır. Bölgesel kalkınma, geçmişte olduğu gibi merkezi hükümetin müdahalesine dayalı yukarıdan aşağıya bir yaklaşım yerine artık bölgesel, yerel, ulusal ve hatta uluslararası aktörlerin katılımıyla gerçekleşebilecek bir olgu olarak tanımlanmıştır. Yeni yönetişim mekanizmaları ve kalkınmanın yeni dinamikleri, bölgesel kalkınmanın tanımını, stratejilerini, müdahale biçimlerini, aktörlerini,

örgütlerini ve kurumsal yapılarını değiştirmiş ve Bölgesel Kalkınma Ajansı (BKA) olarak ifade edilen bir örgütsel gelişimi beraberinde getirmiştir.

Türkiye'de DPT Müsteşarlığı öncülüğünde Düzey 2 bölgelerinde kalkınma ajansları kurularak bölgesel kalkınmada köklü bir değişimin kurumsal yapıtaşları oluşturulmuştur. Bu BKA'lardan bir tanesi de faaliyet alanı Afyonkarahisar, Kütahya, Manisa ve Uşak illerini kapsayan Zafer Kalkınma Ajansı'dır. 14.7.2009 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı ile kurulan Ajans, sosyo-ekonomik gelişmenin öncüsü olarak bölgesel kalkınmada yerini almıştır. Çalışmada öncelikle, Bölgesel Kalkınma Ajanslarının ortaya çıkışı, kuruluş amaçları, görevleri ve sağladığı destekler üzerinde durulmuş, daha sonra Zafer Kalkınma Ajansı'nın 2010-2013 yılları arasında TR33 Bölgesine sağladığı destekler hakkında bilgi verilerek, Kütahya iline sağlanan destekler İl'in genel ekonomik yapısı ve öne çıkan yatırım alanları bağlamında değerlendirilmeye çalışılmıştır.

BÖLGESEL KALKINMA AJANSLARI TANIM VE AMAÇLARI

Bölgesel Kalkınma Ajansları (BKA); bir ülkenin belli bir coğrafi bölgesi içerisinde özel ve kamusal tüm şirketler, yerel otoriteler ile sivil toplum kuruluşları arasında işbirliği sağlayarak, o bölgenin ekonomik kalkınmasını hedefleyen ve yasal bir hükme dayanarak kurulan yapılardır (Koçberber, 2006: 37). BKA'lar, genel olarak, merkezi hükümetten bağımsız bir idari yapıda, sınırları çizilmiş bir bölgenin sosyo-ekonomik koşullarını geliştirip canlandırma amacıyla kurulmuş ve kısmen kamunun finanse ettiği kuruluşlardır. Üst kurul olarak bilinen düzenleme ve denetleme kurumları benzeri, kamu karar gücünü kamu organlarından alıp, özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarından (STK) oluşan tüzel kişilere paylaştıran yönetişimci kuruluşlardır (Maç, 2006: 1). Sonuç ve hedef odaklı olaylara yönelmiş, vatandaşa hizmeti esas alan, katılımcı, şeffaf, hesap verebilir çağdaş bir yönetim biçimine imkan veren yönetsel seviyeye sahiptirler. Avrupa Bölgesel Kalkınma Ajansları Birliğinin (EURADA) tanımına göre; BKA'lar, sektörel ve genel kalkınma problemlerini belirleyen, bunların çözümüne yönelik olanakları ve çözümleri saptayan bu çözümleri geliştiren projeleri destekleyen ajanslardır (Oksay ve Kubar, 2007: 205).

BKA'ların en belirgin amacı, bölgelerin potansiyelini ve sorunlarını göz önüne alarak geliştirdikleri politikayla, bölgedeki ekonomiyi canlandırmak ve bölge halkının gelişmeye katılımını sağlamaktır. Bir başka deyişle BKA'ların amaçları, uzun dönemli bölgesel ekonomik kalkınma için uygun koşulların yaratılması gibi açılardan ekonomik, bölgenin çekiciliğini artırmak açısından çevresel, bölgenin sosyo-kültürel değerlerini geliştirilmesini sağlama gibi açılardan sosyal olarak sınıflandırılabilir (Hasanoğlu ve Aliyev, 2006: 90).

Sahip oldukları amaçlar doğrultusunda BKA'lar bölgesel kalkınma için büyük bir önem taşımaktadır. Etkin bir şekilde faaliyet gösteren BKA'ların kalkınmaya sağlayacakları katkılar aşağıdaki gibi sıralanabilir (Uğuş, 2006);

- Öncelikle, bölgelerde endüstriyel ağların ve demetlerin gelişmesini sağlayacaklardır. Böylelikle işletmeler, pozitif dışsallıklar elde ederek yığın ekonomilerinden yararlanabileceklerdir.
- Endüstri demetlerinin üniversitelerle işbirliği içinde çalışmasını sağlayarak, iş yaşamından kopuk faaliyet gösteren üniversiteleri endüstriyel faaliyetlerin içine çekeceklerdir.
- Yoğun araştırmalar ve fizibilite çalışmalarıyla bölgelerin gerçek potansiyellerini tespit edecekler ve bölgeye en uygun endüstri kolunun gelişmesini teşvik edeceklerdir.
- Bölgelerdeki KOBİ'lere piyasa hakkında bilgi sunabilecekler, böylelikle gelişmekte olan ülkelerin ortak sorunlarından olan 'sınırlı bilgi' problemini ortadan kaldıracaklardır.
- Bölgelerindeki ekonomiyi geliştirmelerinin, KOBİ'lere destekte bulunarak büyümelerini teşvik etmelerinin ve yabancı sermaye çekmelerinin sonucu olarak bölgede işsizlik seviyesini azaltacaklardır.
- Sosyal gelişmeye yönelik uygulamalarıyla bölge ekonomisinin gelişmesinden ziyade "kalkınmasını" sağlayacaklardır.

BÖLGESEL KALKINMA AJANSLARININ GELİŞİMİ

BKA'ların ilk uygulaması 1930 yılında ABD'deki Tennessee Valley Authority'dir. 1929'da yaşanan büyük krizle birlikte dünyadaki bölgelerarası dengesizliklerde meydana gelen hızlı artışlar BKA'ların önemini ortaya koymuştur (Gündüz, 2010: 70). Batı ülkelerinde 1950 ve 1960'lı yıllarda merkezi hükümetin öncülük ettiği kalkınma programlarına bilgi temin etmek, bu planların uygulanmasını ve izlenmesini denetlemek üzere kurulmaya başlanan

BKA'lar, 1980'lerde yaygınlaşan kamu işletmeciliği anlayışı ve küreselleşme ile artan yerel rekabetle birlikte, özel sektörün ve yerel aktörlerin bölgesel kalkınma sürecine aktif katılımını sağlamakla görevlendirilmişlerdir. Avusturya, Belçika, İrlanda ve Fransa BKA'lar ile ilk kez 1950'li yıllarda tanışırken, Almanya, Hollanda, İngiltere ve İtalya 1960'lardan sonra tanışmış, Yunanistan, İspanya, Finlandiya ve Danimarka ise 1980'lerde tanışmıştır.

ABD ve İngiltere'de BKA'lar özel sektör ve kamu sektörünün bölgesel kalkınmayı işbirliği içinde gerçekleştirmeleri amacıyla 1960'lardan beri faaliyette olan yarı-özerk nitelikli oluşumlar iken, Japonya ve Fransa'da geri kalmış bölgelerin sorunlarına çözüm üreten, uzun süreli programları yürütmek üzere kurulmuş, Türkiye'deki GAP benzeri idareler olmuştur. Bununla birlikte 1990'lı yıllarda yaygınlaşan yönetişim anlayışına ve yeni kalkınmacılık anlayışına paralel olarak, ekonomik ve sosyal kalkınmaya büyük finansman sağlayan uluslararası kuruluşlar (World Bank, UNDP, AB fonları ve kredileri, EIB, EBRD, IADB gibi), tüm dünyada pek çok yeni kalkınma ajansı kurulmasına imkan vermiş, mevcut kalkınma ajansları da zaman içinde çok önemli işlevsel ve kurumsal değişikliklere uğramıştır. Böylece, 1990'larda kurumsal kimlikleri, finansman kaynakları, görev ve sorumlulukları ve merkezi idare, yerel idare ve uluslararası ve uluslarüstü örgütlerle ilişkileri açısından büyük farklılıklar gösteren çok sayıda kalkınma ajansı ortaya çıkmıştır (Özen, 2005: 4).

AB'ye üye ülkelerde BKA'lar EURADA'ya (Eurapean Assocation of Regional Development Agencies) üye olarak faaliyet göstermektedir. EURADA bölgesel kalkınma ajanslarının üst kuruluşu olarak 1991 yılında Belçika Kanunları çerçevesinde, kar amacı gütmeyen bir organizasyon olarak kurulmuştur (Oksay ve Kubar, 2007: 209).

Ülkemizde ise Cumhuriyetin ilk yıllarında sanayileşme ve yerli üretime önem verilirken, düzenli ekonomiye geçiş ile birlikte ihracat, ithalat ve yabancı yatırımcıları çekme gibi alanlarda düzenlemelerin yapıldığı görülmektedir. Son yıllarda uygulanan kalkınma programları, teşvik sistemleri ile desteklenerek gerek yeni istihdam alanlarının yaratılmasında gerekse ekonomik büyümeye olan etkisi bağlamında olumlu sonuçlar doğurmuştur. Bölgelerarası farklılıkların azaltılması amacıyla yerel girişimcilik desteklenerek, bölgelere özgü operasyonel programlar geliştirilmiştir (Akdeve ve Karagöl, 2013: 336).

Bölgesel gelişme politikalarının giderek daha fazla önem kazanmasında, küresel gelişmelerin ve AB üyelik sürecinin etkilerinin olduğu kadar yerel dinamikler de etkili olmuştur. Gerek az gelişmiş gerekse gelişmiş yörelerimizin potansiyelini (beşeri ve sosyal sermaye dahil) harekete geçirerek, ülkemizin topyekun kalkınmasına yeni bir ivme kazandırabilmek ve rekabet gücünü artırabilmek için, yerel kalkınma amaçlı kurumsal yapılara ihtiyaç duyulmuştur (Akpınar, 2010: 10). Bu kapsamda, BKA'lar Türkiye'de ilk kez, AB'ye tam üyeliğin tescil edildiği 1999 Helsinki Zirvesinde gündeme gelmiştir. AB komisyonunun hazırlamış olduğu "Katılım Ortaklığı Belgesi"nde orta vadede yapılması gereken düzenlemeler arasında BKA'ların yer almasıyla (14 Nisan 2003 tarihinde kabul edilen Katılım Ortaklığı Belgesinde ise kısa vadeli hedefler arasında yer almıştır) yasal düzenleme süreci başlamıştır. Kamu Yönetimi Temel Kanun Tasarısı'nın organik bir parçası olarak gündeme gelen BKA'lara ilişkin olarak "Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun" 25 Ocak 2006 tarihinde kabul edilmiş (Oksay ve Kubar, 2007: 209) ve 08 Şubat 2006 tarihinde de Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir (DPT, 2007: 18).

DPT Müsteşarlığı küresel, bölgesel ve yerel ihtiyaçlara cevap verebilmek adına yerelde kalkınma ajansları örgütlenmesine giderken, Düzey 2 bölgelerinde kurulan bu ajanslar, bu köklü değişimin temel kurumsal yapıtaşları olarak görülmüştür (Akpınar, 2010: 10). BKA'ların, gelişmiş bölgelerimizin küresel ölçekte rekabet gücünün artırılmasına ve geri kalmış bölgelerimizin de ülke ortalamasına yaklaştırılmasına önemli katkılar sağlaması planlanmıştır.

İlk pilot BKA'lar, Adana ili merkez olmak üzere Adana ve Mersin illerini kapsayan TR62 Düzey 2 Bölgesinde (Çukurova Kalkınma Ajansı) ve İzmir ilini kapsayan TR31 Düzey 2 Bölgesinde (İzmir Kalkınma Ajansı) kurulmuştur (DPT, 2007: 19). Ardından 25.07.2009 tarih ve 27299 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 2009/15236 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile diğer Düzey 2 Bölgelerinde de kalkınma ajansı kurulması hükmü yürürlüğe konulmuştur. Böylece, ülkemiz genelinde İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırmasına (İBBS/NUTS) göre tanımlanan 26 adet "Düzey 2 Bölgesi"nin her birinde Kalkınma Ajansı kurularak faaliyete başlamıştır. Çalışmanın konusunu oluşturan Zafer Kalkınma Ajansı da bu ajanslardan biridir.

BÖLGESEL KALKINMA AJANSLARININ GÖREVLERİ

BKA'ların başlıca görevleri; veri üretimi, planlama, danışmanlık, destekleme, tanıtım, kaynak üretimi ve izleme olarak sayılabilir.

Veri Üretimi

"Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun"un ajanslara verdiği görevlerden biri "bölgenin kaynak ve olanaklarını tespit etmeye, ekonomik ve sosyal gelişmeyi hızlandırmaya ve rekabet gücünü artırmaya yönelik araştırmalar yapmak, yaptırmak, başka kişi, kurum ve kuruluşların yaptığı araştırmaları desteklemektir.

Bölgesel veriler ulusal ölçekte belirlenen bazı veri setlerinin oluşturulmasında kullanıldığından kapsamı sınırlıdır. Bu nedenle ajansların, misyonlarıyla uyumlu olacak ve boşlukları dolduracak şekilde istatistiki çalışmalar yaparak özel bilgi bankaları oluşturup yayınlaması, ekonomik ve sosyal faydası yüksek bir faaliyet olacaktır. Bunun dışında, birçok konuda ülkemizdeki istatistiki verilerin yetersiz, düşük kaliteli veya zor ulaşılabilir olması gibi nedeniyle, BKA'ların ekonomik-sosyal alanlarda istihbari nitelikte bilgilerin toplanmasına olanak sağlayacak olmaları da veri üretimi konusunda önemli bir fonksiyon üstlendiğini göstermektedir. Ancak ajansların henüz bu bilince ulaşmadığı, diğer kurumların verilerini kullandığı, üretilmiş veriler de genellikle ihtiyacı karşılamadığından yapılan analizlerin gerçekçi dayanaklardan yoksun olduğu görülmektedir. Bu nedenle, Kalkınma Bakanlığı ve ajanslar bunun yerine sayısal verilerin mekân üzerinde gösterildiği Coğrafi Bilgi Sistemleri'ne (CBS) öncelik vermektedir. Ancak, şehir plancılarının kullandığı bu yöntem de iktisadi analiz ve araştırmaların yerini tutamamaktadır (Yazgı, 2013: 5).

Planlama

BKA'lar, bölgede var olan içsel potansiyeli ortaya çıkaran ve geliştiren, bu suretle bölgenin ekonomik ve sosyal yönden kalkınmasını sağlayan kurumlardır. BKA'lar bölgesel rekabetin geliştirilmesinde, KOBİ'lerin rekabet güçlerinin artırılmasında, yerli ve yabancı yatırımcılar için cazip bir bölge oluşturulmasında etkin olarak faaliyet göstermektedir. BKA'lar, bölgesel ve yerel yönetimlere, yatırım alanlarından işgücü yapısına, ulaşımdan altyapıya kadar çeşitli konularda bilgi sağlayan, bölgenin fırsat ve tehdit yönleri ile güçlü ve zayıf yönlerini analizlerle belirleyen kurumlardır. BKA'ların yürüttükleri bu çalışmalar planlama faaliyetlerinin en önemli unsurunu oluşturan Bölge Planları için gereklidir (Kalkınma Bakanlığı, 2013: 166).

Bölge Planı; bir bölgenin kalkınması amacıyla, ulusal düzeyde üretilen politika, plan ve stratejiler ile yerel düzeyde yürütülecek faaliyetler arasındaki ilişkiyi belirleyerek bölgenin gelişmesinin programlandığı bir çalışmadır. Bölge planı ayrıca, yerel düzeyde yer alan kurum ve kuruluşlar arasında işbirliği ve koordinasyonu güçlendirmek; kamu, özel kesim ve sivil toplum kuruluşları arasındaki işbirliğini geliştirmek; bölgesel gelişmeyi hızlandırmak, sürdürülebilirliği sağlamak; kaynakların yerinde ve etkin kullanımını sağlamak ve bölgesel program ve projelere temel oluşturmak üzere hazırlanan strateji, koordinasyon ve yönlendirme belgesi olarak da tanımlanabilir (Serhat Kalkınma Ajansı: 10).

Kalkınma Bakanlığı Bölgesel Kalkınma Ulusal Stratejisi 2014-2023 taslak çalışmasında bölge planında belirtilen önceliklerin gerçekleştirilmesi için orta vadeli eylem planları (Bölgesel Programlar) hazırlanması öngörülmüştür. Programlar bölge planının amaç, hedef ve stratejilerinin programlama dönemi içerisinde nasıl hayata geçirileceğini tanımlayan, yürütülecek faaliyetleri ve bu faaliyetlerden sorumlu kuruluşları, kullanılacak araçları ve bütçe büyüklüklerini kapsayan, bir ya da birden çok öncelik alanına (sektöre ve tematik alana) yönelik tedbir, faaliyet ve projeleri içeren program metinleri olarak tanımlanmaktadır. Ajanslar tarafından orta vadeli olarak hazırlanıp bölge planında yer alan stratejileri uygulamaya yönelik tedbirleri daha somut ve detaylı olarak tanımlayacaktır. BKA'ların faaliyet alanı dışındaki alanlarda, yerel ve bölgesel düzeyde kalkınma çabası gerektiren her türlü öncelik, tedbir ve faaliyet de bu programda yer almaktadır. Bölgesel programlar, Ajans tarafından yürütülecek her türlü destek ve faaliyette başvuru şartlarını, seçim ve değerlendirme kriterlerini, gösterge niteliğinde detaylı mali perspektifi içermektedir (Kalkınma Bakanlığı, 2013: 166).

Danışmanlık

Danışmanlık fonksiyonu ile ajanslar, ekonomik/sosyal kesimlere karar alma sürecinde yardımcı olacağı gibi, çok yönlü bir uzmanlaşmayı da bünyesinde toplayabilir. Bilgi ekonomisinden bahsedildiği günümüzde, ajanslar, özellikle işletmelerin rasyonel kararlar almasında veya resmi/özel hiçbir kuruluşun iştigal alanına girmeyen hususlarda, etkin rol alarak önemli bir ihtiyacı giderebilir (Yazgı, 2013: 10).

BKA'ların danışmanlık kapsamında ele alınabilecek önemli bir görevi de; Türkiye'nin katıldığı ikili veya çok taraflı uluslararası programlara ilişkin faaliyetlerin bölgede tanıtımını yapmak ve bu programlar kapsamında proje geliştirilmesine katkı sağlamaktır. Uluslararası programların en önemlilerinden birisi, Düzey II Kalkınma Programı çerçevesinde Küçük ve Orta Büyüklükte İşletme (KOBİ), küçük ölçekli alt yapı ve yerel kalkınma girişimleri bileşenlerinde hazırlanan projelere yönelik AB hibeleridir (Küçük, 2007: 499).

Destekleme

Ülkemizde BKA'ların sağladığı destekler mali ve teknik destekler olmak üzere iki ana başlığa ayrılmaktadır. Mali destekler; Doğrudan Finansman Desteği, Faiz Desteği ve Faizsiz Kredi Desteği olarak sınıflandırılmaktadır. Teknik destekler ise, bölgedeki yerel aktörlerin bölgesel kalkınma açısından önem arz eden, ancak kurumsal kapasite eksikliği nedeniyle hazırlık ve uygulama aşamalarında sıkıntı ile karşılaşılan çalışmalarına destek sağlamak amacıyla verilmektedir (Ata, 2011: 6). Ülkemizde ajansların ana fonksiyonu proje temelli mali destek sağlamaktır. Bu desteğin ana hedef kitlesi de KOBİ'lerdir. Kanun'da KOBİ'lere ve girişimcilere destek verileceği açık olarak belirtilmiş olup, bunun dışında kamu kurumları (mahalli idareler dahil) ve sivil toplum örgütleri de ilgili konularda desteklerden yararlanabilir (Yazgı, 2013: 11).

Tanıtım

Ajansların Kanun'da sayılan görevlerinden biri "bölgenin iş ve yatırım imkânlarının, ilgili kuruluşlarla işbirliği halinde ulusal ve uluslararası düzeyde tanıtımını yapmak veya yaptırmak" tır. Ajansların temel fonksiyonlarından olan yabancı yatırımların çekilmesinden amaç, bölgesel gelişmenin hızlandırılmasıdır. 5449 sayılı Kanuna göre ayrıca, yönetim, üretim, tanıtım, pazarlama, teknoloji, finansman, örgütlenme ve işgücü eğitimi gibi konularda ilgili kuruluşlarla işbirliği yaparak KOBİ'ler ve yeni girişimcileri desteklemek de görevleri arasında yer almaktadır.

Kaynak Üretimi

BKA'ların gelirleri merkezî bütçe, il özel idareleri, belediyeler ve sanayi ve ticaret odalarından ayrılan fonlar ve diğer gelirlerden oluşmaktadır. AB ve diğer uluslararası fonlardan sağlanacak kaynaklar, faaliyet gelirleri ile bağış ve yardımlar da gelirler arasında sayılmaktadır.

Türkiye'deki ajansların ana gelir kaynağı AB ülkelerindeki bazı ajanslara benzer şekilde kamu fonlarıdır. 2011 yılı Kalkınma Ajansları Genel Faaliyet Raporuna göre ajans bütçelerinin ortalama %80'i genel bütçe payından oluşmaktadır. Belirli kriterlere göre her bir ajansa aktarılan bu paylar arasında büyük bir fark yoktur. Ancak, yerel katkıların yüksekliği sayesinde İstanbul ve İzmir'deki ajansların gelirleri diğerlerinin 5-10 katını bulabilmektedir. Bu da zaten gelişmiş bölgenin daha fazla kaynak kullanmasını sağlamaktadır (Kalkınma Bakanlığı, 2012:34).

28/12/2011 tarih ve 2011/44 sayılı Yüksek Planlama Kurulu kararının 3. Maddesinde 2012 yılı için yeni bir düzenleme yapılmış ve "2012 yılında ajanslara ayrılan ödeneğin 45 milyon TL'lik kısmı, yıl içerisinde Kalkınma Bakanlığı tarafından ajansların performansına dayalı olarak aktarılacaktır." ibaresi yer almıştır. Bu maddeye dayanarak Bakanlık tarafından ajansların performans değerlendirmesi yapılarak ajanslara aktarılacak tutarın ajans bazında dağılımı belirlenmiştir. Performans değerlendirmesinde, ajansların 2011 yılı çalışma programlarında öngörülen ana faaliyetlerinin yanısıra, kurumsallaşma düzeyleri ve işbirliği yapma kapasiteleri gibi sistematik performansları da ölçülmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda her bir ajansın performans payı, diğer kurumlarla geliştirdikleri işbirlikleri, analiz ve strateji geliştirme, yönetişim, teknik destek ve mali destek, yatırım desteği, gelir bütçesindeki yerel payların tahsilat oranı göstergeleri, mali yönetim yeterlilik bulguları ve Bakanlık değerlendirmeleri neticesinde belirlenmiştir. (Kalkınma Bakanlığı, 2013: 36).

Kanun'da sayılan ajans gelirlerine ilişkin olarak, merkezi bütçe payından sonra ikinci sırayı "AB ve diğer uluslararası fonlardan sağlanacak kaynaklar" almaktadır. Kanunun Genel Gerekçe'sinde de bahsedildiği üzere, katılım öncesi mali yardımlar ile AB'ye üyelik halinde bölgesel fonlardan yararlanma amacıyla bu tür bir düzenleme yapılmıştır. Ancak burada ihmal edilmemesi gereken konu, AB Fonları'nın son derece rekabetçi bir sistemle dağıtıldığıdır. Dolayısıyla, Türkiye'de ajanslar fon kullanma ve yatırım çekme faaliyetlerinde birbirleriyle de rekabet etmek zorunda kalmaktadır (Yazgı, 2013: 15).

İzleme

Ajanslara Kanun'la verilen görevlerden biri de izleme faaliyetleridir. 5449 sayılı Kanunun 5. maddesine göre; ajanslar, bölge plan ve programlarının uygulanmasını sağlayıcı faaliyet ve projelere destek olmak; bu kapsamda desteklenen faaliyet ve projelerin uygulama sürecini izlemek, değerlendirmek ve sonuçlarını bildirmekle sorumludur. Ayrıca, bölgede kamu kesimi, özel kesim ve sivil toplum kuruluşları tarafından yürütülen ve bölge plan ve programları açısından önemli görülen diğer projeleri de izlemekle görevlendirilmiştir.

İzleme faaliyeti, ajansın desteklediği program, proje ve faaliyetlerin, öngörülen amaç ve hedeflere ulaşmasını sağlamaya yöneliktir. Bu faaliyet, düzenli ve sürekli olarak veri toplanması, uygulamaya ilişkin risklerin önceden tespit edilerek düzeltici ve önleyici tedbirlerin alınması, uygulama performansının takip edilmesi ve denetim faaliyetlerinin yapılabilmesine imkân verecek bilgilerin kayda geçmesini sağlamak üzere yürütülen, tarafsız yönlendirme ve takip faaliyetidir (Serhat Kalkınma Ajansı: 30).

KALKINMA AJANSLARI TARAFINDAN SAĞLANAN DESTEKLER

Kalkınma Ajansları, bölgenin kalkınma sürecinin hızlandırılması ve bölge için kritik öneme sahip faaliyetlerin harekete geçirilmesi amacıyla, önceden belirlenmiş uygunluk kriterleri doğrultusunda; bölge planı ve programları ile yıllık çalışma programı ve ilgili başvuru rehberlerinde belirlenen alanlarda, bölge aktörlerine mali ve teknik destek sağlayabilir (DPT, 2009: 20).

Mali Destek

Ajanslar, 8.11.2008 tarihli 27048 sayılı resmi Gazetede yayımlanan "Kalkınma Ajansları Proje ve Faaliyet Destekleme Yönetmeliği" ve Devlet Planlama Müsteşarlığı tarafından 2009 yılında hazırlanan "Kalkınma Ajansları Destek Yönetimi Kılavuzu"na göre yıllık çalışma programında ve başvuru rehberinde açıkça belirtilmek kaydıyla; özel işletmelerin, sivil toplum kuruluşlarının, kamu kurum ve kuruluşlarının, üniversitelerin, kamu kurumu niteliğinde meslek kuruluşlarının, yerel yönetimlerin ve bunların birliklerinin, kooperatiflerin ve bunların birlikleri ile diğer gerçek ve tüzel kişilerin yönetmelik ve kılavuzda belirtilen türlerdeki proje ve faaliyetlerine mali destek sağlayabilir. Ajansların sağlayabileceği mali destekler; Faiz Desteği, Faizsiz Kredi Desteği ve Doğrudan Finansman Desteği olmak üzere üç grupta toplanmıştır. Bu destekler hakkında aşağıda kısaca bilgi verilmiştir (Kalkınma Ajansları Proje ve Faaliyet Destekleme Yönetmeliği, 2008).

Faiz Desteği: Faiz desteği, kâr amacı güden gerçek ve tüzel kişilerin başvuru rehberinde belirtilen nitelikteki projeleri için, ilgili aracı kuruluşlardan alacakları krediler karşılığında ödeyecekleri faiz giderlerinin, ajans tarafından karşılanmasını öngören karşılıksız yardımdır.

Faizsiz Kredi Desteği: Faizsiz kredi desteği, ajans tarafından kâr amacı güden gerçek ve tüzel kişilerin başvuru rehberinde belirtilen nitelikteki projeleri için, ilgili aracı kuruluşlar eliyle kredi verilmesini ve bu mali desteğin bu Yönetmelikte belirtilen usul ve esaslar dâhilinde ajansa faiz ödenmeksizin taksitler halinde geri ödenmesini öngören karşılıksız yardımdır. Faizsiz kredi desteğinde, yararlanıcıya sözleşme tarihinden itibaren en az üç ay geri ödemesiz dönem tanınır ve geri ödeme işlemleri, sözleşme tarihinden itibaren en fazla dört yıl içinde tamamlanır.

Doğrudan Finansman Desteği: Doğrudan finansman desteği, ajansın belli proje ve faaliyetlere yaptığı karşılıksız yardım olup, esas itibarıyla proje teklif çağrısı yöntemiyle kullandırdığı desteklerden oluşur. Ancak ajans istisnai olarak, proje teklif çağrısı yapmaksızın, proje hazırlığı konusundaki yükümlülüklerinden bazılarını

hafifletmek veya proje hazırlık sürecini doğrudan yönetmek suretiyle, Doğrudan Faaliyet Desteği ve Güdümlü Proje Desteği şeklinde de doğrudan destek sağlayabilir.

Proje Teklif Çağrısı: Proje teklif çağrısı, belirli bir destek programı kapsamında, nitelikleri net bir şekilde belirlenmiş olan potansiyel başvuru sahiplerinin, önceden belirlenen konu ve koşullara uygun olarak proje teklifi sunmaya davet edilmesidir.

Doğrudan Faaliyet Desteği: Ajansın bölgenin kalkınması, rekabet gücü açısından önemli fırsatlardan yararlanması ve bölge ekonomisine yönelik tehdit ve risklerin önlenmesi durumları karşısında proje teklif çağrısı yöntemi uygulamadan doğrudan mali ve teknik destek sağlamasıdır.

Güdümlü Proje Desteği: Ajansın çalışma programında açıkça belirtmek kaydıyla, bölge planlarında ya da saha çalışmaları sonucunda belirlenen alanlar için bölgedeki girişimcilik ve yenilikçilik kapasitesini geliştirecek nitelikteki iş geliştirme merkezleri, teknoparklar, teknoloji geliştirme merkezleri ve işletmelerin ortak kullanımına açık fuar, ticaret merkezi, sergi salonu, laboratuar ve atölye gibi büyük bütçeli altyapı ve/veya işletme desteklerini içeren projelere, proje teklif çağrısı yöntemi uygulamadan doğrudan mali ve teknik destek sağlamasıdır.

Teknik Destek

Ajanslar, bölgedeki yerel aktörlerin bölgesel kalkınma açısından önem arz eden, ancak kurumsal kapasite eksikliği nedeniyle hazırlık ve uygulama aşamalarında sıkıntı ile karşılaşılan çalışmalarına yardımcı olmak amacıyla teknik destek sağlamaktadır. Ajans tarafından sağlanacak teknik destek; ajans tarafından yayınlanan herhangi bir proje teklif çağrısı ile ilişkilendirilmemek koşuluyla;

a) Yerel yönetimlerin başta planlama çalışmaları ile bölge plan ve programlarını uygulayıcı veya yerel kalkınma kapasitesini artırıcı faaliyetlerini ve
b) Diğer kamu kurum ve kuruluşlarının ve bölgedeki sivil toplum kuruluşlarının yerel ve bölgesel kalkınmaya katkıda bulunabilecek çalışmalarını kapsamak zorundadır.

Ajans aynı proje veya faaliyet için, mali destek veya teknik destekten sadece birini sağlayabilir. Ancak, girişimcilik ve yenilikçilik altyapısını geliştirme amaçlı güdümlü projeler için bu hüküm uygulanmaz (DPT, 2009: 105).

ZAFER KALKINMA AJANSI TARAFINDAN SAĞLANAN DESTEKLER (2010-2013)

Zafer Kalkınma Ajansı, Afyonkarahisar, Kütahya, Manisa ve Uşak illerini kapsayan ve 'TR33' olarak sınıflandırılan bölgede hizmet vermek üzere kurulmuştur. Zafer Kalkınma Ajansı Genel Sekreterliği Kütahya ilinde olup, Afyonkarahisar, Manisa ve Uşak illerinde Genel Sekreterliğe bağlı Yatırım Destek Ofisleri hizmet vermektedir. Zafer Kalkınma Ajansının kuruluşundan 31.12.2013 tarihine kadar olan dönem içinde sağladığı destekler hakkında aşağıda bilgi verilmiştir. Bu bölümde kullanılan veriler, Zafer Kalkınma Ajansının web sayfasından derlenmiştir.

PROJE TEKLİF ÇAĞRISI PROGRAMLARI

Ajans, 2010-2013 yılları arasında proje teklif çağrısı yöntemi ile "Sosyal Kalkınma Mali Destek Programı", "Sosyal Altyapı Mali Destek Programı", "Odak Sektörler Mali Destek Programı", "Sürdürülebilir Kırsal ve Kentsel Altyapı Mali Destek Programı" ve "Bölgesel Potansiyelin Harekete Geçirilmesi Mali Destek Programı" adı altında beş mali destek programı yürütmüştür.

Sosyal Kalkınma Mali Destek Programı (SKMDP)

TR33 Bölgesi'nin sürdürülebilir ve dengeli sosyal kalkınması ile toplumsal gelişimine katkı sağlanması amacıyla geliştirilmiştir. Programın öncelikleri sırasıyla; sosyal yaşam olanaklarının yenilikçi yöntem ve uygulamalarla geliştirilmesi, dezavantajlı grupların sosyal içermelerinin ve hizmetlere eşit erişiminin sağlanması, gelişmekte olan hizmet/üretim yapısında ihtiyaç duyulacak beşeri ve sosyal sermayenin oluşturulması, kırsal kesimde beşeri kaynakların geliştirilmesi ve yaşam kalitesinin arttırılması şeklinde belirlenmiştir. Program 26.11.2012 tarihinde ilan edilmiş, son başvuru tarihi ise 25.01.2013 tarihi olarak belirtilmiştir.

Programın bütçesi 9.800.000 TL olarak belirlenmiş, katılımcıların asgari 25.000 TL azami 200.000 TL desteklenmesi hedeflenmiştir. SKMDP'ye Afyonkarahisar 72, Kütahya 45, Manisa 51, Uşak 27 proje ile başvurmuştur. Yapılan değerlendirmeler neticesinde söz konusu projelerin 69'u desteklenmeye hak kazanmıştır. Kütahya ilinden bu program kapsamında 14 proje desteklenirken proje adları ve destek miktarları Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Kütahya İlinde SKMDP Kapsamında Desteklenen Projeler

Proje Adı	**Toplam Bütçe (TL)**	**Ajans Destek Miktarı (TL)**
En-Vip Engellilere ve Yaşlılara Özel Sağlık Hizmeti	184.942,26	166.448,04
Sağlıklı Yaşam, Sağlıklı Gediz	49.802,18	34.250,00
"Z-Evet" Engelli Veritabanının ve Engelli Afet Eğitim Modelinin Hazırlanması	77.810,26	69.948,24
Erken Teşhisin Yolundayız	231.299,66	199.958,55
Zekâmı Geliştiriyorum Engelleri Aşıyorum	101.630,32	88.694,14
Güvenli Mesken Tedbirli İnsan	93.162,27	82.907,00
SAOL (Sosyal Alan Oluşturma)	60.238,66	54.119,57
Şefkat Evi	48.485,98	43.585,98
Kütahya Genç İşadamları ve Yöneticileri Derneği (KÜGİAD) 20. Yılında 20 Yeni Girişimci Kazandırıyor	80.626,06	70.950,93
Dışardaki Hayat	164.880,88	148.392,79
Nitelikli Eleman Eşittir Ekonomik Kalkınma	93.386,12	84.047,51
Sanat Sever Simav	216.286,06	194.656,61
Gençlerle Geleceğe Güvenle	128.641,40	115.777,26
Uygulamalı İş Güvenliği Kursu 43,5	120.802,09	108.069,01
Toplam	**1.651.994,20**	**1.461.805,63**

*Tablo 1-15, Zafer Kalkınma Ajansının web sayfasındaki verilerden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Sosyal Altyapı Mali Destek Programı (SAMDP)

TR33 Bölgesi'nin sürdürülebilir ve dengeli sosyal kalkınması ile toplumsal gelişimine katkı sağlanması, programın amacıdır. Sosyal yaşam olanaklarının yenilikçi yöntem ve uygulamalarla geliştirilmesi için ihtiyaç duyulan altyapıların tesis edilmesi, dezavantajlı grupların sosyal içermelerinin ve hizmetlere eşit erişiminin sağlanması için ihtiyaç duyulan altyapıların tesis edilmesi, gelişmekte olan hizmet/üretim yapısında ihtiyaç duyulacak beşeri ve sosyal sermayenin oluşturulmasına yönelik altyapıların tesis edilmesi, kırsal kesimde beşeri kaynakların geliştirilmesine ve yaşam kalitesinin arttırılmasına yönelik altyapıların tesis edilmesi önceliklerine sahip bu programın bütçesi, 7.500.000 TL'dir. Asgari destek tutarı 100.000 TL azami destek tutarı ise 500.000 TL olarak belirlenmiştir. Program 12.11.2012 tarihinde ilan edilmiş, son başvuru tarihi ise 25.01.2013 tarihi olarak belirtilmiştir. Programa, kamu kurum ve kuruluşları (valilikler, kaymakamlıklar, bölge/il/ilçe müdürlükleri, vb.), yerel yönetimler (il özel idareleri, belediyeler, köyler), kamu kurum ve kuruluşu niteliğindeki meslek kuruluşları, sivil toplum kuruluşları (vakıf, dernek, federasyon, sendika vb. tüzel kişiliği haiz STK'lar), organize sanayi bölge müdürlükleri ve küçük sanayi siteleri, 5355 sayılı kanun kapsamındaki mahalli idare birlikleri, kooperatifler ve birlikler (kar amacı gütmeyen), üniversiteler (üniversite yönetimiyle mutabakat sağlamaları ve harcama birimi olmaları koşuluyla fakülteler, yüksekokullar ve meslek yüksekokulları) katılabilir.

Programa, Afyonkarahisar 22, Kütahya 13, Manisa 22, Uşak 10 proje ile başvurmuştur. Yapılan değerlendirmeler neticesinde söz konusu projelerin 25'i desteklenmeye hak kazanmıştır. Kütahya ilinden destek almaya hak kazanan ve sözleşme imzalanan projelere ait bilgiler Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2: Kütahya İlinde SAMDP Kapsamında Desteklenen Projeler

Proje Adı	**Toplam Bütçe (TL)**	**Ajans Destek Miktarı (TL)**
Gediz, Gençlik Merkezine Kavuşuyor	999.641,47	499.820,74
Amfi Tiyatro ve Spor Kompleksinin Yapımı ile Tavşanlı Sosyal Altyapısı ve Beşeri Sermayesinin Güçlendirilmesi Projesi	1.451.696,96	500.000,00
Kütahya Belediyesi Kadın İş Geliştirme Merkezi Ek Bina Projesi	2.000.000,00	500.000,00
Sanatım Artık İşim	823.728,98	411.864,49
Çitgöl Jeotermal Sosyal Altyapı Projesi	1.270.707,88	499.000,00
Simav Belediyesi'ne Sığının!	1.160.669,33	500.000,00
Zeus Aizanoi Kültür Caddesi	201.432,00	100.716,00
Beyaz Kelebekler Anaokulu	733.441,00	366.720,50
Gediz Murat Dağı'nda Çocuklarımız Kayak Öğreniyor	288.631,00	144.000,00
Toplam	**8.929.948,62**	**3.522.121,73**

Odak Sektörler Mali Destek Programı (ODAK):

TR33 Bölgesi'nde faaliyet göstermekte olan işletmelerin, üretim/yönetim/pazarlama/ihracat kapasite ve kabiliyetlerinin arttırılması; Ar-Ge, inovasyon ve markalaşmaya yönelik uygulamalarının desteklenmesi amacıyla geliştirilmiştir. 09.12.2011 tarihinde ilan edilen ve son başvuru tarihi 10.02.2012 tarihi olarak belirlenen Programın bütçesi 12.200.000 TL olarak belirlenmiş, katılımcıların asgari 50.000 TL azami 400.000 TL desteklenmesi hedeflenmiştir. Bu programın öncelikleri:

i. Ulusal ve uluslararası standartlarda kalite odaklı üretim/yönetim/hizmet süreçlerinin oluşturulması/geliştirilmesi,
ii. Ar-Ge, inovasyon ve bilgi & teknoloji transferine yönelik uygulamaların arttırılarak, katma değer yaratan, enerji verimliliği sağlayan ürünlerin/süreçlerin geliştirilmesi/oluşturulması,
iii. Etkili, yenilikçi ve modern pazarlama teknikleri kullanılarak pazar geliştirme ve dışa açılımların sağlanması, markalaşmanın desteklenmesi, olarak belirlenmiştir.

"2011 Yılı Odak Sektörler Mali Destek Programı" kapsamında Afyonkarahisar, Kütahya, Manisa ve Uşak illerinin oluşturduğu TR33 Bölgesi'nden toplam 244 proje başvurusu yapılmıştır. Yapılan değerlendirmeler sonucunda Afyonkarahisar ilinden 20 (2 proje uygulama aşamasında feshedilmiştir), Kütahya ilinden 8, Manisa ilinden 10, Uşak ilinden 9 olmak üzere toplam 47 proje desteklenmeye hak kazanmıştır. Program kapsamında TR33 Bölgesine toplam 25.440.124,28 TL yatırım yapılmıştır. Bu yatırımın 12.199.965,93 TL'si Ajans tarafından; 13.240.158,35 TL'si ise eş finansman yoluyla karşılanmıştır.

Kütahya ilinde bu program kapsamındaki destekten yararlanan 8 projenin toplam bütçe tutarı 4.831.072,69 TL, Ajans destek miktarı ise 2.319.676,75 TL'dir. İl'in programdan yararlanma oranı %19'dur. Tablo 3'te Kütahya ilinde hazırlanan ve destek alan projeler gösterilmiştir. Mevcut proje desteğinin 526.954,67 TL'si gıda sektörü, 86.065,56 TL'si metal eşya sektörü, 1.706.656,51 TL'si metal dışı maden sektörü için kullanılmıştır.

Tablo 3: Kütahya İlinde ODAK Kapsamında Desteklenen Projeler

Proje Adı	**Toplam Bütçe (TL)**	**Ajans Destek Miktarı (TL)**
Mermer'de Yenilikçilik ve İhracatta Başarı Projesi	495.363,00	247.681,50
Bölgemizden Bir KOBİ Yükseliyor	738.616,20	369.086,51
"Siyah İnci" Dondurması Ve Profiterolü İle Türkiye'ye Açılıyor	592.248,32	293.340,59
Kaliteli Meyveyi Özümseyin	467.228,17	233.614,08
Toprağın Gücü, Bitkinin Ağız Sütü	746.875,60	373.437,80
Herkese Yetecek Kadar Kütahya Siyahı	892.500,00	353.430,00
Tarımsal Çapa Makineleri İçin Çelik Bıçaklarının Üretimi	172.200,00	86.065,56
Yapı Elemanlarında Yeni Ürün "Kü-Blok"	726.041,40	363.020,70
Toplam	**4.831.072,69**	**2.319.676,74**

Sürdürülebilir Kırsal ve Kentsel Altyapı Mali Destek Programı (SÜKAP):

Kâr amacı gütmeyen kurum/kuruluşların, TR33 Bölgesi'nin daha yaşanabilir bir hale gelmesine ve rekabet gücü ile tanınırlığının artırılmasına yönelik sürdürülebilir, stratejik, yenilikçi ve doğal çevreye duyarlı küçük ölçekli altyapı faaliyetlerinin desteklenmesi amacıyla geliştirilmiştir. Program 09.12.2011 tarihinde ilan edilmiş, son başvuru tarihi ise 24.02.2012 tarihi olarak belirtilmiştir. Bu programda öncelik, hava, su ve toprak kirliliklerinin önlenmesi, doğal kaynakların etkin, rasyonel şekilde kullanılması ve sürdürülebilir çevre için yeni altyapı veya altyapı iyileştirmelerinin yapılmasına verilmiştir. Ayrıca sanayi ve turizm sektörlerine yönelik rekabet gücünü arttırıcı ve işbirliğini destekleyici müşterek altyapıların oluşturulması, mevcut altyapıların hizmet/üretim/yönetim kalitesini arttırmaya yönelik modernize edilmesi de öncelikler arasına girmiştir. Programın bütçesi 5.900.000 TL olarak belirlenmiş, katılımcıların asgari 100.000 TL azami 750.000 TL desteklenmesi hedeflenmiştir. Bu program için uygun başvuru sahipleri ve proje ortakları; Valilikler, Kaymakamlıklar, Yerel Yönetimler, Bakanlıkların Taşra Teşkilatı, Kamu Kurum ve Kuruluşu Niteliğindeki Meslek Kuruluşları, Organize Sanayi Bölge Müdürlükleri, 5355 sayılı Kanun kapsamındaki Mahalli İdareler ve Üniversiteler şeklinde sıralanmıştır.

SÜKAP'a 91 proje başvurusu kabul edilmiştir. Ön inceleme aşamasında, sunulan projelerin idari ve uygunluk kontrolleri gerçekleştirilmiş ve gerekli şartları taşıdığı tespit edilen 77 proje teknik ve mali değerlendirme aşamasına alınmıştır. Bu aşamadan geçen 13'ü asil, 20'si yedek olmak üzere toplam 33 proje başarılı bulunmuştur. Kütahya ilinden bu program kapsamında destekten yararlanan 3 projenin toplam bütçe tutarı 4.744.695,32 TL, Ajans destek miktarı ise 1.626.224,14 TL'dir. İlin programdan yararlanma oranı %27,6'dır. Tablo 4'de Kütahya ilinden hazırlanan ve destek alan projeler gösterilmektedir. Mevcut proje desteğinin 632.998,77 TL'si tarım sektörü, 293.373,07 TL'si enerji sektörü, 699.852,30 TL'si sanayi sektörü için kullanılmıştır.

Tablo 4: Kütahya İlinde SÜKAP Kapsamında Desteklenen Projeler

Proje Adı	**Topl. Bütçe (TL)**	**Ajans Destek Mik. (TL)**
Kütahya Yeni Borsasına ZEKA İle Kavuşuyor	1.265.997,54	632.998,77
Simav Jeotermal Isıtma Sisteminin Otomasyonla Kontrolü	586.746,13	293.373,07
"Kütahya OSB'de Arıtma Tesisi Kurulumu İle Porsuk Havzasının Korunması" Projesi	2.891.951,65	699.852,30
Toplam	**4.744.695,32**	**1.626.224,14**

Bölgesel Potansiyelin Harekete Geçirilmesi Mali Destek Programı (BPHGMDP):

Turizm, tarıma dayalı sanayi ve imalat sanayi alanlarında bölgesel, ulusal ve uluslararası düzeyde rekabet gücünün arttırılması, Bölge'nin Ar-Ge ve inovasyon kapasitesinin güçlendirilmesi ve işbirliği ağlarının geliştirilmesi amacıyla geliştirilmiştir. Programın öncelikleri:

i. Kurum/kuruluş/işletmelerin kurumsal yapılarının ve hizmet/üretim/yönetim süreçlerinin ulusal ve uluslararası düzeyde geçerliliğe sahip kalite yönetim sistemlerine uygun hale getirilmesi, girişimcilik ve rekabet edebilirlik kapasitelerinin arttırılması ve markalaşmalarının sağlanması
ii. Kurum/kuruluş/işletmelerin üretim teknik altyapısının ve kapasitesinin iyileştirilmesi/geliştirilmesi; katma değeri yüksek ürünlerin payının arttırılması ve ürün/hizmet çeşitliliğinin sağlanması
iii. Enerji verimliliğinin sağlanması, yerli enerji kaynaklarının çevreye duyarlı şekilde kullanımının arttırılması ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının yaygınlaştırılması
iv. Kurum/kuruluş/işletmeler arası işbirliği ağlarının oluşturulması ve geliştirilmesi; Ar-Ge ve inovasyon odaklı faaliyetlerin desteklenmesi, olarak belirlenmiştir.

11.12.2010 tarihinde ilan edilen programın son başvuru tarihi 18.03.2011 olarak belirlenmiş olup, asgari 50.000 TL azami 500.000 TL mali destek verilmesi planlanmıştır. Toplam 67 proje destek almıştır. Bu projelere sağlanan destek miktarı 19.797.821 TL, eş finansman miktarı ise 16.759.259 TL olup, söz konusu Program kapsamında Bölge'de yapılacak yatırımın toplam tutarı 36.557.080 TL'dir. Sözleşmeye bağlanan 67 projenin 19 tanesi Afyonkarahisar, 13 tanesi Kütahya, 19 tanesi Manisa ve 16 tanesi Uşak'tandır.

Kütahya ilinden bu program kapsamında destekten yararlanan 13 projenin toplam bütçe tutarı 8.280.937,55 TL, Ajans destek miktarı ise 4.091.784,44 TL'dir. İl'in programdan yararlanma oranı %21'dir. Tablo 5, Kütahya ilinden hazırlanan ve destek alan projeler hakkında bilgi vermektedir.

Tablo 5: Kütahya İlinde BPHGMDP Kapsamında Desteklenen Projeler

Proje Adı	**Toplam Bütçe (TL)**	**Ajans Destek Miktarı (TL)**
Oksijenli Yanma Sistemli Frit Fırını Kurulumu	1.524.757,99	490.057,22
Kütahya Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıklarının Yenici Tekniklerle Görselleştirilmesi (Kütahya Sanal Gezinti)	499.999,92	449.999,92
Atıklardan Alternatif Ürün Geliştirme ve Kapasite Artırımı	399.088,41	199.544,20
Kesintisiz Laminasyon Üretim Sistemi	278.017,67	139.008,83
Potasyum Alüminyum Sülfat'ın Kozmetik Sanayide Kullanımı	967.662,80	483.831,40
Mantar Ürünleri Çeşitleniyor	608.272,35	304.136,17
Gediz'in Yükselen Değeri Alpino Mobilya	877.276,01	438.638,00
Çini, Seramik ve Cam Sektörleri İçin Yeni Nesil Frit Üretimi ve Ar-Ge Hizmetlerinin İyileştirilmesi	589.923,04	294.961,52
Mobilya Kapağında Yenilik ve Üretim ile Satış Sürecindeki Takibi	387.668,68	193.834,34
Kütahya'da Hizmetin Kalitesini Arttırıyoruz	632.659,12	316.329,56
Kurumsallaşma, Verimlilik ve Kapasite Artırma Projesi	551.359,26	275.679,63
Tavşanlıda Gıda Güvenliğinin Sağlanması	142.915,00	95.095,00
İleri Teknoloji Yatırımı İle Katma Değeri Yüksek Silikonlu Kıl Fitil Üretim Projesi	821.337,30	410.668,65
Toplam	**8.280.937,55**	**4.091.784,44**

DOĞRUDAN FAALİYET DESTEK PROGRAMI

Ajans, 2011, 2012 ve 2013 yıllarında Doğrudan Faaliyet Destek (DFD) Programı yürütmüş olup, bu programlar hakkında aşağıda bilgi verilmiştir.

***2011 Yılı Doğrudan Faaliyet Destek* Programı**

Bölge Planı ile uyumlu bir şekilde, kritik öneme sahip araştırma ve planlama çalışmalarının; Bölge'nin yenilikçilik ve girişimcilik kapasitesini geliştirmeye yönelik eylemlerin başlatılmasına/gerçekleştirilmesine ve büyük hacimli yatırım kararlarının kısa vadede etkili olmasına katkı sağlayacak stratejik faaliyetlerin desteklenmesi amacıyla geliştirilmiş bir programdır. Programda öncelikler; Bölge'nin ulusal ve uluslararası alanda rekabet gücünün ve tanınırlığının arttırılması, yenilikçilik ve girişimcilik kapasitesinin geliştirilmesi, etkin işbirliği ağları oluşturulması ve bilgi-iletişim altyapısının geliştirilmesi ve yaşam kalitesinin arttırılması olarak belirlenmiştir. 950.000 TL bütçeli bu programda katılımcılara Ajans tarafından asgari 20.000 TL azami 75.000 TL destek verilmesi öngörülmüştür. 01.06.2011 tarihinde halka duyurulan programın son başvuru tarihi ise 02.12.2011 olarak belirlenmiştir. Bu programa başvuru yapabilecek uygun kurumlar; Valilikler, Kaymakamlıklar, İl Özel İdareleri, Belediyeler, Bakanlıkların Taşra Teşkilatları, Kamu Kurum ve Kuruluşu Niteliğindeki Meslek Kuruluşları, Organize Sanayi Bölge Müdürlükleri, Üniversiteler ve Sivil Toplum Kuruluşları olarak belirlenmiştir. Kar amacı güden gerçek ve tüzel kişiler 2011 yılı DFD programına dahil edilmemiştir.

"2011 Yılı Doğrudan Faaliyet Destek Programı" kapsamında toplam 16 proje başvurusu yapılmıştır. Yapılan değerlendirme neticesinde söz konusu projelerin hepsi baraj puan olan 70 (yetmiş) puanı geçerek başarılı olmuştur. Afyonkarahisar ilinden 3, Kütahya ilinden 7, Manisa ilinden 1, Uşak ilinden 5 proje desteklenmeye hak kazanmıştır. Tablo 6-7'de 2011 yılı doğrudan faaliyet desteği programına ait desteklenen proje sayısı ve destek miktarı bilgileri toplu olarak gösterilmektedir.

Tablo 6: İl Bazında 2011 Yılı DFD Programından Yararlanma Düzeyi

	Dönem 1	Toplam (TL)
Afyonkarahisar	3	150.340,90
Kütahya	7	472.359,43
Manisa	1	61.126,73
Uşak	5	232.821,09
TR33 Bölgesi	**16**	**916.648,15**

Tablo 7: Kütahya İli 2011 Yılı DFD Kapsamında Desteklenen Projeler

Projenin Adı	**Ajans Destek Miktarı (TL)**	**Ajans Destek Oranı (%)**
TR33 Bölgesi Maden Potansiyelinin Araştırılması	67.816,79	100,00
Kütahya İli Stratejik Planı	70.998,12	100,00
TR33 Bölgesi OSB Bilgi Sistem Modülü	56.303,00	100,00
Kütahya Raylı Sistem Uygulama Projesi	71.000,00	100,00
Alanyunt Lojistik Merkezi Etüd-Araştırma projesi	71.000,00	100,00
Doğal Afet Zararlarını Azaltma Projesi	67.491,15	67,42
Karar Destek Sistemi Oluşturma Çalışmaları	67.750,37	53,65
Toplam	**472.359,43**	

2012 Yılı Doğrudan Faaliyet Destek Programı:

TR33 Bölgesi'nin rekabetçilik ve yaşanabilirlik düzeylerini arttıracak, bölgesel ölçekteki planlama/araştırma çalışmalarına girdi oluşturacak, kritik öneme haiz ve aciliyet taşıyan sektörel/tematik araştırma, planlama, fizibilite, etüd vb. faaliyetlerin desteklenmesi amacıyla geliştirilmiştir. Tarım, enerji ve bilişim sektörlerinde katma değerin ve verimliliğin artırılabilmesi, çevrenin korunması, afet risklerinin tespit edilmesi, zarar önleyici afet planlamalarının yapılması, TR33 Bölgesi il ve ilçelerinin kendilerine özgü veya müşterek potansiyellerinin ortaya konulması, geliştirilmesi, tanıtılması ve illerin/ilçelerin markalaşmasına yönelik planlama ve analiz çalışmalarının yapılması, kentsel ve kırsal kesimlerde yaşam kalitesinin yükseltilmesi, temel sosyal hizmetlere erişim olanaklarının arttırılması, dezavantajlı grupların sosyo-ekonomik entegrasyonunun sağlanması önceliklerine sahiptir.

Bu programa başvuru yapabilecek uygun kurumlar; Valilikler, Kaymakamlıklar, Yerel Yönetimler, Bakanlıkların Taşra Teşkilatı, Kamu Kurum ve Kuruluşu Niteliğindeki Meslek Kuruluşları, Üniversiteler, Sivil Toplum Kuruluşları, Organize Sanayi Bölge Müdürlükleri, Küçük Sanayi Siteleri, İş Geliştirme Merkezleri, Teknoparklar, Teknoloji Geliştirme Bölgeleri, Endüstri Bölgeleri, Birlikler ve Kooperatifler ve yukarıda yer alan kurum ve kuruluşların kurduğu veya ortağı olduğu tüzel kişiliğe haiz işletmeler olarak belirlenmiştir.

29.06.2012 tarihinde başvuruları başlayan programın son başvuru tarihi ise 30.11.2012 tarihidir. 620.000 TL bütçeli bu programda katılımcılara ajans tarafından asgari 25.000 TL azami 50.000 TL destek verilmesi öngörülmüştür. "2012 Yılı Doğrudan Faaliyet Destek Programı" kapsamında toplam 28 proje başvurusu yapılmıştır. Yapılan değerlendirmeler sonucunda Afyonkarahisar ilinden 6, Kütahya ilinden 4, Manisa ilinden 10, Uşak ilinden 3 proje desteklenmeye hak kazanmıştır. Tablo 8-9-10'da, 2012 yılı doğrudan faaliyet desteği programına ait desteklenen proje sayısı ve destek miktarı bilgileri toplu olarak gösterilmektedir.

Tablo 8: İl Bazında 2012 Yılı DFD Programından Yararlanma Düzeyi (Proje Sayısı)

	Dönem 1	Dönem 2	Dönem 3	Toplam
Afyonkarahisar	0	2	1	3
Kütahya	1	2	0	3
Manisa	1	1	2	4
Uşak	0	3	0	3
TR33 Bölgesi	**2**	**8**	**3**	**13**

Tablo 9: İl Bazında 2012 Yılı DFD Programından Yararlanma Düzeyi (Destek Tutarı)

	Dönem 1 (TL)	Dönem 2 (TL)	Dönem 3 (TL)	Toplam (TL)
Afyonkarahisar	0,00	91.720,53	49.991,28	141.711,81
Kütahya	44.753,38	93.820,00	0,00	138.573,38
Manisa	49.896,38	49.913,02	84.935,25	184.744,65
Uşak	0,00	136.221,30	0,00	136.221,30
TR33 Bölgesi	**94.649,76**	**371.674,85**	**134.926,53**	**601.251,14**

Tablo 10: Kütahya İli 2012 Yılı DFD Kapsamında Desteklenen Projeler

Proje Adı	**Ajans Destek Miktarı (TL)**	**Ajans Destek Oranı (%)**
TR33 Bölgesinin Yenilenebilir Enerji Potansiyelinin ve Stratejik Alt Bölgelerinin Tespiti	44.753,38	100,00
Kütahya Belediyesi Şair Şeyhi (Hekim Sinan) Tıbbi Bitkiler Araştırma Merkezi Biyolojik Zenginliğin Yaşatılması ve Bu Zenginliğin Yerel/Ulusal Kalkınmaya Yansıtılması Fizibilite Projesi	50.000,00	100,00
Bina Deprem Riskini Tespit Etme Projesi	43.820,00	100,00
Toplam	**138.573,38**	

2013 Yılı Doğrudan Faaliyet Destek Programı:

Program, TR33 Bölgesi'nin rekabetçilik ve yaşanabilirlik düzeylerini arttıracak, bölgesel ölçekteki planlama/araştırma çalışmalarına girdi oluşturacak, kritik öneme haiz ve aciliyet taşıyan sektörel/tematik araştırma, planlama, fizibilite, etüd vb. faaliyetlerin desteklenmesi amacını taşımaktadır. Öncelikler olarak, bölge için önem arz eden sanayi sektörü rekabetçiliğinin arttırılması, turizm potansiyelinin/olanaklarının araştırılması, tanıtılması, geliştirilmesi, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının yaygınlaştırılması ve enerji verimliliğinin arttırılması/sağlanması, istihdam olanaklarının ve girişimcilik kapasitesinin arttırılması belirlenmiştir. Programın bütçesi 1.400.000 TL olarak belirlenirken proje sahiplerine asgari 25.000 TL azami 65.000 TL destek sağlanması planlanmıştır.

Bu programa başvuru yapabilecek uygun kurumlar; kamu kurum ve kuruluşları (valilik, kaymakamlık, bölge müdürlüğü, il müdürlüğü, ilçe müdürlüğü, okul, vb.), mahalli idareler (belediye, il özel idare, köy muhtarlığı, 5355 sayılı kanun kapsamındaki mahalli idare birlikleri), kamu kurumu niteliğinde meslek kuruluşları (odalar ve borsalar), üniversiteler (rektörlük, fakülte, enstitü, araştırma merkezi, meslek yüksekokulu, yüksekokul), kooperatifler ve birlikler (kar amacı gütmeyen), bölgeler ve siteler (organize sanayi bölgesi, küçük sanayi sitesi, vb.), sivil toplum kuruluşları (dernek, vakıf, sendika, konfederasyon, federasyon vb.), yukarıda yer alan kurum ve kuruluşların kurduğu veya ortağı olduğu tüzel kişiliğe haiz işletmeler olarak belirlenmiştir

17.06.2013 tarihinde başvuruları başlayan programın son başvuru tarihi ise 06.12.2013 tarihidir. 4 dönemde gerçekleştirilen bu programda ilk dönemde 7 proje, ikinci dönemde 5 proje, üçüncü dönemde 1 proje, dördüncü dönemde 1 proje desteklenmeye uygun bulunmuştur. 2013 yılında Kütahya ilinden 2 proje desteklenmeye hak kazanmıştır. Tablo 11,12 ve 13'de, 2013 yılı doğrudan faaliyet desteği programı kapsamında desteklenen proje sayısı ve destek miktarları toplu olarak gösterilmiştir.

Tablo11: İl Bazında 2013 Yılı DFD Programından Yararlanma Düzeyi (Proje Sayısı)

	Dönem 1	Dönem 2	Dönem 3	Dönem 4	Toplam
Afyonkarahisar	4	3	1	0	8
Kütahya	1	1	0	0	2
Manisa	0	0	0	1	1
Uşak	2	1	0	0	3
TR33 Bölgesi	**7**	**5**	**1**	**1**	**14**

Tablo 12: İl Bazında 2013 Yılı DFD Programından Yararlanma Düzeyi (Destek Tutarı)

	Dönem 1 (TL)	Dönem 2 (TL)	Dönem 3 (TL)	Dönem 4 (TL)	Toplam (TL)
Afyonkarahisar	174.121,00	137.299,00	25.390,00	0,00	336.810,00
Kütahya	65.000,00	57.060,00	0,00	0,00	122.060,00
Manisa	0,00	0,00	0,00	60.900,00	60.900,00
Uşak	127.599,60	53.265,75	0,00	0,00	180.865,35
TR33 Bölgesi	**366.720,60**	**247.624,75**	**25.390,00**	**60.900,00**	**700.635,35**

Tablo 13: Kütahya İli 2013 Yılı DFD Kapsamında Desteklenen Projeler

Proje Adı	**Ajans Destek Miktarı (TL)**	**Ajans Destek Oranı (%)**
Kütahya Belediyesi Kuruluş-Kurtuluş Panorama Müzesi Fizibilite Projesi	65.000,00	65
Kütahya'nın Sanayi Envanterinin Oluşturulması Fizibilite Çalışması	57.060,00	100
Toplam	**122.060,00**	

TEKNİK DESTEK PROGRAMI

Kalkınma Ajanslarının faaliyetleri çok çeşitli ve yönlüdür. Mali desteklerin yanında bilgi bankaları oluşturarak, bölgeyi izleyerek girişimciler ve yatırımcılar için bilgi sağlamak ve teknik destek vermek de Ajans faaliyetleri arasında sayılmaktadır. Zafer Kalkınma Ajansı da bu kapsamda bölgedeki işletmelerde her statüde çalışanlara yönelik eğitim ve seminer çalışmalarını destekleyerek organize etmektedir.

2010 Yılı Teknik Destek Programı:

TR33 Bölgesi'ndeki yerel aktörlerin bölgesel kalkınma çalışmalarına destek sağlamak amacıyla geliştirilmiştir. Bu programın öncelikleri, yerel yönetimlerin başta planlama çalışmaları ile Bölge plan ve programlarını uygulayıcı veya yerel kalkınma kapasitelerini arttırıcı faaliyetlerinin desteklenmesi ve diğer kamu kurum ve kuruluşlarının ve Bölge'deki sivil toplum kuruluşlarının yerel ve bölgesel kalkınmaya katkıda bulunabilecek çalışmalarına destek sağlanmasıdır. 2010 yılı Teknik Destek Programı I. Dönemi kapsamında toplam 32 proje başvurusu yapılmıştır. I. Dönem başvuru süreci, 04.10.2010-01.11.2010 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. II. Dönem kapsamında ise 55 proje başvurusu gelmiştir. Bu dönemin başvuru süreci ise 02.11.2010- 30.12.2010 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Programın bütçesi 567.500 TL olarak belirlenirken proje sahiplerine azami 15.000 TL destek sağlaması planlanmıştır. Afyonkarahisar 30 proje, Kütahya 30 proje, Manisa 13 proje, Uşak 14 proje ile desteklenmeye hak kazanmıştır. Tablo 14-15'de teknik destek programı kapsamında desteklenmeye hak kazanan proje sayısı il bazında gösterilmiştir.

2011 Yılı Teknik Destek Programı:

Program, yerel yönetimlerin başta planlama çalışmaları ile bölge plan ve programlarını uygulayıcı veya yerel kalkınma kapasitesini artırıcı faaliyetlerinin ve Bölge'deki kamu kurum ve kuruluşlarının ile sivil toplum kuruluşlarının yerel ve bölgesel kalkınmaya katkıda bulunabilecek çalışmalarının desteklenmesi amacını taşımaktadır. Öncelikler olarak yerel yönetimlerin planlama ve süreç yönetimi faaliyetlerinin desteklenmesi ile kâr amacı gütmeyen kurum ve kuruluşların kurumsal yapılarının geliştirilmesi olarak belirlenmiştir. Başvuru süreci 20.09.2011-11.11.2011 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. 530.000 TL bütçeli programda katılımcılara azami 15.000 TL verilmesi planlamıştır. "2011 Yılı Teknik Destek Programı" kapsamında toplam 87 faaliyet başvurusu yapılmıştır. Bu başvurulardan 69 tanesi başarılı bulunmuş olup, Afyonkarahisar ilinden 16, Kütahya ilinden 21, Manisa ilinden 17, Uşak ilinden 15 faaliyet başvurusu desteklenmeye hak kazanmıştır. Tablo 14-15'de teknik destek programı kapsamında desteklenmeye hak kazanan proje sayısı il bazında gösterilmiştir. Desteklenmeye hak kazanan 69 başvuru sahibinin 67 tanesi ile sözleşme imzalanmıştır.

Kütahya ilinde çeşitli kurum ve kuruluşlar tarafından alınan bu destek, eğitimcinin eğitimi, iletişim, kalite yönetimi, kişisel gelişim, proje yazma ve yürütme, stratejik planlama ve yönetim konularındaki eğitimler için kullanılmıştır.

2012 Yılı Teknik Destek Programı:

Programla, herhangi bir proje teklif çağrısı ile ilişkilendirilmemek koşuluyla bölgedeki yerel aktörlerin bölgesel kalkınma açısından önem arz eden, ancak kurumsal kapasite eksikliği nedeniyle hazırlık ve uygulama aşamalarında sıkıntı ile karşılaşılan çalışmalarına destek sağlanması amaçlanmıştır. Programda, planlama çalışmaları ile bölge plan ve programlarını uygulayıcı veya yerel kalkınma kapasitesini artırıcı faaliyetlerinin desteklenmesine ve bölgesel kalkınmaya katkıda bulunabilecek çalışmalar için eğitim verme, program ve proje hazırlanmasına katkı sağlama, danışmanlık sağlama, lobi faaliyetleri ile uluslararası ilişkiler kurma gibi kurumsal nitelikli ve kapasite geliştirici faaliyetlerin desteklenmesine öncelik verilmiştir. 2012 yılı içerisinde 3 dönemde teknik destek faaliyetleri gerçekleşmiş olup, 310.000 TL bütçeli programda katılımcılara azami 15.000 TL verilmesi planlamıştır. "2012 Yılı Teknik Destek Programı" kapsamında toplam 80 faaliyet başvurusu yapılmış, başvurulardan 57 tanesi başarılı bulunmuştur. Buna göre, Afyonkarahisar ilinden 13, Kütahya ilinden 18, Manisa ilinden 9, Uşak ilinden 17 faaliyet başvurusu desteklenmeye hak kazanmıştır. Başarılı bulunan ve destek almaya hak kazanan 57 başvuru sahibinin 42 tanesi ile sözleşme imzalanmıştır. Tablo 14-15'de teknik destek programı kapsamında desteklenmeye hak kazanan proje sayısı il bazında gösterilmiştir. Geri kalan başvuru sahiplerinden iki tanesi kendi isteği ile sözleşme imzalamamış, bir başvuru sahibinin aynı dönemde iki tane başarılı faaliyet teklifi sunduğu için sadece bir faaliyeti ile sözleşme imzalanmış, diğer başarılı başvuru sahipleri ile de Program'ın bütçesinin bitmesi nedeniyle sözleşme imzalanmamıştır.

Kütahya ilinden 18 proje desteğe hak kazanmış, ancak 11 tanesi ile sözleşme imzalanmıştır. Bu dönemde alınan destek, bilişim teknolojileri, hızlı ve etkin okuma, iletişim, insan kaynakları, kişisel gelişim, mevzuat, proje yazma ve yürütme, stres yönetimi, tarih ve yönetim alanlarındaki eğitimler için kullanılmıştır.

2013 Yılı Teknik Destek Programı:

Herhangi bir proje teklif çağrısı ile ilişkilendirilmemek koşuluyla bölgedeki yerel aktörlerin bölgesel kalkınma açısından önem arz eden, ancak kurumsal kapasite eksikliği nedeniyle hazırlık ve uygulama aşamalarında sıkıntı ile karşılaşılan çalışmalarına destek sağlanması amacıyla program geliştirilmiştir. Planlama çalışmaları ile bölge plan ve programlarını uygulayıcı veya yerel kalkınma kapasitesini artırıcı faaliyetlerinin desteklenmesi, bölgesel kalkınmaya katkıda bulunabilecek çalışmalar için eğitim verme, program ve proje hazırlanmasına katkı sağlama, danışmanlık sağlama, lobi faaliyetleri ile uluslararası ilişkiler kurma gibi kurumsal nitelikli ve kapasite geliştirici faaliyetlerin desteklenmesi öncelikler arasına girmiştir.

Bütçe tutarı, 700.000 TL olan bu programda teknik desteklerin hizmet alımı yoluyla sağlanması durumunda azami KDV dahil 15.000 TL, eğitim verme, program ve proje hazırlanmasına katkı sağlama, danışmanlık sağlama, lobi faaliyetleri ve uluslararası ilişkiler kurma faaliyet türlerinde destekten yararlanılabileceği belirtilmiştir. Program çerçevesinde belirlenen faaliyet konuları ise; bilişim teknolojileri, markalaşma, dış ticaret, mevzuat, eğitimci eğitimi, pazarlama, satış ve müşteri ilişkileri, etkili sunum teknikleri, performans yönetimi, girişimcilik, proje yazma ve yürütme, hızlı ve etkin okuma teknikleri, risk yönetimi, hibe ve teşvikler, sosyal medya, iletişim teknikleri, stratejik planlama, kalite yönetimi, stres, kriz, toplantı ve zaman yönetimi, kurumsallaşma, süreç analizi ve yönetimi, kümelenme, tedarik ve satın alma yönetimi, lojistik, yenilikçilik, maliye ve finanstır. Programa başvurabilecek olanlar ise kamu kurum ve kuruluşları (valilik, kaymakamlık, bölge müdürlüğü, il müdürlüğü, ilçe müdürlüğü, okul, vb.), mahalli idareler (belediye, il özel idare, köy muhtarlığı, 5355 sayılı kanun kapsamındaki mahalli idare birlikleri), kamu kurumu niteliğinde meslek kuruluşları (odalar ve borsalar), üniversiteler (rektörlük, fakülte, enstitü, araştırma merkezi, meslek yüksekokulu, yüksekokul), kooperatifler ve birlikler (kar amacı gütmeyen), bölgeler ve siteler (organize sanayi bölgesi, küçük sanayi sitesi vb.), sivil toplum kuruluşları (dernek, vakıf, sendika, konfederasyon, federasyon vb.), yukarıda yer alan kurum ve kuruluşların kurduğu veya ortağı olduğu tüzel kişiliğe haiz işletmelerdir.

Söz konusu programda başvuru süreci 3 ayrı dönem için öngörülmüştür. 1. dönem itibariyle 40 faaliyet, 2. dönem itibariyle 28 faaliyet desteklenmiş olup, 3. dönem desteklenecek faaliyetler çalışmanın yapıldığı dönem itibarı ile

henüz belirlenmemiştir. 2013 yılında Kütahya iline sağlanan teknik destekler; bilişim teknolojileri, eğitimcinin eğitimi, iletişim, proje yazma ve yürütme, stratejik planlama ve yönetim konularındaki eğitimler içi kullanılmıştır.

Tablo 14: İl Bazında Teknik Destek Programından Yararlanma Düzeyi (Proje Sayısı)

	İl	**Başvuru Sayısı**	**Başarılı**	**Başarısız**	**Başarılı Proje İl Dağılımı (%)**
2010	Afyonkarahisar	30	30	-	34,50
	Kütahya	30	30	-	34,50
	Manisa	13	13	-	15
	Uşak	14	14	-	16
	Toplam	**87**	**87**	**-**	**100**
2011	Afyonkarahisar	23	16	7	23
	Kütahya	24	21	3	30
	Manisa	22	17	5	25
	Uşak	18	15	3	22
	Toplam	**87**	**69**	**18**	**100**
2012	Afyonkarahisar	24	13	11	22,80
	Kütahya	24	18	6	31,58
	Manisa	14	9	5	15,80
	Uşak	18	17	1	29,82
	Toplam	**80**	**57**	**23**	**100**
2013	Afyonkarahisar	29	24	5	35,50
	Kütahya	19	18	1	26,50
	Manisa	18	11	7	16
	Uşak	19	15	4	22
	Toplam	**85**	**68**	**17**	**100**

Tablo 15: Kurum Bazında Teknik Destek Programından Yararlanma Düzeyi (Proje Sayısı)

YASAL STATÜYE GÖRE KURUM/KURULUŞLAR	2011	2012	2013	TOPLAM
Sivil Toplum Kuruluşu	12	-	1	13
OSB	2	1	-	3
Kaymakamlık	6	7	7	20
Kamu Kurum ve Kuruluşu Niteliğindeki Meslek Kuruluşu	9	5	4	18
İl Özel İdare	3	2	1	6
Belediye	5	3	4	12
Valilik	5	-	2	7
Bakanlık Taşra Teşkilatı	20	30	26	74
Üniversite-Ortaöğretim-İlköğretim	6	3	8	17
Mahalli İdare Birliği	1	1	3	5
Vakıf/Dernek	-	5	12	17
Toplam	**69**	**57**	**68**	**194**

KÜTAHYA İLİNDE EKONOMİK YAPI VE ÖNE ÇIKAN YATIRIM ALANLARI

Kütahya'da ekonominin temeli; seramik, porselen, çini, madencilik, orman ürünleri, tarım ve hayvancılığa dayalı sanayi tesisleri ile hizmet ve ticaret sektörlerine dayalıdır. İldeki sanayi kuruluşlarının %50'si ara malı, %40'ı tüketim malı, %10'u ise yatırım malı üreten sanayi tesisleridir.

Çiniciliğin merkezi haline gelen il, maden rezervleri ve enerji kaynakları açısından da oldukça zengindir. Türkiye'nin en büyük bor ve manyezit yataklarının yanı sıra tek gümüş üretim tesisi de ilde bulunmaktadır. Ayrıca Kütahya, Türkiye'nin en büyük jeotermal kaynaklarına sahiptir. Ülkemizde 9 termal turizm merkezine sahip tek il olan Kütahya'da Kültür ve Turizm Bakanlığından işletme belgeli 11 tesisin toplam yatak kapasitesi 1.245'tir. Son dönemde ilde otomotiv yan sanayi ve tekstile dayalı yatırımlar ve bu ürünlerin ticareti de önemli oranda artmıştır.

2012 yılı verilerine göre Kütahya ili, toplam 320.099 hektar tarım alanı ile Türkiye'nin 32. en büyük tarımsal alanına sahip ilidir. Bu alanın 312.562 hektarı toplam işlenen tarım alanı, geri kalanı ise uzun ömürlü bitkiler alanıdır. 2012 yılı bitkisel üretim değeri bakımından 654 milyon TL'lik değer ile en yüksek bitkisel üretim değerine sahip 42. il konumundadır (Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2013: 253; TUİK, 2013: XIII). Bitkisel üretimde Bölge'deki toplam buğday üretiminin %30'unu, çavdarın %35'ini, mısırın %51'ini, şeker pancarının %25'ini, ayçiçeğinin %26'sını ve kuru baklagillerin %32'sini Kütahya ili karşılamaktadır. Kütahya ili tarımsal üretimde birkaç ürünle öne çıkmasına rağmen toplamda katkısı Bölge'de ve Türkiye ölçeğinde sınırlıdır (Zafer Kalkınma Ajansı, 2012: 67). Güncel veriler tarımın büyük bir girişimcilik sektörü olduğunu ve ileri teknoloji ve bilginin uygulama alanı haline geldiğini, dolayısı ile burada büyük bir katma değer zincirinin kurulabileceğini göstermektedir (MÜSİAD, 2010: 19). Kütahya ili 2012 yılı canlı hayvanlar değeri bakımından ise, 816 milyon TL değer ile en yüksek canlı hayvanlar değerine sahip 32. il konumundadır (TUİK, 2013: XIII).

2011 yılında Dış Ticaret Müsteşarlığı bugünkü adıyla Ekonomi Bakanlığı tarafından yapılan "İl il dış ticaret potansiyeli" çalışması kapsamında 2003-2005 yılları arasındaki dönemde Kütahya ilinin ihracattan aldığı pay, %0,13 seviyesinde iken 2011 yılında bu oran %0,11 olarak gerçekleşmiştir. Öte yandan Kütahya ili 2000 yılında 34 milyon dolarlık ihracat gerçekleştirirken 2011 yılına gelindiğinde yaklaşık 4,5 kat ihracat artışı ile 154 milyon dolar seviyesine ulaşılmıştır. Bu çerçevede Kütahya ilinin toplam ihracattan aldığı pay, yıllar içerisinde sabit bir seyir izlerken değer bazında önemli bir artış görülmüştür. Öte yandan ilin ihracatında çok önemli paya sahip olan cam, cam eşya ve seramik mamulleri ihracatının toplam payı 2005 yılında %0,10 iken 2011 yılında %0,09'a düşmüştür. Kütahya ilindeki ihracatçı firma sayısı 2010 yılında %9,2, 2011 yılında ise %16,9 oranında artış göstermiştir. Yine aynı çalışmada varılan başka bir sonuca göre, Kütahya ilinin doğal kaynağa dayalı ihracatında bir gerileme

yaşanırken, orta teknolojili ürünlerinin payının artış gösteriyor olması, ilin ihracatının teknoloji düzleminde bir ilerleme yaşadığını göstermektedir (Ekonomi Bakanlığı, 2011). İhracatta; porselen, seramik, cam ürünleri ve toprak ürünlerini içeren sanayi mamulleri ilk sıralarda yer almaktadır. Yapılan ihracat toplam 137 ayrı ülkeye gerçekleştirilmektedir. En fazla ihracat yapılan ülkeler, Fransa, Almanya, İspanya, ABD, Cezayir ve İtalya'dır. İl, en çok ara ve yatırım malı ithalatı gerçekleştirilmektedir.

Kütahya ili ülkedeki sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasında 38. sırada, vergi gelirleri sıralamasında 30. sırada yer almaktadır. 2012 yılında 290 adet marka başvurusu ile 29. sırada, 17 adet patent başvurusu ile 20. sırada, 5 adet faydalı model başvurusu ile 41. sırada, 99 adet endüstriyel tasarım başvurusu ile de 9. sıradadır (Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2013: 253).

URAK Rekabetçilik Endeksi'nde Kütahya ili, 2009-2010 yılları rekabet endeksi sıralamasında 45. sırada yer alarak son 3 senenin en düşük sıralamasında bulunmuştur. İlin en zayıf olduğu alan "ticaret becerisi ve üretim potansiyeli" dir. Bu alanda hem Türkiye hem de bölge ortalamasının altında olan Kütahya, 81 il arasından 70. sıradadır. Kütahya'nın en iyi olduğu alan "markalaşma becerisi ve yenilikçilik" alanıdır. Bu alanda Kütahya iller arasında 24. sırada olmakla birlikte, yüksek olan bölge ortalamasının altında kalmaktadır. "Beşeri sermaye ve yaşam kalitesi" ve "erişebilirlik" alt endekslerinde Kütahya, Türkiye ortalamasına paralellik göstermektedir (URAK, 2011: 140-141).

İlde toplam 26.077 gelir vergisi mükellefi, 3.099 kurumlar vergisi mükellefi bulunurken, faal nüfusun ancak %5'i ticaretle uğraşmaktadır. 17.12.2013 tarihi itibarı ile sanayi siciline kayıtlı sanayi işletmesi sayısı 467'dir. Sanayisi gelişmekte olan iller arasında gösterilmekle birlikte, toplam sanayi işletmeleri içerisinde %0,7'lik bir paya sahiptir. 2013 yılı sonu itibariyle, Kütahya'da faaliyette bulunan sanayi işletmelerinin sektörel dağılımı Tablo 16'da gösterilmiştir (Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2013: 253).

Tablo 16: Kütahya İlinde Faaliyette Bulunan Sanayi İşletmelerinin Sektörel Dağılımı

Sıra No	Sektör Payı (%)	Sektör Adı
1	31	Gıda Ürünleri İmalatı
2	16	Diğer Metalik Olmayan Mineral Ürün İmalatı
3	10	Ağaç ve Mantar Ürünleri İmalatı
4	8	Diğer Madencilik ve Taş Ocakçılığı
5	6	Kimyasalların ve Kimyasal Ürünlerin İmalatı
6	5	Tekstil Ürünleri İmalatı
7	5	Başka Yerde Sınıflandırılmamış Makine ve Ekipman İmalatı
8	3	Kömür ve Linyit Çıkartılması
9	3	Giyim Eşyası İmalatı; Kürkün İşlenmesi ve Boyanması
10	3	Kauçuk ve Plastik Ürünlerinin İmalatı
11	2	Fabrikasyon Metal Ürünleri İmalatı (Makine-Teçhizat Hariç)
12	2	Kok Kömürü, Rafine Edilmiş Petrol Ürünleri ve Nükleer Yakıt İmalatı
13	1	Ana Metal Sanayi
14	1	Metal Cevherleri Madenciliği
15	1	Motorlu Kara Taşıtı, Römork ve Yarı Römork İmalatı
16	1	Elektrikli Teçhizat İmalatı
17	2	Diğer

Kaynak: (Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2013: 254)

İşletme sayısı ve işletmelerin sektörel dağılımı oranlarına göre Kütahya ilinde önde gelen sektör 193 işletme ile gıda sanayidir. Kütahya ilindeki işletmelerin %31'i bu sektörde yer almaktadır. Kütahya ilindeki işletmelerin %16'sı metal dışı ürünler sanayinde faaliyet göstermektedir. TR33 Bölgesinde bu sektörde faaliyet gösteren toplam 521 işletmenin %16,3'ü Kütahya ilinde bulunmaktadır. Kütahya ilinde 5 işletme ile faaliyet gösteren metalik cevher üretimi sektörünün, Bölge'de bu sektörde faaliyet gösteren işletmelerin %71,4'ünü oluşturması dikkat çekicidir (Zafer Kalkınma Ajansı, 2012: 65).

Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'nca 2013 yılı için hazırlanan 81 İl Durum Raporuna göre, Kütahya'da tarım, yer altı (maden kaynakları) ve yer üstü varlıklardan (orman varlığı) meydana gelen doğal kaynak potansiyeli, öncelikle ve kolaylıkla değerlendirilebilecek kaynakları oluşturmaktadır. İl ekonomisinde sanayi sektörü ile birlikte ve sanayi sektörüne girdi sağlayacak tarım, hayvancılık ve madencilik sektöründeki gelişmeler dikkate alındığında, doğal kaynak potansiyeline öncelik verilmesinin gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu kapsamda il genelinde yapılabilecek yatırımlar aşağıda sıralanmıştır (Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2013: 255):

- Tarım ve hayvancılık sektöründe yapılabilecek yatırımlar; organik tarım ürünleri üretimi, seracılık meyve ve sebze yetiştiriciliği, kafeste ve/veya havuzda alabalık yetiştiriciliği, damızlık et sığırcılığı, süt sığırcılığı, arıcılık ve ana arı üretimi, koyun ve tiftik keçisi yetiştiriciliği, yumurta tavukçuluğu ve kaba yem üretimi.
- İmalat sanayinde yapılabilecek yatırımlar; süt ve süt ürünleri işleme tesisi.
- Orman ürünlerinin değerlendirmesine yönelik yatırımlar; lata üretimi, lamine yonga levha (laminat) üretimi, lif levha (MDF) üretimi, lamine parke üretimi**.**
- Madencilik sektöründe yapılabilecek yatırımlar; bor oksit, ferro bor, bor nitrür, sır-frit, fiberglas, çinko borat, manyezit öğütme ve pişirme, kömür ocağı çalıştırılması, mermer üretim ve işleme tesisi, çeşitli hammaddelerin öğütülmesi ve paketleme, alçı üretimi, briket, kömür üretimi, antimuan üretimi ve izabe tesisi, krom madeni üretimi ve flotasyon tesisi kurulması.
- Turizm sektöründe yapılabilecek yatırımlar**:** termal turizm merkezleri.

Söz konusu Rapor'da, Kütahya ili için doğal kaynak potansiyelinin değerlendirilmesine ilave olarak ülke genelinde yurtiçi ve yurtdışı talebi karşılamaya yönelik, gelişme potansiyeli yüksek farklı yatırım konuları da önerilmektedir. Bu yatırım konuları aşağıdaki gibi belirlenmiştir (Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2013: 255).

- Enformasyon teknolojisi; bilgisayar, ekran, sabit disk, yazılım.
- Elektrik-elektronik ürünleri; telekomünikasyon kabloları, telefon santralleri, telsiz telefon/telsiz telgraf alıcısı, verici cihazları, transmisyon cihazları, alıcı/verici uydu antenleri, uç cihazlar.
- Otomotiv ana ve yan sanayi; kamyonet, otobüs, dış lastikler, iç lastikler, motor aksam ve parçaları, akümülatörler, ateşleme cihazları, karoser aksamı, jantlar ve tekerlek aksamı, konteynerler.
- Toprak ürünleri; karo fayans, sağlık gereçleri, ev eşyası, cam, porselen eşya.
- Kimya sanayi ürünleri; temizlik malzemeleri, boya, plastik.
- Konfeksiyon ve deri mamulleri; moda ve markalı ürünler.
- Gıda ürünleri; dondurulmuş, kurutulmuş meyve ve sebze, konserveler, unlu mamuller, şekerli mamuller, organik tarım ürünleri.

SONUÇ VE GENEL DEĞERLENDİRME

Bölgesel Kalkınma Ajansları, uzun dönemli bölgesel ekonomik kalkınma için uygun koşulların yaratılması, bölgenin çekiciliğinin artırılması ve bölgenin sosyo-kültürel değerlerinin geliştirilmesinin sağlanması olarak sıralayabileceğimiz ekonomik, çevresel ve sosyal amaçlarla çalışmalarını yürütmektedir. Zafer Kalkınma Ajansı, tüm teknik ve mali kaynakları ile TR33 bölgesindeki illerde doğru yatırımların gerçekleştirilmesine destek olmakta, sunduğu programlar aracığı ile bölge yatırımcılarına ulaşmaktadır.

Çalışmada, Türkiye'de 5449 sayılı Kanunla kurulan Kalkınma Ajanslarının gelişimi, amaçları ve destekleri hakkında bilgi verilerek, TR33 bölgesinde faaliyet gösteren Zafer Kalkınma Ajansının Kütahya iline sağladığı destek miktarları ve sektörel dağılımları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca, Kütahya iline sağlanan Ajans desteklerinin, İl'in potansiyel yatırım alanları ile olan uyumu görülmeye çalışılmıştır.

Zafer Kalkınma Ajansı, 2010-2013 yılları itibariyle; proje teklif çağrısı, doğrudan faaliyet desteği ve teknik destek olmak üzere üç grupta destek sağlamıştır.

Ajans, 2010-2013 yılları arasında proje teklif çağrısı yöntemi ile "Sosyal Kalkınma Mali Destek Programı", "Sosyal Altyapı Mali Destek Programı", "Odak Sektörler Mali Destek Programı", "Sürdürülebilir Kırsal ve Kentsel Altyapı

Mali Destek Programı" ve "Bölgesel Potansiyelin Harekete Geçirilmesi Mali Destek Programı" adı altında beş mali destek programı yürütmüştür. Proje teklif çağrısı yöntemi ile hazırlanan programlarda Kütahya iline sağlanan destek tutarı toplam 13.021.612,68 TL olup, aşağıdaki gibi detaylanmıştır:

TR33 Bölgesi'nin sürdürülebilir ve dengeli sosyal kalkınması ile toplumsal gelişimine katkı sağlanması amacıyla geliştirilen "Sosyal Kalkınma Mali Destek Programı" ve "Sosyal Altyapı Mali Destek Programı" birbirini tamamlayan önceliklere sahiptir. Sosyal Kalkınma Mali Destek Programı'nın öncelikleri sırasıyla; sosyal yaşam olanaklarının yenilikçi yöntem ve uygulamalarla geliştirilmesi, dezavantajlı grupların sosyal içermelerinin ve hizmetlere eşit erişiminin sağlanması, gelişmekte olan hizmet/üretim yapısında ihtiyaç duyulacak beşeri ve sosyal sermayenin oluşturulması, kırsal kesimde beşeri kaynakların geliştirilmesi ve yaşam kalitesinin arttırılması iken, Sosyal Altyapı Mali Destek Programı'nın öncelikleri ise sözü edilen konulara ilişkin altyapıların tesis edilmesi şeklinde belirlenmiştir. Kütahya ilinden Sosyal Kalkınma Mali Destek Programı kapsamında hazırlanan 14 projeye toplam 1.461.805,63 TL tutarında destek sağlanmış olup, bu desteklerin ağırlıklı olarak sağlık sektörü, sosyal hizmetler, sanat, işgücü geliştirme ve girişimcilik üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. "Sosyal Altyapı Mali Destek Programı" kapsamında ise 3.522.121,73 TL destek sağlanırken, bu destekler gençlik merkezi, sosyal altyapı, beşeri sermayenin güçlendirilmesi, kadın işgücü geliştirme, sanat, eğitim ve spor alanlarında yoğunlaşmıştır.

"Odak Sektörler Mali Destek Programı", işletmelerin, üretim/yönetim/pazarlama/ihracat kapasite ve kabiliyetlerinin arttırılması; Ar-Ge, inovasyon ve markalaşmaya yönelik uygulamalarının desteklenmesi amacıyla geliştirilmiştir. Kütahya ilinde bu program kapsamında verilen destekten yararlanan 8 projenin toplam bütçe tutarı 4.831.072,69 TL, Ajans destek miktarı 2.319.676,75 TL, İl'in programdan yararlanma oranı ise %19'dur. Mevcut proje desteğinin 526.954,67 TL'si gıda sektörü, 86.065,56 TL'si metal eşya sektörü, 1.706.656,51 TL'si metal dışı maden sektörü için kullanılmıştır.

Kâr amacı gütmeyen kurum/kuruluşların, TR33 Bölgesi'nin daha yaşanabilir bir hale gelmesine ve rekabet gücü ile tanınırlığının arttırılmasına yönelik sürdürülebilir, stratejik, yenilikçi ve doğal çevreye duyarlı küçük ölçekli altyapı faaliyetlerinin desteklenmesi amacıyla geliştirilen "Sürdürülebilir Kırsal ve Kentsel Altyapı Mali Destek Programı" kapsamında Kütahya ilinden kabul edilen 3 projeye toplam 1.626.224,14 TL destek sağlanmıştır. İl'in programdan yararlanma oranı %27,6 olurken, mevcut proje desteğinin 632.998,77 TL'si tarım sektörü, 293.373,07 TL'si enerji sektörü, 699.852,30 TL'si de sanayi sektörü için kullanılmıştır.

Proje teklif çağrısı yöntemi ile yürütülen beşinci ve son mali destek programı olan "Bölgesel Potansiyelin Harekete Geçirilmesi Mali Destek Programı" kapsamında ise turizm, tarıma dayalı sanayi ve imalat sanayi alanlarında bölgesel, ulusal ve uluslararası düzeyde rekabet gücünün arttırılması, Bölge'nin Ar-Ge ve inovasyon kapasitesinin güçlendirilmesi ve işbirliği ağlarının geliştirilmesi amaçlanmıştır. Kütahya ilinde bu program kapsamında verilen destekten yararlanan 13 projenin toplam bütçe tutarı 8.280.937,55 TL olup, Ajans destek miktarı 4.091.784,44 TL'dir. Ajans desteğinin 2.166.712,76 TL'si sanayi, 449.999,92 TL'si turizm, 483.831,40 TL'si maden, 674.910,80 TL'si gıda, 316.329,56 TL'si de ticaret alanına yönelik kullanılmıştır.

Zafer Kalkınma Ajansı, 2010-2013 yılları arasında "Doğrudan Faaliyet Desteği" de vermiştir. Benzer amaç ve önceliklere sahip bu programlar kapsamında üç yıl boyunca Kütahya iline sağlanan destek tutarı toplam 732.992,81 TL'dir. "2011 Yılı Doğrudan Faaliyet Destek Programı", kar amacı gütmeyen kurum ve kuruluşlara yönelik olarak yürütülmüştür. Bu kapsamda; TR33 Bölgesi Maden Potansiyelinin Araştırılması, Kütahya İli Stratejik Planı, TR33 Bölgesi OSB Bilgi Sistem Modülü, Kütahya Raylı Sistem Uygulama Projesi, Alanyunt Lojistik Merkezi Etüd-Araştırma Projesi, Doğal Afet Zararlarını Azaltma Projesi ve Karar Destek Sistemi Oluşturma Çalışmaları için sağlanan destek tutarı toplam 472.359,43 TL olmuştur. "2012 Yılı Doğrudan Faaliyet Destek Programı"nda; TR33 Bölgesinin Yenilenebilir Enerji Potansiyelinin ve Stratejik Alt Bölgelerinin Tespiti, Kütahya Belediyesi Şair Şeyhi (Hekim Sinan) Tıbbi Bitkiler Araştırma Merkezi Biyolojik Zenginliğin Yaşatılması ve Bu Zenginliğin Yerel/Ulusal Kalkınmaya Yansıtılması Fizibilite Projesi ve Bina Deprem Riskini Tespit Etme Projesi'ne toplam 138.573,38 TL Ajans desteği sunulmuştur. "2013 Yılı Doğrudan Faaliyet Destek Programı" kapsamında ise; Kütahya Belediyesi Kuruluş-Kurtuluş Panorama Müzesi Fizibilite Projesi ve Kütahya'nın Sanayi Envanterinin Oluşturulması Fizibilite Çalışması'na sağlanan toplam destek miktarı 122.060,00 TL olmuştur.

Zafer Kalkınma Ajansı, 2010-2011-2012 ve 2013 yıllarını kapsayan dönemde, mali desteklerin yanısıra bilgi bankaları oluşturarak ve bölgeyi izleyerek, girişimciler ve yatırımcılar için bilgi sağlamak ve teknik destek vermek amacıyla "Teknik Destek Programları" da yürütmüştür. Bu programların amaç ve öncelikleri yıl bazında önemli bir farklılık göstermemektedir. Bu kapsamda, 4 yılda faaliyet başvurusu yapılan toplam 339 projeden 281'i başarılı bulunmuş, 264 proje sahibi ile sözleşme imzalanarak desteklenmiştir (2013 yılı 3. dönem desteklenecek faaliyetler henüz kesinleşmemiştir). Kütahya ili 2010 yılında 30, 2011 yılında 21, 2012 yılında 11 (desteğe hak kazanan 18 projenin 11'i ile sözleşme imzalanmıştır) ve 2013 yılında 18 olmak üzere toplam 80 proje ile desteklenmiş olup, bu projelerin sayısı TR33 Bölgesi'nde Ajans desteğini hak eden projelerin yaklaşık %30'unu oluşturmaktadır. Sunulan teknik desteklerle, Kütahya ilinde çeşitli kurum ve kuruluşlardan gelen katılımcıların eğitimi, iletişim, kalite yönetimi, kişisel gelişim, proje yazma ve yürütme, stratejik planlama, yönetim, bilişim teknolojileri, hızlı ve etkin okuma, insan kaynakları, mevzuat, stres yönetimi ve tarih konularındaki bilgi ve birikimlerinin artırılmasına katkıda bulunulmuştur.

Sonuç olarak, Zafer Kalkınma Ajansı'nın 2010-2013 yılları arasında geçen sürede TR33 Bölgesi kapsamında sunduğu mali ve teknik desteklerden özel sektör, kamu kurum/kuruluşları ve sivil toplum kuruluşlarının çeşitli düzeylerde yararlandıkları görülmektedir. Buna ilişkin olarak, Kütahya ili, proje teklif çağrısı yöntemi ile yürütülen mali programları kapsamında; "Sosyal Kalkınma Mali Destek Programı"ndan 14 proje ile 1.461.805,63 TL, "Sosyal Altyapı Mali Destek Programı"ndan 9 proje ile 3.522.121,73 TL, "Odak Sektörler Mali Destek Programı"ndan 8 proje ile 2.319.676,75 TL, "Sürdürülebilir Kırsal ve Kentsel Altyapı Mali Destek Programı"ndan 3 proje ile 1.626.224,14 TL ve "Bölgesel Potansiyelin Harekete Geçirilmesi Mali Destek Programı"ndan 13 proje ile 4.091.784,44 TL Ajans desteği almıştır. "Doğrudan Faaliyet Destek Programı" kapsamında ise, 2011 yılında 7 proje ile 472.359,43 TL, 2012 yılında 3 proje ile 138.573,38 TL, 2013 yılında da 2 proje ile 122.060,00 TL Ajans desteği almıştır. Sunulan desteklerin genel olarak Kütahya ilinde öne çıkan yatırım alanlarıyla uyumlu olduğu, ancak bazı dönemler ve bazı programlar bazında daha çok kamu kurum ve kuruluşlarınca kullanıldığı göze çarpmaktadır.

Bölgesel öncelikler dikkate alınarak sunulan Ajans destekleri, bir yandan yeni yatırımların hayata geçirilmesini, diğer yandan da mevcut işletmelerin teknolojilerini yenilemesini, rekabet güçlerini arttırmasını ve beşeri sermayelerini geliştirmelerini sağlarken, hayata geçirilen her yeni proje de istihdam üzerinde olumlu etkiler yaratmaktadır. İşletmelerin kendi kaynakları ile zaman içerisinde gerçekleştirecekleri ya da hiç gerçekleştiremeyecekleri yatırımlar Ajans destekleri ile daha erken dönemlerde yapılabilmektedir. Özel sektörün yanısıra, il merkezleri, ilçeler ve özellikle köylerde, yarım kalmış, yapılamamış veya daha önce projelendirilememiş alt yapı sorunları için Valiliklere, Belediyelere, Kaymakamlıklara, İl Özel İdarelerine ve ilgili kurum/kuruluşlara altyapı desteği de sağlanmış olmaktadır. Dolayısıyla, özel sektör, kamu kurum/kuruluşları ve sivil toplum kuruluşlarına sunulan mali ve teknik destekler, bölgenin hızlı bir şekilde kalkınmasına önemli katkılar sağlamaktadır. Bu bağlamda, Kütahya ilinde faaliyette bulunan özel sektör işletmelerinin, özellikle de KOBİ'lerin Ajans desteklerine daha fazla ilgi göstermesi gerektiği görülmektedir. Ayrıca, sunulan desteklerin daha fazla kesime ve daha fazla tutarda yansıtılabilmesi için de Ajanslara ayrılan merkezi bütçe paylarının arttırılması ve Ajansların diğer gelir kalemlerinin sağlıklı işletilebilmesi önem taşımaktadır.

KAYNAKLAR

AKDEVE, E. ve KARAGÖL, E.T. (2013). "Geçmişten Günümüze Türkiye'de Teşvikler ve Ülke Uygulamaları", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 37: 329-350.

AKIN, N. (2006). "Bölgesel Kalkınma Araçları İle Kalkınma Ajanslarının Uyum, İşbirliği Ve Koordinasyonu", Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu, Ankara.

AKPINAR, R. (2010). "Türkiye'de Kalkınma Ajanslarınca Hazırlanan Bölge Planlarına Dair Bir Kritik: İzka'nın İzmir Bölge Planı (2010-2013) Örneği", Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12-4: 07-18.

ATA, A.Y. (2011). "Kalkınma Ajansları ve Hibe Yanılsaması", Uluslararası Bölgesel Kalkınma Konferansı, http://www.fka.org.tr/SayfaDownload/kalkinma_Ajanslari_ve_HibeYanilsamasi.pdf, erişim: 02.11.2013.

Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2013). 81 İl Durum Raporu, Ankara.

Devlet Planlama Teşkilatı (2007). Yeni Bölgesel Gelişme Politika ve Uygulamaları, Ankara

Devlet Planlama Teşkilatı (2009). Kalkınma Ajansları Destek Yönetim Kılavuzu, Ankara.

Dış Ticaret Müsteşarlığı (2011). İl İl Dış Ticaret Potansiyeli, Ankara.

GÜNDÜZ, Y. (2010). "Bölgesel Kalkınmada Kalkınma Ajanslarının Rolü ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi", Türkiye'de Bölgesel Kalkınmanın Yeni Örgütleri Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa.

HASANOĞLU, M. ve ALİYEV, Z. (2006). "Avrupa Birliği İle Bütünleşme Sürecinde Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Ajansları", Sayıştay Dergisi, 60: 81-103.

Kalkınma Ajansları Proje ve Faaliyet Destekleme Yönetmeliği, 8.11.2008 tarih ve 27048 sayılı resmi Gazete.

Kalkınma Bakanlığı (2012). Kalkınma Ajansları 2011 Yılı Genel Faaliyet Raporu, Ankara.

Kalkınma Bakanlığı (2013). Kalkınma Ajansları 2012 Yılı Genel Faaliyet Raporu, Ankara.

Kalkınma Bakanlığı (2013). Bölgesel Kalkınma Ulusal Stratejisi 2014-2023 Taslak, Ankara.

KOÇBERBER, S. (2006). "Kalkınma Ajansları ve Sayıştay Denetimi", Sayıştay Dergisi, 61: 37-55.

KÜÇÜK, O. (2007). "AB Uyum Sürecinde Kalkınma Ajansları Ve AB Hibe Projelerinin Bölgesel Kalkınmaya Katkılarının Araştırılması: Samsun, Kastamonu Ve Erzurum NUTS II Bölgesi Örneği", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10-2: 495-507.

MAÇ, N. (2006). "Bölgesel Kalkınma Ajansları ve Türkiye", Konya Ticaret Odası Etüd-Araştırma Servisi Araştırma Raporu, Sayı:2006-117/76, Konya.

MÜSİAD (2010). Türkiye'nin Tarımsal Gücü ve Geleceği, İstanbul.

OSKAY, C.S. ve KUBAR, Y. (2007). "Avrupa Birliğine Uyum Sürecinde Türkiye'de Bölgesel Kalkınmanın Finansmanında Kalkınma Ajansları", Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F. Dergisi, Yerel Ekonomiler Özel Sayısı: 204-214.

ÖZEN, P. (2005). "Bölge Kalkınma Ajansları", http://www.tepav.org.tr/tr/yayin/s/173, erişim: 02.11.2013.

Serhat Kalkınma Ajansı, " 50 Soruda Kalkınma Ajansları", http://www.serka.gov.tr/sayfa-122-dokuman-merkezi.html, erişim: 21.10.2013.

Türkiye İstatistik Kurumu (2013). Seçilmiş Göstergelerle Türkiye, http://www.tuik.gov.tr/ilGostergeleri/index.html, erişim: 25.11.2013.

UĞUŞ, B., "Avrupa Birliği ve Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Politikaları ve Bölgesel Kalkınma Ajansları", http://www.e-akademi.org/arsiv.asp?sayi=49, erişim: 02.11.2013.

Uluslararası Rekabet Araştırmaları Kurumu (URAK) (2011). İllerarası Rekabetçilik Endeksi 2009-2010, İstanbul.

YAZGI, E., "Kalkınma Ajansları Kalkındırır mı?", http://www.ipuder.org/dosya-arivi/doc_details/172-kalknma-ajanslar-kalkndrr-m-erdem-yazg.html, erişim: 21.10.2013.

Zafer Kalkınma Ajansı (2012). "Göstergelerle TR33 Bölgesi", http://www.zafer.org.tr/bolgemiz/tr33-bolgesi/gostergelerle-tr33-bolgesi.html, erişim tarihi:23.11.2013.

5449 sayılı Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun, Kabul Tarihi:25.01.2006, 8/2/2006 tarih ve 2607 sayılı Resmi Gazete.

DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

DUMLUPINAR UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

DPUJSS

Sayı: 39
Ocak 2014

Number 39
January 2014

Sahibi / Owner
Prof. Dr. Ahmet KARAASLAN
Dumlupınar Üniversitesi Rektörü

Editörler / Editors
Doç. Dr. Soner AKKOÇ
Yrd. Doç. Dr. Güner TUNCER

Yayın Kurulu / Editorial Board
Prof. Dr. Hüseyin ERGİN
Doç. Dr. Fatih DEMİRCİ
Doç. Dr. Özlem DOĞAN TEMUR

Dergi Sekretaryası / Secretary of Journal
Arş. Grv. Zeynep SEVİNÇ
Arş. Grv. Yusuf YILDIRIM
Arş. Grv. Fatih GÜZEL

Yazışma Adresi / Correspondence Address:
Sosyal Bilimler Dergisi
Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya-Türkiye
Tel: 0 274 265 20 31
sbe@dpu.edu.tr

ISSN
1302–1842

DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
39.SAYI HAKEM LİSTESİ / REFEREE LIST OF NUMBER 39

Prof. Dr. Ali ŞİMŞEK	Anadolu Üniversitesi	Doç. Dr. Mehmet KAŞLI	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Coşkun BAYRAK	Anadolu Üniversitesi	Doç. Dr. Mehmet MUCUK	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Cüneyt KOYUNCU	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi	Doç. Dr. Nida Bayındır	Dumlupınar Üniversitesi
Prof. Dr. Emel ŞIKLAR	Anadolu Üniversitesi	Doç. Dr. Seyfettin ÜNAL	Dumlupınar Üniversitesi
Prof. Dr. Gülten EREN GÜMÜŞTEKİN	Dumlupınar Üniversitesi	Doç. Dr. Soner AKKOÇ	Dumlupınar Üniversitesi
Prof. Dr. Halit Targan ÜNAL	İstanbul Üniversitesi	Doç. Dr. Umut AVCI	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Kemal KURTULUŞ	Zirve Üniversitesi	Doç. Dr. Yusuf KARACA	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr. Kemal YILDIRIM	Anadolu Üniversitesi	Yrd. Doç. Dr. Ahmet TEKİN	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Kürşat YALÇINER	Gazi Üniversitesi	Yrd. Doç. Dr. Cemalettin DEMİRELİ	Dumlupınar Üniversitesi
Prof. Dr. Mesut KAYALI	Dumlupınar Üniversitesi	Yrd. Doç. Dr. Fatih ÖZBAY	Dumlupınar Üniversitesi
Prof. Dr. Necdet SAĞLAM	Anadolu Üniversitesi	Yrd. Doç. Dr. Fazlı YILDIZ	Dumlupınar Üniversitesi
Prof. Dr. Nejdet ATABEK	Anadolu Üniversitesi	Yrd. Doç. Dr. Güner TUNCER	Dumlupınar Üniversitesi
Prof. Dr. Nurşen MAZICI	Marmara Üniversitesi	Yrd. Doç. Dr. Hakan KİRACI	Dumlupınar Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer AKAT	Uludağ Üniversitesi	Yrd. Doç. Dr. Harun BÜBER	Dumlupınar Üniversitesi
Prof. Dr. Selami SEZGİN	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi	Yrd. Doç. Dr. Mesut HAZIR	Dumlupınar Üniversitesi
Prof. Dr. Uğur DEMİRAY	Anadolu Üniversitesi	Yrd. Doç. Dr. Mevlüt KARABIÇAK	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Vasfi HAFTACI	Kocaeli Üniversitesi	Yrd. Doç. Dr. Muhammed Sait GÖKALP	Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Fatih DEMİRCİ	Dumlupınar Üniversitesi	Yrd. Doç. Dr. Özer ÖZAYDIN	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr. Fatih GÜRSUL	İstanbul Üniversitesi	Yrd. Doç. Dr. Özer ÖZÇELİK	Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. H. Kıvanç AKSOY	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi	Yrd. Doç. Dr. Özgür ÖNDER	Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Harun CANSIZ	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Yrd. Doç. Dr. Recep YILDIZ	Yalova Üniversitesi
Doç. Dr. İsmail İPEK	Fatih Üniversitesi	Yrd. Doç. Dr. Süleyman Emre ÖZCAN	Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. M. Cengiz YILDIZ	Bingöl Üniversitesi	Yrd. Doç. Dr. Turgay ANAR	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Doç. Dr. M.Kemal DEMİRCİ	Dumlupınar Üniversitesi	Yrd. Doç. Dr. Yusuf KARAASLAN	Dumlupınar Üniversitesi

Her hakkı saklıdır. Sosyal Bilimler Dergisi Ocak, Nisan, Temmuz ve Ekim aylarında olmak üzere yılda dört kez yayınlanan, EBSCOhost, ULAKBİM/Sosyal Bilimler Veri Tabanında ve ASOS İndekste taranan uluslararası hakemli bir dergidir. Sosyal Bilimler Dergisi'nde yayınlanan makalelerdeki görüş ve düşünceler yazarların kendi kişisel görüşleri olup, hiçbir şekilde Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün veya Dumlupınar Üniversitesi'nin görüşlerini ifade etmez. Makaleler sadece referans verilerek kullanılabilir.

Kapak Tasarımı: Adem DÖNMEZ